

MANUELA NEVACI, IRINA FLOAREA,
IOAN-MIRCEA FARCAȘ

Ex Oriente lux In honorem Nicolae Saramandu

Edizioni dell'Orso

La colonna infinita
Collana di studi e testi romeni
fondata da
MARCO CUGNO e ROBERTO SCAGNO
e diretta da
DAN OCTAVIAN CEPRAGA, BRUNO MAZZONI, ROBERTO MERLO, ROBERTO SCAGNO

MANUELA NEVACI, IRINA FLOAREA, IOAN-MIRCEA FARCAȘ
(editori)

EX ORIENTE LUX
IN HONOREM NICOLAE SARAMANDU

Edizioni dell'Orso
Alessandria

© 2021
Copyright by Edizioni dell'Orso s.r.l.
15121 Alessandria, via Rattazzi 47
Tel. 0131.252349 - Fax 0131.257567
E-mail: info@ediorso.it
<http://www.ediorso.it>

Realizzazione editoriale di ALEXANDRA CIUTACU
MARIANA IONICĂ

È vietata la riproduzione, anche parziale, non autorizzata, con qualsiasi mezzo effettuata, compresa la fotocopia, anche a uso interno e didattico. L'illecito sarà penalmente perseguibile a norma dell'art. 171 della Legge n. 633 del 22.04.1941

ISSN 1828-809X

ISBN 978-88-3613-181-5

CUPRINS

CUVÂNT-ÎNAINTE	9
PROFESORUL NICOLAE SARAMANDU, MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE: LISTA LUCRĂRILOR PUBLICATE	15
TABULA GRATULATORIA	37
Ioan-Aurel POP, Limba română – între moștenirea trecutului și realitatea prezentului	43
Eugen SIMION, Nicolae Saramandu. O schiță de portret	49
Grigore BRÂNCUȘ, Unitatea limbii române în concepția lui Cipariu	51
August KOVAČEC, Profesorul Nicolae Saramandu la împlinirea a 80 de ani	59
Ali JASHARI, Prof. Nicolae Saramandu – A venerabile nomen	63
Sabina ISPAS, Cântecul despre bătălia de la Kosovo Polje după 600 de ani	65
Gabriela PANĂ-DINDELEGAN, Polifuncționalitatea morfemului <i>-uri</i>	77
Gabriela-Violeta ADAM, Din arhiva Muzeului Limbii Române. Ancheta de probă din Prundu Bârgăului (jud. Bistrița-Năsăud)	83
Maria ALDEA, Le lexique de la perception. Une approche lexicographique	93
Vasilka ALEKSOVA, O paralelă folclorică bulgaro-aromână	113
Luchia ANTONOVA-VASILEVA, Котки ‘cats’, котараци ‘tomcats’ and кучета ‘dogs’ – common peculiarities in the dialectal denominations of some of the most popular domestic animals ...	119
Gotzon AURREKOETXEA, Juan ABASOLO, Xarles VIDEGAIN, Corrélation entre la différenciation linguistique et la distance géographique en basque	127
Verginica BARBU-MITITELU, Mihaela CRISTESCU, Manuela NEVACI, Un instrument modern de studiu al dialectului aromân: Corpus adnotat morfosintactic	141
Silviu-Ioan BEJINARIU, Vasile APOPEI, Florin IFTENE, Geolingvistica românească în era digitală	161
Adina BERCIU-DRĂGHICESCU, Dumitru Berciu și Institutul Român de la Saranda (Albania). 1938–2019	175
Cosmina-Maria BERINDEI, Temele datoriei naționale în corespondența la anchetele lingvistice indirecte ale Muzeului Limbii Române	185
Helga BOGDAN OPREA, De la mișcare la schimbare. Despre factorii situației de comunicare și specificul comunicării în cinematografie	195
Alina BOJOGA, Termeni pentru ‘pivniță’ în graiurile dacoromâne pe baza surselor lingvistice și etnografice	205
Marinela BOTA, Marcatori discursivi în textele dialectale din <i>Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea</i>	217
Lia BRAD CHISACOF, <i>Many happy returns!</i>	227
Monica BUSUIOC, Noua ediție a <i>Dicționarului limbii române</i>	231
Daniela BUTNARU, Ana-Maria PRISACARU, Oiconimele din comuna Cacica. Etimologii și câmpuri toponimice	247
Cosmin CĂPRIOARĂ, Numele părților corpului. Concordanțe și diferențe între dialectele aromân și dacoromân pe baza ALAR	259
Victor CELAC, Dialectul istroromân în noul <i>Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom)</i>	281
Agnė ČEPAITIENĖ, Dangoulė MIKULĖNIENĖ, Geolinguistics in Lithuania: contemporary inventory discourses	291
Adrian CHIRCU, Unități frazeologice adverbiale cu structură simetrică în hărțile <i>ALR. Serie nouă</i> (vol. V, h. 1488 și h. 1496)	307

Alecsandra CIOCÂRLAN, Aspecte privind împrumutul din turcă în dialectul aromân pe baza <i>Atlasului lingvistic al dialectului aromân</i>	319
Antonia CIOLAC, Trăsături dialectale și regionale reflectate într-un dicționar bilingv de franceză canadiană	331
Rozalia COLCIAR, Adelina-Emilia MIHALI, Supranume și porecle masculine în ALRR-Transilvania ..	341
Cătălin D. CONSTANTIN, Jurnal de teren (august 2018, Munții Pindului)	353
Francisco-Răzvan CONSTANTIN, Arii lingvistice motivaționale. Observații pe baza <i>Atlasului lingvistic român pe regiuni. Sinteză</i>	363
Mihaela CRISTESCU, Exprimarea negației în dialectul meglenoromân	379
Blanca CROITOR, Vitalitatea unor sufixe în româna actuală	395
Federica CUGNO, Laura MANTOVANI, Le denominazioni della Via Lattea nei dialetti italiani e romeni: itinerari terrestri e celesti	409
Cristina-Valentina DAFINOIU, Iosemia frazeologismelor balcanice având ca centru termenul <i>mână</i>	425
Camelia Sanda DRAGOMIR, Cu limba română la școală, în clasa a șasea. Strategii didactice eșuate	435
Adina DRAGOMIRESCU, Există supin în aromână?	445
Ioan FAICIUC, Despre conjunctivul perfect – forme variabile atipice în unele graiuri din Banat și din Serbia Orientală	453
Ioan-Mircea FARCAȘ, Toponimia – sursă de cercetare lingvistică	463
Viviana-Monica FĂTU ILIE, Aspecte ale complementului posesiv (CPos) în texte vechi	473
Ioana FEODOROV, Ouăle de struț din bisericile ortodoxe: înțeles duhovnicesc și tradiție decorativă	481
Irina FLOAREA, Genitivul în dialectul meglenoromân. Forme și valori	505
Ioana-Ruxandra FRUNTELATĂ, Contribuția lui D. Caracostea la problematizarea tipologiilor folcloristice	515
Ștefan GĂITĂNARU, Gramatica numelui în <i>Pravila de la Govora</i> din 1640	525
Iliyana GARVALOVA, Analysis of the Slavic linguistic material of the ways of the denomination of the domestic cat, subject to mapping on the onomasiological map prepared for publishing in ALE	541
José Enrique GARGALLO GIL, <i>Vine luna lui Cuptor...</i> Refranes romances del mes de julio	555
Ion GIURGEA, Cristian MOROIANU, Monica VASILEANU, Despre importanța formelor din dialectele sud-dunărene în stabilirea etimologiei. Exemple din DELR	571
Sorin GUIA, Câteva aspecte gramaticale specifice graiurilor ardelenesti	587
Neriman HASAN, Privire generală asupra cercetărilor referitoare la graiurile anatoliene	595
Emanuil INEOAN, Interogații privind strategia educațională pentru aromâni urmărită de România în Balcanii secolelor XIX–XX	605
Fumio INOUE, Geolinguistics and interlingual dialectology of lendwords – Global borrowing from Japanese seen in Google trends	617
Emil IONESCU, Ana-Maria BARBU, Reprezentarea HPSG a diferenței de linking dintre cauzativele modale din engleză și română	633
Ana KOICHEVA, Zoonyms with the meaning of ‘KOTKA’ [cat] in Bulgarian phraseology (based on <i>Atlas Linguarum Europae</i> Archive)	645
Mihaela KOLETNIK, Dialectal names for medicinal herbs in the south Prekmurje region	659
Doris K. KYRIAZIS, Τρίπτυχον δώρημα (Triptychon gift)	675
Alfred LAMELI, Remarks on the consistency of schwa apocope in the geography of German dialects	685
Sofiana-Iulia LINDEMANN, Animacy and gender affect pronoun production	705
Mara-Iuliana MANTA, Termeni pentru ‘blond’ și ‘brunet’ în dacoromână (pe baza <i>ALRR. Sinteză I</i>)	715
Margareta MANU MAGDA, Considerații referitoare la polisemia funcțională a particulelor de discurs ca produs al „vagului” și „intersubiectivității” în comunicarea orală: situația lui <i>cum</i> în româna regională	721

Maria MARIN, Probleme ale elaborării unui glosar dialectal	733
Mihaela MARIN, Un termen specific așezărilor tradiționale românești: <i>vatră</i>	739
Andreea MASTU, Forme de plural pentru <i>soră</i> și <i>noră</i> în graiurile dacoromâne, pe baza ALRR. <i>Sinteză III</i>	747
Iulia MĂRGĂRIT, Tache Papahagi: etimologii „deschise”	759
Darina MLADENOVA, Are Romanian <i>cartof</i> and <i>pantof</i> German loanwords?	771
Mihaela-Mariana MORCOV, Aspecte inedite cu privire la evoluția neutrului în dialectele limbii române	787
Cristinel MUNTEANU, Despre tema „limbaj rostit <i>versus</i> limbaj scris” în filosofia lui John Dewey	797
Manuela NEVACI, Dialectele limbii române – dialecte la distanță (RoDialects – ALDRO)	801
Anabella-Gloria NICULESCU-GORPIN, Melania BĂDIC, Despre etimologia cuvântului <i>milacop</i>	821
Eugen PAVEL, Ioan Zoba din Vinț – un partizan al vorbirii dialectale?	831
Vasile PAVEL, Cercetarea sistemică a lexicului dialectal	839
Adrian PORUCIUC, Vechi germanisme păstrate în limba română: cazurile <i>cioarec</i> și <i>bundă</i>	841
Petar RADOSAVLJEVIĆ, Observații asupra adjectivului în graiul ardelean al băieșilor din Croația	855
Daniela RĂUȚU, Elemente lexico-semantice inedite atestate în <i>Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză</i> (ALRR. <i>Sinteză</i>)	865
Antonio ROMANO, Roberto MERLO, Su alcune designazioni nel campo semantico del mais in Italia e nei Balcani	875
Richard SÂRBU, Dialectul istroromân. Realități și perspective	891
Viorel STĂNILĂ, Politica contemporană a Greciei față de aromâni	905
Patricia ȘERBAC, Observații fonetice și acustice asupra dialectului istroromân de astăzi din Jaiâni	959
Jožica ŠKOFIC, Words for threshing in Slovene dialects	971
Dana-Luminița TELEOACĂ, Subtipuri paremiologice în perspectivă logico-semantică	981
Domnița TOMESCU, Modele denominative în toponimia românească sud-dunăreană	989
Luan TOPCIU, Literatura albaneză după 1990	1001
Renata TOPCIU, Aspecte ale paralelismului frazeologic româno-albanez	1007
Adrian TURCULEȚ, Există „ <i>u</i> final” în dialectul istroromân?	1013
Emil ȚÎRCOMNICU, Livezenii. Scurtă istorie a unei comunități de aromâni grămosteni stabiliți în România, în prima parte a secolului al XX-lea	1019
Camelia UȘURELU, Elemente retorice în <i>Epistolă și Panegiric greco-român adresate lui Constantin Brâncoveanu (Ms. BAR 766)</i>	1077
Estelle VARIOT, Spécificités et convergences de l’aroumain au regard du daco-roumain et de la linguistique romane, à partir d’un corpus constitué de fragments de <i>Basmе aromâne</i> de Pericle Papahagi	1085
Cătălina VĂTĂȘESCU, Al doilea volum al <i>Atlasului lingvistic al dialectului aromân</i> , sursă importantă pentru cunoașterea raporturilor lexicale aromâno-albaneze	1097
Joan VENY, <i>Le Petit Atlas Lingüistic del Domini Català: méthodes et quelques résultats</i>	1103
Veronica Ana VLASIN, ALRT II – tipologia textelor și importanța chestionarului ALR II în culegerea de texte	1119
Seosamh WATSON, Scots and English loanwords in a Peripheral Gaelic dialect of North East Scotland	1127

CUVÂNT-ÎNAINTE

Volumul de față îl omagiază pe Prof. univ. dr. Nicolae Saramandu, membru corespondent al Academiei Române, prin contribuții valoroase ale unor specialiști din țară și din străinătate, din importante centre academice și universitare. Profesorul Nicolae Saramandu este specialist în dialectologia română nord- și sud-dunăreană, geografie lingvistică, istoria limbii române, lingvistică balcanică, fonetică și fonologie, studiul comparat al limbilor și dialectelor romanice, onomastică. Domnia Sa este un lingvist cu activitate științifică recunoscută pe plan intern și internațional, având contribuții fundamentale în aceste domenii. Preocupat de dezvoltarea domeniilor lingvistice pe care le-a cultivat, Nicolae Saramandu a creat o școală de dialectologie și geografie lingvistică, unde s-au afirmat numeroși colaboratori.

Profesorul omagiat prin prezentul volum s-a născut în București la 1 iulie 1941. În 1959 a absolvit ca șef de promoție Liceul „Gh. Șincai” din București. În perioada 1959–1964 a urmat cursurile Facultății de Limba și Literatura Română a Universității din București, pe care a absolvit-o, de asemenea, ca șef de promoție. Activitatea științifică a început-o în anii studenției, fiind, în anii IV și V (1962–1964), președintele Cercului științific studențesc „Ovid Densusianu”. Primele articole și studii le-a publicat ca student sau au fost elaborate în perioada studenției.

În 1964, la încheierea studiilor universitare, a fost numit, prin repartitie guvernamentală, cercetător științific la Centrul de Cercetări Fonetice și Dialectale al Academiei Române. În perioada 1964–1966 a participat la anchete de teren în Oltenia, pentru culegere de *texte dialectale* și întocmirea unui *glosar*, fiind unul dintre autorii *Glosarului dialectal. Oltenia*, Editura Academiei, București, 1967, 130 p.

În 1970 a obținut titlul de *doctor în filologie* sub conducerea științifică a profesorului Al. Rosetti. Lucrarea de doctorat a fost publicată sub titlul *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, Editura Academiei, București, 1972, 200 p. + o hartă. Este prima cercetare de geografie lingvistică cu chestionar (Chestionarul NALR) la aromâni, unde a delimitat pentru prima dată și a caracterizat, pe baza particularităților lingvistice, cele patru graiuri principale ale dialectului aromân: *grămostean*, *fârșerot*, *pindean* și *moscopolean*.

A colaborat începând cu anul 1967 la o lucrare de interes național, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, din care au apărut, până în prezent, șase volume, în perioada 1996–2021, lucrarea fiind distinsă cu Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române.

Reputatul dialectolog Nicolae Saramandu a inițiat și coordonat elaborarea *Atlasului lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, valorificând materialul dialectal din cele șapte atlase lingvistice regionale publicate în România și din *Atlasul lingvistic moldovenesc* (Chișinău), din care au fost publicate, până în prezent, trei volume la Editura Academiei Române, 2005–2018, volumul IV și primul volum de comentarii aflându-se în lucru.

În paralel cu anchetele pentru *ALRR. Muntenia și Dobrogea*, în perioada 1967–1972, cercetător dedicat dialectologiei, Nicolae Saramandu a înregistrat, alături de un colectiv format din mai mulți dialectologi, *texte dialectale* din 30 de sate din Dobrogea. Textele, însoțite de un *glosar*, au apărut sub titlul *Texte dialectale și glosar. Dobrogea*, București, 1987, 640 p.

În 2003 a inițiat elaborarea a două noi lucrări, pe care le coordonează: *Dicționarul dialectului meglenoromân, general și etimologic* vol. I (2015), vol. II (2019), Editura Academiei Române; *Dicționarul toponimic al României. Muntenia (DTRM)*, vol. I–VI (2005–2017), Editura Academiei Române, lucrări esențiale pentru studiul dialectologiei și al toponimiei.

Preocupărilor Domniei Sale în domeniul dialectologiei și al geografiei lingvistice, le-a adăugat, de-a lungul anilor, o serie de cercetări consacrate raporturilor dintre romanitatea nord-și sud-dunăreană, în cadrul romanității orientale; rezultatele cercetărilor le-a reunit în volumul *Romanitatea orientală* (Editura Academiei Române, București; 2004, 345 p. + 4 hărți; ediția în limba franceză, în coeditare cu Gunter Narr-Verlag, Tübingen, a apărut în 2008). Tot aici menționăm: „*Torna, torna, fratre*” și romanitatea răsăriteană în secolul al VI-lea, Editura Academiei Române, București, 2001, studiu fundamental pentru formarea limbii române, și *Sinteze de dialectologie română*, Editura Universitară, București, 2013 (în colaborare cu Manuela Nevaci).

Nicolae Saramandu a contribuit prin studiile sale la elaborarea unor cărți și tratate de interes național în domeniul istoriei limbii române: a publicat în lucrarea *Istoria limbii române*, vol. I (coord. Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu), capitolele „Romanitatea orientală” și „Perioada și teritoriul de formare a limbii române”, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2018; precum și cartea *Limba română. Originile*, Editura Academiei Române, București, 2021. A coordonat, alături de acad. Marius Sala, lucrarea de referință în domeniul lingvisticii: *Lingvistica românească*, Editura Academiei Române, București, 2018.

De asemenea, a coordonat editarea, în colaborare, a patru volume ale comunicărilor prezentate la Simpozionul Internațional de Lingvistică, organizat la București: *Lucrările primului Simpozion Internațional de Lingvistică*, Editura Universității, București; *Lucrările celui de al II-lea Simpozion Internațional de Lingvistică*, Editura Universității, București, 2009; *Lucrările celui de al III-lea Simpozion Internațional de Lingvistică*, Editura Universității, București, 2010; *Convergențe lingvistice*, Editura Universității, București, 2012, prin care a făcut cunoscută peste hotare cercetarea românească în domeniul lingvisticii.

Nicolae Saramandu a acordat o deosebită atenție interferențelor lingvistice și diglosiei, coordonând lucrarea *Multilingvism și limbi minoritare în România*, București, 2009 (în colaborare cu Manuela Nevaci).

Nicolae Saramandu s-a pus în slujba dialectologiei cu pasiunea dialectologului născut într-o familie de aromâni. Astfel, în 1979 a început anchetele de teren la aromânii din țările balcanice (Grecia, Albania, R. Macedonia de Nord, Bulgaria), în vederea întocmirii *Atlasului lingvistic al dialectului aromân* (cu o rețea de 61 de localități), proiectat în cinci volume, din care au apărut până în prezent două volume, cel de-al doilea, în colaborare cu Manuela Nevaci. Valorificând rezultatele cercetărilor consacrate dialectelor românești sud-dunărene, a publicat în *Tratat de dialectologie românească* (coord. V. Rusu) sub titlul *Aromâna* (1984) și volumul *Studii aromâne și meglenoromâne* (Editura Ex Ponto, Constanța, 2003, 258 p. + două hărți). A apărut, de asemenea, volumul: *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, Editura Academiei Române, București; 2007, LIII + 603 p. + două hărți, veritabil monument de grai autentic aromânesc, transcris cu acuratețea foneticianului și, în același timp, a cunoscătorului dialectului și a vorbitorului de grai grămostean. În cursul anchetelor de teren la aromâni a cules și material etnografic și folcloric, pe care l-a valorificat în volumele: *Folclor aromân grămostean* (Editura Minerva, București; 1982, XX + 512 și 33 de fotografii, în colaborare cu N. Gh. Caraiani) și „*Miorița*” la dacoromâni și aromâni (Editura Minerva, București, 1992, XLI + 359 p., în colaborare). Nicolae Saramandu a publicat *Manual de aromână. Carti tră învițari armânești* la Editura Academiei Române, București, 2005 (în colaborare cu acad. Matilda Caragiu Marioțeanu), o carte de învățare a dialectului aromân, utilizată în școală atât în România, cât și în țările balcanice, unde se organizează ore de predare a dialectului, la inițiativa Societății de Cultură Macedo-Română, al cărei vicepreședinte

este. Menționăm aici editarea lucrării *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic. Dictionnaire aroumain (macédo-roumain), général et étymologique* / Tache Papahagi, Editura Academiei Române (cu studiu introductiv al editorilor) în anul 2014 la Editura Academiei Române.

Personalitate științifică recunoscută pe plan internațional, Nicolae Saramandu a fost numit *secretarul Comitetului Național Atlasul Limbilor Europei* (ALE), în 1972, devenind, în 2001, vicepreședinte al *Atlasului* și în 2004 președinte al acestui proiect, de largă colaborare internațională, patronat de UNESCO. Activitatea științifică la ALE s-a materializat prin publicarea, în perioada 1983–2014, a *nouă volume ALE*, ultimele două fiind coordonate de Nicolae Saramandu și apărute la Editura Universității din București. În calitate de președinte ALE, Nicolae Saramandu a organizat și a coordonat întâlnirile anuale de lucru cu membrii din peste 40 de Comitete Naționale din centre academice de prestigiu din Europa, după cum urmează: Brno (2005), Dubrovnik (2006), Struga (2007), Durrës (2008), Glasgow (2009), Cracovia (2010), Leeuwarden (2011), Riga (2012), Bayonne (2013), Marburg (2014), Sofia (2015), Londonderry (2016), Santiago de Compostela (2017), Baia Mare (2108), Vilnius (2019), București (2021). Nicolae Saramandu colaborează din 1987 la încă un atlas patronat de UNESCO, *Atlasul lingvistic romanic (Atlas linguistique roman)*, din care au apărut *patru volume* (1996–2020). În 1989 a fost ales *vicepreședinte al Atlasului lingvistic romanic (ALiR)*, funcție pe care o deține și în prezent. Din 2018 este coordonatorul ariei pontice de la *Atlante linguistico del Mediterraneo*. Fiindu-i recunoscută activitatea științifică pe plan internațional, a fost ales *vicepreședinte al Societății Internaționale de Dialectologie și Geolingvistică* (International Society of Dialectology and Geolinguistics) (2003–2007).

Nicolae Saramandu, lingvist apreciat în mediul academic intern și internațional, a fost bursier al Fundației „Alexander von Humboldt” (Germania) în anii 1972–1973 și 1974, desfășurându-și activitatea la Universitatea din Tübingen, sub îndrumarea marelui lingvist Eugeniu Coșeriu. În câteva studii Nicolae Saramandu a dezvoltat unele aspecte din concepția lingvistică a savantului. De asemenea, a publicat *Lingvistica integrală* (București, 1986, 184 p.), un amplu interviu cu Eugeniu Coșeriu, în care sunt prezentate, în expunerea autorului, elementele esențiale ale gândirii sale lingvistice. Totodată, a tradus și a publicat în limba română cele două lucrări fundamentale ale lui Eugeniu Coșeriu: *Sincronie, diacronie și istorie* (Editura Enciclopedică, București, 1997, 253 p.) și *Teoria limbajului și lingvistica generală* (Editura Enciclopedică, București, 2004, 331 p.). A îngrijit, de asemenea, volumul *In memoriam. Eugeniu Coșeriu* (Editura Academiei Române, București, 2004, 192 p.), care cuprinde două texte inedite: *Filozofia limbajului și Limba română – limbă romanică*. În 2005 a publicat la Editura Academiei Române un alt volum, de texte inedite, cuprinzând *manuscrisele coșeriene: Limba română – limbă romanică (lucrări în manuscris)*. În anii 1983–1985 a fost lector de limba și literatura română la Universitatea din Freiburg (Germania). În paralel cu activitatea didactică, a participat la elaborarea ediției a doua a dicționarului lui H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. I–III, Wiesbaden, 1985–1989. Pentru contribuția la elaborarea dicționarului Nicolae Saramandu a fost distins cu Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române pe anul 1989. În perioada 1993–1995 a ținut prelegeri de istoria limbii române, lingvistică balcanică și dialectologie, ca *profesor-invitat*, la Facultatea de Romanistică a Universității din Freiburg (Germania).

Preocupat de dezvoltarea domeniului fonetică și dialectologie, geografie lingvistică și de punerea în circulație a rezultatelor cercetărilor științifice ale specialiștilor din țară și din străinătate, Nicolae Saramandu s-a implicat în munca de redacție a revistei *Fonetică și dialectologie* încă din

1975, când a fost cooptat în Comitetul de redacție al revistei, apoi în calitate de redactor-șef, din 1993 până în prezent. Revista *Fonetică și dialectologie* se bucură de recunoaștere științifică internațională, fiind clasificată Scopus. Nicolae Saramandu este, de asemenea, membru în colegiile de redacție ale următoarelor reviste: *Revue roumaine de linguistique*, *Studii și cercetări lingvistice*, *Philologica Jassyensia* (Iași), *Revistă de lingvistică și știință literară* (Chișinău), *Dialectologia et Geolinguistica* (Roma / Bamberg), *Limbă și literatură*.

Nicolae Saramandu a parcurs toate gradele științifice din mediul academic, devenind secretar științific al Centrului de Cercetări Fonetice și Dialectale al Academiei Române (1970–1972), apoi, în 1990, prin concurs, cercetător științific principal I la Institutul de Fonetica și Dialectologie „Al. Rosetti” al Academiei Române. Tot în 1990 a devenit, prin concurs, *directorul adjunct al Institutului*, ocupând acest post și după 2002, când a avut loc unificarea cu Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”. În prezent, ocupând funcția de director al Departamentului de Dialectologie, geografie lingvistică, fonetică și onomastică a creat prin coordonarea unui colectiv de tineri lingviști o adevărată școală de dialectologie, cu specialiști care vor continua activitatea de cercetare, respectând adevărul științific. Aceștia li se alătură numeroșii doctoranzi îndrumați de Domnul Profesor Nicolae Saramandu, în calitate de *conducător de doctorat*, începând cu 1991 (specialitatea: *Filologie*) la Universitatea din București, Facultatea de Litere.

Nicolae Saramandu, personalitate complexă a lingvisticii europene, este membru al mai multor societăți științifice din țară și din străinătate: Societatea Română de Lingvistică Romanică, Societatea Filologilor Români, Societatea Internațională de Lingvistică Romanică (Paris), Societatea Internațională de Dialectologie și Geolinguistică (Florența/Bamberg), Societatea Germană a Romaniștilor Balcanologi (Jena).

De-a lungul anilor a prezentat comunicări la numeroase manifestări științifice din țară și din străinătate, enumerând câteva: Nijmegen (1973), București (1974), Marburg (1975, 1978), Strassbourg (1976), Warsaw (1977, 1991), Amsterdam (1980), Bardonecchia (Torino, 1981), Copenhagen (1982), Leipzig (1983), Aussois (1984), Belgrade (1985), Edinburgh (1986), Pécs (1986), Grenoble (1987, 1993), Balatonszabadi (1988), St. Vincent (Aosta, 1989), Brest (1990, 2004), Florence (1991), Glencolmcille (1992), Uppsala (1992), Budapest (1993), Thessaloniki (1994), Tallinn (1994), Fossano (1995), Amsterdam (1997), Florence (1998), Msida (Malta, 1999), Bridgeport (2000), Lublin (2000), Uppsala (2001), Ljubljana (2002), Riga (1996, 2003), Brno (2005), Kiel (2005), Braga (2009), Viena (2009), Maribor (2012), Viena (2015), Salonic (2015), Cambridge (2016), Sofia (2017), Vilnius (2018), Palermo (2018), Grado (2019), Zagreb (2019).

Rezultatele activității științifice s-au materializat în 45 de volume (individuale sau în colaborare) și în studii, articole etc., însumând peste 300 de titluri, din care menționăm: *Sur la neutralisation de l'opposition de sonorité en roumain*, în vol. „Phonologica 1972”, München/Salzburg, 1975, p. 55–61; *Aires phonologiques et zones dialectales de transition*, în „XIV Congresso internazionale di linguistica e filologia romanza. Atti”, vol. II, Napoli, 1976, p. 121–135; *Die Aromunen in der Dobrukscha und ihre Mundart*, în „Dacoromania”, 3 [1975–1976], Freiburg/München, 1976, p. 185–196; *Variation dialectale et variabilité sociolinguistique*, în „Logos Semantikos. Studia linguistica în honorem Eugenio Coseriu”, vol. V, Madrid / Berlin / New York, 1981, p. 89–98; *L'étude typologique des langues balkaniques*, în „Linguistique Balkanique”, Sofia, XXIX, 1986, nr. 4, p. 35–50; *Der sog. „Balkansprachtypus”. Ein unvollständig definierter Terminus*, în „Energie und Ergon. Studia în honorem Eugenio Coseriu”, vol. III, Tübingen, 1988, p. 121–128; *Parenté linguistique et type linguistique*, în „Actes du XXe Congrès International de Linguistique et

Philologie Romanes”, vol. III, Tübingen / Basel, 1993, p. 337–344; *Le domaine roumain sud-danubien*, în „Atlas Linguistique Roman. Présentation”, Roma, 1996, p. 143–145; *Les désignations romanes du 'foie'*, în „Atlas Linguistique Roman”, vol. I, C. Commentaires, Roma, 1996, p. 81–94; *L'origine et la structure des noms de lieux aroumains du sud de la péninsule balkanique*, în vol. „Rumänisch. Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik”, Veitshöchheim bei Würzburg, 1996, p. 277–283; *Les dialectes roumains*, în „Dialectologia & Geolinguistica”, Bamberg, V, 1997, p. 79–98; *'Serpent'. Carte et commentaire linguistique*, în „Atlas linguistique roman”, vol. II, Roma, 2001, p. 501–512; *Zur funktionellen Leistung der phonematischen Strukturen im Rumänischen. Ein Vergleich mit dem Deutschen und Tschechischen*, în „Rostocker Beiträge zur Sprachwissenschaft”, 13, Rostock, 2002, p. 105–115; *Les traces du thrace (à partir de deux cartes de l'ALE)*, în „Parole romanze. Scritti per Michel Contini”, Edizioni dell'Orso, Alessandria, 2003, p. 413–417; *Quelques considérations sur les rapports linguistiques entre l'aroumain et les langues slaves*, în vol. „Jazyki i dialekty malyh etničeskikh grupp na Balkanah”, Sankt Peterburg / München, 2005, p. 173–178; *Momenti „Voskopojë” në historinë e marrëdhënieve gjuhësore dhe historike shqiptaro-rumane*, în „Lidhjet kulturore dhe shqiptaro-rumane”, Corcea, 2012, p. 22–30; *Konkordanca gjuhësore midis rumanishtes dhe shqipes*, în „Buletini shkencor. Seria e shkencave shoqërore”, XVIII, 2013, p. 20–31; *Les désignations romanes du 'LIEVRE'* (în colaborare cu Manuela Nevaci) în „Atlas Linguistique Roman”, vol. II, C. Commentaires, Alessandria, 2019; *Les désignations romanes du 'SANGSUE'*, în „Atlas Linguistique Roman”, vol. II, C. Commentaires, Alessandria, 2019.

Lucrările lui Nicolae Saramandu au intrat în atenția specialiștilor din țară și din străinătate, publicându-se numeroase recenzii. Semnalăm prezența Domniei Sale în dicționare, enciclopedii: *Dicționar de lingviști și filologi români* (1978), *Dicționarul etnologilor români*, vol. III (2001), *Who's Who in Romania* (2002), *Who's Who in the World* (2004), *Mic dicționar enciclopedic* (2004).

Nicolae Saramandu a primit pentru bogata și valoroasa sa activitate științifică distincții și premii academice: în 1989: Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române; în 2004: „Diploma de excelență” a Editurii Academiei Române pentru lucrarea *Romanitatea orientală*; în 2009: Ordinul „Meritul Cultural” în grad de „Cavaler”, conferit de Președintele României, Traian Băsescu și Diploma „Meritul Academic”, conferită de Academia Română; în 2010: Doctor honoris causa al Universității din Baia Mare (România); în 2012: Premiul „Bogdan Petriceicu Hasdeu” al Academiei Române; în 2018: Doctor honoris causa al Universității „Fan S. Noli”, Corcea, Albania.

*

Titlul prezentului volum a fost inspirat din încheierea la recenzia realizată de José Enrique Gargallo Gil, Universitatea din Barcelona, la cartea „Saramandu, Nicolae (2008): *La romanité orientale*. București, Editura Academiei Române; Tübingen, Gunter Narr Verlag, 264 p.”: „*Ex oriente lux*”, cuvinte care arată valoarea științifică a operei Domnului Profesor Nicolae Saramandu.

*

Stimate Domnule Profesor,

Vă urăm La Mulți Ani cu sănătate și cu putere de muncă!

Editorii

**PROFESORUL NICOLAE SARAMANDU,
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE
LISTA LUCRĂRILOR PUBLICATE**

ABREVIERI (REVISTE ȘI PUBLICAȚII PERIODICE)

<i>Academica</i>	– Academica. Revistă de știință, cultură și artă (București)
<i>Anuar Iași</i>	– Anuar de lingvistică și istorie literară (Iași)
<i>Anuarul ICED</i>	– Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice (București)
<i>BA</i>	– Balkan-Archiv. Neue Folge (Köln/Hamburg)
<i>CL</i>	– Cercetări de lingvistică (Cluj-Napoca)
<i>CLTA</i>	– Cahiers de linguistique théorique et appliquée (București)
<i>CCr</i>	– Caiete critice (București)
<i>Dacoromania</i>	– Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität (Freiburg/München)
<i>DIG</i>	– Dialectologia et Geolinguistica (Florența/Bamberg)
<i>ER</i>	– Estudis Romànics (Barcelona)
<i>FD</i>	– Fonetică și dialectologie (București)
<i>IJP</i>	– International Journal of Psycholinguistics (Haga)
<i>LB</i>	– Linguistique balkanique (Sofia)
<i>LL</i>	– Limbă și literatură (București)
<i>LR</i>	– Limba română (București)
<i>Memorii</i>	– Academia Română. Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte (București)
<i>RESEE</i>	– Revue des études sud-est européennes (București)
<i>REF</i>	– Revista de etnografie și folclor (București)
<i>RF</i>	– Revista de folclor (București)
<i>RITL</i>	– Revista de istorie și teorie literară (București)
<i>RRL</i>	– Revue roumaine de linguistique (București)
<i>SCL</i>	– Studii și cercetări lingvistice (București)

1963

1. *Mai multă grijă pentru corectitudinea exprimării*, în „Presa noastră”, VIII, 1963, nr. 12, p. 18–19.

1964

2. *Ion Luca. Teatru*, în „Gazeta literară”, XI, 1964, nr. 4 (514), p. 6.
3. *O „schiță” de istorie a versificației românești*, în „Gazeta literară”, XI, 1964, nr. 52 (563), p. 8.

1965

4. *Locul complementului indirect exprimat prin substantiv în cadrul grupării complete – pentru limba română din secolul al XVIII-lea*, în *SCL*, XVI, 1965, nr. 4, p. 499–517.

5. *Despre tehnica sugestiei cromatice (alb-negru) în poezia lui Bacovia*, în „Omagiu lui Alexandru Rosetti”, Editura Academiei, București, 1965, p. 809–814.
6. *Plasticitatea versurilor* [în pastelurile lui Vasile Alecsandri], în „Gazeta literară”, XII, 1965, nr. 37 (670), p. 8.
7. [recenzie la] S. K. Šaumjan, *Problemy teoretičeskoj fonologii* (Moscova, 1962), în *SCL*, XVI, 1965, nr. 5, p. 733–739.

1966

8. *Sur le rendement fonctionnel des types de structures phonématiques en roumain*, în *CLTA*, III, 1966, p. 147–159.
9. *Sistem, subsistem, microsistem*, în *LR*, XV, 1966, nr. 2, p. 117–124 (în colaborare cu B. Wechsler) [versiunea în limba franceză, în vol. „Recherches sur la philosophie des sciences”, București, 1971, p. 507–515].
10. *Reluarea și anticiparea complementului indirect exprimat prin substantiv în limba română din secolul al XVIII-lea*, în *SCL*, XVII, 1966, nr. 4, p. 423–434.
11. „Stratigrafia” stilului și dimensiunile stilisticii genetice, în „Gazeta literară”, XIII, 1966, nr. 4 (690), p. 8.
12. [recenzie la] A. Rosetti, *Linguistica* (The Hague, 1965), în *SCL*, XVII, 1966, nr. 6, p. 700–7003.

1967

13. **Glosar dialectal. Oltenia** (în colaborare cu Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Magdalena Vulpe, sub conducerea lui B. Cazacu), Editura Academiei, București, 1967, 130 p.
14. *Considérations sur la structure statistique du vocabulaire de la poésie descriptive*, în *CLTA*, IV, 1967, p. 219–227.
15. [recenzie la] B. Cazacu, *Studii de dialectologie română* (București, 1966), în *SCL*, XVIII, 1967, nr. 2, p. 244–247 (versiunea în limba franceză, în *RRL*, XII, 1967, nr. 3, p. 262–265).
16. [recenzie la] Guy Rondeau, *Initiation à la linguistique appliquée* (Montréal, 1965), în *RRL*, XII, 1967, nr. 4, p. 375–377.

1968

17. [recenzie la] Mario Pei, *Invitation to Linguistics* (Londra, 1965), în *RRL*, XIII, 1968, nr. 1, p. 89–91.
18. [recenzie la] H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea* (București, 1968), în *RRL*, XIII, 1968, nr. 4, p. 369–373.

1969

19. *Sistemul formelor verbale compuse în aromână*, în *FD*, VI, 1969, p. 155–162 [versiunea în limba franceză în „Actes du Xe Congrès International des Linguistes”, vol. IV, București, 1970, p. 323–330].

1970

20. *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea* [rezumatul tezei de doctorat], București, 1970, 19 p.
21. *Considerații asupra sistemului fonologic al graiului aromânesc din Crușova –Macedonia (R. S. F. Iugoslavia)*, în *SCL*, XXI, 1970, nr. 4, p. 465–471.

1971

22. *Sur l'aroumain parlé en Dobroudja*, în „Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică”, II, București, 1971, p. 1353–1357.
23. *Neutralizarea opoziției de sonoritate în aromână*, în *SCL* XXII, 1971, nr. 4, p. 377–380 [versiunea în limba franceză, sub titlul *Sur la neutralisation de l'opposition de sonorité en roumain*, în vol. „Phonologica 1972”, München/Salzburg, 1975, p. 55–61].
24. *Cercetări despre substrat* [pe marginea lucrării lui I. I. Rusu, *Ilirii*, București, 1969], în „Contemporanul”, 1971, nr. 8, p. 8–9.
25. *Dialectologia sociologică*, în „Progresele științei”, VII, 1971, p. 446–449 (în colaborare cu R. Pană).
26. [recenzie la] Tache Papahagi, *Paralele folclorice. Traduceri din poezia populară greacă* (București, 1970), în *RF*, XVI, 1971, nr. 2, p. 170–174.

1972

27. **Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetică. Observații asupra sistemului fonologic**, Editura Academiei, București, 1972, 200 p. + hartă.
28. [recenzie la] Iannis Lampsidis, *Grammatikē tēs vulgarikēs glossis* (Salonic, 1968), în *RESEE*, X, 1972, nr. 1, p. 167–168.

1973

29. *Arom., megl. mucân 'dacoromân'. Câteva aspecte etnolingvistice*, în *FD*, VIII, 1973, p. 207–211.
30. [recenzie la] Francesco Coco, *Il dialetto di Bologna* (Bologna, 1970), în *FD*, VIII, 1973, p. 221–225.

1974

31. *Aspecte actuale ale cercetării lingvistice în R. F. Germania*, în „Progresele științei”, X, 1974, nr. 2, p. 84–85.

1975

32. *Notes étymologiques et lexicales*, 1975, în *RRL*, XX, 1975, nr. 4, p. 407–408.
33. *Arii fonologice și zone dialectale de tranziție (pe baza NALR. Oltenia, vol. I-II)*, în *SCL*, XXVI, 1975, nr. 2, p. 119–130 [versiunea în limba franceză în „XIV Congresso internazionale di linguistica e filologia romanza. Atti”, vol. II, Napoli, 1976, p. 121–135].
34. *Interviu cu profesorul Eugenio Coseriu*, în „România literară”, VIII, 1975, nr. 17, p. 19.
35. [recenzie la] *Aspekte der Soziolinguistik* (hrsg. von W. Klein und D. Wunderlich) (Frankfurt am Main, 1972), în *FD*, IX, 1975, p. 209–213.

36. [recenzie la] Norbert Dittmar, *Soziolinguistik* (Frankfurt am Main, 1973), în *RRL*, XX, 1975, nr. 2, p. 187–189.

1976

37. *Les parlers de la Dobroudja dans le cadre du daco-roumain* [cu trei hărți în afară de text], în *Dacoromania*, 3 [1975–1976], Freiburg/München, 1976, p. 179–184 (în colaborare cu Paul Lăzărescu).
38. *Die Aromunen in der Dobrudscha und ihre Mundart*, în *Dacoromania*, 3 [1975–1976], Freiburg/München, 1976, p. 185–196.
39. *Aspecte ale variației lingvistice în graiurile oltenești actuale*, în *LL*, 1976, nr. 2, p. 414–416.
40. *Al doilea Seminar de limbă și cultură albaneză de la Pejë (R. S. F. Iugoslavia)* (Pejë, 1975), în *SCL*, XXVII, 1976, nr. 1, p. 105–106.
41. [recenzie la] *Antologie lirică aromână* (întocmită de Hristu Cândroveanu, București, 1975), în *LL*, 1976, nr. 1, p. 225–228 [versiunea în limba franceză în „Cahiers roumains d'études littéraires”, 1979, nr. 3, p. 157–159].
42. [recenzie la] N. P. Andriotis, *La loi de la prophylaxie dans le vocalisme néo-grec* (Salonic, 1974), în *RESEE*, XIV, 1976, nr. 2, p. 345–346.

1977

43. *Deux types de variables sociolinguistiques*, în *RRL*, XXII, 1977, nr. 3, p. 315–319.
44. *Un procedeu de elaborare a hărților fonologice (pe baza NALR. Oltenia)*, în *SCL*, XXVII, 1977, nr. 4, p. 429–437.
45. *Tache Papahagi (1892–1977)*, în *LR*, XXVI, 1977, nr. 6, p. 643–644.
46. [recenzie la] M. Setatos, *Fonologia tēs koinēs neoellinikēs* (Atena, 1974), în *SCL*, XXVIII, 1977, nr. 2, p. 212–215.
47. [recenzie la] Victor Iancu, *Palatalizarea dentalelor în limba română* (Timișoara, 1975), în *LL*, 1977, nr. 2, p. 540–543.

1978

48. *Influență a dacoromânei sau evoluție paralelă în aromâna din Dobrogea?*, în *CL*, XXIII, 1978, nr. 1, p. 43–45.
49. *U final în graiurile aromânei*, în *SCL*, XXIX, 1978, nr. 3, p. 329–340.
50. *Das Projekt eines aromunischen Sprachatlasses (ALiA)*, în *BA*, III, 1978, p. 7–14 (în colaborare cu Johannes Kramer) [versiunea în limba română în *SCL*, XXX, 1979, nr. 2, p. 157–161].
51. *Structura vocabularului poetic în pastelurile lui Vasile Alecsandri (pe baza analizei statistice)*, în *LL*, 1978, nr. 4, p. 519–528.
52. *Al treilea Colocviu internațional al „Atlasului limbilor Europei (ALE)”* (Marburg, 18–22 aprilie 1978), în *SCL*, XXIX, 1978, nr. 6, p. 685–686.
53. [recenzie la] *Balkan-Archiv. Neue Folge* (hrsg. von Johannes Kramer, vol. I, 1976), în *RESEE*, XVI, 1978, nr. 4, p. 814–817.
54. [recenzie la] Mihai Eminescu, *Ylli i drites* [Luceafărul] (traducere în limba albaneză de R. Ismajli, Prishtinë, 1976), în *LL*, nr. 2, 1978, p. 313.

55. [recenzie la] Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română* (București, 1977), în „Rumanian Books”, 1978, nr. 4, p. 23.
56. [recenzie la] Valeriu Rusu, *Introducere în studiul graiurilor românești* (București, 1977), în „Rumanian Books”, 1978, nr. 1, p. 40.

1979

57. *Le parler aroumain de Kruševo (R. S. de Macédoine)*, în *RESEE*, XVII, 1979, nr. 1, p. 153–162 [versiunea în limba română, în „Actele Simpozionului româno-iugoslav”, București, 1979, p. 539–549].
58. *Contribuția lui Theodor Capidan la studierea meglenoromânei*, în *LR* XXVIII, 1979, nr. 5, p. 475–479.
59. *Theodor Capidan (1879–1953)*, în „Societatea de științe filologice din R. S. România. Buletinul Societății pe anul 1979”, București, 1979, p. 55–58 [republicat în „Deșteptarea. Revista aromânilor”, II, 1991, nr. 4 (13), p. 3].
60. *Raporturile între romanitatea nord-dunăreană și sud-dunăreană în lumina cercetărilor recente*, în *Anuarul ICED I*, 1979, p. 283–288 [republicat în *BA*, IV, 1979, p. 101–107].
61. [recenzie la] Helmut Wilhelm Schaller, *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanologie*, Heidelberg, 1975, în *SCL*, XXX, 1979, nr. 2, p. 174–177.
62. [recenzie la] Vaira Vikis-Freibergs, *Fréquence d'usage des mots au Québec* (Montréal, 1974), în *IJP*, 1979, nr. 6–3 (15), p. 74–78.

1980

63. *Schiță de fonologie istorică a meglenoromânei*, în *SCL*, XXXI, 1980, nr. 1, p. 47–65.
64. *Graiul din Dobrogea – dovadă a permanenței și continuității*, în *Anuarul ICED*, II, 1980, p. 203–226 (în colaborare cu Paul Lăzărescu).
65. [recenzie la] *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. IV (ediție de Marieta Croicu și Petre Croicu, București, 1978), în *LL*, 1980, nr. 1, p. 142–145.
66. [recenzie la] G. Ivănescu, *Istoria limbii române* (Iași, 1980), în „Rumanian Books”, 1980, nr. 2–3, p. 60.

1981

67. *Variation dialectale et variabilité sociolinguistique*, în „Logos Semantikos. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu”, vol. V, Madrid / Berlin / New York, 1981, p. 89–98.
68. *Un paradox sociolingvistic: generația de vorbitori*, în *SCL*, XXXII, 1981, nr. 1, p. 71–74.
69. *Conferința națională de dialectologie (Cluj-Napoca, 10–11 octombrie 1980)*, în *LR*, XXX, 1981, nr. 2, p. 192–193.
70. *Al patrulea Colocviu internațional al „Atlasului limbilor Europei (ALE)” (Amsterdam, 22–25 aprilie 1980)*, în *SCL*, XXXII, 1981, nr. 1, p. 105–106.
71. *Rostirea unor neologisme*, în „Limba și literatura română”, X, 1981, nr. 2, p. 9–10.
72. *Un homo scientificus pur nu există, din fericire* [interviu cu Eugeniu Coșeriu], în „Cronica”, Iași, XVI, 1981, nr. 29 (807), p. 7.
73. [recenzie la] Mihai Eminescu, *Luceafărul (pri graiul armânescu di Ioan Cutova)*, București, 1980), în „Rumanian Books”, 1981, nr. 2, p. 27.

74. [recenzie la] George G. Murnu, *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen. Mit einem Nachtrag, hrsg. von H. Mihăescu* (București, 1977), în *RESEE*, XIX, 1981, nr. 2, p. 394–396.

1982

75. **Folclor aromân grămostean**, Editura Minerva, București, 1982, XX + 512 p. și 33 fotografii (în colaborare cu Nicolae G. Caraiani).
76. 'Beau temps' dans les langues européennes, *À partir de l'Atlas Linguarum Europae (ALE)*, în *RRL*, XXVII, 1982, nr. 4, p. 301–307.
77. *Adaptarea morfologică a unor neologisme*, în „Limba și literatura română”, XI, 1982, nr. 2, p. 9–10.
78. *Al V-lea Colocviu general al Atlasului limbilor Europei (ALE) (Copenhaga, 21–24 aprilie 1982)*, în *SCL*, XXXIII, 1982, nr. 6, p. 518–519.
79. [recenzie la] Elena Scărlătoiu, *Relații lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud* (București, 1980), în *RESEE*, XX, 1982, nr. 1, p. 154–156.
80. [recenzie la] *Rumänische Märchen* (hrsg. von Felix Karlinger, Kassel, 1982), în *LL*, 1982, nr. 2, p. 276–278.
81. [recenzie la] Tache Papahagi, *Grai, folclor, etnografie* (București, 1981), în „Rumanian Books”, 1982, nr. 4, p. 18.

1983

82. **Atlas Linguarum Europae (ALE)**, vol. I, **A. Cartes (1–19)**, Assen, 1983; **B. Commentaires (1–14)**, Assen, 1983, XCVII + 177 p. (coautor).
83. *Dialectele românești sud-dunărene și dicționarele etimologice ale limbii române*, în *SCL*, XXXIV, 1983, nr.4, p. 317–321.
84. *Contribuție la delimitarea graiurilor muntenești în cadrul dacoromânei*, în *Anuarul ICED*, seria B, 2 „Studii și seminarii”, 1983, p. 64–75.
85. 'Tournesol' dans les langues romanes (sur les données de l'Atlas Linguarum Europae), în *RRL*, XXVIII, 1983, nr. 3, p. 263–269.
86. „Genealogic” și „tipologic”. *Puncte de vedere privind formarea dialectelor românești*, în „Materiale și cercetări dialectale”, II, Cluj-Napoca, 1983, p. 234–245.
87. 'Timp bun' în limbile europene. *Tipuri semantice și arii lingvistice (pe baza Atlasului limbilor Europei)*, în „Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte”, seria IV, tomul IV (1982–1983), Academia Română, București, 1983, p. 59–71.
88. *La XVIème réunion de la Rédaction de l'Atlas Linguarum Europae (ALE) (Leipzig, 20–23 avril 1983)*, în *RRL*, XXVIII, 1983, nr. 5, p. 455.
89. [recenzie la] *Codicele Voronețean* (ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, 1981), în *Anuarul ICED*, seria B. 2, 1982, p. 448.
90. [recenzie la] Th. Simenschy, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene* (București, 1981), în *Anuarul ICED*, seria B. 2, 1983, p. 449–450.

1984

91. **Tratat de dialectologie românească** (ed. V. Rusu), Craiova, 1984, 970 p. (coautor, capitolul *Aromâna*, p. 423–476).

92. *Concepția lui Alexandru Philippide despre cele două „tipuri” dialectale românești*, în „Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte”, seria IV, tomul V (1983–1984), Academia Română, București, 1984, p. 145–148.
93. [recenzie la] Gr. Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române* (București 1983), în *SCL*, XXXV, 1984, nr. 5, p. 478–479.
94. [recenzie la] Hans-Martin Gauger, Wulf Oesterreicher, Rudolf Windisch, *Einführung in die romanische Philologie* (Darmstadt, 1980), în *SCL*, XXXV, 1984, nr. 6, p. 515–517.

1985

95. [recenzie la] *Atlas Linguarum Europae (ALE)*, volume I, premier fascicule: *Cartes* (1–19) (Assen, 1983), *Commentaires* (1–14) (Assen, 1983, XCIII + 177 p.), în *SCL*, XXVI, 1985, nr. 4, p. 326–329.

1986

96. **Atlas Linguarum Europae (ALE)**, vol. II, **A. Cartes (20-28)**, Assen, 1986; **B. Commentaires (15-22)**, Assen, 1986, CXIII + 230 p. (coautor).
97. *L'étude typologique des langues balkaniques*, în *LB*, XXIX, 1986, nr. 4, p. 35–50 [versiunea în limba română, în *SCL*, XXXVII, 1986, nr. 4, p. 331–347].
98. *Concordanțe lingvistice între aromână și graiurile din Banat*, în *LR*, XXXV, 1986, nr. 3, p. 225–233.
99. *Prunellier*. *Synthèse romane*, în „Actes du XVIIème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes”, VI, Aix-en-Provence, 1986, p. 609–622.
100. *Cercetarea aromânei vorbite în mediu orășenesc*, în *Anuarul ICED*, seria A, VI–VII, 1986, p. 338–345.
101. *Despre predarea / însușirea corespondentelor românești ale verbelor germane de modalitate*, în vol. „Didactica modernă. Aspecte ale predării limbii române ca limbă străină”, Timișoara, 1986, p. 99–106.
102. [recenzie la] Beate Wild, *Meglenoromänischer Sprachatlas. Mit 14 Fotos* (Hamburg, 1983), în *SCL*, XXXVII, 1986, nr.1, p. 71–74.
103. [recenzie la] Gheorghe Carageani, *La subordinazione circostanziale ipotattica nella frase del dialetto aromeno (macedoromeno)* (Napoli, 1982), în *LR*, XXXV, 1986, nr. 2, p. 155–158.
104. [recenzie la] *Un veac de poezie aromână* (antologie, transpuneri și note de Hristu Căndroveanu și Kira Iorgoveanu, București, 1985), în *LL*, 1986, nr. 2, p. 251–254 [republicat în „Ramuri”, Craiova, nr. 9 (267), 15 septembrie 1986, p. 11].

1987

105. **Texte dialectale și glosar. Dobrogea** (în colaborare cu Paul Lăzărescu, Ruxandra Pană, Victorela Neagoe), Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, București, 1987, 640 p.
106. *Concordanțe etimologice și lexicale româno-albaneze*, în *SCL*, XXXVIII, 1987, nr. 2, p. 126–141.
107. *Aromâna și raporturile ei cu greaca (pe marginea unei lucrări recente)*, în *SCL*, XXXVIII, 1987, nr. 5, p. 439–451 [versiunea în limba franceză, în *RESEE*, XXVI, 1988, nr. 3, p. 251–259].

108. *Terminologia agrară și unitatea limbii române*, în „Flacăra”, nr. 36, 4 septembrie 1987, p. 16.
109. *Boris Cazacu (1919–1987)*, în *SCL*, XXXVIII, 1987, nr. 6, p. 552–554.
110. [recenzie la] Viorica Goicu, Rodica Suflețel, *Dicționarul toponimic al Banatului* (vol. II, III, Timișoara, 1986), în *SCL*, XXXVIII, 1987, nr. 6, p. 541.

1988

111. **Atlas Linguarum Europae (ALE)**, vol. III, **A. Cartes (29-36)**, Assen, 1988; **B. Commentaires (23–25)**, Assen, 1988, LXIV + 140 p. (coautor).
112. *Harta graiurilor aromâne și meglenoromâne din Peninsula Balcanică*, în *SCL*, XXXIX, 1988, nr. 3, p. 225–245.
113. *Der sog. „Balkansprachtypus”. Ein unvollständig definierter Terminus*, în „Energieia und Ergon. Studia în onoare Eugenio Coseriu”, vol. III, Tübingen, 1988, p. 121–128.
114. „*Gramatica română sau macedoromână*” de Mihai G. Boiagi. 175 de ani de la apariție, în *LL*, 1988, nr. 4, p. 600–602.
115. *Božidar Nastev*, în vol. Božidar Nastev, *Aromanski studii*, Skopje, 1988, p. 49–50.
116. [recenzie la] Zbigniew Gořab, *The Arumanian Dialekt of Kruševo in S. R. Macedonia, S. F. R. Yugoslavia* (Skopje, 1984), în *SCL*, XXXIX, 1988, nr. 2, p. 175–177.
117. [recenzie la] *Atlas linguarum Europae (ALE)*, vol. II (Assen 1986), în *RRL*, XXXIII, 1988, nr. 2, p. 117–119.
118. [recenzie la] Emanuele Banfi, *Linguistica balcanica* (Bologna, 1985), în *RESEE*, XXVI, 1988, nr. 2, p. 163–166.

1989

119. **Dialectologica**, Tipografia Universității, București, 1989, 284 p. (coautor și editor).
120. **H. Tiktin, Rumänisch-deutsches Wörterbuch**, 2. überarbeitete und ergänzte Auflage, vol. I–III, Wiesbaden, 1985–1989 (coautor al ediției revăzute și adăugite).
Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române pe anul 1989.
121. *Raporturile între dialectele românești sud-dunărene și graiurile dacoromâne*, în vol. „Dialectologica”, Tipografia Universității, București, 1989, p. 39–48.
122. „*Atlas Linguarum Europae*”. *Metodologia culegerii și interpretării datelor*, în *Anuarul ICED*, VIII–IX, 1989, p. 203–215.
123. *Cuvinte moștenite din substrat sau împrumuturi?*, în „Symposia thracologica”, VII, 1989, p. 453–454.
124. *Congresul internațional al „Atlasului limbilor Europei (ALE)”* (Saint-Vincent, 5–9 iunie 1989), în *SCL*, XL, 1989, nr. 5, p. 507–508.
125. [recenzie la] *Energieia und Ergon. Studia in honorem Eugenio Coseriu* (vol. I–III, Tübingen, 1988), în *SCL*, XL, 1989, nr. 2, p. 165–167.
126. [recenzie la] *Espaces romanes. Études de dialectologie et de géolinguistique offerts à Gaston Tuaillon* (vol. I–II, Grenoble, 1988–1989), în *SCL*, XL, 1989, nr. 5, p. 502–503.
127. [recenzie la] Michel Contini, *Étude de géographie phonétique instrumentale du sarde* (vol. I–II, Alessandria, 1987), în *SCL*, XL, 1989, nr. 6, p. 556–557.

1990

128. **Atlas Linguarum Europae (ALE)**, vol. IV, **A. Cartes (37-44)**, Assen, 1990; **B. Commentaires (26–30)**, Assen, 1990, XXII + 204 p. (coautor).

129. *Les dénominations romanes du 'foie' (d'après les données de l'Atlas Linguarum Europae)*, în *RRL*, XXXV, 1990, nr. 1, p. 29–32.
130. *Pentru un atlas al atlaselor lingvistice regionale*, în *LR*, XXXIX, 1990, nr. 1, p. 57–67.
131. *Raporturile între romanitatea nord- și sud-dunăreană în lumina toponimiei*, în vol. „Studii de onomastică”, Cluj-Napoca, V, 1990, p. 244–263.
132. *Arom. st¹qa (st¹q) [stea] și evoluția lat. -ll- în română*, în *SCL*, XLI, 1990, nr. 5–6, p. 429–431.
133. *Începuturile scrierii în aromână*, în „Deșteptarea. Revistă macedo-română”, I, 1990, nr. 1, p. 3.
134. *Un învățat german, prieten al aromânilor [G. Weigand]*, în „Deșteptarea. Revistă macedo-română”, I, 1990, nr. 1, p. 5.
135. *O gramatică aromână [de la începutul secolului al XIX-lea]*, în „Deșteptarea. Revista aromânilor”, I, 1990, nr. 2–3–4, p. 5.
136. *Colocviu de românistică la Universitatea din Regensburg*, în *SCL*, XLI, 1990, nr. 5–6, p. 503–504.
137. *Radu Flora (1922–1989)*, în *SCL*, XLI, 1990, nr. 5–6, p. 505–506.
138. *Societatea Culturală Aromână*, în „Societatea de Științe Filologice din România. Buletin”, București, 1990, p. 21–22.
139. *Eugenio Coseriu. Câteva repere*, în „Steaua”, XLI, 1990, nr. 11–12, Cluj-Napoca, p. 12.
140. *Pentru o limbă literară comună românilor din nordul și sudul Dunării*, în „Deșteptarea. Revista aromânilor”, I, 1990, nr. 5–6, p. 5.
141. *O gramatică a aromânei actuale*, în „Deșteptarea. Revista aromânilor”, I, 1990, nr. 9, p. 5.
142. *„Gramatica armânească” al Mihail G. Boiagi. Ună ediție nouă*, în „Zborlu a nostru”, Freiburg i. Br., VII, 1990, nr. 3 (27), p. 112–113.
143. [prezentare la] Eugenio Coseriu, *Mi se zice domnule inginer*, în *RL*, XXIII, 1990, nr. 30, din 26 iulie, p. 24.
144. [recenzie la] Wolfgang Raible (hrsg.), *Romanistik, Sprachtypologie und Universalienforschung* (Tübingen, 1989), în *SCL*, XLI, 1990, nr. 1, p. 65–67.
145. [recenzie la] Božidar Nastev, *Aromanski studii* (Skopje, 1988), în *SCL*, XLI, 1990, nr. 1, p. 73.
146. [recenzie la] Rudolf Windisch, *Zum Sprachwandel. Von den Junggrammatikern zu Labov* (Frankfurt am Main / New York / Paris, 1988), în *SCL*, XLI, 1990, nr. 5–6, p. 496–497.

1991

147. *Probleme ale studierii substratului aromânei*, în *SCL*, XLII, 1991, nr. 3–4, p. 119–123.
148. *Die Karte „Ähre” des Atlas Linguarum Europae (ALE)*, în *Anuar Iași*, XXXII, 1988–1991, p. 107–118 (în colaborare cu B. Cazacu).
149. *Les dénominations romanes du 'foie'*, în vol. „Atlas Linguarum Europae”, Musumedici Editore, Aoste, 1991, p. 71–76.
150. *Eugenio Coseriu la 70 de ani*, în *LR*, XL, 1991, nr. 5–6, p. 211–214.
151. *O nouă ediție a „Gramaticii române sau macedonovlahe” de Mihail G. Boiagi*, în *FD*, X, 1991, p. 121–123.
152. *Bibliografie aromână, meglenoromână și istroromână. Lucrări apărute în străinătate (1939–1990)*, în *FD*, X, 1991, p. 145–153.

153. *Începuturile învățământului în limba maternă la aromâni*, în vol. „Dreptul la educație în limba maternă”, Iași, 1991, p. 123–126 [republicat în „Deșteptarea. Revista aromânilor”, II, 1991, nr. 1 (10), p. 9].
154. „*Problema aromânească*” [pe marginea lucrării lui Max Demeter Peyfuss], în „Deșteptarea. Revista aromânilor”, II, 1991, nr. 2 (11), p. 5, 11.
155. *Atlasul lingvistic romanic*, în *Academica*, I, 1991, nr. 5, p. 30.
156. „*Pozi imbrățișa universul studiind o scoică*”. *Eugenio Coseriu la 70 de ani*, în *LL*, 1991, nr. 3–4, p. 318–327.
157. *A 24-a reuniune a Comitetului Internațional de Redacție al „Atlasului limbilor Europei”* (Varșovia, 13–17 mai 1991), în *SCL*, XLII, 1991, nr. 5–6, p. 188–289.
158. [recenzie la] N. Katsanēs, K. Dinas, *Grammatikē tēs Koinēs Koutsovlahikēs* (Salonic, 1990), în *SCL*, XLII, 1991, nr. 1–2, p. 56–57.

1992

159. „**Miorița**” **la dacoromâni și aromâni**, Editura Minerva, București, 1992, XLI + 359 p. (în colaborare cu Tatiana Gălușcă-Cîrșmariu, Emilia St. Milicescu, Tudor Nae și coordonator al volumului).
160. *Pentru o limbă literară comună românilor nord- și sud-dunăreni. O încercare de la începutul secolului al XIX-lea*, în vol. „Beiträge zur rumänischen Sprache im 19. Jahrhundert”, Tübingen, 1992, p. 133–141.
161. *Iotacizarea verbelor și structura dialectală a dacoromânei*, în *LR*, XLI, 1992, nr. 1–2, p. 83–87.
162. *Forme cu rotacism în aromână*, în *FD*, XI, 1992, p. 97–102.
163. *Theodor Capidan (1879–1953)*, în „Almanah macedo-român. 1992”, Editura Fundației Culturale Române, București, 1992, p. 132–134.
164. *Gheorghe Constantin Roja și „Școala Normală a Nației Românești” din Pesta, Ungaria (1808–1810)*, în vol. „Contribuția românilor la îmbogățirea tezaurului cultural în Balcani”, Fundația Culturală Română, București, [1992], p. 54–60.
165. *Reuniunea anuală a Comitetului Internațional de Redacție al „Atlasului Lingvistic Romanic”* (Liège, 26–30 noiembrie 1991), în *SCL*, XLIII, 1992, nr. 2, p. 220.

1993

166. *Parenté linguistique et type linguistique*, în „Actes du XXe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes”, vol. III, Tübingen / Basel, 1993, p. 337–344.
167. *Tache Papahagi (1892–1977). 100 de ani de la naștere*, în *LR*, XLII, 1993, nr. 1, p. 5–10.
168. *Din istoria raporturilor interdialectale (cu privire la originea meglenoromânilor)*, în *FD*, XII, 1993, p. 151–156.
169. *O gramatică aromână la începutul secolului al XIX-lea*, în „Analele științifice ale Universității «Ovidius». Secțiunea Filologie”, IV, Constanța, 1993, p. 317–320.
170. *Un rapsod: Gheorghe Merca*, în „Deșteptarea. Revista aromânilor”, IV, 1993, nr. 5 (38), p. 4.

1994

171. *Atlas linguistiques roumains*, în vol. „Geolingüística. Trabajos europeos”, Madrid, 1994, p. 233–252 (în colaborare cu I. Ionică).
172. *O nouă gramatică aromânească*, în *FD*, XIII (1994), p. 237–239.

1995

173. *Diaspora aromânească în Austro-Ungaria la începutul secolului al XIX-lea*, în „Perenitatea vlahilor în Balcani”, vol. I, Constanța, 1995, p. 31–36.
174. *Graururile moldovenești în cadrul limbii române*, în vol. „Limba română și varietățile ei locale”, Editura Academiei Române, București, 1995, p. 119–122 (publicat și în *Academica*, V, 1994, nr. 1 (49), p. 9; „Limba română”, Chișinău, IV, 1994, nr. 5–6, p. 64–67; republicat în vol. „Limba română este patria mea”, Chișinău, 1996, p. 107–109).
175. *Personalitatea și opera savantului Alexandru Rosetti*, în *Academica*, VI, 1995, nr. 1 (65), p. 25.
176. [recenzie la] Grigore Brâncuș, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române* (București, 1995), în *LR*, XLIV, 1995, nr. 5–6, p. 233–235.
177. [recenzie la] Toma Kiurčiev, Nikolai Kiurčiev, *Dictionar armân-bulgar* (Sofia, 1994), în *FD*, XIV, 1995, p. 277–280.

1996

178. **Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coșeriu**, realizat de Nicolae Saramandu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, 184 p.
179. **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea**, vol. I, Editura Academiei Române, București, 1996, XVIII + 302 p. (coautor).
180. **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea**, vol. II, Editura Academiei Române, București, 1996, XV + 372 p. (coautor).
181. **Atlas linguistique roman. Présentation**, Roma, 1996, 232 p. (coautor și editor).
182. **Atlas linguistique roman**, vol. I, **A. Cartes**, Roma, 1996; **B. Commentaires**, Roma, 1996, 153 p. (coautor).
183. *Le domaine dialectal de Roumanie*, în „Atlas linguistique roman. Présentation”, Roma, 1996, p. 139–141 (în colaborare cu I. Ionică).
184. *Le domaine roumain sud-danubien*, în „Atlas linguistique roman. Présentation”, Roma, 1996, p. 143–145.
185. *Les désignations romanes du 'foie'*, în „Atlas linguistique roman”, vol. I, **C. Commentaires**, Roma, 1996, p. 81–94.
186. *L'origine et la structure des noms de lieux aroumains du sud de la péninsule balkanique*, în vol. „Rumänisch. Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik”, Veitshöchheim bei Würzburg, 1996, p. 277–283.
187. *Alexandru Rosetti și Institutul de Fonetice și Dialectologie*, în *FD*, XV, 1996, p. 11–13.
188. *O colecție inedită de narațiuni populare aromâne*, în *FD*, XV, 1996, p. 117–119.
189. *Romano-balcanica. Flexiunea de gen a numeralului trei în aromână*, în *SCL*, XVII, 1996, nr. 1–6, p. 207–215.
190. *Limba și poezie* [interviu cu E. Coșeriu], în *CCr*, 1996, nr. 9–10 (106–107), p. 27–33.
191. „*Lingvistica integrală*” [fragment de interviu cu E. Coșeriu], în „*Revistă de lingvistică și știință literară*”, Chișinău, 1996, nr. 5, p. 29–39.

1997

192. **Atlas Linguarum Europae**, vol. V, **A. Cartes (45–59)**, Assen, 1997; **B. Commentaires (31–39)**, Assen / Maastricht, 1997, XVIII + 295 p. (coautor).

193. **Eugeniu Coșeriu, Sincronie, diacronie și istorie**, versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 1997, 253 p.
194. **Abecedar**, Skopje, 1997, 101 p.
195. *Despre coborârea aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice. „Mărturia” lui Kekaumenos*, în *SCL*, XLVIII, 1997, nr. 1–4, p. 407–417.
196. *Les noms du 'tournesol' dans les langues européennes. Carte et commentaire linguistique*, în „Atlas Linguarum Europae”, vol. V, Assen, 1997, p. 129–139.
197. *Le Dictionnaire aroumain (Dicționar aromân) de Matilda Caragiu Marioțeanu. Sens et signification*, în *RRL*, XLII, 1997, nr. 5–6, p. 409–412.
198. *Les dialectes roumains*, în *DIG*, V, 1997, p. 79–98.
199. *Romanitatea răsăriteană în lumina comparației interdialectale*, în „Dacoromania. Serie nouă”, Cluj-Napoca, II, 1996–1997, p. 177–182 (republicat în „Buletin științific. Seria Filologie – Limba și Literatura română”, I, Pitești, 1997, p. 15–19).
200. *Tache Papahagi. Activitatea lingvistică*, în vol. „Perenitatea vlahilor în Balcani”, III, Constanța, 1997, p. 119–127.
201. *Cercetări dialectale la un grup necunoscut de vorbitori ai românei: băiașii din nordul Croației*, în *FD*, XVI, 1997, p. 97–130.
202. *Despre structura dialectală a dacoromânei*, în *LR*, XLVI, 1997, nr. 1–3, p. 185–189.
203. *Un nou dicționar aromân*, în *CCr*, 1997, nr. 5–7 (114–116), p. 170–172.
204. [recenzie la] Cătălina Vătășescu, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna* (București, 1997), în *LR*, XLVI, 1997, nr. 4–6, p. 338–341.

1998

205. *Le rapport entre le thrace et les anciennes langues européennes*, în vol. „The Thracian World at the Crossroads of Civilization”, II, București, 1998, p. 673–678.
206. *Die Aromunen in der Dobrudscha und ihre Mundart*, în „10 Grenzgänge”, Leipzig, V, 1998, p. 28–37.
207. *Matilda Caragiu Marioțeanu – 70*, în *FD*, XVII, 1998, p. 241–248.
208. *Coloniile aromânești din Austria și Ungaria la începutul secolului al XIX-lea*, în „Simpozion”, Giula, VII, 1998, p. 7–14.
209. *Ion Ionică (1934–1998)*, în *FD*, XVII, 1998, p. 275.

1999

210. *Profesorul Grigore Brâncuș la 70 de ani*, în *FD*, XVIII, 1999, p. 14–17.
211. *Boris Cazacu. In memoriam*, în *LL*, 1999, nr. 1, p. 117–119.
212. [recenzie la] Georgeta Ghiga, *Elemente fatice ale comunicării în româna vorbită* (București, 1999), în *FD*, XVIII, 1999, p. 226–228.

2000

213. *Über die schriftliche Norm des Aromunischen*, în *BA*, XXIV–XXV, 1999–2000), p. 94–108.
214. *Sur le type linguistique balkanique*, în vol. „Balkanlinguistik. Synchronie und Diachronie”, Salonic, 2000, p. 199–206.
215. „Miorița” la aromâni în *REF*, XLV, 2000, nr. 2–3, p. 137–144.

216. *Sisteme de scriere a aromânei*, în *SCL*, LI, 2000, nr. 1, p. 199-204.
 217. *Dialectele românești*, în *SCL*, LI, 2000, nr. 2, p. 429-447.
 218. *Un dicționar englez-aromân*, în *FD*, XIX, 2000, p. 293-295.
 219. *Spiritualitate balcanică – spiritualitate europeană* [interviu acordat lui Nistor Bardu], în „Tomis”, Constanța, anul V (XXXV), nr. 2 (355), februarie 2000, p. 3.

2001

220. *„Torna, torna, fratre” și romanitatea răsăriteană în secolul al VI-lea*, Editura Academiei Române, București, 2001, 22 p.
 221. *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, vol. III, Editura Academiei Române, București, 2001, XVII + 300 p. (coautor).
Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române pe anul 2001.
 222. *Atlas linguistique roman*, vol. IIa, **A. Cartes**, Roma, 2001; **B. Commentaires**, Roma, 2001, VIII, 563 p. (coautor).
 223. *‘Serpent’. Carte et commentaire linguistique*, în „Atlas linguistique roman”, vol. II, Roma, 2001, p. 501-512.
 224. *La carte des parlers aroumains et magléno-roumains de la Péninsule balkanique*, în *RESEE*, XXXIX, 2001, nr. 1-4, p. 105-122.
 225. *Eugeniu Coșeriu – 80*, în *Academica*, XI, 2001, nr. 9-10 (129-130), p. 22.
 226. *L’atlas linguistique roumain par régions. Synthèse*, în „Proceedings of the Romanian Academy”, Series C, vol. I, 2001, nr. 2-3, p. 91-93.
 227. *E. Vasiliu. In memoriam*, în *SCL*, LII, 2001, nr. 1-2, p. 160-162.

2002

228. *Atlas Linguarum Europae*, vol. VI, **A. Cartes (60-72)**, Roma, 2002; **B. Commentaires (40-50)**, Roma, 2002, LXXXIV + 220 p. (coautor).
 229. *Eugeniu Coșeriu – teoretician al limbajului*, în *FD*, XX-XXI, 2001-2002, p. 15-17 (republicat în *Academica*, XII, 2002, nr. 7, p. 61-62).
 230. *Întâlniri cu Eugeniu Coșeriu*, în *FD*, XX-XXI, 2001-2002, p. 19-30.
 231. *Torna, torna, fratre*, în *FD*, XX-XXI, 2001-2002, p. 233-251.
 232. *Eugeniu Coșeriu, Filozofia limbajului* (text îngrijit și editat de Nicolae Saramandu), în *FD*, XX-XXI, 2001-2002, p. 63-139.
 233. *Eugeniu Coșeriu, Limba română – limbă romanică* (text îngrijit și editat de Nicolae Saramandu), în *FD*, XX-XXI, 2001-2002, p. 141-182.
 234. *Zur funktionellen Leistung der phonematischen Strukturen im Rumänischen. Ein Vergleich mit dem Deutschen und Tschechischen*, în „Rostocker Beiträge zur Sprachwissenschaft”, 13, Rostock, 2002, p. 105-115.
 235. *„Torna, torna, fratre” et la romanité orientale du VIe siècle*, în *RESEE*, XL, 2002, nr. 1-4, p. 41-60.
 236. *Limba română în context european (pe baza „Atlasului limbilor Europei”)*, în *LR*, LI, 2002, nr. 1-3, p. 3-8 (și în „Actele celui de al 3-lea Colocviu al Catedrei de limba română”, Editura Universității, București, 2004, p. 553-558; republicat în vol. „Comunicare interculturală și integrare europeană”, Iași, 2006, p. 253-257).
 237. *Matilda Caragiu Marioțeanu*, în vol. „Carte de iubire pentru Matilda Caragiu Marioțeanu”, București, 2002, p. 44-49.

238. *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, în „Actele Colocviului Catedrei de limba română. Perspective actuale în studiul limbii române”, Editura Universității, București, 2002, p. 213–220.
239. *Eugeniu Coșeriu – un lingvist pentru mileniul III*, în „Studii și cercetări filologice. Seria limbă și literatură română”, Pitești, I, 2002, p. 17–20.
240. *În Macedonia, lângă Olimp*, în vol. „Marius Sala. Contemporanul lor, contemporanul nostru”, Editura Univers Enciclopedic, București, 2002, p. 252–253.
241. *Modelul Coșeriu*, în *Contrafort*, Chișinău, X, 2003, nr. 10–11 (108–109), p. 17.
242. *Este nevoie de legea lui Pruteanu?* [răspuns la interviu], în *Tribuna învățământului*, LIII, 2002, nr. 666 (2547), p. 3.

2003

243. **Studii aromâne și meglenoromâne**, Editura Ex Ponto, Constanța, 2003, 258 p. + două hărți.
244. *Les dialectes roumains au nord et au sud du Danube*, în *RESEE*, XLI, 2003, nr. 1–4, p. 137–148.
245. *Les traces du thrace (à partir de deux cartes de l’ALE)*, în vol. „Parole romanze. Scritti per Michel Contini”, Edizioni dell’Orso, Alessandria, 2003, p. 413–417.
246. *L’Atlas Linguarum Europae*, în vol. „Penser l’Europe”, Editura Academiei Române, București, 2003, p. 100–105.
247. *Inovația și schimbarea în limbă în perspectivă sociolingvistică*, în „Actele celui de al 2-lea Colocviu al Catedrei de limba română. Aspecte ale dinamicii limbii române actuale”, Editura Universității, București, 2003, p. 395–399.
248. *Romanitatea răsăriteană*, în *Academica XIII*, 2003, nr. 11 (148), p. 28–30.
249. *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, în vol. „Omagiu profesorului și omului de știință Vladimir Zagaevski”, Chișinău, 2003, p. 228–234.

2004

250. **Romanitatea orientală**, Editura Academiei Române, București, 2004, 345 p. + 4 hărți. **„Diploma de excelență” a Editurii Academiei Române pe anul 2004.**
251. **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea**, vol. IV, Editura Academiei Române, București, 2004, XXI + 270 p. (coautor).
252. **Eugeniu Coșeriu, Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii** (ediție în limba română de Nicolae Saramandu), Editura Enciclopedică, București, 2004, 331 p.
253. **In memoriam. Eugeniu Coșeriu**, Editura Academiei Române, București, [2004], 192 p. (sub îngrijirea lui Nicolae Saramandu).
254. *Romanitatea sud-dunăreană (pe baza surselor istorice)*, în vol. „Spațiul lingvistic și literar românesc din perspectiva integrării europene”, Iași, 2004, p. 337–346 (republicat în „Studii și cercetări filologice. Seria limba și literatura română”, nr. 3, Pitești, 2004, p. 19–27).
255. *Quelques considérations sur les rapports linguistiques slavo-roumains*, în vol. „Peuples, états et nations dans le sud-est de l’Europe”, Editura Academiei Române, București, 2004, p. 203–205.
256. *The Establishment of the Aroumanians in the South of the Balkan Peninsula. Kekaumenos „Evidence”*, în *RESEE*, XLII, 2004, nr. 1–4, p. 293–303.

257. *Originea dialectelor românești (pe baza surselor istorice)*, în *FD*, XXII–XXIII, 2003–2004, p. 223–245 (republicat în *LL*, L, 2005, nr. 3–4, p. 5–17).
258. *Magdalena Vulpe. Portret de dialectolog*, în *FD*, XXII–XXIII, 2003–2004, p. 11–12.
259. [recenzie la] Cezar Bălăsoiu, *Discursul raportat în textele dialectale românești* (București, 2004), în *FD* XXII–XXIII, 2003–2004, p. 359–360.

2005

260. **Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea. Texte dialectale**, Editura Academiei Române, București, 2005, LIII + 361 p. + 2 hărți.
261. **Originea dialectelor românești**, Editura Academiei Române, București, 2005, 25 p.
262. **Manual de aromână. Carti trâ învițari armânești**, Editura Academiei Române, București, 2005, 339 p. (în colaborare cu Matilda Caragiu Marioțeanu).
263. **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză**, vol. I, Editura Academiei Române, București, 2005, XXX + 82 p. + 135 hărți (coordonator).
264. **Dicționarul toponimic al României. Muntenia (DTRM)**, vol. I (A–B), Editura Academiei Române, București, 2005, 379 p. (coordonator).
265. **Eugeniu Coșeriu, Limba română – limbă romanică (texte manuscrise)**, ediție îngrijită de Nicolae Saramandu, Editura Academiei Române, București, 2005, 183 p. + 16 facsimile.
266. *Quelques considérations sur les rapports linguistiques entre l'aroumain et les langues slaves*, în vol. „Jazyki i dialekty malyh etničeskikh grupp na Balkanah”, Sankt Peterburg / München, 2005, p. 173–175.
267. *Some Romanian-Albanian Linguistic Relationships*, în *RESEE*, XLIII, 2005, nr. 1–4, p. 141–153.
268. *Un structuralist avant la lettre: Gheorghe Constantin Roja*, în „Actele celui de al 4-lea Colocviu al Catedrei de limba română”, Editura Universității, București, 2005, p. 759–763.
269. *Romanitatea orientală (sud-dunăreană) azi*, în vol. „O istorie a românilor de pretutindeni”, III, București, 2005, p. 261–266.
270. *Vasile Frățilă – 65. Câteva însemnări*, în vol. „Studia in honorem magistri Vasile Frățilă”, Timișoara, 2005, p. 51–53.

2006

271. *Über den „Balkansprachtypus”*, în *RRL*, LI, 2006, nr. 1, p. 105–112.
272. *The South-Danubian Romanian Dialect from the Spatial Perspective*, în *RESEE*, XLIV, 2006, nr. 1–4, p. 367–383 (în colaborare cu Manuela Nevaci).
273. *Graiurile aromânei actuale în perspectivă spațială (pe baza atlaselor lingvistice)*, în vol. „Comunicare interculturală și integrare europeană”, Iași, 2006, p. 259–271 (în colaborare cu Manuela Nevaci).
274. *Formarea dialectelor românești (pe baza surselor istorice)*, în „Actele celui de al 5-lea Colocviu al Catedrei de limba română”, Editura Universității, București, 2006, p. 563–577.
275. *Romanitatea sud-dunăreană azi*, în „Lucrările celui de-al XII-lea Simpozion Național de Dialectologie (Baia Mare, 5–7 mai 2006)”, Cluj-Napoca, 2006, p. 205–220.
276. *Aromâna din Balcani în perspectivă spațială*, în „Lucrările celui de-al XII-lea Simpozion Național de Dialectologie (Baia Mare, 5–7 mai 2006)”, Cluj-Napoca, 2006, p. 221–234 (în colaborare cu Manuela Nevaci).

277. *Limba textelor vechi aromânești într-o cercetare recentă*, în *LR*, LV, 2006, nr. 5–6, p. 377–381.
278. *Eugen Coșeriu – 85 de ani de la naștere* [interviu acordat lui Cristinel Munteanu], în *Anuar Iași*, XLIV–XLVI, 2004–2006, p. 324–328.

2007

279. **Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar**, Editura Academiei Române, București, 2007, LIII + 603 p. + două hărți.
280. **Atlas Linguarum Europae (ALE)**, vol. VII, **A. Cartes (73–80)**, Roma, 2007; **B. Commentaires (51–58)**, Roma, 2007, LXXXIV + 242 p. (coautor și editor).
281. **Dicționarul toponimic al României. Muntenia (DTRM)**, vol. II (C–D), Editura Academiei Române, București, 2007, 39 p. (coordonator).
282. **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea**, vol. V, Editura Academiei Române, București, 2007, XXIII + 369 p. (coautor).
283. *Atlas linguistiques roumains*, în *DIG*, XV, 2007, p. 90–101 (vezi și *RESEE*, XLVI, 2008, nr. 1–4, p. 5–14).
284. *Rom. bărbie*, în vol. „Limba română, limbă romanică. Omagiu acad. Marius Sala la împlinirea a 75 de ani”, Editura Academiei Române, București, 2007, p. 459–464.
285. *Arom. bărgăle 'bărbie'*, în *SCL*, LVIII, 2007, nr. 1, p. 185–187.
286. *Atlase lingvistice recente ale dialectelor românești sud-dunărene*, în vol. „Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare”, Editura Universității, București, 2007, p. 485–490.
287. *Hărți lingvistice motivaționale*, în *FD*, XXIV–XXVI, 2005–2007, p. 221–228 (vezi și „Actele celui de al 6-lea Colocviu al Catedrei de Limba Română”, București, Editura Universității, 2007, p. 695–700) (în colaborare cu Manuela Nevaci).
288. *Dialectele românești sud-dunărene. Harta 29*, în „România. Atlas istorico-geografic”, ediția a doua revăzută și adăugită, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 125–126 (text), p. 189–190 (hartă).
289. [recenzie la] Manuela Nevaci, *Verbul în aromână. Structură și valori* (București, 2006), în *FD*, XXIV–XXVI, 2005–2007, p. 300–302.

2008

290. **La romanité orientale** (ediție în limba franceză, revăzută, a lucrării de sub 250), București, Editura Academiei Române, Tübingen, Gunter Narr-Verlag, 2008, 264 p.
291. **Lucrările primului Simpozion Internațional de Lingvistică**, București, Editura Universității, 2008, 479 p. (coeditor).
292. *Cartes linguistiques motivationnelles. De l'ALE à l'ALiR et aux atlas linguistiques nationaux*, în *RRL*, LIII, 2008, nr. 1–2, p. 79–85 (+ 6 hărți) (în colaborare cu Manuela Nevaci).
293. *Atestări istorice ale continuității*, în *SCL*, LIX, 2008, nr. 1, p. 219–227.
294. *Denumiri pentru 'feastă' în dacoromână (pe baza ALRR. Sinteză)*, în *FD*, XXVII, 2008, p. 45–66 (+ 6 hărți).
295. *Originea românei și a dialectelor sale (observații critice pe marginea unor lucrări recente)*, în „Philologica Jassyensia”, IV, 2008, nr. 2 (8), p. 159–164 (vezi și

- „Lucrările celui de al doilea Simpozion Internațional de Lingvistică”, Editura Universității, București, 2009, p. 49–55).
296. *Gheorge Constantin Roja – un precursor al dialectologiei românești*, în vol. „Lucrările primului Simpozion Internațional de Lingvistică”, Editura Universității, București, 2008, p. 131–138.

2009

297. **Multilingvism și limbi minoritare în România**, București, 2009, 91 p. (în colaborare cu Manuela Nevaci).
298. **Dicționarul toponimic al României. Muntenia (DTRM)**, vol. III (E–J), Editura Academiei Române, București, 2009, XXXII + 303 p. (coordonator).
299. **Lucrările celui de al II-lea Simpozion Internațional de Lingvistică**, Editura Universității, București, 2009, 606 p. (coeditor).
300. *L'origine du roumain et de ses dialectes (à propos de quelques ouvrages récents)*, în *RESEE*, XLII, 2009, nr. 1–4, p. 315–321.
301. „Teorii” recente privind originea aromânei, în vol. „Studii de gramatică. Omagiu doamnei profesoare Valeria Guțu Romalo”, Editura Universității, București, 2009, p. 225–229.

2010

302. **Atlas linguistique roman**, vol. IIb. **Cartes**; Roma, 2010; **Commentaires**, Roma, 2010 (coautor și coeditor).
303. **Lucrările celui de al III-lea Simpozion Internațional de Lingvistică**, București, Editura Universității, 2010, 625 p. (coeditor).
304. *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, în vol. „Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș”, București, Editura Universității, 2010, p. 203–208.
305. *Româna în cadrul romanității orientale (câteva probleme de istorie a limbii române)*, în *SCL*, LXI, 2010, nr. 1, p. 35–44.
306. *Dicționar meglenoromân. Literale A, Ă*, în *FD*, XXIX, 2010, p. 52–135 (coordonator).
307. *De la unitate de neam la conștiința națională. Aromânii – istorie și actualitate*, în *CCr*, 2010, nr. 12 (278), p. 45–52.

2011

308. **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză**, vol. II, Editura Academiei Române, București, 2011, XLVIII + 527 p. (coordonator).
309. **Dicționarul toponimic al României. Muntenia (DTRM)**, vol. IV (L–M), Editura Academiei Române, București, 2011, 400 p. (coordonator).
310. *Les renseignements de l'Atlas Linguarum Europae (ALE)*, în *RESEE*, XLIX, 2011, nr. 1–4, p. 295–305.
311. *Note etimologice*, în vol. „Studii de dialectologie, istoria limbii și onomastică. Omagiu domnului Teofil Teaha”, Editura Academiei Române, București, 2011, p. 447–451.
312. „*Generația de vorbitori*” și schimbarea în limbă, în vol. „Confluente lingvistice și filologice. Omagiu profesorului Nicolae Felecan, la împlinirea a 70 de ani”, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011, p. 75–80.

313. *Dicționar meglenoromân. Litera B*, în *FD*, XXX, 2011, p. 51–115 (coordonator).
314. *Originea românei și a dialectelor sale (Observații critice pe marginea unor lucrări recente)*, în *LL*, LIII, 2011, 1–2, p. 62–67.
315. *Romanitatea orientală în secolele IV–VII (pe baza surselor istorice)*, în vol. „Identitate, etnicitate, limbă în sud-estul Europei”, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2011, p. 9–17.
316. *Eugeniu Coșeriu – 90. O evocare*, în *LR*, LX, 2011, nr. 4, p. 458–460.
317. *Lingvistică și matematică*, în vol. „Întâlniri cu / Meetings with Solomon Marcus”, vol. 2, Editura Spandugino, București, 2011, p. 366–368.

2012

318. *Note lexicale aromâne*, în vol. „Bătrânul înțelept de la Pylos. Volum omagial dedicat lui Andrei Avram la optzeci de ani”, Editura Academiei Române, București, 2012, p. 187–192.
319. *Momenti „Voskopojë” në historinë e marrëdhënieve gjuhësore dhe historike shqiptaro-rumane*, în vol. „Lidhjet kulturore dhe shqiptaro-rumane”, Korçe, 2012, p. 22–30.
320. *De ce am devenit lingvist*, în vol. „De ce am devenit lingvist. Omagiu academicianului Marius Sala”, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2012, p. 328–330.
321. *În legătură cu teritoriul de formare a limbii române (perspectivă istorică)*, în „Lucrările celui de-al XIV-lea Simpozion Internațional de Dialectologie”, Cluj-Napoca, 2012, p. 355–368.
322. *Româna în cadrul romanității orientale*, în „Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor «C. Brăiloiu»”, serie nouă, tom. 23, 2012, p. 9–18.
323. *Dicționar meglenoromân. Litera C*, în *FD*, XXXI, 2012, p. 79–196 (coordonator).
324. *Romanitatea orientală*, în „Academica”, XXII, 2012, 6–7, p. 65–70.
325. *Câteva concordanțe lexicale între dacoromână și dialectele românești sud-dunărene*, în vol. „In magistri honorem Vasile Frățilă. 50 de ani de carieră universitară”, Editura Ardealul, Târgu-Mureș, 2012, p. 359–362.
326. *„Torna, torna, fratre” într-o „interpretare” recentă*, în volumul „Polychronion. Profesorului Nicolae-Șerban Tanașoca la 70 de ani”, Editura Academiei Române, București, 2012, p. 413–416.
327. **Convergențe lingvistice**, Editura Universității București, 2012, 532 p. (coeditor, în colaborare cu Manuela Nevaci și Carmen-Ioana Radu).

2013

328. *Literatura aromână veche. Considerații istorico-filologice*, în vol. „Eugen Simion 80”, București, Editura Tracus Arte, 2013, p. 471–478.
329. *Considerații asupra aromânei actuale. Graiul grămostean*, în vol. „«Cuvinte potrivite». Omagiu doamnei Maria Marin, la aniversare”, Editura Academiei Române, București, 2013, p. 430–440.
330. *Motivational Linguistics according to the data provided by Atlas Linguarum Europae*, în vol. „Studime sociolinguistike”, Korçe, 2013, p. 12–23.
331. *Konkordanca gjuhësore midis rumanishtes dhe shqipes*, în „Buletini shkencor. Seria e shkencave shoqërore”, XVIII, 2013, p. 20–31.

332. *Tache Papahagi și „Dicționarul dialectului aromân”*, în „Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*” (reeditare), Editura Academiei Române, București, 2013, p. I–XIX (în colaborare cu Manuela Nevaci).
333. *Momentul Moscopole în istoria raporturilor lingvistice româno-albaneze*, în *FD*, XXXII, 2013, p. 12–137.
334. *Note etimologice și lexicale aromâne*, în „Etudes romanes. Hommages offerts à Florica Dimitrescu et Alexandru Niculescu”, vol. II, Editura Universității, București, 2013, p. 668–682.
335. **Dicționarul dialectului meglenoromân. General și etimologic**, vol. I, **Literele A–Ce**, Editura Academiei Române, București, 2013, 298 p. (coordonator).
336. **Sinteze de dialectologie română**, Editura Universitară, București, 2013, 231 p. (în colaborare cu Manuela Nevaci).

2014

337. *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sintează*, în vol. „РОМАНИСТИКА И БАЛКАНИСТИКА” [Omagiu lui Petar Atanasov, la 75 de ani], Skopje, 2014, p. 637–641.
338. *Aspectul verbal în dialectul meglenoromân*, în *FD*, XXXIII, 2014, p. 123–129 (în colaborare cu Manuela Nevaci).
339. **Atlas Linguarum Europae (ALE)**. Volume I. Huitième fascicule. **Commentaires**, București, Editura Universității din București, 2014, 273 p. (editor, în colaborare cu Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Ionuț Geană).
340. **Atlas Linguarum Europae (ALE)**. Volume I. Huitième fascicule. **Cartes Linguistiques Européennes**, București, Editura Universității din București, 2014, 120 p. + 10 hărți lingvistice (editor, în colaborare cu Manuela Nevaci și Ionuț Geană).
341. *L’Atlas linguistique roumain par régions – Synthèse. Une présentation*, în volumul „Studi lingvistice in onore di Lorenzo Massobrio”, a cura di F. Cugno, L. Mantovani, M. Rivoira, S. Specchia, Torino, ALIA, 2014, p. 732–742.

2015

342. *Dicționar meglenoromân. Literele Ć–D*, în *FD*, XXXIV, 2015 (coordonator).
343. **Atlasul lingvistic al dialectului aromân**, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2014, LIII p. + 470 p. + 60 ilustrații + hartă [Nicolae Saramandu (autor), Manuela Nevaci (editor)].
344. **Atlas Linguarum Europae (ALE)**. Volume I. Neuvième fascicule. **Commentaires**, București, Editura Universității din București, 2015, 504 p. (coautor și editor cu Manuela Nevaci și Ionuț Geană).
345. **Atlas Linguarum Europae (ALE)**. Volume I. Neuvième fascicule. **Cartes Linguistiques Européennes**, București, Editura Universității din București, 2015, 243 p. (coautor și editor cu Manuela Nevaci și Ionuț Geană).

2016

346. *Raporturile interdialectale din perspectiva geografiei lingvistice*, în *SCL*, LXVII, 2016, nr. 1, p. 3–13.
347. *Concordances linguistiques européennes et balkaniques à partir de l’Atlas Linguarum Europae*, în *RESEE*, LIV, 2016.

348. *Teritoriul și perioada de formare a limbii române. Originea dialectelor românești*, în *FD*, XXXV, 2016, p. 5–26.
349. *Dicționar meglenoromân. Litera D*, în *FD*, XXXV, 2016, p. 163–204 (coordonator).
350. *Observații cu privire la ediția în limba română a lucrării lui Gustav Weigand, „Die Aroumunen”*, I (Leipzig, 1895), p. 225–228 (în colaborare cu Manuela Nevaci).

2017

351. *Structura dialectală a aromânei actuale. Graiul pindean*, în *SCL*, LXVIII, 2017, nr. 1, p. 3–23.
352. *Considerații asupra graiului aromânilor fărșeroți*, în *FD*, XXXVI, București, 2017, p. 127–138
353. *Dicționar meglenoromân. Literele Dz–Fu*, în *FD*, XXXVI, București, 2017, p. 139–189 (coordonator).
354. *Primele mențiuni privind deosebirile dialectale în cadrul limbii române*, în *FD*, XXXVI, 2017, p. 234–236.
355. *Atlas Linguarum Europae (ALE) – 50*, în *FD*, XXXVI, 2017, p. 237–238.
356. *Les dialectes roumains dans la perspective de la géographie linguistique*, în „Homenaxe a Manolo González”, Editor Universidade de Santiago de Compostela, 2017 (în colaborare cu Manuela Nevaci).
357. *Sine (sinea) în dialectele românești sud-dunărene*, în vol. „Sintaxa ca mod de a fi. Omagiu doamnei profesoare Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare”, ed. Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae, Camelia Stan, Rodica Zafiu, Editura Universității din București, 2017, p. 371–374.
358. *Denumiri pentru „brunet” în dialectul aromân (pe baza Atlasului lingvistic al dialectului aromân)*, în vol. „Lingvistică generală, lingvistică formală, lingvistică computațională. Omagiu profesorului Emil Ionescu la 60 de ani”, ed. coord. Verginica Barbu Mititelu *et alii*, Editura Universității din București, 2017, p. 127–136.
359. *Începuturile învățământului în limba română la aromâni*, în *LR*, LXVI, nr. 3, 2017, p. 409–414 („Omagiu lui Gheorghe Chivu la 70 de ani”).
360. *Les traces de la langue thrace (à partir de l’Atlas Linguarum Europae)*, în « Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ » (София, 15 – 16 май 2017 г.). Ч. 2. Александрова, Татяна, Диана Благоева (ред.). София: Институт за български език, 2017, p. 142–152.

2018

361. **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză**, vol. III, Editura Academiei Române, București, 2018, XLVIII + 459 p. (coordonator).
362. **Lingvistica românească**, Editura Academiei Române, București, 2018, 720 p. (coordonator alături de Marius Sala).
363. *Quelques considérations sur les rapports linguistiques slavo-roumains*, în vol. „Omagiu academicianului August Kovačec la 80 de ani” [Poglavljja iz romanske filologije: u čast akademiku Augustu Kovačecu o njegovu 80. rodendanu], Editura Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF-Press (editori: Lanović Nina, Ljubičić Maslina, Musulin Maša, Radosavljević Petar, Šoštarić Sanja), Zagreb, 2018.

364. *Primele mențiuni privind deosebirile dialectale în cadrul limbii române*, în Marius Sala, Nicolae Saramandu (coord.), *Lingvistica românească*, Editura Academiei Române, București, 2018, p. 383–384.
365. Cap. III, *Atlase lingvistice; Dialectologie română sud-dunăreană*, în Marius Sala, Nicolae Saramandu (coord.), „Lingvistica românească”, Editura Academiei Române, București, 2018, p. 451–458; p. 459–490 (în colaborare cu Manuela Nevaci).
366. *Romanitatea orientală*, în coord. acad. Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, „Istoria limbii române”, vol. I, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2018, p. 265–290
367. *Teritoriul și perioada de formare a limbii române*, în coord. acad. Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, „Istoria limbii române”, vol. I, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2018, p. 291–303.
368. **Lecturi vizuale etnolingvistice la aromânii din Republica Macedonia. Memorie, tradiție, grai, patrimoniu**, Editura Universității din București, 2018 (în colaborare cu Emil Țircomnicu, Manuela Nevaci, Cătălin Alexa).
369. *Despre Dicționarul dialectului meglenoromân*, în Gabriela Pană Dindelegan, Rodica Zafiu, Isabela Nedelcu (ed.), „Studii lingvistice. Omagiu Valeriei Guțu Romalo”, Editura Universității din București, p. 327–332.
370. *Considerații privind lexicul de imprecizie*, în Manuela Nevaci (coordonator), autori: Manuela Nevaci, Irina Floarea, Ionuț Geană, Teodora Toroipan, „Convergențe lingvistice balcano-romanice în dialectele românești sud-dunărene”, Editura Universității din București, București, 2018, p. 56–63 (în colaborare cu Manuela Nevaci).
371. *Dicționar meglenoromân. Litera G*, în *FD*, XXXVII, 2018, p. 187–230 (coordonator).

2019

372. **Atlas Linguistique Roman (ALiR): Commentaires et Cartes linguistiques**, sous la rédaction de Joan VENY, Michel CONTINI et Elisabetta CARPITELLI, Pilar GARCÍA MOUTON et Nicolae SARAMANDU, Lorenzo MASSOBRIO et João SARAMAGO, Edizioni dell’Orso, Alessandria [Italia], 2019 (coautor).
373. **Dicționarul dialectului meglenoromân. General și etimologic**, vol. II, **Literele Ć–K**, autori: Nicolae Saramandu, Alina Bojoga, Irina Floarea, Marilena Tiugan, Editura Academiei Române, București, 2019, 289 p. (coordonator).
374. **„Lecturi vizuale” etnolingvistice la aromânii din Bulgaria. Memorie, tradiție, grai, patrimoniu**, Editura Universității, București, 2019 (în colaborare cu Manuela Nevaci, Emil Țircomnicu, Cătălin Alexa),
375. *A linguistic geography analysis on Balkan-Romance Linguistic Convergences in South-Danubian Romanian Dialects*, în Simona Nicolae, Lora Taseva, Cătălina Vătășescu, Dana-Mihaela Zamfir (coord.), „Limbă și cultură în Sud-estul Europei. Langue et culture dans le Sud-est de l’Europe. Actele Colocviului româno-bulgar, 5 iunie 2018. Actes du Colloque roumano-bulgar, le 5 juin 2018”. Biblioteca de studii și cercetări sud-est europene, VIII. Bibliothèque des études et recherches sud-est européennes, VIII, Editura Academiei Române, București, 2019, p. 127–150 (în colaborare cu Manuela Nevaci).

376. *Despre forma de feminin a numeralului trei în dialectul aromân și în limba albaneză*, în Gh. Chivu, Cătălina Vătășescu (ed.), *Omagiu profesorului Grigore Brâncuș la 90 de ani*, Editura Universității din București, 2019, p. 429–436.
377. *The First Aromanian Writers in the Balkan Context*, în Adrian Chircu, Maria Aldea (ed.), *Din dragoste de dascăl și de voroavă: Omagiu doamnei profesor Elena Dragoș, la aniversare*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca 2019, p. 250–262 (în colaborare cu Manuela Nevaci).
378. *Aromânii – istorie și actualitate*, în *Academica*, iunie–iulie 2019, anul XXIX, nr. 344–345, p. 47–52.
379. *A Linguistic Motivational Analysis of Balkan and Romance Features in Atlas Linguarum Europae*, în *Български език, Българската академия на науките*, Sofia, vol. 3, 2019, p. 13–26 (în colaborare cu Manuela Nevaci).
380. *Terminologia păstoritului în dialectul aromân și în dialectele italiene din perspectiva geografiei lingvistice*, în *FD*, XXXVIII, 2019, p. 89–100 (în colaborare cu Manuela Nevaci).

2020

381. **Atlasul lingvistic al dialectului aromân**, vol. II, Editura Academiei Române, București, 2020, XXXIV p. + 2 hărți introductive + 348 hărți lingvistice + MN + 30 pl. il. (în colaborare cu Manuela Nevaci).
382. *Aromânii – români sud-dunăreni. Istorie, identitate, dialect*, în „Revista de antropologie urbană”, nr. 16, p. 121–142 (în colaborare cu Manuela Nevaci).
383. *Recovery of old dialectal materials and maps through image processing*, în „Romanian Journal of Information Science and Technology (ROMJIST)”, vol. 23, nr. 3, 2020, p. 223–237 (în colaborare cu Silviu-Ioan, Bejinariu, Manuela, Nevaci, Vasile Apopei, Horia-Nicolai Teodorescu).
384. *Le dialecte méglénoroumain. Une synthèse*, în *FD*, XXXIX, 2020, p. 149–170 (în colaborare cu Manuela Nevaci).
385. *Despre elementul romanic în limbile slave meridionale*, în „Studia Romanica et Anglica Zagrabienis: Revue publiée par les Sections romane, italienne et anglaise de la Faculté des Lettres de l’Université de Zagreb”, nr. 65/2020, p. 19–31.

2021

386. **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea**, vol. VI, Teofil Teaha, Nicolae Saramandu, Bogdan Marinescu (autori), Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci (ed.), Editura Academiei Române, București, 2021. XVI p. + 113 hărți lingvistice + 156 planșe MN,
387. „Formarea dialectelor românești”, în *FD*, XXXX, 2021, p. 139–151.
388. *Considérations sur le matériel roumain pour l’Atlante linguistico méditerranéo*, în „Atti del congresso dell’Atlante linguistico mediterraneo (Grado, 2019)”, (ed. Carla Mercato), Alessandria, Edizioni dell’Orso, 2021, p. 317–330 (în colaborare cu Manuela Nevaci).
389. *Strat și substrat în terminologia păstoritului la aromâni*, în vol. „In honorem Sabina Ispas. Cunoașterea «culturii profunde». Paradigme actuale”, Editura Etnologică, București, 2021, p. 67–71.
390. *Limba română. Originile*, Editura Academiei Române, București, 2021, 2020 p.

TABULA GRATULATORIA

Juan ABASOLO (Universitatea din Pays Basque)
Gabriela-Violeta ADAM (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca)
Maria ALDEA (Universitatea Babeș Bolyai, Facultatea de Litere, Cluj-Napoca)
Vasilka ALEKSOVA (Universitatea „Sf. Kliment Ohridski” din Sofia)
Cătălin ALEXA (Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu” al Academiei Române, București)
Luchia ANTONOVA-VASILEVA (Institutul de Limbă Bulgară, Academia Bulgară de Științe, Sofia)
Vasile APOPEI (Institutul de Informatică Teoretică al Academiei Române, Iași)
Augusto MARIA CELESTE (Universitatea din Utrecht)
Gotzon AURREKOETXEA (Universitatea din Pays Basque)
Ana-Maria BARBU (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
Verginica BARBU MITITELU (Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu” al Academiei Române)
Stamatis BEIS (Centrul de Cercetări pentru Dialectele Moderne Grecești, Academia din Atena)
Silviu-Ioan BEJNARIU (Institutul de Informatică Teoretică al Academiei Române, Iași)
Adina BERCIU-DRĂGHICESCU (Universitatea din București, Facultatea de Litere)
Cosmina-Maria BERINDEI (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca)
Helga BOGDAN OPREA (Universitatea din București, Facultatea de Litere)
Alina BOJOGA (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
Eugenia BOJOGA (Universitatea Babeș Bolyai, Facultatea de Litere, Cluj-Napoca)
Marinela BOTA (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
Lia BRAD CHISACOF (Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, București)
Grigore BRÂNCUȘ (Academia Română)
Guylaine BRUN-TRIGAUD (Universitatea din Grenoble)
Eva BUCHI (Universitatea din Lorraine, Nancy)
Monica BUSUIOC (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
Daniela BUTNARU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași)
Elisabetta CARPITELLI (Universitatea din Grenoble)
Cosmin CĂPRIOARĂ (Universitatea „Ovidius” din Constanța, Facultatea de Litere)
Victor CELAC (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
Agnė ČEPAITIENĖ (Institutul de Limbă Lituaniană, Vilnius)

- Adrian CHIRCU (Universitatea Babeș Bolyai, Facultatea de Litere, Cluj-Napoca)
Alecsandra CIOCÂRLAN (Universitatea din București, Facultatea de Litere)
Antonia CIOLAC (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
Rozalia COLCIAR (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca)
Elena COMȘULEA (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca)
Cătălin D. CONSTANTIN (Universitatea din București, Facultatea de Litere)
Francisco-Răzvan CONSTANTIN (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
Mihaela CONSTANTINESCU (Universitatea din București, Facultatea de Litere)
Michel CONTINI (Universitatea din Grenoble)
Mihaela CRISTESCU (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
Blanca CROITOR (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
Federica CUGNO (Universitatea din Torino)
Cristina-Valentina DAFINOIU (Universitatea „Ovidius” din Constanța, Facultatea de Litere)
Wolfgang DAHMEN (Universitatea din Jena, Germania)
Przemysław DĘBOWIAK (Universitatea Jagielloński, Cracovia, Polonia)
Bardhyl DEMIRAJ (Universitatea „Ludwig Maximilian” din München)
Vittorio DELL’AQUILA (Universitatea de Studii din Milano)
Camelia Sanda DRAGOMIR (Universitatea de Studii Orientale din Napoli)
Adina DRAGOMIRESCU (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
Ioan FAICIUC (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca)
Ioan-Mircea FARCAȘ (Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Centrul Universitar Nord din Baia Mare)
Viviana-Monica FĂTU ILIE (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
Ioana FEODOROV (Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, București)
Irina FLOAREA (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
Ioana-Ruxandra FRUNTELATĂ (Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu” al Academiei Române, București)
Ștefan GĂITĂNARU (Universitatea din Pitești, Facultatea de Teologie, Litere, Istorie și Arte)
Iliyana GARVALOVA (Institutul de Limbă Bulgară, Academia Bulgară de Științe, Sofia)
José Enrique GARGALLO GIL (Universitatea din Barcelona)
Ion GIURGEA (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
Sorin GUIA (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Litere)
Valeria GUȚU-ROMALO (Academia Română)

Neriman HASAN (Universitatea „Ovidius” din Constanța, Facultatea de Litere)
 Irina HRIȚCU (Editura Universității din București)
 Ioana IANCU (Universitatea din București, Facultatea de Litere)
 Florin IFTENE (Institutul de Informatică Teoretică al Academiei Române, Iași)
 Emanuil INEOAN (Centrul European în Probleme Etnice al Academiei Române, București)
 Fumio INOUE (Universitatea pentru Studiul Limbilor Străine, Tokyo)
 Emil IONESCU (Universitatea din București, Facultatea de Litere)
 Liliana IONESCU-RUXĂNDOIU (Universitatea din București, Facultatea de Litere)
 Sabina ISPAS (Academia Română, Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu” al Academiei Române, București)
 Ali JASHARI (Universitatea „Fan S. Noli” din Corcea, Albania)
 Ana KOCHEVA (Institutul de Limbă Bulgară, Academia Bulgară de Științe, Sofia)
 Mihaela KOLETNIK (Universitatea din Maribor, Facultatea de Arte)
 August KOVAČEC (Academia Croată de Științe și Arte, Zagreb)
 Joep KRUIJSEN (Universitatea Radboud din Nijmegen, Olanda)
 Doris KYRIAZIS (Universitatea „Aristotel” din Salonic)
 Alfred LAMELI (Universitatea din Marburg)
 Sofiana-Iuliana LINDEMANN (Universitatea „Transilvania” din Brașov, Facultatea de Litere)
 Maria LOBO (Universitatea „Nova” din Lisabona)
 Mara-Iuliana MANTA (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
 Laura MANTOVANI (Universitatea din Torino)
 Margareta MANU-MAGDA (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
 Maria MARIN (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
 Mihaela MARIN (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
 Andreea MASTU (Universitatea din București, Facultatea de Litere)
 Lorenzo MASSOBRIO (Universitatea din Torino)
 Iulia MĂRGĂRIT (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
 Roberto MERLO (Universitatea din Torino)
 Adelina-Emilia MIHALI (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca)
 Dangoulé MIKULĖNIENĖ (Institutul de Limbă Lituaniană, Vilnius)
 Darina MLADENOVA (Universitatea „St. Kliment Ohridski” din Sofia)
 Mihaela-Mariana MORCOV (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
 Cristian MOROIANU (Universitatea din București, Facultatea de Litere)
 Cristinel MUNTEANU (Universitatea „Danubius” din Galați, Facultatea de Comunicare și Relații Internaționale)
 Oana MURĂRUȘ-CHELARU (Universitatea din București, Facultatea de Litere)
 Mădălina NAIDINOAIE-TĂBĂCITU (Universitatea din București, Facultatea de Litere)

- Victorela NEAGOE (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
- Isabela NEDELCU (Universitatea din București, Facultatea de Litere)
- Manuela NEVACI (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
- Alexandru NICOLAE (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
- Anabella-Gloria NICULESCU-GORPIN (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
- Anila OMARI (Universitatea din Tirana, Albania)
- Gabriela PANĂ-DINDELEGAN (Academia Română, Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
- Eugen PAVEL (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca)
- Vasile PAVEL (Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău)
- Ioan-Aurel POP (Academia Română)
- Adrian PORUCIUC (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Facultatea de Litere, Iași)
- Ana-Maria PRISACARU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași)
- Petar RADOSAVLJEVIĆ (Universitatea din Zagreb, Facultatea de Științe Umaniste și Sociale)
- Daniela RĂUȚU (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
- Antonio ROMANO (Universitatea din Torino)
- Giovanni RUFFINO (Universitatea de Studii din Palermo)
- Richard SÂRBU (Universitatea de Vest, Timișoara)
- Eugen SIMION (Academia Română)
- Victor SPINEI (Academia Română)
- Viorel STĂNILĂ (Diplomat)
- Gabriela STOICA (Universitatea din București, Facultatea de Litere)
- Patricia ȘERBAC (Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu-Mureș)
- Jožica ŠKOFIC (Institutul de Limbă Slovenă „Fran Ramovš”, Ljubljana)
- Dana-Luminița TELEOACĂ (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
- Tullio TELMON (Universitatea din Torino)
- Marilena TIUGAN (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București)
- Domnița TOMESCU (Universitatea „Ovidius” din Constanța, Facultatea de Litere)
- Luan TOPCIU (Centrul Cultural Albanez, București)
- Renata TOPCIU (Universitatea din București)
- Adrian TURCULEȚ (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)
- Vasile ȚĂRA (Universitatea de Vest din Timișoara)
- Emil ȚIRCOMNICU (Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu” al Academiei Române, București)

Camelia UȘURELU (Universitatea din București, Facultatea de Litere)
Astrid VAN NAHL (Universitatea din Bonn)
Estelle VARIOT (Universitatea Aix Marseille, Aix-en-Provence, Franța)
Monica VASILEANU (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan –
Alexandru Rosetti”, București)
Andra VASILESCU (Universitatea din București, Facultatea de Litere)
Cătălina VĂTĂȘESCU (Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, București)
Joan VENY (Universitatea din Barcelona, Centrul de Studii Catalane)
Xarles VIDEGAIN (Universitatea din Pau și Pays de l’Adour)
Veronica-Ana VLASIN (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al
Academiei Române, Cluj-Napoca)
Seosamh WATSON (Universitatea din Dublin)
Anna WESTERBERG (Institutul de Dialectologie, Onomastică și Cercetări Folclorice,
Universitatea din Uppsala)
Rudolf WINDISH (Universitatea din Rostock, Germania)

LIMBA ROMÂNĂ – ÎNTRE MOȘTENIREA TRECUTULUI ȘI REALITATEA PREZENTULUI

Acad. IOAN-AUREL POP

Se împlinesc în 2021 cinci secole de la apariția primului document scris, păstrat până azi, în limba română. Este vorba despre „Scrisoarea” boierului Neacșu din Câmpulung către judele Brașovului, Hans Benkner¹. Anul 1521, când își scria boierul câmpulungean raportul secret către patronul său brașovean, era ultimul an de domnie a lui Neogoe Basarab, principele prin excelență, căruia îi este atribuit faimosul tratat de conduită domnească către fiul său Teodosie. Tratatul acesta politic, astăzi aproape neglijat, a fost considerat, în cultura noastră, analog „Principelui” lui Machiavelli din lumea Peninsulei Italice. Tot prin analogie, rolul unui Borgia din Italia a fost jucat la noi, după câteva decenii, de Mihai Viteazul. Astăzi se consideră că textul original al „Învățăturilor lui Neogoe Basarab” (cu o variantă românească din secolul al XVII-lea) a fost elaborat aproape concomitent în grecește și slavonește, prin concursul domnului însuși, mort la 39 de ani (în 1521); forma de alcătuire a căpătat aspectul unor scrisori (epistole) muștrătoare și pilduitoare, adresate fiului său Teodosie, aflat atunci ostatic la Constantinopol și trăitor în ambianța Patriarhiei Ecumenice².

Din această perspectivă, româna, ca limbă scrisă, nu este o limbă veche³. Dacă acceptăm că formarea ei s-a încheiat prin secolele al VIII-lea – al IX-lea (aidoma celorlalte limbi romanice), atunci limba română ar fi avut nevoie de peste o jumătate de mileniu ca să se maturizeze și să atingă armonia scriiturii. Alte limbi romanice au fost mult mai rapide în elaborarea și utilizarea formelor lor scrise⁴. Prima variantă a francezei scrise este cuprinsă în „Jurămintele de la Strasbourg” din 842, depuse de către Ludovic Germanul, fiul lui Ludovic cel Pios și conducătorul Regatului francilor răsăriteni (viitoarea Franță) și de către fratele său, Carol cel Pleșuv, conducătorul Regatului francilor occidentali (viitoarea Germanie). Cu alte cuvinte, apariția limbii franceze scrise a fost aproape concomitentă cu nașterea limbii vorbite. Nu peste mult timp, apare *La séquence de Sainte Eulalie* (881), urmată de alte vieți ale sfinților, scrise în franceză, apoi se face traducerea *Psaltirii* (în secolul al XII-lea). Primele texte în limba italiană datează de pe la finele secolului al XII-lea, din preajma anului 1200 și se extind mereu apoi, având la bază graiuri și dialecte populare și teme religioase, precum cântecele Sfântului Francisc de Assisi. *Glosas Emilianenses*, adică adnotațiile din secolul al X-lea, de pe marginea unui codice din secolul al IX-lea, sunt considerate primele mărturii de limbă spaniolă (castiliană) scrisă și sunt urmate, spre anii 1200, de „Misterele regilor magi” și de „Disputa sufletului cu

¹ Vezi *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș, Alexandra Roman-Moraru, introducere de Alexandru Mareș, București, 1979, p. 95–96.

² Dan Ioan Mureșan, „*Et Théodose dans tout cela?*” *Sur l’élaboration des Enseignements de Neogoe Basarab*, în vol. „Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani”, editori Ionel Căndea, Paul Cernovodeanu, Gheorghe Lazăr, Brăila, 2003, p. 299–320.

³ Academia Română, *Istoria limbii române*, volumul I, București, 2018.

⁴ P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965.

trupul”, teme de sorginte religioasă populară. În vechea Britanie, apar încă din secolele al VII-lea – al VIII-lea poeme anglo-saxone (ca *Beowulff*), în chip de imnuri religioase și de gloriificare a eroilor populari. În lumea germană, „Noul Testament” a căpătat variantă vernaculară foarte devreme, în secolul al IV-lea, prin traducerea episcopului Wulfila, dar scrierile în limba germană medievală propriu-zisă apar numai în secolul al IX-lea, sub forma unor poeme cu teme religioase populare. Unele popoare slave vecine au trecut și ele la scrieri (tot religioase) în propriile limbi prin secolul al XII-lea, cum au făcut cehii, sau după 1200, cum s-a întâmplat la polonezi. Fenomenul acesta sporadic avea să devină, peste tot în lumea catolică, generalizat după Reforma protestantă, adică de pe la jumătatea secolului al XVI-lea încoace.

În ciuda unor acte așa de timpurii de trecere la scrieri și chiar la firave literaturi în limbile vorbite, scriiturile culte în latină, greacă și slavonă au reprezentat regula Occidentului și Orientului european deopotrivă, până în zorile Epocii Moderne (circa 1500). Scrisul românesc se aliniază în această mișcare generală europeană, iar evoluția sa nu reprezintă o excepție și nu marchează, în raport cu alte popoare europene, deosebiri de fond, ci de formă. Este astăzi tot mai clar că și românii – prin puțini reprezentanți ai lor – au scris în românește înainte de secolul al XVI-lea, mai ales cu alfabet chirilic (sporadic și cu litere latine), dar aceste scrieri nu s-au păstrat⁵. Cele mai vechi mărturii directe despre existența unor astfel de scrieri românești se referă la perioada de după 1400, dar ele au existat și anterior și este foarte probabil ca cercetările viitoare să le scoată la iveală, măcar prin mențiuni indirecte. De altminteri, dacă am admite că scrisul în românește ar fi apărut abia în secolul al XVI-lea, atunci am avea, în cazul românilor, o premieră europeană, o ciudățenie de neimaginat, o excepție imposibilă: un popor la care scrisul de mână și tiparul vernacular ar fi apărut și s-ar fi afirmat concomitent. Cu alte cuvinte, ar trebui să fim de acord că românii, atunci când s-au apucat să scrie de mână texte românești, au și tipărit instantaneu asemenea texte. Dacă am analiza doar mărturiile păstrate, primul text scris în românește ar data din 1521 („Scrisoarea” pomenită a boierului Neacșu din Câmpulung), iar primul text tipărit în românește (cu litere chirilice) ar fi din 1544 („Catehismul” luteran al lui Filip Moldoveanu). Nu peste mult timp, prin 1570–1575, avea să se publice și o carte românească de imnuri religioase tipărită cu litere latine. Or, la toate popoarele cunoscute din Europa, scrisul de mână în limbile vorbite a apărut cu secole înainte de primele tipărituri în aceste limbi. Trecerea la uzul tiparului pentru o limbă are nevoie de îndelungi exerciții ale scrisului de mână în acea limbă. Textele românești tipărite nu au fost elaborate sau traduse în românește atunci, pe loc, de către editorii lor. Astăzi se știe că opera diaconului Coresi și a ucenicilor săi de la Brașov, de tipărire a cărților în limba română, din a doua parte a secolului al XVI-lea, s-a realizat pe baza unor vechi traduceri și lucrări în românește, scrise cu mult înainte, fie de către preoții, diecii și învățătorii din Șcheii Brașovului⁶, fie de către alți cărturari români din regiuni mai apropiate ori mai îndepărtate. Trecerea la etapa tipăririi cărților într-o anumită limbă presupune un exercițiu prealabil de secole, legat de scrisul (codice, documente, inscripții pe materiale dure etc.) în acea limbă. Prin urmare, este de presupus – și există dovezi certe în acest sens – că românii au avut o perioadă îndelungată înainte de secolul al XVI-lea (când s-a trecut la tiparul românesc) de coexistență a scrisului în slavonă cu acela în limba lor vorbită, ca la toate popoarele.

Câteva observații în acest sens, al decalajului între limbile neolatine occidentale și limba română, se impun. Textele timpurii franceze, spaniole, italiene, fiind atât de vechi, sunt foarte diferite de limbile respective moderne și contemporane. Textul românesc al menționatei scrisori

⁵ Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985.

⁶ Ioan-Aurel Pop, *Contribuții la istoria culturii românești (cronicile brașovene din secolele XVII–XVIII)*, Cluj-Napoca, 2003, passim.

redactate la Câmpulung este foarte apropiat de limba română actuală: „I pak (= și iarăși/ de asemenea) dau știre domnie tale za (= despre) lucrul turcilor, cum am auzit eu că împăratul (Süleiman I Kanunî/ Soliman Magnificul) au ieșit den Sofiia și aimintrea nu e. Și se-au dus în sus pre Dunăre. I pa(k) știi domniia-ta că au venit un om de la Nicopoe (= Nicopole) de mie mi-au spus că au văzut cu ochii lui că au trecut ceale corabii ce știi și domniia-ta pre Dunăre în sus. I pa(k) să știi că bagă den toate orașele câte 50 de oameni să fie în ajutor în corabii. I pa(k) să știi cumu se-au prins nește meșteri den Țarigrad (= Istanbul) cum vor treace aceale corabii la locul cela strimtul ce știi și domniia-ta. I pa(k) spui domnietale de lucrul lu Mahamet-beg, cum am auzit de boiari ce sânt megiiăș și de genere-miu Negre, cumu i-au dat împăratul slobozie lu Mahamet-beg, pre io-i (= unde-i) va fi voia pren Țeara Rumânească, iară el să treacă. I pa(k) să știi domniia-ta că are frică mare și Băsărab (= Neagoe Basarab) de acel lotru de Mahamet-beg, mai vârtos de domniele-voastre. I pa(k) spui domnietale ca mai-marele miu de ce am înțeles și eu. Eu spui domnietale, iară domniia-ta ești înțelept și aceaste cuvinte să ții domniia-ta la tine, să nu știe oameni mulți și domniele-vostre să vă păziți cum știți mai bine”⁷. Acesta este corpul scrisorii, formulele de introducere și de încheiere, ca și anumite elemente stereotipe din text fiind scrise, conform cutumei, în limba slavonă.

Româna s-a dezvoltat într-o arie geografică despărțită și diferită de restul latinității medievale. Trecerea, în cazul popoarelor romanice occidentale, de la limba latină, ca limbă scrisă, ca limbă a bisericii, a cancelariilor și a culturii, la limbile vernaculare, s-a făcut relativ ușor, limbile vorbite folosindu-se în scris aproape în paralel cu latina. Poporul român este singurul popor romanic înconjurat numai de popoare neromanice (în cea mai mare parte slave) și singurul popor romanic care a avut ca limbă a cultului, a cancelariilor și a culturii slavona (slava ecleziastică, medio-bulgara), adică o limbă total diferită de a noastră. În vreme ce în Occident limba latină cultă a fortificat latinitatea italienei, francezei, spaniolei, portughezei etc., în Orient, slavona a îndepărtat româna de rădăcinile sale romanice. Cu toate acestea, izolarea românei și evoluția sa îndelungată prin prisma oralității i-au păstrat un caracter mai arhaic și mai apropiat în anumite privințe de latina populară. De regulă, literatura unei limbi apare mult mai târziu decât scrisul în limba respectivă. La români, cele două procese culturale ar fi, după datele pe care le avem, aproape concomitente, ceea ce este imposibil să se fi întâmplat în realitate. Primele mărturii de literatură română datează tot din secolul al XVI-lea, fapt care întărește ideea că scrisul românesc documentar trebuie să fi fost mult mai vechi. De asemenea, primele texte tipărite în limba română se fac tot din secolul al XVI-lea, începând cu anul 1544, la Sibiu și la Brașov, grație eforturilor lui Filip Moldoveanu și Diaconului Coresi, ajutați de patroni generoși sub aspect material și spiritual, dar interesați (cel puțin unii) și de profit, deopotrivă material și spiritual, în contextul ascensiunii Reformei protestante. Aceeași judecată de valoare expusă mai sus este valabilă și în acest caz: este imposibil ca o practică a scrisului de mână de numai două decenii (câte trecuseră de la epistola boierului Neacșu) să conducă deja la tipar. Prin urmare, scrisul în românește era mult mai vechi decât secolul al XVI-lea, chiar dacă va fi fost sporadic și timid. Centre ale scrisului românesc vechi au fost Brașovul (cu preoții, diecii și învățătorii lui Schei), regiunea Lugoj-Hunedoara, Maramureșul, curtea domnească a Moldovei și o seamă de mănăstiri din Moldova, nordul Munteniei, cu vechile capitale voievodale etc.

Oricum, o limbă scrisă în mod continuu, de o jumătate de mileniu încoace, reprezintă o zestre culturală specială. Primele încercări de normare a limbii române prin gramatici s-au făcut în secolul al XVIII-lea. Școala organizată de stat în limba română se edifică la noi numai din

⁷ *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea ...*, p. 95–96.

secolul al XIX-lea. Alexandru Ioan Cuza, prin Legea instrucțiunii publice din 1864, a făcut reforma școlară, introducând, între altele, învățământul primar, obligatoriu și gratuit, de patru clase. În aceste prime clase se învăța abecedarul și scrierea cu litere latine. După doi ani, în 1866, Societatea Literară Română (devenită în 1867 Societatea Academică Română, nucleul viitoarei Academii Române, numită oficial așa din 1879) și-a luat sarcina normării limbii române, mai exact a stabilirii ortografiei, a redactării unei gramatici și a elaborării unui dicționar-tezaur. De atunci limba română a intrat pe calea magistrală a dezvoltării sale organizate.

Natural, ne putem întreba dacă era nevoie de așa ceva, din moment ce, până în secolele al XVIII-lea – al XIX-lea, limba română – vreme de cel puțin un mileniu – s-a conservat și a evoluat de la sine, fără vreo atenție și îngrijire speciale. Evident, era nevoie! În Epoca Modernă se trecuse de la societatea patriarhală, arhaică și izolată (autarhică), la societatea industrială, mobilă, plină de interferențe, fapt care afecta și limbile în dezvoltarea lor naturală. Vechea evoluție naturală, orală, internă, suficientă sieși își trăise traiul. Europa se afla de-cum într-un sistem de vase comunicante, curente culturale influențau toate limbile și literaturile, oamenii se amestecau, influențele străine sporeau, modelele se impuneau, tradițiile se modificau și păleau în fața înnoirilor. A început și un fel de concurență între limbile naționale, cu aspecte deopotrivă pozitive și negative. În această concurență, procesele de deznaționalizare prin limbă ocupă un loc esențial, cu precădere în imperiile (regatele) multinaționale. S-a vădit de timpuriu rolul școlii în conservarea și evoluția limbii. După formarea statelor naționale, primejdia cea mare pentru popoare nu a mai fost impunerea unor limbi străine ca limbi de comunicare și ca limbi școlare, decât în cazurile unor minorități etnice obligate să învețe numai în limbile oficiale. Aceste chestiuni s-au prelungit în unele țări – mai ales acolo unde minoritățile naționale nu sunt recunoscute oficial – până astăzi și chiar în câteva țări ale Uniunii Europene. Astăzi, primejdia cea mare pentru limbile mari ale pământului nu este distrugerea lor fizică (deznaționalizarea prin limbă), ci ignoranța, lipsa de educație, grobianismul, spoiala de cultură. Limba română publică (vorbită și scrisă) este astăzi poluată cu termeni care odinioară nu erau nici măcar gândiți, termeni scoși dintr-un arsenal suburban, de mahala, cuvinte licențioase și rușinoase. De multe ori se scriu, între puncte-puncte, litera inițială și cea finală ale unor cuvinte, dar, tot de multe ori, aceste cuvinte sunt redade de-a dreptul, cu toate semnele lor grafice. Limba scrisă devine neinteligibilă din cauza proastei instruirii școlare, a necunoașterii regulilor elementare ale grafiei unei limbi fonetice, ale gramaticii. Adesea, pronumele personal de persoana întâi singular este scris „ieu”, verbul *a fi*, la persoana a III-a singular, este scris „ieste”, la ieșirea dintr-o sală de spectacole se indică „eșire”, într-un alt loc public apare avertismentul „Păstra-ți curățenia!” etc. Poluarea limbii române nu se face doar cu termeni de ocară și expresii injurioase autohtone, ci și cu neologisme și noțiuni preluate *tale quale* din alte limbi. Reclamele luminoase din oricare oraș românesc ne pot face să credem că suntem oriunde în lume, numai în România nu. Mai toate numele de firme, ONG-uri, manifestări culturale, conferințe, acțiuni, activități, programe de cercetare etc. sunt date în englezește sau în combinații bizare de cuvinte străine. Există mulți oameni care cred că folosirea excesivă a neologismelor și a denumirilor luate direct din engleză îi face mai interesanți, îi înfățișează mai culți, mai deștepți, mai *cool* (!). O altă pacoste este dată de prescurtările curente folosite – cu precădere de tineri – în mesajele de pe telefoanele mobile, mesaje foarte intrigante pentru că folosesc câte o literă-două dintr-un cuvânt, amestecând termeni românești cu termeni englezești, abreviați cu toții în maniere neinteligibile.

În ultima vreme – exact cum se întâmpla adesea în perioada comunistă – edilii se întrec în a schimba vechile nume de locuri ale satelor. Toponimicele (adică denumirile de ulițe, străzi, locuri din intravilan sau extravilan etc.) sunt o sursă extraordinară de informații, care îi spun

unui istoric ce fel de populație a locuit acolo, de ce etnie, de ce religie sau ce confesiune, ce fel de plante au crescut acolo, ce îndeletniciri avea populația, ce structură socială avea localitatea, cât era de bogată, eventual chiar și prin ce boli a trecut etc. Aceste denumiri de locuri furnizează informații pentru studii istorice, lingvistice, demografice, botanice, climatologice etc. În sine, denumirile vechi sunt ca un strat arheologic plin de oseminte, de artefacte, de monede, de vase și de alte obiecte, adică o adevărată avuție, atât a locului, cât și a țării. Conservarea lor este la fel de importantă precum conservarea aurului care acoperă bancnotele emise pe piața țării. O comună de lângă Cluj a conservat încă în memoria oamenilor denumiri foarte frumoase și semnificative pentru locurile și ulițele sale. Centrul satului se numește Poarta Curtii, ulițele se numesc Peste Apă (Păstată), Duvana, După Sat, Ulița Crișenilor, La Nuțăști, La Gruia, Pe Sărata, La Chiaburu, Pusta, Pe Coastă, Sub Coastă, La Pestrița, Pe Hagău, Ulița Călugărițelor, Ulița lui Ticăla și așa mai departe. Oamenii mai bătrâni din sat știu toate numele acestea. Un proiect recent al consiliului local vrea să modernizeze toate aceste nume prin anulare. În loc de „uliță” se va scrie „stradă” și „alee”, ceea ce, pentru un sat în mare parte neasfaltat, sună destul de ciudat. Dar și mai ciudate sunt denumirile puse pe o hartă de viitor: șoseaua (care se numea „Drumul Țării” în perioada interbelică) va fi Drumul Clujului și Drumul Dejului, „străzile” sunt Tudor Vladimirescu, Avram Iancu, George Barițiu, Fericirii, Eroilor, Britta Sofia (fără nicio legătură cu istoria satului), Câmpului, Brazilor (unde nu crește niciun brad). Urmează apoi Aleea Teilor, Aleea Merilor, Aleea Salcânilor (în sat se zice „acăț” și nu salcâm), Aleea Livezilor, Aleea Lăstarilor, Strada Prunilor, Strada Fagulului, Strada Cireșilor, Strada Panseluțelor, Strada Iasomiei, Strada Trandafirilor, Strada Macului, Strada Garoafelor, Strada Orhideelor („orhidee” e un cuvânt intrat în uzul limbii române destul de recent, iar la sat, cu atât mai recent), Strada Gladiolelor, Strada Aviatorilor, Strada Viitorului, Strada Luminii. Iar în zona industrială, situată între șoseaua națională („Drumul Țării”, cum s-a numit, frumos, în perioada interbelică) și Someș, apar nici mai mult nici mai puțin decât străzi numite Leonardo Da Vinci, Robert Bosch, Iuliu Hațieganu, Alexandru Vaida Voevod, într-un amestec deconcertant. Aceste nume nu au nicio legătură cu istoria satului și cu felul cum își numesc sătenii ulițele⁸.

Îmi amintesc de „lăsământul” marelui istoric David Prodan⁹, născut într-un sat de mare rezonanță istorică, numit Cioara, din județul Alba. Comuniștii, dornici să modifice totul, inclusiv istoria, au schimbat numele satului din Cioara în Săliște. Istoricul, înainte de a muri, în 1992, le-a cerut apropiaților nu numai să nu permită schimbarea numelui satului după numele său, ci să determine revenirea la numele original de Cioara. Era locul de unde călugărul Sofronie pornise o mișcare de conservare a tradiției noastre răsăritene în secolul al XVIII-lea. Un alt mare istoric – Constantin Daicoviciu¹⁰ – protesta cândva față de rebotezarea satului bănățean Valea Boului (nume de veche rezonanță latină, consemnat, probabil, pe o hartă antică) în Păltiniș.

Ca și substantivele comune vechi, numele proprii au rostul lor și vin dintr-o profundă istorie. Toate acestea ar mai putea să fie tolerate, în ideea că limba are propriile mecanisme de apărare și de conservare, că repudiază singură aberațiile mari, că respinge vocabulele nefirești, că se menține în matcă și se îmbospățează mereu. Este drept că limba nu a fost și nu este statică. Ea se primenește mereu, dar o face după o anumită rânduială, ca un organism viu, care, pe măsură ce renunță sau pierde anumite celule, își fabrică altele noi, ca să trăiască. Probabil că, din acest punct de vedere, nu ar trebui să ne temem prea tare.

⁸ Îi mulțumesc scriitoarei și profesoarei universitare Marta Petreu pentru semnalarea acestei situații.

⁹ Vezi David Prodan, *Memorii*, Text îngrijit și adnotat, cu o postfață de Aurel Răduțiu, București, 1993.

¹⁰ Vezi referințe la Mihai Teodor Nicoară, *Rectorii Universității din Cluj (1919–2013)*, Cluj-Napoca, 2013.

Temerea mare vine, însă, din altă direcție, observată tot mai mult în anii din urmă, anume tendința de pierdere de către români a simțului limbii materne. „Simțul limbii” s-a obținut, de când este lumea, prin uzul și prin abuzul acesteia, iar uzul limbii se dobândește de la mamă (părinți, bunici) și de la școală (grădiniță și școală), mai ales de la școala elementară și gimnazială. Or, astăzi, mamele sunt tot mai ocupate – ca și bunicile – cu câte două-trei servicii (adică *joburi*), iar școlile scot pe bandă rulantă copii și adolescenți analfabeți funcțional. Analfabetismul nostru este și real, în sensul că avem mult mai mulți români decât odinioară care nu știu efectiv să citească și să scrie, pentru că nu au fost niciodată la școală sau au abandonat școala după două-trei clase. Analfabetismul funcțional se referă la persoanele care știu să citească, opintit de cele mai multe ori, dar nu înțeleg ceea ce citesc. Cauzele neînțelegerii unui text citit sunt cel puțin două: prima este dată de concentrarea disproporționată asupra literelor, asupra silabelor și asupra întregirii cuvintelor, iar a doua provine din necunoașterea semnificației cuvintelor (din cauza lipsei de exercițiu lingvistic și din cauza culturii generale precare). Practic, analfabeții funcțional nu cunosc limba română, în ciuda capacității lor de lectură precară. O asemenea nenorocire conduce la pierderea „simțului limbii”, iar acest fenomen primejduiește limba mai mult decât toate celelalte. Generațiile de odinioară învățau la gramatică regulile scrierii cu doi „i” sau cu trei „i” a unor cuvinte, în interiorul lor sau în terminațiile lor. Dar aceste reguli erau adesea superflue, pentru că scrierea cu doi sau cu trei „i” trebuia să vină și venea din „simțul limbii”, cum ne spuneau învățătorii și profesorii. Îmi amintesc de dificultatea scrierii pronumelui (adjectivului) posesiv la persoana I plural „noștri”, în legătură cu care „simțul limbii” cere doi „i”, iar regula ne obligă să scriem un singur „i”, sau ezitarea în a scrie substantivul „membru” la plural. Ca să evităm erorile, am învățat să apelăm la analogia cu substantivul „om” la plural și să-i înlocuim pe „membri” cu „oamenii”. Tentația era de a scrie „avem trei membri de onoare” cu doi „i”, dar, înlocuind formularea cu „avem trei oameni de onoare”, ne dădeam seama cum este corect; pe când „membrii colegiului” erau cu doi „i”, ca și „oamenii colegiului”. Secretul învățării și înțelegerii acestor reguli (în fapt, excepții de la „simțul limbii”) era tocmai existența „simțului limbii” materne. Astăzi, avem șansa să învățăm mai multe limbi străine, concomitent ori succesiv și nu ne trebuie o inteligență ieșită din comun ca să o facem. Este destul să dispunem de voință, să asimilăm niște reguli, să exersăm.

Cu limba maternă este, însă, cu totul altceva. Voința și regulile nu pot înlocui „simțul limbii”, pe care, cum zicea odinioară un român naturalizat prin tatăl său, „Pruncul, de la sân îl soarbe-n fiecare strop de lapte;/ Leagănul, în care doarme, i-o șoptește-n blânde șoapte;/ I-o mai spune vechiul basm de bunica povestit;/ Doina lung i-o cântă-n frunză când e vârsta de iubit;/ Arcul, ghioaga din perete pururi i-o aduc aminte; O citește-n pomenirea de pe lespezi de morminte” (Alexandru Davila, „Vlaicu-Vodă”). De aceea, limba noastră are nevoie de grija noastră¹¹. Limba română este viața noastră de popor român, este patria pe care o avem cu noi oriunde ne-am duce. Pentru această viață a noastră și pentru patria trăită prin limbă avem nevoie de cel puțin două lucruri bine chivernisite: de mame, adică de familii bune și vrednice, și de școli serioase și sănătoase. Restul vine de la sine prin „simțul limbii”.

*Academia Română
Calea Victoriei nr. 125, București
Universitatea Babeș Bolyai
Str. Mihail Kogălniceanu nr. 1, Cluj-Napoca
Str. Mihail Kogălniceanu nr. 1*

¹¹ Vezi Ioan-Aurel Pop, *Veghea asupra limbii române*, București, 2020.

NICOLAE SARAMANDU. O SCHIȚĂ DE PORTRET

Acad. EUGEN SIMION

O tânără lingvistă îmi atrage atenția că nu peste mult timp profesorul Nicolae Saramandu împlinește vârsta de 80 de ani. Și tot ea îmi solicită un cuvânt despre această aniversare. Accept, nu înainte însă de a-mi exprima zgomotos mirarea că timpul trece atât de repede și că fostul meu student a ajuns așa de repede la vârsta pe care o reclamă, azi, neîndurătorul calendar. Optzeci, carevasăzică, o vârstă când – spun din proprie experiență – începi să te uiți în urmă și să-ți faci – provizoriu, desigur – bilanțul vieții și operei tale. Iar dacă nu ți-l faci tu, ți-l fac alții... Nu știu dacă Nicolae Saramandu are sentimentul senectuții, iar dacă îl are nu trebuie să intre în panică. Senectutea este o boală perfidă, se insinuează lent și, de nu ești înțelept cu ea, îți acaparează spiritul. Vreau să spun că ea nu trebuie ignorată, dar nici nu trebuie să devină subiectul abuziv al anxietăților noastre. Goethe scria, la această vârstă canonică, partea a doua din *Faust*, iar Eliade al nostru, după ce trecuse prin toate religiile lumii, își dorea o „bătrânețe goetheană” pentru a putea scrie un *Faust* românesc...

Amintesc toate acestea nu pentru a-l întrista pe tânărul optzecist, ci pentru a-l *învrednici*, cum se spune în limbaj liturgic, urându-i să-și țină bine cumpătul și să-și urmeze, în continuare, calea (mă gândesc la *calea intelectuală*) pe care și-a ales-o încă din tinerețe.

Îl știu pe acest inteligent și ambițios (pozitiv ambițios) machidon de pe când era student la Facultatea de Filologie din București, iar eu – puțin mai mare decât el – eram, *hélas*, tânăr asistent. Mi-a atras atenția, de la început, prin mobilitatea lui intelectuală și, repet, prin voința lui – cu totul ieșită din comun (în acele vremuri tulburi!) – de a cunoaște și de a se consacra domeniului filologic. Am crezut că el va îmbrățișa literatura (și, prin ea, critica și istoria literară), dar n-a fost să fie pentru că machidonul a ales în ultimul an de studii (poate chiar dinainte, nu știu cu precizie) dialectologia, o disciplină specială a lingvisticii. A ales, cred, bine, îmi vine să spun, azi, după atâtea decenii. Era pregătit pentru acest domeniu de cercetare, întâi, prin ascendența lui aromână și, în al doilea rând, prin aptitudinile lui pentru studiul dialectelor istorice ale limbii române. Dovadă că n-a stat, de atunci, degeaba, a participat la marile proiecte academice (dicționarele toponimice) și, când a avut posibilitatea, și-a făcut un grup de cercetare în cadrul Institutului de Lingvistică din București și a inițiat, el însuși, noi proiecte de interes național. Zilele trecute mi-a trimis un volum masiv (*Atlasul lingvistic al dialectului aromân*) din seria pe care o diriguiește.

Este o operă (una dintr-o serie lungă) de primă importanță pentru știința lingvistică românească. Nu este locul să le citez pe toate acum. O vor face, negreșit, colegii lui, specialiști în această disciplină austeră, atât de necesară în cultura românească. Nicolae Saramandu o slujește, îmi dau seama, cu abnegație, pricepere și o remarcabilă fidelitate. Este motivul (unul

dintre motivele) pentru care el a fost ales, pe drept, membru corespondent al Academiei Române. Îi urez să-și ducă mai departe opera și, de asemenea, îi urez pe această cale tot binele. Nu înainte de a spune totuși că, în discuția (bizară și primejdioasă) pe care unii dintre concetățenii noștri de origine aromână au provocat-o, reclamând ideea că aromânii sunt un popor aparte de români și că limba lor este o limbă cu totul separată de limba română, nu un dialect istoric, dialectologul Nicolae Saramandu a ales adevărul (ca și regretata Matilda Caragiu, profesoara lui!), și anume că limba pe care o vorbește comunitatea lui de aromâni este un dialect istoric, repet, al limbii române comune.

La mulți ani, domnule Nicolae Saramandu!

2 mai 2021

*Academia Română
Calea Victoriei nr. 125, București
Institutul de Istorie și Teorie Literară
„G. Călinescu” al Academiei Române
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

UNITATEA LIMBII ROMÂNE ÎN CONCEPȚIA LUI CIPARIU

Acad. GRIGORE BRÂNCUȘ

Într-o scrisoare către G. Bariț, la Brașov, din ianuarie 1836, Timotei Cipariu arăta că româna e o limbă unitară, deosebiriile dintre graiuri nu provoacă dificultăți de comunicare de la o regiune la alta. Ortografia, chiar dacă diferă de la un centru cultural la altul, nu creează neajunsuri în planul real al comunicării. Ea e o convenție, așadar nu determină, decât în mod excepțional, modificări în limbă. Iată citatul: „*Cu cuviință este ca în ortografie să se unească numai cei ce într-un tip [= chip] grăiesc. Bucureșteanul urmează-și dialectul său și ortografia fie-i potrivită cu cale. Moldoveanul, ardeleanul, asemenea [...] Noi nu trebuie să ne temem că, de vom urma osebite ortografii, nu ne vom înțelege. Mulțumită sfântului și firei neamului nostru că nu slobozâm prea lesne la înnoiri [...] Teamă-se nemții și alte neamuri a căroră limbă mai atâtea dialecturi are câte sate, orașe și provincii. Românii se înțeleg din orice corn [= colț] de lume să fie*” (Cipariu 2005: 40)¹. Mai târziu (în *Gramatică*, Cipariu 1992), avea să pună ortografia în legătură cu *uzul vorbirii*, o formulare sintetică (*ad usum loquendi*) raportată la afirmațiile făcute încă în 1836 și însușită de mulți învățați ai vremii.

Comparația cu realitatea lingvistică a altor popoare europene reapare la Hasdeu, Eminescu ș.a. „*Grecii – scrie Cipariu – câte dialecturi, atâtea ortografii au avut, așa franțuzii, englezii, nemții, până și ungurii*”.

În conceptul de unitate lingvistică, Cipariu cuprinde și româna vorbită în sudul Dunării. El cunoștea, între altele, gramatica aromână a lui Mihail Boiadgi, tipărită mai întâi la Viena în 1813 și auzise chiar vorbindu-se aromânește, ca să observe că există asemănări între acest dialect și unele graiuri din Ardeal. „*Cetească cineva, de nu a auzit pre țințari grăind, gramatica lui Boiadgi și va afla că sunt unele tipuri de grai din Ardeal, deși neobicinuite în cărți, dară obicinuite ramului acelu mare de români preste Dunăre. Și de unde vine această potrivire între ramuri așa depărtate de laolaltă și fără comunicație? Au nu dovedește aceea că astfel de graiuri deosebite sunt mai vechi decât ieri alaltăieri?*” El intuia astfel existența românei comune, vorbită la nord și la sud de Dunăre; aromânii sunt o ramură de români desprinsă la o epocă foarte veche din trunchiul comun, ceea ce se recunoștea încă din secolul al XVII-lea în scrierile cronicarilor și ale învățaților religioși din cele trei provincii românești. Totodată, Cipariu știa bine cercetările lui Petru Maior și ale lui Heliade Rădulescu privitoare la aromână. La începutul secolului al XIX-lea era activ la aromâni procesul îndelung de „regăsire” a patriei primitive. Mulți dintre ei se așezau în diferite orașe de la nordul Dunării.

Învățațul de la Blaj consideră că atât aromâna, cât și istroromâna sunt dialecte ale limbii române, nu idiomuri romanice diferite. Româna comună trebuie să fi avut caracter unitar: „*Fost-a cândva dialectul dacic tot unul cu cel macedoromân și apoi s-au despărțit în două*

¹ Vezi și *Foaie literară*, I, 1836, 7, p. 54.

cum sunt astăzi”. Scriind din Veneția unui prieten regretă că nu a putut să meargă la Trieste de unde ar fi vizitat îndeaproape satele cu istroromâni, pe care îi cercetase Ioan Maiorescu. În concepția lui Cipariu, istroromâna este, ca și aromâna, dialect al românei comune. Aceasta, româna comună, în înțelesul pe care i-l dă Cipariu, este izvor de îmbogățire a celei actuale. „*Aceste cuvinte – zice el – nu le-am luat din limba latină, unde încă se află, ci de-a-dreptul din uzul mai vechi al limbii românești ... de ex. duroare, lucoare, meserătate, vintre, ie (ilia), auă (uva), nu le-am luat de la latini, ci așa le-am aflat la cei bătrâni*”. Se înțelege de aici că româna provine din latina populară (vulgară) și că multe cuvinte vechi din fondul popular au dispărut; e necesară revigorarea acestora.

Insist asupra ideii de comunitate lingvistică. „*Limba românească din provinciile aureliane este tot aceea cu cea de dincoace de Dunăre, iar limba ce se vorbește dincolo de Balcan (Rodope și Haemus, în Thracia, Macedonia, Thesalia și Epir) este alt dialect român sub numirea de macedoromân*”. Cipariu era bine informat. Cunoștea lucrările lui Gheorghe Constantin Roja (medic la Pesta), Theodor Cavallioti, Boiadgi (profesor de greacă la Viena); mărturisește că încă nu văzuse *Lexicon tetraglosson* al lui Daniil Moscopoleanul².

La categoriile expuse în *gramatici*, adaugă mereu echivalentul în limba literară a vremii, precum și pe cele din graiuri, din limba veche (cărțile bisericești), din aromână și pe cele presupuse în idiomul comun. Mențiunea „*cei vechi ziceau, în alte părți se zice, la macedoneni e așa, în româna cărților bisericești e așa etc.*” apare ca o constantă a cărții, o viziune integrală asupra faptului de limbă. Particularitățile românei comune sunt credibile prin comparația celor existente în limba populară, în graiuri, în dialectele din nordul și sudul Dunării, precum și raportarea lor la latină. Aceasta este concepția lui Cipariu, care nu diferă de a lingviștilor de mai târziu.

Am urmărit pentru aceasta faptele de limbă din paginile de literatură propriu-zisă: *Memorii* și *Jurnalul* de călătorie (1836) din Țara Românească (parțial și *Scrisorile* trimise din Italia în 1852)³. Am adăugat câteva observații din epistolele către Bariț la Brașov. Limba acestor texte diferă în multe privințe de a cărților științifice propriu-zise (gramatică, filologie, istoria limbii). Cipariu alege dintre variantele unui fapt de limbă pe acelea care au caracter vechi, popular și unitar, adică pe cele care ar reprezenta prima treaptă de evoluție, româna comună, aceeași la nord și la sud de Dunăre și care ar data, după părerea lui, între sec. al V-lea și al X-lea.

Jurnalul este o biografie asemănătoare într-un fel cu *Amintirile* lui Creangă de mai târziu. El scrie că ar fi urmaș al unui moldovean din *Piatra*, căsătorit la Pânade cu fata („șchiopă”) a unui *Cipariu Nicolae*, nume venit dintr-o poreclă; părinții îl voiau călugăr, mai ales că în neamul lor erau multe fețe bisericești. Sunt evocate, cu multe detalii, copilăria, satul și împrejurimile, părinții (mama cu talentele ei casnice), frații, neamurile, înclinarea spre studiul limbilor, pasiunea lecturii, călătoria la București. Atmosfera rurală este întreținută de credințe, obiceiuri, superstiții, tradiții, legende potrivite pentru toate locurile românești. În general, acestea sunt elemente culturale străvechi, expresii ale mentalității românești. Personaje de tot felul și întâmplări neconținute dau textului un caracter dinamic, care abundă în fapte de grai, locuțiuni, expresii, construcții proprii românei din toate regiunile. Graiul din

² Pentru detalii, vezi Capidan 1932: 49 ș.u.

³ Am acceptat întru totul substituirile ortografice operate cu reală competență filologică de editorii textelor din *Jurnal* (Maria Protase, vezi Cipariu 1836/1972) și *Epistolar* (Ioan Chindriș, vezi Cipariu 2005).

Ardeal este evocator în special ca domeniu arhaic, mai conservator în aria general românească, evocator al unor elemente unitare vechi.

Notăm din *Jurnal*⁴ faptele de limbă care, fie și numai aparent, apropie textul de specificul vechi al românei populare. Reproducem, mai întâi, fără o ordine anume și explicații elementare, fonetisme vechi, reflexe primare ale evoluției corespondentelor latinești: *am rădicat, trimisă, besearecă* (și *beserecă* de lemn), *derept, drepturi, îndărăpt, nuor, pere* (vb.), *păreche, mulțămît, mânc* (vb.), *cătră* ('spre'), *încătră, nice, îmbla, apă sântită* (*sanctus*), *sânția-sa, voi să mori* (p. 1 sg.), *soarte* (pl.), *gios, împregiurări, giunărate, nunte* (pl.), (buzele) *îmflăte, deoarăce, nemica, nice, aș adaoge, să se arete, s-au dires, pre, precum* etc. Acestea sunt variante presupuse ca generale în faza românei comune. Uneori apar consoane dure, ca în Ardeal: *zâ* 'zi', *zâce, zâcând, târzâie, sâmtâi, țânuseră, va împărți* etc. Ele circulă încă în unele graiuri.

Din morfologie, domeniu conservator al gramaticii, am reținut, de asemenea, câteva forme cu structuri populare vechi, care apar încă în graiurile periferice.

Vocativul în *-ă* al numelor de persoană feminine e obișnuit în vorbirea populară, mai ales în graiurile din nord: „Tu *Ioană*, ... pune oala cu cucuruz la foc”. În aria sudică s-a impus vocativul slav în *-o*. Astăzi mărcile vocativului *-ă* (*-e* după radicale în *-i*) și *-o* par învechite; se recurge la formele de nominativ (*Maria, Ioana*). Aceeași evoluție se observă la vocativul masculinelor: *Ion, Alexandru, Petru* (rar *-e*), mai ales în vorbirea din orașe. Un comportament asemănător au numele de rudenie.

Varianta *io* (lat. *ego, *eo*) a pronumelui personal e generală în textul lui Cipariu. Mai mult, *io* e dat în paranteză cu echivalentele *ieu, eu* în gramaticile lui și în celelalte texte științifice (la fel posesivele *mieu, meu* față de *mio* din *Jurnal*). S-ar părea că între *io* și *ieu* e o deosebire stilistică. Fonetic, *io* e un diftong ascendent, ceea ce justifică menținerea lui *o*. Evoluția lui *io* este paralelă cu a lui *zo* de la *zău* (lat. *dēus*); *zo*, folosit de câteva ori de Cipariu, apare în *Palia* de la Orăștie și în alte texte din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea⁵.

Posesivul *mieu* (lat. *mēus*) e folosit permanent ca fapt de limbă vorbită: în locul *mieu; moșu-mieu; frate-miu* (și var. *mio*), cu aceeași evoluție normală a lat. *ē*.

Care e flexibil, ca în textele vechi: pre (întru) *carele; carele* ne-au primit; *din carii* pre niciunul n-am aflat. Cuconița *care* ne-a spus.

S-ar părea că pronumele apare articulat în cazul că substituie un nume de persoană, ca în textele biblice.

Demonstrativul *estea, elea, ăștia*, forme simple ca în graiuri.

Topica analogică a pronumelui feminin *o* la acuzativul obiect direct e constantă: *o am cumpărat; o am aflat; i-o au lăsat; Nu o am apucat; Nu știu cum o au chemat* (comp. *I-au aflat* etc.). E posibil ca această ordine analogică a pronumelui feminin să fi fost proprie limbii comune (comp. *I-am văzut*). În fraze cu alte timpuri decât perfectul compus topica lui *o* e normală; comp. *îl cumpăr, o cumpăr* etc.

Apar construcții cu dativ posesiv cunoscute încă în unele graiuri de azi: *în gātu-ți, în gură-ți; la picioare-i; preoteasă în locu-i; în pruncia-mi* etc.

⁴ În partea a doua a *Jurnalului* e relatată călătoria, împreună cu G. Barițiu, la București și adăugat un număr de *scrisori* din excursia prin câteva orașe italiene.

⁵ *Zo te cuște* din lat. *deus te constet* 'Dumnezeu să te țină, să te aibă în pază' în Crișana, Banat etc. (Drăganu 1921: 308); în Țiganiada lui Budai Deleanu: „Dumnezeu să te custe / Golemane”, cântecul XI.

Formele verbale cu radicalul iotacizat (la prezent indicativ și conjunctiv) sunt generale în textul lui Cipariu: *văz, să vază, să cază, să auză, să piarză, să roz* (p. 1 sg.), *să nu râz, să rază, să șază, io rămâi, să rămâie, să pui, să simț, să simță, nu poci, nu-l pot ceti* etc. Deiotacizarea, produsă prin analogie, e un fenomen ulterior perioadei românei comune. Unele graiuri păstrează încă vechile variante.

În paginile *Jurnalului* apar numeroase forme de perfect terminate în *-și* (lat. *-si, -xi*) la p. 1 sg., proprii românei comune: *eu rămași; le ziși lor; mă duși la școală; de care atinși mai sus; le cuprinși; înțeleși; merși; io trași; mă întorși*. Sunt adaptate la acest tipar arhaic și unele verbe neologice: *io leși* (lat. *lexi*). Astfel de forme se regăsesc încă în graiul din Banat precum și în unele dialecte din sudul Dunării; ele sunt generale în româna textelor vechi, studiate de Cipariu însuși cu numeroase exemple (Cipariu 1866: 167 ș.u.). De remarcat că în operele științifice propriu-zise, Cipariu reține și variantele cu *-u* analogic: *rămașu, merșu* etc. El adaugă și formele mai noi, cu *-se*: *scrisei*. De altfel, un fapt de limbă actuală e descris alături de echivalentul său vechi: „*vreau în pl. pre unele locuri se pronunță fără -u, ca avea și ca toate imperfectele indicative*” (la p. 3 pl.).

În *Jurnal* se întâlnesc și alte forme vechi de la începutul secolului al XIX-lea: *nu putum ajunge; văzum înaintea ochilor; ajunsem; fui* (= fusei); *nu vruî*. La fel: *ploaia stete, stetem, steterăm* ‘stăturăm’; *oamenii feceră*; mai mult ca perfect: *dedese*, la p. 3 pl.

Perfectul simplu e folosit frecvent ca timp narativ: „*Tot Popa Mitrea cumpără și cărțile besericii toate, unele îndoit, ci nepoții, după moartea feciorilor lui, le împărțiră între sine și le înstreinară mai toate. Nouă ni se veniră un Minei de Râmnic*”.

Construcțiile cu infinitivul sunt mai obișnuite decât echivalentele conjunctivale: *În anul acesta m-am învățat a ceti românește; Exemplariul meu, cu carele am avut norocire a fi cinstit, a rămas același; Sunt hotărât a lepăda; O slobozenie de a se aduce cărți din Țară; Nu s-au rușinat a minți; Să poci scrie io cuiva; Femeile au mult de a toarce* (echivalent cu un supin: *de tors*); *Nu l-am putut ști*.

Perfectul compus e construit cu auxiliarul *au* la p. 3 sg., variantă analogică, generală în româna veche: *Pop s-au dus la Viena; Mi-au spus cum au fost; Ți-au scris Moldai; El au trebuit; Prietenul meu ... o au întemeiat*.

Varianta cu *o* la sg. e întâlnită rar: *s-o măritat*.

Perfectul conjunctiv e redat încontinuu cu auxiliarul variabil ca în limba populară: *Să-l fiu mai văzut; Nu știu să fie fost pleșug; Părinții să mă fie bătut*.

Cuvinte neflexibile

Adverbele *aici* și *aci* pare să fie folosite în funcție de persoană: *aici* e raportat la locul unde se află p.1, iar *aci* se referă la p. 2: „*Tatăl și fratele dumitale au fost ieri și azi aici și la mine*”; „*După ce am plecat de aci*”.

Conjuncția *ci* în cele mai multe cazuri apare în locul lui *dar*, însă, și: „*Drept că și acum se mai văd rochii și pieptare de acelea, ci datina s-a stins*”. Sau: „*Noi am fost cinci frați ... ci dintr-înșii numai doi am rămas*”; „*Îmi aduc aminte că un om bătrân, ci viu ...*”; „*Român de viță, ci calvin*”⁶.

Se preferă conjuncția *de* în construcții condiționale: „*De trăia moșu-mieu cine știe ce magnate ar fi ieșit din familia lui*”.

Că e conjuncție obișnuită în limba vorbită. Frazele cu *că* abundă în textul lui Cipariu.

⁶ Pe larg în DA s.v., unde se arată că *ci* e obișnuit în limba literară din prima jumătate a sec. al XIX-lea.

Apar în text numeroase fraze construite în întregime din cuvinte și sintagme cu valori proprii limbii vorbite și populare, de exemplu: „*L-a dat de a învățat carte și l-a făcută popă*”. Toate cuvintele din această frază au înțelesuri specifice limbii vorbite: *a da*, *de* (conj.), *a învăța carte*, *a face*, *popă*.

Alte exemple, în care apar, de asemenea, trăsături proprii limbii comune: „*Io, văzându-te așa – zăce – băgai degetul în gură-ți și începuși a mișca buzele*”. Cuvintele provin din fondul moștenit, sunt rostiri și construcții populare; de remarcat: *io*, *în gură-ți*, *începuși*, *a mișca*, *buzele*.

Aproape tot textul *Jurnalului* e construit din fraze lungi, trăsătură proprie povestirii (expunerii, relatării) din vorbirea familiară: „*Tată-mieu era om de statură de mijloc, ca și mine, căruia-i seamăn în câtva, mai ales la dinți și la păr, că io știrb l-am apucat pre când era ca de 56 de ani, ci părul nu i-a căzut până la moarte, precum și io sperez că nu-l voi pierde, ca și frate-mieu, numai cât părul nostru, ca și al verilor miei, Aroneștii, e des și aspru, iar al tatălui meu era mai rar și mai moale*”. Am dat acest exemplu mai lung pentru a se vedea aplecarea autorului spre detaliu și spre asocierile posibile, caracteristici ale limbajului familiar. Frazele lungi apar deseori în ritmul domol al povestirii, al amintirii, al trecerii, prin asociere, de la un fapt la altul. Exemplul folosit aici conține câteva elemente de portret: statură, dinți, păr, cu caracteristici ale neamului. Sunt numeroase fragmentele din text care dovedesc că Cipariu are înclinație spre descrieri portretistice. E atent, de exemplu, la ținuta vestimentară a femeilor în ocaziile foarte importante ale vieții: „*Pre atunci nice una fată nu mergea la cununie în crătintă, ci numai în rochie albă și toate fetele aveau așa rochie și pieptariu vulpit, cu nasturi, însă mai târziu începură rochiile albe a se rări și abia erau câte 2-3 în sat, iar fetele, când se măritau, le împrumutau una de la alta, până când, în urmă, și datina și rochia albă a încetat la cununie [...], datina s-a stins, împreună cu nasturii ce-i purtau fetele pre cap, ci acum nu-i mai poartă decât țiganele, împreună cu cizmele roșii și cu dulama unguroaicelor. Acuși vor să încete și centele, velitoarele și zgardele. Așa se schimbă lumea, oamenii și timpurile*”. Peste tot, pe unde umblă, e atras de portul femeilor: „*Portul cel nevăzut de mine până atunci al femeilor de p-acolo, cu o surță numai dianinte, – cingătoare roșie preste mijloc și părul pieptănat înapoi cu chică și cosiță pe spate*”.

În toată cartea ne întâmpină și amănunțite descrieri vestimentare la bărbați: „*baronii de atunci îmblau în nădragi strâmți, vineți, cu cizme, cu șapcă în cap și una dulamă pre umeri, iar laibărul era cu bumbi de argint*”.

Cipariu folosește în *Jurnal* multe expresii și locuțiuni populare. Acestea sunt construcții vechi, care pot apărea în toate graiurile, asigură textului caracter popular propriu-zis. Cu rare excepții, ele sunt constituite din termeni de origine latină, prin urmare, e de presupus că s-au ivit în epoca de început a românei comune. Între exemplele din *Jurnal* unele apar, mai rar, și în *Epistolar*, semn suplimentar că sunt proprii limbii vorbite: *tac ca peștele*; *om de omenie*; *a strâmba din nas*; *nu-mi dă mâna*; *între patru ochi*; (e așa de frig) *să nu-ți scoți câinele din casă*; (nu te băga) *unde nu-ți fierbe oala*; *o luase razna* (la bătrânețe); *n-are obraz*; *băgători de seamă*; *alergară mâncând pământul*; (nu) *se aveau bine* (soacra cu nora); *nu i-s oile acasă*; *ploua de vărsa*; *nu se afla suflet de om*; *gura satului*; *a murit voia și a rămas nevoia*; *a fi vorbit(ă)* ‘a fi logodit(ă)’; *a da după* (cineva) ‘a accepta căsătoria’.

Românii au avut întotdeauna înclinație spre acest fel de îmbinări lexicale, construcții poetice prin structura și conținutul lor. Multe dintre ele sunt comparații care apar, mai întâi, în limbajul rural, al unei populații statornice, cu tradiții, credințe construite în timp. Ele reflectă legătura strânsă cu mediul natural, cu elementele primare ale existenței țărănești.

În *Jurnal* sunt descrise unele credințe, superstiții și obiceiuri străvechi cunoscute în aproape toate zonele țării: 1. șarpele casei, care sugă lapte din blidul copilului, nu trebuie ucis, e protegitorul casei; 2. după un sfat căpătat în vis, o bubă rea de pe capul pruncului e vindecată cu „fărina” de pe o „hârbă îngropată în colțul casei”; 3. o fantomă de sub pod, care sperie lumea, i s-a arătat bărbatului când acesta se întorcea seara de la câmp; 4. o strigoaie „oprește” cu descântece laptele de la vaci; 5. *Marțolea*, o babă cu picioare de capră, prinde muierile care țeș de ziua ei și le fierbe în căldare. Exemplele pot continua.

Unele sunt interdicții impuse prin calendarul popular, altele vizează normele străvechi ale leacurilor părelnice. Se adaugă, în fine, teama de lumea duhurilor necurate, care sălășluiesc în locurile întunecoase ori părăsite. Credința că un șarpe protejează casa e străveche, o au românii de pretutindeni și neamurile din jur, pare o moștenire de la populațiile preromane din aria noastră. Terminologia e latină și autohtonă: *șarpe*, *viperă*; *balaur*, *năpârcă*, *bală*.

Pentru numele noului-născut se orientează după calendarul creștin sau după numele purtat deja în familie. Iată precizarea lui Cipariu: „În urmă mă născui și io, în febr. a. 1805, la Sân-Toader, pentru care mama vrea să-mi pună numele Teodor, pre numele tătâni-său, ci tata mi-a pus numele Timotei, după numele sântului din 21 febr., măcar că în mintea [sa] nu la acest sânt cugeta, ci la apostolul Timotei”. În altă parte scrie: „Îl numi Dumitru, după numele strămoșului meu”. Obiceiul de a se orienta după calendarul creștin sau după numele purtat în neam se întâlnește la românii de pretutindeni, de la nord și sud de Dunăre.

Dacă noul-născut e băiat („copil” în sud-estul țării) e bucurie mare în casă: băiatul moștenește părinții, rămâne în casă și continuă neamul, pe când fata pleacă la soțul ei, părăsește casa. De aceea în scaldă copilului, dacă e băiat, se aruncă un galben: „Când năștea maică-mea pe întâiul său fiu pre care îl numi Dumitru după numele strămoșului meu și, auzind țipătul noului născut, strigă cu bucurie: «ăsta-i ficior că-l cunosc după glas! » și trămise numaidecât un galben, care pre atunci era mulți bani”.

În privința vocabularului rețin atenția în primul rând cuvintele care privesc relațiile familiale și unele forme vechi ale vieții rurale. Sunt cuvinte de origine latină, cunoscute în toate graiurile, proprii românei comune, fazei primare a limbii noastre. Atrag atenția în special numele de rudenie și cele folosite în relațiile de familie:

fecior nu are în limbajul activ un echivalent feminin (probabil din rațiuni religioase: *Fecioara Maria*): „Are un *fecior* și o *fată*”; uneori: *fată măritată*. Astăzi *fecior* ‘fiu, băiat’ e propriu graiurilor din Ardeal;

mamă ‘bunică’, iar *mumă* ‘mamă’ (cea care ți-a dat naștere);

tată-tătâne și *mumă-mumâne*. Variantele *tătâne* și *mumâne* (*mâni-sa*, *mă-sa*) apar de obicei cu posesive și nearticulate: „*tată-mieu* nu fu prea plăcut *mâni-sa* să fiu în casa *tătâni-so*”; fără articol și *fată-sa*, *nașă-sa*, *mamă-mea*, *mâni-sa*, *maică-mea*, *frate-mio*.

bunicii sunt numiți diferit: *moșu-mieu* și *bună-mea*; *strămoșu-mieu* și *bună-mia*; *surorile bună-mia*; numele *bunei-mele* *cei șchioape*; *moș* apare numai cu înțelesul de ‘bunic’; cu un nume de persoană *moș* e întotdeauna nearticulat: *moș Gheorghe*, *moș Vasile* (comp. cu *unchiu Gheorghe*, cu articol); *moș* are articol când individualizează o persoană: *a venit moșu*;

moașă ‘femeia care asistă și ajută la naștere’: *moașă-mea de naștere*; se poate folosi, prin extensiune, la toate persoanele din familie: *moșu*, *moșica*; de aci vb. *a moși*;

prunc (și: *pruncă*, *pruncie*, *limba pruncească*) de origine latină sau, mai degrabă, din substrat; *a se ginerelei* ‘a conviețui cu socrii în casa acestora’; în Gorj: *a se gineri* id. (ginere, ginerică ‘mire’);

a ține (pe cineva) ‘a fi căsătorit cu’: „*Maștei ținea pe o mătușă a mea*”;
muiere ‘femeie, nevestă, soție’; nu apare deloc *femeie*, care e folosit mai târziu cu înțelesul de ‘nevestă’; adj. *partea muierească*.

Câteva cuvinte folosite mai mult în aria Transilvaniei:

căsani pl. ‘cei din casă, familia’;
custă vb. ‘trăiesc’ (< lat. *constet* ?) e specific zonei de nord-est a dacoromânei; „*tată-mieu custând până la 1823*”

mânule pl. ‘mâini’;
barbă ‘bărbie’: *supt barbă*; *cu barba ascuțită*, ‘cu bărbia’;
a ține (pe cineva) ‘a fi căsătorit cu ...’
a apleca ‘a da să sugă’: „*mumă-ta te aplecă și ai supl*”; de aci: *plecători* (sg. *plecătoare*)
 ‘oi cu lapte, neînțarcate, mânări’;
a fâta ‘a naște’ (despre animale): „*vacă nu demult fâtată*”;
a se depune (despre animale): „*vaca noastră e depusă*”;
a cerca ‘a căuta, a cerceta’: „*era cercată de toate muierile tinere*”;
a prepune ‘a bănuși’: „*se prepune pe o vecină*”;
fată în păr ‘fată nemăritată, cu capul descoperit’; când se mărită, fata își acoperă capul cu o basma, obicei cunoscut în toate părțile țării;
a mânca de frupt sau de dulce;
ai ‘usturoi’;
cucuruz ‘porumb, păpușoi’ (cu arie distinctă);
cornul vetrei ‘colțul vetrei’.

Cuvinte referitoare la îmbrăcăminte: *cioareci*, *nădragi*, *laibăr*, *dulamă*, *bumbi*;

dor ‘dorință’: „*se năștea în mine alt dor și mare: să înțeleg limba cărților*”.

Carte ne întâmpină uneori cu sensul vechi al stilului administrativ, întrebuințat, foarte probabil, în raporturile sociale: *cărțile de nemeșie*; *carte de libertate*. Se recunoaște ușor înțelesul vechi de ‘act, document’, păstrat în *ai carte*, *ai parte*; uneori, înțelesul popular de ‘scrisoare’: „*au scris carte la Turda*”, dar: *carte* ‘livre, Buch’.

Țară circula în graiurile din Ardeal, în secolul al XIX-lea, ca nume dat României înainte de Primul Război Mondial, sens întâlnit și la alți autori culti (Rebreanu, Agârbiceanu), dar și în texte populare (Zanne, Jarnik–Bârseanu) (cf. DLR, s.v.). La Cipariu: „*slobozenie de a se aduce cărți din Țară înăuntru*”. *Acest înțeles nu trebuie considerat separat de cel de ‘câmpie’ (Țara Bârsei, Țara Făgărașului)* (Pușcariu 1940: 209; Brâncuș 2004: 186).

Am încercat în aceste pagini să ilustrăm concepția lui Cipariu privind aspectul normat al limbii. Am selectat fapte din toate sectoarele: fonetic, gramatical și lexical. Acestea aparțin fondului lingvistic popular, de circulație generală, păstrate în graiuri și în dialecte, în aspectul vechi al limbii, în româna vorbită în sudul Dunării. Existența tuturor acestor particularități e presupusă în stadiul pe care îl numim astăzi „româna comună”. „Idealul său a fost de a crea o limbă literară vorbită în toate părțile românești” (Pușcariu 1974: 572).

Jurnalul lui Cipariu are o certă valoare literară: o lume diversă, întâmplări variate, descrieri. E o pagină antologică, de exemplu, urcușul de unul singur pe Tâmpa, prin mărăcinișuri și poteci înguste, ca să poată admira de la înălțime Brașovul și întinderea nesfârșită a Bârsei.

BIBLIOGRAFIE

- Brâncuș 2004 – Gr. Brâncuș, *Istoria cuvintelor*, ed. a II-a, București, Editura Fundației România de Mâine.
- Capidan 1932 – Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*. Academia Română. Studii și cercetări. XX, București.
- Cipariu 1836/1972 – Timotei Cipariu, *Jurnal*, prefață, note și glosar de Maria Protase, Cluj, Editura Dacia, 1972.
- Cipariu 1866 – *Principia de limbă și scriptură*, ediția a II-a, Blaj.
- Cipariu 1992 – Timotei Cipariu, *Opere*, II, ediție îngrijită de Carmen Gabriela Pamfil, cu introducere de Mioara Avram, București, Editura Academiei Române.
- Cipariu 2005 – Timotei Cipariu, *Epistolar (1836–1877)*. Cuvânt înainte de acad. Eugen Simion. Text îngrijit, studiu și note de Ioan Chindriș, București, Editura Academiei Române.
- Drăganu 1921 – Nicolae Drăganu, „Zo te cuște”, în *Dacoromania*, I, 1920–1921, p. 308–312.
- Pușcariu 1940 – Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”.
- Pușcariu 1974 – Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*. Ediție îngrijită de Ilie Dan, prefață de G. Istrate, București, Editura Minerva.

*Academia Română
Calea Victoriei nr. 125, București
Universitatea București,
Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5–7, București*

PROFESORUL NICOLAE SARAMANDU LA ÎMPLINIREA A 80 DE ANI

Acad. AUGUST KOVAČEC

Este o deosebită onoare pentru mine să pot participa la volumul omagial dedicat lingvistului român de marcă, dialectolog de frunte, specialist în geografia lingvistică, profesor universitar și membru corespondent al Academiei Române, Nicolae Saramandu. Activ în lingvistică de peste cinci decenii, stimat atât în România, cât și în străinătate, citat des în romanistică și în geografia lingvistică, profesorul Saramandu împlinește 80 de ani.

Cu mult înainte de a face personal cunoștință cu domnul profesor Nicolae Saramandu, am citit lucrările sale de dialectologie, mai ales cele despre dialectul aromân și despre geografia lingvistică. Pe de o parte, lucrările dumnealui de dialectologie, pe de altă parte, formarea profesională sub conducerea marilor romaniști și româniști ca Alexandru Rosetti, Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Boris Cazacu, Eugen Coșeriu atrăgeau în mod normal atenția unui străin care se ocupa de o formă dialectală a limbii române situată departe de teritoriul românesc, nu departe de țărmurile Mării Adriatice, istroromâna, dar care, după multe secole de evoluție într-o țară aloglotă, și-a păstrat caracterul irevocabil de dialect („istoric”) român. Unui străin care s-a inițiat în limba română relativ târziu și a început să studieze mai îndeaproape acest dialect român, studiile despre aromână au putut servi ca model, cu toate că aromâna este vorbită de un număr incomparabil mai mare de vorbitori, este răspândită în mai multe țări (inclusiv în România), și – spre deosebire de istroromână – este înzestrată cu variate straturi sociale de vorbitori. Ca vorbitor nativ atât al dacoromânei, cât și al aromânei, profesorul Nicolae Saramandu a putut să facă distincția foarte precis între fenomenele care unui străin îi sunt mai greu de recunoscut. Înainte de a face cunoștință cu domnul Profesor Saramandu, colegii mei mai mari de la Institutul de Fonetice, Marius Sala și Andrei Avram, ca și alți lingviști români cu care din când în când am avut contacte, ca Valeriu Rusu și Paul Lăzărescu, îmi atrăgeau atenția asupra lucrărilor mai importante în lingvistica română și nu rareori menționau lucrările de dialectologie ale unui „lingvist mai tânăr”, Nicolae Saramandu.

După ce și-a terminat studiile de limba și literatura română, Nicolae Saramandu a fost numit, în 1964, cercetător științific III la Centrul de Cercetări Fonetice și Dialectale al Academiei Române și, în cursul a doi ani, a participat la anchete de teren în Oltenia. Sub conducerea științifică a academicianului Alexandru Rosetti a pregătit doctoratul și în 1970 a obținut titlul de *doctor în filologie* (teza de doctorat „Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea” a fost tipărită în 1972 la Editura Academiei). În anul 1967 a început colaborarea la „Atlasul lingvistic român pe regiuni” (mai multe volume publicate), iar rezultatele acestei activități în cursul câtorva decenii se pot compara cu cele ale savanților clujeni, Emil Petrovici și Sever Pop, pentru elaborarea „Atlasului lingvistic român” (două serii). Ca dialectolog tânăr, cu experiențe bogate în domeniul geografiei lingvistice, în 1972 a fost numit secretarul Comitetului Național Român pentru „Atlasul Limbilor Europei” (ALE) (președintele Comitetului

era acad. Boris Cazacu). Prin participarea constantă la acest proiect internațional, din care s-au publicat 9 volume de hărți și 9 volume de comentarii la hărțile lingvistice, profesorul Saramandu a intensificat colaborarea cu mai multe instituții și mai mulți lingviști străini, mai ales din țările romanice. În 2000 a fost ales membru în Comitetul Internațional de Redacție al „Atlasului Limbilor Europei”, în perioada 2001–2003 a fost vicepreședinte, iar din 2004 președintele acestui Atlas, asigurând coordonarea științifică a Atlasului, publicarea volumelor și organizarea reuniunilor anuale în diferite țări. Din anul 1987 este secretarul Comisiei Naționale pentru „Atlasul lingvistic romanic”, iar în 1989 a fost ales vicepreședinte al acestui atlas (din care s-au publicat mai multe volume).

Ca bursier al Fundației „Alexander von Humboldt”, în cursul anilor 1972–1973 și 1974, sub îndrumarea lui Eugeniu Coșeriu, la Universitatea de Tübingen a desfășurat bogate cercetări lingvistice. În cursul anilor care au urmat, profesorul Saramandu s-a străduit să prezinte cât mai amplu lingvistica unuia dintre cei mai importanți lingviști ai secolului XX, savantul român Eugeniu Coșeriu, care și-a construit întreaga carieră în străinătate. După anchete sistematice la aromânii din Dobrogea, în 1979 a început anchete de teren la aromânii din țările balcanice – Grecia, Albania, R. S. Macedonia (astăzi R. Macedonia de Nord), Bulgaria – pentru un „Atlas lingvistic aromân” (deja două volume publicate). În legătură cu această întreprindere a publicat mai multe lucrări importante atât pentru dialectologia și istoria limbii române (raporturi dintre romanitatea nord- și sud-dunăreană), cât și pentru lingvistica din arealul balcanic. Ca lector de limba și literatura română la Universitatea din Freiburg (1983–1985) a participat și la elaborarea ediției a doua a dicționarului lui H. Tiktin („Rumänisch-deutsches Wörterbuch”, vol. I–III, Wiesbaden, 1985–1989). În perioada 1993–1995, ca profesor invitat la Universitatea din Freiburg, a ținut prelegeri de istoria limbii române, dialectologie și lingvistică balcanică. Din anul 1990 a ocupat postul de cercetător științific principal I la Institutul de Fonetice și Dialectologie „Al. Rosetti”, din 1991 este conducător de doctorat pentru specialitatea Filologie; în 1994 a fost ales conferențiar universitar la Facultatea de Litere a Universității din București, iar în 1999 a obținut titlul de profesor universitar. Din 2003 este vicepreședinte al Societății Internaționale de Dialectologie și Geolingvistică. Ca specialist distins este membru în mai multe redacții de reviste lingvistice din România și din străinătate și este membru al mai multor societăți științifice. De asemenea, a colaborat la mai multe proiecte lingvistice importante și a inițiat sau a realizat altele.

Cu toate că și înainte consultasem alte lucrări despre aromână, după publicarea cărții *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetice. Observații asupra sistemului fonologic* (București, 1972) a profesorului Saramandu (bineînțeles și publicarea altor lucrări ale profesorului Saramandu), mi-am dat seama mai clar atât de asemănările dialectului istroromân cu dialectul aromân, cât și de diferențele profunde dintre cele două dialecte (numărul vorbitorilor, coeziunea comunităților vorbitoare, legăturile cu România, conștiința românității la vorbitori, poziția comunității în țara respectivă etc.). Pe când comunitățile aromâne au avut în țările balcanice (încă din perioada Imperiului Otoman) un rol economic, cultural și politic important (mai ales în orașe), comunitățile istroromâne, în mod deosebit din cauza numărului neînsemnat de vorbitori și a unui caracter aproape exclusiv rural al comunității, au rămas aproape anonime pentru cei în mijlocul cărora trăiau.

În lumina lucrărilor profesorului Saramandu, se poate înțelege mai bine și prezența comunităților mici de aromâni în Croația (precum și în alte țări ale fostului Imperiu Habsburgic). Când, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în cursul secolului al XIX-lea, negustorii și

meșteșugarii aromâni au început să se adune în mici comunități în orașele țărilor balcanice, mulți s-au stabilit și în orașele de la nordul râurilor Sava și Dunăre, pe teritoriul Imperiului Habsburgic. Foarte des, acolo au constituit nucleul important al burgheziei moderne, din care s-au recrutat și mulți intelectuali. Unul dintre cei mai de seamă scriitori și comedioграфи sârbi ai secolului al XIX-lea, din Vojvodina, Jovan Sterija Popović, provenea dintr-o familie aromână (ca și ceva mai târziu comedioграфul din Serbia propriu-zisă Branislav Nušić). Și la Zagreb s-a constituit în secolul al XIX-lea o mică comunitate de orășeni ce vorbeau dialectul aromân, dar care, în ciuda numărului lor redus, au jucat un rol important în viața publică și intelectuală a Zagrebului și a Croației. Ajunge să menționăm două persoane de origine aromână care au jucat un rol decisiv în cultura croată: Dimitrija Demeter (Zagreb, 1811 – Zagreb, 1872), scriitor, novelist, poet, critic literar, om de teatru, traducător, și Branko Gavella (Zagreb, 1885–Zagreb, 1962) regizor de teatru, critic de teatru și profesor de teatrologie. Dimitrija Demeter, care și-a făcut studiile de medicină la Universitatea din Padova, a scris la început în greacă și în germană, dar s-a angajat în mișcarea „renașterii naționale croate” („Ilirismul”) și apoi în numeroase scrieri ale sale a trecut la croată. El a dirijat organizarea teatrului în limba croată, a scris piese de teatru moderne în croată (tragedia „Teuta”, 1844), librete pentru primele două opere croate moderne (pe muzica lui Vatroslav Lisinski) – „Ljubav i zloba” („Dragoste și răutate”, 1846) și „Porin” (1850–1851). Este autor și al unei epopei moderne „Grobničko polje” (1842; numele locului unde s-a desfășurat o luptă, legendară, între croați și tătari, în 1242). Branko Gavella, regizor, teatrolog și critic literar, profesor de regie de teatru, francofon și francofil, o persoană-cheie pentru evoluția teatrului croat modern, a marcat mai mult de o jumătate de secol în cultura croată. Sunt și astăzi intelectuali croați de marcă de origine aromână (medici, ingineri, chimiști, juriști), dar care foarte puțini mai știu ceva aromânește (alții nu știu aromână deloc), dar toți scot în evidență cu mândrie proveniența lor aromână. Din păcate, și în Macedonia (de Nord), unde populația aromână este mult mai numeroasă decât în Croația, aromâna se pierde treptat. Studentele din Macedonia, care veneau la Universitatea din Zagreb, îmi spuneau de prea multe ori: „Bunicii mei mai vorbeau aromână, dar eu nu o mai înțeleg”. Nu numai pentru chestiuni propriu-zis lingvistice și dialetologice, ci și pentru ceea ce întâlneau la aromânii din Croația, găseam răspunsuri în lucrările despre aromână ale domnului profesor Nicolae Saramandu care întotdeauna țin cont de dimensiunile culturale, istorice și sociale ale unei descrieri lingvistice.

Relațiile mele cu aromânii au și o latură personală. În timpul șederii mele la București (octombrie 1960 – iulie 1962), am avut intenția să-mi procur și să culeg cât mai multe cărți de lingvistică și de literatură română (în biblioteca lui Petar Skok, care a fost la facultate, au fost aproape numai cărți de lingvistică până la începutul celui de al Doilea Război Mondial). De aceea vizitam, cel puțin o dată pe săptămână, librăriile și anticariatele. Anticariatul din Pasajul Kretzulescu era condus, în vremea aceea, de un domn și o doamnă (anume, în epoca aceea, un tovarăș și o tovarășă). Datorită neajunsurilor românei mele, ei și-au dat seama imediat că sunt străin. Când au aflat că vin de la Zagreb, mi-au spus că ei sunt aromâni originari din Ohrid, din Macedonia iugoslavă. După aceea m-au tratat ca pe un „compatriot” și mi-au procurat multe cărți nu numai despre aromână, ci și din domeniul lingvisticii și literaturii române în general.

Dialetologia, în mod special dialectul aromân, și geografia lingvistică (anchete de teren, organizarea și pregătirea atlaselor) sunt domenii preferate ale profesorului Saramandu. A scris mult și despre graiurile dacoromâne și s-a ocupat de studiul meglenoromânei, multe lucrări sunt consacrate studiului românei literare sau istoriei limbii române și istoriei lingvisticii române, dar din când în când revenea și la temele literare. În afară de limba română și varietățile ei, profesorul Saramandu cunoaște diferite alte limbi, nu numai limbi romanice, ci și limbile greacă și albaneză (la albaneză este un elev al profesorului Grigore Brâncuș, ca și mine, câțiva ani mai

înainte), indispensabile pentru studiul arealului lingvistic balcanic. În lucrările care se referă la studiul limbii, profesorul Saramandu se preocupă în mod consecvent de metodologia cercetării și de problemele teoretice ale studiului limbii. De aceea nu e de mirare că, după stagiul ca bursier la Universitatea din Tübingen, profesorul Saramandu a făcut tot posibilul pentru prezentarea operei lingvistice a profesorului Eugeniu Coșeriu în patria sa, între altele și din cauza faptului că Eugeniu Coșeriu a fost unul dintre lingviștii cei mai importanți ai secolului al XX-lea. În ciuda renumelui său de poliglot, profesorul Eugeniu Coșeriu afirma că nu știe limbile acestea, ci se scaldă în ele: unele le poate vorbi bine, în altele scrie poezii și proză, în unele dintre ele scrie lucrări științifice de lingvistică și de filozofie, în unele poate vorbi despre anumite teme, în altele poate citi texte literare, pe unele le înțelege. Spunea că o limbă este un sistem prea complex, enorm și nimeni nu este capabil să-l stăpânească în întregime. Totuși, Eugeniu Coșeriu avea o memorie extraordinară, știa multe texte literare (poezii și texte în proză) în diferite limbi, ținea prelegeri în diferite limbi romanice (nu numai limbile „mari”, ci și limbile fără o poziție oficială). Nu știa numai multe texte de literatura română, ci și din alte literaturi. Și limba croată o vorbea „fără accent”, știa pe dinafară texte literare croate atât în limba literară, cât și în dialectul ciacavian. Ca bun cunoscător nu numai al mai multor limbi, ci și al filozofiei lui Aristotel, al lui W. von Humboldt, al lui Hegel – a arătat în diferite ocazii profesorul Saramandu – profesorul Eugeniu Coșeriu a propus, în numeroase studii, reinterpretarea critică a lingvisticii lui Ferdinand de Saussure și a lingvisticii structurale în general. Pornind de la teoria de bază a lui Saussure, a precizat sau reinterpretat multe elemente de teorie lingvistică (de ex. raportul dintre forma lingvistică și materia lingvistică; în loc de distincția *langue/parole* la Saussure, Coșeriu introduce distincția *langue/norme/parole*; reinterpretarea critică a noțiunii de „uniunea lingvistică balcanică” etc). În mai multe studii și datorită traducerilor textelor maestrului din Tübingen, pe care le-a făcut singur sau le-a coordonat, profesorul Saramandu a prezentat publicului științific românesc una dintre teoriile lingvistice moderne cel mai bine elaborate din opera unui român care, după ocuparea sovietică a Basarabiei, a fost nevoit să-și părăsească patria și să trăiască peste hotare.

Elev al unor lingviști de cea mai înaltă clasă, prin activitățile în diferite ramuri ale studiului limbii române și lingvisticii ariei balcanice, și mai ales prin rezultatele atinse, profesorul Nicolae Saramandu s-a impus ca unul dintre lingviștii români cei mai de seamă din ultimele decenii ale secolului XX și primele decenii ale secolului nostru. Cu ocazia celei de-a optzecea aniversări, îi dorim profesorului Nicolae Saramandu multă sănătate și încă mulți ani de activitate științifică!

*Academia Croată de Științe și Arte
Trg Nikole Šubića Zrinskog 11
10000 Zagreb*

PROF. NICOLAE SARAMANDU – A VENERABLE NOMEN

ALI JASHARI

As I was writing these lines for the 80th birth anniversary of prof. N. Saramandu, it came to my mind the time when I was a student of philology at the University of Tirana, about fifty years ago, and he held a doctorate degree and worked with the famous linguist Eugeniu Coseriu. Meanwhile, he was elected secretary of the National Committee for the compilation of the Atlas of European Languages.

I came to know him more closely in 2008, when he visited the University of Korça and then in other activities. As soon as I saw him, it gave me the impression of a person I had known for quite a long time: a simple man, with a sweet smile, smart eyes and gray hair, the embodiment of the wisdom and prudence of a great scholar. In his hand he held a copy of the Atlas of European Languages, which he cordially handed in to me, showing the few words of dedication addressed to me.

Prof. Saramandu has written many works, which later became known to me as well. But I want to single out here the lectures he gave to the professors and students of philology at the University of Korça, which I keep in my library as a valuable source, including the one on Albanian-Romanian linguistic relations. It was a short but thorough speech. Simple and interesting facts are highlighted by Prof. Saramandu in this speech, although it was a long and elaborated topic analyzed by many Albanian and Romanian linguists. It is very interesting his closing remark “*Blood is thicker than water*”.

Throughout the following years the name of prof. Saramandu and his other collaborators, such as Manuela Nevaci, and others, have become part of the scientific life of the University of Korça, especially in the organization of the conference on “Albanian-Romanian cultural and historical ties” (2012). Prof. Saramandu has also provided considerable support in the scientific development of professors of philology at the University of Korça.

“Fan S. Noli” University of Korça is proud to have a great friend like prof. Saramandu. On November 5, 2018, the Academic Senate of this University awarded the high title “Doctor Honoris Causa” with the following motivation: “Prominent linguist and albanologist, researcher of Albanian-Romanian linguistic and cultural ties, for the assistance he has provided in the field of dialectology, as well as for the participation and development of scientific activities at the University of Korça”.

On this 80th anniversary of His birth, on behalf of the professors and students of the University “Fan S. Noli” of Korça, I wish him a long life and full of other productive works.

*“Fan S. Noli” University, Korçë
Bulevardi Rilindasit 11 7001 Korça, Albania*

CÂNTECUL DESPRE BĂTĂLIA DE LA KOSOVO POLJE DUPĂ 600 DE ANI

Acad. SABINA ISPAS

Implicarea folclorului în transmiterea unor mesaje prin care se promovează orientări ideologice, direcții politice sau opinii filosofice, sociale, artistice, către grupuri largi de oameni, a fost demonstrată și este de domeniul evidenței, chiar dacă unii dintre noi nu acceptă această realitate faptică. Cu alt prilej, am asociat asemenea activități unei așa-numite „exploatare” a folclorului, fără a da termenului folosit în acel context o conotație negativă¹.

Între speciile folclorice care au fost purtătoare ale unor mesaje orientate programat pentru a contribui activ la definirea identităților naționale, epicii versificate cântate i-a fost rezervată o poziție privilegiată, cel puțin pentru țările europene ale secolului al XIX-lea, numit „secol al națiunilor” unde, până nu demult, eposul eroic a avut o valoare emblematică.

Fiecare categorie folclorică, în care cuvântul este folosit ca limbaj², se identifică, între altele, și prin statutul și calitățile eroilor: cine sunt, de unde vin, cine le sunt strămoșii și părinții, cu cine se luptă și pentru care idealuri, din ce motive participă la diverse acțiuni, care le va fi sfârșitul.

„Cântecul epic versificat, cu precădere, a făcut obiectul unor minuțioase analize în urma cărora s-au putut stabili delimitări care să-i precizeze specificul categorial. S-au conturat trăsăturile pertinente ale genului, s-au întreprins unele analize de profunzime asupra speciilor sau categoriilor folclorice pentru a descoperi semnificațiile particulare ale acestora în ansamblul culturilor naționale”³. Eroii eposului popular sunt, în marea lor majoritate, purtătorii unor idealuri reprezentative, dar și diferit nuanțate pentru grupuri de oameni care aveau statute sociale,

¹ „Folclor genuin există numai în context specific. [...] Reproducerea folclorului în alte contexte decât cele determinate imediat funcțional îl transformă în: folclor, obiect de cercetare științifică; folclor, obiect de studiu în învățământ; folclor, obiect de divertisment și, conjunctural, sursă de informare; folclor, materie de inspirație și prelucrare în «creația de autor» etc. În toate aceste situații folclorul nu funcționează în conformitate cu specificul pentru care socialul l-a generat, ci devine bun cultural exploatat în alte scopuri decât cele proprii funcției sale, de către personae și instituții care au intenționalitate precisă și se presupune că dețin și mijloace adecvate pentru a o face. [...] Și în cazul grupurilor mici sau izolate, chiar dacă nu toți indivizii se cunosc personal, ei au un fond familiar tradițional, valori, norme, simboluri comune, cunoscute, acceptate și însușite. Folclorul este un element de unitate și oferă, prin mijloace specifice, repere de identitate. Justificarea interesului pentru studierea folclorului nu se află atât în nevoia cunoașterii fenomenului tradițional, cât în nevoia de înțelegere a sistemului prin care acesta este folosit și controlat. Sistemul nu este numai o abstracțiune, el este prezent prin oamenii care îl produc și îl folosesc.” – cf. Sabina Ispas, *Cultură orală și informație transculturală*, București, 2003, p. 24, 25.

Folosesc termenul tehnic *folclor* în accepția specifică domeniului folcloristicii, raportându-l la fenomenul genuin, fără conotații, sensuri limitate sau limitative, asociate unui anume limbaj, nu facem concesie unei funcții exclusive de divertisment sau unor nuanțări impuse de autoritatea antropologiei culturale – vezi *ibidem*, p. 13–29.

² „Sistem de comunicare alcătuit din sunete articulate, specific oamenilor, prin care aceștia își exprimă gândurile, sentimentele și dorințele; limbă, grai” – cf. *Dicționarul explicativ al limbii române*

³ Sabina Ispas, *Cântecul epic-eroic românesc în context sud-est european. „Cântecele peșirii”*, București, 1995, p. 5.

economice, culturale cu personalitate distinctă, proprii unor anumite momente istorice. Aceste personalități au devenit, în cele din urmă, simboluri ilustrative pentru trăiri excepționale. Existența lor, așa cum este prezentată în textele poetice, cu deosebire în epica versificată cântată, exprimă secvențe semnificative de viață eroică, dar și momente de referință pentru existența domestică cu tragedii și conflicte de toate felurile. Ei sunt, în cele mai multe cazuri, cavaleri, luptători, „purtători de armă”. Acestei categorii de oameni, a căror viață a fost închinată slujirii principiilor onoarei, i s-a arătat înaltă cinstire în timpul Evului Mediu european. Glorificarea forței fizice și a celei morale a acestor bărbați excepționali, precum și a celor din preajma lor, familii și prieteni, abilitatea în luptă, bravura, spiritul de sacrificiu constituie tematici larg răspândite în cântecele care fac parte din ceea ce numim *epos eroic*. Personalitățile acestea nu fac parte din categoria aventurierilor, ei își asumă responsabilitatea găsirii sensurilor fundamentale ale vieții, sunt neînfrigați și cinstiți⁴.

Un anumit „model conceptual” propriu acestei categorii de eroi este legat, intrinsec, de trăirea unor evenimente deosebite în desfășurarea cărora au fost implicate grupuri mari de oameni ale căror destine au fost hotărâte în acele vremuri de cumpănă. Având un destin exemplar, eroii acelor timpuri au acționat în anumite perioade istorice, conformându-se regulilor și preceptelor specifice diferitelor culturi cărora le aparțineau.

Acceptarea cântecului povestitor, printre emblemele etnice relevante, semnifică, înainte de toate, conștientizarea existenței istorice a grupului în cadrul unui proces de transmitere a specificului identitar de la o generație la alta, devenit, implicit, expresie a continuității. Pentru răspândirea acestei perspective în gândirea unor straturi cât mai diverse de populație, implicate în definirea și înțelegerea conceptului de națiune⁵ – mult discutat și controversat –, au militat personalități marcante ale Europei, cel puțin în ultimele două secole. Toate culturile moderne au beneficiat de implicarea activă a intelectualilor militanți – în care recunoaștem „societatea civilă” mult invocată în zilele noastre – care au manifestat preocupări pentru asemenea activități cu funcție educativă, valoare morală și grave consecințe politice.

Deși timpul eroismului combatant practicat în numele idealurilor naționale este considerat „depășit”, iar mesajele transmise de cei implicați în dirijarea destinului planetei îndeamnă la cooperare, armonie, înțelegerea și acceptarea înțeleaptă a diversității, au rămas încă numeroase texte poetice folclorice care pot și trebuie să fie recitate, reanalizate și restituite cunoașterii, filtrate de privirea și înțelegerea lipsită de patimă a omului mileniului actual.

Lumea modernă, pragmatică, marcată de o luciditate rece și, de cele mai multe ori, de alte idealuri, s-a distanțat de acel tip de eroi și de cântecele care le-au fost consacrate – cântecele epice eroice sau chiar epos eroic. Pentru a păstra în patrimoniul cultural local și internațional și pentru a valorifica, pe măsura importanței lor, asemenea capodopere care aparțin culturilor naționale și, în egală măsură, culturii universale este necesară recitirea lor într-o perspectivă modernă, dublată de înțelegerea ideilor (idealurilor) pe care le slujesc în contextele istorice care le-au generat. În orice caz, istoria recentă a dovedit că modelele pe care

⁴ „Cavalerul epicii franceze medievale este, în toate privințele, tot atât de eroic ca și eroul grec și acționează din motive similare. Aceleași familii aparțin *caballero* spaniol, *cempa* anglo-saxon, *bogatârul* rus, sârbul *junák*, albanezul *trim*, vechiul german *held*, norvegianul *jarl*, tătarul *batyr*, uzbekul *pavlan*». Lor trebuie să li se alăture românul *viteaz*”. – C.M. Bowra, *Heroic Poetry* (1952), în *Ibidem*, p. 16.

⁵ Definirea conceptului de *națiune* a dat naștere multor dispute ca, de altfel, și cel de *stat național* sau analiza procesului nașterii sentimentului de *identitate națională*. „*Națiune* – comunitate umană caracterizată prin unitatea de teritoriu, conștiința identității istorice și culturale și, în general, prin unitate de limbă și religie”. – cf. *Dicționarul explicativ al limbii române*.

o comunitate de oameni le alege ca simboluri nu pot fi eliminate brutal și că, lăsând deoparte „schimbarea”, avem a face cu un proces care se derulează în timp îndelungat și durează până când evenimentele actuale pot căpăta o importanță cel puțin egală cu cele care le-au precedat, în ideea de a prelua funcțiile de model și de emblemă identitară, ca să poată da naștere unor producții folclorice cu forța de persuasiune a epicii eroice cântate.

Istoriile versificate cântate, reprezentate de eposul eroic, baladă sau jurnalul oral, au fost percepute ca mărci identitare nu numai în Europa, ci pretutindeni în lume, în momente istorice semnificative pentru cele mai diferite comunități umane. „Cântecul narativ s-a dezvoltat în Europa [...] cu deosebită forță în Evul Mediu timpuriu în zonele nordice, pe teritoriile Norvegiei, Danemarcei, Islandei, în Europa Vestică în Franța și Spania și s-a continuat până spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea în partea sud-estică și balcanică a continentului”⁶. Pentru cei implicați direct în evenimentele cruciale care ocupau „scena politică” europeană în acele timpuri, în preajma curților feudale ale Europei medievale, *povestea cântată* a transmis mesaje mobilizatoare, cu efecte complexe în plan spiritual. Istoriile eroice se cântau de-a lungul multor ore, uneori, pe parcursul unei zile și al întregii nopți, în spații consacrate, pregătite pentru desfășurarea unor activități de acest fel, cu rol important în modelarea virtuților morale și fizice ale oamenilor. Istoriile familiilor nobile erau povestite în cicluri de legende sau în cântece eroice având rolul să impresioneze auditoriul și să-i educe pe oameni în așa fel încât încrederea și respectul față de autoritatea conducătorilor să fie privite ca o datorie sacră, un dat incontestabil prin care fiecare își recunoștea și accepta identitatea de grup raportându-se la personalitatea reprezentativă a conducătorilor cu o ascendență exemplară. Pentru a interpreta și a participa la asemenea „spectacol” cultural, educativ, erau necesare un timp și un spațiu dedicate, o tehnică bine stăpânită și subtil mânăuită a interpretării și a creației fiecărei variante, care se adresa, mai ales, unui auditoriu format și educat în acest scop. Puterea de evocare a cuvântului acompaniat de melodie crea un tip de cântare eroică din categoria *exemplum*. Într-un sens, apropiem fenomenul cântării epicii eroice în spații publice, în epoca medievală, de bine cunoscutul impact pe care îl are, astăzi, transmiterea informațiilor prin media audiovizuală. Acțiunile eroului erau descrise riguros, adesea folosindu-se detalii semnificative, cum ar fi: îmbrăcămintea, armele, calul și podoabele lui și, nu de puține ori, trăsăturile sale excepționale de caracter, dar și ale celor care se aflau în tabăra adversă.

Folosirea, în strategiile politice, a mesajelor transmise prin culturile tradiționale interpretate nuanțat filozofic, lingvistic, teologic, istoric a fost și continuă să fie activă; ea se alătură mai recentei preocupări de conservare a patrimoniului intangibil al umanității pentru care organisme internaționale precum UNESCO elaborează programe și acțiuni meritorii, în toată lumea.

În comentariile care fac referire la mesajele transmise prin textele poetice ale cântecelor epice eroice din ciclul consacrat bătăliei de la Kosovo Polje, din secolul al XIV-lea, numai rareori avem în vedere contextele în care acestea s-au creat și erau interpretate, calitatea și numărul auditorilor și impactul modelator (informativ și mobilizator) pe care cântarea însoțită de o „spunere recitată”, recitativul epic o aveau asupra grupurilor de ascultători.

Evenimente care au stat în atenția Europei în ultimii ani și au avut ca punct de interes situația Provinciei Kosovo ne-au determinat să alegem, pentru observațiile pe care le vom face în continuare, textele epice eroice ale cântecului despre *Căderea împărăției sârbe* (o variantă tradusă în limba română a baladei culeasă de Vuk Št. Karadžić) și *La bataille du Champ des*

⁶ Ispas, *Cântecul*, p.7.

Merles (Kosovo) (culesă de Hamza Xhem Bojkoviqi, tradusă de Kolë Luka). Fundamental pentru înțelegerea circumstanțelor în care s-a desfășurat evenimentul din 1389, lupta de la Câmpia Mierlei, și a felului în care s-a reflectat acesta în cântecele care i-au fost consacrate (cele care au străbătut secolele, șase la număr), este motivul pe care îl considerăm principal pentru înțelegerea acțiunilor eroilor – *casus belli* –, și anume justificarea inițierii războiului, „cauza justă” care argumentează izbucnirea conflictului, cum este privită bătălia din perspectiva celor doi conducători de oști: cneazul (despotul) Lazăr și sultanul Murad I. Cum justifică autorii, creatori și colportori ai variantelor care au fost consemnate în secolele al XIX-lea și prima parte a celui de al XX-lea, pe care le avem în vedere pentru înțelegerea mesajelor transmise de respectivele texte poetice ale cântecelor, asumarea unor sarcini încărcate de responsabilitate, cu urmări grave pentru existența istorică ulterioară a locului unde a avut loc bătălia și pentru destinele oamenilor de acolo, pentru statutul politic al unităților statale aflate în dispută, circumstanțele în care cei doi, cneazul sârb și sultanul otoman, au hotărât să pornească dramatica bătălie de pe Câmpia Mierlei de la sfârșitul secolului al XIV-lea, în urma căreia amândoi și-au pierdut viața pe câmpul de luptă; sunt aspecte asupra cărora încercăm să aducem unele lămuriri. Textele dezvăluie ascultătorului sau cititorului drama celor două personalități puternice, aflate în fața aceleiași dileme: să accepte să pornească o bătălie care le va aduce „moartea pământească” și „nemurirea”, „înveșnicirea” spirituală și culturală, sau o viață „pământească” cu glorie și măreție trecătoare. Responsabilitate, pasiune, demnitate, bravură și credință par a fi sentimentele care au acționat, în aceeași măsură, în gândul și inima celor doi eroi principali. Aceste trăiri trebuie înțelese, astăzi, de către analistul modern, din perspectiva formației luptătorilor care s-au sacrificat pentru idealuri exemplare în acel secol al XIV-lea.

Erudiți din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea au atras atenția asupra legăturilor existente între speciile cântecului povestitor, curtea feudală și conducători din acele timpuri, care erau înzestrați cu deosebite calități fizice și morale. Dar este dificil să se demonstreze, cu argumente științifice rigurose documentate, prezența unor relații de interdependență între un eveniment atestat istoric și felul în care este prezentat în cântecul povestitor, autenticitatea unor detalii și nuanțe particularizate prezente în textul narativ, și, cu atât mai mult, legăturile considerate adevărate dintre personaje, evenimente și o anume perspectivă „mitologică”, adesea proeminentă în astfel de producții folclorice, pentru a impresiona auditoriul și a stimula imaginația creatorilor și consumatorilor de epos eroic.

Dincolo de atestarea în arealul european și, uneori, chiar universal, a unor motive comune dezvoltate în cântecele povestitoare, există un *patern*, un model care determină ordinea elementelor alcătuitoare, unde funcționează numitele legi ale „gramaticii folclorului” local sau zonal, trăsături identitare specifice ale eroilor care, împreună cu alte subsisteme caracteristice epicii eroice cântate, dau naștere unor trăsături devenite caracteristice pentru individualizarea fiecărui grup uman sau fiecărei comunități, și, dincolo de toate, o valoare egală, unitară, constantă a mesajului, acceptată mutual de toți.

Textele poetice, mai mult chiar decât liniile melodice și contextele în care sunt performate astfel de creații folclorice, au atras atenția iubitorilor rafinați de folclor și au oferit materie pentru studiu și interpretare în domenii precum filosofia sau istoria; totodată, ele au devenit „surse de inspirație” pentru scriitori, pictori, sculptori, compozitori. Imaginile configurate, pornind de la asemenea texte poetice, au devenit embleme culturale. Eliminarea acestora din culturile etnice, naționale, locale sau zonale s-a încercat adesea, de-a lungul istoriei, fără a putea fi realizată cu adevărat. Ele sunt purtătoare ale unor mesaje cu valoare perenă, care pot

satisfacă exigențele culturale identitare ale multor generații de gânditori și trăitori care se revendică dintr-un areal cultural, dat fiind că oferă modele armonioase de viață, comuniune de trăire și simțire cu semenii, cu spațiul de viațuire și cu transcendentul.

Cântecele de gesta par a fi alcătuit cicluri grupate în jurul unui erou încă de la mijlocul secolului al XII-lea. În Italia septentrională ele cunosc o ultimă strălucire între secolele al XIII-lea și al XV-lea; în secolul al XVI-lea au fost notate cântecele epice în *Ribanje i ribarsko prigovaranje* (1568) ale scriitorului dalmatin Petar Hektorović. Unele cântece au fost prelucrate, traduse și au devenit cunoscute și în alte părți ale Europei.

În 1774 abatele Alberto Fortis a publicat, în original și în traducere italiană, *Balada nobilei soții a lui Hasan Aga*. Variantele editate ulterior în limbile germană și franceză au atras atenția oamenilor de cultură asupra cântecului narativ al slavilor din sud.

Cel mai mare impact l-a avut publicarea volumului de cântece sârbești culese de Vuk Štefanović Karadžić în 1814–1815: *Mala prostonarodna slaveno-serbska pesnarica* (Beč, 1814) și *Narodna srbska pjesnarica* (Beč 1815). Au fost traduse în limbi de circulație europeană textele cântecelor de pe litoralul Adriaticii, din Bosnia, Herțegovina, Muntenegru, ale ortodocșilor, catolicilor și musulmanilor. Cercetătorii le vor reuni sub genericul „eposul național sârb”. Vuk Karadžić le-a numit *junačke pjesnie*. Acestea au fost bine cunoscute și foarte apreciate în secolul al XIX-lea în Principatele Române. În culegerea lui, ciclul narativ despre Bătălia de la Kosovo ocupă un loc principal. Primele traduceri în limba română datează din această perioadă. Dintre ele, varianta cântecului despre bătălia de la Kosovo din culegerea lui Vuk Št. Karadžić, realizată de bucovineanul Gheorghe (George) Sion, membru al Academiei Române, după ediția în limba franceză a lui Auguste Dozon⁷, *Căderea împărăției sârbe*, este una dintre cele mai vechi traduceri în limba română a unui text poetic din această grupare tematică. Pentru exemplificări, s-a folosit această primă variantă tipărită în „Revista Carpaților”. Ulterior, au fost realizate traduceri de către Dionisie Miron, Nicolae Batzaria, Anton Balotă, Radu Gyr. Pentru exemplificări și comentarii s-a folosit și varianta publicată în *Chansonier epique Albanaise* (1983), tradusă în limba franceză de Kolë Luka. Culeasă de la Hamza Xhem Bojkoviqi, originar din Dërvarë, ca recitare, în închisoarea din Vuçitërne, de Gligoriye Elezović, a fost publicată în „Arhiv za Arbanašku Starinu, Jezik i etnologiju” și reprodusă, în 1937 în *Visaret e Kombit* (Comorile națiunii, vol. 1)⁸.

Vom menționa, în continuare, numai câteva secvențe pe care le-am considerat semnificative pentru a înțelege felul în care textele poetice ale unora dintre cântecele eroice au îndeplinit un rol important în procesul de formare a unei anumite viziuni despre istoria locală și etnică și a conștiinței privind apartenența națională.

De la început se întrevide, fără putință de tăgadă, că textele, consemnate în locuri și intervale de timp atât de diferite, transmit un mesaj clar referitor la nevoia de legitimare religioasă a acțiunilor celor doi combatanți, cneazul sârb Lazăr și sultanul otoman Murad, care dobândesc, astfel, un caracter obiectiv prin conștientizarea și includerea lor în obligațiile ce revin unor credincioși loiali. Cât de important a fost acel eveniment sângeros, care a avut loc în secolul al XIV-lea, pentru istoria sud-estului și centrului Europei este dovedit de faptul că i-au „fost făcute” cântece și, mai ales, că acestea par a fi avut, într-o vreme, rolul unor povești cântate „întemeietoare” care au străbătut veacurile până în mileniu al treilea al Europei moderne.

⁷ Vezi și Auguste Dozon, *L'Épopée serbe: chants populaires héroïques. Serbie, Bosnie et Herzégovine, Croatie, Dalmatie, Monténégro. Traduits sur les originaux avec une introduction et des notes*, Paris, 1888.

⁸ *Chansonier epique albanais*. Version française: Kolë Luka. Avant-propos Ismail Kadare, Tirana, 1983. (Académie des sciences de la RPS d'Albanie. Institut de culture populaire), p. 339–355.

După ce Murad I a ocupat orașul Adrianopol (1362) a început să pregătească acțiunea de cotropire a țărilor balcanice, favorizată și de fărâmițarea feudală locală. Ofensiva a dus la extinderea autorității sale asupra întregii Tracii și a unei părți din Macedonia (1372–1374). Cneazul sârb Lazăr a căutat să readucă sub o autoritate comună teritoriile fostului stat al lui Ștefan Dușan. Otomanii au atacat Târnova (1388) pentru a împiedica coalizarea statelor feudale locale⁹.

Pregătirea campaniei militare pentru cucerirea zonei Kosovo a fost, conform informației furnizate de poezia cântecelor epice, o propunere adresată, în egală măsură, celor doi comandanți de oști, de autoritatea superioară transcendentă, urmând ca fiecare să decidă dacă se va angaja sau nu să participe la bătălie, știind că această angajare în luptă va avea ca urmare sfârșitul propriei vieți. Asemenea circumstanță specială plasează evenimentul într-un cadru cu evidente conotații sacre, iar hotărârea celor doi protagoniști dobândește calitățile și valoarea unor acte de sacrificiu asumate conștient pentru o cauză sfântă. În acest context excepțional sunt prezentate cele două mesaje pe care le primesc despotul Lazăr și sultanul Murad, în urma cărora fiecare decide să acționeze având în vedere poziția pe care o adoptă față de spațiul aflat în dispută și asumarea unei identități legate de apartenența etnică și națională, precum și de faptul că fiecare aparține unei religii monoteiste avraamice.

Kosovo este un teritoriu „de răscruce” pentru Europa centrală și de sud-est, fără ieșire la mare, cu floră și faună bogate, cu peisaje, uneori, contrastante, care cuprind păduri, pășuni, terenuri agricole, cu o bogăție hidrologică remarcabilă, alcătuită din ape curgătoare care se varsă în afara teritoriului, în mările din apropiere și o rețea de lacuri. În perioada neolitică regiunea s-a integrat culturii Turdaș – Vinča care a cuprins părți din România, Serbia, Bulgaria, Bosnia, Muntenegru, Macedonia de Nord, Grecia. În Antichitate a făcut parte din Dardania. Cucerită de romani (160 î.H.), a fost integrată provinciei Illyricum și, ulterior, Moesiei Superior (87 d.H.). În anul 850 a devenit parte a Imperiului Bulgar. A fost reluată de bizantini (1018) ca parte a Temei Bulgaria. Principatul sârbesc de Rascia a cucerit-o, devenind feudă ereditară a familiei Brancović, alături de un conglomerat de alte mici principate. În ziua Sfântului Vit, 15/28 iunie 1389, a avut loc bătălia de la *Kocovcu boj*, Kosovo Polje, între oastea cneazului Lazar Hrebeljanović și cea a sultanului Murad I Hüdavendigâr. Coaliția prinților locali a fost înfrântă de forțele otomane. Kosovo a devenit parte a Imperiului Otoman (1455–1912), fiind, până în 1864, în componența vilaietului Rumelia, după care a dobândit statut propriu, vilaietul Kosovo. De-a lungul secolelor, sub numele de Kosovo, au fost cuprinse variate teritorii.

Eroii principali ai cântecelor epice eroice despre bătălia de la Kosovo Polje care au decis să pornească lupta și, implicit, să hotărască soarta teritoriului și a locuitorilor acestuia, au fost doi conducători de stat: cneazul local și sultanul cuceritor.

Cneazul Lazăr Hrebeljanović a fost un războinic conducător de oști, cneaz al ținutului Raška, născut la Prilep, probabil în 1329, creștin ortodox, mort în bătălia de la Kosovo Polje în 1389. A fost căsătorit cu Milica, fiica lui Iug Bogdan (Vratko) din familia Nemanija cu care a avut trei fii – Ștefan, Vuk, Lazăr – și cinci fiice. Sultanul Murad I Hüdavendigâr din casa Osman a fost luptător, conducător al armatei, musulman, născut, probabil, în 1319, mort în bătălia de la Kosovo Polje, asasinat de Miloš Obilić. A avut șase fii și două fiice de la patru soții. A extins Imperiul Otoman în Europa și a fondat mai multe instituții importante.

⁹ *Istoria României*, vol. II [...], București, 1961, p. 350–351.

Mesajele prin care autoritatea transcendentă transmite oamenilor vestea că vor avea loc mari evenimente care vor schimba destinele celor doi, precum și pe cele ale supușilor lor, le sunt adresate conducătorilor sub forma unor alegorii care vor fi descifrate de membrii familiilor lor și de slujitorii devotați care se aflau în preajma lor și aveau autoritate socială.

Sultanul Murad I primește, prin intermediul unui vis, vestea că a sosit timpul să-și extindă autoritatea asupra unor noi teritorii, a venit vremea să-și mobilizeze oștile și să cucerească Kosovo, dar află, totodată, că își va pierde viața în acea confruntare. Visul, trimis prin voința divină, este simbolic, imaginile exprimă, alegoric, că a venit vremea ca sultanul să pornească la luptă: doi vulturi albi ating brațul sultanului cu aripile, astrele cerului se cutremură și cad pe pământ, iar soarele și luna se cufundă în mare. Cronicile otomane amintesc de acest episod al visului premonitor, legenda aceasta fiind bine cunoscută și în Europa Evului Mediu. Mama sa, chemată în grabă și înțelepții din preajmă descifrează mesajul divin care i-a fost transmis prin vis. În calitate de conducător al armatei otomane, Murad hotărăște ca toți ostașii să se pregătească spiritual pentru luptă, prescripțiile religioase îndătinute sunt împlinite, sunt făcute abluțiuni de purificare înainte de începerea bătăliei, pentru ca niciun luptător să nu poarte povara vreunui păcat; fiecare oștean se gândește în ce fel participarea la confruntare ar putea dăuna celor apropiați din familie, celor față de care are obligații deosebite, pentru a nu fi tulburat, în timpul ciocnirilor armate, de vreun regret sau o datorie neonorată. Conștiința de sarcina pe care și-o asumă, din libera lor voință, toți acceptă să devină eroi.

A visa, în islam, înseamnă a fi profund în spiritualitate. Visul este apreciat ca un „drum regal” pentru a ajunge la inconștient¹⁰. Visele pot fi: profetice și didactice, pot funcționa ca avertismente legate de evenimente cruciale ce se vor petrece în viitor, de care nu sunt străine puterile cerești; sunt vise inițiatice, mitologice etc. În prima categorie se înscrie visul lui Murad I. De obicei, persoana care visează este în centrul acțiunii; adesea, pentru decriptarea mesajului transmis astfel și interpretarea evenimentelor se folosește un simbolism al cărui sens este determinat de un specific cultural, accesibil celor instruiți, care cunosc respectivul cod de comunicare. În istoria legendară a islamului este bine cunoscut „visul lui Osman I Gazi (Cuceritorul)”, întemeietorul casei domnitoare, relatat de cronicarul Devis Ahmet-i Asiki (sec. XV), care a visat că luna s-a ridicat din pieptul unui șeic înțelept și bogat și s-a cufundat în pieptul lui Osman; din buric, acestuia i-a crescut un copac a cărui umbră a cuprins întreaga lume. Ducându-se la șeic pentru a-i relata visul, acesta l-a căsătorit cu fiica sa, Malcatun (Malhun), sultanul fondând, astfel, dinastia marilor cuceritori. Murad I a fost un urmaș al sultanului întemeietor.

C'était aux temps du sultan Murad,/ Il avait fait son ablution du soir./ Il avait fait la prière des complies,/ Il s'était mis à coucher dans son lit./ Un songe étrange hante son sommeil,/ Un songe étrange lui ôte le sommeil./ Et le sultan se réveille en sursaut./ Incontinent, il se rappelle/ De répéter son ablution de corps./ Il l'a bien faite et s'est remis à coucher./ Or bien, le songe le hante toujours/ Et lui ôte encore le sommeil./ Le sultan se dresse sur son séant,/ Et il appelle d'urgence sa mère.

Deux milans blancs ont foncé sur moi,/ Ils m'on frôlé de l'aile le bras droit./ Tous les astres du ciel ont trébuché/ Et sur la terre sont réunis;/ La lune et le soleil plongèrent dans la mer.

¹⁰ Sigmund Freud a acordat atenție specială interpretării viselor – vezi *Die Traumdeutung* (1899), lucrare tradusă și publicată în mai multe ediții în limba română. În cultura română, *cărțile de vise* au fost încadrate categoriei *cărților populare* care include, între altele, literatură astronomică și de prevestire, *rojdanice*, *gromovnice*, *trepetnice* etc.

*Heur et malheur, mon fils, lui dit sa mère [...] Ces milans blancs, foncés d'en-haut sur toi,/ Qui ont frôlé de leur aile ton bras,/ Annoncent le temp de déployer tes bannières,[...] Mais, dans cette guerre, tu seras immolé,/ C'est ce que disent la lune et le soleil,/ Qui plongent dans la mer dans un remou...*¹¹

Autoritatea asupra oricărui teritoriu aflat în stăpânirea sau sub controlul unei personalități acceptate și recunoscute drept conducător, asupra locuitorilor și bunurilor care se găsesc în acel spațiu, nu putea fi împărțită cu altcineva. Este un punct de vedere exprimat în majoritatea textelor poetice de epos eroic atestate în culturile din sud-estul european: *Unde s-a mai cunoscut,/ Unde, boieri, s-a văzut / Și, boieri, s-a pomenit / Să se țină de domnit, / Ce-ar fi cerul cu doi sori, / Așa-i țara cu doi domni: / Două paloșe-ntr-o teacă, / Doi domni în țară săracă*¹², citim în variantele românești ale baladei lui *Dobrișan*. Rivalitatea trebuie înlăturată prin luptă sau supunere din liberă voință.

Sultanul Murad îi scrie cneazului Lazăr o scrisoare prin care cere să îi fie predate cheile cetății și să îi fie plătit tributul care se cuvine unui cuceritor, pentru că una și aceeași întindere de pământ nu poate avea doi conducători, iar supușii nu pot sluji la doi stăpâni. Altfel, pământul va fi dobândit „cu sabia” de unul dintre cei doi adversari.

În vreme ce cneazul întristat se gândește la conținutul scrisorii pe care i-a trimis-o sultanul, un vultur cu aripi sure, care se dovedește a fi însuși Sf. Ilie, îi aduce acestuia o scrisoare trimisă de Maica Domnului de la Ierusalim și i-o depune pe marginea hainei. Sfânta Fecioară îi scrie că va trebui să aleagă între „domnia” (puterea) pământescă și împărăția cerească. Pentru a o dobândi pe cea de a doua va trebui să construiască la Kosovo o biserică, a cărei piatră tombală va fi mantia sa purpurie, semn al regalității care trebuie sacrificată pe altarul credinței. Împreună cu oastea sa va trebui să se împărțasească cu pâine și vin înainte de începerea bătăliei, în care însuși cneazul va pieri, alături de viteji, pe câmpul de luptă. Îndemnul de a construi o biserică la Kosovo amintește de tradiția creștină din primele secole după Hristos când asemenea edificii destinate închinării și cinstirii lui Dumnezeu se ridicau pe locurile unde erau îngropate trupurile martirilor¹³.

Scrierea are o valoare sacră în multe culturi, mai ales în vremurile vechi. Prin acest act cultural se transmit oamenilor normele care trebuie respectate conform recomandărilor divine. Cea mai cunoscută scriere prin care divinitatea le face cunoscute acestora legile după care trebuie să viețuiască, familiară creștinilor și mozaicilor, este cea care i-a fost înmănată de însuși Dumnezeu, lui Moise, pe Muntele Sinai¹⁴. Noul Testament include și 21 de scrisori – epistole canonice – pe care apostolii Pavel, Petru, Ioan, Iacov și Iuda le-au trimis comunităților creștine primare.

Cel care îi aduce cneazului Lazăr scrisoarea de la Maica Domnului, proorocul Ilie, este o personalitate veterotestamentară venerată pentru viața sa ascetică exemplară, fiind considerat un „erou al credinței”, model al monahismului, ales să fie mesager și mediator între om și transcendent tocmai pentru calitățile deosebite pe care le-a avut și pentru forța sa morală,

¹¹ *La bataille du Champ des merles (Kosove)*, în *Chansonnier epique ...*, p. 339–340.

¹² G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*. Culegere de..., București, 1885, p. 533.

¹³ Un vultur, pasăre sură,/ Vine cu aripi întinse / De la locul lui Hristos, / De la Ierusalim; / Și cu ciocul său el aduce / O ușoară rândunică. / Dar nu e pasăre sură,/ Nu e vultur care zboară, / Și e chiar Sfântul Ilie; / Nu e albă păsărică, / Care-n ciocul său se vede, / Ci e chiar scrisoare dalbă / De la Maica Domnului, / De la Maica lui Hristos./ El o duce chiar la țarul / Și o lasă ca să cază / Chiar pe poala hainei sale” – cf. Vuk Ștefanovici Karagici, *Cîntece populare sîrbești*. Traduceri în românește. Prefață, ediție îngrijită și note de Gh. Cardaș, București, 1977.

¹⁴ *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, 1975, Exod:

îndrăzneala și fermitatea acțiunilor sale. Istoria sacră îl plasează printre cei foarte puțini aleși care au fost ridicăți cu trupul la cer.

Multe tradiții care amintesc despre „pietre sau scrisori căzute din cer” trimise creștinilor, în momente de cumpănă, de către personalități ale căror puteri depășesc înzestrarea umană, sunt de sorginte apocrifă. Din textele legendelor aflăm că pentru a-i ajuta pe oameni să păstreze nealterată credința, să acționeze curajos și demn în fața pericolelor, apostolii, Maica Domnului sau însuși Iisus Hristos au comunicat cu aceștia prin scrisori. Tradiții referitoare la acest tip de „corespondență” au atestări foarte vechi în culturile ortodoxe, motivul, ca atare, fiind prezent și astăzi în hagiografia recentă, în care sunt amintite scrisori trimise oamenilor pentru a îi avertiza și proteja de primejdiile lumii moderne, care îi poate îndepărtarea de credința în Dumnezeu, de protecția Lui, prin acceptarea necondiționată a unor „tehnologii” periculoase, adoptarea unor simboluri, figuri, cifre sau gesturi cu semnificații și puteri diavolești.

În vremea când cavalerismul funcționa pe baza unor principii ferme care defineau conceptele de onoare și bravură care îi determinau pe protagoniști să intre în confruntarea armată direct, *față în față*, fără a apela la negocieri, la strategii gândite în cancelariile domnești, fără a purta tratative diplomatice prealabile, cneazul își asumă responsabilitatea de a decide viitorul pământului pe care îl stăpânea și al oamenilor care îl locuiau și îi erau supuși. Implicându-se direct prin luarea unei decizii personale și responsabile pentru declanșarea confruntării, își asumă și efectele directe care decurgeau dintr-un asemenea act: pierderea propriei vieți, dar și a celor care, cu credință și dăruire, îl vor urma – un sacrificiu martiric acceptat și pregătit în concordanță cu preceptele creștine, după cum i-a transmis Maica Domnului prin scrisoarea primită de la Ierusalim. (Cneazul Lazăr a fost îngropat, împreună cu soția sa, la Mănăstirea Ravanitza, al cărui ctitor era.) Renunțarea la împărăția pământească pentru domnia cerească, acceptarea din proprie voință a morții „martirice”, sacrificiul pe câmpul de luptă pentru apărarea credinței sale, i-a adus cneazului, ulterior, sanctificarea.

Două dintre elementele prezentate în acest segment al textului poetic sunt purtătoare ale unor semnificații particulare: scrisoarea și mesagerul înaripat. Prin scrierea cu valoare sacră, percepută vizual, „citată” i se transmite eroului un mesaj care apasă cu greutate asupra conștiinței și voinței sale, dar și asupra credinței și devotamentului față de puterea supremă: libertatea să aleagă și să decidă singur¹⁵. Scrisorile „căzute din cer”, trimise de personalități cu rol excepțional în procesul mântuirii – Maica Domnului, Sf. Vineri, Sf. Duminică – am convenit că au rol deosebit chiar și în zilele noastre. Cel de al doilea element, zborul este asociat cu puritatea angelică, îngerul fiind purtător al sacrului pozitiv, purtător de mesaje, mediator între autoritatea divină și om¹⁶. În tradiția creștină ortodoxă Sf. Ilie Tesviteanul, unul dintre sfinții cu atestare veterotestamentară, celebrat în calendarul creștin ortodox pe data de 20 iulie, este însărcinat și cu funcția de „mesager” divin – asemenea îngerilor, el fiind numit, adesea, „înger în trup” –, dar și cu cea de războinic împotriva ereziilor demonice. În textele poetice ale colindului românesc, de exemplu, el este cel care apără Raiul prădat de diavol și

¹⁵ „Lazăre, prea strălucite, / Ce împărăție vrei? / Vrei domnia cea cerească / Sau domnia pământească? / De voiești pe cea din urmă, / Zi să iasă călăreții, / Zi să-nșele caii ageri / Și în chingi să-i strângă bine, / Cinge-ți spada de bătaie / Și te-arată în câmpie, / Peste turci năvală dă / Și cu toții vor pieri. / De-ți alegi împărăția / Și domnia cea cerească, / Fă biserică frumoasă / În oraș la Kosovo; / Dar nu pune-n temelie / Nici marmură, nici granit, / E destul să pui o stofă / De mătase purpurie, / Iar oștirea ta să-mi facă / Sfânta cuminecătură / Și ea iasă la bătaie; / Căci oștirea asta toată / E menită a muri; / Și tu, prințule, cu dânsa / Împreună vei pieri”. – cf. Vuk Karagici, *op. cit.*

¹⁶ Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*. Introducere în arhetipologia generală. Traducere de Marcel Aderca, București, 1977.

readuce la locul cuvenit, „scaunul de judecată” pe care va sta Iisus la cea de a doua venire și „cazanul de botez”, furat de forțele întunecate pentru ca oamenii să nu mai poată primi această sfântă taină.

Odată decisă confruntarea, fiecare dintre viitorii luptători va împlini ritualurile specifice unui război sfânt. Combatanții din cele două armate împlinesc acte de purificare, unele chiar cu valențe de-a dreptul rituale, prin care se înscriu într-un timp sacru, în acord cu preceptele religiei căreia îi aparțin.

Ostașii sunt întrebați dacă vor și pot să meargă în bătălie, dacă în viața personală a fiecăruia există legături afective speciale sau sentimente care să îi împiedice să se dedice întru totul luptei. Otomanii respectă strict abluțiunea rituală și cele cinci rugăciuni, abstenența, precum și interdicția de a-și însuși vreun bun străin din teritoriile pe care le străbat. Ostașii sârbi se împărtășesc și se încredințează. Războiul este acceptat din libera voință a celor doi conducători și a luptătorilor care vor să-i urmeze, iar confruntării armate care este precedată de ritualurile sacre, îi este conferită, astfel, calitatea unui război sfânt.

Mijlocul prin care este transmis mesajul divin către conducătorul lumesc este specific fiecărei structuri religioase. Pentru creștinii ortodocși, mesajul transmis prin vis nu poate fi considerat, totdeauna, drept, adevărat, prin el putând fi transmise și mesaje înșelătoare, care nu provin de la Dumnezeu. Scrisoarea este cea prin care comunică divinitatea, așa cum a comunicat Iahve cu Moise trimițând oamenilor Decalogul. Pentru musulmani, visul prezintă garanția sfințeniei, în somn transcendentul intrând în comunicare directă cu omul. Cele două oștiri și conducătorii lor se pot identifica, în conformitate cu gândirea teologică specifică fiecărei religii, prin mijlocul consacrat de transmitere a mesajului divin, astfel că acesta să fie autentificat drept „adevărata” recomandare pe care Dumnezeu o face oamenilor. Conducătorii de oști și luptătorii – unii nominalizați în textele baladei, personalitățile acestea devenind eroi emblematici pentru cultura zonală – care mor în bătălie răscumpără, fiecare în felul lui, „împărăția” pentru care a ales să lupte. Este o istorie paralelă în care eroii, combatanții, trăiesc același eveniment într-o existență de-a dreptul complementară prin care se justifică, pentru cei ce vor asculta, timp de mai multe veacuri, istoria cântată despre bătălia de la Câmpia Mierlei, sacralitatea confruntării, „propunerea” divină și responsabilitatea asumată conștient, din proprie voință, de către fiecare participant la luptă. În textele poetice ale cântecelor epice eroice despre bătălia de la Kosovo Polje, din 1389, nu sunt glorificați nici învingătorii, nici învinșii, ci numai eroii care au acceptat, fiecare după preceptele religiei pe care o practică, să îplinească, în viața pământească, printre oameni și prin oameni, acea parte a mesajului divin care exprima, cel mai corect, specificitatea religiei căreia îi aparține și pe care o slujea.

Deși bătălia de la Kosovo Polje a constituit un eveniment crucial pentru viitorul acestui spațiu de răscruce din Balcani, istoria lui s-a decis, ulterior, în urma altor confruntări și s-a rețrăit, parcă, în cursul altor epoci istorice, până în mileniul al treilea. De fiecare dată au fost evocați eroii emblematici ai celor două oști investite cu autoritate divină, după tradiție, istoria cântată a fost actualizată și folosită, modelată ideologic, de omul modern.

În cele două tabere sunt prezente și personajele feminine care au rol de susținătoare morale ale conducătorilor: mama sultanului (care îi și interpretează acestuia semnificația visului trimis de Allah), Milița, soția cneazului Lazăr, mama celor nouă Jugović, fata (fecioara) din Kosovo. Tabloul pictat de portretistul sârb Uroš Predić, *Fata de la Kosovo*, inspirat de cântecul cu același nume, este bine cunoscut.

Bogăția de motive și episoade dramatice care sunt înlănțuite în textele narrative ale Ciclului Kosovo este deosebită și s-ar cuveni să le fie consacrate analize detaliate și

interpretări nuanțate. Amintim numai finalul baladei albaneze care consacără blestemul mamei sultanului adresat ținutului Kosovo, cucerit de Murad, sultanul asasinat pe câmpul de bătălie: „Oyez encore ce que fit la mère sultane,/ Quand on lui annonça la perte de son fils,/ Que Milosh Kopiliq avait tué,/ Elle éprouva une douleur lancinante,/ Et, dans sa douleur, elle parla:/ «Ah Kosove, Kosove, pauvre Kosove!/ Tu me prives de mon fils chéri./ Que les blés poussent dru sur tes champs,/ Mais que tu n’aie jamais de la chance,/ Que tu ne puisses jamais tirer vengeance»./ Et ceci dit, elle tomba sur le sol”¹⁷.

*Academia Română
Calea Victoriei nr. 125, București
Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”
al Academiei Române
Str. Dem. I. Dobrescu nr. 9, București*

¹⁷ *Chansonnier épique*, p. 353.

POLIFUNCȚIONALITATEA MORFEMULUI *-URI*

GABRIELA PANĂ DINDELEGAN

1. INTRODUCERE

Ne propunem să urmărim istoria funcțională a morfemului *-uri*, morfem interesant atât ca mod de formare, cât și prin funcționalitatea multiplă cu care se încarcă în unele contexte. Indiferent de valorile cu care apare, *-uri* este legat de clasa substantivului și de plural. Se pot adăuga și alte valori, manifestate însă solidar cu acestea. Istoria flectivului oferă posibilitatea de a examina, pe baza utilizărilor unui singur element funcțional, fenomene lingvistice rare, precum: un caz de re-analiză și de gramaticalizare, dar și unul de lexicalizare. Conceput ca articol de sinteză, studiul prezintă întreaga informație despre funcționarea morfemului *-uri*, cu diversele valori, așa cum apar ele în sincronie, dar și în diacronie.

2. MARCĂ DE PLURAL

Cu o istorie specială, desinența *-uri* (cu stadiile etimologice *-or-a* > **-ură* > *-ure* > *-uri*) este rezultată din **re-analiza**¹ (**re-segmentarea**) unor substantive latinești moștenite imparisilabice, forme în care primul component *-ur-* (corespunzător latinescului *-or-*) făcea parte din finalul unor radicale plurale imparisilabice, iar al doilea reprezenta finalul desinențial pentru pluralul neutru: *timp – timpuri* (< lat. *tempus – tempora*), *piept – piepturi* (< lat. *pectus – pectora*). Dată fiind diferența de număr de silabe dintre singular și plural, caracteristică substantivelor imparisilabice, vorbitorul a „efectuat” o segmentare diferită pentru plural, atribuind componentul *-ur-* flectivului, și nu radicalului². Odată separată forma *-ure/-uri*, ea se extinde și la alte substantive latinești, unde nu are explicație etimologică, unele din clasa neutrelui, altele din afara neutrelui (*adevăr – adevăruri*, *cap – capuri*, *câmp – câmpuri*, *dos – dosuri*, *dor – doruri*, *loc – locuri*, *nas – nasuri* etc.); apoi se extinde și la alte straturi etimologice, la cele vechi slave și slavone (*crâng – crânguri*, *duh – duhuri*, *plug – pluguri*, *vârf – vârfuri*, *zăduf – zădufuri* etc.), la cele maghiare (*beteșug – beteșuguri*, *fel – feluri*, *gând – gânduri*, *meșteșug – meșteșuguri*), la cele turcești și neogrețești (*cearșaf – cearșafuri*, *chef – chefuri*, *cusur – cusururi*, *geam – geamuri*, *naz – nazuri*, *scop – scopuri* etc.). Ulterior, se includ în același tipar și împrumuturi ale perioadei moderne, de diverse origini: franceză (*abajur – abajururi*, *abuz – abuzuri*, *complet – completuri* (*de judecată*), *file – fileuri*, *hazard – hazarduri*, *taxi – taxiuri* etc.), germană (*fasung – fasunguri*, *ștaif – ștaifuri*, *șurub – șuruburi*) etc.

¹ Un proces similar, pentru substantive feminine imparisilabice, explică separarea finalului *-le* ca desinență de plural feminin (*rândunea – rândunele*, *stea – stele*, *vâlcea – vâlcele*, *vergea – vergele*), creată prin re-analiză dintr-un formant al radicalului *-l-* și vechea desinență de plural feminin *-e*.

² Pentru comportamentul românesc al substantivelor latinești imparisilabice, vezi Uță-Bărbulescu și Zamfir 2018; Uță-Bărbulescu 2019.

În toate se asociază cu ideea de „plural”, funcționând ca marcă specifică pentru pluralul românesc. De altfel, este unica desinență a pluralului substantival românesc caracterizând numai și numai pluralul. Celelalte desinențe, *-e* și *-i*, apar, în proporții diferite, și pentru singular: *-e* apare pentru masculine, feminine și neutre la singular (*frate*_{M.SG}, *carte*_{F.SG}, *nume*_{N.SG}), iar *-i* (cu realizări nonvocalice) apare, sporadic, la masculine singular (*pui*_{M.SG=PL}, *puști*_{M.SG=PL}).

3. MARCĂ DE GEN NEUTRU ȘI, IMPLICIT, DE INANIMATE

Încă de la primele atestări, *-uri* se asociază cu apartenența la genul neutru și, implicit, cu apartenența la clasa inanimatelor. Excepțiile de animate construite cu „*-uri*” sunt cu totul izolate și privesc oscilațiile substantivelor neologie în operația lor de asimilare (vezi *elefanturi*_{N.PL}, CDicț. 1691–97: 42; *leoparduri*, DVS. 1682: 79¹). Cele trei valori: marcă de plural, marcă de neutru și marcă de inanimate se manifestă solidar.

În româna actuală, există, tot în cazul neologismelor, un început de „deschidere” a clasei neutrelor în *-uri* față de animate personale (vezi neologicele *star – staruri*, *miss – missuri*³, *vip – vipuri*⁴), dar inventarul este extrem de limitat, atât numeric, cât și ca uz. Prototipic, *-uri* funcționează ca marcă de inanimate.

4. MARCĂ DE SUBSTANTIVIZARE

În ciuda a numeroase simetrii (chiar identități) între flexiunea substantivului și a adjectivului⁵, există o unică desinență de plural (*-ure*⁶/*-uri*) regășibilă numai la substantiv, niciodată la adjectiv. De altfel, pentru întreaga flexiune românească, *-uri* nu apare decât la substantiv. Drept consecință, atașarea la adjectiv, ca și la orice alt radical din afara clasei substantivului, determină **re-categorizarea** acestuia ca substantiv. Fenomenul este prezent încă din româna veche (vezi [dintru [SUBST..N **adâncurile** sale]] (EV. 1642: 61)), „[SUBST..N **greuri**]” (CDicț. 1691–7: 168, 423)). De aici, și rolul de „flectiv clasificator” atribuit acestei desinențe (Pană Dindelegan [2002] 2018: 171, 180), care servește drept context diagnostic pentru identificarea clasei substantivului. Fără să fie foarte frecvente, conversiunile substantivale prin marca *-uri* sunt regășibile pentru orice clasă lexico-gramaticală; vezi exemplele următoare:

- **adjective > substantive** (*adâncuri*, *amaruri*, *bunuri*, *crețuri*, *griuri*, *înalturi*, *plinuri*)
- **pronume > substantive** (*nimicuri*)
- **numerale > substantive** (*doiuri*, *opturi*, *cinciuri*; *întâiuri*)
- **adverbe > substantive** (*împrejururi*, *josuri*, *susuri*)
- **gerunzii > substantive** (*intrânduri*, *ieșinduri*)
- **interjecții > substantive** (*ofuri*, *ahuri*, *bla-bla-uri*, *hei-rupuri*, *tam-tamuri*)

³ În DOOM² și DOOM³, substantivul *miss* este înregistrat ca invariabil, cu forma *miss* pentru singular și plural. În uz, însă, apare și cu pluralul *missuri* (în CoRoLa sunt 3 atestări).

⁴ La origine, *vip* provine dintr-un acronim, pentru care atașarea lui *-uri* este obligatorie.

⁵ O cercetare specială apare în Pană Dindelegan 2020b.

⁶ Forma *-ure* apare în primele texte; în secolul al XVI-lea circula paralel cu mai noul *-uri*.

- **orice abreviere când primește forme de plural** (*CV-uri, IMM-uri, NUP-uri, ONG-uri, PC-uri, SIF-uri, SRL-uri, SUP-uri, TVA-uri*)
- **orice component din metalimbaj > substantiv** (*la-uri, pe-uri, și-uri, că-uri, nu-uri, de ce-uri, a-uri, i-uri*; vezi și preluări autonimice mai „savante”: „*Mi s-a părut, am mai zis, un număr slab. Alcătuit din gemete ultime, din <Ce să mai...>-uri lehămetite.*” (Paul Goma)⁷.

5. SUFIX DE CONVERTIRE A MASIVELOR ÎN SUBSTANTIVE NUMĂRABILE ȘI MARCĂ LEXICALĂ PENTRU SUBCLASA „SORTURILOR”

● Spre deosebire de neutrele prototipice, pentru care prezența lui *-uri* ca marcă a neutruului plural este curentă, *-uri* este înregistrat și pentru o clasă restrânsă de plurale neutre (*metal – metaluri, nisip – nisipuri, sos – sosuri, ulei – uleiuri, vin – vinuri, zarzavat – zarzavaturi*), unde apare cu o funcționalitate specială: aceea de a converti un substantiv neutru nume de materie (care, prototipic, se comportă ca un substantiv *singulare tantum*) într-unul numărabil și, implicit, de a asocia pluralul cu o semnificație nouă, de „nume de sorturi”/„varietăți de sorturi”.

● Cu aceeași funcție, apar și unele feminine, chiar cu reprezentare mai numeroasă decât pentru neutre. Sunt substantive feminine cu trăsătura [+Materie; –Numărabil] pluralizate (*alămuri, blănuri, cărnuri, cerneluri, dulcețuri, făinuri, ierburi, lânuri, mătăsuri, mâncăruri, săruri, verdețuri, vopseluri*⁸). Rolul acestui *-uri* este complex, trecând de la o funcționalitate exclusiv gramaticală (cea de marcarea a pluralului neutru) la una lexico-gramaticală: devine o marcă de convertire a unui substantiv *singulare tantum* într-unul numărabil, și, în același timp, devine o marcă pentru subclasa lexicală a „numelor de sorturi/varietăți din aceeași materie”. Asistăm la un proces de „lexicalizare”, asociat unuia mai vechi de „gramaticalizare”, căci *-uri* rămâne și marcă a pluralului. Prezența aceleiași funcții pentru neutre, dar și pentru feminine scoate în evidență o ierarhie nouă în manifestarea funcțiilor: marcarea neutruului pierde din forță în prezența celor două mărci lexicale: marcă lexicală pentru pluralizarea numelor de materie și marcă lexicală pentru „numele de sorturi”.

În cazul femininelor, situația este și mai complicată, dat fiind amestecul de ipostaze pentru același stadiu de limbă. Astfel, analiza actuală a pluralului feminin reliefează faptul că *-uri* apare, simultan, în două ipostaze (Avram 2003–4): fie, rar, în variație liberă cu *-e* sau *-i*, cu funcție exclusiv gramaticală (*trebi – treburi, lefi – lefuri, lipse – lipsuri*), fie, mai des, cu o diferență de sens, în raport cu singularul, adăugând, suplimentar, o valoare denotativă („sorturi, varietăți dintr-o anumită materie”; vezi *alămuri, cărnuri, cerneluri, făinuri, ierburi, mătăsuri, verdețuri*).

În prima ipostază, a variației libere (PL. *trebi – treburi*), morfemul *-uri* funcționează exclusiv gramatical (desinențial); în ipostaza a doua, a diferenței de sens (SG. *dulceață – PL. dulcețuri*; SG. *verdeață – PL. verdețuri*), *-uri* îndeplinește, simultan, două funcții: are semnificație gramaticală, ca marcă de plural a unei clase restrânse de feminine, și, suplimentar, are semnificație lexicală; funcționează ca sufix de convertire a masivelor în numărabile și ca sufix specializat pentru introducerea semnificației de „sorturi/varietăți dintr-o anumită materie”.

⁷ Exemplul este discutat în Pană Dindelegan [2002] 2018, unde, printre alte tipuri de substantivizări, apare și această substantivizare specială: o bază inedită, formată dintr-un segment de propoziție, prin atașarea morfemului *-uri*, se convertește în substantiv.

⁸ Vezi lista completă a femininelor în „-uri” la Maiden 2015: 44–45.

Clasa „lexicală”, fără a fi foarte numeroasă, apare încă din limba veche (vezi: *cărnuri* (A. 1620: 24^v), *dulcețuri* (CBuc. 1749: 57ⁱ), *erburii* (Cron. 1683: 4), *mătăsurii* (CDicț. 1691–7: 136), *sălături* (CDicț. 1691–7: 10), *unsoruri* (CDicț. 1691–7: 321), *zoiuri* (CDicț. 1591–7: 493). Apariția este totuși târzie, de-abia din secolul al XVII-lea, prima atestare fiind fixată în A. 1620 (Frâncu 1982: 199). Clasa strict gramaticală a substantivelor feminine cu trei forme este, dimpotrivă, rară, puțin reprezentată și periferică⁹ în sistem. Și, totuși, substantive feminine cu forma *-uri* la plural apar, sporadic, și în limba veche, fără diferențe semantice; vezi *nălucure* (Ev. 1642: 353), *povăruri* (CDicț. 1691–97: 108), *mânuri* (PPr. 1702: 21^f), *țăruri* (CDicț. 1691–97: 449).

6. MARCĂ DE „AUTOHTONIZARE” PENTRU NOMINALELE ÎMPRUMUTATE NEINTEGRATE

În procesul de adaptare a neologismului recent, româna și-a creat mecanisme proprii de „autohtonizare”, fie prin selecția unor flexive utilizate și cu această funcție, fie prin modificarea finalului de radical, pentru a-l apropia fonetic de tipare autohtone¹⁰ (vezi diftongarea vocalei finale și transformarea ei într-un diftong descendent, prin introducerea unei semiconsoane: **-e final** > *eɥ*: *antreu*, *aparteu*, *ateneu*; **-o final** > *ou*: *apropou*, *argou*; **-i final** > *iɥ*: *bigudiu*, *bisturiu* etc.).

În timp ce mecanismul fonetic de diftongare și-a restrâns mult din productivitate, ieșind azi din uzul actual, cea mai facilă manieră de „autohtonizare” a xenismelor (substantive neologice recente neintegrate fonetic și gramatical) a rămas, fără nicio îndoială, marcatorul de plural *-uri*.

Este suficient să aducem, spre argumentare, o singură tranșă de exemple, cele reprezentate de împrumuturile cu „i” final la singular care, indiferent de origine, primesc *-uri* la plural: *alibi* – *alibiuri*, *body* – *bodyuri*, *boodgie* – *boodgie-uri* [bɥd-ği-urⁱ], *brandy* – *brandyuri* [brɛn-di-urⁱ], *cookie* – *cookie-uri* [ku-k^ʷi-urⁱ], *duty-free* – *duty-free-uri* [dɥ-ti-frɥ-urⁱ], +*emoji* – *emojiuri*, *garden-party* – *garden-partyuri* [gar-dăn-par-ti-urⁱ], *grafitti* – *grafittiuri* [gra-fɥ-ti-urⁱ], *hobby* – *hobbyuri* [hɔ-bi-urⁱ], *ice-tea* – *ice-tea-uri* [ais-tɥ-urⁱ], + *ID* – *ID-uri* [ai-di-urⁱ], *jacuzzi* – *jacuzziuri* [ğa-ku-zi-urⁱ], + *LP* – *LP-uri* [el-pi-urⁱ], *maquis* – *maquis-uri* [ma-k^ʷi-urⁱ], +*martini* – *martiniuri*, *organdi* – *organdiuri*, *party* – *partyuri* [par-ti-urⁱ], *party-pris* – *party-pris-uri* [par-ti-prɥ-urⁱ], *penalty* – *penaltyuri* [pe-nal-ti-urⁱ], *pepsi* – *pepsiuri* [pɛp-si-urⁱ], *racursi* – *racursiuri* [ra-cur-si-urⁱ], *schii* – *schiiuri* [sk^ʷi-urⁱ], *sherry* – *sherryuri* [șɛ-ri-urⁱ], *shimmy* – *shimmyuri* [șɥ-mi-urⁱ], + *smoothie* – *smoothie-uri* [smɥ-si-urⁱ], *storry* – *storryuri* [sto-ri-urⁱ], *taxi* – *taxiuri* [tak-si-urⁱ], *travesti* – *travestiuri*¹¹.

Clasa este deschisă și pentru alte finale vocalice de radical; vezi radicale terminate în *-o* (*banjouri*, *cappuccinouri*, *diabolouri*, *expressouri*); radicale terminate în *-e* (*aligoteuri*, *bourrée-uri*, *col-rouléuri*, *forfait-uri*); terminate în *-u* (*haikuuri*, *rendez-vous-uri*, *tabuuri*); terminate în *-a* (*anșoauri*, *cinemauri*); terminate în *-ö* (*bleu-uri*) și *-ü* (*barbecue-uri*, *fondue-uri*); apare și pentru finale de radical consonantice (*cottage-uri*, *passing-shoturi*, *passworduri*) sau pentru diftongi descendenți (*bungalow-uri*, *displayuri*).

⁹ În Guțu Romalo 1968, apare înregistrată ca tip flexionar aparte, dar cu un inventar foarte mic de exemple.

¹⁰ Vezi detalii de descriere în Pană Dindelegan 2020a.

¹¹ În paranteze drepte sunt înregistrate pronunțiile, care „respectă”, în general, pronunția din limba de origine. Accentul este înregistrat, ca și în DOOM²⁻³, prin sublinierea vocalei aflate sub accent. Cuvintele înregistrate pentru prima dată în DOOM³ sunt precedate de semnul „+”.

O simplă analiză evidențiază lipsa oricărei restricții de selecție (*-uri* este selectat în orice fel de condiții fonetice: radicali cu vocală accentuată și neaccentuată, cu lungimi diferite: mono-, bi-, trisilabici, radicali simpli, dar și compuși); *-uri* este compatibil cu orice trăsături lexicale și etimologice (majoritatea împrumuturilor sunt de origine engleză, dar nu lipsesc nici cele franțuzești; vezi *maquis, organdi, schi, teleschi, taxi*); există împrumuturi recente în *-uri* de alte proveniențe decât cele tradiționale: din spaniolă (*romancero – romancerouri*), din italiană (*carpaccio – carpacciouri*), din japoneză (*haiku – haikuuri*) etc. Această „toleranță” fonetică și lexicală fără limite explică marea productivitate a desinenței *-uri* la împrumuturi. Lipsa alternanțelor (radicalul care primește desinența *-uri* nu participă la sistemul românesc de alternanțe) facilitează în și mai mare măsură integrarea neologismului. Particularitățile ortografice recente, introduse de DOOM² și DOOM³, constând în atașarea mărcii *-uri* direct la radical, fără intermediul cratimei¹² (vezi *bodyuri, graffitiuri, hobbyuri, partyuri, penaltyuri, shimmyuri*), inclusiv în cazul finalului *i*, realizat grafic ca *y*, întărește și mai mult rolul său de „autohtonizare”.

7. CONCLUZII

- Istoria formei evidențiază un caz special de re-analiză, în urma căruia inventarul de desinențe ale pluralului românesc crește numeric și se îndepărtează de tabloul romanic italian, cu care existau aspecte în comun¹³.

- Flectivul *-uri* se încarcă cu o funcționalitate multiplă, adăugându-și istoric, la vechile valori de marcă de plural și de neutru, valori suplimentare de tip lexical: marcă de conversiune (prin pluralizare) a numelor de materie și marcă lexicală de „sorturi/varietăți de materie”. Recent, prin calitățile sale de „toleranță” fonetică și lexicală față de împrumut, se încarcă și cu valoarea mai nouă de „autohtonizare” a neologismului.

- Noua valoare lexicală „marcă de sorturi” apare și la substantive neutre, și la feminine, diminuându-se rolul său de marcă a genului neutru.

- Gramaticalizarea și lexicalizarea sunt coocurente cu valoarea de plural, ceea ce are ca efect, teoretic, recunoașterea, pentru anumite apariții a morfemului *-uri*, a calității simultane de desinență (a pluralului) și de sufix lexical (pentru „numele de sorturi”).

BIBLIOGRAFIE

Avram 2003–4	= Mioara Avram, „Despre desinența <i>-uri</i> la substantivele feminine”, în <i>Studia linguistica et philologica in honorem D. Irimia</i> , în AUI XLIX–L, 2003–4, p. 63–70.
Frâncu 1982	= C. Frâncu, „Vechimea și difuziunea lexicală a unei inovații comune dialectelor limbii române: desinența <i>-uri</i> la pluralul femininelor”, în <i>Limba română</i> , XXXI: p. 199–212.
Guțu Romalo 1968	= Valeria Guțu Romalo, <i>Morfologie structurală a limbii române</i> , București, Editura Academiei.

¹² Cratima intervine numai atunci când finalul de radical este neconform cu tiparele românești sau când scrierea, preluată din limba de origine, nu este conformă cu pronunțarea (*smoothie-uri*, dar *shimmyuri*; *ice-tea-uri*, dar *organdiuri*).

¹³ Ca aparținătoare a grupului romanic „estic”, grup alcătuit din italo-romanică, dalmată și daco-romanică (vezi Maiden 1996: 147–148 și bibliografia), româna se caracterizează, ca și italiana, prin selecția, pentru pluralul substantivelor și al adjectivelor, a desinențelor vocalice *-i* și *-e*.

- Maiden 1996 = Martin Maiden, „On the Romance Inflexional Endings *-i* and *-e*”, în *Romance Philology*, nov. 50, 2, p. 147–170.
- Maiden 2015 = Martin Maiden, „The Plural Type *cărnuri* and the Morphological Structure of the Romanian Feminine Noun in Diachrony”, în *Diachronic Variation in Romanian*, G. Pană Dindelegan, R. Zafiu, A. Dragomirescu, I. Nicula, A. Nicolae, L. Esher (eds.), Cambridge Scholars Publishing, p. 33–52.
- Pană Dindelegan [2002] 2018 = „Formații substantivale recente și rolul «clasificatorilor» în actualizarea contextuală”, în *Dinamică și variație. Studii de gramatică*, [I], București, Editura Academiei Române, p. 169–181.
- Pană Dindelegan 2020a = Gabriela Pană Dindelegan, „Note pe marginea flexiunii unor împrumuturi substantivale recente”, în *Dinamică și variație. Studii de gramatică*, II, București, Editura Academiei Române, p. 136–143.
- Pană Dindelegan 2020b = Gabriela Pană Dindelegan, „Pe marginea flexiunii nominale românești. Similitudini și asimetrii între morfologia substantivului și a adjectivului”, în *Dinamică și variație. Studii de gramatică*, II, București, Editura Academiei Române, p. 110–120.
- Uță-Bărbulescu, Zamfir 2018 = Oana Uță-Bărbulescu, Dana Zamfir, „Observații privind flexiunea substantivelor românești moștenite *noru* (< lat. *nurus*) și *soru* (< lat. *soror*) în secolul al XVI-lea”, în Lupu, C. (ed.), *Studii romanice. Omagiu profesorilor Florica Dimitrescu și Alexandru Niculescu*, București, Editura Universității din București, p. 907–930.
- Uță-Bărbulescu 2019, = Oana Uță-Bărbulescu, „Observații asupra evoluției unor imparisilabice latine în română”, în Gabriela Pană Dindelegan, Ad. Boioc, Blanca Croitor (ed.), *Variație diacronică și diatopică. Note gramaticale*, București, Editura Universității București, p. 197–210.

Surse pentru limba veche

- CDicț. 1691–7 – Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, ediție de Alin-Mihai Gherman, Studiu, note și text, Cluj-Napoca, CLUSIUM, 2001.
- Cron. 1683, Cron. 1689 – *Cronograf tradus din grecește de Pătrașco Danovici*, ed. G. Ștrempel, 2 vol., București, Editura Minerva, 1998.
- DVS. 1682–6 – Dosoftei, *Viața și petrecerea sfinților*, text îngrijit, notă asupra ediției și glosar de Rodica Frențiu, Cluj, Editura Echinoc, 2002.
- Ev. 1642 – *Evangelie învățătoare, Govora*, ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, București, Editura Academiei Române, 2011.
- PPr. 1702 – *Pânea pruncilor sau învățătura credinții creștinești*, 1702, Bălgrad, ed. Florina Ilis, studiu istoric de Ovidiu Ghitta, studiu filologic de Florina Ilis, Cluj-Napoca, Argonaut, 2008.

Sursă normativă

- DOOM² – Ioana Vintilă-Rădulescu (coord.), 2005, *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic.
- DOOM³ – Ioana Vintilă-Rădulescu (coord.), *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a III-a revăzută și adăugită, București (în fază de finalizare).

Academia Română
Calea Victoriei nr. 125, București
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București

**DIN ARHIVA MUZEULUI LIMBII ROMÂNE.
ANCHETA DE PROBĂ DIN PRUNDU BÂRGĂULUI
(JUD. BISTRIȚA-NĂSĂUD)**

GABRIELA-VIOLETA ADAM

Ancheta dialectală din Prundu Bârgăului (jud. Bistrița-Năsăud) este prima anchetă de probă efectuată de Emil Petrovici în iarna anului 1930.

Din punctul de vedere al metodei și tehnicii de adunare a materialului dialectal, ancheta de probă din Prundu Bârgăului vizează câteva aspecte definitorii ale cercetării:

- verificarea chestionarului de probă ce îi revine lui Emil Petrovici după decizia lui Sextil Pușcariu de a realiza pentru *Atlasul lingvistic român* două anchete lingvistice complementare;
- definitivarea, în urma anchetelor de probă din Prundu Bârgăului, Săliște¹ și Piuța Petrii, a chestionarului *Atlasului lingvistic român II*;
- realizarea anchetei dialectale propriu-zise.

1. Manuscrisele chestionarului de probă și caietele de anchetă aferente acestor cercetări se păstrează în arhiva *Atlasului lingvistic român*.

Materialul dialectal care privește ancheta din Prundu Bârgăului se păstrează în două dosare. Primul dosar cuprinde ancheta de probă și o parte a chestionarului de probă (chestiunile 1377–2969) și completările acestuia. Dosarul al doilea cuprinde manuscrisul chestionarului de probă, chestiunile 1–1375 și completări ale chestionarului.

2. Chestionarul anchetei de probă utilizat de Emil Petrovici cuprinde 2969 de poziții numerotate.

2.1. Chestionarul de probă este compus din două părți: a) chestionarul introductiv și b) chestionarul general. Întrebările introductive se constituie ca o parte distinctă a chestionarului, acestea fiind numerotate de la 1 la 12. Din punctul de vedere al conținutului, întrebările se referă la datele despre localitatea anchetată².

2.2. Întrebările din chestionarul general, numerotate 1–2969, sunt grupate pe sfere semantice și pe domenii de activitate. „Tematica acestui chestionar se grupează astfel: portul [1–37]; laptele (de oaie) [41–104]; laptele (de vacă) [105–174]; lâna [177–212]; torsul [213–231]; depănatul [232–252]; bumbacul [253–258]; urzitul [261–272]; războiul [273–332]; cânepa [333–368]; dulgheritul [369–496]; fierăritul [497–516, 1140–1146]; moara [507–590]; pâ(i)nea [561–580, 2253–2273]; țuica [581–590]; culesul viilor [591–610, 2274–2279]; mâncăruri(le) [611–640]; pielea [641–660]; grajd(ul) [661–681]; plugul (și terenul) [690–814]; porumbul și grâul [815–1000]; stâna [1001–1112, 2245–2252]; moara de scânduri [1113–1159]; biserica și sărbătorile de peste an [1160–1301]; națiuni(le) [1302–1311]; vânătoarea [1312–1325]; băcănia (prăvălia) [1326–1344]; jocuri de copii [1345–1375]; corpul omenesc [1376–1474]; numerația [1475–1531]; zilele săptămânii și lunile anului [1532–1568]; culorile [1569–1580]; salutul

¹ Pentru ancheta de probă din Săliște, vezi Vlasin 2019: 228–298.

² Vezi, pentru mai multe detalii cu privire la întrebările introductive ale anchetei de probă, Adam 2019: 41.

[1581–1598]; casa și obiectele din casă [1590–1737, 2285–2287]; relațiile de rudenie [1738–1813]; carul și sania, [1814–1823, 2221–2244]; animalele din curte [1824–1871, 1961–2061, 2289–2294]; legume și fructe [1872–1939]; instrumente muzicale [1941–1960]; păsările [2062–2149]; pădurea [2150–2182]; animalele sălbatice [2183–2240]; pescuitul [2295–2328]; insectele [2329–2372]; albinăritul [2330–2345]; amfibieni și reptile [2373–2399]; plante [2400–2498]; bolile omului [2490–2535]; metalele [2536–2542]; gesturile [2543–2552]; antroponime și hipocoristice [2553–2635]; verbul [2649–2969]” (Adam 2019: 42).

2.3. În realitate, sunt mult mai multe chestiuni programate, întrucât sub întrebarea programată inițial se regăsesc programate, în timpul anchetei, și alte noțiuni: 282. *Sulul de dezvelit*; 282/1 *Vergea* (pe sulul de dinapoi ca să nu se încurce urzeala). Aceste noțiuni suplimentate sunt determinate de explicațiile și informațiile primite de la informator (vezi, de exemplu descrierea morii de scânduri: 1125. *grindéiu grăunțăriiului*; 1125/1 *cătúșă*; 1125/2 *bătătóre*) sau sunt determinate de răspunsurile la întrebările care pot să documenteze două categorii lexico-gramaticale: onomatopeea și verbul (Cum face cioara?; Răspunsul informatorului: *cra-cra* [r uvular]; *car-car, cîr-cîr și cōlac* (onomatopee); *cîrăje* (verb)).

2.4. Întrebările pentru documentarea noțiunilor nu sunt formulate decât pentru o mică parte dintre chestiuni, pentru majoritatea problemelor programate indicându-se doar noțiunea, urmată de indicațiile gramaticale.

2.4.1. Uneori, Emil Petrovici notează pe lângă noțiunea programată și o serie de termeni care pot fi primiți ca răspuns (560. *Cu ce se scoate jăratecul?* (*cociorva, dârg, drâglu, horjoc*³); 747. *Mejdie dintre două proprietăți* (*călușire, dorjincă, hașpor, hat, mejă, mejdină, miezuină, răzor, răzvor*).

2.4.2. O categorie aparte a termenilor notați ca răspunsuri posibile la întrebările chestionarului de probă este reprezentată de termenii redați în graiul propriu al anchetatorului. În acest note ale anchetatorului pot fi întâlnite lexeme sau fonetisme specifice subdialectului bănățean: 1665. păpărădă, pl. (*găigánă*); 1711. grajd, pl. (*ștălóg*); 1724. lada miresei (*órman*); 1754. moasă, pl. (*bábiță*; ~); 1759. mamă vitregă (*mășcióáně; -iuón*); 1763. fiică, pl. (*fătă; fiěcě*); 1769. frate bun (*fráčě dúlsě*); 1777. unchiu, pl. (*úică; uis*); 1778. nevasta unchiului (*tiétă, úină; uin*); 1780. bărbatul mătușei (*mātușón*); 2047. rătoi, pl. (*rățón*; ~).

2.4.3. De remarcat este faptul că în cadrul chestionarului de probă nu se întâlnesc doar întrebări destinate documentării unei noțiuni, ci apar și întrebări care presupun un răspuns descriptiv, narat, un text: 577–580. *Obiceiuri la (făcutul pâinii)*.; 610. *Obiceiuri la cules (culesul strugurilor)*.; 789. *Obiceiuri la semănat*.; 1128. *Cum se mulge? Obiceiuri, superstiții*.

2.4.4. Nicio serie de fenomene morfologice nu sunt uitate pentru a fi documentate⁴. Dacă analizăm chestiunile programate pentru documentarea formelor verbale, constatăm că în cadrul acestui chestionar de probă au fost urmărite o serie de fenomene care privesc:

– documentarea formelor iotacizate ale verbelor cu tema în *-n* și *-r*: 2814. *cer, cei* (1-4); 2848. *spun, spui* (1-4); 2849. *să spun, să spui*; 2850. *pier, piei* (1-4);

– alternanțele vocalice în temele verbale: 2413. *crep – crăp* (1-4); 2885. *grijesc – grijăsc*; 2887. *pășesc – pășăsc*; 2888. *înșel – înșăl*;

³ Este de remarcat faptul că toți acești termeni notați ca posibile răspunsuri la întrebarea de mai sus se regăsesc în h. 1059, ALR s.n. IV (*cociorvă*, cu var. *cociorbă*, formează o arie în nordul Crișanei, Maramureș, nordul Transilvaniei și Moldova, *drâglu* formează o arie ce cuprinde Crișana, Banat și Oltenia, iar termenul *dârg* formează o arie reprezentativă în Muntenia), fapt care relevă temeinica documentare a celor doi anchetatori ai *Atlasului lingvistic român* la momentul redactării chestionarului de probă.

⁴ Vezi și Adam 2019: 43 *passim*.

- alternanțe consonantice: 2896. *vînd* – *vînz* (1-4);
- schimbarea de accent: 2937. *leşin* – *leşîn*;
- infinitivul scurt și infinitivul lung: 2649. *a da* – *dare*; 2665. *a la* – *lare*; 2676. *a mânca* – *mîncare*; 2700. *a vedea* – *vedere*; 2716. *a bea* – *bere*; 2755. *a duce* – *ducere*;
- modificarea tipului de conjugare: 2944. *a scrie* – *a scria*;
- aoristul în -ș: 2880. *copș*, *ascunș*, *arș*;
- forme ale participiului (forme participiale sincopate, forme analogice): 2814. *fiert* – *fiers*; 2815. *venit* – *vint*; 2818. *slobozit* – *slobost*; 2819. *repezit* – *repest*; 2820. *înțeles* – *înțelegut*; 2821. *pierdut* – *piert*, *piers*; 2822. *stat* – *stătut*;
- imperfectul perifrastic format din imperfectul verbului *a fi* + gerunziul verbului *de conjugat*: 2843. *era mergând*;
- realizarea indicativului prezent cu și fără sufixul *-ez*: 2855. *lucrez* – *lucru*;
- documentarea formelor de imperativ afirmativ, pers. 5, specific verbelor de conjugarea a III-a, cu intercalarea pronumelui între temă și desinență: 2878. *duce-vă-ți*;
- documentarea formelor duble de imperativ afirmativ, pentru verbele de conjugarea a IV-a care se conjugă cu sau fără sufixul *-esc*: 2861. *fereste-te* – *feri*; 2862. *ghici* – *ghicește*; 2864. *grijește* – *griji*.

3. Ancheta de probă din Prundu Bârgăului, ca de altfel marea majoritate a anchetelor dialectale realizate pentru *Atlasul lingvistic român II*, se remarcă printr-o structură standardizată, impusă de metodele de cercetare care au fost trasate la începutul acestui proiect⁵: 1. Diverse; 2. Jurnalul anchetei; 3. Informații despre subiecții anchetați; 4. Note fonetice; 5. Ancheta propriu-zisă.

3.1. Partea inițială a anchetei pe care Emil Petrovici o grupează sub titlul *Diverse*, consemnează forme lexicale/gramaticale/fonetice și/sau structuri sintactice pe care anchetatorul le surprinde în cadrul discuției spontane cu subiecții anchetei. Din conversația cu Luca Tanca (19.01.1930), E. Petrovici notează:

– termeni dialectali glosați: *colnăre*; *colnărî* ‘creangă groasă’; *foșșăt*; *foșșăt* ‘băietandru’; *pălânt* ‘stobori, scânduri orizontale’; *răsplăi*; *răsplăie* ‘creion’; *șpurîaucă*; *șpurîausê* ‘bastardă’; *șuhan* ‘niciodată’, *mă-șgămășeșt* ‘mă încurci’;

– etimologii populare: *îndreș* ‘indrea = Decembrie pentru că atunci *să fășă* mănuși cu *îndreșua*; bărbații făceau mănuși’; *făur* ‘pentru că faurii *lucra* mult atunci’; *prișer*, *prișer* *prișeșt’ê* și *bel’êșt’ê* ‘*ad’icâ nîzê*, *prișeșt’ê*, *fășê prișan pestrîț* și *sôrel’ê bel’êșt’ê ca pe o pêșl’ê*’; *mășălărî* ‘*pînh mîncăre la mășîă*, *ștrîzê d’ê pe cîmp*’ etc.

– forme de mai-mult-ca-perfect perifrastic și perfect compus, probabil, mai puțin cunoscute la momentul anchetei: *ă fost ieșîță* ‘ieșisem’; *o stătut* ‘a stat’;

– structuri sintactice cu reduplicarea complementului indirect/direct: *î-am dātu-î*; *l-o făcātu-l’ê*;

– opoziția dintre rostirea allegro și cea lento: *dîua nti m_post* vs *dîua ntîi îm_post*.

3.2. *Jurnalul* (în ms. lui E. Petrovici = Note de lucru) anchetei prezintă o serie de informații de natură lingvistică, socio-culturală și economică. Toate aceste aspecte contribuie la reliefarea dimensiunii anchetelor dialectale pentru *Atlasul lingvistic român* și a rolului pe care acest proiect îl are pentru cultura poporului român. Aici regăsim:

⁵ Vezi DR 1931–1933: 56.

– detalii legate de călătoria înspre și dinspre Prundu Bârgăului și costurile pe care le implică transportul, cazarea și plata informatorilor;

– detalii asupra unor elemente complementare anchetei lingvistice: realizarea de fotografii cu informatorii și obiecte care sunt documentate în cadrul anchetei lingvistice (fotografiile cu instrumentele de păstorit ale baciului Simion Moişan, moara de scânduri, războiul de țesut, piua, portul tradițional din Valea Someșului, chemarea la nuntă), înregistrările cu fonograful;

– informații personale ale informatorilor și observații marginale cu privire la informatorii ocazionali ai acestei anchete;

– dificultatea de a obține răspunsul la chestiunile care privesc *piua*: „După ce am fotografiat cu magneziu interiorul piuei, am intrat în casă la piuar să-mi însemn câteva expresii (vreo 6 chestiuni). Piuarul n-a vrut să-mi răspundă la nicio întrebare. Zicea să-i plătesc 500 lei [...]. Abia am putut scoate de la el cele 6 răspunsuri. Chiar și pentru cele șase vorbe a pretins să-i dau ceva, cât voi vrea.” (ALR II, *Introducere*: 117);

– deosebiri de grai între locuitorii din Prundu Bârgăului și cei din Susenii Bârgăului (*śúslă* vs *súslă*; *tișere*; *tișerl* vs *t'ișerl*; *vidără*; ~ vs *vidăre*; *vidăr*; *șóopre* [pl.] vs *șóprur* [pl.]; *cot'ěță* [pl.] vs *cot'ětur* [pl.]) sau deosebiri de grai dintre grăniceri și ceilalți locuitori ai Văii Someșului (este vorba despre locuitorii dinspre Bistrița): *să să-ncalță* vs *să să-nkělță* [de la Beclean, Nușfalău, ungar]; (opinca) *t'ě ródě* vs *ĩ_ălt'ě părț t'ě bát'ě*; *unčěșu mněu* vs *đic și uňk ĩ_žos la țără, d'ě la bistriță_žos*.

3.3. Subiecții anchetei de probă, cât și ai anchetei definitive, sunt:

I. Sîmnión Moişán (*a lui Pávăl*) – laptele (de oaie) și stâna (15. I. 1930);

II. Luca Tanca – portul, laptele (de vacă), lâna, torsul, depănatul, bumbacul, urzitul, războiul, cânepa, moara, pâ(i)nea, culesul viilor, mâncăruri(le), pielea, grajd(ul), plugul (și terenul), porumbul și grâul, moara de scânduri, biserica și sărbătorile de peste an, națiuni(le), vânătoarea, băcănia (prăvălia), jocuri de copii, corpul omenesc, numerația, zilele săptămânii și lunile anului, culorile, salutul, casa și obiectele din casă, relațiile de rudenie, carul și sania, animalele din curte, legume și fructe, instrumente muzicale, păsările, pădurea, plante, bolile omului, metalele, antroponime și hipocoristice, verbul (16–24.I.1930);

III. Petre Vlad – fierăritul (20.I.1930);

IV. Vlása Emíl – țuca (20.I.1930)⁶.

Un alt informator consemnat în caietul de anchetă este Grigóre Vlad (*a lui Iiunón*), zis *Bónt'a*, de 80 de ani. De la acest subiect, Emil Petrovici notează un text dialectal în care poate fi regăsită predilecția subiectului de a pronunța cuvintele conform limbii literare învățate la școală, în cadrul unei conversații cu un intelectual din afara propriei comunității lingvistice: „Tendința aceasta se manifestă în întrebuintarea lui *č* în loc de *ś*, a lui *g* în loc de *ž* și în grija de a nu palataliza dentalele și labialele. Firește, nu reușesc să pronunțe literar. Numai ici-colea le scapă câte un *acěja* în loc de dialectalul *aśěja*, *vít'ěl'ě* în loc de *žit'ěl'ě*” (ALR II, *Introducere*: 121–122):

ũ om bătrîn [/] mń-i jă/ěle pńtru vrěmea trecută și mń-i jă/ěle pńtru că vin móșî și strămóșî din vírvu múnților și pńtru aśějě mń-i jă/ěle pńtru cît că aięst'a l'ěmně nu-s făcút'ě d'ě cńd o oprít căpril'ě [/] că s-o făcút cńd o mblát căpril'ě și žít'il'ě tót'ě [/] că l-o pl'ežit și pńtru aśěja s-o făcút l'ěmnńl'ě lűž și gróșă / acúma sńt'ěm oprít cu žít'ěl'ě și cu căpril'ě să nu mai měržěm und'ě o oprít [/] că pun pădúre și pădúreă nu să fášě [/] pńtru că nu lásă žít'ěl'ě

⁶ În cadrul anchetei de probă din Prundu Bârgăului nu s-au documentat întrebările grupate sub următoarele domenii semantice: dulgheritul, animalele sălbatice, pescuitul, insectele, albinăritul, amfibieni și reptile, gesturile și o parte din întrebările destinate verbului (chest. 2664–2969).

și căprel'ě să l'ě pl'ězâscă [/] că-s oprít'e // și pēntru acĕĭa [subl. lui E. Petrovici] dăcă pun muiérile în grăd'iniță dōuă [/] úna l'ě pl'ěžĕșt'ě și úna nu l'ě pl'ěžĕșt'e și ĉe [subl. lui E. Petrovici] d'intiț care l'ě pl'ěžĕșt'e să fac l'ěgúmuril'ě fōrt'ě mîndre și frumōsă și mar¹ // și șĕ d'a dōil'a nu l'ě pl'ěžĕșt'e și l'ě cuprînd'ě buruiánu și nu pot crĕșt'ě // așă și pădúril'ě care l'ě sînt oprít'ě să nu ímbl'ě vît'ěl'ě [subl. lui E. Petrovici] și căpril'ě l'ě innădușă buruiĕnil'ě și zmĕurîșu [/] caprafói și rugăria și răcîț sâlbát'isĕ crĕsc și pădúreă care-î sãmănată nu pót'ě crĕșt'ě [/] că nu mblă žít'ěl'ě și căprel'ě să l'ě pl'ězâscă [/] să páscă // să rōgă bîne bătrînu șĕla să slobōdă pășúnil'ě să l'ě pl'ězâscă // ínt-asĕĭa vrĕme [/] cîn iĕrám tînăr [/] atúsa iĕră căprăriĕ mltă și l'ě pl'ězâ/ě //

3.4. Deși sistemul de transcriere fonetică a fost îndelung discutat în cadrul întâlnirilor de la Muzeul Limbii Române, coordonate de Sextil Pușcariu, ancheta din teren a implicat revizuirea unor semne în sistemul de transcriere fonetică, odată cu necesitatea de a diferenția o serie de sunete de la o zonă la alta. În acest sens, E. Petrovici nota: „Am observat că *ś* bănățean (*śĕ faș*) nu e identic cu cel din Prund. Lui Pop, *ś* al meu îi face impresia unui *s*, iar mie *ś* al lui Pop și al prundenilor îmi produce un efect apropiat de cel al lui *ș*. Hotărâm să-l notăm pe cel din nordul Transilvaniei *ś*, fonic *ž*, iar africaterile corespunzătoare, *ĉ*, *ĝ*: *ĉámă* ‘cheamă’, *ĝĕm* ‘ghem’. Pentru cel din Banat, mai apropiat de *s* (mai anterior) rezervăm semnul *ś*, fonic *ž*, iar pentru africaterile al căror al doilea element e format din *ś* și *ž*, am adoptat *ĉ*, *đ*, semnele sârbo-croate pentru sunete foarte asemănătoare celor din Banat: *ĉilin* (< turc. *kilim*), în Banat: *ĉilin*. Deci *ĉámă* ‘cheamă’, *fráĉĕ* ‘frate’, *báđĕ* ‘bade’ ” (ALR II, *Introducere*: 113)⁸.

3.4.1. Alături de aceste observații, în *Jurnal* se regăsesc și alte note de transcriere fonetică pe care Emil Petrovici le redactează la finalul unei zile de anchetă:

– „Africaterile *đ* are pe aici un sunet mai apropiat de *z*. Elementul oclusiv al lui *đ* e foarte slab. De aceea am auzit când *brîndă*, când *brînd/ză*, când *brîză*” (ALR II, *Introducere*: 114).

– „*l* urmat de *e*, *i* este puțin palatalizat [...]. Palatalizarea de aici am notat-o *l'*. În Banat va trebui să caut alt semn pentru *l* muiat de acolo” (ALR II, *Introducere*: 114–115).

– „Diftongii sunt foarte greu de notat. *Oa* e redat prin *o*: *mōră*, cu toate că pare a fi un *mooră*, *mooră*. Și e pare a fi diftongat: *b(i)erb(i)és* sau *bĕerbĕés*” (ALR II, *Introducere*: 115). În cea de-a treia zi de anchetă la Prundu Bârgăului, E. Petrovici revine cu o nouă mențiune legată de transcriere fonetică a diftongilor: „observ că am tendința tot mai mult de a auzi diftongii: *o* = *oo*, *e* = *ee*, *e* = *ee*, *ě* = *ěě*, *ă* = *ăă*”⁹ (ALR II, *Introducere*: 116).

– „Între *ă* și *ě* pare a exista încă o vocală, de exemplu: *așă/ě*” (ALR II, *Introducere*: 116).

3.4.2. Dacă o parte dintre tendințele de a nota formele dialectale sunt menționate explicit, în cadrul anchetei se regăsesc o serie de foneme pe care Emil Petrovici, la redactarea materialului, le corectează implicit. În această situație se regăsesc oclusele dentale *d*, *t*.

În caietele anchetei de probă și ale anchetei definitive din Prundu Bârgăului, oclusele dentale urmate de o vocală palatală sunt redactate, în transcriere fonetică, ca *d'*, *t'* (*bát'ĕre d'ĕ inimă*, *foșaláu cu d'inți*, *fundameént (d'ĕ pĉátră)*, *grind'ĕiu d'ĕ la rôtă*, *să hod'inăscă*,

⁷ Din punct de vedere tehnic, am optat pentru a reda textele dialectale în modul în care sunt notate în caietul de anchetă, fără a înlocui barele oblice, care marchează pauzele în vorbire, cu semnele de punctuație aferente.

De asemenea, nu am optat pentru corectarea ocluserilor palatale *d'*, *t'* cu *d'/g*, *t'/k*. Același principiu a fost adoptat și în redarea termenilor grupați sub **3.4.2**.

⁸ Aceste note fonetice redau observațiile cu privire la transcriere fonetică pe care cei doi anchetatori, Emil Petrovici și Sever Pop, le fac după prima zi de anchetă.

⁹ Tendința de diftongare a vocalei accentuate este întâlnită și pentru alte foneme: *i* = *ij* (*măgărij[ă]*; ~); *o* = *oo* (*antōón, surōór* [pl.]); *ú* = *uu* (*mātuúșă* [sg.]).

hodorožest'ě, mhirit'ei, něved'ěsc, sulu d'inaint'ě, t'it'iréd/z). La redactarea materialului, Emil Petrovici revine asupra notației acestor foneme, *d'* fiind corectat cu *d'/g*, iar *t'* cu *t'/k*: *hodorožest'kě* (ALR II, h. 29), *t'kiñer'ěță* [pl.] (ALR II, MN [2669]: 77), *fišor d'/gě-surát* (ALR II, h. 155), *áre bólfã-n spát'kě* (ALR II, h. 56), *șoșot'kěsc* (ALR II, h. 35), *pot'kcárⁱ* (ALR II, h. 112), *b^oqlã d'/gintru iěi'ě, d'/gintru märtãl'ě šěl'ě marⁱ* (ALR II, h. 127), *mašt'kihã* (ALR II, h. 133), *sã logod'gěsc* (ALR II, h. 157), *mhirit'kéji* [art.], *t'kiñeri* [art.] (ALR II, h. 165), *fundameént (d'/gě pcãtrã)* (ALR II, h. 223), *d'/gěșcíd'gě úša!* (ALR II, h. 247) etc.

Redarea ocluserelor palatale în forma *d'/g*, respectiv *t'/k* este o problemă care nu privește doar punctul de anchetă 219. Prundu Bârgăului. Emil Petrovici recurge la corectarea ocluserelor palatale *d'*, *t'* cu *d'/g*, *t'/k* pe o arie mare care cuprinde puncte de anchetă din regiunea Crișanei, a Transilvaniei și a Țării Oașului: 53. Pecica, 64. Ineu, 95. Scărișoara, 102. Feneș, 105. Dobra, 228. Toplița, 235. Voiniceni, 260. Beclean, 279. Bocșa, 284. Sânmihaiu-Almașului, 310. Roșia, 346. Negrești, 349. Groși atât în materialul publicat în Atlas, cât și în volumul de texte dialectale ALRT II¹⁰. Singura mențiune pe care Emil Petrovici o face cu privire la ocluserelor palatale *d'*, *t'*, respectiv *d'/g*, *t'/k* apare în jurnalul punctului de anchetă 279. Bocșa: „Ceea ce notez în Bocșa prin *t'*, *d'* este același lucru cu *t'/k*, *d'/g* din Beclean, Boiu Mare și Borșa. Sunt deci ocluserelor palatale intermediare între *t* și *c*, *d* și *g*” (ALR II. *Introducere*: 162).

3.5. Ancheta din Prundu Bârgăului, efectuată la începutul anului 1930, s-a realizat pe baza chestionarului de probă ce i s-a repartizat lui Emil Petrovici. O parte dintre răspunsurile obținute la întrebările din chestionarul de probă sunt preluate în ancheta definitivă, menționându-se în caietul anchetei definitive numărul întrebării din chestionarul de probă.

3.5.1. Problemele programate în chestionarul de probă sunt documentate pe domenii semantice, în ordinea numerică a întrebărilor.

Emil Petrovici folosește în ancheta de documentare a noțiunilor o serie de prescurtări, unele dintre acestea fiind redată în segmentul de anchetă destinat comunității lingvistice din Săliște¹¹.

- + obiectul nu există în localitate
- ?, – informatorul nu știe să răspundă
- , desparte două răspunsuri ale subiectului: *budăcă, budăs; préd'ică, pređed'is; am strănutăt, strănút;*
- ~ identitate: *trunc*, pl. ~; *sălăriță*; ~; *ul'*; ~;
- tăț – identitate parțială: *bunătate*; -tăț
- * marchează răspunsul unui subiect ocazional;
- [?] anchetatorul se îndoiește de exactitatea răspunsului¹²;

¹⁰ Dacă se compară stadiul palatalizării dentalelor în cele trei serii de atlase publicate până acum, ALR II și ALR I, respectiv seria NALR, constatăm că în aceeași arie apar foneme diferite: în ALR II *d'/g*, *t'/k*, în timp ce în ALR I, ALRR–Trans., NALR–Crișana regăsim notația *d'* (*d''*), *t'* (*t''*). În acest sens, se pune întrebarea dacă intervenția lui E. Petrovici în a corecta ocluserelor palatale *d'*, *t'* cu *d'/g*, *t'/k* a fost sau nu justificată, cu atât mai mult cu cât corectura pe care o face acoperă o arie extinsă a teritoriului dacoromân. Vezi, în acest sens aria palatalizării lui *d*, respectiv *t*, urmate de o vocală palatală, în: ALRM II, partea II, vol. I, h. 154. *Sunetul d în cuvântul ODIHNEȘC*, h. 213. *Sunetul t în cuvântul MOARTE*, ALRM I, h. 13. *Palatalizarea lui t în MINTE*, h. 42. *Palatalizarea lui d în DINTE*, h. 76. *Palatalizarea lui t în DEGETE*, h. 99. *Palatalizarea lui d în DES*; ALRR–Trans., vol. I, h. 91 *Dinte*, pl., respectiv NALR–Crișana, vol. I, h. XXII. *Sunetul d în LINDINĂ*; NALR–Crișana, vol. IV, h. DCXCVII. *Sunetul t în CARTE*, h. DCCLVII. *Sunetul t în POATE*.

¹¹ Vezi ALR II. *Introducere*: 126.

¹² Pentru noțiunile programate sub întrebările: 24/1 șiret la ghetete; 24/2 ghetete de copii, subiectul răspunde: 24/1 *pet'ě, pet'ěi'ě*, iar 24/2 *tot* [?] *așă* [?].

[prov.] – provocat, semnul este utilizat pentru a confirma existența unei forme, a unui termen în arealul cercetat: 1203. *să pun ȷ_žėnúnĉ*, [prov.] *ō_žėnuncĉt*; 1236. *s-o-mpărtășít*, [prov.] *să-ŋgrijăsc pėntru mořrt'ė*. În partea a II-a a anchetei din Prundu Bârgăului, indicația [prov.] este înlocuită de semnul sugerat.

[rar] – pus după răspuns, arată că termenul nu se utilizează frecvent în arealul cercetat: *antoníc* [rar]; *firořnă* [rar]; *gafi'ítă* [rar];

[ε] – subiectul ezită să răspundă;

– sau = sub litere sau cuvinte, arată că anchetatorul a auzit bine sunetele, cuvintele subliniate (*stămína albă*; *vínera-ı d'ė mîncă d'ė dúlcĉ*, *nu să căd'ė ca s-adúñ pológu p[ñtru fōcu*, *p[ñtru fúlžėril'ė*; *ı-am auz/dĵ žucínu-să*; *o-nķinășúnĉ*);

cor. – pus înaintea unui răspuns, arată că informatorul s-a corectat: *papistăș*, cor. *popistăș*; *să-nĉeguiĉst'ė*, cor. *să-nĉágă*;

[] explicații ale anchetatorului cu privire la obiectul documentației sau completări ale subiectului pe care anchetatorul le redă în transcriere fonetică sau literarizat. În cadrul acestor paranteze, Emil Petrovici notează:

– o serie de date de natură lingvistică în strânsă relație cu noțiunea documentată: [perfectul simplu dispărut complet], *vínăt* [sur închis], *sumán vínăt* [din lână lăiĉ], [nu există termen popular] pentru noțiunea *anotimp*; *strujác*, *strujăšĉ* [nu toți au, se pun paiele peste scânduri], *poámă* [la Prund înseamnă *prună*]; *un bot'ėi* [200 oi], *váca dómnului* [rădașcă], *colbešóĵ* [melc];

– trăsături fonetice ale unor sunete din corpul fonetic al onomatopeelor: **cra-cra* [r uvular]; *cĩ_žbōřă* (potârnicea face) *fř* [r lung]; **fbr* [r bilabial]; **tpr* [t cu ținuta și cu explozia înlăuntrul ocluziunii bilabiale]; *fășĉ mĉ'ė'ė* [' coup de glotte]; *ĉig-ĉig-ĉig* [i și g afone];

– indicații gramaticale: *altăři* [art.]; *fáguru* [art.]; *fágure* [neart.]; *ĉuiĉ* 'chiuie' [3 pers.], *ĉui* [1 pers.]; *d'ėžĉrát* [subst.]; *să pîngăřiĉ* [imperf. 3 pers. pl.]; *bóu*, *bóu* [2 silabe]; *mńiĉă* [pl.], *mńiĉ* [sg.];

– modul de pronunțare a unui cuvânt: *uál'ė* [lento], *uál'ĉ* [lentissimo], *paraplĉĉ* [lento], *parapl'ėŷ* [allegro], *cu-ndreăŷa* [allegro], *cu îndreăŷa* [lento];

– confirmări ale informatorului cu privire la o serie de forme pe care Emil Petrovici le obține de la un informator ocazional: **s-ō_surát* [Tanca admite], **șóprur'* [pl.] [Tanca admite];

– răspunsul la întrebările care necesită și o documentare extralingvistică, gestuală: 2545. *Ce faci când vrei ca cineva să tacă?* Răspuns: *pst* [și ridică degetul]; 2546. *Când îl ameninți?* Răspuns: [ridică degetul și-l mișcă dinainte îndărăt]; 2548. *Cum se neagă prin gesturi?* Răspuns: *șuș* 'sucești' *d'ıñ_cap că nu* [din dreapta-n stânga] etc.;

– indicații extralingvistice ce redau reacțiile imediate ale subiectului anchetat: [a uitat], [caută pluralul], *ńėvíĉă* [nu poate forma pluralul]; [nu știe, cheamă nevasta] etc.

3.5.2. Deși o parte distinctă a anchetei dialectale pentru *Atlasul lingvistic român* a fost destinată culegerii de texte dialectale, constatăm că, în ceea ce privește ALR II, există o mare disponibilitate a anchetatorului de a nota texte atât în timpul anchetei propriu-zise, cât și la finalul acesteia. Aceste texte completează materialul dialectal obținut prin anchetele directe cu ajutorul chestionarului și oferă posibilitatea studierii fenomenelor sintactice la nivel dialectal.

Din punct de vedere tehnic, se poate constata că în textele dialectale culese în timpul anchetei de probă, Emil Petrovici optează pentru a marca limita unităților de intonație prin barele oblice¹³ /, respectiv //, în acord cu tehnica redactării textelor dialectale la acea vreme în spațiul romanic¹⁴.

¹³ La redactarea textelor dialectale în volum, Emil Petrovici va înlocui barele oblice cu semnele de punctuație. Vezi ALRT II.

¹⁴ Vezi GPF 1973: XXIII.

În cadrul anchetei de probă, ca și în cadrul anchetelor definitive, în manuscrisele caietelor de anchetă se regăsesc trei categorii de texte: texte pentru documentarea noțiunii programate, texte adiacente unei noțiuni programate și texte libere¹⁵.

3.5.2.1. Textele notate pentru documentarea unei noțiuni programate sunt determinate de întrebarea care implică un răspuns elaborat:

270. Obiceiuri, superstiții la urzit.

d'ěscîntă la t'ără [cînd pîne t'ăra] // dacă întră șîněva îñ_casă străin [/] trébe să dîcă róstu máre să imbl'ě tare [/] tare [/] tare [o spune repede] și mai bát'ě și d'impčîšqre // cîn viñě v-um_bărbát [/] dîšě [/] da vii cu gěme [/] că [/] d'ě nu mn-or azűžě gěmel'ě [/] ț-oj luá gěmel'ě tál'ě [//]

2490. Ce se face cu copilul mic îndată după naștere?

cîn il nășt'ě [/] îi tájě burícu // moșsa îi l'eágă burícu ca să nu să scurgă sîžil'ě // dup-asěia il scaldă î apă caldă / il spală și-l ivăl'ě în něšt'ě hájñě / rídă // amú đic scút'isě [//]

Luca Tanca (S. II)

18. I. 1930

3.5.2.2. O altă categorie de texte, frecvent întâlnită în manuscrisul caietelor de anchetă din Prundu Bârgăului, este reprezentată de textele adiacente noțiunii programate¹⁶:

267. urzesc. R: *urđasc*

ad. *iěu dóuă gěme și ñnód dóuă šire laoláltă și [/] puin pi urđoóje [/] fac crúšě și urđasc mai d'ěpárt'ě și [/] dacă mñi spáta d'in đă/ěšě [/] urđasc đă/ěše jireébg ș-apoij d'-acólo o iěu žos d'ě pe urđoóje și-nt'ind pe stát'ive ș-apă să púně t'ără ș-apă_vălím pe sul [//]*

Luca Tanca (S. II)

18. I. 1930

772. Când se iese la arat? R: *pe la sîmgórz*

ad. *cam pe la sîmgórz arám cu borș amú [așa se zicea pe vremea când încă posteau oamenii] cîn áră-m_póstu pášt'ilor [/] cîn sîmgórđu ištámína d'inaint'ě d'ě pašt' orⁱ după pašt' [//] aldată cîn is pášt'il'ě iárnă [/] apoij dîšě c-om ará cu páscă [//]*

Luca Tanca (S. II)

19. I. 1930

3.5.2.3. Tematica textelor libere culese de Emil Petrovici este variată, acestea redând informații despre ocupațiile tradiționale, descrierea unor obiecte din gospodărie, activitățile cotidiene etc. O parte din aceste texte au fost publicate în ALRT II. În manuscris se mai păstrează câteva texte inedite care descriu: cum se măsoară laptele de oaie, cum se încarcă carul cu snopii de grâu, cum se face o furcă de tors, cum se scaldă băieții, o întâmplare cu un sobol, cum cântă broaștele etc.:

[Cum se pregătește pământul pentru a fi semănat cu holdă]

uně-i loc cl'icós [gálbăn] și áre gînd uómu să sámñě hólđă [šě-i d'ě spčic îi hólđă] tđómna ogorjă/ěšt'ě și lásă brázd'il'ě așă/ě pîst'ě iárnă apú pámíntu să sfărmițad/ză ș-apúji la primăvară [/] dacă-s iěšít'ě ševá buriěñě [/] iără-l árá [//]

Luca Tanca (S. II)

24. I. 1930

¹⁵ Vezi, în acest sens, și Vlasin 2020: 153–155.

¹⁶ Stabilirea conexiunii dintre categoriile de material înregistrate în timpul anchetei și indicarea legăturii dintre chestiunile documentate și textele consemnate în caietele de anchetă sunt obiective urmărite în cadrul *Grantului de cercetare realizat cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor*, aflat la dispoziția Academiei Române și gestionat prin Fundația „PATRIMONIUM” GAR-UM-2019-I-1.6-4: „Accesibilizarea fondului documentar ALRT II (ACCES –ALRT II)”, Contract numărul 364C din 15.10.2019, cercetare care are ca scop realizarea unei ediții integrale a textelor dialectale culese de Emil Petrovici.

4. Ancheta dialectală din Prundu Bârgăului, realizată în perioada 15–24.I.1930, este o etapă definitivă în realizarea proiectului *Atlasului lingvistic român*, cu atât mai mult cu cât o mare parte din întrebările comune celor două chestionare, *Chestionarul de probă* și *Chestionarul ALR II*, nu au mai fost documentate în cadrul anchetei definitive pe care Emil Petrovici o va efectua în vara anului 1930.

Valorificarea unei părți din materialul dialectal al anchetei de probă din Prundu Bârgăului ne oferă o perspectivă mai amplă asupra modului de realizare a chestionarului, a metodele de documentare (lingvistică, etnografică, non-lingvistică) și a sistemul de transcriere fonetică.

BIBLIOGRAFIE

- Adam 2019 – Gabriela Violeta Adam, *Din arhiva Muzeului Limbii Române. Chestionarul anchetelor de probă ale Atlasului lingvistic român*, în *Caietele „Sextil Pușcariu” IV, Actele conferinței internaționale „Zilele Sextil Pușcariu” Ediția a IV-a, Cluj-Napoca, 12–14 septembrie 2019*, Cluj-Napoca, Editura Scriptor & Argonaut, 2019, p. 37–51.
- ALR II. *Introducere* – Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere*, editat de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza; coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1988.
- ALR II/I – *Atlasul lingvistic român* publicat... de Muzeul Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea II, vol. I, de Emil Petrovici, Sibiu–Leipzig, 1940.
- ALR II, s.n. – *Atlasul lingvistic român II*, serie nouă, vol. IV, [București], Editura Academiei Române, 1965.
- ALRM I – *Micul Atlas lingvistic român*. Partea I, de Sever Pop, vol. I, Cluj, Muzeul Limbei Române, 1938.
- ALRM II – *Micul Atlas lingvistic român*. Partea II, de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu – Leipzig, Muzeul Limbei Române – Otto Harrassowitz, 1940.
- ALRR–Trans. – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, vol. I, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți. București, Editura Academiei Române, 1992.
- ALRT II – Emil Petrovici, *Texte dialectale culese de... Suplement la Atlasul lingvistic român II (ALRT II)*, Muzeul Limbei Române – Otto Harrassowitz, Sibiu–Leipzig, 1943.
- Arhiva *Atlasului lingvistic român I, II*, de S. Pop și E. Petrovici, material inedit.
- DR 1931–1933 – „Dacoromania”. Buletinul Muzeului Limbii Române, Cluj, VII, 1931–1933.
- GPF 1973 – Cornelia Coșuț, Magdalena Vulpe, *Graii din zona „Porțile de Fier”*, I. *Texte. Sintaxă*, București, Editura Academiei, 1973.
- NALR–Crișana = *Noul Atlas lingvistic român. Crișana*, vol. III, de Dorin Urișescu (coordonator), Ionel Stan și Gabriela Violeta Adam, Veronica Ana Vlasin, Lăcrămioara Oprea, București, Editura Academiei Române, 2011.
- NALR–Crișana = *Noul Atlas lingvistic român. Crișana*, vol. IV, de Dorin Urișescu (coordonator), Ionel Stan și Veronica Ana Vlasin, Gabriela Violeta Adam, Lăcrămioara Oprea, București, Editura Academiei Române, 2017.
- Vlasin 2019 – Veronica Ana Vlasin, *Din arhiva Muzeului limbii române. Ancheta de probă din Săliște (jud. Sibiu)*, în *Caietele „Sextil Pușcariu” IV, Actele conferinței internaționale „Zilele Sextil Pușcariu” Ediția a IV-a, Cluj-Napoca, 12–14 septembrie 2019*, Cluj-Napoca, Editura Scriptor & Argonaut, 2019, p. 288–298.
- Vlasin 2020 – Veronica Ana Vlasin, *ALRT II – de la anchetă la redactare*, în „Dacoromania”, serie nouă, XXV, nr. 2, p. 149–160.

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române,
Str. Emil Racoviță nr. 21, 400165, Cluj-Napoca*

LE LEXIQUE DE LA PERCEPTION. UNE APPROCHE LEXICOGRAPHIQUE

MARIA ALDEA

1. INTRODUCTION

Dans notre étude, nous nous proposons d'examiner le traitement lexicographique du vocabulaire de la perception au cours du XIXe siècle. Dans ce sens, nous étudierons seulement les mots liés à la perception sensorielle tels qu'ils apparaissent dans le cadre d'un ouvrage ancien intitulé *Vocabularu romano-francesu* [Vocabulaire roumain-français], élaboré par Ion Costinescu et paru à Bucarest en 1870 (désormais abrégé VRF). Pour en saisir les possibles changements qui arrivent au niveau du vocabulaire de la perception et surtout sa résistance au cours du temps, nous envisageons, d'une part, d'en rapporter les résultats actuels à des résultats obtenus antérieurement (voir Aldea 2017 ; 2018) et, d'autre part, de noter la présence ou l'absence de ces mots dans un de dialectes roumains sud-danubiens, id est l'aroumain, tels qu'ils sont consignés dans la deuxième édition du *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic / Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général et étymologique*, rédigé par Tache Papahagi et paru à Bucarest en 1974 (désormais abrégé DDA).

Dans la linguistique roumaine, les ouvrages monographiques qui sont consacrés au sujet de la perception sont encore fort rares. Exceptant quelques articles parus avant 2000, ce sujet ne commence à attirer l'attention des spécialistes que ces dernières années. Ainsi, on retient ici les ouvrages monographiques de Manea (2001), Dima (2002) et Nicula (2012). Les auteurs mentionnés ci-dessus se sont penchés dans leurs recherches sur l'analyse des mots liés à la perception, présents dans le roumain littéraire contemporain ou le roumain oral, tels qu'ils sont enregistrés dans des dictionnaires de la langue roumaine contemporaine ou dans des corpus consacrés à l'oral, tout en choisissant soit une approche lexico-sémantique, soit une approche sémantique et syntaxique ou des études contrastives (en général, roumain ↔ anglais). Dans ce cadre, notre étude s'en écarte par le fait de se proposer d'aborder ces mots liés à la perception à partir d'une perspective diachronique et comparative tout en examinant leur traitement lexical et lexicographique. Bref, notre approche privilégie un point de vue strictement linguistique.

Avant d'en venir à l'analyse des mots de la perception sensorielle, il est nécessaire de faire quelques remarques aussi bien sur le VRF, que sur le DDA. Après une période de presque vingt ans d'élaboration, le *Vocabulaire roumain-français* de Ion Costinescu, comptant environ 28000 entrées, paraît en 1870, à Bucarest. Malgré son titre qui le place dans la série des dictionnaires bilingues, par la diversité du matériau lexical enregistré, par la manière de décrire les mots, etc., la littérature roumaine de spécialité le considère comme « le premier et le seul dictionnaire explicatif et général de la langue roumaine imprimé » entre 1826 et 1870 (Seche 1966 :73 ; n. trad.). En ce qui concerne le DDA, on note que ce dictionnaire, dont la première édition paraît en 1963 à Bucarest, est le résultat de l'effort intellectuel du chercheur aroumain Tache Papahagi après une période de presque quatre décennies de préparation ; « c'est le plus

large ouvrage lexicographique consacré à un dialecte roumain sud-danubien et le seul qui peut rivaliser de plusieurs points de vue avec les meilleurs dictionnaires semblables de la langue roumaine » (Seche 1969 : 220 ; n. trad.). Comptant plus de 20 000 entrées, « [l]e dialecte aroumain, qui se reflète en général dans ce dictionnaire est celui parlé jusque vers 1912 » (DDA : 92). Le mérite de son auteur est « d'avoir réuni un matériau lexical provenant de tous les parlers aroumains et de toutes les époques d'écriture » (Seche 1969 : 220 ; n. trad.).

2. LES MOTS DE LA PERCEPTION SENSORIELLE

Le traitement lexicographique consacré à ces mots de la perception sensorielle est en général cohérent et uniforme, les rédacteurs respectant un schéma assez précis. Ainsi, dans le VRF nous y pouvons identifier les informations grammaticales relatives à la classe grammaticale et à la catégorie grammaticale du genre et très rarement du nombre ; la définition qui dans la plupart de situations est rendue soit par des commentaires amples (dont la première position est occupée par le sens fondamental suivi par d'autres sens), soit par des synonymes. À part cela, il y a également une série de mots qui sont définis par des renvois ; des exemples rendus aussi bien en roumain qu'en français ; et le correspondant français du mot-vedette indiqué soit après le premier sens, soit à la fin de l'article. L'ouvrage est rédigé en roumain et français ; pour rendre le roumain, le rédacteur a employé une écriture étymologique à caractères latins. Dans le DDA nous y pouvons identifier les informations grammaticales concernant la classe grammaticale et les catégories grammaticales suivies par l'équivalent roumain et par l'indication, en langue française, des diverses nuances de sens et de leur contexte aroumain. La plupart des mots sont définis circulairement par des renvois et bénéficient de la présence des notices étymologiques.

Réunissant 150 articles qui décrivent la perception sensorielle, notre corpus a été établi sur la base des définitions lexicographiques du VRF (53 articles ; voir *infra* l'Annexe, les ex. de 1 à 53) et sur la base des contextes du DDA (97 articles ; voir *infra* l'Annexe, les ex. de 54 à 150) et concerne seulement la classe grammaticale du verbe qui dans le VRF, à la différence de DDA, est rendue par la forme longue de l'infinitif et indiqués en abrégé par « v.s. », id est verbe substantivé.¹

Comme nous l'avons dit en début de notre exposé (voir *supra* 1. *Introduction*), l'objectif de notre recherche est de découvrir si, dans le processus d'évolution de la langue roumaine au cours du XIXe siècle, le lexique de la perception se conserve ou subit des changements lexicaux et sémantiques et la manière dont ces vocables sont présents dans le dialecte aroumain. Nous avons pour cela identifié des vocables de la perception sensorielle dans un dictionnaire roumain ancien, datant de 1870, respectivement dans le plus vaste dictionnaire du dialecte aroumain, datant de 1974. Les données recensées respectant le modèle d'analyse suivi dans l'étude de Aldea (2017) ont été rapportées à des résultats obtenus concernant le même sujet et touchant les premières décennies du XIXe siècle ; il s'agit de l'analyse des mots de la perception dans le *Lexicon de Buda* (1825) (cf. Aldea 2017).

Pour en saisir mieux la dynamique de ces mots au cours de presque cinquante ans, regardons le tableau *L'inventaire des mots de la perception sensorielle*.

¹ Le mot vedette est expliqué soit par des formes verbales à l'infinitif, soit par des expressions idiomatiques, étant rendu en français aussi par la forme verbale (et non pas par celle substantivée). Nous expliquerons cette notation par la tendance héritée des dictionnaires latins de rendre le verbe par la forme longue de l'infinitif.

Tableau
L'inventaire des mots de la perception sensorielle

	LB ^{e2}	VRF ³	DDA
Micro-champ de la perception sensorielle	<i>a simți</i> 'percevoir par les sens, sentir' (5 entrées : s.v. <i>Simțescu, Sênțescu, Simțiu, Sênțiu, Sênțiu</i>), <i>a precepe</i> 'comprendre' (2 entrées : s.v. <i>Precepu, Pricepu</i>)	<i>a simți</i> 'percevoir par les sens, sentir' (ex. 1), <i>a pricepe</i> 'comprendre, saisir, apercevoir' (ex. 2), <i>a percepe</i> 'percevoir' (ex. 3), <i>a înțelege</i> 'comprendre' (ex. 4), <i>a apercevera</i> 'apercevoir' (ex. 5)	<i>sîmtu, simțescu</i> 'percevoir par les sens, sentir' (ex. 54), <i>sîntu</i> 'percevoir par les sens, sentir' (ex. 55), <i>sintescu</i> 'percevoir par les sens, sentir' (ex. 56), <i>sî'mtu</i> 'percevoir par les sens, sentir' (ex. 57), <i>adukescu</i> 'comprendre ; sentir' (ex. 58), <i>dukescu</i> 'comprendre ; sentir' (ex. 59), <i>nițilég</i> 'comprendre' (ex. 60), <i>acăkisescu</i> 'comprendre ; sentir' (ex. 61), <i>akicăsescu</i> 'comprendre ; sentir' (ex. 62), <i>kicăsescu</i> 'comprendre ; sentir' (ex. 63), <i>prîndu</i> 'comprendre' (ex. 64), <i>ayrăxescu</i> 'comprendre ; sentir' (ex. 65), <i>acățu</i> 'comprendre' (ex. 66), <i>apucupescu</i> 'comprendre' (ex. 67), <i>bag</i> 'comprendre' (ex. 68), <i>tal'iu</i> 'comprendre' (ex. 69), <i>afêt</i> 'comprendre' (ex. 70), <i>fet</i> 'comprendre' (ex. 71), <i>l'eău</i> 'comprendre' (ex. 72)
Auditive	<i>a auzi</i> 'entendre' (s.v. <i>Audiu</i>), <i>a asculta</i> 'écouter' (s.v. <i>Ascultu</i>), <i>a înțelege</i> 'comprendre' (s.v. <i>Înțelegu</i>), <i>a oblici</i> 'apprendre, entendre qqc. d'inattendu' (s.v. <i>Oblicescu</i>)	<i>a auzi</i> 'entendre' (ex. 6), <i>a asculta</i> 'écouter ; entendre' (ex. 7), <i>a înțelege</i> 'comprendre ; entendre' (ex. 4)	<i>ăvdu</i> 'ouïr ; entendre' (ex. 73), <i>dăguescu</i> 'ouïr, entendre' (ex. 74), <i>ascultu</i> 'écouter' (ex. 75), <i>acumpăr</i> 'écouter, prêter l'oreille' (ex. 76), <i>ciulescu</i> 'ouïr, entendre' (ex. 77), <i>l'eău</i> 'écouter' (ex. 72), <i>păra-ăvdu</i> 'entendre trop' (ex. 78), <i>păra-(a)scultăre</i> 'écouter trop' (ex. 79)
Gustative	<i>a gusta</i> 'goûter' (s.v. <i>Gustu</i>), <i>a gustări</i> 'goûter, déguster' (s.v. <i>Gustărescu</i>), <i>a îmbuca</i> 'goûter, manger un morceau' (s.v. <i>Imbuca</i>), <i>a îm bucături</i> 'goûter, manger un morceau' (s.v. <i>Imbucăturescu</i>)	<i>a gusta</i> 'savourer ; goûter' (ex. 8), <i>a regusta</i> 'regoûter' (ex. 9), <i>a degusta</i> 'déguster' (ex. 10), <i>a sapora</i> 'savourer' (ex. 11)	<i>gîstu</i> 'goûter' (ex. 80), <i>ngîstu</i> « déjeuner, prendre le repas du matin ; goûter' (ex. 81), <i>angîstu</i> 'goûter' (ex. 82), <i>ngustédzû</i> 'goûter' (ex. 83), <i>mişcăturdzû</i> 'emboucher ; manger' (ex. 84), <i>ambuc</i> 'emboucher ; manger' (ex. 85), <i>mbuc</i> 'emboucher ; manger' (ex. 86)
Olfactive	<i>a miroși</i> 'sentir, percevoir par l'odorat' (2 entrées : s.v. <i>Mirosu, Mirosescu</i>), <i>a amiroși</i> 'sentir, percevoir par l'odorat' (2 entrées : s.v. <i>Amirosu, Amirosescu</i>), <i>a odora</i> 'odorant' (s.v. <i>Odorezu</i>), <i>a ulma</i> 'flairer' (s.v. <i>Ulmu</i>), <i>a adurmeca</i> 'flairer' (s.v. <i>Adurmecu</i>), <i>a adulmeca</i> 'flairer' (s.v. <i>Adulmecu</i>)	<i>a miroși</i> 'odorant ; sentir' (ex. 12), <i>a amiroși</i> 'sentir, connaître par l'odorat' (ex. 13), <i>a dulmeca</i> 'flairer' (ex. 14), <i>a adulmeca</i> 'flairer' (ex. 15) et <i>a ulma</i> 'sentir ; flairer' (ex. 16)	<i>an'îurzescu</i> 'répandre de l'odeur ; sentir, flairer' (ex. 87), <i>an'îurdzescu</i> 'répandre de l'odeur ; sentir, flairer' (ex. 88), <i>arn'îurzescu</i> 'répandre de l'odeur ; sentir, flairer' (ex. 89), <i>n'îurzescu</i> 'répandre de l'odeur ; sentir, flairer' (ex. 90), <i>muscuvulsescu</i> 'embaumer ; répandre une odeur suave ; sentir bon' (ex. 91), <i>ûlmic</i> 'flairer, suivre à la piste' (ex. 92), <i>adukescu</i> 'comprendre ; sentir' (ex. 58)
Tactile	<i>a pipăi</i> 'tâter, palper' (s.v. <i>Pipăescu</i>), <i>a atinge</i> 'toucher' (s.v. <i>Atingea</i>)	<i>a pipăi</i> 'tâter, palper' (ex. 17), <i>a repipăi</i> 'retâter, retoucher' (ex. 18), <i>a</i>	<i>ahulescu</i> 'tâter ; toucher' (ex. 93), <i>huhulescu</i> 'tâter' (ex. 94), <i>păspătescu</i>

² Tous les exemples concernant le LB^e sont pris de l'étude de Aldea (2017).

³ Les articles puisés du VRF et du DDA sont enregistrés dans l'Annexe (voir *infra*). Nous précisons également qu'on a choisi, dans le cas du VRF, de consigner dans le tableau *L'inventaire des mots de la perception sensorielle* les formes verbales à l'infinif court.

	<p><i>Atingu</i>), <i>a anina</i> ‘effleurer’ (s.v. <i>Aninu</i>), <i>a netezi</i> ‘caresser’ (s.v. <i>Netezescu</i>)</p>	<p><i>palpa</i> ‘palper’ (ex. 19), <i>a bojbâi</i> ‘tâtonner’ (ex. 20), <i>a dibui</i> ‘tâtonner’ (ex. 21), <i>a atinge</i> ‘toucher’ (ex. 22), <i>a mângâia</i> ‘caresser’ (ex. 23), <i>a dezmierda</i> ‘mignoter’ (ex. 24) et <i>a giugili</i> ‘dorloter, caresser’ (ex. 25)</p>	<p>‘tâtonner, palper’ (ex. 95), <i>pusputescu</i> ‘tâtonner, palper’ (ex. 96), <i>pusputipsescu</i> ‘tâtonner, palper’ (ex. 97), <i>pusputescu</i> ‘caresser’ (ex. 98), <i>cîrtescu</i> ‘toucher (à), atteindre’ (ex. 99), <i>acîndin</i> ‘atteindre’ (ex. 100), <i>arăcescu</i> ‘atteindre légèrement’ (ex. 101), <i>aričescu</i> ‘atteindre légèrement’ (ex. 102), <i>čimșescu</i> ‘toucher légèrement’ (ex. 103), <i>čimčescu</i> ‘toucher légèrement’ (ex. 104), <i>čîupurtescu</i> ‘toucher légèrement’ (ex. 105), <i>dîzn’erdu</i> ‘cajoler, dorloter, caresser’ (ex. 106), <i>hăidipsescu</i> ‘caresser, choyer’ (ex. 107), <i>zdrudescu</i> ‘caresser ; dorloter’ (ex. 108), <i>gălinisescu</i> ‘câliner, se dorloter’ (ex. 109), <i>gučilescu</i> ‘caresser, câliner’ (ex. 110), <i>cănăkipsescu</i> ‘cajoler’ (ex. 111), <i>adil’iū</i> ‘caresser’ (ex. 112), <i>asbîn (mî)</i> ‘consoler ; caresser’ (ex. 113)</p>
Visuelle	<p><i>a vedea</i> ‘voir’ (3 entrées : s.v. <i>Vêdu</i>, <i>Văzu</i>, <i>Vidu</i>), <i>a privi</i> ‘regarder’ (s.v. <i>Privescu</i>), <i>a (se) uita</i> ‘oublier ; regarder’ (s.v. <i>Uitu</i>), <i>a (se) înholba</i> ‘fixer du regard, écarquiller les yeux’ (s.v. <i>Inholbu</i>), <i>a (se) involba</i> ‘écarquiller les yeux’ (s.v. <i>Involbu</i>), <i>a se zgâi</i> ‘regarder fixement, écarquiller les yeux’ (s.v. <i>Sgâescu</i>), <i>a stăura</i> ‘fixer du regard, regarder fixement’ (s.v. <i>Stăuru</i>), <i>a ochi</i> ‘viser ; apercevoir’ (s.v. <i>Ochescu</i>), <i>a zări</i> ‘apercevoir’ (s.v. <i>Zărescu</i>), <i>a șpiona</i> ‘espionner’ (s.v. <i>Șpionescu</i>), <i>a iscodi</i> ‘épier ; espionner’ (s.v. <i>Iscodescu</i>), <i>a pândi</i> ‘observer attentivement, guetter’ (s.v. <i>Pândescu</i>), <i>a aleșui</i> ‘guetter pour surprendre ; tendre un piège’ (s.v. <i>Aleșuescu</i>)</p>	<p><i>a vedea</i> ‘voir’ (ex. 26), <i>abvedere</i> ‘apercevoir’ (ex. 27), <i>a privi</i> ‘regarder’ (ex. 28), <i>a miji</i> ‘guigner’ (ex. 29), <i>a observa</i> ‘observer, saisir’ (ex. 30), <i>a căuta</i> ‘chercher, regarder’ (ex. 31), <i>a încrușișă</i> ‘entrecroiser, regarder’ (ex. 32), <i>a (se) uita</i> ‘oublier ; regarder’ (ex. 33), <i>a contempla</i> ‘contempler’ (ex. 34), <i>a așinti</i>, <i>a adșinti</i> ‘mirer, fixer’ (ex. 35), <i>a căta</i> ‘regarder, mirer’ (ex. 36), <i>a ochi</i> ‘viser, fixer du regard ; apercevoir’ (ex. 37 et 38), <i>a înochi</i> ‘viser ; pointer’ (ex. 39), <i>a affige</i> ‘fixer, viser’ (ex. 40), <i>a pironi</i> ‘fixer, viser, clouer du regard’ (ex. 41), <i>a holbâni</i> ‘fixer du regard, écarquiller les yeux’ (ex. 42), <i>a holba</i> ‘écarquiller les yeux’ (ex. 43), <i>a (se) zgâi</i> ‘regarder fixement, écarquiller les yeux’ (ex. 44), <i>a chiorî</i> ‘bornoyer’ (ex. 45), <i>a zări</i> ‘entrevoir, apercevoir’ (ex. 46), <i>a străvedea</i> ‘voir, regarder à travers’ (ex. 47), <i>a întrevede</i> ‘entrevoir, apercevoir’ (ex. 48), <i>a ivi</i> ‘apparaître, se montrer brusquement’ (ex. 49), <i>a descoperi</i> ‘découvrir, apercevoir’ (ex. 50), <i>a iscodi</i> ‘épier ; espionner’ (ex. 51), <i>a spiona</i> ‘épier, espionner’ (ex. 52), <i>a pândi</i> ‘observer attentivement, guetter’ (ex. 53)</p>	<p><i>ved</i> ‘voir ; chercher’ (ex. 114), <i>mutrêscu</i> ‘regarder ; observer’ (ex. 115), <i>mtrêscu</i> ‘regarder ; observer’ (ex. 116), <i>mundrêscu</i> ‘regarder ; observer’ (ex. 117), <i>muntrêscu</i> ‘regarder ; observer’ (ex. 118), <i>brêscu</i> ‘regarder’ (ex. 119), <i>mbrêscu</i> ‘regarder ; observer’ (ex. 120), <i>bruêscu</i> ‘regarder’ (ex. 121), <i>burêscu</i> ‘regarder’ (ex. 122), <i>alinčescu</i> ‘apparaître ; surgir’ (ex. 123), <i>alănčescu</i> ‘apparaître ; surgir’ (ex. 124), <i>andzâmédzû</i> ‘apparaître’ (ex. 125), <i>andzârêscu</i> ‘apercevoir au loin ; entrevoir’ (ex. 126), <i>ndzârêscu</i> ‘apercevoir au loin ; entrevoir’ (ex. 127), <i>părâtîrêscu</i> ‘(s’)apercevoir ; remarquer’ (ex. 128), <i>zgîrlêscu</i> ‘écarquiller les yeux’ (ex. 129), <i>azgîrlêscu</i> ‘écarquiller les yeux’ (ex. 130), <i>avégl’iū</i> ‘veiller ; garder’ (ex. 131), <i>privégl’iū</i> ‘veiller’ (ex. 132), <i>végl’iū</i> ‘veiller’ (ex. 133), <i>vigl’édzû</i> ‘veiller’ (ex. 134), <i>vle□iū</i> ‘veiller’ (ex. 135), <i>cărăulsescu</i> ‘être de garde, veiller ; faire sentinelle’ (ex. 136), <i>limirêscu</i> ‘guetter’ (ex. 137), <i>limiryisescu</i> ‘guetter’ (ex. 138), <i>pândixescu</i> ‘attendre ; guetter’ (ex. 139), <i>păzescu</i> ‘garder ; surveiller’ (ex. 140), <i>pădzescu</i> ‘garder ; surveiller’ (ex. 141), <i>pizescu</i> ‘garder ; surveiller’ (ex. 142), <i>pâscu</i> ‘suivre des yeux, poursuivre’ (ex. 143), <i>aynândipsescu</i>, <i>aynân□ipsescu</i> ‘apercevoir ou regarder de loin’ (ex. 144), <i>ayru-mutrêscu</i> ‘regarder sauvagement’ (ex. 145), <i>apre-avégl’iū</i> ‘(se) garder ; surveiller attentivement’ (ex. 146), <i>pára-végl’iū</i> ‘trop surveiller’ (ex. 147), <i>arrîcu</i> ‘regarder’ (ex. 148), <i>căftu</i> ‘chercher’ (ex. 149), <i>cătâpătêscu</i> ‘observer, constater’ (ex. 150)</p>

Les données recensées apportent une image édicatrice relative à leur emploi et à leur circulation.

En ce qui concerne les verbes prototypiques de la perception sensorielle, nous observons que le LB^e enregistre 2 mots (rendus par 7 formes graphiques)⁴, tandis que le VRF consigne 5 vocables et le DDA enregistre 19 mots.

Le prototype de cette catégorie des verbes de la perception est *a simți* ‘sentir, percevoir par les sens’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 1) accompagné par son équivalent synonymique *a pricepe* ‘comprendre, saisir, apercevoir’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 2).⁵ À part ces verbes présents dans les deux dictionnaires, le VRF enregistre en plus 3 vocables : *a percepe* ‘percevoir de l’argent, comprendre’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 3), *a înțelege* ‘comprendre’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 4) et *a apersevera* ‘apercevoir’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 5). Nous insistons sur ce dernier, *a apersevera* ‘apercevoir’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 5), pour dire, d’abord, qu’il est un emprunt au français, et qu’il n’est pas enregistré dans les dictionnaires explicatifs de la langue roumaine. Malgré ça, nous avons pu repérer dans des dictionnaires explicatifs de la langue roumaine, surtout contemporains, d’autres formes verbales, tels *a apersepe* et sa variante lexicale régionale *a apersepa* (cf. MDA, *s.v.* *apersepe*, *apersepa*) considérées aujourd’hui comme des vocables obsolètes, respectivement *a percepe* ‘percevoir, sentir par les sens’ (cf. MDA, *s.v.* *percepe*), qui est un emprunt néologique au français et qui est en usage de nos jours. À l’exception de *a apersevera* ‘apercevoir’ qui est un emprunt au français, tous les autres mots appartiennent au vocabulaire de base du roumain, ayant le sens de perception physique ainsi que le sens de perception cognitive.

En ce qui concerne le dialecte aroumain⁶, le verbe prototypique est *simtu*, *simțescu* ‘sentir ; ressentir’ (< lat. *sentire* ‘sentir ; se rendre compte’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 54), avec ses variantes lexicales *sintu* (mot défini par renvoi à *simtu* ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 55), *sintescu* (mot défini par renvoi à *simtu* et *sintu* ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 56), respectivement *sîmtu* (mot défini par renvoi à *simtu* ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 57). Son équivalent sémantique est *adukescu* ‘comprendre ; sentir ; saisir’ (< gr. ἀδουκῶ ‘comprendre ; sentir’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 58) qui est expliqué, à son tour, par renvoi à *dukescu* (< alb. *dukem* ‘apparaître, parer, sembler’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 59)⁷. À part ces formes, on retrouve également le verbe *nițeg* ‘comprendre ; saisir’ (< lat. *intelligere* ‘comprendre’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 60), qui est apprécié comme un « mot rare » et qui est défini par renvoi à (*a*)*dukescu*, *acăkisescu* ‘comprendre ; saisir’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 61)⁸ et *prîndu*

⁴ Il convient de souligner ici que le LB^e consigne plusieurs formes graphiques pour rendre le même mot ; ainsi nous avons des doublets lexicaux et phonétiques signalés dans notre tableau *L’inventaire des mots de la perception sensorielle* par le nombre d’entrées.

⁵ Pour l’encadrement étymologique de ces verbes de la perception sensorielle, voir aussi DER.

⁶ Les articles puisés du DDA respectent l’orthographe établie par l’auteur. Dans notre étude nous ne discuterons pas les différentes variantes phonétiques et/ou lexicales des verbes de la perception sensorielle tels qu’elles sont consignées par Saramandu [2014 : Harta 32. *Văd* ; Harta 36. *Caut* ; Harta 43. (*mă uit*) *cu coada ochiului* ; Harta 54. *Aud* ; Harta 69. *Miros* ; Harta 84. *Mănânc* ; Harta 86. *Mestec* ; Harta 142. *Simtu* ; Harta 217. *Pipăi*] ; leur analyse fera l’objet d’une autre recherche.

⁷ Ce mot est glosé par renvoi au verbe *adukescu* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 59).

⁸ Le verbe *acăkisescu* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 61) a la même signification que le verbe *akicăsescu* ‘comprendre ; sentir’ (< ἀπεικάζω ‘comprendre’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 62) et *apucupescu* ‘comprendre’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 67), ce dernier expliqué comme le résultat de la « déformation du gr. ἀπεικάζω en contamination avec l’albanais *kupëtonj* ‘capire’ » (*ibidem*). On remarque ici que *akicăsescu* est un mot défini par renvoi à *acăkisescu*, *kicăsescu*, *apucupescu* et *adukescu*, *ayrăxescu*, l’eăŭ 8 (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 62).

‘comprendre’ (< lat. *apprendere* ‘prendre, saisir’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 64)⁹. L’examen de ces correspondantes synonymiques nous permet d’en observer que la plupart des articles bénéficie de définitions circulaires. Un autre verbe intégrant cette catégorie est *ayrăxésçu* ‘comprendre ; sentir’ (< *ἀγρουκῶ* ‘entendre’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 65) défini également par renvoi à *adukésçu* et *akicăsésçu*.

Regardons maintenant la répartition de ces vocables à l’intérieur des micro-champs de la perception sensorielle.

D’un point de vue statistique, nous constatons que le LB^e enregistre 35 formes graphiques verbales réparties de la manière suivante : les micro-champs de la perception auditive, gustative et tactile présentent chacun d’entre eux 4 vocables ; le micro-champ de la perception olfactive contient 8 mots ; et le champ de la perception visuelle est configuré par 15 vocables (voir Aldea 2017).

Par contre, le VRF enregistre 48 formes verbales substantivées. L’examen de celles-ci nous permet de réaliser une hiérarchie à l’intérieur de cet inventaire. Ainsi, la première place est occupée par les mots visuels (27 vocables), suivis par les mots tactiles (8 vocables), ensuite par les olfactifs (5 mots) et finalement les gustatifs et auditifs (chacun d’entre eux présentant 3 mots). La plupart de ces vocables présents en LB^e et en VRF appartient au registre standard de la langue roumaine, tandis que d’autres relèvent du registre populaire et régionale.

En ce qui concerne le dialecte aroumain, celui-ci présente 80 formes verbales¹⁰ représentées par les mots visuels (37 vocables), les mots tactiles (21 vocables), les auditifs (8 mots) et finalement les gustatifs et les olfactifs (chacun d’entre eux présentant 7 mots).

2.1. Les mots de la perception auditive

Examinant les mots de la perception auditive, nous notons que les verbes *a auzi* ‘entendre’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 6), *a asculta* ‘écouter ; entendre’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 7) et *a înțelege* ‘comprendre ; entendre’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 4) sont présents dans les deux dictionnaires anciens roumains, tandis que le verbe *a oblici* ‘apprendre, entendre qqc. d’inattendu’, qui est une forme obsolète, est absent en VRF. L’analyse des entrées met en évidence également des différences par rapport à la définition. Bien que les rédacteurs du LB^e distinguent entre les différentes valeurs des verbes (transitivité, actif, passif, réfléchi etc.), leurs définitions sont dans la plupart des articles rendues par des correspondants dans les trois autres langues du dictionnaire. Par contre, dans le VRF les définitions sont plus amples et elles contiennent des expressions idiomatiques, des exemples, des indications relatives à la conjugaison etc., tous ces éléments permettant de mieux comprendre les différents emplois. Il

⁹ Pour la valeur sémantique ‘comprendre’ du verbe *prîndu* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 64), le DDA enregistre trois synonymes tels *nîlég*, le premier sens du verbe *adukésçu* et le 8ème sens du verbe *l’eău*. Pour ce dernier, on remarque que la signification se configure comme un résultat de la structure *l’eă di urécl’i*, et qui est définie par renvoi au septième sens du verbe *acătū* ‘comprendre’ (< lat. **accaptiare* ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 66) (qui à son tour est défini par renvoi au quatrième sens de *tal’iū*, au mot *adukésçu*, au mot *acăkisésçu*, au vocable *nîlég*, etc.). Il convient de dire que la même connotation, id est ‘comprendre’, est présente parmi les sens des verbes suivants : *apucupésçu* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 67), le 9ème sens du verbe *bag* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 68), le 4ème sens du verbe *tal’iū* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 69), le 4ème sens du verbe *fet* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 71) et son doublet lexical *afêt* (employé seulement au nord ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 70).

¹⁰ Le même article consigne plusieurs sens qui, à part le sème [+ perception], contient les sèmes [+ comprehension], [+ auditif], etc. ; dans notre cas, il s’agit de deux articles (voir *infra* l’Annexe, les ex. 58 et 72).

convient également de souligner qu'on VRF, le rédacteur distingue entre le sens de base et d'autres sens par un marquage du sens figuré par l'abréviation du mot *figuré* par *fig.*

En ce qui concerne l'aroumain, les vocables de la perception auditive sont *ávdu* 'ouïr ; entendre' (< lat. *audire* 'entendre ; ouïr' ; voir *infra* l'Annexe, l'ex. 73) et son synonyme, employé surtout au nord, *dăguéscu* 'ouïr, entendre' (< alb. *dëgjónj* 'sentire, udire' ; voir *infra* l'Annexe, l'ex. 74)¹¹. On retrouve aussi bien les verbes *ascúltu* 'écouter ; obéir' (< lat. *ascultare, auscultare* 'écouter, obéir' ; voir *infra* l'Annexe, l'ex. 75), *acúmpăr* (< lat. *comparare* 'procurer, acheter' ; voir *infra* l'Annexe, l'ex. 76)¹², qu'un syntagme à base verbale : *s'lómu di ureácl'e* (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 72), respectivement deux structures formées à l'aide du préfixe *para-* 'trop' : *pára-ávdu* 'entendre trop' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 78) et *pára-(a)scultáre* 'écouter trop' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 79). On a pu également identifier une situation dont le verbe a développé, à travers le sens de base, un sens touchant à la perception auditive tel *čiulésu* 'ouïr, entendre' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 77).

2.2. Les mots de la perception gustative

Pour ce qui est de la configuration du micro-champ gustatif, on remarque la présence dans le LB^e des 4 verbes : *a gusta* 'goûter', *a gustári* 'goûter, déguster', *a îmbuca* 'goûter, manger un morceau', *a îmbucături* 'goûter, manger un morceau', dont *a gustári* 'goûter, déguster' et *a îmbucături* 'goûter, manger un morceau' sont employés très rarement et surtout au niveau régional. Par contre, en VRF nous avons répertorié seulement 3 vocables, tels *a gusta* 'goûter ; savourer' (et son dérivé *a regusta* 'regôuter' ; voir *infra* l'Annexe, l'ex. 8), *a degusta* 'déguster' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 10) et *a sapora* 'savourer' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 11), dont les deux derniers peuvent être considérés comme des emprunts néologiques au français, respectivement au latin médiéval. Si *a degusta* 'déguster' sera conservé jusqu'à nos jours avec la même valeur sémantique, *a sapora* 'savourer' (ayant l'étymon dans le lat. *sapor, -oris* 'goût, saveur') sera remplacé par un autre emprunt néologique au français, tel *a savura* 'savourer' (voir MDA, s.v. *savura*).

Pour le dialecte aroumain, on constate la présence des 7 verbes : *gústu* 'goûter' (< lat. *gustare* 'goûter' ; voir *infra* l'Annexe, l'ex. 80)¹³ et ses variantes lexicales *ngústu* (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 81), *ngustédzű* (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 83) et *angústu* (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 82), *mîșcăturédzű* 'goûter, manger un morceau' (< *mîșcătură* 'bouchée ; morceau' ; voir *infra* l'Annexe, l'ex. 84), *ambúc* 'emboucher ; manger un morceau' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 85) et *mbuc* 'emboucher ; manger' (< lat. **im-buccare* ; voir *infra* l'Annexe, l'ex. 86).

2.3. Les mots de la perception olfactive

En comparant les mots de la perception olfactive du LB^e et ceux du VRF, on saisit peu de différences au niveau lexical. Dans les deux ouvrages lexicographiques, ils se sont conservés avec la même valeur sémantique : 'sentir, percevoir par l'odorat', les verbes *a miroși* (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 12) et *a amiroși* (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 13). Les trois

¹¹ Relatif à ce dernier mot, on observe qu'il est défini par renvoi à *ávdu* et à *dăcuire* 'ouïe' (substantif féminin, aperçu comme un mot inconnu ; cf. DDA, s.v. *Dacuire*).

¹² Le second sens est celui de 'écouter, prêter l'oreille' et il est défini par renvoi à *ascúltu*.

¹³ Mot expliqué par renvoi à *ngústu* 'déjeuner, prendre le repas du matin' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 81), qui, à son tour, est défini par renvoi à plusieurs mots tels *angústu* (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 83), *gústu* (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 81) et *ngustédzű* (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 83).

verbes qui suivent, *a adulmeca* ‘flairer’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 15) accompagné par sa variante lexicale qui relève du registre populaire et régionale – par exemple, en LB^e, c’est le verbe *a adurmeca* ‘flairer’, tandis qu’en VRF, c’est *a dulmeca* ‘flairer’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 14) – et *a ulma* ‘sentir ; flairer’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 16), tout en exceptant ce dernier verbe qui est employé strictement pour le règne animalier, les deux premiers font référence aussi bien au règne animal, qu’au règne humain (dans un sens figé). La forme verbale *a odora* ‘odorant’, présente en LB^e, n’est plus enregistré en VRF, bien que des dérivés sur la base d’*odorat* ‘odorant’ soient identifiés. Pour ce qui est du verbe *a adulmeca* ‘flairer’, nous notons que cette forme s’est imposée dans le registre standard du roumain ; en LB^e, par exemple, elle est aperçue comme nouvelle, étant défini par un renvoi au verbe à circulation régionale *a adurmeca*, qui bénéficie d’une définition ample ; par contre, en VRF, le verbe *a dulmeca*, qui est une variante populaire vieillie du verbe *a adulmeca*, est défini à travers un renvoi à la forme littéraire *a adulmeca*.

Dans le dialecte aroumain, les verbes de la perception olfactive sont *an’iurzescu* ‘répandre de l’odeur ; sentir, flairer’ [< μυρίζω ‘sentir (bon, mauvais)’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 87] avec ses doublets lexicales tels *an’iurdzescu* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 88) et *arn’uzescu* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 89 ; toutes les deux définies par renvoi à *an’iurzescu*), *n’iurzescu* ‘sentir, percevoir par l’odorat’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 90 ; mot défini par renvoi à *an’iurzescu*), *muscuvulésescu* ‘embaumer ; répandre une odeur suave ; sentir bon’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 91) et *úlmic* ‘flairer, suivre à la piste’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 92). On ajoute également le verbe *adukésescu* avec son second sens, ‘sentir ; flairer’ (< gr. ἀδουκῶ ‘comprendre ; sentir’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 58).

2.4. Les mots de la perception tactile

En ce qui concerne les verbes de la perception tactile, on constate que deux verbes sont présents avec la même signification aussi bien en LB^e qu’en VRF. Il s’agit de *a pipăi* ‘tâter, palper’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 17) et *a atinge* ‘toucher’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 22). Les sens de deux autres verbes enregistrés en LB^e, *a anina* ‘effleurer’ et *a netezi* ‘caresser’, ne sont plus présents en VRF. En revanche, le VRF enregistre une série de verbes contenant les sèmes [+ perception] [+ toucher], tels que *a repipăi* ‘retâter, retoucher’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 18), *a palpa* ‘palper’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 19), *a bojbăi* ‘tâtonner’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 20), *a dibui* ‘tâtonner’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 21), *a mângăia* ‘caresser’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 23), *a dezmierda* ‘mignoter’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 24) et *a giugili* ‘dorloter, caresser’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 25). Ainsi, *a palpa* ‘palper’ s’impose comme un emprunt néologique au français ; *a bojbăi* ‘tâtonner’ et *a dibui* ‘tâtonner’ sont des équivalents synonymiques dont le premier est une variante lexicale régionale du *băjbăi*, tous les deux, id est *a dibui* et *a băjbăi*, étant présents dans le registre standard du roumain. Par contre, pour les verbes *a mângăia* ‘caresser’, *a dezmierda* ‘mignoter’ et *a giugili* ‘dorloter, caresser’, on souligne que, malgré leur enregistrement en LB^e, ils ne présentaient pas dans leur description sémantique les sèmes [+ perception] [+ toucher], tandis qu’en VRF ils apparaissent avec cette valeur.

Dans le dialecte aroumain la perception tactile s’exprime à l’aide de plusieurs verbes tels que *ahulésescu* ‘tâter, toucher’ [< χουχ(ου)λίζω ‘souffler (chaud)’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 93], *huhulésescu* (défini par renvoi à *ahulésescu* ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 94), *păspătésescu* ‘tâtonner, palper’ (< πα πατεύω ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 95) et ses variantes lexicales et phonétiques *pusputésescu* ‘tâtonner, palper’ (défini par renvoi à *păspătésescu* ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 96), *pusputipsésescu* ‘tâter’ (expliqué par renvoi à *pusputésescu* ; voir *infra*

l'Annexe, l'ex. 97) et *puşputescu* (ce dernier glosé par renvoi à son synonyme *hăidipsescu* ; voir *infra* l'Annexe, l'ex. 98), *cîrtescu* 'toucher (à), atteindre' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 99) et *acúndin* 'atteindre' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 100)¹⁴. On remarque également la présence des quelques verbes qui enregistrent dans leur contenu sémantique les sèmes [+ perception] [+ toucher] [+ intensité] tels *arăcescu* 'atteindre légèrement' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 101) et *aričescu* (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 102) – tous les deux définis par des renvois circulaires –, *čimşescu* 'toucher légèrement' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 103) expliqué par renvoi à *čimčescu* (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 104) et *čîupurtescu* (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 105). À part ces verbes, on constate la présence d'autres formes verbales ayant les sèmes [+ perception] [+ toucher] telles *dizn'érdu* 'cajoler, dorloter, caresser' (< lat. **dismerdare* < *merda* ; voir *infra* l'Annexe, l'ex. 106) et ses synonymes *hăidipsescu* 'caresser, choyer' (< *χαϊδεύω* ; voir *infra* l'Annexe, l'ex. 107)¹⁵ et *zdrudescu* 'caresser ; dorloter' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 108)¹⁶, respectivement *gălinisescu* 'câliner, se dorloter' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 109), *gučilescu* 'caresser, câliner' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 110), *cănăkipsescu* 'cajoler' (< *καθαρεύω* 'caresser' ; voir *infra* l'Annexe, l'ex. 111), *adil'ũ* 'caresser' (qui a développé cette connotation ; voir *infra* l'Annexe, l'ex. 112, le sens 4°) et *asbîn* 'consoler ; caresser' (< lat. **ex-bonare* < *bonus* 'bon' ; voir *infra* l'Annexe, l'ex. 113).

Il convient de signaler également la présence des différents syntagmes pour exprimer la perception tactile tels *căftu cu tahmínea* 'chercher à tâtons', *imnu (negu) cu tamínea* 'aller à tâtons', etc.¹⁷.

2.5. Les mots de la perception visuelle

En comparant les verbes de la perception visuelle présents dans les deux dictionnaires anciens roumains, nous remarquons le nombre élevé de vocables consignés en VRF, 27 par rapport à 13, enregistrés en LB^e. Neuf verbes conservant les mêmes significations sont communs à ces deux dictionnaires : *a vedea* 'voir' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 26), *a privi* 'regarder' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 28), *a (se) uita* 'oublier ; regarder' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 33), *a ochi* 'viser, fixer du regard ; apercevoir' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 37), *a (se) zgâi* 'regarder fixement, écarquiller les yeux' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 44), *a zări* 'entrevoir, apercevoir' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 46), *a iscodi* 'épier ; espionner' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 51), *a spiona* 'épier, espionner' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 52) et *a pândi* 'observer attentivement, guetter' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 53). On ne retrouve plus en VRF les verbes à circulation régionale *a aleşui* 'guetter pour surprendre ; tendre un piège', *a (se) învolba* 'écarquiller les yeux' et *a stăura* 'fixer du regard, regarder fixement' qui sont recueillis en LB^e. Par contre, le verbe *a (se) înholba* 'fixer du regard, écarquiller les yeux' présent en LB^e est enregistré dans le VRF aussi, mais sous deux variantes lexicales : *a holbăni* 'fixer du regard, écarquiller les yeux' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 42) et *a holba* 'écarquiller les yeux' (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 43), dont la première appartient au registre populaire et régional.

¹⁴ Ce mot est défini par renvoi aux verbes *acúmtin* et *acúntin* (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 100).

¹⁵ Mot expliqué par renvoi à plusieurs verbes : *cănăkipsescu*, *dizn'érdu*, *gălinisescu*, *puşputescu* (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 107).

¹⁶ Mot défini par renvoi à *dizn'érdu* (voir *infra* l'Annexe, l'ex. 108).

¹⁷ Ces deux syntagmes sont consignés dans l'ouvrage de Saramandu (2014). À part ceux-ci, Saramandu (2014) enregistre également le verbe *aşternu* ayant le sens 'caresser, lisser' (< lat. *asternere* 'étendre auprès'), sens qui n'est pas présent dans le DDA.

Les 15 formes verbales qui suivent ne sont présents que dans le VRF ; elles contiennent dans leur description sémantique les sèmes [+ perception] [+ vue] : *abvedere* ‘apercevoir’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 27), *a miji* ‘guigner’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 29), *a observa* ‘observer, saisir’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 30), *a căuta* ‘chercher, regarder’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 31), *a încrucișa* ‘entrecroiser, regarder’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 32), *a contempla* ‘contempler’, *a aținti*, *a adținti* ‘mirer, fixer’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 35), *a căta* ‘regarder, mirer’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 36), *a înochi* ‘viser ; pointer’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 39), *a affige* ‘fixer, viser’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 40), *a (se) chiorî* ‘bornoyer’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 45), *a pironi* ‘fixer, viser, clouer du regard’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 41), *a străvedea* ‘voir, regarder à travers...’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 47), *a întrevedea* ‘entrevoir, apercevoir’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 48), *a ivi* ‘apparaître, se montrer brusquement’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 49) et *a descoperi* ‘découvrir, apercevoir’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 50). Leur examen met en évidence plusieurs aspects : deux d’entre elles, c.à.d. *a observa* ‘observer, saisir’ et *a contempla* ‘contempler’, ayant à l’époque le statut d’emprunt néologique au français, appartiennent aujourd’hui au registre standard de la langue ; autres trois – id est *a abvedea* ‘apercevoir’, *a aținti / adținti* ‘mirer, fixer’ et *a affige* ‘fixer, viser’ – sont des calques linguistiques d’après le latin et qui ne se conservent plus dans la langue roumaine ; trois verbes, tels *a miji* ‘guigner’, *a căta* ‘regarder, mirer’ et *a înochi* ‘viser ; pointer’, sont des formes à circulation régionale et populaire, tandis que les sept autres – id est *a căuta* ‘chercher, regarder’, *a încrucișa* ‘entrecroiser, regarder’, *a chiorî* ‘bornoyer’, *a pironi* ‘fixer, viser, clouer du regard’, *a străvedea* ‘voir, regarder à travers...’, *a întrevedea* ‘entrevoir, apercevoir’, *a ivi* ‘apparaître, se montrer brusquement’ et *a descoperi* ‘découvrir, apercevoir’ – ont développé, à travers leur sens fondamental, un sens touchant la perception visuelle aussi.

En ce qui concerne le dialecte aroumain, on constate la richesse de ces mots visuels consignés dans le DDA. Ainsi, les verbes à connotation visuelles sont *ved* ‘voir ; chercher’ (< lat. *videre* ‘voir’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 114) et *mutrêscu* ‘regarder, observer’ (< vsl. *motriti* ‘spectare’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 115), ce dernier avec ses variantes lexicales¹⁸ : *mtrêscu* ‘regarder, observer’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 116), *mundrêscu* ‘regarder, observer’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 118) et *muntrêscu* ‘regarder, observer’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 118). À ceux-ci, on ajoute également les verbes¹⁹ *brêscu* ‘regarder’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 119), *mbrêscu* ‘regarder’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 120), *bruêscu* ‘regarder’ (< alb. *mbronj* ‘guardare’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 121) et *burêscu* ‘regarder’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 122). D’autres verbes réunissant dans leur contenu sémantique les sèmes [+ perception] [+ vue] sont les doublets lexicaux nordiques *alinčêscu* ‘apparaître ; surgir’ (< vsl. *ličiti* ‘nunciare ; evulgare’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 123) et *alănčêscu* ‘apparaître ; surgir’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 124), *andzâmédzũ* avec sa connotation secondaire, ‘apparaître’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 125), *andzârêscu* ‘apercevoir au loin ; entrevoir’ (< *dzâre* ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 126) et *ndzârêscu* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 127) (ces deux derniers mots définis par des renvois circulaires), *părătirsêscu* ‘(s)apercevoir ; remarquer’ (< *παρατηρῶ* ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 128), *zgîrlêscu* ‘écarquiller les yeux’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 129) et son doublet phonétique *azgîrlêscu* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 130). Environ 13 verbes intègrent la série des mots ayant comme valeur sémantique ‘veiller ; garder ; poursuivre’. Il s’agit de *avêgl’ũ* ‘veiller ; garder’ [< lat. *vig(i)lare* ‘veiller’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 131], *privêgl’ũ*

¹⁸ Tous ces variantes lexicales sont expliquées par des renvois circulaires.

¹⁹ Tous ces verbes sont définis par des renvois circulaires.

‘veiller’ [< lat. *pervig(i)lare* ‘veiller d’un bout à l’autre’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 132], *végl’iu* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 133), *vigl’édzũ* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 134) et *vleçũ* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 135)²⁰, *cărăulsescu* ‘être de garde, veiller ; faire sentinelle’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 136), *limirsescu* ‘séjourner, camper, guetter’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 137) et *limiryisescu* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 138), *păndixescu* ‘attendre ; guetter’ (< *παντέχω* ‘attendre, espérer’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 139), *păzescu* ‘garder ; surveiller’ (< bg. *pazja* ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 140) avec sa variante phonétique *pădzescu* (aperçue comme un « mot rare » ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 141) et lexicale *pizescu* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 142) et *păscu* ‘suivre des yeux, poursuivre’ (< lat. *pascere* ‘faire paître, mener paître’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 143). À part ces mots, on a identifié des formes verbales qui sont décrites par les sèmes [+ perception] [+ vue] [+ manière] : *aynăndipsescu* et *aynăncipsescu* ‘apercevoir ou regarder de loin’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 144), *ayru-mutrescu* ‘regarder sauvagement’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 145), *apre-avégl’iu* ‘(se) garder ; surveiller attentivement’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 146) et *păra-végl’iu* ‘trop surveiller’ (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 147), respectivement des locutions ayant le sens ‘observer’²¹ : *arrucu ócl’i* (voir *infra* l’Annexe, l’ex. 148) ou le sens ‘chercher’ : *căftu cu nutrita* ‘regarder qqch, regarder qqun’ (< lat. **cautare* ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 149), etc.

3. EN GUISE DE CONCLUSION

La présente étude nous a permis de relever quelques aspects concernant la dynamique des mots de la perception sensorielle dans la langue roumaine et dans le dialecte aroumain.

1) Le nombre élevé des vocables consignés (voir *supra* Tableau. *L’inventaire des mots de la perception sensorielle*) montre que le lexique de la perception n’est pas un lexique statique, mais surtout dynamique. Si dans le cas des mots illustrant le macro-champ de la perception sensorielle nous avons pu répertorier dans le LB^e 2 mots (rendus par 7 formes graphiques ; cf. Aldea 2017), 5 vocables dans le VRF et 19 mots dans le DDA, pour tous les micro-champs de la perception sensorielle l’analyse a relevée des données statistiques pertinentes. Ainsi, 35 formes graphiques verbales sont enregistrées dans le LB^e (dont 15 mots configurent le micro-champ de la perception visuelle, 8 vocables décrivent le micro-champ de la perception olfactive et 4 mots configurent chacun d’entre eux les micro-champs de la perception auditive, gustative et tactile ; voir Aldea 2017), 48 formes verbales substantivées sont consignées dans le VRF (dont 27 vocables illustrant la perception visuelle, 8 vocables appartenant au micro-champ de la perception tactile, 5 mots configurant le micro-champ de la perception olfactif et 3 mots présentant aussi bien les gustatifs, que les auditifs), tandis que 80 formes verbales sont enregistrées dans le DDA (dont 37 vocables appartient au micro-champ visuel, 21 vocables configurent le micro-champ tactile, 8 vocables décrivent le micro-champ auditif et finalement les gustatifs et les olfactifs, chacun d’entre eux présentant 7 mots).

2) Exceptés les micro-champs de la perception tactile et de la perception olfactive dont les mots prototypiques aussi bien dans le cas du roumain, que dans le cas de l’aroumain sont des emprunts au grec, pour tous les autres micro-champs, c.à.d. l’auditif, le gustatif et le visuel,

²⁰ Ces trois verbes tels *végl’iu*, *vigl’édzũ* et *vleçũ* sont définis circulairement par des renvois.

²¹ Le sème [+ perception] [+ vue] est présent aussi dans le contenu du verbe *căţăpăţescu* ‘observer, constater’ (< *καταπαῶ* ‘fouler aux pieds ; anticiper’ ; voir *infra* l’Annexe, l’ex. 150).

et surtout pour le macro-champ de la perception sensorielle les mots représentatifs sont hérités du latin.

3) Une large partie de ces verbes se trouve à la base d'autres mots, cela montrant leur capacité de dérivation, leur productivité lexicale²².

ANNEXE

- (1) Simțire. *v.s.* a simți, a primi uă impresiune prin me□ilocolū simțului : *a simți frigū, plăcere, durere.* – *fig. Ellū e viū a simți injuriile și facilū a le pardona.* – A cunósce, a remarca ; a zări, a înțelege, a judeca. – *A se simți, a se cunósce în que stare este. Sentir, se Sentir.*
- (2) Pricepere. *v.s.* A pricepe, a înțelege. *Concevoir, Préconcevoir.*
- (3) Percepere. *v.s.* A percepe, a primi saū a aduna óre quare veniturī, óre quare fructe. – A pricepe, a înțelege unū lucru. *Percevoir.*
- (4) Înțelegere. *v.s.* A înțelege, a pricepe unū lucru, uă idee ; a'ī petrunde înțelessulū, ideea dréptā ; a se domeri ; a cunósce, a descoperi motivulū, causa ; a'și face uă idee justā despre unū lucru conformū cu natura sé. *Comprendre. Înțelegī limba anglā ? Comprenez-vous l'anglais ? – Înțelegī ? Comprenez-vous. – înțelegēndu-se și... Y compris... – fārā a se înțelege și... fārā a se socoti, fārā a se numera și... Non compris... – A înțelege unū lucru, a-lū pricepe bine. Concevoir. – înțelegū queea que-mī spuī. Je conçois ce que vous me dites. Ellū înțelege lesne. Il conçoit facilement. – A înțelege, a pricepe, a cunósce din auđū. Entendre. – A se înțelege, a fi în înțelegere cu quine-va. s'Entendre. – A se înțelege, la persóna a treia este, saū a'și pricepe unulū altuia que spunū ; saū a auđi, a asculta unulū pe altulū ; saū a fi d'accordū, de concertū spre a face que-va ; saū a se pricepe singurū pe sine ; orī, qua unipersonalū, a se cunósce uă faptā, unū lucru, uă idee de sine, a nu fi de negatū quā aquea urmésā a fi așa. – Aquestia se înțelegū în limba francesā ; Nouīi căsătoriți nu se înțelegū între dinși ; în questiunea aquesta puterile s'au înțelegū. Aquestū frasū se înțelege lesne. Se înțelege quā va ploa. – A se înțelege spre a încela, veđi coludare.*
- (5) Aperceverare. *v.s.* A apercevera, a pricepe, a zări ; a descoperi ; a cunósce, a bāga de sēmā, a simți. *Apercevoir.* (Se conj : qua lucrare.)
- (6) Auđire. *v.s.* A auđi, a asculta. *Entendre. A auđi bine :* a avé auđiū bunū. *Entendre clair. A nu auđi bine :* a fi tare de urechī, a avé auđiulū stricatū. *Entendre dur. A auđi. Ouīr. Ați auđitū aquestū sgomotū mare ? Avez-vous ouī ce grand bruit ? Auđindu-se raportulū cutāruia :* Ouī le rapport d'un tel. (La infinit : face și Audere, Aude. *Se conj :* audū, auđi, aude ; audemū și auđimū, Audeți și auđiți, audū. – Auđiam și auđeam, Auđiași și auđeaī, Auđia și Auđea ; auđiamū și auđeamū, auđiați și auđeați, auđiaū și auđeaū. Auđiū, auđiși, auđi, auđirāmū, auđirați, auđirā. – etc.)
- (7) Ascultare. *v.s.* A asculta, a auđi ; a lua aminte, a da ascultare cui-va. – *Ecouter. – a asculta :* a auđi. *Entendre. A asculta liturgia, predica :* Entendre la messe, le sermon. *A asculta la quineva :* a'lū asculta cumū vorbește, cumū declamā, cumū cântā, etc : Entendre quelqu'un. *A asculta :* a se supune la voința, la ordinile cui-va. *Obéir, Obtempérer. A asculta și împlini uă rugāciune. Exaucer. În fine Dumneđeū ne a ascultatū :* ne a împlinitū dorințele. Enfin dieu nous a exaucé.
- (8) Gustare. *v.s.* A gusta, a cerca cu gustulū, a lua quāte pučinū în gurā spre a cunósce gustulū. *Savourer. A gusta, a mânca que va înaintea prînđiului, a dejuna. Déjeuner, saū a cerca dintr'ua beuturā orī mâncare spre a judeca despre gustulū que aū. Goûter. Gustați din aquestū vinū. Savourez ce vin. Ellū n'a vrutū nicī sâ-lū guste. Il ne voulut pas même en goûter. – Gustați din aquestū tutunū. Goûtez ce tabac. – fig. Aquesta este unū omū quare a gustatū tóte plăcerile. C'est un homme qui a goûté de tous les plaisirs. A gusta repaosulū, dulcețile somnului. Goûter le repos, les douceurs du sommeil. (Se conj. qua lăudare.)*

²² Pour les résultats obtenus dans le cas du LB^e, voir Aldea (2017). En ce qui concerne l'analyse de leur productivité lexicale dans le VRF et le DDA, celle-ci fera l'objet d'une prochaine étude.

- (9) Regustare. *v.s.* A regusta, a gusta din nou. *Regoûter.*
- (10) Degustare. *s.v.* A degusta, a gusta vinurile ; a cerca beuturile spre a le cunoște calitatea. *Déguster.*
- (11) Saporare. *v.s.* a savora, a judeca prin organul gustului despre bunătatea corpurilor; a gusta cu atenție și cu plăcere : *saporanți din aqueștă vină. Savourez ce vin. fig. A savora onorurile, plăcerile, flateria, a se bucura de aquește cu plăcere. Savourer les honneurs, les plaisirs, la flatterie.*
- (12) Mirosire. *v.s.* A mirosi, a atrage prin miros, a simți prin miros. *Odorer. Sentir. – Aquésta mirósă frumosă, mirósă urîtă, are miros frumos, dă un miros urît. Cela sent bon, sent mauvais. – fig. fam. Aquésta nu miróse bine, nu merge bine. Cela ne sent pas bon. – fig. Aquéștă propositie miróse a eresă, sémăná a fi eresă. Cette proposition sent l'héresi.*
- (13) Amirossire. *v.s.* A amirossi, a mirossi, a cunoște din miross.
- (14) Dulmecare. Veđi adulmecare.
- (15) Adulmecare. *v.ac* : A adulmeca, a mirossi dupe queva, a descoperi queva prin miross. Se đice de carnivore quândă ăa urma a queva cu nasul. *Fig* : a urmări, a căuta pe quineva ; a urmări planurile cu-va. *Flairer. A adulmeca vînatulă* : a mirossi urma lui. Halener.
- (16) Ulmare. *v.s.* a ulma, a lua urma prin miross, a căuta căinele vênatulă prin miross. *Sentir, Flairer.*
- (17) Pipăire. *v.s.* A pipăi, a pune mâna, a atinge abia de queva. *Tâter, palper, attoucher. – A pipăi, a dibui; a căuta dibuindă, pipăindă prin întunerică cu mâinele ori cu picioarele. Tâtonner. – Se ăa și în figurată: a cerca, a face cercare, a cerceta, a iscodi, a ispiti, a sonda. Tâter, Sonder.*
- (18) Repipăire. *v.s.* A repipăi, a recerca prin pipăire. *Retater, Retoucher.*
- (19) Palpare. *v.s.* A palpa ; a pipăi, a atinge ușoră cu mâna. *Palper.*
- (20) Bojbăire. *v.s.* A bojbăi, a căuta que-va prin întunerică, a dibui cu ochi închiși, a umbla cu ochi închiși în calle.
- (21) Dibuire. *v.s.* A dibui, a îmbla prin întunerică dibuindă; a cerca cu picioarele și cu mâinele spre a călca săă a merge cu siguranță. *fam.* A procede cu sfîllă săă nesiguranță. *Tâtonner.*
- (22) Atingere. *v.s.* A atinge, a ajunge, a lovi queva din depărtare; a atinge queva pe departe; atteinde. *A atinge inima*: a o mișca. *Toucher. A atinge*: a lovi. *Toquer. A atinge*: a pune mâna pe queva, la queva. *Toucher. A atinge*: a se atinge de vre ăă atribuțiune, de vre ăă îndatorire a cu-va. *Concerner.*
- (23) Măngăiare. *v.* și *s.* A măngăia, a sulagia, a ușura nevoile cu-va dându-ă que-va, ajutându-lă cu que-va. *Soulager. – A areta dragoste cu-va prin vorbe măngăiatore, încuragiatore ; a-lă consola. Veđi consolare. – A drăgosti, a linguși, a guguli ună copilă. Caresser, Mignoter ; Mijoter.*
- (24) Desmierdare. *v.s.* A desmierda, a mîngăia, a gîugili; a țină pe quineva pe brațe și a lă mîngăia prin vorbe drăgăstose, amoróse. *Mignoter. A se desmierda*: a se da plăceri și bucuriei qua ună copillă mîngăiată. Se *Mignoter. – A se bucura cu amoră și plăcere de pozițiunea sea fizică și morală. Se délecter; Se rejouir délicieusement.*
- (25) Gîugilire. *v.s.* A gîugili, a guguli, a mîngăia cu delicateță. *Dorloter, Caresser, Mignoter, Traiter délicament.*
- (26) Vedere. *v.s.* a vedé, a se uita cu ochi, a cunoște prin vederea ochilor : *vedă ună omă que vine, l'amă ve[]ută de departe. Je vois un homme qui vient, je l'ai vu de loin. – A vedé limpede, a vedé turbure etc. Voir clair, voir trouble, etc. – Đicemă quă ăă casă vede într'ăă grădină, într'ăă stradă, în locă quă, dintr'ăă casă se póte vedé în grădină, în stradă. Une maison voit sur un jardin, sur une rue. – A face visită: a merge săă vedă pe quine-va. Aller voir quelqu'un. – A pricepe, a înțelege: vedă bine quă me încéllă. Je vois bien qu'on me trompe. A îngriji: ună medică vede de ună maladă. Un medecin voit un malade. – Amenințiare: ilă voiă face săă vedă săă va vedé ellă cu quine se jócă, la quine se adressă, cu quine are a face. Je lui ferai bien voir à qui il se joue, à qui il s'adresse, à qui il a affaire. – Quătă veđă cu ochi, întendere quătă póte petrunde ochiulă. A perte de vue. – A vedé pe quine-va în visă, a-lă visa. Voir quelqu'un en songe. – A se vedé, a se uita la sine, a se privi; și a se întrevedé. se Voir, se regarder; se fréquenter.*

- (27) Abvedere. v.s. a abvedé, a învêța din vedere, a pătrunde cu vederea. (se conj: qua vedere).
- (28) Privire. v.s. a privi, a se uita, a aținti ochii pe queva. *A privi pe furișu. Regarder à la derobée.* – *A privi cu favoru, cu ochi bunî. Regarder favorablement, de bon oeil. A privi cu milă. Regarder en pitié.* – *A se privi, a se considera pe sine, a considera que-va pentru sine: ellu se privesce ca ursitu la mari destinate. Il se regarde comme reserve à de hautes destinées.* – *Aquesta de locu nu me privesce. Cela ne me regarde point.* – *A se privi unulū pe altulū. S'entre-regarder, s'envisager.* – *A privi que-va cugetându. 'regarder quelque chose en pensant'* Veđi contemplan. 'voir contemplation' – *A privi cu cōda ochiulu. Reluquer.*
- (29) Mijire. v.s. A miji, a închide ochii pe jumetate pentru ai aperi de uă pré mare lumină, sau spre a vedé lucruri mici mai bine. *Cligner.* – *A miji, a se uita cu cōda ochiulu, cu ochii închiși jumetate. Guigner.* – *A miji, a dormi cu ochii cam deschiși, a aromi, a moțai. S'assoupir.*
- (30) Observare. v.s. A observa, a băga în sēmă, a face bagare de sēmă ; a păzi, a împlini queea que este prescissu de lege, sau de regule. – A lua aminte, a priveghia vorbele, sau faptele cui-va. – A se observa, a'și face băgări de sēmă. – *A se observa, a se privi cu băgare de sēmă unulū pe altulū. Observer, s'observer.* (se conjugă ca lăudare).
- (31) Căutare. v.s. A căuta, a cerca, a ispiti, a umbla să afle, să găsescă que-va perdutū ori doritū. Chercher, Quêter. *Quine caută, găsescă : quine stâruesce, isbutesce, quine ostenesce, lucrésă ; agonisesce, capătă. En cherchant on trouve. A căuta să se însore : Chercher femme.* – *A căuta : a privi, a se uita la queva, la quine-va. Regarder. A căuta la quine-va cu ochi bunî : a privi cu bună voinția, cu dragoste la quine-va. Regarder quelqu'un de bon oeil. A căuta cu milă. Regarder en pitié. A căuta d'apropo lucrurile : a le îngriji, a le socoti bine. Regarder de près à toutes choses. A căuta de copii : Soigner des enfants. A căuta unū maladū : soigner un malade. Unū căine que caută bine: que mirôsă, adulmecă bine urmele vînatulu pînă îlu găsescă. Un chien qui quète bien.*
- (32) Încrucisare. v.s. A încrucisa ; a pune, a așeđa, a ținé crucișu. *A încrucisa brațele ; a le trece unulū peste altulū. Croiser les bras.* – *A încrucisa la quine-va, a se uita crucișu la quine-va, a se uita cu ochi reî la ellu, a'lū privi cu mânie. Regarder quelqu'un de mauvais oeil.*
- (33) Uitare. v.s. a uita, a perde suvenirea, aducerea-aminte de que-va. – A lăssa din nebagare de sēmă: *mi-amū uitatū mânușele. J'ai oublié mes gants.* – A omite: *n'a uitat nimicū spre a reuși. Il n'a rien oublié pour réussir.* – A perde usulū, obicînuinția: *a uita musica. Oublier la musique.* – *A-și uita datorita. Oublier son devoir, s'Oublier. Nu uitați pe saraci, ve rogū, locuțione cu quare se serve quine-va spre a cere pentru saraci. N'oubliez pas les pauvres, s'il vous plaît.* – *A uita, a scăpa din vedere. veđi omitere.* – *A se uita, a se lăssa pe sine uitării, a nu se îngriji, a se neglege. s'Oublier, tomber dans l'oubli de soi même.* – *A se uita quine este, a nu se mai cunósce pe sine. Oublier qui l'on est.* – *A se uita, a se părăssi, a nu mai fi în usu: cutare costumū s'a uitatū. Telle coutume s'est oblitérée.* – *A se uita, a privi, a contempla. Veđi privire, contemplan.*
- (34) Contemplan. v.s. A contempla, a privi, a considera, a lua în mare băgare de sēmă cu ochii sau cu mintea; a se gîndi adîncu; a admira. Contemplan. (Se conj. qua lăudare.)
- (35) Ațintire, adțintire. v.s. A aținti, a lua la țintă, la catare. Mirer. Fixer. *A aținti : a aspira, a năzui la unū que, spre que-va : la uă demnitate, etc : Aspirer, Mirer.*
- (36) Cătare. v.s. A căta, a ținti, a aținti, a lua în cătare. Mirer. *A căta oșele : a le privi în lumină spre a cunósce daca suntū prospete, ori clocite. Mirer des œufs.* – *A se căta în oglindă. Se mirer. unipers. Cată să lucrămū. Il faut travailler. Căta să fugă. Il fallait s'enfuir. Unū lucrătorū bunū căta să'lū preferămū înaintea quellu prostū. Un bon ouvrier doit être préféré à un mauvais.*
- (37) Ochire. v.s. A ochi, a visa, a ținti ; a pune, a îndrepta ochiulū pe que-va. Viser. – *fig. Ochescă cutare postū : ochiulū, speranția luī este la cutare funcțione. Il vise à tel emploi.* – *A ochi que-va : a pune ochii pe que-va. Prendre sa visée.*
- (38) Ochire. v.s. A ochi, a arunca uă cătătură de ochi asupra cui-va. *Ocillader.* – *A ochi ; a se uita cu cōda ochiulu, a privi pe furișu ; a privi cu uă lornetă, cu unū ochianū micū. Lorgner.*
- (39) Înochire. v.s. A înochi, a lua încătare ; a ochi, a ținti. *Pointer, Mirer, Viser.*
- (40) Affigere. v.s. A affige, a pironi ochii, a privi nemișcatū, îmmâmuritū la queva sau la quine-va.

- (41) Pironire. *v.s.* A pironi, a prinde que-va prin pironie. *Clouer. – fig.* Fixare, țintire : *a pironi ochiul unde-va, pe quine-va. Fixer ses yeux, sa vue, ses regards sur quelqu'un, sur quelque chose.*
- (42) Holbânire. Veđi holbare.
- (43) Holbare. *v.s.* A holba, a căsca ochiul admirându totu que vede. *Badauder ; Regarder tout avec une curiosité niaise.*
- (44) Sgăire. *v.s.* a sgăi ; a deschide, a face sgău. – A deschide, a casca. Se ȑice despre ochi cându-ı deschide quine-va prę multu și-ı fixesă pe que-va sau pe quine-va. *Ouvrir de grands yeux, fair de gros yeux. – A se sgăi, a se uita unde nu este permisu. Fixer quelqu'un effrontement.*
- (45) Chiorire. *v.s.* A chiori, a remâne fără unu ochiu, a perde unu ochiu. *Éborgner. fig. fam.* a închide dintr'unu ochiu și a vedé numaı cu unulu ori pentru a îndrepta uă liniă, a căta daca este dręptă, sau a privi pe quine-va cu desprecıu'regarder d'un œil en fermant l'autre pour vérifier un alignement, une surface plane, ou regarder quelqu'un avec méprise'. *Bornoyer.*
- (46) Zărire. *v.s.* a zări, a întrevedé, a vedé que va ca printr'unu lucru transparentu. – A se zări, a începe să se vedă que-va. – *fig.* A pricepe, a începe să înțelęgă, a descoperi. *Transparer, Apercevoir ; Découverte.*
- (47) Străvedere. *v.s.* a străvedé, a zări prin..., a vedé prin... *Voir, regarder à travers. – A se străvedé, a se vedé prin que-va rarū dincolo. Briller à travers, être transparent.*
- (48) Întrevedere. *v.s.* A întrevedé, a vedé abia, a zări, a vedé cu ochiul deschisı jumetate. – *A se întrevedé, a se vedé unulu cu altulu, a avé înfilnire cu quine-va ; a se visita, a-și face visită unulu altuia. Entrevoir.*
- (49) Ivire. *v.s.* A ivi, a se ivi. Veđi apparere. – *Diăa se ivesce, începe a se zări, a se areta. Le jour ne fait que poindre.*
- (50) Descoperire. *v.s.* A descoperi, a lua quea que acoperia unu lucru ori uă persônă. – *A descoperi : a isbuti să afle quea que se ținea ascunsu. – A declara, a spune quea que ținea quineva secretu. – A începe să zăręcă queva, să vedă din depărtare, de peu a înălțime. A afla, a găssi unu pâmintu, uă țeră. – A afla queva în sciinție, în arte, etc. – A lua capaculu sau învelișulu de pe queva. Découvrir. – A descoperi : a da de față. Veđi revelare. – A se descoperi : a eși de față, a se areta, a se dovedi. Déceler. Crima se descopere totu-d'a-una. Le crime se décelle toujours.*
- (51) Iscodire. Veđi spionare.
- (52) Spionare. *v.s.* a spiona, a iscodi, a pândi, a observa în secretu p equine-va sau faptele luı. – *A se spiona, a pândi unulu pe altulu, a se observa uniı pe alți. Epier, s'Épier. – A spiona, a servi de spionu. Espionner.*
- (53) Pândire. *v. și sub.* A pândi, a sta în pândă, a sta ascunsu într'unu locu neveđutu spre a surprinde și a omori sau a vătămă în or que modu pe quine-va. – A sta la pândă soldatulū spre a vedé miscările inamiculuı. – *fig.* A astepta, a căuta ocașie. – A astepta să înfilnescă pe quine-va. *Guetter, Embusquer, Aguetter. – fig. A pândi ocașiunea d'a face unu lucrū ; a pândi momentulu, clipa favorabilă. Guetter l'occasion de faire une chose ; guetter le moment, l'instant favorable.*
- (54) Sımtu², Sımtęscu (*mi*), vb. IV [...], simți, « sentir ; ressentir » [...]. – 1°. *Tęgă nu lă simțā mușuteăta* (Tęgă nu le simțea frumusețea) [...]; 2°. *simți' că 'și-alăsă ti tótuna sănătate* (a simțit că-și lasă pentru totdeauna sănătate, că-și ia rămas bun pentru totdeauna) [...]. V. *sintęscu, sı' mtu²* și sinonimul *adukęscu* 1°. – < lat. *sentire* „sentir ; se rendre compte”.
- (55) Sıntu¹ (*mi*), vb. IV [...]; *mi sıntu că nu-ı nıca moártă lilicea a li vreare* (mă simt (ımı dau seama) că încă nu e moartă floarea iubirii) [...]. – v. *sımtu*.
- (56) Sıntęscu, vb. IV [...] – v. *sımtu², sıntu¹*.
- (57) Sı' mtu² (*mi*), vb. IV [...] : *ómlu sı'mte di ma nainte bınlu* (omul simte de mai înainte binele) [...]; *cı'n'ıl'i nu nă sımți'ră* (cınıi nu ne-au simțit) [...]. – V. *sımtu²*.
- (58) Adukęscu (*mi*), vb. IV [...], înțeleg, simți, « 1°. comprendre – v. *nılég*; 2°. sentir – v. *sımtu²*; saisir [...] ». – 1°. *deåde si adukească a li Greacă* (dădu grecoacei să înțelegă) [...]; 2°. *lu-adukıră cı'n'ıl'i* (1-au simțit cınıii) [...]. – V. *dukęscu*, gr. *δουκώ* [...].
- (59) Dukęscu (*mi*), vb. IV – v. *adukęscu* [...]. – 1°. *dukeám un dor di sine* (șiteam un dor de sini) [...]; 2°. *eáte un om țe nu s'dukeăște* (e un om care nu se simte, e un nesimțitor); 3°. *dukęscu multu*

- îne* (presimt foarte bine) [...]; 4°. *amínát duki lúmea țe eáste* (tîrziu și-a dat seama ce e lumea) [...]; 5°. *atúmțea dukii carí eáste Gardáni* (atunci am înțeles cine e Gardani) [...]. – < alb. *dukem* „apparire, parere, sembrare”.
- (60) *Nîlég (mi)*, vb. III [...], înțelege, « comprendre » [...] Cuvînt rar. Sinonime : *acăkisésescu*, (*a*)*dukésescu*, *prîndu*. – Foneticește, normal : *nîlég*. – < lat. *intelligere* „comprendre”.
- (61) *Acăkisésescu (mi)*, vb. IV [...], înțelege : *nî'să nu puteá si acăkiseáscă* (dînsa nu putea să înțeleagă) [...]; *si acăkisi ayón'ea* (s-a înțeles repede) [...]. – v. *akicăsésescu*, *apucupésescu*.
- (62) *Kicăsésescu (mi)*, vb. IV [...], înțelege, « comprendre ; sentir » [...]. V. *acăkisésescu*, *kicăsésescu*, *apucupésescu* și *adukésescu*, *ayrăxésescu*, *l'eáú* 8°. – < ἀπεικάζω „comprendre”.
- (63) *Kicăsésescu (mi)*, vb. IV [...] – v. *akicăsésescu*.
- (64) *Prîndu¹ (mi)*, vb. III și II [...], prinde, « 1. comprendre [...] » [...]. – 1° : *prîndu* (înțeleg) [...] (Muscopole : sens rar) [...]; *nu nă prinsésși țîne* (nu ne-ai înțeles bine) [...] – sinonime : *adukésescu* 1°, *l'eáú* 8°, *nîlég* ; [...].
- (65) *Açrăxésescu*, vb. IV [...], înțelege, « comprendre ; sentir » [...]. V. *adukésescu*, *akicăsésescu*. – < ἀρροικῶ „entendre”.
- (66) *Acățú (mi)*, vb. I [...], agăța, prinde etc. « [...] 7°. comprendre [...] » [...]; 7° : *nu l'î-acățá mîntea* (nu-i prinde mîntea, nu pricepe) – v. *tal'îú* 4° ; [...] – < lat. **accaptiare*.
- (67) *Apucupésescu*, vb. IV [...], înțelege, « comprendre » : *tuț apucupím* (toți înțelegem) [...]. E deformarea gr. ἀπεικάζω – cf. *akicăsésescu* –, în contaminare cu alb. *kupëtonj* „capire”.
- (68) *Bag (mi)*, vb. I [...], băga, « [...] 9°. comprendre [...] » [...]; 9° : *băgát țivá tu córnu i nu ?* (ați reținut, ați înțeles ceva sau nu ? ; [...]. – < ?.
- (69) *Tal'îu (mi)*, vb. I [...], tăia, « [...] 4°. comprendre [...] » [...]; 4° : *fă cumu ț' tál'e căplu* (fă cum te taie capul) [...]. – < lat. *taliare* „spalten, schneiden”.
- (70) *Afét* (nord), vb. I, fâta « mettre bas, agneler, vêler ; comprendre » [...]; *lipseá s' ț' afeátă mîntea* (trebuia să te taie capul) [...]. – V. *fet²*.
- (71) *Fet² (mi)*, vb. I [...], fâta « [...] ; 4°. comprendre » [...]; 4° : *nu-l'î feátă căplu* (nu-l (nu o) taie capul) [...]; *nu-ț feátă mîntea* (nu-ți trece prin gînd) [...]. V. *afét*. – < lat. *fetare* „pondre”.
- (72) *L'eáú (mi)*, vb. I [...], lua, « [...] 7°. entendre ; 8°. Comprendre [...] » [...]; 7° : *s' lómu di ureácl'e* (să ascultăm) [...] – v. *ascúltu* 2° ; 8° : *l'eá n yie* (pricepe repede) [...]; *nîți préșfîl'î nu l'eá di urécl'i* (nici preoții nu înțeleg) [...]; *dól'i fraț gupîșán'î l'ea di urécl'i cum sta luguría* (cei doi frați gopeșeni pricep cum stă chestiunea) [...] – v. *acățú* 7°, *adukésescu* 1°, *acăkisésescu*, *nîlég*, *ocl'îu* 5°, *ureácl'e* 2° etc. [...] – < lat. *levare* „alléger, élever en l'air, lever”.
- (73) *Ávdu (mi)*, vb. IV [...], auzi, « 1°. ouîr ; 2°. entendre [...] » [...]. – 1° : *prit cupáče si-ávde-aróput* (printre stejari se ropot) [...]; 2° : *ávdzî-mi, mul'eáre* (auzi-mă, (ascultă-mă, înțelege-mă), femeie) [...]; *cî'ndu nu si-ávdu furí, atúmțea s' ti-avégl'i di nîșî* (cînd nu se aud (nu se vorbește de) furi, atunci să te păzești de dînșii) [...]. Sinonim : *dăguésescu*. – < lat. *audire* „entendre ; ouîr”.
- (74) *Dăguésescu* (nord) vb. IV [...], auzi, « ouîr, entendre » [...]. V. *dăcuire* și sinonimul *ávdu*. – alb. *dëgjónj* „sentire, udire”.
- (75) *Ascúltu*, vb. I [...], asculta, « 1°. écouter ; [...] » [...]. – 1° : *noî ascultám dúpă búčium* (noi ascultăm în dosul bușteanului) ; [...] – < lat. *ascultare, auscultare* „écouter, obéir”.
- (76) *Acúmpăr (mi)*, vb. I [...], cumpăra, « [...] 2°. écouter, prêter l'oreille – v. *ascúltu* » [...]; 2° : *tîne nu zburá, acúmpără* (tu nu vorbești, ascultă). [...] – < lat. *comparare* „procurer, acheter”.
- (77) *Čiulésescu (mi)*, vb. IV [...], ciuli, tăia, « [...] 4°. ouîr, entendre [...] » [...]; 4° : *čîuleáște di dipárte* (aude, simte de departe) [...]; *cî'ndu čîulí că si-apróáke oára s' creápă tufékea* (cînd a simțit că se apropie ora *ca* să detune pușca, să înceapă lupta [...]; *s' čîulím cum si-ascálnă' inima tu plătáre* (să luăm seama, să pricep cum inima se agăță în spate [...]; *čîuleá ncoá* (ciulește, ascultă încoace) [...].
- (78) *Pára-ávdu*, vb. IV « entendre trop » : *nu paraávdu* (nu prea aud) – cf. gr. παρακούω.
- (79) *Pára-(a)scultáre* [...], a asculta mult « écouter trop ; se soumettre entièrement » [...].

- (80) Gústu², vb. I [...], gusta, « goûter » [...]; *cî'ndu gustă' máyirlu – fârmác !* (cînd a gustat bucătarul – otravă !) [...]; *fi si-l'î dăm ? fi să gustă'm ?* (ce să-i dăm ? ce să gustăm ?) [...]. V. *ngústu*. – < lat. *gustare* „goûter”.
- (81) Ngústu², vb. I [...], dejuna, « déjeuner, prendre le repas du matin » [...]; *yínu si ngustă'm* (vino să dejunăm). – V. *angústu², gústu² și ngustédzú²*.
- (82) Angústu², vb. I, gusta, « goûter » – v. *ngústu²*.
- (83) Ngustédzú², vb. I [...] – v. *ngústu²*.
- (84) Mîșcăturdzú (*mi*), vb. I [...], îmbuca; îmbucătăfi, « emboucher; manger [...] » [...]. – 1°: *mîșcăturdzú și sculăț-vă* (îmbucafi și sculafi-vă) [...]. – < *mîșcătúră*.
- (85) Ambúc, vb. I [...], îmbuca, « emboucher; manger » [...]. – V. *mbuc*.
- (86) Mbuc, vb. I [...] – v. *ambúc*. – < lat. **im-buccare*.
- (87) An'îurzescu (*mi*), vb. I [...], mirosi, « 1°: répandre de l'odeur; 2°: sentir, flairer » [...]. – 1°: *an'îurzeáște pí'nea mórtu* (pîinea miroase a om mort) [...]; *cárnea acăță' si si-an'îurzeáscă* (carnea începu să miroasă); *s' duc jilíte și-u-an'îurzescu* (se duc cele întristate (îndoliate) și o miros) [...]; 2°: *an'îurzeáște prumuveáră* (se simte (miroase a) primăvară); *lu-an'îurzíră* (l-a simțit) – v. *adukésu* 2°. – V. *arn'îurzescu*. – < *μυρίζω* „sentir (bon, mauvais)”.
- (88) An'îurdzescu, vb. IV [...] – v. *an'îurzescu*.
- (89) Arn'îuzescu [...]; *arn'îuzéști cașú* (miroși a brînză); *arn'îuzít-lu □ine* (adulmecați-l bine); *arn'îuzíre greáúă* (miros greu); *tor arn'îuzít* (urmă adulmecată). – V. *an'îurzescu, -zíre, -zít*.
- (90) N'îurzescu, vb. IV [...]; *n'i n'îurzí* (mi-a mirosit; am simțit, am bănuít) [...]. – V. *an'îurzescu, an'îurzíre*.
- (91) Muscuvulsescu, vb. IV [...], parfuma, « embaumer; répandre une odeur suave; sentir bon » [...]; *muscuvulseá lóclu* (parfuma pămîntul) [...]. – < *μο□χοβολῶ* „~”.
- (92) Úlmic, vb. I [...], adulmeca, « flairer, suivre à la piste » [...]; *ní'să băgá ureácl'ea, ulmicá și, apóia, hírlu fúne* (dînsa punea (trăgea cu) urechea, adulmeca și, apoi, firul devenea (îl făcea) funie) [...]. < ?.
- (93) Ahuléscu (*mi*), vb. IV [...], sufla; pipăi, « 1°: tâter; 2°: toucher [...] » [...]. – 1°: *cum în gúrá si-ahuléscu* (cum se pipăie în gură) [...]; *s' videá, s' ahuleá* (se vedeau, se pipăiau) [...]; 2°: *ahuleá-l cu veárga* (atinge-l cu varga) [...]. – < *χουχ(ου)λίζω* „souffler (chaud)”.
- (94) Huhuléscu, vb. IV, pipăi, [...] – v. *ahuléscu*.
- (95) Păspătescu, vb. IV [...], pipăi, « tâtonner, palper » [...]. V. *pusputésu*. – < *πα□πατεύω* „~”.
- (96) Pusputescu, vb. IV [...]; *si pusputí tu șileáfe* (se pipăi în seleaf) [...]; *pusputí văr'ile* (a pipăit bărcile) [...]; *acățăi s' pusputésu ínima* (începui a pipăi inima) [...]. – V. *păspătescu* și :
- (97) Pusputipsescu, vb. IV [...] – v. *pusputésu*.
- (98) Pușputescu, vb. IV [...], mîngîia, « caresser » [...]. Sinonime: *hăiđipsescu* etc. – Același cu *pusputésu* ?
- (99) Cîrtescu (*mi*), vb. IV [...], atinge, « 1°: toucher (à), atteindre [...] » [...]. – 1°: *nís nífi nu s' cîrteá di eá* (dînsul nici nu se atingea de ea) [...]; *s' nu cîrtéști di lucrile a meále* (să nu te atingi de lucrurile mele) [...]. – Cf. alb. *qërtónj* „ammonire”, bg. *kürtja* „arracher” și dr. *cîrti*.
- (100) Acúndin (*mi*), vb. I, atinge, « atteindre »: *eará si acúndină Pólea tu lócurile di Anθína* (era să atingă Constantinopolul în regiunile Atenei) [...] – v. *acúmtin² și acúntin*.
- (101) Arăčescu (*mi*), vb. IV [...], a atinge ușor, « atteindre légèrement » [...]. – V. *aričescu*.
- (102) Aričescu, vb. IV [...] : *gugóșul șiură și mași u-aričéște* (glonțul șuieră și numai o atinge ușor) [...]. – v. *arăčescu*. – < ?
- (103) Čimșescu, vb. IV [...], a atinge ușor, « toucher légèrement [...] » [...]. V. *čimčescu* și *čupurtescu*. – < ?
- (104) Čimčescu [...] – v. *čimșescu, -șire*.
- (105) Čupurtescu, vb. IV [...], a atinge ușor, « toucher légèrement » [...]. Sinonim: *čimșescu*. – < ?
- (106) Dizn'érdu¹ (*mi*), vb. I [...], dezmierda, « cajoler, dorloter, caresser » [...]; *il'î dizn'irdă' pérceá* (i-a mîngîiat pletele) [...]; *púl'i... dizn'eárdă mușiteáța* (păsările... desfată frumusețea) [...]. Sinonime: *hăiđipsescu, zdrudescu*. – < lat. **dismerdare* < *merda*.

- (107) HăiΔipsescu (*mi*), vb. IV [...], răsfața, « caresser, choyer » [...]; *vimt di seară l-hăiΔipseá* (vînt de seară îl mîngîia) [...]. V. *cănăkipsescu, dizn'érdu, gălinisescu, pușputescu*. – < χαϊδεύω „~”.
- (108) Zdrudescu (*mi*), vb. IV [...], mîngîia, « caresser; dorloter – v. *dizn'érdu* » [...]; *zdrudîț-vă* (alintați-vă); *lámnea... si zdrudeá cu nîs* (zmeoaica... se îndrăgostea cu el) [...].
- (109) Gălinisescu (*mi*), vb. IV [...], răsfața, « câliner, se dorloter » [...].
- (110) Guğileșcu, vb. IV [...], mîngîia, « caresser, câliner » [...]; *u guğileáște* (o giugiulește) [...].
Sinonime : *gălinisescu, hăiΔipsescu*. – < ?
- (111) Cănkipsescu (*mi*) vb. IV [...], alinta, « cajoler ». V. *hăiΔipsescu*. – < κατακεύω „caresser”.
- (112) Adíl'îu, vb. I [...], respira etc., « [...] 4°. caresser ». [...] ; 4° : *cu fîcîórîl'i cuvintá ș' l'i-adil'eá* (vorbea cu copiii și-i mîngîia) [...].
- (113) Asbún (*mi*), vb. I [...], consola, « consoler; caresser » [...]; *va lu asbuná'm* (îl vom împăca). [...] .
– < lat. **ex-bonare* (< *bonus* „bon”).
- (114) Ved (*mi*), vb. II [...], vedea, « voir; chercher; examiner; soigner » [...]. 1°. *cum mi vedz și cum ti ved* (cum mă vezi și cum te văd) [...]. – < lat. *videre* „voir”.
- (115) Mutrésçu (*mi*), vb. IV [...] privi, « 1°. regarder; observer [...] » [...]. – 1° : *mutreá nsus, mutreá nçîos* (uită-te în sus, privește în jos) [...]; *mutreá çîne* (ia seama bine) [...]. – V. *mtrésçu, mundrésçu*. – < vsl. *motriti* „spectare”.
- (116) Mtrésçu, vb. IV : *Fúlga treámburá și mtreáște* (Fulga tremură și privește) [...] – v. *mutrésçu și ved*.
- (117) Mundrésçu, vb. IV [...] – v. *muntrésçu* [...].
- (118) Muntrésçu (*mi*), vb. IV [...] ; *mi muntreá* (mă privea) [...] ; *cu ócl'i nu muntreáște* (nu privește cu ochi) [...] – v. *mutrésçu*.
- (119) Brésçu (*mi*), vb. IV [...], privi, « regarder; soigner » [...] ; *cî'ndu breáște, țe să-l'î veádă ócl'i'l'i ?* (cînd se uită, ce să-i vadă ochii ?) [...] ; *breá-mi cu únlu, s' ti brésçu cu dól'i* (privește-mă cu unul (cu un ochi), ca să te privesc cu cei doi *ai mei* [...]. – V. *bruésçu, burésçu*¹.
- (120) Mbrésçu, vb. IV [...] – v. *brésçu* [...].
- (121) Bruésçu, vb. IV [...], privi, « regarder » [...] ; *ișî fricá' ócl'il'î și brui s' veádă* (iși frecă ochii și privi să vadă) [...] ; *treámburî ma bruéști la eále* (tremuri dacă te uiți la ele) [...]. V. *brésçu* și sinonimul *mutrésçu* [...]. – < alb. *mbronj* „guardare”.
- (122) Burésçu¹, vb. IV [...], privi, « regarder » [...] . V. *brésçu, bruésçu*.
- (123) Alinčésçu (*mi*), vb. IV – v. *alănčésçu* – « 1°. apparaître; surgir [...] » [...]. – 1° : *Scrooğe, n'iclu, s' alinčî máre* (Scrooge, micul, apăru mare) [...] ; *s' alinčî n cále* (apăru în drum) [...] ; *si-alinčî 'nă seárá* (apăru într-o seară) [...]. – < vsl. *ličiti* „nunciare; evulgare”.
- (124) Alănčésçu (*mi*), vb. IV [...], apărea, « apparaître; surgir » [...] ; *fúrîl'i... si-alănčîră* (hoții... apărură) [...] . – V. *alinčésçu* (și ea, formă nordică).
- (125) Andzámédzû, vb. I [...], fîșni, « [...] 2°. apparaître » [...] ; 2°. *cî'te un tricátör țe andzámá tu lócurîle ațeále* (cîte un trecător ce apărea în locurile acele) [...] ; *cî'te ví'rnă cărváne andzámá la Crúțe* (cîte vreo caravană apărea la Cruce) [...] ; *di cum andzámá' sívdá'lu* (de cum (imediat ce) se ivi iubirea) [...].
- (126) Andzărăescu (*mi*), vb. IV [...], zări, « apercevoir au loin; entrevoir » [...] ; *si-andzărăé dzénurîle* (se zăreau creștetele) [...] ; *nu pára-andzărăéște* (nu prea zărește, nu prea vede). V. *ndzărăescu*. – < *dzäre*.
- (127) Ndzărăescu, vb. IV : *mașî un' oará lu ndzărî* (numai o dată l-am zărit) [...] – v. *andzărăescu*.
- (128) Părătirsescu (*mi*), vb. IV [...], observa, « (s')apercevoir; remarquer » [...] . – < παρατηρῶ „~”.
- (129) Zgîrlésçu, vb. IV [...], zgîi, « écarquiller les yeux » [...] ; *aúșûlu zgîrlí ócl'il'î* (bătrînul a zgîit ochii) [...] . – < ?.
- (130) Azgîrlésçu, vb. IV [...] ; *azgîrléá-ț ócl'il'î* (zgîiește-ți ochii) – v. *zgîrlésçu* și *dzif*.
- (131) Avégl'îu (*mi*), vb. I [...], veghea, « veiller; garder » [...] ; *el'î aveágl'e tu coácá* (ei veghează la curmătură). – < lat. *vig(i)lare* „veiller”.

- (132) Privégl'îu, vb. I [...], priveghea, « veiller » [...]; *băgă' s' priveágl'e* (a pus să privegheze) [...]. V. *avégl'îu*. – < lat. *pervig(i)lare* „veiller d'un bout à l'autre”.
- (133) Végl'îu (*mi*), vb. I [...] – v. *avégl'îu* și *vle□îu*. [...] – V. și *vigl'édzû*.
- (134) Vigl'édzû, vb. I [...] – v. *végl'îu*.
- (135) *Vle□îu* (*mi*), vb. I [...] ; și *la' se vleá□e vétea a lor spăstriț* (și, curați, lasă să păzească ființa lor) [...] – v. *végl'îu* și *vécl'îu*².
- (136) Cărăulsescu, vb. IV [...], a sta de veghe, « être de garde, veiller ; faire sentinelle » [...]; *nutrîta a l'eî cărăulseáste* (privirea ei stă de veghe) [...]. – < *cărăúle*.
- (137) Limirsescu, vb. IV [...], a pîndi în ascunzătoare, « séjourner, camper, être au guet dans sa retraite » : *limirseá trîșt Șeáciște* (pîndea în ascunzătoare tocmai la Șeaciște) [...]. – V. *limiryisescu*.
- (138) Limirîisescu, vb. IV – v. *limirsescu* [...].
- (139) Pândixescu, vb. IV [...], pîndi, « attendre ; guetter » : *a, om, și pândixesti si nkirđăsesti tutîpute* (hei, omule, care sperii (pîndești) să cîștigi averi) [...]. – < *παντέχω* „attendre, espérer”.
- (140) Păzescu (*mi*), vb. IV [...], păzi, « garder ; surveiller » [...]. V. *pădzescu*, *pizescu* și sinonimul *avégl'îu*. – < bg. *pazja* „~”.
- (141) Păzescu [...] (cuvînt rar) [...] – v. *păzescu* [...].
- (142) Pizescu (*mi*), vb. IV : *pizîndaluî 'nă flâmbură* (păzind un drapel) [...] – v. *păzescu*.
- (143) Păscu, vb. III și II [...], paște « (faire) paître ; chercher ; suivre des yeux, poursuivre ; cueillir » [...]; 3°. *șî-păști ôcl'il'î divarlîga* (își poartă privirile în jur) [...]; 4°. *pî'nă s' n'i păscu puțî'n ôcl'il'î divarlîga* (pînă să-mi rotesc puțin privirile în jur) [...]; 5°. *ôcl'il'î a lui păscură n'irăț di pătrule pă'rîf* [...] ; 6°. *l-păscu di únă oără* (îl urmăresc (îl spionez) de o oră) [...]. – < lat. *pascere* „faire paître, mener paître”.
- (144) Açnândipsescu, açnân□ipsescu, vb. IV [...], a privi contemplînd, « apercevoir ou regarder de loin » [...]; *Armâ'nă aynândipseáste* (se uită de departe la o aromână) [...] ; *aynân□ipsînda că'l'îurîle* (privind în contemplare drumurile) [...].
- (145) Açru-mutrésu (*mi*), vb. IV [...], a privi sălbatic, « regarder sauvagement » [...].
- (146) Apre-avégl'îu (*mi*), vb. I [...], preapăzi, « (se) garder ; surveiller attentivement » : *si s' apreaveágl'e di Gîoîa* (să se preapăzească de Joia) [...].
- (147) Pára-végl'îu [...], a veghea mult, « trop surveiller » [...].
- (148) Arrúcu (nord), vb. I : *arrúcu ôcl'i* (aruncă privirile) [...] – v. *arúc*.
- (149) Căftu (*mi*), vb. I [...], căuta, « 1°. chercher [...] ». – 1° : *țe căftășî aflășî* (ce ai căutat ai găsit) ; *l'î-căftă mîntea* (îi cercetează gîndul) [...] ; *dól'i s' căftă cu nutrîta* (amîndoi se cercetează cu privirea) ; [...] – < lat. **cautare*.
- (150) Cătăpățescu, vb. IV [...], încerca, « observer ; constater ; essayer » [...]. – < *καταπαῶ* ‘fouler aux pieds ; anticiper’.

BIBLIOGRAPHIE

- Aldea 2017 – Maria Aldea, « L'expression de la perception dans le Lexicon de Buda (1825) », in *Écho des études romanes*, XIII, no 1, pp. 11-28.
- Aldea 2018 – Maria Aldea, *Les mots de la perception au XIXe siècle : le Vocabularu romano-francesu [Vocabulaire roumain-français] de Ion Costinescu (Bucarest, 1870)*, Communication donné au Colloque international de Sciences du langage *La Perception en langue et en discours* (3e éd.), tenu à Opole, les 26-28 avril 2018.
- DDA – Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974.
- DER – Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Saeculum I.O., 2007.

- Dima 2002 – Gabriela Dima, *Verbele sentiendi în limbile engleză și română*, Galați : Editura Fundației Universitare « Dunărea de Jos ».
- EER – *Écho des études romanes*, vol. XIII, 2017, nr. 1.
- LB^c – Aldea, M. (sous la direction de), *Lexicon românescu-latinescu-ungurescu-nemțescu [...] Seu Lexicon valachico-latino-hungaricogermanicum [...]*, Budae, Typis et Sumtibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1825. Édition électronique de Maria Aldea, Daniel Corneliu Leucuța, Lilla Marta Vremir, Vasilica Eugenia Cristea, Adrian Aurel Podaru. Cluj-Napoca, 2013. Disponible à l'URL : <https://doi.org/10.26424/lexiconuldelabuda>.
- Manea 2001 – Dana Manea, *Structura semantico-sintactică a verbului românesc. Verbele psihologice*, București, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice din București.
- MDA – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Micul dicționar academic*, vol. I. A–Me, 2010; vol. II. Mi–Z, 2010, București, Univers Enciclopedic Gold.
- Nicula 2012 – Irina Nicula, *Modalități de exprimare a percepțiilor fizice. Verbele de percepție în limba română*, București, Editura Universității din București.
- Saramandu 2014 – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, volumul I, editor : Manuela Nevaci, București, Editura Academiei Române.
- Seche 1966 – Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I. *De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică.
- Seche 1969 – Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. II. *De la 1880 până astăzi*, București, Editura Științifică.
- VRF – Ion Costinescu, *Vocabularu romano-francesu*, lucratu dupe Dicționarulu Academiei Francese dupe alu lui Napoleone Landais și alte Dicționare latine, italiene, etc. Vol. I–II. Bucuresci, Tipographia Naționala Antreprenor C.N. Rădulescu, 1870.

*Universitatea Babeș-Bolyai
Cluj-Napoca, Facultatea de Litere
Str. Horea 31, Cluj-Napoca*

O PARALELĂ FOLCLORICĂ BULGARO-AROMÂNĂ

VASILKA ALEKSOVA

Printre numeroasele cercetări ale renumitului lingvist român prof. Nicolae Saramandu, dedicate aromânilor și aromânei, prezintă o valoare deosebită și publicațiile despre folclorul și obiceiurile aromâne. Într-o lucrare scrisă în colaborare, Domnia Sa s-a ocupat de obiceiurile de nuntă și folclorul legat de ele la grămosteni (Caraiani, Saramandu 1982). Cu respect față de contribuțiile Domniei Sale și în acest domeniu, aș vrea să mă opresc aici la un foarte frumos cântec de nuntă aromânesc care are multe puncte comune cu textul unui cântec popular bulgar.

Textul aromânesc este redat aici după o culegere de poezie populară (Iorgoveanu-Dumitru, ed. 1978: 156–159). Îl reproduc exact cum apare acolo, împreună cu transpunerea, dată de editor, în dacoromână.

– Nu-*ni* ti-arîde, feată, lea *nică*,
Nu *v'inu* la noi!
La noi și-are *múnti-análtu*
Nu va-s *pófi* ta-s *tréfi*!
– *Piturnícl'e* va-*ni* mi *fácu*
S-*múntili* va-l *trécu*
Și-io la voi va-*ni* *v'inu*
Ti *miráchea* ta,
Ș-*dí* *sivdáia* ta!
– Nu-*ni* ti-arîde, feată, lea *nică*,
Nu *v'inu* la noi!
La noi și-are *aríuⁿⁱ mări*
Nu va-s *pófi* ta-s *tréfi*!
– *Péscu* va-*ni* mi *fácu*, lai *gióne*,
Ș-*aríúlu* va-*ni* *trécu*,
Și-io la voi va-*ni* *v'inu*!
Ti *miráchea* ta,
Ș-*dí* *sivdáia* ta!
– Nu-*ni* ti-arîde, feată, lea *mșeátă*,
Nu *v'inu* la noi!
La noi și-are *soácră-aráuă*
Nu va-s *pófi* ta-s *tréfi*!
– *Soácră-aráuă*, ș-*nóra* *búnă*,
Ș-*doáule* va-s *trítem*,
Și-io la voi va-*ni* *v'inu*, lai *gióne*,
Ti *miráchea* ta,
Ș-*dí* *sivdáia* ta! (*Culeasă de la Maria Iorgoveanu*)

– Nu te-*ncrede*, fată *mică*,
Nu veni la noi!
Pîn' la noi e-un *munte-nalt*,
N-ai să *poți* să-l *treci*!
– Mă voi face-o *potírniche*,
Peste *munte* am să *trec*,
Și la voi tot am să *vin*,
Doar de *dorul* *tău*,
Doar de *dragul* *tău*!
– Nu te-*ncrede*, fată *mică*,
Nu veni la noi!
Pîn' la noi este-un *rîu mare*,
N-ai să *poți* să-l *treci*!
– *Pește*-am să mă *fac*, *iubite*,
Rîul *îl* voi *trece*,
Și la voi tot *vin*!
Doar de *dorul* *tău*,
Doar de *dragul* *tău*!
– Nu te-*ncrede*, fată *mică*,
Nu veni la noi!
La noi este *soacră* *rea*,
N-ai să te-*nțelegi* cu ea!
– *Soacră* *rea* și *noră* *bună*,
Ne-*nțelegem* *împreună*!
Eu la voi tot *vin*, *iubite*,
Doar de *dorul* *tău*,
Doar de *dragul* *tău*!

O variantă a acestui cântec am găsit și într-o altă culegere (Caranica, ed. 1937: 27). Diferențele cu varianta dată mai sus sunt puține. În strofa a treia, în loc de *arîuși mări* apare *vale largă* și nu există refrenul: *Ti mirăchea ta, Ș-di sivdăia ta!*

În partea de sud și sud-vest a Bulgariei, mai ales în regiunea muntelui Pirin (ca și în Republica Macedonia de Nord), este răspândit un cântec popular cu text asemănător celui aromânesc, deși melodia este diferită¹. Acest cântec cu o melodie frumoasă este cunoscut acum în toată țara, fiindcă îl interpretează mulți cântăreți, este foarte iubit și cântat la diferite concerte și la petreceri, dar nu intră în repertoriul nunții tradiționale. Apare în diferite variante și, realizat de interpreți din regiuni diferite, și-a pierdut unele particularități dialectale, iar altele au rămas. Reproduc aici (cu traducerea mea în română) una dintre cele mai cunoscute variante (care apar într-un mare număr de site-uri pe Internet), luată dintr-o publicație recentă (Тодорова-Радионова 2018: 35–36), deși mă îndoiesc că este cea autentică.

Назад, назад, моме Калино

– Назад, назад, моме Калино,
немой да одиш подир мен,
че у назе има гора висока,
не ке можеш да я преминеш.
– Ке се престорам на сокол пиле
и пак при тебе ке дойда.
Гора ке прелитам,
пак при теб ке дойда,
вечно твоя ке бидам.
– Назад, назад, моме Калино,
немой да одиш подир мен,
че у назе има река дълбока,
не ке можеш да я препливаш.
– Ке се престорам на риба мрена
и пак при тебе ке дойда.
Река ке препливам,
пак при теб ке дойда,
вечно твоя ке бидам.
– Назад, назад, моме Калино,
немой да одиш подир мен,
че у назе има трева висока,
не ке можеш да я преминеш.
– Ке се престорам на люта змия
и пак при тебе ке дойда.
Трева ке преминам,
пак при теб ке дойда,
вечно твоя ке бидам.
– Назад, назад, моме Калино,
немой да одиш подир мен,

Întoarce-te, întoarce-te, fată Kalina

– Întoarce-te, întoarce-te, fată Kalina,
Nu veni după mine,
Că la noi este munte înalt,
N-ai să poți să-l treci.
– Mă voi face pasăre șoim
Și tot la tine vin.
Peste munte am să trec,
Și tot la tine vin,
Veșnic a ta voi fi.
– Întoarce-te, întoarce-te, fată Kalina,
Nu veni după mine,
Că la noi ieste râu adânc,
N-ai să poți să-l treci.
– Mă voi face pește mreană
Și tot la tine vin.
Râul o să-l trec,
Și tot la tine vin,
Veșnic a ta voi fi.
– Întoarce-te, întoarce-te, fată Kalina,
Nu veni după mine,
Că la noi este iarbă înaltă,
N-ai să poți s-o treci.
– Mă voi face șarpe iute
Și tot la tine vin.
Iarba o s-o trec,
Și tot la tine vin,
Veșnic a ta voi fi.
– Întoarce-te, întoarce-te, fată Kalina,
Nu veni după mine,

¹ Cântecul aromânesc se poate auzi la <https://www.youtube.com/watch?v=a-fQXqfKNso> (văzut la 05.05.2021); cel bulgar – de exemplu la <https://www.youtube.com/watch?v=ewPGYYdfxhw> (05.05.2021)

че у назе имам убава жена
и две-три дребни дечиня.
– Ке се престорам на църна чума
и пак при тебе ке дойдам.
Жена ке уморам,
дечиня ке гледам,
вечно твоя ке бидам.

Că la noi am soție frumoasă
Și doi-trei copilași.
– Mă voi face ciună neagră
Și tot la tine vin.
Pe soție am s-o omor,
Pe copii am să-i cresc,
Veșnic a ta voi fi.

Deși există unele deosebiri între textul aromânesc și cel bulgar, deosebiri la care ne vom opri mai jos, totuși, ele seamănă mult. Notez la început asemănările principale, care fac impresie și la o primă lectură: 1) este vorba de două cântece de dragoste, în care sentimentul exprimat este foarte puternic; 2) rolul fetei nu este pasiv, tânăra îndrăgostită e gata să treacă obstacole ca să-și urmeze iubitul; 3) primele două obstacole sunt identice – munte înalt, râu adânc; 4) acestea vor fi depășite în mod similar prin metamorfozarea fetei în pasăre și apoi în pește; 5) structura textelor este identică – dialog între cei doi îndrăgostiți cu replici aproape identice: băiatul vrea să oprească fata, arătându-i greutățile care o așteaptă dacă merge după el, fata îi răspunde cum le va birui de dorul lui. Obstacolele pomenite descriu, pe de o parte, zona în care trăiesc tinerii – munți înalți, râuri adânci, iar pe de altă parte, marchează și granițele spațiului cunoscut, binefăcător.

În structura textului bulgar prezentat aici (și cântat cel mai des în ultimă vreme, cu mici diferențe, la diferite concerte) apare un obstacol în plus – iarbă înaltă, care poate fi eliminat prin transformarea fetei în șarpe. Într-un fel aceasta vine în dezacord cu modelul numărului trei, stabilit în cântecele și basmele populare bulgare (ficele țarului sunt trei, frații care luptă cu zmeul sunt trei, apar trei piedici etc., vezi Тодорова-Радионова 2018: 24). Dar există și destule variante cu trei obstacole², primele două identice, cum am arătat, cu cele din cântecul aromân. Presupun că cele cu trei obstacole sunt mai vechi și că diferențele cu celelalte nu indică existența unor texte diferite din punct de vedere regional, ci mai degrabă prezintă unele adăugiri posterioare. Interpretarea frecventă a cântecului a dus probabil la mărirea textului de către vreun interpret anonim. Într-o variantă din Republica Macedonia de Nord, găsită pe Internet, obstacolele sunt tot trei, nu apare iarba înaltă³.

În afara ultimelor două strofe (= ultimul obstacol) care prezintă diferența principală (și mă opresc la ea mai jos), între textul aromânesc și cel bulgăresc există și alte deosebiri care merită atenție.

1) Spre deosebire de cântecul aromânesc, în care fata, căreia i se adresează tânărul, este mică ori frumoasă, în cel bulgar ea are un nume – Kalina, nume feminin întâlnit în țară și în trecut, și astăzi (chiar în renaștere în ultima vreme). Mai rar apar variante cu Maria (de exemplu una din munții Rodopi⁴). Numele Kalina (= arbustul *călin* și fructul lui – *Viburnum opulus*) apare și în alte cântece populare bulgare pentru fata tânără, care este pe punctul de a se căsători (despre semantica nupțială a călinei și, respectiv, a numelui, în cântece și jocuri ale popoarelor slave vezi Попов 1994: 180). Kalina este numită de către nevestă și cea mai mare

² Vezi de exemplu: <https://www.tekstove.org/browse.php?id=118975>; <https://lyricstranslate.com/bg/nazad-nazad-mome-kalino-kehr-zuruck-kehr-zuruck-junge-ka.html> (05.05.2021)

³ https://mk.wikibooks.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D0%B4_%D0%BD%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D0%B4_%D0%9A%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%BE_%D0%9C%D0%BE%D0%BC%D0%B5 (05.05.2021)

⁴ <https://www.jenatadnes.com/monoloji-na-v/kravnina/> (05.05.2021)

soră necăsătorită a soțului căreia îi vine rândul să se mărite⁵. Putem spune că prezența acestui nume într-un cântec de dragoste nu este neobișnuită.

2) În textul aromânesc pasărea în care se va preface fata ca să treacă muntele înalt este cu numele de gen feminin și o pasăre sedentară de câmpii și de coline (greu ar fi să treacă peste un munte înalt!), adică posedă caracteristici feminine. În schimb pasărea șoim (*сокол тиле*) care apare în textul bulgar (în alte variante – *горско тиле* ‘pasăre de munte’ și foarte rar *славей тиле* ‘privighetoare’) simbolizează curaj, mândrie, eroism, zboară în înălțimi, adică posedă mai mult trăsături bărbătești (și este de gen masculin). În articolul din care este luată varianta bulgară (Тодорова-Радионова 2018), cu o vădită nuanță ironică autoarea subliniază modelul răsturnat al caracteristicilor feminine și masculine în textul cântecului analizat (având în vedere sfioșenia fetei și fidelitatea bărbatului, caracteristice cântecelor populare, dar absente aici).

3) Diferită este și explicația fetei de ce își urmează iubitul cu atâta îndârjire: la aromâni – de dragul și de dorul lui, fără promisiuni; la bulgari apare promisiunea de dragoste veșnică.

4) Cele mai interesante din punctul de vedere al deosebirilor sunt ultimele două strofe din textele prezentate, care redau al treilea (în cântecul aromânesc) și al patrulea (în cel bulgăresc) obstacol și modul de a fi depășit.

În textul aromânesc finala fericită vine într-un fel așteptat, având în vedere interpretarea cântecului la nunți. Băiatul o avertizează pe tânără că va găsi la el soacră rea. (La care dintre popoarele balcanice nu există povești și balade cu soacre afurisite?) Nu mai este vorba de o altă metamorfoză, totuși și acest ultim obstacol va fi eliminat, bunătatea fetei determinând înțelegerea cu soacra de dragul iubitului. Se poate aștepta un sfârșit fericit pentru amândoi. Aromânca apare aici mai blândă, mai înțelegătoare decât bulgăroaică, după cum vom vedea, dar nu mai puțin gata să treacă peste greutatea de dragul dragostei.

În textul cântecului bulgar abia în ultimele strofe înțelegem că iubitul urmărit cu atâta pasiune este însurat și are și copii – doi-trei sau doi în alte variante. Rar nu sunt pomeniți copiii deloc, ci numai soția care e mai frumoasă (*че аз си имам друга невеста, бе, по-хубава е тя от меб* ‘că eu am altă nevestă, mă, e mai frumoasă ca tine’) // sau cu care vrea să trăiască în veci⁶. Deosebirea între cele două cântece devine mai pronunțată în aceste ultime strofe, în cel bulgar fiind vorba de o iubire ilegală, care va birui (probabil?) într-un mod neașteptat, dureros. Prefăcându-se în „ciumă neagră”, fata ar vrea s-o omoare pe nevestă, dar de dragul bărbatului îi va crește copiii și va fi veșnic a lui. Sfârșitul cântecului, ajungând la tensiunea supremă, prevede realizarea dragostei fetei, dar cea a bărbatului rămâne sub semnul întrebării (precum și fidelitatea lui față de familie). Oricare ar fi variantele cântecului bulgăresc – cu trei sau patru obstacole, cu diferite nume, cu doi-trei sau doi copii etc., finala mereu este aceeași – omorul ipotetic⁷. Este explicabil de ce mult iubitul cântec nu face parte din repertoriul muzical al nunții. Și totuși, această finală intră în dezacord cu imaginea fetelor tinere stabilite în folclorul bulgar. Ar fi de așteptat un sfârșit asemănător celui din cântecul aromânesc.

Totuși, cele două cântece sunt vizibil apropiate ca structură și conținut și această asemănare izbitoare merită atenție. N-aș îndrăzni să presupun dacă există un punct de plecare comun, deși e foarte probabil. Cântecul s-ar putea naște la amândouă popoarele la care femeia își urmează soțul în căsătorie, s-ar putea lega și de viața prin munți – variantele bulgărești sunt

⁵ Călină cu sensul de ‘cumnată’ există și în română (vezi de ex. Scurtu 1966: 215).

⁶ Textele se pot vedea pe Internet: <https://kalabak.blog.bg/lichni-dnevnic/2011/08/11/dva-varianta-na-izvestnata-pesen-quot-nazad-nazad-mome-kalin.800107> (05.05.2021)

⁷ Există și o variantă în care se anunță și uciderea copiilor. Vezi: <https://www.jenatadnes.com/monolozi-na-v/kravnina/> (05.05.2021)

din munții Pirin și Rodopi, iar aromânii au trăit și în acești munți. Vecinătatea poate explica multele paralelisme lingvistice între aromână și graiurile bulgare sud-vestice, ca și asemănările etnografice și folclorice între cele două popoare. Am prezentat aici numai un exemplu.

BIBLIOGRAFIE

- Caraiani, Saramandu, 1982 = Nicolae Gh. Caraiani, Nicolae Saramandu, *Folclor aromân grămostean*, București, Minerva.
- Caranica, ed. 1937 = *130 de melodii populare aromânești, culese și notate de Ioan Caranica*, București, Tipografia ziarului „Universul”, S.A. <https://dokumen.tips/documents/130-de-melodii-populare-aromanesti-1937ioan-caranica.html>
- Iorgoveanu-Dumitru, ed. 1978 = Chirata Iorgoveanu-Dumitru, ed., *Antologie de poezie populară aromână*, București, Minerva.
- Scurtu 1966 = Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, București, Editura Academiei.
- Попов 1994 = Веселин Попов, *Историческите корени на два типа народни игри*, în „Етнографски проблеми на народната духовна култура”, т. 2.
- Тодорова-Радионова 2018 = Албена Тодорова-Радионова, *Преобърнатият модел на женската свенливост и мъжката вярност в една обичана българска народна песен*, în „Алманах Извор”, кн. 25. <https://sou-botev.com/files/ALMANAHIZVOR2018.pdf>

Universitatea „Sf. Kliment Ohridski” din Sofia
1504 Sofia, 15 Tsar Osvoboditel Blvd.

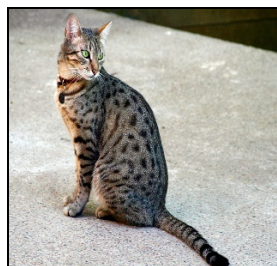
**КОТКИ ‘CATS’, КОТАРАЦИ ‘TOMCATS’ AND КУЧЕТА ‘DOGS’
– COMMON PECULIARITIES IN THE DIALECTAL
DENOMINATIONS OF SOME OF THE MOST POPULAR
DOMESTIC ANIMALS**

LUCHIA ANTONOVA-VASILEVA

Denominations of animals naturally reveal a number of archaic language peculiarities and, that is why, special attention is paid to them in linguistic literature. One of the studies dedicated to this matter in Slavic languages is presented by O. N. Trubachyov (Трубачёв / Trubachëv 1960). In modern Bulgarian language, for example, dialectal denominations for *domestic cat* and for *dog* represent part of the lexemes in which the main dichotomy of the Bulgarian language is reflected. The difference between the eastern Bulgarian vernaculars, where the denomination *котка* ‘cat’ (with different variants) is widespread, and the western Bulgarian vernaculars, where the denomination *мачка* ‘cat’ (with different variants) is widespread, emerges. The phenomenon is reflected in BDA (Atlas of Bulgarian Dialects): *котка* / *мачка* – dichotomy east / west, according to the comment – the denomination *коте* is also found in the areas of *мачка*; in the areas of *мачка* – also *мацка*, *мача*, etc. (БДА / BDA 2001: map No. L 40). Dialect differences in the denominations for dog are examined on map L 39: *псета* ‘dogs’ – north-eastern, and with break of the isogloss and manifestations of lexical variations – in the south-west; *псета*//*кучина* – Tetovo region, Veles region; *кучета* – mostly eastern and south-western (with word-forming variants *кученишта* in Kastoria region and *кучишта* in Edessa region), and with break of the area and in case of presence of lexical variations – in the north-west – cf.: *кучишта* – Caribrod region, Bosilegrad region; *кучина*//*псета* Veles region, Tetovo region (БДА / BDA 2001: map No. L 39).

Special attention to the denominations for *котка* in the Bulgarian language in connection with the work on question 069 *Chatte* in ALE (*Atlas Linguarum Europae* (*European Linguistic Atlas*)) is paid by Il. Garavalova (Garavalova 2020). In her article, she quotes the opinion of Trubachyov, according to whom the denominations of the *domestic cat* in the Slavic languages have been adopted from Latin because the breeding of this animal as a domestic one spread among the Slavic peoples at the time of the Roman cultural influence (Трубачёв / Trubachëv 1960: 92). He claims that in the vulgar Latin language, the word *cattus* initially meant a wild animal, but, it was adopted in the Slavic and Baltic languages with its secondary meaning ‘domestic cat’. Il. Garavalova shows in materials from BED (Bulgarian Etymological Dictionary – BED, Vol. 2, 1979: 670), which show that the origin of the Proto-Slavic word **katъ* from the Latin *cattus* has not been completely clarified because there are zoogeographical and cultural-historical considerations showing an African origin, as well as attempts at comparing with Nubian *kadīs*. At the same time and in Trubachyov’s opinion, the domestic cat *Felis maniculata* is a descendent of the Nubian cat. (Трубачёв / Trubachëv 1960: 92).

The reason for the African influence in the spread of the cultural phenomenon *domestic cat* and possibly of its denomination in Europe may be rooted in the borrowings among the ancient civilizations of Rome and of Egypt. To them, the harvest of cereals was of vital importance. The cat as a hunter of rodents took quite logically its place as a keeper of the prosperity in the home and was even deified in the Egyptian temples, with it being considered as an earthly reincarnation of the goddess Bastet.

Egyptian *Mau*

If judging by the place of agriculture and the growing of cereals in the daily living of our ancient ancestors on the Balkan Peninsula, the Thracians, who were under the direct influence of Rome and in all probability also in contacts with the civilization of Egypt, it may be supposed that the cat had a similar place in their culture, too. This fact must be taken into account when tracking the widespread use of cat names associated with the root *cat-//kat-* in Eastern Europe.

Irrespective of what the origin of the Slavic and Bulgarian *кот-* or *мач-//мац-*, there is no doubt that the Slavic languages knew another denomination of the wildcat. In Trubachyov's opinion, in "Old Slavic", the denomination *стъбль, стьплъ*, recorded in Polish *źbik*, possibly via Ancient Polish *sdeb, step* (XV c.) (Трубачёв / Trubachëv 1960: 93). According to Plynsky, who entirely adopts the thesis for the origin of the European domestic cat from the Nubian one, the denomination *стъбль* is mysterious by origin and in terms of meaning. But S. B. Bernstein especially shows the existence of Lechite-South Slavic – "Bulgarian-Macedonian" ties since the Proto-Slavic era (Бернштейн / Bernshteyn 1965).

Wildcat (*Felis silvestris*)

T. Balkanski, however, notes its presence in the Bulgarian vernaculars in Pazardzhik region – in the settlements of Korova (Chepino region) and Draginovo – cf.: *Там убил един стѣбан* (*He killed one stebal 'wildcat' there*). In connection with this, he made observations on Middle Bulgarian and Church-Slavonic records that show forms for plural *стъблѣве*,

стъплеве. He also quotes a text of 1512 in which the lexeme is found, although with not completely clear meaning: лисица и стъбло и медведи ѱд'ште (*Eating fox, bear and stebal*). T. Balkanski quotes the interpretation of Sreznevsky in whose opinion стъбль = стебль means ‘cat’. Equivalents of the lexeme are shown again in Polish – diminutive *stbik* > *sdbik* > *zbitk* from Ancient Polish *steb*, *step*, cognate to Gr. *σιφρός* ‘strong, brave animal’. Trubachyov quotes an adjective **stbb-je*, and not *stbbь*, cognate to Lithuanian *stiebas* ‘trunk, stem’, Gr. *σιφρός* ‘solid, strong’, IE. stem **stā*, whose meaning ‘stay’ underlies ‘strong, hard, solid’. From the same stem is the word *стъбло*, widespread in Bulgarian. The denomination of the wildcat стъбль was explained with its Proto-Slavic stem – adj. **stbbje*, meaning ‘reed, stem’, ‘an animal inhabiting the reed’ (Балкански / Balkanski). This is also witnessed by the modern Russian denomination of the wildcat *камышовый кот*. The etymology of Trubachyov’s corresponds best to the appearance of the wildcat, which, on its part, according to the laws of nature is related to its habitat. In this way, the etymon – ‘an animal that by its colouration resembles reed and branches of trees and that lives among similar vegetation’, may be convincingly established.

In OBD (Old-Bulgarian Dictionary), the noun стъбль – neut. collective. Dry stems. (OBD, Vol. 2: 759). Besides in settlements in Pazardzhik region, data about presence of traces of the denomination in Bulgarian dialects is reported by Al. Zhalov in whose opinion the name of the village of Stëblevë in the Gollobordë region in Albania, which is inhabited by Bulgarian Muslims, derives from the word *стебль* (Жалов / Zhalov 2005). To this piece of information we have to add the fact that, in the area of Чепино in Pazardzhik region, there is much information about migrants from the geographical region Macedonia (Ников / Nikov 1933). It does not follow from this that the word *стебль* in Pazardzhik region has been introduced by migrants because the migrations there are from different ages and the presence of the word may precede them. This rather shows the commonness in the language of the two regions, as well as the fact that this lexeme had wider spread in the Bulgarian language. We may note that, according to the dialectal material, from the Bulgarian vernaculars in Albania, the denominations *мачка* and *мачок* are used in the village of Stëblevë (Антонова / Antonova 2016).

In the archive of the Bulgarian Dialect Dictionary, no other traces of this denomination are found. As a possible parallel, the word *сме* – ‘puppy’ from the village of Razhdavitsa, Kyustendil region, and the village of Karnalovo, Petrich region, could be noted. The shown records, however, are unclear and uncertain. They may be also related to the more widespread denomination *штене* – ‘a newborn animal, usually a dog’ (cf. Младенов / Mladenov 1941: 697).

In the Bulgarian language, the denomination *котка* fem. is representative for naming this animal species. The denomination for *male cat* is formed by means of word-forming suffixes, compare in literary language the word *котарак* having various dialect equivalents that are subject of mapping in BDA (БДА / BDA 2001: map. No. L 41). In the roots of denominations, the main dichotomy: east (root *кот-*) / west (root with a component *ма+cons-*) is reflected. At the same time, however, an intermediate area comprising the Dupnitsa region and the Western Rhodopes, where denominations formed from the root *мар-* – *марок* (Dupnitsa region); *марлок* (Western Rhodopes – Gotse Delchev region, Devin region) are found, also emerges. In Elin Pelin region, a variant *марлк* has been recorded. From the same root, but in the variant *мър-*, which, probably, is the initial one, is the denomination recorded in Kilkis region and Petrich region, which, according to BER, derives from the verb *мърлям* (*ce*) – ‘enter a period of impregnation’ (БЕР / BER, Vol. 3, 1986: 672). With roots of onomatopoeic origin, as in the denominations with a root *ма+cons-*, are also the single

denominations *кърм'аул*, *маурек*. Similar tracking of the spread of the lexemes performs II. Garavalova by also showing the spread of the denominations formed with various suffixes (Garavalova 2020: 110, 111), also excerpting material from the regional volumes of BDA and making comparisons with the other Slavic languages.

It may be generalized that the suffixes in the denomination of the male cat have the following distribution:

- suffix *-ак* – in case of root *кот-*: *котàк* (here), as well as in case of root *мач-*: *мàчак*;
- suffix *-ък* – in case of root *мач-*: *мач³к*;
- suffix *-ок* – in case of root *мач-*: *мачòк* – in the north-west (in the south-west in the area of Kyustendil region, Samokov region, Dupnitsa region, Blagoevgrad region, the suffix *-ок* is probably a phonetic variant of *-ък* after primary clarification of the yer vowel);
- extended suffix *-ар + -ак* – in case of root *кот-*: *котарàк*;
- extended suffix *-ар + -ок* – *котарòк*; in case of root *мач-*: *мачарòк*, as well as *матарòк*;
- suffix *-лак*, *-лок*, *-лук*: *мар-* *марлòк*, *марл²к*;
- extended suffix *-ар+лак// -ър+лак* – *котарлàк/котърлàк*;
- extended suffix *-ар + -ан* – *котарàн*, as well as *-ар + -ан'ан* – *котарàн'ан*;
- suffix *-ор* – in case of root *кот-*: *кòтор*, *кòтур*, as well as in case of root *мач-*: *мачòр*, *мàчор*. A single denomination *кунтор* has been also recorded;
- suffix *-ел*: *котèл*;
- extended suffix *-(e)лиште* > *-лиште* – *котлìште*;
- extended suffix *-унек* – *котùнек*.

Denominations with components that are not found as widespread word-forming suffixes have been also recorded:

- component *-омак*, *-омбас* – *котомàк*, *котомбàс*;
- component *-овал* – *кот'овàл*.

Having in mind that the denominations for the domestic cat with a root *кот-* in Bulgarian and in the Slavic languages are probably borrowings from the vulgar Latin language or borrowings that have penetrated via the vulgar Latin, it is no wonder that, in Romance languages, we find cognate lexemes – cf.:

06.2. Spain – Catalan – *gata*; 08.0 France – Gallo-Roman *chatte*; Occ. *gata*; 08.5. France Italian. *gatta*; 20.0 Portugal *gata*; 14.0 Italy; 25.0 Switzerland *g'áñá*; 08.7 France Breton. *Kazez*. Cognate words are also found in Greek: 10.0 Greece *γ'ата*; 30.0 Cyprus – Greek *káttá* 16.0 Malta *qattusa* (ALE).

Special interest deserves the material from the Basque Country where lexemes with a root *кат-* and suffixes similar to the suffixes that are found in the formation of some denominations of animals in the Bulgarian language have been recorded – cf.:

- 08.9: Basque:
1.1.1. katume'a, gatu emja	902, 951
	+katume-a, gatu eme-a+
1.1.2. katemi'e	952
	+kateme-a+
1.1.3. katu eme	954, 955
	+katu eme+
1.2.1. gathyγyç'a	903
	+gathürrüxá+
2.1.1. uñiça	904
	+urrixa+

The main lexeme for naming cat in the Basque language is *katu*, *gatu* (more widespread, from Roman age) from Lat. *cattu* (Trask 1997; Morvan).

According to the explanations of these forms by the colleague from ALE Sh. Videgain¹, the marked forms do not represent the common name of the animal cat, which in Basque is *gatu* (901, 902), with variants *gathü* (903, 905), *katu* (951-955). The denominations +*katume-a*, *gatu eme-a+* re the names of a female cat, and the denominations names +*gathürrüxá+*, +*urrixa+* represent the name for a young little kitten.

Compound denominations, as in the Basque language, are spread in dialects of French language in Germany, but here they are two-component and three-component, with an element – with element *mouter* – ‘mother’, participating in their formation: 08. 8. 1.1.1. *m'oudə* 802 (*mua mouter*); 2.1.2. *m'Ωd ɳk^u,o₂ts* 805 (*mua mouter mua katze*); 2.1.3. *m',yəd_v,ɳ_vX_o,o₂ts* () 809; 3.1.1. *m'oxh^u,o₂ts* 806 (*mua moeheu mua katze*).

Similar names are also found in dialects of French language in Italy and Germany:

08.5. France Ital.: *m'iza* 505; 08.8. France Germ. 1.1.1. *m'oudə* 802; 2.1.1. *m'ut^h,o₂ts* 803.

Denominations of the same type are also found in Romanian dialects: 23.0 Rumania 2.1.1.1. *m'itsə* 002, 003, 005–013, 020–035, 041–048, 050, 053, 056, 063, 073; 2.1.2. *m'itsə* 001, 004, 014, 015, 016, 017–019, 036, 038, 039, 040, 057, 059, 060; 28.6 Mold. 1.1.1. *m'itsə* 606–611, 612, 613, 614–617, 618.

In addition root *kat-* widespread in the Bulgarian language and Slavic languages is the root *ma+cons-* associated with onomatopoeic *meow*, borrowed from the Slavic languages into Albanian (*matš*, *matše*), Hungarian (*maçi*, *macska*), Turkish (*maçka*) (BEP / BER, Vol. 3, 1986: 696–697).

Similar compound denominations are also found in Hungarian – cf.: *ḡ'əftēpmotʃkə*, *ḡ'əftēpmotʃkə*, *ḡ'əftēmmtʃkə*, *ḡ'əftūmmatʃka*, *ḡ'əftūmmotʃkə*, *ḡ'əftēnmotʃkə*, *ḡ'əftēnmotʃkə*, *ḡ'yoftēmmtʃkə*, *ḡ'əftīnmotʃkə*, *ḡ'yoftīnmotʃkə*, *ḡ'əftēmmtʃkə*, *ḡ'əftīnmotʃkə*, *ḡ'əftēpmotʃkə*, *ḡ'yftēnmotʃkə*, *s'ukəmtʃkə*, *sukəmtʃkə*, *sukamatʃka*, *k'otʃəmtʃkə*, *kotʃəmtʃkə*, *k'otʃə*, *kotʃə*, *k'ontʃəmtʃkə*, *k'ontsəmtʃkə*, *'ememotʃkə*, *ememotʃka*, *'onəmmotʃkə*, *əpmotʃkə*, *f'ixəzəmtʃkə*, *fijazəmtʃkə*, *l'āpmotʃkə*, *lāpmotʃkə*, etc. according to the archive of ALE (Garavalova 2021), as well as in dialects of Hungarian in Romania: 23.0 3.1.1. *ḡ'əftēmmtʃkə* 101 +hng. *nōste'nymacska+*; 3.1.2. *ḡ'əftēmmtʃkə* 102.

Similar to the cat, the dog is an animal that has been a companion of man since millennia. It is known that it is a mammal subspecies of the wolf – *Canis lupus*, domesticated already since the dawn of the humanity. In ancient Egypt, the god of the afterlife, Anubis (Inpu) was one of the most powerful deities. This cult was also maintained in Rome. Known also are the Thracian horsemen always accompanied by their dogs. Known is the Madara Horseman about whom there is a speculation that it represents an image of a Bulgarian khan.

On the map for denomination of *куче* in ALE, Vol. V, the wide spread of denominations that have emerged on onomatopoeic basis is noted (ALE, Vol. V, 1997. Commentaires: 141–146). Among them are the denominations with a root *kut-*, *kuč-*. According to B. Kalman – author of this map and the comment to it, these denominations are spread among peoples between which no cultural, historical or linguistic connection is found – cf. map I.51, QI-089: Finno-Ugric (6.1 – *kutya*, 6.5.1 – *kučapi*), Slavic (6.2: 6.2.1. Bulgarian, Macedonian, Serbian, Croatian *kuče*; 6.2.2. Serbian, Croatian *kučak*, *kučak*; 6.3.1. Ukrainian *kotjuha*; 6.4.1. Serbian and Croatian *čuko* – with metathesis; 6.4.2. *cucak*), Ossetic (6.6.1. Ossetic *kuydz*, *kuy*). In the

¹ Thanks to our colleague Videgain for his explanation of the dialects of the Basque language.

comment to the map, Kalman notes that denominations with a root **kos-*, which is also from an onomatopoeic stem, are also recorded in Catalan and Occitan (cf. on the map 8. *kos* on the east coast of Spain and in the Pyrenees – along the border with South France). Onomatopoeias undoubtedly represent one essential and most easily applied motivation during the emergence of the denominations for animals in ancient languages, which naturally creates a basis for common peculiarities between them. This type of motivation is also examined by Trubachyov in whom we find a description of the roots *kut-*, *kuč-*, *kuc-* from which denominations for naming young (newborn) animals are formed (Трубачёв / Trubachëv 1960: 25). In the modern Bulgarian language, the denomination *котило* means ‘A place in which animals breed’ ([https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/ котило/](https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/котило/)). When tracking the spread of the denominations examined here, it is important to note the special place that the languages of the peoples taking central position among the eastern cultures, the culture of ancient Egypt and the West-European culture strongly influenced by the ancient Rome take. In this regard are interesting and some studies dedicated to the investigation of the Proto-Bulgarian origin of the word meaning ‘dog’ (Боев / Bоеv 1970; Антонова / Antonova 2017).

The Thracian horsemen

The Madara Horseman

As a result of the review of the denominations for *cat* and *dog* in the Bulgarian dialects in comparison with the dialects of the Romance languages, the conclusion may be drawn that regarding the name meaning ‘cat’ a number of common peculiarities exist, but there are also some important parallels in the names meaning ‘dog’.

In the first place, the commonness of the root *kot-*, which is widespread among the languages of the peoples in Europe, stands out from the material, on account of which its presence may be related to the linguistic and cultural influence of ancient Rome. At the same time, however, the contacts with the culture of ancient Egypt, about which there is linguistic evidence, and also with the Thracian culture, shall be borne in mind, too.

In the second place, common among the dialects of the languages in Europe are denominations with roots or suffixes of onomatopoeic origin. This type of denominations have wide spread in the motivation of the denominations for animals. Nevertheless, tracking the area of spread of the denominations with an initial root *kot-*, which is used both in the denomination for *cat* and in the denomination for *dog*, we also have to specially note the place of the Bulgarian language. On the one hand, the location of the Balkan Peninsula suggests the inheritance of some features of the language of the ancient local population, especially when it

comes to the names of realities associated with ancient life. On the other hand, some of the peoples who settled in the same place, probably in a later period, and above all the proto-Bulgarians, made a connection with the eastern cultures in their migration. They are the ones who, travelling from east to west – from Caucasus via present-day Ukraine and Hungary even to Western Europe (it is known that they reached the Apennines). Establishing a state in contact with the heirs of the Thracians and Greeks civilizations, the Proto-Bulgarians could adopt and spread their cultural traditions and language peculiarities. That is exactly why the denomination *куче* ‘dog’, in the presence of the all-Slavic *pse*, is characteristic of the Bulgarian language, with the two lexemes being often used as synonyms both in the dialects and in the literary language. At the same time, however, the Bulgarian trace may be also sought in them not only because of the movement of the Proto-Bulgarians in the Western Europe, but also because of the Bogomil movement from the era of the Middle Ages.

REFERENCES

- Antonova 2016 = Л. Антонова-Василева, Названия за домашни животни в българските говори в Албания. – В: *Българите в чужбина. Толкова близо, толкова далече*. Ч. 1. София: ROD, 2016. [L. Antonova-Vasileva. *Nazvaniya za domashni zivotni v balgarskite govori v Albania*. – V: *Balgarite v chuzhbina. Tolкова близо, толкова далече*. Ch. 1. Sofia: ROD, 2016].
- Antonova 2017 = Л. Антонова-Василева, Мястото на българската диалектна лексика сред диалектната лексика на Европа. – В: *Опазване на културното наследство. Идеи и практики. По случай 60 години от присъединяването на България към ЮНЕСКО*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2017, 180-187. [L. Antonova-Vasileva. *Myastoto na balgarskata dialektna leksika sred dialektnata leksika na Evropa*. – V: *Opazvane na kulturnoto nasledstvo. Idei i praktiki. Po sluchay 60 godini ot prisaedinyavaneto na Bulgaria kam YuNESKO*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, 2017, 180–187].
- Balkaski 1977 = Т. Балкански, *Стебал*, древно и съвременно название на дива котка. – *Бълг. език*, 1977, кн. 4, 343–346 [Balkanski, T. *Stebal, drevno i savremenno nazvanie na diva kotka*. – *Balg. ezik*, 1977, kn. 4, 343–346].
- Boev 1970 = Ем. Боев, Казахски и български речникови успоредици. – *Известия на института за български език*. 1970, 19, 899–906 [Boev, E. *Kazahski i balgarski rechnikovi usporeditsi*. – *Izvestia na instituta za balgarski ezik*. 1970, 19, 899–906].
- BDA 2001 = Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Ч. I – III. Фонетика. Акцентология. Лексика. КК „Труд“ [Balgarski dialekten atlas. Obobshavashtom tom. Ch. I – III. Fonetika. Aktsentologia. Leksika. KK „Trud“].
- BER = Български етимологичен речник. Т. 2, Изд. на БАН. 1979; Т. 3, 1986; Т. 4, 1995 [Balgarski etimologichen rechnik. T. 2, Izd. na BAN. 1979; T. 3, 1986; T. 4, 1995].
- Bershteyn 1965 = С. Б. Бернштейн, К изучению польско-южнославянских языковых связей, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 1965. 5. 33–36. [S. B. Bernshteyn K izucheniyu polysko-yuzhnoslavyanskih yazykovykh svyazey. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 1965. 5. 33–36].
- Zhalov 2005 = Ал. Жалов, Топоними от с. Стеблево, Голо бърдо, Албания, 77–83 [Zhalov, Al. *Toponimi ot s. Steblevo, Golo bardo, Albania, 77–83*].
- Mladenov 1941 = Ст. Младенов, Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София. 1941 [Mladenov, St. *Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskia knizhoven ezik*. Sofia. 1941].

- Nikov 1933 = Д.И. Ников, Преселници отъ Македония въ Чепинското корито. Македонски Прегледъ Година VIII, книга 3, София, 1933, 38-48 [Nikov, D.I. Preselnitsi ota Makedonia va Chepinskoto korito. Makedonski Pregleda Godina VIII, kniga 3, Sofia, 1933, 38–48].
- CP / SR 1999 = Старобългарски речник. Изд. „Валентин Траянов“. [Starobalgarski rechnik. Izd. „Valentin Trayanov“ 1999].
- Trubachëv 1960 = О.Н. Трубачёв, Происхождение названий домашних животных в славянских языках. М., 1960 [Trubachëv, O.N. Proishozhdenie nazvaniy domashnih zhiivotnykh v slavyanskih yazykakh. M., 1960].
- ALE = Atlas Linguarum Europae. Introduction, Assen: Van Gorcum, 1975; First Questionnaire, Assen: Van Gorcum, 1976; vol. V. 1997. Commentaires. https://en.wikipedia.org/wiki/Atlas_Linguarum_Europae
- Garavalova 2020 = Il. Garavalova, The Bulgarian dialect names of the cat. – Papers of BAS Humanities and Social Sciences, Vol. 7, 2020, No. 2.
- Garavalova 2021 = Il. Garavalova, Analysis of the Slavic Linguistic material of the Denomination of the Domestic Cat, Subject to Mapping on the Onomasiological Map Prepared for Publishing in ALE. *in print*
- Morvan = M. Morvan, Diccionario etimológico vasco. <http://projetbabel.org/basque/diccionario.php>
- REW 1935 = Romanisches Etymologisches Wörterbuch. W. Mayer-Lübke. 3. vollständig neubearbeitete Auflage. Heidelberg 1935. Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- Trask 1997 = R.L. Trask, The History of Basque. 1997. Routledge. Taylor & Francis Group.

*Bulgarian Academy of Sciences
The Institute for Bulgarian Language
“Prof. Lyubomir Andreychin”
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113*

CORRÉLATION ENTRE LA DIFFÉRENCIATION LINGUISTIQUE ET LA DISTANCE GÉOGRAPHIQUE EN BASQUE

GOTZON AURREKOETXEA
JUAN ABASOLO
XARLES VIDEGAIN

1. INTRODUCTION

L'interprétation de la variation géolinguistique ou diatopique a été un des points les plus épineux de l'histoire de la dialectologie. Tout au long de cette histoire, des explications de toute sorte ont été données, et dans la plupart des cas, démenties par les faits. Un des thèmes les plus fréquents dans les publications a été la relation entre la distance linguistique (dl) et la distance géographique (dg). Cette préoccupation envers la relation entre les deux distances a été longuement étudiée. La croyance la plus généralisée établissait qu'à plus grande distance géographique correspondrait une plus grande différenciation linguistique, mais jusqu'à l'apparition de la dialectométrie (désormais DM) et en particulier de la DM corrélative, jamais cela n'a été étudié de manière très concrète. D'autres relations ont été envisagées, comme le temps de transport d'une localité à une autre (voir par exemple Gooskens 2005), le facteur de la géographie physique entre relief bas vs montagneux, désert vs bocage, etc.

Dans le processus de développement de la DM, l'étude de la dialectométrie corrélative commença avec les travaux de Goebel (Goebel 2005). On entend par dialectométrie corrélative l'étude de la corrélation entre la distance géographique et la distance linguistique ou bien la distance entre divers phénomènes linguistiques (entre la distance phonologique et la distance morphologique, entre celle-ci et la distance syntaxique). Ce fut Jean Séguy (1971) qui fut le précurseur en réussissant la première courbe de la distance linguistique par rapport à la distance géographique, par le biais d'une équation mathématique, qui fut nommée ensuite 'Séguy's curve' (Nerbonne 2010: 3821) ou 'Séguy's law' (Nerbonne, Prokić, Wieling, Gooskens 2010:51). Il utilisa pour cela les données de divers atlas linguistiques romans et applica sa théorie à partir de faits lexicaux. De cette manière, et tenant en compte la distance géographique entre les points sélectionnés et la différence linguistique il put réussir des équations mathématiques avec lesquelles il construisit la dite courbe algorithmique. Puis Dufrenoy (1972), Goebel (2005 avec des données de l'*ALF – Atlas linguistique de la France*, 2013a avec des données de l'*AIS-Atlante Italo-Swizero* et 2013b avec des données de l'*API – Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*), puis (Nerbonne 2010, 2013...) ont été les chercheurs les plus avancés et qui ont consacré une grande part de leurs investigations sur ce sujet. Goebel introduisit dans sa VDM la DM corrélative en utilisant à cet effet le coefficient de

corrélation Bravais-Pearson $r(\text{BP})$, qui est un indice qui mesure le degré de relation entre deux variables quantitatives et qui a aussi été repris dans d'autres publications, par exemple par Dubert-Garcia (2014).

En ce qui concerne la langue basque, la première approche a été menée à bien par Aurrekoetxea (2010) quand il étudia la corrélation entre divers paramètres linguistiques (lexique, morphologie nominale et verbale, syntaxe) et la distance géographique d'une part mais aussi entre les paramètres linguistiques à partir de données du corpus Bourciez (Aurrekoetxea, Iglesias, Videgain 2007 y 2008), en utilisant le programme *VDM* mis au point par H. Goebel. Il a ensuite repris le sujet en l'approfondissant et en ayant recours au programme *Diatech* (Aurrekoetxea 2016).

Dans cet article nous prétendons franchir un pas supplémentaire avec une nouvelle série de données de l'Atlas linguistique des parlers basques (Euskaltzaindia 2010–2020) (désormais EHHA) et une nouvelle analyse. La seconde partie analyse la méthodologie suivie, la troisième présente les résultats, la quatrième les discute, et la cinquième et dernière partie offre les conclusions et futures pistes de recherche.

2. MÉTHODOLOGIE

Cette contribution sur la corrélation entre la distance géographique et la distance linguistique part d'un échantillon de données de *EHHA*, qui ont été étiquetés par nos soins pour construire une autre ensemble de faits (Aurrekoetxea, Gaminde, Ormaetxea y Videgain 2019). Puis nous avons appliqué la distance de catégorie IRI (indice relatif d'identité) (Goebel 1981: 357–361) et créé une matrice de distances entre les communes ou localités analysées.

L'analyse quantitative de la matrice de distances a été développée en suivant deux parcours: d'une part nous avons utilisé l'outil *Diatech* (eudia.ehu.eus/diatech/html) et d'autre part nous avons eu recours à divers outils compilés dans R (www.r-project.org/). L'outil *Diatech* utilise entre autres les techniques quantitatives de la DM corrélatrice en se basant sur la corrélation Bravais-Pearson $r(\text{BP})$.¹ Cet outil prend en compte à la fois la distance linguistique recueillie dans la matrice de données linguistiques entre les communes analysées et aussi la distance euclidienne, qui résulte de la ligne droite entre les dites communes. Même si la littérature utilise le terme de 'distance géographique' il s'agit en fait de la distance euclidienne.

D'autre part, une voie parallèle a été ouverte pour explorer la dite corrélation par des procédés inspirés du programme écrit en R et appelé *sf* (Pebesma (2018) Au lieu de prendre en compte la distance euclidienne, cet outil utilise la distance géodésique ou orthodromique (Karney 2013). Cette distance, appelée aussi 'distance sphérique', est en réalité la distance entre les points de la sphère terrestre. Cette distance n'est donc pas une ligne droite, comme peut l'être la distance euclidienne, mais une ligne qui suit la courbure terrestre.

Avant d'examiner la corrélation possible entre les données de la distance linguistique selon les parlers et les localités qui les ont documentées, il faut analyser les caractéristiques

¹ Pour plus de détails sur cette corrélation on peut consulter entre autres Aurrekoetxea (2016) en basque, Goebel (2005) en français, Goebel (2013a) en italien, Goebel (2013b) en espagnol, Nerbonne (2010, 2013) en anglais.

mathématiques de l'ensemble des données à étudier. En fonction des caractéristiques mathématiques des données, on détermine la pertinence d'une ou autre technique d'étude. Ni les données des distances géographiques entre les localités, ni celles des distances linguistiques entre les parlers ne s'ajustent à la distribution normale, selon les preuves de normalité de Kolmogorov-Smirnov (1933) et la preuve de Shapiro-Wilk (1965) avec un niveau de signification de 95%. Cette caractéristique met en question le calcul de corrélation selon la formulation de Pearson; dans ce travail on a mené à bien un nouveau calcul de corrélation selon la formule de Spearman pour des données ordonnées. Dans ce type de calcul on dépouille les données de leurs caractéristiques absolues de mesure et on conserve l'information relationnelle de l'ordre entre les éléments de l'ensemble: faits ordinaux qui sont utilisés pour vérifier les possibles relations entre les ensembles de données.

Parmi les différentes techniques utilisées pour analyser cette corrélation, la régression linéaire est un outil auquel recourent des chercheurs comme Shackleton (2007: 61): "I use regression analysis to test for a statistically significant relationship between the various measures of linguistic distance between localities and the geographic distance between them, using the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) for Windows Version 7.5 (SPSS 2006)".

Le dialectologue dispose donc d'un assez vaste éventail de possibilités techniques pour analyser la corrélation entre distance géographique et la distance linguistique, qui lui permettent différentes manières d'agir et doivent être corroborées par des travaux contrastifs, et qui offrent la possibilité d'approfondir l'influence du facteur géographique dans la variation linguistique.

3. RÉSULTATS

L'analyse se mènera au moyen de deux procédés; le premier utilisera la corrélation de Bravais-Pearson $r(BP)$; le second sera mené avec l'outil du package stats du langage de programmation R.

3.1. Analyse de l'espace linguistique avec le programme *Diatech*

L'outil online *Diatech* prolonge le chemin abordé par Goebel dans sa *VDM*, et la corrélation entre la distance linguistique et la distance euclidienne est analysée selon la corrélation de Bravais-Pearson- $r(BP)$. Ce coefficient de corrélation offre une information quantitative qui mesure la relation qu'il y a entre ces deux distances entre des maxima de -1 et +1. En conséquence, il y a une corrélation positive qui indique que plus il y a de distance dans une variable (par exemple, la distance euclidienne), plus la distance dans l'autre variable (distance linguistique) sera grande et il y a une corrélation négative dans laquelle plus une variable a une grande distance, plus la variable contraire aura des résultats moins grands. Il y a une corrélation parfaite quand elle est +1 et une corrélation inverse parfaite quand elle s'approche de -1; la valeur "0" indique qu'il n'y a aucun type de corrélation.

L'outil *Diatech* permet de projeter automatiquement sur une carte ces faits numériques, en offrant la possibilité de choisir le nombre de groupes à visualiser.

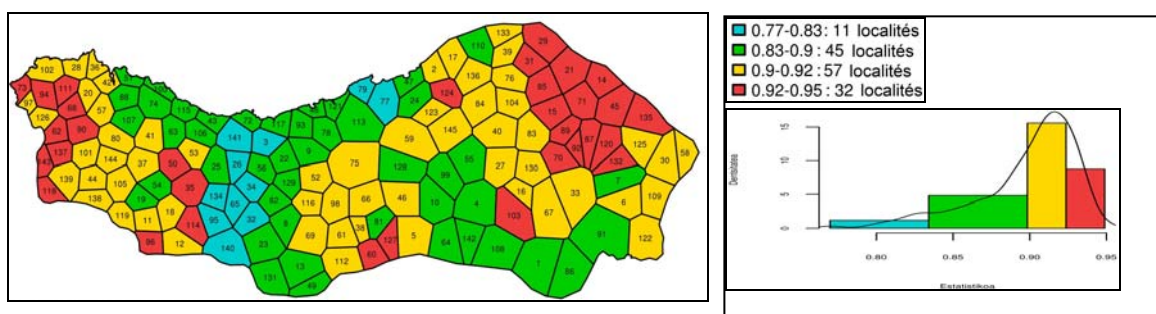

Fig. 1. Corrélation entre la dl et la dg au moyen du coefficient de corrélation de $r(BP)$.

La fig. 1 contient trois groupes d'information. La légende dans la partie supérieure droite, l'histogramme dans la partie inférieure droite, et la carte. Pour analyser la carte, nous devons d'abord prêter attention à la légende: les résultats des corrélations sont regroupés en quatre groupes et une couleur est assignée à chacun de ces groupes représenté sur la carte. Le regroupement en quatre unités a été choisi en tenant compte de l'histogramme: l'histogramme est en effet un graphique qui permet de détecter quel est le meilleur regroupement des données. Le regroupement le plus adéquat semble être celui dans lequel l'histogramme, les rectangles en couleur et la ligne ondulée convergent ou coïncident le mieux. De toutes les possibilités de regroupement existantes dans ce cas, le regroupement en quatre unités semble le meilleur, avec la meilleure convergence.

Dans la légende, chaque groupe a sa couleur propre, bleu, vert... Dans l'esprit de la technique de visualisation de l'école dialectométrique de Salzbourg, la couleur rouge indique des indices très hauts, tandis que la couleur bleue signale les indices les plus bas. Dans la légende, chaque groupe fournit l'intervalle des indices de corrélation qui sont encadrés: le groupe rouge présente les indices les plus hauts qui vont de 0,95, l'indice existant le plus élevé, jusqu'à 0,92, le groupe orange va de 0,92 à 0,90, le groupe vert de 0,90 à 0,83 et le groupe bleu de 0,83 à 0,77. Plusieurs conclusions semblent s'imposer: d'une part, il faut signaler que toutes les corrélations sont positives, ce qui indique que toutes les localités ont des corrélations positives entre la distance linguistique et la distance géographique; autrement dit, plus la distance géographique est grande entre les localités et plus la différenciation linguistique est grande.

D'autre part, l'indice de corrélation le plus haut est de 0,95 et le plus bas de 0,77. Il s'agit là d'indices de coefficients hauts, surtout dans trois des quatre groupes, étant donné que selon Cohen (1988), les coefficients de corrélation se divisent en trois groupes et niveaux: les index entre 0,00–0,29 reflètent une corrélation basse, entre 0,30 et 0,69 une corrélation modérée, et ceux supérieurs à 0,70 une corrélation haute.

La légende fournit aussi une information sur les localités qui font partie de chaque groupe. Cette information est indiquée par le nombre suivant chaque groupe de la légende. Aussi bien, le groupe rouge réunit 32 localités, le groupe orange 57, le groupe vert 45 et le groupe bleu 11 localités seulement. Le groupe qui présente les plus forts indices de corrélation réunit le plus grand nombre de localités et le groupe qui a les indices les plus bas est celui qui réunit le moins de localités.

La carte est donc une projection de ces données, dans laquelle se présente la localisation de ces indices de corrélation. Le groupe rouge qui contient les indices les plus hauts de corrélation est représenté par deux groupes de localités situés aux deux extrémités de la carte (en rouge, rappelons-le). Aussi bien la zone occidentale que la zone orientale présentent les indices les plus hauts de corrélation: dans ces deux zones la corrélation étudiée présente des indices proches de +1, ce qui indique que la dite corrélation est quasi parfaite. D'autre part, dans les zones contiguës, se trouvent des localités appartenant au deuxième groupe (couleur orange). Il faut indiquer que la variation entre l'indice supérieur et l'indice inférieur est très faible, seulement un 0,03, ce qui indique qu'il s'agit de groupes très compacts. Enfin il existe une vaste zone centrale en vert sur la carte qui présente des indices plus bas de corrélation, mais cependant assez hauts. Enfin les onze localités restantes ont des indices plus bas (Fontarrabie – 79, Oyartzun – 113 et Sunbilla – 128).

La mape corrobore que la corrélation est plus haute à l'intérieur des zones dialectales. Ce sont bien les zones dialectales qui obtiennent les meilleures corrélations. Les dialectes occidental et oriental concentrent les taux de corrélation les plus hauts du territoire. Alors que le dialecte central abrite les indices les plus bas.

3.2. Analyse de la corrélation: corrélations de distances de localité à localité

Cette analyse sur le calcul de la corrélation entre les localités prises une par une s'appuie sur des programmes différents, d'abord sur le langage R, puis une nouvelle analyse travaille sur le programme *Diatech*. Pour les distances géodésiques on a suivi Kamey (2013). Nous rappelons que nous utilisons la distance géodésique ou orthodromique et non la distance euclidienne.

3.2.1. Analyse de corrélation selon le package de base du langage R

Outre le paquet Base du langage R, nous avons aussi recours au coefficient de corrélation de Spearman. Ce coefficient est moins sensible aux données plus éloignées quant aux corrélations et donne des résultats mieux ajustés. Ici encore les coefficients oscillent entre -1 y +1. Nous rappelons que les coefficients négatifs indiquent une relation inverse entre dl et dg, et les positives une relation directe, tandis que l'indice 0 marque l'absence de corrélation.

Comme première approximation nous avons analysé les ratio les plus bas et les plus hauts entre dl et dg. Les ratio les plus bas le sont quand on divise la distance linguistique par la distance géodésique et qu'on obtient un résultat bas et les ratio les plus hauts le sont quand cette même division fournit un résultat assez haut. Autrement dit, les ratio les plus bas correspondent à des localités éloignées géographiquement et les ratio les plus hauts à des localités proches géographiquement. C'est ainsi que les ratio entre Lejona et Esquiule ($\text{ratio}_{(dl,dg)} = 0.34$), Getxo et Esquiule ($\text{ratio}_{(dl,dg)} = 0.34$), Lejona et Barcus ($\text{ratio}_{(dl,dg)} = 0.35$) et Getxo et Barcus ($\text{ratio}_{(dl,dg)} = 0.35$) sont les plus bas de l'ensemble des paires de localités analysées. Les ratio les plus hauts correspondent aux ratio entre Arnegi et Valcarlos ($\text{ratio}_{(dl,dg)} = 8.08$), Saint-Sébastien et Pasajes ($\text{ratio}_{(dl,dg)} = 6.54$), Pagolle et Juxue ($\text{ratio}_{(dl,dg)} = 6.29$) et Deba et Ondarroa ($\text{ratio}_{(dl,dg)} = 5.99$) que sont les localités les plus proches deux à deux de toutes celles analysées. Si on tient en compte toutes les corrélations, la moyenne donne un $\rho = 0.9465303^{***}$, avec une valeur $< 2.2e-16$ ce qui indique que ladite analyse est statistiquement significative.

En fonction de ces résultats nous sommes à même de représenter les relations entre distances linguistiques et géodésiques selon la projection de chacune d'entre elles sur un axe

(fig. 2).

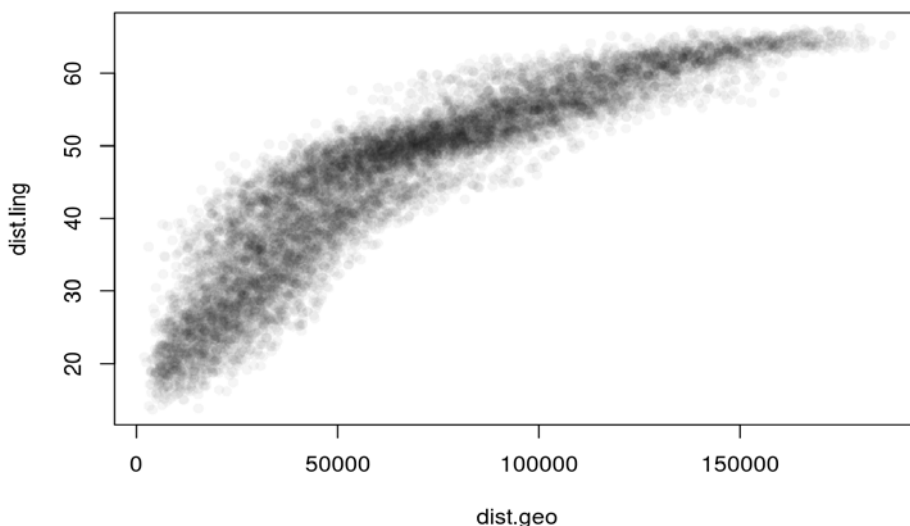

Fig. 2. Courbe de la corrélation entre distance linguistique et distance géodésique en basque.

Dans cette fig. 2, l'axe vertical marque la distance linguistique entre les localités et l'axe horizontal marque la distance géodésique. Chaque point noir de la figure exprime la corrélation entre la dl et la dgeo d'une localité. A mesure qu'on s'éloigne du point d'origine (sommet des axes $y - x$) sur l'axe x (qui exprime la distance géodésique) la distance linguistique devient plus grande (et monte dans l'axe y). Au départ, la courbe de la distance linguistique est plus prononcée mais ensuite elle s'aplatit légèrement, et au fur et à mesure donc qu'on s'éloigne du point d'origine, la distance linguistique et la distance géodésique sont proportionnelles; mais à un moment donné la courbe commence à s'aplatir et la distance linguistique ne monte pas de manière proportionnelle à la distance géodésique. Et dans la zone centrale (tache la plus sombre) on peut détecter une concentration de distance.

Cette représentation des corrélations entre les dl et les dg offre trois groupes de localisations distincts: un premier groupe, qui présente une grande distance linguistique pour une distance géodésique relativement courte (ratio qui vont de 0 à approximativement 45 sur l'axe vertical), puis un autre groupe central très allongé (avec de grandes distances géodésiques) qui présente peu de variation linguistique (approximativement de 45 à 55 sur l'axe vertical) mais une grande géodésique, et enfin un troisième groupe qui présente aussi de grandes différences géodésiques mais peu de variation linguistique (de 60 et plus sur l'axe vertical). Dans le groupe de distances géodésiques les plus faibles, se trouvent les distances entre localités du même groupe dialectal. Ce groupe présente une plus grande dispersion dans les données.

Il a été dit en plus d'une occasion que la corrélation entre les dites distances peut varier y compris au sein de la même langue, d'une aire dialectale à l'autre, du noyau d'une aire dialectale à des zones de transition ou frontières dialectales. C'est ce point que nous voulons aborder dans les lignes qui suivent. Si on part d'une variété située en périphérie du territoire examiné, ici la commune de Guecho, proche de Bilbao, située sur les confins occidentaux du domaine basque, et si on projette la corrélation entre les deux distances on obtient la fig 3.

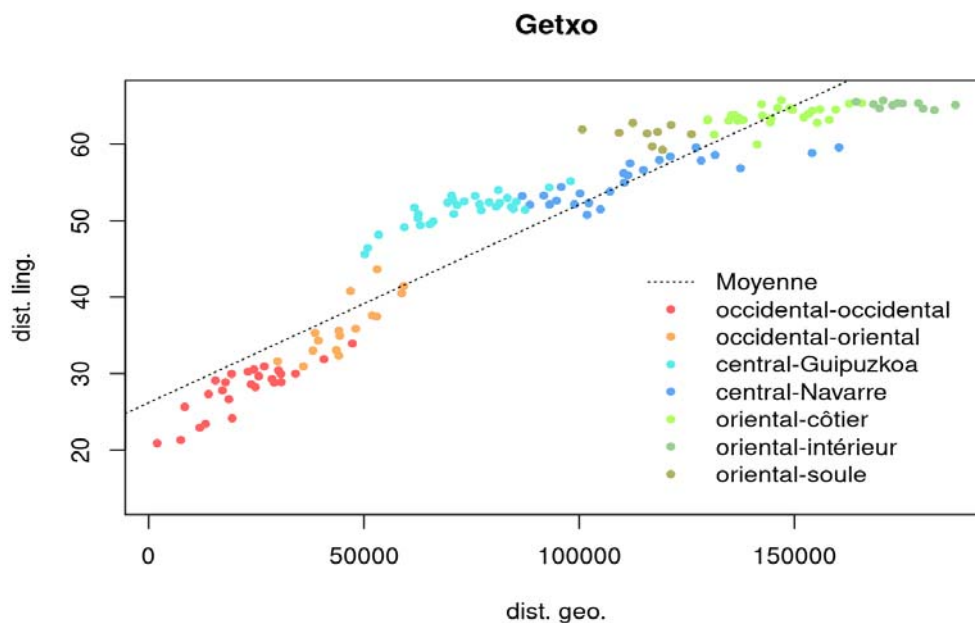

Fig. 3. Corrélation des distances linguistique et géodésique en basque (point d'origine: Guecho).

Dans cette nouvelle approche de l'étude de la corrélation, les variétés sont divisées en 7 groupes: deux groupes du dialecte occidental (le sous-dialecte occidental-occidental et celui occidental-oriental), deux groupes du dialecte central (sous-dialecte de Guipuzcoa et sous-dialecte de Navarre) et trois groupes du dialecte oriental (sous-dialecte de la côte, sous-dialecte de l'intérieur et sous-dialecte de Soule). Le point de départ, comme indiqué plus haut, est la commune de Guecho, qui se situe tout à fait à l'extrémité occidentale du sous-dialecte occidental du dialecte occidental. La courbe des distances se présente sous forme parabolique dans une première partie assez prononcée puis dans une seconde partie plus aplanie (distances correspondantes aux localités du dialecte oriental, en gammes de vert). Toutes les localités correspondant aux variétés du dialecte occidental (en rouge les variétés du sous-dialecte occidental et en orange celles du sous-dialecte oriental), sauf deux communes, se trouvent en dessous de la ligne de régression. Cependant, la majorité des distances des localités appartenant au dialecte central (en bleu clair les variétés du sous-dialecte guipuzcoan et en bleu foncé celles du sous-dialecte navarrais) se trouvent au-dessus de la ligne de régression, en particulier les corrélations des localités les plus proches géographiquement (bleu clair du sous-dialecte guipuzcoan). Quant aux corrélations des localités du dialecte oriental (en vert), comme on peut s'y attendre, elles présentent les corrélations les plus hautes et augmentent au fur et à mesure que la distance géodésique se fait grande. Le graphique représente fort bien la structure

de la distance linguistique par dialectes: le passage du dialecte occidental à celui central est significatif sur ce point. Qui plus est, la distance géodésique et la distance linguistique diffèrent clairement dans les dialectes central et oriental: les localités les plus éloignées du point d'origine du dialecte central ont moins de distance linguistique que les localités plus proches du dialecte oriental.

Si nous partons maintenant de la localité la plus orientale (Esquiule en dialecte oriental) on obtient un graphique inverse, dans lequel les corrélations des localités les plus proches apparaissent dans des communes proches du point d'origine: les plus éloignées géographiquement ont de plus grandes distances linguistiques.

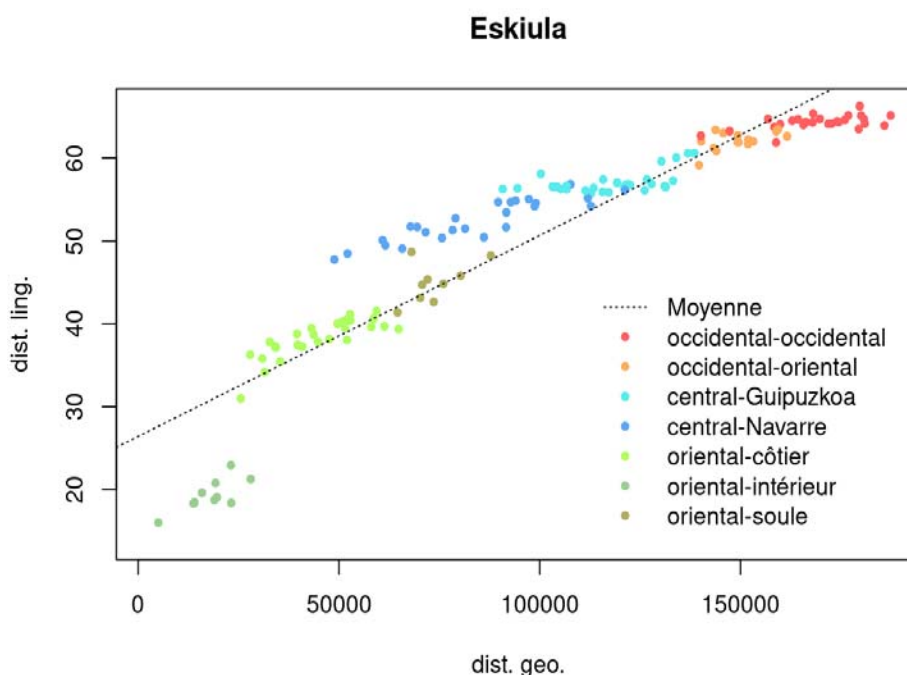

Fig. 4. Corrélations linguistiques et géodésiques en basque (point d'origine: Esquiule).

Sur le graphique, les localités souletines à l'Est, en vert sombre, sont celles qui montrent la plus haute corrélation entre proximité géographique et similitude linguistique. Dans le second groupe, en vert clair, apparaissent les variétés du sous-dialecte de l'intérieur du dialecte oriental, qui se trouvent proches de la ligne de régression. Le troisième groupe est formé des variétés du sous-dialecte côtier dans le dialecte oriental, en marron, qui se situent aussi sur des positions proches de la ligne de régression. Les variétés des deux sous-dialecte centraux en bleu foncé et bleu clair, se trouvent majoritairement avec des valeurs nettement au-dessus de la ligne de régression, surtout les variétés en bleu foncé qui appartiennent au sous-dialecte navarrais. Enfin les variétés du dialecte occidental, en orange et rouge, au fur et à mesure qu'avance la distance géographique, sont nettement sous la ligne de régression. Il peut être intéressant de noter que la courbe s'aplanit quelque peu dans les variétés du dialecte central et surtout dans les variétés du dialecte occidental.

3.2.2. Analyse de la corrélation: corrélation des distances totales de chaque localité par rapport à toutes les autres

Les résultats de l'indice de coefficient de corrélation de Pearson qui ont été analysés dans le chapitre 3.1 vont être analysés maintenant dans une autre perspective: la relation entre la distance exprimée en kilomètres et la distance linguistique. En premier lieu, on analysera la corrélation de la distance linguistique et la distance euclidienne de toutes et chacune des localités. En second lieu, on analysera la dite distance par rapport à la distance géographique, exprimée en kilomètres. Et enfin, on analysera la moyenne de la distance linguistique par kilomètre. Ce qui indiquera le degré de dialectalisation du basque.

En ce qui concerne la corrélation entre la distance géographique et la distance linguistique de chaque localité par rapport aux autres localités, les données signalent que la corrélation entre la dg et la dl est très haute, avec des pourcentages qui dans la majorité des cas sont supérieurs à $r = 0,90$. Il n'y a que 42 localités qui n'atteignent pas ce pourcentage parmi les 145 localités analysées.

Le ratio entre les dites distances de chaque localité peut être un bon indicateur de la proximité ou de l'éloignement de chaque localité par rapport aux autres sur le plan linguistique: la localité qui a des coefficients de ratio haut avec les localités voisines signale qu'elle appartient à une aire linguistique aux caractéristiques similaires; celle qui a des coefficients bas avec les localités voisines signale que la dite localité n'appartient pas à un noyau de variétés d'une aire linguistique, et même elle suggère que la localité est incrustée dans une zone de peu de cohésion linguistique ou, autrement dit, dans une zone de grande variation. Ou bien il faut présumer que les pourcentages de ratio les plus faibles apparaissent dans les localités qui d'une manière ou d'une autre se trouvent sur une frontière dialectale. Dans notre analyse, les localités qui montrent les ratio les plus faibles sont par ordre croissant: Cestona (ratio = 0,77), Hendaye (ratio = 0,79), Fontarrabie (ratio = 0,80), Azpeitia (ratio = 0,81), Cegama (ratio = 0,82), Ezkio-Itsaso (ratio = 0,83) et Urretxu (ratio = 0,83), toutes sont des localités frontière entre les trois dialectes basques ou très proches de ces frontières. De plus, parmi les 42 localités aux corrélations inférieures à ratio = 0,90 les localités frontière forment 25 d'entre elles. Ceci indique clairement que les corrélations entre la distance linguistique et la distance euclidienne ou géographique sont intimement liées avec les frontières dialectales.

En ce qui concerne la moyenne du coefficient de la corrélation de Pearson entre la distance linguistique et la distance euclidienne est très haute dans le cas du basque ($r = 0,91$). Cet indice est bien plus haut que les données fournies par Nerbonne (2013), qu'apporte pour le bantou $r = 0,469$, le bulgare $r = 0,488$, l'allemand $r = 0,566$, le *Linguistic Atlas of the Middle and South Atlantic States* – LAMSAS $r = 0,511$, le hollandais $r = 0,622$ et le norvégien $r = 0,41$. Nerbonne argumente que "It is an empirical finding, not a theoretical prediction, that geography accounts for 16% to about 37% of the linguistic variation in these data sets ($100 \times r^2$)" (2013:7). En utilisant la même équation, en basque, la distance géographique expliquerait le 82,81% de la variation géolinguistique. Cependant, les corrélations obtenues par l'équipe de Nerbonne et celles obtenues dans notre recherche ne peuvent pas être comparées car elles partent d'un présumé distinct: l'équipe de Nerbonne utilise l'unité de distance Levenshtein, tandis que nous utilisons la distance IRI. Il est bien connu que les deux unités de distance sont totalement différentes et que les résultats obtenus avec une unité ne peuvent être extrapolés ni comparés avec ceux obtenus par le biais d'une autre unité. Dans cette recherche nous n'avons pu utiliser

la distance Levenshtein, étant donné que les différences entre les localités ne sont pas majoritairement basées sur des différences phonétiques mais de type étymologique. De plus les données utilisées ici ont été lemmatisées et étiquetées, ce qui conseille l'abandon si possible de la distance Levenshtein, du fait que quand les différences sont de type étymologique, ou quand les données sont lemmatisées et étiquetées, la distance Levenshtein ne les mesure pas correctement (Aurrekoetxea 2016).

4. DISCUSSION

La carte obtenue par le coefficient de corrélation de $r(\text{BP})$ montre des index très hauts de corrélation entre la dl et la dg en basque. Les index les plus hauts se situent aux deux extrémités de l'espace dialectal, qui correspondent à des aires majoritairement occupées par les dialectes occidental et oriental, tandis que les indices les plus bas se trouvent dans les zones du dialecte central. Ce fait indique que la variation linguistique est plus uniforme et que la cohésion linguistique est plus haute au sein des noyaux dialectaux, en comparaison avec les zones frontière dans lesquelles les indices de corrélation sont plus bas. Ces indices de corrélation, nous l'avons dit, sont très haut depuis $r = 0,96$ jusqu'au plus bas à $r = 0,77$. Ce fait a de l'importance, étant donné que l'on a souvent dit que le basque présente une grande dialectalisation. On connaît la citation d'un écrivain basque qui signale que le basque parlé par ses locuteurs peut varier d'une maison à l'autre. Cette idée n'est pas récente puisque lancée par les premiers auteurs de la littérature basque, préoccupés par le fait que leur langue puisse être comprise par le public le plus vaste possible ((Leizarraga 1571).

Quant à la courbe de la corrélation entre la dl et la dg, il faut dire que des pas viennent d'être franchis dans les analyses concernant plusieurs langues et plusieurs contextes et à partir de diverses conceptions quant à la distance linguistique utilisée. Depuis la proposition de Séguy (1971: 348), nous pouvons citer en particulier les travaux sur le français (Dufrénoy 1972, Goebel 2005, utilisant l'ALF – *Atlas linguistique de la France*), sur des langues différentes (Nerbonne, Prokic, Wieling & Gooskens 2010) qui analysent le bantou, le bulgare, l'allemand, l'anglais avec les données du LAMSAS, le hollandais et le norvégien). Les courbes présentées dans ces investigations sur d'autres langues et sur le basque (présentée pour la première fois ici) ont toutes un profil très ressemblant, en particulier avec une première partie ayant une montée prononcée, suivie d'une modération de cette montée.

L'étude de la régression entre les sept zones dialectales est éloquent, elle signale que les ratios de corrélation ne sont pas linéaires et que ces ratios sont plus hauts au sein des zones dialectales et sous-dialectales, de telle sorte que la différenciation entre ces groupes se montre évidente dans les figures présentées.

Cette corrélation a fourni le (FDP) proposé par Nerbonne et Kleiweg, et qui a été défini comme «*geographically proximate varieties tend to be more similar than distant ones*» (2007:154). Postérieurement Nerbonne (2013) et Nerbonne, Prokic, Wieling & Gooskens (2010) y ont associé d'autres facteurs, étant donné qu'elle n'explique pas apparemment la variabilité autant qu'on le pensait au départ. Après avoir analysé la dite collaboration dans différentes langues citées plus haut il conclut que "It is an empirical finding, not a theoretical prediction, that geography accounts for 16% to about 37% of the linguistic variation in these data sets" (Nerbonne 2013: 228). Szmercsanyi mène une recherche pour prouver la validité de ce principe, en se basant sur un corpus d'anglais vernaculaire, en analysant la variabilité

morphologique et syntactique, et en arriva à la conclusion que le *Fundamental Dialectology Principle* expliquait seulement le 4 % de la variation (2013: 226–227); d'autres facteurs comme le temps de trajet, le modèle gravitationnel, ou la diffusion des innovations (Trudgill 1974) ont plus de poids par rapport à ces données. Cependant Shackleton affirme que "[...] geographic distance and regional differences account for about 77 percent of the variation in measured linguistic distances." (2007: 64). Dans le cas basque le pourcentage est très supérieur puisqu'il monte à 82%.

L'étude de la corrélation en différentes langues et situations est importante, ainsi que le signale Nerbonne (2010: 51) quand il dit que "The general, cross-linguistic relation between geography and linguistic variation is clearly of great potential interest to dialectology and the study of linguistic diffusion and deserves further attention". Les différents résultats doivent être analysés avec le comportement de la société et avec l'histoire de la langue en question, et interprétés à leur juste mesure.

Chaque situation linguistique a ses propres caractéristiques et les résultats obtenus dans une langue ne sont pas forcément les mêmes. Et ces résultats peuvent même varier d'une réalité dialectale à une autre, à l'intérieur de la même langue. La situation n'est pas non plus la même selon les paramètres linguistiques, y compris pour le lexique: "il est certain que la variété lexicale est différente suivant les champs (sémantiques)" (Séguy 1071: 340). Mais notre recherche doit préciser ici d'une façon moins floue quelques paramètres de l'influence de la distance géographique dans la variation linguistique dans des contextes pacifiques, stables, de population installée de longue date dans son environnement naturel et historique.

Il faut souligner, que la corrélation entre la dl et la dg (qu'elle soit euclidienne ou géodésique) a été mesurée par deux unités de mesures linguistiques: d'une part la IRI (Indice Relatif d'Identité), utilisée par Goebel, Aurrekoetxea et Dubert-García, entre autres) et d'autre part la distance Levenshtein (utilisée dans les travaux de Nerbonne), et on ne peut pas mêler les corrélations obtenues par chacune pour les deux distances.

En ayant recours à l'unité de distance IRI dans ce travail, la corrélation, on l'a dit, va de 0,96 pour la plus haute à 0,77 pour la plus basse. Cette corrélation, nous le répétons, est très haute, ne serait-ce qu'en tenant compte du critère proposé par Cohen (1988). Dubert-García présente dans la corrélation entre la distance phonétique et celle euclidienne un 0,30 de minimum et un 0,95 de maximum pour le galicien (2013: fig. 8.10), tandis qu'en morphologie le minimum est 0,42 et le maximum un 0,93 (2013: fig. 8.11). Si nous comparons les deux corrélations qui ont été analysées avec le même coefficient de corrélation $-r(BP)-$, nous constatons que les indices sont plus hauts en basque qu'en galicien par exemple. Si l'indice de corrélation pour le basque est de 0,77, il est seulement de 0,30 en galicien pour la distance phonétique et 0,42 pour celle morphologique. Nous constatons qu'en basque les corrélations entre la dl et la dg (euclidienne) sont bien plus hautes qu'en galicien.

Quant aux zones de Galice de plus grande ou plus petite corrélation entre les deux distances, Dubert-García signale que "central and eastern morphological similarities across the territory are slightly less dependent on geographical proximity than western morphological similarities; however, phonetic similarities across the space are less dependent on geographical distance in Central Galician, while in Western and Eastern Galician they correlate better with distance. This is further evidence that the morphological distribution behaves differently". (2013: 186). En basque, il semble se passer quelque chose d'assez semblable, puisque les zones centrales présentent les corrélations les plus basses alors que les zones occidentale et orientale ont les corrélations les plus hautes (voir fig. 1). Très certainement, il faudra analyser

le phénomène plus profondément pour repérer les facteurs qui provoquent cette répartition et étudier si dans les deux cas, galicien et basque, il s'agit de facteurs à interpréter de la même manière ou bien au contraire si c'est un fait aléatoire qui mène nécessairement à des interprétations différentes. De fait les analyses obtenues en différentes langues sont indispensables pour accéder à une analyse globale et plus assurée de la variation régionale et dialectale.

Le fait qu'en basque la distance géographique explique 82,81% de la variation géolinguistique est un fait d'une importance particulière. Ce haut indice n'avait jamais pu à ce jour être obtenu. Ce fait indique un établissement très ancien et durable du basque sur les territoires actuels où il est parlé. Il rend peu crédible l'idée d'une influence notable extra-géographique qui aurait pu altérer entre ces deux instances. D'autre par, il ne laisse aucune marge pour douter du poids de la géographie dans la variation géolinguistique. Ou vu autrement, les autres facteurs, historiques, sociaux, sont quasi nuls dans la variation en basque.

Si nous analysons le facteur orographique il semble pratiquement absent dans le cas basque. Si la cordillère pyrénéenne sépare (mais en partie) les dialectes central et oriental, dans la séparation entre les dialectes occidental et central on ne voit pas d'effet spécial orographique. Et de plus le « bourrelet d'isoglosses », pour reprendre l'expression de Guiter, qui sépare le parler souletin et le parler bas-navarrais, sur un axe nord-sud n'est pas corrélé sur toute sa longueur à une barrière géographique telle qu'une chaîne de montagne. Autrement dit, dans la partie méridionale de ce bourrelet, il existe une zone montagneuse (Iraty, Arbailles) qui sépare les deux parlers mais dans la partie septentrionale, ce bourrelet linguistique subsiste cependant sans barrière géographique. Ceci nous invite à affirmer que l'orographie n'est pas un facteur déterminant de la variation géolinguistique en basque. Quant à la frontière entre le dialecte occidental et le dialecte central, le fait qu'elle repose sur la rivière Deba n'a pas été analysé suffisamment dans la littérature scientifique. Sur l'orographie Goebel arriva aussi à la conclusion identique dans sa première analyse sur le sujet: «A remarquer en outre que ni en France ni dans l'Italie du Nord, la configuration orographique naturelle du terrain ne semble avoir influé directement sur le profil des corrélations» (2005: 339).

Le facteur politique peut être un autre facteur important du moins partiellement sur la variation linguistique en basque. Une frontière politique, celle des états espagnols et français, sépare dialecte oriental et dialecte central. Ce n'est pas le cas entre les dialectes occidental et central tous deux situés dans le même état. Et le dialecte occidental n'est pas non plus borné par la frontière administrative de la province de Biscaye puisque ce dialecte occidental « déborde » vers l'est sur la province de Guipuzcoa de dialecte central.

Ceci nous mène aux raisons de variation de type diachronique. Parmi les raisons de la variation, il faut sans doute tenir compte des fragmentations historiques depuis la Préhistoire à nos jours en domaine basque; il est difficile d'en tirer des conséquences claires. Tout au plus, en creux, peut-on déduire de l'absence d'une unité historique, administrative et politique forte, l'impossibilité de trouver des centres d'unification puissants pour imposer certains traits de langue sur les territoires voisins. Il ne semble pas non plus qu'il y ait jamais eu de forts mouvements d'émigration interne qui auraient pu jouer de façon décisive et à date historique. Si Saint-Sébastien est nettement bascophone, les autres villes comme Bilbao, Vitoria-Gasteiz, Pampelune, Bayonne ne le sont pas de façon dense et ne semblent pas avoir joué de rôle directeur pour la diffusion d'un parler ou d'un autre. Le fait de ne pas avoir de documents anciens sur les parlers de ces localités nous rend quasi impossible la tentative d'échafauder des hypothèses sur la possibilité de diffusion d'une ou autre variété vers d'autres zones.

L'établissement des tribus ou groupes ethniques basques à date ancienne est considéré comme à l'origine des dialectes traditionnels basque et doit être mieux mis au clair. Il apparaît par exemple que la frontière entre Caristes et Vardules est pratiquement la même que la frontière entre le dialecte occidental et le dialecte central. Et la frontière entre Vardules et Vascons marquerait celle actuelle entre les sous-dialectes de Guipuzcoa et Navarre (tous deux du parler central) sur pratiquement toute son extension sauf dans la partie septentrionale. Le dialecte oriental semble à considérer comme territoire des Aquitains.

5. CONCLUSIONS

Tout d'abord, la corrélation entre la distance linguistique et la distance géographique en basque présente donc deux zones dans lesquelles on obtient des index très hauts, lesquels assurent que la corrélation est quasi parfaite et une zone centrale, où la corrélation reste haute mais moins haute que dans les zones périphériques.

Comme seconde conclusion, on peut affirmer que la courbe de corrélation du basque présente des caractéristiques similaires à celles obtenues pour d'autres langues. Ce fait analysé par zones dialectales présente des données qui confortent l'idée que la corrélation est plus haute en zones dialectales et sous-dialectales, et qu'elle n'est absolument pas linéaire pour toutes les variétés du basque. Cette découverte est un préambule pour de nouvelles voies d'étude de la cohésion des zones dialectales.

L'indice de corrélation du basque se situe en un $r = 0,91$, ce qui signale que la corrélation est très vaste dans toutes les variétés et que dans certaines variétés elle est quasi parfaite. Il s'agit d'un des plus hauts indices connus en dialectologie.

BIBLIOGRAPHIE

- Aurrekoetxea, Gotzon (2010) "The correlation between morphological, syntactic and phonological variation in the Basque language". En B. Heselwood / Cl. Upton (eds.), *Proceedings of Methods XIII. Papers from the Thirteenth International Conference on Methods in Dialectology, 2008*, Frankfurt: Peter Lang, pp. 207–218.
- Aurrekoetxea, Gotzon (2016) "Distantzia geografikoaren eta hizkuntza distantziaren arteko korrelazioa", in G. Aurrekoetxea, J. M. Makazaga, P. Salaberri (arg.), 2016, *Txipi Ormaetxea omenduz. Hire bordatxoan*, Bilbo: UPV/EHU, 55–72.
- Aurrekoetxea, Gotzon; Gaminde, Iñaki; Ormaetxea, J. L.; Videgain, X. (2019), *Euskalkien sailkapen berria*, Bilbao: UPV/EHU.
- Aurrekoetxea, Gotzon; Iglesias, Aitor & Videgain, Charles (2007) *Bourciez Bildumako Euskal Atlas (BBEA-1): 1. lexikoa*. [*"Bourciez" Linguistic atlas: (BBEA-1): 1. lexic*], ASJU XXXVIII-2 (2004), Bilbao: UPV-EHU.
- Aurrekoetxea, Gotzon; Iglesias, Aitor & Videgain, Charles (2008) *Bourciez Bildumako Euskal Atlas (BBEA-2): 2. gramatika*. [*"Bourciez" Linguistic atlas: (BBEA-2): 2. grammar*], Bilbao: ASJU XXXIX-1 (2005/1).
- Cohen, Jacob (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. New York: Routledge.
- Dubert García, Francisco (2013) "An analysis of Galician Dialects in Correlative Dialectometry". In Xosé Afonso Alvaez Pérez, Ernestina Carrilho and Catarina Magro (eds.), *Current Approaches to Limits and Areas in Dialectology*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 171–198.
- Dufrénoy, J., 1972, "La relation entre la distance spatiale et la distance lexicale", *Journal de la société statistique de Paris* 113, 146–150.
- EHHA : G. Aurrekoetxea & X. Videgain (dir.) (2010–2020) *Euskararen Herri Hizkeren Atlas (Atlas linguistique du Basque)*. I–XII, Bilbao : Euskaltzaindia.

- Goebel, Hans (1981) “Éléments d’analyse dialectométrique (avec application à l’AIS)”, *Revue de Linguistique Romane* 45: 349-420.
- Goebel, Hans (2005) “La dialectométrie corrélatrice: un nouvel outil pour l’étude de l’aménagement dialectal de l’espace par l’homme”, *Revue de Linguistique Romane* 69, 321–367.
- Goebel, Hans (2013a) “Introduzione ai problemi e metodi Della dialettometria, applicati ai daati dell’Atlante italo-svizzero AIS (con particolare riguardo ai dialetti del Veneto e dell’Istria)”, in J.E. Gargallo & N. Vuletic (eds.), *Mare Loquens. Études d’étymologie et de géolinguistique romanes à la mémoire de Vojmir Vinja (1920-2007)*, Zadar: Sveuciliste u Zadru, 171–225.
- Goebel, Hans (2013b) “La dialectometrización del ALPI: rápida presentación de los resultados”, in E. Casanova & C. Calvo (eds.), *Actas del XXVI Congreso internacional de Lingüística y de Filología Románicas-Valencia 2010*, Vol VI, Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 143–154.
- Gooskens, Charlotte (2005) “Traveling Time as a Predictor of Linguistic Distance”, *Dialectologia et Geolinguistica* 13, 38–62.
- Karney, Charles F. F. (2013) Algorithms for geodesics. *Journal of Geodesy*, 87(1), 43–55. <https://doi.org/10.1007/s00190-012-0578-z>
- Kolmogorov, Andrei (1933) “Sulla determinazione empirica di una legge di distribuzione”, *G. Inst. Ital. Attuari* 4: 83–91.
- Nerbonne, John (2010) “Measuring the diffusion of linguistic change”, *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences* 365(1559). 3821–3828. <https://doi.org/10.1098/rstb.2010.0048>.
- Nerbonne, John (2013) “How much does geography influence language variation?”. In Peter Auer, Martin Hilpert, Anja Stukenbrock & Benedikt Szmrecsanyi (eds.), *Space in Language and Linguistics Geographical, Interactional, and Cognitive Perspectives*. Berlin / Boston: De Gruyter, 222–239.
- Nerbonne, John & Kleiweg, Peter (2007) “Toward a Dialectological Yardstick”, *Journal of Quantitative Linguistics* 14(2-3). 148–166.
- Nerbonne, John; Prokić, Jelena; Wieling, Martin & Gooskens, Charlotte (2010) “Some further dialectometrical stops”, in G. Aurrekoetxea & J. L. Ormaetxea (eds.), *Tool for Doing Dialectometry*, Bilbao: ASJU-ren gehiagarriak, 41–56.
- Pebesma, E., 2018. Simple Features for R: Standardized Support for Spatial Vector Data. *The R Journal* 10 (1), 439–446, <https://doi.org/10.32614/RJ-2018-009>
- Séguy, Jean (1971) “La relation entre la distance spatiale et la distance lexicale”, *Revue de Linguistique Romane* 35, 335–357. Shackleton, Robert G., Jr. (2007) “Phonetic Variation in the Traditional English Dialects: A Computational Analysis”, *Journal of English Linguistics* 35–1; 30–102.
- Shapiro, Samuel Sanford; Wilk, Martin B. (1965) “An analysis of variance test for normality (complete samples)”, *Biometrika* 52 (3–4): 591–611. doi:10.1093/biomet/52.3-4.591. JSTOR 2333709 MR 205384.
- Smirnov, Nikolai (1948) “Table for estimating the goodness of fit of empirical distributions”, *Annals of Mathematical Statistics*. 19 (2): 279–281. doi:10.1214/aoms/1177730256.
- Szmrecsanyi, Benedikt (2012) “Geography is overrated”. In Sandra Hansen, Christian Schwarz, Philipp Stoeckle & Tobias Streck (eds.), *Dialectological and Folk Dialectological Concepts of Space. Current Methods and Perspectives in Sociolinguistic Research on Dialect Change* (Linguae & Litterae 17). Berlin / Boston: De Gruyter, 215–231.
- Trudgill, Peter (1974) “Linguistic change and diffusion: description and explanation in sociolinguistic dialect geography” *Language in Society* 3(2), 215–246.
- EHHA: G. Aurrekoetxee & X. Videgain (dir. 2010–2020) *Euskararen Herri Hizkeren Atlasa (Atlas linguistique du Basque)*. I–XII, Billao: Eus Kaltzaindia.

EHU/Université du Pays Basque

EHU/Université du Pays Basque

Université de Pau et des Pays de l’Adour

UN INSTRUMENT MODERN DE STUDIU AL DIALECTULUI AROMÂN: CORPUS ADNOTAT MORFOSINTACTIC

VERGINICA BARBU MITITELU
MIHAELA CRISTESCU
MANUELA NEVACI

1. INTRODUCERE

În urmă cu un deceniu, rețeaua de excelență META-NET a Comisiei Europene publica rezultatele unei analize a resurselor și tehnologiilor existente la acel moment pentru limbile Europei¹. Situația era de natură să provoace îngrijorare în rândul factorilor implicați în susținerea (financiară sau de altă natură a) dezvoltării acestor resurse și tehnologii în perspectiva penetrării masive a calculatorului (și a altor dispozitive cu funcții similare, precum tabletă, telefon, ceas inteligent etc.) în viața noastră, nu doar profesională, ci și extraprofesională, și a asigurării supraviețuirii limbilor și dialectelor în noul context. După un deceniu, constatăm că perspectiva de atunci a devenit realitate curentă: comunicăm efectiv între noi prin intermediul unor astfel de dispozitive, dar comunicăm chiar și cu astfel de dispozitive: a se vedea utilizarea roboților de dialog numiți *chat bots* în interacțiunea (scrisă sau orală) cu furnizorii de diverse servicii cu largă adresabilitate, de la telefonie mobilă, la produse bancare, și o putem face în limba maternă. Aceasta reprezintă marele avantaj, aceasta este o caracteristică esențială a unor astfel de produse, care le asigură o piață de desfacere uriașă, în consecință și profituri mari. Pentru noi, lingviștii, este o nouă cerință căreia trebuie să-i facem față și o oportunitate, deopotrivă, asigurându-le astfel vorbitorilor certitudinea că își vor putea folosi limba și în această eră de digitalizare tot mai accentuată, păstrându-și astfel identitatea națională, etnică etc. Așa se explică interesul sporit acordat acum limbilor cu resurse lingvistice puține, limbilor minoritare, dialectelor și în acest efort se înscrie și demersul nostru pe care îl expunem mai jos.

Prezentăm în această lucrare crearea unei colecții de fraze din dialectul aromân, adnotate morfologic și sintactic, rezultând un corpus sub forma unei bănci de arbori sintactici (engl. *treebank*), de dimensiuni modeste, dar care este un prim pas în crearea de resurse lingvistice computaționale pentru acest dialect. Banca de arbori rezultată răspunde cerințelor actuale din comunitatea lingvisticii computaționale, atât în ceea ce privește formalismul utilizat, cât și formatul de prezentare.

Lucrarea este structurată astfel: secțiunea a doua prezintă statutul dialectului aromân, cu atenție specială asupra utilizării sale în context digital și asupra resurselor lingvistice existente. În secțiunea următoare trecem în revistă alte activități de creare a băncilor de arbori pentru limba română, pe de o parte, și pentru alte dialecte, pe de altă parte. Secțiunea a patra conține (i) descrierea corpusului creat, (ii) metoda de lucru utilizată pentru adnotarea morfologică și sintactică, (iii) descrierea succintă a principiilor de adnotare morfologică și sintactică, (iv) particularitățile dialectului aromân care au impus ajustări ale formalismelor de adnotare, (v) date statistice despre banca de arbori rezultată.

¹ Pentru situația resurselor și instrumentelor disponibile la acel moment pentru limba română, vezi Trandabăț *et al.* 2012.

2. STATUTUL DIALECTULUI AROMÂN

Dialectul aromân este unul dintre dialectele limbii române, celelalte fiind: dacoromân, meglenoromân și istroromân. Este vorbit în țări din Peninsula Balcanică (Grecia, Albania, Republica Macedonia de Nord, Bulgaria), în România, precum și în alte țări din Europa și de pe alte continente (Statele Unite ale Americii, Australia), unde au emigrat grupuri de aromâni (Saramandu 1984a: 423; Nevaci 2013b: 13). Dialectul aromân este vorbit de persoane aparținând tuturor grupelor de vârstă (generațiile vârstnică și medie, dar și tineri și copii), atât în mediul rural, cât și în mediul urban. Numărul aproximativ de vorbitori activi ai dialectului aromân este de 600.000 (Saramandu 2007a; Nevaci 2013b: 18).

2.1. Graiurile aromânești

Principalele **graiuri** ale dialectului aromân sunt: pindean (Grecia), fărșerot (Albania, Grecia și R. Macedonia de Nord), grămostean (Grecia, R. Macedonia de Nord, Bulgaria) și grabovean (Albania). La acestea se adaugă așa-numitele „graiuri insulare”, cum ar fi graiul din Muloviște și graiul din Crușova (localități din R. Macedonia de Nord) (vezi Saramandu 1984; 2007b). În descrierea particularităților fiecărui grai al dialectului aromân, s-au urmărit aspectele fonetice și fonologice, morfologice și lexicale (Nevaci 2013b). Una dintre trăsăturile diferențiatoare în cadrul graiurilor aromânești o constituie sistemul vocalic: în timp ce graiurile fărșerot și grabovean conțin 6 foneme vocalice (lipsește vocala centrală închisă /i/), graiurile pindean și grămostean conțin 7 foneme vocalice (Saramandu 1984a: 424; Saramandu 2017b: 130).

Particularitățile fonetice, morfologice și lexicale ale fiecărui grai sunt exemplificate în Nevaci 2013b prin texte dialectale înregistrate în timpul anchetelor de teren. Sunt importante aceste diferențe, deoarece nu există o variantă standardizată dialectală. Prin urmare, referirea la un grai sau altul este mult mai exactă din punct de vedere științific. Anumite particularități fonetice, morfologice sau lexicale sunt specifice numai unui anumit grai, așa cum vom vedea în descrierea ce urmează, fără a fi generale în dialectul aromân.

2.2. Literatura aromână

Dialectul aromân este singurul dialect sud-dunărean al limbii române în care s-a dezvoltat o literatură cultă. În scrierea dialectului aromân s-au folosit două alfabet: grecesc (primele texte aromânești, datând din secolul al XVIII-lea) și latin (începând cu secolul al XIX-lea). Primul text redactat în dialectul aromân (cu alfabet grecesc) datează din anul 1731 și este o inscripție cu conținut religios (Saramandu 2000: 200) Menționăm lucrările semnificative dedicate literaturii dialectale aromâne, apărute în spațiul românesc.

Dr. G. Obedenaru publică la București, în 1891, *Texte macedoromâne, basme și poezii populare de la Crușova*.

Pericle Papahagi va deschide seria culegerilor de folclor și a antologiilor de literatură cultă în dialectul aromân prin lucrările: *Din literatura poporană a aromânilor*, prefață de Gr. Tocilescu, București (1900), *Basme aromâne și glosar*, București (1905), *Scriitori aromâni din sec. XVIII* (1909), *Poezia înstrăinării la aromâni*, București (1912).

Un compendiu de literatură aromână este cartea *Antologie aromânească*, a lui Tache Papahagi, publicată în 1922. Aceasta conține trei secțiuni: literatură populară (proverbe și ghicitori, poezii, cântece, balade și legende, snoave, tradiții și basme), literatură cultă și muzică populară aromânească, completată ulterior cu volumele-document *Images d'ethnographie roumaine, daco-roumaine et aroumaine*, 3 volume, 1928–1934. Tache Papahagi este primul învățat care a fixat și a impus un sistem de scriere a aromânei, folosit de eruditul lingvist și în editarea

operelor scriitorilor aromâni din colecția „Biblioteca națională a aromânilor”, inițiată de el. Au apărut din această serie șase volume, primele trei în perioada 1926–1935 (I, Nuși Tulliu, 1926; II, Zicu A. Araia, T. Caciona, 1932; III. N. Batzaria, 1935), celelalte, rămase în manuscris, fiind publicate postum (IV, M. Beza; V, C. Belimace, N. Velo; VI, N. Batzaria, T. Carafoli).

Lucrările lui Apostol N. Caciuperi (1920–1995) au fost (re)editate postum în România în 2011, într-o serie de *Opere* în patru volume: I. *Noulu Testamentu. Pri grailu armânescu*, II. *Tradușeri (dit literatura română și universală)*, III. *Gramatică armânească (proiectu di manual școlar)*, IV. *Cursu practic pi graiu armânescu* (Universalia Publishers, București, 2011). De interes pentru lingvist sunt îndeosebi cursul practic și gramatica aromână, redactate „pi graiu armânescu”, cu scopul de a folosi în învățarea dialectului.

Hristu Cândroveanu, critic literar, poet, prozator, traducător și publicist, realizează o serie de antologii în care sunt cuprinse creațiile importante în dialectul aromân: *Antologie de lirică aromână*, București, Editura Univers, 1975; *Antologie de proză aromână*, București, Editura Univers, 1977; *Un veac de poezie aromână*, 1985; *Antologia poeziei străine în grai aromân*, București, Editura Fundației Culturale Aromâne „Dimândarea Părintească”, 2000; *Antologia poeziei române clasice și moderne în grai aromân*, București, Editura Fundației Culturale Aromâne „Dimândarea Părintească”, 2003; *Caleidoscop aromân*, 5 volume, București, Editura Fundației Culturale Aromâne „Dimândarea Părintească”, 1998–2002.

În cursul anchetelor de teren la aromâni, Nicolae Saramandu a cules material etnografic și folcloric, pe care l-a valorificat în volumele: *Folclor aromân grămostean* (București, Editura Minerva, 1982, în colaborare cu N. Gh. Caraiani și Miorița la dacoromâni și aromâni (texte folclorice), publicată la Editura Minerva, în 1992 (cu Tatiana Gălușcă-Cîrșmariu).

În 2006, Matilda Caragiu-Marioțeanu și-a strâns contribuțiile într-un tom voluminos, *Aromânii și aromâna în conștiința contemporaneității*, însoțit de un volum de *Poeme aromâne*, cuprinzând creațiile poetice în dialect ale autoarei.

O antologie recentă de literatură aromână este volumul *Scriitori aromâni de ieri și de azi. Antologie de texte și studiu filologic*, de Manuela Nevaci, apărută în 2013 (Nevaci 2013c). Lucrarea reprezintă o antologie a literaturii aromâne culte, descriind operele unor autori importanți, precum Theodor Atanasie Cavallioti, Daniil Moscopoleanul, Constantin Ucuta (reprezenți ai literaturii vechi), Constantin Belimace, George Murnu, Nicolae Constantin Batzaria, Nuși Tulliu, Z.A. Araia, George Ceară, Nicolae Velo, Marcu Beza, NidaBoga, Zahu Pană, George Ceară, Nicolae Caratană, Spiru Fuchi (reprezenți ai literaturii moderne) ș.a. Operele literare ale scriitorilor aromâni culti (exemplificate prin poezii) sunt precedate de două secțiuni: *Literatura aromână veche: secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea* și *Sisteme de scriere utilizate în limba publicațiilor aromânești actuale*. După cum menționează autoarea, în absența unei norme supradialectale, scrierea aromânească actuală diferă de la un autor la altul.

2.3. Publicații și asociații ale aromânilor

Începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea și continuând cu începutul secolului al XX-lea, se înființează numeroase asociații aromânești, se organizează congrese și apar publicații (periodice și volume). Apar reviste de cultură, ziare și almanahuri editate de către aromânii din țările balcanice, editate atât în dialectul aromân, cât și în româna literară. În Nevaci (2013b: 34–37) sunt enumerate titlurile publicațiilor cu articole în dialectul aromân, apărute în România, Albania, R. Macedonia de Nord, Bulgaria și Grecia. De asemenea, sunt trecute în revistă asociațiile de aromâni din diferite țări. În România, cea mai importantă societate aromânească este *Societatea de Cultură Macedo-Română*², reînființată după 1989.

² Informații pot fi găsite pe site-ul Societății, <https://scmr.ro/>.

2.4. Lucrări de popularizare a dialectului aromân publicate în România

Societatea de Cultură Macedo-Română, în parteneriat cu Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” și cu Fundația Mușata Armână, publică la Editura Universității din București și la Editura Etnologică o serie de albume despre aromâni și graiul lor: „*Lecturi vizuale*” *etnolingvistice la aromânii din Bulgaria. Memorie, tradiție, grai, patrimoniu*, autori: Nicolae Saramandu, Emil Țircornicu, Manuela Nevaci, Cătălin Alexa, București, 2019; „*Lecturi vizuale*” *etnologice la aromânii din Republica Macedonia. Regiunea Bitolia. Memorie, tradiție, grai, patrimoniu*, autori: Nistor Bardu, Emil Țircornicu, Cătălin Alexa, Stoica Lascu, Ioana Iancu, București, 2018; „*Lecturi vizuale*” *etnolingvistice la aromânii din Republica Macedonia. Regiunile Ohrida, Struga, Crușova. Memorie, tradiție, grai, patrimoniu*, autori: Nicolae Saramandu, Emil Țircornicu, Manuela Nevaci, Cătălin Alexa, 2018; „*Lecturi vizuale*” *etnologice la aromânii din Albania. Gramsh, Elbasan, Pogradec*, autori: Nistor Bardu, Emil Țircornicu, București, 2017; „*Lecturi vizuale*” *etnologice la aromânii din Albania. Sarande și Gjirokaster*, autori: Iulia Wișoșenschi, Emil Țircornicu, Cătălin Alexa, 2016; „*Lecturi vizuale*” *etnologice la aromânii din Albania. Câmpia Muzachiei*, autori: Iulia Wișoșenschi, Emil Țircornicu, Cătălin Alexa, București, 2015; „*Lecturi vizuale*” *etnologice la aromânii din Albania – zona Korçe*, autori: Iulia Wișoșenschi, Emil Țircornicu, Cătălin Alexa, Nistor Bardu, București, 2014.

3. STADIUL CERCETĂRIILOR

3.1. Preocupări pentru informatizarea limbii române

Preocuparea de descriere a limbii române cu ajutorul formalismelor moderne a caracterizat comunitatea lingvistică românească de timpuriu, de cele mai multe ori în cadrul unor cooperări internaționale, folosind un formalism comun, lucru care permite evidențierea elementelor comune și de contrast între limbile incluse în analiză, pe de o parte, iar, pe de altă parte, ajută la ajustarea, corectarea sau extinderea formalismelor pentru a răspunde nevoilor fiecărei limbi. La nivel național, a fost constituit, în cadrul Academiei Române, Consorțiul pentru Informatizarea Limbii Române³, din păcate, nu suficient de activ de-a lungul timpului.

În cadrul acestei lucrări, perspectiva adoptată este aceea a lingvisticii corpusului. Pentru limba română, descrierea morfologică a fost făcută în proiectul MULTTEXT-East (Erjavek 2017). Paisprezece categorii (substantiv, verb, adjectiv, pronume, determinator, numeral, adverb, articol, prepoziție, conjuncție, particulă, interjecție, abreviere și reziduu) corespunzând, în mare, părților de vorbire, au fost descrise și rafinate, astfel încât o mulțime de 674 de etichete (reflectând descrieri morfosintactice ale formelor cuvintelor) s-au dovedit suficiente pentru a descrie orice formă a oricărui cuvânt din română (Tufiș *et al.* 1997). Un exemplu de formă a unui cuvânt cu analiza morfosintactică adecvată (PoStag) este următorul:

împărăteasa Ncfsry

unde interpretarea PoStagului este următoarea: substantiv (N) comun (c), genul feminin (f), numărul singular (s), cazul direct (r) (nominativ-acuzativ), formă articulată cu articol hotărât (y).

³ Domnul Nicolae Saramandu a exprimat, în ședința din 2001 a Comisiei de Informatizare pentru Limba Română, nevoia colaborării între lingviști și informaticieni pentru crearea resurselor lingvistice în format electronic, în special atlase lingvistice (<http://consilr.info.uaic.ro/consilr/ro/index.php?showpage=030101>, accesat la data de 5 mai 2021).

În ceea ce privește descrierea sintactică, aceasta s-a făcut preponderent prin gramatici de dependență (Hristea și Popescu 2003, Perez 2014, Barbu Mititelu și Irimia 2015), dar există și descrieri cu ajutorul gramaticilor de constituenți (Bick și Greavu 2010). Mai recent, o inițiativă internațională numită *Dependențe Universale* (engl. *Universal Dependencies*⁴) (UD), care are scopul de a descrie unitar gramatica limbilor lumii, cuprinde și limba română, reprezentată deja prin trei corpusuri adnotate morfologic și sintactic (bănci de arbori sintactici): RoRefTrees (RRT) (Barbu Mititelu *et al.* 2016), Nonstandard (Colhonet *al.* 2017) și SiMoNERo (Barbu Mititelu și Mitrofan 2020). Lucrarea de față descrie crearea unui nucleu al unei noi astfel de bănci, pe care am numit-o **ArT** (AromanianTreebank).

3.2. Resurse lingvistice pentru dialectul aromân

Prin resurse lingvistice înțelegem aici dicționare, gramatici și alte lucrări care descriu structura dialectului aromân. Primele lucrări cu caracter didactic destinate aromânilor au apărut în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea și aparțin cărturarilor aromâni, Theodor Anastasie Cavallioti, Daniil Moscopoleanul și Constantin Ucuta (vezi Saramandu 2013).

Theodor A. Cavallioti a publicat la Veneția, în 1770, *Πρωτοπερία* [Prima învățătură], carte de citire pentru clasele elementare, scrisă în grecește, care are, la sfârșit, un vocabular de 1170 de cuvinte grecești, traduse în aromână și în albaneză. Lucrarea are 104 pagini și conține rugăciuni și pasaje din *Biblie*. Are și următorul text aromânesc (în original, cu alfabet grecesc): *Hristos de morți năstăsi, cu morte morteă călcându, ș-a mărmințătorlorahărzi bană harizmă*. [Hristos a înviat din morți, cu moartea pe moarte călcând și celor din mormânturi le-a dăruit viață plăcută.].

Lucrarea publicată de Daniil Moscopoleanul în 1794 la Veneția, *Εισαγωγική διδασκαλία* [Învățătură introductoare] este o carte de lectură, în grecește, care cuprinde la sfârșit *Λεχικόν Τετραγλωσσον*, un manual de conversație în care textul în limba greacă e tradus în aromână, bulgară și albaneză.

Constantin Ucuta este autorul lucrării apărute în 1797 la Viena, *Νέα Παιδαγωγία* [Noua Pedagogie], cu subtitlul (în traducere): „Abecedar lesnicios, pentru a-i învăța pe tineri carte romano-vlahă în uzul curent al romano-vlahilor”. Este primul abecedar aromânesc scris cu alfabet grecesc.

Din aceeași perioadă, sfârșitul secolului al XVIII-lea, datează și două lucrări cu caracter religios, rămase în manuscris și publicate ulterior: *Codex Dimonie*, publicat de Gustav Weigand în „Jahresbericht des Instituts für rumänische sprache”, Leipzig, I (1894, p. 1–78), IV (1897, p. 136–227), V (1898, p. 192–297), VI (1898–1899, p. 86–173), și *Liturghier aromânesc*, publicat în 1962 de Matilda Caragiu-Marioțeanu.

Format în ideologia Școlii Ardelene, Gheorghe Roja publică în 1809 la Buda, *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sânt literele românilor ceale vechi*, în care se pronunță pentru o limbă literară comună și o scriere comună, cu alfabet latin, pentru românii din nordul și din sudul Dunării. În prefața lucrării, intitulată *Cuvânt către români*, după ce vorbește despre faptul că limbile nu sunt unitare, în cadrul lor formându-se dialecte, Roja precizează că româna „în doao dialecte, adecă în cea dincoace de Dunăre și dea din colo de Dunăre se împarte, aceasta cu grecești, ceia cu schiavonești cuvinte [...] e amestecată” (p. 6). (vezi Saramandu 1984b: 55; Saramandu 2005: 752).

În 1813, Mihail. G. Boiagi publică la Viena, *Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre*, prima gramatică a aromânei, scrisă cu alfabet latin, prima încercare de codificare a materialului gramatical al dialectului aromân (vezi Saramandu 1984c: 605).

⁴ <https://universaldependencies.org/>

Gustav Weigand, profesor la Universitatea din Leipzig, publică în câteva monografii rezultatele cercetărilor efectuate la românii sud-dunăreni: *Die Spracheder Olympto-Walachen, nebsteiner Einleitung über Land und Leute* (1888), *Die Aromunen: Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen* (I–II, 1894–1895), la care se adaugă alte lucrări, apărute în mai multe numere din „Jahresbericht”, despre aromânii din Bulgaria (vol. XIII, 1907), din Albania de Nord (vol. XVI, 1910) și despre toponime aromânești din ținutul Pindului (vol. XXI–XXV, 1919).

De asemenea, reținem lucrarea lui George G. Murnu, *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen mit historischen Vorbemerkungen* (München, 1902; la origine, teză de doctorat) privind prezența cuvintelor de origine aromână în dialectul grecesc din Epir, pătrunse prin împrumut, dar și prin asimilarea (grecizarea) populației aromânești, ca și contribuția lui Christea Geagea, *Elementul grec în dialectul aromân* (Cernăuți, 1932).

Primele dicționare dedicate dialectului aromân cuprind material lexical util pentru zonele pe care le ilustrează: Ștefan Mihăileanu, *Dicționar macedo-român* (1901; autorul, originar din Ohrida), I. Dalametra, *Dicționar macedo-român* (1906; autorul, originar din Veria). G. Pascu publică în două volume, în 1925, un dicționar etimologic al aromânei, *Dictionnaire étymologique macédomain*. Lucrarea prezintă însă numeroase erori în stabilirea originii cuvintelor.

Theodor Capidan publică *Aromânii. Dialectul aromân* (1932), operă fundamentală, principala sursă de informație asupra acestui dialect al limbii române. Monografia cuprinde o descriere amănunțită a caracteristicilor fonetice, morfologice, sintactice ale aromânei, cu precizarea unor particularități de grai locale.

O cercetare parțială de teren a efectuat Theodor Capidan timp de o lună, în vara anului 1928, la românii din Albania, publicând rezultatele cercetării în monografia *Fărșeroții* (1931).

În *Romanitatea balcanică* (1936), discurs de recepție la Academia Română, și în alte două lucrări, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă* (1942) și *Limbă și cultură* (1943), Theodor Capidan lărgeste sfera informațiilor cu date de ordin istoric, etnografic și cultural. Menționăm și amplul studiu *Toponymie macédo-roumaine* (L Lit, 3, 1946), o contribuție importantă la stabilirea originii numelor topice din ținuturile locuite de aromâni în Peninsula Balcanică.

Al. Rosetti publică, în 1929–1930, *Cercetări asupra graiului românilor din Albania*, I, II, în GS, IV, 1, p. 1–83; IV, 2, p. 377–380 (și separat în 1930) rezultatele primei anchete la românii din Albania veniți în România.

Dicționarul de referință dedicat dialectului aromân este *Dicționarul dialectului aromân*, de Tache Papahagi (1963, 1974 – ediția a II-a, 2013 – ediție anastatică, ed. Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci). În lipsa unei variante supradialectale, normate a dialectului aromân, nu putem vorbi despre existența unei gramatici propriu-zise. În categoria resurselor lingvistice menționăm lucrarea *Manual de aromână. Carți tră învițari armânești* (2005, 2007 – ediția a II-a), semnată de Matilda Caragiu-Marioțeanu și Nicolae Saramandu. Descrierea structurii dialectului aromân, la toate nivelele limbii (fonetic și fonologic, morfosintactic, lexical), a fost realizată în lucrări precum: Saramandu 2007a, Nevaci (2006, 2011, 2013a, 2013b, 2018). Toate lucrările menționate sunt disponibile în format tipărit, nu și în format electronic.

Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală (1968), la origine teză de doctorat, de Matilda Caragiu-Marioțeanu, este o încercare de abordare a aromânei din perspectiva lingvisticii structurale. Matilda Caragiu-Marioțeanu este autoarea unui *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)* (1975) și a capitolului „Dialectul aromân” din lucrarea colectivă *Dialectologie română* (1977), în colaborare cu Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Romulus Todoran. A publicat și un *Dicționar aromân (macedo-vlah)*. *Diario*, I (A–D), 1997, în care termenii din româna literară sunt redați în aromână, dicționarul fiind destinat „celor ce

doresc ca, prin intermediul românei literare (RL), să învețe / să cunoască aromâna” (p. XIV). În colaborare cu Nicolae Saramandu a publicat un manual de aromână, *Carti tră învițari armânești* (2005), scris în dialect.

Nicolae Saramandu realizează prima cercetare de geografie lingvistică cu chestionar (*Chestionarul NALR*) la aromâni prin anchete de teren efectuate în anii 1967–1968 în Dobrogea, publicând: *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetică. Observații asupra sistemului fonologic* (1972, teză de doctorat), unde a delimitat pentru prima dată și a caracterizat, pe baza particularităților lingvistice, cele patru graiuri principale ale dialectului aromân: grămostean, fărșerot, pindean și moscopolean. La materialul lingvistic cules cu chestionar s-au adăugat texte înregistrate pe bandă magnetică în 19 localități dobrogene, transcrise de autor într-o riguroasă notație fonetică, ilustrând cele patru graiuri menționate mai sus. Textele, însoțite de un amplu glosar și de informații inedite privind stabilirea aromânilor în Dobrogea, au fost publicate într-un volum de peste 600 de pagini, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar* (Saramandu 2007a). Întemeiat pe bibliografia de specialitate și pe cercetările proprii, Nicolae Saramandu a realizat o descriere a dialectului aromân, publicată în *Tratat de dialectologie românească* (coord. Valeriu Rusu), sub titlul *Aromâna* (1984), urmată de *Harta graiurilor aromâne și meglenoromâne din Peninsula Balcanică* (SCL, XXXIX, 1988, 3, p. 225–245), întocmită pe baza informațiilor culese în cercetările de teren la românii din sudul Dunării. În volumul *Romanitatea orientală* (Editura Academiei Române, București, 2004; ediție în limba franceză, 2008) cuprinde un amplu studiu inedit, *Romanitatea orientală (secolele al IV-lea – al XV-lea). Surse istorice* (p. 9–80), în care se înregistrează pentru prima dată, în mod detaliat, atestările istorice din surse latine, bizantine, slave, maghiare ale romanității orientale nord- și sud-dunărene, care se află la originea limbii și a poporului român.

Rodul cercetărilor de teren efectuate timp de mai mulți ani de Nicolae Saramandu la românii din țările balcanice – Grecia, Albania, R. Macedonia de Nord, Bulgaria – este *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, prima lucrare de amploare consacrată celui mai important dialect românesc vorbit în sudul Dunării: aromâna. Din această lucrare au apărut până acum două volume: Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân* (ALAR), volumul I, Editura Academiei Române, București, 2014 (editor: Manuela Nevaci) și Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, volumul II, Editura Academiei Române, București, 2020. Atlasul pune în evidență graiurile românești vorbite în prezent în Grecia, Albania, R. Macedonia de Nord, Bulgaria. Atlasul este rezultatul unor îndelungate cercetări de teren efectuate de Nicolae Saramandu timp de peste patru decenii, începând cu anul 1967 și completate de Manuela Nevaci, începând cu 2007. Hărțile lingvistice cuprind întreaga arie geografică sud-dunăreană unde se vorbește în prezent dialectul aromân. Atlasul are o rețea de 61 de localități (32 în Grecia, 12 în Albania, 9 în R. Macedonia de Nord, 8 în Bulgaria). În fiecare dintre aceste localități s-a folosit *Chestionarul Noului atlas lingvistic român pe regiuni*, având 2543 de întrebări. În felul acesta, este posibilă compararea materialului dialectal aromânesc cu cel cuprins în atlasele regionale ale dialectului dacoromân, evidențiind unitatea limbii române vorbite în nordul și în sudul Dunării (țările balcanice). Hărțile atlasului au la bază un program de digitalizare, realizat de Vasile Apopei și Silviu-Ioan Bejinariu, de la Institutul de Informatică Teoretică din Iași al Academiei Române. ALAR este disponibil online (<https://www.lingv.ro/images/ALDA.pdf>).

Tot din sfera resurselor de geografie lingvistică dedicate dialectului aromân menționăm două atlase (cf. Dahmen și Kramer 1985, 1994 și Neiescu 1997), care oferă o imagine parțială asupra dialectului aromân. Rețeaua de anchetă este incompletă, fiind limitată la Grecia (la care

se adaugă trei localități din R. Macedonia) în atlasul Dahmen și Kramer, la Albania (7 localități) și R. Macedonia de Nord (5 localități), în atlasul publicat de Petru Neiescu. S-au folosit chestionare cu un număr limitat de întrebări (Chestionarul lexical al „Atlasului Limbilor Europei” în atlasul Dahmen și Kramer, care are 312 hărți și un chestionar întocmit de autor în atlasul publicat de Petru Neiescu, care are 212 hărți).

Prima monografie de sintaxă aromână, *La subordinazione circostanziale ipotattica nella frase del' dialetto aromeno (macedononeno)*, Istituto Universitario Orientale, Napoli, 1982, o datorăm lui Gheorghe Carageani.

Limba scrierilor aromânești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Cavalioti, Daniil, Ucuta), partea I. *Aspecte ale grafiei. Fonetica* (Ovidius University Press, Constanța, 2004) de Nistor Bardu prezintă o analiză amănunțită a particularităților fonetice ale operelor scriitorilor aromâni din secolul al XVIII-lea.

O lucrare utilă, întemeiată pe cercetări de teren, despre *Aromânii din Rodopii Bulgariei* (Editura Beladi, Craiova, 1995) îi are ca autori pe Radu Sp. Popescu și Teodor Balkanski. Lucrarea cuprinde o descriere actualizată a zonei cercetate, care completează informațiile anterioare, fiind însoțită de o hartă, de un capitol inedit de *Onomastică* (toponimie, nume de bottez, nume de familie, nume de grup, supranume, porecle, p. 78–111) și de un corpus de texte dialectale (p. 118–139). Menționăm și o mică culegere de texte dialectale, redată într-o transcriere fonetică riguroasă: Maria Kokka, *Texte aromâne din comuna Nea Zoi, jud. Tricala (Grecia)*, Universitatea din București, 1992.

Corpusurile fonetice întocmite de Adrian Turculeț în urma cercetărilor de teren pentru anchetele AMPER-ROM (partea consacrată limbii române din AMPER = *L'Atlas multimédia prosodique de l'Espace Roman*) au fost valorificate în studii precum: *Aspecte ale situației sociolingvistice a aromânilor din Albania*, (LLR – SEDD, 2003, p. 110–122), *Intonația interogativă la aromânii din R. Macedonia (cu câteva particularități segmentale ale informatorilor)* (FD, XXIX, 2010, p. 157–176), *Cercetări de (micro)fonetică aromânească (Omagiu lui Nicolae Saramandu, București, 2011, p. 799–808)*.

În *Verbul în aromână. Structură și valori* (Editura Academiei Române, București, 2006) Manuela Nevaci studiază această parte de vorbire din perspectivă istorică și descriptivă, cu valorile (modale, temporale) exprimate de formule verbale, la care se adaugă o *Anexă* cu un inventar al verbelor, pe conjugări, în dialectul aromân.

Toate corpusurile românești adnotate morfologic sau chiar și sintactic, disponibile în format electronic, reflectă dialectul dacoromân. Menționăm faptul că nu există corpusuri ale dialectului aromân în format electronic. **Corpusurile scrise** sunt disponibile în format tipărit și reprezintă colecții de texte transcrise după înregistrări realizate în timpul anchetelor dialectale. Cele mai reprezentative **colecții de texte dialectale aromânești** sunt conținute în următoarele lucrări: *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar* (Saramandu 2007b), *Identitate românească în context balcanic* (Nevaci 2013b), *Convergențe lingvistice balcano-romanice în dialectele românești sud-dunărene* (Nevaci 2018). În ceea ce privește **corpusurile orale**, menționăm existența unui DVD care însoțește lucrarea *Convergențe...*, din 2018, coordonată de Manuela Nevaci. DVD-ul anexat conține texte dialectale înregistrate de Manuela Nevaci în timpul anchetelor dialectale desfășurate în Albania, Grecia, R. Macedonia de Nord și Croația, în perioada 2016–2017.

O bogată bibliografie asupra dialectelor românești sud-dunărene găsim în Saramandu și Nevaci (2018), cap. III „Atlase lingvistice”; „Dialectologie română sud-dunăreană”, în Marius Sala, Nicolae Saramandu (coord.), *Lingvistica românească*, Editura Academiei Române, București, 2018.

Selectăm câteva resurse lingvistice, etnografice și muzicale online, aflate pe diverse site-uri și pagini de Facebook oficiale:

<https://www.facebook.com/Societatea-de-Cultur%C4%83-Macedo-Rom%C3%A2n%C4%83-184045761930325/>
<https://www.facebook.com/Fundatia-Nicolae-Iorga-Saranda-111315297714768/>
<https://www.facebook.com/groups/avdhela.biblioteca.di.cultura.armaneasca/>
<https://www.facebook.com/arhiveleiplomaticeMAE>
https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1443077526027136&id=184045761930325
<https://www.facebook.com/groups/1428784617362384/>
https://www.revistasinteza.ro/istororomanii-zece-veacuri-de-singuratate?fbclid=iwar1ws8gbhkarx1tdtc9t_zjwebo71ns_gm8gq4uikqgsqtkwa5y9s-ooq
<https://cersipamanromanesc.wordpress.com/tag/aromanii-din-balcani-istorie/?fbclid=IwAR0CTPajrBRZN77-OuDI92nkcvbBnrX-2lWzrQdPKq-mbY7Xtiyj7ef2R-Q>
<https://www.facebook.com/photo?fbid=2784695844898612&set=pcb.10157473265616163>
<https://www.facebook.com/CIRKorce/>
<https://www.youtube.com/watch?v=JL8kPZ9cvfg>
<https://www.youtube.com/watch?v=31cnhDc2SHo>
<https://www.youtube.com/watch?v=Qx9qPNhI19g>
<https://www.youtube.com/watch?v=UaXAWSFdJJw>
 canalul “Anjel pro Albania”: www.youtube.com/watch?v=4JLvg777oXA
<https://www.youtube.com/watch?v=BbiHwkrx0jM>
<https://www.facebook.com/Societatea-de-Cultur%C4%83-Macedo-Rom%C3%A2n%C4%83-184045761930325/videos/969772260432016>
https://www.youtube.com/watch?v=ILIRt2-reW0&fbclid=IwAR1wxw-xP7NGxMQowrvzaK_SZDTQID8zUP-2k7WaoI3Vxz8Vle7qoWF2nTI
 (921) Cantece Polifonice Palazu Mare - YouTu <https://www.youtube.com/watch?v=JL8kPZ9cvfgbe>
http://www.lingv.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=70&Itemid=89
https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1162982010703357&id=184045761930325
https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=577711199230444&id=184045761930325
 (ARHIVA SCMR)

Institute de știință și cultură:

<http://www.lingv.ro/images/ALDA.pdf>
http://www.lingv.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=381&Itemid=270
<https://www.icr.ro/pagini/bucuresti-basme-aromane>
<https://l.facebook.com/l.php?u=https%3A%2F%2Fwww.icr.ro%2Fpagini%2Fbucuresti-basme-aromane-> (INSTITUTUL CULTURAL ROMÂN)
 Institutul de Cercetari al Romanilor din Ungaria - Maria Berényi, Familii si personalitatimacedoromane din Pesta (Secolele XVIII-XIX) (romanintezet.<https://www.facebook.com/CIRKorce/u>)

Institut de Phonétique-Musée de la Parole et du Gest:

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k10801066/f1.media?fbclid=IwAR3UVx0x8DmVyugLyDxBSLKh-fVwR7t0wKma4wwL0qX2NM9AzD7k-7s6BU#>
gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1080127c/f1.media
gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k10801066/f1.media
<https://www.discogs.com/VariouS-Tumbe-Tumbe-C%C3%A2ntece-Arom%C3%A2ne%C8%99ti-Aromanian-Songs/release/13371104>
<https://www.discogs.com/label/1612653-Document:-Arhive-Folclorice-Rom%C3%A2ne%C8%99ti--Romanian-Folk-Archives>
https://www.ressources-mcm.com/s/Ibn_Battuta/item/1317
https://academiaromana.ro/ief/doc2021/Sanziene/Sarbatoarea-de-Sanziene-la-aromani.pdf?fbclid=IwAR3pK1ZsEh_yCMZcktg9f3O9Pnd56U1TOqrCpc_ZC5NZAOUJKypkhQ5jdOg

4. CORPUSUL ArT

4.1. Structura corpusului

Corpusul ArT, un nucleu deocamdată, este alcătuit din 50 de fraze extrase din lucrarea *Basmе aromâne* (BA) a lui Pericle Papahagi. Ele nu ridică probleme din perspectiva dreptului de proprietate intelectuală. Frazele sunt disparate, nu se constituie într-un text continuu, au lungimi variate, de la 4 la 30 de unități⁵, astfel încât lungimea medie a frazelor este de 11,46 de unități.

4.2. Metoda de lucru

Frazele au fost segmentate manual în unități, pentru care forma de bază (lema) a fost indicată, conform practicilor lexicografice specifice acestui dialect: pentru verbe, lema este forma de persoana întâi singular a indicativului prezent, pentru substantive este forma de nominativ-acuzativ singular nearticulat, pentru adjective este cea de masculin, nominativ-acuzativ singular nearticulat. Atunci când gramaticile sau dicționarele (vezi *supra*) indică mai multe variante pentru aceeași formă, am optat pentru consecvență în lematizare. Astfel, pentru pronumele reflexiv, lema aleasă este *si*, pentru conjuncția specifică modului conjunctiv am ales lema *să*, iar pentru cea de condițional lema este *să*. În cazul pronomelor personale, lema aleasă depinde de forma ocurentă: astfel, forme precum *î, u, lo* etc. sunt lematizate la *el*, iar forme precum *năs, năși, năsă* etc. sunt lematizate la *năs*, atât *el*, cât și *năs* fiind forme de persoana a treia, masculin, singular, nominativ-acuzativ.

Adnotarea morfologică a fost realizată manual, folosind setul de PoStaguri creat în proiectul MULTTEXT-East pentru limba română (v. *supra*), la care a fost nevoie să aducem câteva completări, dat fiind faptul că morfologia dialectului aromân prezintă anumite diferențe față de cea a dialectului dacoromân (vezi *infra*).

Pentru adnotarea la nivel sintactic s-au folosit seturile de relații sintactice definite în UD, fără vreo ajustare necesară pentru dialectul aromân. În UD se folosește un inventar de relații sintactice considerate universale, adică utilizabile la descrierea oricărei limbi, dar este permisă și formularea unor relații, subtipuri ale celor universale, necesare pentru a surprinde particularități ale unor limbi. Inventarul pentru limba română conține și câteva subtipuri de relații (Barbu Mititelu și Irimia 2015), dintre care în ArT regăsim *obl:pmod* (noua denumire a fostei relații *nmod:pmod*, folosită pentru complementul prepozițional), *ccomp:pmod* (relație folosită pentru echivalentul propozițional al unui complement prepozițional), *expl:pv* (folosit pentru adnotarea reflexivului), *expl:poss* (folosit pentru valorile posesive ale reflexivului), *expl:impers* (folosit pentru valoarea impersonală a reflexivului).

Prezentăm în Figura 1 analiza completă a frazei din exemplul (1). Observăm că fraza are un număr de ordine în fișierul din care face parte (fișier numit „test”), și anume 28. Fiecare unitate de analiză (cuvinte și punctuație) primește un număr de ordine, corespunzător poziției în frază: *Si* are numărul de ordine 1, iar punctul final al frazei, numărul 20 (acesta fiind și numărul total de unități din frază). Aceste numere de ordine ocupă prima coloană din fișier. Formatul fișierului cuprinde zece coloane: a doua reia cuvintele în forma ocurentă în frază; coloana a treia conține lemele cuvintelor ocurente⁶; coloana a patra conține partea de vorbire în format UD⁷: PRON este pentru pronume, ADP este pentru prepoziții, NOUN este pentru

⁵ Prin unități înțelegem cuvinte și punctuație.

⁶ În cazul punctuației, coloana a treia este ocupată de același semn ca cea de-a doua.

⁷ Inventarul lor este disponibil la <https://universaldependencies.org/u/pos/index.html>. Semnele de punctuație au pe această coloană marcajul PUNCT.

substantive, DET este pentru determinatori, CCONJ este pentru conjuncții coordonatoare, PART este pentru particule (precum marca de conjunctiv aici); următoarea coloană conține adnotarea morfologetică (POS tagul) în formatul MULTEXT-East⁸, urmată, în coloana a șasea, de exprimarea aceluiași informații gramaticale în format atribut=valoare, în limba engleză; coloana a șaptea conține numărul de ordine al regentului (sau centrului) cuvântului respectiv: acesta este întotdeauna unul dintre numerele de pe prima coloană, cu excepția centrului frazei (de regulă, verbul predicativ din prima propoziție principală din frază), care are pe această coloană numărul 0, deoarece el nu depinde sintactic de niciun alt cuvânt din frază; coloana a opta conține relația sintactică stabilită între cuvântul respectiv și centrul său: de exemplu, *amirălu* are ca centru verbul *durňa* (de pe poziția 18), iar relația dintre ele este *nsubj*: *amirălu* este subiectul lexicalizat printr-un substantiv al verbului *durňa*. Ultimele două coloane rămân fără informații, deci conțin câte o linie de subliniere.

- (1) *Si mveaște tu strañile a cafiğiluiș -acață s-ñaură ca nă cătușe pi ninga ușa iu durňa amirălu.* (Se îmbracă în straietele cafegiului și începe să miaune ca o pisică pe lângă ușa unde dormea împăratul.)

```
# sent_id = test-28
# text = Si mveaște tu strañile a cafiğiluiș -acață s-ñaură ca nă cătușe pi ninga ușa iu durňa amirălu.
1> Si si PRON Px3--a-y----w Case=Acc|Person=3|PronType=Prs|Reflex=Yes|Strength=Weak|Variant=Short 2> expl _ _
2> mveaște nvescu VERB Vmip3s Mood=Ind|Number=Sing|Person=3|Tense=Pres|VerbForm=Fin 0 root _ _
3> tu tu ADP Spsa AdpType=Prep|Case=Acc 4 case _ _
4> strañile strañi NOUN Ncfpry Case=Acc,Nom|Definite=Def|Gender=Fem|Number=Plur 2> obl _ _
5> a a DET Ts Poss=Yes|PronType=Prs 6 det _ _
6> cafiğilui cafiği NOUN Ncmsoy Case=Dat,Gen|Definite=Def|Gender=Masc|Number=Sing 4 nmod _ _
7> ș->și CCONJ Crssp Polarity=Pos 8 cc _ SpaceAfter=No
8> acață acatu VERB Vmip3s Mood=Ind|Number=Sing|Person=3|Tense=Pres|VerbForm=Fin 2 conj _ _
9> s->să PART Qs-y Mood=Sub|Variant=Short 10 mark _ SpaceAfter=No
10> ñaură ñaură VERB Vmsp3s Mood=Sub|Number=Sing|Person=3|Tense=Pres|VerbForm=Fin 8 ccomp _ _
11> ca ca ADP Spsa AdpType=Prep|Case=Acc 13 case _ _
12> nă un DET Tfisr Case=Acc,Nom|Gender=Fem|Number=Sing|PronType=Ind 13 det _ _
13> cătușe cătușe NOUN Ncfsrn Case=Acc,Nom|Definite=Ind|Gender=Fem|Number=Sing 10 obl _ _
14> pi pi ADP Spsa AdpType=Prep|Case=Acc 16 case _ _
15> ninga ninga ADP Spsa AdpType=Prep|Case=Acc 16 case _ _
16> ușa ușe NOUN Ncfsry Case=Acc,Nom|Definite=Def|Gender=Fem|Number=Sing 10 obl _ _
17> iu iu ADV Rw PronType=Int,Rel 18 advmod _ _
18> durňa dorm VERB Vmii3 Mood=Ind|Person=3|Tense=Imp|VerbForm=Fin 16 acl _ _
19> amirălu amiră NOUN Ncmsry Case=Acc,Nom|Definite=Def|Gender=Masc|Number=Sing 18 nsubj _ SpaceAfter=No
20> .>. PUNCT PERIOD _ 2 punct _ _
```

Figura 1. Exemplu de adnotare a unei fraze.

Celelalte relații sintactice din exemplul (1) sunt: *expl* – folosit pentru pronumele reflexive, *case* – leagă prepoziția de cuvântul pe care îl precedă⁹, *obl* – leagă un adjunct de verbul centru, *det* – leagă determinatorul de centrul său, *nmod* – leagă un modifier nominal de centrul său nominal, *cc* – leagă conjuncția coordonatoare de conjunctul care o urmează, *conj* – leagă un conjunct de primul conjunct în ordine liniară, *mark* – leagă marcatorii de centrul lor (aici, leagă conjuncția marcă a conjunctivului de verbul la acest mod), *ccomp* – leagă completiva (directă sau indirectă) de verbul regent, *advmod* – leagă adverbul de cuvântul pe care îl modifică, *acl* – leagă o atributivă de nominalul regent.). Verbul *mveaște* este fără explozia nazalității la

⁸ Explicațiile detaliate ale PoStagurilor pentru limba română sunt disponibile la <http://nl.ijs.si/ME/Vault/V5/msd/html/msd-ro.html>.

⁹ Prepoziția nu este centru pentru cuvintele precedate în UD, adică nu are valoare de predicat. Este doar un instrument folosit de anumite limbi pentru a exprima cazul, exprimat flexionar în alte limbi.

inițială, fără vocala de sprijin *î*, ca în albaneză și în greacă. Conjunctivul *s-ńaură* este cerut de verbul de aspect *acařă* ‘începe’. La verbele de conjugarea I aromâna neutralizează opoziția dintre indicativ și conjunctiv, desinența **-ă** (**ă**) de la indicativ prezent (pers. a III-a sg./pl.) extinzându-se și la conjunctiv (în loc de *-e* așteptat din conjunctivul latinesc): *s-ńaură*.

4.3. Particularitățile dialectului aromân reflectate parțial de ArT

Structura dialectului aromân este descrisă în Saramandu 1984a, Saramandu și Nevaci 2013a, Nevaci 2013b, avându-se în vedere nivelurile fonetic, fonologic și morfosintactic. La fel ca în celelalte dialecte ale limbii române, particularitățile morfosintactice ale dialectului aromân reprezintă dezvoltări ulterioare românei comune. Prin elementele conservatoare, în special în domeniul foneticii și fonologiei, dialectul aromân se apropie de româna comună. Fenomenele inovatoare se explică atât prin evoluția internă a dialectului, cât și prin influența exercitată de limbile balcanice.

În clasa **substantivului**, se observă următoarele trăsături care diferențiază dialectul aromân de dacoromâna vorbită astăzi: lipsa prepoziției *pe* în construcția obiectului direct realizat prin nume de persoană (ca în româna comună și ca în româna veche); lipsa prepoziției în exprimarea acuzativului numelor de locuri; lipsa morfemului de determinare definită la substantivele care exprimă obiectul posedat. Analiza exemplului (2) este redată în Figura 2: observăm că substantivul „fićorlu” stabilește cu verbul „agudiři” relația *obj* (adică obiect direct) și că nu este precedat de o prepoziție, așa cum se întâmplă în dacoromână, deși acest substantiv are trăsătura semantică [+ persoană].

(2) *Că-țeo-agudi și fićorlu, measă, ntribă Araplu.* (De ce îl loviři pe băiat, masă, întrebă arapul.)

```
# sent_id = test-34
# text = Că-țe lo-agudiři fićorlu, measă, ntribă Araplu.
1> Că că SCONJ Ccssp Polarity=Pos 4 mark _> SpaceAfter=No
2> -țe țe ADV Rv PronType=Int,Rel 4 advmod _>
3> lo-el PRON Pp3mpa--y----w Case=Acc|Gender=Masc|Number=Plur|Person=3|PronType=Prs|Strength=Weak|Variant=Short 4 expl _> SpaceAfter=No
4> agudiři agudescu VERB Vmis2s Mood=Ind|Number=Sing|Person=2|Tense=Past|VerbForm=Fin 0 root _>
5> fićorlu fićor NOUN Ncmsry Case=Acc,Nom|Definite=Def|Gender=Masc|Number=Sing 4 obj _> SpaceAfter=No
6> ,> ,> PUNCT COMMA 7 punct _>
7> measă measă NOUN Ncfsvn Case=Voc|Definite=Ind|Gender=Fem|Number=Sing 4 vocative _> SpaceAfter=No
8> ,> ,> PUNCT COMMA 7 punct _>
9> ntribă ntreb VERB Vmis3s Mood=Ind|Number=Sing|Person=3|Tense=Past|VerbForm=Fin 4 parataxis _>
10> Araplu arap NOUN Ncmsry Case=Acc,Nom|Definite=Def|Gender=Masc|Number=Sing 9 nsubj _> SpaceAfter=No
11> .> .> PUNCT PERIOD 4 punct _> _>
```

Figura 2. Exemplu cu obiect direct.

În dialectul aromân nu sunt înregistrate forme de **articol** nehotărât și de articol demonstrativ diferite de pronumele nehotărât sau de pronumele demonstrativ. În plus, pentru masculine (graiul grămostean) există o formă invariabilă *a* de articol posesiv (genitival) care însoțește pronumele posesive sau substantive în genitiv (Saramandu 1984a: 439). În Figura 1 observăm acest articol pe poziția a cincea în frază, adnotat ca determinant, conform convențiilor MULTEXT-East, și determinând substantivul „cafićilui”. În graiul fărșerot, unele substantive masculine cunosc o dublă modalitate de articulare, atât cu articol hotărât enclitic/*a*, cât și cu articol hotărât proclitic: *al aușu* → *a aișului* (Nevaci 2011: 113)

În clasa **pronumelui**, se observă următoarele particularități: pronumele personal se realizează prin mai multe forme de nominativ-acuzativ (în exemplul (3) se observă forma

„mine” pentru persoana întâi, numărul singular, cazul nominativ, iar în exemplul (5) se observă forma „io” cu aceleași caracteristici morfologice, lucru imediat dedus din faptul că cele două forme au același PoStag: Pp1-sn-----s, care codifică următoarele informații: pronume (P) personal (p), persoana întâi (1), numărul singular (s), cazul nominativ (n), formă accentuată (s); acuzativul obiect direct nume de persoană nu este precedat de prepoziția *pe* (asemănător cu substantivul, vezi *supra*); pronumele de politețe nu există; pronumele posesiv este precedat întotdeauna de articolul posesiv (genitival) invariabil *a*; o serie de pronume și adjective nehotărâte devin pronume și adjective negative atunci când apar în contexte cu verbul negat (Cristescu 2020a, 2020b). Menționăm faptul că, în ceea ce privește uzul pronumelui personal, există o diferențiere pe graiuri: în graiul fărșerot, pentru pronumele personal de persoana I *mine* se folosește forma de acuzativ pentru cea de nominativ, iar în graiul grămostean se folosește nominativul și pentru acuzativ: N. *mini mâc*^U ‘eu mănânc’; Ac. *Đínu la mini* ‘vino la mine’ (graiul fărșerot); N. *jo mâc*^U ‘eu mănânc’; Ac. *Đínu la jo* ‘vino la mine’ (graiul grămostean) (Nevaci 2013b: 75; 100; Saramandu și Nevaci 2013b: 200).

În exemplul (3) este folosit pronumele „vârnu”, considerat pronume nehotărât în gramaticile dialectului aromân (Nevaci 2013b:31), ca subiect (vezi relația *nsubj*) al verbului „cârteașce”, care este însoțit de adverbul negativ „Nu”, ceea ce face ca pronumele să fie analizat ca negativ (vezi tagul Pz3msr, care are următoarea semnificație: pronume (P) negativ (z), persoana a treia (3), genul masculin (m), numărul singular (s), cazul direct (r)).

În exemplul (2) observăm că obiectul direct cu caracteristicile [+ persoana] și [+ definit] „fiçorlu” (cu tagul Ncmsry, având semnificația substantiv (N), comun (c), genul masculin (m), numărul singular (s), cazul direct (r), articulat hotărât (y)) este dublat, ca și în dacoromână, de un clitic pronominal: „lo-”. Pentru că valența de obiect a verbului este saturată de substantiv, atunci cliticului îi revine relația *expl* (expletiv). Substantivul *fiçorlu* are morfemul de determinare definită *-lu*, specific graiului grămostean; în graiul fărșerot, morfemul de determinare definită este marcat, la această categorie, prin ocurența lui *u* plenison *fiçoru*, față de forma nedeterminată definit *fiçor*^U, cu *U* final asilabic.

- (3) *Nu ti cârteașce vârnú, că va lă si pară că escu mine.* (Nu se va lega nimeni de tine, căci o să li se pară că sunt eu.)

```
# sent_id = test-4
# text = Nu ti cârteașce vârnú, că va lă si pară că escu mine.
1> Nu nu PART Qz Polarity=Neg 3 advmod
2> ti tini PRON Pp2-sa-----w Case=Acc|Number=Sing|Person=2|PronType=Prs|Strength=Weak 3 obj
3> cârteașce cârtescu VERB Vmip3s Mood=Ind|Number=Sing|Person=3|Tense=Pres|VerbForm=Fin 0 root
4> vârnú vârnú PRON Pz3msr Case=Acc,Nom|Gender=Masc|Number=Sing|Person=3|PronType=Ind 3 nsubj SpaceAfter=No
5> , , PUNCT COMMA 10 punct
6> că că SCONJ Cssp Polarity=Pos 10 mark
7> va voi AUX Va--3p Number=Plur|Person=3 10 aux
8> lă el' PRON Pp3-pd-----w Case=Dat|Number=Plur|Person=3|PronType=Prs|Strength=Weak 10 iobj
9> si si PRON Px3--a--y-----w Case=Acc|Person=3|PronType=Prs|Reflex=Yes|Strength=Weak|Variant=Short 10 expl:impers
10 pară par VERB Vmip3 Mood=Ind|Person=3|Tense=Pres|VerbForm=Fin 3 advcl
11 că că SCONJ Cssp Polarity=Pos 12 mark
12 escu hiu VERB Vmip1s Mood=Ind|Number=Sing|Person=1|Tense=Pres|VerbForm=Fin 10 csubj
13 mine mini PRON Pp1-sn-----s Case=Nom|Number=Sing|Person=1|PronType=Prs|Strength=Strong 12 nsubj SpaceAfter=No
14 . . PUNCT PERIOD 3 punct
```

Figura 3. Pronume nehotărât cu valoare de pronume negativ.

Dintre particularitățile clasei **verbului** în dialectul aromân (care este descrisă detaliat în Nevaci 2006), le menționăm pe următoarele: o mare complexitate a flexiunii verbale, în ceea

ce privește atât inventarul flectivelor, cât și structura radicalului; fluctuații de conjugare, care au condus la reducerea celor patru conjugări la trei; modul conjunctiv cunoaște patru timpuri: prezent, imperfect, perfect și mai-mult-ca-perfect (după modelul din neogreacă și albaneză, vezi și Saramandu 1969); modul condițional-optativ cunoaște un timp sintetic (prezent) (vezi exemplul (4) și Figura 4) care se construiește cu ajutorul conjuncției *să* (*s*, *s-*, *z-*) și două timpuri analitice (perfect și mai-mult-ca-perfect); modul imperativ nu are forme speciale de pozitiv (vezi exemplul (4) și Figura (4)) și negativ (vezi exemplul (5) și Figura (5)); spre deosebire de dacoromână, forma negativă este alcătuită din forma pozitivă, precedată de adverbul *nu*; infinitivul este o formă invariabilă simplă și cunoaște numai forma lungă (moștenită din latină). Forma *cârteașce* este specifică graiului crușovean, vorbit în R. Macedonia de Nord, în timp ce în celelalte graiuri este ocurrentă forma *cârteaște*. Forma de indicativ prezent pers. I sg a verbului sunt, *escu*, este specifică graiurilor grămostean, pindean și fărșerot (tipul plisot), în timp ce la fărșeroți (tipul șopan) întâlnim forma *hiu* (Saramandu 2017a: 25).

(4) *Și s-nu pistipsiri, măsură tine diznou!* (Și dacă nu crezi, măsoară tu din nou!)

```
# sent_id = test-8
# text = Și s-nu pistipsiri, măsură tine diznou!
1> Și și> CCONJ> Ccssp> Polarity=Pos> 6> cc> _> _>
2> s-> să> PART> Qc> Mood=Cnd> 4> mark> _> SpaceAfter=No
3> nu nu> PART> Qz> Polarity=Neg> 4> advmod> _> _>
4> pistipsiri> pistipsescu> VERB> Vmcp3> Mood=Cnd|Person=3|Tense=Pres|VerbForm=Fin> 6> advcl> _> SpaceAfter=No
5> ,> ,> PUNCT> COMMA> _> 6> punct> _> _>
6> măsură> măsur> VERB> Vmm-2s> Mood=Imp|Number=Sing|Person=2|VerbForm=Fin> 0> root> _> _>
7> tine> tine> PRON> Pp2-sn-----s> Case=Nom|Number=Sing|Person=2|PronType=Prs|Strength=Strong> 6> nsubj> _> _>
8> diznou> diznou> ADV Rgp> Degree=Pos> 6> advmod> _> SpaceAfter=No
9> !> !> PUNCT> EXCL> _> 6> punct> _> _>
```

Figura 4. Condițional prezent sintetic.

În exemplul (4), verbul *s-pistipsiri* este la modul condițional-optativ, timpul prezent. Forme de condițional sintetic sunt frecvente în graiul fărșerot (vezi Nevaci 2006:144; Saramandu 1969: 160). Le întâlnim și în dacoromână, în textele din secolul al XVI-lea, și în istoromâna vorbită astăzi (cf. Densusianu 1961: 147, Neiescu 2011). PoStagul său (Vmcp3) conține aceste informații: verb (V) predicativ (m), modul condițional (c), timpul prezent (p), persoana a treia (3). Întrucât există omonimie pentru persoana a treia la singular și la plural, informația de număr nu este cuprinsă în PoStag (conform principiilor MULTTEXT-East), astfel încât acesta poate fi folosit pentru ambele forme. Verbul are și conjuncția *s-*, lematizată ca *să*, care intră în relația *mark* cu verbul. Este important de remarcat faptul că setul de PoStaguri pentru limba română a trebuit să fie modificat pentru analiza verbelor de acest fel: poziția a treia din PoStag nu permitea valoarea „c”, pentru că aceasta indică modul condițional în limbile care îl formează analitic, nu sintetic cum este cazul în dacoromână. O altă modificare a setului de PoStaguri a fost adăugarea valorii „c” pentru a indica modul condițional în cazul conjuncției specifice acestui mod: vezi în Figura (4) tagul Qc atribuit conjuncției *s-*. Până la crearea ArT, particulele (Q) puteau fi doar pentru modul conjunctiv (caz în care pe a doua poziție a PoStagului apare valoarea „s”), pentru negativ (valoarea „z”, vezi în Figura 5 PoStagul adverbului negativ *nu*), pentru infinitiv (valoare care nu se aplică dialectului).

Al doilea verb din exemplul (4), „măsură”, are PoStagul Vmm-2s, care codifică următoarele informații morfologice: verb (V) predicativ (m), modul imperativ (m), fără timp (-), persoana a

doua (2), numărul singular (s). Exemplul (5) conține un verb (*bati*) la imperativ negativ. PoStagul său este același ca al verbului *misură*, dar are și adverbul negativ *nu* care intră în relație cu el.

(5) *Nu mi bati, că ți-aduc ș-alti petali io!* (Nu mă bate, că ți-aduc și-alte potcoave eu!)

```
# sent_id = test-5
# text = Nu mi bati, că ți-aduc ș-alti petali io!
1> Nu> nu> PART> Qz> Polarity=Neg> 3> advmod> _>
2> mi> mini> PRON> Pp1-sa-----w> Case=Acc|Number=Sing|Person=1|PronType=Prs|Strength=Weak> 3> obj> _>
3> bati> bat> VERB> Vmm-2s> Mood=Imp|Number=Sing|Person=2|VerbForm=Fin> 0> root> _> SpaceAfter=No
4> ,> ,> PUNCT> COMMA> _> 7> punct> _>
5> că> că> SCONJ> Ccssp> Polarity=Pos> 7> mark> _>
6> ți-> tini> PRON> Pp2-sd-----w> Case=Dat|Number=Sing|Person=2|PronType=Prs|Strength=Weak> 7> iobj> _> SpaceAfter=No
7> aduc> aduc> VERB> Vmip1s> Mood=Ind|Number=Sing|Person=1|Tense=Pres|VerbForm=Fin> 3> advcl> _>
8> ș-> și> ADV> Cr> _> 9> advmod> _> SpaceAfter=No
9> alti> alt> DET> Di3fpr---e> Case=Acc,Nom|Gender=Fem|Number=Plur|Person=3|Position=Prenom|PronType=Ind> 10> det> _>
10> petali> petală> NOUN> Ncfp-n> Definite=Ind|Gender=Fem|Number=Plur> 7> obj> _>
11> io> mini> PRON> Pp1-sn-----s> Case=Nom|Number=Sing|Person=1|PronType=Prs|Strength=Strong> 7> nsubj> _> SpaceAfter=No
12> !> !> PUNCT> EXCL> _> 3> punct> _>
```

Figura 5. Imperativ negativ.

Din punct de vedere sintactic, observăm plasarea cliticului pronominal între auxiliar și verb: în exemplul (3) pronumele personal *lă* (având PoStagul Pp3-pd-----w care codifică informațiile: pronume (P) personal (p), persoana a treia (3), numărul plural (p), cazul dativ (d), formă atonă (w)) și cel reflexiv *si* (având PoStagul Px3--a--y-----w codifică informațiile: pronume (P) reflexiv (x), persoana a treia (3), numărul plural (p), cazul acuzativ (a), formă clitică (y), formă atonă (w)) sunt plasate între auxiliarul *va* (cu PoStagul Va--3p: verb (V) auxiliar (a), persoana a treia (3), numărul plural (p)) și verbul *pară* (cu PoStagul Vmip3: verb (V) predicativ (m), modul indicativ (i), timpul prezent (p), persoana a treia (3)).

4.4. Date statistice despre corpusul ArT

Corpusul ArT conține 50 de fraze, în care găsim 573 de unități de analiză, dintre care 484 sunt doar cuvinte, ceea ce înseamnă că punctuația reprezintă 15,5%. Frecvența părților de vorbire este redată în următorul tabel:

Tabelul 1

Frecvența părților de vorbire în corpusul ArT

PoS	Număr de ocurențe	Frecvență relativă	PoS	Număr de ocurențe	Frecvență relativă
ADJ (adjectiv)	9	1,9%	NOUN (substantiv)	79	16,3%
ADP (prepoziție)	41	8,4%	NUM (numeral)	6	1,2%
ADV (adverb)	55	11,4%	PART (particulă)	50	10,3%
AUX (verb auxiliar)	9	1,9%	PRON (pronume)	71	14,7%
CCONJ (conjunție coordonatoare)	17	3,5%	SCONJ (conjunție subordonatoare)	15	3,1%
DET (determinator)	15	3,1%	VERB	115	23,8%
INTJ (interjecție)	2	0,4%	TOTAL	484	100%

Din numărul total de cuvinte, numărul de leme unice este de 235, ceea ce înseamnă 48,6%. Diversitatea lemelor pentru fiecare parte de vorbire este redată în Tabelul 2 și se poate

observa că substantivul și verbul au o diversitate destul de mare, de 76%, respectiv 59%. Niciunul dintre adjective nu se repetă în corpus.

Tabelul 2

Diversitatea vocabularului din ArT

PoS	Număr de leme unice	Procent de leme unice	PoS	Număr de leme unice	Procent de leme unice
ADJ (adjectiv)	9	100%	NOUN (substantiv)	60	76%
ADP (prepoziție)	14	34%	NUM (numeral)	4	66%
ADV (adverb)	34	62%	PART (particulă)	3	6%
AUX (verb auxiliar)	3	33%	PRON (pronume)	12	17%
CCONJ (conjunție coordonatoare)	3	18%	SCONJ (conjunție subordonatoare)	6	40%
DET (determinator)	8	53%	VERB	68	59%
INTJ (interjecție)	2	100%	TOTAL	235	48,6

În ceea ce privește relațiile sintactice dintre cuvintele din corpus, frecvența lor este prezentată în Tabelul 3.

Observăm că numărul de relații *root* este egal cu numărul de fraze, adică 50: fiecare frază este reprezentată ca un arbore, a cărui rădăcină este verbul din propoziția principală. Propozițiile subordonate sunt atributive (vezi relația *acl*), circumstanțiale realizate propozițional (vezi relația *advcl*), subiective (vezi relația *csubj*), complete directe și indirecte (ambele adnotate cu aceeași relație *ccomp*), subordonate corespunzătoare unui complement prepozițional (vezi relația *obl:pmod*). Complexitatea frazelor se observă și din frecvența conjuncțiilor subordonatoare și a prepozițiilor marcă a unor moduri verbale (vezi relația *mark*), a conjuncțiilor coordonatoare (relația *cc*), a conjuncțiilor (relația *conj*). Numărul mai mare al conjuncțiilor decât al conjuncțiilor coordonatoare arată faptul că, uneori, coordonarea se realizează prin juxtaponere.

Tabelul 3

Relațiile sintactice din ArT

Relație sintactică	Număr de ocurențe	Relație sintactică	Număr de ocurențe	Relație sintactică	Număr de ocurențe
<i>acl</i>	3	<i>det</i>	14	<i>nsubj</i>	41
<i>advcl</i>	29	<i>discourse</i>	1	<i>nummod</i>	6
<i>advmod</i>	75	<i>expl</i>	11	<i>obj</i>	28
<i>amod</i>	7	<i>expl:impers</i>	1	<i>obl</i>	25
<i>aux</i>	6	<i>expl:poss</i>	1	<i>obl:pmod</i>	5
<i>case</i>	41	<i>expl:pvs</i>	19	<i>parataxis</i>	4
<i>cc</i>	17	<i>fixed</i>	2	root	50
<i>ccomp</i>	9	<i>iobj</i>	7	<i>vocative</i>	2
<i>conj</i>	21	<i>mark</i>	45	<i>xcomp</i>	4
<i>csubj</i>	2	<i>nmod</i>	7		

Cel mai frecvent, subiectul se realizează lexical și foarte rar propozițional: sunt 41 de relații *nsubj* (cu care este adnotat subiectul lexical) și 2 relații *csubj* (pentru subiective). Cum numărul de subiecte, indiferent de felul lor, este mai mic chiar decât numărul de fraze din corpus (43 față de 50), reiese că sunt multe cazuri de subiect neexprimat: de exemplu, în Figura 4 se observă că primul verb (poziția 4) nu are un subiect exprimat, pe când al doilea verb (poziția 6) are subiectul exprimat printr-un pronume, chiar dacă este la modul imperativ.

Atributul adjectival este rar: sunt doar 7 relații *amod*. Tot atâtea sunt și atributele substantivale (vezi relația *nmod*). Obiectul direct (relația *obj*) apare de 28 de ori, iar cel indirect (relația *iobj*) de 7 ori. Realizarea lor propozițională (relația *ccomp*) se petrece de 9 ori. Complemente prepoziționale (relația *obl:pmod*) sunt 5.

Observăm prezența a 10 verbe reflexive: acestea sunt centru pentru un clitic cu care intră în relația *expl:pv*. Cliticele reflexive apar sporadic și cu valoare impersonală (*expl:impers*) și posesivă (*expl:poss*). Nu există niciun verb la diateza pasivă în corpus, lucru dedus din absența relațiilor specifice pentru ilustrarea acesteia: *aux:pass* (pentru auxiliarul de pasiv), *nsubj:pass* (pentru subiectul lexicalizat), *csubj:pass* (pentru subiectiva unui verb la diateza pasivă) sau *expl:pass* (pentru un clitic reflexiv cu valoare pasivă). Acest lucru nu înseamnă că diateza pasivă nu există în dialectul aromân, ci doar că ea nu este reflectată de corpusul ArT.

În Figura 6 redăm reprezentarea arborescentă a exemplului următor:

(6) *Ľepurle ansare d-iu nu te-aștept.* (Iepurile sare de unde nu te aștepti.)

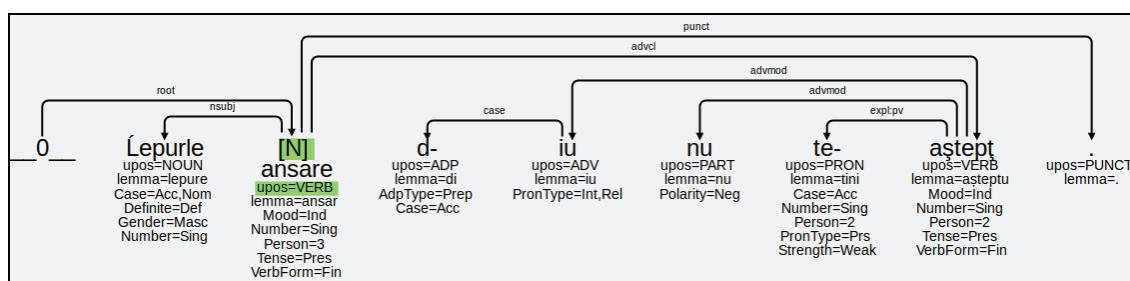

Figura 6. Exemplu de arbore sintactic din ArT.

În ceea ce privește lexicul enunțurilor analizate, observăm preponderența celui moștenit din latină și concordanța cu dacoromâna, cu excepția a patru împrumuturi:

	Dialect aromân	Correspondența cu dialectul dacoromân	Etimonul
1.	<i>a</i> (al)	a (al)	< Lat. <i>illum, illam</i> .
2.	<i>acață</i>	agață	< Lat. <i>*accaptiare</i>
3.	<i>aduc</i>	aduc	< Lat. <i>adducere</i>
4.	<i>agudiși</i> , pers. s.	–	< Vs. <i>goditi</i>
5.	<i>alti</i>	alte	< Lat. <i>alt[(e)rum]</i>
6.	<i>amiră</i>	–	< Tc. <i>amyr</i>
7.	<i>ansare</i>	sare, vb.	< Lat. <i>salire</i>
8.	<i>arap</i>	arap	< Bg. <i>arap</i>
9.	<i>aștept</i> , Ind.prez. II, pl.	aștepti	< Lat. <i>*astectare</i> (= <i>adspectare</i>)
10.	<i>bati</i>	bate	< Lat. <i>batt(u)ere</i>
11.	<i>ca</i>	ca	< Lat. <i>quam</i>
12.	<i>cafișilui</i>	cafișiu	< Tc. <i>kahveci</i>
13.	<i>cătușe</i>	cătușă (inv.)	derivat de la <i>*cată</i> (< lat. <i>catta</i> „pisică”) + <i>-ușă</i>]
14.	<i>cârteașe</i> , Indprez. 3 sg.	cârtește	< ? <i>krütěnije</i> „bodogăneală” (Miklosich, Slaw. Elem., 27; Cihac, II, 44); cf. bg. <i>kürtjă</i>
15.	<i>di</i>	de	< Lat. <i>de</i>
16.	<i>diznou</i>	din nou	<i>din + nou</i>
17.	<i>durňa</i> , imperf. 3 sg.	dormea	< Lat. <i>dormire</i>
18.	<i>escu</i>	<i>sunt. cf. ești</i>	< Lat. <i>sum, *fui, *fire</i> (= <i>fieri</i>).

19.	<i>fîcor</i>	fêcor	< Lat. *fetiolussau din <i>fât</i> + suf. <i>-ior</i>
20.	<i>io</i>	io (înv.)	< Lat. <i>ego</i>
21.	<i>iu</i>	unde	< Lat. <i>iuve</i>
22.	<i>lă</i> , pron. 3 pl.	le	< Lat. <i>illum, illa</i>
23.	<i>lepurle</i> , s. art.	iepurele	< Lat. <i>lepus, -oris</i>
24.	<i>measă</i>	masă	< Lat. <i>mensa</i>
25.	<i>mi</i>	mi	< Lat. <i>me</i>
26.	<i>misură</i>	măsoară	< Lat. <i>mensurare</i>
27.	<i>mveaște</i>	învește (înv. și reg.)	< Lat. <i>investire</i>
28.	<i>ňaură</i>	miaună	der. de la <i>miau</i>
29.	<i>nă</i>	ne	< Lat. <i>nos</i>
30.	<i>ninga</i>	<i>lângă</i>	derivat din <i>longum ad</i> , conf. Alb. <i>nëngë</i>
31.	<i>ntribă</i>	întrebă	< Lat. * <i>interrogare</i> (= <i>interrogare</i>).
32.	<i>nu</i>	nu	< Lat. <i>non</i>
33.	<i>pară</i>	para	< Tc. <i>para</i>
34.	<i>petală</i>	-	< Gr. <i>πέταλον</i>
35.	<i>pi</i>	pe	< Lat. <i>super, per</i>
36.	<i>si pistipsiri</i> , condițional, 3 sg.	-	< Gr. <i>πιστεύω</i>
37.	<i>si</i>	se	< Lat. <i>se</i>
38.	<i>străniile</i>	straie	Etimologie necunoscută
39.	<i>și</i>	și	< Lat. <i>sic</i>
40.	<i>tine</i>	tine	< Lat. <i>tu</i>
41.	<i>ușa</i>	ușa	< Lat. * <i>ustia</i> (pl., devenit sg., al lui * <i>ustium</i> = <i>ostium</i>).
42.	<i>va</i>	va	< Lat. * <i>volere</i>
43.	<i>vârnu</i>	vreun	< Lat. * <i>vere-unus</i>

5. CONCLUZII

Corpusul ArT este accesibil în cadrul proiectului UD, alături de celelalte corpusuri pentru limba română, fiind însă singurul care oferă analiza morfosintactică a unor fraze aparținând dialectului aromân. Crearea acestui corpus a dovedit faptul că inventarul de PoStaguri creat pentru limba română se aplică cu succes și (cel puțin) unuia dintre dialectele sale, necesitând rafinări pentru particularitățile sale în raportul cu limba. De asemenea, inventarul de relații propus în UD și folosit pentru limba română nu a avut nevoie de nicio ajustare pentru analiza frazelor din ArT. Ne exprimăm speranța că pașii de informatizare a limbii române, inclusiv a dialectelor sale, vor continua și se vor intensifica în viitorul apropiat.

SURSE

BA – Pericle Papahagi, *Basme aromâne*, București, 1905.

BIBLIOGRAFIE

Barbu Mititelu, Irimia 2015 – Verginica Barbu Mititelu, Elena Irimia, „Description of the Romanian Syntax within Universal Dependency Project”, în: Daniela Gîfu, Diana Trandabăț, Dan Cristea, Dan Tufiș (coord.), *Proceedings of the 11th International Conference „Linguistic Resources and Tools for Processing the Romanian Language”*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, p. 185–194.

- Barbu Mititelu *et alii* 2016 – Verginica Barbu Mititelu, Radu Ion, Radu Simionescu, Elena Irimia, Cenel-Augusto Perez, „The Romanian Treebank Annotated According to Universal Dependencies”, în *Proceedings of HrTAL2016*, Dubrovnik, Croatia, 29 septembrie – 1 octombrie 2016.
- Barbu Mititelu, Mitrofan 2020 – Verginica Barbu Mititelu, Maria Mitrofan, „The Romanian Medical Treebank – SiMoNERo”, în: Verginica Barbu Mititelu, Elena Irimia, Dan Tufiş, Dan Cristea (coord.), *Proceedings of the 15th International Conference „Linguistic Resources and Tools for Processing the Romanian Language”*, Iaşi, Editura Universităţii Alexandru Ioan Cuza, p. 7–16.
- Bick, Greavu 2010 – Eckhard Bick, Arina Greavu, „A Grammatically Annotated Corpus of Romanian Business Texts”, în *Proceedings of Multilinguality and Interoperability in Language Processing with Emphasis on Romanian*, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 169–183.
- Colhon *et alii* 2017 – Mihaela Colhon, Cătălina Mărănduc, Cătălin Mititelu, „A Multiform Balanced Dependency Treebank for Romanian”, în *Proceedings of Knowledge Resources for the Socio-Economic Sciences and Humanities, (Know RSH)*, Workshop at the Recent Advances in Natural Language Processing (RANLP), Varna, Bulgaria, 8 septembrie 2017, p. 9–19.
- Cristescu 2020a – Mihaela Cristescu, „Negative Concord Items in the Aromanian dialect of the Romanian Language”, în *Analele Universităţii din Bucureşti. Limba şi literatura română*, nr. LXIX, p. 69–80.
- Cristescu 2020b – Mihaela Cristescu, „Negation in the Aromanian dialect of the Romanian language: a typological analysis”, în *Fonetică şi dialectologie*, XXXIX, p. 47–59.
- Dahmen, Kramer 1985, 1994 – Wolfgang Dahmen, Johannes Kramer, *Aromunischer Sprachatlas*, vol. I. (1985), vol. II (1994), Hamburg, Buske.
- DDA 1963/2013 – Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1963; 2013 – ediţie anastatică (ed. Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci), Editura Academiei Române, Bucureşti, 2013.
- Densusianu 1961 – Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, 2 vol., Editura Ştiinţifică.
- Erjavek 2017 – Tomaz Erjavek, „MULTEXT-East”, în Nancy Ide, James Pustejovsky (eds.), *Handbook of linguistic annotation*, Springer, p. 441–462.
- Hristea, Popescu 2003 – Florentina Hristea, Marius Popescu, „A Dependency Grammar Approach to Syntactic Analysis with Special Reference to Romanian”, în: Florentina Hristea, Marius Popescu (coord.), *Building Awareness in Language Technology*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 9–16.
- Neiescu 1997 – Petru Neiescu, *Mic atlas al dialectului aromân din Albania şi din Fosta Republică Iugoslavă Macedonia*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.
- Neiescu 2011, 2015, 2016 – Petru Neiescu, *Dicţionarul dialectului istroromân*, Bucureşti, Editura Academiei Române, I (A–C), 2011; II (Ĉ–K), 2015; III (L–Pinţa2), 2016.
- Nevaci 2006 – Manuela Nevaci, *Verbul în aromână. Structură şi valori*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
- Nevaci 2011 – Manuela Nevaci, *Graiul aromânilor fărşeroşi din Dobrogea*, Bucureşti, Editura Universitară.
- Nevaci 2013a – Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, Bucureşti, Editura Muzeului Naţional al Literaturii Române.
- Nevaci 2013b – Manuela Nevaci, *Dialectele aromân şi meglenoromân. Studiu sincron*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.
- Nevaci 2013c – Manuela Nevaci, *Scriitori aromâni de ieri şi azi. Antologie de texte şi studiu filologic*, Bucureşti, Editura Universitară.
- Nevaci 2018 – Manuela Nevaci, „Dialectul aromân”, în: Manuela Nevaci (coord.), Carmen-Irina Floarea, Ionuţ Geană, Teodora Toroipan, *Convergenţe lingvistice balcano-romanice în dialectele româneşti sud-dunărene*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 29–67.
- Perez 2014 – Cenel-Augusto Perez, *Linguistic Resources for Natural Language Processing* (în română), teză de doctorat, Iaşi, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”.
- Saramandu 1969 – Nicolae Saramandu, *Sistemul formelor verbale compuse în aromână*, în *FD*, VI, p. 155–162.

- Saramandu 1984a – Nicolae Saramandu, „Aromâna”, în Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, p. 423–476.
- Saramandu 1984b – Nicolae Saramandu, *Gheorghe Constantin Rojași „Școala Normală a Nației Românești” din Pesta, Ungaria (1808–1810)*, în vol. „Contribuția românilor la îmbogățirea tezaurului cultural în Balcani”, Fundația Culturală Română, București, [1992], p. 54–60.
- Saramandu 1984c – Nicolae Saramandu, „*Gramatica română sau macedoromână*” de Mihai G. Boiagi. *175 de ani de la apariție*, în LL, nr. 4, p. 600–602.
- Saramandu 2000 – Nicolae Saramandu, *Sisteme de scriere a aromânei*, în SCL, LI, 2–3, p. 199–204.
- Saramandu 2004 – Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, București, Editura Academiei Române (ediția în limba franceză, Editura Academiei Române, București / Gunter Naar Verlag, Tübingen, 2008).
- Saramandu 2005 – Nicolae Saramandu, „Un structuralist avant la lettre: Gheorghe Constantin Roja”, în *Actele celui de al 4-lea Colocviu al Catedrei de limba română*, București, Editura Universității, p. 759–763.
- Saramandu 2007a – Nicolae Saramandu, „Gheorghe Constantin Roja – un precursor al dialectologiei românești”, în vol. *Lucrările primului Simpozion Internațional de Lingvistică*, București, Editura Universității din București, p. 131–138.
- Saramandu 2007b – Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române.
- Saramandu 2013 – Nicolae Saramandu, „*Momentul Moscopole*” în istoria raporturilor lingvistice româno-albaneze, în FD, XXXII, p. 129–137.
- Saramandu 2014 – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, volumul I, București, Editura Academiei Române (editor: Manuela Nevaci).
- Saramandu 2017a – Nicolae Saramandu, *Structura dialectală a aromânei actuale. Graiul pindean*, în SCL, LXVIII,1, p. 3–23.
- Saramandu 2017b – Nicolae Saramandu, *Considerații asupra graiului aromânilor fărșeroți*, în FD, XXXVI.
- Saramandu, Nevaci 2013a – Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Sinteze de dialectologie română*, București, Editura Universității din București.
- Saramandu, Nevaci 2013b – Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, „Considerații asupra aromânei actuale. Graiul grămostean”, în Daniela Răuțu, Adrian Rezeanu, Dana-Mihaela Zamfir (coord.), „*Cuvinte potrivite*”. *Omagiu doamnei Maria Marin la aniversare*, București, Editura Academiei Române, p. 430–440.
- Saramandu, Nevaci 2018 – Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, cap. III „Atlase lingvistice”; „Dialectologie română sud-dunăreană”, în: Marius Sala, Nicolae Saramandu (coord.), *Lingvistica românească*, București, Editura Academiei Române.
- Saramandu, Nevaci 2021 – Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, volumul II, București, Editura Academiei Române.
- Trandabăț et alii 2012 – Diana Trandabăț, Elena Irimia, Verginica Barbu Mititelu, Dan Cristea, Dan Tufiș, *Limba română în era digitală – The Romanian Language in the Digital Age*, în Georg Rehm, Hans Uszkoreit (eds.), META-NET White Paper Series, Springer.
- Tufiș et alii 1997 – Dan Tufiș, Ana-Maria Barbu, Vasile Pătrașcu, Georgiana Rotariu, Camelia Popescu, „Corpora and Corpus-based Morpho-lexical Processing”, în: Dan Tufiș, Poul Andersen (eds.), *Recent Advances in Romanian Language Technology*, București, Editura Academiei Române, p. 35–56.

*Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială
„Mihai Drăgănescu” al Academiei Române
Universitatea din București
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Jordan – Al. Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

GEOLINGVISTICA ROMÂNEASCĂ ÎN ERA DIGITALĂ*

SILVIU-IOAN BEJINARIU^{1,2}

VASILE APOPEI²

FLORIN IFTENE¹

1. INTRODUCERE

Cartografia lingvistică românească are o tradiție de peste un secol, fiind una dintre cele mai bogate din Europa. De-a lungul timpului, tehnologia de realizare a hărților lingvistice a evoluat de la hărți realizate cu tehnologii offset până la cele realizate cu tehnologii informatice publicate atât ca volum tipărit precum și on-line pe internet. În această lucrare este prezentată evoluția tehnicilor folosite pentru publicarea atlaselor lingvistice în România.

Cel mai mare avantaj al utilizării tehnologiilor informative în editarea asistată a planșelor lingvistice nu este neapărat o calitate grafică superioară sau facilitarea editării, cât faptul că stocarea informației lingvistice în baze de date specializate oferă posibilitatea folosirii acesteia în studii sau analize computerizate. Un exemplu în acest sens constă în faptul că indexurile de cuvinte și forme sunt generate în mod automat. De asemenea, trecerea de la un mod de vizualizare la altul (hartă lingvistică – hartă sintetică / interpretativă – material (ne) cartografiat) este realizată automat, fără a fi necesară transcrierea repetată a răspunsurilor din anchetele dialectale. Deoarece poziționarea geografică este una dintre trăsăturile importante ale informației în dialectologie utilizarea aplicațiilor de tip Sistem de Informații Geografice devine o necesitate. Acestea oferă și alte avantaje: eliminarea redundanțelor din informațiile stocate în bazele de date, calitate ridicată a hărților indiferent de scara la care se face afișarea, calitate obținută prin utilizarea descrierilor vectoriale a trăsăturilor geografice, posibilitatea afișării cu diferite niveluri de detaliere precum și posibilitatea de a selecta trăsăturile ce sunt sau nu vizualizate.

În continuare, sunt trecute în revistă principalele realizări din geolingvistica românească de la începuturi și până în zilele noastre, cu un accent pe cele bazate pe utilizarea instrumentelor informatice. Începute în urmă cu 20 de ani, colaborările dintre dialectologi și informaticieni au permis nu doar crearea de instrumente de cercetare care au ușurat munca dialectologilor, dar și identificarea unor noi direcții de cercetare și colaborare. În acest sens menționăm colaborările rodnice pe care Institutul de Informatică Teoretică al Academiei Române, Filiala Iași, le are cu departamentul de Dialectologie, geografie lingvistică, fonetică și onomastică de la Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, coordonat de prof. univ. dr. Nicolae Saramandu, membru corespondent al Academiei Române.

* This work presented in this paper was partially supported by the research grant from the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation CNCS = UEFISCDI, project no PN-III-P4-ID-PCE-2020-0451.

2. EVOLUȚIA CARTOGRAFIEI LINGVISTICE ÎN ROMÂNIA

2.1. Începuturile cartografiei lingvistice în România

Preocupări legate de studiul variației limbii au existat cu mult înainte de publicarea primului atlas lingvistic. Încă din 1716, Dimitrie Cantemir face în *Descriptio Moldaviae* o analiză „Despre graiul moldovenilor”. Pornind de la studiul legăturii dintre graiurile moldovenesc, latinesc și italianesc, Cantemir remarcă și diferențele în rostire care depind de gradul de cultură, sex dar și localizarea geografică și învecinarea cu vorbitori ai altor limbi. B. P. Hașdeu a realizat începând cu 1884 prima anchetă dialectală prin corespondență în scopul elaborării unui Dicționar Enciclopedic al Limbii Române (*Etymologicum Magnum Romaniae*), operă neterminată din care a publicat patru volume ajungând doar până la definiția cuvântului *bărbat*. Iar acestea nu sunt singurele exemple.

Primul atlas lingvistic al dialectului dacoromân a fost publicat de romanistul german Gustav Weigand între 1898 și 1909 sub formă de nouă fascicule: *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* (WLAD). După cum este subliniat și în (Petrovici 1954: 5), aceasta a fost prima abordare sistematică în studiul dialectului dacoromân. Weigand stabilește și ariile dialectale corespunzătoare (sub) dialectelor bănățean, muntean și moldovean. Se remarcă faptul că pentru Ardeal nu este identificat un dialect propriu, autorul considerând că nu există zone dialectale unitare de mare întindere, cu excepția Maramureșului. Cele 67 de hărți WLAD au fost realizate pentru un chestionar de 130 cuvinte și o rețea de 752 puncte. În 48 dintre hărți sunt analizate formele fonetice pentru cele 6 sectoare în care a fost împărțit teritoriul studiat. Un exemplu de hartă pentru zona III (de nord) este prezentat în Figura 1.a. Variația diatopică a unor fenomene fonetice este ilustrată în 16 hărți. De asemenea, sunt incluse hărți ce prezintă repartitia dialectală (Figura 1.b), traseele anchetelor și componența etnică (Olariu F.-T., Olariu V. 2010: 90).

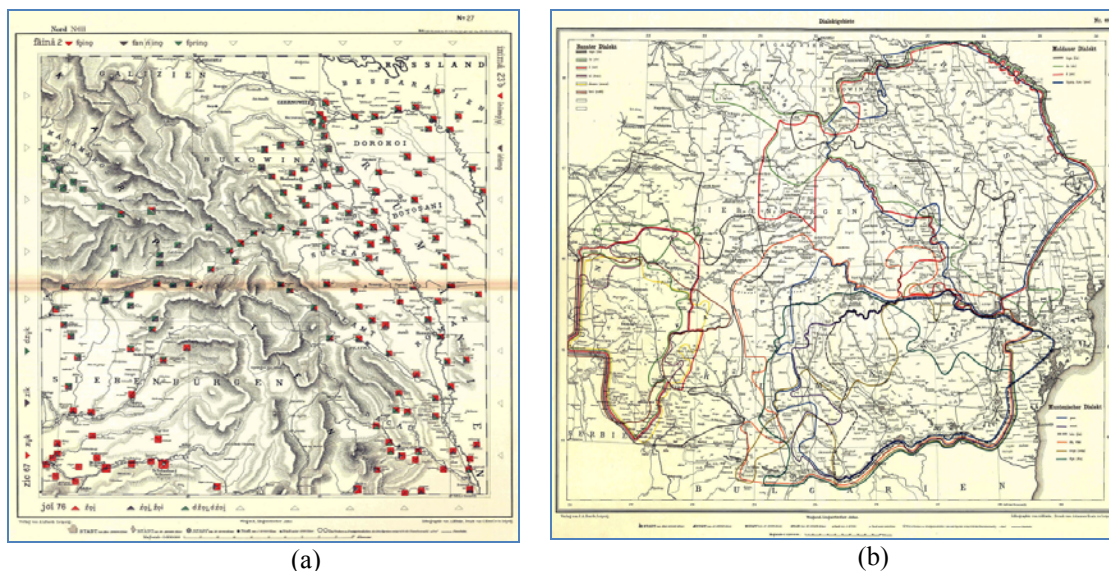

Figura 1. Hărți WLAD: (a) hartă cu forme fonetice în dialectul moldovenesc, (b) hartă cu izoglose pentru trei dialecte reprezentative. (Sursa: (a) harta 27 în WLAD: 46, (b) harta 65 în WLAD: 84, Public Domain)

Transcrierile fonetice sunt prezentate pe laturile hărții însoțite de simboluri de formă triunghiulară care sunt plasate și pe harta lingvistică pentru localizarea în punctele de anchetă.

Din punctul de vedere al realizării grafice se remarcă atenția acordată detaliilor legate de trăsăturile geografice, formele de relief, cursurile de apă, localitățile și unitățile administrative fiind prezentate pe hartă.

2.2. Atlasele lingvistice în perioada interbelică

După anul 1919, în cadrul Muzeului Limbii Române, la inițiativa lui Sextil Pușcariu a fost începută elaborarea *Atlasului Lingvistic Român (ALR)*. După o laborioasă cercetare pentru punerea la punct a metodologiei, chestionarelor și sistemului de transcriere fonetică (1925–1929), realizarea anchetelor de teren (1930–1938) și fișarea materialului a fost începută publicarea atlasului. *ALR* are multiple legături cu *Atlasul Lingvistic Italian* datorate atât prieteniei, cât și colaborării științifice dintre cei doi autori, Sextil Pușcariu și Matteo Bartoli. Ambele atlase sunt realizate ținând cont de cele patru principii fundamentale: anchetă directă pe teren, anchetator unic, transcriere fonetică impresionistă și publicarea integrală a materialelor culese (Cugno 2013: 55). *ALR* a fost conceput ca fiind format din două părți: *ALR I* și *ALR II*, acestea având rețele de puncte complementare și anchetatori diferiți: Sever Pop și Emil Petrovici (Olariu F.-T., Olariu V. 2010: 93). Chestionarul *ALR I* conține 2200 de întrebări ancheta fiind realizată în 301 localități, în timp ce *ALR II* conține 4800 de întrebări pentru care răspunsurile au fost colectate în 85 de puncte (Cugno 2013: 55). Între punctele de anchetă sunt evidențiate și cele ce corespund dialectelor aromân, meglenoromân și istroromân, iar în hărțile *ALR I* sunt incluse și câte 3 răspunsuri primite de la scriitori reprezentativi din provinciile românești. Având în vedere volumul impresionant al materialului dialectal colectat în cursul anchetelor, peste două milioane de răspunsuri pe mai mult

Fig. 2. Harta 228 – Cuvânt, *ALR I*. Vol. I
(sursa: Biblioteca digitală a Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, <http://inst-puscariu.ro/alr.html>)

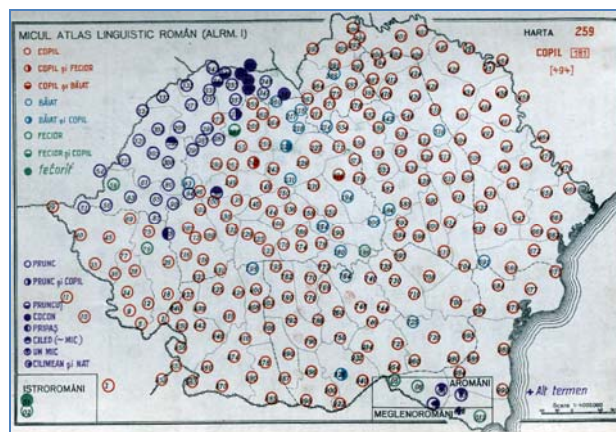

Fig. 3. Hartă sintetică *ALRMI*. Vol. II,
(sursa: Biblioteca digitală a Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, <http://inst-puscariu.ro/alr.html>)

de un milion de fișe, autorii au intenționat publicarea atlasului în zece volume. Din cauza celui de-al doilea război mondial, din cele zece volume nu au apărut decât trei: două volume din *ALR I* în 1938 și 1942, și unul singur din *ALR II* în 1940. Pentru *ALR II* au fost publicate și două suplimente din care unul conținea texte dialectale în transcriere fonetică.

Un element de noutate în *ALR* este includerea între punctele de anchetă a unui număr de 15 localități cu limbi minoritare, ceea ce a fost de interes pentru studiul altor limbi și dialecte din sud-estul Europei. Din punctul de vedere al realizării grafice, se remarcă faptul că formatul stabilit în *ALR* pentru planșele lingvistice s-a păstrat până astăzi cu foarte puține modificări. Informațiile suplimentare sunt organizate în trei *Note* care conțin întrebarea din cursul anchetei (*Nota I*), completări ale răspunsurilor obținute de la informatori (*Nota II*) și alte explicații și completări ale autorului / anchetatorului (*Nota III*), la fel ca în atlasele lingvistice actuale. Fiecare dintre cele trei volume *ALR* cu hărți analitice (Figura 2) a fost însoțit de câte un volum denumit *Micul Atlas Lingvistic Român* (ALRM) care conține hărți sintetice color (Figura 3). Un alt element de noutate introdus de *ALR* este reprezentat de publicarea de planșe cu material ne-cartografiat.

2.3. Atlasele lingvistice românești în ultima jumătate de secol

Materialul rămas nepublicat din *ALR I* și *ALR II* a fost valorificat sub conducerea lui Emil Petrovici de Institutul de Lingvistică din Cluj-Napoca. Astfel, între 1956 și 1972 au fost publicate șapte volume ale *Atlasului Lingvistic Român – serie nouă*. De asemenea, au fost publicate și patru volume ale *Micului Atlas Lingvistic Român – serie nouă*, până în 1981. Trebuie menționat că aceste volume conțin doar materialele colectate de Emil Petrovici pentru *ALR II*, cele colectate de Sever Pop pentru *ALR I* nefiind încă publicate.

În 1957 Emil Petrovici propune realizarea *Noului Atlas Lingvistic Român pe Regiuni* (NALRR) având ca model *Le Nouvel Atlas Linguistique de la France, par régions* (NALF). Pentru a crea o imagine fidelă a structurii dialectale, rețeaua de puncte a fost îmbogățită ajungându-se la aproximativ 1000 de puncte de anchetă, dar numărul de întrebări din chestionar a fost redus comparativ cu cel din *ALR*, la 2600 incluzând aici și întrebările din chestionarul introductiv (Olariu F.-T., Olariu V. 2010: 96). *NALRR* conține un număr de șapte atlase regionale pentru dialectul dacoromân și un atlas pentru dialectele sud-dunărene. Anchetele s-au desfășurat pe parcursul a aproximativ 20 de ani (1960-1980, cu tot cu anchetele pe probă) cu participarea cercetătorilor din București, Cluj-Napoca, Iași și Timișoara. În paralel, din 1967 a început și publicarea volumelor *NALRR*. Titlul acestora a variat în timp în funcție de preferințele autorilor și editorilor dar și ca rezultat al cenzurii din perioada regimului politic comunist: *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni* (NALRR), *Noul Atlas lingvistic român* (NALR), *Atlasul lingvistic român, pe regiuni* (ALRR), *Noul Atlas lingvistic al României* (Olariu F.-T., Olariu V. 2010: 97). Astfel, au fost publicate 5 volume din *NALR*. *Oltenia*, 4 volume din *ALRR*. *Maramureș*, 4 volume din *NALR*. *Banat*, 4 volume din *NALR*. *Moldova și Bucovina*, 4 volume din *ALRR*. *Transilvania*, 5 volume din *ALRR*. *Muntenia și Dobrogea*, 4 volume din *NALR*. *Crișana*, ca să le amintim doar pe cele dedicate dialectului dacoromân și care au fost publicate în România. Autorii acestora au încercat să aducă diverse îmbunătățiri ale modului de prezentare și sistematizare a materialului lingvistic, cele mai multe dintre ele fiind apoi preluate în volumele publicate ulterior: hărți sintetice și interpretative fonetice, morfologice sau lexicale cu arii delimitate de izoglose ce conțin simboluri și hașuri, hărți lingvistice tradiționale cu transcrieri fonetice combinate cu izoglose, diferite moduri de

grupare și ordonare a răspunsurilor în planșe cu material (ne) cartografiat dacă nu există un interes deosebit în ceea ce privește repartitia geografică (Saramandu 2007: 96). După știința noastră, pentru dialectul dacoromân mai sunt în lucru sau în curs de publicare volume din *NALR – Moldova și Bucovina și ALRR – Muntenia și Dobrogea*.

Nu în ultimul rând, trebuie menționată și seria de atlase lingvistice publicate de cercetătorii dialectologi din Republica Moldova. *Atlasul Lingvistic Moldovenesc (ALM)* publicat între 1968 și 1987 include două volume (fiecare cu câte două părți), 6 volume de texte dialectale și un dicționar dialectal în 5 volume. Deși *ALM* a fost publicat folosind alfabetul chirilic, el este apropiat de seria *ALR* prin metodologia utilizată la elaborare. După 1990, cu un nou titlu – *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria* și editat folosind alfabetul latin (Figura 4), atlasul publicat de Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Moldovei „face parte din seria acestor atlase regionale” (Pavel 1993: 163).

Alte lucrări deja publicate și dedicate celorlalte dialecte ale Limbii Române sunt: *Atlasul lingvistic al graiurilor românești din Banatul iugoslav* de Radu Flora, *Micul atlas lingvistic al graiurilor istroromâne* de Radu Flora, *Micul atlas al dialectului aromân din Albania și din Fosta Republică Iugoslavă Macedonia* de Petru Neiescu, *Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân* de Petar Atanasov. Este în curs de elaborare și *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc* la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca.

Atlasul lingvistic al dialectului aromân (ALAR) de Nicolae Saramandu și Manuela Nevaci (editor) este de asemenea o lucrare realizată pe baza chestionarului *NALR* cu 2543 de întrebări, „făcând posibilă compararea materialului dialectal aromân cu cel cuprins în atlasele regionale” (ALAR: V). Primul volum a fost publicat în anul 2014, iar cel de-al doilea volum a apărut în anul 2020.

Având în vedere faptul că unele fenomene studiate în atlasele regionale capătă o semnificație mai accentuată prin evidențierea ariilor dialectale la nivel național Nicolae Saramandu pune încă din 1990 „problema elaborării unui atlas al atlaselor lingvistice regionale sau a unei sinteze a Noului atlas lingvistic român pe regiuni (*NALR. Sintează*)” (Saramandu 1990: 57(1)). Primul volum a fost publicat în 1998: *Atlasul lingvistic român pe regiuni* –

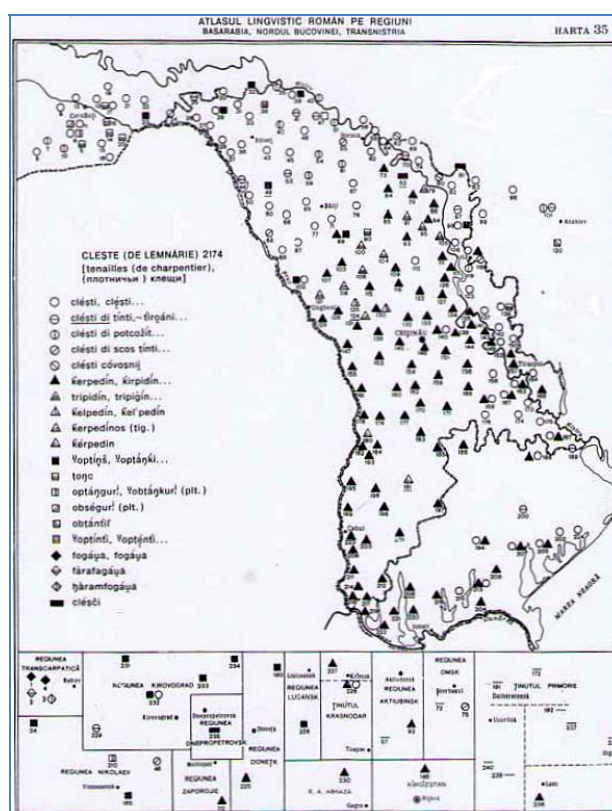

Fig. 4. Hartă din *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria*. (Sursa: Pavel, 2012: 35)

Sinteză (ALRR. Sinteză), coordonat fiind de Nicolae Saramandu. Rețeaua este formată din aproximativ 1200 puncte, inclusiv cele din R. Moldova, iar hărțile sunt interpretative.

Majoritatea covârșitoare a lucrărilor prezentate mai sus au fost realizate folosind tehnici tradiționale pentru realizarea hărților lingvistice, respectiv acestea erau „desenate” de cartografi specializați, cel puțin în ceea ce privește transcrierile fonetice. Pentru harta propriu-zisă, ce conține granițe, localități importante, cursuri de apă și eventual formele de relief erau folosite șabloane anterior pregătite. Odată cu introducerea pe scară largă a tehnologiilor informatice în cele mai multe domenii de activitate, a apărut ideea și în anumite cazuri chiar necesitatea de a le utiliza și pentru cartografia lingvistică.

3. SOLUȚII INFORMATICE PENTRU PUBLICAREA ATLASELOR LINGVISTICE

Colaborarea dintre cercetătorii dialectologi și informaticieni a început după anul 2000 la inițiativa celor dintâi, care au început să simtă lipsa de cartografi specializați în realizarea transcrierilor fonetice pentru hărțile lingvistice și modificarea tehnologiilor utilizate în edituri și tipografii. Aceste colaborări au fost inițiate de colectivele de cercetare care se ocupă de cercetări dialectologice în Institutele Academiei Române din București, Cluj-Napoca și Iași. Noua abordare a condus, pe de o parte, la dezvoltarea de soluții informatice pentru editarea asistată de calculator a atlaselor lingvistice (problema de rezolvat pe termen scurt), dar pe de altă parte, soluțiile adoptate fiind diferite, metodele și structurile de date utilizate nu sunt unitare și necesită crearea unor aplicații de conversie, unificare și adaptare a acestora în vederea unor procesări ulterioare în comun a datelor colectate (problemă de rezolvat pe termen lung).

3.1. Sistemul de editare asistată de calculator a planșelor și textelor dialectale pentru *NALR-Moldova și Bucovina*

Primul sistem informatic pentru editarea și publicarea unui atlas lingvistic din România este (după știința noastră) cel utilizat pentru publicarea volumelor III și IV al *NALR. Moldova și Bucovina* (NALR. MB). Acesta este rezultatul colaborării dintre cercetători de la Institutul de Informatică Teoretică și Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din cadrul filialei din Iași a Academiei Române. Colaborarea a început în anul 2000 la inițiativa lui Ion A. Florea și a avut ca obiectiv inițial crearea unei aplicații software care să permită editarea transcrierilor fonetice pentru *NALR. MB* vol. III. În cadrul programelor de cercetare ale Academiei Române desfășurate în cadrul celor două institute în perioada 2000–2005 a fost dezvoltată aplicația *ALR* (Figura 5) care a fost utilizată pentru publicarea celor două volume din *NALR. MB* în anii 2007 și 2014. Pentru stocarea informațiilor au fost proiectate și implementate două baze de date: lingvistică și geografică. Cea dintâi include 3 dicționare pentru descrierea cuvintelor titlu, punctelor de anchetă și transcrierilor fonetice, în timp ce a doua bază de date conține șablonul cu descrierea vectorială a trăsăturilor geografice care apar pe hartă dar și pozițiile implicite în care vor fi plasate titlul hărții, transcrierile fonetice, notele, etc.

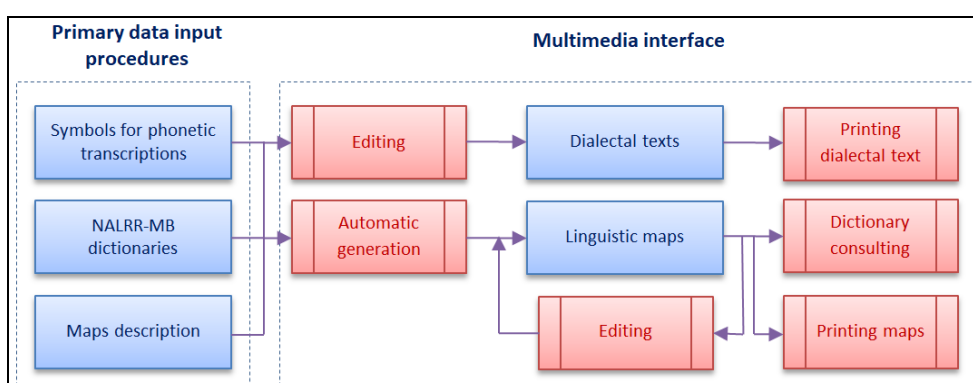

Fig. 5. Structura generală a sistemului dezvoltat pentru publicarea *NALR. MB*
(Sursa: Bejinariu, Apopei, Dumistrăcel, Teodorescu 2009: 565)

În ceea ce privește transcrierile fonetice, aplicația *ALR* permite aplicarea tuturor combinațiilor posibile de fenomene fonetice folosind doar două fonturi. În cursul editării, este necesar ca utilizatorul să selecteze simbolul de bază din tastatură (pentru unele simboluri – combinații de taste) urmată de aplicarea pe rând a fenomenelor fonetice prin selectarea acestora din bara de instrumente. Simbolurile din transcrierea fonetică sunt codificate convenabil folosind o structură de date ce include codul simbolului de bază, fenomenele fonetice aplicate, informații de poziționare și de formatare. Afișarea transcrierilor este realizată cu ajutorul unui sintetizator care generează în timp real imaginea fiecărui simbol la dimensiunea și cu proprietățile dorite (Apopei, Bejinariu, Roman 2002: 8). Dicționarul de transcrieri fonetice permite și stocarea de înregistrări audio a răspunsului primit în cursul anchetei.

Materialul dialectal stocat în baza de date poate fi valorificat prin generarea automată a planșelor cu hărți lingvistice și/sau material (ne)cartografiat. Pe aceste planșe informațiile dialectale sunt plasate în poziții prestabilite specificate în șablon și pot fi editate ulterior prin re poziționare, modificarea unor setări de afișare, dar și adăugarea de elemente grafice noi (de exemplu izoglose, imagini etc.). Sistemul permite și generarea automată a hărților sintetice și interpretative (Figura 6) cu arii delimitate, simboluri și hașuri dacă modul de grupare al punctelor de anchetă a fost stabilit în dicționarul de transcrieri (Olariu F.-T., Olariu V., Bejinariu, Apopei 2007).

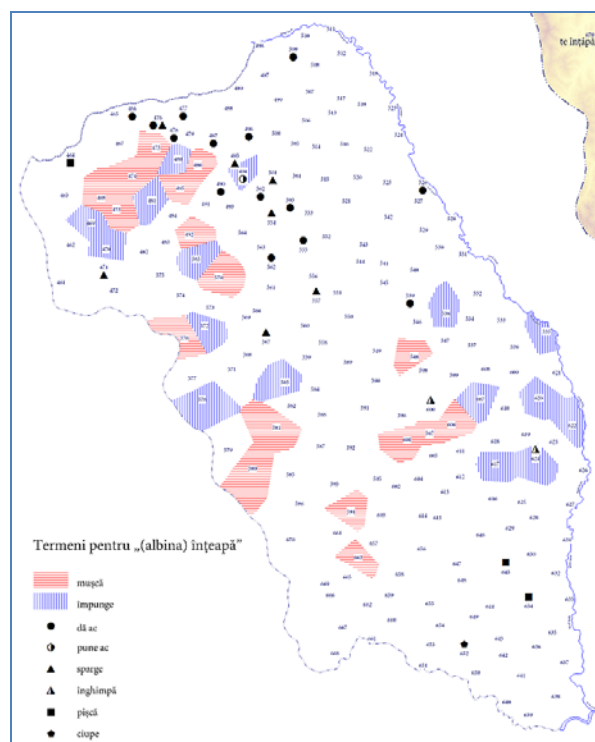

Fig. 6. Hartă sintetică din *NALR – Moldova și Bucovina*, vol. III (Sursa: imagine generată de autori folosind aplicația *ALR*)

Aplicația *ALR* include și un modul pentru editarea de texte dialectale. Folosind o interfață similară cu cea pentru editarea dicționarului de transcrieri și comenzile uzuale pentru formatare ce sunt disponibile în cele mai multe editoare de text, utilizatorul poate edita cu ușurință textele dialectale în vederea publicării lor în volum.

Deși funcționalitatea de bază a aplicației *ALR* a fost implementată în urmă cu aproximativ 15 ani, aceasta a fost îmbogățită permanent cu noi facilități și este utilizată pentru pregătirea volumului V din *NALR. MB*. Amintim între acestea posibilitatea de a genera automat pagini Web cu listele (format tabelar) cu răspunsurile din anchete. Experiența acumulată a condus la implementarea unei noi versiuni a aplicației, bazată pe conceptul de Sistem Informatic Geografic (Bejinariu, Luca, Olariu 2016: 38(2)), versiune ce este descrisă în secțiunea următoare.

3.2. Aplicația *AlrMaps* pentru publicarea *Atlasului lingvistic al dialectului aromân*

Aplicația utilizată pentru *NALR. MB* prezintă dezavantajul că descrierea hărții este codificată în aplicație ceea ce conduce la necesitatea „adaptării” programului în cazul în care se dorește utilizarea lui pentru o altă zonă dialectală. Chiar dacă această operațiune este ușor de realizat, inconvenientul este că trebuie utilizată câte o versiune a aplicației pentru fiecare hartă. Odată cu demararea colaborării dintre Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” și Institutul de Informatică Teoretică în cadrul proiectului fundamental al Academiei Române pentru realizarea *Atlasului lingvistic al dialectului aromân*, în perioada 2017–2018 a fost proiectată și implementată o nouă versiune a acestei aplicații, numită *AlrMaps*. A fost utilizată experiența acumulată până în acel moment, fiind eliminate toate neajunsurile identificate în utilizarea aplicației *ALR*. Structura dicționarelor a fost îmbunătățită prin adăugarea unor noi structuri de date care permit individualizarea completă a șabloanelor planșelor lingvistice, așa cum este detaliat în (Bejinariu, Olariu 2017). În acest scop, noua aplicație a fost reproiectată folosind conceptul de Sistem de Informații Geografice (SIG). În fapt, șablonul este pregătit folosind QGIS – o aplicație gratuită open-source de tip SIG. Pot fi generate automat planșe cu harta lingvistică (cu sau fără hartă sintetică), harta cu rețeaua localităților, harta cu repartitia graiurilor precum și planșe cu material (ne) cartografiat. Harta este organizată pe straturi și prin urmare la generarea hărților pot fi alese elementele care vor fi vizibile sau nu. De asemenea, proprietățile sunt stocate la nivel de hartă (implicite) dar și pentru fiecare element în parte permițând un nivel sporit de personalizare a hărților (Figura 7). În *AlrMaps* a fost implementată și posibilitatea de a afișa o imagine de fundal ce conține relieful ariei analizate.

O componentă importantă aflată într-o fază finală de implementare este noul editor de texte dialectale pentru atlasele sociolingvistice *AlrWord AddIn*. Acesta este implementat ca *add-in* pentru editorul de text Microsoft Word (Figura 8). În bara de comenzi este adăugat un panou ce conține comenzile specifice editării transcrierilor fonetice. Principala inovație adusă este aceea că în bară sunt afișate permanent variantele simbolului de bază pe care se află cursorul, iar utilizatorul îl poate modifica oricând în timpul editării și prin urmare nu mai este necesară utilizarea de shortcut-uri sau a ferestrei de inserare simboluri pentru selectarea unui caracter. În ceea ce privește aplicarea fenomenelor fonetice, este disponibilă o interfață asemănătoare cu cea din aplicația *AlrMaps*. Utilizatorul poate selecta astfel orice combinație de fenomene fonetice. Toate simbolurile sunt organizate în 7 fonturi TrueType (în funcție de numărul de fenomene aplicate), fiind utilizată și o regulă pentru stabilirea corespondenței dintre codul caracterului și fenomene aplicate – utilă pentru alte prelucrări automate ale textului dialectal.

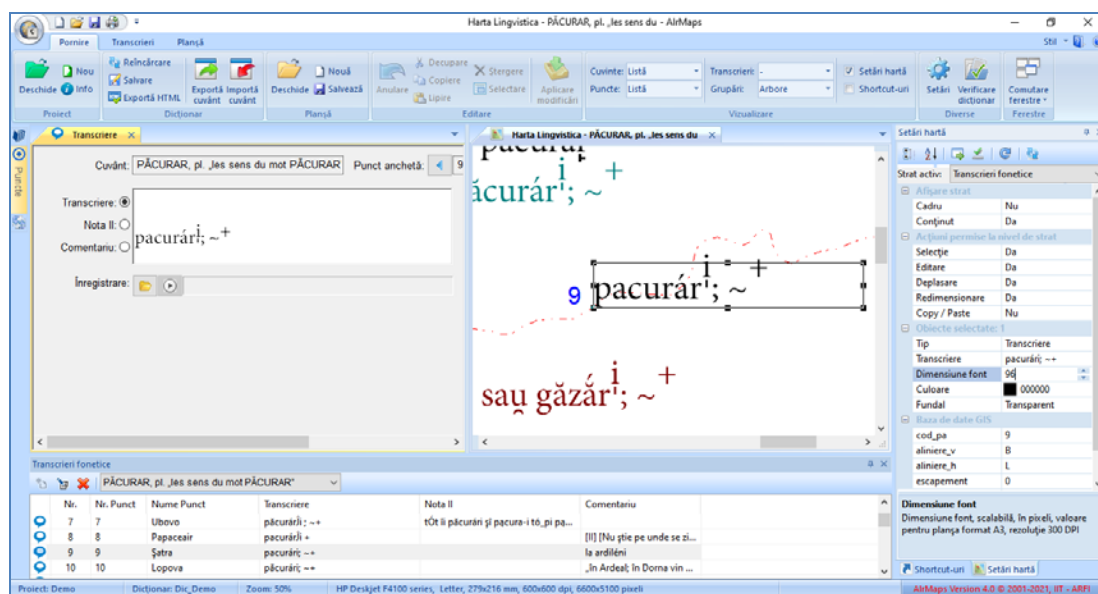

Fig. 7. Modificarea setărilor utilizate la desenarea transcrierilor fonetice (Sursa: captură din aplicația *AlrMaps* dezvoltată de autori)

Aplicația *AlrMaps* a fost utilizată pentru generarea planșelor lingvistice și pregătirea pentru publicare a *ALAR* vol. 2, de Nicolae Saramandu și Manuela Nevaci (editor).

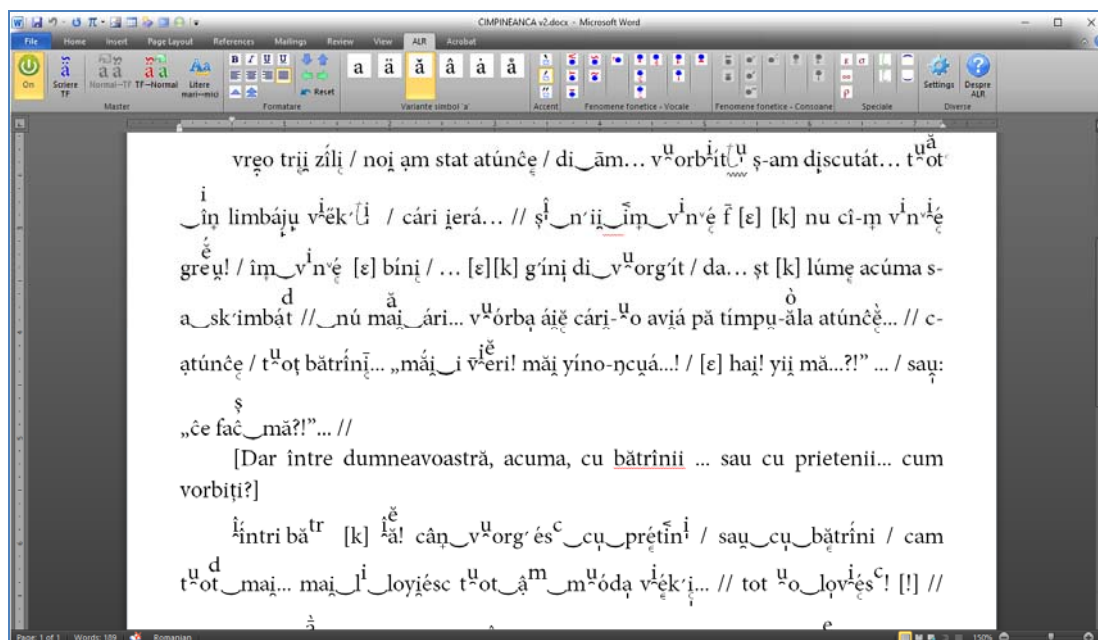

Fig. 8. Editarea transcrierilor textelor dialectale în Microsoft Word (Sursa: captură din aplicația *AlrLibrary* dezvoltată de autori, textul dialectal „651. Cîmpineanca (Florești)” din *NALR. MB. Texte dialectale*).

3.3. Aplicația RODA pentru publicarea *NALR-Crișana*

O altă abordare bazată pe utilizarea tehnologiilor informatice pentru realizarea atlaselor lingvistice este cea utilizată la publicarea volumelor III și IV ale *NALR. Crișana* în anii 2011 și respectiv 2017, fiind datorată colaborării dintre grupul de cercetare condus de Dorin Uritescu de la York University, Toronto și Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca. Astfel, a fost dezvoltată aplicația Romanian Online Dialect Atlas (în două versiuni, *RODA I* și *RODA II*) care, în afară de introducerea materialului dialectal în baza de date, permite: vizualizarea informațiilor, căutări în colecția de date, contorizarea aparițiilor

unui anumit șablon și reprezentarea vizuală a acestora, crearea de hărți fonetice și interpretative ce pot fi publicate în volum sau on-line, aplicarea unor tehnici de analiză (Embleton, Uritescu, Wheeler 2013: 16).

Una dintre noutățile aduse de sistemul *RODA* în geolingvistica românească este realizarea de hărți interpretative de tip dialectometric. Folosind tehnica scalării multidimensionale (MDS – multi-dimensional scaling), distanțele dintre puncte sunt calculate statistic realizând o grupare a acestora în funcție de fenomenele analizate. Un exemplu de astfel de hartă este prezentată în Figura 9. O realizare importantă este și digitalizarea în *RODA* a materialului dialectal inclus în primele două volume ale *NALR. Crișana* care au fost publicate folosind tehnologia clasică, punând la dispoziție acest material pentru atlasul online.

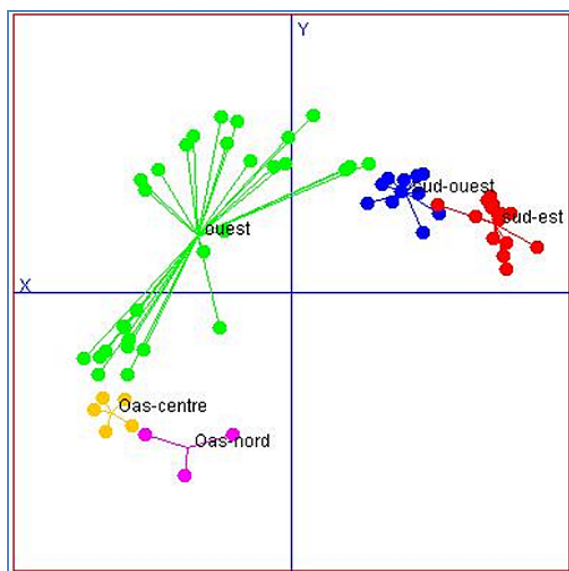

Fig. 9. Grafic MDS care separă zone distincte:
Oaș, sud-est, sud-vest, și zone intermediare
(Sursa: detaliu din Fig. 2 – Embleton, Uritescu,
Wheeler 2013: 16)

3.4. Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei

O realizare deosebită în cartografia lingvistică, publicată doar în varianta web, este reprezentată de *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei* (ALAB). În cadrul a două proiecte de cercetare succesive (*ALAB* și *ALAB faza II*) implementate la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române Filiala Iași, sub coordonarea lui Florin-Teodor Olariu a fost realizat în premieră un atlas lingvistic ce utilizează sincretismul sunet-imagie video în redarea materialului dialectal (*ALAB II*). Prin intermediul interfeței web utilizatorii au acces la materialul lingvistic structurat în: răspunsuri punctuale la întrebările din chestionar și un corpus de etno- și socio-texte înregistrate de la fiecare subiect anchetat. Proiectul ALAB, care a valorificat și experiența acumulată implementarea sistemului de editare asistată de calculator a planșelor și textelor dialectale pentru *NALR. Moldova și Bucovina*, aduce și alte noutăți metodologice: (a) introducerea variațiilor diagenetice și diasexuale printre parametrii

urmăriți în anchete și (b) constituirea unei arhive digitale care să includă documente redactate în registru dialectal (Olariu F.-T., Olariu V., Clim, Luca 2016: 204). Intenția autorilor este de a transforma proiectul *ALAB* într-un „atlas-‘muzeu lingvistic virtual’, susceptibil de a facilita, astfel, abordări inovative în domeniul analizei variațiilor geo- și sociolingvistice” (*ALAB II*).

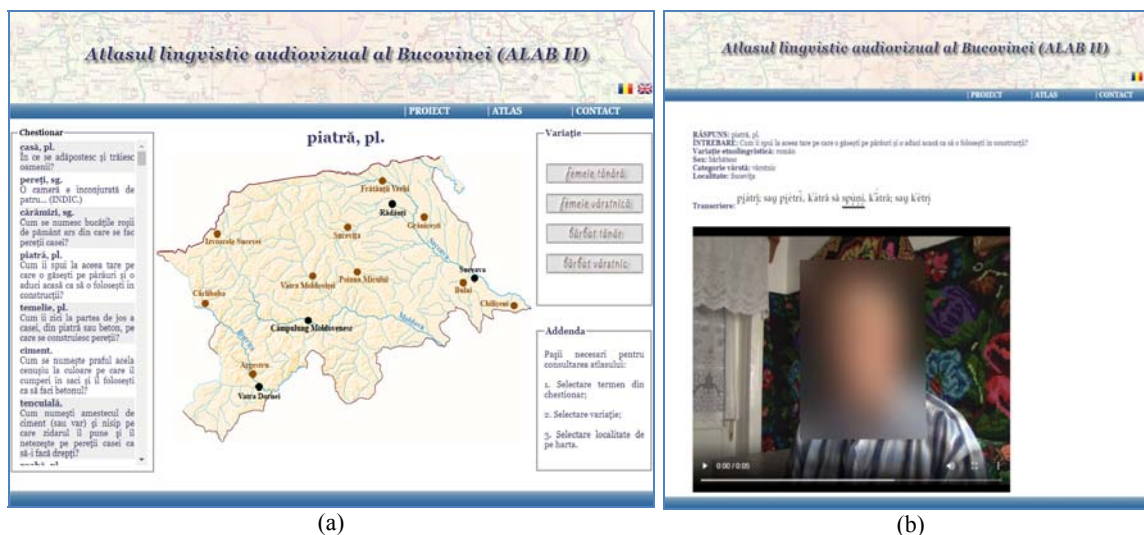

Fig. 10. Pagini web din site-ul ALAB. (a) Harta, chestionarul și meniurile de selecție a variației, (b) Pagina pentru redarea audio-video a răspunsului prezentat și în transcriere fonetică. Pe site imaginea vorbitorului nu este blurată. (Sursa: ALAB II, site-ul Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei ALAB philippide.ro)

Spre deosebire de celelalte atlase lingvistice, în *ALAB* nu este prezentată o hartă lingvistică în adevăratul sens al cuvântului. Pe site este afișată doar imaginea hărții cu localitățile în care s-au efectuat anchete colorate în funcție de variația (vârsta și sexul) vorbitorului selectat (Figura 10.a), iar transcrierile asociate sunt afișate simultan cu secvența video în care este redat răspunsul vorbitorului (Figura 10.b) după selectarea punctului de anchetă pe hartă.

3.5. Alte soluții informatice pentru publicarea atlaselor lingvistice

După cum a fost deja menționat, utilizarea sistemelor informatice pentru publicarea atlaselor lingvistice a fost determinată în principal de modificarea tehnologiilor utilizate în edituri sau tipografii. O asemenea situație este întâlnită la ultimul volum al *ALRR. Muntenia și Dobrogea*. În acest caz transcrierile fonetice au fost redactate pe foi de calc în urmă cu mai mulți ani urmând ca în tipografie acestea să fie suprapuse peste șablonul hărții. Datorită modificărilor tehnologice această modalitate de tipărire nu a mai fost posibilă. În plus, foile de calc s-au degradat în timp fiind necesară o restaurare calitativă. În cadrul colaborării dintre Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” (ILIR) și Institutul de Informatică Teoretică (IIT) a fost elaborată și implementată o metodă pentru recuperarea materialului și publicarea planșelor lingvistice (Bejinariu, Saramandu, Nevaci, Apopei, Teodorescu 2020: 223). Prin metode specifice prelucrării de imagini calitatea imaginilor obținute prin scanarea celor 228 de foi de calc a fost îmbunătățită folosind aplicația ImagePro (Figura 11) dezvoltată de IIT. De asemenea, a fost reproiectat șablonul hărților care a fost

suprapus în final cu imaginile prelucrate ale foilor de calc generând imaginile finale pregătite pentru tipar.

Această soluție a fost una hibridă, în sensul că planșele finale sunt disponibile în format electronic dar materialul dialectal nu este stocat într-o bază de date care să permită prelucrarea automată ulterioară ci doar în fișiere text.

Tot o soluție hibridă a fost adoptată și în cazul volumului III al *ALRR. Sinteză* coordonat de Nicolae Saramandu. Deoarece hărțile sunt redactate folosind simboluri, transcrierile fonetice ale formelor apar doar în legende, ceea ce permite editarea acestora folosind un editor de text. Codificarea formelor și asocierea cu simbolurile este realizată cu ajutorul unei aplicații de calcul tabelar (Microsoft Excel). Planșele finale sunt realizate cu ajutorul unei aplicații informatice care suprapune pe șablonul hărții legenda și simbolurile corespunzătoare. Și în acest caz materialul dialectal este cules doar în format text, la fel ca în *ALRR – Muntenia și Dobrogea*.

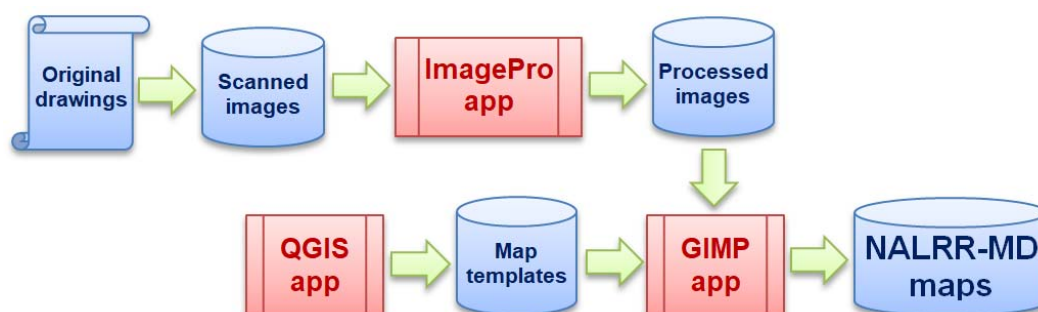

Figura 11. Structura procedurii pentru restaurare și pregătirea publicării planșelor *NALRR-MD* (Sursa: Bejinariu, Saramandu, Nevaci, Apopei, Teodorescu 2020: 232)

Pentru materialul dialectal care este disponibil în format electronic (text) există totuși posibilitatea implementării unor aplicații de conversie care să permită codificarea și stocarea acestuia într-o bază de date relațională oferind astfel nu doar posibilitatea prelucrării ulterioare dar și valorificarea acestuia prin diferite forme de prezentare. O astfel de abordare este deja implementată (Bejinariu 2019: 179(33)), tot ca rod al colaborării dintre Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” și Institutul de Informatică Teoretică, pentru elaborarea hărților din *Atlas Linguarum Europae* vol. 1 (fasc. 9) – Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci și Ionuț Geană.

În ultimii ani a fost inițiată publicarea pe internet a conținutului atlaselor lingvistice în format scanat, ceea ce oferă posibilitatea consultării lor în scop de cercetare și învățământ. Având în vedere că edițiile vechi sunt în număr redus, greu de găsit fiind disponibile doar în centrele de cercetare specializate și biblioteci, și nu în ultimul rând dimensiunile și greutatea lor, considerăm publicarea lor pe internet ca fiind o inițiativă ce vine în ajutorul celor interesați de studiul evoluției Limbii Române. Menționăm contribuția cercetătorilor de la Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” care au publicat pe site-ul propriu (http://lingv.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=381&Itemid=270): *ALAR* vol. 1 și *ALRR. Sinteză* vol. III, ambele coordonate de Nicolae Saramandu. De asemenea, pe site-ul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” (<http://inst-puscariu.ro/al.html>) este disponibilă o colecție impresionantă ce include toate volumele din: *ALR I*, *ALR II*, *ALRM I*, *ALRM II*, *ALR II* serie nouă, *ALRM II* serie nouă, *ALRR. Maramureș*, *NALR. Banat*, *ALRR. Transilvania* și *NALR. Crișana*.

4. CONCLUZII

În ultimii 20 de ani au fost aduse contribuții importante în ceea ce privește crearea de instrumente de cercetare informatizate pentru dialectologii români. În această lucrare au fost trecute în revistă principalele rezultate obținute de colectivele institutelor de cercetare ale Academiei Române, cu accent pe sistemele software de realizare a atlaselor lingvistice și sociolingvistice realizate în cadrul colaborărilor cu Institutul de Informatică Teoretică Iași.

BIBLIOGRAFIE

- ALAB II – *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei (ALAB II)*, <http://www.philippide.ro/alab/rezumat.html>, accesat la data de 8.04.2021.
- ALAR – *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci (editor), vol. 1, București, Editura Academiei Române, 2014.
- Apopei, Bejinariu, Roman 2002 – Vasile Apopei, Silviu-Ioan Bejinariu, Mariana Roman, “Graphic Symbols Generator for the Phonetic Transcription in the Electronic Linguistic Atlas”, în *Proc. of ECIT'2002, European Conferences on Intelligent Systems and Technologies*, Iași, România, July 2002.
- Bejinariu, Saramandu, Nevaci, Apopei, Teodorescu 2020 – Silviu-Ioan Bejinariu, Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Vasile Apopei, Horia-Nicolai Teodorescu, “Recovery of old dialectal materials and maps through image processing”, *Romanian Journal of Information Science and Technology (ROMJIST)*, 23(3), pp. 223–237, 2020.
- Bejinariu 2019 – Silviu-Ioan Bejinariu, “Information management framework for the European Linguistic Atlas”, în *Fonetica și dialectologie*, XXXVIII, pp. 147–196, 2019.
- Bejinariu, Olariu 2017 – Silviu-Ioan Bejinariu, Florin-Teodor Olariu, “Romanian Linguistic Atlases in Digital Format A New Approach”, în *Philologica Jassyensia*, 13(1), Ed. Tracus Arte, Bucharest, pp. 13–23, 2017.
- Bejinariu, Luca, Olariu 2016 – Silviu-Ioan Bejinariu, Ramona Luca, Florin-Teodor Olariu, “A GIS Based Approach for Information Management in Geolinguistics”, în *Memoirs of the Scientific Sections of the Romanian Academy*, Tome XXXIX, Computer Science, pp. 37–45, 2016.
- Bejinariu, Apopei, Dumistrăcel, Teodorescu 2009 – Silviu-Ioan Bejinariu, Vasile Apopei, Stelian Dumistrăcel, Horia-Nicolai Teodorescu, “Overview of the Integrated system for dialectal text editing and Romanian Linguistic Atlas publishing – 2009”, în *Proc. of the 13-th International Conference “Inventica 2009”*, Iași, Ed. Performantica, pp. 564–572, 2009.
- Cugno 2013 – Federica Cugno, „Legături între *Atlante Linguistico Italiano* și *Atlasul Lingvistic Român*”, în *Caietele SEXTIL PUȘCARIU*, I, *Actele Conferinței Internaționale „Zilele SEXTIL PUȘCARIU”*, Ediția I, Cluj-Napoca, 12–13 septembrie 2013, pp. 53–60, 2013.
- Embleton, Uritescu, Wheeler 2013 – Sheila Embleton, Dorin Uritescu, Eric S. Wheeler, “Defining dialect regions with interpretations: Advancing the multidimensional scaling approach”, în *Literary and Linguistic Computing*, vol. 28(1), pp. 13–22, 2013.
- NALR. MB. Texte dialectale – *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, partea a 2-a, culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, Iași, Editura Academiei Române, 1995.
- Olariu F.-T., Olariu V., Clim, Luca 2016 – Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Marius-Radu Clim, Ramona Luca, «La cartographie linguistique roumaine face à l’informatisation : quelques projets et résultats», în J.-P. Chauveau, M. Barbato, I. Fernández-Ordóñez (eds.), *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15–20 juillet 2013). Section 8 : Linguistique variationnelle, dialectologie et sociolinguistique*, Nancy, ATILF, pp. 193–207, 2016.
- Olariu F.-T., Olariu V. 2010 – Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, „O sută de ani de cartografie lingvistică românească – un bilanț deschis.”, în *Philologica Jassyensia*, An VI, Nr. 1 (11), pp. 89–118, 2010.
- Olariu F.-T., Olariu V., Bejinariu, Apopei 2007 – Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Silviu Bejinariu, Vasile Apopei, “Los atlas lingüísticos rumanos: entre manuscrito y formato electrónico”, în *Revista española de lingüística*, Año n° 37, Fasc. 1, pp. 215–246, 2007.
- Pavel 2012 – Vasile Pavel, „Termeni pentru fierăria meșteșugărească și tâmplărie în graiurile moldovenești din zona de nord (pe baza ALRR.Bas.)”, în *Buletin de lingvistică*, (13), pp. 26–36, 2012.

- Pavel 1993 – Vasile Pavel, „Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Basarabia, Bucovina de nord, Transnistria. Reconsiderări, sarcini, modalități de cartografiere”, al *VI-lea Simpozion Național de Dialectologie*, Cluj-Napoca, pp. 159–167, 12–14 octombrie 1990.
- Petrovici 1954 – E. Petrovici, „Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza *Atlasului Lingvistic Român*”, în *Limba română*, III (5), pp. 5–17, 1954.
- Saramandu 2007 – Nicolae Saramandu, «Atlas Linguistiques Roumains», în *Dialectologia et Geolinguistica*, 15, pp. 90–101, 2007.
- Saramandu 1990 – Nicolae Saramandu, „Pentru un atlas al atlaselor lingvistice regionale”, în *Limba română*, XXXIX (1), pp. 57–67, 1990.
- WLAD – *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* / herausgegeben auf kosten der rumänischen Academie in Bukarest von Prof. Dr. Gustav Weigand – Leipzig: Johann Ambrosius Barth, 1909, disponibil cu licență *Public Domain* pe site-ul Europeana, https://www.europeana.eu/en/item/9200456/handle_123456789_54079, accesat la data de 07.04.2021.

¹ *Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

² *Institutul de Informatică Teoretică,
Academia Română, Filiala Iași,
Str. T. Codrescu nr. 2, Iași*

DUMITRU BERCIU ȘI INSTITUTUL ROMÂN DE LA SARANDA (ALBANIA). 1938–2019

ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU

Un moment important în activitatea de susținere a cercetării, a învățământului și a identității românilor balcanici, a fărșeroșilor în special, l-a constituit înființarea de către Nicolae Iorga (cu origini aromâne), în 1938, a **Institutului Român din Albania**, cu sediul la la Santi-Quaranta (Zogoj), astăzi Saranda. Istoria acestei instituții merită câteva rânduri în plus¹. Scrierile sale referitoare la istoria poporului albanez, studiile publicate sub titlul *Istoria statelor balcanice în epoca modernă. Lecții ținute la Universitatea din București*, în 1913, (menționăm capitolele: *Apusul și popoarele creștine supuse Sultanului. Creștinii din Balcani și proiectele din epoca napoleoniană și Albania lui Ali-Pașa și mișcarea grecilor. Pornirea mișcării revoluționare în Moreia*), dar și alte intervenții ale lui Nicolae Iorga, ofereau diplomaților albanezi argumente istorice de necontestat, în momentul prezenței acestora la Conferința de la Londra (1913), în urma declarării independenței Albaniei la 28 noiembrie/10 decembrie 1912. Activitatea științifică a lui Nicolae Iorga în favoarea poporului albanez a fost marcată și de apariția, în 1919, a volumului *Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais*.

Un deceniu după încheierea Tratatului de Pace de la Paris (din 1920), în 1931, profesorul Nicolae Iorga a primit din partea poporului albanez și a regelui Zogu al Albaniei un teren în apropierea portului Saranda (cunoscut, de-a lungul vremii, sub mai multe denumiri: Zogai, apoi Santa Quaranta, Porto Edda, azi în albaneză, Sarandë) aflat pe malul Mării Adriatice, în fața insulei Corfu, ca recunoștință pentru sprijinul dat de marele istoric român în obținerea și recunoașterea independenței statului albanez. Etimologia numelui localității este foarte interesantă, fiind legată de varianta grecească Άγιοι Σαράντα (transliterată „Agioli Saranda”) sau de cea italiană „Santiquaranta”, în legătură cu biserica ortodoxă cu hramul celor 40 de sfinți, construită pe unul dintre vârfurile munților care se ridică în apropierea portului.

Recunoștința regelui Zogu față de serviciile aduse de către Nicolae Iorga poporului albanez era așa de mare, încât acesta s-a implicat direct în acțiunea de donare și în alegerea terenului. Având în vedere contextul precizat, Vasile Stoica, ministrul plenipotențiar al României la Tirana, informa în telegrama din 24 august 1931, adresată lui Dimitrie N. Ghica, ministru al afacerilor străine al României, că „Regele Ahmed Zogu și Președintele Consiliului de Miniștri Pandelie Evanghelie, în înțelegere cu mine, au hotărât ca, drept recunoștință pentru sprijinul pe care, prin scrisul său, domnul Președinte al Consiliului

¹ O parte a informațiilor despre Institut au mai fost publicate, într-o formă asemănătoare, în vol. *Aromâni, meglenoromâni, istroromâni – aspecte identitare și culturale*, coord. prof. univ. dr. Adina Berciu-Drăghicescu, București, Editura Universității din București, 2012, p. 89–96. Având în vedere că volumul a fost publicat într-un număr restrâns de exemplare, sub egida Institutului „Eudoxiu Hurmuzachi” pentru Români de Pretutindeni, și că au apărut date și fapte noi, am considerat oportun să reluăm subiectul, spre a fi mai bine cunoscut (n.a.). O versiune mai recentă a textului a apărut sub titlul „Institutul Român de la Saranda (Albania)” în revista *Perspective*, „Balcanii ieri și azi”, București, anul I, nr. 2, 2020, p. 52–70.

Iorga l-a dat națiunii albaneze să ofere Excelenței Sale la a 60-a aniversare un teren cu o casuță și grădină pe malul Mării Adriatice și urmează să aleg eu acest teren. M-am pronunțat pentru împrejurimile orașului Santi Quaranta, ținut sănătos și cu comunicațiuni ușoare, cu vegetație sudică, în fața insulei Corfu. Plec peste 3 zile împreună cu d-l Evanghelie spre a fixa la fața locului terenul de a cărui amenajare se îngrijește însuși Regele. Planul este ca Domnului Președinte al Consiliului să nu i se aducă la cunoștință această intenție, ci să i se facă o surpriză și actul de donațiune să-i fie adus de misiunea care va prezenta M. Sale Regelui Colanul Albaniei”².

În 31 august 1931 a fost trimisă o nouă telegramă de la Legația din Tirana; în aceasta, se menționa că, datorită manifestărilor dedicate Sărbătorii naționale a Albaniei programate pentru 1 septembrie, Președintele Consiliului de Miniștri și Ministrul Plenipotențiar al României la Tirana, Vasile Stoica, au fost nevoiți să își amâne vizita la Santi Quaranta³, urmând ca actul de donație să fie transmis ulterior⁴.

În aprilie 1932, cu toată dorința de a i se face o surpriză profesorului, era nevoie de o serie de acte pentru realizarea formalităților juridice. Astfel, o altă telegramă, trimisă de Vasile Stoica în 25 aprilie 1932, solicita consimțământul lui Nicolae Iorga pentru a-i trece în proprietate terenul din Saranda și o procură pentru a îndeplini formalitățile cerute. De asemenea, se preciza pentru a doua oară faptul că regele Albaniei și guvernul sunt profund recunoscători lui Nicolae Iorga pentru sprijinul oferit națiunii albaneze: „Regele Albaniei și Guvernul albanez, în semn de recunoștință pentru simpatia ce Excelența Voastră a arătat și ajutorul ce Excelența Voastră a dat Națiunii albaneze în zilele ei grele, oferă Excelenței Voastre un teren de casă și grădină la Santi Quaranta, pe malul Mării Adriatice, în fața insulei Corfu. Sperând că Excelența Voastră nu va refuza această manifestațiune a recunoștinței unei Națiuni, rog pe Excelența Voastră a binevoi să transmit prin Ministerul Afacerilor Străine, telegrafic urgent, o procură autorizându-mă a îndeplini formele juridice necesare pentru trecerea acestui teren în proprietatea Excelentei Voastre”⁵.

Demersurile au fost încununate de succes. Profesorul Nicolae Iorga a primit cu multă bucurie donația și a fost încântat de locul ales și de peisajul de la Santi Quaranta, notând plin de satisfacție: „Răsăritul cu soarele lui cald, cu albastra lui Mare, cu dumbrăvile lui de portocali, cu zâmbetul Adriaticii și cu munții unde s-a născut mitologia elenică, prin această ereditate sunt deci așa de adânci ai mei, și cum soarta a făcut ca din darul grațios al regelui Albaniei să-mi am moșioara mea la Santi Quaranta, în fața cu vechea Corcira, picioarele-mi vor atinge, poate, un pământ cunoscut strămoșilor”⁶.

Interesul cercurilor românești, pentru această zonă a Peninsulei Balcanice, era extrem de ridicat. În 13 iulie 1934, Carol II emitea un Decret Regal, prin care se crea o „Misiune științifică în Albania, cu scopul cercetării filologice, etnografice, arheologice și istorice. Această Misiune avea drept scop aprofundarea cunoașterii legăturilor între Nordul și Sudul Dunării și va fi susținută de cercetători de la Școlile Române din Roma și Paris”:

„Art. 1. Se creează o misiune științifică în Albania.

Art. 2. Ea are de scop cercetări filologice, etnografice, arheologice și istorice.

Art. 3. Membrii ei, în număr de doi, pe un termen în raport cu cercetările întreprinse vor fi delegați de la Școlile Române din Roma și de la Fontenay-aux-Roses, precum și de Ministrul de Instrucție.

² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE.), fond Problema 15, vol. 63 (1931–19430), f. 1.

³ *Ibidem*, f. 2.

⁴ *Ibidem*, f. 4.

⁵ *Ibidem*, f. 4.

⁶ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. 1, București, 1934, p. 8.

Art. 4. Un regulament va fixa condițiile de funcționare”⁷.

Nicolae Iorga a dăruit acest teren, în 1934, statului român, cu condiția înființării unui Institut Român în Albania și a construirii unui edificiu propriu. Institutul urma să aibă în componență atât spații publice, destinate scopului pe care îl stabilise donatorul, dar și spații rezervate profesorului Iorga, în perioadele în care ar fi venit în Albania.

Înființarea unui Institut în Albania răspundea unei preocupări permanente a marelui nostru cărturar: „aceea ca între oamenii de știință români și cei din țările balcanice cu aceleași preocupări, să se stabilească o legătură cât mai strânsă cu scopul de a cunoaște cât mai bine trecutul străvechi și viața prezentă a Europei sud-estice, în legătură cu originile de civilizație și de rasă ale poporului nostru și de a realiza o strânsă colaborare a învățaților de la noi și a celor din Balcani cu aceleași preocupări. Institutul este o cheazășie a identității de obârșie a raporturilor de prietenie ce unesc națiunea noastră de cea albaneză” (se prevedea în art. 2 al Legii de înființare a Institutului).

Nicolae Iorga avea în vedere, desigur, și comunitățile noastre de aromâni (fârșeroți) precum și conservarea identității lor naționale. Obârșia sa sud-dunăreană este cunoscută.

Înființarea unui Institut Român în Albania s-a situat de asemenea pe linia concepției sale generale privind locul și raporturile poporului român cu celelalte popoare din sud-estul Europei.

Institutul Român de la Saranda a fost, încă de la început, conceput ca o platformă de cercetare interdisciplinară, iar Nicolae Iorga a fost cel care și-a dorit acest lucru, în raport cu multiplele fațete în care s-a manifestat geniul său creator. Cercetarea arheologică, prioritară încă de la început, având la îndemână străvechea cetate a Butrintului – oraș antic grecesc, cu o vechime de peste 2500 de ani și cu o suprafață de aproape 20 km², aflată la câteva zeci de kilometri de Saranda, unde arheologii italieni desfășurau deja săpături, în anii 1920, urma să fie completată de cercetări de lingvistică, etnografie, folclor etc. Să nu uităm faptul că întreaga zonă era (și este și azi, deși nu la fel de compact ca acum un veac sau două) populată de sate/comunități de aromâni și că influența acestora, precum și schimburile culturale pe care le-au făcut, în contextul conlocuirii cu alte popoare în Balcani, constituiau o provocare perpetuă pentru cercetători. Aducerea în atenția comunității științifice internaționale a unor realități izvorâte din viețuirea și cultura comuniunii dialectale aromâne, indiferent de zona geografică a acestora, identificarea elementelor comune (lingvistice, istorice, etnografice și etnologice) contribuiau decisiv la conservarea identității naționale, în aceste spații. Interesul deosebit pe care Iorga l-a arătat aromânilor, dar și spațiului balcanic în care aceștia erau trăitori, se datorează, după mulți exegeți, dar și după unele declarații proprii, apartenenței sale la neamul românilor sud-dunăreni. Pe linie maternă, Nicolae Iorga își asuma o descendență legată de aristocrația bizantină, prin mama sa, Zulnia (născută Arghiropol), iar după tată, avocatul Nicu Iorga, ar fi fost urmaș direct al unor aromâni din Munții Pindului.

Trebuie menționat și faptul că Nicolae Iorga înființase, în anul 1914, la București, Institutul de Studii Sud-Est Europene, care a avut și are și în prezent, un caracter interdisciplinar de cercetare.

Actul de donație prin care Nicolae Iorga ceda către Statul român proprietatea sa din Saranda – Albania, a fost autentificat la Judecătoria Mixtă Vălenii de Munte, sub. nr. 6006 din 13 august 1934. Un an mai târziu, pe 2 decembrie 1935, tânărul, pe atunci, Dumitru Berciu primea la Roma (unde se afla pentru studii) o scrisoare prin care profesorul Nicolae

⁷ *Monitorul Oficial*, nr. 162 din 17 iulie 1934, p. 4643.

Iorga îl anunța că va putea merge la Saranda, să se instaleze acolo ca delegat al lui, imediat ce va fi gata clădirea Institutului și va putea „începe lucrul” ulterior, cu cea mai mare probabilitate, prin luna mai 1936. O altă scrisoare, din 18 martie 1936, trimisă de către Nicolae Iorga lui Dumitru Berciu, îl anunța pe cel din urmă că perspectivele acestui proiect – din Saranda – nu sunt prea clare. Principalele impedimente erau legate de necesitatea ca banii necesari pentru institut să fie aprobați de către ministrul de externe (și banii nu fuseseră dați încă) și, în al doilea rând, „trebuia să meargă cineva la fața locului”, pentru supravegherea și impulsivarea lucrărilor legate de proiect. La 28 aprilie 1936, Nicolae Iorga revenea însă, anunțându-l pe profesorul Berciu că urmează să i se trimită de la Ministerul Afacerilor Externe suma de 20.000 lei „pentru începerea unei construcții cât mai ample”.

Dând curs indicației din scrisoarea din 18 martie, Dumitru Berciu s-a deplasat în primăvara anului 1936 în Albania, pentru a lua legătura cu autoritățile albaneze, în vederea începerii construcției localului institutului; planurile fuseseră deja făcute de arhitectul Petre Antonescu. Cu această ocazie, a fost oferit regelui Zogu un costum național românesc, ca dar din partea profesorului Iorga pentru regina Albaniei (fiica premierului maghiar Appony).

Statul român acceptase condițiile puse în actul de donație; ca urmare, demersurile pentru începerea construcției localului de la Saranda trebuiau făcute cât mai repede. Dar profesorul Dumitru Berciu nu se putea deplasa imediat la Saranda spre a începe construcția, deoarece în perioada 1935–1936 era reținut cu o bursă de studii la Viena și la Roma.

Guvernul albanez a primit cu multă solitudine înființarea în Albania a unui așezământ de cultură și știință românească. Rezistență și împotrivire s-a înregistrat din partea Ambasadei Italiei la Tirana; aceasta se opunea, în principiu, localizării Institutului în sudul țării. Se știa că exista o convenție științifică franco-albaneză în Albania de Nord și una italo-albaneză în Albania de Sud, tocmai în zona de influență unde Institutul Român de la Saranda urma să aibă sediul. Ca urmare, soluția adoptată a fost aceea pe care profesorul Dumitru Berciu a propus-o: o înțelegere cu guvernul Albaniei, prin intermediul Misiunii franceze, care le-a cedat italienilor ca zonă de cercetare, ținutul din jurul orașului Skutari, în Nord.

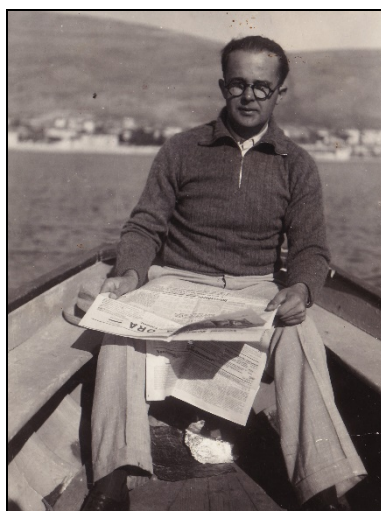
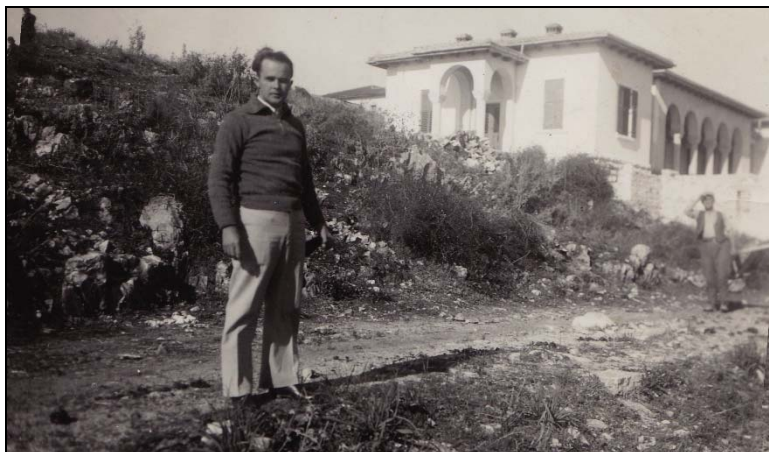
După călătoria din Albania, profesorul Dumitru Berciu l-a informat amănunțit pe Nicolae Iorga despre acțiunea din Albania; ulterior, s-a întors la Viena, unde se afla la studii. O altă scrisoare de la profesorul Nicolae Iorga către Dumitru Berciu este datată 24 noiembrie 1936, fiind primită la Viena și în care acesta îi transmitea mulțumirile sale pentru progresele înregistrate: „Ai lucrat admirabil – îi scria N. Iorga – îți sunt foarte recunoscător. Ești nu numai un tânăr învățat, ci și un excelent organizator. Vom mai lucra împreună”. Îl anunță, de asemenea, că „după Lege, Institutul este al statului român” și că, în primăvara anului 1937, Ministerul de Externe va elibera și sumele de bani necesare construcției localului de la Saranda.

Primăvara anului 1937 îl găsește pe Dumitru Berciu din nou în Albania, pentru începerea lucrărilor. Nu a reușit să încheie un contract de construcție cu întreprinderile italiene, care cereau sume foarte mari de bani. A căzut însă de acord să lucreze cu meșteri locali albanezi și fărșeroți, cu care a încheiat contractul pentru construcția clădirii institutului; mulți dintre lucrători trăiseră în România. Contractul a fost trimis profesorului Nicolae Iorga la București, spre aprobare. În iunie 1937, profesorul Iorga răspundea: „primesc bucuros contractul. E bun. Lucrați cu zel spre a mă mulțumi”. În continuare, profesorul se referea la noua formulă de organizare și conducere a tuturor școlilor române din străinătate și era entuziasmat de descoperirea arheologică (un mormânt de înhumăție roman sec. II d.Hr.) făcută de Dumitru Berciu chiar în timpul săpării temeliei clădirii institutului de la Saranda: „pentru frumoasa descoperire de bun augur, te felicit. Bun scopul!”. În încheierea scrisorii, profesorul îi trasa, ca nouă sarcină de

cercetare științifică a Institutului, și probleme legate de cultura bizantină și folclor, în felul acesta, lărgindu-se profilul acestuia.

Din vara anului 1937 și până în primăvara anului 1938, s-a lucrat la ridicarea clădirii, respectându-se proiectul realizat de arhitectul Petre Antonescu; lemnăria utilizată a fost adusă, integral, din România. Dumitru Berciu s-a întors în țară, în cursul anului 1938, pentru a redacta, la indicațiile lui Nicolae Iorga, textul Decretului-Lege și a Statutului Institutului. Amândouă documentele au fost văzute și aprobate, în forma finală și definitivă, de Nicolae Iorga.

Astfel, prin Decretul nr. 2695 din 25 iulie 1938⁸, Statul român înființa „Institutul Român din Albania de Studii și Cercetări Arheologice cu sediul la Santa Quaranta” (Saranda). Scopul acestuia era „de a cunoaște cât mai bine trecutul străvechi și viața prezentă a Europei de sud-est în legătură cu originile de civilizație și de rasă ale poporului nostru și de a realiza o strânsă colaborare a cercetătorilor de la noi și a celor din Balcani, cu aceleași preocupări. Institutul este o cheazășie a identității de obârșie și a raporturilor de prietenie ce unesc națiunea noastră cu cea albaneză.” Pe lângă Institut se crea o Misiune arheologică, se puteau întreprinde cercetări de istorie, filologie, etnografie ce puteau fi publicate în *Illyrica*, Buletinul Institutului.

⁸ *Monitorul Oficial*, an CVI, nr. 175 din 1 august 1938, p. 3564.

Institutul era dotat cu o Bibliotecă și un Muzeu unde urmau să fie expuse cele mai importante descoperiri arheologice, care se făceau pe teritoriul Albaniei de către Misiunea arheologică românească. Prin Legea de înființare, terenul și clădirea *Institutului de la Saranda devenea proprietatea Statului român*. Institutul putea funcționa acum oficial, aflându-se în subordinea Ministerului Educației. Clădirea era ridicată, trebuia doar să i se mai facă finisările.

În februarie 1939 Dumitru Berciu a depus la Minister proiectul de Regulament al Institutului, iar în mai 1939 pleca din nou la Saranda.

Conducerea a fost încredințată marelui istoric Nicolae Iorga, cel care elaborase prima istorie a Albaniei⁹ și care l-a desemnat ca director delegat pe profesorul universitar Dumitru Berciu. Rezultatele obținute în cercetarea arheologică, contribuțiile sale științifice au făcut să fie numit șef al Misiunii Arheologice Române din Albania, apoi secretar și apoi director delegat al Institutului Român, care a fost ridicat, după cum se poate observa, prin strădaniile depuse de profesorul Dumitru Berciu.

La scurtă vreme regiunea a devenit teatru de război, orașul fiind ocupat pe rând de militari greci și italieni. Situația internațională nu le-a mai permis – nici profesorului, nici discipolului – organizarea unei proiectate inaugurări oficiale. În aprilie 1939, când Mussolini a invadat Albania, clădirea era în faza de finisare.

Profesorul Berciu a fost nevoit să plece spre România. Când a plecat din Albania, în primăvara anului 1939, Dumitru Berciu a predat clădirea Institutului și modestul său Inventar în grija Primăriei din Saranda, primarului I. Dumitrescu (fârșerot), care a și comunicat acest „act oficial” Prefecturii din Argirokastro.

În urma ocupației Albaniei de către armata mussoliniană, în aprilie 1939, au crescut mereu greutățile întâmpinate în desfășurarea activității Institutului. Victor Emanuel al III-lea, regele Italiei, a devenit și regele Albaniei; s-au introdus instituții fasciste etc. Cercetarea arheologică, începută „sub un foarte bun augur”, după cum mărturisea Nicolae Iorga, a trebuit să înceteze. Nu s-a mai finalizat nici Convenția de cercetare cu guvernul albanez; evenimentele din România, din anul 1940, culminând cu asasinarea profesorului Nicolae Iorga, în noiembrie 1940, au făcut ca noul guvern al României să desființeze Institutul, din lipsă de fonduri¹⁰.

Profesorul Dumitru Berciu nu a renunțat la idealul său și, printr-o activitate asiduă vreme de câteva luni bune, înaintând memorii după memorii, pentru reînființarea așezământului, mai întâi către Ministerul Afacerilor Străine și către Președintele Academiei Române, apoi către Ministrul Culturii Naționale. În toamna anului 1942, autoritățile hotărâsc să îl însărcineze pe Dumitru Berciu cu clarificarea situației din Albania, unde el ajungea cu anevoie în luna decembrie, pe ruta Budapesta-Viena-Roma-Bari-Tirana-Saranda, în condiții excepțional de grele, în plin război și neîntrerupte bombardamente anglo-americane. A revenit în țară pe 12 ianuarie 1943 și a continuat să întreprindă noi demersuri, finalizate prin reînființarea de către Mareșalul Ion Antonescu a Institutului, prin Legea nr. 304 din 13 mai 1943¹¹. La art. 2 se specifică clar: „Institutul Român din Albania își va relua activitatea imediat ce se vor ivi împrejurări favorabile. [...] se va numi un director delegat cu conducerea Institutului și administrarea bunurilor instituției și urmând a avea și grija creerii unor condițiuni favorabile reînținerii activității”. Tot în Lege, la art.4 se menționa că „Pe lângă institut se va crea o școală românească de grad primar și secundar. Directorul Institutului va avea și controlul asupra învățătorilor și preoților români din Albania”. Prin această lege s-a încercat salvarea clădirii Institutului „care este averea Statului român, a păstra drepturile de funcționare a unui liceu român

⁹ Nicolae Iorga. *Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais*. Vălenii de Munte, 1919.

¹⁰ *Monitorul Oficial* din 4 noiembrie 1940.

¹¹ *Ibidem*, nr.111 din 14 mai 1943,p.4289.

sau a unei școli primare la Tirana, precum și la crearea unui mijloc de control asupra școlilor și bisericilor românești din Albania”.

Dumitru Berciu a fost numit mai întâi secretar și apoi director delegat și administrator al bunurilor Institutului (Decizia nr.20227/1943), dar ocupa, în același timp, și poziția de lector de limba română în Albania, dependent de Universitatea din Trieste .

La revenirea în Saranda, Dumitru Berciu a găsit clădirea Institutului ocupată de armata italiană și tot inventarul dispărut. În zona Sarandei, avuseseră loc confruntări serioase între italieni și greci; în cursul unui bombardament aerian grecesc, aripa din partea stângă a clădirii fusese afectată, dar pagubele generale au fost ne semnificative. În aceste condiții, în calitate de director al Institutului, Dumitru Berciu a încheiat o înțelegere-contract cu generalul comandant al Garnizoanei Militare Italiene de la Saranda și a revenit în România.

În februarie 1943, profesorul Dumitru Berciu menționa într-un *Memoriu* că Institutul fusese transformat în spital de campanie și bombardat în mai multe rânduri de aviația italiană. Întregul inventar al institutului, în valoare de peste 1.000.000 lei, dispăruse.

În aceste condiții dificile profesorul Dumitru Berciu propunea transferarea sediului institutului la Tirana, „unde se găsea un puternic centru românesc (fârșeroți, n.n.) și deschiderea unei școli primare la Tirana”, „...reparându-se o nedreptate din trecut când guvernele albaneze nu au îngăduit funcționarea unei școli românești în capitala Albaniei”. Profesorul menționa de asemenea „...situația tristă a școlilor și bisericilor românești din Albania cu localuri în ruină, cu învățători și preoți neplătiți la timp și persecutați de autoritățile locale”¹².

Într-un alt *Memoriu* din 5 martie 1943, care era o completare a celui din februarie, profesorul D. Berciu solicita ca „directorul Institutului să aibă controlul școlilor și bisericilor din Albania”, se propunea de asemenea ca pe lângă Institut să se înființeze un Liceu românesc la Tirana, pe lângă școala primară¹³.

Aceste inițiative perfect argumentate și, în cadrul colaborării inițiate de Nicolae Iorga, între statul român și cel albanez, pe deplin legitime, rămân, în contextul schimbărilor de regim începute prin actul de la 23 august 1944, doar propuneri. Schimbarea regimului politic, prin venirea la putere, în Albania, a Partidului Comunist Albanez, condus de Enver Hoxha, în 1944, caracterul foarte închis, din perspectiva colaborărilor internaționale, pe care l-a impus noua politică internațională a Albaniei, apropierea de Uniunea Sovietică și soluțiile staliniste adoptate, care au continuat mult timp, în comparație cu restul țărilor din blocul estic, au făcut ca orice tentativă de continuare a proiectului reprezentat de Institutul Român din Albania să rămână fără finalitate. Precipitarea evenimentelor internaționale au făcut inoperabile proiectele legate de Institut; colaborări sau convenții culturale cu Albania, în perioada comunistă, au fost extrem de rare. Singura realizare practică a constituit-o editarea în 1945 a primului număr al publicației *Illyrica*.

După 23 august 1944 la București nu s-a mai vorbit absolut nimic despre Institutul Român din Albania!!! Instaurarea regimul comunist, în ambele țări, a închis subiectul Institutului Român de la Saranda pentru decenii.

Din toamna anului 1945, au fost închise definitiv școlile și bisericile românești, iar Institutul din Albania, a cărui clădire suferise distrugerii serioase, a fost desființat. Nici școlile și bisericile de limbă albaneză nu au avut o soartă mai bună, primele fiind reformate profund, iar cele din urmă, închise și transformate în depozite sau clădiri administrative. Terenul și

¹² Arhivele Naționale ale României. Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 2454/1943, f. 14.

¹³ AMAE., fond Problema 18, vol. Albania (1919–1943) – doc. din 5 martie 1943, f. 111–115.

clădirea Institutului din Saranda, legate istoric de destinul lui Nicolae Iorga și al lui Dumitru Berciu, au intrat în patrimoniul statului albanez din ordinul lui Enver Hoxha.

După 1990, profesorul Dumitru Berciu a menționat în nenumărate rânduri, ori de câte ori a avut ocazia, faptul că „în realizarea Institutului și, în general, în toată activitatea desfășurată de el pe teritoriul Albaniei, a avut în permanență un sprijin efectiv și sincer din partea autorităților și a poporului albanez, în fața cărora Nicolae Iorga se bucura de un sprijin și o prețuire deosebită”.

Acest așezământ cultural uitat, dar proprietatea statului român, Institutul Român din Albania, a fost readus în atenția istoriografiei contemporane în primăvara anului 1990.

Rolul de a repune pe tapet istoria și importanța acestuia i-a revenit, și de această dată, arheologului și profesorului Dumitru Berciu. Cercetând însemnările acestuia, am aflat că prima dată a reluat discuțiile în noiembrie 1990, când tatăl meu a avut o audiență la ambasadorul Albaniei¹⁴: „Institut. Audiență la ambasadorul Albaniei, azi, miercuri, 7. XI. 1990, orele 10³⁰. Am pus problema reînființării Institutului din Albania. Mi s-a spus că este bine să așteptăm încheierea înțelegerii [subl. D.B.] generale româno-albaneze (convenție, contracte etc.). Ambasadorul este din regiunea Saranda, de la Argirocastro și cunoaște familia Jorgoni [gazda la care a locuit D.B., n.n.] de la Saranda”.

Demersurile din perioada de după evenimentele din 1990 ale lui Dumitru Berciu au rămas fără urmări ani buni. A sperat până în ultima clipă (a decedat în 30 iunie 1998), împreună cu noi toți, că vor apărea condițiile favorabile pentru reînființarea Institutului Român din Albania. Ultimele însemnări ale sale, din vara anului 1997, consemnau: „Îmi amintesc cu multă plăcere când mă gândesc la anii de stat în Albania. În timpul cât am stat acolo mi-am dat seama de calitățile poporului albanez și m-au impresionat mai ales cinstea și ospitalitatea. Poporul albanez și-a păstrat ființa și limba, ca și cel român. Am întâlnit aceeași dragoste de pământ, în sens de țară, de patrie. Noi, românii, suntem un neam de țărani. La fel și albanezii. Poporul albanez este legat de pădure și de munte, la fel și cel român. Același sol plin de istorie, aceleași minunate peisaje de munte. Îmi ies în fața ochilor peisajele de la Dures, de la Vlora și mai ales de la Argirocastro și, peste deal, la Saranda, cu minunatul său golf și cu împrejurimile pline de soare, iar sus – pe coama muntelui – mănăstirea.

Am văzut Albania în revoluție, în lupta partizanilor, la vânătoare, la muncă, la bazar, peste tot. Aproape că nu se poate numi apropierea sufletească între români și albanezi numai prietenie, ci fraternitate. Aceleași dragoste de țară, aceleași chinuri și dureri au trăit și ei, aceeași continuitate! Poporul albanez a jucat acolo un rol istoric, ca și poporul român.

Albanezii au păstrat limba ilirică, simplitatea și prospețimea ei «țărănească», asemenea daco-romanilor. Țărănimea a păstrat rasa, limba, credința și pământul. Țăranul român a dăruit literaturii limba curată, bogată, mereu nouă. La fel și cel albanez. Am înțeles poporul albanez în toate «cărările» lui, cum spunea Octavian Goga vorbind despre Coșbuc...»¹⁵

În 2004, Statul Român a alocat sume importante pentru cheltuielile de judecată și pentru alte cheltuieli aferente procesului intentat pentru recuperarea imobilului Institutului Român de la Saranda¹⁶. Statul Român a câștigat procesul, în 2010, și aștepta să i se dea un nou loc unde să se construiască un nou Institut Român din Albania. Știm, de asemenea, că în anul 2010, între președinții Traian Băsescu și Bamir Topi a fost abordat și „subiectul recompensării Casei Iorga de la Saranda, așa cum a stabilit justiția albaneză”.

¹⁴ Muzeul Județean „Teohari Antonescu”, fond Dumitru Berciu, nr. inv. 24001 Doc.

¹⁵ Muzeul Județean „Teohari Antonescu”, fond D. Berciu, nr. inv. 23996 Doc. Această evocare a Albaniei și a locuitorilor ei este databilă, larg, între 1991 în 1997.

¹⁶ *Monitorul Oficial*, an 172, nr. 417, București, 2004.

Un moment care trebuie marcat este legat de ultima mea călătorie la românii din Peninsula Balcanică, din 19 noiembrie 2016, la Saranda, cu ocazia dezvelirii bustului savantului Nicolae Iorga.

Bustul inaugurat atunci s-a datorat unei mai vechi inițiative a Fundației „Nicolae Iorga” din Saranda și a președintelui acesteia, dl. Pano Bakalli, care nu a ezitat să pună la dispoziție propriile resurse materiale pentru realizarea bustului, dar mai ales relațiile personale, în raport cu autoritățile albaneze, pentru a obține autorizațiile necesare plasării monumentului în locația deja cunoscută astăzi de mulți români, vizitatori ai orașului Saranda.

Amplasarea bustului a fost posibilă cu implicarea Institutului Cultural Român, prin Direcția *Româniilor din Afara Granițelor*, care a decis susținerea și finanțarea amplasării acestui monument dedicat cinstirii memoriei marelui savant. După un schimb de scrisori și după câteva vizite de pregătire, la care au participat reprezentanți ai Institutului Cultural Român (prof. Radu Baltasiu, dna. Adriana Gae), dar și după o serie de întâlniri cu autoritățile locale, la care au participat atât reprezentanți ai comunității aromâne, cât și susținători din România, cu implicarea și sprijinul Ambasadei României în Albania, primăria orașului Saranda a luat decizia de a amplasa bustul ilustrului savant Nicolae Iorga pe faleza localității, la aproximativ 1500 de metri de locul în care încă se află clădirea care a găzduit, până în 1945, Institutul Român de Studii și Cercetări Arheologice de la Saranda. Ceremonia a avut loc pe faleza Mării Adriatice, la mică distanță de clădirea vechiului Institut donat profesorului Nicolae Iorga de către Statul albanez, pe data de 19 noiembrie 2016, la 80 de ani de la punerea pietrei de temelie a Institutului (9 noiembrie 1936).

Dezvelirea bustului lui Nicolae Iorga din Saranda a reprezentat un moment deosebit de important, atât pentru comunitatea aromânilor din Albania, prezentă prin aproape toate organizațiile cunoscute, cât și pentru Statul român, reprezentat atât de Ambasada României din Albania, dar și de alte instituții și organizații. Statul român era din nou prezent pe malul Mării Adriatice, statul român onora din nou memoria savantului Nicolae Iorga și a discipolului său, arheologul Dumitru Berciu.

Ca o actualizare a informațiilor, mi s-a comunicat verbal de către dl. Pano Bakalli din Saranda, faptul că, în vara anului 2019, Statul român nu intrase încă în posesia vechii clădiri a Institutului Român de la Saranda, statul albanez urmând să acorde recompensele cerute proprietarului clădirii. Soarta Institutului este încă incertă. Ministerul Afacerilor Externe, Ministerul Educației și Cercetării, Institutul Cultural Român, Academia Română și alte câteva instituții ar putea fi beneficiarii, dar și administratorii bătrânului Institut de la Saranda care își așteaptă încă proprietarul său de drept. Ministerul Afacerilor Externe a promis că va rezolva cât de repede posibil această problemă discutată mereu cu partenerii albanezi.

*Universitatea din București
Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5-7, București*

TEMELE DATORIEI NAȚIONALE ÎN CORESPONDENȚA LA ANCHETELE LINGVISTICE INDIRECTE ALE MUZEULUI LIMBII ROMÂNE

COSMINA-MARIA BERINDEI

Studiile culturale contemporane s-au preocupat tot mai atent de recuperarea arhivelor și de accesibilizarea lor, reevaluându-le și revalorizându-le, în același timp, în calitatea lor de depozitare ale memoriei colective a națiunii. Apărute în întregul spațiu european în contextul unor politici culturale orientate spre conservarea patrimoniului, înțeles ca ansamblu al vestigiilor materiale și imateriale ale trecutului unei națiuni, arhivele au răspuns unei nevoi a națiunilor de a-și prezerva bunurile fundamentale, inalienabile. Asemenea demersuri au fost, de cele mai multe ori, legate de idealurile de întemeiere a statelor-națiune, iar astăzi observarea modului în care s-au constituit arhivele reprezintă o manieră de studiu a sentimentului național eliberată de convențiile abordărilor tradiționale, tematice sau cronologice. Conferirea de către comunitatea națională a unui statut aparte unor bunuri materiale sau imateriale le-a legitimat pe acestea ca depozitare ale sentimentului național. Asemenea depozitare sunt sărbătorile, monumentele, eroii, stemele, dicționarele, muzeele, adică simboluri la care comunitatea se raportează ca la o esență a logicii sale de a fi. În încercarea de a le defini, Pierre Nora introduce în anii '80 ai secolului trecut conceptul de *locuri ale memoriei* (*lieux de mémoire*), frecventat întâi de istorici, dar preluat ulterior cu succes și de alte discipline umaniste (Nora 1984: XXXIV–XXXVII).

Aceste *locuri ale memoriei* au fost constituite și apoi întreținute ca parte a politicilor culturale care mizează pe o „cultură a amintirii”, bazată pe modul de articulare a conștiinței de sine a națiunii ca o solidă comunitate de memorie (Assmann 2013: 30). Lucrarea de față își propune să analizeze reflecția unor subiecți, de cele mai multe ori nume anonime în epocă, puși în fața provocării de a participa la constituirea unui astfel de *loc al memoriei*, o arhivă menită să stocheze faptele de limbă vorbită, în răspândirea lor geografică.

Anonimii despre care vorbeam sunt corespondenții la ancheta lingvistică indirectă a Muzeului Limbii Române, iar în continuare contextualizăm, foarte succint, acest moment în sintaxa culturală a vremii. Ancheta face parte din demersul de patrimonializare a graiurilor limbii române, inițiat de primul institut creat în 1919 în cadrul nou-înființatei universități românești din capitala Transilvaniei. Sextil Pușcariu, cel care, imediat după Marea Unire, a fost însărcinat să pună bazele acestei instituții, a fost și întemeietorul și directorul Muzeului și a stabilit, încă de la început, ca direcție de cercetare distinctă, „colectare sistematică a materialului limbei vorbite în toate părțile locuite de români, prin *studii dialectale* făcute la fața locului și prin *chestionare* care vor fi trimise în toate părțile” (Pușcariu 1921: 5). Lipsind pentru început atât resursele financiare, cât și specialiștii care să desfășoare cercetări directe, dar conștient că noile schimbări sociale și

economice prin care treceau satele României vor duce la ștergerea particularităților de grai din diferite regiuni, Pușcariu a inițiat la Muzeul Limbii Române o anchetă lingvistică prin corespondenți. Având meritul de a fi primul demers sistematic¹ de colectare a limbii vorbite în spațiul românesc, la aproape patru decenii după chestionarul de doar 206 întrebări a lui B.P. Hasdeu (1884), ancheta lingvistică la care ne referim a stat și la baza constituirii unei rețele de corespondenți, la care au apelat apoi și alte instituții clujene pentru realizarea unor anchete indirecte: Muzeul Etnografic al Transilvaniei și apoi Arhiva de Folclor a Academiei Române. Chestionarele au fost diseminate inițial prin intermediul revizoratelor școlare și al protopopiatelor, iar prin intermediul presei s-au lansat apeluri prin care cei interesați să participe la anchetă erau invitați să se adreseze Muzeului, pentru a primi chestionarul.

Răspunsurile la cele opt chestionare tematice, în număr de 1719², au presupus, în multe cazuri, existența unei corespondențe între Muzeu și cei care doreau să se implice în răspunsul la anchetă. În fondurile de arhivă nu se păstrează copii ale scrisorilor trimise de la Muzeu, însă ele au luat uneori și forma apelurilor publice, difuzate în paginile unor reviste ale vremii, precum „Albina”, „Lamura”, „România Nouă” sau „Viața Școlii”. De asemenea, fiecare chestionar începea cu o scrisoare a lui Sextil Pușcariu adresată tuturor celor care, fiind destinatari ai chestionarului, erau invitați să participe la anchetă, trimițând răspunsul la întrebări. Aceste documente epistolare ne permit să citim uneori corespondența ajunsă la Muzeul Limbii Române ca pe o corespondență în oglindă. Ele sunt importante în economia cercetării de față în măsura în care, într-un exercițiu de persuasiune, au arătat importanța anchetei respective pentru politica lingvistică a momentului și, în același timp, au oferit modelul unui tip de discurs.

Corespondența trimisă la Muzeul Limbii Române se constituie din trei tipuri de scrisori, dacă le clasificăm în funcție de conținutul lor. Un prim tip este reprezentat de scrisori care nu însoțesc un răspuns la chestionar. Cele mai multe dintre ele sunt trimise în urma citirii apelului de a participa la anchetă adresat de Pușcariu tuturor celor care vor să se pună, în acest fel, în slujba celor două opere fundamentale pentru cultura română: *Dicționarul Academiei și Atlasul lingvistic român*. Astfel, prin scrisori, oameni din diverse colțuri ale României anunțau că vor să devină membri corespondenți ai Muzeului și cereau să li se trimită un exemplar din chestionarul aflat în lucru. Prin alte scrisori se comunicau diverse aspecte: schimbarea adresei corespondentului, o mică întârziere în transmiterea răspunsului, o problemă din cauza căreia n-au putut răspunde la acel chestionar, disponibilitatea de a răspunde la următoarele chestionare după revenirea acasă din stagiul militar, mulțumiri pentru premiul primit sau altele. Multe dintre scrisori, cele care constituie al doilea tip în clasificarea noastră, sunt cele care însoțeau caietele cu răspunsurile la chestionare, păstrate împreună cu aceste răspunsuri, deseori vorbind despre modul în care au fost obținute sau redactate răspunsurile și despre bucuria de a

¹ Ancheta lingvistică indirectă desfășurată la Muzeul Limbii Române s-a realizat prin opt chestionare tematice: *Chestionarul I. Calul* – 1922, *Chestionarul II. Casa* – 1926, *Chestionarul III. Firul* – 1929, *Chestionarul IV. Nume de loc și nume de persoană* – 1930, *Chestionarul V. Stâna, păstoritul și prepararea laptelui* – 1931, *Chestionarul VI. Stupăritul* – 1933, *Chestionarul VII. Instrumente muzicale* – 1935, *Chestionarul VIII. Mâncări și băuturi* – 1937.

² Numărul de răspunsuri primite a fost calculat după *Registrul de corespondenți pentru Atlas*, document păstrat la Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean Cluj, în *Fondul 225, Muzeul Limbii Române*, Nr. de inventar 218, Registrul 19. *Registrul actelor intrate ale ALR 1927–1938*.

se alătura demersului inițiat de Muzeul Limbii Române. Nu de puține ori acestea reflectă problemele, dificultățile sau neajunsurile cu care se confruntau oamenii din satele României în anii '20 ai secolului trecut. Un alt tip de corespondență este cea constituită din scrisorile prin care se transmiteau lămuriri ulterioare cerute de către Sever Pop, cu privire la anumite informații conținute în răspunsurile la *Chestionarul I. Calul*³. Aceste documente cu caracter epistolar se păstrează, cu mici excepții, împreună cu caietele conținând răspunsurile la chestionar, dar ele nu fac obiectul studiului de față.

Aceste scrisori sunt împărțite între două fonduri de arhivă. Partea cea mai consistentă a corespondenței, atât ca dimensiune, cât și din punctul de vedere al conținutului, este cea arhivată în Fondul de răspunsuri la chestionarele Muzeului Limbii Române, păstrat în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, nume sub care funcționează astăzi instituția de cercetare întemeiată de Sextil Pușcariu. Aceasta se constituie, în mare parte, din scrisori care însoțesc răspunsurile la chestionarele împreună cu care au fost trimise, uneori fiind scrise chiar pe primele sau pe ultimele pagini ale caietului de răspuns, dar și din câteva scrisori trimise separat de caietele cu răspunsuri, arhivate în același fond, într-un dosar de *Corespondență*, conținând 54 de documente epistolare. Cealaltă parte a corespondenței, constituită, cu puține excepții, din scrisori care nu însoțeau răspunsuri la chestionare, este arhivată în Fondul 225, Muzeul Limbii Române (nr. de inventar 217), de la Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean Cluj, în două dosare diferite. Dosarul cu numărul 7 cuprinde *Corespondențe privind completarea chestionarelor trimise în diverse localități de Muzeul Limbii Române. Anii 1925 – 1936* (195 de file). În acesta se păstrează 174 de documente cu caracter epistolar, majoritatea fiind expediate Muzeului independent de un răspuns la chestionar. De asemenea, în dosarul cu numărul 57, conținând *Acte privind membrii corespondenți la Chestionarele „Casa”, „Firul” și „Toponimie și onomastică” care au fost premiați cu „Dacoromania”*. Anii 1928 – 1933, se păstrează, alături de chitanțe scrise de mână, primite de la corespondenții premiați în bani, și două scrisori.

În continuare ne propunem să ne oprim asupra acelor scrisori din corpusul corespondenței în care subiecții reflectează asupra misiunii în fața căreia se află, propunându-ne să observăm cum se construiește discursul acestora și care este recuzita de elemente pe care o găsim în aceste scrisori, plasând-o în contextul cultural al vremii. Documentele au fost redactate la scurt timp după înfăptuirea Marii Uniri, oferindu-ne o imagine destul de limpede a angajamentului individual față de participarea la constituirea unei *loc al memoriei* națiunii române.

Ne aflăm în fața unui material epistolar prețios, generat acum aproape un secol, care relevă relația stabilită de respondenții la chestionare cu nou-înființata instituție clujeană a cărei politică de cercetare viza un aspect esențial al construcției naționale: limba română. Este necesar să observăm, înainte să trecem la discuția despre scrisorile primite la Muzeu, care sunt

³ Astfel de informații suplimentare și lămuriri au fost cerute doar în legătură cu răspunsurile primite la *Chestionarul I. Calul*. Pentru a putea valorifica materialul provenind din răspunsurile la primul chestionar al Muzeului cu maximă eficiență, Sever Pop, care își redacta teza de doctorat pe baza lui, a trimis unor corespondenți scrisori în care cerea lămuriri în legătură cu unele informații incomplete sau imprecise din răspunsurile lor. Pentru a obține un material care putea fi valorificat cât mai ușor, cerea corespondenților săi să redacteze fiecare răspuns pe câte o carte poștală. Astfel, atunci când trimitea întrebările, trimitea tot atâtea cărți poștale pe care să fie redactate răspunsurile. În fondurile de arhivă nu se păstrează nicio copie a scrisorilor care au fost expediate de la Muzeu. Cel mai probabil, nu a existat nicio intenție de a se păstra această corespondență, ea nefiind copiată înainte de a fi trimisă.

elementele pe care se mizează în apelurile transmise celor de la care se aștepta să răspundă la ancheta lingvistică și în scrisoarea ce însoțea chestionarele, redactată de Pușcariu. Scopul concret al acestui material de informare era de a eficientiza rezultatele anchetei, prin atragerea unui număr cât mai mare de respondenți. Dar pentru a obține o cât mai susținută implicare trebuia să existe o motivație. Încă de la început, Pușcariu s-a gândit la felul în care respondenții ar putea fi motivați, stabilind două direcții diferite: în primul rând invocând ideea de misiune, iar în al doilea rând pe cea de competitivitate, instituind niște premii în bani și în publicații ale Muzeului Limbii Române.

În apelurile publicate în presa vremii⁴, motivarea corespondenților se făcea invocând necesitatea acestor informații pentru știință și precedentul colaborărilor anterioare ale intelectualilor de la sat la anchetele indirecte derulate în spațiul românesc. Uneori era publicată în întregime scrisoarea cu care se deschidea chestionarul. Acesta este un text aparte între cele semnate de Pușcariu, nefiind un text științific, ci mai degrabă unul de politică a cercetării. Pentru a-i îndemna la muncă pe cei cărora le era adresat chestionarul, în aceste texte s-a apelat la cunoscuți topoi ai imaginarului naționalist. Precizăm că în această lucrare vom folosi noțiunea de naționalism în sensul de ideologie cu o „agendă politică și culturală specifică și recognoscibilă” (Leerssen 2006: 15), care s-a manifestat în statele Europei în special în secolul al XIX-lea și care a condus la constituirea statelor-națiune. Vectorul care a articulată conștiința națiunii la popoarele europene a fost programul orientat spre viitor (Gasset 2002: 13). Pușcariu vorbește despre împlinirea idealului național, elogiind frumusețea și bogăția țării întregite, dar subliniază că mai presus de acestea „este frumusețea sufletului românesc și a limbei în care el se oglindește”⁵. Însă pentru a putea fi lăsată posterității, „comoara de cuvinte, de expresii și de împărecheri fericite de vorbe pe care strămoșii noștri ne-au lăsat-o și pe care părinții noștri au desăvârșit-o, în toate regiunile locuite de români”⁶, trebuie înainte de toate cunoscută și, în acest sens, îndeamnă corespondenții să participe la demersul de colectare a datelor lingvistice inițiat de Muzeul Limbii Române:

„Adunarea acestor comori neprețuite, acum, când neamul întregit poate comunica fără piedecile ce i le puneau în cale hotare nefirești, acum, înainte de ce progresele repezi ale unei civilizații unitare vor șterge urmele vechi și regionale din graiul comun, este cea mai de căpetenie țintă, urmată de Muzeul Limbei Române atașat Universității din Cluj. Voim să strângem și să clasăm acest material, punându-l la dispoziția cercetătorilor și utilizându-l în marele *Dicționar al limbei române* publicat de Academia Română. Acest material va servi ca temelie pentru *Atlasul lingvistic* pe care, de asemenea, îl pregătim.

Pentru ca gândurile noastre să poată deveni fapte, avem nevoie de sprijinul tuturor oamenilor de bine, care păstrează în inima lor iubire pentru limba românească. Ne adresăm, deci, Domniei Voastre cu rugarea de a vă înscrie între membrii corespondenți

⁴ Câteva dintre apelurile Muzeului Limbii Române publicate în presă sunt: *Un apel către învățători*, în „Lamura”, IV, 1923, nr. 9, p. 509; *Apelul Muzeului Limbei Române*, în „România nouă”, III, 1926, nr. 114, p. 2; *Terminologia casei*, în „Lamura”, VII, 1926, nr. 11, p. 361; *Către cititorii noștri*, în „Albina”, XXV, 1926, nr. 43–44, p. 530; *Apel către învățători*, în „Lamura”, VIII, 1927, nr. 2, p. 56–57.

⁵ *Chestionarul I. Calul*, Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul”, 1922, p. 3.

⁶ *Ibid.*

ai «Muzeului Limbei Române», răspunzând la întrebările «chestionarelor» pe care am început să le trimitem în toate colțurile locuite de români.»⁷

Aceste fragmente din scrisoarea cu care se deschid chestionarele au menirea să-i sensibilizeze pe corespondenți în raport cu rolul lor atât de important în recuperarea unei valori naționale, limba, indisolubil legată de națiune în cultura română, unde principiul lingvistic a fost un factor important pentru constituirea statului național. O națiune se definea, până în momentul constituirii statelor naționale, prin proiectul de viitor care coaliza membrii acesteia. Deși „odată cu Marea Unire din 1918 dispărea justificarea naționalismului revendicativ”, teme ale împlinirii destinului națiunii sunt încă prezente și reevaluate în noile condiții istorice (Tudurachi 2020: 110). În cultura română, până la momentul respectiv, nu se finalizase un dicționar care să satisfacă exigențele cercetărilor lexicografice și care să-i mulțumească pe specialiști, după ce proiectul lui Laurian și Massim, cu exagerările sale cauzate de curentul latinist, fusese declarat un eșec, iar cel propus de Hasdeu înainta foarte greu. Din 1906 proiectul *Dicționarului* fusese încredințat lui Pușcariu, el urmând să continue la Muzeul Limbii Române. Acest proiect al dicționarului-tezaur putea încă să antreneze energii angajante între intelectualii români, aspect pe care, după cum am constatat deja, Pușcariu îl folosește în scrisoarea oficială adresată corespondenților la anchetă.

Răspunsurile primite întrețin această stilistică naționalistă. Ne aflăm în fața unei corespondențe redactate de intelectuali formați de dascăli trecuți prin școala românească în secolul al XIX-lea, în care învățământul capătă o puternică orientare naționalistă, contribuind, prin figuri precum cea a lui Gheorghe Lazăr, la „formarea unei generații de patrioți militanți și aprinși” (Cornea 2008: 63, 377). Școlile Normale înființate în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea în Țara Românească și în Moldova funcționează sub puternicul impuls al propovăduirii ideilor naționale. În corespondența trimisă la Muzeul Limbii Române se pot identifica asemenea teme ale imaginarului naționalist, căruia autorii lor au rămas tributari. De altfel, apelurile Muzeului Limbii Române mizează pe activarea conștiinței naționale, componentă a ideologiei naționaliste, despre care vorbesc întâi intelectualii din Transilvania, provincie în care românii se aflau într-o permanentă competiție cu alte grupuri etnice, conjunctură care a făcut ca ideea națională să beneficieze de o energie propulsantă mai puternică aici decât în celelalte provincii românești. În Țara Românească, conștiința națională se definea prin trei elemente: conștiința comunității de neam (indiferent de statutul social), ideea de specific național (segregarea față de cultura adusă de fanarioți, recunoașterea comunității de limbă, origine și aspirații), afirmarea mândriei de a aparține comunității naționale.

Vom observa în continuare cum este exprimat angajamentul celor care, cerând chestionare, simt nevoia să întărească ideea că le vor completa și cărui sentiment promovat de ideologia naționalistă sunt tributare aceste aserțiuni. Ghidați de textul profund angajant al scrisorii lui Pușcariu, corespondenții redactează scrisori în aceeași stilistică. Uneori corespondenții punctează scurt și precis atașamentul față de interesul național: „cele prevăzute în această scrisoare [...] sunt ieșite dintr-o inimă deosebită, dintr-o inimă care bate pentru

⁷ Fragmentele reproduse mai sus apar neschimbate în documentul semnat de Sextil Pușcariu, redactat în deschiderea tuturor celor opt chestionare trimise de către Muzeul Limbii Române.

ridicarea și înălțarea sentimentelor nobile în interes național”⁸; „Am lucrat cu drag și aștept să mai lucrez numai dacă pot fi folositor [...]. Sufletul și inima le am pentru frumoasa Dv. inițiativă”⁹. Alteori, fragmentele angajante sunt mai complexe și fac referire și la alte elemente ale imaginarului naționalist. Importantă în contextul anchetei lingvistice puse în slujba *Dicționarului limbii române* este identitatea între limbă și națiune, care a însoțit proiectul construcției naționale românești. Corelarea între binele națiunii și binele limbii, articulată de intelectualii români la sfârșitul secolului al XVIII-lea și susținută pe întreg parcursul secolului al XIX-lea, este un leitmotiv pus în fruntea oricărei cuvântări care se referea la politicile lingvistice în acea perioadă (Ștefănescu 2020: 154–156). Deopotrivă Ienăchiță Văcărescu sau corifeii Școlii Ardelene, implicați fiind în proiecte lingvistice, scriind gramatici sau dicționare, subliniază că sunt motivați în aceste demersuri de iubirea de patrie (*Ibid.*, 160). Să faci un bine limbii echivala cu a face un bine națiunii, iar acest principiu nu dispăruse încă din imaginarul perioadei interbelice:

„Instituția Muzeul Limbei Române al cărei suflet sunteți este pusă în slujba unui superior interes național. Și de aceea orice bun român trebuie să fie mișcat și interesat de apelul Dv., cunoscând înaltul țel ce urmăriți. Doresc, din parte-mi, să mă înscrieți printre membrii corespondenți ai Muzeului Limbei Române. [...] Roadele sânguinței Dv. de-a eterniza în forma scrisului frumoasa noastră limbă umple de o bucurie dumnezeiască sufletul românului”¹⁰.

„Nici nu vă puteți închipui bucuria ce a simțit-o sufletul meu când am primit [...] *Chestionarul II. Casa* și mai ales atunci când am văzut frumosul scop ce-l urmăriți Dv. prin dezlegarea acestor chestionare. Îmi pare însă rău că n-am avut norocul de a lucra și eu la primul chestionar. Dar primind pe acesta, neținând seamă de premiile acordate, ci de sublima datorie față de iubita noastră Patrie, am răspuns cu mare bucurie la toate întrebările”¹¹.

„La monumentul cultural al dulcii limbi străbune, e o sfântă datorie să contribuie oricine cu ceea ce poate. Așa socotesc eu. Însă vremurile prezent[e], miile de necazuri negre în care înotăm unii din noi, mai ales cei mici cum sunt eu, cu cel mai mare greu ne putem da puținul gest pentru o așa lucrare”¹².

Ultimul dintre fragmentele de mai sus atinge un alt aspect care se află în centrul ideologiei naționaliste: datoria. Conceptul a apărut în istoria ideilor europene fiind teoretizat pentru prima dată în *Cuvântările* lui G.J. Fichte, datând din 1808. Acestea constituie unele dintre primele reflecții filosofice de factură idealistă privind națiunea și patriotismul sau iubirea de patrie. Cuvântările sunt susținute într-un moment de depresie a poporului german, după câteva victorii napoleoniene în Prusia. Era nevoie de un proiect pedagogic de regenerare spirituală, iar Fichte, filosof și teolog, expune conceptul de națiune, ca manifestare a divinității, prin ideea de păstrare a ei în condiție originală, nealterată de elemente străine. Această condiție a purității este forța care menține dragostea de patrie, menține națiunea ca vocație. Dragostea

⁸ Scrisoare trimisă de Petrișor Popescu, învățător, Băile Govora, Vâlcea, la 24 februarie 1927, ANR, fila 149.

⁹ Scrisoare trimisă de Scarlat Burghilea, învățător, Secuieni, Bacău, la 7 mai 1923, ANR, fila 149.

¹⁰ Scrisoare trimisă de Radu M. Coșniță, învățător, Gălăteni, Vlașca (azi, Gălăteni, Teleorman), la 28 martie 1927, ANR, fila 122.

¹¹ Scrisoare trimisă de Costică Zamora, seminarist, Frâncești, Gorj, la 17 ianuarie 1927, CHEST. II. 44.

¹² Scrisoare trimisă de N. Mateescu, învățător, Brăila, Brăila, Brăila, la 21 noiembrie 1926, ANR, fila 59.

de patrie este apanajul acelor care cred în eternitatea națiunii. În același timp, sentimentul patriotic eliberează pe individ de efemeritatea vieții terestre, făcându-l nemuritor: fiecare individ trăiește veșnic, prin sacrificiul pe care l-a făcut ca manifestare activă a patriotismului, cu condiția ca națiunea să meargă mai departe. Individul, subliniază Fichte, intră în „patrimoniul spiritual al națiunii”, fiind nemuritor (Fichte 1928: 155). Cuvântările sale invită ca „în toate inimile, temelia cea adâncă și nepieritoare a adevăratei atotputernice iubiri de patrie, s-o puneți, prin ajutorul educației, în convingerea ce trebuie să ne-o facem despre poporul nostru, că e vecinic și despre noi, germanii, că suntem cetățeni ai propriei noastre vecinicii.” (*Ibid.*, 179). Iubirea de patrie este, așadar o datorie. Față de națiune, fiecare membru al acesteia trebuia să fie animat de sentimentul datoriei.

Datoria e un concept care a făcut istorie în raport cu ideea de națiune, atât în construcția discursurilor și a ideologiilor naționaliste, cât și în analizele ulterioare ale istoricilor interesați de momentul în care, în diferite culturi sau contexte, s-a vorbit despre datoria față de patrie, ca sentiment izvorât din convingere și credință.

Sentimentul datoriei pentru desăvârșirea națiunii datează, în cultura română, de la mijlocul secolului al XIX-lea, Kogălniceanu fiind cel care, în articolul-program al *Arhivei românești* (1841) și apoi în *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională* (1943) sintetizează ideile referitoare la convingerea că se cere a fi pus totul în joc pentru ca „«naționalitatea» să devină «națiune»” (Cornea 2008: 411). Odată statul național fiind înfăptuit, datoria se menține în imaginarul acestei generații. Corespondenții Muzeului Limbii Române invocă deseori în reflecțiile lor ideea de datorie. Am selectat în continuare câteva dintre aceste reflecții:

„Mi-am ținut de sfântă datorință întotdeauna de a contribui, după puterile mele, la consolidarea neamului nostru în tot locul unde s-a cerut ajutorul sau contribuția mea. Când am primit acest chestionar de a răspunde întrebărilor indicate în el, n-am pregetat ca printre alte lucruri, fie chiar de o necesitate urgentă și extremă, de a nu contribui și eu la această operă culturală pentru neamul nostru. Așa printre alte griji și lucrări ale unui modest învățător, mi-am dat silința să consult pe unul sau pe altul dintre țărani acestei frunțase comune, pentru ca să satisfac acestui mare îndemn și pentru ca să contribuiesc și eu cu puterile mele la progresul în cultură al neamului nostru.”¹³

„Cum datoria noastră este mare și în această direcție și cum dorim și noi să contribuim cu munca și puterea noastră intelectuală pentru adunarea acestor prețioase odoare, cu onoare vă facem cunoscut că de la școala noastră se înscriu ca membri corespondenți ai Muzeului Limbei Române [...]”¹⁴.

Datoria față de patrie este conceptualizată în unele scrisori în sens material. Vorbind despre contribuția la realizarea mării opere a culturii române, mulți dintre corespondenții invocă ideea de construcție. Astfel, munca depusă este asimilată unei logici a întemeierii, în care corespondentul pune o pietricică sau un fir de nisip:

„Cred că prin răspunsurile date până aci voi fi pus și eu o mică pietricică la întemeierea *Dicționarului* sau [a] *Atlasului lingvistic* pe care voiți a-l pregăti”¹⁵.

¹³ Scrisoare trimisă de Carol Henciu, învățător, Telciu, Năsăud, la 9 iunie 1923, CHEST. I. 210/1.

¹⁴ Scrisoare trimisă de N. N. Popescu, învățător, Cernădia, Gorj, la 16 aprilie 1927, ANR, fila 76.

¹⁵ Scrisoare trimisă de Avram Niculescu, învățător, Jimbor, Odorhei, (astăzi, Homorod, Brașov), la 25 decembrie 1923, CHEST. I. 163.

„Vă rog să primiți modestul meu serviciu cu acea bunăvoință cu care dragoste de studiu și dor sufletesc de a pune și eu un firicel de nisip în marele edificiu al culturii noastre naționale”¹⁶.

O scrisoare aparte în corpusul de corespondență, prin vivacitatea imaginarului ei, este cea trimisă de Theodor I. Zaharia, învățător din Teleorman. Scrisoarea se deosebește prin recuzita pe care o utilizează. Aceasta începe cu o poezie mediocră, în care apar elemente ale unui imaginar naționalist iluminist: originea, deșteptarea, învierea, elementul thanatic al ogorului și ideea progresului. Scrisoarea continuă apoi, în același registru, cu elemente ale imaginarului mesianic: România a ajuns într-un moment al resurecției în care, sub sunetul apocaliptic al trâmbițelor, cer nou și pământ nou găzduiește poporul unit sub același ideal. În acest univers, cererea care vine dinspre Pușcariu e asimilată făcliei călăuzitoare a sufletelor în drumul spre veșnicie. Pușcariu este, în acest imaginar, apostolul care arată calea și care trebuie numaidecât urmat. Scrisoarea se înscrie ea însăși într-un registru militant, în care autorul ei își exprimă bucuria de a se alătura acestui demers, îndemnând și pe alții s-o facă. De asemenea, spre final, este asumată vocația corespondentului de a se pune în slujba națiunii sale:

„Astăzi s-au împlinit profeticele cuvinte cântate de eroul marșului de la 1848, căci din somnul cel de moarte acum ne-am deșteptat, cătând spre razele veșniciei, ce știu să ne lumineze. Astăzi văd cer nou deasupra unui pământ nou, locuit de suflete vii ce făuresc nemurirea acestui popor.

Încep să se audă de departe trâmbițele ce voiesc să ne unească pentru același cuget, pentru a înfăptui aceeași faptă.

Și ne vom strânge cât de mulți și ne vom uni, căci iubirea idealului într-o țară «născută din ideal» ne pătrunde tot mai mult inimile.

Idea preconcepută de Domnul Sextil Pușcariu este tocmai ca o făclie care va și să lumineze mult timp întunericul ce întâmplător va cerca să ne cuprindă.

Și dacă are în mână făclia de lumină, de ce să nu-l urmăm?

Sunt cel dintâi care simt mare dragoste să-l urmez, căci rândurile domniei sale mi-au sădit în suflet imboldul de a răscoli tezaurele trecutului, adâncite în sufletele bătrânilor noștri. «Căutând comoara», nu va fi mult și o vom găsi, căci această comoară se află chiar pe buzele poporului nostru – în graiul său. [...]

Sunt născut spre a ajuta acest popor prin muncă sinceră.”¹⁷

Parcurgerea corespondenței privind răspunsurile la chestionarele Muzeului Limbii Române printr-o grilă de lectură orientată spre reflecțiile autorilor scrisorilor cu privire la participarea la anchetă, valorizându-i importanța, ne oferă imaginea atitudinii în epocă față de cauza națională. Aflați în fața unei circumstanțe în care au posibilitatea – sau mai precis li se cere – să contribuie la desăvârșirea unei opere importante a culturii române, locuitorii din diferite colțuri ale României Mari se lasă antrenați de emoțiile patriotice și invocă, la rândul lor elemente ale ideologiei naționaliste. Sentimentul datoriei se obiectivează într-o întregă constelație de imagini, iar corpusul de scrisori ale corespondențelor Muzeului devine o sursă de

¹⁶ Scrisoare trimisă de Necefor Buta, preot, Friș, Năsăud, (astăzi, Luncă, com. Șieuf, Bistrița-Năsăud), la 10 august 1923, CHEST. I. 243.

¹⁷ Scrisoare trimisă de Theodor I. Zaharia (născut în 1906), învățător, Băduleasa, Teleorman, (astăzi, Putineiu, Teleorman), la 6 ianuarie 1927, CHEST. II. 90.

cercetare a modului în care s-a articulat conștiința națională la nivelul generației de intelectuali interbelici, într-un moment de mare efervescență intelectuală și spirituală.

CORPUS

ANR = Arhivele Naționale ale României – Serviciul Cluj, Fond 225, Muzeul Limbii Române, nr. de inventar 217, dosar 7. *Corespondențe privind completarea chestionarelor trimise în diverse localități de Muzeul Limbii Române. Anii 1925–1936*, 196 de file.

CHEST. = Fondul de răspunsuri la chestionarele Muzeului Limbii Române. *I. Calul; II. Casa; III. Firul; IV. Nume de loc și nume de persoane; V. Stâna păstoritul și prepararea laptelui; VI. Stupăritul; VIII. Mâncări și băuturi; Corespondență*, 54 de file.

BIBLIOGRAFIE

Assmann 2013 – Jan Assmann, *Memoria culturală. Scrieri, amintire și identitate politică în marile culturi antice*, Traducere de Octavian Nicolae, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Cornea 2008 – Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780–1840*, București, Cartea Românească.

Fichte 1928 – J. G. Fichte, *Cuvântarea a opta*, în J. G. Fichte, *Cuvântări către națiunea germană*. Traducere de Const. Lăzărescu. București, Editura Casei Școalelor, p. 155–179.

Gasset 2002 – José Ortega y Gasset, *Europa și ideea de națiune și alte eseuri despre unele probleme ale omului contemporan*. Trad.: Sorin Mărculescu, București, Humanitas.

Leerssen 2006 – Joep Leerssen, *National Tought in Europe. A Cultural History*, Amsterdam, Amsterdam University Press.

Nora 1984 – Pierre Nora, *Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux*, în Pierre Nora (coord.), *Les lieux de mémoire*, I. *La République*, Paris, Gallimard, p. XV–XLI.

Pușcariu 1921 – Sextil Pușcariu, *Muzeul limbei române*, în „Dacoromania”, I, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, p. 1–8.

Ștefănescu 2020 – Maria Ștefănescu, *Limbă și națiune*, în Corin Braga (coord. general), *Enciclopedia imaginariilor din România*. Volumul II. Elena Platon (coord.), *Patrimoniul și imaginar lingvistic*, Iași, Polirom, p. 150–172.

Tudurachi 2020 – Adrian Tudurachi, *Bazinul semantic iluminist și constelația imaginarii naționalist*, în Corin Braga (coord.), *Enciclopedia imaginariilor din România*. Volumul I. *Imaginar literar*, Iași, Polirom, p. 99–113.

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Str. Emil Racoviță nr. 21, Cluj-Napoca*

DE LA MIȘCARE LA SCHIMBARE. DESPRE FACTORII SITUAȚIEI DE COMUNICARE ȘI SPECIFICUL COMUNICĂRII ÎN CINEMATOGRAFIE

HELGA BOGDAN OPREA

În lucrarea de față vom aborda un subiect din teoria comunicării, continuând, în același timp, să analizăm specificul unui domeniu vast, cinematografia, ca parte a unui proiect prezentat mai pe larg la Simpozionul Romanistika 100 (Zagreb, 2019), unde am avut onoarea de a participa alături de numeroși lingviști în frunte cu profesorul Nicolae Saramandu, omagiat în acest an prin apariția acestui volum.

Ne propunem în cele ce urmează să discutăm despre factorii situației de comunicare în cinematografie și să vedem cum se realizează în acest domeniu funcția aferentă fiecărui factor, în scopul evidențierii specificului comunicării cinematografice.

1. CONCEPTUL DE COMUNICARE

Astăzi mai mult decât oricând, societatea și lumea întreagă nu pot fi concepute în absența comunicării. În acest sens, Marga (2006: 25) considera că „Evoluțiile de cunoaștere și din viața societăților au dus în deceniile recente la schimbarea profundă a imaginii asupra omului. [...] iar un nou concept al omului se configurează deja. Astăzi, în orice caz, un concept al omului ce ignoră dimensiunea comunicării nu mai face față în confruntarea cu noile experiențe de cunoaștere și de viață”.

Termenul *comunicare* desemnează, în teoria informației, procesul „de transmitere a unui mesaj de la o sursă la o destinație, folosindu-se un anumit cod și un anumit canal” (DSL₂, p. 126, col. 2, s.v. *comunicare*).

Gruparea semnificațiilor conceptului de *comunicare*, multitudinea aspectelor le găsim discutate la Dinu (2007: 16), care vorbește despre existența, la Dance și Larson (1976), a nu mai puțin de 126 de definiții, iar acest fapt se întâmplă încă din anii '70. La început a fost vorba, evident, despre comunicarea dintre un emițător și un receptor, denumită și comunicare interpersonală, care „nu are exclusiv funcția de transmitere de informație; ea este și un mijloc de a instaura și menține relații de bunăvoință între indivizi, asigurând un anumit echilibru social” (DSL₂, p. 127, col. 1, s.v. *comunicare*).

Dar comunicarea interpersonală se poate transpune într-o comunicare impersonală, inclusiv în cinematografie, iar aici ea devine o comunicare estetică, artistică, expresivă, ca și în muzică, poezie, arte plastice. Deplasarea ridică astfel o discuție aplicată cu privire la problema comunicării verbale vs. nonverbale (comunicarea dincolo de cuvinte) și a bruiajelor în codificarea, decodificarea și recodificarea informației.

Există și un **model dramaturgic al comunicării**, ale cărei căi de realizare sunt ilustrate prin schema comunicării pe care o propun Shannon și Weaver (1949).

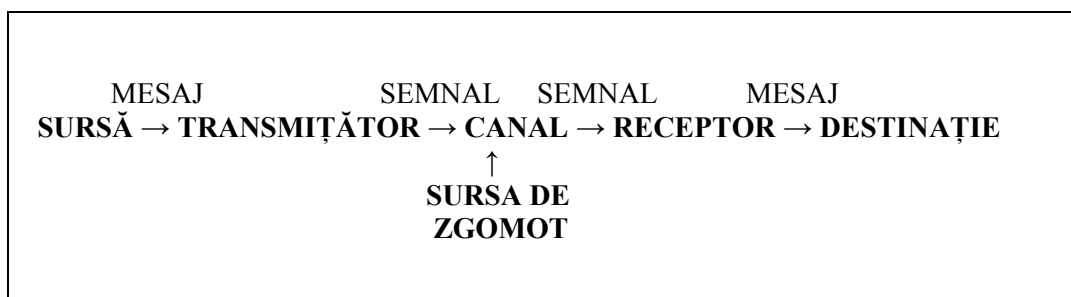

Fig. 1. Schema generală a comunicării propusă de Shannon și Weaver 1949, apud Dinu 2007: 34.

Se poate vorbi, așadar, după cum afirmă Dinu (2007: 34), despre punctul forte al reprezentării, constituit de aplicarea ei la toate tipurile de comunicare, de la transmiterea ereditară a caracterelor biologice, până la discursul poetic, muzical sau **cinematografic**.

Același autor inserează într-o lucrare special consacrată comunicării interpersonale o schemă completă și mult mai nuanțată a ceea ce fusese luat de el ca punct de plecare un an mai devreme, urmărind acum (vezi Dinu 2008: 39) să pună în lumină necesitatea ca procesul transmiterii de informații să se desfășoare între actanți cu statut comunicațional identic.

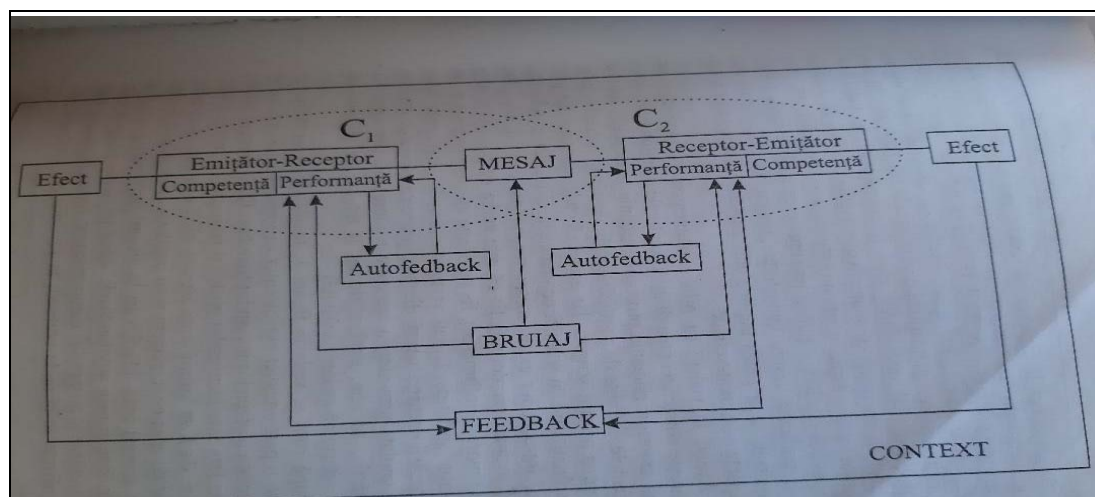

Fig. 2. Schema comunicării la Dinu 2008: 39.

Transpusă în cinematografie, teza formulată mai sus devine una a receptării pozitive a filmului produs, prin înțelegerea mesajului și printr-un feedback activ dat dinspre public producătorilor.

2. FACTORII SITUAȚIEI DE COMUNICARE

Dacă ne întoarcem în timp, îl găsim ca punct de plecare în identificarea și analiza factorilor situației de comunicare pe Bühler (1934), un psiholog german care este de părere că există trei factori ce intervin în procesul comunicării: **emițătorul** (mesajului), căruia i se atribuie *funcția de exprimare*; **destinatarul** (sau **receptorul**), având *funcția interogativă* sau de

apel; **referentul** (sau **contextul**), cu o *funcție de reprezentare*, ca relație între enunț, care conține tema comunicării, și universul exterior.

Modelul structural al comunicării se găsește și la Bühler (1936), citat de Horálek (1964), un membru al Școlii pragheze.

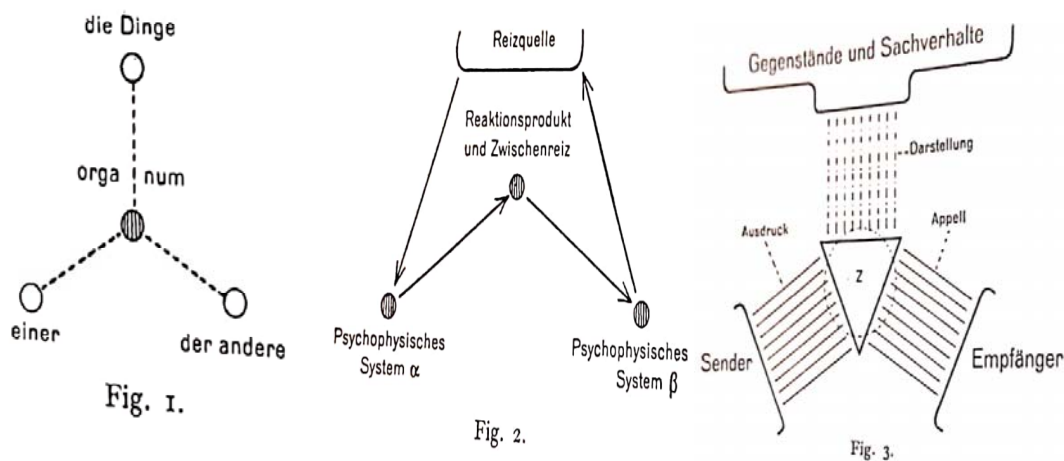

Fig. 3. Modelul structural al comunicării descris de Bühler 1936: 25, 26 și 28.

Față de această teorie a lui Bühler au existat critici aduse de Nehring (1963), dar și completări cu **încă trei factori** și, în consecință, întregiri ale schemei cu alte trei funcții la Jakobson (1963, 1964a și b), ilustru membru al aceleiași Școli de la Praga. Apar astfel următorii factori noi în situația de comunicare: **codul**, de care se leagă funcția *metalingvistică* sau *metalinguală*, **canalul**, căruia i se atribuie funcția *fatică*, și **mesajul**, la care se raportează funcția *poetică*, numită și *estetică* ori *literară*, iar ca redenumiri: funcția *emotivă* (sau *expresivă*) în locul funcției de exprimare, funcția *conativă* (sau *persuasivă*) în loc de interogativă sau de apel, și funcția *referențială* (sau *denotativă*), care o înlocuiește pe cea de reprezentare.

3. FUNCȚIILE LIMBAJULUI ȘI ALE FACTORILOR COMUNICĂRII

Școala de la Praga, așa cum este prezentată la Graur, Stati și Wald (1971: 68) include lingviști cehi (V. Mathesius, V. Skalička, B. Havránek, B. Trnka, K. Horálek), ruși (N.S. Trubețkoi, S. Karcevski, R. Jakobson), francezi (A. Martinet), recunoscuți în lingvistica generală prin crearea fonologiei, dar și prin studii de referință despre comunicare.

Axioma structuralismului praghez este următoarea: realitatea extralingvistică influențează funcția elementelor lingvistice, iar în această reflectare, limbajul manifestă două roluri principale, variabile după scopul urmărit în comunicare, transpus într-un mod specific de organizare a elementelor alese: **funcția de comunicare** – centrată pe conținut – și **funcția poetică** – axată pe forma de exprimare.

În ceea ce privește abordarea propusă de Jakobson (1963: 213–214) cu privire la factorii situației de comunicare și la funcția aferentă fiecăruia dintre aceștia, este semnificativă reprezentarea de mai jos.

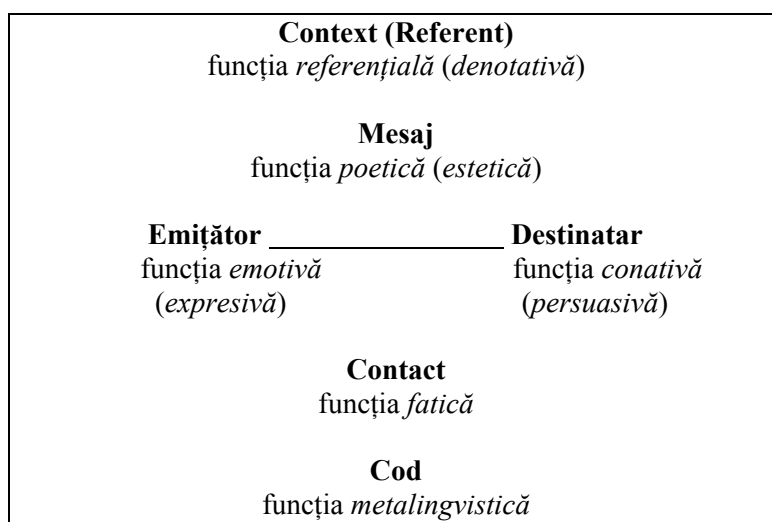

Fig. 4. Factorii situației de comunicare și funcțiile lor în abordarea lui Roman Jakobson, redată prin schema de mai sus în DSL₂, p. 225, col. 2, s.v. *funcție*.

Se vorbește astfel despre o funcție referențială (denotativă/informativă) – primordială în enunțuri informative, alta emotivă (expresivă/interjecțională), care are ca principal scop să exprime atitudinea locutorului, în timp ce funcția conativă (persuasivă/retorică) orientează enunțul spre destinatar/receptor. Funcția fatică asigură menținerea contactului între parteneri (vs. „dialogul surzilor”), cea metalingvistică are ca element principal reglarea codului, prin distincția obiect – concept și, nu în ultimul rând, funcția poetică (estetică/literară) este centrată pe mesaj și predominantă în artă.

Pe toate le regăsim și la nivelul celei de-a șaptea arte, dar în proporții variabile, în funcție de natura producției cinematografice, iar calitatea manifestării lor este dată de talentul în a selecta cele mai potrivite forme de expresie verbală și mimico-gestuală și de sincretismul mijloacelor de comunicare în film: lumină vs. umbre, întuneric, culoare, muzică/sunet și mișcare.

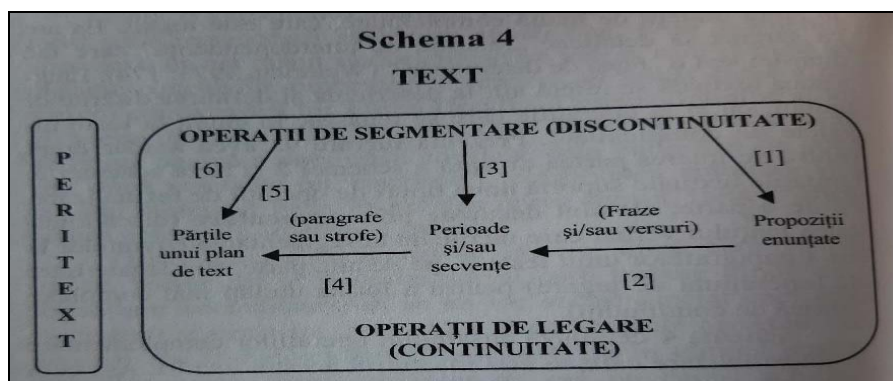

Fig. 5. Schema 4. *Text*, la Adam 2008: 70.

Comunicarea cinematografică este o comunicare preponderent verbală (explicită sau implicită, așa cum este, de exemplu, situația filmului mut), iar abordarea specificului ei se

poate realiza prin/cu mijloacele comunicării textuale de tip narativ și mai ales dialogat, iar în documentare, folosind inclusiv segmente descriptive la nivel de verbalizare.

Grila de analiză propusă de Adam (2008: 70) în identificarea și comprehensiunea tiparelor textuale ca tipuri și prototipuri prin operațiile de segmentare indicate în schema prezentată asigură, transpuse în domeniul comunicării cinematografice, și receptarea unor secvențe/scene dintr-un film.

La Adam (2009) sunt abordate cinci tipare textuale: povestire, descriere, argumentație, explicație și dialog.

4. COMUNICAREA ÎN CINEMATOGRAFIE. SITUAȚII TIP(OLOG)ICE

Argumentul că schema despre comunicarea textuală poate fi extinsă și la film, în schimbul de replici dintre protagoniști, se susține prin ceea ce propune Adam (2009: 48) cu privire la factorii situației de comunicare.

Prin extrapolare, spectatorul de film participă asumat la jocul propus de regizor, pe baza unui scenariu transpus în interpretarea actoricească, prin/în actul validării intenției acestora, dintr-o triplă ipostază de receptor al mesajului.

În primul rând, își construiește la nivel mental o reprezentare discursivă, apoi acceptă, își asumă sau chiar își interiorizează cele enunțate (idei, informații, elemente de cultură, forme de cultivare a gustului estetic, dar și emoții, prin stări, trăiri generate ca urmare a dimensiunii tragice a existenței surprinse în unele filme). În final, „umple” eventuale goluri lăsate de pauze/elipse prin receptarea corespunzătoare a impactului segmentului non-verbal, investind în film chiar și tăcerea cu o funcție referențială accentuată și reușind astfel să lege într-un raport de cauzalitate secvențele.

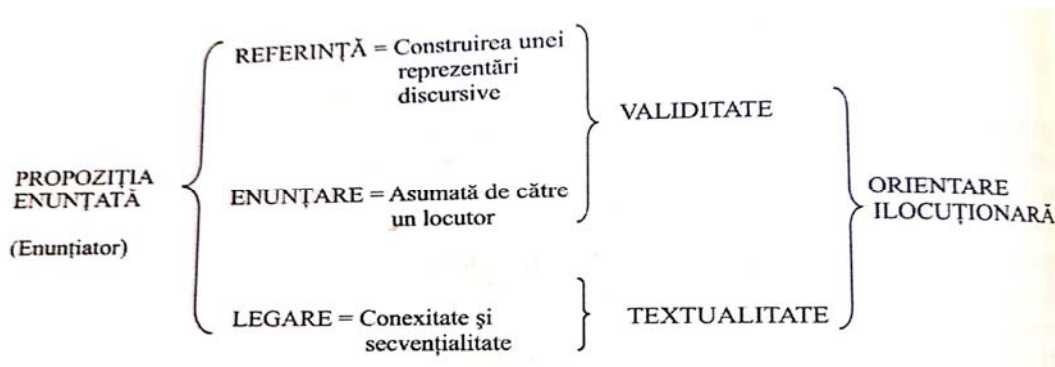

Fig. 6. Referință, enunțare și legare, la Adam 2009: 48.

Interacțiunile sociale, precum și genurile și subgenurile de discurs pe baza cărora Adam (2009: 23) ajunge la o schemă de tipologizare a textelor literare artistice și nonartistice se reflectă, în opinia noastră, și în domeniul cinematografic, prin asocierea unui tip de film oferit publicului, cu o direcție sau alta de configurație pragmatică:

– orientare ilocuționară, definitorie pentru filmele de persuasiune/de propagandă, care trimit la acțiune, luarea unor decizii etc., cum sunt, printre altele, în istoria recentă a

cinematografiei românești¹, *dramele psihosociale* aparținând „Noului val” de regizori români (Lazăr 2013b: 302–337), recompensați după anul 2000 cu numeroase premii la diferite festivaluri internaționale de film: *Trafic*; *Moartea domnului Lăzărescu*; *California Dreamin’*; *4 luni, 3 săptămâni și 2 zile*; *Polițist, adjectiv*; *Eu când vreau să fluier, fluier*; *Poziția copilului*; *Nu mă atinge-mă* etc.;

– reperaje enunțiative, unde se încadrează, de exemplu, documentarele, dintre care le amintim pe cele de război, cu imagini de pe frontul românesc (1916–1919), sau din perioada proletcultistă a anilor '50. Numărul acestora din urmă a crescut de mai mult de 4 ori (de la 25 la peste 100) începând cu anul 1967, ele înregistrând apoi constant o creștere spectaculoasă sub aspect cantitativ, iar nu de puține ori, și calitativ;

– coeziune semantică (lumi), regăsită în filmele artistice realizate după opere literare de referință (ca de exemplu, *O noapte furtunoasă*; *D’ale carnavalului*; *Moara cu noroc*; *Pădureanca*; *Moromeții*; *Răscoala*; *Pădurea spânzuraților*; *Baltagul*; *Dumbrava minunată*; *Felix și Otilia*, ecranizare după romanul *Enigma Otiliei* etc.), dar și în filme SF sau în desenul animat.

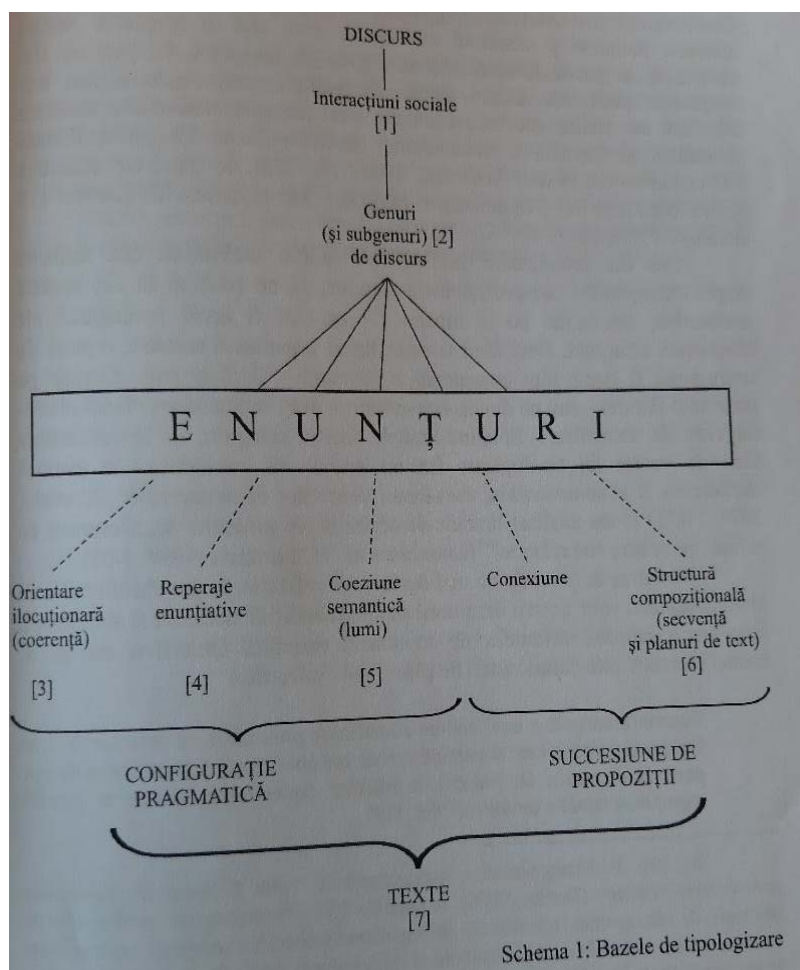

Fig. 7. Schema 1: Bazele de tipologizare, Adam 2009: 23.

¹ Pentru o periodizare a istoriei cinematografiei românești, vezi Țuțui (2011) și Lazăr (2013a).

5. SPECIFICUL COMUNICĂRII CINEMATOGRAFICE

Într-un subcapitol special al cărții sale scrise pe tema comunicării, Dinu (2007: 339–357) vorbește despre **o comunicare cinematografică de tip sincretic**, care prezintă elemente comune cu pictura (imaginea), teatrul (jocul actorilor), muzica (melodiile din coloana sonoră) și „chiar literatura (scenariul)” (Idem: 339).

Ca mijloc de exprimare specific apare în comunicarea cinematografică **montajul**, filmul luând naștere „la confluența a trei invenții”: camera obscură, funcționând ca o lanternă magică de proiectare pe ecran a imaginilor statice; fotografia și dispozitivele de sinteză a mișcării, care speculau un fenomen de *persistență retiniană* (Idem: 340). Tăierea la montaj, reasamblarea, reordonarea ridică filmul de la un simplu act de divertisment la rang de comunicare artistică (Idem: 342).

Dezvoltarea științei, tehnicii, culturii au generat, așa cum se întâmplă în toate domeniile, schimbări de substanță și în privința realizării produselor cinematografice (de la filmare la montaj și difuzare pe marele sau micul ecran, inclusiv pe ecranul tabletei, laptopului sau smartphone-ului, nu numai al televizorului).

Aceste transformări, prin care se ilustrează titlul ales pentru lucrarea de față, *De la mișcare la schimbare*, sunt reflectate, în mod direct, și în vocabular. În acest sens, Graur (1972: 39) afirmă: „Cuvintele noi sunt opera celor care au nevoie de ele, a specialiștilor în diferite domenii ale activităților practice”, necesare în comunicare și adoptate de public. Rămân astfel bine ancorate în terminologia de film unități lexicale precum *cinemat*, *cinemofil*, *cinematograf*, *cinematografic*, *cinematografie* etc., în care se recunoaște elementul grecesc *kinema*, *-atos*, cu sensul de „mișcare”, ca și frazeologismele ilustrate prin sintagme terminologice redând realități denumite prin împrumuturi de origine franceză în limba română: *distanță focală*, *filmări combinate*, *arhivă de film(e)*, *film absolut*, *film abstract*, *aparat de filmare*, *aparat de proiecție*, *bandă internațională*, *cadru fix* etc.

Într-o succesiune firească a modernizării mijloacelor de exprimare în planul informatizării și al digitalizării vieții de zi cu zi, inclusiv în domeniul culturii, unde arta filmului ocupă un loc de frunte, se generează însă și o schimbare de ordin lingvistic și cultural, iar în limbă se reflectă într-o formă nouă evoluția cinematografeiei, dinamica mijloacelor ei tehnice și artistice de manifestare într-un nou format 3D sau 4D.

Este de la sine înțeles că terminologia cinematografică, mai mult decât oricare alta, nu putea să reprezinte o excepție, dată fiind aprecierea de care se bucură la nivel internațional filmele produse la Hollywood (Manvell și Jacobs 1975). În ultima perioadă, se remarcă și la noi o tendință spre globalizare, transpusă în preluarea masivă a unor cuvinte și sintagme terminologice din engleză, în special din varianta americană a acesteia: *box-office*, *blockbuster*, *Blu-Ray*, *cast*, *casting*, *Electronic Cam*, *flash*, *flash-forward*, *guest star*, *live*, *off*, *remake*, *making-of*, *trailer*, *3 D*, *Vista-vision*, *western*, *zoom*, *zoom in*, *zoom out* etc.

Alt element de originalitate în care inovațiile tehnice de ordin tridimensional sau mai evoluat își lasă profund amprenta este **imaginea** cinematografică, diferită de cea picturală, ea nefiind una statică, de tablou, ci mereu în mișcare. De aceea, imaginea și atrage (atenția) publicul(ui) prin **dinamică**, amplasarea și mișcarea camerei în raport cu subiectul și variațiile de direcție ale acestuia și de **intensitate a iluminării** cadrului (Dinu 2007: 346) sau eclerajul.

Mai ales amplasarea camerei este definitivă ca element de atracție pentru public, de aici teoria planurilor și a unghiurilor de filmare, iar felul cum se mișcă o cameră generează impresii și stări emoționale dintre cele mai diverse, atunci când este folosită cu măsură: ameteală, beție, plutire, cădere (în gol) prin simpla clătinare/inclinare a aparatului de filmat. Tot determinantă în cinematografie este și lumina, prin contrastul de lumini și umbre, clar-obscur, acest contrast fiind chiar mai semnificativ în filme decât în artele plastice. Funcția dramaturgică cea mai complexă în privința eclerajului e dată însă de unghiul de incidență al luminii față de direcția de filmare, de exemplu lumina proiectată de jos în sus sporește ideea de aspect sinistru la figurile astfel filmate. Alte exemple vizează **rolul culorilor** sau redarea plânsului, prin reducerea clarității luminii etc.

Elemente mai puțin importante, relevante pentru domeniul filmului, dar aflate într-un plan secund, deși unele studii le exagerează rolul, sunt, în opinia lui Dinu (2008: 351), **sonorul și jocul actorilor**. Despre primul afirmă la p. 351 că nu a produs după filmul mut „un salt valoric în arta cinematografică”, creând mai degrabă monotonie, dimensiune statică, mai ales la începuturile filmului sonor: exces de artificialitate, o înregistrare nediferențiată a sunetelor, fără raportare la factorul psihologic, emoțional nu fac decât să bruieze mesajul verbal. Se adaugă necorelarea firească imagine – sunet când ritmul vizual îl domină pe cel muzical (care nu are nimic de-a face cu muzica în surdină) sau invers, când sonorul e foarte sus, situație total neconformă artei imaginii, căci atenția publicului se diminuează simțitor la nivel de concentrare vizuală.

Jocul actorilor în film nu trebuie judecat prin criteriile unei piese de teatru de pe scenă, unde sunt indispensabile vocile expresive și o comunicare mimico-gestuală supralicitată. Supraevaluarea artiștilor se realizează, de cele mai multe ori, pe criterii de marketing asemănător celui industrial (cultul vedetei atrage profit). Nu actorii aduc publicul să participe intens la acțiunea, la emoția dintr-un film, ca și cum ar fi acolo, ci mișcarea camerei și posibilitățile oferite de montaj (Dinu 2007: 355) fac ca acțiunea să fie urmărită de către spectatorul de film „din interior, deplasându-se în lumea creată de regizor oriunde dorește acesta să-l conducă”. Iar acum, actorul nu trebuie să fie deloc teatral și să braveze, ci să se comporte firesc, spontan, să se transpună în haina personajului. Rămăși, fără doar și poate, în ipostază de emițători, chiar de prim rang, în planul comunicării cinematografice, actorii pot evita riscurile de fi percepuți ca artificiali de către public, prin restrângerea repertoriului de roluri, care în teatru este un minus, dar în film nu diminuează cu nimic munca și talentul în a interpreta un rol prin „fragmentarea narațiunii în secvențe de mici dimensiuni”, o cerință majoră a sintaxei vizuale din arta filmului (Idem: 356).

6. ÎN LOC DE CONCLUZII SAU O IMAGINE FACE CÂT 1000 DE CUVINTE

Comunicarea în cinematografie sau comunicarea cinematografică este o formă de realizare a comunicării artistice, estetice sau culturale în general, implicând resurse expresive la nivel stilistic și generând mecanisme afective în privința scopului vizat de producătorii de film, pe lângă latura pur informativă a discursului generat.

Specificul comunicării cinematografice, elementele de noutate, realizarea și reconfigurarea factorilor (Lazăr 2013b) în arta filmului ne conduc la asocierile următoare din schema de mai jos, astfel încât comunicarea artistică în domeniul cinematografului pornește de la:

Emițător – regizori, actori, scenariști, costumieri etc., într-un cuvânt, toată echipa de producție, către un

Receptor – publicul spectator sau telespectator, printr-un

Canal – marele sau micul ecran, pe bază de

Cod/coduri – nonlingvistic: gestual, sonor, cromatic și lingvistic: verbal, paraverbal, nonverbal, cu un

Mesaj – sensul receptat (critic), creat într-un și despre

Context – care este de două tipuri: *extra-* și *intrafilmic* (bazat pe subiect, personaje, decor, dar și pe scriitură ca model/ca text, cu toate determinările ei în arta de film).

(Fig. 8. Picturi de pe un zid din orașul Brașov).

Pornind de la imaginile de mai sus, putem conchide că, bazată pe ideea de sincretism în materie de coduri, comunicarea în a șaptea artă se raportează la aceiași șase factori implicați în orice act care presupune un transfer de informații către un destinatar generic (reprezentat aici prin marele public). Ipostazele și trăsăturile proprii fiecărui factor în jurul căruia se centrează câte o funcție dominantă definesc, de asemenea, specificul acestei forme de comunicare între celelalte arte.

BIBLIOGRAFIE

- Adam 1990 – Jean-Michel Adam, *Éléments de linguistique textuelle. Théorie et pratique de l'analyse textuelle*, Liège, Mardaga.
- Adam 2008 – Jean-Michel Adam, *Lingvistică textuală. Introducere în analiza textuală a discursurilor*, Iași, Institutul European.
- Adam 2009 – Jean-Michel Adam, *Textele. Tipuri și prototipuri. Povestire, descriere, argumentație, explicație și dialog. Răspunsuri originale pentru analizele de texte: recunoașterea secvențelor*, Iași, Institutul European.

- Adam, Goldenstein 1976 – Jean-Michel Adam, Jean-Pierre Goldenstein, *Linguistique et discours littéraire. Théorie et pratique de textes*, Paris, Librairie Larousse.
- Bühler 1934 – Karl Bühler, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena, Verlag von Gustav Fischer.
- Bühler 1936 – Karl Bühler, „Das Strukturmodell der Sprache”, în *Travaux du cercle linguistique de Prague*, nr. 6, p. 3–11.
- Coteanu 1973 – Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, București, Editura Academiei R.S.R.
- Cristian, Rîpeanu 1974 – Cornel Cristian, Bujor T. Rîpeanu, *Dicționar cinematografic*, București, Editura Meridiane.
- Dance, Larson 1976 – Frank Dance, Carl Larson, *The Functions of Human Communication. A Theoretical Approach*, New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Dinu 2007 – Mihai Dinu, *Comunicarea. Repere fundamentale*, București, Editura Orizonturi.
- Dinu 2008 – Mihai Dinu, *Fundamentele omunicării interpersonale*, București, Editura ALL.
- DSL₂ – Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, ediția a 2-a, București, Editura Nemira & Co, 2005.
- Ducrot, Schaeffer 1996 – Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, București, Editura Babel.
- Graur 1972 – Alexandru Graur, *Lingvistica pe înțelesul tuturor*, București, Editura Enciclopedică Română.
- Graur, Wald 1977 – Alexandru Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Graur, Stati, Wald 1971 – Alexandru Graur, Sorin Stati, Lucia Wald (redactori responsabili), *Tratat de lingvistică generală*, București, Editura Academiei R.S.R.
- Horálek 1964 – Karel Horálek, „Les fonctions de la langue et de la parole”, în *Travaux linguistiques de Prague*, nr. 1. *L'École de Prague d'aujourd'hui*, p. 41–46.
- Horálek 1965 – Karel Horálek, „Sprachfunktion und funktionelle Stilistik”, în *Linguistics*, nr. XIV, p. 14–18.
- Irimia 1986a – Dumitru Irimia, *Curs de lingvistică generală*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza” – Iași, Facultatea de Filologie.
- Irimia 1986b – Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Irimia 1999 – Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, Polirom.
- Jakobson 1963 – Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, I, Paris, Les Éditions de Minuit.
- Jakobson 1964a – Roman Jakobson, „Concluding Statement: Linguistics and Poetics”, în: Thomas A Sebeok (ed.), *Style in Language*, Cambridge, Massachusetts, Massachusetts Institute of Technology; Wiley, p. 352–358.
- Jakobson 1964b – Roman Jakobson, „Lingvistică și poetică. Aprecieri retrospective și considerații de perspectivă”, în *Probleme de stilistică*, București, Editura Științifică, p. 83–125.
- Lazăr 2013a – Ioan Lazăr, *Istoria teoretică și estetică a filmului românesc*, vol. I (1912–1947), București, Editura Felix Film.
- Lazăr 2013b – Ioan Lazăr, *Cum se face un film?*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Felix Film.
- Manvell, Jacobs 1975 – Roger Manvell, Lewis Jacobs (ed.), *The International Encyclopedia of Film*, New York, Bonanza (cu o bogată bibliografie la p. 514–528).
- Marga 2006 – Andrei Marga, *Argumentarea*, Cluj-Napoca, Editura Fundației Studiilor Europene.
- Martin 1981 – Marcel Martin, *Limbajul cinematografic*, București, Editura Meridiane.
- Mounin [s.a.] – Georges Mounin, „Les fonctions du langage”, în: Alphonse Juillard (ed.), *Linguistic Studies Presented to Andre Martinet on the Occasion of His Sixtieth Birthday*, New York, The Linguistic Circle of New York, p. 396–413.
- Nehring 1963 – Alfons Nehring, *Sprachzeichen und Sprechakte*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.
- Passek 1995 – Jean-Loup Passek (ed.), *Dictionnaire du cinéma*, vol. I (A–K), vol. II (L–Z), Paris, Larousse.
- Riffaterre 1964 – Michael Riffaterre, „Încercări de definire lingvistică a stilului” (traducere de Paul Miclău), în Lucia Wald, Paul Miclău, Mihai Nasta, Elena Slave (traducători), *Probleme de stilistică: culegere de articole*, București, Editura Științifică, p. 53–82.
- Riffaterre 1971 – Michael Riffaterre, *Essais de stylistique structurale*, Paris, Flammarion.
- Saussure [1916] 1931 – Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publié par Charles Bally et Albert Sechehaye, 3e éd., Paris, Payot.
- Shannon, Weaver 1949 – Claude Shannon, Warren Weaver, *The Mathematical Theory of Communication*, Urbana, University of Illinois Press.
- Spitzer 1970 – Leo Spitzer, *Études de style*, Paris, Gallimard.
- Todorov 1967 – Tzvetan Todorov, *Littérature et signification*, Paris, Larousse.
- Țuțui 2011 – Marian Țuțui, *O scurtă istorie a filmului românesc – A Short History of Romanian Cinema*, ediția a II-a revizuită, București, Editura Noi Media Print.

Universitatea din București, Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5–7, București

TERMENI PENTRU ‘PIVNIȚĂ’ ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE PE BAZA SURSELOR LINGVISTICE ȘI ETNOGRAFICE

ALINA BOJOGA

În articolul de față ne propunem să analizăm termenii consemnați dialectal cu sensul de „pivniță”, pe baza materialului publicat în *ALRR Sinteză*, vol. IV¹, precum și a corpusului de documente etnografice române, din seria *Habitatul*². Aspectele de care ne vom ocupa prezintă interes pentru distribuția geografică, etimologia termenilor, frecvența și stratigrafia lor.

După cum se știe, gospodăria reprezintă elementul fundamental al peisajului cultural al așezării omenești tradiționale (Vlăduțiu: 136). Definită că „microunitate complexă, tradițional-istorică, social-economică, componentă structurală de bază a așezării, *gospodăria* include toate construcțiile, amenajările, spațiile libere sau cultivate, împrejmuite sau nu (rar), aparținând unei familii” (*Habitatul I Olt.*: 17). Unele construcții și amenajări sunt permanente (locuința sau unele anexe), altele sunt temporare. În funcție de specificul sau profilul economic al gospodăriei, frecvența unor anexe gospodărești, numărul și mărimea lor diferă de la o zonă la alta. La munte, de exemplu, sunt frecvente anexele pentru adăpostirea animalelor, depozitarea nutrețului, la deal predomină anexele atât pentru depozitarea fructelor, cât și pentru animale, iar în zonele de luncă și de câmpie ale României, majoritare sunt construcțiile pentru păstrarea și depozitarea cerealelor, a legumelor, dar, în același timp, și pentru adăpostirea animalelor (cf. *Habitatul I Olt.*:18).

În cadrul gospodăriei tradiționale există foarte multe anexe. Clasificarea lor de bază se află în strânsă dependență de funcția pe care o îndeplinesc în contextul de ansamblu al gospodăriei. Astfel, acestea pot fi: pentru preparat hrana; pentru păstrarea porumbului și a grâului; pentru creșterea vitelor, a oilor, păsărilor și a porcilor; pentru adăpostirea uneltelor și atelajelor de muncă; pentru păstrarea alimentelor și a hainelor; pentru uscarea și afumarea fructelor; pentru captarea și scoaterea apei freatică și altele (AER II: 106).

Pivnița reprezintă o parte componentă a gospodăriei țărănești, în care se depozitează anumite alimente pentru păstrare și conservare. Poate fi amplasată sub casă, dar și în curte. Ea constituie o încăpere, sau, uneori, o construcție independentă. Pivnița este, de obicei, rudimentară, aspectul care prevalează, în cazul ei, fiind funcționalitatea. Ca materiale de construcție aflate în strânsă legătură cu mediul geografic local, poate fi folosit lemnul, pământul, piatra, la care, din secolul al XX-lea, se adaugă materialele utilizate la construcția caselor, cum ar fi cimentul și betonul. Din punctul de vedere al formei, pivnița poate fi pătrată,

¹ Menționăm că volumul al IV-lea din *ALRR Sinteză* se află în lucru la Institutul de Lingvistică din București, Departamentul de Dialectologie, Geografie Lingvistică, Fonetica și Onomastică. Lucrarea a fost inițiată și coordonată de dl. prof. N. Saramandu, iar până în prezent au văzut lumina tiparului 3 volume: vol. I – 2005 (cuprinde 108 hărți), vol. II – 2012 (135 de hărți), vol. III – 2019 (103 hărți), încheind publicarea materialului dialectal privind capitolele *Corpul omenesc* și *Rudenia* din *Chestionarul Noului Atlas Lingvistic Român pe Regiuni*.

² Datele publicate în cele 5 volume reprezintă informațiile de teren și /sau răspunsurile consemnate cu ocazia realizării *Chestionarului* pentru *Atlasul etnografic român* (1972–1982) cf. *Habitatul I*: 15

dreptunghiulară sau rotundă. Unele construcții din această categorie sunt prevăzute cu bolți arcuite.

Întrebările indirecte nr. 692 și 693, din *Chestionarul Atlasului Lingvistic Român pe Regiuni*, intitulate **Pivniță**¹ și **Pivniță**², au drept scop documentarea onomasiologică a conceptelor³. După cum rezultă din conținutul întrebărilor formulate, această documentare se referă la *gospodăria permanentă*, situată în vatra satului, și nu la *gospodăria temporară* sau *semitemporară*, așezată la o oarecare distanță de sat: „Cum îi spui la încăperea de sub casă, în care ții murăturile, vinul etc.?” ([692]); „Dar când e săpată în curte și nu-i zidită?” ([693]).

Pivniță¹

Ca răspunsuri la întrebarea 692, s-au înregistrat următorii termeni: *pivniță*, *beci*, *podrúm*, *zémnic*, *póhreb*, *magazie* ș.a. (vezi Harta nr. 1).

Dintre acești termeni, *pivniță* și variantele sale fonetice sunt preponderente. Cuvântul a fost notat numai ca răspuns principal în 675 de localități⁴. Aria de răspândire a denumirii acoperă în întregime Crișana, Transilvania, Maramureșul și partea de vest a Munteniei. În Moldova și Bucovina, aria cuvântului se întrepătrunde cu aria formată din atestările termenilor *beci* și *zémnic*.

Sursele lexicografice ne arată că *pivniță* provine din sl. *pivnica* (DLR s.v.), care este un derivat de la *pivo* ‘băutură, vin de fructe’ (Șăineanu s.v., Scriban s.v.).

Interesant este faptul că fiind un cuvânt împrumutat, el se află la originea unei serii foarte bogate de variante fonetice: *pímiță*, *pémiță*, *pímniță*, *pémniță*, *pímiță*, *píjniță*, *péjniță*, *péminiță*, *péniță*, *píniță*, *péfniță*, *pígniță*, *pégniță*, *pígniță*, *pégniță*, *pígniță*, *pégniță*, *píhniță*, *tíghiță*, *téjniță*, *tíhniță*, *tílniță*, *tímiță*, *tíniță*, *tívniță*, *tévniță*, *tímniță*, *témniță*, *čivniță*, *kívniță*, *kímiță*, *kémniță*, *kímiță*, *kíhniță*, *kíniță*, *kéjniță*, *pkéhniță* ș. a. Vom dedica o atenție specială acestor forme într-un studiu viitor.

În afară de forma *pivniță* – comună limbii literare și subdialectelor din Muntenia, Dobrogea, Transilvania și Crișana – variantele care formează arii compacte sunt: *pímniță*–consemnată în Muntenia, Dobrogea, Oltenia și Crișana (aici este notată și *pémniță*) –; *kímiță*– atestată în foarte multe localități din Transilvania și câteva puncte din Moldova, precum și din sudul Basarabiei –; *tíghiță* în Maramureș și *kíhniță* – în Basarabia.

Așadar, sensul inițial al cuvântului *pivniță* ar fi cel de ‘construcție sau locul unde se păstrează băuturile’; cu timpul însă, termenul s-a extins ajungând să desemneze depozitul folosit pentru păstrarea alimentelor. Alte informații interesante referitoare la locul unde sunt amplasate pivnițele ne oferă *Corpusul de documente etnografice*. Din datele spicuite din *Habitatul I Olt.*: 79: „*pimnițele* erau pe dealuri, la 3–4 km” Dj 12. „*Pivnițele*, pe deal, fiecare la via lui” Gj 2, 14, Mn 4; „Erau extrem de multe *pimnițe* pe dealuri; azi nu” Gj 9. De aici reiese că, pe vremuri, *pivnițele* se construiau în afara gospodăriei țărănești, pe dealuri, la vie, ceea ce uneori se mai întâmplă și astăzi. În aceeași sursă bibliografică găsim informații privind pivnițele din interiorul gospodăriei, cf. *Habitatul I Olt.*: 135: „Erau săpate în pământ, cam la

³ Menționăm faptul că, în *Chestionarul Atlasului Lingvistic Moldovenesc*, întrebarea sună astfel: „Cum îi ziceți la încăperea săpată în pământ, de obicei în ogradă, cu pereții și cu podul de piatră, în care țineți vinul, murăturile, brânza ș.a.?”

⁴ ALRR *Sinteză* cartografiază doar primul răspuns consemnat, iar celelalte pot fi consultate în *listele de referință* din cuprinsul *Atlasului*.

50 cm și se foloseau, în special, pentru vin, dar se păstrau acolo și legumele. Unele se făceau în continuarea casei sau a grajdului și erau din „cranț” ori chirpici” Dj 7.

Un alt termen consemnat în anchete este *beci*, fiind atestat în 313 localități, din Oltenia, partea de est a Munteniei, din Moldova și Bucovina, dar și în Republica Moldova. Din notele marginale, relevante în ceea ce privește completările furnizate de informatori, mai ales în ALM, reiese că termenul *beci* este sinonim cu cel de *pivniță* (*kihniță*).

Pe marginea acestui cuvânt s-a discutat mult; unele surse lexicografice îl încadrează în seria termenilor cu etimologie necunoscută (MDA s.v. cf. CDER s.v.). Potrivit părerii unanim acceptate, termenul provine din cuman. **beč* „loc întărit, fortificat” (Șăineanu, Pușcariu, Frățilă, DA I/I, s.v., DELR I.s.v.).

Atât termenul *pivniță*, cât și cel de *beci* au fost frecvent notați și ca răspunsuri suplimentare. Pe baza datelor culese, am întocmit o hartă privind răspândirea celor doi termeni. Indiferent de ordinea în care au fost consemnate răspunsurile, ceea ce am urmărit este cunoașterea și răspândirea lor (vezi Harta nr. 2). Astfel, *pivniță* (și/sau variantele sale) a fost atestat pe tot cuprinsul domeniului dacoromân, cu excepția Banatului, a sudului Crișanei și a estului Munteniei, pe când, *beci* a fost consemnat în 548 de localități din Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova și Bucovina, precum și din Basarabia. De remarcat faptul că în 292 de puncte anchetate sunt consemnați ambii termeni.

Podrúm (cu varianta *podróm*) de proveniență sârbă (< srb. *podrum*) este atestat în 117 localități, concentrate în Banat și în sudul Crișanei, unde formează o arie foarte compactă. Conform datelor etnografice, *podrumul* se construiește atât sub locuință: „Se lasă un *podrum* (pivniță) sub una din încăperi” CS 2, cât și în exteriorul locuinței: „*Podrumul* este o groapă, în apropierea casei, cu adâncimea de 1,80–2 m... Spațiul de deasupra lui putea fi folosit pentru alte construcții.” Tm 3 (*Habitatul II Banat*: 168).

Un alt răspuns în *ALRR Sinteză IV* îl reprezintă *zémnic* (*zámnic*), notat în 49 de localități. Termenul este răspândit în Moldova, Bucovina și în Republica Moldova, unde a fost furnizat ca răspuns suplimentar. Cuvântul este considerat de origine slavă. Dicționarele indică bg. *zimnik*, sau *zemnik* ‘bordeiu de iarnă’, derivat de la *zima* ‘iarnă’ (cf. DLR s.v.; DEX s.v.; Șăineanu s.v.). Ținând cont de răspândirea geografică, se impune să indicăm ca sursă și ucr. *zemnik*, derivat din *zémno* ‘frig’, așa cum bine a sugerat, de altfel, Scriban s.v. Documentarea etnografică confirmă utilizarea acestui termen (vezi *Habitatul IV Mold.*: 211–213), răspunsurile la anchetele etnografice consemnându-l de-a lungul a 3 pagini, ceea ce denotă cu prisosință frecvența sa. Spre exemplu: „*Zámnic*: groapă de 2×2,5 m, cu laturi egale; se așezau niște căpătaie, paie pe care se puneau putine cu murături, varză, sfeclă, cartofe. Se lăsa o gaură de intrai acolo. Se făcea oblon de scândură, apoi 3–4 coceni deasupra. Azi nu se mai face [dar se mai folosesc]” Bc 3; „*Zámnicul* are o parte pe pământ, magazie și una sub pământ, *beciul*. Pereții magaziei sunt de nuiete împletite între furci și brâie, cu pământ bătut și este acoperită cu stuf. *Beciul* este rar bârnuit, de obicei nezidit” Bt 1; „*Zámnic* săpate direct în pământ acoperite cu paie. Se cobora în ele cu scara și se aflau de obicei în spatele casei” Bt 6; „Sunt trei tipuri: *zámnic*, construcție primitivă în curte; *pivniță*, pătrată, în curte, fără gărlci sau *beciul*, de 8×4 m, 2 m înălțime cu gărlci de 4 m” Vs 1.

Un alt termen consemnat este *pohréb*, atestat în 12 localități din Transcarpatia, regiunea Cernăuți, precum și din sudul Basarabiei, în prezent reg. Odesa, Ucraina. Cum se știe, cuvântul provine din rus. *pogreb* ‘pivniță’ (DLR s.v.).

În ce privește *bordei*, acesta este notat în 5 puncte ca prim-răspuns, iar în 14 localități, ca răspuns suplimentar, fiind răspândit mai ales în Basarabia. S-a discutat mult pe marginea

originii lui; cele mai multe surse lexicografice indică „et. nec.” (DELR I, s.v., MDA, s.v.); alți autori îl consideră ca fiind autohton (Hasdeu, Russu, Candrea, Capidan, pentru alte propuneri, vezi CDER s.v.).

Răspunsul *ljoħ* este notat într-o arie mică în partea de nord a Transnistriei, originea cuvântului rămânând necunoscută.

Pivniță²

Pentru această noțiune s-au înregistrat următorii termeni: *groápă, bordéi, pivniță, beci, zémnic, bóșcă, podrúm, magazie, börtü* ș.a. (vezi Harta nr. 3)⁵.

În ce privește gospodăriile tradiționale din zonele agricole de câmpie și de luncă, acestea pot avea drept particularitate specifică așa-numitele gropi de cereale și gropi de cartofi. Răspândite mai ales în Câmpia Dunării și în Moldova, aceste gropi pot avea forme și dimensiuni diferite (cf. Vlăduțiu:135).

Termenul cu cea mai mare frecvență este *groápă*. Notat în 195 de localități, el apare cu precădere în Transilvania și Bucovina. A fost atestat, de asemenea, în Banat, în Oltenia, Muntenia și în Moldova. De menționat că *groápă* apare, deseori, însoțit de determinanți: *groápă dă crumpiri* (47, 57), *groápă dă crumpi* (pct. 36, 56, 52, 53), *groápă cu crumpi* (pct. 46), *groápă pîntru crumpi* (pct. 47, 58), *groápă dă crumpéi* (pct. 69), *groápă dă sflieke* (pct. 53), *groápă di barabúli* (pct. 466, 485, 492, 554, 555), *groápă di cartófi* (pct. 568, 576), *groápă imblătoari* (pct. 491) [care are ușă; se mai făcea o groapă în care se puneau cartofi și se țineau până primăvara]. Determinanții se referă la denumiri regionale ale cartofului: *crumpi* și *crumpéi* de origine sârbă, cf. MDA s.v.; *barabuli* de origine ucraineană. Menționăm aici și derivatul moțional *gropói*, atestat pentru *pivniță*¹ ca răspuns suplimentar în Crișana, pct. 163.

Referitor la originea acestui cuvânt, opiniile sunt împărțite; a fost considerat autohton de Miklosich, *Slav. Elem.*, 9, și der. din alb. *gropě* de Meyer 131; Meyer, *Alb. St.*, IV, 54; DAR; Philippide, II, 715; Capidan, *Raporturile*, 532; Rosetti, II, 117. După alți autori, cuvântul provine din sl. *grobŭ*, bg. *grob* (Pascu, II, 193; Conev 42), cf. bg. *groba* ‘ladă pentru gunoi’, *grobar* ‘groapă’: CDER s.v.

Datele etnografice vin să completeze informațiile și să le confirme pe cele lingvistice, cf. *Habitatul I Olt*: 121: „*Gropile* de bucate se făceau fie în interiorul, fie în exteriorul casei” Ot 8; „În trecut erau *gropi* pentru cereale, azi se folosesc pentru păstrarea diverselor produse alimentare” Ot 12; „Erau *gropi* făcute în curte, pentru cereale, cartofi, sfeclă, ridichi” Mh 2; „Se făceau pe un loc mai ridicat, mai scurs, mai pietros. Erau rotunde, mai mici la gură, mai largi la fund, adânci de jumătate de metru. Pe fundul lor se puneau paie, cartofi, uneori și mere, apoi paie, blăni și pământ. Nu se umbla în timpul iernii la ele. Aveau majoritatea locuitorilor. Unii își mai fac și astăzi” Vl 13; *Habitatul II Ban., Criș., Mar.*: 150 „*Gropile* pentru cartofi aveau lungimea de 1–2 m, lățimea de 1,20–1,50 m și adâncimea de 30 cm. Se puneau paie, cartofi, iar deasupra paie, pământ, cenușă. Capacitatea – 300–1000 kg.” Tm 9; „În trecut se făceau din lemn, acoperite cu pământ și erau folosite pentru cartofi. Azi sunt din beton”. Ar 3; *Habitatul V Dobr., Munt.*: 233 „Cartofii, sfecla, morcovii se îngroapă în pământ la 0,60 m; deasupra gropii se pun lemne și papură, apoi nisip” Tl 2; „Dreptunghiulare sau pătrate, adânci de peste un metru, cu paie pe fund, pentru zarzavaturi: cartofi, morcovi, varză, țelină; deasupra paie și la ieșire 2–3 snopi de coceni” Il 4.

⁵ Lipsesc datele din ALRR *Crișana*, iar ALM s-a redus doar la o singură întrebare privind *pivnița*. Astfel, în 137 de localități nu există realitatea supusă documentării, iar în 8 nu se cunoaște răspunsul, vezi HARTA nr. 3.

După cum reiese din datele extrase din *Corpusul de documente etnografice. Habitatul I–V*, aceste *gropi de bucate* în unele localități s-au folosit doar în trecut, în altele continuă să se folosească și astăzi. Ca formă, ele pot fi rotunde, pătrate, dar și dreptunghiulare; ele se făceau atât în interiorul casei, cât și în exteriorul ei, fie în curte, fie în grădină; uneori se putea umbla la aceste gropi în timpul iernii, alteori nu se putea umbla (mai ales, dacă erau depozitați cartofii pentru sămânță).

Bordéi a fost atestat în 121 de puncte. Denumirea se întrebuințează, în mod special, în centrul Transilvaniei, în nordul Olteniei și în nord-vestul Munteniei. Parcurgând materialele conținute în *Habitatul V Dobr., Munt.*: 271–272, găsim următoarele relatări: „*Bordeiul* săpat în pământ, de doi metri adâncime, acoperit cu ciocani de porumb” Bz 15; „*Bordeie* pentru vin, varză, murături, învelite cu pământ, lipite; în grădină” If 2.

Răspunsul **pivniță** este înregistrat în 123 de localități. Aria de difuziune a cuvântului cuprinde nordul Transilvaniei, vestul Olteniei, dar și partea de sud a Moldovei.

Zémnic este consemnat în 106 localități, formând o arie bine delimitată și compactă în Moldova și Bucovina. Termenul este cunoscut și în Republica Moldova, unde informatorii au furnizat o serie de comentarii extralingvistice: „*kivniță*, se face sub casă ori sub stădoală; *zámnic* e cel din ogradă” (012); „*kihniță*, e din pământ; i se zice și *zámnic*, *beș* e cel din piatră” (pct. 066); „*kihniță*, se zicea înainte, era din pământ; acum i se zice *zámnic*, *beș* e cel din piatră” (pct. 089); „*kihniță*, e din pământ, cu lemn deasupra și lipită cu pământ; i se zice md [moldovenește] *zámnic*, *beș* (neol.) e cel din piatră, arcuit” (pct. 0114). După cum se vede, granițele administrative și politice nu reprezintă deloc și o graniță lingvistică.

Beci este notat în 83 de localități, formând arie în estul Munteniei și Dobrogea, dar și în sudul Olteniei. În general, este concurat de termeni precum **pivniță**, **bôșcă** și **magazie**.

Termenii **bôșcă** și **bâșcă**, precum și derivatul **bușcăreăță** sunt atestați în 43 de localități. Cea mai mare parte dintre aceste localități se concentrează în vestul Munteniei și în estul Olteniei, unde formează o arie bine conturată. Regăsim acest termen într-o microarie, situată la granița dintre Muntenia și Moldova. Descrierea referentului reiese din comentariile informatorilor: *boșcă* reprezintă „groapă săpată în pământ, acoperită cu lemne, peste care se așează pământ și paie” (pct. 818) „*bușcă* în pământ, învelită cu pământ” (pct. 793) „e nezidită” (pct. 816); sau se vede diferența dintre *pivniță* (var. *pimniță* /*bușcă*) *pimniță* „pui pe ea o magazie, *bușcă* în pământ, învelită cu pământ”. Și în acest caz, sursele etnografice confirmă datele dialectale, cf. *Habitatul I Olt.*: 121: „*Boașca* se făcea în curte. Se săpa în pământ cam 1/1 metru. Se prevedea cu ușă și se folosea pentru păstrat varză, cartofi, praz. Deasupra se puneau paie.” Ot 2; cf. *Habitatul V Dobr., Munt.*: 271–272 „*Boșca* se făcea pe un teren mai ridicat, să nu vină apa; de depozitat cartofi, putina cu varză, fructe” Ag 5; „*Boșcă*, groapă rotundă unde se țineau puținile, prazul, ceapa, murăturile, săpată în fața sau în aripa casei” Tr 11.

Cuvântul *boșcă* (*bașcă*) a fost înregistrat, cu sensul ‘butoiaș’, în DA I, și cu sensul ‘pivniță mică (pentru legume)’, în MDA. Nefiind înregistrată în alte surse lexicografice, cea de a doua accepție este, probabil, rezultatul unei evoluții secundare. În legătură cu etimologia termenului, s-au propus două ipoteze: 1. *boșcă* provine din magh. *bocska* (DA I/I, CADE, CDER 1041, DELR I); 2. *boșcă* este un împrumut din limbile slave sau din vechea slavă. Către această soluție ne conduc paralelismele formale și semantice cu bg. *bočk* ‘butoiaș’, rus. *bóčka* ‘butoi’, vsl. *bučika*, înrudit cu *bute* (DEL R I, SDLR, CDED II).

Magazie este înregistrat în 9 puncte din Muntenia, unde formează o microarie compactă. În limba română cuvântul este împrumutat din ngr. *magazi* (DLR s.v.). Menționăm aici și

răspunsul *magáz* (< tc. *magaza* ‘depozit’ cf. MDA s.v.), notat în 5 localități din Republica Moldova. După toate probabilitățile, *magazie* și *magaz* sunt dublete etimologice.

Bórtă, atestat în 6 localități din Moldova cu sensul „groapă”, reprezintă un împrumut din ucraineană (< *борт*), MDA s.v.

Cuvinte înregistrate sporadic

În afara de termenii cartografiați pentru aceste chestiuni [692, 693] în atlasele lingvistice regionale au mai fost înregistrați și alte răspunsuri consemnate sporadic, precum: **hrúbă**, **cămără**, **zomonîță**, **ghețurie**, **temnic**, **cramă**, **dam**, **șoprón**, **argeá**, **kițiboaică**, **bucătărie**, **coșár**, **polátă**, **colibă**, **cazemátă**.

Hrubă este notat în 4 localități din Moldova (pct. 620, 628, 631, 634), ca răspuns suplimentar este consemnat și în Dobrogea (pct. 883), iar în pct. 616 – apare varianta *hľubă*. Cu sensul de ‘încăpere care servește la depozitarea produselor alimentare’ este notat în sursele lexicografice (cf. MDA s.v.). Cuvântul are origine maghiară (magh. *huruba* ‘bordei, colibă îngropată’, cf. SCLR; Cihac, DA II/I, cf. CDER 4193; MDA), dar a fost influențat și de ucr. *hruba* ‘sobă’ (Scriban, CADE, DEX, MDA).

Cămără este atestat în 4 puncte (3 din Muntenia și o localitate din Oltenia) pct. 696, 698, 715, 917. Cercetătorii care s-au pronunțat asupra originii cuvântului au adus în discuție fie gr. mod. *kamara*, fie lat. **camara* (CDER 1348).

Zomonîță este înregistrat în Banat (pct. 64, 85). În dicționare este consemnat cu sensul ‘bordei; locuință ciobănească de iarnă’ (DLR, MDA s.v.), provenind din sbr. *zemunica* (*ibid.*).

Ghețurie este consemnat în două sate, unul în Moldova (pct. 586) și altul în sudul Olteniei (pct. 993), reprezentând un derivat pe teren românesc, de la *gheață*.

Temnic, rezultat prin schimbarea de accent în *témnic* ‘adăpost în pământ, în care se țin stupii iarna, butoiaș’, apare notat în două localități: una în Dobrogea (pct. 899) și alta în Muntenia (pct. 819). Termenul este de proveniență slavă (< vsl. *tĕmnikŭ* ‘subterană’, având ca bază de derivare pe < *tĕma* ‘întuneric’; ucr. *temnyk*, cf. Șăineanu s.v., DEX s.v.).

O serie de termeni reprezintă transferuri semantice bazate pe analogiile dintre pivniță și construcțiile cu alte funcții și destinații (**crámă**, **dam**, **șoprón**, **argea**, **bucătărie** etc.).

Astfel, **crámă** ‘clădire la vie, cu pivniță, unde se prepară și se păstrează vinul’ (vezi MDA s.v.) a fost consemnat într-un punct din Muntenia (719) și, ca răspuns suplimentar – în Dobrogea (pct. 892.). La origine este un împrumut din germ. *Kram* ‘prăvălie’, pătruns prin intermediul srb. *krama* ‘colibă’ și al pol. *kram* ‘prăvălie’.

Dam (reperabil în pct. 783, ca răspuns principal și în punctul 776, ca răspuns suplimentar) este atestat, în dicționare, cu sensul regional ‘bordei pentru vite’ (Șăineanu s.v., DAR). Sub aspect etimologic, el se analizează ca un reflex al cuvântului din turcă *dam* ‘acoperiș’ (cf. bg. *dam* ‘grajd’, cf. CDER 2764, cf. Șăineanu).

Șoprón este notat în punctul 718 din Muntenia, iar ca răspuns suplimentar în pct. 692. Este definit în sursele lexicografice prin „construcție rudimentară care servește ca adăpost pentru vite; sau pentru păstrarea uneltelor, nutrețului” (DLR, MDA, s.v.). În ceea ce privește originea cuvântului, se face trimitere, spre comparație, la germanul *Schoppen*.

Argeá e înregistrat ca răspuns în pct. 876, din județul Constanța, fiind însoțit de următoarea completare „un fel de pivniță: o groapă săpată, acoperită cu lemne și pământ”. Datele etnografice confirmă utilizarea termenului, cf. *Habitatul V, Dobr. Munt.: 272*: „*Argea*, groapă în pământ, acoperită cu coceni și pământ, în care se țineau alimentele; în satele casei”

Db6. Sensurile consemnate în dicționare sunt ‘bordei mic’ și ‘construcție mică de scânduri în care se așează, vara, războiul de țesut’(cf. DEX, MDA s.v.).

Cuvântul este controversat din punct de vedere etimologic. Tradițional, el a fost atribuit substratului (Hasdeu, *Col. Traian*, 1873, 232 apud CDER 390).

Chițiboăică este atestat în 3 puncte învecinate din Oltenia (983, 984 și 987). Sensul ‘pivniță’ este consemnat în DAR s.v, însă etimologia sa rămâne deocamdată necunoscută.

Termenul **bucătărie** este notat într-o localitate din Oltenia (971), ca răspuns suplimentar. De regulă, semnifică o ‘încăpere în care se gătește mâncarea’, dar care, din motive practice, poate fi folosită și pentru alte destinații sau scopuri, sau o încăpere/ loc unde se țin *bucatele* ‘alimente’ (cf. MDA s.v.).

Neologismul **cazemată** (< fr. *casemate*) ‘fortificație izolată’ este consemnat în punctul 893, în Dobrogea.

Alți termeni consemnați sunt: **coșar** și **colibă**, de origine slavă.

STRATURILE ETIMOLOGICE

Distribuția geografică a denumirilor consemnate cu sensul ‘spațiul/încăperea unde se păstrează anumite alimente, pivniță’, precum și informațiile complementare, de natură etimologică și etnografică, ne sugerează următoarele observații referitoare la succesiunea cronologică a termenilor. Considerăm că cei mai vechi sunt *groapă* și *bordei* (de origine autohtonă). Deși nu ocupă primul loc în ceea ce privește aria de difuziune a atestărilor, în sprijinul vechimii lor pledează informațiile oferite de *Corpusul de documente etnografice românești*, seria *Habitatul*. Al doilea strat etimologic este constituit de împrumutul de origine slavă *pívniță*, cu cea mai mare arie de răspândire (în România, Republica Moldova, precum și dincolo de hotarele acestora).

La concurență cu acesta este *beci* (de origine necunoscută), notat în foarte multe localități. De precizat că, într-un număr semnificativ de mare de localități au fost notați ambii termeni: *pívniță* și *beci* (vezi Harta nr. 2). Un alt strat etimologic – *podrum* (din sârbă) intrat masiv în Banat și sudul Crișanei, iar în Moldova și Bucovina termenul *zemnic* (din bulgară și ucraineană). Și un ultim strat îl constituie termenii *magazie* (din neogreacă) și *boșcă* (de origine maghiară și slavă).

CONCLUZII

Realitatea etnografică avută în vedere ca documentare onomasiologică – *Pívniță*^{1,2} – este foarte variată. În primul rând, ca amplasare (sub casă/ în curte sau grădină; la nivelul solului/ sub nivelul solului) și ca mod de construcție (una rudimentară sau mai complexă). În al doilea rând, ca formă (rotundă, circulară, pătrată, dreptunghiulară) și ca material(e) din care este construită (lemn, piatră, pământ, beton etc.)

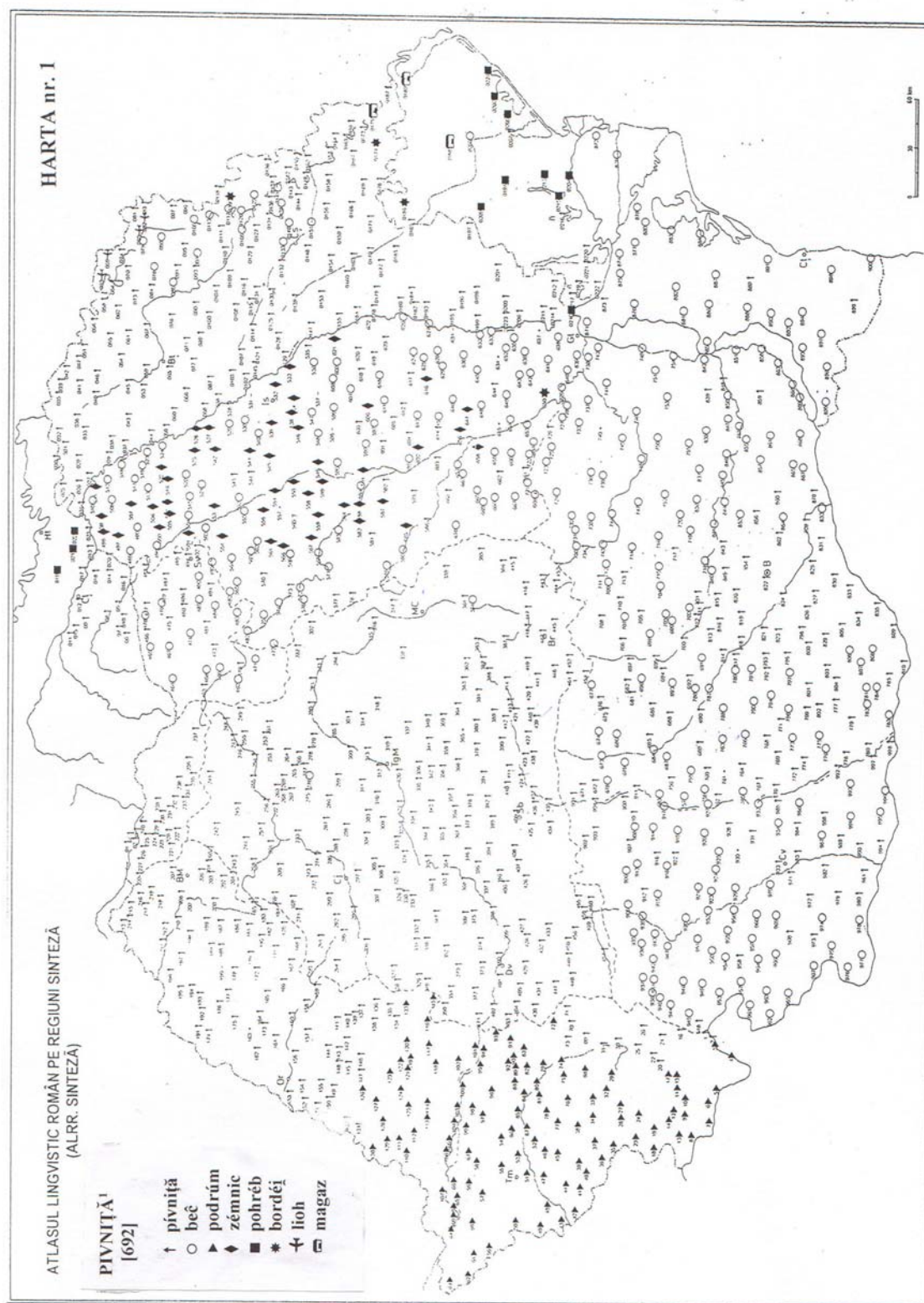
Din punct de vedere terminologic se constată o largă răspândire și stabilitate în graiurile dacoromâne a termenilor *pívniță* și *beci*. Menționăm și multitudinea de variante ale cuvântului descendent din sl. *pivnica*, cele mai frecvente fiind *pívniță*, *pimniță* și *kíhniță*. Așadar, varianta *pívniță* (ca în limba standard) este înregistrată în majoritatea provinciilor, mai puțin în Banat, Moldova și Bucovina. Varianta *pimniță* apare în Banat, Crișana, Transilvania, Muntenia și Dobrogea, iar cea de *kíhniță* – preponderent în Basarabia.

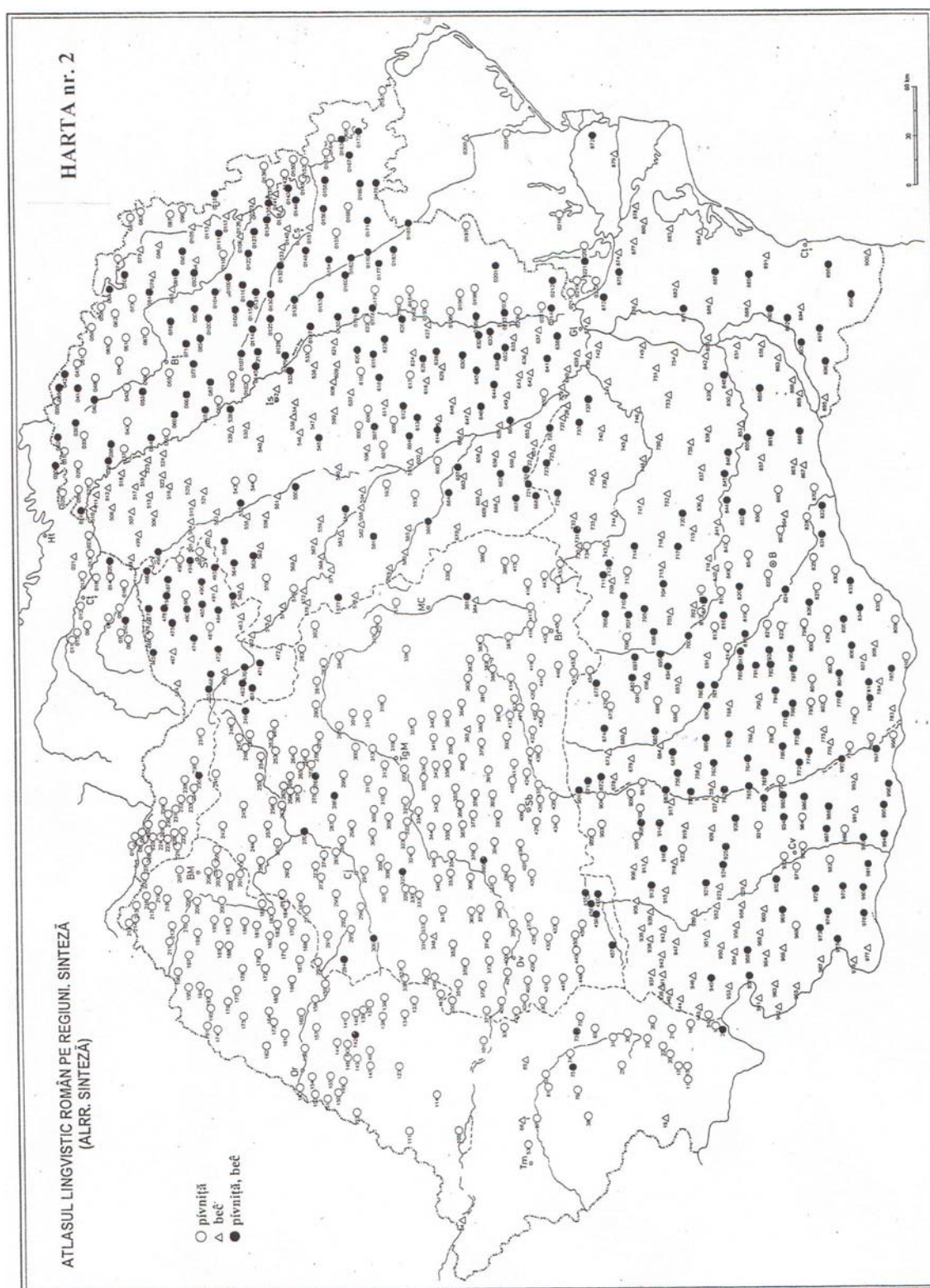
Se constată, de asemenea, și o anumită stabilitate a termenilor *zémnic*, *podrúm*, *bordéi*, *groápă*, *bóșcă* (*bășcă*). O serie de răspunsuri reprezintă denumiri pentru alte anexe (inițial cu altă destinație) ale gospodăriei țărănești, cum sunt cele pentru animale: *coșar*, *dam*, *șopron*, *polată* sau pentru prepararea hranei: *bucătărie*; pentru lucrul la războiul de țesut: *argea* etc. Or, toate acestea arată că țăranul român a dat dovadă de mult simț practic în organizarea propriei gospodării și în utilizarea eficientă a spațiului de care dispunea și pe care trebuia să-l adapteze nevoilor sale imediate.

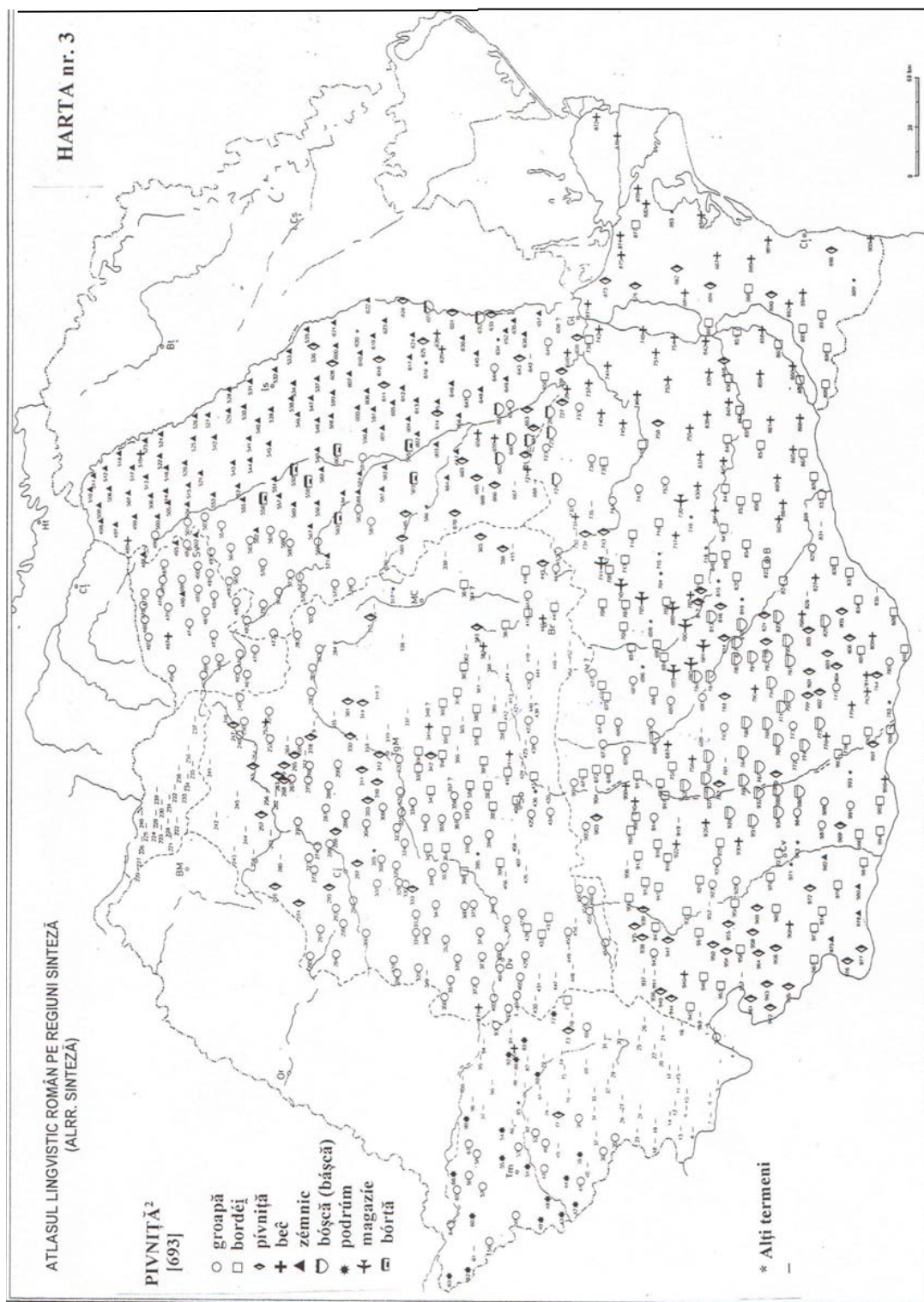
BIBLIOGRAFIE

- AER II = *Atlasul etnografic român*, vol. II, *Ocupațiile*, coordonator Ion Ghinoiu, București, 2005.
 ALM = *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I, Chișinău, 1983.
 ALRR. Sinteză = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, sub conducerea lui Nicolae Saramandu, București, vol. I (2005), vol. II (2012), vol. III (2019).
 CADE = I. A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, 1931.
 CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, 2002.
 DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I: A – B, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913.
 DAR = Gh. Bulgăr, Gh. Constantinescu-Dobrior, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, București, 2000.
 DELR I = *Dicționarul Etimologic al Limbii Române*, volumul I, A-B, Editura Academiei Române, București 2011, redactori responsabili: Marius Sala, Andrei Avram.
 DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1996.
 DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, serie nouă, București, 1965–2010.
Habitatul = *Habitatul: răspunsuri la chestionarele Atlasului etnografic român, corpus de documente etnografice/* Academia Română. Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, București, Editura Etnologică: vol. I *Oltenia*, 2010; vol. II *Banat, Crișana, Maramureș*, 2010; Vol. III, *Transilvania*, 2011; vol. IV, *Moldova*, 2017, vol. V, *Dobrogea, Muntenia*, 2019.
 MDA = *Micul dicționar academic* (vol. I–IV), București, Editura Univers Enciclopedic, vol. I (A–C), 2001, vol. al II-lea (D–H), 2002, vol. al III-lea (I–Pr), 2003, vol. al IV-lea (Pr–Z), 2003.
 Q NALR = *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*, în FD, V, 1963, p. 157–271.
 Șăineanu = L. Șăineanu, *Dicționarul universal al limbii române*, Chișinău, 1998 (reeditare).
 Vlăduțiu = I. Vlăduțiu, *Etnografia românească. Istoric. Cultură materială. Obiceiuri*, București, 1973.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
 „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
 Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

MARCATORI DISCURSIVI ÎN TEXTELE DIALECTALE DIN STRUCTURA AROMÂNEI ACTUALE. GRAIURILE DIN DOBROGEA*

MARINELA BOTA

Lucrarea reprezintă o analiză din punct de vedere pragmatic a marcatorelor discursivi frecvent întâlniți în materialul dialectal cules de Nicolae Saramandu și publicat în volumul *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea. Texte dialectale*. Corpusul cuprinde o serie de texte cu diferite arii tematice, realizate în urma anchetelor cu chestionar întreprinse la aromânii din Dobrogea, între anii 1967–1968, cu scopul de a constata stadiul actual de evoluție a dialectului aromân în mediul alogen dacoromân. Rezultatele parțiale publicate de Saramandu (1972) prezentau o serie de modificări fonetice și fonologice care se explicau prin evoluția recentă a dialectului. Schimbările sunt determinate atât de evoluția internă a dialectului, din necesitatea de a evolua în paralel cu societatea în care se dezvoltă, cât și prin influența exercitată de dacoromână. Deși aromânii au încercat să refacă în Dobrogea comunitățile care existau în țările balcanice, adică stabilirea în grupuri care trimit la așezările lor de proveniență (așadar fiecare grai a încercat să mențină o anumită continuitate în evoluția internă), s-au produs o serie de schimbări care pot fi grupate în trei categorii principale: (a) schimbările fonetice și fonologice se datorează unor tendințe interne manifestate în cadrul dialectului, din necesitatea de a se adapta la noul mediu alogen; (b) influențele interdialectale și schimbările datorate contactelor între diverse grupuri de aromâni de pe teritoriul României și din afară; (c) schimbările prin influența exercitată direct de dacoromână, care reprezintă cel mai important factor de evoluție, prezent mai ales în modificările din vocabular dar și în structurile gramaticale.

Aromâna reprezintă un ansamblu de graiuri nestandardizate, iar aromânii din Dobrogea sunt reprezentanții a patru graiuri: grămostenii, fărșeroții, pindenii și moscopolenii, denumiri preluate după numele regiunii de proveniență din Peninsula Balcanică. Această individualizare a graiurilor dialectului aromân are la bază clasificarea făcută de Nicolae Saramandu (1972: 18, 2005: XIX), cu mențiunea că în viitor nu se va mai ține cont de aceste diferențieri, datorită procesului de omogenizare a populației aromâne cu cea băștinașă. De asemenea, se observă modernizarea vocabularului aromân prin împrumuturi masive la nivel lexical, preluate prin intermediul dacoromânei. Se împrumută termeni și se calchiază structuri din dacoromână care concurează sau apar în paralel cu corespondentele lor aromâne. Perioada de tranziție prin care trece dialectul aromân pe teritoriul României constă în faptul că împrumuturile sunt fie preluate ca atare din dacoromână, fie sunt adaptate fonetic și morfologic la sistemul aromân. Tendința actuală a dialectului este de a se omogeniza și de a urma o traiectorie de convergență cu dialectul dacoromân, chiar dacă aromâna actuală prezintă aspecte asemănătoare cu o fază mai veche a românei comune, din evoluția de la latină la aromână (Nevaci 2018).

Studiul de față se oprește la marcatorele discursivi identificați în corpusul de texte dialectale aromâne, care sunt de proveniență dacoromână, greacă sau reprezintă creații interne. Marcatoarele discursive selectate pentru analiză sunt: *tora*, *deapoea*, *așa*, *cara*, *taha*, *știi* și *ama*.

Marcatoarele discursive sunt o clasă funcțională de (a) unități lexicale sau expresii fixate care trec prin procesul de pragmaticizare (Heine 2013). În dialectul aromân, marcatorele provin

* This work presented in this paper was supported by the research grant from the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation CNCS = UEFISCDI, project no PN-III-P4-ID-PCE-2020-0451

din (a) diferite clase morfologice ale limbii române (fie că este vorba despre unități lexicale moștenite din latină sau preluate din dacoromână) sau reprezintă (b) elemente preluate din alte limbi balcanice prin contact lingvistic. Au funcții procedurale, iar funcțiile discursive pe care le îndeplinesc capătă valori diferite în funcție de context.

Pentru analiza funcțiilor discursive ale marcatorelor a fost preluată clasificarea propusă de Crible și Degand (2019). Autoarele alcătuiesc un model bidimensional, cu patru domenii și cincisprezece funcții¹, și introduc ideea de domenii și funcții ca două straturi independente de informații pragmatice, unde orice funcție se poate combina cu orice domeniu. Așadar, marcatorii discursivi pot îndeplini una sau mai multe funcții, care la rândul lor pot opera în cel puțin unul dintre cele patru domenii. De exemplu, funcția de adăugare poate opera în toate cele patru domenii: (a) pentru conectarea a două idei, două segmente pot fi conectate prin „adăugare” (domeniul ideatic); (b) pentru a servi scopurilor argumentative (domeniul retoric); (c) pentru a asigura continuitatea discursului (domeniul secvențial) sau (d) pentru a crea complicitate cu interlocutorul (domeniul interpersonal). Cu alte cuvinte, modelul acoperă semnificația și valorile marcatorelor, precum și intenția de comunicare a locutorului.

TORA

Deicticul temporal *tora* este preluat din greacă (gr. *τόρα*) și are semnificația „acum”. *Tora* este întâlnit în corpus ca marcator discursiv cu diferite funcții atunci când ocupă poziția inițială în segmentul discursiv. Valorile discursive ale lui *tora* sunt asemănătoare cu cele pe care deicticul *acum* din dacoromână le dobândește, valori pragmatice în contexte asemănătoare (Bota 2021).

Cu valoare de adverb temporal, *tora* este întâlnit în poziție inițială (a), (b) medială (c) și finală (d), (e). În primele două exemple, deicticul se folosește în opoziție cu un adverb care indică un moment al trecutului (*atumțea* dr. „atunci”; *ninti* dr. „înainte”):

- (a) atúmțǎ_ așǐ ǎarǎ// **tóra** iu?// **tóra** nǔ-ǎdǎr-ǎestu lúcru...// (44: 22)
- (b) ma nínti z_dideǎ dúbli// **tóra** z_da... únâ síhǎti z_da/ (21: 25)
- (c) alǎǎǎǎ// alǎǎǎǎlǐ šíti cum.../ ǎesti cúmu _s **tóra**... zǎtúnítǎ// ml'érle-a nǎosti púrtǎ alǎǎǎǎ// lí cuseǎm cu bumbǎc/ (14: 9)
- (d) cáșlu tunurét^U s-adrǎ ș-nǎínti cum s-adǎrǎ **tóra**// bǎgǎ cl'ǎglu/ [k] múlđi óǎǎ/ bǎgǎ cl'ǎglu... (15:20 deictic)
- (e) wa ǎǎ dǎm^U... un rahád_wa ǎǎ dǎm ǎínu...// [k] únǎ lǎcúmǐ de! ǎúnǎ lǎcúmǐ... // [...]
lí curcǎm z_bǎrǎlǐ **tóra**/ e// (296: 23)

Evoluția de la adverb la marcator discursiv se observă în exemplele (f), (g), (h), unde *tora* are două ocurențe în același segment discursiv. În toate cele trei exemple, prima ocurență, care ocupă poziție inițială în segmentul discursiv, reprezintă stadiul intermediar al marcatorului discursiv *tora*, care pierde din valoarea originală de deictic al prezentului, față de cea de-a doua ocurență cu valoare adverbială. Vorbitorul dublează marcatorul (f), (g) sau simte nevoia să îl explice (h), deoarece *tora* își pierde din valoarea deictică.

¹ Domenii: ideatic, retoric, secvențial și interpersonal. Funcții: adăugare, alternativă, cauză, concesie, condiție, consecință, contrast, aproximare, monitorizare, specificare, temporală, acord, dezacord, topicalizare și citațională.

- (f) [te-ambrâcări te-ádrat?]
te-ambrâcare-adrám cândúși.../ sáriț...// noi ma nínti purtámu _ și cumáșuri/
cadifeáđ... băgám.../ pi noi// **tóra_{MD}** nu-ári **tórã_{ADV}** ahtár! lúcri// nu-ári// ma nínti li
bâgá lúmea// (47: 24)
- (g) ma nínti mai țâseá șiiácur!... // ma! țâseá și iámbuli// flucáte-adrám^u/ cu floáte-ași//
tóra_{MD}.../ nu prea _ adárâ **tóra_{ADV}**// **tórã_{ADV}** _ adárâ virđeáli// (23: 23)
- (h) [cúmu _ s-fáți **tóra_{ADV}** únâ númtâ?]
tóra_{MD} la órã actuală// ádică **tóra_{ADV}** // iini gônle/ că nu-ı ca ma nínti/ (21: 1)

O situație întâlnită și la *acum* din dacoromână este reflectată în exemplul (i), unde *tora* este integrat în propoziție din punct de vedere sintactic și își păstrează valoarea originală de deictic al prezentului, însă cu axa deplasată în timp, datorită asocierii cu verbul la perfect simplu. Această valoare apare în contexte narrative, indicând o acțiune aflată în desfășurare în momentul enunțării.

- (i) ęará únâ ęără únâ úrsâ și-aveęá trei ursopán// [...] aeștã ursopán **tóra** nu-ascultárã//
(72: 33)

Ocurențele din exemplele (j), (k) au funcție de marcator discursiv temporal, care se manifestă în domeniul secvențial și prezintă valori asemănătoare cu cele ale adverbului *deapoea* (dr. „apoi”) pe care îl precedă (j) sau cu care alternează (k), deoarece indică succesiunea evenimentelor în ordine cronologică, poziționând informația transmisă pe o axă temporală.

- (j) préftl^u đási câ
„ș-ațęá u știu”//
e! **tóra** dapóá lâ đási ș-a sóslor^u câ „ıo a neg s-ıaı... núnlu”// (62: 36)
- (k) [...] deáp^uóęá ę’ in ș-nă ıu ía.../ ıu ía depóęa tátă-su/... cu fráti-su/... ma s-áıbă fráti
ma mári...// **tóra**... nicukíro-a me^u s-áıbă și _ fráti// (296: 28)

Tora devine marcator de specificare atunci când ocupă poziția inițială în secvența discursivă pe care o introduce, cu ajutorul căruia locutorul focalizează un moment care urmează să fie dezvoltat. În segmentul prefațat de *tora* sunt introduse informații despre momente ale întâmplărilor relatate, în ordinea în care s-au succedat. Se observă în exemplele (l) și (m) că marcatorul este inclus într-un segment raportat, fiind urmat de verbul citațional *a zice*.

- (l) **tóra** s-toárnâ năpōi// dúșırâ... s-frígâ birbéclu/ [ε] lálâ-su cu nipótlu//
„**tóra**” đási/ „a s-frıđém un birbec^u lále s-mâcám”// apręásırâ un foc^u/ búnu _ ș _
mușát^u/ băgără pı súlâ/ birbéclu ntreg^u/ și l-frıpsırâ...//
„**tóra**” đási „nipóáte/ va nez _ tını tı-ápâ?/ ma va neg míni?”// (218: 33)

- (m) „**tóra**... dá-nâ măcári s-măcám” đási/ „s-nă uđihním^U [ε] născánt ċkiró^U āoá// s-n-
 ād [ε] n-adăpustím^U” Ńtíi/ să stām^U... născán ċkiró”// [...]
 „**tóra**” đási „Ńi [ε] o-adukít huzméte-aşé” đási/ [...]
 „**tora**” đăşe-„aóá iu va fuđíz” đási/ „va pătăţ mŃlti vŃoi” đási/ (291: 9)

Ocurențele cu valoare de consecință semnaleză că situația din segmentul nou introdus este rezultatul situației prezentate în segmentul anterior (n), (o). În exemplele (p) și (q), *tora* cu valoare conclusivă sau consecutivă este integrat în segmentul discursiv în poziție medială și acționează la nivelul ideatic și secvențial.

- (n) „**tóra** cu Ńe-a z_dipuném tíni híne?”// (63: 23)
 (o) **tóra** n-adúş^U amínti gíni/ câ ęará prŃmveára/ (160: 19)
 (p) „Ń!” đási/ „cum míni **tóra**” đási/ „soácră cu nveástă Ń_cásă s-hiŃ greá^U?”// (295: 16)
 (q) Ńiđú^U acóŃi Ńe z_vet_ **tóra** Ńi s-făŃi/ (284: 31)

În următorul exemplu, prima ocurență a lui *tora* dobândește valoare dubitativă, preluată de la marcatorul *cara* cu care se grupează. Această valoare epistemică de neîncredere este asemănătoare cu evidențialele *pasămite*, *chipurile* (Zafiu 2002, 2020), reflectată și de citaționalul *cică* în dacoromână:

- (r) e! noápteá// noápteá zburám/ ma nínteá sucrímíe^U nu zburám^U **tóra cára_{MD}** va z-ínâ
 sucrímęa di nafaóará... / [...]/ aşi ęará_ădęteá// **tóra_{ADV}** nu-ăre-ahará^U lúcri// (18: 32)

În ceea ce privește actele de vorbire introduse, *tora* este întâlnit cu valoare de „marcă de ruptură” (Zafiu 2009) atunci când introduce un act de vorbire nou în discurs, și anume o directivă:

- (s) „a^U **tóra** loá s-lu fčórló-adunás-lu/ nřăşęás-lu/ câ... s-termină cu... lúcurló-aístó-a
 fčórlui// (173: 21)

DEAPOEA

Adverbul *apoi* indică o succesiune în plan temporal și conectează la nivel metadiscursiv două secvențe discursive. În aromână, forma *deapoea* este rezultatul contopirii prepoziției *de* cu adverbul *apoi*. Funcțiile pragmatice identificate în corpus sunt de marcator discursiv temporal și de marcator discursiv de adăugare.

Deapoea cu funcție deictică temporală leagă două secvențe discursive. Este întâlnit în structura *j_deapoa dupu*, creată prin cumul sinonimic, în combinație cu deicticul temporal *după* echivalent cu *după aceea*, și opțional, precedat de conjuncția coordonatoare *și*:

- (a) „Ńa nu ŃŃi câ Ń isusím^U”// **j_deapóá dúpu...** dúpu un an mi mărtárâ// isusítă Ńiđú^U
 un an^U// Ń-n-ascundeám^U cára videám^U a nóşă oámiń// di sucrími n-ascundeám cu
 distiméŃe-aşi// (17: 10)

- (b) nu-ávęa... vói ca să.../ s-ies sâ zburám cu el cúmu zburáscu tóra// nu-ázburám noi átúmęa// scúmți// **j_đęapóá dúpu** un an mi mântárâ// (17: 17)

Deapoea apare ca marcator textual de adăugare, deoarece „indică un adaos de informație cu aceeași orientare argumentativă ca și *în plus* sau *de altfel*” (Zafiu 2009). Ocupă prima poziție în segmentul discursiv pe care îl introduce (c), (d) sau o poziție medială, ca în cazul celei de-a doua ocurențe din exemplul (e) care indică un grad mare de pragmaticalizare al marcatorului:

- (c) j_ğónli-ı da cu... [k] la cuvá cu cîcórľu/ vęársâ// și... fârtátiı ı-a [k] âı vęársâ apâ ę_ cap di-l údá// **đęapóęa** z_duc^U acásâ/ și bágâ di-ı tóárnâ a sócurluı/ a soácręei ș-la tútâ sója// **dapóęa**... ăș... táıı hlámbura// u táıı n-tréıı [...]/ **dapóęa** táıı ș-meárlı ș-li da la... fçori níz_đı li mácâ// lunı dicșęárâ **đęapóęa** bágâ ęveásta di cântâ// bágâ mása și z_dipisęáști núnta// (24: 11)
- (d) ęarám la núnťá_ al láli Iónca// joı dicșęárâ bágárâ_ alóátľu// s-adunárâ surátılı/ s_ľoıa tútâ din hoárâ// aprınsir-alóátľu// **dapóęa**... ę_ arcárâ... [ę] sója paráđı// cântám/ ęucám la alóát// **dapóęa**... vınırı tařıná/ cântárâ... sója/ mıerli cântárâ// (23: 28)
- (e) [cum ı-óárâ?]
„s-ti nkirdășești/ ę [k] aęápi z_ vâ da Dumıđá...”// **đę-apóęa** bitisęsc^U// sâmbăťă șęárâ/ sâ soálâ tařıná/ fug^U ľúmeęa di z_bágâ ę-acásâ// tařıná ęveásta **dapoea** sâ soálâ/ s-alácsęáști//... (297: 31)

AȘA

Adverbul modal *așa*, cu variantele *așe* (la fărșeroți), *ași*, *așețe* și *așeți* devine marcator discursiv cu funcția de topicalizare. Această valoare este evidențiată prozodic de pauzele intonaționale între care marcatorul *așa* este încadrat. La nivelul secvențial al discursului, marcatorul semnalează sfârșitul subiectului aflat în discuție și ocupă ultima poziție în segmentul discursiv (a). Tranziția spre următorul segment care adaugă informații noi relatării este ilustrată în exemplele (b), (c) și (d):

- (a) la óptusprıngıť vđırâ_ aťeı di Bakița/ la trèııđáť aťeı di Batác^U// la trèıđáť noi vınım^U tu-Armânıı// **áși**//
[cum ęarâ lócurlę-aťęalı?]
cum ęarâ lócurlı? (15: 5)
- (b) ęrambóľu dânáșęáști di ęoı// câ lo... ășveásta di n-hoárâ// știı?// ș-aclóti... âı da... / căt pot^U// řıspráıngız_đı leı/ řındáz di leı...// **áși**// el cu fârtásıı// doı fârtáť ári// z_duc^U acásâ// (22: 15)
- (c) „cúm moáșa baș-auúșu?”// j_đác míni „nu mașı noápteęa să báși/ j_đúu?”// **áșețe**...// đęapóęa... ę'in [ę] nâ băğám meșále/.... (293: 27)

- (d) să-î nyrăpsșească tíha/ [r] a! gínî dăș _că dăș „scrii”// sâ [ε] â lî nyrăpsșească mírili căsmetea... a lui// **ășî**// băgám pńni/ băgám [e] măcára [...]/ ș-únă cártî cų cundíl'u tea să nveátâ [ε] čilimeánu ȳramă// **ășeți**// j-bitiseám di [ε] atrięáda// (294: 13)

Marcatorul *așa* indică revenirea la o informație anterior menționată, locutorul reluându-și ideea după ce a fost întrerupt de intervenția interlocutorului (e), (f) sau prin digresiune, după ce locutorul și-a încheiat intervenția parantetică (g):

- (e) [bitisím]
bitisím// **ășe**// di cu seára deăpóăęę vínirî seára/... [k] vínirî dúpu prăndŭ (296: 8)
- (f) [cusítâ ma cusítâ?]
cusítâ// **ășî**// și... pitricúra ațéj... dŭóji iņși// aņcár-car-amácsili... cu iárbâ/ (33: 5)
- (g) moáșa u bágă ș-íęa di cántă cŭ-aŭúșu măráta...// gínî mǎ _aŭúșŭ [k] moáșa-î fǎřă dințâ// ęa s-ahurhásca... s-kadícă// **ășeți**// ș-aŭúșu... tuț cáma s-țăni ęlŭ// cántă ęlŭ [...] (293: 34)

În exemplul (h) *așa* apare în paralel cu două dintre valorile prezentate mai sus, de la nivelul secvențial: prima ocurență indică reluarea ideii după o digresiune, iar cea de-a doua și a treia ocurență indică tranziția către următoarele secvențe. Se observă că *așa* tranzitiv este succedat de conectorul *și* sau de marcatorul secvențial *deapoea* (cu funcția de ordonare a secvențelor pe o axă temporală, în ordinea succesiunii evenimentelor), cu scopul de a întări ideea de tranziție.

- (h) și... țermeńám/ŋ _cu númta lunî...// bețesím/ŋ _cu númta... lunî/ că dăș „țermeńám” **ășeți**// și... deapóęa nveásta/ să scŭálă tahiná/ ... arúcâ [...] căti únă sŭtă di lei [ε] tu ligéni/ **ășî**// ș-íęa lě da _ă tutupóp căti únŭ paștamálŭ// **ășe**// deapóęa.../ marțâ... u băgăń _veásta di nă fáti pítă dŭlți/ [...] (293: 37)

CARA

Adverbul și conjuncția *cara*, moștenit din latină, este explicat în DDA cu sensul de „când” sau „dacă”. Dictionarul precizează două funcții discursive explicate prin „atunci” conclusiv (*oară-bună, cara du-te!* dr. „drum bun, atunci, du-te!”) și printr-o valoare interjecțională specifică dialectului aromân și echivalată cu „măre” (*cara trădzea un vimtu!* dr. „măre, bătea un vânt!”).

În corpus a fost identificată valoarea adverbială a lui *cara* (dr. „când”), reflectată în exemplul (a), în opoziție cu (b) unde se observă funcția de topicalizare prin care *cara* prefațează segmentul care reia o informația anterior menționată, cu scopul de a o elabora.

- (a) **cára** u... băgá lihoána pi... patŭ// și... âi didęámu _ș-nícŭ-aclóți// [...] și adrám culácŭ// [k] nínte-adrám túrtâ// **câr**-adrám túrta/ ^adrámu _ș-mácări // [...] j _băgám túrta/ **cára** u scuteęámu _și u frânđeám pi čicŭorŭ// ō-adrámŭ ași... (53: 27)

- (b) aéștã ęarã Cócãnl'i// u loárã únã tétã/ túrțâl' // **cára** u loárã tétã-sa/ ș-u nturkipsírã.../ s-feeding túrcã/ ș-nu o-aflárã// cari_ștíi ți an'// e!// dúpu ținđáz de-ań s-aflárã// (30: 19)

Ocurențele în care *cara* este precedat de conjuncția adversativă *ma* (dr. „dar”) dobândesc valoare temporală anaforică (dr. „atunci când”), prin care marcatorul semnalează că situațiile din cele două segmente conectate sunt ordonate cronologic:

- (c) cãnl'-ańșãrírã pisti noi/ di pi tu... ęrbur'// noi viđúm fõclũ ardeã/ **ma cára** nu putúm lu-acãțãm!// el'... **cára** vđi pãdúreșã ęclo (59: 25)
- (d) ęarãm picurár iõ// și... li scoș' oji la cãmpu// l-adrãj un' cutár' ta s-li páscu cáma gín'i// **cára** vđírã nõapteșã/ **meș cára** li loárã lukl'i _ azvárna/ đj-únã sút-armásirã obđãț'// de-acló ți fățim'// (60: 33)

Dicara (dr. „deci”) cu valoare conclusivă introduce un segment exclamativ prin care semnalează că situația din segmentul pe care îl conectează este rezultatul situației prezentate în segmentul precedent.

- (e) noi șiđúm cu tufékli tu mánã// ęșã la floc' cümü_s-ęșãm'// **dicára** nu aveș țivá!// męcã cu gízã// fuđim' acásã (59: 20)

TAHA

Adverbul de mod *taha* împrumutat din greacă (gr. *τάχα*) are semnificația „cică” sau „parcă”. Asemănător cu valorile citaționalului *cică* din dacoromână, *taha* este un adverb utilizat ca marcator evidențial din categoria citaționalelor, care indică faptul că informațiile relatate provin dintr-o sursă externă. Ocurențele apar în poziție intermediară, integrate în segmentul discursiv din care fac parte și acționează la nivelul domeniului interpersonal:

- (a) ligárã picuráryi tuț'// âl vâtãmárã ș-ațél' cúscurlu cári l-aduțeã _ãcló// câ **tãha** el ęarã legãtúrã// nú ęarã ligãtúrã// âl vâtãmárã ș-ațél'// vâtãmárã ș-ținți picurár'// (28: 13)
- (b) ș-el cára bágã... [k] moáșili bágárã únã cãrțunã _asunã... di pom'// și sunã cãrțunã _asunã.../ ș-el' **tãhã** _adunã ęáli leãmni nica// ęále-aveș ãdnátã leãmni ș-fuđírã// (39: 8)

ȘTII

Știi este singurul marcator întâlnit în corpus care este preluat din dacoromână cu aceeași funcție de monitorizare care acționează la nivel interpersonal. Marcatorul semnalează intenția locutorului de a ține sub control desfășurarea discursului prin stabilirea și menținerea contactului cu

interlocutorul. Locutorul introduce incidenta *știi?* cu rolul de captare și de verificare a atenției interlocutorului:

- (a) γrambólu dânnășești di ȝoi// câ lo... ăņveasta di n-hoáră// **știi?**// ș-aclóti... âi da... /
cât pot^u// țisprâingiz di lei/ ținďáz di lei...// áși// el cu fătásii// doĭ fătát ári// z
duc^u acásă// (22: 15)
- (b) jĭ gri dit căpreăďă iel de-acuó greaști/ ș-míni durnám^u aóá// áma iel ęará un^u sértũ
om^u/ **știi?**// ma grea unĕ oárĕ dáu uorĭ/ j'-deapoái „furțata!” (283: 13)
- (c) „s-nă uđihním^u [ε] nășcânt kiró^u āoá// s-n-ăd [ε] n-adăpustím^u” **știi?** să stăm^u...
nășcân kiró”// [...] (291: 9)

AMA

Preluată din turcă (tc. *amma*), prin fileră greacă (gr. *ἀμα*), conjuncția adversativă *áma* cu sensul de „dar”, „însă”, este întâlnită cu valoare de marcator discursiv de contrast. Marcatorul semnalează că există o opoziție între cele două segmente conectate, fără nicio inferență cauzală:

- (a) „ah! nĭpóate/ me-arășej” dási// „doĭ fraț ma mărĭ l'-arăș^u/ **áma** tĭni me-arășej” dási
(64: 29)
- (b) jĭ gri dit căpredă iel de-acuo greaști/ ș-mini durnamu aoa// **ama** iele ara unu sertu
omu/ știi?// ma grea ună oară dau uori/ j'-deapoai „furțata!” (283: 13)

CONCLUZII

În urma analizei celor șapte marcatori discursivi identificați în corpusul de texte dialectale reprezentativ pentru aromâna vorbită în Dobrogea, se poate observa că fiecare marcator operează în domeniul secvențial al discursului, prin impactul pe care îl are asupra structurării informației transmise. Marcatorii specializați în domeniul secvențial sunt *tora* cu funcție temporală și de specificare, *deapoea* cu funcție temporală și de adăugare, și *cara* cu funcție temporală și de topicalizare. Spre deosebire de dacoromână, unde *așa* poate fi utilizat cu valoare conclusivă sau cu valoare de marcator al acordului (Bota 2021), *așa* este înregistrat în corpus doar cu funcția de topicalizare care se manifestă la nivelul secvențial al discursului. Marcatorii care acționează în domeniul ideatic sunt *tora* cu funcția de consecință și *ama* cu funcția de contrast. În domeniul interpersonal se manifestă *taha* cu valoare citațională și *știi* cu funcție de monitorizare. Majoritatea ocurențelor lui *tora*, *deapoea*, *cara* și *ama* se află în periferia stângă a segmentelor discursive. Marcatorii *așa* și *știi* sunt izolați de pauze intonaționale și delimitează secvențele discursive, față de *taha* care este integrat în poziție medială.

SURSE

- DDA – Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția anastatică, București, Editura Academiei Române, 2013.
- Saramandu 2005 – Nicolae Saramandu, *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea*, București, Editura Academiei Române.

BIBLIOGRAFIE

- Bota 2021 – Marinela Bota, „Valori pragmatice ale marcatorelor discursive din *Texte dialectale Muntenia III*”, *Fonetica și dialectologie*, XXXIX, 25–35.
- Crible și Degand 2019 – Ludivine Crible, Liesbeth Degand, „Domains and Functions: A Two-Dimensional Account of Discourse Markers”, *Discours*, 24/2019, ultima accesare 25.06.2021. URL: <http://journals.openedition.org/discours/9997>
- Heine 2013 – Bernd Heine, „On discourse markers: Grammaticalization, pragmaticalization, or something else?”, *Linguistics* 51(6), Berlin, De Gruyter Mouton, p. 1205–1247.
- Nevaci 2018 – Manuela Nevaci, *Convergențe lingvistice balcano-romance în dialectele românești sud-dunărene*, București, Editura Universității din București.
- Saramandu 1972 – Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetica. Observații asupra sistemului fonologic*, București, Editura Academiei.
- Zafiu 2002 – Rodica Zafiu, „«Evidențialitatea» în limba română actuală”, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Gabriela Pană Dindelegan (coord.), București, Editura Universității din București, p. 127–144 .
- Zafiu 2009 – Rodica Zafiu, „Evoluția adverbilor de timp *atunci*, *acum*, *apoi* către statutul de mărci discursive”, în *Limba română. Teme actuale. Actele celui de-al 8-lea Colocviu al Catedrei de limba română*, R. Zafiu, G. Stoica, M. Constantinescu (ed.), București, Editura Universității din București, p. 779–793.
- Zafiu 2020 – Rodica Zafiu, „Cică”, în *Dicționar de interpretări gramaticale*, Gabriela Pană Dindelegan (coord.), București, Editura Univers Enciclopedic, p. 189–192.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

MANY HAPPY RETURNS!

LIA BRAD CHISACOF

The aim of this article is to attempt an addition to the etymology of a verb continuously used in Romanian ever since at least the 16th cent. *a mulțumi*. Its counterparts in point of etymology in languages pertaining to the Balkan Sprachbund and some Slavic languages are also brought into discussion.

The etymology *mulți ani* or *La mulți ani!* (in a free translation : *Many happy returns!*) for the Romanian verb *a mulțumi* has long been established and is to be found as such in the dictionary of the Romanian Academy (DLR) with a reference (cf.) to the Greek Εἰς πολλὰ ἔτη.

Alexandru Graur dedicated technically two articles¹ to it explaining its etymology and sending it to its Slavic counterparts.

In our opinion its origin should be sought in a hymn containing a wish for a long life known under the name of Πολυχρόνιον:

*Πολυχρόνιον ποιῆσαι, Κύριος ὁ Θεός
τὸν εὐσεβέστατον Βασιλέα ἡμῶν
Κύριε, φύλαττε αὐτὸν
εἰς πολλὰ ἔτη*

The origin of this hymn goes back to the Roman antiquity when *Ad multos annos* was acclaimed by the populace to the emperors of Rome.

It was handed down to Byzantium and was translated as Εἰς πολλὰ ἔτη being a solemn encomium chanted in the liturgy.

To this day in the Eastern Christian Church the *Polychronion* is chanted for the secular authorities (Orthodox monarchs being mentioned by name, lay leaders by title), the church men (the patriarch or diocesan bishop, the anniversary of a clergyman's ordination), random individuals (on specific occasions such as the day of their baptism, their name day) or for the whole community.

The more formal hymn, which is habitually sung at the end of the Divine Liturgy in which the deacon (or priest) recites the names of the individuals to be commemorated, and the choir responds by chanting “Εἰς πολλὰ ἔτη”, (Is polaeti “Many years!”) three times.

In the less formal *Polychronion* at the end of Matins and Vespers the choir sings the commemorations alone, ending simply with “...may the Lord God preserve unto many years!”, with no reiteration.

In Greek itself the formula has yielded a noun which fuses all the elements (preposition+adj.+noun) of the wish *σπολλάτη* turned into *σπολλάτε* meaning:

¹ *Puțină gramatică*, volumul 2, Editura Academiei RSR, 1988, p. 252. and „La mulți ani!” in *România literară*, 1st of January, 1972.

1. Many happy returns!
2. (*ironic*) adv. Well done ! Congratulations!
3. Thank you².
4. Expr. :*κάνε πολλάτη* “finish up!”

Originating in the same biblical text along εις πολλάτη in Greek there is a variant which pertains to the spoken language i.e. *χρόνια πολλά*.

A paralel verb formed according to an old and well-represented scheme is *πολυχρονίζω* “prolongue; live long” i.e. with no connection to thanking.

The Greek wish formula was borrowed as such (in a corrupt form consolidated into one noun) into Church Slavonic and was handed down to Russian as *исполать* and to South Slavic languages such as Macedonian *сполажти* and Bulgarian *сполайти*.

In Russian the word is an archaism meaning “1.thank you; praise be to...well done!”³ with examples from Tolstoy’s *Prince Serebrenni* (1862) and from the contemporary prose-writer Pavel Krusarov (*The Creation of Dust* 1999).

In Bulgarian⁴ the corresponding word is an archaism as well, an adverb, meaning: “thank you, thanks be to”.

In one of Ivan Vazov’s poems⁵ there is a free variation between „благодаряти”, and „сполай” or „сполайти”. The word is also to be found in Bulgarian folklore⁶.

In Macedonian⁷ „сполажти means „thanks”.

In the Aromanian/Vlach dialect there is an adverb *spuláite* meaning either „thanks” or „happily”⁸.

The Romanian verb *a mulțumi* as we have already mentioned was in uninterrupted use in Romanian since an indefinite point and eversince the 16th cent. is found in written texts starting with those of deacon Coresi.

*Mulțumi*⁹ At:Coresi, EV. 60 /V: (înv)*mălțemi, mănțami, (îvp) -țami, (îrg) ~țemi (reg) munțami/Pzi: ~mesc „wish a long life”*] 1 intr. (Trs; ccd; îf *mulțami*) Wish to someone 2 intr. (Trs; ccd; îf *mulțami*) To raise the glass. 3 intr.(Sp) To greet someone, saying Good Day. 4 intr. (With a vocatives au ccd; la Pzi: 1, 4; folosit ca formulă stereotipă, cu valoare de interjection, the action sense being obliterated) To answer with gratitude or warmth to a greeting or wish. 5 intr. (used as a stereotype formula, functioning as an interjection, the action sense being obliterated) Express gratitude for hospitality, for a present, an aid, a piece of advice, etc. 6 intr.(Arch.) Express one’s approval towards somebody’s actions: *to admit, to approve*. 7 tr. (Pgn) To satisfy 8. Tr. Fill with joy. 9 tr. Give satisfaction 10 tr. Satisfy somebody.11 tr. (C. i. about a need, a requirement etc.) Fill in excess. 12 reflexive (With prep. „cu” „de”, „pe”, „în” or conjunction „să”) To be, to consider oneself satisfied or happy 13 reflexive To take in stock ... 14 reflexive. Not to ask for too much, limit oneself at ...15

² See Peter Mackridge, “Enlightenment and Entertainment”, in RESSE, tome LVIII, 2020, pp. 107–119.

³ Националь ный корпус русского языка – Wikipedia.

⁴ Vladimir Georgiev, *Езиковедски проучвания*. (in colab.), Kristalina Ciolakova, Institute for Bulgarian Language, Editions of the Bulgarian Academy of Sciences, 1980, p. 173.

⁵ „Благодаряти, Боже!” (Thank you God!)

⁶ (<https://liternet.bg/folklor/sbornici/bfm/6/content.htm>).

⁷ See <https://pravoslavie.mk/spolaj-ti/>

⁸ See Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*.

⁹ See DLR (Dictionary of the Romanian Academy) *sub voce* mulțumi.

reflexive (Înv) Think one has had a fair share of smth... 16 *reflexive* (Îvp) To give something up 17 *reflexive* (with the preposition “de”) Have enough of something. 18 *tr.* with the preposition “cu” Give a reward. 19 *tr.* (Regional) Owe gratitude.

So the Romanian verb is not a loan-word but a derivate of the wish *La mulți ani* which might well be a calque. It had in its older phase the sense of its etymon, slid to thank you and stayed as such in the language. The initial wish has been preserved as well. They are both doubled in various functional styles by various synonyms.

The verb *a mulțumi* is alternated in church with an elliptical formula, i.e. *Cu plecăciune*, in religious contexts (when accepting a charity present) *bogdaproste* and in colloquial urban speech with *Mersi*. Thanking God is Slavă Domnului!

The wish stayed as such. In the liturgy it occurs with another preposition, i.e. *întru mulți ani stăpâne!*

Let us mention its nominal derivatives *mulțumire* “contentment, contentedness; reward” and *mulțumită* “gratitude; reward”, the participle which yielded the adjective *mulțumitor* “satisfactory” as well as the negatives *nemulțumit* (adj.) “dissatisfied” and *nemulțumitor* “disappointing”.

Conclusions wise it is interesting to see that the spolati reached Romanian only through Aromanian Vlach.

*Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române
Calea 13 Septembrie nr 13, București*

NOUA EDIȚIE A DICȚIONARULUI LIMBII ROMÂNE

MONICA BUSUIOC

„Cu toate imperfecțiunile sale, cred că acest Dicționar al limbii române, ce se scrie acum pentru întâia oară, va face servicii mari aceluia care nu-l vor lua în mână numai ca să-i caute greșelile. În nădejdea aceasta voi munci din toate puterile și cu inimă curată”. (Sextil Pușcariu)

1. SCURT ISTORIC AL DICȚIONARULUI

Anul 2010 va rămâne în istoria lexicografiei românești ca o dată de referință ce marchează încheierea cu succes a redactării *Dicționarului limbii române*, după mai bine de 100 de ani de eforturi susținute, în ciuda dificultăților de ordin științific și financiar și a întreruperilor provocate de conflagrațiile mondiale.

1.1. În Aula Academiei Române, pe data de 21 aprilie 2010, a avut loc sesiunea festivă dedicată lansării ultimului volum, al 37-lea, din *Dicționarul Tezaur al limbii române*. Alocuțiunile rostite cu acest prilej au evidențiat importanța acestei lucrări fundamentale pentru cultura română, rod al muncii mai multor generații de lingviști.

Dicționarul limbii române reprezintă „cartea de căpătâi” a Academiei Române, constituind unul dintre cele trei deziderate istorice, alături de ortografie și de gramatică, ale înființării Societății Literare Române, devenită Societatea Academică Română și, ulterior, Academia Română.

Apărut sub egida Academiei Române și cunoscut sub numele de *Dicționarul Academiei*, dar și de *Dicționarul Tezaur*, grație mării sale bogății lexicale, *Dicționarul* este considerat cea mai valoroasă lucrare a celui mai prestigios for științific din țară.

1.2. Istoria realizării *Dicționarului* se împletește cu istoria Academiei, fiind una dintre rațiunile de existență a acesteia, și reprezintă o adevărată „poveste de succes”.

Început în deceniul al 7-lea al secolului al XIX-lea, depășind cele patru încercări de elaborare a lui, prima datorată lui A. T. Laurian și Ioan C. Massim, cea de-a doua, lui B. P. Hasdeu, cea de-a treia, lui Al. Philippide, până la cea de-a patra, a lui Sextil Pușcariu, *Dicționarul* a întrecut în anvergură, dificultate și volum de muncă, celelalte două obiective prevăzute în decretul de înființare a Academiei.

Ultima încercare va fi și cea reluată sub denumirea de *Serie nouă*, sub conducerea lui Iorgu Iordan, Alexandru Graur și Ion Coteanu și, ulterior, a lui Marius Sala și Gheorghe Mihăilă, în paralel în cele trei centre academice, București, Cluj-Napoca și Iași.

Despre istoria *Dicționarului* și despre diferitele aspecte și probleme ale elaborării lui, s-a scris foarte mult, fapt ce nu îmi îngăduie să amintesc decât câteva dintre contribuții (Pușcariu, 1913, Iordan, Coteanu, 1960, Seche, 1969, Busuioc, 2009, Comșulea, 2010, Haja, 2010).

1.3. Solemnitatea celebrării unui astfel de eveniment istoric, dedicat înfăptuirii nobilului proiect academic, nu era însă pusă în valoare prin modul cum au fost prezentate „fizic” în Aula Academiei, cele 37 de volume ale *Dicționarului*.

Atunci, am avut ideea de a reuni, sub o denumire comună, cele două serii ale *Dicționarului*, cea veche, coordonată de Sextil Pușcariu, dintre anii 1906 și 1949, cunoscută sub sigla DA, cuprinzând literele A–C, D–de, F–K, L–lojniță, și Seria nouă, dintre anii 1959 și 2010, cunoscută sub sigla DLR, cuprinzând literele M–Z și literele neterminate, D și L, precum și litera neredactată, E.

Ideea mea era izvorâtă din convingerea că cele două serii reprezintă două părți ale aceluiași întreg, numai că distanța mare în timp și întreruperea lui, dar mai ales inexistența sau puținătatea exemplarelor făceau imposibile legătura între ele, dar și accesul la ele.

1.4. Cu sprijinul financiar al Băncii Naționale a României și grație Guvernatorului Mugurel Constantin Isărescu, mare iubitor al limbii române, căruia i-am adus la cunoștință această dorință, în anul 2011, a văzut lumina tiparului noua ediție anastatică, în 19 volume. Această ediție unitară, în care am reușit să organizez cele 37 de volume într-o ediție completă, după modelul marilor dicționare tezaur (TLF, OED), din țări cu tradiție lexicografică, rivalizează ca însemnătate, bogăție lexicală și valoare științifică, dar și ca aspect grafic cu aceste dicționare. Ediția anastatică a fost trimisă, tot cu sprijinul Băncii Naționale, la peste 150 dintre cele mai prestigioase universități și biblioteci din țară și străinătate, făcând astfel cunoscut lumii științifice dicționarul nostru academic.

2. NOUA EDIȚIE A DICȚIONARULUI LIMBII ROMÂNE

Numai reunind cele două serii ale *Dicționarului*, într-o reeditare de excepție, cu același titlu, această ediție anastatică a putut să fie considerată ca prima ediție integrală a *Dicționarului limbii române*.

2.1. Odată încheiată ediția întâi, se pune problema acută a reluării *Dicționarului* într-o nouă ediție. Trebuie amintit că există o tradiție în acest sens, în materie de dicționare, în toată lumea științifică. Astfel, *Dictionnaire de l'Académie française*, apărut în 1694, a ajuns la a noua ediție (sigur că acest tip de dicționar nu este de anvergura unui *Dicționar tezaur*). *Dicționarul* lui Émile Littré, a cărui primă ediție, dintre 1863 și 1872, a fost urmată de a doua, dintre 1873 și 1877 și de versiuni actualizate din 1960 și de *Nouveau Littré* din 2004. *The Oxford English Dictionary*, prima ediție, publicată între 1884 și 1928, a fost actualizată într-o nouă ediție, completată cu un supliment în 1933 și urmată de ediția a doua, în 1989, iar ediția a treia este în curs de elaborare.

Necesitatea reluării și a actualizării era inevitabilă și pentru *Dicționarul limbii române*, fapt ce a stat în atenția conducerii Academiei Române, care a dorit să se alinieze felului în care s-a procedat în privința dicționarelor în limbile de cultură și civilizație.

2.2. Marius Sala (2011), vicepreședinte al Academiei Române, a vorbit pentru prima oară în mod oficial despre modul în care vedea înfăptuită această idee: „Am semnat un nou contract virtual cu Academia Română pentru ceea ce se așteaptă în viitor. De aceea, cer astăzi aprobarea Adunării Generale, for suprem de conducere a Academiei Române, pentru ca, în următorii ani, lexicografii din cele trei institute de profil (din București, Cluj și Iași) să refacă seria Pușcariu, după modelul DLR, introducând material nou, adus la zi, care să reflecte transformările petrecute în lexicul limbii române în secolul scurs de la publicarea primelor volume. Academia Română se va putea mândri că este printre puținele academii din lume care au construit o astfel de operă monumentală. Academia Română este conștientă de faptul că o lucrare fundamentală ca aceasta necesită actualizarea continuă a informației și se va implica și în viitor, în realizarea acestei nobile și prestigioase întreprinderi”.

Știrea fusese deja transmisă în 2010 de Agenția Națională de Presă AGERPRES, prin care Ionel Haiduc, președinte al Academiei Române, declara: „Conform unui anunț al vicepreședintelui Academiei, Marius Sala, în scurt timp vor fi reluate de colectivele de cercetare volumele finalizate de Sextil Pușcariu, pentru aducerea la zi, prin tratare unitară și îmbogățirea lexicului, urmând ca peste câțiva ani să fie elaborată o formă definitivă, care va avea și un format electronic, la fiecare zece ani Academia propunând publicarea unei ediții actualizate. Sperăm într-o reeditare completă a lucrării, pentru că de-a lungul timpului volumele acesteia au apărut în formate diferite, multe fiind acum inaccesibile, aceasta fiind o lucrare de cea mai mare importanță”.

2.3. Hotărârea de reluare a primei serii a *Dicționarului*, coordonat de Sextil Pușcariu, a determinat introducerea în Planul de cercetare al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, pe anul 2011, a unui nou proiect la Programul X, *Tezaurul lexical al limbii române*, la punctul 6, intitulat: **„Proiect fundamental al Academiei Române. Dicționarul limbii române (DLR) – Reluarea literelor A–B din Dicționarul Academiei (DA)”**.

Același lucru s-a întâmplat și la celelalte două institute de profil, litera *C* revenind echipei de la Iași, iar literele *F–J*, echipei de la Cluj-Napoca.

Ideea refacerii primei părți a *Dicționarului* era previzibilă și justificată de trecerea a mai mult de un secol de la începutul redactării literei *A*. Deși, în epocă, realizarea *Dicționarului Academiei* a reprezentat un vârf al lexicografiei românești, comparabilă cu lucrările similare din alte țări, și care și acum poate fi privită ca un model de redactare a unui *Dicționar tezaur*, totuși se simțea o nevoie stringentă a unei noi ediții actualizate.

3. PRIVIRE COMPARATIVĂ DA – DLR

Referirea la modelul DLR era în ordinea firească a lucrurilor și reprezenta calea cea mai sigură și rapidă de aducere la zi a seriei vechi la nivelul Seriei noi, în dorința de întregire a *Dicționarului Academiei*.

3.1. Cerința principală de actualizare însemna unificarea informației conținute în cele două serii. La o privire atentă, se constată că structura și concepția din prima parte, DA, și din Seria nouă, DLR, nu sunt decât aparent foarte diferite, cum s-a crezut uneori, în esență fiind aceleași. Este vorba de același tip de *Dicționar* istoric, explicativ, descriptiv și etimologic, ale cărui principii de bază se înscriu în tiparul unui astfel de dicționar general de limbă, după cum am arătat (Busuioc 2008, Busuioc *et alii* 2010).

De altfel, atât în *Introducerea* de la Tomul VI, litera M (1965), cât și în *Cuvântul înainte* de la Tomul XIV, litera Z (1999), se afirmă că *Dicționarul limbii române*, cu sigla DLR, reprezintă continuarea într-o formă nouă a Dicționarului DA, continuitatea fiind asigurată de păstrarea în mare parte a principiilor de lucru stabilite de Sextil Pușcariu, iar noutatea fiind reprezentată de modificarea și amplificarea unor principii datorate schimbărilor suferite de vocabularul limbii române și de modernizarea lexicografiei românești, dar și de evoluția societății.

Același lucru este spus și de Sala *et alii* 2010: 7: „Cele două părți prezintă o anumită continuitate și formează un tot, asemănările putând fi considerate mai importante și mai numeroase decât deosebirile”.

3.2. Cu toate că Seria nouă a DLR-ului nu poate fi considerată o operă în întregime originală sub aspectul structurii și al concepției, ci doar o aducere la zi, la o distanță de peste jumătate de secol, în raport cu DA, care a fost realmente o operă originală și de pionierat, pentru lexicografia românească, la momentul apariției ei, se remarcă, în DLR, o organizare mai riguroasă și mai consecventă a materialului lexical în scopul asigurării unei coerențe a lucrării (tratarea în mod echilibrat și unitar a tuturor cuvintelor, urmărindu-se ca orice cuvânt să fie înregistrat ca articol independent și să fie definit, renunțarea la „cuiburile” lexicale; scheme de tratare unitare și obligatorii pentru cuvintele aparținând aceleiași serii semantice sau aceleiași tip morfologic ori a unităților frazeologice; urmărirea criteriului etimologic în privința filiației semantice; precizările de domeniu mai nuanțate și mai numeroase; renunțarea la separarea dintre „izvoare ale definiției” și „izvoare ilustrative”; stabilirea unor principii în selectarea neologismelor; concentrarea și reducerea etimologiei la o indicație sumară și precisă).

Dacă ordinea elementelor componente ale unui articol de Dicționar, cu stabilirea locului fiecăruia și despărțirea sensurilor în ramificații și separarea lor prin diverse semne grafice s-au păstrat, în schimb, renunțarea la traducerea în franceză a cuvintelor și a sensurilor acestora, precum și la compararea etimologiei cu celelalte limbi romanice, a reprezentat o pierdere în ceea ce privește deschiderea europeană, pe care o inaugura Pușcariu pentru cunoașterea limbii române în străinătate.

Renunțarea la citarea punctelor de anchetă dialectală din cuprinsul României Mari a dus la pierderea datelor importante privitoare la relația cu dialectele sud-dunărene.

3.3. Cu toate meritele incontestabile ale ambelor serii, Seria nouă nefiind cu nimic mai prejos față de cea veche, mi-am dat seama ca ele erau expresia unei concepții lexicografice care aparținea în unele privințe secolului trecut. În noul context social actual, era nevoie de o concepție și o viziune nouă; trebuia totul regândit și raportat la modul în care sunt elaborate, în secolul al XXI-lea, dicționarele tezaur din țările cu tradiție bogată lexicografică și care pot constitui un model demn de urmat.

În ceea ce privește raportarea la modelul dicționarelor străine, aș vrea să amintesc remarca pe care o făcea marele lingvist Sextil Pușcariu (1913: XII–XV): „Pretutindeni, nu numai la noi, dicționarele se copiază unele pe altele”, precum și critica bine argumentată adusă felului în care s-a procedat în dicționarele românești de până la el.

Demn de subliniat este faptul că, dându-și seama că nu are modele în lexicografia românească, Sextil Pușcariu nu s-a sfiit să recunoască că a apelat la un model străin: „Dicționarul care mi-a slujit în cea mai mare parte de model: *Dictionnaire général de la langue française*, par A. Hatzfeld, A. Darmesteter et A. Thomas (Paris, Delagrave)”, apărut în 1890–1900.

Dacă Sextil Pușcariu a considerat necesar să se inspire dintr-un model străin, noi de ce nu am încerca să ne racordăm la standardele științifice internaționale? Și această racordare însemna în primul rând informatizarea noii ediții.

4. INFORMATIZAREA NOII EDIȚII A DICȚIONARULUI ACADEMIEI

Cercetarea lexicografică din întreaga lume a intrat într-o nouă etapă, începând cu ultimele decenii ale secolului trecut, marcată de un proces de schimbare și de adaptare la noile tehnologii, care includ modernizarea mijloacelor de redactare și conlucrarea dintre lingviști și informaticieni.

România trebuia să se alinieze la noile exigențe și tendințe de informatizare a manierei de lucru în lexicografie.

Aceasta nu însemna schimbarea principiilor în elaborarea dicționarilor, ci actualizarea și modernizarea în ce privește metodele de documentare, instrumentele și tehnica de lucru, precum și modalitățile de diseminare a informației.

4.1. Ideea informatizării noii ediții a DLR a fost prilejuită de participarea la *Colloque international à l'occasion de 50e anniversaire du lancement du projet du Trésor de la langue française*, unde toate comunicările se refereau la edițiile informatizate ale dicționarilor din diferite țări.

Cu titlu de amuzament, amintesc că delegația română a fost singura care „a venit cu dicționarul în brațe”, prezentând «*Le Trésor de la langue roumaine*» (Busuioc, Vasilescu, 2008).

Chiar la acest colocviu, directorul ATILF, Jean-Marie Pierrel ne-a propus o colaborare în cadrul unui proiect pe care l-a inițiat pentru informatizarea *Dicționarului limbii române*, după modelul TLFi, proiect care, din rațiuni financiare, nu s-a concretizat.

Ca urmare, pot spune că, înainte de încheierea redactării ultimelor fascicule din DLR, erau evidente pentru mine necesitatea stringentă a informatizării *Dicționarului* și faptul că elaborarea unei noi ediții a DLR trebuia să meargă „mână în mână” cu digitalizarea lui, pentru a câștiga timp.

Numai așa lexicografia românească putea ține pasul cu progresele științifice din domeniu, contribuind la includerea noii ediții a DLR în circuitul valorilor internaționale și oferind posibilitatea consultării lui pe internet.

Dorința informatizării noii ediții, seducătoare, nu numai convingătoare, m-a determinat să inițiez, în exclusivitate, și să propun conducerii Institutului **un proiect de digitalizare a noii ediții**, privind redactarea directă a acestuia în format digital.

Versiunea tipărită, necesară și ea, și la care nu s-a renunțat, va deveni destul de repede istorie, actuala situație mondială cauzată de pandemie accentuând importanța și întâietatea versiunii electronice.

4.2. Era pentru prima oară în România când se iniția un proiect de asemenea anvergură, care presupunea echipe mari de informaticieni, costuri considerabile și o lungă perioadă de timp așa cum s-a întâmplat în țările, unde s-au realizat versiunile on-line ale dicționarilor tezaur (OED, TLF, TLIO etc.). Demararea acestui proiect a fost dificilă, dar perseverența și credința în reușita lui m-au ajutat să depășesc singură dificultățile de ordin științific și financiar.

Efortul a meritat, deoarece la ora actuală, Institutul se poate mândri cu realizarea interfeței de redactare cu un editor românesc, creată de un singur informatician, într-un timp relativ scurt și cu resurse financiare reduse.

Cu titlu de comparație, semnalez costul revizuirii ediției informatizate a OED:

Beginning with the launch of the first *OED Online* site in 2000, the editors of the dictionary began a major revision project to create a completely revised third edition of the dictionary (*OED3*), expected to be completed in 2037/[54]/[55]/[56] at a projected cost of about £34 million.[57][1]

4.3. Voi aminti pe scurt etapele parcurse prezentate în comunicări și articole (Busuioc, Teodorescu, 2013, Busuioc, Anghelina, Teodorescu, 2019).

Digitalizarea noii ediții s-a făcut cu ajutorul programului *Oxygen*, produs în România, un program bine cunoscut și foarte apreciat de editare a documentelor în format XML (și care este folosit și la Institutul ATILF de la Nancy la realizarea proiectului internațional DÉRom).

În anul 2013, an în care a început derularea proiectului, am contactat compania producătoare a programului *Oxygen*, care a oferit Institutului o sponsorizare pentru realizarea DLR în formă digitală și care mi-a recomandat și un informatician, pe Claudius Teodorescu, pentru a ne ajuta la crearea unui adaptor ca să putem lucra intrările din *Dicționar* cu ajutorul programului.

Obiectivul urmărit a fost convertirea formatului nestructurat al *Dicționarului* într-un format structurat, folosind tehnici răspândite în domeniu, bazate pe XML (eXtensible Markup Language), respectiv TEI (Text Encoding Initiative), adecvate pentru redactarea noii ediții a DLR-ului.

Programul *Oxygen* permite redactorilor să utilizeze abordări prietenoase în ce privește editarea documentelor în format XML, respectiv utilizarea de interfețe de redactare a dicționarului similare formularea web. Elaborarea formularului de redactare s-a făcut, pe cât posibil, cu respectarea ordinii secțiunilor unei intrări din dicționar prin adecvarea instrumentelor de lucru și resurse adaptate pentru limba română la rigorile și normele, numeroase și complicate, ale DLR. (Trebuie evidențiat meritul informaticianului în crearea arborelui de sensuri, o noutate și un element de originalitate.)

La implementarea normelor și a formulărilor în interfața de redactare, realizată de informatician, am colaborat foarte bine nu numai cu informaticianul și am lucrat împreună cu colegii tineri, Alexandru Anghelina și Ștefania Vulpe.

4.4. Importanța covârșitoare a proiectului de digitalizare, pe care l-am inițiat și coordonat pentru redactarea în format digital a *Dicționarelor* academice, rezidă în faptul că deschide o nouă eră în lexicografia românească și că va rămâne în istorie ca începutul unei etape cu adevărat revoluționare.

Interfața de redactare, care se datorează informaticianului, este adecvată și adaptată atât pentru redactarea direct în format digital a noilor ediții ale DLR și DEX, a cărui a treia ediție trebuie lucrată direct în interfața care este finalizată.

Începutul a fost făcut, primele teste de introducere în interfață a articolelor de dicționar din prima fasciculă au dat rezultate bune și dovedesc fiabilitatea ei.

Sarcina informaticianului a fost îndeplinită cu succes, acum este sarcina lexicografilor de a introduce cele două dicționare în interfață, pentru ca Institutul să se poată mândri cu realizarea dicționarelor academice informatizate.

Desigur că informaticianul va asista în continuare, ajutând la implementarea cu succes în interfață a dicționarilor, DLR și DEX.

4.5. Pentru a înlătura eventualele neînțelegeri, trebuie să precizez că există două feluri de a face informatizarea unui dicționar, una:

– prin segmentare și digitalizare a unei lucrări gata tipărite, așa cum au făcut francezii cu *Trésor de la langue française*, prin procedeul numit de ei *retroconversiune* (care a durat între 1990 și 2004) și așa cum au încercat să facă colegii de la Iași, în cadrul unui proiect de mare anvergură, eDTLR, derulat între 2007 și 2010, care privea prima ediție a DLR tipărit. În 2010, a fost concretizată prima variantă a *Dicționarului limbii române* în format electronic (Haja, Tamba 2015) și alta:

– prin redactare direct în format digital a unui dicționar și crearea unei interfețe de redactare, în cadrul proiectului pe care l-am inițiat eu și prin care „visul” despre care vorbeam în 2013 a devenit realitate.

4.6. Sigur că, atâta timp cât s-a lucrat în paralel – fapt, ce trebuie recunoscut că a lungit inevitabil timpul de predare, – atât la digitalizare, cât și la redactarea primei fascicule, aceasta s-a făcut în editorul de text Word. Elaborarea fasciculei întâi (care a fost terminată și predată în aprilie 2020) a fost urmată de introducerea în interfață a articolelor de dicționar, pentru ca cele două versiuni, pe hârtie și on-line, să fie lansate simultan.

În viitor însă, odată validată interfața de redactare, se va lucra direct în ea.

În redactare s-a plecat, conform hotărârii Academiei, de la DA, dar seria Pușcariu nu a fost decât punct de plecare și nu textul supus digitalizării. Digitalizarea privește noua redactare din noua ediție a DLR-ului.

Versiunea on-line a noii ediții a DLR are un avantaj extraordinar în raport cu versiunea pe hârtie, ea putând fi modificată în permanență, după terminarea unei fascicule și postarea ei pe site, ori de câte ori va fi nevoie de completat sau de introdus un cuvânt, un citat, de modificat o definiție, o etimologie etc.

5. DENUMIREA NOII EDIȚII A DICȚIONARULUI LIMBII ROMÂNE

Trebuie precizat că Proiectul de informatizare a dicționarului a schimbat percepția asupra noii ediții, în măsura în care refacerea seriei Pușcariu va duce *volens nolens* și la refacerea Seriei noi a DLR, luată drept model, dar care va deveni și ea „veche”, în unele privințe, nu numai prin trecerea timpului, dar și din cauza modalității de redactare în format digital.

5.1. Noua ediție a DLR va putea fi denumită ediția a doua, atât în versiunea tipărită, cât și electronică, abia după refacerea întregului *Dicționar* al Academiei, de la A la Z.

Deci actualul Proiect din Planul de cercetare al Institutului: *Reluarea literelor A–B*, dar și din planurile celorlalte institute de profil, este valabil numai pentru reluarea literelor redactate în seria Pușcariu, iar după terminarea redactării acestor litere, proiectul va trebui să devină: *Reluarea literelor M–Z* din fosta Serie nouă a DLR.

Hotărârea Academiei Române pune în încurcătură denumirea noului dicționar, dar și modul de redactare a acestuia.

În baza hotărârii de refacere a seriei DA, după modelul DLR, în actuala redactare s-a lucrat prin corelații de sensuri și trimiteri la sintagmele, expresiile, locuțiunile, construcțiile din Seria nouă, fapt ce face improprie denumirea de ediție nouă, adăugită și revizuită numai pentru seria veche, adică numai pentru prima jumătate a Dicționarului.

Denumirea de ediția a doua nu se potrivește atâta timp cât într-o ediție a doua a unei lucrări se fac trimiteri la prima ediție (care, trebuie spus, nu poate fi consultată nici on-line, dar nici fizic, pentru a verifica ceva).

Orice ediție a doua a unei lucrări este o lucrare de sine stătătoare, independentă de ediția întâi a respectivei lucrări. Și toate corelațiile și trimiterile trebuie să se facă în noua ediție a DLR *numai* în interiorul acestei ediții a doua, respectiv în interiorul fiecărei fascicule.

5.2. Încurcătura vine din formularea hotărârii, motivată de dorința legitimă de actualizare a seriei vechi, uitându-se faptul că între timp și Seria nouă se învechește. Dintotdeauna, s-a crezut că un Dicționar tezaur se poate face repede și nici această decizie nu face excepție.

Chiar și independent de proiectul de informatizare pe care l-am inițiat și care a început efectiv după adoptarea Hotărârii de reluare, denumirea lucrării rezultate din refacerea seriei vechi ar fi pus probleme de rigoare științifică.

Întrucât este primul dicționar academic care va fi redactat în format digital, o denumire adecvată ar fi DLRi, după modelul TLFi, denumire care se potrivește ambelor serii, dar care trimite la ediția întâi, fiind potrivită pentru proiectul de la Iași.

Cea mai potrivită denumire este *Noul Dicționar al Limbii Române*, cu sigla NDLR, pentru versiunea pe hârtie, după modelul *Nouveau Littré* sau *Nouveau Petit Robert*, și sigla NDLRi, pentru versiunea informatizată, denumire care are avantajul că nu trimite la nicio ediție anterioară și pune în evidență caracterul nou al *Dicționarului*.

Sigur că noua ediție a DLR este ediția a doua, în ordine cronologică, dar denumirea de ediția a doua trimite la ambele serii, și la cea veche, și la cea nouă.

Denumirea de *Noul Dicționar al Limbii Române* are meritul de a reliefa mult mai bine noutatea proiectului atât pentru tot ceea ce este nou în redactarea propriu-zisă din versiunea pe hârtie, dar mai ales pentru faptul ce inaugurează în România primul *Dicționar* redactat în format digital.

Simpla denumire de ediția a doua nu pune în evidență noutatea și însemnătatea noii ediții a *Dicționarului limbii române*.

6. CE ESTE NOUA EDIȚIE A DICȚIONARULUI LIMBII ROMÂNE?

Dacă se poate constata o similitudine în modul de gândire lexicografică, vizibil în concepție și metodă, de la începutul secolului al XX-lea în raport cu cel de la mijlocul aceluiași secol, cred că situația de acum este diferită. Aceasta deoarece tehnologia și globalizarea ne obligă să regândim toate lucrurile și să le adaptăm la noua societate informațională.

6.1. Întrebarea pe care mi-am pus-o în calitate de coordonator al **Proiectului de Reluare a literelor A–B**, din planul Institutului, a fost următoarea: Ce fel de dicționar va fi noua ediție a DLR? În ce măsură trebuie să asigur un echilibru între tradiție și inovație? Cât trebuie ținut cont de tradiție și cât de contextul internațional, în ceea ce privește modul de redactare a dicționarului tezaur?

Cât anume se poate și trebuie păstrat din ce a fost bun și valoros și cât anume se poate și trebuie schimbat în sensul actualizării, altfel spus, refacerea seriei Pușcariu reprezintă sau nu o ediție a întregului DLR sau numai a primelor tomuri, care cuprindeau doar jumătate dintre literele alfabetului?

Deși Hotărârea prevedea refacerea seriei Pușcariu prin „introducerea de material nou, adus la zi, care să reflecte transformările petrecute în lexicul limbii române” (v. *infra*), această hotărâre implica, în fapt, elaborarea unei noi ediții, care aducea lucruri noi și schimbări, deoarece introducerea de material nou însemna îmbogățirea listei de cuvinte cu definiții noi, care atrăgeau după sine refacerea definițiilor existente, adesea învechite ca exprimare, prin trecerea timpului, adăugarea de noi citate, care puteau duce la modificarea unor scheme din DA, ce impresionau prin claritate și logica filiației semantice, modificarea unor etimologii, grație unor cercetări recente etc.

Pe de altă parte, referirea din Hotărâre la modelul DLR însemna că trebuia lucrat, în 2011, după normele redactate în anii 1959–1965, când a apărut litera *M* și care au suferit unele modificări ulterior.

Faptul că s-a lucrat pe baza lor întreaga Serie nouă, timp de peste 50 de ani, în trei centre academice, era o dovadă a valabilității lor și constituia o premisă și o garanție pentru a servi drept model în reluarea activității de refacere a seriei vechi.

6.2. Lucrul în paralel la redactare și la crearea interfeței a necesitat evaluarea stadiului în care se aflau norme din secolul trecut și rediscutarea și adaptarea lor la formatul electronic, adică la viziunea modernă de elaborare a dicționarului tezaur, știută fiind prevalența versiunii on-line în actuala eră informațională. Se impunea totodată și analiza unor situații care puteau diferi între DA și Seria nouă ori care erau cu totul noi.

Faptul că noua ediție a DLR este pusă pe internet duce la căderea în desuetudine a vechii afirmații, conform căreia DLR era un Dicționar destinat specialiștilor. Dar nu mai este așa, el este acum un Dicționar destinat și marelui public.

Fiind vorba de același tip de dicționar, istoric, explicativ și etimologic, la fel ca și DA, în noua ediție a DLR, s-a lucrat în principal plecându-se de la normele de lucru și indicele de formulări existente, încercându-se, pe cât posibil, respectarea lor și bineînțeles a Hotărârii Academiei.

Reușita implementării lor în interfață este o recunoaștere a adecvării lor la situațiile din DA și din noua ediție a DLR, și, totodată, reprezintă meritul informaticianului, care a dovedit talent, competență și o capacitate extraordinară de înțelegere a modului de lucru la *Dicționarul academic*.

6.3. Trebuie subliniat că normele de bază nu au fost modificate, pentru că nu a fost nevoie, ele au fost sistematizate, structurate și implementate în interfață, putându-se vorbi de o continuitate, existând puține situații când procesul de standardizare a necesitat adaptarea sau modificarea unor norme ori formulări la cerințele procesului de redactare digitală.

Respectarea normelor de lucru în noua ediție a DLR este o chestiune de principiu, care nu trebuie pusă la îndoială, deoarece reprezintă un ghid ce călăuzește pe redactor pe drumul cel bun, pe parcursul redactării dicționarului și îl ferește să se abată introducând diferite „inovații” personale.

Normele trebuie folosite așa cum au fost elaborate și gândite pentru un Dicționar istoric, explicativ și etimologic. Acest lucru este foarte important, întrucât numai însușirea și utilizarea lor corectă asigură coerența și unitatea redactării în interiorul dicționarului.

DLR nu este o lucrare personală, ci una academică, ce trebuie să se supună unor rigori științifice. La fel ca la orice *Dicționar*, există un set de reguli, o serie de tipare de gândire și de exprimare în ce privește definițiile-tip ale unor clase lexico-gramaticale, filiația semantică în arborele de sensuri, ordinea strictă a materialului în cadrul unui articol de dicționar etc., care oferă o siguranță în redactare și conferă *Dicționarului* un plus de claritate, precizie și valoare științifică.

7. LISTA DE CUVINTE

Inventarul lexical în noua ediție a DLR s-a îmbogățit considerabil (spre exemplificare, porțiunea A-Ab corespunzătoare primei fascicule, care conține acum circa 880 de cuvinte și variante, avea circa 170).

7.1. Principiile de alcătuire a listei de cuvinte urmează în linii mari pe cele expuse de Pușcariu (Raport 1913) și care au fost continuate în Seria nouă (Introducere 1965), cu o singură deosebire, în privința neologismelor, față de care Pușcariu a manifestat o atitudine rezervată, în conformitate cu recomandările Comisiunii Dicționarului.

Criteriul riguros de selectare, din DLR, a termenilor neologici și, în special, a celor tehnico-științifici, prin folosirea lor curentă în cel puțin două stiluri diferite ale limbii, era deosebit față de DA, deși și Pușcariu și-a modificat atitudinea pe parcursul redactării.

7.2. În noua ediție a DLR, mi se pare prea restrictiv criteriul din Seria nouă și consider că trebuie nuanțat.

Contextul social de acum este total diferit de cel din a doua parte a secolului trecut.

Grație în primul rând Internetului, dar și mass-mediei și fenomenului de globalizare, oamenii sunt mult mai informați decât acum 60 de ani și manifestă o dorință de cunoaștere și un interes sporit pentru terminologia științifică, care se extinde în comunicarea obișnuită din româna actuală, dorință de care dicționarul trebuie să țină cont.

Democratizarea cunoașterii și laicizarea științei, specifice societăților moderne, de care se vorbește în studiile de specialitate, ne obligă la reconsiderarea criteriului de selecție și la abordarea unei noi viziuni, internetul și mass-media funcționând ca un veritabil „stil” al limbii actuale. Aceasta duce la introducerea în noua ediție a DLR-ului a multor neologisme recente, cu prezență și frecvență considerabilă și cu șanse mari de intrare în limba comună. Dacă oamenii sunt mai informați acum nu înseamnă că sunt și mai bine informați și sarcina *Dicționarului* este tocmai aceea de a contribui la informarea corectă în ce privește forma, sensul, etimologia unor astfel de cuvinte.

8. BIBLIOGRAFIA

Bibliografia este factorul esențial pentru un *Dicționar tezaur*, deoarece reprezintă sursa a tot ce conține dicționarul: listă de cuvinte, definiții, sensuri, ilustrare cu citate, categorii și forme gramaticale, variante, etimologii etc.

Tot ce apare, adică orice afirmație, într-un astfel de *Dicționar*, trebuie să fie susținută de atestări care provin dintr-o lucrare din *Bibliografie*.

8.1. Mult mai dificilă a fost situația Bibliografiei existente, care a trebuit să fie nu numai serios îmbogățită, dar și restructurată și reorganizată „din temelii”, sub aspectul datării și al schimbării siglelor.

Existau un viciu de concepție, o carență în alcătuirea vechii *Bibliografii*, ce au trecut neobservate zeci de ani, evident în mai mică măsură în DA decât în DLR.

Mi-am dat seama, după vizita la Nancy, de modul defectuos de înregistrare a lucrărilor în *Bibliografie*, prin indicarea anului de publicare a ediției de lucru, și nu și a datei de publicare a primei ediții sau a primei tipăriri a unei lucrări ori a scrierii unui manuscris.

Situațiile erau ciudate pentru cercetătorii străini, care lucrau cu DLR-ul și care mi-au spus că nu reușeau să dateze multe dintre lucrările din *Bibliografie* (citez un singur exemplu din extrem de numeroasele situații existente: *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte* ale lui Ion Neculce erau date în bibliografie numai cu anul ediției a doua a lui Iorgu Iordan, din 1959, fără a se indica și anul scrierii manuscrisului, fapt ce inducea în eroare, putându-se crede că este vorba de un autor din secolul al XX-lea, și nu de un cronicar din secolul al XVIII-lea).

La aceasta se adăuga și faptul că existau mai multe ediții de lucru care se suprapuneau pentru aceeași lucrare, ceea ce ducea la citarea unui exemplu din oricare dintre edițiile din *Bibliografie*.

Urmând exemplul tuturor dicționarului tezaur din limbile de circulație internațională care sunt consultate în întreaga lume și care oferă un model de organizare a materialului bibliografic pe cât de clar, pe atât de transparent, am reușit să modific, nu fără efort, întregul mod de înregistrare a tuturor lucrărilor din *Bibliografie* prin indicarea expresă atât a anului în care a apărut prima publicare sau tipărire a unei lucrări, în volum sau în revistă, ori a scrierii unui manuscris, cât și a anului ediției de lucru, care putea sau nu să coincidă cu prima datare a unei lucrări (Busuioc 2010, Busuioc 2013).

Am întocmit un îndrumar în acest sens, pe baza căruia am lucrat cu toți colegii de la București și pe care l-am trimis și colegilor de la Iași și de la Cluj-Napoca, în care am indicat modul în care trebuie să se facă datarea.

8.2. Această modalitate de datare reprezintă o noutate în lexicografia românească, ce permite ca în noua bibliografie să se observe imediat diferența dintre data primei apariții a unui text și data ediției de lucru, pentru a putea plasa exact în epocă fiecare lucrare, ceea ce este deosebit de benefic pentru oricare utilizator român sau străin.

Extrem de important este și faptul că pentru prima oară în lexicografia românească, această datare din *Bibliografie* se reflectă și în redactarea articolelor de *Dicționar*, unde ordonarea strict cronologică a ilustrării cu citate sau atestări a fiecărui sens ori subsens are ca scop oglindirea cât mai precisă și transparentă a evoluției și utilizării în timp a fiecărui cuvânt.

Înainte de această reorganizare a *Bibliografiei*, citatele ilustrative erau ordonate tot cronologic în redactarea unui articol de *Dicționar*, dar criteriul de ordonare era cunoscut doar redactorilor, care aveau la îndemână un siglar, în care erau înregistrate sub câte o cifră de la 0 la ... toate lucrările din *Bibliografie*, fiecare cifră corespunzând câte unui an calendaristic, de la anul 1500, când apar primele texte în limba română și până la anul 2010, data ultimului volum tipărit din DLR.

În acest sistem de datare exista un grad mare de aproximație, de exemplu, Neculce avea cronologia 29, iar Cantemir, cronologia 30, deși a scris în română înainte de Neculce. Sau Sadoveanu avea o cronologie unică, 363, cu toate că lucrările lui sunt scrise pe o perioadă de peste 50 de ani.

Datarea nouă, pe care am introdus-o în *Dicționar*, a schimbat nu numai modul de gândire, dar și modul de redactare și prezentare a articolelor în *Dicționar*, care a devenit sugestiv și transparent, indicarea anului înaintea fiecărui citat sau variante ușurând consultarea *Dicționarului* și justificând indicarea mărcilor de uz. S-ar putea spune că redarea exactă a datei este o noutate aparentă, din moment ce și înainte, citatele erau ordonate cronologic, dar criteriul nefiind evident, se pierdea caracterul istoric al acestui tip de *Dicționar*.

8.3. Aducerea la zi a repertoriului bibliografic era mai mult decât necesară. La momentul Hotărârii de reluare a seriei vechi, am constatat că sursele documentare din Seria nouă, în ciuda suplimentării periodice a *Bibliografiei*, erau la nivelul anilor '60–'70 din secolul al XX-lea, în cel mai bun caz, iar fișele pentru literele din vechea serie erau insuficiente.

Or, nu se putea începe un nou *Dicționar* cu o bază documentară precară și monotună, cu predominarea textelor literare și populare și puținătatea textelor tehnico-științifice.

În absența unui corp de documentariști existent în țările cu tradiție lexicografică, dar mai ales a resurselor financiare, a trebuit să demarez, înaintea începerii redactării, dar și în paralel cu redactarea, un vast program de fișare și scanare a numeroaselor lucrări nou-introduse în *Bibliografie*, dar și a celor deja existente. Totodată, am acordat o mare atenție operației de alegere a celor mai bune ediții de lucru, după consultarea specialiștilor.

Îmbogățirea *Bibliografiei* s-a făcut în baza criteriului reprezentativității și al autorității și a urmărit ca toate epocile și registrele de limbă românească să fie acoperite și ca fiecare lucrare să fie citată într-o singură ediție de lucru. De la 553 de titluri în DA, s-a ajuns la un număr de peste 2200 în DLR, iar în noua bibliografie la peste 4 500, procesul de augmentare a *Bibliografiei* rămânând permanent, fiecare fasciculă putând fi însoțită de un Supliment bibliografic.

8.4. Întreaga acțiune este cuprinsă în cadrul unui nou proiect, pe care l-am inițiat, denumit *Romtext*, cuprinzând o bază de texte a tuturor lucrărilor din *Bibliografie*, după modelul corpusului francez, *Frantext*.

Proiectul este supus și el unui program de digitalizare de către informatician, care cuprinde mai multe operații (Busuioc *et alii* 2020) și care va permite legarea interfeței de redactare la sursele bibliografice.

Punerea pe internet a noii ediții a DLR necesită o cât mai mare transparentizare a informației sub toate aspectele, ca să poată fi accesibilă oricărui utilizator. Dacă schimbarea datării era absolut necesară, vechiul sistem fiind opac pentru utilizator, la fel de opac era și vechiul model de indicare a siglelor lucrărilor din *Bibliografia* din Seria nouă, care era aceeași și în redactare.

8.5. Modul de citare a unor sigle prin indicarea inițialei primului cuvânt sau a unui cuvânt care începea cu A, din titlul unei lucrări, era confuz și pentru redactori sau pentru specialiști, cu atât mai mult pentru un cititor oarecare. De exemplu, sigla lucrării indicate prin litera A, care era pusă după numele autorului, putea însemna orice cuvânt care începea cu litera A, deci însemna și *Abețedar franțezo-român*, și *Adela*, și *Album istoric*, și *Amintiri*, și *Animale bolnave*, și *Aritmetica*, și *Curs elementar de algebră*, și *Manual de anatomie descriptivă* etc., în total era dată ca siglă pentru 44 de titluri diferite de lucrări!

Tot după modelul dicționarelor tezaur m-am inspirat și am modificat siglele, astfel încât să fie transparente pentru oricine și ușor de reținut și care să reflecte, pe cât posibil, conținutul lucrării respective, de exemplu: *Adela*, *Amint.*, *Animale* etc.

8.6. O altă noutate, care însă nu îmi aparține, ci este rezultatul deciziei Direcției Institutului, din 2011, privește reducerea semnificativă a numărului de citate ilustrative, prin limitarea numărului acestora la maximum 10 pe secol pentru fiecare sens.

Dacă Pușcariu (1913: XII) declara pentru DA: „O alegere bine chibzuită din materialul vast care îmi stă la dispoziție este deci una dintre grijile mele de căpetenie. Am redus numărul citațiilor la minimul posibil...”, în schimb, în Seria nouă din DLR, numărul citatelor s-a mărit încontinuu pe parcurs, ajungând ca în ultimele volume să fie covârșitor, schema cuvântului și definițiile să fie copleșite de abundența citatelor, care făceau adesea dicționarul, alături de lipsa datărilor, de neconsultat și îi dădeau un aspect „învechit”, de apartenență la alt secol.

În Seria nouă s-a ajuns ca proporția citărilor să fie în exces și să „înece” pur și simplu textul, reprezentând cu mult peste trei sferturi din totalul textului.

Nu numai că am uitat de Pușcariu, dar în niciun dicționar tezaur nu se procedează astfel. La fel cum dicționarul nu se confundă cu vocabularul unei limbi, și nici bibliografia cu totalul lucrărilor scrise într-o anumită limbă, nici exemplificarea definițiilor nu trebuie să fie o istorie a literaturii sau culturii române. Trebuie avut grijă doar ca ilustrarea cu citate să acopere fiecare segment al limbii din fiecare epocă istorică.

O noutate o reprezintă preluarea în noua ediție a DLR-ului a unor citate de pe internet, cu indicarea unei sigle pentru site-urile sau link-urile efemere de pe net, ca să se evite plagiatul. Este vorba de citări recente, dar și de reclame etc., frecvente în vorbirea curentă, pentru care în bibliografie nu se găsesc lucrări.

*

Am încercat să prezint în acest articol principalele aspecte inovatoare ale noii ediții a *Dicționarului limbii române*, pe care le-am inițiat, din dorința de deschidere și de apropiere de marile dicționare-tezaur din țările avansate de cultură și civilizație, dar și de „scoatere din conul de umbră” a *Dicționarului*, odată cu „ieșirea în lume” prin punerea lui pe internet.

Forma actuală a *Dicționarului* este demnă de cea a înaintașilor noștri și face din el un *Dicționar* de referință de cea mai mare importanță și de înaltă ținută academică.

Ca orice lucrare, și acest *Dicționar* este perfectibil, pentru că orice *Dicționar* este „datat” încă de la apariția lui.

Și dacă ideile și concepția din noua ediție îmi aparțin, munca efectivă aparține tuturor colegilor lexicografi, care au înțeles de la început, necesitatea și importanța actualizării și modernizării noii ediții, pentru a fi demnă de secolul al XXI-lea.

BIBLIOGRAFIE

- Busuioc 2013 – Monica Mihaela Busuioc, «L'importance et la nécessité de dater les sources bibliographiques dans le Dictionnaire Trésor de la langue roumaine». În Eva Büchi, Jean-Paul Chauveau, Jean-Marie Pierrel (ed.) *27e Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes*, Nancy, 15–20 juillet. <http://www.ATILF.fr/ressources/ciplr2013/programmes/resumes/>
- Busuioc 2012 – Monica Busuioc, „Principii de alcătuire a bibliografiei în noua ediție a Dicționarului limbii române”, în *Studii și cercetări lingvistice*, LXIII, nr. 2, București, p. 267–287.
- Busuioc 2011 – Monica Busuioc, „Dicționarul limbii române la aniversară”, în *Limbă și literatură*, anul LIII, vol. I–II, p. 22–28.
- Busuioc 2010 – Monica Busuioc, „Dicționarul limbii române, cea mai importantă lucrare lexicografică”, în *Academica*, nr. 3–4, martie-aprilie, anul XX, 233–234, p. 12–14.

- Busuioc 2010 – Monica Busuioc, „Despre importanța primelor atestări în DLR. Propuneri pentru o nouă abordare a problemei bibliografiei”, în *In honorem Gheorghe Mihăilă*. Volum omagial îngrijit de Mariana Măngiulea. București, Editura Universității din București, p. 94–103.
- Busuioc 2009 – Monica Busuioc, „140 de ani de lexicografie academică românească”, în *Limbă și literatură*, anul LII, vol. I–II, p. 29–37.
- Busuioc 2008 – Monica Busuioc, «Le Dictionnaire de la langue roumaine – tradition et innovation», în *Revue roumaine de linguistique (Romanian Review of Linguistics)*, Tome LIII, nr. 1-2, janvier-juin, p. 223–234.
- Busuioc 2007 – Monica Busuioc, „Despre o ediție informatizată a Dicționarului limbii Române”, în *Academica*, nr. 66–67, septembrie-octombrie, anul XVII, 203-204, p. 12–14.
- Busuioc, Anghelina, Teodorescu 2019 – Monica Busuioc, Alexandru Dan Anghelina, Cladius Teodorescu, „Interfața de redactare a Dicționarului limbii române”, în *Limba română*, LXVIII, nr. 2, p. 173–178, București.
- Busuioc, Teodorescu 2013 – Monica Busuioc, Cladius Teodorescu, Informatizarea „Dicționarului limbii române – un vis pe cale de realizare”, în *Lucrările celui de-al cincilea Simpozion Internațional de lingvistică*. București, 27-28 Septembrie 2013, Academia Română. Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. Editori: Acad. Marius Sala, Maria Stanciu Istrate, Nicoleta Petuhov. București, Univers Enciclopedic Gold, p. 441–445.
- Busuioc, Vasilescu 2008 – Monica Busuioc et Florin Vasilescu, «Le Trésor de la langue roumaine», en *Lexicographie et informatique. Bilan et perspectives*, 23 au 25 janvier, 2008. Nancy, ATILF. Campus Lettres et Sciences Humaines. *Colloque international à l'occasion du 50e anniversaire du lancement du projet du Trésor de la langue française*, p. 145–149.
- Busuioc, Vasilescu 2007 – Monica Mihaela Busuioc, Florin Vasilescu, *Baza de texte – instrument esențial pentru informatizarea activității lexicografice*. www.lingv.ro
- Busuioc et alii 2020 – Monica Busuioc, Nicoleta Mihai, Ștefania Vulpe, Alexandru Anghelina, Cladius Teodorescu, *Informatizarea bibliografiei DLR*, la Atelier on-line de lingvistică – București, 25–26 septembrie 2020.
- Comșulea 2011 – Elena Comșulea, „Din istoria Dicționarului limbii române”, în *Dacoromania*, XVI, nr. 2, Cluj-Napoca, p. 132–137.
- Comșulea 2010 – Elena Comșulea, „Contribuția Colectivului de lexicografie de la Institutul de Filologie „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, în *Academica*, nr. 3-4, martie-aprilie, anul XX, nr. 233–234, p. 15–16.
- DA – Academia Română. *Dicționarul limbii române*. Tomul I–II. Literele A-C, D-de, F-K, L-lojnică. București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea; Tipografia Ziarului „Universul”, 1913–1949.
- Dănăilă 2000 – Ion Dănăilă, „Proiecte de prelucrare electronică a vocabularului limbii române”, în *Terminologia în România și Republica Moldova*, Cluj-Napoca.
- Dănilă 2010 – Elena Dănilă, „Despre necesitatea realizării unui corpus lexicografic românesc esențial”, în *Philologica Jassyensia*, anul VI, nr. 2 (12), p. 41–50.
- Dendien 2004 – Jacques Dendien, «Histoire de l'informatisation du TLF». În *Trésor de la langue française informatisé*, CNRS Éditions, Paris, p. 7–24.
- DLR – Academia Română. *Dicționarul limbii române*. Tomul VI–XIV. Serie nouă. Literele M–Z, D, E, L. București, Editura Academiei Republicii Populare Române, Editura Republicii Socialiste România, Editura Academiei Române, 1965–2010.
- DLR reprint – *Dicționarul limbii române. Ediție anastatică după Dicționarul limbii Române (DA) și Dicționarul limbii române (DLR)*. Tomul I–XIX. București, Editura Academiei Române, 2010.
- Frantext – 5118 texte de referință, 297.586.781 de termeni, secolele X–XXI, <http://www.frantext.fr/>
- Haja 2010 – Gabriela Haja, „Contribuția Colectivului de lexicologie-lexicografie de la Institutul de Filologie Română „Al. Philippide”, Iași, în *Academica*, nr. 3-4, martie-aprilie, anul XX, nr. 233–234, p. 17–18.
- Haja, Tamba 2015 – Gabriela Haja, Elena Isabelle Tamba, „Cercetarea lexicografică academică actuală: tradiție și continuitate”, în *ALIL*, t. LV, București, p. 7–17.
- Haja et alii 2005 – Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan Mihai Aldea, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic „Studii privind achiziționarea”*. Iași, Editura Alfa.
- Introducere 1965 – „Introducere”, în *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Tomul VI. Litera M. București, Editura Academiei Republicii Populare Române, p. V–XV.
- Iordan, Coteanu, 1960 – Iorgu Iordan, Ion Coteanu, „Dicționarul limbii române (Dicționar general)”, în *Limba română*, 9, nr. 1, p. 11–2.
- OED – *The Oxford English Dictionary*, Oxford University Press, 19 vol., 1884–1928.
- OED – *The Oxford English Dictionary. Being a corrected re-issue with an Introduction, Supplement and Bibliography of a New English Dictionary on Historical Principles*. 12 vol. Oxford at the Clarendon Press, 1933.
- Pierrel 2008 – Jean-Marie Pierrel, «Informatisation et valorisation sur le Net: une deuxième vie pour le TLF», în *Lexicographie et informatique. Bilan et perspectives*, 23 au 25 janvier, 2008. Nancy, ATILF. Campus

- Lettres et Sciences Humaines. *Colloque internațional à l'occasion du 50e anniversaire du lancement du projet du Trésor de la langue française*, p. 3–19.
- Pierrel 2004 – Jean-Marie Pierrel, *Préface au Trésor de la langue française informatisé*. CNRS Éditions, Paris, p. 1–5.
- Pascu 1991 – Ștefan Pascu, *Istoricul Academiei Române: 125 de ani de la înființare*, București, Editura Academiei Române.
- Pușcariu 1940 – Sextil Pușcariu, *Prefață, în Dicționarul limbii române*. Tomul I. Partea II. C. București, Tipografia Ziarului „Universul”.
- Pușcariu 1937 – Sextil Pușcariu, „Prefață la Volumul II”, în *Dicționarul limbii române*. Tomul II. Partea I. F–I. București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, p. 1–2.
- Pușcariu 1931 – Sextil Pușcariu, „Despre neologisme”, în *Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*.
- Pușcariu 1913 – Sextil Pușcariu, *Raport către Comisiunea Dicționarului, în Dicționarul limbii române*. Tomul I, Partea I, A-B. București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, p. IX–XLI.
- Sala 2011 – Marius Sala, *Prezentarea Dicționarului-tezaur al Academiei române*, reeditare integrală, în 19 volume, a celor 37 de părți ale DLR, cu ocazia celei de-a 145 aniversări a Academiei Române, cf. *Academica*, nr. 4–5, aprilie-mai, anul XXI, 246–247 (http://acad.ro/academica2002/rev.2011/pag_acad_2011_nr.247-247htm)
- Sala *et alii* 2010 – Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, Monica Busuioc, *Cuvânt-înainte la Dicționarul limbii române*. Tomul I, A-B. București, Editura Academiei Române, p. 5–11.
- Sala, Mihăilă 2000 – Marius Sala, G. Mihăilă, *Cuvânt înainte. În Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Tomul XIV. Litera Z. Editura Academiei Române, p. V–VI.
- Seche 1969 – Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, Vol. II. București, Editura Științifică.
- Seche 1966 – Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, Vol. I. București, Editura Științifică.
- TLFi – *Trésor de la langue française informatisé*. ATILF-CNRS & Université de Lorraine, <http://atilf.atilf.fr/>
- TLF – *Trésor de la langue française (TLF). Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789–1960)*. CNRS, Gallimard, 16 vol., 1971–1994.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

OICONIMELE DIN COMUNA CACICA. ETIMOLOGII ȘI CÂMPURI TOPONIMICE

DANIELA BUTNARU
ANA-MARIA PRISACARU

Comuna Cacica este situată în partea nordică a României, în județul Suceava, într-o mică depresiune formată la intersecția prelungirilor masivului Obcina Mare cu Podișul Moldovei. Având una dintre cele mai vechi exploatare europene de sare recristalizată din saramură, comuna suscită interesul turiștilor mai ales datorită Salinei Cacica, ale cărei galerii, deschise vizitatorilor, au fost săpate de mână, fără ajutorul utilajelor¹. Alt obiectiv turistic cunoscut, care atrage mii de pelerini catolici în fiecare an, este Biserica Romano-Catolică, numită și Basilica Minor, care datează din anul 1904.

În prezent, comuna, înființată în 1968 în urma aplicării reformei administrative, este alcătuită din cinci sate: Cacica, Maidanul, Pârteștii de Sus, Runcul și Solonețul Nou (TTRM, I₂: 1405). La sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima parte a secolului al XX-lea, în componența administrativă a comunei intra și fostul sat Troianul (*ibidem*).

Specificul comunei este, fără doar și poate, mozaicul etnic. Români, poloni, ucraineni, germani și maghiari îi populează satele componente, iar această multietnicitate se oglindește atât în viața religioasă, cât și în tradițiile locale ale fiecărei comunități, care dau un caracter aparte acestei regiuni.

Istoria locurilor stă sub semnul ocupării Bucovinei de către Imperiul Habsburgic în anul 1775. În vederea colonizării nordului moldav, administrația habsburgică a recurs la mișcări demografice masive, coloniștii străini fiind mobilizați mai ales pentru dezvoltarea activității industriale din Bucovina și pentru exploatarea bogatelor resurse subterane sau supraterane din zonă. Cacica a reprezentat un punct de interes major pentru Curtea de la Viena datorită zăcămintului de sare de aici, descoperit în 1790 și exploatat din anul 1791 sub coordonarea tehnicianului austriac Paul Hoffmann (cf. Iacobescu 1993: 238), ocazie cu care au fost aduși mineri poloni din Bochnia și ingineri de mine din Wieliczka (cf. Petraru 1995–1996: 357, 358).

1. SATUL PÂRTEȘTII DE SUS

Pârteștii de Sus, satul de reședință al comunei Cacica, reprezintă jumătatea nordică a vechii localități moldave Pârtești, atestată încă de la 1415 în legătură cu judele Petru Pârtea, unul dintre cei doi juzi ai acestui „sat de la obârșia Solonețului, unde au fost Tatomir și Pârtea” (DRH, A, I: 57; TTRM, II₁: 318). Prima mențiune documentară a oiconimului datează din 1445, când se consemnează faptul că boierul Lazor și fratele său, Stanciu, dau Mănăstirii Humorului

¹ La începutul exploatarei, „în subteran, sarea era cioplită în blocuri de 50 de kg, care erau scoase la suprafață cu spatule, urcând 50 de trepte” (Cojocar Sahlean 2015: 73).

trei sate: „un sat suptu Dumbrava cea Înaltă, anume Vornicenii, altu satu, Antileştii, al treilea satu, Pârteştii” (DRH, A, I: 355). Aşadar, oiconimul s-a format de la antroponimul *Pârtea* cu sufixul colectiv *-eşti*².

În urma secularizării averilor mănăstireşti de către administraţia habsburgică, în 1783, locuitorii satului Pârteşti (care era pendinte de Mănăstirea Humor) devin proprietari ai pământurilor pe care le lucrau, ceea ce conduce la dezvoltarea aşezării şi, totodată, la creşterea demografică (cf. Cojocaru 1980: 29; Cojocar Sahlean 2015: 47). Extinderea teritorială în conformitate cu noile nevoi ale locuitorilor a generat, în 1785, scindarea în două părţi a vechiului sat: Pârteştii de Sus, azi în comuna Cacica – atestat în surse străine şi ca *Unter-Pertestie* (a. 1843), *Pertestie Dolne* (a. 1855), *Pertesztly Doliszni* (a. 1900) şi *Alsó-Purtesti* (a. 1786) – şi Pârteştii de Jos, din comuna omonimă – menţionat în surse străine şi ca *Ober-Pertestie* (a. 1843), *Pertesztly Gorne* (a. 1855), *Pertesztly Horiszni* (a. 1900) şi *Felső-Purtesti* (a. 1786) – cf. TTRM, II₁: 317. Fără să indice alte surse în afară de vechiul *Pomelnic triptic* al bisericii din Pârteştii de Sus, preotul Nicolae Cojocaru (1980: 17–18) consemnează în paginile monografiei dedicate satului Pârteştii de Sus că această localitate a fost numită, la nivel popular, de către vecini, *Soloneşul* sau chiar *Soloneşul Pârteştilor*, însă informaţia nu o găsim confirmată de acte oficiale, rămânând doar în tradiţia locală. Numai pentru localitatea înfiinţată în secolul al XIX-lea în apropiere, anume Soloneşul Nou, există atestări cu forma *Soloneşul*, ceea ce este mai plauzibil (TTRM, I₂: 1098).

Deşi oiconimul este vechi, câmpul toponimic³ format în jurul său este relativ simplu, fiind alcătuit din derivate toponimice subordonate prin polarizare: trei fitonime, *Poiana Pârteştiului*, *Pădurea Pârteştiului* şi *Izlazul Pârteştiului de Sus*, un hidronim, *Slatina Pârteştilor*, două hodonime, *Drumul Pârteştiului* şi *Drumul Pârteştii de Sus-Soloneşul Nou*, şi un oiconim, desemnând o fostă mănăstire de călugări pentru care Mugur Andronic găseşte doar trimiteri indirecte în câteva documente. Scindarea satului este marcată denominativ prin procesul de diferenţiere toponimică.

Redăm în continuare stema acestui câmp toponimic, extrasă din TTRM, II₁: 317–318 şi completată cu câteva informaţii ulterioare⁴:

A. Oicon. *Pârteştii* [At. la 1445: DRH, A, I: 355.] S. la obârşia p. Soloneş. Şi⁵: *Pârteştiul* (Cojocaru 1980: 19).

² Nu suntem de acord cu N. Cojocaru (1980: 16), care este de părere că oiconimul *Pârteştii* provine „de la pluralul numirii de obârşie, deci de la numele urmaşilor descălecătorilor”. Plecând de la existenţa în uz a două variante ale oiconimului, *Pârteştiul* şi *Pârteştii*, autorul, dintr-o insuficientă pregătire toponimică, face o distincţie nejustificată între forma de singular a oiconimului, pe care o consideră derivată de la numele judeului Pârtea, şi forma de plural, care ar avea drept etimon numele urmaşilor întemeietorului acestui sat. De fapt, astfel de forme de singular sunt frecvent întâlnite în cazul oiconimelor cu aspect de plural (vezi şi *Bucureştiul*, *Iaş(i)ul*, *Oneştiul*, *Ciocăneştiul*, *Frătăuţul* etc.), fiind cerute de acordul cu entopicul *oraş* sau *sat*.

³ Conceptul de *câmp toponimic* a fost impus în toponimia ieşeană de regretatul toponimist Dragoş Moldovanu în urma abordării toponimiei moldave din perspectiva structurării ei, într-o anumită microzonă, în funcţie de relaţiile de dependenţă (*polarizare* şi/sau *diferenţiere toponimică*) care se stabilesc între un *nucleu toponimic*, desemnând obiectul (socio-)geografic considerat de denominatori ca fiind de maximă importanţă în arealul vizat, şi unul sau mai multe *derivate toponimice*, denumind referenţi învecinaţi de importanţă secundară (Moldovanu 2010: 18).

⁴ Variantele fonetice sau grafice ale toponimelor prezentate în acest text au fost literarizate. Am precizat, sub formula [At. la a n u l : s u r s a .], primele atestări de care dispunem pentru numele de localităţi; în cazul denumirilor altor obiecte (socio-)geografice am indicat anul doar dacă anul atestării diferă de anul sursei.

⁵ După „Şi:” am enumerat câteva variante / forme ale denumirilor găsite de noi în surse documentare.

- I. P. d i f e r. Oicon. Împărțit în două ss., deosebite după poziție, în opoz. echipol.:
1. *Pârteștii de Jos* [At. la 1785: TTRM, I₂: 883.] S., com. Pârteștii de Jos, j. Suceava. Și: *Pârteștiul de Jos* (anch.)
 2. *Pârteștii de Sus* [At. la 1785: TTRM, I₂: 883.] S., com. Cacica, j. Suceava. Și: *Pârteștiul de Sus* (Cojocaru 1980: 15).
 - a. P. p o l a r. Fiton. *Izlazul Pârteștiului de Sus*. Păscătoare în partea de est a s. Pârteștii de Sus (Cojocaru 1980: 57). Și: *Imașul Pârteștiului* (Dan 1979: 267).
 - b. P. p o l a r. Hodon. *Drumul Pârteștii de Sus – Solonețul Nou*. Drum care face legătura între ss. Pârteștii de Sus și Solonețul Nou (anch.).
 - II. P. p o l a r. Fiton. *Poiana Pârteștiului*. Poi. lângă s. Pârteștii de Jos (Andronic 1995–1996: 126). Și: *Poiana Pârteștilor* (Grămadă 1996: 311, a. 1913).
 - III. P. p o l a r. Fiton. *Pădurea Pârteștiului*. Păd. lângă s. Pârteștii de Sus (Cojocaru 1980: 55–56).
 - IV. P. p o l a r. Hidron. *Slatina Pârteștilor*. Fântână sărată pe malul stâng al Blândețului, lângă s. Pârteștii de Sus, numită și *Slatina de la Runc* (Andronic 1995–1996: 124).
 - V. P. p o l a r. ⁺Oicon. *Mănăstirea Pârtești*. Fostă măn. lângă s. Pârteștii de Sus, situată prob. pe malul stâng al p. Blândeț (Andronic 1995–1996: 126, a. 1784). Și: *Metohul Pârtești* (*ibidem*: 125).
 - VI. P. p o l a r. Hodon. *Drumul Pârteștiului*. Drum spre Pârteștii de Jos dinspre s. Comănești, com. Botoșana, j. Suceava (Dan 1979: 190).

La 1939, satul era compus din mai multe părți: *Dealul Cacichii*, *Dealul Cojocului*, *La Țigani*, *Leordișul*, *Rodina*, *Racova*, *Runc*, *Saca*, *Șes*, *Valea Solonețului*, *Vârful Câmpului* și *Vârful Făgetului* (Grămadă 1996: 383). Astăzi, satul Pârteștii de Sus este împărțit în trei sectoare principale, deosebite și numite în funcție de amplasarea lor. Cea mai veche parte, cuprinzând gospodăriile situate în sudul satului, pe Valea Solonețului, se numește *Pe Vale* sau *Valea Solonețului*. *Pe Deal* este numită partea nord-vestică a localității, așezată pe Dealul Cojocului, iar *Pe Rodină*⁶, în nord-estul satului, sunt situate cele mai noi locuințe (cf. Cojocaru 1980: 48, 50; Grămadă 1996: 383).

2. SATUL CACICA

Tradiția populară și afirmații ale unor autori conform cărora localitatea s-ar fi înființat după descoperirea, în 1790, a zăcămintului de sare, ocazie cu care au fost aduși aici mineri germani, polonezi și ucraineni (Gogolewski 1967; cf. Andronic 1997: 137) sunt contrazise⁷ de consemnări ale satului anterioare acestui an: cu forma *Kaczika*, în *Brouillons der Bukowiner Aufnahme bestehend in 71 Sectionen*, Viena, realizat în 1773–1775 (apud TTRM, I₄: 44), sau cu formele *Kaczyka* (la 1784, TTRM, I₁: 185), *Kasilka* (la 1778, TTRM, I₄: 44), *Tkacsika* (la 1788, Andronic 1997: 138), *Tkaschika* (probabil la 1788, TTRM, I₄: 44).

Oiconimul este pus de cele mai multe ori în legătură cu polonezul *kackza* ‘rață’⁸ sau cu numele unui ‘joc cu hapucul’, asemănător oinei (Andronic 1997: 137). Ipoteza originii poloneze

⁶ Această denumire, acordată probabil pentru prima dată dealului din partea nord-estică a satului, *Dealul Rodinei*, atrage, prin polarizare și diferențiere toponimică, o serie de alte toponime minore: *Platoul Rodinei*, *Imașul Rodinei*, *Șesul Rodinei*, *Coasta Rodinei* și *Muchia Rodinei* sau *Pe Muchie* (cf. Cojocaru 1980: 15–60).

⁷ Cf. Pintescu, Hrenciuc 2002: 38; Kaindl 1902: 21; Ceaușu 1982: 384.

⁸ „Pe locul unde este astăzi salina, a existat după tradiție, înainte de exploatarea sării, un lac cu apă sărată, pe care trăiau multe rațe. De la aceste rațe satul a primit numirea de Cacica” (Cojocaru 1980: 69). Cf. și Cojocaru Sahlean 2015: 65, unde se afirmă că, pe la 1700, pe locul unei foste bălți formate de Pârâul Cacica, „erau poieni și locuri mlăștinoase cu ochiuri de apă unde se adunau multe rațe sălbatice”.

tinde să fie cea mai vehiculată, fiind susținută și de faptul că primii polonezi care au ajuns în Bucovina în anii 1790–1791 s-au concentrat în zona salinei de la Cacica. Considerând că „etimologia toponimului este, evident, slavă”, Ilie Dan (1979: 43) enumeră mai multe ipoteze etimologice: *cacică* ‘femeie guralivă’ < rus. *kačka* ‘rață’; rus. *ткачиха* ‘țesătoare’, ucr. *kàčka* ‘rață’, pol. *kackza* ‘rață domestică sau sălbatică’.

Credem că ipoteza formării de la ucr. *kačka* ar trebui exclusă, deoarece modelele formative ale toponimiei ucrainene nu permit desemnarea unui curs de apă printr-un substantiv nesufixat în funcție toponimică. Originea poloneză (din *kaczka*) nu poate fi acceptată și pentru că, după cum am arătat, primele atestări ale acestei denumiri sunt anterioare instalării aici a grupului de polonezi. Considerăm că probabil toponimul este un derivat ucrainean de la un radical slav **kač* ‘mlăștinos, noroios’ (Rospond 1982: 115) cu sufixul hidronimic *-ka*. Pe teritoriul limbii române a avut loc epenteza lui *-i-*, impusă de dificultatea de pronunțare a grupului consonantic format din africată și velară. Această etimologie este susținută de aspectul băhnos, mlăștinos al terenului din vecinătatea pâ râului Cacica (informație obținută din anchete; v. și Cojocaru 1980: 58, 69). Nu trebuie însă exclusă ipoteza unei origini antroponimice, și anume prenumele feminin *Cacica*, neatestat în zonă, dar menționat în documente vechi moldovenești⁹.

Deși atestat documentar¹⁰ doar cu un an mai devreme decât satul, credem că pâ râul, afluent pe stânga al Blândețului, a fost primul care a primit numele *Cacica*. În jurul său s-a dezvoltat, în timp, un important câmp toponimic, pe care îl descriem mai jos, într-o formă simplificată față de cea inclusă în partea a 2-a a TTRM, II, aflată în curs de publicare:

A. Hidron. *Pârâul Cacica*. Afl. st. al p. Blândețul, în bazinul mijlociu al Sucevei (Andronic 1997: 138, a. 1788). Și: *Valea Cacica* (TTRM, I₄: 44, a. 1774), *Pârâul Cacicăi* (anch.), *Cacica* (Grămadă 1996: 195, a. 1955).

I. P. p o l a r. Oron. *Dealul Cacicăi*. Dl. aflat pe stânga Pârâului Cacica (Andronic 1997: 138, a. 1790, după germ.). Și: *Dealul Cacica* (anch.) sau, cu elipsa ent., *Cacica* (Grămadă 1996: 195, a. 1955).

1. P. p o l a r. *Oicon. *Dealul Cacicăi* [At. la 1939: Grămadă 1996: 383.] Parte a s. Pârteștii de Sus, com. Cacica, j. Suceava, așezată pe Dealul Cacicăi.

2. P. p o l a r. Fiton. *Imașul Cacicăi*. Pășunea de pe Dealul Cacicăi (Dan 1979: 264). Și: *Imașul Cacica*, *Pe Imaș*, *Pe Izlaz la Cacica* (anch.).

II. P. p o l a r. Oron. *Obcina Cacica*. Ramificație estică a Obcinilor Humorului, numită și Plaiul Călugărița, de sub care izvorăște Pârâul Cacica (Grigorovitz 1908: 153). Și: *Muntele Cacica* (*ibidem*: 234), *Obcina Cacicăi* (Andronic 1997: 17), *Culmea Cacica–Călugărița* (Barbu, Ionesi 1987: 112).

1. P. d i f e r. Oron. *Vârful Cacica*. Vf. al Obcinei Cacica (Grigorovitz 1908: 50). Și: *Cacica* (HARTA MIL.).

III. P. d i f e r. Hidron. *Fundul Cacicăi*. Zona de pe cursul superior al Pârâului Cacica (Grămadă 1996: 194, a. 1939).

1. P. p o l a r. Oicon. *Fundul Cacicăi*. Parte a s. Cacica (Grămadă 1996: 194, a. 1939).

IV. P. p o l a r. Oicon. *Cacica* [At. la 1775: TTRM, I₄: 44.] S., com. Cacica, j. Suceava, situat spre Fundul Cacicăi. Și: *Târgul Cacica* (Grigorovitz 1908: 159).

⁹ Numele este atestat într-un document de la 1617 redactat în slavonă, fără o legătură cu satul omonim. La 1663, antroponimul, desemnând aceeași persoană, apare menționat într-un document românesc, de data aceasta în forma de genitiv-dativ *Cacicăi* – Andronache 2001: 34). N. Constantinescu (1963: 424) presupune că etimonul este rus. *ткачиха* ‘țesătoare’.

¹⁰ În 1774, *Valle Kaczika* și în 1775, *Vale Kaczika* (TTRM, I₄: 44); ulterior îl găsim folosit în sintagme precum *Pârâul Cacica* (Grămadă 1996: 382, a. 1788).

1. P. p o l a r. Fiton. *Țarina Cacicăi*. Teren arabil lângă s. Cacica (Grămadă 1996: 381, a. 1788). Și: *În Țarină* (anch.).
2. P. p o l a r. Reper topon. *Salina Cacica*. Salină lângă Pârâul Cacica (Gorcea 2010: 21). Și: *Ocna Cacica* (Cojocaru 1980: 51), *Mina Cacica* (anch.).
 - a. P. p o l a r. Hidron. *Pârâul Salinei*. Afl. dr. al Pârâului Cacica, care curge în apropierea Salinei Cacica (anch.).
 - b. P. p o l a r. Hodon. *Strada Salinei*. Drum în centrul s. Cacica, care duce la Salina Cacica (anch.).
 - c. P. p o l a r. Hodon. *Ulița de după Salină*. Uliță în s. Cacica, care merge prin spatele Salinei Cacica (anch.).
 - d. P. p o l a r. Oron. *Dealul Salinei*. Dl. în spatele Salinei Cacica, numit și Dealul Gardanilor (anch.).
 - e. P. polar. Fiton. *Livada Salinei*. Livadă amplasată în spatele Salinei Cacica (Cojocaru Sahlean 2015: 14).
- V. P. p o l a r. Cremnon. *Căzătura Cacica*. Alunecare de teren lângă Pârâul Cacica (anch.).
- VI. P. p o l a r. Cremnon. *Depresiunea Cacica*. Depresiune de-a lungul Pârâului Cacica (Cojocaru 1980: 50).

Observăm că de la toponimul-nucleu s-au format derivate toponimice primare (desemnând unități de relief pozitiv, o parte a cursului apei, satul, depresiunea, salina) care, la rândul lor, au devenit polarizatori pentru alte denumiri din acest câmp; de exemplu, de la salină și-au luat numele două drumuri, un pârâu, un deal și o livadă, de la Dealul Cacicăi s-au format un oiconim, desemnând o parte a satului Pârteștii de Sus aflată pe acel deal, și un fitonim, numele imășului de acolo. *Dealul Cacicăi*, desemnând dealul aflat pe stânga apei, pare a fi un oronim popular, pe când *Obcina Cacica* este mai degrabă un toponim oficial, folosit, după cum arată și sursele citate, de geografi și silvicultori, localnicii utilizând de cele mai multe ori denumirea sinonimă *Plaiul Călugărița*. Schema câmpului toponimic prezentat mai sus este una intuitivă, ce rămâne sub rezerva probabilității, uneori neputând fi siguri de direcțiile de polarizare; de exemplu, nu avem certitudinea că salina a preluat numele apei sau pe cel al localității.

La 1939, părțile din care era alcătuit satul se numeau *Blândeț*, *Dealul Cacichii*, *Fundul Cacichii*, *La Poiană* și *Pe Deal* (Grămadă 1996: 194). Astăzi, principalele părți ale localității sunt denumite în funcție de locul unde sunt amplasate: *Dealul Gardanilor* sau *Dealul Salinei*, *Dulcea*, *Pârâul Bordeiiului*, *Poarta Liniei*, *Dealul Troian*, *Dealul Bisericii*, *La Cimitir* (anch.).

3. SATUL SOLONEȚUL NOU

Al doilea val de polonezi¹¹ stabiliți în Bucovina este reprezentat de munteni din ținutul Czadca, care au emigrat din locurile natale la începutul secolului al XIX-lea și s-au așezat la Caliceanca, Tereblecea, Huta Veche-Crasna, Tărășeni și Hliboca, pentru ca ulterior, datorită

¹¹ Unii istorici (R. Kaindl, Ion Nistor sau Constantin Ungureanu) pledează pentru originea slovacă a acestor munteni din regiunea Czadca (la granița slovaco-polonă) colonizați în Bucovina, considerând că aceștia s-au polonizat ulterior prin prisma bisericii și a învățământului desfășurat în limba polonă în comunitățile catolice, măsură implementată din anul 1815, când școlile românești intră în subordinea Consistoriului Romano-Catolic din Lemberg (cf. Anghel 2004: 37–49).

sporului demografic în sânul comunității lor, să le fie repartizată, spre colonizare, valea Solonețului. Astfel, ei s-au stabilit preponderent în localitățile Solonețul Nou, Pleșa și Poiana Micului. Satul Solonețul Nou, consemnat oficial în 1834¹², s-a format prin strămutarea din Hliboca a 30 de familii de coloniști (cf. Andronic 1995–1996: 362; Petraru 1995–1996: 362; Cojocaru 1980: 24; Pintescu, Hrenciuc 2002: 43–44), care au conviețuit laolaltă cu „populația de aici, formată din locuitori originari și din emigranți transilvăneni” (Grigorovitză 1908: 201). Localitatea găzduiește și astăzi cea mai mare comunitate polonă din țară¹³.

Pentru că este situată pe pârâul Soloneț, localității i s-a dat numele apei, la care a fost adăugat determinantul „nou” spre a o deosebi de satul Solonețul din comuna Todirești, aflat tot pe Valea Solonețului, la mai puțin de 20 de km depărtare. Acesta este un exemplu de diferențiere toponimică privativă¹⁴. Am identificat o singură atestare pentru forma *Solonețul Vechiu*¹⁵ utilizată pentru desemnarea localității Soloneț (Bogdan-Duică 1895: 200). În surse documentare redactate în limbi străine, numele localității este consemnat ca *Neu-Solonetz* (a. 1834), *Nowyj Solonec* (a. 1900), *Nowy Solonec* (a. 1914) (informații extrase din TTRM, I₂: 1098).

Așadar, oiconimul face parte din importantul câmp dezvoltat în jurul hidronimului *Soloneț*, de origine veche ucraineană, format din *солоний* ‘sărat’ și sufixul *-ець*, care avea funcția de a substantiva adjectivele (Petrovici 1962: 9)¹⁶. În această zonă există numeroase toponime care desemnează izvoare, fântâni, pâraie cu apă sărată (*Sărătura*, *Slatina*, *Slatina de la Runc*, *Slatina Mare*, *Slatina Pârteștilor*, *Slatina Veche*, *Solca* ș.a.).

A. Hidron. *Solonețul*. Afl. dr. al r. Suceava, lângă s. Parhăuți, com. Todirești, j. Suceava. (DRH, A, III: 135, a. 1490; anch.). Și: *Valea Solonețului* (Grămadă 1996: 448, a. 1955), *Valea Pârâului Soloneț* (Cojocaru Sahlean 2015: 85), *Apa Solonețului* (DB, III: 43, a. 1641), *Pârâul Soloneț* (Grămadă 1996: 233, a. 1601), *Pârâul Solonețul* (DB, IV: 95, a. 1731), *Pârâul Solonețului* (Grămadă 1996: 448, a. 1783), *Râul Soloneț* (DIR, A, XVII–III: 222, a. 1615), *Râulețul Soloneț* (Grigorovitză 1908: 41); *Apa Solonețul Mare* (Gorovei 1924: 133, a. 1772), *Apa Solonețului Mare* (DB, VIII: 69, a. 1772).

I. P. d i f e r. Hidron. *Obârșia Solonețului*. Zona de la izvoare a p. Soloneț (DRH, A, I: 57, a. 1415, după slv.). Și: *Obârșia Pârâului Soloneț* (Cojocaru 1980: 23), *Izvoarele Solonețului* (*ibidem*).

II. P. d i f e r. Hidron. *Gura Solonețului*. Zona de la vărsare a p. Soloneț (DRH, A, III: 138, a. 1490, după slv.).

III. P. p o l a r. Fiton. *Lunca Solonețului*. Luncă și teren arabil de-a lungul p. Soloneț (Cojocaru 1980: 23). Și: *Lunca Pârâului Soloneț* (anch.).

IV. P. p o l a r. Oron. *Dealul Solonețului*. Dl. neidentificat lângă p. Soloneț (Grămadă 1996: 448, a. 1783).

¹² Iosif Gabor afirmă că satul s-ar fi format la 1783, însă fără a indica sursa informației (Gabor 1996: 251).

¹³ La recensământul din 1966, în satul Solonețul Nou au fost înregistrați 585 de polonezi, 25 de români și 15 ucraineni (cf. Cojocaru Sahlean 2015: 18).

¹⁴ *Diferențierea toponimică* este „procesul prin care se desemnează, sintetic (prin afixe) sau analitic (prin sintagme), părțile unui obiect geografic numit” (TTRM, II₁: XI).

¹⁵ Aici este vorba de o diferențiere toponimică echipolentă: *Solonețul Vechi* și *Solonețul Nou*.

¹⁶ Consemnând etimologia propusă de Iorgu Iordan – derivat slav de la cuvântul *solī* „sare” –, Mugur Andronic (1995-1996: 91) deplânge pierderea pe care o are de suferit cercetarea etimologiilor toponimice românești prin necunoașterea lexicului geto-dacic și consideră că „acest cuvânt, desemnând un aliment atât de comun existenței umane, denumit și astăzi în forme destul de apropiate în diverse limbi europene, era asemănător la geto-daci prin originea sa indo-europeană cu cel folosit ulterior de slavi, ceea ce ar pune sub semnul întrebării originea slavă de care s-a vorbit”.

V. P. p o l a r. Oicon. *Valea Solonețului*. Parte a s. Pârteștii de Sus (Grămadă 1996: 383, a. 1939). Și: *Pe Vale* (Cojocar 1980: 50).

VI. P. d i f e r. Hidron. *Pârâul Solonețului Mic*. Nume vechi pentru p. Botoșana, afl. st. al p. Soloneț (DIR, A, XVII–I: 11, a. 1601). Și: *Solonețul Mic* (DB, VI: 194, a. 1767), *Apa Pârâului Solonețul Mic* (DB, I: 164, a. 1615).

VII. P. p o l a r. Oicon. *Solonețul* [At. la 1517: DRH, A, IV: 126.] S., com. Todirești, j. Suceava, situat pe p. Soloneț.

1. P. p o l a r. Fiton. *Țarina Solonețului*. Teren agricol lângă s. Soloneț (Grămadă 1996: 381, a. 1788). Și: *Țarina Soloneț* (*ibidem*: 194, sec. XIX).

2. P. d i f e r. Oicon. *Solonețul Nou* [At. la 1834 cu forma *Neu-Solonetz*: TTRM, I₂: 1098.] S., com. Cacica, j. Suceava. Și: *Solonețul* (*ibidem*, a. 1855).

a. P. p o l a r. Hidron. *Pârâul Solonețul Nou*. Afl. al p. Valea Bună, care curge pe teritoriul s. Solonețul Nou (anch.).

b. P. p o l a r. Fiton. *Izlazul din Solonețul Nou*. Păscătoare lângă s. Solonețul Nou. (Cojocar Sahlean 2015: 34).

VIII. P. p o l a r. Cremnon. *Depresiunea Solonețului*. Depresiune de-a lungul p. Soloneț (Grigorovitza 1908: 24).

4. SATUL MAIDANUL

Situat în partea nord-vestică a comunei Cacica, în marginea pădurii, satul Maidanul este atestat pentru prima dată la 1896 (TTRM, I₁: 677). Mugur Andronic (1995–1996: 135) menționează că aici s-au așezat, încă din 1826, ruteni din Galiția și din nordul Bucovinei (astăzi în Ucraina), colonizați din inițiativa habsburgilor în vederea exploatărilor forestiere și pentru a lucra la fabrica de potasiu care urma a se deschide. După Cojocar Sahlean (2015: 138), numele satului ar proveni de la denumirea localității de unde s-au strămutat acești ucraineni, în acest caz fiind vorba despre un transplant toponimic¹⁷. Conform relatării autorului, coloniștii s-ar fi așezat inițial în satul Solonețul Nou, însă polonezii, mai numeroși, „i-au împins mai spre mijlocul pădurii actual Maidan (sic!)” (*ibidem*). Andronic (1995–1996: 136) consideră că numele localității are la bază apelativul slav estic *maydan* (provenit din tc. *meydan*, *maydan*), oiconimul fiind „destul de frecvent întâlnit și în nordul Bucovinei, ca efect al colonizărilor galițiene de epocă austriacă”. În monografia dedicată toponimelor bucovinene, Nicolai Grămadă înregistrează cătune cu acest nume la Ispas, lângă Vijnița (Grămadă 1996: 313), Carapciu pe Ceremuș (*ibidem*: 215), Jadova (*ibidem*: 318) și Lucavăț (*ibidem*: 330).

Totuși, faptul că în marginea vestică a satului Solonețul Nou se află Dealul Maidan (HARTA MIL.), la poalele căruia începe satul Maidan, ne conduce mai degrabă spre ipoteza că localitatea a fost numită după locul unde s-au așezat coloniștii ucraineni, anume *maidanul* („teren deschis, loc viran situat în interiorul sau la marginea unei localități”) satului Solonețul Nou, care va fi fost situat la baza dealului care astăzi îi poartă numele.

Câmpul toponimic *Maidanul* are ca nucleu oronimul, care polarizează, după cum se observă mai jos, oiconimul *Maidanul*. Acesta din urmă devine, la rândul său, polarizator pentru derivate de grad secund: un hidronim, *Pârâul Maidan*, două fitonime, *Țarina Maidan* și *Pădurea Maidanul*, și un hodonim, anume *Strada Maidan*:

I. Oron. *Dealul Maidan*. Dl. la est de s. Maidan (HARTA MIL.). Și: *Dealul Maidanului* (Cojocar Sahlean 2015: 85).

¹⁷ Cf. TTRM, II₁: X.

1. P. p o l a r. Oicon. *Maidanul* [At. la 1896: TTRM, I₁: 677.] S., com. Cacica, j. Suceava. Și: *Măidan* (Grigorovitza 1908: 138).
 - a. P. p o l a r. Hidron. *Pârâul Maidan*. Afl. al p. Soloneț, care curge prin s. Maidan (Dan 1979: 545). Și: *Maidan* (Cojocar Sahlean 2015: 90).
 - b. P. polar. Fiton. *Pădurea Maidanul*. Păd. lângă s. Maidan (Grămadă 1996: 448, a. 1955).
 - c. P. p o l a r. Fiton. *Țarina Maidan*. Teren agricol lângă s. Maidan (Grămadă 1996: 383, sec. XIX).
 - d. P. p o l a r. Hodon. *Strada Maidan*. Drum care face legătura între s. Solonețul Nou și s. Maidan (Cojocar Sahlean 2015: 95).

5. SATUL RUNCUL

Menționat oficial pentru prima dată la 1900 (TTRM, I₂: 1011), Runcul este cea mai nouă așezare din comuna Cacica, constituind vatra unei populații mixte alcătuite atât din români, cât și din polonezi și ucraineni. Denumirea satului are la bază apelativul românesc *runc* („loc despădurit folosit ca pășune sau pentru a fi cultivat; curătură”), care se alătură altor entopice din aceeași sferă (*poiană, curătură, săcătură, oșleag*) regăsite în toponimia minoră a zonei; ele surprind denominativ activitatea de defrișare a pădurilor în scop industrial sau gospodăresc. Într-un runc, din păcate neatestat documentar, se vor fi așezat primii locuitori, punând bazele satului.

Prezentăm în continuare câmpul toponimic format în jurul oiconimului *Runcul*:

- I. Oicon. *Runcul* [At. la 1900: TTRM, I₂: 1011.] S., com. Cacica, j. Suceava.
 1. P. p o l a r. Oron. *Dealul Runc*. Dl. pe teritoriul s. Runcul (Grămadă 1996: 383, a. 1939).
 - a. P. p o l a r. Fiton. *Țarina Dealul Runcului*. Teren arabil pe Dealul Runcul (Grămadă 1996: 177, a. 1783).
 - b. P. p o l a r. Oron. *Vârful Runcului*. Vf. sub formă de platou al Dealului Runc (Dan 1979: 734).
 2. P. p o l a r. Hidron. *Pârâul Runcului*. Afl. al p. Racova, lângă s. Runc (Grămadă, 1996: 177, a. 1783).
 3. P. p o l a r. Fiton. *Imașul Runcului*. Pășune lângă s. Runcul (Dan 1979: 268).
 4. P. p o l a r. Fiton. *Țarina Runcul*. Teren arabil lângă s. Runcul (Grămadă 1996: 383, sec. XIX). Și: *Tarlaua Runc* (Dan 1979: 657).

6. SATUL TROIANUL

Prima atestare a satului datează din 1896. Localitatea, cu scurtă existență administrativă, a preluat numele dealului la baza căruia s-a format. În anul 1925 a fost înglobată în satul Cacica. Câmpul toponimic nu este foarte mare, fiind în conformitate cu una dintre legile toponimiei structurale: câmpurile toponimice mari se dezvoltă de obicei fie în jurul unor toponime care desemnează obiecte geografice foarte vechi sau considerate importante într-o anumită zonă, fie în jurul numelor de localități. Pornind de la sensurile entopiceului *troian*, am considerat că nucleul acestui câmp toponimic este oronimul, consemnat documentar pentru prima dată în anul 1788 (Grămadă 1996: 383).

I. Oron. *Troianul*. Dl. pe partea dreaptă a r. Soloneț, la hotarul între ss. Cacica și Pârteștii de Sus (Cojocaru 1980: 51). Și: *Dealul Troian* (anch.), *Dealul Troianul* (Grămadă 1996: 383), *Pe Troian* (anch.).

1. P. p o l a r. Cremnon. *Râpa Troianului*. Râpă pe malul Solonețului, în dreptul dl. Troian (Dan 1979: 603).

2. P. p o l a r. Oicon. *Troianul* [At. la 1896: TTRM, I₂: 1216.] Fost s. în partea de est a s. Cacica, la baza dl. Troian.

a. P. p o l a r. Fiton. *Țarina Troian*. Terenul arabil și cu fâneață lângă s. Troian (anch.).

3. P. p o l a r. Fiton. *Sub Troian*. Pajiște la poalele dl. Troian (Cojocaru 1980: 50).

a. P. p o l a r. Oicon. *Sub Troian*. Parte a s. Pârteștii de Sus, prob. fostul s. Troian (2) (Cojocaru 1980: 50).

4. P. d i f e r. Oicon. *Culmea Troianului*. Culmea dl. Troian (anch.).

5. P. p o l a r. Hodon. *Cărarea de pe Troian*. Cărare ce merge pe culmea dl. Troian (anch.). Și: *Cărarea Troianului* (anch.).

Etimologia toponimelor *Troian* a suscitat nu o dată interesul și chiar imaginația (cum se întâmplă adesea în cazul numelor cu origini neclare) celor interesați de toponimie, uneori acesta fiind pus în relație cu figura împăratului Traian¹⁸, alteleori cu troienele de zăpadă¹⁹. O trecere în revistă a acestor ipoteze a fost făcută de Mircea Homorodean (1982: 97-99, 101-103) și de Mircea Ciubotaru (cf. Ciubotaru 2001: 7). Împărtășim opinia cercetătorului Mircea Ciubotaru și credem că este improbabilă etimologia pe care redactorii DLR au propus-o pentru cuvântul *troian* („de la numele topic *Troian*”); toponimele *Troian* s-au format mai curând de la apelativul *troian*, nu invers. Prezentând sensurile pe care acest apelativ le are în limba română, Mircea Homorodean (1982: 101, 103) consideră ca fiind cea mai plauzibilă ipoteză înaintată de G. Giuglea: la baza acestor toponime stă un apelativ românesc „cu sensul fundamental de «drum natural adâncit; cărare»”, de origine romanică. Mircea Ciubotaru (2001: 7) consideră că apelativul *troian* „este fie o moștenire din substrat, fie conservă o temă provenită din latina populară, regăsită și în dialecte ale retoromanei”.

Cercetările arheologice și mărturiile documentare arată că teritoriul actualei comune Cacica a fost populat încă din cele mai vechi timpuri, toponimia zonei fiind martoră a coabitării diverselor etnii în acestor locuri. Am arătat, în paginile de mai sus, că oiconimele de aici au vechimi diferite și, privite din perspectiva legăturilor care se stabilesc în mod firesc între diverse toponime desemnând obiecte (socio-)geografice învecinate, au dezvoltat sau fac parte din câmpuri toponimice mai mici sau mai mari, în funcție de vechimea toponimului primar sau de importanța acestuia în contextul istorico-geografic, social și/sau administrativ al zonei.

BIBLIOGRAFIE

Andronache 2001 – Ștefan Andronache, *Documente istorice tecucene*, vol. I, Tecuci, Biblioteca Municipală „Ștefan Petică”.

Andronic 1995–1996 – Mugur Andronic, „Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț din paleolitic și până la sfârșitul secolului al XVIII-lea”, în *Suceava. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei*, nr. XXII-XXIII, Iași, Editura „Glasul Bucovinei”, p. 13–186.

Andronic 1997 – Mugur Andronic, *Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț, din paleolitic până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Iași, Tipografia „Dosoței”.

¹⁸ Iorgu Iordan consideră, pe bună dreptate, că legătura cu Traian este de origine cărturărească (Iordan 1963: 311).

¹⁹ „Troian are la origine similitudinea locului cu un troian de zăpadă” (Cojocaru 1980: 68).

- Anghel 2004 – Florin Anghel, „Identitatea duală a unei comunități etnice: poloni și slovaci în Bucovina, 1937–1944. Manipularea etnică în timpul crizelor politice internaționale”, în *Altera*, nr. 25, p. 37–49.
- Barbu, Ionesi 1987 – Nicolae Barbu, Liviu Ionesi, *Obcinele Bucovinei*, București, Editura Sport-Turism.
- Bogdan-Duică 1895 – George Bogdan-Duică, *Bucovina. Notițe politice asupra situației*, Sibiu, Institutul tipografic T. Liviu Albini.
- Ceașu 1982 – Mihai Ștefan Ceașu, „Contribuții la istoricul exploatării sării la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Bucovina”, în *Suceava*, nr. IX, p. 377–392.
- Ciubotaru 2001 – Mircea Ciubotaru, „Un toponim controversat: Valul lui Traian”, rezumatul comunicării susținute la 5 octombrie 2001 în cadrul „Zilelor Academice ieșene” în *Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”*, anul II, nr. 4, Iași, p. 7 (http://www.philippide.ro/buletin/Buletin_4_2001.pdf).
- Cojocar Sahlean 2015 – Marcel Anton Cojocar Sahlean (coordonator), *Comuna Cacica. O localitate bucovineană multietnică*, Bistrița, Editura Karuna.
- Cojocar 1980 – Nicolae Cojocar, *Părteșii de Sus, o așezare din Bucovina. Monografie folclorică*, București, Editura Litera.
- Constantinescu 1963 – N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei.
- Dan 1979 – Ilie Dan, *Dicționar toponimic al Văii Soloneșului (județul Suceava)*, I–II, Iași (text multigrafat).
- DB – *Documente bucovinene*, de Teodor Bălan, vol. I–IX, Cernăuți, Institutul de arte grafice și editură „Glasul Bucovinei”, 1933–2006.
- DIR, A – *Documente privind istoria României*, seria A. Moldova, vol. XVII–I – XVII–V, București, Editura Academiei, 1953–1957.
- DRH, A – *Documenta Romaniae Historica*, seria A. Moldova, vol. I ș.u., București, Editura Academiei, 1975 ș.u.
- Gabor 1996 – Iosif Gabor, *Dicționarul comunităților catolice din Moldova*, Bacău, Editura Conexiuni.
- Gogołęwski 1967 – Stanislaw Gogołęwski, „Observații asupra trilingvismului polonezilor de la Cacica – județul Suceava”, în *Romanoslavica*, XIV, București, p. 53–76.
- Gorcea 2010 – Cristian Gorcea, *Evoluția habitatului uman în zona comunei Cacica*, Iași, Editura Pim.
- Gorovei 1924 – Artur Gorovei, „Documente tăutulești”, în *Junimea literară*, XIII.
- Grămadă 1996 – Nicolai Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, I–II, Iași, Editura Anima.
- Grigorovitz 1908 – Em. Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, Atelierele grafice Socec & Co.
- HARTA MIL. – *Harta R.S. România*, executată de Direcția Topografică Militară, sc. 1:25.000, București, 1962.
- Homorodean 1982 – Mircea Homorodean, *Despre toponimul Troian*, în *Studii de onomastică*, vol. III, volum îngrijit de Ioan Pătruț, Eugen Pavel, Augustin Pop, Ion Roșianu și Gabriel Vasiliu, Cluj-Napoca (text multigrafat), p. 97–105.
- Iacobescu 1993 – Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei. Vol. I (1774–1862). De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române.
- Iordan 1963 – Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei.
- Kaindl 1902 – Raimund Friedrich Kaindl, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich*, Innsbruck, Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung.
- Moldovanu 2010 – Dragoș Moldovanu, *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului Moldova)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Petraru 1995–1996 – Marius Iulian Petraru, „Originea și căile de imigrare ale polonezilor în Bucovina”, în *Suceava. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei*, nr. XXII–XXIII, Iași, Editura „Glasul Bucovinei”, p. 355–372.
- Petrovici 1962 – Emil Petrovici, „Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române. II. Toponimice cu polnoglasiu”, în *Romanoslavica*, VI, p. 5–17.
- Pintescu, Hrenciuc 2002 – Florin Pintescu, Daniela Hrenciuc, *Din istoria polonezilor în Bucovina (1774–2002)*, Suceava, Uniunea Polonezilor din România.
- Rospond 1982 – Stanislaw Rospond, „Etnogeneza słowian w świetle terminologii topograficznej”, în *Onomastica Jugoslavica*, 9.

- TTRM, I_{1,2} – *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, volumul I, partea 1 și a 2-a, *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale (1772–1988)*, Dragoș Moldovanu (coordonator), București, Editura Academiei Române, 1991 și 1992.
- TTRM, I₄ – *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, volumul I, partea a 4-a, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, Dragoș Moldovanu (autor), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005.
- TTRM, II_{1,2} – *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, volumul II, *Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*. Partea 1. *Toponime personale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014; Partea a 2-a. *Toponime descriptive* (manuscris).

ABREVIERI

a. = anul	oron. = oronim
afl. = afluent	p. = pârâu
anch. = anchetă	p. difer. = prin diferențiere
at. = atestat	p. polar. = prin polarizare
com. = comună	păd. = pădure
cremnon. = cremnonim	poi. = poiană
dl. = deal	pol. = polonez
dr. = drept	prob. = probabil
ent. = entopic	r. = râu
fiton. = fitonim	rus. = rusesc
germ. = germană	s. = sat
hidron. = hidronim	slv. = slavonă
hodon. = hodonim	st. = stâng
j. = județ	ss. = sate
măn. = mănăstire	topon. = toponimic
oicon. = oiconim	ucr. = ucrainean
opoz. echipol. = opoziție echipolentă	vf. = vârf

*Institutul de Filologie Română
„Alexandru Philippide” al Academiei Române
Str. Th. Codrescu nr. 2, Iași*

NUMELE PĂRȚILOR CORPULUI. CONCORDANȚE ȘI DIFERENȚE ÎNTRE DIALECTELE AROMÂN ȘI DACOROMÂN PE BAZA ALAR

COSMIN CĂPRIOARĂ

1. Prin *Atlasul lingvistic al dialectului aromân* (ALAR), cercetarea dialectală beneficiază de rezultatele celei mai cuprinzătoare anchete lingvistice de teren efectuate vreodată în spațiul balcanic în care trăiesc aromânii.

Ancheta dialectală a fost efectuată de Nicolae Saramandu în mai multe etape, pe parcursul mai multor ani, în 61 de localități din: Albania (12 localități: pct. 21–24, 30, 37–38, 55–59), Macedonia de Nord (9 localități: pct. 2, 7, 11, 13–18), Bulgaria (8 localități: pct. 1, 3–6, 8–10) și Grecia (32 de localități: pct. 12, 19–20, 25–29, 31–36, 39–54). Autorul a urmărit culegerea de material lingvistic din toate graiurile aromânești (fărșerot, grabovean, gopeșean-moloviștean, grămostean și pindean) din cele patru țări. Au fost anchetate toate localitățile din Bulgaria și R. Macedonia de Nord în care trăiesc din vechime aromânii (11 de grai grămostean, 3 de grai fărșerot și 2 de grai gopeșean-moloviștean). De asemenea, au fost avute în vedere toate localitățile (4) de grai grămostean din Grecia. Pentru comparație, a fost aplicat chestionarul și la Boimița (Αξιόπολις), un orașel din nordul Greciei, cu vorbitori meglenoromâni din satele din împrejurimi, care ilustrează graiul din Lundziń.

Volumul I al ALAR, apărut în 2014 la Editura Academiei Române, se înscrie în tradiția atlaselor dialectale românești și romanice, prin care se urmărește punerea la dispoziția cercetătorilor a unui material lingvistic comparativ¹. Materialul lingvistic obținut a fost integral publicat și prezentat prin intermediul a 274 de hărți lingvistice și a 244 de liste de material lingvistic necartografiat (MN), însoțite de note. El cuprinde răspunsuri la un număr important de întrebări (extrase din cele 2543 ale *Chestionarului Noului atlas lingvistic român*), care se referă la termeni aparținând diverselor câmpuri lexicale din domeniile anatomic și medical: părțile corpului omenesc, maladii, acțiuni legate de organe și boli, însușiri și defecte umane (în general, dobândite), remedii, instituții, profesii. Mai precis, este vorba de întrebările de la numărul 58 la numărul 463 din *Chestionar*, adică cele din secțiunea „Corpul omenesc (părțile corpului, boli, însușiri fizice și mentale)”.

2. Lucrarea de față urmărește identificarea și analizarea comparativă a similitudinilor și mai ales a diferențelor dintre dialectele aromân și dacoromân pe care atlasul le pune în evidență în domeniul denumirilor părților corpului, cu raportare firească la limba literară.

¹ ALAR continuă seria noilor atlase românești pe regiuni NALR/ALRR (NALR Banat, NALR Crișana, NALR Moldova și Bucovina, NALR Oltenia, ALRR Maramureș, ALRR Muntenia și Dobrogea, ALRR Transilvania). Pentru dialectele sud-dunărene, aici se încadrează *Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân* (ALDM), realizat de Petar Atanasov, și, într-o anumită măsură, *Micul atlas lingvistic al graiurilor istroromâne* (MALGI) al lui Radu Flora.

Cercetarea combină abordarea sincronică cu cea diacronică, punând la lucru metodele geografiei și geologiei lingvistice împreună cu cele care țin de istoria limbii.

În demersul nostru, am considerat de referință formele-tip ale cuvintelor din *Dicționarul dialectului aromân* (DDA) al lui Tache Papahagi, dar am consemnat, când a fost cazul, și variantele acestora din aromâna vorbită. Atunci când termenii nu erau atestați în lucrarea lexicografică, am indicat variantele lor fonetice cele mai răspândite. În multe cazuri, diversitatea răspunsurilor oferite pentru desemnarea unui anumit referent, constând în termeni simpli sau incluși în cadrul unor cuvinte compuse, fără articol sau determinați hotărât (cu diferențe de tratament al articolului hotărât: *capu* sau *caplu*, de pildă), cunoscând diverse variante fonetice etc., a impus simplificarea acestei realități lingvistice prin prezentarea doar a variantelor celor mai răspândite ori prin regularizarea formelor, făcută subiectiv, dar urmând spiritul limbii. De exemplu, între *ă* și *â* finale l-am ales pe *ă* ca fiind mai vechi, între *e* și *i* finale, pe *e*, din același motiv, între lipsa și existența unui *u* final asilabic, am optat pentru forma în care acesta era prezent etc. Am adus în atenție și celelalte variante, dacă discuția o impunea, adică în cazul în care formele respective ofereau date importante cu privire la fonetică, fonologie sau morfologie.

Așadar, am „literarizat” în general formele dialectale, pornind de la cea mai răspândită sau mai justificată etimologic, dar am dat, adeseori, și variantele fonetice. Transcrierea fonetică în sine este simplificată, dat fiind scopul cercetării, dar trebuie ținut cont de faptul că un *i* final normal după o consoană desemnează un *i* vocalic, și nu pe *i* final asilabic, iar o formă terminată în consoană nu exclude existența unor variante cu *u* final asilabic. De asemenea, *u* și *e* sunt semivocalice în grupurile *ua*, *uă*, *uo*, respectiv *ea*, care sunt, așadar, diftongi ascendenți.

În ceea ce privește indicațiile etimologice privitoare la termenii din aromână, majoritatea au fost date după DDA², de aceea nu am menționat de fiecare dată sursa. Am indicat-o însă întotdeauna când am făcut apel la altă lucrare lexicografică³. De asemenea, am apelat pentru informații suplimentare, de multe ori edificatoare, la secțiunea *Note (la hărțile lingvistice și la materialul lingvistic necartografiat)*, abreviată *Note*.

3. Referindu-ne la bogatul material lingvistic privitor la denumirile părților corpului, numeroase hărți ALAR și o parte a materialului lingvistic necartografiat atestă, o dată în plus, remarcabila unitate a limbii române, chiar și atunci când variantele fonetice sub care se prezintă termenii nu sunt prezente în dacoromână (ca în cazul lui *dzeadzit*^u, *dzinucl*^u, *mindî*, *zinzîe*) ori au o circulație regională (*călcâh*, *k'eli*, *ciêor*, de pildă).

Ilustrează în mod deosebit unitatea limbii noastre: H. 1 CAP (*cap*^u, mr. *cap*⁴), H. 6 PĂR (*per*^u, *per*ⁱ, mr. *pier*), H. 25 MINTE (*minti*/*minte*/*mindî*/*minde*, mr. *minti*)⁵, H. 26 FRUNTE (*frămti*/*frâmti*/*frâmti* ș.a., mr. *frunti*), H. 29 OCHI (*ocl*^u/*ok*^u, mr. *uocl*^u), H. 52 URECHE (*ureacl*^e/*urecl*^ă/*urek*ⁱ, mr. *uurecl*^ă), H. 72 FALCĂ (*falcă*/*falcă*, mr. *falcă*), H. 73 GURĂ

² Etimoanele sunt date cu respectarea ortografiei din DDA.

³ Pentru competențele observației și precizării privitoare la dialect și la originea unor cuvinte, precum și pentru amabilele precizări legate de termenii grecești și turcești le adresăm, și pe această cale, calde mulțumiri colegilor Nistor Bardu, Cristina Dafinoiu și Neriman Hasan.

⁴ Am indicat și formele meglenoromâne obținute la Boimița, când acestea ilustrează unitatea limbii, pentru o comparație mai largă.

⁵ Pentru că o normalizare a formelor dialectale nu este întotdeauna ușor de făcut în absența unei variante literare aromâne, am prezentat mai multe variante, deși nu întotdeauna pe toate, pe cât posibil în ordinea frecvenței, când acestea au o mare răspândire sau prezintă interes pentru comparația cu dacoromâna ori pentru istoria limbii.

(*gură/gurâ*, mr. *ruost*), H. 101 LIMBĂ (*limbă/limbâ*, mr. *limbă*), H. 105 DINTE (*dinti/dinte/dindi/dinde*, mr. *dinti*), H. 106 MĂSEA (*măseauă/măseauă/măseao/măseau/misiauă* ș.a.), H. 117 GINGIE (*dzindzii/dzândzii/gîngîii/zinzie* ș.a.), H. 119 BUZĂ (*budză/budzâ/buză*), H. 121 BARBĂ (*barbă/barbâ*, mr. *barbă*), H. 131 PIELE (*k'ali/k'ale/k'eli*, mr. *cōjă*), H. 144 OS (*os^u*, mr. *uos*), H. 145 MĂDUVĂ (*măduuă/măduuă/miduuă* ș.a., mr. *miduuă*), H. 146 CARNE (*carni/carne/cařă/cară* ș.a., mr. *carni*), H. 147 SÂNGE (*săndzi/săndze/săndzi/săndzâ* ș.a., mr. *sōndzi*), H. 148 VÂNĂ (*vină/vinâ*, mr. *vină*), H. 149 PIEPT (*k'eptu/k'ept^u/k'ept*, mr. *k'ept*), H. 155 COASTĂ (*coastă/coastă*, mr. *cōstă*), H. 157 INIMĂ (*inimă/inimâ*, mr. *înimă*), H. 160 ȚĂȚĂ (*țăță/țățâ/țîțî*, *sin^u*, *k'eptu*, mr. *țîță*), H. 172 MAȚ (*maț^u/maț*, mr. *maț*), H. 174 BURIC (*buric^u/băric^u/bric^u* ș.a., mr. *buric*), H. 178 FIERE (*h'ari/h'are/γ'ari* ș.a., mr. *eari*), H. 179 FICAT (*h'icat^u/h'icat*, *lailu h'icat^u*, *hicat lai^u*, mr. *drob*, *drobur*, *negru drob*, cf. dr. *ficat negru* și *drob*), H. 181 MÂNĂ (*mână/mână/mânâ*, *braț^u*, mr. *mōnă*), H. 185 SUBSUOARĂ (*sumsoară/sunsoară/soară* ș.a., mr. *supțăsoră*), H. 186 COT (LA MÂNĂ) (*cot^u/cot*, mr. *cuot*), H. 189 PALMĂ (*palmă/palmâ*, mr. *palmă*), H. 210 DEGET (*dzeadzit^u/dzedit^u/dzedzăt^u/dzedzut^u* ș.a., mr. *zejst*), H. 212 UNGHIE (*ungl'ă/ungl'i/ung'ă* ș.a., mr. *uungl'ă*), H. 219 PICIOR (*čičor^u/čor^u/k'ičor^u* ș.a., mr. *pičor*), H. 227 GENUNCHI (*dzănucl'u/zănucl'u/dzănuk^u* ș.a., mr. *zinucl'u*), H. 231 PULPA PICIORULUI (*pulpă/pulpâ*, mr. *carni grōșă*), H. 234 CĂLCĂI (*călcă^u/călcă^u/călcă^u*, mr. *călcōi*).

Altele [H. 3 CREIER (*măduuă/măduă*, mr. *muozuc*), H. 47 GEANĂ (*peană, peană di ocl'u*, mr. *peru* [art.] *di la clipală*), H. 66 NARE (*guvă di nari*, mr. *nōri*), H. 122 BĂRBIE¹ 'menton' (*gru^u*, mr. *barbă*), H. 129 CEAFĂ (*zvercă/zvercâ*, mr. *l'utinic*), H. 130 GÂT (*guși/gușă/gușă*, mr. *gușă*), H. 162 OMOPLAT (*plătare/păltare/păltare*, mr. *spată* [în Liumnița]) H. 171 PÂNTECE (*pântică/pântic^u/pândică/pândic^u* ș.a., mr. *fōle*), H. 187 UMĂR (*numir^u/număr/anumir^u/anumire* ș.a., mr. *numiri*), H. 188 PUMN (*buș^u/buș^u/bușur^u*, mr. *buș*), H. 190 PODUL PALMEI (*mer^u di palmă, merlu di palmă* ș.a.) și MN 153 GRUMAZ (*gurmadz^u/gurmaț^u* ș.a.)] redau nu mai puțin remarcabila unitate a graiurilor aromâne, formele care circulă în acestea reprezentând alte cuvinte decât în dacoromână (*gru^u*, *gușă*, *merlu di palmă*, *păltare*), inovații fonetice (*dzănucl'u*, *gurmaț^u*, *numir^u*, *zinzie* etc.) ori semantice (*măduuă* 'creier', *peană* 'geană' etc.) necunoscute în dacoromână sau arhaisme în româna nord-dunăreană (*buș^u* ș.a.).

În sfârșit, alte hărți [H. 58 OBRAZ (*față*, mr. *față*), H. 65 NAS (*nari/nare*, mr. *nas*), H. 151 PLĂMÂN (*plămună/plămunâ*, *h'icat^u alb^u*, *albul^u h'icat^u*, mr. *drob*, *alb drob*, cf. dr. *ficat alb*, alb. *mëlçia e bardhë*), H. 180 RINICHI (*aricl'u/ricl'u* ș.a., *buburec^u/bubrec^u*, mr. *būbric*, cf. dr. *bubríc*, *bubríg*), H. 234 CĂLCĂI (*călcă^u*)] au o poziție intermediară, în sensul că atestă forme arhaice sau cunoscute pe arii restrânse și în dacoromână.

4. Diferențele în denumirea părților corpului în dialectul aromân, față de graiurile dacoromâne ori față de limba comună, sunt, la rândul lor, destul de numeroase. Diferențierea și diversitatea dialectală sunt firești, dacă ținem cont nu numai de spațiul întins pe care se vorbesc diferitele variante teritoriale ale limbii române, ci și de interacțiunea permanentă pe care graiurile aromâne au avut-o cu limbile comunităților învecinate, greacă, albaneză, bulgară, macedoneană, sârbă, ori cu limbile oficiale, cum sunt turca, până în 1912, sau celelalte enumerate deja, pe măsură ce își cuceresc independența statele balcanice. În plus, cu cât organul anatomic este mai mic sau mai puțin evident, cu atât apare posibilitatea diversificării

denumirilor sale. În aceste situații se întâlnesc și cele mai multe metafore, precum și cele mai probabile diferențe față de graiurile dacoromâne [v. MN 200 ROTULĂ (LA GENUNCHI), MN 203 GLEZNĂ, MN 204 OUĂLE PICIOARELOR, cf. *infra* h. 75, unde, totuși, multe nume ale omușorului sunt comune celor două dialecte].

Așa cum ne-am propus, am prezentat și comentat câteva dintre cele mai relevante diferențe dintre aromână și dacoromână privitoare la numele părților corpului, în ordinea hărților ALAR dedicate, fără a avea intenția de a epuiza subiectul:

H. 3 CREIER: Printr-un proces de extensie semantică ușor de explicat, lat. *medulla* ‘măduvă’, devenit în aromână *măduuă/măduă/măduu/măduuă/miduă* ș.a., primește semnificațiile de ‘creier’ și de ‘minte’ [cf. „*om fără măduuă* (om fără creier, fără minte)”, DDA s.v.], necunoscute în dacoromână (dar *miduuă/măduuă* ‘creier; minte’ și în meglenoromână, v. h. 3 ALDM, pct. 2 L’umnița, 3 Cupa, 4 Oșiin, h. 228, toate punctele, fără Țărnareca). În mod previzibil, cuvântul își păstrează sensul original (cf. „*os cu măduuă*”, DDA s.v.), iar în unele localități (pct. 26 Nevesca, 34 Băiasa) nu înseamnă ‘creier’. Precizarea oferită de un determinant este rară, fiind înregistrată doar în pct. 56 Ducasi: *mădua di cap*, dar cf., la *Note*, *măduua țeă nica* ‘creierul mic’, la același subiect, ori *măduua nica*, cu același sens, în pct. 17 Târnova. Interesantă este și diferențierea semantică făcută în pct. 27 Vlahoclisura între ‘măduvă în oase’ [la oameni] și ‘creier’ [la animale].

În câteva localități aparținând mai multor graiuri (pct. 21 Nicea, 22 Greava, 26 Nevesca, 27 Vlahoclisura, 28 Veria, 30 Cutali, 32 Samarina), creierul este numit, prin metonimie, *minte/minti/mindi* (cf. h. 25), iar în altele, majoritatea din sudul graiurilor pindene (pct. 32 Samarina, 41 Giurgea, 42 Gardichi, 43 Cornu), se produce o contaminare între cei doi termeni consacrați, obținându-se formele *minduuă*, *minduu*⁶, având și semnificația de ‘măduvă în oase’ la Samarina (v. *Note*).

H. 4 ȚEASTĂ: Ca și în dacoromână (v. h. 5, h. 6 ALRR. *Sinteză I*, Saramandu 2008), diversitatea termenilor care denumesc țeasta în aromână este mare, iar unii dintre aceștia sunt comuni. Este vorba de genericele *os*^u, *osu/uoslu di cap*^u, întâlnite și în graiurile bănățene și crișene, de *curcubetă*, destul de frecvent în graiurile dacoromâne nordice, și de *ăutră*, formă sincopată a lui *ciutură*, care este cunoscut și graiurilor bănățene. Dintre acestea, *os*^u și *osu/uoslu di cap*^u au o mare răspândire, fiind atestate în majoritatea graiurilor aromâne din Albania și Macedonia de Nord.

Celelalte denumiri se deosebesc în cele două dialecte românești. Mai întâi, dintre cele specifice aromânei, pot fi reținute *cafcă*, *cafk’auă/cafk’au*, *cafcălă/cafcă^u/cafcălu*, *ăcafcă*, cuvinte care formează arie în zona graiurilor pindene și la fărșeroți și par înrudite, deși au etimoane diferite (alb. *kafkë* ‘osso de la testa’, respectiv gr. *χαύχολον* ‘test; crâne’; pentru *ăcafcă*, se poate avea în vedere o contaminare). Urmează *cărțună/cărțună*, lit. ‘căpățână’, cu etimologie necunoscută în DDA, și *ăiuo^u*, pentru care T. Papahagi (DDA s.v. *ăiun*⁴) trimite la adjectivul *ăiul* ‘ciuntit; (arbre) sans branches; (cheval, mouton) qui a de petites oreilles’, existent și în dacoromână (cf. *ăiol*’ în pct. 15 Gopeș), ambele întâlnindu-se la grămostenii din Bulgaria.

Metaforică este seria deschisă de *cărăfetă/cărfetă/cărfetă*, explicat în DDA s.v. *cărăfetă* ca un derivat de la *cărăfă* + suf. *-etă* după *curcubetă*, serie din care mai fac parte *ăutră*, din pct. 52 Horopani (cf. *va ță ngl’ăță ăutra* ‘o să-ți înghețe țeasta’, *Note*), pentru care v. DDA s.v. *ăiutră*, *ăiutură*, precum și *curcubetă* și *cofă*, prezente doar în dicționar. Tot derivat de la *cărăfă*

⁶ Cf. verbul *minduesc* ‘a gândi’, dar și *aoa bati mindua*, *ama ascult* ‘aici [= la tâmplă] bate creierul, dacă ascult’, din pct. 42 Gardichi, la *Note*.

pare să fie *cărfină*, din pct. 26 Nevesca, neatestat în DDA. Pentru *čufutinî*, din pct. 49 Cuțufleani, T. Papahagi se întreabă retoric dacă are vreo legătură cu *ciuf* (DDA s.v. *čufutină* ‘căpățână’). De asemenea, neatestat în DDA sunt: *crapă*; *crăk*’ din Samarina (pct. 32) și *cărtuncă* din Poroii de Sus (pct. 12).

H. 26 FRUNTE: Denumirile din aromână neîntâlnite în dacoromână sunt: *bală*; *băli* din pct. 36 Aminciu, care pare înrudit cu alb. *ballin* ‘frunte’, *blefur*^m; *blefuri* [n.] din pct. 41 Giurgea, *blefar*^m; *blefare* [n.] din pct. 42 Gardichi, probabil din greacă, niciuna atestată în DDA. După cum se observă, acestea constituie apariții izolate, termenul cvasigeneral fiind cel moștenit, comun cu dacoromâna, deși cu evoluție fonetică ușor diferită: *frămte*/*frămți*/*frămți* ș.a. Forma *frunți* este obținută doar în pct. 31 Deniscu de la soția, fărșeroată, a subiectului, grămostean, iar *frunde*, în pct. 33 Palioseli.

H. 28 TÂMPĂ: Metafora *orbul*^m *uocl*’u; *org*’il’ *uocl*’i pct. 1 Blagoevgrad, *uorbul*^m *uok*’iu; *uorg*’iî *uok*’iî pct. 5 Bachîța, *uorbul*^m *ocl*’u; *org*’il’ *ocl*’i pct. 10 Lopova, la grămosteni, compus neatestat în DDA, se întâlnește și în dacoromână și meglenoromână (cf. dr. *ok*’u *orb*, din graiurile din Banat, Crișana, vestul Transilvaniei, v. h. 34 ALRR *Sinteză* I, mr. *uorbu ocl*’u la Boimița, *uorb ocl*’u/*uorbu ocl*’u pe h. 39 ALDM). De asemenea, comune sau apropiate sunt răspunsurile: *loc moali*, *loclu moali di măduu* pct. 8 Papaceair (cf. dr. *moalele capului*, *moalea capului*) și *grupiçi di la uocl*’u pct. 9 Șatra (cf. dr. *groapa ok*’ului).

Mult mai frecvent în aromână și cu apariție izolată în dacoromână este *tămpănă*, cunoscut în diferite variante fonetice la singular (*tămpănă*/*tămpână*/*tiampănă*, cf. dr. *tâmpănă* pct. 466 din Bucovina) și plural (*tămpăn*’/*tămpân*’/*tămpâni*/*tămpâni*/*tămpâne*), forme neatestat cu această semnificație în DDA s.v. *tîmpînă* ‘tobă mare’ (< vsl. *tōpanŭ* ‘tympanum’), care aparțin graiului fărșerot (pct. 18 Nijopole, 20 Gramaticova de Sus, 23 Pleasa, 24 Corcea, 25 Căndrova, 30 Cutali, 37 Diviaca, 52 Horopani, 55 Moscopole, 56 Ducasi, 58 Selenița). Tot aici se încadrează și *tămpă*^ă, din pct. 56 Ducasi (cf. mr. *timbă*, de la Boimița), legat de dr. *Tâmpa* în DDA s.v. *tămpă*, unde se dă sensul toponimic de ‘creștet’, sinonim cu *dzeană*.

Fără un corespondent similar în dacoromână sunt: *cafcălă*; *cafcali* pct. 4 Batac (în DDA: ‘orbită’, v. *supra* h. 4); *mindî* pct. 43 Cornu, variantă a lui *minte* cu intervenția alb. *mënd* ‘mente’ (DDA s.v.), și *minte* pct. 14 Beala de Jos, *minti* pct. 21 Nicea; *mudular*^m; *mudulare* pct. 11 Crușova, 16 Moloviște, *midular*^m pct. 27 Vlahoclisura, *mindular*; *mindulari* pct. 39 Perivoli (cu intervenția lui *minde*), pentru care v. sensul de ‘occiput’ în DDA s.v. *mădular*, moștenit din lat. **medullarium*; *stră ocl*^m pct. 13 Beala de Sus, compus cu prepoziția *stră* ‘deasupra’, moștenită din lat. *extra* ‘au de hors’; *cioi*; *ciol*’i pct. 28 Veria, ‘maxilar’ în DDA s.v. *čiol*’iî¹, posibil înrudit cu dr. *ciolan*; *slăbindzâ*; ~ pct. 29 Xirolivad, neatestat în DDA, dar rezultat printr-o posibilă contaminare, cu sonorizarea ulterioară a lui *ț*, între *slăbință* (‘șale; lombe; aine’ în DDA s.v. *slăbință*²) și *slăbeață* ‘faiblesse; débilité; mal; méchanceté’ (DDA s.v. *slăbeață*, *slăbil*’e, *slăbință*¹). *Slăbință* poate fi pus în legătură pentru sensurile anatomice cu *slăyînă*, *slăyînă* ‘șold, vintre’ (< bg. *slabina*; cf. *slag*’inâ ‘încheietura inghinală dintre șold și abdomen; slabină’, la *Note*, h. 163, dr. *slăbin* ‘șale’ pct. 28 din Banat, h. 192 ALRR. *Sinteză* II), pe baza semului [încheietură] (cf. dr. *gleznele capului*, *încheietura capului*, *vintre*, toate cu semnificația ‘tâmplă’, pe h. 34 ALRR. *Sinteză* I).

H. 41 PUPILĂ: La fel ca în dacoromână, și în graiurile aromânești denumirea pupilei ilustrează preferința pentru metaforă. *Mărdzeauă*; *mărdzeale*, în diferite variante fonetice, și *mărdzeaua di ocl*’u reprezintă formele cele mai răspândite la grămosteni și pindenii [cf. „*va lă-nsară-a lor mărdzeale* (le vor sări ale lor pupile)”, „pentru *mărdzeaua a ocl*’iului «pupile

de l'oeil», cf. și mr. *mărdzeaua di ocl'u* „lumina ochiului” (GrS, VI, 165)”, DDA s.v., cf. dr. *mărgăua ok'ului*, *mărgica ok'ului*, în graiurile moldovenești, h. 50 ALRR. *Sinteză I*, mr. *mirșan lu ocl'u*, h. 67 ALDM pct. 4 Oșin]. Cuvântul *luhină*; *luhiin* ('vedere' în DDA s.v., cf. exemplul din dicționar „l-vream ca luhina din cap” și dr. *a-i fi drag ca lumina ochilor*) este prezent mai ales la fărșeroți⁷.

Un alt mecanism metaforic ni se revelă în denumirile: *uom*^u pct. 25 Căndrova, *om*, *omul* pct. 15 Gopeș, *uom*, *uomlu-a ocl'ului* pct. 8 Papaceair, *uom*, *uomlu di la ocl'u* pct. 9 Șatra, *uomlu di ocl'u* pct. 19 Livezi, cu sens neatestat în DDA (cf. dr. *fetiță*, *fetița ok'ului*, în graiurile muntenești din sudul Olteniei), și *bebă*; *bebe/bebi* pct. 21 Nicea, 22 Greava, 23 Pleasa, 55 Moscopole, *bebă di ok'yu*; *bebi* ~ ~ pct. 58 Selenița, *bebză*; *bebze* pct. 37 Diviaca, în graiul gabrovean și la fărșeroții din Albania, care pot fi legate de *beb*, *bebă*, pl. *bebi*, *bebe* 'prunc'⁸ („cuvânt rar”, DDA s.v.) ca rezultat al apropierii de compusul *om de la ochi* 'pupilă'.

Alți termeni au o răspândire mai redusă, precum: *videală*; *videl'* pct. 3 Razlog, ca în graiul meglenoromân din Boimița (și din Uma și L'umnița, v. h. 67 ALDM), însemnând în aromână și 'lumină', *lilă*; *lile* pct. 30 Cutali, neatestat în DDA, *ylie*; *γ'ili* pct. 28 Veria, 40 Avdela, din greacă, atestat cu sensurile de 'sticlă; oglindă; ochelari' (cf. h. 35 OCHELARI), și *handră*; *handri* pct. 41 Giurcea, 42 Gardichi, 43 Cornu, din graiurile pindene de sud, de asemenea neatestat.

H. 45 PLEOAPĂ: Termenul *căpak'e*; *căpăk'*, cu diferite variante, reprezintă termenul cvasigeneral, de genul feminin, pentru că etimonul direct nu-l reprezintă, ca în dacoromână, tc. *kapak*, ci reflexul grecesc al acestuia *χαπάχι*, totuși, la fărșeroți, în pct. 38 Fier, 55 Moscopole, 58 Selenița, apare varianta de gen neutru (*căpac*^u, *căpacu* [art.] *di ok'*; *căpațili*, *căpac*^u *di ok'h*^u, respectiv *căpacu-a ok'u*), care ar putea să se datoreze intermediarului albanez *kapak* (v. FSR s.v.). Denumirea apare izolat, tot în forma de neutru, în nordul Moldovei, în pct. 577 (*capac*), respectiv 494 (*capacu ocl'ului*), din județul Suceava (v. h. 54 ALRR. *Sinteză I*). Legat de acest termen din aromână este verbul *căpăk'iescu* (cf. dr. *clipi* de la *clipă* 'pleoapă') consemnat la Blagoevgrad (pct. 1, v. *Note*).

În pct. 23 Pleasa, este înregistrat *dzeană*; *dzeani*, care confirmă afirmația lui T. Papahagi din DDA s.v., potrivit căreia „pl. *dzeane* înseamnă și «paupières», și «cils», și «sourcils»”⁹ (cf. dr. *gană*, folosit cu această semnificație în numeroase puncte aparținând tuturor graiurilor, v. h. 51 ALRR. *Sinteză I*).

Interesantă este metafora din pct. 4 Batac *arpă* [aripă], *arpa di ocl'u*; *arpi di ocl'i*. Metaforic este și termenul *peață*; *peț* din pct. 42 Gardichi, venit din greacă și având sensul inițial de 'pojghiță' (cf. dr. *cămașa ok'ului*, *prapura uok'ului*, *pielea ok'ului*, *pielea de pe ok'* etc.).

În pct. 32 Samarina, se dă denumirea de origine greacă *vlefar*^u (gr. *βλέφαρο* 'pleoapă').

H. 47 GEANĂ: Aproape peste tot, răspunsul este *peană*; *peane* și *peană di ocl'u*; *peane di ocl'i*, în diferite variante, această surprinzătoare semnificație metaforică lipsind în cazul etimonului lat. *pinna* (= lat. cl. *penna*, GDLR) și al corespondentului dacoromân *pană* (cf. h. 56 ALRR. *Sinteză I*, MDA s.v.).

H. 48 SPRÂNCEANĂ: Cuvântul *sufrănțeauă*; *sufrănțeale*, moștenit [< lat. **sub-fronticella* (< *frons*)], este cel mai răspândit în aromâna vorbită și cunoaște numeroase variante fonetice

⁷ De consemnat că în dacoromână, *lumină* reprezintă denumirea cea mai răspândită (v. h. 50 ALRR. *Sinteză I*).

⁸ Cf. *Note*, unde se precizează că subiectul de la Greava arată că *bebă* înseamnă și 'copil mic'.

⁹ De altfel, chiar etimonul lat. **genna* (= lat. cl. *gena*), folosit frecvent la plural, era polisemantic, însemnând 'obraz; pleoape; ochi, orbită' (GDLR s.v.).

(*sufrânțeauă, sufrânțeauă, sufrânțea, sufrânțeau, sufrunțeauă, sufppânțeauă, suvărțea* ș.a.). De la acesta provin *frâmțea, -țea; frâmțeli* din pct. 27 Vlahoclisura, *frânțea*, anunțat de forma deja redusă *sfrâmțeli*, ambele din pct. 53 Pisuderi, și cea rezultată prin contaminare¹⁰ *sufrândzeană; sufrândzeani*, din pct. 50 Nea Zoi din Pind.

Frecvent apare și *dzeană/gănă*, cu diverse variante fonetice și cu pluralul așteptat, al cărui etimon latinesc cunoștea semnificația de ‘pleoapă’ (v. *supra*), rezultând, așadar, o restrângere de sens, prezentă și în mr. *zēnă; zēni* de la Boimița (de fapt, aceasta este denumirea în toate graiurile meglenoromâne, v. h. 74 ALDM). De altfel, *gănă* ‘sprânceană’ este cunoscut și în numeroase localități din Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina, dar și în câteva din sudul Moldovei, Muntenia și Oltenia, realizându-se aici, în general, o „substituire” reciprocă cu *sprânceană* ‘geană’ (v. h. 57 ALRR. *Sinteză I*).

H. 57 FAȚĂ: Se conturează trei arii oarecum echilibrate: *față, prosup* și *surate*. Primul dintre ele, moștenit și făcând parte din fondul moștenit, *față; fațe/făț*, este cel mai răspândit termen, în mod surprinzător, tocmai în sud, la aromânii din Grecia (fiind prezent exclusiv în graiurile pindene)¹¹. Cuvântul se găsește cu această semnificație de ‘visage’ și în meglenoromână (v. h. 88 ALDM, pct. 1 Uma, 3 Cupa, 7 Țărnareca), ca și cu cea de ‘obraz’ (la Țărnareca).

În schimb, *prosup^(u)/prosupă; prosupe¹²*, neutru și feminin, provenit din gr. *πρόσωπον*, care are același sens¹³, este răspândit în partea de nord a teritoriului lingvistic aromân (Bulgaria, Macedonia de Nord și nordul Greciei) (cf. h. 59 ALAR pentru *bucă di față* pct. 1 Blagoevgrad, 5 Bachița, 10 Lopova, 40 Avdela și *bucă di prosup^u* pct. 10 Lopova ‘joue’¹⁴), iar *surată; surate/surăț*, cu origine în tc. *soûret*, cu aceeași semnificație (cf. DDA s.v. *surate* și s.v. *surete*), apare mai ales în graiurile conservatoare din Albania (dar și la meglenoromânii din Țărnareca).

În pct. 36 Aminciu, alături de *față*, se înregistrează un alt termen moștenit, și anume *gru^u; gru^{ur}*¹ [*lat. *gru(n)ium*], care indică o extindere semantică frecventă în latina vulgară pentru cuvinte care desemnau părți ale feței. *Bazaretă*, neatestat în DDA, ne întâmpină în pct. 37 Diviaca din Albania.

H. 60 UMĂRUL OBRAZULUI ‘pommette’: Termenul *mer^u; mere* și compusele *mer^u di față; meare di față¹⁵* nu au concurent în graiurile aromâne. El se regăsește și în graiurile bănățene, simplu: *mîăr*, sau cu determinant: *măru obrazului, măru dă la obraz, măru buși, măru fiefi* etc. (v. h. 73 ALRR. *Sinteză I*).

¹⁰ În DDA, T. Papahagi deschide lema *sufrândzeană, sufrânțea, sufrânțea, sufrândzeauă, sufrânțea* cu acest termen, iar etimonul latinesc este dat pentru toate aceste variante.

¹¹ Trebuie ținut cont că în aromână lat. pop. *facia* păstrează sensul de ‘obraz’ (v. H. 58 OBRAZ), pe care dacoromâna i l-a atribuit împrumutului din slavă (cf. dr. *fața obrazului, obraz* ‘față’, h. 68 ALRR. *Sinteză I, față* ‘obraz’, h. 70 ALRR. *Sinteză I*). Conservatorismul aromânei se vede și în cazul răspândirii urmașului lat. *bucca* cu sensul de ‘joue’: *bucă, bucă di față* (v. H. 59 BUCA OBRAZULUI). Totuși, avem și o inovație, în cazul aceleiași noțiuni, mai precis termenul *bulcie*, neatestat de T. Papahagi, care dă doar două derivate de la *bucă*: *bucicos* ‘câmos’ [‘fațile a mele roșe, bucicoase (obrajii mei roșii, plini)’] și *bulcicos* ‘plin, câmos’, cu intervenția alb. *bullçi*.

¹² Cf. expresiile *nu-ari prosup^u* ‘[fig.] nu are obraz’, *nu-are prosupă* ‘[fig.] nu are rușine’, *om fără prosupă* ‘[fig.] om fără obraz’ și *nu-are față* ‘[fig.] nu are obraz’ (v. *Note*).

¹³ *Prosop* din dacoromână are aceeași origine, dar semnificația este metonimică.

¹⁴ Răspunsurile de la Lopova arată justetea afirmației lui S. Pușcariu din *Prefața la Atlasul limbii române I/I*, p. 10-11, potrivit căreia subiecții vorbitori cunosc mai mulți termeni echivalenți, dar îl dau pe cel care le vine în minte în acel context.

¹⁵ O evoluție concordantă cu dacoromâna poate fi remarcată în cazul articolului hotărât, așa cum apare acesta în formele: *meru* pct. 53, *meru di față* pct. 13, 21, 58, *mepu di față* pct. 23, în condițiile în care nesincoparea lui *u* duce la pierderea, ca în dacoromâna vorbită, a lui *l* (cf. *merlu di față* pct. 6, 11, 31).

H. 65 NAS: Asemănător cu graiurile crișene (v. h. 78 ALRR. *Sinteză I*) și cu meglenoromâna de la Țărnașca (v. h. 96 ALDM), forma exclusivă din aromână este *nare/nari; nărⁱ*, reprezentând o extindere a sensului pe care a suferit-o în anumite zone nord- și sud-dunărene lat. *naris*. Firește că această extensie semantică și pierderea lat. *nasus* a impus crearea unui alt termen pentru 'nară'. Acesta este compusul *guvă di nare*¹⁶, cvasigeneral (v. h. 66 ALAR), unde *guvă* 'gaură' provine din alb. *guvë* 'cavitate, cavernă'. Totuși, în unele graiuri, se folosește același termen pentru ambele noțiuni: *nare* (pct. 14 Beala de Jos, 31 Denisu). *Nărușcă* 'nas mic, năsuc' pare o creație afectivă din pct. 52 Horopani.

H. 71 MUSTAȚĂ: Alături de *mustață; mustăț*, moștenit din lat. **mustacea*, se regăsesc și câțiva termeni împrumutați, foarte înrudiți: unul mai vechi, din greacă, *mustacă* (< *μoustaka* 'grande moustache'), destul de răspândit în toate graiurile, mai puțin în cele din Albania, altul mai recent, din aceeași limbă, *mustak'i* (pct. 45 Custeana din Pind, fără plural, pct. 17 Târnova din Macedonia de Nord, cu pluralul *mustăț*) și un al treilea, din albaneză, *mustaqë*¹⁷, redat și ca *mustak'ia/mustak'a*, în Beala de Sus și Beala de Jos (pct. 13, 14) (cf. Vătășescu 1997: 25, h. 105 ALDM).

H. 72 FALCĂ: Deși denumirea *falcă* este cunoscută aproape peste tot, ca și în graiul meglenoromân din Boimița (cf. h. 106 ALDM), totuși în câteva localități apar unii termeni diferiți față de dacoromână. În pct. 40 Avdela, răspunsul primit a fost *cuol; coal'i*, cuvânt care este dat în DDA cu sensurile de 'ciolan', 'maxilar' și este înrudit etimologic cu dr. *ciolan* și cu denumirile slave sudice ale măselii.

Viliță; viliți, neatestat în DDA, este denumirea fălcii în graiul din pct. 15 Gopeș și pct. 16 Moloviște, preluată din slava macedoneană [cuvântul reprezintă un diminutiv al unui *vila* 'furcă de fân' (> ar. *vilă*), paralel cu *viluška (od seno)*], iar *măyul'ail*, din pct. 28 Veria, neatestat în DDA, pare să aibă legătură cu gr. *μαγουλα* 'grosse joue' și cu dr. *măgură*.

H. 74 CERUL GURII: Pe lângă *țer di gură, țer[#] di gură, țerlu di la gură, țerlu-a guril'i*, arii mai importante cunosc termenii: *paradis^u/paradus^u, paradislu di(n) gură* (în graiurile din Bulgaria și Macedonia de Nord), neatestat în DDA, care trebuie să aibă legătură cu gr. *παράδεισος* 'paradis' și, de aici, 'cer', *uranó*, pentru care se dă în dicționar semnificația 'cer', dar nu și sensul anatomic, *uraniscos/uraniscu*, grecisme din graiurile pindene (pct. 32 Samarina, 40 Avdela, 41 Giurgea, 42 Gardichi), care desemnează aceeași parte a gurii și în limba de origine, și *prat^u/ppat^u* (cunoscut în graiurile fărșerote din Albania), neatestat în DDA. Acesta din urmă reprezintă¹⁸ forma sincopată a vechiului termen *părat*¹⁹ (cum ne arată variantele *părat^u* din pct. 13 Beala de Sus și *păraț* [plt.] din pct. 14 Beala de Jos), atestat și în dacoromâna veche și din care a derivat *părătuș* 'omușor', cunoscut din Basarabia până în Crișana (cf. h. 89 ALRR. *Sinteză I*).

În pct. 37 Diviaca este înregistrat un termen de origine albaneză *qelză*, cunoscut și în pct. 21 Nicea sub forma *k'elăză* (și *k'elăza di gură*), care reprezintă varianta diminutivală *qiellzë, qiellzë* a lui *qelë*, ambele cu semnificația 'cerul gurii' (Vătășescu 1997: 21, cf. FSR s.v. *qiell*).

¹⁶ De altfel, acest model are corespondente fidele în graiurile dacoromâne nordice, în primul rând în cele crișene: *gaură de narⁱ, hudă de narⁱ*, cf. *gaura din narⁱ, bortă din narⁱ, gaura de la narⁱ, gaură de la nas, huda de la nas* etc. (v. h. 79 ALRR. *Sinteză I*).

¹⁷ Informatorul din Beala de Jos, Petre Topală, l-a dat ca prim termen, alături de *mustak'a*, așa încât se poate considera doar un albanezism, firesc în vorbirea unui poliglot (v. *Date despre localități*, XXIII).

¹⁸ Cum se arată și la *Note* h. 74.

¹⁹ *Părat* este considerat în MDA o variantă redusă a lui *împărat*, dar a fost propusă, de pildă, de Aug. Scriban, și proveniența din latinescul *palatum* pe care și-o asumă și autorul ALAR. Forma din Beala de Jos *păraț*, considerată de anchetator un plural tantum, ar putea fi continuatoarea lat. pop. *palatium*, care s-a moștenit și în dacoromână ca denumire a cerului gurii și care este atestat încă din secolul al XVI-lea, în *Psaltirea Scheiană*.

H. 75 OMUȘOR: Variantele *stafilic*^u/*stăfălig*^u/*stăfăliz*^u/*stifilic*^u etc. și, probabil, *stifilis*^u preiau termenul grecesc cu acest sens *σταφυλίτος* (DDA s.v. *stăflit*, *stăflit*), cu finală refăcută sau derivat cu sufixe diminutive (cf. corespondentele dr. *flintic*, *flistic*, *momic*, *popic*, *suflic*, *țimburic*, *țivl'ic* etc.). Tot aici par să se încadreze și: *țifilic*^u, *cițiflic*^u, neatestat în DDA.

Denumirile *limbă/limba nică*, *limba țea/ațea nica*, mai frecvente, și *limbari* pct. 12 Poroii de Sus, *limbuși* pct. 40 Avdela, *omu* [art.] *ațel năicu* pct. 52 Horopani, *omu* [art.] *di gurmaz* pct. 30 Cutali sunt mai vechi și, cele mai multe, corespund termenilor atestați în dacoromână: *limba mică*, *limba ai mnică*, *limba cê mică*, *limbar*, *limbuș* (cf. *omușor*, *omușoru ăla năicu*, *omușoru dîn gît*, *uomuleț di gît*, *gurmaz*, *gurmazu gîtulu*, h. 89 ALRR. *Sinteză I*). Izolat, în pct. 41 Giurgea, apare greicismul *cataph'onă*.

H. 102 VÂRFUL LIMBII: Spre deosebire de dacoromână și de meglenoromână, aromâna cunoaște alte denumiri decât *vârful limbii*. Cele mai multe au în comun ideea de 'vârf rotunjit'. Cea mai mare răspândire o au: *cipe*^u/*cepe*^u (*di limbă*), cu centrul de grup articulat *cipe*^u/*ciplu di limbă/cepu di limbă*, *ciplitu/cipit*^u *di limbă* (și la feminin *ciplită/k'ipită*, *ciplita di limbă/țipita di limbă* etc.), care par să provină din ori sunt înrudiți cu alb. *qipi*, pl. *qipitë* 'maso, muccio; Haufe, Heuhaufe' (DDA s.v. *kipită*)²¹.

Urmează, ca frecvență: *mitica/mitca/miđica di limbă* și *mitica limbălei*, provenite probabil de la *miθcă* 'vârf', pentru a cărui origine T. Papahagi trimite la comparația cu gr. *μυθία* 'chiquenaude (sur le nez)', și *măiaua/măiaua/miăuă di limbă*, înregistrate numai în Albania, pentru care cf. alb. *maja e gjuhës* 'vârful limbii' (v. FSR s.v. *maja* 'vârf').

Alte denumiri apar mai rar sau izolat: *capu* [art.] *di limbă*, *caplu di limbă*, cunoscute doar la Beala de Sus (pct. 13), Beala de Jos (pct. 14) și Papaceair (pct. 8), și *țipiligu* [art.] *di limbă*, de la Moloviște (pct. 16), unde *țipilig*, cu origine necunoscută²², este glosat 'creștet' în DDA. O creație individuală interesantă o reprezintă compusul *dinindi di limbă* din pct. 39 Perivoli, bazat pe substantivizarea prepoziției *dininte*, variantă a lui *dinainte* (cf. DDA s.v.).

H. 115 STRUNGĂREȚĂ: Spre deosebire de dacoromână și de meglenoromână (pentru care v. h. 189 ALDM), unde tiparul mental predominant este al strungii, element fundamental al civilizației păstorești, cea mai răspândită denumire în graiurile aromâne are legătură cu imaginea drumului îngust de munte sau din codri. Așadar, termenul cel mai cunoscut este *cărari*, în diferite variante fonetice (care se întâlnește, totuși, și în graiurile dacoromâne transcarpatice: *cărare* pct. 282, 400, cf. *cale-ntră d'inț* pct. 105 (h. 128 ALRR. *Sinteză I*).

H. 122 BĂRBIE¹ 'menton': Toate graiurile aromânei îl folosesc pe *gruñ*^u; *gruñi/gruñur*^u [*< lat. *grun(n)ium* DDA s.v. *gruñi*], același cu dr. *grui* 'deal mic; (pop.) grumaz' (MDA s.v. *grui*¹).

H. 123 BĂRBIE² 'double menton': În acest caz, în afară de termenul curent și în dacoromână *bărg'ii*, din pct. 7 Ubovo, 39 Perivoli (pl. *bărg'i*, în pct. 4 Batac), cu palatalizarea bilabialei, neatestat în DDA, și de *guși*, cunoscut în limba comună și dat împreună cu *mărdzeale* (cf. dr. *salbă* 'menton') la Gramaticova de Sus (pct. 20), prin analogie, probabil, cu mărgelele caprelor, ceilalți termeni sunt diferiți.

Mai răspândite sunt denumirile: *bărg'al'i/burg'al'i/bărg'ayi*, la neutru plural, cu etimologie necunoscută în DDA s.v. *bărgelă* s.f., *bărgel'i* s.n. 'gușă, double menton' (cf. dr. *bard'ile* [plt.] pct. 458, *bărb'ilă* pct. 460, *ba'ărbg'ilă* pct. 455, toate din Valea Jiului, h. 138

²⁰ Cf. băn. *ćicu di la limbă* din pct. 23 Vărădia (h. 119 ALRR. *Sinteză I*).

²¹ Pentru sensul de 'vârf' al cuvântului, vezi și sintagmele „*kipita di nare* (vârful nasului)”, „*kipita di coardă* (vârful de sabie)”, „*cît kipita di ac* (cât vârful de ac = foarte puțin)”, date de T. Papahagi în DDA s.v. *kipită*.

²² Ne întrebăm dacă nu cumva *țipilig* nu reprezintă un diminutiv de la *țipul*^u; *țipul*^u, răspunsul din pct. 26 Nevesca.

ALRR. *Sinteză II*), *mame* (cf. ar. *mamă* 'goitre'), *k'el'* (cf. *âl' spindzură k'alea* pct. 26 Nevesca, *l'i spindzură cărnurl'i* pct. 17 Târnova), *cu dauă gușe* (deși *gușă* desemnează, de obicei, gâtul în aromână, v. h. 130 GÂT), *cu dauă gruñe*, ambele din pct. 11 Crușova.

Apar și forme de singular: *gușă* pct. 55 Moscopole și *gușa* în pct. 14 Beala de Jos, unde nu este vorba de vechea semnificație 'partea din față a gâtului' (cf. *sălg'i gușa* lit. 'a slobozit bărbie' pct. 14 Beala de Jos, *sta spândzărat gușa* lit. 'gușa stă spânzurată [= atârnă]' pct. 37 Diviaca, la *Note*), *mamă*, din nou o denumire a gușii, pct. 18 Nijopole, 23 Pleasa, 36 Aminciu, 58 Selenița (cf. *silig'i mamă* lit. 'a slobozit bărbie' Nijopole, v. *Note*), singularul *bărbul^u* pct. 16 Moloviște și pluralul *bărbul'i* pct. 15 Gopeș, unde poate fi vorba de o extensie a semnificației de 'năframă (de doliu)' pe care o are acest termen, considerat de T. Papahagi mai apropiat, ca origine, de gr. *μαρμπούλι* 'voile (de mariee)', și nu de lat. **barbuleus* (DDA), *bărbilă* pct. 41 Giurgea, care pare a fi rezultatul contaminării dintre *bărbul^u* și *băryelă, pruyl'e* [f.pl.], un grecism din pct. 32 Samarina, neatestat în DDA, și *mărg'elă; mîrg'el'* pct. 10 Livezi, 29 Xirolivad, care ar putea reprezenta o contaminare între *mărdzeauă* și *bărg'al'i*.

Cele mai multe denumiri se regăsesc și în graiurile dacoromâne, după cum arată h. 138 ALRR. *Sinteză II*: *bărbii, gușă, piele* (cf. *i s-a lăsat k'elea*), iar *gușă* și *mamă*, și în meglenoromână (v. h. 202 ALDM, cf. h. 211, 213).

H. 129 CEAFĂ: Termenul cvasigeneral *zvercă*, cu forme de plural ilustrând diverse posibilități fonomorfologice (*zverk'e, zverk'i, zverți, zverț, zverț, zverță, zverțâ, zverfi, zvercurⁱ*), reprezintă un vechi împrumut din albaneză (*zverk* 'colo, nuca, cervice' DDA s.v.), care l-a concurat pe *ceafă*, din substrat și l-a înlocuit complet.

De altfel, *qafë*, denumirea albaneză literară a gâtului, se regăsește în graiul de la Corcea (pct. 24) sub forma *k'afă; k'efi*, pentru a denumi doar partea dinapoi a acestuia. Acad. Gr. Brâncuș consideră că în româna comună este posibil ca *ceafă* să fi desemnat gâtul în întregime, restrângerea de sens datorându-se sinonimiei cu *gât*, din slavă (TILR 2018: 317), și, am adăuga noi, concurenței cu extensia semantică suferită de *gușă* și de *grumaz* (v. *infra*).

În pct. 54 Cristalopiți, îl întâlnim, provenit din bg. *gûrbica* 'petite bosse' (DDA s.v. *gîryiță*), pe *gurk'ită; gurk'îți*, înrudit îndeaproape cu dr. popular *gârbiță* 'greabăn, grumaz; (la oameni) ceafă'²³, pentru care DEX propune etimologie multiplă (bg. *gârbica*, scr. *grbica*).

Prin extensie semantică de la denumirea occiputului, proeminența osoasă situată în parte inferioară din spate a craniului, se obțin în pct. 55 Moscopole, răspunsul *mudulap^u; mudulapi*, iar în pct. 49 Cuțufleani, *mindular^u* (v. *Note*), înrudite cu dr. *mădular* și considerate de T. Papahagi moștenite din lat. **medullarium* mai degrabă decât din *medullaris* (MDA).

H. 130 GÂT: Prezența aproape exclusivă a lui *gușă; gușⁱ/gușe* cu această semnificație în aromână (ca și în meglenoromână, v. h. 211 ALDM, inclusiv la Boimița, și în dacoromână, în graiul bănațean), precum și verbele dacoromâne *gușui* și *sugușa* 'sugruma' par să arate o extensie de sens a acestui termen considerat autohton sigur de acad. Gr. Brâncuș (TILR 2018: 320, cf. MDA s.v.) de la o posibilă semnificație inițială de 'parte anterioară a gâtului'.

În câteva localități, gâtul este denumit prin termenul vechi, autohton *grumaz; gurmaz^u; gurmazurⁱ* pct. 20 Gramaticova de Sus, *gupmaz^u; gurmazâ* pct. 23 Pleasa, ca și în multe puncte din aria nord-vestică a graiurilor dacoromâne (v. h. 147 ALRR. *Sinteză II*).

Și împrumutul albanez *zvercă* este preluat cu această semnificație sau își extinde sensul la gabroveni și fărșeroți, în pct. 21 Nicea, 24 Corcea, 37 Diviaca, 54 Cristalopiți, 55 Moscopole.

²³ H. 138 BĂRBIE² ALRR. *Sinteză II* atestă și sensul de 'double menton' al lui *gârbiță* într-o întinsă arie dacoromână sud-vestică ce cuprinde Oltenia, vestul Munteniei și sudul Banatului.

H. 135 MĂRUL LUI ADAM: Pe lângă *nod^u*, *anod^u*, *nodu* [art.] *di gurmaz^u*, *nodlu di la gurmaz^u*, *anodlu di gurumaș^u*, *nod^u di gărgălan^u* sau *gărgălan/gărgălan*, care sunt dispersate pe harta graiurilor aromâne, cea mai răspândită denumire este *nucă*; *nuș*, uneori cu determinant: *nuca di gărgălan^u*, *nuca di gurmaz^u/gurmas^u*. Acesta trebuie să fie un nume vechi²⁴, existent încă din latină, al acestui organ, pentru care cf. sp. *muez de Adán*. De altfel, *nucă* are în aromână și sensul de *ceafă* (cf. REW 5991, it. *nuca*, fr. *nuque*, „it. *noce dell collo = collottola*”, în DDA s.v.). Înrudit este răspunsul *cucuași* din pct. 28 Veria, 29 Xirolivad, 40 Avdela, unde avem de fapt un sinonim al lui *nucă*, pentru că în aromână *cucoș*, cu etimologie necunoscută, înseamnă ‘nuc’ (v. DDA s.v. *cucoșu*), dar, prin extensie, și ‘mărul lui Adam’, în pct. 41 Giurgea: *cucoș^u*; *cucuași*.

Pentru formele compuse cu *gărgălan/gărgălan* sau *gurmaz*, trebuie precizat că în unele graiuri acești termeni au semnificația de ‘esofag’ (v. h. 136), iar *gurmaz*, și pe cea de ‘gât’ (v. *supra*).

Majoritatea denumirilor aromânești ale acestei părți anatomice se regăsesc și în graiurile dacoromâne: *nod*, *nodu de la grumaz*, *nodu din grumaz*, *nocă*, *nuoca grumazului*, *cocoș²⁵*, cf. *nuca gîtului*, *cocoșu gîtului*, *cocoșu li adam*, *gărgălău*, *gărgălod* (v. h. 152 ALRR. *Sinteză II*).

H. 143 MUȘCHI (LA MÂNĂ): Cea mai răspândită formă, ca și în dacoromână (v. h. 163 ALRR. *Sinteză II*), este cea moștenită din lat. *musc(u)lus*, cu grupul *cl* palatalizat, *mușcl’u/mușcl^u*; *mușcl’i*. În câteva localități de la grămosteni și fărșeroți (pct. 3 Razlog, 12 Poroii de Sus, 37 Diviaca, 38 Fier, 55 Moscopole) se întâlnește varianta mai nouă *mușk’/mușk’iu/miușk^u*. Tot forme mai noi sunt *mușcu* [art.](pct. 54 Cristalopiți), cu velară nepalatalizată, și *muscl’u* (pct. 51 Livadi Olimpou), cu fricativă dentală, refăcute probabil prin intervenția cuvintelor corespunzătoare din albaneză (*muskujve*) și greacă (*μως*, care apare și în meglenoromână, v. h. 226 ALDM). Formele *muscul^u* (pct. 11 Crușova, 15 Gopeș²⁶, 16 Moloviște) și *musculi* (pct. 17 Târnova) constituie împrumuturi din macedoneană (*мускул*).

În afară de modificările fonetice, termenul cunoaște și transformări morfologice, în sensul că nu se găsește numai ca substantiv masculin, cum este atestat și în DDA s.v. *mușcl’iū*, ci și de genul neutru (*mușcl’u*; *mușcl’i* pct. 6 Bujdova, 19 Livezi, 21 Nicea, 32 Samarina, *mușcl^u*; *mușcl’i* pct. 23 Pleasa, 25 Căndrova, *mușcl^u*; *mușcl’urⁱ* pct. 22 Greava, *miușk^u*; *miușk’* pct. 55 Moscopole, *muscul^u*; *musculi* pct. 15 Gopeș, 16 Moloviște) și feminin (*musculi*; *musculi* pct. 17 Târnova, *mișik’ă*; *mișik’* pct. 13 Beala de Sus). Ultimul, *mișik’ă*, pare influențat de denumirea populară a șoarecelui și a mușchiului din bulgară *мушка* (cf. scr. *muu*), dacă nu este vorba de o epenteză. De altfel, vechea metaforă bazată pe asemănarea mușchilor cu rozătoarea apare și în pct. 36 Aminciu, unde s-a obținut răspunsul *șoarić^u*; *șoariț* (alături de *mușcl’u*; *mușcl’i* [n.], v. *Note*).

Termenul generic *carni* (pct. 9, 28, 39) ori compusele *carne vârtoasă*, *carne bătută* (pct. 14) completează tabloul.

H. 150 FURCA PIEPTULUI: Fără îndoială, în aromână *k’eptu/k’ept^u* este răspunsul cel mai răspândit (v. și mr. *k’ept*, de la Boimița, dr. *piept*, *pieptu cuasceluor*, prezente în mai

²⁴ Cf. articolul lui I. Milică „Mărul lui Adam”, în *Cronica veche*, 11/2017, pe site-ul <https://cronicaveche.wordpress.com>, consultat în data de 05.02.2021.

²⁵ Dicționarele curente ale limbii române nu amintesc această semnificație a lui *cocoș*. Prin referire la corespondentele din aromână *cucoș* și *cucoașe*, este posibil ca termenul din dacoromână să nu aibă neapărat aceeași origine cu acestea și să fie datorat procesului de metaforizare care atinge din plin denumirile acestui organ. Totuși, bănuim o străveche legătură etimologică și de sens între ele (*coc*, *cocă*), « deturnată » de etimologia populară.

²⁶ Aici, un informator ocazional dă forma moștenită *mușcl’u*; *mușcl’i*.

multe puncte din toate graiurile), dar credem că identitatea cu numele pieptului (cf. h. 149 ALAR) se datorează fie absenței unui termen specific pentru această parte a pieptului, fie neînțelegerii corecte a întrebării.

Compusele pe baza lui *os* sunt, de asemenea, frecvente: *os di k'eptu*, *uoslu-a k'eptului*, *uosu* [art.] *a k'eptului*, *oslu di k'eptu*, *oslu di tu k'eptu*, *osu* [art.] *de k'ept*. Ele sunt destul de răspândite și în dacoromână, unde există, însă, o mai mare diversitate a denumirilor de acest tip: *furca pieptului* (cf. *furcă* pct. 15 Gopeș), *capu pieptului*, *capătu pieptului*, *coșu pieptului* (cf. *coș*²⁷ pct. 16 Moloviște, v. *Note*), *crucea pieptului*, *lingura pieptului*, *placa pieptului* (cf. *placă* pct. 12 Poroii de Sus, neatestat în DDA, și dr. *placă*, *placa mâni*, *placa spatelui* 'omoplat' h. 191 ALRR. *Sinteză II*, unde *placă* nu este atestat nici în DDA, nici în MDA cu această semnificație), *vîrvu pieptului* ș.a. (v. h. 174 ALRR. *Sinteză II*).

Izolată, apar și alte denumiri metaforice: *scărâcic*²⁸; *scărâcicuri*¹ (pct. 16 Moloviște), cu semnificația 'zgârci' în DDA s.v. *scîrâcic*¹, diminutiv de la *scîrâcîu* [zgârci], *cărăsor*²⁹ *di k'ept*²⁸ (pct. 38 Fier), neatestat în DDA, pentru care cf. *cărăsor*²⁹, *cărțop*²⁹, *cănuțio*²⁸ 'șira spinării' (h. 167, *infra*).

În pct. 28 Veria, se înregistrează un împrumut din greacă, *pundilik'istil*³⁰, care se referă și el, de fapt, la osul coloanei vertebrale, iar în pct. 33 Palioseli, termenul medical adaptat, *asternu* (< gr. *στερνο*).

H. 162 OMOPLAT: Harta ALAR arată trei serii de variante fonetice pentru denumirea cvasigenerală, pe care le dăm în ordinea frecvenței: *păltari/păltare*, *păltare/păltară/plătare*, *pultare*²⁷/*pultapă/pultayă*. Sub *plătare*, DDA trimite și la variantele *păltare* și *plîtare*, toate având la origine lat. **platalis*, nemoștenit în dacoromână.

H. 163 SALE: Cel mai răspândit termen, *mese/mesi*, provenit din gr. *μέση*, reprezintă „corespondentul lui *mijloc* din dacoromână” (*Note*) și al mr. *mejlocu*, de la Boimița. *Mesea* se află *tu cruți* 'la sale (bazinul)', pct. 1 Blagoevgrad, sau între *păltăr*¹ 'omoplați' și *cătiin* 'șale', pct. 5 Bachiuța (*Note*).

Termenii *mușcl'u*, *mușcl'* [pl.], *mușcl'i* [pl. art.], de genul masculin, în pct. 23 Pleasa, 24 Corcea, 25 Căndrova, 29 Xirolivad, și *mușcl'i*, la feminin singular, în pct. 15 Gopeș, *mușcl'i*, feminin plurale tantum, în pct. 21 Nicea, ajută la denumirea spatelui prin componentele sale, ca și *mușk'*, izolat, în dacoromână (v. h. 192 ALRR. *Sinteză II*).

De asemenea, cu corespondente răspândite pe arii largi în dacoromână, mai ales în graiurile nordice (pentru care cf. harta ALRR. *Sinteză* indicată), dar și în meglenoromână (v. h. 247 ALDM), sunt termenii aromânești moșteniți din latină: *cruțe/căruți/cruți* [cruce], în pct. 2 Coceani, 13 Beala de Sus, 14 Beala de Jos, 15 Gopeș, 17 Târnova (cf. dr. pl. *cruțe*, *cruțilă*, *crușile șăl'ilor*), *noljic*³¹ pct. 16 Moloviște, *nolg'ig*³¹ pct. 36 Aminciu (cf. dr. *nijloc*, *neljoc*, *neljuc*, *ňoljuc* ș.a.), lit. 'mijloc' < lat. *medius locus* (DDA s.v. *ňolg'uc*, unde cf. considerațiile autorului privind explicarea variantelor fonetice numeroase, unele neașteptate, considerate specifice graiurilor nordice, de fapt celui din Gopeș și Moloviște), la care se adaugă *ș'ei*, *șauă*, ambele atestate în pct. 19 Livezi (v. și *Note*), pentru care cf. dr. *șale*, plural la origine, *șaua mijlocului*).

În afară de acești termeni, mai apar unele denumiri care au altă semnificație în dacoromână: *iică* [pl.], *il'i*, *ičili*, *iičili* [art.], în pct. 12 Poroii de Sus, 52 Horopani, 55 Moscopole, de asemenea moștenite, care, de fapt, pot să semnifice 'parte a corpului de la coaste până la șold; slabină' (*Note*), sau neîntâlnite în dacoromână; *namsa* [art.], de la *namisa*, *anamisa*, din

²⁷ Semnalată de T. Papahagi, dar neilustrată cu exemple.

greacă, adverb ‘la mijloc’ și prepoziție ‘între’ [cf. *mi dore namsa* ‘mă doare mijlocul’ pct. 37 Diviaca, la *Note*, „*namisa dișil’i* (între dânșii)”, DDA s.v.]; *cătiñ* [pl.] (pct. 5 Bachîța), lit. ‘spinare, coloană vertebrală’, din lat. *catena* ‘chaine’ (DDA s.v. *cătină*); *curiz*^u pct. 22 Greava, neatestat în DDA, *lig’ena* [art.], *liyen* pct. 21 Nicea ‘lighean’ în DDA, din greacă.

H. 167 ȘIRA SPINĂRII: Cea mai răspândită denumire este *sk’inirat*^u/*sk’inărat*^u, substantiv neutru, moștenit din lat. **spinalatum*, neîntâlnit în dacoromână, dar prezent în meglenoromâna din Uma și Țarnareca (v. h. 251 ALDM).

Mult mai rar apar: *căřăsor*^u pct. 38 Fier, *cărțop*^u pct. 55 Moscopole, *căñuțior*^u pct. 58 Selenița, neatestat în DDA (legate de dr. *cărucior*?), *sk’inare* pct. 58 Selenița, *sk’inari* pct. 22 Greava, *sk’inari* pct. 35 Turia, moștenit din lat. *spinalis* și folosit, ca și în dacoromână, ca denumire inițială a coloanei vertebrale (v. h. 196 ALRR. *Sinteză*, cf. h. 190, 191, 192 ale aceluiași atlas, unde se vede folosirea lui *spinare* și ca nume al spatelui, omoplatului și șalelor).

H. 170 STOMAC: Formele de feminin pe care le cunoaște în aromână împrumutul grecesc *στομάχι* (DDA s.v. *stomahe*) sunt destul de variate: *stumah*^e/*stumah*ⁱ/*stumah*ⁱ/*stămăh*[’] și au pluralul *stumăh*[’]/*stămăh*[’]. Ele circulă în graiurile estice, pindene și grămostene. Formele neutre *stumah*^u/*stomah*^u; *stumahur*ⁱ (pct. 15 Gopeș, 17 Țarnova, 18 Nijopole, 21 Nicea, 25 Căndrova), mai apropiate de dacoromânescul arhaic și regional (din Moldova și Basarabia) *stomah* (v. h. 199 ALRR. *Sinteză* II), ar putea fi, ca și acesta, urmașele unui împrumut mai vechi din sl. *stomahŭ* (v. MDA s.v. *stomac*, cf. maced. *cmomak*, bg. *cmomaxa*).

Confuzia cu abdomenul sau cu buricul, prezentă sporadic și în dacoromână, apare în formele *pântic*^u/*pândig*^u pct. 6 Bujdova, 9 Șatra, 28 Veria, *pântică* pct. 14 Beala de Jos, *pândică* pct. 20 Gramaticova de Sus, 22 Greava, *băric*^u pct. 10 Lopova, *bric*^u pct. 7 Ubovo, iar *moară* pct. 3 Razlog poate reprezenta o denumire metaforică a acestui organ care „macină”.

H. 190 PODUL PALMEI: Compusul *mer*^u/*mep*^u *di palmă/palmă* sau, articulat, *merlu di (la) palmă/palmă* reprezintă denumirea cea mai răspândită din aromână, având un corespondent în dr. *măru palmei/palmii/pălmii*, *măru di la palmă*, din graiurile bănățene (v. h. 226 ALRR. *Sinteză* II). Pentru pct. 26 Nevesca, la *Note* se face precizarea că *merlu di palmă* înseamnă ‘partea cărnosă a palmei, dar nu de la degetul mare’. Există și un *mer*^u *la cîcôr*^u, atestat în pct. 31 Denisca, având semnificația de ‘partea cărnosă de sub degetul mare de la picior’ (*Note*). Uneori, *palmă* este înlocuit de echivalente, precum *mână* sau *pălicar* (‘policar, degetul mare’, < lat. *pollicaris* ‘d’un pouce (measure)’]: *mer*^u *di mână* pct. 22 Greava, *merlu di la mână* pct. 9 Șatra (cf. dr. *măru dă la mînă* pct. 44, 77 din Banat, dar și *măru mîni*, în alte localități bănățene), *merlu di pălicar*^u pct. 8 Papaceair, *merlu di pulicar* pct. 14 Beala de Jos, *mepu* [art.] *di pulicap*^u pct. 25 Căndrova, *mepu-a pulicapu* pct. 55 Moscopole (v. și *Note: pilicar*^u; *pilicari*).

În alte cazuri, centrul de grup este diferit, cum se întâmplă în compusele: *falcă di palmă* pct. 12 Poroii de Sus, o metaforă bazată pe forma de secere, și nu pe rotunjime, *mamă di mână/mamă di palmă* pct. 36 Aminciu, unde *mamă* reprezintă un nume generic pentru umflătură (cf. h. 133 GUȘĂ, dr. *brșca dă la palmă* pct. 129 din Arad, v. și h. 150 ALRR. *Sinteză* II, pentru *broască* ‘gușă’), *mesea di mână* pct. 28 Veria, care constituie, de fapt, o circumsciere prin localizare, *pălmuță di mână* pct. 38 Fier, denumire diferită de *palmă* ‘paume’ din aceeași localitate (v. h. 189, cf. *pălmuță de cîcôr* ‘talpă’, h. 233, și ‘partea cărnosă de sub degetul mare de la picior’ în pct. 38 Fier, la *Note*; *pălmuță* ‘podul palmei’, general în meglenoromână, v. h. 277 ALDM).

H. 221 SOLD: Substantivul neutru *gof*^u; *goafe/gofuri* (pentru care T. Papahagi trimite la comparația cu alb. *gof* și tc. *gof* ‘creux, vide’) pare să fie cea mai cunoscută denumire a

șoldului, fiind concurată mai ales de femininul *buti* (*di cîcôr^u*), lit. ‘coapsă’, sau de neutru *but^u*, împrumutate din tc. *boût*, cu același sens, primul trecut însă prin intermediarul grecesc *μουτι*, DDA s.v. *bute*).

Apariții mai rare au: *coapsă* la Nicea și Greava (pct. 21, 22), *čepoc^u*/*čăpoc* la Pleasa, Selenița și Andon Poçi (pct. 23, 58, 59), neatestat în DDA, *căpuie* la Poroi de Sus (pct. 12), lit. ‘crupă’, din gr. *χαπούλια*, cf. bg. *kapula* ‘croupe, dos’, *cuc^u* (pl. *cucur*) la Gopeș (pct. 15), neatestat în DDA, și *bucă* la Avdela (pct. 40), aceasta din urmă datorată cvasiomonimiei formelor de plural *buț* de la *bucă* și *buț* de la *bute*.

Se observă în aromână o tendință de a denumi șoldul prin numele părților moi aflate în preajmă, mai ales ale coapsei (v. imediat *infra*, h. 232, cf. h. 254 ALRR. *Sinteză II*).

H. 230 FLUIERUL PICIORULUI: Cele mai multe denumiri concordă cu cele din dacoromână (v. h. 271 ALRR. *Sinteză II*), avându-l la bază pe *fluier*, în forme de genul neutru (*fluier^u*/*fluier^u*/*filerr^u*/*flep^u* ș.a.) sau, mai rar, feminin (*fluieră*/*flueară*), însoțit sau nu de determinantul *picior* (*fluierlu di cîcôr^u*, *fluierlu-a cîcôrului*, *fileñu di cîcôr^u*, *fler^u di k’icôr^u*, *fluiera a cîcôru* ș.a.).

În graiurile pindene, dar și la grămostenii de la Papaceair, echivalentul este *călame*/*călami*/*călami* sau, cu determinant, *călamea*/*călamea di côr^u*, *călamea di la cîcôr^u*, unde termenul central, care denumește în aromână tibia, dar și trestia, vine din gr. *χολάμι*, cu acest din urmă sens (cf. *calami di mână* lit. ‘trestie de mână [= osul mâinii]’, *Note* h. 144). O apariție izolată, dar de asemenea metaforică, o reprezintă *fuslu di la côr^u*, răspuns obținut la Nicea (pct. 21).

H. 232 COAPSĂ: Practic, graiurile aromâne sunt împărțite între conservarea urmașilor lat. *coxa*: *coapsă*/*coapsă*, *cuapsă*/*copsă* și împrumutul turcesc *but*, cunoscut și în forma de genul feminin *bute*, explicabilă prin intermediar grecesc (v. *supra*). În afară de termenul devenit literar *coapsă*, în dacoromână sunt atestate, izolat, pe h. 273 ALRR. *Sinteză II*, *butur* (pct. 917) și *buturië* (pct. 965) din Oltenia, formate de la plural.

La Avdela, a fost înregistrat același răspuns ca și pentru ‘șold’, *bucă*, termen care se pare că l-a înlocuit pe *coapsă* din vorbirea celor bătrâni în localitatea vecină Perivoli (pct. 39).

Izolate, dar interesante sunt răspunsurile: *șao*; *șai* din pct. 14 Beala de Jos, probabil prin confuzie cu ‘șale’ (v. *supra*, h. 163) și *pulpa di n-dzeană*; *pulpili* ~ ~ pct. 21 Nicea, unde *di n-dzeană* înseamnă ‘de sus’²⁸ (cf. dr. *pulpa de sus*). Compusele *pulpa țe grșă* de la Moscopole (pct. 55) și *carnea ațea groasa* de la Gopeș (pct. 15), precum și mr. *carni grșă* de la Boimița pot fi comparate cu dr. vestice *pulpă grșă*, *pulpa grșă*, *carñe grșă*, *carña groasă* (v. h. 273 ALRR. *Sinteză II*).

H. 233 TALPĂ: Mai des întâlnit este cuvântul *pătună*/*pătună*/*pătună*/*pîtuni*/*pătune*, care are legătură cu alb. *patunë* ‘pianta del piede’ și gr. *πατονα* ‘plante du pied’ (DDA s.v. *pătună*).

Se mai folosesc: *urmă*/*upmă*/*urmă* pct. 7 Ubovo, 19 Livezi, 23 Pleasa, 24 Corcea, 33 Palioseli, 36 Aminciu, 59 Andon Poçi, *tabane*/*tabani*/*tăbană*/*tăbani* pct. 13 Beala de Sus, 15 Gopeș, 22 Greava, 37 Diviaca, 38 Fier, feminin, și *taban*, neutru, în pct. 58 Selenița (*tabanu a cîcôñu*, la *Note*), neatestat în DDA²⁹, *pălmuță* pct. 18 Nijopole, *pălmuță de cîcôr^u*; *pălmuți* pct. 54 Cristalopiși, 55 Moscopole, și *lăpudă*/*lăpudă* pct. 11 Crușova, 17 Târnova, 52 Horopani, lit. ‘ciorap’ (pentru care cf. gr. *λαπουδα* ‘ciorap’, sl. *lapa* ‘patte’).

²⁸ Cf. ‘*ti-alinași multu n dzeană* (te-ai urcat prea sus)’, DDA s.v. *dzeană*.

²⁹ Cf. *tăbane* ‘grindă’, care este puțin probabil să aibă legătură cu termenii amintiți.

Răspunsuri izolate sunt: *talpă de câcor^u*; *talpe* pct. 14 Beala de Jos (în vreme ce *talpă* este termenul aproape exclusiv în dacoromână, v. h. 274 ALRR. *Sinteză II*), *palmă di la câcor^u* pct. 35 Turia (cf. mr. *pălmuță de piçuor* ‘talpă’ pct. 6 Lundziń, h. 340 ALDM), *capa di câcor^u*, *capă*; *cape* pct. 16 Moloviște, lit. ‘pas’ (cf. alb. *çap* ‘paso’), *paçi*; *păc* pct. 31 Deniscu, obținut, probabil, de la precedentul, prin metateză.

În același context, partea superioară a labei piciorului, opusă tălpii, poartă, în pct. 19 Livezi, 35 Turia, 36 Aminciu, numele metaforic de *cămară/camară* (*Note*), lit. ‘boltă’ (DDA s.v. *cămară*²).

După cum se poate vedea, uneori, talpa este echivalată în aromână cu urma lăsată de ea, numită și *tor^u* (v. *Note*), cuvânt provenit din gr. *τοπός*.

MN 153 GRUMAZ: În acest caz, întrebarea directă (269) din chestionar a avut o finalitate semantică, urmărindu-se evidențierea semnificațiilor pe care cuvântul provenit din substrat le are în aromâna vorbită.

De fapt, materialul pune în valoare trei categorii de fapte lingvistice: fonetice, morfologice și, bineînțeles, semantice. Din punct de vedere fonetic, se pot observa două categorii de forme: unele, mai apropiate de varianta literară (*grumadz^u*, *grumaz^u*) și altele, rezultate în urma metatezei (*gurmadz^u*, *gupmadz^u*, *gurmaz^u* ș.a.), ambele tipuri fiind bine reprezentate și în dacoromână (v. h. 148 ALRR. *Sinteză II*), dar și în albaneză (*grumas* și *gurmas*, în DDA s.v. *grumadz^u*, cf. MDA s.v. *grumaz*: alb. *gurmaz*, *gërmaz*). De asemenea, se poate observa fricativizarea africateri *dz* la *z* în *gurmaz^u* pct. 21 Nicea, 22 Greava, 35 Turia, precum și desonorizarea acestuia în *grumaț^u*/*gurmaț^u* pct. 5 Bachîța, 6 Bujdova, 7 Ubovo, 8 Papaceair, 12 Poroj de Sus, de la grămosteni, 14 Beala de Jos, 53 Pisuderi, de la fărșeroți, și 32 Samarina, 39 Perivoli, 40 Avdela, de la pindeni.

Din punct de vedere morfologic, termenul este ori preponderent de genul neutru (*gurmadz^u*/*gurmaz^u*/*grumaț^u*/*gurmaț^u*; *gurmadze/gurmaze/grumațe/gurmațe*), ori masculin (*gurmadz^u*/*grumadz^u*/*gurmaz^u*; *grumadz/gurmadz/grumadz/gurmajⁱ*), pe când în dacoromână este doar masculin (cu pluralul *grumaji*).

De asemenea, materialul reliefează un număr mare de semnificații: ‘partea anterioară a gâtului’, ‘esofag’, ‘trahee’, ‘esofag + trahee’, ‘gâtlej’, ‘beregată’, ‘gât’, ‘grumaz’, prezente și în dacoromână (v. h. 149 ALRR. *Sinteză II*). În unele localități aparținând graiurilor grămostene din Bulgaria și R. Macedonia de Nord (pct. 1 Blagoevgrad, 2 Coceani, 3 Razlog, 5 Bachîța, 7 Ubovo), termenul cumulează mai multe sensuri, de obicei ‘grumaz, gâtlej, beregată’.

MN 203 GLEZNĂ: Dacă în graiul meglenoromân de la Boimița întâlnim termenul *gleznă*; *glezni* (v. și h. 342 ALDM), în aromână acesta nu este deloc înregistrat, el lăsând locul unor denumiri diverse, majoritatea metaforice, dintre care unele sunt cunoscute și în dacoromână.

O metaforă care apare și pentru denumirea rotulei genunchiului (v. MN 200) este *cheie*: *cl’aii/cl’ai/cl’aiă*, *cl’eiă di k’içor^u*, *cl’aia di biliğica* [lit. ‘brățară’] *di câcor^u* (pct. 2 Coceani, 6 Bujdova, 9 Șatra, 12 Poroj de Sus, 19 Livezi, 22 Greava), *k’ei*, *k’eia di câcor* (pct. 38 Fier, 54 Cristalopiți), precum și derivatul *cliitură* [încheietură] din pct. 25 Cândrova [neatestat în DDA, cf. *dzămnătură* ‘îngemănare; încheietură’ din pct. 54 Cristalopiți, de asemenea, neatestat, și *dzeamin* ‘geamăn’]. În dacoromână, *cheie* cu această semnificație nu este atestat, iar compusul *cheia piciorului* apare în trei localități din sud-vestul Munteniei, dar nu trebuie uitat că termenul foarte răspândit în toate graiurile este chiar derivatul *încheietură*, completat de (*în*)*cheitoare* (v. h. 277 ALRR. *Sinteză II*).

O altă metaforă o reprezintă *pul^u*, *pul^u di câcor^u*, *puiu* [art.] *di câcor^u* (pct. 6 Bujdova, 20 Gramaticova de Sus, 23 Pleasa, 58 Selenița), glosat la Bujdova ca ‘gleznă de cal’. La Pleasa

se face distincția între neutrul *pul^m*; *pul'i* 'gleznă' și masculinul *pul^m*; *pul'* 'pasăre, vrabie'. Potrivit MN 204, răspunsul *puiu di cîcôr* de la Selenița desemnează 'glezna împreună cu ouăle picioarelor'.

Seria metaforică cuprinde și alți termeni necunoscuți dacoromânei: *biliġicâ*, *biliġicâ di cîcôr^m*, de la grămosteni (pct. 4 Batac, 5 Bachîța, 8 Papaceair), unde termenul care desemna inițial brățara, dar care cunoaște în aromână și sensul anatomic mai larg de 'încheietură' (cf. *bilindzică* 'încheietura mâinii', *Note*, h. 190) vine din tc. *bilezik* (DDA s.v. *bileġeke*), *gușă*, *gușă a côrului* (pct. 36 Aminciu), *prisini*, de genul neutru, *prisinli di dig'os^m* (pct. 7 Ubovo; cf. *prisini*, *prisinli di zânucl'u* 'rotula genunchiului', la același subiect, MN 200), denumire obișnuită a prâsnelului (< bg. *prěšinŭ* 'anneau du fuseau', DDA s.v. *prisine* s.m.).

Un împrumut din gr. *χλειδωσις* 'articulație' îl reprezintă femininul *cliduse/clidusi/clidusi* din pct. 11 Crușova, 16 Moloviște, 17 Târnova, 18 Nijopole, 39 Perivoli, 41 Giurgea, iar *gl'uj/gl'uș*, *gl'ujlu* (pct. 14 Beala de Jos), absent din dicționar, pare legat de maced. *злуждом* 'gleznă'.

Indicarea cu aproximație a „organului” se face în pct. 24 Corcea prin răspunsul *vină di la călcă^m*; *viņi* ~ ~ ~ (cf. dr. *vînă*, *vîna piçorului* pct. 764, *vîna glezni* pct. 980).

MN 204 OUĂLE PICIOARELOR: Și în cazul acestui referent, materialul dialectal ne oferă un număr mare de răspunsuri. În prezentarea formelor, se poate porni ca și în atlas de la forma de singular, cea de plural fiind apoi ușor de dedus.

O denumire mai răspândită este *nod^m/anod^m/not^m*, *nod^m di cîcôr^m/k'icôr^m*, *nodul di cîcôr^m*, prin determinant făcându-se distincția de *nodul di mână* 'osul de la încheietura mâinii', ca în pct. 16 Moloviște. Pluralul *noade/noadi/anoadi*, *noadile* este rar în dacoromână cu acest sens (v. h. 278 ALRR. *Sinteză* II), el întâlnindu-se izolat în graiurile bănățene și crișene (*noade*, *noadele piçorului*), spre deosebire de pluralul *noduri* [poate și pentru că în dacoromână s-a păstrat *noadă*; *noade* 'coccis', originar din lat. **noda* (MDA s.v.)].

Ou, *ouă*, simplu sau în compuse de tipul termenului literar, sunt rare în aromână. Astfel, în pct. 52 Horopani se dă forma *oauu* [pl.], ca și în pct. 4 Batac, în compusul ad-hoc *uoulu di la biliġica di cîcôr^m*; *oauâli di la biliġisli di cîcôari* (cf. *supra* MN 203).

Câteva răspunsuri sunt bazate pe termenul *os*: *uoslu dit cl'aii* [gleznă] (pct. 2 Coceani), *uoslu di cl'aii* (pct. 12 Poroii de Sus), *uos^m arucutos^m* [rotund] (pct. 26 Nevesca) (cf. dr. *uosu glezni*, *uosu de la gleznă* etc.).

Masculinul *ș'eng'el'*/*ș'eng'ei* și neutrul *ș'eng'ir^m*; *ș'eng'iri* (pentru care DDA s.v. *șingîr*, *șingîre* trimite la *șingîr* 'lanț', substantiv neutru și masculin cu origine necunoscută) sunt cunoscute la grămosteni (pct. 3 Razlog, 7 Ubovo, 10 Lopova), iar *vișcl'é*; *vișcl'adz*, *vășcl'elu di la côr^m*, la pindenii (pct. 28 Veria, 29 Xirolivad, 40 Avdela). Acesta din urmă nu este atestat în DDA, dar desemnează și arșicul la Veria (cf. *vâsil'é*; *vâsil'adz* 'arșic' pct. 39 Perivoli, cf. DDA s.v. *vâsil'é* 'rege, împărat'). Tot un sinonim al lui *arșic* este și *coč^m*; *coačă*, *coč^m di clidusi* (pct. 36 Aminciu, respectiv 41 Giurgea), provenit din gr. *κοτσι* 'osselet'.

Unele dintre aceste denumiri se folosesc și pentru rotula genunchiului (v. MN 200). Este vorba de: *coč^m*, *prisini*, *ș'eng'el^m* (înrudit, probabil, cu *șeng'u*; *șeng'i*, s.m., pe care DDA s.v. *șenc*, considerat cuvânt dintr-un joc de copii, îl atestă în meglenoromână sub forma *șenghi*), *uou* (*di dzânucl'u*) și *vâsil'é*.

5. În concluzie, o parte importantă a materialului dialectal cuprins în ALAR este dedicată denumirilor părților corpului omenesc, mai precis, 82 de hărți (din 274, în total) și șase seturi de material necartografiat (din 244), ceea ce oferă o imagine edificatoare nu numai asupra calității de dialect istoric al limbii române pe care o are aromâna, ci și asupra limbajului anatomic popular din acest dialect.

După cum s-a putut observa, cea mai mare parte a termenilor anatomiei umane consemnați în materialul cartografiat și necartografiat din ALAR se întâlnesc în forme identice sau apropiate atât în aromână, cât și în dacoromână. Așa cum bine se cunoaște, un număr impresionant de denumiri ale părților corpului din aromână sunt identice sau aproape identice cu corespondentele dacoromânești și, implicit, cu termenii din varianta literară a limbii noastre. Putem reține aici pe: *cap^u*, *minte*, *ok^u*, *urek'i*, *falcă*, *gură*, *limbă*, *dinte*, *gingii*, *buză*, *barbă*, *os^u*, *carne*, *coastă*, *inimă*, *țâță*, *maț^u*, *buric^u*, *mână*, *col^u*, *palmă*, *pulpă* ș.a. Lucru perfect explicabil, prin apartenența acestor nume la fondul principal lexical moștenit al limbii române.

În multe cazuri, termenii aromânești reprezintă etape mai vechi din evoluția limbii române, cum se întâmplă cu: *per^u*, *ocl'u*, *ureacl'e*, *măseauă*, *budză*, *măduuă*, *sin^u*, *vină*, *mână*, *ungl'ă*, *călcăi^u* ș.a., sau termenii cu o poziție izolată (regionali ori învechiți) în sistemul dacoromânei, precum: *nare* 'nas', *orbul^u ocl'u* 'tâmplă', *prat^u*, *părat^u* 'omușor', *buș^u* 'pumn', *h'icat^u alb^u/albu h'icat^u* 'plămân', *bubrec^u* 'rinichi'. Alteori, aceștia apar ca forme inovatoare, reprezentând o altă cale de evoluție, fonetică, morfologică sau semantică: *măduuă/măduu* 'creier', *minde/mindi*, *frâmte*, *peană* 'geană', *dzeană* 'sprânceană', *dinde/dindi*, *cărare* 'strungăreață', *dzindzii/zinzie*, *cucoș/cucoașe* 'mărul lui Adam', *nucă* 'mărul lui Adam', *cară/caică* 'carne', *sândze*, *pântică/pândică* 'pântece', *băric/bric* 'buric', *γ'are* 'fiere', *dzeadzit^u*, *čor^u* 'picior', *dzănuk'u*, *cl'aie* 'gleznă', *pul^u (di čicor^u)* 'oul piciorului' etc. Inovațiile sunt, însă, în cele mai multe cazuri comune cu cele din dacoromână. Multe din cele semantice, după cum se știe, sunt întâlnite mai ales în graiurile bănățene și crișene. Reținem, spre exemplificare, câteva din cele mai frecvente fenomene inovatoare, care au caracter sistematic: închiderea lui *ă* final la *â/i* (*budză*, *falcă*, *țîți*, *mână* etc.) și a lui *e* final la *i* (*minti*, *guși*, *nari*, *carni* etc.), palatalizarea labialelor (*bărg'ie*, *k'ali*, *k'eptu*, *čicor^u*, *luțină* etc.) și a labio-dentalelor (*h'are*, *h'icat^u* ș.a.). Toate acestea arată, încă o dată, remarcabilul caracter unitar al limbii române.

Denumirile anatomice din ALAR reflectă, de asemenea, unitatea graiurilor aromânești, greu de menținut în condițiile absenței unei variante supradialectale normale. Ilustrativi în acest caz sunt, pe lângă termenii indicați mai sus, și: *măduuă* 'creier', *peană* 'geană', *guvă di nari* 'nare', *gru^u* 'bărbie, menton', *zvercă* 'ceafă', *gușă/gușe* 'gât', *plătare/păltare* 'omoplat', *pântic^u/pântică* și *pândic^u/pândică* 'pântece', (*a*)*numir^u* 'umăr', *buș^u* 'pumn', *mer^u di palmă* 'podul palmei', *gurmaz^u/gurmaț^u/gurmaz^u* 'grumaz' ș.a.

Chiar dacă diferențele între aromână și dacoromână în domeniul numelor anatomice sunt, la rândul lor, destul de numeroase, ele se întâlnesc mai ales în cazul organelor de mai mici dimensiuni. Și aici este vorba, în general, de aceeași *forma mentis* transpusă în exprimări formale diferite, cele mai multe datorate împrumuturilor din limbile vecine (îndeosebi, albaneză și greacă). Pot fi amintite aici: *căpak'e*, *peață*, *vlefar^u* 'pleoapă'; *qelză*, *k'elăză*, *paradis^(u)*, *uranó*, *uraniscu* 'cerul gurii'; *prosup^(u)/prosupă*, *surată* 'față' etc.

Multe denumiri anatomice sunt, ca și în dacoromână, inițial metaforice: *mărdzeaua a ocl'ului* 'pupille de l'oeil', mr. *mărdzeaua di ocl'u*, cf. „*mîrdzeaua di la buric* (mărgeaua buricului)”, în DDA s.v. *mărdzeauă*, *arpa di ocl'u* 'pleoapă', *peană di ocl'u* 'geană', *mer^u di față* 'mărul obrazului', *mer^u di palmă* 'podul palmei', *cl'aie* 'încheietură, gleznă', *cl'ei* [f. pl.] 'vertebre', *gușa a corului*, *prisinli di dig'os^u*, *pul^u di čicor^u* 'gleznă' etc.

Din punct de vedere etimologic, denumirile părților corpului în aromână pot fi împărțite în moștenite, împrumutate și formații interne. Cele mai multe cuvinte moștenite sunt comune cu dacoromâna și fac parte din vocabularul fundamental. Totuși, în aromână avem și alte

moșteniri, precum: *sufrunțeauă* șcl. 'sprânceană' (< lat. **sub-fronticella*), *gruî*^u 'bărbie' [< lat. **grun(n)ium*], *midular*^u/*mudular*^u 'tâmplă; ceafă' (< lat. **medullarium*), *plătare* 'omoplat' (< **platalis*), *cătiî*ⁿ 'șira spinării; șale' (< lat. *catena*), *sk'inăra*^u 'șira spinării' (< lat. **spinalatum*).

Numeroase denumiri anatomice sunt formate în aromână, prin mijloace interne:

– derivare: *nărușcă* 'nare', *videală* 'pupilă', *limbare*, *limbușe* 'omușor', *scărcic*^u 'furca pieptului', *dzămnătură* 'încheietură, gleznă', *pălmură* 'podul palmei, talpă';

– contaminare: *cărăfetă* 'țeastă', *minduuă* 'creier', *mundular*^u 'ceafă', *bărbilă* 'bărbie, menton', *sufărândează* 'sprânceană';

– compunere: *osu/oslu di cap* 'țeastă'; *grupiçi di la ocl'u*, *loc moale*, *orbul*^u *ocl'u*, *stră ocl*^u 'tâmplă'; *bebă di ok'u*, *mărdzeaua di ocl'u*, *omlu-a ocl'ului*, *omlu di (la) ocl'u* 'pupilă'; *arpa di ocl'u* 'pleoapă'; *peană di ocl'u* 'geană'; *mer*^u *di față* 'mărul obrazului'; *guvă di nare* 'nare'; *țer*^u *di gură*, *țerlu di la gură*, *țerlu-a guril'i* 'cerul gurii'; *limbă nîcă*, *omu ațel nîcu*, *omu di gurmaz*^u 'omușor'; *cap*^u *di limbă*, *șep*^u *di limbă*, *dinindi di limbă*, *măiaua di limbă*, *mitca/mitica di limbă*, *țipiligu di limbă* 'vârful limbii'; *nodu [art.] di gurmaz*^u, *nodlu di la gurmaz*^u, *anodlu di gurumaș*^u, *nod*^u *di gărgălan*^u, *nuca di gărgălan*^u, *nuca di gurmaz*^u/*gumas*^u 'mărul lui Adam'; *cărășor*^u *di k'ept*^u, *os di k'eptu*, *uoslu-a k'eptului*, *uosu-a k'eptului*, *oslu di k'eptu*, *oslu di tu k'eptu*, *osu de k'ept* 'furca pieptului'; *falcă di palmă*, *mamă di mână*, *mamă di palmă*, *mesea di mână*, *mer*^u *di palmă*, *merlu di (la) palmă*, *mer*^u *di mână*, *merlu di la mână*, *merlu di pălicar*, *mepu-a pulicapu*, *pălmură di mână* 'podul palmei'; *prisinli di zănucl'u* 'rotula genunchiului'; *călamea/călamea di cor*^u, *călamea di la cîcor*^u, *fluielu di cîcor*^u, *fluerlu-a cîcorului*, *fileñu di cîcor*^u, *fler*^u *di k'icor*^u, *fluiara a cîcoru*, *fuslu di la cor*^u 'fluierul piciorului'; *carnea ațea groasa*, *pulpa di n-dzeană*, *pulpa țe gpoșă* 'pulpă'; *biliğicâ di cîcor*, *cl'eiș di k'icor*^u, *cl'aia di biliğica di cîcor*^u, *gușa a corului*, *prisinli di dig'os*^u, *pul*^u *di cîcor*^u, *puiu di cîcor*^u, *vină di la călcăñ*^u 'gleznă'; *șapa di cîcor*, *palmă di la cor*^u, *pălmură de cîcor*^u, *tabanu a cîcoñu*, *talpă de cîcor*^u 'talpă'; *coç*^u *di clidusi*, *nod*^u *di cîcor*^u/*k'icor*^u, *mer*^u *la cîcor*^u, *nodul di cîcor*^u, *uoslu dit cl'aii*, *uoslu di cl'aii*, *uos*^u *arucutos*^u, *uoulu di la biliğica di cîcor*^u, *vășcl'elu di la cor*^u 'oul piciorului' ș.a.

În mod firesc, cele mai numeroase sunt compusele sau îmbinările pseudofixe de cuvinte, deoarece majoritatea acestora sunt alcătuite dintr-un termen generic polisemantic și metaforic adesea (*aripă*, *călame*, *cer*, *cheie*, *fluiel*, *limbă*, *măr*, *mărgea*, *nod*, *nucă*, *os*, *ou*, *pană* etc.), cu rol de centru de grup, și dintr-un determinant cu rol de localizator anatomic (*cap*, *gură*, *limbă*, *ochi*, *palmă*, *picior* etc.).

După cum era de așteptat, împrumuturile sunt, în general, diferite de cele făcute de dacoromână.

Astfel, au originea în greacă: *cafcălă*, *cafk'auă* 'țeastă'; *căpak'e*, *peață*, *vlefar*^u 'pleoapă'; *prosup*^u 'față'; *mustacă*, *mustak'i*; *paradis*^u, *uranó*, *uraniscu* 'cerul gurii'; *cataph'onă*, *stafilic*^u/*stifilic*^u 'omușor'; *mitca/mitica (di limbă)* 'vârful limbii'; *asternu*, *pundilik'istil* 'furca pieptului'; *mese* 'mijoc, șale'; *lig'ena*, *liyen*, *namsa* 'șale'; *plimoni/plimune/plimună*; *stumah'e* 'stomac'; *peață*, *sk'epi/șk'epi* 'peritoneu', *bute* 'șold, coapsă'; *căpuie* 'șold'; *călame* 'fluierul piciorului'; *lăpudă*, *pătună* 'talpă'; *cliduse* 'gleznă'; *coç*^u 'oul piciorului'.

Din albaneză provin: *cafcă* 'țeastă'; *bebă* 'pupilă'; *căpac*^u (*di ok*^u) 'pleoapă' (din turcă, la origine); *guvă (di nare)* 'nare'; *mustaqē*, *mustak'ă*; *qelză*, *k'elăză* 'cerul gurii'; *șip/șep*^u, *șipită/k'ipită*, *măiaua (di limbă)* 'vârful limbii'; *k'afă* 'ceafă'; *zvercă* 'ceafă, gât'; *șipă* 'peritoneu'; *bubrec/buburec*^u 'rinichi' (cf. vsl. *bubregŭ*, bg. *bubrekŭ*, tc. *bubrek*); *goj*^u 'șold'; *șapă*, *pătună* 'talpă'.

Din turcă sunt: *căpac*^u ‘pleoapă’, *surată* ‘față’; *but*^u, *gof*^u ‘șold, coapsă’; *biliגיעă* ‘încheietură’.

Din bulgară vin: *slay’ină*, *slăy’ină* ‘tâmplă’; *gurk’iță* ‘ceafă’; *prisini* ‘oul piciorului’.

Din slava macedoneană sunt împrumutate: *viliță* ‘falcă’; *muscul*^u, *musculi* ‘mușchi’; *gl’uj* ‘gleznă’.

Cu origine slavă veche sunt: *tâmpănă* ‘tâmplă’; *stumah*^u/*stomah*^u.

Unii termeni au etimologie multiplă: *bubrec*^u (alb., tc., bg.), *căpac*^u (tc., alb.), *gof*^u (tc., alb.), *pătună* (alb., gr.) etc.

Dintre numeroasele denumiri anatomice, unele au etimologie necunoscută: *cărfină*, *cărțună*, *crapă*, *čiuon*^u, *čiufutină* ‘țeastă’; *bală*, *blefar*^u/*blefur*^u ‘frunte’; *tâmpă* ‘tâmplă’; *lilă*, *γ’ilie*, *handră* ‘pupilă’; *bazaretă* ‘față’; *čiuol*^u ‘falcă’; *čiuçiflic*^u, *țifilic*^u ‘omușor’; *băryelă*, *baryel*^u ‘bărbie, double menton’; *ș’eng’el*/*ș’eng’r*^u ‘oul piciorului’.

Multe dintre acestea sunt neatestare în DDA, dar li se mai adaugă altele. Așadar, dintre termenii trecuți în revistă de noi, nu apar în paginile dicționarului: *cărfină*, *cărțună*, *cărțună*, *crapă*, *slăbindă*, *tâmpănă* (cu această semnificație) ‘tâmplă’; *bală*, *blefar*^u/*blefur*^u ‘frunte’; *lilă*, *γ’ilie*, *handră* ‘pupilă’; *bazaretă* ‘față’; *bulcie* ‘obraz’; *viliță*, *măgul’aie* ‘falcă’; *cataph’onă*, *čiuçiflic*, *țifilic* ‘omușor’; *bărg’ie*, *pruyl’e* ‘bărbie, double menton’; *placă* ‘furca pieptului’; *cărăsor*, *cărțop*^u, *cănuțior*^u ‘șira spinării’; *curiz*^u ‘șale’; *căpoc*, *cepoc*^u, *cuc*^u ‘șold’; *tabane/tăbană*, *taban* ‘talpă’; *gl’uj* ‘gleznă’; *vișcl’é* ‘oul piciorului’, *dzămnătură* ‘îngemănare, încheietură’. Absența lor din dicționar poate indica, pe lângă caracterul relativ redus al surselor, o înnoire a vocabularului privitor la părțile corpului, dar subliniază încă o dată importanța cercetărilor dialectale, care scot la iveală complexitatea limbii vorbite la nivelul variantelor diatopice.

Pe lângă nenumăratele observații lexicale pe care le favorizează consultarea materialului cartografiat și necartografiat din ALAR, acesta permite, de asemenea, actualizarea unor informații de natură fonetică, indicând, totodată, că dialectul aromân este un idiom viu, aflat în permanentă transformare. Un exemplu îl poate oferi h. 33 VĂZUI, pe care sunt înregistrate formele: *vădzui*; *vădzus*ⁱ, pct. 55 Moscopole, 57 Peștan, 59 Andon Poçi, *vădzui*; *vădzus*⁽ⁱ⁾ pct. 21 Nicea, 22 Greava, 23 Pleasa, *vădzui*; *vădzus*ⁱ pct. 24 Corcea, cu *e* trecut la *ă* (apoi, la *â*) după labiodentală, când în silaba următoare nu există o vocală palatală, ceea ce constituie un fenomen considerat specific dialectului dacoromân (TILR 2018: 585). În *Compendiu* (1975: 224): „se conservă *e* după labiale, indiferent de natura (timbrul) vocalei din silaba următoare (în timp ce în dacoromână, *e* se conservă numai când în silaba următoare se află o vocală prepalatală: *e* sau *i*; în celelalte contexte *e* > *ă*): [...] lat. *video* > rom. com. **vedzu* > arom. *ved*^u, drom. *văd* (dar *vezi*)”.

Lipsa lui *u* final asilabic ori silabic după consoană/grup de consoane este, de asemenea, un fenomen des întâlnit, mai ales la fărșeroți și grămosteni, după cum atestă: (*u*)*om* ‘pupilă’ pct. 8 Papaceair, 9 Șatra, 15 Gopeș, *mer* ‘umărul obrazului’ pct. 14 Beala de Jos, *mer di față* ‘umărul obrazului’ pct. 14 Beala de Jos, 16 Moloviște, 37 Diviaca, *paradis di n-gură* ‘cerul gurii’ pct. 4 Batac, *os di k’eptu* ‘furca pieptului’ pct. 14 Beala de Jos, *osu de k’ept* ‘furca pieptului’ pct. 37 Diviaca, *k’ept* pct. 37 Diviaca (cf. *k’ept*^a pct. 58 Selenița), *bubrec* ‘rinichi’ pct. 17 Târnova, *cepoc* ‘șold’ pct. 58 Selenița, *căpoc* ‘șold’ pct. 59 Andon Poçi, *taban* ‘talpă’ pct. 58 Selenița, *gurmadz* pct. 37 Diviaca, 58 Selenița, 59 Andon Poçi, *gurmaz* pct. 21 Nicea, *k’eia di çicor* ‘gleznă’ pct. 54 Cristalopiși, *puiu di çicor* ‘gleznă’ pct. 58 Selenița, *gl’uj* ‘gleznă’ pct. 14 Beala de Jos. Dispariția lui *u* final face ca articolul hotărât de masculin singular să fie la fel ca în dacoromână, în lipsa sincopării, în graiul gopeșean-moloviștean:

țuplicul di limbă ‘omușorul’ pct. 15 Gopeș, *nodul di cîcor^u* ‘oul piciorului’, *nodul de mână* ‘nodul de la încheietura mâinii’ pct. 16 Moloviște. Prin apocopa succesivă a lui *l*, tot ca în dacoromână, se obțin: *meru* ‘umărul obrazului’ pct. 53 Pisuderi, *meru di față* pct. 13 Beala de Sus, 21 Nicea, 53 Pisuderi, 58 Selenița, *mepu di față* pct. 23 Pleasa, *omu ațel tîcu* ‘omușor’ pct. 52 Horopani, *omu di gurmaz^u* ‘omușor’ pct. 30 Cuțufleani, *țipu di limbă* ‘omușor’ pct. 18 Nijopole, 20 Gramaticova de Sus, 52 Horopani, *capu di limbă* ‘vârful limbii’ pct. 13 Beala de Jos, *țipiligu di limbă* ‘vârful limbii’ pct. 16 Moloviște, *nodu di gurmaz^u* ‘vârful limbii’ pct. 22 Greava, *mușcu* ‘mușchi’ pct. 54 Cristalopiți, *osu di k’ept^u* ‘furca pieptului’ pct. 19 Nijopole, *osu de k’ept* ‘furca pieptului’ pct. 37 Diviaca, *uosu a k’eptului* ‘furca pieptului’ pct. 22 Greava, *mepu di pulicap^u* ‘podul palmei’ pct. 25 Căndrova, *mepu-a pulicapu* ‘podul palmei’ pct. 55 Moscopole, *tabanu a cîcoñu* ‘talpă’ pct. 58 Selenița, *puiu di cîcor* ‘gleznă’ pct. 58 Selenița.

Evoluția grupului *cl’* la *k’*, ca în dacoromână, are loc în: *uorbul uok’iu*; *uorg’ii uok’ii* ‘tâmplă’ pct. 5 Bachița, *bebă di ok’yu* ‘pupilă’ pct. 58 Selenița, *căpacu di ok’* ‘pleoapă’ pct. 38 Fier, *căpac^u di ok’h^u* ‘pleoapă’ pct. 55 Moscopole, *căpacu-a ok’u* ‘pleoapă’ pct. 58 Selenița, *añk’/arik^u/apik^u/rik’* ‘rinichi’, la fărșeroți, *k’eii* ‘gleznă’ pct. 38 Fier, *k’eia di cîcor* ‘gleznă’ pct. 54 Cristalopiți.

Fricatizarea africatelor *dz* la *z*, fenomen întâlnit sistematic în meglenoromână și în majoritatea graiurilor dacoromâne, are loc și în mai multe graiuri aromâne: *buză*; *buze* pct. 15 Gopeș, 16 Moloviște, *zînzî* pct. 15 Gopeș, *zînzî* pct. 16 Moloviște, *zînzî* pct. 36 Aminciu, *zînzî* pct. 41 Giurgea, *grumas^u*; *grumazi* pct. 15 Gopeș, *gurmaz^u*; *gurmazⁱ* pct. 16 Moloviște, *gurmaz^u*; *gurmazⁱ* pct. 21 Nicea, 22 Greava, *grumaz^u* pct. 35 Turia. Fricativa *g* în loc de *dz*, ca în dacoromână, se întâlnește la *gână*; *gane*, în graiul pindean, *mărgau*; *mărgali* ‘pupilă’ pct. 35 Turia, tot din Pind.

Sincopa, atât de caracteristică aromânei, apare la: *cutră* ‘țeastă’ pct. 52 Horopani, *arpă* ‘pleoapă’ pct. 4 Batac, *bric^u* ‘buric’ pct. 15 Gopeș, 27 Vlahoclisura, 32 Samarina, 35 Turia, 36 Aminciu, *arnicl’u*, (*a*)*ricl’u*, *arik^u*, *rik’* ‘rinichi’, în graiurile fărșerote. Fenomenul invers al epentezei apare și el în: *k’elăză* pct. 21 Nicea, *mitica* pct. 36 Aminciu, *căruți* pct. 13 Beala de Sus. Afereza este întâlnită în cazurile lui *soară* ‘subsuoară’ pct. 36 Aminciu și al lui *cor^u/țor^u* ‘picior’, în graiul pindean, dar și în pct. 21 Nicea. Tot în graiurile pindene, sonorizarea lui *t* are loc sistematic în: *cod^u*, *dinde*, *minde*, *pândic(ă)* și doar la Palioseli (pct. 33) în *frunde*.

Situația complexă a lexicului aromânesc referitor la părțile corpului omenesc confirmă, în multe privințe, ideea exprimată de N. Saramandu și reluată recent în cadrul unei conferințe online găzduită de Universitatea din Cluj, potrivit căreia dialectul aromân cunoaște două tipuri de graiuri, dar care se împart nu în nordice și sudice, cum părea să rezulte din cercetările anterioare, ci în graiuri estice (pindene și grămostene), pe de o parte, și graiuri vestice (toate celelalte), pe de altă parte. Deși în general există interacțiuni firești și intense între vorbitorii de aromână din toate zonele, poziția diferită a graiurilor pindene și grămostene se observă la toate nivelurile. Pot fi aduse ca dovezi: prezența fonemului /y/, închiderea lui *ă* final la *â*, conservarea mai consecventă a lui *cl’*, sonorizarea lui *t* în *cod^u*, *dinde*, *minde*, *pândic(ă)*, afereza în *soară* și *cor^u*, proteza lui *a* în *aspun^u* ‘arăt (cu degetul)’, *aspuș^u* ‘spusei’, *amut^u*, *amuțaști*, termeni specifici, unii prezenți doar în graiul pindean sau grămostean: *cafcă^u* ‘țeastă’, *minut^u* ‘subțire’, *pituriđă* ‘mătreață’, *caftu* ‘caut’, *mărdzeauă* ‘pupilă’, *dzeană* ‘sprânceană’, *stifilic^u* ‘omușor’, *trup^u* ‘spate’, *mesi* ‘mijloc, șale’, *țungu*, *călame (di cor^u)* ‘fluierul piciorului’ etc. Uneori, se menține, totuși, distribuția nord-sud: *prosup^u/față*, *măc^u/mâng^u* ‘mănânc’, *k’os^u/spân^u*, *cîcor^u/cor^u*, *lândzit^u/niputut^u* ‘bolnav’, iar în cazul celor mai multe paradigme verbale unitatea aromânei este aproape absolută.

ABREVIERI

alb. – albanez	n. – neutru
ar. – aromân	pct. – punct/puncte (de anchetă)
art. – articulat	pers. – persoana
băn. – bănațean	pl. – plural
bg. – bulgăresc	plt. – plurale tantum
dr. – dacoromân	s. – substantiv
ex. – exemplu	scr. – sârbo-croat
f. – feminin	sg. – singular
gr. – grecesc	sl. – slav
h./H. – hartă	sp. – spaniol
lat. – latinesc	s.v. – <i>sub voce</i>
lat. cl. – latinesc clasic	ș.a. – și altele
m. – masculin	tc. – turcesc
maced. – slav macedonean	v. – vezi
MN – material necartografiat	vb. – verb
mr. – meglenoromân	

BIBLIOGRAFIE

- ALAR – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, Vol. I, Editor: Manuela Nevaci, București, Editura Academiei Române, 2014.
- ALRR. *Sinteză* – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, Coordonator: Nicolae Saramandu, București, Editura Academiei Române, Vol. I, 2005 (Colectiv redacțional: Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela-Mariana Morcov), vol. II, 2012 (Colectiv redacțional: Verginica Barbu Mititelu, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir).
- ALDM – Petar Atanasov, *Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân* (ALDM), Vol. I, București, Editura Academiei Române, 2008.
- Bardu 2004 – Nistor Bardu, *Limba scrierilor aromânești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Cavalioti, Daniil, Ucuta)*, Constanța, Ovidius University Press.
- Bardu 2019 – Nistor Bardu, „Noi considerații asupra aromânilor moscopoleni”, în Academia Română, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, *1918–2018. Limba și cultura română – structuri fundamentale ale identității naționale: evaluări, perspective*, Coord.: Ofelia Ichim, București, Editura Tracus Arte, pp. 25–35.
- Bolocan 1972 – Gheorghe Bolocan, *Българско-румънски речник – Dicționar bulgar-român*, Sofia, Editura Наука и Изкуство/București, Editura Științifică.
- Brâncuș 1985 – Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Brâncuș 2007 – Grigore Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, București, Editura Academiei Române.
- Brâncuș 2009 – Grigore Brâncuș, „Raporturi lingvistice româno-albaneze”, în Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Ioana Radu (ed.), *Lucrările celui de-al II-lea Simpozion Internațional de Lingvistică*, București, Editura Universității din București, p. 11–20.
- Capidan 1932 – Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*. Studiu lingvistic de..., București, Imprimeria Națională.
- Caragiu Marioțeanu 1975 – Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Caragiu Marioțeanu, Giosu, Ionescu-Ruxândoiu, Todoran, 1977 – Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Căprioară 2014 – Cosmin Căprioară, *Limba medicală populară românească*, Cluj-Napoca, Editura Mega.
- DDA – Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic/Dictionnaire aromain (macédo-roumain), général et étymologique*, Ediție anastatică, Editori: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, București, Editura Academiei Române, 2013 [1963].

- DER – Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Ediție îngrijită și traducere de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2007.
- DEX – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, Ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- Felecan, Nicolae, 2005, *Terminologia corpului uman în limba română*, Cluj-Napoca: Editura Mega/Editura Argonaut.
- Felecan, Nicolae, 2005a, „Termenii corpului uman în perspectivă romanică”, in: *Studia in honorem magistri Vasile Frățilă*, Editori: Maria Micle, Vasile Lațiu Timișoara: Editura Universității de Vest, p. 231–244.
- Frățilă, Vasile, 2002, „Terminologia corpului omenesc în istroromână”, in: Vasile Frățilă, *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara: Editura Excelsior Art, p. 211–312.
- Frățilă, Vasile, 2011, „Câmpul semantic al lui gură în dialectul meglenoromân”, in: *Limba română*, LX, 1, București, p. 59–68, disponibil online pe www.diacronia.ro.
- Frățilă, Vasile, 2012, „Terminologia corpului omenesc în meglenoromână. Capul”, in: *Lucrările celui de-al XIV Simpozion Internațional de Dialectologie*, Editori: Nicolae Mocanu, Dumitru Loșonți, Eugen Beltechi, Cluj-Napoca: Editura Argonaut, Scriptor, p. 180–212, disponibil în format pdf. pe www.diacronia.ro.
- Frățilă, Vasile, 2016, „Terminologia corpului omenesc în dialectul meglenoromân. Gâtul și trunchiul cu organele interne (III)”, in: *Fonetică și dialectologie*, XXXV, București, p. 73–88, pdf. disponibil pe www.diacronia.ro.
- FSR – Renata Topciu, Ana Melonashi, Luan Topciu, *Dicționar albanez-român – Fjalor shqip-rumanisht*, Iași–București, Editura Polirom, 2003.
- GDLR – Gh. Guțu, *Dicționar latin-român*, Ediția a II-a îmbunătățită și adăugită, București, Editura Științifică, 1969.
- MDA – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Micul dicționar academic*, Vol. I–IV, 2001–2003, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Μπαμπινιώτη 1998 – Γεωργίου Δ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της νεας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, Κεντρο Λεξικολογίας.
- Nevaci 2013 – Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, București, Editura Muzeul Național al Literaturii Române.
- Nevaci 2019 – Manuela Nevaci, „Concordanțe lexicale româno-albaneze pe baza *Atlasului lingvistic al dialectului aromân*”, în Gh. Chivu, Cătălina Vătășescu (ed.), *Omagiu profesorului Grigore Brâncuș: la 90 de ani*, București, Editura Universității din București, Colecția „Personalități ale Universității din București”, p. 365–385.
- Rusu 1984 – Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
- Saramandu 1984 – Nicolae Saramandu, „Aromâna”, în Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, p. 423–475.
- Saramandu 2007 – Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române.
- Saramandu 2008 – Nicolae Saramandu, „Denumiri pentru «țeastă» în dacoromână (pe baza ALRR. *Sinteză*)”, în *Fonetică și dialectologie*, XXVII, București, p. 45–67.
- Saramandu 2015 – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, în Marius Sala, Maria Stanciu Istrate, Nicoleta Petuhov (ed.), *Lucrările celui ce-al cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică, București, 27–28 septembrie 2013*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, p. 170–180, pdf. pe site-ul www.diacronia.ro, BDD, consultat în data de 20.09.2020.
- TILR – Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Istoria limbii române*, Vol. I, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2018.
- Vătășescu 1997 – Cătălina Vătășescu, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, Institutul Român de Tracologie, *Bibliotheca Thracologica*, XIX, București.
www.dexonline.ro

Universitatea „Ovidius” din Constanța
Facultatea de Litere
Bd. Mamaia nr. 124, Aleea Universității nr. 1

DIALECTUL ISTROROMÂN ÎN NOUL *DICTIONNAIRE ÉTYMOLOGIQUE ROMAN (DÉRom)*

VICTOR CELAC

1. INTRODUCERE

Cele patru dialecte istorice ale limbii române – dacoromâna, istroromâna, meglenoromâna și aromâna – reprezintă o unitate genetică, în sensul că provin dintr-un trunchi comun, numit *română comună*, *străromână* sau *protoromână*. Specialiștii apreciază că separarea dialectelor românești a avut loc începând din secolul al X-lea, încheindu-se prin secolul al XIV-lea (v. pentru detalii și bibliografie, ILR (2018), vol. I, secțiunea *II. Româna comună*, p. 265–563 și, în special, capitolul *B. Teritoriul și perioada de formare a limbii române*, p. 291–303, semnat de Nicolae Saramandu). În perspectivă panromanică, acest trunchi comun românesc este desigur veriga de legătură dintre stadiul actual al dialectelor românești și *protoromanică* (= fr. *le protoroman*), așa cum e numită, în DÉRom, limba-mamă a ansamblului de idiomuri romanice. Prezența unei trăsături sau a unui fapt lingvistic în cât mai multe dintre cele patru dialecte istorice ale limbii române – ideal, în toate patru – ne permite să atribuim acel fapt sau trăsătură trunchiului protoromân. Apoi, în măsura în care comparația cu restul idiomurilor romanice atestă un consens suficient de semnificativ, faptul lingvistic respectiv poate fi atribuit stadiului protoromanic, limbii-mamă a mării familii romanice.

2. *DICTIONNAIRE ÉTYMOLOGIQUE ROMAN*. SCURTĂ PREZENTARE

Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom, site internet: <<http://www.atilf.fr/DERom>>) este un proiect internațional în curs, inițiat în 2008, coordonat de Éva Buchi (Nancy, Franța) și Wolfgang Schweickard (Sarrbrücken, Germania). Echipa proiectului reunește lingviști-romaniști din mai multe țări ale Europei, dar și din țări de pe alte continente, precum SUA, Brazilia, Japonia. Concepția pe care se bazează DÉRom prevede aplicarea sistematică a metodei comparației și a reconstrucției. Această concepție a DÉRom reprezintă o adevărată schimbare de paradigmă în raport cu viziunea tradițională din romanistică, unde se considera că reconstrucția nu e rentabilă în cazul familiei de limbi romanice, de vreme ce limba latină din Antichitate e atestată copios, deci suficient de bine cunoscută.

Rezultatele obținute în cadrul DÉRom, publicate pe site-ul proiectului și în trei monografii, se prezintă, în principal, ca articole lexicografice complexe, menite a exprima analiza fonologică, semantică, morfosintactică, stratigrafică și variațională implicată de reconstrucția etimoanelor protoromanice respective.

Adoptând metoda comparației și a reconstrucției, DÉRom valorifică datele lexicale oferite de limbile romanice (fr. *cognats romans*) ca pe niște date de *input*, rezultatul (*output*)

fiind, prin definiție, etimonul protoromanic reconstruit. În lista celor 21 de idiomuri (limbi, dialecte) romanice luate sistematic în calcul intră și cele patru dialecte românești. Abrevierile DÉRom, referitoare la cele 21 de idiomuri romanice, sunt (în franceză; pentru explicarea lor, v. site-ul proiectului): sard. dacoroum. istroroum. méglénoroum. aroum. végl. istriot. it. frioul. lad. romanch. fr. frpr. occit. gasc. cat. arag. esp. ast. gal. port.

Orice idiom luat în calcul de analiza etimologică din DÉRom este tratat, în principiu, pe picior de egalitate cu celelalte limbi sau dialecte romanice. Această perspectivă se justifică fără rezerve, deoarece chiar și mărturia unui dialect mai puțin răspândit și prezentând o documentare și o tradiție a cercetării mai redusă, în comparație cu altele, poate deveni decisivă în atribuirea unor particularități specifice etimonului protoromanic reconstruit (de la caz la caz, poate fi vorba de particularități de ordin fonetic, semantic, morfosintactic [de exemplu, diateza la verbe, genul gramatical la substantive], etc.).

Printre instrumentele de care se folosesc redactorii DÉRom se numără și o *Bibliografie obligatorie*. Aici sunt repertoriate lucrările de referință sau sursele care trebuie consultate sistematic, în procesul de redactare a unui articol DERom; de fiecare dată când o lucrare sau o sursă din această bibliografie conține date sau informații despre lexemul romanic în cauză, ea este citată în mod obligatoriu.

3. LUCRĂRI PRIVITOARE LA DIALECTUL ISTROROMÂN INCLUSE ÎN BIBLIOGRAFIA DÉRom

Bibliografia obligatorie DÉRom cuprinde următoarele șase lucrări referitoare la dialectul istroromân (siglele și descrierile bibliografice care urmează sunt preluate fără modificări din bibliografia proiectului):

1. Maiorescu Istria = Maiorescu, Ioan, 1996 [1874]. *Itinerario in Istria e vocabolario istriano-romeno*, traduit par Elena Pantazescu, Trieste, Parnaso.
2. Byhan, JIRS 6 = Byhan, Arthur, 1899. « Istrorumänisches Glossar », Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache 6, 174–396.
3. Pușcariu Istroromâne 3 = Pușcariu, Sextil *et al.*, 1929. *Studii istroromâne*. III. *Bibliografie critică – Listele lui Bartoli – Texte inedite – Note – Glosare*, Bucurest, Cultura națională.
4. Sârbu Istroromân = Sârbu, Richard / Frățilă, Vasile, 1998. *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timișoara, Amarcord.
5. Frățilă Istroromân 1 = Frățilă, Vasile / Bărdășan, Gabriel, 2010. *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*. Partea I, Timișoara, Editura Universității de Vest.
6. ALR SN = Petrovici, Emil *et al.*, 1956–1972. *Atlasul lingvistic român*, serie nouă. 7 volumes, Bucurest, Editura Academiei.

Bibliografia obligatorie DÉRom este parte a *bibliografiei generale* a proiectului, unde sunt incluse și alte lucrări privind istroromâna, în afara celor obligatorii. De fiecare dată când reperează date relevante, orice redactor are libertatea de a cita și lucrări „neobligatorii”, cum ar fi:

1. Popovici Istria = Popovici, Josif, 1909. *Dialectele romîne din Istria. Partea a 2-a (Texte și glosar)*, Halle, Josif Popovici.
2. Cantemir Texte = Cantemir, Traian, 1959. *Texte istroromâne*, Bucurest, Editura Academiei Române.

3. Kovačec Rječnik = Kovačec, August, 1998. *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula, Mediteran.

4. ALIstro = Filipi, Goran, 2002. *Atlasul lingvistic istroromân*, Pula, Societas studiorum Mediterraneum.

5. Filipi Etimologije = Filipi, Goran, 2006–2009. *Istrorumunjske etimologije*, 4 volumes, Pula, Societas studiorum Mediterraneum.

6. Neiescu Dicționarul = Neiescu, Petru, 2011–. *Dicționarul dialectului istroromân*, Bucurest, Editura Academiei Române.

[Alte atlase ale limbii române, în afară de ALR SN, în măsura în care ele au date relevante pentru istroromână (de exemplu, ALR, seria veche).]

De asemenea, orice redactor poate solicita includerea unor noi lucrări în Bibliografia generală DÉRom, dacă acestea prezintă date sau informații relevante și îi sunt necesare pentru un articol în curs de redactare.

4. */ ϕ en-u/ ~ */ ϕ en-u/ s.n. ‘fân’ (cf. lat. *fenum*)

Un prim exemplu, cu referire la un articol finalizat și publicat pe site-ul DÉRom¹, prezintă un caz interesant de reconstrucție fonetică: */ ϕ en-u/ ~ */ ϕ en-u/ s.n. « herbe fauchée puis séchée pour nourrir les animaux » (Jan Reinhardt 2008–2020 in DÉRom s.v.).

Secțiunea cu date sau materiale romanice din acest articol conține *trei subdiviziuni*. Primele două subdiviziuni se referă la cele două prototipuri diferențiate fonetic, iar cea de-a treia subdiviziune reunește restul formelor romanice, care, în mod necesar, aparțin și ele unuia sau altuia dintre cele două prototipuri, doar că regulile evoluției fonetice din limbile romanice respective nu ne permit să stabilim, cât de cât, căruia dintre prototipuri se cuvine să le atribuim:

I. */ ϕ en-u/ [cu [-e-] închis]

II. */ ϕ en-u/ [cu [-e-] deschis]

III. */ ϕ en-u/ sau */ ϕ en-u/

În comentariul articolului această structurare este descrisă în felul următor: « Les issues romanes ont été subdivisées ci-dessus selon les deux prototypes dont elles relèvent : */ ϕ en-u/ (ci-dessus I.) et */ ϕ en-u/ (ci-dessus II.), une troisième catégorie réunissant les cas indécidables (ci-dessus III.) ».

Limba română e reprezentată în acest articol prin două dintre cele patru dialecte – dacoromâna (*fân*) și istroromâna (*fir*) –, grupate în subdiviziunea a treia, a elementelor „indecidabile” din punctul de vedere al reconstrucției fonetice. Din punctul de vedere al reconstrucției morfologice însă mărturia celor două dialecte românești e importantă, întrucât cei doi termeni dialectali, fiind de genul neutru, conduc la atribuirea aceluiași gen gramatical etimonului protoromanic reconstruit (v. alineatul 4. din comentariul articolului). Revenind la reconstrucția fonetică, atragem atenția asupra faptului că analiza de față permite, cu

¹ <<http://www.atilf.fr/DERom/entree/'Fen-u'FEn-u>>.

aproximație, departajarea a două arii în cadrul romanității, în funcție de cele două variante fonetice ale etimonului protoromanic – aria termenilor romanici proveniți din */ϕen-u/ (vfr. frpr. cat. sp. ast., plus, eventual, unii termeni din subdiviziunea „indecidabililor”) versus aria termenilor romanici proveniți din */ϕεn-u/ (vegl. istriot. it. [italiana literară plus tosc. laz. apul. salent. cal. sic.], plus, eventual, alți termeni din subdiviziunea „indecidabililor”). Așadar, în acest caz, reconstrucția fonetică ne ajută să ne facem o imagine despre latina vorbită, acolo unde documentarea din dicționarele și textele latinești din Antichitate nu ne poate ajuta, din cauza limitărilor inerente sistemului grafic al limbii latine (v. alineatul 5. din comentariul articolului: « On ne dispose pas d’attestations parallèles au type II., que le système graphique du latin ne permettait pas de différencier de I. » – v. pe larg despre avantajele metodei reconstrucției și a comparației în etimologia romanică: Buchi *et. al.* 2010; Buchi 2014).

În timp ce exemplul discutat se referă la reconstrucția fonetică și morfologică, următoarele cazuri sunt relevante pentru reconstrucția semantică.

5. */mani'k-a-re/?, */mandu'k-a-re/? ‘a mânca’ (cf. lat. *manducare*)

Verbul dacoromân *mânca* are termeni corespunzători în toate cele trei dialecte istorice sud-dunărene: istr. *măncă*, megl. *măncări*, arom. *măc/măncu*, precum și într-o serie de alte idiomuri romanice (v. REW₃ 5292 s.v. *mandūcāre*). Sensul de bază al verbului este ‘a mesteca în gură și a înghiți un aliment’. Consensul limbilor romanice ne conduce la atribuirea aceluiași sens etimonul protoromanic, confirmat de sensul termenului corespunzător din latina scrisă din Antichitate, *manducare* (TLL 8, 272–276). (Un articol corespunzător nu este redactat în DÉRom, de aceea ne abținem să dăm ca stabilită o formă a etimonului protoromanic în cauză – */mani'k-a-re/?, */mandu'k-a-re/? Vom ști forma sau formele variante ale etimonului abia după ce va fi redactat și publicat acest articol, așadar după ce reconstrucția fonetică va fi finalizată și validată.)

Dar mai există un sens pe care credem că îl putem atribui etimonului protoromanic în discuție – ‘a simți sau a produce o iritație care atrage necesitatea de a se scărpinga’. Probabil că unii lingviști și vorbitori nativi ai românei ar fi tentați să aprecieze, la o primă vedere, că acest sens, chiar dacă e bine cunoscut și uzual, e fără nicio relevanță în context romanic. Însă o cercetare obiectivă, realizată cu detașare, a datelor documentare disponibile poate modifica această primă impresie. Sensul menționat există nu numai în dacoromână, ci și în toate cele trei dialecte din sudul Dunării, deci și în istroromână (v. Bărdășan 2010: 210–211; 2016: 235, n. 214; DDI s.v. *măncă*, sensul 2.). Mai mult, acest sens există în sardă (*mandikare*, DES), în franceză, în franco-provensală și în occitană (*manger/mangier* și alte forme, FEW 6/1, 172ab). V. și occit. *manjason* ‘mâncărime’, de unde ar fi împrumutate sic. *manciaciumi*, calabr. *mangiasumi* (ultimele trei forme romanice, din DEI s.v. *mangiare*). Constatăm, așadar, o răspândire suficient de semnificativă pentru a aprecia că nu poate fi vorba de evoluții semantice independente, pe terenul fiecărui idiom romanic, ci că, dimpotrivă, foarte probabil, avem a face cu sens de dată protoromanică, deci anterior apariției limbilor romanice, la a cărui reconstruire a contribuit, așadar, și dialectul istroromân.

Ni se pare deosebit de important faptul că sensul discutat nu este consemnat pentru termenul corelat din latina scrisă din Antichitate (lipsește din TLL 8, 272–276 s.v. *manducare*). Așadar, și în acest caz reconstrucția ne spune despre latina vorbită de la baza limbilor romanice mai mult decât ne pot spune datele disponibile privind latina din Antichitate. E încă

un exemplu din care rezultă relevanța și importanța reconstrucției în domeniul etimologiei romanice, așa cum este practică în DĒRom.

6. */sommn-u/ ‘sommn’, */sommn-i-u/ ‘vis’ (cf. lat. *somnus, somnium*)

Istr. *sommn/sómân* s.n., s.m., aparținând lexicului moștenit, este consemnat cu două sensuri: 1. ‘sommn, stare fiziologică de repaus’ (= fr. *sommeil*) și 2. ‘vis, imagini sau scene ce apar uneori în somm’ (= fr. *rêve*) (Bărdășan 2010: 279; 2016: 345–346; DDI s.v. *sómnu*). În schimb, în dacoromână, *sommn* e cunoscut cu sensul ‘sommn’, nu și cu sensul ‘vis’ (ultimul sens e absent din DLR și din celelalte dicționare consultate). La fel stau lucrurile cu arom. *somnu* (DDA₂). Meglenoromâna nu a păstrat un substantiv corespunzător.

În cadrul unei abordări panromanice, se poate constata că ansamblul termenilor ce pot fi atrași în discuție conduc la reconstruirea a două etimoane protoromanice, paronime:

1. */sommn-u/ (cf. lat. *somnus* s.m. ‘sommn’ și, sporadic, ‘vis’; REW₃ 8086 s.v. *sömnus*)
 2. */sommn-i-u/ (cf. lat. *somnium* s.n. ‘vis’ și, sporadic, ‘sommn’; REW₃ 8085 s.v. *sömnium*).
- (Articolele corespunzătoare sunt deocamdată în curs de redactare în DĒRom).

Așadar, din punct de vedere *strict și exclusiv formal* (sau *fonetic*; făcând abstracție de semantismul cuvintelor romanice), avem a face cu două serii net diferențiate:

1. Termenii romanici conducând la reconstruirea unui etimon protoromanic */sommn-u/ (cf. lat. *somnus* s.m.): dacorom. *sommn*, istrorom. *sommn*, arom. *somnu*, vegl. *samno*, it. *sonno*, sard. log. *sonnu*, v.fr. *somme/somme*, port. *sonnu*.
2. Termenii romanici conducând la reconstruirea unui etimon protoromanic */sommn-i-u/ (cf. lat. *somnium* s.n.): it. *sogno*, cors. *sònniu*, friul. *sium*, lad. grödn. *suen*, engad. *sömmi*, fr. *songe*, sp. *sueño*, port. *sonho*.

În schimb, dacă ne îndreptăm atenția și spre *partea semantică*, constatăm o încrucișare de criterii ceva mai complicată:

1. Termeni romanici *monosemantici*:
 - 1.1. Semnificând ‘sommn’ (nu și ‘vis’), explicabili fonetic prin */sommn-u/ ‘sommn’ (cf. lat. *somnus* ‘id.’): dacorom. *sommn*, arom. *somnu*, vegl. *samno*, it. *sonno*, port. *sonnu* etc.
 - 1.2. Semnificând ‘vis’ (nu și ‘sommn’), explicabili fonetic prin */sommn-i-u/ ‘vis’ (cf. lat. *somnium* ‘id.’): it. *sogno*, cors. *sònniu*, port. *sonho* etc.
2. Termeni romanici *bisemantici*, așadar având ambele sensuri, ‘sommn’ și ‘vis’:
 - 2.1. Explicabili fonetic prin */sommn-u/ (cf. lat. *somnus*): istrorom. *sommn*, sard. log. *sonnu*, sicil. *sonnu*, calabr. *suonnu*, v.prov. *soms* (ultimele patru forme romanice, din FEW 12, 95b, unde mai există încă șase termeni din diverse dialecte din Italia, din această serie).
 - 2.2. Explicabili fonetic prin */sommn-i-u/ (cf. lat. *somnium*): piem. *seugn*, mail. *sògn*, friul. *sium*, lad. grödn. *suen*, fr. *songe* (v. pentru sensul ‘sommn’ FEW 12, 91a), sp. *sueño*.

În măsura în care particularitățile fonetice și semantice ale termenilor romanici aduși în discuție se vor dovedi moștenite, am putea să apreciem că elementele bisemantice de sub 2.1.

de mai sus (istrorom. *somn*, sard. log. *sonnu* etc.) conduc la reconstruirea propriu-zisă, fonetică și semantică, a protorom. */sommn-u/ s.m. ‘somm’ și că, totodată, prin celălalt sens al lor, ‘vis’, ele atestă indirect (doar semantic) și etimonul */sommn-i-u/ s.n. ‘vis’.

În schimb, despre elementele bisemantice de sub 2.2. de mai sus (piem. *seugn*, mail. *sògn*, fr. *songe*, etc.), am putea spune că ele conduc la reconstruirea propriu-zisă, fonetică și semantică, a protorom. */sommn-i-u/ s.n. ‘vis’ și că, totodată, prin celălalt sens al lor, ‘somm’, ele atestă indirect (doar semantic) și etimonul */sommn-u/ s.m. ‘somm’².

La nivelul latinei scrise din Antichitate, *somnus* s.m. e consemnat în OLD cu sensurile ‘somm; somnolență’, iar *somnium* s.n. e consemnat, în aceeași lucrare de referință, cu sensurile ‘vis, viziune; speranță deșartă, amăgire’. Dar și la acest nivel a existat o anumită ‘fluctuație’, similară, *mutatis mutandis*, cu cea constatată în plan romanic: pentru lat. *somnium*, FEW 12, 91b semnaleză că apare sporadic și cu sensul ‘somm’ (la Silius Italicus; posibil hapax), pe lângă sensul uzual ‘vis’, iar pentru lat. *somnus*, FEW 12, 95b notează și sensul ‘vis’, la Plaut, Cicero și Vergiliu, pe lângă sensul uzual ‘somm’.

Într-un asemenea context, având în față bisemismul istr. *somn* și tabloul panromanice respectiv, așa cum le-am detaliat mai sus, un redactor DĒRom este obligat să-și pună următoarele chestiuni și să încerce să răspundă:

„Pot fi considerate ambele sensuri ale istr. *somn/sómân* moștenite? Sau ar trebui să considerăm că doar sensul ‘somm’ e moștenit, celălalt sens, ‘vis’, fiind o achiziție relativ recentă (de exemplu, calc după croată)?”

Relevanța acestui mod de a pune problema rezultă, între altele, din faptul că, în rândul specialiștilor, au fost exprimate opinii nu suficient de edificatoare (dacă nu chiar divergente). Astfel, Sextil Pușcariu (în Pușcariu *et. al.* 1926: 219) menționează, în legătură cu istr. *somân* (= *somân*), paralelismul semantic cu termenul croat echivalent *san* (având sensurile ‘somm’ și ‘vis’), dar adaugă totodată și o trimitere la sard. *sonnu* ‘vis’. Rămâne neclar care ar fi „semnificația etimologică” a acestor conexiuni cu croata și sarda. (Sensul ‘vis’ ar fi, în istroromână, un calc semantic după croată? Sau un element romanice înrudit cu lexemul sard menționat?). Ulterior, Frățilă 2010: 56, reține din prezentarea lui Pușcariu (1926: 219 – la care trimite expres), doar paralelismul cu sarda, omițând sau trecând sub tăcere conexiunea cu croata, poate pentru că o consideră lipsită de semnificație („*Somân* are și sensul de ‘vis’, nu numai de ‘somm’, ca și sard. *sonnu* ‘vis’.”). În fine, Bărdășan (2010: 279; 2016: 346) evocă paralelismul dintre bisemismul istr. *somn/sómân* și bisemismul corespunzător al termenului croat *san* (omițând însă conexiunea cu sarda), ceea ce poate conta ca o sugestie în sensul unui calc semantic după croată („În B [Bârdo], atât cu sensul ‘somm’, cât și cu cel de ‘vis’, asemenea cr. *san* ‘somm’ și ‘vis’.” – Observăm că, după DDI s.v. *sómnu*, sensul ‘vis’ a fost notat nu doar din Bârdo, ci și din Sușnievița și din Sucodru).

În ipoteza în care ar fi disponibile argumente că ambele sensuri menționate sunt moștenite în istroromână, s-ar cuveni să apreciem că, în perspectivă panromanice, datorită bisemismului său, termenul istroromân *somn* trebuie „convocat” în ambele serii reconstructive, așadar, pentru reconstruirea propriu-zisă, fonetică și semantică, a etimonului */sommn-u/ s.m. ‘somm’, dar și pentru reconstruirea indirectă, doar în plan semantic, a lui */sommn-i-u/ s.n. ‘vis’.

² A se vedea pentru termenii romanici menționați: REW₃ 8085 s.v. *sómnum*; 8086 s.v. *sómnu*; EWD 6, 309–310; DELI s.v. *sogno* și s.v. *sonno*; FEW 12, 90b–91b, s.v. *somnium*; 92b–96a, s.v. *somnus*; DCECH s.v. *sueño*.

Dintr-un alt punct de vedere, procesul evolutiv discutat ar putea fi descris drept o „contopire” sau „fuziune” a celor două etimoane-paronime, cu perpetuarea ambelor sensuri și cu conservarea, în unele cazuri, a formelor romanice evolute din /'somm-u/, iar în alte cazuri, a formelor romanice evolute din /'somm-i-u/.

7. */'kaput/ ‘cap; extremitate’ (cf. lat. *caput*)

Articolul */'kaput/ s.n. (Uwe Schmidt și Wolfgang Schweickard, 2015–2020 *in* DÉRom s.v.)³, prezintă o structurare complexă a datelor romanice. Materialele sunt organizate în mai multe subdiviziuni, în funcție de două criterii. Din punct de vedere formal, se reconstruiește un singular originar */'kaput/ s.n., un plural */'kapit-a/, și un singular evoluat în protoromană, creat prin recategorizare morfologică, */'kap-u/ s.m. Din punct de vedere semantic, se reconstruiesc două sensuri: ‘cap’ (= fr. *tête*) și ‘extremitate’.

I. Étymon originel : */'kaput/ s.n.

I.1. Singulier */'kaput/

I.1.1. Sens concret : « tête »

I.1.2. Sens abstrait : « extrémité »

I.2. Pluriel */'kapit-a/

I.2.1. Sens concret : « tête »

I.2.2. Sens abstrait : « extrémité »

II. Étymon issu d'une recatégorisation : */'kap-u/ s.m.

II.1. Sens concret : « tête »

II.2. Sens abstrait : « extrémité »

În acest context, datele oferite de istroromână completează în mod fericit tabloul romanice: ambele sensuri – nu doar sensul de bază, ‘cap’, ci și sensul ‘extremitate’ – pot fi reconstruite și cu sprijinul acestui dialect (v. DDI s.v. *câp*, unde sunt documentate ambele sensuri). În plus, forma protoromanică de plural */'kapit-a/ ar putea să se întemeieze și pe istroromână, deși siguranță deplină nu putem avea deocamdată. Din documentarea disponibilă (v. în special Bărdășan 2010: 122; 2016: 94; DDI s.v. *câp*), se vede că formele de plural uzuale sunt *câp* (identică cu singularul) și *câpure*, în timp ce *capete* e notat pentru istroromână doar în Maiorescu 1996, 113. Această mărturie singulară („unus testis...”) e suspectă de a fi fost influențată de pluralul dacoromân *capete*. În eventualitatea în care vor ieși la iveală date documentare suplimentare și suficient de fiabile în sprijinul pluralului istroromân *capete*, subdiviziunea respectivă a articolului DÉRom în discuție (*/'kapit-a/) va fi completată cu istroromâna.

8. */'kog'noske-/ ‘a cunoaște’ (cf. lat. *cognoscere*)

Unul dintre cele mai complexe articole din DÉRom este */'kog'noske-/ v.tr. « se faire une idée claire (de qch. ou qn) » (Uwe Schmidt, Éva Buchi și Jean-Pierre Chambon, 2020 *in* DÉRom s.v.)⁴. Materialele romanice sunt structurate în următoarele subdiviziuni, în funcție de criteriul formal:

³ <<http://www.atilf.fr/DERom/entree/'kaput>>.

⁴ <<http://www.atilf.fr/DERom/entree/kog'noske->>>.

- I. Macro-prototype originel**
I.1. Prototype originel */kog'noske-/
I.2. Prototype secondaire */kog'n-e-sk-e-/

II. Premier macro-prototype évolutif (en */-nn-/)
II.1. Prototype originel */kon'nosk-e-/
II.2. Prototype secondaire */kon'n-e-sk-e-/

III. Second macro-prototype évolutif (en */-n-/)
III.1. Prototype originel */ko'nosk-e-/
III.2. Prototype secondaire */ko'n-e-sk-e-/

Articolul a fost finalizat și publicat relativ recent, în octombrie 2020. Cunoscând din interior cum a decurs procesul de revizuire și validare, ne permitem să mărturisim faptul că a existat o dezbatere de durată, în sânul echipei DÉRom, până să se ajungă la acest rezultat. Cu privire la formele românești (dacorum. *cunoaște*, istr. *cunóște/conóște*, megl. *cunoăștiri*, arom. *cunoscu*) s-a decis, în cele din urmă, în urma unor discuții ample, că ele își au locul în subdiviziunea II.1., sub etimonul */kon'nosk-e-/. Dezbaterea a inclus și o ipoteză cum că formele românești ar proveni din */ko'nosk-e-/, nu din */kon'nosk-e-/ (în cele din urmă s-a renunțat la această ipoteză). Argumentele avansate de noi, de Cristina Florescu (Iași) și de Ion Giurgea (București) au vizat faptul că etimonul */ko'nosk-e-/, cu */-n-/ simplu, ar fi trebuit să lase urme de rotacism în textele românești vechi, rotacizante, din secolul al XVI-lea, și în graiurile și dialectele actuale care au aceeași particularitate, deci și în istroromână. După cum */do'min-ik-a/, */man-u/ etc., cu */-n-/ simplu, au drept reflexe forme rotacizante, inclusiv în istroromână – *dumireca/dumireke* ‘duminică’, *măra/măre* ‘mână’ (v. și *mărânc* ‘[eu] mânănc’), ar fi trebuit să avem forme de tipul **coróște*, **curoáște*, ca să ne fie permis să aliniem formele românești sub */ko'nosk-e-/. Or, verbul nostru nu apare niciodată cu rotacism, dimpotrivă, el apare tot timpul cu un *-n-* stabil, și în textele vechi rotacizante, și în istroromână (v. în special Bărdășan 2010: 140; 2016: 108–109; DDI s.v. *conóște*), ceea ce ne obligă să considerăm că el provine dintr-un etimon cu */-nn-/, recte din */kon'nosk-e-/. Așadar, în acest caz, istroromâna a contribuit la „înclinarea balanței” spre soluția corectă⁵!

Ne permitem, în încheiere, să prezentăm un extras din mesajul Evei Buchi cu ocazia publicării, pe 7 octombrie 2020, a articolului */kog'noske-/:

« Cet article présente une complexité exceptionnelle, et des dizaines de versions se sont succédé avant que tous les réviseurs se soient déclarés satisfaits. Pour cet article plus que pour tout autre, le réseau de spécialistes réunis au sein de notre projet s'est montré vraiment utile, et vraiment efficace ».

Drept concluzie, în continuarea ideii din acest frumos citat, am vrea să adăugăm faptul că DÉRom încearcă mereu să meargă la esențe, dar că, în același timp, își întemeiază analiza și concluziile pe date concrete, perfect verificabile, și pe o argumentație explicită (a se vedea comentariile și notele de subsol, foarte întinse, în cazul unor articole). Ca mărturie personală, în calitate de membru în DÉRom și, totodată, ca redactor la DELR (*Dicționarul etimologic al*

⁵ DDI s.v. *conóște*, după ce inventariază numeroasele atestări istroromâne disponibile, toate cu *-n-* stabil, indică etimologia prin următoarea formulă: „lat. *conoscere* (< *cognoscere*)”. Credem că e doar o scăpare sau neatenție de moment a autorului.

limbii române) și la DLR (*Dicționarul limbii române*), pot afirma că aderarea la concepția și metodele DÉRom are darul de a stimula și impulsiona, ca un „retur” fericit, cercetările etimologice sectoriale, adică cercetările etimologice din domeniul românisticii, al studiilor privind istroromâna sau alte idiomuri romanice.

BIBLIOGRAFIE

- Bărdășan 2010 – Gabriel Bărdășan, *Stratul latin din lexiconul dialectului istroromân*, în: Vasile Frățilă, Gabriel Bărdășan, *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*. Partea I, Timișoara, Editura Universității de Vest, p. 73–346.
- Bărdășan 2016 – Bărdășan, Gabriel, *Elementul latin moștenit în lexiconul dialectului istroromân*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- Buchi 2014 – Éva Buchi, « Les langues romanes sont-elles des langues comme les autres ? Ce qu'en pense le DÉRom. Avec un excursus sur la notion de déclinaison étymologique », în *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, 109/1, p. 257–275.
- Buchi et al. 2010 – Éva Buchi, Jean-Paul Chauveau, Xavier Gouvert, Yan Greub, « Quand la linguistique française ne saurait que se faire romane : du neuf dans le traitement étymologique du lexique héréditaire ». In : Neveu, Franck, Muni Toke, Valelia, Klingler, Thomas, Durand, Jacques, Mondada, Lorenza & Prévost, Sophie (éd.): *Congrès Mondial de Linguistique Française – CMLF 2010*, Paris, Institut de Linguistique Française, p. 111–123, <<http://dx.doi.org/10.1051/cmlf/2010025>>.
- DCECH – Joan Corominas, José Antonio Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, șase volume. Madrid, Gredos, 1980–1991.
- DDA₂ – Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974 (ediția întâi: 1963).
- DDI – Petru Neiescu, *Dicționarul dialectului istroromân*. Patru volume. București, Editura Academiei Române. I: A–C, 2011; II: Ć–K, 2015; III: L–Pința², 2016; IV: Pinarîța–Șutla, 2019.
- DEI – Carlo Battisti, Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, cinci volume. Firinze, Barbèra, 1950–1957.
- DELI – Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, ediția a 2-a, Bologna, Zanichelli, 1999 (ediția întâi: 1979–1988).
- DÉRom – Éva Buchi, Wolfgang Schweickard (dir.), 2008–. *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom)*. Nancy – ATILF, <<http://www.atilf.fr/DÉRom>>.
- DES – Max Leopold Wagner. *Dizionario etimologico sardo*, trei volume. Heidelberg, Winter, 1960–1964.
- EWD – Johannes Kramer (dir.) et al., *Etymologisches Wörterbuch des Dolomitenladinischen*, opt volume. Hambourg, Buske, 1988–1998.
- FEW – Walther von Wartburg et al., *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*. 25 volume. Bonn, Klopp / Heidelberg, Winter / Leipzig-Berlin, Teubner / Bâle, Zbinden, 1922–2002.
- Frățilă 2010 – Vasile Frățilă, *Dialectul istroromân. Privire generală*, în: Vasile Frățilă / Gabriel Bărdășan, *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*. Partea I, Timișoara, Editura Universității de Vest, p. 9–72.
- ILR – Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coordonatori) et al., *Istoria limbii române*, vol. I. București, Univers Enciclopedic Gold / Academia Română / Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2018.
- Maiorescu 1996 – Maiorescu, Ioan, *Itinerario in Istria e vocabolario istriano-romeno*. Traducere în italiană de Elena Pantazescu, Trieste, Parnaso, 1996 (publicat prima dată în 1874).
- OLD – P. G. W. Glare (ed.), *Oxford Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon, 1968–1982.
- Pușcariu, Sextil, et al (1926), *Studii istroromâne*. II. *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, Bucurest, Cultura națională.
- REW₃ – Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, ediția a treia, Heidelberg, Winter, 1930–1935 [ediția întâi: 1911–1920].
- TLL – *Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig, Teubner, 1900–.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13; București*

GEOLINGUISTICS IN LITHUANIA: CONTEMPORARY INVENTORY DISCOURSES

AGNĖ ČEPAITIENĖ
DANGUOLĖ MIKULĖNIENĖ

1. INTRODUCTION

With traditional dialects undergoing changes in the 21st century, the ways to analyse local language variants are altering, too. Repositories of heterogenous linguistic material are being developed using Artificial Intelligence (AI) technologies, the accumulated Big Data is handled and analysed applying quantitative and qualitative methods, while the results are mapped out and visualised with the help of contemporary solutions (Goodchild 1992: 31–45, see also Teerarajanarat, Tingsabadh 2011:363, cf. *The Corpus of Estonian Dialects by the University of Tartu, The German Linguistic Geographic Information System*, etc.).

Since the emergence of geographic information systems (GIS) in mid-20th century, these techniques have been widely used in foreign linguistics (Lee, Kretschmar 1993: 541–560; Ayad, Luthin 2009:1–26; Teerarajanarat, Tingsabadh 2011: 363; 2011a: 55–75; etc., see also Lee *et al.* 2018: 152–156; etc.).

During the recent years GIS tools are also being systematically applied by geolinguists in Lithuania, the result of which is the *Database of Lithuanian Local Language Variants*, or *Tarmynas* which is currently being developed as a model of *ArcGIS* geodatabase in multiuser relational database management system (see *ArcGIS, ArcGIS Online*; for more information on *ArcGIS* geodatabases, see *ArcGIS geodatabase*; for more information on *Tarmynas*, see also Mikulėnienė, Čepaitienė 2021)¹. The afore-mentioned Lithuanian database *Tarmynas* is the object of this article.

The aim of this article is to provide a more detailed introduction to *Tarmynas* and its capabilities. In order to achieve this goal, the following tasks have been set: 1) to discuss the structure of *Tarmynas* and its theoretical basis; 2) to present the capabilities of *Tarmynas* in researching linguistic variation.

This article is supplemented with the research material of *Tarmynas*.

2. BASIS OF TARMYNAS

The *Tarmynas* is based on the network of residential areas within the *Atlas of the Lithuanian Language* (LKA 1977; 1982; 1991). This network has been preserved throughout all classifications of Lithuanian dialects, despite the fact that these classifications were created in different periods and were based on different distinctive features (see Fig. 1–4; see also Mikulėnienė 2013: 71–91, Mikulėnienė *et al* 2019: 11–15).

¹ Project “Creation of A Database Model for Lithuanian Local Language Variants” (2020–2021, project lead dr. Agnė Čepaitienė) is funded by the *Programme of the Usage, Standardization and Dissemination of the State Language* of the State Commission of the Lithuanian Language.

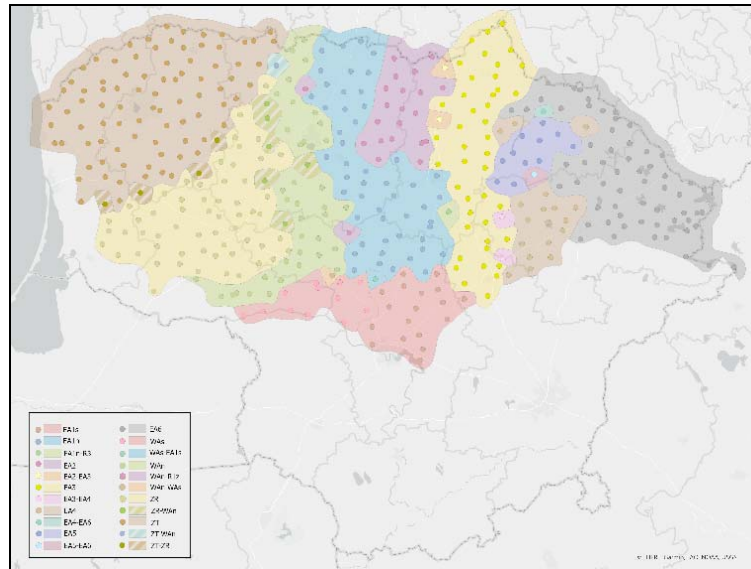

Figure 1. Network of LKA points based on reconstructed dialect classification by Antanas Baranauskas (1898) (cf. Baranauskas 1898; Geržotaitė 2014: map II (inset); 2016:55)².

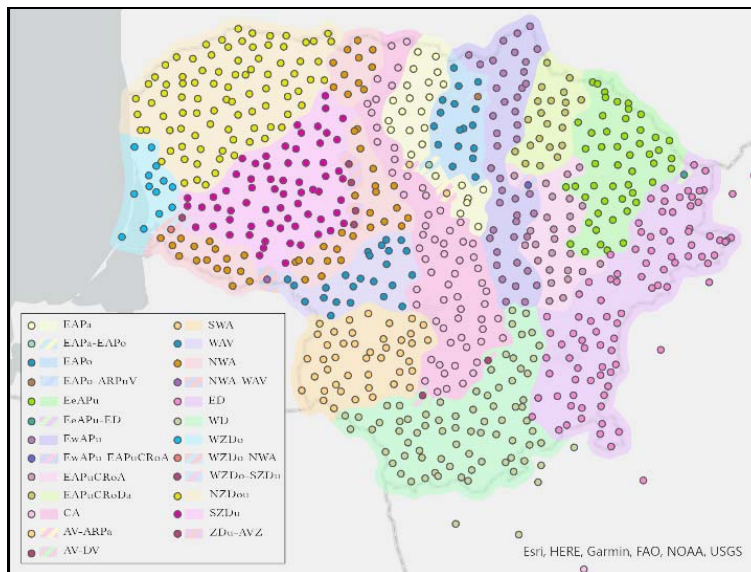

Figure 2. Network of LKA points based on dialect classification by Antanas Salys (cf. Salys 1933)³.

² ZT – Žemaitians of Telšiai, ZR – Žemaitians of Raseiniai, WAN – Western Aukštaitians (North), WAS – Western Aukštaitians (South), EA1n – Eastern Aukštaitians I (North), EA1s – Eastern Aukštaitians I (South), EA2 – Eastern Aukštaitians II, EA3 – Eastern Aukštaitians III, EA4 – Eastern Aukštaitians IV, EA5 – Eastern Aukštaitians V, EA6 – Eastern Aukštaitians VI.

³ WZ – Western Žemaitians, NZK – Northern Žemaitians of Kretinga, NZT – Northern Žemaitians of Telšiai, SZV – Southern Žemaitians of Varniai, SZR – Southern Žemaitians of Raseiniai, WAS – Western Aukštaitians of Šiauliai, WAK – Western Aukštaitians of Kaunas, WAK-k Western Aukštaitians of Klaipėda region, EAP – Eastern Aukštaitians of Panevėžys, EAK – Eastern Aukštaitians of Kupiškis, EAU – Eastern Aukštaitians of Utena, EAA – Eastern Aukštaitians of Anykščiai, EAS – Eastern Aukštaitians of Širvintos, EAV – Eastern Aukštaitians of Vilnius, SA – Southern Aukštaitians.

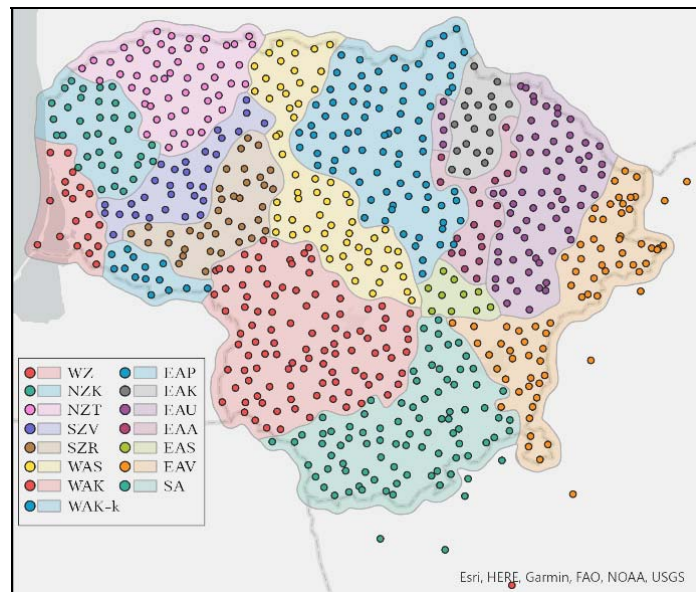

Figure 3. Network of LKA points based on dialect classification by Zigmas Zinkevičius and Aleksas Girdenis (cf. Girdenis, Zinkevičius 1966:139–147)⁴.

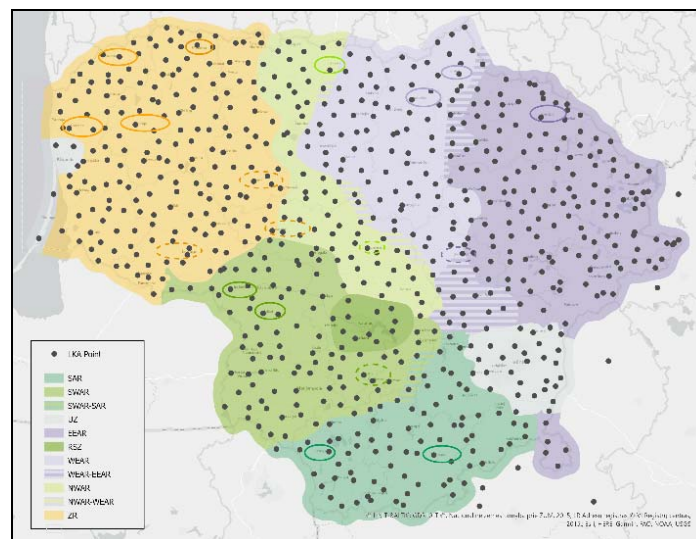

Figure 4. Network of LKA points based on the map of new dialectal formations (regiolects and geolects) in the area of the Lithuanian language (cf. Geržotaitė, Mikulėnienė 2014: map XIII)⁵.

⁴ WZ – Western Žemaitians, NZK – Northern Žemaitians of Kretinga, NZT – Northern Žemaitians of Telšiai, SZV – Southern Žemaitians of Varniai, SZR – Southern Žemaitians of Raseiniai, WAS – Western Aukštaitians of Šiauliai, WAK – Western Aukštaitians of Kaunas, WAK-k Western Aukštaitians of Klaipėda region, EAP – Eastern Aukštaitians of Panevėžys, EAK – Eastern Aukštaitians of Kupiškis, EAU – Eastern Aukštaitians of Utena, EAA – Eastern Aukštaitians of Anykščiai, EAS – Eastern Aukštaitians of Širvintos, EAV – Eastern Aukštaitians of Vilnius, SA – Southern Aukštaitians.

⁵ SAR – South Aukštaitian Regiolect, SWAR – South-Western Aukštaitian Regiolect, UZ – Urban Zone, EEAR – Eastern East Aukštaitian Regiolect, RSZ – Regional Standart Zone, WEAR – Western East Aukštaitian Regiolect, NWAR – North-Western Aukštaitian Regiolect, ZR – Žemaitian Regiolect.

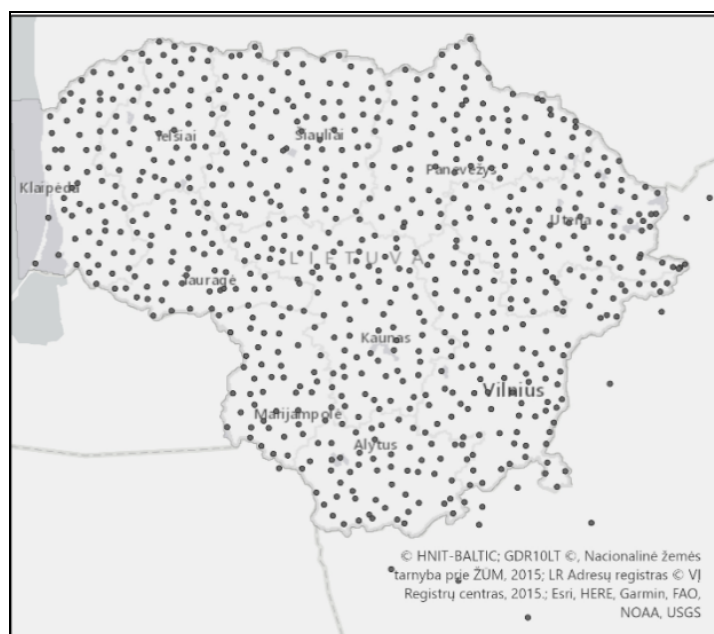

Figure 5. Network points of *Tarmynas* (Mikulėnienė, Čepaitienė 2021).

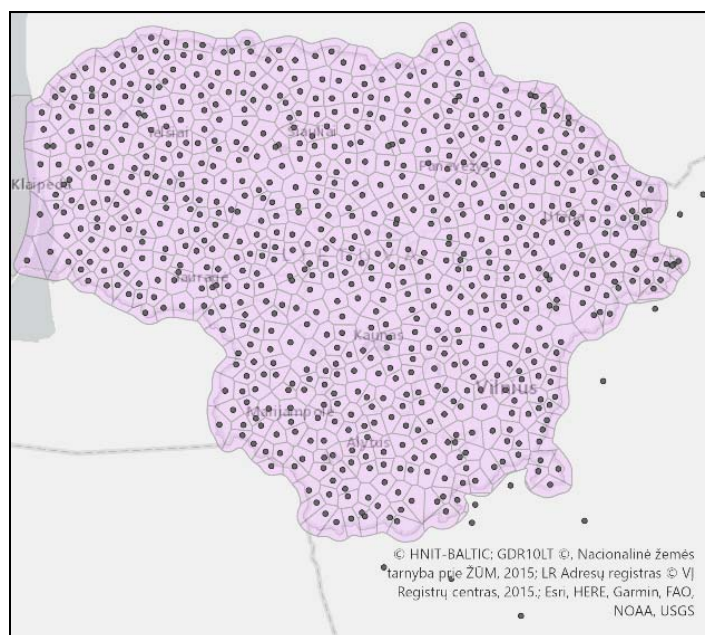

Figure 6. Thiessen polygons of *Tarmynas*' points (Mikulėnienė, Čepaitienė 2021).

As illustrated by the above examples, the dialectal association of points varied at different times. However, the points of *Tarmynas* are not linked to dialects.

It is important to stress that a point in *Tarmynas* is not a concrete site, i.e. an individual locality, but this locality plus all surrounding residential areas within the radius of 7–10 kilometres

(see Morkūnas 1977:7–32). This attribution is achieved by applying the Thiessen polygon method, which allows for localities included in the polygon to be assessed from the perspective of their historical as well as their most recent linguistic data. The method is also useful in analysing the linguistic and supplemental data of the socio-economic situation in existing residential areas and those which have already disappeared, as well as observing consistent changes in dialectal features, etc. (see Fig. 5–6, see also Mikulėnienė, Čepaitienė 2021)⁶.

3. STRUCTURE OF *TARMYNAS*

The *Tarmynas* of Lithuanian (and other local languages) is constructed in diachronic and synchronic layers.

Geolinguistic Period		Chronological Period	Dialect Classification	Examples of Artefacts
Neo-geolinguistic		2015–present	Classification of new dialectal formations; Classification of traditional dialects by Zigmąs Zinkevičius and Aleksas Girdenis	Material recorded at LKA points: audio recordings, questionnaires, photographs
		Early 21 st cent. (until 2014 incl.)		
Geolinguistic	Late	2 nd half of 20 th cent.	Classification of dialects by Zigmąs Zinkevičius and Aleksas Girdenis	Manuscript notebooks and audio recordings from LKA points
	Early	1 st half of 20 th cent.	Classification of dialects by Antanas Salys	Responses to questions in <i>Questionnaire 1</i>
Pre-geolinguistic		Late 19 th cent.	Reconstructed classification of dialects by Antanas Baranauskas	Printed source (Specht, Franz, <i>Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski: Texte</i> , Bd. 1–2, Leipzig: Verlag von K. F. Koehler, 1920–1922) and earlier texts

Figure 7. Chronological segments of *Tarmynas* (Mikulėnienė 2020:25).

⁶ Application of the Thiessen (also known as *Dirichlet* or *Voronoi*) polygon method in *Tarmynas* continues the tradition of foreign language research with the help of GIS tools. Using the Delaunay criteria, irregular polygons are generated in the area researched. Each edge of these polygons is perpendicular to the distance between two adjacent points. The entire plane of polygons is called the *Voronoi* diagram. This method allows calculation of attribute values in territories closest to the point in question (for more on this method, see Yamada 2016:2–6 and literature therein, ESRI 2004, see also Teerarojanarat, Tingsabadh 2011a:72, etc.). The Thiessen polygon method has been used in dialectological research since the discovery that the distribution of dialectal features across the adjacent points varies somewhat consistently (Teerarojanarat, Tingsabadh 2011a:55–75; Pickl *et al.* 2014:25–40; Jeszenszky *et al.* 2018:78–99; etc.). The Thiessen polygon methodology is being applied to the dialectometric research of Lithuanian dialects (see Čepaitienė 2016:143–174; Mikulėnienė *et al.* 2019; Čepaitienė 2020:217–248). However, different tools of analysis are used in these studies.

The diachronic layer corresponds to the main periods of geolinguistics in Lithuania: pre-geolinguistic, early geolinguistic, late geolinguistic, and neo-geolinguistic (for more information, see Mikulėnienė 2014: 81–104; 2018: 11), see Fig. 7.

All the artefacts making up the linguistic material of *Tarmynas*' most recent chronological layer are accumulated synchronically and reflect the multimodal (multifunctional) model of dialectology (Mikulėnienė 2020: 25), see Fig. 8.

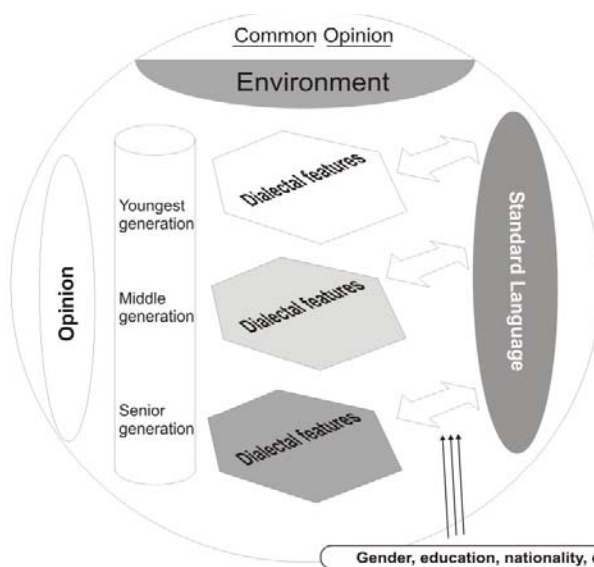

Figure 8. Prognostic research of language variants (Mikulėnienė 2020:25).

The material collected during the earlier periods does not cover the entire model. For example, there are no audio recordings of younger generation at the archives of the Institute of the Lithuanian Language. This is due to the fact that data collectors previously focused on informants who would meet the NORM⁷ criteria as much as possible. Their aim was also to show every dialect or subdialect as a closed language system, depicted in older maps as a closed area defined by various isoglosses.

The multifunctional model of researching local language variants means that *Tarmynas* will contain not just the linguistic material. The database will also include the attitudes of local residents (of all generations as well as specific focus groups) and elements of local linguistic landscape – from gravestone inscriptions at cemeteries to names of local firms, industrial and cultural centres of attraction, estimates of resident mobility and their socio-cultural networks (see Fig. 9).

⁷ *Non-mobile older rural male* (see Chambers, Trudgill 2004: 30; etc.).

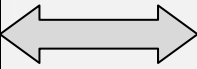
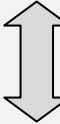
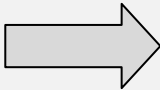
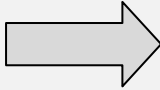

Diachrony		Synchrony (2015 – present)			
Dialect classifications	POINT OF <i>TARMYNAS</i>	Site questionnaire	Characteristic of linguistic landscape (components and elements)	Resident mobility and socio-cultural networks	Linguistic attitudes of resident focus groups
					
Archived data and artefacts: historical, LKA maps, etc., questionnaires, audio recordings, LKA materials, photographs, etc.	INFORMANTS				
	Informant 1 (informant questionnaire)	Audio recording	Transcribed fragment of audio recording	Characteristic of audio recording (questionnaire of linguistic features)	Linguistic attitudes of informant
	Informant 2 (informant questionnaire)
Secondary sources (dictionaries, corpus of texts, academic publications, etc.)	Informant 3 (informant questionnaire)

Figure 9. Layers of *Tarmynas*’ materials.

The *Tarmynas* is being developed based on the principle of location, whereby a concrete site, traditionally associated with the LKA residential network, is “tied” to the entire set of materials from the Archive of the Dialects at the Centre of Geolinguistics (Institute of the Lithuanian Language), see examples in Fig. 10–11. The most recently collected linguistic data and all derivative results on the locality (academic publications, maps, etc.) are also linked, see Fig. 12–15.

y lapdienojumoti VNPJ & KDF III K. stud. J. Salys
 1976. VII. 2.

L M A
 LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
 DIALEKTOGRAFIJOS SEKCIJA

470

APKLAUSAS 1
 (ŽODŽIŲ GEOGRAFIJAI)

Atsakytojas:
 Pavardė, vardas: Švarpa Jonas Verslas ūkininkas
 Tarmės vieta: Balty k. Balty vls. Kauno aps.
 Adresas:

Surašyta 1942 m. lapkričio mėn. 3 d.

Patikrino:
 Pavardė, vardas: Markevičiūtė Elena Verslas Mokytoja
 Adresas:

Kaip Tamstos tarmėje vadinama:	Atsakymas:
I. GYVULIAI: 1. Avis (Ovis aries, das Hauschaf, овца, owca), pvz.: avilė (nemažybiniš)...	. Avis, avies, avis.
2. Ėriukas (das Lamm, ягнёнок, jagnie), pvz.: ėras, ėrelis, jėras, jėrelis, jėriukas, jėriukas, jėraitis, gėras, gė- riukas, gėriukas, vėras, vėriukas, vėraitis...	1. Ėriukas 2. jėriukas, jėriuko, jėriukas

Figure 10. A completed questionnaire (Apklausas 1) of Antanas Salys (1942), fragment.

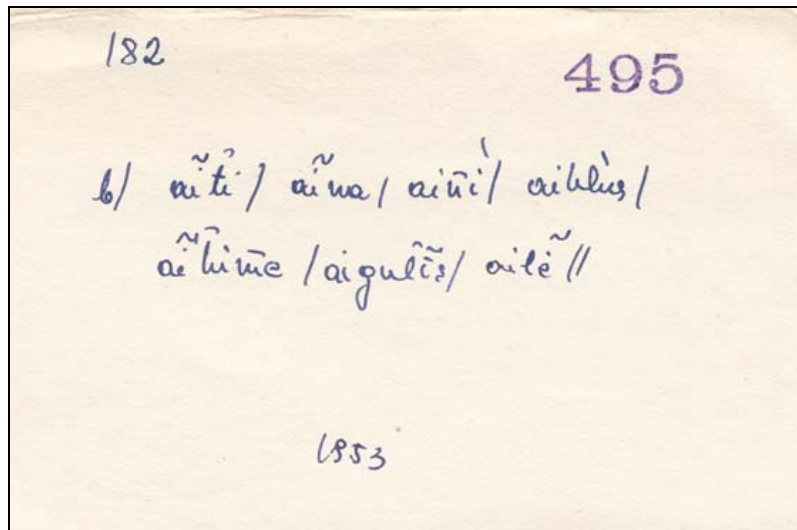

Figure 11. A handwritten card (LKA 1982).

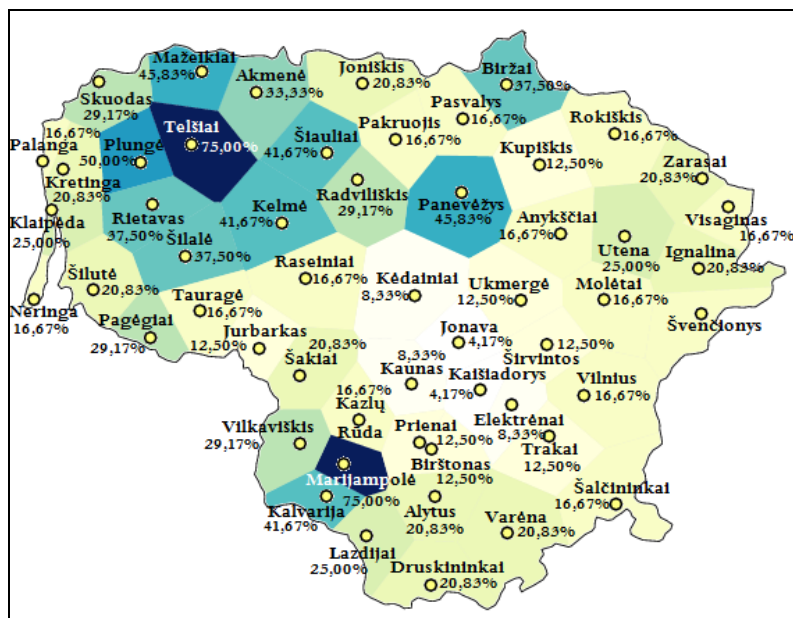

Figure 12. A prototypical value map showing the dialecticism of young people in Ežerėlis (A. Čepaitienė).

Figure 13. A gravestone inscription at the cemetery of Garliava (photo by Laura Geržotaitė, 2019).

Figure 14. Socio-cultural networks of Western Aukštaitian subdialect of Kaunas (Čepaitienė 2018:62).

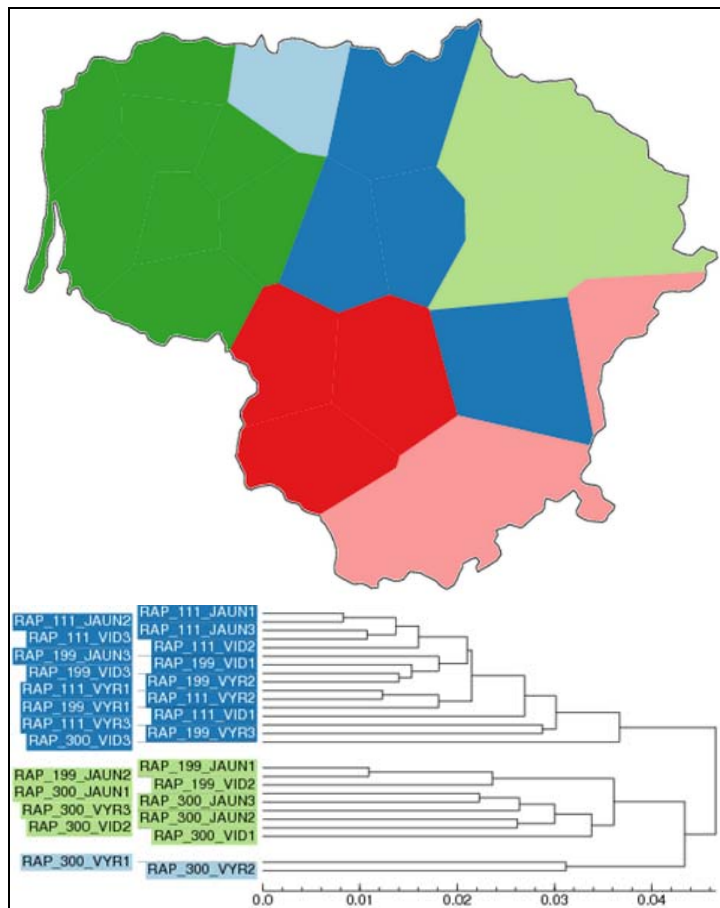

Figure 15. Clustering of LKA points according to similarities of dialectal features (Mikulėnienė *et al.* 2019:108).

The *Tarmynas* is therefore a reflection of the various directions and methods of dialectology the researchers in Lithuania are currently focused on: traditional dialectology (see Fig. 10–11, see also Salys 1942; Zinkevičius 1966; Girdenis, Zinkevičius 1966:139–147; 1994; 2006; etc.; see also Mikulėnienė 2018 and literature therein); perceptual dialectology (see Fig. 12, see also Aliūkaitė *et al.* 2017; 2021; etc.), multimodal dialectology and socio-geolinguistics (see Fig. 13–14, see also Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014:124–196; Čepaitienė 2016:143–174; 2018; etc.), as well as the dialectometric methods applied in these research (see Fig.15., see also Čepaitienė 2018; 2020:217–248, etc.).

4. SUPPLEMENTAL DATA

Research of language variation are not based solely on the linguistic materials collected during field trips or in other ways (audio recordings, questionnaires of sites and informants, etc.). It is therefore important to supplement the afore-mentioned sources with socio-cultural and socio-economic data (demographics, business, economy, landscape, etc.). The principle parameters to be considered are unemployment, marital status, number of men and women, education, income, total number of residents (see Fig. 16), density, ratio between different age groups (see Fig.17), etc. By using GIS techniques, Thiessen polygons can be enriched with a total of 123 variables available in *ArcGIS* platform⁸.

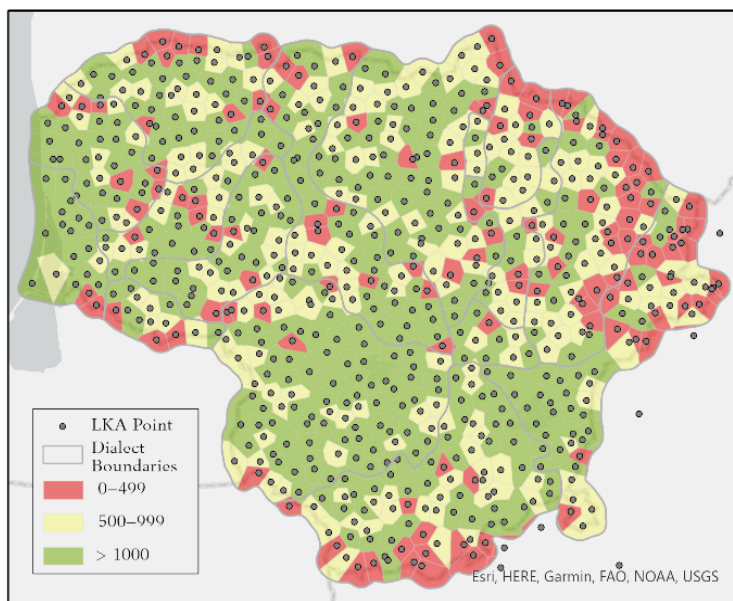

Figure 16. Number of residents in areas of traditional dialects (Mikulėnienė, Čepaitienė 2021).

⁸ Data is obtained from various sources: the Ministry of Agriculture of the Republic of Lithuania, the Ministry of the Interior of the Republic of Lithuania, the Ministry of Culture of the Republic of Lithuania, the State Service for Protected Areas under the Ministry of Environment, the National Land Service under the Ministry of Agriculture, the State Enterprise Centre of Registers, *Statistics Lithuania*, *SE GIS-Centras*, *Eurographics*, ESRI, UAB Hnit-Baltic, etc. These attribute values are calculated in *ArcGIS* platform using the geoenrichment tool (for more information on data enrichment, see *ArcGIS geoenrichment module*; etc.).

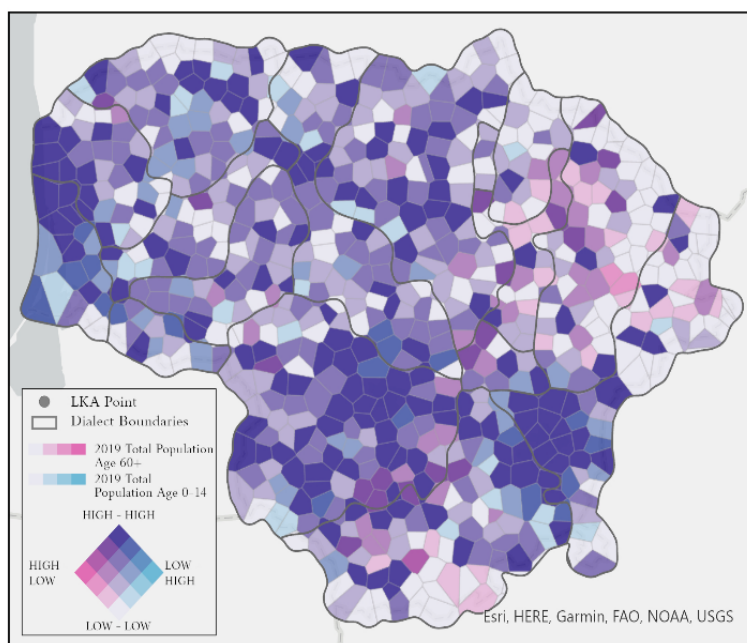

Figure 17. Ratio of youngest (below 14 years) to oldest (above 60) residents in areas of traditional dialects (Mikulėnienė, Čepaitienė 2021).

For example, Figures 16 and 17 show that the most densely populated territories in Lithuania are those surrounding the medium-sized and largest towns/cities, as well as the area of Central Lithuania. A similarly high ratio of youngest to oldest residents of Lithuania is also observed in these areas. In linguistic research this data could signal the use of robust but most likely inhomogeneous language variants, or the zones where new dialectal formations are appearing (see also Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 257–262; Mikulėnienė 2019:51–62).

The least densely populated locations were identified in Lithuania's east and on the borders with neighbouring countries. A low ratio of youngest to oldest residents of Lithuania is also recorded here, with people of older generation dominating. For this reason, the variants of local language(s) used in these territories need to be analysed as urgently as possible.

5. NEW WAYS OF COLLECTING MATERIALS AND PUBLISHING RESULTS

In addition to comparing the archived data with the most recent linguistic and socio-economic information, the *Tarmynas* will also allow to optimise the processes for collecting language data as well as assessing linguistic materials in real time. Fresh data is collected by using the questionnaires and other applications created with *ArcGIS* tools, which can be accessed via a smart device (mobile phone or tablet), see Fig. 18.

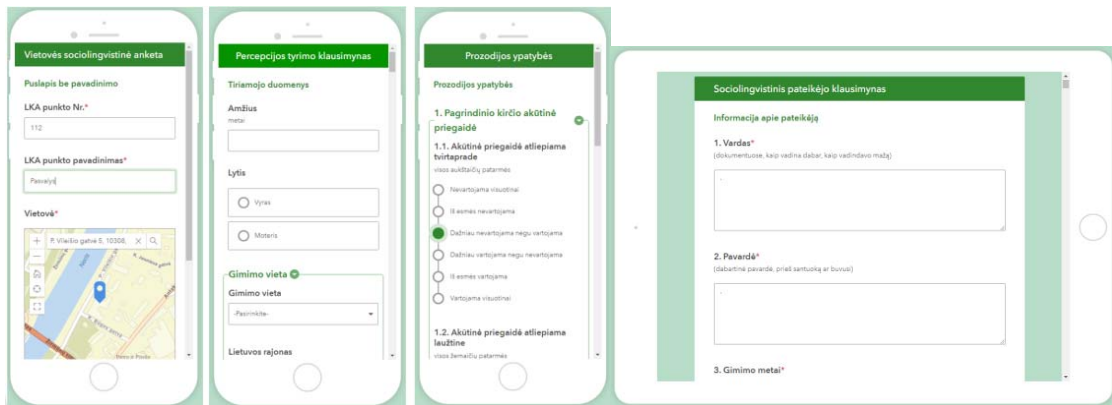

Figure 18. Data collection using a smart device.

These advanced tools allow collection of general data about the informants and the localities researched. In addition, perceptual data of focus groups can be gathered and the frequency with which linguistic features are used can be tracked.

The available apps help determine the exact geographic coordinates of the site studied and automatically generate unique numbers for questionnaires, audio recordings, etc. Any data collected is transferred to *Tarmynas* at a press of a button.

ArcGIS tools are also used for disseminating illustrative materials and the results of linguistic data analysis. This distribution is and will be conducted by creating the open-format geospatial data sets, i.e. digital maps (see Fig. 1–6, 16, 17), interactive maps (applications) (see Fig. 19), reports of linguistic data, etc.

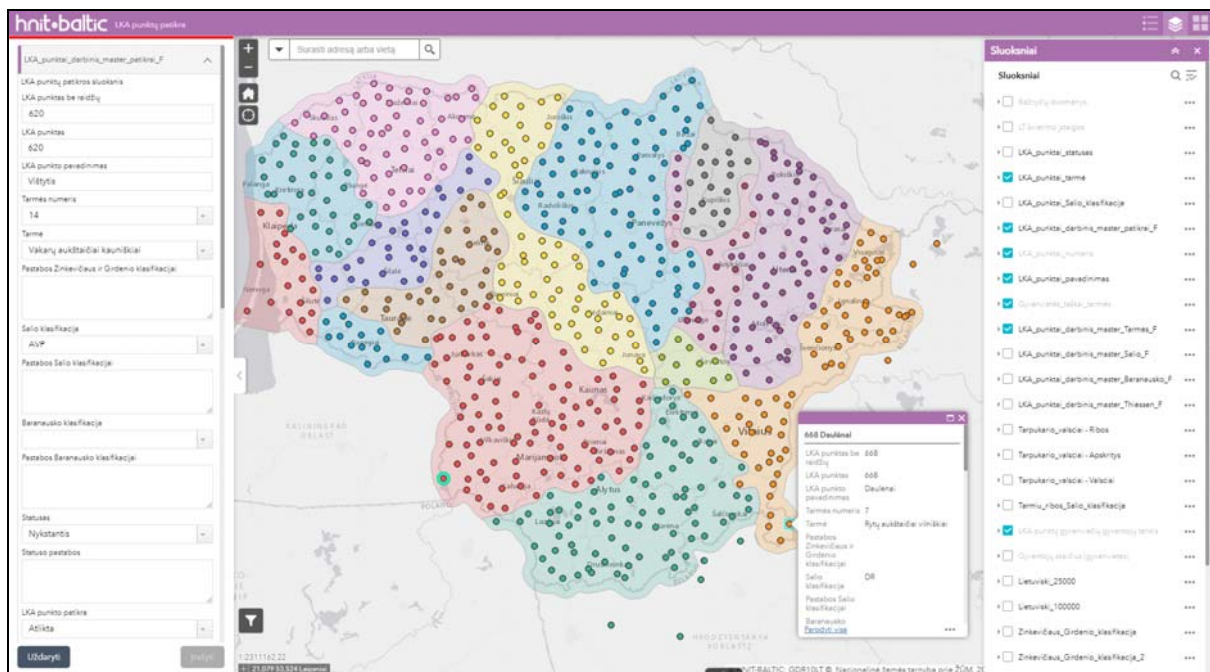

Figure 19. Web application/interactive map of LKA points, used for localising LKA points.

An example of result publishing is the web application created during the development of the basis for *Tarmynas*, i.e. when the LKA points were localised according to their exact geographic coordinates (see Fig. 19). In order to verify these locations, various sets of supplemental information were used: the dialect classification maps from three different periods, the county boundaries during the inter-war years, the network of churches and schools, historical maps, the number of residents and other data.

6. CONCLUDING REMARKS

The tools of *Tarmynas*, based on GIS techniques, are simple to use which will also provide an opportunity for the wider public to get involved in collecting linguistic data. It will encourage interest in dialects and strengthen the prestige of Lithuania's local language variants. It will also ensure continuous accumulation of linguistic materials for *Tarmynas* and the use of the most recent linguistic data in researching the variation of the Lithuanian language.

Using GIS methods and the available tools, a geospatial analysis of heterogeneous linguistic materials will be conducted, such as interpolation of quantitative data, clusterization of data density results, network analysis of data, etc. The linguistic materials will therefore be assessed within the dimensions of space and time. This analysis will also allow identification of any hot spots, linguistically problematic areas which need to be studied further, etc.

In other words, the materials available through the use of GIS tools and methods will help assess the variation of the Lithuanian language based on statistical data. Forecasting the shift in local language variants and their continuity will be performed considering not only the linguistic data but a wide spectrum of other types of information, too.

REFERENCES

- About data enrichment = About data enrichment*. Online: <https://doc.arcgis.com/en/esri-demographics/reference/data-allocation-method.htm>.
- Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014 = Daiva Aliūkaitė, Danguolė Mikulėnienė, *Geolektų ir regiolektų formavimosi ypatumai Lietuvoje* [The Formation of Geolects and Regiolects in Lithuania], in Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė (eds.), "XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai) [Dialects of Lithuanian Language in Early 21st Century: Geolinguistic and Sociolinguistic Research (Maps and Comments)]" (2014), Vilnius, Briedis, p. 257–262.
- Aliūkaitė et al. 2017 = Daiva Aliūkaitė, Danguolė Mikulėnienė, Agnė Čepaitienė, Laura Geržotaitė, *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*, Kolektyvinė monografija [Language Variation and Its Evaluation from the Perspective of Perceptual Dialectology: Images of Variants and Locations. A collective monograph], Daiva Aliūkaitė, Danguolė Mikulėnienė (eds.), Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla.
- Aliūkaitė et al. 2021 = Daiva Aliūkaitė, Danguolė Mikulėnienė, Agnė Čepaitienė, Laura Geržotaitė, *Lietuvių kalbos variantai: tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos*. Kolektyvinė monografija [Lithuanian Language Variants: Perspectives of Researcher and Ordinary Member of Language Community], Daiva Aliūkaitė, Danguolė Mikulėnienė (eds.), Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla.
- ArcGIS = ArcGIS. Online: <https://www.esri.com/en-us/arcgis/about-arcgis/overview>.
- ArcGIS geodatabase = ArcGIS geodatabase. Online: <https://desktop.arcgis.com/en/arcmap/latest/manage-data/geodatabases/what-is-a-geodatabase.htm>.
- ArcGIS geoenrichment module = ArcGIS geoenrichment module. Online: <https://developers.arcgis.com/python/api-reference/arcgis.geoenrichment.html>.
- ArcGIS Online = ArcGIS Online. Online: <https://www.esri.com/en-us/arcgis/products/arcgis-online/overview>.

- Ayad, Herb 2009 = Yasser Ayad, Herb Luthin, *Mapping Dialect: GIS Applications in Studying Dialect of Western Pennsylvania*, „The 2009 ESRI International User Conference Proceedings”, 13–17 July, San Diego, California, USA, p. 1–26. Online: http://proceedings.esri.com/library/userconf/proc09/uc/papers/pap_1686.pdf.
- Baranauskas 1898 = Антоній Барановскій, *Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарѣ*, Санктпетербургъ, Типографія Императорской Академіи Наукъ.
- Čepaitienė 2016 = Agnė Čepaitienė, *Kiekybinis diferencinių tarminių požymių tyrimas: rytų aukštaičių panevėžiškių ir širvintiškių atvejis* [Quantitative Research of Differential Dialectal Features: Case of Eastern Aukštaitians of Panevėžys and Širvintos], in „Acta Linguistica Lithuanica” 74, p. 143–174.
- Čepaitienė 2018 = Agnė Čepaitienė, *XXI a. pradžios aukštaitių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*. Daktaro disertacija [Changes in Aukštaitian Subdialects at the Beginning of the 21st Century: Comparative Geolinguistic Aspect. Doctoral Dissertation], Vilnius, Lietuvių kalbos institutas.
- Čepaitienė 2020 = Agnė Čepaitienė, *Application of Dialectometric Methods in Research on Lithuanian Dialects*, in Violeta Meiliūnaitė (ed.), „Lithuanian Dialectology Profiles: Problems and Findings” (2020), Vilnius, Lietuvių kalbos institutas, p. 217–248.
- Chambers, Trudgill 2004 = Jack K. Chambers, Peter Trudgill, *Dialectology*. Second edition, Cambridge, Cambridge University Press.
- ESRI 2004 = ESRI 2004, *ArcGIS Desktop Help*, Redlands, ESRI Press.
- Geržotaitė 2014 = Laura Geržotaitė, *Antano Baranausko tarmių klasifikacija (rekonstrukcija): žemėlapis ir komentarai* [The Reconstructed Dialect Classification of Antanas Baranauskas: Map and Commentary], in Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė (eds.), „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai) [Dialects of Lithuanian Language in Early 21st Century: Geolinguistic and Sociolinguistic Research (Maps and Comments)]” (2014), Vilnius, Briedis, II map.
- Geržotaitė 2016 = Laura Geržotaitė, *Lietuvos tarmių klasifikacijos tyrimas geolingvistiniu aspektu*. Daktaro disertacija [Classification of Lithuanian Dialects from a Geolinguistic Perspective. Doctoral dissertation], Vilnius, Lietuvių kalbos institutas.
- Geržotaitė, Mikulėnienė 2014a = Laura Geržotaitė, Danguolė Mikulėnienė, *Geolektų ir regiolektų formavimasis Lietuvoje: žemėlapis ir komentarai* [The Formation of Geolects and Regiolects in Lithuania: Map and Commentary], in Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė (eds.), „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai) [Dialects of Lithuanian Language in Early 21st Century: Geolinguistic and Sociolinguistic Research (Maps and Comments)]” (2014), Vilnius, Briedis, XIII map.
- Girdenis, Zinkevičius 1966 = Aleksas Girdenis, Zigmąs Zinkevičius, *Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos* [On the Classification of Lithuanian Dialects], in „Kalbotyra” 14, p. 139–147.
- Goodchild 1992 = Michael F. Goodchild, *Geographical information science*, in „International Journal of Geographical Information Systems” 6 (1), p. 31–45.
- Jeszszsky *et al.* 2018 = Péter Jeszszsky, Philipp Stoeckle, Elvira Glaser, Robert Weibel, *A gradient perspective on modeling interdialectal transitions*, in „Journal of Linguistic Geography” 6, p. 78–99.
- Lee *et al.* 2018 = Jay Lee, Qiao Jiajun, Dong Han, *GIS in Linguistic Research*, in “Computer Science”, p. 152–156.
- Lee, Kretzschmar 1993 = Jay Lee, Wiliam A. Kretzschmar, *Spatial analysis of linguistic data with GIS functions*, in „International Journal of Geographic Information Systems” 7(6), p. 541–560.
- LKA 1977 = *Lietuvių kalbos atlasas I. Leksika*, Kazys Morkūnas (ed.), Vilnius, Mokslas.
- LKA 1982 = *Lietuvių kalbos atlasas II. Fonetika*, Kazys Morkūnas (ed.), Vilnius, Mokslas.
- LKA 1991 = *Lietuvių kalbos atlasas III. Morfologija*, Kazys Morkūnas (ed.), Vilnius, Mokslas.
- Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014 = Violeta Meiliūnaitė, Danguolė Mikulėnienė, *Trinaris optimizacijos modelis: punktų gyvybingumo laipsniai* [Trinomial Optimization Model: Vitality Degrees of Places], in Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė (eds.), „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai) [Dialects of Lithuanian Language in Early 21st Century: Geolinguistic and Sociolinguistic Research (Maps and Comments)]” (2014), Vilnius, Briedis, p. 124–196.
- Mikulėnienė 2013 = Danguolė Mikulėnienė, *Lietuvių tarmių tinklas: jo ištakos ir optimizacija* [Network of Lithuanian Dialects: the Sources and Optimization], in „Acta Linguistica Lithuanica” 68, p. 71–91.
- Mikulėnienė 2014 = Danguolė Mikulėnienė, *Geolingvistikos raida Lietuvoje*, in Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė (eds.), „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai) [Dialects of Lithuanian Language in Early 21st Century: Geolinguistic and Sociolinguistic Research (Maps and Comments)]” (2014), Vilnius, Briedis, p. 81–104.
- Mikulėnienė 2018 = Danguolė Mikulėnienė, *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai 1: Ikitarmėtyrinis laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos*

- ir jų tipai* [Lithuanian Dialectology: Genesis, Development and Paradigmatic Breakthroughs. Part I: Pre-dialectal Period. The Beginning of Lithuanian Dialectology: Identification of Dialects, Research Perspectives and their Types], Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Mikulėnienė 2019 = Danguolė Mikulėnienė, *Tarmiškumo bruožų nomenklatūra: nuo tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų* [Nomenclature of the Dialectal Attributes: from the Dialectal Features to the Dialectal Markers], in "Respectus Philologicus" 35 (40), p. 51–62.
- Mikulėnienė 2020 = Danguolė Mikulėnienė, *New Trends in Lithuanian Dialectology: Multimodal Research Model*, in „Acta Linguistica Lithuanica” 82, p. 11–33.
- Mikulėnienė *et al.* 2019 = Danguolė Mikulėnienė, Agnė Čepaitienė, Laura Geržotaitė, Daiva Kardelytė-Grinevičienė, Asta Leskauskaitė, Violeta Meiliūnaitė, Simona Vyniautaitė, *Dialektometrinis lietuvių tradicinių tarmių klasifikacijos pjūvis: žvalgomasis tyrimas*. Kolektyvinė studija [Dialectometric Cross-section of the Classification of the Traditional Lithuanian Dialects: Pilot Study], Danguolė Mikulėnienė, Agnė Čepaitienė (eds.), Vilnius, Lietuvių kalbos institutas.
- Mikulėnienė, Čepaitienė 2021 = Danguolė Mikulėnienė, Agnė Čepaitienė, *Tarmyno punkto samprata* [The Conception of Dialectal Point in the Dialectal Database *Tarmynas*], in „Baltistica” (accepted for printing).
- Morkūnas 1977 = Kazys Morkūnas, *Įvadas*, in Kazys Morkūnas (ed.), "Lietuvių kalbos atlasas I. Leksika", Vilnius, Mokslo, p. 7–32.
- Pickl *et al.* 2014 = Simon Pickl, Aaron Spettl, Simon Proll, Stephan Elspaß, Werner König, Volker Schmidt, *Linguistic Distances in Dialectometric Intensity Estimation*, in „Journal of Linguistic Geography” 2, p. 25–40.
- Salys 1933 = Antanas Salys, *Kelios pastabos tarmių istorijai*, in „Archivum Philologicum” 4, p. 21–34.
- Salys 1942 = Antanas Salys, *Apklausa I (žodžių geografijai)*, Kaunas, Švyturys.
- Specht 1920–1922 = Franz Specht, *Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski: Tekste*, Bd. 1–2, Leipzig, Verlag von K. F. Koehler.
- Estonian dialect corpus = Estonian dialect corpus*. Online: www.murre.ut.ee/estonian-dialect-corpus/.
- Teerarojanarat, Tingsabadh 2011 = Sirivilai Teerarojanarat, Kalaya Tingsabadh, *Using GIS for Linguistic Study: a Case of Dialect Change in the Northeastern Region of Thailand*, in "Procedia Social and Behavioral Sciences" 21, p. 362–371.
- Teerarojanarat, Tingsabadh 2011a = Sirivilai Teerarojanarat, Kalaya Tingsabadh, *A Gis-Based Approach For Dialect Boundary Studies*, in "Dialectologia" 6, p. 55–75.
- REDE = REDE SprachGIS. Online: <https://www.regionalsprache.de/SprachGIS/Map.aspx>.
- Yamada 2016 = Ikuho Yamada, *Thiessen polygon*, in Douglas Richardson, Noel Castree, Michael F. Goodchild, Audrey Kobayashi, Weidong Liu, Richard A. Marston (eds.), "The International Encyclopedia of Geography", John Wiley & Sons, Ltd, p. 2–6.
- Zinkevičius 1966 = Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija* [Lithuanian Dialectology], Vilnius, Mintis.
- Zinkevičius 1994 = Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių kalbos dialektologija* [Dialectology of the Lithuanian Language], Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius 2006 = Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių tarmių kilmė* [The Origin of Lithuanian Dialects], Vilnius, Lietuvių kalbos institutas.

Institute of the Lithuanian Language
Petro Vileišio str. 5
10308 Vilnius
 agne.cepaitiene@lki.lt
 danguole.mikuleniene@lki.lt

UNITĂȚI FRAZEOLOGICE ADVERBIALE CU STRUCTURĂ SIMETRICĂ ÎN HĂRȚILE *ALR. SERIE NOUĂ* (Vol. V, h. 1488 și h. 1496)

ADRIAN CHIRCU

„...studiul raporturilor intra- și interdialectale în cadrul românei a început să stea din nou în atenția lingviștilor, în primul rând a istoricilor limbii române și a dialectologilor.” (Saramandu 2004: 193)

0. PRELIMINARII

0.1. În ultimul veac, influența limbii literare s-a resimțit tot mai mult în subdialectele și în graiurile dacoromâne (mai puțin însă în cele aromâne, meglenoromâne ori istroromâne), influențându-le neconținut. În ciuda acestei presiuni venite dinspre limba standard (Dumistrăcel 1978), culegerea și interpretarea faptelor de limbă dialectale au rămas până în zilele noastre de actualitate, prin intermediul acestora urmărindu-se atât dinamica ce are loc în diatopie, cât și interpretarea unor aspecte mai puțin sau insuficient circumscrise ori strânsa legătură dintre faptele de limbă dialectale sincronice și cele diacronice (Caragiu Marioțeanu 1975: 23, Pană Boroianu 1984: 41).

0.2. Nu lipsită de interes rămâne acordarea unei atenții speciale diferitelor particularități conținute în diversele lucrări dialectale, precum monografiile, atlasele, glosarele, antologiile și culegerile de texte, în ale căror pagini pot fi identificate caracteristici ale limbii vorbite la nivel dialectal, ce, de multe ori, trebuie relaționate cu trăsături din limba veche, deoarece s-au păstrat nealterate de-a lungul veacurilor.

0.3. Cel mai adesea, în relevarea particularităților dialectale, au fost prioritizate mai degrabă aspectele de ordin fonetic sau lexico-semantic, cele gramaticale fiind considerate, în general, secundare. O asemenea constatare este valabilă și pentru părțile de vorbire neflexibile care sunt, deseori, ocazional abordate, fără a se încerca relevarea particularităților structurale și/sau funcționale.

0.4. Pornind de la aceste premise investigative, ne propunem să discutăm pe marginea unor locuțiuni adverbiale cu structură simetrică, înregistrate în hărțile *ALR. Serie nouă* (vol. V, h. 1488 și h. 1496), care urmează tipare prezente în vechiul scris românesc (*față în față, rând după rând, în veac de veac, den ceas în ceas* etc.), și să lărgim o investigație începută cu ani în urmă (Chircu 2007) și la nivel dialectal, pentru a avea o perspectivă asupra continuității și a vitalității unora dintre unitățile frazeologice similare.

0.5. Așadar, vom avea în vedere unele locuțiuni adverbiale simetrice, constituite dintr-un substantiv reluat și o prepoziție (tipul *pas cu pas*) sau din două substantive¹ și două prepoziții,

¹ În fapt, „substantivul este partea de vorbire cea mai frecventă care intră în alcătuirea unei locuțiuni adverbiale” (Ioanițescu 1956: 50).

repetate sau nu (tipul *din ceas în ceas*), care sunt întâlnite cel mai adesea atât la nivel dialectal, cât și în limba vorbită.

1. LOCUȚIUNILE ADVERBIALE SIMETRICE ÎN LIMBILE ROMANICE ȘI ÎN ALTE FAMILII DE LIMBI

1.1. Înainte însă de a analiza faptele de limbă cartografiate pe hărțile menționate, considerăm că este necesar să facem câteva remarci asupra tiparului care stă la baza unităților frazeologice urmărite în acest studiu, precizând, dintru început, că modelul locuțional în discuție, atestat în latina populară, nu e specific doar limbii române, ci este reperat în toate limbile romanice (it. *a corpo a corpo* ‘corp la corp’, fr. *mot à mot* ‘cuvânt cu cuvânt’, sp. *frente à frente* ‘față în față’, port. *mano a mano* ‘mână-n mână’, cat. *a poc a poc* ‘încet’, prov. *cor à cor* ‘pe față’, sard. *a mudas a mudas* ‘alternativ’) sau în limbi din alte familii (gr. *πρόσωπο με πρόσωπο* ‘față în față’, engl. *day after day* ‘zi după zi’, germ. *Rücken an Rücken* ‘spate în spate’, dan. *ansigt til ansigt* ‘față în față’, rus. *бок о бок* ‘cot la cot’, ucr. *віч-на-віч* ‘față în față’, alb. *ballë për ballë* ‘față în față’, malt. *wiċċ imb wiċċ* ‘față în față’, ebr. *axl tsu axl* ‘umăr la umăr’, swahili *siku kwa siku* ‘zi de zi’, punjabi *nāla dī nāla* ‘spate în spate’, hausa *hannu a hannu* ‘mână în mână’ etc.

Există și cazuri în care rolul prepoziției este preluat de către particule, afixe sau desinențe, care se atașează la unul sau la ambii membri constitutivi: basc. *aurez aure* ‘față în față’, turc. *arka arkaya* ‘spate în spate’, magh. *szemtől szemben* ‘față în față’, fin. *olkapäästä olkapäähän* ‘umăr la umăr’ sau chiar coexistă flexiune cu prepoziție: pol. *twarzą w twarz* ‘față în față’, let. *dienu pēc dienas* ‘zi de zi’ ori avem dublarea elementului constitutiv: lit. *atgal atgal* ‘spate în spate’, alb. *pikë-pikë* ‘picătură cu picătură’.

1.2. Luând în discuție bogăția frazeologică romanică, în tratatul său de gramatică, Wilhelm Meyer-Lübke precizează că elementul nominal antrenat în constituirea acestor locuțiuni adverbiale este „accompagné d’une préposition laquelle est généralement *ad*, ensuite *per* ou *pro*” (Meyer-Lübke 1900: 292–293).

1.3. În ceea ce privește abordările recente, în studiul deja menționat (Chircu 2007), am realizat o descriere a acestui tip de locuțiuni existente în limbile romanice, referindu-ne, în special, la limbile franceză și română, și am constatat că avem de-a face nu numai cu supraviețuirea unui tipar panromanic, ci și cu faptul că elementele constitutive antrenate (substantive și prepoziții) sunt într-o mare măsură aceleași sau că asocierea lor în asemenea sintagme duce la semnificații identice sau apropiate, aflându-ne „în prezența unui tip de locuțiune adverbială, care a cunoscut și cunoaște o largă răspândire în întreaga Românie” (Chircu 2007: 287).

2. REPERE TEORETICE PRIVITOARE LA LOCUȚIUNILE ADVERBIALE, CU REFERIRE SPECIALĂ LA CELE SIMETRICE

2.1. Locuțiunile fac parte din eterogena și cuprinzătoarea clasă a frazeologismelor, fiind bine reprezentate în limba română.

2.1.1. Aflăte sub semnul unei complexități certe, unitățile frazeologice au fost intens discutate în paginile studiilor de specialitate, încercându-se o circumscriere adecvată. În general, s-a pornit în special de la structura lor lexicală și de la semantismul specific. Astfel, s-a considerat că este vorba despre construcții indivizibile, în cazul în care au „o structură lexicală complexă [și] nu pot fi despărțite după criteriul lexico-sintactic, întrucât ele reprezintă unități gramaticale cu caracter perifrastic” (Dragomirescu 1964: 391).

2.1.2. Din cauza unor modificări gramaticale și a unor diferențieri de ordin semantic, locuțiunile (ca de altfel, și cuvintele compuse) „se îndepărtează de combinațiile libere, organizarea originară pierzându-și treptat – transparența pentru vorbitor. Gradul superior de sudură este marcat prin contopirea componentelor într-o unică unitate fonică, cu un comportament gramatical unitar” (GALR I 2008: 9).

2.2. În primul studiu mai amplu, în care au fost analizate locuțiunile adverbiale, se consideră că este vorba despre „expresii perifrastice ale adverbului, adică expresii analitice ale ideii adverbiale și ca atare o îmbinare de cuvinte care poate fi obiectul analizei gramaticale” (Dragomirescu 1961: 59).

Acestea pot fi alcătuite din orice parte de vorbire care este aptă să exprime ideea adverbială, prin abstractizarea elementului lexical de bază care se răsfrânge și asupra prepoziției ce devine o simplă particulă din structura locuțiunii și prin „componentă lexicală unică și o structură gramaticală împietrită, deci invariabilă – ca și adverbul – ceea ce însemnează că elementul lexical de bază nu se poate substitui printr-un sinonim, nici nu se poate flexiona și nici nu mai poate să fie urmat de un determinant” (Dragomirescu 1961: 67–68).

2.3. Acordând o atenție sporită locuțiunilor adverbiale, autorii GALR includ colocațiile simetrice în clasa celor cu o structură complexă, „alcătuite din două sau mai multe cuvinte legate prin elemente joncționale. Un număr mare de astfel de locuțiuni sunt organizate după un tipar simetric, prin repetarea cuvântului de bază sau folosirea antonimului său, cei doi termeni ai locuțiunii fiind legați printr-o prepoziție (*de, din, în*) sau prin conjuncția *și*: *zi de zi, an de an, clipă de clipă, cât de cât, zi și noapte, așa și așa ...*” (GALR I 2008: 590).

2.4. Aceste grupuri de cuvinte sunt fixe și se caracterizează prin „două aspecte esențiale: elementele alcătuitoare nu își mai modifică forma în funcție de categoriile gramaticale care le sunt proprii sau elementele alcătuitoare au o ordine relativ fixă și posibilitățile de disociere sunt reduse” (Groza 2011: 24).

2.5. Locuțiunile descrise în rândurile de față trebuie percepute, precum alte tipuri și subtipuri de unități frazeologice adverbiale, ca grupuri neanalizabile de cuvinte, caracterizate „în afară de sensul global unitar, prin trăsături morfosintactice probând, pe de o parte, pierderea autonomiei gramaticale a măcar unuia dintre elementele grupului, iar, pe de alta, funcționarea de ansamblu ca un singur cuvânt” (DSL 2005: 299).

2.6. Frazeologismele în discuție au o structură complexă și sunt atestate în filele primelor noastre texte, ilustrând vechimea procedurii și diversitatea elementelor antrenate în constituirea acestui tip special de colocații adverbiale. Realizând o tipologie a locuțiunilor adverbiale atestate în textele de odinioară, Georgeta Ciompec le include în categoria construcțiilor complexe, alcătuite din cuvinte autosemantice, cu elemente de relație, „formate prin repetarea cuvântului de bază”: *când de când, față la față, noapte din noapte, zi de zi* sau „cu două (rar trei) prepoziții – una precedând primul termen, alta mediană”: *din an în an, din ceas în ceas, den veac pănă în veac, din zi în zi* (Ciompec 1985: 90).

2.7. Productivitatea acestui tip a fost evidențiată relativ recent și într-o monografie a locuțiunilor din limba română, printre care se numără și cele adverbiale (Căpățînă 2007). După ce trece în revistă principalele încercări de definire și de circumscriere a locuțiunilor adverbiale, autoarea constată că „lucrările de specialitate disting aceleași tipuri de locuțiuni adverbiale, ținând cont de natura morfologică a elementelor componente” (Căpățînă 2007: 118), menționând, printre altele, și așa-numitele „construcții cu repetiție”, precum: *ceas de ceas, încetul cu încetul, piept la piept, din timp în timp, din vorbă-n vorbă* etc.

3. FRAZEOLOGISME ADVERBIALE SIMETRICE ÎN HĂRȚILE ALR. SERIE NOUĂ

3.1. Ca multe alte hărți din cel de-al V-lea volum al *ALR. Serie nouă*, și cele asupra cărora ne-am îndreptat atenția conțin răspunsuri la întrebările directe adresate de către anchetator în vederea culegerii de material factual gramatical, respectiv adverbial. Pe harta 1488, sunt înregistrate răspunsurile la întrebarea directă *Cum ziceți: Picătură cu picătură s-a scurs vinul din butoi?*, iar, pe harta 1496, figurează răspunsurile primite la întrebările *Zi cu zi îi merge tot mai bine.* și *Din zi în zi (îi merge tot mai bine.)*, prima nespecificată, dar care figurează în *Chestionarul Atlasului lingvistic român II (Chest. ALR II 1988: 80)*.

3.2. Alegerea hărților în discuție nu s-a făcut întâmplător, întrucât ele ilustrează vitalitatea unităților frazeologice la nivel dialectal și diversitatea elementelor constitutive, care sunt variate, cum sunt, de altfel, și echivalările lexicale oferite de informatori. Dat fiind că interesează în studiul de față exclusiv particularitățile de ordin lexical (+ structural) și gramatical specifice acestor locuțiuni reperabile în diferitele subdialecte și graiuri, iar nu cele de ordin fonetic, am optat, în majoritatea situațiilor, să literalizăm pe cât posibil răspunsurile obținute².

3.2.1. Analiza atentă a informațiilor obținute în urma anchetelor și cartografiate pe h. 1488 sugerează că avem de-a face cu o largă răspândire a locuțiunii adverbiale ternare *picătură cu picătură* în toate subdialectele și graiurile dacoromânei (de exemplu, pct. 362 Maramureș, pct. 346 Oaș, pct. 316 Crișana, pct. 36 Banat, pct. 872 Oltenia, pct. 791 Muntenia, pct. 987 Dobrogea, pct. 537 Moldova, pct. 157 Transilvania) și chiar și o variantă a acesteia în graiurile meglenoromâne (pct. 012 *picătură după picătură*). În celelalte două dialecte sud-dunărene, au fost înregistrate tot asemenea locuțiuni simetrice: *k'icută di k'icută* (*k'icută* 'picătură' DDA, s.v.; pct. 010 – aromână) și *câpl'u po câpl'u* (*câpl'u* 'pic, strop, picătură' (DIST, s.v.); pct. 02 – istroromână).

3.2.1.1. În alte puncte de anchetă, am putut remarca o variație a fostului element relațional, devenit un simplu element constitutiv. Aceasta se explică prin largul semantism al prepozițiilor primare moștenite din latină și antrenate în realizarea sintagmei: *pticătură pă pticătură* (pct. 272), *k'icătură de k'icătură* (pct. 157), *picătură dă picătură* (pct. 64), *picătură cătă picătură* (pct. 36) / *k'icăturî cătri k'icăturî* (pct. 431MN), *picătură după picătură* (pct. 012) / *k'icăturî tupă k'icăturî* (pct. 405MN), *k'icăturî căti o k'icăturî* (p. 646MN).

3.2.1.2. Chiar dacă avem de-a face cu o hartă relativ unitară și cu o distribuție proporțională, am reperat și alte cuvinte cu aceeași bază derivativă și/sau un înțeles asemănător, implicate în constituirea unor locuțiuni adverbiale sinonimice, cu structură ternară sau nu. Dintre cele compuse din trei elemente alcătuitoare (substantiv + prepoziție + substantiv), am identificat *pk'icur cu pk'icur* (pct. 260), *pticur cu pticur* (pct. 334) / *pt'icur după pt'icur* (pct. 284), *pêicur după pêicur* (pct. 219), *t'icuş cu t'icuş*³ (pct. 551, pct. 399MN), *pic cu pic* (pct. 682, pct. 958MN), *strob dă strop* (pct. 76), *strop după strop* (pct. 2).

3.2.1.3. În unele cazuri, am observat că sunt preferate construcțiile cu numeral distributiv (*câte o, câte un*) și un substantiv, determinate sau nu de clitice adverbiale (*tot/tât*) cu autonomie diminuată și cu suport fonetic și lexical (GALR I 2008: 586), în majoritatea

² În anumite situații, am păstrat principalele particularități fonetice notate de către anchetator.

³ *Picuş*. Vezi PEW 1304.

cazurilor sintagma distributivă fiind repetată: *așa tăt câte-o țâr, câte-o țâr* (pct. 235), *tăt cât-om pic, tăt cât-om pic* (pct. 105), *câte-o picătură, câte-o picătură* (pct. 812), *căti-um pic, căti-um pic* (pct. 858MN), *căti-o k'icături, căti-o k'icături* (pct. 531, pct. 605), *căti o liac, căti o liaci* (pct. 473MN), respectiv *căte-o țărucă* (pct. 250), *tot căte-o ticătură* (pct. 141). Singulară rămâne în Banat locuțiunea *tot cătă cătă*⁴, *tot cătă cătă* (pct. 29). Un număr redus de ocurențe cunoaște și *cu phicătura, cu phicătura* (pct. 928) / *cu picătură, cu picătură* (pct. 728), în Muntenia.

3.2.1.4. În unele situații, s-a marcat pe hartă răspunsul complet: *tot pțicurin s-o gătat vinul din butoń* (pct. 833), *o pțicurat tăt vinu din hurdău* (pct. 325). În doar două puncte de anchetă, s-a răspuns printr-un verb neînsoțit de determinant (*o picăturit*, pct. 310) sau însoțit de un indefinit (*o pțicurat tăt*, pct. 279).

3.2.1.5. Am reperat și un context în care avem o structură cu subiect intern cu bază derivativă înrudită semantic cu verbul: *tăt o pțicaturit căte-o pțicătură* (pct. 95).

3.2.1.6. Pentru unele puncte de anchetă (atât nord-dunărene, cât și sud-dunărene), anchetatorul a notat, în legendă, răspunsurile complete: ... *până s-o scurs tăd din butoi* (pct. 102), ... *până cîn s-o gătat* (pct. 235), *până când n-o rămas jinu-m buce* (pct. 250), ... *s-a viru pl'erdut din boța* (pct. 02 – istroromână), ... *cură tut jinu det talar* (pct. 010 – aromână), ... *curo tot vinul* (pct. 012 – meglenoromână).

3.2.2. În ceea ce privește cea de-a doua hartă supusă analizei (h. 1496 *Zi cu zi îi merge tot mai bine.* și *Din zi în zi (îi merge tot mai bine.)*), aceasta este relativ unitară, locuțiunile așteptate ca răspuns fiind cel mai adesea preluate din întrebările adresate. Totuși am putut observa o distribuție interesantă a formelor.

3.2.2.1. Spre deosebire de harta anterioară (h. 1488), în care se putea observa o variație a elementului nominal, în acest caz, acesta rămâne același (*zi*). În schimb, se poate remarca că prepozițiile din structura locuțiunii (*cu, de, din, după, pe*) sunt destul de diversificate, acest aspect relevând semnificațiile și rolurile adesea apropiate ale acestora în astfel de contexte: *zi cu zi* (pct. 705, pct. 727MN, pct. 728, pct. 762, pct. 899, pct. 928, pct. 987) / *zî cu zî* (pct. 537, pct. 514, pct. 812, pct. 848, pct. 874, pct. 876) / *đi cu đî* (pct. 130, pct. 219, pct. 365, pct. 520, pct. 551, pct. 455MN, pct. 431MN), *zî din zî* (pct. 172) / *đî din đî* (pct. 346, pct. 386, pct. 399MN, pct. 666MN, pct. 478MN), *zî pe (pă) zî* (pct. 833, pct. 53, pct. 64), *đî pă đî* (pct. 353), *đî dă đî* (pct. 36, pct. 76), *đî după đî* (pct. 29), *đî tupa đî* (pct. 405MN).

În celelalte subdialecte sau arii, dominantă rămâne construcția simetrică ternară, inclusiv în punctele de anchetă din dialectele sud-dunărene: *zița dupa zița* (pct. 02 – istroromână), *đuța cu đuța* (pct. 010 – aromână) și *zuța cu zuța* (pct. 012 – meglenoromână), dialecte în care este, de asemenea, întrebuițat substantivul *zi*.

3.2.2.2. Construcția adverbială *din zi în zi / din zî în zî / din đî în đî* este răspândită, în general, în graiurile de tip nordic, în Moldova (pct. 414, pct. 605, pct. 682 și pct. 646MN), respectiv în Crișana (pct. 95, pct. 105, pct. 250, pct. 272, pct. 310, pct. 316) sau estul Transilvaniei (pct. 228). Aceeași unitate frazeologică este însă înregistrată și într-un punct din Oltenia (pct. 836), într-unul din sudul Transilvaniei (pct. 182) și în sud-est (pct. 958MN), pe malul drept al Dunării. Asemănătoare structural, dar nu constitutiv, este și locuțiunea *în zî din zî* (pct. 279), putându-se observa că elementul relațional *în* este în poziție primă, iar celălalt, *din*, în poziție secundă.

3.2.2.3. În unele puncte din nordul Transilvaniei, am identificat și construcții complexe alcătuite de tipul prep. + prep. + substantiv + prepoziție + substantiv: *di pă zî pă zî* (pct. 272, pct. 349) / *di pă đî pă đî* (pct. 362).

⁴ *Cătă* 'puțin' caracterizează graiurile bănățene.

3.2.2.4. În alte puncte de anchetă, răspunsul s-a făcut prin intermediul unor sintagme nominale cu indefinitul *tot*: *în tăță zî*⁵ (pct. 325), *în tuată dîiua* (pct. 463MN), *în toate zilele* (pct. 141, pct. 886) sau prin alte expresii adverbiale *pă zî ce mere* (pct. 334) sau *zî cu noapte*⁶ (pct. 872). Într-un punct de anchetă din centrul Moldovei, s-a răspuns cu *pi și zî* (pct. 531).

3.2.2.5. Și pentru această întrebare, anchetatorul a marcat, în legendă, răspunsul complet dat de informator la întrebarea adresată: ... *îi mierje mai bine* (pct. 2), *în tote zălele-i merje tot mai bine* (pct. 141), ... *ăi mere tă mai bine* (pct. 325), *pi și zî-i mieri tut mai bini* (pct. 531), ... *îi merge tot mai bine acuş* (pct. 872), ... *îi merge tot mai bine* (pct. 886), ... *îl' meje wăwăc mai tamno* 'îi merge tot mai rău' (pct. 02), ... *z-duțe ma g'ine* (pct. 010), ... *îi merđi mai bun* (pct. 012).

3.2.3. Faptele de limbă excerptate din hărțile ALR. *Serie nouă* sugerează că avem de-a face cu unități frazeologice vechi care continuă un model panroman, în constituirea căruia sunt antrenate în mare măsură elemente lexicale de origine latinească sau create pe tărâmul limbii române prin derivare progresivă (*picătură* < *pic* (PEW 1304; cf. alb. *pikë*) + *-ătură*) sau regresivă (*strop* < *stropi* < cf. sl. *kropiti* sau et. nec. DLR, s.v.) și mai puțin de alte origini.

3.2.4. Din punctul de vedere al repartiției teritoriale, se poate observa că h. 1488 este mai puțin unitară decât h. 1496, cu mențiunea că, în graiurile nordice și în cele vestice, prima este mult mai eterogenă decât a doua. Dacă locuțiunile ce au în structura lor substantivul *zi* (*zi cu zi*, *din zi în zi*) sunt generale în toate cele patru dialecte românești, *picătură* (*picătură cu picătură*) lipsește la istoromâni și la aromâni. Prin urmare, „concordanțele și diferențele dintre graiurile și dialectele românești reflectă – în parte – realități vechi, altele explicându-se prin evoluții independente” (Saramandu 2004: 194).

3.2.5. Cea din urmă hartă (h. 1496) ne arată, de asemenea, că, în graiurile nordice, se folosește mai ales locuțiunea adverbială cu patru elemente constitutive (*din zi în zi*) sau cea cu cinci (*de pe zi pe zi*), în raport cu cea trimembră (*zi de zi*). Ariile laterale ale teritoriului lingvistic dacoromân sunt mult mai unitare decât cele centrale, în amândouă cazurile dominante fiind locuțiunile ternare *picătură cu picătură*, respectiv *zi cu zi*.

3.2.6. Privitor la prepozițiile antrenate în constituirea unităților locuționale, după cum am menționat anterior, acestea fac parte din fondul lexical românesc moștenit (*cătră*, *cu*, *de*, *pe* < lat. CONTRA, CUM, DE, PER), la care se adaugă cele compuse, moștenite (*după* < lat. DE + POST⁷), ori cele create în limba română (*de pe*, *din* < *de + pe*, *de + în*).

În general, prezența lui *de* în poziție primă în structura locuțiunilor adverbiale se explică prin faptul că acesta are un rol delimitativ, însă, în combinația cu alte prepoziții, a dus la formarea unor compuse prepoziționale (*de pe*, *din*).

3.2.7. La anumite răspunsuri notate pe h. 1448, în perspectivă sintactică, se remarcă folosirea unor clitice adverbiale plasate fie înaintea locuțiunilor adverbiale (de ex. *tot câte-o ticătură*, pct. 141; *ășa tăt câte-o țâr*, *câte-o țâr*), marcând intensitatea, fie înaintea verbului centru al enunțurilor așteptate ca răspuns (de ex. *o tă pțicurat*, pct. 102; *tăt o pțicurat câc-o picătură*, pct. 235).

3.2.8. Cele dintâi atestări ale locuțiunii adverbiale *picătură cu picătură* (h. 1488) datează din a doua jumătate a veacului al XIX-lea (DLR, s.v.), ceea ce sugerează că locuțiunea nu e atât de veche, chiar dacă substantivul este consemnat deja în secolul al XVI-lea și în cele ce

⁵ A se consulta, în acest sens, și DLR, s.v.

⁶ A se vedea în fr. *jour et nuit*, it. *giorno e notte*, sp. *día y noche*, port. *dia e noite*, cat. *dia i nit*, prov. *jour e nuech*, gasc. *noeyt-e-dies*.

⁷ În limba portugheză, avem prepoziția *apos* (< lat. AD + POST > rom. *apoi*): *dia após dia* 'zi de zi'.

vor urma. Probabil că, în limba veche, aveau curs structuri sinonimice cantitative, precum *încet-încet / pre-ncet, pre-ncet / puțin câte puțin / puțin cu puțin / pre cătinel, pre cătinel*, însă *picătură cu picătură* este oarecum specializată, în legătură cu lichide.

3.2.9. În privința construcției *zi cu zi* (h. 1496) și a variantelor sale, acestea sunt mult mai vechi (prima atestare sec. XVI). Am identificat colocația într-un text rotacizant („*Dzi pre dzi împăratului adauge-veri anii lui*”, PH 50v/14) (DLR, s.v.), dar apare și în altele. Pentru perioada veche, mai pot fi menționate *zi de (pe, de, din, dintru, dentu) zi*, unele dintre acestea regăsindu-se și în graiurile dacoromâne (vezi *supra*).

3.2.10. Se pare că cealaltă locuțiune (*din zi în zi*) are prime atestări tot în veacul al XVI-lea, în texte precum *Palia de la Orăștie* („...*deșchise Iosif jînițele de pretutindinea și vindea eghipteanilor, că den dzi în dzi se înmăria foametea în pământul Eghiptului*”, PO p.145/56) sau *Psaltirea Hurmuzaki* („*Domnul Dumnedzeu blagoslovit e, blagoslovit e Domnulu den dzi în dzi*”, PH 56r).

Am reperat exemple și în secolul al XVII-lea, în *Noul Testament de la Bălgrad* („*Că fiind el drept și petrecând între ei, din dzi în dzi, sufletul lui cel drept văzând și auzindu faptele lor ceale rele să trudiia.*”, NTB, 188r/8) și *Letopisețul lui Neculce* (*Și așa din dzi în dzi sângele se încheaga*, NL, 27; DLR, s.v.). Menționez că și această locuțiune cunoaște alte variante în limba veche (*din dzile în dzi, den dzile în dzile*).

3.2.11. Din punctul de vedere al semnificației, cele mai numeroase unități frazeologice de acest tip sunt modale, exprimând maniere speciale de acțiune (*rând pe rând*) ori atitudini, sau locative, sugerând poziția corpului în raport cu o altă persoană sau obiect (*față în față, piept la piept*).

Altele însă, precum cele analizate (*picătură cu picătură* sau *zi cu zi, din zi în zi*), exprimă cantitatea, respectiv temporalitatea (iterativă), nedobândind înțelesuri cu totul diferite de cele ale elementelor constitutive, ci doar nuanțe complementare, ca, de exemplu, acumularea sau progresia.

3.2.12. Aceste construcții complexe simetrice au corespondente semantice în limbile romanice, respectiv rom. *picătură cu picătură* – fr. *goutte à goutte* (v.fr. *gote a gote*), it. *goccia a goccia*, sp. *gota a gota*, port. *gota a gota*, cat. *gota a gota*, prov. *gouto à gouto*, cors. *à goccia à goccia*, gasc. *goute à goutte*, lad. *gota a gota* etc. La baza elementului constitutiv nominal din celelalte limbi romanice, se află lat. GUTTA ‘picătură, lacrimă’ (REW 3928, DL-R, s.v.), iar, în italiană (+ corsicană), *goccia* este un derivat regresiv de la verbul *gocciare* ‘a picura’ (< lat. *GŪTTIARE; REW 3929), la rândul său, un derivat de la lat. GUTTA.

3.2.13. Aceleași concordante cu celelalte limbi romanice surori pot fi constatate și în cazul frazeologismelor înregistrate în h. 1496. Și în acest caz, pentru formele compuse din română, *zi de zi și din zi în zi*, avem structuri de aceeași factură în celelalte limbi neolatine: fr. *jour après jour, jour à jour / de jour en jour*, it. *giorno dopo giorno, giorno per giorno*⁸ / *di giorno in giorno*, sp. *día a día, día en día, día por día / de día en día, de día a día*, port. *dia a dia, dia apos dia / de dia em dia*, cat. *dia a dia, dia rere dia, dia per dia / de dia en dia*, prov. *jour pèr jour*, gal. *día a día*, gasc. *die per die*, lad. *de por de / da de a de*, cors. *ghjornu per ghjornu / da ghjornu à ghjornu* etc.

3.2.14. Se poate observa că elementele constitutive reperate în structura locuțiunilor adverbiale temporale romanice descind fie din lat. DIĖS (REW 2632), fie din lat. DIURNUM (REW 2700), primul fiind general în ariile laterale ale României și în vechile stadii /

⁸ În malteză, avem *ġurnata b'ġurnata*.

monumente de limbă⁹, cu care româna concordă în multe privințe, iar cel din urmă, în partea centrală a acesteia.

4. CONCLUZII ȘI PERSPECTIVE

4.1. În urma analizei întreprinse, am putut constata că locuțiunile descrise reprezintă mărturii ale conservării, la nivel dialectal, a unui tipar atestat în textele de odinioară și că, precum celelalte limbi romanice, româna continuă structuri din latina vulgară (Väänänen 2006: 119), ce au rămas expresive și care cunosc o întrebuințare semnificativă chiar și în zilele noastre.

4.2. Asemenea interpretări punctuale ca cea de față sunt necesare, întrucât, prin intermediul lor, se evidențiază nu numai persistența unor fapte de limbă la nivel dialectal, ci și unitatea limbii române, deși acest procedeu de formare a grupărilor adverbiale simetrice nu mai este activ.

BIBLIOGRAFIE

a) Corpus

- ALR. *Serie nouă – Atlasul lingvistic român*, Serie nouă, București, Editura Academiei Române, partea II (ALR II), vol. V, 1966 (A. Fire, caracter, sentimente; B. Petreceri, distracții; C. Muzică; D. Jocuri de copii; E. Salutul; F. Varia; G. Nume de persoană; H. Superstiții) (coordonator: Emil Petrovici; redactori: Ioan Pătruț, Pia Gradea, Rodica Orza, Grigore Rusu și Lidia Sfirlea; colaboratori parțiali Ion Mării și Aurelia Rusu).
- MN – *Atlasul lingvistic român*, partea II – Material necartografiat din Arhiva Muzeului Limbii Române, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca.
- PH – *Psaltirea Hurmuzaki*, studiu filologic și lingvistic, editori: Ion Gheție și Mirela Teodorescu, vol. I–II, București, Editura Academiei Române, 2005.
- PO – *Palia de la Orăștie (1581–1582). Text. Facsimile. Indice*, editor: Viorica Pamfil, București, Editura Academiei Române, 1968.

b) Tratatate, studii și articole

- Caragiu Marioțeanu 1975 – Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Căpățînă 2007 – Cecilia Căpățînă, *Elemente de frazeologie*, Craiova, Editura Universitaria.
- Chest.ALII 1988 – *Chestionarul Atlasului lingvistic român II*, (elaborat de: Emil Petrovici și editat de: Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad), Cluj-Napoca, [s.e.].
- Chircu 2007 – Adrian Chircu, „Locuțiuni adverbiale simetrice în limbile romanice (tipul ternar), cu referire specială la franceză și română”, în *Studii și cercetări lingvistice*, LVIII, nr. 2, p. 281–289.
- Ciompec 1985 – Georgeta Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Dragomirescu 1961 – Gh. N. Dragomirescu, „Locuțiunile adverbiale”, în *Limbă și literatură*, V, p. 59–69.
- Dragomirescu 1964 – Gh. N. Dragomirescu, „Îmbinările de cuvinte indivizibile, analizabile și neanalizabile”, în *Limbă și literatură*, VIII, p. 391–410.
- Dumistrăcel 1978 – Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

⁹ De exemplu, în vechea franceză *di* < lat. lat. DIĒS (FEW, s.v.).

- GALR 2008 – *Gramatica limbii române*, tiraj nou, revizuit, vol. I. *Cuvântul*, coord.: Valeria Guțu Romalo, București, Editura Academiei Române.
- Groza 2011 – Liviu Groza, *Probleme de frazeologie. Studii. Articole. Note*, București, Editura Universității din București.
- Ioanițescu 1956 – Eug. Ioanițescu, „Locuțiunile”, în *Limba română*, V, nr. 6, p. 48–54.
- Meyer-Lübke 1900 – Wilhelm Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, tome III, traduction française par Auguste et George Doutrepont, Paris, H. Welter Éditeur.
- Pană Boroianu 1984 – Ruxandra Pană Boroianu, „Dialectologia istorică”, în: Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, p. 41–57.
- Saramandu 2004 – Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, București, Editura Academiei Române.
- Väänänen 2006 – Veikko Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, 3e édition, tirage, Paris, Éditions Klincksieck.

c) Dicționare

- DDA – Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediție anastatică, editori: Nicolae Saramandu și Manuela Nevaci, București, Editura Academiei Române, 2013.
- DIST – Petru Neiescu, *Dicționarul dialectului istroromân*, vol. I, Literele A–C, 2011, București, Editura Academiei Române.
- DLR – *Dicționarul limbii române, ediție anastatică*, vol. XI, Literele P-Pogribanie, 2010; vol. XIX, Literele Viclă–Z (dir.: Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, Monica Busuioc), București, Editura Academiei Române.
- DL-R – G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- DSL – *Dicționar de științe ale limbii*, ediția a 2-a, București, Editura Nemira, 2005 (colectiv de autori: Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan).
- FEW – Walther von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine darstellung des galloromanischen sprachschatzes*, vol. 3, Literele D–F, Paris, Librairie Droz, accesat la adresa <<https://apps.atilf.fr/lecteurFEW/index.php/page/view>> (consultat în 21.11.2020).
- PEW – Sextil Pușcariu, *Etymologisches Worterbuch der rumänischen Sprache*, Zweite, unveränderte Auflage, Heidelberg, Carl Winter – Universitätsverlag, 1975.
- REW – W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Worterbuch*, 7., unveränderte Auflage, Heidelberg, Universitätsverlag Winter, 2009.

*Universitatea Babeș-Bolyai
Facultatea de Litere
Str. Horea 31, Cluj-Napoca*

ANEXE (ALR. Serie nouă, h. 1488 și h. 1496)

ATLASUL LINGVIC ROMÂN

HARTA 1488

VOL. I

PICĂTURĂ CU PICĂTURĂ

I. *Întrebare directă. Cum ziceți: Picătură cu picătură*
s-a scurs vinul din butoi?

235. până s-o scurs tătă dîn butăuți.

230. până cînd n-o rămăz, șinu-m buț.

010. s-a viru plerdiit din bîofa.

010. cură tut yinlu det tabar.

010. cură tot vinul.

III. În punctele 279, 310, 325 s-a răspuns cu un verb.

Map showing linguistic data points for 'PICĂTURĂ CU PICĂTURĂ' across Romania. The map includes a legend for dialectal regions: ISTRO-ROMÂN, AROMÂN, and MELENOROMÂN. Data points are numbered and describe various regional forms and grammatical uses of the phrase.

ISTRO-ROMÂN	02	picătu, po căplu...
AROMÂN	010	kicută di kicută...
MELENOROMÂN	012	picătura după picătură...

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN

VOL. V

HARTA 1496

DIN ZI ÎN ZI (și MERGE TOT MAI BINE)
[5175]

I. Întrebare directă.

- 141. ... și merge tot mai bine.
- 142. În toate zilele-i merge tot mai bine.
- 326. ... și merge tot mai bine.
- 531. pi si zi-i merge tot mai bine.
- 802. ... și merge tot mai bine-acuș.
- 886. ... și merge tot mai bine.
- oz [5]... și merge tot mai bine.
- 800. ... și merge tot mai bine.
- 012. ... și merge tot mai bine.

ISTOROMĂNI
02 zila după zila...*
AROMĂNI
010 după cu după...*
MEGLENOROMĂNI
012 după cu după...*

**ASPECTE PRIVIND ÎMPRUMUTUL DIN TURCĂ
ÎN DIALECTUL AROMÂN PE BAZA
*ATLASULUI LINGVISTIC AL DIALECTULUI AROMÂN****

ALECSANDRA CIOCĂRLAN

Am ales să structurez demersul de cercetare a dialectelor aromân și meglenoromân, cu raportare la dialectul dacoromân, pe baza *Atlasului lingvistic al dialectului aromân* al cărui autor este Nicolae Saramandu, editor Manuela Nevaci, volumul I fiind apărut la Editura Academiei Române în anul 2015, întrucât acest atlas reprezintă munca de o viață a domnului Nicolae Saramandu, însumând peste 30 de ani de anchete dialectale, în 61 de puncte de anchetă, și reprezintă cea mai amplă cercetare de geografie lingvistică pentru dialectul aromân.

Pentru realizarea *Atlasului lingvistic al dialectului aromân (ALAR)*, domnul Nicolae Saramandu a efectuat îndelungate cercetări de teren în 61 puncte de anchetă în Bulgaria, Republica Macedonia de Nord, Grecia, Albania, cuprinzând într-o imagine de ansamblu întregul areal aromânesc: de la munții Balcani în nord, până în Tesalia, Acarnania și Etolia în sud, de la mările Adriatică și Ionică în vest până la Marea Egee în est. Punctele de anchetă sunt împărțite după cum urmează: 32 în Grecia, 12 în Albania, 9 în Republica Macedonia de Nord și 8 în Bulgaria.

Atlasului lingvistic al dialectului aromân permite, pentru prima oară, delimitarea graiurilor aromâne din perspectivă spațială. Acest lucru este o inovație față de atlasele lingvistice anterioare și reprezintă un progres important în domeniul dialectologiei și al geografiei lingvistice. În aria balcanică bilingvismul, care este activ, se manifestă la nivel dialectal prin contactul direct dintre vorbitorii de limbi diferite. Acest fapt se relevă cu precădere din studiul tuturor graiurilor aromânești, care pot fi identificate și descrise pentru prima oară, în mod amănunțit, pe baza prezentului atlas.

Pentru realizarea atlasului autorul a utilizat chestionarul *Noului Atlas lingvistic român* care are două mii de întrebări, plus chestionarul special despre păstorit, ocupație specifică aromânilor (în total 2 543 întrebări), făcând posibilă compararea materialului dialectal aromânesc cu cel cuprins în atlasele regionale ale dacoromânei. Prin utilizarea chestionarului ALAR I a căpătat o bază comună de comparație cu dialectul dacoromân.

Volumul întâi al atlasului cuprinde răspunsurile la capitolul „Corpul omenesc (părțile corpului, boli, însușiri fizice și mentale)” din *Chestionarul Noului atlas lingvistic român* (întrebările 58–463).

Întrebările din chestionar au fost grupate în 274 de hărți lingvistice, realizate cu un program informatic de editarea volumului. Spre deosebire de alte atlase, materialul din hărțile lingvistice este cuprins și în *listele* care însoțesc hărțile. Hărțile permit observarea cu ușurință a

* This work presented in this paper was supported by the research grant from the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation CNCS = UEFISCDI, project no PN-III-P4-ID-PCE-2020-0451.

ariilor lingvistice, iar listele cu materialul necartografiat permit observarea a numeroase fapte de ordin fonetic, morfologic, lexical caracteristice graiurilor, care nu au fost semnalate în lucrări anterioare. Realitatea dialectală ilustrată de prezentul atlas e mult mai complexă decât cea cunoscută până în prezent.

Anterior apariției ALAR I, amintim existența a două atlase: unul publicat de lingviști germani Dahmen și Kramer, în două volume, 1985, 1994, și altul de Petru Neiescu în 1997. S-au folosit chestionare cu un număr limitat de întrebări (Chestionarul lexical al „Atlasului limbilor Europei” în atlasul Dahmen / Kramer, care are 312 hărți, și un chestionar special în atlasul publicat de Petru Neiescu, care are 212 hărți). Recent, Manuela Nevaci a efectuat cercetări de teren la aromânii din Republica Macedonia de Nord, Grecia și Albania, prezentând, din perspectiva geografiei lingvistice, particularități ale graiurilor aromânești actuale (Nevaci 2018: *Convergențe lingvistice balcano-romanice în dialectele românești sud-dunărene*).

Un alt lucru care aduce plusvaloare prezentului atlas îl reprezintă faptul că fiecare localitate anchetată beneficiază de o mini-monografie. Mini-monografiile au lungimi variabile în funcție de cât de multe date a putut strânge, la momentul respectiv, despre fiecare localitate.

“**Structura monografiilor** este următoarea:

1. Așezarea geografică a localităților anchetate.
 2. Locurile de origine a românilor stabiliți în acele localități.
 3. Nume de familie întâlnite cu precădere în acele localități.
 4. Nume de bărbați și femei întâlnite cu precădere în acele localități.
 5. Porecle de bărbați și femei¹.
 6. Date despre informator:
 - Statutul socio-profesional (vârstă, sex, studii² și meserie)
 - Date despre familia acestuia.
 - Uneori ancheta conține și date despre calitatea informațiilor oferite de informator. Spre exemplu, subiectul informator din localitatea cu numărul șapte Bujdovo, Republica Macedonia de Nord, dă răspunsuri prompte, clare și are proprietatea termenilor fiind un bun păstrător al graiului grămostean. Deși mini-monografiile satelor și comunelor respectă în mare același tipar, atunci când există posibilitatea de a culege mai multe informații de la subiectul chestionat mini-monografiile își pot schimba lungimea, la scheletul de bază adăugându-se o nouă informație. Spre exemplu: mini-monografia din satul Úbovo, din Republica Macedonia de Nord, conține, pe lângă datele amintite mai sus, și câteva date suplimentare privitoare la originea și numele aromânilor aflați în împrejurimi, altfel spus, istoria locuitorilor care s-au așezat pe acele meleaguri”³.
- (Alecsandra Ciocârlan, în FD, XXXVIII, 2019, p. 203–205).

¹ Observăm că porecele de bărbați sunt mai numeroase decât cele ale femeilor.

² Majoritatea informatorilor au doar ciclul primar, cu toate acestea unii dintre ei reușesc să cunoască două sau chiar trei limbi străine la un nivel de bază. Unii dintre informatori sunt autodidacți. De exemplu: Subiectul informator din localitatea cu numărul trei Razlòg, Bulgaria este autodidact, învățând singur să scrie și să citească. Cunoaște limbile greacă și turcă. Subiectul informator din localitatea cu numărul șapte Bujdovo, Republica Macedonia de Nord este autodidact învățând singur să scrie și să citească. Cunoaște limbile greacă bulgară și turcă.

³ Nicolae Saramandu, Emil Țircomnicu, Manuela Nevaci, Călin Alexa „*Lucrări vizuale*” *etnolingvistice la aromânii din Republica Macedonia – Ohrida, Struga, Crușova: memorie, tradiție, grai, patrimoniu*, București, Editura Universității din București, 2018, 196 p., în *Fonetică și dialectologie*, XXXVIII, 2019, p. 203–205 (Alecsandra Ciocârlan).

Pentru a ilustra caracteristicile atlasului și pentru a oferi un exemplu de aplicare a informațiilor conținute în atlas, vom oferi ca exemplu o analiză a trei hărți: harta 53. CERCEL (pentru chestiunea 137), harta 95. GĂLĂGIE (pentru chestiunea 228) și harta 180. RINICHI (pentru chestiunea 322), care constituie în prezent o parte din teza mea doctorală, *Împrumuturi din turcă în dialectele aromân și meglenoromân cu raportare la dialectul dacoromân*.

HARTA 53. CERCEL [137]

În harta 53 din ALAR I, pentru chestiunea 137. CERCEL sunt înregistrați doi termeni care formează două arii dialectale:

- *miŋgúș^h*; *-gúș^l* 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 26, 31.
- *vęărj*; *ver^l* [f.] 12, 13, 18, 20, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 32, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 46, 49, 51, 52, 54, 55, 58.

Se adaugă, ca termen izolat:

- [ε] *scularákj*; *-rák* [f.] 33

Începem analiza noastră cu distribuția termenului împrumutat din turcă.

Prima arie dialectală este formată din răspunsul *miŋgúș^h*; *-gúș^l* < tc. *menguioúch* ‘cercel’, și variantele sale fonetice.

Aria cuprinde toată Bulgaria: 1 Blagoevgrad, 3 Razlog, 4 Batac, 5 Bachîța, 6 Bujdova, 8 Papaceair, 9 Șatra, 10 Lopova, unde se vorbește graiul grămostean; 2 Coceani, 7 Ubovo, 11 Crușova din Republica Macedonia de Nord, tot cu grai grămostean; 14 Beala de Jos din Republica Macedonia de Nord, cu grai fărșerot; 15 Gopeș din Republica Macedonia de Nord, cu grai gopeșean; 16 Moloviște din Republica Macedonia de Nord, cu grai moloviștean; 17 Tâmovă din Republica Macedonia de Nord, cu grai grămostean; 19 Livezi, 26 Nevesca și 31 Deniscu din Grecia, cu grai grămostean; 21 Nicea din Albania, cu grai grabovean; 22 Greava din Albania, cu grai grabovean.

În localitatea 21 Nicea din Albania, cu grai grabovean, avem două răspunsuri concurente: *miŋgúșă*; *-gúș^l*, [*] și *vęărj*; *ver^l* < lat. *viria*.

A doua arie dialectală cuprinde localitățile: 12 Poroj de Sus din Grecia, cu grai pindean; 13 Beala de Sus din Republica Macedonia de Nord, cu grai fărșerot; 18 Nijopole din Republica Macedonia de Nord, cu grai fărșerot; 20 Gramaticova de Sus din Grecia, grai fărșerot; 23 Pleasa din Albania, cu grai fărșerot; 24 Corcea din Albania, cu grai fărșerot; 25 Cândrova Grecia, cu grai fărșerot; 28 Veria din Grecia, cu grai pindean; 29 Xirolivad din Grecia, cu grai pindean; 30 Cutali din Albania, cu grai fărșerot; 32 Samarina din Grecia, cu grai pindean; 35 Turia din Grecia, cu grai pindean; 36 Aminciu din Grecia, cu grai pindean; 37 Diviaca din Albania, cu grai fărșerot; 38 Fier din Albania, cu grai fărșerot; 40 Avdela din Grecia, cu grai pindean; 41 Giurcea din Grecia, cu grai pindean; 46 Guduvazda din Grecia, cu grai pindean; 49 Cuțufleani din Grecia, cu grai pindean; 51 Livadi Olimpou din Grecia, cu grai pindean; 52 Horopani din Grecia, cu grai fărșerot; 54 Cristalopiya din Grecia, cu grai fărșerot; 55 Moscopole din Albania, cu grai fărșerot, și 58 Selenița din Albania, cu grai fărșerot.

În această arie dialectală apare răspunsul: *vęărj*; *ver^l* [f.] < lat. *viria* și variantele sale fonetice.

În localitatea 33 Palioseli din Grecia, cu grai pindean, s-a notat un împrumut din greacă: [ε] *scularákj*; -*rák* [f.] < gr. *σκούλαρικοί* ‘cercel’.

HARTA 95. GĂLĂGIE [228]

În Harta 95 din ALAR I, termenii înregistrați pentru chestiunea 228. GĂLĂGIE sunt:

- *hálat*^U 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
- *vrǎivǎ* 11, 20, 16, 36, 59
- *gurultíj* [σ] *hálat*^U 12
- *gurultíj* 13, 15, 17
- *șămătă* 14, 38, 58
- *lǎivǎ* 18, 28, 29, 31, 35, 40, 41
- *cǎvgǎ*, *hálat*^U 19
- *șumătă* 21, 22, 23
- *șîmătă* 24
- *șimătă*; -*táđ*, *fasarije* 26
- [σ] *lávâ* 35
- *lávâ* 28, 29, 39, 40, 41, 49, 51
- *lávâ*, *fâsârie* 25, 32
- [σ] *gúlurdie* 37
- *lǎivâ*, *cǎlbǎǎke*, *șîmătă* 52
- *fasarii* 50
- *ayurlare*, *șimătă*, *fasarie* 53
- *zălǎhii* 54
- *șâmătă* 38, 58
- *șemătă*, *vrǎivǎ* 59

Începem analiza noastră cu distribuția termenilor împrumutați din turcă.

Cel mai răspândit termen este *hálat*^U < tc. *hâlat* și formează arie dialectală în localitățile din Bulgaria și Republica Macedonia de Nord, cu grai grămostean: 1 Blagoevgrad, 2 Coceani, 3 Razlog, 4 Batac, 5 Bachița, 6 Bujdova, 7 Ubovo, 8 Papaceair, 9 Șatra, 10 Lopova.

În localitatea 19 Livezi din Grecia, cu grai grămostean, împrumul din turcă *cǎvgǎ*; -*gáđ* (< tc. *qavgha* ‘ceartă’) este concurat de *hálat*^U.

Cuvântul *vrǎivǎ* (< bg. *vrěva* ‘zgomot’) formează arie dialectală în localitățile 11 Crușova din Republica Macedonia de Nord, cu grai grămostean, și 20 Gramaticova de Sus din Grecia, cu grai fărșerot. Observăm că aceeași formă este conservată în două graiuri ale aromânei.

În localitatea 15 Gopeș din Republica Macedonia de Nord, cu grai gopeșean forma *vrǎivǎǎ* este concurată de împrumul turcesc *gúluntii* < tc. *gurulti* ‘ceartă, zgomot puternic’.

În localitatea 16 Moloviște din Republica Macedonia de Nord, cu grai moloviștean a fost înregistrat răspunsul *vrǎivǎ*. Un răspuns similar [σ] *vrǎivǎ* s-a înregistrat și în localitatea 36 Aminciu din Grecia, cu grai pindean.

În localitatea 59 Andon Poçi din Albania, cu grai fărșerot, forma *vrǎivǎǎ* < tc. *velvéle*, este concurată de *șemătă* < tc. *chamata* ‘zgomot’.

Cuvântul *lǎivǎ* (< gr. *λάβα* ‘zgomot’) formează o arie dialectală în punctele de anchetă: 18, 25, 35, 28, 29, 39, 40, 41, 51, 31, 32, 33, 48 și 52. Localitățile înglobate în această arie dialectală sunt: 18 Nijopole din Republica Macedonia de Nord, cu grai fărșerot; 25 Cândrova din Grecia, cu grai fărșerot; 28 Veria din Grecia, cu grai pindean; 29 Xirolivad din Grecia, cu grai pindean; 31 Deniscu din Grecia, cu grai grămostean; 32 Samarina din Grecia, cu grai pindean; 33 Palioseli din Grecia, cu grai pindean; 35 Turia din Grecia, cu grai pindean; 39 Perivoli din Grecia, cu grai pindean; 40 Avdela din Grecia, cu grai pindean; 41 Giurtea din Grecia, cu grai pindean; 51 Livadi Olimpou din Grecia, cu grai pindean și 52 Horopani din Grecia, cu grai fărșerot.

Cuvântul *șămăță* (< tc. *chamata* ‘scandal’) formează arie dialectală în punctul de anchetă 13, 14, 38, 21, 22, 23, 24, 26, 58, 59. Localitățile cuprinse în această arie dialectală sunt: 13 Beala de Sus din Republica Macedonia de Nord, cu grai fărșerot; 14 Beala de Jos din Republica Macedonia de Nord cu grai fărșerot; 38 Fier din Albania, cu grai fărșerot; 21 Nicea din Albania, cu grai grabovean; 22 Greava din Albania, cu grai grabovean; 23 Pleasa din Albania, cu grai fărșerot; 24 Corcea din Albania, cu grai fărșerot; 26 Nevesca din Grecia, cu grai grămostean; 58 Selenița din Albania, cu grai fărșerot; 59 Andon Poçi din Albania, cu grai fărșerot.

În localitatea Beala de Sus, din Republica Macedonia de Nord, cu grai fărșerot, s-au obținut două răspunsuri: *gurultîjă* și *șămăță*, ambele împrumuturi din turcă. În localitatea 12 Poroii de Sus, cu grai pindean, *gurultîj* apare alături de alt împrumut din turcă, *hâlat* [!].

În localitatea 59 Andon Poçi din Albania, cu grai fărșerot, sunt înregistrate un împrumut din turcă: *șemăță* ‘dispută, ceartă, discordie, conflict’ și altul din bulgară: *vrǎvǎ* ‘zgomot’.

În localitatea 53 Pisuderi din Grecia, cu grai fărșerot (+ grabovean) s-au înregistrat formele: *ayurlârç*, *șimăță*, *fasarie*. Primul cuvânt este o variantă de la *aurlare* ‘urlare’ < lat. **ur(u)lare* < *ululare*. Cel de-al doilea cuvânt, *șimăță*, este de origine turcă. Cel de-al treilea răspuns înregistrat în localitate, *fasarie*, este un împrumut prin filieră greacă (gr. *φασαρία*) din limba franceză (fr. *fâcherie*).

Cuvântul *căvgă* (< tc. *kavgha*) este înregistrat în localitatea 19 Livezi din Grecia, cu grai grămostean, unde păstrează același înțeles ca în limba de proveniență, ‘ceartă’.

Cuvântul *făsârie* este înregistrat izolat și în localitatea 50 Nea Zoi din Grecia, cu grai pindean. Și ca al doilea sau al treilea răspuns, împreună cu *lǎivǎ* în localitățile 25 Cândrova din Grecia, cu grai fărșerot; 32 Samarina din Grecia, cu grai pindean și cu *șămăță*, în localitățile 26 Nevesca din Grecia, cu grai grămostean și 53 Pisuderi din Grecia, cu grai fărșerot.

Cuvântul *zălăhii* (< alb. *zallahî*), notat în punctul de anchetă 54, localitatea Cristalopiți din Grecia, cu grai fărșerot, nu este atestat în DDA.

HARTA 180. RINICHI [322]

În harta 180. RINICHI din ALAR I, termenii înregistrați pentru chestiunea 322 sunt:

- *bǎréc* [!]; -*rét* 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 19, 25, 31, 33, 36, 39, 40, 52
- *buburéc*; -*rét* 11, 12, 15, 16, 17, 20, 26, 28, 29, 32, 33, 36, 39, 40, 51
- *arík* [!]; *aríkă* [n.], *aríkili* [pla.] 13, 14, 35, 38, 41, 54, 55, 58
- *burǎti*; -*rét* 18
- *ric* [!]; *ric* [!] 21
- [B] *burǎti*; -*rét*, [*] [R] *arík* [!]; *arík* 23

▪ *apíkʰ; apík* 24

▪ *rik; ~, rikli* [pla.] [n.] 37

Începem analiza noastră cu distribuția termenilor împrumutați din turcă.

Forma *buburéc; -rét* < tc. *bubrek* (DDA, s.v. *buburéc*), cu variante, a fost notată în localitățile 11, 12, 15, 16, 17, 20, 26, 28, 29, 32, 33, 36, 39, 40, 51 astfel: 11 Crușova din Republica Macedonia de Nord, cu grai grămostean (*buburéc; -rəáte* [n.]); 12 Poroj de Sus din Grecia, cu grai pindean (*buburéc; -rét, [k] -réti* [n.]); 15 Gopeș din Republica Macedonia de Nord, cu grai gopeșean (*buburécʰ; -rétʰ*); 16 Moloviște din Republica Macedonia de Nord, cu grai moloviștean (*buburécʰ; -réte, -récú* [n.]); 17 Târnova din Republica Macedonia de Nord, cu grai grămostean (*buburéc; -brét, [*] buburécă* [pl. n.]); 20 Gramaticova de Sus din Grecia, cu grai fărșerot (*buburécʰ; -rét*); 26 Nevesca din Grecia, cu grai grămostean; 28 Veria din Grecia, cu grai pindean; 29 Xirolivad din Grecia, cu grai pindean (*buburécʰ; -rét*); 32 Samarina din Grecia, cu grai pindean, 33 Palioseli din Grecia, cu grai pindean; 36 Aminciu din Grecia, cu grai pindean (*buburécʰ; -rəáte* [n.]); 39 Perivoli din Grecia, cu grai pindean ([B] *buburécʰ; -rétʰ*); 40 Avdela din Grecia, cu grai pindean și 51 Livadi Olimpou din Grecia, cu grai pindean (*buburécʰ; -rətʰ*).

Forma: *bărécʰ; -rét*, cu variantele sale fonetice, a fost înregistrată în localitățile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 18, 19, 23, 25, 31, 33, 36, 39, 40, 52 astfel: 1 Blagoevgrad din Bulgaria, cu grai grămostean; 2 Coceani din Republica Macedonia de Nord, cu grai grămostean; 3 Razlog din Bulgaria, cu grai grămostean; 4 Batac din Bulgaria, cu grai grămostean; 5 Bachîța din Bulgaria, cu grai grămostean; 6 Bujdova din Bulgaria, cu grai grămostean; 7 Ubovo din Republica Macedonia de Nord, cu grai grămostean; 8 Papaceair din Bulgaria, cu grai grămostean; 9 Șatra din Bulgaria, cu grai grămostean; 10 Lopova din Bulgaria, cu grai grămostean (*bărécʰ; -rét*); 18 Nijopole din Republica Macedonia de Nord, cu grai fărșerot (*burécʰ; -rét*); 19 Livezi din Grecia, cu grai grămostean; 23 Pleasa din Albania, cu grai fărșerot (*bupécʰ; -pét, [*] [R] apíkʰ; apík*); 25 Cândrova din Grecia, cu grai fărșerot; 31 Deniscu din Grecia, cu grai grămostean (*bărécʰ; -rét*) 36 Aminciu din Grecia, cu grai pindean (*buburécʰ; -rəáte* [n.]); 39 Perivoli din Grecia, cu grai pindean ([B] *buburécʰ; -rétʰ*); 40 Avdela din Grecia, cu grai pindean, și 52 Horopani din Grecia, cu grai fărșerot (*burécʰ; -rét*).

Cuvântul *arniclu* (< lat. *reniculus*) formează a doua arie în localitățile 13, 14, 21, 24, 35, 37, 38, 41, 54, 55 și 58, astfel: *aríkʰ; arikă* [n.], *aríkili* [pla.] în localitatea 13 Beala de Sus din Republica Macedonia de Nord, cu grai fărșerot; *aríkʰ; arík* în localitatea 24 Corcea din Albania, cu grai fărșerot; *arniclu; -niclă* [m.] în localitatea 14 Beala de Jos din Republica Macedonia de Nord, cu grai fărșerot; [σ] *ariclu; aricli* în localitatea 35 Turia din Grecia, cu grai pindean; *aricʰ; ariki* [n.] în localitatea 38 Fier din Albania, cu grai fărșerot; *arniclu; -nicli* [m.] în localitatea 41 Giurgea din Grecia, cu grai pindean; *arákʰ; arákı* [n.] în localitatea 54 Cristalopiya din Grecia, cu grai fărșerot; *añkʰ; añkă* [n.], *añkili* [pla.] în localitatea 55 Moscopole din Albania, cu grai fărșerot; ?, [*] *añk* în localitatea 58 Selenița din Albania, cu grai fărșerot; *riclu; ricli* în localitatea 21 Nicea din Albania, cu grai grabovean și *rik; ~, rikli* [pla.] [n.] în localitatea 37 Diviaca din Albania, cu grai fărșerot.

S-au înregistrat și două răspusuri izolate, în localitățile 23 Pleasa din Albania, cu grai fărșerot ([B] *bupçati*; *-pét*, [*] [R] *apíkʰ*; *apík*) și 24 Corcea din Albania, cu grai fărșerot (*apíkʰ*; *apík*).

În punctul de anchetă 58, localitatea Selenița din Albania, cu grai fărșerot, subiectul anchetat, inițial nu a știut răspunsul, după care cu ajutorul anchetatorului, a recunoscut forma (? , [*] *añk*).

În dialectul meglenoromân s-a păstrat forma *búbric*; *búbriți* [n.] < tc. *bubrek*.

CONCLUZII

Turcoaiacele sunt vestite, atât pentru frumusețea lor, cât și pentru grija acordată veșmintelor și podoabelor. Prin urmare, atrase fiind de înfățișarea femeilor otomane, românele și aromânele au împrumutat accesoriul vestimentar împreună cu denumirea lui. În acest caz, împrumutul din turcă, a pătruns ca împrumut de lux. Cuvântul *miñgúșă*; *-gúș*, concurează cuvântul *vçrç*; *vçrç*, moștenit din latină.

Pentru harta GĂLĂGIE observăm cum aproape toți termenii care denumesc noțiunea ‘gălagie’ sunt împrumutați. Explicația psiho-sociolingvistică a acestui fapt rezidă în dorința firească, a fiecărui individ, de a trăi într-o comunitate care să tindă spre perfecțiune. Atunci când apar disensiuni motivele trebuie căutate în afara comunității. Ele sunt considerate ca fiind rezultatul unui „rău” exterior, o contaminare datorată factorilor externi. La nivel lingvistic acest lucru se exprimă prin împrumuturi.

Pentru noțiunea RINICHI împrumutul din turcă, a pătruns ca împrumut de lux.

Termenii împrumutați din turcă au o răspândire generală în dialectul aromân, ei încadrându-se în sfere din cele mai diverse, de la bijuterii, la evenimente sociale, părți ale corpului omenesc, etc.

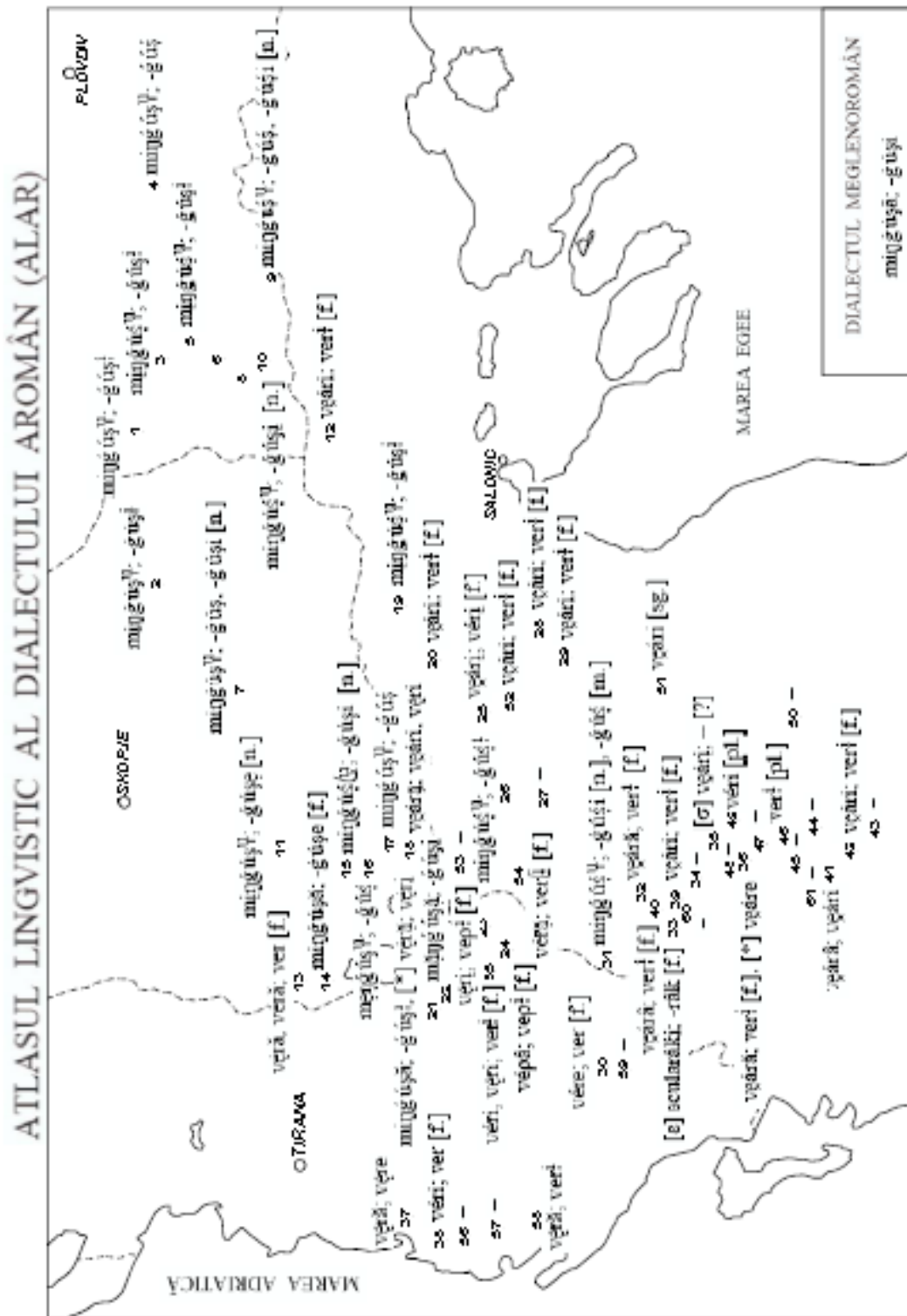
Materialul dialectal, atât cel dispus geolingvistic în hărți lingvistice, cât și cel din note și comentarii aduce noi informații asupra sensurilor cuvintelor din turcă. Termenii împrumutați din turcă au o răspândire generală în dialectele aromân și meglenoromân. Deoarece cuvintele turcești cunosc o largă distribuție, întâlnindu-se în limbile balcanice greacă, albaneză, bulgară, slavă macedoneană, delimitarea împrumuturilor directe de cele făcute prin filieră este, adesea, greu de făcut.

BIBLIOGRAFIE

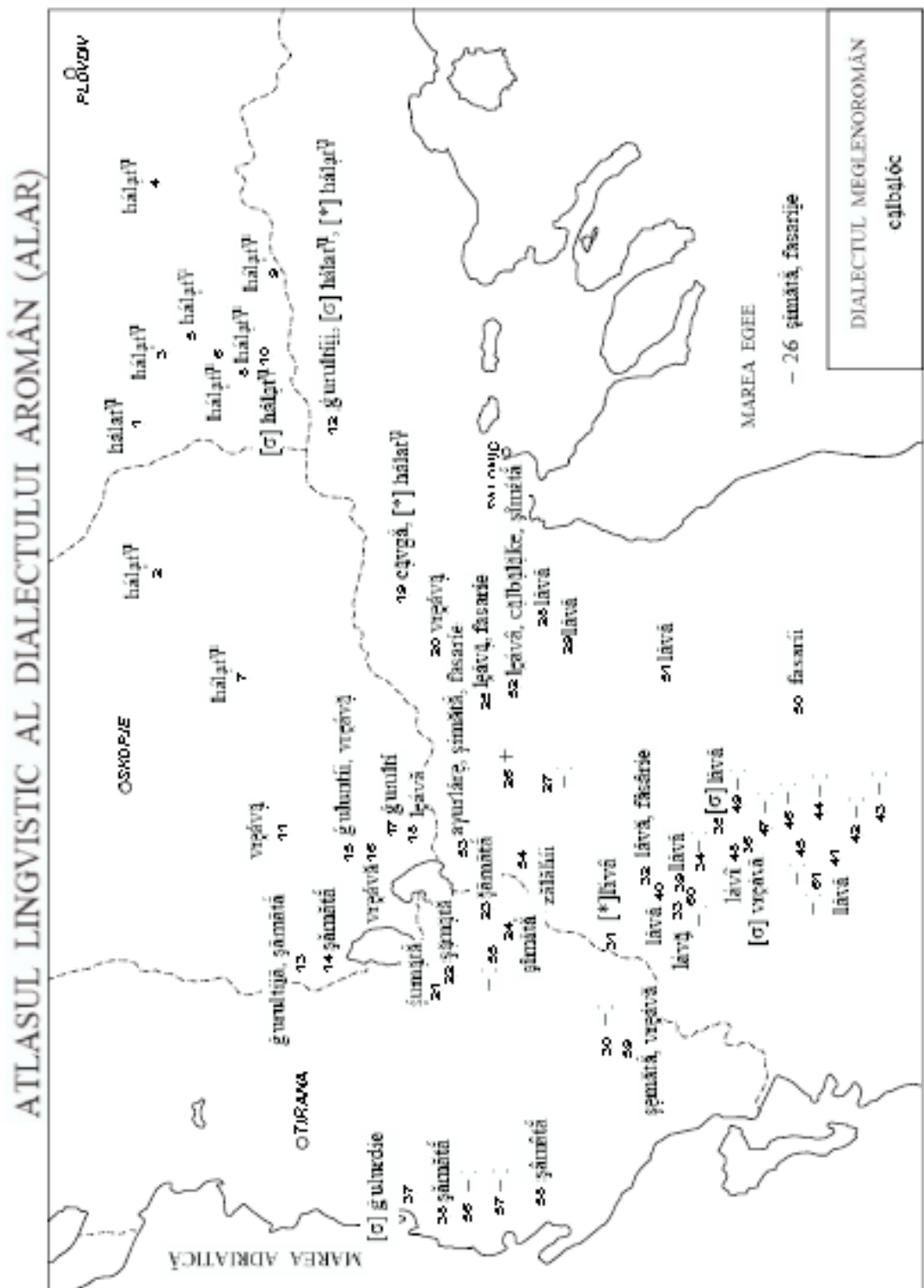
- Atanasov 2008, 2013, 2015 – Petar Atanasov, *Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân (ALDM)*, Editura Academiei Române, București, I, 2008; II, 2013; III, 2015.
- Bloomfield, Leopold 1973, *Language*, Printed in Great Britain, by Compton Printing LTD. London & Aylesbury, 1973.
- Capidan 1932 – Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Imprimeria Națională, București, 1932.
- Caragiu Marioțeanu/ Giosu / Ionescu-Ruxandoiu / Todoran – Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxandoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977.
- Caragiu-Marioțeanu 1975 – Matilda Caragiu Marioțeanu *Compendiu de dialectologie română nord- și sud-dunăreană*, București, Editura Academiei Române, 1975.
- DDA 2013 – Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, Editura Academiei Române, Ediția a II-a, București, 1974.
- Hristea 1984 – Theodor Hristea, *Sinteze de limba română*, Editura Albatros, București, 1984.

- Mougeon and Beniak 1991 – Raymond Mougeon and Édouard Beniak, *Linguistic consequences of language contact and restriction: The case of French in Ontario*, Oxford: Clarendon, 1991.
- Myers-Scotton, Carol (2006), *Multiple voices: an introduction to bilingualism*, by Blackwell Publishing Ltd, 2006.
- Nevaci 2013a – Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.
- Nevaci 2013b – Manuela Nevaci, *Dialectele aromân și meglenoromân. Studiu sincron*, Editura Universității, București, 2013.
- Polenakovici 2007 – Haralambie Polenakovici, *Turkiste elementi vo aromaskiot*, Skopje 2007 [Doktorska disertacija odbraneta bo 1939, Zagreb].
- Saramandu 1972 – Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București, Editura Academiei Române, 1972.
- Saramandu 1984 – Nicolae Saramandu, „Aromâna”, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984;
- Saramandu 2007 – Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, Editura Academiei Române, București, 2007.
- Saramandu, Nevaci 2013 – Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Sinteze de dialectologie română*, Editura universitară, București, 2013.
- Saramandu 2014 – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, volumul I, Editura Academiei Române, București, 2014 (editor: Manuela Nevaci).
- Saramandu 2018 – Nicolae Saramandu, Emil Țîrcomnicu, Manuela Nevaci, Călin Alexa „*Lucrări vizuale*” etnolingvistice la aromânii din Republica Macedonia – Ohrida, Struga, Crușova: memorie, tradiție, grai, patrimoniu, București, Editura Universității din București, 2018, 196 p., în *Fonetică și dialectologie*, XXXVIII, 2019, p. 203.

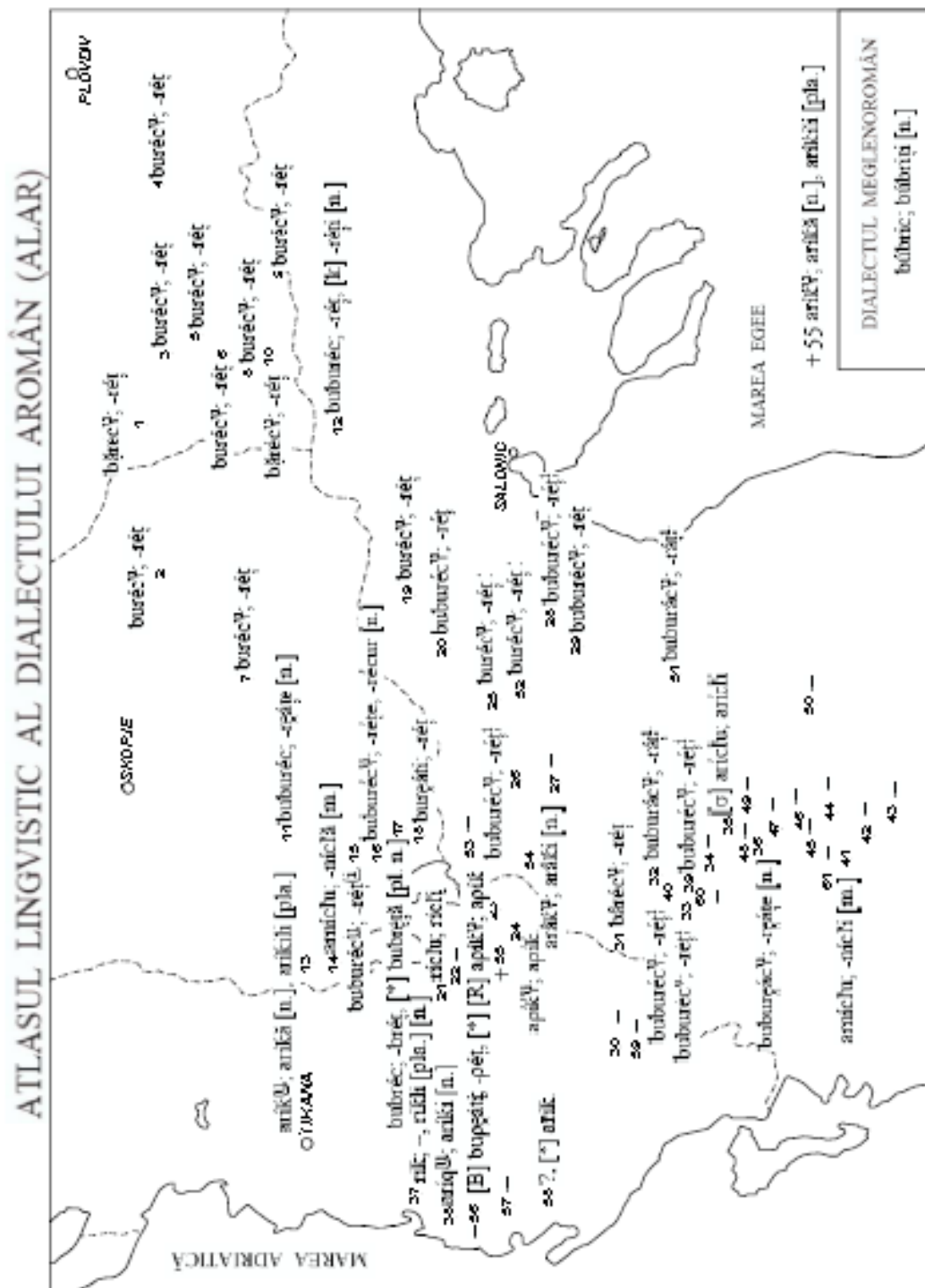
*Universitatea din București
Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5–7, București*

HARTA 53. CERCEL, pl. 'boucle d'oreille' [137]

HARTA 95. GĂLĂGIE 'bruit, vacarmă' [228]

HARTA 180. RINICHI, pl. [andéc.] 'reuns' [322]

TRĂSĂTURI DIALECTALE ȘI REGIONALE REFLECTATE ÎNTR-UN DICȚIONAR BILINGV DE FRANCEZĂ CANADIANĂ

ANTONIA CIOLAC

1. INTRODUCERE

Ne propunem, în paginile de față, să prezentăm câteva informații referitoare la manuscrisul nepublicat al dicționarului *Română – franceză canadiană quebecheză* (autoare: Antonia Ciolac). Demersul de față pornește de la lucrarea coordonată de profesorul Nicolae Saramandu (Saramandu *et alii*, 2013). Dicționarul nostru urmează să constituie primul (și pentru moment singurul) dicționar bilingv de română – franceză canadiană (quebecheză) actual. Acest mic dicționar își propune să pună în legătură o limbă romanică, precum româna, cu o varietate dialectală și regională a altei limbi romanice, franceza, așa cum este utilizată aceasta în comunicarea cotidiană, într-un spațiu francfon extraeuropean (respectiv, provincia canadiană Québec). Microdicționarul nostru urmărește, așadar, să umple un gol al lingvisticii românești actuale, care posedă lucrări de lexicografie română – franceză metropolitană, dar care nu a realizat până în prezent niciun dicționar bilingv de română – franceză quebecheză.

Dicționarul de față nu este o lucrare prescriptivă (normativă), ci una descriptivă a unui macrodialect francez, care este franceza canadiană și / sau americană, provenit din fuziunea unor trăsături ale varietăților dialectale și cronolectale vorbite între secolele XVI–XVIII pe toată coasta de vest a Franței (pe malul Oceanului Atlantic). Acestor trăsături conservatoare ale francezei medii (*cronolect francez postmedieval*) li se adaugă trăsătura numită *inovație*, care acoperă serii de neologisme. Sunt *neologisme externe*, care sunt împrumuturile din limbile amerindiene, dar și, mai ales, din engleza (nord-)americană (engleza vorbită în Statele Unite ale Americii, dar și în Canada anglofonă) și mai sunt și *neologisme interne*. *Neologisme interne* sunt creații proprii ale francezei canadiene, obținute printr-o derivare internă foarte productivă (cf. Bouchard 1999, Bouchard 2002, Bouchard 2011, Ciolac 2017, Picoche, Marchello-Nizia 1996). Franceza canadiană posedă și o serie de particularități lexicale specifice numai ei. Acestea sunt în domeniile florei, ale faunei, ale navigației și în acelea metaforic-figurate asociate primelor, al insultelor religioase creștine, al anglicismului (pentru aceste chestiuni, cf. Ciolac 2017, Dulong 1967 și Dulong 1970).

În cazul macrodialectului francez care este franceza americană sau canadiană, putem vorbi despre trăsături dialectale, dar și despre trăsături regionale (acestea din urmă corespunzând tuturor varietăților supradialectale care sunt nivelele de limbă). Discuții inițiatorie privind conceptul de *franceză regională* sunt abordate de Tuailleon 1977, Straka 1977 și de Taverdet, Straka *et alii* 1977. Franceza canadiană și-a constituit varietăți interne cu trăsături proprii, adică dialecte locale, dar și nivele de limbă, cum ar fi cel popular, argotic, familiar, curent / mediu, elevat. Conform lucrărilor din domeniul studiilor canadiene, dialectele (de fapt, subdialectele) francezei canadiene sunt în număr de patru. Cele 4 dialecte ale

francezei canadiene sunt: (le) 1) franco-ontarien, 2) franco-québécois, 3) franco-acadien și 4) un grup de varietăți franceze vorbite în vestul Canadei (cf. o sinteză în Ciolac 2017: 13–14: „[...] regiunile geografice ale Canadei actuale care corespund celor patru varietăți ale francezei canadiene sunt în număr de patru, respectiv, (l')Acadie, (le) Québec, (l')Ontario și (l')Ouest canadien”).

Lucrările recente de dialectologie franceză abordează dintr-o perspectivă modernă și dinamică domeniul dialectologiei franceze și romanice (mai ales al celei occidentale). Acestea pot fi utile pentru a lămuri, printr-un demers comparativ, cel puțin, unele probleme lingvistice (fonetice, lexicale și gramaticale) care sunt recenzate și de dicționarul nostru (v. Barra-Jover, Brun-Trigaud, Dalbera, Sauzet, Scheer *et alii* 2012 și Russo *et alii* 2009).

Proiecte de lexicografie explicativă unilingvă franceză canadiană sunt prezentate și propuse de lingviști renumiți precum Gardette 1954 și Poirier 2000. În schimb, lucrarea noastră lexicografică *Română – franceză canadiană quebecheză. Mic dicționar* este destinată unui public țintă constituit din vorbitori români. Dicționarul urmărește să le servească unor vorbitori bilingvi de română și franceză, în special vorbitorilor români care doresc să călătorească în Québec sau să se stabilească în această provincie canadiană, dar și cititorilor români care doresc să învețe și/sau să studieze această varietate dialectală și regională a francezei cu *evoluție divergentă*.

2. METODOLOGIA CONSTITUIRII DICȚIONARULUI ROMÂNĂ – FRANCEZĂ CANADIANĂ QUEBECHEZĂ. MIC DICȚIONAR

2.1. Observații privind inventarul lexicografic

Conform unui demers asemănător celui din lucrarea de lexicografie dialectală a domnului Saramandu *et alii* 2013, dar și dintr-o perspectivă sociolingvistică (cf. Labov 1972), am folosit, la rândul nostru, un inventar de forme și de trăsături care este denumit *diferențial* în lexicografia francofonă.

Inventarul *diferențial* se raportează, din punct de vedere conceptual, la *franceza de referință*, noțiune sinonimă uneori cu aceea de *franceză comună*, dar și cu varianta denumită *franceză metropolitană elevată* (v., pentru noțiunea de *franceză de referință*, Francard 2000, Francard 2001 și Francard, Geron, Wilmet *et alii* 2000–2001; pentru o sinteză a variantelor și varietăților francezei, cf. Ciolac 2017: 11–14).

Pentru descrierea varietăților francezei, trebuie consultate lucrări de dialectologie modernă și de sociolingvistică franceză, precum Francard 2002 și Francard 2004 [apărut în 2005]. Aceiași lingviști francezi au discutat și despre regionalismele lexicale, reprezentările sociolingvistice și insecuritatea lingvistică în comunitățile franceze regionale (v. Francard 1980, Francard 1994, Francard 2005, Francard, Geron, Wilmet *et alii* 1993–1994 și Francard, Latin *et alii* 1995).

Astfel, dicționarul nostru include numai acele forme lexicale (lexeme, sintagme, structuri frazeologice, expresii) care aparțin strict francezei dialectale și regionale utilizate în Québec (cu diferitele trăsături dialectale și cu registrele / nivelele de limbă curent / familiar / popular / argotic și, mai rar, chiar vulgar, ale acesteia, deși în dicționar nu se face în mod explicit diferența între registre).

Prin urmare, am exclus acele elementele lexicale (cuvinte sau expresii) care aparțin varietății standard a francezei (adică variantei curente și elevate a francezei metropolitane), deci francezei de referință / francezei metropolitane elevate, chiar dacă acestea sunt utilizate în mod curent în comunicare de către locutorii francofoni din Québec.

Scopul dicționarului nostru bilingv, nepublicat încă, este acela de a oferi cititorilor români, sub intrările românești, care le permit căutările, un inventar echivalent de lexeme și de fapte fonetice și gramaticale ale francezei quebecheze. Dorim să le facem cunoscute, în mod exact, unor vorbitori români o serie de unități lexicale importante ale varietății de franceză canadiană și, în special, de franceză quebecheză.

Inventarul românesc de lexeme care reprezintă intrările în acest dicționar se bazează pe materialul lexicografic francez canadian și quebechez pe care l-am despuiat, dar și pe cuvintele incluse în *PRé* sub mențiunea „**Région. (Canada)**” sau (v. în *PRé* 2020) numai sub indicația „(Canada)” (v. în bibliografia de la sfârșitul contribuției, corpusul lexicografic notat sub rubrica **DICȚIONARE ȘI GLOSARE EXCERPTATE: *Petit guide, Petit dictionnaire canadien, Dictionnaire de la langue québécoise, Dictionnaire de la langue québécoise. Supplément, Anglicismul lexical în franceza din Québec, Dictionnaire correctif, Dictionnaire québécois français, La parlure québécoise, PRé și TLFi***).

Așadar, apar ca intrări în dicționarul de față numai acele cuvinte românești care (utilizate singure sau ca nuclee în sintagme, locuțiuni, expresii ori unități frazeologice) se bazează pe corespondentele *specific quebecheze* din dicționarele de franceză canadiană despuiate. Intrările din dicționarul de față au fost obținute prin inversarea materialului lexicografic francez quebechez de care dispunem și prin traducerea în limba română a cuvântului-titlu generic din franceza de referință astfel obținut. Trebuie să adăugăm că materialele lexicografice excerptate de noi aparțin genului explicativ francez, de tipul „diglosiei” între două varietăți (considerate ca fiind, eventual) „high” și „low” ale aceleiași limbi, în cazul nostru franceza: sunt dicționare diglosice de franceză quebecheză – franceză de referință (pentru noțiunile de *diglosie* și de *bilingvism*, v. Fishman 1965 și Fishman 1967).

De exemplu, sub cuvântul-titlu românesc **încăpățănare s.f.** nu vor apărea substantivele franceze de referință *entêtement, obstination, opiniâtreté*, ci numai substantivul feminin specific quebechez **astination**. De asemenea, pentru cuvântul-titlu românesc **celibatar**, adjectiv sau substantiv, nu apare cuvântul *célibataire* din franceza de referință, dar figurează lexemul quebechez *bachelier,-ère*. Pentru adjectivul românesc **înfricoșător** nu va apărea lexemul francez de referință *effrayant,-e*, ci numai adjectivul quebechez *épeurant,-e*. Sub verbul românesc **intransitiv (intr.) (a) dansa** nu va figura *danser* (din franceza de referință), dar vor apărea verbele franceze quebecheze *en enfiler, froter, giguer, jeunesser, pilasser* și expresia *danser en plain*. La fel, sub adverbul românesc **deloc** nu apar în manuscrisul nostru corespondentele din franceza de referință *pas du tout, aucunement, nullement* etc., dar, în schimb, sunt menționate adverbe sau locuțiuni adverbiale franceze quebecheze, precum: *nix, (pas) pantoute, pas un, pas un sacre* etc.

Deși elementele lexicale quebecheze care diferă de cele ale francezei de referință au origini variate (mai ales engleze, dar și amerindiene etc.), nu figurează în dicționarul nostru nicio referință de natură etimologică (directă).

Mai precizăm că nu rareori, în dicționarele franceze canadiene și quebecheze excerptate, cuvântul glosat în franceza de referință apare cu două sau mai multe sensuri. Am tradus în limba română fiecare dintre lexemele care le corespund: acestea constituie în manuscrisul nostru intrări diferite. De exemplu, explicăm cazurile lexemelor francezei de referință *I.*

masque și 2. *poing*, cu care apare glosat / definit cuvântul-titlu francez quebechez *masse s.m.* (v. în *Dictionnaire de la langue québécoise*, s.v.).

După ce au fost traduse în limba română, aceste două cuvinte din franceza de referință *masque* și *poing* au fost introduse sub intrări românești separate, respectiv ***mască s.f.*** și ***pumn s.m.***, iar cuvântul francez quebechez *masse* a devenit lexemul quebechez „căutat” în ambele cazuri. Așadar, cuvântul francez quebechez *masse* apare ca glosare a sensului sau, mai degrabă, ca echivalent francez quebechez în dicționarul nostru sub fiecare dintre ambele cuvinte-titlu românești ***mască s.f.*** și ***pumn s.m.*** La fel, adjectivul quebechez *crapaud*, cu cele trei sensuri ale sale (1. *contrariant,-e*, 2. *rusé,-e*, 3. *espiègle*), este menționat în dicționarul bilingv de față sub intrările românești ***contrariant,-ă***, ***viclean,-ă*** și, respectiv, ***zburdalnic*** etc.

2.2. Câteva observații privind structura articolelor lexicografice

Ca observații de ordin tehnic preliminar, precizăm că am notat toate încadrările gramaticale la dreapta fiecărei unități lexicale menționate (atât a celei românești, cât și a celei franceze quebecheze). De asemenea, atât listele abrevierilor și simbolurilor grafice, cât și cele ale semnelor fonetice, precum și bibliografia lexicografică de bază, care au fost folosite în dicționarul nostru, le-am inclus ca anexe inițiale.

Mai menționăm aici următoarele:

1) Am inclus sub lexemele românești, care sunt intrări, toate sinonimele quebecheze excerptate, urmate, uneori, de exemple ale cuvântului-titlu, chiar dacă, în majoritatea cazurilor, în mod evident, sinonimia acestora nu este perfectă. De exemplu:

pagubă s.f. 1. *abîmage s.m.* – ex.: Les animaux lâchés lousse dans l'étable ont fait un de ces abîmages. 2. *damage s.m.* 3. *équipage s.m.*

2) Multe dintre sinonimele quebecheze au forme sonore și / sau grafice apropiate, unele putând fi considerate chiar variante ale aceluiași cuvânt. Am menționat toate formele astfel întâlnite. De exemplu:

granulos, -oasă adj. 1. *grémeleux,-euse adj.* 2. *grèmeneux,-euse adj.* 3. *grémilleux,-euse adj.*

3) Spre deosebire de Saramandu *et alii* 2013, care folosește notarea fonetică dialectală românească, noi am recurs la transcrierea fonetică realizată cu Alfabetul Fonetice Internațional, numit în franceză Alphabet Phonétique International: fr. API. Totuși, folosim API-ul numai în situațiile în care pronunțarea cuvintelor franceze canadiene este indicată de materialul lexicografic excerptat inițial.

Trebuie menționat, însă, că există numeroase diferențe fonetice față de pronunțarea locutorilor francezei de referință. Vorbitorii francofoni din Québec pronunță sonorizată în anumite situații, probabil sub influența contactului cu limba engleză, dar și ca un posibil arhaism fonetic germanic (poate reconstituit), consoana numită *h aspirat* sau chiar *h mut*. Transcrierea fonetică cuprinde, uneori, așadar, și un *h* pronunțat, notat cu caractere italice. Adesea, acest *h* înlocuiește și consoanele inițiale *ch-* [ʃ] sau *j-* [ʒ] din franceza comună:

căldură s.f. *haleur* [halœR] *s.f.*

grădină s.f. *hardin* [haRdɛ̃] *s.m.*

4) după cum am precizat *supra*, lexemele franceze incluse în dicționarul de față sunt cuvinte care nu aparțin francezei de referință și care, prin urmare, nu figurează în *PRe* decât cel mult cu mențiunea *régional: Canada*.

Totuși, în anumite situații, dicționarul nostru cuprinde și cuvinte care apar recenzate de dicționarele francezei de referință, indiferent de nivelul de limbă al lor. Acest fenomen se întâmplă în situația în care aceste cuvinte (sau, mai rar, expresii) identice au un sens diferit și specific în franceza quebecheză: v. *supra* substantivul masculin *équipage* cu sensul de ‘pagubă’, dar și substantivul feminin *caboches* (familiar ‘cap’ în franceza de referință) cu sensul de ‘mugur’ în varietatea de franceză quebecheză, ex. *Les arbres commencent à avoir des caboches*. Mai menționăm și expresia *se casser la pipe*, care are în franceza de referință sensul de ‘a muri’, iar în franceza quebecheză pe acela de ‘a nu reuși ceva’ etc.

Mai este și cazul în care substantivul quebechez are alt gen sau ambele genuri, comparativ cu substantivul echivalent din franceza de referință, de exemplu:

muncă *s.f.* 1. job [dʒɔb] *s.f.* – ex.: J’ai trouvé une bonne job. 2. ouvrage *s.f.* – ex.: T’as-tu trouvé une ouvrage?

De asemenea, menționăm cazul în care un substantiv quebechez este folosit cu alt număr decât în franceza de referință, de regulă la plural în loc de singular, dar și invers, de exemplu:

advent *s.n.* advents *s.m.pl.* – ex.: J’arriverai dans les advents, ma belle.

caniculă *s.f.sg.* canicules *s.f.pl.*

vacanță *s.f.* vacances *s.f.sg.* – ex.: La vacances de Noël.

W.C. *s.n.* toilette *s.f.sg.*

5) Dicționarul *Română – franceză canadiană quebecheză. Mic dicționar* cuprinde și câteva verbe care, deși sunt comune ca formă francezei de referință și varietății franceze quebecheze, prezintă diferențe morfosintactice, de regulă de regim verbal, iar adesea chiar diferențe de sens. Astfel de verbe au fost incluse în dicționarul nostru.

Printre situațiile întâlnite se află și verbe care sunt pronominale în franceza de referință, dar care sunt utilizate ca nepronominale în quebecheză.

De exemplu, *s’évanouir* din franceza de referință este consemnat ca *évanouir* (s.v. **leșina**) în dicționarul nostru sau verbul pronominal tranzitiv indirect din franceza de referință *s’adresser* apare în dicționarul nostru ca verb francez quebechez tranzitiv direct: *adresser* + complement direct. Prin urmare, articolul din dicționar cuprinde în franceza quebecheză un verb nepronominal tranzitiv direct *adresser quelqu’un*:

leșina *vb. intr.* évanouir *vb. intr.* – ex.: Elle a évanoui sur le pas de la porte.

adresa *vb. tr. sau vb. pron.* • **a se adresa cuiva** adresser quelqu’un *vb. tr.* – ex.: Adresser une assemblée.

În aceeași categorie a diferențelor de regim verbal, înregistrăm verbe care sunt nepronominale în franceza de referință, dar care sunt folosite ca verbe pronominale în franceza quebecheză. De exemplu, verbul nepronominal din franceza de referință *courir*, atunci când asumă sensul de ‘a se grăbi’, devine verbul francez quebechez pronominal *se courir*:

grăbi *vb. pron. sau vb. tr. sau vb. intr.* • **a se grăbi pentru a ajunge în mai multe locuri cât mai repede posibil** se courir *vb. pron.* – ex.: Hier soir, je me suis couru toute la soirée, c'est pas possible!

Am înregistrat și verbe care sunt intransitive în franceza de referință, dar care devin tranzitive în franceza quebecheză, de ex. verbul *toquer* în expresia tradusă în românește prin *a bate la ușă*:

bate *vb. tr. sau vb. intr. sau vb. pron.* toquer *vb. tr.* – ex.: Toquer la porte.

Am inclus verbe care sunt alternativ tranzitive și pronominale în franceza de referință, precum *abîmer / s'abîmer* sau *fendre / se fendre*, dar al căror corespondent în franceza quebecheză este un verb strict intransitiv, ca, de exemplu, *abîmer* sau *fendre*:

strica *vb. tr. sau vb. pron.* abîmer *vb. intr.* – ex.: Tout d'un coup, le toit a abîmé.

crăpa *vb. tr. sau vb. intr. sau vb. pron.* fendre *vb. intr.* – ex.: Ce bois fend bien. // La terre fend à la sécheresse.

Sunt înregistrate în dicționarul nostru și verbe care sunt tranzitive directe în franceza de referință, v., de exemplu, *aider* + complement direct, dar care funcționează ca verbe tranzitive indirecte, *aider* + complement indirect în franceza quebecheză:

ajuta *vb. tr.* aider *vb. tr. ind.* – ex.: Aide-lui à faire son lit. // Je vais aider à mon cousin.

6) Unele verbe franceze quebecheze nu au niciun corespondent românesc. De aceea, corespondentele acestor verbe franceze quebecheze intraductibile au fost introduse în articolele lexicale consacrate substantivelor românești care fac parte din aceleași familii semantice de cuvinte, v., de exemplu, anglicismul verbal francez quebechez *céduler* sau verbul francez quebechez intransitiv *originer* din articolele lexicografice de mai jos:

orar *s.n.* • **a programa/organiza orarul** *céduler vb. tr.*

origine *s.f.* • **a-și avea originea** *originer vb. intr.* – ex.: Ce mot origine de l'anglais.

7) În ceea ce privește anglicismele preluate de franceza quebecheză, grafiile care redau pronunțarea orală a aceluiași lexem diferă adesea în corpusul lexicografic consultat, uneori chiar în cadrul aceluiași dicționar. Am considerat util să menționăm în dicționarul nostru toate variantele întâlnite, de exemplu:

bifa *vb. tr.* **1.** checker/chequer *vb. tr.* (*Dictionnaire de la langue québécoise, s.v.*) **2.** tchéquer *vb. tr.* (*Petit dictionnaire canadien, s.v.*)

bucătar,-tăreasă *s.m. și s.f.* **1.** cook [kuk] *s.m. sau s.f.* (*Dictionnaire de la langue québécoise, s.v.*) **2.** couque *s.m. sau s.f.* (*Petit dictionnaire canadien, s.v.*)

bucătărie *s.f.* **1.** cookerie *s.f.* (*Dictionnaire de la langue québécoise, s.v.*) **2.** coquerie *s.f.* (*Dictionnaire de la langue québécoise, s.v.*) **3.** couquerie *s.f.* (*Petit dictionnaire canadien, s.v.*)

8) Mai precizăm că metalimbajul pe care l-am utilizat în articolele dicționarului este acela al gramaticii franceze (v. anexa dicționarului nostru numită *Abrevieri*).

9) Prezentăm *infra* câteva exemple de anglicisme (subliniate), extrase din manuscrisul nostru:

tușă *s.f.* • **tușă finală** finishing touch [finiʃiɒ̃ totʃ] *s.f.*

țanc *s.n.* • **treaba pică la țanc** 1. l'affaire est ketchup *expr.* 2. l'affaire est chocolat *expr.*

țăcăni (*fam.*) *vb. pron.* 1. capoter *vb. intr.* 2. perdre la carte *expr.* • **femeie țăcănită** vieille mappe *expr.*

țânțar *s.m.* 1. brûlot *s.m.* – ex.: J'aime aller à la pêche, mais je déteste les brûlots. // Il s'est fait manger par les brûlots. 2. maringouin *s.m.* – ex.: Près du lac, des nuées de marangouins ont foncé sur nous. 3. moustique *s.f.* • **plasă contra țânțarilor** screen/scrigne *s.m.* [skRin/skRiɒ̃] *s.m.* – ex.: Les moustiques entrent dans la chambre par une fente dans le screen.

Remarcăm *s.v.* *țânțar* pronunțarea francizată tipic quebecheză *iɒ̃* (asemenea aceleia a grupului grafic francez *-igne*) a anglicismului francez quebechez *screen*, redat uneori cu grafia fonetică franceză *scrigne*. Este, de asemenea, foarte cunoscut exemplul anglicismului francez canadian *gang / gagne*, care este pronunțat în această varietate a francezei *gagne*.

2.3. Observații finale

Am exclus din acest dicționar terminologiile foarte specializate ale francezei canadiene.

Am păstrat, totuși, termenii din terminologiile comune. Sunt incluse, astfel, în dicționarul nostru unele unități lexicale care aparțin terminologiilor referitoare la realitățile nord-americane specifice (floră, faună, activități locale, adjective toponimice) și unii termeni tehnici profesionali (puțini la număr) din domeniul navigației, al pescuitului, al tăierii lemnului, culinar general, al preparării zahărului de arțar sau din sfera justiției și a administrației locale.

Prin urmare, quebecismele cuprinse în acest dicționar aparțin, în principal, comunicării cotidiene curente sau informale, deci nivelelor de limbă ale francezei canadiene *mediu* și *familiar / popular / argotic*.

BIBLIOGRAFIE

Articole

- Fishman 1965 – Joshua Aaron Fishman, “Who Speaks What Language to Whom and When? ”, în *La linguistique*, 1, 2, p. 67–87.
- Fishman 1967 – Joshua Aaron Fishman, “Bilingualism with and without Diglossia; Diglossia with and without Bilingualism”, în *Journal of Social Issues*, 23 (2), p. 29–38.
- Francard 2002 – Michel Francard, « Normes et variétés de langue. Le cas du français », în *Annales de l'Université de Craiova*, numéro spécial dédié aux *Travaux de la III-ème Conférence Internationale de Sociolinguistique*, Seria Științe filologice, Langues et littératures romanes, an VI, p. 59–71.
- Francard 2004 [apărut în 2005] – Michel Francard, « La description des variétés du français. Aspects théoriques et méthodologiques », în *Analele Universității din Craiova – Annales de l'Université de Craiova, Variétés linguistiques et culturelles*, 7, numéro spécial, Seria Langues et littératures romanes, (coord.: Cecilia Condei et alii), Craiova, Editura Universitaria, p. 31–37.
- Gardette 1954 – Pierre Gardette, « Pour un dictionnaire de la langue canadienne », în *Revue de linguistique romane*, Lyon-Paris, XVIII, 1954, p. 85–100.

Capitole în volume colective

- Dulong 1967 – Gaston Dulong, « L’anglicisme au Canada français : étude historique », în: Jean-Denis Gendron, Georges Straka *et alii* (coord.), *Études de linguistique franco-canadienne. Communications présentées au XXXIVe Congrès de l’Association canadienne-française pour l’Avancement des Sciences (Québec, novembre 1966)*, Paris, Librairie C. Klincksieck, Québec, Les Presses de l’Université Laval, p. 9–14.
- Dulong 1970 – Gaston Dulong, « L’influence du vocabulaire maritime sur le franco-canadien », în: *Phonétique et linguistique romanes. Mélanges offerts à M. Georges Straka*, vol. I, Lyon–Strasbourg, p. 331–338.
- Francard 2000 – Michel Francard, *Quand le français tire sa référence...*, în: Michel Francard, Geneviève Geron, Régine Wilmet *et alii* (coord.), *Le français de référence. Constructions et appropriations d’un concept. Actes du colloque de Louvain-la-Neuve. 3–5 novembre 1999*, Louvain-la-Neuve, Publié avec le concours de la Fondation Universitaire de Belgique, de la Communauté Française de Belgique, du Service de la langue française et de la Faculté de Philosophie et Lettres UCL, tome I, 26. 1–4, p. 7–10.
- Francard 2001 – Michel Francard, *Le français de référence. Formes, normes et identités*, în: Michel Francard, Geneviève Geron, Régine Wilmet *et alii* (coord.), *Le français de référence. Constructions et appropriations d’un concept. Actes du colloque de Louvain-la-Neuve. 3–5 novembre 1999*, Louvain-la-Neuve, Publié avec le concours de la Fondation Universitaire de Belgique, de la Communauté Française de Belgique, du Service de la langue française et de la Faculté de Philosophie et Lettres UCL, vol. II, 27, 1–2, p. 223–240.
- Francard 2005 – Michel Francard, « Attitudes et représentations linguistiques en contexte minoritaire : le Québec et l’Acadie », în: Albert Valdman, Julie Auger *et alii* (coord.), *Le français en Amérique du Nord. État présent*, Québec, Les Presses de l’Université Laval, p. 371–388.
- Poirier 2000 – Claude Poirier, « Le français de référence et la lexicographie différentielle au Québec », în: Michel Francard, Geneviève Geron, Régine Wilmet *et alii* (coord.), *Le français de référence. Constructions et appropriations d’un concept. Actes du colloque de Louvain-la-Neuve. 3–5 novembre 1999*, Louvain-la-Neuve, Publié avec le concours de la Fondation Universitaire de Belgique, de la Communauté Française de Belgique, du Service de la langue française et de la Faculté de Philosophie et Lettres UCL, tome I, 26. 1–4, p. 139–155.
- Straka 1977 – Georges Straka, « Les français régionaux. Conclusions et résultats du colloque de Dijon », în: Gérard Taverdet, Georges Straka *et alii* (coord.), *Les français régionaux. Colloque sur le français parlé dans les villages de vigneron, organisé par la Faculté des Lettres et de Philosophie de l’Université de Dijon du 18 au 20 novembre 1976*, Paris, Klincksieck, p. 227–242.
- Tuailion 1977 – Gaston Tuailion, « Réflexions sur le français régional », în: Gérard Taverdet, Georges Straka *et alii* (coord.), *Les français régionaux. Colloque sur le français parlé dans les villages de vigneron, organisé par la Faculté des Lettres et de Philosophie de l’Université de Dijon du 18 au 20 novembre 1976*, Paris, Klincksieck, p. 7–29.

Cărți

- Bouchard 1999 – Chantal Bouchard, *On n’emprunte qu’aux riches : la valeur sociolinguistique et symbolique des emprunts à l’anglais*, Montréal, Fides.
- Bouchard 2002 – Chantal Bouchard, *La langue et le nombril : une histoire sociolinguistique du Québec*, Montréal, Fides.
- Bouchard 2011 – Chantal Bouchard, *Méchante langue : la légitimité linguistique du français parlé au Québec*, Montréal, Les Presses de l’Université de Montréal.
- Ciolac 2017 – Antonia Ciolac, *Anglicismul lexical în franceza din Québec. Studiu sociopragmatic*, București, Editura Academiei Române.
- Ciolac ms. nepublicat – Antonia Ciolac, *Română – franceză canadiană quebecheză. Mic dicționar*, Manuscris nepublicat.
- Francard 1980 – Michel Francard, *Le Parler de Tenneville. Introduction à l’étude linguistique des parlers wallon-lorrains*, Louvain-la-Neuve, Cabay.
- Francard 1994 – Michel Francard, *Dictionnaire des parlers wallons du pays de Bastogne*, Bruxelles, De Boeck.
- Labov 1972 – William Labov, *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Picoche, Marchello-Nizia 1996 – Jacqueline Picoche, Christiane Marchello-Nizia, *Histoire de la langue française*, 4e édition revue et corrigée, Paris, Nathan-Université.

Dicționare și glosare excerptate

- Petit guide* – Mario Bélanger, *Petit guide du parler québécois*, ediția a doua, Outremont (Québec), Les Éditions internationales Alain Stanké, 2004 (ediția I: 1997, Les Éditions internationales Alain Stanké).
- Petit dictionnaire canadien* – Louis-Alexandre Bélisle, *Petit dictionnaire canadien de la langue française*, édition scolaire (ouvrage agréé par le Ministère de l'Éducation du Québec), Québec, Bélisle Éditeur Inc., 1969.
- Dictionnaire de la langue québécoise* – Léandre Bergeron, *Dictionnaire de la langue québécoise*, Montréal, Québec, VLB Éditeur și Léandre Bergeron, Bibliothèque nationale du Québec, 1980.
- Dictionnaire de la langue québécoise. Supplément* – Léandre Bergeron, *Dictionnaire de la langue québécoise. (Supplément 1981). Précédé de la charte de la langue québécoise*, Montréal, VLB Éditeur și Léandre Bergeron, Bibliothèque nationale du Québec, 1981.
- Anglicismul lexical în franceza din Québec* – Antonia Ciolac, *Anglicismul lexical în franceza din Québec. Studiu sociopragmatic*, București, Editura Academiei Române, 2017.
- Dictionnaire correctif* – Gaston Dulong, *Dictionnaire correctif du français au Canada*, Québec, Les Presses de l'Université Laval, 1968.
- Dictionnaire québécois français* – Lionel Meney, *Dictionnaire québécois français (pour mieux se comprendre entre francophones)*, Montréal (Québec) / Toronto, Guérin, édit. Itée., 1999.
- La parlure québécoise* – Lorenzo Proteau, *La parlure québécoise. Méfiez-vous des plagieurs*, Québec, Bibliothèque nationale du Canada / Bibliothèque nationale du Québec, Les Éditions des Amitiés franco-québécoises, 2000.
- PRE – Le Nouveau Petit Robert de la langue française*, Paris, Le Robert, 2007; varianta electronică din 2012, 2014 și 2020.
- TLFi – Trésor de la langue française informatisé*: <http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>.

Volume colective

- Barra-Jover, Brun-Trigaud, Dalbera, Sauzet, Scheer *et alii* 2012 – *Études de linguistique gallo-romane*, (coord.: Mario Barra-Jover, Guylaine Brun-Trigaud, Jean-Philippe Dalbera, Patrick Sauzet și Tobias Scheer), Université Paris 8, Paris, Presses Universitaires de Vincennes (=PUV), autori: Julie Auger, Mario Barra-Jover, Guylaine Brun-Trigaud, Éva Buchi, Heather Burnett, Jean-Paul Chauveau, Jean-Philippe Dalbera, Gabriele Giannini, Thomas Field, Werner Forner, Marc-Olivier Hinzelin, Georg A. Kaiser, Jean-Pierre Lai, Jean-Baptiste Martin, Sidney Martin, Benjamin Massot, Walter Meliga, Yves Charles Morin, Daniela Müller, Stefania Rouillet, Patrick Sauzet, Tobias Scheer, Jean Sibille, Lydia A. Stanovaia, Mireille Tremblay și Anne-José Villeneuve.
- Francard, Geron, Wilmet *et alii* 1993–1994 – *L'insécurité linguistique dans les communautés francophones périphériques. Actes du colloque de Louvain-la-Neuve (10–12 novembre 1993)*, (coord.: Michel Francard, Geneviève Geron și Régine Wilmet), în *Cahiers de l'Institut de linguistique de Louvain*, 19. 3–4 (vol. I), 20. 1–2 (vol. II).
- Francard, Latin *et alii* 1995 – *Le régionalisme lexical*, (coord.: Michel Francard, Danièle Latin), Louvain-la-Neuve, Duculot.
- Francard, Geron, Wilmet *et alii* 2000–2001 – *Le français de référence. Constructions et appropriations d'un concept. Actes du colloque de Louvain-la-Neuve. 3–5 novembre 1999*, (coord.: Michel Francard, Geneviève Geron și Régine Wilmet), Louvain-la-Neuve, Publié avec le concours de la Fondation Universitaire de Belgique, de la Communauté Française de Belgique, du Service de la langue française et de la Faculté de Philosophie et Lettres UCL, 2000–2001, vol. I, 26. 1–4; vol. II, 27. 1–2.
- Russo *et alii* 2009 – *Pour une typologie diachronique et synchronique des langues romanes*, în *Recherches Linguistiques de Vincennes*, Numéro 38, număr tematic, (coord.: Michela Russo), Paris, Presses Universitaires de Vincennes (=PUV), autori: Mario Barra-Jover, Éva Buchi, Jean-Paul Chauveau, Haïke Jacobs, Martin Maiden, Michela Russo și Fernando Sánchez Miret.
- Saramandu *et alii* 2013 – *Dicționarul dialectului meglenoromân. General și etimologic. Volumul I. A – C* (coord.: Nicolae Saramandu), (coord.: Nicolae Saramandu), București, Editura Academiei Române, autori: Alina Călac, Carmen-Irina Floarea, Nicolae Saramandu și Marilena Tiugan.
- Taverdet, Straka *et alii* 1977 – *Les français régionaux. Colloque sur le français parlé dans les villages de vignerons organisé par la Faculté des Lettres et de Philosophie de l'Université de Dijon du 18 au 20 novembre 1976. Actes*, (coord.: Gérard Taverdet, Georges Straka), Paris, Klincksieck.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București

SUPRANUME ȘI PORECLE MASCULINE ÎN ALRR-TRANSILVANIA

ROZALIA COLCIAR,
ADELINA EMILIA MIHALI

1. INTRODUCERE

Denominația personală se realizează prin două sisteme care se influențează reciproc: sistemul denominativ oficial, format din nume de familie și nume de botez, și sistemul denominativ popular: nume unic, apoi patronime, matronime, supranume și porecle. În Transilvania, numele de familie a devenit oficial abia în sec. al XIX-lea, iar alegerea lui a fost influențată fie de numele tatălui, fie de cel al mamei ori de numele complementar, poreclă sau supranume. În mediul rural, inventarul numelor de familie, respectiv al prenumelor este redus, astfel încât sistemul denominativ oficial nu constituie un element important în identificarea membrilor comunității. În acest caz, se recurge la procedee complementare de numire, prin hipocoristice, porecle și supranume.

Definirea termenilor *supranume* și *poreclă* a fost amplu dezbătută în lucrările de specialitate, deoarece ambii exprimă ideea unei numiri suplimentare. Candrea (1895: 7–8) impune o diferențiere, considerând că *porecele* reprezintă „cuvinte prin care poporul lovește în năravul sau defectul cuiiva”, „cuvinte de ocară”, care, însă, prin pierderea notei peiorative și prin folosirea lor de către întreaga comunitate, pot deveni *supranume*. Clasificarea semantică a poreclelor făcută de Candrea susține ideea disocierii celor doi termeni, porecele implicând deprecierea, ironia, avându-se în vedere corectarea unor defecte fizice sau morale. Astfel, Candrea conturează o radiografie socială, psihologică și morală a individului, aplicabilă și în zilele noastre.

Deși folosește termenul generic *supranume*, Pașca (1936: 43–60) diferențiază cele două categorii onomastice după funcția lor: *supranumele* are o funcție „exclusiv antroponimică”, în timp ce *porecla* „se dă ca o bațjocură unui individ, incidental” (p. 44).

De-a lungul timpului, în abordarea onomastică a celor doi termeni s-au conturat două direcții. Există cercetători care propun utilizarea unui singur termen, fie *poreclă* (Graur 1965: 70; Purcar-Gușeală 1967: 146), fie *supranume* (Țâra 1968: 227; Homorodean, Mocanu 1969: 136; Roșianu 1976: 300). Alți lingviști susțin necesitatea diferențierii celor doi termeni (Grecu 1962; Loșonți 1969; Stan 1973; Felecan D. 2010, 2014; Felecan N. 2010; Zăbavă 2011; Felecan O. 2012; Oancă 2016; Mihali 2017; Colciar 2018; Colciar, Mihali 2019), opinie căreia ne raliem și noi. Considerăm că *supranumele* are un rol exclusiv antroponimic, fiind lipsit de conotații afective și putându-se transmite la descendenți, pe când *porecla* „este dată incidental, în diferite momente ale vieții indivizilor cu scopul de a ironiza, de a bațjocori anumite defecte fizice, morale, felul de a vorbi etc.” (Loșonți 1969: 116–117). Atunci când *porecla* se generalizează, prin deasă utilizare și moștenire, ea își pierde conținutul afectiv și se transformă în *supranume*, având doar o funcție individualizatoare.

Din punct de vedere semantic, identificarea indivizilor prin antroponime neoficiale/neconvenționale exprimă, după Coșeriu (1992–1993: 17), numirea prin creare de sens, fiind o „determinare a semanticității, o captare a esenței, a unicității”. După Felecan D. (2014: 65), din punct de vedere pragmatic, supranumele și în special porecele, ca antroponime neoficiale/neconvenționale, constituie mijloace strategice de utilizare a limbii în scopul identificării exacte a participanților la actul comunicativ, iar pentru emițător (nominator), ele contribuie la exprimarea unui mesaj-nume subversiv (*ibidem*: 68). Chelaru-Murăruș (2010: 176) le consideră chiar „instrumente ale schematizării caricaturale”.

Deși aparțin categoriei antroponimelor neconvenționale/ neoficiale, supranumele (inclusiv cele provenite din porecle) au funcționat în paralel cu antroponimele oficiale/convenționale, ele servind „la identificarea, la individualizarea unei persoane cu mult înainte de apariția numelor de familie ca factor oficial. Ele au constituit, cum era și firesc, o bogată sursă pentru alegerea acestora” (Stan 1973: 89). Trecerea poreclei în categoria supranumelui și chiar a supranumelui în cea a numelui oficial se realizează printr-un transfer semantic, din domeniul lexical pur în domeniul pragmatic, fiind vorba despre o „redistribuire” a sensului sau de o „alunecare” semantică (cf. Hopper and Traugott 1993: 84). Potrivit unui proces de „subiectivizare”, forme și construcții care, la început, exprimă sensuri lexicale primare, concrete și obiective, prin utilizare repetată, ajung să servească la îndeplinirea unor funcții tot mai abstracte, pragmatice, interpersonale, bazate pe reacția vorbitorului (Traugott 1995: 32).

Lucrarea de față urmărește o analiză semantică a supranumelor și a porecelor masculine înregistrate în ALRR-Transilvania și consemnate în volumul introductiv care însoțește atlasul. Acest volum de *Date despre localități și informatori* (1992) oferă și informații de natură onomastică precum: toponime, nume de familie și nume de botez, supranume și porecle („nume de batjocură”, „nume de caznă”) ale locuitorilor localităților anchetate. Structurile denominative au fost literarizate, folosindu-se transcrierea fonetică pentru ilustrarea unor particularități fonetice specifice arealului cercetat.

2. SUPRANUME ȘI PORECLE MASCULINE ÎN ALRR-TRANSILVANIA

Ancheta dialectală pentru ALRR-Trans. a consemnat și o serie de porecle și supranume. Există, totuși, și localități în cazul cărora se precizează că „sătenii nu se poreclesc” (450 – numărul indică punctul de anchetă) sau că în sat nu sunt porecle, dar se folosesc supranumele pentru identificare (264, 393, 406, 408). De asemenea, în câteva puncte de anchetă, precizările legate de sistemul denominativ popular lipsesc sau sunt înregistrate porecle fără a se preciza dacă acestea sunt purtate de bărbați sau de femei, fapt explicabil prin aceea că ancheta dialectală nu a vizat neapărat sistemul antroponimic transilvănean. În egală măsură, în numeroase puncte de anchetă se notează faptul că doar bărbații au porecle, femeile fiind „poreclite” după soț.

Datorită vastității și varietății materialului excerptat, vom supune atenției doar acele antroponime care vizează o particularitate fizică, psihică, morală sau socială a denominatului, adică o poreclă evidentă, chiar dacă, prin uz, aceasta a devenit supranume.

Din punct de vedere lexico-semantic, porecelele și supranumele analizate de noi au la bază termeni care trimit la:

2.1. Caracteristici fizice

Albútu (328) < dim., cu suf. *-uț*, de la *alb* sau *Alb*, n. pers. (vezi și DFNFR); **Bándor** (419) < *bándor* ‘(mai ales la animale) stomac; p. ext. (trivial) pântece de om gras, burtă (mare)’ (DA); **Băbúță** (314); cf. n. fam. *Băbuță* (DNFR); **Bălúcă** (263) < *bălúcă* ‘bălaie, blondă’, dim., cu suf. *-uc*, al lui *băl*, întrebuițat, pe cât se pare, numai la feminin (cf. DA); cf. ALRR-Trans. I h. 16; **Bătu** (248); **Bótu** (327, 334); **Bótu** (284) < *boț* ‘bucată de materie în formă de gogonea sau glob sau mototolită ca un ghem; cf. mototol, bulz, bulgăre, boboloș, cocoloș, gogoloș, golomoz, totoloț’ (DA); **Burdúce** (289) – cf. interj.-adv. *hurdúc-burdúc* ‘rostogolindu-se sau clătănându-se cu larmă mare’ (DLR) sau *burdúc*, posibil o var. a lui *burdúf*; cf. n. fam. *Burducea* (vezi DFNFR); **Burdúf** (416); **Burdúle** (331) < *burdúle(a)*, întâlnit și ca nume de bou, = *búrde* ‘om brihănos, pântecos, cu foale mare’ (cf. DA); cf. n. fam. *Burdulea* (vezi DFNFR); **Căcărează** (377) < *căcărează* ‘excrement în formă de globuri mici al unor animale: oaie, iepure, șoarece’ (DA) – prin înțeles, trimite la ideea de mic; **Căcărezu** (354) < *căcărez*, var. a lui *căcărează* (vezi *supra*); **Cârnu** (303); **Căpățână** (286); **Chica** (275) < *chică* ‘păr în coadă’ (DA); **Cionc(u)** (273, 280), **a Cioncului** (269) < *cionc* ‘(despre om) fără un braț’ (DA); vezi și ALRR-Trans. II h. 155/ 273, 280; pentru informatorul din pct. 280, poreclit *Cioncu*, se precizează: „în armată, într-un accident, și-a pierdut mâinile (de la încheietura cu antebrațul)” (ALLR-Trans. *Date*: 57); **Ciotúț** (289) < *ciotúț*, dim., cu suf. *-uț*, de la *ciot* ‘trunchi de copac, rămas în pământ după ce o pădure a fost tăiată (și arsă), bucată groasă și noduroasă de lemn, buștean, ciomp (1), butuc (I 1), buturugă cu noduri’ (DA); cf. ‘om mic (ca un ciot)’: „Om să fie sau un ciot? — E vestitul din poveste Statu-palmă-barbă-cot”: Alecsandri (vezi DA) sau *Ciot(u)*, n. pers. (DOR: 240, DNFR); **Ciungu** (421) – „i-a tăiat trenul degetele”; vezi ALRR-Trans. II h. 155/ 421, h. LXVII; **Cocârlă** (319) < *cocârlă* ‘partea unui obiect adusă în formă de cârlig; (fig.) babă uscată, înaltă și adusă de spate; (mai ales complinit prin «de om») om cu nasul coroiat, cocârjat’ (DA); **Crăcu** (307); **Crăcănia** (444); **Crăcăniț** (444) < *crăcăniț* ‘bețișor, crăcuță, crenguță’ (DA); ‘crăcănel (1–2)’ (MDA); **Festilă** (294) – cf. *festilă* ‘(vechi și popular) fitil (în lumânări, candelă, lămpi, etc)’ (DA), poreclă dată, probabil, unui om înalt și slab; **Floăca** (334) < *floacă*, un singular refăcut din pl. *floăce* (sg. *floc*); **Flóce** (294) < *flócea* ‘(în glumă) om foarte păros (flocos)’ (DA); **a Frumósului** (253); **Găbu** (421) < *gâb* ‘ghebos’ (DA); ‘(persoană) gheboasă’ (MDA); cf. ALRR-Trans. I h. 144; **Gloăbă** (343) < *gloăbă* ‘cal slab, bătrân, prost, prăpădit, cf. mârtoagă’ (DA); **Gușátu** (443); **Lárgu** (324); **Lúngu** (376); **Moárte** (268); **Moșicu** (407); **Mojneág** (312) < *mojneág*, var. a lui *moșneág*; **Oăcără** (307) < ‘(inv., despre oameni) cu pete pe obraz’; ‘(reg., despre oameni) murdar, nespălat’ (DLR); **a Órbului** (278); **Póncu** (404) < *ponc* ‘(Banat și sud-vestul Trans.) (persoană) care se uită sașiu, (om) zbanghiu’; (reg.) om lipsit de istețime, care nu știe să se descurce, pe care îl înșală cu ușurință toți; (om) prost, nătâng’ (DLR); vezi și ALRR-Trans. I h. 48/ 404; **Puținél** [puținél] (449) < *puținél*; **Roșcăneț** (431) – cf. *roșcán* ‘(despre oameni) roșu la față’ (DLR) + suf. *-eț*; **Slábu** (385); **Slăbuléț** (415); **Strámbu** (288, 328, 443); **Súrdu** (434); **Șchioápa** (336); **Șchiopói** (278), der., cu suf. *-oi*, de la *șchiop* sau *Șchiopu*, n. pers.; **Tanc** (327) – pentru o persoană masivă, impunătoare; cf. „e mare cât un tanc”; **Tăgărță** (415) < *tăgărță* ‘(reg.) traistă sau sac mai mic’, ‘epitet dat unei persoane mici și îndesate’ (DLR); **Țigănoiu** [țigănoiu] (411) – „e brunet” (ALRR-Trans. *Date*: 199) < *țigănoii*, der., cu suf. *-oi*, de la *țigán*; **Urátu** (307, 414); **Vâj** (419) < *vâj* ‘moșneag’.

Un număr mic de porecle și supranume trimit la părți ale corpului. Amintim aici: **a lui Cói** (439); **Uréche** (278). Acestea pot viza un defect fizic sau o trăsătură fizică proeminentă,

dar pot trimite și la aspecte morale. De exemplu, un om poreclit *Ureche* se poate distinge printr-o anumită înfățișare a părții respective, dar poate fi și un individ care „aude tot”, „știe tot”.

2.2. Caracteristici psihice și morale

Membrii comunității ironizează viciile consătenilor lor, dându-le porecle în funcție de trăsăturile psihice și morale remarcate, precum:

- înclinația spre băutură: **Beu** (376); **a Beutóruului** (332) < *beutór*, var. a lui *băutór*; **Drúiu** (399) < *druu* ‘lemn gros și scurt’, ‘(Hațeg) om beat’ (DLR);

- răutatea, ipocrizia: **Fariséu** (355) < *fariséu* ‘prefăcut, fățarnic, ipocrit’ (DA); **Rău** (271); **Ticăloșu** (414);

- nebunia și nemulțumirea: **Bolându** (249) < *bolând*, var. a lui *bolínd*; vezi și ALRR-Trans. II h. 217/ 246, 248, 250; **Cârcotă** (407) < *cârcotă* ‘un om pururea nemulțumit’; ‘om care migăește, încurcă, nu se decide, caută subterfugii, trăgănează, se dă îndărăt’ (DA); **a lui Suceală** (408) < *suceală* ‘(fig.) faptul de a fi ciudat, lipsit de rațiune; fire, apucătură de om sucit² (4); sminteală, aiureală, scrânteală’ (DEX);

- înclinația spre ceartă: **Cârciocăr** (274) < *cârciocăr* ‘om care caută cârcioguri, bucluc, șvornic, care caută pricina cu lumânarea; cârcotaș, chițibușar’ (vezi DA, s.v. *cârcioc*); **Poără** (321) < *poără* ‘ceartă’ (DLR); **Tála** (383) < *tálă* ‘gălăgie, larmă, ceartă’ (DLR);

- locvacitatea: **Ciócu** (349) < *cioc* ‘(fig.) gura omului’ (DLR); **Ciufulútu** (324) < *ciufútu*, dim., cu suf. *-uț*, de la *ciuf* sau der. de la n. pers. *Ciuf(u)*; **Fláură** (274) – cf. *fleáură*, var. a lui *fléură* ‘(p. ext.) gură-rea, gură-spartă, care vorbește multe, palavragiu’ (DA);

- delăsarea, moliciunea, lenea: **Gámă** (448) – cf. *gámă*² ‘om dezordonat, delăsător’; ‘slăbănog’ (MDA) și n. fam. *Gama, Gamă* (DOR: 280, DNFR); **Hóndru** (270) – cf. *hoándră* ‘poreclă dată la o femeie de rând care umblă oricum s-ar întâmpla’ (DA) și n. pers. *Hondru* (DOR: 292, s.v. *Handră*), n. fam. (DNFR); **Moțăitu** (419); **Trántor** (257);

- minciuna: **Mincinósu** (414);

- vulgaritatea: **Porcaláu** (354) < *porcălău* ‘(Bucov.) porcălan’ (DLR);

- hoția: **Pungáciu** (271) < *pungáci* ‘hoț’;

- zgârcenia: **Zgârce** (293) < *zgârcea* ‘zgârcit’ (DLR);

- înclinația spre bârfă, batjocură: **Cioáta** (275) < *cioátă* ‘ciot; rădăcină; lemn putred’ (DA), ‘(înv. și pop.) om care se preocupă de problemele altora mai mult decât de ale sale’ (MDA); **Lihăit** (293) – cf. *lihăit*¹ ‘(Trans.; despre glas) înăbușit, stins’; *lihăit*² ‘1. (prin nord-vestul Mold. și prin vestul Trans.; mai ales despre vite) cu stomacul supt, gol, lihnit (de foame); 2. (prin nord-vestul Munt.) plictisit (1), indispus, obosit, posac’ (DLR), *a lihăit*¹ ‘(Trans.) a găfâi’; *a lihăit*² ‘(Trans., Mold.) a ocări, a muștra, a defăima, a bârfi, a face cu ou și cu oțet; (p. ext.) a flecări, a vorbi mult și fără rost, a vorbi degeaba etc.’ (DLR); **Șoșotică** (249) – cf. *a șoșoti*;

- nestatornicia, neseriozitatea: **Căcățiș** (383) < *căcățiș* ‘lucru de nimica, fără valoare, fleac(uri)’ (DA, s.v. *căca*); **Căcăcél** (273) < *căcățel*, dim., cu suf. *-el*, de la *căcăt* (cf. *căcat de om; căcat cu ochi* ‘om de nimic’: DA; *căcățel* ‘persoană neînsemnată’: Argou 2007) sau *Căcat*, por.; **Cecădáie** (265) < *cecădáie*, var. a lui *cehadáie* ‘ruda de la cărucioara plugului, de care se prinde tânjala; cf. schimbătoare’; ‘(fig.) om nestatornic, batjocoritor, om de nimic’ (cf. DA); **Cofáscu** (400) – cf. vb. *a cofăști*, var. a lui *a cofărști* 1. ‘a avea diaree, a se cufuri’; 2. ‘a mânji, a murdări’ (DLR), cf. și *Cufuritu*; probabil, poreclă dată unui om fricos, neserios, unui om de nimic sau unei persoane neîngrijite; **Drăgaláu** (327) < *drăgălău* ‘iubit, amant; bărbat

care își pierde vremea degeaba' (DLR); **Jábă** (344) < *jábă* 'boală la vite, la boi și vaci, la câini' (DA), '(fig.) om de nimic' (MDA); **Tândălă** (388) < *tândălă* 'persoană care își pierde vremea cu nimicuri, care umblă fără rost; om de nimic' (DLR); **Zdrámță** (345) < *zdrámță*, var. a lui *zdreánță* 'bucată ruptă dintr-un material (vechi), de obicei textil, papură etc', '(fig.) ființă decăzută fizic sau moral' (DLR), '(fig.) om de nimic, lepădătură, secătură' (DEX);

- comportament: **Bulău** (300) – cf. *bulău*, termen argotic pentru 'închisoare' sau por. *Bulău* < n. pers. *Bulă* + suf. -ău; cf. n. fam. *Bulău* (DNFR, DFNFR); **Hörpotă** (247) – cf. interj. *horp!* '(Mold.) zgomotul ce-l face cineva când soarbe dintr-odată și repede', vb. *a horpoti* 'a bea ca un câine' (DA); **a Priméjdii** (369) < *priméjdie*; **Puțurlău** (282) – cf. *a puțurlui*, var. a lui *puțului* '2. (prin nord-estul Trans. și prin nordul Mold.) a se găti, a se împodobi' (DLR); **Sátánă** (75) < *Satánă*; Rozalia Groza-Colciar (2004–2005: 231) explică originea poreclei: „era un om aspru și drăcos»; **Șúta** (333) < *șút*, -ă, var. a lui *ciút*, -ă 'bou sau vacă, berbec, oaie, capră fără coarne, cu coarnele tăiate etc.', '(Trans., despre om) stângaci, neîndemânat, tont, neisprăvit' (DA, s.v. *ciut*); cf. *umblă ca o capră șută*;

- statutul social: **Burlăcu** (407); **Țăreanu** (267);

- felul de a vorbi (după particularități ale vorbirii sau după ticuri verbale): **Ciúiu** (300) – cf. vb. *a ciui* 'a cârâi' (DA); **Gângăitu** (383, 385) < *gângăit* 'gângav' (DA); **Gângă** (368) < *gângă* '(dial.) om gângav, care gângăvește, gângăit' (DA); **Regăteanu** [răgățanu] (401) – „vorbea ca cei din Muntenia” (ALRR-Trans. *Date*: 187); porecla se întâlnește și în alte zone din Transilvania (vezi Cristureanu 1985: 338).

O serie de porecle sunt formate de la interjecții, probabil, utilizate frecvent de denumit sau asociate anumitor caracteristici ale acestuia: **Băzu** (265, 303) < interj. *băz!*; cf. n. fam. *Băzu*, ortografiat *Bizu* (DFNFR); **Búhuhu** (388) < interj. *búhuhu!* 'exclamație care imită o lovitură' (DLR), 'cuvânt care imită sunetul scos de buhă' (MDA); **Gága** (343) – cf. *gága*, var. a interj. *ga-ga!* 'onomatopee imitând sunetul găștelor când *gâgâe*' (DA); cf. n. fam. *Gaga* (DOR: 280, DFNFR); **Hăpu** (249) – cf. interj. *hăp!* 'strigătul vânătorilor când vreau să știe unul de altul e *hăp, hăp, hăp!*' (DA); **Hășu** (326) – cf. interj. *hăș!*; **Hu** (395) < interj. *hu!*; **Mécheche** < interj. *mécheche!*, *méhehe!* 'cuvânt care redă sunetul caracteristic al oii, al mielului, al caprei' (MDA); **Piri** (334) < interj. *piri!* 'strigăt cu care (se cheamă sau) se alungă păsările de curte' (DLR); cf. *Piri*, hip. de la magh. *Piroska*; **Țátu** (409) < interj. *țat!* '(reg.) strigăt cu care se alungă oile' (DLR); **Țúri** (395) < interj. *țúri!* '(reg.) 1. cuvânt cu care se asmut câinii; 2. strigăt cu care se alungă animalele' (DLR).

În egală măsură, sunt remarcate și trăsăturile pozitive, precum hârnicia: **Pipér** (273); **Țúșcă** (285) < *țúșcă*¹ '(prin Munt.) epitet pentru o fată sau o femeie tânără, zveltă, sprintară, iute, vioaie, harnică' sau *țúșcă*², var. a lui *ciúșcă* 'ardei' (DLR) sau hotărârea: **Hotărălă** (365). Unele porecle, însă, pot fi interpretate atât într-un sens propriu, identificându-se astfel o trăsătură pozitivă de caracter, cât și cu sens figurat, create prin antifrază. De exemplu, **Căcăcea** (437) < *căcăcea* 'om care are slăbiciunea de a ieși des afară, tipul unui om căcăcios; (p. ext.) murdar, scârnav; fig. de nicio treabă, nevoiaș, fricos, cacă-frică' (DA) sugerează **frica**, pe când **Bălăuru** (275) < *bălăur*, var. a lui *balăur*, **Viteáz** (278) și **Zmeu** (355) pot fi atribuite atât unor persoane curajoase, cât și, în mod metaforic, unor indivizi fricoși sau care se cred puternici. În aceeași situație se găsește și n. pers. **Scúmpu** (354), care poate viza o trăsătură de caracter pozitivă sau negativă ori folosirea frecventă a cuvântului *scump*.

O serie dintre poreclele și supranumele analizate de noi pot trimite atât la **trăsături fizice**, cât și la **cele psihice, morale**: **Băbói** (278), der., cu suf. -oi, de la *bábă*; cf. *Băboi* „bărbat cu apucături femeiești” (Pașca 1936: 99), n. fam. *Băboi*, *Baboi* (DFNFR); **Colțat** (409)

< *colțat* ‘cu dinți lungi și urâți, cu colți (1) mari, diformi, ieșiți afară din gură, zâmbat, jâmbat, bălțat (2), cf. colțan; fig. bun de gură, cutezător, obraznic, mușcător, arțăgos, nesociabil, veninos, care caută pricină, care se înfige la ceartă; tare, puternic; cf. colțos’ (DA); *Copîlu* (291); *Făt-Frumós* (414); *Hăhău* (388) – cf. *hahău* ‘(fig.) om mare, gârbov și subțire, lung și prost’ (DA); *Păduchiósu* (443); *Pruncúț* (273) < *pruncúț*, dim., cu suf. -uț, de la *prunc*; *Stângáciu* (399) < *stângáci* ‘1. (despre oameni) care se folosește, care se servește mai bine de mâna stângă decât de cea dreaptă; 2. (fig.; despre oameni) care este lipsit de siguranță, de precizie sau de suplețe în mișcări, în exprimare, în gândire etc., greoi; care este lipsit de iscusință, de îndemânare sau de pricepere, competență etc. într-o acțiune, neajutorat, neîndemânatic, nepriceput’ (DLR); *Tăpălágă* (386) < *tăpălágă* ‘(prin Trans.) om care pășește greoi și apăsător, având laba piciorului mare’, ‘(prin sudul Trans.) epitet dat unui om moale, lipsit de energie’ (DLR). Includem aici și porecele provenite de la apelative care denumesc metale, precum *Fiéru* (327), *Oțélu* (273), *a lui Oțéluc* (278), care pot trimite, în egală măsură, la forța fizică și la tăria de caracter.

2.3. Obiecte

Numeroase porecle/supranume au la origine apelative care denumesc obiecte din gospodărie (casă și curte): unelte agricole sau părți ale lor, vase, instrumente muzicale, monede etc.

Barós (270); *Bărtăcúiu* (347) – cf. *bărtăcúiu* ‘(Ban.) săculeț, sac mic pentru făină’ (DA); *Blídu* (413); *Briciu* (294) < *brici*; *Buzdugán* (402); *Cázán* (315, 413) < *cázán*, var. a lui *cazán*; *Cétera* (356) < *cétera* ‘(Trans.) vioară’ (DA); *Ciocáltéu* (370) < *ciocáltéu*, var. a lui *ciocáltău* ‘cui de lemn cu care se prinde jugul de proțap’ (DA); *Clei* (270); *Cormánu* (349) < *cormán*, var. a lui *cormánă* ‘scândură groasă și tare, fixată numai la un capăt la dreapta plugului, în mod oblic, așa că, prinsă de plug numai cu capătul dinainte, merge depărtându-se treptat până la capătul dinapoi. Are menirea de a răsturna brazda’ (cf. DA); *Cosór* (287) < *cosór* 1. ‘cuțit scurt, întors la vârf, întrebunțat la orice, dar mai ales la tăiatul viței de vie înainte de îngropare, la plivitul sau la curățitul pomilor, la tăiatul strugurilor, mai rar, la dulgherie sau ca armă’; 2. ‘cal bătrân, slab, cu șira spinării cârligată, rău de picioare’ (DA); *Coșarcă* (354) < *coșarcă* ‘coș’; *Dráifus* (247) < *dráifus* ‘unealtă folosită de cizmar la reparația încălțămintei, formată dintr-un cadru de fontă corespunzând celor trei muchii ale colțului unui cub’ (DA); *Fíler* (301) < *fíler* ‘(Trans.) a suta parte din coroană (monetă austro-ungară); ban’ (DA); *Forgáu* (304) < *forgáu* ‘(reg) 1. articulația mâinii’, ‘2. belciug’, ‘3. verigă la râtul porcului’, ‘4. drot’ (MDA); *Fus* (305); *Gâf* (387) < *gâf* ‘1. (Someș, Trans.) covată mică rotundă’; ‘2. (Ardeal, pe alocuri) măsură de 3 litri cu care se ia vamă la moară’ (DA); *Găleátă* (371); *Glájă* (386) < *glájă* ‘(Trans. și Mold.) sticlă’ (DA); vezi și ALRR-Trans. III h. 349; *Glónțu* (409); *Gréblă* (377); *Greblán* (433) < *greblán* ‘greabăn’; *Hóbălă* (280) – cf. *hóbăl* ‘rindea cu care se lustruiesc scândurile’ (MDA); ALRR-Trans. ms. chest. [1748], [2505]/ 418: *hoábăl*, 425: *hóbăl*; *Jașcău* (305) < *jașcău* ‘(ungurism în Trans. și Mold. de Nord) pungă sau săculeț de piele (cu gura încrețită prin două băieri care se trag în sens invers) pentru tutun sau bani’ (DA); *Jireádă* [jirjádă] (386) < *jireádă*, var. a lui *gireádă* ‘șiră’; cf. ALRR-Trans. IV h. 437; *Láboș* (268) < *láboș* ‘vas de bucătărie: cratiță; (p. ext.) vas de gătit, mai mic decât oala de bucătărie și deosebit de tîgaie’ (DA); *Lepedéu* (331) < *lepedéu* ‘cearșaf’ (DLR); *Lúla* (348) < *lúlă*, var. a lui *lulea* (DLR); cf. ALRR-Trans. ms. chest. [1853]/ 329; *Măciucă* (385); *Mojér* (344) < *mojér*, var. a lui *mojár*; *Motóru* (303); *Ósie* (382); *Paláscă* (371) < *paláscă* ‘(Trans. și Ban.) ploscă în care se ține băutura’ (DLR); *Pârlău* (333) < *pârlău* ‘1. (Trans., Ban., Olt.) vas

mare făcut din doage sau dintr-un trunchi de copac scobit în formă de cilindru sau, rar, din pietre puse una peste alta pentru a fi opărite cu leșie; 2. (Trans.) ciubăr, puțină (în care se încheagă laptele, se culeg strugurii pentru vin etc.’ (DLR); **Pîpă** (261); **Pistol** (326); **Plóscă** (307); **Răcîlă** (376) < *răcîlă* ‘unealtă cu care se prind racii’ (DLR); **Roátă** (300); **Ștampîlă** (300); **Știl** (449) < *știl* ‘(prin Banat) condei’ (DLR). *Știl* formează arie în sudul Transilvaniei, *stil* – în vestul, centrul și estul Transilvaniei (vezi ALRR-Trans. ms. chest. [1679]); **Șuștác** (331) < *șuștác* ‘monedă poloneză (de argint), care a circulat și în țara noastră’ (DLR); **Tigúie** (409); cf. por. *Tigaie*, înregistrată de Vințel (1964: 124), denumind „«un om slab, uscat, ars ca o tigaie»”; **Văláu** (460); **Zurgaláu** (267, 288, 309) – cf. por. *Zurgălău* pentru o persoană care „«vorbește și râde întruna»” (Stan 1957: 46).

Aceste nume pot fi date în sens depreciativ, prin reliefarea punctelor comune între obiect și trăsăturile fizice/ morale ale celui denumit, cu atât mai mult cu cât unele apelative sunt depreciative prin înțelesul lor, de exemplu **Călț(u)** (258, 348). De asemenea, o serie dintre poreclele amintite pot indica meseria, îndeletnicirea purtătorului.

2.4. Îmbrăcăminte și accesorii

Stilul vestimentar ori accesoriiile purtate cu regularitate sunt valorificate în modul de atribuire al poreclei: **Clop** (257); **Cercél** (449, 459); **Păpúc** (275). De asemenea, remarcăm și prezența termenilor care denumesc ornamente specifice îmbrăcăminte și care, prin metaforizare, devin porecle: **Ciúcuru** (294) < *ciúcur*, var. a lui *ciúcure* 1. ‘strugurele de care se țin bobițele poamei, ciorchine’; 2. p. anal. ornament făcut dintr-o împletitură, dintr-un mănunchi de fire de bumbac, de lână, de mătase, de aur etc., cu care se împodobesc marginile unei stufe, unui veșmânt, unei draperii, unei mobile, etc.; canaf, boit, frânghie, țurțur, țarțam’ (DA).

2.5. Alimente

Bálmoșu (308); **a Brânzii** (369) < *brânză*; cf. n. fam. *Brânză*, existent în județul Alba (vezi DFNFR); **Brânzóiu** (351) < der., cu suf. *-oi*, de la *brânză* sau de la n. fam. *Brânză*; cf. n. fam. *Brânzoi* (DFNFR); **a lui Cárnaț** (353); **Călbăș** (303) < *călbăș* ‘caltaboș’ (DA); **Cheágu** (308); **Chisălîță** [chisălîță] (308) < *chisălîță*, var. a lui *chiselîță* ‘zeamă (acră) de știr, de lobodă sau de alte plante sau acrită cu prune necoapte ori cireșe; zeamă (sau must) de prune (mere, pere, cireșe cu vișine etc.) fierte cu sâmburi cu tot; compot de prune; borș (făcut din tărâțe); supă de vin’ (DA); **Ciórba** (383); **Chișliác** [t’išlijiác] (315) < *chișliác*, var. a lui *chișleág* ‘(Trans.) lapte acru de oaie’ (DA); **Colăcél** (315) < *colăcél*, dim., cu suf. *-el*, de la *colác*; **Fărină** (315) < *fărină* ‘făină’; vezi și ALRR-Trans. IV MN pș. 120; **Mușdėiu** (294) < *mușdėi*, var. a lui *mujdėi*; **Pătășcă** (374) < *pătășcă*, var. a lui *patașcă*¹ ‘(prin Trans., în forma *patașcă*) un fel de colțunași umpluți cu griș’ (DLR); **Plăcintă** (432), **a lui Plăcintă** (369); **Slănină** (415); **Șoric** (276, 315); **Șoricu** (368) < *șoric*, var. a lui *șorici*; Cf. *Soricu* „om slab” (Pașca 1936: 99); **Tocánă** (268) < *tocánă* ‘mămăligă’; vezi și ALRR-Trans. IV MN pș. 120/ 242, 243; **Tópșî** (324) – poreclit astfel „după bunicul dinspre tată, căruia îi plăcea mult un fel de mămăligă cu brânză, numită [mămăligă] *topșátă*” (ALRR-Trans. Date: 103) < *a topșî* = *a tăpșî* ‘a netezi mămăliga (cu o lopățică sau cu o lingură) după ce s-a mestecat’ (DLR); **Unsoáre** (252); **Untúră** (308, 328).

Poreclele/supranumele care au la bază apelativele referitoare la alimente indică preferința individului pentru un anumit fel de mâncare/ produs alimentar sau, în sens

metaforic, fac aluzie la anumite defecte fizice sau morale. De exemplu, poreclele *Plăcintă*, *Tocană* pot indica un om moale. În egală măsură, termenul *tocană* ‘mămăligă’ consemnat ca poreclă într-o localitate în care apelativul nu este folosit frecvent (dar existent în zonă) poate fi atribuit unui individ venit în sat și care utilizează cuvântul.

2.6. Faună

Multe porecle trimit la faună, având la bază:

- nume de animale sălbatice sau domestice: *Berbéc* (253, 416, 448); *a Bóului* (312); *Broască* (286, 377); *Broscóiu(u)* (258, 334, 355); *Cal* (278); *Căpriór* (432); *Căței* [cățăi] (314) < *cățel* (pl. *căței*); *Ciomóc* (268) < *ciomóc* ‘câine flocos, sur și cenușiu’ (DA); *Cloțán* (354) < *cloțán* ‘șobolan’ (DA); *Díhor(u)* (268, 382, 411); *Duláu* (327); *Húlpe(a)* (258, 268, 280, 285, 322, 353) < *húlpe*, var. a lui *vúlpe*; *Hulpóiu(u)* (247, 266) – pentru fonetismul *v* > *h*, vezi Zamfir, Floarea 2020; *Iépure* (286); *Iepurútu* (334) < *iepurúț*, dim., cu suf. *-uț*, de la *iepure* sau n. pers. *Iepure* (vezi și DNFR); *Júncu* [žúnucu] (275) < *junc* ‘bou sau taur tânăr (între doi și trei ani) nepus la jug’ (DEX); fonetismul *j* > *ž* este prezent în localitate (vezi ALRR-Trans. I h. LV, LVI); *Lup(u)* (259, 261, 285, 322, 353, 354, 368, 421); *Măgár* [măgári] (354); *Mânz* (262, 278); *Măță* (382); *Măț* (268) – pentru răspândirea termenilor *măț*, *măță*, vezi ALRR-Trans. III MN pș. 57; *Mățóc* (293); *Motán* (276); *Oáie* (416); *Párciu* (396, 399) < *párci* ‘țap’ (DLR); *Pâc* (265) < *pâc*, var. a lui *párci* ‘țap’ sau din interj. *pâc!* (DLR); *Pisică* (386); *Porc* (305, 354), *a Pórcului* (331); *Purcél(u)* (368, 415); *Șoárec* (322)/ *Șoárece* (382); *Șomác* (449) < *șomác* ‘(prin Ban., Munt., Trans.) șoarece’ (DLR) – pentru răspândirea termenilor *șoarec*, *șoarece*, *șomác*, vezi ALRR-Trans. IV MN pș. 109–110; *Țáp(u)* (268, 374, 388); *Úrs(u)* (280, 322, 353, 409); *Véveriță* (304); *Zébra* (322);

- nume de păsări: *Búha* (353)/ *Búhă* (417); *Căță* (388) < *căță* ‘(Olt.) bibilică’ (DA); *Ciocârlán* (285) < *ciocârlán* 1. ‘(Bucov.) pasăre, ca o vrabie mai mare, care nu se duce nici iarna de la noi și are un moț în vârful capului, din care cauză se mai numește și *ciocârlan-cuculat* sau moțat’; 2. ‘(reg.) masculul ciocârliei’ (DA); *Ciocléte* (448) < *ciocléte* ‘vrabie’ (DA); *Ciorói* (357) < *ciorói* ‘bărbătușul ciorii’, ‘epitet dat unui om brunet, oacheș; cioară’ (DEX); *Cocostârg* (261, 286) < *cocostârg*, var. a lui *cocostârc*; *Cocós* (263, 266); *Corcán* (432) < *corcán*, var. a lui *curcán*; *Cúcu* (364, 374); *Cúrcă* (286); *Gáită* (394); *Gáliță* (262) < *gáliță* ‘(de obicei la pl.) păsări de curte’ (DA); *Gâscă* (290); *Găină* (247); *Gráur* (305, 376); *Horóiu* (356) < *horóiu* ‘ciocănitoare’ (DA); *Huhuréz* (257); *a lui Păsároiu* (312) < *păsároiu* sau der., cu suf. *-oi*, de la n. pers. *Pasāre* (vezi și DOR: 343, DNFR); *Páunu* (385); *Pițigúș* [pițigúș] (370) < *pițigúș* ‘pițigoii’; *Porúmbi* (448); *Pui(u)* (305, 356); *Púică* (274, 286); *Púpăză* (374); *Răță* (382); *Sárcă* (258); [tirtirítă] (417) < *chirchirítă*, var. a lui *chercherítă* ‘căpușă’ (DA) – cf. ALRR-Trans. ms. chest. [2376]/ 317: *chécherítă*; forma [tirtirítă] se datorează fie hipercorectitudinii din partea informatorului, fie unei greșeli de transcriere pentru [tirtirítă]; *Țárcă* (321, 409) < *țárcă* ‘coțofană’; *Țighileánu* (364) < *țighileán*, var. a lui *țicleán* ‘(Trans.) pițigoii’ (DLR); *Ulúu* (416) < *ulúu*, var. a lui *úliu*; vezi ALRR-Trans. IV MN pș. 113; *Vindiráu* (354) < *vindiráu*, var. a lui *vinderéu* ‘numele mai multor păsări răpitoare, de zi, din familia falconidelor’ (DLR); *Vrăbiúcă* (257) < *vrăbiúcă*, dim., cu suf. *-ucă*, de la *vrăbie* sau n. pers. *Vrabie* (vezi și DNFR);

- nume de insecte/ viermi: *Bongár* [bongári] (370) < *bongár*, var. a lui *bondár*; *Músca* (303); *Rámă* (374);

- nume de pești: *Crap* (354); *Péște* (432); *Vârlúgă* (368) < *vârlúgă* ‘numele mai multor specii de pești’.

Unele porecle/ supranume pot fi date după numele atribuite unor animale: **Bútu** (265) < *buț* ‘nume de câine ciobănesc cu bot lai’ (DA); **Cécai** < *cecáiu*, -ie, var. a lui *ceacău* ‘nume ce se dă boilor’ (DLR), *cecái* ‘(vită) cu carnea aduse în față’ (MDA); **Codău** (397) < *codău* ‘nume de câine’, ‘nume dat lupului’ (DA); Pascu (1916: 415) îl notează ca poreclă pentru bărbați (vezi și DOR: 244, DNFR); **Codălău** (388) < *codălău* ‘codău’ (DA); **Codélu** (333) < *codél* ‘nume de câine’ (DA); cf. n. fam. *Codel* (DNFR).

2.7. Floră: Boáca (334), **a lui Boáca** (353), **ai Bócii** (408) < *boacă* ‘(Trans.) un fel de nap semănând cu guliile’ (DLR); cf. *boce* în ALRR-Trans. IV h. 456/ 428, 432; cf. și n. fam. *Boaca*, *Boacă* (DFNFR); **Bostán** (322) < *bostán* ‘dovleac’, ‘pepene verde’; vezi și ALRR-Trans. IV h. 452; **Bostănășu** (307) < *bostănăș*, dim., cu suf. -aș, de la *bostán*; **Bujór** (387), **[ñitu] lui Bujor** (316); **Busâióc** (254) < *busâióc*, var. a lui *busuióc*; **Ceapă** (385, 416); **Ciulnú** (324); **Coșoroábă** (249) < *coșoroábă* ‘(bot.) vâzdoagă (*Dianthus cartusianorum*)’; **Crúmpănă** (345) < *crúmpănă*, var. a lui *crúmpenă* ‘cartof’ (pentru răspândirea termenului *crumpănă*, vezi și ALRR-Trans. IV h. 451); **Dobléte** (354) < *dobléte*, var. a lui *dovléte* ‘dovleac’ (MDA); vezi și ALRR-Trans. IV h. 452; **Hájmă** (374) < *hájmă*, var. a lui *háșmă* ‘nume dat mai multor specii de ceapă (în unele regiuni confundat cu arpagicul), cultivate pentru trebuințe culinare’ (DA); **Hribu** (276); **Nápu** (403); **Nuc** (259); **Picióca** (347)/ **Piciócă** (284) < *piciócă*, var. a lui *picióică* ‘cartof’ (pentru răspândirea termenilor *picioc*, *picioacă*, vezi și ALRR-Trans. IV h. 451); **Pipárcă** [čipárcă] (448) < *pipárcă* ‘ardei (mai ales iute)’ (DLR); vezi și ALRR-Trans. IV h. 443; pentru palatalizarea lui *p*, vezi ALRR-Trans. I h. XXXI, XXXII; **Secără** [săcără] (417) < *secără*; **Usturói** (280); **Vreg** (374) < *vreg*, var. a lui *vrej*.

Poreclele/ supranumele formate din apelative care denumesc nume de animale sau nume de plante vizează, în egală măsură, particularități fizice și psihice (vezi și Pașca 1936: 103–104, Oancă 2016: 117), dar și ocupațiile purtătorilor lor (vezi și Colciar, Mihali 2020).

În absența unor informații referitoare la contextul apariției poreclei/ supranumelui, o serie de nume nu pot fi încadrate într-o categorie dată, deoarece atribuirea lor poate fi asociată unui cumul de caracteristici remarcate de denominator sau unui nume de familie. Amintim aici: **Borlău** (356) – cf. *borlău* ‘sălciu’ (MDA) sau n. pers. *Borla* (cu 35 de purtători în județul Alba: DFNFR), *Borlea* (cu 112 purtători în județul Alba: DFNFR; vezi și DOR: 210, DNFR) + suf. -ău; **Bârdău** (400) < cf. *bârdău* ‘(Trans.) foc făcut din tulei (jipi) de cucuruz’ (DA); probabil, pentru un om care „se aprinde” repede; cf. n. fam. *Bârdău*, ortografiat *Bîrdău* (DFNFR); **Cârcu** (414) – cf. *a nu zice nici cârc* ‘a nu zice nimic’; cf. n. fam. *Cârcu* (DNFR); **Ciubúc** (349) – cf. n. fam. *Ciubuc* (DNFR); **Dráce** (261)/ **Dráci** (348) – poreclă dată, probabil, pornind de la comportament sau de la un tic verbal; cf. n. pers. *Dracu* (DOR: 263; DNFR); **Mátu** (400) – vezi și DOR: 317, DNFR; **Pinten** [pínčen] (287) – vezi și DOR: 452, DNFR; **Róiu** (324) – vezi și DNFR; **Toáncă** (399) < cf. *toáncă*¹ ‘toană, capriciu’, *toáncă*³, var. a lui *tont* (DLR); cf. și n. fam. *Toancă* (DNFR); **Túrca** (247) < *túrcă* ‘capră’; ‘fecior mascat în capră pentru obiceiul *turca*¹’ (DLR) – poreclă dată prin asociere cu jocul de turcă sau cu masca de capră; **Țârțálea** (327) – cf. *țârțái* ‘(Trans.) măzărliche’; ‘(reg.) țurțuri’ și *țârțaláu*, var. a lui *țurțaláu* ‘țurțuri’ (DLR); **Vecínu** (291); **Viélița** [žélița] (334) < *viélița* ‘bătaia (puternică a) vântului, vânt rece’ (Frățilă 2000: 57).

În ceea ce privește structura poreclelor și a supranumelor analizate, se remarcă preferința pentru un singur termen. Totuși, amintim o serie de porecle care au la bază expresii, vizând, în special trăsăturile morale sau ticurile verbale ale numitului: **Căcă-ápă** (247); **Căcă de câine** (445); **Dor mărúnt** (437); **Fain frumós** (365); **Mai, mai** (365); **Piciór de porc** (443);

Pui fripți (444); *Puțacâne* (417); *Puță neagră* (369); *Spăre bühă* (387); *Tulai, Doámne* (365). Uneori, porecele sunt însoțite de un al doilea termen, de regulă supranume, care indică fie filiația, fie originea teritorială: *Șchiópu Pițuloáii* [ș'tópu pițulóji] (274), *Ciungu di la Moără* (303).

Un număr important de porecle sunt derivate. Dintre sufixele cele mai productive (vezi și Pascu 1916, Pașca 1936: 135–148), întâlnite frecvent în domeniul porecelor, amintim:

-**ai**: *Mândráia* (372) < n. pers. *Mândru* (DOR: 324, DNFR) sau *mândraie* '(Trans., despre vaci) mare, robustă, frumoasă' (DLR);

-**ău** (folosit în special cu sens depreciativ): *Codău* (397); *Puțurlău* < cf. *a puțurlui*;

-**ălău**: *Codalău* (388) < *coadă*; *Tălpălău* (403) < *talpă*; cf. *tălpălău* 'calapod pentru încălțăminte' (DLR).

-**ea** (utilizat îndeosebi în antroponimie): *Cióclea* (434) – cf. *cioclu*; *Córnea* (404), *a Córni* (407) < *córnea* 'numele dracului' (DA); 'Cornilă' (MDA); (vezi și DOR: 249, DNFR); *Rácea* (417, 421) < *rácă* 'ceartă, sfadă';

-**ilă** (indică în special posesorul unei însușiri): *Țigănilă* (376) < *țigán*;

-**oi** (augmentativ, adesea depreciativ): *Băbói* (278) < *babă*; *Ciuturói* (355) < *ciútură*; *Gălițói* (354) < *găliță*; *Cârnațóiu* (369) < *cârnaț* sau n. pers. *Cârnaț*; *a lui Mujdói* (369) < *mújdă*, var. *a lui méjdă* (DLR) sau n. pers. *Mujda*; *Rujóiu* (435) < *rújă* 'măcieș; trandafir sălbatic' sau n. pers. *Rujă, Ruja, Rujea* (vezi DOR: 364, DNFR); cf. și n. fam. *Rujoi* (DNFR); *Țăgănoiu* (411) < *țigán*;

-**oc**: *Pântóc* (431) < *pántă* sau, mai probabil, n. pers. *Panta, Pantea* (vezi DOR: 126);

-**uț/-uță** (diminutiv): *Coșărcuță* (354) < n. pers. *Coșarcă*, porecla bunicului patern; *Mojnegútu* (312) – posibil un diminutiv de la n. pers. *Mojneag*, înregistrat în localitate; cf. n. fam. *Moșneag(u), Moșneguțu* (DNFR).

3. CONCLUZII

Supranumele și porecele analizate în studiul de față ilustrează, pe lângă relațiile sociale dintre membrii comunității, și creativitatea denominatorilor. În cadrul sistemului denominativ popular, neoficial, ele contribuie la stabilirea unor diferențieri între indivizi cu nume de familie, adesea și prenume, identice.

Porecele și supranumele înregistrate în ALRR-Transilvania. *Date* reflectă nu numai mentalitatea populară a denominatorilor, care încearcă, prin ironie, să corecteze anumite moravuri, ci și particularitățile dialectale ale zonei din care provin.

ABREVIERI

adv. – adverb
chest. – chestiune

der. – derivat
dim. – diminutiv

fig. – figurat

h. – hartă

hip. – hipocoristic

interj. – interjecție

înv. – învechit

n. fam. – nume de familie

n. pers. – nume de persoană

magh. – maghiar

pop. – popular

por. – poreclă

reg. – regional

suf. – sufix

var. – variantă

vb. – verb

BIBLIOGRAFIE

- ALRR-Trans. – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, vol. I, 1992, vol. II, 1997, vol. III, 2002, vol. IV, 2006, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, București, Editura Academiei Române.
- ALRR-Trans. *Date – Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania. Date despre localități și informatori* (autori: Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți), București, Editura Academiei Române, 1992.
- ALRR-Trans. ms. – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, material nepublicat.
- Argou 2007 – Georgeta Volceanov, *Dicționar de argou al limbii române*, București, Editura Niculescu, 2007.
- Candrea 1895 – I.-A. Candrea, *Porecele la români*, București, Editura Librăriei Socec & Comp.
- Chelaru-Murăruș 2010 – Oana Chelaru-Murăruș, „Nume, porecle, semnături ironice în paginile «Academiei Cațavencu»”, în: *Limba română: Controverse, delimitări, noi ipoteze (II), Pragmatică și stilistică, Actele celui de-al 9-lea Colocviu al Catedrei de limba română (București, 4–5 decembrie 2009)*, Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Nicolae Alexandru (eds.), București, Editura Universității din București, p. 175–184.
- CL – *Cercetări de lingvistică*, I, 1956 ș. urm., București, Editura Academiei.
- Colciar 2018 – Rozalia Colciar, „Sistemul popular de denotație personală din Feleacu (jud. Cluj). Supranumele”, în: *In honorem magistri Simion Dănilă 75*, Crișu Dascălu, Doina Bogdan-Dascălu, Ioan David, Hans Dama (eds.), Societatea Enciclopedică a Banatului, Timișoara, Editura David Press Print, p. 175–181. Colciar, Mihali 2019 – Rozalia Colciar, Adelina Emilia Mihali, „Supranume și porecle feminine în ALRR-Transilvania”, în: *Caietele Sextil Pușcariu. IV. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”, Ediția a IV-a, Cluj-Napoca, 12–13 septembrie 2019*, Cluj-Napoca, Editura Scriptor – Argonaut, p. 112–122.
- Colciar, Mihali 2020 – Rozalia Colciar, Adelina Emilia Mihali, „Supranume și porecle colective pe baza NALR”, în: *Lucrările celui de-al XVIII-lea Simpozion Internațional de dialectologie (Cluj-Napoca, 30–31 august 2018)*, Veronica Ana Vlasin, Rozalia Colciar, Nicolae Mocanu, Dumitru Loșonți (eds.), Cluj-Napoca, Editura Argonaut – Scriptor, p. 69–85.
- Coșeriu 1992–1993 – Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Tom XXXIII, Seria A, Lingvistică, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași.
- Cristureanu 1985 – Al. Cristureanu, „Raportul dintre dialectologie și antroponimie reflectat în domeniul porecelor”, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Tom XXX, Seria A, Lingvistică, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, p. 333–340.
- DA – *Dicționarul limbii române* [publicat de Academia Română, sub redacția lui Sextil Pușcariu], București, 1913–1949.
- DAR – Gheorghe Bulgăr, Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, vol. I, II, București, Editura Saeculum Vizual, 2002.
- DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei, 1998.
- DFNFR – *Dicționar de frecvență a numelor de familie din România*, vol. I, A–B, redactor responsabil: prof. univ. dr. Teodor Oancă, Craiova, Editura Universitaria, 2003.
- DLR – *Dicționarul limbii române*, serie nouă [publicat de Academia Română], București, 1965 ș. urm.
- DNFR – Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- DOR – N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963.
- DR, s.n. – „Dacoromania”, serie nouă, I, 1994 ș. urm., Cluj-Napoca, Editura Academiei Române.
- Felecan D. 2010 – Daiana Felecan, *Porecla – reflectare a polifoniei (cazul zonei lingvistice din nord-vestul României)*, în *Aspecte ale polifoniei lingvistice. Teorie și construcție*, București, Editura Tritonic, p. 179–201.
- Felecan D. 2014 – Daiana Felecan, *Pragmatica numelui și a numirii neconvenționale: de la paradigme teoretice la practici discursive*, Cluj-Napoca, Editura Mega–Argonaut.
- Felecan N. 2010 – Nicolae Felecan, „Categoriile antroponimice: nume, supranume, poreclă”, în: Oliviu Felecan (coord.), *Onomasticon. Studii despre nume și numire*, I, Cluj-Napoca, Editura Mega, p. 81–120.
- Felecan O. 2012 – Oliviu Felecan, „Observații referitoare la unele supranume colective din nord-vestul României”, în: Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae (eds.), *Limba română: direcții actuale în cercetarea lingvistică. Actele celui de-al 11-lea Colocviu Internațional al Departamentului de lingvistică*, vol. II, București, Editura Universității din București, p. 219–228.
- Frățilă 2000 – Vasile Frățilă, *Etimologii. Istoria unor cuvinte*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000.
- Graur 1965 – Al. Graur, *Nume de persoane*, București, Editura Științifică.
- Greco 1962 – Doina Greco, „Despre supranumele din comuna Berzovia, II. Supranume provenite din nume de familie, prenume și hipocoristice”, în *Cercetări de lingvistică*, VII, nr. 1, p. 323–334.

- Groza-Colciar 2004–2005 – Rozalia Groza-Colciar, „Porecle din localitatea Feleacu (jud. Cluj)”, în *Dacoromania*, Serie nouă, IX – X, p. 229–232.
- Homorodean, Mocanu 1969 – M. Homorodean, N. Mocanu, „Din onomastica comunei Scărișoara (județul Alba)”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, fasc. 2, p. 135–141.
- Hopper and Traugott 1993 – Paul J. Hopper and Elisabeth Traugott Closs, *Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Loșonți 1969 – Dumitru Loșonți, „Sistemul popular de denotație personală din comuna Bonțida (jud. Cluj)”, în *Cercetări de lingvistică*, XIV, nr. 1, p. 115–123.
- MDA – *Micul dicționar academic*, vol. I–IV, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002 și urm.
- Mihali 2017 – Adelina Emilia Mihali, „Supranume din Borșa, jud. Maramureș”, în: *Caietele Sextil Pușcariu. III. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”, Ediția a III-a, Cluj-Napoca, 14–15 septembrie 2017*, Cluj-Napoca, Editura Scriptor – Argonaut, p. 334–343.
- Oancă 2016 – Teodor Oancă, *Microsisteme antroponimice românești*, Craiova, Editura Grafix.
- Pascu 1916 – G. Pascu, *Sufixe românești*, București, Librăriile Socec & Co., C. Sfetea, Pavel Suru.
- Pașca 1936 – Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale din Țara Oltului*, București, Imprimeria Națională.
- Purcar-Gușeilă 1967 – Margareta Purcar-Gușeilă, „Porecle (comuna Șimișna, raionul Dej, regiunea Cluj)”, în *Limba și literatură*, nr. 14, p. 143–164.
- Roșianu 1976 – Ion Roșianu, „O problemă de onomastică în discuție: poreclă – supranume”, în *Limba Română*, XXV, nr. 3, p. 289–301.
- Stan 1957 – Aurelia Stan, „Porecle și supranume din Valea Bistriței”, în *Limba română*, VI (5), p. 42–48.
- Stan 1973 – Aurelia Stan, „O problemă de terminologie onomastică: poreclă – supranume”, în *Cercetări de lingvistică*, XVIII, nr. 1, p. 85–90.
- Traugott 1995 – Elisabeth C. Traugott, “The role of the development of discourse markers in a theory of grammaticalization”, în *Paper presented at the 12th International Conference on Historical Linguistics*, University of Manchester. <http://www.researchgate.net> (pdf)
- Țâra 1968 – V. Țâra, „Supranumele românești din comuna Domașnea (Caraș-Severin)”, în *Analele Universității din Timișoara*, VI, p. 225–239.
- Zamfir, Floarea 2020 – Dana-Mihaela Zamfir, Irina Carmen Floarea, „Vechimea și răspândirea dialectală a tipului fonetic hulpe și fenomenele conexe”, în: *Lucrările celui de-al XVIII-lea Simpozion Internațional de dialectologie (Cluj-Napoca, 30 – 31 august 2018)*, Veronica Ana Vlasin, Rozalia Colciar, Nicolae Mocanu, Dumitru Loșonți (eds.), Cluj-Napoca, Editura Argonaut – Scriptor, p. 305–384.
- Zăbavă 2011 – Camelia Zăbavă, „Porecla – o «insulă» de mentalitate arhaică în postmodernitate”, în Oliviu Felecan (ed.), *Numele și numirea. Actele Conferinței Internaționale de Onomastică. Ediția I: Interferențe multietnice în antroponomie*, Cluj-Napoca, Editura Mega, p. 287–295.

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Str. Emil Racoviță nr. 21, Cluj-Napoca*

JURNAL DE TEREN

(August 2018, Munții Pindului)

CĂTĂLIN D. CONSTANTIN

Fragmentele de mai jos, redactate în italic, fac parte din jurnalul de teren antropologic pe care l-am ținut în vara anului 2018, în Munții Pindului, la Călarli, în Grecia. Povestea cercetărilor mele de teren în această așezare începe câțiva ani mai devreme, nu întâmplător într-o iarnă, în timp ce realizăm o documentare pentru cea de-a doua teză de doctorat a mea, susținută la Universitatea de Urbanism și Arhitectură *Ion Mincu*, sub coordonarea profesorului și arhitectului Sorin Vasilescu. Am scris despre piețele urbane din Europa, punând alături în teza de doctorat, apoi în cartea pe care am publicat-o, piețe faimoase, din orașe și capitale cunoscute, și piețe anonime. Ținta? Să construiesc o modalitate antropologică și culturală de a citi piețele europene. Am pornit de la forma arhitecturală pentru a ajunge la viața socială și la rostul comunitar al piețelor. Un fir roșu unește *plateea* (Πλάταια) și *agora* (ἀγορά) Antichității grecești de piețele urbane contemporane.

Pentru scrierea capitolului despre piețele așezărilor aromâne din Pind, construite în jurul unui platan secular, pomenit de legenda începuturilor, am luat la pas peste 40 de așezări de munte. Socotesc că acesta este capitolul cel mai original din cartea pe care am publicat-o, pentru că el nu se bazează pe o bibliografie scrisă, ci aproape exclusiv pe o bibliografie subiectivă, trăită la fața locului, alcătuită din călătoriile și cercetările de teren, din notații de jurnal de felul celor de mai jos, din împrietenirea cu aromânii acelor locuri. În unele dintre așezările din Pind am poposit scurt, preț de un ceas sau două, uneori și mai puțin, doar pentru a vedea arhitectura pieței. În altele, am revenit însă constant și stat acolo zile la rând, an de an, vară sau iarnă, pentru a cunoaște nu doar locul, ci și oamenii. Pentru a le asculta poveștile, pășaniile și întrebările, rostite într-un grai la început doar dibuit. Ascultându-l și încercând să comunic, am început să înțeleg și să iubesc nespus acest grai. Ca orice antropolog, aleg poveștile. Adevărul și sensul lor poate fi altul decât adevărul și sensul istoric, dar pentru mine miezul memoriei acestor povești are forță și nu e mai puțin „științific”.

După încheierea doctoratului, mi-am propus să traduc în vizual și artistic întreaga documentare, întinsă pe mai bine de zece ani. Așa s-a născut ideea unei expoziții care să pună alături fotografii de piețe urbane din orașe și țări europene diferite – peste 100 de orașe din peste 20 de țări europene. Am făcut fotografiile cu ajutorul unei drone, pentru că forma unei piețe se lasă văzută în întregime doar de sus și doar rareori la pas prin piață, iar forma pieței dă seama despre felul în care aceasta funcționează în oraș. Bineînțeles, câteva piețe din Pind au fost incluse în expoziție, tot în perspectivă aeriană. Expoziția a călătorit, în sens invers, în multe dintre locurile incluse în cercetarea inițială. Istanbul, Tbilisi, Salamanca, Sofia,

Cracovia, Roma, Dublin, Valladolid, Lisabona... A poposit în galerii și muzee, în castele medievale și universități din 11 țări. Locuri istorice și spații frumoase, potrivite pentru o expoziție. Un itinerar special al expoziției a avut loc în august 2018. Acesta a fost un experiment de antropologie vizuală. Imaginile piețelor europene au călătorit în Grecia, către așezările aromâne, mici, neturistice, puțin știute și izolate la înălțimi mari. Planșele au fost expuse în aer liber, fără un anunț prealabil, dar cu acordul autorităților locale, direct în piața de la Călarli, cu arhitectură veche și foarte interesantă. Spre surprinderea locuitorilor, uimiți să descopere imaginea pieței lor într-un lung șir de piețe mult mai celebre...

Fragmente din jurnalul de teren

5 august 2018, Călarli/Kalarites, Epir, în Grecia de Nord

Transportată pe mulele lui Cota, pentru că în sat nu se poate intra cu mașina, am aranjat expoziția în piață, sub privirile uimite ale celor de la cafeneaua din acolo, proaspăt veniți de la biserică. Special mi-am ales ziua de duminică. Apoi au apărut și ceilalți vizitatori. Pe rând, în nici două ore, tot satul s-a perindat la prima expoziție făcută vreodată în piață. Tănase e meșterul care acoperă casele de aici cu plăci de piatră. Îl știu din iarna lui 2014. Fratele și surorile lui Cota au fost, bineînțeles, acolo. Anastasios de la Seracu. Napoleon... Chiar și câțiva turiști.

Vasilis a făcut permanent poze. Acum l-am cunoscut întâia dată, de numai două zile. Tu ești un om interesant și vreau să te invit la o cafea, mi-a spus el, mai înainte să știe de expoziție și cine sunt, oprindu-mă brusc pe aleea pietruită de la ieșire, în prima dimineață când am ajuns la Călarli. Ceva îl făcuse să înțeleagă că, deși eram străin, eram și de-al locului. E la pensie, a călătorit mult, a fost economist. Are avere și stă la Atena. Nu s-a născut în sat, a venit prima dată la Călarli abia la 14 ani, la bunici. Atunci a învățat și aromâna și atunci s-a îndrăgostit de loc. Vine aici doar o dată pe an, special să se împărtășească la biserica din sat. Dar și pentru că, spune el, Călarli e singurul loc din Grecia unde poți vedea deodată șapte munți în timp ce îți bei cafeaua la taverna de la intrarea în sat.

[...]

Unul dintre picurari a stat jumătate de oră în fața fotografiei din dronă a satului. Apoi m-a chemat și mi-a spus fără ocoliș că poza nu e bine pusă. A trebuit să așez planșa pe orizontală, nu pe verticală, diferit față de restul din șir, în așa fel încât casele lui (are mai multe, una lângă alta) să fie drepte. Apoi a început, tot în aromână, să îmi vorbească despre tot ce se vedea de sus. Apoi mi-a cerut explicații detaliate pentru restul de imagini. La scurtă vreme, a devenit ghid și curator al expoziției și a explicat ce și cum fiecărui vizitator care a trecut prin piață. De mine n-a mai fost nevoie. Fiul lui e proprietarul cafenelei din piață. Tânăr și foarte amabil. Vorbim cumva, deși e greu de comunicat, pentru că vorbește doar greacă. A făcut poze cu telefonul mobil și a pus expoziția pe pagina de facebook a cafenelei, de unde unde a fost masiv distribuită în grupurile de facebook ale vlahilor din Grecia.

[...]

Frata și soră, doi copii foarte frumoși, pe la 4-5 ani, plini de veselie. Am senzația că sunt nepoții de frate ai lui Tănase. Puștiul a venit deodată lângă mine și mi-a luat hotărât și

fără anunț aparatul fotografic din mână. Abia putea să-l țină, e totuși un aparat care atârnă kilograme. Și-a trimis sora în fața rândului de planșe, cu o comandă veselă. Sora, un an sau doi mai mică decât el, s-a poziționat în piață în fața planșelor cu siguranța unui model care știe să pozeze. Chiar știa. A pus-o să vină spre el alergând. Au încercat mai multe cadre și mai multe poziții. Vorbeau cu mine în greacă, reacționau ca și cum eu înțelegeam perfect tot, nu le păsa ca eu le răspund într-o altă limbă și dialogul, cam un sfert de oră, a curs așa cu maximă naturalețe. A rezultat o serie de poze făcute cu destulă siguranță de puști. Printre ele, câteva absolut corect încadrate. A trebuit să îi sprijin aparatul, greutatea lui părea să îl doboare, deși nu renunța. În schimb, a știut perfect pe ce buton să apese ca să îl declanșeze, a știut cum să direcționeze obiectivul. Probabil mă observase atent înainte, fără ca eu să îmi dau seama. Observantul care e observat. Cercetătorul care e cercetat. Temă veche de meditație și teoretizare în antropologie.

[...]

După-amiază a sosit la Kalarites/Călarli, să vadă expoziția, „delegația” nepoților din satul vecin, Syrrako/Seracu. Pe jos, vreo două ore, căci cele două sate, deși la mică distanță, sunt despărțite de o vale adâncă și abruptă. Pe scurt mi-au spus așa: că ieri au câștigat meciul de fotbal cu un alt sat vecin, Matzuki, că au câini carpatini din România, că satul lor e mai frumos ca satul unde am făcut eu expoziția, că peisajul de aici e mai frumos ca cel din România, dar că fetele noastre sunt mai frumoase ca ale lor, că în satele astea se vorbește „the same language as in your country”. Pentru că totul a fost spus în engleză, o engleză foarte bună. Aromâna nu au învățat-o, dar cât entuziasm în a povesti totul! Printre ei, nepoții lui Barba Lefterie, un aromân de 81 de ani din Syrrako, care mi-a dăruit primul cârligu din viața mea acolo, care îmi e foarte drag și care m-a vizitat acum doi ani la București. Noaptea s-a încheiat în Plateea satului vecin, adică la Syrrako, pentru că Barba Lefterie ne-a sunat spre seară că ne așteaptă, pentru petrecerea de Aia Sotiria. Voia să ne vadă și, bineînțeles, să își ia revanșa, pentru că vara mea, Carmen, plătise masa nepoților, în acea după amiază, în piața de la Călarli.

[...]

Am vrut să urmăresc reacția unei comunități mici, dintr-o așezare izolată, la aceste fotografii. Adică la întâlnirea cu imaginea propriei așezări, fotografiată dintr-o perspectivă pe care nu au văzut-o niciodată și pusă în relație cu locuri și piețe celebre. În teoria antropologică se vorbește despre necesitatea „reîntoarcerii acasă” a informației adunate de antropolog, la comunitatea cercetată, după publicarea acesteia. E ceea ce am făcut la Călarli, într-o formulă vizuală. Dar și cartea a fost prezentă și răsfoită. Și cerută, bineînțeles tot pentru imagini. Aici am avut cel mai mare număr de solicitări de cumpărare a imaginilor din expoziție și toți au fost dezamăgiți când am spus că nu sunt de vânzare, pentru că am un singur exemplar din fiecare imagine, iar expoziția mai are câteva călătorii în față. La final, planșa cu imaginea din dronă a locului i-am dăruit-o lui Napoleon, pentru cafeneaua lui. Cafeneaua lui Napoleon e primul loc unde am poposit când am ajuns la Călarli, în prima iarnă, cu Dan. Și e cea mai veche cafenea în uz continuu din întreaga Grecie, cu mobilier neschimbat de pe la 1840.

Fig. 1. Călarli/Kalarites, Epir, în Grecia de Nord.

Fig. 2. Expoziție Cătălin D. Constantin. Călarli/Kalarites, Epir, în Grecia de Nord

Puțină istorie a așezării de la Călarli se cuvine povestită. Pentru aromâni, Călarli e un nume cu rezonanță istorică. Măcar pentru că de aici provenea vasul Simota, a cărui urmă s-a pierdut, dar despre care Pericle Papahagi ne spune că ar fi purtat una dintre primele inscripții grafiante în dialect aromân, dublată de aceeași inscripție în greacă. Pentru ceilalți, locul nu e deloc știut și se află în afara marilor trasee turistice care străbat Grecia. În dicționarul din 1929, Lazăr Șăineanu notează: *Kalarites – n. comună macedo-română în Pind, într’o pozițiune admirabilă, azi cu 1500 loc. (peste 7000 la începutul secolului al XIX-lea)*. În aromână, așezarea se cheamă Călarli, fără a se păstra vreo legendă care să explice originea numelui. Aromânii au fost din negura istoriei mari crescători de cai și până astăzi accesul în localitate nu se poate face cu mașina. Străzile sunt foarte înguste și, din motive strategice, au fost pietruite secole în urmă într-un fel care nu permite accesul niciunui vehicul pe roți, așa că totul se transportă și acum pe spatele cailor sau al măgarilor. I-am cunoscut în sat, încă de la prima vizită, la cafeneaua din spatele pieței, pe cei doi frați, Gaki și Cota, instrumentiștii pieței în zilele de sărbătoare. Au cai și măgari, și una dintre îndeletnicirile lor e să transporte mărfurile și bagajele celorlalți locuitori. La începuturi, chiar piatra de construcție a fost adusă pe spatele cailor și măgarilor, de la câțiva zeci de kilometri distanță, de la Pramanta și Melissourgoi, căci piatra de aici e friabilă și nepotrivită pentru ridicarea de case.

Poziția geografică, exact așa cum spune Șăineanu, este cu adevărat admirabilă. La peste 1200 de metri altitudine, Călarli este agățat pe un platou aproape golaș, deasupra unei râpe adânci, cu pereți verticali de 500 de metri, valea prin care curge râul Kalariticos și care, prin contrast cu goliciunea culmii pe care e situat satul, e năpădită de o vegetație bogată, cu multe specii rare de plante. Două vârfuri domină din spate așezarea, Muntele Peristeri (2285 m) și Vârful Tzumerka (Giumerca, în aromână, 2429 m). În față se află Pasul Baru (2285 m), granița geografică și istorică dintre Tesalia și Epir. Toate vârfurile sunt înzăpezite mai bine de jumătate de an, lumina asfințitului și a răsăritului proiectează asupra lor culori roșietice, care se reflectă în piatra alb-cenușie a caselor. Dincolo de râpa abruptă prin care curge râul Kalariticos se află o așezare geamănă, la fel de importantă în istorie, la fel de spectaculoasă prin arhitectură. Syrrako e numele grecesc, Seracu în aromână, trimitere nu la starea materială a locuitorilor de altădată, care, de altminteri, au fost destul de înstăriți, ci la goliciunea platoului. O spectaculoasă iluzie optică te face să crezi că până la Syrrako drumul e scurt și că durează la picior cel mult un sfert de oră pe calea ce iese din Kalarites. Dar nu sunt multe variante, râpa taie drumul care pare drept, trebuie să o cobori și apoi să o urci, ceea ce înseamnă aproape două ore, chiar și pentru un călător obișnuit cu muntele. O cărare pietruită din vechime, care des se transformă în scară cu trepte, leagă cele două sate, semn că oamenii de aici s-au luptat mereu cu natura și nu s-au lăsat pradă drumurilor puse la dispoziție de ea. Altminteri, cu mașina, trebuie să ocolești cam 20 de kilometri, prilej de a vedea satele de la distanță, suspendate spectaculos pe această buză de prăpastie. E un loc anume, lângă biserica Sfântului Gheorghe, ridicată pe o culme de locuitorii din Călarli. Seracu e mai compact și la o altitudine puțin mai mare, Călarli mai răsfirat și ceva mai jos. În ambele, piața e ușor de localizat datorită pomilor înalți. De sub Kalarites izvorăsc două cascade înalte care, la jumătatea căderii apei către râu, se unesc și formează una singură. De aici nu mai e nevoie de nimic ca să înțelegi rostul strategic al acestei izolări extreme de-a lungul istoriei.

Când anume începe istoria locului nu se știe cu precizie. Din epoca bronzului datează ruinele, precar păstrate, ale unei așezări, vizibile și astăzi, la nord de Călarli. O așezare, se crede, a tribului atamanilor, pe care grecii vechi îi socoteau barbari, dar care dispar de timpuriu din istorie. Oricum, la sosirea *picurarilor* aromâni pe Muntele Tzumerka, locul era de secole

nepopulat, și pajiștile întinse de aici sunt un bun motiv ca să rămână cu turmele de oi. Prezența vlahilor în zonă e atestată de documente bizantine încă pe prin secolul al X-lea. Chiar numele muntelui, Tzumerka, se datorează dialectului aromân, *țuma* sau *țuca* înseamnă vârf. Istoricii plasează începutul așezării definitive de la Călarli prin secolele XII–XIII, arătând că, probabil, înainte locul fusese doar un popas de vară al unor păstori transhumanți, nu o așezare fixă. Dar aromânii n-au încetat niciodată să penduleze cu turmele de oi între mai multe locuri. Oricum, dincolo de orice îndoială, în secolul al XIII-lea, satul exista ca așezare permanentă, cu case construite, biserică și piață. Era deja prosper, aflându-se în granițele administrative ale despotatului de Epir, regat apărut după împărțirea Imperiului Bizantin ulterior celei de-a Patra Cruciade. Călarli păstrează, urmare a izolării, un grad mare de autonomie.

În 1430, regiunea trece sub stăpânirea otomană. Începând cu 1478, satul primește privilegii administrative și financiare importante, pentru că, alături de alte 42 de sate ale aromânilor din zonă, alcătuiește confederația de la Malakasio (arom. Malacași), cu capitala la Seracu, pusă, datorită importanței strategice de trecătoare în Munții Pindului, sub protecția directă a mamei sultanului, *Valide Sultana*. Scutirile de bir permit o dezvoltare rapidă. În 1480, la Kalarites se construiește Biserica Sfântul Nicolae, existentă, cu transformări, până astăzi. De notat, în trecere, că așezările vechi ale aromânilor din Pind nu au doar o singură biserică, ci două, trei, cinci ori chiar mai multe, dovadă a prosperității pe care au cunoscut-o în trecut.

Undeva către 1750, Călarli devine un important centru meșteșugăresc, renumit pentru prelucrarea argintului și aurului, iar perioada de până în 1821 e de mare dezvoltare. Cum s-a întâmplat asta, e destul de interesant. Așezarea intrase demult în legături comerciale cu Veneția. Păstorii aromâni vindeau ce produceau ei pe vârf de munte, adică țesături de lână, caș, seu și altele, pe care le transportau către porturile de la Marea Ionică, aflată nu foarte departe. De aici ajungeau în insula Corfu, proprietate venețiană. Tradiția spune că Veneția, trecând printr-o criză monetară, i-a plătit pe păstori cu bulgări de aur. Doar că în vârful muntelui nu prea ai ce să faci cu bulgării de aur, prin urmare călarioții s-au apucat să-l prelucereze, ca să-l poată vinde. Cât legendă și cât adevăr? Greu de spus, dar documentele pomenesc numele a numeroși meșteri locali și vorbesc despre un comerț foarte activ cu orașe mari din Europa. George Durouti are reprezentanțe la Ancona și Neapole, fratele lui, la Trieste, frații Stamataki și Bachomi livrează vase de aur la Livorno, frații Turturo, la Veneția, familia Sguro, la Livorno și în Spania, frații Lambru, tot la Neapole. În cartea lui, Anastase Hâciu notează la 1936: „În arta argintăriei și aurăriei excelau. Produsele lor se desfăceau în toată Turcia, Grecia, în Albania, în Bari, Neapole, Veneția, Triest etc. Nicăieri argintari și bijutieri, precum și ceasornicari ca la Ianina, unde monopolul exclusiv îl au artizanii din Călaru și Seracu, cu deosebire că se lucrează numai la comandă, și nu în serie.“ (Hâciu 1936: 59)

Aurul și argintul erau importate ca metale brute din Italia, prelucrate în atelierele din satul de munte, dar și la Ianina, unde mulți dintre meșteri își deschid prăvălii. Familii de bijutieri celebri ai Greciei, aflate astăzi de generații la Atena sau în Insulele Ionice, își trag originea din Călarli. Probabil că cel mai interesant caz e cel al lui Vulgari, care se refugiază în 1821 din Călarli la Paramithia, apoi pleacă la Roma, unde fondează celebra casă Bulgari. Ruinele locuinței familiei Vulgari se păstrează și astăzi, nu departe de piață. Tot din Kalarites își trage originea și fondatorul casei Nessi din Roma.

Astăzi, nu mai sunt demult aurari și argintari la Călarli, dar în călătoriile de acolo am putut vorbi și înregistra câteva interviuri cu Rinoula Mousafiri, fiica ultimului bijutier care a locuit în sat.

1821 e pentru ambele sate anul prăpădului. De la Ianina, Epirul e condus cu mână de satrap de crudul Ali Pașa, care, la 1803, ridică așezărilor aromâne vechile privilegii

comerciale, așa că acestea se raliază mișcării de independență de sub otomani a grecilor. În 1821, Călarli și Seracu sunt singurele sate din Epir în care, în paralel cu mișcarea din Grecia, are loc o rebeliune împotriva otomanilor. Participă 750 de familii, 3500 de oameni. Răspunsul pașei e hotărât: arderea și distrugerea celor două localități.

Despre cât de mare era gradul de dezvoltare al celor două așezări înainte de distrugere vorbesc însemnările lui William Martin Leake și ale lui François Pouqueville, diplomați și călători occidentali în aceste regiuni la 1815, respectiv 1818. În creierul munților, cei doi descoperă cu uluire clădiri solide și frumoase și „o frenezie comercială comparabilă cu cea din oricare mare oraș occidental“ (Pouqueville 1830: 159). Constată că unii locuitori vorbeau mai multe limbi străine și cunoșteau prețurile piețelor de mărfuri din Europa. Atestă circulația ziarelor internaționale. Mai mult, sunt surprinși să vadă că acolo există biblioteci destul de mari, cu cărți în greacă, franceză și italiană, ceea ce înseamnă, conchid ei, că dezvoltarea comercială e dublată de o dezvoltare intelectuală. Leake arată că Syrrako și Kalarites au proprii medici, dovadă a nivelului educației populației într-o perioadă în care puține comunități aveau medic propriu. Pouqueville notează că locuitorii cei mai bogați fac comerț în Italia, Spania, Rusia sau Austria, unde își petrec mare parte a vieții și se îmbogățesc. Revin în sat mânați de nostalgia copilăriei și pentru a-l „civiliza“, însă rar pentru a se stabili definitiv, numai în câteva călătorii grăbite, de două-trei ori până la sfârșitul vieții. Clasa de mijloc procedează la fel, doar că se mută în orașele mai apropiate și revine vară de vară. Consulul francez e impresionat peste toate de curățenia așezării, de spiritul de ordine și de independență manifestat chiar de cei mai săraci dintre locuitori. De notat că, înainte de finalul anilor '70 ai secolului trecut, când până la intrarea în așezare e tăiată o șosea și azi dificilă, Kalarites rămâne greu accesibil. Rinoula Mousafiri îmi rememorează anii copilăriei petrecute la Călarli, când mergea pe jos sau cu mulele până în plaiul muntelui din față, coborând și apoi urcând cărările înguste ale canionului, pentru a apuca apoi un drum neasfaltat până la Ioannina (Ianina), capitala regiunii.

În mod paradoxal, în ciuda dezvoltării și a existenței unor meserii profitabile, păstoritul nu încetează niciodată să fie ocupația de bază a locuitorilor din cele două așezări vecine. Ceea ce înseamnă tot prosperitate. Seracu ajunge la un moment dat să aibă turme de 75 000 de oi, iar viața transhumantă înseamnă o perpetuă și dificilă pendulare între pajiștile de la înălțimile de peste 2000 de metri ale Pindului și câmpiile Tesaliei sau golful Artei. Adică sute de kilometri parcurși în ritm lent, cu mare parte a averii familiei încărcată pe cai și transportată de colo-colo. Urcarea la munte are loc la finalul lunii mai, începutul lunii iunie, iar coborârea, în octombrie, în funcție de vreme.

Totul încetează la 1821, odată cu distrugerea comandată de Ali Pașa. La acea dată, Kalarites avea 3000 de locuitori, cifră însemnată, dacă e să ne gândim că Atena număra atunci cam 6000. Prin 1828, o parte dintre locuitori revine în sat. Însă nu cei mai înstăriți dintre ei. Din 500 de nume de familie atestate înainte de 1821, la recensământul otoman din 1831 doar 26 se mai regăsesc. Cele două ordine de amnistie date de pașă, în 1822 și 1826, nu șterg groaza foștilor locuitori și amintirea distrugerii. Ian Kolettis, din Syrrako, fost medic personal al pașei din Ianina, trecut apoi în tabăra Eteriei, fusese printre conducătorii rebeliunii. Avea să devină întâiul prim-ministru al Greciei independente, așa cum cele două sate vor mai da în Grecia câteva nume sonore – medici, poeți, comercianți. Prima femeie prim-ministru a Greciei, la mijlocul anilor '50 ai secolului trecut, era originară, pe linie paternă, din Călarli, chiar dacă nu se născuse acolo.

După 1870 are loc un nou val de reveniri. Motivul întoarcerii sunt pajiștile întinse și bogate, de negăsit în altă parte. Cei întorși refac încet clădirile, și ce am văzut în călătoria la Seracu și Călarli e mai ales rezultatul refacerilor din secolul al XIX-lea. Călarioșii vor continua, pe tot parcursul secolelor al XIX-lea și al XX-lea, până azi inclusiv, pendularea permanentă

între înălțimile Epirului și câmpia verde a Tesaliei. Dar aceasta e o poveste care, încet, se stinge. La primea mea călătorie la Kalarites, Napoleon Zagli, gazda găsită ca prin minune într-un sat altminteri pustiu pe timp de iarnă, vorbea despre un unchi al său trecut bine de 90 de ani, bătrânul Iorgula, o figură legendară, care își însoțise până de curând pe jos turmele de oi între Călarli și așezarea de iarnă de la Farkadona, lângă Larissa. Era februarie și, fiind la Farkadona, nu l-am cunoscut, dar aveam să-l întâlnesc în mai, anul următor. De câțiva ani nu mai plecase și nici nu mai venise pe jos, deși ultima bucată a drumului, după intrarea în munte, așa o făcea, de plăcere, la dorința fiului său și pentru a respecta ce știa dintotdeauna. Legile europene nu mai permit traversarea autostrăzilor cu turmele de oi, și, cum în 2008 s-a încheiat construcția autostrăzii Egnatia Odos, autoritățile au pus la dispoziția *picurarilor* subvenții europene pentru transportul turmelor cu camioanele. Doi ani mai târziu, aflam că bătrânul a murit. Petru Mokas, fiul, *picurar* și cântăreț din clarin foarte iubit la Călarli, împreună cu fratele și fiul său, ce poartă, conform cutumei, numele bunicului, Iorghi, continuă pendularea cu turmele de oi între munte și câmpia Tesaliei.

În 1881, Kalarites intră, împreună cu provincia Arta, din care făcea parte, în componența Greciei independente. De cealaltă parte a prăpastiei, Syrrako rămâne în Imperiul Otoman până în 1913. Granița trece prin valea ce altădată le unea.

Începutul de secol XX aduce decăderea celor două așezări. Locul țesăturilor de lână e luat pretutindeni în lume de fibre produse industrial, stofa și hainele manufacturate la Călarli și Seracu nu mai sunt căutate, populația pleacă în ritm accelerat, oamenii își caută meserii noi la oraș, unde și rămân. Doar în timpul celui de-al Doilea Război Mondial are loc o creștere temporară de populație. Locul e perceput drept sigur, dar aceasta nu-i împiedică pe nemți să ardă mare parte din sat. La nord de Călarli se văd și azi rămășițe ale distrugerii de atunci. Un nou val de plecări are loc în anii dificili, 1960–1970. În plus, urbanizarea în Grecia e accentuată. Puțini locuitori mai rămân în sat. Școala de la Kalarites nu mai are elevi și se închide în 1981. Rinoula Mousafiri, fiica ultimului bijutier din Călarli, e ultima învățătoare a satului. La Seracu, se întâmplă același lucru. Dacă la 1908, încă în Imperiul Otoman, satul avea 530 de case și puțin peste 5000 de locuitori, recensământul din 2001 înregistrează 273. La Călarli, același recensământ înregistrează 223 de locuitori. Sunt numai cifre oficiale, aceștia nu sunt locuitori permanenți, mulți dintre ei sunt doar proprietari ai caselor și locuiesc la Ianina sau în alte orașe. La primea vizită, în miez de februarie nins, Călarli avea doar 10 oameni, dar vara, mai ales în august, numărul locuitorilor urcă la câteva sute, iar *plateia* e plină de viață și lume. Aveam să aud aici cuvinte care mi-au amintit de dialectele de la nord de Dunăre. *Acum* nu se spune *tora*, ca în alte sate aromâne, ci *amu*, iar a *înțeleg* se zice *înțelegu*.

Napoleon Zaglis e proprietarul cafenelei unde, în februarie 2014, am întâlnit 7 din cei 10 locuitori ai satului la vreme de iarnă. A fost IT-ist. După moartea tatălui și după 25 de ani petrecuți la Atena, a decis brusc să revină la Călarli și să preia cafeneaua, o „afacere” de familie, cu o vechime de patru generații și cu interiorul neschimbat de la 1840, când a deschis-o stră-străbunicul lui Napoleon. Străbunicul a preluat-o în 1860. Străbunicul avea turme, dar și un vaporeș, pentru că era negustor de piei. L-a trimis pe bunicul lui Napoleon la Trieste, în Italia, să învețe să facă pantofi, pentru a-și extinde afacerile. Doar că pirații i-au furat vaporeșul, iar unul dintre cei șaisprezece fii ai săi s-a îndrăgostit de o femeie săracă și a furat bani de acasă pentru a-i da socrului. Bunicul fost nevoit să revină în sat, unde a preluat cafeneaua și a deschis un atelier de pantofi, care nu se prea vindeau, pentru că toată lumea purta *tsaruhia*, încălțările tradiționale. Cafeneaua a salvat totul. Iar astăzi, pe un perete al cafenelei, se află fotografia din dronă a satului, inclusă în expoziție. Cartea despre pieșe, în română, stă pe un raft din apropiere. O bucurie pentru mine!

...și călătoriile mele antropologice la Călarli nu au încetat aici...

BIBLIOGRAFIE

- Capidan, 1942 – Th. Capidan, *Macedoromânii, etnografie, istorie, limbă*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă.
- Geroukis *et alii*, 2012 – Chrysostomos Geroukis, Apostolos Katsikis, *Kalarites*, Thessaloniki.
- Hâciu, 1936 – Atanasie Hâciu, *Aromânii, Comerț, Industrie, Arte, Civilizație*, Focșani, Tipografia Cartea Putnei;
- Leake, 1835 – William Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, London, J. Rodwell.
- Pouqueville, 1820 – François Pouqueville, *Travels in Epirus, Albania, Macedonia and Thessaly*, London, Richard Phillips.
- Șăineanu, 1925 – Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, Craiova, Scrisul Românesc.
- Winnifrith, 1987 – T. J. Winnifrith, *The Vlachs: The History of a Balkan People*, New York, St. Martin's Press.
- Cercetările de teren desfășurate la Călarli în februarie 2014, martie 2015, mai și iunie 2015, august 2015, august 2016, august 2017, august 2018, octombrie 2019.

*Universitatea din București
Facultatea de Litere,
Str. Edgar Quinet nr. 5–7, București*

ARII LINGVISTICE MOTIVAȚIONALE PE BAZA *ATLASULUI LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI. SINTEZĂ*

FRANCISCO RĂZVAN CONSTANTIN

1. INTRODUCERE

Metoda hărților lingvistice motivaționale este o direcție modernă în cercetarea geografiei lingvistice și începe odată cu apariția *Atlasului limbilor Europei – Atlas Linguarum Europae* (ALE) fiind continuată, ulterior, în *Atlasul lingvistic romanic – Atlas linguistique roman* (ALiR). ALE însumează nouă volume (vol. I 1–9, Assen/Maastricht/Roma/București, 1983–2015), dintre care ultimele două sunt publicate la Editura Universității din București, sub coordonarea grupului de cercetători români – Nicolae Saramandu (președintele ALE din 2005), Manuela Nevaci (secretar științific) și Ionuț Geană, de la Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”.

Alături de volumele din ALE, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteza* (ALRR. *Sinteza*), vol. I–III, 2005–2018, reprezintă unul dintre studiile de mare amploare în geografia lingvistică românească și europeană. Sub îndrumarea profesorului Nicolae Saramandu, atlasul este publicat la Editura Academiei Române, în trei volume (2005, 2012, 2018), pe baza celor opt atlase lingvistice regionale românești (*Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat, Noul Atlas lingvistic român. Crișana, Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș, Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania, Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina, Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, vol. II, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, vol. II, *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I, partea întâi, *Fonetica*). Rețeaua ALRR. *Sinteza*, cuprinde 1203 localități, dintre care 998 de localități din atlasele regionale și 205 din *Atlasul lingvistic moldovenesc* (ALM). Acest proiect oferă o perspectivă bogată asupra graiurilor dacoromânei vorbite în prezent și constituie un punct de referință major pentru viitoarele cercetări din domeniul dialectologiei și al geografiei lingvistice.

Elaborarea hărților lingvistice în contextul acestor atlase interpretative, reprezintă o metodă științifică inovatoare întrucât analizarea unităților lexicale se realizează atât din perspectivele onomasiologică și semasiologică, cât și din punct de vedere „motivațional” (vezi Saramandu și Nevaci, 2008). Semasiologia și onomasiologia sunt ramuri ale lingvisticii care se ocupă cu studiul semnificațiilor, prima având ca punct de plecare – cuvântul – de la care se stabilește semnificația, iar a doua – conceptul – în funcție de care se stabilesc formele lexicale asociate. Prin lingvistica motivațională studiul lingvistic își propune să transgreseze aceste două componente și să pună în lumină motivul/motivația pentru care se alege un termen comun pentru a desemna o realitate sau un obiect (vezi Alinei 1983–2002, Dalbera 2006, Viereck 2005, Saramandu/Nevaci 2008).

În articolul de față ne propunem să analizăm din punct de vedere motivațional, răspunsurile înregistrate la șase chestiuni din *ALRR. Sinteză I*, cartografiindu-le pe baza criteriului /+motivată/: **MINTE, TÂMLĂ, PUPILĂ, PLEOAPĂ, STRUNGĂREȚĂ și CĂPRUI**. Chestiunile selectate fac parte din capitoul „Corpul omenesc (părțile corpului, boli, însușiri fizice și morale)” din Chestionarul NALR (1963). Ne interesează care sunt termenii utilizați de către informatori, pentru a denumi fiecare realitate lingvistică anchetată și care este semnul comun ce stă la baza acestor termeni.

2. ARII LINGVISTICE MOTIVAȚIONALE

2.1. CHESTIUNEA MINTE [93]

Menționăm răspunsurile care ne interesează la chestiunea MINTE cu sensul de ‘stare de integritate a facultăților mintale’ în ordinea frecvenței atestărilor, după cum urmează:

- (1) *știință, deșteptăcune, memorie/memóriu, prićepere, înțelepcune, judecătă;*
- (2) *băbe, créjer bun, créjeru deskís, sãmînță.*

Pentru prima categorie de răspunsuri, selectarea unităților lexicale este motivată la nivel semantic, astfel că toate răspunsurile evidențiază atât abilitatea umană de a gândi, cât și consecințele și performanțele intelectuale, în general. În continuare, PENTRU fiecare exemplu atribuim un semn comun în raport cu termenul anchetat – MINTE.

știință și varianta fonetică *știință* (<lat. *scientia* ‘cunoaștere’) apar în paisprezece localități formând o arie compactă în opt puncte din sudul țării, între râurile Jiu și Olt și își păstrează un sens asemănător ca și cel din latină, și anume ‘cunoaștere prin acumulare de informații’. La baza termenului *deșteptăcune* se află latinescul *de-excitus*, unde *excitus* este forma masculină de participiu a verbului *excio*, *-ire*, *-ivi*, *-itum* cu sensul ‘a stârni, a stimula, a deștepta’. Aria de răspândire nu este unitară, forma de răspuns fiind atestată sporadic în sudul Munteniei (șase puncte) și în regiunea Vaslui (șapte puncte), iar semnul comun sugerează ideea de ‘abilitate de rezolvare a unei situații’.

memórie cu varianta *memóriu* (<lat. *memoria*) își continuă în dacoromână sensul de ‘facultate a creierului de a reține, de a recunoaște și de a reproduce senzații, sentimente, idei, cunoștințe din trecut’ (MDA s.v.). Nici în cadrul acestui termen nu se poate stabili o arie compactă, întrucât acesta este cartografiat în șapte puncte dintre care unul în județul Timiș, două în Oltenia, unul în Muntenia, două în Vaslui și unul în Harghita. Cât privește motivația, aceasta se reduce la ‘facultatea de a înmagazina informații’. Substantivul *prićepere* provine din forma de infinitiv prezent a lat. *percip-ere* ‘a cunoaște prin intermediul simțurilor’; este atestat într-o singură localitate din Dolj și în alte trei din Vaslui, iar ideea la care face trimitere este ‘capacitatea de a rezolva ceva cu ușurință’.

În categoria *Alți termeni*, menționăm *înțelepcune* (<lat. *intellectio*, *-onis*) doar în punctul 991 (Dolj – Amărăștii de Jos). Prin utilizarea acestui termen înțelegem că este vorba de un tip de gândire „înaltă” și de o capacitate superioară de a elabora idei, bazată pe o experiență acumulată și pe o înțelegere profundă a aspectelor vieții. Ca al doilea răspuns, *judecătă* (<lat. *judicata* ‘hotărâre, sentință’) apare într-o localitate din Iași și exprimă ideea de „gândire logică”, fundamentată pe principiile rațiunii.

În ceea ce privește a doua categorie de variante lexicale, asistăm la o strategie des întâlnită în procesul motivațional: obiectul anchetat este denumit prin menționarea altui obiect care are în comun același sem. Cu alte cuvinte, *minte* este pus în relație cu organul central de gândire al sistemului nervos – *créjeru deskîs* (atestat în punctul 981), *créjer bun* (atestat în punctul 759) și este urmat de un adjectiv calificativ care exprimă o însușire pozitivă, o calitate de a fi deștept și cu potențial intelectual. Prin răspunsurile *bqábe* (538 – Iași) și *sămîntă* (834 – Giurgiu), la nivelul mental al vorbitorilor are loc analogia cu forma rotundă a creierului – substantivul concret în al cărui câmp semantic este inclus substantivul abstract „minte”. De asemenea o motivație a termenului *sămîntă*, se poate explica și prin simbolistica metaforei „seminței primordiale” – prin actul de creare, de germinare care conține și generează esența existenței. Este vorba de un proces de *metaforizare conceptuală* (Lakoff: 1980), în baza căruia înțelegem că mintea este *elementul* de bază care direcționează omul și care este responsabilă de acțiunile lui.

2.2. CHESTIUNEA TÂMPLĂ [96]

Pentru chestiunea TÂMPLĂ, la răspunsurile cartografiate în harta³⁴ din ALRR. *Sinteză I*, observăm o varietate de inovații lexicale, pe care le vom încadra în patru categorii în funcție de semnificantul/reprezentarea mentală cu care acestea sunt asociate de către vorbitori. Principalul termen pentru chestiunea [96] este *tîmplă* (<lat. **templa*). Acesta corespunde cu forma standard și formează o arie compactă în Oltenia, Muntenia și Dobrogea, Moldova și Bucovina, Basarabia, Nordul Bucovinei și Transnistria, având următoarele variante fonetice: *tîmpă, tîmpli, témpli, tîémpli, tîmpli, tîmpu, tîmpt* ♪.

Din prima categorie fac parte două forme ce concurează răspunsul principal *tîmplă: óku mort* (în jumătatea nordică a Banatului și în Crișana, până în zona Sălajului) și *óku orb* (în sud-estul Banatului, județul Caraș-Severin până la granița cu Oltenia). Având în centrul sintagmei substantivul *ochi* < lat. *oc(u) lus*, aceste unități lexicale fac trimitere la ideea câmpului vizual ca ‘totalitatea punctelor din spațiu înconjurător care pot fi percepute de ochiul imobil (fără a presupune mișcări de tipul sus-jos și stînga-dreapta)’ (MDA sv). Această arie vizuală este limitată, astfel vederea umană dispune de două zone: o zonă accesibilă (suprafața efectivă pe care o percepe ochiul nemișcat) și una neaccesibilă. Cea din urmă zonă mai este denumită în limbajul popular ca ‘unghi mort’, adică locul unde vederea nu pătrunde, iar utilizarea adjectivelor *mort* < lat. *mortuus* și *orb* < lat. *orbis* pun în evidență tocmai această incapacitate a ochiului, în al cărui câmp vizual nu sunt incluse zonele laterale neaccesibile vederii, din dreptul tâmplei.

mqalele capului și varianta feminină *mqalea capului* – termen compus în limba română din formantii latinești *moalele* < lat. *mollis*, *e* + *cap* < lat. *capus* – constituie o a doua categorie de răspunsuri, cu o arie mai restrânsă (paisprezece puncte în nord-estul Banatului la granița cu Hunedoara, două în estul Bihorului și două în Alba), fiind concurate de *óku orb* și *óku mort*. Conform MDA /DA, sinonim cu *moalele capului* este *fontanelă* ‘spațiu neosificat între oasele craniului la nou-născuți’. În această situație, adjectivul *moale* își găsește motivația prin asocierea cu o zonă sensibilă a corpului uman, o zonă care rămâne fragilă pe întreaga durată a vieții.

Cu o frecvență mai redusă este înregistrată și forma **m^oqr̥ța cailor/m^oqr̥tea cālului** în zona de sud-est a județului Sălaj până în nord-vestul județului Cluj. Denominarea unei părți a corpului uman prin analogie cu acțiunea încetării din viață a unui animal implică o expresie lexicală metaforică. Alegerea „calului” de către vorbitori în aceste expresii, nu este una la întâmplare, iar o explicație își găsește răspunsul în afirmația reputatului dialectologului Mario Alinei, conform căruia motivația unor realități este pusă în strânsă legătură cu tradiția și simbolurile poporului:

[...]in the comparative study of motivations (comparative iconomastics in my new terminology), dating of motivations is possible, because motivations are an interface between culture and language, and this makes it possible to map well-known chronological grids of cultural developments onto motivations. (Alinei 1997: 6)

[în studiul comparativ al motivațiilor (metoda motivațională iconomastică, în noua mea terminologie), datarea motivațiilor este posibilă, întrucât motivațiile reprezintă legătura dintre cultură și limbaj, iar aceasta permite cartografierea dezvoltării ariilor culturale și motivaționale într-o anumită cronologie]¹

De asemenea, Dalbera amintește în *Des dialectes au langage. Une archéologie du sens*, o metodă simplă și practică pentru explicarea motivațiilor:

De sorte que la seule technique d'investigation praticable nous a semblé, pour paraphraser Lubov, d'user du connu porélucider l'inconnu. (Dalbera 2006: 201)

Astfel încât singura tehnică de investigație practică ni s-a părut, pentru a-l parafraza pe Lubov, să apelăm la realitatea cunoscută pentru a elucida necunoscutul.²

În cultura populară românească, calul este considerat un animal sacru cu puteri supranaturale și un simbol al vitejiei, demn de urmat pentru ființa umană. „Locuitorii satelor spun că pe cal l-a făcut Dumnezeu, ca să slujească gândul omului, din care cauză ori omori un om, ori un cal tot una este; calul poate ghici ori presimți intruziunea demonilor malefici, simte puterea răului și poate indica locul unde se ascunde strigoii [...]punându-se astfel în evidență dimensiunea sa sacralizatoare, în sensul purității magice și ceremoniale; pentru calitățile și priceperea sa, calul este deosebit de prețuit, românii afirmând că este cel mai frumos, mai nobil și mai deștept dintre toate animalele [...]” (Antonescu 2009: 95). Așa cum am menționat în analiza pentru **m^oqălele cāpuluĵ**, zona tâmplei reprezintă o porțiune fragilă a craniului, care, la impactul cu lovituri puternice poate provoca și moartea. De altfel, este bine cunoscut faptul că lovitura la tâmplă, poate avea ca urmare o moarte sigură și imediată, fără ca suferința să fie prelungită.

la uréke, supt ureke, spre ureke, din sus de ureke, dăsupra uréki, lîngăuréke sunt structuri formate dintr-o prepoziție care exprimă o *relație circumstanțială spațială* (Cenac 2009) și un substantiv comun, *ureche*, moștenit din latinescul *oricla* (= *auricula*), care denumește organul exterior al aparatului auditiv. Dintre acestea, **la uréke** este singurul răspuns care formează o arie compactă în județul Maramureș, cuprinzând zece localități și, răspândit, apare în trei localități din Hunedoara, în două din Alba, Mureș și Suceava și într-un punct din

¹ Traducerea noastră.

² Traducerea noastră.

nordul Bucovinei – localitatea Țețina. Strategia de formare a acestor tipuri de structuri, implică denumirea formei anchetate – tâmplă – prin indicarea unor altor zone ale corpului din proximitate – urechea.

Cu doar șase atestări, dintre care trei în Republica Moldova și trei pe teritoriul României, **gleznile capului** (<vsl. *глезынь*) și **boagi** (<vsl. *боѡѡ*) sunt creații lingvistice expresive și motivate, atât gleznă cât și bob având o „forma rotundă” bine definită, de unde, probabil, și ușurința de asociere cu forma tâmplei/marginii tâmplei.

Semul ‘adâncitură’ este format pe baza termenilor: **făguria (ccent) șa capului (semi), gaură** (<lat. **cavula*), **gōlu okului** (<vsl. *голь*), **grōpa okulj** (<alb. *gropë*) și **grōpile de la cap**. Întâlnim și fenomenul de analogie/confuzie cu părți ale corpului din proximitate: **timpân** cu varianta feminină **timpană**, **plînta căpuluș** și **crējeru ăl mic**. Termenii cuprind patru puncte și nu formează arie.

2.3. CHESTIUNEA PUPILĂ [124]

Pentru întrebarea 124, substantivul *lumină* se regăsește în proporție covârșitoare în structura răspunsurilor date de informatori: **lumină**, **lumina okuluș**, **luminiță**, **râza lumini**, **luminița okuluș**, **luminade la oK**. Răspunsurile care conțin substantivul *lumină* formează, în general, o arie unitară pe întreg teritoriul țării. Prin aceste compuse este sugerată imaginea în centrul căreia ochiul este „instrumentul” cu care omul vede ‘lumina zilei’. Termenii care întrerup aria, sunt **lumeș okuluș** cu variantele **lumitță** și **lumitța okuluș** în cinsprezece localități din centrul Transilvaniei (Alba și Sibiu), **luna okuluș** cu șapte puncte în centrul Transilvaniei (Mureș, Alba și Sibiu), **vedere** cu variantele **vederș okuluș**, **vedere la oK** și **vederūta mică** în sud-vestul țării, mai exact în Oltenia cu arie unitară între râurile Jiu și Olt și în Banat cu cinci localități, **negrăușă**, **negrăușă okuluș**, **negrăușă la oK**, **negru okuluș** și **negruș**, **negurăușă** în Banat (două puncte), în centrul Olteniei și Munteniei doar câteva puncte răspândite și în sudul și nordul Munteniei cu câte două localități.

Pentru a analiza motivațiile din următoarele creații lexicale obținute, pornim de la definiția substantivului *pupilă*: „deschizătură circulară în partea centrală a irisului, prin care se face adaptarea vederii în funcție de luminozitate, de distanță, etc; (popular) lumina ochiului, (învechit) gaura irisului, (franțuzism învechit) prunetă, (regional) negruș” (DLR s.v.). Dacă ținem cont de faptul că pupila se află într-un continuu proces de adaptare în funcție de intensitatea sursei de lumină și că lumina – respectiv întunericul, sunt factorii care declanșază dilatarea sau micșorarea orificiului central al irisului, atunci o motivație este deja justificată. Cu alte cuvinte, este vorba de un context al celor doi factori – pupila și lumina în care, primul suferă un proces de modificare în prezența celui de-al doilea.

Compusele ce conțin în structura lor substantivul *lumină* și *lume* își găsesc motivația prin faptul că pupila este acel organ responsabil cu transmiterea de informații și cu convertirea lor către creier, informații care reprezintă de fapt, imaginea percepută prin simțul vederii asupra lumii. Metaforic, pupila este „poarta” sau „fereastra” prin intermediul căreia avem acces la lumea vizibilă sau la „lumina zilei”. Răspunsurile **luna okuluș** și **stărușade la oK** trimit, probabil, la o imagine ce conține două non-culori: alb și negru. Este cunoscut faptul că în momentul în care ochiul uman se confruntă cu trecerea de la un mediu luminat la un mediu

întunecat, pupila – regiunea neagră din mijlocul ochiului – se dilată considerabil, iar irisul – regiunea responsabilă de culoarea ochilor – se micșorează, astfel încât vederea să poată fi adaptată noilor condiții. Explicăm selectarea substantivului *lună* și *stea*, în baza imaginii rezultate în urma dilatării pupilei, care creează imaginea unui punct negru și pe a cărei suprafață se reflectă și sursa de lumina din proximitate, situație asemănătoare cu imaginea unei luni sau a unei stele luminate pe fundalul boltei cerești de culoare închisă.

Urmează să menționăm o categorie de termeni în al căror semn este inclusă ideea formeii circulare pe care aceștia o au în comun cu forma pupilei: *bumb*, *bqábă* și din categoria alți termeni – *mărgăya/mărgícaókuluj*, *alunița ókuluj*, *neşina ókuluj* și *pilúla*.

bumb (<mg. *gomb*) cu variantele *búmbu ókuluj*, *búmbu dá la ʒokí* și *bumburúş* apare în paisprezece localități în partea de vest a țării, dintre care șapte localități la granița dintre Banat și Crișana, răsfirat trei din centrul până în nordul Crișanei și alte patru în centrul Banatului, zona Severin. Cuvântul are în limba de origine sensurile ‘nasture, cercel, vârful nasului la om și la animale, ornament arhitectonic ca un glob, în vârful unui turn, stâlp etc.’ (MDA s.v.). sensuri care ce conțin semnul comun de ‘rotund’.

2.4. CHESTIUNEA PLEOAPĂ [128]

Răspunsurile majoritare la întrebarea 128, conțin variante fonetice diversificate ale formeii anchetate, după cum urmează: *plehúpă*, *pluhúpă*, *plohúpă*, *plezápa*, *plóʒpă*, *plízápă*, *plíʒpă*, *pljápă*, *plqápă*, *plqáplă*, *plqácă*, *plápă*. Toate structurile în a căror componență se regăsește substantivul *pleoapă* – cf. bg. *ночлупка* ‘fiecare dintre cele două cute mobile ale pielii, mărginite de gene, care acoperă și protejează partea anterioară a globului ocular’ (MDA s.v.), cu formele mai sus menționate formează, în ansamblu, o arie unitară pe teritoriul dacoromânei, astfel pe baza hărții se pot diferenția două arii majore: una compactă ce cuprinde întreaga regiune a Munteniei și Moldovei și una mai puțin unitară în partea de est a țării (Banat, Crișana și estul Maramureșului), continuată până spre centrul Transilvaniei. Aria neunitară este întreruptă de câțiva termeni, pe care îi menționăm în funcție de frecvența atestărilor, de la cea mai semnificativă la cea mai redusă: *şínă* (cu variantele fonetice *şíně*, *şína*, *şina*), *pjéle* și *sprîncăná*.

În continuare, pentru chestiunea PLEOAPĂ am găsit două tipuri de răspunsuri relevante în analiză noastră:

(3) *plápumaókuluj*, *prápuraqókuluj*, *cămáşa ókuluj*, *astupúşudă laʒok*, *coperíşu pǎfuluj*
capác, *clápă*;

(4) *gogúşe*, *bolbqášă*.

plápuma (<ngr. *πάπλωμα*) cu variantele *pláponaʒ óculuj* și *pláqomădă laʒokí* este cartografiat în cinci puncte (două în Banat, două în Moldova și unul în Năsăud) și conține semul ‘obiect confecționat din două bucăți [...], între care este introdus și fixat prin matlasare un strat de lână, de puf sau de vată și care se folosește ca învelitoare [...]’ (MDA s.v.). *prápuraqókuluj* (<sl. *praporŭ*) apare într-o singură localitate – Ostrov (județul Constanța), cu sensul ‘(pop) membrane care învelesc organe interne’ (MDA s.v.). În *cămáşa ókuluj* (<lat.

camisia) – punctul 937 – Mehedinți, *astupúșudă la Țókĭ* (punctul 97 – județul Arad) și *coperíșu ȳăťuluĭ* (<lat **a(d)stuppe*) – punctele 300 și 313 în Mureș, toate substantivele antepuse cuvântului „ochi”, care formează noile unități lexicale, conțin semul comunde ‘învelire, acoperire și protejare’. Cu atestări considerabile apare și *clápă* (<ger. *Klappe*) cu sensurile ‘(rar) capac’ și ‘fiecare dintre cele două bucăți de stofă sau blană mobile atașate la o șapcă sau căciulă pentru a proteja urechile de frig’ cu variantele *cleuápă*, *clĭuápă*, *clǎpă*, *clápă* și *clǎpă*. În aceeași categorie semică îl includem și pe *capác/capácu ócĭlŭĭ* (577 – Neamț și 494 – Suceava).

Motivația răspunsurilor *goguáșe*, cu etimologie necunoscută (cf. *cocoașă*), atestat într-o localitate din județul Vâlcea și *bolbǎșă* totcu etimologie necunoscută (‘bășică’) se explică prin forma comună rotundă în raport cu forma pleoapei/globului ocular care este învelit de pleoape.

Tendința vorbitorilor de a face analogii pentru a desemna „pleoapa” este puternic redată la nivel lexical prin structuri precum: *pĭele*, *pĭelǎdă la Țókĭ*, *pĕđelu pǎgǎȳđcaȳó/ȳăťuluĭ*, *pĭelĭtă*, *ǧána*, *ǧána ókuluĭ*, *sprĭncána Țóťuluĭ*, *pŭlpa Țókuluĭ*, *zĭzánă*, *zánă dĭ jos*. Acești termeni formează o arie unitară în partea de nord-vest a țării (Banat, Crișana cu precădere în nord, Maramureș cu precădere în sud și Transilvania cu precădere în Hunedoara, Cluj, Turda, Someș și Târnavale Mici).

2.5. CHESTIUNEA STRUNGĂREAȚĂ [246]

Pe baza hărții 128 se observă trei arii unitare majore. Răspunsul *strúngă* (cf. alb. *shtrungë* ‘deschizătură îngustă prin care trec oile pe rând, pentru muls’ (MDA s.v.)) este înregistrat cu cea mai mare frecvență și formează prima arie în nord-estul țării – Banat, Crișana (doar Județele Arad și Bihor), Maramureș, Transilvania Moldova și Bucovina. Această arie este întreruptă de următoarele răspunsuri: *rar între đĭnt* (punctele 249, 258, 261) cu variantele *ĭĭ rar la đĭnt* (246, 247, 254, 426, 905) și *đĭnt rarĭ* (punctele 294, 327–330, 347, 350, 352, 370, 372, 373, 464, 683, 879, 986), *loc gol* în doar șapte localități (trei în Banat, una în Crișana, una în Maramureș, una în Alba, una în Mureș și una în Buzău), *postrúngă* (trei localități în sudul Transilvaniei, chiar aproape de granița cu Muntenia) și de *strungărcăĭtă* (opt puncte).

A doua arie cuprinde toată regiunea Olteniei ajungând până la granița cu Muntenia, după râul Olt și este formată de termenul *postrúngă* cu variantele *prostrúngă*, *postrúbă*, *postrúgă* și *păstrúngă*, obținute prin derivare progresivă de la forma de bază *strungă* cu prefixul *po-* respectiv *pro-* și, în cele din urmă, a treia arie se continuă imediat de după râul Olt până în sudul Dobrogei în județul Constanța, cu termenul *strungărcăĭtă* și variantele sale *strúngărcăĭtă*, *strungulǎĭtă*, *strungăriĭtă* și *strungărije*.

Dacă pentru formele mai sus menționate, vorbitorii au utilizat un semn lingvistic derivat de la cuvântul de bază anchetat, care să exprime imaginea conceptuală pentru *strungăreață*, în exemplele următoare regăsim același concept, însă exprimat prin:

- (5) alți termeni care trimit la aceeași realitate: *ferĭástră/vrániĭtă*, *golĭšťfnă*, *intervál*, *lĭpsă*, *spartúrá*, *știrbĭnă*, *stúđiniĭtă*, *răráștină*, *dĭstántă*;

(6) răspuns înregistrat tip explicație cu parafrază: *loc golí ntre d'iniț, căle-ntură d'iniț, gr Kípă-ntre g'iniț, húdră la d'iniț, șc'irbitúră-ntură g'iniț, gá Křă-ntură g'iniț.*

feriústră cu o singură atestare în Brașov și *vraníță* (<srb. *vratnica* ‘poartă de scânduri sau de nuiele împletite’ (MDA s.v.)) tot într-un singur punct – 431, județul Hunedoara, fac trimitere la aceeași realitate ‘deschidere, acces’. De asemenea, cu câte o singură atestare, *golștfnă* (271 – Sălaj), format prin derivare de la adjectivul *gol* cu sufixul *-iștină*, *intervál* (715 – Prahova) provenit din lat. *intervallum* (lat. *inter* ‘între’ + *vallum* ‘perete’) cu sensul de ‘distanță în spațiu între două obiecte sau puncte’ (MDA s.v.), *lipsă* (941 – Mehedinți), *spartură* (465 – Suceava) cu sensul ‘crăpătură, gaură, deschizătură [...]’ (MDA s.v.) și *știrbînă* (<vsl. **штръвина*) cu varianta *șc'irbitúră-ntură g'iniț*

2.6. CHESTIUNEA CĂPRUI [100]

După criteriul numărului de atestări, se delimitează următoarele arii: aria lui *căprúĵ* prezintă cu precădere în regiunea Olteniei și Dobrogei și predominant de-a lungul părții de sud a arcului carpatic, cu localități chiar până în centrul Transilvaniei. Termenul apare ca răspuns majoritar și din centrul Moldovei până în sud, la granița cu Muntenia și răsărit în Banat și Crișana. O a doua arie egală cu cea anterior menționată este reprezentată de *căpríĵ* cu atestări principale în nordul Crișanei, Maramureș, centrul Transilvaniei și nordul Moldovei. Termenul e înregistrat pe alocuri în nord-estul Munteniei până în nordul Dobrogei și Banat. A treia arie, considerabil mai restrânsă față de ariile *căprúĵ* și *căpríĵ* este a termenului *crăpúĵ* în sud-estul Munteniei, între râurile Jiu și Prahova.

Creativitatea lingvistică a vorbitorilor se manifestă prin inovațiile lexicale pe care aceștia le folosesc pentru a desemna culoarea cafeniu-gălbuie a ochilor. Aceste inovații sunt rezultatul unor serii de analogii – în mod explicit sau implicit, pe care le vom enumera în cele ce urmează. În cadrul primelor exemple (7) este vorba de o analogie *explicită* în sensul în care asemănarea se realizează în mod direct cu o gamă de culori care fac trimitere la nuanța căprui:

(7) *gálben^ĵ, rosíĵ, ca Kíĵ, maró, verz^ĵ, braúnĵ, praúnĵ.*

Este interesantă selectarea termenului *braúnĵ* cu varianta *praúnĵ* obținută în urma caracterului surd al consoanei bilabilale *b*. Acest termen apare în opt puncte de-a lungul părții de vest a Banatului, având la bază ger. *brown* ‘maro’. Forma lexicală prezentă ca răspuns în lista de referință este varianta fonetică a cuvântului împrumutat, adaptată la limba română.

Analogiile din (8) sunt *implicite* întrucât termenul cu care se realizează comparația desemnează un obiect sau un fenomen care în urma unei schimbări de stare implică o culoare asemănătoare cu cea a ochilor căprui.

(8) *brumăríĵ, cenusíĵ, Ho Kíĵ, șenúșă, ^ĵ/arș*

Despre același tip de analogie ca în exemplele de la (8) este vorba și la termenii din exemplele (8a) și (8b):

(8a) *tutunġî, castanî, cafenî cafîon¹*

(8b) *mîtós,ca la mît, cărăbás¹*

Pentru (8a) fenomenul de corelație este stabilit în raport cu nuanța unor obiecte din regnul plantelor – tutunul, castanele și cafeaua toate având pigmentul maroniu, iar pentru (8b) termenul de comparație face parte din regnul animalelor – atât blana pisicii cât și cărăbușul fiind viețuitoare pe care de obicei le întâlnim ca având nuanțele de maro.

În ansamblu, distingem două arii principale pentru chestiunea CĂPRUI: o arie care conține semul ‘culoare explicită și cea de-a doua ‘culoarei mplicită’. Singurul loc comun în care putem spune că cele două arii sunt unitare, este regiunea Banat.

3. CONCLUZIE

Formele lexicale obținute de anchetatori, sunt dovada vie a expresivității și a creativității limbii române la nivel dialectal. Fie că este vorba de o motivație semantică, fie că procesul motivațional se bazează pe abilitatea vorbitorilor de a se inspira și de a face analogii având ca reper realitatea încojurătoare pentru a crea noi lexeme, dialectele și graiurile limbii române prin contactul cu alte limbi, au generat inovații lingvistice inedite. Distingem atât termeni care formează arii lingvistice motivaționale restrânse (**CĂPRUI, MINTE, TÂAMPLĂ**), cât și termeni care ocupă o arie mare și compactă (**STRUNGĂREAȚĂ, PLEOAPĂ, PUPILĂ**). Dintre cele șase, chestiunea **TÂAMPLĂ** este cea care cuprinde cei mai mulți termeni motivaționali (șapte seme), dar cu o răspândire moderată pe teritoriul dacoromânei (doar în nord-vestul României). Cu mai puține motivații (patru semne), dar cu o răspândire uniformă pe întreaga suprafață a României, este termenul **PUPILĂ**, concurat doar ca număr de atestări, semele fiind aceleași din punct de vedere numeric, de **PLEOAPĂ**. Majoritatea termenilor care formează ariile motivaționale pentru chestiunile noastre, sunt termeni proveniți din latină, fapt ce rezultă preponderența ariilor motivaționale moștenite. În număr mai mic apar și etimologii din vechea slavă (cinci etimologii), albaneză și germană (câte două etimologii).

În ceea ce privește natura termenilor selectați de către informatori, se remarcă o tendință mare de utilizare a fenomenului de analogie, prin care un obiect este denumit prin intermediul altui obiect, fie din proximitate, fie care are trăsături sau funcții similare.

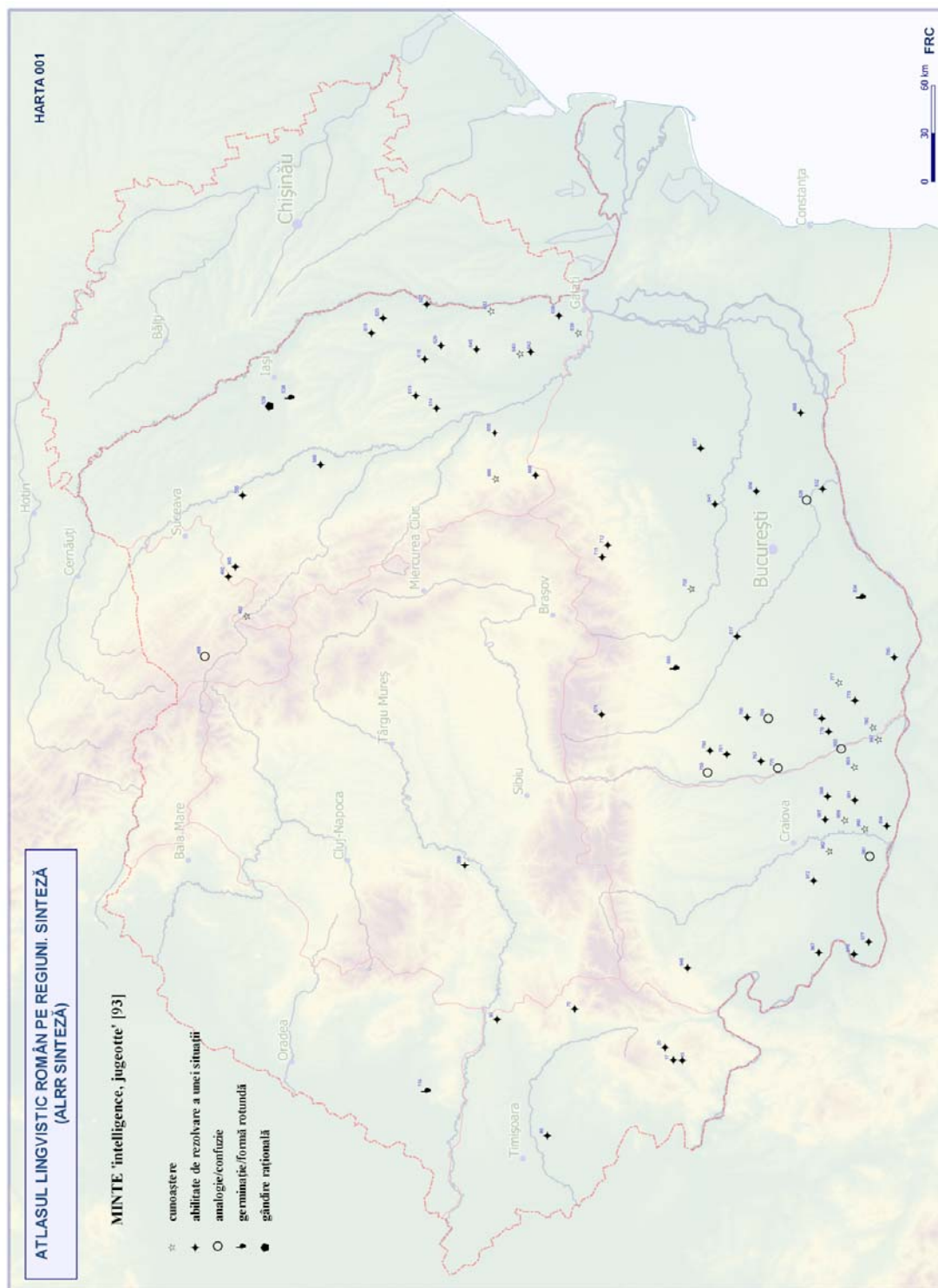
BIBLIOGRAFIE

- ALE I/21986 – *Atlas Linguarum Europae. Commentaires*, volume I, deuxième fascicule, Van Gorcum, Assen Maastricht, Pays Bas.
- ALE I/82014 – *Atlas Linguarum Europae. Commentaires*(coord.: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Ionuț Geană),volume I, huitième fascicule, Editura Universității din București,București.
- ALE I/9 2015 – *Atlas Linguarum Europae. Commentaires* (coord.: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Ionuț Geană),volume I, neuvième fascicule, Editura Universității din București, București.
- AliR II.a 2001 –*Atlas linguistique roman*, vol. II.a, Roma, Instituto Poligrafico e Zecca dello Stato.

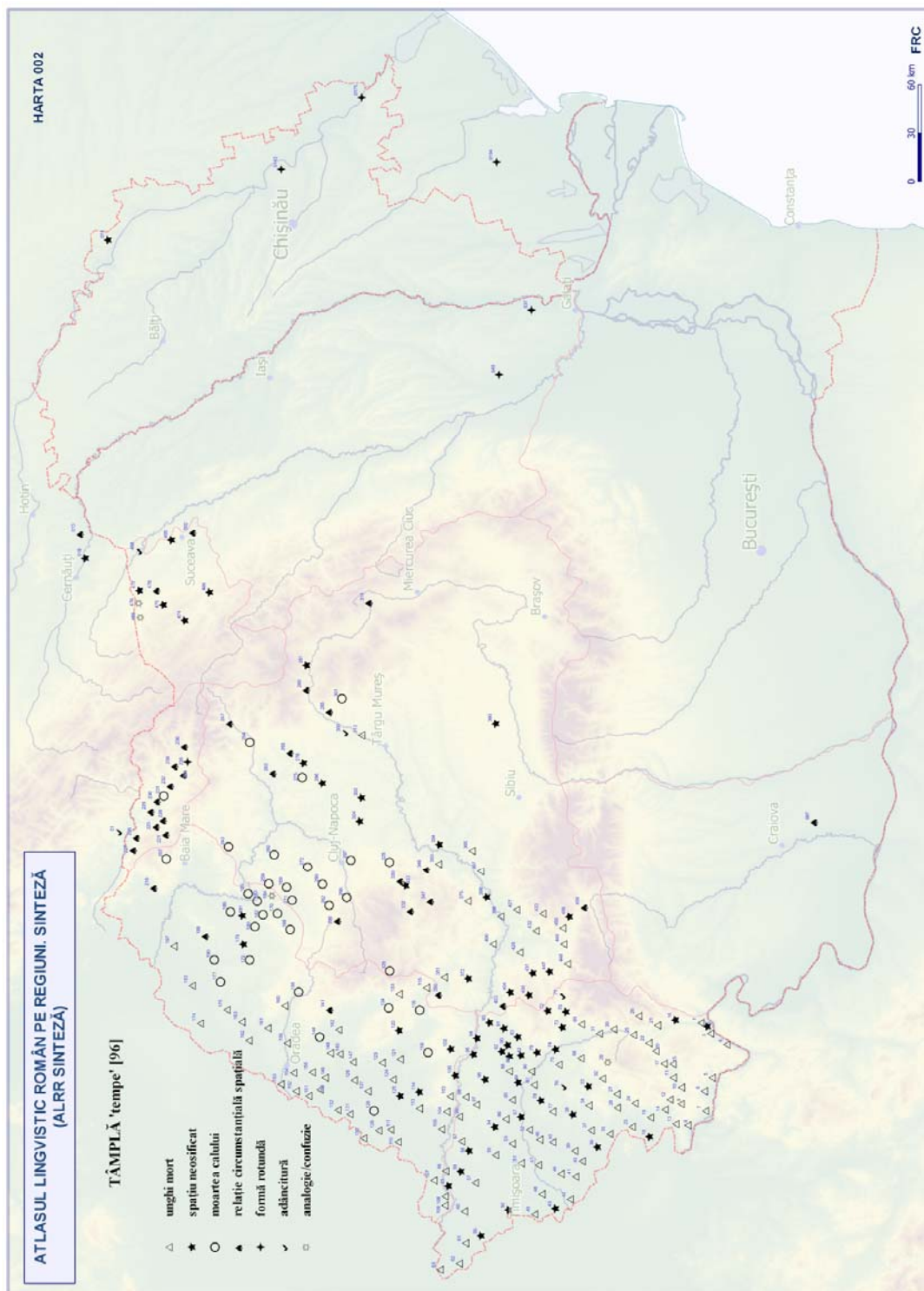
- Alinei 1997, Mario Alinei –*Magico-religious motivations in european dialects*, în «Dialectologia et Geolinguistica» 5, Edizioni dell’Orso, p. 3–33.
- Alinei, Weijnen, Viereck (eds.) – 1983–2002, Mario Alinei, Antonius Angelus Weijnen, Wolfgang Viereck, *Atlas Linguarum Europae*, I 1–4, 1983–1990, Assen/Maastricht, Van Gorcum; I 5–6, 1997–2002, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato.
- ALRR. *Sinteză – Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză* (coord.: Nicolae Saramandu), Editura Academiei Române, București, vol. I 2007 (colectiv de autori: Verginica Barbu Mititelu, Irina Floarea, Mihaela Mariana Morcov, Carmen-Ioana Radu, Marilena Tiugan, Dana Mihaela Zamfir).
- Antonescu 2009 – Antonescu Romulus, Dicționar de simboluri și credințe românești, Ediție digitală 2016.
- Dalbera– 2006, Jean Philippe Dalbera, *Des dialectes au langage. Une archéologie du sens*, Paris, Honoré Champion.
- DLR –*Dicționarul limbii române*, serie nouă, Editura Academiei, București, 1965.
- Saramandu/Nevaci 2008 – Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, „*Cartes linguistiques motivationelles. De l’ALE à l’AlîR et aux atlas linguistiques nationaux*”, în revista Secției de filologie și literatură a Academiei Române „*Revue Roumaine de Linguistique*”, LIII, nr. 1–2, 2008, p. 78–90
- MDA – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”; *Micul dicționar academic*, vol. I, Literele A–C, 2001; vol. II, Literele D–H, 2002; vol. III, Literele I–Pr, 2003; vol. IV, Literele Pr–Z, 2003, București, Univers Enciclopedic.
- Lakoff/Johnson 1980 – George Lakoff and Mark Johnson, *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press.
- Viereck– 2005, Wolfgang Viereck, „The *Atlas Linguarum Europae*. Its linguistic and cultural significance”, *Revue roumaine de linguistique*, 50, 73–92.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

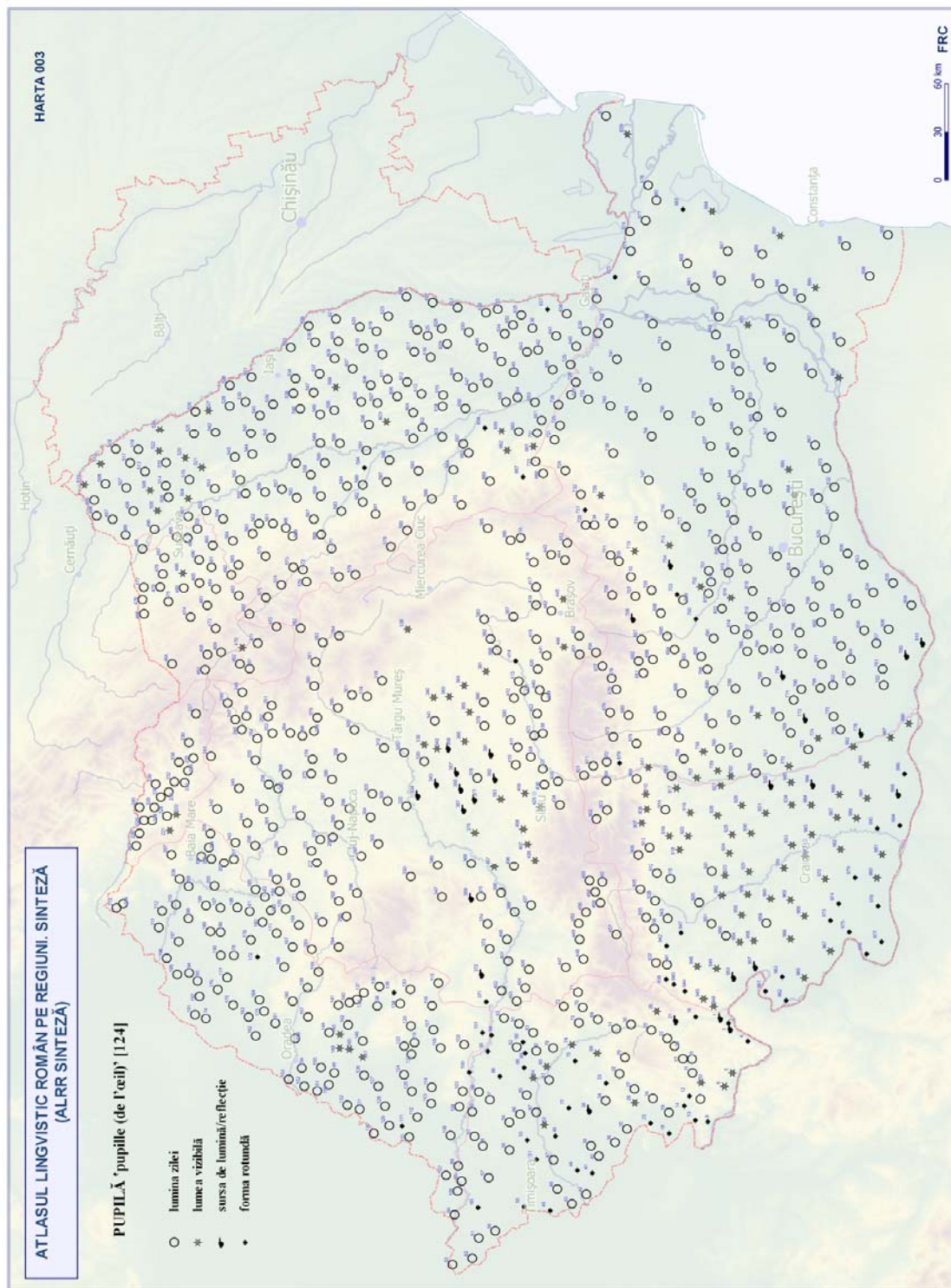
Anexa 1

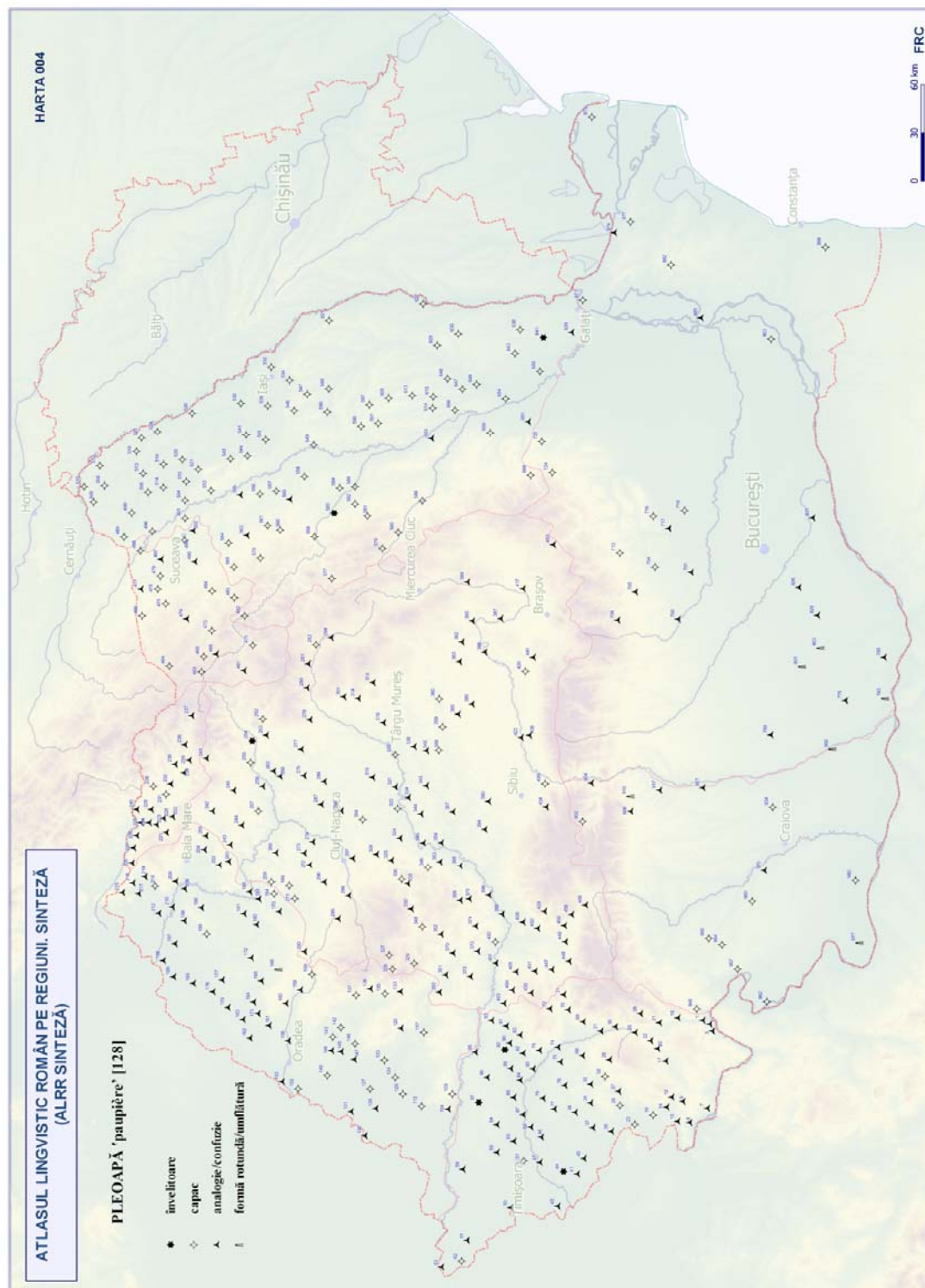
Anexa 2

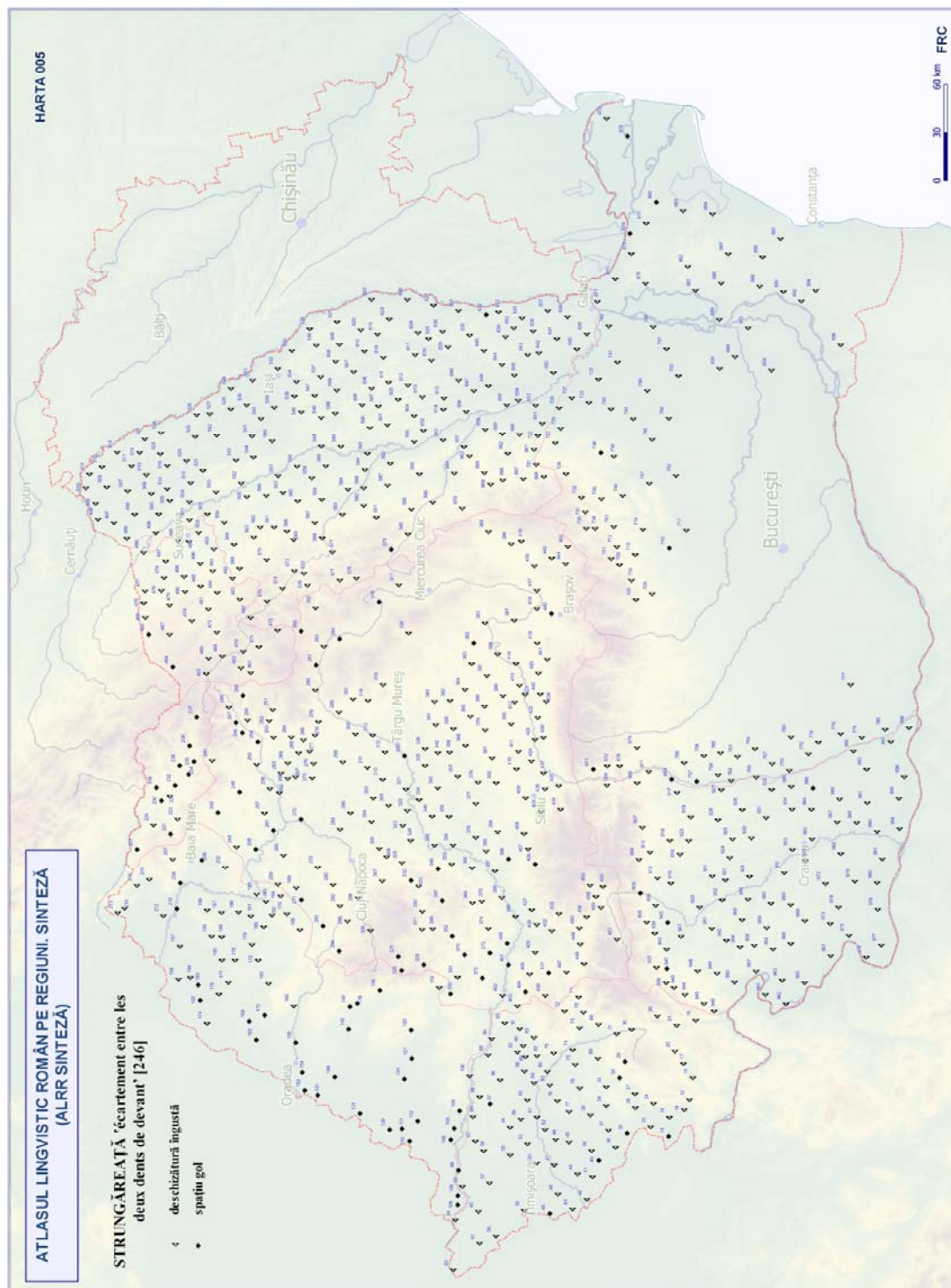
Anexa 3

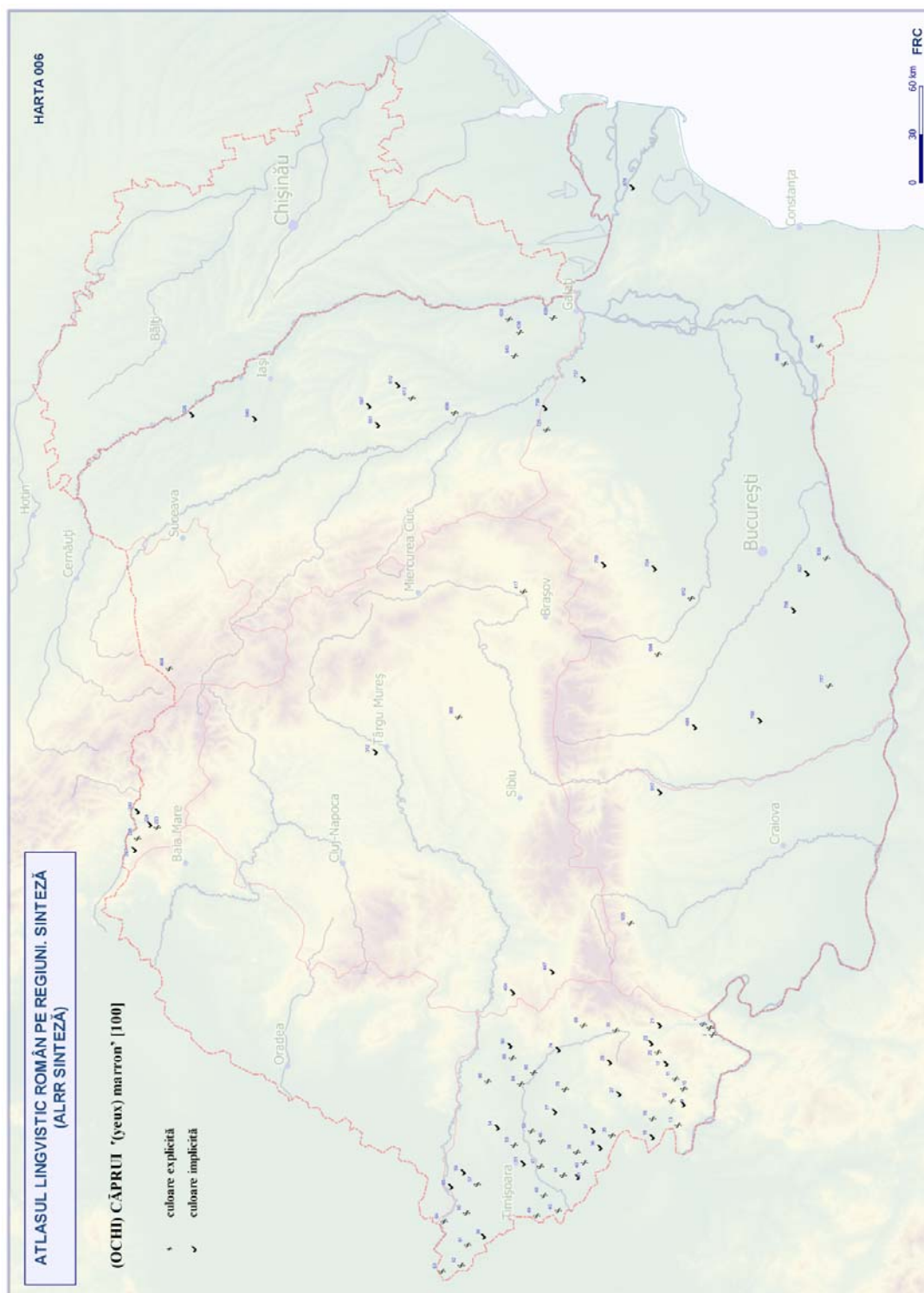
Anexa 4

Anexa 5

Anexa 6

EXPRIMAREA NEGAȚIEI ÎN DIALECTUL MEGLENOROMÂN

MIHAELA CRISTESCU

1. INTRODUCERE

Ne propunem ca în această lucrare să oferim o descriere a sistemului negației în dialectul meglenoromân, prin compararea expresiilor negației din acest dialect cu cele din româna standard (dacoromână) și cu cele din dialectul aromân. Datele prezentate în această lucrare fac parte dintr-o cercetare mai amplă asupra expresiei negației în dialectele românești sud-dunărene¹.

Această temă de cercetare are ca punct de plecare teza de doctorat *Negație și concordanță negativă în româna actuală. O evaluare critică* (Ionescu M. 2017) și are două motivații principale. În primul rând, ne-am dorit să oferim o imagine completă asupra sistemului negației în limba română, iar acest obiectiv nu putea fi atins decât prin studierea fenomenului negației în toate cele patru dialecte ale limbii române. În al doilea rând, lipsa unei descrieri unitare a elementelor de negație în cele trei dialecte sud-dunărene ne-a motivat să completăm acest „gol” și să realizăm o analiză tipologică a negației românești (cu toate particularitățile manifestate în cele trei dialecte sud-dunărene), utilizând terminologia și clasificările întâlnite în literatura internațională dedicată acestui fenomen lingvistic.

Prin analizarea expresiilor negației în dialectul meglenoromân ne propunem următoarele: 1. descrierea paradigmei cuvintelor de negație (engl. *N-words*), și anume pronumele, adjectivele pronominale și adverbele negative; 2. descrierea marcatorilor de negație standard; 3. exemplificarea diferitelor tipuri de negație (propozițională, de constituent, ridicată, expletivă, metalingvistică) întâlnite în corpusul colectat; 4. caracterizarea tipologică a negației în dialectul meglenoromân, pornind de la următoarele coordonate: existența concordanței negative și tipul acesteia, existența dublei negații, tipurile de cuvinte N identificate. Descrierea sistemului negației în dialectul meglenoromân² va fi completată de comparații cu diferite aspecte ale fenomenului negației studiate anterior în dacoromână și în dialectul aromân³.

Există o literatură bogată asupra negației în româna standard, ce cuprinde teze de doctorat și studii monografice (Dominte 2003, Iordăchioaia 2010, Ionescu M. 2017), volume colective (Ionescu E. 2004) și numeroase articole ce tratează diferite aspecte ale negației, precum concordanța negativă (Isac 2004, Fălăuș 2007), marcatorul de negație *nu* (Barbu

¹ „Expresia negației în dialectele sud-dunărene ale limbii române”, proiect de cercetare postdoctorală, în cadrul Interdisciplinary School of Doctoral Studies (ISDS), Universitatea din București, coordonator CS I dr. hab. Manuela Nevaci.

² Îi mulțumim domnului profesor Petar Atanasov pentru explicațiile și exemplele oferite. Acestea vor fi marcate în textul lucrării prin abrevierea P.A.

³ Îi mulțumim doamnei profesoare Manuela Nevaci pentru tot sprijinul acordat în realizarea acestei lucrări. Exemplele oferite de dumneaei vor fi marcate în text prin abrevierea M.N.

2004), statutul cuvintelor N (Fălăuș 2008, Iordăchioaia, Richter 2015), Ciclul lui Jespersen (Ionescu M. 2014), relația dintre modalitate și negație (Manea 2012), structuri negative în variante teritoriale dacoromâne (Manea 2016) ș.a. În ceea ce privește studiul negației în dialectele românești sud-dunărene, au fost publicate până în acest moment două articole recente asupra cuvintelor N în dialectul aromân (Cristescu 2020a, 2020b).

Corpusul utilizat pentru analiza negației în dialectul meglenoromân este alcătuit din texte dialectale (AtaM, AtaT, Can T¹, Cap¹, DP, Nev, Pap M¹, Pap M²), definiții lexicografice (Cap, Dms), exemple preluate din bibliografie și exemple furnizate de domnul profesor Petar Atanasov.

Lucrarea este structurată astfel: secțiunea a doua conține o descriere succintă a dialectului meglenoromân (răspândire, structura dialectului, particularități morfologice); a treia secțiune, destinată negației verbale în dialectul meglenoromân, conține exemplificarea marcătorilor de negație pentru formele verbale finite și non-finite, precum și definirea și ilustrarea fenomenelor de concordanță negativă și de dublă negație; secțiunea a patra descrie paradigma cuvintelor N în dialectul meglenoromân (nominale, adverbe, prepoziții și conjuncții negative), iar tabelul-sinteză oferă o comparație a acestora cu paradigmele de cuvinte N din dacoromână și din dialectul aromân. Ultima parte a lucrării conține concluziile analizei.

2. DIALECTUL MEGLENOROMÂN. CARACTERISTICI

Alături de dialectele dacoromân, aromân și istroromân, dialectul meglenoromân este unul dintre dialectele limbii române. În prezent, dialectul meglenoromân este vorbit în câteva sate din regiunea Meglen, aflată la granița dintre Grecia și Republica Macedonia de Nord, precum și în câteva localități din Turcia europeană și în localitatea Cerna (județul Tulcea), din România. În Grecia, cei mai mulți meglenoromâni se află în localitățile L'umnița, Cupa, Oșini, Birislav, Lunđini, Ţárnareca și Nânta. În Republica Macedonia de Nord, majoritatea meglenoromânilor se află în localitățile Huma și Gevgelija (Nevaci 2013: 43, Saramandu, Nevaci 2013: 155, Nevaci, Floarea 2018: 71).

Structura dialectului meglenoromân a fost descrisă pe mai multe paliere lingvistice (fonetic și fonologic, morfologic, sintactic și lexical) în lucrări precum: Capidan (1925), Saramandu (1979, 1988, 1993, 2003), Atanasov (1984, 2002), Nevaci (2013), Saramandu, Nevaci (2013, 2014), Nevaci, Floarea (2018). Alte resurse esențiale în studiul dialectului meglenoromân sunt dicționarele: *Meglenoromâni*. III. *Dicționar meglenoromân*⁴ (Capidan 1935); *Dicționarul dialectului meglenoromân: general și etimologic*, vol. I: A–C., vol. II: Ć–G (Saramandu et al. 2013, 2018).

Dintre particularitățile morfologice ale dialectului meglenoromân, care îl diferențiază de dacoromână, le menționăm pe următoarele: sub influența limbilor slave, în dialectul meglenoromân, verbul a dezvoltat categoria aspectului (Nevaci 2013, Saramandu, Nevaci 2014); timpul mai-mult-ca-perfect al indicativului este un timp analitic, la fel ca în dialectul aromân (Nevaci 2013: 72); modul conjunctiv cunoaște două timpuri, prezent și imperfect; modul condițional sintetic nu este atestat – neavând forme proprii, condiționalul exprimă cele două timpuri, prezent și trecut, cu ajutorul indicativului, precedat de prepoziții; imperativul negativ se formează, la fel ca în dialectul aromân, de la imperativul pozitiv, precedat de adverbul *nu*; infinitivul cunoaște numai forma lungă.

⁴ Disponibil și la adresa <http://ebooks.unibuc.ro/CLASSICA/megl3/cuprins.htm>.

Lexicul de bază al dialectului meglenoromân este de origine latină. La acesta se adaugă numeroase împrumuturi din slavă, bulgară, macedoneană, turcă, greacă și albaneză (Nevaci 2013: 81–82).

3. NEGAȚIA VERBALĂ

Această secțiune, destinată negației verbale în dialectul meglenoromân, conține exemplificarea marcatorilor de negație pentru formele verbale finite și non-finite, precum și definirea și ilustrarea fenomenelor de concordanță negativă și de dublă negație.

3.1. Marcatorii de negație

În dialectul meglenoromân, marcatorul de negație propozițională (engl. *Sentential Negative Marker*) sau marcatorul negației standard este adverbul **nu**, moștenit din latinescul *non* (la fel ca în dacoromână și în dialectul aromân). Acesta ajută la construirea formelor verbale negative finite:

- (1) *dîntru tîni nu putúji si júngu la vrămi* (AtaM 270)
'din cauza ta n-am putut să ajung la timp'
- (2) *nu-ń si duți* (Nev 80)
'nu-mi vine să plec'

În afară de adverbul de negație **nu**, în Atanasov (1984: 531) este menționat și adverbul **oh'i**, împrumutat din greacă. De asemenea, tot în categoria marcatorilor de negație intră și adverbul **ba**, împrumutat din slavă (Nevaci 2013: 78).

Negația formelor verbale non-finite (infinitiv, participiu, gerunziu, supin) se construiește cu ajutorul prefixului negativ **ni-**.

3.2. Concordanța negativă

Concordanța negativă (engl. *Negative Concord*) reprezintă o structură în care cel puțin două elemente negative dau naștere unei citiri mononegative (de Swart 2010: 23). În clasa limbilor cu concordanță negativă intră limbile romanice, slave, greaca, japoneza, maghiara, engleza non-standard etc. Limbi fără concordanță negativă sunt engleza standard, germana, olandeza, limbile scandinave.

Asemenea dacoromânei și dialectului aromân, negația în dialectul meglenoromân este caracterizată de concordanță negativă strictă⁵. Astfel, apariția unui cuvânt N într-o propoziție reclamă ocurența marcatorului de negație propozițională.

- (3) *jo tucu si dam la tots ... la mini nu rămăneà tsivà* (Cap 302)
'dacă aș fi dat la toți, mie nu mi-ar fi rămas nimic'

⁵ Pentru distincția dintre concordanța negativă strictă și cea non-strictă și pentru exemplificarea acestei distincții, vezi Giannakidou (1998: 186).

- (4) *nițicări nu știă tot* (P.A.)
‘nimeni nu știe tot’

3.3. Dubla negație

Dubla negație (engl. *Double Negation*) este definită ca o structură în care două elemente negative dau naștere unei citiri pozitive (Iordăchioaia 2010: 3), precum în exemplul (5), din dacoromână. Dubla negație este prezentă atât în limbile fără concordanță negativă, cât și în limbi cu concordanță negativă, precum limbile romanice, cu excepția catalanei (Giannakidou 2006).

- (5) *Nu a vrut să nu spună nimic.* [= a vrut să spună ceva]

Fenomenul de dublă negație este prezent în dialectul meglenoromân (6), ca și în dialectul aromân (7):

- (6) *Láfurli țeăsti lă prudurură mă nu lăsă buricu s-nu făcă țoar lucrî.* (DP 86/6, apud Nev 103)

‘Vorbele acelea îl durură, dar nu-l lăsă inima să nu facă asemenea lucruri.’

- (7) *Nu pistipsesc^u s-nu ȳnă văr^u.* (M.N.)
‘Nu cred că nu vine nimeni.’ [vine cineva]

3.4. Formele verbale finite

Formele verbale negative ale modurilor finite (indicativ, conjunctiv, condițional, imperativ) se construiesc de la formele verbale pozitive, la care se adaugă marcatorul de negație **nu**.

Indicativ

- (8) *Țista fićóru săldi țăpă, nu pristá.* (AtaM 292/31, apud Nev 102)
‘Copilul acesta doar plânge, nu se mai oprește.’

Conjunctiv

- (9) *Făa-ȳ di nibún sóiu, să nu-ȳ pridunăț casă.* (Pap M² 142/126, apud Nev 101)
‘Fata e de soi rău, să nu o primiți în casă.’
- (10) *S-nu lă priscáliț mórtu că si scǒală vǎmpír.* (Dms, apud Nev 102)
‘Să nu treci peste mort că devine vampir.’

Condițional

- (11) *Túcu s-mi scúltá, nu vręa si pățáscă.* (AtaM 251)
‘Dacă mă asculta, n-ar fi pățit-o.’

Imperativ

Spre deosebire de dacoromână, în dialectul meglenoromân, imperativul negativ singular (și plural) nu cunoaște forme speciale și se formează de la imperativul pozitiv, precedat de marcatorul de negație **nu** (Atanasov 1984: 531, Atanasov 2002: 252, Nevaci 2013: 74). Aceeași situație este întâlnită și în dialectul aromân (Nevaci 2018: 44).

- (12) *cântă!* – **nu** *cântă!*; *dórm!* – **nu** *dórm!*; *ves!* – **nu** *ves!*
‘cântă! – nu cânta!; dormi! – nu dormi!; vezi! – nu vedea!’
- (13) *Fráti, míni mi ári dubiút, nu ti du s-ti spárgă și tíni.* (Cap² 26/43, *apud* Nev 98)
‘Frate, pe mine m-a supt până la ultima picătură, nu te duce să te ucidă și pe tine.’

3.5. Formele verbale non-finite

În dialectul meglenoromân, formele verbale non-finite (infinitiv, participiu, gerunziu, supin) se utilizează mai rar decât în dacoromână. Formele negative se construiesc cu ajutorul prefixului negativ **ni-**, care se atașează la forma verbală pozitivă, la fel ca în dialectul aromân.

Infinitivul meglenoromân se prezintă sub două forme, lung și scurt, însă forma scurtă cunoaște o întrebuințare foarte redusă. Infinitivul lung se folosește cu valoare verbală și substantivală, cel cu valoare verbală având o întrebuințare mai redusă decât în dacoromână. Forma negativă a infinitivului lung se obține prin atașarea prefixului negativ **ni-** la forma pozitivă: *niduțiri, nimăncari, nivideari, nidurmiri, nisirbiri, nirădiri, niuzări, nintribari* (P.A.).

- (14) *Din nisirbiri n-ǵári áir.* (P.A.)
‘Dacă nu lucrezi, nu ai niciun folos.’
- (15) *Din nidurmiri ǵári cápu.* (P.A.)
‘De nedormit, doare capul.’

Participiul negativ funcționează ca adjectiv. Dicționarul dialectului meglenoromân (Capidan 1935) înregistrează numeroase forme verbale participiale negate, precum: *niănmirusít, niantribát, niardicát, nicălisít, nicópt, nidărát, nidát, niduăngrupát, nidudărát.*

Formele verbale la modul **gerunziu** sunt rare în dialectul meglenoromân. Mai frecvent, valoarea de gerunziu se exprimă printr-o construcție alcătuită din prepoziția „cu” și forma de infinitiv lung, atât pozitiv, cât și negativ: *cu sirbiri* ‘lucrând’, *cu nisirbiri* ‘nelucrând’ (P.A.)

- (16) *Vrea sí facă vut (bugat) cu nisirbiri.* (P.A.)
‘Vrea să se facă bogat nelucrând.’

Supinul este folosit foarte rar în dialectul meglenoromân (17). Forme verbale negative la modul supin s-au păstrat în câteva expresii, precum *din nivrut, din niștiut, din nivizut, din niuzăt* (P.A.).

- (17) *Nă duțeam ăñ câmpu di Sărună la sițirát.* (P.A.)
‘Ne duceam în câmpul Salonicului la secerat.’
- (18) *Iártă-mi nu la feș din vrut, tucu din nivrut.* (P.A.)
‘Iartă-mi, nu l-am făcut din vrut, ci din nevrut.’
- (19) *Spuń țivá din nivizut.* (P.A.)
‘Spui ceva din nevăzut.’

3.6. Clasificarea negației

Pentru diferitele tipuri de negație pe care le vom exemplifica în continuare, am folosit clasificarea negației din Barbu Mititelu, Maței Ciolăneanu (2004: 25).

Negație profrază

După proprietățile de distribuție a negației, au fost identificate două tipuri de negație: profrază și dependentă. Exemplul (20) conține un context cu negație profrază, în timp ce exemplul (21) conține negație dependentă:

(20) [*cu oili irát ʰcân irat ʰfiçór?*] // **nu** // *cu vațiți iram* (Nev 186)
‘[erați cu oile când erați fecior?] // nu // eram cu vacile’

(21) *la nițicári nu-î tricú prin criél si vină s-mi veádă* (P.A.)
‘nimănui nu i-a trecut prin minte să vină să mă vadă’

Negație propozițională vs. negație de constituent

După domeniu, negația dependentă poate fi negație propozițională (are în domeniul său o propoziție) sau negație de constituent (are în domeniul său un constituent al propoziției, diferit de verbul-predicat). Exemplul (22) conține o structură cu negație propozițională, în timp ce exemplul (23) ilustrează negația de constituent:

(22) *ăș fuđi éşlu şiu vulpeá toátă noáptea nu-ş zădurhi* (AtaM 271)
‘ariciul plecă și vulpea toată noaptea n-a închis ochii’

(23) [*ş-irá fărşeroť*] // *nu/ nu frăşeroť/muzăkár-î* (Nev 188)
‘[și erau fărșeroți?] // nu/ nu fărșeroți / muzăchiari’

Negație expletivă

Negația expletivă apare într-o structură negativă formal, dar cu sens pozitiv. În construcțiile cu negație expletivă, marcatorul negației propoziționale este desemantizat. Negația expletivă apare doar în anumite contexte, precum: subordonate ale verbelor *a se teme*, *a-i fi frică*, *a se speria* (24, 25, 26), întrebări retorice (27), subordonate circumstanțiale de timp (28) (Barbu Mititelu, Maței Ciolăneanu 2004: 42–43):

(24) *si spărù s-nu iǎ vrină nibuni lǎ* (Cap 49)
‘Se sperie să nu fie vreun strigoi’

(25) *Lǎy dǒu lǐmni di smăřcă și căță s-li frécă un di lant și nu pristáy până nu si prind.* (Can T¹ 270/15, *apud* Nev 102)
‘Iau două lemne de ienupăr și încep să le frece unul de altul și nu încetează până nu se aprind.’

(26) *Nă-î frică s-nu meargă ploájă.* (P.A.)
‘Mi-e frică să nu plouă.’

(27) **Nu** vizuț vrină feată cari-u ligaj di un arburi? (P.A.)
‘N-ați văzut vreo fată pe care am legat-o de un arbore?’

(28) *Nu spun până nu-mi dai și la mini ună capră.* (P.A.)
‘Nu spun până nu-mi dai și mie o capră.’

Negație ridicată

În construcțiile cu negație ridicată, marcatorul de negație este ridicat din subordonată în propoziția regentă, dar neagă verbul din subordonată. Negația ridicată precedă anumite tipuri de verbe: de opinie (*a crede, a bănuî, a se aștepta*), de intenție (*a vrea, a plănuî, a intenționa*), care exprimă o obligație (*a trebui, a fi de dorit*) etc. (Barbu Mititelu, Maței Ciolăneanu 2004: 44–49).

(29) **Nu** viruțes că si putărnă. (Dms, *apud* Nev 2018: 105)
‘Nu cred să-și revină.’

(30) **Nu** viruies că vini vrin. (P.A.)
‘Nu cred că vine nimeni.’

(31) **Nu-u** ziș țeastă că s-ti ănvirin. (P.A.)
‘Nu am spus asta ca să te supăr.’

(32) *Și babilii nă ziteau că nu trubăjaști si lăfim cu lanț uamiń.* (P.A.)
‘Și bunicile ne ziceau că nu trebuie să vorbim cu alți oameni.’

Negație metalingvistică

În structurile cu negație metalingvistică, marcatorul de negație nu este considerat un operator semantic, cu rolul de a schimba valoarea de adevăr a unei propoziții (engl. *truth-functional operator*). Acest tip de negație poartă denumirea de negație marcată/externă și reprezintă un procedeu prin care se aduce o obiecție la un enunț anterior, față de orice aspect: implicaturi convenționale sau conversaționale, stil sau registru, elemente fonetice sau morfologice. Astfel, se neagă asertabilitatea unui enunț. Termenul obiectat este pronunțat emfatic și este înlocuit cu cel considerat potrivit/corect (Horn 1985: 121).

(33) **Nu-ı** groasă, ăj zăplină. (P.A.)
‘Nu e grasă, e plinuță.’

(34) *Scafă nu-ı plină păn-di jumitati, ăj dișartă păn-di jumitati.* (P.A.)
‘Paharul nu e pe jumătate plin, e pe jumătate gol.’

(35) **Nu-ń** ți ăriseaști, ăń căzu că din țer. (P.A.)
‘Nu îmi place, mi-a căzut cu tronc.’

4. CUVINTELE DE NEGAȚIE

Prin **cuvinte N** sunt denumite, în general, pronumele, adjectivele pronominale și adverbele negative, care apar în structuri de concordanță negativă. Au fost descrise pentru prima dată în Laka (1990), sub denumirea de *N-words*. Statutul semantic al cuvintelor N în limbile naturale este unul controversat și reprezintă subiectul a numeroase lucrări din bibliografia dedicată fenomenului negației. În principal, există trei direcții de abordare a cuvintelor N: i) acestea sunt considerate expresii indefinite, care sunt autorizate de și obligatoriu coocurente cu un marcator de negație; ii) sunt expresii inerent negative care intră în relații de concordanță negativă (apropiindu-se de cuantificatorii negativi din limbile fără concordanță negativă); iii) sunt ambigue între cele două variante (Horn 2001, Giannakidou 2006, 2020, Giannakidou, Zeiljstra 2017, Larrivé 2021).

Vom descrie și exemplifica, în continuare, paradigma de cuvinte N din dialectul meglenoromân, care conține următoarele clase morfologice: pronume și adjective pronominale, adverbe, prepoziții și conjuncții negative. Descrierea este urmată de câteva precizări etimologice și de un tabel-sinteză, care conține toate cuvintele N meglenoromâne identificate în corpusul analizat, precum și echivalentele acestora în dacoromână și în dialectul aromân.

4.1. Pronume și adjective pronominale negative

În descrierile clasei morfologice a pronumelui în dialectul meglenoromân, întâlnim prezentări ale paradigmelor pronumelui personal și reflexiv (Atanasov 1984: 520–521, Atanasov 2002: 224–225), personal, posesiv și demonstrativ (Caragiu Marioțeanu 1975: 279–280, Caragiu Marioțeanu *et al.* 1977: 205, Saramandu, Nevaci 2013: 147–148), la care se adaugă pronumele relativ-interogativ și nehotărât (Capidan 1925: 151–155). În alte lucrări, pronumele și adjectivele negative apar menționate în clasa pronumelui nehotărât (Capidan 1925: 154) sau a adjectivului pronominal nehotărât (Atanasov 2002: 220). Am găsit menționarea clasei pronumelui negativ doar în două lucrări din bibliografia consultată, alături de pronumele personal, reflexiv, posesiv, demonstrativ, relativ-interogativ și nehotărât (Nevaci 2013: 66, Nevaci, Floarea 2018: 79). După cum precizează autoarele, pronume nehotărât și cel negativ au apărut ulterior în cadrul dialectelor sud-dunărene, în timp ce celelalte cinci tipuri de pronume continuă forme din româna comună.

În urma analizării exemplurilor din corpus, am clasificat cuvintele N din dialectul meglenoromân în două categorii, în funcție de semantica acestora.

Tipul 1 de cuvinte N meglenoromâne

În această categorie intră cuvintele N care au sens pozitiv în contexte pozitive și care dobândesc semantică negativă în contexte negative. Altfel spus, în prima situație, cuvintele N au sens existențial, sunt pronume și adjective pronominale indefinite (de tipul *vreun*, *cineva* din dacoromână) și le vom încadra în clasa **cuvintelor de polaritate negativă** (engl. *Negative Polarity Items*) (Giannakidou 1998, 2006).

Cuvintele N din structurile cu verb negat sunt pronume și adjective pronominale negative (de tipul *nimeni*, *nimic* din dacoromână) și le vom încadra în clasa **cuvintelor de concordanță negativă** (engl. *Negative Concord Items*) (Giannakidou 2020). Vorbim astfel despre două clase morfologice omonime.

În tipul 1 de cuvinte N meglenoromâne le-am inclus pe următoarele: **vrin**, **vrină** ‘vreunul, vreuna’, **țivá**, **tsiva-godeà** ‘ceva, nimic’, **lant-tsivà** ‘altceva, nimic’.

- (37) *Tu nu laș vrină șarvetă.* (Cap 331)
‘Tu nu luași nicio/vreo cârpă.’
- (38) *Si-ń vină vrin ȳaspit.* (Cap 311)
‘De mi-ar veni vreun musafir.’
- (39) *Săldi mi ălăi, țivá lant nu-ń feási.* (Dms, *apud* Nev 108)
‘Numai mă pipăi, nimic altceva nu-mi făcu.’

Un aspect interesant îl manifestă termenul **țivá**, care are este pronume indefinit, cu sensul „ceva” în contexte pozitive și devine pronume negativ, cu sensul „nimic”, în contexte negative. Distincția semantică nu este dată doar de polaritatea contextului, ci și de modul de accentuare a termenului. Astfel, **țivá** (cu accent pe a) înseamnă „ceva” (40), în timp ce **țiva** (cu accent pe i) înseamnă „nimic” (41) (P.A.).

- (40) *știǵă țivá di táți* (P.A.)
‘știe ceva de tace’
- (41) *ǵăl țiva nu ăntileázi* (P.A.)
‘el nimic nu înțelege’

Tipul 2 de cuvinte N meglenoromâne

Această clasă de cuvinte N cuprinde pronume și adjective pronominale negative care sunt întotdeauna **cuvinte de concordanță negativă**. Ele nu pot dobândi sens existențial, precum cuvintele N de tipul 1. În tipul 2 de cuvinte N meglenoromâne le-am inclus pe următoarele: **niminișan** ‘nimeni’, **níți un**, **níți ună** ‘niciun, nicio’, **níțicári** (nitsi cari, nitscari, níți kári), **nímea**, **nímen** (ními, nímini, níminea) ‘nimeni’, **níțicafcu** ‘niciun fel de, nimic’, **níți țiva** ‘nimic’, exemplificate în continuare:

- (42) *Nitsi ună roncă nu laǵ.* (Cap 250)
‘Nicio firimitură nu luai.’
- (43) *Nu putǵá si la júngă níțicari* (Nev 107)
‘Nu putea să-i ajungă nimeni.’
- (44) *Mi duș la scǵlú și nu vea niminișán* (P.A.)
‘M-am dus la școală și nu era nimeni.’
- (45) *intraǵ ăń casă, știptáǵ, știptáǵ, niminișán nu viní* (P.A.)
‘Am intrat în casă, am așteptat, am așteptat, nimeni n-a venit.’
- (46) *Níțicáfcu lucrú nu știǵă si sirbească.* (P.A.)
‘Niciun fel de lucru nu știe să lucreze.’

(47) *Niți țiva nu si feási.* (P.A.)
‘Nimic nu s-a întâmplat.’

(48) *Nițun nu știă inlizeáște.* (P.A.)
‘Nimeni nu știe engleză.’

4.2. Adverbe negative

Adverbele negative (de loc, de mod/de cantitate și de timp) din dialectul meglenoromân sunt prezentate în majoritatea lucrărilor consultate (Capidan 1925: 177–180, Atanasov 1984: 531–532, Atanasov 2002: 254–255, Nevaci 2013: 75–78, Nevaci, Floarea 2018: 84). Acestea sunt:

- adverbe negative de loc: **ıúva** ‘undevea, nicăieri’, **nicăľúrja/nicăıúrja** ‘nicăieri’
- adverbe negative de mod/de cantitate: **ić**, **dip**, **aer** ‘deloc’, **ni**, **nică**, **niți**, **nițu** ‘nici’, **nițicum** ‘nicicum, deloc’, **nițicafcu** ‘nicidecum’
- adverbe negative de timp: **nițicăn**, **nițicön** ‘niciodată’, **vrinäuară** ‘vreodată/niciodată’

Redăm în continuare câteva exemple ce conțin adverbe negative, extrase din corpusul analizat:

(49) *Oili jucáu și Lúdi niți cum nu prăstăteá di sfiriréá.* (DP 161/5, apud Nev 102)
‘Oile jucau și Ludi nu se oprea nicicum din cântat.’

(50) *nițicáfcu nu va si udă* (P.A.)
‘nicidecum nu vrea să audă’

(51) *tu nițicăn nu viń la noi* (P.A.)
‘tu niciodată nu vii la noi’

(52) *ıa nițicön nu ıasi ńn căsăbá* (P.A.)
‘ea niciodată nu iese în oraș’

Un comportament similar cu cel al pronumelui **țiva**, exemplificat mai sus, are și adverbul **ıúva**. În funcție de modul de accentuare a termenului, acesta își schimbă polaritatea. Astfel, **ıúva** (cu accent pe u) înseamnă „undevea” (53), în timp ce **ıuvá** (cu accent pe a) înseamnă „nicăieri” (54) (P.A.).

(53) *z-dúsi ıúva la șătăiri* (P.A.)
‘s-a dus undevea la plimbare’

(54) *ıuvá nu ıasi din căsă* (P.A.)
‘nicăieri nu iese din casă’

Adverbul negativ **aer** ‘deloc’ este menționat în Capidan (1925: 180), ca fiind un împrumut din turcă, folosit după negația **nu**, pentru a o întări:

- (55) *Nu aer, Țo nu Țtiu.* (Cap¹ 180)
‘Nu, deloc, eu nu Țtiu.’

La fel ca în dacoromână și în dialectul aromân (Cristescu 2020a), există și în dialectul meglenoromân contexte în care cuvintele N apar în lipsa marcatorului de negație propozițională. În astfel de contexte, cuvintele N au semantică negativă proprie. Printre acestea, se numără: expresii idiomatice (56), răspunsuri fragmentare (57, 58), construcții de *gapping* (59), construcții superlative (60), coordonări disjunctive (61), coordonări copulative (62):

- (56) *Țista-Ț un niȚicáfcu om* (P.A.)
‘acesta e un om de nimic’
- (57) *Vini vrin?* || *NiȚicari.* (P.A.)
‘A venit vreunul/cineva?’ || ‘Nimeni.’
- (58) *Ți cumpăraș?* || *Țiva.* (P.A.)
‘Ce ai cumpărat?’ || ‘Nimic.’
- (59) *Tu aȚ tot, ărá Țo Țiva.* (P.A.)
‘Tu ai de toate, iar eu nimic.’
- (60) *Țon ăȚ nált cá niȚicari lant din casă.* (P.A.)
‘Țon este înalt ca nimeni altul de la el din clasă.’
- (61) *Mi duc la mari ili Țuvá.* (P.A.)
‘Mă duc ori la mare, ori nicăieri.’
- (62) *Cumpăraj zeaȚi trindafil’ și niȚiun caranfil.* (P.A.)
‘Am cumpărat zece trandafiri și nicio garoafă.’

4.3. Prepoziții și conjuncții negative

La fel ca în dacoromână și în dialectul aromân, întâlnim în dialectul meglenoromân prepoziția negativă *fără* (cu variantele *făr*, *fôr*), moștenită din latinescul *foras*:

- (63) *Piștáru, fără să si pucátă napóȚ, ca si prukó di casă, proȚăpó.* (Pap M¹ 24/6, apud Nev 104)
‘Pescarul, fără să privească în urmă, când se apropie de casă, strigă.’

De asemenea, *fără* apare și în componența conjuncției compuse *fără si să* ‘fără să’:

- (64) *nu póati fără si (să) sirbeáscă* (AtaT 534)
‘nu poate fără să facă ceva’

- (65) *fără să știă nitsi un zănăjat* (Cap 334)
‘fără să știe niciun meșteșug’

Conjunția negativă **niți** ‘nici’, apare și în structura corelativă **niți ... niți**:

- (66) *niți tu și niți vrin lântu nu-ñ putet jutari* (AtaM 260)
‘nici tu și nici altcineva nu mă puteți ajuta’

- (67) *niți nu zămearđi, niți nu si ändiręazi vręamęa* (AtaM 271)
‘nici nu începe să plouă (să ningă), nici nu se ameliorează timpul’

Conjunția negativă **ni**, împrumutată din bulgară, este transpusă în dacoromână prin ‘nici nu’. Este interesant de observat că această conjuncție înglobează în semantica ei și marcatorul de negație propozițională **nu**. Astfel, ea este coocurentă cu un verb pozitiv. Asemenea conjuncției **niți**, **ni** apare și în construcția corelativă **ni ... ni**:

- (68) *ni údi ni vęadi* (AtaT 534)
‘nici nu aude, nici nu vede’

4.4. Precizări etimologice

În clasa expresiilor negației din dialectul meglenoromân, distingem mai multe categorii de termeni, în funcție de originile acestora. Astfel, o primă categorie conține elemente formate în interiorul dialectului: *úva* ‘unde, nicăieri’ (< iu ‘unde’ + va ‘vrea’), *řivá* ‘ceva, nimic’ (< ři ‘ce’ + va ‘vrea’), *niřicřn* ‘nicăieri’ (< niři ‘nici’ + cřn), *niminiřan*⁶ ‘nimeni’ (< nímini ‘nimeni’ + suf. -řan).

În grupa cuvintelor moștenite din latină intră următoarele: *nicăřurja* ‘nicăieri’ (< lat. nec + aliŭbi), *niři* ‘nici’ (< lat. neque), *vrin* ‘vreunul, cineva’ (< lat. vere unus).

De asemenea, numeroase cuvinte negative sunt împrumuturi din greacă, bulgară și turcă. Este vorba despre: *nítu* ‘nici’ (< bg. nito), *ič* ‘deloc’ (< tc. hič), *aer* ‘deloc’ (< tc.), *dip* ‘deloc’ (< tc. dib), *óři* ‘nu’ (< gr. óři), *řivá-góđęa* ‘ceva, orice’ (calc după bulgară).

Sintetizăm, în tabelul de mai jos, cuvintele N din dialectul meglenoromân, identificate până în acest moment în bibliografia consultată și în corpusul analizat. În plus, am adăugat, pentru comparație, echivalentele cuvintelor N în dialectul aromân (o variantă îmbunătățită a celor prezentate în Cristescu 2020a) și în dacoromână. Trebuie menționat faptul că tabelul de mai jos conține ambele tipuri de cuvinte N înregistrate în dialectele aromân și meglenoromân: atât cele care constituie clase omonime cu cuvintele de polaritate negativă (engl. *Negative Polarity Items*), notate sub I., cât și cele care sunt întotdeauna cuvinte de concordanță negativă (engl. *Negative Concord Items*), enumerate sub II. Am notat cu N-determinant clasa adjectivelor pronominale negative.

⁶ Cuvântul aproape a dispărut și este cunoscut de vorbitorii cei mai în vârstă. (P.A.)

Cuvinte N în dialectul meglenoromân, în dialectul aromân și în dacoromână

Cuvânt N	Dialectul meglenoromân	Dialectul aromân	Dacoromână
N-persoană	I. vrin, vrină II. niți cări (nitsi cari, nitscari, niți kári), niți un, níminișan, nímea, nímen (ními, nímini, níminea)	I. văr (vârnu, vârnú) (M), vără (várnă) (F), ținiva II. can (M), cană (F), nițiun	nimeni, niciunul (M), niciuna (F)/cineva, vreunul (M), vreuna (F)
N-lucru	I. țivá, tsiva-godeà, lant-tsivá (<i>altceva/nimic</i>) II. niți țiva	I. țiva, ișțiva II. can, cană	nimic/ceva
N-timp	I. vrină-uară II. nițicân, niticôn (nitsi côn)	I. vloară, vără oară, vărnoară II. nițidânăoară, puté	niciodată, nicicând
N-loc	I. iuvá II. nicăľúrja (nicăjúrja)	I. iuva II. –	nicăieri, niciunde/undeva
N-mod/cantitate	a) itș, nițicum, iê, dip, aer, nițicafcu b) ni, niți, nítu, nică	a) iê, iêi, dip, can b) niți	a) deloc, nicicum, nicidecum b) nici
N-determinant	I. vrin, vrină II. niți un, níți ună, nițicafcu (<i>niciun fel</i>)	I. văr (vârnu, vârnú) (M), vără (várnă) (F) II. can (M), cană (F), nițiun (M), nițiună (F)	niciun/vreun (M), nicio/vreo (F)
N-prepoziție	fără	fără	fără
N-conjuncție	niți, ni ... ni, niți ... niți	niți niți ... niți	nici, nici ... nici

5. CONCLUZII

Analiza expresiilor negației în dialectul meglenoromân ne-a oferit posibilitatea de a observa atât asemănările cu sistemele de negație descrise anterior pentru dacoromână (Ionescu M. 2017) și dialectul aromân (Cristescu 2020a, 2020b), cât și deosebirile față de acestea. Cele două dialecte sud-dunărene sunt caracterizate, la fel ca dacoromâna, de următoarele particularități: concordanța negativă strictă, posibilitatea dublei negații, marcatorul de negație propozițională *nu*, posibilitatea cuvintelor N de a exprima singure negația. Trăsăturile care diferențiază sistemele de negație din dialectele meglenoromân și aromân de dacoromână sunt: existența a două paradigme de cuvinte N, formarea imperativului negativ singular, construcția formelor negative ale modurilor nepersonale. Cercetarea de față va fi integrată în studiul mai amplu asupra expresiilor negației în dialectele sud-dunărene ale limbii române.

SURSE

- AtaM – Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, București, 2002.
- AtaT – Petar Atanasov, „Meglenoromâna”, în: Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, 1984, p. 476–549.
- Can T¹ – I.-A. Candrea, *Texte meglenite*, în „Grai și suflet”, vol. I/2, București, 1924, p. 261–285.
- Cap – Theodor Capidan, *Meglenoromânii. Dicționar meglenoromân*, vol. III, București, 1935.
- Cap¹ – Theodor Capidan, *Meglenoromânii. Istoria și graiul lor*, vol. I, București, 1925.
- Dms – Nicolae Paia, Teodor Minda, *Dicționar meglenoromân* (lucrare în manuscris, aflată în Arhiva Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”), București.
- DP – Dionisie Papatsafa, *Prikozmur din Meglenia (Мегленско-Влашки приказни)*, Skopje, 1997 (cu Glosar, p. 225–261).
- Nev – Manuela Nevaci, Carmen-Irina Floarea, „Dialectul meglenoromân”, în: Manuela Nevaci (coord.), Carmen-Irina Floarea, Ionuț Geană, Teodora Toroipan, *Convergențe lingvistice balcano-romanice în dialectele românești sud-dunărene*, București, Editura Universității din București, 2018, p. 69-110.
- Pap M¹ – Pericle Papahagi, [Texte], în *Românii din Meglenia. Texte și glosar*, București, 1900, p. 9–29.
- Pap M² – Pericle Papahagi, *Introducere; texte; obiceiuri, basme etc. în Megleno-românii. Studiu etnografico-filologic* (extras din „Analele Academiei Române”. Seria II, tomul XXV. Memoriile Secțiunii Literare, 35 [1902–1903]), București, 1902, p.1–184.

BIBLIOGRAFIE

- Atanasov 1984 – Petar Atanasov, „Meglenoromâna”, în Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, 1984, p. 476–549.
- Atanasov 2002 – Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, București, Editura Academiei Române, 2002.
- Barbu 2004 – Ana-Maria Barbu, “The negation NU: lexical or affixal item”, în Emil Ionescu (ed.), *Understanding Romanian Negation. Syntactic and Semantic Approaches in a Declarative Perspective*, Bucharest University Press, 2004, p. 68–82.
- Barbu Mititelu, Maftai Ciolăneanu 2004 – Verginica Barbu Mititelu, Roxana Maftai Ciolăneanu, „The Main Aspects of the Grammar of Negation in Romanian”, în Emil Ionescu (ed.), *Understanding Romanian Negation. Syntactic and Semantic Approaches in a Declarative Perspective*. București, Editura Universității din București, 2004, p. 32–67.
- Capidan 1925 – Theodor Capidan, *Meglenoromânii, I. Istoria și graiul lor*, București, Cultura Națională, 1925.
- Capidan 1928 – Theodor Capidan, *Meglenoromânii, II. Literatura populară la meglenoromâni*, București, Cultura Națională, 1928.
- Capidan 1935 – Theodor Capidan, *Meglenoromânii, III. Dicționar meglenoromân*, București, Cultura Națională, 1935.
- Caragiu Marioțeanu 1975 – Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie (nord- și sud-dunăreană)*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1975.
- Caragiu Marioțeanu et al. 1977 – Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977.
- Cristescu 2020a – Mihaela Cristescu, „Negative Concord Items in the Aromanian dialect of the Romanian Language”, în *Analele Universității din București. Limba și literatura română*, nr. LXIX, 2020, p. 69–80.
- Cristescu 2020b – Mihaela Cristescu, „Negation in the Aromanian dialect of the Romanian language: a typological analysis”, în *Fonetica și dialectologie*, XXXIX, 2020, p. 47–59.
- de Swart 2010 – Henriette de Swart, *Expression and Interpretation of Negation: An OT Typology*, Dordrecht, Springer, 2010.
- Dominte 2003 - Constantin Dominte, *Negația în limba română*, București, Editura Fundației România de Măine, 2003.
- Fălăuș 2007 – Anamaria Fălăuș, „Le paradoxe de la double négation dans une langue à concordance négative stricte”, în Franck Floricic (ed.), *La négation dans les langues romanes*, Amsterdam, John Benjamins, 2007, p. 75–97.
- Fălăuș 2008 – Anamaria Fălăuș, „Romanian N-words as negative quantifiers”, *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics*, 2008, 14 (1): 22–134.
- Giannakidou 2006 – Anastasia Giannakidou, “N-words and Negative Concord”, în Martin Everaert et al. (ed.), *The Blackwell Companion to Syntax*, vol. III, p. 327–391.

- Giannakidou 2020 – Anastasia Giannakidou, „Negative Concord and the nature of Negative Concord Items”, în Viviane Déprez și M. Teresa Espinal (eds.), *The Oxford Handbook of Negation*, Oxford University Press, 2020.
- Giannakidou, Zeijlstra 2017 – Anastasia Giannakidou, Hedde Zeijlstra, “The Landscape of Negative Dependencies: Negative Concord and N-words”, în Martin Everaert and Henk van Riemsdijk (eds.), *The Wiley Blackwell Companion to Syntax*, Second Edition, John Wiley & Sons, 2017.
- Giannakidou 1998 – Anastasia Giannakidou, *Polarity Sensitivity as (Non)Veridical Dependency*, Vol. 23 of *Linguistik Aktuell*, Amsterdam, John Benjamins, 1998.
- Horn 1985 – Laurence M. Horn, „Metalinguistic Negation and Pragmatic Ambiguity”, *Language*, Vol. 61, No. 1, 1985, p. 121–174.
- Horn 2001 – Laurence R. Horn, *A Natural History of Negation*. United States, CSLI Publications, 2001.
- Ionescu E. 2004 – Emil Ionescu, *Understanding Romanian Negation. Syntactic and Semantic Approaches in a Declarative Perspective*, București, Editura Universității din București, 2004.
- Ionescu M. 2014 – Mihaela Ionescu, “Negația în limba română și ciclul lui Jespersen”, în Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae (eds.), *Limba română: Diacronie și sincronie în studiul limbii române: Actele celui de-al 13-lea Colocviu al Catedrei de limba română, Vol. 1: Gramatică. Fonetică și fonologie. Istoria limbii române, filologie*, Editura Universității din București, București, 2014, p. 121–128.
- Ionescu M. 2017 – Mihaela Ionescu, *Negație și concordanță negativă în româna actuală. O evaluare critică*, București, Editura Universității din București, 2017.
- Iordăchioaia 2010 – Gianina Iordăchioaia, *Negative Concord with Negative Quantifiers. A Polyadic Quantifier Approach to Romanian Negative Concord*, teză de doctorat, University of Tübingen, 2010.
- Iordăchioaia, Richter 2015 – Gianina Iordăchioaia, Frank Richter, „Negative Concord with polyadic quantifiers. The case of Romanian”, *Natural Language and Linguistic Theory*, 2015, 33 (2): 607–658.
- Isac 2004 – Daniela Isac, „Focus on negative concord”, în R.Bok-Bennema et al. (eds.), *Romance Languages and Linguistic Theory 2002: Selected papers from 'Going Romance'*, Groningen, 28–30 November 2002, 2004, p. 119–140.
- Laka 1990 – Miren Itziar Laka, *Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections*, teză de doctorat, MIT, 1990.
- Larrivé 2021 – Pierre Larrivé, „Turning negative: micro-steps from negative polarity item to negative word”, *Language Sciences*, vol. 85, 2021, p.
- Manea 2012 – Dana Manea, „Modalitate și negație în limba română contemporană”, în Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae (eds.), *Limba română: direcții actuale în cercetarea lingvistică. Actele celui de-al 11-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Lingvistică*, I, Editura Universității din București, București, 2012, p. 139–146.
- Manea 2016 – Dana Manea, „Structuri negative în variantele teritoriale dacoromâne”, *Limba română*, LXV (4), Secțiunea Gramatică, Editura Academiei, București, 2016, p. 465–474.
- Nevaci 2013 – Manuela Nevaci, *Dialectele aromân și meglenoromân. Studiu sincron*, București, Editura Universitară, 2013.
- Nevaci 2018 – Manuela Nevaci, „Dialectul aromân”, în Nevaci (coord.), Carmen-Irina Floarea, Ionuț Geană, Teodora Toroipan, *Convergențe lingvistice balcano-romance în dialectele românești sud-dunărene*, București, Editura Universității din București, 2018, p. 29–67.
- Nevaci, Floarea 2018 – Manuela Nevaci, Carmen-Irina Floarea, „Dialectul meglenoromân”, în Nevaci (coord.), Carmen-Irina Floarea, Ionuț Geană, Teodora Toroipan, *Convergențe lingvistice balcano-romance în dialectele românești sud-dunărene*, București, Editura Universității din București, 2018, p. 69–110.
- Saramandu 1979 – Nicolae Saramandu, *Contribuția lui Theodor Capidan la studierea meglenoromânei*, în *Limba română*, XXVIII, nr. 5, 1979, p. 475–479.
- Saramandu 1980 – Nicolae Saramandu, *Schiță de fonologie istorică a meglenoromânei*, în *Studii și cercetări lingvistice*, XXXI, nr. 1, 1980, p. 47–65.
- Saramandu 1988 – Nicolae Saramandu, *Harta graiurilor aromâne și meglenoromâne din Peninsula Balcanică*, în *Studii și cercetări lingvistice*, XXXIX, 1988, nr. 3, p. 225–245.
- Saramandu 1993 – Nicolae Saramandu, *Din istoria raporturilor interdialectale (cu privire la originea meglenoromânilor)*, în *Fonetică și dialectologie*, XII, 1993, p. 151–156.
- Saramandu 2003 - Nicolae Saramandu, *Studii aromâne și meglenoromâne*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2003, 258 p. + două hărți.
- Saramandu et al. 2013 – Nicolae Saramandu (coord.), Alina Celac, Carmen-Irina Floarea, Marinela Tiugan, *Dicționarul dialectului meglenoromân: general și etimologic*. Vol. I. *Literele A–C*, Editura Academiei Române, București, 2013.

- Saramandu *et al.* 2018 – Nicolae Saramandu (coord.), Alina Celac, Carmen-Irina Floarea, Marinela Tiugan, *Dicționarul dialectului meglenoromân: general și etimologic*. Vol. II. *Literele Ć–G*, Editura Academiei Române, București, 2018.
- Saramandu, Nevaci 2013 – Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Sinteze de dialectologie română*, București, 2013, Editura Universitară.
- Saramandu, Nevaci 2014 – Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Aspectul verbal în dialectul meglenoromân*, în *Fonetică și Dialectologie*, XXXIII, 2014, p. 123–129.

*Universitatea din București
Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5–7, București*

VITALITATEA UNOR SUFIXE ÎN ROMÂNĂ ACTUALĂ

BLANCA CROITOR

Derivarea sufixală este cel mai productiv mijloc de formare a cuvintelor în limba română, iar această observație se referă atât la numărul de formații, cât și la inventarul de sufixe și la varietatea originii lor. Unele sufixe au fost productive doar în anumite perioade, fiind înlocuite ulterior de altele, de obicei împrumutate din limbile romanice, altele au fost productive în toată perioada de când sunt atestate. În acest articol vom evidenția productivitatea actuală a unor sufixe în anumite registre, de obicei în limbajul familiar sau în presă, așa cum reiese din două lucrări lexicografice apărute de curând, dedicate lexicului recent atestat în limba română (ICSO, Croitor 2021), precum și din observații foarte recente asupra frecvenței unor derivate în mediul online, pe care le glosăm și le exemplificăm cu fraze atestate. Am selectat doar câteva sufixe productive în special în cele două registre menționate (familiar, presă), care se remarcă fie printr-o vitalitate „renăscută” în această etapă de limbă, fie prin expresivitate (dată de sufix sau de asocierea cu o anumită bază), iar prezentarea lor este în ordine alfabetică.

1. -ADĂ, -IADĂ

Sufixul *-adă*, de origine neogreacă, a pătruns în limba română inițial prin împrumuturi din această limbă, apoi a fost întărit prin împrumuturi romanice (rar, preluate din germană) (FCLR 2015: 70 sqq). Cele mai vechi atestări ale unor împrumuturi cu acest sufix sunt din secolul al XVIII-lea, iar cele mai multe împrumuturi au atestări din secolul al XIX-lea; creațiile pe terenul limbii române sunt mai ales din secolele XX și XXI (FCLR 2015: 67–68; 73). Sufixul complex *-iadă* are etimologie multiplă: a pătruns în limba română prin împrumuturi din greacă și franceză (și marginal din alte limbi), dar a putut fi creat și în română, de la *-adă* dezvoltat cu *-i-* (desprins din formații cu *-adă* și tema în *-i*). Valoarea semantică cea mai frecventă a celor două sufixe este numele acțiunii (sau al procesului) și rezultatul acesteia, fie cu bază verbală (*blocadă* cf. (*a*) *bloca*, *bravadă* cf. (*a*) *brava* etc.), fie cu bază nominală (*fanfaronadă* cf. *fanfaron*, *otheadă* cf. *ochi*; aici intră și marea majoritate a derivatelor cu *-iadă*, de tipul *golaniadă* cf. *golan*, *mineriadă* cf. *miner* etc.). Cele două sufixe, ca și sufixul dezvoltat *-ariadă*, sunt foarte productive în româna actuală, după cum reiese din numărul mare de formații atestate în DCR³, la Trifan 2010 sau Vârlan 2012. Adesea, derivatele au conotații stilistice: ironic, familiar, colocvial.

În cele două lucrări recente menționate (ICSO, Croitor 2021) am înregistrat foarte puține formații cu *-adă*: *jandarmeriadă* „acțiune în forță a *jandarmeriei* pentru reprimarea unor mișcări de protest”¹ cf. *jandarmerie*, *potemkinadă* „ascunderea realității sub o față frumoasă, precum

¹ Cuvântul la care se raportează derivatul este scris cu litere cursive în glosarea sa.

Grigori *Potemkin* (1739–1791), demnitar rus care, cu ocazia unei vizite oficiale, a pus să fie montate fațade imitând sate reale, cu oameni fericiți și bine hrăniți” cf. *Potemkin* (ambele formații la Croitor 2021). În schimb, sufixul dezvoltat *-iadă* este foarte productiv, înregistrându-se în peste 30 de formații: *autocariadă* „acțiune care implică utilizarea unui număr mare de *autocare*; (p.restr.) aducerea protestanților cu *autocarele* la un miting”, *betoniadă* „operațiune de betonare în exces (inclusiv spații verzi etc.) executată de autoritățile locale” cf. *beton*, (a) *betona*, *bivolariadă* „presiune exercitată de politicieni asupra judecătorilor prin prezentarea la tribunal a unui grup de politicieni (renumiți) în ziua judecării procesului unui politician, în scopul intimidării judecătorilor (ca atunci când s-a judecat cazul lui Gabriel *Bivolaru*, politician condamnat în 2004 pentru prejudiciul adus Băncii Române de Dezvoltare)”, *borduriadă* „proces amplu de înlocuire a *bordurilor* vechi (adesea în stare bună) sau de amplasare a unora noi (uneori și unde nu e nevoie)”, *bostaniadă* „sărbătoare a *bostanilor*”, *bufoniadă* „manifestare ca de *bufon*; bufonerie”, *bugetariadă* „activitate mediatică intensă îndreptată împotriva sectorului *bugetar*, pentru a justifica adoptarea unor măsuri de austeritate; manifestări stradale ale *bugetarilor* împotriva unor măsuri de austeritate”, *Castaniadă* „nume dat unor sărbători organizate toamna în unele orașe din zone în care se culeg *castane*”, *centenariadă* „ansamblul de manifestări culturale dedicate *centenarului* României (din 2018)”, *ciobaniadă* „manifestare de protest a *ciobanilor*”, *copaciadă* „tăierea *copacilor* sub pretextul amenajării și întreținerii spațiului verde”, *demagogiadă* „ansamblu de acțiuni cu caracter demagogic” cf. *demagog*, *demenșiadă* „serie de comportamente *demente*”, *demolariadă* „campanie de demolări”, *Digitaliada* „numele unei campanii de promovare a tehnologiei *digitale* în sistemul de învățământ”, *festivaliadă* „serie de *festivaluri*”, *fripturiadă* „goana după câștiguri rapide și adesea nemeritate” cf. *friptură* (cf. și *fripturist* pentru sens), *funariadă* „activitatea naționalistă a politicianului Gheorghe *Funar*, fost primar al orașului Cluj-Napoca”, *gazoniadă* „campanie de montare a *gazonului* pe spațiile verzi”, *gimnaziadă* „competiție care implică elevii de gimnaziu”, *impostoriadă* „proliferare a *impostorilor*”, *interlopiadă* „acțiune de arestare a unor *interlopi*”, *islamiadă* „răspândirea musulmanilor în Europa în perioada recentă, în special prin imigrație; musulmaniadă; atacuri teroriste comise de musulmani” cf. *islam*, *jandarmiadă* „acțiune în forță a jandarmeriei pentru reprimarea unor mișcări de protest (nonviolente)” cf. *jandarm*, *minciuniadă* „serie de *minciuni* (spuse de cineva cu un anumit scop)”, *moguliadă* „creșterea „numărului de patroni de trusturi media care urmăresc diverse interese personale, economice sau politice (*moguli*)”, *penaliadă* „campanie (mediatică și nu numai) contra persoanelor care au comis fapte *penale*”, *pensionariadă* „*pensionarea* unui număr mare de persoane” cf. și *pensionar*, *pesediadă* „bătăliile (politice) ale Partidului Social Democrat (PSD)”, *polistireniadă* „izolarea clădirilor cu panouri de *polistiren*”, *pomaniadă* / *pomeniadă* „acordarea unor ajutoare sociale și facilități fiscale, numite ironic «*pomeni*»”, *potemkiniadă* – variantă a lui *potemkinadă* (vezi *supra*), *primariadă* „campanie ori set de măsuri împotriva unuia sau mai multor *primari*”, *procuroriadă* „acțiune de angajare avându-i în centru pe *procurori*”, *rectoriadă* „eveniment social sau politic având în centru *rectorii*”, *rinoceriadă* „aderarea oamenilor la un sistem politic dezumanizant, absurd” cf. *rinocer* (din titlul piesei *Rinocerii* de Eugen Ionescu), *șobolaniadă* „intensificarea unei activități cu caracter josnic; campanie de denigrare a opozanților politici și a cetățenilor critici cu puterea, dusă de liderul Partidului Social-Democrat Liviu Dragnea, în perioada mai–iunie 2018, prin atribuirea repetată a epitetului «*șobolani*» opozanților”, *teleormaniadă* „acțiune colectivă, campanie pornită de persoane originare din județul *Teleorman*”, *vasluiadă* „acțiune în forță a unor cetățeni din *Vaslui*”, *victimiadă* „tendința mai multor persoane de a se considera *victime*”, *voluntariadă* „campanie de voluntariat” cf. *voluntar*, *voucheriadă* „campanie de

acordare de *vouchere* de către autorități sau companii” (derivate înregistrate în lucrarea Croitor, *Sufixe*), *tineriadă* „mișcare de protest contra guvernului din perioada ianuarie – februarie 2017, la care au participat foarte mulți *tineri*” (formație înregistrată în ICSO). La acestea se adaugă câteva formații pe care le-am găsit foarte recent pe internet: *demoniadă* „acțiune a demonilor”, *doctoriadă* „amplă mișcare de protest a *doctorilor*”, *fotbaliadă* „competiție de *fotbal*”, *guverniadă* „acțiune de amploare în care e implicat *guvernul*”, *hunoriadă* „serie de proteste organizate de unii activiști de mediu împotriva lui Kelemen *Hunor*, ministrul Culturii și Patrimoniului Național, care în iulie 2011 a semnat avizul de descărcare arheologică privind exploatarea minieră de la Roșia Montană”, *iohanniadă* „activitate foarte vizibilă, cu impact, a președintelui Klaus *Iohannis*”, *maidaneziadă* „amplă acțiune de strângere a *maidanezilor* de pe străzi”, *musulmaniadă* „răspândirea *musulmanilor* în Europa în perioada recentă, în special prin imigrație”, *patroniadă* „acțiune de amploare a *patronilor*”, *politichiadă* „activitate politică” cf. *politichie*, *profesoriadă* „acțiune masivă de protest a *profesorilor*; grevă la care participă mulți *profesori*”, *robotiadă* „competiție de construire și dezvoltare de programe de *roboți*”, *tefeliadă* „serie de proteste împotriva guvernului organizate în 2017” analizabil prin raportare la *TFL*, abreviere pentru „tânăr, frumos și liber”, cum erau descriși participanții la aceste proteste, semianalizabil prin *tefelist* „participant la protestele împotriva guvernului din 2017”:

Este o demoniadă, o chestie lipsită de bărbăție, de curaj și de logică și de orice, ca un luptător, un războinic să atace și săucidă oameni neimplicați, nevinovați, necunosători și neprovocatori ai aceluia război. (cuvantul-ortodox.ro, <https://bit.ly/33q0kiJ>)

Vedeți, dacă nu am avut parte de o profesoriadă, de o doctoriadă? Dacă se deranjează și aștia să vină la București și să-i altoiască pe studenți cu arătătoarele și cu stetoscopul, altfel ar fi stat lucrurile! (patraru.ro, <https://bit.ly/39BCnca>)

Fotbaliada copiilor. [...] Ideea celor de la UEFA de a lăsa copiii în locul adulților în tribune mi s-a părut cât se poate de bună. Căci ce obții de pe urma unui stadion gol? Îi întărești și mai tare pe ultrașii siliți să stea acasă [...] (catavencii.ro, <https://bit.ly/3f2FdZg>)

„Guverniada”, o istorie totuși greu digerabilă, prin aceste trei episoade produse de PSD, s-a încheiat. Este bine că această criză politică cu totul particulară (un partid își dă jos două guverne!!!) a luat sfârșit fără foarte multe complicații, dar cu o imagine nu tocmai favorabilă, ca să mă exprim eufemistic, pentru partidul majoritar și pentru liderul său. (ziarulargesul.ro, <https://bit.ly/3eusVda>)

Cei 50 de participanți la protestul intitulat „Hai la Hunoriadă” au fost legitimați de polițiști și jandarmi, întrucât nu aveau autorizație. (monitorulcj.ro, nr. 138/2011, <https://bit.ly/2SrXLKG>)

Participând la un miting neautorizat împotriva guvernului, pe care îl definește drept o gașcă de penali, președintele Klaus Iohannis conduce, practic, o iohanniadă, ca să nu îi spunem tentativă de lovitură de stat. (criterii.ro, <https://bit.ly/3xW4jlb>)

Maidaneziada – Să se revizuiască primesc dar să nu se schimbe nimic. (blog, <https://bit.ly/3h8o1Eb>)

Mai au multe de învățat islandezii de la musulmanii din musulmaniadă! (comentariu, ziare.com, <https://bit.ly/2SD4a5Z>)

Patroniada. Coalițiile patronale din turism, IT și sectorul productiv asediază, în aceste zile, ministerele economice, Senatul și Parlamentul (curentul.info, <http://bit.ly/2NHSNal>)

Dar, o să fie și ceva excepții de politicieni care nu vor purta mască și se vor da în spectacol ca niște penibili ce sunt pentru că, nu-i așa, poate mai agață câteva voturi pentru 1 iunie 2008. Politichiada deja a început! (blog, <https://bit.ly/2R6dNK3>)

În încheierea proiectului, Auchan Drumul Taberei a fost gazda paradei preșcolarilor costumați în roboți și prezentării dansului „**Robotiada**”. (proedus.ro, <https://bit.ly/3bbDf7z>)

N-ai înțeles: poate fi tefelist, dar nu-i musai să fie, întrucât genul ăla de accesorii au fost folosite des de participanții la **tefeliade**. E singur în cadru pe câțiva metri buni – în laterale și-n față, că-n spate nu-i țipenie – și poartă botniță. (twitter.com, <https://bit.ly/3o03vqT>).

2. -AR

Sufixul are o origine multiplă, fiind întâi moștenit (*morar, olar, păcurariu*), apoi împrumutat din mai multe limbi (din slavă ca sufix pentru nume de meseriași precum *bolnicear, târgar*, din greacă ca în *decar, mărgăritar*, precum și din limbile romanice, ca sufix adjectival) – vezi FCLR 2015: 273–277. Sufixul este foarte productiv în româna actuală. Astfel, în Croitor 2021 au fost înregistrate formațiile: *boicotar* „persoană care boicotează o acțiune”, *burețar* „persoană care culege bureți din pădure”, *chiftelar* „amator de chiftele; (fig.) persoană care merge la diverse evenimente pentru mâncarea gratuită servită acolo; persoană neserioasă”, *chiloțar* „producător de lenjerie intimă; persoană care își expune lenjeria intimă; persoană care se ocupă cu lucruri vulgare” cf. *chiloți, ciorbar* „bărbat căruia îi plac mult ciorbele” cf. *ciorbă, ciuperkar* „culegător de ciuperci; cultivator de ciuperci”, *depeșar* „fan al formației Depeche Mode (la modă în anii 1990)”, *discotecar* „persoană căreia îi place să meargă la discotecă, la cluburi sau la petreceri”, *doiar* „carte de joc cu numărul doi; carte de joc care are două puncte”, *filmă* „colecție de texte legate de cinematografie (creație personală a lui Cristian Tudor Popescu)” cf. *film, genocidar* „care manifestă înclinație spre genocid; care susține genocidul”, *ghiozdănar* „elev cu ghiozdan”, *giumbușlucar* „persoană care face giumbușlucuri”, *izmenar* „bărbat lipsit de curaj; persoană care ocupă nemeritat o funcție” cf. *izmene, manțogar* „om de nimic” cf. *manțog, moștar* „catalog cu mostre”, *paletar* „catalog cu palete”, *pisicar* „iubitor de pisici; proprietar de pisici”, *pizdar* „curvar; ginecolog”, *prețar* „comerciant sau prestator de servicii care practică prețuri mari”, *previzionar* „(persoană) care dă dovadă de previziune”, *rigipsar* „persoană care montează plăci de rigips”, *șaptemiar* „vârf de peste șapte mii de metri, care prezintă interes pentru alpiniști”, *șasemiar* „vârf de peste șase mii de metri, cățărât de alpiniști”, *șnițelar* „persoană care prepară șnițele; persoană căreia îi plac șnițelele; (p.ext.; depr.) neamț”, *șoșonar* „persoană care merge pe munte echipată necorespunzător” (persoană) care poartă șoșoni”, *treiar* „autoturism BMW seria 3”, *troicar* „(persoană) care aparține unei troice” *trotinetar* „persoană care se deplasează pe trotinetă”, *trotinar* (același sens, semianalizabil), *trufar* „culegător de trufe”.

Pe lângă aceste formații, pe internet se pot întâlni alte derivate recente, neînregistrate în sursele lexicografice consultate: *botnițar* „persoană care impune purtarea măștii medicale în spații publice, pentru a preveni răspândirea coronavirusului SARS-CoV-2 (considerată de sceptici un fel de botniță); persoană care consideră masca medicală un fel de botniță”, *ghipsar / gipsar* „asistent medical care pune membrele sau alte părți ale corpului în ghips; muncitor specializat în efectuarea ornamentelor în ghips”, *ipsosar* „persoană care realizează lucrări (artistice) din ipsos”, *jăpcar* „hoț, infractor” cf. *jăpcă, jinar* „locuitor al comunei Jina (din județul Sibiu)”, *logănar* „persoană care conduce un autoturism marca Logan”:

Ieri, Bogdan Stanoevici, unul dintre contestatarii foarte zgomotoși ai măsurilor de prevenție Covid, a murit... de Covid. Oamenii au reacționat după cum i-a dus capul pe

fiecare. Unii cu „bineee, mă, așa i-a trebuit, acum să mai moară și Cheloo și Dan Puric și suntem izbăviți de **botnițari!**” (blog, <https://bit.ly/2Pcdko9>)

Spitalul Clinic Județean de Urgență Târgu Mureș organizează concurs de recrutare pentru ocuparea pe perioadă determinată a funcției contractuale, temporar vacante de asistent medical generalist cu atribuții de **gipsar** (2 posturi) conform fișei postului – Bloc Operator II Chirurgie și Ortopedie Pediatrică. (posturi.gov.ro, <http://bit.ly/3qC3JVw>)

Societate de construcții și instalații încă din 1996 cu activitate desfășurată în România și Germania angajează în condiții extrem de avantajoase: muncitori calificați amenajări interioare; faianțari și **gipsari**. (universulargesean.ro, <http://bit.ly/3bidcLn>)

E **ipsosar** de când avea 20 de ani și azi, la 84 de ani, continuă să lucreze în atelierul său de pe calea Griviței 35, vizavi de Universitatea Națională de Arte. (redbull.com, <http://win.gs/2WTXWxq>)

La data respectivă, dacă Toma, sau specialiștii Primăriei ar fi dat un simplu search pe google, cum am făcut noi, ar fi găsit zeci de articole în care firma respectivă era prezentată în adevărata sa lumină, de **jăpcar** patentat din cauza căreia mulți edili locali au fost călcați de procurorii DNA. (agorabuzau.ro, <http://bit.ly/3bhQxAB>)

Într-adevăr, produsele afișate în galantare sunt extrem de îmbietoare, îți vine să le mănânci cu ochii, înainte să ți le pui în coș, și cei patru **jinari** de-abia fac față cumpărătorilor. (formula-as.ro, 2020, nr. 1405, <http://bit.ly/3pOoVqA>)

Pe mine m-a deranjat un **logănar** suferind de el care nu vroia să se dea de pe banda 2 azi pe București-Pitești. (peugeotclubromania.ro, <https://bit.ly/3nLNc0e>).

3. -ĂU

Sufixul **-ău** a fost împrumutat din maghiară, alături de sufixul din aceeași serie **-eu**¹ (identificabil în formații ca **amăgeu** „șarlatan” cf. (a) **amăgi**, în DA; **bolându** „persoană nebunatică” cf. **bolând** – Teaha, C.N.: 106, în FCLR 2015: 488 etc.). Sufixul **-ău** a fost foarte productiv, formând substantive comune (**ciobănău**, **clănțău**, **lătrău**, **lingău**, **mâncău**, **umblău** etc.), substantive proprii (**Ghițău**, **Gurău**, **Lăscău** ș.a.) și adjective (**buzău**, **lungău**, **molău**, **roșcău** ș.a.), mai ales în registrul popular sau în graiuri. Peste diversele valori semantice ale derivatelor cu acest sufix (nume de agent, nume de instrument, augmentativ, diminutiv, posesorul calității, purtătorul asemănării etc.) se suprapune valoarea peiorativă. Aceeași valoare se identifică și în derivatele din corpusul nostru: **fățău** „(depr.) față”, **gudurău** „persoană care se **gudură** pe lângă cineva; persoană lingușitoare”, **pârnau** „(fam.; rar) persoană care a fost la **pârnaie**; (p.ext., depr.) om de nimic” (semianalizabil), **vilău** „(colocv.) **vilă** mare” (Croitor 2021). La acestea putem adăuga un derivat întâlnit recent pe internet: **limbău** „persoană care lingușește; persoană care dezvăluie secrete”² cf. **limbă**. Și sufixele dezvoltate **-ălău** și **-ălău** dau naștere unor formații colocviale, peiorative: **curvălău** „(colocv.; foarte rar) curvar; afemeiat” cf. **curvă**, **drogălău** „(colocv.) persoană care se droghează” cf. **drog**, **frigălău** „(fam.) **frig** puternic”, **ninjalău** „(colocv.) **ninja**” (Croitor 2021); **homălău** „**homosexual**”, **mitingău** „persoană care participă la un **miting**”, **nemțălău** „persoană de etnie germană; **neamț**” (ICSO). Pe lângă aceste formații, recent pe internet am întâlnit și formația **bombălău** cu varianta **bumbălău**, cu sensul „prost, nătâng, neghiob”, care ar putea fi analizabilă prin substantivul

² Întâlnit și ca nume de familie.

bombă sau semianalizabilă prin *bombagiu* „vagabond, hoț, chefliu” (MDA). Varianta *bumbalău* poate fi explicată și prin apropiere de *bumb*, care ar putea sta la baza altor formații cu conotații expresive (*bumben* „țeapăn” ar putea fi derivat de la acesta, potrivit lui Scriban 1939; în DELR este considerat cu etimologie necunoscută).

„*Tembelule, nu frâna așa, că-mi spargi capul. Of, nu știu cine te-o fi recomandat șofer la Județ. Mare **bombalău** ești!*” (dilemaveche.ro, nr. 291/2009, <https://bit.ly/3tvWIq7>)

*Culmea e că oglinzile se dau și peste cap, adică se rabat sub un unghi mic și în față. Zic asta pentru că așa am găsit în parcare una din oglinzi. O fi trecut un **bumbalău** pe lângă dânsa și a agățat-o. De atunci când parchez lângă un trotuar rabat invariabil oglinda aferentă.* (hyundaiclub.ro, <https://bit.ly/3nX4loa>).

Sufixul este utilizat și pentru derivarea unor substantive proprii. Amintim aici formația recent întâlnită în mediul online *Copilău* (probabil mai veche, dar neînregistrată în sursele consultate):

Jenel **Copilău**, noul președinte al PMP Olt, candidat pe primul loc la Camera Deputaților (olt-alert.ro, <https://bit.ly/3beAwDA>).

4. -EALĂ

Sufixul *-eală*, de origine slavă, este foarte productiv în limba română (vezi Lupu 2021). Formațiile recente sunt în general colocviale, cu conotații glumețe sau depreciative: *bișnițareală*, *bucătăreală*, *căpușareală*, *fușereală*, *găvăreală*, *ieșeală*, *mucăleală*, *retardeală* (DCR³); *blogăreală*, *boboceală*, *bulgăreală*, *cârcoteală*, *chioșcăreală*, *ciolăneală*, *cronicăreală*, *feseneală*, *galibardeală*, *gugăleală*, *înmormoloceală*, *hăbăuceală*, *miștocăreală*, *mitingeaală*, *nepoțeaală*, *ordinăreală*, *prostănăceală*, *zâmbăreală* (Vârlan 2012) etc. Și cele două lucrări recente ale noastre arată productivitatea ridicată a acestui sufix în presă și în registrul colocvial. Astfel, în ICSO se înregistrează formațiile: *bețivăneală* „beție” cf. *bețivan*, *cârcoteală* „nemulțumire exprimată verbal” cf. (a) *cârcoti*, *cârdășeală* „cârdășie” cf. (a se) *cârdăși* „a se întovărăși”, *chiulangeală* „faptul de a *chiuli* (frecvent sau pentru mult timp)”, *ciubucăreală* „perceperea unor șpăgi mărunte (ciubucuri); obținerea unui câștig ilicit mărunț” cf. *ciubucar*, *cocălăreală* „comportament sau atitudine de *cocalar*”, *golăneală* „comportament vulgar, de joasă speță, ca de *golan*”, *hipstereală* „faptul de a se comporta ca un *hipster*; atitudine de *hipster*”, *negustoreală* „comerț”, *pișcotăreală* „participarea la evenimente mondene sau de PR ale unor companii de dragul mâncării și al băuturilor gratuite servite sau pentru socializare” cf. (a) *pișcotări* „a mânca pișcoturi; (p.ext.) a participa la un eveniment public de dragul mâncării și al băuturilor gratuite servite sau pentru a socializa”³ (verb înregistrat tot în ICSO). În Croitor 2021 au fost înregistrate formațiile: *afuriseală* „afurisire” cf. (a) *afurisi*, *animăleală* „dezământ” cf. *animal*, *bagabonțeaală* „comportament de om neserios” cf. *bagabont*, *bicicleală* „plimbare cu bicicleta” cf. (a) *bicicli* „a merge cu bicicleta” (verbul este înregistrat în aceeași sursă), *birjăreală* „comportament necivilizat, birjăresc” cf. *birjar*, *bișnițareală* „afacere dubioasă, bișniță” cf. *bișnițar*, *boboceală* „perioada de început de liceu (când elevii sunt „boboci””, *boschetăreală* „pierdere de vreme (ca un *boschetar* – o persoană

³ La acestea se adaugă substantivul *feelingeaală* „simțire, sentiment, emoție”, derivat de la substantivul *feeling* (cu același sens), împrumutat din engleză și utilizat la nivel colocvial, dar neînregistrat în dicționare.

fără adăpost)⁴, *bucătăriseală* „bucătăreală, prepararea mesei; (fig.) totalitatea acțiunilor care servesc la pregătirea unui eveniment, produs etc.” cf. (*a*) *bucătărisi*, *buriceală* „dans din *buric*”, *cerșeală* „cerșit, cerșetorie” cf. (*a*) *cerși*, *ciorăneală* „ceartă; scandal” cf. *cioran* („hoț; om șmercher”, în MDA), *combinageală* „combinație necinstită; intrigă” cf. *combinagiu*, *dovleceală* „sărbătorirea Halloweenului prin împodobirea unor *dovleci*”, *drogăngeală* „consumarea unor droguri” cf. *drogangu*, *endureală* „cursă de *enduro* (motociclism pe drumuri neasfaltate)”, *funcționăreală* „activitatea unui *funcționar* (public)”, *gargarageală* „pălăvrăgeală, vorbărie fără rost” cf. *gargaragiu*, *grădinăreală* „muncă la întreținerea grădinii; grădinărit, grădinărie” cf. (*a*) *grădinări*, *grătăreală* „pregătirea și consumarea unor produse gătite la *grătar*”, *haiduceală* „comportament asemănător cu al unui *haiduc*”, *hardcoreală* „activitate intensă” cf. *hardcore* (adjectiv împrumutat din engleză, cu sensul „intens”), *houseareală* „ascultarea sau difuzarea muzicii house” cf. *houser* („persoană care ascultă muzică house”), *ieftineală* „ieftinire; faptul de a costa puțin” cf. *ieftin*, *mafioteală* „afacere necurată; înțelegeri de tip *mafiot*”, *mahalageală* „comportament urât, ca în mahala” cf. *mahalagi*, *mânăreală* „ilegalitate; *mânărie*” (semianalizabil), *mingicăreală* „practicarea unui sport fără tehnică și fără performanță” cf. *mingicar* („jucător tehnic lipsit de randament”, la Volceanov 2007), *mocangeală* „lucru gratuit” cf. *mocangu*, *pamfletăreală* „scrierea unor pamflete; satiră” cf. *pamfletar*, *parcageală* / *parcangeală* „activitatea de a percepe, în mod fraudulos, taxe pentru mașinile parcate într-un anumit loc” cf. *parcagiu* / *parcangu*, *părințeală* „activitatea de creștere a copiilor” cf. *părinte*, *perciuneală* „pedeapsă aplicată cuiva prin tragere de *perciuni*”, *pilangeală*¹ „faptul de a bea des băuturi alcoolice (până la beție); pileală” cf. *pilangu* „bețiv”, *pilangeală*² „sistem în care angajările sau promovările se fac pe baza relațiilor personale („pile”)” cf. *pilangu* „persoană cu pile”, *postăceală* „postarea unor mesaje online (pe paginile de social media sau în rubrica de comentarii a publicațiilor), de obicei sub comandă politică” cf. *postac*, *pupincureală* „lingușire, pupincurism” cf. (*a*) *pupincuri*, dar și *pupincurism*, *pupincurist*, în raport cu care formația este semianalizabilă, *reclamageală* „tendința de a face multe reclamații” cf. *reclmagiu*, *răzgândeală* „răzgândire” cf. (*a se*) *răzgândi*, *shopingeară* „sesiune de *shopping*”, *sofisticăreală* „caracter sofisticat” cf. *sofisticare*, *șobolăneală* „comportament josnic și ascuns” cf. (*a*) *șobolăni*, *șpăgăreală* „oferirea de șpagă” cf. *șpăgar*, *troleală* / *trolleală* „faptul de a trola pe cineva; postarea unor materiale cu conținut provocator sau nerelevant pe internet cu scopul de a atrage atenția sau de a hărțui pe cineva” cf. *trola/trolla*, *zborșeală* „ceartă, harță” cf. (*a se*) *zborși*, *zmeureală* „cules de *zmeură*”.

Destul de productiv în limba actuală este și sufixul dezvoltat *-ăreală* desprins din formații cu dublă analiză (de tipul *fugăreală*, *furnicăreală*, *gustăreală*, *încurcăreală*, *lingăreală*, *mămuțăreală*, *slugăreală*, *țuicăreală* etc., vezi Lupu 2021), întâlnit în derivate recent atestate ca: *buticăreală* „creșterea numărului de *buticuri* într-o localitate sau într-o zonă; comerț desfășurat prin *buticuri*”, *chiloțăreală* „expunere a lenjeriei intime; vulgaritate, indecență, prost gust” cf. *chiloți*, *combinăreală* „aranjament necinstit; combinație ilegală sau imorală” cf. (*a*) *combina*, *facebook-ăreală* „postarea de mesaje pe *Facebook*”, *manțogăreală* / *manțocăreală* „furt mărunț; fraudare; escrocherie” cf. *manțog*, *panglicăreală* „inaugurarea unor obiective de către reprezentanții administrației, pentru obținerea unui beneficiu de imagine; realizarea unui lucru cu superficialitate, doar pentru imagine; (fig.) scamatorie, înșelăciune”

⁴ Derivatul *boschetăreală* mai are și sensul „zonă plină de *boscheți*”, în raport cu care segmentarea analitică este *boschet* + suf. dezvoltat *-ăreală*.

cf. *panglică*, *sifonăreală* „furt de bani publici (sub aparența unor tranzacții legale)” cf. (*a*) *sifona* (formații din Croitor 2021).

Pe lângă aceste formații, pe internet am găsit între timp numeroase alte derivate cu *-eală*, în registrul colocvial (transpus în scris pe pagini de social media, forumuri, bloguri etc.), precum și în presă: *buldozereală* / *buldozăreală* „efectuarea unor lucrări cu *buldozerul*”, *ciolăneală* „bătaie pe funcții și bani (*ciolan*)”, *curvășăreală* „curvășărie; curvie” cf. (*a*) *curvășări*, *hatereală* „exprimarea repetată a unor mesaje negative la adresa cuiva, mai ales în spațiul virtual” cf. *hater* („persoană care exprimă multe mesaje negative la adresa cuiva”, împrumutat din engleză), *hămăleală* „muncă multă, grea”, *hărnicieală* „hărnicie (demonstrativă sau pentru un scop îndoielnic)” cf. *harnic*, *îndrăgosteală* „îndrăgostire, atracție” cf. (*a se*) *îndrăgosti*, *îngereală* „starea de *înger*”, *mermeleală* „lucru prost făcut” cf. (*a*) *mermeli*, *minereală* „activitatea specifică *minerului*; (fig.) sondare, investigare detaliată”, *pițiponceală* „comportament de *pițipoancă*; prezența unor *pițipoance*”, *prieteneală* „prietenie; împrietenire” cf. *prieten*, *punkereală* „lucru care reflectă stilul punk; petrecerea timpului ca *punker* (adept al culturii punk)”⁵, *studenteală* „perioada studenției; petrecerea timpului ca *student*, făcând activități specifice *studenților*”, *șomereală* „calitatea de *șomer*; faptul de a fi *șomer*”, *țopeală* „comportament grosolan, bătăran; mahalagism” cf. *țop* „persoană cu purtări grosolane”, *vlogăreală* „activitatea de *vlogăr*, constând în postarea unor videoclipuri personale pe internet” (baza este înregistrată în ICSO), *youtubereală* „petrecerea timpului urmărind sau postând (mici) filme pe canalul de internet YouTube” cf. *youtuber* („persoană care postează filme pe canalul YouTube”, substantiv înregistrat în ICSO):

Numai în București poți să te piși pe 150 de ani de istorie în patru ore de buldozereală și apoi să te faci că plouă. Ce naiba faci dacă tu vrei să duci Bucureștiul în secolul XXI? Aștepti după autorizații și alte nimicuri birocratice sau acționezi ca un temerar? (vice.com, <https://bit.ly/3hEO83h>).

Se caută prefecți: Îngheșuală PSD-PD-L la marea ciolăneală a prefecturilor (antena3.ro, <https://bit.ly/33rtz14>).

Gigi Becali, dezlănțuit! „Noaptea la drogangeală, la curvășăreală, la băutură, toate se închid! Bisericile se deschid!” (romaniatv.net, <https://bit.ly/354bBr8>).

Dr. Otilia Țigănaș, despre adevărata pandemie: „E ură, hatereală, e minciună, e răutate, e jeg” (doctorulzilei.ro, <https://bit.ly/3ew72u3>).

Credem că, înainte de a pune în operă o anumită strategie, trebuie să-ți cunoști foarte bine șeful. Dacă ai un șef deștept și cu umor, chiar dacă vrea multă hămăleală și are fixuri de poveste, strategia e una. (desteptarea.ro, <https://bit.ly/2QXcaOV>).

Omul, gospodar exagerat de simplu și bine intenționat, spală, calcă și pune în ordine, cu maximă hărnicieală, toată lenjeria intimă a fotbalului existentă în piață la ora actuală. (jurnalul.ro, <https://bit.ly/2RHNH00>).

După ce trece această perioadă de îndrăgosteală vor apărea conflicte. (iluminareapotentiaului.ro, <https://bit.ly/2R4IXkY>)

În zilele noastre, nemişferind de îngereală, poeții se ocupă cu chinuirea cuvintelor, tot visând să le transforme în poezie pentru naivii care nu sunt nici poeți, nici îngeri, cititorii. (jurnalulolteniei.ro, <https://bit.ly/2R4K5oI>)

Proiectul RCA e o mermeleală tipic românească (zoso.ro, <https://bit.ly/3bf5p1x>)

Legat de minereală domnule senator, bogățiile subsolului pot să stea la locul lor până când va veni o generație mai onestă să se bucure de ele. (blog, <https://bit.ly/33sJsrF>)

⁵ În raport cu adjectivul invariabil *punk*, împrumutat din engleză, se desprinde un sufix dezvoltat *-ereală*.

*Ei bine, cine n-a prins **pițiponceala** la tinerețe, o experimentează la vârsta a doua. Sau a treia.* (aurisluca.ro, <https://bit.ly/3vYJluR>)

*Nea Vasile e pe **prieteneală** și cu americanii, și cu rușii.* (national.ro, <https://bit.ly/3o1f017>)

*Un festival și o ținută care te îndeamnă să te întorci spre tradiții și rădăcini. Ținuta McQueen e o **punkereală** cu inspirație în insulele din nordul Scoției.* (sapteseri.ro, <https://bit.ly/3tyMHbs>)

*Vino la Marea **Studenteală** și arată-ne că ești cel mai cool student, iar noi te premiem.* (clujlife.com, <https://bit.ly/3tyMzJ0>)

*Mica chișcariadă de la Craiova se transformă în marea **șomereală**.* (newskeeper.ro, <https://bit.ly/3o86mht>)

*Fac parte dintre aceia care detestă sportul profesionist împins la maximum, publicitatea neroadă iscată în jurul lui, precum și țâșnirea ineputabilă de **țopeală** din înmulțirea zerourilor din cecurile acestor noi gladiatori.* (national.ro, <https://bit.ly/3be2nL5>)

*[...] e plin YouTube-ul de **vlogăreală** despre cărți [...]* (catavencii.ro, <https://bit.ly/3y1zKuy>).

*Și-acum ca o paralelă, unii probabil au crezut că am renunțat la **YouTubereală**. Nici vorbă de asta, nu renunț aproape niciodată la nimic odată ce mi-am fixat un obiectiv. Doar că voi reduce frecvența clipurilor.* (blog, <https://bit.ly/2R9fhmF>).

5. -ENIE

Formațiile cu sufixul *-enie*, de origine slavă, sunt atestate încă din secolul al XVI-lea (Popescu-Marin 2007: 102–104). Sufixul a fost productiv în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, dar neproductiv în secolul al XVIII-lea (*ibid.*). În limba actuală, el este din nou productiv, fiind preferat pentru valoarea sa expresivă. Astfel, în Croitor 2021 am înregistrat derivatele: *borșoșenie* „graviditate; starea de sarcină” cf. *borșos*, *căpoșenie* „încăpățănare” cf. *căpos*, *dubioșenie* „caracterul a ceea ce este *dubios*; (concr.) faptă sau manifestare *dubioasă*”, *jegoșenie* „mizerie (morală)” cf. *jegos*, *kitschoșenie* / *kitschioșenie* „lucru de prost gust, *kitsch*”, *migăloșenie* „(foarte rar) meticulozitate, grijă” cf. *migălos*, *odioșenie* „faptă sau vorbă cu caracter *odios*; caracteristica de a fi *odios*”, *piloșenie* „intervenție în favoarea cuiva; trafic de influență” cf. *pilos*, *porcoșenie* „lucru grosolan, vulgar, *porcos*”, *pufoșenie* „animal cu blană *pufoasă*”, *siropoșenie* „sentimentalism dulceag, fad; lucru plin de sentimentalism dulceag” cf. *siropos*, *stufoșenie* „încărcătură inutil” cf. *stufos*, *viermoșenie* „persoană fără demnitate, vrednică de dispreț; comportament nedemn, vrednic de dispreț; vierme” cf. *viermos* (Croitor, 2021), la care se adaugă un derivat cu sufixul dezvoltat *-oșenie*: *sinistroșenie* „ceea ce este *sinistru*”. În ICSO a fost înregistrată formația *făloșenie* „fală, mândrie, fudulie, ostentație, semeție, înfumurare” cf. *fălos* (ICSO). Foarte recent, pe internet am mai întâlnit alte patru derivate noi: *complicățenie* „lucru *complicat*”, *grețoșenie* „caracteristica de a fi *grețos*; (concr.) lucru *grețos*”, *prețioșenie* „lucru *prețios*”, *sulfuroșenie* „puturoșenie; dubioșenie”:

*Aș fi putut să îmi prelungesc șederea dar asta ar fi însemnat să nu îmi mai pot da examenul de disertație, era o **complicățenie** birocratică.* (viitorulromaniei.ro, <https://bit.ly/2QBPS1d>)

*Ce **grețoșenie** a putut găsi în cafeaua pe care tocmai o băuse!* (jurnalul.ro, <https://bit.ly/3f6KtLh>)

*Rădem noi, da' ultimul interviu făcut de lingăul Mihăiuc cu ministrul drujbar Costel Alexe e de o **grețoșenie** comunistoidă greu de suportat.* (cotidianul.ro, <https://bit.ly/3f3kFzM>)

Ne-ai plictisit cu atâta eleganță și prețioșenie. (tictop.ro, <https://bit.ly/3bg8LS5>)
Consider că strategia aleasă de conducerea PNL situează acest partid în imediata apropiere a sulfuroșeniei băsiste [...] (vosganian.ro, <https://bit.ly/33wd1sj>).

6. -EȘTE

Sufixul este productiv în româna actuală, după cum se poate vede din inventarul mare de formații incluse la Chircu-Buftea 2011: 35–51 și Mirzea Vasile 2012: 94–104. În corpusul nostru am înregistrat destul de multe formații, majoritatea colocviale: *amatoresște* „ca un amator”, *biologicește* „din punct de vedere biologic”, *bișnițarește* „ca un bișnițar; în stilul bișnițarilor”, *ceaușește* „ca Nicolae Ceaușescu” (semianalizabil), *mafioțeste* „în mod mafiot; ilegal”, *maghiarește* „în limba maghiară; ca maghiarii”, *manelărește* „într-un stil de prost gust” cf. *manelar*, *momârlănește* „în stilul momârlanilor (locuitori autohtoni din zona Văii Jiului)”, *pamfletărește* „în stil pamfletăresc” cf. *pamfletar*, *pompiereste* „în mod neserios, superficial, pe apucate” cf. *pompier*, *struțește* „ca un struț”, *șmenărește* „în mod înșelător; cu scopul de a păcăli, a escroca; ca un șmenar”, *țopârlănește* „bădărănește, grosolan, ordinar” cf. *țopârlan* (formații din Croitor, 2021); *cocălărește* „ca un cocalar; bădărănește”, *hipsterește* „în maniera unui hipster”, *oierește* „ca un cioban; (fig.) incorect, eludând regulile” cf. *oier* (formații din ICSO). La acestea se adaugă formațiile descoperite recent pe internet: *bucureștenește* „ca bucureștenii; ca la București; cu particularități lingvistice specifice Bucureștiului”, *ciupercește* „des și repede (precum ciupercile după ploaie)”, *piraterește* „ca pirații”, *politicienește* „în plan politic; ca politicienii” și *tiptilește* „tiptil; pe furis”:

Păi eu să învăț bucureștenește, sau voi româna? (facebook.com, <https://bit.ly/3uxIWob>)
Pe lângă învinși și învingători, zburdă animați de depresii, resemnare sau entuziasm tâmp, o mulțime de „fraieri” priponiți în investițiile imobiliare ce au răsărit ciupercește pe orice petec de verdeață rămas neconstruit, în locul fostelor fabrici sau la periferia orașului. (<https://cluj.pro/pleci/>)

Guvernul britanic plănuiește să facă infractori toți tinerii care descarcă piraterește muzică de pe Internet. (bucuresti.24fun.ro, <https://bit.ly/2SEwQLZ>)

Așa cum îl știm, om cu frica lui Dumnezeu, n-ar putea face rău nici unei muște, dovadă că tot timpul a rămas la stadiul de declarații, ca să vorbim politicienește. (blog, <https://bit.ly/3bgtp4r>)

Sub luceferii palidei nații, cum sta în amurg, la arginți numărând, ivitu-s-au tiptilește mascații. (gandul.ro, <https://bit.ly/3prTIJh>).

Sufixul dezvoltat *-icește* este puțin productiv în corpusul nostru. În Croitor 2021 s-au înregistrat două formații: *amatoricește* „fără pricepere, ca un diletant” cf. *amator*, *reportericește* „ca un reporter”. De curând, pe internet am întâlnit formația *casadoricește* „ca un casador; în mod periculos și spectaculos”:

Am aterizat pe partea cealaltă a șanțului, reușind să plonjez, oarecum casadoricește, fără prea mari răni. (romanalibera.ro, <https://bit.ly/3lmbf17>).

7. -EZĂ

În general, etnonimele derivate cu sufixul *-ez* pot avea și sensul „limba vorbită de locuitorii...” (*chinez – chineză, finlandez – finlandeză, senegalez – senegaleză* etc.). Uneori

însă, substantivele derivate cu *-eză*, denumind limbaje, jargoane, nu au un corespondent adjectival cu *-ez*, ca în cazul derivatelor din Croitor 2021, cu caracter colocvial: *banchereză* „limbajul financiar-bancar; jargonul *bancherilor*”, *dăncileză* „exprimarea plină de greșeli a Vioricăi Dăncilă, premier al României în perioada 2018–2019”, *europeneză* „stilul de exprimare specific documentelor emise de structurile administrative ale Uniunii Europene; limbaj de lemn specific birocrăției Uniunii *Europene*”, *finanțeză* „limbajul finanțistilor; limbaj încărcat de termeni financiari” cf. *finanțe*, *jurnaleză* „jargonul jurnaliștilor” cf. *jurnal*, *legaleză* „limbajul juridic” cf. *legal*, *oengeză* „limbajul stereotip al *ONG*-urilor”, *pesedeză* „stil de exprimare specific membrilor sau susținătorilor *PSD*”, *pinguineză* „limbajul *pinguinilor* (în unele filme și emisiuni TV, destinate copiilor); (fig.) limbaj greu de înțeles”, *roboreză* „limbaj specific *bancherilor*, greu de înțeles de cei fără educație financiară” cf. *ROBOR* „rata dobânzii pe piața interbancară, în lei”. În această situație, avem a face cu un sufix cu formă de feminin *-eză*, distinct de *-ez* cu care se formează etnonime sau adjective de la toponime. După cum se poate vedea, sufixul este destul de productiv. Pe lângă formațiile de mai sus, pe internet se mai pot întâlni, foarte rar, încă două: *doctoreză* „limbaj medical complicat, accesibil doar *doctorilor*” și *pacienteză* „limbaj medical simplificat, pe înțelesul *pacienților*”:

Editorialul revistei este memorabil: e bine ca stomatologul să nu vorbească pacientului numai în Doctoreză, ci și în Pacienteză, pentru că, așa cum nu se întâmplă adesea, pacientul trebuie să știe ce-l așteaptă, ce urmează a i se face, pas cu pas; [...]. (viata-medicala.ro, <https://bit.ly/33tv7LB>)

Vehiculele care ajută în educația medicală: paciențea și tehnologia, spune conf. dr. Mihai Craiu. (sanatatea.tv, <https://bit.ly/3ez0MRW>).

8. -IE

Sufixul *-ie*, de origine multiplă (latinească, slavă, grecească, vezi Popescu-Marin 2007: 127), a intrat în limba română încă din secolul al XVI-lea prin cuvinte ca *arhimandrie*, *episcopie* (*ibid.*). El a fost și este foarte productiv (vezi sursa citată pentru atestări din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea). În limba actuală, el încă este productiv, inclusiv în registrul colocvial sau în presă, de unde provin derivatele înregistrate în Croitor 2021: *hamburgerie / hamburgherie* „local unde se prepară și se servesc *hamburgeri*”, *musulmănie* „islamism, mahomedanism; lumea *musulmană*”, *ursărie* „lucru de prost gust, scandal, bătărie” cf. *urs*. Însă mai productiv în limba actuală este sufixul dezvoltat *-ărie*, creat de la formații cu dublă analiză (*blănărie*, *cărmidărie*, *papucărie* etc.). Astfel, în Croitor 2021 am înregistrat formațiile *bicicletărie* „activitatea de a merge cu *bicicleta*; activitate legată de mersul cu *bicicleta*”, *boschetărie* „loc plin de *boscheți*, în paragină”⁶, *eclerărie* „cofetărie specializată în producerea și vânzarea de *eclere*”, *hotelărie* „industria hotelieră; activitatea hotelieră” cf. *hotel*, *înghețătărie* „magazin care vinde (și produce) *înghețată*”, *lăbărie* „lucru de nimic” cf. *labă*, *manelărie* „preferința pentru a *manele*; (fig.) lucru de prost gust; starea de proastă calitate în care se află cineva”, *siropărie* „dulcegărie, sentimentalism *fad*”⁷; loc unde se produce *sirop*; loc unde se vinde *sirop*”, *trufărie*

⁶ Derivatul mai are și sensul „viață de boschetar, fără un domiciliu”, care se raportează la substantivul *boschetar* și sufixul *-ie*.

⁷ Cu acest sens este atestat încă din anii 1930, dar nu a fost înregistrat în dicționarele consultate: „*Femeia face dintr-un om demon sau înger*”, *servește ca piatră de temelie romanului „Manoil” al acestuia, scris la 1855. Subiectul? Conține atâta siropărie caracteristică vremii aceia de romantism!* (în revista „Familia”, nr. 4/1936).

„loc unde se cultivă *trufe*”, *zimbrărie* „rezervație de *zimbr*”. În ICSO a fost înregistrată doar formația *hârțogărie*, variantă a lui *hârțogăraie* „volum (mare) de documente birocratice” cf. *hârțoagă* „hârtie scrisă, document, act (vechi sau fără valoare)”. Între timp, pe internet am întâlnit și alte derivate: *chiloșătărie* „mulțime de *chiloși*; loc cu multe perechi de *chiloși*”, *fotbălăria* „participarea la meciuri de *fotbal*”, *intrigărie* „*intrigă*, uneltire”, *șosetărie* „mulțime de *șosete*; loc în care se află multe *șosete*”⁸:

*Pentru prima dată, avem priority boarding. Ca să nu mai înghesuim aparatele foto printre te miri ce **chiloșătărie** și **șosetărie** care vor fi elegant expuse la controlul bagajelor.* (nomadeea.ro, <https://bit.ly/3aicqi0>)

*Ce are pendula cu prefectura, **fotbălăria** cu tenoria și agramăția cu baritonia?* (7iasi.ro, <https://bit.ly/3tzf5uh>)

*Nu se vede cu ochiul liber că administrația actuală, mai mult decât cele precedente, e tot o **intrigărie** și delir propagandistic (altfel, de mare succes) și foarte puțină acțiune?* (contributors.ro, <https://bit.ly/3hBvtpD>)

*Cum te poți ajuta de platforma asta ca să te ducă mai departe în businessul tău? Dacă ești freelancer, dacă ai o cofetărie, **șosetărie**, firmă de contabilitate, magazin online cu produse de pescuit și vânătoare, firmă de construcții, ești blogger, medic sau îngrijitor de pisici, nu ignora TikTok-ul.* (blog, <https://bit.ly/3biPGid>).

Sufixe dezvoltate *-erie* și *-elărie* sunt mai puțin productive: *biberonerie* „încăpere dintr-o maternitate unde se pompează și se păstrează laptele matern pentru nou-născuți” cf. *biberon*, *langoșerie* „magazin unde se produc și se vând *langoși*” și *costelărie* „restaurant specializat în servirea coastelor (de porc)” sunt formațiile înregistrate în Croitor 2021.

9. REMARCI FINALE

Formațiile selectate mai sus sunt atestate în mediul online, în diverse tipuri de texte (presă, forumuri, bloguri, pagini de social media) și multe dintre ele au un caracter familiar, colocvial, încărcat expresiv (majoritatea sunt glumețe, ironice, depreciative, colocviale). Valoarea stilistică este, în general, explicația pentru vitalitatea acestor sufixe în etapa actuală a limbii, pe lângă disponibilitatea foarte mare a limbii române pentru derivarea sufixală. Nu este însă cazul tuturor formațiilor, unele fiind atestate în registrul standard (*gipsar*, *ipsosar*, *jinar*; *Copilău*; *greșoșenie*; *piratereste*, *politicienește*; *biberonerie*, *zimbrărie* ș.a.). Unele dintre derivate sunt simple efemeride lexicale, creații cu câteva atestări doar, care poate nu vor rămâne în limbă, însă altele au o vitalitate mai mare și ar putea fi incluse în viitoarele ediții ale unor dicționare generale, mai ales dacă o nouă cercetare a limbii vorbite va arăta, peste câțiva ani, gradul de circulație a acestor derivate în diferitele registre ale limbii. În orice caz, ele merită semnalate și incluse în studiile dedicate productivității sufixelor în limba română actuală.

⁸ Se poate menționa aici și o extindere semantică a unui derivat mai vechi: *ciorbărie*, înregistrat în dicționare cu sensul „*ciorboaică* (ciorbă multă fără consistență)” (MDA), circulă pe internet și cu sensul „local specializat în servirea ciorbilor”: *Dacă ai un restaurant, o pensiune, un hotel, o pizzerie, o ciorbărie sau un pub cu capacitate mare și bucătărie, atunci posibilitatea de a achiziționa acest utilaj este una reală și utilă.* (ziaruldeiasi.ro, <https://bit.ly/3gsqXs4>).

BIBLIOGRAFIE

- Chircu-Buftea 2011 – Adrian Chircu-Buftea, *Dinamica adverbului românesc. Ieri și azi*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Croitor 2021 – Blanca Croitor, *Sufixele în limba română actuală. Formații recente*, București, Editura Academiei Române.
- DA – *Dicționarul limbii române* (Sub conducerea lui Sextil Pușcariu). Tomul I. Partea I. A–B, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II. C, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I. D–De, București, „Universul”, Intreprindere Industrială a Statului, 1949; [Fascicula II. De–Deștina; șpalt, 1948]; Tomul II. Partea I. F–I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I. J–Lacustru, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II. Ladă–Lepăda, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III. Lepăda–Lojniță, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1948.
- DCR³ – *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a III-a, coord. Florica Dimitrescu, coautori: Alexandru Ciolan, Coman Lupu, București, Editura Logos, 2013.
- DELRL – *Dicționarul etimologic al limbii române (DELRL)*, Volumul I. A–B (redactori responsabili: acad. Marius Sala, Andrei Avram, membru corespondent al Academiei Române, Responsabil de volum: Doru Mihăescu), București, Editura Academiei, 2011 [tiraj nou, revizuit, 2012].
- FCLR 2015 – *Formarea cuvintelor în limba română, IV. Sufixele. Derivarea nominală și adverbială*, Partea 1, coord. Marina Rădulescu Sala, București, Editura Academiei Române.
- ICSO – *Inventar de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul online*, autoare: Ana-Maria Barbu, Blanca Croitor, Anabella-Gloria Niculescu-Gorpin, Carmen-Ioana Radu, Monica Vasilescu, București, Editura Academiei Române, 2020.
- Lupu 2021 – Irina Lupu, *Sufixul -eală*, ms. (capitol din *Formarea cuvintelor în limba română, IV. Sufixele. Derivarea nominală și adverbială*, Partea 2, București, Editura Academiei Române).
- MDA – *Micul dicționar academic*, 4 vol. (redactori responsabili: Acad. Marius Sala și Ion Dănăilă; lucrarea a fost începută sub conducerea Acad. Ion Coteanu), București, Univers Enciclopedic, Volumul I: A–C (2001); volumul al II-lea: D–H (2002); volumul al III-lea: I–Pr (2003); volumul al IV-lea Pr–Z (2003).
- Mîrzea Vasile 2012 – Carmen Mîrzea Vasile, *Eterogenitatea adverbului românesc: tipologie și descriere*, București, Editura Universității din București.
- Popescu-Marin 2012 – Magdalena Popescu-Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române.
- Scriban 1939 – August Scriban, *Dicționarul limbii românești. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, edițiunea întâia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”.
- Trifan 2010 – Elena Trifan, *Formarea cuvintelor în publicistica actuală – Derivarea – Perioada 1990–2001*, Cluj, Editura Digital Data.
- Vârlan 2012 – Mariana Vârlan, *Derivarea sufixală nominală în româna actuală*, Craiova, Editura Universitaria.
- Volceanov 2007 – George, Volceanov, *Dicționar de argou al limbii române*, București, Editura Niculescu.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

LE DENOMINAZIONI DELLA VIA LATTEA NEI DIALETTI ITALIANI E ROMENI: ITINERARI TERRESTRI E CELESTI¹

FEDERICA CUGNO
LAURA MANTOVANI

1. INTRODUZIONE

La Via Lattea, ossia la galassia del nostro sistema solare, formata da stelle e da nebulosità situate nel disco galattico e visibile dalla terra come una fascia luminosa di aspetto bianco latteo che percorre la sfera celeste (TRECCANI s.v.), è uno dei fenomeni astronomici che più ha colpito l'immaginario mitico e popolare fin dall'antichità, come rivelano sia la molteplicità di denominazioni a essa attribuite nella maggior parte delle lingue del mondo sia le diverse narrazioni fiorite a livello popolare per spiegarne l'origine e la formazione². Anche nell'orizzonte linguistico romanzo l'eterogeneità lessicale e onomasiologica che contraddistingue le denominazioni della Via Lattea non è rimasta inosservata: un ricco inventario di designazioni romanze è stato presentato da Volpati già nei primi anni del secolo scorso, accompagnato da una prima ipotesi di categorizzazione per ambiti onomasiologici (Volpati 1933); a questo importante saggio preliminare sono seguiti numerosi altri studi che hanno contribuito ad arricchire e a definire, anche sulla scorta di nuove fonti documentarie, il quadro delineato dallo studioso³. A fronte della eterogeneità e della complessità tipologica e motivazionale delle designazioni romanze della Via Lattea, nelle pagine seguenti ci proponiamo, in omaggio al festeggiato e ai suoi interessi scientifici, di limitare il nostro campo di osservazione⁴ ai nomi attribuiti alla Via Lattea nel dominio linguistico italiano e romeno, soffermandoci sull'analisi delle convergenze lessicali e onomasiologiche riscontrabili all'interno di tre ambiti motivazionali risultati particolarmente produttivi in entrambi i contesti linguistici.

¹ Benché questo saggio sia frutto di una riflessione condivisa, andranno attribuiti a Federica Cugno i paragrafi 3. e 4. e a Laura Mantovani i paragrafi 1. e 2. Entrambe le Autrici hanno contribuito in parti uguali alle Conclusioni (par. 5.).

² Si rimanda, in particolare, alla rassegna presentata in Ionița 2006.

³ Ci limitiamo qui a ricordare, tra gli altri, i seguenti saggi di William B. Gibbon, *Asiatic Parallels in North American Star Lore. Milky Way, Pleiades, Orion* (Gibbon 1964), Manlio Cortelazzo, *Convergencies and Divergences in Mediterranean Names for the Milky Way (Based on ALM Materials)* (Cortelazzo 1973), Imre Gyarmati, *The Nams of the Milky Way in the Turkic Languages* (Gyarmati 1992–1993), Darina Mladenova, *Cercetare etnolingvistică asupra denumirilor balcanice ale Căii Lactee* (Mladenova 1998) e di Paola Capponi, *Lessico astronomico popolare: procedimenti onomastici ricorrenti nelle denominazioni dei corpi celesti in Italia e in Spagna* (Capponi 2007).

⁴ Le riflessioni contenute in questo contributo nascono infatti da una ricerca, ancora in corso, condotta dalle due Autrici in vista dell'elaborazione della sintesi romanza 'Voie Lactée' all'interno del progetto dell'*Atlas Linguistique Roman* (ALiR).

I materiali dialettali su cui si fonda questo studio sono stati ricavati dalle fonti geolinguistiche e lessicografiche disponibili: per l'ambito linguistico italiano si farà riferimento specialmente alla documentazione inedita dell'archivio dell'*Atlante Linguistico Italiano* (ALI, voce 3328⁵) e ai dati illustrati dall'*Atlante Italo-Svizzero* (AIS, carta 362, voce di complemento), dall'*Atlante Storico-Linguistico-Etnografico Friulano* (ASLEF, carta 1) e dall'*Atlante Linguistico ed Etnografico del Piemonte Occidentale* (ALEPO, V carta 181); per l'area romena si attingerà ai materiali inediti dell'*Atlas lingvistic român I e II* (ALR I e II)⁶ e a quelli pubblicati nella serie di atlanti regionali del progetto *Noul Atlas lingvistic român pe Regiuni* (NALR) (ALRR–Ban., vol. III, c. 518; ALRR–Mar. Vol. III, c. 661; ALRR–Munt. Dobr., vol. IV, c. 520; NARL–Olt. Vol. II, tav. 44), con l'aggiunta di quelli ancora inediti relativi alla Transilvania, alla Crișana e alla Moldavia citati da Colciar 2018 e di quelli non ancora pubblicati dell'*Atlasul lingvistic al dialectului aromân* (ALAR)⁷.

2. IL MOTIVO DEL VIAGGIO

Una prima area di convergenza italo-romena si può riscontrare nella comune lessicalizzazione dell'idea di 'via', 'strada', 'sentiero' che conduce in qualche luogo in terra o in cielo le persone o rispettivamente le anime, secondo un'immagine peraltro molto diffusa, seppure con credenze diverse⁸, in culture e aree geografiche anche molto distanti tra loro⁹. Le denominazioni scaturite da questo ambito motivazionale possono essere ricondotte a due principali categorie. La prima è costituita da quelle denominazioni nelle quali termini corrispondenti a *via*, *strada*, *sentiero*, ecc. sono accompagnati da determinanti che ne specificano la direzione verso un luogo terrestre, identificando nella nebulosa un duplicato celeste; in virtù di questa associazione la Via Lattea, strada celeste, guida e orienta chi si sposta su una strada terrestre e, viceversa, una via terrena influenza il nome della galassia proprio in virtù del fatto che potrebbe indicare la via verso una determinata località. Il secondo gruppo di denominazioni identifica invece nella Via Lattea il percorso che le anime sono destinate a compiere dopo la morte, intraprendendo un viaggio ascensionale verso il cielo.

2.1. I viaggi terrestri

In ambito italiano all'interno di questo primo gruppo di denominazioni figurano in primo luogo quelle che riecheggiano i luoghi meta dei grandi pellegrinaggi medievali, vale a

⁵ Dati raccolti solo in alcune aree.

⁶ Presentati da Bojan 1970 e Colciar 2018.

⁷ Ringraziamo Manuela Nevaci per averci reso disponibili questi materiali, citati nel testo nella forma originale.

⁸ La Via Lattea è vista come sentiero che guida non solo in terra le persone, o in cielo le anime, ma anche gli animali, specialmente uccelli (cfr. Gibbon 1964).

⁹ Alinei ricorda che già Tagliavini, nel saggio intitolato *Di alcune denominazioni della «pupilla». Studio di onomasiologia, con speciale riguardo alle lingue camitico-semantiche e negro-africane*, sottolineava l'universalità di certe motivazioni semantiche citando a tal proposito le seguenti parole di Bertoldi: «L'identità della creazione metaforica, che ritorna con tanta insistenza in lingue di genti diverse e lontane [...] impone limiti e cautele alle congetture intese a ricostruire una specie di "genealogia dell'immagine", senza prospettare almeno l'altra possibilità, che popoli diversi si siano incontrati occasionalmente sulle stesse vie dell'immaginazione umana» (Alinei 1984a:106).

dire Santiago de Compostela, Gerusalemme e Roma, denotando l'aura di sacralità di cui è circonfusa la galassia nell'immaginario popolare¹⁰.

Tra queste si distinguono per la loro incidenza numerica le formule che si riferiscono al pellegrinaggio verso il santuario di San Giacomo Maggiore a Santiago de Compostela in Galizia (Spagna) dove, secondo la leggenda, fu rinvenuto il corpo dell'apostolo trasportato lì dopo la sua morte da due suoi discepoli. Esse risultano diffuse nelle forme *la strada/via/il passo/sentiero/viottolo di san Giacomo* o *di san Giacomo di Galizia* specialmente nelle varietà dell'Italia settentrionale e in Sicilia, più sporadicamente nell'Italia centrale.

Nella parte nord-orientale dell'Italia, in particolare in quella centro-settentrionale del Friuli, perlopiù nei dati ASLEF, e in una località in provincia di Trento per i dati ALI, prevale invece il riferimento ai pellegrinaggi verso la Terra Santa e in particolare verso Gerusalemme, pertanto la nostra galassia è conosciuta come *la strada di Gerusalemme, la strada che va a Gerusalemme, la strada che mena a Gerusalemme*, mentre solo in area friulana la Via Lattea diventa *la strada di Betlemme*, interpretabile oltre che come meta di pellegrinaggio anche come la strada che percorse la Madonna per giungere a Betlemme o per allontanarvisi. Il motivo del viaggio compiuto da personaggi della narrazione biblica/cristiana può essere inoltre esplicitamente richiamato dalle denominazioni stesse, come risulta dai tipi *la strada dei Magi* e *la strada dei re Magi*, che si riferiscono al percorso effettuato dai Magi da oriente verso occidente per arrivare alla grotta di Betlemme¹¹, *la strada per portare la Madonna in Egitto* e *la via del Calvario*, tutti localizzati nella sola area friulana (ASLEF).

Appartengono all'ambito dei pellegrinaggi cristiani anche le formule che rimandano al Santuario di Loreto come *la strada di Loreto, la strada/via della Madonna di Loreto* e *la strada della Madonna che va a Loreto*¹² raggruppate nell'Italia centrale e precisamente nelle varietà di Marche, Umbria, Abruzzo e Lazio, vista la localizzazione del Santuario divenuto meta devozionale fin dal Trecento, con una popolarità che conobbe il suo culmine tra i secoli XV e XVI tanto che il voto dei suoi pellegrini venne equiparato a quello di Gerusalemme.

Il motivo trova poi lessicalizzazioni isolate dipendenti da luoghi devozionali meno popolari e più di prossimità, similmente alle forme precedenti, come la denominazione *la via di Barbàne* attestata in Friuli a Manzano con riferimento al santuario dell'isola di Barbana, vicino a Grado, sempre in Friuli, costruito verso la fine del VI secolo come ringraziamento nei confronti della Madonna per aver protetto la città di Grado da una violenta mareggiata.

Contano poi un buon numero di attestazioni le denominazioni maggiormente diffuse in Italia quali *la strada/via/calle di Roma, lo stradone di Roma, la strada/via/calle romana* e *la strada/via romea*¹³ e localizzate perlopiù lungo una fascia adriatica che si estende dall'Abruzzo

¹⁰ Si tratta di un motivo produttivo non solo in ambito romanzo, ma anche altrove. Ad esempio, secondo una tradizione mussulmana la Via Lattea è la strada seguita dai propri pellegrini per raggiungere la Mecca come mostrano alcune denominazioni turche significanti 'la strada che porta alla Casba' o 'la strada che conduce alla Mecca' create presumibilmente in Asia centrale e da qui diffusasi, poiché da questa regione la strada che conduce alla Mecca segue la direzione della Via Lattea (Gyarmati 1992–1993:227–228).

¹¹ Un motivo che risulta lessicalizzato anche in Spagna nella formula *camino de los reyes magos* Capponi (Capponi 2007:4); invece in Corsica, a Sartene, è presente *la strada di Erode* (ALEIC).

¹² In quest'ultima variante si può ravvisare l'eco della narrazione popolare che accompagna l'appellativo e potrebbe riallacciarsi al fatto che il Santuario di Loreto sarebbe in parte costituito da una porzione della casa che Maria abitava a Nazareth, trasportata in Italia, per mare, verso la fine del XIII secolo.

¹³ L'aggettivo 'romeo' indica specificamente colui che si recava a Roma in pellegrinaggio per visitare la tomba di San Pietro; Dante Alighieri nella *Vita Nova* scrive che è «peregrino» chi si reca a Santiago de Compostela, «chiamansi palmieri» coloro che vanno a Gerusalemme, «là onde molte volte recano la palma», mentre si chiamano

fino all'alto Adriatico, comprendente anche molteplici località friulane situate nella parte meridionale della regione¹⁴; a esse si aggiungono quelle registrate in alcuni centri nel sassarese (Tempio Pausania nell'ALEIC e Monti per i dati ALI) e in Corsica dove, come mostra l'ALEIC, *la strada di Roma* ricopre la quasi totalità del territorio.

Questo gruppo di denominazioni si presta a una duplice interpretazione in quanto da un lato può essere correlato al cammino penitenziale verso la città di Roma e alla tomba di San Pietro, inserendosi così nella produttiva categoria delle vie dei pellegrinaggi medioevali che, come si è visto, è alla base di un consistente gruppo di denominazioni italiane; dall'altro non si può escludere la presenza di una motivazione più antica, che si richiama al sistema viario del mondo romano e quindi precedente all'elezione della città di Roma quale luogo simbolo della cristianità.

Sulla base di questa seconda ipotesi la lessicalizzazione della Via Lattea quale *via di Roma* o *via romana* si fonderebbe sull'identificazione della striscia celeste con una delle antiche strade costruite dai Romani per collegare la capitale dell'impero alle sue province. Una motivazione che, stando alla proposta di Mladenova (1998:46–47), si troverebbe alla base anche delle espressioni romene *drumul lui Traian/Troian/Stroian* 'la strada di Traiano', *cârarea lui Traian/Troian/Stroian* 'il sentiero di Traiano' e *carul lui Troian/Stroian* 'il carro di Traiano', formule solitamente accompagnate da narrazioni popolari secondo le quali la Via Lattea sarebbe stata la strada percorsa da Traiano per raggiungere e conquistare la Dacia.

Secondo la studiosa bulgara il determinante *Traian* e le sue deformazioni presenti all'interno di queste forme, localizzate principalmente in due aree linguistiche separate, una più settentrionale corrispondente alla regione del Maramureş con sconfinamenti nel nord della Crişana, nel nord-est della Transilvania e nel nord-ovest della Moldavia, e una più meridionale comprendente il sud-est della Transilvania e il nord-ovest della Valacchia, avrebbero il significato generico di 'romano, di Roma', dando così luogo a designazioni equivalenti a quelle registrate in Italia, accordandosi a un motivo circolante in varie lingue europee, tra le quali, nell'ambito della Penisola balcanica, lo sloveno, in cui il tipo 'via romana' risulta essere quello prevalente.

Tale ipotesi si fonda sull'idea che in questo tipo di denominazioni il determinante *Traian/Troian* si riferisca ai numerosi toponimi popolari impiegati per designare fortificazioni e antiche strade, la cui costruzione nell'immaginario popolare romeno è in genere attribuita all'imperatore Traiano. Questa identificazione sarebbe in parte avvalorata dalla coincidenza areale tra la zona di diffusione meridionale di questo tipo di designazioni e la collocazione geografica dei sistemi di fortificazione romana, nei cui nomi popolari spesso ricorre il riferimento a Traiano (ad esempio *Troian*, *Valul lui Traian*, *Troianul*).

Seguendo questa interpretazione, il tipo romeno non sarebbe più un *unicum* nel dominio romanzo, come ritiene Volpati, bensì rappresenterebbe la declinazione locale di un motivo largamente circolante, seppure con forme di lessicalizzazione differenti, anche in numerose altre varietà. D'altronde l'apparentamento della Via Lattea con importanti strade terrestri svincolate dall'immaginario cristiano è un motivo che in ambito italiano si presenta anche

«romei» quelli che vanno a Roma (Trovato 2006). Si noti, inoltre, che a partire dall'XI secolo in poi anche la via Francigena viene denominata *via romea*, sempre con riferimento a Roma come una delle mete dei pellegrini che la percorrevano; tuttavia per molti viaggiatori Roma costituiva solo una località di transito per proseguire verso sud, lungo la Via Appia e la Via Traiana, in direzione del Gargano, per visitare la grotta dell'arcangelo Michele, oppure per raggiungere la Terra Santa via mare dalle città costiere pugliesi.

¹⁴ Anche nei Punti slavofoni del Friuli per i dati ALI e ASLEF ritroviamo queste denominazioni nella forma *rimska zesta* e *rimska puot*.

rivisitato sotto forma di contestualizzazioni geografiche che riflettono assetti geopolitici più recenti, come mostrerebbero le espressioni *la strada da Roma a Vienna*, *lo stradone da Vienna a Roma*, registrate in due località non contigue del Friuli (ASLEF) che richiamano il ruolo di prestigio di Vienna, capitale austro-ungarica, o *la via da Napoli a Roma*, raccolta a Vasto in Abruzzo, in cui si può ravvisare lo *status* di Napoli quale capitale del Regno borbonico. In questo caso l'unica formula romena assimilabile a quelle italiane è *drumul Sibiului* 'la strada di Sibiu', registrata in Transilvania (cfr. Colciar 2018:92), nella quale vi è un riferimento toponimico a una delle principali città della regione.

Possiamo concludere questa prima parte dedicata ai "viaggi terrestri" osservando come le denominazioni relative alla Via Lattea collegate al santuario di San Giacomo di Compostela siano le uniche a essere realmente motivate sul piano geografico e astronomico poiché, rispetto alle popolazioni dell'Europa centrale, la direzione della nostra galassia è in accordo col punto cardinale in cui si trova il santuario galiziano.

2.2. I viaggi celesti

Un altro ambito motivazionale in cui si registrano vari elementi di convergenza tra le due tradizioni linguistiche è quello che ravvisa nella Via Lattea un itinerario che conduce nell'aldilà. Questa concezione di fondo si traduce in varie forme di lessicalizzazione, tra le quali figurano gli appellativi utilizzati per la Via Lattea che possiamo definire di tipo antropomorfo pagano e che sembrano riflettere «delle concezioni sulla morte pre-cristiane» (Lanaia 2003:43). Rientrano in questa categoria le espressioni romene *drumul morților* 'la strada dei morti', registrata in Oltenia, *carul morții* 'il carro dei morti' e *drumul moșilor* 'la strada degli antenati', raccolte in Transilvania, nonché *drumul eroilor* 'la strada degli eroi', presente in Transilvania e Bucovina, tutte legate alla credenza, riscontrata anche nella mitologia greco-romana, secondo la quale le anime dei morti e degli eroi salgono in cielo, nel mondo degli antenati, attraverso la Via Lattea, ai cui lati si trovano le residenze degli dei; in ambito italiano, se si esclude la denominazione *la strada degli innocenti* di Oleggio (NO) nei dati ALI e di altre tre località limitrofe citate da Volpati (1933:39), che si riallaccia anch'essa al concetto del passaggio delle anime dalla terra al cielo, questo stadio risulta assai poco rappresentato.

La maggior parte delle denominazioni italiane appartenenti a questa categoria rimanda piuttosto a una rivisitazione cristiana del motivo¹⁵, come si può evincere dalle espressioni *la strada/via del Paradiso* raccolte in varie località dell'Italia centro-settentrionale, a cui possiamo accostare in primo luogo le forme romene *drumul/dunga ingerilor* 'la strada/striscia degli angeli' (Mladenova 1998:48), che individuano in modo trasparente nella Via Lattea il percorso attraverso il quale le anime dei defunti giungono all'altro mondo.

A questo stesso ambito motivazionale possono essere ricondotte anche le denominazioni *calea/drumul/carul robilor/orbilor*¹⁶ 'la via/strada/il carro dei servi/schiavi/prigionieri' che si distribuiscono in maniera compatta nelle regioni dell'Oltenia, della Valacchia, della Moldavia e nel sud-est della Transilvania. Infatti tra le diverse narrazioni popolari che accompagnano queste designazioni figura anche la credenza che, identificando negli schiavi le anime dei

¹⁵ Come in Ucraina dove si pensa che la Via Lattea conduca dal Paradiso all'Inferno; Il motivo di fondo risulta produttivo anche in altri ambiti religiosi, come quello musulmano, dove è detta 'porta' o 'fenditura del cielo (forse Paradiso)' (Volpati 1933: 36, nota 4).

¹⁶ *Drumul orbilor* 'la strada dei ciechi' è considerata da alcuni studiosi una creazione paretimologica da *drumul robilor*; per altre interpretazioni si rimanda alla sintesi presentata da Colciar (2018:94–95).

penitenti, considera la Via Lattea la strada percorsa dai servi di Dio in vista del giudizio universale o dalle anime dei morti verso l'aldilà (Otescu 1907). Tale motivo narrativo di fondo risulta poi attualizzato e ancorato storicamente sotto forma di altri racconti popolari tra cui quello che vedrebbe nella Via Lattea il riflesso della strada lungo la quale l'imperatore Traiano avrebbe condotto a Roma gli schiavi e i prigionieri provenienti dalla Dacia, dopo averla conquistata (Otescu 1907:472–473); invece secondo un'altra leggenda la Via Lattea sarebbe la strada indicata da Dio agli schiavi romeni per fare ritorno in patria dopo essere sfuggiti dalla prigionia dei romani, impersonati dalla figura di Traiano, o di altri dominatori storici, quali turchi e turchi, o mitologici come gli orchi (Pamfile 1915:191). Anche l'espressione *calea rătăciților* 'la via/strada degli smarriti/erranti', che disegna un'areola all'interno del territorio dominato dal tipo precedente, è stata interpretata come una creazione secondaria legata al medesimo ambito motivazionale, in riferimento allo smarrimento spirituale delle anime dei credenti.

L'immagine della salita al cielo e quindi della Via Lattea intesa come via di collegamento con il mondo ultraterreno risulta poi concretamente rappresentata dall'appellativo 'scala' che concorre alla formazione di alcune designazioni riscontrate nei due domini linguistici esaminati. In ambito romeno questa ascesa verso il cielo risulta lessicalizzata solo nelle due seguenti forme: *scara cerului* 'la scala del cielo', registrata in Banato e accompagnata dalla spiegazione che si tratta della scala usata dagli angeli, e *fustéii* 'gradini' raccolta in una località della Crișana. In Italia il termine *scala* figura all'interno del tipo *la scala di San Jacopo/Giacomo*, diffuso in alcune varietà siciliane¹⁷ per i dati dell'ALI e raccolto dall' AIS anche in una località isolata del Piemonte in provincia di Torino, a Vico Canavese. Contrariamente all'interpretazione generalmente più diffusa (cfr. Volpati 1933) che collega la già ricordata forma *strada di san Giacomo*, con le sue varianti, al motivo del pellegrinaggio al santuario di San Giacomo in Galizia, le recenti considerazioni formulate da Ottavio Lurati (2002) in merito all'origine della locuzione *le gambe mi fanno Giacomo Giacomo*¹⁸, ritenuta dai più di origine fonosimbolica o collegata al viaggio verso il Santuario¹⁹, ma invece ricondotta dallo studioso alla circostanza della morte²⁰, impersonata dalla figura del santo, forniscono una nuova chiave di lettura delle designazioni della Via Lattea. Infatti, secondo le testimonianze raccolte da Lurati in diverse località della Sicilia e in particolare in provincia di Enna «al momento dell'agonia, san Giacomo veniva a prendere l'anima del moribondo: la portava in cielo sulla lunga strada della Via Lattea, che esse [le informatrici] chiamavano appunto la *strada di san Giacomo*» (Lurati 2002:3; in accordo con la credenza raccolta in Volpati 1933:43, nota 5, dove si legge che quando qualcuno muore verso l'ora dell'Avemaria sale la *scala di San Jacopo*). Sulla scorta di questa narrazione popolare che collega la figura di San Giacomo alla morte e la Via Lattea alla strada percorsa dalle anime trasportate dal santo per raggiungere l'aldilà, le denominazioni *strada di san Giacomo* e *scala di San Giacomo* potrebbero essere considerate delle varianti del medesimo nucleo onomasiologico, dietro alle

¹⁷ Sempre in Sicilia, nella locuzione *scala di Franzanu*, rilevata da Trovato (2006) che l'attesta a Gagliano Castelferrato in provincia di Enna, i temi del pellegrinaggio e del passaggio verso l'aldilà paiono intersecarsi; infatti secondo lo studioso nel determinante si celerebbe non un antroponimo, ma un nome comune o un aggettivo (*franciano*) riconducibile alla via Francigena. Di conseguenza l'espressione sarebbe una variante di un'originaria *strada di Franzanu* o *strada franzana*.

¹⁸ Diffusa in italiano e utilizzata per descrivere quella condizione in cui le gambe, per debolezza, non reggono.

¹⁹ La teoria generalmente accreditata propone l'origine fonosimbolica da *ciac ciac*, mentre il DEL coglie un collegamento con il pellegrinaggio al santuario di San Giacomo.

²⁰ In particolare al venir meno delle forze dovuto all'avvicinarsi della morte e all'abbandono della vita.

quali si può individuare la testimonianza di concezioni mitiche, a noi oggi lontane, collegate all'organizzazione del rito della morte nelle società subalterne e, nello specifico, alle modalità con cui i morti potessero giungere nell'aldilà percorrendo, con determinati mezzi, strade e passaggi specifici. Nella scala, come anche nel carro, si può individuare perciò un mezzo di trasporto, un 'traghetto' utilizzato dalle anime dei morti per raggiungere l'altro mondo (Propp 1985:322)²¹; secondo questa prospettiva i vari mezzi meccanici non sono altro che l'immagine attualizzata di un'antica rappresentazione del passaggio all'altro mondo (Propp 1985:340) che si può compiere attraverso uno dei possibili punti di collegamento tra lo spazio terrestre e quello celeste, identificato nella Via Lattea.

Risulta evidente che alla luce di questa interpretazione proposta per il tipo *scala di San Giacomo* anche denominazioni quali *strada di Roma*, *strada di Gerusalemme* e simili potrebbero essere considerate irradiazioni sinonimiche della principale *strada di San Giacomo* e rappresentare perciò l'ultima fase di una sequenza evolutiva che vede in questi nomi il punto di arrivo di sostituzioni di strati precedenti e subalterni della società che ci riportano a un orizzonte culturale arcaico della nostra preistoria. Si tratterebbe, in definitiva, di uno stadio «iperantropomorfo-meteorologico a carattere dominante (della cultura superiore)» in cui sono presenti esseri divinizzati della mitologia biblica, greco-latina, ecc., che ha sostituito quello precedente «iperantropomorfo-meteorologico a carattere subalterno (della cultura popolare)» in parte sia matriarcale sia patriarcale che riflette gli strati subalterni della società e i cui esseri divinizzati "celesti" sono altri (Alinei 1984a:123–124).

Presumibilmente anche la formula *la strada/lo stradone della Madonna* diffusamente attestata in varie parlate italiane, specialmente nella parte orientale dell'Italia settentrionale, in Friuli e a Càorle, nel Veneto, e nell'Italia centrale, per la maggior parte in Umbria con qualche propaggine in Toscana²², è riconducibile a una simile interpretazione poiché essa può essere intesa sia come 'strada percorsa dalla Madonna', anche qui con riferimenti biblici agli spostamenti di Maria in terra, sia come 'strada percorsa dalla Madonna assunta al cielo', dunque assimilabile al tipo *la strada/la via del Paradiso* citato sopra. In sostanza anche questi nomi per la Via Lattea potrebbero essere interpretati come esempi di cristianizzazione dell'immagine pagana della galassia vista come via degli dei che si muovono verso il cielo ed essere quindi considerati delle sostituzioni di designazioni le cui radici affondano in credenze d'origine arcaica; un'ipotesi suggerita anche dal tipo corso *la signora* (ALEIC, Aiaccio) dove con *signora* si può intendere sia la Madonna sia un termine sostitutivo di origine tabuistica che sottintende un'interdizione nei confronti della Via Lattea, avvalorata dalla credenza secondo la quale sarebbe la strada sulla quale passano le anime dei morti e che, perciò, è bene non nominare. Potrebbero rientrare nel novero di queste denominazioni, riconducibili a una versione cristianizzata di uno stadio primigenio, anche le forme romene *drumu Domnului* e *drumul lui Dumnezeu* 'la strada del Signore' presenti in alcuni punti isolati in Banato e in Valacchia, a cui si riallaccia per il dominio italo-romanzo l'attestazione corsa *la strada del Signore* (ALEIC, Rogliano)²³.

²¹ Da un punto di vista storico e archeologico, scale in miniatura si incontrano nelle tombe dell'antico Egitto. Esse possono essere utilizzate solamente da chi ne conosce le formule magiche e si trovano sotto la diretta sorveglianza di Set, il dio del sole: «la vecchia dottrina lo rappresenta [Set] come sovrintendente alla scala con cui il defunto può salire verso il dio del sole, scala che lo stesso Set adoperò un tempo per salire» (James H. Breasted citato in Propp 1985:339).

²² È attestata anche in Corsica a Il Mugale (ALEIC).

²³ Tra i materiali raccolti dall'ALI e dall'ASLEF nell'area slavofona del Friuli figura anche il termine [b'oxava ts'esta] 'strada divina' (Resia, ALI, e Ugovizza, ASLEF, entrambe in provincia di Udine).

Infine costituiscono un gruppo a parte quelle denominazioni generiche che non portano in sé connotazioni specifiche, ossia che non rivelano se la Via Lattea è la strada che porta in Paradiso o all'Inferno o in un altro mondo, cosicché potrebbero essere semplicemente interpretate in maniera neutra come 'striscia in cielo formata da stelle'; si tratta delle forme romene *drumul cerului* 'la strada del cielo', *drum pe cer* 'strada attraverso il cielo', *drum de stele* 'strada di stelle', *cărare de stele* 'sentiero di stelle', presenti nel sud-ovest della Transilvania, a cui corrispondono, in ambito italiano, le formule friulane *via del cielo* e *stradone di stelle* presenti nei dati ASLEF in Punti non contigui della regione.

Tuttavia, non si può escludere che le specificazioni *del cielo/di stelle* possano invece alludere all'aldilà, e che, di conseguenza, l'immagine sottesa a queste espressioni si accordi a quella del viaggio ultraterreno. La presenza della formula romena *scara cerului* 'la scala del cielo' ci riporta in questa direzione indicando nella Via Lattea un percorso penitenziale lungo il quale si trovano, secondo Pitrè, citato in Volpati (1933:15, nota), «coltelli, pugnali, chiodi, spine», dazi che l'anima del defunto deve "pagare" per acquisire il paradiso. Una rappresentazione che trova una lessicalizzazione esplicita nella denominazione romena *drumul vămilor* 'la strada dei dazi', raccolta in Bucovina, e forse una resa metaforica nella designazione *calea șchiopilor* 'la strada degli zoppi' (Bojan 1970:66) che potrebbe alludere alla difficoltà nel procedere lungo la Via Lattea dovuta alla mancanza di forze e alla titubanza causata dal timore della morte, evocando nuovamente la debolezza esplicitata dal detto italiano *le gambe mi fanno Giacomo Giacomo* di cui abbiamo precedentemente discusso.

3. IL MOTIVO DEL FURTO

Come già segnalato da Volpati (1933:49, nota 4) un altro ambito motivazionale in cui è possibile ravvisare una particolare convergenza italo-romena è quello costituito dalla rappresentazione della Via Lattea come paglia sparsa per il cielo, associata nell'immaginario popolare di entrambe le aree linguistico-culturali a credenze accomunate dall'idea del furto. Il motivo appare declinato secondo diverse varianti dipendenti dai personaggi chiamati in causa quali attori della ruberia (un compare, un figlioccio, un santo, un prete), talvolta esplicitamente indicati nelle singole denominazioni, in altri casi individuati grazie ai racconti popolari e alle spiegazioni che le accompagnano. All'origine di questo nucleo narrativo vi è l'idea che la formazione della nebulosa derivi da una punizione divina inflitta all'autore del latrocinio, in seguito alla quale l'oggetto del furto (la paglia o, più raramente, il latte) non solo si sparge smascherando il ladro, ma viene anche collocata stabilmente nel cielo come una sorta di ammonizione perenne per il genere umano; la gravità della ruberia risulta poi amplificata dal fatto che di norma è correlata alla violazione di un legame di comparatico, quando è commessa ai danni di un compare o di un padrino, o all'infrazione di un comandamento divino, quando il protagonista del furto è un religioso²⁴.

²⁴ L'immagine della paglia sparsa per il cielo ricorre anche in alcune lingue dell'Asia Minore (per il turco cfr. Gyarmati 1992–1993), del Caucaso (per l'armeno cfr. Harutyunyan 2003), dell'area sud-occidentale dell'Asia, della penisola araba e dell'Africa settentrionale e orientale (Mladenova 1998: 43). Secondo Cortelazzo (1973: 116–117) l'origine del tipo *via della paglia*, condiviso, sulla base delle attestazioni dell'ALM, dal mondo berbero, turco, albanese, slavo e arabo, sarebbe da individuare nell'area semitica; da qui si sarebbe propagato verso ovest secondo due direttrici: una nord-occidentale che ha raggiunto i paesi slavi e una sud-occidentale giunta fino ai territori di

In Italia il motivo è presente specialmente in Sardegna, dove interessa le parlate dell'intera regione a esclusione di alcune varietà settentrionali²⁵, e in forma sporadica in Puglia e in Basilicata. In area sarda la formula più ricorrente è quella in cui il determinante 'della paglia' si accompagna a espressioni corrispondenti a 'via/cammino', originate dall'identificazione tra nebulosa e via terrestre, un'associazione assai produttiva, come si è visto, anche al di fuori dell'Isola. Questo tipo di espressioni, quali *cammino della paglia*, registrata in sassarese, gallurese e logudorese, e la variante *via della paglia*, presente in campidanese, ma anche nel logodurese²⁶, trova in ambito romeno una corrispondenza puntuale nelle denominazioni *drumul paielor*, *cărarea paielor* 'la strada delle paglie', *calea de paie*, *cărarea de paie* 'la strada di paglia', concentrate nella regione del Banato (Bojan 1970; Colciar 2018), e in altre attestazioni più sporadiche riscontrate in Transilvania (ALR I).

Particolarmente utili per ricondurre l'insieme delle designazioni sarde dell'ALI al tema del furto sono sia le rare forme in cui tale motivo risulta esplicitamente lessicalizzato, come nell'espressione *il cammino della paglia rubata* di Bosa (NU), sia le narrazioni di corredo, come quella dell'informatore di Domusnovas (CA), il quale specifica per *la via della paglia* qui raccolto che "i ladri hanno rubato la paglia e in cammino l'hanno perduta". Spiegazioni di questo tipo si collegano alla tradizione popolare locale che attribuisce la formazione della Via Lattea a un furto di paglia ai danni di un soggetto legato al ladro da un vincolo di comparatico; un motivo popolare già chiamato in causa da Wagner (1997 [1950]) per spiegare il tipo sardo 'via della paglia'²⁷, peraltro erroneamente ritenuto dall'Autore di diffusione esclusivamente sarda all'interno nel panorama linguistico romanzo (Wagner 1997 [1950]:276–277). Invece tale immagine si ritrova non solo alla base degli appellativi romeni già citati (cfr. Pamfile 1915:188–192), ma ritorna in forma ancora più esplicita nelle denominazioni *calea/drumul nănașului* (*lui nănașului* *nașu*) 'la strada del padrino', *cărarea nănașului* 'il sentiero del padrino', *paiele lui nănașu* 'le paglie del padrino' e *cărarea lui finu* 'il sentiero del figlioccio' registrate sempre in Banato. A queste attestazioni si aggiungono quelle delle varietà romene sub-danubiane, rappresentate da *à pâlîli a nînluj* 'la paglia del padrino', rilevata presso gli aromeni della Macedonia del Nord (ALAR c. 1306), dalla formula *cumbâru fură pâlîli a nînluj* 'il figlioccio ruba la paglia del padrino', registrata nella località aromena di Horopani, in Grecia (ALAR c. 1306)²⁸, e dalla forma meglenoromena *drumu mămușulu* 'la strada del figlioccio' (Mladenova 1998: 44); seppure di chiara impronta croata, rientra in questo ambito anche la risposta *semira slama* 'la paglia del compare', raccolta dall'ALI presso gli istroromeni di Valdarsa Briani. Considerando la loro distribuzione nella Penisola balcanica è

cultura arabo-berbera, da cui, a sua volta, si sarebbe diffusa in Sardegna. L'irradiazione dall'Oriente è ipotizzata anche da Mladenova (1998) a proposito della circolazione del motivo nella Penisola balcanica.

²⁵ Infatti a Monti (ALI) e a Tempio Pausania (ALEIC) si trova *il cammino di Roma* e a La Maddalena (ALI) *la strada di San Galizio*; si distingue anche la comunità di Alghero, di parlata catalana, che presenta il *cammino di San Giacomo* per i dati ALI.

²⁶ La formula, stando alle attestazioni dell'ALDC, si è diffusa anche nella località di Alghero, dove *cammino della paglia* è registrata come risposta principale, accompagnata dalla spiegazione "pareix un camì ple de palla que han perdut els carros que la deixen al paller", mentre *cammino di san Giacomo* è indicata come risposta secondaria.

²⁷ Lo studioso ricorda in particolare il racconto che ha come protagonista un abitante di Orune il quale, avendo rubato della paglia al compare di Nuoro, lungo la strada la vide poi uscire a poco a poco dai sacchi e andare a formare la Via Lattea (Wagner 1997 [1950]: 277).

²⁸ In alcune parlate aromene la narrazione del furto viene proposta anche nella variante in cui il bene rubato, cioè la paglia, è sostituito dal latte, adattando il racconto popolare sotteso al tipo *calea palilor* 'via delle paglie' alla denominazione alternativa *calea laptehui* 'la via del latte', la quale peraltro ricalca un modello già attestato nel latino *Via Lactea*.

evidente che queste testimonianze si inseriscono in quell'area dell'Europa sud-orientale contraddistinta dal motivo del furto al compare/padrino (Mladenova 1998) che include, oltre alle zone romanze ricordate, anche quelle di parlata bulgara, serba, croata, ungherese, turca, le varietà albanesi settentrionali e i dialetti greci dell'Epiro settentrionale e dell'isola di Corfù. Non trova invece dei corrispondenti specifici in area italiana un'ulteriore declinazione del tema del furto, questa volta commesso da uno zingaro, ma sempre nei confronti del proprio compare/padrino, che ricorre invece in forma abbastanza compatta in Crișana e nelle aree occidentali e centrali della Transilvania, con testimonianze via via più sporadiche nella fascia orientale di quest'ultima regione, e nel nord e nell'ovest della Moldavia²⁹. Si tratta di attestazioni costruite con una discreta varietà di elementi-testa, che tuttavia riprendono lessemi generalmente impiegati nelle designazioni della Via Lattea (*drumul/calea țiganului/ țiganilor* 'la strada dello zingaro/degli zingari', *cărarea țiganului* 'il sentiero dello zingaro', *urma țiganului* 'l'orma dello zingaro', *paiete țiganului* 'le paglie dello zingaro'), a cui si aggiungono forme parafrasate e narrazioni esplicative.

Rappresenta una variante scaturita dal medesimo immaginario culturale anche *il carro di paglia* riscontrata in alcune varietà logudoresi (a Bono e a Nule, entrambe in provincia di Sassari, e a Santu Lussurgiu, in provincia di Cagliari) e costruita con il determinato 'carro', una scelta lessicale che si richiama al mondo agricolo evocato anche dallo specificatore 'paglia', per la quale è possibile individuare un parallelismo romeno nella denominazione *caru cu (de) paie* 'carro con (di) paglia' riscontrata in Crișana (ALR I, 18, 840); a quest'ultima si può aggiungere, nella medesima area, la formula *caru cu boi* 'carro con buoi', in quanto accompagnata dall'aneddoto secondo cui "Pătru ha rubato la paglia, si vedono i fili di paglia", che ribadisce l'idea soggiacente del furto. Il motivo della paglia risulta poi declinato in un'ulteriore variante nel cagliaritano, nelle strutture polirematiche in cui la funzione di testa è svolta da *çèrda* 'graticcio'³⁰ in formule del tipo [sa zεrr e sa baddça] e [sa zerd e ssa balla] 'il graticcio della paglia' (ALI, Milis e Sant'Antioco).

Nelle denominazioni esaminate e nel tessuto narrativo a esse correlate si può forse ravvisare una traccia dell'antico stadio culturale precristiano, suggerito dalla circostanza del furto commesso da membri della comunità uniti da un vincolo di comparatico, che ricalca le modalità di un rito di iniziazione, ossia di una sorta di prova (il furto al proprio compare/padrino) a cui il giovane deve sottoporsi per poter essere ammesso all'età adulta. Questa ipotesi parrebbe anche suffragata dal fatto che la rottura del vincolo sacro che è alla base della prova di passaggio si presenta anche in una veste cristianizzata, come mostrano le denominazioni e gli elementi narrativi che vedono come protagonisti/vittime della violazione preti, santi o Dio in persona. Rientrano in questa categoria le denominazioni italiane diffuse in area salentina, documentate dall' AIS (Vernole, in provincia di Lecce) e dal VDS, del tipo *strada/traccia di San Pietro/San Martino*, accompagnate dal racconto secondo cui la Via Lattea si sarebbe formata dalla paglia sparsa dopo il furto commesso da San Pietro³¹ o da San

²⁹ Le stesse denominazioni ricorrono anche in alcuni dialetti sud-occidentali dell'Ungheria e nelle varietà ungheresi parlate in Romania.

³⁰ Il termine indica propriamente il graticcio tessuto di paglia o di giunco che serve di stuoia per espandervi le frutta e che si mette anche nel carro perché la paglia o le frutta trasportate non possano cadere dal carro' (DES s.v. *çèrda*, nel sardo centrale *tsèrda*).

³¹ Secondo un'altra leggenda si tratterebbe della paglia offerta al santo come giaciglio durante il suo viaggio verso Roma.

Martino³², cui si può aggiungere l'attestazione *strada di San Pietro* raccolta a Bari da Volpati (1933:40), in cui però si è persa la circostanza del furto: la paglia è semplicemente sparpagliata; prive di specifici riferimenti al motivo del furto sono anche le altre sporadiche attestazioni di questo tipo che figurano nell'Italia settentrionale, precisamente in Friuli, ad Arba (ASLEF), e in Piemonte a Sordevolo (ALI), e in Corsica a Nonza (ALEIC), nelle quali la presenza del santo è in genere interpretata come un riferimento indiretto alla città di Roma, ricollegandosi così al tema del pellegrinaggio verso il luogo in cui è sepolto San Pietro. Il nucleo narrativo sembra essere conosciuto anche nel veneto istriano³³, come risulta dalla testimonianza raccolta dall'ALI a Dalia (“un santo passando nel cielo col carro di paglia la sparpagliò e così si ebbe la via lattea”), anche se la mancata attribuzione a un santo specifico è un chiaro indizio di una sua progressiva opacizzazione motivazionale.

A proposito delle sovrapposizioni e degli intrecci motivazionali che paiono celarsi sotto determinate denominazioni, è interessante notare che il motivo del furto può ricorrere anche in relazione alla figura di San Giacomo, di norma riferita al cammino verso il santuario di Compostela, come si evince dalla spiegazione che accompagna la locuzione *straššínu dē sántu yácu(mu)* registrata in Basilicata: “San Giacomo andò a rubare della paglia che lasciò cadere lungo la strada dando origine alla via lattea” (Greco 1990 s.v.).

Pare comunque opportuno ricordare che le denominazioni menzionate si collocano, in ambito italiano, all'interno di un discreto repertorio di formule agionimiche impiegate per designare la Via Lattea, in genere però svincolate da narrazioni popolari concernenti il furto. Tra i santi che concorrono alla formazione di questi nomi, figurano, oltre a quelli già citati (San Giacomo, San Martino, San Pietro), anche San Giovanni e San Giuseppe: il primo è presente nei tipi *strada/via/cammino di San Giovanni* diffusi soprattutto nell'Italia settentrionale, in Piemonte (specialmente in provincia di Novara e Vercelli e in una località di parlata francoprovenzale delle valli alpine in provincia di Torino, ALI), in Valle d'Aosta (ALI) e in Friuli (ASLEF), mentre il secondo è attestato solo nella località piemontese di Ornavasso, in provincia di Verbania (AIS), nella formula *la strada/la via di San Giuseppe*. Come è stato rilevato a proposito delle designazioni agionimiche ricorrenti tra gli zoonimi e i fitonimi, il valore di queste espressioni non risiede nella scelta di un santo specifico, come mostra la varietà delle figure religiose chiamate in causa, bensì nella generica attribuzione a un santo, in quanto atto rivelatore non solo di quello che Alinei chiama “marchio di carattere, qualità magica” dell'oggetto o del concetto indagato (Alinei-Barros Ferreira 1990), ma anche di un'operazione di sostituzione nei confronti di una precedente denominazione. Questo aspetto parrebbe confermato dal fatto che le festività dei santi impiegati per la designazione della Via Lattea cadono in periodi astronomici particolarmente significativi, innestandosi con ogni probabilità su precedenti ricorrenze sacre precristiane: le celebrazioni di San Giovanni (24 giugno), San Pietro (29 giugno) e di San Giacomo (25 luglio), oltre a rappresentare un evidente richiamo al momento di maggiore visibilità della galassia, si collocano in prossimità del solstizio estivo, mentre quella di San Giuseppe, festeggiato il 19 marzo, ricorre nel periodo

³² È opportuno ricordare che anche la figura di questo santo si può legare al motivo del pellegrinaggio dal momento che in epoca medioevale e fino alla sua distruzione nel 1562 pure la basilica a lui dedicata a Tours fu meta di viaggi penitenziali.

³³ In questo caso non si può escludere un'influenza croata dato che il racconto del furto commesso da San Pietro è diffuso a livello sia narrativo sia denominativo nelle varietà croate (cfr. *Petrova slama*), così come in quelle ungheresi (Mladenova 1998:44); è probabile che debba collegarsi a questa narrazione anche la denominazione *la calle del carro* ‘la via del carro’ raccolta dall'ALI a Dignano d'Istria.

dell'equinozio primaverile; infine la ricorrenza cristiana di San Martino (11 novembre) cade in un periodo nel quale si svolgono anche riti contadini di vendemmia, di raccolta e di preparazione per l'inverno e si innesta presumibilmente, come le ricorrenze cristiane dedicate a tutti i Santi (il primo novembre) e ai morti (il 2 novembre), su una preesistente tradizione riconducibile al capodanno celtico che si celebrava tra la fine di ottobre e l'inizio di novembre per esorcizzare la paura della morte, vista come il momento di chiusura, di fine dopo l'estate.

Tornando alla narrazione del furto della paglia, esempi di una sua rivisitazione in chiave cristiana si incontrano anche nell'orizzonte linguistico romeno, in particolare in alcune località aromene in Grecia e Bulgaria nelle quali la Via Lattea è denominata rispettivamente *cálea préftuluĵ* 'la via del prete' (ALAR *Calea lactee* [voce 1591]) e *pál'ili a préftuluĵ* 'la paglia del prete' (ALAR *Calea lactee* [voce 1591]) sulla base di una leggenda secondo cui l'autore del furto sarebbe un prete; si tratta infatti di un modulo narrativo presente soprattutto nell'area grecofona della Penisola balcanica, comprendente la Macedonia, l'Epiro, la Grecia centrale e il Peloponneso, da cui, secondo quanto ipotizzato da Mladenova, si sarebbe irradiato nelle varietà bulgare sudoccidentali e nei dialetti albanesi meridionali (Mladenova 1998: 43–44).

In conclusione si può osservare che le denominazioni di ambito romeno si inseriscono in un'area di vasta circolazione del motivo del furto, collocata nella parte centrale della Penisola balcanica, dove risulta declinato secondo narrazioni diverse che si differenziano in base all'autore del misfatto (uno zingaro nella fascia settentrionale, un compare in quella centrale, un prete in quella meridionale) le quali, interpretate in una prospettiva alineiana, potrebbero riflettere stadi culturali diversi e stratificati; a una lettura analoga, come si è visto, si prestano anche le fievoli tracce di questo nucleo semantico ancora attestate in alcune varietà dell'Italia.

4. ALTRE MOTIVAZIONI

Concludiamo questa rassegna segnalando altre due convergenze denominative legate all'immagine della Via Lattea come tracciato viario. In primo luogo si può osservare che in entrambi i domini linguistici si sono sviluppate denominazioni costituite da appellativi semplici corrispondenti a 'strada'. Rientrano in questa categoria il tipo *la strada*, registrato in varie località del Friuli (soprattutto nella parte settentrionale della regione; ALI e ASLEF), più sporadicamente in Liguria, nel savonese (ALI), e in due località in Corsica (ALEIC, Calvi e Vescovado)³⁴, e quello accrescitivo *lo stradone*, piuttosto diffuso in Friuli (ALI e ASLEF), presente in una località in provincia di Trento, a Castelfondo (ALI), e particolarmente attestato in Corsica (ALEIC); a essi in area romena corrispondono *drum(u)* 'la strada', raccolto in punti isolati in Transilvania, in Banato e in Dobrogi (ALR I e II) e *drumu mare* 'la strada grande' (ALR II).

La seconda analogia riguarda alcune formule sintagmatiche del tipo 'strada bianca' che contengono un richiamo esplicito alla percezione del colore della galassia³⁵. Per l'area italiana si tratta di nomi registrati esclusivamente nella parte centro-meridionale del Friuli nelle forme *via/strada bianca* (ALI e ASLEF) e *stradalba* (ASLEF), che si accordano con le designazioni romene *cărărea albă* 'il sentiero bianco' e *drumul alb* 'la strada bianca' raccolte rispettivamente in due località isolate della Valacchia (ALRR–Munt.Dobr.) e della Transilvania (ALRR–Trans.).

³⁴ Altre attestazioni sono segnalate per le varietà lombarde da Volpati (1933:22).

³⁵ Occorre comunque ricordare che un tempo, prima dei moderni sistemi di asfaltatura, l'etichetta 'strada bianca' era attribuita alla maggior parte delle strade non asfaltate, in quanto spesso ricoperte di ghiaia o semplicemente di terra battuta (cfr. Volpati 1933:24, nota 1).

5. CONCLUSIONI

Attraverso l'analisi condotta nei paragrafi precedenti abbiamo messo in luce alcuni ambiti motivazionali particolarmente produttivi nei due domini linguistici considerati, come quello della trasposizione in cielo di una strada terrena associata a un viaggio reale, nella maggior parte dei casi verso un luogo sacro, o all'ascesa in cielo dei defunti, o quello relativo al furto della paglia in seguito al quale avrebbe avuto origine la nostra galassia. Si tratta di ambiti che si completano e si compenetrano a vicenda essendo contraddistinti da un complicato intreccio di motivi linguistici e culturali che, di conseguenza, si prestano a essere interpretati secondo prospettive molteplici e quasi mai univoche. Ad esempio, considerata la dimensione spirituale del cammino penitenziale che è alla base del rito del pellegrinaggio, le cui tappe prefigurano il percorso che compirà l'anima dopo la morte, è evidente che il gruppo di denominazioni italiane di norma collegate ai luoghi simbolo dei pellegrinaggi medievali si può facilmente connettere alle designazioni riferite al viaggio verso l'aldilà. In quest'ottica gran parte dei nomi appartenenti alle categorie che abbiamo individuato può essere ricondotta senza difficoltà a un comune orizzonte magico-sacrale, che in Italia ha trovato la sua principale declinazione nel contesto cristiano, con riferimenti a luoghi e personaggi simbolici della cristianità.

Come abbiamo cercato di illustrare sulla base delle particolari figure di santi che concorrono alla formazione dei nomi della Via Lattea, questo tipo di attestazioni si presta a essere letto come il risultato di una reinterpretazione attualizzata di precedenti modelli culturali precristiani, contraddistinti dall'idea dell'origine magica della galassia e della sua sacralità, come sembrerebbero suggerire le credenze legate all'infrazione del vincolo di comparatico sopravvissute in ambito romeno e sardo sia attraverso la loro circolazione nella tradizione orale sia fissandosi nelle denominazioni astronomiche³⁶.

Le affinità con alcune denominazioni romene riscontrate specialmente in diverse varietà sarde, friulane e dell'Italia meridionale rimandano a diverse correnti di civilizzazione: quella araba, turca, slava, sottesa al motivo del furto e quella cristiana occidentale, riflessa nei viaggi verso i luoghi di pellegrinaggio o nei nomi dei santi. Se proviamo ad analizzare le testimonianze linguistiche considerate anche sulla scorta della loro distribuzione geografica, risulta subito evidente che le denominazioni originatesi dal motivo del furto della paglia accomunano soprattutto i territori romeno e sardo, vale a dire due aree laterali e isolate del dominio linguistico romanzo che di norma conservano fasi linguistiche più antiche rispetto a quelle presenti nel cuore dell'Europa dove, infatti, si registra una prevalenza di denominazioni che perlopiù riflettono una fase cristianizzata.

È evidente che un'analisi dettagliata della distribuzione areale delle denominazioni dialettali dell'intero dominio linguistico romanzo contribuirà non solo a definire i contorni geografici dei motivi esaminati, ma anche a verificare alcune delle ipotesi interpretative avanzate. Se infatti con questo primo esame dei nomi della Via Lattea è stato possibile delineare aree di influenze culturali eterogenee, d'altro lato, come suggerisce Cortelazzo (1973:119) estendendo il campo di indagine a tutte le culture che si affacciano sul Mediterraneo, si ravvisa con chiarezza l'esistenza di una comune base culturale, riflessa soprattutto nelle

³⁶ Il nome spesso è spiegato dalla credenza quando questa è chiaramente riflessa in esso; tuttavia può accadere che il nome conservi il ricordo o l'evidenza di una credenza anche quando questa non è più attestata (Alinei 1984a: 10, nota 11).

denominazioni del tipo ‘via della paglia’ che uniscono non solo il mondo delle lingue romanze, nello specifico il romeno e il sardo, ma tutto il bacino del Mediterraneo, e non solo, evidenziando, nonostante la diversità delle singole realizzazioni, un’indubbia unità di pensiero.

In conclusione, nella prospettiva di un esame approfondito di tutte le denominazioni romanze della Via Lattea, ci pare opportuno sottolineare quanto risulti scientificamente rilevante, in un ambito così eterogeneo, la possibilità di disporre di una documentazione capillare come quella offerta dagli atlanti regionali, dimostrata dalla ricchezza quantitativa e qualitativa dei materiali raccolti nella serie di atlanti regionali romeni, arricchitasi, negli ultimi anni, dei primi volumi dell’*Atlasul lingvistic al dialectului aromân* (ALAR). Un valore documentario che trova conferma anche nel dominio linguistico italiano, seppure all’interno di un campo di osservazione parziale, in quanto limitato al territorio del Friuli³⁷, dove sono state raccolte ventiquattro differenti designazioni per la Via Lattea, a fronte degli undici tipi lessicali documentati nell’ALI.

BIBLIOGRAFIA

- AIS = Karl Jaberg, Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, 8 voll., Zofingen, Verlagsanstalt Ringier & Co, 1928–1940 <<https://navigais-web.pd.istc.cnr.it/>>.
- ALAR = Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, ed. Manuela Nevaci, București, Editura Academiei Române, vol. I (2014), vol. II (2020).
- ALDC = Joan Veny, Lidia Pons i Grieria, *Atles Lingüístic del Domini Català*, <<https://aldc.espais.iec.cat/>>, *La Via Làctia*, carta 661 <<https://aldc.espais.iec.cat/files/2013/06/Mapa-661.pdf>>.
- ALEIC = Gino Bottiglioni, *Atlante linguistico etnografico italiano della Corsica*, Pisa, 1933–1942.
- ALEPO = Sabina Canobbio, Riccardo Regis, Tullio Telmon, *Atlante Linguistico ed Etnografico del Piemonte Occidentale*, V, *Lo spazio e il Tempo*, Torino, Istituto dell’Atlante Linguistico Italiano, 2019 <<http://www.alepo.eu/index.php/il-progetto/i-risultati/publicazioni-dell-alepo/volumi-dellatlante/atlante-linguistico-ed-etnografico-del-piemonte-occidentale-6>>.
- ALI = Matteo Bartoli *et al.*, *Atlante Linguistico Italiano*, voll. I–VIII, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1995–2011; voll. IX–, Torino, Istituto dell’Atlante Linguistico Italiano, 2018-. Il materiale inedito è indicato con il numero di voce del Questionario.
- Alinei 1984a = Mario Alinei, *Dal totemismo al cristianesimo popolare. Sviluppi semantici nei dialetti italiani ed europei*, Alessandria, Edizioni dell’Orso.
- Alinei 1984b = Mario Alinei, *Riflessione sui meteoronimi parentelari*, in «Quaderni di Semantica», 5, pp. 235–243.
- Alinei 1994 = Mario Alinei, *Temi magico-religiosi fra evolucionismo e diffusionismo: un approccio interdisciplinare*, in «Quaderni di Semantica», 1, XV, pp. 9–22.
- Alinei-Barros Ferreira 1990 = Mario Alinei, Manuela Barros Ferreira, “Coccinelle”, in *Atlas Linguarum Europae I 4, Commentaires*, Assen/Maastricht, Van Gorcum, pp. 99–204.
- ALR I = Sever Pop, *Atlasul lingvistic român*, Partea I; I (1938), Cluj, Muzeul Limbii Române; II (1942), Sibiu/Leipzig, Muzeul Limbii Române/Harrassowitz.
- ALR II = Emil Petrovici, *Atlas lingvistic român*, Partea II, *Vol. I*, Sibiu/Leipzig, Muzeul Limbii Române/Harrassowitz, 1940.
- ALRR-Ban. = Petru Neiescu *et al.*, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Banat*, vol. III, București, Editura Academiei Române, 1998.

³⁷ È noto infatti che l’Italia non dispone, a differenza della Romania, di un piano progettuale condiviso di atlanti regionali.

- ALRR-Mar. = Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, vol. III, București, Editura Academiei R.S.R., 1973.
- ALRR-Munt. Dobr. = Teofil Teaha (coord.), Ion Ionică, Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, vol. IV, București, Editura Academiei Române, 2004.
- ASLEF = Giovan Battista Pellegrini, *Atlante Storico-Linguistico-Etnografico-Friulano*, 6 voll., Istituto di Glottologia dell'Università di Padova, Istituto di filologia romanza della Facoltà di Lingue e letterature straniere di Trieste con sede a Udine, 1972–1986.
- Beccaria 2002² = Gian Luigi Beccaria, *I nomi del mondo*, Torino, Einaudi.
- Bojan 1970 = Maria Bojan, *Numiri populare românești pentru 'Calea Lactee'*, in «Cercetări de lingvistică», XV, 1970, nr. 1, pp. 63–71.
- Bracchi 1996 = Remo Bracchi, *Dallo scorcio aneddotico all'orizzonte culturale. Esempi di fraseologia meteorologica*, in «Quaderni di Semantica», 34, pp. 247–270.
- Bracchi 2005 = Remo Bracchi, *Le vie del cielo*, in Notiziario dell'Istituto Archeologico Valtellinese, 3, pp. 5–18 <https://digilander.libero.it/archeol/IST_ARCHEO_VALT/NOTIZIARIO_03.pdf>.
- Capponi 2007 = Paola Capponi, *Lessico astronomico popolare: procedimenti onomastici ricorrenti nelle denominazioni dei corpi celesti in Italia e in Spagna*, in «Artifara», 7, enero-diciembre 2007, sección Monographica <https://idus.us.es/bitstream/handle/11441/17168/file_1.pdf;jsessionid=359E13F3B1F46F46D460D5311A91198E?sequence=1>.
- Cardini 2008 = Franco Cardini, *Il "miraggio" della Terrasanta tra pellegrinaggio e crociate*, in *Roma - Gerusalemme. Lungo le vie francigene del sud*, a cura dell'Associazione «Civita», Napoli, pp. 24–39 <https://www.viefrancigenedelsud.it/static/uploads/vfs/storia_franco_cardini_-_il_miraggio_della_terrasanta_tra_pellegrinaggio_e_crociate.pdf>.
- Colciar 2018 = Rozalia Colciar, *Termeni pentru 'Calea Lactee' pe baza materialului NALR*, in *Lucrările Celui de-al XVII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie* (Cluj-Napoca, 8–9 septembrie 2016), Cluj-Napoca, Argonaut și Scriptor, pp. 87–98.
- Cortelazzo 1973 = Manlio Cortelazzo, *Convergencies and Divergences in Mediterranean Names for the Milky Way (based on ALM materials)*, in *Issues in Linguistics. Papers in honour of Henry and Renee Kahane*, Urbana/Chicago/London, University of Illinois Press, pp. 114–125.
- DAM = Ernesto Giammarco, *Dizionario abruzzese e molisano*, Roma, Edizioni dell'Ateneo, 1968–1990.
- DEI = Carlo Battisti, Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Firenze, Barbèra, 1950–1957, rist. 1975.
- DES = Max Leopold Wagner, *Dizionario etimologico sardo*, Heidelberg, Carl Winter-Universitätsverlag, 1960.
- Di Nola 1991 = Annalisa Di Nola, *Il Passo di San Giacomo*, in *Mélanges de l'École française de Rome. Italie et Méditerranée*, tome 103, n° 1, pp. 217–272.
- Gibbon 1964 = William B. Gibbon, *Asiatic Parallels in North American Star Lore. Milky Way, Pleiades, Orion*, in «Journal of American Folklore», 77, pp. 236–250.
- Greco 1990 = Maria Teresa Greco, *Dizionario dei dialetti di Picerno e Tito*, prefazione di Alberto Varvaro, Napoli, ESI.
- Gyarmati 1992–1993 = Imre Gyarmati, *The Nams of the Milky Way in the Turkic Languages*, in «Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.»., Tomus XLVI (2–3), pp. 225–233.
- Harutyunyan 2003 = Hayk Harutyunyan, *The Armenian Name of the Milky Way*, in «Armenian Astronomical Society News», vol. 6, <<https://www.aras.am/ArasNews/arasnews06.html>>.
- Ionița 1992 = Vasile C. Ioniță, *Între metaforă și metonimie. Cu privire la astronomie*, in LL, I–II, pp. 23–29.
- Ionița 2004–2005 = Vasile C. Ioniță, *Mitologia populară românească oglindită în astronomie*, in Dacoromania, serie nouă, IX–X, Cluj-Napoca, pp. 203–209.
- Ionița 2006 = Vasile C. Ioniță, *Contribuții lingvistice. Onomastică. Lexicologie. 3*, Editura Banatul Montan.
- Lanaia 2003 = Alfio Lanaia, *I nomi della mantide religiosa nel dominio linguistico italiano*, in «Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano», III Serie, 27, pp. 1–151.

- Lurati 2002 = Ottavio Lurati, *Riflessioni di metodo. Il napoletano jacovo jacovo, toscano le gambe (mi) fanno giacomo giacomo, e altri segni del sacro nelle parlate italiane ed europee*, in «Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano», III Serie, 26, pp. 1–12.
- Mladenova 1998 = Darina Mladenova, *Cercetare etnolingvistică asupra denumirilor balcanice ale Căii Lactee*, in «Sud-Estul și Contextul European», IX, pp. 43–52 <<https://biblioteca-digitala.ro>>.
- NARL-Olt. = Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, vol. II, București, Editura Academiei R.S.R., 1970.
- Otescu 1907 = Ion Otescu, *Credințele țaranului despre cer și stele*, in «Analele Academiei Române», Mem. Secț. Lit., seria II, tom. XXIX, pp. 426–510.
- PALDC = Joan Veny, *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català. La Via Làctia*, carta 420: 1 <http://aldc.espais.iec.cat/files/2013/10/420-1_La-Via-L%C3%A0ctia-text.pdf>; 2 <http://aldc.espais.iec.cat/files/2013/10/420-2_La-Via-L%C3%A0ctia-mapa.pdf>.
- Pamfile 1915 = Tudor Pamfile, *Cerul și podoabele lui după credințele poporului român*, București.
- Propp 1985 = Vladimir Ja. Propp, *Le radici storiche dei racconti di fate*, Torino, Bollati Boringhieri.
- REW = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1968⁴.
- TRECCANI = <<https://www.treccani.it/vocabolario/>>.
- Trovato 2006 = Salvatore C. Trovato, *La fiera del Nigrò. Viaggio nella Sicilia linguistica*, Palermo, Sellerio.
- VDS = Gherard Rohlfs, *Vocabolario dei dialetti salentini (Terra d'Otranto)*, Galatina, Congedo Editore, 1976.
- Volpati 1933 = Carlo Volpati, *Nomi romanzi della via Lattea*, in «Revue de Linguistique romane», IX, pp. 1–51.
- Wagner 1997 [1950] = Max Leopold Wagner, *La lingua sarda*, a cura di Giulio Paulis, Nuoro, Illisso, 1997 [Riedizione dell'opera: *La lingua sarda. Storia spirito e forma*, Bern, Francke, s.d. ma 1950].

*Università degli Studi di Torino,
Dipartimento di Studi Umanistici
Via Sant'Ottavio, 20 – Torino*

*Università degli Studi di Torino,
Istituto dell'Atlante Linguistico Italiano
Via Sant'Ottavio, 20 – Torino*

IZOSEMIA FRAZEOLOGISMELOR BALCANICE AVÂND CA CENTRU TERMENUL *MÂNĂ*

CRISTINA-VALENTINA DAFINOIU

1. Frazologia este un domeniu relativ nou al lingvisticii, mai ales pe tărâm românesc și încă nu are „o poziție foarte clară în ansamblul diverselor ramuri ale științei limbii” (Hristea 1984: 134). Specialiștii în domeniu afirmă că aria de cercetare a frazeologiei se află nu doar în vocabular, ci și în sintaxă, sau intersectează atât semasiologia, cât și stilistica. În acest sens, frazeologia constituie, pe de o parte, un câmp de întretăiere a semanticii, gramaticii și stilisticii, iar pe de altă parte o reflexie a unui context socio-cultural și istoric în care o anumită construcție, unitate frazeologică ia naștere sau intră într-o limbă. Așadar, frazeologia unei limbi reprezintă un domeniu vast de cercetare științifică definit de o excepțională diversitate de forme și conținuturi.

În lumina celor de mai sus, frazeologia poate fi privită din două perspective: una lingvistică, ce vizează analiza semantică, lexicologică, morfologică sau stilistică a unităților frazeologice și una extralingvistică, ce presupune stabilirea legăturilor frazeologismelor cu fenomenele sociale, cu viața materială și modul de trai sau de gândire al oamenilor în diferite epoci de evoluție a omenirii, cu tradițiile și obiceiurile unui popor sau cu anumite evenimente din prezentul sau trecutul său. În egală măsură, putem afirma cu convingerea de a nu greși, că, prin frazeologie se dezvăluie interferențe culturale și relații interumane între două sau mai multe popoare; așa cum se întâmplă de veacuri cu popoarele din spațiul geografic și al mentalităților balcanice.

Pe tărâmul lingvisticii românești (B.P. Hasdeu, L. Șăineanu, Sextil Pușcariu, Al. Graur, Florica Dimitrescu, Theodor Hristea etc.) se regăsesc o întreagă serie de studii referitoare la frazeologie, mergând de la aspectele teoretice precum determinarea obiectului de studiu și a locului frazeologiei între celelalte discipline ale lingvisticii, definirea conceptului de frazeologism sau unitate frazeologică, clasificarea sau criteriile de recunoaștere a acestor structuri frazeologice (criterii de ordin gramatical: frazeologisme verbale, substantivale, adverbiale etc., grad de contopire, geneza frazeologismelor etc.), stabilirea originii unor frazeologisme (frazeologisme împrumutate, calchiate etc.), procedeele stilistice folosite, expresiile idiomatice, materialul lexical și terminologia specializată în care unitățile frazeologice apar (limbajul politic și administrativ, terminologia medicală, juridică etc.), până la abordarea unor aspecte cu caracter strict aplicativ, legate de tehnica traducerii, prezentarea lexicografică etc.

În schimb, demersurile de ordin comparativ în domeniul frazeologiei sunt oarecum sporadice. Abordarea frazeologiei din perspectivă comparată între două sau mai multe limbi aparținând aceleiași familii (familiile de limbi) sau aceleiași zone geografice (uniunile de limbi), limbi mai mult sau mai puțin apropiate, a purtat mereu un grad ridicat de dificultate, ce implică, pe lângă o cunoaștere profundă a limbilor luate în discuție, și existența unor

instrumente de lucru cum ar fi monografiile ample, dicționarele explicative, etimologice, bilingve sau frazeologice cu un material frazeologic bogat. Astfel, numai o temeinică pregătire a specialistului în lingvistică și particular în lingvistica balcanică precum și o profundă cunoaștere a tuturor limbilor balcanice pot clarifica o situație sau alta.

Lăsând la o parte aspectul lingvistic asemănător al frazeologismelor sau unităților frazeologice în două sau mai multe limbi, cercetarea comparativă de ordin extralingvistic scoate în evidență diferite aspecte comune de antropologie culturală și de civilizație în general. Antropologia culturală vizează specificul etnic, psihologic, istoric și cultural al unui popor sau grupuri de popoare, în cazul nostru al popoarelor balcanice, specific încheșat în timp, păstrat și transmis mai departe, în primul rând, prin limbă, iar când vorbim de limbă, ne gândim în principal la lexic căci „dintre diversele compartimente ale limbii numai vocabularul propriu-zis și frazeologia sunt, de fapt, expresia culturii și civilizației, pentru că numai ele reflectă nemijlocit schimbările care se produc în societate. Apariția lor în limbă a depins de tradițiile poporului care vorbește această limbă, de modul de percepere a lucrurilor care poate fi apropiat sau diferit cu cel al altor popoare” (Hristea 1984:137).

2. Pornind de la definiția frazeologismelor¹ înțelese ca „îmbinare de cuvinte cu caracter constant, creată în interiorul unei limbi, împrumutată, tradusă sau calchiată după modele străine” (Constantinescu-Dobridor 1998: s.v.), în lucrarea de față ne propunem să facem o incursiune în frazeologia balcanică, oprindu-ne asupra acelor unități frazeologice comune limbilor balcanice și formate de la părți ale corpului, respectiv de la termenul *mână*.

După cum este bine cunoscut, limbile balcanice, aparținătoare unor familii diferite, prezintă elemente comune, atât în domeniul foneticii și al morfosintaxei, cât și în cel al lexicului, domeniu în care asemănările sunt clare, căci lexicul reprezintă partea limbii cea mai expusă influențelor străine. În limbile balcanice, înrudite tipologic și nu genealogic, există un însemnat corp de lexeme comune, rezultat al îndelungatei conviețuirii a grupurilor etnice care au populat de-a lungul secolelor spațiul Peninsulei Balcanice. De asemenea, nu doar cuvintele comune sunt numeroase, ci și frazeologismele balcanice². Bibliografia de specialitate confirmă acest lucru, iar diversitatea sferelor semantice (activitățile casnice, practicile și obiceiurile, flora, fauna, fenomenele naturii etc.) care au alimentat o frazeologie balcanică comună este dovedită și de numărul mare de unități frazeologice care pornesc de la părți ale corpului și în mod particular de la lexemul *mână*. Structurile regăsite la nivelul fiecărei limbi balcanice oferă un material bogat care se pretează fără tăgadă unui studiu comparativ relevant pentru lingvistica actuală. Frazeologismele formate de la părți ale corpului reprezintă majoritatea covârșitoare a paralelismelor frazeologice balcanice, căci termenii care definesc părțile corpului aparțin fondului lexical principal al fiecărei limbi în parte și contribuie la formarea a numeroase expresii și locuțiuni, așa cum o demonstrează și lexemul *mână*.

3. Asupra acestor paralelisme ne vom opri în partea practică a prezentului articol, în care vom încerca o clasificare a structurilor frazeologice balcanice izoseme având ca centru termenul *mână* (locuțiuni adverbiale, adjectivale, structuri subfrastice, structuri frastice).

¹ Accepțiunea termenului *frazeologism* diferă de la un lingvist la altul sau de la un grup de lingviști la altul; la Th. Hristea întâlnim ideea de *unitate frazeologică*, Ch. Bally vorbește de *locuțiune frazeologică*, în timp ce la Ferdinand de Saussure regăsim termenul *sintagmă*.

² A se vedea *Dicționarul frazeologic balcanic* al lui Jani Thomaj, apărut la Tirana în 1999, lucrare care cuprinde 5000 de unități frazeologice paralele

Înțelegem ca paralelism sau identitate de sens, izosemia joacă un rol important în ceea ce privește frazeologia limbilor balcanice și nu numai. Unitățile frazeologice izoseme sunt acelea care prezintă o realizare materială independentă și diferită de la o limbă balcanică la alta, dar care au trăsături semasiologice paralele sau chiar identice. Sensul comun al acestor unități frazeologice poate fi rezultatul interferenței de la nivel semantic între limbile albaneză, bulgară, neogreacă, română (calcuri lingvistice, structuri morfo-sintactice paralele, împrumuturi dintr-o limbă în alta), dar nu poate fi exclusă nici ideea apariției lor în mod independent într-una sau mai multe limbi balcanice. Prin ideea de paralelism frazeologic avem, așadar, în vedere, atât frazeologismele cu aceeași structură (structură identică) lexico-gramaticală, cât și pe cele cu structură asemănătoare.

În spiritul celor afirmate mai sus, în partea de analiză a lucrării ne vom opri doar asupra frazeologismelor, unităților frazeologice, expresiilor și locuțiunilor comune limbilor română, albaneză, bulgară și greacă, având ca termen central substantivul *mână*.

Desigur că frazeologia constituită pe baza termenilor referitori la părți ale corpului este extrem de bogată în toate limbile balcanice, iar unitățile frazeologice, expresiile și locuțiunile formate de la termenul *mână*, nu fac deloc excepție. Acest lucru se datorează, așa cum menționăm și mai sus, faptului că denumirile părților corpului fac parte din fondul lexical de bază al fiecărei limbi balcanice în parte, fond ce reprezintă, fără îndoială, prima sursă de referință pentru exprimarea altor noțiuni și semnificații. În marea lor majoritate, acești termeni sunt foarte vechi în limbă, primind de-a lungul vremii o deosebită capacitate de formare a altor unități lexicale mai complexe, cum ar fi locuțiunile, expresiile frazeologice, formulele de felicitare și de urare, de blesteme și înjurături, zicalele și proverbele. De multe ori, părțile corpului și gesturile umane câștigă în limbă sensuri figurate, exprimând mai plastic, cu o însemnată încărcătură emoțională, noi semnificații despre caracterul și comportamentul uman, despre starea emoțională și psihică, despre inteligența și pregătirea profesională a vorbitorilor, despre relațiile interumane, situațiile sociale și familiale, mergând până la constatări, cugetări, mesaje filosofice etc. Prin urmare, unitățile frazeologice, expresiile și locuțiunile formate cu termeni referitori la părțile corpului definesc omul sub toate formele lui de manifestare în viața de zi cu zi.

Referitor la izosemia frazeologismelor balcanice având ca termen central substantivul *mână*, trebuie să subliniem din capul locului faptul că aceasta se manifestă la un număr impresionant de unități, expresii și locuțiuni comune limbilor balcanice. Din analiza materialului frazeologic regăsit în dicționarele explicative, etimologice și frazeologice reiese că „mai bine de 80% din construcțiile fixe constituite cu acest termen sunt comune românei și albanezei” (Topciu 2013:169) și că același procentaj se menține și când luăm în calcul realizările formale identice sau asemănătoare din celelalte limbi balcanice, bulgară, greacă și sârbă.

Așadar, după cum aminteam anterior, construcțiile fixe formate de la termenul *mână* sunt numeroase în limbile balcanice. Ele sunt de dimensiuni diferite și aparțin mai multor tipuri: locuțiuni, sintagme denominative, expresii, zicale, formule imperative, compuse etc.

Pentru sistematizarea acestui material lexical, deosebit de bogat, care vizează sfera semantică a părților corpului și în special termenul *mână*, am recurs la ordonarea unităților frazeologice regăsite în sursele bibliografice, în funcție de criteriul sintactic ce înlesnește oarecum clasificarea frazeologismelor balcanice izoseme și ajută, în egală măsură, la stabilirea tipologiei de formare a acestora, fie că vorbim de unități subfrastice sau perifrastice. Prin urmare, analiza va cuprinde, în primul rând, îmbinările stabile de mici dimensiuni, de tipul unităților sintagmatice și al locuțiunilor, ca mai apoi să se centreze asupra unităților

frazeologice cu structură mai amplă, inclusiv asupra celor cu structură prepozițională, iar în final să ne oprim asupra expresiilor cu structură frastică (de tipul proverbelor și zicătorilor).

Vom avea în vedere mai întâi sensul de bază al cuvântului *mână* înțeles ca „fiecare dintre cele două membre superioare ale corpului omenesc, de la umăr până la vârful degetelor, în special partea de la extremitatea antebrațului, care se termină cu cele cinci degete” (DEX, s.v.), de la care se formează numeroase unități frazeologice nu doar în limba română, ci și în celelalte limbi balcanice (albaneză, bulgară, greacă) asupra cărora ne vom opri, pentru ca ulterior să ne oprim și asupra sensului secundar al termenului: „cantitate mică din ceva, atât cât încapă în palmă” (DEX, s.v.).

În ceea ce urmează unitățile frazeologice formate de la termenul rom. *mână*/ alb. *dorë*/ bg. *ръка*/ gr. *χέρι* vor fi clasificate în:

1) **Locuțiuni** (adjectivale, substantivale și în final adverbiale) ce cuprind în structura lor termenul *mână*:

rom. **de mână**, alb. **me dorë** („cu mâna”), bg. **на ръка** („pe mână”), gr. **χειρικό** (adj. „manual”) cu sensul „lucrat, confecționat manual”.

rom. **de prima mână/ de mâna întâi**, alb. **i dorës së parë**, bg. **първа ръка**, ngr. **από πρώτο χέρι** sunt locuțiuni adjectivale care se folosesc în situația de a arăta că ceva este de o categorie, calitate superioară; limbile balcanice cunosc și expresiile opuse ca sens: rom. **de ultima mână**, alb. **e dorës së fundit**, bg. **от последната ръка**, gr. **από τελευταίο χέρι**, cu sensul de categorie, calitate inferioară. Paralel cu aceste două variante antonimice, în limbile balcanice există și expresia: rom. **de mâna a doua**, alb. **e dorës së dytë**, bg. **втора ръка**, gr. **από δεύτερο χέρι**, iar prin analogie **mâna a treia** etc.

Pentru a marca „primul element al unei enumerări” (DEX, s.v.) se spune rom. (**unu/una, doi/ a doua**) **la mână**, **una la mână**, alb. (**një, dy..**) **në dorë** bg. **един в ръка**, gr. **ένα (δευτερό) στο χέρι**.

rom. **mână spartă**, alb. **dorëçpuar** („mână găurită”), **me dorë të lëshuar**, bg. **счупена/широка ръка** („mână largă”), gr. **με ανοιχτό χέρι** („cu mâna deschisă”), cu sensul „cheltuitor”.

rom. **mână de lucru** „muncitor”, alb. **dora e punës** („mâna lucrului”), bg. **работна ръка**, gr. **εργατικά χέρια** (cu formă de plural „mâni muncitoare”). Diferențele gramaticale care se remarcă între aceste construcții izoseme constau în substantivul determinant care în română este un acuzativ cu prepoziție, în timp ce în albaneză este un substantiv în genitiv, iar în greacă el are un determinant adjectival. Pentru limbile română și albaneză trebuie menționat că această structură (rom. subst. + de + subst. în Ac, alb. subst + subst. în G.) caracterizează un număr mare de unități sintagmatice paralele, cu valoare substantivală și relație atributivă (Topciu 2013: 199).

rom. **cu mâna pe inimă**, alb. **me dorë në zemër (me zemër në dorë)**, bg. **с ръка на сърцето**, gr. **με το χέρι στην καρδιά**, „cu dreptate, cu compasiune, cu generozitate, cu umilință”.

rom. **mână în mână**, alb. **dorë më dorë** bg. **вървя под ръка**, ngr. **χέρι-χέρι** se folosește cu sensul de „în colaborare, în perfect acord cu cineva sau cu un grup de oameni” (DEX, s.v.). Acestei locuțiuni i se adaugă rom. **din mână în mână**, alb. **dorë më dorë** (cu aceeași formă) bg. **от ръка на ръка**, gr. **από χέρι σε χέρι** cu sensul „de la o persoană la alta, ca într-un lanț uman”.

rom. **mână în mână** „în colaborare, în înțelegere, în acord perfect cu cineva/ceva”, alb. **dorë më dorë**, bg. **ръка за ръка** (cu prepoziția „pe” în loc de „în”: *mână pe mână*), gr. **χέρι με χέρι** (prepoziția „cu” în loc de „în”: *mână cu mână*).

rom. **cu mâna mea (ta, lui, ei etc.)** „în mod direct, personal, fără ajutorul cuiva”, cu structuri izoseme: alb. **me dorën time (tënde, e tij, tonë etc.)**, bg. **сръката ми**, gr. **με το χέρι μου (σου, του, της etc.)**.

2) Expresii și structuri frazeologice paralele în limbile balcanice. Majoritatea acestor paralelisme frazeologice balcanice formate de la termenul *mână* sunt verbale, prin urmare se organizează în jurul unor verbe precum *a fi, a avea, a da, a pune, a bate* etc.

rom. **a avea pe cineva la mână**, alb. **e ka në dorë (dikë)** („îl are în mână”), bg. **има някой под ръка** („am pe cineva sub mână”), gr. **έχω κάποιον του χεριού μου/ στο χέρι**, cu sensul „a dispune de cineva, a șantaja”.

rom. **a avea mână** („a avea mâna formată pentru ceva”), alb. **ka dorë**, bg. **имам ръка (за нещо)**, gr. **πιάνει το χέρι μου/ έχω χέρι**, cu sensul „a fi îndemânatic, a fi priceput la ceva”.

În limbile balcanice întâlnim o serie de expresii izoseme formate după aceeași structură: vb. *a avea* + *substantiv* (sg./pl.) + *adjectiv calificativ*, cu mențiunea că, în spiritul limbii, în bulgară și greacă adjectivul este antepus substantivului :

rom. **a avea mână liberă/ a lăsa cuiva mână liberă**, alb. **i lë dorë të lirë** („îi las mâna liberă”), bg. **имам свободна ръка** („am liberă mână”), gr. **έχω ελεύθερο χέρι** („am liberă mână”), în bulgară și greacă adjectivul este antepus substantivului, în timp ce în română și albaneză, adjectivul este postpus substantivului, cu sensul „a avea posibilitatea de a acționa după bunul plac”.

rom. **a avea mână ușoară**, alb. **e ka dorën e lehtë**, bg. **имам лека ръка**, gr. **έχω ελαφρύ χέρι**, cu sensul „a lucra cu finețe, cu abilitate” (în special pentru medici și asistente); în limbile balcanice există și expresia antonimică : rom. **a avea mână grea**, alb. **e ka dorën e rëndë**, bg. **има тежка ръка**, gr. **έχω ένα βαρύ χέρι**, cu sensul „a lovi cu putere, a lucra neîndemânatic, brutal”.

rom. **a avea mână bună**, alb. **e ka dorën e mbarë** („are mâna norocoasă”), bg. **имам добра ръка**, gr. **έχω καλό χέρι**, cu sensul „a avea noroc, a fi norocos la jocul de cărți”, dar și „a fi îndemânatic, a fi priceput la ceva”.

rom. **a avea mâinile legate**, alb. **i kam duart e lidhura** („am mâinile legate”), bg. **имам завързани ръце**, gr. **έχω τα χέρια (μου) δεμένα/ δένω τα χέρια (κάποιου)** („leg mâinile cuiva”), cu sensul „a fi în imposibilitatea de a acționa cum dorește, a nu putea să acționeze după bunul plac”.

rom. **a avea mână lungă**, alb. **e ka dorën e gjatë**, bg. **имам дълга ръка**, gr. **έχω μακρό χέρι**, cu sensul „a fura, a fi hoț”.

rom. **a fi/avea mână de fier**, alb. **është dorë e hekurt** (în rom. și alb.: vb.+subst. + prep. + subst.), bg. **имам желязна ръка**, gr. **έχω το σιδερένιο χέρι** (în bg. și gr.: vb.+adj.+subst.)

rom. **a avea mâini de aur**, alb. **i ka duart flori**, bg. **имам златни ръце**, gr. **έχω χρυσά χέρια** cu structurile menționate supra și cu sensul „a se pricepe la ceva, a fi bun într-un domeniu”.

rom. **a avea (ceva) la îndemână**, alb. **e kam ndorësh**, gr. **έχω κάτι πρόχειρο** (în rom., alb. și gr. vb.+adv.), bg. **имам нещо под ръка** („am ceva sub mână”) (vb. + prep. + subst.), cu sensul „a găsi repede ceva pentru a lucra/pentru a rezolva o problemă”.

Limbile balcanice posedă o serie întreagă de expresii, locuțiuni și unități frazeologice formate după structura: vb. *a fi* + *mână* + adj. din care rezultă compuse adjectivale ce au la bază un procedeu comun de formare (aspect subliniat și de Gr. Brâncuș în cercetările sale despre limbile română și albaneză (Brâncuș 1995: 48), atunci când are în vedere analiza substratului traco-dac) :

rom. **a fi (a avea) mână largă**, alb. **është dorëgjërë/ me dorë të lirë**, bg. **съм с лекарька**, gr. **είμαι ανοιχτοχέρης** („sunt mână deschisă”)/ **με ελεύθερο χέρι** („cu mână liberă”), cu sensul „a fi o persoană darnică” (dar și „a avea mâinile libere”, „în voie”); în opoziție apar expresiile: rom. **a fi mână strânsă**, alb. **është dorështrënguar**, bg. **съм с стисната ръка** („sunt cu mâna strânsă”), gr. **είμαι σφιχτοχέρης** („sunt mână strânsă”)/ **με σφιχτό χέρι** („cu mâna strânsă”), cu sensul „a fi o persoană economă, a fi zgârcit”.

rom. **a fi mâna dreaptă a cuiva**, alb. **është dora e djathtë e dikujt** („este mâna dreaptă a cuiva”), bg. **деасната ръка съм на някого**, gr. **είμαι το δεξί χέρι του κάποιου**, cu sensul „a fi omul de încredere al cuiva, a fi o persoană de încredere”.

rom. **a fi/ a se afla pe mâini bune**, alb. **është/ndodhet në dorë të sigurtë** („pe mâini sigure”), bg. **съм в добри ръце**, gr. **είμαι σε καλά χέρια**, cu sensul „a fi/ a se afla în siguranță”.

rom. **a da mâna / a bate mâna cu cineva**, alb. **bie dakort me dikë, u morrën vesh (për diçka)**, bg. **стискам си ръката с някого**, gr. **δίνω τα χέρια με κάποιον** (cu substantivul la plural: *mâinile*), având sensul „a se înțelege cu cineva, a face un târg/o înțelegere cu cineva”.

rom. **a fi cu mâinile curate**, alb. **me duar të pastra** („cu mâinile curate”), bg. **има́м чисти ръце** („am mâini cinstite”), gr. **είμαι με καθарά χέρια** („sunt mâini curate”), cu sensul „a fi o persoană cinstită”.

rom. **a da din mână (a face semn cu mâna)**, alb. **ngriti dorën për ta përshëndetur**, bg. **махам с ръка**, gr. **κάνω χειραψία** (în traducere ad litteram „fac o strângere de mână”), cu sensul de „a ridica mâna pentru a saluta pe cineva de la distanță”; tot cu sensul „a saluta pe cineva”, limbile balcanice înregistrează expresia: rom. **a da mâna cu cineva/ a-i strânge mâna cuiva**, alb. **i jap dorën dikujt** („îi dau mâna cuiva”), bg. **ръкувам се с някого/ стискам си ръката с някого** („strâng mâna cuiva”), gr. **σφίγγω το χέρι κάποιου** („strâng mâna cuiva”).

rom. **a da/ a trece din mână în mână**, alb. **jap/kaloi nga dora në dorës** („dau/trec din mână în mână”)/ **kaloi nga një dorë në një tjetër** („trec dintr-o mână în alta”), bg. **давам от ръка на ръка**, gr. **δίνω από χέρι σε χέρι**, cu sensul „a da de la unul la altul, a trece de la unul la altul, a trece de la o persoană la alta”.

rom. **a da o mână (de ajutor) cuiva**, alb. **i jap një dorë ndihmë (dikujt)**, bg. **подавам ръка за помощ** (cu folosirea prepoziției „pentru”), gr. **δίνω ένα χέρι βοήθειας** (toate structurile balcanice folosesc verbul „a da”), cu sensul „a ajuta pe cineva”. Cu același sens sunt înregistrate și variantele: rom. **a întinde mâna cuiva**, alb. **i zgjati dorën dikujt**, bg. **протегне ръката на някого (помагам)**, gr. **τεινώ το χέρι σε κάποιον** (în bulgară și greacă cu structură de Ac. „la cineva”).

rom. **a-i da mâna (fetei)**, alb. **i dha dorën (e vajzës)**, bg. **давам ръката някого**, gr. **δίνω το χέρι κάποιας (της κοπέλας)**, cu sensul „a oferi mâna fetei pentru căsătorie”; izosemia se manifestă și în structurile antonimice: rom. **a cere mâna cuiva**, alb. **kërkoj dorën e dikujt**, bg. **искам ръката на някого**, gr. **ζητώ το χέρι μιας κοπέλας** cu sensul opus „a cere în căsătorie pe cineva, a cere în căsătorie o fată”.

rom. **a da mână liberă (cuiva pentru ceva)**, alb. **ia leshtësoi dorën**, bg. **отвързвам ръцете**, gr. **του το ελάφρωσε το χέρι**, cu sensul „a înlesni munca cuiva, a permite cuiva să facă ceva”.

rom. **a pune/băga mâna în foc pentru cineva/ceva**, alb. **vë dorën në zjarr për dikë/për diçka**, bg. **бъркам с голи ръце в огъня** („îmi bag mâinile goale în foc”), gr. **βάζω το χέρι μου στη φωτιά** („îmi pun mâna în foc”), cu sensul „a garanta/ a gira pentru cineva/ceva”. În toate limbile balcanice, expresia se folosește și cu forma negativă **a nu băga mâna în foc**, folosind morfemul gramatical al verbului, rom. „nu”, alb. „nuk”, gr. „δεν”, bg. „не”.

rom. **a pune mâna pe ceva**, alb. **vë dorë (mbi diçka)**, bg. **слагам ръка върху нещо**, gr. **βάζω χέρι** cu sensul „a fura”.

rom. **a pune mâna pe ceva/ cineva**, alb. **e futi në dorë (dikë/ diça)**, bg. **влизам/попадам в ръцете на някого**, gr. **βάζω χέρι κάτι/ κάποιον**, cu sensul „a prinde ceva/ pe cineva, a înhăța ceva/ pe cineva, a avea ceva / pe cineva fi la discreție, a stăpâni ceva/ pe cineva”.

rom. **a lua cu o mână și a da cu alta**, alb. **me një dorë i merr, me tjetrën i jep** („cu o mână le ia, cu alta le dă”), bg. **давам с едната ръка и вземам с другата** („dau cu o mână și iau cu alta”), gr. **ένα χέρι δίνει, δέκα παίρνει** („o mână dă și zece iau”) cu sensul „a cheltui mult, a cheltui peste măsură, a fi risipitor”; în aceeași notă se înregistrează și calcurile lingvistice rom. **a da cu două mâini**, alb. **jep me të dyja duart** bg. **давам с две ръце**, gr. **δίνω με δύο χέρια**, cu sensul „a oferi din belșug, din toată inima, cu generozitate”.

rom. **a-și lua mâna de pe cineva**, alb. **heq dorë nga dikush (nga diçka)**, bg. **вдигам ръце от някого** (cu substantivul la plural), gr. **παίρνω το χέρι από πάνω σου** („iau mâna de pe el”) cu sensul „a abandona pe cineva, a nu mai proteja pe cineva”.

rom. **a cădea pe mâna cuiva / a fi la mâna cuiva**, alb. **është në dorën e tij** („este la mâna lui”), bg. **падам на ръката на някого** („a cădea pe mâna *la* cineva”), gr. **πέφτω/είμαι στα χέρια κάποιου** („cad/sunt la/pe mâinile cuiva), dar și **έχω κάποιον στο χέρι** („am pe cineva la mână”), cu sensul „a ajunge în puterea cuiva, a ajunge/a fi la discreția cuiva”.

rom. **a-i scăpa din mână ceva (a scăpa din mână pe cineva)**, alb. **i shpëtoi/i iku nga dora/ më fluturoi nga duart** („i-a scapat/i-a plecat din mână”), bg. **изплъзва ми се от ръцете нещо/ някой**, gr. **μου έφυγε (βγήκε) από το χέρι** (și cu verbul „a ieși”), **χάνω από τα χέρια** („pierd din mână”)/ **μου πετάχτηκε (ξέφυγε) απ'τα χέρια** („mi-a scapat din mâini”), cu sensul „a pierde ceva sau pe cineva”.

rom. **a ridica mâna asupra/împotriva cuiva**, alb. **ngre (çon) dorë (dorën) kundër dikujt**, bg. **вдигам ръка срещу неакого** gr. **σηκώνω το χέρι ενάντιον/ πάνω σε κάποιον**, cu sensul „a porni lupta, a-și manifesta intenția de a bate pe cineva”.

rom. **a scoate castanele (cărbunii) din foc cu mâna altuia**, alb. **i nxjerr gështenjat nga zjarri me duart e tjetrit** („a scoate castanele”), bg. **вадя кестените/въглените от огъня с ръката на друг**, gr. **βγάζω τα κάστανα από τη φωτιά με το χέρι άλλου**, cu sensul „a se folosi de cineva pentru a rezolva probleme dificile”.

rom. **(a sta) cu mâna în sân/buzunar**, alb. **(rri) me duart në xhep** („a sta cu mâinile în buzunar”), bg. **с ръце в джобовете** gr. **με τα χέρια στο τζέπι** cu sensul „a nu face nimic, a nu întreprinde nimic”; cu același sens sunt înregistrate și expresiile rom. **a sta cu mâinile încrucișate**, alb. **rri me duar kryq** („a sta cu mâinile cruce”), bg. **стоя със скръстени ръце** („cu mâinile încrucișate”), gr. **μένω με σταυρωμένα τα χέρια** („cu mâinile încrucișate”), dar și rom. **a sta cu mâinile în șolduri**, alb. **(ri) me duar në ijë**, bg. **стоя/ седи с ръце на бедрата**.

rom. **a sta cu mâna întinsă/ a întinde mâna** (pentru a cere ceva), alb. **i ndej dorën**, bg. **стоя с протегнатa ръка**, gr. **του απλώνω το χέρι** („aplec mâna”), cu sensul „a cerși, a cere cu umilință”.

rom. **a veni cu mâna/mâinle goală/-e**, alb. **erdhi me dorën/duart bosh** („a venit cu mâna/mâinile goale”), bg. **идвам с празни ръце**, gr. **έρχομαι με άδεια χέρια**, cu sensul „a nu aduce nimic (într-o vizită)”, în opoziție însă cu rom. **a veni cu mâinile încărcate/pline**, alb. **me duar plot**, bg. **спълни ръце**, gr. **με τα χέρια γεμάτα**, cu sensul „a aduce ceva (într-o vizită), bogăție, cu mari realizări”

rom. **a rămâne cu mâna goală**, alb. **mbeti duar bosh** (a rămas cu mâinile goale) cu sensul: „a rămas fără nimic”, bg. **оставам с празни ръце**, gr. **μένω με άδεια χέρια**, „a nu-și atinge scopul, a nu avea niciun rezultat, fără rezultat, a rămâne fără nimic”.

rom. **a lăsa pe mâna sorții**, alb. **e ka lënë në dorë të fatit**, bg. **оставям в ръцете на съдбата**, gr. **το έχει αφήσει στο χέρι της τύχης** („l-a lăsat pe mâna sorții”), cu sensul „a lăsa la voia întâmplării”.

rom. **a-și lua soarta în mâini**, alb. **për të marrë topin në duar**, bg. **вземам се в ръце**, gr. **παίρνει τον εαυτό του στο χέρι του** „a-și lua sinele în mână”, „a-și recăpăta stăpânirea de sine, a deveni stăpân pe propriul destin”.

rom. **a jura cu mâna pe inimă**, alb. **betohem me dorën në zemër**, bg. **заклевам/кълна се с ръка на сърцето си**, gr. **орκίζομαι με το χέρι στην καρδιά**, „a convinge pe cineva că e adevărat, a vea conștiința curată”; acestor expresii li se adaugă și varianta rom. **a jura pe biblie**, gr. **βάζω το χέρι στο ευαγγέλιο**, bg. **заклевам/кълна се с ръка на върху на библията**; expresia lipsește însă din albaneză, probabil și pentru că în istorie albanezii au fost nevoiți să renunțe la religia creștină în favoarea celei islamice.

rom. **a se spăla pe mâini**, alb. **i lau duart** („s-a spălat pe mâini”), bg. **измивам си ръцете**, gr. **νίπτω τα χείρας μου**, cu sensul: „a refuza să-și asume răspunderea pentru ceva”.

3) Construcții imperative paralele în limbile balcanice. Termenul *mână* participă în toate limbile balcanice și la construcția unor structuri de genul:

rom. **Jos mâinile de pe..!**, alb. **Larg duart nga..!**, bg. **Долу ръце от...!**, gr. **Μακριά τα χέρια από..!** („departe mâinile de pe..”), folosite în anumite situații de conflict.

rom. **Mâinile sus!**, alb. **Duart lart!**, bg. **Ръцете горе!**, gr. **Χέρια ψηλά!** (ad litteram: „mâini înalte”) pentru structurile rom. **a ridica mâinile**, alb. **ngre duart lart**, bg. **вдигам ръце**, gr. **σηκώνω τα χέρια ψηλά**, cu sensul „a se preda (în situații de război), a se da bătut”.

rom. **Sărut mâna !** alb. **Ju puth dorën!** bg. **Целувам краката!** (**ближа ръцете на неакого**), gr. **Σας φιλώ το χέρι**, formulă de salut adresată doamnelor.

4) Structuri frastice, proverbe și zicători. În acest domeniu sunt relevate foarte bine aspectele legate de conviețuirea îndelungată a popoarelor din Balcani care au avut de-a lungul secolelor o istorie comună, tradiții și obiceiuri, îndeletniciri și aspirații asemănătoare.

rom. **îi dai un deget și-ți ia toată mâna**, alb. **i dhe gishtin, të merr (gjithë) dorën**, bg. **подай му пръст да ти изяде ръката**, gr. **του δίνεις το χέρι και σου παίρνει την πλάτη** („îi dai mâna și îți ia spatele”), cu sensul „a profita de pe urma cuiva”; pentru structurile din limbile română și albaneză se observă un paralelism identic, atât la nivel morfosintactic, cât și la nivel topic, iar în toate variantele prezența formelor scurte pronominale.

rom. **o mână spală pe alta și amândouă fața**, alb. **njera dore lan tjetren, te dyja lajne fytoren**, bg. **едната ръка миє другата и двете лица**, gr. **το ένα χέρι νίβει το άλλο και τα δύο το πρόσωπο**, structuri folosite în situații de complicitate pentru salvarea aparențelor, pentru îndepărtarea suspiciunilor asupra unor fapte ilegale sau imorale.

În limbile albaneză și română, substantivul **mână** este înregistrat și cu un sens secundar, acela de „cantitate mică din ceva, atât cât încapе în palmă” (DEX, s.v.): rom. **o mână de făină/ de orez** etc, alb. **një dorë miell/ oriz**, rom. **o mână de om** alb. **një dorë njeri** (pentru o persoană scundă/mică), sens care însă lipsește în bulgară și greacă.

În concluzie, putem afirma fără echivoc că materialul lexical cuprins în această abordare sincronică a unui aspect de frazeologie balcanică, respectiv izosemia unităților frazeologice având ca termen central *mâna*, este foarte bogat în ceea ce privește numărul concordanțelor lexicale. În egală măsură, am încercat să relevăm structurile morfo-sintactice paralele care stau la baza construirii acestor unități frazeologice, dar și tipologiile de formare cele mai frecvente în toate cele patru limbi balcanice supuse analizei. De asemenea, am urmărit și identificarea unor mecanisme sau procedee gramaticale paralele, funcționale în domeniul frazeologiei balcanice.

Am lăsat însă, în afara sferei de cercetare acele expresii care nu au corespondent în toate limbile balcanice luate în discuție, așa cum este cazul unor structuri de genul: rom. **a da pe sub mână** „pe ascuns” și alb. **јар nën dorë** („sub mână”), dar gr. **δίνω στα κρυφά** („dau pe ascuns”) / **δίνω κάτω από το τραπέζι** („dau pe sub masă”), structuri din care lipsește termenul *mână*, sau rom. **a-i da mâna** (să facă ceva), alb. **i јар dorë të lirë** (të bėjë diçka) („îi dau mână liberă să facă ceva”), cu sensul „a-și permite să facă ceva”, al căror echivalent lipsește în bulgară și greacă; acestora li se adaugă multe altele care fie sunt comune numai românei și albanezei (în cea mai mare măsură), fie lipsesc din cel puțin o limbă balcanică din cele patru la care ne-am raportat.

BIBLIOGRAFIE

- Brâncuș 2002 – Grigore Brâncuș, *Introducere în istoria limbii române. I*, București, Editura Fundației România de Mâine.
- Constantinescu- Dobridor 1998 – Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de termeni lingvistici*, București, Editura Teora.
- DEX 1998 – *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Unvers Enciclopedic.
- DBR 2008 – Daniela Stoyanova, *Dicționar bulgar-român*, Sofia, Naouka i izkoustvo.
- DRA 2003 – Renata Topciu, Ana Melonashi, Luan Topciu, *Dicționar albanez-român*, Iași, Editura Polirom.
- FFB 1999 – Jani Thomai, Xhevat Lioshi, Rusana Hristova, Kosta Qiriazati, Ana Melonashi, *Fjalor Frazheologjik Ballkanik*, Tirana, Editura DITURIA.
- Hristea 1987 – Theodor Hristea, „Din problemele etimologiei frazeologice românești”, în *Limba română* (XXXVI), nr.2, p. 123–135.
- Munteanu 2013 – Cristinel Munteanu, *Frazeologie românească. Formare și funcționare*, Iași, Institutul European.
- Saramandu 1987 – Nicolae Saramandu, „Concordanțe etimologice și lexicale româno- albaneze”, în *SCL*, XXXVIII, nr. 2, p. 126–141.
- Saramandu 2010 – Nicolae Saramandu, „Concordanțe lingvistice româno-albaneze”, în vol. *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, București, Editura Universității, p. 203–208.
- Topciu 2013 – Renata Topciu, *Frazeologie comună româno-albaneză*, București, Editura Privirea.

*Universitatea „Ovidius” din Constanța, Facultatea de Litere
Bd. Mamaia nr. 124, Aleea Universității nr. 1*

CU LIMBA ROMÂNĂ LA ȘCOALĂ, ÎN CLASA A ȘASEA. STRATEGII DIDACTICE EȘUATE

CAMELIA SANDA DRAGOMIR

Profesorul și cercetătorul Nicolae Saramandu a realizat, printre alte multe cărți, articole și atlase lingvistice, un *Manual de aromână. Carti trâ învițari armânești*¹, în colaborare cu acad. Matilda Caragiu Marioțeanu.

Nicolae Saramandu a pus și în acest manual, ca în toate proiectele sale, atenție, pasiune și profesionalism – calități care par să le lipsească autorilor de manuale (de limba și literatura română) destinate elevilor de azi.

1. Întâlnim tot mai des în mass-media exprimări inadecvate și incorecte, unele prezentând chiar riscul unei răspândiri periculoase în urma prea deselor întrebuițări. Confuzia și inadvertențele din manuale sunt și ele una dintre cauze. S-ar cuveni să avem niște manuale realizate în respectul corectitudinii informațiilor prezentate și al vârstei copiilor. Aceste instrumente de lucru trebuie să fie interesante și captivante prin temele și textele alese, prin modul de abordare a problemelor de limba română.

În ultimul an, am avut ocazia să ajut ca voluntar câțiva copii de la Casa Bună (o asociație non-profit care încearcă să aducă educația mai aproape de copiii din medii defavorizate). În acest fel, am fost nevoită să folosesc diverse manuale de limba și literatura română și să constat multe, aș zice **prea** multe deficiențe, și de conținut, și de formă.

O primă observație care se impune este că aceste manuale de gimnaziu „Limba și literatura română” nu își justifică numele, pentru că nu conțin doar texte de tip literar, iar cele literare nu sunt doar românești. De fapt, este vorba, mai degrabă, de niște manuale de gramatică și de comunicare.

Am parcurs cu atenție și, mărturisesc, cu ochi critic unul dintre manualele de *Limba și Literatura română* de clasa a VI-a, cel al autorilor M. Norel, P. Bucurenciu, M. Dragu, manual recomandat de Ministerul Educației și care se găsește și în format digital pe site-ul manuale.edu.ro².

Prea multele elemente găsite despre care ar fi trebuit să discut în articol m-ar fi dus la un studiu cu foarte multe pagini. Prin urmare, am decis să prezint doar o unitate de studiu, cea dedicată limbii române, care are 20 de pagini.

2. Manualul conține o recapitulare inițială (?) și o evaluare inițială la început, precum și o recapitulare finală și o evaluare finală, o autoevaluare la sfârșit (numele sunt nefericit alese) și 6 unități cu teme diferite: *Locuri natale, Limba română, Modele în viață, Pasiuni, Hobby-uri, Fascinanta lume vie, Călător în lume*.

¹ *Manual de aromână. Carti trâ învițari armânești*, Editura Academiei Române, București, 2005 (în colaborare cu acad. Matilda Caragiu Marioțeanu).

² <https://manuale.edu.ro/manuale/Clasa%20a%20VI-a/Limba%20si%20literatura%20romana/EDP2/>

În deschiderea fiecărei unități apare o prezentare introductivă, numită *Conținuturi*, care cuprinde un sumar al problemelor tratate și o însușire a trei tipuri de competențe (p. 39): „*vei ști*”, „*vei fi capabil*” și „*vei manifesta*”, fiecare cu o enumerare de activități.

2.1. Unitatea la care ne-am oprit este structurată în mai multe părți (tipar care se repetă, de fapt, la fiecare unitate): *comunicare orală*, *lectură* (texte care se încadrează în tema unității), *elemente de construcție a comunicării*, *redactare*, *recapitulare și evaluare*.

Partea *Lectură* conține câteva texte care se încadrează în tema aleasă, *limba română* și o parte cu elemente de comunicare orală și introducerea unor noțiuni teoretice de pragmatică și de semantică, **nicidecum** de vocabular, cum precizează autorii. A doua parte a unității conține *elemente de construcție a comunicării* unde, ca și în prima parte, s-au strecurat mai multe tipuri de erori – cum le putem numi fără nicio ezitare – erori de conținut datorate unor limitate cunoștințe teoretice ale autorilor și unor formulări greoaie, neclare.

2.2. Comunicare orală. În această parte care deschide lecția, autorii manualelor rămân prinși în clișeu de a aduce în discuție Olimpiada de Limba și Literatura Română, ideea că nota 10 și premiul I sunt cele mai importante și trebuie să fie obținute. Autorii noștri uită că nu toți copiii sunt premianți, că nu toți participă la olimpiade și că rolul școlii nu este de a pregăti doar această categorie de elevi. Iar, după cum se vede că merg lucrurile în societatea românească, cred că devine tot mai necesară îndreptarea atenției mai ales către cealaltă categorie de elevi, mult mai largă, a nepremianților, a celor care nu și-au propus să devină profesori de limba română. Elevii trebuie să învețe să se exprime corect, expresiv, când scriu și când vorbesc, să își poată argumenta și susține părerile, să se descurce în diverse situații de comunicare. Acestea sunt competențele de care ei vor avea nevoie toată viața, în orice domeniu vor alege să-și desfășoare activitatea.

2.3. Lectură. Textul despre limba română este precedat de „*Creăm și ne jucăm. Lucrați în perechi*”, unde li se cere elevilor alcătuirea unui text în care să prezinte ce înseamnă pentru ei limba română – evident, după ce au căutat pe internet imagini reprezentative pentru Ziua Limbii Române. Oare sunt copiii de această vârstă pregătiți, au maturitatea suficientă pentru o discuție pe această temă?

2.3.1. După ce se joacă cu imagini și cu textul despre limba română, înainte de textul literar propus, copiii sunt invitați să pătrundă în lumea textului. Ceea ce urmează este, însă, un text cu toate caracteristicile unui discurs de îndoctrinare:

„1. *A respecta limba maternă este o datorie de onoare a fiecărui cetățean. Cum putem demonstra că respectăm limba maternă? Discutați în grupe de câte patru-cinci elevi, apoi relațați întregii clase concluziile discuțiilor voastre.*

2. *Credeți că elevii au o atitudine potrivită față de utilizarea corectă a limbii române? Discutați în perechi, apoi împărtășiți părerea voastră celorlalți colegi.*” (p. 42)

„Datoria de onoare” este cam mult în contextul dat, iar demonstrarea respectului față de limba română la 12 ani iar este cam mult. Aceasta este o temă de discuție care va necesita mult suport din partea profesorului. În legătură cu punctul 2, i-aș întreba pe autori ce înseamnă „o atitudine potrivită față de utilizarea corectă a limbii române”.

2.3.2. Poezia lui Alexei Mateevici, *Limba română*, este „textul de bază (literar)”, primul text propus și încărcat probabil cu valoare afectivă pentru o anumită categorie de cititori (și acum 50 de ani, tot acest text era oferit elevilor spre studiu), dar, sunt convinsă, mai puțin

incitant, pentru elevii de clasa a șasea din 2021. Urmează un text de bază (nonliterar), *În 31 august, ziua limbii române, 28 de milioane de oameni din întreaga lume vorbesc românește*, text preluat de pe site-ul *știri.tvr.ro*, cu un titlu care dă de înțeles că doar în acea zi acele persoane vorbesc românește. În partea de recapitulare a lecției este propus textul lui Nichita Stănescu, *Despre limba română*, care mi s-ar fi părut mai potrivit ca text literar de bază, iar partea finală de evaluare pornește de la cinci citate referitoare la limba română, unul din I. Slavici, unul din Ienăchiță Văcărescu, unul din G. Vieru, unul din F. Neagu și un proverb.

3. Voi încerca să grupez tipurile de probleme pe care le ridică această unitate de studiu: elemente de teorie prezentate cu erori care demonstrează o pregătire teoretică de lingvistică românească deficitară a autorilor, cerințe absurde, îndepărtate de realitatea și universul de cunoaștere al copiilor, formulări de cerințe neclare și ambigue, greșeli mai mult sau mai puțin flagrante de utilizare a limbii române.

3.1. Probleme de teorie lingvistică transmise în mod eronat. Modalitățile prin care se transmit elementele teoretice noi în această unitate sunt cam departe de adevărul științific și nu prea sunt în conformitate cu actualitatea rezultatelor cercetării din lingvistica românească. Și este gray, pentru că este vorba de noțiuni fundamentale legate de comunicare și de sensurile cuvintelor cu ajutorul cărora fiecare dintre noi își construiește mesajele pentru a interacționa cu ceilalți.

3.1.1. Semantica. Cea mai mare parte a informațiilor de teorie introduse sunt de semantică și sunt legate de tipurile de sens, de semnificația cuvintelor (care se pot recunoaște în context), de relațiile de polisemie și de antonimie, și de relația de omonimie – care este o relație de formă între cuvinte și nu, una de sens.

Probabil că autorii acestui manual nu au răsfoit înainte de redactarea acestei părți a manualului o lucrare fundamentală de semantică despre limba română.

3.1.1.1. Astfel, aflăm că sensul propriu este „*sensul obișnuit al unui cuvânt*”. Această afirmație ne duce cu gândul că există și sensuri neobișnuite. Înțelesul cel mai cunoscut este cel de bază, iar cel secundar este înțelesul „*rezultat dintr-o asemănare, variantă a sensului de bază, strict legat de context*”. Sensul figurat „*este folosit cu valoare expresivă, se regăsește predominant în textele literare*”, de unde deducem că noi, în situații diverse de comunicare, în afara textelor literare, nu putem ajunge să folosim cuvintele limbii române cu sens figurat. Toate cele trei sensuri sunt exemplificate, însă felul în care este explicat sensul figurat al cuvântului *floare* este cam ridicol: „*Limba este însăși floarea sufletului etnic al românimii. Mihai Eminescu*”. Prin urmare, ne spun autorii, „*floarea – sens figurat, indică valoarea limbii române, rolul ei în sufletul românilor.*” Cu așa explicații, nu cred că pasiunea și interesul copiilor pentru limba română vor crește.

3.1.1.2. Confuzia evidentă între sens și semnificație se desprinde din următoarea cerință: „*descoperă, folosind Dicționarul explicativ al limbii române, semnificația următoarelor cuvinte: șirag, sudoare, a revărsa, potop*” (p.43). După cum știm, în dicționar găsim sensuri ale cuvintelor, iar semnificația se desprinde din context. În plus, se presupune faptul că elevii din întreaga Românie dețin dicționare explicative ale limbii române sau conexiune internet, telefon sau computer pentru a accesa DEX-ul online, ceea ce nu este deloc adevărat. Cred că la mecanismul modificării sensului în contexte trebuie lucrat mai mult înainte și, în locul unor exerciții inutile, s-ar fi putut exemplifica mai bine.

3.1.1.3. La exercițiul 2 de la aceeași pagină se cere explicarea printr-un text a „*semnificației strofei a șaptea*” din poezie. Unde este, de fapt, vorba de mesajul pe care îl transmite strofa. Nu toți copiii de această vârstă au pasiunea lecturii, mai ales a lecturii de poezie, motiv pentru care trebuie ghidați în astfel de interpretări, sunt elemente pe care nu le pot descoperi singuri. De exercițiu este nevoie chiar și pentru utilizarea dicționarelor. Textul poetic nu este cel mai simplu text care poate fi oferit spre analiză, mai ales la vârsta de 12 ani.

3.1.1.4. Într-un alt exercițiu se cere „*precizează sensul cuvintelor: manifestare, tezaur, evocator, sacru, virtute, a celebra, har*” (ex. 1/p. 44). Cuvintele sunt polisemantice. Care sens trebuie precizat?

3.1.1.5. La exercițiul 1 (p. 57) apar două cerințe ciudate: una de indicare de sens: „*indică sensul cuvântului pământ, din textul A*” și „*demonstrează, prin enunțuri potrivite, polisemia cuvântului cheie, din textul B*”. În textul B, cuvântul nu poate apărea cu toate sensurile menționate în dicționar.

3.1.1.6. Dacă au fost date patru enunțuri în care apare, de fiecare dată, cuvântul *poartă* cu un alt sens, demonstrând o relație de omonimie, nu se poate cere care este sensul cuvântului dat, cel mult al cuvântului identificat pentru că, doar în două din cele patru enunțuri apare un cuvânt cu sensuri diferite – în *poarta la care s-au întâlnit și șutul în poartă* apar două sensuri diferite ale aceluiași cuvânt și nicidecum două cuvinte omonime, doar în celelalte două enunțuri, este vorba de cuvinte distincte: „*poartă pantofi*” și „*Înalta Poartă*” (ex. 2/p.51). Nu pare deloc importantă pentru autori deosebirea de clasă gramaticală dintre verbul *poartă* și substantivul *poartă*.

3.1.1.7. În definierea omonimelor ca fiind „*cuvinte cu aceeași formă și cu sens complet diferit*”, autorii uită determinantul diferit din sintagma *cuvinte diferite*. De fapt, cele două cuvinte au sensuri complet diferite.

Precizarea că de „*cuvintele omonime care nu au nicio legătură între ele*” se deosebesc de *cuvintele polisemantice care „au aceeași formă, dar cu sensuri mai mult sau mai puțin apropiate”* mi se pare un pic hazardată, dat fiind că, în cazul polisemiei, vorbim de un cuvânt, același cuvânt care poate dezvolta sensuri diferite în contexte diferite.

3.1.1.8. În schema de la pagina 55, apare aceeași confuzie: mai multe cuvinte pot fi omonime și mai multe cuvinte pot fi polisemantice.

3.1.1.9. Se cere înlocuirea cuvântului *cuminte* cu unul dintre cuvintele *ascultător, echilibrat, cumpătat, prudent* în 4 contexte diferite. Problema este că două dintre exemplele alese nu sunt proprii limbii române: *Tata conduce cuminte în drum spre bunici.* (prudent?) *Ea răspunde întotdeauna cuminte, nu are reacții negative.* (echilibrat?) (ex. 4/p. 53). Poate că ar fi fost mai util să fie alese cuvinte diferite în mai puține contexte, ca să nu fie atât de trase de păr și, în fond, nepotrivite.

3.2. Noțiunile teoretice de pragmatică sunt și ele în mare parte aproximative, cu erori evidente inadmisibile.

3.2.1. Chiar în deschiderea unității de studiu li se cere elevilor să asculte, în varianta digitală, câteva schimburi de replici legate de studiu și de notele mari și să noteze într-un tabel: *enunțul rostit (mesajul), persoana care îl rostește (emițătorul) și motivul pentru care este rostit.*

Tot în această parte, autorii introduc câteva elemente de pragmatică, numai că modalitatea la care recurg lasă foarte mult de dorit: enunțurile formulate sunt neclare, confuz alcătuite:

„Pentru a avea o comunicare orală reușită, e nevoie să ținem seama de următoarele aspecte:

– mesajul pe care dorește să-l transmită vorbitorul (emițătorul) este un rezultat al intenției sale de a comunica ceva;

– mesajul transmis este clar, pe înțelesul ascultătorului (receptorului) și va avea un efect asupra acestuia”. (p. 41)

Nu putem să nu ne punem mai multe întrebări: Cum putem noi să ținem seama de procesul de construcție a mesajului de către vorbitor? Cum să ținem seama că mesajul transmis este clar și că va avea un efect asupra receptorului? Poate conține performarea actelor de limbaj relația dintre structura lingvistică a actului de limbaj, intenția de comunicare și efectul actului de limbaj?

Mai ales când sunt introduse informații și concepte noi, este nevoie de un limbaj simplu, clar și cu exemple care să ilustreze teoria, trebuie adaptat totul la vârsta copiilor, mai ales că pentru elevi este vorba de concepte necunoscute și de un mod nou de a privi comunicarea. **Probabil că, în curând, vom putea vorbi de un limbaj de lemn plin de clișee al manualelor.**

Consider că, pentru ca elevii să poată înțelege mai bine distincția dintre intenție și efect în actul de comunicare, ar fi trebuit ca exemplele să aparțină vorbirii colocviale utilizate în situații de comunicare pe care ei le cunosc. O situație de comunicare în care se discută despre efectul unui text despre limba română poate avea exact efectul contrar celui urmărit.

3.2.2. Cea mai gravă dintre inadvertențele din această lecție este că „*limba vorbită este subiectivă*” și că „*limba scrisă este obiectivă*” pentru că se folosește „*cuvântul scris, îngrijit și corect*”. Prin urmare, dacă vorbim, după părerea acestor autori, vorbim neîngrijit și incorect.

3.2.3. O temă în care se cere „cum ați prezenta limba română orală și scrisă?” poate deveni pentru un copil de clasa a șasea un mic coșmar sau va rămâne nefăcută.

3.2.4. Legat de redactare, se vorbește despre două tipuri de puritate: *puritatea* textului dată de „*folosirea limbii standard*” și „*exprimare corectă*” și o altă „*puritate*”, cea *situațională*(p.49), nedefinită, o invenție cu al cărei mister rămânem și noi ca și elevii care au folosit și vor folosi în continuare acest manual.

3.2.5. Tot legat de redactare, este definită *originalitatea*, „*prezentarea într-un mod particular a temei propuse*”. Cred că ar fi fost mai pe înțelesul copiilor dacă s-ar fi spus: *într-un mod personal* sau chiar *într-un mod original, cu riscul repetiției, dar i-ar fi ajutat mai mult să înțeleagă despre ce este vorba*. Nu este obligatoriu să folosim cuvinte mai puțin cunoscute de către copii, cu înțeles ambiguu pentru ei, mai ales într-un context de acest tip, când este atât de important ca alegerile lexicale pentru introducerea unor elemente de teorie lingvistică să fie pe înțelesul lor. Altfel, obiectivul asimilării acestor concepte este ratat. Discursul teoretic trebuie să fie simplu, clar și accesibil.

3.3. Formulările alambicate, neclare constituie un alt defect al acestui manual. Este vorba despre formulări care sunt dificil de decodificat, de înțeles și de aplicat.

3.3.1. La pagina 46, după cerința de a transcrie interviul ascultat, copiii trebuie să facă schimb de idei despre activitatea desfășurată... dar activitatea desfășurată a fost scrierea

textului ascultat. Despre asta trebuie să schimbe idei sau era totuși vorba despre altceva, poate despre ascultare? Sau despre conținutul interviului?

3.3.2. „Construiește un tabel cu două coloane” – o formulare clară – devine, în manual, „*Realizează un organizator grafic*” (p. 47). Acest organizator grafic poate fi apoi completat cu alte caracteristici descoperite în compararea limbii vorbite cu limba scrisă (?) și apoi, poate fi extins exemplificând caracteristicile indicate.

3.3.3. Copiii sunt învățați să extragă mesajele dintr-un text prin „*Stabilește mesajele transmise de textele A,C,D,E*” (p. 57). Sunt cele patru citate despre limba română. Niciăieri nu se menționează că noi transmitem mesaje prin fiecare replică spusă/transmisă într-o situație de comunicare. Mesajele vin doar din textele literare.

3.3.4. Cerința „*Alcătuiește enunțuri cu sinonime potrivite ale următoarelor cuvinte: neam, viteaz, zare, rostire*” (p. 43) provoacă oarecare nelămuriri: Potrivite cu ce? În raport cu ce? În exercițiul următor, se cere indicarea unor „*antonime contextuale*” ale cuvintelor *rară, revărsată, plâng, multă, lucitoare*, cuvinte care apar în textul studiat. Este greu de înțeles care este obiectivul urmărit prin acest exercițiu, mai ales că este vorba de un text poetic.

3.4. Greșeli de limba română. În unele dintre cerințe, autorii manualului folosesc formulări, cuvinte care dovedesc, din păcate, o cunoaștere insuficientă a limbii române și care se pot încadra fără nicio dificultate la **greșeli de limbă**.

3.4.1. Copiii sunt puși să urmărească un interviu, după care li se cere:

„**Transcrieți** textul interviului în caiete. *Încercați să recreați, cu ajutorul cuvintelor scrise, atmosfera în care s-a desfășurat interviul. Pentru a fi mai ușoară **transcrierea**, ascultați și reascultați interviul de câte ori este necesar.*” (p. 46)

Nu putem transcrie decât un text deja scris.

3.4.2. Mi-a atras atenția utilizarea excesivă a verbului *a valorifica*. În partea de *Elemente de construcție a comunicării* apar: „*citim, observăm aflăm, exersăm, **valorificăm***”. Acest „*valorificăm*” trimite probabil la utilizarea unor elemente observate sau asimilate.

Valorificarea devine o obsesie a autorilor manualului, pentru că iată de câte ori mai apare doar în această unitate de studiu:

„*Împărtășiți ideile voastre colegilor, valorificând textul redactat și imaginile selectate*” (ex. 3/ p. 41)

„**Valorificați** cele două texte de bază pentru a realiza următoarele sarcini: ...” (p. 45)

„*Realizați o compunere cu aceeași temă, în care să **valorificați** elementele posterului grupului din care ați făcut parte*”. (p. 49)

„*În redactarea scrisorii **valorificați** informațiile din schemele alăturate*”. (p. 50)

„**Valorifică** cele cinci texte despre limba română!” (ex.4/p. 57)

„*Alcătuiește un text de 60–80 de cuvinte în care să **valorifici** cel puțin patru perechi de omonime și patru cuvinte polisemantice*”. (p. 55)

3.4.3. O altă formulare nu tocmai corectă și îngrijită este: „*Te poți ajuta de dicționar*”. Mai corect ar fi fost: *Puteți folosi un dicționar explicativ* (ex.3/p. 51).

3.4.4. Pentru a înțelege cerința exercițiului 3 de la pagina 45, este nevoie de repetate încercări de lectură și decodificare: „*descoperă, în primele două alineate ale textului, antonimele cuvintelor: tac, defect, diferită, să piardă*”. Am reușit să le și găsesc: *vorbesc, similară, să păstreze. Defect, însă, nu se poate afla în relație de antonimie cu calitate din calitatea limbii române, unde calitate este sinonim cu trăsătură.*

3.4.5. Ce înseamnă „redate mai ușor în formă orală din „descoperă în textul următor aspecte care pot fi redate mai ușor în formă orală”?” (p. 47)?

3.5. Alcătuirea de texte este o cerință de care se face abuz și, în plus, textele sunt foarte apropiate ca tematică, ceea ce poate conduce la plictiseala și dezinteresul elevilor.

În aceeași parte a unității de studiu – comunicare orală și lectură – găsim:

– „*Realizați un text alcătuit din cuvinte (60–80) și imagini, în care să prezentați ce înseamnă pentru voi limba română.*” (p. 41)

– „*Explică într-un text de 40–50 cuvinte semnificația strofei a șaptea a poeziei.*” (p. 43)

– „*Exprimă-ți opinia! De ce este considerată limba română „o comoară în adâncuri înfundată?”*” (p. 43)

– „*Realizează un jurnal cu dublă intrare, conform modelului următor, notând în prima coloană citatele, proverbele și zicătorile despre limba română, preluate din textul dat, iar în a doua coloană, opiniile personale referitoare la citatele preluate.*” (p. 45)

– Se dă un citat din textul de bază nonliterar și se cere: „*Exprimă-ți opinia, într-un text de 40–60 de cuvinte, despre rolul limbii române, așa cum se prezintă în respectivul citat.*” (p. 45)

– „*Nichita Stănescu creează o definiție poetică a limbii române: „Limba română este patria mea.” Exprimă-ți opinia, într-un text de 60–80 de cuvinte, despre definiția dată.*” (p. 56)

Acest tip de cerință se repetă și în partea de evaluare: „*Explică, într-un text de 40–60 de cuvinte, semnificația mesajului transmis de I. Slavici (Limba română este comoară fără cheie), evidențiind relația dintre intenția emițătorului și efectul pe care îl are mesajul asupra receptorului.*” (p. 57) După ce elevul a trebuit să explice de ce limba română este „o comoară în adâncuri înfundată”, acum trebuie să arate de ce este și „comoară fără cheie”. (!)

– „*Valorifică cele cinci texte despre limba română. Redactează un text de 100–120 de cuvinte despre rolul limbii române pentru dezvoltarea ta personală ca cetățean al României.*” (p. 57)

– „*Scrive un text, de 30-50 de cuvinte, în care să valorifici sensurile (propriu-de bază și secundar, respectiv figurat) cuvântului piatră sau ale cuvântului limbă.*” (p. 56) Dacă sensurile sunt diferite, cred că nu e deloc ușor să găsim o linie tematică pentru a le folosi pe toate trei într-un text coerent. Ar putea fi vorba doar despre un text metalingvistic, însă, e cam devreme pentru așa ceva.

– „*Alcătuiește un text, de 60–80 cuvinte, în care să valorifici cel puțin patru perechi de omonime și patru cuvinte polisemantice.*” (p. 55). Apare aceeași dificultate ca și la exercițiul de dinainte: să poți fixa o temă pentru un text în care să folosești patru perechi de omonime, mai ales din cauză că semnificațiile nu pot avea nimic în comun. În plus, cerința a doua, legată de patru cuvinte polisemantice, cred că se referă de fapt la apariția aceluiași cuvânt cu sensuri diferite, pentru că, altfel, niște cuvinte polisemantice luate la întâmplare nu ar avea nicio noimă.

Ultimele două cerințe îl obligă pe elev să folosească limba română într-un mod nenatural pentru a construi un text care nu ar putea fi niciodată folosit în condiții obișnuite de comunicare.

Consider că sunt solicitate foarte multe alcătuirii de texte, **prea** multe și pe teme destul de monotone, în niciun fel atrăgătoare pentru un copil de 12 ani care se situează deocamdată cu ideile și părerile într-o lume care se leagă mai ales de ceea ce îl înconjoară. E adevărat că profesorul poate alege și că nu trebuie făcute toate aceste exerciții.

3.6. Cerințe oarecum **exagerate**, care nu au nicio legătură cu viața multora dintre copii, cum sunt acelea de a-și imagina că școala lor este parteneră într-un proiect internațional sau că pregătesc un eveniment dedicat Zilei Limbii Române, la care vor participa „*elevi invitați din țările vecine*” (p. 45). Ar fi putut continua ca în sintagma comunistă: *țările vecine și prietene*.

Sau aceea conform căreia elevii trebuie să scrie o scrisoare colegilor din clasa a șasea din școlile partenere, în care să relateze „*despre evenimente importante din viața școlii și activități în care au fost implicați*” (p. 50).

La pagina 48, li se cere să își imagineze că fac parte dintr-o delegație care merge la Bruxelles, la o întâlnire cu elevi din țările Uniunii Europene „*cu scopul de face cunoscute limbile folosite în cele 28 de țări*”

4. CONCLUZII

Am vrut ca acest articol al meu să fie un semnal de alarmă, deși tras cam târziu, într-un volum de studii de lingvistică, dat fiind că acest manual se folosește de mai mulți ani în școlile noastre.

Din păcate, acesta nu este singurul manual de limba română pentru elevii din gimnaziu care este redactat neglijent. La manuale se adaugă caietele, culegerile de exerciții pentru așa-zisa antrenare a elevilor pentru examene și teste – examene care devin un scop în sine pentru învățare.

Este grav că autorii acestui manual au foarte limitate cunoștințe de teorie lingvistică generală, ceea ce se răsfrânge în felul în care prezintă aceste noțiuni elevilor: nu fac decât să creeze multă confuzie și chiar să dea informații greșite.

Este nevoie de materiale didactice realizate în vederea dezvoltării unei scrieri și vorbiri corecte, chiar expresive în viața de zi cu zi și/sau a dezvoltării unor abilități de a-și putea susține ideile, părerile, sentimentele printr-un discurs bine formulat și argumentat.

Temele puse în discuție trebuie să fie incitante, interesante textele trebuie să fie adecvate vârstei, ca și problematica pe care o ridică, doar astfel copilul școlar poate participa activ la lecție. Exercițiile care au la bază folosirea cuvintelor și semnificația acestora trebuie să fie legate de situații de comunicare accesibile copiilor.

Urmărind această unitate, pare că se așază mai multe bariere: o barieră destul de greu de trecut între texte și problemele de limbă discutate, alta între construirea enunțurilor și reala necesitate de a formula enunțuri când comunicăm unii cu alții.

Autorii manualelor trebuie să fie foarte bine pregătiți și trebuie să stăpânească foarte bine limba română. Cred că este nevoie de o schimbare de mentalitate și de abordare pentru crearea unor noi manuale pentru copii, manuale care să fie interesante, accesibile și care să le fie mult mai utile decât cele care ajung astăzi pe băncile lor.

BIBLIOGRAFIE

M. Norel, P. Bucurenciu, M. Dragu, *Limba și Literatura română, clasa a VI-a*, Editura Didactică și Pedagogică, 2019.

*Universitatea „Ovidius” Constanța
Institutul Limbii Române
L’Università degli Studi di Napoli „L’Orientale”*

EXISTĂ SUPIN ÎN AROMÂNĂ?

ADINA DRAGOMIRESCU

1. INTRODUCERE

Articolul de față¹ continuă o preocupare a mea mai veche, legată de repartiția dialectală a supinului atât în cadrul dialectului dacoromân (Dragomirescu 2011), cât și în cadrul dialectelor sud-dunărene (Dragomirescu 2016, unde am arătat că istroromâna prezintă forme de supin nominal și de supin ambiguu categorial). Analizând situația unor forme nominale sau verbo-nominale apropiate de supin din aromână, voi încerca, în cele ce urmează, să mă apropiu de preocupările profesorului Nicolae Saramandu, omagiat prin prezentul volum.

Așadar, voi prezenta pe scurt referințele bibliografice relevante pentru problema „supinului”, apoi voi prezenta rezultatele studiului de corpus, format din texte dialectale aromâne și din dicționare și glosare ale dialectului.

2. STADIUL ACTUAL AL CERCETĂRII

În lucrările de dialectologie a limbii române, în discuția despre formele verbale nepersonale/nonfinite ale verbului, supinul este, în general, ignorat, discutându-se numai infinitivul, participiul și gerunziul (Capidan [1932] 2005: 477–482, Caragiu Marioțeanu 1975: 252–254, 1977: 189–190, Saramandu 1984: 460–462 etc.). În unele lucrări, se ia o poziție explicită legată de absența supinului din aromână:

„Se știe că vechea dacoromână, aromâna, limba franceză cunosc participii trecute de formă feminină folosite ca substantive abstracte, denumind acțiunea (în aromână procedeul este chiar productiv): vechea drom. *agonisita*, *dzisa*, *fapta*, *gudecata*, ultimele păstrate în aceeași formă feminină și astăzi; arom. *dit^h ișita pîn-tu scîpîtăta sçâr^lluj* „de la răsăritul pînă la apusul soarelui”, *dit^h ahurhitî pîn tu bitisitî* „de la început pînă la sfîrșit”; fr. *l'arrivée* „sosirea”, *la volée* „zborul”, *l'entrée* „intrarea”. Aceste substantive nu pot fi supine la origine (limbile romanice occidentale n-au păstrat supinul, aromîna și meglenoromîna la fel), pentru că acesta nu avea formă feminină. Ele sunt participii trecute.” (Caragiu Marioțeanu 1962: 37)

„În ceea ce privește modurile, nu apare supinul, iar infinitivul cunoaște numai forma lungă, folosită – de obicei – cu valoare substantivală.” (Saramandu 1983: 449)

¹ Le mulțumesc pe această cale doamnei profesoare Gabriela Pană Dindelegan și domnului profesor Martin Maiden, care au citit articolul și mi-au făcut sugestii. Desigur, orice eroare rămasă îmi aparține.

Poziția Matildei Caragiu-Marioțeanu referitoare la absența supinului din aromână, preluată de multe lucrări ulterioare, trebuie însă considerată în contextul în care a fost formulată: autoarea formulează ipoteza că, nu doar în aromână, ci și în dacoromână, supinul este un subtip al participiului, considerând deci supinul o valoare specială a participiului, cu care se confundă formal. De altfel, Matilda Caragiu Marioțeanu vorbește despre infinitivul cu valoare de supin (1) (Caragiu Marioțeanu 1975: 265) și despre participiul cu valoare de supin, în contexte de tipul (2), în care *ahurhita* „începutul” este participiul cu valoare de „supin” al verbului *ahurhescu* (Caragiu Marioțeanu 1975: 269).

- (1) *to-arnire*²
„la măturat”
- (2) *a cui cîntic lo-avđim primăveara ditu ahurhita Aprilui și pînă ti Sum-Ketru*

Ideea participiului aromânesc care acoperă și valorile supinului din dacoromână este preluată și de Nevaci (2007). Din acest articol, reținem exemplele³ ilustrative pentru valoarea substantivală a participiului (3) (Nevaci 2007: 152) și cele care ilustrează participiul din structura unor locuțiuni adverbiale (4) (Nevaci 2007: 153):

- (3) a. *Moașile tu ișită simnară cu tibișirea poarta, tra s-u cunoască.* (BA 312/17)
„Babele la plecare însemnară poarta cu creta, ca s-o recunoască.”
- b. *Tru ișita dit hoară voi ađunđeț t-un loc...* (BA 434/5)
„La ieșirea din sat, o să ajungeți într-un loc...”
- c. *Tu turnată, bag di lu spinđur di grendă.* (BA 32/7)
„La întoarcere îl spânzur de grindă.”
- d. *Tu turnată, lă vihe s-nu intră-n casă.* (BA 416/17)
„La întoarcere nu le vine să intre în casă.”
- e. *Tu turnată u ntribă luplu...* (BA, 104/27)
„La întoarcere lupul o întrebă...”
- f. *Cându s-turnară tu apirită, drasl'i ș-aflară ayita cu arapuni di-auă* (BA 3/26)
„Când s-au întors în revărsatul zorilor, dracii își găsiră vița-de-vie plină cu ciorchini de struguri”
- g. *Și se-alumtară și se-alumtară cât i đua di veară mari, dit apirită pân tu ascăpitata soarlui* (BA 12/22)
- (4) *Lupu pi dimandat nu măcă cară* (proverb fărășerot)
„Nu mănâncă lupul carne pe spuse.”

O poziție similară, care subliniază faptul că formele în discuție acoperă valorile supinului din dacoromână, apare și în lucrarea *The Oxford History of Romanian Morphology*:

„Indeed, Aromanian has a large number of verbal nouns that have the form of singular past participle feminines, and many of them correspond to supines elsewhere in Daco-Romance” (Maiden (ed.) 2021: 340).

² În redarea exemplurilor, am păstrat grafia folosită de autori, fără a face unificări. Unele exemple au fost ușor simplificate grafic, dat fiind că aici semnificativă este informația morfosintactică, mai puțin cea fonetică.

³ Exemplele sunt extrase de autoare din Pericle Papahagi, *Basme aromâne*, București, 1905.

3. STUDIU DE CORPUS ȘI ANALIZĂ

În această secțiune, voi prezenta rezultatele studiului de corpus, mai precis exemplele ilustrative pentru existența supinului în aromână extrase din ediția a doua a dicționarului lui Tache Papahagi (1975), consultat selectiv, și din textele și glosarul incluse în Saramandu (2006).

3.1. Supinul din dacoromână și diferențierea de participiu

Premisele acestei analize de corpus sunt următoarele:

(i) în dacoromână, supinul este o formă nonfinită diferită formal și funcțional de participiu (Niculescu 1965: 23, Iordan, Guțu Romalo și Niculescu 1967: 208–209, Carabulea și Popescu-Marin 1967: 280, Iordan și Robu 1978: 481–482, Manoliu-Manea [1985] 1993: 103–104, 110–112, Avram 1997: 216–217, Stan 2001, în ELR, s.v. *supin*, Hill 2002: 496, Pană Dindelegan 2007: 166–169, 2008: 510–511);

(ii) în dacoromâna modernă, există trei tipuri de supin: un supin nominal, compatibil cu articolul și cu genitivul (*spălatul rufelor*), un supin ambiguu, verbo-nominal, fără subordonați specifici (*mașină de spălat*, *se apucă de spălat*) și un supin verbal, compatibil cu un complement direct (*se apucă de spălat rufe*), rar cu un subiect (Pană Dindelegan 2011);

(iii) dacoromâna a moștenit din latină supinul nominal, valorile ambigue, verbo-nominale, și cele verbale fiind create ulterior, pe teren românesc (vezi Dragomirescu 2012);

(iv) dialectele sud-dunărene au păstrat supinul nominal din româna comună și au urmat căi diferite în tratarea acestei forme (de pildă, istroromâna nu și-a creat forme verbale, dar a ajuns să extindă formele nominale și pe cele verbo-nominale și la alte contexte decât cele din dacoromână – Dragomirescu 2016).

Pornind de la datele din dacoromână, diferențele dintre participiu și supin, relevante și pentru situația din aromână, se pot sintetiza astfel:

(a) supinul este invariabil, pe când participiul autonom (cu valoare adjectivală) este variabil (spre deosebire de participiul component al formelor verbale compuse, care este invariabil – în dacoromână având terminație consonantică, iar în aromână, terminația vocalică *-ă* (*-î*) (Capidan [1932] 2005: 378, Caragiu Marioțeanu 1975: 253, 1977: 190, Saramandu 1984: 461–462);

(b) participiul are, în majoritatea cazurilor, valoare pasivă, pe când pentru supin valoarea pasivă este excepțională;

(c) utilizările nominale ale participiului și ale supinului diferă: substantivele de proveniență participială, create ca substantivizări ale participiilor adjectivale (Carabulea și Popescu-Marin 1967: 280, Diaconescu 1971: 152, Soare 2002: 46, Stan 2003: 79), sunt concrete, numărabile (*învățații din secolul trecut*), pe când supinele nominale sunt abstracte, rareori numărabile, rezultative (*învățatul lecției*);

(d) formele nominale „feminine” aflate în relația fie cu un participiu, fie cu un supin, au trăsături diferite; în dacoromâna actuală, se păstrează numai câteva supine cu formă feminină (tipul *lăsata (secului)*), însă în limba veche acestea erau – ca și în aromână – mult mai frecvente (*începuta, lăcuita, născuta, răsărita, venita* etc.) (Dragomirescu 2012: 95–100).

3.2. Caracteristicile supinului din aromână

Folosind comparația cu supinul din dacoromână, analiza exemplilor extrase din aromână ne permite formularea ipotezei că și aromâna cunoaște, ca și istroromâna, forme de supin, distincte formal și funcțional de formele de participiu:

(i) deși participiul și supinul sunt în general omonime, în corpusul analizat am identificat și forme de supin cu terminație consonantică ((5), (6b), (7), (9i) (11), (12), (14); vezi și (4)), distincte deci de cele participiale, care au întotdeauna terminație vocalică (-ă/-î);

(ii) majoritatea formelor de supin extrase din corpus provin de la verbe intransitive, deci sunt active ((5), (6), (7), (8a–h, j), (9), (10a), (11a), (12), (13), (14); vezi și (3)), spre deosebire de participii, care sunt mai ales pasive;

(iv) supinul nominal din aromână are adesea formă feminină, situație care concordă cu cea din limba română veche și care se încadrează în tendința generală a aromânei a femininiza formele nonfinite ale verbului (Maiden (ed.) 2021: 338–340).

În corpusul investigat, am identificat (ca și în istroromână) doar valoarea nominală și valoarea ambiguă, verbo-nominală a supinului, nu și pe cea verbală.

Supinele nominale au următoarele trăsături:

(a) apar de regulă cu formă de singular, dar sunt atestate, rar, ca în dacoromână, și forme de plural:

- (5) a. *alătrát*, pl. *alătrături* „lătrat” (Papahagi 1974: 132)
b. *ağiurát*, pl. *ağiurături* „jurământ” (Papahagi 1974: 123)

(b) sunt compatibile cu articolul hotărât (6); vezi și (7b), (8):

- (6) a. *afiríta eásti bună*
„paza este bună” (Papahagi 1974: 113)
b. *avdzi' alătrátlu*
„a auzit lătratul” (Papahagi 1974: 132)
c. *țe ț'u viníta*
„ce ți-e venirea? ce rost are venirea ta” (Papahagi 1974: 1265)

(c) sunt compatibile cu genitivul cu *de* (7) sau cu genitivul flexionar (8):

- (7) a. *níți alătrát di cí'ne*
„nici lătrat de câine” (Papahagi 1974: 132)
b. *pîn' tu ascápítlu di soáre*
„până la scapătul soarelui” (Papahagi 1974: 222)
- (8) a. *di tu ahíurhíta a primăveáril'ei*
„de la începutul primăverii” (Papahagi 1974: 125)
b. *di tu ahurhíta a Aprílu*
„de la începutul lui aprilie” (Papahagi 1974: 127)
c. *tu ascápíta a soárílu*
„la scapătul soarelui” (Papahagi 1974: 222)⁴
d. *dit apirítá pîn' tu ascápítáta a soárílu*
„din răsăritul (răsărită) până la apusul soarelui” (Papahagi 1974: 174)
e. *bitisíta a lúmíl'ei*
„finele lumii” (Papahagi 1974: 276)

⁴ Autorul compară explicit aceste forme cu cele din dacoromâna veche «în vechea dacoromână „în răsărita soarelui”».

- f. *va s'ti végl'íiu di tú 'řă duřmán'íl'i pân' tu buríta a bánăl'i a tăéi*
 „te voi veghea de toți dușmanii până la finele vieții tale” (Papahagi 1974: 298)
- g. *nă sculă'm tu cripáta a dzúíl'ei*
 „ne sculăm în faptul zilei” (Papahagi 1974: 387)
- h. *cripáta a hăr'síil'eí*
 „revărsatul zorilor” (Papahagi 1974: 387)
- i. *cí'ndu avdzí' dimîndáta a dráslor*
 „când auzi ordinul dracilor” (Papahagi 1974: 471)
- j. *ascăpitáta a scărli*
 „apusul soarelui” (Saramandu 2007: 394)

Supinele ambigue, fără subordonați specifici numelui, au următoarele caracteristici:

(a) apar adesea fără subordonați, fiind precedate de prepoziția *tu*:

- (9) a. *li-alég eu tu-acumprátă*
 „la cumpărare eu le aleg” (Papahagi 1974: 105)
- b. *di dimineáța pîn' tu-ascăpit*
 „de dimineața până la apusul soarelui” (Papahagi 1974: 222)
- c. *dit apăr'ítă pân' tu bitisítă*
 „de la început până la sfârșit” (Papahagi 1974: 132)
- d. *tu-apirítă n'-í-ti sculăí*
 „în zorii zilei mi te sculai” (Papahagi 1974: 174)
- e. *di cí'ndu creápă dzúúă ři pîn' tu-ascăpitátă*
 „de când se crapă de zi și până la scapătul soarelui” (Papahagi 1974: 223)
- f. *tu burítă, cu nă'să sóřă s'făcú*
 „la urmă, se fac tovarăși cu dânșii” (Papahagi 1974: 298)
- g. *ni tu sómnu, ni tu diřtiptátă*
 „nici în somn, nici în timpul deșteptării din somn” (Papahagi 1974: 489)
- h. *ři s'toárnă tu murdzítă*
 „să se întoarcă în amurg” (Papahagi 1974: 835)
- i. *erá tu ntunicát*
 „era pe întunecate” (Papahagi 1974: 835)
- j. *nă dădeá căle tu ntunicátă*
 „ne dădea drumul la venirea nopții” (Papahagi 1974: 835)

(b) pot avea vecinătăți verbale, cum este circumstanțialul de loc (10a) și chiar subiectul (10b–c), rar și pentru supinul din dacoromână:

- (10) a. *únă aříúmtă aúáțe*
 „îndată după sosire aici” (Papahagi 1974: 123)
- b. *să sculără nica nicîntátă cucóřl'i*
 „s-au sculat încă înainte de a cânta cocoșii” (Papahagi 1974: 886)
- c. *nica nicîntátă cúclu*
 „încă înainte de a cânta cucul” (Papahagi 1974: 886)

(c) pot apărea în contexte sintactice asemănătoare celor din dacoromână: ca modificatori ai numelui (11), drept complemente ale unor verbe aspectuale (12) sau ale unor adverbe (13), cu valoare finală, după verbe de mișcare (14):

- (11) a. *log de-ascúns te-ascundeári*
 „loc de ascuns, să te ascunzi” (Saramandu 2007: 20)
 b. *vinęá tímpu di tăjírát*
 „venea timpul de treierat” (Saramandu 2007: 571)
- (12) *mărátlu di om... nu agălisęá di plánsu*
 „bietul om nu înceta din plâns” (Saramandu 2007: 537)
- (13) *nîinte di nuptátă*
 „înainte de căderea nopții” (Papahagi 1974: 917)
- (14) a. *năs... dúsi tu ndunicát la casa a l'ej*
 „la lăsarea nopții el merse la casa ei” (Saramandu 2007: 517)
 b. *căti péturⁱ vrej s-adárⁱ..., z-bágâ la uscát^u*
 „câte foi de plăcintă vrei să faci, se pun la uscat” (Saramandu 2007: 590)⁵

Un statut special are supinul cu valoare adverbială ((15); vezi și exemplul (4)), care are corespondente clare în dacoromână (*pe dibuite, pe nemâncate, pe nevăzute* etc.):

- (15) a. *di pri avdzîe*
 „din auzite” (Papahagi 1974: 243)
 b. *lúplu pi dimîndáte nu mîcă*
 „lupul nu mănâncă pe comandă, la comandă” (Papahagi 1974: 471)
 c. *âncł'isirá ácti pi niviđútâ*
 „au încheiat acte pe nevăzute” (Saramandu 2007: 514)

4. CONCLUZII

Datele din aromână sugerează că forme de supin nominal și de supin ambiguu, verbo-nominal, sunt atestate și în acest dialect istoric al românei; rar, apar și forme cu comportament verbal (10). Existența acestor forme, alături de frecvența formelor feminine, apropie aromâna de româna veche. Unele dintre valorile supinului din aromână sunt comune cu cele din dacoromână, iar altele sunt diferite, ceea ce sugerează unele evoluții ale formei ulterioare separării dialectale. Supinul din aromână manifestă două tendințe: aceea de a se diferenția formal, prin terminația consonantică, de participiul trecut, care are terminație vocalică și aceea de a-și asocia ca marcă prepoziția *tu* (mai rar *de/di, la* etc.).

CORPUS

Papahagi, Tache, 1974, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București, Editura Academiei.

Saramandu, Nicolae, 2007, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române.

⁵ În glosar, pentru *tăjírát* și *uscát*, autorul menționează eticheta „supin”.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Humanitas, p. 216–217.
- Capidan [1932] 2005 = Th. Capidan, *Aromânii – Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, ediția a II-a, București, Editura Fundației „Dimândarea Părintească”.
- Carabulea, Popescu Marin 1976 = Elena Carabulea, Magdalena Popescu-Marin, „Exprimarea numelui de acțiune prin substantive cu formă de infinitiv lung și de supin”, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. IV, București, Editura Academiei Române, p. 277–320.
- Caragiu Marioțeanu 1962 = Matilda Caragiu Marioțeanu, „Moduri nepersonale”, *Studii și cercetări lingvistice*, 1, 29–43.
- Caragiu Marioțeanu 1975 = Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Caragiu Marioțeanu 1977 = Matilda Caragiu Marioțeanu, „Dialectul aromân”, în Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosul, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, p. 171–195.
- Diaconescu 1971 = Ion Diaconescu, „Supinul în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea”, *Analele Universității din București. Limba și literatura română*, 20, p. 151–163.
- Dragomirescu 2011 = Adina Dragomirescu, „Există o repartitie dialectală a supinului?”, în: Manuela Nevaci (ed.), *Studia linguistica et philologica. Omagiu profesorului Nicolae Saramandu, la 70 de ani*, București, Editura Universității din București, p. 303–322.
- Dragomirescu 2016 = Adina Dragomirescu, „Supinul din istroromână”, *Limba română*, LXV, 3, p. 355–362.
- GALR [2005] 2008 = Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, I. Cuvântul, II. Enunțul, București, Editura Academiei Române.
- Hill 2002 = Virginia Hill, „The gray area of supine clauses”, *Linguistics*, 40, p. 495–517.
- Iordan, Guțu Romalo, Niculescu 1967 = Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică.
- Iordan, Robyu 1978 = Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Maiden (ed.) 2021 = Martin Maiden (ed.), Adina Dragomirescu, Gabriela Pană Dindelegan, Oana Uță Bărbulescu, Rodica Zafiu, *The Oxford History of Romanian Morphology*, Oxford, Oxford University Press.
- Manoliu-Manea [1985] 1993 = Maria Manoliu-Manea, „Aspect și diateză în formele nominale ale verbului: Supinul românesc versus infinitivul romanic”, în *Gramatică, pragmasemantică, discurs*, București, Litera, p. 103–114.
- Nevaci 2007 = Manuela Nevaci, „Participiul în aromână. Forme și valori”, *Studii și cercetări lingvistice*, LVIII, 1, p. 147–154.
- Niculescu 1965 = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, București, Editura Științifică.
- Pană Dindelegan 2007 = Gabriela Pană Dindelegan, „Din nou despre participiu și supin”, *Studii și cercetări lingvistice*, 58, 1, 163–173.
- Pană Dindelegan 2008 = Gabriela Pană Dindelegan, „Supinul”, în GALR I, p. 509–524.
- Pană Dindelegan 2011 = Gabriela Pană Dindelegan, „Din istoria supinului românesc”, în: Rodica Zafiu, Camelia Ușurelu, Helga Bogdan Oprea (eds.), *Limba română – ipostaze ale variației lingvistice*, I, București, Editura Universității din București, p. 119–130.
- Saramandu 1984 = Nicolae Saramandu, „Aromâna”, în TDR, p. 423–475.
- Soare 2002 = Elena Soare, *Participes, nominalisation et catégories mixtes: le supin roumain*, Ph.D. Thesis, Paris, Université Paris 7 “Denis Diderot”.
- Stan 2001 = Camelia Stan, „Supinul”, în: Marius Sala (ed.), *Enciclopedia limbii române*, București, Univers Enciclopedic.

- Stan 2003 = Camelia Stan, *Gramatica numelor de acțiune din limba română*, București, Editura Universității din București.
- TDR 1984 = Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc.
- Vulpe [1963] 2006 = Magdalena Vulpe, „Repartiția geografică a construcțiilor cu infinitivul și cu conjunctivul în limba română”, în *Opera lingvistică, II, Dialectologie românească. Varia*, Cluj-Napoca, Clusium, p. 193–226.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

DESPRE CONJUNCTIVUL PERFECT – FORME VARIABLE ATIPICE ÎN UNELE GRAIURI DIN BANAT ȘI DIN SERBIA ORIENTALĂ

IOAN FAICIUC

Conjunctivul perfect a avut în limba română o evoluție interesantă. De la formele cu auxiliar variabil de tipul *să fiu* + participiu, întâlnite frecvent în texte vechi, începând cu secolul al XVI-lea (Densusianu, II: 145), s-a ajuns în varianta standard a românei literare actuale la forma cu afix invariabil de tipul *să fi* + participiul invariabil al verbului, informația de număr și persoană realizându-se „prin mijloace contextuale” (GALR I 2005: 386). Formele de conjunctiv cu auxiliarul *a fi* sunt specifice dacoromânei, atât în comparație cu celelalte limbi romanice (ILR 1978: 319), cât și cu dialectele sud-dunărene. Ele trebuie să fi apărut după separarea dialectelor, căci în aromână, conjunctivul perfect (și mai-mult-ca-perfect) se realizează cu auxiliarul *a avea*, cu excepția graiului fărșerot, în care, în anumite enunțuri, se folosesc forme de la *a fi* la conjunctiv (Nevaci 2013: 31), iar meglenoromâna și istroromâna nu-l au (Frâncu 1970: 206; ILR 1978: 319). În studiul destinat conjunctivului perfect românesc, C. Frâncu urmărește, „cronologic, pe baza textelor”, frecvența apariției acestor forme și evoluția lor, de la cele vechi, variabile, mai frecvente în secolul al XVII-lea, la cele noi, invariabile, întâlnite în texte începând cu secolul al XVIII-lea (Frâncu 1970: 211).

În ce privește cauzele înlocuirii formelor variabile cu cele invariabile, omonimia dintre conjunctivul perfect activ și conjunctivul prezent pasiv, teză formulată mai întâi de Al. Lambrior ca principala cauză (Lambrior 1883: 43) și preluată ulterior de majoritatea cercetătorilor, este respinsă, argumentat, de autor, întrucât această omonimie se rezolvă în context, în vorbire (Frâncu 1970: 216), iar explicația prin factori de natură fonetică, dată de Alf Lombard, este considerată insuficientă, căci transformarea (ex.: *să fii iubit* > *să fi iubit*, *să fie cântat* > *să fi cântat*) nu s-a petrecut și la pasiv (*ibidem*: 217). În consecință, C. Frâncu consideră că înlocuirea formei variabile cu cea invariabilă „s-a făcut în urma unei *presiuni a sistemului* timpurilor trecute terminative (infinitiv perfect, condițional perfect, prezumtiv perfect) cu care conjunctivul perfect intra în relație [...]” (*ibidem*: 225).

1. CONJUNCTIVUL PERFECT ÎN ALR I ȘI ALR II

Cum la data apariției studiului menționat mai sus hărțile referitoare la conjunctivul perfect din ALR II nu erau încă publicate, aria în care se conservă în graiuri conjunctivul perfect cu auxiliar variabil a fost stabilită cu aproximație, doar pe baza consemnării existenței formei vechi în Banat de către G. Weigand, la sfârșitul secolului al XIX-lea, și de către E. Petrovici, la moșii din Scărișoara, în prima jumătate a secolului trecut (Frâncu 1970: 214).

G. Ivănescu consideră că „Forma *să fiu cântat* se găsește în Banat; probabil, în epoca veche, ea ocupa aceeași arie. Forma *să fi cântat* se găsește în restul teritoriului dacoromân, și azi și în Maramureș” (Ivănescu 1980: 411). Gavril Istrate afirmă despre conjunctivul perfect „diferențiat” că este „un fenomen specific graiului bănățean”, de unde s-a extins în ariile vecine (Istrate 1981: 90).

1.1. Hărțile 2069 (*să fi cântat*), 2070 (*să fi auzit*) din ALR II/VII aduc un plus de informație în ce privește distribuția teritorială a formelor variabile și invariabile de conjunctiv perfect în graiurile dacoromâne. Astfel, pentru *a cânta*, s-au înregistrat forme variabile în 4 puncte din Banat (2, 29, 36, 76), în 3 puncte din Transilvania: (95, 172 și 833), într-un punct din Oltenia (836) și în 3 puncte din Crișana (316, 325, 334). De remarcat este faptul că în chestionarul ALR II a fost prevăzută documentarea întregii paradigme de perfect conjunctiv pentru verbul *a cânta*.

1.2. În chestionarul ALR I (ancheta Sever Pop) a fost prevăzută documentarea conjunctivului perfect pentru 6 verbe: *să fi jucat* (1–3), *să fi văzut*, *să fi avut*, *să fi făcut*, *să fi auzit*, *să fi fost*). Rețeaua de puncte de anchetă fiind mult mai deasă în acest atlas, și numărul de puncte cu auxiliar variabil este, pentru fiecare regiune, mai mare, iar ariile pot fi delimitate cu mai multă precizie. Pentru *să fi văzut*, ch. [2055], auxiliarul variabil la persoana I a fost notat în aproape toate punctele din rețeaua ALR I din Banat (12, 18, 24, 26, 28, 30, 35, 40, 45, 77, 79), în 5 puncte din Transilvania (96, 116, 118, 170, 831), în 2 puncte din Oltenia (837 și 840), în 11 puncte din partea nordică a Crișanei, nord-vestul Transilvaniei și Maramureș (270, 278, 298, 302, 315, 333, 335, 337, 339 și, în Maramureșul istoric, 347, 351).

2. CONJUNCTIVUL PERFECT ÎN NALR

În anchetele pentru NALR s-au urmărit formele de conjunctiv perfect persoana I singular pentru 12 verbe. Datele obținute, care dau imaginea reală a distribuției formelor, sunt publicate integral pentru NALR–Olt. și ALRR–Mar., iar pentru celelalte atlase lingvistice pe regiuni sunt în curs de publicare.

2.1. Astfel, în Oltenia se conturează o arie în partea nord-vestică, formată din 8 puncte cu auxiliar variabil la persoana întâi singular (pct. 935, 936, 938, 940, 942, 944, 945, 948), în continuarea celei din Banat (NALR–Olt. V: 12; Marin 1991: 61), aceeași pentru toate verbele cercetate.

2.2. În Transilvania, formele cu auxiliarul acordat pentru ch. [108] *să fi văzut* (ALRR–Trans.) se grupează într-o mică arie de tranziție în extremitatea sud-vestică, în apropierea Banatului și a Olteniei (pct. 449, 455, 458, 460) și o arie de 8 puncte, în partea central-sudică, la marginea de sud a ariei participiului *văst* (pct. 391, 410, 411, 423, 424, 434, 437, 438).

2.3. În Crișana, la nord de Crișul Negru, începând cu punctul 132 (Ciumeghiu), până în Țara Oașului și partea de sud-vest a județului Maramureș, conjunctivul perfect pentru *a vedea* (ch. [108]) are forme cu auxiliar variabil în aproape 40 de puncte din NALR–Criș., cele mai multe cu participiul în *-ă*, unele cu morfemul și ‘să’ (Urițescu 1984: 307, 310).

2.4. ALRR–Mar. oferă informații despre formele conjunctivului perfect în Maramureșul istoric. Pentru trei verbe (*a cânta*, *a vedea*, *a ține*) s-a notat întreaga paradigmă de conjunctiv perfect în toate cele 20 de puncte de anchetă din această zonă (ALRR–Mar. IV: h.1060, 1089, 1103, p. 194, 223, 237). Dacă ne referim doar la persoana întâi a verbului *a vedea*, constatăm

că formele cu auxiliar variabil (*să siu* + participiu) se întâlnesc doar în trei localități din partea sud-vestică (pct. 222, 228 și 233). Uneori, în paradigma aceluiași verb se înregistrează forme mixte: *să si vădūt* [1, 2, 4], dar *să sije vădūt* [3, 6]; *să siș vădūt* [5] (pct. 230), *să si fînūt* [1–3, 6], dar *să sim fînūt*; *să siș fînūt* [4, 5] (pct. 221), sau în paradigma cu auxiliar variabil apar forme de conjunctiv invariabil: *să si*, *să sije horít* ‘cântat’ [6] (pct. 221), *să sije horít* [3], dar *să si horít* [6] (pct. 224). Dacă avem în vedere însă toate cele 12 verbe cercetate (ALRR–Mar. IV: p. 374, 383–385, 389–391, 393, 397), formele cu auxiliar variabil au fost notate în 10 puncte, grupate într-o arie central-sud-vestică (pct. 221, 222, 224, 228, 229, 230, 231, 233, 235, 238), în punctele 228 (Hoteni), 222 (Budești) și 233 (Ieud), pentru 9, 7 și, respectiv, 6 verbe, în punctele 224 (Berbești) și 231 (Strâmtura), pentru 4 verbe, iar în celelalte, doar pentru unul sau două verbe. Prin coexistența formelor variabile și invariabile de conjunctiv perfect în aceleași puncte, uneori pentru aceleași verbe și prin paradigmele mixte, graiurile din Maramureș constituie o zonă de tranziție între graiurile cu auxiliar variabil din nord-vestul țării, cercetate în NALR–Criș., și toate celelalte graiuri cu auxiliarul invariabil la conjunctiv perfect¹.

2.5. Anchetele pentru NALR–Ban. confirmă conservarea în graiurile din Banat a perfectului conjunctiv cu auxiliar variabil de tipul SĂ FIU + participiu (*Tratat* 1984: 264). Cu toate că erau prevăzute întrebări doar pentru persoana întâi, în mai multe puncte de anchetă s-a notat și paradigma completă sau cvasicompletă de conjunctiv perfect pentru toate cele 12 verbe din chestionar, fie la solicitarea anchetatorilor, fie din inițiativa informatorilor, pentru a se conforma, din inerție, convenției de a conjuga verbele la toate persoanele. Pentru ch. [108] (*să fi văzut*), conjunctivul cu auxiliar invariabil la persoana întâi (SĂ FI + participiu) formează o mică arie în extremitatea nord-estică a Banatului (pct. 94, 95, 98, 100) și alte mici arii în sud, în apropierea Dunării (pct. 7–9, 12, 13, în sud-vest și 2–4, 21, 22, în sud-est), în rest, astfel de forme, cunoscute de informatori, sunt notate doar sporadic împreună cu cele cu auxiliar variabil din celelalte puncte de anchetă sau în amestec cu ele, cu variații de la o localitate la alta sau de la un verb la altul, situații care ar necesita o analiză aparte. Distribuția formelor variabile și invariabile este aproximativ identică și pentru celelalte verbe (v. și ALRR–Ban. IV: h. 763, p. 165).

3. FORME ATIPICE DE CONJUNCTIV PERFECT VARIABIL ÎN NORD-VESTUL BANATULUI

În anchetele pentru NALR, în nord vestul Banatului, am înregistrat în paradigma perfectului conjunctiv unele forme anormale, de tipul (NOI) SĂM FI, (VOI) SĂȚI FI + participiu (*săm fi*, *săț fi*, cu *-ț* dur sau *săs fi*, în fonetică sintactică), atestate cu frecvență mai mare la persoanele [4] și [5] (I și a II-a plural): *săm fi fost* [4] (pct. 46, 57, 59, 63, 67); *săț fi* ~ [5] (43, 46, 50, 57, 64), *săs fi* ~ [5] (52, 58, 59, 63, 67); *săț fi* ~ [2] (46) (ALRR–Ban. IV), *săm fi durmít* [4] (ch. 414/46, 52, 62, 63); *săț fi* ~ [5] (46, 52, 57, 62, 63, 64), *săs fi* ~ [5]

¹ O altă particularitate a acestei zone de tranziție este coexistența participiului cu formă „masculină” cu cel în *-ă* din structura conjunctivului perfect (Vulpe 1984: 337; Urișescu 1984: 310): *să siu vădūtă* [1], dar *să sim vădūt* [4] (pct. 228), *să siu durmítă* [1] (pct. 222), dar *să siu durmít* [1] (pct. 223) etc.

(65); *săș fi* ~ [1] (52); *săi fi* ~ [2] (46, 52), *săm fi cîntăt* [4] (ch. 606/46, 52, 57, 65); *săț fi* ~ [5] (50, 52, 63), *săs fi* ~ [5] (62, 65); *săș fi* ~ [1] (52); *săi fi* ~ [2] (46, 52), *săm fi cosút* [4] (ch. 1782/46, 52, 57); *săț fi* ~ [5] (pct. 46, 52, 57, 63); *săș fi* ~ [1] (52); *săi fi* ~ [2] (52), *săm fi fužít* (ch. 538/46, 52); *săț fi* ~ (46, 52, 63, 64), *săs fi* ~ (pct. 58, 62); *săș fi* ~ [1] (52); *săi fi* ~ [2] (46, 52) etc.

Este un tip de conjunctiv perfect hibrid, cu auxiliarul variabil, la unele persoane, dar invariabil, la altele, cu menținerea diferenței de număr și persoană prin desinențele anticipate și, aparent, atașate conjuncției. Dacă în faza primelor anchete, fenomenul părea a fi unul izolat, aparținând idiolectului unor informatori, ulterior, mai ales în faza prelucrării materialului cules pe teren, am putut observa că acesta apare nu doar la același informator, ci și la informatori diferiți, din aceeași localitate sau din localități diferite, notat fiind și de către anchetatori diferiți.

3.1. La persoana [1], auxiliarul este *să fiu* în aproape toate punctele în care s-au înregistrat forme atipice pentru persoanele [4] și/sau [5], cu excepția punctului 52[I], cele câteva puncte în care s-a obținut pentru unele verbe forma invariabilă *să fi* (46, 57, 63) au forme variabile la celelalte persoane sau pentru alte verbe. În punctul 52[I] (Chevereșu Mare), forma înregistrată inițial în ancheta efectuată de Eugen Dorcescu și verificată ulterior de noi este *săș fi* + participiu (pct. 52[*]: *jeu săș fi șcút, jeu săș fi rămás la hólđă, gătám lucrú*). La persoana [2], în majoritatea cazurilor, *să fi*, în transcriere, se confundă cu forma invariabilă *să fi*. Forma atipică *săi fi* se întâlnește la aproape toate verbele în punctul 52[I] și la 6 verbe în punctul 46. La persoanele [3] și [6], auxiliarul este acordat (*să fiie*), la toate verbele. Chiar și în graiul oltenesc din Comloșu Mare (pct. 56), auxiliarul este invariabil la persoanele [1], [2], [4] și [5], dar variabil la persoanele [3] și [6].

3.2. Pentru persoana [4], forma *săm fi* (+participiu) este înregistrată în 8 localități: pct. 46 (9 verbe), 52 (8), 57 (5), 59 (1), 62 (4), 63 (2), 65 (1), 67 (3), iar forma *săț fi* (+participiu), în 13 localități: pct. 43 (2 verbe), 46 (9), 50 (3), 52 (8), 53 (1), 57 (6), 58 (3), 59 (1), 62 (8), 63 (9), 65 (2), 64 (7), 67 (3). În toate cazurile în care s-a răspuns cu forma *săm fi* pentru persoana [4], s-a răspuns cu *săț fi* pentru persoana [5], nu și invers. Formele de persoana a II-a plural au frecvența cea mai mare (62 atestări pentru *săț fi*, dar 33 atestări pentru *săm fi*)². În punctul 64 s-au obținut numai forme de tipul *săț fi*, la persoana [5], pentru 7 verbe, iar în punctul 63, 9 forme pentru persoana [5] și doar două pentru persoana [4].

3.3. Verbele cu cele mai multe ocurențe sunt: *a fi*, *a dormi*, *a vedea*, *a cânta*, *a fugi*, *a coase* (v. supra, 3.), iar pentru verbele *a țese*, *a cumpăra*, *a vinde*, *a tuși*, *a ține*, *a cosi* s-au notat mai puține forme atipice (*să fim tușít*, [k] *săm fi* ~ [4] (ch. 199/57); *săț fi* ~ [5] (58, 62, 64), *săs fi* ~ [5] (57), *săm fi vindút* [4] (ch. 1824/46, 52); *săț fi* ~ [5] (46, 52), *săs fi* ~ [5] (63, 64); *săș fi* ~ [1] (52); *săi fi* ~ [2] (46) etc.). Cele mai multe atestări ale conjunctivelor cu forme hibride sunt în punctele 57, 62, 63, 64, în extremitatea nord-vestică a Banatului, și 46, 52, la sud-est de Timișoara, iar cele mai puține, în punctele 43, 50, 53, 58, 59, 65. Numărul atestărilor variază de la o localitate la alta și de la un verb la altul, chiar la același informator. Formele atipice nu sunt generalizate și coexistă cu cele variabile (sau invariabile) obișnuite (ex.: *săț fi fužít*, *să nu vă fiie prís*, pct. 46). Fluctuația înregistrării lor se explică și prin faptul că n-a fost urmărită sistematic, în toate punctele de anchetă, întreaga paradigmă.

² Este posibil ca anticiparea informației de număr și persoană să se fi produs mai întâi la persoana a doua plural, mai frecventă probabil în vorbire, în contexte specifice unor valori ale conjunctivului perfect, în care vorbitorul se adresează direct altor persoane, spre a le reproșa, spre exemplu, că rezultatul unei acțiuni nu ar fi fost cel scontat.

4. FORME ATIPICE DE CONJUNCTIV PERFECT ÎN UNELE GRAIURI DIN SERBIA ORIENTALĂ

În graiurile românești din Serbia de est, dintre Valea Timocului și Morava, conjunctivul perfect este invariabil (*să fi* + participiu), așa cum reiese din datele obținute în urma anchetelor dialectale pe teren, efectuate în această zonă pe o rețea de 64 de puncte, pentru realizarea ALR–MDT (*Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc*)³. În câteva localități, situate în partea central-estică a zonei cercetate, s-au înregistrat și aici forme asemănătoare cu cele din nord-vestul Banatului: Žitkovica (pct. 15, în atlas), Donji-Milanovac (Oreškovica) (pct. 9), Topolnica (pct. 20), Tanda (pct. 40), Zlot (pct. 53) și, uneori, Majdanpek (pct. 19)⁴. Prezentăm mai jos, spre exemplificare, paradigma de conjunctiv perfect a unora dintre verbele din prima parte a chestionarului atlasului, pentru care a fost prevăzută documentarea formei de persoana întâi (*a vedea, a tuși, a ține, a dormi, a cânta*), cu indicarea punctelor de anchetă în care a fost înregistrată: *săș fi vădūt; săi fi ~; să fi ~; sām fi ~; săț fi ~; să fi ~ [1–6]* (pct. 9), *saș vi va/ădūt; saī vi ~; sa vi ~; sam vi ~; saț vi ~; sa vi ~ [1–6]* (pct. 53), *sam fi tușīt; saī fi ~; sa fi ~; sam fi ~; saț fi ~; sa fi ~, sar fi ~ [1–6]* (pct. 15), *să fi durmīt; săi fi ~; să fi ~; sām fi ~; săț fi ~; să fi ~ [1–6]* (pct. 40).

4.1. Pentru persoana întâi, în afara formelor invariabile (*să fi* + participiu), s-au înregistrat formele *săș fi* + participiu (pct. 9), *saș fi* (20), *saș vi* (53), *să/aș fi* (40, 53), *sa/ăs fi* (40), dar și *sam fi*, formă care pare a fi preluată de la persoana [4]: *sam fi durmīt* [1, 4] (pct. 15). Pentru persoana a doua singular, în majoritatea cazurilor, s-au notat formele *saī fi* (15, 19, 40), *saī vi* (53), *săi (sa/ăi, săi) fi* (9, 40) + participiu. Pentru persoanele [3] și [6] se folosește forma invariabilă *să (sa) fi*, cu excepția: *sar fi fînūt* [3, 6] (pct. 40), *sar fi tușīt* [6] (pct. 15).

4.2. La persoanele [4] și [5], formele *sām (sam) fi*, *săț (saț, sas) fi* (+ participiu) sunt înregistrate frecvent în punctele 9, 15, 19, 20, 40 și 53, pentru aproape toate verbele, cu excepția cazurilor când anchetatorii, respectând cerința din chestionar, n-au mai solicitat paradigma completă. Doar pentru *a cânta* s-au notat, izolat, forme cu auxiliar variabil: *să fim; să fiț* (pct. 9) și *sam fi; sās fi, să fim, să fiț cîntăt* [4, 5] (pct. 19). Uneori, forma de persoana [5] tinde să se extindă și la alte persoane: *sās fi cîntăt* [1, 2, 4, 6] (pct. 40).

5. COMENTARIU, POSIBILE INTERPRETĂRI, GRAFIE

Formele atipice de conjunctiv perfect variabil, atât cele din nord-vestul Banatului, cât și cele din graiurile românilor din unele localități din Serbia de est, au fost obținute, asemeni tuturor paradigmelor verbale, în anchete de tip atlas lingvistic, prin întrebări, pe cât posibil, indirecte.

³ Anchetele au fost efectuate în perioada 2004–2007 de Petru Neiescu, Eugen Beltechi, Nicolae Mocanu, cu participarea, din partea românilor timoceni, a lui Dragomir Drăghici și Zavișa Jurj (Mocanu 2021: XIII–XV, XVIII), iar transcrierea fonetică pentru prima parte a chestionarului (cca 360 de întrebări) a fost făcută la fața locului de Petru Neiescu (în 10 localități, între care și pct. 15, Žitkovica), iar răspunsurile din celelalte 54 de localități au fost transcrise ulterior, de către Ioan Faiciuc, după înregistrări.

⁴ Localitățile Donji Milanovac (Oreškovica), Topolnica și Majdanpek fac parte administrativ din comuna (opștina) Majdanpek, județul (okrug) Bor, iar Tanda și Zlot, din comuna Bor, același județ. Sunt situate în zonă muntoasă, între Dunăre și râul Timocul Negru (Crni Timok). Žitkovica (pct. 15) este situată în apropiere de Dunăre, mai înspre vest, în comuna Golubac, județul Braničevo. Locuitorii români din această zonă fac parte din grupul etnografic numit *munteni* sau *munteni-pădureni*, spre deosebire de cei de la câmpie, din est, numiți *țărani*, al căror grai este apropiat de cel oltenesc, și de cei de la vest de râul Pek, între Pek și Morava, numiți *ungureni*, al căror grai este de tip bănățean (Toarcă 2012: 65–67). Fiind situat la interferența dintre cele două grupuri de graiuri românești, din est și din vest, graiul *muntenilor* a păstrat sau a dezvoltat trăsături proprii, care, prin publicarea integrală a ALR–MDT, vor putea fi puse în evidență.

5.1. În chestionarul NALR, folosit și în anchetele pentru ALR–MDT, sunt formulate întrebări, pentru a se obține răspunsuri comparabile, doar pentru indicativul prezent al verbelor, vizând aspectul lexical, nu și pentru celelalte timpuri și moduri verbale, astfel încât fiecare anchetator putea să-și stabilească propria strategie pentru obținerea paradigmelor verbale.

În anchetele din nord-vestul Banatului, pentru conjunctivul perfect am folosit formula „Eu să fi făcut lucrul ăsta”, cerându-i informatorului să folosească verbul corespunzător din chestionar. Răspunsurile cu auxiliar variabil (*să fiu* + participiu), majoritare în zonă, evident, nu puteau fi influențate de întrebarea anchetatorului, dar când pentru persoana întâi se răspundea cu auxiliar invariabil (*să fi*), după ce se obțineau răspunsurile și pentru celelalte persoane, pentru a ne asigura că forma nu a fost sugerată prin întrebare, se solicita repetarea răspunsului pentru persoana întâi singular⁵.

5.2. Pentru ALR–MDT, cum ancheta a fost înregistrată pe suport digital în majoritatea punctelor, se poate constata că anchetatorii au adoptat o altă strategie: au creat de cele mai multe ori câte o situație de vorbire pentru fiecare verb în parte, formulând spontan fraze de tipul „Să fi văzut eu că se întâmplă așa, aș fi plecat”, „Eu să fiu văzut că plouă, n-aș fi mers la Milanovac”, „Să fi dormit până acum, n-aș fi tăbărit”, formulări reproduse apoi de către informatori în propriul grai: „*saș vi vađút io, aș vi plecát*” (pct. 53), „*io săș fi vađút că ploáie, nu m-aș fi dus la milánovăț*” (pct. 9), „*sâ fi drumít pînă acúma, m-aș fi uđínít*” (pct. 53 [*]).

Dacă în răspunsul pentru persoana întâi apărea o formă invariabilă (*să fi*), iar pentru alte persoane se foloseau forme atipice (*săi fi*, *săm fi*), se putea presupune că aceasta ar fi putut fi sugerată de anchetator⁶, caz în care ar fi fost necesară repetarea răspunsului, nu însă și când se răspundea cu o formă atipică (*săș fi*).

Formele de acest fel, înregistrate în anchete de tip atlas lingvistic, permit cunoașterea paradigmei conjunctivului perfect, dar nu se poate ști și în ce măsură, cu ce valori și cu ce frecvență sunt utilizate în grai, ceea ce s-ar putea afla doar prin atestarea lor în textele dialectale spontane, unde s-ar întâlni extrem de rar.

5.2.1. Formele variabile atipice din nord-vestul Banatului sunt atestate într-un număr mai mare de localități, fără să formeze o arie consistentă, și au apărut în graiuri caracterizate prin prezența formelor variabile tipice de conjunctiv perfect, alături de acestea, în paradigmă, iar cele din Serbia, doar în câteva localități, în interiorul ariei cu forme invariabile.

5.2.2. Diferențe sunt și în ce privește distribuția formelor atipice în cele două grupuri de graiuri: în Banat au fost atestate cele multe forme pentru persoanele [4] și [5] (*săm fi*; *săț fi*), cu frecvența mai mare a celor de persoana a doua plural (v. *supra*, 3.2.), în mai multe localități, pentru persoana întâi (*săș fi*), într-o localitate, pentru persoana a doua (*săi fi*), în două localități, iar în graiurile românești din Serbia, formele pentru persoanele [1] și [2] (*săș/saș fi*; *săi/sai fi* etc.) sunt atestate în toate punctele în care sunt înregistrate forme atipice pentru persoanele [4] și [5] (*săm/sam fi*; *săț/saț fi* etc.), chiar dacă nu apar totdeauna în paradigma aceluiași verbe (v. *supra*, 4.2.). În toate cazurile însă auxiliarul formelor atipice rămâne invariabil, iar informația gramaticală de persoană și număr este atașată conjuncției morfem. Doar pentru persoana a treia

⁵ În timpul sau după terminarea anchetelor, unii dialectologi au relatat despre complexitatea și dificultatea investigării flexiunii verbale, unele răspunsuri fiind presupuse sau considerate a fi sugerate, „influențate”, improvizate, „extorcate”, eronate etc. (Dumistrăcel *et alii* 1997: 159–170, 250 ș.u.).

⁶ Posibilitatea influenței conjugării verbale învățate în școală, dată fiind lipsa școlilor românești în această parte a Serbiei, este exclusă. Dimpotrivă, chiar unii informatori precizează acest lucru: „Noi am învățat *únu d'i la áltu*, nu ca la școală..., *s-avém gramáticã*” (pct. 4), „Noi vorbim *rumíněsće*, cum să vorbește; *rumíni* [de la nord de Dunăre] au *gramaticã*, noi n-avem” (pct. 12).

singular și plural se păstrează auxiliarul variabil în nord-vestul Banatului (*să fie*) și invariabil (*să fi*, *sa fi*), cu unele excepții (*sar fi*), în graiurile din Serbia.

5.3. Luând în considerație doar formele pentru persoanele [4] (*săm fi*) și [5] (*săfi fi*) din punctele situate în partea nord-vestică Banatului, la nord de canalul Bega (57–59, 62–65, 67), în care nu s-au înregistrat și forme atipice pentru persoanele [1] și [2], s-ar putea considera că ele ar fi rezultatul unei metateze (*să fim* > *săm fi*, *să fiț* > *săț fi*), favorizate de tendința de anticipare a informației morfologice. Ipoteza nu este însă valabilă pentru forma *săș fi* de la persoana întâi din punctul 52 (Chevereșu Mare).

5.3.1. Din datele NALR–Ban. se poate constata că graiurile dintre Bega și Mureș, din nord-vestul Banatului, se situează în zona de tranziție dintre cele bănățene cu auxiliarul variabil și cele dintre Mureș și Crișul Negru, cu auxiliar invariabil la conjunctiv perfect. Formele atipice ar fi putut apărea, prin contaminare, în aria de interferență a celor două tipuri de conjunctiv, care coexistă, în unele localități, în paradigma unor verbe, la același vorbitor sau la vorbitori diferiți, ca reacție la tendința de extindere a formelor cu auxiliar invariabil. În unele cazuri, contaminarea s-a produs cu sau și cu formele corespunzătoare de condițional-optativ perfect, pe care le concurează (ex.: *dăc-aș fi cântat*, *d-aș fi cîntăt* = *săș fi cîntăt*, în pct. 52)⁷.

5.3.2. Pentru formele atestate în localitățile aparținând grupului de români din Serbia de est, numiți „munteni” sau „munteni-ungureni” (Toarcă 2012: 67), este evidentă doar contaminarea cu cele ale auxiliarului variabil de la condiționalul-optativ (*aș*, *ai*, *ar*, *am*, *ați*, *ar*). Toate graiurile din zona cercetată au forme de conjunctiv perfect invariabile, cu toate că păstrează alte forme verbale vechi (imperativul negativ cu infinitivul lung, condiționalul cu auxiliarul *r(e)aș* etc.), concurența dintre formele cu auxiliar variabil și invariabil neputând fi în acest caz invocată. Sinonimia cu condiționalul perfect a putut influența, prin analogie, apariția acestor forme.

5.4. Grafia formelor variabile atipice cu sau fără cratimă depinde de percepția și interpretarea dată spontan de anchetatori în caietele de anchetă⁸, de cei care transcriu anchetele înregistrate sau, ulterior, de cercetători. Sub aspect fonetic, s-au înregistrat mai multe variante: *săș*, *saș* [1]; *săi*, *să/ai*, *săi*, *sa* [2]; *să*, *sa*, *sar* [3, 6]; *săm*, *sam* [4]; *săț*, *saț*, *săș*, *sas* [5] + *fi* + participiu. Formele cu *a* (*saș*, *sa*, *sa*, *sam*, *saț* etc.) sunt predominante în punctele din ALR–MDT, notate atât în localitățile în care este frecvent fenomenul trecerii lui *ă* protonic la *a* (Todoran 1954: 64 ș.u.), în cuvinte ca *matușă*, *baiat* etc. (pct. 20, 40, 53), dar și în puncte în care acest fenomen este foarte rar.

În harta h. 763 (ALRR–Ban. IV), am reprodus formele pentru verbul *a fi* cu cratimă (*să-ș fi fost*, *să-î fi* ~, *să-ṁ fi* ~, *să-ț fi* ~ etc.). Am preferat însă mai sus grafia uniformizată, fără cratimă. Secvențele finale *-ș*, *-i*, *-m*, *-ț* (dur) pentru persoanele [1], [2] și [4] și [5], separate prin cratimă de conjuncția morfem *să*, nu pot fi interpretate drept clitice, nu pot fi puse în

⁷ Cu ocazia unei deplasări pe teren, ulterioare anchetei inițiale, am înregistrat în pct. 57 (Satchinez), de la o informatoare de 63 de ani, forme ca: *noj să fim șcut*; *voj săș fi șcut*, *noj să ne fim sculăt*; *voj să văș fi sculăt*, *voj să nuș fi mers*, *ieră mai bihe* (cu informația de număr și persoană atașată cliticului sau negației, în ultimele două exemple), în timp ce alt informator (de 62 de ani) folosea aceleași verbe cu auxiliarul obișnuit, variabil, în alternanță cu condiționalul perfect sau cu imperfectul indicativ. Cu aceeași ocazie am notat în pct. 52, de la un informator de 63 de ani: (eu) *să măș fi sculăt mai dă diminătă*, *gătăm lucr*; *voj să vaș fi sculăt*; *ei să să fie sculăt* etc., forme a căror existență reală în grai necesită verificări.

⁸ În răspunsurile transcrise direct, la fața locului, în punctul 15 (Žitkovica), anchetatorul notează pe fișe toate cele trei variante de grafie, cu și fără cratimă: *să fi vădūt*; *sa-î fi* ~; *sa fi* ~; *sam fi* ~; *saț fi* ~; *sa fi* ~, *sa-m fi durmīt*; *sa-î fi* ~; *s-a fi* ~; *s-am fi* ~; *s-aț fi* ~; *s-a fi* ~, situație asemănătoare cu grafia pentru conjunctivul cu valoare de prezumtiv (*so fi*, *s-o fi*) din graiurile muntenești (Marin 1993: 109).

legătura cu vreo formă pronominală neaccentuată. Opțiunea de scriere cu elidarea vocalei *ă* a conjuncției (*s-ăș, s-aș, s-ăi, s-ai, s-ar, s-ăm, s-am, s-ăț, s-aț*) pune în evidență auxiliarul optativului, dar nu pare adecvată pentru formele cu *ă* (*s-ăș, s-ăi, s-ăm, s-ăț* etc.) sau *ă > a*, la persoanele I și a II-a, singular și plural.

5.5. În concluzie, constatăm că: 1) Formele variabile de conjunctiv perfect de tipul (NOI) SĂM FI + participiu, (VOI) SĂȚI FI + participiu etc., prezentate mai sus, pe care le-am numit „atipice”, au fost înregistrate pentru prima dată în anchetele pentru NALR–Ban. și pentru ALR–MDT, nefiind atestate în ALR I și ALR II⁹ sau în celelalte atlase lingvistice pe regiuni; 2) Graiurile populare dispun de resurse pentru a crea forme noi de marcarea a diferențelor de număr și persoană, atunci când cele vechi s-au pierdut sau sunt pe cale să se piardă.

REFERINȚE

- ALR I – *Atlasul lingvistic român*, partea I (ancheta Sever Pop), material nepublicat.
 ALR II – *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a (ancheta Emil Petrovici).
 ALR II/VII – *Atlasul lingvistic român*, partea II, serie nouă, vol. VII, *Verbul*, redactor principal: Ioan Pătruț, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972.
 ALR–MDT – Petru Neiescu, Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc*, material nepublicat.
 ALRR–Ban. IV – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Banat*, IV, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, Editura Academiei Române, 2005
 ALRR–Mar. IV – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, IV, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, [București], Editura Academiei Române, 1997.
 ALRR–Trans. – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, material nepublicat.
 Densusianu, II – Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II. *Secolul al XVI-lea*, Ediție îngrijită de J. Byck, București, Editura Științifică, 1961.
 Dumistrăcel et alii 1997 – Stelian Dumistrăcel, în colaborare cu Doina Hreapcă, Ion-Horia Bârleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române.
 Frâncu 1970 – C. Frâncu, „Conjunctivul perfect. Privire diacronică”, în *Studii și cercetări de lingvistică*, XXI, 1970, nr. 2, p. 205-224.
 GALR I 2005 – *Gramatica limbii române*, I. *Cuvântul*. Coord. Valeria Guțu Romalo, București, Editura Academiei Române.
 ILR 1978 – *Istoria limbii române. Fonetică, Morfosintaxă, Lexic*. Coord. Florica Dimitrescu, București, Editura Didactică și Pedagogică.
 Istrate 1981 – Gavril Istrate, *Originea limbii române literare*, Iași, Editura Junimea.
 Ivănescu 1980 – G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
 Lambrior 1883 – A. Lambrior, „Ceva despre conjunctivul românesc”, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, I, 1883, vol. I, p. 37–44.
 Marin 1991 – Maria Marin, „Morfologia verbului în graiurile muntenești”, în *Fonetică și dialectologie*, X, 1991, p. 45–66.
 Marin 1993 – Maria Marin, „Conjunctivul în graiurile muntenești”, în *Fonetică și dialectologie*, XII, 1993, p. 107–111.
 Mocanu 2021 – Nicolae Mocanu, „Prefață”, în Petru Neiescu, Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc*, vol. I. *Corpul omenesc* (I), de Ioan Faiciuc, p. XIII–XX.
 NALR–Ban. – *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, material necartografiat.
 NALR–Criș. – *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Crișana*, material nepublicat.

⁹ Dacă fenomenul nu este surprins în anchetele pentru ALR, nu înseamnă că el n-a existat sau n-ar fi putut exista în acea perioadă, întrucât punctele în care a fost înregistrat în NALR–Ban. nu au fost incluse în rețeaua ALR II, cu excepția pct. 47 (Vălcani, 62 în NALR), pentru care nu există răspuns, nici în cea a ALR I, cu excepția punctelor 40, 45, 49 (50, 53, 63, în NALR), în care s-au înregistrat răspunsuri doar pentru persoana întâi, aceleași ca în NALR–Ban.

- NALR–Olt. V – *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia, V*, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1984.
- Nevaci 2013 – Manuela Nevaci, *Dialectele aromân și meglenoromân: studiu sincron*, București, Editura Universitară.
- Toarcă 2012 – Ionelia Toarcă, *Comunitatea românească din estul Serbiei: studiu geografic*, București, Editura Semne, 2012.
- Todoran 1954 – R. Todoran, „Un fenomen fonetic românesc dialectal: *ă* protonic > *a*”, în *Studii și cercetări lingvistice*, V, 1954, nr. 1–2, p. 63–85.
- Tratat* 1984 – Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc.
- Urișescu 1984 – Dorin Urișescu, „Subdialectul crișean”, în Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, p. 284–320.
- Vulpe 1984 – Magdalena Vulpe, „Subdialectul crișean”, în Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, 320–354.

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Str. Emil Racoviță nr. 21, 400165 Cluj-Napoca*

TOPONIMIA – SURSĂ DE CERCETARE LINGVISTICĂ¹

IOAN-MIRCEA FARCAȘ

0. În demersul de față, ne-am propus să urmărim aportul toponimiei la cercetarea lingvistică. În acest scop, am folosit ca material de bază volumul *Toponimia Țării Lăpușului* de Ștefan Vișovan.

Zona urmărită de noi, cunoscută sub numele *Țara Lăpușului*, se află, în prezent, alături de Țara Chioarului, Țara Maramureșului și Țara Codrului, în componența administrativă a județului Maramureș.

Anterior a făcut parte din diverse structuri administrativ-teritoriale, după cum urmează: la 1770 aparținea comitatului Solnocul Inferior, la 1784 ținea de comitatul Solnoc-Dăbâca² cu centrul tutelar la Dej, între cele două războaie mondiale intra în structura județului Someș, iar din 1968 aparține județului Maramureș.

Considerând volumul *Toponimia Țării Lăpușului* un corpus de minitexte dialectale, elaborate pe plan local și în condiții de grai neîntrerupt, ne-am îndreptat atenția asupra acestora pentru a surprinde elementele specifice zonei. Cu alte cuvinte, am tratat sintagmele toponimice ca virtuale contexte dialectale, dat fiind cadrul general de elaborare a acestora, pe de o parte. Pe de altă parte, dat fiind caracterul limitat dimensional al secvențelor, am apreciat de la bun început un potențial de particularități, inferior numeric în raport cu capacitatea ofertantă a textelor dialectale. Rămâne de văzut cât de importante pot fi acestea pentru individualizarea zonei.

Din această perspectivă, ne-am propus să realizăm o imagine a particularităților, restrictiv, pe baza informației toponimice. Caracteristicile reperate le vom expune în ordinea tradițională a unei cercetări lingvistice după compartimente: fonetică, morfologie, formarea cuvintelor, lexic.

1. PARTICULARITĂȚI FONETICE

Apariția acestora, aleatorie, este condiționată de includerea lexemelor, în rostirea locală, așa cum s-au fixat, în sintagma toponimică. Fără să fie numeroase, acestea sunt definitorii:

labiala *m* cunoaște, prin palatalizare, un stadiu intermediar al fenomenului: *m* > *mⁿ*: *mⁿisaroș* „măcelăr” < *Poiana Mⁿisaroșului*.

Micu, antroponim, corespondent moșional *Mⁿiculeasa*: *Dosul Mⁿiculesei*. Autorul interpretează moșionalul plecând de la o altă bază: „soția, văduva lui Nicolae, pronunțat în grai *Mⁿikolai*”. Adevărat, dar moșionalul corespunzător ar fi fost *Mnicolăiasa*.

¹ This work presented in this paper was supported by the research grant from the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation CNCS = UEFISCDI, project no PN-III-P4-ID-PCE-2020-0451

² Georgeta Stoica, Mihai Pop, *Zona etnografică Lăpuș*, București, Editura Sport-Turism, 1984, p. 8–9.

$v > d'$ atestat indirect, prin hipercorectitudine: *ștevioară* > *șted'ioară*: Izvorul **Ștedioarei**, **Dezunie** „vizunie”.

$v > z$ (v. graiul maramureșean): *Dealul i zie*, cu articol antepus, ca în limba veche = *Dealul viei*, fapt ce pledează pentru vechimea fonetismului. Cât privește grafia pentru care a optat autorul, aceasta are la bază, în mod evident, o altă interpretare morfologică a construcției: *Dealul-i zie*.

$v > i$: *Iroaga dealului* „fânațe” < *viroaga*... Modificarea aceluiași sunet, cu rezultate diferite, se poate înscrie într-o observație mai veche: „Reflexele palatalizării lui *v* pot servi ca ilustrare a teoriei lui Gilliéron conform căreia fiecare cuvânt are propria lui istorie” (Vulpe, TDR, 328).

În general, particularitățile, puțin numeroase, fapt explicabil, de altfel, se înscriu în fonetica graiului maramureșean (cf. Vulpe, în TDR, 325–330).

Schimbări fonetice.

După cum probează unele toponime, fonetica graiului este antrenată în diverse „accidente”, dată fiind oralitatea acestuia ca formă de comunicare. În urma modificărilor de acest fel, lexemele primitive au fost redimensionate în diverse feluri:

afereză: **Chiforeana** „pădure” < *Chifor* < *Nechifor*: *Pârâul lui Chifor*; *Chim* < *Achim*, *Ichim* < *Ioachim* în *Dâmbul Chimului*; *Clejea*, *Clejiile*, *Clejă* „pășune” < *eclezie* „proprietate a bisericii”: **Drumul la Clejă**; **Odochia** < *Eudochia* > *Udochia*, cu asimilare regresivă [u] – [o] > [o] – [o] în *Preluca Odochiei*.

asimilare: **zezuini** < *viezuini*: *Pârâul zezuinilor*; *hemei* < *hamei*: **La hemei** „fânațe”.

disimilare: *Arghir*: [r] – [r] > [r] – [l] > *Arghil* > *Cotul lui Arghil* „cotitură”; În *Pădurea Trezenilor*: determinantul antropomic pare un derivat de la *Tereza*: *Terezeni* > *Trezeni*.

metateză: *Bozga* < *Bogza* „bufniță”: **Dosul Bozghii** „fâneată”; **Ilonte** < *Leonte*: **Ulița lui Ilonte**; **zâloșag** „pășune, fânețe” < *zâlogaș* < *zâlog* + suf. *-aș*. CADE înregistrează s.v. *zâlogaș*, ca semantism învechit. 1. „acțiunea de reținere de bunuri, chiar animale, ale celor care nu puteau plăti amenzile corespunzătoare”. 2. „autor al unei acțiuni de acest fel”.

anticipare: **Guruieti** < *Gruieți* „deal”.

propagare: **Bărăsan** < *Bârsan*: **Grădina Bărăsanilor**.

sincopă: **Cingoiaia** „vale” < *Ciungoiaia* < *ciung*; **Inățuc** < *Ignățuc*: *Valea lui Inățuc*; **Rușor** < *Râușor* „fânețe”.

haplogogie:

Borenași, *Pârâul borenașilor* comportă o discuție asupra celui de al doilea termen: *borenaș*, derivat suprasufixat cu punctul de plecare *boierean* „locuitor din satul *Boiereni*”, prin haplogogie **borean* + suf. *-aș*.

Culbețile Albului; ~ *lui Andron* < *Cuculbătă* „deal rotund ca un ou” < dial. *cucurbătă* „bostan, dovleac” < lat. *cucurbita*.

Poniță < *poeniță*; **La poniță** „fânațe”.

Rânșoare < *Runcușoare* „pădure defrișată” < *runc*.

Trecărări s-a desprins din secvența toponimică *Între cărări* „fânațe”, construcție prepozițională în cadrul căreia, într-o primă etapă, componentele, prin aglutinare, alcătuiesc un singur termen, apoi, în cea de a doua, se redimensionează prin eliminarea silabei inițiale. Perceput ca un nume autonom, **Trecărari** primește, ca în cazul îmbinărilor de acest fel, *Valea Mărului*, *Valea Merilor*, desinența de genitiv: *Valea Trecărării*, *Valea Trecărărilor*.

Alte cazuri similare: **Trevaduri**, **Trevâlcele** „fânațe”, au fost confirmate ca ex-construcții prepoziționale de sintagmele toponimice în uz: *Între vaduri*, *Între vâlcele* „arături”.

Tot prin aglutinare au apărut toponime de felul subst. + subst. în construcții genitivale, *Vârmăgurii* „deal” < *Vârful măgurii*, cu adaosul că la nivel dialectal circulă și varianta *vâr*, fapt ce simplifică sudarea componentelor: *Vârdealului*, *Ulița la Vârdealului*;

În *Dâmbul lui Lupan*, succesiunea articol / nume propriu a tins să se sudeze, motiv pentru care cele două silabe cvasiidentice se vor reduce. Restul îmbinării, pentru credibilitate, este segmentat într-o nouă organizare, plauzibilă și comodă la rostire: *Dâmbul lui Pan*.

Pentru *Dealul Gurătund*, presupunem structura primară *Gură rătundă*, destul de veche, după cum atestă adjectivul. Alipirea subst./adj., susceptibilă de haplologie, simplificată în var. *Gurătundă*, în cele din urmă, în combinație cu determinatul *deal*, dezvoltă, pentru acord, o nouă formă, *Gurătund*.

În corpusul de toponime cercetat, au fost înregistrate unități create prin sudarea unor construcții prepoziționale, cu frecvență cvasigenerală, la nivelul limbii române. Este cazul prepoziției *a* < lat. *ad*, al cărei corp fonetic „debil” a precipitat alipirea cu numele precedat (cf. *a* + *miază*). Pierderea valorică a conectivului, cât și omonimia cu prefixul omonim au sprijinit cazurile de contragere a construcțiilor prepoziționale. Ștergerea identității acesteia se reflectă în disponibilitatea numelui astfel modificat de a dezvolta noi relații cu prepoziția sinonimă *la* (cf. *la amiază*). În repertoriul de toponime din Lăpuș, *Aruncaș* „deal” (pentru confirmare cf. *Dealul Aruncașului*), la o minimă analiză, relevă structura *a* + *runcaș*, derivat de la *runc* „loc defrișat dintr-o pădure”, compatibil pentru o nouă relație prepozițională: *Fântâna la Aruncaș*.

Alte lexeme își modifică structura sau participă la crearea de noi structuri, în urma unor fenomene lingvistice ca: *aglutinarea* (v. *supra*), *analogia*, *contaminarea*.

Modificările prin *analogie* au la bază conexiunea. În cazul *Râpoaș*, din *Dealul ~ului* a urmat modelul *pârâuaș*, dezvoltând anterior o fază intermediară, sub influența aceluiași factor, *râpău* / *pârău*. Asocierea a fost posibilă întrucât, la nivelul graiurilor dacoromâne, *râpă* a dobândit, în timp, sensul de „apă curgătoare, torent, care, la un moment dat, invadează o astfel de formă de relief”. Semantismul a fost atestat pentru aria sudică (*Venea râpile să m-acopere cu calu cu tot, pornise râpele așa din coastă [...], venea așa cu brazdă cu tot* – Vrancea, DGS III, p. 160).

Același sens a fost înregistrat la românii din spațiul ex-sovietic (*Pânza pentru cămeși o zoleau și ghileau la râpă* – Cuban, Cercetări 2000, 129). De altfel, formația inedită, modelată după *pârău*, figurează în corpusul toponimic cercetat: *Râpău*, prin acomodare, *Râpou* „fânațe”, înregistrat în două localități: *Groșii Tibleșului*, *Larga*. După autor, „substantivul *râpău* este un derivat de la *râpă*” (p. 221), incontestabil, dar nu suficient pentru declanșarea derivării și selectarea formantului.

Unele dintre toponime au apărut datorită *contaminației*, și aceasta un fenomen specific oralității: *Didioanii* „pădure” pare să aibă la bază intersectarea sinonimică *dihăanii* / *lighioană* (pl.), cu rezultatul **dighioană*, prin hipercorectitudine sau schimbare fonetică: *didioană*, cu pluralul *didioane* sau *didioni*. Un argument în favoarea lexemelor încrucișate ar fi pluralul acestora reflectat în forma morfologică corespunzătoare a noului cuvânt: *didioane*, după *lighioane*, *didioni* după *lighioni*, iar după varianta articulată *dihăanii*: *didionii*, pentru autor cu sens neclar.

hotropini, la analiză relevă „impactul” sinonimelor *hotroapă* „teren accidentat; fânațe” și *vizuini* (*La ~*) „deal marcat de numeroase adăposturi de acest fel”.

2. PARTICULARITĂȚI MORFOLOGICE

În domeniul morfologiei, la clasa substantivului întâlnim unele particularități fixate, prin raportare la situația lor actuală: ieșite din uz.

Plurale specifice unor regionalisme: *acăstău* „spânzurătoare”, pl. *Acăstaule* „deal”. Adăugăm că toponimul a fost actualizat prin var. *Acastăi* „teren situat în «crucile drumurilor»”; *halău* „jgheab, troacă” pentru adăpat animalele, var. palatalizată pentru *valău*, pl. *halauă*: *La halauă* „fânațe”, *Deasupra halauălor* „fânațe, pădure”. Alte plurale proprii limbii vechi au cunoscut o răspândire mai largă: *coadă* „parte terminală, extremitate a unui teren”: *Coadă șătrii* „fânațe”; *Coadele zmeurii* „idem”; *câmp*, pl. *câmpii*: *Câmpii Boii*, ~ *Largi*, ~ *Ursoii*, ~ *Vidinonii*; *groapă*, pl. *Groape*, numele unei localități incluse în Târgul Lăpuș, cu articol, *Groapele fântâniei*, *Groapele Luncanilor*; *iarbă*, pl. *ierbi*, art. *ierbile*: *Fața cu ierbile* „fânațe”.

Dintre formele cazuale semnalăm:

genitivul sintetic învechit: *Dâmbul Dumii* < *Duma*, *Dosul Botii* < *Bot(e)a*, *Arșița Florii* „fânațe”, *Huciul Florii* „idem” prin implicarea deopotrivă a numelor proprii *Florea*, *Floarea*, *Poiana Neagului* „fânațe”, *Valea Pătrului*.

construcții prepoziționale, de asemenea învechite, pentru același caz: *Ulița de Pavălu Glanetașului* (= ulița *Glanetașului*), *Ulița la Fătul*, *Ulița la Ileana*, *Ulița la Mărcoiaie*.

În privința categoriei articolului menționăm că în cazul unor toponime am identificat nume proprii, feminine ori cu formă de feminin, la genitiv-dativ în declinarea arhaică, cu antepunerea acestuia: *Dălbina* [= bulboana] *i Mării i Docă* (= Dălbina Mării Docăi); *Dealul i zic** (*Dealul Viei*, fiind cunoscut tratamentul labiodentalei *v* în aria nordic-maramureșeană): *Fața i Higii* (*față* semnifică „partea însoțită a unui versant, în opoziție cu *dosul*”); *Fântâna i Floare* „vale”; *Moina i Dăncioaie* (= Moina Dăncioaiei) (*moina* „câmp muiat de ape”), *Ulița la Petroaia i Dochii*. Uneori s-au înregistrat două variante în curs: *Pârâul Lușchii* sau *Pârâu i Lușca*, fapt ce denotă dinamica toponimiei în concordantă cu evoluția graiului.

Corpusul toponimic analizat relevă o serie de formații adjectivale inedite, unele ca sens:

bicească adj. < *bic*, dialectal „taur” în *Valea bicească*. Pentru explicația acestuia, autorul invocă numele de familie *Bica*. Incontestabil, ipoteza poate fi luată în calcul. Situații existente, respectiv, nume de familie derivate de la nume de animale (cf. *Aricescu*, *Lupescu*, *Ursulescu*, *Vulpescu*) ne obligă să nu excludem o astfel de posibilitate.

cântătoare atestă îmbogățirea semantică „locală” a unui lexem preexistent. *La cântătoare* desemnează „(anumite) terenuri situate lângă o cădere de apă a cărei muzicalitate definește locul”. Denumirea metaforică pleacă de la ideea de sunet plăcut pe care îl emite apa într-un anumit tip de cădere (cf. un alt nume impus de zgomotul neplăcut al aceleiași surse: *urlătoare*).

Alte toponime au promovat o categorie de adjective preexistente în limbă, care se disting prin atașarea lor la determinați inediți, din afara domeniului lor de apartenență, onomastica; în consecință, combinația constă în realizări mai puțin obișnuite. Astfel de derivate în *-esc* de la patronime, în timp au devenit nume de familie: *Coasta* [formă de relief] *cea onească* „fânațe” conține, alături de determinat, un antroponim, de altfel confirmat într-o altă structură, din

* Reproducem interpretarea integrală a secvenței din volum: „*Dealul-i zic*”, deal pe care se află Mănăstirea „Sfânta Ana” (Rohia). Determinantul are sens neclar, pare a fi de origine antroponimică, judecând după antepunerea articolului posesiv [sic!] (p. 52).

aceiași repertoriu: *Coasta Onului*, curentă, din punctul de vedere al componentelor, în toponimie. Glisarea antroponimelor către noi combinații s-ar explica prin tendința către expresivitate și eficiență în comunicare: *Lunca cea grofească* corespunde unui sinonim, *Lunca grofului*. La baza unor toponime de acest fel se află, după cum se poate constata, o construcție genitivală: *Jgheabul iegăresc* = jgheabul iegărului (= vânătorului), față de care *Jgheabul iederesc* = *jgheabul iederei* se raportează la o plantă cățărătoare, definitorie pentru o microzonă.

Cum am afirmat, caracterul inedit al formațiilor toponimice discutate îl constituie determinantul, devenit între timp, nume de familie, cu referire, de această dată, la un anume spațiu, teritoriu și nu la o persoană, ca de obicei. În *Fântâna Bodească* recunoaștem mutația antroponim > adjectiv în modalitatea paralelă de exprimare a raportului de apartenență *Fântâna Bodii* (prin genitiv sintetic). Unele cazuri, prin toponimele fixate și înregistrate în corpus, reflectă traseul modificărilor. Toponimele *În Domneasca*, *În Domnescu* „fânațe” desemnau, pentru început, proprietățile *domnilor* = stăpâni ai satelor (cf. *Ulița domnească*) în structuri precum *În pământul domnesc*. În timp, formula greoaie prin dimensiune a fost redusă la adjectivul care era definitoriu.

Un caz similar: *În Popăscu* [sic!] desemna „terenul ce aparținea bisericii, preotului din localitate” prin adj. *popăsc* „al popii”, ca în limba veche. Pre luat ca antroponim, treptat, nu și-a mai păstrat calitatea primară de adjectiv, astăzi fiind cunoscut exclusiv ca nume de familie.

Rolul determinantului-antroponim care individualizează determinatul corespunde adjectivului din sintagma toponimică (cf. *Valea seacă*). De aceea *Ulița Cândească*, prin antroponimul derivat, exprimă apartenența, posesia, simultan desemnând proprietarul = *Ulița lui Cânda* sau *Ulița Cândii*. În *Dâmbul Nișesc* prin conversiunea antroponim > adjectiv se reduc numeric componentele *Dâmbul lui Nișu*. Adăugăm că numele de familie figurează în Iordan DNFR. *Grădina Antonească* concurează toponimul *Grădina lui Antonescu*. Situație similară, *Dealul Mihăiesc* pentru *Dealul lui Mihai*, *Poienița Cristească* pentru *Poienița lui Cristea*, *Râțul* [= lunca] *Florenesc* în loc de *Râțul lui Florian*, *Zăpodia Nichitească* pentru *Zăpodia lui Nichita*.

Tot aici se înscriu și adjectivele create cu aceeași particulă derivativă, dar de la o bază-etnonim. Determinantul din sintagma *Fântâna rusească*, despre care localnicii povestesc că acolo a fost îngropat un ostaș rus, corespunde genitivului de apartenență *Fântâna rusului*.

Distinct ca origine și regim, atestat în forma de feminin, adjectivul *susească*, creație absolut inedită, se analizează printr-o bază adjectival-adverbială și același formant specific unor antroponime. Aceeași bază o regăsim în derivatul *suseni* „locuitori din partea de sus a unei comunități”, de altfel, formație analogică după *joseni*, derivat atestat ca antroponim (cf. *Josan* – Ardeal, Iordan DNFR). La nivel dialectal, *susan*, pl. *suseni*, constituie o completare în simetria cuplului antonimic: *Josan-Susan*. Caracterul activ al noului derivat se reflectă în continuarea procesului derivativ, de această dată cu punctul de plecare chiar *susan* (vezi paralelismul *Ulița Susanilor* – *Ulița Susenașilor*). Frecvența noului derivat este subliniată de autor: „*Susan*, *Suseni* «parte de sat» (*Balea*, *Boiereni*, *Coroieni*, *Dealul Mare*, *Drăghia*, *Dumbrava*, *Fântânele*, *Inău*, *Peterita*, *Stoiceni*, *Vălenii Lăpușului*, *Vima Mică* p. 238)”. Creat prin suprasufixare, *susenaș* exprimă „apartenența unor săteni la partea de sus a satului” (cf. *nuntaș*, *ostaș*, *pușcăriaș* – Pascu 1916, 345). De nucleul lexical al familiei comentate (*sus*) se leagă și derivatul *susesc*, *susească* din toponimul *Gorgana sus[e]jască* „groapa de sus”. În noua creație, glosarea tradițională, ea însăși un potențial toponim, locuțiunea adjectivală *de sus* va fi suplinită de adj. inedit *susesc*, *susească*.

3. PARTICULARITĂȚI DE FORMARE A CUVINTELOR

Parcursul corpusului toponimic relevă derivate și compuse, implicit procedeele respective, dintre care le-am reținut pe cele emblematice pentru zonă, ca rezultat, fie prin formant, uneori generalizat la nivelul limbii române, fie prin bazele selectate:

Derivare

-ac, diminutiv în *Izvoracul, Drumul spre* ~ „drum comunal”.

-iște, -âște, cu valoare colectivă, specializat pentru teme referitoare la culturi sau vegetație spontană, în general: *cânepiște, iniște, porumbiște*. În zona Lăpușului, afixul a atras în aria sa de acțiune alt tip de teme susceptibile, la rândul lor, de a exprima multiplicarea, multitudinea: *Comorâște* „arături”, ca nume, s-ar datora după spusele informatorului, numeroaselor *comori* cândva ascunse, dar despre a căror existență se știa, astfel încât derivatul perpetuează ideea de colectivitate.

Dezunîște „deal, fânaț” cu analiza *dezunie*, variantă de palatalizat, în relație cu același derivativ. Cu aportul acestuia, derivatul dobândește o valoare colectivă: „loc, teritoriu cu multe vizunii”.

Dosiște „teren situat pe partea nordică a unui versant, în *dos*” (cf. *Dosul cel popâsc, Dosul Popii, Dosul Bodii*). Derivatul, spre deosebire de baza *dos/dosiște*, a dobândit o valoare „intensivă” fie referitoare la întindere, fie la poziționarea extrem-nordică.

Gârliște beneficiază de explicația oferită de localnici care motivează pe deplin opțiunea pentru formant. Sinonim cu *izvorâște, gârliște*, tot „teren mlăștinos”, definește „un loc similar, cu apă stătătoare, care se pierde în gârlișoare și se împrăștie în luncă”. Pentru *Văliște* trebuie să acceptăm sensul „apă curgătoare” al bazei *vale* pentru a înțelege derivarea cu *-iște*. Multitudinea de *văi, văișoare* dintr-un teritoriu au impus numele colectiv al acestora: *văliște*.

Izvorâște, Pe ~ „fânaț” (în prezent). Glosa informatorului justifică pe deplin necesitatea derivativului colectiv: *izvorâște* „teren mlăștinos, cu multe *izvoare*”.

Cu *Lupiște* înregistrăm o separare a tipului de teme selectate de afix. Ca derivat în variantele *Lupiștea, Lupiști, Vârful Lupiștii*, cu aceeași semnificație, acesta desemnează simultan locul/locurile predilecte unde se adăpostesc *lupii*, constituiți într-o colectivitate [= haită]: *lupiște*; de această dată în derivare este implicată o bază-animat. La fel și în următoarele:

Căprăriște, În căprăriște „fânaț, deal” definește locul unde cândva trăiau o mulțime de capre = *căprărie*, subst. colectiv care împreună cu *-iște* explică derivatul în discuție cu aceeași dublă semnificație ca *lupiște*.

Dezurîște < *dezur*, în starea de depalatalizare și în combinație cu formantul colectiv *-iște* semnifică „deal populat cu mulți viezuri”. Ineditul derivatelor constă în activarea unor baze în afara regnului vegetal, domeniu de predilecție al formantului. Asocierea cu o bază animată pentru a exprima colectivitatea constituie un fapt inedit.

-uc formant emblematic, pentru aria maramureșeană, continuă să fie activ și în Țara Lăpușului. Bazele pe care le selectează acesta, pentru a realiza toponime, sunt nume proprii, dar și nume comune. De aceea și unele și altele se întâlnesc în sintagmele toponimice *Costănuț, Piciorul lui Costănuț* „deal”, *Bliduc, La Bliduc*, creație lexicală metaforică pentru a desemna o formă de relief „platou”, *Ilisuc, Pârâul lui Ilisuc* (*Ilisei* figurează în Iordan, DNFR); *Văsăluț*. Groapa lui *Văsăluț*, „fânaț”. Menționăm tendința maramureșeană de derivare diminutivală cu suf *-uc*. Faiciuc 1972 semnala în Maramureșul istoric preferința

pentru același formant, Cercetări ulterioare (Farcaș 2008) au constatat că particularitatea nu mai este atât de productivă la nivelul substantivelor comune, care, sub influența limbii literare, au optat pentru *-uș*. În schimb, cele proprii mențin derivatele cu *-uc*, *-ucă*. Situația se regăsește și în aria vecină, Țara Lăpușului.

Printre toponime, se distinge o categorie de *derivate suprasufixate*, fapt ce probează că derivarea constituie un procedeu predilect pentru îmbogățirea vocabularului în zonă. Se recurge la adaos fie atunci când valoric formantul primar a slăbit, fie pentru necesitatea unei precizări (sublinieri) de sens ulterioare:

Cingoia „vale”, variantă cu sincopă de la *Ciungoaia* „idem”, formă moțională pentru *ciung* „copac tăiat”. Ca pluralitate, *Ciungi* semnifică și „fânațe, tufișuri, văi”, apărute în urma acțiunilor de defrișare a zonelor păduroase. Este posibil ca *Ciungoaia* să fi fost creată în urma acordului cu *vale*, la care s-a atașat ulterior *-iță*, din aceeași rațiune ori cu valoare diminutivală.

Izvorăcuț, analizabil fără dificultăți, prin glosă atestă relația cu derivatul primar: „pârâiaș care se varsă în izvoare”. Creația acestuia răspunde necesității de a marca raportul antonimic „mare/mic” în cazul unor cursuri de apă, prin formanții disponibili ai graiului.

Lupucău, pl. *lupucăi* în *Jghebul lupucăilor* „fânațe” prin determinant relevă două stadii derivate: *lupuc*, cu un afix specific zonei, urmat de un altul suplimentar *-ău*. Valorice, derivatele ar putea fi divergente, cel primar *-uc*, clar diminutival, urmat de *-ău* augmentativ (Pascu 1916, 415), din necesitatea de a exprima modificarea petrecută în timp cu puii de lup.

Josenar „locuitor din partea de jos a unei comunități”, *Ulița Josenarilor* se analizează prin *Josan* „idem”, susceptibil de a primi în adaos un formant care să exprime apartenența, grupul în care se poate încadra *josenar*. Oarecum similar *susenași*, *Ulița susenașilor*, cu analiza *susan* „localnic din partea de sus a așezării”, suport formativ pentru un nou derivat: *susenaș*, valoric antonim pentru *josenar*.

Poinicuță var. sincopată de la *poienuță*: **Poinicuța cu merii** relevă ca punct de plecare diminutivul *poi(e)nică*, prin derivare convergentă, cu un afix identic valoric a răspuns necesității de a exprima diminutivarea la modul superlativ. Cumulul de formanți identici valorice conferă un plus de expresivitate derivatului.

Aceeași situație se regăsește în **Ponicioară** „fânețe”, cu același punct de plecare marcat de sincopă, *ponică*, în relație tot cu un formant diminutival, dar diferit: *-icioară*, cu aceeași valoare, subliniată repetat.

Râuoia, Râoia „vâlcea” se analizează prin *râuoiaie, râoiaie*, în cazul cărora derivativul are valoare diminutivală (cf. *căsoaie*, Dimitrescu 1958), reiterată ulterior prin *-iță*, identic ca valoare.

Compunere

Procedul în sine nu prezintă ceva special.

Toponimele, majoritar bimbembre, realizate prin elemente lexicale proprii limbii comune, atrag atenția prin situațiile speciale pe care le exprimă și semnificația acestora. Majoritatea mijloacelor de „construcție” provin din mediul înconjurător și reprezintă *flora și fauna*.

În prima categorie am grupat „toponimic” esențe vegetale (pomi, copaci) de largă răspândire pe teritoriul țării. Particularitatea constă în mesajul conținut, întrucât singularitatea unui exemplar din limba comună definește un anumit spațiu. *Sub Dâmbul nucului* devine numele unui teritoriu dominat de un pom rar într-o microzonă, unicătatea fiind calitatea de bază în raport cu mediul. În aceeași situație emblematică, *La cireș, La măr, La păr, La paltin*, dat fiind specificul submontan al regiunii, iar în *Fundătura Mărului*, pomul fructifer

individualizează o formă de relief mai specială. Creșterea numerică a exemplarelor vegetale are valoarea unei ...„cărți de vizită”. Pentru spațiul corespunzător, **Frasini** definește numeric un loc anume prin pluralitatea aceluiași copac, ca și **Frăsinoasa cea Mare** și **Frăsinoasa cea Mică** „pădure” pentru ambele, prin prezența compactă, dar variabilă a arborelui respectiv. **La Carpeni** devine un reper nu numai o pluritate pentru copacul în cauză, ci și ca prezență semnificativă în zonă. **Între Pomi** indică, prioritar, configurația fânașului, mărginit astfel de ambele părți.

La rândul lor, *plantele* devin elemente definitorii pentru terenurile pe care sau pe lângă care se dezvoltă: **Fundul Alacului** „arătură” < *alac* (reg.) „specie de grâu foarte rezistent”; **Tăul cu Ferice** [ferigi], **Pârâul Brândușelor**, **Pârâul Leurzii**, **Poiana Rugului** (= măceșului), **Valea Iederii** fiind create prin sinecdocă.

Toponimele referitoare la *faună* constituie construcții genitivale al căror element de bază este reprezentat de viețuitoarele din zonă. **Fața Uliului** sintetizează prezența constantă a păsării răpitoare. Numele determinat prezintă un semantism învechit „întindere, suprafață” (cf. *fața pământului* v. DA s.v.), cu care a încetat să mai fie activ. Sintagma-toponim indică domeniul de acțiune al păsării prădătoare, identificat de localnici. „Tiparul” este același și pentru **Pârâul Lupului**, **Gaura Porcului**, **Jgheabul Lupoaiiei**, **Jgheabul Ursului**. Astfel de structuri, genitive ale apartenenței, sunt construite cu lexeme din limba comună, dar ele devin memorabile prin sinecdocă, asociată cu metafora *jgheab* „spațiu îngust între două dealuri prin care curge o apă, frecventată de un urs” (v. DA s.v. *Jgheab* 8). Alteori, posesorul se dovedește „mărturia” unor animale, de mult dispărute din teritoriul pe care îl populaseră cândva: **Izvorul Zimbrului**, **Pârâul Zâmbriței**, **Dosul Zâmbriței**, **Piciorul Zâmbriței**, **Valea Zimbrilor** „pârâu”, **Valea Zâmbricioarei** „idem”. De remarcat exprimarea nuanțată a pluralului: *pars pro toto*, dar și soluția morfologică în cazul unei prezențe semnificative: **Valea Zimbrilor**.

4. PARTICULARITĂȚI LEXICALE

Unele dintre toponime perpetuează forme etimologice, învechite, eventual primare, astăzi dispărute sau retrase în vocabularul pasiv al limbii.

Mănunțuș, cu analiza *mănunt* (cf. *amănunt*) + suf. *-uș*, continuând *mănut* < lat. *minutus*, supraviețuiește în câteva sintagme toponimice: **După Mănunțuș**, **Mănunțușul cel Mare**, cu același semantism în ambele cazuri „pășune cu ierburi mărunte”. În cel dintâi se exprimă o indicație teritorială prin prepoziția *după*..., în cel de-al doilea, prin adjectiv, se sugerează spațiul deținut: *cel mare*, iar prin nume, *mănunțușuri*, calitatea ierbii: mică.

Arcerul „piatră pentru ascuțit coasa”, regionalism învechit (v. DAR) de origine necunoscută, răspândit în aria nordică, denumește „vârful Țibleșului”, posibil datorită structurii de rocă dură.

Curată în **Fața curată** „fânaș, pădure defrișată”. Moștenit din latină (*colo*, *-are* și *curo*, *-are*, verbul *cura* (cu participiul menționat) era frecvent în limba veche, cu înțelesul „a curăța un loc, o pădure de copaci, de crengi” (*S-au apucat oamenii de au curat acea pădure* – DA s.v.). Ieșit din uz, cuvântul se păstrează prin derivatul *curătură*. Toponimul semnalat confirmă situația lexemului la nivel dialectal.

Faur „fierar” < lat. *faber*, *-ri*, înregistrat în dicționare cu mențiunea „înv.” Figurează în repertoriul toponimic prin **Poiana lui Faur**, dar și ~ **Faurului**, **Valea lui Faur**. Toponimele realizate prin modalități diferite de articulare (ante și postpunere) au asigurat păstrarea lexemului.

Făt < lat. *foetus*, semnalat exclusiv în aria nordică cu semantism specializat „cântăreț de biserică, țârcovnic”, este înregistrat și în Lăpuș: *Dealul Fătului*, *Cireșii* ~, *Jgheabul* ~, *Poiana* ~. Primul dintre toponime, după cum atestă corpusul, este dublat de realizări sinonimice ulterioare în conformitate cu evoluția limbii: *Poiana diacului*, *Poiana dascălului*;

Dealul Păcurariului, după toate aparențele, pare generat de un fapt real: un *cioban* (= *păcurar* < lat. *pecorarius*) urca și cobora dealul în cadrul transumanței. Particularitate inventariată la repartitia dialectală a dacoromânei, *păcurar* divide spațiul românesc în două mari arii: nordică, a cărei emblemă este, în corelație cu *cioban*, de origine turcă, pentru cea sudică.

Poporean < *popor* „totalitatea enoriașilor unei parohii” (*Poiana Poporenilor* „loc adecvat pentru întâlnire între coreligionari”), ca derivat, pe teren românesc (în nordul dacoromânei) cu pl. *poporeni*, uzual în sec. al XIX-lea (v. I. Creangă, „humuleștenii, poporeni ca aceia”), astăzi este învechit, atât ca formă, cât și ca sens, menținându-se în literatura beletristică.

Sănătoare „plantă medicinală” < lat. *sanatoria* supraviețuiește prin intervenția salutară a etimologiei populare. În tendința de înțelegere deplină, vorbitorii au apropiat *sănătoare*, *Valea Sănătorii*, de verbul *a suna*. Deși între cele două lexeme nu există niciun fel de legătură semantică, numele plantei, după modificarea survenită, a dobândit claritate, în ciuda faptului că nu poate fi explicat. Pentru autor, schimbarea s-ar datora contaminației *sănătoare* / *sunătoare* ca denumire a unei cascade, probabil datorată asocierii cu *vale* „râu”.

Urdășesc descinde ca adjectiv (neatestat) de la baza *urdaș*, *ordaș* „oștean într-o urdie, *urdie* «tabără militară turcească sau tătarească»”. Derivatul de la cuvântul învechit neoslav (srb. *ordija*) figurează în toponimul *Jgheabul urdășesc* denumind „izvorul, torentul pe lângă care s-a stabilit tabăra, respectiv *urdia*, *ordia*”. Putem presupune că secvența toponimică reproduce un fapt istoric real, pentru care vorbitorii au creat termenul adecvat. Cât privește *urdaș*, Iordan DNFR face trimitere la *urdă* „preparat...”.

Prin **Cătuș**, menționăm un lexem discutabil din sintagma toponimică *Dealul lui Cătuș*. Sub aspectul identității, al etimonului, ar putea fi un derivat regresiv moțional: *cătuș* < *cătușă*. Pentru forma de feminin, moștenită din latină (*catta*), T. Papahagi, în 1925, a înregistrat *cătușă* pentru Maramureș. La întrebarea asupra sensului deja devenit confuz, informatoarea a răspuns „oarece price (animal) de pădure”. Este un argument în virtutea căruia nu excludem filiația propusă. Derivatul din *Poiana cătușenească* s-ar analiza printr-o bază *cătușan* (potențial moțional de la *cătușă*) + suf. *-esc*.

Observațiile formulate asupra corpusului toponimic din Țara Lăpușului, au urmărit o potențială descriere a graiului, pe baza unui material neexplorat în acest scop, până în prezent. Astfel, sub aspect fonetic, prin particularitățile reperate, microzona cercetată se înscrie ca parte integrantă a Maramureșului. Sub aspect morfologic, secvențele toponimice relevă fapte interesante referitoare la istoria limbii, conservate, incredibil, până în epoca actuală (construcții genitivale arhaice cu prepoziția *de* sau construcția articolului enclitic feminin prin antepunere). Actualitatea acestuia din urmă este subliniată chiar de autor: *se zice atât Pârâul Lușchii*, dar și *Pârâul i Lușca*. Impuse și fixate prin uzul curent, secvențele toponimice au reprezentat cadrul ideal pentru astfel de construcții. Sub aspectul formării cuvintelor, subliniem caracterul activ al unor formanți împreună cu extinderea spectrului de teme selectate (*-iște*: *dezuniște*, *dosiște*, *izvorâște* ș.a.) și crearea de termeni noi. Semnalăm în cadrul derivării suprasufixarea, explicabilă prin tendința vorbitorilor către cumulul de formanți. Recursul la modalitatea în cauză cunoaște o direcție convergentă când afixele sunt identice valoric sau divergentă, în caz contrar. Domeniul lexicului relevă același caracter conservator, prin perpetuarea de vocabule din fondul latin, astăzi în continuă restrângere: *cura* „a defrișa”, *faur*, *făt* etc. Este bine

cunoscută importanța toponimiei în istoria unei limbi sau a unui popor. Prezentarea trăsăturilor reperate în repertoriul din Țara Lăpușului vine să sublinieze, încă o dată, dacă mai era cazul, importanța toponimelor. Totodată relevă calitatea lor de depozitare ale unor prețioase fapte de limbă, sub protectoratul memoriei colective a unei comunități.

BIBLIOGRAFIE

- ALRR-Mar., vol. II = *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Maramureș*, București, Editura Academiei, 1971 (h. 244–537).
- CADE = I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, 1926–1931.
- Cihac 1879 = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfort s/M, Ludolphe St-Goar, 1879.
- Cercetări = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, București, [f. e.], 2000.
- DGS = *Dicționarul graiurilor sudice*, vol. I–III, Maria Marin (coordonator), București, Editura Academiei Române, 2009–2011.
- Dimitrescu 1958 = Florica Dimitrescu, *Note asupra relației dintre diminutive și augmentative în limba română în Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, București, Editura Academiei Române, 1913–1994.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- Faiciuc 1972 = I. Faiciuc, *Derivate cu sufixul diminutival -uc în Maramureș*, în CL, XVII, nr. 1, 1972, p. 99–109.
- Farcaș 2008 = Ioan-Mircea Farcaș, *Derivarea cu sufixe diminutive în subdialectul maramureșean*, în vol. „Lucrările primului simpozion internațional de lingvistică”, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Universității din București, 2008, p. 35–49.
- Farcaș 2009 = Ioan-Mircea Farcaș, *Lexicul subdialectului maramureșean*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Farcaș 2011 = Ioan-Mircea Farcaș, *Fonorfologia subdialectului maramureșean*, ediția a II-a, Baia Mare, Editura Universității de Nord.
- Farcaș 2012 = Ioan-Mircea Farcaș, *Aspecte dialectale maramureșene reflectate în toponimia Văii Izei*, în Mircea Farcaș (coord.), vol. „Valea Izei. Studii de onomastică și dialectologie”, Baia Mare, Editura Universității de Nord, p. 301–317.
- Iordan DNFR = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Loșonți 2000 = Dumitru, Loșonți, *Toponime care descriu forma de relief*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
- Papahagi, *Maram.* = Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, Cultura Națională, 1925.
- Pascu 2016 = Dr. G. Pascu, *Sufixele românești*, București, Edițiunea Academiei Române.
- Stoica, Pop 1984 = Georgeta Stoica, Mihai Pop, *Zona etnografică Lăpuș*, București, Editura Sport-Turism.
- Șăineanu 1925 = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, a cincea edițiune, Craiova, Editura „Scrisul Românesc” S. A. [f.a.].
- Vișovan 2008 = Ștefan Vișovan, *Toponimia Țării Lăpușului*, Baia Mare, Editura Universității de Nord, 2008.
- TDR = *Tratat de dialectologie*, Craiova „Scrisul Românesc”, 1984.
- Vulpe = Magdalena Vulpe, *Subdialectul maramureșean*, în TDR, p. 320–353.

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca
Facultatea de Litere, Baia Mare

ASPECTE ALE COMPLEMENTULUI POSESIV (CPos) ÎN TEXTE VECHI

VIVIANA-MONICA FĂTU ILIE

Lucrarea de față își propune să analizeze comportamentul morfosintactic al **complementului posesiv** (dativul adverbial), urmărind aceste construcții în texte (vezi siglele și sursele) originale din secolul al XVII-lea, având drept obiective: clasa de substituție, tipuri, structuri de CPos, valori semantice atribuite și topica acestuia.

Vom face și o comparație cu dativul adnominal, dar vom menționa, încă de la început, că în materialul consultat am întâlnit foarte puține situații de acest tip.

CPos este o funcție sintactică actualizată într-o structură reorganizată cu sens posesiv, în cadrul căreia se desemnează „posesorul”; apare într-o structură obligatoriu ternară, incluzând un verb (care devine regentul cliticului / nominalului în dativ cu funcție de CPos), dar și un substantiv dependent de același verb (cu care cliticul / nominalul în dativ stabilește o relație semantică de posesie, de apartenență sau de dependență): **Ți s-a rupt cămașa**. (GALR 2005: 144).

1. CLASA DE SUBSTITUȚIE

În general, clasa de substituție a CPos cuprinde: **clitice** pronominale în dativ, reflexive sau personale (uneori dublate de pronume personale non-clitice); **grup nominal** cu centru substantiv (pronume sau numeral) în dativ, dublat obligatoriu prin clitic de pronume personal; **propoziție relativă** fără antecedent, dublată în regentă prin clitic de pronume personal în dativ.

În textele originale din secolul al XVII-lea, în mod curent, CPos este exprimat prin:

1.1. Clitice de dativ ale pronumelui personal:

- (1) *deci, cîtă i-au adus ceaușii, îndată **le-au tăiat capetele și le-au aruncatu trupurile în Siretiū*** (LMC, 43)
- (2) *și toți măcelarii au fost de față cu porunca voastră și am trimes să **li se scrie cărțile*** (NI.SBN, 5)
- (3) *și, cât a fost Domn, Dumnezeu știe ce Domn a fost și care **i-au fost voia și gândurile*** (NI.SB, 25)
- (4) ***ne-am pus toți degetile în loc de peceți*** (DRH2, 52)
- (5) ***mi-am pus și eu pecetea și iscala*** (DRH2, 9)
- (6) *și cum **ți-i** numele și ce ai scris* (AD, 98)
- (7) *și **i-au slăbit toate încheieturile*** (VS, 134)
- (8) *să-**i** taie capul* (VS, 136)

1.2. Clitice de dativ ale pronumelui reflexiv:

- (9) *iară de dăbilarî să știi dumneata că tuturor toate pecetluiturile dumitale s'au ținut în samă, și pre locuri au fost până și-au dat samele* (NI.SB, 30)
- (10) *milostive doamne, cerem bunavoința dumitale, domnul nostru cel îndurător, pentru ca dumneata să binevoiești a nu-ți cruța osteneala și a ceti această scrisoare până la capăt* (NI.SB, 43)
- (11) *i Gheorghe logofăt, feciorul popei Mantii cliseariul, i alți boiari și negustori cari-și vor pune pecețile și iscăliturile mai jos. Și pentru credința, pusu-mi-am și inelul* (DIB, 65)
- (12) *să-ș ții parte sa* (SDIR, 189)
- (13) *nu-și vor da banii la zi* (DRH1, 3)
- (14) *Cain oftă cu amar și-ș dede duhul* (PL, 109)
- (15) *ea-și legă ochii săi cu o năframă* (AD, 97)
- (16) *viindu-și în fire* (VS, 136)
- (17) *în trup și-ș face cuibul pre casele oamenilor* (FZ, 97)

În materialul cercetat, apare sporadic CPos exprimat prin:

1.3. Grup nominal cu centru substantiv în dativ, dublat obligatoriu prin clitic de pronume personal:

- (18) *și domnindu împreună șapte ani, mai apoi **lui Iliășu** vodă i-au scos ochii* (LU, 52)
- (19) *și acolo i-au tăiat capul **lui Bogdan** vodă* (LU, 60)
- (20) *ci **săracilor oameni** cari se gâtesc să vie... voi **li** prădați casele și-i bântuiți, ca să nu vie* (NI.SB, 12)

2. TIPURI DE CPos

2.1. CPos simplu

Acesta poate fi exprimat prin clitic deictic sau anaforic de pronume personal (ex. 21, 22, 24, 28, 32, 34) sau reflexiv (ex. 23, 26, 27, 29, 30, 31, 33):

- (21) *și vădzîndu-l omă de țară, cunoscut amu la căpeteniile Porții, **i**-au scos domniia și **i**-au orînduit împărăția și pre Cantemir* (LMC, 36)
- (22) *și **i**-au tăiat capul și s-au apucatu Roman de domnie, leatul 6956* (LU, 54)
- (23) *și cine are vreo datorie, să **și-o** scoată în voie* (NI.SB, 12)
- (24) *te rog pe dumneata, ca pe prietenul meu iubit, să te povățuiască Dumnezeu să muncești pe acei oameni, ca să-**mi** dea înapoi bani: 1900 de zloți* (NI.SB, 24)
- (25) *ci dumneata nu știi ce oameni ai trimes dumneata cu slugile noastre, și **mi**-au scos bani și **mi**-au ispitit slugile* (NI.SB, 24)
- (26) *mai bine ar fi ca Măria sa să-**și** vadă de lucru din vreme* (NI.SB, 28)
- (27) *și alți boieri, cari-și vor pune mai jos iscăliturile* (DIB, 78)
- (28) *ci am luat bani de la Grăjdar pitar de am dat Hrizi vistier de am scos moșia și am pus zi cu dumnealui să aib a-i darea banii la zi și să-**mi** iau moșile* (DIB, 82)

- (29) *câți se vor tâmpla cu dânsul să aibă voe a vini la împărăția Rosieii a împărăteștii noastre măriri și a-ș face alișverișul* (DCR, 15)
 (30) *șă-ș țai parte sa* (SDIR, 189)
 (31) *și-ș vor pune pecetâle* (DRH1, 6)
 (32) *ci să-mi apleace coconul mieu* (AD, 199)
 (33) *viindu-și în fire* (VS, 136)
 (34) *ia-ți toiagul tău și-ț tinde mâna ta* (PL, 169)
 (35) *mi-am pus și eu pecetea* (DRH2, 9)

În ce privește caracterul determinat (hotărât sau nehotărât) sau nedeterminat al obiectului posedat, situația se prezintă, în numeroase cazuri, ca în limba actuală. Astfel că, în general, CPos se realizează atunci când obiectul posedat este articulat hotărât (*când nominalul primește o lectură definită și specifică*) (ex. 21, 22, 25, 27, 28, 29, 31, 32, 34) sau când este determinat cu alte mijloace (ex. 23, 24).

O excepție în acest sens este ex. 30, în care, deși obiectul posedat (*parte*) este determinat de un adjectiv pronominal posesiv (*sa*), acesta rămâne nearticulat.

Observăm că valoarea de dativ posesiv se păstrează și în condițiile în care grupul nominal (obiectul posedat) e realizat prin clitic (ex. 23).

Nedeterminarea obiectului posedat în textele cercetate (situație mult mai rar întâlnită decât determinarea) apare atunci când nominalul este prepozițional (ca urmare a unei particularități sintactice a prepoziției în limba română, într-un context în care se neutralizează opoziția determinat – nedeterminat) (ex. 26, 33).

2.2. CPos DUBLU EXPRIMAT

În primul rând, în materialul cercetat, se remarcă frecvența apariție a CPos dublu exprimat, prin posesie externă (dativ adverbial), realizarea sa neținând cont de tipul sintactic și de tipul de posesie (alienabilă: ex. 36, 38–41, 43, 47 sau inalienabilă: ex. 37, 42, 45, 48).

Față de româna actuală, în materialul cercetat, semnalăm prezența frecventă a posesiei inalienabile dublate (ex. 37, 42, 45, 48).

În limba română dativul adverbial este un mijloc de exprimare atât a posesiei inalienabile, cât și a celei alienabile.

Dintre cele patru situații semantico-pragmatice din limba română, cea corespunzătoare tuturor exemplelor 36–48 este *posesia slabă*, care se realizează cu ajutorul unei anafore asociative de tip posesiv, în structuri cu dativ posesiv, iar cea care corespunde exemplelor 49–55 este *posesia deviată*.

Majoritatea exemplelor cu dativ adverbial sunt dublate fie prin adjectiv posesiv (ex. 37, 39, 41–48) fie prin pronume personal în genitiv (ex. 36, 38, 40):

- (36) *păzindu-și tabăra lor* (LMC, 107)
 (37) *și s-au dus pen Țara Leșască la Veneția, unde-și s-au săvârșit și viața sa, cu vecinică pomenire în țară* (LC, 52)
 (38) *și i-au ieșit oamenii lui la Nicopol, iar el a rămas îndărăt să strângă oaste* (NI. SB, 18)
 (39) *și învață-ți tu țara ta cum să te slujească, iar pe noi să ne lați în pace, că de-ți cauți dușman, îl și găsești* (NI.SB, 16)
 (40) *de ș-au adus toate cărțile lor* (DRH1, 3)

- (41) și **mi-am** întrebat toți oamenii miei (DRH2, 51)
 (42) ca să-**ți** tai unghiile tale și să-**ț** roz părul tău (PL, 126)
 (43) Lot **îș** îselă asinii săi (PL, 136)
 (44) iară Ismail **își** rumpea veșmintele sale (PL, 140)
 (45) scoală, de-**ț** ia pruncul tău (PL, 140)
 (46) acolo **îț** îngroapă mortul tău (PL, 144)
 (47) de-**ț** ia toiagul tău (PL, 160)
 (48) și-**ș** pierdu Saul viața sa la războiu (PL, 236)

Exemplele de tipul 41-48, nu sunt considerate de către unii cercetători (Rădulescu Sala 2007: 195) ca fiind construcții cu CPos dublat, ci o „reluare tautologică” (pleonasm) a CPos prin posesor (care privește mai ales CPos exprimat prin clitic reflexiv, mai rar prin personal), cu rol emfatic.

Spre deosebire de posesia externă (adverbală), posesia internă (adnominală) este doar sporadic întâlnită în limba secolului al XVII-lea (ex. 49–55):

- (49) **ș-au** luat voie să margă spre case-**și** (LMC, 143)
 (50) dar din parte-**mi** am făcut (NI.SN, 40)
 (51) și i-au trecut aceștia în socoteală-**mi** (NI.SN, 147)
 (52) știind vorba-**ți** (NI.SN, 200)
 (53) după moarte-**mi** (DIB, 90)
 (54) țiganul cu țiganca-**ș** (DRH1, 22)
 (55) să-**mi** spui cuvinte-**ți** de la toată vederea (CZB, 55)

Dativul adnominal exprimat prin clitic (formă conjunctă a unui pronume personal sau reflexiv, care are ca suport morfo-sintactic și fonetic un nume) se deosebește de dativul adverbial deoarece nu poate fi deplasat în grupul verbal (deci, nu se subordonează verbului).

Dacă în limba actuală atât construcțiile cu dativ adverbial dublat, cât și cele cu dativ adnominal dublat apar, în special, cu rol emfatic, în ce privește limba secolului al XVII-lea, cu rol emfatic apare doar posesia externă, dublată uneori prin forma posesivă inclusă în componența pronumelui posesiv: *nu vor răbda, și vor vrea să-și apere ale sale* (LU, 114; *ap. Pană Dindelegan 1999: 179*).

3. TIPURI DE STRUCTURI CU CPos

3.1. Verbe care intră în relație cu un CPos

Atât în limba veche, cât și în limba actuală, CPos are ca regent un verb (rar, și o interjecție predicativă), care primește în schema sa sintactico-semantică, în urma amalgamării grupului verbal cu grupul nominal, un dativ cu rolul tematic de *posesor*.

Comparând cu limba actuală, inventarul de verbe care intră în relație cu un CPos (verbe agentive de acțiune, de percepție, psihologice, ergative, verbe cu reflexiv pasiv sau cu reflexiv obligatoriu) este mai restrâns în limba secolului al XVII-lea, astfel că întâlnim:

- verbe agentive de acțiune: *a ridica, a prăda, a tăia, a lega, a rupe*
- (56) iar Stăpânul **îș** rădica preacuratele sale mâini (VS, 140)
 (57) voi **li** prădați casele și-i bântuiți, ca să nu vie (NI.SB, 12)
 (58) citu i-au adus ceașii, îndată **le-au** tăiat capetele (LMC, 36)

(59) *ea-ș legă ochi<i> săi cu o năframă* (AD, 97)

(60) *Ismail își rumpea veșmintele sale* (PL, 140)

- verbe cu reflexiv pasiv: *a scrie*

(61) *și toți măcelarii au fost de față cu porunca voastră și am trimes să li se scrie cărțile* (NI.SN, 5)

Aceste verbe pot avea atât formă finită (ex. 53–58, 60, 61), cât și formă non-finită (infinitiv: ex. 65, 66, 68, 69; gerunziu: ex. 62–64, 66, 67):

(62) *tocmindu-și oastea* (LMC, 136)

(63) *știindu-și giupîneasă boleacă* (LMC, 136)

(64) *strîngîndu-și oastea de țară* (LMC, 150)

(65) *și începu a-ș rupe cărunțelile sale* (AD, 98)

(66) *începu a-ș sparge veșmintele sale și rumpându-ș părul său* (AD, 99)

(67) *tinzindu-ș mânule* (CZB, 62)

(68) *de n-ar fi sârguit înainte a-ș spune păcatele* (PL, 108)

(69) *ă-au fost să aibă a-ș țâne acastă socotială* (SDIR, 187)

3.2. grupuri nominale care intră în relație cu un CPOS

Grupurile nominale cu care CPos stabilește relația de posesie pot avea variate funcții sintactice, atât în limba actuală, cât și în limba textelor cercetate:

- **Subiect:**

(70) *că iarăși la Dumnezeu mi-i nădejdea și la dumneata* (NI.SB, 22)

(71) *să-m învie pruncul* (AD, 199)

(72) *și să-ți fie ție gândul la Dumnezeu* (FZ, 93)

- **Complement direct** (cel mai des întâlnit):

(73) *de le-au tăietă capetele și trupurile* (LMC, 72)

(74) *suspina greu Vasile vodă și-și frîngea mînule* (LMC, 149)

(75) *a slujit mulți ani la tăbăcărie și și-a isprăvit slujba uceniciei* (NI.SN, 1)

(76) *să-ș plătească dajdea* (DRH1, 3)

(77) *și-ș tinde mîna ta spre mare* (PL, 168)

- **Complement indirect:** nu am întâlnit situații în textele analizate

- **Complement prepozițional:**

(78) *mai bine ar fi ca Măria să-ș vadă de lucru din vreme* (NI.SB, 28)

- **Nume predicativ:**

(79) *și mulți, cari-i era prieteni, îl sfătuia să nu puie împotriva vezirului* (LMC, 52)

(80) *măcară că-i era hină de cununie* (LMC, 68)

(81) *de la Bran, li voi fi bun prieten, bun și oricărui chip* (NI.SB, 23)

- **Predicativ suplimentar:** nu am întâlnit situații

- **Circumstanțial:**

(82) *i-au făcut pre voie împărăția* (LMC, 66)

Observăm că verbul *a fi* poate fi încadrat în două tipare sintactice:

- **CPos + V (*a fi* existențial) + S + Circ.:** ex. 72
- **S + CPos + V (*a fi* copulativ) + NP:** ex. 81
-

Urmărind materialul avut în vedere, se confirmă și pentru textele din secolul al XVII-lea afirmația Danei Niculescu (Niculescu 2006: 163–175), conform căreia, în limba veche, construcția cu verbul copulativ *a fi* avea o utilizare mai largă, acceptând nominale relaționale inanimate, care exprimă o relație de posesie alienabilă (ex. 83–86), spre deosebire de construcția din româna actuală, care este limitată la substantive inerent relaționale cu trăsătura animat (*Marian îmi este frate; El îmi este naș*):

- (83) *ca să-i fie ocină la Cegani* (DRH1, 79)
- (84) *să-i fie moșie în Grădiștea de jos* (DRH2, 243)
- (85) *să-i fie niște vii în dealul Negovenilor* (DRH2, 244)
- (86) *să-i fie dumnealui moșie* (DRH2, 254)

4. VALORILE SEMANTICE ATRIBUITE DE CPOS

Încă din secolul al XVI-lea (Guruianu 2005: 79–81) CPos atribuie trei valori semantice de bază:

- **Posesia:**
 - (87) *ne-am pus și noi pecețile mai jos* (DRH2, 25)
 - (88) *și-ș vor pune pecețile* (DRH1, 6)
- **Dependența:**
 - (89) *și-ș luă amândouă muierele sale* (PL, 148)
 - (90) *să-ș întoarcă fămeiea lui* (PL, 228)
- **Apartenența:**
 - (91) *ca să-ț apleace pruncul* (PL, 157)
 - (92) *bagă-ț mâna în sâmul tău* (PL, 161)

5. TOPICA

Fiind exprimat prin clitic, CPos are o topică fixă (precedă verbul determinat și se separă fonetic de verbul regent):

- (93) ***i**-au tăiat îndată capul și l-au pus într-un pară împotriva cetății* (LMC, 35)
- (94) *și s-au dus pen Țara Leșască la Veneția, unde-și s-au săvârșit și viața sa, cu vecinică pomenire în țară* (LMC, 52)

O situație aparte, în limba veche, este cea în care verbul este la perfect-compus, timp verbal care admite și postpunerea auxiliarului rezultând, astfel, intercalarea cliticului între auxiliar și verbul de conjugat:

- (95) *și pentru credință pusu-**ne**-am pecețile și degetele* (DIB, 58)
- (96) *și pentru credința, pusu-**mi**-am și inelul* (DIB, 65)
- (97) *și pentru credință pusu-**ne**-am mai jos iscăliturile și deagetile* (DIB, 76)

6. CONCLUZII

În ce privește clasa de substituție, în textele cercetate din secolul al XVII-lea, CPos este exprimat, în general, prin clitice de dativ ale pronumelui personal și ale celui reflexiv, iar dativul adnominal printr-o formă atonă conjunctă a unui pronume personal sau reflexiv, subordonată unui nume.

Pe de o parte, comparând cele două tipuri de dativ întâlnite în materialul consultat, dativul adverbial (simplu sau dublu exprimat) este de cinci ori mai des întâlnit decât dativul adnominal.

Pe de altă parte, dacă ne raportăm la limba actuală, construcțiile cu dativ adnominal, precum și cele cu posesor dublu exprimat sunt mult mai frecvente în limba textelor secolului al XVII-lea, frecvența lor ținând mai degrabă de o normă a limbii vechi și nu de rolul emfatic pe care le au aceste construcții în limba actuală.

În ce privește topica, ca și în româna actuală, remarcăm faptul că CPos este deseori antepus substantivului [*că iată de ce: a slujit mulți ani la tăbăcărie și și-a isprăvit slujba uceniciei, și meșterii nu vreau să-i dea nicio carte* (NI.SBN, 1)], făcând excepție (cliticul fiind intercalat între auxiliar și verbul de conjugat) doar atunci când verbul este la perfect compus.

BIBLIOGRAFIE

- Dimitrescu 1973 – Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Dragoș 1995 – Elena Dragoș, *Elemente de sintaxă istorică românească*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Guruianu 2005 – V. Guruianu *Sintaxa textelor românești originale din secolul al XVI-lea*, Editura Universității din București.
- Niculescu 2004 – Dana Niculescu, „Construcții românești cu posesor neexprimat”, în *Tradiție și inovație în studiul limbii române*, coord. Gabriela Pană Dindelegan, Editura Universității din București, p.195–205.
- Niculescu 2005 – Niculescu, Dana *Construcții posesive, locative sau existențiale*, în *Limba română. Structură și funcționare*, coord. Gabriela Pană Dindelegan, Editura Universității din București, p. 173–185.
- Niculescu 2006 – Dana Niculescu, „Dativul posesiv adnominal în limba română”, în *Limba română. Aspecte sincronice și diacronice*, coord. Gabriela Pană Dindelegan, Editura Universității din București, p. 161–175.
- Pană Dindelegan 1999 – Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa limbii române*, Partea I, *Sintaxa grupului verbal*, Tipografia Universității din București, 1976. Ediția a II-a, cu titlul: *Sintaxa grupului verbal*, Editura Aula, Brașov.
- Sala Rădulescu 2006 – Marina Sala Rădulescu, „De ce un «complement posesiv»?”, în *Studii de gramatică și de formare a cuvintelor. În memoria Mioarei Avram*, Editura Academiei Române, București.
- Sala Rădulescu 2007 – Marina Sala Rădulescu, „Despre complementul posesiv (note și completări)”, p. 191–197, în *Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare*, Editura Universității din București.
- Șerbănescu 1999 – Andra Șerbănescu, „Dative possessive, dative experiencer”, în *Studii și cercetări lingvistice*, nr. 1.
- Șerbănescu 2005 – Andra Șerbănescu, „Posesivul”, în *Limba română. Structură și funcționare*, coord. Gabriela Pană Dindelegan, Editura Universității din București, p. 211–219.
- Todi 2002 – Aida Todi, *Elemente de sintaxă românească veche*, Editura Paralela 45, București.

SIGLE ȘI SURSE

- DIB – *Documente privitoare la istoria orașului București (1594–1821)*, George Potra, București, Editura Academiei, 1961.
- DCR – *Documente privitoare la comerțul românesc (1473–1868)*, publicate de Dum. Z. Furnică, București, 1931
- GALR – *Gramatica limbii române*, Editura Academiei Române, București, 2005, vol. II, *Enunțul*.
- ICR – *Din istoria comerțului la români mai ales băcănia. Publicații de documente inedite, 1593–1855*, Dum. Z. Furnică, Atelierele grafice SOCEC, București, 1908.

- LC – *Letopiseșul Cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni*, Editura Gramar, ediție, postfață, tabel cronologic și referințe critice de Liviu Onu, 2004.
- NI.SB. – *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, Nicolae Iorga, ediția a II-a, Editura Datina Românească, Vălenii de Munte, 1925.
- NI.SN. – *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către casa de negoț Sibiana*, Nicolae Iorga, Atelierele grafice SOCEC, București, 1906.
- LU – *Letopiseșul Țării Moldovei*, Grigore Ureche, ediția îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu, București, E.S.P.L.A., 1995.
- LC – *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aron încoace*, Miron Costin, ediție critică de P.P. Panaitescu, București, 1994.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

OUĂLE DE STRUȚ DIN BISERICILE ORTODOXE: ÎNȚELES DUHOVNICESC ȘI TRADIȚIE DECORATIVĂ

IOANA FEODOROV

În 1993, în nr. 3–4 al „Revue des études sud-est européennes”, la p. 301–303, Virgil Cândea a comentat în articolul *Les œufs d'autruche et la vigilance* simbolistica ouălor de struț atârinate de candelabre în bisericile ortodoxe. Interesul pentru subiect i-a fost trezit de o sursă arabă care cuprinde informații despre semnificația atribuită de creștinii răsăriteni oului de struț. Este cunoscut interesul lui Virgil Cândea pentru circulația ideilor în spațiul ortodox, care l-a condus la cercetarea legăturilor dintre tradițiile și ritualurile creștinilor arabofoni și cele ale românilor, îndepărtați geografic, dar apropiați prin multe particularități de gândire și de trăire duhovnicească. Sursa pe care a comentat-o este o lucrare a lui Yūhannā ibn Abī Zakāriyā, numit și Ibn Sabā‘, un scriitor copt din secolul al XIII-lea, care folosește *Fiziologul* grecesc. *Cartea perlei prețioase a științelor bisericesti* a fost scrisă în Egipt în limba coptă și tradusă în arabă (Graf 1947: 448–449). Autorul afirma că lipsa de atenție a struțului duce la stricarea oului, care devine neviabil, și că oul astfel pierdut este atârnat în biserică pentru a aminti rugătorilor să fie neadormiți în ruga lor. De aici legătura pe care Virgil Cândea o stabilește cu cele două „atitudini care joacă un rol primordial în strategia spirituală a celor care caută desăvârșirea”, și anume trezvia minții sau vigilența (*nepsis*) și atenția (*prosoke*). El citează apoi povestea struțului din varianta *Fiziologului* transcrisă la începutul secolului al XVIII-lea de ieromonahul Serafim de la Mănăstirea Bistrița, preluat din ediția ms. rom. B.A.R. pe care Cătălina Velculescu a inclus-o în lucrarea sa *Cărți populare și cultură românească* (Velculescu 1984: 189–190). Virgil Cândea notează că *Fiziologul*, în redacția ieromonahului Serafim, dă totuși o explicație practică pentru alegerea ouălor de struț ca simbol al vigilenței: teama de inamicul care este hotărât să le fure și să le mănânce – în acest caz, aspida sau vipera. Astfel, aspida este asemănată cu diavolul care urmărește pieirea omului, iar morala parabolei este că omul trebuie să se ferească de diavol, care îi dă târcoale cu îndârjire, printr-o continuă stare de trezvie în care atenția lui trebuie să fie îndreptată către Dumnezeu și Sfânta Biserică. Aceste interpretări l-au condus pe Virgil Cândea la concluzia că „vigilența păsării încurajează în mod admirabil concentrarea asupra rugăciunii”. Însemnarea lui despre simbolistica ouălor de struț avea și un alt rost, dezvăluit la final: „Această modestă notă oferită ca omagiu profesorului Mihai Berza nu este fără legătură cu propria sa operă. Căci eminentul savant a fost de asemenea istoric de artă medievală în anii în care rigorile unui regim nelegiuit l-au îndepărtat de Universitate, dar el a rămas atașat pentru totdeauna de acest domeniu” (Cândea 1993: 303). Continuarea acestei cercetări, pe care o prezint aici, are, între altele, menirea de a aminti faptul că printre preocupările statornice ale lui Virgil Cândea s-au aflat trezvia minții și rugăciunea neîncetată, pe care le socotea arme puternice în fața dușmanilor nevăzuți ai omului, în special deznădejdea și lipsa bucuriei de a trăi. Să ne amintim și că marele duhovnic care a

fost Părintele Arsenie Papacioc a lăsat, între altele, această învățătură: „Trezvia este lucrarea cea mai mare, pentru că veșnicia atârnă de o clipă”¹.

Dacă pentru simbolismul oului, ca matrice a vieții, cercetătorul are la dispoziție numeroase dicționare de simboluri (unde informațiile, cu caracter standardizat, se repetă adesea²), pentru simbolismul struțului și al oului de struț sursele scrise sunt sensibil mai puține³. Într-un studiu recent, Nile Green aprecia că ouăle de struț și penele de păun sunt „cele mai minunate și mai misterioase produse ale lumii animale” (Green 2006: 29). Cu toate acestea, struțul a fost o creatură neînțeleasă din cele mai vechi timpuri. Comportamentul său în colonia pe care și-o creează și modul de a-și asigura perpetuarea speciei au dat naștere la explicații fanteziste și la atitudini contradictorii față de el, de la critica indiferenței lui față de pui până la admirația față de dăruirea lui în a-i ocroti. Să plecăm, așadar, de la informații științifice⁴.

Struțul sălbatic este o pasăre foarte mare (ajunge până la 120 kg) care a trăit dintotdeauna în deșert și pe câmpiile aride din Africa, îndeosebi în regiunea din sudul Alexandriei, unde au apărut, în secolul al IV-lea, primele comunități de anahoreți, întemeiate de Pavel din Tebaida, Antonie cel Mare și Pahomie. În bazinul mediteranean, struțul este cunoscut din secolul al V-lea î. Hr. (Cazenave 1996: 61). Studiată științific din secolul al XVIII-lea, familia struționidelor a primit denumirea științifică de *Struthio camelus*⁵ în lucrarea *Systema naturae* a lui Linnaeus (1707–1778), *struthio* pentru „struț” și *camelus*, „cămilă”, în legătură cu habitatul său arid (și, poate, cu forma piciorului, despre care s-a acreditat opinia că seamănă cu copita cămilei)⁶. A existat și o specie arabă, *Struthio camelus syriacus*, astăzi dispărută, care a trăit în Peninsula Sinai, pe teritoriul Siriei de azi și în Peninsula Arabă. *Struthio camelus camelus* este numele

¹ Cf. Ierodiamon Iustinian Stoica, *Părintele Arsenie Papacioc și Părintele Petroniu Tănase, părinții mei duhovnicești. Mărturie și trăiri*, Iași, Editura DOXOLOGIA, 2018, p. 109.

² Vezi, de pildă, Cooper 1992: 123: „The ostrich egg, suspended in temples, Coptic churches, mosques, and sometimes over tombs, depicts creation; life; resurrection; vigilance.”

³ Lucrarea lui Michel Cazenave (ed. coord.), *Encyclopédie des symboles*, Paris, Librairie Générale Française, 1996, versiune franceză adăugită a unei lucrări germane, nu menționează oul de struț s.v. *Oeuf* (p. 469–470), o secțiune altminteri foarte bogată în informații culese din toate culturile și timpurile. În secțiunea *Birds* semnată de Manabu Waida la p. 225–226 din vol. 2 al *The Encyclopedia of Religion* (editor coordonator Mircea Eliade, New York – Londra, 1987) este explicat simbolismul unui mare număr de păsări (vultur, uliu, șoim, porumbiță, corb, privighetoare, găscă ș.a.), mai puțin al struțului. Alte voci din aceeași lucrare se referă la bufniță, cocoș, vultur, șoim și lebădă.

⁴ Modul struțului de a-și asigura perpetuarea speciei este atât de inteligent și de elaborat încât a condus la cercetări aplicate. Un studiu finanțat de FAO (Organizația pentru Hrană și Agricultură a Națiunilor Unite) a apărut în volumul *Ostrich Production Systems* (Roma, 1999), semnat de Dr. M. M. Shanawany și Dr. John Dingle, o sursă de nelipsit pentru cei interesați de această specie.

⁵ Merită amintit aici numele „Struțocămilă” dat de Dimitrie Cantemir unui personaj din *Istoria hieroglifică*. Cantemir a cunoscut probabil denumirea latină științifică a struțului, *Struthio camelus*. Pentru el, Struțocămila trebuie să fi fost, până la urmă, un struț. Menționez că în Capitolul 3, pe care îl dedică Struțocămilei în lucrarea sa *Inorogul la porțile Orientului. Bestiarul lui Dimitrie Cantemir* (ed. a II-a, Chișinău, Editura Cartier, 2020, p. 404–438), Bogdan Crețu notează că aceasta era o creatură percepută de antici și de medievali ca hibridă, produsul unui amestec între tagme, despre care se arată că „nu este nici pasăre, nici dobitoc și că merită [...] exilul din cele două regnuri”: „Ceea ce demonstrează Lupul [hatmanul Bogdan Lupu, n. m.] este natura hibridă, grotescă a Struțocămilei. Aceasta este o monstruoasă, clădită împotriva firii, împotriva naturii”. Cu toate acestea, „deosebit de deafirimea trupului ce poartă și în basna veche va să să dzică, că oarecare evghenie în neamul său are”; cf. Crețu 2020: 226, 253–254, 317, 350. Într-o altă lucrare, Bogdan Crețu formulează concluzia că „atunci când are de ales, Cantemir ignoră tradiția creștină, refuză să trateze cu respect simbolurile religioase, care încă dominau imaginarul epocii, cel puțin în cultura română. Atitudinea sa pare una iconoclastă, ludică, în răspăr cu tendințele dominante ale timpului”; cf. Crețu 2012: 230.

⁶ În limba arabă cuvintele *na ‘am*, ‘animale ierbivore’ (col.), adică oi, cămile, vaci și capre, și *na ‘am*, ‘struți’ (col.) fac parte din aceeași familie de cuvinte, derivate ale rădăcinii *n – ‘ – m*. Această apropiere terminologică poate reflecta sentimentul vorbitorilor și gramaticilor arabi că struțul este, de fapt, un animal apropiat de patrupede.

cele mai mari specii de struț, care produce cel mai mare ou de pasăre din lume: c. 18 cm lungime, 15 cm lățime, 1 900 gr, echivalează cu 25 de ouă de găină și poate suporta o greutate de 250 kg⁷. Struțul are auzul și vederea deosebit de bune. Are cei mai mari ochi dintre toate animalele terestre. Nu zboară, dar atinge în alergare cea mai mare viteză dintre toate ființele bipede, c. 70 km/h. Masculul se împerechează cu două până la șapte femele în același sezon, dând naștere unei colonii. După 10–14 zile, femelele încep să depună ouă într-un cuib circular, săpat în prealabil de struț pentru femela cea mai puternică, aleasă ca pereche preferată. Ea este prima care depune ouă și devine cloșcă pentru tot cuibul. Ouăle ei, care au cea mai mare șansă de a da pui, rămân în centru, iar celelalte femele depun ouă în jurul lor. Astfel, în cazul atacului unui prădător (șacal, hienă, șarpe, păsări de pradă, mangustă) sunt mai expuse ouăle mai puțin viabile. În cuib sunt depuse până la 60 de ouă, dar numai din 15% vor ieși pui. Femela clocește în timpul zilei și masculul în timpul nopții, păzind pe rând cuibul, care nu rămâne niciodată nesupravegheat, circa 40 de zile, până la eclozare. Cooperarea dintre membrii familiei și organizarea pazei cuibului fac din struț un caz special în lumea păsărilor sălbatice.

Struțul a avut dintotdeauna o mulțime de prădători care au urmărit să-i răpească ouăle, periclitând perpetuarea speciei. Ouăle lui au fost un produs apreciat în toate ținuturile mediteraneene, începând din perioada pre-dinastică a Egiptului faraonic⁸. Arheologa Tamar Hodos, care a realizat un studiu pentru Universitatea din Bristol comparând artefacte antice realizate din coaja oului de struț cu unele contemporane, a interpretat inscripția de pe o tabletă de la Nimrud (în Irakul de azi) din secolul al IX-lea î. Hr., ajungând la concluzia că vânătorii urmăreau struții până la cuib pentru a le fura ouăle și a le duce la curtea regală. După câte se pare, vânătoarea era foarte primejdioasă, pentru că struțul putea omorî vânătorul cu o lovitură de cioc. Săpăturile arheologice au dezvăluit faptul că în lumea antică ouăle erau transportate, printr-un comerț complex, la mare distanță de zona climaterică de origine. Cele mai multe ouă proveneau din Libia și Nubia. Ele apar în arta figurativă din cavernele preistorice nord-africane, pe ceramică pictată și pe pietre, în pictura murală a mormântului lui Tutankhamon (căci faraonii aveau privilegiul de a vâna struți, urmărindu-i cu carul tras de cai), în mozaicul cu scena vânătorii mari din Villa Romana del Casale, la 3 km de orașul Piazza Armerina din Sicilia, care datează din primul sfert al secolului al IV-lea⁹. Ca recipient pentru lichide, oul a fost folosit încă de acum 5 000 de ani, în Egiptul antic, Mesopotamia și Creta. Un ou de struț cu picturi animaliere a fost găsit în peștera lui Isis din Vulci, în Italia; au fost găsite ouă de struț îmbrăcate în argint și în aur în tezaurul etrusc. Legenda despre Leda are o versiune consemnată în Sparta care spune că, după ce s-a împerecheat cu Zeus sub formă de lebedă, Leda a făcut un ou de *struț*, din care au ieșit Dioscurii. Astfel, un ou mare din argint, de forma unui ou de struț, a fost atârnat în templul din Sparta dedicat gemenilor celești (Green 2006: 32; Shanawany – Dingle 1999: 1). Marinarii europeni luau ouă de struț în călătoriile lungi, pentru că se păstrau proaspete mai mult timp. Cupe din ouă de struț datând din epoca de bronz și epoca fierului au fost găsite în săpături arheologice din sud-estul Europei. În Epoca Luminilor oul de struț era cizelat frumos în cupă de ospăț: argintăria Colegiului Exeter din Oxford cuprinde o astfel de cupă datată 1610. În secolul al XIX-lea a apărut o modă a decorării

⁷ Pentru a fi consumat necesită 40 de minute de fierbere și un mic fierăstrău pentru a-l deschide; cf. <https://www.alimentarium.org/fr/savoir/oeuf-dautruche>.

⁸ Pentru reprezentări ale acestor obiecte prețioase, cu valoare magică, pe frescele templelor egiptene, vezi Green 2006: 30.

⁹ Pentru alte reprezentări și informații despre struți, ouăle și penele de struț în diverse locuri și epoci istorice, vezi și Shanawany – Dingle 1999: 1–2.

interioarelor cu ouă de struț, ca efect al mișcării orientaliste în artele vizuale și ca rezultat al ușurinței sporite de a călători. În 1850, Arhiducele Ferdinand Maximilian de Austria a adus din voiajul în răsăritul Mediteranei numeroase ouă pentru salonul oriental al reședințelor sale din Trieste, Villa Lazarovich și Castello di Miramare¹⁰. O utilizare specială, încă obișnuită în secolul trecut, este aceea relatată în 1958 în revista pariziană „L’Orient Syrien” (Fasc. 3, trim. III, p. 5–6): în unele sate din Liban, unde este răspândit meșteșugul creșterii viermilor de mătase, ca să protejeze peste iarnă, până la sezonul viitor, ouăle viermilor de îngheț, umezeală și dăunători, țărani le duceau într-un săculeț preotului paroh, care le pune la adăpost în ouăle de struț atârinate în biserică.

Așa cum se știe, oul este considerat în toate culturile arhetipul ovalului, simbolul vieții în gestație și al cunoașterii perfecte, cosmosul și principiul fecund care l-a generat, „oul alchimic” (Battistini 2008: 133), matricea fundamentală, germenul din care s-au născut zei, regi și eroi antici etc. Tot așa, oul de struț a avut și are valoare simbolică din Asia Occidentală până în Africa de vest, fiindu-i atribuite puteri magice, ritualice și creatoare legate de viață, de fertilitate și de protecție. Prin faptul că poate înghiți pietre și bucăți de metal fără a suferi, struțul a devenit un simbol al Justiției, care poate rezolva orice chestiune litigioasă, indiferent cât ar fi de complicată. Alt argument în același sens a fost că penele lui de pe aripi și spate sunt egale, un fenomen rar la păsări (Soave 2017: 90–91; Cooper 1992).

Oul struțului a fost încărcat de simbol în toate religiile abrahamice, în forme și din rațiuni diferite. În articolul său din 2020 *Ostrich Eggs as a Conceptual-Symbolic Accessory in Jewish Synagogues*, Abraham Ofir Shemesh prezintă un tablou al surselor rabinice și al semnificațiilor atribuite în cultura ebraică ouălor, în general, și oului de struț în particular¹¹. El explică faptul că în vechime, atârnat în sinagogi, îndeosebi în Yemen, Safed, Meron și Ierusalim, oul era folosit ca îndemn la rugăciunea atentă, plecând de la presupusa abilitate a struțului de a-și cloci ouăle numai cu privirea ațintită asupra lor (Shemesh 2020: 8 ș. urm.). Sursa principală a studiului său este exegeza biblică a lui R. Mordechai ha-Cohen, unul dintre marii cărturari iudei din Alep de la mijlocul secolului al XVII-lea. Shemesh notează și faptul că practica atârării oului de struț în sinagogi era curentă cu precădere în țări supuse unei guvernări islamice, nu și în țări europene creștine. Explicația pe care o aduce, bazându-se pe opinii rabinice (între care acelea ale fiului lui Maimonide, Rabbi Abraham), este că atârarea oului de struț în sinagogă era percepută ca imitarea unei practici străine și, socotindu-se că provine dintr-o sursă islamică, era acceptată mai ușor, știut fiind că a imita practicile creștinilor era un act asociat idolatriei (Shemesh 2020: 22–23). Intenția lui Shemesh de a compara obiceiurile legate de ouăle de struț din iudaism cu cele din creștinism și din islam nu este însă dusă la capăt: descrierea tradițiilor din aceste două religii la p. 4–8 este schematică, se referă în cea mai mare parte la simbolismul oului în general, nu al celui de struț, și prezintă cazuri concrete ale prezenței ouălor de struț în lăcașuri de cult, nu semnificația lor în cele două credințe¹².

¹⁰ Fotografii ale acestor saloane orientale sunt expuse la Weltmuseum din Viena. Vezi și cromolitografiile lui Germano Prosdocimi din albumul *Histoire des arts industriels au Moyen Âge et à l’époque de la Renaissance*, vol. II, Paris, 1864.

¹¹ O comparație între viziunea creștină și aceea iudaică, în care struțul era socotit doar o pasăre proastă și crudă care aleargă foarte repede, făcuse și Robert Amadou, plecând de la textele vetero-testamentare (*Iov, Isaia, Leviticul, Miheea*); cf. Amadou 1958: 484–487. Discuția pornise în numărul anterior al revistei („L’Orient Syrien”, III, 1958, fasc. 3, p. 391–392), când fusese dat un răspuns la întrebarea unui cititor despre sensul atârării ouălor de struț în biserică.

¹² De asemenea, autorul îl confundă, la p. 9, pe Sf. Ioan Damaschin cu Ibn Sabā’, atribuindu-i primului opera autorului copt *Perla prețioasă a științelor bisericești* (*Al-ğawhara al-naḥḥa fi ‘ulūm al-kanīsa*), scriere la care voi reveni mai departe.

Plecând de la descoperirile arheologice din ultimul secol care au demonstrat marea răspândire geografică a ouălor de struț și a penelor de pământ,¹³ Nile Green a explorat în articolul său *Ostrich Eggs and Peacock Feathers: Sacred Objects as Cultural Exchange between Christianity and Islam* „natura și limitele moștenirii culturale și ale schimburilor culturale dintre creștinism și islam” (Green 2006: 1). El notează că civilizația islamică a adoptat oul de struț în primul rând ca simbol al vieții după moarte, așa cum se vede și astăzi în numeroase morminte sultanale din Istanbul (precum acela al lui Soliman Magnificul, d. 1566). Green explică astfel și prezența ouălor de struț în mormintele sfinților indo-musulmani, misticii *sufi* (Green 2006: 35, 53–54). O altă contribuție importantă la temă este aceea a lui George Galavaris, care discută despre lăcașurile de cult creștine și musulmane în care lămpile și candelarele sunt suspendate de lanțuri care au deasupra ouă de struț (Galavaris 1978: 69–78)¹⁴.

Cele mai vechi mențiuni ale parabolei struțului se găsesc în *Vechiul Testament*: în *Leviticul* (11, 16), *Deuteronomul* (14, 15)¹⁵, în *Cartea lui Iov* (30, 29; 39, 13; 39, 16), *Isaia* (13, 21; 34, 13; 43, 20) și *Ieremia* (50, 39), în *Plângerile lui Ieremia* (4, 3) și în *Miheia* (1, 8). Așa cum a remarcat Marie-Hélène Tesnière, specialistă în manuscrise medievale la Biblioteca Națională a Franței din Paris, „animalele din Biblie sunt elementul fondator al bestiariului medieval” (Tesnière 2018: 26). Dacă în unele pasaje biblice apar doar referiri la struț ca una dintre „fiarele pustiului” (alături de șacal), altele dau detalii despre comportamentul lui în cuib. În *Cartea lui Iov* (39, 14–16) se spune: „Când își lasă ouăle pe pământ și le lasă să se clocească în nisipul fierbinte, / El uită că oarecine poate să le calce cu piciorul și că vreo fiară sălbatică poate să le strivească. / Struțul e hain cu puii săi, ca și cum n-ar fi ai lui, și nu-i pasă deloc de truda sa deșartă”. Aceeași informație despre faptul că struțul și-ar abandona cuibul apare și în *Plângerile lui Ieremia* (4, 3): „Chiar și șacalii dau sânul lor, ca puii lor să sugă, dar fiica poporului meu ajuns-a crudă, ca struții în pustie.” Aristotel a inclus struțul libian în partea a IV-a a scrierii sale *Despre părțile animalelor*, afirmând că „are copite, ca și patrupezele”. Pliniu cel Bătrân (d. 79 d.Hr.) adaugă la acestea, în *Istoria naturii* (X, 1), că struțul poate mânca orice.¹⁶ Lipsa de înțelegere a celor care au relatat despre struț a dus la ideea că el poate mânca fier (pe care îl digeră, având un suc gastric foarte acid; cf. Duchet-Suchaux – Pastoureau 2002: 30) și chiar tăciuni aprinși¹⁷, că femela struțului clocește oul numai fixându-l

¹³ Vezi B. Laufer, *Ostrich Egg-Shell Cups of Mesopotamia and the Ostrich in Ancient and Modern Times*, Chicago, Field Museum of Natural History, 1926; R. Moorey, *Ancient Mesopotamian Materials and Industries: The Archaeological Evidence*, Oxford, Clarendon Press, 1994 etc.

¹⁴ Galavaris a scris acest scurt articol ca omagiu adresat lui Steven Runciman, afirmând că rămâne să fie scrisă o carte despre tipurile de iluminat, folosirea specială a luminilor și simbolismul lor complex în Biserica răsăriteană (cf. Galavaris 1978: 70).

¹⁵ Vezi Thomas J. Kraus, „Von Einhorn, Hirsch, Pelikan und anderem Getier Septuaginta, Physiologus und darüber hinaus”, în Zbynek Kindschi Garský și Rainer Hirsch-Luipold (ed.), *Christus in Natura. Quellen, Hermeneutik und Rezeption des griechischen Physiologus*, Berlin – Boston, De Gruyter, 2019, p. 63–79. Autorul a întocmit inventare ale făpturilor cu valoare simbolică menționate în *Leviticul* și *Deuteronomul*, care se regăsesc în diferite versiuni ale *Fiziologului*, printre acestea indicând și struțul (cf. p. 7, 66, 76).

¹⁶ Alți autori antici care s-au referit în scrierile lor la struț și ouăle lui sunt Diodor din Sicilia, Claudius Aelianus, Sfântul Augustin (originar din Hippo, așezare din nordul Africii), Sfântul Isidor, episcopul Sevillei, și Albertus Magnus (Crețu 2020: 409 ș. urm.). Vezi și Green 2006: 34, care citează Augustin din Hippo, *On Christian Doctrine; The Enchiridion*, vol. 9, *The Works of Aurelius Augustine*, trad. M. Dods, Edinburgh, T. & T. Clark, 1873, Cartea II, Cap. 20, p. 56.

¹⁷ Struțul este prezentat în *Bestiarele* occidentale purtând în cioc un cui sau o potcoavă tocmai ca să fie deosebit de alte păsări reprezentate în miniaturi. Vezi Duchet-Suchaux – Pastoureau 2002: 31; Pastoureau 2011: 159. Green notează că această credință a avut o posteritate foarte lungă, de vreme ce Shakespeare îl face pe Jack Cade, un personaj din piesa lui *Henric al VI-lea* (Partea a II-a, Scena IV, X), să amenințe: „I shall make thee eat iron like an ostrich”; cf. Green 2006: 34, n. 23.

cu ochii timp îndelungat și că, încălzindu-se astfel, oul se clocește și din el ies puii în chip misterios (Cazenave 1996: 61–62).

Struțul apare în versiunile cele mai vechi ale *Fiziologului* grec, scriere anonimă compusă la sfârșitul secolului al II-lea sau începutul secolului al III-lea în mediul creștin din Alexandria, în Egipt,¹⁸ care s-a aflat printre scrierile traduse cel mai mult atât în Orient (în coptă, ge'ez, siriacă, arabă, armeană și georgiană) cât și în Occident, în limbi latine și slave. Cum se știe, numele scrierii înseamnă „Naturalistul” și se referă la autorul anonim al acestui scurt tratat de științele naturii, privitor la circa 40 de animale. Așa cum a remarcat Cătălina Velculescu, „*Physiologus* păstrează un sistem simbolic elaborat în gândirea rafinată a cărturarilor.”¹⁹ „Când prescurtat, când amplificat, când prelucrat în versuri”, nota Nicolae Cartoian (Cartoian 1929: 190), *Fiziologul* a reținut o serie de informații fanteziste care au circulat până în epoca modernă²⁰.

Émile Legrand a publicat în lucrarea sa *Le Physiologus, poème sur la nature des animaux en grec vulgaire et en vers politiques* o ediție greacă, cu traducere franceză, întemeiată pe două manuscrise de la Biblioteca Națională a Franței (Legrand 1873: 116). Capitolul despre struț apare și în ediția critică din 1936 a lui Francesco Sbordone, care a consultat 77 de manuscrise (Sbordone 1936). Iată pasajul despre struț din ediția Legrand (Cap. IX), pe care îl redau în traducerea întocmită de Mihai Țipău.

„Struțul este o pasăre mare, frumoasă, /gâtul lui este prelung ca al cămilei,
capul lui ca de viperă, spatele lui arcuit, /are aripi puternice și zboară puțin.
Acesta mănâncă fier, mănâncă cuie, / stomacul lui este cald și îndată le mistuie pe toate,
/ masculul merge împreună cu femela / și își fac cuib, fac două ouă, stau și le încălzesc
cu ochii lor.

Când stă femeia, bărbatul pleacă, / paște și mănâncă până vine timpul,
apoi se întoarce, stă el și femeia pleacă, / paște la fel și ea, până când iarăși știe [că e
vremea de întors].

Astfel își împart zilele și nopțile. / Iar de aud zgomot sau glas și se întorc îndărăt
să vadă ce este acest glas, sunet ori zgomot, / ori dacă se întâmplă să adoarmă pe când le
încălzesc, / îndată scot un țipăt, căci și-au pierdut puii.

[...] Alegorie.

De aceea deci, omule, sunt atârinate ouăle lor

Sus în biserici, pentru aducerea aminte a cuvântului.

Să ții minte și tu, nu cumva să lenevești

Și să pierzi pocăința, căci îți pierzi rugăciunea.

Ci ascultă imnul cel îngeresc pe care îl cântă

și toată grija vieții și a lumii

îndepărtează-o și alung-o din cugetul tău,

și pune dorința [ta] întru Hristos, Împăratul tuturor,

și nu fă ca un suflet să se piardă din pricina lipsei de grijă.”

¹⁸ Alexandria a fost, în primele trei secole creștine, un mediu propice dialogului creator între diferitele culturi răsăritene – greacă, iudaică și creștină.

¹⁹ *Povestea Țărilor Asiei. Cosmografie românească veche*, ed. Cătălina Velculescu și V. Guriianu, București, Editura Vestala, 1997, p. 27.

²⁰ Despre ecourile *Fiziologului* și ale *Bestiarelor* în cultura românească vezi colecția de studii îngrijită de Maria Magdalena Székely *Lumea animalelor. Realități, reprezentări, simboluri*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2012.

Mențiunile despre struț apar în scrieri apusene începând cu epoca Cruciadelor, când aceste obiecte s-au aflat printre mărfurile aduse frecvent din răsăritul Mediteranei, mai ales prin porturile italiene (Green 2006: 46²¹), și au stârnit curiozitatea aristocrației occidentale. Odată cu obiectul în sine a fost importată și povestea lui, care, îmbrăcând un veșmânt alegoric, a dobândit valențe spirituale specifice lumii occidentale. Călătoria legendei struțului către Europa s-a datorat versiunilor latine ale *Fiziologului* grec, din care s-au născut *Bestiarele* compuse în Occident începând cu secolul al IV-lea, în limbi romanice și germanice. *Bestiarele* au adăugat la informația din *Fiziolog* cunoștințe extrase din operele sfinților părinți și ale scriitorilor latini precum Pliniu cel Bătrân (23–79) și Isidor de Sevilla (c. 560–636). În descrierea struțului, *Bestiarele* latine au reținut multe informații îndepărtate de realitatea comportamentului acestei păsări neobișnuite. Astfel, ea nu zboară, aleargă repede și are copite precum cămila; nu își face cuib, își lasă ouăle în nisip, uită de ele și așteaptă să fie clocite de căldura soarelui, în vreme ce ea stă cu ochii căscați la stele. De aici numeroasele trăsături negative care i-au fost atribuite: poligamie, lene, minte scurtă, lăcomie, indiferență, cruzime și lașitate (Duchet-Suchaux – Pastoureau 2002: 30)²². Pentru creștinii occidentali, struțul a devenit și o alegorie a Sinagogii, pentru că așa cum el își abandonează ouăle în nisip, poporul în care s-a născut Iisus l-a abandonat și l-a dat morții (ibid.). Cel mai apropiat de *Fiziologul* latin este *Bestiarul* compus de Pierre de Beauvais în limba franceză la începutul secolului al XIII-lea (Bianciotto 1980: 19). Iată capitoul privitor la struț, transpus în franceza modernă de Gabriel Bianciotto:

„De l’autruche. Il existe une bête appelée autruche. [...] Physiologue dit que cet animal possède des ailes, mais qu’elle ne vole pas comme les autres oiseaux. [...] L’animal nommé autruche, quand vient le temps où il doit pondre ses œufs, lève les yeux vers le ciel et regarde si l’étoile qui est appelée Virgile est dans le ciel,²³ car l’autruche ne pond ses œufs que lorsque cette étoile est visible, c’est-à-dire lorsque les blés forment leurs épis et que l’on entre en été, vers le mois de juin. Alors, quand cette bête nommée autruche aperçoit l’étoile, elle creuse un trou dans le sol et y dépose ses œufs, qu’elle recouvre de sable. Quand elle quitte le lieu où elle a pondu, elle n’y retourne jamais plus et elle oublie ses œufs aussitôt, car elle est d’une nature oublieuse. Si elle pond ses œufs dans cette période et qu’elle les recouvre de sable, c’est pour

²¹ Citând E. Ashtor, „Observations on the Venetian trade in the Levant in the XIVth century”, *Journal of Economic History*, 5, 1976, p. 533–586, și D. Howard, *Venice and the East: The Impact of the Islamic World on Venetian Architecture, 1100–1500*, New Haven, Yale University Press, 2000.

²² Vezi și John George Wood, *Wood’s Bible animals: a description of the habits, structure, and uses of every living creature mentioned in the Scriptures, from the ape to the coral; and explaining all those passages in the Old and New Testaments in which reference is made to beast, bird, reptile, fish, or insect*, Guelph, Ontario, 1877; John Worcester, *Correspondences of the Bible. The Animals*, ed. a II-a, Boston, 1926 (ed. I, 1875), p. 201–203; F. Kirnbauer, „Der Vogel Strauss mit dem Hufeisen im Schnabel”, *Biblos*, t. 11, 1962, p. 115–122; Beryl Rowland, *Birds with Human Souls*, Knoxville, The University of Tennessee Press, 1978, p. 111–114.

²³ Această opinie a avut un larg ecou în *Bestiarele* latine. Terence Hanbury White (trad.), în *The Book of Beasts: Being a Translation from a Latin Bestiary of the Twelfth Century* (Madison, WI, Parallel Press, 2002), prezintă următorul pasaj la p. 121–122: „When the time comes for it to lay some eggs, the ostrich raises its eyes to heaven and looks to see whether those stars which are called the Pleiades are visible. Nor will it lay until the Pleiades appear. When, however, it perceives that constellation, round about the month of June, it digs a hole in the earth, and there it deposits the eggs and covers them with sand. Then it gets up, instantly forgets all about them, and never comes back anymore. A certain clemency and mildness of the atmosphere is noticeable in June, and so the sand, being warmed by the hot weather, incubates the eggs, and hatches out the young. Now if the ostrich knows its times and seasons, and, disregarding earthly things, cleaves to the heavenly ones – even unto the forgetting of its own offspring – how much the more should you, O Man, strive after the reward of the starry calling, on account of which God has made man that he might enlighten you from the powers of darkness and place you with the chiefs of his people in the glorious of the heavens.” (apud Shemesh 2020: 19, n. 69).

que la chaleur de cette saison et la douceur de l'air, qui provoquent un grand échauffement du sable, fasse se former dans ses œufs des poussins exactement comme elle l'aurait fait elle-même en les couvant. C'est de cette manière que cet animal, l'autruche, distingue les saisons, élève les yeux vers le ciel en oubliant sa descendance et les choses de ce monde, et recherche les biens célestes. À ce propos, l'Apôtre a dit : J'oublie ce qui est derrière moi, c'est-à-dire les biens de ce monde, et fais tous mes efforts pour parvenir au souverain lieu où nous sommes appelés ; et notre Seigneur a dit dans l'Évangile : Celui qui aime son père, sa mère et ses enfants plus que moi, il n'est pas digne de moi"²⁴ (Bianciotto 1980 : 52)²⁵.

Reprezentarea oului de struț în artele apusene nu face obiectul cercetării prezentate aici. Menționez pe scurt principalele semnificații care au fost ilustrate de pictorii occidentali începând cu secolul al XV-lea. Simbolismul oului de struț în arta occidentală este însă mult mai nuanțat și merită o cercetare separată.

Felul cum au înțeles artiștii și creatorii de vase cultice semnificația oului de struț este divers: virginitate, creație, moarte și reînviere, viață veșnică dar și, neîndoielnic, statut social, prin raritatea lui. În secolul al XIII-lea, când teologul german Giulielmus Durandus/Durantis (1237–1296) le-a descris în lucrarea sa *Rationale divinarum officiorum*, un tratat despre înțelesul simbolic al slujbelor bisericești, ouăle de struț erau deja un element obișnuit în ornamentația catedralelor și al capelelor mortuare apusene, un obiect păstrat în tezaurile abațiilor și cabinetele de curiozități (Durandus 1906; Green 2006: 35–36)²⁶. Durandus explică în două feluri prezența ouălor de struț în biserici: „În unele biserici se obișnuia să se atârne ouă de struț și alte asemenea lucruri care stârnesc mirarea și se văd rar, astfel ca oamenii să fie atrași la biserică și să fie și mai impresionați. Iarăși, unii spun că struțul, fiind o pasăre uitucă, își lasă ouăle în nisip și numai când vede o anume stea își amintește și se întoarce la ele ca să le încălzească cu privirea. De aceea, ouăle sunt atârnate în biserici ca să arate faptul că omul, uitat de Dumnezeu pentru păcatele lui, când în fine este luminat de lumina lui Dumnezeu, își amintește, se căiește pentru păcatele lui și se întoarce la El, ajungând să fie încălzit de privirea Lui milostivă. După cum stă scris în *Evanghelia după Luca*, astfel s-a întors Domnul și s-a uitat la Petru după ce acesta se lepădase de Hristos. De aceea, [ouăle] sunt atârnate în biserici pentru ca oricine să înțeleagă că omul îl uită lesne pe Dumnezeu dacă nu este luminat de un astru, adică dacă nu este atins de harul Duhului Sfânt, amintindu-și atunci să se întoarcă la El prin fapte bune” (Bock 2002: 5–6)²⁷. Așadar, în Occident la acea vreme oul de struț era, pentru unii clerici, un obiect exotic care putea atrage credincioșii la biserică, ca o curiozitate. Bock menționează și alte asemenea *mirabilia* care erau expuse în bisericile apusene: oase și colți de elefant, carapace de broaște țestoase, oase de crocodil și colți de narval, prezentate drept „corn de unicorn” (Bock 2002: 17). Durandus comentează cu mai mult interes funcția oului de struț de a aminti omului de Dumnezeu, fără a se referi în mod explicit la rugăciunea neîntreruptă.

Plecând de la informația că femela struțului nu își clocește ouăle, ci le îngroapă în nisipul fierbinte, unde oul este clocit fără altă intervenție – un fenomen miraculos prin care

²⁴ *Epistola către Filipeni*, 3, 14.

²⁵ Aceeași explicație o dă și Guillaume Clerc în *Bestiarul său* (c. 1210–1211): „Cet oiseau représente l'homme sage et de sainte vie, qui délaisse les choses terrestres et ne se consacre qu'aux célestes [...]. Celui qui ne veut pas abandonner les plaisirs et les fausses joies de ce monde ne peut parvenir jusqu'à Dieu : jamais il n'atteindra le plus haut des cieux. Notre Seigneur lui-même l'a dit [...]”. Ibid., p. 110-111. Vezi și Hippeau 1970: 164: struțul reprezintă „l'image du prud'homme de bonne vie qui ne s'occupe que des choses célestiennes”; cf. și Pastoureau 2011: 159–160.

²⁶ Vezi și *Gvullelmi Duranti Rationale Divinarum Officiorum*, în col. *Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis*, vol. CXL, Turnhout, Brepols, 1995.

²⁷ Citat în versiune latină și cu traducere engleză. Vezi și Durandus 1906: 62.

puiul iese din ou –, oul de struț apare în reprezentări picturale ale Sfintei Fecioare din secolele XV–XVI și în capele închinată Sfintei Margareta, protectoarea femeilor însărcinate. O metaforă a Învierii a fost de asemenea creată plecând de la credința că ouăle de struț sunt clocite de căldura soarelui: în arta occidentală, oul de struț a devenit simbolul nașterii lui Iisus, al morții și învierii Lui, fiind inclus ca element decorativ în numeroase morminte, mausolee și picturi. Albrecht Dürer preia această simbolistică atunci când alege ca în tabloul său *Adorarea magilor* (1504), păstrat la Galeria Uffizi din Florența, unul dintre magi să aducă pruncului Iisus un ou de struț într-o frumoasă montură de aur, un recipient pentru mirodenii. O temă iconografică cu totul particulară pleacă de la legenda spargerii oului, pentru a elibera puiul captiv, prin sacrificiul de sânge al struțului, care ar fi dus la o interpretare legată de eliberarea pe care a adus-o Iisus Hristos dreptilor închiși în tenebrele Iadului care au așteptat venirea Lui²⁸.

Numeroase studii au fost dedicate reprezentării oului de struț în arta medievală și renescentistă și în mod deosebit picturii executate de Piero della Francesca pentru capela familiei de Montefeltro din Urbino (Italia), în care un asemenea obiect este asociat Sfintei Fecioare – struțul fiind și unul din însemnele heraldice ale familiei Montefeltro (Green 2006: 36²⁹). Din 1952 până în 1980, subiectul s-a bucurat de o serie lungă de comentarii, majoritatea apărute în *The Art Bulletin*³⁰. Scena a fost comentată pe larg de Sebastian Bock în articolul citat (Bock 2002), plecând de la pasajul menționat din scrierea lui Durandus și de la numeroase alte reprezentări ale oului de struț în arta apuseană. Printre semnificațiile prezenței oului de struț în arta bisericească, Bock sesizează și o funcție de localizare: în relicvariul din argint executat în 1377-1388 de Francesco de Milano pentru Elisabeta, regina Ungariei și a Croației, care se păstrează la Zadar (pe coasta dalmată), în scena votivă unde apare regina oferind relicvariul Sfântului Simion se vede un ou de struț care atâră de centrul arcei. Interpretarea ar fi că scena se petrece într-un spațiu cultic, în biserică sau lângă un mormânt, așadar, aici oul indică locația. Bock a ajuns la concluzia că dintre toate explicațiile sugerate pentru reprezentarea ouălor de struț în artele vizuale din Occident, în Evul Mediu și Renaștere, cea mai veridică este funcția lor de avertizare și îndemn către Dumnezeu (*a function as a warning or admonitory example for the pious*), dar fără a se referi în mod expres la rugăciune (Bock 2002: 15). Așadar, explicația trebuie căutată în „sensul său tradițional”, oul funcționând ca „o chemare spre a ne îndrepta neîncetat către Dumnezeu” (*the hanging ostrich egg functioning as a call to always heed God*, cf. *ibid.*: 20).

²⁸ Vezi, între altele, Amadou 1958: 487, care citează, pentru iconografie, Louis Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, Paris, P.U.F., 1956, t. I, p. 86.

²⁹ Cu alte referiri la opere ale lui Mantegna și Benaglio, precum și alte exemple din arta italiană, mai ales cea bisericească.

³⁰ Kenneth Clark, *Piero della Francesca*, Londra, Phaidon Publishers, 1951; Creighton Gilbert, „On Subject and Non-Subject in Italian Renaissance Pictures”, *The Art Bulletin*, 34, 1952, p. 202–216; Lionello Venturi, *Piero della Francesca*, Geneva, [1954]; Millard Meiss, *Ovum Struthionis*, Princeton, 1954; Millard Meiss, „Addendum Ovologicum”, *The Art Bulletin*, 36, 1954, 3, p. 221–222; Constantin Marinescu, „Échos byzantins dans l'oeuvre de Piero della Francesca”, *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France*, 1958–1959, p. 192–203; Millard Meiss, Theodore G. Jones, „Once Again Piero della Francesca's Montefeltro Altarpiece”, *The Art Bulletin*, 48, 1966, 2, p. 203–206; Isa Ragusa, „The Egg Reopened”, *The Art Bulletin*, 53, 1971, 4, p. 435–444; Millard Meiss, „Not an Ostrich Egg?”, *The Art Bulletin*, 57, 1975, 1, p. 116; Millard Meiss, *The Painter's Choice: Problems in the Interpretation of Renaissance Art*, New York, Hagerstown, San Francisco, Londra, Harper & Row, 1976; David W. Brisson, „Piero della Francesca's Egg Again”, *The Art Bulletin*, 62, 1980, 2, p. 284–286; Ruth Wilkins Sullivan, „Cracking the Egg: Jacopo Bassano's 'Supper at Emmaus'”, *Notes in the History of Art*, 13, 1994, 3, p. 27–35. Pentru un studiu cuprinzător, adus la zi, vezi Sebastian Bock, *The „Egg” of the Pala Montefeltro by Piero della Francesca and Its Symbolic Meaning*, Freiburg im Breisgau, Heidelberg, 2002, p. 1-20 (disponibil în Open Access la: <http://www.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/3123/1/PieroEgg.pdf>). Meiss a avut prima sa contribuție la acest subiect în 1952, într-o conferință (cf. Meiss 1954: 221).

O explicație care pleacă de la scrieri bizantine a fost propusă de Pr. Constantin Marinescu în articolul său publicat în 1959 *Échos byzantins dans l'oeuvre de Piero della Francesca*: el a remarcat că în Imnul Acatist compus de Iosif Studitul (d. 832) Sfânta Fecioară este comparată cu o scoică care a purtat „perla dumnezeiască”, adică pe pruncul Iisus. Autorul mai aduce argumente dintr-un text al Sfântului Efreem Sirul și din iconografia creștină pentru asemuirea lui Iisus Hristos cu o perlă, menționând și o reprezentare de pe o frescă din biserica Sfinții Petru și Pavel din Târnovo³¹.

Istoricii de artă au propus explicații diverse pentru prezența numeroasă a ouălor de struț în catedralele apusene, fie ca obiecte de decor, fie în picturi și fresce³². Niciuna dintre ele nu pune însă în lumină particularitatea oului de struț ca obiect simbolic în bisericile ortodoxe, unde acest artefact exotic își dezvăluie semnificația duhovnicească cea mai înaltă, legată de rugăciunea neîncetată.

Tradus în slavonă și apoi în românește, textul *Fiziologului* grecesc a circulat în Țările Române în numeroase manuscrise³³. Adaptarea populară în neogreacă realizată de Damaschin Studitul, arhiepiscopul Naupactei și Artei, în 1566–1570³⁴, a fost tradusă în românește abia de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, așa cum demonstrează ms. rom. B.A.R. 4274 și 3548 (al doilea, datat 1832). Cele mai vechi fragmente traduse din slavonă se păstrează în *Floarea darurilor*, în copia alcătuită către 1695 de Costea Dascălul de la Biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului (ms. rom. B.A.R. 1436, f. 44v–48v, cf. Velculescu 1984: 51, n. 30).³⁵ Pilde despre animale extrase din *Fiziolog* au fost incluse în codicele cu titlul *Cuvânt de smerită înțelepciune* alcătuit pe la 1700 de ieromonahul Serafim de la Bistrița de Olt, căruia Cătălina Velculescu i-a dedicat un capitol în lucrarea sa *Cărți populare și cultură românească* (Velculescu 1984: 110–116), cu pasajele editate în Anexa 1 (ibid.: 180–195)³⁶. Recent,

³¹ Marinescu trimite la fotografia nr. 2711 din colecția Muzeului Național de la Sofia, prezentată de André Grabar; cf. Marinescu 1958–1959: 201, n. 1.

³² Millard Meiss îl numește pe Wolfgang Lotz, un alt pasionat al subiectului, *a fellow oölogist* (ibid.).

³³ Vezi Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, t. I-IV, București, Editura Științifică, 1978–1992; Cătălina Velculescu, „Alte două manuscrise cu *Fiziologul* românesc”, *Revista de istorie și teorie literară*, 37, 1989, 1–2, p. 325–328. Nicolae Cartoian a dedicat *Fiziologului* și circulației lui în Țările Române un capitol în lucrarea sa *Cărțile populare și literatura română*, vol. I, București, 1929, la p. 188–194, cu alte referiri în vol. II, București, 1938, la p. 17, 235, 236, 238.

³⁴ Damaschin Studitul și-a desăvârșit scrierea despre caracterul animalelor pe când se afla în Ucraina, unde fusese trimis ca exarh de patriarhul Constantinopolului. Scrierea a fost tipărită la Veneția în 1643 și a fost dedicată de autor lui Mihail Cantacuzino.

³⁵ O copie de la 1774 a diaconului Nicolae Duma din Șcheii Brașovului, azi pierdută, a fost editată parțial de C. N. Mateescu în „Un nou Fiziolog românesc din veacul al XVIII-lea”, *Ion Creangă*, VII, 1914, nr. 1, p. 2, nr. 2, p. 36, și nr. 3, p. 68; VIII, 1915, nr. 9, p. 257, nr. 10, p. 278, nr. 11, p. 298, și nr. 12, p. 320; IX, 1916, nr. 1, p. 8, nr. 2, p. 39, nr. 3, p. 67, și nr. 4, p. 103. Vezi și Guruianu, *Fiziologul*, p. 41. Un manuscris al *Fiziologului* din 1777, alcătuit de moldoveanul Andronachi Berbeceanu sin Ioan Crucescu (ms. rom. B.A.R. 1151), a fost editat de Moses Gaster în 1886. Vezi Moses Gaster, „Il Physiologus romeno”, *Archivio glottologico italiano*, X, 1886, p. 273–304 (republicat în M. Gaster, *Studies and Texts*, vol. I, Londra, 1925).

³⁶ Vezi și Cătălina Velculescu, „Adunare de la filosofii cei vechi pentru firea osebirlor a oarecăroră vietăți de Damaschin Studitul”, în *Fiziolog. Bestiar*, ed. Cătălina Velculescu și V. Guruianu, București, Cavalotti, 2001, p. 79–103 (ediția ms. rom. B.A.R. 3458). De *Fiziologul* românesc s-au mai ocupat Luisa Valmarin („Un castor între *Esopie* și *Fiziolog*”, în eadem, *Studii de literatură română modernă și comparată*, București, 1987, p. 99–176) și Pandelescu („Contribuții la istoria și stabilirea textului critic al *Fiziologului* în limba română”, *Revista de istorie și teorie literară*, 37, 1989, nr. 3–4, p. 297–305; 38, 1990, nr. 1–3, p. 297–305). Autorul susține că în ms. rom. B.A.R. 1436 se păstrează o copie după un manuscris românesc mai vechi, poate o traducere de la sfârșitul sec. XVI după o versiune sârbească. Vezi Pandelescu, „К истории „Физиолога” в славянских и румынской литературе (Неизвестная среднеболгарская версия из Трансильвании)”, în *Palaeobulgarica. Старобългаристика*, VIII, 1984, nr. 2, p. 41; idem, *Физиологът от стилистическо гледище (С данни и от неизвестни старобългарски и рутънски преписи)*, în *Старобългарска литература*, t. 16, Sofia, 1984, p. 42 (cf. Guruianu 1997: 17).

Emanuela Timotin s-a aplecat asupra corpusului format din manuscrisele versiunilor românești ale *Fiziologului* de la B.A.R. și urmează să publice curând rezultatele acestei cercetări. Ea a sistematizat informațiile despre manuscrisele păstrate, în funcție de cele trei versiuni distincte bazate pe surse slavone (în sârbă și bulgară) încă neidentificate. Potrivit concluziilor Emanuelei Timotin, dintre manuscrisele *Fiziologului* care se păstrează, în șase copii apare un capitol despre struț (ms. rom. B.A.R. 1436 din versiunea 1³⁷, ms. rom. 2513³⁸, 2516, 2100 și 3590 din versiunea 2, denumită „grupul Serafim”, și ms. 3275 din versiunea 3, „grupul Ioniță”). Fragmentul pe care îl redau în continuare se găsește în ediția întocmită de Cătălina Velculescu a *Fiziologului* de la Bistrița, la p. 189–190 din lucrarea menționată.

„Cuvânt pentru stratocamil³⁹ .

Stratocamilul iaste o pasăre mare. Și deaca naște oaole le bagă în apă și șade acolo, lângă apă, căutând cu ochii la oaole sale, că, cum își va întoarce ochii într-altă parte, îndată să stârpesc oaole. Și când va să doarmă, numai cu un ochiu doarme (iar cu altul, tot acolo privește). Că iaste o fiiară asemenea șarpelui, ce să cheamă aspidă, carea iaste de lungă de 50 coți; și deaca vede că naște stratocamilul oaole, iar ea vine și să uită, ca au doară ș-ar întoarce stratocamilul ochii încătroova, ca să sufle aspida spre oao și să le stârpească. Și tot acolo stă aspida 40 de zile, și nu să duce nicăiri pân[ă] scoate stratocamilul puii.

PILDĂ. Așa și diavolul: deaca vede vreun om purtând grijă pentru bunătați, lasă altele toate și tot lângă el șade, ca să-i strice bun[ă]tățile lui. Pentru aceia, o, oame, să-ți fie mintea ta totdeauna la Dumnezeu și la partea sf[i]nței biserici, ca să nu-ți poată strica vrăjmașul nimic.”⁴⁰

Variațiunile pe care le constatăm în informația furnizată aici ar putea proveni și din altă sursă decât versiunea greacă a *Fiziologului*: Cătălina Velculescu comentează cu privire la copia alcătuită către 1695 de Costea Dascălul că „nu este însă exclus ca la Brașov să fi fost pus la contribuție și un alt izvor”, întrucât versiunea lui se poate să fi avut la bază aceeași traducere cu un alt manuscris, copiat mai târziu de Serafim din Vâlcea, dar a fost „puternic prelucrată în Șchei, pe linia prescurtării și clarificării ‘moralei’” (Velculescu 1984: 112).

Autorii arabofoni au citit *Fiziologul* atât în traduceri copte și siriace cât și în originalul grecesc. Majoritatea traducerilor răsăritene îl indică drept autor al scrierii pe Sf. Grigorie din Nazianz, dar unele versiuni au fost atribuite Sf. Vasile cel Mare și Sf. Epifanie din Salamis. Prima traducere în limba arabă a *Fiziologului* se păstrează în ms. Sinai arab. 481, datat 1091, care se păstrează la Mănăstirea Sfânta Ecaterina de pe Muntele Sinai. Se cunosc alte două copii

³⁷ Nicolae Cartojan a fost primul cercetător care a semnalat existența *Fiziologului* în ms. rom. B.A.R. 1436. Despre acest manuscris vezi mai ales Guruianu 1997. Potrivit lui Guruianu (ibid.: 41), la BAR se păstrează 14 manuscrise românești care conțin textul *Fiziologului*.

³⁸ Două fragmente (despre vulpe și albină) din ms. rom. B.A.R. 2513 au fost incluse de Cătălina Velculescu și în contribuția sa cu titlul *Fiziologul* din volumul *Crestomație de literatură română veche*, coord. I. C. Chițimia și Stela Toma, Vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989, la p. 80–84.

³⁹ Datorz Emanuelei Timotin și informația că „stratocamil” a suferit schimbarea de vocală (*stru-* > *stra-*) în slavonă: *stratocamil* (< sl. *stratokamilŭ*), „struț”, cf. Maria Stanciu Istrate, *Influența slavonă asupra limbii române*, București, Editura Academiei Române, 2017, p. 94. Mihai Țipău mi-a comunicat că în limba greacă forma corespondentă cuvântului slavon este un masculin genitiv: *strouthokamilu*, la nominativ *strouthokamilos* (στρουθοκάμηλος).

⁴⁰ În varianta editată de V. Guruianu, ms. rom. B.A.R. 1436 (o copie posterioară celei editate de Cătălina Velculescu), acest pasaj apare în Capitolul 45 (p. 96), astfel: „*Pentru stratocamil spun*. Stratocamilul easte pasăre mare și când oauo oul, îl lasă în apă și-l clocește cu ochii și tot caută pre el; iară de va căuta într-altă // parte, ea strică oul. Și easte un șearpe lung de 50 de coți și merge la stratocamil și stă și el lângă pasăre, doară cum va căuta spre <e>l stratocamilul, să strice oul. // Așea și tu, ome, să te păzești de dracul că tot stă lângă tine, doară are întoarce omul să caute spre el și spre năravul lui, până te va dobândi și pre tine, și pre sufletul tău, ca să-l ducă în iad”.

timpurii, datate în secolul al XII-lea (Sinai arab. 453) și al XIII-lea (Sinai arab. 448)⁴¹. Un manuscris păstrat la Leiden a fost editat de Jan Pieter Nicolaas Land în 1885, cu introducere, traducere și comentarii în limba latină (Land 1885). De aici, ‘Isā Aliskandar Ma‘lūf a extras fragmente pe care le-a editat și le-a comentat în revista „Al-Ni‘ma” (III, p. 192–193, 273 și urm., cf. Nasrallah 1983: 186). Struțul nu apare în această versiune, dar din tabelul rezumativ rezultă că Land a găsit un capitol despre *Struthiocamelus* în 8 dintre cele 16 manuscrise cercetate de el, care cuprind versiuni în greacă și latină, precum și într-un manuscris siriatic de 18 file păstrat la Biblioteca Apostolica Vaticana⁴². În general, texte din *Fiziolog* au fost copiate împreună cu scrieri sau traduceri ale autorilor arabi creștini de rit bizantin (numiți și melkiți), adesea împreună cu opere ale marelui cărturar din secolul al XI-lea ‘Abdallah ibn al-Faḍl, care ar putea fi traducătorul textului din greacă în arabă. Sunt cunoscute la această dată câteva zeci de manuscrise datând din secolele XI–XIX păstrate în colecții de la Beirut, Alep, Sinai, Bagdad, Vatican, Londra, Paris, Sankt-Petersburg ș.a., și mai multe fragmente care fac parte din miscelanele ale unor autori arabi creștini ai secolelor XVII–XVIII (Graf 1944: 548–549; Nasrallah 1983: 186–187). Această lucrare se înscrie în mișcarea intensă de traducere a scrierilor Sfinților Părinți care a avut loc în mediul creștin arabofon începând de la mijlocul secolului al XI-lea.

Am identificat până în prezent patru texte arabe creștine care cuprind un capitol despre struț și simbolismul ouălor de struț. Primele două pe care le prezint în continuare s-au întemeiat pe versiuni copte.

Yuhannā ibn Abī Zakāriyā ibn Sabā‘ (activ către 1280), autorul citat de Virgil Cândea în articolul său din 1993, a preluat aceleași informații și aceeași morală a parabolei struțului în lucrarea sa *Perla prețioasă a științelor bisericești (Al-Ġawhara al-naḥīsa fī ‘ulūm al-kanīsa)*, care s-a păstrat numai în versiunea ei arabă (Green 2006: 35). Aceasta este o enciclopedie privitoare la teologia dogmatică, liturghia și rânduielile Bisericii copte. Jean Périer, profesor la Institutul Catolic din Paris, a publicat în 1922 în colecția *Patrologia Orientalis* textul arab și traducerea în limba franceză a unei copii de la sfârșitul secolului al XIV-lea păstrate în Ms. Ar. 207 de la BnF (Paris), colaționat cu altele două (111 file r/v, cf. Ibn Sabā‘ 1922: 170)⁴³. Lucrarea pare să fi fost foarte căutată, de vreme ce al doilea editor, Pr. Victor Maṣṣūr Mistrīḥ, a putut consulta 18 manuscrise⁴⁴. În ediția din 1922, comentariul despre struț se află în capitolul 52, la filele 110r–111r. Autorul prezintă aspectul pe care trebuie să-l aibă „biserica pământescă”, împodobită cât se poate de frumos, cu candelile aprinse, în timpul slujbelor și al Sfintei Liturghii, căci „ea înfățișează cerul pământesc, cu stelele sale luminând”⁴⁵, apoi continuă astfel:

⁴¹ Vezi descrierea acestor manuscrise și comentarii extinse asupra *Fiziologului* arab în studiul recent al lui Adrian Pirtea *The Arabic Tradition – Second Part: Phys. Arab. a*, în *The multilingual Physiologus: Studies in the oldest Greek recension and its translations*, Turnhout, Brepols Publishers, 2021 (IPM, 84), p. 263–280.

⁴² Olaf Gerhard Tychsen a publicat în 1795 la Rostock ediția *Fiziologului* siriatic după manuscrisul păstrat la BAV, datat înainte de 1600. Manuscrisul fusese descris de Joseph Simon Assemani în *Bibliotheca Orientalis*, vol. I, Roma, 1719, p. 360 b. El face parte dintr-un codex cu conținut științific care mai cuprinde informații astronomice și medicale, o „istorie naturală”, la nivelul cunoștințelor vremii (Land 1885: 117).

⁴³ Textul arab a fost stabilit prin colaționarea Ms. Ar. 207 de la BnF cu altele două, Ms. Ar. 208 (datat 1638) și Ms. 130 de la BAV (datat 1697).

⁴⁴ Pr. Victor Maṣṣūr Mistrīḥ a publicat în 1966 o altă ediție a textului arab, cu traducere latină (*Pretiosa margarita de scientiis ecclesiasticis*), la Cairo, la Centrul Franciscan de Studii Creștine Orientale. Autorul a consultat 18 manuscrise arabe, dintre care 11 din colecții egiptene și 7 păstrate în Liban, la Paris (BnF) și la Vatican (BAV). În această ediție, textul despre candelile și ouă de struț, cu conținut identic, se află în capitolul 55, iar povestea struțului apare la p. 163.

⁴⁵ „Ornamentele de acest fel adăugau maiestate și splendoare Casei Domnului”, cf. Galavaris 1978: 70.

„(110r) [...] Între candelile sunt atârinate ouă de struț, pentru că struții, femeie și bărbat, au obiceiul, spre deosebire //110v// de alte păsări, să nu clocească ouăle din care vor ieși puii lor. Bărbatul sau femeia se mulțumesc să le țintească cu privirea un timp anume, până ce puii sunt gata să iasă. Dacă bărbatului i se face foame ori sete în timp ce stă cu ochii ațintiți la ele, scoate un țipăt și atunci femeia, având o pricepere înnăscută, înțelege și își îndreaptă privirea asupra ouălor, ca ele să nu rămână lipsite nici o clipă de privirea unuia dintre ei. Tot așa, când femeii i se face foame, începe să țipe înainte de a pleca după hrană și atunci bărbatul pricepe și își îndreaptă privirea către ouă. Dacă sunt lipsite o clipă de privirea unuia dintre ei, ouăle se strică și nu mai dau rodul așteptat. Oul astfel pierdut este luat și atârnat la vedere în biserică între candelile, nu ca podoabă, //111r// ci pentru a arăta oricui îl vede că trebuie să fie cu luare aminte ca mintea lui să nu se abată de la rugăciune și să nu se piardă astfel rugăciunea lui cum s-a pierdut oul din pricină că nu a fost păzit cu ochii.”

Următorul capitol se referă la icoanele de martiri și de sfinți, zugrăvite în culori, care nu trebuie să lipsească din biserici.

A doua scriere este o traducere arabă anonimă cu titlul *Rânduiala preoției (Tartīb al-kahanūt)*, un manual în 22 de capitole pentru slujitorii altarelor copti și melkiți, care i-a fost atribuit lui Severus ibn al-Muqaffa'a, episcop de Al-Așmuneyn în secolul al X-lea, în timpul dinastiei Fatimizilor. Această atribuire a fost invalidată convingător de Yuhanna Nessim Youssef, care a propus o datare către mijlocul secolului al XIV-lea, susținută cu argumente istorice solide⁴⁶. O singură copie manuscrisă a traducerii arabe, datată 1720, se păstrează în biblioteca Patriarhiei Copte din Cairo (și o fotocopie la BAV). Ea a fost editată de Jules Assfalg în 1955 la Cairo, cu titlul *Die Ordnung des Priestertums. Ein altes liturgisches Handbuch der koptischen Kirche*. Capitolul 8 se referă la candelile și ouăle de struț atârinate împreună, aceasta fiind, pe cât știm, cea mai veche mențiune a lor într-un text arab creștin. Textul este identic în conținut cu scrierea lui Ibn Sabā', cu unele formulări mai elegante:

„[...] Biserica este un cer pământesc și un pământ ceresc, de vreme ce aici se petrec slujbele și rugăciunile îngerești și duhovnicești, iar cei ce stau aici sunt oameni cerești și îngerești pe pământ. [...] Cât despre ouăle de struț, ele nu se pun în biserică fără rost, ci rostul așezării lor acolo este că neamul struțului este altfel decât toate păsările înaripate care fac ouă [...]. Oamenii Bisericii iau [ouăle sterpe] și le atâră între candelile, nu de frumusețe ci ca să arate că ele au devenit sterpe pentru că au fost părăsite de privirea părinților. Astfel se arată oricui se roagă că dacă mintea lui, care este mama cuvântului, părăsește atenția la rugăciune, atunci rugăciunea lui devine stearpă la fel cum oul struțului se face sterp și nu mai iese puiul din el. Astfel, oul de struț se atâră în biserică pentru rugăciune. Este aici o învățătură bună și o îndreptare a sufletelor înțelepte, care vor avea mintea luminată dacă vor pricepe acest înțeles adânc” (Graf 1947: 313).

Un autor arabofon care a apelat și la versiunea greacă a *Fiziologului* este Macarie III ibn al-Za'im, Patriarhul Bisericii Antiohiene (1647–1672), călător în Țările Române, Ucraina și Rusia în 1653–1658. El a întocmit împreună cu fiul său, arhidiaconul Paul („din Alep”), o tălmăcire a *Fiziologului* cu titlul *Carte despre trăsăturile unor animale (Kitāb fi ba'd ġarā'iz al-ḥayawānāt)*, din care se regăsesc fragmente în mai multe miscelane ale sale. Scopul lui declarat în redactarea acestor compilații era de a ajuta la ridicarea nivelului de cultură al credincioșilor din Patriarhia Antiohiei, clerici și mireni. Originalul *Fiziologului* arab al lui

⁴⁶ Youhanna Nessim Youssef, „Notes on the Traditions concerning the Trisagion”, *Parole de l'Orient*, 29, 2004, p. 147–159; idem, „The Book Order of the Priesthood, by Severus Ibn Al-Muqaffa' Bishop of Al-Ashmunein, revisited”, *Bulletin de la Société d'Archéologie Copte*, XLV, 2006, p. 135–145.

Macarie a fost redacția lui Damaschin Studitul, despre care am amintit că a circulat și la noi. Este probabil că Patriarhul Macarie a avut la dispoziție volumul tipărit la Veneția în 1643, dedicat lui Mihail Cantacuzino. Au fost semnalate zece manuscrise, în Liban, în Siria și la Biblioteca Apostolică a Vaticanului, care conțin această versiune arabă, integral sau parțial (Nasrallah 1979: 124–125). Una dintre copii menționează în colofon că traducerea a fost încheiată la 26 ianuarie 7168 (= 1660 d. Hr.). Patriarhul Macarie a strâns într-un caiet de notițe fragmente din lucrări bisericești și traduceri din greacă în arabă, cu comentariile sale. Caietul l-a însoțit în călătoria sa în Georgia din 1664–1665, când a avut răgazul de a-l îmbogăți. Această scriere se păstrează la Institutul de Studii Orientale de la Sankt-Petersburg în manuscrisul B 1227.⁴⁷ Sunt cunoscute două copii, una la Biblioteca Apostolică Vaticană, în manuscrisul Vat. Ar. 689, copiat în 1757 de Leontius Salīm (Graf 1949: 101), și una la Episcopia Greco-Catolică de la Alep⁴⁸. Manuscrisul de la Sankt-Petersburg conține 148 de file r/v, de dimensiuni 150 × 210 mm, cu 22–25 rânduri pe pagina. Cea mai mare parte a textului este scrisă de mâna patriarhului Macarie III.⁴⁹ Textul conține trei pasaje din *Fiziolog*⁵⁰: despre sirena (Cap. 36)⁵¹, despre pelican (Cap. 38) și despre corb (Cap. 39). La filele 115r–116r, Cap. 42 cuprinde o *Scurtă lămurire despre fapta bună pe care o fac cei care aduc la biserică lumânări, ulei de candelă și altele asemenea, despre felul păsărilor numite struți* (ar. *ḥuyūr al-na‘ām – n. m.*) și *pricina pentru care ouăle lor sunt atârinate în biserici*⁵². Ținând seama că s-au păstrat copii manuscrise din secolul al XVII-lea ale scrierii lui Ibn Sabā‘, precum cele două folosite de Jean Périer în ediția sa, este posibil ca patriarhul Macarie să fi avut la dispoziție această lucrare. Iată textul, pe care l-am tradus după originalul arab⁵³:

//115r (r. 10)// „Să știi că Sfinții Părinți au poruncit credincioșilor să aprindă în biserici lumânări și ulei [în candelă] și să atârne în ele oglinzi și un ou de struț, și așa doreau să se facă. [...] Cât privește pricina pentru care ei atâră în biserici ouă de struț, este pentru a ne învăța să facem și noi, atunci când stăm la rugăciune, precum fac struții //115v// atunci când femeia face ouă, căci ea își ațintește privirea asupra lor de îndată, cu toată puterea ei, nu o mai mută de la ele cu nici un chip și nu se întoarce defel nici la dreapta nici la stânga. Bărbatul merge să mănânce și să bea, dar când ea simte că el s-a întors și s-a așezat să-și păzească ouăle cu pui, numai atunci zboară și colindă ca să mănânce și să bea până se satură. Bărbatul păzește tot așa ouăle cu toată grija, cu toată atenția, nu se mișcă la dreapta nici la stânga. Și numai când vede că s-a întors femeia și că s-a așezat lângă el ca să păzească ouăle cu toată grija, atunci zboară el și apoi vine să păzească [cuibul], după obicei. Ei fac așa timp de 40 de zile. Atunci femeia

⁴⁷ Descrierea integrală a acestui manuscris se găsește la p. 399–452 în *A Descriptive Catalogue of the Christian Arabic Manuscripts Preserved at the St Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences*, întocmit de Valeriy V. Polosin, Vladimir V. Polosin și Nikolaj Serikoff, editat de Nikolaj Serikoff împreună cu Herman Teule, Carsten-Michael Walbiner, Hilary Kilpatrick și Serghei Frantsouzoff (în pregătire – accesibil mie în formă dactilo, în versiunea 2008).

⁴⁸ Această a doua copie mi-a fost semnalată de Carsten-Michael Walbiner.

⁴⁹ Câteva file au fost scrise de Ni‘ma b. Fathallah al-Sahir și la filele 100r și 127 r/v apar două însemnări ale patriarhului Chiril V ibn al-Za‘īm, nepotul patriarhului Macarie.

⁵⁰ Editorul și traducătorul lor, Nikolaj Serikoff, afirmă că ele nu derivă direct din *Fiziologul* arab (Serikoff 1999–2000: 529).

⁵¹ Serikoff (ibid.) nu identifică sursa acestui pasaj, „probabil grecească”. Sirena apare în Cap. 14 (f. 42) în manuscrisul *Fiziologului* arab de la Leiden, editat de Land (Land 1885: 143–144), și este menționată de editor în tabelul rezumativ ca fiind prezentă în mai multe manuscrise grecești și latine (ibid.: 136).

⁵² În ms. Vat. Ar. 689 capitoul despre struț are nr. 45 (f. 150r–151r).

⁵³ Filele (scanate) mi-au fost puse la dispoziție de dr. Serghei Frantsouzoff, directorul Departamentului de Studii despre Orientul Apropiat și cel Mijlociu al Institutului de Manuscrise Orientale din Sankt-Petersburg, căruia îi exprim o vie recunoștință.

clocește ouăle și din ele ies pui care încep să zboare. Dacă se întâmplă însă ca femeia sau bărbatul, în aceste 40 de zile, să nu facă așa cum am arătat mai înainte, dacă își iau privirea de la ele în vremea cât le păzesc sau vreun ou este răpit de vânătorii care le caută ca să le fure și să le ia, pentru a le vinde unora care le mănâncă, cum sunt în multe locuri, sau ca să le mănânce chiar ei, atunci pe dată ouăle acelea se strică cu totul și se scurg. Tot așa, când se află în biserică și în clipele când se roagă, creștinii trebuie să fie cu toată inima și tot cugetul și cu gândurile lor îndreptate spre Dumnezeu, să nu se răsucescă în dreapta nici în stânga și să nu vorbească între ei în timpul rugăciunii lor, pentru ca Dumnezeu să le împlinescă ruga și ea să fie primită de El. Ei trebuie să nu se întoarcă și să stea de vorbă unii cu alții în timp ce se roagă, pentru ca ruga lor să nu fie în zadar și osteneala lor să nu ajungă fără de folos”. //115v (r. 19)//

În continuare, autorul menționează rostul aducerii la biserică a altor obiecte cu funcție ritualică, tămâie și cinci prescuri, care au fiecare o semnificație deosebită, detaliat explicată. Macarie încheie capitolul cu concluzia că toate aceste gesturi au ca scop primirea de către Dumnezeu a rugăciunilor sincere și fierbinți ale creștinilor adresate Lui în biserică, într-un mediu potrivit, pregătit cu grijă, și în prezența anumitor elemente de ritual. În acest context trebuie înțelese și explicațiile atârării oului de struț în naosul bisericilor.

În fine, Istīfān al-Duwayhī, Patriarhul Bisericii Maronite și un mare cărturar al vremii sale (1630–1704)⁵⁴, a compus o scriere despre semnificația și rânduiala Sfintei Liturghii, cu titlul *Lumina sfintelor taine* (*Manārat al-’aqdās*) sau *Cele zece lumini* (*Al-Manār al-’ašar*), în care afirmă că în bisericile maroniților și ale iacobiților se găsesc oglinzi rotunde și ouă de struț, așezate acolo ca obiecte decorative (Graf 1949: 375). Un manuscris arab păstrat la Mănăstirea Maicii Domnului din Al-Luwayza (Muntele Liban), redactat în scriere *garšūni* și datat 1711, a fost editat de Pr. Rašīd al-Šartūnī și publicat în volumul *Manārat al-’aqdās*, Beirut, vol. I–II, 1895–1896⁵⁵. Pasajul despre ouăle de struț se află în Capitolul 9 din vol. I (p. 126–127), care are titlul: *Despre amvon, cristelniță, clopote și cele dinlăuntru naosului*. După ce explică poruncile privitoare la amvon și alte elemente arhitectonice care trebuie să se găsească în naos, apoi poruncile sfinților părinți cu privire la cristelniță, la porumbelul ce trebuie atârnat deasupra ei, ca simbol al Duhului Sfânt, și alte vase cu apă cu rol ritualic, autorul ajunge la punctul 5:

„Al cincilea, în casa [sfântă] se atâră oglinzi și ouă de struț. Se spune că acestea erau atârdate și în Templul lui Solomon. [...] Cât privește oul de struț, el este așezat acolo ca să arate că este nevoie de rugăciune și de evlavie în timpul sfintelor slujbe ale Domnului, căci se spune despre această pasăre că nu se așază pe oul său și nu îl clocește, ci îl privește de departe, iar când obosește femeia se așază bărbatul în locul ei să privească ouăle. Și dacă își mută privirea de la ouă ele ajung sterpe și se strică. Tot așa, dacă noi vrem ca rugăciunile noastre să fie primite, trebuie să fim statornici în a ne ridica ochii minții către Dumnezeu. Iar dacă ne gândim totuși la lucruri lumești, atunci rugăciunile noastre vor fi în van, se vor pierde și nu vor fi împlinite”.

Comentariul despre ouăle de struț este urmat de explicații despre clopote, sensul lor duhovnicesc și întrebuințarea lor, din timpurile vetero-testamentare până către 1700.

Faptul că o bună parte dintre sursele menționate, precum și altele asemenea, datează din secolele XVI–XVII reflectă o situație similară în întregul spațiu răsăritean: înțelesurile profunde ale unor ritualuri și obiecte de cult se pierduseră, iar clerul și cărturarii au socotit că se impune explicarea lor prin apelul la surse vechi, necunoscute credincioșilor din acele vremuri (fenomen care se remarcă și în afara civilizației creștine).

⁵⁴ Printre scrierile sale se află lucrări despre istoria Bisericii Maronite și poezie religioasă scrisă în limba siriacă.

⁵⁵ Lucrarea a fost reeditată în 1980, în 2 vol., de Asociația Culturală „Patriarh Istīfān al-Duwayhī” din Zgharta (Liban).

Ouăle de struț atârinate de boltele bisericilor și de candelabre au apărut mai întâi în templele grecești și romane de pe coastele estice și sud-estice ale Mediteranei. Tradiția s-a răspândit apoi în toate regiunile din Orientul Apropiat, în lăcașurile copte, nestoriene și melkite (de rit bizantin). Sebastian Bock nota că „rămâne totuși fără răspuns întrebarea de ce ouăle de struț erau atârinate în zona altarului sau deasupra mormintelor”. Cât privește mormintele, semnificația legată de viața veșnică este suficient de clară pentru a explica această opțiune. În lumea creștină ortodoxă se constată frecvența mai mare a acestui tip de ornament în bisericile mănăstirești. Ele sunt totdeauna plasate în naos și uneori în partea corului, ceea ce ar putea sugera că mesajul lor se adresează călugărilor care stau de obicei în această strană timp îndelungat, pe toată durata slujbelor. Dacă ne imaginăm că îndemnul de a rămâne atenți la rugăciune a fost adresat mai întâi monahilor care participau la slujbe în bisericile mănăstirilor din Pustia Schitică, atunci este evident că ei stăteau în stranele din naos. Putem spune că oul de struț îndeplinește, în formă vizuală, funcțiunea chemării „Drepti” prin care credincioșii sunt îndemnați să asculte citirea pericopei evanghelice în picioare, în stare de veghe, și nu stând jos neateni. Atenționării adresate auzului i se adăuga astfel o atenționare perceptibilă printr-un alt simț, acela al vederii, spre întărirea mesajului transmis în ambele feluri⁵⁶.

Spre exemplificare, iată câteva lăcașuri ortodoxe din țări străine și de la noi în care se găsesc ouă de struț atârinate în naos și în alte încăperi ale bisericii:

1. În Egipt, în biserica Mănăstirii Sfântul Anton.
2. În Siria, în Biserica Sfinții Serghie și Vah din Sadad (la est de Homs), ridicată în secolul al XVIII-lea.
3. La Mănăstirea Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai, unde se aflau în 1965 câteva zeci de ouă de struț, ca suport de candelabre sau independente, în naos și în alte zone ale bisericii (Paraclisul Rugului Aprins, galeriile de nord și de sud), iar un ou (natural sau din ceramică) era atârnat chiar deasupra mormântului Sfintei, între candelabre. Fotografiiile în care apar au fost publicate în 1966 de George H. Forsyth, Kurt Weitzmann, Igor Ševčenko și Fred Andereg în albumul *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai. The Church and Fortress of Justinian. Plates* (Ann Arbor, University of Michigan Press)⁵⁷. Cea mai mare parte se află și astăzi acolo.
4. La Muntele Athos, din nou, se găsesc numeroase exemple. Cel mai spectaculos este, poate, candelabrul mare din naosul bisericii Mănăstirii Vatoped, de care atârână 12 ouă cu aspect foarte vechi (vezi filmul documentar accesibil online la adresa: <https://www.youtube.com/watch?v=J1lvruy-j2c>).
5. În Țara Sfântă există nenumărate cazuri, între care: la Sfântul Mormânt, la Mormântul Maicii Domnului, la Sfântul Gheorghe și Sfântul Ioan Iacob din Hozeva (Wadi Qilt, Autoritatea Palestiniană) și la Bethleem.
6. În Cipru, la Nicosia și la Larnaka. Pr. Protos Mihail Harbuzaru de la Mănăstirea Sinaia, uimit de mulțimea ouălor de struț (de pildă, în biserica mănăstirii din Kykkos), a cerut o explicație și i s-a răspuns că este o soluție practică: oul împiedică șoarecii să ajungă la uleiul din candelă⁵⁸.

⁵⁶ Cum se știe, Confucius a afirmat că „O imagine face mai mult decât zece mii de cuvinte”.

⁵⁷ Vezi și gravura din lucrarea lui Sir Charles Wilson, *Picturesque Palestine: Egypt and Sinai*, 1881, vol. I, p. 233. Merită notată exprimarea autorului din descrierea bisericii: „The Church of the Transfiguration is an early Christian basilica, traditionally ascribed to Justinian, and the interior is a very imposing specimen of Greek ecclesiastical decoration (subl. m.; cf. ibid.: 235).

⁵⁸ Îi sunt profund recunoscătoare Pr. Protos dr. Mihail Harbuzaru pentru informațiile și fotografiile excepționale pe care mi le-a furnizat, atât din Cipru cât și de la Mănăstirea Sinaia, menționată în continuare.

7. În România:

– La București: în biserica Mănăstirii Radu Vodă (așezate către 2007 de Pr. Arhimandrit Nectarie) și la Schitul Darvari.

– În Moldova: la Iași, în biserica Mănăstirii Trei Ierarhi, și la Mănăstirea Putna.

– În Muntenia: la Mănăstirile Hurezi, Bistrița, Surpatele și la biserica Sfântul Ștefan din Râmnicu-Vâlcea.

– La Mănăstirea Sinaia, oul atârnat de candelabru din naos a fost dăruit de Regele Carol I în 1903, la resfințirea bisericii⁵⁹.

De când datează oare cele mai vechi ouă de struț atârnat în bisericile din România? Lidia Cotovanu mi-a semnalat că în catastiful bunurilor dăruite în 1588 de Petru Șchiopul Mănăstirii Galata din Iași, ctitoria sa, sunt înregistrate și 32 de ouă, „și de struț și de lemn”⁶⁰. Începuturile Mănăstirii Sinaia, cercetate prin prisma inventarului muzeal păstrat, ar aduce probabil informații utile. Catastifele mănăstirești sunt un bun punct de plecare în această cercetare, dar faptul că piese vechi au fost înlocuite cu altele noi și, în final, cu piese din metal va îngreuna obținerea unei imagini clare a acestei tradiții.

La reînnoirea candelabrelor apare în capăt un element foarte asemănător oului de struț, care poate fi interpretat ca o imitație în metal, uneori coexistând cu ouă de struț (printre exemple: Sf. Ioan de la Suceava, Mănăstirea Polovragi și Mănăstirea Bistrița din Jud. Olt, Biserica Sfântul Gheorghe a Așezământului românesc de la Ierusalim). Virgil Căndea remarca, în articolul citat, prezența acestor „boules accrochées aux lustres”: „Confectionnées en métal, de forme sphérique ou ovoïdale, ces boules remplacent les œufs d’autruche qu’on retrouve encore dans les églises orthodoxes des XVe–XVIIe siècles” (Căndea 1993: 301). A apărut încă din secolul al XIX-lea și o artă a ouălor de struț confecționate din ceramică pictată, unele de o mare frumusețe.⁶¹ Să fie aceasta o reminiscență a unor vechi înțeleșuri, pierdute în vremuri recente? Astăzi, dacă turistul curios întreabă despre semnificația ouălor de struț atârnat în vreo biserică răsăriteană, răspunsul va fi mai degrabă de ordin practic: alungă muștele sau șoarecii, este un element decorativ ș.a.m.d. Semnificația spirituală pare pierdută. Să ne amintim despre teza de doctorat susținută la Institutul de Studii Sud-Est Europene în anul 2007 de Pr. Bogdan Scorțea, *Simbolul luminii divine în arta creștină a secolelor XIV–XVI*, teză coordonată inițial de Virgil Căndea și apoi de Nicolae Șerban Tanașoca, în care doctorandul a cercetat cauzele dispariției treptate a nimbului, ca simbol creștin fundamental, în pictura religioasă occidentală din perioada Renașterii. Nu putem ști câți dintre cumpărătorii de astăzi ai ouălor de struț din magazinele de obiecte bisericești cunosc înțelesul duhovnicesc al atârării lor în naos⁶². De asemenea, legătura dintre semnificația luminii lămpii sau a candelii și aceea a oului de struț, ca obiecte aninate pe același lanț în bisericile răsăritene (legătură pe care Galavaris doar o sugerează), merită cercetată mai atent, plecând de la faptul că ambele sunt menite să atragă privirile rugătorului în sus și să îl lumineze, la propriu și la figurat⁶³. În cercetările privitoare la

⁵⁹ Jeromonah Nectarie Măgureanu, *Mănăstirea Sinaia*, București, Editura Athena, 2000, p. 114: „Candelabru cel mare din naos are 48 de lumini, dispuse în patru cercuri, și are atârnat de el un ou de struț dăruit de regele Carol I.” Biserica a fost refăcută cu fondurile Eforiei Spitalelor Civile, care administra moșiile Mănăstirii Sinaia și ale altor biserici și mănăstiri.

⁶⁰ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I. *Acte interne (1408–1660)*, ed. Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, Editura „Dosoței”, 1999, Doc. 31, p. 51 (referință indicată de Lidia Cotovanu).

⁶¹ Despre ouăle de struț realizate din ceramică vezi Green 2006: 39–40.

⁶² Ouăle de struț pentru policandre (inclusiv sistemul de suspensie) sunt unul dintre produsele comercializate astăzi de magazinele bisericești.

⁶³ Pentru semnificațiile luminii și ale spațiului luminat din biserici vezi Alexandru Nancu, *Simbolica luminii în spațiul eclezial răsăritean*, în idem, *Simbolica fundamentală tradițională. Perspective, mentalități, evoluții*, București, Ars Docendi, 2013, p. 307–328.

prezența oului de struț în lăcașuri de cult ori în forme ale artelor vizuale trebuie să se țină seama că ea nu poate fi redusă la un act artistic, cu valoare exclusiv estetică.

Prin cercetarea textelor arabe creștine menționate am urmărit să extind sfera surselor acestei teme, căutând o confirmare a faptului că, dintre toate credințele, creștinismul ortodox a extras din purtarea struțului și a păstrat o învățătură durabilă privitoare la trezvia minții: cel ce se roagă trebuie să aibă grijă să nu se lase copleșit de gânduri și ispite lumești când își îndreaptă glasul, mintea și inima către Dumnezeu⁶⁴.

1. Mănăstirea Sf. Anton de la Marea Roșie, Egipt.

⁶⁴ Adresez calde mulțumiri tuturor celor care mi-au oferit, pe parcursul acestei cercetări, deslușiri, surse, traduceri și imagini: Mihai Țipău, Pr. Arhim. Policarp Chițulescu, Emanuela Timotin, Maria Magdalena Székely, Ioana Munteanu, Andrei Timotin, Ovidiu Olar, Pr. Anania de la Mănăstirea Putna, Pr. Protos Mihail-Claudiu Harbuzaru de la Mănăstirea Sinaia, Oana Iacubovschi, Marius Ristea și Claudia Nichita.

2. Mănăstirea Sf. Ecaterina, Muntele Sinai, cf. G. H. Forsyth, K. Weitzmann, I. Ševčenko, F. Andereg, *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai. The Church and Fortress of Justinian. Plates*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1966, Fig. B, C.

3. Mănăstirea Sf. Gheorghe, Hozeva, Wadi Qilt (Autoritatea Palestiniană).

4. Biserica Sf. Lazăr, Larnaca.

5. Biserica Trei Ierarhi, Iași.

6. Mănăstirea Putna (Arhiva Mănăstirii Putna).

7. Mănăstirea Surpatele.

BIBLIOGRAFIE

- Amadou 1958 – Robert Amadou, „Encore les œufs d’autruche”, *L’Orient Syrien*, III, fasc. 4, p. 484–487.
- Battistini 2008 – Matilde Battistini, *Simboluri și alegorii*, trad. Corina Anton, București, Monitorul Oficial R.A.
- Bianciotto 1980 – Pierre de Beauvais, Guillaume le Clerc, Richard de Fournival, Brunetto Latini, Corbechon, *Bestiaires du Moyen Âge*, transpunere în franceza modernă și prezentare de Gabriel Bianciotto, Paris, Éditions Stock.
- Bock 2002 – Sebastian Bock, *The “Egg” of the Pala Montefeltro by Piero della Francesca and its Symbolic Meaning*, Freiburg im Breisgau, Heidelberg.
- Cartoian 1929 – Nicolae Cartoian, *Cărțile populare și literatura română*, vol. I, București, Editura Casa Școalelor.
- Cazenave 1996 – Michel Cazenave (ed. coord.), *Encyclopédie des symboles*, Paris, Librairie Générale Française.
- Cândea 1993 – Virgil Cândea, „Les œufs d’autruche et la vigilance”, *Revue des études sud-est européennes*, XXXI, nr. 3–4, p. 301–303.
- Cooper 1992 – J. C. Cooper, *An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols*, Londra, Thames & Hudson.

- Crețu 2012 – Bogdan Crețu, *Bestiarul lui Dimitrie Cantemir: răstălmăcirea tradiției creștine*, în *Lumea animalelor. Realități, reprezentări, simboluri*, volum îngrijit de Maria Magdalena Székely, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, p. 209–230.
- Crețu 2020 – Bogdan Crețu, *Inorogul la porțile Orientului. Bestiarul lui Dimitrie Cantemir*, ed. a II-a, Chișinău, Editura Cartier.
- Duchet-Suchaux – Pastoureau 2002 – Gaston Duchet-Suchaux și Michel Pastoureau, *Le Bestiaire médiéval. Dictionnaire historique et bibliographique*, Paris, Le Leopard d’Or.
- Durandus 1906 – William Durandus, *The Symbolism of Churches and Church Ornaments: A Translation of the First Book of the Rationale Divinorum Officiorum*, trad. J. M. Neale și B. Webb, Londra, Gibbings.
- Galavaris 1978 – George Galavaris, „Some Aspects of Symbolic Use of Lights in the Eastern Church Candles, Lamps, and Ostrich Eggs”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 4, nr. 1, p. 69–78.
- Graf 1944 – Georg Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, vol. 1.
- Graf 1947 – Georg Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, vol. 2.
- Graf 1949 – Georg Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, vol. 3.
- Green 2006 – Nile Green, „Ostrich Eggs and Peacock Feathers: Sacred Objects as Cultural Exchange between Christianity and Islam”, *Al-Masāq*, 18, nr. 1, p. 27–66.
- Guruianu 1997 – V. Guruianu, *Fiziologul*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. II, București, Editura Minerva, 1997, p. 13–100.
- Hippeau 1970 – *Le Bestiaire divin de Guillaume Clerc de Normandie, trouvère du XIIIe siècle*, ediție și comentarii de C. Hippeau, Geneva, Slatkine Reprints.
- Ibn Sabā’ 1922 – *La Perle précieuse traitant des sciences ecclésiastiques (Chapitres I-LVI)*, par Jean, fils d’Abou Zakariyā, surnommé Ibn Sabā’; text arab publicat și tradus de Jean Périer, Col. *Patrologie Orientale*, ed. R. Graffin și F. Nau, t. XVI, fasc. 4, Paris, Firmin-Didot.
- Land 1885 – J. P. N. Land, *Anecdota Syriaca*, texte culese, editate și comentate, Leiden, E. J. Brill, t. IV.
- Legrand 1873 – Émile Legrand, *Le Physiologus, poème sur la nature des animaux en grec vulgaire et en vers politiques d’après deux manuscrits de la Bibliothèque Nationale*, cu un studiu introductiv de Ch. Gidel, Paris, Maisonneuve et Cie.
- Marinescu 1958–1959 – Constantin Marinescu, „Échos byzantins dans l’oeuvre de Piero della Francesca”, *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France*, p. 192–203.
- Meiss 1954 – Millard Meiss, „Addendum Ovologicum”, *The Art Bulletin*, 36, nr. 3, p. 221–222.
- Nasrallah 1979 – Joseph Nasrallah (în colaborare cu Rachid Haddad), *Histoire du mouvement littéraire dans l’Église melchite du Ve au XXe siècle: Contribution à l’étude de la littérature arabe chrétienne*, vol. 4, t. 1, Louvain, Peeters / Paris, Chez l’auteur.
- Nasrallah 1983 – Joseph Nasrallah (în colaborare cu Rachid Haddad), *Histoire du mouvement littéraire dans l’Église melchite du Ve au XXe siècle: Contribution à l’étude de la littérature arabe chrétienne*, vol. 3, t. 1, Louvain, Peeters / Paris, Chez l’auteur.
- Pastoureau 2011 – Michel Pastoureau, *Bestiaires du Moyen Âge*, Paris, Éditions du Seuil.
- Sbordone 1936 – Francesco Sbordone, *Physiologus*, Milano – Genova – Roma – Napoli, Società Anonima Editrice „Dante Alighieri”.
- Serikoff 1999–2000 – Nikolaj Serikoff, *Understanding of the Scriptures. Patriarch Mākāriyūs b. az-Za’īm and his Arabic-Speaking Orthodox Flock (From the Patriarch Mākāriyūs’ „Note-book”)*, ARAM, 11–12, p. 523–531.
- Shanawany – Dingle 1999 – Dr. M. M. Shanawany și Dr. John Dingle, *Ostrich Production Systems*, Roma, FAO.
- Shemesh 2020 – Abraham Ofir Shemesh, „Ostrich Eggs as a Conceptual-Symbolic Accessory in Jewish Synagogues”, *European Journal of Jewish Studies*, nr. 15, p. 1–24.
- Soave 2017 – Lorenzo Soave, *Simboli nell’arte. Breve guida per scoprire i significati nascosti nelle opere*, Modena, Palombi Editori.
- Tesnière 2018 – Marie-Hélène Tesnière, *Bestiaire médiéval. Enluminures*, Paris, BnF Éditions.
- Velculescu 1984 – Cătălina Velculescu, *Cărți populare și cultură românească*, București, Editura Minerva.

GENITIVUL ÎN DIALECTUL MEGLENOROMÂN. FORME ȘI VALORI*

IRINA FLOAREA

Faptele de limbă prezente în dialectele limbii române aduc informații suplimentare despre istoria limbii și explică în același timp existența unor forme păstrate în diverse registre ale limbii, diferite prin formă sau rolul îndeplinit de limba standard. Ne vom ocupa în articolul de față de formele de genitiv ale substantivului din dialectul meglenoromân, în vederea unei analize comparative între toate dialectele limbii române.

Încă din latina târzie genitivul substantivelor începe să se realizeze cu ajutorul prepozițiilor, în special în cazul genitivului de relație și al celui partitiv: *ex*, *ab* și *de*. Genitivul posesiv păstrează pentru mai multă vreme forma sintetică (v. ILR 2018: 139). Valoarea posesivă însă era exprimată și prin așa-numitul *dativ posesiv* sau, mai târziu, cu ajutorul prepozițiilor *de* și *ad*, urmate de forma de acuzativ a substantivului. Sfârșitul sec. IV este perioada când în latină funcțiile genitivului sunt preluate de formele de dativ, în urma omonimiei celor două cazuri. Evoluția celor două cazuri la trecerea în limbile romanice împarte România în două: est și vest (v. Iliescu și Macarie 1965). Se consideră că limbile romanice de vest preferă construcțiile cu prepoziții pentru exprimarea cazurilor, pe de o parte, iar concurența dintre cazurile genitiv și dativ s-a rezolvat prin preluarea funcțiilor dativului de către formele de genitiv. În partea orientală, în urma omonimiei dintre cele două cazuri, forma de dativ a avut câștig de cauză. Formele sintetice din latină au supraviețuit doar în mică măsură în limbile romanice (vezi discuția despre declinările substantivului în latina târzie în Macarie și Iliescu 1965 și ILR 2018: 385 ș.u.).

Deși se consideră că latina era o limbă eminentemente sintetică, spre deosebire de limbile romanice care au devenit mai degrabă analitice, observăm că această tendință există încă în interiorul limbii latine. Noile studii arată că nu există limbă exclusiv analitică sau exclusiv sintetică. Eugen Coseriu nuanțează această teorie (Coseriu 2005: 96–97) „În toate limbile pământului funcționează amândouă axele, însă nu în aceeași măsură. Există limbi în care funcționează mai ales axa paradigmatică, adică determinări interne. În altele, dimpotrivă, funcționează mai mult, sau mult mai mult, axa sintagmatică, determinările externe. ... Și latina nu era o limbă sintetică pur și simplu, ci era numai o limbă mai sintetică decât limbile romanice”. Limbile romanice au dezvoltat structuri analitice, dar nu au renunțat nici la formele sintetice, în măsuri deosebite de la o limbă la alta.

În limba română formele sintetice de genitiv au fost recreate sub influența formelor articolului, păstrându-se în același timp desinențe de la unele declinări latinești. Aceste forme s-au impus în limba literară și au fost considerate multă vreme definitorii pentru limba română.

* This work presented in this paper was supported by the research grant from the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation CNCS = UEFISCDI, project no PN-III-P4-ID-PCE-2020-0451

Cercetările asupra graiurilor și limbii populare, dar și asupra dialectelor românești sud-dunărene, au scos la iveală și alte forme de genitiv, care nu au rămas la stadiul de arhaisme, sunt active în limbă și purtătoare de diferite valori semantice, sintactice, stilistice sau pragmatice (vezi Neagoe 2012, Hoinărescu 2017, Manta 2019 ș.a.)

Ne vom opri în cele ce urmează asupra formelor de genitiv din dialectul meglenoromân, urmând să extindem analiza noastră și asupra celorlalte dialecte sud-dunărene. Corpusul folosit pentru excerptarea exemplurilor este alcătuit din texte culese și publicate de Petar Atanasov, el însuși vorbitor de dialect (Atanasov 2002, AT – texte 2020), din *Atlasul dialectului meglenoromân*, dar și din texte publicate în urmă cu mai mulți ani, în urma cercetărilor lui G. Weigand, Th. Capidan, I.A Candrea ș.a., texte folosite de noi la elaborarea *Dicționarului dialectului meglenoromân* (vezi DDM 2013 și 2019).

1. Formele de **genitiv sintetic** – deși Th. Capidan spunea că se folosește rar (Capidan 1935: 145) – sunt foarte numeroase în textele pe care le-am parcurs și exprimă în cele mai multe cazuri ideea de posesie; se folosesc după substantive articulate hotărât, la singular sau plural. Formele de **masculin** singular articulat sunt identice cu cele din dacoromână:

Alaitkili ampirátuluĭ aŭ pizmǎŭ ampiratíŭa. (Femeile din suita împăratului o pizmuiau pe împărăteasă.) Pap M² 143/18;

Scoási fúnli di la mǎgár, li ligó di vrǎu brǎistuluĭ. (Scoase funiile de pe măgar, le legă de vârful ulmului.) Cap² 77/41;

Canáta cu ápu aŭ turésti pri cǎma cǎluluĭ. (Cana cu apă o aruncă pe coama calului.) Can T² 121/17;

Ca-ŭ vizú fǎa ampirátuluĭ, fǎta di pri tapólǎ si candisí și si disfěsi. (Când o văzu pe fata împăratului, fata de pe [din] plop se îndură și se dădu jos.) Pap M¹ 16/13;

La bǎsǎrcǎ tatǎni tǎnirluĭ sa duș áncǎ di un sat nainti ca si-ŭ priștǎă nóua nǎrǎ. (Părinții mirelui sunt plecați la biserică cu un ceas înainte ca s-o aștepte pe nora cea nouă.) Can T² 121/20.

Cel mai des întâlnim forme de genitiv sintetic în:

- structura toponimelor: *Árǎa Dómnuluĭ, Bǎčǎla-Gǎuluĭ, Cása Zméuluĭ, Čișma Béguluĭ, Čișma Córbuluĭ, Árǎa Dómnuluĭ, Bǎčǎla-Gǎuluĭ, Cása Zméuluĭ, Čișma Béguluĭ, Čișma Córbuluĭ;*
- denumiri ale unor plante: *cǎada șoriculuĭ, cǎasta cǎlului, cǎasta péștiluĭ, pónǎa cǎculuĭ, láptili cǎcului. scándu Dómnuluĭ, uóclu bóuluĭ*, sau insecte: *bóu Dómnuluĭ, bubálca Dómnuluĭ;*
- în alte expresii fixe: *. Culácu Dómnuluĭ, cúru fóculuĭ* (= marginea vetrei focului), *Drúmu Dómnuluĭ* (= Calea laptelui).

La feminin¹ singular substantivele primesc articolul enclitic *-lǎ*:

¹ Vezi discuția despre forma de genitiv feminin în româna comună în ILR 2018: 386-387. Noi considerăm că articolul *-lǎ* din meglenoromână este urmașul lat. *illaei*, iar trecerea lui *e* la *ǎ* e un fenomen aproape general în meglenoromână după un element palatal (v Capidan 1925: 111)

Ăn *triușa fĕăľă* ánră pișim cúscri!. (În curtea fetei intră mai întâi cuscrii.) Can T² 119/39;

Cuțótu căzú ístum pri *rána răslănițăľă* șa că-l si licú čiréú. (Cuțitul căzu taman pe rana leoaicei, așa că i se vindecă buboiul.) Pap M2 166/37;

Cătă si zăurisĕască insán mult ca s-l-ıu čistéscă nóua nóra la *stăpónu nuntăľă*. (Încep să arunce orez pe mulți oameni, ca s-o felicite pe nora cea nouă a stăpânului nunții.) Can T2 122/15;

Dĕdu picási țe vru să spúnă ęa cu ancľdiręa și cu *diščľdiręa pinğercăľă*. (Bătrânul înțelese ce a vrut ea să spună cu închisul și deschisul ferestrei.) Pap M2 164/24;

Dúpu dunári rúbăľă, júnđi și gáida cu fártáři!. (După strânsul hainelor, ajunge și cimpoiul cu fărtații.) Can T2 118/38;

Ie!, că uzórá *glásu fĕătăľă*, zísiră: „dú-ti, fĕátu, s-ti mánăncă [lámna], că murím di ápu”. (Ei, când auziră glasul fetei, ziseră: „du-te, fato, să te mănânce [balaurul], că murim de apă [= de sete]”). Cap² 120/2.

Formele de **feminin** sintetic (substantivele la masculin terminate în *-a* construiesc genitivul în mod similar) sunt, totuși, mai rare și se folosesc în mod deosebit în construcții fixe:

- toponime: *Cása Pétcăľă*, *Cása Váșiľă*, *Códru Púľă*, *Báltăľă*, *Cărleájăľă*, *Bila Pénăľă*, *Bunáru Neámțăľă*, *Cľnu Dudíľă*, *Čĕșma Néșcăľă*, *Gáura Lisítăľă*, *Grópa Móășăľă*, *Gróbu Iánăľă*, *Gróbu Górgăľă*
- nume de plante sau de animale: *çóada çăjăľă*, *cúru găľnăľă*, *fúsu bábăľă*, *bișóna lisítăľă*, *Čópca čórăľă*, *Rușóne fĕătăľă*
- cuvinte din jocuri de copii : *Čálma ógăľă*, *șápca pópaľă*.
- alte construcții consacrate: *Fátiréa lúmiľă*, *vĕácu gógăľă*

Substantivele la **plural** formează foarte rar un genitiv sintetic:

Mulăre ęe din júsľe bóřlor únă mónă di plĕvă. (Femeia ia din ieslea boilor o mână de pleavă.) Can²105/28;

Vini vácótu di si ntųárnă tát-su lu fičúřulųăr. (Vine vremea să se întoarcă tatăl feciorilor.) MP 148/23;

Űa si lágă cu cai! tuăť íľĵ la ampírăřilųăr. (Aici vor alerga cu caii toți fiii împăraților.) MP 24/2;

L-am întâlnit, de asemenea, în câteva construcții fixe: *Ămpírátu bóřlor* (Lit. *Împăratul vânturilor*. = *Vânt puternic care suflă vara dinspre muntele Zóna*.), toponimul: *Gúva zóřilor di Viľóari*, nume de ciupercă: *Burĕři! Űóřlor*, dar și *Burĕř di Űóřlor* sau în expresia; *di çóárnili bóřlor* (Lit. *De carnea boilor [se țin]*. = *Se ocupă cu agricultura*.).

Forme de genitiv sintetic apar și după un infinitiv lung articulat, folosit cu valoare substantivală, de cele mai multe ori precedat de o prepoziție:

Si ntórnă di la ndirĕřire mămúșuluĵ. (Se întorc după însoțirea nașului.) Can T² 123/24.

Dúpu bričóře tınirluĵ fac unĕc ĝămbúș. (După bărbieritul mirelui fac o mică petrecere.) Can T² 118/19.

Di cútru dári sǫríluǵ aǵ G'ivǵíliǵa. (Spre răsăritul soarelui e Ghevghelia.) Can T² 112/32.

Stătú mult vǎcǫt cóla, pǎnǎ la dǎscǎpitǎrǵa sǫáriluǵ. (Státu multă vreme acolo, până la apusul soarelui.) Cap² 90/22.

Pimíntu [...] dúnǎ noǵ cuvét di la viníri primavérǎǵǎ. (Pământul [...] adună puteri noi din venirea primăverii.) W 77/4.

Di la bátirǵa sǫárilǵ pǎnǎ la scǎpitát. (De la răsăritul soarelui până la apus.) Cap 35 s.v. bat;

Príma mǎncári s-íǵǎ la bátirǵa sǫárilǵ. (Prima masă să fie la răsăritul soarelui.) Cap 35 s.v. bat.

Ca vidǵa sǫríluǵ, cum ancreǵti și u gunǵti grǫsa úmbrǎ lu nópti, o! șa ncreǵti númǵa luǵ. (Ca lumina soarelui, cum crește și gonește groasa umbră a nopții, o!, așa crește numele lui.) Pap M¹ 29/17–19.

Únǎ diminǵǎ, pri la dǎrǵe sǫríli, túcu vini la noǵ Hrísta lu Muráru. (Într-o dimineață, pe la răsăritul soarelui, numai ce vine la noi Hrísta lu Muráru.) Can T¹ 270/28

sau după un substantiv provenit dintr-o formă de participiu:

Cútru scǎpitátu sǫáriluǵ putú să si scǫálǎ fičóru și, buǵmǎcǫt cum ra di son, si zǎlǵǵó cútru úșǎ. (Pe la asfințit putu feciorul să se scoale și, buimac cum era de somn, alergă spre ușă.) Pap M² 164/5;

În unele cazuri are valoarea unui superlativ:

[Áǵ] burícu pimíntului. (L i t. [E] buricul pământului. = [E] centrul universului.) Can¹ 193 s.v.,

Ǵel ș-ǎǵ ǵómu Dómnuluǵ. (E omul lui Dumnezeu.) Pap M² 68/30; **Lúcru dráculuǵ.** Lucru necurat, lucrul dracului. Pap² 77 s.v.

În interiorul unei propoziții, de multe ori, mai ales după o prepoziție, substantivul în genitiv apare înaintea substantivului regent:

Pusi miráǵi la buríc si z-dúccǎ la Dómnuluǵ Grop. (Își puse cu ardoare în minte să se ducă la Mormântul Domnului.) W 69/3.

Nu-ǵ bun s-ti burvéș ǎn Dómnuluǵ lúcru. (Nu e bine să te amesteci în lucrarea Domnului.) Cap² 102/37.

Túmǵa érǎ vǵa murítǎ aǵǵárluǵ fičór. (Atunci murise feciorul împăratului.) Cap² 110/16;

Lu tát-suǵ rugári și anvítǎtúr ǵǎl nu li scultó. (El nu ascultă rugămintea și învățăturile tatălui său.) MP 196/21.

Iǵo sǎm ǎmpirátuluǵ feátǎ (AT – texte)

2. Forme de genitiv analitic

2.1. De cele mai multe ori genitivul analitic se formează cu ajutorul articolului **lu**, ca și în dacoromână:

Lă mǎncáj cǎlcǎnú lu ticúsu. (Mâncai marginea plăcintei.) Dms s.v;
Lǎ-la cǎpǎstru lu mǎgáru. (Ia cǎpǎstrul măgarului.) Dms s.v.;;
Si clátinǎ zídu lu cása. (Se clátinǎ zidul casei.) Dms s.v.;;
Fǎta-l' spúsi ca trǎndáfi l' sa ișóť din čǎnúša lu méru. (Fata îi spuse că trandafirii au ieșit [= au răsărit] din cenușa mărului.) Can T¹ 279/38;
Dǎrǎ șápti čavij cǔt mijlucánu jǎjít lu mícu. (Face șapte cuie de lemn cât degetul mijlociu al copilașului.) Pap M² 107;
Sǎ-l ducǎ kúbiníťa din čiflíku lu unǎ lǎmńǎ. ([Îi zise...] sǎ-i aducǎ pepene verde de pe moșia unui balaur.) Cap² 150/42;
Sirbím la čiflíku lu bǎgu. (Muncim la moșia boierului.) Dms s.v;
Si duťsǎ sfǎcǎ șǎrǎ la pǔárta lu ampírátu. (Se ducea în fiecare searǎ la poarta împǎratului.) Pap M¹ 16/16–17;
Si dúsi sǎ bǎ ápu di lǎ bunáru lu zméi! (Se duse sǎ bea apă de la fântâna zmeilor.) Can T¹ 281/35;

În cazul unei succesiuni de două forme de genitiv, ambele forme pot fi marcate cu articolul **lu**:
Cǔda lu cálu lu fičór l-u cǎťó múntili. (Muntele prinse coada calului feciorului.) Cap² 136/34;

Forma marcată de genitiv se folosește și înaintea substantivului regent:

Cum jó sǎ-ú cunós cári ǎj lu ampírátu íľi. (Cum o s-o cunosc eu pe cea care e fiica împǎratului.) Cap² 28/21;
Ĵel ǎn cǎtún nu la vor, ǎrǎ di lu pópa cásǎ ntrǎbǎ. (L i t. Pe el nu-l vor în sat, dar el întrebǎ de casa popii.) Pap M² 80/11;
Și lu ǎmpírátuluǐ cása u vǐéa bilijót. (Și casa împǎratului o însemnase.) MP 216/;
Lu tát-suǐ rugári și anvíťátúr ĵǎl nu li scultó. (El nu ascultǎ rugǎmintea și învățaturile tatălui său.) MP 196/21.

Uneori, genitivul e dublu marcat, proclitic și enclitic:

Ĵǎsǐǎ pistírǎ di z-duruǐáscǎ svǎǐu lu fičúruluǐ. (Ĵesea prosoape ca sǎ ofere daruri rudelor báiatului.) MP 220/10;
Vǐǎu mult cǎlǎbǎlóc la cása lu tńniruluǐ. (Era lume multǎ la casa mirelui.) MP 222/14
Mi arisǐǎști mǐérčirǎ lu řista cǎluluǐ. (Îmi place mersul acestui cal.) Kats 69/28;
Vini vǎcótú di si nťuǎrńǎ tát-su lu fičúruluǐ. (Vine vremea sǎ se întoarcǎ tatăl feciorilor.) MP 148/23;
Din vǎcótú lu Túrculuǐ (AT-texte), cu feťata lu ǎmpírátuluǐ (AT-texte), criǐǎlu lu ǎmpírátuluǐ fičǔr (AT-texte)

Am întâlnit aceste forme chiar și în cazul unor construcții fixe, cum ar fi numele de plante: *Crésta lu cucótu*, *Culácu lu ágrili*, *Bubálca lu Dómnú*, toponime: *Cásili lu Misi*, *Bǎșǎrica lu Tanás*, *Bǎčóľb-lu-Riza-Kǎĵa* sau alte construcții: *Códa lu cáru*. (Inima carului.) Cerna A/826, *Čudíľa lu Dómnú*. (Minunea lui Dumnezeu.) Dms s.v.

În cazul numelor de persoană construcțiile cu **lu** sunt generalizate, ele introduc supranumele ce indicǎ originea, cu rol de identificare. De exemplu, în cazul informatorilor, toți

au în structura numelui aceste forme: *Píti lu Țápu, meṽ ver Șíma lu Góci, Táșa lu Stavrídi, Tóti lu Trăpóli, Nači lu Caracúza, Táva lu Meși, Iftim lu Mérși, Pétca lu Ajója, Ğóna lu Mónoĵ, Ğóna lu Popĝóna, Dĵúniș lu Stávri lu Papațáfa* (AT – texte)

2.2. O altă modalitate de introducere a substantivului în cazul genitiv este folosirea articolului *ăl* (lat. *ad illum*)² cu varianta *ăṽ*, probabil o reminiscență a dativului nominal. P. Atanasov consideră, pe baza propriilor anchete, că folosirea articolului *ăl* este specific graiului din satul Umă, iar varianta *ău* este specifică graiului din Țârnareca, unde *l* se pronunță velar, până la vocalizare (Atanasov 2002: 213). În meglenoromână articolul *ăl* este invariabil și are mai puține restricții decât în dacoromână:

Si câtă cu al ampirátu fĝă. (Se iubea cu fata împăratului.) Cap² 25/15;

Lătrárĝa ăl cǎnli ăĵjmac că vĵni vrin. (Lătratul câinelui e semn că vine cineva.) Kats 84/9.

Ficǎrlu aṽ țárluĵ lití ună zúṽă cu căṽlu lă lof. (Fiul împăratului ieși într-o zi cu calul la vânătoare.) Cap² 105/28;

Când substantivul în genitiv precedă substantivul regent, acesta primește și articolul proclitic, și pe cel enclitic:

Tricúră pri l-ăṽ țárluĵ pǎrtă șu si jucăṽ cu mețárlu. (Trecură pe la a împăratului poartă și se jucau cu merele.) Cap² 112/22;

Nețársi tru ăṽ zmeṽluĵ curiĵă. (Merse în a zmeului pădure.) Cap² 113/25; *Nă murí ăṽ țárluĵ ficǎr.* (Ne-a murit al împăratului fecior.) Cap² 110/19;

Túmțĝa éră vĝa murită aṽ țárluĵ ficǎr. (Merse în casa împăratului, însă atunci murise feciorul împăratului.) Cap² 110/16;

Si câtă cu al ampirátu fĝă. (Se iubea cu fata împăratului.) Cap² 25/15;

Mulărĝa al voĵvóda si cățó si câtă cu țela zăbit al rápi și si flăĵăṽ din vácót doĵl. (Nevasta voievodului începu să se iubească cu ofițerul arapilor și cei doi erau împreună de mult timp.) DP 172/9;

Aṽ drățlăĵ máĵcă. (Mama dracilor, talpa iadului, Cap 116 s.v.)

În aromână este obișnuită această realizare a genitivului.

Am întâlnit și forma *a* care precede o formă de genitiv cu articol enclitic:

Țárlu aṽ luă toătă táĵfa a fĝátiĵeĵ la cunáka luĵ. (Împăratul luă tot neamul fetei la palatul lui.) Cap² 106/14;

2.3. În meglenormână apar, de asemenea, forme de genitiv analitic construit cu prepoziția *de*. Numeroase exemple am găsit pe hărțile din ALDM I în răspunsurile referitoare la diferite părți ale corpului: *ălbeăță di uócĵu, bélca di ócĵu, bópcă di videálă, cluc di đănúcĵu, cășca di zănúcĵu, cu coáda di uăcĵu, inki di cap, pálmúță di pičǎr, sfirĵěl di pičǎr, sfiráli di pičǎru, trăncă di ócĵu, vróu di cap, vróu di límbă*. Pe hărțile acestor

² Pentru originea articolului posesiv genitival în limba română vezi Giurgea 2013.

chestiuni din ALDM I au fost notate și forme cu **lu** proclitic, ceea ce întărește ideea că este vorba de o formă de genitiv: *ălbeáța lu uóclu, cu coáda lu uáčlu, sfriélu lu pičúor, sfirélu lu pičúoru, uósu lu númiru, uósu lu zánúclu*. Mai rar apar și forme construite cu prepoziția compusă **di la**, care exprimă, formal, mai degrabă un locativ decât un posesiv: *ămpărțátórlu di lă grăclán. álbeáță di la óclu, cárneța gróásă di la pičóor, gróapičca di la fáță, ósu di la númiri, népțe di la gúră, ícra di la čičóor*.

În aromână, formele de genitive cu **de** sunt foarte frecvente.

Prepoziția **de** se folosește în cazul locuțiunilor prepoziționale care în limba română impun genitivul, în varianta standard: *în mijloc(ul) de, deasupra de, la margine(a) de*. Și la nivelul graiurilor dacoromânei întâlnim aceste forme cu prepoziție.

Trițe prin méjlucu di Nónti (AT – texte), *raș ăn méjlucu di cătún prin căsi, dinzúr di tulářiști și prin căvinéur* (AT – texte),

Z-dúsira la márčına di Várdár. (Porniră; tot mergând pe drum, pe drum, ajunseră la malul Vardarului.) MP 230/31;

Si dúsiră dirép márzinga di cătún. (Se duseră la marginea satului.) Cap 111 s.v.;

Si dúnă toș an méjlucu di cătún. (Peste câteva ceasuri, după ce se întunecă, se adună toți în mijlocul satului.) Can T¹ 268/4;

Lisíța si fěși ca moártă și si tinsi an méjlucu di drum. (Vulpea se prefăcu ca moartă și se întinse în mijlocul drumului.) Pap M¹ 24/3;

Ra ăn méjlucu di năpti și čičă-sa aș durmeá. (Era la miezul nopții și unchiu-său dormea.) Cap² 78/5;

Disúpra di uráču, jündi ará, ve un dęal nalt. (Deasupra plugarului, unde ara, era un deal înalt.) Pap M¹ 26/3;

Con cătő disúpra di par aș vizú țea tambúră. (Când se uită deasupra parului văzu tamburina.) Pap M² 144/23;

Cálu la lăső disúpra di cătún. (Calul îl lăsa deasupra satului.) Cap² 130/37;

Disúpru di uráč vea un múnti. (Deasupra plugarului era un munte.) Cap² 83/4;

Málu șa stăț cásarcă, disúpră di jel. (Avutul lui așa stătea, grămadă, deasupra lui.) Cerna T.

Din zúrănzur di cătún să múlti bóčur. (În jurul satului sunt multe grădini.) Can T² 262/18;

Con si ancurúnă tiniri!, la dinzúră dinzúr di butéuă. (Când se cunună tinerii, îi ocolesc [= fac să meargă] în jurul butoiașului.) Can T² 102/9;

Ancălăr dinjură dinjúr di múnti. (Călare, dădea ocol în jurul muntelui.) MP 12/15;

Jel șizú la córinu di tupóla ca să si dismăřescă unęc. (El șezu la rădăcina plopului să se odihnească puțin.) Pap M² 166/30;

Prepoziția **de** apare și în alte contexte specifice genitivului:

La zăcățáreș di ápriřu, simínța di gănășóor di mai búnli pičur ou dunáș. (La începutul lui aprilie, adunau sămânța de porumb de pe cei mai buni știuleți.) AtaM 350/17;

Si púsi pri breġ și au flo pġárta di raj diščlísă. (Se sui pe deal și găsi poarta raiului deschisă.) Cap² 23/27;

S-dúsi la búca di mġáră și al slumni sácu ăń búcă. (Se duse la scocul morii și azvârli [= goli] sacul în scoc.) Cap² 114/11;

Áġi-ŭ zăcăčó di cuřáku di sāmáru di cal și-ŭ vličá drúmu. (O agăță [pe femeie] de oblâcul de la samarul calului și o târa pe drum.) DP 171/23.

Cúxu di árburi aġ cripată. (Scoarța stejarului e crăpată.) Dms s.v.

Săptámġna di brġnză. Săptămâna brânzei, prima săptămână din postul Paștelui. Cap 45 s.v.

De asemenea, apare în structura multor toponime: *Drúmu di Čópri*, *Drúmu di Lęsa*, *Drúmu di Nŏnti*, *Drúmu di Víńur*, *Čiřma-di-cúlă*, *Čiřma-di-pádi*, *Aréřlu di Gúpca*.

2.3.1. Prepoziția compusă **di la** se folosește uneori în construcții echivalente cu genitivul, deși amintesc de un locativ (construcții de același fel se regăsesc și în graiurile dacoromânei, cu precădere în graiurile de vest, vezi Croitor 2016 și Manta 2019):

Li veau scuos úńġġli di la zeásti di la mŏńă (AT – texte)

Dú-ti dă lę súřlitu di la muġġiri-ta, di să la duř. (Du-te de ia sufletul nevestei tale, ca să-l aduci.) Cap² 50/25;

Scŏndurili di la pulátă tŏti li ársiră, sáldi dóu scŏndur nu ardęu. (Scândurile palatului le arseră pe toate, numai două scânduri nu ardeau.) Cap² 57/30;

Cŏți, fráti, řa cŏńtă puřl di la Dŏmnu? (De ce, frate, cântă așa păsările Domnului?) Cap² 100/34 ;

Úřa di la scuřŏ ăġ ăńclísă și drúmurli să dăřarti. (Ușa școlii e închisă și drumurile sunt pustii.) AtaM 378/3.

Zidu di la udářă ári brŏan. (Zidul camerei are dungă.) Dms s.v.

Si-l la fíră pucrŏvu di la lámńă, si veádă cáfcu čúdă di pucrŏv ári. (Îi ziseră împăratului să-l trimită să-i fure velința zmeului, să vadă ce minune de velință are.) DP 90/36

2.3.2. La fel de frecventă este și prepoziția **la** pentru marcarea genitivului :

Nu ti du, puřla máma, că să-ń ti mănáncă și tġni. (Nu te duce, puiul mamei, căci o să mi te mănânce și pe tine.) Can T¹ 261/41.

Ář ġi rúřți čárcu lă sat. (I se rupse roțița ceasului.) Dms s.v.

Cása lor ra carși cu căsa la un birbér. (Casa lor era peste drum de casa unui frizer.) Cap² 69/39;

Cupirimġntu la řęa căsă ăġ bun dăřát. (Acoperișul acelei case e bine făcut.) ALR II s.n., 6, h.

Si řásă sumuvġlġli, si li ruđăđă cúpitili la cal. (Or să iasă [= or să apară] nimfele, să roadă copitele calului.) MP 44/5;

Nu ti spári, că řa ubidřăř cuřřinili la cuřřn. (Nu te speria că [eu] caut rădăcina cornului.) MP 180/26

Řă-ŭ lámńă din cŏla rănġŏndăra și řăpă: „ăřconsum, řřu la ampġrátu!” (Iată-l și zmeul dintr-acolo rânjind și țipa: „Halal de fiul împăratului”!) Cap² 65/16;

Si dúsi dúpu m̂ǎrti ca să-l' ȝa súflitu la fičór di la m̂ǎrti. (Se duse după moarte ca să ia sufletul băiatului de la moarte.) Cap² 23/6;

Noȝ im cápitli la cătún. (Noi suntem căpeteniile satului.) Cap² 218/23;

Gr̂ǎsa cáрни la lántili vaȝ ăȝ mai mári. (Ugerul celorlalte vaci e mai mare.) ALR II s.n., 6, h. 1757/012

Áncă nu l'-e copt criélu la fičór. (Încă nu-i e coaptă mintea copilului.) W 69/19.

Cóntu la ampíratu. (Cântecul împăratului.) Pap¹ 38 s.v.

3. Se remarcă și formele de genitiv nemarcat, nici desinențial, nici prepozițional. E o formă obișnuită pentru exprimarea unor valori temporale, de tipul *noaptea jumătate*:

Cântáręa cucóȝi! (Lit. Cântatul cocoșilor. = Miezul nopții.) Pap M² 170/2.

Observăm din exemplele numeroase că în dialectul meglenoromân marcarea genitivului se face atât sintetic, cât și analitic, prin intermediul articolului posesiv sau al unor prepoziții, în diverse stadii de gramaticalizare. Există asemănări cu modalitățile de realizare a acestui caz în dialectul aromân, dar și în graiurile dacoromânei. Într-un viitor articol vom analiza îndeaproape asemănările cu celelalte dialecte și dezvoltările particulare ale fiecărui dialect.

BIBLIOGRAFIE

- Atanasov 2002
AT– texte Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, București, Editura Academiei Române.
Petar Atanasov, Radu-Mihail Atanasov, *Texte meglenoromâne*, București, Editura Etnologică, 2020.
- Capidan 1925 Th. Capidan, *Meglenoromânii*, București, Academia Română.
- Coșeriu 2005 Eugeniu Coșeriu, *Limba română – limbă romanică*, București, Editura Academiei Române, 176 p.
- Croitor 2016 Blanca Croitor, *Utilizări arhaice și regionale ale genitivului*, în LR, LXV (4), p. 505–513.
- Domide 2009 Gabriela Violeta Domide, *Ocurențele lui de în structurile toponimice*, în Dacoromania, serie nouă, XIV, nr. 1, Cluj-Napoca, p. 65–70.
- DDM *Dicționarul dialectului meglenoromân. General și etimologic*, Nicolae Saramandu, Alina Celac, Irina Floarea, Marilena Tiugan, București, Editura Academiei Române, vol. I, 2013, vol. II, 2019.
- Giurgea 2013 Ion Giurgea, *Originea articolului posesiv genitival și evoluția sistemului demonstrativelor în limba română*, București, Academia Română.
- Hoinărescu 2016 Liliana Hoinărescu, *Genitivul cu prepoziția „de” în limba română. O perspectivă diacronică și funcțională*, în „Studii și cercetări lingvistice” [SCL], LXVII, nr. 2, p. 227–256.
- Iliescu, Macarie 1965 Maria Iliescu și Liliana Macarie, *Schiță de evoluție a declinării în latina târzie*, în „Studii și cercetări lingvistice” [SCL], XVI, nr. 4, p. 469–498.
- ILR 2018 *Istoria limbii române*, vol. I, coord. Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxandoiu, I, București, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Neagoe 2012 Victorela Neagoe, *Morfosintaxa articolului în graiurile dacoromâne actuale*, în „Fonetica și dialectologie”, XXXI, p. 34–62.
- Manta 2019 Mara Iuliana Manta, *Genitivul la nivel dialectal: ușa casei (pe baza ALRR. Sinteză IV)*, în Studii și cercetări lingvistice, LXX, nr. 2, p. 251–258.
- Nevaci 2013 Manuela Nevaci, *Dialectele aromân și meglenoromân. Studiu sincron*, București, Editura Universitară.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

CONTRIBUȚIA LUI D. CARACOSTEA LA PROBLEMATIZAREA TIPOLOGIILOR FOLCLORISTICE

IOANA-RUXANDRA FRUNTELATĂ

1. ARGUMENT

Pentru studierea formelor de expresie artistică din culturile moștenite prin transmitere orală în comunitățile tradiționale, tipologiile sunt instrumente de lucru indispensabile, în primul rând, pentru că furnizează informații sistematice despre variabilitatea de manifestare a acestor forme *in actu*, oferindu-le cărturarilor un mijloc de control (util, oricât de relativ) al unui material foarte voluminos și prin aceasta, înlesnind aprofundarea „unității în diversitate” a creației folclorice.

În folcloristica literară, tipologia nu este o simplă clasificare, ci este, de fapt, o ordonare a tuturor variantelor cunoscute (prin fixarea în scris, urmată de arhivare sau/ și publicare) ale fiecărui *tip*, termen prin care se înțelege un subiect sau o imagine (în funcție de forma epică sau lirică a textelor ce se tipologizează) fundamental/ fundamentală pentru sensul transmis și în jurul căruia/ căreia se organizează toate celelalte componente ale textului.

D. Caracostea, filolog de mirabilă subtilitate din școala lui O. Densusianu, preocupat în mod deosebit de problema tipologiilor folcloristice, considera că reducția la *tip* este posibilă numai prin descoperirea energiei „nucleare” a motivului ori imaginii centrale dintr-o creație artistică orală, o energie izvorâtă direct din expresivitatea limbii naturale originare. Calitatea estetică a limbii naturale se diminuează prin uz și se pierde odată cu trecerea spre cultura scrisului, dar, explorând „poezia tradițională” în căutarea „tipului”, s-ar putea reface, în mod ideal, legătura dintre forma sonoră și conținutul semantic, „cântecul primordial” și unic al cuvintelor unui popor.

Toată opera cărturarului aromân se construiește ca un drum către izvoarele unității dintre limbă și creație, aproape ca o aventură eroică de întoarcere la strămoșii mitici din lumea „ce gândea în basme și vorbea în poezii”. Ovidiu Bîrlea, discipol și colaborator apropiat al lui D. Caracostea, a surprins exact febrilitatea acestei plonjări intelectuale în abisul întrebărilor esențiale: „Caracostea a fost un neliniștit, mereu în căutarea unei pietre filozofale și mereu nutrit cu iluzia că în scurtă vreme i se va dezvălui, cu splendoarea răscumpărătoare a înfrigurărilor căutării. Toate lucrările lui stau mărturie de această ardere pe rugul intern, îndeosebi cele neterminate și cele care instituie noi jaloane de scrutare a realității filologice” (Bîrlea 1974: 477).

Din perspectiva folcloristicii actuale, în contextul etnologiei filologice europene, dar și al iradierilor interdisciplinare dinspre antropologia limbajului ori folcloristica, mai nouă, computațională, se impune să revedem cu atenție opera lui D. Caracostea și să evaluăm contribuția lui la problematizarea tipologiilor „literaturii populare”, nu numai pentru a reface excursul metodologic fascinant al unui gânditor de mare anvergură intelectuală, ci și pentru a

verifica soliditatea „capetelor de pod” zidite de el și a încerca să continuăm lucrarea, crezând și azi că înaintașul nostru nu greșea atunci când afirma că „Tipologia este problema de bază a studiilor de folclor internațional” (Caracostea, Bîrlea 1971: 19).

2. INTRODUCERE ÎN OPERA FOLCLORISTICĂ A LUI D. CARACOSTEA

Dumitru Caracostea (1879–1964) a urmat studii universitare de literatură și filosofie la București (1900–1907), audiind cursurile profesorilor Titu Maiorescu și Ovid Densusianu (Datcu 2006: 189). În continuare, s-a specializat în filologie romanică la Universitatea din Viena, sub îndrumarea savantului Wilhelm Meyer-Lübke, devenind asistentul acestuia în 1912 (preda cursuri de limba română) și apoi activând, tot sub conducerea lui Meyer-Lübke, ca lector la Institutul pentru studiul limbii și literaturii române (înființat la Viena în 1904 și redeschis în 1911 după negocieri diplomatice cu Titu Maiorescu, pe atunci președinte al Consiliului de Miniștri). Caracostea și-a susținut doctoratul în filologie romanică pe 26 iunie 1913, cu teza *Wortgeographisches und Wortgeschichtliches vom Standpunkte der Homonymität*, publicată în 1914 în „Analele Institutului Român din Viena” (Hîmpu 2017, Bîrlea 1974: 480). Revenind în țară în anul 1914, parcurge treptele carierei universitare începând din 1920 și ajungând profesor în 1930; „conduce (din 1933), Institutul de Istorie Literară și Folclor, creat de el pe lângă catedra de istorie a literaturii române moderne și folclor a Universității din București” (Datcu 2006: 189). În perioada 1941–1944, a fost director al Fundațiilor Culturale Regale, iar între 1945 și 1948, a îndeplinit oficiul de președinte al Secțiunii Literare a Academiei Române. Din cauza funcțiilor de director la Fundațiile Culturale Regale și de Ministru al Educației Naționale, Cultelor și Artelor, îndeplinită pentru foarte scurtă vreme, în 1940 (în guvernele Ion Gigurtu și Ion Antonescu), „a fost arestat în 1950 și deținut în închisoarea de la Sighet până în 1955, fără a fi judecat” (*loc. cit.*).

Dintre cursurile universitare create de D. Caracostea, relevant pentru folcloristică rămâne acela despre „Balada poporană română”, predat la Facultatea de Litere în 1932–1933 și publicat, în cea mai mare parte, „în articole separate, în «Revista Fundațiilor Regale» din 1941–1943” (Șandru, în Caracostea 1969: 32). În ediția critică din 1969, intitulată *Poezia tradițională română* și alcătuită de Dumitru Șandru, cursul a fost publicat în vol. II, capitolul al treilea (cu titlul „Balada poporană română. Curs ținut în anul 1932–1933”, p. 6–320) utilizându-se atât exemplarul litografiat, cât și fragmentele apărute separat în periodice, pentru a fi incluse și completările autorului (*loc. cit.*).

Opera folcloristică a filologului aromân cuprinde, în ordine cronologică, studiul monografic „Miorița”, publicat parțial în reviste în perioada 1915–1941 și integral în *Poezia tradițională română*, vol. I, p. 5–109. Alte studii de folclor comparat sunt *Lenore, O problemă de literatură comparată și folclor* (București, Atelierele grafice Cultura națională, 1929, 115 p. și în capitolul al doilea din *Poezia tradițională română*, vol. I, p. 312–415) și „Meșterul Manole” (în cursul litografiat *Balada poporană română*, 1932–1933 și în *Poezia tradițională română*, vol. II, p. 185–223) (Datcu 2006: 190–191). Studiul *Problemele tipologiei folclorice*, elaborat în 1959 și apărut postum, în 1971, este considerat de Iordan Datcu (2006: 191) „o lucrare fără precedent, un instrument de lucru de prim ordin, deschizător de drumuri”.

Cele mai importante studii de folcloristică sunt, așadar, grupate în ediția critică în două volume *Poezia tradițională română*, realizată de D. Șandru (Caracostea 1969) și în studiul *Problemele tipologiei folclorice* (Caracostea, Bîrlea 1971), elaborat de Caracostea în 1958 și

1959 și editat și completat de Ovidiu Bîrlea pe baza manuscrisului, editorul finalizând următoarele capitole: „Conflictele de clasă”, „Haiducia. Revoltele”, „Vitejii”, „Fantastice”, „Adaos: Tipologia compozițională” și adăugând un rezumat („*Resumé*”) și un „Indice de nume”.

În *Istoria folcloristicii românești*, Ovidiu Bîrlea include o sinteză edificatoare a contribuției folclorice a lui D. Caracostea, considerată preponderent metodologică, filologul romanist de școală germană fiind așezat în descendența științifică a lui Hasdeu și Densusianu, prin faptul că a lucrat „deopotrivă în mai multe discipline adiacente”: lingvistica, istoria literară, literatura universală și comparată și folcloristica (Bîrlea 1974: 477). De Hasdeu îl apropie pe Caracostea și fascinația pentru cercetarea genetică, pe deplin concordantă cu preocupările internaționale din domeniu.

Completarea „geografiei” unui motiv folcloric cu „viața formelor” îmbogățește cu analiza filologică metoda geografico-istorică, ținând cont, în același timp, de „formele expresiei și de formele de viață” (Caracostea, Bîrlea 1971: 34). Prin „motiv”, D. Caracostea desemnează: „toți acei factori care duc acțiunea mai departe”, acordând termenului un sens diferit de cel întâlnit, în general, în teoriile literaturii și apropiat de înțelegerea „funcției” definite de V.I. Propp în *Morfologia basmului*, canonică sa lucrare din 1928, drept element de semnificație cu rol în desfășurarea acțiunii (Propp 1970). Ca „motor” al compoziției în cadrele oralității folclorice, „motivul este un factor *dinamic*. Ca atare trebuie să fie dar deosebit de o simplă întâmplare, de un incident. Multe elemente se pot înscrie în desfășurarea unei balade sau a unei nuvele. Dar nu toate merită să fie dezvoltate și urmărite în scara motivelor” (Caracostea, Bîrlea 1971: 32). Studiul „Morfologia baladei populare”, publicat de D. Caracostea în „Revista Fundațiilor Regale X/ 1943, nr. 9, p. 483–493 și inclus în vol. II al ediției critice din 1969 (Caracostea 1969: 323–334) ilustrează clar viziunea apropiată (deși neasumat) de structuralism a savantului aromân, pentru care „forma creației” este „singura purtătoare a substanței” sale (Caracostea 1969: 323), dar tocmai pentru a înțelege „motivul” generator al unei creații avem nevoie de toate variantele culese de pe teren, care dau seama de „viața motivului” în spațiu și timp. Prin urmare, Caracostea considera că sunt necesare culegeri exhaustive de teren, cu notarea repertoriilor integrale ale interlocutorilor, ba chiar și cu notarea pieselor necunoscute de ei (dar familiare cercetătorului), culegerile fiind urmate, în mod ideal, de revenirea pe același teren, la același „informativ” (Bîrlea 1974: 479).

Studiul despre „Miorița”, cuprinzând întâia cercetare folcloristică a lui Caracostea și unele dintre cele mai importante problematizări metodologice formulate de el, s-a cristalizat, într-o primă formă, în 1915, dar a fost completat și pe parcursul următoarelor patru decenii, după cum mărturisește autorul într-un text din 1956 (Caracostea 1969, vol. I, p. 5–28): „Dacă aș fi terminat opera aceasta la 40 de ani, nu m-ar fi preocupat așa de mult și de statornic. Dar prin faptul că, deși isprăvită, n-am publicat-o în întregime, a continuat să mă cârmuiască din adâncuri. Lucrul odată isprăvit se desprinde de noi, are existența și destinul lui propriu, ca o pasăre care a părăsit cuibul și pornește în lume. Opera nedată la iveală este ca un copil care rămâne mereu prezent în casa și sub grija și ochiul părintesc” (Caracostea 1969, vol. I, p. 9). Pornind de la premisa că „motivul *Miorița* nu e un cântec oarecare luat la întâmplare, ci este un motiv etnic menit să ne ducă în însăși inima creației noastre populare”, Caracostea răspundea obiecției formulate de profesorul său, Ovid Densusianu, în *Viața păstorească în poezia noastră populară* (vol. II, 1923), cum că se adâncește prea mult în analiza variantelor, indiferent de valoarea lor estetică, răspunsul subliniind rolul individului creator în „plăsmuirea, transformarea și dăinuirea cântecului poporan” (Caracostea 1969, vol. I, p. 170–171). Definiția „cântecului poporan” („produs poetic și muzical totodată, împământenit printr-o lungă

transmisiune orală, prin o largă răspândire și prin mijloace stilistice proprii în masa rurală sau în pături sufletește asemănătoare acesteia; iar cel care-l zice – fie țăran, fie lăutar – deși se mișcă în limitele gustului poporan și are conștiința că zice un bun obștesc, negândindu-se al cui este, cine l-a făcut, ia totdeauna o atitudine personală, variind după timp, loc, împrejurări, potrivit dispozițiilor și însușirilor individuale” (*loc. cit.*) avea să fie reformulată și completată în cunoscutul studiu „Ce ne este cântecul poporan”, publicat în 1941 în „Revista Fundațiilor Regale”: „Cântecul poporan este un produs poetic și muzical totodată, atât de împământenit în masa rurală, printr-o lungă transmitere orală, printr-o largă răspândire în spațiu și prin mijloace stilistice proprii acestei mase, încât cel care-l zice, fie țăran, fie lăutar, îl zice în chip variat după timp, loc și contaminări personale, și nu simte întru nimic drepturi individuale de autor, cântecul apărând tuturor ca expresie vie a viziunii poporane făcând una cu virtualitățile limbii” (Caracostea 1969, vol. II, p. 72). Astfel, așa-numitul „caracter colectiv” al creației folclorice se datorează apartenenței la tradiția culturală și poetică folclorică și nu exclude aportul individului creator de variante: dimpotrivă, individul „nu este o abstracție”, ci „în poetica poporană realitatea de la care plecăm, singura existentă, este o anumită variantă, zisă în o anumită împrejurare de un anumit cântăreț [...]. Ca orice fenomen estetic, variantele sunt creațiuni individuale, intuiții sufletești întrupate în limbă și trebuie să le adâncești, să le individualizezi ca atare” (Caracostea 1969, vol. I, p. 172). Această concepție îndreptățește luarea în considerare a tuturor variantelor identificate ale *Mioriței*, grupate geografic: „în Moldova”, „în Muntenia și Oltenia”, „la armâni”, „în Ardeal”, „în Timoc”.

Parcurgând capitoul despre „Miorița la armâni”, pentru a observa metoda de lucru a lui Caracostea, avem surpriza să constatăm că analiza comparată a variantelor se susține nu atât prin argumente culturale, de conținut și stilistice, cât mai ales prin subtile sondări antropologice în mentalitatea și sensibilitatea „insului folcloric”. Contrazicând ideea lui H. Tiktin din 1895, că o primă variantă atestată a *Mioriței* la aromâni ar fi o baladă culeasă de la Crușova, în care apare alegoria morții-nuntă, Caracostea remarcă frecvența acestei imagini poetice („moartea ca nuntă”) în creațiile folclorice balcanice, în special în cântecele haiducești, cărora le aparține și varianta Tiktin. Dimpotrivă, motivul testamentar al îngropării în stână, specific mediului pastoral, ar fi nucleul generator al *Mioriței*, ipoteză ce se sprijină, în primă instanță, pe o mărturie a unui păcurar din Pind, consemnată de I. Caragiani în studiul „Românii din Macedonia și poezia lor populară” (în „Convorbiri literare”, II/ 1868, p. 385–386), din păcate, nu prin transcriere fidelă, ci în termenii limbajului literar standard, după uzanța vremii: „Când ciobanul este greu bolnav și se gândește la moarte, adânc mâhnit că lasă oile orfane, că lasă tot ce l-a desfătat în natură, singur iarăși, fără voia lui, în momentele acestor gândiri melancolice își revarsă greutatea inimii în cântec dureros sau existent deja, care descrie patima analogă cu a lui sau altul [*sic!*]” (Caracostea 1969, vol. I, p. 200). Spre „control și confirmare a mărturiei lui Caragiani”, este citat un fragment dintr-un cântec „poporan” cules de Pericle Papahagi din Avdela (comunitate compactă de păstori transhumanți aromâni) și publicat în culegerea sa din 1900 (*Din literatura poporană a aromânilor*, p. 938): „Măi Ianachi, să nu mergi la oi,/ Îți văzui visul că ai să mori!/ Dacă mor, dacă nu mor,/ Să-mi ascultați un singur cuvânt:/ La turiște¹ să mă-ngropați,/ La primăvară, când vă veți întoarce/ Să treacă oile să mi le prind,/ Să le prind și să le mulg/ Și cu mâna mea să le tund./ Fluierul să mi-l aud într-una

¹ *Toriște*, pl. *toriști*, s.f., regionalism cu sens de „loc unde se odihnesc oile după muls” (Șăineanu); *Turiște* (prin închiderea lui *o* la *u*), dar și *storiște* (*toriște* cu proteza lui *s* sau o contaminare cu *staniște*). Termenul are numeroase atestări cu sensul de loc „dinaintea strungii unde stau oile după ce au fost mulse; staniște” (...), fiind un împrumut din bg. *toriște*, cu prima atestare scrisă în 1825 (Bojoga-Celac 2003: 58).

[sic!],/ Când oile se vor aduna,/ Ca să nu fiu nici după moarte/ Nici de tovarăși, nici de oi departe” (op. cit., p. 201). Ipoteza lui Caracostea privind centralitatea motivului testamentar pentru corpusul mioritic avea să fie confirmată de analiza realizată de Adrian Fochi în ampla sa monografie apărută în 1964.

Chiar dacă o creație precum *Miorița*, crescând dintr-un mit autohton (al continuării vieții după moarte, în cadre ce țin de rosturile ocupației păstorești) poate fi instrumentalizată etnic, literar ori filosofic, pentru că „e firesc ca mitul să vorbească nu numai ca lucru, ci și ca semn”, „reprezentarea geografică” și studierea variantelor sunt necesare pentru a înlătura „caracterologia pseudo-estetică” făcută pe seama imaginii mioritice, fără „cunoașterea obiectivă, adâncită” a realității ce a dat naștere „plăsmuirii poporane” (Caracostea 1969, vol. I, p. 296-297). Putem considera, pe drept cuvânt, că D. Caracostea abordează etnologic creația folclorică, privind-o ca pe o „mulțime” de texte în context, ce nu pot fi studiate decât împreună și în legătură unele cu altele pentru a înțelege „din interior” gândirea omului generic al tradiției orale moștenite, dar și pentru a ajunge la izvorul expresivității lingvistice particulare ce dă naștere viziunii despre situarea în lume și în existență a unui anumit popor.

Pentru că implică, într-o măsură însemnată, cunoașterea folclorului și a culturii populare țărănești, menționăm și faptul că, începând din 1919, D. Caracostea a ținut o serie de prelegeri la Școala Superioară de Război, o parte dintre acestea fiind publicate în 1922, cu titlul *Aspectul psihologic al războiului* (Editura Cartea Românească, București²), fiind urmate de altele, în aprilie și noiembrie 1943, ce au dezvoltat preocupările lui pentru psihologia combatanților de pe front, un domeniu foarte puțin cercetat, la acea vreme, în spațiul academic românesc, dar impunându-se cu prioritate în contextul social-politic dintre cele două războaie mondiale (Hîmpă 2017: 113–114).

3. TIPOLOGIA FOLCLORISTICĂ ÎN CONCEPȚIA LUI D. CARACOSTEA

Din prefața lui Ovidiu Bîrlea la cartea *Problemele tipologiei folclorice* (Caracostea, Bîrlea 1971), aflăm că „această lucrare a fost concepută ca un fel de introducere generală la tipologiile speciilor folclorice, în primul rând la cea a baladei care a fost elaborată în oarecare măsură, fără a fi dusă la capăt” (Bîrlea, în Caracostea, Bîrlea 1971: 6). Studiul lui Caracostea, deși neîncheiat, ne înlesnește o intrare în laboratorul gândirii mature a savantului cu privire la „arborele” tipologiilor folclorice și la problemele clasificărilor folclorice, în general.

Pornind de la ideea primatului liricii ca mod de creație folclorică, dar și de la observația corectă, pe care o găsim și la Hasdeu³, că „În folclor, granițele [între genuri și specii] sunt fluctuante” (Caracostea, Bîrlea 1971: 12), D. Caracostea critică radical tipologiile tematice alcătuite după criterii de conținut stabilite fără a avea în vedere și vitalitatea unor „motive” ori „imagini” în cultura lor de proveniență, demonstrată prin prezența centrală în categorii diferite: „Determinarea poeziei populare după cuprins este o rătăcire. A mărgini cercetarea literară la tematică înseamnă a alcătui un cimitir de locuri comune, așa cum sunt obișnuit în literatură. Îndeosebi în lirică se vede deșertăciunea unor atari etichete: iubire, ură, revoltă, blestem,

² Ediție revăzută, îngrijită de Eugenia Bîrlea, prefață de Ioana Bot, Editura Universității „Al. Ioan Cuza” din Iași, 2015.

³ „Vastă și confuză, ca tot ce este primordial, o literatură populară nu se poate diseca în niște ramure atât de speciale și atât de determinate, precum sunt diviziunile și subdiviziunile unei literatură culte” (Hasdeu 1979 I: 26).

plângere etc., etc., sau te miri ce găselnițe ale efemeridelor literare. [...] a cunoaște estetic lirica este a pătrunde imaginile reprezentative ale artelor” (Caracostea, Bîrlea 1971: 13).

Pentru sistematizarea tipologică a liricii folclorice românești, cărturarul creează o întregă serie terminologică, definind „poezia poporană” drept „energie creatoare” (asemenea limbii), ce păstrează „straturi de cultură deosebită și de forme ale vieții sociale” ca într-un „palimpsest”. Orice doină constituie „în totalitatea ei o imagine, într-un spațiu și timp estetic propriu”, acest caracter de „imagine totală” explicându-se prin forța unui „nucleu” („ultimul element ireductibil al poeziei”) identificabil cu „un cuvânt metaforă” sau „un motiv liric concentrat în accentele elementare” ale „plăsmuirii” folclorice (Caracostea, Bîrlea 1971: 14–15). Un demers de „morfologia imaginilor”, constând în explicarea modului în care „o imagine ireductibilă se organizează și capătă durată” (Caracostea, Bîrlea 1971: 15), se poate realiza dacă se stabilesc „concepte coordonatoare” și „un sistem de relațiuni cerut de natura materialului, așa încât fiecare accent, motiv, imagine, să se încadreze în chip firesc în viziunea poporană” (Caracostea, Bîrlea 1971: 19–20). Ideea esențială rămâne aceea că în folclorul așa-numit literar, o clasificare trebuie să țină seama, deopotrivă, „de formele expresiei și de formele de viață” (Caracostea, Bîrlea 1971: 34), adică de poetica specifică a creației artistice orale, implicând utilizările și virtualitățile estetice ale limbii, pe un palier și de elementele relevante ale contextului cultural în care se actualizează variantele unei creații folclorice (în mediul natural și social de trai al omului din civilizația rurală tradițională), pe un alt palier. Caracostea își exemplifică metoda propunând „familia” ca „grup tipologic fundamental”⁴ (*loc. cit.*). Mai larg, „literatura poporană” se poate sistematiza pornind de la exprimarea diferitelor situații caracteristice raporturilor sociale, pentru că aceste raporturi sunt, în opinia savantului (pe care-l găsim, în acest punct al teoriei lui, apropiat de perspectiva sociologică asupra culturii a lui Émile Durkheim), fundamentale pentru viziunea populară asupra lumii și exprimate atât în limbă, cât și în creația artistică orală.

Noutatea viziunii lui Caracostea – care se raportează critic la etapa în care se prezenta pe vremea lui tipologia internațională a narațiunilor populare (Aarne – Thompson) pentru că i se pare a fi o „inventariere” de „motive”, dintre care unele „secundare”, fără a le căuta pe cele „esențiale”, fără a da suficientă atenție „raporturilor sociale” și ignorând „viața formelor” (Caracostea, Bîrlea 1971: 44–45) – este că privește creația poetică orală în totalitatea ei, ca pe un „limbaj” ce poate fi înțeles doar dacă sunt identificate „întreșerile” elementelor lui. Tipologia „totală” preconizată de cărturarul aromân ar fi tocmai punerea în evidență a „urzelii” pe care se pot întocmi o doină, un cântec epic, o snoavă, un colind etc. Pentru lirică, „fiind prima treaptă⁵ prin care limba, ca expresivitate, devine poezie și învăluind toate grupele și spețele, e firesc lucru ca la fiecare creațiune dată, oricât de dezvoltată, să căutăm a desluși nucleul liric și metaforele limbii comune din care a crescut [...]. Prin sistemul ei de imagini, lirica este și ea un limbaj, deci o funcțiune socială. De aici, necesitatea de a extinde sistemul de clasificare socială a elementelor folclorice la întregul domeniu al liricei, cu alte cuvinte,

⁴ Remarcăm din nou afinitatea cu ideile lui B. P. Hasdeu, care propunea criteriul vârstei pentru clasificarea „literaturii poporane”: „Omul în vârstă primitivă a fost mai poetic: sălbatecii, când vorbesc, cântă și deja vorbirea necântată e o înaintare în evoluție. Neputând dar clasifica literatura poporană în proză și poezie, cum s-o clasificăm? Oricum ar fi clasificăția, ea trebuie să fie întemeiată pe natura lucrurilor (...). Pornind d-aici, pentru ce oare noi n-am clasifica prin vârstă toate producțiunile literare ale poporului? Deci ca criteriu vom lua cele trei vârste esențiale (...)”, copilăria, maturitatea și bătrânețea (Hasdeu 1979 II: 145).

⁵ Primatul liricii asupra epicii orale este argumentat, pentru Antichitatea greacă, și de Gregory Nagy, în vol. *Pindar's Homer. The Lyric Possession of an Epic Past*, Johns Hopkins University Press, 1994.

necesitatea unei tipologii unitare, rădăcinate în elementele nucleare și urmărită în ordinea complexității crescânde până la formele cele mai dezvoltate” (Caracostea, Bîrlea 1971: 51). Mai mult decât a trata în ansamblu subcategoriile liricii folclorice (doină, cântec propriu-zis, strigătură), tipologia, așa cum o înțelege D. Caracostea, identifică și în alte „specii” (de exemplu, în cele narative: basm, legendă etc.) „motivele”, adică acele „imagini ireductibile” ce constituie înseși „elementele creațiunilor” ori „nucleele expresive” a căror „energie organizatoare” (manifestată, în primul rând, „în lirica poporană care străbate ca un fluid întregul corp al poeziei tradiționale”) explică, alături de contextul socio-cultural, diversele „dezvoltări” pe care le cunosc, în timp, variantele. „Avem nevoie deci de o tipologie care să cristalizeze întregul domeniu al creației tradiționale” (*loc. cit.*).

Metoda de tipologizare preconizată de Caracostea, pornind de la „embrionul liric” și urmărindu-i concretizările în diverse variante, pentru a stabili, prin analiză geografic-istorică și studiu filologic, evoluția și semnificația „tipului”, poate fi probată, în opinia autorului, pe un eșantion folcloric relevant (concret, corpusul mioritic), pentru a vedea „în ce măsură rezultatele pot fi extinse și la alte domenii mai largi”. El enunță ideea că formele cele mai simple sunt și cele mai vechi și plasează versiunile „cântec liric” și „colind” înaintea versiunii „baladă” a *Mioriței*; ulterior, va reveni asupra ipotezei sale genetice, așezând „bocetul” ce conține testamentul ciobanului pe prima treaptă a devenirii tipului. Ovidiu Bîrlea este rezervat cu privire la poziționarea cântecului liric într-un strat „premioritic” timpuriu, în special pentru că împărtășește concepția întâietății categoriilor folclorice rituale în raport cu acelea nerituale: „Dacă între cronologia formei de colindă și baladă nu mai subzistă îndoieli, arhaismul celei dintâi și marea răspândire a *Mioriței* colindă fiind puncte de sprijin neîndoielnice, nu tot astfel se înfățișează situația cântecului liric despre testamentul ciobanului, întrucât ceea ce e mai simplu nu e *ipso facto* neapărat mai vechi. Nu trebuie pierdut din vedere că în genere cântecul liric e mai simplu, mai redus decât colinda, care, trebuind să conțină cât de cât și un sâmbure epic, e destinată prin aceasta a avea o formă întrucâtva mai complicată. Se știe apoi că deritualizarea, trecerea în repertoriul laic a unui motiv poetic, e mai târzie. E mai plauzibil ca formele vechi să fi circulat, pe de o parte, în bocete – eventual în unele cântece funebre înrudite cu *Cântecul Bradului* și *Zorile*, dispărute însă din repertoriu – pe de alta, în colinda de doliu după ciobanul mort” (Bîrlea 1974: 487).

Nefiind etnograf, D. Caracostea judeca mai abstract creația poetică, fie ea folclorică, fie cultă, nevăzând între poezia „poporană” și cea „de autor” o deosebire „de esență”, ci doar una „de grad” (Caracostea, Bîrlea 1971: 35), ambele exprimând același tip de cunoaștere („estetică”, prin „imagini expresive”) (Caracostea, Bîrlea 1971: 47). Pentru cărturarul român, care aplica, în fond, o grilă a „genurilor” (epic și liric), fundamentată pentru literatura scrisă, mai degrabă decât una a „categoriilor” (rituale/ nerituale), adecvată funcționalității creației orale tradiționale: „Nu va adânci epica poporană cine nu va avea o viziune totală a liricei poporane. [...] Uneori, printr-un fel de regresivitate a memoriei, partea lirică supraviețuiește țesutului epic, ceea ce dovedește vechimea liricei” (Caracostea, Bîrlea 1971: 109). Astfel, fiecare tipologie trebuie începută cu motivele lirice, al căror izvor este „dorința firească de a afirma viața, de a persevera în forma de existență și de a cere drepturile vieții chiar în fața morții, nu ca o urmare a spaimei, de care vorbeau existențialiștii, dar ca o prelungire de afirmare chiar și dincolo de hotarele vieții. Toate aceste forme [lirice și epice, dacă înțelegem bine fraza] derivă de aici, în nuanțe nesfârșite, condiționate de formele de viață, de regiuni și de firea cântăreților” (Caracostea, Bîrlea 1971: 111).

Din perspectivă antropologică, ipoteza lui Caracostea, care se sprijină pe argumentul expresivității intrinseci a limbilor „primitive”, este congruentă cu înțelegerea funcționării „gândirii sălbatică” din teoria structuralistă a lui Claude Lévi-Strauss, după principiul jocului în care „imaginile sensibile” sunt „simboluri” ale căror reguli combinatorice se schimbă adesea, fără a se pierde, însă, din vedere, „semnificații empirici” pe care-i substituie provizoriu aceste imagini (Lévi-Strauss 1962: 177).

4. IMPORTANȚA CONTRIBUȚIEI METODOLOGICE A LUI D. CARACOSTEA

Trecând în revistă demersurile tipologizante privind folclorul literar românesc, Nicoleta Coatu și Mihai Canciovici discută despre proiectul de ordonare tipologică a baladei inițiat de D. Caracostea în studiul *Esquisse d'une typologie de la ballade populaire roumaine* (1948) și configurat în *Problemele tipologiei folclorice* (1971, volum îngrijit și finalizat de O. Bîrlea), observând că ordonarea se realizează pe trei paliere („al tipurilor folclorice, al motivelor narrative, al imagisticii metaforice”) din care rezultă 12 secțiuni: „1. Părinți-copii; 2. Mândru-mândră, fată-flăcău; 3. Soț-soție; 4. Frate-soră; 5. Soacră-noră; 6. Înrudiri de neam și sufletești; 7. Natura-vietățile; 8. Muncile profesionale; 9. Conflictetele de clasă; 10. Haiducia-revolte; 11. Vitejii și dușmanii turci sau tătari; 12. Forțele fantastice: lupta ființelor cu aceste reprezentări fantastice”. Ovidiu Bîrlea avea să completeze schița tipologică propusă de profesorul său, în sensul viziunii acestuia, cu un capitol intitulat: „Adaos. Tipologia compozițională” (Coatu, Canciovici 2019: 248–249, v. și *supra*).

Tipologizarea întregului repertoriu al eposului versificat românesc, după o concepție proprie, avea să fie alcătuită de Al. I. Amzulescu și publicată în două volume de referință: *Cântecul epic eroic. Tipologie și corpus de texte poetice* și *Balada familială. Tipologie și corpus de texte poetice* (București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981, respectiv, 1983), apărute în seria „Colecția națională de folclor”, sub egida Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice (actualul Institut de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”). Al. I. Amzulescu organizează tematic cele două tipologii ale sale, propunând, pentru ordonarea celor 211 tipuri de cântece epice eroice, cinci categorii (I. Fantastice; II. Vitejești; III. Păstorești; IV. Despre curtea feudală; V. Familiale) și pentru cele 173 de tipuri de „balade familiale”, zece categorii (I. Fantastice, II. Ciclul cotropitorilor; III. Haiducii; IV. Hoțomanii; V. Păstorești; VI. Despre curtea feudală; VII. Îndrăgostiții; VIII. Soții; IX. Părinți și copii; X. Frații). Pentru fiecare tip, este prezentat „rezumatul (...) (cu indicarea modificărilor și a contaminărilor existente), urmat de înscrierea variantelor, în notație bibliografică” (Coatu, Canciovici 2019: 256–257). Chiar la o privire rapidă, observăm că tipologia tematică a eposului versificat, dusă la bun sfârșit de Amzulescu, implică mai multe „întâlniri” între cântecul epic eroic și balada familială, acestea privind familia și ocupația păstorească, repere de conținut pe care și D. Caracostea le considerase esențiale în problematizarea sa tipologică. De asemenea, respectând modelul internațional al tipologiei narrative (Aarne-Thompson, în prezent, Aarne-Thompson-Uther), Amzulescu alcătuiește, pentru fiecare din cele două mari clase ale cântecului epic (cântecul epic eroic și balada familială), și câte un indice motivic („Inventar alfabetic de momente funcționale și elemente motivice relevante – narrative și descriptive”) (*apud* Coatu, Canciovici 2019: 257).

Dacă pentru repertorierea tipologică a eposului folcloric versificat, criteriul tematic este adecvat, pentru că orice creație epică este, prin definiție, „povestitoare”, având un subiect-

acțiune ce poate fi rezumat, pentru alcătuirea unei tipologii a liricii orale tradiționale, observațiile lui D. Caracostea referitoare la „motivele”, „imaginile” ori „nucleele” izvorâte din expresivitatea primară a limbii naturale și a căror „energie” este capabilă să genereze dezvoltări compozițional-formale diferite în spațiu și timp, ni se par de mare interes. De fapt, acordând atenție, deopotrivă, contextelor istoric-geografice și sociale ale variantelor și „morfologiei” acestora, în încercarea de a determina un „tip”, cărturarul aromân preconizează, fără a putea să o și demonstreze sau aplice, o metodă de comparare și potrivire a tiparelor poetice ale oralității tradiționale utilizând simultan mai multe criterii, în sensul „folcloristicii computaționale”, un domeniu aflat în plină expansiune în anii 2000. În folcloristica algoritmică asistată de computer, este posibil să fie creat un „macroscop” care să detecteze, deopotrivă, detalii fine și trăsături de ansamblu ale unui corpus foarte mare și complex de texte, reunind analiza „pe spații mici” cu viziunea „panoramică” (Tangherlini 2013: 8).

Fără îndoială, realizările tipologice de excepție din folcloristica românească, în special *Lirica de dragoste. Index motivic și tipologic* (4 volume, 1985, 1986, 1988, 1989), avându-le ca autoare pe Sabina Ispas și Doina Truță, au beneficiat de experiența „șantierului” deschis de D. Caracostea, reflectând, *mutatis mutandis*, sinteza propusă de acesta între metoda istorico-geografică și cea filologică, într-un cadru teoretic larg interdisciplinar.

În același timp, opera folcloristică a lui D. Caracostea ni se pare elocventă pentru autenticitatea demersului interogativ într-un teritoriu vast și în continuă mișcare, în care „A pune o întrebare nouă este într-unele privințe mai rodnic decât a o dezlega” (Caracostea, Bîrlea 1971: 37). Este o operă ce inspiră și azi, pledând convingător pentru utilitatea explorării științifice dincolo de limitele acceptate ale unei teorii, fie aceasta chiar una validată de comunitatea academică internațională.

BIBLIOGRAFIE

- Bîrlea 1974 – Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, Editura enciclopedică română.
- Bojoga-Celac 2003 – Alina Bojoga-Celac, „Câmpul «construcției păstorești» în graiuri dacoromâne sudice. O abordare din perspectiva lexematicii”, în „Limba română” 2003, p. 44–60, furnizat de Diacronia.ro for IP 86.120.248.126 (29.04.2021).
- Caracostea, Bîrlea 1971 – Dumitru Caracostea, Ovidiu Bîrlea, *Problemele tipologiei folclorice*, București, Editura Minerva.
- Caracostea 1969 – D. Caracostea, *Poezia tradițională română – Balada poporană și doina*, Ediție critică de D. Șandru „Lămuriri asupra ediției”, p. XXX–XXXVII), Prefață de Ovidiu Bîrlea (p. V–XXIX), vol. I–II, București, Editura pentru literatură.
- Coatu, Canciovici 2019 – Nicoleta Coatu, Mihai Canciovici, „Tipologii literare”, în *Sistemul culturii populare românești*. I. Școli. *Analize-Sinteze. Instrumente de lucru*, Coordonatori: Sabina Ispas, Nicoleta Coatu. II. *Taxonomie*, Autor: Ion Ghinoiu, Seria *Civilizația românească*, vol. 23, coordonator: Victor Spinei, București, Editura Academiei Române, p. 246–258.
- Datcu 2006 – Iordan Datcu, *Dicționarul etnologilor români. Autori. Publicații periodice. Instituții. Mari colecții. Bibliografii. Cronologie*, ediția a III-a, revăzută și mult adăugită, București, Editura Saeculum I.O.
- Hasdeu 1979 I – B. P. Hasdeu, „Literatura populară” (1867), p. 24–32, în *Studii de folclor*, Ediție îngrijită și note de Nicolae Bot, Prefață de Ovidiu Bîrlea, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Hasdeu 1979 II – *Idem*, „Prelegeri de etnopsihologie ținute la Universitatea din București” (1925), p. 126–149, în *Studii de folclor, op. cit.*
- Hîmpă 2017 – Laura-Rodica Hîmpă, „Restitutio Dumitru Caracostea. Documente de arhivă”, în „Studii de biblioteconomie și știința informării”/ *Library and Information Science Research* nr. 21/2017, p. 109–114.
- Lévi-Strauss 1962 – Claude Lévi-Strauss, *La pensée sauvage*, Paris, Plon.

- Propp 1970 – V. I. Propp, *Morfologia basmului*. În românește de Radu Nicolau, studiu introductiv și note de Radu Niculescu, București, Editura Univers.
- Tangherlini 2013 – Timothy R. Tangherlini, “The Folklore Macroscope. Challenges for a Computational Folkloristics”, Archer Taylor Memorial Lecture 2012, în „Western Folklore” 72:1 (Winter 2013), p. 7–27.
- Copyright © 2013, Western States Folklore Society, https://www.researchgate.net/publication/288295245_The_Folklore_Macroscope_Challenges_for_a_Computational_Folkloristics (8.05.2021)

*Institutul de Etnografie și Folclor
„C. Brăiloiu” al Academiei Române
Str. Dem. I. Dobrescu nr. 9, București*

GRAMATICA NUMELUI ÎN *PRAVILA DE LA GOVORA* DIN 1640

ȘTEFAN GĂITĂNARU

1. Într-o perioadă de mai bine de un secol de la consemnarea primului text în limba română, cultura autohtonă a fost dominată de comunicarea religioasă cu texte traduse, în cea mai mare parte din slavonă.

La jumătatea secolului al XVII-lea, când apare *Pravila de la Govora* (1640), tradusă de Mihail Moxa după un manuscris slavon din 1618, în timpul mitropolitului Teofan, cele două arii dialectale (nordică și sudică) erau destul de bine diferențiate, chiar dacă fenomene de interferență se pot identifica, determinate de circulația copiștilor și destinația manuscriselor.

Insistența lui Matei Basarab de a lăsa cărțile religioase în limba slavonă, considerată limbă sacră, vin, se pare, din cultul pe care îl avea față de epoca și de personalitatea lui Neagoe Basarab.

Acest lucru nu a împiedicat, totuși, realizarea unor traduceri importante în limba română. Astfel, pe lângă *Pravila de la Govora* (prima tipăritură din Țara Românească în limba română) se remarcă, în mod cu totul excepțional, traducerea în anul 1635 de către Daniil Andrean Panoneanu a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*.

2. Ca trăsătură generală a morfologiei numelui din textul *Pravilei de la Govora*, trebuie semnalată o bună reprezentare a tuturor criteriilor de subclasificare din româna actuală, ceea ce înseamnă că sistemul numelui era bine constituit. O analiză amănunțită a structurilor va scoate în evidență felul în care funcționează faptele de limbă la nivel de clase și categorii.

2.1. Substantivul, în conformitate cu ponderea lui în vocabularul reprezentativ, este clasa lexico-gramaticală cu cel mai mare număr de elemente.

2.1.1. Subclasele (după formă, sens, flexiune) sunt bine constituite.

Se întâlnesc, din punctul de vedere al formei, substantive simple, cele mai multe (*preot, episcop, biserică, pravilă...*), compuse (*blagoslovenie* - p. 13, *fărălegi* - p. 45; *fărădeleagea preafărădeleagii* - p. 222) și locuțiuni substantivale (*nește fără de rând* - p. 96; *luare aminte* - p. 234 - exemplificările sunt din *Pravila* 2020).

După sens, substantivele sunt comune și proprii. Cele comune pot denumi obiecte și ființe indivizibile (individuale), fie ele ființe (*om* - p. 3, 4, 224; *muiare* - p. 21, 169, 224; *fiu* - p. 27, 205, 317), fie lucruri (*păhar* - 160, 310, 323; *oală, strachină* - p. 259).

Desemnează, de asemenea, obiecte colective (divizibile): *oaste* (p. 24); *mulțime* (p. 45, 76, 318); *săbor* (p. 304, 313, 314); *turmă* (p. 122, 212).

Bine reprezentată este subclasa substantivelor nenumărabile, singularia, mai ales, și pluralia tantum (*argint* - p. 14, 345; *aur* - p. 3, 14; *arame* - p. 301; *vin* - p. 36, 124, 223; *oțet* - p. 124, 124; *sare* - p. 83, 163; *unt* - p. 83, 332; *bozi* - p.107; *vearze* - 64, 83).

Substantivele proprii, foarte frecvente, sunt, de regulă, denumiri religioase: divinități *Dumnezeu* (p. 19...); *Isus Hristos* (p. 2...); nume de sfinți (*Petru și Pavel* - p. 330; *Vasilie* -

p. 53), personaje biblice (*Apolinarie* – p. 317; *David* – p. 50; *Iuda* – p. 225; *Lot* – p. 300); personaje istorice (*Mathei Basarab* – p. 5; *mitropolitul Theofil* – p. 1), sărbători (*Blagoveștenie* – p. 9; *Crăciun* – 330; *Paști* – p. 9); denumiri geografice (*Cartaghin* – p. 5; *Alexandrie* – p. 298; *Antiohia* – p. 122; *Gaggrea* – p. 226; *Govora* – p. 5).

După abandonarea clasificării flexionare a substantivelor din limba română în cele trei declinări, consemnate în majoritatea studiilor de istoria limbii, rămâne funcțională clasificarea în cele trei tipuri flexionare. Acestea se regăsesc în textul *Pravilei*, configurația respectivă caracterizând și româna actuală.

Astfel, se întâlnesc substantive anumerice, invariabile, cu o singură formă, de regulă nume de materie: *argint*, *aur* (p. 14), *carne* (p. 71), *corastră* (113), *unt*, *vin* (p. 65), *brânză*, *peaște* (p. 66). Altele sunt nume de însușiri, de sentimente: *credință* (p. 60, 314, 337); *dragoste* (p. 34, 312, 316); *iubire* (p. 4, 80); *milă* ((p. 2, 266, 275); *milostenie* (p. 199, 271).

Bine reprezentate sunt și cele aparținând numărului comun: *ochi* (p. 3, 28, 312); *cotoi* (p. 259); *genuche* (p. 287); *nume* (p. 177, 192, 308); *pântece* (p. 81, 280).

Cele mai multe sunt substantivele variabile cu două forme, grupate în funcție de opoziția singular-plural și de inexistența, în cadrul genului personal, a desinențelor de vocativ.

Opoziția singular-plural se întâlnește la substantivele neutre: (*cuvânt* – p. 4, 31, 270; *dobitoc* – p. 16, 237, 261; *lucru* – p. 3, 17, 245; *pat* – p. 40, 240, 301); *păcat* – p. 6, 75, 113; *trup* – p. 16, 48, 315).

Același lucru se întâmplă și la substantivele masculine și feminine care n-au genul personal (non-persoane): *câine* (p. 104, 114, 225); *lup* (p. 104, 122, 236); *porc* (p. 114, 259); *pisică* (p. 104, 319); *vulpe* (p. 97, 104); *lumină* (p. 33, 308); *viață* – (p. 33, 302, 314), *cruce* (p. 35, 312, 330); *inimă* (p. 45, 50, 255); *leage* (p. 17, 32, 47); *bisearecă* (p. 56; 231, 267); *învățătură* (p. 67, 225, 226).

Substantivele variabile cu trei forme sunt cele care, aparținând genului personal, au, la forma nearticulată, și desinență de vocativ. Specificul textului face ca, de regulă, aceste substantive să fie masculine: *duhovnic* (p. 2, 44, 224); *bărbat* (p. 57, 67, 74); *preot* (p. 13, 14, 17); *călugăr* (p. 242, 270, 334).

Dintre celelalte substantive (*lipsă*, *treabă*, *vreme*) care sunt trecute, de regulă, la această subclasă formală, se întâlnește numai *treabă* (p. 2, 4, 260), pe care, de altfel, DOOM² îl consemnează numai cu o formă de plural (*treabă* – *treburi*). Cea de-a treia formă (*acestei trebi*, *trebii*) se întâlnește numai la G.D. (DOOM² 2005: 809).

2.1.2. Categoriile gramaticale de gen număr și caz sunt preluate de toate celelalte elemente ale grupului nominal, prin acord sau prin substituție.

2.1.2.1. Genul cunoaște, ca și în româna actuală, mai multe aspecte: genul natural, gramatical, personal și comun.

Genul natural își distribuie cele două structuri ca și în limba actuală. Astfel, animatele (cu sex masculin și feminin) se întâlnesc, de regulă, la genurile gramaticale de masculin și feminin. În schimb, inanimatele apar nu numai la neutru (*gând* – p. 2, 317; *lucru* – p. 3, 215; *post* – 64, 334), ci și la masculin (*aspru* – p. 334; *ban* – p. 269) și feminin (*candilă* – p. 258; *casă* – p. 129, 179; *mănăstire* – p. 21, 22, 249; *pravilă* – p. 142, 208, 335).

După felul în care se exprimă genul, cele mai multe substantive au gen fix: *episcop* (p. 1, 3, 341); *diacon* (p. 12, 226, 342); *cetăț* (p. 25, 225, 226); *mănăstire* (p. 21, 22); *mână* (p. 2, 27); *viață* (p. 33, 123); *lucru* (p. 17, 245); *pat* (p. 223, 240); *săbor* (p. 313, 314); de

asemenea, pot fi mobile (*călugăr* – p. 42, 250, 344 / *călugăriță* – p. 93, 185, 186; *naș* – p. 187, 339 / *nașă* – p. 187, 339; *preot* – p. 105 / *preuteasă* – p. 29); heteronime (*bărbat* – p. 147, 281 / *muiare* – p. 21, 342; *tată* – p. 33, 150, 201 / *mumă* – p. 33, 38, 150; *frate* – p. 2, 79, 326 / *soră* – p. 39, 211, 240; *mătușă* – p. 40, 204 / *unchi* – p. 202, 204) și epicene (*corb* – p. 97, 104; *ciovraică*, *corui*, *nevăstuică*, *pâlș*, *privighetoare*, *vâltur*, *veaveriță* – p. 104).

Genul gramatical cunoaște, ca și în limba actuală, distincția între masculin, feminin și neutru.

Genul masculin se află, într-o ierarhie cantitativă, pe treapta cea mai de jos, chiar dacă, din punctul de vedere al tipurilor flexionare, este bine reprezentat. Astfel, se întâlnesc subclase terminate în:

- consoană (morfemul \emptyset): *călugăr* (p. 259, 344); *drac* (p. 42, 274); *episcop* (p. 27, 173); *fur* (p. 15, 17); *preot* (p. 28). În consoană (palatală) sunt și substantivele de tipul *ochi* (p. 3, 77); *unchi* (p. 202, 204);
- în vocala -e sau -u: *frate* (p. 2, 3, 35, 116); *șarpe* (p. 104), *pește* (p. 65, 66); *socru* (p. 40, 200); *sihastru* (p. 319); *ariciu*, (p. 104);
- în vocala -ă: *tată* (p. 32, 201); *popă* (p. 26, 27);
- în diftongul -iu: *judecătoriu* (p. 212); *magariu* (p. 116); *tlâhariu* (p. 54) / *tâlhariu* (p. 90); *coruiu* (p. 104);
- în semivocalele -u și -i ale altor diftongi: *fariseu* (p. 181); *arhiereu* (p. 19, 62, 63); *cotoi* (p. 104).

Substantivele feminine au și ele configurația desinențială din româna actuală, conformându-se, în cea mai mare parte, normei dominante. Ele se termină în:

- vocala -ă: *apă* (p. 124, 272); *bisearecă* (p. 231, 267); *cunună* (p. 179); *haină* (p. 270); *gâlceavă* (p. 25, 327); *viiață* (p. 33, 314); *treabă* (p. 2, 4, 260).
- vocala -e: *avere* (p. 111); *cale* (p. 2, 301); *moarte* (p. 28, 131); *noapte* (p. 159, 210); *vulpe* (p. 97, 104); *ușe* (p. 234);
- hiatul -i-e: *metanie* (p. 128, 318); *liturghie* (p. 28, 134); *soție* (p. 201, 321);
- diftongul -ie: *oaie* (p. 2, 3); *nevoie* (p. 27, 254); *ploaie* (p. 245);
- diftongul -ea: *scândurea* (p. 301);
- vocala -i: *zi* (p. 116, 303, 331).

Substantivele neutre au, la singular, o configurație desinențială asemănătoare cu a masculinelor. Ele se termină în:

- consoană (morfemul \emptyset): *așternut* (p. 156, 320); *izvor* (p. 306, 308); *gând* (p. 123, 317); *stog* (p. 179); *trup* (p. 16, 19).
- vocala -u: *lucru* (p. 3, 215);
- vocala -e: *nume* (p. 192, 308); *pântece* (p. 81, 280); *sânge* (p. 199, 342);
- diftongul -iu: *oltariu* (p. 45, 179); *ceriu* (p. 32, 251, 315).

Genul personal era foarte bine fixat în prima jumătate a secolului al XVII-lea și acest lucru se poate urmări în text.

La nominativ-acuzativ, substantivele nume de rudenie își atașează adjectivul pronominal posesiv la forma nearticulată. Exemplele sunt foarte numeroase: *cumătră-sa* (p. 35); *nașu-tău*, *soru-ta*, *frate-tău* (35); *nașă-sa*,... *fină-sa* (p. 187); *moșu-mieu* ... *tată-mieu* (p. 196).

Dintre acestea, o atenție specială trebuie acordată substantivelor de tipul **mămâne*, *tătâne*, *frățâne*. Acestea au evoluat în latina populară astfel: substantivul *mamma* (= *țâță*) s-a utilizat în locul lui *mater*. S-a extins, prin analogie, o formă similară în locul lui *pater*: *tata*; frecvența acestor substantive a condus la o integrare a lor în sistem, în declinarea

imparisilabică, cum erau și *mater*, *-tris*; *pater*, *-tris*, primind o silabă în plus: *mamma*, *-anis*, *tata*, *-anis* (cf. Frâncu 2009: 35). Analogia în română s-a extins și la *frater* – *frățâne*. Interesant este că, la începutul secolului al XVI-lea, „Forma *mamă* nu este atestată. Ea apare mult mai târziu” (*Ibidem*: 36). În *Pravila de la Govora* apare forma *mumă* (p. 33, 150). În schimb, formele imparasilabice masculine sunt frecvente: *muiarea frățini-său* (p. 200), *feciorul frățini-mieu* (284); *cu ai frățini-mieu* (p. 285); *patul tătini-său* (p. 240).

Sub aspect lexical, acestea încep să dobândească statut de substantive compuse, întrucât primesc, în flexiune, desinență și la sfârșitul grupării: *muieri-mii*, *surori-mii* (p. 285).

La genitiv-dativ, aceste substantive compuse nu-și schimbă forma: *fără de învățatura duhovnicu-său* (p. 191); *mașteha-sa ... muiarea frățini-său* (p. 200); *să o dea duhovnicu-său* (p. 41).

Dar cea mai importantă trăsătură a genului personal la genitiv-dativ este utilizarea articolului hotărât proclitic la numele proprii de persoane: *să dați ... ce iaste a lui Dumnezeu, lui Dumnezeu* (p.18); *zioa lui Sfântul Petru* (p. 72); *fu protivitor lui Dumnezeu* (p. 140).

În studiile mai recente, articolul *lui*, prin desființarea clasei articolului, este numit „marcă proclitică de genitiv-dativ” (GBLR 2016: 87).

În textul *Pravilei*, este foarte frecventă și forma populară *lu*: *lu Hristos* (p. 10, 64); *lu Apolinarie* (p. 317); *zioa lu Ștefan* (p. 289).

La acuzativ, marcarea genului personal se face prin construirea complementului direct cu „prepoziția” *pre*: *va judeca pre preotul* (p. 19); *va lovi pre tată-său... va scrâbi pre mumă-sa* (p. 33) *Pre preot și pre arhiereu nu se cade să-l priimești* (p. 62); *va lovi pre egumenul* (p. 250).

Ca și în limba actuală, procedeul tranzitivizează și pronumele personale, dar nu numai: *va asculta pre el* (p. 3); *cuminecă pre ei* (p. 4); *nu numai pre sine se-au pierdut* (p. 4); *să-i priimească pre dânșii* (p. 182); *să nu biruiască pre niminea* (p. 17); *să ispitească pre acel* (p. 20); *va învăța pre alții* (p. 3); *de va ocări cineva pre unii* (p. 145).

La vocativ singular, este specifică desinența *-e*, moștenită din latină: *frate duhovnice* (p. 3); *cum fu întâiu, fiule* (p. 46); *Tu ești, Doamne, cela ce ai zis* (p. 50); *pentru ce, ticăloase-l uciseși* (p. 116); *nebune preote, bine grăiești* (p. 126).

Genul comun, ce încadrează substantive de tipul (*un*, *o*) *pierde-vară*, *gură-cască* etc.; specific limbii vorbite, este, ca și în perioada actuală, slab reprezentat. Poate fi consemnată numai expresia *nește fără de rând* (p. 96).

2.1.2.2. Numărul substantivelor cunoaște în textul *Pravilei* numai opoziția singular – plural și numărul comun. Nu se cunoaște pluralul calității, la substantive de tipul *cărnuri*, *vinuri*, *blănuri* etc.

Opoziția singular-plural se realizează diferit, în funcție de genuri. Astfel, toate substantivele masculine formează pluralul cu desinența *-i*: vocalic (*cuscri* – p. 201) și, cel mai frecvent prin *-i* asilabic: *frați* (p. 2, 201); *lupi* (p. 122, 236). Acesta din urmă se folosește și la pluralul unor substantive terminate în sufixe de tipul *-oriu*, *-ariu* (*judecători* – p. 212; *tâlhari* – p. 18, 341).

Uneori, acest *-i* asilabic a dus la existența unei consoane palatale sau africcate, atât la masculin, cât și la feminin: *urechi* (p. 3); *ochi blânzi* (p. 77); *fărălegi* (p. 45); *slugi* (p. 75).

Substantivele feminine utilizează încă din secolul al XVII-lea și, se pare, chiar din cel anterior, cele 5 alomorfe de plural: *-e*: (*case* – p. 189, 312; *călugărițe* – p. 47, 56; *haine* – p. 101, 244); *-i*: (*învățători* – p. 41, 170; *metanii* – p. 113, 226; *nopti* – p. 43, 256); *-uri* (substantivul *treabă* – *treburi*, se folosește în text numai la singular – p. 2, 4, 260); *-le* (*zile* – p. 43, 63, 335; – *scândurea* se folosește numai la singular); și *-ø* (*oi* – p. 2, 250).

Substantivele neutre au cele două desinențe conservate din latină: *-e* (*săboare* – p. 314; *cuvinte* – p. 13, 14; *capete* – p. 179; *păcate* – p. 6, 45, 248; *suflete* – p. 1, 124); *-uri* (*gânduri* p. 2, 317; *lucruri* – p. 7, 8, 308; *trupuri* – p. 244). Morfemul *-uri* se găsește deseori sub o formă dintr-o fază anterioară de evoluție, *-ure*: *locure* (p. 19, 21, 94), *lucrure* (p. 3, 215; *chipure* – p. 98, 99; *drumure* – p.75). Desinența a treia a neutrului, *-i* (*studii*, *salarii*) exista în latină, dar s-a impus târziu, după anul 1800, pe cale savantă, prin intermediul limbilor romanice (cf. DELLR 2004: *exercițiu*: 1801: 171; *studiu*: 1818: 401).

Substantivul *cuculiu* (p. 324), consemnat pentru prima dată în textul *Pravilei* (cf. MDA, I 2001: 771), are la plural desinența *-ii*. Dar, în text, apare numai cu forma de singular.

O formă de exprimare a opoziției cantitative la substantiv este și realizarea ei ca \emptyset . Cele mai multe, la nivelul textului, sunt cele singularia tantum. Ele exprimă, așa cum s-a arătat, nume de materie: *apă* (p. 272, 326); *argint* (p. 14, 345); *aur* (p. 3, 14); *brânză* (p. 66,72), *peaște* (p. 64, 66), *lână* (p. 244); *vin* (p. 124, 223); *tămâie* (p. 236), *sânge* (p. 199, 327, 342).

La fel de frecvente sunt și cele care exprimă abstracțiuni: *credință* (p. 314, 337); *dragoste* (p. 312, 316); *iubire* (p. 4, 80); *milostenie* (p. 271); *milă* (p. 266, 275).

Substantivele pluralia tantum nu sunt bine reprezentate: *bucate* (p. 65, 73, 83), *bozi* (p.107, 235, 279); *farmece* (p. 235); *moaște* (p. 313), *vearze* (p. 64, 83). Substantivul *arama* (p. 301) nu se folosește în context de plural, iar substantive ca *tinereașele* (p. 20, 69), *blândeășele* (p. 25, 45), se întâlnesc și în contexte de singular *tinereașe* (p. 32, 149), *blândeășe* (p. 25).

Pluralul calității este o categorie în formare la începutul secolului al XVII-lea, constând în impunerea desinenței specifice – *uri* (*cărnuri*, *dulceșuri*...). Prima fază din fixarea acestei opoziții a fost diferențierea semantică de forma de singular. Se întâlnesc astfel substantive ca *vearze* (= *verdeșuri*) – p. 64, 83 și *ierbi* (= *leacuri*) – p. 55, 56, 91. Diferența semantică a necesitat un marcaj mai puternic și astfel, pe la 1620 (*Codex Neagoensis*) a apărut desinența *-uri*: „Formele feminine în *-uri* se extind progresiv după 1640, atât din punct de vedere areal, cât și din punct de vedere lexical, căci ele corespundeau necesității lexicale de a denumi sorturi, sortimente” (Frâncu 2009: 29).

Numărul comun se întâlnește la substantivele aparținând celor trei genuri, caracterizate printr-o desinență unică la singular și plural. În rândul celor masculine nu pot fi reținute cele de tipul *arici*, *corui*, deoarece în text ele apar scrise cu diftongul final *-iu* (*ariciu*, *coruiiu* – p. 104). În schimb, *ochi* (p. 3, 28, 77) și *genuche* (p. 287) pot fi trecute la numărul comun, deoarece în text, nu este consemnată nicio formă de singular care să implice diftongul. Substantivul *cotoi* poate fi trecut și el aici, neavând în text decât forma de genitiv: *cotoiului* (p. 259).

La genul neutru sunt de consemnat *nume* (p. 177, 308); *pântece* (p. 81, 280), iar la feminin, câteva nume de persoane, terminate în sufixul de agent *-toare*: *de viață făcătoare* (p. 302); *Sfânta născătoarea lui Dumnezeu* (p. 332). Substantivul *văduo*, din cauza finalului fonetic neobișnuit pentru limba română, rămâne în cadrul numărului comun: *o muiare văduo* (p. 200); *câte văduo și câte călugărițe* (p. 47).

2.1.2.3. Cazul se poate descrie prin specificul flexionar (genitiv-dativul și vocativul au forme diferite de cele de la nominativ-acuzativ), prin prepozițiile specifice și, mai ales, prin funcțiile sintactice care le caracterizează.

2.1.2.3.1. Dintre toate acestea, neavând desinențe specifice și nici prepoziții, la nominativ pot fi consemnate numai funcțiile sintactice. Nu toate sunt specifice.

Subiectul poate fi exprimat prin substantive comune sau proprii: *o face omul însuși cu mâna lui* (p. 49); *ce au împreunat Dumnezeu, omul să nu desparță* (p. 31); *Preotul desculț să nu între în bisearică* (p. 127).

Poate fi, de asemenea, multiplu: *Iară de se vor aduna în bisearica cea mare episcopii cu mitropolitul...* (p. 176).

Bine reprezentate sunt și celelalte funcții: (nume) predicativ (*Bogăția iaste și mărire, și petreacerea cea bună iaste ogodirea trupului* – p. 243), predicativ suplimentar (*acela să se boteaze și să o ia muiare* – p. 170); apozitie calificativă (*Preotul vânătoriu... 3 luni să nu leturghisască* – p. 241); apozitie denominativă (atribut categorial): *Că de aceasta dărui Domnul nostru Isus Hristos spăsenie lumiei* (p. 8–9).

Caracterul persuasiv-explicativ al textului a condus la o frecvență mare a apozitiei enumerative: *lucrul satanei iaste acesta: uciderea, preacurvie, ș-altele ce-s în chipul acestora* (p. 245).

La nominativ, ca și la celelalte cazuri, se întâlnește declinarea atomistică: *toate sfintele prazdnicele* (p. 10).

2.1.2.3.2. Genitivul are, spre deosebire de nominativ, prepoziții și funcții specifice și, de asemenea, desinențe comune cu ale dativului.

Dintre prepoziții, cele mai frecvente sunt: *împrotiva* (p.71); *înaintea* (p. 78); *împrejurul* (p. 95). Când se află înaintea unor cuvinte cantitative, dar nu numai atunci, se folosesc prepoziția *a* (*învățătorilor a toată lumea părinților* – p.12; *să se ia cu feciorii a treiloru-mi veri* – p. 201) și prepoziția compusă *înaintea a*: *înaintea a oameni mireani...*, *înaintea a mulți* (p. 252).

Prepoziția *deasupra* intră într-o locuțiune cu regim de acuzativ: *pre deasupra de curvie* (p. 159).

Poate îndeplini funcțiile de predicativ (*să dați... ce iaste a lui Dumnezeu, lui Dumnezeu* – p. 19), atribut substantival genitival (*Dumnezeul ceriului și al pământului* – p. 46); circumstanțial de loc (*să fie înaintea lui Dumnezeu* – p. 279); complement prepozițional (*să se iarte împrotiva puterii fieșcarele și împrotiva vrerii și a osteniței* (p. 71).

Declinarea atomistică, moștenită din latină (cu ambele elemente ale sintagmei marcate prin desinență) este destul de des întâlnită: *icoana preacuratei născătoarei* (p. 312); *chipul marelui săborului celui dentâiu a toată lumea* (p. 163).

2.1.2.3.3. Cazul dativ se deosebește formal de genitiv numai prin absența articolului genitival (*a, ai, ale*). Prepozițiile specifice (*grație, datorită, mulțumită*) lipsesc, iar *așijderea* (p. 8, 10, 11, 19...), foarte frecvent, se folosește numai ca adverb.

Fără un regim clar, prepoziția *a*, de la genitiv, se întâlnește și la dativ: *să nu grăiască cuvinte curmezișate popei sau diaconului și a toat rândul bisearicii* (p. 41).

Prepoziția *la* nu s-a specializat în exprimarea dativului analitic, chiar dacă apar astfel de contexte: *dat la biseareci* (p. 24); *iubitoriu la Dumnezeu și iubitoriu la striini* (p. 27); *să se ispovedească la duhovnicu său* (p. 40).

Poate îndeplini funcția de atribut, în structuri frecvente în epocă, de dativ adnominal (*să nu fi curvariu... și numai bărbat unii mueri* – p.16; *iaste cap bisearecii* – p. 146; *iaste și acestuia fată ca și acei muieri* – p. 200; *rudă muierii meale* – p. 203) și, de asemenea, în structuri care astăzi sunt arhaice, de predicativ suplimentar (*închipuiaște-se ereticului* – p. 189).

Funcția de bază a dativului este cea de complement indirect, aflat în regența verbului (*câinilor și gadinilor să se leapede* – p. 104) sau a adjectivului (*se cheamă mincinos lui Dumnezeu* – p. 177); *vinovat iaste păcatului* – p. 292).

2.1.2.3.4. Cazul acuzativ se deosebește de nominativ prin utilizarea unui număr mare de prepoziții propriu-zise, dintre care unele au fost validate de normele limbii literare ulterioare, în urma unor modificări fonetice: *cătră*, *dentru*, *pre*, *prespre* (p. 3); *den* (p. 8); *pri* (p. 51); *preastre* (p. 66); *preste* (p. 43, 47).

Când se folosește fără prepoziții, deosebirea de nominativ se face prin poziția sintactică pe care numele o ocupă: *va iubi părintele feciorul lui* (p. 33); *să nu mărturisească adevăr* (p. 123); *va freo roabă oarecarea învăța* (p. 140).

Îndeplinește funcțiile sintactice de predicativ (*fără de omenie și nebune le par* – p. 55; *să fie fără certare a toate bucatele ce va vrea* p. 65); predicativ suplimentar (*socotiți-vă de proroci mincinoși* – p. 236); atribut substantival prepozițional (*niminea deîn oamenii* – p.17); *cineva den călugări* – p. 164).

Funcția de complement direct este cerută de valența tranzitivă a verbelor: (*să blagoslovească pre episcopul, nice diaconul pre popa, nice cetețul pre diaconul* – p. 25).

Bine reprezentate sunt și funcțiile de complement prepozițional (*ne teamem de județul lui Dumnezeu și de zioa cea înfricoșată a județului* – p. 81), complement de agent (*de câini gonite și sugrumate* – p. 103); instrumental (*cu farmece și cu vrăji de va face uciderea* – p. 59); sociativ (*se vor aduna doi împărați cu voinicii lor* – p. 116); circumstanțial de loc (*să se ducă dentr-acea mănăstire* – p. 253); de timp (*preste puținei ai să se priceștuiască* – p. 253); de cauză (*moare de foame* (p. 236); de scop (*de-ș va da bărbatul spre ucidere* (p. 92); comparativ (*aceasta iaste mai grea decât toate uciderile* – p. 56); de relație (*bun și îndurătoriu la inimă* – p. 77); de excepție (*numai fără de muiarea lui de va cădea în oarecare curvie* – p. 63).

2.1.2.3.5. Cazul vocativ este utilizat frecvent ca deictic în structura perioadelor hortative, specifice unui text de tip pravilă. Fiind o „carte de învățătură” pentru preoți și călugări, numele din structurile adresative sunt preponderent masculine.

La plural, ele se folosesc nemarcat, cu desinențe omonime cu cele ale nominativului *voi robi*, *cucerii-vă domnilor voștri* (p. 37). La masculin terminate în *-e*, omonimia la singular este firească: *frate duhovnice* (p. 3); *mă frate, nu mă ucide* (p. 116); *părinte, treci-mi păharul* (p. 310).

Pentru celelalte substantive masculine, este frecventă desinența *-e*, moștenită din latină, sau varianta ei articulată (*-ule*): *cum fu întâiu, fiule* (p. 46); *Tu ești, Doamne, cela ce ai zis* (p. 50); *pentru ce ticăloase-l uciseși* (p. 116); *O, călugăre, când șezi pentru treaba trupului* (p. 270).

Statutul de caz al vocativului impune consemnarea funcțiilor sale sintactice. Astfel, se întâlnește atributul adjectival (*nebune preote, bine grăiești* – p. 126); atribut categorial (*O, părinte duhovnice, socoteaște și bine ispiteaște de păcate* – p. 273).

2.2. Articolul. În gramatica normativă actuală articolul, considerat marcă a determinării, a fost exclus din rândul părților de vorbire. Faptele delimbă arată însă că articolul poate exprima și celelalte tipuri de judecăți: cea cu operator existențial (*Niște elevi citesc în bibliotecă*) și cea a generalizării (*Un copil trebuie să-și asculte părinții; Omul este muritor*). O confruntare a acestei situații cu lingvistica celorlalte limbi romanice a impus, în cele din urmă, considerarea în limba română a articolelor hotărât (cu variantele lui posesiv și demonstrativ) și nehotărât (cf. GLRG 2019: 94, 134; DIG 2020: 43, 163).

Variantele articolului hotărât (posesivul și demonstrativul), în virtutea evoluției lor din pronume, și-au păstrat, în anumite contexte, valoare substitutivă, cumulând valori pronominale.

2.2.1. Articolul hotărât se afla în secolul al XVII-lea, cu cele mai multe forme, în norma dominantă, cea care se regăsește în prezent.

Astfel, se întâlnesc forme de masculin, neutru, singular: *episcopul* (p. 20); *creaștetul*, *vrăjitoriul* (p. 21); *ceteșul* (p. 25); *tlăhariul* (p. 125); *fratele* (p. 35, 326). Masculinul *tată* (p. 33, 196) are forma articulată *tatul* (p. 195, 316), dar forma de genitiv-dativ *tatălui* (p. 82, 246).

În anumite contexte, terminația *-u* ține loc de articol hotărât, fenomen ce va fi conservat multă vreme în româna populară: (*de la domnu său* (p. 111); *duhovnicu său* (p. 40, 179, 224).

La masculin plural, desinența este cea prototipică: *micii și marii*, *tinerii și bătrânii* (p. 157); *feciorii* (p. 8, 218); *cetașii* (p. 172).

Femininul singular are, de asemenea, formele obișnuite (*preuteasa* – p. 29; *darea* – p. 48; *sfânta taina* – p. 110; *zioa* – p. 81, 327), ca și femininul și neutrul plural: *featele* (p. 149); *mâncările*, *beuturile*, *bețiile* (p. 24); *prazdicile* (p. 64); *pre în sânurile lor* (p. 236); *lucrurile* (p. 308).

La genitiv-dativ se întâlnesc formele : *-lui* (*ereticului* – p. 182; *păcatului* – p. 292); *-i* (*satanei* – p. 245; *bisearecii* – p. 18); *-lor* (*câinilor* – p. 104; *bisearecilor* – p. 16; *păcatelor* – p. 75).

Așa cum s-a văzut la genul personal, substantivele proprii, nume de persoane, cunosc procliza articolului de genitiv-dativ *lui*, ceea ce se întâmplă, uneori, și la anumite substantive comune: *lui Dumnezeu* (p. 316); *lui Hristos* (p. 188); *lui Filip* (p. 157); *lui Pavel Apostol* (p. 328); *lui Constantin* (p. 313); *lui duhovnicu său* (p. 49, 85, 116, 167).

Este frecventă, cum s-a văzut, și forma, conservată ulterior în limba populară, *lu*: *lu Dumnezeu* (p. 251); *lu Hristos* (p. 11); *lu Constantin* (p. 121); *lu Ștefan* (p. 289); *lu Apolinarie* (p. 317).

Articolul hotărât este formant în structura multor tipuri de pronume în care, de regulă, nu-și justifică natura de articol, neangajându-se în opozițiile specifice: *dinsul* (p. 3, 30); *dinsa* (p. 109, 292); *dinșii* (p. 34, 166); *denșii* (p. 22); *dinsele* (p. 295, 314); *carele* (sg.) – p. 3, 273; *prazdnice... carele* (p. 11); *fieșcarele* (p. 22, 121); *fieșcarii* (p. 54); *oarecarele* (p. 59, 167); *oarecarii* (p. 43, 153); *oarecarele* (p. 59); *fieșcarele* (p. 121); *oarecarii* (p. 153); *oarecarele* (p. 168); *cutarele* (p. 125).

2.2.2. Articolul nehotărât are și el formele obișnuite: *un* (*un episcop* – p. 177; *un popă* – p. 27; *un trup* – p. 31; *un sfeat* – p. 306); *o* (*întru o apă sau dentru o piatră* – p. 272); *niște*: (*niște portari* – p. 233; *niște învățători* – p. 41; *niște păcate* – p. 198). Foarte frecventă este și forma *nește*: *nește păcate* (p. 44); *nește frați* (p. 138); *nește oameni* (p. 277); *nește soții* (p. 138); *nește feate* (p. 193).

2.2.3. Articolul demonstrativ *cel*, *cea*, *cei*, *cele* a evoluat din pronumele demonstrativ de depărtare (*acel*, *acea...*) prin aferezare.

Aceste pronume sunt foarte frecvente: *va zice cela* (p. 318); *preotul cela* (p. 112); *cela ce* (p. 4, 50, 81, 95, 145); decât *ceale douo* (p. 48); *cel păcat* (p. 57); *cea credință* (p. 164); *ceale muieri* (p. 99); *cele mici amestecăciuni* (p. 59).

În limba veche, s-a încercat o astfel de transformare și pentru demonstrativul de apropiere: *în cest veac* (p. 79); *ceastă carte* (p. 2); *ceastă lume* (p. 32). Dar rezultatele, ca și în cazul identității de apropiere (*acestași*), nu au devenit funcționale.

Valoarea de articol se manifestă atunci când intermediază identificarea unui substantiv printr-o însușire: *lucrurile ceale greale* (p. 7); *părintele nostru cel den ceriu* (p. 32); *părinții cei trupești* (p. 34); *oamenii cei proști* (p. 139); *oile ceale grăitoare* (p. 12); *oilor celor cuvântătoare* (p. 2); *părinților celor sufletești* (p. 34); *feciorul cel creștin* (p. 164).

În identificarea unor substantive proprii compuse, se întâlnește mai frecvent articolul hotărât, ca în limbile romanice (*Marele Vasilie* – p. 4, 33, 80, 277) decât articolul demonstrativ: *Vasile cel mare* (p. 80).

Articolul posesiv-genitival *al, a, ai, ale* este o anaforă gramaticală, reprezentând exact numai mărcile gramaticale de gen, număr și caz la care face referire, fără funcție referențială (prezentă la *cel, cea*).

Este articol, când se întâlnește, frecvent, în prezența substantivului determinat: *pre popa al lui* (p. 20); *prazdnice ale apostolilor* (p. 11); *Dumnezeul ceriului și al pământului* (p. 46); *căutarea soarelui și a lunei și a stelelor* (p. 98).

În text, apare rareori, cu această marcă și în vecinătatea articolului hotărât, ceea ce nu-i justifică prezența, încălcându-se regula de nonadiacență între cele două: *venirea a Sfântului Duh* (p. 10).

Se constată, de asemenea, dezacordul mărcilor, dintr-o tentativă eșuată din zona dialectală nordică de a generaliza forma de feminin singular: *călcătoriu a dumnezeieștilor pravile* (p. 4); *mucenic a lui Hristos* (p. 12); *doi veri a bărbatului și a muierii* (p. 202); *verii premari a fiului meu* (p. 203).

Tot articol posesiv-genitival se află și în structura unui predicativ (GLRG 2019: 94): *iaste a lui Dumnezeu* (p. 19); *grăia că iaste a lui; avearea lor să fie a lor* (p. 248).

Al treilea context specific (*Ale turnurilor umbre...*), cu inversiune, se întâlnește foarte rar în textul *Pravilei*: *a lu Apolinarie suflet putred* (p. 317)

În absența substantivului, are preponderent valoare substitutivă, drept pentru care a fost considerat pronume semiindependent (Manoliu Manea 1968: 85): *să cearce al lui ceva* (p. 19); *a-ș căuta al lor ce-au dat* (p. 21); *harții de carne și ai brânzei* (p. 72); *ce iaste a lui Dumnezeu* (p. 19); *voia muierii și a bărbatului* (p. 37); *ale nuntei* (p. 280); *ale Sfinților Părinți* (p. 246).

2.3. Adjectivul, ca principal determinant al substantivului, este bine reprezentat în subclasa celor propriu-zise și, de asemenea, în cea a adjectivelor pronominale.

Sub aspect formal, cele mai multe sunt simple (*sfânt* – p. 308; *mic* – p. 56; *tare* – p. 248), dar se întâlnesc și adjective compuse (*binecuvântat* – p. 79; *cuminte* – p. 147; *cumsecade* – p. 136) și, de asemenea, multe locuțiuni adjectivale: *fără de număr* (p. 90); *de cinste* (p. 216); *de rușine* (p. 229); *de netreabă* (p. 258); *fără de rând* (p. 270).

La adjectivele propriu-zise sunt constituite toate tipurile flexionare.

Cele mai frecvente sunt cele cu 4 forme: *bun* (p. 3, 77, 217); *înțelept* (p. 250, 251); *dirept* (p. 174, 175); *tinăr* (p. 68, 165 – cf. Gafton 2019: 86); *păcătos* (p. 76, 78); *lenevos* (p. 76); *rău* (p. 75, 229); *greu* (p. 7, 48, 56).

Multe dintre ele sunt participiale: *bătut și ocărât* (p. 15); *silit* (p. 48); *gonite și sugrumate* (p. 103); *vătămată* (p. 317); *amesticată* (p. 304).

Se întâlnesc și adjective cu trei forme, multe dintre ele fiind derivate: *mic* (p. 56, 157); *viu* (p. 88, 262); *bârfitoriu* (p. 121, 138); *iubitoriu* (p. 50, 271), *glăcevitoriu* (p. 138) *trupesc* (p. 257); *sufletesc* (p. 23, 139); *mirenesc* (p. 211). Tot cu trei forme se comportă și adjectivul *văduu* (p. 47), cu pluralul neatestat *vădui*, întrucât la feminin, singular și plural are o singură formă: *muiare văduo* (p. 200); *câte văduo* (p. 74).

Dintre cele cu două forme, se întâlnește: *mare* (p. 56, 111); *vechi* (p. 94, 230). Întrucât *curvariu* (p. 16, 73) este defectiv, specializat pentru masculin, funcționează ca un adjectiv cu două forme.

Adjectivul *nou*, din cauza configurației fonetice, are cele două forme neprecizate: *învățături noao* (p. 80), *alta noao* (p. 94), *fire noao* (p. 316). Nu se întâlnește forma de masculin.

Lexeme precum *cumsecade* (p. 136) reprezintă subclasa adjectivelor invariabile.

Categoria gradăției se bazează, ca și în textele din secolul al XVI-lea, pe analitism. Astfel, comparativul de superioritate se realizează prin structura corelativă *mai... decât*: *mai mare cinste să li se facă... decât părinților celor trupești* (p. 34); *iaste mai grea decât ceale doao* (p. 48); *mai multe să ție decât călugărului* (p. 243).

Interesant este că elementul conector al complementului comparației apare, nu numai la adjective, și în forma sa mai veche de prepoziție (*de*) neasociată cu cantitativul *cât*: *e păcat mai mare de toate păcatele* (p. 59); *mai mare de episcop* (p. 111); *așa mai vârtos încă de tine* (p. 274).

Superlativul relativ, folosit, de regulă, fără complement, se formează cu morfemul *cel, cea, cei, cele* și semiadverbul *mai*: *îndereptarea cea mai bună* (p. 213); *cu apostolii cei mai mari* (p. 226).

Superlativul absolut se formează cu semiadverbul foarte: *foarte să fie înțelegătoriu și răsăjduitoriu* (p. 74); *de va fi foarte tânăr* (p. 229). Frecvent este însă prefixul gramatical *prea*: *preacurvariu* (p. 16); *ale preaogodnicilor părinți* (p. 181); *ale preacuratei* (p. 64); *preaslăvită vedeară* (p. 234).

Arhaic, fenomen generalizat în aromâna actuală (cf. Caragiu-Marioțeanu, Saramandu 2005: 92), superlativul absolut se formează și cu adverbul *mult*: *cel mult păcătos și lenevos* (76).

2.4. Pronumele este partea de vorbire care se remarcă prin frecvența foarte mare a unora dintre elementele sale. În textul *Pravilei* se întâlnesc toate subclasele de pronume.

2.4.1. Pronumele personale nedeterminative (personalele propriu-zise, reflexivele și formele de politețe) se remarcă prin opozițiile de persoană: *eu* (p. 2, 30); *tu* (p. 50, 300); *el* (p. 28, 50); *noi* (p. 160, 312); *voi* (37, 296); *ei* (p. 4); *eale* (p. 38). Femininul singular apare mai frecvent la genitiv: *părinților ei* (p. 11); *bărbatul ei* (p. 147).

Ca în majoritatea textelor din limba română veche, unele pronume sunt urmate de particula afuncțională deictică *-și* (cf. Zafiu 2012: 277): *se va ruga de eluși* (p. 144); *de eiș* (p. 156); *adăositori luiș* (p. 44); *de treabă luiși* (p. 237). Când astfel de pronume determină substantive, aparența este că adaosul implică un sens posesiv: *lucrul luiși* (p. 213); *tocmealele loruși* (p. 158). Aceasta prin analogie cu formele de dativ posesiv: *blăstemul fecioriloruși* (p. 139).

După modelul formelor clitice de dativ, care, în precedența pronumelor reflexive puteau apărea neprotezate (*de i se va tâmpla* – p. 29; *să i se socotească* – p. 30; *să i se dea canon* – p. 33), apar și contexte ca: *Dumnezeu i va cruța* (p. 34); *i grăiaște lui* (p. 47); *mare rău i va fi lui* (p. 75); *pre cei morți i va dezbrăca* (p. 101); *i iaste fiu* (p. 205); *iară, fugând acesta, l va ucide neștine* (p. 89); *l va sugruma* (p. 93); *l va ocări* (p. 252).

Pronumele *dinsul* apare încă din secolul al XVI-lea (cf. și Niculescu 1999: 147), sub forma *nusul* (cf. și ar. *nâsu, nâsâ* – Caragiu-Marioțeanu, Saramandu 2005: 35), ca dublură a lui *el, ea*. Specializarea formală (distribuție numai în contexte prepoziționale) a fost urmată de una semantică (referirea la persoane). Această a doua specializare s-a produs mai ales în aria sudică. În textul *Pravilei*, *dinsul* se referă numai la persoane, la oamenii bisericii și chiar la Dumnezeu (p. 3, 27, 77, 329). Având statut de dublură, a fost obligat de economia sistemului să se diferențieze de *el*, asumându-și opoziția deferenței: „are în varianta muntenească o nuanță reverențială” (Frâncu 2009: 53), impusă, în cele din urmă, în limba literară.

Formal se cunosc trei variante *nus-* / *ins-* / *îns-* /. Prima variantă, printr-un fenomen de fonetică sintactică, se pare, a selectat, de cele mai multe ori, prepoziția *cu* (cf. Frâncu 2009: 52); în textul *Pravilei*, restricția este totală: *cu nusul* (p. 30, 51, 140); *cu nusa* (p. 91).

Forme similare se întâlnesc, până astăzi, în aromână: *năsul*, *năsa* (cf. Caragiu-Marioțeanu, Saramandu 2005: 35). Ultimele forme sunt în variație liberă, găsindu-se uneori pe aceeași pagină: *pre însul* și *pri însul* (p. 51). Se observă că, deși apar după prepoziție, nu au posibilitatea de a se combina cu ea.

Pe lângă *cu*, s-a combinat și cu alte prepoziții ale acuzativului (*într-îns* – p. 297, 331; *dentr-îns* – p. 317), dar, cel mai frecvent, s-a combinat cu *de*, ceea ce, în textul *Pravilei* a instituit forma aproape generală cu *-i*: *dinsul* (p. 20, 30, 27); *dinsa* (p. 109, 200, 292); *dinșii* (p. 34, 265); *dinsele* (p. 295, 314). Există însă și o formă care conservă vocala prepoziției: *pre denșii* (p. 22).

Pronumele reflexiv, prin formele nonclitice, este reprezentat slab, mai ales cu cele de acuzativ: *de sine* și *de oameni* (p. 279); *îngroșă pre sine* (p. 309).

Cele clitice însă sunt foarte frecvente, atât la acuzativ (*se*: 102, 175, 184, 279; *se-au*: 59, 157, 182, 213, 242), cât și la dativ (*să-și*: 7, 77, 91, 207; *și-și*: 175; *ș*: 223, 268; *-ș*: 26, 28, 46, 149, 188, 269).

2.4.2. Pronumele nepersonale determinative sunt reprezentate prin toate cele 5 subclase ale lor.

2.4.2.1. Demonstrativul de apropiere/depărtare funcționează atât ca pronume (*acesta să între în bisearecă* – p. 80; *acesta iaste curvariu* – p. 73), cât și ca adjective pronominale: *acest lucru* (p. 17); *într-acest chip* (p. 246). Ca adjectiv, apare și în forma aferezată: *cest veac* (p. 79).

Situația este similară cu a demonstrativului de depărtare: *acela nu va asculta* (p. 113); *acela să aibă* (p. 2); *acel episcop* (p. 27); *acel popă* (p. 30).

Demonstrativul de identitate păstrează încă și va păstra până în secolul al XIX-lea, opoziția apropiere – depărtare: *aceastași certare* (p. 153); *într-aceastași chiteală* (p. 316); *într-același chip* (p. 311); *același* (p. 317); *aceaeăș* (p. 112); *aceiaș* (p. 168); *aceleași* (p. 316).

Se cunosc și formele demonstrativului de diferențiere: *cealealalte* (p. 120); *celealalte* (p. 46).

2.4.2.2. Interogativul, relativ-interogativul și relativul au, cu puține excepții, deosebiri formale importante.

Astfel, *care* are și forme articulate ce au preluat opozițiile de gen. *Care* se pare că este distribuit femininului (*leage... care* – p. 280; *care... preacurvie* – p. 36); *carele* este la masculin (*pre el... de carele* – p. 3) sau neutru plural: *prazdnice carele* (p. 11). Masculinul plural, atât la relativ, cât și la nehotărâtele în structura cărora se regăsește, este *carii* (p. 1,2,4). Formele de genitiv-dativ sunt în norma dominantă: *cărora* (p. 1); *căruia* (p. 12, 333).

Pronumele *cine* se folosește foarte frecvent cu forma de nominativ, în poziția de subiect (p. 4, 14, 223, 238, 265...). Făcând parte dintr-o perioadă hortativă cu structura agent – pacient, are de cele mai multe ori un sens totalitar, nehotărât: *Cine va îndrăzni... pedeapsa pravilelor va priimi* (p. 4). Sensul vehiculat este: *Oricine va îndrăzni...* Se întâlnesc și formele cu prepoziție în acuzativ (*de cine* – p. 342; *pre cine* – p. 81, 125) și cea de dativ, *cui* (p. 2, 124).

Pronumele *ce* (p. 7, 21, 302) este invariabil. În schimb, *cât* are opoziții de gen, la nominativ-acuzativ: *cât* (p. 3, 17, 142); *cătă* (p. 57); *câți* (p. 4, 56, 122); *câte* (p. 47, 74). Nu se întâlnește forma de genitiv-dativ plural.

Pronumele relative sunt de trei feluri. Cele relative-interogative devin relative când își pierd proprietatea de a iniția o propoziție interogativă: *Hai fiecare la casa cui ne are – *Cui ne are?* Întotdeauna relativ este pronumele relativ compus *ceea ce*: *iaste preacurvie, ceea ce va strica fata* (p. 36). Totuși la nivelul secolului al XVII-lea, prima parte a acestui pronume, încă își mai păstrează sensul demonstrativ: *Muiarea ceea (=aceea) ce i se va părea a se ținea de cătră bărbatul ei...* (p. 232).

Pronumele relative nehotărâte (*oarecare, oarecine, oarece*) sunt întotdeauna relative. Dar în textul *Pravilei*, în structura perioadei hortative, ele apar în poziția inițială, specifică lui *care, cine, ce* (**Oarece** *muiare va intra în bisearecă...*, *pecate n-are* – p. 231; **Oarecine** *va arde o curte oarecarea să ia certare în 8 ai* – p. 179; **Oarecine** *va vărsa sfântul păhar în vremea aducerii, post o săptămână* – p. 320). Utilizarea acestor pronume în locul lui *cine, care, ce* este o trăsătură a textului. În limba actuală, posibilitatea a rămas mai ales pentru compusele cu *ori-*: **Orice** *muiare va intra...*

2.4.2.3. Cea mai numeroasă subclasă este cea a pronumelor nehotărâte.

Nehotărâtele propriu-zise sunt compuse din formanți de natură diferită (*ori, oare, fie*) și de pronumele interogative *care, cine, ce* și *cât*. Uneori intervine și formantul *și* (*ori+și+cine*) care, se pare, trebuie diferențiat de deicticul *și* din finalul unor pronume și adverbe de tipul *luiși, iarăși...* (cf. Zafiu 2012: 277).

Compusele cu *care* păstrează opozițiile de gen și de număr din flexiunea acestuia: *oarecare* (p. 55, 63); *oarecarele* (p. 168, 228, 168); *oarecarii* (p. 43, 153); *oarecărui* (p. 120, 226); *oarecărora* (p. 49); *fiecarele* (p. 42); *oricarii* (p. 106). Interesant este că, dacă la femininul singular *care* nu are o formă specifică, în compuse, aceasta este frecventă: *o greșelă oarecarea* (p. 19); *vro plată oarecarea* (p. 22); *o boală oarecarea* (p. 129); *fiecarea* (p. 90).

În compusele cu *cine* opoziția cu genitiv-dativul este mai slab reprezentată: *oricine* (p. 62); *oarecine* (p. 29, 145); *oarecui* (p. 296); *oricine* (p. 62); *fiecine* (p. 112). *Cine*, ca și compusele cu *cine*, nu funcționează ca adjective pronominale.

Nehotărâtele cu *ce* sunt invariabile: *oarece* (p. 27, 110, 213); *orice* (p. 103, 256); *fiece* (p. 297). În schimb, cele cu *cât* au numărul cel mai mare de opoziții: *oricât* (p. 66); *orecâtă* (p. 207); *oricâte* (p. 63); *oarecâte* (p. 32, 251); *oarecâți* (p. 84).

Dintre compusele cu *și*, se întâlnesc frecvent numai cele cu *fie*: *fieșcare* (p. 14); *fieșcarea* (p. 59, 259); *fieșcarele* (p. 22, 71, 121); *fieșcarii* (p. 54); *fieșce* (p. 15, 23, 201).

O formă veche, etimologică, o constituie *nescare* (lat. *nescio qualis*): *de niscari drăcii* (p. 152); *niscare locure* (p. 19); *niscare bucate* (p. 258).

Interesant este că această structură se întâlnește și în limba actuală, fără fonetisme specifice, reprezentând unele dintre rarele locuțiuni pronominale: *nu știu care = careva; nu știu cine = cineva; nu știu ce = ceva...* (cf. GALR, I 2008: 142).

Pronumele interogative intră și în compunerea nehotărâtelor și în structura *alt... va*: *altcineva* (p. 273); *altceva* (p. 107, 108). Se întâlnește și o formă fără al doilea element: **altce** *ca acestea* (p. 259).

Pronumele nehotărâte cantitative sunt *unul, altul, puțin, atât, mult, tot* sunt foarte bine reprezentate.

Unul și *altul* sunt frecvente și au marcate toate opozițiile de gen și număr: *unul* (p. 166, 281); *una* (p. 49, 51); *unii* (p. 58, 145); *unele* (p. 26, 28); *unuia* (p. 58, 257); *unora* (p. 21, 214); *altul* (p. 48, 101); *alta* (p. 28, 178); *alții* (p. 3, 314); *altele* (p. 47, 245); *altuia* (p. 111, 274); *altora* (p. 3, 214). Legătura semantică dintre cele două pronume a făcut posibilă apariția

în structuri corelative, cu sau fără marcatori prepoziționali (*unul...*, *altul* – p. 306; *una...*, *alta* – p. 305; *unul cu altul* – p. 333; *ună cu altă* – p. 98; *unul spre altul* – p. 15).

Pronumele și adjectivele pronominale *mult*, *tot*, *puțin* au toate opozițiile de tip nominal: *mult* (p. 93, 242); *multă* (p. 178, 243); *mulți* (p. 53, 252); *multe* (p. 45, 243); *tot* (p. 176, 209); *toată* (p. 8, 333); *toți* (p. 29, 317); *toate* (p. 2, 63).

Puțin apare în contexte pronominale (*să i se dea mai puțin* - p. 186) și adverbiale: *n-are învățătură să facă întru umplerea ailor, ... ce puțin* (p. 57); *să guste puțin pâine* (p. 160); *mai puțin să se înveațe* (p. 57).

Cu diverse valori contextuale se întâlnește și derivatul *puținel* (p. 325); *puținea* (p. 298); *puținei* (p. 253); *puținele* (p. 52).

Pronumele cantitative apar frecvent ca adverbe cantitative, în vecinătatea unor verbe, fie corelate, fie individual: *atâta...*, *cât* (p. 329); *atât* (p. 329); *atâta* (p. 3, 96); *atâta se apropie*; *atâta fuge* (p. 329); *mai mult de va face* (p. 52); *să dea mai mult* (p. 93).

2.4.2.4. Pronumele negative *niminea* (p. 17, 114, 143) și *nemic* (p. 249), cu variantele *nemica* (p. 18, 292), *nemică* (p. 231) nu pot fi adjective pronominale, ceea ce explică, se pare, invariabilitatea lor. Nu se întâlnește în text forma de genitiv-dativ pentru *niminea*.

Ca adjectiv pronominal, funcționează *niciunul*. Ca pronume, se întâlnește numai forma de feminin: *niceuna* (p. 52, 130). Celelalte forme, inclusiv cea de genitiv-dativ, se întâlnesc în contexte adjectivale: *niceo nevoie* (p. 210); *niceo zi* (p. 120); *niceun cuvânt* (p. 3); *niceunui creștin* (p. 160).

2.4.3. Pronumele personale determinative sunt cele posesive și intensive (de întărire).

2.4.3.1. Pronumele posesive sunt mai rare: *nu se cade a se grăi al mieu sau al tău* (p. 248); *ce iaste al mieu și al tău* (p. 249). În schimb, contextele adjectivale sunt foarte frecvente: *greșala mea* (p. 233); *fata mea* (p. 285); *patriarhul său* (p. 19); *duhovnicu său* (p. 40); *fratele tău* (p. 35); *creșcutul tău* (p. 33); *Domnul nostru* (p. 9); *părintele vostru* (p. 32).

2.4.3.2. Pronumele intensiv nu se întâlnește în textul *Pravilei* cu toate formele sale. Ca intensificator (cf. Zafiu 2012: 277), se formează de la substantivul mobil *însu-*, *însă-*, *înși-*, *înse-* la care se adaugă cliticele de dativ ale pronumelui reflexiv. Intensificarea se realizează în maniera în care funcționează dativul posesiv. Spre deosebire de norma actuală, se folosește frecvent ca pronume: *însuși să aibă certare* (p. 56); *însuși să o dea* (p. 3); *o purtași... însuși* (p. 78); *cealea ce înseși le știu* (p. 55). Frecvente sunt însă și contextele adjectivale: *însuși împăratul* (p. 157); *omul însuși* (p. 49); *spre înseși duminica Sfințelor Paști* (p. 62).

2.5. Numeralul are în text structura complexă pe care o găsim astăzi în limba literară, chiar dacă, sub aspectul formei și chiar al flexiunii, anumite diferențe sunt importante.

2.5.1. Numeralesle fundamentale sunt cele care estimează și ordonează obiectele (cardinalul și ordinalul) și acțiunile (adverbialul și adverbialul ordinal).

Cardinalul exprimă numărul exact al obiectelor și funcționează atât ca numeral (*să se împarță: doao preotului* – p. 13; *sau după treizeci* – p. 48; *mai grea decât ceale doao* – p. 48; *sânt doao sau trei* – p. 49), cât și ca adjectiv numeral: *doi frați la o muiare, sau doao surori cu un bărbat* (p. 40); *o tomeală e și o fire, o vreau, o facere, o bunătate, o puteare, un sfeat* (p. 306).

După cum se observă, cardinalul prezintă opoziții de gen la primele două numerale: **una** iaste firea și sânt trei feațe (p. 305); **una** sâmbăta (p. 296); **o** milă de pământ (p. 266); sânt amândoi **un** trup (p. 31); **doi** împărați (p. 116); **doao** povări (p. 255).

Au, de asemenea, și desinențe de genitiv-dativ: **Unii** dumnezeiri, **unii** puteri, **troița** întru o fire (p. 315); **unui** den pogâni (p. 275). Pentru celelalte numerale, exprimarea genitivului este analitică (**a doi** veri – p. 195, 198), dar și sintetică: **ai doilor** veri (p. 198, 286). Nu se întâlnesc forme cu dativul analitic, cu prepoziția *la*.

Compusele cu clasa zecilor, urmate de prepoziția *de*, nu mai sunt considerate de Gramatica Academiei numerale, ci adjective numerale (GALR, I 2008: 297): **20 de** ai să se pocăiască (39).

Anumite numerale au dispărut ulterior din limba literară: *câte untunearc într-o zi* (p. 229) (*untunearc* = 10.000); **doao povări** (p. 255); *5 ai și metanii 2 povări* (p. 262); (*povară* = 1000).

Uneori, din motive de economie, cum s-a văzut, adjectivele numerale sunt scrise cu cifre: **1** letrughie. Pentru **1** zi de post (p. 334).

Categoria aproximării este slab reprezentată: *după patru-cinci luni* (p. 220).

Numeralul ordinal are forme similare cu cele actuale pentru primul reprezentant din serie: **întâiul** mucenic (p. 12); **întâia** zi (p. 7, 10). Construcția cu prepoziție este în curs de fixare: *zioa de întâiu* (p. 105); *cea dentâiu* (p. 194).

Configurația formantului pentru ordinalele numerice, la masculin–neutru, este diversificată. Destul de rar apare formantul din norma dominantă: *în al treilea ceas* (p. 7); **al noaolea ceas** (p. 11). Al doilea formant (-lea), apare sub forma *-le* (*al doile rând* – p. 192; *săbor al doile* – p. 117; *al șasele, al șaptele* – p. 40) și *-l* (*al patrul sânge* – p. 39; *al optul* – p. 40 (cf. în aromână, *al patrulu, al doilu* – Caragiu-Marioțeanu, Saramandu 2005: 142).

Traducătorii pravilelor au simțit nevoia de a crea forme de plural pentru ordinalele numerice, pentru a ordona mai multe persoane de același rang. Soluția a presupus trecerea primei părți a formantului la plural și eliminarea celui de-al doilea: **ai doi și ai trei** (p. 201); **ai doi veri premari sau ai trei** (p. 39). *Ai* (= *cei*) nu poate fi interpretat aici ca pronume.

Forma de feminin se fixase în epocă (**a doa nuntă** – p. 133; **a treia zi** – p. 102; **a patra rudenie** – p. 34), chiar dacă apar câteva inconsecvențe: *a doazecile și a patruzecile și a 6 lună* (p. 102).

Numeralele adverbiale sunt foarte frecvente în textul *Pravilei*. Ele estimează numărul de acțiuni (de câte ori s-a efectuat o acțiune, câte acțiuni sunt): **o dată au de doao ori, au de trei ori** (p. 48); **de șaptezeci de ori câte de șapte ori** (p. 50); **o dată sau de doao ori de va face** (p. 58); *de va boteza pre cineva de trei ori* (p. 132); *de doao ori* (p. 180).

Deși are corespondente unele locuțiuni adverbiale: *se vor tâmpla... de multe ori* (p. 58), numeralele adverbiale pot determina și substantive: **de trei ori procleați** (p. 119).

Adverbialul ordinal este destul de frecvent: *să se mântuiască a doa oară* (p. 76); *s-au împreunat a doao oară* (p. 153); *va fugi și a treia oară...*, **a patra oară** (p. 222).

2.5.2. Numeralele operaționale, care exprimă operațiile cu mulțimi, sunt inegal reprezentate. Astfel, nu există niciun exemplu de numeral multiplicativ (înmulțire); în schimb, fracționarul (împărțirea) cunoaște câteva procedee de formare: *a treia parte* (p. 13); **o jumătate de an** (p. 58); **jumătate de uciderea** (p. 87).

În subclasa colectivelor (formarea de mulțimi) frecvent este al doilea din serie: *sânt amândoi un trup* (p. 31) *va ucide pre amândoi* (p. 87); *de amândoao* muierile, *ce se zice de amândoao* surorile (p. 130); *le trebuiaște amândurora* (p. 155).

Destul de frecvent este și distributivul: *câte de șapte ori* (p. 50); **câte untunearc într-o zi** (p. 229); **câte 1000 în zi** (p. 116); *câte 50* (p. 115, 322).

3. Concluzii. Limba *Pravilei de la Govora* reprezintă normele limbii române literare de la începutul secolului al XVII-lea. Dintre acestea, pot fi amintite, la substantiv, prezența declinării atomistice, dativul adnominal, nefixarea încă a desinenței pentru pluralul calității și a prepozițiilor dativului.

În mod surprinzător, se întâlnește substantivul *cuculiu* (preluat din neogreacă), ce prezintă subclasa neutrelor de tipul *studiu, -ii*, ce se vor fixa în limbă după aproape un secol și jumătate.

Articolul, bine reprezentat în toate subclasele sale, păstrează tendința persistentă multă vreme în aria dialectală nordică, de a-l reduce pe cel posesiv la forma invariabilă de feminin.

Pronumele personal are două particularități: folosește particula intensivă *-și (loruși, eiș)* și, de asemenea, lucru singular, se întâlnesc forme clitice de masculin neprotezate (*l vād*). Pronumele interogativ *care* are opoziții formale de gen și număr la N., Ac., lucru de înțeles, întrucât se mai folosesc de către lingviști chiar în secolul al XX-lea (Haneș 1904: 1).

La numeralul cardinal se mai folosesc *întunearec* și *povări*; formații ordinalului cunosc încă mari oscilații; multiplicativul, prezent în alte lucrări din epocă, nu se găsește întreg, iar colectivul este format numai la al doilea element din serie.

Început încă de mai înainte, procesul de impunere a normelor muntenești va continua cu traducerea *Pravilei mari* (1652) și cu confruntarea manuscrisului veterotestamentar al lui Nicolae Milescu cu cele două muntenești (ms. 45 de la Câmpulung și ms. 4389 al lui Daniil Panoneanu), în traducerea *Bibliei de la București*.

BIBLIOGRAFIE

- Caragiu-Marioțeanu, Saramandu 2005 – Maria Caragiu-Marioțeanu; Nicolae Saramandu, *Manual de aromână*, București, Editura Academiei.
- DELLR 2004 – Sanda Reinheimer Râpeanu (coordonator), *Dictionnaire des emprunts latins dans les langues romanes*, București, Editura Academiei Române.
- DIG, 2020 – Gabriela Pană Dindelegan (coordonator), *Dicționar de interpretări gramaticale*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- DOOM² 2005 – Ioana Vintilă-Rădulescu (coordonator), *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Frâncu 2009 – Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi*, Iași, Editura Demiurg.
- Gafton 2019 – Alexandru Gafton, *Hipercorectivitatea. Reacții la palatalizarea labialelor și la velarizare*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- GALR, I, II 2008 – Valeria Guțu Romalo (coordonator), *Gramatica limbii române*, I, *Cuvântul*, II, *Enunțul*, București, Editura Academiei Române.
- GBLR 2016 – Gabriela Pană Dindelegan (coordonator), *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- GLRG 2019 – Gabriela Pană Dindelegan (coordonator), *Gramatica limbii române pentru gimnaziu*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Haneș 1904 – Petre Haneș, *Dezvoltarea limbii literare române, în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Tipografia Munca.
- Manoliu Manea 1968 – Maria Manoliu Manea, *Sistematica substitutelor în româna contemporană standard*, București, Editura Academiei.
- Niculescu 1999 – Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, III, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
- Pravila 2020 – Ștefan Găitănanu (editor), *Pravila de la Govora*, Pitești, Editura Universității din Pitești.
- Zafiu 2012 – Rodica Zafiu, „*Particula*” și: *între intensificare și indefinire*, în *Limba română. Direcții actuale în cercetarea lingvistică*, București, Editura Universității din București.

*Universitatea din Pitești, Facultate de Teologie, Litere, Istorie și Arte
Str. Aleea Școlii Normale nr. 7, 110254, Pitești, jud. Argeș*

**ANALYSIS OF THE SLAVIC LINGUISTIC MATERIAL
OF THE WAYS OF THE DENOMINATION
OF THE DOMESTIC CAT, SUBJECT TO MAPPING
ON THE ONOMASIOLOGICAL MAP PREPARED
FOR PUBLISHING IN ALE***

ILIJANA GARAVALOVA

A number of linguistic and linguistic-geography investigations of our and foreign scholars are dedicated to the study of the question of the ways of denominating the domestic cat in different languages (BDA 2001; BDA 1975; BDA 1981; OLA 2000; Antonova-Vasileva 2017; Budziszewska 1984; Odran 1970; Panayotov 2001; Trubachov 1960 and many others). The interest in those denominations is determined by the fact that the cats have lived closely together with people since more than 3500 years, have a status of ancient Egyptian deities, and in modern times are one of the most widely distributed pets living together with their owners in their home or, half-freely, in the yards around their domestics. That is why, in this case, we are speaking of an extremely archaic basic lexis from the basic word stock of each of the European languages denominating a real thing known already since the antiquity. The reason, for which this article returns again to the problem, is the necessity of some specifications and additions, which has arisen in the process of the work of the Bulgarian commission at *Atlas Linguarum Europae* on the mapping of the examined phenomenon for the territory of Europe. Thus, for example, the maps dedicated to the denominations for cat, tomcat and their young, published in *Slavic Linguistic Atlas* (OLA), describe a number of interesting trends and interlingual parallels, but, in them, our country does not find its place because of the absence of our commission from the atlas at that time and the lack of Bulgarian dialectal material that shall be mapped (OLA 2000: 45, 57). Moreover, the Bulgarian language territory is only mapped in *Atlas Linguarum Europae* (ALE) and OLA under several scores of points, while in BDA they are several thousands. In *Atlas of Bulgarian Dialects. Generalising volume*, due to the specificity of this type of linguistic-geography works, a number of language details are missing, and out of the regional volumes of the atlas, the examined phenomenon is only mapped in those dedicated to West Bulgaria. In the linguistic works on the question, main attention is paid to the dichotomy *котка / мачка* 'cat'. In this way, some interesting dialectal lexemes that are more poorly widespread remain somehow in the background. That is why, the aim of the article is to present fully the diversity of the Bulgarian dialectal lexis with the

* The article has been written in connection with the work on the project *Dialect Atlases*, subtopic 1: *Atlas Linguarum Europae* (*European Linguistic Atlas*) of the Institute for Bulgarian language Prof. L. Andreychin, financed under ECE (equivalent currency-free exchange). The author expresses her gratitude for the financial support by the Bulgarian Academy of Sciences (BAS) under a bilateral grant agreement (EBR) between BAS and the Romanian Academy of Sciences.

meaning of ‘cat’, with the examined denominations being put in European context in order to highlight some all-Slavic trends and their impact on the non-Slavic European languages.

Usually, the animal species raised in man’s home or in its farmyard have a separate denomination for the male and female animals, as well as for their young. This may be easily explained with the differentiation of the functions of the animals depending on their sex and age, the distinguishing between which is of important economic significance. For specific denomination in the different languages, both the name of the male (cf.: *кон* ‘horse’, *куче* ‘dog’, etc. – Bulgarian language) and of the female specimen (cf.: *крава* ‘cow’, *свиня* ‘pig’, etc. – Bulgarian language) may be adopted, with no regularity existing in the selection. An interesting fact in the way of denomination of the domestic cat (*Felis silvestris catus*) is this that, in the specific case, the name of the male animal *kot* (from Prot. Sl. *katъ, a loanword from Lat. *cattus*) is older. Trubachov thinks that, originally, it performed the function of a common generic denomination of the animal – male or female, as proved by the Polish language, for example, where the examined animal species is denominated with the lexeme *kot*. In the course of time, when the cat became a domestic animal in the full sense of the word, in the author’s opinion, the form for masculine gender of the word denominating it became already unsuitable and to denominate the female in the Slavic languages, the derivative form *kotja / *kotjъka > Russ. *кóшка*, Russ. dial. *кóтка* ‘tomcat, cat’, Russ. Ch. Sl. *кoтъкa*; Bruss. *кóшка*, Bruss. dial. *кóтка*; Ukr. *кíука*, Ukr. dial. *кiтка*, *кyc’ka*; Cz. *кочка*; Slovak dial. *kotka*; L. Sorb. *kóca*, *kócka* or *kotъka > Bulg. *кòтка*; Pol. *kotka* ‘female of *Felis silvestris catus*’, Pol. dial. *kocica* (Trubachov 1960: 95; BER 1979: 676; Arh. ALE), started to be used. Special attention in this case deserves the Eastern Slavic form of the denomination of the domestic cat (cf.: Russ. *кóшка*; Bruss. *кóшка*; Ukr. *кíука*), which Fasmer and his predecessors explain as a derivative of *koша, diminutive form of the type *Машиа* (from *Маря*) from *kotъ, *kotъka (Fasmer 1967: 651). In Trubachov opinion, the forms formed from Prot. Sl. *kotjъka: L. Sorb. *kócka*, Cz. *кочка* < *kocka (under the influence of *mačka*), to which *kocka would correspond in Russian, and hence *кошка* formed through dissimilation -чк > -шк, are thus ignored. The author supports his assertion with the fact that the form is *kocka, which has left traces in Russ. *кóчка* ‘unevenness of the earth surface’, to which the comparison with the Polish *kocie tby* and the Czech *kočiči hlavy* ‘paving stones’, literally “cat’s heads” testifies (Trubachov 1960: 96). Influenced by Russian turn out to be also some languages not belonging to the Slavic language family, where the same root is found, but the examined denomination is formed by means of diminutive suffixes (cf.: Lith. *katė*, Lith. dial. *katė, kātė, katýtė*; Latv. *kaķis*, Latv. dial. *katene, katana, kaķe, kaķene, kaķiene, kaķine, kaķiete, kaķieta*; gagaouse *keđi*; caucasienne *kʰetʰo*; mordve-erz *avaka katka, ava katka, katka*; mordve-moksch *ava kata, avaka kata*; Mari-tscheremissen *ava k’oti*, etc. (Arh. ALE)).

It is the denomination of the female animal that subsequently extends its meaning in the dominant part of the Slavic languages to denomination of the type *Felis silvestris catus* (e. g.: Bulg. *кòтка*; Russ. *кóшка*; Bruss. *кóшка*; Ukr. *кíука*, etc.). Trubachov also pays attention to the existing differences between the ancient denominations of the wildcat and domestic cat in the Slavic languages, which he considers as a proof for this that the domestic cat has not been domesticated on the spot. In his opinion, the wildcat has been known to the Slavs due to its wide spread in the territory they inhabited, and that is why it has its old denomination in their languages, whereas the domestic cat was introduced considerably later as an attribute of civilization and even luxury together with its name – Latin loanword (Trubachov 1960: 92).

Trubachov thinks that the time of borrowing the word *kotъ* shall not be assigned to the all-Slavic period because the inter-Slavic languages boundaries were not able to affect the cultural borrowing (Trubachov 1960: 96). This is opposed to by Panayotov who specifies that the process ended in the period of common Proto-Slavic, i.e. before the differentiation of the individual Slavic languages (Panayotov 2001: 97). The author, however, does not adduce specific arguments for its assertion, and the examples whose description follows immediately after it refer to the word *мачка*. In view of the relative shortness of the examined word consisting of two syllables with alternation of a consonant and a vocal, the former accented, i.e. in strong position that does not suppose special variability, more justified is the opinion of Trubachov. In the author's opinion, the new denomination gradually, due to its greater frequency of use, replaces the old denomination of the wildcat, and to avoid ambiguity, the forest animal started to be denominated by means of a combination of words or a compound word, containing an element with the meaning of 'wild, forest' – e.g.: Russ. *дикая кошка*; Gm. *Wildkatze* (Trubachov 1960: 92). This process in the Bulgarian language continues, with the lexeme *котка* (in plural only) expanding its meaning to denomination of the whole family Felidae, uniting mammals of the order Carnivora with a muscular lithe body, a round head, sturdy relatively short and strong legs with strong claws that retract when treading (RBE 1995: 100–102).

The archaic nature of the examined denomination is one of the main reasons that, in the Slavic languages, its dialectal variability is extremely limited, and, depending on the way of denomination of the domestic cat, the linguistic-geography map of the Slavic world is divided into two parts depending on this if in the word denominating the domestic cat a root *kot-* / *koč-* or respectively *мач-* / *маč-* is found. At the same time, it should be emphasized that, in the lexical system of most Slavic languages, only the one type of denomination functions. Thus, for example, the name of the domestic cat is only characterized by the presence of the root *kot-* / *koč-* in Russian, Belorussian, Polish, Upper and Low Sorbian, only by the root *мач-* / *маč-* in Serbian, Bosnian, Croatian and Slovene, and presence of both types of productive stems is found in the dialects of the Bulgarian, Czech and Slovak languages and in South-Western Ukraine (OLA 2000: 45, 57, 77). Besides, the linguistic-geography projection of the examined phenomenon outlines clear and compact areas of distribution of the two types of denominations: Eastern and Western Slavic languages (except for the Slovak dialects, Czech dialects found in the neighbourhood of them and some South-Western Ukrainian dialects) / Southern Slavic languages, except for the Bulgarian literary language and part of its eastern dialects. The same also applies to the cases where the isogloss crosses certain state territory. In Ukraine, the use of denominations with a root *мач-* is concentrated in the south-western dialects, in the Czech Republic, these are vernaculars in the neighbourhood of Slovakia, in Middle and the greater part of Eastern Slovakia, the word *mačka* is used, and in the Western part coinciding in general with the Western Slovak dialect area – *kočka* (OLA 2000: 45, 57, 77; Panayotov 2001: 96). Opposite to the situation in Slovakia is the one in the Bulgarian language territory where the boundary between the examined phenomena approximately coincides with the yat isoglossal area. To the east of the line Oryahovo – Mezdra – Botevgrad – Panagyurishte – Pazardzhik – Blagoevgrad – Razlog – Gotse Delchev – Sidirokastro – Serres – Nea Zichni, the denomination *котка*, also typical of the literary language, characteristic of the eastern, in terms of type, vernaculars and of some western dialects bordering on them, is found (cf.: *кòтка* – the Mizia, part of the Balkan and sub-Balkan, Strandzha, Thracian, Western Rup and Rhodope vernaculars; *кѹтка* –; General Nikolaevo, Sekirovo, Plovdiv region; *кòк'а* –

Gela, Stoykite, Shiroka Laka, Devin region; *кòткѣ* – central Balkan vernaculars, etc. (BDA 2001: 434; BDA 1975: map № 266; BDA 1981: map № 329)). To the west of that isogloss, the domestic cat is designated with the name *мàчка*, also characteristic of Serb.-Cr. *мачка* ‘cat and willow catkin’, Sloven. *mačka*, Ukr. *мачка*, Cz. dial. *maček, mačka*, Slovak *mačka*, borrowed in Alb. *matš, matše*, in Turk. *maçka, maçi*, and in Hung. *macska* (BER 1986: 696-697). The origin of this denomination has not been clarified sufficiently. In the opinion of Miklosich and Berneker, it is hypocoristic from the personal name Maria, Lesiak unconvincingly tries to derive it from *мату* (BER 1986: 696-697), St. Mladenov thinks that it refers to onomatopoeia and rejects the hypothesis of origin from the personal name Maria as unconvincing because he considers it a later phenomenon (Mladenov 1941: 292). Examining the lexis conveying the cry of the cat, as well as the ways for its enticement, in different European languages, Trubachov reaches the conclusion that it refers to onomatopoeic lexemes that, however, have no single origin, but, given the similarities between them, they have hardly developed completely independently in each language (Trubachov 1960: 98-99). Luchia Antonova-Vasileva thinks that, due to the onomatopoeic nature of the denomination, there may be a connection between the denomination of the small dog and cat. The author pays attention to the fact that, in some Finno-Ugric, Slavic and Ossetic languages, the denominations of dog and cat have an onomatopoeic basis, with no cultural, historical or linguistic commonness that explains this unity being found at that. It is possible that this originates from the cry with which the dog is called. In Catalan and Occitan – thousands of kilometres away from the two preceding areas – onomatopoeic denominations from the root *kuč-, *kos- have been also noted, without being completely identical, the two forms are comparable: velar consonant + velar vocal + -t or -s closing the syllable (Antonova-Vasileva 2017: 227). Within the boundaries of the Bulgarian language territory, the denomination *мàчка* is mostly found in western, in terms of type, vernaculars (e.g.: *мàчка* – the proper and end north-western and south-western vernaculars: *мàчк'а* – Razhdavets, Breznik region; *мàча / мàче* – Deli Hasan mahala and Staroshevo, Valovishta region; *мàча // мàчка* – Butkovo and Dzhuma mahala, Sidirokastro region; *мàчка // мàча / мàче* – Kato Kamila, Mitrousi, Kala Dendra, Serres region; *мàча // мàче* – Karperi and Ammoudhia, Serres region; *За мàчката се вèли – се òмачи*. Prespa region; *Мàчка спìе*. – Shishevets, Gora; a variant *мàцка* has been also noted, which supplements the data from BDA: *Ка спìе мацкàта; Мацкàта грìтви* (purrs). Borye, Gora. (Antonova-Vasileva 2016: 125; BDA 2001: 434; BDA 1975: map № 266; BDA 1981: map № 329; Bozhkov 1986: map № 332б; Ivanov 1972: map № 178)).

At linguistic level, the presence of mutual influence between the unrelated languages located in the neighbourhood has been also indisputably proven. Exactly to it is due one interesting fact related to the ways of denomination of the domestic cat, to which special attention should be paid here. The Hungarian language does not belong to the language family examined in the article, but is in serious Slavic environment and, historically seen, has lasting contacts with the Slav peoples, on account of which a great number of Slavic, including Bulgarian, loanwords are found in it. To this effect, the denomination of the domestic cat in the language, *macska* (dial.: *m'at_ska, m'at_ska*), is also not an exception, and at dialect level, an interesting diversity of forms, most often compound words containing the element *мачка*, but also such in which the word *котка* or a combination of the two names (e.g.: dial: *п'è/сìтè_пмòт_ska, п'è/сìтè_пмòт_ska, п'è/сìтèммòт_ska, п'è/сìтèммат_ska, п'è/сìтèммòт_ska, п'è/сìтèнмòт_ska, п'è/сìтèнмòт_ska, п'è/сìтèнмòт_ska, п'è/сìтèнмòт_ska, п'è/сìтèнмòт_ska, п'è/сìтèнмòт_ska*,

ŋ'ēstīēm̄m̄ot̄f̄k̄ə, ŋ'e'stīnm̄ot̄f̄k̄ə, ŋ'ǎstīēm̄mot̄f̄k̄ə, ŋ'y'stīēnm̄ot̄f̄k̄ə, s'uk̄əm̄ot̄f̄k̄ə, suk̄əm̄ot̄f̄k̄ə, sukamat̄f̄ka, k'ot̄f̄əm̄ot̄f̄k̄ə, kot̄f̄əm̄ot̄f̄k̄ə, k'ot̄f̄ə, kot̄f̄a, k'ont̄f̄əm̄ot̄f̄k̄ə, k'ont̄s̄əm̄ot̄f̄k̄ə, 'em̄em̄ot̄f̄k̄ə, em̄em̄ot̄f̄ka, 'on̄əm̄m̄ot̄f̄k̄ə, əŋ̄m̄ot̄f̄k̄ə, f'iəd̄z̄ōm̄əm̄ot̄f̄k̄ə, f'ijazojm̄ot̄f̄k̄ə, l'ā̄ŋ̄m̄ot̄f̄k̄ə, lā̄ŋ̄m̄ot̄f̄k̄ə, etc. (Arh. ALE)) is found, is observed.

Similar to the ways of denomination of the domestic cat, also those of its young in the Slavic languages are derivative words, but they are most often formed by means of diminutive suffixes. At the same time, the origin of the denominations distinguished for the presence of a root *kot-* / *koč-* is also derived from Prot. Sl. *katъ, borrowing from Lat. *cattus* (BER 1979: 670; Trubachov 1960), whereas in the case of that of the lexemes with a root *mach-* / *mač-* we are probably speaking again of onomatopoeia (BER 1986: 695). In the linguistic-geography presentation of the ways of denomination of the young of the domestic cat, the areas of distribution of the lexemes with a root *kot-* / *koč-*, respectively *mach-* / *mač-*, are identical and also as clearly distinguishable and compact as those described in the case of the names of the female mature animal. Again, the opposition is eastern and western (for which only the root *kot-* / *koč-* is characteristic) against the southern Slavic languages (distinguished for the presence of a root *mach-* / *mač-*), with exceptions from this generalization being again the Slovak language and its dialects, where the examined denominations of the small cat are derivative from a root *mač-*, whereas those with a root *kot-* are only found in single cases; some Czech dialects found in the immediate vicinity and the south-western Ukrainian dialects, where the situation is the same, as well as the Bulgarian literary language and its dialects situated to the east of the line Oryahovo – Mezdra – Botevgrad – Panagyurishte – Pazardzhik – Blagoevgrad – Razlog – Gotse Delchev – Sidirokastro – Serres – Nea Zichni, where, contrary to expectations for southern Slavic vernaculars, the root *kot-* appears (e.g.: *mače, mača, masa / koča* – Slovak; *kòme / kòm'ę / kòk'o // màche / machè* – Bulg.; *mače, mäche* – Bulg. dial. from the geographic region of Macedonia; *котёнок, dial. котки* 'kittens', *ko't'onok, kót'onoc'ok, 'košyc'ka* – Russ.; *ka'tok, 'koc'ik, ko't'uk* – Bruss; *ku't'e, ko't'a, koty'n'a / 'mač'a, 'mys'a, 'mača* – Ukr.; *kotek, ko'cak, koc'ontko, ko'ce, kočak* – Pol.; *kote, kotě, ku:te* – Cz.; *'mače, máče* – Serb. and Montenegrin; *mäche, mächic* – Bosn.; *mäche, 'micek, má:če* – Cr.; *'mače, 'ma:če, 'ma:čkica, 'mu:cka* – Sloven., etc. (Arh. BDR; Trubachov 1960: 95; OLA 2000: 77)).

The examined denomination in Bulgarian language has one more specificity, to which attention should be paid. The name *коте*, resp. *маче*, serving to designate the young of the domestic cat or as a diminutive in the Bulgarian language, in a small number of settlements within the boundaries of our language territory, appears as a denomination of the species *Felis silvestris catus* (RBE 1995, 97). Moreover, logically, the denomination *коте* is found within the boundaries of the area of distribution of the name *котка*, and *маче* – respectively in the area of distribution of *мачка* (e.g.: *kòme* – Sivino, Arda, Borikovo, Mogilitsa, Bukovo, Turyan, Chokmanovo, Momarsko, Vievo, Pisanitsa, Hasovitsa, Smolyan region; Batantsi, Borinovo, Petrov Dol, Sharenka, Leshtak, Borovina, Madan region; Oryahovets, Petkovo, Malka Arda, Ardino region; Mugla, Nastan, Beden, Breze, Osikovo, Petvar, Selcha, Devin region; Dryanovo, Krushovo, Dzhurkovo, Yavorovo, Leskovo, Cherven, Narechen, Cheshnegirovo, Katunitsa, Mominsko Selo, Asenovgrad region; Belashtitsa, Plovdiv region; North Drama; southeast of Gotse Delchev; *kòm'ę* – Central Rhodope vernaculars; Dryanovo, Lakavitsa, Dzhurkovo, Asenovgrad region; *kòk'o* – Kostandovo, Velingrad region; Levochevo, Smolyan region; *màche* – Valtero, Sidirokastro region (BDA 2001: 434; BDA 1975: map № 266; BDA 1981: map № 329; Божков 1986: map № 332б; Ivanov 1972: map №

178)). The team that has developed the map for denominations of the domestic cat in the Generalising Volume of the BDA ignored during the mapping those lexico-semantic variants of theirs because they form very small, parcelled out or else point areas, but expressly shows them in the comment to it (BDA 2001: 434). The examined case in the Bulgarian language corresponds directly to the described situation in case of the non-Slavic languages influenced in the way of denomination of the cat by Russian (see above for more detail on the matter).

Unlike the name of the female animal, which, as already noted above, extended its meaning in order to denominate the whole species *Felis silvestris catus*, and, used obligatorily in plural in the Bulgarian language – also the whole family Felidae, the old native word *ком* and its masculine derivatives, from the point of view of synchrony, serve only to denominate the male specimens of the examined species in the predominant part of the Slavic languages. An exception from this generalization is only the Polish language where the name of the male animal *ком* also denominates the animal species examined in the article (see above for more detail on the matter). At the same time, at dialectal level, bigger diversity and variability of denominations is observed here.

As in the case of the ways of denomination of the female animals of the species *Felis silvestris catus* and their young, examined so far, also in the case of the names of the male of this animal species, the same dichotomy at lexical level is observed. The denominations of the male cat in the predominant part of the Slavic languages are formed, most often by means of suffixes, from Prot. Sl. *katъ, i.e. they are characterized by the presence of the root *kot-* / *koč-* (BER 1979: 670; Trubachov 1960). At the same time, it should be noted that, in the language systems where words of such origin with the meaning of ‘male cat’ have been registered, the Proto-Slavic word is obligatorily present, if not at literary, then at least at dialect level in the respective lexical system. Although the origin of the Proto-Slavic word *katъ from Lat. *cattus* has not been clarified, there are zoogeographical and cultural-historical considerations for the African origin and attempts at comparing with the Nubian *kadīs* (BER 1979: 670). Although in the vulgar Latin the word originally simply meant a wild animal, in Trubachov’s opinion, in Slavic and Baltic languages, it was borrowed with its secondary meaning ‘domestic cat’. The author thinks that it is not obligatory that this took place during the all-Slavic period, but with certainty happened at one relatively early stage of the development of the Slavic languages – about the second half of the 1st c. AD, and he emphasizes that the Slavic *kotъ is an obligatory element in the vocabulary of the northern Slavic languages, whereas its presence or absence divides the southern Slavic languages into two groups – eastern (Bulgarian – the author defines the Bulgarian *мачка* as peripheral to the western Slavic denomination) and western (Slovenian, Serbian and Croatian), with this boundary being also valid for the spread of a number of other words (Trubachov 1960: 96–97). Trubachov defines the new form on *-r*, serving to denominate the male cat (cf.: *kocur* – Pol.; *kocor* – Cz.; *kocúr* – Slovak, etc.), as a specifically western Slavic in terms of distribution and explains this with the necessity of replacing the word *kot*, denominating the whole species *Felis silvestris catus* in those languages, with a lexeme for denomination of the male only (Trubachov 1960: 96). Such explanation, however, may be hardly accepted, taking into consideration that such names of the male cat (e.g.: *котор*, *котар*, etc.) are also characteristic of the Bulgarian language, for example, and the archaic *ком* has restricted seriously its area of distribution (see below for more detail on the matter) although it does not denominate the whole examined animal species (BDA 2001: 435). Rather, the fact that, in the Slavic languages, all denominations of the female animals of the species *Felis silvestris catus* and their young, derivative form the Prot.

Sl. *kаtь, are formed by means of suffixes, on account of which the names of the male start to follow the same model, exercises influence here. The second way of denomination of the male cat is again from the root *мач-* / *mač-* (a result of onomatopoeia (BER 1986: 695)) by means of suffixes.

In the linguistic-geography presentation of the ways of denomination of the male cat, however, striking is that the areas of distribution of the two types (from the point of view of origin) of lexemes are not completely identical with those in the case of *котка* and *коте* although being similarly so clearly distinguishable and compact. Here, again, the opposition of eastern and western (of which only the root *кот-* / *koč-* is characteristic, with some single Czech dialects situated in the immediate vicinity of Slovakia and the south-western Ukrainian dialects being an exception) against the southern Slavic languages, except for the Bulgarian literary language and the eastern Bulgarian dialects (distinguished for the presence of the root *мач-* / *mač-*), is observed. The Slovak dialects, however, of which the formation of the names of the female animal and its young mainly by means of the root *mač-*, except in some single cases, is characteristic, in the formation of the denominations of the male, show exactly the opposite trend – appearance of the root *кот-* / *koč-* in the predominant part of the examined language territory, and of lexemes with the root *mač-* for designation of the examined male animal – only in single vernaculars belonging to it (e.g.: *кот, котак, котарак / мачок, мачак, марок*, etc. – Bulg.; *mačorok, mačor, mača'rok* – Bulg. dial. from the geographic region of Macedonia; *'maček, 'ma:čok, ma'čak, 'ma:čək* – Sloven.; *ma'ca:n, 'ma:čak, 'ma:ček* – Cr.; *má:čak, má:čak, má:čak* – Bosn.; *má:čak', máčo:r, má:čək* – Serb.; *kocoуr, kokur, koco:r* – Cz.; *kocu:r, kokor/ ma:ček* – Slovak; *kot, kotar, koter* – Pol.; *kot, k'it, kыt* – Bruss.; *kit, k'it, kot, kut / mácur* – Ukr.; *kot, kotko, ko'tanko, kót'ejko* – Russ., etc. (BDA 2001: 435; OLA 2000: 45).

As regards the Bulgarian language, here, again, both types of denominations are present, with especially big diversity and variability of the denominations, deserving special attention, being observed at dialect level. In the spirit of the concept of the Generalising Volume of the BDA for maximum generality of the information, the map for denomination of the male cat, published there, divides the Bulgarian language territory into three parts. The biggest of them comprises all vernaculars eastern in terms of type (except for Pirdop, Devin, and Gotse Delchev regions), as well as the western vernaculars to the east of the line Oryahovo – Mezdra – Botevgrad – Panagyurishte – Pazardzhik – Blagoevgrad – Razlog – Gotse Delchev – Sidirokastro – Serres – Nea Zichni, bordering on them, where, for the examined object of the reality, the denomination *котак* is used. In this huge area, only the dialects in Sevlievo, Dryanovo, Gabrovo, Teteven and Elena regions have been set apart with an additional isogloss, with the name mapped there being the archaic *кот* (BDA 2001: 435). The remaining part of the western Bulgarian vernaculars, as well as the region of Pirdop, defined as a transitional one between the Balkan and the proper south-western dialects (KDDBE 2014), are characterized with the use of the denomination *мачок*, and in Kyustendil, Samokov, Dupnitsa, and Blagoevgrad regions, *марок* is used, whereas its derivative *марлок* is found in Devin and Gotse Delchev regions (BDA 2001: 435). Such generalization has its merits when studying the main trends in the development of the linguistic (in the specific case, the lexical) paradigm, and, undoubtedly, this is exactly the aim of the Generalising Volumes of the BDA, but for each language speaker it becomes at once clear that this is achieved at the expense of the omission of a number of interesting details because it is immediately obvious, for example, that the spread of the word *котарак*, one of the most widespread, including in the normative language,

names with the meaning of ‘male cat’, is not mapped. In this respect, very indicative and interesting are the regional linguistic-geography investigations of the Bulgarian language territory, where the whole wealth and diversity of the dialectal word-formation become explicitly clear.

Although maps on the examined problem have been only published in the volumes dedicated to North-Western and South-Western Bulgaria, where the differences are lexical, and in the remaining regional volumes of BDA the phenomenon is not mapped because, in those regions of the country, there are only phonetic and word-forming, but not lexical peculiarities, the presence in the east of a part of the lexical phenomena mapped in the western part of the country is confirmed by a number of other dialect sources (Arh. BDR). Thus, it becomes possible to present one much more detailed picture of the denominations with the meaning of ‘male cat’ within the boundaries of the Bulgarian language territory.

At the root of the literary, as well as of a great part of the dialectal names of the representatives of the species *Felis silvestris catus* in the Bulgarian language, the archaic native, in terms of origin (from Prot. Slav. *kаtь), lexeme *ком* (cf.: *котка*, *котак*, *кота́че*, *котарак*, *котараче*, *коте*, *котенце* and many others) is found. Besides of Bulgarian, as clarified above, this denomination of the tomcat is also characteristic of Serb.-Cr. Ch. Sl. *коп*, Russ. *ком*, Ukr. *ким*, Bruss. *ком*, Cz. dial. *кот*, Slovak dial. *кот*, Pol. *кот*, L. Sorb. *кот*, and from Bulgarian it has been borrowed in Turkish *котак*, *котлак*, *котик*, also Rum. *cotos* and Alb. *kotel* ‘kitten’, *kotelë* ‘female kitten’ (BER 1979: 669-670). *The Dictionary of the Bulgarian Language* defines *ком* with the meaning of ‘male cat’ as an obsolete word (RBE 1995: 95). It is found extremely rare not only at literary level (mostly in older authors), but also in the Bulgarian vernaculars (e.g.: *ком* – central Balkan vernaculars; Shumen region; Babek, Velingrad region (Arh. BDR; BDA 2001: 435)). The examined lexeme, however, is extremely productive in terms of word-formation in the Bulgarian language because most of the later denominations of the examined real thing have been derived from it, the predominant part of them – by means of suffixes.

One of the most widespread denominations of *Felis silvestris catus* is *котак* ‘male cat’, derived from *ком* (BER 1979: 671) by means of the suffix *-ак*. It is characteristic both of the literary language and of a great part of the eastern, as well as of some western Bulgarian vernaculars bordering on them, situated to the east of the line Oryahovo – Mezdra – Botevgrad – Panagyurishte – Pazardzhik – Blagoevgrad – Razlog – Gotse Delchev – Sidirokastro – Serres – Nea Zichni (e.g.: *кота̀к* – Oryahovo; Nikopol; Byala Slatina; Plevan; Cherven Bryag; Mezdra; Lukovit; Lovech; Botevgrad; Etropole; Sevlievo; Dryanovo; Gabrovo; Tryavna; Elena regions; north of Teteven; Primorsko, Burgas region; *мачòк* (more characteristic) / *кота̀к* (newer) – Lipnitsa, Oryahovo region; *кyтòк* – Ohoden, Mramoren and Gorno Peshtene, Vratsa region; Brashlyanitsa, Bozhuritsa, Dolna Mitropolia, Plevan region; Zhernov, Nikopol region; Dolna Studena, Belene region; Veliko Tarnovo region; Ribaritsa, Etropole region; Zmeevo, Stara Zagora region; Banat (Arh. BDR; BDA 2001: 435; BDA 1981: map № 330)).

Other literary denomination of the male cat, widespread in the Bulgarian dialects, is *котарак*. It has been also derived from *ком* (BER 1979: 669) by means of the suffixes *-ар*- and *-ак*-. The examined denomination is found again mostly in eastern, in terms of type, vernaculars, but also in some proper south-western dialects (e.g.: *кота̀рак* – Troyan, Pavlikeni regions; *кота̀рак* – Koprivshtitsa, West Karlovo, Teteven regions; *кота̀рок* – Batovo, Dobrich region; Asenovgrad region; Zhelen, Svoge region; Bansko; Demir Hisar region;

Karnalovo, Petrich region; Petrovo, Sandanski region; Vlahi, Kresna region; *котарòк* – Patalenitsa and Debrashtitsa, Pazardzhik region; Banichar, Ognyanovo, Oreshe and Dolno Dryanovo, Gotse Delchev region; *котарѝк* – north of Stamboliyski; *котерàк* – Sitovo and Lilkovo, Plovdiv region; *котурòк* – Belitsa, Blagoevgrad region; Dolno Ryahovo, Silistra region; *кутурàк* – Bov, Lakatnik, Svoge region; Brestnitsa, Teteven region; Ugarchin, Sopot and Golets, Lovech region; *котèл* / *котарàк* – Smolyan region; *котлѝите* / *котарàк* – Shiroka Laka, Devin region, etc. (Arh. BDR; BDA 1975: map № 267; BDA 1981: map № 330)). Moreover, at dialect level, some morphological variants of the denomination, which are not found in the literary Bulgarian language, also function (cf.: *котърлàк* / *котарлàк* – Koynare, Byala Slatina region; *котурлàк* – Brusen, Teteven region, (Arh. BDR; BDA 1975: map № 267; BDA 1981: map № 330)), as well as the name *котаран* adopted in the children's literature (e.g.: *котарàн* – Zlatari, Gabrovo region; Slatina, Lovech region, etc., appearing in single villages in the examined region and in the form *котарàн'ан* (Arh. BDR)).

Also derivative from *кот*, but with entirely dialectal word-formation are also a number of denominations of the male cat with more limited area of distribution (e.g.: *котèл* – Smilyan, Smolyan region; Elhovets, Rudozem region; Srednogortsi, Startsevo, Madan region; *котèл* / *котарàк* – Shiroka Laka, Devin region; *кутèл* – Varbovo, Devin region; *кòтур* – Teteven region; Lesidren, Teteven region; Saevo, Troyan region; Kotel region; *кòтор* – Vardun, Targovishte region; *котòр* – Sliven region; *котлàк* – Manastir, Gyumyurdzhina region; *коту̀нек* – Polaten, Teteven region, etc. (Arh. BDR; BDA 1975: map № 267; BDA 1981: map № 330)). In single settlements in South-Eastern Bulgarian, the names: *кот'овàл*, *котомàк*, *котомбàс* are found, and the denomination of the tomcat *кòте* / *мѝшко кòте* (BDA 1975: map № 267) registered in Gotse Delchev region, corresponds to the said above in connection with the lexeme *котка* and one more time proves that, at dialect level, this word has wider meaning and may designate (alone or in combination with an attribute with the meaning of 'masculine') the male in the case of cats.

Entirely at dialect level also function the denominations of the tomcat, which are derivative from *мàца* (BER 1986: 698). They are mostly typical of the western, in terms of type, vernaculars, and out of the eastern ones, they are found, as already noted, only in Pirdop region. Out of them, with the presence of a wider area are characterized those formed by means of the suffix *-ок* (e.g.: *мачòк* – Svoge, Sofia, Montana, Vratsa, Berkovitsa, Pernik, Radomir, Elin Pelin, Samokov, Dupnitsa, Ihtiman regions; Doganitsa, Dolno Tlamino, Barie, Dolna Lyubata, Milevtsi, Bosilegrad region; *мàчак* – Harsovo, Sandanski region; *мачѝк* – Vidin, Kula, Lom, Belogradchik, Tran, Breznik, Slivnitsa regions; *мачѝк* / *мачòк* – Mitrovtsi, Montana region; *мачòк* (more characteristic) / *котàк* (newer) – Lipnitsa, Oryahovo region; *мачàк* – Replyana, Belogradchik region; and a word-forming variant: *мачарòк* – Churek, Golyama Rakovitsa, Negushevo, Elin Pelin region; Suevtsi, Belitsa, Shugleovtsi, Gorno Varshilo, Ihtiman region; Osenovo, Blagoevgrad region; Petrich region; west of Sandanski; Smolyanovtsi, Montana region; *мачорòк* – Samokov, Ohrid, Gevgelija regions; *мàчорок* – Prilep region; Resen region; Steblevo, Prespa region, etc. (Arh. BDR; Antonova-Vasileva 2016: 125; BDA 1975: map No. 267; BDA 1981, map No. 330). The analyzed name also exists in Serb.-Cr. *мàчак*, and from Bulgarian it has been borrowed in Albanian *мачòк* and Aromanian *матсòку* (BER 1986: 698). The denominations of the male cat, formed with the suffix *-ор*, have an area mainly in south-western, in terms of type, dialects (e.g.: *мачòр* – Tserovo, Sofia region; Samokov region; Prilep region; Kozhdorbi, Kostur region; Lerin region; Veles region; *мàчор* – Shishevets, Gora, which supplements the data from BDA, etc. (Arh.

BDR; Antonova-Vasileva 2016: 125). Besides in Bulgarian dialects, they are also found in Serb.-Cr. *мачор* (BER 1986: 698).

The third type of denominations of the tomcat, mapped in the Summarising Volume of the BDA, are derivative from *марок* (BDA 2001: 435). The examined linguistic phenomenon has a relatively limited area, comprising a small part of the proper south-western vernaculars and the Western Rup dialects (e.g.: *марòк* – Kyustendil, Samokov, Dupnitsa, Blagoevgrad regions; west of Radomir; west of Pazardzhik; north of Velingrad; Breznitsa, Ribново, Kornitsa, Gotse Delchev region; Ihtiman region; *марѝк* – Stolnik, Elin Pelin region; *матарòк* – Gorno Osenovo, Blagoevgrad region; Baldevo, Gotse Delchev region; *марлѹк* – Selcha, Devin region, etc. (Arh. BDR; BDA 2001: 435; BDA 1975: map No. 267). Interesting in this case is to note that the word *марок* ‘tomcat’ has been borrowed in Aromanian *мăрòџѹ* (BER 1986: 672, 675). Its etymology is disputable, assuming that it is of the same origin with *марукам се* ‘enter the mating period (for a cat) (Piyanets, Kyustendil region)’ and *мъркам*, St. Mladenov compares it with *маца* and *Мара* (BER 1986: 672, 675).

By means of the above described denominations of the male cat, as well as their numerous derivatives, including most limited ones from the point of view of distribution, Bulgarian dialects are related (see *котъ and its derivatives) both to the whole eastern Slavic and a part of the western Slavic language group (cf.: Polish and some of the Sorbian vernaculars) and (by means of the denominations with the root *мац-* / *мач-*) to all south Slavic and to several Slovak dialects (OLA 2000: 45, 57).

The close co-existence of the man with the domestic cat and the excellent knowledge of its specific features as a result of this become the reason for the transfer of its denomination also to other objects of the reality with similar characteristics. Most often, these are animals with full similarity to the domestic cat. At literary level, the forest cat or wildcat, *Felis silvestris*, and the common stingray – a species of a ray fish, *Dasyatis pastinaca* (e.g.: *дива котка*, *морска котка* – Bulg.; *дикая кошка* – Russ.; *дика кішка* – Ukr.; *dziki kot*, *kocia ryba* – Pol.; *divoká kočka* – Cz., etc. are denominated by means of names similar to *кот* (RBE 1995: 100-102; Trubachov 1960: 96-97)), and at dialect level in Bulgarian language, this may be also a denomination of the weasel (e.g.: *воденѹчко кòте* – Zagrazhden, Ardino region; *мѹшкино кòте* – Bani Ladzhe, Ardino region; *пòнско / пòново кòте* – Ravnogor, Batak, Peshtera region, and suchlike (Arh. BDR).

Individual qualities of the cat are also motivating for transfer of its denomination to other objects of the reality. Thus, in the Slavic languages, a number of pubescent plants or plant parts that with its softness resemble cat’s fur (e.g.: Bulg. *кòте* ‘pasque flower, Pulsatilla vulgaris’ – Koprivshitsa region; Enina, Kazanlak region; *кòтенце* – ‘pasque flower, Pulsatilla vulgaris’ – Vievo, Kutela, Slaveino, Smolyan region; *м’ау кòте* ‘sage, Salvia officinalis’ – Bani Ladzhe, Ardino region; *кòтенца* ‘hare’s-foot clover, ‘Trifolium arvense’ – Ravnogor, Batak, Peshtera region; *кòтенца* ‘the pubescent globular flowers of the willow early in spring’ – Eastern Bulgaria; *мачè* ‘the pubescent globular flowers of the willow early in spring’ – Western Bulgaria; *мàчанца* ‘the pubescent globular flowers of the willow early in spring’ – Novo Selo, Vidin region; Serb.-Cr. *мачка* ‘cat and willow catkin’, etc. (Arh. BDR; BER 1986: 695, 697).

Moreover, in the Bulgarian language, the tenderness and sweetness of the cat turn its name into a dear address to a beloved person, and its gracefulness become a reason for transfer of the denomination to the beautiful women (cf.: *мàце* – slang, all-Bulg.). Its sharp claws become a reason to also name with the word *котка* ‘metal devices with sharp points, which

are put on the feet during movement on slippery, iced places' or 'anchor', and the playfulness of the domestic animal also makes its name suitable for a number of children's games (e.g.: *сл'ана мачка* 'blind man's buff' – Gorna and Dolna Vasilitsa, Ihtiman region; Samokov region; *мача* 'the game in which each player keeps one hole each, and one tries to drive a ball or a small piece of wood into one of them in order to take the place of one of the keepers' – Samokov region; *бўдала кòтка*; *кòтка со дўпки* 'kinds of children's games' – Ohrid region, etc. (BER 1986: 695, 697; Gerov 1976: 403-404; RBE 1995: 100-102).

The image of the domestic cat is also often found in the Bulgarian phrasemes (e.g.: **Влизам / вляза с котка в чувал.** *Colloq.* 'Put oneself in an unfavourable position by undertaking a common work causing trouble to oneself.' **Гледам като котка на джигер.** *Colloq. Iron.* 'Want very much to eat something.' **Дера котки (котка <та>).** *Colloq. Rude.* 'Vomit.' **Дразня котките.** *Colloq. Iron.* 'Play or sing badly; be unable to play or sing.' **Изяла ми е котка салото.** *Dial.* 'Be worried, be silent without having an important reason to be such.' **И котката има мустаки.** *Dial. Iron.* Said to an incapable person who is proud of his moustache. / Used as an answer to someone who says that he is moustached, i.e. grown-up and does not need someone else's advice anymore. **И котката на меко спи.** *Dial. Iron.* Said as an answer to a person who is proud of being rich and sleeping in a soft bed. **Казали (рекли) на котката, а тя на опашката си; накарали котката на работа, а тя опашката си.** *Colloq.* Used when one makes someone do some work and he/she shifts it on someone else. **Като котка в календар гледам.** *Colloq. Iron.* 'Look foolishly without understanding anything.' **Като котка мишка вардя (пазя).** *Colloq.* 'Keep very vigilantly, very attentively.' **Като котка на зло време навъсвам се (намусвам се).** *Colloq.* 'Frown much.' **Като котки на сирене.** *Colloq.* 'In a large quantity, all together and in a wild rush, willingly or greedily.' **Като куче<то> и котка<та>.** *Colloq.* 'Inimically, with hatred.' **Като мишка и котка обичаме се.** *Colloq. Iron.* 'Not love each other at all.' **Кога направят котката калугерка.** *Colloq. Iron.* 'Never.' **Комшийската котка изяла месото, а нашата се наяла; комшийската котка накусила млякото, а нашата се облизва.** *Colloq.* Said to a person who has done something wrong himself, but blames the others.' **Котка и мишка ще спят заедно; куче<то> и котка<та> ще спят заедно.** *Colloq.* 'It is very cold, frosty.' **Котка по гръб не пада; котка по гръб пада ли?** *Colloq.* Used about a person of stubborn temper, who pleads not guilty even if he is to blame for something, and about a person who is always tenacious of his opinion. **Минава / мина черна котка помежду ни (между нас).** *Colloq.* 'Quarrel, get angry with each other at something small, trifling.' **Мина ми <черна> котка път; ще ми мине <черна> котка път; пресече ми (ще ми пресече) котка път<я>.** *Colloq.* 'I failed to achieve (will not achieve) what I wished, what I have undertaken (will undertake), I failed (will fail).' **Настъпвам / настъпя опашката на котката.** *Colloq.* 'Touch on a question unpleasant to someone.' **Не са ме сукали котките.** *Dial.* 'I have class, I am pretty, I am attractive.' **Не ще котка лой.** *Dial.;* **Не ще котка мляко (сирене).** *Colloq. Iron.* Used when someone hypocritically states that he does not like and does not wish something that he in fact wishes, but cannot achieve it or have it.' **Нямам ни куче, ни котка.** *Colloq.* 'Be very poor; be quite lonely.' **Одирам / одера (раздирам / раздера) котката <на прага>.** *Colloq.* 'Want to awake fear in someone, to show that I will play the boss and I will brook no objection to me.' **Падам / падна като котка на краката си.** *Colloq.* 'Always prove to be right, plead not guilty even if I am to

blame for something.’ **Псе и котка там бяха.** *Dial.* ‘It was very cold, there was a bitter cold.’ **Свил съм се като котка в чумаво (на зло време).** *Dial.* ‘Feel low, be sad, be out of sorts.’ **Сякаш че са го котки близали.** *Colloq.* Who is with sleekly combed, smoothed hair; from which everything has been eaten and picked up, licked completely clean (about a bowl, plate and suchlike).’ **Улавям / уловя котката за ноктите.** *Dial.* ‘Be a past master.’ **Изхвърлям / изхвърля като мръсно коте някого.** *Colloq. Derog.* ‘Send someone most unceremoniously and roughly away.’ **Като коте във вълна добре ми е.** *Dial.* ‘Feel very well.’ **Като коте ям.** *Colloq.* ‘Eat extremely little.’ **На (по) коте ряпа.** *Dial. Iron.* Used to emphasize that something does not suit someone, is not becoming to someone, is unbecoming for him.’ **Настъпвам / настъпя котето по (за) опашката.** *Colloq.* ‘Touch on a question unpleasant to someone.’ **Нямам ни дете, ни коте; нямам дете, нямам коте.** *Colloq.* ‘Have no children; be alone, be not bound with obligations, care.’ **Светват / светят очите ми като на <манастирски> котарак <през март>.** *Colloq.* Used when someone likes somebody very much or feels strong pleasure from the appearance of something. **Като котаци гледаме се.** *Dial.* ‘Look at each other inimically, in a challenging manner.’, etc. (Arh. BDR; Gerov 1976: 403–404; RBE 1995: 95–102)). The reason for this should be sought again in the long co-existence between the man and his pet, which has led to the excellent knowledge of the habits of the animal, and hence to the use of its interesting specificities as a parallel for the human relations and types of behaviour. Special interest is roused by the existing parallels in the phrasemes relating to the cat in the case of distant, unrelated languages, but this matter will be discussed in detail elsewhere. This is also the reason for only citing here the literary variants of the phrasemes that are really of all-Bulgarian use and where a dialectal denomination of the cat with the root *мац-* / *мач-* functions in the respective vernacular, it also appears obligatorily in the set phrase.

In conclusion, it should be emphasized that, quite logically, a diversity of names characterized by the presence of semantics ‘domestic cat’, much greater than the literary one, is registered at dialect level in the Slavic languages. All lexemes with the presented meaning are of native origin, and the diversity is mostly due to the wealth of suffixes included in their structure, i.e. to word-formation. At the same time, the discussed lexical peculiarities form clearly outlined linguistic-geography areas, in the course of which the phonetic processes taking place in the word strictly follow the specificities characteristic of the respective language. The linguistic-geography presentation of the analyzed problem necessitates the conclusion that the Proto-Slavic **kotъ* is an obligatory element in the vocabulary of the northern Slavic languages (except for the Slovak language, where a dichotomy similar to the Bulgarian one with respect to the denominations of the animals of the species *Felis silvestris catus* is observed), whereas its presence or absence divides the southern-Slavic languages into two groups – eastern (Bulgarian literary language and eastern Bulgarian dialects) and western (western Bulgarian dialects, Bulgarian dialects from the geographic area Macedonia, Slovene, Serbian and Croatian), with this boundary being also valid for the spread of a number of other words. By means of the above-described denominations of the domestic cat, as well as their numerous derivatives, including the ones most limited from the point of view of spread, the Bulgarian dialects are related both to the whole eastern Slavic and a part of the western Slavic language group (cf. Polish and some of the Sorbian vernaculars) and (by means of the denominations with the root *мац-* / *мач-*) to all southern Slavic and to several Slovak dialects.

REFERENCES

- Antonova-Vasileva 2016 = Л. Антонова-Василева. Названия за домашни животни в българските говори в Албания. – В: Българите в чужбина. Толкова близо, толкова далече. Ч. 1. София: ROD, 2016. (L. Antonova-Vasileva. Nazvaniya za domashni zivotni v balgarskite govori v Albania. – V: Balgarite v chuzhbina. Tolkova blizo, tolkova daleche. Ch. 1. Sofia: ROD, 2016.)
- Antonova-Vasileva 2017 = Л. Антонова-Василева. Мястото на българската диалектна лексика сред диалектната лексика на Европа. – В: Опазване на културното наследство. Идеи и практики. По случай 60 години от присъединяването на България към ЮНЕСКО. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2017, 180–187. (L. Antonova-Vasileva. Myastoto na balgarskata dialektna leksika sred dialektната leksika na Evropa. – V: Opazvane na kulturnoto nasledstvo. Idei i praktiki. Po sluchay 60 godini ot prisaedinyavaneto na Bulgaria kam YuNESKO. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, 2017, 180–187.)
- Arh. BDR = Архив за Български диалектен речник към Секцията по българска диалектология и лингвистична география към Института за български език при БАН. (Arhiv za Balgarski dialekten rechnik kam Sektsiyata po balgarska dialektologiya i lingvistichna geografiya kam Instituta za balgarski ezik pri BAN.)
- Arh. ALE = Архив за Европейски лингвистичен атлас към Секцията по българска диалектология и лингвистична география към Института за български език при БАН. (Arhiv za Evropejski lingvistichen atlas kam Sektsiyata po balgarska dialektologiya i lingvistichna geografiya kam Instituta za balgarski ezik pri BAN.)
- BDA 1975 = Български диалектен атлас. Югозападна България. I. Карти. Ч. II. Статии. Коментари. Показалци. (Авт. колектив). София: Изд. на БАН, 1975. (Balgarski dialekten atlas. Yugozapadna Bulgaria. I. Karti. Ch. II. Statii. Komentari. Pokazaltsi. (Avt. kolektiv). Sofia: Izd. na BAN, 1975.)
- BDA 1981 = Български диалектен атлас. Северозападна България. I. Карти. Ч. II. Статии. Коментари. Показалци. (Авт. колектив). София: Изд. на БАН, 1981. (Balgarski dialekten atlas. Severozapadna Bulgaria. I. Karti. Ch. II. Statii. Komentari. Pokazaltsi. (Avt. kolektiv). Sofia: Izd. na BAN, 1981.)
- BDA 2001 = Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Ч. I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика. (Авт. колектив). София, Книгоизд. къща „Труд“, 2001. (Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom. Ch. I–III. Fonetika. Aktsentologiya. Leksika. (Avt. kolektiv). Sofia, Knigoizd. kashta “Trud”, 2001.)
- BER 1979 = Български етимологичен речник. Т. 2. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1979. (Balgarski etimologichen rechnik. T. 2. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 1979.)
- BER 1986 = Български етимологичен речник. Т. 3. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1986. (Balgarski etimologichen rechnik. T. 3. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 1986.)
- Bozhkov 1986 = Р. Божков. Български диалектен атлас. Северозападни български говори в Цариградско и Босилградско. София: Изд. на БАН, 1986. (R. Bozhkov. Balgarski dialekten atlas. Severozapadni balgarski govori v Tsarigradsko i Bosiligradsko. Sofia: Izd. na BAN, 1986.)
- Budziszewska 1984 = W. Budziszewska. Z bułgarskiej zoonimii – kot. – Acta baltica-slavica (Wrocław etc.), 16, 1984, 65–72.
- Fasmer 1967 = Фасмер, М., Этимологический словарь русского языка., Т. 2, Изд. „Прогрес“, М. 1967. (Fasmer, M., Jetimlogicheskij slovar' ruskogo jazyka., T. 2, Izd. „Progres“, M. 1967.)
- Gerov 1976 = Н. Геров. Речник на българския език. Т. 2. София: Български писател, 1976. (N. Gerov. Rechnik na balgarskiya ezik. T. 2. Sofia: Balgarski pisatel, 1976.)
- Ivanov 1972 = Й. Иванов. Български диалектен атлас. Български говори в Егейска Македония. Т. 1. Драмско, Сярско, Валовишко и Зиляховско. Част 1. Карти. Част 2. Статии. Коментари. Показалци. София: Изд. БАН, 1972. (Y. Ivanov, Balgarski dialekten atlas. Balgarski govori v Egeyska Makedonia. T. 1. Dramsko, Syarsko, Valovishko i Zilyahovsko. Chast 1. Karti. Chast 2. Statii. Komentari. Pokazaltsi. Sofia: Izd. na BAN, 1972.)

- KDDBE 2014 = Карта на диалектната делитба на българския език. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2014. (Karta na dialektната delitba na balgarskiya ezik. Sofia, AI “Prof. Marin Drinov”, 2014.) Available from: https://ibl.bas.bg/bulgarian_dialects/.
- Mladenov 1941 = Ст. Младенов. Етимологически и правописен речник на българския език. София, 1941. (St. Mladenov. Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, 1941.)
- Odran 1970 = М. Одран. Етимологически бележки. Формите *котка/мачка, мях, вретинце* и техните варианти в славянските езици. – Език и литература, 1970, 5, 65–68. (M. Odran. Etimologicheski belezhki. Formite *kotka/machka, myah, vretishte* i tehните varianti v slavyanskite ezitsi. – Ezik i literatura, 1970, 5, 65–68.)
- OLA 2000 = Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Выпуск 2. Животноводство. Warsaw, 2000. (Obshheslavjanskij lingvisticheskij atlas. Serija leksiko-slovoobrazovatel'naja. Vypusk 2. Zhivotnovodstvo. Warsaw. 2000.)
- Panayotov 2001 = В. Панайотов. Българо-словашкият лексикален паралелизъм в лингвогеографски аспект. София, 2001 (дисертация). (V. Panayotov. Balgaro-slovashkiyat leksikalen paralelizam v lingvoгеографски aspect. Sofia, 2001 (disertatsia).)
- RBE 1995 = Речник на българския език. Т. 8. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1995. (Rechnik na balgarskiya ezik. T. 8. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 1995.)
- Trubachov 1960 = О. Н. Трубачов. Происхождение названий домашних животных в славянских языках. Москва, 1960. (O. N. Trubachov. Proizhozhdenie nazvanij domashnyh zhivotnyh v slavyanskikh jazykah. Moskva, 1960.)

*Bulgarian Academy of Sciences
The Institute for Bulgarian Language
“Prof. Lyubomir Andreychin”
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113*

VINE LUNA LUI CUPTOR... REFRANES ROMANCES DEL MES DE JULIO¹

JOSÉ ENRIQUE GARGALLO GIL

1. JUSTIFICACIÓN

Noi sappiamo infatti che, in onore di C. Giulio Cesare, che era nato in questo mese, il nome *Quin[c]tilis* fu sostituito da *Iulius* [...] (Tagliavini 1963: 147)

El profesor Nicolae Saramandu, que proyecta al mundo su luz de saber desde la romanidad oriental, merece un especial reconocimiento en ocasión de un nuevo julio, su mes natal. Me permito por ello, con el respeto y la admiración debidos, rebautizarlo afectuosamente para la ocasión festiva como Nicolae “Iuliu” Saramandu, y ofrecerle esta prenda romance de refranes del mes de julio.

Los nombres románicos para ‘julio’ representados en la muestra son mayoritariamente herederos del latín IULIUS, como continuadores patrimoniales (port. *julho*, gall. *xullo*) o semicultos (cast. *ju^lio*, y no **jujo*); a través de la mediación de una lengua no romance del entorno, como sería el caso del rumano *iulie*²; o bien partiendo de una base alternativa *LULIUS (it. *luglio*, friul. *lui*); también mediante derivados diminutivos que han servido para poner distancia formal con respecto al parónimo JUNIUS y sus reflejos romances. La necesidad distinguidora entre los nombres de dos meses consecutivos acarrea para el segundo (‘julio’) derivaciones como la del *xunicu* asturiano (vid. 6) o la del *giugnettu* siciliano³ (vid. 3.3) – literalmente un ‘pequeño junio’–, la del francés actual *juillet*, “che non deriva direttamente da un *iulius* col suffisso diminutivo *-ittu*, ma è una specie di compromesso fra *juignet* «giugnetto» e *juil* «luglio»” (Tagliavini 1963: 148). Y algo así viene a suceder con el catalán *jujol*, también tocado de carácter culto (frente a la variante histórica *jujol*), que imprime distancia con respecto al antiguo *jull*, continuador regular de JULIUS, a la vez que en relación con el nombre para el mes precedente, *juny* (Colón 1973, *apud* Perea 2020)⁴.

Precisamente esta proximidad formal entre los descendientes de JUNIUS y JULIUS puede haber favorecido designaciones nuevas para ‘julio’, como estas dos del gallego: (1) *Santiago*, basada en la festividad de Santiago el Mayor (25 de julio),⁵ que por metonimia se extiende a

¹ Agradezco a Joan Fontana y a Joan Veny la lectura atenta del texto, y también sus siempre valiosas observaciones. Debo asimismo gratitud a Tommasa Virginia Dioguardi por la preciosa información relativa al siciliano.

² Sea esta el griego *Ἰούλιος*, como señala Tagliavini (1963: 147), o bien el eslavo *ljulj*, como apunta el *DER* (s. v. *iulie*).

³ Según el *Vocabolario Storico-Etimologico del Siciliano* (VSES, s. v. *giugnettu*) de Alberto Vàrvaro: “prestito di epoca normanna dal fr. ant. *juignet* ‘id.’, coniato come dim. di *juin* ‘giugno’ < JUNIUS; è limitato alla Sicilia, dove resiste nell’uso contadino, ed a parte della Calabria”.

⁴ Remito además al clásico estudio de Amado Alonso (1944–45), “Junio y julio entre Galicia y Asturias”.

⁵ Patrono de Galicia y de España, da nombre a la capital gallega, Santiago de Compostela.

todo el mes; y (2) *Santa Mariña* (santa de Hispania, su festividad se celebra el 18 de julio), que, por semejante recurso metonímico (el todo por la parte), se aplica al mes entero. El romanche *fanadour* deriva de FĒNU ‘heno’ por ser este el mes en que el heno se recoge⁶. Por último, el rumano *cuptor* (< *COCTORIUM) se funda en la idea de ‘cocción’, ‘horno’, relativa al calor, a la canícula de este período estival (Tagliavini 1963: 150; *DER*, s. v.).

2. LA MUESTRA DE REFRANES

La muestra aquí aportada se basa en dos obras recopilatorias de origen libresco: el *Calendario romance de refranes* de Correas & Gargallo (2003) y la base de datos sobre refranes meteorológicos de la Romania consultable en español, catalán e inglés a través del enlace del antiguo proyecto *ParemioRom (Paremiología romance: refranes meteorológicos y territorio)*.⁷ Transcribo los refranes de la muestra con fidelidad a cada original y ofrezco algún que otro apunte en forma de traducción o aclaración. Ordeno por criterios temáticos los diversos refranes sobre julio, y en general descarto los alusivos a fechas concretas del mes, a menos que las designaciones originariamente referidas a un día, como en los casos gallegos de *Santiago* y *Santa Mariña* (*vid. supra*), se hayan extendido a designar el mes entero. Otros criterios de ordenación, en el seno de cada grupo, obedecen a las distintas áreas temáticas, así como a la disposición geográfica orientativa de las lenguas y variedades de referencia, de oeste a este. Por otra parte, véase la lista final de abreviaturas de lenguas y variedades, junto con sus respectivas equivalencias.

2.1. Duración del día, labores agrícolas en consonancia

En la latitud del globo que ocupa la Europa romance, el crecer y decrecer de los días (Gargallo 2002) es una de las motivaciones comunes de los refranes del calendario, que aquí se expresa de distintos modos: de manera directa y explícita (una hora menos de sol), con la imagen del paso (atrás) de cierto animal⁸, o bien de manera indirecta en referencia a la cantidad de trabajo y en consonancia con las horas hábiles del día.

– cat. *A darrers de juliol, una hora menos de sol* (*Costumari Català*, XI, 14). Nótese el castellanismo *menos*, en lugar del normativo *menys*. Por otra parte, compárese con el refrán de la región italiana de la Emilia *Par San Iàchem Mazor / un' ora e un pzol* (Ferraro 1901: 99), en que la hora de retroceso del día se relaciona con la festividad de Santiago el Mayor (25 de julio). Y confróntese asimismo con este otro de la variedad lombarda del Ticino (Suiza): *Per Sant'Ana un'ura men de campagna* (una hora menos en el campo) [Giovannoli 1994: 41], referido al día 26 de julio, festividad de Santa Ana.

– cat. *A primers de juliol, un pas de cargol* (Amades 1951: 985). Un paso de caracol – en realidad, un paso atrás – que indica el lento retroceder de la luz diurna.

⁶ Compárese con el antiguo valón *fenal mois* y con otras designaciones europeas que responden asimismo a la motivación de ‘heno’ o ‘mes del heno’ (Tagliavini 1963: 150).

⁷ <<http://stel.ub.edu/paremio-rom/es/refranes>>.

⁸ Que parece trasunto de los pasos de animales que retratan la secuencia de los días crecientes en torno al solsticio de invierno: por ejemplo, en catalán, *Per Santa Llúcia un pas de puça* (‘pulga’), *Per Nadal, un pas de pardal* (‘gorrión’), etc. (Gargallo 2002: 123–132).

– cast. *Le dijo julio al parvero*: “Ya dormirás en enero” (Martínez Kleiser 1945: 267). Sobre la personificación de los meses, como es aquí el caso de un julio que habla al parvero, véase Gargallo (2009). Por otra parte, se ha de entender *parvero* como el hombre encargado de recoger la parva⁹. Y *parva* se llama a la “[m]ies tendida en la era para trillarla, o después de trillada, antes de separar el grano”¹⁰.

2.2. Faenas del campo. Siega, trilla y siembra

2.2.1. Siega y trilla

La relevancia de la siega y la trilla en julio se hace notoria en los refranes. Y concretamente la trilla y su “área” etimológica de trabajo – es decir, la era – motiva una interesante serie de denominaciones localizadas por Tagliavini (1963: 150) en Cerdeña (pero, por desgracia, no representadas en esta muestra):

I lavori che seguono la mietitura (trebbiatura, ecc.) sono fonte di alcune denominazioni del «luglio» in Sardegna: logudorese *tríulas*, campid. *treulas*, sass. *tríura*, cioè «le trebbie»; nel Campidano il «luglio» si dice anche *mes e argòlas* in cui *argòla* significa «aia» (dal lat. AREOLA) [...]

La siega y la trilla consecutivas se ofrecen de manera sencilla en cierto refrán portugués que nos habla en primera persona: *Nos dias de Julho, / Eu ceifo e debilho; / Se o vento vai dando, / Vou logo ensacando* [‘En los días de julio, / Yo siego y trillo; / Si el viento va dando, / Voy luego ensacando’] (Carrusca 1976: 233). Por lo que se refiere a la siega, cabe señalar cierta fórmula en que se materializa la rima entre ‘julio’ y ‘puño’, que se diría deudora del paremiotipo más difundido con los componentes ‘junio’ y ‘puño’. Por su parte, ofrecen mayor variación estructural y motivacional los refranes referidos a la trilla.

Los continuadores de JULIU y PUGNU, o bien los de los correspondientes diminutivos en *-et* (< -ĪTTU), propician un *tipo parémico* (o *paremiotipo*)¹¹ en que concurre el concepto de ‘hoz’ (con reflejos de FALCE o derivados) como referente de la siega.

– cast. *En julio, la hoz en el puño* (Sbarbi 1980 [1891]: 299). *En todo el mes de julio, lleva la hoz al puño* (Martínez Kleiser 1945: 267).

– oc. gasc. *Juliet, / La haus au pugnet* (Mistral, s. v. *juliet*).

– fr. *En juillet, faucille au poignet* (Cellard & Dubois 1985: 102).

Dicho paremiotipo se habrá forjado seguramente en la estela cronológica del correspondiente de ‘junio’, en que la rima, consonante, resulta más natural. Además, la representación romance de este otro (‘junio’ / ‘hoz’ / ‘puño’) es más amplia.

– port. *Em Junho, foice/foicinha em punho; No mes de Junho, toma a fouce no punho* (Carrusca 1976: 231).

⁹ No en la significación que registra el *DLE* con la marca de *Agr.*, como voz especializada del ámbito de la *Agricultura*: “Montón largo que se forma de la parva para aventarla”.

¹⁰ Que el *DLE* consigna bajo la entrada *parvo, va* (3.ª ac.), por más que el *DCECH* (s. v. *parva*) le concede entrada propia y lo anuncia como de “origen incierto”, si bien no descarta, a continuación, la etimología de *PARVA* ‘cosas pequeñas’.

¹¹ “Sobre el concepto de *paremiotipo*, cabe señalar que lo entendemos a manera de fórmula o abstracción bajo la que se acogen refranes similares en su estructura formal y en su contenido semántico, aun a sabiendas del carácter flexible de tales factores en algunos casos”. Tomo el pasaje de la *Presentación* al *Atlas de ParemioRom* elaborado en el seno del proyecto correspondiente: <<http://stel.ub.edu/paremio-rom/es/atlas/atlas-de-paremiorom-apr-presentaci%C3%B3n>>.

- ast. *En tou este mes de Xunu has llevar la foz en puñu* (Castañón 1962a: 405).
- cast. *Junio, hoz en puño* (Rodríguez Marín 1896: 106); *Junio, la hoz en el puño; para probar, que no para segar* (en la recopilación navarra de Pejenaute 1999: 182). La coletilla o añadido de este último sugiere esperar aún para la siega efectiva.
- arag. *En junio a dalla esmolada y a falz en o puño* (Arnal 1997 [1953]: 51); *En junio el dallo esmolau y la falz en el puño* (Mott 2000: 361).
- cat. *Pel juny, la falç al puny* (Amades 1951: 981). Con la variante valenciana *Pel juny, la corbella al puny*, lo consigna Sanchis (1951: 94); nótese el geosinónimo *corbella* (derivado de *corb* ‘curvo’, ‘de forma curva’: *DECat*, s. v. *corb*).
- oc. gasc. *Jun, / La dalho au pung* (Mistral, s. v. *jun*). Otra variante consignada en el Valle de Arán recurre a la herramienta más pesada para la siega que es la *dalha* ‘guadaña’: *En junh era dalha en punh* (CNLVA 1992: 20).
- it. *Giugno, la falce in pugno* (Schwamenthal & Straniero 1993²: 261); paremiotipo conocido en todo el espacio italo-romance (Correas & Gargallo 2003: 185-186). Resulta significativo el testimonio siciliano de Pitrè (VIII, 46): *Giugnu, fauci ‘n pugno, Giugnettu, fauci ‘n pettu*; que se acompaña de esta explicación: “A luglio non è più tempo di mieterè”.
- Otros refranes se apartan levemente de la estructura anterior (‘julio’ / ‘hoz’ / ‘puño’), pero vienen a transmitir la misma idea básica:
 - cat. *Pel juliol, la falç al coll* (Amades 1951: 985).
 - oc. *Entre jun e juliet / La faus se ié met* (Mistral, s. v. *faus*).
 - fr. *Quand juillet commencera, ta faux affûtera* (Cellard & Dubois 1985: 102).
 - it. *Luglio del gran caldo, bevi bene e batti saldo* [‘trilla firme’, ‘trilla con firmeza’] (Schwamenthal & Straniero 1993²: 284). Acaso adopción y adaptación paremiográficas a partir del friulano *Lui dal gran çhald, [/] bêv ben e bat forment sald* (Nazzi 1999: 176).
 - rum. *Vine luna lui Cuptor, pui de seceriș în zori!* [‘Viene el mes de julio, ¡pon(te) a segar al alba!’] (Rusu-Păsărin 2006: 190).

2.2.2. Siembra de nabos

La personificación es una figura estilística que en los refranes alcanza incluso a los productos que la tierra engendra. Así, en este refrán castellano el nabo se dirige al sembrador: *Siémbreme en julio, y saldré en tiempo de San Andrés* (Martínez Kleiser 1945: 269). San Andrés (30 de noviembre) viene a coincidir con el inicio del período movable de Adviento.¹² Y es de sobra conocido el paremiotipo que en esta lengua representa el refrán *Cada cosa en su tiempo y los nabos en Adviento* (Correas & Gargallo 2003: 327), que se despliega a partir de un núcleo *Cada cosa en su tiempo* (o *a su tiempo*). Volviendo a los nabos, veamos estos refranes referidos a su siembra en julio.

- ast. *Si quiés tener bonos nabos, en Xulio debes semalos* (Castañón 1962a: 406).
- cast. *Si quieres buenos nabos, en julio has de sembrarlos* (Martínez Kleiser 1945: 269).
- cat. *Si vols bons naps, pel juliol sembrats* (*Costumari Català*, XI: 82).
- oc. *Qu vol de boun pourret, / Dèu semena pèr juliet* (Mistral, s. v. *pourret*).
- fr. *Qui veut bon navet, le sème en juillet* (Montreynaud et al. 1994: 248).
- it. *Chi vuole un buon rapuglio* [‘nabal’], *lo semini di luglio* (Schwamenthal & Strainero 1993²: 168). Registro afin al del véneto *On bòn rapúio, se sómena de lújo* (Rama 1994: 136).

¹² “En algunas Iglesias cristianas, tiempo litúrgico de preparación de la Navidad, en las cuatro semanas que la preceden” (*DLE*, s. v. *Adviento*).

3. ASPECTOS METEOROLÓGICOS

Lluvia, calor, frío y fresco, sol y sombra... El tiempo que hace en cada tiempo del año es de tal relevancia que los refranes meteorológicos ocupan una parte bien sustancial de esta cosecha. Una mayoría de ellos se extrae de la mencionada base de datos de *ParemioRom* (véase la nota 7).

3.1. Lluvia (y afines)

3.1.1. Buen augurio para la cosecha

– gall. *A chuvia en Santiagho trae o millo ó aghro*; ‘trae el maíz al campo’. La grafía de *Santiagho* y *aghro* (por *Santiago* y *agro*) refleja el fenómeno dialectal de la *gheada* gallega. Aunque la fuente (*ALGa*, p. 470, núm. de refrán 635) no lo especifica, *Santiago* debe de referirse a todo el mes de julio.

– gall. *Santiago de chuvias, ano de alubias* (Vázquez Saco 2003: 141).

– cat. *Pluja de juliol | omple el cossiòl* (Sanchis 1951: 105). La forma *cossiòl* designa recipientes diversos (*DCVB*).

– romanche *Bletsch Fanadour, bler rasdeiv* [‘Mojado julio (Julio mojado), mucho heno’] (Hauser 1975²: 620). La forma *rasdeiv* designa el heno de la segunda siega. El refrán parece sobreselvano.

– friul. *Se lui al còr misturât di ploie e di saren, l’anade daûr larà ben* [‘Si julio discurre mezclado de lluvia y de sereno, la añada siguiente irá bien’] (Del Fabro 2000: 161).

3.1.2. Mal augurio para la cosecha

– gall. *Entre san Xoán e Santiago Deus nos libre dun nubrado* (Ferro 1995: 607).

– port. *Por muito que queira Julho ser, pouco há-de chover* (Reis 1995: 65 y *passim*).

– cat. *Déu ens guard de maig polsós | i de juliol i agost plujós* (Sanchis 1951: 81); *Fang pel juliol i pols pel gener, no hi ha res més dolent* (Estruch 2003: 119).

– corso *Acqua di lugliu ùn face prò à nunda* (Colonna & Colonna 1996: 211).

– it. *Quando piove a luglio, ti viene il batticuore* (Schwamenthal & Straniero 1993²: 435).

3.1.3. La lluvia de julio en relación con el tiempo de otros períodos

– gall. *Se no mes de Santiago chove, neva no inverno* (Vázquez Saco 2003: 752). También aquí *Santiago* debe entenderse como ‘julio’.

– gall. *Maio nubloso e junio claroso quitan a julio mui hermoso*. Localizado por el *ALGa* (p. 469, núm. de refrán 492) en el punto de encuesta P.20 (lugar y parroquia de A Graña, municipio de O Covelo, provincia de Pontevedra). En gallego normativo, *xuño* en lugar de *junio*; y *xullo moi feroso*, en vez de *julio mui hermoso*. Recuerda cierta retahíla iberorromance con varios meses consecutivos (en general, tres) en que la rima consonante guía hacia el remate con el adjetivo *hermoso*: tal como en el paremiotipo representado por el gallego *Marzo ventoso i abril chuvioso sacan a maio florido i hermoso* (*ALGA*, p. 466, núm. de refrán 228), que también presenta el castellanismo *hermoso*, y en el muy conocido castellano *Marzo ventoso y abril lluvioso sacan a mayo florido y hermoso*. Prueba de su vitalidad es que, en una región concreta de la península como es Castilla-La Mancha, el *ALeCMan* (906. *Marzo. Notas*) lo registra ampliamente.

- cast. *Si en julio llueve, en invierno, nieve* (Martínez Kleiser 1989 [1953]: 432).
- cat. *Sant Pere plujós, | juliol profitós* (Sanchis 1951: 101); San Pedro es el 29 de junio. Es muy similar este otro: *Sant Benet plorós, | juliol plujós* (Sanchis (1951: 58). *Sant Benet* o San Benito de Nursia, tradicionalmente celebrado el 21 de marzo, se trasladó al 11 de julio después de la reforma de 1969-1970 (Cantera *et al.* 2003: 73).
- fr. *Pluie de juillet, / Eau en panier* (Cellard & Dubois 1985: 101); *Pluie de juillet, / Eau en janvier* (Cellard & Dubois 1985: 102); *Pluie du matin / En juillet est bonne au vin* (*ibidem*).

3.1.4. Varia

- gall. *Si en xulio non vén treboada, habrá mala anada* (Vázquez Saco 2003: 141); *treboada* es ‘tormenta’. Por otra parte, en gallego normativo: *Se en xullo...*
- port. *Chuva de Julho que não faça barulho* (Ferreira 1999: 218); *Chuva de Julho por Santa Marinha vem com a cabacinha; por S. Tiago traz o canado* (Carrusca 1976: 232).
- cat. *Aigua de juriol | encén el sol* (localizado en Mallorca por Sanchis 1951: 105)¹³; *Allà a on no toquen al febrer les calamarsades, | al juliol hi toquen les pedregades* (Sanchis 1951: 32); *Les bromades de juliol, [/] molt soroll i poc brou* (Gomis 1998: 109);¹⁴ *Nit de juliol pluja no vol* (DCVB, s. v. *juliol*); *Pel juliol, els temporals a la posta del sol, i per l’agost, a l’entrada de fosc* (DCVB, s. v. *juliol*); *Trons de juliol, | molt soroll i poc brou* (Sanchis 1951: 105).
- fr. *Juillet sans orage, [/] Famine au village* (Cellard & Dubois 1985: 101).
- it. *Di luglio il temporale, dura poco e non fa male* (Schwamenthal & Straniero 1993²: 201). *Nuvole di luglio, fan presto tafferuglio* [‘alboroto’] (Schwamenthal & Straniero 1993²: 355).
- friul. *Març fumató, lui burascjôs* (Del Fabro 2000: 145).

3.2. Calor

Cuan el tiempo ye del tiempo, / nunca ye mal tiempo. Así reza cierto refrán altoaragonés del Valle de Gistaín (Mott 2000: 363), con un juego de sentidos entre el tiempo meteorológico (primer y tercer usos) y el cronológico (el segundo). Pues bien, el tiempo (cronológico) de julio quiere el calor propicio para la cosecha (3.2.1). Además, como acontece con la lluvia de julio, el calor de este mismo mes se presenta en algunos refranes relacionado con el tiempo de otros períodos (3.2.2). El último punto, misceláneo, congrega refranes de variada factura, pero con el eje común del calor de julio (3.2.3).

3.2.1. El calor, propicio para la cosecha

- gall. *En xulio arder e patacas coller* (Gippini 1991: 21). En gallego normativo, *xullo* en lugar de *xulio*.
- cast. *Julio calorero, llena bodega y granero* (Pejenaute 1999: 206). El derivado *calorero* (‘que trae calor’), formación *ad hoc*, persigue la rima con *granero*. Es de motivación y estructura similar al que sigue.
- cat. *Quan s’escau el juliol, la vinya vol conèixer el sol* (Sanchis 1951: 107). La viña quiere conocer el sol de julio, que beneficia la vendimia futura.

¹³ Nótese el uso de la forma *juriol* (por la normativa *juliol*).

¹⁴ Las formas sinónimas *calamarsada* y *pedregada* (en plural, *calamarsades* y *pedregades*) designan la granizada. En cuanto a *bromada*, se refiere a la nubosidad o niebla espesas.

– fr. *Juillet doit rôtir / Ce que septembre mûrira; Juillet ensoleillé / remplit cave et grenier* (Cellard & Dubois 1985: 101).

– it. *Se non brucia in luglio e agosto, agrettino sarà il mosto* (Schwamenthal & Straniero 1993²: 469). Indica *a contrario* el beneficio del calor de julio (y agosto) para la futura vendimia, mediante un paremiotipo que tiene también representación en friulano: *Se a nol cuei lui e avost, garbìn al sarà il most* (Del Fabro 2000: 161).

– friul. *La canicule di lui e maduris i fasûi* (Del Fabro 2000: 161); *Lui cjalt, anade buine* (*ibidem*).

– rum. *Căldura mare însemnează an mănos* (Olteanu 2001: 301). Gran calor significa año fértil.

No queda explícito el buen augurio, pero se podría sobrentender, en el refrán portugués *Julho quente, seco e ventoso trabalha sem repouso* (Carrusca 1976: 233).

3.2.2. El calor de julio en relación con el tiempo de otros períodos

– romanche *Scha marz nun ha sgrischur, [/] sgür lügl nun ha chalur* [‘Si marzo no tiene temblores, / seguro que julio no tiene calor’] (Hauser 1975²: 301).

– rum. *Cum e de cald în luna lui Cuptor, așa de frig va fi în Faur; Dacă-n ianuarie e frig, va fi cald în iulie* (Olteanu 2001: 301). Julio y febrero juntos y en contraste.

3.2.3. Varia

– port. *Em Julho abafadiço fica a abelha no cortiço* (Carrusca 1976: 233).

– cat. *En juliol, | amb menos foc bull un perol* [sic]. Localizado en Atzeneta por Sanchis (1951: 105), que remite al *Tresor* de Griera, quien transcribe, en cambio, *juliol* (cito por Griera 1966–1970 [1935], IX, 74). Hay varias poblaciones que comparten el nombre de *Atzeneta* en el ámbito valenciano, pero la fuente a la que remite Sanchis no especifica cuál (¿Atzeneta d’Albaida, del Maestrat, de Pego?). Por otra parte, nótese el uso del castellanismo *menos* (por el normativo *menys*).

– cat. *Plou i fa sol, / la lluna de juliol*. Se trata de una de tantas fórmulas que convocan lluvia y sol,¹⁵ completada aquí, al amor de la rima, con *la lluna de juliol* (Gomis 1998: 121).

– lomb. *Luj, la terra la buj* (Santoro 1998: 46). Compárese con *Nel mese di luglio la terra bolle*, registrado como italiano por Hauser (1975²: 562) en el Ticino (Suiza), sin más precisión. Dicho registro sugiere que en la forma lombarda original de la zona las designaciones para ‘julio’ y ‘hierve’ presentan rima, tal como en el testimonio anterior (*Luj / buj*), de modo que el refrán italiano sería, sin más, una apropiación paremiográfica, libresca, de un refrán autóctono del Ticino.

– friul. *Cul cjalt di lui e sparissin i carui* [‘Con el calor de julio desaparecen las carcomas’] (Del Fabro 2000: 161).

– rum. *Dacă în luna lui iuliu se schimbă adese ploaia cu senin cald, atunci mană roada în câmp* [‘Si en el mes de julio (se) cambia a menudo la lluvia con sereno cálido, entonces el fruto en (el) campo es dañado por el mildiu’] (Olteanu 2001: 301).

¹⁵ Fórmulas que a menudo apuntan a lo mágico (Rohlfis 1979: 87–88; Ferro 2007).

3.3. Frío, fresco, fríos tardíos y consejos de abrigo¹⁶

Como resulta lógico, no abundan los refranes relativos al frío en un mes estival. Pero sí que se documenta alguno, de hechura y motivación diversa:

– port. *Frio de Julho, abrasa em S. Tiago* (Reis 1995: 38 y *passim*); *Sem pulgas no mês de Julho o cão, vento norte e muito frio, é sinal de pouco pão* (Carrusca 1976: 233).

– cat. *En casa que no hi ha pa, de juliol hi fa fred* (DCVB, s. v. *juliol*). En casa en que no hay pan, hasta en julio hace frío, por la pobreza y la necesidad (es hipérbole). *L'infant i la pasta, al juliol se glaça* (*ibidem*); me resulta de sentido enigmático.

Sobre un julio fresco trata el friulano *Se l'è stât dolç l'unviêr, se va fresceje l'estât, no sta sperà che lui ti colmi il granar* ['Si ha sido dulce el invierno, si viene fresco el verano, no esperes que julio te colme el granero'] (Del Fabro 2000: 161).

Por otra parte, los fríos tardíos y los consejos de abrigo son materia para estos otros refranes:

– ast. *En mayo quemó la vieya'l tayu, en xunio'l xugu, y en xulio'l mayu* (DGLA, s. v. *mayu, el*). La vieja quemó consecutivamente, para calentarse y resguardarse del frío, el tajo de madera (en mayo), el yugo (en junio) y el mazo (en julio). El refrán parece seguir la inercia de este otro, también asturiano, referido a abril y a mayo: *En Abril quemó la vieya les payes de la cubil, y en Mayo quemó la vieya'l tayu* (Castañón 1962b: 143).

– cat. *En maig, com vaig; en juny, com vull; i el juliol, tot al vol* (DCVB, s. v. *juliol*). Se refiere al progresivo aligerarse de ropa conforme va aumentando el calor. Es similar al siguiente.

– cat. *Pel mes d'abril | no et toquis un fil; | pel maig | vés com vas; | pel juny | no prenguis consell de ningú; | i pel juliol, | qui es tapa és un mussol* ['por julio, quien se tapa es un mochuelo'] (Sanchis 1951: 68). Y una retahíla bien afin se registra en occitano (véase a continuación).

– oc. *Au mes d'abriéu, [/] Te delèujes pas d'un fiéu; [/] Au mes de mai, [/] Vai coume te plais [ou Enca noun sai]; [/] Au mes de jun, [/] Prengues consèu de degun; [/] Au mes de juliet, [/] Qu s'ataupo es un couiet* ['Quien se tapa es un tonto'] (Mistral, s. v. *abriéu* y *couiet*).

En cambio, aconseja aligerarse de ropa en julio el italiano *A luglio levati il corpetto e butta le coperte fuori dal letto* (Schwamenthal & Straniero 1993²: 9). Y recuerda al siciliano *Aprili, – comu mi vidi; [/] maju, – comu staju; [/] giugnu, – comu sugnu; [/] giugnettu, – tuttu jettu*, que Pitriè (XXIII, 95) consigna en la localidad de Isnello. Nótese la forma *giugnettu* como designación de 'julio' (*vid.* el apdo. 1 y la nota 3).

3.4. Sol, cielo y sombra

– port. *Julho claro, como olho de galo* (Carrusca 1976: 233). El sentido de la segunda parte del refrán no me resulta transparente.

– cat. *El juliol, | l'amo del sol* (Sanchis 1951: 105); *Juriol | aplega amb sol* (*ibidem*; localizado en la localidad mallorquina de Manacor);¹⁷ *En juliol, pobres dels qui estan al sol* (DCVB, s. v. *sol*); *Sol de juliol, cura tots els penellons* ['sabañones'] (*ibidem*).

– fr. *Juillet ensoleillé / Emplit caves et greniers* (Cellard & Dubois 1985: 101); concuerda con los que indican calor como buen augurio para la cosecha (3.1.1); cf. *Soleil de juillet donne la fortune* (Cellard & Dubois 1985: 101). Una idea similar transmite el siguiente, del italiano.

¹⁶ Sobre refranes romances del calendario referidos a consejos de abrigo, remito a Gargallo (2007).

¹⁷ Presenta la variante disimilada *juriol* (< *juliol*).

– it. *Con luglio soleggiato il vino è assicurato* (Schwamenthal & Straniero 1993²: 179).

Por otra parte, nos hablan de ausencia de nubes y de mañana sombría, respectivamente, estos otros dos:

– francoprovenzal del Valle de Aosta: *De Jeüllé la sombra matenà / Marque pà croeye dzornà* (Cassano 1988³ [1914]: 37). La sombra matinal no indica mala jornada.

– friul. *Se san Ruperto nol à nûi, no ju varà nancje il mês di lui* [‘Si San Ruperto no tiene nubes, no las tendrá ni tan siquiera el mes de julio’] (Del Fabro 2000: 148). San Ruperto de Salzburgo, también llamado Ruperto de Worms, se celebra el 27 de marzo.

3.5. Buen tiempo y similares

– port. *Julho calmoso, ano formoso* (Carrusca 1976: 233). La misma obra registra el refrán “gemelo” *Junho calmoso, ano perigoso* (Carrusca 1976: 232).

– cast. *Julio normal seca el manantial*; localizado en Oliva de la Frontera y comarca (en la provincia de Badajoz) por Díaz (1991: 82).

– cat. *Juliol sense rosada du la pluja amenaçada* (DCVB. s. v. *rosada*); *rosada* es ‘rocío’.

– fr. *Juillet est beau, / Prépare tes tonneaux*; en el francés del Valle de Aosta (Cassano 1988³ [1914]: 37); *Si juillet est beau, / Prépare caves et tonneaux* (Cellard & Dubois 1985: 101).

3.6. Prefiguración del tiempo

“Representación anticipada de algo”: es la definición que el *DLE* consigna para *prefiguración*. Pues bien, con “prefiguración del tiempo” quiero referirme a la anticipación meteorológica que el imaginario popular atribuye a determinados espacios de tiempo (un día, un mes) con respecto a espacios de tiempo posteriores en el ciclo anual. En Gargallo (1999) me ocupé concretamente de la prefiguración de doce días para doce meses. Se trata de manifestaciones de la imaginación popular, de fiabilidad nula, pero de enorme interés antropológico. En la presente muestra dos refranes responden a la tipología de “prefiguración del tiempo”:

– port. *Em Julho, ao quinto dia verás que mês terás* (Reis 1995: 34). Añade la precisión inicial *Em Julho* a cierto paremiotipo bien documentado en esta lengua: *Ao quinto dia verás que mês terás* (Carrusca 1976: 201).

– fr. *Tel juillet, [/] Tel janvier* (Cellard & Dubois 1985: 102). Proyecta en el tiempo del mes de enero el del julio anterior.

4. PREVENCIÓN EN EL TRATO CON MUJER

Tienen en común los refranes aquí recogidos la prevención sobre el trato (se sobrentiende que carnal) con la mujer. En la formulación de tales refranes los distintos componentes contribuyen de un modo u otro a la rima.

4.1. Estructura *ni – / ni –*

– cat. *Pel juliol, ni dona ni caragol* (Sanchis 1951: 109). Con distinta preposición inicial, *Al juliol, ni dona ni caragol*, en Gomis (1998: 212), que lo confronta con el castellano que sigue.

- cast. *Ni mujer ni caracol / cuando en julio abrasa el sol* (*ibidem*, nota 82).
- oc. *Au mes de juliet, ni femo ni caulet* (Mistral, s. v. *juliet*).
- fr. *Juillet et août, ni femmes ni choux* (Cellard & Dubois 1985: 102).

4.2. Junio, julio y agosto...

El tercero de estos meses consecutivos, agosto, se hace preciso para obtener, tras la obligada mención de la figura femenina (*señora, moglie, femine*, etc.), la rima (asonante) con los representantes de la forma verbal “conozco”.

- cast. *Junio, Julio y Agosto, señora, no os conozco* (Rodríguez Marín 1896: 105).
- it. *Giugno, luglio, agosto, moglie mia non ti conosco* (Schwamenthal & Straniero 1993²: 262).
- friul. *Jugn, Lui, Avost, fèmine no cognoš* (Nazzi 1999: 69).

Se da asimismo una versión más simple, que prescinde de la referencia al primer mes, junio. Y, por otra parte, esta variante del paremiotipo corrobora su arraigo en el ámbito italo-romance.

- lomb. *Luj e agost, donna mia, no te cognoss* (Schwamenthal & Straniero 1993²: 25).
- vén. *Lújo e agosto, dōna no te conóss* (Rama 1994: 117).
- Istria *Lujo e agosto, mujer mia, no te conozco* (Schwamenthal & Straniero 1993²: 25).

La misma fórmula tripartita inicial, con la mención femenina intermedia (*senhora, señora, signora*), se completa ahora con un “no soy vuestro” en este otro grupo, en que el castellano sustituye su forma natural y genuina *vuestro*, con diptongación (*ué < ö*), por la de *vostro*, muy posiblemente por exigencia de la rima.

- port. *Junho, Julho e Agosto, senhora, não sou vosso* (Carrusca 1976: 232).
- cast. *Junio, Julio y Agosto, señora, no soy vostro* (Rodríguez Marín 1896: 105).¹⁸
- it. *Giugno, luglio, agosto, signora non son vostro* (Schwamenthal & Straniero 1993²: 262).

Y aún otra variante del paremiotipo principal cobija refranes con referencias a aquellos tres meses, la consabida mención femenina y la rima propicia (consonante), que en este caso ‘agosto’ guía hacia el tipo léxico “mosto”, y también hacia un remate distinto en el caso del francés *choux* (‘coles’).

- cast. *Junio, julio y agosto, ni mujeres, ni coles, ni mosto* (Martínez Kleiser 1945: 130).
- cat. *Juny, juliol i agost, ni dones, ni col, ni most* (Sanchis 1951: 109).
- fr. *En juin, juillet et août, ni femme, ni choux* (Montreynaud *et al.* 1994: 240).
- it. *Giugno, luglio e agosto né acqua, né donna, né mosto* (Antoni & Lapucci 1993: 180).

5. ENTRE JUNIO Y JULIO

La proximidad temática entre junio y julio obedece a su contigüidad cronológica, y se acentúa por la cercanía de las correspondientes designaciones ya desde su base latina (IUNIUS, IULIUS), como hemos visto (apdo. 1). Asimismo, sus papeles se ofrecen intercambiables en paremiotipos como el de “la hoz en el puño” (*vid.* 2.2.1). Pero, además, ambos meses se relacionan entre sí en algún otro aspecto.

¹⁸ Este refrán lo recoge ya Hernán Núñez entre sus *Refranes o proverbios en romance* (1.ª ed. de 1555). La edición contemporánea de Combet *et al.* (2001, I, p. 424) lo clasifica como “italiano” en atención a la forma *vostro* (sin diptongo) y a la afinidad con refranes italianos como el de nuestro punto 4.2. Pero la interpretación de esta parte no concuerda con la del volumen II de la misma obra, en que dicho refrán se integra entre los castellanos (p. 111).

5.1. El tiempo del cuco

Cierto refrán castellano delimita el tiempo del cuco en coincidencia aproximada con la primavera: *Al cuco, San José le da el habla, y San Pedro se la quita* (Martínez Kleiser 1945: 141); y hemos de tener en cuenta para ello las fechas de San José (19 de marzo) y de San Pedro –con San Pablo– (29 de junio). Entre junio y julio el cuco deja de verse, y la creencia popular lo imagina transformado en gavilán: fr. *Entre juin et juillet / le coucou devient émouchet; émouchet (=épervier)* (Charnay 1987: 156). Acerca de esa imaginaria metamorfosis del cuco, remito a la fuente mencionada (pp. 156–157).

5.2. Facecias de espacio y tiempo, entre junio y julio

Empleo *facecia* (DLE: “chiste, donaire o cuento gracioso”) a sabiendas de que el diccionario académico consigna esta forma como *desusada*. La cuestión es que en el refranero se proyecta algo tan humano como el humor y la broma. Y las dos fechas finales de junio se prestan a una broma en que se juega con el doble valor (cronológico, pero también local o toponímico) de los correspondientes nombres de santo en catalán: *Sant Pere* (San Pedro, 29 de junio) y *Sant Marçal* (San Marcial, 30 de junio):

cat. *Qui per Sant Pere va i no torna l'endemà, pel juliol ha de tornar*. Quien va por San Pedro (el día 29) y no vuelve el día siguiente (el 30), por julio ha de volver. Pero ¿adónde va? Y ¿de dónde vuelve? Pues a y de un lugar de Cataluña llamado Sant Pere [d'Arbúcies].¹⁹

Algo similar se formula con respecto a *Sant Marçal*, último día de junio, y su homónimo toponímico *Sant Marçal*: cat. *Qui va a Sant Marçal i hi dorm, hi va de juny i en torna de juliol*. Y es que *Sant Marçal* se refiere, además de a una fecha, a un pueblo del Alto Ampurdán (de la provincia de Gerona) que celebra su fiesta mayor el 30 de junio (Farnés 1996, V: 930).

6. RETAHÍLAS

A las retahílas ya mencionadas (3.1.3, 3.3) añado aquí otras más extensas, de al menos media docena de meses (la mitad del año), integradas por piezas en general bimbres en que se nombra cada mes y al menos una característica que lo define. Dicha línea de caracterización parémica anual alcanza en algunos casos al conjunto de los doce meses (Bastardas *et al.* 2020). Las cuatro retahílas siguientes recorren (1) de enero a septiembre, (2) de octubre a septiembre, (3) de enero a julio y (4) de enero a agosto.

– gall. *Xaneiro xabreiro, / febreiro esmuriceiro, / marzo airoso, / abril chuvinoso, / sacan a maio florido y hermoso; / San Xoán claro, / Santa Mariña dalle ca fouciña, / agosto dalle co xostro; / septiembre come e vende / que ruín e o dente / que come a sem*. Recogida por Rúa (2014: 164) en la parte gallegohablante de la comarca fronteriza del Bierzo, de la provincia de León. *San Xoán*, referido originalmente a la festividad de San Juan Bautista (24 de junio), se aplica aquí, por metonimia, al entero mes de junio. *Santa Mariña*, como ya he señalado (apdo. 1), es designación popular para ‘julio’ en gallego. El trozo de retahíla

¹⁹ La fuente de referencia, Farnés (1998, VII: 126), lo explica así: “Més que un proverbi, és una veritat que el poble diu, perquè no ho sembla. En efecte, Sant Pere és el dia 29 de juny, i a Sant Pere Cercada, a prop d'Arbúcies, s'hi fa aplec; és clar que si s'hi va i no es torna el dia 30 de juny, s'haurà de tornar l'altre dia, que ja és juliol”.

correspondiente a julio, *Santa Mariña dalle ca fouciña*, vuelve sobre la imagen de un julio (*Santa Mariña*) que “le da con la hoz” (de hecho, la “hocecita”) en plena siega. Cf. 2.2.1.

– port. *Outubro revolver, Novembro semear, Dezembro nascer [...]; Janeiro gear, Fevereiro chover, Março encanar, Abril espigar, Maio engrandecer, Junho aceitar, Julho debulhar, Agosto engravelar, Setembro vindimar* (Carrusca 1976: 240). Entre un junio de segar y un agosto de agavillar, media un sucinto *Julho debulhar* (‘julio desgranar’).

– ast. *Xineru xelau, Frebeiro nevau, Marzo ensuchu, Abril mochau, Mayo pardu, Xuno e Xunicu claru, son principios de buen año, que valen más que los güeis y el carru* (Castañón 1963: 279-280). *Xuno* e *Xunicu* (‘junio’ y ‘julio’) constituyen una maravilla de “geminación nominal”, para decirlo con Dámaso Alonso (1944-45: 453). El carácter textual “gemelo” queda subrayado por el adjetivo común en singular (*claru*), que caracteriza a los dos a la vez como si fueran uno.

– it. *Il gran freddo di gennaio, il mal tempo di febbraio, il vento di marzo, le dolci acque di aprile, le guazze di maggio, il buon mieter di giugno, il buon batter di luglio, le tre acque d’agosto con la bona stagione, vagliono più che il tron di Salomone*. Dicha retahíla figura en el repertorio de proverbios toscanos de Bellonzi (2000 [1995]: 121), pero en realidad su hechura podría pasar por italiana sin más. En cuanto al *buon batter di lugio* (la trilla), es significativa la afinidad estructural con el previo *buon mieter di giugno* (la cosecha de la mies). Persisten, pues, las paronimias entre las diversas manifestaciones lingüísticas relativas a junio y julio.

7. A MANERA DE CONCLUSIÓN

En un trabajo mío anterior (Gargallo 2018: “*Mai e rai*. Refranes romances del mes de mayo”), de título asimismo parónimo con respecto al del presente artículo, ofrecí una pequeña muestra parémica sobre mayo, que concluía con una referencia a lo que suelo llamar *Romania parémica continua* (p. 44). Como precisión intermedia a la clásica etiqueta de *Romania continua* ideada por Amado Alonso (1974³: 98), y referida al *continuum* fisonómico romance, inserto un adjetivo *parémica* que circunscribe dicho *continuum* al ámbito de las paremias o refranes. En nuestro caso, los del campo semántico del calendario, y más concretamente el ciclo anual, mes a mes.

La presente muestra de refranes romances del mes de julio corrobora la existencia de una *Romania parémica continua*, en que ciertas estructuras y motivaciones revelan claras afinidades entre distintas áreas lingüísticas; y muy especialmente en el conjunto occidental y central (iberorromance, galorromance, italoorromance y retorromance) con las correspondientes expansiones insulares. Cabe señalar, en este sentido, que el norte galorrománico (*langue d’oil*) representado por el francés, por más que esta lengua presenta una fisonomía general (fonética y fonología, morfosintaxis) bien alejada de la matriz latina y apartadiza con respecto a otros romances vecinos (occitano, francoprovenzal, norte de Italia), responde, en cambio, a los patrones generales del *continuum* parémico de la vieja Romania. Otro es el caso del rumano, que en su órbita de la romanidad (y también la romanidad) oriental ha forjado moldes propios en los distintos componentes de la lengua, y eso incluye las paremias. Aun así, un fondo ancestral compartido se refleja en refranes rumanos como el que se insinúa en el título de este artículo: *Vine luna lui Cuptor, pui de seceriş în zori!* (del que me ocupó en el punto 2.2.1).

La relevancia de labores del campo como la siega y la trilla en este mes de julio, observada en no pocos refranes de la cosecha previa (2.2.1), se refleja asimismo en cierta

cuarteta integrada en una popular representación teatral italiana que recibe nombres como *la corona dei mesi* o *il contrasto dei mesi* (Antoni & Lapucci 1993: 26): *Io sono Luglio che aspetta il villano, / che vuol trebbiare e rimettere il grano: / porto col sole il vaglio e il forcone, / e per spulare, il vento Aquilone*. Pues bien, la fecunda labor de Nicolae Saramandu en el campo de la dialectología y la lingüística sugiere las diversas labores (cosecha, siega y trilla) del tiempo canicular. Y el refrán mencionado (*Vine luna lui Cuptor...*) nos viene a anunciar la aurora de un nuevo julio.

ABREVIATURAS

arag. = aragonés;
ast. = asturiano,
cast. = castellano,
cat. = catalán,
fr. = francés,
friul. = friulano;
gall. = gallego,

it. = italiano,
lomb. = lombardo;
oc. = occitano,
oc. gasc. = occitano gascón;
port. = portugués,
rum. = rumano,
vén. = véneto.

BIBLIOGRAFÍA

- ALeCMan* = Pilar García Mouton & Francisco Moreno Fernández (dirs.), *Atlas Lingüístico (y etnográfico) de Castilla – La Mancha*, Universidad de Alcalá, 2003. <<http://www3.uah.es/alecman/>>.
- ALGa* = Constantino García & Antón Santamarina (dirs.), *Atlas Lingüístico Galego. Volume IV. Léxico. Tempo atmosférico e cronolóxico*, A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza, 2003.
- Alonso 1974³ = Amado Alonso, “Partición de las lenguas románicas de Occidente”, in *Estudios lingüísticos. Temas españoles*, Madrid, Gredos.
- Alonso 1944-45 = Dámaso Alonso, *Junio y julio entre Galicia y Asturias*, in “Revista de Dialectología y Tradiciones Populares”, I, pp. 429–454.
- Amades 1951 = Joan Amades, *Folklore de Catalunya* [Vol. II]. *Cançoner. Cançons – refranys – endevinalles*, Barcelona, Editorial Selecta, S.A.
- Antoni & Lapucci 1993 = Anna Maria Antoni & Carlo Lapucci, *30 di conta novembre... I proverbi dei mesi*, Milano, Garzanti Editore s.p.a.
- Arnal 1997 [1953] = Pedro Arnal Caveró, *Refranes, Dichos, Mazadas... en el Somontano y montaña oscense*, Zaragoza, Herederos de Pedro Arnal Caveró e Institución Fernando el Católico, Prames, S.A.
- Bastardas *et al.* 2020 = Maria-Reina Bastardas Rufat & Joan Fontana i Tous & José Enrique Gargallo Gil, *Dictons romans avec les douze mois : la caractérisation parémique et mensuelle de l’année*, in “STUDIA UBB PHILOLOGIA”, LXV, 4, pp. 9–38.
- Bellonzi 2000 [1995] = Fortunato Bellonzi, *Proverbi toscani*, Firenze, Giunti.
- Cantera *et al.* 2003 = Jesús Cantera Ortiz de Urbina & Jesús Cantera Montenegro & Julia Sevilla Muñoz, *Nuestros intercesores*, Madrid, Guillermo Blázquez, Editor.
- Carrusca 1976 = Maria da Sousa Carrusca (coordinadora), *Vozes da sabedoria*, Lisboa, Edição da coordenadora, vol. III.
- Cassano 1988³ [1914] = Joseph Cassano, *La vie rustique et la philosophie dans les proverbes et dictons valdôtains*, Turin & Aosta [Aosta], F. Casanova & J. Brivio & J. Vittaz.
- Castañón 1962a = Luciano Castañón, *Los meses en el refranero asturiano*, in “Revista de Dialectología y Tradiciones Populares”, XVIII, pp. 395–415.
- Castañón 1962b = Luciano Castañón, *Refranero asturiano*, Oviedo, Diputación de Oviedo & Instituto de Estudios Asturianos (CSIC).
- Castañón 1963 = Luciano Castañón, *Refranero asturiano. Apéndice*, in “Boletín del Instituto de Estudios Asturianos”, 49, pp. 251–280.

- Cellard & Dubois 1985 = Jacques Cellard & Gilbert Dubois, *Dictons de la pluie et du beau temps*, Paris, Éditions Belin.
- Charnay 1987 = Thierry Charnay, *Les motifs du «rossignol» et du «coucou» dans la chanson traditionnelle de langue française*, in “Littérature orale traditionnelle populaire. Actes du colloque, Paris, 20-22 novembre 1986”, Paris, Fondation Calouste Gulbenkian & Centre Culturel Portugais, pp. 141–157.
- CNLVA 1992 = Centre de Normalisacion Lingüística dera Val d’Aran (CNLVA), *Arrepervèris*, Lleida, Pagès Editors.
- Colón 1973 = Germà Colón, *Jull, Juyol i Juliol*, in “Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura”, 49, pp. 325–334.
- Colonna & Colonna 1996 = Robert Colonna d’Istria & Jean Colonna d’Istria, *Pruverbii di Corsica*, Ajaccio, CRDP de Corse.
- Combet *et al.* 2001 = Hernán Núñez, *Refranes o proverbios en romance*. Edición crítica de Luis Combet, Julia Sevilla Muñoz, Germán Conde y Josep Guia y Marín, Madrid, Guillermo Blázquez, Editor, 2 vols.
- Correas & Gargallo 2003 = Miguel Correas Martínez & José Enrique Gargallo Gil, *Calendario romance de refranes*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona.
- Costumari Català* = Joan Amades, *Costumari català*, Estella, Cercle de Lectors & Salvat, 1989, 16 vols.
- DCECH* = Joan Corominas, con la colaboración de José A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid, Gredos, 1980–1991, 6 vols.
- DCVB* = Antoni M. Alcover & Francesc de B. Moll, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, Moll, 1930–1962, 10 vols. También accesible en línea: <<http://dcvb.iecat.net/>>.
- DECat* = Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes & Caixa de Pensions «la Caixa», 1980–2001, 10 vols.
- Del Fabro 2000 = Adriano Del Fabro, *Proverbi e modi di dire del Friuli*, Colognola ai Colli, Demetra.
- DER* = Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Editura Saeculum I. O., 2002 [1954-1966, 1.ª ed. en castellano].
- DGLA* = Xosé Lluís García Arias, *Diccionario General de la Lengua Asturiana*, Oviedo, Editorial Prensa Asturiana S.A. & La Nueva España, 2002-2004. También accesible en línea: <<https://mas.lne.es/diccionario/>>.
- Díaz (1991) = Emilio Díaz Díaz, *Refranero popular extremeño*, Badajoz, Universitat.
- DLE* = Real Academia Española & Asociación de Academias de la Lengua Española, *Diccionario de la lengua española*: <<https://dle.rae.es/>>.
- Estruch 2003 = Maria Estruch i Subirana, *Els noms populars de núvols, boires i vents del Bages*, Manresa, Centre d’Estudis del Bages.
- Farnés 1992–1999 = Sebastià Farnés, *Paremiologia catalana comparada*. Edició a cura de Jaume Vidal Alcover, Magí Sunyer i Josep Lluís Savall, amb la col·laboració de Josep M. Pujol, Barcelona, Columna, 8 vols.
- Ferraro 1901 = Giuseppe Ferraro, *Canti popolari della provincia di Reggio Emilia*, Bologna, Forni Editori, Ristampa anastatica dell’edizione di Modena.
- Ferreira 1999 = Joaquim Alves Ferreira, *Miscelânia*, vol. IV: *Literatura Popular de Trás-os-Montes e Alto Douro*, Vila Real, Minerva Transmontana Tipografia, Lda.
- Ferro 1995 = Xesús Ferro Ruibal, *Refraneiro galego básico*, Vigo, Galaxia.
- Ferro 2007 = Xesús Ferro Ruibal, *Cando chove e dá o sol... ¿Un fraseoloxismo internacional poliédrico?*, in “Cadernos de Fraseoloxía Galega”, 9, pp. 67–94. Accesible en línea: <http://www.cirp.es/pub/docs/cfg/cfg09_04.pdf>.
- Gargallo 1999 = José Enrique Gargallo Gil, *Doce días para doce meses. De meteorología popular en la Rumania*, in “Revista de Dialectología y Tradiciones Populares”, LIV (cuaderno segundo), pp. 231–267.
- Gargallo 2002 = José Enrique Gargallo Gil, Per Santa Llúcia, un pas de puça. *Creixer y decreixer de los días, refranes del calendario*, Rumania continua, in “Estudis Romànics”, XXIV, pp. 109–137.
- Gargallo 2007 = José Enrique Gargallo Gil, Garda o teu saio para maio. *Consellos de abrigo no calendario romance de refráns*, in “Cadernos de Fraseoloxía Galega”, 9, pp. 95–112.

- Gargallo 2009 = José Enrique Gargallo Gil, Octubre vinatero, padre del buen enero. *Personificación de los meses en el calendario romance de refranes*, Teddy Arnavielle & Christian Camps (eds.), *Discours et savoirs sur les langues dans l'aire méditerranéenne*, Paris, L'Harmattan, pp. 303–319.
- Gargallo 2018 = José Enrique Gargallo Gil, Mai e rai. *Refranes romances del mes de mayo*, in “Fonetică și Dialectologie”, XXXVII, pp. 29–47. <<https://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A29385/pdf>>.
- Giovannoli 1994 = Renato Giovannoli, “*Il tempo nella saggezza popolare. Antologia di detti e proverbi dialettali del Ticino*”, Quaderni di documentazione, 11, Centro Didattico Cantonale Massagno [sin indicación de lugar].
- Gippini 1991 = Enrique Gippini Escoda, *Refraneiro galego (Escolma)*, Sada, A Coruña, Edición do Castro.
- Gomis 1998 = Cels Gomis i Mestre, *Meteorologia i agricultura populars. Recull d'aforismes, modismes, creences i supersticions referents a la meteorologia i a l'agricultura a l'entorn dels anys 1864 a 1915*. Segona edició notablement augmentada amb gran nombre de confrontacions, a cura de Cels Gomis i Serdañons, Barcelona, Alta Fulla.
- Griera 1966-1970 [1935] = Antoni Griera, *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular catalana*, Barcelona, Edicions Polígrafa, 14 vols.
- Hauser 1975² = Albert Hauser, *Bauernregeln. Eine schweizerische Sammlung mit Erläuterungen von Albert Hauser*, Zürich & München, Artemis Verlag.
- Martínez Kleiser 1945 = Luis Martínez Kleiser, *El tiempo y los espacios de tiempo en los refranes*, Madrid, Librería General de Victoriano Suárez.
- Martínez Kleiser 1989 [1953] = Luis Martínez Kleiser, *Refranero general ideológico español*, Madrid, Real Academia Española.
- Mistral = Frédéric Mistral, *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire Provençal-Français*, Édition du centenaire sous la direction de V. Tuby, Genève & Paris, Slatkine, Édition de l'Unicorne, 1979 [1878-1886], 2 vols.
- Montreynaud *et al.* 1994 = Florence Montreynaud & Agnès Pierron & François Suzzoni, *Dictionnaire de proverbes et dictons. La sagesse du monde entier*, Paris, Dictionnaires le Robert.
- Mott 2000 = Brian Mott, *Diccionario Etimológico Chistabino-Castellano / Castellano-Chistabino*, Zaragoza, Institución «Fernando el Católico» (CSIC) / Excma. Diputación de Zaragoza.
- Nazzi 1999 = Gianni Nazzi, *Dizionario dei proverbi*, Udine, Ribis.
- Olteanu 2001 = Antoaneta Olteanu, *Calendarele poporului român*, București, Editura Paideia.
- Pejenaute 1999 = Javier María Pejenaute Goñi, *Los Refranes del Tiempo de Navarra*, Pamplona, Caja de Ahorros de Navarra.
- Perea 2020 = Maria Pilar Perea Sabater (ed.), *Germà Colón Domènech al Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
- Pitrè, Giuseppe 1871–1913 [1981] = *Biblioteca delle tradizioni popolari siciliane*, Sara Bolognese, ristampa anast. Arnaldo Forni editore, 1981, 25 vols.
- Rama 1994 = Giuseppe Rama, *Proverbi de Verona. “Pillole di saggezza popolare”*, Bussolengo, Edizioni della Libreria di Demetra.
- Reis 1995 = José Alves Reis, *Provérbios e Ditos Populares*, Lisboa & Porto, Litexa Editora.
- Rodríguez Marín 1896 = Francisco Rodríguez Marín, *Los refranes del almanaque. Recogidos, explicados y concordados con los de varios países [sic] románicos*, Sevilla, Imp. de Francisco de P. Díaz.
- Rohlf's 1979 = Gerhard Rohlf's, *Estudios sobre el léxico románico*. Reelaboración parcial y notas de Manuel Alvar. Edición conjunta, revisada y aumentada, Madrid, Gredos.
- Rúa 2014 = Francisco Rúa Aller, *Refranes del tiempo en León*, León, Eolas.
- Rusu-Păsărin 2006 = Gabriela Rusu-Păsărin, *Calendar popular românesc*, Craiova, Scrisul Românesc.
- Sanchis 1951 = Manuel Sanchis Guarner, *Calendari de refranys*, Barcelona, Barcino.
- Santoro 1998 = Caterina Santoro, *Proverbi milanesi*, Firenze, Giunti.
- Sbarbi 1980 [1891] = José María Sbarbi, *Monografía sobre los refranes, adagios y proverbios castellanos y las obras ó fragmentos que expresamente tratan de ellos en nuestra lengua*, Madrid, Ediciones Atlas.
- Schwammenthal & Straniero 1993² = Riccardo Schwammenthal & Michele L. Straniero, *Dizionario dei proverbi italiani*, Milano, Rizzoli.

- Tagliavini 1963 = Carlo Tagliavini, *Storia di parole pagane e cristiane attraverso i tempi*, Brescia, Morcelliana.
- Vázquez Saco 2003 = Francisco Vázquez Saco, *Refraneiro galego e outros materiais de tradición oral* [núm. 5 de *Cadernos de Fraseoloxía Galega*], Santiago de Compostela, Xunta de Galicia & Consellería de Educación e Ordenación Universitaria & Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades.
- VSES = Alberto Vârvaro, *Vocabolario Storico-Etimologico del Siciliano*, Strasbourg, Éditions de linguistique et de philologie & Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani, 2014.

Universitat de Barcelona
Departament de Filologia Clàssica, Romànica i Semítica
Gran Via de les Corts Catalanes, 585
08007 Barcelona

DESPRE IMPORTANȚA FORMELOR DIN DIALECTELE SUD-DUNĂRENE ÎN STABILIREA ETIMOLOGIEI. EXEMPLE DIN DELR

ION GIURGEA
CRISTIAN MOROIANU
MONICA VASILEANU

1. INTRODUCERE

Stabilirea etimologiei cuvintelor românești moștenite ridică probleme pe cât de dificile, pe atât de interesante, a căror rezolvare conduce la înțelegerea mai îndeaproape a celor întâmplare în epoca de trecere de la latina dunăreană, influențată în mod firesc de substrat, la română. Dificultățile cel mai frecvent întâlnite în etimologia cuvintelor moștenite privesc: a) măsura în care un cuvânt românesc cu structură derivativă este moștenit ca atare sau reprezintă o creație internă; b) criteriile după care un cuvânt românesc poate fi explicat ca moștenit, ca împrumut vechi dintr-o limbă învecinată sau ca refacere târzie, prin românizare, dintr-un etimon cult; c) posibilitatea moștenirii din latină, din substrat sau dintr-o formă latină influențată de substrat; d) atestarea foarte târzie a unui cuvânt pentru care există premisele unei moșteniri; e) lipsa unor corespondente romanice care să sprijine complementar ipoteza moștenirii sau existența unor diferențe majore din punct de vedere semantic între cuvântul românesc și corespondentele romanice; f) lipsa corespondențelor din celelalte dialecte românești.

Prin cuvinte moștenite înțelegem, în primul rând, proveniența din latina dunăreană, indiferent de originea lor în latină. Tot cuvinte moștenite sunt și cele autohtone sau considerate ca atare, cu argumente care țin de prezența lor în alte limbi înrudite, uneori ajungând până la identificarea unui radical indo-european comun.

Odată cu activitatea de realizare a *Dicționarului etimologic al limbii române*, al cărui prim volum (apărut, inițial, într-o formă mai degrabă de sinteză decât de cercetare aprofundată) va apărea anul acesta într-o formă și o concepție profund revizuite, după modelul celorlalte două volume (pe parcursul cărora au fost, de altfel, definitivate principiile redactării DELR), autorii și-au asumat cercetarea etimologiei ca istorie a cuvintelor (Baldinger 1959: 239), refăcând traseul lor dinspre etimonul direct spre cel mai îndepărtat etimon identificabil, cu semnalarea și explicarea eventualelor chestiuni problematice și discutabile. De asemenea, în cazul cuvintelor cu etimologie nesigură (probabilă sau posibilă), sunt indicate, în ordinea gradului de acceptabilitate, principalele soluții propuse anterior, cu comentarii care argumentează această ordine. Uneori autorii avansează propuneri originale sau susțin cu noi argumente una

dintre soluțiile propuse anterior. Lucrul la DELR a făcut și face în continuare, nu de puține ori, ca etimoane considerate sigure inclusiv de către dicționarele noastre academice să fie revăzute, reinterpretate și modificate, în lumina unor noi date și modalități de abordare.

Importanța formelor din dialectele sud-dunărene este indubitabilă, existența acestora aducând un plus de argumentare, de multe ori, relevant, pentru luarea unei decizii în privința evaluării ipotezei moștenirii în defavoarea împrumutului (vezi, infra, adj. *curt*, substantivele *aceră* sau *dafin*) sau, dimpotrivă, în adoptarea soluției împrumutului, atunci când prezența aceluiași cuvânt (argumentat ca fiind împrumut) în dialecte infirmă ipoteza moștenirii comune (vezi, infra, verbul *alici*). Uneori, prezența unui derivat în aromână confirmă calitatea de creație internă și a corespondentului său din dacoromână, ambele derivate ale aceleiași baze moștenite (vezi, infra, *ciumărică*).

Luarea în considerare a tuturor criteriilor necesare pentru stabilirea unei etimologii corecte, prin combinarea argumentelor istorice, geografice etc. cu cele analogico-funcționale, este importantă și în cazul diferențierilor între calitatea de împrumut și cea de creație internă. Atunci când, spre exemplu, constatăm existența unui etimon vechi-slav, prolific și frecvent folosit într-un spațiu comun sau învecinat, dăm credit împrumutului în defavoarea unei soluții derivatice interne, mai ales dacă respectivul împrumut a pătruns în mod similar și în aromână (vezi, infra, verbul *cloci*). La fel, când avem de stabilit originea veche-slavă a unui împrumut sau proveniența lui dintr-una sau alta dintre limbile slave în care etimonul lui este atestat, existența în dialectele românei probează vechimea cuvântului discutat și îl plasează mai degrabă în categoria împrumuturilor vechi sud-slave (vezi, infra, *cocor*).

2. SITUAȚII ÎN CARE FORMELE DIN DIALECTELE SUD-DUNĂRENE AJUTĂ LA STABILIREA ETIMONULUI

În cazul derivatelor de la baze moștenite, cu sufixe productive în română, este în general greu de decis dacă derivatul a fost păstrat încă din faza latină sau a fost creat în română. Desigur, pentru ca un sufix să se moștenească este necesar ca el să fie sprijinit de un număr de derivate, dar este greu de spus, pentru fiecare derivat în parte, dacă aparține acestui grup de derivate moștenite sau nu. Problema apare mai ales atunci când derivatul nu este atestat în latină și nu este susținut de numeroase paralele romanice. În acest caz, prezența sa în dialectele sud-dunărene este un argument în favoarea moștenirii, chiar dacă nu poate înlătura cu totul posibilitatea creației interne (în faza română comună sau independent în dialecte). Un exemplu interesant este adjectivul învechit **amărăciós/amărăciós** „amăru”, atestat în T. Corbea, D. (1691-1697). În timp ce PEW propune un latin **amaritiōsus*, alte dicționare îl consideră derivat intern (DA, CADE, CDER 233). Trebuie observat că sufixul *-ăcios/-icios* a fost extras din derivate în *-os* (lat. *-ōsus*) de la substantive în *-eață* (lat. *-itia*) și *-ate* (lat. *-ātem*), v. Pascu 1916: 75. Or, aromâna are în acest caz un derivat în *-eață*, și anume *amăreață* < lat. *amāritia*. Acest derivat, confirmând existența abstractului *amāritia* în latina care a stat la baza românei, susține ipoteza formării pe terenul limbii latine a adjectivului *amărăcios* (în forma **amaritiōsus*).

Un alt caz în care aromâna susține data latină a unui derivat este cuvântul **bărbie**. S-au propus pentru acest cuvânt fie lat. **barbilia*, inițial neutru plural al unui **barbile* „loc unde crește barba” (PEW, TDRG, DA), fie o derivare pe terenul limbii române din *barbă* (CDDE 133, CADE, SDLR, DEX). Cum arată Saramandu (2007: 186), forma aromânească *băr g'él'ũ*

(pl. *băr g'ăle*) „gușă, bărbie” susține un etimon latin cu *-l-*, putându-se explica printr-o variantă cu *i* scurt a lui **barbīle*. Este drept că în aromână este atestată și o formă *băr g'ie*, însă ea se poate explica fonetic, ca o variantă cu *l' > j*, firească în graiul grămostean (M. Nevaci, comunicare personală). Prin urmare, în noua versiune a literei B la care lucrăm în acest moment am pus pe primă poziție etimonul **barbīle*, care fusese respins în prima ediție a DELR.

Un cuvânt cu etimologie controversată este adjectivul și adverbul învechit **apriat** „fățuș, manifest; clar, limpede”, folosit mai ales în Transilvania și Bucovina. Ipoteza unei creații savante a Școlii Ardelene (bazată pe it. *aprire*), susținută de DA, Iorgu Iordan (1923: 221) și SDLR, este contrazisă de atestarea cuvântului în 1675 în Năsturel, Varlaam – Ioasaf, ed. Năsturel, 131. O legătură cu latinul *aperire* „a deschide” pare cea mai potrivită din punct de vedere semantic, dar pune probleme din punct de vedere formal: este greu de explicat *apriat* pornind de la *apertus* (LM, Pascu 1913) sau *apertātus* (participiul frecventativului *apertāre*, CDED I 13). Alte explicații sunt nepotrivite din punct de vedere semantic (lat. *ad + prūātīm* „în taină; în special, anume” > **apriate* Densusianu O. (1977); v.sl. *prijatū* „gratus”, cf. scr. *prijatan* „agreabil, plăcut”, cu *a-* ca în *anevoie*, *alene* etc. HEM 1354). Singura etimologie pe care am considerat-o acceptabilă sub raport semantic și formal este cea propusă de Boerescu (2017: 304): participiul unui verb **ap(e)ria* < lat. **aperiāre = aperire* „a deschide”. Deși nu există dovezi pentru acest verb în dialectele sud-dunărene, aromâna oferă totuși o oarecare susținere ipotezei prin existența unor urmași sud-dunăreni ai lat. *aperire* (ar. *apirire*, megl. *(a)piriri* „a se face ziuă”), care atestă faptul că acest verb a mai fost folosit în latina dunăreană, nefiind încă înlocuit complet de *disclūdere* (> *deschide*). Pentru schimbarea de conjugare, se poate cita *muia* < **moliāre = mollire*.

Dintre etimologiile propuse pentru cuvântul **Crăciún**, DELR a reținut ca acceptabile două: (i) element de substrat, cu sensul inițial „buștean care se arde în noaptea de Crăciun”, cf. alb. gheg *kërcū*, *-uni* (= tosc *kërcu*, *kërcuri*) „buturugă”, etimologie propusă de Çabej (1961: 313) și acceptată de Brâncuș (1983: 137) cu rezerve (cuvântul fiind inclus în categoria elementelor probabil de substrat), Mihăilă (2010: 89-93), și (ii) lat. *creātiō*, *-ōnem* „creare, producere, naștere”, susținută de Densusianu A. (1894), Densusianu O. (1901: 262–263), Pascu (1920), CDER 2524, DEX, TDRG³. Existența sensului „buștean care se arde în noaptea de Crăciun” în aromână este un argument important în favoarea primei ipoteze, care altfel poate părea surprinzătoare în cazul unui cuvânt aparținând vocabularului religios creștin. Un alt argument, adus de Çabej (1961), este desemnarea sărbătorii noptii de ajun în Albania de nord prin expresia *nata e buzmit* „noaptea buturugii” (la fel în letonă: *bluķa vakars* < *bluķis* „buștean” + *vakars* „seară”). La aceste argumente se adaugă și dificultățile soluției etimologice latine (schimbarea de gen și flexiune – *-un* în loc de *-une* așteptat –, absența paralelelor romanice pentru *creātiō*), astfel încât am optat să menționăm originea din substrat pe prima poziție între etimologiile acceptabile.

Anumite probleme de etimologie ridică și cuvântul **adevăr**. Ni se pare neîndoielnic că la baza lui stă o sintagmă prepozițională bazată pe lat. *uērus* „adevărat”, cuvântul fiind la început folosit ca adverb – „cu adevărat, într-adevăr” – folosire care se mai păstrează în româna veche, de la care s-au dezvoltat ulterior folosirea adjectivală și cea substantivală, singura păstrată astăzi. Aceasta este opinia majorității dicționarelor, excepția fiind CADE, care propune o derivare regresivă din *adevāra* < lat. **addēuērāre*¹; această ipoteză, pe lângă problema unui

¹ Unele dicționare citează o formă nepotrivită: lat. **ad-de-uerus* (LM, TDRG), lat. **ad-ad-uerus* (SDLR). Finala *-s* sugerează un substantiv sau un adjectiv, dar o derivare adjectivală sau substantivală cu *ad-de-* sau *ad-ad-*

derivat neatestat cu două prefixe, este contrazisă și de folosirea adverbială a lui *adevăr* în limba veche. Faptul că s-a plecat de la un adverb este susținut de aromână, în care există adverbul *di-aver* „într-adevăr”, lipsind în schimb verbul și alte derivate. Adverbul provine dintr-o sintagmă prepoziție + abstractul neutru *uērum* „adevăr, ceea ce este adevărat”, folosită cu rolul de a marca mai clar caracterul adverbial al lui *uērō*, *uērum* (formele adverbiale care circulau în latina clasică). Astfel de sintagme există și în alte limbi romanice: it. *daddovero* < *da* + **dovero* < lat. *dē uērō*, sd. *abberu* < lat. *ad uērum*, ptg. *deveras*. Ceea ce rămâne problematic este modul în care s-a obținut adverbul *adevăr* din combinarea unor prepoziții latine cu *uērus*. Derivarea din *ad uērum* propusă de CDED I 4, HEM 316 nu explică vocala *-e-*; inserarea unei vocale între *ad* și un cuvânt cu *v-*, pentru ușurarea pronunțării, nu se mai întâlnește nicăieri altundeva, nici în română, nici, după cunoștința noastră, în alte limbi romanice. Singurele ipoteze acceptabile din punct de vedere formal presupun marcarea suplimentară cu o prepoziție a unui grup ce conținea deja o prepoziție, adverbializat la o dată anterioară (cf. it. *daddovero*): fie *ad* + *ad uērum* (PEW 24, DA, CDER 77, REW 9262), fie *ad* + *dē uērō* (Philippide 1894: 96, DA, Pușcariu 1995, CDER 77, DEX); în prima ipoteză, forma *adevăr* se poate explica printr-o asimilare din **adāver* (> **adever* > *adevăr* prin transformarea regulată a lui *e* în *ă* după labiale). Aromâna atestă tot două prepoziții, dar în altă ordine: *di-aver*. Forma aromână susține existența unui vechi adverb **averu* (< *ad uērum*), care s-ar fi reîntărit fie cu *de* (> aromân *di-aver*), fie cu *ad* (> *adevăr*) – cu alte cuvinte, ipoteza din PEW (*ad* + *ad uērum*). Trebuie observat că în această ipoteză reîntărirea cu *ad* care explică forma dacoromână trebuie să fie foarte timpurie, datând din perioada în care *ad* își păstra consoana finală înainte de vocale – fază confirmată de formele *adins* < *ad* + *i(m)psum*, *dâns(ul)* < *la(d)* + *i(m)psum* (*la* reprezentând *illāc* + *ad*)² și, posibil, și de *adinte*³. Proveniența din *ad* + *dē uērō* este însă și ea compatibilă cu forma aromână: se poate presupune că într-o primă fază au circulat două adverbe, **averu* și **deveru*, iar apoi, prin contaminare, recunoscându-se în fiecare dintre ele prepozițiile respective, s-au creat forme supramarcate **a-deveru* (> drom. *adevăr*) și **di-averu* (> ar. *diaver*).

Adjectivul **curt** „cu coada scurtă, tăiată (mai ales despre câini sau găini)”, întâlnit în Transilvania și Banat, a fost explicat prin magh. *kurta* (CADE, DA, CDER 2717), însă acest cuvânt, atestat încă de la 1171, are un etimon romanic potrivit EWU. De aceea, DELR consideră probabilă moștenirea din lat. *curtus*. Prezența adjectivului în istroromână întărește ipoteza moștenirii; totuși, nu poate exclude total ipoteza împrumutului, deoarece și forma istroromână se poate explica ca împrumut din dialectul istriian, unde italianului *corto* îi corespunde forma *curt* (Neiescu, DDI a propus it. *corto*, ceea ce nu explică vocalismul formei istroromâne).

Substantivul **cocoloș** este legat de baza expresivă *coc(o)* „mic obiect sferic”, atestată în latină și limbile romanice (lat. *cocum*, atestat cu sensul „cârmâz, grăunte din care se extrage

încalcă regulile formării cuvintelor. Este probabil ca notația cu liniuțe să aibă în vedere o combinație sintactică a prepoziției cu adjectivul (deși *-s* încalcă regimul cazual al prepozițiilor în latină), caz în care soluția propusă de LM și TDRG coincide cu cea a lui Philippide 1894 – *ad de uero* –, iar cea a lui SDLR coincide cu cea a PEW – *ad ad uerum* (cu observația că nu este vorba de o combinație a prepoziției cu adjectivul propriu-zis, ci cu adjectivul substantivat, *uerum* „ceea ce este adevărat, adevăr”).

² În cele mai vechi texte *dins* este o variantă pozițională a lui *îns* după prepoziția *la*, ceea ce confirmă explicația lui *-d-* ca provenind din consoana finală a prepoziției *ad* (Meyer-Lübke 1894: §566, PEW 870, DA); o situație asemănătoare este forma *cunusu* < **cun* (< *cum*) + *i(m)psu(m)*.

³ În caz că provine din **adānte* < lat. *ad* + *ante*, cu *-i-* în loc de *-ă-* sub influența lui **inte* < (*ab*)*ante* „înainte” (Avram 2012: 108–110).

culoarea stacojie”, păstrat în limbile romanice cu sensuri derivate din noțiunea de „mic obiect sferic”: „boabă, sâmbure, (coajă de) ou, mugur”, cf. REW 2009), de unde provin și *coc* (Mar., Oaș, N Trans.) „cucui, umflătură”, *coacă* (Trans., Munt.) „cocă; bulz; cocoloș”, *coc* (Trans., Mar.) „pâine mică”, probabil și *cocă* „aluat”. Filiația exactă a tuturor termenilor nu este întotdeauna ușor de stabilit deoarece o asemenea bază expresivă există și în slavă (cf. bg. *koko* „mic obiect sferic, ou”, ucr. *koko*, scr. *koko* „ou”) și a putut apărea independent în limbajul infantil, fapt ce poate explica termenii *cocă* (Mold., Trans.) „bebeluș; păpușă”, *cocon* „copil”. Pentru *cocoloș*, DA propune derivarea de la baza expresivă *coc(o)*- (considerată de origine onomatopeică), însă modul de derivare nu este clar. Din punct de vedere formal, pare preferabilă atașarea de verbul *cocoli* propusă de CDER 2206, dar sensurile atestate ale acestui verb în dacoromână – „a înconjura un copil cu o grijă exagerată, a răsfăța; a (se) înfoli; (Olt.) a face colaci pentru slujbe bisericești” – nu explică sensul lui *cocoloș*. Veriga de legătură este oferită aici de aromână, care, pentru verbul *cuculire*, atestă sensurile „a face cocoloș, a șifona, a (se) ghemui”. În acest verb se regăsesc, astfel, atât sensul bazei latino-romanice *cocum* („mic obiect sferic”), cât și cel afectiv al bazei infantile *coco*-.

În cazul cuvântului rar **ăceră/ăciră** „vultur”, atestat, în afară de dicționare, în Marian, O. I 145, I, 137 (apud DA) și în DA (printr-o comunicare personală a lui V. Burlă), unii s-au îndoit de calitatea de cuvânt moștenit (lat. *aquila*) susținută de majoritatea dicționarelor noastre de referință (HEM 160, CDDE 7, DA, CDER, DEX). Ipoteza că *ăceră/ăciră* ar fi o românizare savantă a lat. *aquila*, susținută de TDRG¹ și SDLR, este contrazisă, după opinia noastră, de prezența cuvântului în aromână, în forma *ățiră* (DDA, care citează „Dimândarea”, III (1939), 23–24, p. 16). Este puțin probabil ca acest cuvânt, moștenit în aromână, să nu se fi moștenit și la nord de Dunăre, unde acvilele sunt păsări destul de răspândite, mai ales la munte (de altfel, stema Moldovei era însemnată cu o acvilă).

Pentru **adineăori**, am adoptat soluția lat. *dē + in illā hōrā* „în acel moment, în acel timp”, susținută de TDRG (care admite și posibilitatea *dē + in eā hōrā*), CDDE 1273, DA, CDER 83, care explică direct variantele fără *a*- inițial (*deneăori*, *deneăuni*, *dineăoră*, *dineăori*, *dineăuri*), și am adăugat posibilitatea *ad + in illā hōrā*. Pentru a ajunge la formele române trebuie presupusă o formă cu pierderea accentului substantivului, *ad/de in illa-ora* (mai precis **(a)denell(a)ora*, cu pronunția lui *i* scurt din latina târzie). Din punct de vedere semantic, trebuie probabil plecat de la un sens „chiar în acel moment” (marcat prin accentuarea emfatică a demonstrativului, reflectată prin deaccentuarea numelui), care a putut evolua la „cu puțin timp mai înainte”, de unde „cu puțin timp înainte de momentul prezent”. Fiind accentuat pe *-e-*, demonstrativul a evoluat la *ea* ca în cazul pronumelui personal (*illa > ea*). Cum din punct de vedere semantic este surprinzătoare prezența unui demonstrativ de depărtare într-un adverb care arată apropierea față de momentul vorbirii, trebuie luate în considerare și celelalte soluții propuse. Lat. (*ad*) *de in hora*, propus de CDDE I, 183, conduce la o formă **(a)dinoáră*, de unde nu putem ajunge la formele atestate cu *-eá-* înainte de *-o-*. HEM 347 propune lat. *ad + de una (unia) hora* „acum numai o oră” (acceptat de SDLR, care indică *de una hora*). Principala problemă a acestei explicații este că tot secvența *dē ūnā hōrā* stă la baza unui adverb cu un sens opus, *odinioară* (arătând un moment trecut îndepărtat în timp). Hasdeu consideră că vechiul român *dinioară*, *dănăoară* „o dată” (de unde adverbul de astăzi *odinioară*) este același cu *adineauri*, ceea ce nu este verosimil (evoluția „o dată” > „cândva, odinioară” e mai firească decât „o dată” > „de curând, tocmai”). Pentru accentul *adineauri*, Hasdeu propune o schimbare a accentului pe modelul adverbelor *pūrure*, *alătore*, *altmîntere*, *așjdere*, dar tot nu se poate explica elementul *-e-* al diftongului *-eá-*, decât dacă admitem forma *unia* în loc de *una*, pentru

care Hasdeu trimite la Du Cange (unde este citată o glosă *unia*: *μία, καί ἄμα*). Dar nu există nicio bază în română sau în vreo altă limbă romanică pentru un feminin *unia* în loc de *una*. La toate aceste argumente, se adaugă existența diferenței între cele două adverbe în aromână, unde *adineávra, d(e)aneávrea* „cu puțin timp înainte” (cu *-ávra-* < **-ávur-* < *-ávur-*) se deosebește de *dinãoárã, diunãoárã* „deodată, îndată”.

Pentru verbul **alici** (Olt.) „a începe să se distingă, a se ivi; (despre vreme) a se îndrepta” s-au propus diferite soluții etimologice: v.sl. **ličiti*, cf. slavon *ličiti se* „a se forma, a se arăta cumva, a simula”, bg. *liča* „a se arăta, a se ivi” (Capidan 1922–1923: 754, CDER 199), lat. *allucēre* (HEM 866, REW 370) sau formație internă de la interjecția *lic* (DA), în timp ce DEX, în mod surprinzător, nu-l separă de verbul *alici* „a răni cu alice”. Dintre toate aceste soluții, am optat pentru v.sl. **ličiti* pe baza formelor aromâne *alincire, alăncire*, cu același sens, în care *-č-* exclude originea latină, cum a observat deja Capidan, loc. cit. (din lat. *allūcescere/-ēre* trebuia să avem **aluți*).

Numele de plantă **aréu** (Ban., Olt., Munt.) „laptele-câinelui (*Euphorbia helioscopia*)” a fost explicat de HEM 1675 ca refăcut din *arior* = *alior* „laptele-câinelui; chimen” (DA scrie „et. nec., cf. *alior*”). DELR a optat pentru soluția lui Todoran (1988), lat. *aureus* „de aur, de culoarea aurului”; deși această soluție pune probleme formale, presupunând deplasarea accentului de pe *a* pe *e*, a fost totuși preferată datorită faptului că în aromână este atestată doar forma (*a*)*réu* s.n. „*Euphorbia cyparissias*”, neexistând vreun corespondent al lui *alior/arior*. Pentru acestea din urmă (care apar și cu variantele *aiór, aleór, aléur, allur, alinór*), se pot accepta atât derivarea pe teren românesc din *areu* (Todoran 1988), cât și lat. *aureolus* „de aur, aurit”, cf. occ. *auriolo* „alior” (< lat. *aureola*), propus de Candrea (1928) și acceptat de CDER 208, DEX, SDEM.

În cazul lui **ciumurică** „cimbru-de-grădină (*Satureia hortensis*)”, am propus proveniența din **ciumburică* < *ciumbru* (= *cimbru*). Această ipoteză se bazează pe existența unui derivat *ciumburică* în aromână, cu varianta *ciumurică*, desemnând o altă plantă de grădină, cimbrisorul („*Thymus vulgaris*; *Thymus serpyllum*”). Etimonul propus de DA, bg. *čimerika* (*čemeriga, čimeriga, čumeriga*) „*Veratrum album* (stirigoaie)”, este inacceptabil din cauza nepotrivirii de sens, *Veratrum album* fiind o plantă otrăvitoare, iar *ciumurica*, o plantă folosită în alimentație. Forma *ciumburică* este interesantă și pentru etimonul substantivului *cimbru*, confirmând vechimea formei *ciumbru*. În ipoteza propusă de Philippide (1905: 54) și acceptată de DELR (ca și de Pușcariu 1924–1926b: 1405–1406, DA), aceasta este varianta etimologică, rezultatul așteptat al lat. **thymbrum* (pronunțat **tiumbru*) < *θύμβρον* = *θύμβρα* (pentru pronunțarea *ju* a lui *y* < gr. *v* [ü], cf. *ciumă* < *κῆμα*, *jur* < *giur* < *γῦρος*). În mod surprinzător, multe dicționare (CDED, TDRG¹, CADE, SDLR) preferă etimonul slav propus de Miklosich 1861, v.sl. **čębrŭ* (cf. rus. *čaber*, ceh. *czabr*), **čqbrŭ* (cf. pol. *czqbr*, scr. *čubar*, ceh. *čubr*): de fapt, aceste forme nu pot fi separate de gr. *θύμβρον*, iar singura modalitate prin care pot fi legate de *θύμβρον* din punct de vedere formal o constituie un intermediar românesc sau latin dunărean de tipul **ciumbru/*cimbru*.

Pentru verbul **ciumeli** „a culege (bob cu bob), a aduna, a mânca ciugulind”, cu varianta **ciumulí** „a ciuguli, a mânca câte puțin”, am considerat acceptabilă etimologia latină propusă de Giuglea (1924-1926: 1554): < **ciumel* < lat. **ky(a)mellus* < **kyamus* < gr. *κόμμος* „bob”. Un argument important pentru această opțiune este prezența verbului în aromână: *ciumulíre/ciumulíre* „a molfăi, a mesteca, a șifona, a se bălăci”, a cărui vechime este susținută de existența unor forme de prezent tari *cioámil, cioámin* (v. ALDA, harta 86). Proveniența din acest verb a verbului *cimili* „a propune sau a dezlega o ghicitoare”, propusă de Giuglea (ibid.),

a fost acceptată de noi ca posibilă, pe lângă explicația prin interjecția *cimél*, *cinél* (formulă inițială a ghicitorilor) < *cine-i el*, dată de SDEM 487.

Pentru verbul **cloci**, am admis ca soluție un împrumut slav, cf. bg. *kloči* (ind. prez., pers. 3) „(despre cloșcă) a cloncâni” (< baza onomatopeică *klok/kloč* BER II 472), ipoteză susținută de DA, CADE, Mihăilă 1960: 85, DEX, respingând derivarea pe teren intern din **clócă** „cloșcă” (< interjecția *cloc*) propusă de Pușcariu 1920–1921: 97 și acceptată de CDER 2162. De fapt, în ambele variante ajungem la onomatopeea *clo-clo*, de unde o bază *klok-*, însă această bază are o mare dezvoltare în slavă, iar unele forme sunt clar împrumuturi slave (de ex. *cloșcă*, cf. bg. *kločka*, ucr. *kločka*). Pentru anterioritatea lui *cloci* față de *clócă* stă mărturie prezența verbului în aromână (*clucire* „a cloci”), unde nu există și substantivul *clócă*. Asemănarea dintre dialecte sugerează apartenența termenului la stratul de împrumuturi slave din româna comună (pentru care v. Capidan 1925: 45, 51–52, Pușcariu 1940: 284–287).

Cât privește cuvântul **dăfin**, care pe lângă „laur” (mic arbore mediteranean din familia Lauraceae, cu frunze lucitoare și persistente, folosite drept condiment, *Laurus nobilis*) mai desemnează, regional, și alte plante – salcâmul (în Oltenia și Muntenia), afinul (în Banat și vestul Transilvaniei), o plantă asemănătoare cu frâsinelul, cu fructele dulci și plăcute (în forma *dafine*, în Banat) – nu există îndoială asupra sursei îndepărtate a cuvântului – gr. *δάφνη* –, însă pentru calea pătrunderii sale în română, există două opinii: moștenit din lat. **daphinus* (< gr. *δάφνη*, diferențiat în **daphinus* pentru arbore și **daphina* pentru fruct), cf. it. dial. de sud *dafina* (PEW, DA, CDER 2754, DLR) sau împrumut sud-slav (TDRG¹: slavon *dafina*, CADE: v.sl. *dafina*; SDLR: scr. *dafina*, bg. *dafina*; DEX: scr. *dafina*). Formal, soluția latină este preferabilă: separarea unor grupuri consonantice grecești prin intercalarea unui *-i-* se mai întâlnește și în alte cazuri (*drachuma* < *δράχμη*, *lucinus* < *λύχνος*, *techina* < *τέχνη*, v. Wharton, 1889–1890: 11), iar forma *dafina* apare și în dialecte italiene de sud. Mai mult, *-i-* din formele sud-slave (scr. *dâfina*, bg. *dafina*) se explică mai ușor prin lat. *daphina* sau rom. *dafină* decât din gr. *δάφνη*. BER consideră că finala formei grecești a fost înlocuită cu sufixul slav *-ina*. În cazul unui împrumut din latină sau română, nu mai este nevoie de o substituție, singura diferență rămânând, însă, accentul⁴, pentru care se poate admite o influență a derivatelor slave în *-ina*. În aceste condiții, singurul motiv pentru care unii autori preferă etimonul slav pare a fi faptul că arbustul *Laurus nobilis* nu este specific climei noastre. Aici este important de observat că termenul există în aromână, cu aceeași formă (*dăfin* arborele, *dăfină* „frunză de dafin”), iar în acest caz argumentul geografic nu se aplică. Pentru dacoromână, chiar dacă acest arbore nu suportă iernile din zona noastră, putem presupune păstrarea cuvântului datorită utilizării culinare a frunzelor de dafin⁵. În alte zone, cuvântul a fost aplicat altor plante, de exemplu afinului⁶. Dacă dacoromâna ar fi reîmprumutat cuvântul *dafin* din bulgară sau o fază veche a limbii sârbe, ne-am fi așteptat la accentuarea *dafîn(ă)*. Din toate aceste motive, în articolul pregătit pentru DELR acordăm prioritate etimologiei latine, admitând doar ca o posibilitate, pentru sensul „laur” din dacoromână, un reîmprumut dintr-o limbă slavă de sud.

Dintre adverbele deictice de loc, cel mai dificil de explicat este **acólea**, accentuat în limba veche *acoleá*, cu corespondentele ar. *aculeá*, mr. *cóla*, ir. *colé*: soluțiile care pleacă de la

⁴ Scr. *dafina* are accentul suitor care atestă o accentuare mai veche **dafina*, aceeași cu a cuvântului bulgar.

⁵ Desigur, ipoteza importării frunzelor de dafin ca mirodenie culinară nu poate fi total scoasă din discuție.

⁶ De altfel, se consideră că substantivul *afin* fie vine direct din *dafin* (*daphinus*), cu *d-* dispărut prin deglutinare sau perceput ca prepoziție în sintagme ca *baca dafini* (E. Herzog apud Pușcariu 1931–1933: 103, CDER 110, TDRG²), fie provine dintr-o contaminare între lat. *acinus* „boabă” și lat. **dafinus* „laur” (Pușcariu 1931–1933: 103–105, SDLR, TDRG²).

lat. *illīc* (HEM 196, DA, TDRG) sunt excluse deoarece *i* lung latin trebuia să determine palatalizarea lui *l* (presupunerea DA că *i* s-a scurtat în lat. *illīc* este nejustificată). În aceste condiții, am reținut două posibilități de explicație: refacere analogică din *acolo* (cu forma veche *aculó*, păstrată în ar.) după perechile *aici/aicea*, *aoace/aoacea*, admisă ca posibilitate de ILR² I: 549, și lat. *eccum* + *illīc* „(pe) acolo”, propusă de CDED I, 2 și acceptată de Philippide (1894: 92) și CDER 52. În a doua ipoteză, forma așteptată este cea care apare în mr.: *colá* < **acolá*, cu afereza obișnuită în acest dialect; pentru celelalte forme, tot trebuie recurs la influența adverbelor în *-ea* pentru a explica transformarea lui **acolá* în *acoleá*. Deși susținută de un singur dialect, această ipoteză are avantajul că oferă un punct de plecare mai credibil pentru formele atestate: în prima ipoteză, nu există o analogie perfectă între perechile *aici/aicea* – *aicea*, *aoáce* – *aoácea* și perechea *aculó/acoló* – *aculeá/acoleá*.

3. DIALECTELE SUD-DUNĂRENE AJUTĂ LA REFACEREA CRONOLOGIEI, A EVOLUȚIEI UNUI CUVÂNT

În unele cazuri, prezența în cel puțin unul dintre dialecte (de cele mai multe ori, în aromână) a unui corespondent etimologic constituie un ajutor în privința stabilirii cronologiei corecte a desfășurării etapelor unor procese derivative, știut fiind că, din păcate, precaritatea atestărilor cuvintelor populare în texte necesită apelul la argumente complementare. În cazul lui **dezmăță** și **dezmățat**, am adoptat explicația ca derivat din *maț* (eventual deja de dată latină: **dismatiāre* < *matia*), cu un sens inițial „a scoate intestinale; (refl.) a ieși afară ca niște mațe”, de unde „a (se) zdrențui, a (se) destrăma, a (se) strica” (ulterior „a avea o ținută neîngrijită; a se destrăbăla”), soluție propusă de Papahagi (1906–1907) și susținută de TDRG, CADE, SDLR. Cum în dacoromână atestările în forma de participiu sunt mai numeroase și mai vechi (1688, Biblia, 441, față de 1829, Șc. ard. IV, 513, pentru formele personale), Hristea (1959: 89) a susținut că adjectivul participial este anterior față de verb, fiind creat direct din *maț* (ca în *dungat*, *vărgat*), ipoteză preluată de DEX și DLR. Existența în aromână a verbului *dizmățări* „a scoate intestinale” susține însă anterioritatea formei verbale. La aceasta se adaugă faptul că *dez-* presupune un concept eventiv (îndepărtare a ceva, aici prin smulgere, sfâșiere), ceea ce face ca *dezmățat* să nu poată fi comparat cu *dungat*, *vărgat*, în care posesia dungilor nu este concepută ca rezultat al unui eveniment. În cazul de față, considerăm că, din punct de vedere istoric, derivatul inițial a fost un verb (moștenit sau creație internă) cu paradigma întregă, și nu un adjectiv participial; este posibil ca ulterior, în dacoromână, datorită evoluției semantice către desemnarea unei calități, să se fi păstrat doar participiul, din care să se fi refăcut, apoi, un verb, rămas, oricum, în uz într-o poziție net inferioară adjectivului.

4. DIALECTELE SUD-DUNĂRENE AJUTĂ LA STABILIREA EVOLUȚIEI FORMALE

Apelul la dialectele sud-dunărene este un element auxiliar în explicarea unor chestiuni de ordin formal atât în ceea ce privește unele morfeme, cât și în privința unor segmente fonetice în interiorul radicalului. Dacă luăm în discuție elementul *-a* atașat demonstrativelor și altor elemente deictice, nu există încă o soluție certă, dar este cel mai probabil vorba de o

compunere cu un adverb deictic de tipul fr. *celui-ci*, *celui-là*, suedez *den här*, *den där* („acesta, acela”) etc. Candidate sunt adverbele latine *illāc* și *hāc*; o posibilitate este ca fiecare să fie folosit pentru demonstrativul aferent, deci *eccu-illu* + *illāc* „acela de acolo” pentru depărtare și *eccu-istu* + *hāc* „acesta de aici” pentru apropiere (Manoliu 2006, Nicolae 2019; admis cu rezerve în Giurgea 2013), dar există și posibilitatea ca doar una dintre forme să stea la baza lui *-a* din ambele serii, pierzându-și valoarea de distanță și păstrând doar un rol de întărire: astfel, DA și CDDE consideră că *-a* reprezintă pe *illāc*, extinzându-se de la *acela* la demonstrativul de apropiere (*acesta*, *aiesta*), în timp ce Drăganu (1936–1938: 263) și Rosetti (1986) consideră că *-a* din *hāc* s-a extins de la demonstrativul de apropiere la *acela*. Dintre acestea, deși *hāc* nu pare să pună probleme fonetice, păstrarea lui este mai problematică din două motive: în primul rând, din seria adverbelor deictice de apropiere, româna a moștenit forme bazate pe alte trei adverbe latine – *hīc*, *hōc* și *hinc*; cum arată Giurgea, Vasileanu și Comaromi (2020) și DELR A nou, *hāc* nu s-a păstrat în niciun adverb românesc, în timp ce moștenirea lui *illāc* este sigură (el stând la baza lui *la* și *lăuntru*); în al doilea rând, se poate observa că adverbele monosilabice necompuse cu *eccu-* tind să aibă o formă în *-ce* (pentru care vezi Giurgea, Vasileanu și Comaromi 2020), cf. *a-ice* (> *aici*), *a-oace*, ir. *ānc* (< **ānce*), mr. *d-ințe-a*. Un **a* < *hāc* ar fi fost singurul adverb monosilabic care nu a dezvoltat o formă în *-ce*. În privința felului în care din *illāc* s-a ajuns la *-a*, s-au emis două ipoteze: CDDE 532 propune evoluția *illāc* > *ea* cu căderea lui *-ll-* intervocalic înainte de *a*, ceea ce este problematic deoarece presupune o formă nesincopată, deși *illāc* s-a moștenit altfel doar sub forma *la* (**la* + *ad* > *la*, **la* + *īntru* > *lăuntru*), și în plus presupune pierderea accentului în această formă nesincopată, fiindcă altfel *-ll-* nu are cum dispărea (accentul în latină era *illāc*, iar *-ll-* înainte de *a* accentuat se păstrează, cf. *călare/călariu* < *caballāris/caballārius*, *măcelar* < *macellārius*, *înșela* < *insellāre* etc.). DA pleacă de la masculinul *eccu-illu-illāc*, pentru care presupune o accentuare mai veche *acelā*. Nu explicitează cum s-a obținut această formă, dar ne putem imagina că a avut în vedere o haplologie, din **acelulā* eliminându-se silaba *-lu-* (poate printr-o formă intermediară *acellā*). Deși aparent mai atrăgătoare, soluția DA nu explică forma *-ea* de la femininul (v. rom.) *aceaea*. Pentru vechimea unei variante *-ea* a particulei deictice pledează forma aromână de masculin singular nominativ-acuzativ *ațéluea* (Capidan 1932: 422–423), care pare să susțină evoluția *illāc* > *ea* propusă de CDDE. Capidan consideră, totuși, că este vorba de o compunere cu interjecția *ia* „iată” (ceea ce ar separa forma aromână de *-ea* de la femininul singular dacoromân, deoarece interjecția *ia* pare să fie un balcanism de origine turcă, cf. Skok 1971: 742, DDA („cf. și tc. *ya*”)⁷.

Cât privește problemele formale ale radicalului, interesantă este situația substantivului **cheotoáre** (cu diverse variante cu 4 silabe – *cheutoáre*, *chiotoáre*, *chiutoáre* (plus unele influențate de *cheie*) – și variantele trisilabice *chiotoáre*, *chiutoáre*, *cheptoáre*, *chetoáre*). Explicația lui *cheotoare* prin lat. **clāuātōria* < *clāuāre* „a bate în cuie” este unanim acceptată, dar evoluția formală ridică anumite probleme: pentru explicarea formelor dacoromâne cu 4 silabe, cel mai potrivit punct de plecare este forma sincopată **clautōria* propusă de PEW 816 (susținută și în Pușcariu 1924–1926a: 706–707, DA, CDER 1815), de unde *cheutoáre*, unde diftongul a suferit ulterior aceeași diereză ca diftongul *-au-*, rezultând forma *cheutoare*. Totuși în aromână întâlnim o altă formă de la aceeași bază: *cl'itór*, *ncl'itór* „covățică cu capac”

⁷ Chiar dacă este corespondentul drom. *ia*, explicabil prin *iacă* < lat. *eccam* (Philippide 1894: 92), este greu de crezut că o particulă prezentativă *ia* redusă din *eccam* funcționa deja în româna comună, astfel încât să stea la baza lui *-ea* de la demonstrative.

(< *clăuātōrium*). Pentru această formă nu este nevoie de sincopă, ea derivând fără probleme din forma **cl'atoriu* apărută prin căderea lui *-y-* intervocalic. CDDE 326 propune aceeași formă și pentru dacoromână (cf. și varianta *chetoare*), explicând formele cu *-o-* printr-o asimilare: *k'etoáre* > *k'otoáre*. În această ipoteză, formele cu 4 silabe ar fi secundare. Deși explicația CDDE este mai complicată, faptul că aromâna are doar forma *cl'itór* a făcut să acceptăm această soluție ca posibilă, chiar dacă pe prima poziție am păstrat soluția lui Pușcariu (după opinia noastră, păstrarea unui cuvânt în două variante, diferențiate geografic, nu are nimic surprinzător).

Chiar dacă doar în mod analogic, prezența unor exemple similare în dialectele sud-dunărene sau în limbile învecinate lor a putut sprijini explicația unor fenomene considerate excepționale în română. Astfel, adjectivul și substantivul **călător**, **-oáre** constituie un tip de derivare neobișnuit, dacă acceptăm opinia majorității dicționarelor (preluată și de DELR): deși au sufixul deverbal agentiv *-tor/-toare*, nu sunt construite pe o bază verbală, ci de la substantivul *cale* (CDED I, 37, PEW 262, CDDE 234, DA, CADE, SDLR, DEX). Acest fenomen se poate explica prin sensul de acțiune pe care îl capătă termenul cel mai general pentru cale de acces: nu doar „drum” fizic, ci și „deplasare” („drum undeva”, „mers într-un loc”, „călătorie”)⁸. Același tip de derivare se găsește și de la baza *drum* în forma dialectală *drumător* întâlnită în meglenoromână și în graiul din Hațeg. Alte paralele, citate de CDDE, sunt lat. *uiātor*, alb. *udhëtar*. De aceea, am respins încercările forțate de a ratașa pe *călător* la o bază verbală propuse de TDRG (< **căla* < lat. **callāre* < *callis*, cf. it. *caminare*, fr. *cheminer*) și CDER 1306 (< lat. **caballāre*, **caballitāre* „a călări” < *caballus*), optând, cu argumente suplimentare, pentru soluția generală, în ciuda caracterului ei „excentric”.

5. DIALECTELE SUD-DUNĂRENE AJUTĂ LA STABILIREA EVOLUȚIEI SEMANTICE

Alături de criteriul corespondenței formale, criteriul semantic necesită găsirea unor explicații privitoare la neconcordanțele de conținut între etimonul potențial și urmașul său. În aceste cazuri, ipotezele propuse trebuie să se bazeze pe exemple similare, a căror schimbare de sens nu pune probleme particulare. Spre exemplu, verbul **alergá**, cu formele ar. *alagáre* și mr. *lăgári*, este moștenit din lat. **allargāre* < *largus* „abundent, generos; (târziu, sens perpetuat în limbile romanice) larg”, etimon susținut de cele mai multe surse (TDRG, PEW 61, DA, CDDE 952, REW 352, CADE, SDLR, DEX). Cum evoluția semantică a acestuia nu este pe deplin elucidată și necesită explicații mai convingătoare⁹, am apelat și de această dată la ajutorul aromânei, luând în considerare următoarele posibilități: de la sensul militar „a rupe rândurile, a se dispersa” (manevră executată repede, în pas de fugă), atestat în latină pentru verbul *largāre* (Mihăescu 1978: 25) sau cu un sens inițial „a se duce departe”, bazat pe sensul „departe” al lui *largus* care este atestat în aromână (*largu*) și în împrumutul albanez *larg* (TDRG). În alte cazuri, raportarea la situația din aromână este un exemplu fericit de

⁸ Faptul că, înainte de *drum*, termenul general pentru cale de acces a fost *cale* este pe larg discutat și argumentat de Pușcariu 1940.

⁹ DA propune o folosire inițială factitivă „a face să se îndepărteze, a alunga”, ceea ce este problematic deoarece verbul este intransitiv în cele mai vechi atestări și în dialectele sud-dunărene.

confirmare a unei modificări firești: astfel, trecerea metonimică de la sensul etimologic „a atârna greu” la cel de „a presa” suferită de verbul **apăsá**, moștenit din lat. **appensāre* (< *pensāre* „a cântări” < *pendere* „a atârna; a cântări”) se întâlnește și în aromână, cu referire la un alt cuvânt latin: (*a*)*ngricári* < lat. **ingreucāre* (< **greuis* = *grauis* „greu”).

Pentru verbul **apúne**, distanța semantică este mare față de etimonul său lat. *appōnere* „a pune (alături, peste)”. Veriga lipsă în evoluția semantică este oferită de aromână, unde *apúnire* / *apuneáre* are și sensurile „a pune (jos), a culca, a potoli, (refl.) a se așeza”. Se poate astfel vedea că față de simplul *pune* acest verb a căpătat în româna comună (sau în latina dunăreană) sensul special „a pune jos, culcat”.

În ceea ce privește substantivul **cánură** „lâna rămasă în pieptene după dărcit”, deosebirea de sens este, de asemenea, mare față de etimonul lat. **cannula* „țevă mică (de trestie)” (< gr. *κάννα* „trestie”), acceptat de DELR ca și de cele mai multe dicționare (CADE, SDLR, CDER 1395, TDRG², DEX). Sensul intermediar care confirmă această etimologie apare în aromână, unde *canură* înseamnă și „țevă pe care s-a depănat tort pentru bătătură” (Papahagi, 1906–1907: 214–215).

În sfârșit, un exemplu relevant pentru rostul comparației cu dialectele sud-dunărene ni-l oferă substantivul **căpșună** (derivat din *căpușă* + *-une* augmentativ: **căpușune* > *căpșune*, ulterior diferențiat în *căpșun* și *căpșună*), a cărui „excentricitate” semantică este temperată de frumusețea unei inițiale metafore devenite, prin uz, catacreză: în aromână întâlnim forma *căpușe* chiar cu sensul „căpșună” (în dicționarele lui Dalametra și Mihăileanu, citate de DDA), iar în meglenoromână sensul botanic apare la derivatul *căpușniț* (Capidan 1932).

6. DIALECTELE SUD-DUNĂRENE AJUTĂ LA DATAREA ÎMPRUMUTURILOR

Pentru împrumuturile slave, adesea este imposibil de stabilit o dată precisă, astfel încât să distingem între ceea ce desemnăm prin „veche slavă” și diferite limbi slave înconjurătoare. Pe lângă criteriile formale, un argument pentru un împrumut din v.sl. este prezența cuvântului în dialectele sud-dunărene cu un sens specific, diferit de cel din limbile slave, dar concordând cu cel din dacoromână (cf. situația lui *lovi* față de v.sl. *loviti* „a vâna”, *coajă* față de v.sl. *koža* „piele” etc., v. Pușcariu 1940: 284). Spre exemplu, vechimea substantivului **cocór** (din v.sl. **kokorĭ*, **kokora* „moț, smoc”, cf. slov. *kokora* „smoc, buclă de păr”, rus. *kokora*, *kokorĭ* „tufiș”, pol. *kokora* „tufiș”, v.sl. *kokoravŭ* „creț”, scr. *kokorav* „creț, zbârlit”, *kokorajka*, *kokoruša* „găină moțată”, *kokorica* „buclă de păr”, bg. *kokorjă se* „a-și zburli penele” Drăganu 1927-1928: 343, DA, CDER 2223) este dovedită prin prezența cuvântului, cu același sens, în meglenoromână. Alteori, vechimea împrumutului e susținută de existența unei forme comune în dialecte, diferită de cea slavă. Astfel, **cojóc** se diferențiază prin vocala accentuată *-o-* de etimonul v.sl. *kožuchŭ* „haină de piele” (< *koža* „piele; scoarță, coajă”); aceeași vocală apare și în meglenoromână (*cojóc*, *cujóc*), ceea ce susține ideea împrumutului în faza românei comune, fiindcă altfel ar trebui presupus că același accident în evoluția formală (probabil o adaptare a finalei neobișnuite *-uh* la tipul în *-oc*) s-a produs independent în cele două dialecte românești.

7. ETIMOLOGII ORIGINALE PT CUVINTE CARE SE GĂSESC DOAR ÎN DIALECTELE SUD-DUNĂRENE

Pentru adverbul **acó** din aromâna din nord, etimonul dat în general, lat. *eccum* (particulă deictică) + *hōc* „aici, încoace” (CDDE 12, DDA) nu dă seama de sensul de depărtare. O posibilitate este ca sensul să fi apărut prin diferențiere față de alte adverbe deictice (precum *aoá* și *ația*), prin apropierea vocalei *-o-* de cea din *aculó* „acolo”; de altfel, un sistem ternar, care distinge între treptele deictice „apropiat de vorbitor” și „apropiat de interlocutor”, este atestat în graiurile grămostean și fărșerot (Nevaci 2013: 63–64: *aoá* „aproape de vorbitor” vs *ația* „aproape de interlocutor”); cum „aproape de interlocutor” poate însemna, într-un context, „departe de vorbitor”, termenii de deixă +interlocutor pot fi reinterpretăți ca desemnând o distanță medie, până la a deveni chiar +distal – așa se explică, poate, sensul de depărtare dat pentru *ația* de DDA, în graiul pindean. Este posibil, așadar, ca o astfel de evoluție să se fi petrecut și în cazul lui *acó*. În fine, o altă ipoteză, propusă de DELR (ca o posibilă explicație), este proveniența din *acló* (< *aculó* „acolo” < *eccum illōc*), prin simplificarea grupului consonantic.

DDA înregistrează o formă aromână **valtu** cu sensul „altul”, cu un unic exemplu *care valtu va s’u fătea* (Cosmescu, Biog. 61), tradus prin „cine altul ar fi făcut-o?”, explicată prin particula de viitor și condițional *va* (< *va* „vrea”) + *altu*. Cum nu se mai cunosc alte exemple pentru acest tip de compunere (cu *va-* pe primul loc), am sugerat posibilitatea unei false analize, *careva altu* „vreun altul” fiind segmentat *care valtu*.

8. CONCLUZII

Exemplele prezentate mai sus, fără a fi neapărat spectaculoase, dau seama de importanța formelor din dialectele sud-dunărene în elucidarea etimologiei unor cuvinte dacoromâne. Atunci când ipotezele propuse anterior sunt plauzibile sub aspect fonetic și semantic, existența unor forme aromâne, meglenoromâne sau istroromâne înclină balanța în favoarea uneia dintre ele sau măcar îi conferă un grad mai mare de plauzibilitate. Astfel, formele sud-dunărene au permis identificarea mai precisă a unor cuvinte moștenite din latină (ex. *bărbie*, *amărăcios*, *apriat*), refacerea evoluției lor formale sau semantice, precum și identificarea unor împrumuturi vechi. Astfel, cercetarea lexicului românesc moștenit – bine-cunoscut și cert în linii mari – este îmbogățită cu câteva noi detalii mai fin cumpănite.

SIGLE

- ALDA = Saramandu, Nicolae (autor), Nevaci, Manuela (editor), *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, vol. I. București, Editura Academiei Române, 2014.
- BER = *Bălgarski etimologičen rečnik*, Sofia, Bălgarska Akademija na Naukite, Institut za Bălgarski Ezik, 7 vol., 1971–2013.
- Biblia (1688) = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. Tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban-Vodă Cantacuzino, și retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere. București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.
- CADE = I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, Editura Cartea Românească, 1931.

- CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine. (A-Putea)*, București, Socec, 1907–1914.
- CDED = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. Vol. I. *Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*, Francfort A/M, Ludolphe St. Goar; Berlin, A. Asher; Bucarest, Socec, 1870. Vol. II. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort, Ludolphe St. Goar; Berlin, S. Calvary; București, Sotschek, 1879.
- CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2002.
- Cosmescu, Biog. = C. I. Cosmescu, *Biografia învățătorului Dimitri Gou Ghianci Cosmescu*. București, Tipografia Vocea Poporului Alexandru Agapie, 1912.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I, partea I: *A–B*, București, Librăriile Socec & Co. și C. Sfetea, 1913 (apărut pe fascicule în 1906–1912); tomul I, partea II: *C*, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; tomul I, partea III, fascicula I: *D-de*, București, „Universul”, Intreprindere Industrială a Statului, 1949; [fascicula II: *De – destina; șpalt*, 1948]; tomul II, partea I: *F–I*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1934; tomul II, partea II, fascicula I: *J – lacustru*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; tomul II, partea II, fascicula II: *Ladă – lepăda*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1940; tomul II, partea II, fascicula III: *Lepăda – lojniță*, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1948.
- DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân: general și etimologic*, București, Editura Academiei, 1963.
- DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, coordonat de A. Avram & M. Sala (vol. I, II₁), I. Giurgea & C. Moroianu (vol. II₂), București, Editura Academiei Române, vol. I, *A–B* 2011, vol. II, partea I, *Ca-cizmă*, 2015, vol. II, partea II, *Clac-cyborg*, 2018.
- DELR A nou = Ion Giurgea, Cristian Moroianu (coord.), *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*. Vol. I, partea I. București, Editura Academiei Române, 2021 (în curs de tipărire).
- DEX = Ion Coteanu, Lucreția Mareș (coord.), *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996; retipărit cu adăugiri în 1998, 2009, 2012, 2016.
- EWU = Benkó Loránd (ed.), *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, vol. 1–2, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–1995.
- HEM = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, București, Stabilimentul Grafic Socec și Teclu, tomul I–II: 1887; tomul III: 1893.
- ILR² = Acad. Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Istoria limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, vol. I, 2018.
- LM = A. T. Laurian, I. C. Massim, *Dicționariul limbei romane*. După însărcinarea dată de Societatea Academică Română. Elaborat ca proiect. București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români. Tomu I (*A–H*), 1871; tomu II (colaboratori Iosif Hodoș și G. Barițiu: *I–Z*), 1876.
- Năsturel, Varlaam – Ioasaf ed. Năsturel = *Vieța Sfinților Varlaam și Ioasaf*. Tradusă din limba elenă la anul 1648 de Udriște Năsturel de Fierești, al doilea logofăt, copie prelucrată din 1675. Tipărită pentru prima oară de Generalul P. V. Năsturel. București, Stabiliment de arte grafice „Universala”, 1904.
- Neiescu, DDI = Petru Neiescu, *Dicționarul dialectului istroromân*, 3 vol., București, Editura Academiei Române, 2011–2016.

- PEW = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, vol. I: *Lateinisches Element, mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, K. Winter, 1905.
- REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winters, 1936.
- SDEM = N. Raevschi, M. Gabinschi (red.), *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*, Chișinău, Academia de Științe a R.S.S. Moldovenești, 1978.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, edițiunea întâia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- Șc. ard. = *Școala Ardeleană, antologie de texte*, alcătuită și coordonată de Eugen Pavel, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, 2018, 4 vol.
- T. Corbea, D. = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. Ediție îngrijită de Alin-Mihai Gherman. Cluj-Napoca. Editura Clusium, 2001.
- TDRG¹ = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. Bukarest, Staatsdruckerei. Band I, 1903 (apărut pe fascicule în 1895-1903); Band II, 1911 (apărut pe fascicule în 1906-1910); Band III, 1925 (apărut pe fascicule în 1911-1925).
- TDRG² = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch, 2.*, überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, Band I, 1986; Band II, 1988; Band III, 1989.
- TDRG³ = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch, 3.*, überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Cluj-Napoca, Clusium, Band I, 2000; Band II, 2003; Band III, 2005.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 2012 = Andrei Avram, *Studii de fonetică istorică a limbii române*, București, Editura Academiei Române.
- Baldinger 1959 = Kurt Baldinger, „L’*étymologie hier et aujourd’hui*”, în *Cahiers de l’Association internationale des études françaises*, XI, p. 233-264.
- Boerescu 2017 = Pârvu Boerescu, „Completări și comentarii pe marginea *Dicționarului etimologic al limbii române (DELR)*, volumul I (A-B)”, în *Limba română*, LXVI, nr. 3, p. 301-316.
- Brâncuș 1983 = Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Çabej 1961 = Eqrem Çabej, „Crăciun”, în *Studii și cercetări lingvistice*, XII, nr. 3, p. 313-317.
- Candrea 1928 = I.-A. Candrea, „Rom. *alior*”, în *Grai și suflet*, III, p. 422-423.
- Capidan 1922-1923 = Theodor Capidan, „Etimologii”, în *Dacoromania*, III, p. 753-765.
- Capidan 1925 = Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*. București, Cultura națională.
- Capidan 1932 = Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân – studiu lingvistic*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională.
- Densusianu A., 1894 = Aron Densusianu, *Istoria limbei și literaturii române*, ed. a doua, Iași, H. Goldner.
- Densusianu O., 1901 = Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. Vol. I, *Les Origines*, Paris, Ernest Leroux.
- Densusianu O., 1977 = Ovid Densusianu, *Limba română în secolul al XVII-lea*, în Ovid Densusianu, *Opere*. Ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Russu, I. Șerb și F. Șerb. București, Editura pentru literatură / Editura Minerva, vol. III.
- Drăganu 1927-1928 = N. Drăganu, „Etimologii”, în *Dacoromania*, V, p. 328-378.

- Drăganu 1936–1938 = N. Drăganu, „Stanislav Lyer, *Syntaxe du gérondif et du participe présent dans les langues romanes*. Thèse pour le doctorat ès lettres présentée à la Faculté des Lettres de Prague. Paris, 1934” (recenzie), în *Dacoromania*, IX, p. 257–273.
- Giuglea 1924–1926 = George Giuglea, [Comunicări], în *Dacoromania*, IV, „Raport anual”, p. 1553–1554.
- Giurgea 2013 = Ion Giurgea, *Originea articolului posesiv-genitival al și evoluția sistemului demonstrativelor în română*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
- Giurgea, Vasileanu, Comaromi 2020 = Giurgea, Ion, Monica Vasileanu, Iulia Comaromi, „Despre evoluția adverbilor deictice de la latină la română”, comunicare la *Al 20-lea Colocviu internațional al Departamentului de lingvistică: Limba română – modernitate și continuitate în cercetarea lingvistică*, 20–21 noiembrie 2020.
- Hristea 1959 = Theodor Hristea, „*Dicționarul limbii române moderne*” (recenzie), în *Limba română*, VIII, nr. 3, p. 8381.
- Jordan 1923 = Iorgu Jordan, „Apriat”, în *Arhiva Societății științifice și literare din Iași*, XXX, p. 221.
- Manoliu 2006 = Maria Manoliu, „La dialectique du changement linguistique : les sept vies du démonstratif roumain”, în Ana-Cristina Halichias și Tudor Dinu (ed.), *Antic și modern: In honorem Luciae Wald*. București, Humanitas, 377–392.
- Meyer-Lübke 1894 = Wilhelm Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*. Leipzig, Reisland, vol. II, 1894.
- Mihăescu 1978 = Haralambie Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București, Editura Academiei / Paris, Les Belles Lettres.
- Mihăilă 1960 = Gheorghe Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, Editura Academiei.
- Mihăilă 2010 = Gheorghe Mihăilă, *Contribuții la studiul cuvintelor de origine autohtonă în limba română*, București, Editura Academiei Române.
- Miklosich 1861 = Fr. von Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*. Wien, aus der Keiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei.
- Nevaci 2013 = Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
- Nicolae 2019 = Alexandru Nicolae, *Word Order and Parameter Change in Romanian*, Oxford, Oxford University Press.
- Papahagi 1906–1907 = Pericle N. Papahagi, „Notițe etimologice”, în *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii literare*, seria II, tom XXIX, p. 201–248.
- Pascu 1913 = George Pascu, „Elementele romanice din dialectele macedo- și megleno-române”, în *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii literare*, seria III, tom. XXXV, nr. 5, București, Socec & C. Sfetea / Leipzig, Otto Harrassowitz / Viena, Gerold, p. 141–191.
- Pascu 1916 = George Pascu, *Sufixele românești*, București, Edițiunea Academiei Române.
- Pascu, 1920 = George Pascu, *Beiträge zur Geschichte der rumänischen Philologie*. Leipzig, Gustav Fock.
- Philippide 1894 = Alexandru Philippide, *Istoria limbii române. I. Principii de istoria limbii*, Iași, Tipografia Națională.
- Philippide 1905 = Al. Philippide, „Altgriechische Elemente im Rumänischen”, Halle a.S., Max Niemeyer (extras din *Bausteine zur romanischen Philologie. Festgabe für Adolfo Mussafia*).
- Pușcariu 1920–1921 = Sextil Pușcariu, „Din perspectiva *Dicționarului*”, în *Dacoromania*, I, p. 73–108.
- Pușcariu 1924–1926a = Sextil Pușcariu, „Etimologii”, în *Dacoromania*, IV, p. 671–720.
- Pușcariu 1924–1926b = Sextil Pușcariu, „Pe marginea cărților”, în *Dacoromania*, IV, p. 1303–1409.
- Pușcariu 1931–1933, 103–105 = Sextil Pușcariu, „Etimologii”, în *Dacoromania*, VII, p. 103–123.

- Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I: *Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”.
- Pușcariu 1995 = Sextil Pușcariu, *Însemnările autorului de pe exemplarul propriu de lucru din Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache I. Das lateinische Element, mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen (Heidelberg, Winter, 1905)*, ediție îngrijită de Dan Slușanschi, București, Editura Universității București.
- Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române. De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, ediție definitivă, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Saramandu 2007 = Nicolae Saramandu, „Arom. *bărgăle* ‘bărbie’ ”, în *Studii și cercetări lingvistice*, nr. 1, p. 185–187.
- Skok 1971 = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dictionnaire étymologique de la langue croate ou serbe*, rédacteurs Mirko Deanovič et Ljudevit Jonke, collaborateur Valentin Putanec, Zagreb, vol. I.
- Todoran 1988 = Romulus Todoran, „Aliór (ariór, alión, alióm, aiór, alinór, aleór, aléur, aliúr); aréeu (aríu); moraréu”, în *Cercetări de lingvistică*, XXXIII, nr. 1. p. 30–33.
- Wharton 1889–1890 = Wharton, E. R. “Loan-words in Latin”, [Londra], Philological Society.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr 13, București*

CÂTEVA ASPECTE GRAMATICALE SPECIFICE GRAIURILOR ARDELENEȘTI

SORIN GUIA

Transilvania, în sens istoric, cuprinde zona dintre lanțul carpatic și Munții Apuseni, învecinându-se, la sud, prin Carpații Meridionali, cu Muntenia și Oltenia, la sud-vest cu Banatul, la vest, prin Carpații Apuseni, cu Crișana, la nord, prin munții Țibleșului, ai Rodnei și Gutinului, cu Maramureșul, iar la est, prin Carpații Orientali, cu Bucovina și Moldova. Contactele cu toate regiunile istorice denumite „țări” (Țara Bârsei, Țara Făgărașului, Țara Amlășului, Țara Dornelor, Țara Oașului și Țara Hațegului), dominația maghiară asupra întregii Transilvanii (începută în a doua jumătate a secolului al XI-lea și extinsă în secolul al XIII-lea) explică diversitatea peisajului dialectal și etnografic al Transilvaniei. De cealaltă parte, remarcăm o serie de aspecte lingvistice comune cu graiurile din Crișana sau din Maramureș, datorate mutației de populație în interiorul provinciei, dinspre regiunile amintite.

Dacă unii specialiști au considerat că graiurile transilvănene constituie o unitate dialectală distinctă în cadrul dacoromânei (Hariton Tiktin și Moses Gaster¹), cei mai mulți dintre cercetători consideră că Transilvania nu reprezintă o arie unitară ca celelalte subdialecte, ci se constituie în mai multe graiuri, care se grupează, de regulă, cu subdialecte vecine, de dincolo de munți, formând zone de tranziție (Gustav Weigand, Sextil Pușcariu, Emil Petrovici, Romulus Todoran, Alexandru Philippide). Deși susține că graiurile ardelenesti conțin un număr de particularități lingvistice proprii și că Transilvania constituie o unitate dialectală diferită de celelalte zone, formând un „dialect” mai puțin individualizat, G. Ivănescu îl include în categoria dialectelor de tranziție, în interiorul căruia distinge patru graiuri: *ardelenesc* cu *t* (*k*) > *č*; *entral ardelenesc* cu *te*, *ti*; *ardelenesc de sud* (cu numeroase imigrații de la nord); *ardelenesc dinspre Moldova* (Ivănescu 1976: 167–178, Ivănescu 1980: 35–45). Maria Marin și Bogdan Marinescu, autorii capitolului *Graiurile din Transilvania* din *Tratatul de dialectologie românească*, consideră că problema locului graiurilor din Transilvania între subdialecte dacoromâne ar putea fi rezolvată doar dacă s-ar „admite teoria conform căreia ar exista un subdialect transilvănean cu o arie întinsă și cu o unitate relativă, în cadrul căreia se disting ca subdiviziuni puternic individualizate graiul crișean, graiul oșean și graiul maramureșean” (Rusu 1984: 357), menționând că trebuie să se vorbească de „graiurile din Transilvania” (dată fiind unitatea relativă a zonei descrise).

Graiurile ardelenesti (de nord-est², respectiv de centru și sud³) s-au desprins din grupul dialectal nordic, prin dezvoltarea unor trăsături proprii (mai ales față de graiurile moldovenești),

¹ Deși susține caracterul unitar al „dialectelor din Transilvania”, Gaster precizează că acestea prezintă asemănări atât cu grupul de nord – moldovean, cât și cu grupul de sud – muntean (vezi Gaster 1891: XC–CVIII).

² Granița de vest a acestui grai o formează o linie ce ar trece prin orașele Turda, Cluj, Dej, cea de nord, limita sudică a județului Maramureș, cea de est, creasta Carpaților Orientali, iar cea de sud, râul Mureș. Vasile Frățilă consideră că graiul din Transilvania de nord-est se individualizează suficient de cele din Maramureș, din Crișana și din Transilvania de centru și sud pentru a fi tratate separat (cf. Frățilă 2010: 137).

³ Graiurile din Transilvania de centru și sud, până la linia Oltului, au fost atașate fie grupului de graiuri de tip moldovenesc (I. Iordan, I. Gheție, Em. Vasiliu), fie au fost atașate celor de tip muntean (Sever Pop, G. Ivănescu,

ulterior delimitându-se, chiar din interiorul acestora, subdialectele crișean și maramureșean, prin conturarea unor arii proprii (Turculeț 2002: 146). Prin urmare, vom încerca o descriere a graiurilor ardelenesti ținând cont atât de trăsăturile morfologice specifice (caracteristici ale graiurilor ardelenesti din Transilvania propriu-zisă), cât și de asemănările cu unitățile dialectale învecinate (Crișana, Maramureș, uneori în Banat, și chiar prin Bucovina sau prin Oltenia).

1. SUBSTANTIVUL

Substantivul prezintă schimbări de gen și de declinare: *c'ntecă, fînăță, flūjeră, plămîină / plumîină, (un) slūgă, sūarte* (< lat. *sortem*)⁴. În vestul și sudul Ardealului, sunt consemnate substantive care își păstrează forma arhaică de singular (*uncopaci*⁵, *un melci*), dar și forme analogice de singular, refăcute după modelul celor de mai sus (*paș; veci*). Menționăm păstrarea formei vechi de plural *aj* „ani”⁶; pluralul *mînurî* format din vechiul singular *mîn(u)* (< lat. *manus*), formă întâlnită la nord de Mureș (extinsă în partea de nord a dialectului dacoromân); formele de plural *căsi* „case” (arie care cuprinde și o parte din nordul Crișanei – unde apare și forma *căs* – și al Bucovinei), *pălmi* „palme” (arie care cuprinde Banatul, Crișana și Maramureșul).

Substantivele neutre terminate în *-ăy*, *-éy* au la plural terminațiile *-ęăyă* (în nordul Transilvaniei, Crișana și Maramureș, dar și în partea de sud a Ardealului) și *-éje* (frecventă în zona centrală și estică a Transilvaniei): *lepedęăyă, copîrșăyă, zurgalăyă*, respectiv *lepedėje, copîrșėje* (vezi, pentru explicarea acestui tip de plural, Todoran 1978: 47–55).

În toată Transilvania, pe lângă formele sintetice, se întâlnesc încă formele analitice pentru exprimarea genitivului cu *la* (*tata la ficior, lumina la ochi*), cu *de/de la* (*ușa de la poiată, gura de la sobă*)⁷. Masculinele și femininele proprii, dar și substantivele care denumesc rudenia au, la genitiv-dativ, articolul hotărât proclitic *lu*: *lu Ion, lu Anica, lu táta, lu bádea, lu máma*.

Și dativul este exprimat, cel mai adesea, analitic, construindu-se cu prepoziția *la*⁸ (*yo dat de mîncăre la cîni*) sau cu *căt(r)ă*⁹ (*să rógă cătră Dumněđăy; yo zis cătă măsă*).

I. Coteanu), fie au rămas în afara oricărei clasificări, având „cele mai multe și mai importante fenomene comune cu cele de peste munți” (cf. Frățilă 2010:143; vezi și Frățilă 1984: 61–81; Frățilă 2005).

⁴ Substantivul *soarte* își păstrează, în toată Transilvania, declinarea a III-a, moștenită din latină, spre deosebire de graiurile extracarpatice unde a evoluat la declinarea I (vezi Frățilă 1973: 105; Țara 1975: 10).

⁵ În unele texte vechi din secolul al XVI-lea, substantivul *copac* are o singură formă pentru singular și plural (*copaci*), continuând până în secolul al XVIII-lea, formă care se păstrează și în texte din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Forma *copac*, refăcută prin analogie cu *sărac-săraci*, nu a fost întâlnită în textele vechi (vezi Frâncu 1987: 120, 324).

⁶ La substantivul *an* se păstrează forma arhaică de plural *ai*, caracteristică Transilvaniei (cu excepția zonei sud-estice), dar și Crișanei, Țării Oașului și Maramureșului (Rusu 1984: 372).

⁷ Construcțiile prepoziționale cu *la* și cu *de*, cu valoare de genitiv, sunt mai frecvente în textele nordice în perioada limbii române literare vechi (vezi Frâncu 1997: 123, 326).

⁸ Dacă construcțiile prepoziționale cu *la* echivalente cu dativul (care apar mai ales în texte nordice și în cele din zona Banat-Hunedoara) sunt mai rare în secolul al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea, frecvența lor crește pe măsură ce ne apropiem de sfârșitul secolului al XVIII-lea, fiind întâlnite în texte din toate regiunile (vezi Frâncu 1997: 123, 326).

⁹ Prepoziția *cătră* (< lat. *contra*), folosită în texte din secolul al XVI-lea mai ales cu forma etimologică în *-ă*, rămâne frecventă și în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, în special în texte religioase, în cronici, povestiri versificate și în cărți populare, doar documentele muntenesti conținând și forma *către*, explicabilă prin rostirea moale a lichidei vibrante (vezi Gheție 1975: 176).

O particularitate ardelenescă, specifică și graiului maramureșean, o constituie forma de vocativ de tipul *mă(i)*, la masculin, respectiv *tu*, la feminin: *mă(i) Ioane!*, *mătată!*, *tu soră!*, *tu mușiere!*, *tu fătă!*, nefiind atestate formele de adresare specifice Munteniei (*fă*, *bre*). Ca în toate graiurile de peste munți (mai puțin regiunea subcarpatică), numele proprii feminine se întrebuițează cu forma nearticulată la nominativ și acuzativ, păstrând desinența de vocativ *-ă* (*Ană*, *Mărie*, *Savetă*).

2. ARTICOLUL GENITIVAL

În cea mai mare parte a Transilvaniei (mai puțin zona sud-estică), *articolul genitival* are, ca în toată aria nordică a dacoromânei, forma invariabilă *a* (*a neș*, *a meș*, *a noșți*, *a mēle*, *a luș*), întrebuițarea, la unii subiecți, a formelor variabile ale articolului ținând de variabilele sociolingvistice. Articolul adjectival are formele *ăl* (*ăl*, *al*, *hăl*), *a* (*ai*), *ăi* (*ai*, *hăi*), *ăl'e* (*ale*, *hăle*), în cea mai mare parte a Transilvaniei, la fel ca în Muntenia, Oltenia și Banat;

3. PRONUMELE

Formele conjuncte de dativ și acuzativ ale pronumelui personal și reflexiv se folosesc pleonastic (proclitic și enclitic) pe lângă verbe la perfect compus și viitor: *le-o spusu-le*, *l-o văzutu-l*, *ne-o datu-ne*, *v-oi spune-v-oi* (Turculeț 2002: 151).

Pronumele demonstrativ de apropiere masculin împarte zona Transilvaniei în două arii: una sudică, a lui *ăsta* (comună cu Muntenia, Oltenia și Banat), și alta nordică, a lui *aesta* (comună cu zona Apusenilor, Maramureșului și Moldovei), în timp ce pentru cel feminin forma *asta* este generalizată în tot Ardealul. Demonstrativul de depărtare masculin *ăla* este utilizat în partea nordică a Transilvaniei, mergând până spre Năsăud (formă întâlnită și în Muntenia, Oltenia, Banat), în timp ce formele feminine se utilizează în arii diferite (*aea*, în aria sudică, respectiv *aceea*, în aria nordică). În Năsăud, Sălaj, pe Târnave, în Țara Hațegului și în zona Sibiului, pe lângă pronumele negativ *nimeni*, este frecventă forma arhaică *nime* (Rusu 1984: 374).

4. NUMERALUL

Numeralul prezintă câteva situații speciale față de celelalte zone ale dacoromânei: forma *o sută și unu* (ALR II, s.n., 6, h. 1775, 1777, 1778); *a treilea casă*, *a noulea țară* (formă arhaică, identică pentru masculin și feminin pentru numeralul ordinal) etc. (Frățilă 1973: 118).

5. VERBUL

O primă caracteristică verbală specifică graiurilor ardelenesti este absența sufixelor flexionare *-ez*, *-ează*, *-esc*, *-ește* la unele verbe de conjugarea I și a IV-a, la indicativ și

conjunctiv prezent (*lucră*¹⁰/ *lucru*, *cîn* „cinez”, *săr* „sărez”, *prăd* „prădez”, *mă înfric* „mă înfricoșez”, *prăd* „prădez”, *se ospătă* „se ospătează”, (*popa*) *binecuvîntă*, (*se*) *învîrte* „se învârtește”, (*se*) *suce* „se sucește”), în timp ce alte verbe, care nu prezintă sufix în limba literară, primesc sufixele *-esc* și *-ește* (*împărțasc*, *mințasc*, *simțasc*, *mințasc*, *omorăsc*, *gîfîiește*, *înghițește*, *simțește*, *mințește*)¹¹. Fenomenul nu prezintă, însă, stabilitate, întrucât formele cu sau fără sufix pot coexista în vorbirea aceluiași subiect vorbitor.

Într-o arie destul de largă, care cuprinde Transilvania în întregime (fenomen general și în nordul Crișanei¹², vestul Maramureșului, jumătatea sudică a Moldovei, Muntenia și Oltenia), verbele de conjugarea a II-a și a III-a cu tema în *-n*¹³, *-r* apar cu forme iotacizate la indicativ și conjunctiv prezent, pers. 1 și a 3-a sg.: *spuṛ* – *să spuṛie*, *viṛ* – *să viṛie*, *ṛiṛ* – *să ṛiṛie*, *rămṛi* – *să rămṛiṛu*, *spūṛ* – *spūṛiṛu*; *să păṛie* „să pară”, *să pṛṛie* „să piară”, *ṛeṛ* – *săṛeṛiṛu*). Formele iotacizate cu tema în *r-* sunt răspândite într-o arie mai restrânsă, în vestul Transilvaniei, respectiv nordul și nord-estul Crișanei. În plus, la gerunziu, apare iotacizarea la verbele în *r-* în Transilvania, dar și în Țara Moșilor (*ceind*, *peind*), în celelalte zone ale dacoromânei înregistrându-se doar cu totul sporadic în câteva puncte din Muntenia și din Moldova (Iancu 1972: 41–49; Iancu 1975: 80–108). Verbele cu tema în *t-*, *d-* se iotacizează într-o arie mai restrânsă, în câteva puncte din sudul Transilvaniei¹⁴ (la fel ca în Muntenia): *văz* – *să vază*, *crez* – *să crează*, *scoṛ* – *să scoaṛă*, *trimeṛ* – *să trimeaṛă*.

În toată Transilvania (mai puțin în partea de sud și de sud-est), dar și în Maramureș și Crișana, verbul *a ști* păstrează, la indicativ prezent, pers. a 3-a sg., forma arhaică: *ști* (< lat. *scit*). În perioada limbii române literare vechi, forma etimologică a verbului *a ști*, la pers. 3 sg., este utilizată în textele nordice, în timp ce în textele sudice apare forma analogică *știe* (vezi Frâncu 1997: 136, 336; Gheție, Mareș 1974: 245–246).

Și verbul *a curge* păstrează forma etimologică *cură* (< lat. *currīt*), generală în toată Transilvania, dar și în Banat, Crișana și Maramureș, în timp ce în Muntenia apare doar sporadic, alături de forma *a curge* (creată prin analogie cu *a merge*). Deși inovația apăruse în graiuri, în secolul al XVI-lea forma analogică *curge* nu este încă atestată în textele literare, inovația producându-se în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, fiind consemnată de textele din Țara Românească și Moldova, aria creării formei *a curge*, prin analogie, cu *a merge* (Frâncu 1981: 331–339).

De cealaltă parte, verbul *a merge* are, la indicativ prezent, forme caracteristice Transilvaniei (*tu merṛ*, *ṛel mēre*, *noṛ mērem*, *voṛ mēreṛ*), forme explicabile prin analogie cu verbul *a cure*. Formele pentru persoana 1 sg., respectiv a 3-a pl. sunt *ṛio mergu*, *ṛeṛ să mergu*, înlocuite, de obicei, cu *ṛo mă ducu*, *ṛeṛ să ducu* (Frățilă 2010: 145). Aria răspândirii formelor

¹⁰ Forma *lucră* acoperă o arie foarte largă, fiind consemnată în toate graiurile ardelenesti, în Maramureș, Crișana și în câteva puncte din Banat (Teaha 1961: 95–96; *ALR II*, s.n., 5, h. 1361; 7, h. 1904), fluctuația sufixelor fiind o caracteristică a graiurilor de tip nordic; vezi, pentru o prezentare detaliată, Orza 1979: 73–81; Orza 1978: 35–42.

¹¹ Verbele de conjugarea a IV-a cu sufixul *-esc*, *-ește*, pentru care limba literară și alte graiuri cunosc forme nesufixate, apar mai ales în nordul Transilvaniei, dar și pe Târnavă și în zona Sibiului (vezi *ALR II*, s.n., 7, h. 1953, 2064 etc.).

¹² Fenomenul este în regres, datorită influenței limbii literare, fapt vizibil și în dinamica semnalată de atlasele lingvistice. Dacă *ALR I* și *II* înregistrase *spuṛ*, *NALR-Criș* consemnează forma cu nazala dentală neiotacizată (*spun*).

¹³ Pentru gerunziu, iotacizarea se produce la fel ca în Muntenia și ca în Maramureș: *ṛiind*, *spuind*, *rămîind*, *viind* (doar în părțile nordică și vestică ale Ardealului, la fel ca în nordul Crișanei, Maramureș și Moldova).

¹⁴ Iotacizarea verbelor cu tema în *-t* apare, sporadic, și în Crișana: *poṛ*, (*să poṛ*) „pot”.

analogice este extinsă în Banat, Crișana și Maramureș, fiind întâlnită și la sudul Dunării, în dialectul istroromân (Pușcariu *et alii* 1926: 192).

Menționăm unele forme verbale analogice întâlnite astăzi în graiurile ardelenesti (deși aria de răspândire a acestora era mică în perioada românei literare vechi): verbele *a mânca* și *a usca* au flexiunea specifică zonei de nord a dacoromânei (*mînc, usc/se uscă*). Pentru verbul *a mânca*, formele scurte, create prin analogie cu pers. 1 și a 2-a pl., circulau în secolul al XVI-lea, doar în zona Banat-Hunedoara (*mîncă, să mînce*), urmând ca în secolele următoare (al XVII-lea și al XVIII-lea), acestea să piardă teren în fața formelor lungi (etimologice, păstrate până astăzi în normele limbii literare), înregistrate în majoritatea textelor, chiar și în cele din regiunile în care se înregistrau formele scurte, în Ardeal și în Banat (vezi Gheție, Mareș 1974: 244–245; Gheție 1975: 413). Aria mică de răspândire a formelor scurte este valabilă și în cazul verbului *a usca*. În perioada românei literare vechi, începând cu texte din secolul al XVI-lea, formele verbale scurte, sincopate (*uscă, se uscă*), caracteristice graiurilor ardelenesti, nu sunt atestate decât sporadic în câteva texte nordice; în secolele următoare, formele lungi, nesincopate, devin mai frecvente în texte, chiar și cele din zona Transilvaniei (vezi Frâncu 1997: 136, 337).

În zona Apusenilor și a Țării Hațegului, pentru exprimarea *imperfectului*, alături de forma sintetică, se utilizează și o formă analitică, formată din perfectul compus al auxiliarului *a fi* și gerunziul verbului conjugat: *o fost venind, au fost durmind*. Imperfectul perifrastic, atestat în unele texte vechi din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (vezi Frâncu 1997: 337), este întâlnit astăzi doar sporadic în Maramureș și în Muntenia. Exprimarea perifrastică este întâlnită și pentru *mai-mult-ca-perfectul*¹⁵ format din perfectul compus al auxiliarului *a fi* și participiul verbului conjugat: *cîinii o fost alungat ursu; cîind am ajuns, s-o fost gătat*;

Perfectul simplu nu este utilizat în Transilvania, funcția acestuia fiind preluată de *perfectul compus*, format cu ajutorul auxiliarului invariabil *o* (forma de plural cu *or* fiind frecventă în estul Crișanei și în vestul Transilvaniei): *jel o cîntătu, jei o cîntătu*;

Conjunctivul prezent al verbelor *a da, a lua, a sta, a vrea, a bea* este, la pers. a 3-a sg. și pl., *să deje, săjeje, săstjeje, săvrjeje, săbéje*, forme analogice specifice graiurilor nordice. Alături de formele etimologice (*să bea, să dea, să ia, să stea, să vrea*), se răspândesc, în textele din Moldova și Transilvania, formele analogice (*să beie, să deie, să ieie, să steie, să vreie*), care existau în graiurile moldovenești de pe la începutul secolului al XVII-lea (Frâncu 1971: 261–276).

Imperativul pentru verbele *a aduce* și *a veni* are formele *adă!*¹⁶ și *vînă!* (la fel ca în nordul Banatului, Crișana, Maramureș și Moldova); pentru verbul *a ghici*, în partea de nord întâlnim forma *gîci!*, la fel ca în Crișana și Maramureș (Frățilă 1973: 119; Rusu 1984: 377).

La fel ca în toată aria nordică a dacoromânei (din care face parte toată Transilvania, mai puțin partea sud-estică), se remarcă preferința pentru construcțiile cu infinitivul, în situațiile în care aria sudică folosește conjunctivul (Vulpe 1963: 123–155), în care verbul la infinitiv este precedat de verbe precum (*a*) *începe, prinde, putea, ști, vrea* sau de expresii impersonale (*e musai*): *încep a mere, știu a hori, e musai a cînta*;

¹⁵ Exprimarea analitică a mai-mult-ca-perfectului este proprie întregii Transilvanii (forma sintetică nefiind proprie graiurilor ardelenesti), dar și Crișanei și Maramureșului. Vezi *ALR II*, s.n., 7, h. 2017–2020.

¹⁶ În secolul al XVI-lea, în *Palia de la Orăștie*, coexistă forma etimologică *adu*, cu forma analogică după vocativul în *-ă, adă* (atestată mai ales în texte din Transilvania și Moldova), forma etimologică fiind mai prezentă în textele românei literare vechi.

Specifice graiurilor ardelenesti sunt participiile cu forme sincopate pentru verbele *a cădea – căst, a găsi – găst, a pierde – pierț, a ședeã – șăst, a vedea – văst, a veni – vint* (vezi Frățilă 1966: 89–110; h. 40 din *ALRR. Transilvania*).

6. ADVERBUL

În graiurile ardelenesti, o serie de *adverbe* își largesc paleta semantică (*de acolo / de acoleã, care, pe lângã sensul de adverb de loc, dobândește sens temporal „dupã aceea, pe urmã”*) sau își îmbogățesc funcțiile (*tare* devine morfem al superlativului; *darã*, consemnat cu sensul „aproximativ”) (Rusu 1984: 377–378).

7. PREPOZIȚIA

Menționăm *prepozițiile* consemnate în Transilvania cu forme contrase (*dingã, pingã*) sau cu forme etimologice: *a* (< lat. *ad*), utilizată cu sensul „la” și „dupã”; *cãtrã* (< lat. *contra*), *cãtã, cata*.

8. INTERJECȚIA

Interjecții specifice: *nø* (*nøã*) „e!” – întâlnită în toată Transilvania; *ioi* „vai, aoleu” (< magh. *jaj*), *ni* „uite” (< magh. *ne(z)*) – neîntâlnite în partea sud-estică a Ardealului).

BIBLIOGRAFIE

- ALR II, s.n.* – *Atlasul lingvistic român[II], serie nouã*, vol. V–VII, Editura Academiei, București, 1966, 1969, 1972 (sub redacția acad. Emil Petrovici).
- ALRR–Trans.* – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, vol. I, II, III, IV, Editura Academiei Române, București, 1992, 1997, 2002, 2006 (colectiv de autori: Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți).
- Frâncu 1971 – Constantin Frâncu, „Vechimea și răspîndirea formelor *sã deie, sãsteie, sãbeie, sãieie*, în graiurile dacoromâne”, în *Studii și cercetări lingvistice*, XXII, nr. 3, p. 261–276.
- Frâncu 1981 – Constantin Frâncu, „Vechimea și răspîndirea unor inovații morfologice: verbul *a curge*”, în *Limbã și literaturã*, III, p. 331–339.
- Frâncu 1997 – Constantin Frâncu, „Morfologia”, în Ion Gheție (coord.), *Istoria limbii române. Epoca veche (1532–1780)*, București, Editura Academiei Române, p. 319–346, 347–376.
- Frățilă 1966 – Vasile Frățilă, „Contribuții la studiul participiilor scurte de tipul *vãst, căst, găst* etc. (Istoric. Atestări. Arie. Vechime)”, în *Studii și cercetări lingvistice*, XLVII, nr. 1–6, p. 89–110.
- Frățilă 1973 – Vasile Frățilă, *Graiul de pe valea inferioarã a Tîrnavelor*. Rezumatul tezei de doctorat, Timișoara.
- Frățilă 1984 – Vasile Frățilă, *Graiurile din Transilvania de centru și sud*, în *Studii de dialectologie*, Timișoara, p. 61–81.
- Frățilă 2005 – Vasile Frățilă, *Graiul de pe Târnavã*, Editura Astra, Blaj.
- Frățilă 2010 – Vasile Frățilă, *Probleme de dialectologie românã*, Editura Astra, Blaj, 2010
- Gaster 1891 – M. Gaster, *Introducere la Chrestomație românã*, I, Leipzig – București, p. XC–CVIII.

- Gheție 1975 – Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, București.
- Gheție, Mareș 1974 – Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Graiurile dacoromâne în sec. al XVI-lea*, Editura Academiei, București.
- Gheție et alii 1997 – *Istoria limbii române. Epoca veche (1532–1780)*, (coord: Ion Gheție), București, Editura Academiei Române, autori: Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu.
- Guia 2014 – Sorin Guia, *Elemente de dialectologie*, Editura Vasiliana '98, Iași.
- Iancu 1972 – Victor Iancu, „Răspândirea geografică a iotacizării verbelor românești”, în *Bul. Șt. Baia Mare*, nr. 4, p. 41–49.
- Iancu 1975 – Victor Iancu, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, Editura Facla, Timișoara.
- Ivănescu 1976 – G. Ivănescu, „Les subdivisions territoriales du roumain”, în *Actes du XIII-e Congrès international de linguistique et de philologie romanes*, Quebec, vol. 2, p. 167–178.
- Ivănescu 1980 – G. Ivănescu, *Istoria limbii române*. Editura Junimea, Iași.
- Orza 1978 – Rodica Orza, „Sufixele **-ez** și **-esc** în graiurile limbii române”, în *CL*, XXIII, nr. 2, p. 35–42.
- Orza 1979 – Rodica Orza, „Cu privire la iotacizarea verbelor în graiurile limbii române”, în *CL*, XXIV, nr. 1, p. 73–81.
- Pușcariu et alii 1926 – *Studii istroromâne*, vol. II, București, autori Sextil Pușcariu, M. Bartholi, A. Belulovici și A. Byhan.
- Rusu 1984 – Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul românesc, Craiova.
- Teaha 1961 – Teofil Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, București
- Todoran 1978 – Romulus Todoran, „Despre **-oauă**, **-eauă** și **-auă** în structura morfologică a pluralului substantivelor românești”, în *CL*, XXIII, nr. 1, p. 47–55.
- Turculeț 2002 – Adrian Turculeț, *Dialectologie română*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- Țâra 1975 – Vasile Țâra, *Graiul de pe valea superioară a Șieului (Transilvania)*. Rezumatul tezei de doctorat, Timișoara.
- Vulpe 1963 – Magdalena Vulpe, „Repartiția geografică a construcțiilor cu infinitivul și cu conjunctivul în limba română”, în *Fonetica și dialectologie*, nr. 5, p. 123–155.

*Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Facultatea de Litere
B-dul Carol I nr. 11, Iași*

PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA CERCETĂRILOR REFERITOARE LA GRAIURILE ANATOLIENE

NERIMAN HASAN

Materialele pe tema *graiurile turcești din Anatolia*, apărute la intervale de timp regulate în revistele de specialitate din Turcia, conturează o imagine favorabilă asupra dezvoltării studiilor în acest domeniu, mai ales după prima jumătate a secolului al XX-lea. Prima lucrare care adună materialele scrise până la mijlocul secolului al XX-lea îi aparține lui **Saadettin Buluç** (Buluç 1942). Lucrarea lui Buluç cuprinde un număr de o sută de lucrări scrise de autori turci și străini, fiind numerotate și ordonate alfabetic, fără a se face vreo diferențiere potrivit tipului de lucrare (articol, volum, an de apariție) sau temei materialului-monografie dialectologică sau analiză a unor anumite particularități lingvistice ale unui anumit dialect sau spațiului la care se referă lucrarea respectivă etc., criteriul de selecție fiind doar tema, și anume graiurile anatoliene.

Bibliografia lui Buluç cuprinde monografiile lingvistice ale unor localități (Aksoy 1940, Balkanoglu 1902), analize mai detaliate asupra unor anumite particularități ale unor graiuri (Aksoy 1936), culegeri de texte dialectale (Caferoglu 1940), culegeri folclorice (Räsänen 1932–1933, Demirci 1938) sau lucrări cu caracter general referitoare la graiurile anatoliene (Bonelli 1902, Jacob 1893, Kowalski 1929–1930). Este prezentă de asemenea gramatica lui Deny (Deny 1921), alături de primul dicționar turc al argoului turcesc (Fikri 1887), precum și două rapoarte realizate în urma unor cercetări de teren (Kowalski 1938, İnan 1930). Lucrarea lui Buluç cuprinde de asemenea un index cu numele localităților cercetate, în dreptul fiecărei localități fiind scris numărul corespunzător lucrării legate de localitatea respectivă.

Date noi cu privire la cercetarea graiurilor anatoliene, la care se adaugă și cele rumeliene, sunt prezentate în materialul lui **Kayahan Erimer** (Erimer 1971). Materialul realizat de acesta cuprinde 368 de lucrări, ordonate alfabetic, în care sunt incluse și o bună parte dintre lucrările citate de către Buluç, dar cu date mai complete acolo unde a fost cazul. Erimer apreciază numărul crescând de studii cu privire la graiurile anatoliene și rumeliene, argumentând astfel necesitatea apariției unei noi lucrări bibliografice cu privire la dialectologia turcă. Ca și în lucrarea lui Buluç, materialul lui Erimer conține în principal culegeri de materiale dialectale din spațiul anatolian și al Balcanilor de astăzi, dar și studii ale unor anumite dialecte sau regiuni sau rapoarte rezultate în urma unor cercetări de teren.

Spre deosebire de lucrarea lui Buluç, Erimer, la sfârșitul enumerării lucrărilor, creează un index al acestora împărțit în șase categorii: lucrări generale, lucrări legate de graiurile din Rumeli, dialectul Karamanlı, graiurile turcești din Irak, graiurile turcești din Cipru și graiurile turcești din județele Turciei. În lucrarea lui Erimer, se regăsesc și lucrări ale unor nume importante pentru istoria dialectologiei turcești: G. Hazai (1960, 1961), Z. Korkmaz (1965) Kowalski (1931) M. Mollova (1962), J. Nemeth (1956), Tietze (1960) etc.

De remarcat că în acest material apar și trei studii realizate de specialiști români. Este vorba de studiile lui V. Drimba (1963, 1967), F. Brinzeu (1947) și Dinescu-Szekely-G.I. Constantin (1959).

În materialul său din 1976 **Zeynep Korkmaz** (Korkmaz 1976) face o analiză cuprinzătoare, detaliată a studiilor cu privire la graiurile anatoliene. Korkmaz, explică la început, criteriile după care și-a organizat materialul. Lucrarea, spune ea, cuprinde doar graiurile anatoliene pentru că cele balcanice au fost prezentate de un turcolog străin (este vorba de lucrarea lui Kowalski 1931), cele din Kerkük/İrak, fiind „mai aproape de turca azeră”, nu pot face obiectul lucrării prezente, dar lucrarea prezintă studiile cu privire la graiurile turcești din Cipru întrucât acestea reprezintă „o extensie a graiurilor anatoliene” și au „origine anatoliană” (p. 143). Korkmaz împarte studiile realizate asupra graiurilor anatoliene în două perioade: prima perioadă, pe care o numește „perioada cercetătorilor străini”, include lucrările realizate până în 1940 și aici sunt prezente nume de turcologi care apar și în celelalte lucrări bibliografice menționate mai sus. Lucrările apărute până la această dată, spune Korkmaz, sunt valoroase din punctul de vedere al istoriei dialectologiei turce însă, din cauza faptului că au fost realizate de către cercetători străini, nu cuprind toate particularitățile fonetice specifice graiurilor anatoliene și nici analize detaliate cu privire la structura acestora. Materialele respective, concluzionează Korkmaz, au avut scopul de a aduna material folcloric și „sunt insuficiente în ceea ce privește rezultatul așteptat din prisma cercetărilor de dialectologie” (p. 144).

A doua perioadă stabilită de Korkmaz este numită „perioada studiilor cercetărilor turci” și cuprinde lucrări realizate după anii 1940. Korkmaz analizează această perioadă împărțind lucrările realizate în trei categorii: în prima categorie sunt cuprinse publicațiile în care apar culegerile de materiale folclorice; a doua categorie cuprinde publicațiile în care apar lucrări care pot fi incluse atât în categoria culegerilor folclorice, cât și în cea a studiilor de cercetare dialectale, iar a treia categorie cuprinde publicațiile în care sunt prezente articole care tratează o anumită temă/particularitate a unui grai sau dialect. Pentru prima categorie, Korkmaz face referire la culegerile de texte folclorice apărute în urma reformei lingvistice fundamentale din 1932 prin care s-a urmărit purificarea limbii turce prin eliminarea împrumuturilor și totodată găsirea unor termeni de origine turcă pentru acestea. În acest scop, între anii 1933 și 1935, într-o primă etapă au fost realizate circa 150 000 de fișe care cuprindeau cuvinte adunate din spațiul anatolian. Prin Institutul de Limbă Turcă acestea au fost ordonate și publicate între anii 1939 și 1949 în patru volume la care s-au adăugat încă două volume care au cuprins un index al cuvintelor. Materialul cuprins în dicționar nefiind adunat de către specialiști a impus necesitatea revenirii asupra dicționarului care a cuprins, de această dată, circa 450 000 de fișe, fișe adunate de către voluntari (profesori, alți știutori de carte), Materialul dialectologic, adunat împreună cu cel cules anterior, a fost reevaluat, reorganizat, iar în urma acestor procese a apărut un nou dicționar al cuvintelor aparținând graiurilor limbii turce vorbite în Turcia. Acest dicționar a început a fi publicat în 1963 și a fost finalizat în 1982, fiind materialul cel mai cuprinzător în ceea ce privește cuvintele turcești aparținând graiurilor anatoliene vorbite în Turcia (n.n. – la ora actuală materialul revăzut și adăugit se află sub forma unui dicționar online ce se poate accesa de pe pagina web a Institutului de Limbă Turcă <https://sozluk.gov.tr/>).

Pe lângă acest dicționar, Korkmaz face referire și la diferite liste de cuvinte aparținând graiurilor anatoliene, publicațiile respective fiind cuprinse și în materialul lui Erimer prezentat mai sus. O notă aparte acordă materialului adunat în perioada 1933–1942, material referitor la graiurile turcești din Anatolia Centrală, unde Räsänen, printr-un sistem de transcriere detaliat, reușește să cuprindă particularitățile graiurilor anatoliene însă, spune Korkmaz, pe lângă faptul că în materialele dialectale, puține totuși ca număr, se poate observa încercarea subiecților de a vorbi corect, ordonat, nici „graiurile din zona Ankarei nu au fost prezentate suficient și nu ca un întreg” (Korkmaz 1976:147).

Un spațiu mult mai larg Korkmaz îi acordă lui *Ahmet Caferoğlu*, nume care apare și astăzi în bibliografia de bază a secțiilor universitare de limbă turcă și turcologie datorită lucrării sale monumentale *Türk Dili Tarihi/Istoria limbii turce* (Caferoğlu 1958–1964), dar în lucrarea lui Korkmaz sunt prezentate studiile lui Caferoğlu publicate în nouă volume și care cuprind doar materiale dialectale adunate de către acesta din întreg spațiul Turciei de azi. Materialul cules în circa douăzeci de ani cuprinde structuri dialectale și particularități fonetice generale pentru fiecare zona geografică a Turciei, dar fiind un volum foarte mare de material pentru un spațiu la fel de mare, în opinia lui Korkmaz, materialul lui Caferoğlu este incomplet atât din punctul de vedere al analizei particularităților graiurilor, cât și din punctul de vedere al metodelor folosite în adunarea materialelor specifice graiului respectiv. Ca model de analiză dialectală Korkmaz propune lucrarea lui **Hamza Zülfikar** (Zülfikar 1968) în care sunt prezentate, pe lângă particularitățile fonetice ale graiului vorbit în orașul Bitlis, și proverbe, cuvinte și expresii care exprimă binecuvântări sau blesteme, ghicitori etc. extrase din materialele adunate de către acesta, iar sistemul de transcriere a particularităților fonetice specifice graiului este atent aplicat.

A doua categorie analizată de Korkmaz în lucrarea sa o reprezintă publicațiile care includ lucrări atât cu caracter de culegere de material folcloric-dialectal, cât și cu un caracter științific bine determinat, specifice unei anumite arii geografice a Turciei. De exemplu pentru zona de Sud-Est a Turciei sunt reprezentative graiurile de Gaziantep și Urfa. Pentru graiul de Gaziantep Korkmaz prezintă ca lucrare de referință studiul lui Ömer Asım Aksoy (Aksoy 1945) realizat în două etape: între anii 1933 și 1941 este etapa de culegere de material specific acestui grai, după care urmează etapa de studiu și apoi de publicare a materialelor, etapă realizată între anii 1945 și 1946. Studiul asupra graiului Gaziantep este cuprins în trei volume: primul volum analizează fonetica, morfologia și sintaxa acestui grai, cel de-al doilea volum cuprinde material folcloric și dialectal, iar cel de-al treilea volum este un dicționar care conține cuvinte specifice și care nu sunt folosite în limba turcă standard. Studiul lui Aksoy conține unele puncte care nu coincid unei analize dialectologice bazate pe metode științifice și necesită unele corecturi la capitolele legate de morfologie și sintaxă, însă datorită analizei detaliate, a particularităților atent selectate (posibile și datorită faptului că Asım era un nativ al graiului Gaziantep) rămâne o lucrare de referință în ceea ce privește atât graiul Gaziantep, cât și pentru modelul de analiză de grai pe care îl propune.

Pentru graiul Urfa al zonei de Sud-Est a Turciei, Korkmaz menționează lucrarea lui Urfalı Kemal Edip Kürkçüoğlu, (Kürkçüoğlu 1945) ca o lucrare care deși prezintă particularitățile specifice acestui grai, nefiind scrisă de un filolog nu se bazează pe metode de analiză și cercetare științifice și – spune Korkmaz – este o lucrare care necesită prudență în folosirea acesteia.

Analiza lui Korkmaz pentru zona de Sud-Est a Turciei continuă și pentru celelalte zone ale Turciei, menționând de fiecare dată, acolo unde este cazul, datele incomplete, lipsurile fiecărui material sau dimpotrivă făcând aprecieri la adresa acestora. De exemplu, pentru zona centrală a Anatóliei este notată lucrarea lui Janos Eckmann (1950) și lucrarea lui A. Caferoğlu (Caferoğlu 1950). În ceea ce privește studiul lui Caferoğlu cu privire la graiul Eskişehir din Anatólia Centrală, Korkmaz remarcă faptul că această zonă *are o structură aparte datorită populațiilor turcice venite din Crimeea și Rumelia, prin urmare și analizele graiului vorbit aici trebuiesc raportate la particularitățile graiurilor de origine ale locuitorilor*, lucru care nu este specificat în studiul lui Caferoğlu și care necesită a fi – potrivit lui Korkmaz – obiectul de studiu al unei lucrări mult mai ample ce va trebui realizată în viitor (p. 151).

Ultima categorie analizată de Korkmaz privește publicațiile care conțin lucrări științifice legate de graiurile anatoliene. Observația pe care o face Korkmaz este faptul că aceste lucrări nu se referă atât la cercetarea unui grai anume, cât la analiza unei anumite particularități lingvistice în toate graiurile anatoliene. În acest sens, se remarcă lucrările lui Caferoğlu cu privire la alternanțele vocalice (1964), metateză (1955), alternanțele consonantice (1963), lucrările lui J. Eckmann cu privire la derivarea de consoane (1955), lucrarea lui H. Eren cu privire la fenomenul de disimilare (1959), la care adaugă și lucrarea sa cu privire la vocalele lungi din graiurile anatoliene (Korkmaz 1953).

Cât privește morfologia graiurilor anatoliene, Korkmaz notează lucrarea lui L. Bazin cu privire la interjecția *aboa!* (1958) și lucrarea lui H. Eren cu privire la onomatopee (Eren 1951).

În analiza lui Korkmaz un loc aparte îl ocupă lucrările cu privire la cuvintele împrumutate existente în dialectele anatoliene: împrumuturile din limbile slave (Tietze 1957), împrumuturile din limba arabă (Tietze 1958), împrumuturile din limba persană (Tietze 1969). Acestor studii se adaugă lucrarea lui H. Eren cu privire la împrumuturile din mongolă, armeană și alte limbi caucaziene (Eren 1960) și lucrarea cu privire la împrumuturile din graiurile migranților caucazieni așezați în timp în spațiul anatolian (Eren 1961).

În analiza lui Korkmaz sunt prezente și câteva lucrări care au ca temă relația dintre graiurile anatoliene și structura etnică a spațiului în care se vorbesc acestea. Este vorba de lucrarea lui Caferoğlu din 1947 cu privire la structura etnică și graiurile județului Kirşehir din centrul Anatoliei la care se adaugă două lucrări care îi aparțin lui Korkmaz: prima cu privire la graiurile din orașul Nevşehir și împrejurimile sale (Korkmaz 1956), iar cea de a doua privește graiurile din orașul Bartın și împrejurimile sale (Korkmaz 1969). În cea de a doua sa lucrare, Korkmaz, analizând particularitățile graiului din zona Bartın (oraș în nordul-vestul Turciei, la Marea Neagră), observă existența în aceste graiuri a unor particularități care aparțin atât dialectului Oguz, cât și dialectului Kıpçak, drept pentru care urmărește surse istorice care pot explica aceste contopiri și intercalări și formulează o ipoteză cu privire la stratificarea elementelor celor două dialecte în structurile graiurilor vorbite în zonă. În lucrările următoare (Korkmaz 1971, 1974) Korkmaz analizează relația dintre graiurile anatoliene și structurile etnice ale spațiului anatolian din perspectiva graiului vorbit de către trei neamuri oguze (Kınık, Avşar, Salur), trei neamuri turcice care apar printre cele douăzeci și patru neamuri turcice menționate de Kaşgarlı Mahmut în monumentală sa lucrare *Divan-ü'l lügat-it türk/Dicționarul Limbilor Turcice* (Kaşgarlı 1074).

În ceea ce privește cercetarea toponimiei în graiurile anatoliene Korkmaz notează două lucrări ale lui Doğan Aksan (1970, 1974) și lucrarea lui Özcan Başkan (1970). Prima lucrare a lui Aksan analizează numele de localități din punct de vedere lingvistic și cultural, iar cea de-a doua lucrare este o analiză semantică a acestora, în timp ce în lucrarea lui Özcan, care cuprinde numele a circa 40.000 de localități din Turcia, se susține existența unei anumite tipologii în denumirea localităților.

La finalul lucrării sale, Korkmaz scrie despre problemele cu care se confruntă dialectologia turcă și propune câteva direcții de cercetare. La momentul 1976, Korkmaz remarcă faptul că nu s-a publicat decât o parte a materialelor culese analizate științific, o mare parte a materialelor nu sunt suficient argumentate științific din punct de vedere al metodei de selecție a acestora și în acest sens este necesară, spune Korkmaz, realizarea unei acțiuni de culegere planificată, selectivă pe baza unor criterii bine stabilite. Pe de altă parte, evoluțiile economice și sociale rezultate în urma reformelor structurale de după constituirea Republicii Turcia au condus la

importante fenomene de migrație în interiorul țării, fapt în urma căruia au fost înregistrate modificări ale structurii unor graiuri și pierderea multor particularități ale acestora. La acestea se adaugă și faptul că în ultimul secol au avut loc fenomene importante de migrație în Turcia a unor populații turcice și nu numai, din Asia Centrală, Caucazia, Crimeea și Balcani, fenomen prin care, în unele zone ale Turciei, a apărut un alt tip de graiuri, și anume „graiuri ale migratorilor/göçmen ağızları”, graiuri care, spune Korkmaz, trebuie analizate separat și raportate la originea etnică și spațiile de proveniență ale acestora.

O altă chestiune la care se referă Korkmaz în lucrarea sa este chestiunea clasificării graiurilor anatoliene. Remarcă faptul că până la acea dată (1976), neexistând studii complete cu privire la fiecare dintre graiurile anatoliene, nu s-a putut realiza o clasificare solidă, argumentată științific a acestora, așa cum nu sunt studii suficiente, bazate pe metode științifice cu privire la gramatica acestor graiuri. O ultimă temă pe care o propune Korkmaz este cea referitoare la atlasele lingvistice. Remarcă faptul că este prematură începerea unei astfel de acțiuni, întrucât spune Korkmaz, nu este finalizată cercetarea pentru fiecare grai din spațiul Turciei și nici cercetarea prezenței și formei fiecărui fenomen lingvistic în fiecare dintre graiuri.

Studiul lui Korkmaz, fără îndoială, este cea mai importantă analiză a cercetărilor cu privire la graiurile anatoliene până la momentul 1976. Pe lângă analiza atentă și argumentată a materialelor publicate cu privire la aceste graiuri, Korkmaz face loc în studiul său și unei bibliografii selective a acestora, oferind cercetătorului-dialectolog o bază solidă de documentare pe această temă.

Date noi cu privire la cercetările asupra graiurilor turcești ne sunt oferite de **A.B. Ercilasun** în lucrarea sa publicată în anul 2000 (Ercilasun 2000). Ercilasun nu prezintă, precum predecesorii săi menționați anterior, o listă cu publicațiile referitoare la graiurile anatoliene, ci face mai mult o sinteză a acestor lucrări, enumerând mai întâi câteva lucrări de referință cu privire la graiurile unor localități, județe, provincii din spațiul Turciei de azi, după care prezintă câteva lucrări care au ca temă anumite particularități lingvistice existente în anumite graiuri anatoliene. Însă, în plus față de celelalte lucrări cu temă bibliografică, Ercilasun prezintă câteva studii cu privire la graiurile migranților în spațiul Turciei de azi: studii publicate cu privire la graiurile tătarilor migranți în Turcia (Akalın 1984, Yüksel 1989, Özkan 1997), dar și al altor neamuri turcice stabilite aici: graiul turcilor kumuk și kazak (Pekacar 2007), al turcilor Karaçay (Doğan 1993), al turkmenilor Ersarı (İlker 1984).

La finalul lucrării, Ercilasun accentuează asupra continuării cercetărilor cu privire la graiurile anatoliene în vederea completării datelor ce pot asigura realizarea atlasului lingvistic al acestor graiuri, menționând totuși faptul că delimitarea cercetărilor la teritoriul de azi al Turciei, fără a include și extensiile acestor graiuri în Balcani nu ar putea oferi o imagine completă cu privire la caracteristicile acestor graiuri.

Ultimă lucrare bibliografică privitoare la graiurile anatoliene, considerată și în prezent cea mai completă bibliografie pentru aceste graiuri, aparține lui **T. Gülensoy și E. Alkaya** (2003). Acest volum are la bază o altă lucrare de referință pentru cercetările de dialectologie turcă din Balcani, și anume *Bibliografia graiurilor anatoliene și rumeliene*, publicată în 1981 (Gülensoy 1981). Volumul apărut în 2003 cuprinde titluri de lucrări științifice publicate între anii 1981 până în anul 2000, la care sunt adăugate titlurile a zeci de teze de licență, masterat și doctorat, publicate și nepublicate, extrase din arhivele universităților din Turcia. Lucrarea cuprinde și un index în care pentru fiecare zonă geografică sunt prezentate toate lucrările de dialectologie referitoare la spațiul respectiv.

După materialul bibliografic al lui Gülensoy și Alkaya publicat în anul 2003, cercetarea noastră nu a identificat vreo altă lucrare cu caracter de sinteză referitoare la graiurile anatoliene. Urmărind tema graiurile anatoliene în principalele reviste de limbă turcă publicate în Turcia am constatat faptul că această temă este în continuare un subiect de interes pentru cercetătorii turci. Astfel au fost publicate în continuare studii cu privire la graiurile anatoliene care aparțin diferitelor zone geografice ale Turciei (Uysal 2011, Akça 2016, Ersöz 2018, Güzel 2019, Ay 2020), dar există și un număr important de teze de licență, master și doctorat care au ca subiect diferite particularități ale graiurilor anatoliene sau analize ale unor texte dialectale aparținând acestor graiuri. Potrivit Centrului Național al Tezelor din cadrul Consiliului pentru Învățământ Superior din Republica Turcia, între anii 2010 și 2020 au fost acceptate un număr de 72 de teze de master și doctorat cu privire la graiurile anatoliene. Cercetând cele mai recente teze cu privire la aceste graiuri am remarcat un anumit tipar în ceea ce privește structura lor. O mare parte dintre acestea au ca subiect o localitate rurală, dintr-o zonă sau alta a Turciei, iar cercetarea, bazată pe un corpus de texte cules din localitatea respectivă, analizează particularitățile graiului respectiv din punct de vedere fonetic, morfologic și sintactic. La finalul lucrării este prezentat, cu transcrierea fonetică adecvată, corpusul de texte, după care urmează un dicționar al lexicului specific graiului respectiv (ex. Çelebioğlu 2019). Există și un număr important de teze care privesc schimbări fonetice sau alte compartimente de analiză a graiurilor (Kısa 2019, Malkover 2020), teze acceptate și care pot fi accesate în format digital pe platforma Centrului. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>).

Concluzii. La ora actuală tema *graiurile anatoliene* continuă a fi cercetată atât la nivelul particularităților unui grai, cât și în cadrul unor studii comparative ale acestora. Periodic au loc în Republica Turcia ateliere de lucru, conferințe și simpozioane în care cercetătorii își prezintă ultimele lucrări în domeniu, dezbate aspecte privind metodele de cercetare, formele de transcriere a materialelor culese, chestiunea clasificării graiurilor anatoliene, etapele ce trebuie parcurse în vederea realizării *Atlasului lingvistic al graiurilor Turciei* etc.

Un moment important în cercetarea acestor graiuri îl constituie publicarea *Atlasului lingvistic al județului Eskişehir* (Boz 2017), un studiu care stabilește pentru prima dată o hartă lingvistică a unui spațiu, mai mult, spațiul cercetat este aparte atât din punctul de vedere al structurii graiurilor vorbite, cât și din punctul de vedere al structurii etnice a locuitorilor săi. Cercetarea lui Boz a cuprins un număr de 14 orașe și 539 de cartiere/sate ale județului Eskişehir, populația din acest județ având circa 900 000 de locuitori. Atlasul cuprinde 123 de hărți împărțite în hărți tematice (ex. harta schimbării fonetice *a -ä*), hărți ale izoglozelor, hărți lexicale (ex. harta „termen folosit pentru acoperirea capului de către femei”), hărți dialectale etc. Studiul lui Boz, unic până la aceasta dată în Turcia, deschide drumul pentru realizarea și a altor atlase pentru celelalte județe, regiuni ale Turciei; implicit este un pas important în cercetarea modernă a graiurilor anatoliene și prin extensie a graiurilor turcești din Balcani.

BIBLIOGRAFIE

- Akalın 1984 – Mustafa Akalın, Boğrudeli Köyü Tatar Ağızı/Graiul tătărăsc din satul Boğrudeli, în *Türklük Araştırmaları Dergisi*, nr. 1, p. 55–155.
- Akça 2016 – Hakan Akça, Ankara İli Ağızları ile Eski Anadolu Türkçesinin Ünlü Yuvarlaklaşması Bakımından Karşılaştırılması/ Rotunjirea vocalelor în graiurile anatoliene, în *Gazi Türkiyat*, nr. 18, p. 93–109.

- Aksan 1970 – Doğan Aksan, Birkaç Türkçe Yer Adı ve Bunların Dilbilimi ve Kültür Bakımından Önemi/Câteva nume de localități și importanța acestora din punct de vedere lingvistic și cultural, în *DTCF Dergisi*, XXVI, nr. 1–2 p. 81–85.
- Aksan 1974 – Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar/Cele mai noi cercetări asupra numelor de localități din Anatolia, în *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, p. 185–193.
- Aksoy 1936 – Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep dilinin tetkiki*/Cercetarea limbii din Gaziantep, Gaziantep, Gaziantep Halkevi Yayını.
- Aksoy 1940 – Ömer Asım Aksoy, Gaziantep ağızı üzerine etüdler/Studii asupra graiului din Gaziantep, în *Türk Dili Belleten*, seria II/nr. 5–6, p. 65–96.
- Aksoy 1941 – Ömer Asım Aksoy, Gaziantep ağızında atasözleri/Proverbe în graiul din Gaziantep, în *Türk Dili Belleten*, seria II, nr. 7–8, p. 99–147.
- Aksoy 1945 – Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep ağızı*/Graiul din Gaziantep, İstanbul, Ed. Türk Dil Kurumu.
- Ay 2020 – Özgür Ay, *Türkiye Türkçesi ağızlarında fiil çekimi*/Flexiunea verbalului în graiurile limbii turce din Turcia, Ankara, Ed. Türk Dil Kurumu.
- Balkonoğlu 1902 – Necip Asım Yazıksız, Dialectul turc de Kilis, în *Keleti Szemle* III, p. 261–273.
- Başkan 1970 – Özcan Başkan – Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme/Cercetare asupra numelor de sate din Turcia, în *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, nr. 18, p. 237–251.
- Bazin 1958 – Louis Bazin, À propos de l'exclamation anatolienne *Abao!* în *Jean Deny Armağanı* (volum omagial), p. 39–50.
- Bonelli 1902 – Louis Bonelli, Appunti grammaticali e lessicali di Turco volgare, în *Actes du XII-eme Congres d. Or. III*, Roma, 1899, p. 285–401.
- Boz 2017 – Erdoğan Boz, Türkiye'nin İlk Dil Atlası: Eskişehir İli Dil Atlası/Primul atlas lingvistic al Turciei/Atlasul lingvistic al județului Eskişehir, în *Türk Dili*, nr. 789, p. 80–92.
- Brânzeu 1947 – Felician Brânzeu, Un procédé oriental qui exprime l'approximation ou l'emphase: La reduplication à m- initial, în *Garp Filolojisi Dergisi*, seria Publicațiile Facultății de Litere, nr. 301, Universitatea Istanbul, Istanbul, p. 35–36.
- Buluç 1942 – Sadeddin Buluç, Anadolu Ağızları Bibliyografyası/Bibliografia graiurilor anatoliene, în *Türkiyat Mecmuası*, nr. VII–VIII, p. 327–333.
- Buluç 1968 – *Sadettin Buluç, Kerkük hoyrat ve manilerde başlıca ağız özellikleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu 1947 – Ahmet Caferoğlu, Kırşehir vilayetinin bugünkü etnik teşekkülüne dair notlar/Note cu privire la structura etnică actuală a județului Kırşehir, în *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* II, 1–2, p. 79–96.
- Caferoğlu 1950 – Ahmet Caferoğlu, Eskişehir ağızları üzerine bir deneme/Cercetare asupra graiurilor din Eskişehir, în *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV, nr. 1–2, p. 15–33.
- Caferoğlu 1955 – Ahmet Caferoğlu, Anadolu ağızlarında metathese gelişmesi/Dezvoltarea metatezei în graiurile anatoliene, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, p. 1–7.
- Caferoğlu 1958 – Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*/Istoria limbii turce, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- Caferoğlu 1959 – Ahmet Caferoğlu, Die anatolischen und rumelischen Dialekte, în *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden, p. 239–260.
- Caferoğlu 1963 – Ahmet Caferoğlu, Anadolu ağızlarında konson değişmeleri/Schimbările consonantice în graiurile anatoliene, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, p. 1–33.
- Caferoğlu 1964 – Ahmet Caferoğlu, Anadolu ve Rumeli ağızlarında ünlü değişmeleri/Schimbările vocalice în graiurile anatoliene și rumeliene, în *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, p. 1–32.
- Çelebioğlu 2019 – Serpil Çelebioğlu, Erciş ağızı/Graiul Erciş, Sevda Eratalay (coord.), teză de masterat nepublicată, Van, Universitatea Van, Institutul de Științe Sociale.
- Demirci 1938 – Demirci, Yusuf Ziya – *Anadolu köylerinin türkülleri*/Cântecele populare ale satelor anatoliene, İstanbul, Burhanettin Matbaası.
- Deny 1921 – Jean Deny, *Grammaire de la langue turque*, Paris, Imprimerie nationale, Éditions E. Leroux.

- Dinescu, Constantin 1959 – Viorica Dinescu-Szekely, G.I. Constantin, Un îlot linguistique turc à Bucarest: la colonie de Cocioc, în *Mitteilungen des Instituts für Orientalforschung*, VII, nr. 2, p. 224–251.
- Doğan 1993 – İsmail Doğan, *Türkiye'deki Karaçay Malkar Türkçesi: Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük/Graiul Karaçay-Malkar din Turcia: Introducere-Analiză-Text-Dicționar*, teză de doctorat nepublicată, Malatya, Universitatea İnönü, Institutul de Științe Sociale.
- Drimba 1963 – Vladimir Drimba, Sources roumaines de la dialectologie historique turque, în *Revue de Linguistique*, VIII, nr. 1, p. 133–161.
- Drimba 1967 – Vladimir Drimba, „Repartiția graiurilor turcești din Dobrogea”, în *Studii și cercetări lingvistice*, XVIII, nr. 1, p. 51–77.
- Eckmann 1950 – Janos Eckmann, Anadolu Karamanlı ağızlarına dair araştırmalar/Cercetări cu privire la graiurile Karamanlı din Anatolia, în *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* VII, p. 165–179.
- Eckmann 1955 – Janos Eckmann, Türkçede *d*, *t* ve *n* seslerinin türemesi/Derivarea sunetelor *d*, *t* și *n* în limba turcă, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, p. 11–12
- Ercilasun 2000 – Ahmet Bican Ercilasun, Ağız araştırmalarına toplu bir bakış/Privire generală asupra cercetărilor cu referire la graiuri, în *Türk Dili*, nr. 584, p. 115–118.
- Eren 1951– Hasan Eren, Onomatopeelere Ait Notlar/Note cu privire la onomatopee, în *Türkiyat Mecmuası*, C.X, İstanbul, p. 55–58.
- Eren 1959 – Hasan Eren, Türkçede –mm>mb- dissimilasyonu, în *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, nr. 7, p. 95–103
- Eren, 1960 – Anadolu Ağızlarında Rumca, İslavca ve Arapça Kelimeler/Cuvinte de origine greacă, slavă și arabă în graiurile anatoliene, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, p. 295–371.
- Erimer 1971 – Kayahan Erimer, Anadolu ve Rumeli Ağızları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi/Încercare bibliografică asupra graiurilor anatoliene și rumeliene, în *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, nr. 18, p. 211–236.
- Ersöz 2018 – Serpil Ersöz, Diyalektolojik Bütünlükten Kopan Göçmen Ağızlar Üzerine Araştırmalar/ Cercetări asupra graiurilor migranților independente dialectologic, în *Dil Araştırmaları Dergisi*, p. 289–298.
- Fikri 2019 – Ali Fikri, *Lûğat-i garibe /Dicționar de argou*, İstanbul, 2019 (prima ediție 1887).
- Friedman – 1982, Victor Friedman, Balkanology and Turcology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as Reflected in Prescriptive Grammar, în A.A. Barentsen, B.M. Groen, R. Sprenger, M.G.M. Tielemans (ed.), *Studies in Slavic and General Linguistics*, Leiden, Brill, p. 1–77.
- Gülensoy 1981 – Tüncer Gülensoy, *Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası/Bibliografia graiurilor anatoliene și rumeliene (Anadolu, Kıbrıs, Süriye, Irak, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya Ağızları)*, Ankara, Başbakanlık Basımevi.
- Gülensoy, Alkaya 2003 – Tuncer Gülensoy, Ercan Alkaya, *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası/ Bibliografia graiurilor turcești din Turcia*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Güzel 2019 – Ferdi Güzel, *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Yapım Eki/Sufixe de derivare în limba turcă din Turcia*, Ankara, Ed. Türk Dil Kurumu.
- Hazai 1960 – György Hazai, Prinos kam vaprosu za klasifijata na balkanskite turski govori/Contribuția la problema clasificării dialectelor turce balcanice, în Vladimir Georgiev (ed.), *Cercetări lingvistice și etnografice în memoria acad. St. Romanski*, Sofia, Editura Academiei Bulgare de Știință, p. 505–5010.
- Hazai 1961 – György Hazai, Contributions à l'histoire d'une limite dialectale dans les Balkans, în *Orbis*, X, nr. 1, p. 15–19.
- İlker 1984 – Ayşe İlker, Ersarı Türkmenleri Uludepe Ağızı/Graiul din Uludepe ale turkmenilor Ersarı, teză de masterat nepublicată, Ahmet Bican Ercilasun (coord.), Universitatea Gazi Ankara, Institutul de Științe Sociale.
- İnan 1930 – Abdülkadir İnan, *Birinci ilmi seyahate dair rapor/Raport asupra primei excursii științifice*, İstanbul, İktisat Matbaası.
- Jacob 1893 – Georg Jacob, Zur Grammatik des Vulgär – Türkischen, în *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, nr. 53/4, ed. H. Verlag, Wiesbaden, p. 695–729.

- Kısa 2019 – Oğuz Kısa, *Güneybatı Anadolu ağızlarında şimdiki zaman ekleri* / Present tense suffixes in southwestern Anatolia dialects, teză de doctorat nepublicată, Nurettin Demir (coord.), Universitatea Hacettepe, Institutul de Ştiinţe Sociale, Ankara.
- Korkmaz 1953 – Zeynep Korkmaz, Batı Anadolu Ağızlarında Asli Vokal Uzunlukları Hakkında/Despre vocalele lungi primare în graiurile anatoliene de Vest, în *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, p. 197–205.
- Korkmaz 1957 – Güney-Batı Anadolu Ağızları/Graiurile anatoliene de Sud-Vest, în *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay.*, seria 114, Ankara.
- Korkmaz 1965 – Zeynep Korkmaz, Bartın ve yöresi ağızlarındaki lehçe tabakalaşması/Stratificarea dialectală a graiurilor din Bartın şi din împrejurimi, în *Türkoloji Dergisi*, II nr. 1, p. 227–249.
- Korkmaz 1971 – Anadolu Ağızlarının etnik yapı ile ilişkisi sorunu/Chestiunea relaţiei dintre graiurile anatoliene şi structura etnică, în *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, p. 23–32.
- Korkmaz 1976 – Zeynep Korkmaz, Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar/Situaţia actuală a cercetărilor asupra graiurilor din Anatolia şi problemele actuale ale cercetărilor, în *Türk Dili Araştırmaları-Belleten*, nr. 23–24, p. 143–172
- Korkmaz, 1974 – Ağız Araştırmaları ve Folklor, în *1.Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara, p. 126–130.
- Kowalski 1929 – Tadeusz Kowalski, Einige Probleme der osmanisch-türkischen Dialektforschung, în *Rocznik Orientalistyczny*, nr. VII, p. 264–280.
- Kowalski 1931 – Tadeusz Kowalski, Osmanische-türkische Dialekte, în M.Th. Houtsma, T.W. Arnold, R.Basset, Hartmann (ed.), *Enzyklopaedie des Islam*, Leiden-Leipzig, Brill, p. 991–1011.
- Kowalski 1938 – Tadeusz Kowalski, Sprauiozdanie z ivyciecki dialektologicznej do Dobrudzy, odbytej w dniach od 10 wrzesnia do 1 pazdziernika 1937 (Compte-rendu de l'excursion dialectologique en Dobroudja, faite du 10 septembre au 1 octobre 1937) / Raport despre excursia dialectologică în Dobrogea, realizat în perioada 10 septembrie – 1 octombrie 1937, în *Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Classe de philologie. Classe d'histoire et de philosophie*, I–II, nr. 1–3, p. 7–16.
- Kowalski 1931 – Tadeusz Kowalski, *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du nord-est*, seria Mémoires de la Commission Orientaliste, nr. 16, Paris, Editura Libr. franco-polonaise et étrangère, p. 1–28.
- Kürkçüoğlu 1945 – Kemal Edip, Kürkçüoğlu, *Urfa Ağızı*/Graiul din Urfa, İstanbul, Ed.Türk Dil Kurumu.
- Mahmud bin el-Hüseyn el-Kaşğari 1915 (1074) – *Kitabu Divanı Lugati't-Türk*. Darül-Hilafet-i Aliye, Matbaa-yi Amire, İstanbul, Rıfat Kılıslı Neşri, İstanbul.
- Malkaver 2020 – Rıdvan Malkaver, *Güneydoğu Anadolu ağızlarının karşılaştırmalı ses bilgisi* / Comparative phonology of Southeastern Anatolian dialects, teză de doctorat nepublicată, Burhan Baran (coord.), Universitatea Dicle, Institutul de Ştiinţe Sociale, Diyarbakır.
- Mollova 1962 – Mefküre Mollova, Les ga- dialects turcs dans les Balkans et leur rapport avec des autres langues turques, în *Linguistique Balkanique*, nr. IV, p. 107–130.
- Németh 1956 – Gyula Julius Németh, *Zur Einteilung der Türkischen Mundarten bulgariens*/Asupra clasificării dialectelor turceşti din Bulgaria, Sofia, Bulgarische Akademie der Wissenschaften.
- Özkan 1997 – Fatma Özkan, *Osmaniye Tatar Ağızı/Graiul tătar din Osmaniye*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pekacar 2007 – Kumuk Türkçesi/Dialectul Kumuk, Ahmet B.Ercilasun (ed.), în *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Räsänen 1932 – Räsänen Martti, *Chansons populaires turques du Nord-Est d'Anatolie*, Helsinki, Societas Orientalis Fennica, Librairie Academique.
- TD – Anatolia – Ahmet Caferoğlu, *Ahmet, Anadolu dialektolojisi üzerine malzeme/Material asupra dialectologiei anatoliene. Judeţele Balıkesir, Manisa, Afyonkarahisar, İsparta, Aydın, İzmir, Burdur, Antalya, Muğla, Denizli, Kütahya* İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay. nr. 105, 1940.
- Tietze 1957 – Andreas Tietze, Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprachen, în *Oriens*, X, p. 1–47.

- Tietze 1958 – Andreas Tietze, Direkte arabische Entlehnungen in anatolischen Türkisch, în *Jean Deny Armağanı*, p. 255–333.
- Tietze 1960 – Andreas Tietze, Anadolu Türkçesinin Tabakalaşması/Stratificarea dialectelor turcești din Anatolia, *Lucrările celui de-al VIII-lea Congres de Limbă turcă, 1957, Ankara, Ed. TDK*, p. 71–76.
- Tietze 1969 – Andreas Tietze, Persian Loanwords in Anatolian Turkish, *Oriens*, XX, p. 125–168.
- Uysal 2011 – İdris Nebi Uysal, *Karaman ili ağızları ve Anadolu ağızları arasındaki yeri* /Graiurile județului Karaman și locul acestora în cadrul graiurilor anatoliene, Karaman, Karaman Valiliği.
- Yüksel 1989 – Zühal Yüksel, Polatlı Kırım Türkleri Ağzı/Graiul turcilor crimeeni din Polatlı, în *Türk Kültürü Araştırma Entitüsü Yayınları* IV, nr. 24, p. 1–228.
- Zülfikar 1968 – Hamza Zülfikar, Bitlisten derlenmiş atasözleri, deyimler, alkış, kargış ve bilmece/Proverbe, zicâtori, binecuvântări, blesteme și ghicitori din Bitlis, în *Türkoloji Dergisi*, III, nr. 1, p. 65–105.

*Universitatea „Ovidius” din Constanța, Facultatea de Litere
Bd. Mamaia nr. 124, Aleea Universității nr. 1*

INTEROGAȚII PRIVIND STRATEGIA EDUCAȚIONALĂ PENTRU AROMĂNI URMĂRIȚĂ DE ROMÂNIA ÎN BALCANII SECOLELOR XIX–XX

EMANUIL INEOAN

„Originile dialectelor românești trebuie căutate în vastul spațiu romanizat din nordul și din sudul Dunării, unde, în ținuturile stăpânite de romani, s-a creat un continuum romanicum, «o pânză de romanitate», care s-a destrămat în urma așezării slavilor în sudul Dunării. Unitatea limbii române nu se opune admiterii acestui vast spațiu romanizat. Ea se explică prin unitatea latinei și prin caracterul unitar al limbii de substrat” (Nevaci 2013: 20).

1. PREMISE

Prezența în arealul balcanic a unor relativ numeroase comunități aromâne/meglenoromâne, părți ale acelei „pânze de romanitate” la care face referire reputatul lingvist academician Nicolae Saramandu, a suscitât încă de la mijlocul secolului al XIX-lea un real interes din partea tânărului stat român ce iniția¹ o acțiune culturală de sprijin a acestor comunități aflate în fața unor procese asimilaționiste care le periclitau fundamental specificul identitar. Acțiunea culturală întreținută de București s-a adresat unor comunități cu care România a împărțit afinități lingvistice și ideea originii comune. România a fost singurul stat din Balcani care nu a apelat, pentru a-și susține propaganda, la trupe militarizate care să asigure o asimilare forțată de factorul teroare în zonă. Diplomația română nu a fost preocupată de posibile achiziții teritoriale în zonele în care aceste comunități aromâne locuiau. Din punct de vedere bisericesc, statul român nu a avut un partener atât de fidel cauzei sud-dunărene precum Patriarhia constantinopolitană, care atunci când a intervenit de partea Greciei a complicat foarte mult ecuația identitară a aromânilor. Astfel, la debutul intervenției României în Balcani, comunitățile aromâne se aflau deja de secole într-o continuă hemoragie identitară.

Cel mai dificil aspect legat de promovarea învățământului în aromână și română la sud de Balcani a fost cu certitudine cel lingvistic, într-o zonă în care supremația limbii elene era incontestabilă, aceasta fiind considerată „limba care găsea har înaintea lui Dumnezeu”. Contextul confesional ocupă un loc aparte în acest scenariu având în vedere că întreaga comunitate aromână din Balcani s-a aflat, până la un moment dat, sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice de la Constantinopol de factură greacă. Acest fapt a modelat percepția și atitudinea multora dintre sinodali atunci când aveau de-a face cu enoriași ortodocși ne-greci, fie ei aromâni, bulgari, albanezi etc.

Reacția Patriarhiei Ecumenice era una ce avea legătură directă cu raporturile dintre Națiune și Ortodoxie, mai precis între universalismul Bisericii Ortodoxe și aderența la specificul

¹ Dorința inițială de deschidere a unor școli pentru aromânii din Balcani a aparținut aromânilor stabiliți în Principatele Române. Dimitrie Cozacovici a redactat un apel către macedo-românii din țară în 1858 ca aceștia să se organizeze în vederea unei acțiuni de deschidere de școli românești în Macedonia. În 1860 s-a format „Comitetul Macedo-Român” ai cărui primi membri au fost Zisu Sideri, Thoma Tricopol, Gr. Grandea, Iordache Goga, Anastasie Panu etc. Acesta a fost primul nucleu care va încerca constant să sensibilizeze autoritățile române să se implice în susținerea cauzei școlare aromâne. (Țovaru 1934: 18–19).

național. Secolul al XVIII-lea, dar mai ales următorul au marcat transformarea graduală a caracterului panortodox ecumenic al Patriarhiei în unul național de coloratură greacă. Acest proces a fost accelerat de constanta confruntare între naționalismul grec și celelalte ideologii naționale din Balcani. *Megali Idea* proiectului grec avea ca obiectiv unirea Bisericii cu Națiunea spre atingerea obiectivelor naționale elene (Pnevmatikos 2009: 27). Această trăsătură reiese foarte clar încă din timpul Patriarhului Grigorie V, care emitea succesiv în 1806 și 1819 scrisori circulare către episcopiile sale din Macedonia în care solicita imperativ ca în acele eparhii să se propage limba și educația greacă printre toți creștinii (*Macedonia and its relations with Greece*: 31). Chiar sursele grecești recunosc nenumărate încercări de asimilare lingvistică a comunităților aromâne făcute și prin mijloace ce au implicat în rolul principal instituția bisericească. Episcopul Dorotheos Scholarios, el însuși cu origini aromâne, era extrem de îngrijorat de faptul că „limba vlahă era predominantă” în eparhia sa din Tesalia și regiunea va putea fi astfel pierdută în favoarea vorbitorilor de ne-greacă. Ca măsură ce viza corectarea stării de fapt, ierarhul elen a înființat în anul 1866 în satul aromân Vennitsa o școală grecească unde vor fi instruiți atât copiii, cât și adulții. După succesul obținut în acea localitate, vor mai fi deschise noi școli. Greaca va deveni astfel în scurtă vreme limba dominantă în regiune (Zervas 2017: 55). Cazuri similare regăsim în cea mai mare parte a Epirului, Tesaliei, Macedoniei, nu numai printre așezările aromâne, dar și printre cele bulgare ori albaneze de confesiune ortodoxă.

Istoricul grec Michalopoulos relatează: „[comunitățile] ce au rămas în munți și-au păstrat limba română cu un adaos de cuvinte grecești și treptat au devenit pe jumătate în inimă greci” (Michalopoulos 2012: 66).

De menționat faptul că în toate școlile grecești (n.n. – implicite și în școlile grecești deschise în așezările aromâne, mai mult sau mai puțin grecofone, în funcție de stadiul procesului de asimilare lingvistică) limba de predare era greaca cultă sau Katharevousa, limba populară vorbită curent fiind introdusă doar în ciclul primar și abia în 1917 de către Venizelos (Adrados 2005: 296).

Încercând o radiografie a problemelor cu care s-a confruntat învățământul românesc în Balcani în prima parte a secolului XX, Simion Țovaru menționează că cel mai incomod adversar l-a constituit „forța redutabilă a elenismului (patriarh, mitropolit, episcop, preoți) cu tradiția consacrată de veacuri a culturii elenice, cu armata numeroasă de campioni ai ideii grecești, cu bigotismul poporului nostru de acolo și pe deasupra tuturora cu înțelegerea slabă a situației și unei venalități autorităților absolutiste turcești” (Țovaru 1934: 55–56).

Merită de asemenea menționată o întâmplare din epocă ce reliefa foarte bine aserțiunea lui Țovaru față de „forța redutabilă a elenismului...”. În 1904, agentul diplomatic austriac Alfred Rappaport și colegul său Giers au vizitat localitatea Vlaho-Clisura. Rappaport s-a cazat la un doctor din localitate, absolvent al Facultății de Medicină din Viena, recunoscut drept un „filoelen fanatic”. Dialogul dintre cei doi este unul ce sintetizează foarte bine mentalitatea majorității aromânilor din acea regiune. La întrebarea: care este limba vorbită în localitate, doctorul a răspuns: „Cu câteva excepții ale unora care sunt sub influența română, restul suntem greci puri și de generații nu mai folosim dialectul român...”. Rappaport relatează în continuare faptul că înainte de culcare îi solicitase gazdei sale un pahar de apă. Medicul își chemă mama folosind dialectul și cuvântul *apă* în loc de grecescul *nero*. Diplomatul conchide: „aceasta mi-a dovedit că până și grecii din Vlaho-Clisura vorbesc aromâna acasă...” (Minov 2012: 57).

Pe de altă parte, privită dintr-un alt unghi, cunoașterea limbii grecești era un pas necesar, dacă nu chiar obligatoriu pentru a aspira la condiția de burghez. Această obligație s-a resfrânt nu doar asupra aromânilor, slavilor, dar și a non-ortodocșilor, cazul albanezilor catolici (Yosmaoglu 2014: 50–51).

Deși tentația cercetătorilor, atunci când încearcă o prezentare succintă a învățământului în cadrul comunităților aromâne de la sud de Dunăre, este să insiste pe ambițiile învățământului românesc² în zonă, nu trebuie omisă din această încercare de recuperare a felului în care s-a ordonat segmentul educațional la aromâni tradiția învățământului în aromână.

Încercările de implementare a unor manuale școlare în aromână și predarea după acestea au constituit după 1864 reale preocupări ale unora dintre institutorii stipendiați de statul român.

2. ÎNVĂȚĂMÂNT DIALECTAL VS ÎNVĂȚĂMÂNT NAȚIONAL

Sfârșitul de secol XIX este relevant pentru provocările tot mai mari ale procesului de autoidentificare al aromânilor înșiși, fiecare gest fondator cultural inițiat de aceștia sau de guvernânții bucureșteni fiind însoțit de interogații asupra căii de urmat în prezervarea lor identitară. Una dintre chestiunile care a suscitat cele mai ample dezbateri încă de la începutul implicării Regatului Român în zonă și a asumării statutului de mecena cultural și bisericesc a reprezentat-o limba în care urma să se facă predarea în școlile finanțate de Ministerul Instrucțiunii.

În 1869, un memoriu al locuitorilor din Gopeși, Macedonia, adresat Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice solicita cărți în limba română, numită „limba maternă”, acțiunea care se desfășura în Balcani fiind în viziunea acestora „învierea limbii noastre materne de care am zăcut multe secole în cel mai adânc întuneric”. Promiteau cu această ocazie ministrului că nu vor înceta „a lucra cu toții pentru întinderea românismului” (Berciu Drăghicescu 2004: 109–110). Alt memoriu din Perivoli, din anul 1869, adresat ministrului Instrucțiunii Publice de la acea vreme, Alexandru Crețescu, din partea mai multor notabili din comuna pindeană, menționa în astfel de termeni scopul insistențelor lor: „copiii învățând și cultivând limba noastră maternă, Româna, să se întoarcă în vatra lor ca să ne lumineze și pe noi după cum sunt mai multe națiuni ce se află sub sceptrul Împăratului Nostru, sultanul Aziz. Pentru aceasta, văzând că Apostol Theodorescu acum se află în a III-a clasă gimnazială, la viitorul an școlar, cu ajutorul lui Dumnezeu, va termina gimnaziul, vă rugăm deci subsemnații cu profund respect ca în viitoarea primăvară, aprovizionându-l cu cărțile necesare pentru a preda limba noastră maternă, să ni-l trimiteti învățător în comuna noastră în care se află peste opt sute de familii și în care avem patru școli primare, dar din nenorocire copiii noștri învață o limbă străină, ca papagalii, din lipsa unui învățător de limbă națională” (*Ibidem*: 110). Solicitau, așadar, un învățător care să-i învețe limba maternă în locul limbii elene impuse în școlile vremii.

În 15 ianuarie 1888, apărea la București primul număr al periodicului *Macedonia – Revista Românilor din Peninsula Balcanică*, organ al Societății de Cultură Macedo-Română. În articolul programatic intitulat „Precuvântare” redactat de către Andrei Bagav se specificau motivele care i-au determinat pe membrii comitetului redacțional să publice revista: „Un organ care să strângă legăturile dintre românii noștri, care să încerce a stabili unitate de vederi și aceeași linie de conduită printre toți [...] Trista experiență a trecutului trebuie să ne învețe! Câți dintre compatrioții nu și-au armat brațul și câți nu și-au vărsat sângele în așa-numitul război al Independenței! [n.n. – statului grec], și cu toate acestea, ce-a ieșit din sângele fraților noștri? Un regat care a doua zi, chiar, cu o furoare nemaiauzită ne-a creat continuu dificultăți, prin

² Cunoscutul cercetător Thede Kahl remarcă faptul că un aromân absolvent al școlilor bulgare din Balcani are mai puține șanse să-și prezerve identitatea, decât unul care a urmat școlile române din zonă (Kahl 2006:152).

persecuțiunile călugărilor săi, la întemeierea învățământului nostru național. Unii dintre vecini ne reduc numărul la o cifră de răs, alții merg cu cutezanța până acolo încât contestă romanitatea naționalității noastre! [...] Limba noastră, de o formațiune pur romanică, a rămas aproape străină de studiile ce s-au consacrat trunchiului neolatin, pentru că mai nimeni nu o cunoștea. Noi credem că vom aduce un folos real științei, dacă vom încerca studii asupra dialectului Macedo-Român; drept aceea, ne vom sili a da la lumină specimene, atât din literatura noastră populară, cât și din cea de formațiune nouă, punând la îndemâna oamenilor competenți, prin modul acesta, un material bogat și interesant, ca forme și cuvinte pentru studiul dialectului.” (*Revista Macedoniei* 1888: 3–4).

Peste zece ani, în 1898, tot la București apărea o nouă revistă adresată comunității aromâne: *Pindul*. Iată câteva dintre ideile-program ale acestui periodic: „Știm bine că, astăzi, graiul românesc este necultivat și neavut: firește însă că, așa după cum dintr-o bucată de marmură necioplită poți face o albă și frumoasă statuie, când meșter bun ești, tot așa poți după un timp ca dintr-o limbă mică și nedevoltată să faci o limbă de mare frumusețe. [...] limba este istoria unui popor, semnul că acesta trăiește. Fără ea, poporul este mort, este șters din cartea lumii. În loc de aromân, istoria după ani îl va consemna drept grec, sârb, bulgar, evreu dacă vrei.” (Zbucnea, Brezeanu 1997: 178).

În 1903, apărea, tot la București, revista *Frățilia* care își justifica editarea în dialect: „Ne-au spus unii: voi cu «Frățilia» aduceți un rău lucru: faceți pentru aromâni o limbă separată și-i depărtați de la limba scrisă românească, în care doar în aceasta trebuie să scriem și să avem cărți. Să ne ferească Dumnezeu de la un atare urât gând! Noi scriem aromânește, căci această limbă o știu și o vorbesc toți aromânii și dacă vrei să te înțelegi cu un om, să-l aduci pe calea cea dreaptă, trebuie să-i vorbești în limba pe care el o știe. Și în această limbă noi îi vom spune aromânului că este frate de sânge și de mamă cu acele 10 milioane de români din România, Transilvania, Basarabia, Bucovina etc. și că limba ce vorbește el este tot o limbă ca aceea a acestor frați.” (*Ibidem*: 182).

În același an, la Bitolia apărea revista *Lumina* scrisă trei sferturi în română, iar restul în aromână, alegerea fiind justificată de argumentații de tipul „fiica e mai mică decât muma”, iar „dialectele se păstrează, dar nu se cultivă” (*Ibidem*: 183).

Cazurile prezentate sunt simptomatice pentru diversitatea abordărilor, a motivațiilor puse în joc, dar și pentru lipsa unei directive oficiale, într-un context destul de derutant în care nici statul român nu era convins de tactica potrivită de abordare. Deși unii cercetători recentii afirmă că „statul român a conceput și a întreprins politica sa culturală pe teren ca și cum publicul vizat era îndemnat să devină român” (Trifon 2012: 221), documentele diplomatice consultate de noi nu reflectă o acțiune programatică a statului român de a impune limba română în zonă, cel puțin *ab initio*.

Nu trebuie omisă din această ecuație a școlarizării nici statutul ocultat al dialectului aromân în mediile oficiale grecești, laice sau bisericesti, care au privit cu nedisimulată îngrijorare orice tentativă de standardizare a acestuia. Este relevant cazul profesorului aromân Mihail Boiagi care, după ce a publicat prima gramatică macedo-română în anul 1813, a fost excomunicat de Patriarhia Ecumenică (Lupașcu 1908: 116), soartă care îi aștepta pe toți cei care dădeau crezare „acestui eretic” (Grande 1887: 9, VII). Ecoul acestei inițiative este posibil să fi zădărnicit tentative similare din partea altor cărturari aromâni. De altfel, atunci când în 1869, mai mulți aromâni din Perivole solicitau un dascăl ministerului român, precizau că până atunci comunitatea lor nu avea cunoștință că „limba noastră are literatură ca să scrie, ori că există litere române” (Dosar 169\1869, f. 461; Papacostea, Regleanu 2012: 100–101).

Cu astfel de premise, întrebarea care se impune este: în ce fel un proces educațional în aromână reprezenta o alternativă viabilă la momentul 1864? Exista instrumentarul necesar, în speță un început de literatură didactică în aromână?

Bibliografia și documentele de arhivă consultate sugerează că un îmbold în producția didactică în dialect se petrece abia odată cu intervenția statului român în zonă. Mai mulți dascăli ai școlilor române (D. Atanasescu, Tașcu Iliescu, Vanghel Petrescu, Sterie Cionescu, Andrei Bagav etc.) au predat în dialect în școlile primare, fiind astfel oarecum forțați de împrejurări să compună cărți didactice în dialect. Chiar și în 1920, șeful misiunii militare române de la Salonic, locotenent-colonel Livezeanu, sugera, ca măsură de revigorare a interesului față de chestiunea școlară în Balcani, tipărirea de cărți în dialect (Berciu Drăghicescu 2004: 330).

După cum se poate observa, acești autori de manuale școlare în aromână funcționau ca institutori stipendiați de Regatul Român, acțiunea de cultivare a idiomului aromân nefiind nici pe departe proscrisă de autoritățile de la București. Practic, școala românească a pus bazele unei literaturi didactice dialectale ce s-a dezvoltat continuu, atât în zonele de baștină, cât și în România. Referitor la această chestiune, filologul aromân George Murnu opina: „O literatură cultă dialectală a fost cu neputință să se dezvolte în era grecizantă a culturii macedo-române, ea datează abia de câteva decenii adică din momentul în care statul român a putut înființa în Turcia școli românești și a început a se deștepta mai intens conștiința unui ideal de viață națională...” (Murnu col. priv.). (Folosim acest prilej pentru a mărturisi că îi rămânem recunoscători profesorului Nicolae-Șerban Tanașoca, cel care ne-a pus la dispoziție acest manuscris, de asemenea pentru sfaturile, îndrumările și sprijinul acordat cu amabilitate pentru cercetarea noastră.)

Într-un memoriu de la 1900 redactat de mai mulți profesori aromâni se solicita insistent ca organizarea școlilor primare să urmeze întocmai programa celor din țară (*Scurtă privire asupra chestiunii macedo-române* 1900: 29). Pentru perioada 1861–1912 s-a identificat o listă cu circa 62 de lucrări în dialect (Lascu 2012: 299–326) plus o seamă de reviste și ziare ce foloseau simultan atât aromâna, cât și româna. Chiar dacă uzitarea dialectului aromân în școlile de la sud de Dunăre a fost relativ restrânsă, totuși trebuie să remarcăm faptul că majoritatea covârșitoare a diverșilor autori de lucrări redactate în dialect din epocă au provenit din rândul persoanelor ce au avut la bază școala românească. Această situație pe care nu o întâlnim în rândul aromânilor ce aleg din diverse motive să frecventeze școlile grecești ori, după caz, sârbe sau bulgare din localitățile balcanice ne duce invariabil la concluzia pe care și reputatul lingvist Gheorghe Caragiani o iterează, aceea că „fără școala românească din Balcani ce a pus la dispoziție instrumentele fundamentale pentru crearea unei literaturi dialectale, aceasta nu ar fi existat” (Caragiani 1999: 213).

Prezentăm mai jos o listă cu manualele școlare române publicate de la mijlocul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX cu sprijinul statului român:

Dimitrie Atanasescu: *Abecedarul simplu*, 1864, *Gramatica aromânească*, 1865, *Terra scripțiune*, 1867, *Istoria românilor*, 1867, *Scurtare de istorie sacră*, 1867, *Istoria Noului Testament ică viața D-lui nostru Iisus Hristos*, 1881, *Abecedarul pentru feciori*, p-I-a, 1872, *Abecedarul pentru feciori și adulți*, p-II-a, 1882, *Istoria N.P. limba comună*, 1881, *Catihise*, 1883, *Abecedarul cu vocabular*, *Carte de Închinare*.

V. Petrescu: *Mostre de limba română macedoneană*, 2 părți, 1878, 1880.

Tașcu Iliescu: *Abecedarul sau manual de silabisire*, 1883, *Carte de lectură macedo-română*, 1885.

Andrei Bagav: *Carte de alegere (citire)*, 1887, cu o prefață de H. Grandea.

V. Stoicescu, Constantin Naum, C. Petrescu Birina: *Abecedarul macedo-român*, 1900.

Nicolae Cicma: *Abecedarul aromânesc*, Monastir, 1911 (Țovaru 1934: 68–69).

În 1899, Ministerul Instrucțiunii recomanda autorilor aromâni de manuale să fie extrem de chibzuiți în tactica aleasă, avertizându-i chiar că începerea cursurilor de limba română din clasa întâi poate fi considerată „prea timpurie” (Dosar 334/1900, f. 6).

La sfârșitul secolului al XIX-lea, în școlile primare elene din Imperiul Otoman curricula prevedea 15 ore de limba elenă clasică, 3 ore limba franceză, 2 ore limba turcă (introduse recent), 2 ore pe săptămână latină. Mai erau cuprinse în programa școlară aritmetica, geometria, geografia, științele fizico-chimice și cele naturale, istoria lumii grecești, caligrafia și desenul fiecare câte o oră pe săptămână (Nenițescu 1895:104). Pentru a face o ofertă școlară cât mai atractivă, unii directori școlari aromâni introduceau materii noi, ca limba italiană și comerțul (cazul gimnaziului din Berat) (Dosar 334/1900, f. 12).

În ciuda deschiderii educaționale, erau și profesori aromâni care militau pentru o linie moderat-conservatoare, militând pentru suplimentarea orelor de greacă din școlile aromâne și motivând astfel apelul lor: „văzând că sentimentul național a românilor începe să se deștepte gradat, nu putem, căci nu e nici în interesul nostru să-i depărtăm brusc de limba greacă pentru care au atâta slăbiciune prin faptul că-i leagă interesele lor materiale. Pentru aceste cuvinte cred că e bine ca predarea acestei limbi să se facă mai serios, prevăzându-se în orar mai multe ore decât acum. Prin această măsură vom face să se întărească și mai mult ideea că scopul școlii române este nu numai pur cultural și civilizator, ci și să formeze tineri mai capabili și mai apți pentru orice ocupațiunii în viața practică decât celelalte școli. Cu modul acesta, vom dovedi adversarilor noștri care nu încetează a zice că elevii noștri după absolvire ar fi incapabili de a intra în cariera comercială prin faptul că nu cunosc limba greacă, că spun neadevăruri și inexactități și că aceasta o fac din invidie și răutate.” (Dosar 334/1900, f. 43).

Atunci când se apreciază justetea sau dimpotrivă eșecul tacticii românești în Balcani pe tărâm educațional trebuie avută în vedere cultivarea atentă de către școala greacă a unui complex de inferioritate culturală pentru aromâni. În lipsa unui sprijin consistent pe care doar un alt stat l-ar fi putut oferi pentru a contrabalansa influența elenizantă condusă de la Atena și sprijinită de Patriarhia de Constantinopol ar fi fost extrem de dificil de supraviețuit cultural și identitar: „Cu vreo 40 de ani îndărăt, câțiva tineri din Perivole, cari cunoșteau numai psaltirea – Mihail Economu, Șt. Cuțuleapu, Panaioti Gima și Gh. Perdichi, fiind batjocoriți de greci ca neavând o limbă a lor proprie, au făcut un alfabet aromânesc și au tradus câte-va rugăciuni în dialect ca: Simbolul Credinței, Tatăl nostru etc. Ei nu știau că există un stat românesc și o limbă românească. Câtă bucurie au simțit acei tineri, morți acum, când au auzit că la Abela a venit dascăl român! Ei au alergat acolo și au învățat alfabetul românesc de la institutorul I. Șomu Tomescu, care are satisfacția de a vedea cum au înflorit de frumos răsadurile ce el a semănat. Unul din acești tineri, Gh. Perdichi, care era și dascăl grec, preda limba română la elevii lui. Mai în urmă, dl G. Perdichi veni în București de-și termină cursurile primare la școala Macedo-română din București, iar în primăvara anului 1870 deschide o școală românească la Perivole” (M.V. Cordescu 1906: 136–137)³.

La 1909, Pericle Papahagi, directorul liceului din Bitolia, fusese însărcinat de D.A. Sturdza cu editarea celor trei scriitori aromâni din secolul al XVIII-lea, Ucuta, Cavalioti și Daniil Moscopoleanul, după textele originale aflate la Biblioteca Academiei Române de la București (Berciu Drăghicescu 2004: 227). La acest liceu nu s-a uzitat dialectul aromân, doar în unele cărți pentru clasa I și clasa II din ciclul primar fiind întrebuințat din rațiuni pedagogice

³ Potrivit unei relații mai vechi, Gh. Perdichi a inaugurat cursurile acestei școli în mai 1877 – Th. T. Burada 1890: 54.

(Ch. O.1904: 58). Din alte surse, avem informația că și unele ore de religie se făceau în dialect (*Ibidem*: 30–31). Chiar Ion Nenișescu menționează după o vizită la Crușova că lecțiile de religie și lucrările practice aritmetice se desfășurau în dialect (Nenișescu 1895: 106). Chiar și atunci când existau manuale în română ale diverselor discipline, nu putem emite certitudini referitoare la limba de predare la clasă.

Absența unei „dictaturi” românzante a programei școlare este evidentă când se parcurg rapoartele consulilor români consacrate acestei problematici. De exemplu, la școala din Berat a funcționat până în 1903 institutorul Haralambie Gogiamani, absolvent al gimnaziului grecesc din Ianina, despre care se preciza că deși au trecut 12 ani de zile de când fusese angajat de statul român, nu cunoștea decât dialectul macedo-român (A.M.A.E., Fond Problema 15, Vol. 4, f. 2).

Această acuză preferată a taberei care se poziționează împotriva acțiunii statului român la sud de Dunăre, a recursului la limba română în dauna dialectului aromân în cadrul cursurilor școlare, este anulată de facto prin proiectele gestionate de București în zonă. Astfel, în 1912, Mihail Burghel, șeful Comisiei pentru Românii de la sud de Dunăre din cadrul Ministerului Afacerilor Străine, răspundea ordinului președintelui Consiliului de Miniștri, Titu Maiorescu, referitor la traducerea *Bibliei* în dialectul aromân. Proiectul era deja asumat de consulatele române din Macedonia care pregăteau echipa de traducători. Iată unele constatări ale oficialului român referitoare la acest demers: „Nu se poate distribui această muncă la un număr mai mare de profesori și institutori, deoarece ar ieși lucrarea foarte variată ca expresiuni și limbă în genere, știut fiind că dialectul macedo-român nu se vorbește la un fel nici chiar în același ținut, fiind deosebit de la comună la comună”. Același mărturisea cât de greu s-au lăsat convinși cei patru profesori nominalizați inițial să se înhame la această lucrare, dificultatea muncii fiind sporită de faptul că trebuia operat cu „un dialect sărac în expresiuni și plin de cuvinte grecești, turcești și bulgărești introduse în limbă în timpul din urmă mai ales” (Berciu Drăghicescu 2004: 239–240).

Dacă acestea erau premisele în anul 1912, ne putem întreba cum ar fi putut reuși la mijlocul secolului al XIX-lea oficialii statului român, ajutați de unii cărturari ai locului, să standardizeze un dialect atât de greu de prins în scheme rigide, cu diferențe notabile de la o localitate la alta⁴? În lipsa unei literaturi beletristice în aromână cum s-ar fi putut produce o literatură didactică? Ar fi fost desigur o inginerie lingvistică, nu mai puțin condamnată decât predarea limbii române în școli unor aromâni. Pe de altă parte, opțiunea pentru limba literară a făcut parte din spiritul unei epoci impregnate de romantismul național conform căruia limba națională era unicul vehicul acceptat în școli. Nu cunoaștem cazuri în care în această epocă să fi câștigat teren cultivarea dialectului în școli (cazul sașilor din Transilvania și șvabilor din Banat este emblematic în acest sens, unde se preda germana standard în dauna dialectelor germane uzitate) (Berecz 2013: 86).

Disponibilitatea autorităților române de a traduce în aromână *Biblia*, o lucrare fondatoare a oricărei culturi europene, considerăm că reprezintă un puternic contra-argument celor care acuză asimilarea românească a aromânilor.

Revenind la chestiunea manualelor, a existat o permanentă suspiciune a autorităților față de conținutul literaturii didactice trimise de statul român în zonă. Chiar și la 1910, ministrul român la Atena, Alexandru Florescu, informa Ministerul Instrucțiunii de la București că i s-a comunicat de la Legația română de la Constantinopol că de câte ori consulatele românești de la

⁴ Cercetătorul elen Constantinos Dinas consideră că graiurile aromâne vorbite în spațiul elen se diferențiază de la nord spre sud, datorită ariei geografice întinse (Dinas 2011: 289).

Salonic și Monastir primeau lăzi de cărți din țară întâmpinau greutăți din partea autorităților otomane. Sugera ca pentru evitarea acestor situații să se scrie pe colete în loc de „livres”, „documents de chancellerie” (Dosar 328/1900, f. 8).

3. CONCLUZII

Beneficiind de doi piloni extrem de puternici, Biserica și Școala, politicul elen a avut forța necesară să întreprindă în zonă experimente de modelaj identitar care să anuleze pentru totdeauna alteritatea aromână. Dacă cel mai puternic filon identitar al acestui grup a fost și este până în prezent limba, pe acest tărâm s-au desfășurat cele mai aprige campanii de disoluție. Virulența cu care erau pedepsiți cei care îndrăzneau să producă un dicționar aromân ori o carte de rugăciuni în acest dialect încă de la cumpăna secolelor XVIII–XIX este relevantă pentru consecvența unei politici elene care a continuat să funcționeze după astfel de mize până în contemporaneitate.

Acest proces de asimilare cultural-lingvistică, de negare a unei alterități identitare, a fost de o agresivitate mult mai puternică decât fenomene cu același scop desfășurate în Europa Centrală. Ni se va răspunde poate că statul național modern a fost obișnuit să funcționeze în astfel de paradigme și pe seama acestei filosofii ar trebuie puse excesele din spațiul elen. O astfel de explicație nu se susține însă în condițiile în care reacții de anihilare a dialectului aromân se întâlnesc cu mult înainte ca ideologiile post-revoluționare franceze să își găsească ecoul în zonă.

Într-un astfel de decor inflammat, statul român consimte la mijlocul secolului al XIX-lea să trimită o serie de ajutoare la sud de Dunăre, somat insistent chiar de aromânii înșiși în căutare de pârgii de supraviețuire. Pe măsura trecerii timpului, aceste ajutoare devin tot mai consistente, ocupă rubrici tot mai generoase în bugetul de stat, suscită dezbateri în sfera politică și publică, sunt cuprinse în lirismul național al epocii... devin o chestiune, chestiunea aromână. Nu doar o rețea culturală creează Bucureștiul în zonă, ci și una de reprezentare diplomatică, prin legația și consulatele înființate la Atena, Salonic, Monastir ori Ianina.

Dacă până atunci autoritățile elene (politice, culturale ori ecleziastice) erau obișnuite să facă față unui război intern atunci când se confruntau cu „pretențiile” aromâne, de această dată o chestiune considerată de ordin domestic este confiscată de un stat, România, poartă o umbrelă oficială și mai mult decât atât produce rezultate evidente, prin actele de adevărată „rebeliune” ale preoților și învățătorilor care încep să creadă că firesc este să vorbești cu Dumnezeu și cu semenii în limba părinților. Adevărată cutezanță, în condițiile în care greaca era considerată având un statut semi-divin, o adevărată limbă a culturii, dar și așa cum menționam mai sus, un vehicul care îi ține pe toți locuitorii Eladei aproape și le conferă botezul identitar elen.

Cea mai virulentă critică ce se aduce acțiunii României în zonă, în mod curios vehiculată relativ recent, după anul 1980, este tentativa de românizare a aromânilor, utilizarea canalului lingvistic român, și nu aromân, în campaniile de emancipare de la sud de Dunăre. Documentele de arhivă, sursele subiective consultate de noi, infirmă ipoteza unui plan ocult al Bucureștiului de a-i „mioritiza” pe aromânii balcanici. Un singur exemplu, relatat și în cadrul lucrării ni se pare concludent în acest sens. În anul 1912 guvernul român, prin Titu Maiorescu, cu sprijinul Comisiei pentru românii din afara granițelor, pregătea editarea unei *Biblie* în aromână în 10.000 de exemplare. Să gândești ca stat producerea unei opere cu valoare de

întemeiere pentru orice cultură europeană în dialect, iar nu în limba națională, considerăm că este un argument care scutește de orice fel de acuze românizante acțiunea Bucureștiului la sud de Dunăre.

Apoi, în privința chestiunii școlare, a limbii de predare și a manualelor, am arătat cât de dificil ar fi fost să se producă întregul proces educațional într-un dialect nestandardizat, relativ diferit de la comună la comună. Ca să se poată produce standardizarea dialectului (deși o întreprindere despre care nu avem cunoștință că s-ar fi **produs** undeva la orizontul Europei începutului de secol XX) ar fi fost nevoie de o elită aromână capabilă să-și asume acest anevoios travaliu. Chiar și atunci când statul român căuta traducători pentru *Biblie* în rândul institutorilor aromâni aceștia se plâneau de gradul de dificultate al demersului, dialectul, apreciind aceștia, fiind extrem de sărac lexical.

Nu negăm că la baza folosirii unor manuale din România la sud de Dunăre au stat și unele rațiuni de comoditate și poate chiar de natură economică, însă considerăm că momentul istoric, gradul de dezvoltare culturală al comunităților aromâne nu a permis la cumpăna secolelor XIX–XX decât o astfel de soluție. Dacă timpul „ar mai fi avut răbdare”, poate că s-ar fi putut remedia această chestiune.

În timpul regimului comunist, în aproape jumătate de secol în care statul român nu s-a mai interesat de aromânii din Balcani au dispărut în Grecia toate formele reale de protecție a identității aromâne, reculul înregistrat în recensăminte de acest grup fiind ilustrativ pentru ce a însemnat absența unei intervenții statale în favoarea lor.

Chiar dacă istoria nu se ocupă cu prognoze contrafactice, nu putem să nu ne întrebăm care ar fi fost soarta acestor aromâni în absența implicării statului român în această zonă de la mijlocul secolului al XIX-lea. De altfel, istoria ne furnizează astfel de exemple, cazul istroromân fiind emblematic pentru felul în care moare o limbă și o comunitate.

Revenind la chestiunea intervenției guvernamentale române în Balcanii începutului de secol XX, din punctul de vedere al ordonării scenei internaționale, Bucureștiul a încercat să încetinească acțiunea forțelor centrifuge Imperiului Otoman, mizând pe păstrarea statu-quo-ului, convins că acesta corespunde cel mai bine cauzei aromâne. Într-adevăr, conflictele militare au mutat granițele noilor state într-o dinamică de cele mai multe ori descumpănitoare pentru acest grup. Nici Albania, Serbia ori Bulgaria nu s-au arătat mai deschise către prezervarea acestor comunități care cereau dreptul la școală și biserică în limba proprie. În acest context, trebuie remarcată o abordare care a complicat mult rezolvarea favorabilă a cauzei aromâne. Este vorba de ceea ce am putea numi o confuzie proprie lumii balcanice, amalgamarea câmpurilor discursive, slaba delimitare a subiectelor de negociat prin omogenizarea planurilor de analiză. Astfel, o chestiune de competență religioasă era imediat mediată de politic, sensul putând fi la nevoie și inversat. La fel chestiunea școlară. Toate aceste sfere – politic, bisericesc, educațional – fuzionau, producând numeroase blocaje în dialogul diplomatic, decidenții bucureșteni trebuind întotdeauna să acționeze pe toate aceste paliere când aveau de negociat ceva ce ar fi îmbunătățit soarta aromânilor.

De fiecare dată când ne raportăm la realizările și eșecurile statului român față de cauza aromână trebuie să avem în vedere faptul că acestea se derulau într-un context balcanic de o violență endemică ce a tensionat suplimentar dialogul cu partea elenă, dar și reacțiile Regatului Român. Întrebarea firească pe care cercetătorul și-o poate pune la vederea acestui decor balcanic terifiant pe alocuri (cunoscute fiind persecuțiile la care a fost supusă comunitatea aromână de către iridenta elenă) este ce anume îi făcea pe aromânii de la sud de Dunăre să se înregimenteze în rândul mișcării inițiate de statul român, gest în urma căruia aveau de pierdut

totul. Nu considerăm că aspectul pecuniar, fondurile de la București, mult invocate de contestatarii implicării statului român, pot funcționa ca explicație. Ar însemna să considerăm că toți aromânii filoromâni din zonă nu erau decât niște mercenari dispuși să devină carne de tun pentru niște minime privilegii materiale. Suntem de părere că altele au fost resorturile care i-au făcut să achieseze la proiectul României pe aromânii institutori, părinți și elevi, preoți și credincioși. O adeziune sinceră și nu mai puțin sentimentală și poate într-o anumită măsură și o doză de inconștiență au făcut ca mișcarea de emancipare a aromânilor să aibă dezvoltarea și consistența din epocă. În definitiv, România nu a făcut altceva decât să ofere o alternativă identitară unui grup de care era legată etnic și care până atunci nu avea decât varianta topirii în națiunea greacă. Într-adevăr, imixtiunea guvernului român în zonă a produs fracturi comunitare, uneori indivizi din cadrul aceleiași familii situându-se de părți diferite ale baricadei, aromâni grecomani vs. aromâni filoromâni, însă acestea nu anulează justetea acțiunii.

În lipsa acestor paliere interrogative punctate rezumativ în rândurile de mai sus, chestiunea aromână continuă să rămână și în prezent blocată într-o zonă a speculațiilor golite de substanță, a revendicărilor exaltate, politizate intern, dar și extern (aromânii nu sunt recunoscuți nici azi oficial în Grecia, Bulgaria, Serbia, iar declararea lor ca minoritate națională de către statul român ar însemna anularea oricăror intervenții în zonă pentru apărarea acestora).

Nu în ultimă instanță, cercetarea noastră și-a propus să fie atât un memento, dar și un semnal, acum poate tot mai tardiv, față de soarta ignorată a romanității sud-dunărene care în lipsa unor programe guvernamentale coerente riscă să rămână doar un subiect la timpul trecut al manualelor de istorie.

SURSE

Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (A.M.A.E.), Fond Problema 15, Vol. 4.
 Arhivele Naționale Istorice Centrale (A.N.I.C), Fond Ministerul Instrucțiunii, Dosar 328/1900.
 A.N.I.C., Fond Ministerul Instrucțiunii, Dosar 334/1900.

BIBLIOGRAFIE

- Adrados 2005: Francisco Rodriguez Adrados, *A history of the Greek Language from its origins to the present*, Leiden&Boston, Ed. Brill.
- Berciu Drăghicescu 2004: Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Școli și Biserici românești din Peninsula Balcanică, Documente (1864–1948)*, București, Editura Universității București.
- Berez 2013: Agoston Berez, *Hungarian in the primary schools of the late Dual Monarchy*, Budapest, Past, Inc, Central European University.
- Burada 1890: Th.T. Burada, *Cercetări despre școalele românești din Turcia*, București, Tipografia „Românului”.
- Caragiani 1999: Gheorghe Caragiani, *Studii aromâne*, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Cordescu 1906: M.V. Cordescu, *Istoricul Școalelor române din Turcia, Sofia și Turtucaia din Bulgaria*, București.
- Ch. O 1904: Ch. O., „Dialectul nostru”, în *25 de Ani de Luptă în Cestiunea Macedoneană*, Galați.
- Dinas 2011: Constantinos Dinas, „Aromâna în cadrul latinității orientale. Exemplul graiului din zona Samarina”, în *Studia Linguistica et Philologica. Omagiu Profesorului Nicolae Saramandu*, Editor Manuela Nevaci, București, Editura Universității din București.
- Grande 1887: G.H. Grande, „Prefață” la A. Bagavu, *Carte de alegere scrisă în dialectul macedo-românu*, București, 9, II.

- Kahl 2006: Thede Kahl, *Istoria aromânilor*, București, Editura Tritonic.
- Lascu 2012: Stoica Lascu, „Cărți tipărite în dialectul aromân”, în Lia Brad Chisacof, Cătălina Vătășescu (coord.), *Polychronion. Profesorului Nicolae Șerban Tanașoca la 70 de ani*, București, Editura Academiei Române.
- Lupașcu 1908: Alexandru Lupașcu, *România și Neamul Românesc în legătură cu statele și popoarele vecine sau conlocuitoare*, Galați.
- Michalopoulos 2012: Dimitris Michalopoulos, „Aromanians and Tsakonians: similarities and differences” în Ewa Nowicka (ed.) *The Politics of Culture, Perspectives of stateless nationalities ethnic groups*, Varșovia, Editura Warsaw University Press.
- Minov 2012: Nikola Minov, „Aromanians in Macedonia and their alter egos: the past and the present”, în Ewa Nowicka (eds.), *The Politics of Culture, Perspectives of stateless nationalities ethnic groups*, Varșovia, Editura Warsaw University Press.
- Murnu col. priv.: George Murnu, *Macedoromâni și literatura lor*. Colecția privată a Profesorului Nicolae Șerban Tanașoca.
- Nenișescu 1895: Ioan Nenișescu, *De la românii din Turcia Europeană. Studiu etnic și statistic asupra armânilor*, București.
- Nevaci 2013: Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
- Papacostea, Regleanu 2016: Victor Papacostea, Mihail Regleanu, *Documentele redeșteptării macedo-române*, București, Editura Predania.
- Pnevmatikos 2009: Kostas Pnevmatikos, „Religion and Nationalism in the Era of Aftokefala: The Desintegration of the Orthodox Ecumenism”, în Othon Anastasakis, Dimitar Bechev, Nicholas Vrousalis (coord.), *Greece in the Balkans: Memory, Conflict and Exchange*, Newcastle, Cambridge Scholars Publishing.
- Trifon 2012: Nicolas Trifon, *Aromânii. Pretutindeni, nicăieri*, Chișinău, Editura Cartier.
- Țovaru 1934: Simion Țovaru, *Problema Școalei Românești din Balcani*, București.
- Yosmaoglu 2014: Ipek Yosmaoglu, *Blood Ties – Religion, Violence and the Politics of Nationhood in Ottoman Macedonia, 1878–1908*, Ithaca & London, Editura Cornell University Press.
- Zbucnea, Brezeanu 1997: Gheorghe Zbucnea, Stelian Brezeanu (coord.), *Românii de la Sud de Dunăre Documente*, București, Arhivele Naționale ale României.
- Zervas 2017: Theodore G. Zervas, *Formal and Informal Education during the Rise of Greek Nationalism – Learning to be Greek*, New York, Editura Palgrave-Macmillan.
- Revista Macedoniei*, nr. 1, 1888. *Scurtă privire asupra chestiunii macedo-române*, București.

Centrul European în Probleme Etnice al Academiei Române
Calea 13 Septembrie nr. 13, București

GEOLINGUISTICS AND INTERLINGUAL DIALECTOLOGY OF LENDWORDS

– Global borrowing from Japanese Seen in Google Trends –

FUMIO INOUE

1. INTRODUCTION: LENDWORDS AND DIALECT

1.1. Economic background of loanwords and lendwords

In this section, we take a look around the so-called “loanword” and see that borrowing has an economic background. “Borrowed” words can be divided into loanwords and lendwords, depending on which direction the viewpoint is placed. For example, words which entered from foreign languages into Japanese are called “gairaigo” (literally out-coming-words) or loanwords, and many studies on them have been conducted thus far. There is also an opposite phenomenon where Japanese “goes out”. It was named “gaikogo” (literally out-going-words) (Miwa 1977), and a new translated technical term of “lendword” has been adopted to accommodate it. Some researchers propose translations such as “export word” and “import word” because the “lending” is not an established term yet. In any case, borrowing and lending, exporting and importing, loanwords and lendwords can be objectively studied from the standpoint of many other languages, apart from Japanese-centric thinking. Both loanwords and lendwords can be studied on the basis of concrete data, and the general theory and rule that “words flow from a high place to a low place like water” applies. In following with this, borrowing often reflects the market value of the language (Inoue 2011.11).

Traditionally, borrowing between (standard) languages has often been studied while borrowings between dialects were rarely considered, despite being pointed out by Bloomfield (1933). More recently, however, there has been an increase in research on “interlingual dialectology” (Weijnen 1978), such as borrowing between similar languages, in adjacent areas (Oja 2002, Saramandu and Nevaci 2019), and borrowing by immigrants into host languages. Study of these phenomena is also a part of the new field of interlingual dialectology.

1.2. Four lendwords of the international census, three areas in the world

Japanese words used overseas are sometimes talked about. However, even if there were ample or sporadic reports in some countries, there was no way to know concretely the actual state of usage in the whole world. The “International Census on Attitudes toward Japanese” conducted at the end of the 20th century by the National Institute for Japanese Language and Linguistics was a breakthrough, conducting public opinion polls in 28 countries around the world (Shin-puro 1999, NINJAL 2002). Research was conducted by raising specific lendwords and exploring their usage conditions. Reliable survey data was obtained, though with only four words *sukiyaki*, *kimono*, *sakura* and *shogun*. They were mainly found in three areas in the world, and were rarely used in Africa and India. Lendwords from Japanese are used in areas

with advanced economic development that shine brightly on a nighttime world map (Inoue 2001.2, 2018.8).

1.3. Four lendwords in Google Trends

A revolution in the study of borrowings was made possible thanks to Google Trends (Mavragani et al. 2018). The four words of the “International Census on Attitudes toward Japanese” were searched with Google Trends. This kind of textual world map was unimageable in the past. The agreement of the census data with the results of Google Trends was clear, and the reliability of both results was thus confirmed (Inoue 2018 8).

1.4. Regional (dialect) differences within the nation in lendwords

In Google Trends, we can also see regional differences and dialect differences within the country on the map. This is geographic information that was previously unthinkable. As an example, *Figure 1* shows a map of *sukiyaki* in Germany. It is abundantly used in the northern part of former West Germany, and is rarely used in former East Germany, except Berlin. Lendwords are thought to spread to urbanized areas. Similar trends were observed in countries such as France and the United Kingdom. Lendwords are widely distributed in coastal areas in China. In the United States, Hawaii and the West Coast show a different situation due to the influence of *Nikkei* immigrants. Loanwords are said to be the same as water, as they flow from high to low, but it seems that the first foreigners to accept them are residents of urban areas.

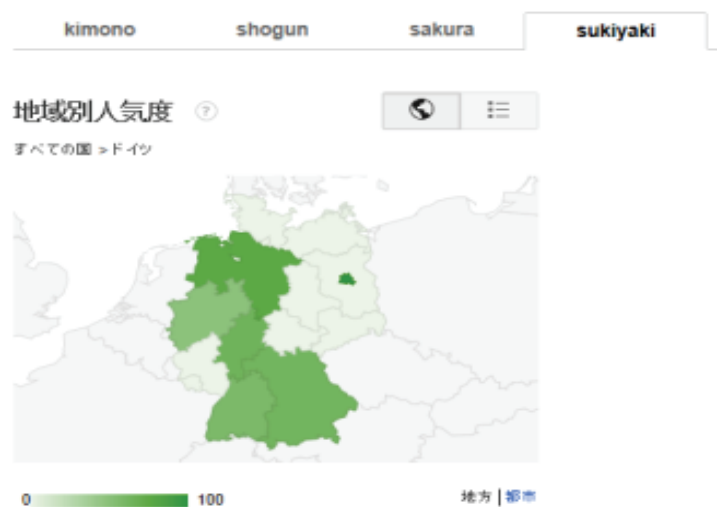

Figure 1. Google Trends, *Sukiyaki* in Germany (2013.08.13)

1.5. Japanese dialectal lendword *okini* according to Google Trends

Most of the lendwords from Japanese thus far reported are standard language. Japanese dialectal expressions can also be investigated by Google Trends. *Okini* “very much” is a typical and famous example from the dialect of Osaka. An internet search result shows that this dialectal word is on the increase in the 21st century, being used not only in Japan but in western Europe and USA. The use of *okini* is now increasing, symbolizing the vitality of Japanese dialects and a recent trend in the utilization of dialects (Inoue 2012.1). Increasing trends of many other Japanese dialect words have also been found on the basis of Google Trends.

2. LENDWORDS AND ECONOMY IN GOOGLE TRENDS: ANALYSIS BY COUNTRY

2.1. Google Trends World map of 120 lendwords

In this section we will see that there is the interaction of people behind the loanword. If there is peaceful economic exchange, language exchange will also flourish. By aggregating many lendwords by usage rate, it is possible to grasp a large trend without disruption by individual examples.

Let us get an overall picture of the world. Raw numerical data from Google Trends is available for download. To see if there was a certain tendency, we made a large list of loanwords and downloaded their usage data in one day. The following deals with the results downloaded in December 2011 (Inoue 2012.2). Since Google Trends can handle data of 5 words at a time, we always searched words including the lendword *anime*, which is widely used all over the world. With this technique, the numerical values of the other four words are always based on *anime*, and mutual comparison of numerical matrix became possible. We made a large numerical table with nations vertically and words horizontally, and sorted them. *Figure 2* shows a world map that summarizes the total usage values for each country. The size of the ○ mark indicates the total usage ratio of lendwords in that country. Nations with few usage ratio in Africa and North Asia are left unmarked.

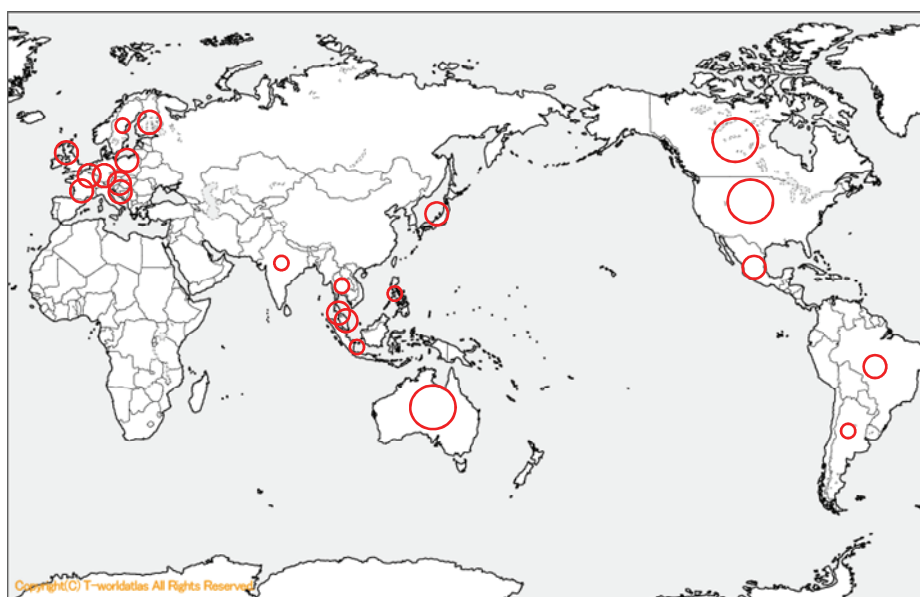

Figure 2. Lendword World Map Google Trends

There are three areas in the world that use many lendwords. Western Europe, America and East Asia. This is similar to the world distribution map of “*kimono, shogun, sakura, sukiyaki*” uncovered by the “International Census on Attitudes toward Japanese”. These three areas show large Gross Domestic Products (GDPs) according to statistical figures, and they are also bright areas at night in the satellite photograph. It also matches the trends seen in the linguistic landscape; another type of data composed of the amount of Japanese language on signboards in major cities (Inoue 2018 8).

Since we searched for lendwords by the English spelling, they are naturally found in countries with English as an official language or as first language and also in many countries where Latin/Roman alphabet is used. The results almost correspond to the regions with advanced economic development, North America, Western Europe, and East Asia, but there are exceptions, e.g., China and South Korea do not appear. This is likely either because Google is not used, or people search by *Kanji* or *Hangul*.

2.2. Google Trends loanwords and economic factors: analysis by country

We rearranged the same data by country in the order of the usage rate of lendwords. *Figure 3* shows the top 50 nations. With the United States at the top, Singapore, the Philippines, Canada, Australia, etc. come next, followed by Western Europe and South American countries. This means that the trends seen in the “International Census on Attitudes toward Japanese” can be expanded in range and applied worldwide.

When we put black marks on the name of a country that has a large amount of economic exchanges with Japan, the black marks match the countries that use a lot of lendwords. These symbols also often overlap with the top 10 countries with large economic power and frequent exchanges with Japan, such as ASEAN countries and those participating in G7, G8 ♦, G20, and summit meetings. This suggests that the two factors of language and economy have a strong influence on the order of the countries by lendword use.

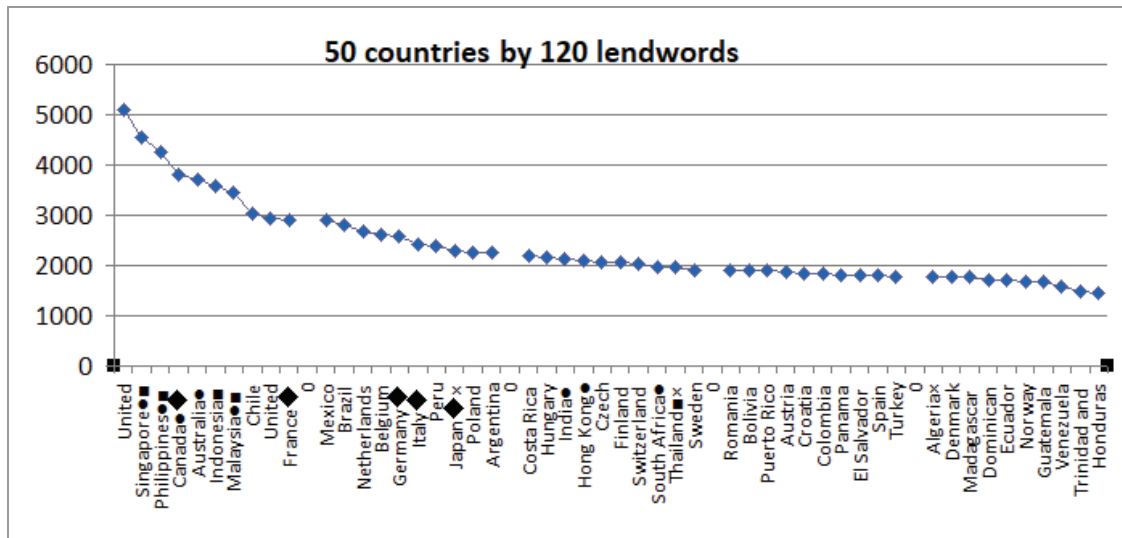

Figure 3. Lendword: Google Trends by country

Since it is thought that in general lendwords first enter American English and then spread to other countries, ● is added to the end of country names in *Figure 3* that use English as their official language. The circles are clearly found in the top countries. However, African countries that use English as their official language are at the bottom, and are at the end of the graph of the countries below 50th, so they cannot be shown here. Looking at the nations a little lower, it is not solely a problem of English language, but one of various factors, which also

merit consideration. The usage trend cannot be read as a simple geographical proximity effect, and it is thought that the amount of economic exchange with Japan is involved.

2.3. Google Trends lendword and trade amount

There seems to be economic relationships working in the background. Next, we will cross-check the above numerical data on lendwords with extra-linguistic economic indicators. Of the trade data between Japan and other countries around the world, we downloaded data concerning the value of trade exports from Japan, matched lendword data by country, and drew a scatter plot. In *Figure 4*, the horizontal axis shows the total ratio of lendwords used, and the vertical axis shows the volume of trade and exports.

The correlation between the total ratio of lendwords by country and the volume of trade exports can be seen from the concentration of country names in the lower left. Countries with high trade volumes tend to use a large ratio of lendwords from Japanese (i.e., are searched for often on Google). An approximate curve was inserted to grasp the overall tendency. It shows an upward trend and has a positive correlation. If we look closely, the United States ■ and European countries ● are distributed in the upper right. Asia ▲ is below that, and Africa × is at the bottom left.

In the upper left, highly developed countries with a large amount of trade but a small usage rate of lendwords are distributed. Countries that do not use a Roman/Latin alphabet, such as South Korea, Russia, and Middle Eastern countries, have fewer lendwords relative to trade volume. A prominent exception is China, which is at the top. In China, although the amount of trade is large, there are few lendwords from Japanese. This is because the borrowing does not occur as loanwords. Instead, they translate freely utilizing Chinese words. *Oden* of (dialectal) Japanese origin is expressed as “*Kanto boil*”, and Japanese *takoyaki* is called “*octopus bake*” or “*octopus round bake*”. Another factor is that Google has not been available in China since 2010.

With these exceptions, the volume of trade and the usage rate of lendwords have shown a clear correlation. When economic exchange is flourishing, it is reflected in the words used.

2.4. Google Trends lendwords and writing systems

The Google data are a collection of words used in searches, so if people search by Roman/Latin alphabet, the usage rates for countries that use other character sets will be lower. In *Figure 5*, using the same data at *Figure 4*, the country names are marked with different symbols. The vertical and horizontal axes are shown logarithmically to distinguish countries with smaller values. We gave black symbols ■ to the Roman/Latin alphabet countries, and the whitish symbols of ○ ◇ ! % for the countries using other characters. Roman/Latin Alphabet countries ■ are on the right side. Although they are countries where people search in the alphabet on Google, they show an almost upward curve. Countries that do not use the alphabet on the left indicate that they search by their own characters, but even here they are distributed in a nearly upward right direction. When the two writing system-based groups of countries were analyzed separately, and the approximate curves of each were displayed, both showed a positive correlation with trade.

As mentioned above, it is necessary to pay attention to writing systems, but as a whole, lendwords are closely related to the economy. It is probable that there is a relationship between language exchange and logistics / economy, and it was visualized in graphs. In other words, Japanese spreads overseas along with money and commodities. So far, we have analyzed Internet data on language usage around the world that was unimaginable in the past.

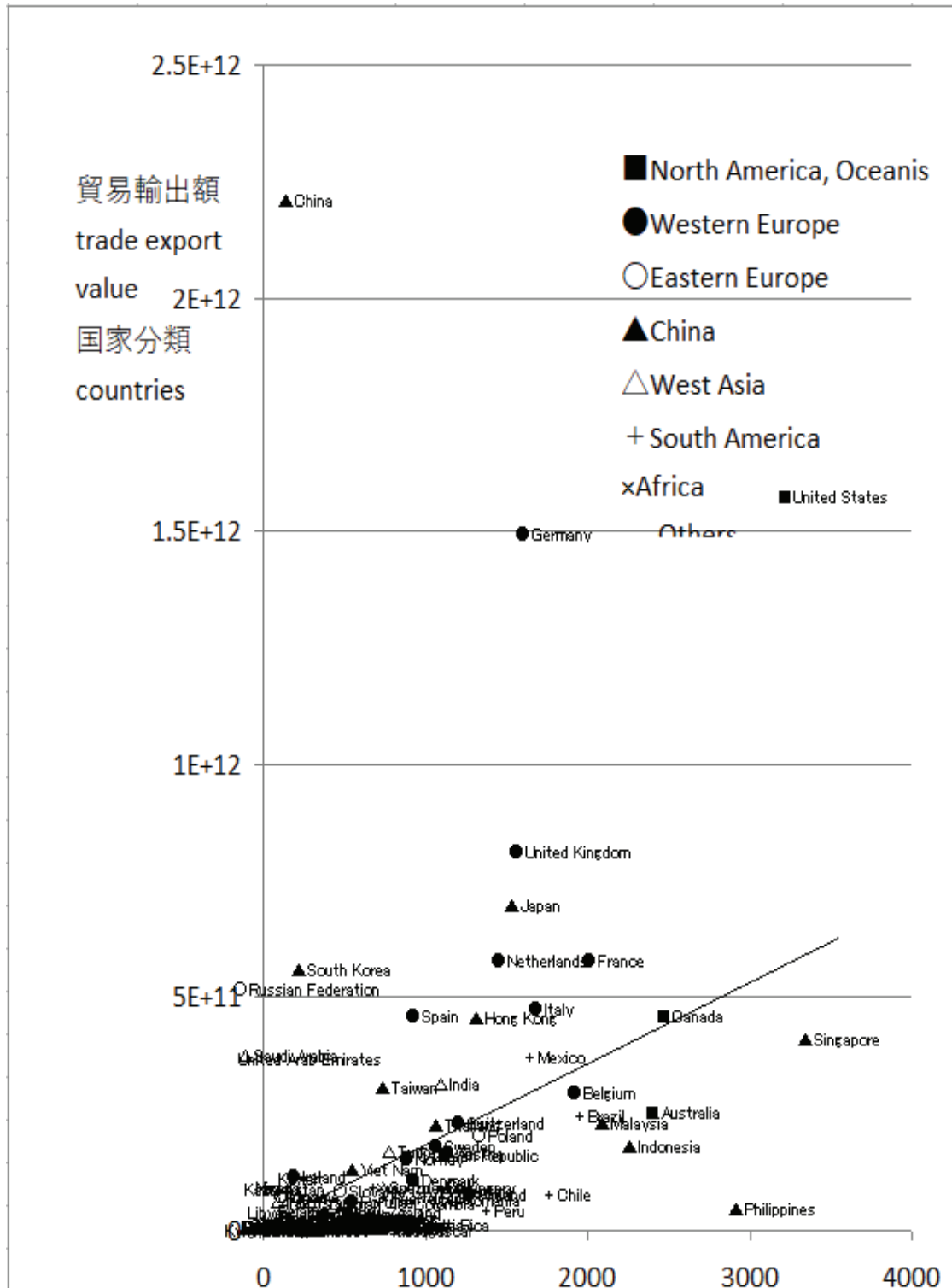

Figure 4. Lendword and trade export value, Google Trends, by country

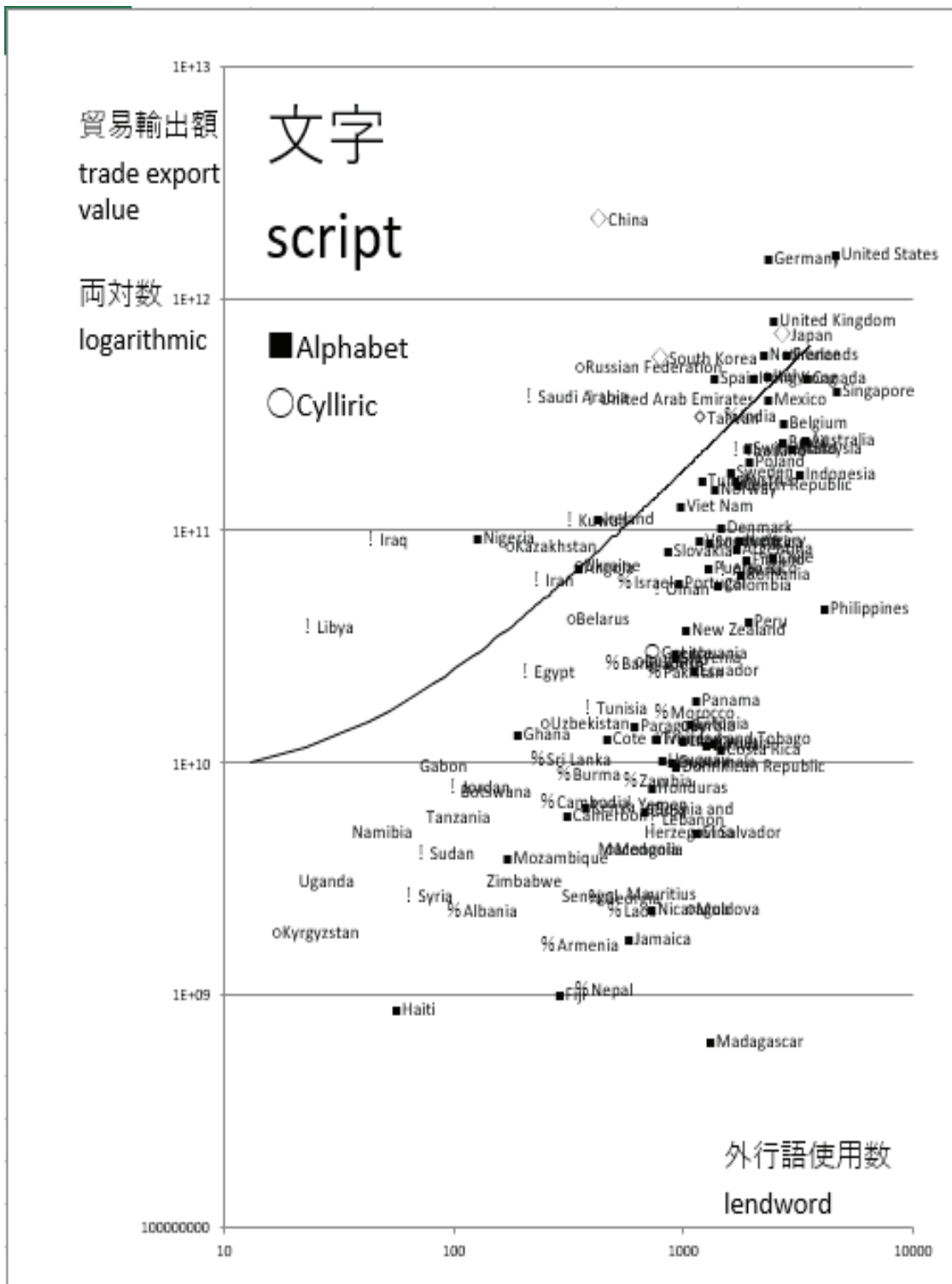

Figure 5. Lendword and trade export value, Google Trends, by local writing system

3. FACTOR ANALYSIS OF LENDWORDS IN GOOGLE TRENDS

3.1. Lendword analysis by country: Factor score

Below, we will comprehensively examine by multivariate analysis what words are being searched for in what countries. There are various methods, but classical Factor Analysis is used here. *Table 1* lists the basic information of the four factors. The interpretation of the four factors is also described beforehand (in anticipation of the conclusion).

Table 1

Meaning and attributes of factors

	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4
Factor score	.688	.512	.600	.412
Factor load	9.046	6.501	4.689	4.505
Country of use	English countries	South American Spanish countries	Indonesia	Southeast Asia
Lexical characteristics	Traditional vocabulary	New words of Pop culture	New and old mixed	New and old mixed
First year peak	19c	20c	19c	19c

First, let us grasp the structure of the country dimension of the data matrix using the factor score as a clue. *Figure 6* shows countries by a scatter plot combining the first and second factors. The English-speaking countries of North America, the United Kingdom, and Oceania are distributed on the positive side of the first factor on the horizontal axis. There are countries nearby with Germanic languages such as Germany, Austria, and Sweden. Asian and African countries are concentrated near the origin and on the minus side, but the characters overlap and cannot be read (the enlarged graph is omitted in this article). Since 118 words were selected based on traditional lendword studies which have mostly focused on English, and many examples have been collected thanks to the digitization and the ease of searching of the English dictionaries, it can be said that this is a natural result. The English-speaking people searched with similar interest.

Latin American Spanish countries are distributed on the positive (upper) side of the second factor. Brazil, where Portuguese is used, is a little far away. Spain and Portugal in Europe are also far apart, near the origin, and the characters cannot be read in this figure. Other countries are concentrated on the minus side and near the origin. The people of South America show similar Google search habits.

In summary, in the first and second factors, nations were classified according to the language used. Languages such as English, Spanish, and Portuguese are major classification criteria, but geographical location is also relevant.

Figure 7 shows a scatter plot of factors 3 and 4 by country. Indonesia has a large value on the positive side of the third factor on the horizontal axis, followed by Malaysia. Indonesian is (one of) the official language(s) of both countries. Southeast Asian countries such as Singapore, Thailand, Hong Kong, and Taiwan stand out on the positive side of the fourth factor on the vertical axis. They are located in the peripheral part of Chinese character (Chinese cultural) sphere. It means that the people usually use ethnic writing systems, but resort to English spelling for topics related to Japan.

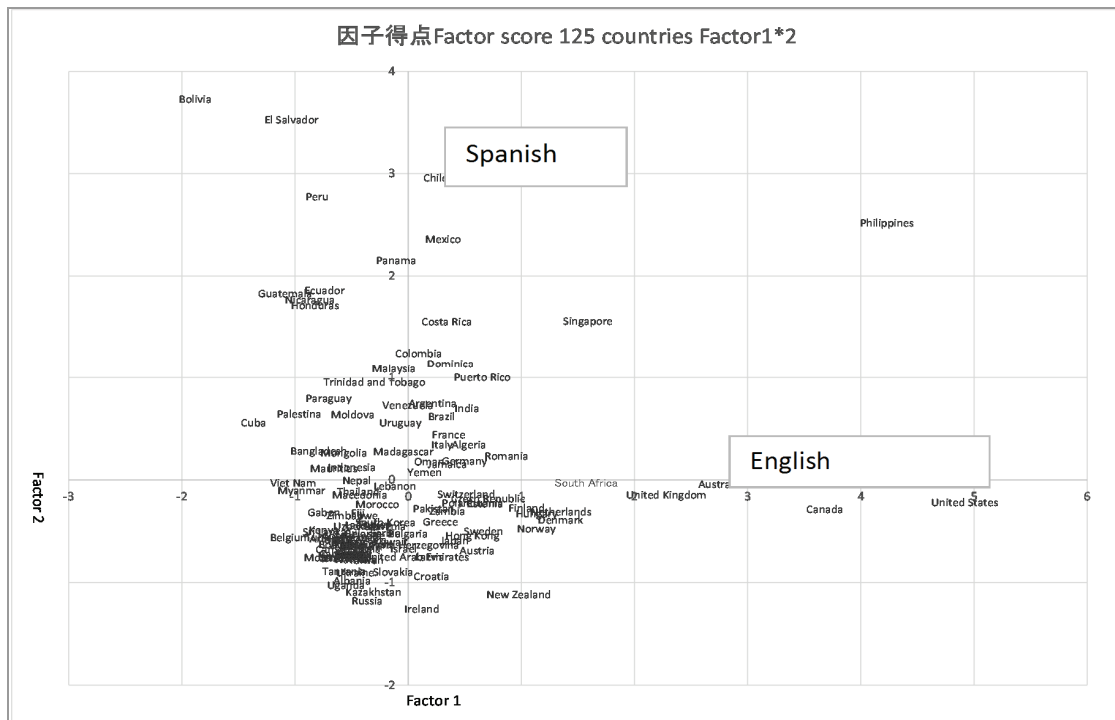

Figure 6. Country-wise usage patterns of lendwords: Factors 1 and 2

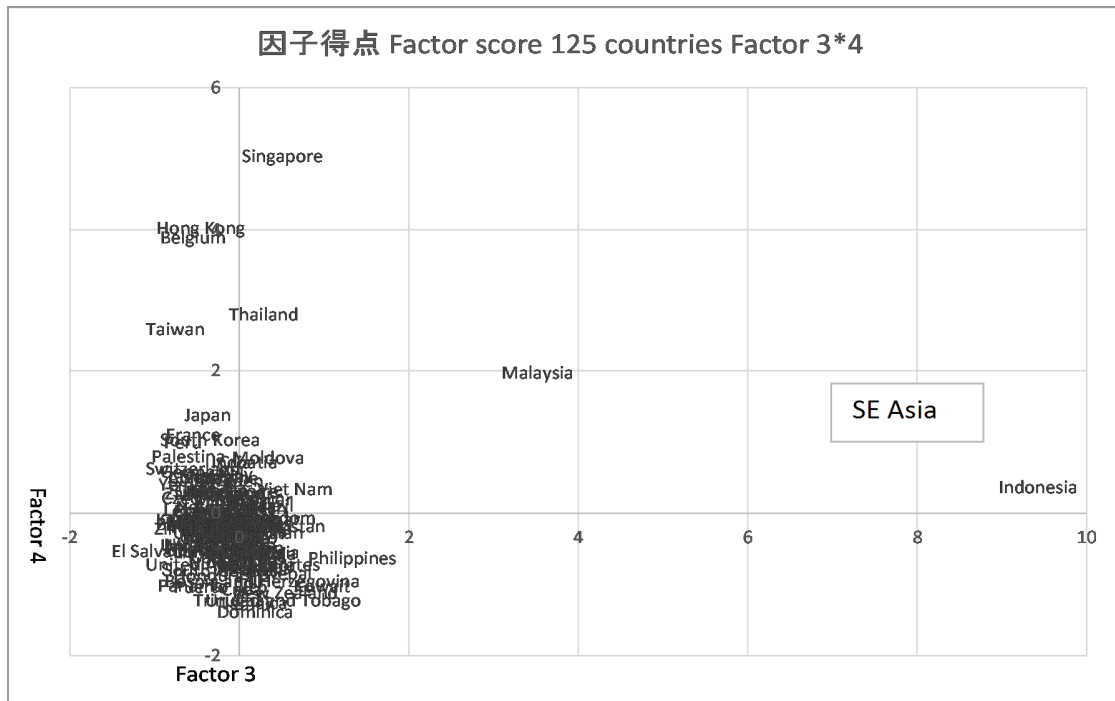

Figure 7. Country-wise usage patterns of lend words: Factors 3 and 4

When the characteristics of nations were considered according to the above factor analysis, it was interpreted that the language of national use had a great influence, and English / Spanish speaking countries and Southeast Asian countries were extracted as distinct groups.

3.2. Lendword analysis by word: Factor load

Next, let us consider the dimension of words in the data matrix. The scatter plot of *Figure 8* shows the factor loadings of the first factor and the second factor. On the plus side of the first factor on the horizontal axis, there are many words that describe food and traditional Japanese culture, such as *haiku*, *shogun*, *teriyaki*, *tofu*. According to *Figure 6*, whose relation mirrors that of the front and back of a coin, they are words that stand out in the English-speaking countries. They show that the tendency of Google searches of Western people is similar, showing interest in the old traditional Japanese culture.

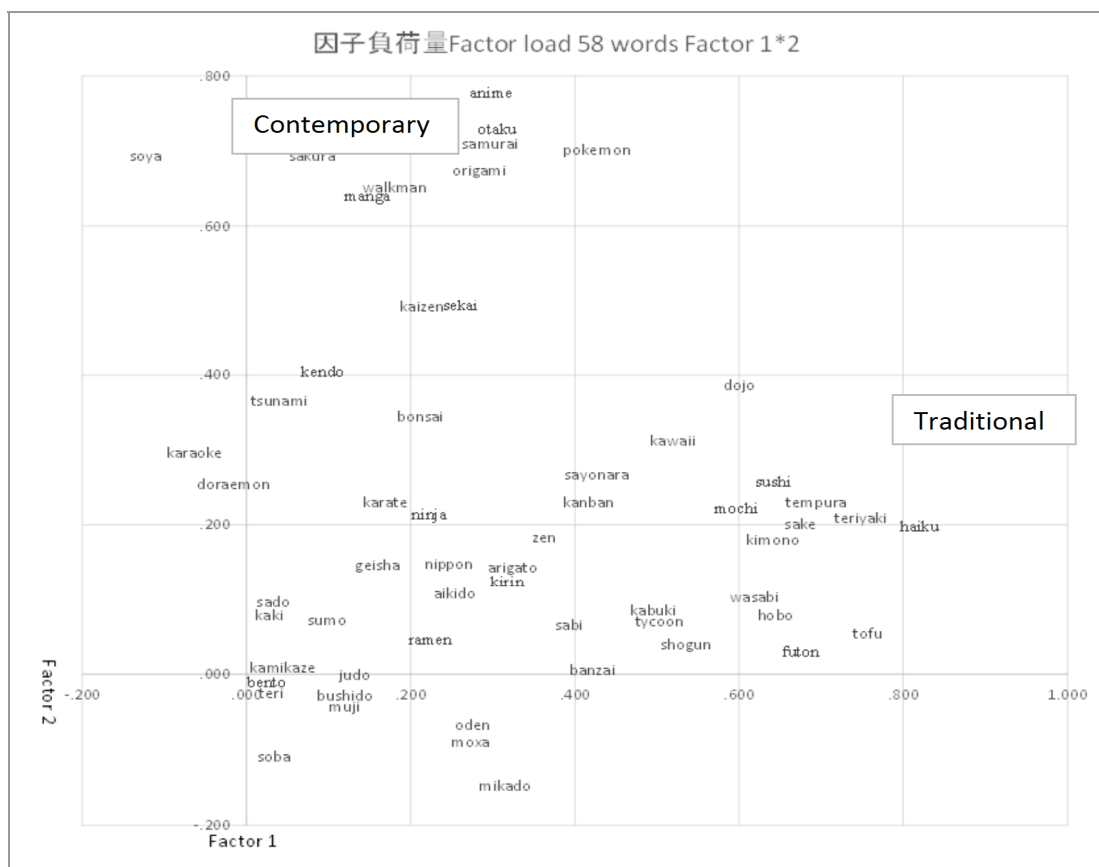

Figure 8. Word-specific usage patterns of lendwords (Factor analysis)

The words plotted on the upper (second factor positive) side in *Figure 8* are words related to modern pop culture such as *anime*, *otaku*, *Pokemon*, and *kaizen*. However, old lendwords such as *soya* (soybean, soy sauce), *samurai*, *origami*, and *sakura* are also nearby. According to *Figure 6*, they are words that stand out in the Spanish-speaking countries of South America. In these countries, they seem to often search for the latest Japanese culture. Words which showed few distinguishing characters in the factor analysis tend to be distributed near the origin. They are

lendwords that are neither new nor old-fashioned, such as *kamikaze*, *judo*, *sumo* and *bento*. They are searched from all over the world without being biased to a specific country.

Figure 9 shows a scatter plot of factors 3 and 4. On the positive side of the third factor on the horizontal axis, words that have been used in Japan for a long time, such as *geisha*, *ninja*, *shogun*, *kaki*, and new words, such as *doraemon*, and *manga* coexist. In Figure 7, they are prominent words in Indonesia. They seem to search for pop culture for children and exotic culture there.

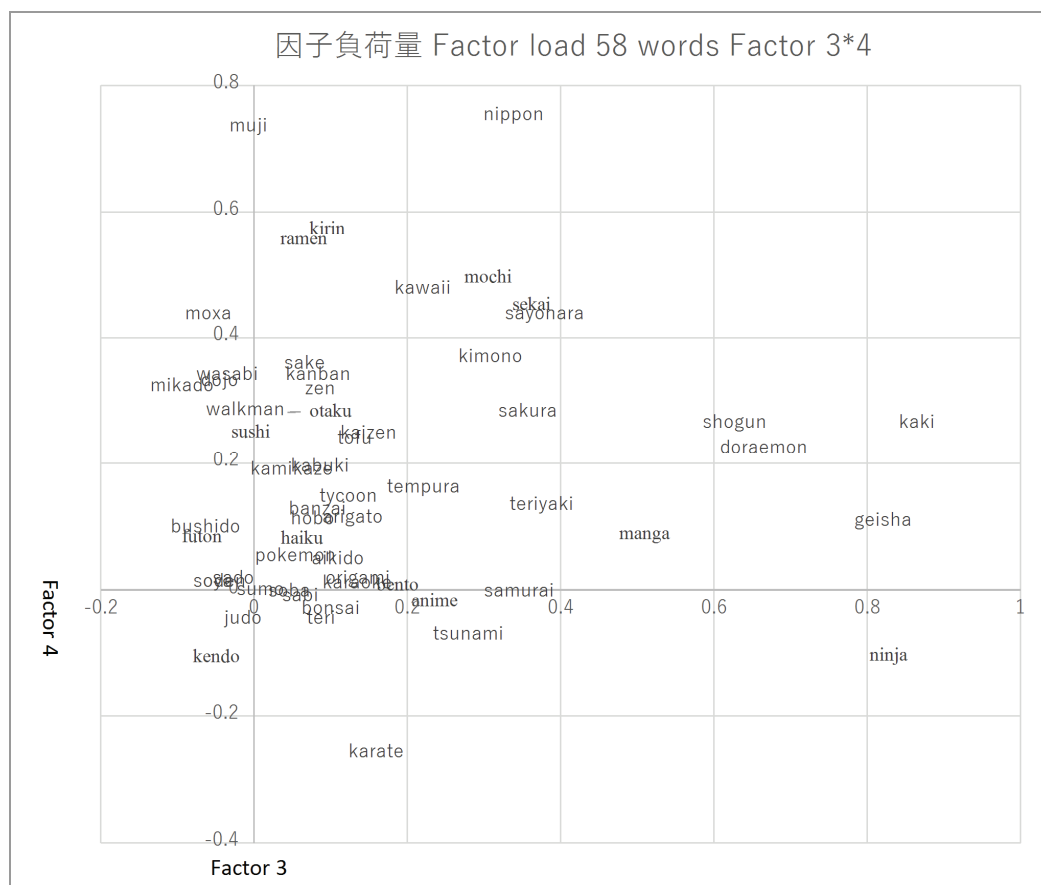

Figure 9. Word-wise usage patterns of lendwords (Factor analysis)

On the 4th factor positive side of the vertical axis, new words such as *muji*, *kirin*, and *ramen* stand out. In Figure 7, the words were prominent in Singapore, Thailand, Hong Kong and Belgium. *muji*, *kirin*, and *ramen* are related to products or economic commodities. Judging from the search tendency, Japan and Southeast Asia have secured a stable economic relation.

Factors 3 and below (omitted in this article) show the function of extracting special tendencies in a few words of a few nations. This is also the tendency seen in Inoue and Yanagimura (2015.3, 2015.9). Summarizing the results in Figures 8 and 9, factor analysis classified national languages, including words that indicate traditional culture and words that are related to contemporary Japanese culture and pop culture. The lendwords that spread after the end of the 20th century may have been accepted by the nations with new cultural exchanges. It may be related to the difference in the time of contact with lendwords from Japan.

It can be confirmed whether it is actually the case by the world distribution maps of individual words (Inoue and Yanagimura 2015.3). Certainly, there are many words related to traditional culture in English countries, and many words related to modern pop culture in South America. South America was far away for economic exchange and trade with Japan. However, since the end of the 20th century, descendants of *Nikkei* immigrants have come to Japan to send money home for *dekasegi*, etc., and exchange among common people has increased. This may have been extracted by factor analysis. If the words that triggered something are accepted and spread, they will spread to neighboring countries. It is presumed in sociolinguistics that individual loanwords do not spread separately in isolation, but spread as a vocabulary group. This was reflected in Google search.

3.3. Lendword analysis by word: year of appearance in OED

In the figures above, traditional culture and pop culture were distinguished based on the meaning of the words. A native Japanese speaker can intuitively conjecture the age of these words. It can also be ascertained from the first year of appearance in the “*Nihon Kokugo Daijiten* (Great Dictionary of the Japanese Language)”. However, the time when it began to be adopted in foreign languages is different from the usage in Japanese. A clue can be obtained by collating the first year of appearance in English with respect to the time when lendwords were accepted from Japan. For all the words investigated, the first year of appearance was confirmed in the OED (Oxford English Dictionary) electronic version.

The value of each word and the year of first appearance of OED were shown in the form of a scatter plot (graphs are omitted in this article). According to the first year of OED, loanwords were seen first in the 17th and 18th centuries (in the first half of the feudal Edo period), increased rapidly in the latter half of the 19th century after the Meiji Restoration (1868) and settled down a little in the 20th century. Looking at the first factor, the words that first appeared in the late 19th century take a large value, indicating that the premodern words show greater effect in the first factor. These are terms that describe 19th century Japanese traditional culture. Looking at the second factor, words that first appeared in the 20th century take a large value. They are words that indicate Japanese pop culture in the Spanish language of South America. In this way, the two groups of traditional and modern lendwords have been successfully divided by application of OED data of first year of appearance.

4. CONCLUSIONS

4.1. Global trends in big data

Multivariate analysis was applied to analyze the internal structure of the data. There was agreement with three highly economically developed areas in the world. Traditional loanword studies have often discussed individually how each word was introduced in which country. We need to grasp the big trends of many words, and thanks to internet information, it has become possible. Diversity was noticeable when the world maps of individual lendwords were output on Google Maps, but similar patterns emerged through many of these world maps (Inoue 2011.2, 2012.2, Inoue and Yanagimura 2015.3, 2015.9). It is said that “each word has its own history” (Jaberg 1908), but words do not change independently. Vocabulary with similar characteristics show similar geographical distributions. It is a general tendency observed on dialect maps in Japan, but it also applies to the entire world.

From a global sociolinguistic perspective, it was pointed out in Section 1 that three areas on Earth (Eastern United States, Western Europe, and East Asia) are distinctive (Inoue 2001.2, 2005.12, 2011.3, 2011.11, 2012.1). In these areas, where Japanese language is highly rated in the “International Census on Attitudes toward Japanese” (Shin-puro Nihongo 1999, NINJAL 2002), use of lendwords across multiple national languages was observed in Internet search trends, and various aspects of their linguistic landscapes, such as signage, also agrees with the trend suggested by the search data. These areas have a high standard of living in terms of transportation network, communication network, education level, etc., correspond to the three areas in the world which shine brightest in the nighttime composite satellite photo, and have high population density and GDP (Inoue 2018.8).

In Section 3, we applied multivariate analysis to a large number of lendwords and expected that the results of an analysis of the internal structure of the data would correspond to those of the three areas in the world, but some deviations were observed. However, it could be predicted from the history of exchange that the way of accepting lendwords differs between Europe and Asia. In addition, it was predicted that Chinese characters and various ethnic characters are used in West Asia and East Asia which would cause another tendency, due to the fact that English spelling is not the primary language of Internet searches.

4.2. Divergence and convergence of languages

It is commonly believed that in premodern times there was only movement toward language divergence, and in modern times there was only movement toward language convergence. In other words, in the pre-modern period, the movement toward linguistic divergence was large, the difference between dialects became large, and the difference in the standard language for each nation was emphasized. In modern times, the movement toward linguistic convergence has become strong; dialects in each region were standardized, and lendwords increased due to negotiations between nations.

However, according to our investigation, there was movement toward both divergence and convergence throughout the ages. Movement toward convergence has continued since ancient times, and movement toward divergence can also be observed in modern times. For example, new dialect has been born (Inoue 2012.1), and there is also a movement to eliminate borrowed words and intentionally increase the difference between languages in the construction language (Ausbausprache) like Ukrainian, Slovak and Croatian. The diagram in *Figure 10* exhibits the general tendency.

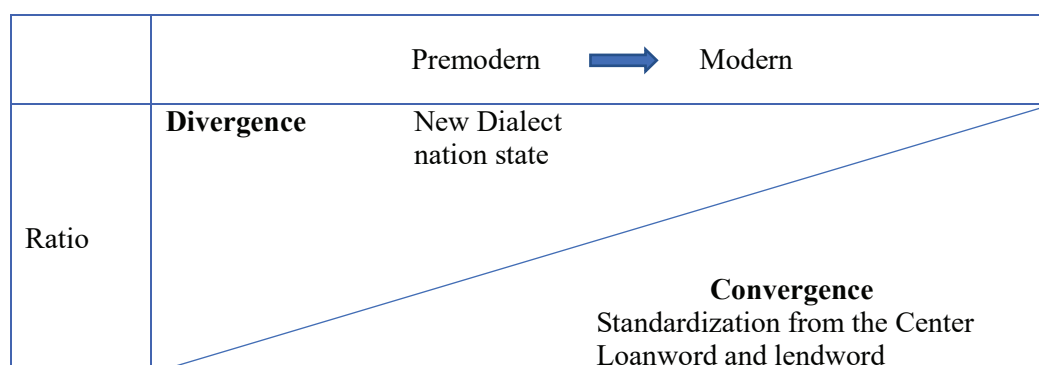

Figure 10. Divergence and convergence of language

Thus far, Google Trends shows modern standardization, but also the spread of new dialect and unnoticed dialect as divergence. In other words, we can directly observe the language change in progress. Dialectology has been studied as a field of linguistics, but the boundaries between dialects and languages are continuous. Loanwords and lendwords are typical examples. The principles of dialectology also apply to general linguistics. Interlingual dialectology is the boundary area that connects the two fields. As globalization progresses, interlingual dialectology is expected to become even more prosperous.

4.3. Interlingual dialectology in English and Spanish

It could be predicted from the history of exchange that the acceptance pattern of Japanese lendwords would differ between Europe and Asia, but the great quantity and characteristics of South America were unexpected. Even in South America, the usage rate of the map varies from country to country depending on the word. Differences in Spanish speaking countries in South America (or around the world including the Atlantic and Africa) should be considered as a kind of dialect difference (Ueda 1995, Fernández and Ueda 2018). Differences between nations in Google Trends can be regarded as dialect differences between Spanish on the global scale. If the items previously surveyed on the Iberian Peninsula dialect atlases are surveyed in the Spanish-speaking New World, dialect differences around the world can be exhibited (if the survey were executed again on the Iberian Peninsula, the data would be the same period, so real-time differences could be observed). This task is suitable for Interlingual dialectology (Weijnen 1978, Inoue 2001.2).

Comprehensive analysis can be performed using the dialectometry method. The dialectometry method can be applied to the dimension of language (words), and application of the Levenshtein distance can further improve the accuracy (Heeringa 2004). It would allow us to see in what kind of phenomena the difference between Spanish in Europe and South America is biggest (Ueda 1995). Ideally, dialectometry should be applied to all ALE (Atlas Linguarum Europae) data. The dialect difference of the Iberian Peninsula (Spanish) can be positioned relative to all the Romance languages (Goebel 2020). Inclusion of Romanian would bring further interesting insights. After that, the variation of Spanish in the world would be properly positioned.

The study of lendwords is possible for the other languages of the world. This paper dealt with borrowings from Japanese. In addition to the findings reported here, lendwords from Spanish, Chinese and Korean were also examined, and interesting results were obtained (Inoue 2013.4). If we utilize Google's functions, we can find out more. We can see the world distribution of many words such as store names by using Google Maps. We can also use Google Street View to watch the store name itself and the surrounding environment. We already have the data and have written some papers (from English to Chinese and to Spanish), but a full-scale analysis with a large number of numerical matrices is postponed. Years and decades later, the same data can be used for real-time follow-up to demonstrate changes.

4.4. The new horizon of dialectology

Research on world variants of English is ongoing. Not only is there a global study of pronunciation and grammar (for uptalk: rising intonation, connecting Australia, New Zealand, and California, USA), there is also research on the domestic scale. Sub-varieties of English are

divided into English, American, Australian, etc. depending on the nation, and the internal characteristics of each are further divided into northern / southern and western / eastern parts. Dialect maps are created within the nation and have accompanied attempts to divide the dialects. On the other hand, new regional differences such as *sneaked/snuk*, *yinz*, *torpedo* have also been pointed out.

The Google Ngram viewer shows long-term language use from 1800 (or 1600) to 2008. Spanish is a language that is widely distributed around the world along with English. There is a similar study in Spanish, with an analysis of the differences in Spanish in the world, and a dialect map of the Iberian Peninsula published. The results of a comprehensive quantitative dialectology study of the Iberian Peninsula were also made public.

Lendword research will be conducted on various languages in the world in the future. Furthermore, we hope that research on borrowing, which is a combination of loanwords and loanwords in particular languages, will be carried out to grasp the dialect differences in one country and to grasp the trend of the entire world. This is a development of interlingual dialectology based on a new research method. Research on how factors such as cultural exchange, economic development, language structure, and language ideology (language purification movement = foreign word exclusion movement) work is also expected to be conducted based on concrete survey data.

Acknowledgments. The factor analysis is courtesy of Mr. Yuu Yanagimura and Mr. Yasushi Hanzawa. Inoue is responsible for interpreting and documenting the results.

REFERENCES

- Bloomfield, Leonard (1933), *Language*, New York: Henry Holt.
- Fernández, Francisco Moreno and Hiroto Ueda (2018), Cohesion and Particularity in the Spanish Dialect Continuum, *Open Linguistics* 4: 1 <https://doi.org/10.1515/opli-2018-0035>
- Goebel, Hans (2020), *Dialectometry*, <http://dialektkarten.ch/dmviewer/alf/index.en.html>
- Heeringa, Wilbert (2004), *Measuring Dialect Pronunciation Differences using Levenshtein Distance*, Groningen Dissertations in Linguistics 46.
- Inoue, Fumio (2001.2), *Nihongo wa ikinokoreruka (Can Japanese language survive?)*, PHP.
- Inoue, Fumio (2005.12), Econolinguistic aspects of multilingual signs in Japan, *IJSL* 175/176.
- Inoue, Fumio (2011.2), Guguru gengo chirigaku nyumon (Introduction to Google linguistic geography), *Meikai Nihongo* 16.
- Inoue, Fumio (2011.3), Economic principles for multilingual signs in Japan *Meikai daigaku Ouyou gengogaku kenkyu* 13.
- Inoue, Fumio (2011.11), *Keizai Gengogaku Ronko (Papers on Econolinguistics)*, Meiji Shoin.
- Inoue, Fumio (2012.1), Improvements in the sociolinguistic status of dialects as observed through linguistic landscapes, *Dialectologia* 8, pp. 85–132. www.publicacions.ub.edu/revistes/ejecuta_descarga.asp?codigo=725
- Inoue, Fumio (2012.2), Nihongo sekai shinshutsu no Google gengo chirigaku (Google linguistic geography of world infiltration of Japanese language), *Meikai Nihongo* 17.
- Inoue, Fumio (2013.4), Google Linguistic Geography and Worldwide Borrowings – Interlingual dialectology in Japanese and Spanish – (Special Lecture), Universitat de Barcelona.
- Inoue, Fumio (2018 8), Linguistic landscape and language economy, *China Language Strategies* 7–1.
- Inoue, Fumio & Yanagimura, Yuu (2015.3), World distribution maps of lendwords – Factor analysis of Google Trends data – *Meikai Nihongo* 20.

- Inoue, Fumio & Yanagimura, Yuu (2015.9), Country-wise Factor analysis of world distribution of lendwords – Tendencies in Google Trends, *Keiryō Kokugogaku* 30-2.
- Jaberg, J. Karl (1908), *Sprachgeographie* (Aarau).
- Mavragani, Amaryllis, G. Ochoa, KP. Tsagarakis (2018), Assessing the methods, tools, and statistical approaches in Google Trends research: systematic review, *Journal of Medical Internet Research*
- Miwa, Takuji (1977), Gaikogo no kino to kyo (Yesterday and today of lendword) *Gengo Seikatsu* 312.
- NINJAL (2002), *Higashi Ajia ni okeru Nihongokan kokusai sensasu (International census on Japanese language in East Asia)* Kokuritsu kokugo kenkyūjo
- Oja, Vilja (2002), Words for flax in the Finnic languages. *Linguistica Uralica* (38, Issue 2).
- Saramandu, Nicolae and Manuela Nevaci (2019), Greek terms in daco-romanian sub-dialects (based on ALRR. Sintează. Vol. I–II) 337, *Balkan Area Altaic Studies General Linguistics In Memoriam Albina H. Girfanova (1957–2018)*, Russian Academy of Sciences.
- Shin-puro Nihongo (1999), *Nihongokan Kokusai Sensasu*, NINJAL.
http://www.ninjal.ac.jp/archives/n_census/result/
- Ueda, Hiroto (1995), “Zonificación del Español Urbano”, *VARILEX* 3.
- Weijnen, Antonius (1978), *Outlines for an Interlingual Dialectology*, Assen: Van Gorcum.

*Faculty of Foreign Languages,
Tokyo University of Foreign Studies
3-11-1 Asahicho, Fuchu-shi, Tokyo 183-8534*

REPREZENTAREA HPSG A DIFERENȚEI DE LINKING DINTRE CAUZATIVELE MODALE DIN ENGLEZĂ ȘI ROMÂNĂ

EMIL IONESCU
ANA-MARIA BARBU

1. INTRODUCERE

Acest articol reprezintă o aplicație a metodei lui Koenig, Davis (2001, 2006) de abordare a semnificației lexicale și a interfeței de *linking* (i.e. legătura dintre semantica lexicală a unui lexem și realizarea sa sintactică) la o anumită clasă a verbelor de control al obiectului, numite aici „cauzative modale”. Acestea sunt studiate comparativ pe limba română și limba engleză, iar datele empirice arată că anumite perechi de cauzative modale, precum *a cere – ask* au semnificație identică, dar comportament de linking diferit. Utilizând principiile de reprezentare a semnificației lexicale propuse de Koenig și Davis, abordarea noastră demonstrează că, în ciuda aparențelor, în abordarea acestei diferențe se poate ține seama de teza general acceptată că proprietățile semantice ale unui lexem determină proprietățile sale de subcategorizare (adică cele prin care sunt impuse anumite trăsături morfosintactice și semantice complementelor sale).

Articolul prezintă în secțiunea imediat următoare principalele caracterizări ale verbelor cauzative modale, relevante pentru studiul de față. Acestea împărtășesc cu verbele de control al obiectului un anumit tip de cadru de subcategorizare, dar diferă prin două semnificații posibile ale lor, puse în evidență de două inferențe diferite. Una dintre semnificații caracterizează cauzativele adevărate, iar cea de-a doua, cauzativele modale, studiate în acest articol. Secțiunea 3 definește, ca o problemă de linking, diferența dintre cadrele de subcategorizare ale verbelor din engleză și cele din română pe exemplul perechii *ask – a cere*. Această diferență este exprimată în cadrul teoriei lingvistice Head-driven Phrase Structure Grammar (HPSG) în următoarele două secțiuni. Astfel, în secțiunea 4 se dă reprezentarea semantică a acestor verbe, comună englezei și românei, care să dea seama de inferențele enunțate anterior, iar în secțiunea 5 este prezentat mecanismul de linking, care diferențiază cauzativele modale din engleză de cele din română, în ceea ce privește participantul „influențat”. Articolul se încheie cu câteva concluzii.

2. CAUZATIVELE MODALE CA SUBCLASĂ A VERBELOR DE CONTROL AL OBIECTULUI

Verbele de control al obiectului au drept cadru de subcategorizare (adică setul minimal de complemente) un GN-subiect, un GN-obiect și un GV-complement¹. Indexul referențial²

¹ Abrevierile folosite în acest articol sunt: GN – grup nominal, GV – grup verbal, V – verb.

² Indexul referențial al unui GN este informația de persoană, număr și gen corespunzătoare aceluși GN. În Head-driven Phrase Structure Grammar (HPSG) acesta reprezintă o informație *semantică*, care uneori trebuie distinsă de informația de *acord* pentru aceleași categorii gramaticale.

al GN-obiect este același cu indexul referențial al subiectului neexprimat (notat cu $_$) al GV-complement. De exemplu:

- (1) (a) Ion a făcut-o pe Maria $_i$ [$_i$ să plece].
 (b) Ion i-a cerut Mariei $_i$ [$_i$ să plece].

Verbele de control al obiectului pot fi împărțite în două clase distincte potrivit comportamentului lor față de următorul tipar de inferență:

Dacă GN₁ V GN₂ GV (unde GN₁ este subiectul, V este verbul de control al obiectului, GN₂ este obiectul și GV este complementul verbal), atunci GV.

Mai precis, există verbe de control al obiectului care în mod necondiționat permit această consecință logică și verbe de control al obiectului care o permit doar în anumite condiții. Verbul *a face*, de pildă, aparține primei clase, iar *a cere*, celei de-a doua.

- (1') (a) Ion a făcut-o pe Maria să plece.
 (b) Ion i-a cerut Mariei să plece.

Într-adevăr (1'a) admite consecința (2):

- (2) Maria a plecat.

Pentru (1'b) însă, (2) reprezintă o consecință doar dacă sunt îndeplinite anumite condiții suplimentare. Mai precis, dacă lumea este astfel încât ceea ce este cerut este adoptat drept conduită, adică efectuat în mod obligatoriu. Prin urmare, actul de a cere *este* un eveniment cauzativ, dar numai raportat la o clasă de circumstanțe adecvate – o clasă dată de lumi posibile.

Vom numi verbele de control al obiectului din prima clasă „cauzative adevărate (sau non-modale)”, iar verbele din a doua clasă „cauzative modale”³. În această lucrare ne vom concentra asupra cauzativelor modale dintr-o perspectivă contrastivă engleză – română. În ceea ce urmează sunt date câteva cauzative modale în română.

CAUZATIVE MODALE

a ațâța (engl. *incite, instigate*), **a avertiza** (*warn*), **a cere** (*ask*), **a conjura** (*conjure*), **a implora** (*implore, beg*), **a impulsiona** (*give an impulse*), **a indica** (*indicate*), **a invita** (*invite*), **a îmbărbăta** (*encourage*), **a îmboldi** (*spur*), **a împinge** (*drive, prompt*), **a încuraja** (*encourage*), **a îndemna** (*urge*), **a pofti** (*invite*), **a porunci** (*order, command*), **a presa** (*press, beset*), **a pretinde** (*claim, pretend*), **a preveni** (*forewarn, warn*), **a propune** (*propose*), **a recomanda** (*recommend*) **a ruga** (*ask, beg*), **a sfătui** (*advice*), **a solicita** (*ask, request*), **a soma** (*call on to do something*), **a stimula** (*stimulate*), **a sugera** (*suggest*), (Ușurelu 2005: 94–105).

³ Atât cauzativele adevărate, cât și cele modale fac parte din ceea ce Comrie numește „cauzative analitice” (Comrie 1989: 167). Clasa cauzativelor modale studiate aici nu acoperă exhaustiv clasa cauzativelor modale. Alte asemenea verbe pot fi identificate în cadrul verbelor de control al subiectului.

3. FAPTELE CARE TREBUIE EXPLICATE

O comparație a cauzativelor modale în română și engleză relevă următoarele două fenomene.

(i) Un cauzativ modal în română și corespondentul său din engleză descriu aceeași clasă de situații (au același înțeles).

(ii) În ciuda asemănării de înțeles, se poate întâmpla ca un cauzativ modal din engleză și traducerea lui în română să difere în ce privește realizarea gramaticală a rolurilor lor semantice, adică să difere în privința linkingului. Perechea *a sugera – suggest* ilustrează acest contrast.

(3) (a) I-am sugerat lui Ion să plece.

(b) I suggested John to leave.

În timp ce complementul *lui Ion* în (3a) este obiect indirect, complementul *John* în (3b) este obiect direct. Amândouă exprimă același rol semantic, numit aici, în mod convențional, „participantul influențat” – vezi (Pollard, Sag 1994: 287).

În ceea ce urmează vom încerca să explicăm fenomenele menționate la (i) și (ii). În acest scop vom utiliza principiile și reprezentările specifice teoriei HPSG. Demonstrația va decurge astfel: mai întâi, vom arăta că verbele cauzative modale au o structură semantică alcătuită din două predicatii distincte (secțiunea 4). Apoi, urmând abordarea lui Koenig, Davis (2006), atribuirem semnificației lexicale o structură mai complexă și distingem, în consecință, două componente de semnificație, numite componenta KEY și, respectiv, componenta RELATIONS. În final, arătăm că în timp ce similitudinea de semnificație este explicată inter-lingual prin intermediul componentei RELATIONS, diferențele de linking dintre cauzativele modale din engleză și cele din română sunt explicate prin componenta KEY (secțiunea 5).

4. STRUCTURA SEMANTICĂ A CAUZATIVELOR MODALE

Nu este deloc surprinzător că majoritatea cauzativelor modale din una dintre limbile studiate aici au un sinonim în cealaltă. Traducerea dintre formele lexicale, precum *ask – a cere*, este o dovadă în acest sens. Ceea ce este mai interesant este faptul că această semnificație comună nu este atomică. Această particularitate a cauzativelor modale poate fi pusă în evidență prin intermediul inferențelor logice.

Inferențele logice pun în lumină adesea ceea ce uneori este ascuns în semnificația elementelor lingvistice. De aceea, aceste inferențe sunt relevante pentru forma logică, iar forma logică trebuie să aibă o reprezentare care explică (validează) inferențele logice.

4.1. Inferențe modale

În cazul cauzativelor modale o asemenea inferență a fost deja menționată mai sus. Este vorba de consecința restricționată privitoare la conținutul complementului GV. Întorcându-ne la exemplul (1b), această inferență poate fi exprimată informal astfel:

CM^{ask} (CM – consecință modală)

Relativ la o clasă de lumi W^{ask} introdusă de verbul *to ask* orice cerere (*asking*), dacă John i-a cerut Joannei să plece, atunci, în lumea W^{ask} John a făcut-o pe Joanna să plece.

În HPSG, reprezentările semnificației care dau seama de o consecință ca cea din CM^{ask} au fost construite de Koenig, Davis (2001). Potrivit acestor autori semnificația nucleară a unui cuvânt poate avea două componente: un nucleu situațional și o bază modală. Nucleul situațional descrie o clasă de situații, împreună cu participanții lor specifici. Baza modală evaluează clasa de situații cu privire la lumile în care aceste situații au loc. Baza modală poate fi vidă. În acest caz, ceea ce este descris de nucleul situațional este parte a lumii actuale.

Nucleul situațional și baza modală sunt descrise prin atributele SIT-CORE și, respectiv, MODAL-BASE. Valorile lor sunt relații (*rels*)⁴. În cazul lui SIT-CORE, relația este ca cea descrisă în reprezentările de tipul Attribute-Value Matrice (AVM) folosite pentru a codifica informația semantică – vezi, de exemplu, (Davis 2001). În cazul lui MODAL-BASE, valoarea este de asemenea o relație, dar de data aceasta una modală. O relație modală constă obligatoriu dintr-un atribut State-Of-Affairs (SOA), a cărui valoare este exact relația definită în nucleul situațional.

În cazul verbelor *a cere* – *ask* (*John asked Joanna to leave*) toate aceste elemente participă la exprimarea faptului că situația cauzativă descrisă în nucleul situațional are loc cu privire la clasa lumilor descrise de baza modală. Reprezentarea semantică parțială a conținutului cauzativelor modale *a cere* – *ask* în propozițiile *Ion i-a cerut Ioanei să plece.* / *John asked Joanna to leave.* este dată în Figura 1.

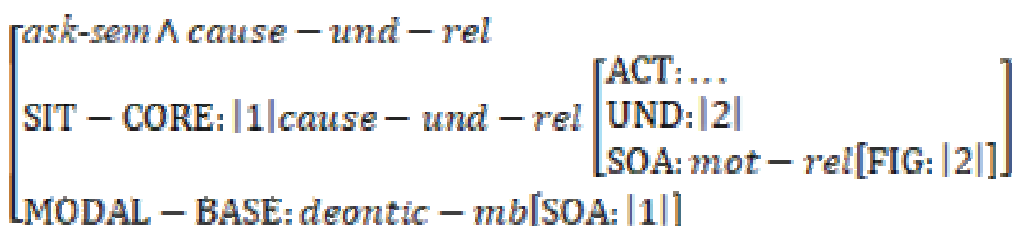

Figura 1. Reprezentare semantică parțială a conținutului cauzativelor modale *a cere* – *ask*

Reprezentarea semantică dată în Figura 1 este, prin urmare, o conjuncție de tipuri semantice: *ask-sem* \wedge *cause-und-rel*. Această reprezentare semantică are un nucleu situațional, care este o relație de tipul *cause-und*, și o bază modală. Nucleul situațional conține un agent (ACT (engl. actor) – cel care inițiază acțiunea cauzativă), pe „cel care suportă” (UND (engl. undergoer) – cel care este afectat de acțiunea agentului) și o stare de lucruri (SOA – care descrie rezultatul acțiunii cauzative). Rezultatul în situația noastră este un eveniment de mișcare (*mot-rel*), care are ca participant principal (numit FIG(ure)) același participant care suportă acțiunea cauzativă.

Situația denotată de eticheta |1| este totodată atributul SOA. Această structură de trăsături este de tipul *deontic-mb*, ceea ce înseamnă că relația cauzativă denotată de eticheta |1| este restricționată la setul lumilor în care ceea ce îi este cerut unei persoane devine obligatoriu pentru acea persoană.

Astfel reprezentarea semantică din Figura 1 este potrivită pentru a valida consecința modală din CM^{ask} .

⁴ Atributele și valorile în HPSG funcționează într-un mod similar cu un argument și valoarea sa în cazul unei funcții sintactice. Cu alte cuvinte, pentru un anumit atribut putem avea anumite valori, de pildă pentru un circumstanțial de loc putem avea un grup prepozițional sau adverbial.

4.2. Inferențe non-modale

Cauzativele modale permit și o consecință mai degrabă neașteptată, care de data aceasta nu este modală. Să analizăm iarăși perechea *a cere – ask*. În acest caz, are loc următoarea inferență:

Dacă

- (4) Ion i-a cerut Ioanei să plece. / John asked Joanna to leave.

atunci

- (5) Ioana știe/a aflat/este conștientă că Ion i-a cerut să plece. / Joanna knows/learned that John asked her to leave.

Cauzativele adevărate nu manifestă acest tipar inferențial. Astfel, este cel puțin îndoielnic că o consecință similară este permisă în cazul unui verb precum *a face – make*. Într-adevăr, din faptul că

- (6) Ion a făcut-o pe Ioana să plece. / John made Joanna leave.

nu se poate infera consecința că

- (7) Ioana știe/ a aflat că Ion a făcut-o să plece. / Joanna knows/learned that John made her leave.

Se pare că o consecință logică ca aceea din (5) este posibilă în virtutea faptului că un act precum *a cere* poate fi văzut și ca o modalitate particulară de a transfera informație. În această privință, acest verb se aseamănă cu alte verbe de transfer, de pildă, ca cele de transfer de posesie.

Ca și în cazul precedent, pentru a explica consecința din (5), este necesară o componentă de semnificație capabilă să legitimizeze această consecință. Componenta respectivă este de asemenea reprezentată printr-o structură de trăsături care va descrie o clasă de situații cu trei participanți: „sursa” actului de a cere, cererea în sine și „adresantul” cererii.

Participantul numit „sursa cererii” acționează într-un mod incremental, deoarece rezultatul acțiunii este ceva ce nu a existat mai înainte. Această inferență (împreună cu aspectul volitiv al acțiunii) califică acest participant să fie considerat agent (engl. actor).

Al doilea participant este ceea ce rezultă din acțiunea cauzativă. Un astfel de participant, prin urmare, este o temă incrementală. În HPSG, temele sunt codificate prin atributul rolului semantic UND(ergoer) „cel care suportă”. Acesta, în cazul de față, este totuși mai special. Valoarea lui UND are prototipic conținut nominal. Totuși, în această situație, conținutul care îl reprezintă pe „cel care suportă” nu poate fi un conținut nominal, deoarece ceea ce rezultă din acțiunea agentului este un eveniment. Pare potrivit atunci să se considere că conținutul evenimentului de a cere este o stare de lucruri (*soa*). Numim acest *soa* chiar „cerere”. Cererea este, bineînțeles, ce este descris prin complementul GV – în exemplul de aici, situația în care cineva ar urma să plece. Deoarece situațiile care implică o plecare presupun un participant principal, anume entitatea care pleacă, atributul potrivit în HPSG pentru a reprezenta acest participant este Fig(ure). În acest caz reprezentarea este: *mot-rel*[FIG: ...].

Rămâne, în sfârșit, de discutat reprezentarea ultimului participant în situația cererii: „adresantul”. Acest participant poate fi caracterizat ca fiind potențial afectat de acțiunea cauzativă a agentului, fapt care l-ar recomanda pentru statutul de *undergoer* „cel care suportă”. Dar situația este mai complexă. Adresantul are totodată capacitatea de a reprezenta cererea în sine. De aceea, trebuie să existe posibilitatea ca el să fie participantul principal într-o situație *noțiune*, în care „obiectul” relației noțiune este conținutul actului de a cere⁵.

Pe de altă parte, acest participant își modifică stările de cunoaștere prin actul cererii și prin aceasta poate fi considerat *undergoer* „cel care suportă”. De asemenea, el experimentează o anumită reprezentare, fapt care îi conferă statutul de agent. Această situație cu multe intricări poate fi rezolvată considerând că atributul potrivit pentru acest participant este SOA. Valoarea lui SOA este conținutul de tip *learn-rel* (unde *learn-rel* este un subtip al lui *notion-rel*). Acest tip de conținut, la rândul său, etichetează o structură de trăsături în care experimentatorul este și agent, iar *soa* pe care o experimentează este cererea descrisă mai sus⁶.

$$\left[\text{SOA: learn} - \text{rel} \left[\text{ACT: |1|} \right. \right. \\ \left. \left. \text{SOA: ask} - \text{rel} \right] \right]$$

Figura 2. AVM (participantul „adresant” într-o situație de cerere)

Dacă ce s-a spus până aici este corect, componentul de semnificație care licențiază consecința (5) arată în felul următor:

$$\left[\text{ACT: |1|} \right. \\ \left. \text{UND: |2| ask} - \text{rel} \left[\text{ACT: |1|} \right. \right. \\ \left. \left. \text{ADDR: |3|} \right. \right. \\ \left. \left. \text{SOA: |2| leave} - \text{rel} [\text{FIG: |3|}] \right] \right. \\ \left. \text{SOA: learn} - \text{rel} \left[\text{ACT: |3|} \right. \right. \\ \left. \left. \text{SOA: |2|} \right] \right]$$

Figura 3. AVM (a cere – ask)

Problema care se cere rezolvată acum este cum trebuie reprezentat întregul conținut al cauzativelor modale.

4.3. Semnificația lexicală ca set de predicții elementare

Soluția stă în ipoteza metodologică a semnificației lexicale văzute ca un set de predicții elementare. Această propunere a fost avansată într-o altă lucrare a lui Koenig, Davis (2006) în cadrul Semanticii Recursive Minimale (Minimal Recursion Semantics – MRS, Copstake *et al.* 2005). Potrivit acestei ipoteze, semnificația unui cuvânt poate consta într-un set de mai

⁵ Relațiile-noțiune sunt discutate pe larg în (Davis 2001: 91-93).

⁶ Soluția adoptată mai sus își are originea în analiza semantică propusă de Davis (2001: 86) pentru anumite construcții spaniole ca *Los perros le molestan* ‘Câinii îl enervează’, unde obiectul indirect *le* denotă participantul care experimentează rezultatul situației de a enerva, dar nu este vizat de acțiunea câinilor.

multe semnificații de bază. Semnificațiile de bază sunt numite de Koenig și Davis „elementary predications” (EPs) ‘predicate elementare’ și sunt reprezentate prin obiecte de tipul *sem*⁷, care la rândul lor conțin relații (*rels*). Un EP, prin urmare, este un obiect de tipul *sem* și este compus dintr-un nucleu situațional și (posibil) dintr-o relație modală. Ca urmare, dacă se spune că semnificația unui verb are mai mult de un EP, aceasta este echivalent cu a spune că are, ca sens global, mai mult de un obiect de tipul *sem*. De pildă, *a încărca* cu semnificația sa cauzativă, (ca în *Ion încarcă carul cu fân*) conține (cel puțin) două obiecte *sem* și prin urmare (cel puțin) două EP⁸.

- (i) Agentul (aici, *Ion*) a schimbat starea temei (*carul*).
- (ii) Agentul a schimbat locația *fânului*.

Tehnic, EP-urile apar ca membri ai unui set care reprezintă valoarea atributului RELATIONS. Acesta, la rândul lui, este un atribut care se găsește în valoarea trăsăturii CONT(ent).

AVM-ul din *Figura 4* specifică că valoarea lui RELATIONS este tocmai un set de obiecte de tip *sem*.

$$\left[\text{CONT:} \left[\text{NUCL} - \text{CONT:} \left[\text{RELATIONS: set}(\text{sem}) \right] \right] \right]$$

Figura 4. AVM(EP)

Aceste reprezentări ajută la codificarea părții de semnificație a cauzativelor modale care este responsabilă de inferența (5)⁹. De aici decurge reprezentarea de mai jos, care oferă parțial semnificația verbelor *a cere* – *ask*.

$$\left[\text{RELATIONS:} \left\{ \left[\begin{array}{l} \text{ask-sem} \wedge \text{cause-mot-rel} \\ \text{ACT:} |3| \\ \text{UND:} |1| \text{ influenced} \\ \text{SOA:} |4| \text{ mot - rel} [\text{FIG:} |1|] \end{array} \right], \left[\begin{array}{l} \text{ask-sem} \wedge \text{cause-notion-rel} \\ \text{ACT:} |3| \\ \text{UND:} |2| \text{ ask - rel} \left[\begin{array}{l} \text{ACT:} |3| \\ \text{ADDR:} |1| \\ \text{SOA:} |4| \end{array} \right] \\ \text{SOA:} \text{ learn - rel} \left[\begin{array}{l} \text{ACT:} |1| \\ \text{SOA:} |2| \end{array} \right] \end{array} \right] \right\} \right]$$

Figura 5. AVM (a cere/ask)

În această reprezentare, fiecare conjuncție (\wedge) de tipuri este o etichetă pentru structura de trăsături corespunzătoare de dedesubtul ei. Prima structură de trăsături din interiorul acoladelor (cea din stânga) descrie un EP care spune că a cere cuiva (eticheta |1|) ceva (aici *mot-rel* cu participantul denotat de |1|) înseamnă a iniția un act direcționat către acel cineva, cu efectul (intenționat) descris în relația de mișcare.

În același timp, a cere cuiva ceva înseamnă a acționa asupra unei „teme” (aici denotată prin eticheta |2|), rezultatul fiind schimbarea stării de cunoaștere (*notion-rel*) a participantului denotat de

⁷ A nu se confunda cu *sem* din semantica structurală.

⁸ Componentul sublexical modal pentru cauzativul *a încărca* este vid, astfel cele două *sem* diferă doar în ce privește nucleul situațional.

⁹ De dragul simplității, am omis în ceea ce urmează componentul modal, care nu este relevant, pentru că discutăm situația în lumea actuală, nu într-o lume posibilă.

eticheta |1|, în relația sa cu starea de lucruri denotată prin eticheta |2|. Această semnificație este reprezentată în structura de trăsături din dreapta, cea etichetată cu *ask-sem* \wedge *cause-notion-rel*¹⁰. Cele două EP stau unul față de celălalt într-o relație similară conjuncției din logică, astfel încât fiecare validează o anumită inferență. Structura de trăsături din stânga, de pildă, denotă un nucleu situațional care este evaluat în legătură cu o clasă de lumi deontice specifică actului de a cere. Cea din dreapta, pe de altă parte, validează inferența (5) discutată mai sus.

5. REPREZENTAREA LINKING-ului PARTICIPANTULUI „INFLUENȚAT”

În engleză, participantul influențat implicat de un cauzativ modal este aproape invariabil realizat printr-un obiect direct¹¹. În această privință, marea majoritate a cauzativelor modale din engleză au tiparul cauzativelor adevărate, după cum poate fi văzut din exemplele comentate în această lucrare și repetate mai jos:

- (8) (a) John made Joanna leave.
(b) John asked Joanna to leave.

După cum s-a spus deja, în perspectivă comparativă, acest tipar nu este prototipic. Limba română oferă un exemplu diferit, prin aceea că verbele cauzative modale prezintă două opțiuni în exprimarea participantului influențat: ca obiect direct (i.e. acuzativ) sau ca obiect indirect (i.e. dativ):

- (9) (a) L-am sfătuit pe Ion să plece. / *I-am sfătuit lui Ion să plece.
(b) I-am ordonat lui Ion să plece. / *L-am ordonat pe Ion să plece.

Prin urmare, în română, există două clase de cauzative modale: tranzitive și intransitive. Vom încerca acum să explicăm cum se întâmplă că, în ciuda aceluiași sens general, un verb modal și traducerea sa (de pildă *a cere* – *ask*) exprimă același participant influențat prin argumente gramaticale diferite (indiferent de cazul care le este atribuit acestor argumente gramaticale prin Teoria Cazului¹²).

Explicația care urmează se bazează în esență pe atributele RELATIONS și KEY, împreună cu valorile lor corespunzătoare. RELATIONS și KEY fac parte din arhitectura MRS (Minimal Recursion Semantics) (Copestake *et al.* 2005). Cum s-a menționat mai sus, valoarea lui RELATIONS este un set (la limită, cu un singur element) de predicate elementare.

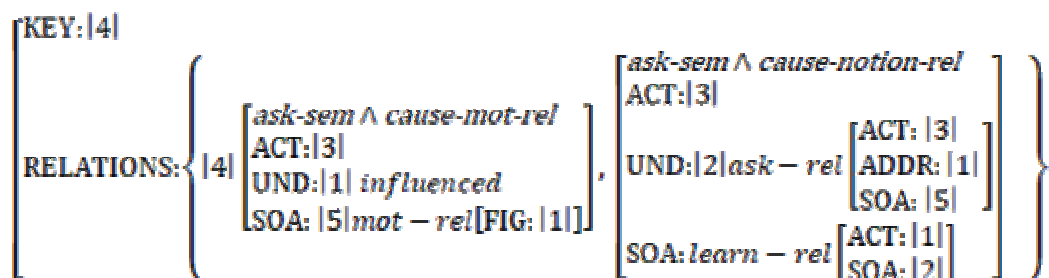
¹⁰ Structura de trăsături cu eticheta *cause-mot-rel* este similară cu cea propusă în (Davis 2001: 100), AVM (23)(a), diferența constând în valoarea atributului UND. În cazul verbelor de emoție cauzată – cele analizate de Davis – valoarea este conținutul unui GN, pe când cele analizate aici, valoarea lui UND este o stare de lucruri – un *soa*.

¹¹ Singurul exemplu pe care îl știm cu exprimarea participantului influențat prin obiect indirect este verbul *to appeal to*.

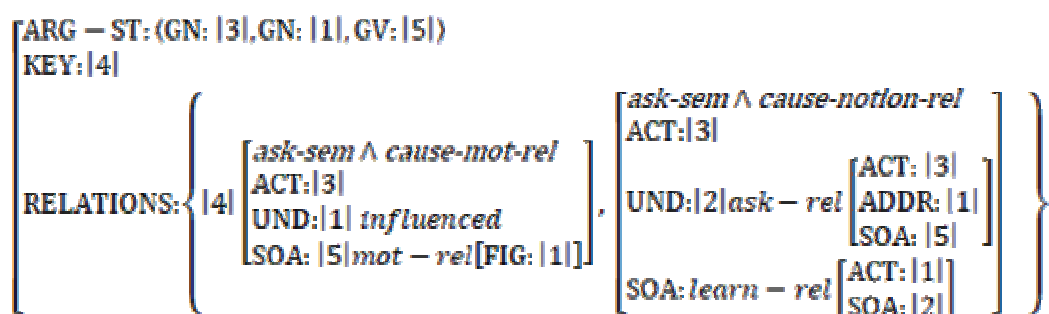
¹² Ceea ce merită subliniat cu privire la explicația HPSG a acestor diferențe de linking este că această explicație nu vizează atribuirea de caz (și marcarea cazului). În HPSG, atribuirea de caz este îndeplinită de Principiile Cazului (Heinz, Matiaszek 1994, Przepiorkowski 1999). În situația noastră, Teoria HPSG a Cazului precizează că, atât în română, cât și în engleză, cauzativele modale tranzitive atribuie caz structural complementului GN care exprimă participantul influențat. Cazul structural trebuie să fie convertit în acuzativ într-o anumită construcție. Pe de altă parte, despre cauzativele modale intransitive din română se spune că atribuie un dativ lexical argumentului GN care realizează participantul influențat. Astfel, opțiunile de caz sunt explicate prin diferența dintre cazul structural și cazul lexical și totodată prin anumite constrângeri de caz structural.

Valoarea lui KEY, pe de altă parte, este un EP dintr-un set de EP-uri care apar ca valoare a atributului RELATIONS. Trebuie menționat că KEY și RELATIONS sunt atribute adoptate în MRS independent de problema de linking. Astfel, atributul RELATIONS (numit inițial în MRS „LISZT”) este folosit pentru a reprezenta semnificația unui element lexical / sintagmatic. Pe de altă parte, KEY – un atribut de HEAD – este conceput „să preia restricțiile selecționale în subcategorizarea lexicală și în regulile lexicale” (Copestake *et al.* 2005: 13).

Koenig, Davis (2006) au avansat ipoteza că doar un singur EP este responsabil de linking. Potrivit lor, un astfel de EP trebuie să apară atât în valoarea atributului RELATIONS, cât și în cea a atributului KEY. Astfel, rolurile semantice relevante realizării gramaticale sunt localizate în valoarea lui KEY a elementului lexical. Autorii aduc în sprijinul ipotezei lor un mare număr de exemple. Prin analiza noastră, propunerea lor primește o nouă confirmare. Să luăm din nou ca exemplu cauzativul modal *ask* din engleză și traducerea sa în română, *a cere*¹³. Vedem că acestea au aceeași semnificație (vezi *Figura 5* mai sus). AVM(*ask/a cere*) poate fi acum extinsă în acord cu distincția RELATIONS / KEY, caz în care vor fi încorporate proprietăți de linking pentru fiecare dintre cele două verbe. Pentru *ask* situația arată ca în *Figura 6*:

Figura 6. AVM(*ask* & KEY)

Ceea ce este ilustrat în AVM(*ask* & KEY) este că EP care este relevant pentru realizarea gramaticală a rolurilor semantice este cel etichetat cu |4|. Potrivit acestei asumpții, dacă *ask* are ca valoare a atributului său KEY predicția elementară etichetată cu |4| și dacă, în plus, acest verb are structura argumentală (ARG(ument)-ST(ructure)) <GN, GN, GV>, atunci conținutul primului GN trebuie să fie valoarea lui ACT, conținutul celui de-al doilea GN trebuie să fie valoarea lui UND, pe când conținutul GV trebuie să fie valoarea lui SOA, ca în *Figura 7*. Aceasta dă seama printre altele de exprimarea participatului influențat ca obiect direct.

Figura 7. AVM(*ask* & KEY & ARG-ST)

¹³ Pentru simplificare, să presupunem din nou că aceste verbe apar în contextele *John asked Joanna to leave* și, respectiv, *Ion i-a cerut Ioanei să plece*.

Situația cauzativului modal corespunzător din română, *a cere*, este diferită. Verbul *a cere* realizează participantul influențat ca un obiect indirect. Aceasta înseamnă că EP indexat cu |4| în AVM(ask & KEY & ARG-ST) nu mai poate fi valoarea lui KEY pentru acest verb. De fapt, celălalt EP este acum relevant pentru linking. În *Figura 8*, acest EP este etichetat cu |6|. Astfel, dacă verbul *a cere* are EP indexat cu |6| ca valoare a lui KEY și dacă, în plus, are două GN și un GV ca argumente, atunci linkingul se realizează ca în *Figura 8*.

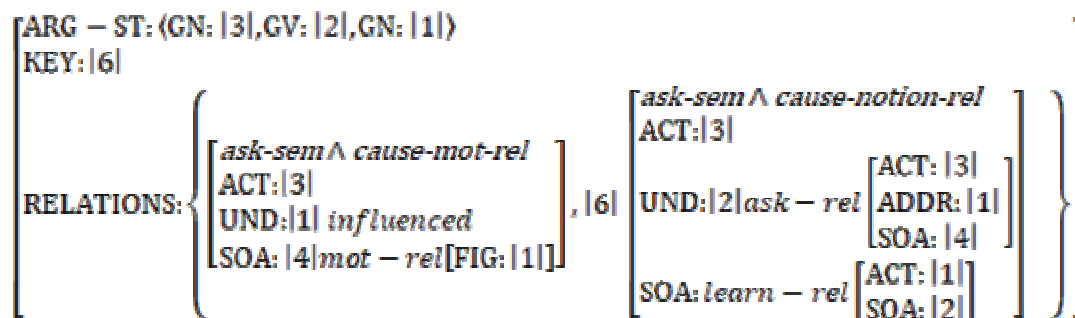

Figura 8. AVM(a cere & KEY & ARG-ST)

Ordinea din lista ARG-ST, în *Figura 8*, nu este nerelevantă. Această ordine stabilește că GV este mai puțin oblic decât GN cu conținutul indexat cu |1|. Întrucât, de data aceasta, „cel care suportă acțiunea” – *undergoer* este realizat ca un *soa* (vezi eticheta |2|), nu există o realizare a acestuia ca obiect direct. În același timp, al treilea participant în situația descrisă de EP-ul etichetat cu |6| (anume beneficiarul informației transmise de agentul etichetat cu |3|) apare ca un agent (ACT) în *learn-relation* (vezi eticheta |1|). Aceasta este similar cu ceea ce se întâmplă în spaniolă în cazul exemplului *Los perros le molestan* ‘Câinii îl enervează’, unde experimentatorul este obligatoriu exprimat prin obiectul indirect (aici *le*). În română, agentul situației *learn cere* aceeași realizare.

În acest fel, distincția RELATIONS / KEY este capabilă să explice faptul că verbele cu semnificație identică (predicații elementare identice) în diferite limbi pot avea comportamente de linking diferite (diferite valori pentru atributul KEY).

6. CONCLUZII

Se consideră în mod curent că elementele lexicale cu semnificație identică și proprietăți de linking diferite reprezintă contraexemple la teza bine cunoscută că proprietățile semantice ale unui cuvânt determină proprietățile sale de subcategorizare. Aparent, cauzativele modale discutate în această lucrare se califică drept un astfel de contraexemplu. Totuși, abordând această clasă de verbe din perspectiva metodei lui Koenig, Davis (2001, 2006), am ajuns la o concluzie diferită. S-a dovedit că de fapt diferența de linking dintre cauzativele modale în perspectivă contrastivă este în mod subtil determinată de proprietățile semantice, în ciuda faptului că un cauzativ modal dintr-una dintre limbile studiate și corespondentul lui din cealaltă limbă exprimă aceeași semnificație și permit aceleași inferențe logice. Koenig și Davis au propus inițial metoda lor pentru a trata aspecte de semnificație lexicală și de linking. Dacă este corectă, aplicația propusă în această lucrare arată că metoda lor reprezintă de asemenea un instrument puternic de abordare comparativă a aspectelor legate de semnificația lexicală și subcategorizare.

REFERINȚE

- Comrie 1989 – Bernard Comrie, *Language Universals and Linguistic Typology*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Copestake *et al.* 2005 – Ann Copestake, Dan Flickinger, Carl Pollard, Ivan A. Sag, *Minimal Recursion Semantics: An Introduction*, Springer.
- Davis 2001 – Antony Davis, *Linking by Types in the Hierarchical Lexicon*, Stanford, CSLI.
- Heinz, Matiasek 1994 – Wolfgang Heinz, Johannes Matiasek, “Argument structure and case assignment in German”, în John Nerbonne, Klaus Netter, Carl Pollard (ed.), *German in Head-driven Phrase Structure Grammar*, Stanford, CSLI, p. 199–236.
- Koenig, Davis 2001 – Jean-Pierre Koenig, Antony Davis, “Sublexical Modality and the Structure of Lexical Semantic Representations”, în *Linguistics and Philosophy*, 24, p. 71–124.
- Koenig, Davis 2006 – Jean-Pierre Koenig, Antony Davis, „The KEY to Lexical Semantic Representations”, în *Journal of Linguistics*, 42: 1, p. 71–108.
- Pollard, Sag 1994 – Carl Pollard, Ivan A. Sag, *Head-driven Phrase Structure Grammar*, Chicago și London, The University of Chicago Press și CSLI.
- Przepiorkowski 1999 – Adam Przepiorkowski, *Case Assignment and the Complement/Adjunct Dichotomy*, Ph.D. Thesis, University of Tuebingen.
- Ușurelu 2005 – Camelia Ușurelu, *Categoria factitivului în limba română*, Editura Universității din București.

*Universitatea București, Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5–7, București*

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

ZOONYMS WITH THE MEANING OF ‘KOTKA’ [CAT] IN BULGARIAN PHRASEOLOGY (BASED ON ATLAS LINGUARUM EUROPAE ARCHIVE)

ANA KOCHEVA

Animal phrasemes displaying pivotal words with the meaning of ‘котка’ [cat] occupy a considerable share in both Bulgarian phraseology and the phraseology of all European languages.

This study pursues **two objectives**: 1) to present **Bulgarian material** structured in semantic groups; and 2) to offer the semantic classification valid for the Bulgarian language as a basis of comparison with similar future studies in **other European languages**. For the time being, the European material here has a merely background character (introductory and for the sake of orientation) confined to suggesting certain directions of analysis and possible anticipated results from a future large-scale, contrastive all-European study.

The material for making an onomasiological map of ‘cat’ in ELA (European linguistic atlas), which is the basis of the work of the Bulgarian Commission for ELA, as well as information from BEP 1979: 676; BEP 1986: 696–697 suggest that among the numerous words for ‘cat’, two words have the broadest areas of distribution, and these are the same that we find as the most common in European languages too. They display the roots of *кот-* (cf. *кот-ка*) and *мач(и)-* (cf. *мач-ка*, *мац-а*).

Despite the lack of a clear and generally accepted etymology, forms with the root *кот-/cat-/Kat-* (and with close phonetic variants) are typical of all three main language families in Europe: a) the Germanic group – the West Germanic subgroup (German, English, Dutch); the North Germanic subgroup (Danish, Swedish, Norwegian); b) the Slavic group (Russian, Ukrainian, Byelorussian, Polish, Czech /dialectal/, Slovak /dialectal/, Lower Sorbian, Polabian); c) the Romance group (French, Spanish, Italian). Forms with the root *мач(и)-* – are mostly found in Slavic languages (the successors of Serbo-Croatian, Slovene, Ukrainian, Czech, Slovak).

The Bulgarian language displays distribution of both words for *cat*: *кот-ка* (in the Eastern dialects, and respectively in its standard form) and *мач-ка* (mostly in Western dialects).

The word for the semi-domesticated animal *Felis domestica* displays the root *кот-* which derives from the Old Bulgarian *котъ* (the word for the male), and the latter derives from the Proto-Slavic **katъ*, cf. the colloquial Latin term *cattus*. The suffix *-ка* appeared later, most probably in Middle Bulgarian (judging from its presence in Church Slavonic) when the feminine noun *котка* became representative not only for this particular species but also for the entire cat family (Felidae) – *котки* – in the plural form. Derivative nouns related to gender and age such as *котак*, *котарак* [*tom-cat*]; *котè*, *котенце* [*kitten*] etc., formed much later (for more details about it and also about the African, possibly Nubian origin of the noun, see BEP 1979: 676).

The word *мач-ка* does not have a fully clarified etymon either. The attempts to relate it to the first name *Maria* (Miklosic, Berneker) or to the Old Bulgarian *мачу* [*mother*] (Lesiak) are not plausible. (BEP 1986: 696–697). For the time being, it is possible to find more solid arguments in folk etymology which relies chiefly on onomatopoeia.

In terms of linguistic geography (see БДА ОТ 2001: к. Л. 40; БДА 1975: к. 266; БДА 1981: к. 329), the Bulgarian language territory is divided into two areas – an Eastern one, *кот-ка*, and a Western one, *мач-ка*. Close to this isogloss is the line of division between *кот* (*котак*) ~ *мачок* [*tom-cat*] (БДА ОТ 2001: к. 41). On both maps the isoglosses pass via the Yat isogloss region – the transitional area between the Bulgarian linguistic East and West (for more details about the Yat and the Central Bulgarian isogloss region, see Ушева 2020).

More particularly, the isogloss *кот-ка* and *кот-ак* ~ *мач-ка* and *мач-ок* [*cat and tom-cat*] go along the line of Oryahovo – Mezdra – Botevgrad – Panagyurishte – Pazardzhik – Razlog – Gotse Delchev – Syar – Zilyahovo (starting from Pazardzhik westwards to Samokov and Kyustendil – and southwards to Devin, there is a relatively smaller area of *марок* and *марлок* which is related to another opposition, i.e. it does not take part in the above stated opposition of *котка* – *мачка*).

In БДА ОТ 2001: 508 the area of *котка* includes also the noun *коте* (*kitten*), and the area of *мачка* – the nouns *мацка* and *мача*.

Regarding the names for *котарак* [*tom-cat*], there are 30 phonetic and lexical and word-forming variants with the root *кот-* and nine with the root *мач-*. From all 30 variants (among them for example *котарок*, *котарл'ок*, *котлак*, *котак*, *котър*, *котур*, *котобан*, *кот'овал*, *котомак*, *котомбас*, *котормак*, *котел*, *котунек*), only *котарак* (predominantly) and *кот* (sporadically) have become pivotal words in animal phrasemes. Neither from the masculine gender nouns with the root *мач-* (e.g. *мачор*, *мачър*, *мачарок*) was registered in phrasemes. The tom-cat is denoted with the specific feminine gender noun – *мачка*.

These facts suggest that the zoonyms in phrasemes are commonly used in the forms **with the widest area of distribution** – *котка* и *мачка* (in the case), because phraseology obviously has an all-national character and it should be understood by all. Dialectisms are found in it in strikingly small numbers.

The main **body of material** for this study has been extracted from the two-volume *Phraseological dictionary of the Bulgarian language* by Nicheva, Spasova-Mihaylova, Cholakova 1974 (Vol. 1), 1975 (Vol. 2) and verified with the *Dictionary of the Bulgarian language* 1995 (Vol. 8), 1998 (Vol. 9) (collective), as well as with the study *Phrasal similes in the Bulgarian language* by V. Kyuvlieva 1986. For other languages the sources are numerous and various, however, see mostly Ikononov (compiler) 1968.

I. Zoonyms with the meaning of ‘котка’ [cat] in Bulgarian phraseology

Most of the phrasemes with pivotal words – nouns for *котка* (*мачка*) [*cat*] and nouns related to them based on word-forming (*котарак*, *коте* [*tom-cat, kitten*] etc.) can be interpreted in polysemantic terms, i.e. can be referred not only to one but to a few different groups in the classification suggested below. In this sense, the division of phrasemes into (and by) groups does not have an absolute but rather a relative character. The division serves: a) to unite the cases with similar or very close semantics (for the time being, introductory and as a background) with analogous groups from other European languages.

The pattern of enunciation in subsection a) is the following: the first to adduce are the forms linked to the component *котка* which characterizes predominantly the Eastern area (and respectively the standard language), and after that with *мачка* – respectively, from the Western area. The meanings of phrasemes are mostly based on the two-volume *Phraseological dictionary of the Bulgarian language* with the remark that more extensively formulated explanations have been shortened to a certain extent, because the objectives of this study are different. Generally

speaking, the division complies with the summarized taxonomy of animal phrasemes drawn up by Витанова 2012: 154–172.

In subsection b) to avoid semantic repetition of foreign phrasemes with the Bulgarian ones, a common meaning is used in the alphanumeric pattern. Meanings are adduced only in the cases when there is no semantic equivalent in Bulgarian.

The zoonyms with the meaning of ‘котка’ [cat] in Bulgarian phraseology form the following semantic groups:

1. Phrasemes expressing mental and psychological characteristics of humans:

A. In the Eastern area:

a) hypocrisy, pretense:

– *Не яде котка риба [literally: Cat eats no fish]*. It is used for a hypocritical statement claiming that something is disliked, while in reality it is strongly desired but is impossible to get.

– *Не ще котка мляко/сметана/сирене [literally: The cat wants no fish/cream/cheese]*. (See the meaning above).

– *Комшийската котка изяла месото, ала нашата се облизва [literally: The neighbour’s cat ate the meat, but our cat is licking its chops]*. ‘Of a man who has done wrong but accuses others’.

– *Комшийската котка накусила млякото, а нашата се облизва [literally: The neighbour’s cat ate from the milk, but our cat is licking its chops]*. (See the meaning above).

b) worry, anxiety:

– *Изяла ми е котка салото [literally: A cat ate my salo]*. ‘Be worried, silent for no reason’.

c) instilling fear:

– *Одирам//одеpa//раздирам//раздepa котката (на прага) [literally: Flay//tear up the cat (on the threshold)]*. ‘Arouse fear in someone to demonstrate that I am in command and tolerate no objection’.

d) hostility, hatred:

– *Като кучето и котката (се обичаме) [literally: (Love each other) like a dog and cat]*. ‘We do not like each other at all’.

– *Като мишка и котка (се обичаме) [literally: (Love each other) like a mouse and cat]*. (See the meaning above).

– *Като кучето и котката (се гледаме) [literally: (Look at each other) like a dog and cat]*. (See the meaning above).

– *Като кучето и котката (живеем) [literally: (Live) like a dog and cat]*. ‘Live with someone in constant quarrels and fights’.

– *Като котараци се гледаме [literally: Look at each other like tom-cats]*. (See the meaning above).

e) manifestation of cunning:

– *Като котка//манастирски котарак [literally: Like a cat//monastery tom-cat]*. ‘Sly’.

f) furtiveness:

– *Като котка нехъете си крий [literally: She hides her claws like a cat]*. (the woman) – dialectal

g) vigilance, keenness of observation:

– *Като котка мишката (вардя, пазя) [literally: (Watch out for, guard) like a cat the mouse]*.

B. In the Western area:

Recorded phrasemes here are fewer compared to the ones found in the East and in the standard language. Some of them are variants of eastern phrasemes: *Като кучето и мачката (се обичаме)* [literally: (We love each other) like a dog and cat]; *Като мачка и поганец се гледаме* [literally: (We watch each other) like a cat and rat]; *Като кучето и мачката (живеем)* [literally: (We live) like a dog and cat]. Unrecorded in the East, and for the time being exclusively western phrasemes, which receive their own alphanumeric index continuing the list of phrasemes from the East, are the following:

h) fierceness:

– *Като мачка по мръвка (скакам)* [literally: (Leap) like a cat for a morsel of meat]

i) punishment for someone with something which will take place:

– *Ще свири мачка на дудук* [literally: The cat will play the wooden flute].

j) rancor, vindictiveness:

– *Ще дойде мачка за погачка* [literally: The cat will come for a cake]. (It is used about someone who after refusing to do something, e.g. a chore, is warned that he would be denied favor respectively).

2. Phrasemes reflecting man's existential states of mind:

A. In the Eastern area:

a) comfort:

– *Като на коте във вълна (ми е добре)* [literally: (Feel alright) like a kitten in wool].

‘I am quite fine, comfortable.’

b) inconvenience:

– *Влизам/вляза с котка в чувал* [literally: Get in a sack with a cat]. ‘Place oneself in an unfavorable situation by starting joint work with someone who gives me trouble’.

c) bad luck:

– *Пресече ми пътя черна котка* [literally: A black cat crossed my path]. ‘I won't be successful.’

B. In the Western area:

All phrasemes have dialectal character. The phraseme *Като мачка у кучиня (рахатувам)* (dialectal) [literally: (Enjoy life) like a cat among dogs], ‘Live unwell – amid quarrels, hatred and hostility’, can be referred to the rubric for hostility, hatred, as well as to inconvenience – as a result of its polysemantic nature.

d) inexperience, incapacity:

This semantic characteristic is illustrated by three phrasemes:

– *Мачката би ловила риба, ама нече да си мокри краката* [literally: The cat would catch fish, but it does not want to wet its paws]. ‘Of a man who decides he will not succeed (of an action he will not carry out)’;

– *Не ще (яде) мачка риба, че е високо закачена* [literally: The cat does not want (to eat) fish, because it is hung high] (the same meaning);

– *И мачката има мустаки.* [literally: The cat has whiskers too] ‘A reply to an incapable person who takes pride of his moustache, i.e. who already feels mature and has no need for advice’.

3. Phrasemes reflecting the social status of man:

A. In the Eastern area:

a) pride with wealth:

– *И котката на меко спи* [literally: *The cat too sleeps on a soft bed*]. ‘Said as a reply to a man who has grown proud of being rich and sleeping on a soft bed’.

b) poverty:

– *Нямам ни куче, ни котка* [literally: *I’ve got neither a dog, nor cat*]. ‘I am very poor’.

c) loneliness:

– *Нямам ни дете, ни котке* [literally: *I’ve got neither a child, nor kitten*]. ‘I am childless; I have got no one to take care of’.

B. In the Western area:

d) difference of interests:

– *Поганецо друго мисли, а мачката – друго*. [literally: *The rat thinks one thing, and the cat – something different*] ‘Said when interests are opposite and each one cares for their interest’.

e) scarcity, lack of something one needs:

– *Мачки ли сте доили?* [literally: *Is milking cats what you did?*] ‘Said about something which is deficient and nowhere to be obtained from’.

4. Phrasemes related to the sexes (man – woman):

A. In the Eastern area:

a) resilience:

– *Като котката не умира лесно* [literally: *Like a cat – she is not easy to die*] (the woman).

– *Като котката има сто души* [literally: *Like a cat – she has a hundred souls*] (the woman).

b) sexual provocativeness:

– *Като котка си развява/надига/вири опашката* [literally: *Wags/raises/erects her tail like a cat*] (the woman).

c) lust:

– *Като стар кот/котарак млади мишчета лови* [literally: *He is catching young mice like an old tom-cat*] (the man).

– *Като котка/котарак през март разбеснял се* [literally: *He has run amok like a cat/tom-cat in March*].

B. In the Western area, the following phraseme has been recorded: *Като мачка во сечка збеснел* [literally: *He has run amok like a cat in February*] which can be referred to 4c (lust).

5. Phrasemes related to human looks and health. They refer to beauty, the body and skills that have to do with it, the gait etc.:

A. In the Eastern area:

a) beauty ~ unsightliness:

– *Не са ме сукали котките* [literally: *Cats have not sucked me*] ‘I am good-looking, attractive.’

– *Сякаш, че са го котки близали* [literally: *He is as if cats licked him*]. ‘Of a man who is smoothly combed, with sleek hair.’

b) the body and bodily skills:

– *Като котка (се катеря)* [literally: *(Climb) like a cat*]. ‘Climb very dexterously, with remarkable alacrity.’

– *Като котка вървя/ходя/стъпвам* [literally: *Walk/step like a cat*]. ‘Walk, step silently, usually unnoticed by others’.

– *Дразня котките* [literally: *Tease the cats*]. ‘Sing/play an instrument unskillfully.’

c) health and hygiene:

– *Дера котките* [literally: *Flay the cats*]. ‘Vomit.’

B. In the Western area:

The variant *Като че ли са ме мачки цицали* [literally: *I am as if cats swilled me*], said ‘of a man who is very weak, exhausted’, corresponds to a similar one from the Eastern area – *Като че ли са го котки смукали* (5a).

6. Phrasemes referring to human emotional states of mind: in fact all of them are idiomatic (set) comparisons.

A. In the Eastern area:

a) hope, desire:

– *Като котка (котарак, котак) на джигер/суджук (гледам)* [literally: *Eye the liver/flat sausage like a cat (tom-cat)*]. ‘Eye something with great desire and hope to taste/eat from it; be very keen to try something’.

– *Като котка за мръвка маха с опашка* [literally: *Wag the tail like a cat for a morsel of meat*]. ‘Hope (desire) for something.’

b) tenderness:

– *Като котка (се гали)* [literally: *(Fawn) like a cat*].

– *Като котка (се умилква)* [literally: *(Curry favor) like a cat*].

c) in low spirits:

– *Като котка в чумаво време (съм се свил)* [literally: *(Huddled up) like a cat in time of plague*]. ‘Be depressed, sad, in low spirits.’

B. In the Western area:

The phraseme *Като маче у птиче (гледам)* [literally: *(Stare) like a cat stares at a birdy*], ‘Stare with a strong desire’ can be referred to 6a (hope, desire). The same is valid for the phraseme *Като мачка (се облизвам)* [literally: *(Lick its chops) like a cat*]. The phraseme *Като мачка у skut (се глезя)* [literally: *(Indulge) like a cat in a lap*] belongs to 6b.

d) wrath:

– *Като маче у дирек (бия удрям)* [literally: *Beat/hit like a cat against a pillar*]. ‘Beat/hit someone very hard.’

7. Phrasemes expressing labor activity:

A. From the Eastern area no phrasemes have been adduced with the zoonym *котка* [cat].

B. From the Western area, the following meanings have formed:

a) competence:

– *Мачката преку три куки я намирисувам рибата* [literally: *The cat sniffs out fish three houses away*];

– *Мачката, под камен да има риба скриена, я намирисувам* [literally: *The cat, even if a fish is hidden under a stone, will sniff it out*].

Both phrasemes are used when someone succeeds in finding out about something important, which however is kept secret.

b) incompetence:

– *Мачка от оцет кво разбира?* [literally: *What does a cat know about vinegar?*]. This is said when someone cannot appreciate anything good and may spoil it.

– *Като мачката с опашката (пиша)* [literally: *(Write) like a cat with the tail*]. ‘Scribble, write illegibly.’

– *Драскал съм на мачката очите* [literally: *I scribbled the cat’s eyes*]. (See the sentence above).

c) protract a job being done:

– *Господ не е мачка, веднъж да го фане за очи* [literally: *God is not a cat to grab it at once*]. This is said when something cannot take place at once, immediately.

8. Phrasemes related to human behavior:

A. In the Eastern area, there are the following recorded cases:

a) tactlessness:

– *Настъпвам/настъпя опашката на котката* [literally: *Step on the cat’s tail*]. ‘Affect somebody with an unpleasant question, interfere in someone else’s affairs.’

b) expression of discontent:

– *Като котка на зло време* (навъсвам се, намусвам се) [literally: *Scowl/sulk like a cat at nasty weather*]. ‘Have my mood spoiled.’

c) refusal to acknowledge guilt:

– *Като котка на краката си (надам)* [literally: *Fall on one’s feet like a cat*]. ‘I always turn out right, even if I have done wrong.’

d) disloyalty:

– *Като мръсна котка (изхвърлям)*. [literally: *(Throw out) like a dirty cat*] ‘Kick somebody out most curtly.’

B. In the Western area

Some of the already interpreted examples in other rubrics can be ambiguously interpreted here as well (with a view to behavior): *Като маче у дирек (бия)* [literally: *(Beat) like a cat against a pillar*]. ‘Beat someone too hard, beat him black and blue’, but see also 6d) wrath; *Като мачка во сечка збеснел* [literally: *He has run amok like a cat in February*]. ‘He got furious’, but see also 4b and 4c) lust.

9. Phrasemes related to the mind and speech:

A. In the Eastern area

There are registered phrasemes expressing:

a) silliness, meaninglessness:

– *Като котка в календар (гледам)* [literally: *(Gaze) like a cat into a calendar*]. ‘Look meaninglessly, foolishly – without understanding anything.’

– *Като манастирски котарак/котак над евангелие (гледам)* [literally: *(Gaze) like a monastery tom-cat over a gospel*]. (With the same meaning as the one quoted above).

B. In the Western area *Като мачка в календар (гледам)* is a full equivalent: it has the same meaning as in 9a.

b) reminder:

– *Кога на мачка ракийка, тогава на тебе лакардийка* [literally: *When a cat gets brandy, then you’ll be let to talk*]. This is said when someone talks about what he should not, as a reminder that he should shut up.

10. Phrasemes referring to quantitative characteristics:

A. In the Eastern area:

a) a large quantity:

– *Като котки на сирене (се нахвърляме)* [literally: *Pounce on like cats on cheese*]. ‘Pounce on all together in a large quantity, in a race and with a strong desire.’

– *Като котки на сирене (се струпваме)* [literally: *Throng like cats on cheese*]. (With the same meaning as the one quoted above).

b) a small quantity:

– *Като/колкото коте (ям)* [literally: *(Eat) like a kitten*]. ‘Eat very, very little.’

B. In the Western area:

The above two cases have exact equivalents: *Като/како мачки на сирене (се фърляме)*; *Като/како маче (ям)*.

11. Phrasemes referring to time and weather:

A. In the Eastern area:

a) time:

– *Кога направят котката калугерка* [literally: *When the cat is made a nun*]. ‘This will never take place in time.’

b) weather:

– *Като котка на зло време (се свивам)* [literally: *(Huddle up) like a cat in adverse weather*]. ‘It is freezing cold.’

– *Котка и мишка/куче ще спят заедно* [literally: *A cat and mouse/dog will sleep together*]. ‘It’s freezing cold. I huddle up from cold.’

B. In the Western area:

Almost the same variants are found: *Мачка и куче ще са заедно* [literally: *A cat and dog will be together*]; *Мачка и куче ще се гушат* [literally: *A cat and dog will hug*]; *Мачка и поганец ще лежат наедно* [literally: *A cat and rat will lie together*] – for denoting cold weather. The 11a from the Eastern area is associated with: *Кога/на мачка ракия пропие* [literally: *When a cat starts drinking brandy*]. ‘Never.’

The above review suggests that **the largest number of semantic groups** with phrasemes related to the zoonym *котка/мачка* [cat] are found in the section of mental and psychological traits in humans – 10 (hypocrisy, worry, instilling fear, hostility /hatred/, cunning, furtiveness, vigilance, fierceness, punishment for someone with something which will take place, rancor). These are followed by the rest: the social status of man; existential states of man; human emotional states; human behavior; human labor activity; human looks and health; human mind and speech; quantitative characteristics; time and weather.

Negative characteristics dominate in most of the groups, and as a few researchers have noted, man tends to pay more attention to those cases in the behavior of animals which are associatively transferred to human behavior so as to be corrected (Журек 1996: 327; Гурбиш 1981: 15; Кювлиева 1986: 82). And as Витанова 2012: 179 rightfully points out, “The linguistic picture of the world that phraseology reveals is marked with anthropocentrism, ethnocentrism and pejoration. By means of the animal world, man expresses predominantly his disapproving or contemptuous attitudes towards the surrounding reality. Attributing to humans characteristics typical of the inhabitants of the animal world is telltale of the Bulgarians’ associative thinking and their vivid imagination. The body of the Bulgarian phrasemes is a worthy source of insights into the patterns of thinking, the perceptions and the general Bulgarian conception of the world.”

Parallel to this though, this scholar identifies another peculiarity of phrasemes containing zoonyms, namely their universality: “Decisive for the creation of metaphorical imagery is in fact human experience which has both *universal* (italicized by me – A.K.) as well as nationally specific and individual nature. The metaphorical interpretation of the nouns for animals reflects some mythological models of ancient times.” (Витанова 2012: 178).

The opposition of *national–universal* can be illustrated by necessarily adducing material from other languages. In this case, as a phraseological background, material from certain languages in Europe is offered with preference to Balkan languages where various trends intersect, including (through Turkish lexical mediation) some coming from the Orient. A thorough coverage of the topic will become possible only after autonomous studies of the problem for each European language have been conducted. However, even current comparisons already reveal interesting tendencies in the expression of the opposition of *national–universal* in the sphere of phraseology.

II. Zoonyms with the meaning of ‘котка’ [cat] (against a European phraseological background)

The order of languages (after the first – Bulgarian/BG) is the following: the first to adduce are the registered similar examples from the Slavic languages (and especially from Serbian/SRB as the closest on the Balkans), then from other Balkan languages and finally from German/DE and French/FR (from the Germanic and Romance language families, respectively). The recorded cases of phrasemes with the zoonym *котка/мачка* [cat] refer to the already quoted semantic groups identified above for the Bulgarian language:

1. Phrasemes expressing mental and psychological characteristics of humans:

a) hypocrisy, pretense:

- *Не ще котка лой* (BG); *Не яде котка сметана* (BG);
- *Неће мачка сланине* (SRB);
- *Δεν πίνει η γαία τό ποουμι* (GR);
- *Кога не стига котката месото, казва, че е вонящо* (BG)
- *Kedi eremedigi ete murder der* (TUR)

b) worry, anxiety

- *Котки ми късат сърцето* (BG);
- *Кошки скребут на сердце у кого-нибудь* (RUS)

c)

d) hostility, hatred:

- *Като кучето и котката (живея)* (BG);
- *Как кошка с собакой (живут)* (RUS);
- *Газе се као мачка и миш/нсе* (SRB)
- *Jak pies z kotem (zyc)* (POL);
- *Ako pes s mačkou (zije)* (SVK);
- *Kedi ile köpek gibi* (TUR)
- *Kara kedi geçti önünden* (aradan) (TUR);
- *Sie sind wie Hund ind Katze* (DE)

e) cunning:

- *Стар кот млади мишчета лови*, see also 4c (BG)
- *Ο παλαιος ό γάτος τονφρά πονικί α κνηγάει* (GR)

f) furtiveness:

- *Като котка си крие нозотки* (BG);
- *Wie die Katze um den heissen Brei herum gehen* (DE);

g) vigilance:

- *Имам котешки очи* (BG);
- *Avoir des yeux de chat* (FR);
- *Voir dans l'obscurité ou des yeux aux couleurs changeantes* (FR);

h) fierceness:

- *Като котката с мишката (си играе)* (BG);
- *Като маче у птиче (гледа)* (BG);
- *Као маче у тиче (гледа)* (SRB);
- *Παις ό γατός μιτά πονικια* (GR);
- *Die Katze laesst das Mausen nicht* (DE).

2. Phrasemes reflecting man's existential states of mind:

a) comfort:

- *Без котката мишките (хоро) играят* (BG);
- *Каа није мачке миши су господари* (SRB);
- *Где није мачке то си миши коло воде* (SRB);
- *Cînd pisica ni-i acasă şoa recii joacă masă* (ROM);
- *Λεπ ό γατός και χορεύον /ια/ πονικια* (GR);
- *Lku maçija, lozin mite* (ALB)

b) inconvenience:

- *Тежко е куче с котка и вълк с овца да примириши* (BG);
- *Тешко је псе с мачком и курјака с овцом помирити* (SRB)

c) bad luck:

- *Мина ми (черна) котка път* (BG);
- *Aradan kara kedi geçti* (TUR);
- *Mir ist eine schwarze Katze über den Weg gelaufen* (DE)

d) inexperience, incapacity:

- *Кой котка не храни, той храни мишките* (BG);
- *Ко не храни мачку, храни миша* (SRB)

3. Phrasemes reflecting the social status of man:

b) and c) poverty and loneliness:

- *Няма ни куче, ни котка* (BG);
- *Нема ни кучета, ни мачета* (SRB)

4. Phrasemes related to the sexes:

a) resilience:

- *Като котка на гръб не пада (жената)* (BG);
- *Като котка не умира лесно (жената)* (BG);
- *Као мачка е* (SRB);
- *Eine Katze fällt immer auf die Beine* (DE)

....

c) lust:

- *Стар кот млади мишчета лови* (BG);
- *Ο παλαιος ό γάτος τρυφερά πονικια κνηγαι* (GR);

5. Phrasemes related to health:

- *Имам котка в гърлото* (BG);
- *Avoir un chat dans le gosier un embarrass soudain* (FR)

6. Phrasemes referring to human emotional states of mind:

a) hope, desire:

- *Като котка за лой (се облизва)* (BG);
- *Као мачка на травину (облизује се)* (SRB);
- *Като котка на джигер (гледа)* (BG);
- *Kedin ciğere baktiği gibi* (TUR);
- *Wie die Katze um den heissen Brei herumschleichen* (DE)

7. Phrasemes expressing labor activity:

a) competence:

- *Котката кога спи, не лови мишки* (BG);
- *Іάτα πού κοιλάται πονικούς δέν πιανει* (GR)

8. Phrasemes related to human behavior:

a) tactlessness:

- *Котка в чувал мълчи ли?* (BG);
- *Die Katze aus dem Sack lassen* (DE)

Most of the parallels between languages in fact reflect the trends in the shifting attitudes to the cat in Europe, as well as across the world. With the passage of time this attitude has changed radically: from positive to negative. A body of interesting data collected from various encyclopedic sources has been adduced by Polish researcher Janusz Anusiewicz in the article *Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie (The linguistic-cultural image of the cat in the Polish language)*.

In ancient times the cat was regarded as a sacred animal, was treated with respect and after its death – converted into a mummy and placed in a special tomb. Whoever killed a cat would face death penalty. The Egyptians embalmed the bodies of dead humans and very often cat bodies as well. As a sign of mourning for the cat they shaved their eyebrows. The cat was identified with the Egyptian goddess of pleasure Bastet – the personification of sexual desire, and in certain cases also with the supreme sun-god Ra. From Egypt via Babylon, the cat moved on to India where too, it was identified with a goddess (Diwali). In Muslim religion the cat had a sacred status though with a pinch of humor: it was believed to have originated from the flu-stricken lion in Noah’s Ark who sneezed and thus spilled out small kittens. In Europe the animal appeared in the 1st century AD. An image of a cat at Christ’s feet has been found to suggest this. During the Middle Ages, the cat’s circumstances worsened. In France the animal was persecuted as it was associated with black magic practiced by witches. Besides it served to entertain the crowds (and even kings) – put inside a sack it would be burnt down. It was

believed that it had seven souls and could survive again and again. This data expounded by Anusiewicz more or less corresponds to the situation in Bulgaria where the mythological image of the cat was also subject to change. With the Proto-Bulgarians the cat was “placed in heaven” – sometimes in the zodiac calendar it replaced and was confused with the monkey.

However, the cat’s symbolic meaning tended to be negative. The *Dictionary of Bulgarian folk spiritual culture* (2018:161) remarks: “It is believed that when the landlord dies, the cat rejoices unlike the dog which weeps. In the yonder world, if the landlord goes to the inferno, the cat stokes the fire under the cauldron. Other beliefs are also linked to it – if the cat jumps over a dead man, he would turn into a vampire. When the cat licks its chops, this means that a guest will come; when it turns its bottom to the fire, a harsh winter is ahead; and if it keeps by the stove during the summer, it will be rainy. Dreaming a cat is not a bad omen: if it is dreamt dying, this foretells good time for the house and the landlord.”

All of these negative connotations in European languages are reflected in animal phraseology, cf.:

- *Мина ми (черна) котка път [A (black) cat crossed my path]* (BG);
- *Drzeć z kimś koty [Tear up/flay/pluck out cats with someone]: ‘Quarrel, live in discord with someone’* (POL);
- *Il n’y a pas là de quoi fouetter un chat [literally – No need to lash/beat/spank a cat]: ‘This job is unworthy’* (FR);
- *Il a d’autres chats à fouetter [literally – There are other cats to beat]: ‘There are other concerns’* (FR);
- *Acheter chat en poche [literally – Buy a cat in a sack]: ‘Buy something with a guess, without measuring it’* (FR).

In a few Asian countries (China, Vietnam) cats are raised for the meat, and in Europe – for the skin. Overall, with time, the transition ‘sacred animal’ → ‘animal for catching mice’, ‘for food’, ‘for the skin’ – has grown ubiquitous in the languages from all continents and this is the case today.

From the comparisons made above between Bulgarian and other European phrasemes, some conclusions can be drawn for the similarities and differences between the two groups. It is clear that the latter repeat the picture established about the Bulgarian phrasemes as featured in the first part of this study. Parallel to that, some differences have been found too related to the national specifics of languages under review.

1. **Similarities**, creating closeness in terms of imagery and semantics between the phrasemes from the two contingents, can be defined in the following way:

a) **Semantic groups** which form in the other European phrasemes are almost the same as the ones found in Bulgarian phrasemes.

b) **The largest** and most diverse group in European phrasemes, as well as in Bulgarian ones, is again the group for **mental and psychological characteristics of humans** attributed to animals. The European material too, displays as main features the following: hypocrisy, worry, hostility (hatred), cunning, furtiveness, vigilance, fierceness. To a great extent **the rest of the groups** repeat the Bulgarian situation – human existential states, social status, the sexes, health, emotional states, labor activity.

c) Characteristics related to the cat’s **body** and more particularly to its parts, are also at the basis of European phraseological imagery, cf. phrasemes with the components of **back, feet, claws, heart, eyes, throat, whiskers** in different languages.

d) The main metaphorical characters of the **enemies** which the cat is necessarily at war with are dogs and mice – this is the case in European languages as well.

e) Similarity is also found in cat’s **food**: сало, tallow, liver, even bread, and of course, mice.

f) The main coloring of the cat that brings misfortune in Europe (unlike Africa for instance), is black – the color of the devil and devil’s servants: hence the cat’s link to **mythology**, and more particularly to demonology.

2. The semantic differences between Bulgarian and foreign animal phrasemes with a pivotal word with the meaning of ‘котка’ [cat] are not substantial. More precisely, some of them have structural nature related to the grammatical features of European languages. In German, for example, due to the dominant trend of compounding in word-formation, the equivalents of a series of Bulgarian phrasemes are **not combinations** of words but rather multi-word **compounds** with terminological nature: *Katzenmachen* ‘wash away’ [*literally – do something the cat’s way*]; *Katzenwäsche* ‘slapdash washing’ [*literally – cat washing*]; *Katzensprung* ‘very close’ [*literally – a cat’s leap*]; *Katzenmusik* ‘cacophony’ [*literally – cat music*]. In French, a terminological character is seen in phrasemes like *Toilette de chat* ‘quick washing’ [*literally – cat’s toilet*]; *Chat à neuf queues* ‘a kind of whip used long ago in the British army and fleet’ [*literally – a cat with nine tails*]. Indisputably specific phrasemes are the German ones: *Die Katze im Sack kaufen* ‘buy something haphazardly’ and *Die Katze die Schelle umhängen* [*literally – hang a bell on the cat*] ‘do dangerous and unpleasant work that benefits others’. The story of how the second phraseme originated – according to German sources – is related to folklore, namely to the tale about Till Eulenspiegel in which the mice decided to hang a bell on the cat’s neck so as to be able to hear it when coming. All mice voted unanimously in favor of this plan, but when it came down to who should do the job, no one volunteered. One can hypothesize that the Bulgarian catchphrase *Няма да окачим на котката звънец* [*literally – We won’t hang a bell on the cat*] ‘We will not give a warning’ echoes the German phraseme. It is also possible though that its origin is domestic, cf. a similar Bulgarian phraseme with a different meaning – *Като на свинче звънче (му прилича)* [*literally – It suits him like a bell on a piglet*].

Phrasemes which lack exact counterparts in Eastern Europe are also the French ones *Donner sa langue au chat* ‘admit that you cannot guess’ [*literally – give my tongue to the cat*]. A similar case is *Appeler un chat – un chat* ‘name things as they are – frankly’ [*literally – call a cat a cat*].

As is seen in the adduced Bulgarian and the comparative (background) European material, the image of the cat is **controversial**. The cat (respectively, man) is presented with both positive and negative traits. This **duality** is explained with the fact that even in the present day this nice and affectionate animal continues to be a predator and in most of the cases behaves **as a semi-domesticated** creature – in the games with children it does not always hide its claws; it does not follow its master like dogs do (except for the cases when he/she feeds it); it is not a guardian but rather an enemy of domestic fowl etc. Though for two millennia already the cat has been taken to live in human homes, in many cases its behavior reminds of the **wild space** where it came from. It is this fact that is at the root of its mythologizing. Supernatural powers are attributed to this creature: the cat is able to turn a dead man into a vampire by just jumping over his corpse; it can bring misfortune by crossing the path of a passerby; it can incite discord and cause friends to part by simply passing between them etc. The cat is a devil or devil’s accomplice in hell. So, man’s attitude to it is dual, i.e. controversial. For him it is

both a pet and an evil force. During different phases in the development of mankind the cat was either divinized or condemned. All this was reflected in language: *Гали се/умилква се като котка* [*Fawn/curry favor like a cat*], but also *Раздери/разсечи котката* [*Tear down/cut the cat to pieces*].

As was already stated, a comprehensive study of European phrasemes featuring as a component the zoonym 'cat' shall be fully completed once research is over for every separate language. Then the number of cases with national specifics (either positive or negative) will increase manifold. It is already clear though that the largest share will be occupied by the phrasemes from the type with a universal character reflecting physical and behavioral traits of animals. It is for this reason that they are at the center of animal phraseology which is the most metaphorical and expressive section of phraseology as a field of study.

REFERENCES

- БДА 2001 = Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Ч. I-III. Фонетика. Акцентология. Лексика. (колектив) С. Труд.
- БДА 1981 = Български диалектен атлас. Северозападна България. I. Карти. II. Статии. Коментари. Показалци. (колектив). С. БАН.
- БДА 1975 = Български диалектен атлас. Югозападна България. I. Карти. II. Статии. Коментари. Показалци. (колектив). С. БАН.
- БЕР 1986 = Български етимологичен речник. Т.3. С. БАН.
- БЕР 1979 = Български етимологичен речник. Т.2. С. БАН.
- БНР 2009 = Българско-немски речник. С.
- Витанова 2012 = Витанова, М. Човек и свят. Лингвокултурологични проучвания. С.
- Гурбиш 1981 = Гурбиш, Й. Символика на названията на животните в славянската паремиология. – В: Съпоставително езикознание. Кн. 6.
- Журек 1996 = Журек, М. Фразеологизми с компонентом – наименование животно, характеризующие человека в русском и польском языках – В: *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich*. 11. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Rozprawy slawistyczne. Lublin.
- Икономов 1968 = Икономов, Н. Балканска народна мъдрост. С. БАН.
- Кювлиева 1986 = Кювлиева, В. Устойчивите сравнения в български език. С. БАН.
- РБЕ 1998 = Речник на българския език. С. БАН.
- РНДКБ 2018 = Речник на народната духовна култура на българина. С. Наука и изкуство.
- Ушева 2020 = Ушева, К. Атлас на вокално-консонантното взаимодействие в южната част на ятовата изоглосна зона. Благоевград. ЮЗУ.
- Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1974 = Ничева, К, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. Фразеологичен речник на българския език. Т. 1. С. БАН.
- Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1975: *Ничева, К, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова*. Фразеологичен речник на българския език. Т. 2. С. БАН.
- Anusiewicz 1990 = Anusiewicz J. Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie. Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury. 3. p. 95–141.

*Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski Prohod Blvd, block 17, 1113 Sofia*

DIALECTAL NAMES FOR MEDICINAL HERBS IN THE SOUTH PREKMURJE REGION

MIHAELA KOLETNIK

INTRODUCTION

Medicinal herbs and their concoctions are the oldest form of treatment for various diseases. According to Willfort (1983: 5), belief in the healing properties of herbs was born out of a sacred fear of the miraculous powers of Nature. The beginnings of simple folk medicine are reflected in folk tales, narratives and fairy tales, in ancient traditions and in sometimes difficult to understand superstition. The more there were fables and fairy tales created about an herb, the more faith man had in this herb and in its medicinal power. Such were the beginnings of treatment with herbs across almost all nations. With the invention of writing, the first records of herbs were made. The oldest book is the alleged work by the Chinese Emperor Shin-Nong (3700 BC), who described more than 200 herbs and by the end of his career realized that physical strength is in herbal juices. Over the centuries, even millennia, humanity has accumulated understanding of the healing power of herbs, knowledge that has survived up to this day. The knowledge our Slavic ancestors brought from our common Slavic Transcarpathian ancestral homeland has thus been perfected and enriched, carefully protected, supplemented and passed down from generation to generation. Slovenian folk medicine now uses about 500 medicinal herbs, known by about 6000 names, mostly of domestic origin, which is impressive in absolute terms even when compared to other nations (ibid.: 23).¹ With the development of trade, government, education, chemistry and medicine in recent decades, the need for the use of medicinal herbs witnessed a decrease in the major part of the Slovenian population, while it has lately witnessed a certain increase in the face of the changes in the environment and society (Plantan, Vehovar 2012: 4).

The purpose of the present article² is to present dialect names for medicinal herbs in southern Prekmurje region from a linguistic and cultural point of view. We obtained the material from our own field research and from a research in which we included a local student.³ The pre-prepared questionnaire contained scientific Latin names of herbs to which Slovene equivalents were assigned based on the identification key *Mala flora Slovenije* (Little Flora of Slovenia) (Martinčič etc., 1999), and which were for the sake of clarity on the basis of relatedness/similarity grouped into families. The questionnaire consisted of 123 questions

¹ Hippocrates cites, e. g. only two hundred plants (Willfort 1983: 23).

² The authors acknowledge the financial support from the Slovenian Research Agency (research core funding No. P6-0156 – *Slovenian language, literature and teaching of Slovenian language*. Head of programme: Prof. Marko Jesenšek).

³ Under the mentorship of this author the student gathered the material in the form of sound recordings in the framework of seven research points, while correcting the material and the transcriptions were carried out by the author of this article herself.

shaped in 12 local speeches and was furnished with pictorial material. As a result, 155 different dialect names for medicinal herbs were obtained. The dialect material was transcribed from spoken into written form first in the Slovene dialect phonetic transcription and then in the standard variety. Material processed this way became the starting point for further linguistic (etymological, word formational) and cultural (ethnological, symbolistic) research.

THE DIALECTAL IMAGE OF PREKMURJE

Prekmurje is a lowland, agricultural region in the extreme north-eastern part of Slovenia along the border with Austria in the west, Hungary in the north and east and Croatia in the south. It is geographically divided into northern (Goričko), central (Ravensko) and southern (Dolinsko) parts. Natural and administrative factors have over the course of history formed dividing lines between these three areas. A sharp demarcation line between central and southern Prekmurje historically emerged due to the Hungarian ecclesiastical organization.⁴ Up to the 18th century, the Prekmurje region witnessed numerous (and) sharp divisions resulting in various strong cultural and consequently linguistic influences,⁵ in this part of the Slovene ethnic space. Hence, three basic sub-dialects were formed in this area: the northern (Goričko) dialect, the central (Ravensko) dialect and the southern (Dolinsko) one.

The Prekmurje dialect does not contain intonational distinctions, the stress is accentual, quantitative oppositions have been preserved. Long and short accented syllables can stand in all base syllables of polysyllabic words. Both Slovenian general stress shifts have taken place (*zlâto* → *zlatô* 'gold', *ôko* → *okô* 'eye'; *dūšà* → *dúša* 'soul'), *e*, *o* and *ə* are accented before formerly short final accented syllables: *'žena* 'woman/wife', *'noga* 'leg/foot', *'megla* 'fog' and before vowels (also in affixes and prepositions) following the removal of accent from the short open syllable: *'bogāt* 'rich', *'otpren* '(I) open', *p'rinas* 'at our place'. In the present tense verb conjugation of the accentual pattern *nesem* or *berem* accenting of the ending is preserved: *ne'se:n* '(I) carry', *be're:n* '(I) read'. According to Zorko (2003: 74) the preserved vowel *-e* in the present tense form testifies to associations with western Slavic languages, especially Slovakian. The Prekmurje vowel system is monophthongal-diphthongal. The long broad Proto-Slavic vowel *yat* has narrowed and diphthongized into the diphthong *eĭ* (*'be:ĭli* 'white', *'le:ĭs* 'wood', *'se:ĭkan* '(I) cut'), and with it Proto-Slavic long *o* and nasal *o* have as a phonological pair narrowed and diphthongised into the diphthong *ou* (*'mo:ust* 'bridge', *'no:uč* 'night'; *'go:us* 'goose', *k'lo:up* 'bench'). Special characteristics of the Prekmurje dialect are

⁴ Prekmurje was an integral part of the Hungarian Kingdom from the 11th century, and according to the Trianon Peace Treaty of 1920, the Slovene ethnic territory between Mura and Raba (the so-called Slovenska krajina) was divided so that most belonged to the Kingdom of SHS (later Yugoslavia, today Slovenia), while 9 Slovene villages along the Raba river (the so-called Slovene Porabje) remained in Hungary. Along the line that today separates the southern and central parts of Prekmurje, the border between the Győr and Zagreb diocese ran from 1176 up to 1777.

⁵ The language of the Slovenes in Prekmurje was alongside the strong Hungarian pressure from the 11th century onwards exposed also to Croatian-Kajkavian influences, as the territory between Mura and Raba was in 1094 ecclesiastically attached to the Zagreb diocese. Due to national and also linguistic reasons, the Slovenes of Prekmurje never accepted Kajkavian as their language, but considered it "an unpopular but necessary aid in transmitting Greek, Latin and Hungarian texts into the language closest to them" (Jesenšek 1991/92: 178), the Prekmurje language has been preserved despite complex historical circumstances, and its written tradition is today preserved by modern literature in the Prekmurje dialect.

also the front rounded vowels *ü* instead of *u* ('*dü:ša* 'soul', '*küp* 'pile') and *ö* instead of *e* and *u* coupled with sonorants *v* and *r* ('*vöter* 'wind', '*kö:jati* 'to cook'), *u* instead of vocalised *ʃ* ('*ku:čti* 'to hit', '*pun* 'full', '*vu:k* 'wolf'), and long narrow *e* instead of Protoslavica permanently long semivowel ('*dē:n* 'day', '*lē:n* 'flax', '*vē:s* 'village') and elision or shifting of the velar fricative *x* to *j*, depending on the phonetic context ('*la:pec* < *xlapec* 'farmhand', '*st'reja* < *strex* 'roof', '*p'ra:j/p'ra:* < *prax* 'dust'). Final *-m* is replaced by *-n* ('*dēlan* '(I) work', '*tān* 'there', and the sonorant *v* is realized in its voiceless variant *f* ('*f'küp* 'together', '*k'f* 'blood', '*retkef* 'radish'). The sonorant *j* is in the Dolinsko and in the eastern part of the Ravensko subdialects pronounced as *j* ('*jes* 'I', '*jabuko* 'apple'), otherwise it is pronounced as *dj/dž*, *g* or *k* ('*dja:rek* 'ditch', '*džo:ukati* 'to cry', '*pi'gē:n* '(I) drink', '*li:stke* 'leaves'). Special features in the Prekmurje morphology are the ending *-i* in the dative and locative of the masculine declination in the singular ('*si:ni* 'to my son', '*pri 'si:ni* 'at my son'), in the plural the lengthening of the base with *-je* is preserved ('*vlas'je:* 'hair'), before the ending *-je* the base form is frequently lengthened with an additional *-ov-* ('*zo'bo:uvge* 'teeth'). The singular instrumental feminine ending is realized as *-ov* ('*z 'māterjof* 'with mother'). The dual has remained firmly embedded in both genders. The present tense verbal conjugation in the first person dual has preserved the suffix *-va* for the masculine gender ('*dēlava* 'we are working') and *-ve* ('*dēlave* 'we are working') for the feminine gender. Of frequent occurrence is also the formation of repetitive verbs with the present tense affix *-je* ('*pla'čüvlen* 'I am paying', '*lē:čen* 'letam (I am running/hurrying)').⁶

LINGUISTIC ASPECTS OF NAMES FOR HERBS

1. Etymological aspect

According to Stramljič Breznik (2009: 145), the renowned Slovene etymologist Marko Snoj believes that the etymological research of plant names essentially does not differ from the etymological research of common name words. It is the problem that is in places specific, as naming herbs is more subject to unexpected phonetic changes and to various folk etymological inclinations, frequently obscuring their origin and often preventing a reliable etymological explanation. Among the selected names⁷ whose motivation is not immediately apparent we discovered the following points of interest with the help of Bezlaj's *Etymological Dictionary of the Slovene Language* (ESSJ I–IV, 1976–2005) and Snoj's *Slovenian Etymological Dictionary* (SES, 2003).

Abies alba (white fir)

Dialect naming: *jelič* ▶ [ˈjelič] with the phonetic variety *jalič* [ˈjalič] – Etymologists associate this name with Proto-Slavic **edlb*,⁸ which is related to Lithuanian *ėglė*, Latvian *egle*,

⁶ For more on the dialect image of Prekmurje, see Koletnik (2008: 9–16.)

⁷ The names of the plants are presented according to the following pattern: the Latin scientific name of the plant is written in bold type, followed by the Standard Slovene equivalent in parentheses. The phonetically standardised form of the dialect name is written in italics, and after the graphic symbol ▶ and in square brackets, in accordance with the Slovene dialect phonetic transcription, a phonetic transcription of the dialect name of the plant is given.

⁸ Forms with *-d-*, e.g. *jedel*, *jedla* 'both *Abies alba*', today in the Slovene language exist only in the Carinthian dialect.

Old Prussian *addle* ‘spruce’, and this is allegedly derived from the Indo-European root **ed^h-* ‘pointy, sharp’ (ESSJ I: 225–226; SES: 238).

***Achillea millefolium* (common yarrow)**

Dialect naming: *rman* [ˈərman] – Etymologists argue that the name of this herb derives from the name of the related dog chamomile, whose Latin name *Chamomilla romana* literally means ‘Roman chamomile’. The second part of this naming has transitioned via a not entirely clear Rom. source to the Slovene *rman* (SES: 625).

***Agrimonia eupatoria* (common agrimony)**

Dialect naming: *gladišnik* [glaˈdi:šnik] – Bezlaj argues (1976: 144), that the herb was named after *glad*, Proto-Slavic **gōldь* ‘hunger’, which according to Snoj (2003: 173) originally meant ‘desire (for food)’, and this because of its insatiableness.

***Acacia* (*acacia*)**

Dialect naming: *gacija* ▶ [ˈga:cija] < *akacija* and *trn* [ˈtr̩n] – The name *gacija* is borrowed (possibly via Ger. *Akazie*) from Lat. *acacia*, and the latter from Gr. *akakia* ‘acacia’, which is of unknown, possibly Egip. origin, and at the best in terms of folk etymology based on Greek words beginning with *ak-* and meaning something sharp, e. g. Gr. *akis* ‘prickly, sharp’, *ákantha* ‘thorn, acacia’ (SES: 6). Proto-Slavic **t̩rnъ* ‘thorn’ is from the Indo-European base **(s)ter-n-* ‘thorny part of the plant’, which might be derived from the root **(s)ter-* ‘to be hard, stiff, to harden’ (SES: 785). The plant was so named because of the thorns at the bottom of the leaf.

***Allium cepa* (onion)**

Dialect naming: *luk* ▶ [ˈlük] – Most authors assume that the Proto-Slavic word **lūkъ* was adopted from the Proto-German lexeme **lauka-*, from which the present-day Ger. word *Lauch* ‘onion, leek’ developed. The Germanian expression is believed to be created on the basis of the bent curly leaves (SES: 367).

***Alnus glutinosa* (black alder)**

Dialect naming: *jolša* ▶ [ˈjo:uša] – Proto-Slavic **jělbša*, **òlbša* derived from Proto-Slavic **jělbxa*, **òlbxa* ‘alder’ (known e. g. in dialect Russian *ělha* ‘alder’), which is equal to Old High German *elira*, Ger. *Erle* ‘alder’, Old Norse *ør*. The alleged origin is the Indo-European root **h₁el-* ‘red, brown’. The plant is so named because the wood, once the bark is removed, becomes red (SES: 239).

***Althaea officinalis* (marshmallow)**

Dialect naming: *slez* ▶ [sˈle:is], *oslez* ▶ [osˈle:is] and *ajbiš* ▶ [ˈa:jbiš] – Proto-Slavic **slězъ* and **slězъ*, dialectal **sklězъ* is associated with Proto-Slavic **slizъ* ‘mucus/slime’ (ESSJ III: 259). The plant is so named, because it contains slime extracted especially for the preparation of a root beverage. The lexeme *ajbiš* was borrowed from Ger. *Eibisch* < Old High German. *ībisca*, which is a borrowing from Lat. *ibiscum* ‘mallow’ (SES: 6).

***Anethum graveolens* (dill)**

Dialect naming: *koprek* [ˈkɔprek] – Etymologists believe that the Proto-Slavic **koprъ* developed from **kṷa₁pro-*, which is derived from Indo-European **kṷa₁po-* ‘scent, smell’, and the latter from the Indo-European base **kṷeh₁p-* ‘to boil, cook, steam’. It is believed that

Proto-Slavic **koprě* originally defined some herb, from the fibres of which string was made, possibly hemp, and its fumes were allegedly inhaled during rituals (SES: 307).

Angelica sylvestris (Wild Angelica)

Dialect naming: *angelika* [an'gɛ:lika] – The name is associated with the Latin word *angelus* and the Greek *aggelikós, ággelos, ángelos* ‘messenger, herald, representative’, according to the New Testament ‘angel, apostle’ (cf. Keber 2001: 114). One legend has it that Archangel Raphael allegedly enlightened a settler about the medicinal powers of a herb medieval monasteries grew mainly as a cure against the plague.

Artemisia absinthium (absinthe)

Dialect naming: *pelin* ▶ [pe'lin] with the stress variant [pelin] – Proto-Slavic **pelyńb* allegedly derived from the Indo-European root *pel-* ‘to burn, being hot’, from which also the Proto-Slavic **polěti* ‘to burn’, **palíti* ‘to make a fire’ and *pólmy* ‘flame’ developed. The plant got its name due to its distinctively bitter taste (SES: 504). According to Snoj (2003: 504), words meaning ‘bitter’ frequently developed from words meaning ‘burn, being hot’.

Betula pendula (European white birch)

Dialect naming: *breza* ▶ [b'reza] – Proto-Slavic **bērza* is similar or the same as Lithuanian *bėržas*, Latvian *bērza*, Old Prussian *berse*, Old High Ger. *birihha*, Ger. *Birke*, all with the meaning of ‘birch’. The Indo-European origin is **b^herh₁g'ah₂* (and **-jah₂*), which is a construct from the base **b^herh₁g'* ‘bright, white’. The plant is so named because of its white bark (SES: 57).

Buxus sempervirens (common box)

Dialect naming: *pušpan* [püşpan] and *pušpek* [püşpek] – The first name was adopted from Bav. Middle High Ger. *puhspām*, Old High Ger. *buhsboum*, Bav. Ger. *Puchspaum*, *Puchspām*, which is in accordance with Stand. Ger. *Buchsbaum* ‘boxwood’, while the second name might have been borrowed and adjusted from Hung. *puszpáng* ‘boxwood’. The alleged origin is the Indo-European base *b^huah₂-* ‘grow, develop, thrive, exist’ (SES: 596; ESSJ III: 139; Striedter-Temps 1963: 205).

Chelidonium majus (greater celandine)

Dialect naming: *cingulin* [ci:ngulin] – Bezlaj argues (1995: 228), that through various folk-etymological influences this phytonym developed from Medieval Lat. *celidonia* ‘*Chelidonium maius*’ < Gr. *chelidōn* ‘swallow’, since it was believed that the plant prospers when swallows return and it withers when they fly away.

Cichorium intybus (common chicory)

Dialect naming: *cikorija* [ci'kɔrija] – Borrowed through Austr. Ger. *Zikóri*, Stand. Ger. *Zichorie* ‘chicory’, from Lat. *cichorēa, cichōrium* ‘common chicory (from the roasted roots of which coffee substitute is made)’. The Latin word is borrowed from Gr. *kikhōrion* ‘chicory’, which has etymologically not yet been explained (SES: 73).

Corylus avellana (common hazel)

Dialect naming: *leska* ▶ [lɛska] and *lešnjek* ▶ [lɛšnjek] – Proto-Slavic **lěškǎ* etymologically does not yet have a conclusive explanation. One possibility is its deriving from Proto-Slavic **lěčb*

‘forest, woods’. If this assumption is correct, the word originally meant *‘shrubs growing in an abandoned and no longer cultivated world’ (SES: 352). The name *lešnjek* suggests the naming of the plant by its fruit. Proto-Slavic **lěščьnikъ* derives from **lěščьnъ* ‘of hazel’, i. e. the adjective of the Proto-Slavic **lěškā*. The original meaning of the word is *‘hazelnut fruit’ (SES: 353).

Crataegus laevigata (midland hawthorn)

Dialect naming: *glog* ▶ [g'lɔ:k] – Proto-Slavic **glogъ* ‘hawthorn’, i.e. ‘thorny, prickly bush’, originated from **glag^ho-* ‘thorn’ (SES: 175). The plant was named for its thorny branches, the young shoots of which have up to 1.5 cm long thorns.

Erica carnea (winter heath)

Dialect naming: *vresa* [v'ɾe:sa] and *resa* [r'e:sa] – Proto-Slavic **vêrsъ* ‘heather’ developed from the original variants **uerk'-*, **urg'(^h)-*, **vereik'-*, **uroik'-* ‘heather’, which allegedly derive from Indo-European bases **uerk'-* besides **urg'h-* ‘bind, press’. Winter heath is for obvious reasons suitable for weaving various objects (SES: 617). Slovene *resa* < *vresa* comes from Proto-Slavic collective **versā* (ibid.).

Equisetum arvense (common horsetail)

Dialect naming: *preslica* [p'reslica] – Etymologists justify the name of this plant with the professional expression from textile manufacturing (< Proto-Slavic **prěslo*, which is the name of the tool for **prěsti* ‘to spin’). The original meaning of the latter was *‘the tool for spinning’. The plant was so named due to its shape resembling the instrument attached to the spinning wheel (SES: 569; ESSJ III: 115).

Fagopyrum esculentum (buckwheat)

Dialect naming: *hajdina* ▶ [xaj'di:ina] with the phonetic variant *ajdina* [aj'di:ina] – Adopted from Old Ger. *Heiden*, Austr. Ger. *Heiden*, Middle High Ger. *heiden* ‘buckwheat’ (Striedter-Temps 1963: 135). This cereal, the name of which associates with Ger. *Heide* ‘pagan, heathen’, was in the 12th century brought to Europe by Crusaders, which is why the Germans named it after its pagan place of origin (SES: 6).

Hedera helix (common ivy)

Dialect naming: *brščan* ▶ [brʃčan] and *bršljan* ▶ [brʃ'la:n] – Proto-Slavic **brěskl'anъ*, **brěščanъ* is alleged to derive from the Indo-European root **bhereg'h-* ‘high, to rise’. Assuming this is true, ivy was named so due to its capacity as a climber to climb very (as much as up to 30 m) high (SES: 61).

Laurus nobilis (bay laurel)

Dialect naming: *lombrek* [l'ɔ:mbrek] with the phonetic variant *lumbrek* [l'u:mbrek] – Adopted from Ger. *Lorbeer*, which developed from Old High Ger. *lōrber(i)*, the latter resulting from compounding the Lat. borrowing *laurus* ‘laurel’ and the word meaning ‘berry’, Ger. *Beere* (SES: 365).

Matricaria chamomilla (chamomile)

Dialect naming: *koper* ['koper] and *koprič* ['koprič] – Etymologists argue that Proto-Slavic **koprъ* developed from **kuəpro-*, which comes from Indo-European **kuəpro-* ‘fragrance,

smell’, and the latter derives from the Indo-European base **kueh₁p-* ‘boil, cook, wave’. It is assumed that Proto-Slavic **koprě* originally stood for a plant, the fibres of which were used for producing string, possibly hemp, and the intoxicating vapours of which were allegedly inhaled during rituals (SES: 307).

Pinus sylvestris (Scotch pine)

Dialect naming: *bor* ▶ [ˈbo:ʊr] – Pslovan. **bor* developed from Indo-European **b^haru* ‘coniferous tree’, from which also Old Norse *bǫrr* ‘tree’, Anglo-Saxon *bearu* ‘forest, shrubbery’ developed. The Indo-European root is reconstructed as **b^har-* ‘something sharp, tree needle, heather’ (SES: 51–52).

Polypodium vulgare (common polypody)

Dialect naming: *prapor* [pˈra:por] – According to Bezljaj (1995: 102), the origin for the dialectal expression *prapor* is Proto-Slavic **pǫrporь*. The Slovene Stand. *praprot* ‘fern’ developed by crossing Proto-Slavic **pǫrportь* < **pǫportь* *‘mock feather’ and the parallel structure **pǫprǫtь*, containing Proto-Slavic **pa-* ‘mock, fake’ and **prǫtь/b* ‘rod’ (SES: 558).

Prunus padus (bird cherry)

Dialect naming: *črensa* ▶ [čɛˈrensa] – It is necessary to derive this word from Proto-Slavic **čěrmъxa*, which is related to Proto-Slavic **čěrmъšь*, **čěrmъšǣ* ‘wild garlic’. The plant got its ‘wild garlic’ name due to the bitter taste of its fruits (SES: 90).

Pteridium aquilinum (eagle fern)

Dialect naming: *prapor* ▶ [pˈra:por] – According to Bezljaj (1995: 102) the dialectal origin for *prapor* is Proto-Slavic **pǫrporь*. The Slovene Standard *praprot* developed through crossing Proto-Slavic **pǫrportь* < **pǫportь* *‘mock feather’ and the parallel structure **pǫprǫtь*, containing Proto-Slavic **pa-* ‘mock, fake’ and **prǫtь/b* ‘rod’ (SES: 558).

Quercus robur (common oak)

Dialect naming: *hrast* ▶ [ˈra:st] – Proto-Slavic **xvorstь* ‘tree’ (also ‘shrubby’), which is similar to Old Irish *crann* ‘tree’, Welsh *prys* ‘woods’, Anglo-Saxon. *hyrst* ‘shrubby, woods’ and possibly from Gr. *prīnos* ‘graden, a type of oak’, according to etymologists developed from the Indo-European base **k^hres-* ‘tree’ (ESSJ I: 201; SES: 211).

Rosa canina (dog rose)

Dialect naming: *ščipek* ▶ [šˈči:ipek] – According to Bezljaj (2005: 23) the name allegedly preserves the Proto-Slavic variant **ščipь* ‘thorn, sharp peak’ (< **(s)kēipo-s*), from which after metathesis in the onset **ksēipo-s* developed into **šipь* ‘thorn, sharp peak’ (> **šipьkь* ‘*Rosa canina*’, Stand. Slovene *šipek* ‘the same’). The plant got its name because its branches, shoots and venation are covered with hook-like thorns.

Rubus fruticosus (blackberry)

Dialect naming: *kopina* ▶ [kuˈpina] – It is formed from the Proto-Slavic base **kopa* ‘bush, little island’, where it is also interesting to semantically compare it with Slovene *kopa lešnikov, orehov* ‘bunch of hazelnuts, walnuts’, when they have grown together (ESSJ II: 65). The naming was motivated by the shape and complex growth of bushes (which can grow as a fence, it can climb and wind, cling and interweave).

Rumex acetosa (sorrel)

Dialect naming: *ščavnjek* ▶ [š'ča:vnjek] with the phonetic variant [š'ča:vjek] and *jesih* ▶ [j'ecij] – Slavic *ščǎvъ 'Rumex' beside *ščav'ь 'same', *ščav'a, *ščavъь and *ščavel'ь. Due to its bitter taste etymologists derive the Proto-Slavic base *ščav- from the Indo-European base *skēu- 'cut, cut off' with the secondary meaning of 'having a sharp taste' (ESSJ IV: 15). The name *jesih* is borrowed from Middle High Ger. *ezzih* 'vinegar' which is a borrowing from Lat. *acētum* 'vinegar' (Striedter-Temps 1963: 140).

Sedum spectabile (showy stonecrop)

Dialect naming: *hermelika* [xerme'lika] – The name is formed with the suffix *-ika* added to **hermel*, the latter word adopted from dialectal Ger. *Hermel* 'camomile', and this in turn has been, the same as the Slovene *kamilica*, borrowed from Greek. Stonecrop got its name from the camomile due to the fact that in folk medicine both plants were used for the same purposes, especially as an antiseptic for rinsing wounds and as an agent against skin and gastrointestinal diseases (Snoj 2016: electronic source).

Sambucus nigra (elder)

Dialect naming: *zobovec* ▶ [zɔbovec] and *bezovec* ▶ ['bezovec] – According to Bezljaj (1976: 19) *zobovec* developed from Proto-Slavic *bъzovъcb. The name originates from Proto-Slavic *bъzъ alongside *bъzgъ, *bъzdъ and *buzъ, yet a completely plausible etymological explanation for this has not yet been arrived at. It is assumed that in the beginning the meaning of *bezeg* 'elder' was *'inflated, swollen branch', with its origin in *'tree with swollen branches'. Namely, elder's pith consists of puffy, inflated-like material (SES: 38; ESSJ I: 18–19).

Ocimum basilicum (basil)

Dialect naming: *bajžolek* ['ba:jžulek] with the phonetic variant *bajžlek* ['ba:jžlek] – According to Bezljaj (1976: 14) *bajžolek* < *božuljek* 'basil' probably derives from Italian *basilico*, Lat. *basilicum*. Further origin is not clear.

Solidago virgaurea (European goldenrod)

Dialect naming: *rozga* [rɔ:zga] – Etymologists usually compare **rozgǎ* (and **rozgy*, gen. **ròzgyve*) with Lithuanian *rėgzti* 'weave, bind', Lat. *restis* 'rope' and with Old Indian *rājju-* within the same meaning. It can be concluded that the original meaning of the lexeme was *'part of plant suitable for weaving, binding' (SES: 631).

Symphytum officinale (common comfrey)

Dialect naming: *gavez* ▶ [ga:ves] with the phonetic variant *gabez* ['ga:bes] – Proto-Slavic **gávezь* is a compound derived from the lengthened ablaut grade of the same root, similar to the case of Proto-Slavic **gov-ědo* 'cattle, cow' and the root part of Proto-Slavic **jęzъkъ* 'tongue'. In its original, the word thus means *'cow tongue' (SES: 164). The plant is hence so named due to the shape of its leaves resembling the tongue of a cow, while the plant itself was also used as medicine for livestock.

Tanacetum vulgare (common tansy)

Dialect naming: *vratič* ▶ [v'ratič] – The name derives from the Proto-Slavic verb **vorǫiti se* 'to return'. According to popular belief this plant has miraculous powers that allow the traveller to return, so it is always plucked at the start of the journey (ESSJ IV: 352–353).

Taraxacum officinale (common dandelion)

Dialect naming: *mleč* ▸ [m'le:ǰč] – It is necessary to look for the origin of this word in the noun *mleko* ‘milk’, Proto-Slavic **melkō*, which is probably a structure from the Indo-European base **h₂melk-*, associated with the base **h₂melg'-*, the secondary meaning of which is **‘to milk’* (SES: 407). The plant was so named due to the sticky edible milky juice with medicinal effects which is found in all parts of the plant.

Tilia platyphyllos (large-leaved linden)

Dialect naming: *lipa* ▸ [ˈlipa] – Proto-Slavic **līpa* is further similar to Lithuanian *liepa*, Latvian *liēpa*, and related to Old Prussian *lipe* and Welsh *llwyf* ‘linden’. The original form **lēīpah₂* is probably derived from Indo-European **leīpo-* ‘sticky’ to the base **leīp-* ‘smear with sticky substance’. In the beginning, the word allegedly meant **‘that which contains sticky greasy substance’*. Namely, linden leaves contain considerable quantities of sugar, and linden fruits contain up to 58 % of greasy oils (SES: 358).

Tussilago farfara (coltsfoot)

Dialect naming: *lapuh* ▸ [laˈpü:j] and *lapor* ▸ [ˈla:por] – Proto-Slavic **lapuxǫ*, **lopuxǫ*, which is related to Proto-Slavic **lopunǫ* ‘coltsfoot’, derives from **lopǫ* ‘coltsfoot’ with the original meaning of ‘leaf’, since these plants have relatively large leaves (SES: 345). The name *lapor* associates to the plant’s favourite habitat. Namely, it likes to grow in clay and clay soil. The lexeme *lapor* is probably borrowed from pre-Slavic ancient settlers and can be associated with Vulgar Latin **albāris* ‘whitish’ (SES: 345).

Urtica dioica (common nettle) in Urtica urens (small nettle)

Dialect naming: *kopriva* ▸ [krupˈliva] – According to Bezljaj (1982: 100) the primary form of this common Slovene word is **kropiva*, which has been preserved in Slovene, Russian (*kropiva*), Ukrainian (*kropyvá*) and in Balkan Church Slavonic (*kropiva*). In other Slavic countries, the form *kopriva*, Proto-Slavic **koprīva* developed following early metathesis. According to Snoj (2003: 308) the latter was probably carried out from **koprǫ*, which originally signified a plant the fibre of which was, like in the case of nettle, used for the production of string.

Viola tricolor (wild pansy)

Dialect naming: *mačeha* ▸ [ˈmačija] – According to Snoj (2003: 370) the meaning of ‘flower *Viola tricolor*’ developed from the original meaning ‘false mother’ under the influence of neighbouring languages.⁹ This flower is believed to be called false mother because its blossom has the appearance of an unfriendly face, reminiscent of the stepmother's proverbial hatred of step-children. Aichele and Golte-Bechtle (2004: 218) mention that the name *mačeha* ‘stepmother’ was inspired by the unevenly shaped and in many subspecies also unevenly coloured petals: the lower leaf is the ‘stepmother’, the adjacent similarly coloured petals symbolise the ‘daughters’, and the upper leaves, frequently of a different colour, represent the ‘step-daughters’.

⁹ Comp. Ger. *Stiefmütterchen* ‘*Viola tricolor*’, which is the diminutive of Ger. *Stiefmütter* ‘stepmother, false mother’, and It. *matrigna*, *madrigna* ‘stepmother (in both cases)’, which is according to Bezljaj (1982: 159) from late Lat. *mātrigna* ‘father's second wife’, indicated also by the synonym *sirotica* (little orphan).

2. Word-formational aspect

According to Stramljič Breznik (2007: 539) it is possible in terms of word-formation to analyse only those names which have a clearly defined morphemic structure on the basis of which we can determine the semantic motivation of the name.

Except for the name *šentjanževka* ‘*Hypericum perforatum*’, all the one-word obviously word-forming dialectal names are derivatives. Derivation is also in the Slovenian language the most common formational procedure. Examples from the gathered material: *balon-ček* ▶ [ba'lo:nček], regular pl. *balončeki* ▶ [ba'lo:nčeki] ‘*Physalis alkekengi*’; *bor-ica* ▶ [bu'ri:ica] ‘*Juniperus communis*’; *bor-ovica* ▶ [bo'ro:jca] and [bu'ro:jca] ‘*Juniperus communis*’; *jolš-je* ▶ [jo:ušje] ‘*Alnus glutinosa*’; *jur-inšček* [jü:rinšček], *jur-ošček* ▶ [jü:rošček] and *jur-oščica* ▶ [jü:roščica] ‘*Primula vulgaris*’; *kač-jek* ▶ [ka:čjek] ‘*Chelidonium majus*’; *klin-ec* ▶ [kli:nec] ‘*Dianthus sylvestris*’; *kop-inščica* ▶ [ko'pi:nščica], *kop-ušnica* ▶ [ko'pü:išnica] ‘*Rubus fruticosus*’; *krč-nica* ▶ [kr:čnica] ‘*Hypericum perforatum*’; *krlik-ovec* < *krhlikovec* ▶ [kar'(l)ikovec] and [ke'rikovec] ‘*Frangula alnus*’; *lamp-aš* ▶ [lâ:mpaš], regular pl. *lampaši* ▶ [lâ:mpaši] ‘*Physalis alkekengi*’; *lupin-ec* ▶ [lupi:inec] ‘*Tussilago farfara*’; *metek-ec* ▶ [me'te:kec] ‘*Vinca minor*’; *met-ica* ▶ [metica] ‘*Mentha piperita*’; *metulj-ek* ▶ [me'tö:lek] ‘*Vinca minor*’; *mleč-ec* ▶ [mle:čec] and *mleč-ek* ▶ [mle:ček] ‘*Taraxacum officinale*’; *modr-iš* ▶ [mod'ri:iš] ‘*Centaurea cyanus*’; *mrkev-čnjak* ▶ [mrkefč(j)ak] ‘*Angelica sylvestris*’; *ognj-ec* ▶ [o:ugnjec], [ognjec] and [ogjec] ‘*Calendula officinalis*’; *omel-ovje* ▶ [ome'lo:uvje] ‘*Viscum album*’; *pir-ika* ▶ [pe'rika] ‘*Elytrigia repens*’; *plaht-ica* ▶ [p'la:xtica] ‘*Aphanes arvensis*’; *plav-iš* ▶ [pla'vi:iš] ‘*Centaurea cyanus*’; *pljuč-nik* ▶ [plü:čnik] ‘*Pulmonaria officinalis*’; *siv-ka* ▶ [si:iška] ‘*Lavandula angustifolia*’; *slam-njak* ▶ [slâ:mjak] ‘*Sempervivum tectorum*’; *smic-ek* ▶ [s'micek], regular pl. *smiceki* [s'miceki] ‘*Arctium lappa*’; *sonč-enica* ▶ [su:nčenca] ‘*Helianthus annuus*’; *srč-ek* ▶ [srč:ek], regular pl. *srčki* [srč:ek] ‘*Capsella bursa-pastoris*’; *strel-ica* ▶ [str'li:ica], regular pl. *strelice* [str'li:ice] ‘*Arctium lappa*’; *tor-ica* ▶ [tu'ri:ica] ‘*Galium aparine*’; *trn-ina* ▶ [tr'nina] ‘*Prunus spinosa*’; *trn-je* ▶ [tr:(n)je] ‘*Acacia*’; *trobent-ica* ▶ [tro'bē:ntica] ‘*Primula vulgaris*’; *tur(n)-šček* ▶ [tör(n)šček] ‘*Verbascum densiflorum*’; *uš-nik* ▶ [u:šnik] ‘*Sempervivum tectorum*’; *vijol-ica* ▶ [vi'jo:ulica] ‘*Viola odorata*’; *vres-je* ▶ [vre:isje] ‘*Erica carnea*’; *vuh-ek* ▶ [vü:jek] and *vuh-erli* ▶ [vü:jerli] ‘*Sempervivum tectorum*’; *zim-enec* ▶ [zi'me:nec] ‘*Achillea millefolium*’; *žag-anica* ▶ [žâ:ganca] in *žag-avica* ▶ [žâ:gavica] ‘*Urtica urens*’; *žil-njek* ▶ [ži:ilnjek] ‘*Plantago major*’ and ‘*Plantago lanceolata*’. The name *šentjanževka* ▶ [šent'ja:nžefka] ‘*Hypericum perforatum*’ is a compound made of *šent-*, which is borrowed from Middle High Ger. *sente* ‘saint’, and *Janž* ‘John’ and its original meaning is ‘flower which blossoms around the time of St. Janž, St. John (24 June)’ or ‘which blossoms in June’ (SES: 723, 724).

Dialectal two-word names (i. e. consisting of core part and modifier) include mostly those which have an underived core part and an underived modifier: *bela omela* ▶ [be:ila o'mela] ‘*Viscum album*’; *beli trn* ▶ [be:ili 'tr̩n] ‘*Crataegus laevigata*’; *divja lentiba* ▶ [divja len'tiba] ‘*Cichorium intybus*’; *divje zelje* ▶ [divje 'zelje] ‘*Sempervivum tectorum*’; *divji kostanj* ▶ [divji kos'ta:jn] and [divji gos'ta:jn] ‘*Aesculus hippocastanum*’; *divji luk* ▶ [divji 'lük] ‘*Allium ursinum*’; *divji mak* ▶ [divji 'mak] ‘*Papaver rhoeas*’; *divji muškatlin* ▶ [divji muš'ka:tlin] ‘*Malva sylvestris*’; *divji ščipek* ▶ [divji š'či:ipek] ‘*Rosa canina*’; *gluho zelje* ▶ [g'lü:ixo 'zelje] ‘*Sempervivum tectorum*’; *ozki trpotec* ▶ [o:usk̩i tr'po:utec] ‘*Plantago lanceolata*’; *sladki koren* ▶ [s'lâtk̩i ku're:n] ‘*Polypodium vulgare*’; *široki trpotec* ▶ [šörki/'šürki tr'po:utec] ‘*Plantago major*’; *žolta roža* ▶ [žu:uta 'ro:uža] ‘*Hypericum perforatum*’; there are

fewer of those which have an underived core and a derived premodifier: *adam-ovo jabolko* ▶ [a:damovo 'ja:buko] '*Physalis alkekengi*'; *cingol-ova trava* ▶ [cin'go:u'lova t'ra:va] '*Chelidonium majus*'; *konj-ski rep* ▶ ['ku:njski 're:p] '*Equisetum arvense*'; *kristus-ova krona* ▶ [k'ristušova k'ro:una] '*Passiflora incarnata*'; *pek-oča kopriva* ▶ [pe'ko:uča krup'liva] '*Urtica dioica*'; *ptič-je mleko* ▶ [fti:čje m'le:iko] '*Viscum album*'; *špič-asti trpotec* ▶ [š'pičasti t'p'o:uteč] '*Plantago lanceolata*'; *šum-ska jagoda* ▶ [šumska 'jagoda] '*Fragaria vesca*'; there are least of those which have a derived core part and an underived modifier: *divji česn-ek* ▶ ['divjɨ 'česnek] '*Allium ursinum*'; *divje grozd-je* ▶ ['divje g'ro:uzdje] '*Frangula alnus*'; *divji klin-ec* ▶ ['divjɨ k'li:nec], regular pl. *divji klinci* ['divjɨ k'li:ncɨ] '*Dianthus sylvestris*' or both parts of the name derived: *bogeč-ove rož-ice* ▶ [bo:u'gečove 'ro:užice] and *bogeč-ove rož-ike* ▶ [bo:u'gečove 'ro:užike] '*Bellis perennis*'; *kristus-ovo trn-je* ▶ [k'ristušovo t'r:je] '*Acacia*'.

Based on the morphemic structure of the name, we can determine the motivation of the naming. In the following we will show which semantic features of the core part can be motivational for the plant and which semantic features of the modifier most frequently determine its name.

The core part of the name determines: the colour of the blossoms: *modriš* '*Centaurea cyanus*', *ognjec* '*Calendula officinalis*', *plaviš* '*Centaurea cyanus*', *vijolica* '*Viola odorata*'; colour of the leaves: *sivka* '*Lavandula angustifolia*'; similarity of the blossom's shape with (a) objects: *srček* '*Capsella bursa-pastoris*', *trobentica* '*Primula vulgaris*'; (b) parts of nature: *sončenica* '*Helianthus annuus*'; (c) other plants in terms of shape: *divji muškatlin* '*Malva sylvestris*', *pirnica* '*Elytrigia repens*';¹⁰ shape of leaves: *žaganica*, *žagavica* '*Urtica urens*', *plahtica* *Aphanes... arvensis*'; similarity of the (petal's) leaves shape with (a) other plants in terms of shape: *borica*, *borovica* '*Juniperus communis*', *divja lentiba* '*Cichorium intybus*'; (b) to objects: *klinec* '*Dianthus sylvestris*'; similarity in shape of stem: (a) to animal parts: *konjski rep* '*Equisetum arvense*'; (b) buildings: *tur(n)šček* '*Verbascum densiflorum*'; similarity in shape of fruits: (a) to fruits of other plants in terms of shape: *adamovo jabolko* '*Physalis alkekengi*', *divje grozdje* '*Frangula alnus*'; (b) to objects: *balonček*, *lampaš* '*Physalis alkekengi*'; similarity of shape of plant with (a) other plants in terms of shape: *divje zelje*, *gluho zelje* '*Sempervivum tectorum*'; feature of the stem: *lupinec* '*Tussilago farfara*'; feature of the blossom: *smicek* '*Arctium lappa*'; feature of the leaf: *žilnjek* '*Plantago major*' and '*Plantago lanceolata*'; feature of the wood: *krlikovec* < *krhlikovec* '*Frangula alnus*'; feature of the sub-ground part of the plant: *divji luk* '*Allium ursinum*', *mrkevčnjak* '*Angelica sylvestris*'; features of the entire plant: (a) thorniness: *trnina* '*Prunus spinosa*', *trnje* '*Acacia*'; (b) smell: *divji česnek* '*Allium ursinum*'; (c) content of matter: *mlečec*, *mleček* '*Taraxacum officinale*'; (č) branching: *torica* '*Galium aparine*'; (d) forms of hibernation: *zimenec* '*Achillea millefolium*'; (e) poisonness: *kačjek* '*Chelidonium majus*'; manner of fertilization: *metekek*, *metuljek* '*Vinca minor*'; habitat: *slamnjak* '*Sempervivum tectorum*'; various uses, most frequently in medicine: *krčnica* '*Hypericum perforatum*', *pljučnik* '*Pulmonaria officinalis*', *strelica* '*Arctium lappa*', *ušnik*, *vuhek*, *vuherli* '*Sempervivum tectorum*'; proper-name origin: *jurinšček*, *juroček*, *juročica* '*Primula vulgaris*'.

The modifying parts also precisely define: colour of blossoms: *beli trn* '*Crataegus laevigata*', *žolta roža* '*Hypericum perforatum*'; shape of leaves: *špičasti trpotec* '*Plantago lanceolata*'; range of leaves: *ozki trpotec* '*Plantago lanceolata*', *široki trpotec* '*Plantago major*'; colour of fruits: *bela omela* '*Viscum album*'; features of leaves: *pekoča kopriva*

¹⁰ *Muškatel* in the Prekmurje dialect is a name for geraniums.

'*Urtica dioica*'; features of the root: *sladki koren* '*Polypodium vulgare*'; time of blooming: *cingolova trava* '*Chelidonium majus*'; habitat: *šumska jagoda* '*Fragaria vesca*'; plant not being cultivated: *divja lentiba* '*Cichorium intybus*', *divje grozdje* '*Frangula alnus*', *divje zelje* '*Sempervivum tectorum*', *divji česnek* '*Allium ursinum*', *divji klinec* '*Dianthus sylvestris*', *divji kostanj* '*Aesculus hippocastanum*', *divji mak* '*Papaver rhoeas*', *divji muškatlin* '*Malva sylvestris*', *divji ščipek* '*Rosa canina*'; manner of fertilization: *ptičje mleko* '*Viscum album*'; various uses, most frequently in medicine: *gluho zelje* '*Sempervivum tectorum*'; they indicate also proper-name origin: *adamovo jabolko* '*Physalis alkekengi*', their origin can also be in the Christian tradition: *bogečove rožice* in *bogečove rožike* '*Bellis perennis*', *kristusova krona* '*Passiflora incarnata*', *kristusovo trnje* '*Acacia*'.

CULTURAL ASPECT OF PHYTONYMS

1. Ethnological aspect

Stramljič Breznik (2009: 152) argues that collecting names of herbs and the customs and traditions related to it are an important element of ethnological research. Namely, flowers have accompanied man throughout the natural cycle and through all the seasons. In the continuation of this article, we present some customs, habits and folk beliefs¹¹ associated with the herbs in question.

In Slovenia, it has always been a custom for *ivy* and *juniper* to be an integral part of the greenery associated with Palm Sunday bundles, blessed in Catholic churches on Palm Sunday. In White Carniola (Bela Krajina), *birch* appears in pastoral customs on the occasion of the church feast of the Ascension, and in Goriška Brda it is associated with the setting of the so-called *mlaj* (the May tree tradition).¹² In Slovenia, there is also a widespread belief that *birch branches* by which the procession has passed for the feast of Corpus Christi are blessed and that they protect against calamities and accidents, which is why they were often carried home. In Prekmurje, it is customary to hang *rosehip branches* on the barn door on Pentecost Saturday, so that the witches cannot reach the livestock. In Bohinj, it is customary also to decorate the houses with greenery on the evening before the Pentecost holiday. Blooming wild chestnuts or acacias are pinned to the windows, as the Holy Spirit is said to sit on these branches on Pentecost Sunday. In the Muljava environs of the Dolenjska region, at Pentecost, roofs are decorated with *St. John's wort* so that the angels would come to sleep here and protect the homes from disaster. In Carinthia, the Podjuna (Jauntal) region is decorated with *juniper* at Pentecost during Midsummer celebration, and in Rož (Rosental), on Pentecost Sunday, *juniper twigs* are stuck in the fields, sprinkled with water to ward off hail and storms. *St. John's wort*, which was considered a bearer of light in Old Germanic bonfire cultures due to its shape and colour, and was after Christianization dedicated to John the Baptist together with Midsummer celebration, is today alongside fern and fireflies the main ritual plant of Midsummer Eve. On Midsummer day (24 June), bonfires were lit in the belief that the fire would help the Sun maintain its power upon realizing that it had reached the peak of its apparent celestial path and that the day had begun to shorten again. In Carinthia, girls salted

¹¹ Kuret (2005) writes about Slovenian customs and habits from spring to winter relating to flowers.

¹² This is set up at night before the first Sunday in May.

nettle on Midsummer Eve, and where its top was tilted for the next year, that is where the girl was later supposed to get married or go to work.

According to popular belief, some of the herbs discussed here also have miraculous or magical power.¹³ Berries of *black elder* protect us from evil and negative forces. Black elder, which grows in the garden, protects the homestead from lightning and destructive magic, and elder rods around the house protect the inhabitants from robbers and snakes. *Elder* is supposed to be inhabited by good house spirits, friendly elder wives or tree nymphs who take care of our safety and well-being. This plant protects us from various "warlocks" and anyone who would want to harm us with spells. *Common comfrey* protects us and promises a safe journey if we have it on us or carry it with us while travelling, and its root is used for practicing magic for money. *Dill* keeps us safe if we hang it over the doorway or carry it in little magic bags for protection. Hanging above the door it prevents entry to those who have bad intentions or are full of envy. Placed in a cradle, it protects children because it has a multitude of seeds, and it is also used in practicing magic for money. *Alder buckthorn* is known to be taken to court (in litigations) because it creates happiness, and its branches, which we hang near the doors and windows, drive off spells. If we scatter it in the shape of a circle and dance in it under the full moon, a dwarf will appear who will fulfil our wishes. *Bay laurel* deters evil and negative energies. Placed on the windowsill or hung in the house it protects against lightning, and planted in front of the house it protects the occupants from diseases. It is used in potions for clairvoyance and wisdom. A bay leaf in our mouth protects us from misfortune, while placed under a pillow it evokes prophetic dreams.

Flowers and seeds of *poppy* attract happiness and money, the seeds added to food raise the possibility of love happening, and gilded poppy heads attract wealth. Poppy flowers and seeds are also worn or consumed in order to increase fertility. The *common daisy* attracts love, and its roots, if placed under the pillow before going to bed, attract a lost lover. *Common mistletoe* protects against lightning, disease, fire and mishaps. It is placed in the cradle to prevent dwarves from stealing or replacing the child. Rings carved out of mistletoe repel diseases and, placed under the pillow or hung at the head of the bed, it provides for peaceful sleep and pleasant dreams. A kiss under the common mistletoe ensures that the relationship between the lovers lasts an eternity. The *common chicory* removes all obstacles that appear in our lives. We also wear it in order to become more modest. Rubbing one's body with chicory juice, that person will receive the favour of important people. *Pot Marigold* or *calendula* is believed to have mysterious power of rejuvenation. Marigold wreaths above the door ward off evil, while its flowers under the bed protect the person sleeping and make dreams come true. Marigold helps achieve justice in court, and tincture from marigold flowers rubbed on the eyelids enables one to see dwarves. *Hawthorn* possesses the mysterious power of warding off evil spirits, it is an effective weapon against vampires, it protects babies from spells and diseases, and houses from lightning and storms. Hawthorn is also credited with the extraordinary power of preserving virginity and increasing fertility. Nettles harvested before sunrise and laid to livestock, are believed to ward off bad spirits from livestock, and dolls filled with nettles are used to return the spell to the sender. A container of freshly picked nettles placed under a patient's bed helps with the recovery. Nettle was often compared to and associated with love passion, which is why it was added to love potions and talismans.

¹³ Selected examples of magical use are taken from Cunningham (2020).

2. Symbolic aspect

Individual cultures can give plants also a symbolic value¹⁴ which is dependent on the culture. According to Stramljič Breznik (2009: 155), symbolic systems - as an important part of a particular culture - developed in all periods of time and are to be comprehended within the time and space in question. *Common mistletoe* was in the past considered e. g. a symbol of fertility and potency. *Scotch pine* has retained the symbolic meaning of perseverance in the struggle against troubles in life and of the immortality of plant and animal life. The *birch* symbolizes the path along which celestial energy descends and along which human volition ascends. It is a protective symbol of life and death, a symbol of fertility and light. Its notches represent the levels of heaven since it is a cosmic pillar. *Ivy* symbolizes immortality and eternal life, joy, strength and health; it is a sign of friendship, fidelity and marriage. *Linden* was during the Turkish invasions planted as a symbol of victory over the Turks. *Hawthorn* was a symbol of joy and happiness among the ancient Greeks, and a wreath of May hawthorn flowers symbolises virginity and purity. A *bay wreath* expresses the symbolism of war glory and honour. *Yarrow* symbolizes love, which is why it is given as a gift to newlyweds. It has the magical power to keep a couple together for seven years. The *common daisy* is frequently a symbol of Mary as the bride of God. The yellow core represents her holiness and excellence and the white petals her virginity. The low growth of the daisy was symbolically interpreted by Christian writers as an image of Mary's modesty.

CONCLUSION

The study of dialect names for medicinal herbs reveals the richness of dialect naming and unveils in many ways the nature of language development and the levers of terminological processing. The dialect names discussed here are (1) underived names (a) of Slavic origin (phonetic variants or phonetic approximations of the Slovene professional name), *breza* (birch) 'Betula pendula, navadna breza', *črensa* (bird cherry) 'Prunus padus, čremsa', *leska* (hazel) 'Corylus avellana, navadna leska', *pelin* (absinthe) 'Artemisia absinthium, pravi pelin', *prapor* (fern) 'Pteridium aquilinum, orlova praprot', *rman* (yarrow) 'Achillea millefolium, navadni rman', *slez* (mallow) 'Althaea officinalis, navadni slez', *ščipek* (dog rose) 'Rosa canina, navadni šipek'; (b) borrowed names, e.g. *cikorija* (chicory) 'Cichorium intybus', *hajdina* (buchwheat) 'Fagopyrum esculentum', *lombrek* (bay) 'Laurus nobilis', *luk* (onion) 'Allium cepa', *pušpan* (boxwood) 'Buxus sempervirens; names formed by word-formational processes, e.g. *bor(ov)ica* 'Juniperus communis', *lupinec* 'Tussilago farfara', *kačjek* 'Chelidonium majus', *mleček* 'Taraxacum officinale', or (2) formed by meaning-forming processes: in the case of these names, depending on their word-formational motivation, we can determine which semantic properties of the core part of the name can be motivating for the plant and / or which semantic properties of the modifier determine the plant name. Most names are only dialectal. In standard language, they have a synonym, which has nothing to do with the dialect form. These names were also the most interesting for our study. Because they are tied only to dialect use, they are excluded from the system of literary language, and thus left to oblivion, even though they are in the front line preserving the rich Slovene linguistic and cultural heritage.

¹⁴ Germ (2002) writes about the symbolism of flowers.

ABBREVIATIONS AND ACRONYMS OF SOURCES

Austr. – Austrian;	Lat. – Latin;
Bav. – Bavarian;	Rom. – Romance;
Egip. – Egyptian;	Stand. – standard;
Ger. – German;	ESSJ I–IV – Bezljaj's Etymological Dictionary of Slovene Language;
Gr. – Greek;	SES – Snoj's Slovene Etymological Dictionary
Hung. – Hungarian;	

REFERENCES

- Aichele, Golte-Bechtle 2004 = Dietmar Aichele, Marianne Golte-Bechtle, *Kaj neki tu cveti?*, Kranj, Narava.
- Bezljaj 1976 = France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika A–J*, Ljubljana, SAZU, Inštitut za slovenski jezik in Mladinska knjiga.
- Bezljaj 1982 = France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika K–O*, Ljubljana, SAZU, Inštitut za slovenski jezik in Mladinska knjiga.
- Bezljaj 1995 = France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika P–S*, Ljubljana, SAZU, Inštitut za slovenski jezik in Mladinska knjiga.
- Bezljaj 2005 = France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika Š–Ž*, Ljubljana, SAZU, Inštitut za slovenski jezik in Založba ZRC.
- Cunningham 2020 = Scott Cunningham, *Enciklopedija čarovnih rastlin*, Ljubljana, Iskanja.
- Germ 2002 = Tomaž Germ, *Simbolika cvetja*, Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Jesenšek 1991/92 = Marko Jesenšek, *Jezikovni sistemi v slovenskem (alpskem in panonskem) govornem območju*, in „Jezik in slovstvo“ 37/7, p. 173–181.
- Keber 2001 = Janez Keber, *Leksikon imen*, Celje, Mohorjeva družba.
- Koletnik 2008 = Mihaela Koletnik, *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*, Maribor, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- Kuret 2005 = Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev: starosvetne šege in navade od pomladi do zime*, Ljubljana, Družina.
- Martinčič [et al.] 1999 = Andrej Martinčič [et al.], *Mala flora Slovenije*, Ljubljana, Tehniška založba.
- Snoj 2003 = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana, Modrijan.
- Stramljič Breznik 2007 = Irena Stramljič Breznik, *Slovensko zoološko izrazje z vidika besedotvornih vzorcev in vrst*, in Razvoj slovenskega strokovnega jezika, Obdobja 24 – Metode in zvrsti, p. 537–546.
- Stramljič Breznik 2009 = Irena Stramljič Breznik, *Jezikoslovno-kulturološki pogled na slovenska cvetlična imena*, in Terminologija in sodobna terminografija (2009), p. 141–159.
- Striedter-Temps 1963 = Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*, Berlin: Osteuropa- Berlin, Berlin-Dahlem.
- Willfort 1983 = Richard Willfort, *Zdravilne rastline in njih uporaba*, Maribor, Založba Obzorja Maribor.
- Zorko 2003 = Zinka Zorko, *Oblikoslovje in leksika v govoru Cankove*, in Avgust Pavel (2003), p. 73–94.

Internet source

- Plantan, Vehovar 2012 = Mojca Plantan, Lovro Vehovar, *Gorička zel*. Available: <http://www.goricko.lrf-pomurje.si/projekt-goricka-zel> (Accessed: 20th 2020.)
- Snoj 2016 = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU. Available: <https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar> (Accessed: 2021.)

Faculty of Arts, University of Maribor
Koroška cesta 160, 2000 Maribor

ΤΡΙΠΤΥΧΟΝ ΔΩΡΗΜΑ (TRIPTYCHON GIFT)

DORIS K. KYRIAZIS

1. “THE CONQUERING BALKAN ORTHODOX MERCHANT[S]” AND “THE (ILLUMINATED AND) ILLUMINATING BALKAN PRIEST(S)”. MOSCHOPOLIS’ CASE

I am certain that by reading the above subtitle, readers will recognize the pioneering work of Tr. Stoianovich¹, and remember, possibly, that Moschopolis, during the years of glamour, had many churches. Some of them are saved, miraculously, to the present day! Churches bring priests into mind; such were Theodoros Kavalliotis and Daniel Moschopolitis, the name and work of whom (“Protopeiria”, 1770; “Introductory Instruction”, 1802) are related to Balkan linguistics, consistently served by professor Saramandu.

Konstantinos Xhehani and D. Moschopolitis were disciples of Kavalliotis; the first is unjustly forgotten and the second misunderstood. Before I describe Xhehani in detail, I should say that Daniel’s verses urging the Balkan peoples to abandon their “barbarian” languages and turn to Greek, “the language of wisdom”, are easily misunderstood when transposed in today’s balkanic reality uncritically². I have written before that if people notice the part bellow from his Four-Language Dictionary, they will surely wonder **how can** a man of God who preaches obedience to destiny, by definition, strongly denounce social injustice and the conqueror:

Οι κλέπται κλέπτουν την νύκτα και οι λησταί ευγέννουν την ημέραν και πατούν τα καρβάνια. Αμή οι κριταί και οι παπάδες [διορθ. πασάδες] γυμνώνουν τον κόσμον. Και οι άρχοντες με καλήν τέχνην πίνουν το αίμα των πτωχών. Διά ετούτο θυμώνεται ο θεός και μας παιδεύει με ασθένειαις με πανούκλαν με λοιμικήν με αιφνήδιον θάνατον. [Thieves steal at night and robbers go out during the day and rob caravans. But judges and paschas rip off people. And Lords, tactfully drain the poor. God is enraged about this and makes us suffer from diseases such as the plague and sudden death.]

Son of a Moschopolitan merchant settled in Vienna, Konstantinos Xhehani is a brilliant and flagship example of social development brought about by trade in the life of the Balkans. According to Georgios Zaviras³, **Konstantinos Hadjigeorgiou Tzechani**

Γενήθηκε στη Μοσχόπολη της Μακεδονίας, όπου διδάχθηκε τα γραμματικά και ποιητικά μαθήματα από τον λογιότατο ιερέα, πρωτοπαπά Θεόδωρο Αναστασίου Καβαλλιώτη. Αφού πήρε το δρόμο της ξενιτιάς, ήρθε στην Ουγγαρία για να ασχοληθεί με το εμπόριο με την άσβηστη όμως φλόγα της αγάπης για τα γράμματα, που έκαψε τα σωθικά του, εγκατέλειψε τον εμπορικό βίο και πήγε στο γυμνάσιο του Μόδορ και εκεί μαθήτευσε δύο έτη αποκτώντας ευχέρεια στη

¹ *The Journal of Economic History*, Vol. 20, Issue 2 (Jun.1960), 234-313.

² “In a spirit of what Kitromilidis calls his ‘cultural evangelism’, Daniil’s book *promotes the learning of Greek (‘the mother of wisdom’) as a passport to material, spiritual, and intellectual betterment.* [...] He was a representative of those educated Aromanian people (probably the majority) who felt an allegiance to Greek language and culture.” P. Mackridge, *Language and national identity in Greece, 1766-1976.* Oxford, 2009, 58-9.

³ Γ. Ι. Ζαβίρα, *Νέα Ελλάς ή Ελληνικόν Θέατρον*, Αθήναι 1972, 394-397, (the text was adapted in modern Greek).

γερμανική και λατινική γλώσσα. Από εκεί θέλησε να πάει στην Άλλη της Σαξωνίας, αλλά περνώντας από τη Βιέννη τον εμπόδισε ο πατέρας του, που τα χρόνια εκείνα έμενε εκεί. Ο Κωνσταντίνος τον παρακαλούσε δακρυσμένος να τον αφήσει ελεύθερο για να αφοσιωθεί στο σκοπό που έδινε νόημα στη ζωή του, αλλά (κατά την παροιμία) στου κουφού την πόρτα, όσο θέλεις βρόντα. Έτσι το 1766 έφυγε κρυφά και έφτασε πεζός κι απένταρος στην πολυπόθητη Άλλη, όπου παρακολούθησε μαθήματα από σοφότατους και ονομαστούς στα μαθηματικά δασκάλους· μετά μια τετραετία μετέβηκε στην Ακαδημία της Γοττίγγης της Γερμανίας και ύστερα από μια σύντομη εκεί διαμονή κατέληξε στο Παρίσι της Γαλλίας. Από εκεί πέρασε στο Λονδίνο της Αγγλίας και στη συνέχεια μετέβηκε στην Ακαδημία του Λουγδούνου των Βατατών· εκεί, βλέποντας τον καθηγητή των αρχαίων ελληνικών να εξευτελίζει γεμάτος έπαρση τους γραϊκούς δασκάλους μας μπροστά στους μαθητές του, δεν άντεξε να εξυβρίζεται από τέτοια ανθρωπάρια η καταταλαιπωρημένη σήμερα Ελλάδα και έτσι συνέθεσε δύο έπη με πάνω από εξήντα στίχους, το ένα προς έπαινο της Ακαδημίας του Λουγδούνου και το άλλο προς αποστομωτική απάντηση και σωφρονισμό του αλαζόνα δασκάλου τους, τα οποία και τύπωσε στην ίδια πόλη· ο καλός Τζεχάνης όμως δεν αρκέστηκε μόνο με τόσο, αφού και εκείνα που ο δάσκαλος αυτός τα εξηγούσε λατινικά από την ελληνική απέδειξε ότι απείχαν πολύ από το σκοπό του μαθήματος και το αποκάλυψε στους σύντεχνους και τους άλλους συνομιλητές του· από εκεί διάβηκε στο Άμστερδαμ της Ολλανδίας, στη Βενετία και στη Ρώμη, επιστρέφοντας το 1771 στη Βιέννη της Αυστρίας. Την 1 Ιουλίου του έτους 1773 επέστρεψε ξανά στην Άλλη και από την Άλλη κατευθύνθηκε μέσω Βιέννης προς Κωνσταντινούπολη, όπου εντυπωσίασε με τα έπη του τον Πατριάρχη και τους λοιπούς Αρχιερείς· αλλά αφήνοντας και αυτούς πέρασε στην Πολωνία μέσω Βλαχίας· δεν γνωρίζουμε πού αλλού πήγε από εκεί και πού πέρασε το υπόλοιπο του βίου του.

Οί κλέπται	Φύλλα	Χεραμίητε	χεραμίητε (κατ
κλέπτειν τήν νόκτα	φύλλα νεάπτια .	κράταετ νόκτατα .	εγνέθητε νάτφια .
Καί οί λησάι	Σση χεραμίσλλα	Η χεραμίητε	Ε δέ κροσάρατε
εύγώνεν τήν ημέραν	ετα τζεα	εζλεζαετ τόνια	ντάλληλα τήτανα
ή πατεν	σση κάλκα	ή κάζκετ	εδε σπελληνα
τά καρβάνια .	καρβιάλλε .	καρβάνητε .	καρβίνατ .
Α μή οί κρηταί	Α μή καρτάσλλα	Τόκς σεντήηζιτε	Πώ κατηλάρατ
ή οί παπαδες	σση κροσάλλα	ή πασάντε	εδε κροσάρατ
γυμάνεν	τισπούλλα	εγόλβαατ	σβέσσινα
τόν κόσμον .	τενναίε .	σφέτοτ .	γιέτα φ
Καί οί άρχοντες	σση άρχοντάλλα	Η άρχόντιτε	εδε κρεζαπάσσιτα
μέ καλήν τέχνην	κε μπένια ζανάτε	σώ χείων ζάνατ	μέ ταμή ζανάτ
πίνεν τὸ αίμα	μπιή σνάζηλε	πίατ κέρφοτ	πίνα γκιάκια
τῶν πταχῶν .	ε άρφα λορ .	νά σήρομασητε .	εβαρφαρετ .
Διὰ έπίτο	Τζεα αίτα	Ταί τώα	Παντάε
θυμώνεται	τατα αλάσε	σελιέτητ	ζεραφάετα
ὁ θεός	τεμιντζέας	γέσποτ	περατία
ή μήεσ παιδεύει	σση νάπιδιάσε	ή νέ μάτζητ	εδε νέ μεστων
μέ ασθώσικαι	εβ λαγκόρη	σώ μπόλεση	μέ σαμάνταρα
μέ παύκλιαν	κε πσάλλε	σώ τζεμα	μέ μερταίε
μέ λοιμικήν	κε νιατζε	σώ μπατζεα	μέ λιαγκήμ
μέ αϊτή ήλου	κε έκαφρα	σώ νεζακωνά	μέ σρεφνιέρα
Θάνασταν .	κιάρτε .	εμίρανε .	μόρετ .

[Konstantinos Hadjigeorgiou Tzechani

Born in Moschopole, Macedonia where he was taught grammar and poetry from the scholar-archpriest Theodoros Anastasiou Kavalliotis. Having chosen the path of emigration, he went to Hungary to become a merchant; however, his unquenchable thirst for knowledge made him abandon trade and attend high school in Modra; he studied there for two years and became eloquent in both German and Latin. Then, he wanted to go to Halle in Saxony but, travelling through Vienna, his father who used to stay there at that time, stopped him. Konstantinos pleaded with him, in tears, to set him free and let him dedicate his life to what gave meaning to it, but, (as the proverb says) it was like talking to a brick wall.

So, in 1766 he left secretly and arrived on foot and broke to the much-coveted Halle where he attended courses taught by wise and reputable Mathematicians; Four years after he attended the Academy of Göttingen in Germany and following a short stay there he ended up in Paris, France. Then followed London, England and right after the Leyden Academy in Batavia; There, seeing the professor of Ancient Greek arrogantly ridiculing the Greek professors in front of their students, could not bear to witness tormented Greece being insulted by such “little people”, so he composed two Epics, with over sixty verses each, “Lugduni Batanorum” to praise the Academy and the other to disarm and reform the arrogant professor; both of them were published in the same city; nevertheless, this good man, Tzechanis, was not completely satisfied since that professor was proven to misinterpret the Greek into Latin deviating from the very purpose of his course; he revealed this to his fellow-professors and other interlocutors.

After that, he went to Amsterdam in the Netherlands, then Venice and Rome till, finally, he returned to Vienna, Austria in 1771. On July 1st, 1773 he returned to Halle and travelled to Istanbul through Vienna, where he impressed the Patriarch with his Epics as well as the other Archpriests. He left them too and crossed Wallachia to reach Poland; we do not know where else he may have gone nor where he actually spent the rest of his life.]

It is worthwhile asking how come his life⁴ according to Zavira did not become a novel or a cinema plot. Personally, I use to read Xhehani’s short story to my students and I believe that, in our times, a prize in the name of the knowledgeable and most travelled Moschopolitan would be a good choice to promote all those who exploit Erasmus exchange program creatively.

However, Xhehani has been a student (and a teacher) of the famous Johann Thunmann, who, based on the Trilingual Lexicon of Kavalliotis, was the first to deal with the issue of history, language and origins of Aromanians and Albanians, providing answers to all those who had questions of self-knowledge.

This is the direction followed by priest Konstantinos Oukoutas who published “New Pedagogy”⁵ who urged every faithful person to adore the Lord in their native language (p. 3,

⁴ To be fair, I should say that Zavira’s text, adapted herein in modern Greek, is cited in its Greek original and translated into Romanian from Valeriu Papahagi, in his paper “Constantin Hagi Gheorghiu Gehani din Moscopole. Un învățat aromân din secolul al XVIII-lea”, *Revista Istorică*, an. XXIII, nr. 7–9, Iulie-Septembrie 1937, 266–279. We would like to thank Dr. Nikos Siokis and Professor Manuela Nevaci for assisting us with the relevant information.

⁵ ΝΕΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑ ἤτοι ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ ΕΥΚΟΛΟΝ τοῦ μαθεῖν τὰ νέα παιδιά τὰ ρωμανο-βλάχικα γράμματα εἰς κοινήν χρῆσιν τῶν Ρωμανο-βλάχων. ΝΥΝ ΠΡΩΤΟΝ Συνετέθη κ' ἐδιορθώθη παρά τοῦ αἰδεσιμωτάτου ἐν ἱερεῦσιν ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ τοῦ Οὐκοῦτα, Μοσχοπολίτου, Χαρτοφύλακος καί πρωτοπαπᾶ ἐν τῇ Ποσάννια τῆς μεσημβρινῆς Προυσίας. Καί δι' αὐτοῦ χάριν ἐδόθη εἰς τύπον διά καύχημα τοῦ Γένους ΕΝ ΒΙΕΝΝΗ, 1797 Τύποις τῶν Μαρκίδων Πούλιου.

“σε λου σπούνεμ πρε ανόστρα λήμπα”: *address him in our own language*), and as regards the choice of alphabet, he considered that it is no shame to borrow from Greek, as all languages have always borrowed elements from one another (p. 3-4, “σε νου ωή τρε ρουσσάνε ... ντεαλάντα”).

Before Oukouta, even before Kavalliotis, another illuminated priest, ο Δυρραχίου Γρηγόριος (Gregory of Durrës), appeared to trace the path for the following generations. His precursor work has been strikingly described by R. Elsie:

“The eighteenth-century Elbasan Gospel Manuscript, fifty-nine pages of biblical texts in a southern Geg dialect of Albanian, written in *an original alphabet*, is of significance to the development of Albanian culture for a number of reasons. The work would seem to offer the oldest example of an original Albanian alphabet, i.e. *the first attempt ever made to create a writing system specifically designed for the Albanian language*. The manuscript also contains the first sizeable biblical translations from Greek into Albanian as well as the earliest original Albanian prose text from the Orthodox milieu. Given the paucity of Albanian-language writing in the eighteenth century, the Elbasan Gospel Manuscript is of significance both to the development of early Albanian literature and to our knowledge of the Albanian language in that period. § Evidence would seem to indicate that the Elbasan Gospel Manuscript was the work of *Gregory of Durrës* (d. 1772), remembered as *one of the most learned men of his age*. His Albanian-language Bible translations have long been considered lost. *The author’s invention of an original alphabet, his careful avoidance of foreign loanwords throughout the text, and possibly his conscious utilization of a supra-regional dialect are also of significance*. They offer sufficient proof that a spirit of national awareness existed among the much-oppressed and vastly underdeveloped Albanians over a century before the Albanian national movement began to take form.”⁶ (our underlining, D.K.)

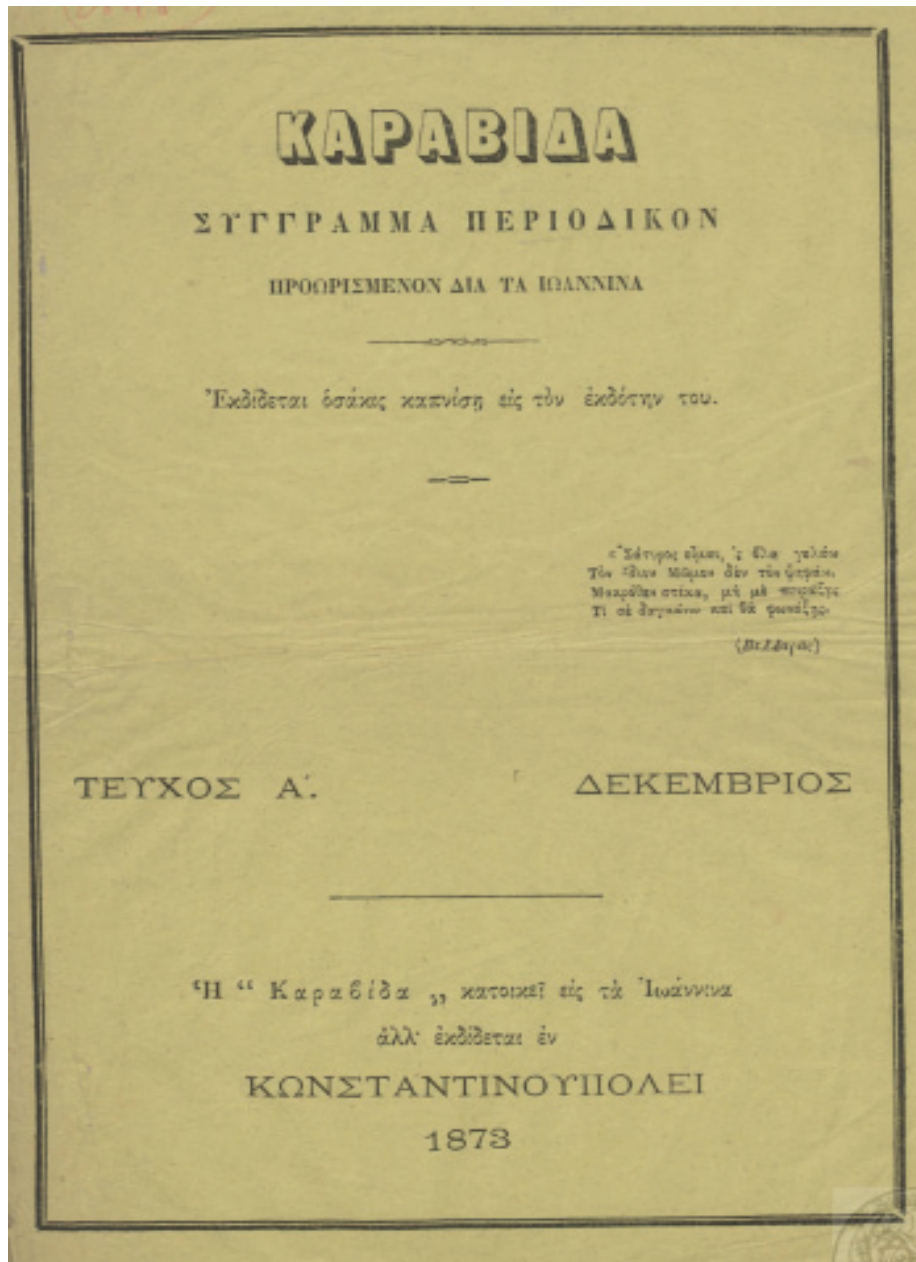
We would add to all the above that Gregory of Durrës was related to the intellectual incubator of Moschopolis; he became literate there by teachers such as Ioannis Chalkeos and created, among others, an *Akolouthia*, written in ecclesiastic Greek and devoted to the neomartyr Nicodemus of Berat, which was published at the *Typographeion* (printing house) of Moschopolis in 1742. Nicodemus converted to Islam for a period of time and then, regretted this choice and accepted to be sacrificed in order to become Christian again. His sacrifice became a symbol of resistance against mass conversion to Islam of Orthodox Albanians and in time, it becomes part of the local Christian cult. We retrieve from the text of the *Akolouthia* in question, two excerpts, to illustrate this: *Πάσα των Αλβανών η χώρα χορευέτω ... [επειδή (με τη θυσία σου)] Εξέλαμψας ... ως αστήρ φωτεινός τη γη των Αλβανών. [Let all the Homeland of Albanians dance, because of your sacrifice, shining as brilliant star on the Albanians’ land.]*

Two years following the death of Gregory, and in the same spirit, Theodore Hadjifilippou, a scholar from Elbasan, inserts in the second edition of the “*Akolouthia of Saint Gjon Vladimir*” (Venice, 1774) some verses where Shën Gjoni (Saint Gjon) is called as *της Αλβανίας κλέος, Ιλλυρικού η δόξα ... κατά της Άγαρ γένους, οπλίζου ημάς ρύσαι, του αεί τυραννούντος. [you, Albania’s fame, Illyricum’s glory ... arm us to fight against Agar people and save ourselves from eternal tyrant.]*

⁶ R. Elsie, “The Elbasan Gospel Manuscript (Anonimi i Elbasanit), 1761, and the struggle for an original Albanian alphabet”, *Südost-Forschungen*, Munich, 54, 1995, 105–159.

Finally, one more priest, the Metropolitan of Euboea and then of Athens Γρηγόριος ο Αργυροκαστρίτης (Gregory from Gjirokastër), undertakes to supervise the publication of the New Testament in Albanian, continuing and completing (Corfu, 1827) the translation work of the medical doctor Vangjel Mexsi. It is noted that Mexi became literate in Ioannina, and Gregory in Moschopolis.

2. FROM THE PAGES OF “KARAVIDA” MAGAZINE (1873)

Μέτζοβον 10 του αϊαντρέως 873
Ντόμνου Κύρ 'Ιωνᾶ τὲ χαιρετσέσκου.

Προχθὲς βίνιε ὁ ἀδελφός μου Στάμος ἀπὸ Γιάννενα 'ε τζίσε ὅτι ἀφεντιάτς ἔγραψε οὔνου Καζαμία μὲ τὸν ὁποῖον περιγελασάστε ὄλον τὸν κόσμον.

Καὶ ἐωσότου μὲν λαβέτζ με τοὺς Γιαννιώτες ἐ κοῦ ἄλτζη, ἀέστου νοῦ μὲ παρθενεψάστε διόλου. Ἀλλὰ βετέτζη γκίνε Κύρ 'Ιωνᾶ, σὲ νοῦ ξεστομισίτου τρὲ νοούστρε χωριανοί, διότι νοῖ νοῦ χίμου οὐάμενοι πρόστυχοι, ἀλλὰ κοῦ γράμματε καὶ ζενκίνιδες. Ναὶ μὲν ἄστε καὶ μερικοὶ Σαμαράδες. ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ σούντου τινισίτζη σὶ σιφιλιτζάτι.

Βετέτζη λοιπὸν γκίνε, ἐ περιορισιάστε γράψιμο, διότι γκευτάτη μπελιάου· διότι νοῦ ἄμ φάπτου ἀφεντιάτζ βεκίλη νοιάστρε ὑπόθεσε, καὶ γιὰ ντούτε λὰ τράκουλου.

Μὲ τὴν ἀδελφή μου Κάτζιο λεβοᾶ ντούε ζευγάρια τζιρέπι, οὔνου ἀφεντίλετση, σὶ οὔνου τρε κυρία,

Στέργιος Μετσοβίτης
Σαμαρᾶς γράφω
καὶ ὑπογράφω ἰδιοχεῖρος

Μέτζοβον 10 του αϊαντρέως 1873

Ντόμνου Κύρ 'Ιωνᾶ τὲ χαιρετσέσκου

Προχθὲς βίνιε ὁ ἀδελφός μου Στάμος ἀπὸ Γιάννενα 'ε τζίσε ὅτι ἀφεντιάτς ἔγραψε οὔνου Καζαμία μὲ τὸν ὁποῖον περιγελασιάστε ὄλον τὸν κόσμον.

Καὶ ἐωσότου μὲν λαβέτζ με τοὺς Γιαννιώτες ἐκοῦ ἄλτζη, ἀέστου νοῦ μὲ παρθενεψάστε διόλου. Ἀλλὰ βετέτζη γκίνε Κύρ 'Ιωνᾶ, σὲ νοῦ ξεστομισίτου τρὲ νοούστρε χωριανοί, διότι νοῖ νοῦ χίμου οὐάμενοι πρόστυχοι, ἀλλὰ κοῦ γράμματε καὶ ζενκίνιδες. Ναὶ μὲν ἄστε καὶ μερικοὶ Σαμαράδες. ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ σούντου τινισίτζη σὶ σιφιλιτζάτι.

Βετέτζη λοιπὸν γκίνε, ἐ περιορισιάστε γράψιμο, διότι γκευτάτη μπελιάου· διότι νοῦ ἄμ φάπτου ἀφεντία τζ' βεκίλη νοιάστρε ὑπόθεσε, καὶ γιὰ ντούτε λὰ τράκουλου.

Μὲ τὴν ἀδελφή μου Κάτζιο λεβοᾶ ντούε ζευγάρια τζιρέπι, οὔνου (τρα) ἀφεντίλετση, σὶ οὔνου τρε κυρία,

Στέργιος Μετσοβίτης
Σαμαρᾶς γράφω
καὶ ὑπογράφω ἰδιοχεῖρος

Notes⁷

This is a contrived and not a natural text⁸, which should not be construed as the source speech of a bilingual speaker of Aromanian and Greek or as a source of information on the Aromanian idiom of Metsovo. This text has been written for mocking reasons by a man who is not a native speaker of Aromanian in a humorous style. Almost all of the Aromanian words in the text are corruptions of the existing words of the Vlach idiom of Metsovo, while some of them are semantic or lexical loans from the Greek, the Italian and the Rumanian language. For this reason, following this text you will find a separate commentary for each “Vlach type” and there will be pointed out in addition to the contrived type that is used in the text, the expected type of the Aromanian idiom of Metsovo.

Domnu ‘lord’ in nominative and not in vocative. The word “κυρ-” ‘κύριος’ is the same with *domnu*. In this case we have a tautological pair, such as Greek «Κυρ’ Αφέντη».

te ‘you’,

hiritsiescu ‘greet’,

vine ‘came’ instead of expected *viñe*,

e It isn’t Aromanian *și*. It probably is Italian *e* ‘and’.

dzîse ‘said’,

afendia ts’ ‘you, my lord’,

unu ‘one’,

Cazamia instead of expected fem. noun *Cazamie*,

periyiliseaște ‘mocks, ridicules’, ‘satirizes’. Such a word doesn’t exist, but it follows the model of the Greek verbs borrowed by Aromanian.

Î’ avetsî ‘you are angry’, semantic interference by the Greek.

cu ‘with’,

altsi ‘others’

aiestû ‘this thing here’,

nu ‘not’,

me ‘me’,

parthenepseaște It doesn’t fit the meaning. We suppose that it is used instead of expected *paraxeneaște* ‘wonder’ (gr. παραξενεύω),

videtsi ‘look, be careful’, semantic interference by the Greek,

ghine ‘well’,

să ‘to’,

nu ksistomisitu ‘not to talk’. Instead of *ksistomisitsî*,

tră ‘for’, an archaism, rarely used today,

nuostre fem. adjective instead of expected masc. *anostri* ‘ours’,

noi ‘we’,

nu himu ‘we aren’t’,

oamiñu ‘men’,

cu gramate ‘with letters, i.e. lettered, educated’,

eaște ‘is’,

sîntu ‘are’,

⁷ I would like to express my thanks and gratitude to colleagues Stamatis Beis and Fanis Dasoulas, as well as to postgraduate student Olympia Kykli for their precious assistance and help.

⁸ We found it in the pages of the review *Καραβίδα* (Crayfish), printed in Constantinople and designed for the young people of Ioannina, Epirus.

tinisitsî ‘honest’,
și ‘and’,
Sifilidzati From lat. *civilis-atus*, lexical interference by the Italian,
videtsî ‘look, be careful’, semantic interference by the Greek,
ghine ‘well’,
perioriseaști (gr. περιορίζω ‘limit, restrict’) instead of expected *periorisitsi*,
caftatsî ‘look for, seek’,
beiao μπελιάου ‘trouble’ (gr. μπελάς < turk. *bela*) instead of expected *beie*,
am faptu instead of expected *am faptă* ‘have made, have appointed’,
vecily turk. *vekil* ‘representative, commissar’,
anoastră ipothesi ‘in our issue’,
du tă la draculu ‘go to hell’,
Catșo Κασσιανή (vocative),
lăvnea ‘get’,
due ‘two’ Italian word instead of expected Aromanian *doao*,
dzirepi ‘socks’ instead of expected *tsurape*,
unu ‘one’,
afendile tsa ‘you, my lord’.

Correspondence between graphemes and speech sounds

î = between < ι > and < ου >
 ă = like engl. *bird*, fr. *que*
 ń = like νι in the word νιάτα
 Í = like λι in the word ήλιος
 ș = like fr. *chef* and engl. *shame*
 ğ = gr. «γ»

The writing system used here is the same with the proposed one by Μπέης-Δασούλας (2017)⁹.

Greek translation

Μέτζοβον 10 του άϊαντρέως [Νοέμβρη] 1873

Κϋρ Αφέντη Ίωνă σε χαιρετώ
 Προχθές ήρθε ό αδελφός μου Στάμος από Γιάννενα και είπε ότι η αφεντιά σου έγραψε έναν Καζαμία με τόν όποϊον περιγελά όλον τόν κόσμον.

Και έωσότου μέν τα έχετε με τούς Γιαννιώτες και με άλλους, αυτό δεν με παραξευέει διόλου. Αλλά προσέξετε καλά Κϋρ Ίωνă, να μην ξεστομίσεις για τους δικούς μας χωριανοί, διότι εμείς δεν είμαστε άνθρωποι πρόστυχοι, αλλά γραμματιζούμενοι και παραλήδες. Ναι μέν υπάρχουν και μερικοί Σαμαράδες, αλλά και αυτοί είναι έντιμοι και πολιτισμένοι.

Προσέξετε λοιπόν καλά, και σταματήστε το γράψιμο, διότι θα γυρένετε [= πάτε γυρεύοντας] το μπελά σας, διότι δεν όρισα την αφεντιά σου κεχαγιά για τα δικά μας πράγματα, και πάγαινε στο διάολο.

⁹ Μπέης, Στ. & Φ. Δασούλας, «Πρόταση για το σύστημα γραφής της βλαχικής γλώσσας», / “A proposal on the writing system of Aromanian”, *Γλωσσολογία*, issue 25th, 2017, 51–69.

Μὲ τὴν ἀδελφὴ μου Κάτζιο λάβε δυο ζυγάρια τσουράπια (κάλτσες), ἓνα γιὰ τὴν ἀφεντιὰ σου, καὶ ἓνα γιὰ τὴν κυρία.

Στέργιος Μετσοβίτης
Σαμαρᾶς γράφω
καὶ ὑπογράφω ἰδιοχεῖρος

English translation

Metzovon, December 10, 1873

Sir Master Iona I greet you

Two days ago came my brother Stamos from Ioannina and said that your ἀφεντιὰ wrote a Kazamia with which he mocks the whole world.

And as long as you are angry with the people of Ioannina and with others, this does not surprise me at all. But be very careful Mister/Sir Iona, not to talk for our own villagers, because we are not lewd people, but cultured and wealthy. Yes there may be some Samarades [saddle-makers] but they too are honest and civilized.

So be very careful, and stop writing, because you will look for [= you are seeking] your trouble, because I did not appoint your ἀφεντιὰ steward for our things, and go to hell.

With my sister Katzio get two pairs of socks, one for your ἀφεντιὰ, and one for the lady.

Stergios Metsovitis
Samaras I write
and I sign by hand

3. TWO INTERESTING ALBANIAN DIALECTAL WORDS: *TÚRRNA AND GLUHËRRÚM*

The first was detected in Peloponnesus Arvanitika in an especially rich book that was given to us some years ago by the colleague T. Jochalas:

Erdhë këtu sti stashi ç'është turna... = ἦρθαν ἐδὴ στὴ στάση, που εἶναι ἡ στροφὴ ‘they came here in the stop, where is the bend’. (Προσὺμνη Αργολίδας)¹⁰.

Finding this word in the Peloponnesus Arvanitika, I remembered the famous phrase ‘*torna, torna, fratre*’¹¹, but it is possible to connect it with Arom. *turnatã* ‘retour’¹². This word, if not a loan from Peloponnesus Greek, might possibly be a word that survived by Albanian speaking populations who transferred it from their place of origin (today’s central and southern Albania); as a heritage of the Balkan Latin. It is possible for a word similar to Aromanian *turnatã*, which, due to the ending -të, is perceived as plural in Albanian, to have been re-analyzed to the singular *turna* ‘bend, curve’. It seems that the same reanalysis mechanism of the plural led to the substantive **gluhërrúm-i**, found in Tsamika dialect with plural **gluhërrúmër-it**: *vllhët të tërë gluhërrumër janë* = all Vlachs are *gluhërrumër* (Kurtes)¹³. Here we have an inverted relation, as the name **rrúmër** (<romanus)¹⁴ of the Vlachs was reanalyzed

¹⁰ T. Γιωχάλας, *Η αρβανιτιὰ στο Μοριά*, Αθήνα, 2011, Α 315.

¹¹ N. Saramandu, *Romanitatea orientală*, București, 2004, 93.

¹² T. Papahagi, *Dictionnaire aroumain*, București, 1974, 1207.

¹³ Q. Haxhihasani, *Dialektologjia Shqiptare*, Tiranë, 1974, II 49.

¹⁴ According to G. Meyer. See E. Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, VI, Tiranë, 2002, 291.

to **rrúm-ër**, with **-ër** being interpreted as the plural ending of Albanian; this is confirmed by the existence of the adjective **golërrúm** ‘Ai që i ha fjalët (i shkurton ose i shqipton mbytas (si me rr) / he who shortens the words (cuts them or drops syllabs) (Kurtes)¹⁵. This special Vlach pronunciation is linked to the existence of “close unrounded vowels” (πνιχτών λαρυγγικών φωνημάτων”), mainly â and ä¹⁶.

I would like to close this brief note with two references to documents describing the multilingual condition of areas that were focal points for the creation of Balkansprachbund:

...οι κάτοικοί της [της Οχρίδας] εἰσιν η̑ναγκασμένοι να λαλώσι 5 διαλέκτους· την ελληνικήν ως γλώσσαν γραπτήν της εκκλησίας και των σχολείων, την τουρκικήν ως γλώσσαν των αρχών· την σερβικήν ως γλώσσαν των γυναικῶν· την αλβανικήν και βλαχικήν ως γλώσσας της αγοράς.¹⁷ [...the inhabitants of [Ohrid] were aforced to speak 5 languages; Greek, as the written church and school language; Turkish as the language used by the Authorities; Serbian as a women language; Albanian and Vlach as the language of the market.]

Η πόλη [της Ηγουμενίτσας] ήταν μαζέματα ὅπως λέγανε. Αρβανίτες, Γύφτοι, Βλάχοι, μικρασιάτες πρόσφυγες, βουνίσιοι απ’ την Μουργάνα αλλά και τον Γράμμο, Κερκυραίοι. Οι κερκυραίες μιλούσαν μουσικά τραβώντας τις ουρές, κοφτά και τραχιά οι Αρβανίτες, κελαρυστά οι Βλάχοι, γεμάτοι απορία και θαυμασμό οι Γύφτοι, με παροιμίες κάθε δεύτερη κουβέντα οι βουνίσιοι, με αφέλεια οι Μικρασιάτες. Έτσι διαμορφώθηκε μια γλώσσα ευφωνική, λίγο τραγουδιστή, με απρόσμενα μπόλια από τα διάφορα ιδιώματα και τις γλώσσες¹⁸.

[The city [of Igoumenitsa] was a melting-pot, as they said. Arvanites, gypsies, vlachs, refugees of Asia Minor, mountain people from Murgana and Grammos, corfians. Corfian women spoke melodically stretching the endings, Arvanites spoke with harsh and abrasive vocals, Vlachs have a burbling way of speaking, Gypsies show questioning and admiration, mountain people speak with proverbs and those from Asia Minor speak naively. This is how a euphonic language, somewhat melodic was created with unexpected elements from various idioms and languages.]

Aristotle University of Thessaloniki
Thessaloniki 541 24, Greece

¹⁵ Q. Haxhihasani, *ibidem*.

¹⁶ Th. Kahl, *Για την ταυτότητα των Βλάχων*, Αθήνα, 2009, 74.

¹⁷ B. Z. Μολοσσός, *Ηπειρωτικά μελέται*, τόμος δ’, τεύχος α’, *Δρομολόγιον της Ελληνικής Χερσονήσου*, Αθήνα, 1878,126.

¹⁸ Σ. Δημητρίου, *Η βραδυπορία του καλού*, διηγήματα, Αθήνα, 2001, 48–49. (The text is referred to decade of 1950).

REMARKS ON THE CONSISTENCY OF SCHWA APOCOPE IN THE GEOGRAPHY OF GERMAN DIALECTS

ALFRED LAMELI

1. INTRODUCTION

Schwa apocope is a phonological process that refers to the loss of schwa in the final position of a lexical word. In both standard German and German dialects, the existence of schwa, which originates from various full vowels during the Old High German period, is related to the prosodic restructuring of Germanic dialects (Paul 2007: 108). Due to the fact that schwa serves as a means of expressing different grammatical categories in both verbal and noun inflection (e.g., number, case, tense), this has major consequences for the grammar of present German. This is why schwa apocope is one of the most important linguistic features in the history of the German language.

As regards the history of schwa apocope, it is well known that schwa apocope first evolved in the southern, then in the northern German dialects, but not in the region between the Middle German and Low German language areas. This finding has primarily been proven by Lindgren (1953), who was the first to comprehensively investigate the spatio-temporal development of schwa apocope since the Middle High German period (~13th century). Lindgren prepared a map (see Map 2 in section 2) which illustrates the particular stages of deletion, together with a sketch of the region where schwa apocope did not take place, thus demonstrating schwa preservation (indicated by <e> in historical writings). Subsequently, this map became the major reference for studies in relation to the temporal and regional spread of the phenomenon. However, when addressing the regional spread of the phenomenon, more recent researchers have tended to focus on schwa preservation rather than schwa apocope. For example, Schirmunski (2010 [1962]: 206), who describes the situation of schwa apocope in detail, concludes that “today, final *-e* is preserved in only one band” (my translation), which is “a rather thin stripe”, according to Marynissen (2009: 176; my translation). Her statement explicitly refers to the map of schwa apocope, provided by König (1978: 159, see Map 1). This map illustrates the spatial variation of the adjective *müde*, according to the DSA (1927–1956: Map 98), which has been simplified by eliminating exceptions inside and outside the area of schwa preservation. In addition, König integrates the major isoglosses from the noun *Hause* (DSA 1927–1956: Map 24), which overlaps the zone of schwa preservation of *müde*. In so doing, the map which has been replicated by Birkenes (2014), based on the raw data of the DSA (i.e., the so-called Wenker data, see below), classifies *müde* as the default, and exemplifies that an even more significant spread of schwa apocope has taken place. This highlights the dynamics of schwa apocope inside the “thin stripe” and stability outside of it.

By contrast, Schirmunski (2010 [1962]: 207), Foerste (1978 [1957]: 1807f.), and more recently, Birkenes (2014), referred to the fact that the isoglosses of schwa apocope vary, according to different grammatical categories outside the region of schwa preservation.

Consequently, from a diachronic perspective, this implies an incomplete propagation of the process and, from a synchronic perspective, this suggests a higher degree of dynamics in more recent dialects, outside the zone of schwa preservation. However, to date, a concise description of the geographical distribution of schwa apocope for the whole German language area has not been developed. As Birkenes (2014: 132) states, this is a paradoxical situation, given the extensive consequences of schwa apocope for the language system.

Map 1. Distribution of schwa apocope around 1900 in the German language area, according to the words *müde* 'tired' and *Hause* 'house-DAT.SG' (König 1978: 159; presented here as an extraction)

Considering this fact, the present article aims to evaluate the consistency of the area of both schwa preservation and schwa apocope or, in other words, to what extent the apocope has actually spread. However, this contribution is not intended as a complete description, but rather as a stimulus for discussion that raises a number of observations. To this end, section 2 provides information on the historical background, while section 3, in a first approach, sketches the variation in an individual dialect (micro-level), in order to obtain information on the grammatical implications of schwa apocope. By comparing dialect realizations with standard German, the complexity of schwa distribution will be illustrated in terms of certain challenges for bilingual speakers. Section 4 constitutes a second approach to the geographical distribution of the section 3 phenomena on a larger scale (macro-level), by presenting existing material from the 19th century's language atlas of the German Empire. Section 5 discusses the results and section 6 concludes. By considering both the micro-level and the macro-level, the article will demonstrate that the region of schwa apocope is not as consistent as existing studies imply. Therefore, a more comprehensive investigation of the dynamics of schwa apocope is required, for the purpose of which some impulses are provided.

2. HISTORICAL BACKGROUND

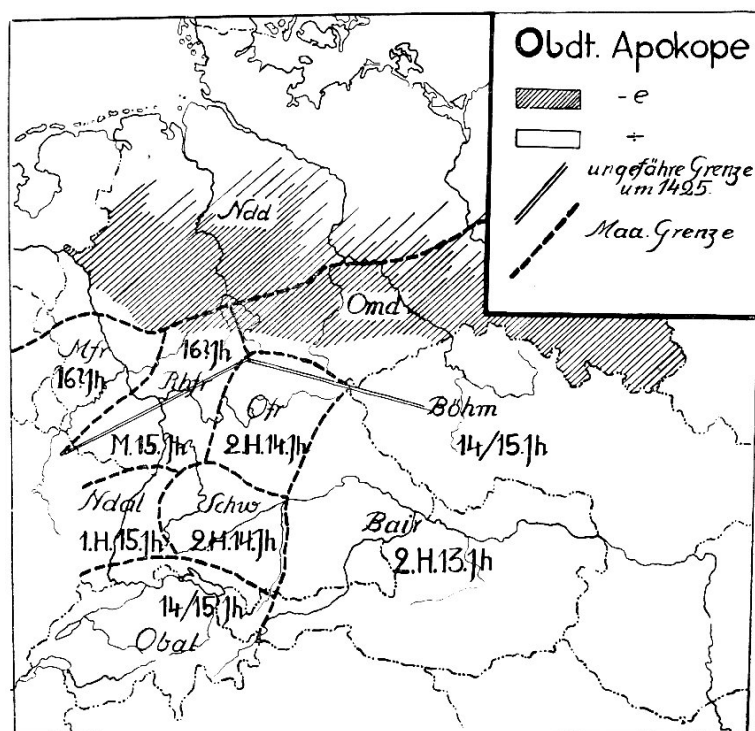
Many generations of scholars have assumed that schwa apocope might be due to the restructuring of the prosodic system in Germanic times, resulting in the imposition of a word's initial accent, instead of the more freely distributed accent positions in Indo-European times.

Stressing a word's initial syllable leads to the weakening of the periphery, which, in turn, results firstly in the weakening of full vowels in word endings (see, e.g., the weakening of the so-called *jan*, *ên* and *ôn* verbs, during the Old High German period, becoming verbs with an *-en* ending) and secondly, leads to schwa loss (see, e.g., Schirmunski 2010 [1962]: 205).

However, in relation to schwa apocope, two processes are actually addressed (a third process will be discussed in the course of this article), namely the loss of schwa in northern Germany (the so-called Low-German schwa apocope, LGA) and the loss of schwa in the southern area (the so-called Upper-German schwa apocope, UGA). As regards the latter, Lindgren (1953) has identified the first instances of schwa apocope in the 13th century in southern Bavaria (Map 2). From here it developed in the Alemannic (except for the southernmost regions) and the Bohemian language areas, as well as in the western region of the Middle German area during the 14th and 15th century, finally reaching the Middle Franconian and the Rhine Franconian area, probably by the early 16th century. The process has been described, to a greater extent, by Wegera (1987), who demonstrated that the Upper Saxon language area, was more significantly affected by schwa apocope, than Lindgren's data imply (see, e.g., Wegera's 1987: 187 illustration of former Germanic plural neuter *a* stems). Interestingly, schwa had already been lost in this region, according to Reichmann/Wegera (1993: 81) by the late 15th century but was subsequently restituted, especially in the written language (see also Wegera 1987: 177). Consequently, additional dialects in the North of the UGA area have been affected since the 16th century. Further detailed discussions on the history of schwa apocope are provided, for example, by Büthe-Scheider (2017) for the Ripuarian language area, Wiedmann (2019) for the Alemannic language area and Mausser (2015) for parts of the Bavarian language area.

While the UGA was already in evidence during the Middle High German period, the LGA is a more recent process, starting in the Middle Low German period during the second half of the 16th century, shortly after the period when the apocope, as a more general process, declined in the Middle German area (Foerste 1978 [1957]: 1806). While the UGA spread from South to North, the LGA began in the northeast of the Low German language area (Mecklenburg region) and spread to the South (see, e.g., the distribution of family names featuring the LGA in Nübling 2020: 163). As Denkler (2001) illustrates, this process continued to evolve until the first half of the 20th century in certain Westphalian regions. A similar situation holds for North Low German (Foerste 1978 [1957]: 1806). As regards the long-term historical depth, Kunze/Kunze (2003) provide detailed information on the regional distribution of schwa apocope in family names. Their analyses indicate stability in the area of the northern apocope boundary on the one hand (a similar situation exists in southern Germany), however, on the other hand, a shift to the North in the Rhineland region is recorded (Kunze/Kunze 2003: 166).

The band between the two areas of apocoptation (see the shading in Map 2) therefore constitutes the area in which, similar to the standard language, schwa is commonly found in current dialects. This is also the region which had a significant influence on the evolution of written (and subsequently, standard) language. It is especially eastern German dialects, where schwa apocope did not take place (at least not permanently) and which predominantly influenced the evolution of standard German. Additionally, standard German benefited from the prestige, associated with the language use of Martin Luther, who was of middle eastern origin (see Habermann 1997, with respect to the so-called Luther-*<e>*, which, phonologically, constitutes word final schwa).

Map 2. Distribution of schwa apocope following Lindgren (1953: 209). Schwa is indicated by “e”

Even though this chronology is accepted, a problem in Lindgren’s approach is the actual geographical distribution. The cursory overview in the preceding section, has already indicated the heterogeneity of the situation. König’s map (1978: 159) which demonstrates that the distribution of schwa apocope – at least in certain regions – depends on the particular word (or grammatical issues) under consideration could, therefore, be regarded as more adequate. König’s implication of heterogeneity is confirmed in more detail by Denkler (2001: 115) in relation to the northern area of the Münster region and by Foerste (1978 [1957: 1807f.]) in the Low German language area. Foerste’s analysis, in particular, demonstrates that in the LGA region, König’s northern boundary might vary even more significantly; consequently, the actual areal spread (and with it the diachronic spread) is rather unclear.

Interestingly, the aforementioned studies and many others heavily rely on the so-called Wenker data. However, all of these focus solely on extractions of data in terms of regional distribution or the selection of words. The latter is not least due to the fact, that over a long period, only simplified extractions of a small number of words was published (DSA 1927–1956, see maps *Hause*, *Wiese*, *Gänse*, *schöne*, *müde*, *alte*). A more comprehensive picture is lacking, focusing on the larger perimeter of the zone between Low German and High German. Consequently, in order to provide a more in-depth insight, this article focuses on the area across Low and High German, documented by the Wenker data. Detailed attention is given to noun inflection. A first approach to the heterogeneity of the phenomenon is based on the examination of an individual dialect. From this the view is extended to the overall language area.

3. GRAMMATICAL IMPRESSIONS

By way of example, the present section focuses on the dialect of Worms (Rhine-Franconian) which is in the UGA region, a considerable distance (ca. 250 km) from the zone between Middle German and Low German.¹ Worms is considered in the more recent REDE corpus (REDE 2008–), as well as in the more traditional dialect atlases (DSA 1927–1956, DWA 1951–1980 and the bidimensional MRhSA 1994–2002). It is obvious from this material that schwa apocope evolved not consistently in the dialect of Worms. Therefore, at this stage, certain examples with regard to the grammatical background of schwa apocope, will be discussed in more detail and compared with examples from the standard language, which, to a great extent, is governed by other constraints.² This comparison allows a more precise assessment of the conditions and consequences of schwa apocope, which will be continued in section 4 on a larger geographical scale.

Generally, schwa apocope is a phonological process (Raffelsiefen 2003) which refers to the loss of word ending schwa in multiple dialects within the German language area. Due to the fact that schwa serves as a marker for different morphological categories, its loss has consequences for both nominal, here noun, inflection (example 1) and verbal inflection (2).³ As an example, (1) indicates the strengthening of non-concatenative means in dialect, due to schwa apocope, such as the umlaut or other vowel alternation, for the expression of a plural. At the same time, the analytical means for the expression of plural, such as the usage of articles, pronouns or adjectives, are strengthened in those dialects, due to schwa apocope. The article, especially, has a considerable grammatical impact, as this might be the only means for grammatical explicitness. However, this turns out to be problematic for dialects with only limited article variation. This is the case, for example, in Alemannic dialects in Baden (3), with a clitic definitive article of the form *d'* for masculine and feminine genus in the singular paradigm, and all genera in the plural paradigm. Plural redundancy might thus be completely deleted, so that vowel alternation remains the only plural marker (this holds also in cases where adjectives are included). Furthermore, (1) refers to the fact that schwa apocope results in a higher degree of ambiguity. For example, *fiiß* represents all four plural cases (nom., dat., gen., acc.), while *FüÙÙe* in standard German, represents three cases (nom., gen., acc.).

(1) a) Standard German		b) Rhine-Franconian (Worms)	
<i>Fuß</i>	<i>FüÙÙ-e</i>	<i>fiiß</i>	<i>fiiß</i>
foot. M.SG	foot\PL-NOM.M.PL	foot. M.SG	foot\PL[NOM.M.PL]
(2) a) Standard German		b) Rhine-Franconian	
<i>ich</i>	<i>hab-e</i>	<i>ich</i>	<i>hab</i>
me	have-1SG.PRS	me	have[1SG.PRS]
'I own'			

¹ More precisely, Worms is located in the northern section of the Upper Rhine, where the states of Rhineland-Palatinate, Hesse and Baden-Württemberg meet.

² Due to the fact that the more recent corpora indicate variation in certain cases, all examples were additionally verified through consultation with native speakers. I am grateful to Martina Lameli and the Kiefer family for providing me with their expertise as native speakers.

³ Glosses following Leipzig Glossing rules (see <https://www.eva.mpg.de/lingua/pdf/Glossing-Rules.pdf>).

(3) a) Standard German	b) Alemannic in Baden
<i>die</i> <i>Füß-e</i>	<i>d=fiß</i>
ART.NOM.M.PL foot\PL-NOM.M.PL	ART.NOM.M.PL=foot\PL[NOM.M.PL]
‘the feet’	

However, these examples do not take account of the fact that standard German is variable to some extent in relation to the loss of schwa. In spoken language – and to a lesser extent, if at all, in the written language – the form *ich hab* (2b) is rather frequent.⁴ As regards nominal inflection, loss of schwa as in (4) is also a very prominent and ongoing development in written German (see, e.g., Elspaß 2012: 212 who demonstrates differences in the use of dative *-e*, according to different speech acts or Radden 2021 from the perspective of construction grammar). A similar situation is evident with regard to schwa endings in other cases of the singular paradigm, as highlighted in the use of the nominative case in (5), demonstrating a rather seldom instance of weak noun inflection; the same process also affects all other cases in the singular paradigm of *Türe* ‘door’. This is contrary, for example, to the noun, *Geschichte* ‘story’, where schwa is stable in standard German, but not in dialects. Consequently, schwa apocope is not restricted to dialects, but also occurs in certain instances of both current spoken and written German standard language.

(4) Standard German			
<i>dem</i> <i>Fuß-e</i>	>	<i>dem</i> <i>Fuß</i>	
ART.DAT.M.SG foot-DAT.SG		ART.DAT.M.SG foot[DAT.SG]	
‘the foot’			
(5) Standard German			
<i>die</i> <i>Tür-e</i>	>	<i>die</i> <i>Tür</i>	
ART.NOM.F.SG door-NOM.SG		ART.NOM.F.SG door[NOM.SG]	
‘the door’			

Against this background, the most interesting phenomenon is the difference between standard German and German dialects in nominal inflection. As in (4) and (5), schwa apocope typically affects case but not number distinction in standard German nouns. The form *die *Füß* ‘foot\PL’ is neither grammatical nor accepted in written standard German. If it occurs in spoken language, this variant clearly refers to the – typically southern – origin of the speaker. Against this background, word ending *-e* is consistently featured as a plural marker; for this reason, ongoing schwa apocope in standard German may be viewed, as a continuation of the grammatical strengthening of number, which has taken place since Early New High German times (Wiese 2006: 27).⁵ This is contrary to dialects, in which number distinction is also affected, as (1b) demonstrates.

As regards dialects, the situation is more complicated due to the fact that not all schwa occurrences in word final position are deleted, as (6) demonstrates. This implies that schwa

⁴ Due to phonotactic issues, there might be differences between individual lexemes. For example, the form *ich seh* (‘I see’) might also be more accepted in written German, whereby schwa would directly follow on from another vowel.

⁵ Exceptions are, for example, polysyllabic nouns with *-ell/-es/-en* endings (e.g., *Engel* ‘angel’) the plural of which has no *-e* (**engel-e*; see Wegera 1987: 178).

apocope preferably occurred in open word final syllables, which was not given in cases like (6), provided *n*-loss is a more recent process. This might result in a crossover of the paradigms of Standard German and Rhine-Franconian as (7) demonstrates. Furthermore, phonological context might hinder schwa loss in some cases for which (8) provides an example (dot indicates syllable boundary). Here, *-e* is preserved following /r/. The preservation is presumably due to the vocalization of /r/, which is followed by approximant, *j*, so that schwa serves as the prosodic structuring of the phonological word in a context of particularly high sonority, in which the phonological process of final devoicing ([j] > [k]) is avoided.⁶

(6)	a) Standard German <i>wir</i> <i>geh-en</i> we go-1PL.PRS 'we go'	b) Rhine-Franconian <i>mir</i> <i>geh-e</i> we go-1PL.PRS
(7)	a) Standard German <i>Kapp-e</i> <i>Kapp-en</i> cap-NOM.F.SG cap-NOM.F.PL	b) Rhine-Franconian <i>kapp</i> <i>kapp-e</i> cap.NOM.F.SG cap-NOM.F.PL
(8)	a) Standard German <i>Ber.g-e</i> mountain-NOM.M.PL	b) Rhine-Franconian <i>ber.j-e</i> mountain-NOM.M.PL

In addition, in the dialect, schwa apocope has not occurred in some cases of the inflection of proper names, as in (9) below. This example refers to the legendary football player, *Josef Faht*, who is commonly addressed in his hometown, Worms (Rhine-Franconian), as *de Fahte Seppel* (in contrast to standard German with an obligatory definite article).

(9)	a) Standard German <i>Josef</i> <i>Faht</i> FIRST NAME SURNAME	b) Rhine-Franconian <i>de</i> <i>Faht-e</i> <i>Seppel</i> ART SURNAME-GEN FIRST NAME.DIM
-----	---	--

Here, schwa must be interpreted as a relic of a historical family genitive, which implies that also in this case, *-e* is a leftover from the former *-en*, as in (6), and may be due to *n*-preservation in particular historical classes of noun inflection. At the same time, it serves a trochaic structure ((fa:)_s(tə)_w)_F ((sɛ)_s(pəl)_w)_F, and for this reason, schwa is of prosodic relevance here. As Schweden (2020) demonstrates, such a construction is also common practice in current Rhine-Franconian dialects. However, an analysis of this procedure, dedicated to a larger area, does not exist at present.

Compared to the examples above, the most complex field of schwa-related phenomena is probably adjective inflection. At first glance, processes seem to be similar to noun inflection. For example, none of the schwa sounds in *die hoh-e Well-e* ('the tall wave') are deletable in standard German, but both of them are deletable in Rhine-Franconian dialects. However, there are certain particularities. For example, adjectives ending in *-el*, such as *dunk-el* 'dark', also preserve *-e* in flexives like *dunk-(e)l-e* ('dark.F.NOM') in Rhine-Franconian dialects. In combination

⁶ Approximant *j* seems to be the more traditional variant. Nowadays *g* is also frequently used (see section 4).

with feminine nouns, even a full vowel *-i* is typical (11b). This is interesting from the perspective that Schirmunski (2010 [1962]: 209) defines this as being a characteristic solely in evidence in Upper German. However, it also occurs in Rhine-Franconian, which is a Middle German dialect. The *-i* sound is a relic which traces back to Old High German *-iu*, thus demonstrating that not even vowel weakening, which in most cases is considered a precondition of schwa apocope, can be generally assumed. However, as example (11b) demonstrates, this only holds in the case of strong inflection, i.e., in combination with an indefinite article. In combination with a definite article, schwa apocope takes place (10b) thus referring to morpho-syntactical conditions. In contrast, schwa preservation occurs in both positions, in combination with masculine nouns (12, 13) and neuter nouns (not reported).

(10) a) Standard German		b) Rhine-Franconian
<i>die schön-e Kanne</i>		<i>die schää känn</i>
ART.DEF nice-F.NOM pot-F.NOM		ART.DEF nice.F.NOM pot.F.NOM
‘the nice pot’		
(11) a) Standard German		b) Rhine-Franconian
<i>eine schön-e Kann-e</i>		<i>e schään-i känn</i>
ART.INDF nice-F.NOM pot-F.NOM		ART.INDF nice.F.NOM pot.F.NOM
‘a nice pot’		
(12) a) Standard German		b) Rhine-Franconian
<i>der schön-e Krug</i>		<i>de schään-e krug</i>
ART.DEF nice-M.NOM pitcher-F.NOM		ART.DEF nice.M.NOM pitcher.F.NOM
‘the nice pitcher’		
(13) a) Standard German		b) Rhine-Franconian
<i>ein schön-er Krug</i>		<i>en schään-e krug</i>
ART.INDF nice-M.NOM pitcher-F.NOM		ART.INDF nice.M.NOM pitcher.F.NOM
‘a nice pitcher’		

Last but not least, it should be mentioned that adverbs also demonstrate inconsistency in the Rhine-Franconian dialect under consideration. Here, schwa is preserved in adverbs such as *ohne* (‘without’), but not in the adverb *heute* (‘today’), for phonological reasons. A phrase of the type, ‘today I will come without him’, would be realized as follows in (14).

(14) a) Standard German		b) Rhine-Franconian
<i>...heute ohne ihn</i>		<i>...heit ohne den</i>
...ADV ADV he.ACC.SG		...ADV ADV that.ACC.SG
‘Today ... without him.’		

This might be due to the lack of both adverb inflection and a special suffix for adverbs, therefore, the loss or the preservation of schwa does not serve as further grammatical distinction in an existing paradigm. Consequently, forms like *ohne* have a stronger degree of lexicalization than, for example, adjectives which show very complex inflection, and thus paradigmatic flexibility. For this reason, it may be assumed that schwa apocope does not occur at all in such cases. To date, however, this has not been further investigated.

Certainly, there are many more conditions for schwa apocope and schwa preservation than could be listed in this article. Furthermore, many of the phenomena could be explained in more detail, either by particular phonological or morphological context, by analogy or by historical precondition. However, considering these few examples (1–14), it becomes evident that schwa apocope is not a linear and generally evolving process. Instead it should be seen as a rather complex, occasionally inconsistent phenomenon with respect to the structuring of (morpho-)phonological formation and grammatical information in both standard German and must be German dialects. Focusing only on one local dialect, leads to the question of the actual regional spread of schwa apocope, which is addressed in the following section.

4. GEOGRAPHICAL DISTRIBUTION ACCORDING TO THE WENKER DATA

In 1876, the German linguist, Georg Wenker, started his work on the “Sprachatlas des Deutschen Reichs” (‘Language Atlas of the German Empire’, see Wenker 2013, Lameli 2010, Lameli 2014). This atlas documents local dialects from ca. 50,000 sites all over the German Empire. Documentation was obtained between 1879 and 1888 via an indirect survey, using a questionnaire of 40 High German sentences, which subsequently became known as the so-called Wenker sentences (see Fleischer 2017). These sentences were translated by teachers and students into local dialects, using the Latin alphabet, together with certain predefined diacritics (see Chambers/Trudgill 1998). Consequently, the data are written data which have to be interpreted in phonological terms. This, however, is no major problem for a phenomenon like schwa apocope, as long as its existence or deletion is addressed, rather than its particular sound quality. From 1889 onwards, Wenker and his collaborators began to produce linguistic maps. These thematically-organized maps focused on particular words or sound sequences (e.g., affixes) of German dialects and non-German languages within the territory of the German Empire (see Fleischer et al. 2020). In recent years, all this documentation has been digitized and made available on the internet (REDE 2008–).

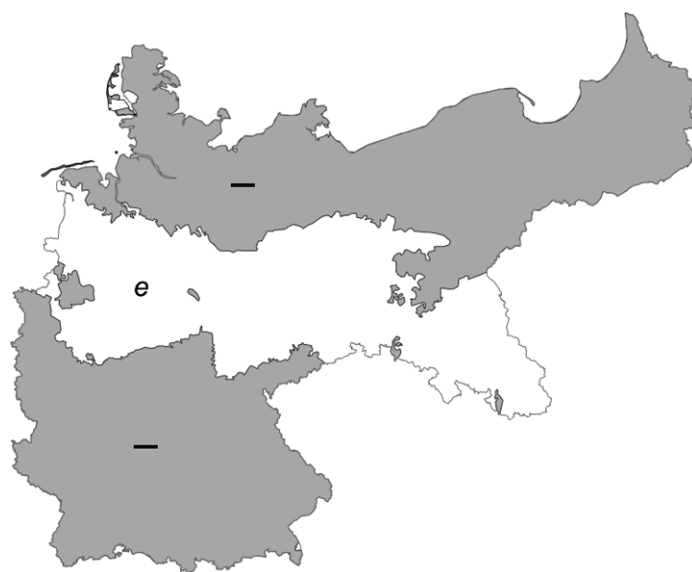
As regards schwa apocope, there is a total of almost 50 words potentially dealing with this phenomenon (nouns, verbs, auxiliars, adjectives, adverbs, pronouns, indefinite articles), 38 of which have been realized as hand-crafted maps by Wenker and his collaborators (see REDE 2008–) and six maps have been published in the DSA (1927–1956). Most valuable for linguistic analysis are, however, the hand-crafted maps, as they provide the best accessible and most comprehensive information on schwa apocope in the German language area.

The main advantage of the Wenker material over other sources is its large-scale documentation. As the typical example, Map 3 presents a reproduction of the map, *Affe* ‘ape-NOM.SG’, from the REDE page, demonstrating both the UGA and LGA (gray color) around the area of schwa preservation (white).⁷ The major difference between the northern and the southern area with regard to this word, is that the UGA region uses a short vowel (VC: *aff*), while the LGA region – besides a plosive resulting from the High German sound shift – exhibits vowel lengthening ($\bar{V}C$: *ap* or VVC: *aup*). Whether vowel lengthening is due to the apocope (Lieberman 1997) or vice versa (see Büthe-Scheider 2017: 385f.) is still an open question.

Furthermore, two language islands should be mentioned in the area of schwa preservation. The small island in the middle, is in the Upper Harz, which represents a historical settlement

⁷ All areas on the maps are in accordance with the isoglosses of the Wenker atlas. Exceptions indicated by particular symbols, are not detailed in this paper, but are referred to when necessary.

from the northeastern region of the UGA (= Ore Mountains; Upper Saxon). The other island is on the western edge of the Westphalian language area. As previously mentioned, this is the most recent of the two islands, which, according to Denkler (2001, 2011), was still expanding in the 20th century (see also Smits/Kloots 2010). It is not completely clear to which group of processes the Westphalian apocope should be assigned. Geographically, it is closer to the region of the UGA, but it is a Low German dialect, therefore, due to its younger age, an association with the LGA would be more logical. The proximity to the Netherlands, on the other hand, suggests a relationship with Dutch schwa apocope (Marynissen 2009). However, if language contact is considered a factor, the nearby Lower Franconian must also be taken into account (Denkler 2001: 113). In the present article, the Westphalian apocope (WA) will be considered as the result of a separate process of its own.

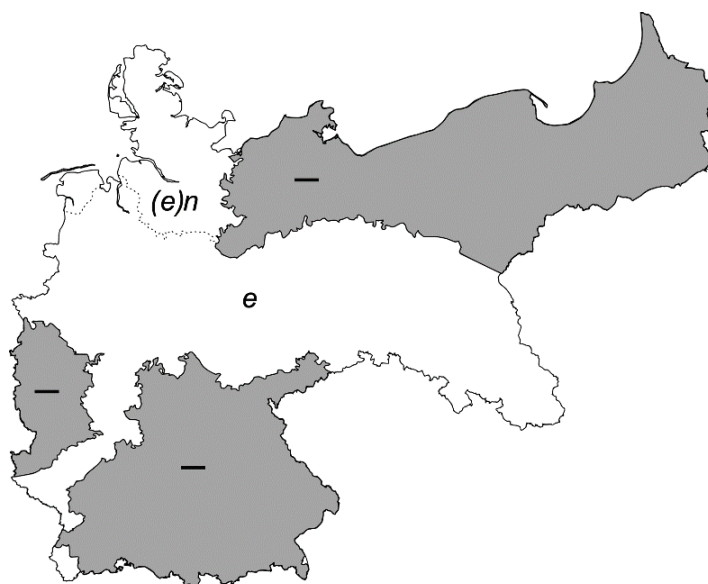
Map 3. Schwa apocope in the word *Affe* ‘ape-NOM.SG’ (see REDE 2008–)

The boundaries, depicted in Map 3, highlight the isoglosses, which are commonly referred to when addressing schwa apocope (see, e.g., Map 1). The fact that the situation is, however, not as homogeneous as Maps 1–3 imply, becomes evident by Map 4 (*Berge* ‘mountain-NOM.M.PL.’). This map demonstrates schwa apocope in the phonological context referred to in example (8). Here, obviously, the UGA is proofed very inconsistently, but, nevertheless, with a clear regional pattern. In a sense this geographical distribution contradicts Birkenes’ (2014: 52) observation, according to which the higher the sonority of the preceding sound, the more likely is the presence of schwa apocope. However, the statement clearly holds for Mecklenburg (northern region around “–” on Map 4), from which, historically, the LGA originated. In the western Low German area, weak inflection, using the suffix *-(e)n*, is revealed, which is the typical suffix for weak noun inflection since the Early New High German times.⁸ In phonological terms, this variant strengthens the grade of sonority of the

⁸ Further examples of weak noun inflection are provided by the maps, *Flasche* ‘bottle-ACC.F.SG’ and *Seife* ‘soap-ACC.F.SG’ (not reported) which, however, are distributed slightly differently, thus confirming that (phonological) context – in particular cases – seems to be more important than grammatical categories.

whole phonological word. Interestingly, restricting schwa apocope solely to the eastern region, makes the area of the LGA even smaller than Nübling's map with regard to schwa apocope in the family names *Witt(e)* and *Groth(e)*, which document a very conservative linguistic state.

As regards the UGA, schwa apocope is not consistent with the typical maps, due to a significant band from North to South along the river Rhine and through Alsace, where schwa apocope obviously did not occur.⁹ In this region, the phonological word consequently follows a trochaic foot. This coincides with Besch's map of maximal distribution of schwa apocope in the Early New High German period (Besch 1967: 254), indicating that the Rhine region is also not affected by schwa apocope (the western region is not reported on by Besch). Consequently, it becomes evident from these comparisons that the *Berge* map mirrors a relatively early state of the apocope for both the UGA and LGA, thus contradicting the periodization provided by Lindgren (1953). Similar to this, although not reaching as far South, is the Wenker map *glaube* 'belief-1SG.PRS' (not reported on in this paper).¹⁰

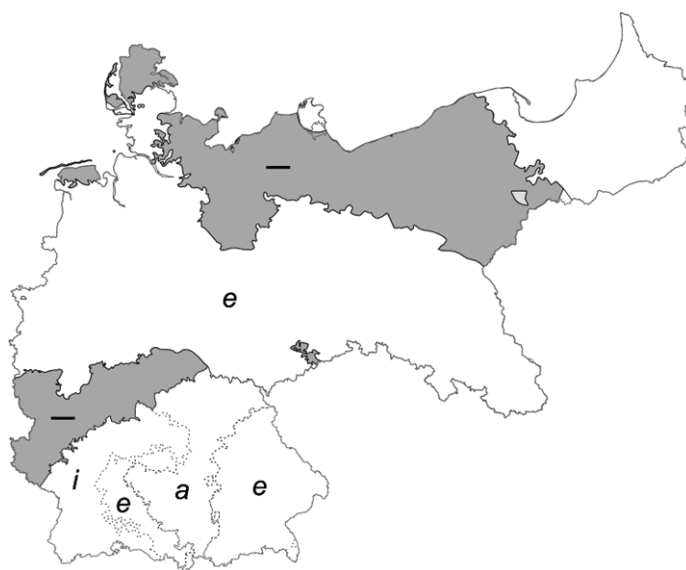
Map 4. Schwa apocope in the word *Berge* 'mountain-NOM.M.PL.' (see REDE 2008–)

The situation is different with regard to the adjective *weiße* 'white-ACC.F.SG' (Map 5). On this map, the LGA is mostly in evidence in the eastern region, while the western region exhibits schwa as far as the Danish border and is, therefore, preserved well beyond the usual LGA area. A very similar pattern is also found in the Wenker atlas for the adjectives *neue* 'new-ACC.F.SG', *gute* 'good-NOM.M.SG', *alte* 'old-NOM.M.SG', and *braune* 'brown-NOM.M.SG' (not reported). It is against the background of such distributions that Mecklenburg has been regarded as the origin of the LGA (Foerste 1978 [1957]: 1806). According to Birkenes (2014: 55), the spread of schwa apocope in the northernmost region was still prevalent in the 1930s.

⁹ See the map *gute* 'good-NOM.M.SG' (not reported) for a similar band (not identified by isoglosses but clear from the distribution of symbols) and the map *Geschichte* 'story-ACC.F.SG' (not reported) for a similar although less consistent band that even covers part of the East-Franconian area.

¹⁰ Although there are no isoglosses, WA is nevertheless realized, as is shown by individual symbols on the original map. A similar situation is evident on all other maps, discussed in this section.

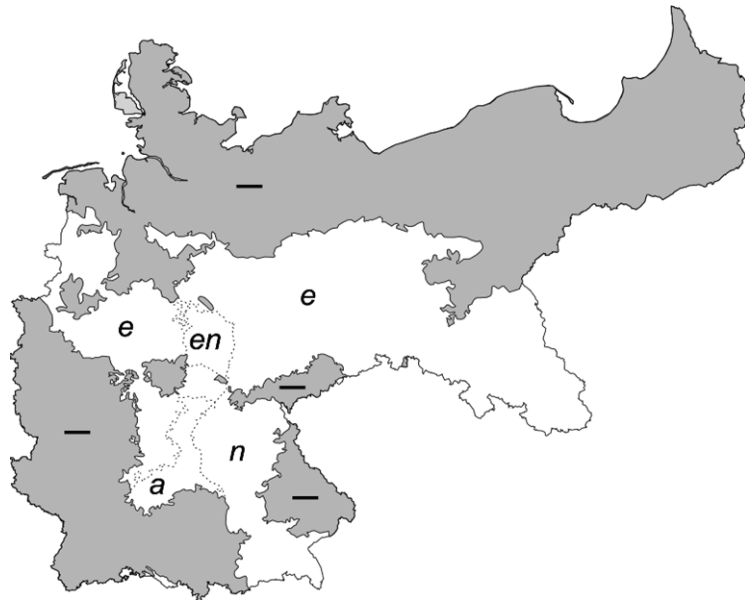
As regards the UGA, there is also a very uncommon distribution. The UGA covers only a very small area. Most interestingly, the *-i* variant from Worms (the Wenker questionnaire reveals <weißi>), which has been classified as a relic, is distributed across a larger area. In general, it must be noted that parts of the Middle German area and especially the Upper German area, demonstrate more full vowels and reduction vowels than schwa apocope. However, this is not consistent with the more general literature on schwa apocope. This map clearly indicates that in the grammatical systems of this region, different time levels are represented by different vowel qualities.

Map 5. Schwa apocope in the word *weiß* 'white-ACC.F.SG' (see REDE 2008–)

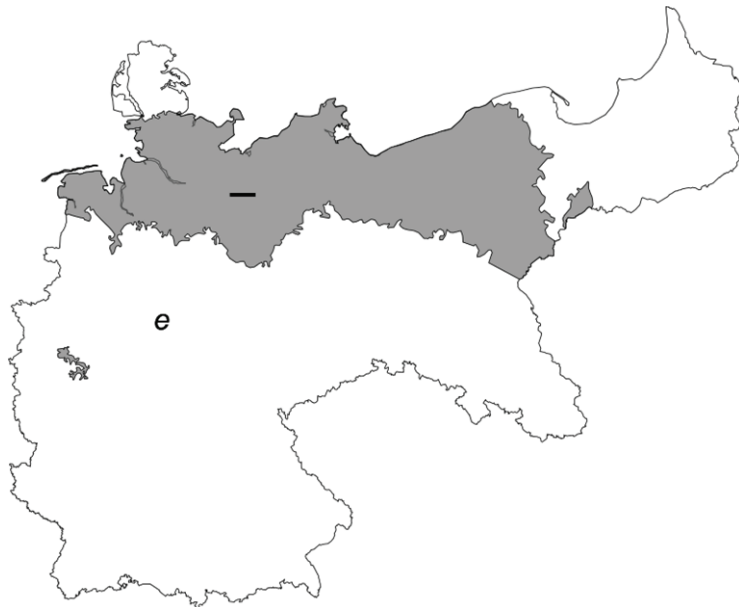
Things are also different for the map *Wiese* 'meadow-ACC.F.SG' (Map 6) in which the LGA clearly reaches into the band of schwa preservation and thus reveals a new pattern among the maps studied to date. As regards the southern region, it is obvious that schwa apocope covers only the western part of the area, while the eastern region tends to favor the realization of full vowels or the *-(e)n* suffix. Therefore, in other words, the LGA and UGA display very different behavior, and thus an inconsistency of another kind.

The reason for this may be due to different syllable cut prosodies of the Low and High German regions. According to Spiekermann (2000), Low German varieties tend to have a sharp syllable cut to which the form <wisch> (/vɪʃ/) corresponds in the LGA area on the Wenker map, not least in the area around Hannover, that extends into a region where schwa otherwise occurs. Considering that in Spiekermann's (2000) view, the acoustic properties of sharp syllable cut are rarest in the High German region (especially in the East-Franconian and the eastern Rhine-Franconian area), the division in the UGA could also be attributed to syllable cut prosody (see Seidelmann 2009 for a critical discussion). Consistent with this is the fact that the vast majority of realizations exhibit stem syllables with a long nucleus <wies> (/vi:s/), thus indicating a smooth syllable cut. However, this does not fit with the *Affe* map, whereby the situation is inverted: a long vowel in the LGA area (<āp>) and a short vowel in the UGA region (<aff> /af/). In this respect, more questions remain unanswered than have been clarified in the literature to date.

Map 6. Schwa apocope in the word *Wiese* ‘meadow-ACC.F.SG’ (see REDE 2008–)

Finally, another image is drawn by Map 7 which presents the distribution of schwa apocope in relation to the adverb *ohne* (‘without’). In this case the UGA is not really documented (typically <ōne>) and only the LGA is found (typically <ān>). This map again illustrates the diverse nature of schwa apocope in northern and southern Germany. Even more extreme is the map *schlechte* ‘bad-NOM.F.PL’ (not reported) in which the LGA is only exceptionally documented in smaller regions.

Map 7. Schwa apocope in the word *ohne* ‘without’ (see REDE 2008–)

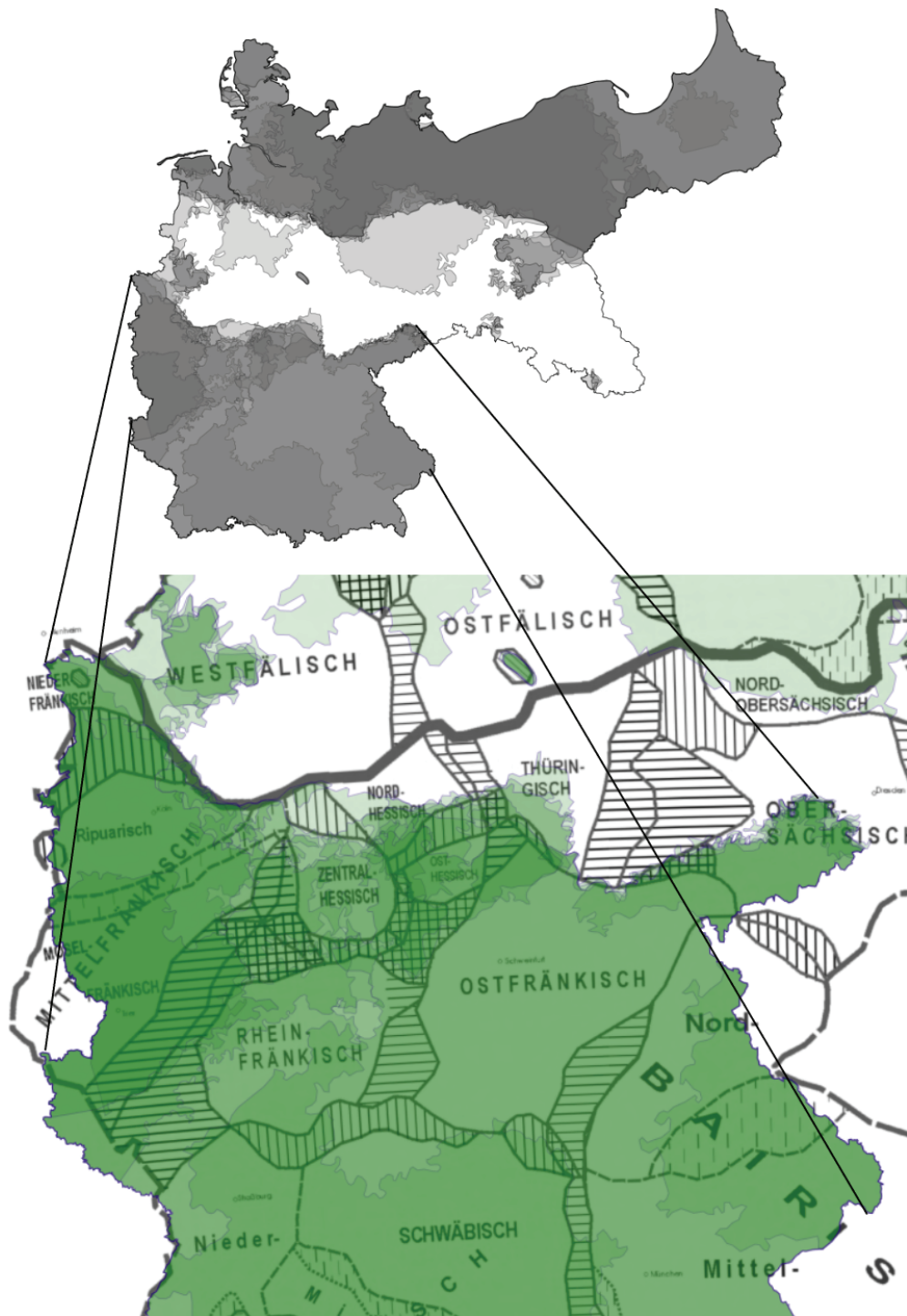
5. DISCUSSION

Map 8 overlays the spatial patterns of schwa apocope, seen on Maps 3–7, to form one overall representation. In order to obtain a larger coverage of grammatical categories, the Wenker maps *unsere* ‘our-NOM.M.PL’, *glaube* ‘1SG.PRS’, and *Hause* ‘house-DAT.N.SG’ (see Map 1) are added. While the upper map illustrates the overall pattern, the map below focuses on the most diverse regions, namely, the language areas of Rhine-Franconian and Hessian. Based on this, six observations are worth highlighting.

Firstly, leaving aside the easternmost region where typically foreign languages, such as Polish or Lithuanian dominate (see Fleischer et al. 2020), the LGA is less prevalent from East to West. Most progressive is the LGA in *Hause* ‘house-DAT.N.SG’ as already indicated by König (see Map 1). This is congruent with standard German, in which dative schwa continuously disappears. Furthermore, it is interesting to see that *Hause*, among the maps considered in this article, shows the most extensive occurrence of schwa in the western region (see as a contrast, e.g., the map *kalte* ‘cold-ACC.N.SG’; not reported), which has been identified in the Westphalian area as a more recent and ongoing process (Denkler 2001, 2011). Even more advanced is the schwa apocope in this region on the map *Tische* ‘table-DAT.M.SG’ (not reported). The spread of schwa apocope is also very progressive for *Wiese* ‘meadow-ACC.F.SG’ (Map 6). This case, however, is not congruent with standard German, where apocope is not grammatical. When the region of WA was classified as a region of its own, Map 8 provides a reason to define WA as the starting point of an ongoing connection between the LGA and the UGA.

Secondly and setting aside this dynamic situation in the most western region of the language area, the region of schwa preservation, as indicated by Lindgren (1953) and König (1978: 159), seems to be rather stable. Among the other (and here not reported) maps of Wenker’s atlas, it is *Kühe* ‘cow-ACC.F.PL’, *Gänse* ‘goose-NOM.F.PL’, *Leute* ‘people-NOM.PL’, *heute* ‘today.ADV’ that largely reflect the pattern in the *müde* map, illustrated by König. Only *Hause* ‘house-DAT.N.SG’ and *Tische* ‘table-DAT.M.SG’ which, as previously mentioned, are in accordance with the loss of dative *-e* in standard German, largely spread into the area of schwa preservation. However, most of these maps indicate a detailed variation around the isoglosses of apocope, which is not depicted in the maps above. Consequently, more detailed studies, dedicated to language variation and change are necessary.

Thirdly, regarding the UGA in the Rhine-Franconian area, as well as in the Hessian dialects, schwa apocope is extremely inconsistent. Thus, the heterogeneity in the occurrence of schwa, seen in the example of Worms, is not an isolated case, but follows a broader spatial pattern that covers the entire eastern region of the West Central German language area. At the same time, according to Lindgren (1953), this is also the final stage of historical schwa apocope, indicating that apocope has obviously not taken over entirely but, compared to other regions, has reached a spatially continuous pattern which gradually disappears in northern Hessian. An important result of this analysis is, therefore, that the transition between the regions of schwa apocope and schwa preservation, mainly in the UGA region, is not categorical but continuous.

Map 8. Top: combination of Wenker's isoglosses from Maps 2–5 (*Affe* 'ape-NOM.M.SG', *Berge* 'mountain-NOM.M.PL.', *weiße* 'white-ACC.F.SG', *Wiese* 'meadow-ACC.F.SG', *ohne* 'without') together with isoglosses from the maps, *unsere* 'our-NOM.M.PL', *glaube* '1SG.PRS', *Hause* 'house-DAT.N.SG'; bottom: section of the upper map overlaid by the dialect classification of Wiesinger (1983; created with REDE SprachGIS)

As a consequence, Rhine-Franconian and Hessian dialects (i.e., the dialects of the eastern area of Western Central German), in particular, can vary from region to region, and even dialects in individual regions reveal a very complex situation, as seen in the Worms examples. Interestingly, all stages of the historical path from full vowels, V, to deletion ($V > \text{ə} > \emptyset$) are represented here at the same time, for example, in the realizations *weiß-i*, *berg-e*, *wiss-0* ('mountain-NOM.M.PL.', 'white-ACC.F.SG', 'meadow-ACC.F.SG'). It is highly likely that this diversity had already resulted, to a certain extent, in variation during the 19th century and even more so nowadays. Take the example of *Berge* (Map 4). The Wenker informant from the 19th century wrote <Berg> in the city of Worms questionnaire, which is an isolated exception in the almost homogenous *berje* region on the left side of the river Rhine on the Wenker map. However, Worms borders on the region with schwa apocope on the right side of the Rhine, where *berg* dominates. Therefore, the Wenker data is highly likely to reflect urban variation. Against this background, consideration is given to the realizations of individuals today. Information is provided by the more recent data from the REDE project, which documents both dialect competence and language use in current German (see Ganswindt et al. 2015). The middle-aged subjects from the REDE project pronounced *Berge* as *bersche* (more precisely [bɛ:zə]) around 2010, while older individuals, at the same time, pronounced the word as *berge* ([bɛ:gə]). The latter is possibly stimulated by written language <Berge> and could be due to the context of exploration. However, my own inquiries among dialect competent speakers highlighted the version *berje* ([bɛjə]). This is also the variant found among REDE informants in the hinterland of Worms (e.g., Osthofen). Taken together, these four variants (*berg*, *berge*, *berje*, *bersche*) must be interpreted as a long-lasting urban language variation, which currently results in language change in favor of the schwa containing *bersche*. This variation affects both schwa apocope/preservation, and the quality of the stem consonant and thus different (morpho)phonological items. At the same time, this does not mean that there would be total confusion. For example, in contrast to the *Berge* example, *-i* preservation, such as in *weißi*, has been stable over time for the Worms subjects, as the REDE recordings reveal.

Fourthly, in light of this very heterogeneous situation in the eastern area of West Central German, the western region of this language area (i.e., the Middle Franconian dialect area) stands out, due to a rather clear separation from both the area of schwa preservation and the diverse picture of Rhine-Franconian and Hessian dialects. Here, except for *weiße* 'white-ACC.F.SG' (Map 5; the Riparian region in the North shows *wisse*), schwa apocope occurred as a consequence. It is reasonable to assume that this is related to the presence of tonal accents, which are exclusive to this area. According to Büthe-Scheider (2017: 386) schwa apocope is a more recent process than the existence of tonal accents (and vowel lengthening, which is a precondition for tonal contrasts) which is why schwa apocope could be the consequence of vowel lengthening (see Liberman 1997 for the opposing standpoint) and tonal accents (see Schmidt 2002 and Schmidt/Künzel 2006 for a more detailed discussion).

Fifthly, the grammatical dimension must be addressed. There are clear paradigmatic preferences for schwa apocope, such as schwa loss in dative singular forms, especially in the case of historical masculine and neuter forms of Germanic *a* and *i* stems, as Lindgren (1953: 193) points out. An example is provided by the *Hause* map, which points to the more general loss of dative formatives in German. It has also been indicated on the *weiße* map that adjectives behave similarly to some extent. However, on the other hand, this seems to be

different in other categories, resulting in the rather messy picture in the central area of Map 8. Take, for example, *numerus*, which seems to be a very clear context of schwa apocope. However, the *Berge* map illustrates a contradicting picture for the Rhine-Franconian region, referring to the phonological background of schwa apocope, which is still not fully understood. This concerns both the circumstances of schwa apocope/preservation and the consequences schwa apocope has on the remaining stem syllables. While the former refers to a segmental context, the latter refers to prosodic issues. For example, it has been pointed out that it is actually unclear to what extent schwa apocope is a consequence or cause of vowel lengthening. A similar situation is evident with regard to the impact of syllable cut, which is seldom discussed in the literature. Not least connected to this, is the question of how schwa and schwa apocope, should be classified in grammatical terms. According to Wiese's (2009) study on both standard German and German dialects, schwa should not be seen – from a synchronic perspective – as an inflectional suffix, but as an inserted vowel, and thus a phonological item. This rather theoretical account could, in some regions, explain the blurred picture with regard to the relationship of schwa apocope to the grammatical categories. However, this requires further study.

Finally, it is not sufficient to solely consider the role of phonology and grammar on the evolution of schwa apocope, but also to examine the question of how schwa apocope affects the grammatical system that has to be answered. As the examples (3) and (10–13) demonstrate, there is not only a phonological and morphological impact, but even a (morpho-)syntactical impact of schwa apocope, which has not been analyzed to date. Therefore, it is obvious that despite a long research tradition, the investigation of schwa preservation and schwa apocope remains a considerable challenge. Considering the very complex situation provided by the Worms examples, it must be assumed that an overall analysis of the language area will reveal an extraordinarily complex situation, which could be of major relevance for the more general understanding of linguistic ties within and between the various language areas.

6. CONCLUSION

The starting point of this article was the question of how consistent is the area of both schwa preservation and schwa apocope. On the basis of only a small selection of words, it could be demonstrated that the band of schwa preservation is a core area but not an exclusive region. Obviously, schwa apocope has not evolved uniformly and systematically in the Low German or High German language area, as commonly assumed. Moreover, this brief reflection has proven that schwa apocope is a multi-faceted and rather complex subject, with an inconsistent geographical spread, referring to different historical developments in the various regions of the German language area. Further questions that arise, in general, at this point, relate fundamentally to the role of phonology, morphology and morpho-syntax. Consequently, a comparative large-scale documentation of dialects covering a larger part of the language area is required in further studies. Such studies should not only take into account the southern region of Switzerland, where relic forms are frequently found (see Schirmunski 2010 [1962]: 209) and the other German speaking countries, but also the neighboring language areas, such as Dutch, Frisian and Danish. This could actually be a European project, starting with the material of the *Atlas Linguarum Europae* (ALE) carefully organized by its distinguished president, Nicolae Saramandu.

REFERENCES

- Auer et al. 2002 = Peter Auer et al. (eds.), *Silbenschnitt und Tonakzente*. Tübingen, Niemeyer.
- Auer/Schmidt 2010 = Peter Auer and Jürgen Erich Schmidt (eds.), *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation. Volume 1: Theories and Methods*. Berlin/New York, De Gruyter Mouton.
- Besch 1967 = Werner Besch, *Sprachlandschaften und Sprachausgleich im 15. Jahrhundert. Studien zur Erforschung der spätmittelhochdeutschen Schreibdialekte und zur Entstehung der neuhochdeutschen Schriftsprache*. München, Francke.
- Besch et al. 1983 = Werner Besch et al. (eds.), *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung. 2. Teilband*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Binanzer et al. 2021 = Anja Binanzer et al. (eds.), *Prototypen – Schemata – Konstruktionen*. Berlin/Boston, De Gruyter.
- Birkenes 2014 = Magnus Breder Birkenes, *Subtraktive Nominalmorphologie in den Dialekten des Deutschen. Ein Beitrag zur Interaktion von Phonologie und Morphologie*. Stuttgart, Steiner.
- Breindl 2006 = Eva Breindl et al. (eds.), *Grammatische Untersuchungen, Analysen und Reflexionen. Festschrift für Gisela Zifonun*. Tübingen, Narr.
- Büthe-Scheider 2017 = Eva Büthe-Scheider, *Die e-Apokope im Ripuarischen. Eine korpuslinguistische Untersuchung spätmittelhochdeutscher und frühneuhochdeutscher Quellen*. Berlin/Boston, De Gruyter.
- Chambers/Trudgill 1998 = J.K. Chambers and Peter Trudgill. *Dialectology. Second edition*. Cambridge, CUP.
- Denkler 2001 = Markus Denkler, *Dialektdivergenzen im nördlichen Münsterland: e-Apokope und davon beeinflusste Erscheinungen*, in „Niederdeutsches Wort“ 41, p. 111–135.
- Denkler 2011 = Markus Denkler, *Schwa-Apokope und Zentralisierung. Zum Wandel des Nebensilbenvokalismus im Münsterländischen*, in „Niederdeutsches Wort“ 51, p. 45–57.
- DSA 1927–1956 = Ferdinand Wrede et al. (eds.), *Deutscher Sprachatlas. Auf Grund des von Georg Wenker begründeten Sprachatlas des Deutschen Reichs*. Marburg, N. G. Elwert.
- DWA 1951–1980 = Walther Mitzka et al., *Deutscher Wortatlas*. Gießen: Wilhelm Schmitz.
- Elspaß 2012 = Stephan Elspaß, *Wohin steuern Korpora die Historische Sprachwissenschaft? Überlegungen am Beispiel des ‚Neuhochdeutschen‘*. In Maitz (2012), p. 201–225.
- Fleischer 2017/Jürg Fleischer, *Geschichte, Anlage und Durchführung der Fragebogen-Erhebungen von Georg Wenkers 40 Sätzen: Dokumentation, Entdeckungen und Neubewertungen*. Hildesheim/Zürich/New York, Olms.
- Fleischer et al. 2018/Jürg Fleischer et al., *Variation and its determinants: a corpus-based study of German schwa in the letters of Goethe*, in „Zeitschrift für Sprachwissenschaft“ 37, p. 55–81.
- Fleischer et al. 2020 = Jürg Fleischer et al. (eds.), *Minderheitensprachen und Sprachminderheiten. Deutsch und seine Kontaktsprachen in der Dokumentation der Wenker-Materialien*. Hildesheim/New York/Zürich, Olms.
- Foerste 1978 [1957] = William Foerste, *Geschichte der niederdeutschen Mundarten*. In Stammeler (1978 [1957]), col. 1730–1898.
- Ganswindt et al. 2015 = Brigitte Ganswindt et al., *Regionalsprache.de (REDE)*. In Kehrein et al. (2015), p. 421–453.
- Habermann 1997 = Mechthild Habermann, *Das sogenannte „Lutherische e“*. Zum Streit um einen armen Buchstaben, in „Sprachwissenschaft“ 22, p. 435–477.
- Kehrein et al. 2015 = Roland Kehrein et al. (eds.), *Regionale Variation des Deutschen – Projekte und Perspektiven*. Berlin/Boston, De Gruyter.
- König 1978 = Werner König, *DTV-Atlas zur deutschen Sprache*. München, dtv.

- Kunze/Kunze 2003 = Konrad Kunze and Richard Kunze, Richard, *Computergestützte Familiennamengeographie. Kleiner Atlas zur Verbreitung der Apokope*, in “Beiträge zur Namenforschung” 38/2, p. 121–224.
- Lahiri 2003 = Aditi Lahiri (ed.), *Analogy, Levelling, Markedness. Principles of Change in Phonology and Morphology. Second and revised edition*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Lameli 2010 = Alfred Lameli, *Linguistic atlases. Traditional and Modern*, In Auer/Schmidt (2010), p. 567–592.
- Lameli 2014 = Alfred Lameli, *Erläuterungen und Erschließungsmittel zu Georg Wenkers Schriften*. Hildesheim/New York/Zürich, Olms.
- Liberman 1997 = Anatoly Liberman, *The reaction of monosyllables to apocope in German dialects*. In Rauch et al. (1997), p. 99–133.
- Lindgren 1953 = Kaj Lindgren, *Die Apokope des mhd. -e in seinen verschiedenen Funktionen*. Helsinki, AASF.
- Maitz 2012 = Péter Maitz (ed.), *Historische Sprachwissenschaft. Erkenntnisinteressen, Grundlagenprobleme, Desiderate*. Berlin/Boston, De Gruyter.
- Marynissen 2009 = Ann Marynissen, *Sprachwandel zwischen Evolution und Normierung. Die e-Apokope als Bruchstelle zwischen dem Niederländischen und dem Deutschen*, in „Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik“ 76, p. 165–188.
- Mausser 2015 Otto Mausser, *Die Apokope des mhd. -e im Altbayrischen mit besonderer Berücksichtigung der Mundart von Grafenau im bayr. Wald*. München: Habilitationsschrift.
- MRhSA 1994–2002 = Günter Bellmann et al., *Mittelrheinischer Sprachatlas*. Tübingen, Niemeyer.
- Nübling et al. 2020 = Damaris Nübling et al. (eds.), *Linguistik der Eigennamen*. Berlin/Boston, De Gruyter.
- Paul 2007 = Hermann Paul, *Mittelhochdeutsche Grammatik. 25. Auflage*. Tübingen, Niemeyer.
- Radden 2021 = Günter Radden, *Der verkannte e-Dativ im heutigen Deutsch: im Kreise meiner Lieben und am Rande des Abgrunds*, In Anja Binanzer et al. (2021), p. 53–76.
- Raffelsiefen 2003 = Renate Raffelsiefen, *Constraints on schwa apocope in Middle High German*, Lahiri (2003), p. 125–170.
- Rauch et al. 1997 = Irmengard Rauch, *Insights in German Linguistics*. Berlin/New York, De Gruyter Mouton.
- REDE 2008– = Jürgen Erich Schmidt et al. (eds.): *Regionalsprache.de (REDE). Forschungsplattform zu den modernen Regionalsprachen des Deutschen*. Marburg, Research Center Deutscher Sprachatlas. URL: <https://www.regionalsprache.de>.
- Reichmann/Wegera 1993 = Oskar Reichmann, Klaus-Peter Wegera (eds.), *Frühneuhochdeutsche Grammatik*. Tübingen, Niemeyer.
- Schirmunski 2010 [1962] = Viktor M. Schirmunski, *Deutsche Mundartkunde. Vergleichende Laut- und Formenlehre der deutschen Mundarten*. Ed. by Larissa Naiditsch und Peter Wiesinger. Aus dem Russischen übersetzt von Wolfgang Fleischer. Frankfurt/Main et al., Lang.
- Schmidt 2002 = Jürgen Erich Schmidt, *Die sprachhistorische Genese der mittelfränkischen Tonakzente*. In Auer et al. (2002), p. 201–233.
- Schmidt/Künzel 2006 = Jürgen Erich Schmidt and Hermann J. Künzel, *Das Rätsel löst sich: Phonetik und sprachhistorische Genese der Tonakzente im Regelumkehrgebiet (Regel B)*. In Vaan (2006), p. 135–163.
- Schweden 2020 = Theresa Schweden, *s Kaufmanns Ingrid und de Fischer Kurt. Struktur und Soziopragmatik onymischer Genitivphrasen und Komposita im Pfälzischen*. In Nübling et al. (2020), p. 397–424.
- Seidelmann 2009 = Erich Seidelmann, *Prosodische Merkmale deutscher Zweisilber und die Frage des Silbenschnitts*, in „Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik“ 76, p. 55–65.
- Smits/Kloots 2010 = Tom F. H. Smits and Hanne Kloots, Hanne, *Schwa apocope in the German-Dutch Border Region of Vreden-Winterswijk*, in „Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik“ 77, p. 54–74.
- Spiekermann 2000 = Helmut Spiekermann, *Silbenschnitt in deutschen Dialekten*. Tübingen, Niemeyer.

- Stammler 1978 [1957] = Wolfgang Stammler (ed.), *Deutsche Philologie im Aufriss*. 2nd edn. Vol. 1. Berlin, Erich Schmidt.
- Vaan 2006 = Michiel de Vaan (ed.): *Germanic Tone Accents. Proceedings of the First International Workshop on Franconian Tone Accents, Leiden, 13–14 June 2003*. Stuttgart: Steiner.
- Wegera 1987 = Klaus-Peter Wegera, *Grammatik des Frühneuhochdeutschen. Dritter Band: Flexion der Substantive*. Heidelberg, Winter.
- Wenker 2013 = Georg Wenker, *Schriften zum „Sprachatlas des Deutschen Reichs“*. 2 vols. Hildesheim/ New York/Zürich, Olms.
- Wiedmann 2019 Carolin Wiedmann, *Die e-Apokope der femininen Singularflexion in westoberdeutschen Drucken vom 16. bis 18. Jh.*, in „Jahrbuch für Germanistische Sprachgeschichte“ 10, p. 74–95.
- Wiese 2006 = Bernd Wiese, *Zum Problem des Formensynkretismus: Nominalparadigmen des Gegenwartsdeutschen*. In Breindl (2006), p. 15–31.
- Wiese 2009 = Richard Wiese, *The grammar and typology of plural noun inflection in varieties of German*, in “Journal of comparative Germanic Linguistics” 12, p. 137–173.
- Wiesinger 1983 = Peter Wiesinger, *Die Einteilung der deutschen Dialekte*. In Besch et al. (1983), p. 807–900.

Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas
Philipps-Universität Marburg
Pilgrimstein 16, 35032 Marburg

ANIMACY AND GENDER AFFECT PRONOUN PRODUCTION¹

SOFIANA-IULIA LINDEMANN

1. INTRODUCTION

In discourse processing, interlocutors collaborate towards coherence, negotiating for a mutually shared mental discourse model. Coherence is achieved by means of lexical knowledge and different grammatical processing cues, as well as by the need to establish prominence relations between discourse referents (Givón 1983, 1992). Most models put forth so far have looked at how *referent tracking* and *reference production* are used to achieve coherence at sentence level and at the level of discourse. The general consensus is that in a given discourse segment, referents are not equally prominent and that speakers (more or less) explicitly signal a referent's degree of prominence, accessibility or salience (Chafe 1976, Givón 1983, Ariel 1988, Gundel, Hedberg and Zacharski 1993). One way to signal referential prominence is by using a particular type of referring expression. For example, it was shown that more elaborated types of referring expression (e.g. *the famous modern sculptor, Constantin Brâncuși*) are generally associated with less prominent referents, while more attenuated expressions (e.g. *he*) tend to refer back to highly prominent discourse entities (Hobbs 1979, Ariel 1988, Grosz Joshi and Weinstein 1995, Arnold 1998, Kaiser and Trueswell 2008, Kehler, Kertz, Rohde and Elman 2008).

Most studies focused on highly prominent referents and investigated the factors that contribute to pronoun use and interpretation. Different syntactic, semantic and information structural factors, such as syntactic function, thematic roles, parallelism and implicit causality have been shown to affect pronoun production and comprehension and thus the accessibility or prominence of referents (Arnold 1998, Chiriacescu 2011a). Few studies explored the discourse contribution of less prominent referents in terms of next mention biases and subsequent type of referring expression choice. Moreover, few studies investigated the interaction of prominence-related factors with animacy and gender in the processing of referents.

The current paper extends previous accounts on prominence in several ways. First, we will investigate the role and interaction played by animacy (i.e. human vs. non-human) and gender (i.e. masculine vs. feminine) on the type of referring expression used in the subsequent discourse to pick up the referent and on the referential continuity of the referent. Second, compared to most previous research, we focus on initially less-prominent referents, i.e. on referents introduced in direct object position and realized in a non-topical position. On a more general level, the aspects addressed in this study have potential implications for the better clarification of the notion of prominence, which is central to studies investigating reference resolution and reference tracking in discourse. To explore these issues, we will conduct a sentence continuation study on English.

The structure of this paper is as follows. In Section 2, a brief overview of the factors usually associated with referential prominence is offered. Section 3 presents and discusses a sentence-completion study that explores the impact of animacy and gender on the use or

¹ This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Education and Research, CNCS – UEFISCDI to project number PN-III-P4-ID-PCE-2020-0731, within PNCDI III.

pronouns and definite noun phrases. The findings of the study and several directions for further research are discussed in the last section.

2. PROMINENCE, GENDER AND ANIMACY

In verbal communication, interlocutors keep mental representations of the entities and events introduced in the discourse (Bransford, Barclay and Franks 1972, Clark and Haviland 1977). These representations help participants organize the information at hand by keeping track of the information that was already mentioned and by linking the new information to already established discourse representations. One of the key notions that have been employed to count for the way in which reference resolution works has been *prominence*. It is still under debate what exactly prominence is and how it could be best defined. Depending on the linguistic tradition, the term prominence was replaced by “salience”, “accessibility”, “activation” or “topicality” to describe near the same phenomena. Assuming that the process of referring is dynamic, constantly changing, and that referents are more or less prominent at a given point in the discourse, different theories of prominence emerged, as an attempt to capture the correlation between a particular type of referring expression and the discourse features the referent associated with it encodes.

Lewis (1970, 1979) was one of the first to introduce the notion of salience or prominence for the analysis of the semantics of definite descriptions, replacing Russell’s uniqueness condition: “the F’ denotes x if and only if x is the most salient F in the domain of discourse, according to some contextually determined salience ranking” (Lewis 1970, 178). The notion of salience in turn, is a bundle of different linguistic and extra-linguistic factors, as Lewis (1970, 63) notes: “An object may be prominent because it is nearby, or pointed at, or mentioned; but none of these is a necessary condition of contextual prominence”. Prince (1988) uses the term saliency or familiarity, which refers to the referential status of the referent, to account for the use of a particular type of referring expression. She argues that when: “a speaker evokes an entity in the discourse s/he first hypothesizes the information status of that entity in the hearer’s mind, with respect to both familiarity and saliency” (Prince 1988, 1). In the process of referring, speakers do not randomly opt for a particular type of referring expression, but rather choose the appropriate type of referring expression based on the referential status of the referent.

As we could notice, discourse referents were ranked according to their salience or prominence due to the need to account the way in which different types of referring expressions (e.g. specific indefinite noun phrases, definite noun phrases or pronouns) pick out their associated referents in discourse. In this process, referents can be determined by three semantic or pragmatic operations, namely: identification of descriptive content, domain restriction and referential prominence structure, also called ‘salience’ and ‘salience structure’ in the semantic and philosophic literature (Lewis 1979, von Heusinger 1997, von Heusinger 2013). For the purposes of this paper and following Himmelmann and Primus (2015), we consider that prominence describes a relation between entities of the same type, which picks one entity as being prone to attract processes, operations or structural links that pertain to the given level of linguistic representation. In other words, we adopt the view that prominence is assigned to one object relative to each set (or to each predicate). The object designated in this way is the most prominent object of the extension of the predicate and we can refer to it by ‘the most prominent F’ in the context.

The starting point of previous analyses is the observation that the descriptive content of a certain type of referring expression restricts the set of possible referents to which the referring expression might apply to those referents that have (at least) the designated attention and memory status for the hearer. In other words, each type of referring expression is linked to

a precise memory node or cognitive status, which is in turn sufficient and necessary so that this referring expression can be used (Ariel 1988, Gundel et al. 1995). While full noun phrases significantly rely on their descriptive content for unique referential identification, pronouns like *he* and *it* have little or no descriptive content. Their resolution to a unique referent heavily relies on the prominence ranking of individuals in the preceding context.

Several studies have shown that there is an inverse relation between the explicitness of the anaphoric expression (in terms of descriptive, lexical, and phonological material) and the prominence of its antecedent expression. The observation is that a less explicit type of referring expression (e.g. a pronoun) often correlates with a prominent referent, while the opposite was shown to hold for more elaborated types of referring expressions (e.g. definite noun phrases). As pronouns were shown to be associated with highly prominent referents, most research has investigated the factors that contribute to the proper use and interpretation of pronouns in English and other natural languages.

Some of the factors that have been shown to influence a referent's prominence are recency, givenness, syntactic prominence, semantic prominence and implicit causality. Take for example the sentences in (1) in which the referent associated with *Constantin* in (1 a-c) is more prominent than the referents associated with the second entities, *a man*, *a woman*, and *a vase*, as this referent is mentioned first, in subject position and as the aboutness topic of that sentence. Thus, a subsequent pronoun should be interpreted more readily as referring back to the first referent, than to its less prominent counterpart².

- (1) (a) Constantin₁ saw a man₂ when *he*_{1/?2} _____
 (b) Constantin₁ saw a woman₂ when *she*₂ _____
 (c) Constantin₁ saw a vase₂ when *it*₂ _____

Besides the prominence-related factors mentioned above, animacy and gender affect pronoun processing as well. For example, the personal pronouns in the second conjuncts of (1b) and (1c) could only refer back to the first referent (i.e. *Constantin*). Accordingly, these pronouns should be more easily interpreted compared to the ambiguous pronoun in (1a), which is could refer back to both referents introduced (i.e. both *Constantin* and *a man*).

A question that arises at this point is, how do prominence-related factors like syntactic or semantic prominence interact with animacy and gender information to indicate the intended referent? Worded differently, what role does prominence, animacy and gender play in the choice of referring expressions? Research investigating related questions offered heterogeneous answers. For example, proponents of the Minimalist Hypothesis (McKoon and Ratcliff 1992) suggested that prominence-related factors are used first, while gender information cues come into play at a later stage in pronoun interpretation. Another body of research (Ehrlich 1980, Crawley, Stevenson and Kleinmann 1990), on the contrary, has argued that gender is used rapidly, efficiently and automatically in pronoun disambiguation and that prominence is used at a later stage, only when it is needed.

Even though animacy (or the distinction between animate and inanimate entities) is present in the grammar of many languages, there are few studies that investigated its effects in the process of referring. Most studies showed that there is a strong connection between animacy,

² Recent studies brought convincing evidence that pronoun processing can be thoroughly accounted for if the coherence relations that hold between adjacent sentences are taken into account, in addition to the prominence-related factors discussed in this Section. Because the semantic relations between sentences are not important for the present study, we will not address this issue in this paper (but see e.g. Kehler & Rohde 2013 for a discussion of these factors).

syntactic position and referentiality. Specifically, human referents are more likely to be mentioned as subjects than non-human referents. Moreover, several studies suggest that human referents are more frequently pronominalized than non-human referents (Dahl and Fraurud 1996), as they are more accessible or activated in memory. Fukumura and van Gompel (2011) suggested that such effects are due to the cognitive accessibility of human referents compared to non-human referents. Despite this evidence, the correlation between animacy and a high rate of pronominalization is problematic. In English for example, feminine and masculine pronouns are used almost exclusively for animate and especially for human referents and the pronoun *it* is used for inanimate entities. In this paper we investigate whether and how animacy influences the subsequent discourse in terms of type of referring expression used.

Summarizing, previous research did not provide consistent results on the use of gender, animacy and other prominence-related factors in the disambiguation of pronouns. Moreover, most studies focused on the interpretation of pronouns in on-line processing by employing probe word recognition tasks or eye-tracking reading experiments. These aspects raise several questions. For example, it is unclear, whether animacy and gender show similar effects in off-line production with those reported in on-line processing. Additionally, we do not know whether the various factors associated with prominence (e.g. syntactic position) and other semantic cues (e.g. animacy and gender) affect next-mention biases and the choice of subsequent referring expressions in a similar way. More concretely, is there an interaction between prominence-related factors and animacy and gender? The experimental investigation reported in the following section aims at answering at least some of these issues. We show that animacy and gender should be accounted for while investigating referential preferences in production.

3. THE STORY-COMPLETION STUDY

We conducted a sentence-completion study on English that tested participants' continuation preferences with respect to next mention and type of anaphoric expression biases. We manipulated the animacy and gender of the target referents to explore whether these two factors impact the subsequent discourse in terms of expectancy of subsequent mention and type of anaphoric expression used to pick up the referents.

3.1. Participants, method and design

One hundred and one native English speakers (from the United States of America) participated in the study. It took about twenty minutes for each participant to complete the experiment. The experiment was conducted over the internet. Twenty-four critical items and thirty fillers were constructed. The targets consisted of scene fragments, as illustrated in Table 1. The first sentence of each experimental item set up a particular context (e.g., walking down the street in example (a)) and introduced a character (e.g., *James* in (a)), which was always human and masculine. This character was introduced by a proper name in subject position and was the clearly established aboutness topic. In this paper, I will use the term 'topic' as an information structural device, which stands for the entity the current sentence makes a predication (Reinhart 1982). I assume that most sentences can have at most one aboutness topic (an exception from this generalization arethetic sentences, such as *the cat is meowing*).

The initial character was picked up twice after being introduced in the first sentence of the experimental item by means of pronouns, in syntactic subject position and as the aboutness topic. The last sentence of each item introduced the critical referent as an indefinite noun phrase. Moreover, the critical referent was realized in direct object position, as it has been repeatedly

shown in the literature that non-human referents are commonly realized in this syntactic position, whereas human referents are typically distributed in subject position. The realization of the second referent was manipulated with respect to animacy (i.e. human vs. non-human) and gender (i.e. masculine vs. feminine), which resulted in three conditions: (i) [hum/masc]; (ii) [hum/fem]; (iii) [non-hum], as illustrated in Table 1.

Table 1

Sample experimental items from the sentence completion study

(a) James ₁ decided to hang out in the park.	(i) a man ₂ .	[hum/masc]
(b) On his ₁ way there, he ₁ saw ____	(ii) a woman ₂ .	[hum/fem]
	(iii) a bench ₂ .	[non-hum]

Except for the first condition, which introduced two same-gender singular referents (see condition (b) in Table 1), all other conditions contained referents that differed in gender and/or animacy.

We asked participants to read each story fragment and continue it by providing one natural-sounding and plausible sentence continuation. Participants were told that there was no correct or incorrect way to continue the stories and that there was no connection between the different stories. Investigating written discourses over spontaneous speech situations has the advantage of excluding other factors, such as gestures, eye gaze or disfluencies, which have been shown to alter the effects of linguistic information (e.g. Arnold and Tanenhaus 2007). This off-line story continuation task was adopted in several experimental studies (Givón 1981, Gernsbacher and Shroyer 1989, Arnold 1998, Chiriacescu 2009, Chiriacescu and von Heusinger 2010, among many others), as it has the advantage of combining both comprehension and production processes involved in the process of referring. To produce one continuation sentence, participants were required to comprehend the stories before providing a continuation. Of particular importance is that participants' responses were made on the basis of the mental representations they developed while reading the story. Accordingly, their responses reflect their predictive expectations with respect to the initial multi-sentence stories. This experimental method permitted me to explore multiple aspects. First, participants were not restricted to the type of continuation they added. Note that compared to other studies using a sentence-continuation task, participants' continuations in the studies reported in the next chapters were not influenced by a pronoun or connective prompt at the end of the experimental items. This freedom meant that their responses provided information about the natural way in which they took up the referent again, which referent they mentioned and how frequently.

3.2. Procedure, data analysis and predictions

Two independent judges coded the continuation sentences (including subordinate ones, if there were any) provided by the participants. The data was analysed for: (i) the type of anaphoric expression used to pick up the referent associated with the critical item, (ii) the type of referring expression used to remention the first referent, which was introduced in topic and subject position and (iii) the next-mention bias: whether or not participants picked up the target referent in their continuations.

Please note that we excluded from the present analysis non-referentially used noun phrases, bare noun phrases, generic noun phrases, bridged or linked noun phrases, plurals,

appositives and predicate nominatives³. The two judges agreed upon 92% of the cases; in the case of disagreement, differences were resolved through discussion.

Previous work has shown that pronominalization biases are generally modulated by prominence and that human referents and sentences containing referents of different gender correspond to higher rates of immediate subsequent mention and pronominalization compared to their non-human and same-gender counterparts (Givón 1983, Ariel 1999, Arnold 1998). In light of these observations we make several predictions:

- (i) As the first referent is highly prominent by virtue of it being realized in subject position, as a topic, and as the semantic Agent of the target sentence, the prediction is that this referent will be mentioned next by means of less elaborated expressions (e.g. pronouns). This tendency is not expected to vary with the manipulation of the second referent.
- (ii) As the critical referent is associated with a lower degree of prominence compared to the first, the prediction is that we find overall lower rates of pronominalization for the second referent. Gender is not expected to impact this preference.
- (iii) As previous research has shown that referents referring to human concepts are more prominent than referents associated with non-human referents, we expect participants to produce more reduced anaphoric expressions for the first. On the contrary, we expect more elaborated types of anaphoric expressions to pick up the non-human referents.
- (iv) With respect to gender, we expect more pronouns for the different-gender condition (i.e. [hum/fem]) than for the same-gender condition (i.e. [hum/masc]). This prediction is based on the reported tendency to avoid ambiguity in referring (Ariel 1988, Givón 1983).
- (v) All target items involve transitive verbs that introduce two referents. We expect participants' continuations to focus more on human referents than on non-human referents. Specifically, we expect more continuations that pick up the human critical referents and fewer continuations that mention the non-human referents.

4. RESULTS AND DISCUSSION

Ten continuations were excluded from the analysis, because the participants were not native speakers of English ($n = 8$) or because they did not write full sentences ($n = 2$). This left us with 91 responses that could be coded. The two independent judges coded only those continuation sentences that mentioned at least one of the referents introduced in the experimental items.

The findings show that both animacy and gender affect language production in terms of likelihood of pronominalization. First, the results support previous findings on the likelihood of highly prominent or accessible referents to be pronominalized. Regardless of its competitor in terms of gender and animacy, personal pronouns tend to be used to refer back to the preceding subjects. Table 2 illustrates this tendency by showing that the first referent, which

³ It is still a debate whether the morphologically unrealized subject position in the second conjunct of a sentence like *Paul came in and Ø sat down* should be considered an anaphoric element, or not. In the present study, we coded the deleted subject referent in similar examples as an anaphoric instance of that referent, without adopting a particular syntactic analysis for that position (but see van Valin (1986) or Brandner and Fanselow (1992) for a discussion of several approaches to subject lacking in finite structures in English).

was initially introduced in subject position, was picked up as a pronoun in 64% of the continuations across conditions. Other types of anaphoric expressions used to remention the subject referents were proper names and definite unmodified noun phrases (29% and 6% respectively, as reported in Table 2).

Second, as expected, we find overall lower rates of subsequent pronominalization for the referents, which were introduced as direct objects and as indefinite noun phrases in the target sentences. The manipulation of the critical referent with respect to animacy and gender did not reverse this pattern. As reported in Table 2, participants opted for definite unmodified and modified noun phrases to remention the critical referents in their continuation sentence. As a whole, the results confirm the observations made in previous studies, namely that pronouns and less elaborated types of anaphoric expressions are reserved for subject or topical referents. More elaborated types of referring expressions tend to be used to refer back to less prominent referents in terms of syntactic position or topicality (Arnold 1988, Chiriacescu 2011b).

Table 2

Type of referring expressions used to pick up the subject and object referents in the continuation sentences (mean values)

Referents	Pronoun	Name	Definite unmodified NP	Definite modified NP
Subject [hum/masc]	64%	29%	6%	n.a.
Object [hum/masc]	14%	2%	33%	51%
Object [hum/fem]	22%	n.a.	47%	31%
Object [non-hum]	30%	n.a.	45%	25%

Third, the findings show that manipulating the animacy of the referents introduced in direct object position resulted in different continuations. Contrary to our initial predictions, we observe lower rates of pronominalization for referents introduced in the human condition compared to the non-human condition, as illustrated in the second column of Table 2. In other words, participants used less pronouns for the referents in the [hum/masc] and [hum/fem] conditions compared to the [non-hum] one. In 30% of the continuations participants chose a personal pronoun for the critical object in the [non-hum] condition, while referents in the [hum/masc] and [hum/fem] condition were picked up by pronouns in only 14% and 22% of continuations. We furthermore observe that participants not only used less personal pronouns as anaphoric expressions for the target referents in the [hum] conditions compared to the [non-hum] condition, but used more elaborated types of referring expression (e.g. definite modified NPs) as well.

Fourth, results show that the manipulation of gender had an impact upon the type of referring expression used in the subsequent discourse to pick up the critical referent, as predicted. As reported in Table 2, participants used slightly more personal pronouns for referents introduced in the different-gender conditions (i.e. conditions (b) and (c) in Table 1) compared to referents in the same-gender condition (i.e. condition (a) in Table 1). Moreover, participants did not only use fewer pronouns for referents in the [hum/masc] conditions, compared to referents in the [hum/fem] condition, but they more often than not used definite modified noun phrases to pick up the referent (i.e. in 51% of the cases for [hum/masc] referents, vs. 31% for referents in the [hum/fem] condition and 25% in the [non-hum] condition, as illustrated in the last column of Table 2).

A closer inspection of the continuations provided by the participants reveal another interesting pattern with respect to the type of sentence (i.e. transitive vs. intransitive) used to pick up the referents in the three conditions, as shown in Table 3.

Table 3

Transitive vs. intransitive continuation sentences used by participants in all conditions

Referents	Transitive sentences	Intransitive sentences
Object [hum/masc]	43%	57%
Object [hum/fem]	47%	53%
Object [non-hum]	67%	33%

Participants chose to continue talking about both referents (i.e. the subject and the critical referent) more often than not, when the critical referent was associated with a non-human individual. Moreover, referents in this condition were picked up in the next sentence in a parallel syntactic position. That is, both subject and direct object referents were mentioned in the same syntactic positions as in the sentence fragments. The opposite seems to hold for the [human] conditions, as less than 50% of the participants picked up the subject and the critical referent in the same continuation sentence. Specifically, more intransitive sentences were chosen to remention the critical referents and participants' continuations focused more on the initial subject referent. Furthermore, compared to the [non-human] condition, participants mentioned the critical referents more often in a syntactic non-parallel position. More topic shifts occurred in participants' continuation for these conditions. The difference in gender for human referents did not reverse the tendencies mentioned above.

As a whole, participants' responses revealed that both animacy and gender affect the subsequent discourse. While the latter factor showed only minimal effects, animacy showed clear effects in terms of likelihood of pronominalization and subsequent sentence type.

5. GENERAL DISCUSSION AND CONCLUSIONS

The study presented in this paper used a sentence completion task to explore how people use linguistic information in the process of establishing referential chains. We used animacy and gender as a testing ground into this issue. Although these two factors play a pivotal role in reference processing, previous studies have come to conflicting results about the way in which speakers integrate this information in the process of reference production. The experiment presented in this paper intended to shed some light on these aspects, even though many questions still remain open for further research.

We find overall lower rates of subsequent pronominalization for the referents in the critical conditions, which were realized as direct objects in the target sentence. As the referents introduced first in the target sentences were made more prominent than the critical referents in terms of syntactic position, thematic role, type of referring expression, linear order, it was no surprise to find overall stronger subject pronominalization scores. This finding is in line with previous investigations, which showed that, other factors being controlled for, subjecthood and being realized as an aboutness topic, strongly influences subsequent pronoun production (e.g. Arnold 1998, Chiriacescu 2014, among many others).

An interesting observation can be reported with respect to the target referents. Participants could have opted for more reduced types of referring expressions for the referents associated with the [hum/fem] and [non-hum] conditions, as there was no competition between the referents in terms of gender or animacy, they nevertheless chose more elaborated types of referring expressions (i.e. definite (modified) noun phrases). The findings suggest that it was not only the competition in terms of gender that hindered participants to use more pronouns for

the critical referents, but that the presence of multiple referents in a sentence describing a transitive event reduces the rate of pronominalization. The results furthermore show that the low pronoun rates for the critical referents are due to the competition of the two referents in terms of animacy. This observation converges with a body of neurolinguistic research, which showed that transitive sentences are easier to process when the arguments are different in terms of their distinctive features such as animacy, for example (McElree 2006).

The results further show that the matching in animacy of two referents introduced in a transitive event impacts not only the subsequent choice of referring expression, but also the subsequent choice of event type. Transitive sentences were chosen as continuations for sentences that introduced referents, which differed in animacy, and intransitive sentence were preferred for referents matching in animacy.

The general findings show that the choice of referring expression is sensitive to multiple constraints. On the one hand, accessibility was shown to influence choice of subsequent expression. Referents associated with high levels of accessibility or prominence were more likely to be picked up by pronouns, whereas less accessible referents were predominantly mentioned again by definite (modified) noun phrases. On the other hand, manipulating the animacy and gender of referents realized in direct object position, had an impact upon the discourse structure of the subsequent discourse in terms of event type. Recent investigations (Chiriacescu 2014) showed that other factors, such as the type of referring expression affect the discourse structure of the subsequent discourse. One path for future research would be to examine other factors that impact the structure of the subsequent discourse, independently of accessibility.

REFERENCES

- Ariel 1998 – Mira Ariel, “Referring and Accessibility”, in *Journal of Linguistics*, nr. 24, p. 65–87.
- Arnold 1998 – Jennifer Arnold, *Reference form and discourse patterns*. Stanford, CA, Stanford University dissertation.
- Arnold, Tanenhaus 2007 – Jennifer Arnold, Michael Tanenhaus, “Disfluency effects in comprehension. How new information can become accessible”, in: Edmond Gibson, Nicholas Perlmutter (ed.), *The processing and acquisition of reference*, Cambridge, MA, MIT Press, p. 197–217.
- Brandner, Fanselow 1992 – Emil Brandner, Gilbert Fanselow, *Coordinate structures and pro*, University of Passau, Ms.
- Bransford, Barclay, Franks 1972 – David Bransford, Ron Barclay, Jennifer Franks, “Sentence memory. A constructive versus interpretive approach”, in *Cognitive Psychology*, nr. 3, p. 193–209.
- Chafe 1976 – Wallace Chafe, “Givenness, contrastiveness, definiteness, subject, topics, and point of view”, in: Charles Li (ed.), *Subject and Topic*, New York, Academic Press, p. 25–55.
- Chiriacescu 2009 – Sofiana-Iulia Chiriacescu, “Indefinite NPs and *pe*-marking in Romanian”, in: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci and Constantin Radu (ed.), *Lucrările celui de-al doilea Simpozion Internațional de Lingvistică*, Bucharest, Bucharest University Press, p. 401–413.
- Chiriacescu 2011a – Sofiana-Iulia Chiriacescu, “Factors contributing to the salience of referents”, in: Manuela Nevaci (ed.), *Studia linguistica et philologica. Omagiu Profesorului Nicolae Saramandu la 70 de ani*, Bucharest, Editura Universității, p. 191–199.
- Chiriacescu 2011b – Sofiana-Iulia Chiriacescu, “Effects of Reference Form on Frequency of Mention and Rate of Pronominalization”, in: Sebastian Devi, Antonio Branco, Ruslan Mitkov (ed.), *Anaphora Processing and Applications. Lecture Notes in Computer Science*, Heidelberg, Springer, p. 132–142.
- Chiriacescu 2014 – Sofiana-Iulia Chiriacescu, *The discourse structuring potential of indefinite noun phrases. Special markers in English, German and Romanian*, Stuttgart, University of Stuttgart.
- Chiriacescu, von Heusinger 2010 – Sofiana-Iulia Chiriacescu, Klaus von Heusinger, “Discourse prominence and *pe*-marking in Romanian”, in *The International Review of Pragmatics*, nr. 2, 2, p. 298–332.

- Clark, Haviland 1977 – Herbert Clark, Suzanne Haviland, “Comprehension and the given-new Contract”, in: Ron Freedle (ed.), *Discourse Production and Comprehension, advances in research and theory*, Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, p. 1–40.
- Crawley, Stevenson, Kleinman 1990 – Ron Crawley, John Stevenson, Dan Kleinman, “The use of heuristic strategies in the interpretation of pronouns”, in *Journal of Psycholinguistic Research*, nr. 194, p. 245–265.
- Dahl, Fraurud 1996 – Östen Dahl, Kari Fraurud, “Animacy in grammar and discourse”, in: Thorstein Fretheim, Janette Gundel (ed.), *Reference and Referent Accessibility*, Amsterdam, John Benjamins, p. 47–64.
- Ehrlich 1980 – Konrad Ehrlich, “Comprehension of pronouns”, in *Journal of Experimental Psychology*, nr. 32, p. 247–255.
- Gernsbacher, Shroyer 1989 – Morton Gernsbacher, Suzanne Shroyer, “The cataphoric use of the indefinite ‘this’ in spoken narratives”, in *Memory and Cognition*, nr. 17, p. 536–540.
- Givón 1981 – Talmy Givón, “On the development of the numeral ‘one’ as an indefinite marker”, in *Folia linguistica historica*, nr. 2, p. 35–53.
- Givón 1983 – Talmy Givón, *Topic continuity in discourse: An introduction*, in Talmy Givon, *Topic continuity in discourse: A quantitative cross-language study*, Amsterdam, John Benjamins, p. 1–42.
- Givón 1992 – Talmy Givón, “The grammar of referential coherence as mental processing instructions”, in *Linguistics*, nr. 30, p. 5–55.
- Grosz, Aravind, Weinstein 1995 – Barbara Grosz, Joshua Aravind, Steve Weinstein, “Centering: framework for modelling the local coherence of discourse”, in *Computational Linguistics*, nr. 21, p. 203–226.
- Gundel, Hedberg, Zacharski 1993 – Jeanette Gundel, Nancy Hedberg, Ron Zacharski, “Cognitive status and the form of referring expressions in discourse”, in *Language*, nr. 69, p. 274–307.
- Von Heusinger 1997 – Klaus von Heusinger, *Saliency and Referenz. Der Epsilonoperator in der Semantik der Nominalphrase und anaphorischer Pronomen*, Berlin, Akademie Verlag.
- Von Heusinger 2013 – Klaus von Heusinger, “The saliency theory of definiteness”, in: Alessandro Capone, Francesco Lo Piparo, Marco Carapezza (ed.), *Perspectives on Linguistic Pragmatics*, Berlin, Springer, p. 349–374.
- Himmelman, Primus 2015 – Nicholas Himmelman, Beatrice Primus, “Prominence beyond prosody”, in: Amedeo Dominicis (ed.), *Prominences in Linguistics. Proceedings of the pSprominenceS International Conference*, Viterbo, DISUCOM Press, p. 38–58.
- Hobbs 1979 – James Hobbs, “Coherence and coreference”, in *Cognitive Science*, nr. 2, 1, p. 67–90.
- Lewis 1970 – David Lewis, “General semantics”, in *Synthese*, nr. 22, p. 18–67.
- Lewis 1979 – David Lewis, “Scorekeeping in a language game”, in: Rainer Bäuerle, Urs Egli, Armin von Stechow (ed.), *Semantics from Different Points of View*, Dordrecht, Springer, p. 172–187.
- Kaiser, Trueswell 2008 – Elsi Kaiser, John Trueswell, “Interpreting pronouns and demonstratives in Finnish: Evidence for a form-specific approach to reference resolution”, in *Language and Cognitive Processes*, nr. 23, 5, p. 709–748.
- Kehler, Kertz, Rohde, Elman 2008 – Andrew Kehler, Laura Kertz, Hannah Rohde, Jeffrey Elman, “Coherence and coreference revisited”, in *Journal of Semantics*, nr. 25, p. 1–44.
- Kehler, Rohde 2013 – Andrew Kehler, Hannah Rohde, “A probabilistic reconciliation of coherence-driven and centering-driven theories of pronoun interpretation”, in *Theoretical Linguistics*, nr. 39, 1–2, p. 1–37.
- McElree 2006 – Brian McElree, “Accessing recent events”, in: Brian Ross (ed.), *The psychology of learning and motivation*, San Diego, CA, Academic Press, p. 155–200.
- McKoon, Ratcliff 1992 – Gail McKoon, Roger Ratcliff, “Inference during reading”, in *Psychological Review*, nr. 993, p. 440–466.
- Reinhart 1982 – Tanya Reinhart, “Pragmatics and linguistics: An analysis of sentence topics”, in *Philosophica*, nr. 27, p. 53–94.
- Van Valin 1986 – Van Valin, Ron Jr., “Pragmatics, island phenomena and linguistic competence”, in *Papers from the Parasession on Pragmatics and Grammatical Theory*, nr. 2, p. 223–233.

TERMENI PENTRU ‘BLOND’ ȘI ‘BRUNET’ ÎN DACOROMÂNĂ (PE BAZA ALRR. SINTEZĂ I)

MARA-IULIANA MANTA

1. TERMENI PENTRU ‘BLOND’

1.1. Termeni care formează arii lingvistice

Harta 17 din ALRR. Sinteza I reunește nouă câmpuri lexico-semantice organizate în jurul termenilor următori: *blond*, *băl*, *alb*, *galben*, *spelb*, *plăviț*, *roșcovan*, *sek*.

Termenul *blond* (< fr. *blond*¹) este înregistrat în toate graiurile dacoromâne, cunoscând o largă utilizare. Sunt înregistrate și câteva variante fonetice, precum: *blont* (șase puncte cartografice din Moldova), *blon* (un punct din Moldova), *bljond* (patru puncte din Moldova și trei din Muntenia), *brond* (câte un punct din Crișana, Moldova și Muntenia) și *bronz* (un punct din Crișana).

În jurul termenului *băl* sunt organizate microarii ale termenilor derivați, care acoperă toată aria lingvistică a dacoromânei. Astfel, *băl* (< sl. *bělŭ*) acoperă arii mari din Banat, Crișana și Transilvania, dar este înregistrat și în șase puncte din nordul Olteniei. Varianta *bel* este înregistrată în cinci puncte din Muntenia.

Bălân (< *băl* + *-an*) este înregistrat în Transilvania, Bucovina, Moldova, Muntenia, Dobrogea și Oltenia. *Bălái* (< *băl* + *-ai*) este folosit cu precădere în Moldova (douăsprezece puncte), dar apare și în Transilvania (șase puncte), Muntenia (două puncte), Oltenia (un punct) și Crișana (un punct). Alte forme derivate, asociate cu *bălai*, sunt înregistrate tot în aceste arii: *bălój* (un punct din Crișana), *bălŭj* (un punct din Muntenia), *bălălój* (un punct din Transilvania) și *bălăjor* (un punct din Muntenia). *Bălău*, formă neînregistrată în dicționare (< *băl* + *-ău*), formează o arie compactă în Crișana (22 de puncte) și în Transilvania (19 puncte).

Termenul *bălcoș* (MDA < *băl* + *-coș*), cu varianta fonetică *bălcuș*, completează ariile formate de *băl* și derivatele lui, prin cele două puncte din Moldova.

Termenul *alb* și derivatele lui sunt înregistrate în toate ariile, concurând cu *băl* și derivatele acestuia. *Alb* (< lat. *albus*) formează o microarie bine definită în Transilvania (18 puncte), dar este folosit și în alte arii lingvistice: Crișana (nouă puncte), Maramureș (șase puncte), Banat (două puncte), Bucovina (un punct), Muntenia (opt puncte) și Oltenia (opt puncte). Forma *aub* (< lat. *albus*) este înregistrată în Crișana. Forma *albój* (< *alb* + *-oi*) este înregistrată în două puncte din Crișana și un punct din Transilvania, *albŭj* apare într-un punct din Transilvania, *albóc* (< *alb* + *-oc*) într-un punct din Crișana, *albunc* într-un punct din Transilvania, iar *albicós* (*alb*+ *-icíos*) într-un punct din Crișana.

Albinét / *albenét* (< *albin* + *-et*) formează arii unitare în zona nord-vestică, dar termenii sunt înregistrați și în sud, după cum urmează: Crișana (14 puncte), Maramureș (12 puncte), Transilvania (22 de puncte), Bucovina (15 puncte) și Oltenia (3 puncte).

¹ Etimologiile cuvintelor sunt identificate în DA/DRL, cu excepția celor pentru care s-a precizat altă sursă (DER sau MDA).

Galben (< lat. *galbinus*), cu derivate de tipul *gălbúj* (< *galben* + *-ui*), *gălbior* (< *galben* + *-ior*), *gălbiniçós* (< *galben* + *-icios*), *gălbănîj* (*galben* + *-îi*), *gălbănój* (*galben* + *-oi*), *gălbînçós* (*galben* + *-icios*), *gêlbenét* (*galben* + *-et*) formează o microarie în Crișana (șase puncte) și în Transilvania (14 puncte), dar este înregistrat și două puncte din Muntenia.

Spelb (< et. nec.), cu varianta *stjêlb*, formează o arie redusă în Muntenia (șapte puncte) și Oltenia (opt puncte).

Plăviț (< *plav* + *-iț*) formează, de asemenea, o arie redusă în Oltenia (11 puncte) și în Muntenia (două puncte).

Roșcován (< *roșcov* + *-an*), cu varianta *roșcodán*, este înregistrat sporadic în Crișana (un punct), Transilvania (două puncte), Moldova (două puncte), Muntenia (trei puncte) și Oltenia (un punct). Termenul de bază, *róșu* (< lat. *roseus*), este înregistrat într-un punct din Muntenia.

SeĶ (s.v. *șechi* < germ. *Scheck*), cu varianta fonetică *sejtʰ* și derivatele *seiĶéĉ* și *săitéc*, formează arie în Transilvania (șapte puncte) și un punct din Crișana.

1.2. Termeni care nu formează arii lingvistice

În Moldova, este înregistrat în două localități termenul *gîlân* (DER s. v. *ghilân* < mag. *gyilán*).

În Muntenia, sunt înregistrați următorii termeni: *castaniú* (< *castană* + *-iu*), înregistrat în două localități; *rojb* (< lat. *robeus*), *spînatic* (< *spân* + *-atic*), *în doj perî*, *jidán* (< *jid* + *-an*), *lipovenós* (< *lipovean* + *-os*), cuvinte înregistrate în câte o localitate.

În Banat, sunt înregistrați în câte o localitate următorii termeni: *mîțós* (*măță* + *-os*), *pistriț* (< sl. *pîstri*) *pă făță*, *șvab* (< germ. *Schwabe*), *urđín* (s. v. *oarzăn*).

În Transilvania, este înregistrat termenul *spălăcît* (< *spălăci*) într-o localitate.

Termenul *ķeșʰ* (< mg. *kese*) apare într-un punct din Crișana, iar în Oltenia, este înregistrat termenul *șaten* (< fr. *châtain*).

Spre deosebire de termenii care formează arii, cei înregistrați sporadic la primul răspuns se caracterizează prin diferențele semantice.

1.3. Termeni înregistrați ca răspuns secundar, comuni cu răspunsul principal

Majoritatea termenilor înregistrați la răspunsurile secundare confirmă ariile definite la primul răspuns. Astfel, ariile lui *alb* și ale derivatelor lui se completează cu puncte cartografice din: Crișana, Transilvania, Muntenia și Oltenia. *Băl* și derivatele lui completează ariile definite de primul răspuns prin puncte înregistrate în: Banat, Crișana, Transilvania, Moldova, Muntenia și Oltenia. *Blond* este folosit ca răspuns secundar în toate zonele, cu excepția Maramureșului. *Galben*, cu derivatele lui, este înregistrat în Banat, Crișana, Transilvania, Muntenia și Oltenia. *Plăviț* apare în Muntenia și Oltenia. *Roșu* și derivatele lui sunt înregistrate în Crișana, Transilvania, Moldova, Muntenia și Oltenia. *SeiĶéĉ* completează aria din Crișana, de la primul răspuns. *Spelb* este înregistrat ca răspuns secundar doar în Muntenia.

1.4. Termeni neînregistrați la primul răspuns

Lexemele înregistrate ca răspuns secundar completează varietatea de termeni folosiți pentru a desemna trăsătura fizică (om cu părul blond): *căprîn* (< *capră* + *-in*, formă neînregistrată în dicționare) din Transilvania, *cărúnt* (< lat. *canatus*) din Muntenia, *cu părul spălătuít* (< *spăla*) din Banat, *rozaliú* (< *roz* + *-aliu*, formă neînregistrată în dicționare), *smad*

(< vsl. *смѣдъ*) din Muntenia, *smolit* (< *smoli*) din Bucovina, *spâj* (s.v. spân < lat. **spanus*) din Banat, *zărós* (< *zer* + *-os*) din Oltenia și *juj* (termen neînregistrat în dicționare) din Banat.

1.5. Motivații

Termenii înregistrați au motivație transparentă: păr deschis la culoare, perceput în nuanțe diferite (alb, galben, șaten, castaniu, roșcat / roșcovan, rozaliu).

O altă serie de termeni este formată din lexeme care desemnează amestecul de fire albe cu fire negre: *sek*, *pistriț*, în *doj per l*, *cărúnt*, *keș* [!].

Câțiva termeni trimit la originea unor populații (recunoscute ca având această trăsătură fizică): *jidán*, *lipovenós*, *șvab*.

Rojb, *căprin*, *mîțós* și *zerós* trimit la animale (cal, capră, mătă) sau la obiecte (*zer*) din realitatea satului.

Interesați din punct de vedere semantic sunt termenii antonimici: *smad* și *smolit*, dar nu surprinzători, pentru că și în harta lui ‘brunet’ sunt înregistrați termeni precum *blond* și *șaten*.

2. TERMENI PENTRU ‘BRUNET’

2.1. Originea și răspândirea termenilor

Harta ‘brunet’ cuprinde opt termeni care formează arii lingvistice mari și treisprezece termeni înregistrați în mai puțin de patru puncte. Dintre cei opt termeni cu răspândire largă, patru sunt moșteniți din latină sau pot fi puși în legătură cu un etimon latinesc (*negru*, *negricios*; *oacheș*; *oarzăn*), doi au etimologie slavă sau pot fi puși în relație cu un etimon slav (*țigan* și *smolit*), unul este împrumut (neologic) din franceză (*brunet*) și unul are etimologie maghiară (*bárnaci*).

2.2. Termeni care formează arii lingvistice

Lexemul *brunet* (< fr. *brunet*) este foarte răspândit, fiind folosit în toate ariile dacoromânei, cu excepția Maramureșului, concurând ca arii și ca puncte înregistrate cu un termen moștenit din latină, *negru*, și cu derivatele sale. *Brunet* este înregistrat ca prim răspuns în unsprezece puncte din Banat, în șaisprezece puncte din Crișana, în douăzeci și nouă de puncte din Transilvania, în treizeci și nouă de puncte din Oltenia și în peste o sută de puncte în Bucovina și Moldova, Muntenia și Dobrogea. Frecvența termenului este confirmată și de răspunsurile secundare: șaptesprezece puncte în Banat, două puncte în Crișana, opt puncte din Transilvania, treizeci și patru de puncte din Bucovina și Moldova, treizeci de puncte din Muntenia și Dobrogea, patru puncte din Oltenia.

Negru (< lat. *niger*, *-gra*, *-grum*) este înregistrat ca răspuns principal în toate regiunile, formând o arie compactă în Transilvania (optzeci și unu de puncte) și arii mai reduse în altele: treizeci și nouă de puncte în Banat, șaisprezece puncte din Crișana, cinci puncte din Maramureș, douăsprezece puncte în Moldova și Bucovina, cincisprezece puncte din Muntenia și cincisprezece din Oltenia. În punctul 88 din Banat, este înregistrată o sintagmă: *om pă negru*. Termenul este înregistrat și la răspunsurile secundare: douăzeci și nouă de puncte în Banat, nouă puncte în Crișana, patru puncte în Maramureș, zece puncte din Transilvania, unsprezece puncte în Moldova și Bucovina, douăzeci de puncte în Muntenia și Dobrogea și opt puncte din Oltenia.

Negricios (< *negru* + *-icios*) formează arii compacte în Maramureș (zece puncte), în Transilvania (șaptezeci și unu de puncte), în Bucovina și Moldova (cincizeci și două de puncte), dar este înregistrat și în Banat (șapte puncte), Crișana (șapte puncte), Muntenia și Dobrogea (două puncte). Derivate de la aceeași bază (*negru*) sunt înregistrate în trei puncte din Banat (*negrișat*), un punct din Crișana (*negrii*) și un punct din Transilvania (*negrii*). Răspunsurile suplimentare confirmă preferința vorbitorilor pentru acest termen: nouăsprezece puncte în Transilvania, șaisprezece în Bucovina și Moldova, treisprezece în Banat, trei în Maramureș, trei în Muntenia și un punct în Banat.

Comparând ariile de răspândire ale termenului de bază (*negru*) cu cele ale termenului derivat (*negricios*), observăm că ariile se suprapun sau se completează, susținând viabilitatea termenului moștenit din latină.

Oacheș (< *ochi* + *-eș*) este folosit mai ales în ariile sudice: șaptezeci de puncte din Muntenia și Dobrogea, treizeci și opt de puncte din Oltenia, optsprezece puncte din Banat, nouă puncte din Transilvania și cinci puncte din Moldova. Ipoteza preferinței pentru acest termen în aria sudică, respectiv sud-vestică, este confirmată de răspunsurile secundare: patruzeci și nouă de puncte în Muntenia și Dobrogea, nouăsprezece puncte în Oltenia, douăsprezece puncte în Banat și câte trei puncte în Transilvania și Moldova.

Bárnaci (< magh. *barnás*) formează arii lingvistice în Crișana (șaizeci și trei de puncte), în Transilvania (douăzeci și unu de puncte), în Maramureș (cinci puncte) și în Banat (opt puncte), zone de influență a elementului maghiar. Aceleași arii sunt confirmate de răspunsurile secundare: douăzeci și cinci de puncte din Banat, douăzeci și două din Crișana, două din Maramureș și opt din Transilvania.

Țigan (< sl. *ciganinŭ*, cf. rus. *țagan*) este înregistrat doar în ariile estice și sudice: treizeci și două de puncte din Moldova, patru puncte din Muntenia și două puncte din Oltenia. În trei puncte din Muntenia este înregistrat și un termen derivat, *țigănos* (< *țigan* + *-os*). La răspunsurile secundare, constatăm identitatea acestor arii: treisprezece puncte în Bucovina și Moldova, trei puncte în Muntenia, un punct în Oltenia și unul în Crișana. Derivatele de la acest termen sunt înregistrate în patru puncte din Muntenia (*țigăncos* și *țigănoi*) și un punct din Moldova (*țigăncuș*).

Smolit (s.v. *smoli* < sl. *smola*) formează o micro-arie în Bucovina și Moldova, unde sunt înregistrate douăsprezece puncte pentru răspunsul principal și unsprezece puncte pentru răspunsurile secundare; termenul este folosit și în trei localități din Transilvania.

Oarzăn (cf. *orz*), cu varianta *urđm*, formează o arie restrânsă în Banat (opt puncte), fiind înregistrat și într-un punct din Transilvania (448). Răspunsurile secundare completează aria din Banat prin șaptesprezece puncte; în forma *urđnón*, termenul este înregistrat în două localități. Sunt înregistrate în Bucovina și Moldova unsprezece puncte și în Oltenia – punctul 946.

2.3. Termeni care nu formează arii lingvistice

Termenii numeroși înregistrați la primul răspuns au origini variate: franceză (*brun*, *blond*, *șaten*), turcă (*tuciuriu*, *caraghios*), albaneză (*murg*), latină (*porumb*, *urât*, *închis*), maghiară (*mohorât*), etimologii necunoscute (*barđ*); doi termeni nu sunt înregistrați în dicționare (*brorund* și *sămîșiu*). Aceștia sunt folosiți în câteva puncte cartografice, după cum urmează: *brun* (două puncte din Muntenia și un punct din Moldova), *tuciuriu* (un punct din Muntenia și unul din Oltenia); *barđ la față* (un punct din Banat), *blond* (un punct din Muntenia), *brorund* (un punct din Oltenia), *cam închis* (un punct din Moldova), *caraghios* (un punct din Muntenia),

mohorât (un punct din Transilvania), *murg* (un punct din Banat), *porumb* (un punct din Moldova), *sămâșiu* (un punct din Moldova), *șaten* (un punct din Moldova) și *urât* (un punct din Banat).

2.4. Termeni înregistrați la răspunsuri secundare

În afara termenilor înregistrați la răspunsurile secundare, care confirmă ariile identificate la primul răspuns, remarcăm o serie de lexeme care desemnează „persoana cu părul negru”: *arap* (< bg. *arap*), *caraman* (< tc. *karaman*), *turungiu* (< tc. *turuncu*), *puriu* (< rrm. *puro*), *pucios* (< *puți* + *-os*), *boroi* (et. nec.) *negru*, *grumb* (< vsl. *громбъ*). Termenii sunt folosiți în Muntenia (*arap*, *caraman*, *turungiu*, *puriu*, *boroi negru*) și în Banat (*pucios*, *grumb*).

2.5. Motivația

Cuvintele înregistrate au motivație transparentă, motivemul fiind culoarea (închisă) a părului și/sau a pielii (omului): *brunet*, *negru*, *negricios*, *oacheș*, *țigan*, *smolit*, *oarzăn*, *tuciuriu*, *închis*, *murg*, *arap*, *caraman*, *grumb*.

Alți termeni desemnează în grade diferite acest aspect al omului: *șaten*, *blond*, *barz* (despre păsări, cu pene de culori amestecate; pentru oameni – cărunt), *mohorât*, *puriu* (=cărunt), *porumb*, *turungiu*.

Câțiva termeni sunt folosiți cu valoare peiorativă: *urât*, *caraghios*, *boroi negru* (poreclă dată rromilor; drac).

Din punct de vedere semantic, între acești termeni se stabilesc următoarele serii sinonimice:

a. Cuvinte identice din punct de vedere semantic și stilistic: *brunet*, *negru*, *murg*, *oarzăn*, *tuciuriu*, *murg*, *arap*, *caraman*, *grumb*.

b. Cuvinte/sintagme identice din punct de vedere semantic, deosebite prin nuanțe stilistice: (*cam*) *închis*, *negricios*, *smolit*, *boroi negru*.

c. Cuvinte care se deosebesc prin nuanțe semantice și stilistice: *șaten*, *blond*, *barz*, *mohorât*, *puriu*, *porumb*, *turungiu*, *urât*, *caraghios*.

3. CONCLUZII

Cei mai mulți termeni care desemnează „persoana cu părul blond” au origine latină sau trimit la un etimon latin; termenul neologic *blond* este răspândit în toate graiurile dacoromânei. La nivelul subdialectelor dacoromâne, se constată concurența dintre termenul moștenit din latină (*alb*) și cel de origine slavă (*băl*); în Maramureș se folosește doar termenul moștenit din latină. Varietatea lexicală este evidentă la răspunsurile secundare; unii termeni sunt folosiți cu sens peiorativ: *cu părul spălătuît*, *căprîn*, *spâj*, *zărós*; alți termeni exprimă sensul opus termenului ‘blond’: *smad*, *smolit*.

Dominanta câmpului lexico-semantic al adjectivului ‘brunet’ o reprezintă termenii moșteniți din latină sau cu etimon latinesc, dovadă fiind ariile bogate formate de răspunsul principal și de răspunsurile secundare, care susțin viabilitatea acestor lexeme.

La nivel semantic și stilistic, termenii variați (cu origine diferită) redau percepția subiectivă a vorbitorului despre realitatea desemnată (*șaten*, *blond*, *turungiu*) și tendința de a sancționa defectele (*urât*, *caraghios*, *boroi negru*).

BIBLIOGRAFIE

- ALRR. Sinteză – Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză* (coord.: Nicolae Saramandu), București, Editura Academiei Române, vol. I 2007 (colectiv de autori: Verginica Barbu Mititelu, Irina Floarea, Mihaela Mariana Morcov, Carmen-Ioana Radu, Marilena Tiugan, Dana Mihaela Zamfir), vol. II, 2012 (colectiv de autori: Verginica Barbu Mititelu, Mihaela Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana Mihaela Zamfir).
- Bucă, Evseev 1976 – Marin Bucă, Ivan Evseev, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, Editura Facla, p. 133–134.
- DA – Academia Română, *Dicționarul limbii române (A – Lojniță)*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea; Imprimeria Națională; „Universul”, 1913–1948.
- DER – *Dicționarul etimologic al limbii române (DER)*, de Alexandru Ciorănescu, București, Editura Saeculum, 2007.
- DLR – Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur, acad. Ion Coteanu, acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 1965–2010.
- MDA – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”; *Micul dicționar academic*, vol. I, Literele A–C, 2001; vol. II, Literele D–H, 2002; vol. III, Literele I–Pr, 2003; vol. IV, Literele Pr–Z, 2003, București, Editura Univers Enciclopedic.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

CONSIDERAȚII REFERITOARE LA POLISEMIA FUNCȚIONALĂ A PARTICULELOR DE DISCURS CA PRODUS AL „VAGULUI” ȘI „INTERSUBIECTIVITĂȚII” ÎN COMUNICAREA ORALĂ: SITUAȚIA LUI CUM ÎN ROMÂNIA REGIONALĂ

MARGARETA MANU MAGDA

1. INTRODUCERE

În paginile de față vom prezenta, pe baza unor exemple extrase din *corpusul analizat*¹, valorile lui *cum* și principalele moduri de utilizare ale conectivului în textele studiate:

– diversitatea de construcții (*polifuncționalitatea*) și diversitatea valorilor lui semantice (*polisemia*);

– funcțiile lui în vorbire (*funcționarea enunțiativă*) care derivă din sintaxa acestuia; se pleacă de la premisa conform căreia *cum* – *conector* se prezintă ca o formă gramaticalizată care *stabilește o comparație de egalitate, la nivel enunțiativ*, între contextul din amonte și contextul din aval.

Subliniem faptul că rezultatele cercetării sunt diferite în funcție nu numai de stadiul de evoluție al item-ului analizat, ci și în funcție de diverse *aspecte și stiluri ale limbii*².

2. CUM: POLISEMANTIC ȘI POLIFUNCȚIONAL

Lucrările românești³ și străine⁴, legate de tema în discuție, subliniază *polisemantismul*, precum și caracterul *polifuncțional* al lui *cum* în calitate de *element relațional*. Pe de altă parte,

¹ *Corpusul* utilizat în cercetarea de față (vezi *Surse*) constă, în primul rând, din materialul lingvistic cuprins în texte dialectale culese și publicate în perioada dinaintea de 1944 (ilustrând *româna regională timpurie* – RRT). Am ales acest tip de material datorită caracterului său mai *arhaic* și mai *conservator* decât cel al textelor dialectale culese ulterior, oferind cercetătorului prilejul de a continua studiul textelor de *română veche* – RV – într-o etapă intermediară, de trecere spre *româna regională modernă* – RRM. Ambele tipuri de texte (RV și RRT) sunt reprezentative pentru stadii de evoluție ale unor variante a ceea ce numim *româna nonstandard* (RN), dar pe paliere diferite de evoluție în raport cu aspectul normal al limbii (avem în vedere, pe de-o parte, o *variantă diacronică nenormată* și, pe de altă parte, o *variantă diatopică nenormată* a limbii române).

² Vezi Avram 1960: 257, « Les divers aspects et styles de la langue n’emploient pas les éléments conjonctifs de la même manière. Le langage populaire se sert d’un nombre réduit d’éléments conjonctifs et n’évite pas ceux qui ne sont pas spécifiques. »

³ „Dificultatea clasificării subordonatelor menționate mai jos, demonstrează, o dată mai mult, imposibilitatea de a încadra totalitatea structurilor exprimării orale în schemele oferite de gramatica academică, normativă” (Vulpe 2006: 197).

⁴ „Comme < Lat. *quomodo* continues the range of meanings it had in Latin, where it could function as a manner, temporal, and reason subordinator. In the 16th–18th centuries, *cum* was used with concessive and resultative meaning as well. Using a subordinator with a primary manner meaning (similar to the Rom. *cum*) in resultative structures is a phenomenon found in other *Balkan languages as well*” (Cugno 1996: 28); « *quomodo*, terme formé sur *quis* et *modus* à l’ablatif, lequel introduit en latin classique les interrogations directes et indirectes ainsi que les exclamatives (avec le sens «de quelle manière»), voire des relatives (au sens «de la manière dont»), ce qui le conduit à concurrencer dès le latin plus tardif les *conjonctions de comparaison ut, sicut* et *velut*. C’est également au latin qu’on fait remonter les *emplois temporel et causal*, issu pour le premier de la comparaison de manière appliquée à un rapport de simultanéité, d’où découlerait en fin de compte la notion de consécution. » (Kuyumcuyan 2006: 113–114); pentru acest subiect, vezi și Fuchs/Le Goffic 2005.

dacă evoluția acestui element gramatical este, în linii mari, cunoscută, au fost mai puțin luate în considerare *rolul contextului și dimensiunea enunțiativă a discursului* în diversificarea semantică a lui *cum*, de la sensul comparativ, originar, al termenului din perioada preclasică, către *valorile cauzale și temporale* dezvoltate de-a lungul timpului. Lucrările mai recente sunt orientate către studiul funcționalității morfemului *cum* în calitate de *conector transfrastic*, cel care asigură relațiile de conexiune a componentelor discursului cu *contextul discursiv*, văzut în ansamblul său.

În plan sintactic, *cum* poate funcționa atât ca *adverb interogativ*, cât și ca *element relativ conjuncțional* în sistemul care exprimă, de exemplu, *comparația*. Deși nu putem stabili o opoziție clară între aceste două tipuri de utilizări, putem, totuși, să constatăm că cea de-a doua utilizare este cea care va favoriza îmbogățirea semantică a unității și care, în afară de originalul ei comparativ, poate susține și o *valoare temporală* și apoi *cauzală*⁵.

O categorie specială de comparații o reprezintă acelea care conțin referiri la conținutul propozițional al enunțurilor, așa-zisele comparații referitoare la ceea ce se spune (*le dit*, după Ducrot 1984) și care privesc actul enunțiativ propriu-zis, luând forma incizei de tipul: *cum am spus, cum se spune, cum este scris*. Marcatorul în discuție nu mai semnifică concordanța între două conținuturi lingvistice, ci conformitatea între două enunțuri.

Secțiunea care urmează analizează contextele, precum și factorii enunțiativi care au favorizat *alunecarea* lui *cum* de la sensul *prototipic modal* (vizând o comparație *cantitativă* sau *calitativă*), la utilizarea anaforică, cu funcție de reglare a fluxului informațional.

3. CUM – DE LA MORFEM DE COMPARAȚIE LA CONECTOR TRANSFRATIC

Comparația discursivă (între enunțuri sau acte de limbaj) are rolul de a face accesibilă destinatarului mesajului o anumită reprezentare, corespunzând unui enunț A, cu ajutorul unui enunț B, a cărui reflectare este considerată mai accesibilă (într-o relație simetrică). Pentru a fi reușită, respectiva comparație trebuie să fie orientată gradual, de la un conținut accesibil (vezi cunoștințele enciclopedice), spre un conținut cunoscut (conținutul propriu, vehiculat în discursul concret).

Câmpul de acțiune transfrastică⁶ a unor conectori poate fi de două feluri:

- *metainteracțional*, având funcția de a lega diverse *acte de vorbire*, asigurând, în perspectivă transfrastică, coerența discursivă;
- *metadiscursiv*, legând enunțuri la nivelul co-textului lingvistic, asigurând coeziunea textuală.

3.1. *Cum metainteracțional*: de la comparație⁷ la valoare relativă și/sau circumstanțială

3.1.1. Structuri prototipic-modale, formate cu morfemul comparativ *cum*

3.1.1.1. Comparația este o *formă de evaluare* care se realizează prin intermediul unei *relații de inegalitate sau a unei relații de similaritate*, numită, în primul caz, *comparație*

⁵ Pentru încadrarea adverbului în discuție, din perspectivă semantică și sintactică, vezi, între altele, Pană Dindelegan/Dragomirescu/Nedelcu 2010: 185–195.

⁶ « Si le champ d'action transphrastique dans le cas des actes méta-interactionnels couvre souvent l'ensemble de l'interaction, ou du moins des séquences développées, les actes méta-discursifs ont un domaine d'application local limité au co-texte linguistique. En ceci ils se rapprochent du rôle argumentatif évoqué par Stati. » (Măgureanu 2010: 44).

⁷ Comparația este o operație logică prin care se stabilește o relație între două secvențe lingvistice (un paralelism, o analogie, o identitate, o variație proporțională, o diferență) și care se exprimă prin construcții specifice: *construcții comparative* (în acest sens, vezi Zafiu 2005: 198).

scalară (menită să pună în evidență valoarea, exprimată gradual, a unei anumite proprietăți) și, în al doilea caz, *comparație non-scalară*.

În plan sintactic, sensul comparativ este asociat cu forme variate⁸. Funcția construcției comparative cu *cum* este să asigure și să pună în *relație de identitate* două *proprietăți nespecifice*. Caracterizarea generală, nespecifică, a elementelor comparate alăturate asigură o interpretare general și esențial *modală* a construcțiilor comparative cu *cum*⁹. Gradul de *nedeterminare semantică* a acestor construcții, precum și realizarea sintactică laxă (mobilitatea ordinii cuvintelor), favorizează polisemantismul și, în consecință, polifuncționalitatea contextuală a conectivului. Parcursul diacronic al lui *cum* relevă *structuri gramaticalizate* care au anumite caracteristici semantice și funcționale¹⁰. Astfel, proprietatea exprimată în procesul de comparație poate fi interpretată, în ocurențe, diacronic succesive, după cum urmează:

3.1.1.2. Structurile *prototipic-modale*, formate cu morfemul comparativ *cum*, sunt foarte bine reprezentate, atât în limba veche (v. Avram 1960: 126–128; Todî 2001: 169, Stan 2013: 311), cât și la nivelul *graiurilor regionale* (Gheție 1961: 169, apud Vulpe 1972/2006: 196, „În TD, *cum* reprezintă conjuncția modală tip”).

Construcțiile comparative introduse prin *cum* sunt uneori incluse în structuri prepoziționale: după *cum*, de pe *cum* și *p(r)e cum* > *precum* (1a–d) (acesta din urmă utilizat ca marcă a comparației de egalitate pentru secolul al XVI-lea; vezi Avram 1960: 114, 124); tiparul *după cum... așa* este atestat, în secolul al XVIII-lea, la Neculce, cu varianta regională *de pe cum, ca (și) cum* (vezi și Frâncu 2009: 218). *Precum* lexicalizat și-a schimbat registrul de utilizare, fiind astăzi curent în limba standard, fie cu funcție citațională (2a) sau, însoțit de *și* focalizant (2b), cu valoare copulativă și de intensificare.

- (1) a. Și, ***după cum*** era năravul jidovilor, vrea să ungă trupul lui, ca cu miroseală bună să fie și neputred (CC²: 42)
 b. Face cu dar și plătește fiecare om doi franci, altu trei, ***după cum*** sînt și iei. (GN I: 178)
 c. Din zîua lu' Sfîntu Vasîli lăsat,/***Precum*** s-o bucurat/ Și Alixandru Machidon Împărat. (GN I: 412)
 d. În clipa asta, groază – ***precum*** în Hamlet – uica Trifu cu un lămpaș se vede în dreptul ușii din fundal. (ALDB: 341)
- (2) a. În localități ***precum*** Făget, Giroc, Buziaș, Boldur, Uzdin (Voivodina, Serbia) au apărut în paralel chiar două sau mai multe astfel de reviste. (ALDB: 15)
 b. Sunt prezenți cei șapte membri ai cenacului („Gazdele”) ***precum și*** un număr dublu de invitați (poeți și prozatori). (ALDB: 23)

3.1.1.3. Formele, aparținând acestei clase, prezintă, contextual, o serie de *distincții semantico-pragmatice* (de la marcarea a *simplei asemănări* (3a–c)¹¹, în limbajul cotidian, la

⁸ « Le sens comparatif est associé à des formes syntaxiques variées ; ce peut être une construction : *plus grand que Paul*, etc., un verbe : *préférer Marie à Paul*, etc., un adjectif : *supérieur à lui*, etc., un nom : *l'aîné des deux*, etc. Parmi ces formes, les constructions en *comme* (*elle est belle comme sa soeur, tu changes d'avis comme de chemise, une fête comme on en rêverait*, etc.) permettent d'exprimer une comparaison non scalaire. » (Desmets 2008: 34.)

⁹ « Simplement, le standard est posé comme étant inaccessible. » (Idem: 34)

¹⁰ Pentru ilustrarea fenomenului de „glisare” în timp a funcțiilor morfemului *cum*, vom prezenta exemple aparținând unor texte ilustrative pentru diferite momente istorice: vezi CC², pentru perioada veche, GN I–II, TP.M, pentru perioada premodernă și ALDB, pentru perioada modernă.

¹¹ În plan sintactic, comparațiile de egalitate pot avea *regent verbal vs. propozițional* sau *regent nominal* (corespund subiectului predicăției comparate); cf., în acest sens, Zafiu, în GALR 2008, II: 204–206.

exprimarea unor comparații complexe susținute de mijloace retorice sofisticate, bazate pe *analogie* (4a–c) și *paralelism* (5a–c), mai ales în limbajul textelor literare vechi – dublate, adesea, de elemente de *intensificare*: *așa...*, *așa și...*, și¹²... *atâta, în același chip/fel*¹³ (6a–d). Intensificatorii asociați mărcii de comparație sunt facultativi; prezența lor, însă, influențează sensul evoluției elementelor introductive ale construcțiilor comparative (v. *infra*).

- (3) a. *Să lepădăm tot răul și hitleniia de la inema noastră, și să îmblăm cum se cade creștinilor* (CC²: 42)
 b. *Italienii sînt tare aspri, cum e piparca.* (TP.M: 171)
 c. *Asta, cinăra cum o arăta fața, îi cu opregu mohorit, fără cercei în urechi.* (ALDB: 277)
- (4) a. *Însă oile și caprele pre o fire sînt cum au derepții și păcătoșii pre o fire.* (CC²: 42)
 b. *Apoi cum îs italienii, numa noi, ardelenii, sântem așa.* (TP.M: 171)
 c. *Cum îi rîndza la găină așa-i crielu la om.* (ALDB: 308)
- (5) a. *Că cum nu se poate sătura marea ce-i vin toate răurele întru ea, așa și cela lacomul și iubitoriul de argint nu se poate sătura de avuție.* (CC²: 48)
 b. *Turcu a fos credințos: iel o fos, sireacu bun; cum da îndreptări așa le fînea.* (GN I: 49)
 c. *Și cum o căscat năprasnic, așa i-o rămânat gura: căscată;* (ALDB: 308)
- (6) a. *Ce, cum vedem aceastea toate înnoindu-se, așa și noi, până vreame avăm, a noastră viață să o noim.* (CC²: 88)
 b. *Aceasta poate fi cându se striinează oarecine de aceaste firi ce-s den nafară (ce se zice, strânsura bogătăției)... cum și sfinții apostoli feaceră și învățară.* (CC²: 67)
 c. *Și cumu-ș va înfrâmseța sufletul său acicea cu lucrure bune, atâta la zioa aceaia are a se spodobi și trupul lui a se proslăvi.* (CC²: 104)
 d. *Cum și den întâia zidire lumină lumina împreună cu zisa, și împreună vine cu zisa glasului ceriul, și și alalte făpturi așijderea cu cuvântul făcătoriului împreună arăta- se, într-acelaș chip și acmu zise Domnul să arunce mreața, și atâta vânătoare au fost, câtă vru însuș făcătoriul mării și al pământului* (CC²: 367)

A. Comparația bazată pe *analogie* (marcată prin *paralelismul* între două conținuturi propoziționale *p* și *q*) este, mai curând, o relație semantică decât sintactică. Aceasta se caracterizează prin faptul că:

- apare ca urmare a unui proces de transfer al proprietăților unui termen *q* către elementele altui termen *p*, aflate într-o relație de *paralelism sintactic*;
- *p* și *q* aparțin unor domenii diferite (ceea ce este specific analogiei în general)¹⁴;

¹² Considerată *particulă focalizantă de tip aditiv* (Zafiu 2005: 219).

¹³ Corelația *cum... atât*, analog corelației existente și în RM: *cum... așa*, a fost identificată numai în textele de RV. Vezi și exemplele următoare:

- (7) a. *Că atâta iaste de bună rugăciunea cu adaus și den toată inima, cum și dentr-această muiare Hananeia cunoaște-văm.* (CC²: 357)
 b. *Că cum blagodarenia cu folos, atâta iaste și neblagodarenia cu vătămătură.* (CC²: 473)

¹⁴ « Enfin, *p* et *q* appartiennent à des domaines différents, ce qui est caractéristique de l'analogie telle qu'elle est définie par les stylisticiens: «la spécificité de l'analogie réside dans la confrontation de structures semblables bien qu'appartenant à des domaines différents» (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1972: 527, apud Moline 2008: 9).

– cele două propoziții comparate (*p* și *q*) nu aparțin aceluiași nivel discursiv: *p* este ancorată în temporalitatea textului, în timp ce *q* se plasează în afara temporalității acestuia.

În unele lucrări de stilistică, *cum* este definit ca *marcă a analogiei*¹⁵. Definiția, în discuție, susține ideea unui *prim nivel de alunecare* a funcției lui *cum*, de *la morfem al comparației prototipice la marcă a analogiei* (v. analogia reprezentând o fază mai abstractă a comparației).

B. În sistemul *comparației de egalitate*, adverbul *cum* funcționează în RM în concurență cu elementul conjuncțional *ca*, remarcându-se prin varietatea construcțiilor. Polisemantismul lui *cum* diferit de *ca*, precum și complementaritatea funcțiilor sintactice ale celor două au permis, în timp, specializarea acestora: primul nu are valoare prepozițională și nici măcar de adverb de comparație care să fie urmat de un grup nominal sau adverbial, iar al doilea nu este combinabil cu mărcile predicative, deci cu o propoziție subordonată. (v. Zafiu 2005: 215)

Evoluția diacronică a funcțiilor morfemelor *cum* și *ca* este influențată, în parcursul lor, de asocierea acestora cu *intensificatori* de tipul celor menționați mai sus, care preiau sensul comparatului (*Idem*: 216: „posibilitatea acestora de a se plasa după adjectiv sau adverb, poziție care duce la o regrupare cu elementul introductiv” al comparantului¹⁶) atribuind marcatorului simpla valoare de *declanșator al unei relații*.¹⁷ În acest cadru, „comparația de egalitate utilizează pe *ca* – *prepozițional și adverbial* și pe *cum* – *conjuncțional*. (*Idem*: 216)

C. Coocurența celor doi relatori (*ca cum*¹⁸ – 8a–d) în același context, în RV și RR, este ilustrativă pentru etapa de *tranziție* spre stabilizarea lor distribuțională și funcționarea lor independentă, complementară¹⁹.

- (8) a. *Că nu va fi așa de rugat de alții Dumnezeu pentru noi, ca cum ne înșine rugăm pentru noi a ne amerința dulceața.* (CC²: 358)
 b. *Să ne strigăm morții lui, ca cum vom ajunge la învierea lui ce e den moarte.* (CC²: 567)
 c. *Rupi dintr-însa ca cum ar rupi mascurii din bostan.* (GN I: 297)
 d. *Și merg dzâlnic la shujbă, ca cum aș fi, bunăoară, la echipă, la colhoz.* (ALDB: 309)

3.1.2. Dinamica lui *cum* cu valoare relativă și/sau cu valoare circumstanțială în româna nonstandard

În evoluția sa de la româna veche la româna modernă, *cum* a pierdut treptat trăsătura + *modus* într-o serie largă de enunțuri, natura elementului de identitate, păstrat, nemaifiind

¹⁵ În 1984, Dupriez, propunând o definiție a comparației figurative care corespunde tipului de analogie discutat în paginile de față, numește morfemul introductor (în cazul nostru *cum*) *marcă a analogiei*: « la comparaison est une image où thème et phore sont exprimés [...] et syntaxiquement séparés par une *marque d'analogie* » (p. 123).

¹⁶ „Specializarea produsă în cazul perechii *ca/cum* marchează suplimentar, în română, diferența dintre realizarea prin grup prepozițional și cea propozițională a complementului comparativ (engl. *phrasal vs clausal comparative*); în plus, indică – și în cazul realizatorilor prin adverb de comparație urmat de unul sau mai multe grupuri – o reorganizare sintactică diferită de simpla elipsă.” (Zafiu 2005: 2016)

¹⁷ « En emploi comparatif, *que* nécessite d'être corrélé à un terme antécédent (situé dans le cotexte gauche) qu'on appellera 'déclencheur'; ce déclencheur peut être de deux types : a) soit un adverbe de degré (*aussi, plus, moins, davantage*), b) soit un adverbe de manière (*ainsi, autrement*) ou un adjectif de la série *même, tel, autre*, qui signale le rapport de comparaison comme une identité ou une altérité (*Paul est médecin, ainsi que son frère; Paul a acheté la même voiture que son frère*); d'où deux types de comparaison corrélatives : a) une corrélation quantitative et b) une corrélation qualitative. » (Fuchs /Fournier 2006: 5).

¹⁸ Același lucru este valabil și pentru *ca și*, curent în limba actuală: „În comparația de egalitate, secvența *ca și* poate funcționa ca echivalent al comparativului *ca*, în oricare din ipostazele acestuia: de prepoziție, care impune unui nominal cazul acuzativ, dar și de adverb comparativ, urmat de un grup nominal, prepozițional sau adverbial.” (Zafiu 2005: 219)

¹⁹ Fără îndoială că dispariția acestei forme compuse, în româna standard, este datorată și cacofoniei.

specificat. Precizarea domeniului identității revine contextului sintactic și pragmatic care poate include o proprietate, o cantitate sau intensitate sau o identitate spațio-temporală (vezi, în acest sens, Pierard 2008: 51).

Atât gramaticile tradiționale, cât și cele mai recente, descriu mecanismul general care caracterizează integrații adverbiali ca având dublă funcție: de *conector integrativ* între două componente sintactice și de *element adverbial* în subordonată. Elementul introductor este dotat cu o anumită funcție în subordonată în limitele căreia continuă să existe ca adverb.

Distincția dintre *analogia de mod* și *analogia de situație* conduce la modificarea de comportament a morfemului *cum*, în sensul glisării acestuia către statutul de *conector frastic și transfrastic*. Se admite faptul că aportul conectorilor adverbiali nu se situează la nivelul conținutului propozițional al enunțului în care se inserează, ci la nivelul percepției acestui conținut de către vorbitor.

Astfel, *cum* are statut ambiguu, între *adverb relativ* și *conjunție*, atât în construcțiile cu modul conjunctiv, cât și în cele cu alte moduri verbale (Stan 2013: 181).

3.1.2.1. *Cum* funcționează ca *marcă a joncțiunii relative* (9a–c) când în categoria relativizată se află un adverb compatibil semantic sau un nominal cu sens modal, respectiv cantitativ. Este, așadar, anaforă adverbială a cărei sursă referențială se găsește în propoziția matrice (vezi Gheorghe în RG 2011: 495).

- (9) a. *Ieși și fu ca un mort, așa cum mulți grăiră c-au murit.* (CC²: 77)
 b. *Corbuli, să hii penili teli cum îi inima mea.* (GN I: 291)
 c. *Barem nu-ț dă așa, dipă cum te învoiești.* (GN I: 231)

3.1.2.2. Prin ștergerea sensului și pierderea funcției sintactice, o serie de conectori relativi au suferit un proces de *conjuncționalizare* (Guțu 1957: 168–69, apud Gheorghe 2011: 496). *Cum* funcționează contextual cu valoarea unor *subordinatori cu sens cauzal sau temporal*, fără calitatea de relativizator.

A. *Cum* temporal (10a) este atestat începând din secolul al XVII-lea; conectorul apare și în numeroase structuri populare cu elemente corelative: *cum... cum*; *cum... și* (10bc) (Avram 1960: 45, 47, 52, 57). În graiurile populare actuale are o frecvență foarte mare (vezi Vulpe 1972/2006: 177–178) (10d)

- (10) a. *Cum afla câțiva dugheni, vinia Turșii și li dăde foc.* (GN I: 321)
 b. *Cîși cum o făcut ași, cum o-șeput a sî disumfla.* (AD II: 32)
 c. *Iel cum a zis vorba asta și ia atuncia a zburat după părete.* (GN I: 173)
 d. *Măgdălina, cum să uita spră Florea, îi veña, nu șciu cum, ca și când l-ar fi vădzut;* (ALDB: 277)

B. Ca și în româna modernă, *cum* poate funcționa ca *subordonator cauzal*, cu sensul „pentru că”.

Jonctivele cauzale *după cum*, *precum* (cu nuanță modală sau comparativă) au apărut, în secolul al XVIII-lea, pe baza conjuncției cauzale (preexistente) *cum*, prin analogie cu structurile modale sau comparative, unde acești conectori pot fi sinonimi (Avram 1960: 81). Structurile de acest tip nu s-au impus în uz, păstrând doar sensul condițional (Stan 2013: 237–238).

- (11) *Ie un pălmaș trii șinzeș, trii și obzeș pe zi, după cum îi și omu mai voinic de lucru.*
(GN I: 432)

În textele vechi investigate nu am înregistrat, practic, astfel de structuri (vezi, de exemplu, 12a – finală), iar în materialele dialectale mai vechi am înregistrat forme puține și ambigue (12b,c). În schimb în ALDB (12d₁–d₃), numărul conectorilor adverbiali cauzali cu *cum* este destul de numeros, ilustrând direcția de evoluție a funcției relatorului investigat.

- (12) a. *Ce în toate zile așteaptă cum toți să se întoarcă spre pocaianie.* (CC²: 40)
 b. *Și cum iera dă năcăjit, când s-a repezit la bălaur l-a făcut numa grămezi.* (GN I: 377)
 c. *Și știi cum aveam foncția asta, duceam mare grijă să nu mă găsească.* (GN I: 203)
 d₁ *Cum nu-m era dă givan, am închis ochii ș-am șercat să ațîpesc.* (ALDB: 283)
 d₂ *Și cum lucrurili stau așa, m-am pus în sara aia ș-am scris rândurili așcea.*
(ALDB: 296)
 d₃ *Și cum are el mare grijă dă miine, țucu-i persoana și fața obrazului, m-o luvat la abricțăluit.* (ALDB: 309)

3.2. *Cum* care introduce un comentariu metadiscursiv: forme de reflexivitate a limbajului²⁰

Diversele forme discursive introduse prin conectorul transfrastic *cum* sunt încadrabile funcțional în diferite forme de reflexivitate a limbajului precum: *comentarii metacomunicative, comentarii metalingvistice, comentarii metaenunțiative și metadiscursive* (v. Roibu 2008: 12).

3.2.1. *Comentarii metacomunicative*

Acest tip de comentariu are în vedere conduita vorbitorilor în timpul interacțiunii, referindu-se la conținutul enunțurilor și favorizând coacțiunea comprehensivă a destinatarului. Funcțional, comentariile în discuție sunt acte metasemantice caracterizate printr-o *intenție explicativă* referitoare la un singur termen sau la totalitatea enunțiativă a unei intervenții. Ele încearcă să lămurească elementele codului utilizat de către locutor²¹.

3.2.1.1. În plan gramatical, comentariile se exprimă prin propoziții modale de conformitate cu *caracter explicativ*. Principalele situații de acest tip (după Mioara Avram 1960: 118) sunt următoarele:

- a) Propoziții modale (mai ales cu verbele *a fi, a face* sau sinonime) care reprezintă un fel de echivalent al regentei (13a–c)

²⁰ « Tellement fréquents qu'ils en deviennent de véritables tics d'écriture, ces tours rapportent l'énoncé concerné tantôt au contexte (*comme est/sera dit*), tantôt aux autorités (*si comme est contenu en la Bible*), tantôt au discours commun (*comme l'on dit communement, comme il m'a plusieurs foiz esté dit*) de sorte qu'ils jalonnent le discours en garants plus ou moins inégalement répartis de l'exactitude de l'énonciation, comme autant de preuves de sa «vérité» (laquelle se mesure dès lors avant tout en termes d'adéquation à une parole antérieure, ou conformité externe des propos), lorsqu'ils ne servent pas même plus concrètement, pour les tout premiers cités, d'organisateur textuels, et donc de signaux de cohérence (c'est-à-dire d'indicateurs de conformité interne), ce qui ne laisse *appriori* rien présager de leur évolution ultérieure en marqueurs de modalisation autonymique » (Kuyumcuyan, à paraître).

²¹ Pentru tratarea modului de exprimare a funcției reflexive cu *cum* în texte vechi, v. lucrarea noastră Manu Magda 2017 sub 2.1.

- (13) a. *Și era școala mare cu doo caturi, ș-în școală, uite **cum era atunci**.* (GN I: 120)
 b. *Să facem și noi rugășiunea, **cum face popa**.* (GN I: 35)
 c. *Bisărica noastră a fos făcută dă Giagîrtu, era maiur, și să vez 'mneata **cum**.* [a fost făcută] (GN I: 143)²²
- b) Propoziții (cu verbul *a fi* sau un echivalent) care exprimă o calificare, acțiune, subliniindu-i existența prin predicăție (14a,b)
- (14) a. *N-a mai putut ținea în buestru bine, **cum l-a avut**.* (GN I: 34)
 b. *Și la lună îi puu mîna la locu și-lu facu omu **cum a fostu**.* (GN I: 207)
- c) Propoziții care explică sensul unui cuvânt din regentă prin enumerare sau exemplificare (15ab)
- (15) a. *Ș-a văzut dinaintea bisericii pă piatră scris **cum erea datu iei, cum lăsasă Neagoe**.* (GN I: 104)
 b. *L-a 'ngopat primăria **cum a putut, fără cosciug îmbrăcat și fără șiubuc și parchetu cu tutun**.* (GN I: 207)
- d) Propoziții care au caracter incidental propriu-zis a căror principală trăsătură distinctivă, sub aspect gramatical, este „discontinuitatea sintactică, creată de intersectarea a două structuri sintactice independente” (GLR 2008, II: 802).
- (16) *În vremea me, **nu ții minte cum oi hi fost, am apucat pi moștia noastră pi Manolache Grecu**.* (GN I: 324)

3.2.1.2. Din perspectivă interlocutivă, incidentele care conțin pe *cum* constituie expresia alterității comunicative. O primă distincție care se impune în vederea realizării unei clasificări semantice omogene a construcțiilor incidente este între cele două planuri ale comunicării:

- cel al interacțiunii verbale directe sau cel al dialogului extern (planul dialogal) și
 - cel al interacțiunii verbale implicite în text sau cel al dialogului intern (planul dialogic)
- (Brès, apud Măgureanu 2008: 284).²³

Enunțurile incidente din planul dialogic se manifestă prin toate formele explicite de preluare a cuvintelor dintr-o altă sursă, respectiv orice discurs diferit de cel produs aici și

²² „Acest tip de propoziții modale este asemănător, în privința conținutului, cu propozițiile apozitive, introduse prin *ceea ce*, care determină o întreagă propoziție.” (Avram 1960: 118)

²³ Din această perspectivă, enunțurile incidente pot fi repartizate în următoarele categorii (după cum acestea funcționează în planul dialogului extern sau intern): I. enunțuri incidente cu funcție dialogală (construcții exprimate prin indici de alocutivitate); II. enunțuri incidente cu funcție dialogică, la rândul lor divizate în:

A. enunțuri incidente cu funcție intertextuală (dialogism interdiscursiv – care se manifestă prin toate formele explicite de preluare a cuvintelor dintr-o altă sursă, respectiv orice discurs diferit de cel produs aici și acum de către emițător – vezi, în acest sens, Roibu 2007: 350)

- referința la un individ anume (sau la discursul interlocutorilor în alt moment al vorbirii decât cel prezent)
- referința la cuvinte străine în dimensiunea lor lexicală/semantică
- referința la vorbirea specifică unei colectivități naționale, regionale sau socio-profesionale

B. enunțuri incidente cu funcție dialogică metacomunicativă (dialogism interlocutiv – pentru această clasificare, vezi Roibu 2008: 351)

- comentarii metacomunicative (care au în vedere conduita vorbitorilor în timpul interacțiunii)
- comentarii metalingvistice (care lămuresc elementele codului utilizat) (vezi Felecan /Manu Magda 2010: 264)

acum de către emițător (vezi, în acest sens, Roibu 2007: 350). Acestea se concretizează sub forma:

– autoreferinței

- (17) a. *Și cum zic cîn mă chiamă ciniva di-acasă, baba intră-n casă.* (GN I: 268)
 b. *Cum spus, ieream flăcău dă uopsprece ani cîn spunea taica că Cuza-i domnitor.* (GN I: 227)

– heteroreferinței

- (18) a. *Ghini-ar hi cum zic dumnelor, da timpurile-s greli-acu.* (GN I: 236)
 b. *Și adivarat o găsît pînza acolo, cum o spus fata și pi iel l-o găsît cu gura n zos.* (GN I: 313)
 c. *Și, cum spune și ghiata mama, undi sî mai aflî negustori di așeia acuma!* (GN I: 390)

3.2.2. Comentarii metalingvistice care includ pe *cum*

Actele metasemantice explicative sunt realizate, de cele mai multe ori, prin operații de reformulare sau de reluare a enunțului inițial. După natura raportului semantico-pragmatic stabilit între *explicans* și *explicandum*, se disting următoarele variante: *explicație definițională* sau *explicație-comentariu (glosă)* (19), *explicație prin interpretare* (20), *explicație prin reformulare* (21)²⁴, auto- sau heteroinițiată (vezi Roibu 2005: 185 și urm.).

- (19) *O făcur cum si ziși 'n muntenească burci sau pălânci di-a noastră moldovinească.* (GN II: 339)
 (20) *Da ciobănăii a zgn'erat la iel ca să meargă să să lupte cu ursu cum spusese.* (GN II: 327)
 (21) *Cică să ne ducî la dispoziție să le vază boierii, adică după cum ni-i portu nostru p-acilea.* (GN I: 187)

3.2.3. Comentarii metadiscursive/metaenunțiative²⁵

Cele mai frecvente cazuri din această clasă sunt *structurile modale de tip metadiscursiv*, incidentale, care sunt atestate încă din textele coresiene. (vezi Stan 2013: 227, GALR II: 529) Acestea erau construite cu adverbul *cum* și doar mai târziu cu alte jonctive, având însă ca bază tot adverbul *cum* (cf. Avram 1960: 118; Todi 2001: 169). Din această categorie amintim:

– forme explicit metalingvistice cu verb „dicendi” + adverb de mod

- (22) *Ia un certificat de botez și-l dă popii și-l botează; îi pune numele dupe cum o zice nașu-său.* (GN I: 9)²⁶

– forme metalingvistice exprimând dificultăți de codare

²⁴ Pentru tratarea acestui subiect, vezi Hoinărescu 2010.

²⁵ Primele vizând enunțul propriu, celelalte vizând enunțul interlocutorului.

²⁶ Gruparea *după cum* alterna, în secolul al XVIII-lea, cu *de pe cum*, care nu s-a impus (Avram 1960: 114–115), a *prăda ș-a strâca*, *de pe cum* le-i obiceiul moldovenilor (NL 889); (cf. și Stan 2013: 227).

- (23) a. *Și un domn – nu știu cum îi zice – s-a dus să-l cumpere de-acolo.* (GN I: 30)
 b. *Atunș, cum sî spui, iera mult di lucru.* (GN I: 320)
 c. *Mergând în spri târg, iei și cu fimeia-n căruță, ghioși, cum sî zâc, numa și rămâni noatinu-n urmă.* (GN I: 341)
 d. *De ghe'am îngropat-o pi ias d-iacasă, da nu știu cum sî mai zâc și ieu, da iaca niș an n-am îngropat-o...* (GN I: 389)
 e. *În loc dă yțel ca toate vacile a născut un om sau cum să zic? un pui dă voinic.* (GN I: 270)

– evidențiale²⁷:
 – citaționale (*cum* + verb „dicendi”)

- (24) a. *Ghini-ar hi cum zâc dumnelor, da tâmpurile-s greli-acu.* (GN I: 236)
 b. *Și mi-a zis: „fă-ț Ioane, casă că aici-n bordei vă mănâncă broaștele”; și-n vara ailaltă mi-am făcut casă cum mi-a zis boeru.* (GN I: 144)

– evidențiale perceptuale (care acoperă domeniul informației obținute prin simțuri: văz și auz)

- (25) a. *Da cum văz, povesturile mele o s-ajungă la București.* (GN I: 203)
 b. *Armata cum văz az îi ghini-nvațată.* (GN I: 228)
 c. *Tetea asculta să vadă cum o fi vorbind, da n-a fost vorbind nici unu.* (GN I: 168)
 d. *Să hi ascultat cum ne spune Mitropolitu.* (GN II: 44)

4. CONCLUZII

Abordarea *sincronică* pe care am întreprins-o ne permite să arătăm unitatea și diversitatea valorilor lui *cum* (care se intercondiționează reciproc), dezvoltate *în diacronie*.

– În calitate de jonctiv între enunțuri, *cum*, se prezintă ca ultimă etapă de gramaticalizare a adverbului de mod în forma *conectorului transfrastic* ce leagă discursuri cu un conținut sematic echivalent.

– O etapă intermediară o prezintă funcționarea lui *cum* în calitate de *conjunție subordonatoare de timp și cauză*. Aceste valori sunt atestate din secolul al XVI-lea (v. Stan 2013: 242) și se mențin și în RRT (vezi textele consultate), precum și în RRM (vezi Vulpe 1972/2006: 200 și urm.).

– Remarcăm, de asemenea, prezența a numeroase forme ambigue și eliptice, datorate, pe de-o parte, statutului polifuncțional al adverbului *cum* și, pe de altă parte, canalului oral de comunicare în care funcționează frecvent.

– Uzurile discursive ale lui *cum*, din RV și cele din RR, identificate în textele investigate, confirmă funcția lui preponderent *metadiscursivă*. Termenul se referă la operațiile de explicitare lingvistică propriu-zisă, desemnând enunțurile care descriu o anumită conduită interacțională și discursivă.

²⁷ Tipurile principale de evidențialitate sunt: a) relatarea (*evidențialele citaționale*), b) inferența, deducția (*evidențialele inferențiale*) și c) percepția (*evidențialele perceptuale*), dintre care, în limba română, gramaticalizate sunt mărcile inferențiale și, parțial, cele citaționale, prin valorile unor moduri verbale (prezumptivul și condiționalul) (cf. Sava 2011: 337; vezi și Zafiu 2002: 128).

SURSE

- AD II = Densusianu, Ovid, MCMXV, *Antologie dialectală*, București, Atelierele grafice Socec & co. Societate Anonimă.
- ALDB = Boldureanu, Ioan Viorel/Simion Dănilă/Cornel Ungureanu, 2011, *Antologia literaturii dialectale bănățene*, Timișoara, Editura Universității de Vest din Timișoara.
- CC².1581 = Coresi, *Evanghelie cu învățătură*. Ed. Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură*, 1581, vol. I, *Textul*, Sextil Pușcariu/ Alexandru Procopovici (ed.), 1914, București, Socec (Brașov).
- GN I = Ion-Aurel Candrea, Ovid Densusianu, Theodor Speranția, 1906–1907, *Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, București, Atelierele grafice Socec & co. Societate Anonimă.
- TP.M = Tache Papahagi, 1925, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, Cultura Națională.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 1960 = Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, Editura Academiei R.P.R.
- Bres 1998 = Jacques Bres, « Entendre des voix: de quelques marqueurs dialogiques en français », în J. Bres / R. Legrand/ F. Madray /P. Siblot (éds.), *L'autre en discours*, Montpellier III, Praxiling, 191–212.
- Cugno 1996 = Federica Cugno, *Strutture Sintattiche subordinate nelle lingue balcaniche: causali, condizionali, concessive*, Alessandria, Edizione dell' Orso.
- Desmets 2008 = Michel Desmets, « Constructions comparatives en *comme* », *Langue française*, 3 (n° 159), 33–49.
- Ducrot 1984 = Oswald Ducrot, *Le dire et le dit*, Paris, Minuit.
- Dupriez 1984 = Bernard Dupriez, *Gradus: les procédés littéraires: dictionnaires*, Paris, UGE.
- Felecan/Manu Magda 2010 = Daiana Felecan / Margareta Manu Magda, „Dialogal și dialogic: cazul enunțurilor incidente în limba română actuală”, în Ionescu-Ruxăndoiu/ Hoinărescu (coord.), 261–281.
- Frâncu 2009 = Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Fuchs/Furnier 2006 = Catherine Fuchs/Nathalie Furnier, «*Que et comme* marqueurs de comparaison», *Lexique*, Presses Universitaires du Septentrion, 18. <halshs-00067924>
- Fuchs/Le Goffic 2005 = Catherine Fuchs/ Pierre Le Goffic, « La polysémie de *comme* », *La polysémie* (sous la dir. d'O. Soutet), Paris, PUPS, 267–292.
- GALR [2005] 2008 = Valeria Guțu Romalo (ed.), *Gramatica limbii române*. I. *Cuvântul*, II. *Enunțul*. București, Editura Academiei Române.
- Gheție 1961 = Ion Gheție, „Observații asupra folosirii conjuncțiilor subordonatoare circumstanțiale în graiurile dacoromâne”, în *FD*, 3, 151–174.
- GR 2013 = Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *The grammar of Romanian*, Oxford, Oxford University Press.
- Guțu 1957 = Valeria Guțu, „Propozitii relative”, în A. Graur și J. Byck (ed.), *Studii de gramatică*, vol. al II-lea, București, Editura Academiei R.P. R., 161–171.
- Hoinărescu 2015 = Liliana Hoinărescu, „Pragmatica reformulării în limba română. Funcții discursive ale marcatorului *adică*”, în *Studii și cercetări lingvistice*, LXVI, nr. 1, 3–33.
- Ionescu-Ruxăndoiu/Hoinărescu 2010 = Liliana Ionescu Ruxăndoiu/Liliana Hoinărescu, *Dialog, discours, enunț. In memoriam Sorin Stati*, București, Editura Universității din București.
- Kuyumcuyan 2006 = Annie Kuyumcuyan, « *Comme* et ses valeurs: le point de vue historique (xive-xive siècles) », *Langue française*, 1 (n° 149), 113–126.
- Manu Magda 2017 = Margareta Manu Magda, „Elemente de oralitate în texte românești vechi”, în Maria Stanciu Istrate/Daniela Răuțu (ed.), *Lucrările celui de-al șaselea simpozion internațional de lingvistică*, București, 29-30 mai 2015, București, Univers Enciclopedic Gold, 726–737.
- Măgureanu 2008 = Anca Măgureanu, *La structure dialogique du discours*, București, Editura Universității din București.

- Măgureanu 2010 = Anca Măgureanu, « Argument pour le transphrastique : les actes métalinguistiques », în Ionescu–Ruxăndoiu/ Hoinărescu (coord.), 27–47.
- Moline 2008 = Estelle Moline, « Elle volait pour voler, comme on aime pour aimer: Les propositions d'analogie en *comme* », în *Langue française* 3 (n° 159), 83–99.
- Pană Dindelegan/ Dragomirescu/ Nedelcu 2010 = Gabriela Pană Dindelegan/ Adina Dragomirescu/ Isabela Nedelcu, *Morfosintaxa limbii române*, București, Editura Universității din București.
- Pană Dindelegan 2003 = Gabriela Pană Dindelegan, *Elemente de gramatică. Dificultăți, controversă, noi interpretări*, București, Humanitas Educațional, 183–195.
- Perelman/ Olbrechts-Tyteca [1958]1972 = CH. Perelman/ L. Olbrechts–Tyteca, *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*. Paris, Presses Universitaires de France.
- Pierrard 2008 = Michel Pierrard, « La comparative co-énonciative en *comme* », *Langue française*/3 (n° 159), 50–66.
- Roibu 2005 = Melania Roibu, „Metacomunicare, metalimbaj, metadiscurs”, în Gabriela Pană Dindelegan, (coord.), *Limba română – Structură și funcționare*, București, Editura Universității din București, 185–197.
- Roibu 2007 = Melania Roibu, „Despre utilizarea autonimică a semnelor”, în Rodica Zafiu *et al.*, *Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare*, București, Editura Universității din București, 343–352.
- Roibu 2008 = Melania Roibu, *Mijloace lingvistice de realizare a funcției metacomunicative în limba română* (rezumatul tezei de doctorat). www.unibuc.ro/studies/doctorate 2008mai/.
- Sava 2011 = Cristinel Sava, „Mărci ale evidențialității în limba română veche. Un caz special: prezumtivul introdus prin *să/cumsă!*”, în Liliana Ionescu–Ruxăndoiu/ Melania Roibu (coord.), *Limbaj și discurs. Cercetări teoretice și aplicative*, Iași, Universitatea din București, PIM, 337–353.
- Stan 2013 = Camelia Stan, *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, București, Editura Universității din București.
- Thurmair 2001 = Maria Thurmair, *Vergleiche Und Vergleichen: 433 Linguistische Arbeiten*, De Gruyter, Mouton.
- Todi 2001 = Aida Todi, *Elemente de sintaxă românească veche*, București–Pitești, Editura Paralela 45.
- Vulpe [1980] 2006 = Magdalena Vulpe, „Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită”, în *Opera lingvistică*, III, Cluj, Clusium, 33–271.
- Zafiu 2002 = Rodica Zafiu, „«Evidențialitatea» în limba română actuală”, în Gabriela Pană Dindelegan, (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, București, Editura Universității din București, 127–144.
- Zafiu 2005 = Rodica Zafiu, „Construcții comparative”, „Complementul comparativ”, în Valeria Guțu Romalo (coord.), 2005/2008, II, 198–205; 450–461.
- Zafiu 2009 = Rodica Zafiu, „Interpretări gramaticale ale prezumtivului”, în Rodica Zafiu, Blanca Croitor și Ana-Maria Mihail (ed.), *Studii de gramatică. Omagiu Doamnei Profesoare Valeria Guțu Romalo*, București, Editura Universității din București, 289–305.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

PROBLEME ALE ELABORĂRII UNUI GLOSAR DIALECTAL

MARIA MARIN

1. Glosarele dialectale reprezintă lucrări lexicografice speciale, consacrate, de obicei, unei zone mai mult sau mai puțin extinse (unei regiuni): Pașca 1928; Coman 1939, Gl. Olt., Gl. Munt., Gl. B.N., Gl. Dobr., Gl. *Porțile de Fier*, Gl. *Sălaj* sau unui grai (Boceanu 1913, C. Nicolaescu-Ploșor 1922, Novacoviciu 1925, Ciușanu 1931, Costin 1934, Teaha 1961, Udrescu 1967 ș.a. (Marin 2018: 407; Mărgărit 2018: 413–415).

2. În ceea ce privește conținutul unei asemenea lucrări lexicografice, s-au fixat anumite norme, mai mult sau mai puțin restrictive, uneori drastice, alteori destul de laxe, cu referire atât la domenii privind compartimentele limbii (morfologie, regim sintactic, lexic etc.), cât și în privința elementelor lexicale propriu-zise (cf. Mărgărit 2018: 416–419).

Fără a ne referi la numeroasele glosare elaborate în ultimii 70 de ani, ne oprim mai ales la cele cuprinse în volumele de texte dialectale sau aferente acestora, cum sunt, de exemplu, Gl. Olt., Gl. Munt., Gl. *Porțile de Fier*, Gl. B.N., Gl. Dobr., *Frățilă*, *Târnave*, Gl. *Sălaj* sau cum sunt cele din volumele consacrate graiurilor dacoromâne vorbite în medii aloglote, apărute în TD – Ung., TD – Bas., TD – Bulg., TD – *Nistru*, TD – *Ucraina*. Din păcate, sub presiunea timpului sau din alte motive (obiective, subiective), unele dintre aceste lucrări au rămas până astăzi fără un glosar propriu-zis, conceput ca un instrument de lucru pe lângă respectivele volume, care să explice/să lămurească cuvinte, sensuri, forme întâlnite cu această ocazie. Așa este valorosul volum de texte dialectale culese, transcrise și publicate de Em. Petrovici ca supliment la ALR II (Petrovici 1943). Relativ puținele elemente introduse în așa-numitele *Note* cu care se încheie lucrarea sugerează aproximativ care era concepția referitoare la ce ar trebui sau ar fi trebuit să conțină un eventual glosar al volumului.

3. Mai întâi, constatăm că glosarele aferente volumelor de texte dialectale culese și publicate în ultimii 55 de ani de către cercetătorii dialectologi din București conțin elemente lexicale specifice zonei din care provin respectivele texte dialectale (Oltenia, Muntenia, Dobrogea, *Porțile de Fier* și, apoi, Bistrița-Năsăud, *Sălaj* și, de asemenea, de la românii din afara granițelor României (din Ucraina, Transnistria, Ungaria, Bulgaria), dar, în același timp, conțin extrem de sumare informații despre așa-numitele instrumente gramaticale (prepoziții, conjuncții), fapt care nu este explicat în niciuna dintre lucrările amintite.

Că unele dintre respectivele elemente au, adesea, sens dialectal este un fapt îndeobște recunoscut și chiar discutat de către specialiști, inclusiv de către unii dintre autorii lucrărilor la care ne referim. Astfel, Magdalena Vulpe (1983), ocupându-se de „prepoziția maramureșeană”, arată că textele orale evidențiază „existența unor trăsături regionale și în cadrul acestei clase morfo-lexicale” (p. 261), fapt remarcat și subliniat, mai apoi, și de către Victorela Neagoe, cu referire la graiurile românești insulare, vorbite în mediu slav (Neagoe 2015).

4. Încurajate de constatările celor două cercetătoare și fără a lua în seamă faptul că ele însele nu fac nicio referire în legătură cu lipsa prepozițiilor din diversele glosare dialectale, am

hotărât ca în glosarul lucrării consacrate graiurilor românești din Banatul sârbesc, de Maria Marin, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir și Mara Manta, Viviana Fătu, lucrare în curs de pregătire pentru publicare, să includem, între altele, toate prepozițiile (simple, compuse, locuțiuni) cu iz regional, întâlnite în textele culese de către Maria Marin, Daniela Răuțu și Dana-Mihaela Zamfir, în anii 2007, 2008, 2009, din 14 localități cu populație românească din zona menționată (v. *Lista localităților și siglele utilizate*). Așadar, în lucrare (pe de o parte) se discută în studiul lingvistic, particularitățile privitoare la valoarea și utilizarea prepozițiilor (și conjuncțiilor) și, pe de altă parte, acestea sunt introduse în glosar întocmai ca în orice dicționar (general) al limbii române (DA/DLR, DEX etc.).

Observațiile care urmează ne-au fost prilejuite chiar de problemele ivite în cursul elaborării/redactării glosarului aferent acestei lucrări, cu atenție specială pentru prepoziții. Așadar, spre deosebire de toate celelalte volume de texte dialectale publicate, în decursul anilor, de către dialectologii din Institutul de Lingvistică „Jorgu Iordan – Alexandru Rosetti” (cu glosare incluse în respectivele lucrări sau tipărite separat), glosarul volumului amintit include și prepozițiile (și conjuncțiile) atestate în materialul înregistrat din cele 14 localități cercetate.

5. În cele ce urmează ne propunem să prezentăm câteva dintre problemele ridicate de redactarea prepoziției ca element de glosar.

5.1. Spre deosebire de un dicționar, în cazul glosarului se ține cont permanent de răspândirea geografică a elementului discutat, de atestările lui în zonă, cu indicarea siglelor localităților, de repartiția acestuia pe grupe de vârstă și pe sexe, prin indicarea siglelor informatorilor. În situația în care un termen din glosar, deci inclusiv o prepoziție, este atestat în peste zece dintre localitățile cercetate, acesta a fost considerat general, fapt consemnat, între paranteze rotunde, după indicațiile gramaticale și înainte de glosarea propriu-zisă.

5.2. Ca și în cazul altor părți de vorbire, în glosar prepoziția trebuie (și este) privită, în primul rând, din perspectivă *f o r m a l ă* și, apoi, *s e m a n t i c ă*.

5.2.1. Problemele ridicate din punct de vedere *f o r m a l* privesc, cel puțin, două aspecte:

- elemente/forme/variante fonetice cu răspândire locală cvasigenerală sau cu atestări individuale, semnalate sau nu în alte zone sau în alte surse;
- elemente/forme/variante fonetice explicabile din punctul de vedere al foneticii (actuale) a graiului. Dacă pentru unele prezentarea este relativ simplă, altele impun atenție mărită, întrucât formele respective se explică prin legi/reguli fonetice istorico-etimologice sau inovative, cu răspândire largă/specifică graiului, în general/cu explicații strict locale, restrânse ca arie sau chiar individuale. Evidențierea tuturor acestor aspecte, probleme este, uneori, ușor de realizat sau măcar de sugerat, alteori, însă, e mai greu ca ele să se detalieze într-un articol de glosar (sau chiar de dicționar).

5.2.2. Din perspectivă *s e m a n t i c ă*, chestiunile de care trebuie să se țină cont privesc următoarele aspecte:

- elemente/*s e n s u r i* dialectale cu răspândire largă sau locală, atestate sau nu în alte surse privitoare la graiul avut în vedere sau la alte unități dialectale mai mult sau mai puțin apropiate de zona cercetată¹.

¹ Este de la sine înțeles că unele dintre aceste aspecte sunt prezentate/discutate, în detaliu, în capitolul privind descrierea graiului.

6. Dintre problemele lingvistice de bază pe care le pune cuvântul în fața lexicografului cea mai complexă este *d e f i n i r e a* sensului/sensurilor acestuia, ea constituind, de cele mai multe ori, piatra de încercare a oricărei lucrări lexicografice. Definirea fiecărei categorii de cuvinte – substantiv, adjectiv, verb, pronume, numeral etc. reprezintă problemele specifice pentru lexicograf.

7. Cele câteva exemple, la care ne referim în continuare ni se par sugestive atât în privința dificultăților întâmpinate, cât și sub aspectul soluțiilor adoptate.

7.1. Includerea unui cuvânt în glosar este impusă, de regulă și de cele mai multe ori, de sensul deosebit al acestuia, nemaîntâlnit, care suscită interes din diverse unghiuri de vedere și care, de obicei, schimbă sau adaugă o semnificație nouă cuvântului respectiv. Caracterul inedit al situației, al contextului și, în primă instanță, al sensului creează adesea dificultăți în definirea termenului vizat. Acest fapt explică adoptarea, formularea unor definiții extinse, care, adesea, pot contraveni indicației privind simplitatea, concizia impuse de o astfel de operație.

Unul dintre motivele pentru care s-a apelat la asemenea enunțuri sunt înseși cuvintele definite, care, departe de a se putea numi termeni concreți, sunt, de regulă, abstracți, adică nu au un sens material, sau poate, mai clar, înțelesul lor material, adică lexical, este copleșit de cel «formal» (adică gramatical). De altfel, gramaticile (și chiar dicționarele) descriu, caracterizează prepozițiile prin înseși înțelesurile lor, prin ceea ce arată ele (cf. Iordan 1956: 479–483; GLR, I: 329–332, GALR, I: 624–627; DA, s.v. *către*; DEX, s.v. *la*¹ ș.a.).

Convingătoare și concludentă poate fi, în această privință, prezentarea măcar a două dintre prepozițiile incluse în glosarul la care ne referim.

DE prep. **1°** LVIIb „pentru”: Când s-o dus [soțul] la *b e r t*² [...] să dea noroc *dă* sănătatea la copii; **2°** LVIIb „din, cu (indicând compoziția)”: Din făină de grâu [...] se face clătite, *dă*... ați văzut, *dă* ouă, *dă* lapte și se frig pe fund, se-ntorc; **3°** IbVIII „în”: Până când am mers *dă* clasa *p r i m a*, am fost *la* nouăzeci de familii [în sat]; **4°** LVI [folosit între numeralul cardinal și substantiv, inclusiv pentru numeralele sub 20]: Or fost o sută șase *dă* copii în generație; **5°** SVIIc „din”, introducând un complement de relație: S-a liniștit *de* sughițat „s-a oprit din sughițat”; **6°** RVIIIa „fără”, în *a rămâne* ~: [Soția] *o rămas de* tată, nici nu-l știe; **7°** MsVII, în expr. *a clătinat* ~ *cap* „a dat din cap”; **8°** MsVII, în ~ *rus* „de naționalitate rusă, rus”: Dascălu *de rus* [știa să joace românește]; **9°** LVIIe „cu (având valoare instrumentală)”: Varza *o tăiem*, și *o sărăm*, și avem bătători *dă* care *o așezăm*; **10°** în expr. *de ani înapoi* v. **înapoi 1°**; **11°** în ~ *nou* v. **nou 1°**; **12°** *de la* prep. compusă LVIIb, d, e „din (local)”: Iestă două doctorițe la noi, *de la voi*, *dă la* România LVIIb; **13°** ~ *la* prep. compusă LVIIc „la”: [Penele păsării tăiate] am lăpadat *dă la* gunoi, afară; **14°** ~ *la* prep. compusă LVIIb „de” introducând un complement indirect (după verbul *a despărți*): O trebuit *t o a t ă b o a m b a* [de strugure] s - o *d e s p a r t e m dă la* drojdie; **15°** ~ *la*... *la* prep. compusă LVIIb „din... în”: Le-am chemat [pe vecine] *dă la* casă *la* casă; **16°** *pentru* ~ prep. compusă BVI „pentru (introducând un complement de scop)”: [În România] am fost de două ori [...] am fost *pentru dă* benzină, motorină.

LA prep **1°** LVIIb, d, VII*, SVIIc, TMVIA, c, RVIIa, VIIIb, IbVII „în (cu val. locală)”: Am fată *la* Elveția LVIIb. *S c o v e r z i l e* se face ca *l a n g o ș u r i l e* cum se fac *la v o i* *la* România LVIIb; **2°** SVIIc, RVIIb, VIIIa (pe lângă verbe de mișcare, precum *a pleca*, *a se duce*) „în (indicând direcția)”: A plecat *la* Germania RVIIb; Ne-am dus *la* România o dată SVIIc; **3°** GVIIc „în (cu val. temporală)”: O vint acasă *la* vacanță; **4°** SVIIc, VIVIIIa „cu”: O fost

² Termenii dialectali din exemplele aflați în glosarul lucrării la care ne referim sunt marcați prin scriere spațiată.

măritată *la* unu, s-a despărțit SVIIc; Am cumpărat *la* banii gata VIVIIIa; 5° VIVIIIa „pe”: Iestă mulți care cumpără *la* credit; 6° IbVIII (cu val. adv.) „cam, aproximativ”: Până când am mers eu dă clasa prima, [în sat] am fost *la* nouăzeci de familii; 7° în ~ *vrăstă* v. **vrăstă 1°**; 8° în expr. *rău la gură* MsVII „rău de gură, care vorbește urât, care înjură”.

7.2. Uneori, pentru anumiți termeni, materialul dialectal înregistrat nu oferă o variantă cât de cât apropiată de forma din limba standard, ceea ce ne-a obligat să stabilim noi care anume dintre variantele atestate poate fi adoptată drept cuvânt-titlu. Astfel, așa se explică de ce, dintre variantele întâlnite pentru cuvântul *lângă* și compusele sale, am ales drept cuvânt-titlu forma *îngă*, rezultată din analiza greșită a prepoziției *lângă* ca *la* + *îngă*³.

Așadar, formele și sensurile atestate în graiurile românești din Banatul sârbesc se prezintă astfel:

ÎNGĂ, *pe* ~ prep. compusă SVIIc „pe lângă”.

var. **dăngă** prep. SVb, RVIIb, MsVII „de lângă”: Mama mea n-o vrut să mă lase să mă duc *dăngă* ea SVb; **pângă** prep. TMVIIa, b, VIII, OVIIIa, GVIIIa „pe lângă”: [Paparudele erau] cu verdeață, cu sălci legate *pângă* ele TMVIIa; **pîngă** prep. LVIIc; **prângă** prep. SVIIa, GVIIIb, MVIIb, VIVIIa, MsVII, VIIIa, IbVIII.

7.3. Pentru selectarea cuvântului-titlu se alege, de obicei, elementul cu cele mai numeroase atestări (cf. Gl. Munt.: 129). Caracteristicile materialului, situațiile concrete întâlnite ne-au determinat să renunțăm, uneori, la această regulă. Astfel, de exemplu, prepoziția *câtă* are incomparabil mai multe atestări și mai numeroase sensuri, totuși drept cuvânt-titlu am ales forma mult mai rar întrebuințată, atestată în textele înregistrate cu un singur sens și având, în general, foarte puține valori cu iz regional. În consecință, în dicționarul nostru cuvântul se prezintă sub următoarea formă:

CĂTRĂ, *de* ~ prep. compusă MVIIc, RVIIa „cătred (temp.)”: [Nuntașii] o r p r o m â n c a t *de cătră* ziuă MVIIc. Duminică noaptea *de cătră* ziuă [se termina nunta] RVIIa.

var. *cătă*⁴ prep. 1° LVIIb, VIIIb, SVb, VIIc, IVIII, TMVIIIb, BVIIc, RVIIIa, MsVII „cătred, la (cu val. de dat.)”: Și o spus *cătă* mine RVIIIa; 2° LVIIe, MsVII „aproape de (temp.)”: Până-nc o a c e a *cătă* ele [= vecine, vremea vecinelor] v e t e m o fost altă formă LVIIe. [Tata] pân' *cătă* șaizeci de ani o cosit MsVII; 3° LVIIb, RVIIb „imediat după, lângă, împreună cu”: Și-atuncea am luat [din clae] snop *cătă* snop LVIIb. O pus pânza aceea *cătă* c e a i a l a t ă RVIIb; 4° VIVIIa „după, dinspre (indicând descendența)”: Numele [nostru] de familie *cătă* moșu îi Bogdan.

Tot așa, varianta din limba standard *pe*, cu sensuri dialectale mai puține și cu atestări mai rare prin comparație cu variantele *pă*, *pră* și *pre*, a fost preferată totuși drept cuvânt-titlu:

PE prep. 1° LVIIId, RVIIa, OVIIIa „la (cu indicarea locului, după verbe de mișcare)”: Mergem *pe* p i a ț OVIIIa; cf. *a*; 2° RVIIa „în” (cu indicarea locului)”: [C o m l e a u l] l-o uscat și l-o ținut *pe*-o c o t ă r i ț ă de p i t ă; 3° LVIIb, e, EV, IbVII „pentru (cu val. temp., indicând perioada)”: O venit *pe*-un ceas de vreme EV; 4° LVIIc „cu (indicând instrumentul)”: Și g i u r ă și tot am făcut *pe* el [pe ac, cu acul].

³ De altfel, Sextil Pușcariu explică formele *dingă* și *pingă* ca rezultate ale analizei greșite a prepoziției *lângă* ca *la* + *îngă*. Se consideră, totuși că, de fapt, întrucât *îngă* este atestat în graiurile maramureșene (Vulpe 1983: 261; 1984: 340 și nota 128), precum, completăm noi, și în cele bănățene din Serbia, Sextil Pușcariu avea perfectă dreptate (cf. Vulpe: 1983: 261).

⁴ Variantele *cătră*, *cătă*, *cătă* reprezintă evoluții fonetice particulare, explicabile prin poziția neaccentuată în enunț (cf. Vulpe 1983: 261).

var. **pă** prep. 1° LVIIb, MsVIIIb, VIVIIa „prin (cu indicarea unui spațiu deschis)”: Mergeam [cu m u z i c a] *pă* sate MsVIIIb; 2° LVIIb „după, pentru (după verbe de mișcare, cu nuanță finală)”: Acuma dacă neamurile lu j u n e l e or venit *pă* t i n ă r a, t i n ă r a ș-o chemat a ei [invitați]; **pră** prep. 1° SVIIa, b, BII, II*, VI, VIIa, b, VIIIa, b, c „pe” (introducând un complement direct): *Pră mine* mă cheamă Olga SVIIa; 2° BVIIa, b, VIIC, VIVIIa, GVIIa „prin (cu indicarea unui spațiu deschis)”: Ele [țigăncile] or venit *pră* sate, cu tot al lor [...] și ne-au lucrat toată cânepa (VIVIIa); 3° BVI, VIIa, VIIC, GVIIa „pentru (cu val. temp.)”: [Tricotăm] ștrimfi *pră* iarnă (GVIIa); [Porumbul] l-am pus în c ă m a r ă, cum să spun? *pră* iarnă s-avem BVI; 4° VIVIIa „pe, pentru, în schimbul”: Și aicea m-o d ă s c u m p ă r a t *pră* mine *pră* bani; 5° *pră la* prep. comp. BVIIa „pe la”; 6° *pr-ormă* loc. adv. BVc, VIIB „pe urmă, apoi”; 7° *pră drag* loc. adv. EV „de drag, din dragoste”: Eu *pră* el [pe soțul] *pră drag* l-am luat; 8° EV [după verbul *a semăna* „a se asemana”] „cu”: [Copilul] samănă *pră* tata o *pră* mama; 9° EVII „cu (indicând compoziția): Nu s-o făcut atuncea *pră* cremă [...] prăjitură; 10° *pră dintâi* loc. adv. MVIIc „pentru început, mai întâi”: [Când n-a mai fost în sat preot ortodox] lumea, *pră dintîh* [...] n-or vrut cu popă catolic; 11° *dă pră* prep. comp. VVIIa „după (indicând ascendența)”: *urmaș dă pră tată*; **pre** prep. SVIIa, MV, VIIB, c, VIIC, c, VV, MsVII, VIIIa „pe (local)”: O lăpădat țoalele *pre* f e r e a s t ă MVIIc; ~ *găta* loc. adv. MV, VIIa „aproape gata”.

Fără a ne propune nicidecum epuizarea chestiunilor ridicate de prepoziție în graiurile românești din Banatul sârbesc, prin această prezentare am dorit să relevăm bogăția lexicală întâlnită în textele dialectale culese din zonă, inclusiv la nivelul prepoziției și, mai ales, dificultățile greu de ascuns și dificil de învins în prezentarea acestora într-o lucrare lexicografică.

LISTA LOCALITĂȚILOR ȘI SIGLELE UTILIZATE

1. Lokve (Sân Mihai) – L	8. Râtișor – R
2. Straja – S	9. Voivodinț – V
3. Iancaid – I	10. Ovcea – O
4. Toracu Mic – TM	11. Vlaicovăț – VI
5. Ečka – E	12. Mesici – Ms
6. Barițe – B	13. Glogoni – G
7. Marcovăț – M	14. Iabuka – Ib

BIBLIOGRAFIE

- Boceanu 1913 = Ion Boceanu, *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, București (*Analele Academiei Române*, tom. XXXV, Memoriile Secțiunii literare).
- Ciaușanu 1931 = G. F. Ciaușanu, *Glosar de cuvinte din județul Vâlcea*, București, Imprimeria Națională (Academia Română, Memoriile Secțiunii literare, seria III, Tom. V, Mem. 6).
- Coman 1939 = P. Coman, *Glosar dialectal*, București, Monitorul Oficial și Imprimeria Națională, 1939 (Academia Română, Memoriile Secțiunii literare, seria III, Tom. IX, Mem. 5).
- Costin 1934 = Lucian Costin, *Graiul bănățean*. [vol. II], Turnu-Severin, Tipografia Luiza I. Niculescu și Ion N. Bojneagu.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, 1996.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, 1965–2010.
- Frățilă, *Târnavă* = Vasile Frățilă, *Graiul de pe Târnavă. Texte și glosar*, Blaj, Editura Astra, Despărțământul „Timotei Cipariu”, 2006.

- GALR, I = *Gramatica limbii române, I. Cuvântul*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Gl. B.N. = *Glosar dialectal. Bistrița-Năsăud*, în *Texte dialectale. Bistrița-Năsăud*, de Maria Marin, Marilena Tiugan, București, [f.e.], 1987.
- Gl. Dobr. = *Glosar dialectal. Dobrogea*, în *Texte dialectale și glosar. Dobrogea*, de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Nicolae Saramandu, București, [f. e.], 1987.
- Gl. Munt. = *Glosar dialectal. Muntenia*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București, Editura Academiei Române, 1999.
- Gl. Olt. = *Glosar dialectal. Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu și Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române, 1967.
- Gl. *Porțile de Fier* = *Glosar – Porțile de Fier*, în Cornelia Coțuț, Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porțile de Fier”*, I. *Texte. Sintaxă*, București, Editura Academiei, 1973.
- GLR, I = *Academia Română, Gramatica limbii române*, ed. a II-a, vol. I, coordonată de acad. Al. Graur, București, 1963.
- Gl. *Sălaj* = *Glosar dialectal. Sălaj*, în Maria Marin (coord.), Mihai Conțiu, Bogdan Marinescu, Carmen-Ioana Radu, Marilena Tiugan, *Graiurile din Sălaj. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2017.
- Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, București, Editura Ministerului Învățământului.
- Marin 2018 = Maria Marin, *Texte dialectale*, în *Lingvistica românească*, coordonatori: Marius Sala, Nicolae Saramandu, București, Editura Academiei Române.
- Mărgărit 2018 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Glosare și dicționare dialectale*, în *Lingvistica românească*, coordonatori: Marius Sala, Nicolae Saramandu, București, Editura Academiei Române.
- Neagoe 2015 = Victorela Neagoe, *Prepoziția în graiurile moldovenești insulare din sud-estul Ucrainei*, în *Fonetică și dialectologie*, XXXV, 2, p. 129–144.
- Nicolaescu-Plopșor 1922 = C. S. Nicolaescu-Plopșor, *Vorbe oltenesti*, [București].
- Novacovicu 1925 = Emilian Novacovicu, *Cuvinte bănățene, adunate de...*, vol. I, II, Oravița.
- Pașca 1928 = Ștefan Pașca, *Glosar dialectal, alcătuit după material cules de corespondenți din diferite regiuni*, București, Cultura națională.
- Petrovici 1943 = Emil Petrovici, *Texte dialectale. Supliment la Atlasul lingvistic român*, II (ALRT II), Sibiu-Leipzig.
- Pușcariu, *Limba română*, II = Sextil Pușcariu, *Limba română. II. Rostirea*, București, 1959.
- TD. – Bas. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar*, București, [f.e.], 2000.
- TD. – Bulg. = Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Editura Academiei Române, București, 2006.
- TD. – Nistru = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri românești de la est de Nistru. Texte dialectale și glosar*, București, Editura Academiei Române, 2011.
- TD. – Ucraina = Maria Marin, Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, Vasile Pavel, *Graiuri românești din sud-estul Ucrainei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2016.
- TD – Ung. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Teaha 1961 = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, [București], Editura Academiei Române.
- Tratat* = *Tratat de dialectologie românească*, coordonator Valeriu Rusu, Craiova, Editura „Scrisul românesc” 1984.
- Udrescu 1967 = D. Udrescu, *Glosar regional. Argeș*, București.
- Vulpe 1983 = Magdalena Vulpe, *Trăsături originale într-un subsistem tradițional: prepoziția maramureșeană*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice*, Seria B, 2, p. 261–282.
- Vulpe 1984 = Magdalena Vulpe, *Subdialectul maramureșean*, în *Tratat*, p. 320–354.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

UN TERMEN SPECIFIC AȘEZĂRILOR TRADIȚIONALE ROMÂNEȘTI: *VATRĂ*

MIHAELA MARIN

1. INTRODUCERE

În paginile care urmează ne propunem o incursiune în terminologia așezărilor tradiționale românești, cu scopul de a analiza, din perspectivă multidiscplinară sincronică și diacronică, un element lexical definitiv pentru civilizația pastorală a comunităților românești arhaice. Cuvântul românesc aparține acelei componente a inventarului terminologic de substrat raportabil la echivalentele sale albaneze. Tocmai de aceea vom urmări asemănările și deosebirile specifice termenilor din română și din albaneză. Din această perspectivă readucerea în discuție a acestei probleme ni se pare utilă.

2. SEMANTISMUL CUVÂNTULUI

Termenul este înregistrat în *Dicționarul limbii române* (DLR) cu sensurile ‘foc’; ‘locul unui cuptor unde se face focul’; ‘încăperea în care se află cuptorul sau soba folosită pentru încălzire, iluminare și pregătire a hranei’; ‘(popular; regional) focarul, cuptorul destinat topirii metalelor’; ‘centrul unei așezări umane; locul unde se află satul’; ‘loc de baștină; patrie’; ‘locuință; casă; cămin’; ‘diverse anexe ale gospodăriei tradiționale; elemente de construcție ale acesteia’. ‘foyer; (Feuer)Herd’; ‘âtre; Heimstätte, Herd’; ‘l’emplacement (d’un village); Ortsgebeit, Weichbild’ (Russu 1970: 210; Russu 1981: 414; Brâncuș 1983: 126).

3. RĂSPÂNDIREA TERMENULUI

Numele comun *vatră* este general atât pe teritoriul românesc de la nordul Dunării, cât și în dialectele sud-dunărene: ar., megl. *vatră*, ir. *vătre* (Philippide 1927: 752; Russu 1970: 210; Russu 1981: 415; Brâncuș 1983: 126), apărând ca nume proprii de locuri și de persoane. Din română termenul s-a răspândit în toate limbile slave de nord și de est: srb. *vatra*, *vatralj*, bg. *vatra*, ceh., slovac. *vatra*, *vatralj*, ucr. *vatra*, *vatralj*, *vatornik*, pol. *watra*, *watrowe*, *zavatérnak* ‘focul din lemnul care se pune pe foc, rus. *vatruha* ‘foc, vatră, flacăra’, magh. *vátra*, *vetrice*, *vetrence*, *vátrapéznz*. (Russu 1970 210; Russu 1981: 415; Brâncuș 1983: 126; Niță Armaș 1969: 99). Larga răspândire a rom. *vatră* cu sensul comun atestat în limba veche ‘foc, vatră, flacăra’ în limbile învecinate prin intermediul păstorilor români transhumanți este, în opinia lui Brâncuș (1983: 126), dovada clară a vechimii considerabile a cuvântului românesc și, implicit, a originii sale autohtone.

4. TRANSFERUL ÎN ONOMASTICĂ

Numele comun *vatră* este utilizat în toponimele compuse cu *sat*. În opinia lui Brâncuș (1983: 46; Brâncuș 2013: 47) „transferul lui *vatră* în domeniul toponimiei se explică prin sensul ‘vatra satului; siliște’, adică ‘loc pe care se întind satul în pământurile, împrejurimile ce țin de el’.” Ex.: *Vatra Schitului, Vatra Mânăstirii, Vatra Târgului* (Brâncuș 2013: 47); (*Vatra Dornei, Vatra Moldoviței, Vatra*) (Iordan 1963: 334; MDGR 1902: 724). Același lexem apare și în antroponimele: *Vătra, Vatea, Veatreș, Veatru* (Iordan 1963: 334; MDGR 1902: 724), *Vatră Vătra, Vatea, Vetre, Veatra, Veatreș Vetriș, Vetrișani* (Constantinescu 1963: 403).

Ca toponim apare și în limbile învecinate care l-au preluat din limba noastră. Din română cuvântul „s-a lătit în limbile din jur” (Philippide 1927: 741), figurând și ca toponim *Vatral’ova, Vatraliske* (Drăganu 1933: 344), ceea ce dovedește existența unor așezări românești străvechi în părțile nord-estice ale Carpaților” (Brâncuș 1983: 46; Brâncuș 2013: 47).

5. PRODUCTIVITATEA TERMENULUI

De la *vatră* s-au format numeroase derivate printre care: *vătruță, vetrișoară, vătrai (-ar, -al), vătran* ‘suport de fier pe care se pune piciorul când se urcă în căruță’, *vătrăraș, vătrăruș, vătrărel, vătraș* ‘țigăni sedentari’, *vătrărit* ‘impozit plătit de țigani’, *vătresc, vătrice* etc. (Russu 1970: 210; Russu 1981: 414).

6. ORIGINEA CUVÂNTULUI

Răspândirea termenului în limbile slave nordice și răsăritene (srb., cr. *vatra*, ceh., slov., ucr. *vatra*, pol. *watra*, rus. *vatruha* ‘foc, vatră, flacăra’) datorită păstorilor români (Miklosich 1867: 135; Philippide 1927: 741; Russu 1970: 210; Russu 1981: 414; Brâncuș 1983: 126; Vrabie 1967: 179; Mihăilă 2010: 230) explică vechimea numeroasele păreri exprimate în legătură cu originea rom. *vatră*. Unii cercetători au văzut în rom. *vatră* un împrumut din gr. *Βάθρον* (LB 1825: 746; Hamp 1975: 93–103), din albaneză (Pascu 19: 224; Șăineanu; Jokl 1927: 37; Çabej 1959: 529, Orel 1998:), prin intermediar albanez (Cihac 1879: 721) sau chiar dintr-un idiom iranian. Aproape toți cercetătorii au evidențiat relația rom. *vatră* cu alb. tosc. *vatër; vatra* și au considerat că etimonul cuvântului românesc este fie lat. *atrium* (Cihac 1879: 721), prin intermediar albanez, fie iran. *ātār* ‘flacăra’ (Jokl 1927: 37).

Pentru înțelegerea relației rom. *vatră* cu lat. *atrium* este utilă următoarea descriere a locuințelor din perioada arhaică. Locuința cea mai obișnuită „a indoeuropenilor era bordeiul. Se săpa o groapă rotundă sau dreptunghiulară, în jurul căreia se băteau pari legați între ei prin împletituri. Totul era lipit cu lut și acoperit de brazde cu iarbă sau cu gunoi, pe timpul iernii”. Lat. *atrium* «sala casei» era la origine [...] o încăpere înnegrită, fiindcă fumul vetrei care n-avea coș, acoperea tot interiorul colibeii cu un strat strălucitor de funingine, care cu timpul se întărea. [...] Încălzirea casei, care în timpurile primitive avea o singură încăpere fără despărțituri, o făcea vatra, centrul casei și al vieții familiei, socotit sfânt pretutindeni unde locuiau indo-europenii și adorat ca o divinitate. [...] Pe lângă încălzire, vatra mai lumina coliba în timpul serii, ajutată fiind de torța primitivă de brad, care nu lipsea nici din locuința homerică, nici din numeroasele case țărănești medievale și moderne” (Ivănescu 1981: 465–466).

Ipoteza împrumutului dintr-o limbă slavă a avut și ea reprezentanți (Popovici 1909: 163; Capidan 1925: 376; Buck 1949: 475; general balcanic (Tiktin 1903: 1 719). Ipoteza originii slave a alb. *vatër*, *vatër* a fost infirmată de (Jokl 1927: 39). În opinia unor lingviști (Poghirc 1969: 353) rom. *vatră* nu a provenit dintr-o limbă slavă, întrucât termenul nu există decât în dialectele morave, în timp ce în rusă există doar *vatruška*. Poghirc ia în discuție afirmația lui Vasmer legată de originea autohtonă a termenului slav *vatruška*.

„Vasmer deși consideră cuvântul [vatruška] ca autohton (fără să afirme că româna l-a împrumutat de aici), recunoaște că «răspândirea cuvintelor slave, ca și absența cuvântului în vechile texte confirmă parcă această presupunere» [=împrumutul din română, n. n.]. Într-adevăr, de ex., numai în dialectele morave de răsărit, vezi Vasmer, loc. cit.) și lipsește în rusă, unde apare doar *vatruška*, a cărui relație cu *vatra* e contestată de unii, iar dacă există, el nu s-a putut crea în rusă. Relația cu avest. *atarš* și existența în rusa bisericească a unui termen înrudit *oboštritisja* (Vasmer, loc. cit.) exclude originea slavă a cuvântului, căci *v-* apare în slavă numai înaintea de *o* și doar dialectal (cf. rus. *vosemj*: bg. *osăm*). Lipsa cuvântului în rusă exclude și posibilitatea împrumutului din iranică, lucru inacceptabil și pentru albaneză. În realitate e vorba de un cuvânt indo-european autohton în Balcani, cf. BgEtR, loc. cit., moștenit în română ca și în albaneză, și nu împrumutat din una în alta, fapt dovedit de deosebirile fonetice, neexplicate încă suficient”.

După părerea lui Şiadbei (1960: 47–48), la originea rom. *vatră* s-ar afla iran. **vatra*, cu *v-* inițial (cf. etnon. *alan*, pronunțat *valan* în limba acestui popor), rezultat din *w-* sau din *h* ca în albaneză. Ideea, susținută anterior de Thomaschek, a fost reluată de Buck (1949: 71–72).

Referindu-se la relația dintre rom. *vatră*, alb. *vatër*; *vatër* și iran. **vatra* Meillet (1922: 227–228) arată că „formele slave nu sunt de aceeași natură cu cele albaneze, dacă am avea de-a face cu o formă slavă comună, provenită din indoeuropeană, trebuie să ne așteptăm la o formă cu *o-*, *va* iranian nu se poate aplica prin slavă și cu atât mai puțin în română (unde *v-* are tendința de a dispărea)”.

Rom. *vatră* a fost pus în relație cu alb. *vatër* și cu afg. *vatra* „sol, teren favorabil, propice”, *váθri* „totalitatea ustensilelor, a bunurilor care mobilează o casă” de către (Riza 1971: 36). Autorul citat (Riza) a luat în considerare doar sensul comun termenilor din albaneză și din română, ignorându-le pe cele dezvoltate ulterior de rom. *vatră* de la noțiunea de ‘cămin’. Sunt reluate atât părerile lui Vasmer și Miklosich privitoare la relația dintre rom. *vatră*, rus. *vatruška* și avest. *atar* „foc”, cât și cea a lui Jokl care susținuse că *vatră* a pătruns în limbile slave din româna comună. Sensul originar al rom. *vatră* trebuie să fi fost cel de ‘centru al unui sat, al unei așezări’ (cf. *vatra stâniei*, *vatra casei*, *vatră părintească*, *a se vătri*). Acest argument îl determină pe Riza (1971: 36) să afirme că rom. *vatră* nu provine nici din alb. *vatrë*, nici din avest. *atar* ‘foc’.

În studiile sale (Russu 1970: 210, 211; Russu 1981: 415) Russu a demonstrat originea autohtonă a rom. *vatră*, (denumire a centrului așezărilor străvechi) prin raportare la rad. i.-e. **at-* ‘foc’, avest. *atarš* ‘foc’, n. pers. *adar* ‘id.’, avest. *āθravan*, *āθauravan*, skr. *atharvan* ‘preot zoroastrian’, arm. *airem* ‘ard (ceva), aprind’ (<*āter); lat. *āter* ‘negru, întunecat’, srb., croat. *vātra* „Feuer”, ucr. *vātra* „Feuer, Herd”, pol. *watra* „Strohasche”. Termenii din limbile slave au fost preluați din română (Russu 1970: 210; Russu 1981: 415).

Prezența cuvântului românesc pe o arie atât de largă este dovada cea mai sigură a vechimii mari a acestuia și implicit a originii sale autohtone. Printre cei care au afirmat acest lucru se numără mai mulți autori (Hasdeu 1876: 32; Philippide 1927: 741; Pușcariu 1976: 179; Ivănescu 2000: 260).

Aproape toți cercetătorii au remarcat relația dintre rom. *vatră* și alb. tosc. *vatër*; *vatra*, variantă secundară în raport cu alb. *vatër*; *votra* (utilizate cu sens figurat în expresiile *një vatër fëmijë*, rom. *o vatră de copii*; *vatra e stërgjyshërve*, rom. *vatra strămoșească*) și au propus ca etimon fie lat. *atrium*, fie iran. *ātār* ‘foc’ (Brâncuș 1983: 126). Rom. *vatră* e strâns legat de cele două forme din albaneză, lui gheg. *vo-*, tosc. *va-* (sau *ve*) < *o-* inițial în elemente moștenite sau împrumutate din latină (ex. lat. *orphanus* > gheg *i vorfën*, tosc. *i varfër*; lat. *oleum* > gheg *voj*, tosc. *vaj*). Că acest proces fonetic a fost de durată o demonstrează și v.sl. *ubogŭ* > gheg *vobek*, tosc. *i vapëk* ‘sărac’ (Șiadbei 1960: 46; Çabej 1959: 529; Brâncuș 1983: 126). În opinia autorului citat (Brâncuș 1983: 126) alb. *vatër* (g.), *vatër* (tosc) < străvechi *vatër*; *votrë* < **otër*, raportabil la iran. *ātār*, avest. *ātārš* ‘foc’ (iran. *ā* > alb. *o*; comp. alb. *motër*, lat. *mater*, lit. *mote*, v.sl. *mabt* etc.). Rom. *vatră* (< **at-* ‘foc’) se explică doar prin raportarea la tosc *vatër*, deoarece româna nu introduce *v-* la inițiala cuvintelor, fără a rezulta de aici ideea provenienței albaneze a acestui lexem, pe care au susținut-o unii autori străini (Jokl, Çabej ș.a.). Fenomenul fonetic de la inițiala cuvântului românesc a avut loc probabil în perioada preromană (Brâncuș 1983: 126; Brâncuș 2013: 12); grupul de sunete *va-* este prezent în tosc *vatër* la care se raportează rom. *vatră* (Brâncuș 2013: 91). Formele din toscă *vatër* și cea din gheg *vatër* sunt atestate în *Atlasul dialectal al limbii albaneze* și în studiile dedicate graiurilor albaneze din Grecia efectuate de Titos Jochalas, printre care și *vatër* (*vatră* ‘cămin, focar’), raportate la gr. *εστία* (Brâncuș 2013: 99).

Rom. *vatră* este unul dintre termenii păstrați de română din traco-iliră (Mihăescu 1941: 236) sau traco-dacă (Brâncuș 1983: 126–127; Brâncuș 2007: 59) ca urmare a bilingvismului populației autohtone, caracterizați printr-o evoluție fonetică identică suferită de termenii latinești moșteniți. Ipoteza împrumutului rom. *vatră* din albaneză nu se susține, „întrucât nu e de conceput că românii, care practicau păstoritul, să împrumute atâtea cuvinte păstorești de la albanezi, iar aceștia niciunul de la români”. Este inacceptabilă și ideea provenienței direct din substrat a rom. *vatră* și a alb. *vatër*; *vatra* (t.), *vatër*, *votra* (g.), fără a exista o legătură între ele susținută de unii lingviști (Poghirc 1969: 331; Russu 1970; ib. 1981; Vraciu 1980). Argumentul principal invocat de Brâncuș (2007: 135) este că „orice cuvânt românesc bănuie a proveni din substrat trebuie căutat înainte de toate în albaneză, aceasta fiind singura metodă prin care se poate spune ceva sigur în legătură cu originea lui preromană. Am arătat în altă parte că trebuie făcută comparația la nivelul cotermporan al celor două limbi, ci la stadiul românei comune, respectiv al albanezei comune”.

7. UTILIZAREA ÎN FRAZELOGIE

În *Dicționarului limbii române* figurează numeroase expresii și locuțiuni în componența cărora apare substantivul comun *vatră*. Unele dintre aceste unități frazeologice sunt folosite doar regional. Menționăm în continuare aceste structuri:

Expr. **A nu avea nici** (sau **decât**) **cenușă în vatră** sau **a nu-i arde** (cuiva) **nici focul în vatră**, **a nu-i fierbe** (cuiva) **oala în vatră** = ‘a fi foarte sărac, a nu avea nimic’;

A nu-i mai rămâne (cuiva) **nici cenușă în vatră** = ‘a sărăci’;

A-i lua (sau **a-i vinde**) (cuiva) **și cenușă din vatră** ori **a nu-i lăsa** (cuiva) **nici cenușă în vatră** = ‘a-i lua cuiva tot ce are’; ‘a aduce pe cineva în stare de sărăcie’;

A sta (sau **a cloci**) **pe vatră** ori **a zăcea la gura vetrei** = ‘a lenevi, a trândăvi’; ‘a rămâne pasiv (la ceea ce se petrece în jur)’;

(Regional) **A fi** (sau **a sta**) **pe vatră** = ‘(despre femei) a fi lăuză’;

- (Prin nordul Munt.) **A da** (sau **a cădea**) **pe vatră** = ‘(despre femei) a naște’;
 (Regional) **A se da cu capul de vatră** = ‘a se da cu capul de pereți’;
A se prinde cu mânele de vatră = ‘a-și înjgheba o gospodărie, un cămin’;
 Expr. **A-și face** (sau **a pune**) **vatră** = ‘a se stabili într-un loc; a se statornici’.
A cădea cuiva în vatră = ‘a) se spune despre un oaspete neașteptat sau nedorit’;
 ‘b) (regional) se spune despre o tânără necăsătorită care se stabilește în casa bărbatului de la care urmează să aibă un copil’;
A îmbătrâni în vatră = ‘a rămâne fată bătrână’;
A lăsa la vatră = ‘(complementul indică ostași) a elibera după terminarea stagiului militar’;
 (Regional) **A rămâne cu sluta în vatră** = ‘a nu-și putea mărita fata’.

8. ROM. *VATRĂ* ÎN CONTEXT INDOEUROPEAN

Având în vedere că originea autohtonă a fost deja demonstrată de cercetători renumiți, ne propunem să mai aducem în discuție doar două chestiuni importante din punctul nostru de vedere, și anume relația cu cognatii iranieni în special și cu cei din alte limbi indo-europene, în general, pentru a plasa rom. *vatră* în context mai larg. Demersul nostru este justificat de faptul că rom. *vatră* desemnează un concept fundamental al societății arhaice indo-europene în care păstoritul este o ocupație de căpătâi.

Poghirc a pus formele slave pe seama împrumutului din română, deoarece atât răspândirea, cât și aspectul lor fonetic conduc către această ipoteză. O poziție similară a exprimat Mihăilă (Mihăilă 2010: 230). Singurele legături certe în plan indo-european, după părerea lui Băltăceanu 1976: 85), sunt avest. *atarš* „foc”, arm. *ayrem* „a arde” ambele derivate de la i.-e. *ater- „foc”. Autoarea citată (Băltăceanu 1976: 86) consideră pe deplin justificată opinia lui Pokorny care pusese la îndoială relația dintre lat. *ater*, celt., irl. *aith*, cymr. *Odyn* „Ofen” și se pronunță pentru o izoglosă formată din indo-iraniană, traco-dacă, albaneză și eventual grupurile celtic și italic.

„Termenii indoeuropeni care desemnează noțiunea de *foc* aparțin unuia dintre cele două grupuri moștenite, reprezentate de v.gr. πῦρ și respectiv lat. *ignis*, între care nu s-au putut identifica legăturile. Meillet (1922: 227–228) a sugerat că, la început, primul grup era cel care denumea *focul* ca „element lipsit de viață”, în timp ce al doilea grup, de obicei masculin, a denotat personificarea focului și existența sa ca element al cultului religios, deci mai frecvent folosit fiind skr. *agni*. În același grup sunt incluși rom. *vatră*, skr. *vatra*, ucr., ceh. dial. *vatre*, pol. dial. *watra*, alb. *votër*, *votra* (g.), *vatër*, *vatra* (t.). E vorba despre iran. *atar* „foc” (cf. *aθarvan* „preot al cultului mazdeist”, skr. *atharvan* „id.”, avest. n.pers. *adar* „foc”. Abaev (1958: 69) menționează următorii termeni iranieni care desemnează noțiunea de „foc”: oset. *art* „foc”, **atr* „id.”, iran. *ātār*, **aθar* „foc”, kurd. *ar* „id.”, afg. *or* „id.”, parachi. *âr* „foc”, yagn. *al* „foc”, pam.š. arθon „cămin, vatră”, aθer „cenuș, scrum”, pam. m. *yur* „id.”, zaza. *adir*, pers. *adar*, pahl. *aður*, *atur*, xorezm. *’rw*, sogd. *δatr* (’tr), **art* (’rδ) „foc, flacăra, lumină”, kušan. *aθro*, avest. *atar*, *aθr* „foc”. În limba sciților, cuvântul apare într-un nume propriu *Ιατραγόραζ* „a căuta, a cerceta” (alcătuit din **atr* + *agur*), cf. și oset. *ærtgouz*, *artzast*, *ærtyskaen*, *ærtxutæg*, *ærxxuron* (Abaev 1958: 70).

Dacă luăm în considerare sensul rom. *vatră* ‘foc’ observăm că acesta acoperă atât semnificația v.gr. πῦρ ‘focul neutru, element lipsit de viață’, cât și a lat. *ignis* ‘focul, element masculin, adorat ca zeitate de către vechii indo-europeni’. Cu timpul, distincția menționată a

dispărut, ambelor noțiuni fiindu-le asociate lexeme desemnând mai ales ‘focul utilizat în gospodărie, în viața socială și materială’, în timp ce *Agnis* desemna focul personificat, zeitatea omonimă. *Ātār* reprezintă în limba *Avestei* (cartea fundamentală a religiei zoroastriene) *Focul* (principiul Binelui, Ahura Mazda, în opoziție cu cel al Răului, personificat de *Ahriman*); cf. și substantivul compus *āθaurvan*, *āθravan* ‘sacerdot al focului’, skr. *ātharvan*, v.pers. *ātarš* ‘foc’, n. pers. *āteš* ‘id.’, *ātešgāh*, *āteškade* ‘templu al focului’.

În plan indoeuropean rom. *vatră* echivalează cu germ. *Herd*, engl. *hearth* ‘vatră, cămin; fig. casă’. Buck (1949: 474): “Words of this group are traditionally rendered by ‘hearth’, but mostly cover what in present NE usage is the ‘fireplace’, of which the ‘hearth’ is only the floor with its extension in front. The majority are from notions like ‘fire’, ‘burn’, ‘shine’, ‘heat’”. Rezultă că e vorba despre mai multe denumiri simbolice ale ‘căminului locuit de o familie’. În această serie se găsesc v.gr. *ἑστία*, dial. *ἰστία*, lat. *Vesta*, ambele probabil din i.e. **wēs-*, skr. *vas-* ‘shine’, uşas ‘dawn’; v.gr. *ἰσῆρα* (la Homer) ‘cămin’, ngr. *τσάκι* ‘id.’, tc. *ocak*.

Încă din traco-dacă, *vatră*, asociat inițial conceptului de ‘feu’, a ajuns să desemneze noțiunile de ‘foyer, âtre’ (Brâncuș 1983: 127), comp. cu procesul semantic invers care a făcut ca lat. *focus* să-l înlocuiască pe *ignis* în toate limbile romanice. Faptul că lat. *focus* l-a înlocuit pe *ignis* a făcut ca noțiunea de ‘fireplace (=cămin)’ să fie exprimată printr-un derivat din care au rezultat it. *focolare* ‘flacăra’, fr. *foyer*, sp. *hogar*.

Rom. *vatră* este sinonim cu *cămin*, moștenit din lat. *caminus* care denumea ‘vatra împreună cu coșul acesteia’ și care era folosit pentru gătitul mâncării, iluminatul și încălzirea locuinței, topirea metalelor, cf. gr. *κάμντος* ‘furnance, kiln’ (= furnal, coș, cuptor), probabil din aceeași rădăcină ca gr. *καμάρα* ‘vault’ (=boltă, pivniță, criptă,; cavou; vistierie, casă de bani’. Putem adăuga cognatii indo-europeni desemnând noțiunea de ‘sobă’: m.germ. sus *kamin* ‘căminul împreună cu acoperișul său’, rus. *kamin*, lat. *camīnāta* (derivat), v.fr. *cheminée*, sp. *chimenea*, engl. *chimney* ‘coș; cămin’ (Buck 1949: 475).

Printre cognatii indo-europeni ai rom. *vatră* ‘foyer, âtre’ se numără m.lat. *astracum* ‘floor’, v.fr. *astre*, fr. *âtre*, alb. *vatrë*, srb., cr. *vatra* (mai folosit decât *ogany*), ucr., ceh. dial. *vatra*, pol. dial. *watra* ‘fireplace’, în care *w-* este probabil un prefix, avest. *ātār* ‘fire’ n.pers. *ādar* ‘id.’, avest. *āθravan*, *āθaurvan*, skr. *atharvan* ‘firepriest’ (Buck 1949: 475).

În limbajul religios rom. *vatră* este specializat cu sensul ‘jertfelnic, altar’, cf. lat. *altarius* ‘loc în care erau arse jertfele’, lat. *altāria* pl. (sg. refăcut *altāre* din care au derivat toate formele din limbile romanice, celtice, germanice și balto-slave) ‘burn-offerings’ (mai rar), în special cu sensul ‘high altar, cf. gr. *βωμόος* (desemna inițial conceptul de ‘treaptă’, iar ulterior a ajuns să denumească noțiunile ‘platformă’; ‘altar’), gr. *θύσιαστήριον*, din *θύσιάζω* ‘sacrifice’, derivat de substantivul *θύσια* ‘sacrificiu’; srb., cr. *žrtvenik*, rus. *žertvennik* ‘altar păgân’, cf. *žrtva*, *žertva* ‘offering, sacrifice’ se referă strict la ‘altarul păgân’, în timp ce termeni proveniți din lat. *altarius* denumesc doar ‘altarul unei biserici ortodoxe’. (Buck 1949: 475).

9. CONCLUZII

În lucrarea de față am readus în discuție un termen care a făcut obiectul a numeroase cercetători. Rom. *vatră* aparține cu siguranță substratului traco-dac. Din română cuvântul s-a răspândit datorită păstorilor români transhumanți în toate limbile slave învecinate și în maghiară, întrucât termenul denumește o realitate pastorală proprie foarte importantă.

Au fost infirmate atât ipoteza împrumutului rom. *vatră* din albaneză sau dintr-o limbă slavă, cât și aceea potrivit căreia între rom. *vatră* și alb. *votër*, *vatër* nu există nicio legătură

deoarece fiecare termen a fost preluat direct din traco-dacă. S-a demonstrat că există o relație între faze vechi ale celor două cuvinte și acest fapt trebuie luat în considerare pentru explicarea originii cuvântului românesc.

Rom. *vatră* se raportează la alb. tosc *vatër*, formă ulterioară alb. gheg *vatër*. Apariția consoanei *v*- la inițiala cuvântului este un fenomen preroman.

Termenul românesc are corespondente în numeroase limbi indoeuropene ca urmare a polisemantismului său.

Cuvântul este atestat și ca bază de derivare a altor substantive din sfera păstoritului, figurează în domeniul onomasticii și în cel al frazeologiei.

Toate aceste aspecte indică importanța acestui lexem de substrat în ansamblul vocabularului pastoral al limbilor indo-europene.

BIBLIOGRAFIE

- Abaev 1958 – V.I. Abaev, *Istoriko-etimologičeskij slovar osetinskogo jazyka*, Tom IV, Moskva.
- Bartholomae 1961 – Ch. Bartholomae, *Altiranisches Wörterbuch*, Berlin.
- Băltăceanu 1976 – Francisca Băltăceanu, „Concordanțe lexicale armeno-daco-moesiene”, în: Cicerone Poghirc (coord.), *Studia indo-europaea ad daco-romanos pertinentia*, nr. 2, București, Editura Universității din București.
- Băltăceanu 1980 – Francisca Băltăceanu, „Rapports entre l’arménien et le daco-mésien”, în: Cicerone Poghirc (coord.), *Studii de tracologie. Studia indo-europaea ad daco-romanos pertinentia*, nr. 2, 1980
- Brâncuș 1983 – Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Brâncuș 1995 – Grigore Brâncuș, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, București, Bibliotheca Thracologica.
- Brâncuș 2007 – Grigore Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, I, București, Editura Academiei Române.
- Brâncuș 2013 – Grigore Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, III, București, Editura Academiei Române.
- Buck 1949 – C.D. Buck, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas*, Chicago.
- Capidan 1921 – Th. Capidan, „Raporturile albano-române”, în *Dacoromania*, II, p. 376.
- Çabej 1959 – Eqrem Çabej, „Unele probleme ale istoriei limbii albaneze”, în *Studii și cercetări lingvistice*, X, nr. 3, p. 529–560.
- Cihac 1879 – A. de Cihac, *Dictionnaire d’étymologie daco-romane*. Vol. I–II. I: *Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*. Francfort s/M., Ludolphe St.-Goar; Berlin, A. Asher; Bucarest, Socec, 1870; II: *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*. Francfort s/M., Ludolphe St.-Goar; Berlin, S. Calvary & Cie; Bucarest, Sotschek & Cie; Czernowitz, H. Pardini. Leipzig, F. A. Brockhaus; Londres, D. Nutt; Milan, U. Hoepli; Paris, Maisonneuve & Cie; Pesth, F. Kilian; Rome, Florence, Turin, Ermanno Loescher, St.-Petersburg, C. Roettger; Vienne, Gerold & Cie, 1879.
- Constantinescu 1963 – N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei Române.
- DLR 2010 – *Dicționarul limbii române* (ediție anastatică), București, Editura Academiei Române.
- Drăganu 1933 – Nicolae Drăganu, *Români în veacurile IX – XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București.
- Hamp 1975 – Eric Hamp, “Currents Tasks in Grammar and Phonology”, în *Revue Roumaine de Linguistique*, XX, nr. 2, p. 93–103.

- Iordan 1963 – Iorgu Iordan, *Toponimie românească*, București, Editura Academiei.
- Ivănescu 1981 – Gheorghe Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Ivănescu 2000 – Gheorghe Ivănescu, *Originea, Istoria limbii române*, Iași, Editura „Junimea”.
- LB 1825 – *Lexicon românesc-lătinesc-unguresc-nemțesc, care de mai mulți autori, în cursul a trideci și mai multor ani s-au lucrat* seu: *Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*. Budae, Typis et Sumtibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1825.
- MDGR – *Marele dicționar geografic al României întocmit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe*, IV, București, 1901.
- Meillet 1922 – A. Meillet, *Les dialectes indo-européens*, II, Paris.
- Miklosich 1867 – Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Viena.
- Mihăescu 1941 – I. Mihăescu, *Originea limbii române cu o sinteză a mărturiilor și a cercetărilor privitoare la continuitatea noastră în Dacia*, Craiova, Tip.[ografia] „Speranța”, Colecția „Meridian”.
- Mihăilă 2010 – Gh. Mihăilă, *Contribuții la studiul cuvintelor de origine autohtonă în limba română*, București, Editura Academiei Române.
- Niță Armaș 1969 – Silvia Niță Armaș, Nicolae Pavliuc, Dorin Gămulescu, Tiberiu Pletter, Mihai Mitu, Elena Timofte, Maria Osman-Zavera, Ion Rebușapcă, Teodora Alexandru, Dumitru Zavera, Anton Tănăsescu, „L'influence roumaine sur le lexique des langues slaves”, în *Romanoslavica*, XVI, nr. 6.
- Orel 1998 – Vladimir Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden, Boston, Köln.
- Philippide 1927 – Alexandru Philippide, *Originea românilor*, II: *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, Tipografia „Viața Românească” S. A.
- Poghirc 1969 – Cicerone Poghirc, *Istoria limbii române*, vol. II: *Influența autohtonă*, București, Editura Academiei.
- Popovici 1909 – Iosif Popovici, *Dialectele române (Rumänische Dialekte)*, IX: *Dialectele române din Istria (texte și glosar)*, Halle.
- Riza 1971 – Adrian Riza, „Concordances lexicales entre éléments roumains anciens et éléments relevant des aires iraniennes et caucasiennes”, în C. Poghirc (coord.), *Studia et acta orientalia*, VIII, 1971, p. 29–44.
- Russu 1970 – I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, Editura Științifică.
- Russu 1981 – I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Șiadbei 1960 – I. Șiadbei, „Contribuții la studiul latinei orientale”, în *Studii și cercetări lingvistice*, IX, p. 187–190.
- Tiktin 1903 – H. Tiktin, *Dicționar român-german*, București, „Imprimeria Statului”.
- Vrabie 1967 – Emil Vrabie, „Influența limbii române asupra limbii ucrainene”, în *Romanoslavica*, XIV, p. 109–198.
- Vraciu 1980 – Ariton Vraciu, *Limba daco-geților*, Timișoara.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

FORME DE PLURAL PENTRU *SORĂ* ȘI *NORĂ* ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE, PE BAZA ALRR. SINTEZĂ III¹

ANDREEA MASTU

1. FORME DE PLURAL PENTRU *SORĂ* ȘI *NORĂ* – CONSIDERAȚII PRELIMINARE

1.1. Forme de plural pentru *soră* și *noră* în gramatici și în dicționare actuale

În româna actuală standard, formele de plural pentru *soră* și *noră* sunt formele imparisilabice² *surori* și *nurori*, motiv pentru care cele două substantive sunt încadrate într-o subclasă specială a femininelor de declinarea I, cu paradigmă neregulată (v. GALR I: 80–89, GBLR: 66–67, GR: 276–277, SILR: 43–44).

Pe lângă pluralele standard neregulate, *surori* și *nurori*, în GBLR și în dicționare (DLR, MDA, DELR) sunt înregistrate și forme de plural regulat, în [-e] sau în [-i]. În GBLR, DLR și MDA sunt consemnate pluralele *sore*, *nore*, cu specificația că sunt neliterare (GBLR: 67), regionale (DLR, MDA). DLR și MDA înregistrează și forme de plural în [-i], *sori* și *nori*, marcate tot ca regionale. Regularizarea pluralului celor două substantive în ambele forme, cu desinențele [-e]: *sore*, *nore* și [-i]: *sori*, *nori*, atestă și în acest caz concurența puternică dintre cele două desinențe pentru femininele de declinarea I, concurență despre care se știe că datează încă din secolul al XVI-lea (v. Marin 2017: 59, GR: 275) și că este foarte puternică și la momentul actual (v. cazuri precum *coală* – *coale/coli*, GALR I: 80 ș.a.).

1.2. Chestiuni istorice

În ceea ce privește etimologia formelor de singular, studiile de istoria limbii atestă în unanimitate că singularele actuale *soră* și *noră* au fost moștenite cu formele *soru* și *noru* din formele care circulau în latina vulgară, *soror* și *norus*³ (Rosetti 1964: 115, 117; Densusianu 1975: 141, 415; ILR II: 303, 306, v. și Scurtu 1966: 125, 208, Lausberg 1998: 77–78, 99) și că singularele în [-ă] sunt formații analogice târzii. ILR II datează singularele în [-ă] după perioada românei comune (ILR II: 195; pentru *soră*, v. și Maiden 2014: 43).

În ceea ce privește etimologia formelor de plural, din studiile de istoria limbii consultate până acum pare că situația nu mai este la fel de limpede pentru ambii termeni. În cazul lui *soră*, se atestă clar că tipul de plural moștenit este cel imparisilabic, terminat în [-ori], adică tipul variantei actuale standard *surori*, moștenit din pluralul latinesc imparisilabic *sorores* (Scurtu 1966: 125, Lausberg 1998: 78).

¹ Pe parcursul cercetării de față am avut privilegiul de a discuta anumite probleme științifice și metodologice cu CS I dr. habil. Manuela Nevaci, căreia îi mulțumesc foarte mult pentru sugestiile și pentru comentarii. Țin să subliniez că eu sunt singura responsabilă pentru orice greșeală din lucrarea de față.

² Pe parcursul lucrării voi folosi „plural imparisilabic” pentru tipul de plural neregulat în [-ori], ca în DELR.

³ Pentru discuții și argumente în favoarea lat. *norus* ca etimon pentru dr. sg. *noru*, v. Rosetti (1967: 115, 119), Densusianu (1975: 141), Lausberg (1988: 99).

În cazul lui *noră*, știm că tipul imparisilabic al variantei standard *nurori* nu este pluralul moștenit (cf. GBLR: 66), deoarece forma *nurus* din latina clasică nu avea un plural imparisilabic (pl. *nurus*), iar acest tip de plural nu ar fi apărut nici în latina vulgară, după simplificarea declinărilor și trecerea lui *norus* la declinarea a II-a (v. ILR II: 46, 49; Rosetti 1964: 119). Din lucrările consultate până acum, singurele mențiuni explicite despre vechimea formei de plural *nurori* apar în Scurtu și în DELR, care susțin doar că este o formă analogică creată după pl. *surori* (Scurtu 1966: 208, DELR).

1.3. Forme de plural pentru *soră* și *noră* în dialectele sud-dunărene

Dicționarele și studiile dedicate dialectelor sud-dunărene înregistrează, pentru ambii termeni, tot pluralul imparisilabic.

Pentru *dialectul aromân*, pentru sg. *sor* (DDA) *soră* (DDA, Nevaci 2011: 94, Nevaci 2013: 107), *sorî* (Caragiu Marioțeanu 1968: 72, Saramandu 1984: 435) este consemnat tipul de plural imparisilabic *surârⁱ* (DDA, Caragiu Marioțeanu 1968: 72, Saramandu 1984: 435, Nevaci 2011: 94), iar pentru sg. *nor* (DDA), *noru*, *noră* (DDA, Nevaci 2011: 94, Nevaci 2013: 107), *norî* (Caragiu Marioțeanu 1968: 72, Saramandu 1984: 435, Nevaci 2011: 439) este înregistrat tot tipul imparisilabic, sub forma *nurârⁱ* (DDA, Caragiu Marioțeanu 1968: 72, Saramandu 1984: 435, Nevaci 2011: 439).

O imagine mult mai nuanțată pentru pluralul lui *noră* în dialectul aromân ne indică harta 389 din ALAR II⁴, unde sunt cartografiate formele de plural oferite ca răspuns principal în 61 de localități reprezentative pentru toate graiurile dialectului aromân (v. Saramandu 2014: V). Harta 389 atestă, pe de-o parte, că tipul de plural predominant pentru *noră* în dialectul aromân este cel neregulat, imparisilabic, cu formele **nurârⁱ** și **nurărⁱ** și, pe de altă parte, că circulă și forme de plural regulat în [-e]: **nóre**, și în [-i]: **norⁱ**, după cum se poate vedea în figura de mai jos:

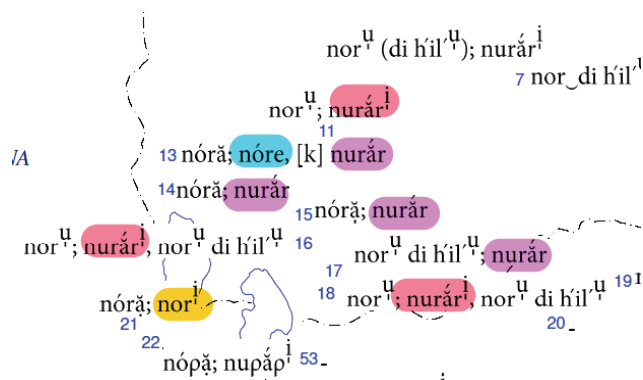

Figura 1: Detaliu din harta 389. NORĂ, pl., ALAR II

În Figura 1, care reprezintă un detaliu din harta 389 din ALAR II, se poate observa că pluralul regulat **nóre** este atestat într-o singură localitate, în punctul 13 (localitatea Beala de Sus, unde vorbitorii aparțin graiului fărșerot), iar forma regulată **norⁱ**, tot într-o singură localitate, în punctul 21 (localitatea Nicea, unde vorbitorii aparțin graiului grabovean).

În ceea ce privește *dialectul meglenoromân*, Theodor Capidan înregistrează în dicționarul său pluralele imparisilabice *nurăr* și *surorli* pentru sg. *nor*, *noră*, respectiv *sor*, *soră* (DM), iar

⁴ Harta din ALAR II și lista de referință relevante pentru cercetarea de față mi-au fost puse la dispoziție de către CS I dr. habil. Manuela Nevaci, căreia țin să-i mulțumesc.

pentru *dialectul istroromân*, Kovačec consemnează imparisilabicul *surár* pentru sg. *sóra* (Kovačec 1971: 90).

Cu aceste date valabile, hărțile din ALRR. *Sinteză III* care ilustrează situația formelor de plural pentru *soră* (harta 336) și *noră* (harta 444) la nivelul graiurilor dacoromâne devin un material relevant și edificator pentru chestiuni ce țin de istoria formelor, oferind în același timp o imagine, la nivel dialectal, a celor două substantive cu paradigmă flexionară specială.

2. HARTA [336] DIN ALRR. SINTEZĂ III: FORME DE PLURAL PENTRU SORĂ ȘI REPARTIȚIA LOR ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE

Variantele de plural pentru SORĂ consemnate pe harta 336⁵ din ALRR. *Sinteză III* reprezintă răspunsurile principale la întrebarea [476] din Chestionar (v. ALRR III: XIX): *Dacă din aceiași părinți s-au născut o fată și un băiat, ce-i este fata băiatului?*

Harta 336 înregistrează toate cele trei forme diferite de plural pentru *soră* în mai multe variante fonetice: forma moștenită, în [-ori], cu variantele fonetice [-or^ɪ]: **surór^ɪ** și [-ori]: **suróri**, forma inovatoare în [-e]: **sóre** și forma inovatoare în [-i]: **sór^ɪ**. În total, pe harta 336 sunt consemnate 4 variante diferite de plural pentru SORĂ, după cum se vede în tabelul de mai jos:

Tabelul 1

SORĂ – tip morfologic de plural și variantele fonetice cartografiate în ALRR. *Sinteză III*

tip morfologic	variantă fonetică cartografiată
[-ori]	surór^ɪ
	suróri
[-e]	sóre
[-i]	sór^ɪ

În ceea ce privește *frecvența generală* a tipului de plural (regulat/neregulat), harta 336 indică o frecvență foarte redusă a formelor de plural regulat (în [-e] sau în [-i]), raportate la tipul neregulat (în [-ori]). Mai exact, dintre cele 998 de puncte cartografiate pe hartă, doar 55 înregistrează ca răspuns principal o formă cu plural regulat.

Variantele de plural sunt repartizate în graiurile dacoromâne astfel:

A. pluralul moștenit, în [-ori]:

a) în actualizarea [-or^ɪ], **surór^ɪ** este răspunsul predominant în cele două mari griuri dacoromâne, formând cea mai largă arie de răspândire (v. Saramandu, Nevaci 2013 pentru clasificări și perspective);

b) în actualizarea [-ori], **suróri** apare rar în teritoriul dacoromân, fiind răspândit în 6 localități din centrul Crișanei (134, 135, 141, 156, 167, 182), unde nu formează o arie delimitată, într-un punct din nordul Crișanei (216), într-unul din Oltenia (935) și într-un punct din Bucovina (465).

B. pluralul inovator în [-e], **sóre**

– formează două arii bine delimitate în Crișana – în centru-sud (14 localități: 123, 131, 137, 140, 142, 145–148, 151–155) și în nord (6 localități: 213–215, 218–220).

⁵ Harta conține date din teritoriul actual al României.

– apare, sporadic, în 3 puncte din Oltenia (902, 919, 931), în două localități din Muntenia (737, 699) și într-o localitate din estul Banatului (93).

C. pluralul inovator în [-i], **sórⁱ**

– formează arii restrânse în Crișana (centru-sud, 6 localități: 126, 127, 138, 139, 144, 157) și în Moldova (în 5 localități: 558, 584, 590, 591); în Crișana mai apare în două localități din centru-nord (168, 189), iar în Moldova, în șapte puncte din sud și din est (558, 584, 587, 590, 591, 610, 659);

– este răspândit în 8 localități din Muntenia, unde nu formează arii (671, 685, 703, 714, 761, 763, 817, 824), în 3 puncte din Oltenia (912, 921, 969), în 3 puncte din Banat (61, 77, 80) și într-o singură localitate din Bucovina (471).

Din harta **336** se observă că forma predominantă este cea conservatoare și neregulată, în [-ori]: **surórⁱ**. Pluralul vechi și neregulat moștenit din latină (< lat. *sorores*) este conservat și este predominant în graiurile dacoromâne, așa cum este cazul și în dialectele sud-dunărene (v. supra **1.3**). Acest fapt arată și că, în cazul lui *soră*, elementul latin moștenit (pluralul neregulat) este și la nivel dialectal (cf. supra **1.1**) mult mai puternic decât presiunile de regularizare a sistemului (prin crearea pluralelor neregulate *sore*, *sori*).

În ceea ce privește *frecvența pe regiuni a pluralelor inovatoare regulate*, harta **336** indică următoarea situație:

Tabelul 2

SORĂ – Frecvența pe regiuni a pluralelor inovatoare

Regiune	Total forme inovatoare	Forma în [-e]: sóre	Forma în [-i]: sórⁱ
Crișana	28	20	8
Muntenia	10	2	8
Moldova + Bucovina	7 + 1		7 + 1
Oltenia	6	3	3
Banat	4	1	3
Dobrogea, Maramureș			

Din Tabelul 2 se observă că cea mai inovatoare regiune este, în acest caz, Crișana, unde sunt concentrate 28 de forme inovatoare (din totalul de 55). De asemenea, dintre cele două forme inovatoare, în Crișana este în mod evident preferat pluralul inovator în [-e], **sóre**. În Moldova și în Muntenia, pe de altă parte, este preferată forma în [-i], **sórⁱ**. În Oltenia și în Banat, formele inovatoare sunt foarte rare, deci nu se poate vorbi în acest caz despre o preferință. În Dobrogea și în Maramureș nu apare nicio formă inovatoare de plural, ceea ce înseamnă că, pentru această situație, acestea sunt regiunile cele mai conservatoare.

Pentru Crișana, regiunea care înregistrează cele mai multe forme de plural inovator – în [-e], **sóre**, și în [-i], **sórⁱ**, harta **336** relevă un alt fapt foarte interesant. Pe hartă se poate observa și *concurența* între desinențele [-e] și [-i], așa cum se vede în captura detaliată de mai jos. Figura de mai jos este o captură detaliată a hărții **336** din ALRR. *Sinteză III* și reprezintă zona de centru-sud din Crișana. În figură, forma **sóre** este reprezentată printr-un triunghi plin, iar forma **sórⁱ**, prin semilună. Celelalte semne reprezintă formele conservatoare (săgeata simplă, forma **surórⁱ** și săgeata dublă, forma **suróri**).

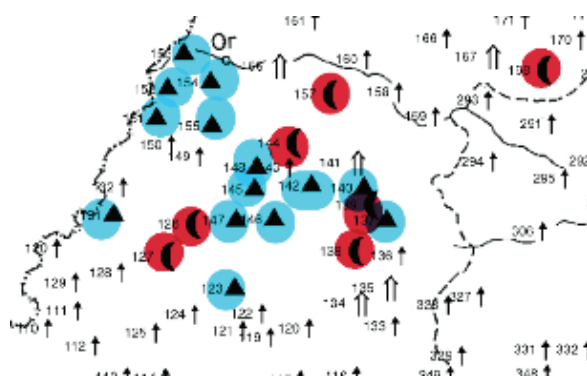

Figura 1S: Detaliu din harta 336. SORĂ, pl., ALRR. *Sinteză III*

Din figura 1S se vede că cele două forme inovatoare sunt concentrate într-o zonă restrânsă din Crișana, formând o arie bine delimitată în care se poate spune că sunt concurente⁶. Se observă, deci, nu doar că regiunea Crișanei este cea mai inovatoare din întreg teritoriul dacoromân în ceea ce privește pluralul lui *soră*, ci și că există o zonă bine delimitată în Crișana (centru-sud) unde pluralul lui *soră* este și instabil – pluralul variază, într-o zonă restrânsă, între formele **sóre** și **sór**⁷

3. HARTA [444] DIN ALRR. *SINTEZĂ III*: FORME DE PLURAL PENTRU *NORĂ* ȘI REPARTIȚIA LOR ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE

Formele de plural pentru *noră* sunt cartografiate pe harta 444⁷ din ALRR. *Sinteză III*, fiind răspunsurile principale la întrebarea [617] din Chestionar (v. ALRR III: XXI): *Dacă ai un băiat însurat, ce zici că ți-e d-tale nevasta lui?*

Pe harta 444 sunt cartografiate toate cele trei forme diferite de plural pentru *noră*, în mai multe variante fonetice: pluralul neregulat, în [-ori], cu formele [-orⁱ]: **nurórⁱ** și [-ori]: **nuróri**, forma regulată în [-e]: **nóre** și forma regulată în [-i], cu actualizările [-ⁱ]: **nórⁱ** și [-i]: **nóri**. Deci, în total, pe harta 444 sunt cartografiate 5 variante diferite de plural pentru *noră*, după cum se vede în tabelul de mai jos:

Tabelul 3

NORĂ – tip morfologic de plural și variantele fonetice înregistrate în ALRR. *Sinteză III*

tip morfologic	variantă fonetică
[-ori]	nurórⁱ
	nuróri
[-e]	nóre
[-i]	nórⁱ
	nóri

În privința *frecvenței generale* a tipului de plural (regulat/neregulat), harta 444 relevă că pluralul neregulat (în [-ori]) este mult mai frecvent decât cel regulat (în [-e] sau în [-i]). Dintre cele 998 de răspunsuri cartografiate pe hartă, doar 69 au fost cu pluralul regulat.

⁶ Pentru o perspectivă istorică a concurenței la nivel dialectal între desinențele [-e] și [-i], v. Marin 2017.

⁷ Harta conține date din teritoriul actual al României.

Conform hărții 444, variantele de plural sunt repartizate în graiurile dacoromâne după cum urmează:

A. pluralul neregulat, în [-ori]:

a) în actualizarea [-oriⁱ], **nurórⁱ**, formează cea mai largă arie din teritoriul dacoromân, fiind forma predominantă în cele două mari graiuri ale dialectului dacoromân (graiurile de nord, nord-vest, respectiv graiurile de sud, sud-est);

b) în actualizarea [-ori], varianta **nuróri** este rar întâlnită, fiind consemnată într-o zonă restrânsă din Bucovina (464, 465, 483), într-un singur punct în nordul Moldovei (562), în două puncte din Crișana (153, 167) și într-un singur punct din Oltenia, în nord-vest (935).

B. pluralul regulat în [-e], **nóre**:

– formează arii restrânse în Crișana, în centru-sud (6 localități: 121, 123, 127, 150, 151, 155) și în nord, în 5 localități: 214–217, 219, cărora li se adaugă o localitate din Maramureș (226);

– apare, fără să formeze arii, în 6 puncte din Muntenia, în nord, centru-nord (671, 688, 699, 703, 717, 818), în 3 puncte din nord-est (722, 727, 737), și în Oltenia (902, 903, 911, 919, 925);

– este înregistrat în două localități din Banat (29, 61), într-un punct din centrul Transilvaniei (337).

C. pluralul regulat în [-i]:

a) în actualizarea [-i]: **nóri** este întâlnit în Crișana, unde formează o arie bine delimitată în centru-sud, fiind consemnat ca răspuns pentru 19 localități (126, 131, 132, 136, 137, 139, 140, 142–149, 152, 154, 156, 159) și în nordul Crișanei, înregistrat în 3 localități (213, 218, 220). În afara regiunii Crișana, forma mai apare într-un singur punct din Bucovina (482);

b) forma cu actualizarea [-i]: **nórⁱ** formează o arie restrânsă în sudul Moldovei, în 6 localități (625, 646, 647, 654, , 656, 663), apare, sporadic, în câteva localități din Muntenia (678, 731, 754, 819) și din Oltenia (927, 931), este consemnată în trei puncte din Crișana (103, 157, 138), într-o singură localitate din Banat (32) și din Bucovina (475).

În ceea ce privește *frecvența pe regiuni a pluralurilor regulate*, harta 444 indică următoarea situație:

Tabelul 4

NORĂ – Frecvența pe regiuni a pluralurilor regulate

Regiune	Total forme regulate	Forma în [-i]:		
		Forma în [-e]:	Forma în [-i]:	
		nóre	nóri	nórⁱ
Crișana	36	11	22	3
Muntenia	13	9		4
Oltenia	7	5		2
Moldova + Bucovina	6		1 (Bucovina)	6 + 1
Banat	3	2		1
Maramureș	1	1		
Transilvania	1	1		
Dobrogea				

Din Tabelul 4 se poate vedea că în Crișana sunt înregistrate mai mult de jumătate din totalul formelor regulate de plural (36 din 69) și că în această regiune este preferat pluralul în [-i], în varianta [-i] **nóri**. Totodată, această variantă de plural este specifică Crișanei, nemaifiind

întâlnită decât într-un singur punct din Bucovina. De asemenea, se poate observa că pluralul în [-i] în varianta [-ⁱ]: **nórⁱ** este singura formă regulată consemnată în Moldova, pe când Muntenia și Oltenia înregistrează ambele forme, cu o frecvență puțin mai ridicată pentru pluralul în [-e], **nóre**. În Bucovina, Maramureș și Transilvania nu se poate vorbi despre preferințe, deoarece formele regulate sunt foarte rare, iar în Dobrogea nu este consemnat niciun răspuns cu plural regulat.

Pentru regiunile care consemnează ambele forme de plural regulat, harta 444 indică o *concurență* destul de evidentă între desinențele [-e] și [-i], așa cum se poate observa în capturile detaliate de mai jos. În figurile de mai jos, forma **nórⁱ** este simbolizat printr-un pătrat secționat, forma **nóre** printr-un pătrat plin, iar **nóre**, printr-un triunghi. Celelalte semne reprezintă formele neregulate (săgeata cu vârful în sus, forma **nurórⁱ** și săgeata cu vârful în jos, forma **nurórⁱ**).

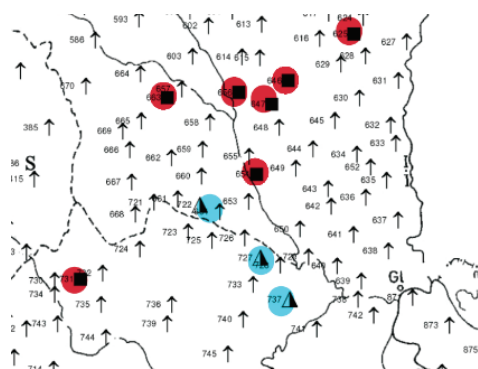

Figura 1N

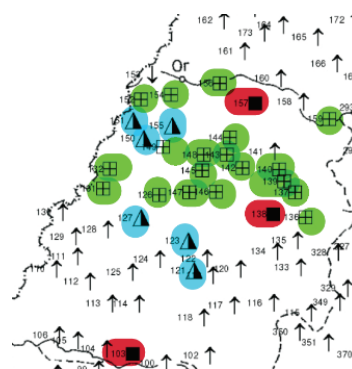

Figura 2N

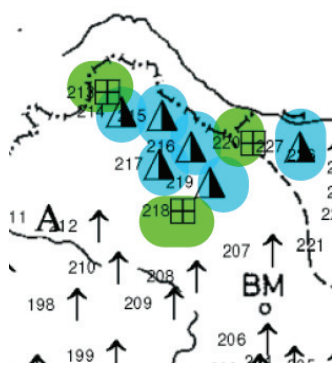

Figura 3N

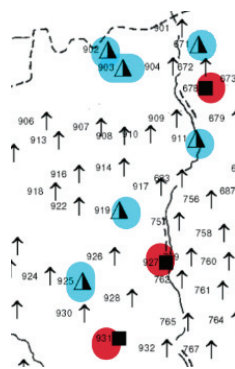

Figura 4N

Zonele teritoriale din figuri sunt după cum urmează: figura 1N: Crișana, centru-sud, figura 2N: Crișanei, zona de nord, la graniță cu Maramureș, figura 3N: estul Olteniei și vestul Munteniei, figura 4N: sudul Moldovei și nordul Munteniei. Din captura 1N se poate vedea că zona de centru-sud a Crișanei este singurul loc unde sunt concentrate toate cele trei variante regulate **nóre** – **nórⁱ** – **nórⁱ**. Tot aici apare și forma neregulată **nurórⁱ**, toate formând o arie bine delimitată unde se poate spune că sunt în concurență patru variante diferite de plural. Tot în Crișana, în nord, la graniță cu Maramureș (2N) se poate observa o altă arie, de data aceasta

mult mai restrânsă, în care desinențele [-e] și [-i] sunt în concurență, cu formele **nóre** și **nóri**. Formele de plural regulat **nóre** și **nórⁱ** nu sunt atât de apropiate teritorial în figurile 3N și 4N, însă ceea ce este interesant aici este faptul că sunt distribuite astfel în zonele de tranziție (în zona de tranziție dintre Oltenia și Muntenia, respectiv dintre Muntenia și Moldova).

Despre pluralul regulat în [-e]: **nóre** este destul de sigur să presupunem că este o formă inovatoare, mai ales că [-e] este o desinență specifică a femininelor singulare terminate în [-ă] (*casă – case, mamă – mame*). În legătură cu statutul formei regulate în [-i], deși nu este în mod evident la fel de clar (întrucât forma de plural în [-i] a lat. *norus* nu este imposibilă, odată cu trecerea la declinarea a II-a, v. ILR II: 46⁸), este mai sigur să presupunem variantele **nórⁱ** și **nóri** sunt tot inovații și, deci, că tipul neregulat în [-ori] (**nurórⁱ**) este cel mai vechi dintre cele trei. În primul rând, deoarece tipul neregulat este forma predominantă și în dialectele sud-dunărene (v. supra 1.3.). Apoi, pentru că din harta 444 observăm că pluralul în [-i] se găsește exact în aceleași regiuni în care este frecvent și pluralul inovator în [-e] pentru *noră* (Crișana, centru-sud și nord) și, după cum se va vedea din comparația de mai jos, pluralul în [-i] pentru *noră* apare în aceleași regiuni unde se găsesc și pluralele inovatoare pentru *soră* (v. infra 4). Pluralele inovatoare în [-e] și în [-i] sunt cartografiate și pentru dialectul aromân (în formele *nóre*, *nórⁱ*, v. supra 1.3.), situația fiind încă un caz de *inovație paralelă* între aromână și dacoromână (v. Nevaci 2013: 197).

4. COMPARAȚIA HĂRȚILOR [444] (PLURALUL LUI *NORĂ*) ȘI [336] (PLURALUL LUI *SORĂ*) ÎN PRIVINȚA FORMELOR INOVATOARE (ÎN [-e], [-i])

Formele regulate și inovatoare în [-e] și în [-i] au o *frecvență generală* asemănătoare în ambele cazuri, pluralul inovator al lui *noră* având o frecvență ușor mai ridicată: 55/998 în cazul lui *soră*, respectiv 69/998 pentru *noră*. În tabelul de mai jos se poate observa imaginea comparativă pentru *frecvența pe regiuni a formelor inovatoare, regulate*. În Tabelul 5 am ierarhizat regiunile după frecvența formelor inovatoare, descrescător:

Tabel 5

SORĂ și NORĂ – Frecvența pe regiuni a pluralelor regulate

Regiune	Total număr de localități cartografiate	Total forme regulate pentru SORĂ	Total forme regulate pentru NORĂ	pl. SORĂ	pl. NORĂ	pl. SORĂ	pl. NORĂ în [-i]	
				în [-e]	în [-e]	în [-i]	nóri	nór ⁱ
Crișana	120	28	36	20	11	8	22	3
Oltenia	98	6	7	3	5	3		2
Muntenia	200	10	13	2	9	8		4
Moldova + Bucovina	172 + 38	7	6 + 2			7	1 (Bucovina)	6 + 1
Banat	100	4	3	1	2	3		1
Maramureș	20		1		1			
Transilvania	220		1		1			
Dobrogea	30							

⁸ În ILR (II: 46, 49) se precizează că, în latina târzie, substantivele de declinarea a IV-a de tipul lui *norus* (cu pl. *norūs*) au trecut la declinarea a II-a (cu desinența de plural -ī), prin urmare nu ar fi fost imposibil să existe un plural de forma *norī*.

Crișana, regiune care aparține graiurilor nord, nord-vestice, este, în acest caz, cea mai inovatoare, formele inovatoare de plural având o frecvență destul de ridicată în această regiune: 23% pentru *soră* (23/120) și 30% pentru *noră* (36/120). După Crișana urmează, la o distanță considerabilă, două regiuni aparținând graiurilor sudice: Oltenia, unde formele regulate pentru *soră* reprezintă 6% din totalul formelor cartografiate, iar formele pentru *noră*, 7%, și Muntenia, unde pluralul inovator pentru *soră* acoperă doar 5% din totalul formelor, iar pentru *noră*, 6.5%. Din Tabelul 5 se pare că Dobrogea este cea mai conservatoare regiune – din cele 30 de puncte din rețeaua ALRR. *Sinteză*, în niciunul dintre ele nu s-a răspuns cu o formă regulată de plural pentru *soră*, *noră*.

În cazul lui *soră*, în ceea ce privește preferința pentru un anumit tip de plural inovator, în [-e] sau în [-i], se poate vedea că pluralul inovator în [-e], **sóre**, este preferat doar în Crișana (20 de forme în [-e] vs 8 forme în [-i]), pe când pluralul inovator în [-i], **sórⁱ** este preferat în Muntenia și în Moldova. Mai mult, în Moldova este atestată doar forma de plural inovator în [-i], **sórⁱ**.

În cazul lui *noră*, pluralul în [-e], **nóre**, nu este în mod evident preferat în nicio regiune, deși este destul de frecvent în Crișana (11 înregistrări din totalul de 36), însă pluralul în [-i] este în mod clar preferat în Crișana și în Moldova, în variante fonetice diferite: **nórⁱ** în Crișana, respectiv **nórⁱ** în Moldova. Mai mult, varianta **nórⁱ** este și *specifică* regiunii Crișana, nemaifiind întâlnită, în afara Crișanei, decât într-un singur punct din Bucovina.

Tot pentru Crișana, dacă comparăm distribuția geografică a formelor inovatoare pentru *soră* și *noră*, se poate observa că acele arii de concurență între desinențele [-e], [-i] sunt, per total, mai bine conturate în cazul lui *noră*, unde formele de plural prezintă mai multă instabilitate. Capturile de mai jos sunt detalii ale hărților 336 (capturile cu „S” (*soră*, pl.)) și 444 (capturile cu „N” (*noră*, pl.)). Pluralele inovatoare în [-e] sunt reprezentate prin triunghiuri: **sóre**, **nóre**. Pluralele în [-i], în varianta [-ⁱ], sunt reprezentate prin semilună (**sórⁱ**) și printr-un pătrat plin (**nórⁱ**), iar pluralul în [-i] specific Crișanei (**nórⁱ**), printr-un pătrat segmentat. Capturile numerotate cu 1S și 1N reprezintă zona de centru-sud a Crișanei, iar 2S și 2N, zona de nord, la graniță cu Maramureș.

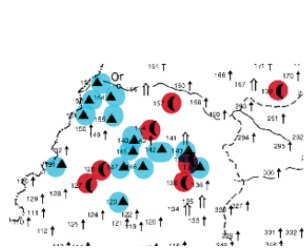

Figura 1S

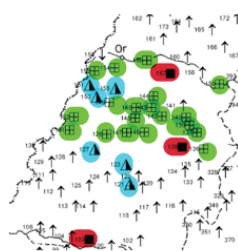

Figura 1N

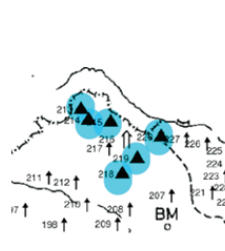

Figura 2S

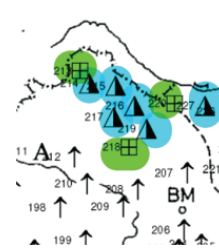

Figura 2N

Din comparația celor două perechi de figuri putem observa, pe de-o parte, că pluralul lui *noră* este mai instabil decât cel al lui *soră* și, pe de altă parte, că zona de centru-sud a Crișanei este mai deschisă inovațiilor decât zona nordică. În cazul regiunii de centru-sud (1S, 1N), pe harta lui *soră* (1S) se observă o arie bine delimitată în care sunt concentrate, pe lângă pluralele vechi, și cele două forme de plural inovator, **sóre** și **sórⁱ**, însă pe harta lui *noră* (1N) din aceeași regiune sunt consemnate, pe lângă formele vechi, și trei variante de plural inovator: **nóre**, **nórⁱ**,

nóri. În zona din nord (2S, 2N), doar formele de plural pentru *noră* (2N) formează o arie de concurență între desinențele [-e], [-i], cu formele **nóre**, **nóri**.

5. OBSERVAȚII ȘI CONCLUZII

În urma descrierilor și comparației am observat, în primul rând, că formele **surórⁱ** și **nurórⁱ** formează cele mai largi arii pe teritoriul graiurilor dacoromâne. Prin urmare, pluralul vechi (moștenit, în cazul lui *soră*) și neregulat este cel mai frecvent tip de plural, aceasta fiind și situația în dialectele sud-dunărene (v. supra 1.3).

Din harta 336, în privința formei de plural pentru *soră* am observat că formele regulate și inovatoare (în [-e]: **sóre** sau în [-i]: **sórⁱ**) apar cel mai frecvent în Crișana (v. Tabelul 2), în regiunea de centru-sud a Crișanei formându-se chiar o arie bine delimitată unde cele două forme regulate sunt concentrate, concurența dintre cele două fiind evidentă (v. supra 2, figura 1S). Mai departe, dintre cele două tipuri de plural regulat, am notat că tipul în [-e] **sóre** este preferat în Crișana, pe când tipul regulat în [-i]: **sórⁱ**, în Muntenia și mai ales în Moldova, regiune unde **sóre** nu este cartografiat ca răspuns principal. Singura regiune pentru care nu a fost înregistrată o formă regulată de plural este Dobrogea, dovedindu-se a fi, în această situație, cel mai conservator teritoriu.

Din harta 444, în privința formei de plural pentru *noră* am observat că formele regulate și inovatoare (în [-e]: **nóre** sau în [-i]: **nórⁱ**, **nóri**) sunt mai frecvente tot în Crișana (v. Tabelul 4), unde este preferată varianta **nóri**, specifică acestei regiuni. Cealaltă variantă în [-i], **nórⁱ**, este preferată în Moldova, iar pluralul regulat în [-e], în Muntenia. La fel ca în cazul lui *soră*, în Dobrogea nu s-a înregistrat nicio formă de plural regulat, fiind și aici cea mai conservatoare regiune.

În urma comparației am putut observa că, în graiurile dacoromâne, pluralul pentru *noră* este mai instabil decât pluralul lui *soră*; *noră* prezintă mai multe forme de plural regulat decât *soră*, concentrate în arii bine delimitate unde formele regulate sunt concurente (v. supra figurile 1N vs 1S, 2N vs 2S). Mai departe, din comparația celor două hărți din punctul de vedere al distribuției formelor inovatoare, am observat că ariile teritoriale inovatoare sunt aceleași în cazul ambilor termeni, anume zona de centru-sud și zona de nord din Crișana (v. Tabelul 5).

În fine, o ultimă chestiune care trebuie evidențiată este faptul că hărțile 336 și 444 din ALRR. *Sinteză III* arată că, în situația particulară a pluralelor pentru *soră* și *noră*, graiul din Crișana, în special cel din zona de centru-sud a Crișanei, s-a dovedit a fi cel mai inovator dintre toate graiurile dacoromâne. Această situație nu este într-un total surprinzătoare – situația confirmă observațiile mai vechi ale lui Teofil Teaha despre graiul din această zonă, anume tendința către inovație în flexiunea nominală (Teaha 1961: 88) și puternica concurență dintre desinențele [-e] și [-i] în pluralul femininelor cu singularul în [-ă] (Teaha 1961: 89)⁹. Totodată, cea mai conservatoare regiune s-a dovedit a fi Dobrogea. În acest caz, ar fi interesant de urmărit care este situația pluralelor vechi și noi în această regiune și în celelalte hărți morfologice din ALRR. *Sinteză III*.

⁹ Pentru discuții mai recente despre plurale (în [-e] / [-i]) la nivel dialectal, v. și Răuțu 2005–2007, 2013, Marin 2013, 2017.

BIBLIOGRAFIE

- ALAR I – *Atlasul lingvistic al dialectului aromân* (autor: Nicolae Saramandu, editor Manuela Nevaci), vol I, București, Editura Academiei Române, 2014.
- ALAR II – *Atlasul lingvistic al dialectului aromân* (autori: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci), vol. II, București, Editura Academiei Române, 2020.
- ALRR. *Sinteză* III – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză* (coord.: Nicolae Saramandu), Editura Academiei Române, București, vol. III, 2018 (colectiv redacțional: Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Daniela Răuțu, Irina Floarea, Carmen-Ioana Radu, Ionuț Geană, Mara Iuliana Manta), București, Editura Academiei Române.
- Capidan 1925 – Th. Capidan, *Meglenoromânii I: Istoria și graiul lor*, București, Cultura Națională.
- Caragiu Marioțeanu 1968 – Matilda Caragiu Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână*, București, Editura Academiei RSR.
- DDA – Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București, Editura Academiei Române, 2013.
- DELR – Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți, Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2002.
- Densusianu 1975 – Ovid Densusianu, *Opere*, II, ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu, I. Șerb, București, Editura Minerva.
- DLR – Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 1965–2010.
- DM – Theodor Capidan, *Meglenoromânii III. Dicționar meglenoromân*, București, Cultura Națională, 1935.
- GALR I – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Gramatica limbii române* (coord.: Valeria Guțu Romalo), vol. I: *Cuvântul*, Tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei Române, 2008.
- GBLR – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Gramatica de bază a limbii române* (coord.: Gabriela Pană Dindelegan), București, Univers Enciclopedic Gold, 2010.
- GR – *The Grammar of Romanian* (ed.: Gabriela Pană Dindelegan), Oxford, Oxford University Press, 2013.
- ILR II – Al. Rosetti, B. Cazacu, I. Coteanu ș.a. (coord.), *Istoria limbii române*, vol. II, București, Editura Academiei RSR, 1969.
- Kovačec 1971 – August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, Editura Academiei RSR.
- Lausberg 1988 – Heinrich Lausberg, *Linguistica Romanica*, vol II: *Morfologia*, Madrid, Gredos.
- Maiden 2014 – Martin Maiden, „The plural type *cărnuri* and the morphological structure of the Romanian feminine noun in diachrony”, în: Gabriela Pană Dindelegan, Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu ș.a. (eds), *Diachronic Variations in Romanian*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, p. 33–52.
- Marin 2013 – Maria Marin, „Pluralele *picere, piciori*. Notă «morfologică»”, în *Fonetică și dialectologie*, XXXII, București, p. 193–196.
- Marin 2017 – Maria Marin, „Pluralul feminin în *-e/-i* la nivel dialectal”, în *Fonetică și dialectologie*, XXXVI, București, Editura Academiei Române, p. 59–68.
- MDA – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”; *Micul dicționar academic*, vol. III, Literele I–Pr, 2003; vol. IV, Literele Pr–Z, 2003, București, Univers Enciclopedic.
- Nevaci 2011 – Manuela Nevaci, *Graiul aromânilor fărșeroși din Dobrogea*, București, Editura Universitară, 2011.
- Nevaci 2013 – Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.

- Rosetti 1964 – Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. I, București, Editura Științifică.
- Rosetti 1966 – Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. IV, V, VI, București, Editura Științifică.
- Saramandu 1984 – Nicolae Saramandu, „Aromâna”, în: Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, p. 423–476.
- Saramandu, Nevaci 2013 – Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Sinteze de dialectologie română*, București, Editura Universitară, 2013.
- Saramandu 2014 – Nicolae Saramandu, „Prefață” la *Atlasul lingvistic al dialectului aromân* (autor: Nicolae Saramandu, editor Manuela Nevaci), vol. I, București, Editura Academiei Române.
- Scurtu 1966 – Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, București, Editura Academiei RSR.
- SILR – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea* (ed.: Gheorghe Chivu, Gabriela Pană Dindelegan, Adina Dragomirescu ș.a.), București, Editura Academiei Române, 2015.
- Răuțu 2005–2007 – Daniela Răuțu, „Aspecte ale realizării unor opoziții morfologice la substantive din graiurile dacoromâne”, în *Fonetică și dialectologie*, XXIV–XXVI, București, Editura Academiei Române, 2005–2007, p. 197–211.
- Răuțu 2013 – Daniela Răuțu, „Aspecte ale variației morfologice substantivale în graiurile dacoromâne din Voivodina” în: Daniela Răuțu, Adrian Rezeanu, Dana-Mihaela Zamfir (coord.) „*Cuvinte potrivite*” *Omagiu doamnei Maria Marin la aniversare*, București, Editura Academiei Române, p. 405–411.
- Teaha 1961 – Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, Editura Academiei RSR.

*Universitatea București, Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5–7, București*

TACHE PAPAHAGI: ETIMOLOGII „DESCHISE”

IULIA MĂRGĂRIT

Prezentul demers își propune comentariul unor cazuri de etimologii discutabile, selectate și publicate de Tache Papahagi, în volum, sub titlul *Contribuții lexicale* (= CL). Situațiile incluse sub genericul amintit sunt diferite din punctul de vedere al problematicii etimonului, după cum rezultă din însăși prezentarea autorului. Plecând de la instrumentele de lucru cu care a operat acesta (TDRG, DA, CADE), au fost reținute elementele absente dintr-un dicționar sau altul, ori chiar din toate trei. În plus, au mai fost incluse altele, din categoria celor înregistrate lexicografic, dar private nu numai de etimon, ci și de înțeles sau, atunci când îl aveau, ori pe unul, ori pe altul, necesitau rectificări, după aprecierea filologului.

Din lista de cuvinte care au intrat în atenția autorului, ne-am oprit asupra celor pentru care materialele existente ne-au permis formularea de ipoteze și de interpretări:

Bârsoian, -ă, (T, Ac, C)¹: *poiană bârsoiană* MF: 825 (Mușcel). *Din Bârșa, bârșan?*²

În cazul secvenței citate, *poiană bârsoiană*, adjectivul, la o cercetare oricât de sumară, apare privat de autonomie lexicală. Faptul este evident în structura sa de construct în partea terminală, separată din determinat și atașată pentru a realiza un ansamblu eufonic cu acesta. Sintagma astfel obținută, practic, relevă dependența determinant/determinat, exemplificând relația, calificată de Eugen Coșeriu 2005, 41, „solidaritate lexicală”. În opinia lingvistului, cuvântul inovator nu poate dispune de un regim funcțional autonom, limitat de însăși prezența determinatului, fără de care el nu intră în uzul curent.

Așadar, *bârsoiană* definește un anume spațiu, o poiană, probabil, după animalele ocupante: *oile bârșane*. Denumite, pentru început, astfel după locul de origine (Țara Bârsei), mai apoi *bârșan(ă)* a fost adoptat de terminologia păstorească, pentru a exprima caracteristica acestora: lăna lor lungă și aspră. Modalitatea de creare a determinantului survine pentru a stabili, prin eufonie, un compus care urmează să se comporte ca o singură unitate lexicală. *Poiană bârsoiană* a fost identificat în textele folclorice din Muntenia (MAT. FOLK., 825, Mușcel). În aceeași zonă, există precedente, de pildă, expresia *mii și fărâme* (la origine, *a face ceva, ~ ~ pe cineva mici și fărâme*) a dezvoltat var. *miș și fărâme*, perpetuată în *mi și fărâme > mii și firime*, abia apoi conturându-se *mii și firimii*, datorită aceleiași tendințe de echilibrare acustică a dubletului pentru a-i asigura unitatea (Mărgărit 1999, 159; 2002, 91); la fel, *cu șoptele, cu momele* care a evoluat formal către *cu șoșele, cu momele*, schimbările vizând cel dintâi membru al cuplului, desăvârșit sub aspect eufonic, prin simetria fonetică a consoanelor componente și repetabilitatea acestora: *cu șoșele, cu momele*, în cazul ambelor componente (Mărgărit 2000, 97–103).

¹ În paranteză pot apărea notațiile T, Ac, C sau numai una sau două dintre ele, semnificând, după cum urmează: H. Tikin – *Dicționar român-german, Dicționarul Academiei*, I.-Aurel Candrea – Gh. Adamescu, *Dicționar enciclopedic ilustrat...* (1926–1931).

² Indicațiile din primul alineat sunt preluate *tale quale* din volumul *Contribuții lexicale*.

Bourat, ~ -ă (C): *Moș Hâncu... cu urechile bourate...* (Cuv. XXX).

Adjectivul, menționat fără etimon și fără înțeles, revendicabil de la *bour* „mamifer din rasa bovină”, suscită interes, mai ales, prin potențialul semantism, pentru care, din păcate, prin dimensiunea insuficientă, contextul nu oferă sprijinul așteptat. Este evident că sugerează o însușire specială, proprie coarnelor de *bour*, după cum și dicționarele confirmă supoziția prin conversiunea numelui (*bour*) în adjectiv. După DA, în limba veche, în consecință, notat cu semnul arhaicității, coarnele mamiferului constituiau element de referință pentru a defini coarnele altor animale: *coarne boure* 1. „cu vârfurile aduse unul spre altul” (HXII 274); 2. „unul înainte și unul înapoi” (Marian): *Nu vă ridicareți coarne bouri* (Dosoței Ps. 249). *Ține-te, cerbule, cu coarnele cele boure* (Neculce, Letop. II, 317).

Creat după modelul adjectivelor pseudo-participiale (*ciumat, cordelat*), cazul reперat de Papahagi, *bourat*, devine, p. ext., calificativ, în general, pentru podoaba similară a altor vietăți, comparabilă, prin poziție (direcție), cu atributul coarnelor *bourești* (v. cimilitura: *Melc, melc, codobelc / Scoate coarne bourești...*).

Chichie (T, C) „cutie”: *Le-am aruncat în chichia mesii* (F I 414, 1839).

Despre *chichie* DEX menționează „azi puțin folosit”. Într-adevăr, în prezent, cu același sens, la nivel popular-dialectal circulă *chichiță*, relația *chichie / chichiță* fiind aceea de bază, împrumut din neogreacă (DA, SDLR, DEX) / derivat. Îmbogățit și cu alte sensuri (*Gl. Munt., DGS I*), *chichiță* a fost atestat, în vocabularul dialectal sudic, relativ recent (Bărbuț, *Dicț. olt., DGS I*). Tabloul semantic al cuvântului, după DGS I, este următorul: 1° NALR – Olt., h. 240 / Mehedinți, prin Dolj, rar Gorj; ALRR – Munt. și Dobr., h. 226 / Olt., Teleorman, Călărași „sertar (la masă, bufet, scrin)”. 2° ALRR – Munt. și Dobr., h. 227 rar Dâmbovița, Buzău, Teleorman, Ilfov, Giurgiu „cutie, în interiorul unei lăzi de haine, pentru bani, acte etc.”. 3° pl. *chichiți* ALRR – Munt. și Dobr., h. 223 rar Buzău, inv. „solnițe”. Ambele ipostaze; *chichie* (arh.), cu suf., *chichiță*, au fost înregistrate de DA: *Cu cealaltă mână am descuiat cutia mesii și deodată le-am aruncat în chichia mesii, încuindu-le cu cheia* (Furnică...). *Deaderă toți boiarii și tot norodul și aducea* (impozitul) *și punea în chichiță* (Biblia, 1688).

În momentul de față, la nivelul limbii comune, circulă, ca element familiar, cu precădere, prin specializare de sens, *chichiță* „șiretlic, vicleșug; subterfugiu” (DEX), baza de la care descinde acesta fiind dată uitării.

Chirăuș (T, Ac, C) „cărăuș” (F, I, 302 – 1836).

Pentru cuvântul privat de etimon, vom utiliza detaliile ajutătoare din paragraful rezervat ipoteticeii baze a acestuia. Astfel, DA s.v. *chirie* 2° oferă, după definiția corespunzătoare: „suma ce se plătește pentru transportarea mărfurilor, *cărăușie*”, posibile derivate și citatele aferente: *3 bani din suma chiriei de tot felul să ia vătavul de cărăuși și de chiragii* (a. 1776). Indispensabil pentru cazul de față, *chiragiu* figurează în aceeași sursă, ca arhaism s.v. *chirigiu* „cel ce duce, cu căruța, oameni, marfă, etc., pe plată; *cărăuș*”. Dintre cele două sinonime *chiragiu – chirigiu*, pentru discuția referitoare la *chirăuș*, prezintă interes *chiragiu*, varianta arhaică a împrumutului *kiraci* din turcă, în raport cu *chirigiu*, refăcut (creat?) pe terenul limbii române, prin apropiere de baza recognoscibilă, uzuală, *chirie* < bg., sb. *kirija*. Exemplele ilustrative din DA relevă ocurențe comune unde intersectarea și suprapunerea sinonimică, *chiragiu / cărăuș* > *chirăuș*, devin aproape firești: *Vătăjia de cărăuși cu care și de chiragii cu căruțe* (Rășcanu). Contaminația celor doi termeni a beneficiat, cu siguranță, de o altă ordine a acestora: *Vătaful de chiragii și de cărăuși* (*ibid.*); *3 de leu de la chiragii, din soma chirii ce se va tocmi fieștece chiragiu sau cărăuș* (a. 1820).

Destrauri (T, C): *să-și destraurească degetul* RP, V, 16.

Verbul *destrauri*, fără înțelesul corespunzător și fără etimon, figurează în CL, 19. Pe aceeași linie a neajunsurilor este însoțit de un citat, absolut insuficient pentru decriptare: *Să-și destraurească degetul* (RP, V, 16). Introducându-l în corpusul de termeni, DLR a procedat, laudabil, la întregirea citatului: *Degetul îi rămase întraurit... Tot cearcă să-și destraurească degetul, dar nu poate...* (Ion Pop-Reteganul, *Povești*, V, p. 16). În aceste condiții, textul ilustrativ livrează cuplul antonimic *întrauri / destrauri* a cărui prezență „scurtează” drumul către etimon. Cele două verbe au fost create prin același procedeu derivativ. În cazul *întrauri* a fost implicat un prefix învechit, astăzi, neproductiv: *întru* (cf. *întrarıpa*, *întrarma*), concurat și substituit ulterior de *în-* (*înarıpa*, *înarma*). Ca în toate relațiile prefixale *des-* / *în-*, și în cazul de față, componentele cuplului antonimic, prin cele două operații exprimate, se află într-o strânsă relație: una, *întrauri*, o precedă pe cealaltă, cea de a doua, *destrauri* anulând-o pe prima. Din punctul de vedere al creării, *destrauri* nu ridică probleme, exprimând acțiunea inversă, în raport cu aceea redată de verbul pereche, de altfel prezent în propoziția anterioară a fragmentului. DLR nu valorifică șansa în favoarea etimonului, optând pentru mențiunea „cf. *auri*”, prin limitarea la unica secvență clară, din structura derivatului *destrauri*, de altfel, ca și pentru *întrauri*, pe care nu l-a avut în vedere. Dar extragerea acesteia nu corespunde adevărului lingvistic, punctul de plecare pentru *destrauri*, fiind altul: *întrauri*. Prin urmare, după operația de separare a prefixului *des-* rămâne o secvență, aparent neclară, *trauri*, dar care confirmă implicarea verbului *întrauri* în derivare, ca element de bază.

Îndoș (T, Ac, C): *Merge pe drum îndoș* (FV, 60) < *doi*.

Cuvântul a fost identificat de Tache Papahagi în Ciușanu, *Vâlcea* și corelat, pentru etimologie, cu numeralul *doi*, fapt, de altfel, incontestabil. Filologul l-a reținut atât pentru calitatea de construct inedit, cât și pentru semantismul aparent, sugestiv, dar fără a-l formula, ilustrat, printr-un citat insuficient. Decisivă în receptarea cuvântului (*Merge pe drum îndoș*), dimensiunea dublată a acestuia afectează plenar șansele unei lecturi în bune condițiuni, în acest fel, reduce drastic. Sursa la care a recurs Papahagi ne-a permis întregirea pasajului: *Ș-am un cal de-i zic Cocor, / Prinde pasărea din zbor / Ș-altu de-i zic Fulgeriș / Merge pe drum îndoș / Și-n buiestru curmeziș!* (Ciușanu, *Vâlcea*, 60/301). Extensiunea textului permite identificarea celui despre care este vorba, nimeni altul decât un cal: *Fulgeriș*. Prin descrierea oferită de autorul popular, denotația acestuia capătă transparență lexicală deplină. Cu siguranță, numele a fost atribuit pentru repeziciunea cu care acesta executa cursele la care îl supunea stăpânul. Prin urmare, *îndoș* exprimă capacitatea calului de a alerga, ca unic exemplar, echivalentă cu aceea a unui dublet. Selectarea cu parcimonie a textului ar putea justifica semantismul propus de MDA care a preluat adverbul *îndoș* din corpusul lui Tache Papahagi, prin stabilirea unei glose inadecvate: „nesigur”. Dintre posibilitățile de decriptare, oferite de baza la care s-a raportat dicționarul, verbul *îndoi* (refl.), opțiunea acestuia a avut în vedere semnificația „a fi nesigur”. În consecință, soluționarea MDA reflectă, cum nu se poate mai bine, importanța citatului-suport în activitatea lexicografului. Corectitudinea în decuparea acestuia devine direct proporțională cu erorile la care se expune filologul. Beneficiul textului extras în dimensiunile necesare asigură comprehensiunea fără dificultăți: calul *Fulgeriș* aleargă în concordanță cu numele său, deloc întâmplător, „ca fulgerul” și nicidecum „nesigur”, ci mai degrabă, cu posibilitatea de a-și dubla potențialul. Pentru etimon, avem în vedere ipoteza schimbării de sufix: *îndoit* > *îndoș*, facilitată de necesitățile eufonice ale textului: *Merge pe drum fulgeriș / Și-n buiestru curmeziș*. De aceea, se impune să subliniem, încă o dată, importanța textului ilustrativ atât pentru autorul-lexicograf, cât și pentru cititor.

Moitor, ~ -oare (T, C): *Ș-o pus cânepa la moitoari* (sb) Șt N, 167.

Cuvântul a fost preluat cu formele *moitor*, ~ -oare și cu ilustrarea aferentă din Ștefănuță VN, 167. Semantismul deductibil „topilă” este confirmat de Dicț. dialectal IV care l-a înregistrat. Creație regională, derivatul se analizează prin varianta verbală dialectală *moia* reținută, pentru formă, în DLR s.v. *muia*, dar sub care nu figurează semantismul „a pune cânepa la topit”.

Graiurile basarabene din partea sudică a provinciei au evoluat, valorificând varianta regională *moia*, ca formă și sens, de la vb. *muia*, dezvoltând, prin extensiune, după expresia *a pune rufele la muiat*, de asemenea, o versiune similară *a pune cânepa la muiat*.

Prăsad: (C): *Frunză verde păr prăsad* MF, 1270 (Tecuci).

Fără niciun fel de indicații, însoțit de un citat minimal: *păr prăsad* (MF, 1270, Tecuci), lexemul necesită clarificări de sens și de origine. În acest scop, extindem dimensiunea textului: *Frunză verde păr-prăsad / Taică-mio – a fost om bogat* (MAT. FOLK., 1270) și îl dublăm cu un altul tot din zonă: *La cel merișor-prăsad / Mândru-i danțul de-adunat* (Pamfile 1914, 93). Ambele texte relevă același determinant, un împrumut din bulgară, *prasad* (присад), care însoțește numele unor pomi fructiferi. Prezența acestuia se justifică prin semantism: indicarea unei varietăți diferite, realizate ca urmare a altoirii. Cu timpul, secvențele *măr prăsăd*, *păr prăsad* s-au redus în favoarea determinantului, preferat ca unică denumire: *păr prăsad* > *prăsad*, de altfel esențial în modificarea produsă. Schimbarea a avut loc mai ales în graiurile moldovenești din stânga Prutului (v. „Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești”, redactori N. Raevschi, M. Gabinski, 1978), dar și a celor din dreapta aceluiași râu, cu precădere în partea sudică.

Ram „rudenie”: *ți-oi fi și eu vreun ram* Sb 94; 98.

Moștenit din lat. *ramus* „ramură”, cuvântul nu ridică probleme privitoare la etimon, nici măcar la semantismul primar, ci referitor la cel conturat pe terenul limbii române și reperat de Tache Papahagi. Presupunem că lingvistul l-a reținut tocmai pentru potențiala lui capacitate creatoare. Este supoziția pe care încercăm să o demonstrăm, presupunând că Papahagi a intuit în *ram* un factor activ în lexicul dialectal, cu anumite consecințe.

Citatul ilustrativ din CL, de altfel minim, a fost preluat *tale-qual*e de DLR și atribuit unui autor diferit de cel menționat în corpus, Pop, fapt mai puțin deranjant, în comparație cu menținerea *statu-quo*-ului, în privința secvenței ilustrative. În consecință, ca și în cazurile anterioare similare, am procedat la identificarea și întregirea contextelor, 2 la număr, extrase din aceeași sursă, Stăncescu, *Basm*e: „— *Taci, să nu zici o vorbă rea, că ți-oi fi și eu vreun ram!*” (p. 94). „— *Dacă mi-ești ram ceva, vino de-mi spune o vorbă bună și ți-oi spune și eu ție!*” (p. 98). Dialogul dintre cei doi vorbitori ar fi putut evolua în virtutea unei relații de rudenie. În aceste condiții, lucrurile ar fi luat o întorsătură amiabilă, girate tocmai de o presupusă înrudire. Așadar, constructul *a fi ram*, cu aportul elementului nominal, semnifica „a fi rude, a se înrudi”. Cu înțeles deductibil contextual, *ram*, absentează din dicționare, cu excepția DLR, care înregistrează restrictiv „semnalul” lui Papahagi. Îl considerăm un fapt de perspectivă, prezența sa în lexicul dialectal nefiind, probabil, neglijabilă. Mergând pe acest fir, apelăm la un artificiu, extinzând cu încă o unitate seria sinonimică *rudă*, *rudenie* + *ram*. În acest scop, am introdus-o experimental, în succesiunea secvenței exemplificative (*Să nu zici vreo vorbă rea că ți-oi fi și eu vreun ram* [rudenie]), ca și când ar fi putut exista în intenția vorbitorului. În aceste condiții, am putea lua în calcul iminența unei contaminații în virtuala relație *ram* + *rudenie*: **rāmudenie*, susceptibilă de inerente modificări fonetice: asimilare vocalică progresivă [ă] – [u] > [ā] – [ā]: *rāmādenie*, perfectibilă în continuare, prin același procedeu:

remedenie, apoi, prin atracție sinonimică cu *rudă*, *rumedenie*. Rezultatul este confirmat de Costinescu, *Vocabular*, pentru jud. Buzău, dar și cu forma de plural, ceea ce ar indica un anumit curs al cuvântului: *Un asin împovărat cu aur tot asin este, dar ce ne pasă măcar cine îi deschide ușa, este bine primit pretutindenea și-și găsește rumedenii acolo unde nu le caută. Nimului nu îi este rușine cu rudele proaste, dacă vor fi bogate* (Scarlat Tempeanu, *Gheografia Țării Românești*, București, 1842, p. 82). Varianta presupus-prioritară, *rămudenie*, consemnată de Costinescu, ulterior, a fost înregistrată în SDLR, pentru aceeași zonă (Buzău).

Revenind la cea de a doua treaptă, *rămădenie*, corelată cu celelalte atestări, *remedenie*, *rumedenie*, provenite din impactul *ram* / *rudenie*, prin structura fonetică, relevă o anumită instabilitate cauzată de elementul de adaos, *ram* care le diferențiază de punctul de pornire: *rudenie*. Reflexele acestuia devin evidente în „perturbările” ulterioare a căror cauzalitate se află în dinamica graiurilor și care se stabilizează în varianta finală *rubedenie*, după ce trecuse prin versiunea *rebedenie*. Cuplul paronimic *remedenie* / *rebedenie*, în versiunea, *rumedenie* / *rubedenie* este atestat integral, diverse surse probând verosimilitatea noilor variante. *Rebedenie*, de pildă, figurează în CADE, într-un fragment preluat din opera scriitorului Al. Vlahuță: *Un toptangiu din Călărași se găsisese ceva rebedenie, după o soră vitregă a nevastei, cu un meșter din Ilfov*. Ulterior, în perioada interbelică, cuvântul se întâlnește în publicații din Oltenia: *Tatăl, om sărac, meșteșugar de proveniență rurală, de bună seamă, venea uneori și sta vremelnice și la țară, la Burlani, unde va fi având ceva rebedenii și unde poate că exercita, în acest timp, meșteșugul lui de curelar și cismar* (Arhivele Olteniei, VI, 1927, nr. 29–30, p. 123). *În mijlocul secolului al XIX-lea mai trăia un uniat la Craiova: Pamfile, directorul școlii primare „Regele Ioanițiu”. Ținea o rebedenie a Chițuleștilor și petrecea vacanțele la băile de la Mehadia, unde l-am cunoscut* (*ibid.*, XII, 1933, nr. 65–66, p. 351). Pentru secolul al XX-lea lexemul este consemnat de I. Zanne, P IV, p. 269: ***Rebedenie la rebedenie trage ca acul la magnet***. Existența ulterioară a lexemului este confirmată în culegerile de texte dialectale muntenești: *I să scurtează zilele, săracu, ce să-i mai facem îl plângem, îl văicărim, ne aolim pă el, l-am dus acolo, la locu lui... îi facem capu de țărăncă, mănâncă... toată lumea care a fost la mort, rebedenii, vecini, mă rog, cine-a fost cu lumânare acolo*. (TDM III, 232, pct. 803, Lăceni, com. Orbeasca – Teleorman). Fragmentul pune în evidență semnificația cuprinzătoare a variantei *rebedenie* „rude mai apropiate, mai îndepărtate, de tot felul”, consemnată, de altfel, și în hărțile ALRR – Munt. și Dobr.; II, h. 136, pct. 765 Teslui – Olt, pct. 830, Băneasa – Giurgiu; h. 126: pct 817 Uliești – Dâmbovița. „Saltul” *rubedenie* ar putea beneficia de două puncte de plecare distincte, *remedenie* > *rebedenie*, prin atracția factorului complex *rudă*, *rudenie*; 2. *rumedenie* > *rubedenie*, ca urmare a unor schimbări fonetice, constând în comutarea labialelor *m/b*. Pentru devenirea *rumedenie* > *rubedenie* aducem în sprijin fapte similare din lexicul dialectal: *urmariță* „oaie care rămâne în urma turmei (NALR – Olt., II, h. 807, pct. 905, Bumbești-Jiu) a dezvoltat variantele *urbariță* (ALRR – Munt. și Dobr., II, Chest. 2390, pct. 876, Turcoaia – Tulcea) și *orbariță* (*ibid.*, Chest. 2388 / pct. 875, Niculițel – Tulcea). Transformările au avut loc tot pe baza schimbării de consoane labiale, prin comutabilitatea acestora.

Plauzibilitatea semantismului *ram*, care i-a atras atenția lui Tache Papahagi, și scoaterea acestuia din sfera suspiciunii ne-a fost confirmată de cele mai noi cercetări dialectale de teren. În anchetele efectuate la minoritarii români din sud-estul Ungariei (sept. 2018) s-a obținut o generoasă recoltă de fapte dialectale din toate compartimentele limbii. Pentru problema comentată, s-a înregistrat semantismul regional *creangă* „neam, rudă” în localitățile Otlaca-Pustă, Aletea, Săcal, din județele Békés și Hajdú-Bihar. Informatoarea Maria Crișan (83 de ani) din

Otlaca-Pustă, povestind despre căsătorie, în contextul propriei generații, a subliniat rigorile actului respectiv, peste care nu se putea trece. Una dintre acesta era *creanga*, altfel spus „neamul” și, implicit, poziția socială a acestuia, care impunea aceeași coerciție de o parte și de alta a tinerilor, respectiv, o stare materială cvasiegală. În condițiile de altădată, la nivelul social cel mai ridicat al comunității, *mirele, mireasa trebuia să fie de creangă mare*. Punerea de acord presupunea *avere*, adică *pământ* care să-i înscrie pe viitorii căsătoriți în statutul de *gazde mari*. Un astfel de procedeu asigura bunăstarea familiei chiar din punctul de plecare. În același timp, descendența confortabilă a urmașilor trebuia să fie asigurată în așa măsură încât să se poată spune „*sunt de creangă bună*”, după cum ne-a comunicat un alt informator, Petre Sabău (83 ani) din localitatea Aletea. La cererea anchetatorului, acesta a clarificat semantismul metaforic *creangă* pentru comunitatea din Aletea. În relatarea oferită, pe lângă semnificația generică „neam, rudenie”, *creangă* cunoaște și o accepție restrânsă „familie”: *Mama, tata, pruncii, asta-i un ciledi, tot o creangă, adică o familie*.

Dintr-o localitate diferită, Săcal, ne-au parvenit informații care atestă poziția semantismului *creangă* în lexicul local. Într-un text de aducere-aminte a tradițiilor de odinioară întâlnim cuvântul cu o evidentă lărgire de sens: *Pe strada noastră, toate fetele erau de-o creangă* [„din același neam”], cu posibilitate de extensie semantică, „de aceeași condiție socială”: „Ne întâlneam toți copiii dintr-o *creangă* de Paști”. Inventariind tovarășele de joacă și petrecere, informatoarea constată: *S-a stins creanga lor* [= „generația”?]. Uneori, căsătoria aducea dezechilibru în familie și, mai departe, în *neam*, prin neconcordanța partenerilor. Situația, în astfel de cazuri, se rezolva prin disociere mai mult sau mai puțin marcată: [*Mirele*] *e de creangă proastă, da ținem rudenia, ne obligă creanga*. Alteori, prin același act, atunci când tinerii erau de aceeași condiție materială, prestigiul lor se consolida în fața comunității, iar între rude erau acceptați cu mândrie: *E din creanga mea!* În cazul unor relații matrimoniale cu persoane reprobabile, în viziunea părinților, disfuncționalitățile, de regulă, vizau obârșia acestora „*Du-te tu cu creanga ta!*”

Ca și în alte cazuri, contextul pune în evidență sensul avut în vedere de vorbitori: *La petrecere au venit două crengi și din partea mamei, și din partea tatei*. Putem deduce că numărul participanților a fost considerabil, apreciind după cele două categorii de rude prezente. *Creanga* devine prestigioasă din punctul de vedere al vechimii: *Am avut strămoși, bunicul Isai și bunica Isoaie. Creanga noastră e veche* [în Săcal] *din colonizarea Mariei Terezei. Am venit de la poalele Bihorului*. Stabilizat în noul ținut, neamul a evoluat, s-a înmulțit, altfel spus *s-au încrenguit după mamă, după tată*. Verbul care constituie, de altfel, o creație inedită, corespunde tiparului din limba comună, *înruđi* (refl.).

În DA s.v. *creangă* 2° figurează înțelesul „ramură a unei familii” (*O creangă din neamul lui* – Negruzzi). Situația consemnată de dicționarul-tezaur este diferită de aceea relevantă la nivel dialectal. Mutația semantică s-ar explica de la punctul de pornire *creangă* la origine „ramură a unui copac”, apoi „ramură a unei familii, a unui neam”, până la cel de „neam, rudă”. Situația se dovedește similară cu *ram*, mai întâi cu aceeași semnificație ca și *creangă* (*Acest nume... nu se cuvine altora, fără numai aceluia ram carii au fost robi* – Maiorescu, Ist. 183/11), apoi, regional, reperat de Tache Papahagi „rudenie, neam”. Evoluția semantică asemănătoare *ram, creangă*, în două zone diferite ale românității confirmă cazul „ram”, reperat în CL.

Răzare (T, C): *Spre răzarea soarelui* (TP, 442); *la răzarea soarelui* (TP 476).

Reținut de Papahagi, fără semantism și fără etimon, *răzare* a fost inclus în DLR și „rezolvat”, sub cele două aspecte. Evident că acestea suscită interes și ne propunem să le urmărim.

Extinzând atestările și la alte surse, dicționarul-tezaur atribuie cuvântului calificativul „popular”, de altfel motivat, și înțelesul „acțiunea de a răza; revărsarea razelor (soarelui) sclipirea razelor”. Textele ilustrative atestă, pe de o parte, modul de utilizare a cuvântului: absolut sau în construcții genitivale; pe de altă parte, accepțiile diferite pentru fiecare dintre cele două situații. Cele mai multe atestări constituie sintagme în care *răzare*, ca determinat, apare alături de un determinant nominal: *soare, dimineață, namiază*, semnificând „răsăritul soarelui; lumina, sclipirea razelor de soare”: *Ochișori de-și arunca... / Spre răzarea soarelui! / Într-acolo ce-mi vedea?* (Teodorescu, P.P., 442/300). *Ochii-și negri d-arunca / Înspre lungul drumului, / La răzarea soarelui* (*ibid.*, 471/265). *Copacii încărcați de sloi străluciau în răzarea dimineții* (I. Slavici, *Nuvele*, II, 29). *Apele ei scânteie în răzarea namieții ca un uriaș sahan cositorit* (M. I., Chirițescu, *Grănicerul* 1912, 96).

În afara acestora, semnalăm conturarea unui nou înțeles: „răsăritul soarelui” (ca stare de fapt), perpetuat în „punct cardinal, est”; *Pistelca lunii nesfârșite... scânteie în răzare ca un uriaș irmilic proaspăt ieșit de sub teascul turnătoriei* (Chirițescu 1916, 117). *Vezi acolo, în colțul coroanii de stuf, niște ghemotoace ca niște mosoare de papură, lunecând spre răzare?* (*ibid.*, 112).

Cât privește etimonul, TDRG indică lat. *radio, -are*, iar DLR a stabilit verbul *răza*, prezent, de altfel, în glosa pentru *răzare*. Verbul menționat se întâlnește, exclusiv, în literatura populară: *Două raze unde-mi rază? / Rază-n vârful muntelui* (I. G. Bibicescu, *Poezii populare din Transilvania*, 1913, 233). *Cocoș graiu mi-o cântat / Flori dalbe s-o revărsat / Și din flori, / Floare răsare, / Floare cu trei răzișoare / Întâia rază ce rază, mă? Crucile fereștilor, / În mijlocul meselor / Doia rază ce rază, mă? / Tria rază ce rază, mă? / Rază-n câmp la holde verzi, / De le coace, le răscoace!* (Viciu, *Glosar*, 73/131). Datorită faptului că circulația verbului propus se limitează la domeniul liricii populare am putea pune sub semnul întrebării filiația *răzare* < *răza*. Pentru a explica *răzare* din punctul de vedere al etimonului avem în vedere, mai degrabă, posibilitatea unei contaminații. În conturarea cuvântului ar putea să fie implicat dubletul sinonimic *raza soarelui / zarea soarelui* în cazul căruia suprapunerea celor două construcții genitivale ar fi dus la rezultatul *răzare*.

Sconcenie (C) „sfârșit”, Neculce, 91.

În încercarea de a identifica etimonul, cuvântul relevă, același proces de contaminare, ca în cazul „chirăuș” sau „răzare”. Termenul implicat, *concenie*, cu același înțeles, ca și *sconcenie*, era uzual în epoca de început a culturii române, mai ales în limbajul bisericesc: *Și scotea toate semnele care se făcură, că au fost lor de arătare să fie concenia lor* (Letop. I, 137, după DA). Din serviciul liturgic, unde era curent, cuvântul a trecut în limbajul cotidian, urmând să se perpetueze îndelung. Ciușanu, Vâlcea, l-a înregistrat în expresia *bată-te concenia!*, cu semantism moderat, „bată-te norocul!” Extensiunea termenului, în afara cultului religios, a sporit șansele de contaminație sinonimică: *sfârșit + concenie > sconcenie*. Reperat în cronica lui Neculce, cuvântul astfel augmentat nu este singular în lexicul popular dialectal. În Moldova, în limba veche circula expresia *bată-te concina!*, cu același înțeles, cu nucleul lexical tot un împrumut, *concina* „sfârșit”, de origine paleoslavă (v. DA s.v. *concenii*), preluat, de asemenea, din limbajul serviciului religios.

Sednic (T, C): *răzeși cu sednice de prinsu pește și moron* (BB III, 42/1751).

Cuvântul provine din Basarabia și s-ar părea că prezintă o formă coruptă pentru **setnic*, analizabil prin *setcă* „plasă, mreajă de prins pește” (Dicț. dialectal, IV, s.v. *setcă* 6.). Schimbarea

de sufix s-ar justifica terminologic din necesitatea unei denumiri specializate a ustensilei, având în vedere pescuitul de morun sau constituie, pur și simplu, un sinonim pentru *setcă*.

Suflanie (T, C) „suflare”: *Să râză toată lumea, toată suflania* MF, 543 (Vâlcea).

Reperat în MAT. FOLK., 543, Vâlcea, introdus în corpusul CL, cu semantismul „suflare”, la rândul lui, cu o semnificație specială, prin citatul ilustrativ, *suflanic* nu corespunde glosei: *Să râză toată lumea, / Toată suflania!* Întregirea citatului relevă glosa propusă, dar cu altă accepție: „tot ce are viață și se mișcă; vietăți”: *De-o fi deocheat de fomeie [...] / Să-i moară copilul de foame, / Să-i cadă costițele / Să rămâne cheală, / Să râză toată lumea / Toată mulțimea / Și toată suflania* (*ibid.*, 544).

În temeiul acestei atestări, *suflanie* a fost introdus în coloanele DLR, stabilindu-i-se etimologia *sufla* + suf. *-anie*, de unde mai apoi a fost preluat de MDA. Creat ca deverbal sau remodelat după sinonimul *suflare* care-l precedă (*Toată suflarea să laude pre D[o]mnul* – Biblia 1688, 428, 2/51), des întâlnit în textele descântecelor (*Și cutare / Să fie văzut/Lumit / Cunoscute / Și auzit / De toată lumea, / De toată mulțimea / De toată țara, / De atoată suflarea* (MAT. FOLK. I₁, 681), *suflanie* a fost creat, după toate aparențele, prin atracția arhaismului semantic *dihanie*. Reproducând v. sl. *dihanije* (Densusianu ILR, 276): *Toată dihania să laude Domnul* (Coresi, Psaltire⁵, 283, după DLR): *Și de acia va veni sfârșitul a toată dihania* (Dosoței, *Viața sfinților*, în TDRG s.v.), *suflanie* constituie un calc de structură parțial, dar și semantic. Cu alte cuvinte, se reface pe terenul limbii române împrumutul slav, prin traducerea radicalului verbal și păstrarea formantului. De aceea completarea indicației etimologice *sufla* + suf. *-anie*, după modelul slav *dihanije*, ni se pare absolut necesară.

Șezut: *Și de la șezutul satului*, BD, 194 (1631).

Compusul din text, *șezutul satului*, fără glosa aferentă, se susține printr-un citat parțial, din Bianu, *Documente* (1631). Abia apariția DLR, Tomul XI, Litera Ș a adus clarificarea așteptată, pe baza aceluiași documente vechi. Important este faptul că amintitul dicționar deține informații utile: *șezutul satului* = „vatra satului”, învechit, astăzi prin Munt.: *Am vândut eu toată partea mea de ocină... din șezutul satului de spre tot hotarul* (1634). Bine reprezentată pentru epoca veche, sintagma este confirmată și pentru etapa actuală: *În șezutul satului se găsesc cele mai importante instituții* (CV 1950, nr. 4, 39). Cursul acesteia este probat de crearea unor noi structuri pe baza aceluiași nucleu: *șezut de casă* „teren destinat construirii unei noi case”: *Am cumpărat un șezut de casă la oraș* (Gl. Argeș, s.v. *șezut* [sic!]).

Șodolan (T, C.): *Ca niște șodolane împuțite*, CC 183¹⁶.

Cu un sens deductibil („os mare”) pe baza citatului din Coresi, cuvântul a fost reținut de Tache Papahagi, deoarece ridică probleme de etimologie. Dicționarele ulterioare apariției CL, DLR, iar după acesta, și MDA fac mențiunea, „de la *șold*; cf. *șodălău*”. Cuvântul circulă prin Munt., Olt. și Transilv. cu semnificația „femur de animale; p. ext. os mare” (v. DLR s.v.).

În cele ce urmează, pentru a identifica etimonul, în cazul discutat, valorificăm informația DLR „de la *șold*”, încercând să reconstituim dinamica creatoare a graiurilor. La nivel dialectal, în Oltenia și Muntenia, *șold* figurează în lexicul specializat referitor la tăiatul porcului: *Curățim carnea du pe oase, du pe șolduri, du pe spete... făcem trandafire [sic!] cu carnea du pe spete și du pă șold* (TDO, 301, pct. 968 Verbița, fostul raion Calafat). *Șoldurile-alea care sunt dindărăt le punem bășca, după cum și din aia facem cârnați* (TDO, 259, pct. 960, Secu, fostul raion Strehaia). Cu același curs în gospodăria țărănească, termenul a fost

înregistrat și la românii minoritari din Bulgaria: *Iei șoldurile la porc și le iei la rând și desfaci carnea și rămâne numai osu* (Nestorescu, *Românii timoceni* 147/103). În Oltenia, în același domeniu de activitate, în același context, mai frecvent se întâlnește derivatul *șoldete*: *Spetile le tai așa frumos în bucățile alea în lung și la urmă-n lat și le face codricei mici și-i dă sare și șoldeții nu le dau, îi las așa, ăștea-s pentru trandafiri* (TDO, 88, pct. 921, Vladimir, fostul raion Gilort). Apariția noului termen se datorează presiunii contextuale, în structura aceluiași enunț figurând un derivat în *-ete* tot din terminologia sacrificării porcului: *Slănina o punem bășca, oasele și mușcheții, șoldurile, spetele le punem bășca* (TDO, 289, pct. 966 Vlădaia, fostul raion Vânu Mare). Proximitatea contextuală a favorizat derivarea analogică: *mușchete* – *șoldete*. Valorificarea cărnii de pe *șoldete* se face în același scop: *Trandafirii: mațele subțiri ale porcului, să taie șoldeții și șoldeții ăștia se taie, să toacă mărunt, alții pân mașina de tocat carne, noi le tocăm dânc cuțit așa și din bardă... oasele care-a rămas de la șoldeți s-atârnă la fum... și le-ntrebuințăm la ciorbă* (TDO, 79, pct. 920, Peșteana-Jiu, fostul raion Gilort). Operația descrisă favorizează relația de sens și formă *șold*, *șoldete*, *șoldolan*. Rezultatul acesteia relevă un os descârnat, în toată nuditatea, motiv pentru care se percep ușor dimensiunile. Prin urmare, din necesități expresive, seria scurtă, *șold*, *șoldete* va fi fost completată prin derivarea aceleiași baze, cu o particulă augmentativă (*-ălău*): *șoldălău*, confirmat pentru graiurile oltenești de Bărbuț, *Dicț. olț. s.v. șodălău* „os mare”, var. creată prin disimilare. Ulterior, prin schimbare de sufix, tot pentru aceeași valoare, ar fi apărut *șodălău* > *șodălan*, var. perfectată prin asimilare vocalică [o] – [ă] > [o] – [o]: *șodolan*. O variantă diferită a fost înregistrată la românii de pe valea Timocului, din Bulgaria: „— *Bună calea, lupule!* / [...] *Da-ntâlniși caprele mele?*” / [...] *Le-ntâlnii și le păscui* [...] / [*Pă costiță, tot corniță*] / [...] *Pe livezi tot burtă vezi* / [...] *Prin gropane, șoldorane!* (Nestorescu, *Românii timoceni*, 47/30). După structura fonetică, *șoldoran* ar descinde dintr-o etapă intermediară, *șoldolan*, prin disimilare parțială: [l] – [l] > [l] – [r].

Ca etimon, *șodolan* a stat în atenția unor cercetări anterioare, pe care DLR pare a nu le fi luat în calcul (Pașca 1927–1928, 318, Arvinte 1963, 447), rămânând la formulări sugestive. MDA s-ar părea că aduce o contribuție prin semnalarea unei expresii din Transilvania: loc. adv. *tare ca șodolanul* „rezistent”. În realitate, informația, preluată din MAT. DIALECT I, volum realizat majoritar cu materiale înregistrate din Transilvania, provine tot din Oltenia, ca unică excepție teritorială în sursa citată: *Glosar de cuvinte regionale din județul Vâlcea* de G.F. Ciaușanu și L. Sfârlea, unde la p. 36 figurează *șodolan* „os”, în expr. *ca șodolanul* „sănătos, tare, bun de lucru”: *Lemnul e ca șodolanu!*

Vindec (T, C): *boală fără vindec* CC 306⁷, 82²¹.

Cuvântul reperat de Papahagi în Coresi, *Carte cu învățătură*, cu înțelesul „însănătoșire, vindecare”, s-a creat, după toate probabilitățile, prin derivare regresivă de la verbul tutelar: **vindeca**. Postverbalul a fost inclus în structura unor locuțiuni adjectivale *boală fără vindec* sau locuțiuni adverbiale: *a fi fără de vindec*. Ca sinonim, în dubletul *leac* – *vindec*, noul termen apare în glosa expresiei *a-și da pe leac* din Ciaușanu, *Vâlcea*, s.v. *leac* „a descoperi medicamentul care să-l vindece, a-și mai vedea vindecul, a se mai vedea om, a mai vedea zile bune, a se mai tămădui”. Textul relevă conturarea expresiei sinonime *a-și (mai) vedea vindecul*, de altfel, confirmate ca atare de sursa mai sus citată: *Nu te scâlda pe vremea asta, că te-mbolnăvești de nu-ți mai vezi vindecu*. Se cuvine să remarcăm faptul că desprinderea postverbalului a fost impulsivă, după toate aparențele, de „modelul” *leac*. În raport cu acesta, *vindec* prezintă transparență lexicală satisfăcătoare pentru vorbitori prin posibilitatea

corelării cu baza derivativă *vindeca*, fapt care stă la baza creării noului termen și asigură cursul acestuia.

Visforiș (T. C.): *Juncan cu codița-n visforiș* (Cucu, 178).

Termenul a fost „extras” de Tache Papahagi dintr-un colind: *De cu seară un visforiș, / Mai la munte de-un ploiş / Despre ziuă de-un soriș* (*ibid.*). Cuvântul nu figura în dicționare, nici atunci când s-a elaborat volumul CL și nici în prezent. DLR, care ar fi fost în măsură să-l valorifice, din motive necunoscute, l-a ignorat. Pentru a-l analiza, în *visforiș*, identificăm un potențial derivat *vișforiș*, explicabil prin *vișfor*. Particula derivativă conferă valoare intensiv-augmentativă derivatului, după cum probează creațiile similare ale unor baze „meteo”: *fulgeriș, ploiş, soriș*, toate înregistrate de Tache Papahagi în CL. Dintre acestea, primul ilustrează cel mai bine „adaosul” semantic: v. *supra* (*cal*) *Fulgeriș* (MAT. FOLK., 382, Gorj) s.v. *îndoiş*, performanțele de viteză ale animalului amintind fenomenul meteo evocat. Revenind la *visforiș-vișforiș* se impune să clarificăm relația de paronimie evidentă. Probabil, la baza acesteia, s-ar afla un proces de contaminație *vișforiș / viscoliș*, plauzibil prin calitatea sinonimică de care dispun cele două lexeme. Cuvântul rezultat, *visforiș*, are două intrări în volumul CL, ambele provenind din aceeași culegere de colinde: Gh. Cucu, *200 colinde populare*. Caracterul precar al citatului 1. s.v.; 2. s.v. *fulgeriș: juncan cu codița-n visforiș* obstrucționează semantismul cuvântului.

Elementele lexicale selectate din volumul CL atestă preocuparea lui Tache Papahagi pentru vocabularul limbii române. Constatând absența lor din repertoriul lucrărilor de specialitate sau, în caz de prezență, simpla înregistrare, lingvistul pune la îndemâna lexicografilor un repertoriu lexical care necesită atenția acestora și, în consecință, cercetarea lui pentru a fi integrat în structura dicționarelor. Alcătuit, majoritar, din unități proprii vocabularului dialectal, tronsonul acestora ilustrează dinamica graiurilor sub acest aspect, reflectată în creativitatea vorbitorilor de grai, cu rezultate evidente și fără putință de a fi trecute cu vederea. Ca urmare a proceselor specifice oralității, lemele în cauză relevă diverse modalități:

contaminația, favorizată de ritmul alert al oralității, prin implicare contextuală: *poiană* „loc predilect de instalare a oilor în sezonul estival” + *bârsană* „rasă de ovine” > *bârsoiană*, atribut inedit de individualizare a unei pășuni, frecventat de oile *bârsane; chirăuș*, apărut prin același proces de contaminație a două sinonime: *chiragiu* (arh.), în noua variantă, *chirigiu*, și *cărăuș*, ambele desemnând „individul care se ocupă cu transportul de mărfuri pe baza unei taxe = *chirii; răzare* „acțiunea de revărsare a razelor soarelui; răsărit” relevând la analiză același procedeu de suprapunere sinonimică: *rază + zare; visforiș* „fenomen meteo de manifestare a rigorilor iernii” analizabil prin încrucișarea unor potențiale creații similare: *vișforiș + viscoliș*, la rândul lor derivate sufixale.

– *derivarea sinonimică* se întâlnește, de asemenea, ca procedeu de îmbogățire a vocabularului: *bourat* „asemănător coarnelor de bour”. Particularitatea fusese deja exprimată: *bouresc*, pl. *bourești* (cf. *Melc, melc codobelc / Scoate coarne bourești...*). De această dată, se recurge la modalitatea de creare a unui pseudoparticipiu (*ciumat*), poate după *cornorat*, în obținerea adjectivului *bourat*, punctul de plecare fiind secvența (*coarne*) *boure* „(coarne) ca ale bourului”;

– *schimbare de sufix: îndoiş*, epitet adverbial pentru felul de a galopa al unui cal. S-a realizat prin schimbarea de sufix: *îndoit* > *îndoiş*, poate pentru unitatea formantului respectiv, necesar în eufonia textului: *Fulgeriș / Merge la drum îndoiş*;

– *calc* ilustrat în *suflanie* „totalitatea viețuitoarelor; suflare”, unde recunoaștem un element diferit, respectiv, schimbarea derivatului *suflare*, urmând îndeaproape modelul împrumutului slav *dihanie*, în același timp, un caz de *calc* parțial, prin opțiunea pentru un nou formant.

Dar crearea de noi unități lexicale, se face și prin *derivare propriu-zisă progresivă*: *chichie* „cutie” > *chichiță*, derivatul, prin capacitatea de circulație, scoțând din uz fosta bază. Derivarea progresivă se întâlnește paralel cu derivarea regresivă: *vindec* „leac, medicament” < *vindeca*. De multe ori, conturarea unui nou lexem are ca motivație conjugarea unor factori multipli. Desprinderea postverbalului *vindec*, depășind prin expresivitate sinonimul *leac* (cf. *a-și găsi vindecul* prin comparație cu *a-și găsi leacul*), se explică și prin atracția sinonimului *leac* (ca structură), dar și prin transparența lexicală conferită de bază. Alteori derivarea sufixală îmbracă aspectul unui proces în lanț, combinat cu accidente fonetice: *șold* > *șoldan*, prin schimbarea formantului: *șoldălău*, în urma repetării aceluiași proces ori a disimilării *șoldan* / *șoldălău* > *șoldălan* > *șodălan* > *șodolan*.

Factorul semantic contribuie și el la diversificarea lexicului, uneori, chiar în completarea contaminației: *ram* + *rudenie* > *rămădenie* > *remedenie*, prin atracție cu *rudă* > *rumedenie* > *rubedenie*. În succesiunea *rudă*, *rudenie*, *rubedenie*, ultimul membru se distinge prin conotația depreciativă (cf. *a venit o rudă*: *sora mamei* vs. *a venit o rubedenie*, *sora mamei*, exprimare cel puțin discutabilă, dacă nu imposibilă).

BIBLIOGRAFIE

- ALRR – Munt. și Dobr. – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, I–IV, de Teofil Teaha, Mihai Coțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, 1996–2004.
- Arvinte 1963 – V. Arvinte, *Din terminologia corpului omenesc: șold, coapsă, pulpă* (pe baza ALR). *Încercare de analiză structurală a lexicului*, SCL XIV, nr. 3, p. 439–455.
- Bărbuț, *Dicț. olț.* – Dorina Bărbuț, *Dicționar de grai oltenesc*, Craiova, 1990.
- CADE – I. Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*. Partea II: *Dicționarul istoric și geografic ilustrat*, de Gh. Adamescu, București, Editura „Cartea Românească” [1926–1931].
- Ciașanu, Gl. – G. F. Ciașanu, *Glosar de cuvinte din județul Vâlcea*. București, Imprim. națională, 1931. (Academia Română. Memoriile Secțiunii literare. Seria III. Tom. V. Mem. 6).
- Ciașanu, *Vâlcea* – G. F. Ciașanu, G. Fira și C. M. Popescu, *Culegere de folclor din jud. Vâlcea și împrejurimi*, cu un glosar. București, Cultura Națională, 1928 (Academia Română. Din viața poporului român. XXXV).
- Costinescu, *Vocab.* – Ion Costinescu, *Vocabular româno-francez*, București, 1870.
- Coșeriu 2005 – Eugen Coșeriu, *Limba română, limbă romanică*, București.
- Chirițescu 1912 – M. I. Chirițescu, *Grănicerul*, Minerva, București.
- CV – „Cum vorbim”. Revistă pentru studiul și explicarea limbii. București. Anul I (1949) ș.u.
- DA – Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- Densusianu, ILR – Ovid. Densusianu, *Istoria limbii române*. Vol. I, II. Ediție îngrijită de J. Byck, București, 1961.
- DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a. București, 1998 (Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”).
- DGS – *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, Volumul I, Literele A–C, coord. Maria Marin, București, 2009.
- Dicț. dialectal – *Dicționar dialectal* (cuvinte, sensuri, forme), vol. I–V. Redactor-responsabil Rubin Udler. Chișinău, 1985.

- DLR – Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, 1965 și urm.
- Gl. Argeș – D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*. 1967.
- Gl. Munt. – *Glosar dialectal. Muntenia*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit. București, 1999.
- MAT. DIALECT. I – *Materiale și cercetări dialectale*, [vol.] I [București, 1960] (Academia Română. Filiala Cluj. Institutul de Lingvistică).
- MAT. FOLK. – *Materialuri folkloristice*, culese și publicate sub auspiciile Ministerului Cultelor și Învățământului Public, prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu, volumul I (*Poesia poporană*, Părțile I–II), București 1900.
- Mărgărit 1999 – Iulia Mărgărit, *Considerații în legătură cu expresia mii și firimii* „Fonetică și dialectologie”, XVIII, p. 159–166.
- Mărgărit 2000 – Iulia Mărgărit, *Câteva observații referitoare la expresia cu șoșele, cu momelile*: „Limba română”, XLIX, nr. 1, p. 97–103.
- Mărgărit 2002 – Iulia Mărgărit, *Probleme de etimologie dialectală*. „Etymologica” 13, 2002.
- Nestorescu, *Românii* – Virgil Nestorescu, *Românii timoceni din Bulgaria*. Grai, folclor, etno-timoceni grafie, București 1996.
- Pamfile 1914 – Tudor Pamfile, *Sărbătorile la români. Crăciunul*. Studiu etnografic, București.
- Pașca 1927–1928 – Ștefan Pașca, *Terminologia calului*, în „Dacoromania”, V, p. 272–327.
- SCL – *Studii și cercetări lingvistice*. [București], Editura Academiei. Institutul de Lingvistică din București. Anul I (1950), ș.u.
- SDLR – August Scriban, *Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologisme, provincializme)*. Edițiunea întâia, Iași, 1939.
- Stăncescu, *Basme* – Dumitru Stăncescu, *Basme culese din gura poporului*. Cu o prefață de Ionescu-Gion, București Haiman 1892.
- Ștefănuță, VN – P. V. Ștefănuță, *Cercetări folclorice în Valea Nistrului de Jos*, în „Anuarul Arhivei de folklor”, publicat de Ion Mușlea, Cluj-București, Academia Română, anul I, 1932 ș.u.
- TDM III – *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu, vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, București, 1987.
- TDO – *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia Cobuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe, 1967.
- TDRG – H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1895–1925.
- Viciu, *Glosar* – Alexiu Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*. Adunate și explicate de ..., București, Carol Göbl, 1906 (Extras din Analele Academiei Române, Seria II, Tom XXIX. Memoriile secțiunii literare).
- Zanne, P I–X – Iuliu A. Zane, *Proverbele românilor*. Vol. I–X, 1895–1912.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

ARE ROMANIAN *CARTOF* AND *PANTOF* GERMAN LOANWORDS¹?

DARINA MLADENOVA

Romanian *cartof* ‘potato’ and *pantof* ‘low-cut leather shoe’ are considered German loanwords. This article analyzes the regional and historical variants of these words in Romanian, shows their rise and expansion in the Daco-Romanian dialect continuum and proposes a new etymology. The article is based on two larger previous studies. The first one deals with the relations between the Bulgarian and Romanian potato terms *картоф* and *cartof*, interpreting the data about the terms for ‘potato’ in dialect atlases as well as the available documentation on the history of potato cultivation and consumption across the Bulgarian, Romanian and Russian cultural spaces, and the chronology of the various terms for potatoes (Младенова 2018). The second one presents the regional and standard-language variants of Romanian *pantof* and Bulgarian *пантоф*, with a focus on their circulations, meanings and chronologies, and tracks the movement of the words and their referents across Europe, paying special attention to the Balkans (Младенова 2021).

BACKGROUND

Both words have a strong European presence, a range of forms and, in the case of *pantof*, also different meanings. That makes it difficult to pinpoint the source of the Romanian forms.

According to most Romanian dictionaries, Romanian *cartof* was borrowed from the German *Kartoffel* (DA 1/2: 165; DEX; Ciorănescu 1966: 1492; DELR 2: 75). Only A. Scriban’s dictionary listed first Russian *картофель* and only second German *Kartoffel* as the source of Romanian *cartof* (Scriban 1939). There are two opinions about the origin of the variant *cartoflă*. Ion Robciuc considered it a Ukrainian loanword because of its similarity to the Ukrainian form *картофля*, because of its localization in the northern part of Daco-Romanian and also because he could not envision a mechanism in Romanian by which *cartof* could have transformed into *cartoflă* (Robciuc 1974). The new Romanian etymological dictionary sided with him, treating *cartoflă* as either a Ukrainian or a Polish borrowing (DELR 2: 75). Without paying special attention to the etymology of *cartoflă*, Vasile Arvinte listed it as one example among many of the typical morphological adaptation of the German word ending *-el* as *-Olă*, which implies that he believed it to be borrowed from German (Arvinte 1983–1984: 15).

According to the most recent Romanian dictionaries, Romanian *pantof* was borrowed from the German *Pantoffel* (DEX; NODEX; DLR 8/1: 68-69). Different etymologies of

¹ This article is an outcome of the ongoing collaboration between the Romanian Academy (Institute for South-East European Studies) and the Bulgarian Academy of Sciences (Institute of Balkan Studies and Centre of Thracology). The name of the 2020–2022 joint project is *Ethnic and Cultural Relations in South-Eastern Europe Reflected in the Languages and Cultures in the Region*. Financial support from the Bulgarian Academy of Sciences under its bilateral grant agreement with the Romanian Academy is gratefully acknowledged.

Romanian *pantof* can be found in older dictionaries. In the dictionary by Laurian and Massim, it was derived from Italian and French (Laurian, Massim 2: 578). As A. Cihac considered it to be a Slavic borrowing, he cited first the Polish forms *pantofel*, *pantofla*, followed by Czech, Russian, Italian, Spanish, Portuguese, New High German, Low German, Dutch and Swedish forms (Cihac 1879: 241). L. Şăineanu surmised that Romanian *pantof* was borrowed from Bulgarian *пантоф*, which in turn came from German *Pantoffel* (Şăineanu 1929). A. Scriban obviously considered the German *Pantoffel* to be the source of Romanian *pantof*, because he listed it first, followed by Italian, French, Spanish, Russian and Bulgarian forms of the word (Scriban 1939). In A. Ciorănescu's etymological dictionary, Romanian *pantof* was derived from Italian *pantofola* and German *Pantoffel*, whereas regarding Aromanian and Megleno-Romanian it is postulated that the word was borrowed through the intermediary of Greek *παντόφλα* (Ciorănescu 1966: 598).

It is worth mentioning that no Romanian dictionary comments on the elision of the final *-el* of German *Kartoffel* and *Pantoffel* in Romanian *cartof*, *pantof*. But that issue attracts the attention of linguists, dealing with the etymology of Bulgarian *картоф* and *пантоф*. There are two hypotheses about the elision of the final *-el* and both explain it within Romanian. According to the first one, the final *-el* was removed from the words *cartof* and *pantof* because it was associated with the Romanian enclitic definite article *-(u)l* in masculine and neuter nouns, see *copil-ul* 'the child', *codru-l* 'the forest', *scaun-ul* 'the chair', *teatru-l* 'the theater' (Илчев 1942: 30; Стойков 1957: 1; Ванков 1956–1957: 271–272). The second hypothesis proposed that the elision of the final *-el* in Romanian became possible due to the analogy speakers drew between the final *-el* in German *Kartoffel* and *Pantoffel* and the Romanian diminutive suffix *-el* in adjectives and nouns (Osman-Zavera 2002: 78, 114; Парашкевов 1983: 41).

A strong objection to the latter hypothesis is that final *-el* in German is unstressed, e. g. *Löffel* 'spoon', *Régl* 'rule', *Titel* 'title', *Mittel* 'means', as opposed to the stressed Romanian diminutive suffix *-el*, e. g. *albăstrél* 'bluish' *bătrânel* 'oldish', *bărbăţél* 'man (diminutive)', *biletél* 'ticket (diminutive)' (DEX).

Another argument against both hypotheses is that final *-el* is not typically removed when German loanwords are morphologically adapted in Romanian. Vasile Arvinte reports that German loanwords in *-el* may take one of several paths in Romanian: 1) they may join the large group of Romanian nouns in *-ilă*, e. g. *héhilă* 'wool hackle' < Transylvanian Saxon *hēχal*; 2) they may keep the ending *-el*, possibly changing *e* into *ă*, and adding a feminine inflection *-ă*, e. g. *héhelă* 'wool hackle' < Transylvanian Saxon *hēχal*; 3) very often *e* in the German ending *-el* may be elided and a feminine inflection *-ă* added, e. g. *ţiglă* 'roof tile' < German *Ziegel*, Transylvanian Saxon *zägəl*; 4) occasionally this type of German loanwords may become part of the group of Romanian words in *-ilă*, as in *şofilă* 'rag' < German *Schofel* 'substandard good'; 5) newer loanwords may preserve the ending *-el*, for instance *pudel* 'poodle' < German *Pudel*, *ştrudel* 'strudel' < German *Strudel* (Arvinte 1983–1984: 15).

Another compelling argument against the German etymology of Romanian *cartof* and *pantof* is that their area of distribution does not tally with the distributional typology of recent German loanwords in Romanian, which are usually found in the western part of the Daco-Romanian dialect continuum (Arvinte 1971: 7–9, 95–132).

In the case of *pantof*, its meaning also speaks against its German etymology: the German word means 'slipper, a shoe without heel', while the Romanian word designates the low-cut leather outdoor shoe.

All these arguments raise the question formulated in the title: were *cartof* and *pantof* really borrowed from German? If not, where did they come from?

ROMANIAN *CARTOF*

One can encounter three variants of the word in the older Romanian literature: *cartoflă*, *cartoafă* and *cartof*. The oldest variant is the feminine *cartoflă* (plural *cartofle*, plural with the definite article *cartoflile*). It was first registered in 1793 (DELR 2: 75) and it was in use until the last quarter of the 19th century. For example, it appears in the title of a book about potato cultivation and the making of potato bread, published in 1818 with the support of the Prince of Moldavia Scarlat Callimachi (Învățătură 1818), in a 1835 translation of “Robinson Crusoe” (DA 1/2: 165), in Vasile Alecsandri’s 1844 comedy „Iorgu de la Sadagura sau nepotu-i salba dracului” (DA 1/2: 165), in a 1846 cookbook by Manolache Drăghici (Dragomir 2017) and in 1857 in „Istoria Moldovei” by the same author (Murariu 2006).

The other two variants came to the fore later. The feminine noun *cartoafă* (plural *cartofe*) was used, for instance, in Costache Negruzzi’s 1837 sketch “Cum am învățat românește” (DA 1/2, 165) and in 1841 in the first cookbook by Mihail Kogălniceanu and Costache Negruzzi (Dragomir 2017). The masculine noun *cartof* (plural *cartofi*, with the definite article: singular *cartoful*, plural *cartofii*) seems to be the most recent variant. The first quotations in DA (1/2, 165) date from the beginning of the 20th century, but the variant, usually in the plural, can be found in the literature significantly earlier: my earliest example is *cartofi* in a 1847 cookbook by Maria Maurer (Dragomir 2017). The next instances I came across are: *cartoafe* and *cartofi* in the description of the food for prisoners in a 1862 prison decree (Bujoreanu 1873: 840, 851), *cartofi* in a 1865 cookbook by Christ Ionin (Vintilă-Ghițulescu 2015: 95), *cartofi* in “Istoria romanilor”, published in 1867 by August Treboniu Laurian (Laurianu 1867: 21), and, finally, *cartofu* in the 1871 dictionary by August Treboniu Laurian and Ioan Massim (Laurian, Massim 1: 481) and in the 1888 cookbook „Regina bucătăriei – Bucătăria universală pentru sănătoși și bolnavi” (Dragomir 2017).

In his 1868 book „Agricultura romana din judetiul Mehedinti”, the Moldavian agronomist Ion Ionescu used in parallel all three variants: only once the variant *cartoflă* in the plural with the definite article *cartoflile*, and more often the other two variants: the variant *cartoafă* in its plural form *cartoafe*, in its plural form with the definite article *cartofele* and in its plural genitive-dative form with the definite article *cartofelor*, and the variant *cartof* in its plural form *cartofi*, in its plural form with the definite article *cartofii*, and in its plural genitive-dative form with the definite article *cartofilor* (Ionescu 1868: 123, 124, 337, 349, 351, 356, 358, 567, 742). The implication is that at the time when Ionescu published his book, the older form *cartoflă*, probably typical of the region, in which he was born, had given way to the newer forms *cartoafă* and *cartof*.

Linguistic atlases show that the potato name *cartof* and its variants are characteristic of the Muntenian dialect in Southern Romania and the Moldavian dialect in Eastern Romania and in Moldova (ALR 4: 1102; ALRM 3: 915; NALRR-Banat 2: 362; NALRR-Oltenia 3: 473; NALR-Crișana 3: 575; NALRR-Moldova și Bucovina 3: 312; ALRR-Transilvania 4: 451; ALRR-Muntenia și Dobrogea 3: 347; Škofic 2015b). The comparison between ALR II, s. n., whose data were collected in the 1930s, and the regional Romanian atlases, based on data collected 30–40 years later, shows that the term *cartof* has been expanding its area of distribution westwards into Transylvania, Banat, Crișana and Maramureș (see Map No. 1).

The atlases do not register the oldest variant *cartoflă*. The feminine variant *cartoafă* is used in the northern part of the Moldavian dialect (plural *cartofi* with a non-syllabic ending *-i* and, less often, *cartofi* with a syllabic ending *-i*). The feminine variant *cartoafă* with a diphthong *oa* and plurals *cartoafi*, *cartoafi* and *cartoafe* characterizes the southern and western

parts of the Moldavian dialect and the Muntenian dialect in Eastern Muntenia and Dobrogea. The masculine variant *cartof*, plural *cartofi* with a non-syllabic ending *-i*, is typical of the Muntenian dialect in Muntenia, Oltenia, Southeastern Transylvania and Dobrogea but it is also used across the rest of Transylvania, Northern Banat and the larger part of Crişana.

The atlases shed light on the relations among the three *cartof* variants and between them, on one hand, and other potato names, on the other (see Map No. 1): (1) in Northern Moldavia the variants *cartofă* and *cartof* are expanding at the expense of the more archaic term *barabulă*; (2) in Southwestern Moldavia *cartof* (and less often *cartoafă*) are competing with the older term *picioci*; (3) in Eastern Muntenia and Dobrogea the variant *cartof* is more recent than the variant *cartoafă*; (4) in its expansion to the north and to the west *cartof* has been ousting older potato names: *crumpene* and its variants in Western Muntenia, Western Transylvania, Western and Northern Oltenia, Northern Banat and Crişana, *picioci* in Northern Muntenia, Northwestern and Northern Transylvania and Northern Crişana, *pere de pământ* in Northwestern Transylvania, *boabe* in Western Transylvania and *napi* in Southwestern and Northern Transylvania, *rîpă* in Northern Crişana, *baraboi* and *hirib* in Northeastern Crişana. It becomes clear that the variant *cartof* is new to most Daco-Romanian dialects. The area of its initial distribution was around Bucharest and from here it spread outwards. In Moldavia, Eastern Muntenia and Dobrogea, the variants *cartofă* and *cartoafă* precede the variant *cartof*.

Let us now have a look at the broader context. The distant source of Romanian *cartof* is Italian *taratoufflo*, the oldest potato name that emerged in Europe. It was first registered in 1587, shortly after 1564–1570 when potatoes reached Spain (Massard 2009: 2–3) and a form with initial *t* is still in use in some northern Italian, Friulian, Gallo-Romance and Ibero-Romance dialects (Škofic 2015a: 211). The Italian potato term *taratoufflo* was initially used to designate the truffle, an underground fungus. In the first quarter of the 17th century, Italian *taratoufflo* ‘potato’ was borrowed into German, where the early morphologically adapted form *Tartuffeln* and the later 18th-century forms *Tartüffel* and *Tartoffel* were in use until the end of 18th century, when they were completely ousted by the form *Kartoffel* with a long-distance dissimilation $t-t > k-t$, which was first registered in 1639 (Martin 1963: 28–38). It is precisely the German form *Kartoffel* that became directly or indirectly the source of similar potato names in many European dialects in Northern and Eastern Europe: Germanic, Slavic, Romance, Baltic, Caucasian, Turkic and Uralic (Škofic 2015a: 211–216). Russian played an important role in the expansion of the word, especially but not only into Uralic, Turkic and Caucasian dialects within the borders of the Russian state.

J. Škofic observes that the spread of German *Kartoffel* northwards and eastwards was accompanied by various phonetic and morphological changes, among others, the final-syllable apocope and the addition of a range of suffixes in its place (Škofic 2015a: 212). The final *-el* apocope is widespread not only in the southern and the eastern part of the Daco-Romanian dialect continuum, but also in the eastern Bulgarian dialects (Младенова 2018: 285 and Map No. 2 on p. 298) and the Gagauz dialects in Moldova (Škofic 2015a: 213). From an arealogical perspective, the impetus for the rise of this unitary area can be both Romanian and Bulgarian (Holiolčev 1979: 48–49; Младенов 2008: 275 and Maps No.No. 90–92 on pp. 283–284; Младенова 2018: 286).

The final *-el* apocope is characteristic not only of the Romanian-Bulgarian area, but also of the Northern Russian and partly of the Central Russian dialects, where the feminine variants *карто́ф*, *карто́ф’*, *корто́ф’*, *карто́в*, *карто́в’* are used in competition with the variants *карто́ха*, *карто́шка* and *карто́фель* (Вялкина 2012; СРНГ 13: 100). Unlike Bulgarian and Romanian, the *-el* apocope can be explained within Russian. The mechanism through which

such forms came to be in Russian has not been discussed in the scholarly literature. It can be assumed that the German loanword *картофель* joined the large group of nouns with an old epenthetic *л'* after a labial consonant in a word-final position. A range of forms appear in Russian dialects and the colloquial language: variants with epenthetic *e* before the final *л'* (that resemble *картофель*), variants with apocope of the final *л'* (like the forms *картоф*, *картоф'*, *кортоф'*, *карто́в*, *карто́в'*, discussed above) and variants with the ending *-а* (*-я*) (like the Russian regional *карто́вля*, *карто́фля* (СРНГ 13: 101) and Ukrainian regional *карто́фля* (Вялкина 2012)). The group includes nouns with a final *л'* of different origins or with a different final sonorant palatalized consonant. The table below provides an overview of the variation of forms:

form of the word in Standard Russian with a word-final consonant cluster	epenthesis of <i>-e-</i> in the final consonant cluster	apocope of the final palatalized consonant	ending <i>-а</i> (<i>-я</i>)
<i>жура́вь</i> m. 'crane' (Ожегов 1986: 168)	dialectal <i>жураве́ль</i> m. (СРНГ 9: 228)	dialectal <i>жура́в</i> , <i>жу́рав</i> m. (СРНГ 9: 227)	
<i>кора́бль</i> m. 'ship' (Ожегов 1986: 254; СРНГ 14: 309)		dialectal <i>кора́б</i> m., <i>кора́бь</i> m. (СРНГ 14: 308, 309)	
<i>кре́мль</i> 'fortress within a city', cf. older <i>кремль</i> m. 'tree with hard resinous wood; hard resinous wood' (СРЯ XI–XVIII 8: 29)	dialectal <i>кре́мель</i> m. 'hard resinous wood' (СРНГ 15: 209)	dialectal <i>крем</i> m. 'hard resinous wood', <i>кремь</i> m. 'lower part of the tree trunk' (СРНГ 15: 209, 212)	
<i>ру́бль</i> m. 'ruble' (Ожегов 1986: 596)	dialectal <i>ру́бель</i> m. (СРНГ 35: 223)	dialectal <i>ру́б</i> m. (СРНГ 35: 212), colloquial <i>ру́бь</i> m. (examples in the Russian National Corpus since 1857)	
<i>мы́сль</i> f. 'thought' (Ожегов 1986: 315), dialectal <i>мы́сл</i> m. (СРНГ 19: 61)	dialectal <i>мы́сел</i> m., <i>мы́сль</i> f. (СРНГ 19: 61)		dialectal <i>мы́сля</i> f. (СРНГ 19: 62)
<i>жизнь</i> f. 'life' (Ожегов 1986: 167)		colloquial <i>жись</i> f. (examples in the Russian National Corpus since 1856)	dialectal <i>жизня</i> f. (СРНГ 9: 172)

Russian forms with a final-syllable apocope were adopted in Nakho-Dagestanian, Abkhazo-Adyge, Iranian and Turkic dialects in the Caucasus and in some Uralic and Turkic dialects in the easternmost part of Europe (see the forms in Škofic 2015a: 212–215). It thus becomes clear that forms with a final-syllable apocope are found in several distinct zones within the large European area of the type *taratoufflo*. A question arises here: how did such forms that had come into being in the Russian dialects reach Southeastern Europe?

Elsewhere I have shown the role market gardening played in the construction of areal configurations of tomato and eggplant terms (Младенова 2016: 262–265, 273–279, Maps No.No. 117, 123, 124). Market gardening can be of two kinds: local and migrant gardening. In local gardening gardeners cultivate their own gardens and sell their produce in such nearby towns and villages that lack suitable conditions for gardening, whereas in migrant gardening men leave their places of residence from spring to autumn and rent land to cultivate vegetables in the suburbs of an urban centre where they sell their produce. It is vegetables that move in local gardening and the distances they cover are as a rule not great, and it is gardeners that move in migrant gardening, in which case they can reach far destinations. Thus, migrant gardeners can diffuse innovations at much greater distances than local gardeners. Migrant

gardening also creates conditions for contacts among gardeners of different ethnic and cultural backgrounds as well as between migrant gardeners and the locals who are their customers, owners of the land gardeners rent, and among whom gardeners would hire the labourers they need. The largest Bulgarian centre of migrant gardening started functioning around 1720 in Northeastern Bulgaria and was located in Ljaskovec and the neighbouring localities in the Gorna-Orjahovica, Veliko-Tărnovo and Elena Regions. Migrant gardeners from the Ljaskovec centre made gardens around cities and towns in Northern Bulgaria, the Romanian Principalities, Serbia, Russia, Austro-Hungary and later also in other countries. In Russia they started their activity as early as the 18th century mostly in the west and southwest around the cities of Odessa, Kharkov, Simferopol, Kiev, Kherson but also further northeast around Moscow, and here they must have come across the Russian potato names *картòфель*, *картòха*, *картòшка*, *картòвля*, *картòфля*, *картòф*, *картòф'*, *кортòф'*, *картòв*, *картòв'*. The Bulgarian migrant gardeners borrowed the Russian *картоф*, *картоф'*, *кортоф'*, *картòв*, *картòв'* and changed the gender to masculine according to the tendency of Bulgarian nouns to be masculine if they end in a consonant. If we take into account the zone of activity of the migrant gardeners from the Ljaskovec centre (see Map No. 117 in Младенова 2016), it seems very plausible that they should be credited with bringing the variant *картоф* / *cartof* to Southeastern Europe and forming its Bulgarian-Romanian area. An additional argument in favour of this scenario is delivered by the faint traces of a Russian intermediary in some rare Bulgarian regional variants of the *картòф* type: *картòшки*, *картòфли* (*къртòф'ъл*, *кълтòфер*, *картофла*), *картòхи* (*къртòхе*, *картòх*, *кратòх*) (for details see Младенова 2018: 289–290).

As for the feminine forms *cartofă* and *cartoafă*, I suppose that they were derived from the plural *cartofi*, which would have been the form normally used. Such a development may have been facilitated by an association with the older variant *cartoflă*, attested in the northern part of the area of *cartofă*.

ROMANIAN *PANTOF*

Most Romanian dictionaries give ‘low-cut outdoor shoe that covers the foot bellow the ankle’ as the meaning of standard Romanian masculine *pantòf*, plural *pantòfi* (Polizu 1857: 313; DDRF: 180; CADE 895; DLRLC; DEX; DLR 8/1: 68–69; MDA) and only some older dictionaries convey the impression that the word also had the meaning ‘home shoe (without a heel)’ (Laurian, Massim 2: 578; Şăineanu 1929; Scriban 1939; Cihac 1879: 241), which is currently only used regionally (DLR 8/1: 68–69). The word was first recorded in a letter of April 14, 1779 from the Oltenian merchant Zamfir Hagi Gherghe to the Transylvanian merchant Hagi Constantin Pop, in which he requested the delivery of various goods, and among them ‘pantofi cu cătărămi’ (Iorga 1906: 81). This use predates with four years the one from 1783, considered by the dictionary of the Romanian Academy to be the earliest one, included in a letter to the same Hagi Constantin Pop from a gentlewoman, the mother of the boyar Barbu Ştirbei (DLR 8/1: 68; Iorga 1906: 8).

Regional Romanian atlases show the area of *pantòfi* ‘leather shoes that cover the foot bellow the ankle’ (ALRR-Muntenia şi Dobrogea 4: 78, MN, Question 1505; NALRR-Oltenia 2: 268, MN, pl. 38, Question 1505; ALRR-Maramureş 3: 638; NALRR-Moldova şi Bucovina 4: 477; ALRR-Transilvania 4: 344, MN, pl. 138, Question 1505; see Map No. 2). The word is found everywhere except for Banat and Crişana, for which there is no published data. By identifying the areas of compact distribution of *pantòfi*, contrasting them with discontinuous

areas and paying attention to the co-occurrence of the term *pantofi* with shoe names like *jumătăți*, *păpuți*, *sandali*, *iminei* and some others, one can determine that the initial area of distribution of *pantofi* was the Muntenian dialect. It was from here that the term spread northwards and westwards.

Daco-Romanian dialects know also another variant and meaning of the word. According to the Romanian atlas (ALR 4: 1196), masculine *pantoflu*, plural *pantofli*, and feminine *pantoflă*, plural *pantofle*, ‘open-heel home slippers’ are in use in the northwest: in Transylvania, Maramureș and Bukovina. In Transylvania the forms can also appear with apocope: *pantof*, *pantofi* (see Map No. 2). Elsewhere in the Daco-Romanian dialect continuum and in the standard language the open-heel home slippers are named *păpuți* (DLR 8/1: 69; ALR 4: 1196). The term *pantoflă* was first registered in 1825 (LB: 480).

The areal configuration of the various forms and meanings of the word clearly indicates that it must have entered the Romanian language following two different paths.

The northwestern area of *pantoflu* / *pantofli*, *pantoflă* / *pantofle* fits into the distributional typology of German loanwords in Daco-Romanian dialects (Arvinte 1971: 112–113). As *pantof* ‘low-cut outdoor shoe’ expanded to the north, it encountered *pantoflă*, *pantoflu* ‘open-heel slipper’; in the resulting overlapping area in Transylvania *pantof* (plural *pantofi*) came to also designate the open-heel slipper. The forms *pantoflu* / *pantofli*, *pantoflă* / *pantofle* feature the morphological adaptation, characteristic of German loanwords in *-el*. The meaning ‘open-heel home slippers’ tallies with the meaning of the respective German word. That is compelling evidence that *pantoflă*, *pantoflu* has to be regarded as a German borrowing in Romanian.

As for *pantof*, based on its area of distribution, which does not fit into the distributional typology of German loanwords in Romanian, its meaning, which differs from the meaning of the German counterpart, and the apocope of the final *-el*, which is not typical of the morphological adaptation of German loanwords, we have to assume it must have reached the Daco-Romanian dialect continuum along a different path.

Let us broaden the perspective. There are two main hypotheses about the etymon of Romanian *pantof* and its cognates in the European languages. According to the first, the etymon is the reconstructed Byzantine form **παντόφελλος* ‘entirely of cork’ < *πάς*, *παντός* ‘whole, all’ and *φέλλος* ‘cork’, which was borrowed in Italian and spread from there into other European languages (for more details see the discussion in DCECH: 378 and TLFi). Building on that hypothesis, Ph. Koukoules proposes as the etymon the Greek form *πατό-φέλλος*, literally ‘with a cork sole’ (Ανδριώτης 1983: 262). The second hypothesis seeks the source of the European forms either in the Occitan **pant-oufle* with the etymological meaning ‘rustic shoe’ or in the French root *pan-* with the suffix *-oufle* and etymological meaning ‘canvas shoe’, further associated with *pantin-*, regional *pantet* ‘shirt tail’ (TLFi; DCECH: 378).

The word and the respective type of shoe appeared first in Western Europe in the 15th century – at about the same time in French, Italian, Portuguese and Catalan and a little earlier in German. In Eastern and Southeastern Europe, the word is documented later: in the 17th, 18th and 19th centuries. French, German, Low German and Italian, and further Polish, Russian and Greek played an important role in the diffusion of the word.

The word has three meanings. Italian, French, German and English data show that it first designated a shoe with a thick cork or wooden sole, which was fixed with strings or straps and probably worn as overshoe to protect another shoe from moisture and dirt. The best known meaning is that of slipper: a home shoe with a flat sole, usually without a heel. The third meaning – low-cut outdoor leather shoe – is encountered in Eastern and Southeastern Europe

(Polish, Russian, Bulgarian, Romanian, Greek, Aromanian) as one of the meanings of the word in the respective languages.

The form of the word changed in two ways. The first was the apheresis of the first unstressed syllable in Middle Low German at the end of 15th century (*tuffelen, tuffeln*). That form was borrowed in many languages, so that it now has a widespread distribution in Northern Europe: in Dutch, Frisian, Danish, Swedish, Norwegian, Latvian, Upper Sorbian and Russian. The second change, the apocope of the final unstressed syllable, is found in the Iberian Peninsula – Spanish *pantufo*, first attested in 1539, and Portuguese *pantufo*, used since the 15th century – and in the Balkan Peninsula – Romanian *pantof*, Bulgarian *пантоф*, Greek *παντόφια*, Serbian *pantufa*, first registered in the 16th century, and *pantófa*. It remains unclear whether the two areas with a final-syllable apocope are connected. It can be useful for the interpretation of the Balkan forms with a final-syllable apocope to point out that forms without *-l-* characterize also some Italian dialects, in particular the dialect of Venice. The Linguistic and Ethnographic Atlas of Italy and Southern Switzerland cites *pantúfu*² (point 193, Borgomaro), *yu pantófoγ* (point 318, Forni Avoltri), *pantófuγ* (point 359, Ruda), *e pantófoe* (point 376, Venice) with the meaning ‘home shoes’ and *al pantófu* (point 41, Cavergno), *i pantófuγ* (point 275, Castiglione d’Adda), *e pantófoe* (point 376, Venice) ‘shoes with a wooden sole’ (AIS: Map No. 1569 and unmapped material; for further details on the European cognates of Romanian *pantof* and the overall distribution of the word in Europe see Младенова 2021, and particularly the table with forms, chronology, meanings and history of the word in the Romance, Germanic, Slavic, Baltic and Balkan languages).

Balkan languages usually have multiple forms of the word, borrowed from different sources (see a comprehensive analysis of these Balkan forms in Младенова 2021). Here my focus is on the Balkan forms similar to Romanian *pantof*.

It is beyond doubt that there is a connection between Romanian *pantof* and Bulgarian *пантоф*. Both words have the same form and meaning. The northeastern area of Bulgarian *пантоф* overlaps with that of other Romanian loanwords in Bulgarian, whereas the initial Muntenian area of Romanian *pantof* is typical of many Bulgarian loanwords in Romanian (Mihăilă 1973: 41). So, the areal distribution is not sufficient to determine the direction of borrowing. But the Romanian word is registered earlier, in 1779, while the Bulgarian one is attested first in 1835 and the chronology tips the scales in favour of the interpretation of Bulgarian *пантоф* as a Romanian borrowing.

The relation of the Greek form *παντόφια* to the Bulgarian and Romanian plural forms *пантофи* / *pantofi* cannot receive an unambiguous interpretation. In terms of morphological adaptation, Greek neuter nouns ending in *-i* in the singular regularly evolve to Bulgarian masculine nouns with an apocope of the final *-i*, interpreted as a plural ending, e. g. Greek *ορίζι* ‘rice’ > Bulgarian *ориз*, Greek *κρομμύδι* ‘onion’ > Bulgarian *кромид*, Greek *κρεβάτι* ‘bed’ > Bulgarian *креват* (Филипова-Байрова 1969: 38). From a semantical perspective, the borrowing of a Greek singular is in line with the borrowing of other terms designating shoes or socks, for example Bulgarian *стивάλι*, *штивάλι* (masculine, plural) ‘kind of summer shoes’ < Greek *στιβάλι*, *στιβάλι* (neuter, singular) < Italian (Venetian) *stival* (БЕР 7: 453; Дзидзилис 1990: 53), Bulgarian *капὺни* (masculine, plural) ‘socks resembling shoes, sewn of thick woolen fabric’ < Greek *καλτσούνι* (neuter, singular) < Italian *calzoni* ‘pants’ (Ванков 1956–1957: 242; БЕР 2: 177–178). On the other hand, the interpretation of Bulgarian *пантоф* as a Greek loanword runs into certain difficulties. First, we would expect in Bulgarian *-нд-* rather than *-нт-* for Greek *-ντ-*². Second,

² In fact there are some examples of a parallel rendering of Greek *-ντ-* as both *-нд-* and as *-нт-* in Bulgarian that are yet to be explained (see such examples and the range of opinions on them in Младенова 2021).

the final-syllable apocope cannot be explained within Greek. And third, the Greek forms *παντόφι*, *παντόφια* are rare and all the evidence I have is one way or another associated with the Bulgarian or the Romanian lands³. All this points to the conclusion that Greek *παντόφι*, plural *παντόφια*, was borrowed from Romanian or Bulgarian rather than vice versa.

Given that Romanian *pantof* first appeared in merchants' correspondence, one can imagine the word and the shoes it designated circulated through commercial channels. I would like to argue that the source of Romanian *pantof* was the Venetian *e pantófoe* 'home shoes; shoes with a wooden sole' and the apocope of the final sounds was due to their interpretation as the Romanian definite article *-ul*, often pronounced without the final *-l*. This hypothesis is supported historically. In the 16th–18th centuries trade between Western and Central Europe (Venice, Ancona, Vienna, Leipzig, Lvov), the Ottoman empire and Transylvania, Wallachia and Moldova was in the hands of merchants of different nationalities: Italians (Venetians, Genoese and Florentines), citizens of Dubrovnik and Transylvanian Saxons in the earlier period, and later Greeks, Aromanians, Armenians, Jews, Bulgarians and Serbs. Leather, wax, salted sturgeon, caviar and cattle were exported from the Romanian lands in exchange for products imported from Western Europe and especially from Venice, such as textiles, glassware, weapons, jewelry, paint, paper and luxury goods, sought by the social and political elites in the Romanian principalities (Ciure 2009; Luca 2009b; Luca 2011). It is very likely that luxurious shoes named *pantofi* were imported from Venice.

The commercial path of the shoes and of their name brings all Balkan forms with a final-syllable apocope together. The form came into being in Romanian and it was borrowed from Romanian into Bulgarian. But Greek merchants, who dominated the trade of the Romanian principalities with Western Europe after the mid-16th century in Wallachia and Moldova and after the 17th century in Transylvania (Luca 2011: 299), also adopted the word. As for Serbian *pantufa* and *pantôfa*, it is noteworthy that *pantufa* was registered in the 16th century in Dubrovnik and *pantôfa* was attested in the Serbian dialects in Kosovo and Metohija (Skok 2: 599; RjA 9: 620). It is plausible that Dubrovnik merchants introduced it along the commercial path between the Romanian principalities and Venice through Dubrovnik and other Adriatic ports⁴.

In view of the argumentation presented here, we can be certain that neither Romanian *cartof* nor *pantof* are German loanwords. The words share a characteristic: they offer an interesting perspective on the relations of Romanian to other Balkan languages because they focus our attention on the role that mobile groups of people – migrant gardeners, merchants – played in language contact. One can expect that those are not the only pages in the history of Balkan language contacts, written by mobile groups of people.

³ Greek *παντόφια* is found: (1) In the 1819 book „Πρώτη τροφή του υγιούς ανθρώπινου νοός“, translated by Georgios Gennadios (Γεννάδιος 1819: 58), who lived between 1797 and 1817 in Bucharest (Polioudakis 2008: 99–102), where he could have heard the Romanian word *pantof*, plural *pantofi*. (2) In a letter, dated November 16, 1832 and written in Greek by Constantin Aman to his father, Dimitrie Aman, a merchant in Craiova (Iorga 1913: 142: document No. 309). (3) In a 1835 Greek-Bulgarian phrasebook, written by the Bulgarian man of letters Hristaki Pavlovich (Ванков 1956–1957: 271). (4) In the Greek dialect of Asenovgrad in Southern Bulgaria as recorded in the 1940s (Τζομπάρης 1945–1946: 217). As we can see, the former two sources are linked with the Romanian lands, and the latter two with the Bulgarian lands.

⁴ About the presence of Dubrovnik merchants in Transylvania and their role in the trade between the Romanian principalities and Venice in the 16th century, see Ciure 2009: 37–40, 50–51; about the participation of Adriatic ports in the transportation of goods between the Romanian principalities and Venice and Ancona, see Luca 2009: 127, 131, 135, 138–139, 141–142.

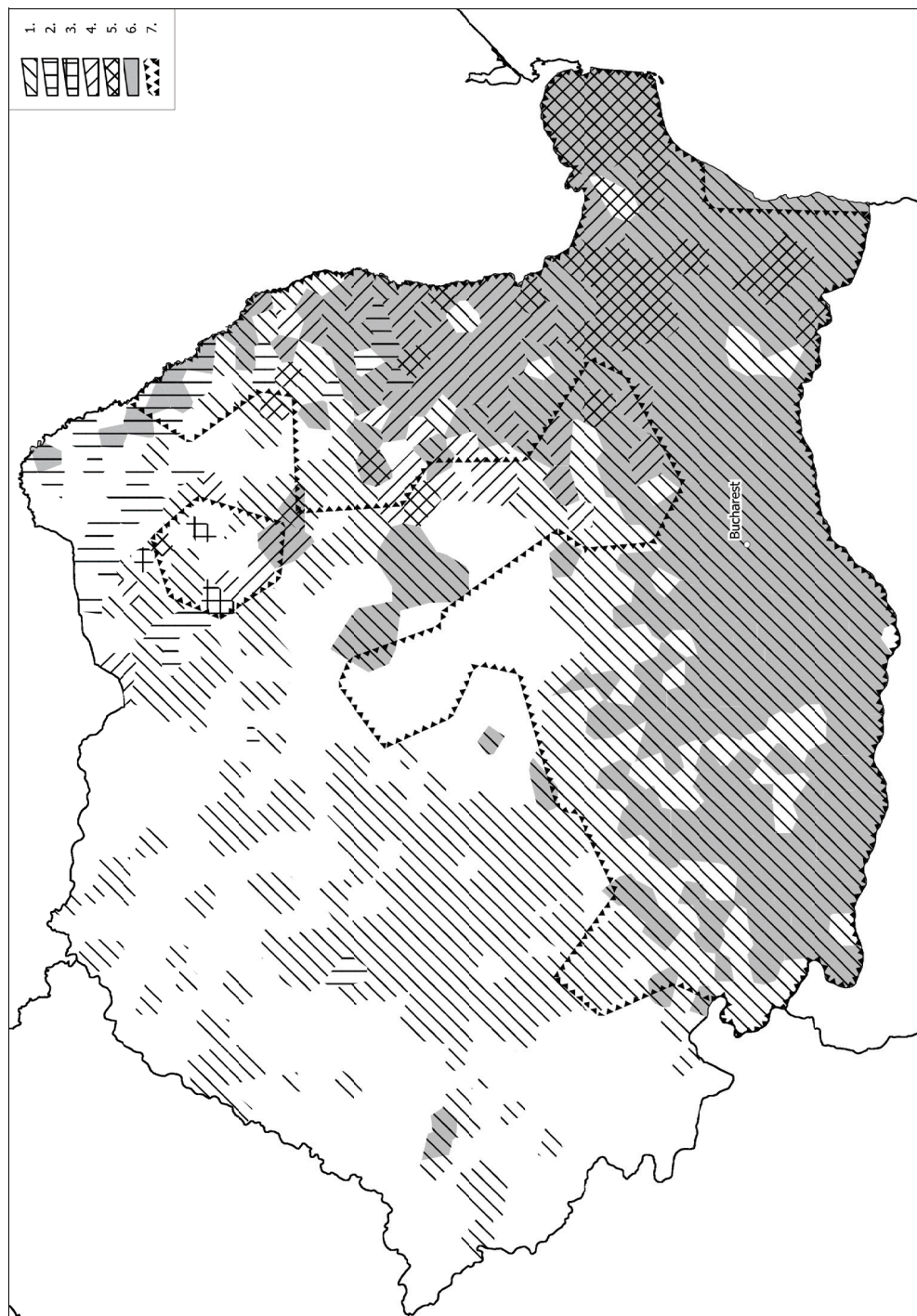
REFERENCES

- AIS = Karl Jaberg, Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*. Bd. 8, Zofingen, Ringier, 1940. – <<http://www3.pd.istc.cnr.it/navigais-web/>> (10.5.2021).
- ALR 4 = *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*. Sub direcția acad. E. Petrovici. Vol. 4, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965.
- ALRM 3 = *Micul atlas lingvistic român. Serie nouă*. Vol. 3, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967.
- ALRR-Maramureș 3 = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*. Vol. 3, București, Editura Academiei Române, 1973.
- ALRR-Muntenia și Dobrogea = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*. Vol. 3, 4, București, Editura Academiei Române, 2001, 2004.
- ALRR-Transilvania 4 = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*. Vol. 4. București, Editura Academiei Române, 2006.
- Arvinte 1971 = Vasile Arvinte, *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten (nach den Angaben des Rumänischen Sprachatlases)*, Berlin, Akademie-Verlag.
- Arvinte 1983–1984 = Vasile Arvinte, *Împrumuturi de origine germană (săsească) în română. În legătură cu etimologia cuvântului ravilă*, in „Anuar de lingvistică și istorie literară” 29, A. Lingvistică, p. 11–22.
- Bujoreanu 1873 = Ioan M. Bujoreanu, *Collectiune de legiurile Romaniei vechi și noi, cate s'au promulgatu pêne la finele anului 1870. Legi, procedure, regulamente, decrete, instructiuni, formularii, convențiuni, concesiuni, statute, circulare instructive, tablouri. Inavutita cu pravila lui Caragea, Legiurile Principelui b.d. Stirbei, Codul civil vechiu Moldovei (Calimach), Manualu de pravila bissericescă și Statutele coloniilor bulgare din Bassarabia*, Bucuresci, Noua typographie a laboratorilor români.
- CADE = Ion-Aurel Candrea, Gheorghe Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, Cartea românească, 1926–1931.
- Cihac 1879 = Alexandru Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. Vol. 2. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort s/M et al., Ludolphe St. Goar et al.
- Ciorănescu 1966 = Alexandre Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumano*, Tenerife, Universidad de la Laguna.
- Ciure 2009 = Florina Ciure, *Contribuția negustorilor străini din Transilvania la dezvoltarea comerțului exterior al Țărilor Române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, in Cristian Luca (2009a), p. 33–61.
- DA 1/2 = *Dicționarul limbii române*. T. I. Partea II, București, Academia Română, Ziarul Universul, 1940.
- DCECH = Joan Corominas, José Antonio Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. T. 4 (ME-RE), Madrid, Editorial Gredos, 1985.
- DDRF = Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*. Vol. 3, Bucarest, Imprimerie de l'état, 1894. – <<https://archive.org/details/nouveaudictionna02dame/page/n6/mode/2up>> (12.11.2019)
- DEL2 = *Dicționarul etimologic al limbii române*. Vol. 2, București, Editura Academiei Române, 2015.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009². – <<https://dexonline.ro>> (9.3.2021)
- DLR 8/1 = *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Tomul 8. Partea 1, București, Editura Academiei Republicii socialiste România, 1972.
- DLRLC = *Dicționarul limbii române literare contemporane*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1955–1957. – <<https://dexonline.ro>> (12.3.2021).
- Dragomir 2017 = Cosmin Dragomir, *Când au apărut cartofii prăjiți în România. Primele două rețete*. – <<https://www.dacris.ro/2018/11/15/cand-au-aparut-cartofii-prajiti-in-romania-primele-doua-rețete/>> (8.5.2021)
- Holiolčev 1979 = Christo Holiolčev. *Sprachegeographische Betrachtungen über die Terminologie der Kulturpflanzen in den Balkansprachen*, in “Zeitschrift für Balkanologie” 15, S. 40–50.

- Învățătură 1818 = *Învățătură sau povățuire pentru facerea pâinii ceii de obște mai neagră, pentru cea albă de casă; pentru făina cea spre întrebuițarea bucatelor; pentru hrisi, și altele, din cartofle; pentru sămănatul lor, lucrarea și păstrarea lor.* Alcătuită de cătră G. Hristian Albert Rukert în limba nemțească, acum întâi tălmăcită întru cea grecească, de cătră Dimitrie Samurcas logofăt, Iași, Tipografia sfintei Mitropolii.
- Ionescu 1868 = Ion Ionescu, *Agricultura romana din judetiulu Mehedinti*, Bucuresci, Imprimeria statului.
- Iorga 1906 = Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria Românilor. Vol. 8. Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către Casa de negoț sibiiană Hagî Pop. Publicate cu note genealogice asupra mai multor familii*, București, Ateliere grafice Socec & Comp. <<http://dspace.bcuculuj.ro/handle/123456789/67052>> (12.03.2021).
- Iorga 1913 = Nicolae Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria Romînilor. Vol. 25. Corespondența lui Dimitrie Aman, negustor din Craiova (1794–1834). Publicată după originalele păstrate în „Museul Aman” din Craiova*, București, 1913 – <<http://dspace.bcuculuj.ro/handle/123456789/67039>> (10.5.2021).
- Laurian, Massim 1–2 = August Treboniu Laurian, Jon C. Massim, *Dicționarul limbei române. T. 1–2.* Bucuresci: Noua typographia a laboratorilor români, 1871, 1876.
- Laurianu 1867 = August Treboniu Laurianu, *Istoria romanilor. Partea I. Din timpurile celle mai vechie pîno la căderea imperiului romanu de la appusu*, Editiunea III, Bucuresci, Tipographia națională, Antreprenor C. N. Rădulescu.
- LB = *Lesicon romanesc-latinesc-unguresc-nemțesc, care de mai mulți autori, în cursul a trideci și mai multor ani s-au lucrat, seu: Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*, Budae, 1825.
- Luca 2009a = Cristian Luca (ed.), *Negustorimea în Țările Române, între Societas Mercatorum și individualitatea mercantilă, în secolele XVI–XVIII*, Galați, Galați University Press.
- Luca 2009b = Cristian Luca, „*Neguțătoriu streinu*” de Țară. *Date noi privitoare la negustorii alogeni din Țările Române în secolele XVII–XVIII*, in Cristian Luca (2009a), p. 127–145.
- Luca 2011 = Cristian Luca. *Venetian Merchants in the Lower Danube Area and their Role in the Development of the International Trade Exchanges in the Seventeenth Century*, in “Český časopis historický” 109, No. 2, p. 294–327.
- Martin 1963 = Bernhard Martin. *Die Namengebung einiger aus Amerika eingeführter Kulturpflanzen in den deutschen Mundarten (Kartoffel, Topinambur, Mais, Tomate)*, in Ludwig Erich Schmitt (1963), S. 1–158.
- Massard 2009 = Joseph Albert Massard, *300 Jahre Kartoffel in Luxemburg: (I) Europa entdekt die Kartoffel. (II) Grundbirne, Grompir, Gromper: die Kartoffel erobert Luxemburg. (III) Die Kartoffel in Luxemburg im 19. Jh.*, in Lëtzebuenger Journal 2009, [I] Nr. 15 (22. Jan.), S. 23; Nr. 16 (23. Jan.), S. 10; Nr. 17 (24./25. Jan.), S. 11; [II] Nr. 18 (27. Jan.), S. 23; Nr. 19 (28. Jan.), S. 21; [III] Nr. 20 (29. Jan.), S. 9; Nr. 21 (30. Jan.), S. 21. – <https://massard.info/pdf/kartoffel_LJ_anmerkungen.pdf> (10.5.2021).
- MDA = *Micul dicționar academic*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2010². – <<https://dexonline.ro>> (12.3.2021).
- Mihăilă 1973 = Gheorghe Mihăilă, *Criteriile periodizării și geografia împrumuturilor slave în limba română*, in Gheorghe Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, Editura didactică și pedagogică, p. 9–53.
- Murariu 2006 = Murariu, Ioan. *Dicționar explicativ școlar de termeni istorici și arhaici*. Ed. a II-a, revizuită și completată, Bacău, Editura EduSoft.
- NALR-Crișana 3 = *Noul Atlas lingvistic român. Crișana*. Vol. 3, București, Editura Academiei Române, 2011.
- NALRR-Banat 2 = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*. Vol. 2, București, Editura Academiei Române, 1997.

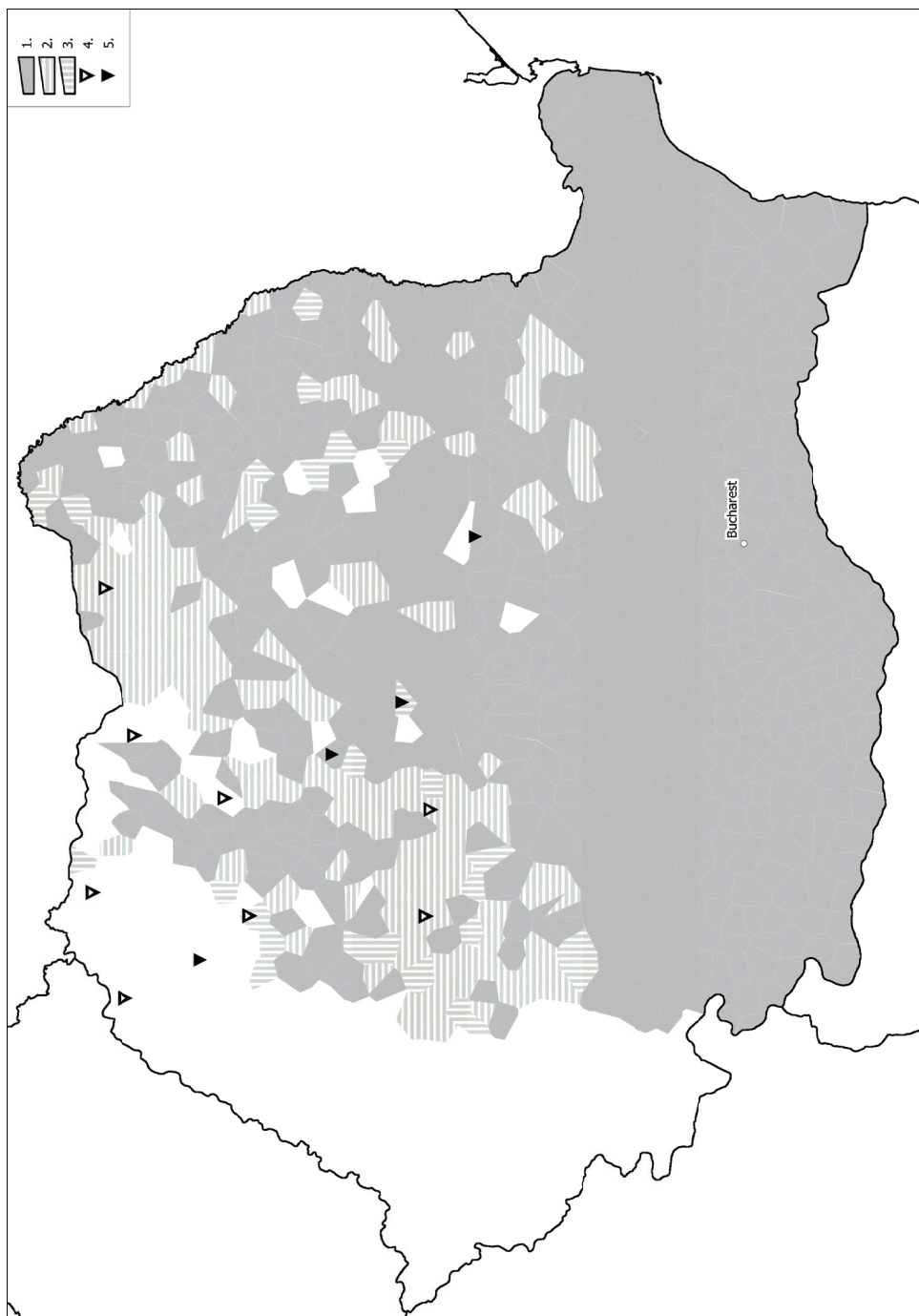
- NALRR-Moldova și Bucovina = *Noul Atlas Lingvistic Român pe regiuni. Moldova și Bucovina*. Vol. 3, 4, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, 2014.
- NALRR-Oltenia = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*. Vol. 2, 3, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970, 1974.
- NODEX = *Noul dicționar explicativ al limbii române*, București, Editura Litera Internațional, 2002. – <<https://dexonline.ro>> (9.3.2021).
- Osman-Zavera 2002 = Maria Osman-Zavera, *Raporturi lingvistice româno-bulgare. Cuvinte de origine română în graiurile limbii bulgare*, București, Editura Universității din București.
- Polioudakis 2008 = Georgios Polioudakis, *Die Übersetzung deutscher Literatur ins Neugriechische vor der Griechischen Revolution von 1821*. (Maß und Wert. Düsseldorfer Schriften zur deutschen Literatur 4), Frankfurt am Main u.a., Peter Lang.
- Polizu 1857 = Gheorghe A. Polizu, *Vocabular româno-german*, Brașov, Tiparul de Römer și Kamner. – <<http://dspace.bcuculuj.ro/handle/123456789/72809>> (12.3.2021)
- RjA = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Dio 9, Zagreb, 1924–1927.
- Robciuc 1974 = Ion Robciuc, *Note etimologice*, in „Limba română” 23, 3, p. 205–207.
- Russian National Corpus = *Национальный корпус русского языка*. – <<http://ruscorpora.ru/>> (12.3.2021).
- Șăineanu 1929 = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, Craiova, Scrisul Românesc, 1929⁶. – <<https://dexonline.ro>> (12.3.2021).
- Saramandu et al. 2015a = Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Ionuț Geană (ed.). *Atlas linguarum Europae (ALE). Vol. 1. Neuvième fascicule. Commentaires*, București, Editura Universității din București.
- Saramandu et al. 2015b = Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Ionuț Geană (ed.). *Cartes linguistiques européennes. Atlas linguarum Europae (ALE). Vol. 1. Neuvième fascicule*. București, Editura Universității din București.
- Schmitt 1963: Ludwig Erich Schmitt (Hrsg.), *Deutsche Wortforschung in europäischen Bezügen*. Bd. 2, Gießen, Wilhelm Schmitz Verlag.
- Scriban 1939 = August Scriban, *Dicționarul limbii românești : etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme*. Iași, Institutul de Arte Grafice Presa Bună. – <<https://dexonline.ro>> (9.3.2021).
- Škofic 2015a = Jožica Škofic, *Carte I.96. QI: 340. Pomme de terre, картоука, potato, Kartoffel, patata, patata. Carte de motivations et onomasiologique. Commentaire*, in Saramandu et al. (2015a), p. 193–245.
- Škofic 2015b = Jožica Škofic. *Carte I.96. Pomme de terre (QI: 340), carte de motivations et onomasiologique*, in Saramandu et al. (2015b), p. 155–161.
- Skok 2 = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. T. 2, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1972.
- TLFi = *Trésor de la langue Française informatisé*. – Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales. – <<https://www.cnrtl.fr/definition/pantoufle>> (26.07.2019).
- Vintilă-Ghițulescu 2015 = Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Patimă și desfătare. Despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene în societatea românească (1750–1860)*, București, Humanitas.
- БЕР = *Български етимологичен речник*. Т. 2, 7, София, Издателство на БАН, 1979, 2010.
- Ванков 1956–1957 = Любомир Ванков, *Към историята на италианските заемки в български (1762–1860)*, in “Годишник на Софийския университет. Филологически факултет” 52/2, с. 201–312.
- Вялкина 2012 = Людмила Вялкина, *Карта № 85. L 689 ‘картофель’ (Solanum tuberosum; Nsg)*, in Адриана Ференчикова (2012), с. 204–205.
- Георгиев и др. 1957 = Владимир Георгиев, Кирил Мирчев, Любомир Андрейчин, Стойко Стойков (съст.). *Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов*, София, Издателство на Българската академия на науките.
- Дзидзилис 1990 = Христос Дзидзилис, *Фонетични проблеми при етимологизуване на гръцките заемки в българския език*, София, Издателство на Българската академия на науките.

- Илчев 1942 = Стефан Илчев, *Времена и думи. Езикови въпроси*, София, Добромир Чилингиров.
- Младенов 2008 = Максим Сл. Младенов, *Българско-румънски езикови ареали*, in Максим Младенов. *Диалектология. Балканистика. Етнолингвистика*. Дарина Младенова, Олга Младенова, Георги Колев (съст.), София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 273–293.
- Младенова 2016 = Дарина Младенова, *От лингвистична география към ареална лингвистика. Теория и практика на анализа на късни явления в българския език: названията на домата и патладжана*. (Littera et Lingua Series Dissertationes 9). – <<http://slav.uni-sofia.bg/naum/lilseries/diss/2016/9>> (19.9.2018)
- Младенова 2018 = Дарина Младенова. *За отношенията на бълг. картоф и рум. cartof*. – Младенова et al. (2018), с. 279–298.
- Младенова et al. 2018 = Дарина Младенова (отговорен редактор), Биляна Михайлова, Екатерина Търпоманова (съставители и редактори), *Български и румънски – балкански отпечатък в славянското и романското наследство. Сборник в чест на 65-годишния юбилей на проф. д-р Василка Алексова*, София, Факултет по славянски филологии, Софийски университет „Св. Климент Охридски“. – <<http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/30855>> (10.5.2021).
- Младенова 2021 = Дарина Младенова. *Бълг. пантоф и рум. pantof – принос към езиковите и културните контакти в Югоизточна Европа*, in Тасева, Данова (2021), с. 307–353.
- Ожегов 1986 = Сергей Иванович Ожегов, *Словарь русского языка*. Под ред. Н. Ю. Шведовой, Москва, Русский язык.
- Парашкевов 1983 = Борис Парашкевов, *Неадекватни немски заемки в румънския и българския език*, in “Philologia / Филология” 12–13, с. 39–45.
- СРНГ = Федот Петрович Филин (сост.). *Словарь русских народных говоров*. Вып. 1–, Москва, Ленинград, Наука, 1965–.
- СРЯ XI–XVII 8 = Федот Петрович Филин (гл. ред.). *Словарь русского языка XI–XVII веков*. Вып. 8 (Крада – Лящина), Москва, Наука, 1981.
- Стойков 1957 = Стойко Стойков, *Названията на картофите в български език*, in Георгиев и др. (1957), с. 127–140.
- Тасева, Данова 2021 = Лора Тасева, Пенка Данова (съставители и редактори). *Югоизточна Европа през вековете: социална история, езикови и културни контакти*. (Studia Balcanica 35), София, ИБЦТ-БАН с. 307–353.
- Ференчикова 2012 = Адриана Ференчикова (ред.). *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Вып. 4. Сельское хозяйство*. Братислава: Веда.
- Филипова-Байрова 1969 = Мария Филипова-Байрова, *Гръцки заемки в съвременния български език*, София, Издателство на Българската академия на науките.
- Ανδριώτης 1983 = Νικόλαος Π. Ανδριώτης, *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο.
- Γεννάδιος 1819 = *Πρώτη τροφή του υγιούς ανθρωπίνου νοός. Συγγραφείσα γερμανιστί παρά Καρόλου Τραϋγόττου Θείμη και μεταφρασθείσα παρά Γ. Γενναδίου*. (Γεννάδιος, Γεώργιος, Λασσάνης, Γεώργιος. *Στοιχειώδους Εγκυκλοπαιδείας των παιδικών μαθημάτων. Περίοδος πρώτη. Συνταχθείσα εκ των αρίστων παιδικών βιβλίων της Γερμανίας παρά Γ. Γενναδίου, και Γ. Λασσάνη. Τόμος δεύτερος*), Μόσχα, Τύποις Σ. Σελιβανόφσκη. – <<https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/0/5/8/metadata-39-0000388.tkl>> (11.11.2019).
- Τζομπάρης 1945–1946 = Φ. Ι. Τζομπάρης, *Γλωσσάριο Στενιμάχου*, in “Αρχεῖον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού” 12, σ. 191–227. – <https://www.he.duth.gr/erg_laog/arxείο/arxείο_thrakικού_laografικού_glossικού_thisavrou_t12.pdf> (11.11.2019).

Map No. 1. Romanian potato names *cartof*, *cartofă*, *cartoafă*

1. Masculine *cartof*; 2. Feminine *cartofă*; 3. Masculine *cartof* // feminine *cartofă*; 4. Feminine *cartofă*; 5. Masculine *cartof* // feminine *cartofă*;
6. The type *cartof*, *cartofă*, *cartoafă* without co-occurrence with another potato name; 7. *Cartofi*, *cartoafe* according to ALRM 3: 915

Map No. 2. Romanian *pantofi*, *pantofli*, *pantofle*

1. Romanian *pantofi* 'low-cut leather shoes' without co-occurrence with other terms; 2. Romanian *pantofli* 'low-cut leather shoes' co-occurring with other terms; 3. Competition of more recent Romanian *pantofli* 'low-cut leather shoes' with older co-occurring terms;
4. Romanian *pantofli*, *pantofle* 'open-heel home slippers'; 5. Romanian *pantofli* 'open-heel home slippers'

ASPECTE INEDITE CU PRIVIRE LA EVOLUȚIA NEUTRULUI ÎN DIALECTELE LIMBII ROMÂNE

MIHAELA-MARIANA MORCOV

Chestiunile aflate în legătură cu neutrul românesc prezintă un interes deosebit nu numai pentru istoria limbii române, ci și pentru lingvistica romanică, în general. Una dintre tendințele caracteristice metodologiei adoptate în *Dictionnaire Étymologique Roman*¹ este de a atribui etimoanelor protoromanice genul neutru, pornind de la situația înregistrată în dialectele limbii române (chiar și în situația în care substantivul a fost moștenit într-un singur dialect, vezi cazul articolului /'βad-u/)², deși datele furnizate de celelalte limbi romanice sau de latina scrisă nu justifică întotdeauna reconstrucția. Pentru a formula însă ipoteze legate de caracterul ereditar al neutrului în limba română, se impune examinarea atentă a surselor lingvistice care ne pot furniza o imagine de ansamblu asupra substantivelor comune dialectelor românești. Constatările la care se poate ajunge prin compararea situației existente în fiecare dialect al limbii române și în relație cu fiecare substantiv avut în vedere sunt interesante, mai ales în condițiile în care ele pot fi coroborate cu datele din dialectele limbii italiene. Într-un articol publicat de noi în *Fonetica și dialectologie* (Morcov 2018), acest demers a avut ca punct de plecare o serie de cuvinte din fondul lexical moștenit din latină. Ne-am referit, în mod special, la cuvintele care denumesc părți ale corpului omenesc, bazându-ne și pe faptul că acest câmp semantic este cel mai bine ilustrat de materialul dialectal înregistrat până în prezent. În articolul de față, ne propunem să formulăm noi observații pe baza unui eșantion mai cuprinzător, alcătuit din cuvinte moștenite (din latină sau din substrat), precum și din împrumuturi de origine slavă. Vom lua în discuție substantivele susceptibile de a intra în categoria neutrului, având în vedere caracteristicile lor formale și semantice: prezintă terminații de singular comune cu substantivele masculine și desemnează realități din sfera semantică a inanimatelor sau a conceptelor abstracte. Pe baza materialului dialectal pe care îl vom examina, vrem să urmărim în ce măsură predilecția pentru genul masculin sau neutru este condiționată de sensul substantivelor. Totodată ne propunem să semnalăm câteva tendințe generale referitoare la fluctuația genurilor și la specializările semantice aflate în legătură cu acest fenomen.

Remarcăm următoarele situații:

1. Majoritatea covârșitoare a substantivelor terminate în consoane, care desemnează obiecte, fenomene ale naturii, acțiuni, procese sau noțiuni abstracte sunt exclusiv de genul neutru (vezi anexa nr. 1). În absența unor corespondențe cu celelalte dialecte, nu am luat în considerare excepțiile din istororomână, întrucât, în acest dialect nu se mai ține cont întotdeauna

¹ Proiect elaborat sub coordonarea Évei Buchi și a lui Wolfgang Schweickard, din care au apărut trei monografii: *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom): Genèse, méthodes et résultats*, De Gruyter, 2014; *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom) 2. Pratique lexicographique et réflexions théoriques*, Berlin/Boston, De Gruyter.; *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom) 3. Entre idioroman et protoroman*, Berlin/Boston, De Gruyter.

² Abordarea este însă diferită în articolul /'nod-u/, unde se reconstruiește doar genul masculin.

de legătura dintre desinența de neutru – care poate fi comună celorlalte dialecte – și genul substantivului. De exemplu, formele de plural *coptóre* sau *cuțite* sunt însoțite de numeralul *doj* și nu de forma de feminin *do* (Frățilă, Bărdășan 2010, s.v. *cuptór, cuțit*).

2. A fost înregistrat exclusiv genul masculin în cazul următoarelor substantive:

dr., ar., mgl. *nor*, *-i*, istr. *nor* (< lat. *nūbīlus*); dr. ar., mgl. *par*, *-i* istr. *pâr, pâr* (< lat. *palus*) (Frățilă, Bărdășan 2010, s.v. *pâr*).

De asemenea, constatăm că nu sunt încadrate niciodată în categoria neutrelor niciunul dintre substantivele care desemnează arbori și arbuști (vezi anexa nr. 2).

3. Genul neutru este consemnat alături de cel feminin (vezi anexa nr. 3).

Cu excepția variantei morfologice *fumel'ũ*, înregistrată în aromână, și a variantei *colind*, neutrul reprezintă genul originar în toate situațiile analizate. Având în vedere frecvența redusă a substantivelor feminine, precum și caracteristicile etimoanelor, acestea reprezintă variante morfologice refăcute de la forma de neutru plural. Constatăm că formele de feminin s-au specializat semantic în cazul cuvintelor *cojoc*, *femeie*, *frigură* și *fluieră*. Specializările se pot desfășura în direcții diferite. De exemplu, în meglenoromână, *fâmelă* a păstrat, prin restrângere semantică, sensul 'copii' (existent și în cazul descendentului albanez al lat. *familia*), dar nu a pierdut semul [+colectivitate], așa cum s-a întâmplat cu dr. *femeie* după secolul al XVII-lea (cf. DA II/I, s.v.). Nu întotdeauna formele de feminin se diferențiază din punct de vedere semantic. De exemplu, forma de feminin, *fluieră*, atestată atât în dacoromână, cât și în aromână, desemnează, doar în dacoromână, un anumit tip de instrument. Un alt element specific dacoromânei este prezența unei variante de feminin construite de la forma de plural a substantivului *cojoc*. Sensurile convergente sunt asociate cu genuri diferite în cazul formei de feminin singular, *frigură* (din dacoromână), și al formei de neutru plural *frigur* (din meglenoromână). De fapt, aceste diferențe reflectă etapele succesive ale evoluției morfologice și semantice a cuvântului. Meglenoromâna păstrează un stadiu mai arhaic, în care numele originar al bolii și numele insectei căreia i se atribuie calități terapeutice s-au identificat, prin intermediul unei metonimii. Este de presupus că în dacoromână forma de plural a cunoscut aceeași valoare, iar, ulterior, vorbitorii au rezolvat contradicția dintre folosirea unei forme de plural și un referent care nu putea fi asociat decât cu singularul, prin crearea unei forme de feminin, *frigură*.

4. Genul neutru este înregistrat alături de cel masculin. Aici putem semnală mai multe situații:

4.1. Fluctuația marchează numai opoziția dintre dialecte, nu și structura internă a fiecărui dialect

Cuvântul *jar* (< vsl. *žarŭ*, *-i*) este masculin în aromână și neutru în dacoromână (unde a fost înregistrat pluralul *jaruri* (cf. DA II/II/I, s.v.)). Este posibil ca, în aromână, să fi acționat analogia cu genul substantivului moștenit *cărbune*, moștenit atât în dacoromână cât și în aromână.

Substantivul care continuă în limba română lat. *alium* este exclusiv de genul neutru în aromână și în meglenoromână (Papahagi 1963, s.v. *al'ũ*; Saramandu 2013, s.v. *al'*) și, exclusiv, de genul masculin în dacoromână și în istroromână (DA, I/I, s.v. *ai*; Frățilă, Bărdășan 2010,

s.v. *al*). Felul în care a fost încadrat din punct de vedere morfologic substantivul *ai* (*al*) pune în evidență atât diferențele, cât și gradul de apropiere dintre dialecte.

Pentru substantivul *fulg*, moștenit din latină, prin evoluția unui adjectiv substantivizat **fulgus*, *-a*, *-um* 'strălucitor', Tache Papahagi menționează, cu referire la dialectul aromân, numai forma de neutru plural, *fulguri*. În dacoromână, substantivul este exclusiv masculin (DA, II/I, s.v.).

4.2. Fluctuația marchează numai structura internă a unui dialect

Înregistrăm acest fenomen în cazul substantivului *fîlger* (< lat. *fulgur*, *-erem*), moștenit doar în dacoromână. Pe lângă forma majoritară de plural, *fîlgeri*, se întrebunțează și varianta de masculin, *fîlgeri* (DA II/I). Aceasta a fost consemnată însă numai ca hapax, în opera lui Alecsandri.

4.3. Fluctuația marchează atât deosebirea dintre dialecte, cât și diversitatea tendințelor care acționează la nivelul a cel puțin unuia dintre dialecte

Descendenții lat. *spinus* sunt în toate dialectele limbii române de genul masculin (Papahagi 1963, s.v. *skin*; Capidan 1935, s.v. *spin*; Frățilă, Bărdășan 2010, s.v. *spir*). Potrivit datelor din DLR, în dacoromână, circulă încă forma învechită și rară de neutru plural, *spinuri*. Genul neutru a fost consemnat, de asemenea, în istroromână (Frățilă, Bărdășan 2010, *ibid.*).

În dacoromână, substantivul *grumáz* (element lexical de substrat, cf. Brâncuș, VA: 25) primește, la plural, desinențe de masculin sau de neutru (DA II/I, s.v.). Pentru aromână, Tache Papahagi (1963) înregistrează numai forma de neutru plural, *grumádză*. Această variantă este, de asemenea, atestată în mai multe puncte din ALAR I cu sensurile 'gât' și 'esofag' (h. 130, h. 136). Printre răspunsurile notate pe harta 136 (*Esofag*) se află și forma de masculin, *gurmáđđ*, cu pluralul *gurmáđđ* (punctul 31). Deși acest unic exemplu poate să se explice prin influența exercitată de substantivul învecinat, *gărgălân*, el arată faptul că datele furnizate de dicționare nu trebuie absolutizate.

Cuvântul *bob* (< sl. *bobъ*) este încadrat, în aromână, în categoria neutrelor, în timp ce, în dacoromână, este asociat cu ambele genuri (Papahagi, DA s.v.). În meglenoromână, cuvântul este defectiv de plural (Saramandu 2013, s.v.).

Dr. *clin* (< v.sl. *klinŭ*) poate fi atât neutru, cât și masculin, în timp ce forma înrudită din aromână și din meglenoromână (*cl'in*) este asociată exclusiv cu forma de neutru plural, *clinur*.

Aceleași raporturi se stabilesc și între cuvintele care continuă în cele trei dialecte lat. **granuceum*. Formele de plural, *grăuñță* și *grăuñți*, sunt atestate în dacoromână, iar forma de neutru plural, *gărnúță*, a fost consemnată în aromână și în meglenoromână.

Substantivul *clopot* (< vsl. *klopotŭ*, cf. DELR II/II s.v.) este folosit atât ca substantiv neutru, cât și ca substantiv masculin în dacoromână, spre deosebire de celelalte dialecte, unde este asociat exclusiv cu genul neutru (Papahagi 1963, s.v. *clóput*; Saramandu 2013, s.v. *clóput*; Sârbu, Frățilă 1998). Forma de plural masculin, *clopoți*, este izolată chiar și în dacoromână (ea este identificată de către autorii Dicționarului Academiei (I/II, s.v.) în două surse din secolul al XVII-lea) și, deci, reprezintă, cel mai probabil, o inovație specifică dialectului.

Lat. *medium* se continuă, în aromână și în meglenoromână, prin intermediul unui substantiv neutru (cf. Papahagi 1963, s.v. *nedzŭ*, Capidan 1935, s.v. *nez*). Alături de forma de neutru plural, *miézuri*, în dacoromână, se întrebunțează forma masculină *miezi/mieji*, păstrată, de exemplu, în sintagma *miézii părăsimilor* (DLR VI, s.v.).

Forma de masculin, *curcubéi*, este rară în dacoromână, dar reprezintă unica variantă de plural atestată în aromână și în meglenoromână (DA, I/II, Papahagi 1963, Capidan 1935). Prezența masculinului în toate cele trei dialecte ne îndreptățește să credem că este vorba, probabil, de un fenomen moștenit, iar forma de neutru plural, înregistrată numai în dacoromână, este de dată recentă.

Cuvântul *cucui* (< lat. **cucullium*, cf. DELR II/2) este înregistrat ca substantiv neutru și masculin în dacoromână (cf. DA I/II, s.v.). Ambivalența genului este pusă în evidență și de analiza comparată a datelor din aromână și din meglenoromână. Acestea atestă prezența neutruului în primul dialect și prezența masculinului în cel de al doilea (Papahagi 1963, s.v. *cuculîŭ*; Saramandu 1913, s.v. *cucul*).

Caracterul instabil al genului se confirmă, pe de o parte, prin examinarea formelor din aromână și, pe de altă parte, prin citirea corelată a datelor din meglenoromână, din dacoromână și din istroromână.

Potrivit datelor furnizate de Tache Papahagi (1963), în aromână se folosește, pe lângă forma de masculin, *códri*, și o formă de neutru plural, *códure*. În meglenoromână a fost consemnat doar neutruul, iar în dacoromână și în istroromână a fost înregistrat numai pluralul masculin, *códri* (DA I/II, Saramandu 2013, Sârbu, Frățilă 1998, Frățilă Bărdășan 2010, s.v. *códru*).

Substantivul *culác* (< sl. *kolačĭ*) poate fi neutru și masculin în meglenoromână, după cum rezultă din analiza formelor de plural *culát*, *culáti* (Saramandu 2013, s.v. *culác*). Substantivul este neutru în aromână și masculin în dacoromână (ar. *culác*, *-áte*; dr. *colác*, *coláci*, cf. Papahagi 1963, DA I/II, s.v.). Preferința pentru genul masculin poate să se explice prin finala etimonului (sl. *kolačĭ*, cf. DA I/II) care a fost, probabil, de la început, interpretată ca o desinență de masculin plural. Izolat, forma de neutru plural, *cʰolásě*, a fost întâlnită și în dacoromână (cf. ALRR. *Ban.* III, h. 480, punctul 75).

Lat. **fileolum* (< *filum*) se continuă în aromână prin substantivul de genul masculin, *hiór*, - *ĩ* (DA II/I, s.v.). Forma de masculin a cuvântului *fior* și cea de neutru (cu pluralul *fioáre* sau *fióruri*) sunt la fel de frecvente în dacoromână (*ibid.*).

Coexistența genurilor a favorizat, uneori, evoluția semantică a cuvintelor. Forma de masculin a substantivului *balț* este folosită, în dacoromână, cu accepția 'ochi cu care se prinde ceva', iar forma de neutru este asociată, în același dialect, cu sensul 'văl de mireasă' (DA I/I, s.v.). În aromână, varianta de neutru a cuvântului *balțŭ* este singura atestată și corespunde, întru câtva, semantismului din dacoromână. În dicționarul lui Tache Papahagi (1963), este menționat înțelesul 'basma albă folosită de femeile bătrâne'. Așadar semele comune, asociate cu același gen în cele două dialecte, sunt [+accesoriu feminin] și [+folosit pentru acoperirea capului].

Substantivul care continuă sl. *čekanu* este, în dacoromână și în aromână, neutru (DA I/II, s.v. *ciocán*, Papahagi, s.v. *čiocán*). Genul masculin este atribuit substantivului în dacoromână, numai prin asociere cu înțelesul 'tulpină' (DA I/II, s.v. *ciocán*).

4.4. Fluctuația marchează nu deosebiri, ci asemănările dintre dialecte

Există și situații în care substantivul poate oscila între neutru și masculin atât în aromână, cât și în dacoromână. Menționăm aici două exemple.

În relație cu dialectul dacoromân, cuvântul *mur* este considerat un împrumut savant (DLR VI), în timp ce, în aromână, a fost încadrat în categoria cuvintelor moștenite (Papahagi 1963, s.v.; PEW 1131). Cu toate acestea, formele comune de neutru plural (*muri* și *mururi*) pun în evidență evoluția identică a celor două cuvinte (Papahagi, 1963, DLR VI, s.v.).

Cuvântul *buș* (încadrat în categoria elementelor autohtone probabile, cf. DELR I) prezintă, în dacoromână și în aromână, două forme identice de plural: *buși* (formă de masculin plural) și *búșuri*. Pentru meglenoromână, au fost consemnate numai formele de neutru, plural, *búși*, *búșuri* (Saramandu 2013, s.v. *buș*).

5. Genul masculin a fost înregistrat alături de genul feminin

Substantivul *mărăcine* (*mărătsine*) (< lat. *marucina*) este masculin atât în aromână, cât și în dacoromână (DLR VI, s.v. *mărăcine*, Papahagi 1963). Varianta feminină a fost atestată în meglenoromână (Capidan 1935, s.v. *mărătsini*).

6. Masculinul alternează cu neutru și cu femininul

Cuvântul *rug* ‘măceș’ (< lat. *rubus*) este masculin în dacoromână, în aromână și în meglenoromână (DLR IX, Papahagi, 1963, Capidan 1935, s.v.). În dacoromână, unde substantivul s-a ramificat din punct de vedere semantic, forma de neutru s-a specializat cu accepția ‘vrej, viță’ (DLR IX, s.v. *rug*). În același dialect, a fost consemnată și varianta de feminin, *rugă*. Genul masculin este probabil cel original, având în vedere frecvența și distribuția variantelor.

Cuvântul *sac* este exclusiv masculin în meglenoromână și în istroromână (Capidan 1935, s.v. *sac*; Frățilă, Bărdășan 2010, s.v. *săc*). Ambele genuri au fost atestate la fel de frecvent în aromână, în timp ce, în dacoromână, formele de neutru plural, *săce* și *săcuri* reprezintă variante izolate (Papahagi 1963, DLR X/I, s.v. *sac*). În Oltenia, a fost consemnată, de asemenea, forma de feminin, *săcă*. Frecvența formelor, precum și distribuția lor geografică, sugerează faptul că masculinul este genul original.

Forma *oăsă*, rezultată prin refacerea unui singular de la neutru plural, *oase*, a fost consemnată în aromână cu sensul special ‘sâmbure’ (Papahagi 1963, s.v.). Amintim faptul că atât formele de masculin, cât și cele de neutru coexistă în aromână cu sensul etimologic (Morcov 2018: 95, 96).

Forma rară, *spici*, a fost consemnată, în dacoromână, alături de variantele de neutru plural, *spice* și *spicuri*. Forma de feminin, *spică* (*skică*), a fost înregistrată atât în dacoromână, cât și în aromână. Interesant este că explicațiile furnizate în legătură cu originea ei variază, în funcție de dialectul luat în considerare. Dacă în DLR X/4 (s.v. *spic*), se lasă să se înțeleagă faptul că *spică* este o variantă refăcută de singular de la pluralul lui *spic*, în dicționarul lui Tache Papahagi, forma este pusă în directă legătură cu lat. *spica*. Această ipoteză este plauzibilă, având în vedere că forma de feminin, moștenită din latină, s-a păstrat și în alte limbi romanice (vezi, de exemplu, sp. *espiga*).

Cuvântul aromân, *skicură*, poate fi considerat o reminiscență a lat. *spicula* (variantă de feminin pentru *spiculus* < *spicus* + *ulus*) (cf. Papahagi 1963) sau rezultatul unei evoluții interne. În favoarea celei de a doua teorii pledează prezența formei de plural, *skicuri*.

Dacoromâna și aromâna se deosebesc în ceea ce privește genul substantivului care continuă lat. *circellus*: Majoritatea atestărilor pun în evidență genul masculin în dacoromână, și genul neutru în aromână (ar. *țirțel țirțeale*, *țirțeălțe* dr. *cercél*, *cercéi*, cf. Papahagi 1963, DA I/II). Forma de neutru plural, *cercéle* a fost consemnată și în dacoromână, însă numai în două localități (punctele 384 și 707 din Transilvania și Muntenia, cf. ALRR *Sinteză* I, h. 62), ceea ce ne sugerează că este vorba probabil de o inovație târzie, fără legătură cu forma de neutru, din aromână. Tot o formă izolată este și cea de feminin singular, *čîrcăuă*, consemnată în localitatea crișeană cu numărul 141 (*ibid.*). Întrebarea care se pune este de ce în dacoromână substantivul nu a fost atras în categoria neutrului, ca în aromână, prin analogie cu alte substantive care

desemnează inanimate sau cel puțin după modelul cuvântului *inel*, aflat tot în legătură cu sfera semantică a bijuteriilor. Este posibil ca substantivul să fi fost asociat cu masculinul după modelul altor denumiri echivalente. Observăm că *bumbî* (a doua denumire după *čerčéj*, în ceea ce privește numărul de atestări) este, de exemplu, tot de genul masculin (ALRR. *Sinteză* I, *ibid.*). În Muntenia, sunt recurente denumirile care fac aluzie la asemănarea dintre monezi și cercei. Substantivele *gálbení* sau *icușárí* sunt, de asemenea, masculine (*ibid.*).

Neutrelle terminate în -e (-i)

Am ales să discutăm aceste substantive într-o rubrică separată, având în vedere că este vorba de o categorie slab reprezentată în limba română. De cele mai multe ori, substantivele în -e sunt masculine sau feminine. Poate acesta este și motivul pentru care, în meglenoromână, substantivul *níme* a fost încadrat în categoria femininelor. El și-a păstrat însă genul în aromână și în dacoromână (Papahagi 1963, DLR VII/1, s.v.).

În anumite situații, păstrarea genului poate fi asociată cu trecerea la o altă declinare. Menționăm, ca exemplu, substantivul *pântec*, atestat atât în aromână, cât și în dacoromână. *Pântec* este o formă de singular refăcută de la pluralul lui *pantece* (< lat. *panticem*), conservat numai în dacoromână și în meglenoromână (cu varianta *póntitsi*, cf. Capidan 1935). Schimbarea genului este însoțită de schimbarea declinării în cazul variantei morfologice *píntică*, înregistrată de Tache Papahagi (1963, s.v.) în dialectul aromân.

Asocierea cuvântului dr. *cléște* (ar. *cleáște*) (< sl. *klěšta*, cu pl. *klěšti* și *klěšte*) cu un neutru originar, păstrat în dacoromână, ar putea explica ramificarea cuvântului în două direcții, prin încadrarea sa în categoria masculinelor (ca în dacoromână) sau a femininelor (ca în aromână) (DA I/II, s.v. *cléște*; Papahagi 1963, s.v. *cleáște*; Saramandu 2013, s.v. *clăști*).

Fluctuația dintre genuri și dintre declinări se manifestă, cu precădere, în cazul variantelor morfologice ale cuvântului *pieptene* (< lat. *pectinem*). Forma în -e (-i) este majoritară în aromână și în dacoromână, în timp ce varianta masculină, cu terminație consonantică, este singura înregistrată în meglenoromână (ALAR I, h. 8; DLR VIII/2, s.v. *pieptene*; Capidan 1935, s.v. *chiáptin*). În aromână, forma de singular își păstrează finala -i, iar concurența dintre masculin și neutru se rezolvă, în general, în favoarea masculinului (ALAR I, *ibid.*). Situația este mai greu de descris în cazul dacoromânei, unde formele pot varia de la o zonă la alta. În sudul și în estul domeniului dacoromân sunt atestate, preponderent, formele masculine de declinare a III-a (ALRR. *Munt.-Dobr.*, I, h. 5; NALR. *Mold.-Bucov.* I, h. 8). În nord-vestul țării predomină formele neutre de declinare a II-a (NALR. *Ban.* I, h. 10; NALR, *Criș.* I.; h. 12; ALRR. *Mar.* I, h. 9; ALRR. *Trans.* I, h. 12).

Forma *káptină*, rezultată prin încadrarea substantivului în categoria femininelor de declinare I, a fost consemnată în punctele 33 și 50 din domeniul aromân (ALAR I, h. 8).

În istroromână au fost înregistrate forme neutre și masculine de declinare a II-a (Frățilă, Bărdășan, 2010, s.v. *čáptir*).

7. Concluzii

Exemplele analizate arată că, de regulă, principiile generale după care s-a realizat reorganizarea genurilor în româna standard și în dialecte coincid. Substantivele care desemnează inanimate sau noțiuni abstracte sunt, automat, încadrate în categoria neutrelor. Regula funcționează, aproape fără excepție, în cazul noțiunilor abstracte și este generală în cazul inanimatelor. Surprinzător este faptul că anumite substantive neutre, specifice limbii standard, au un caracter izolat în ansamblul dialectelor românești (vezi cazul cuvântului *curcubeu*, cu pluralul *curcubei*). Surprinzător este, de asemenea, faptul că, în relație cu unele substantive care desemnează

obiecte, atestările din româna standard, dar și din dialecte ne permit să reconstruim un masculin și nu un neutru originar (vezi cazul substantivului *sac*). În afară de clasificările gramaticale la baza cărora se află opoziții asociate cu trăsăturile generale ale realității extralingvistice, observăm că unul dintre factorii care pot acționa în procesul de reorganizare a genurilor este analogia dintre cuvintele echivalente semantic. Este posibil ca analogiile de acest tip să fi dictat încadrarea substantivelor *jar*, *cercel* și *grumaz* în categoria masculinelor, în contrast cu anumite dialecte și graiuri care au optat pentru folosirea lor la genul neutru. Unele dintre variantele inedite pe care le putem găsi, la nivel dialectal, sunt moștenite. Altele sunt inovații. Cel mai inovator dialect sub aspectul fluctuației dintre genurile neutru, masculin și feminin este dacoromâna. Acest lucru are două explicații: pe de o parte, dacoromâna este dialectul cel mai bine documentat, pe de altă parte, ea exprimă cele mai multe dintre posibilitățile sistemului.

Specializările semantice aflate în legătură cu evoluția morfologică a substantivelor ne permit, uneori, să stabilim vechimea genurilor. În cazul cuvântului *balț*, varianta de neutru este, probabil, cea originară, întrucât ea este asociată cu accepția cea mai veche, aflată la originea sensurilor din dacoromână și din aromână.

BIBLIOGRAFIE

- ALAR I = *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, volumul I, Nicolae Saramandu, editor Manuela Nevaci, București, Editura Academiei Române, 2014.
- ALRR. *Munt.-Dobr.* = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, volumul I, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române, 1996.
- ALRR. *Mar. I* = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, volumul I, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, 1969.
- ALRR *Sinteză I* = *Atlasul Lingvistic Român pe Regiuni. Sinteză*, volumul I, coordonator Nicolae Saramandu, colectiv redacțional: Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov, București, Editura Academiei Române, 2005.
- ALRR. *Trans. I* = *Atlasul Lingvistic Român pe Regiuni. Transilvania*, vol. I, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, Editura Academiei Române, București, 1992.
- Brâncuș, VA = Grigore, Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Capidan 1935 = Theodor Capidan, *Meglenoromâni*, III. *Dicționar meglenoromân*, București, Editura Cartea Românească, 1935.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I: A–B. București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II: C. București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Tomul II. Partea I: F–I. București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1934; Tomul II. Partea II. Tomul II. Fascicula I J–Lacustru, București, tipografia Ziarului „Universul”; Partea II. Fascicula II: Ladă–lepăda. București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940.
- DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Editura Academiei Române, volumul II. Litera C. Partea 1 Ca –Cizmă, coordonatori: acad. Marius Sala, Andrei Avram, 2015, volumul II. Litera C. Partea 2 : Clac –Cyborg, coordonatori : Ion Giurgea, Cristian Moroianu, 2018.
- Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom)* Buchi, Éva & Schweickard, Wolfgang <http://stella.atilf.fr/DERom/> (éd.) (2014a): *Genèse, méthodes et résultats*, Berlin/Munich/Boston, (éd.) (2016), 2. *Pratique lexicographique et réflexions théoriques, (DÉRom) 3. Entre idioroman et protoroman*, Berlin/Boston, (2020) De Gruyter.

- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. București, Editura Academiei Române. Tomul VI. Litera *M*: 1965–1968; Tomul VII. Partea 1. Litera *N*: 1971; Tomul VIII. Partea a 2-a. Litera *P* (*Pe – Pînar*), 1974; Tomul IX. Litera *R*, 1975, Tomul X. Partea 1. Litera *S* (*S–Slabuc*), 1986 ; Tomul X. Partea a 4-a. Litera *S* (*Slab – sponghios*).
- Frățilă, Bărdășan 2010 = Vasile Frățilă (coord.), Gabriel Bărdășan, *Dialectul istroromân. Straturi Etimologice*, Partea I, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010.
- Morcov 2018 = Mihaela-Mariana Morcov, *Observații privind poziția neutrului în dialectele limbii române, în Fonetice și dialectologie*, București, Editura Academiei Române, 2018, p. 83–98.
- NALR, *Criș*. I = *Noul Atlas Lingvistic Român pe Regiuni. Crișana*, volumul I, *Corpus omenesc*, de Ionel Stan, Dorin Urișescu, București, Editura Academiei Române, 1996.
- NALR. *Ban*. I = *Noul Atlas Lingvistic Român pe Regiuni. Banat*, volumul I, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, 1980.
- NALR. *Mold.–Bucov*. I = *Noul atlas lingvistic al României*, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, Editura Academiei Române, 1987.
- Papahagi 1963 = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, Editura Academiei Române, 1963.
- Saramandu 2013 = *Dicționarul dialectului meglenoromân, general și etimologic*, volumul I: *A–C*; coordinator Nicolae Saramandu, autori: Nicolae Saramandu, Alina Celac, Carmen-Irina Florea, Marilena Tiugan, București, Editura Academiei Române, 2013.

ANEXE

ANEXA nr. 1

dr. *acoperământ*, *-inte*, ar. *cupirîmîndu*, *-e*, mgl. *cuprimint*, *-i* (< lat. *co(o)perimentum*) dr., ar. *agru*, *-e*, mgl. *agru*, *-i* s.n. (< lat. *agrum*); dr., ar. *arin*, *-i* masc. (< lat. *alinus*); dr. *așternut*, *-uri*, ar. *aștîrnut*, *-urî*; dr. *baier*, *-e*, ar. *bair*, *-e* s.n. (< lat. *bajulus*), mgl. *băjăr*, *-ă*, *baĵiri*, istr. *băier*, *-e*; ar. *boațit*, *-e*, dr. *bocet*, *-e* (< *boci*); dr. *brâu*, *-ie*, *-uri*; ar. *brîn*, *-hie*, mgl. *brøn*, *-e*; dr. *caier*, *-e*, ar. *cair*, *-e*, mgl. *cair*, *-i*, *căjără*, (< lat. **cajulus*); dr. *căluș*, *-uri*; ar. *căluș*, *-e* (< lat. **carrlu* < lat. *carrulum* 'cărucior'); dr., ar. *car*, *-e*, mgl. *car* (< lat. *carrum*); dr. *căpăstru*, ar. *căpéstru*, *căpeăstre*, mgl. *căpestru*, *-eastri* (< lat. *capistrum*); dr. *cărpătăr*, *-oare*, ar. *călpitor*, *-oăre* (< lat. *coopertorium*); dr. *cântec*, *-e*; ar. *cîntic*, *-țe*; mgl. *cȃntic*, *-iț*, *-iță* (< lat. *cantĭcum*); dr. *cheag*, *-uri*, ar. *cĭeag*, *-uri*, mgl. *cĭag*, *-ur*, istr. *cĭăg*, *-ure* (< lat. **clagum*); dr. *clócot*, *-e*, ar. *clócut*, *-e* s.n. (< vsl. *klokotŭ*); dr. *cârlig*, *-e*, ar. *cîrlig*, *-idze*; dr. *coșciug*, *-e*; ar. *cufčĭug*, *-urĭ*, *-udze* (< vsl. *kovĭcegŭ*); dr.; ar. *cuib*, *-uri*; mgl. *cul'b*, *-ur* (< lat. **cubium*); dr. ar. *cuibar*, *-e*; mgl. *cuĭbar*, *-ă*; (< *cuib* + *-ar*); dr., ar. *cuptor*, *-oare* (< lat. *coctorium*); dr. *degetar*, *-e*, ar. *dzidzitar*, *-e* (< lat. *digitale*); dr., ar. *dor*, *-uri*, mgl. *dor*, *-ur* (< lat. *dolus*); dr., ar. *drum*, *-uri*, mgl. *drum*, *-ur* (< vsl. *drumŭ*); dr. ar. *duh*, *-uri* (< vsl. *duhŭ*); dr., ar. *foc*, *-uri*, mgl. *foc*, istr. *foc*, *-ure* (< lat. *focus*); dr. *frășinet*, *-uri*, ar. *frăpsinet*, *-uri* (< lat. *fraxinetum*); dr. *frâu*, *-ne*; ar. *frîn*, *-ne*, mgl. *frøn* (< lat. *frenum*); dr. *freamăt*, *-e*; ar. *freamit*, *-e* (< lat. *fremitus*); dr., ar. *fum*, *-uri*; mgl. *fum*, *-ur* (< lat. *fumus*); dr. ar. *fund(u)*, *-uri*, mgl. *fund-ur* (< lat. *fundus*); dr., ar. *furt(ŭ)*, *-uri*, mgl. *furt*, *-ur* (< lat. *furtus*); dr. *geamăt*, *gemete*, ar. *dzeamit*, *-e* (< lat. *gemĭtus*); dr., ar. *glas*, *-uri*; mgl. *glas*; istr. *glas*, *-ure* (< sl. *glasъ*); dr. *ger*, *-uri*, ar. *dzer*, *-urĭ* (< lat. *gelu*); dr. *inel*, *-e*; ar. *nel*, *-eale* (< lat. *anellus*); dr. *izvor*, *-oare*; ar. *izvur*, *-e*, mgl. *izvor*, *-oară* (< vsl. *izvorŭ*); dr. ar. *lac*, *-uri*, mgl. *lac*, *-ur* (< lat. *lacus*); dr. *legământ*, *-inte*, ar. *ligămintu*, *-e* (< lat. *ligamentum*); dr. *lătrat*, ar. *alătrat*, *-urĭ* (< lat. *latratus*); dr. *mal-uri*, istr. *mâl*, *-ure* (el. de substrat); dr. *oblânc*, *-uri*, *-ințe*, ar. *blînc*, *-uri*, *-ințe* (< vsl. *oblakŭ*); dr. *ospăt*, *-ețe*, *-ățuri*; ar. *uspeșŭ*, *-urĭ*; mgl. *uspets* (< lat. *hospitium*); dr. *pai*, *-e*; ar. *pal'tŭ*, *-e*, mgl. *pal'*, *-ă*, istr. *pâie* (< lat. *palea*); ar., dr. *plai*, *-uri* (< lat. **plagus*); dr. *pieptar*, *-e*, ar. *keptar*, *-e* (< *piept* + *-ar*); dr. *râu*, *-uri*, ar. *arîu*, *-uri* (< lat.

rivus), dr. *roi*, ar. *aroi*, -*uri* (< sl. *roŭ*); dr. *război*, -*oaie*, ar. *arăzboi*, -*oaie*, istr. *razboi*, -*e*; (< vsl. *razboj*); dr. *uncrop*, -*urî*; ar. *crop*, -*urî* (< vsl. *ucropŭ*); dr. *venin*, -*uri*, ar. *virin*, -*urî*, mgl. *virin* (< lat. *venenum*); dr. *vânt*, -*uri*, ar. *vint*, -*urî*, mgl. *vint*, -*ur*, istr. *vint* (*vânt*), -*ure* (< lat. *ventus*); dr. *vipt*, -*uri* ‘cereale’, ar. *riptu*, *ŷipturî*, mgl. *ghipt*, -*ur* (< lat. *victus*); dr. *zid*, -*uri*, mgl. *zid*, -*uri*; istr. *zid*, -*ure* (< vsl. *zidŭ*).

ANEXA nr. 2

dr. *alun*, -*i*; ar. *alŭn*, -*ŭnî* (< lat. **abellonus*); dr. *brad*, -*zi*; ar., mgl. *brad*, -*dz* (element probabil autohton); dr. *castán*, -*i* (sl. *kastanŏ*); ar. *căstăniŭ*, -*niŭ* (< lat. *castaneus*); dr. *copac*, -*i*; ar. *cupăciŭ*, -*ŭ*; mgl. *cupač*, *cupač*; istr. *copăț* (element de substrat); dr. *fag*, *fagi*, ar. *fag*, *fadzî*, mgl. *fag* (< lat. *ŷagus*); dr. *frasin*, istr. *frăsir*, *frăsir* (și m. pl.) (< lat. *ŷraxinus*)

ANEXA nr. 3

dr. *meriză* ‘loc unde se odihnesc vitele la amiază’, ar. *amirîdzŭ*, -*urî* s.n. (< lat. *meridies*); dr. *cătun* -e s.n., *cătună*, -e s.f.; ar. *cătun*, -e s.n., mgl. *cătun*, -i s.n. (probabil element de substrat, cf. DELR II/1); dr. *colind*, -e s.n.; dr. *colindă*, -e s.f.; ar. *colindu*, -e s.n.; mgl. *colidă*, -i s.f. (< sl. *kolęda*); dr. *cojoc*, -*oace*, dr. *cojoacă*, -e s.f. ‘cojoc lung până la glezne’, ‘cojoc mai mic și mai frumos lucrat, purtat de femei’, ar. *cujuc*, -*uțe*, mgl. *cujoc*, -*ŭți*, istr. *cojuh*, -e (< sl. *kozuh*); dr. *femeie*, -i s.f.; ar. *fumelŭ*, -e s.n. ‘familie’, ‘copii’, ‘grup de familie’, ar. *fumeal’e*, -e s.f. ‘id.’; mgl. *fămeal’ă*, -e s.f. ‘copii’; dr. *fuior*, -*oare* s.n.; dr. *fuioară*, -e s.f.; ar., mgl. *fulŭor*, -*oare* s.n. (< lat. **folliolus*); dr. *fluier*, -e; ar. *fluir*, -e s.n. ar. *fluărară*, -erî s.f.; dr. *fluier*, -e s.n., *floieră* s.f. ‘fluierul cu 6 găuri’ (cf. alb. *fl’oere*); dr., ar. *frig*, -*uri* (< lat. *ŷrigus*), dr. *frigură* s.f. ‘insectă despre care se crede că transmite frigurile’. mgl. n. pl. *ŷriguri* ‘insectă despre care se crede că vindecă frigurile’; dr., ar. *nume*, *nume*, mgl. *numi* s.f. (< *nōmen*); dr. *pătul*, -e, s.n.; *pătulă*, -e s.f.; ar. *pătulŭ*, -e ‘țarc’ (< lat. *patubŭlum* < lat. *patibŭlum*).

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București

DESPRE TEMA „LIMBAJ ROSTIT *VERSUS* LIMBAJ SCRIS” ÎN FILOSOFIA LUI JOHN DEWEY

CRISTINEL MUNTEANU

1. Celebrul filosof american John Dewey (1859–1952) a fost, totodată, și un remarcabil filosof al limbajului, făcând afirmații lămuritoare cu privire la sens și la esența comunicării umane în general (cf. Munteanu 2019a)¹. Printre altele, el a evidențiat și importanța primară a limbajului vorbit (oral) în raport cu limbajul scris, cu atât mai mult cu cât acesta din urmă a ajuns să dețină un rol realmente determinant în viața omului modern. Altfel spus, în concepția deweyană, comunicarea autentică se vedește în ipostaza limbajului rostit, dialogat, și nu sub forma limbajului scris.

2. În definitiv, schimbarea de perspectivă deja menționată, combătută oarecum de Dewey, este confirmată și de felul în care a fost reinterpretată o cunoscută expresie latinească, *verba volant, scripta manent*. Pregătind aici terenul discuției despre ideile lui John Dewey, cred că nu este lipsit de interes să reamintesc, mai întâi, cum s-a modificat (pe cât se pare) sensul expresiei în cauză. În întrebuintarea actuală, cu accentul pus pe importanța celor scrise în raport cu cele vorbite, expresia ar fi, după unii specialiști, o resemantizare destul de veche (vezi Munteanu 2019b: 253). La origine, în Antichitate, mai importante vor fi fost cele rostite (adică expuse oral) decât cele scrise².

2.1. Alberto Manguel, autorul unei cunoscute *Istorie a lecturii (A History of Reading)*, sedus de o atare ipoteză, schimbă și ordinea termenilor din expresie (redând-o ca *scripta manent, verba volant*): „Cuvintele scrise, din zilele primelor tăblițe sumeriene, erau destinate pronunțării cu voce tare, de vreme ce semnele purtau implicit, ca și cum ar fi fost sufletul lor, un sunet specific. Sintagma clasică *scripta manent, verba volant* – care a ajuns să însemne, în timpul nostru, «ce este scris rămâne, ce este vorbit dispăre în aer» – obișnuia să exprime exact opusul; a fost creată pentru a slăvi cuvântul rostit cu voce tare, care are aripi și poate zbura, în comparație cu cuvântul tăcut de pe pagină, care este imobil, mort. Pus în fața unui text scris, cititorul avea datoria de a da glas literelor tăcute, *scripta*, și de a le permite să devină, în delicata distincție biblică, *verba*, cuvinte vorbite – spirit.” (Manguel 1996: 45)³.

2.2. În mediul nostru cultural, Alexandru Călinescu a susținut și el această interpretare, cu diverse ocazii. De exemplu, într-un articol (intitulat interogativ chiar *Verba volant?*),

¹ Îmi face plăcere (și consider potrivit în acest context) să dedic acest succint articol profesorului Nicolae Saramandu, (1) întrucât, pe de o parte, am aflat despre admirația pe care Eugeniu Coșeriu (1921-2002) o avea pentru John Dewey chiar din excelenta carte *Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coșeriu, realizat de Nicolae Saramandu* (vezi Coșeriu 1996: 125) și întrucât (2), pe de altă parte, N. Saramandu este dialectolog „de meserie”, adică un lingvist obligat să comunice direct, „prin viu grai” (cum foarte nimerit se zice), cu vorbitorii anchetati „pe teren”. În plus, cartea-interviu amintită reprezintă ea însăși, ca mod de expunere, o foarte bună ilustrare pentru tema pe care am anunțat-o în titlu.

² De altfel, dacă îi dăm crezare lui Platon (conform celor spuse în dialogul *Phaidros* și în *Scrisoarea a VII-a*), scrisul era chiar disprețuit în acele vremuri, fiind bun doar pentru reamintire (vezi Munteanu 2020: 80–84).

³ Precizez că traducerea tuturor citatelor din limba engleză (întrebuintate în acest articol) îmi aparține.

sprijinindu-se și pe lucrarea lui Andrei Cornea (*Scriere și oralitate în cultura antică* [vezi Cornea 1988]), Al. Călinescu îl indică și el drept autor al respectivei interpretări pe argentinianul Alberto Manguel (vezi Călinescu 2004: 9). Este posibil ca – *ab initio* – lucrurile să fi stat, într-adevăr, așa, mai ales că puțini erau pe atunci cei familiarizați cu scrisul. Mai târziu, optica s-a schimbat (poate și din necesități juridice; cf. și rom. *Ai carte, ai parte* [vezi Munteanu 2019b: 250–251]), iar expresia *verba volant, scripta manent* a început să circule cu sensul pe care îl are astăzi.

3. Cel puțin implicit, aceasta este și ideea pe care a susținut-o John Dewey mult mai devreme. Într-o carte apărută în 1910, *Cum gândim (How We Think)*, marele filosof pragmatist arată avantajele semnelor lingvistice rostite, în comparație cu alte sisteme de comunicare. În același timp, el indică, totuși, și beneficiile scrisului (și ale tiparului): „Semnele lingvistice arbitrare sunt convenabile și ușor de gestionat. Sunt compacte, mobile și delicate. Atâta timp cât trăim, respirăm; iar modificările pe care mușchii gâtului și ai gurii le aduc volumului și calității aerului sunt simple, ușoare și controlabile nelimitat. Pozițiile corpului și gesturile mâinii și brațului sunt, de asemenea, întrebunțate ca semne, dar ele sunt grosolane și negestionabile în comparație cu modificările [aduse] respirației pentru a produce sunete. Nu-i de mirare că vorbirea orală a fost aleasă drept materialul principal al semnelor intelectuale intenționale. Sunetele, deși subtile, rafinate și lesne modificabile, sunt trecătoare. Acest defect este preîntâmpinat de cuvintele scrise și tipărite, care solicită ochiul. *Littera scripta manet.*” (Dewey 1997: 172–173). De altminteri, se vede clar că Dewey face aluzie, prin sintagma latinească, parțial scurtată și ușor modificată gramatical (căci utilizează singularul: *littera scripta manet*), tocmai la expresia deja menționată: *verba volant, scripta manent*. Semnificativ este că – reeditând (în 1933), cu revizuirii și adăugiri substanțiale, cartea *How We Think* – el a lăsat, totuși, neschimbat paragraful citat aici (vezi Dewey 1989: 303).

4. Deși nu mai trimite la fel de explicit la formula latinească respectivă, gânditorul american continuă să facă aluzie la ea în cartea *Publicul și problemele sale (The Public and Its Problems)* din 1927, atunci când laudă „cuvintele înaripate ale conversației” (“the winged words of conversation”), subliniindu-le importanța și superioritatea în raport cu discursul scris, ale cărui cuvinte sunt „fixe și înghețate” (“fixed and frozen”): „Semnele și simbolurile, limbajul, sunt mijloacele de comunicare prin care o experiență împărtășită frățește este inițiată și menținută. Însă cuvintele înaripate ale conversației din cadrul întâlnirii nemijlocite au o însemnătate vitală, care lipsește cuvintelor fixe și înghețate ale vorbirii scrise.” (Dewey 1954: 218).

4.1. Toate acestea se cuprind la Dewey într-o concepție mai largă despre natura societății și despre modul dezirabil în care ar trebui să funcționeze o democrație autentică: „Într-un cuvânt, acea extindere și reîntărire a înțelegerii și a judecății personale grație tezaurului intelectual, cumulativ și transmis, al comunității [...] poate fi realizată doar prin intermediul relațiilor de contact personal în cadrul comunității locale.” (Dewey 1954: 218).

4.2. Comunicarea cu adevărat eficientă într-un stat democratic este cea realizată prin dialog, prin conversație. Dewey pledează pentru acest tip de comunicare, luând în considerație și felul în care sunt implicate organele de simț în actul comunicării ca atare (cu referire la engl. *ear* ‘ureche’ vs. *eye* ‘ochi’, respectiv engl. *hearing* ‘auz’ vs. *vision* ‘văz’): „Conexiunile urechii cu gândirea și emoția de tip vital și amical sunt cu mult mai strânse și mai variate decât cele ale ochiului. Văzul este un spectator; auzul este un participant. Publicarea este parțială și publicul care rezultă este parțial informat și format până când înțelesurile pe care [publicarea] le răspândește trec din gură în gură.” (Dewey 1954: 218–219).

5. „Uitarea” sau ignorarea caracterului (la origine) oral și imediat al limbajului este un aspect pe care Dewey îl deplânge în mai multe împrejurări (*cf.*, de pildă, Dewey 1958: 173–179), dar pe care îl expune exemplar în *Unmodern Philosophy and Modern Philosophy (Filosofia nemodernă și filosofia modernă)*, o carte târzie, neterminată, apărută postum: „Faptul că definiția limbajului ca «expresie sau comunicare a gândirii» înfățișează o funcție secundară și derivată a limbajului, și nu rolul său primar, furnizează o confirmare directă a perspectivei conform căreia interacțiunea socială, în care limbajul reprezintă un constituent inerent, este fundamentul verificabil prin observație al *sensului* sau al *înțelegerii*. Afirmația, găsită în atâtea texte, că «limbajul este comunicarea gândirii», a ideilor etc. (sau, chiar mai rău, că reprezintă *mijlocul* de expresie a acesteia) prezintă noțiunea [din mintea] scriitorilor, a căror preocupare este într-o atât de mare măsură cea a discursului *scris*, încât ei au uitat că limbajul este la origine *vorbit* și că se adresează nu oamenilor aflați la distanță – până să fie inventat telefonul –, nu oamenilor îndepărtați în timp și spațiu (cum este cazul literaturii și al «literelor»), ci unui cerc imediat. Dacă aceste trăsături obișnuite și primare ale vorbirii sunt păstrate în minte, se va vedea că funcția primară, originară și fundamentală a limbajului este influențarea și reglarea comportamentului ființelor care sunt angajate în acțiuni comune de factură amicală sau ostilă, cooperativă sau competitivă.” (Dewey 2012: 319).

5.1. Pe această linie, nucleul concepției deweyene despre limbaj putea fi găsit deja într-un capitol excepțional din cartea *Experiență și natură (Experience and Nature)*, o serie de cursuri, la bază, din 1925; revizuită, cu adăugiri, în 1929), care este, pesemne, și cea mai „metafizică” dintre lucrările lui Dewey. Iată un fragment revelator (dintre multe altele) extras din acel capitol: „Esența limbajului nu este «exprimarea» a ceva precedent, cu atât mai puțin exprimarea unei gândiri precedente. Este comunicare; stabilirea cooperării într-o activitate în care activitatea fiecăruia este modificată și controlată prin parteneriat.” (Dewey 1958: 179).

5.2. În felul acesta, imediat după apariție, semnificația lingvistică însăși devine obiectivă grație intersubiectivității. Dewey o spune foarte limpede în tratatul său de logică din 1938 (*Logic. The Theory of Inquiry*): „Dar el (= limbajul) se referă la alt om sau alți oameni cu care instituie *comunicarea* – crearea a ceva comun. În această măsură, referința sa devine generală și «obiectivă»” (Dewey 1938: 46). Aceste cuvinte vor fi invocate favorabil frecvent de Eugeniu Coșeriu în prelegerile sale de filosofie a limbajului, în relație cu noțiunea de alteritate lingvistică (vezi, de ex., Coșeriu 2004: 84).

6. În concluzie, se poate afirma că John Dewey, deși acordă însemnătatea cuvenită și limbajului scris, este încredințat că omul modern, tocmai fiindcă apelează atât de mult la scris, pierde din vedere natura esențială a comunicării umane. Prin urmare, pentru Dewey, la fel ca și pentru cei antici, constatarea că *verba volant* este, de departe, mai importantă decât observația că *scripta manent*.

BIBLIOGRAFIE

- Călinescu 2004 – Alexandru Călinescu, „Verba volant?”, în *Ateneu*, (41), nr. 6, p. 9.
 Cornea 1988 – Andrei Cornea, *Scriere și oralitate în cultura antică*, București, Editura Cartea Românească.
 Coșeriu 1996 – Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugeniu Coșeriu, realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.
 Coșeriu 2004 – *In memoriam Eugeniu Coșeriu* [Extras din „Fonetica și dialectologie”, XX–XXI, 2001–2002, p. 5–192], București, Editura Academiei Române.

- Dewey 1938 – John Dewey, *Logic. The Theory of Inquiry*, New York, Henry Holt and Company.
- Dewey 1954 – John Dewey, *The Public and its Problems* [1927], Athens, Swallow Press / Ohio University Press.
- Dewey 1958 – John Dewey, *Experience and Nature* [1925/1929], New York, Dover Publications.
- Dewey 1989 – John Dewey, *The Later Works, 1925-1953*, Volume 8: *1933, Essays and **How We Think***, *Revised Edition*, Edited by Jo Ann Boydston, With and Introduction by Richard Rorty, Carbondale and Edwardsville, Southern Illinois University Press.
- Dewey 1997 – John Dewey, *How We Think* [1910], Mineola, New York, Dover Publications.
- Dewey 2012 – John Dewey, *Unmodern Philosophy and Modern Philosophy*, Edited and with an Introduction by Phillip Deen, Foreword by Larry A. Hickman, Illinois, Southern Illinois University Press.
- Manguel 1996 – Alberto Manguel, *A History of Reading*, New York, Viking Penguin.
- Munteanu 2019a – Cristinel Munteanu, *John Dewey și problema sensului. Premise pentru constituirea unei hermeneutici integrale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
- Munteanu 2019b – Cristinel Munteanu, „Expresii resemantizate”, în *Limba română* (București), LXVIII, nr. 2, p. 249–256.
- Munteanu 2020 – Cristinel Munteanu, „Academic Writing – an Ironic Expression in the History of Culture”, în *Acta Universitas Danubius. Communicatio*, vol. 14, no. 2, p. 80–84.

*Universitatea „Danubius” din Galați, Facultatea
de Comunicare și Relații Internaționale,
B-dul Galați nr. 3*

DIALECTELE LIMBII ROMÂNE – DIALECTE LA DISTANȚĂ (RoDialects – ALDRO)*

MANUELA NEVACI

I. INTRODUCERE

Prezentăm în lucrarea de față un proiect de geografie lingvistică, *Atlasul lingvistic al dialectelor românești din nordul și din sudul Dunării*. Domnul Profesor Nicolae Saramandu a creat, prin numeroasele studii fundamentale publicate și prin teme coordonate, o școală de dialectologie care îi duce mai departe ideile științifice. Proiectul nostru se întemeiază pe două studii de bază ale Domniei Sale, privind evoluția limbii române: *Dialectele românești* (Saramandu 2000: 429–447) și *Raporturile între dialectele românești sud-dunărene și graiurile dacoromâne*, în *Romanitatea orientală*, Editura Academiei Române, București (Saramandu 2004: 193–202), lucrări în care Nicolae Saramandu prezintă distribuția geografică actuală a dialectelor românești în teritorii aflate atât în nordul, cât și în sudul Dunării, explicând concordanțele și diferențele dintre graiurile și dialectele românești atât prin existența unor realități vechi, cât și prin evoluții ulterioare independente:

„Cât privește vechimea diferențierilor dialectale, se pot stabili mai multe straturi. Astfel, unele diferențieri se datoresc substratului și chiar existenței anumitor deosebiri dialectale în limba autohtonilor. Alte diferențieri pot fi considerate ca existând în latina care a dat naștere românei. În sfârșit, se pot stabili clar diferențele lexicale determinate de împrumuturile din alte limbi. La acestea se adaugă modificările determinate, în structura raporturilor interdialectale, de evoluția internă, uneori paralelă, a dialectelor”. (Saramandu 2004: p. 195)

II. PROIECTUL RoDial – ALDRO

În proiectul nostru ne propunem să cercetăm asemănările dintre dialectele românești nord- și sud-dunărene (dacoromân, aromân, meglenoromân, istroromân) vorbite în România, R. Moldova, Ucraina, Serbia, Ungaria, Albania, Bulgaria, R. Macedonia de Nord, Grecia, Croația.

Cercetarea noastră se bazează pe bibliografia de specialitate, chestionarul din *Atlas Linguarum Europae* (ALE), arhiva dialectală ALE de la Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” și își propune să ofere o bază de comparație cu

* This work presented in this paper was supported by the research grant from the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation CNCS = UEFISCDI, project no PN-III-P4-ID-PCE-2020-0451.

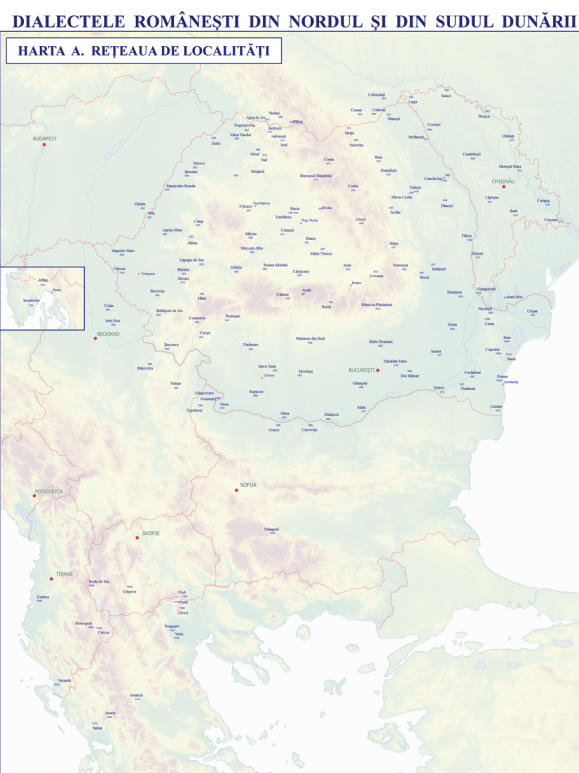
dialectele unor limbi europene. În acest fel vor fi analizate concordanțele cu limbile și dialectele romanice, dar și cu limbile și dialectele balcanice, cu alte limbi europene. Scopul este de a evidenția romanitatea și unitatea limbii române în context european. De asemenea, izoglozele onomasiologice, semasiologice și motivaționale trasate pe teritoriul limbii române și pe teritoriul în care se vorbesc limbile balcanice vor sublinia convergențele lingvistice dintre dialectele limbii române și limbile balcanice. Avem în vedere realizarea unui *Atlas lingvistic al dialectelor românești din nordul și din sudul Dunării (ALDRO)* și a unui volum de monografie ale fenomenelor dialectale, pornind de la premisa că românii sud-dunăreni au păstrat forme arhaice de civilizație și tradiții, iar graiul lor subliniază legătura dintre românii nord-dunăreni și sud-dunăreni, ajutând vorbitorii de dialect să rămână conștienți de unitatea lor de limbă și civilizație.

Pentru a face comparația cu dialectele limbilor europene, materialul lingvistic va fi cules, în cercetarea de teren, cu *Chestionarul „Atlas Linguarum Europae”* (546 CHESTIUNI), rezultând un atlas cu 300 de hărți lingvistice și 246 de planșe cu material necartografiat pentru următoarele câmpuri semantice: *corpul omenesc și bolile lui; gradele de rudenie; cultivarea plantelor; păstorit, creșterea animalelor; fenomene meteorologice.*

În articolul *Dialectele românești* (2000: 445) Nicolae Saramandu propune o hartă a dialectelor românești de la nord și de la sud de Dunăre, pornind de la rețeaua românească a *Atlasului lingvistic romanice*, hartă care a reprezentat prototipul pentru atlasul ALDRO.

Hartă realizată de N. Saramandu

Harta *Rețeaua de localități* – ALDRO, realizată de N. Saramandu, Manuela Nevaci, Silviu-Ioan Bejinariu

Rețeaua atlasului ALDRO este formată din 140 de localități. Pentru dacoromână sunt 118 localități: 98 localități din rețeaua ALE (77 în România; 20 în Republica Moldova și în Ucraina; 1 în Serbia), la care se adaugă 20 de localități noi (11 în România, 1 în Ungaria, 3 în Serbia, 5 în Bulgaria), pentru cercetări de teren în cadrul proiectului RoDial. Pentru dialectele românești sud-dunărene sunt prevăzute 22 localități noi pentru cercetări de teren în: România (5 localități: 4 pentru dialectul aromân și 1 pentru dialectul meglenoromân), Bulgaria (1 localitate pentru dialectul aromân), R. Macedonia de Nord (3 localități: 2 pentru dialectul aromân și 1 pentru dialectul meglenoromân), Grecia (7 localități: 6 pentru dialectul aromân și 1 pentru dialectul meglenoromân), Albania (4 localități pentru dialectul aromân), Croația (2 localități pentru dialectul istroromân). Cercetarea pe teren asupra dialectelor sud-dunărene nu a putut fi făcută în Grecia și Albania în anii 1980, când au avut loc anchetele ALE, din cauza condițiilor geopolitice ale vremii, extinzând acum rețeaua cu 22 localități pentru cercetări la românii sud-dunăreni. De asemenea, considerăm oportun să includem în rețea, pentru dacoromână, o localitate românească din Ungaria și cinci localități din regiunea dintre Vidin, Dunăre și Timoc (Bulgaria), precum și din Timoc și Voievodina (Serbia). Localitățile sunt reprezentative pentru toate subdialectele dacoromânei (bănățean, crișean, maramureșean, moldovean, muntean), pentru graiurile dialectului aromân (pindean, fărșerot și grămostean, crușovean), pentru cele două arii dialectale ale meglenoromânei și pentru cele două graiuri ale dialectului istroromân (cel din Jaiăni și cel din Șușnievița), oferind o imagine de ansamblu a repartiției dialectale la nord și la sud de Dunăre. Studiile de istorie a limbii române arată unitatea limbii române cu dialectele ei, prin raportare la *româna comună*. Desprinderea dialectelor sud-dunărene din româna comună (Pușcariu 1910, Rosetti 1968) este o etapă importantă în evoluția limbii române. Sextil Pușcariu subliniază unitatea dialectelor sud-dunărene cu dacoromâna prin definirea românei comune ca „limba vorbită de strămoșii dacoromânilor, aromânilor, meglenoromânilor și istroromânilor de azi, înainte ca orice legătură între ei să fi fost întreruptă” (Pușcariu 1937: 58). ALDRO va arăta, pentru prima oară, din perspectivă spațială, unitatea limbii române la nivel dialectal, fapt care nu rezulta din lucrările anterioare de geografie lingvistică.

III. DIALECTELE ROMÂNEȘTI DIN NORDUL ȘI DIN SUDUL DUNĂRII – DIALECTE LA DISTANȚĂ

Dialecte la distanță este un concept introdus relativ recent în dialectologie și ilustrat, de obicei, cu exemple din spațiul de limbă germană (de exemplu, graiul sașilor sau al șvabilor din Transilvania în raport cu graiul din ținuturile de baștină, părăsite cu secole în urmă).

Conceptul de *dialect la distanță* pune în evidență unitatea de structură a unor graiuri sau dialecte separate teritorial în diferite epoci istorice. Asemenea *dialecte la distanță* sunt și dialectele limbii române – dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân (Nevaci 2013).

Conceptul de *dialect la distanță* ni se pare mai productiv decât cel de *dialect divergent*, folosit în dialectologia românească. El ne îndreaptă atenția spre relevarea concordanțelor, nu numai a diferențelor. În numeroase studii de dialectologie s-au relevat, de exemplu, concordanțele dintre aromână și unele graiuri ale dacoromânei (de obicei din Banat și Crișana) sau concordanțe dintre unele graiuri ale aromânei, de exemplu cel din localitățile Gopeș și Muloviște, cu dacoromâna (fonetismul *j* față de *ĝ* în restul aromânei: *joc*, *joj*, *ajutór*, față de *ĝoc*, *ĝoj*, *aĝutór*).

Referindu-se la distribuția spațială a asemănarilor dintre dialectele românești sud-dunărene, Nicolae Saramandu afirma în studiul *Concordanțe lingvistice între aromână și graiurile din Banat* (1986: 225–233): „Cunoscute de multă vreme la nivelul dialectelor în ansamblu, concordanțele dintre aromână și dacoromână nu au fost supuse unei analize de amănunt, pe baza datelor de geografie lingvistică oferite de atlasele lingvistice românești.”

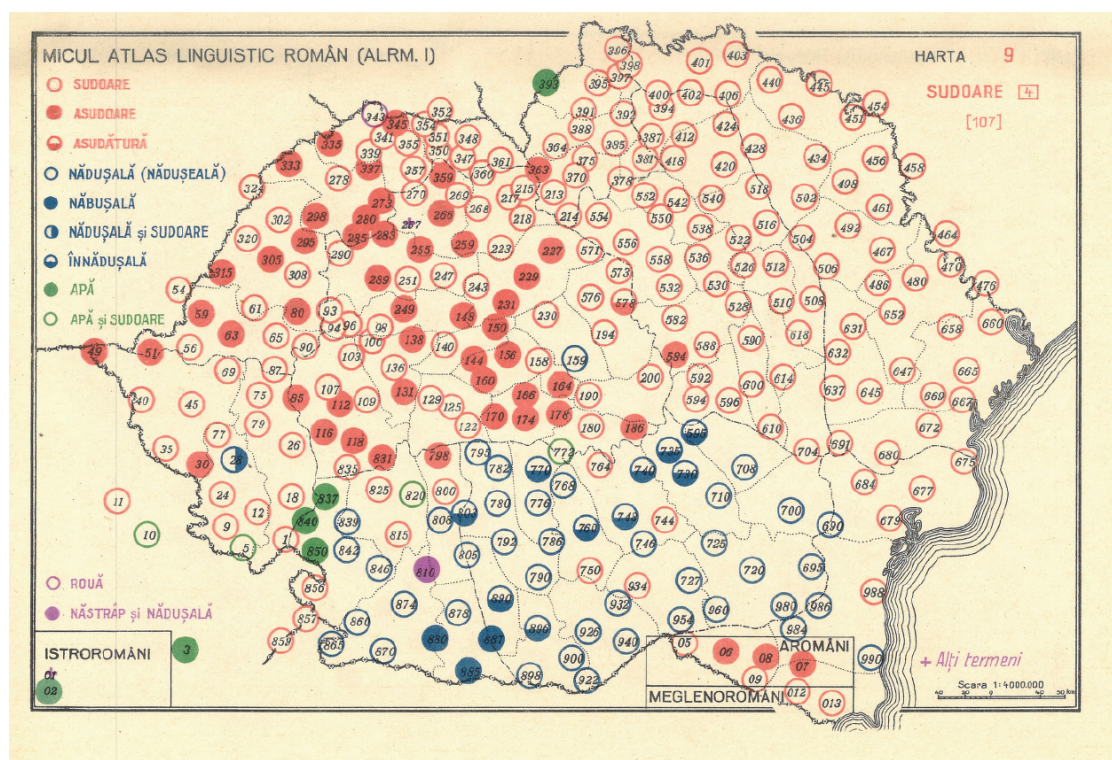
Dăm câteva exemple care ne permit să raportăm dialectele românești sud-dunărene, în general, la dialectele dacoromânești din nord-vest: ar. *astară*, megl. *stară*, ir. *astăra*; dr. *mă cuminec* (Banat, Crișana, Transilvania), ar. *mi cumânic*, megl. *mi cuminic*; dr. *dîmic* ‘am sfârâmat pâinea (în lapte)’ (Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania), ar. *dîhic*; dr. *(un) pār* (Banat, nord-vest de Oltenia, sud-vest de Transilvania, sud de Crișana), ar., megl., ir. *(a) per*. Remarcăm că teritoriul în care se vorbește româna este uneori împărțit în două zone, o zonă în care un termen este moștenit din latină și o zonă în care termenul este împrumutat (de obicei în slavă, dar și în turcă etc.): dr. *deșărt* (vb.; adj.) (Maramureș, Moldova, Muntenia), ar. (Fărșeroți) *dișărt*, megl. *dișort*; dr. *gol, golesc* (Banat, Crișana, Transilvania, Oltenia), ar. (alte dialecte) *gol, gulescu* (v.sl. *golū*); dr. *treiera*, ar. *triir*, megl. *trăir* – dr. *îmblăti* (în dialectele nord-vestice) (v.sl. *mlatiti*). Există, totuși, cazuri în care dialectele sud-dunărene prezintă concordanțe cu sudul teritoriului dacoromânesc: de exemplu, întâlnim în nordul dialectului dacoromân termenul *mai* ‘ficat’, iar în sudul Olteniei *hicat*, cu palatalizarea lui *h*, ca și în dialectul aromân. „Se constată, în general, gruparea dialectelor sud-dunărene cu graiurile vestice (și nord-vestice) ale dacoromânei, în primul rând cu graiurile din Banat și Crișana. Această constatare confirmă unele observații anterioare în acest sens. Există, însă, și situații în care dialectele sud-dunărene (sau unele graiuri ale acestora) se grupează, în totalitate sau individual, și altfel, de exemplu cu sud-vestul sau cu sudul teritoriului dacoromân” (Saramandu 2004: p. 195)

Prezentăm, în continuare, câteva particularități fonetice, morfologice și lexicale comune dialectelor limbii române din nordul și din sudul Dunării (dacoromân, aromân, meglenoromân, istroromân), care arată fapte de conservatorism sau inovații paralele, distribuite spațial. Compararea acestor fenomene lingvistice a fost posibilă prin analiza de amănunt la nivelul graiurilor dialectelor în discuție.

A. PARTICULARITĂȚI FONETICE

1. Proteza vocalei [a] e ocurentă în dialectul aromân. În graiul grămostean, spre deosebire de cel fărșerot, este mult mai frecventă proteza vocalei [a] la cuvinte care încep îndeosebi cu consoanele [r] și [l]: *arău* ‘râu’, *armân* ‘aromân’, *alîngu* ‘ling’, *arăd* ‘râd’, *alîkêscu* ‘lipesc’, *aúmbără* ‘umbră’ etc. Proteza lui *a* apare totuși în graiul fărșerot în cuvinte, înregistrate de noi recent, ca: *arăți* ‘rece’, *acúmpur*^U ‘cumpăr’, *aspárg*^U ‘stric’, *aspár*^U ‘sperii’, *alúmt*^U ‘lupt’. Fenomenul poate fi interpretat ca o evoluție recentă, paralelă cu cea înregistrată în graiurile românești care au [a] protetic. Fenomenul apare sporadic și în dacoromână, în subdialectul bănațean (*asudoáre*, *amirós*), în subdialectul crișean – centru și nord – (*mă ascăld*, *arăgușeăști*, *asúgít*, *asámí*, *amirós*), în subdialectul maramureșean (*asudoáre*), în graiurile transilvănene (*apípăi*, *asudoáre*, *amirós*) și în subdialectul moldovenesc (*âsúdoáre*, *amiroși*) (vezi ALRM I/1hărțile: H. 9. SUDOARE și H. 116. MIROS, H. 142. SIMT ; ALRR. Sinteză II harta 194. SUDOARE și ALAR I H. 69. MIROS, H. 142. SIMT și H. 164. SUDOARE; ALIstro, MN 213).

Dialectul dacoromân		Dialectul aromân		Dialectul meglenoromân		D. istr.
Aria sudică: subdialectul muntean	Aria nord-vestică (subdialectele: bănațean, crișean, maramureșean, moldovean și graiurile din Transilvania)	6 vocale (fârșerot, grabovean, gopeșean)	7 vocale (grămos-tean, pindean)	U, L, C, O, B, L	Ț	J, Ș
<i>sud^oăre</i>	<i>asud^oăre</i> (<i>asud^oăre</i>) <i>asud^oăre</i>	<i>sud^oăre</i>	<i>asud^oăre</i> , dar și <i>sud^oăre</i>	<i>sud^oăre</i> (<i>sud^oăre</i>)	<i>sud^oăre</i>	–
<i>mirós</i>	<i>amirós</i>	<i>aⁿur^desc Ț</i>	<i>aⁿur^descu</i>	<i>mirusés</i>	<i>ńur^dés</i>	<i>mirus</i>

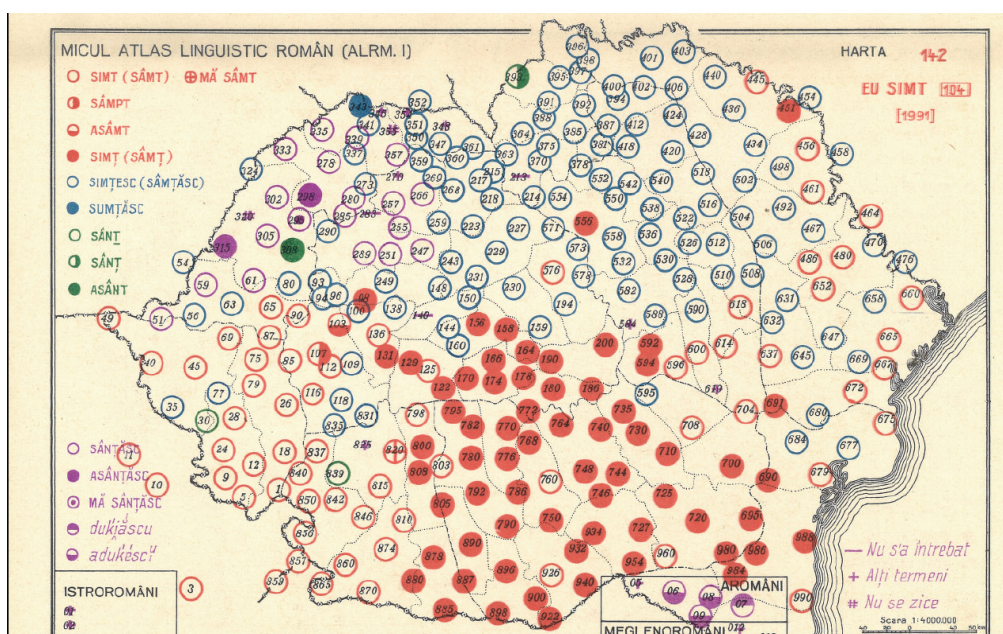
Harta 9. SUDOARE. ALRM I/1 – Micul Atlas lingvistic român, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I (ALRM I), vol. I, de Sever Pop

ALAR I – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, I (ed. Manuela Nevaci), Editura Academiei Române, 2014.

Așa cum rezultă din hărțile prezentate, H. 9. din ALRM I și H. 164 din ALAR I, nord-vestul dacoromânei face arie cu graiul fărșerot al aromânei, unde proteza e sporadică, spre deosebire de celelalte graiuri ale aromânei (pindean și o parte a graiului grămostean). Dacă analizăm hărțile în care e cartografiată noțiunea SIMT, observăm că proteza e ocurentă în dacoromână în subdialectul crișean, în graiurile din Transilvania, iar în dialectul aromân în graiurile din Gopeș și Moloviște.

Dialectul dacoromân		Dialectul aromân		Dialectul megleno-român	Dialectul istroromân
Subdialectele: muntean, bănățean, maramureșean, moldovean	Subdialectul crișean, graiurile din Transilvania	Graiurile din Gopeș și Moloviște	Graiurile fărșerot, grămostean, pindean, crușovean		J, Ș
<i>simt</i>	<i>asîmt</i> (<i>asîmt</i> ^h) <i>simt</i>	<i>asîmt</i> ^h (<i>asîmt</i>)	<i>sîmt</i>	–	–

Harta 142. EU SIMT. ALRM I/1 – *Micul Atlas lingvistic român*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I (ALRM I), vol. I, de Sever Pop

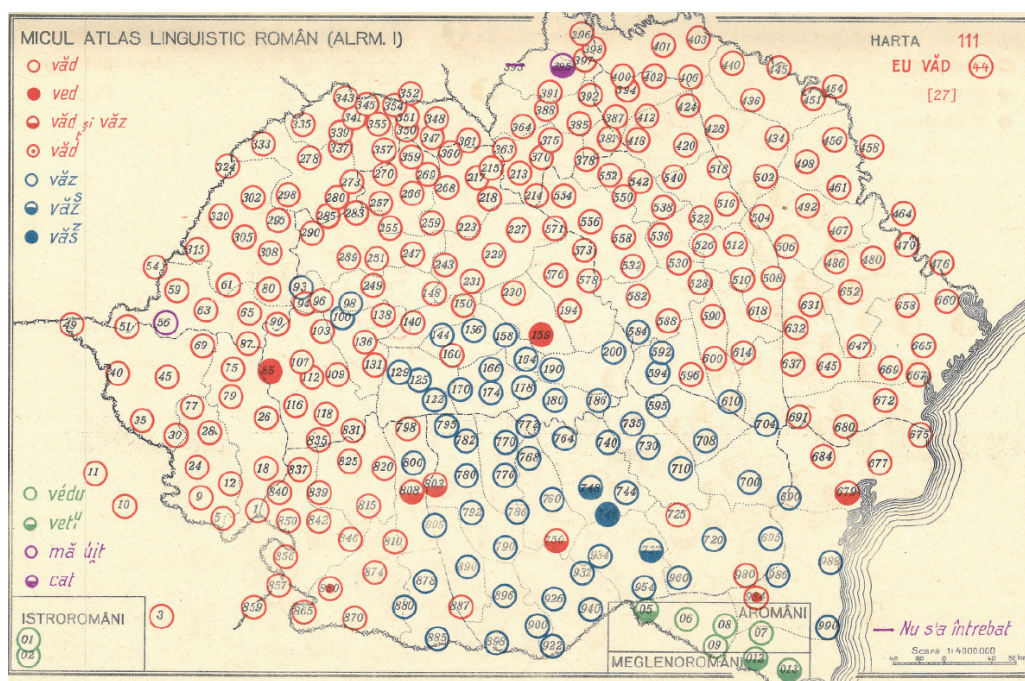

ALAR I – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, I (ed. Manuela Nevaci), Editura Academiei Române, 2014.

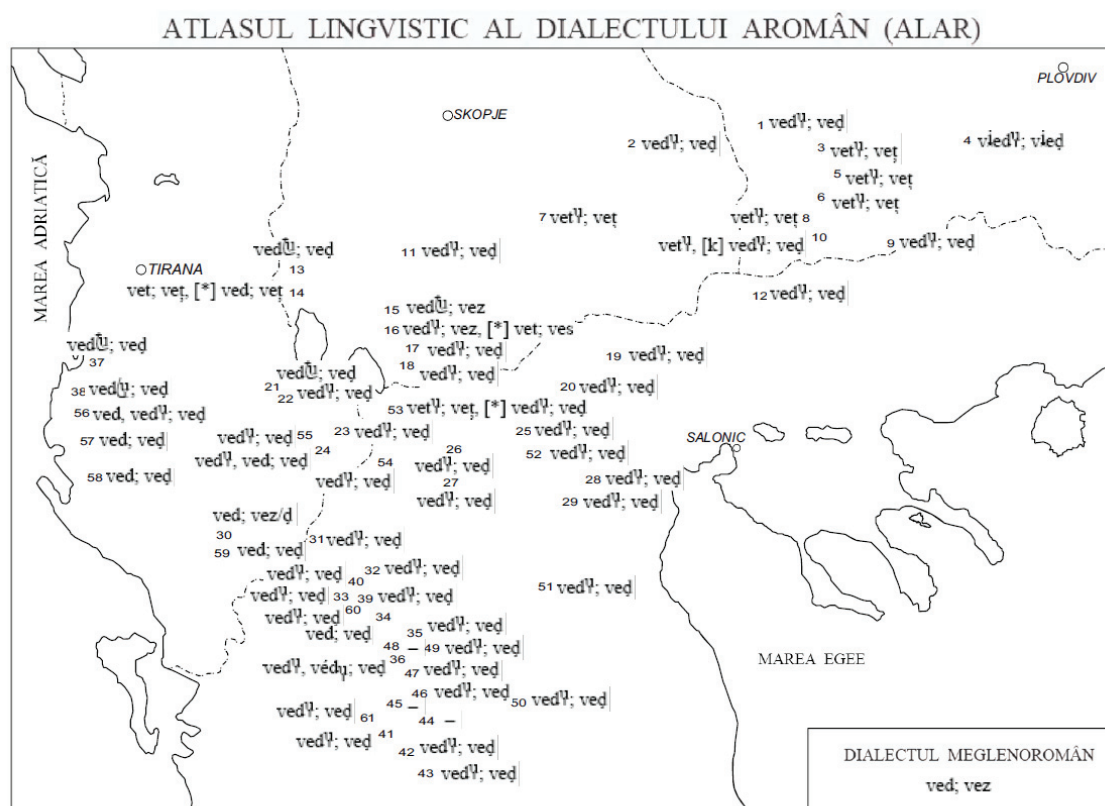
Prin urmare, proteza lui *a* nu e generală în dialectul aromân și se întâlnește și în dialectul dacoromân, în aria nord-vestică. Este o inovație paralelă a dialectelor românești aflate la distanță.

2. Vocala [e] și diftongul [ea] se păstrează după labiale (nu trec la [ă], respectiv [a], [e]) indiferent de timbrul vocalic din silaba următoare: ar., mgl., ir. *per, ved*, ar., mgl. *feătă*, ir. *feta*, Această particularitate de distribuție ilustrează conservarea lui [e], [i] din latină (< lat. *pīlum, vīdeo, feta, camīsia*); cf. dr. (*pār, vād, mār*, dar și *per, ved* (Banat, Transilvania) (vezi ALR, I/1 H. 111; ALAR I, H. 32, ALRR. Sinteză, H. 40, ALIstro. MN 1617b). Este vorba de o trăsătură conservatoare a dialectelor românești aflate la distanță, probată prin analiza subdialectelor și a graiurilor.

Dialectul dacoromân		Dialectul aromân	Dialectul megleno-român	Dialectul istro-român
Subdialectele: muntean, crișean, maramureșean, moldovean	Subdialectele: bănățean, graiurile din Transilvania			
<i>văd</i>	<i>ved</i>	<i>ved</i>	<i>ved</i>	<i>ved</i>
<i>văr</i>	<i>ver</i>	<i>ver</i>	<i>ver</i>	<i>ver</i>
<i>măr</i>	<i>mer</i>	<i>mer</i>	<i>mer</i>	<i>mer</i>

Harta 111. EU VĂD. ALRM I/1 – *Micul Atlas lingvistic român*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I (ALRM I), vol. I, de Sever Pop

HARTA 32. VĂD, ind. prez., 1-2 sg. 'je vois' [101]

ALAR I – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, I (ed. Manuela Nevaci), Editura Academiei Române, 2014.

3. [u] final asilabic. O particularitate a dialectului aromân este păstrarea lui [u] final asilabic ([u] scurt final) după orice cuvânt care se termină într-o consoană: *cap^u*, *bun^u*, *dor^u* etc. Acest [u] se rostește plenison (devine [u] final silabic) când cuvântul se termină în grup de consoane: *lemn^u*, *semnu*, *cându*, *cântu*, în graiurile cu 7 vocale, dar rămâne asilabic în graiurile cu 6 vocale (fărșerot, grabovean): *lemn*, *semn*, *când^u*, *cânt^u*, la fel ca în dacoromână, în subdialectul moldovean: *kept^u*, în graiurile transilvănene și în subdialectul crișean: *crump^u* (vezi ALR I-I, H. 49, ALAR I, H. 149). O particularitate a graiului fărșerot este ocurența lui [ʷ] după orice consoană sau grup consonantic: după o consoană (inclusiv 'm'): *măc^u*, *cad^u*, *cum^u*, *țăn^u*, *cap^u*, *pat^u* etc; după un grup consonantic: *mușc^u*, *caft^u*, *porc^u* etc; după grupul „muta cum liquida”: *cuscr^u*, *socr^u*, *afl^u*, etc. (Saramandu 1972: 172; Nevaci 2011: 60)

Pentru dialectul istroromân: *îo mē kîēmŭ-adriiană gavriș* (Turculeț 2021) „[...] comportarea lui -u (la finalul cuvântului *capitan* și în două exemple în *pametăn*) este comparabilă cu cea din unele graiuri dacoromâne și aromâne: prezintă, pe lângă varianta silabică, și variante nesilabice, reduse, afonizate, mai mult sau mai puțin perceptibile, și funcția sa demarcativă este folosită în cadrul intonației. El nu a fost remarcat în cercetările anterioare, probabil din cauza frecvenței reduse și a (foarte) slabei perceptibilități.”)

Dialectul dacoromân			Dialectul aromân		D. megleno-român	D. istro-român
Subdialectele: muntean (Valea Ialomiței), crișean, moldovean, graiurile din Transilvania	Bănățean	Maramureșean	fărșerot, grabovean	grămostean, pindean		
<i>képtʰ, r'epʰ</i>	–	–	<i>képtʰ</i>	<i>képtu</i>	–	<i>kîēmũ</i> (foarte rar)

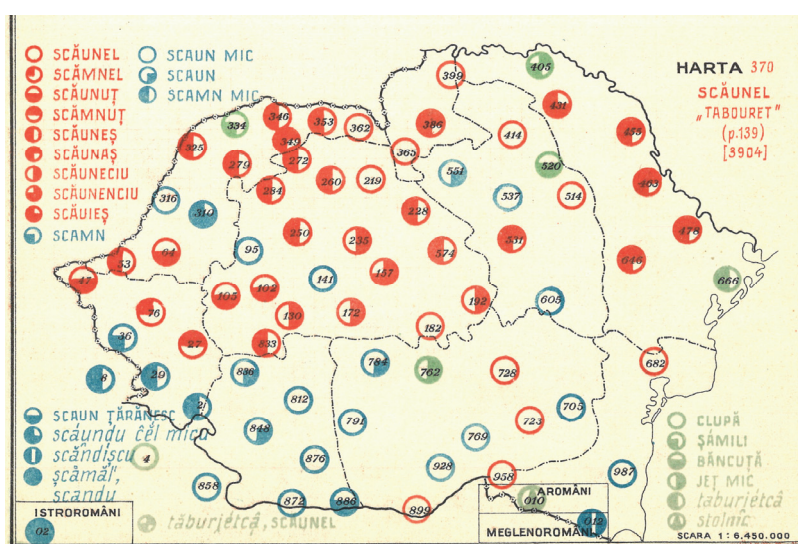
ALAR I – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, I (ed. Manuela Nevaci), Editura Academiei Române, 2014.

4. [l'] păstrat în cuvinte de origine latină, în dialectele sud-dunărene în grupurile [cl'], [gl'] care în dacoromână au evoluat la [k], [g], cu excepția Banatului: ar. *ncl'eg'*, mgl. *ancl'eg* 'încheg' < lat. *incoag(u)lo, -are*, ar., mgl. *vegl'u*, ir. *vegl'â* 'veghea' < lat. *vig(i)lo, -are*. Este vorba de o trăsătură conservatoare a dialectelor românești aflate la distanță (vezi Saramandu/Nevaci 2013: 140).

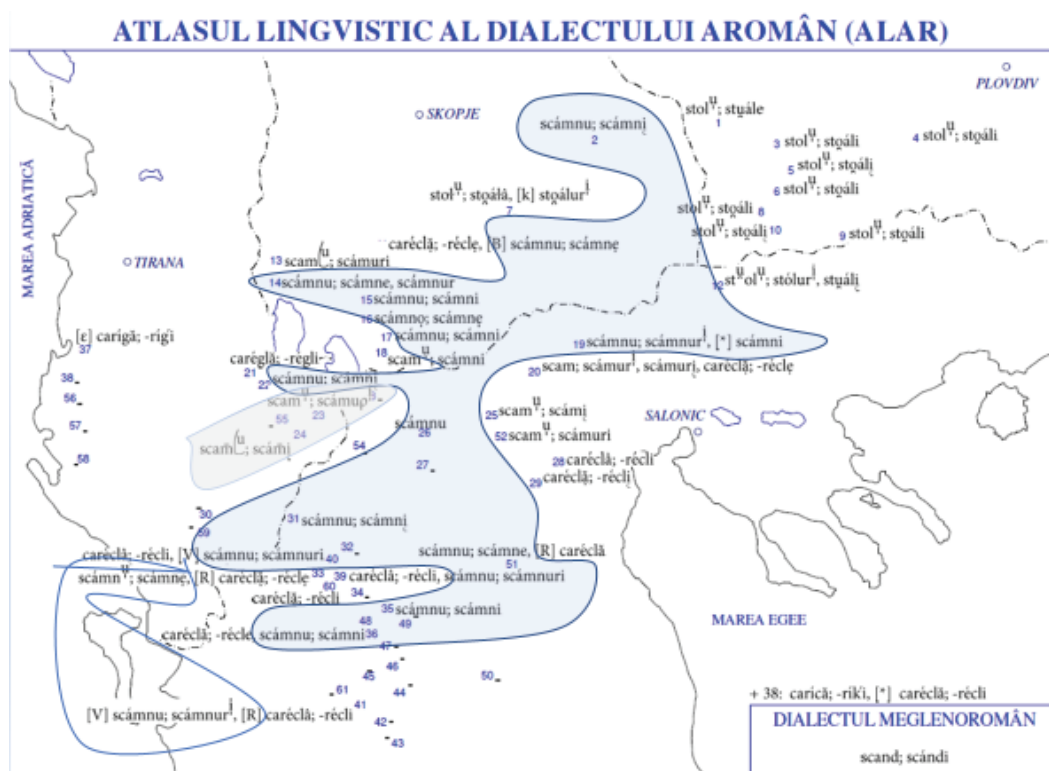
Dialectul dacoromân		Dialectul aromân	Dialectul megleno-român	Dialectul istroromân
Subdialectele: muntean, crișean, maramureșean, moldovean, graiurile din Transilvania		Subdialectul bănățean		
<i>îngéț</i>	<i>înglét</i>	<i>nglét</i>	<i>nglét</i>	<i>nglét</i>
<i>în kég</i>	<i>ncl'eg</i>	<i>ncl'eg</i> ^ψ	<i>ncl'eg</i>	<i>ncl'eg (S), âncl'ey</i>

5. Păstrarea grupului consonantic *mn* în *scamn* în dialectele aromân (graiul grămostean pindean, crușovean, graiurile din Gopeș și Moloviște, grabovean), dacoromân (subdialectul bănățean) și în dialectul istroromân (ALRM I/1, H. 370, ALAR II, H. 522, ALIstro, MN 1483). În graiul aromânilor fărșeroți, dentala nazală |n| este non-ocurentă după labiala nazală |m|. Grupul consonantic *mn* se reduce la |m|, care se pronunță mai lung (*m̄*) *le^{m̄}*, *scă^{m̄}*, *se^{m̄}*, *untul^{m̄}* față de *lémnu*, *scámnu*, *sémnu*, *untulémnu* etc. Aceeași situație o regăsim în dialectul meglenoromân, în localitatea Birislav, și în diminutivul *șcămă!*, în dialectul istroromân.

Dialectul dacoromân	Dialectul aromân		Dialectul meglenoromân	Dialectul istroromân
Subdialectul bănățean	graiul fărșerot	grămostean, pindean, crușovean, graiurile din Gopeș și Moloviște, grabovean	Birislav	graiurile din jurul Șușnieviței
<i>scamn</i>	<i>scam</i>	<i>scamn</i>	<i>scam</i>	<i>scamn</i>

Harta 370. SCĂUNEL. ALRM I/1 – Micul Atlas lingvistic român, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I (ALRM I), vol. I, de Sever Pop

ALAR II – Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, București, Editura Academiei Române, 2020.

B. MORFOLOGIE

- Închiderea lui *e* neaccentuat la *i*** în cuvintele cu două silabe care urmează după o silabă accentuată (silabe posttonice) la substantivele în *e* la sg. sau pl. cu articolul hotărât *-le*, ca în *dintele: cásili, frátili, dîntili, óili, háñili*. Fenomenul e ocurent în dialectul aromân și în dialectul dacoromân (subdialectul muntenesc, cf. ALR II s.n.: H 1582, H. 1591, H. 1748), precum și în dialectul meglenoromân: *cqástili* (Capidan 1925: 149).

Dialectul dacoromân		Dialectul aromân	Dialectul meglenoromân	Dialectul istroromân
Subdialectul muntean	Subdialectele: bănațean, crișean, maramureșean, moldovean, graiurile din Transilvania			
<i>cásili</i>	–	<i>cásili</i>	<i>cásili</i>	–
<i>sqáрили</i>	–	<i>sqáрили</i>	<i>sqáрили</i>	–
<i>frátili</i>	–	<i>frátili</i>	<i>frátili</i>	–

2. Conservarea formelor tari, etimologice de perfect simplu. În dialectele aromân și meglenoromân se păstrează formele tari, etimologice de *perfect simplu*: ar. *arșu*, mgl. *arș* < lat. *ars*; ar. *copșu*, mgl. *copș* < lat. *coxi*; ar. *điș^U*, mgl. *ziș* < lat. *dixi*; ar. *feč^U*, mgl. *feș^U* < lat. *fecit*. În sudul Banatului au fost înregistrate forme arhaice de perfect sigmatic (Tratat 1984: 88, 89, 126; Tratat, harta nr. 70; NALR. Banat IV, H. 612, H. DC VII; ALAR I. h. 51; ALDM I, H. 78). Încă din româna comună s-a stins prin analogie, un [-u-] cu alte forme de pers. I sg: (ind. prez. *făcu*/ ind. perf. s. *fečiu*), forme curente și azi în aromână (ILR 1969: 265). Formele tari de perfect simplu au fost curente și în vechea dacoromână. Dialectul istroromân a pierdut relativ târziu perfectul terminativ de ambele tipuri: tare și slab.

Dialectul dacoromân		D. aromân	D. megleno-român	D. isto-român
Subd.: crișean, maramureșean, moldovean, graiurile, din Transilvania, muntean	Subd. Bănățean			
–	<i>arș</i>	<i>arșu</i>	<i>arș</i>	–
–	<i>copș</i>	<i>copșu</i>	<i>copș</i>	–
–	<i>điș</i>	<i>điș^U</i>	<i>ziș</i>	–

NALR. Banat IV, DC VII

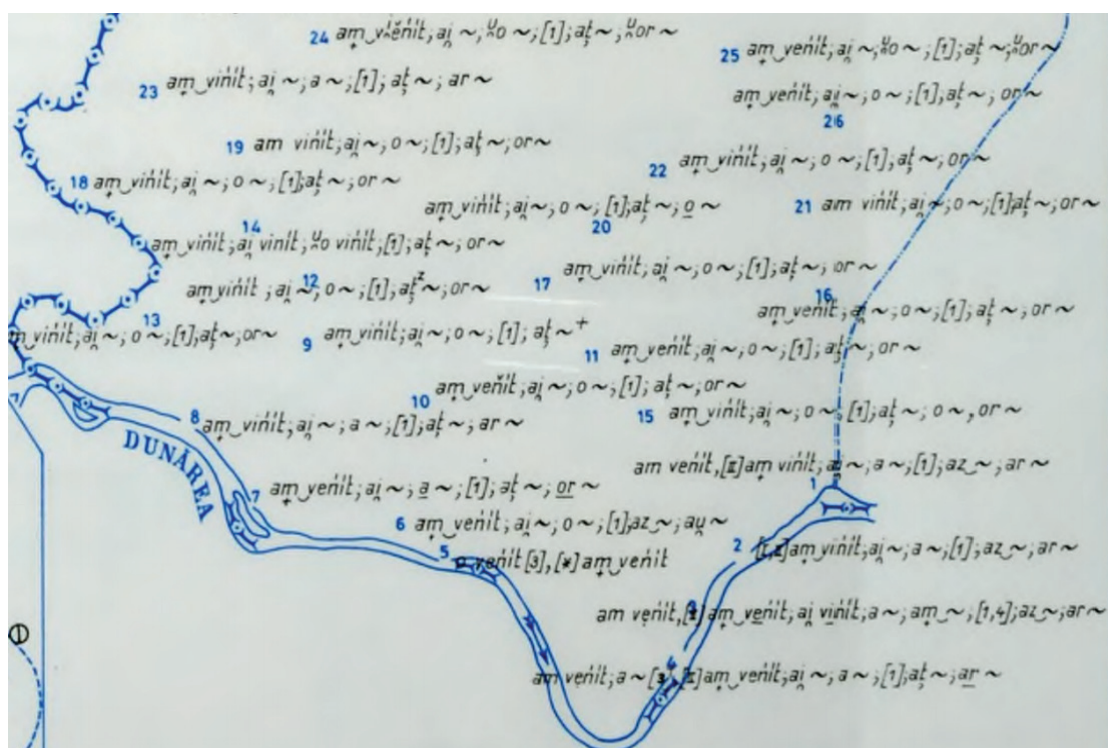

HARTA 51. PLĂNSEI, ind. perf. s., 1-2 sg. 'je pleurai' [135]

ALAR I – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, I (ed. Manuela Nevaci), Editura Academiei Române, 2014.

3. Auxiliarul perfectului compus, pers. III., pl.: *ar*. Forma de perfect compus 3 pl. a verbului *am* este *ar^u*, în subdialectul bănațean al dacoromânei și în graiul fărșerot al aromânei, față de *ay* ocurent în restul dialectului dacoromân și al dialectului aromân, general în dialectul meglenoromân și în dialectul istroromân, probabil sub influența formei de pers. 3 sg. *are* (vezi Tratat 1984, harta 69 ; NALR Banat IV, H. 756, ALAR ms., Nevaci 2013 : 78, ALDM III, H.1679, ALIstro 547).

Dialectul dacoromân					D. aromân		D. meglenoromân	D. istroromân
Munt.	Bănățean	Crișean	Maramureșean Graiurile din Transilvania	Moldovean	graiul fărșerot	pindean, grămostean crușovean		
<i>ay</i>	<i>ar</i>	<i>or</i>	<i>o</i>	<i>o, ay</i>	<i>ar</i>	<i>ay</i>	<i>ay</i>	<i>ay, av</i>

H. 756. AM VENIT. NALR Banat – *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, vol. IV, 2005; București, Editura Academiei Române.

4. [-tă] (sufix de participiu) în formele verbale compuse. Forma de participiu [-tă], folosită invariabil, în alcătuirea formelor verbale compuse: *am cântată*, *aveam cântată*, *am fost cântată* (în dialectele dacoromân, aromân și meglenoromân (graiul din Țárnareca) este înregistrată și în dacoromână (vezi ALR s.n. VI, H.2020 – conjugări cu participiu în -tă sunt înregistrate la forme de mai-mult-ca-perfect analitic –, ALAR I, MN 31, ALDM I, H. 41. În ceea ce privește proveniența lui [-ă] din sufixul [-tă] (fârșerot), Gustav Weigand a susținut originea lui albaneză. Theodor Capidan 1929:35 semnalează faptul că aceeași ipoteză a fost susținută de Sandfeld, iar mai târziu și de Tache Papahagi. Ipoteza nu se confirmă însă, deoarece participiul în [-tă], sub forma „feminină”, atunci când este utilizat în formele verbal compuse, nu se întâlnește numai în dialectul aromân, ci, regional, și în dacoromână. Spre exemplu, se spune *am văzută*, *am dusă* (Almaș, Bihor, Banat), iar în regiunile situate pe cursul mijlociu al râului Someș se spune *am dată*, *am venită*. În subdialectul muntean (în N-E Munteniei) sunt înregistrate formele *am cosită*, *am pomenită*. De asemenea, forme în -ă sunt ocurente și în perifraze cu valoare de prezumtiv perfect: *de unde o hi venită ș-ce-o hi fostă*. Sufixul participiului în aromână apare augmentat cu o vocală -î (ă), care nu presupune acordul în număr sau gen cu numele subiect, ci se poate explica fonetic, ca rezultat al rostirii explozive a consoanei finale (Capidan 1932: 458 și Ivănescu 1980: 348, Nevaci 2006: 169).

Dialectul dacoromân		Dialectul aromân	Dialectul megleno-român		Dialectul istroromân
Subdialectele: muntean, crișean, maramureșean, moldovean, graiurile din Transilvania	Subdialectele: bănățean, moldovean		Țârnașca	U, L, C, O, B	Ș, J
<i>văzútă</i>	<i>văzút</i>	<i>viđútă</i>	<i>viđútă</i>	<i>vizút</i>	<i>vezút</i>

5. Schimbări de conjugare. Verbele de conjugarea a III-a > a II-a (în dialectul dacoromân, subdialectul moldovenesc) și în dialectul aromân (graiurile grămostean și fărșerot).

În dacoromână: *ea > e: spuném, merzém, tundém*; (ALR) (în subdialectul moldovenesc).

În dialectul aromân: în gaiurile grămostean și fărșerot: *spuném, nâđém, tundém*. Graiul pindean păstrează conjugarea a III-a (ca în latină) *spúnim*. În dialectul meglenoromân, sunt ocurente, de asemenea, ambele conjugări: *spuném, tundém* (Țârnașca), dar și *spúnim, túndim*.

C. SINTAXĂ

Prezentăm, în continuare, câteva construcții sintactice comune dialectelor românești, din nordul și din sudul Dunării.

1. Folosirea lui **a vrea + conjunctiv** cu sensul ‘a trebui, a fi necesar’:
dr. *va să băgăm în sobă*, în subdialectul muntean (TDM I 835).
ar. *va s-cânt*^H ‘trebuie să cânt’, în graiurile grămostean, crușovean (Saramandu 1984: 460; Nevaci 2013:78).
În graiul fărșerot al dialectului aromân, auxiliarul **va + conjunctiv** are sensul de ‘trebuie să...’:
va s-cânt^H ‘trebuie să cânt’. În celelalte graiuri ale aromânei (grămostean, pidean), se folosesc modalele *prindi* și *lipseaști* ‘trebuie’ (Saramandu 1984: 460; Nevaci 2013: 82).
2. Folosirea verbului **a veni**, ca semiauxiliar de modalitate în dacoromână (subdialectul muntean) și, general, în aromână:
dr. *fusta vine cusută pe margine*, în subdialectul muntean (TDM I 780).
ar. *fustanea yini cusută pi marđină* (DDA s.v. *yini*).
3. Ocurența structurii **de + acuzativ cu valoare de genitiv**, în zona Banatului pentru dacoromână și, general, în dialectul aromân):
dr. *dinăpoi dă car* (ALR s.n. V, H. 1499, pct. 16, 29, 36).
ar. *dinăpoi di caróřă* ‘în spatele carului/trăsării’ (Saramandu 2007: 434).
4. Construcția **verba dicendi + ăță + pron. Ac.** în dacoromână (subdialectul bănățean, maramureșean), în dialectul aromân și în dialectul meglenoromân:
dr. *o zis el cătă mine* (Neagoe1984: 258)
ar. *đasi el cătă mine* (Saramandu 2007: 419)
mr. *zise el cutru noii* (DDM s.v.)

5. G +lu; D+ la. În dialectul meglenoromân, la genitiv singular, formă specifică de articol hotărât proclitic s-a moștenit din româna comună numai la genitivul singular al substantivelor masculine: *lu*. Această formă s-a extins și la plural și, de asemenea, la substantivele feminine, atât la singular, cât și la plural. Pe baza studiilor și a textelor publicate, constatăm următoarele în legătură cu folosirea articolului hotărât proclitic *lu*:

– la singular, apare atât înaintea unui substantiv nearticulat, cât și înaintea unui substantiv articulat cu articolul nehotărât sau cu articol hotărât enclitic: *lu kōj̄ni*, *lu un kōj̄ni*, *lu kōj̄nili*;

– la plural, apare înaintea unui substantiv nearticulat sau articulat cu articol hotărât enclitic: *lu kōj̄n̄*, *lu kōj̄ni!*. „Forma cea mai obișnuită, după cum se poate constata aceasta și textele culese, este cu articolul *lu*, pus înaintea substantivului” (Capidan 1925: 145).

Dativul se exprimă în dialectul meglenoromân, în dialectul aromân și, general, în dacoromână, cu ajutorul prepoziției *la*, atât pentru substantivele comune, cât și pentru cele proprii, la singular și la plural. Th. Capidan considera această structură influențată de dativul din limba bulgară construit întotdeauna cu prepoziția *na* ‘la’ (Capidan 1925: 146), însă Eugen Coșeriu o încadrează în rândul trăsăturilor de tip romanic (Coșeriu 2005). Putem considera mai degrabă că e vorba de o trăsătură romanică întărită în context balcanic (vezi Nevaci et alii 2018: 22).

- Dialectul meglenoromân: G. *lu un ampirát*, *lu únă feátă* (Capidan 1925: 145).
D. *dau la un ampirat*, *la únă feátă* (Capidan 1925: 146).
- Dialectul istroromân: G. *mâma lu țásta tîrere fețe* ‘mama acestei tinere fete’ (Kovačec 1971: 101 Sârbu, Frățilă 1998, Texte).
D. *zis-a lu préftu* ‘a zis preotului’ (Kovačec 1971: 101; Sârbu, Frățilă 1998, Texte).
- Dialectul aromân: G. *paláțea álu ampirátu*, *álu táta* (Saramandu 1984: 440).
D. *spun la un ampirat*, *la ună feată* (Saramandu 1984: 440).
- Dialectul dacoromân: G. *nașu lu băiatu* (subdialectul muntean) (TDM I, pct. 835).
hainele lu mama (subdialectul muntean) (ALR s.n. VI, H. 1591, pct. 987).
G. *casa lu máma* (subdialectul moldovean) (ALM I, 2, H. 432).
G. *casa lu sora*; *țuŕl̄i li lu múma* (subdialectul bănățean) (ALR s.n. VI, H. 1591, pct. 29); *casa lu ele* (extins la pronume în subdialectul bănățean) (vezi și Neagoe 1984: 258) ; *zêștre lu sóro me* (ALR s.n. VI, H. 1593, pct. 310); *lu pătru lu coste*; *lu + inanimat: recolta lu grâu*; (subdialectul crișean) (ALR II, s.n., H. 1597–1598, H. 1601–1602).
D. *spun la un împărat*, *la o fată* (general în dacoromână).

IV. CONCLUZII

Atlasul lingvistic al dialectelor românești din nordul și din sudul Dunării (ALDRO), prin compararea materialului dialectal românesc, pe graiuri, demonstrează unitatea limbii române în extensiunea sa spațială, într-un teritoriu de *continuum romanicum*, atât păstrarea din latină a unor fapte la nivel fonetic, morfologic, sintactic, lexical, cât și manifestarea unor tendințe independente dialectale în aceeași direcție. Din analiza noastră rezultă că graiurile din Huma și Țârnareca au un sistem vocalic care le apropie foarte mult de o parte din graiurile aromânești, dar și de dialectul dacoromân, graiurile sudice. Deși, în general, dialectul aromân se apropie mai mult de graiurile dacoromâne de nord-vest, unele graiuri ale aromânei (în special cel fărșerot și grabovean) prezintă asemănări mai mari cu dacoromâna decât celelalte graiuri.

În ceea ce privește diferențierile dialectale, este posibil să se determine mai multe straturi. Unele diferențe se datorează substratului. Alte diferențe pot proveni din latină. S-ar putea să detectăm chiar diferențe lexicale care rezultă din împrumuturile din alte limbi. La aceasta se adaugă modificările care apar în structura relațiilor interdialectale sau care rezultă din evoluția la distanță, a dialectelor.

Prezentarea dialectelor românești sud-dunărene pune cu pregnanță în evidență conservarea structurii lor romanice în condițiile unui bilingvism (și, uneori, plurilingvism) activ și de lungă durată (vezi Nevaci et alii 2018 și Gargallo Gil / Bastardas (coord.) 2007). În ciuda influențelor aloglote, aromâna, meglenoromâna și istroromâna sunt și vor rămâne dialecte ale limbii române: „Nu poți să faci lingvistică românească de niciun fel fără să te gândești dacă și în aromână e la fel, dacă și în istroromână e la fel. Și vezi ce semnificație pot avea faptele când vezi că acolo e exact așa, ca și în dacoromână, de exemplu. Și când e altfel, tot așa, tot interesant e, ca să vezi că-i altfel” (Eugeniu Coșeriu, *Limba română – limbă romanică. Texte manuscrise*, volum editat de Nicolae Saramandu, Editura Academiei Române, București, 2005).

SURSE

- ALAR I, II – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, I, (ed. Manuela Nevaci), București, Editura Academiei Române, 2014; Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, II, București, Editura Academiei Române, 2020.
- ALE Chestionar – *Atlas Linguarum Europae: Premier Questionnaire* (1976). Assen (Van Gorcum); *Atlas Linguarum Europae: Second Questionnaire* (1979). Assen (Van Gorcum).
- ALDM I–III – Petar Atanasov, *Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân*, Editura Academiei Române, București, I, 2008; II, 2013; III, 2015.
- ALISTro – Goran Filipi, *Istrorumunjsku lingvistički atlas*, Pola, 2002.
- ALM – *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I, partea întâi, *Fonetica*, de Rubin Udler, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1968; partea a doua, *Fonetica*, de Rubin Udler; *Morfologia*, de Vasile Melnic, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1968; vol. II, partea a doua, *Lexicul. Corpul omenesc. Familia*, de Vasile Melnic; *Agricultura*, de Vasile Pavel, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1973.
- ALR I/1, 2 – *Atlasul lingvistic român*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I (ALR I), de Sever Pop, vol. I, Cluj, Muzeul Limbii Române, 1938; vol. II, Sibiu/Leipzig, Muzeul Limbii Române/Otto Harrassowitz, 1942.

- ALRM I/1 – *Micul Atlas lingvistic român*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I (ALRM I), vol. I, de Sever Pop, 1938.
- ALRR. Sinteză I-III– *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, coordonator: Nicolae Saramandu, vol. I, colectiv de elaborare: Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov, 2005; vol. II, colectiv de elaborare: Verginica Barbu Mititelu, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir, 2012; vol. III, colectiv de elaborare: Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Daniela Răuțu, Irina Floarea, Carmen-Ioana Radu, Ionuț Geană, Mara Iuliana Manta, Editura Academiei Române, București, 2018.
- DDA – Tache, Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București, 1974.
- DDM – *Dictionarul dialectului meglenoromân. General și etimologic*, vol. 1, literele A-C, coordonator Nicolae Saramandu, autori: Nicolae Saramandu, Alina Celac, Carmen-Irina Floarea, Marilena Tiugan, Editura Academiei, București, 2013.
- MALGI – Radu Flora, *Micul atlas lingvistic al graiurilor istroromâne (MALGI)*, Editura Academiei Române, București, 2003.
- NALR Banat – *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, Date despre localități și informatori, 1980; vol. I 1980, vol. II, 1997; vol. III 1998; vol. IV, 2005; vol. V, 2011, sub conducerea lui Petru Neiescu, Ioan Faiciuc, de Nicolae Mocanu Eugen Beltechi, Editura Academiei Române, București.
- TDM I-III – *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I-III, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei, 1973–1987.

BIBLIOGRAFIE

- Atanasov 2002 – Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, Editura Academiei Române, București, 2002.
- Capidan 1925, 1928, 1935 – Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I. *Istoria și graiul lor*, Cultura Națională, București, 1925; II. *Literatura populară la meglenoromâni*, Cultura Națională, București, 1928; III. *Dicționarul meglenoromân*, Imprimeria Națională, București, [1935].
- Capidan 1929–1930 – Th. Capidan, *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, în DR, VI, 1929–1930, p. 1–210 (și separat: *Cartea Românească*, București, 1931).
- Capidan 1932 – Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Imprimeria Națională, București, 1932.
- Coșeriu 2005 – Eugeniu Coșeriu, *Limba română – limbă romanică. Texte manuscrise*, volum editat de Nicolae Saramandu, Editura Academiei Române, București 2005.
- Gargallo Gil, José Enrique / Bastardas (coord.) 2007 – José Enrique Gargallo Gil / Maria Reina Bastardas (coord.), *Manual de lingüística românica*, Ariel, Barcelona, 2007.
- ILR – Coteanu, I. (ed.), *Istoria limbii române II*, Editura Academiei Române, București, 1969.
- Kovačec 1971 – Angust Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Editura Academiei, București, 1971.
- Ivănescu 1980 – Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980.
- Neagoe 1984 – *Subdialectul bănățean*, în *Tratat* 1984, p. 423–476
- Nevaci 2006 – Manuela Nevaci, *Verbul în aromână. Structură și valori*, Editura Academiei Române, București, 2006.
- Nevaci 2011 – Manuela Nevaci, *Graiul aromânilor fărșeroți din Dobrogea*, Editura Universitară, București, 2011.
- Nevaci 2013 – Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, Editura Muzeului Național al literaturii române, București, 2013.

- Nevaci et alii 2018 – Manuela Nevaci (coord. și coautor), Carmen-Irina Floarea, Ionuț Geană, Teodora Toroipan, *Convergențe lingvistice balcano-romanice în dialectele românești sud-dunărene*, Editura Universității din București, 2018.
- Pușcariu 1905–1906, 1926, 1929 – Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne* (în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulavici, A. Byhan), București, I. *Texte*, în Academia Română. *Memoriile Secțiunii Literare*, XXVIII, 1905–1906, p. 117–182 (1906); II. *Introducere, gramatică, caracterizarea dialectului istroromân*, București, 1926; III. *Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note, glosar*, București, 1929.
- Pușcariu 1937 – S. Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj – București, 1937.
- Rosetti 1968 – Al. Rosetti, *Istoria limbii române*. I. *De la origini până în secolul al XVII-lea*, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- Sârbu, Frățilă 1998 – Richard Sârbu, Vasile Frățilă, *Dialectul istroromân*, Editura Armarcord, Timișoara, 1998.
- Saramandu 1972 – Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetică. Observații asupra sistemului fonologic*, Editura Academiei, București, 1972.
- Saramandu 1984 – Nicolae Saramandu, *Aromâna*, în *Tratat* 1984, p. 423–476.
- Saramandu 1986 – Nicolae Saramandu, *Concordanțe lingvistice între aromână și graiurile din Banat*, în LR, XXXV, 1986, 3, p. 225–233.
- Saramandu 1993 – Nicolae Saramandu, *Din istoria raporturilor interdialectale (cu privire la originea meglenoromânilor)*, în „Fonetică și dialectologie”, XII, 1993, p. 151–156.
- Saramandu 2000 – Nicolae Saramandu, *Dialectele românești*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 2000, nr. 2, p. 429–447.
- Saramandu 2007 – Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, Editura Academiei Române, București, 2007.
- Saramandu 2008 – Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, Editura Academiei Române, București, 2004 (ediția în limba franceză, Editura Academiei Române, București / Gunter Naar Verlag, Tübingen, 2008).
- Saramandu 2016 – Nicolae Saramandu, *Raporturile interdialectale din perspectiva geografiei lingvistice*, în „Studii și cercetări lingvistice”, LXVII, 2016, 1, p. 3–13.
- Saramandu/Nevaci 2013 – Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Sinteze de dialectologie română*, Editura Universității, București, 2013.
- Tratat 1984 – Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Scrisul Românesc, Craiova, 1984.
- Turculeț 2021 – Adrian Turculeț, *Există „u final” în dialectul istroromân?*, în „Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu”, editori: Manuela Nevaci, Irina Floarea, Ioan-Mircea Farcaș, Edizioni dell’Orso, Alessandria, 2021.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București
Universitatea din București, Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5–7, București*

DESPRE ETIMOLOGIA CUVÂNTULUI *MILACOP**

ANABELLA-GLORIA NICULESCU-GORPIN
MELANIA BĂDIC

1. INTRODUCERE

Aflarea originii cuvintelor se dovedește a fi uneori o încercare demnă de un adevărat periplu detectivist. Etimologiile controversate dau naștere, de cele mai multe ori, unor dezbateri științifice valoroase (Saramandu 2017a, 2017b). Cu toate acestea, în mai toate dicționarele care oferă și etimologia cuvintelor, există intrări a căror etimologie poartă marca *etimologie necunoscută*. Acest lucru se datorează fie unei lipse de informații care să aducă indicii clare asupra originii acelor cuvinte, fie, posibil, pentru că un anumit cuvânt a cărui etimologie a apărut inițial cu această marcă a fost preluat sub această formă din dicționarul în care a apărut inițial, fără a fi revizuit.

În articolul de față, vom încerca să prezentăm câteva ipoteze referitoare la etimologia cuvântului *milacop*, cuvânt prezent în diferite dicționare românești cu *etimologie necunoscută*. Pentru început, vom încerca să găsim o primă atestare a acestui cuvânt în limba română. Vom prezenta contextele în care acesta este atestat, pentru ca mai apoi, plecând de la o analiză a prezenței lui și în alte limbi, să propunem o posibilă etimologie.

2. PRIME ATESTĂRI ȘI PREZENȚA ÎN MATERIALE LEXICOGRAFICE

Pentru a stabili prima atestare a lexemului *milacop*¹ am consultat diferite materiale lexicografice (dicționarele vechi și contemporane ale limbii române, dicționare și glosare specifice unor domenii sau regiuni), precum și un corpus diacronic de uz intern aflat în curs de realizare la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, corpus care conține scrieri începând cu secolul al XVI-lea – manuscrise, texte vechi românești, literatură română sau publicații periodice vechi și contemporane, texte științifice etc.

Prima atestare identificată de noi a fost în Antipa (1916: 274) într-o enumerare despre peștii migratori, iar la categoria „c) Peștii care vin prin Bosfor” [italice în original], unii chiar și din Marea Egee, regăsim și *milacopul*: „O parte din acești pești sunt din specii cari nu s-au adaptat încă la traiul permanent din această mare; astfel e: *Helul (Anguila vulgaris)*, *Toricul*

* Le mulțumim lui Ion Giurgea, Simonei Georgescu și Monicăi Vasileanu pentru comentariile și sugestiile pertinente.

¹ „Milacopul este un pește răpitor, marin sau salmastricol, bentonic, din ordinul perciforme, care trăiește pe fundurile nisipoase sau măloase de pe coastele europene și africane ale Oceanului Atlantic, în Marea Mediterană, Marea Roșie, Marea Neagră și Marea Azov.” (<https://ro.wikipedia.org/wiki/Milacop>)

sau Tonul (*Thynnus thynnus* L.), [...] Milacopul (*Umbrina cirrhosa* C. V.), etc., etc.”, pentru ca mai apoi, Antipa (1916: 278) să precizeze doar atât: „Milacopul, care e un pește mare și foarte apreciat ca gust, vine la august și ține până toamna, e însă foarte rar.”

În lucrarea *Peștii din apele Republicii Populare Române*, Antonescu (1957: 153) afirmă că „[t]ot printre peștii pelagici ce se apropie uneori de litoralul dobrogean al Mării Negre, sunt: milacopul (*Sciaena*), lavracul (*Morone labrax*), și în special rechinul *Acanthias*, numit popular câine de mare”, iar la pagina 173 ne spune că „printre tufele de *Zostera* se regăsesc din abundență: [...] exemplare tinere de lufari, barbuni, chefali, milacopi etc.”, pentru ca mai apoi să arate că „Milacopul, *Sciaena cirrhosa*, specie relativ rară la noi, unde exemplarele prinse măsoară aproape 1 m, se recunoaște prin aceea că are sub bărbie un cir (fir de barbă) scurt dar gros. [...] Carnea este foarte gustoasă și mult apreciată în țările Mediteranei” (p. 188). La Antonescu se observă că milacopul are altă denumire latinească, astfel încât se precizează puțin mai încolo: „Corbul de mare, *Corvina umbra*, este înrudit cu milacopul” (1957: 198) și „Ca și milacopul, corbul nu este răpitor” (1957: 199).

În *Atlasul Peștilor* (1963), la pagina 60, în familia *Sciaenidae* avem „Gen. *Carvina* Cuv. – *Corvina umbra* (L.) – corb de mare și „Gen. *Sciaena* L. – *Sciaena cirrosa* L. – milacop”. Milacopul este descris pe larg (p. 140), caracteristicile fiind similare cu cele întâlnite și în lucrările anterioare.

În *Atlasul Peștilor* (1971), cuvântul *milacop* apare la pagina 105 – unde are loc descrierea peștelui – cu denumirea latinească de *Umbrina Cirrossa* (Linnaeus, 1758), restul informațiilor fiind destul de similare cu cele din 1963. Observăm că față de ediția anterioară, autorii au recategorizat acest pește, folosind aceeași clasificare pe care a folosit-o Antipa în 1916. De altfel, în urma căutărilor noastre, trimiterea Linnaeus 1758 este o referință la lucrarea *Systema Naturae*, ediția a X-a, publicată de celebrul om de știință suedez Carl Linné, cunoscut și drept Carolus Linnaeus, respectiv Carl von Linné, botanist suedez, zoolog, taxonom și medic. El este cel care a pus bazele nomenclaturii binomiale, sistemul modern de denumire a organismelor. În lucrarea amintită folosește ambele denumiri pentru a se referi la același pește, după cum observăm din catalogul online *World Register of Marine Species*, accesat la <http://www.marinespecies.org/aphia.php?p=taxdetails&id=127012>, deci aceste denumiri sunt sinonime. Același lucru se observă și în căutărilor de tip *google*, atât pe paginile de internet scrise în română, cât și cele din alte limbi.

Acestea sunt principalele atestări în lucrări specifice pescuitului pe care le-am putut identifica în corpusul la care am avut acces.

În ceea ce privește dicționarele consultate, prima atestare lexicografică identificată este în CADE (1931), unde milacopul este definit ca: „Pește de mare de 30–50 de centimetri, cu corpul lungăreț și turtit, acoperit cu solzi măricei (*Umbrina cirrhosa*)”. Nu este precizată nicio etimologie pentru acest cuvânt.

În dicționarele explicative sau enciclopedice, definițiile sunt foarte similare, iar etimologia, acolo unde ea este prezentă, este tot timpul necunoscută.

DM (1958): „Pește de mare cu corpul turtit, acoperit cu solzi măricei (*Umbrina cirrhosa*)”.

DLR–M (1965): „Pește de mare cu corpul lung până la 65 cm, acoperit cu solzi mari (*Umbrina cirrhosa*). ANTIPA, p. 274, cf. CADE.

– Pl.: milacopi.

– Etimologia necunoscută”.

DEI (1999): „Pește de culoare argintie dungată cu brun și cu solzi mari (*Umbrina cirrhosa*)”.

D. Enc. IV (2001): „Pește teleostean din M. Mediterană și M. Neagră, de c. 25–50 cm lungime, de culoare argintie dungată cu brun și cu solzi mari (*Sciaena cirrosa*). Este relativ rar”.

MDAIII (2003): „[At: ANTIPA. P. 274 / Pl: -i / E: net] Pește de mare cu corpul lung până la 65 cm, acoperit cu solzi mari (*Umbrina cirrhosa*).”

NDU (2006): „pește teleostean din Marea Mediterană și Marea Neagră, brun, cu dungi argintii și cu solzi mari (*Sciaena cirrosa*). [Et. nec.]”. Nu înțelegem exact de ce a fost introdus acest cuvânt în acest dicționar, mai ales că nu există o etimologie clară, frecvența lui nu este mare, iar cuvântul era deja atestat în dicționarele mai vechi.

DEXI (2007): „(iht.) Pește de mare, cu corpul lung până la 65 cm, de culoare argintie dungată cu brun, acoperit cu solzi mari (*Umbrina cirrhosa*). • pl. -i. /etimol. nec.”

D. Fundam (2008): „milacop Pește de mare de culoare argintie dungată cu brun. s.m., pl. milacopi.”

DEX2–2016 (2016 și în variantele anterioare ale *DEX*): „Pește de mare cu corpul lung până la 65 cm, de culoare argintie dungată cu brun, acoperit cu solzi mari (*Umbrina cirrhosa*). – Et. nec.”

Cuvântul *milacop* apare și în ambele ediții – 1982 și 2005 – ale *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, bineînțeles doar cu formele flexionare, fără definiție sau etimologie, pentru că acesta este specificul acestui dicționar, precum și în *DRS* (2011), din nou, doar ca lexem, fără nicio indicație, din aceeași cauză. Ne miră și prezența acestui cuvânt în *Dicționarul etimologic al limbii române* (Ciorănescu: 1958–1966) dintr-un singur motiv: Ciorănescu nu încearcă să ofere o posibilă etimologie a acestui cuvânt: „Pește (*Umbrina cirrhosa*). Origine necunoscută.”; ba chiar oferă o definiție generică – „pește” – și doar denumirea latinească.

Nu am găsit atestări în alte tipuri de texte în corpusul analizat, iar căutările pe internet au returnat fie articole generale sau de specialitate, fie rețete de bucate. Bineînțeles că nici unele, nici celelalte nu discută etimologia acestui cuvânt.

3. O POSIBILĂ ETIMOLOGIE A CUVÂNTULUI *MILACOP*

În încercarea de a găsi etimologia acestui cuvânt, am luat în considerare descrierea peștelui în cauză, denumirile latinești și modul în care acest pește este denumit în alte limbi (mai ales cele care au avut o influență clară asupra limbii române).

În cele două atlase discutate mai sus, am observat că în rusă denumirea acestui pește este *Svetliigorbil* și *Melakopiia* (scris ca atare în cele două atlase), în franceză *Ombrine*, în germană *Gemeiner Umberfisch*, *Bartumber* (deși în ediția din 1971 a *Atlasului* se renunță la ultima denumire). Nu l-am identificat sub forma rus. мелакопия în dicționarul etimologic rus a lui Vasmer (1950–1958), dar forma apare în căutările pe internet (<https://bit.ly/3s81OcP>). Forma rus. светлигорбиль apare însă cel mai frecvent. Plecând de la aceste informații, s-ar putea propune etimologia rusească, rus. мелакопия, mai ales că la Marea Neagră există comunități de ruși (lipoveni), iar pescarii din acea zonă sunt și lipoveni (vezi Antipa 1916). Rusa nu distinge *e* aton de *i*, ambele fiind pronunțate ca un *i* deschis cu preiotare. Ne-am putea întreba de ce nu avem în română forma *milacopie* dat fiind finala din rusă, dar forma românească ar putea proveni din forma de plural, însă împrumuturile nu preiau întotdeauna forma identică din limba sursă. Nu am putut identifica surse care să ateste folosirea formei în comunitățile românești de pescari în contact direct cu rusa (de exemplu, lipovenii) sau alte surse culte în

baza cărora să afirmăm că în română cuvântul ar fi intrat direct pe filieră rusă. Mai mult, ar trebui să găsim o explicație pentru care denumirea ar fi intrat mai întâi în rusă și apoi în română, situație nu neapărat plauzibilă având în vedere aria de răspândire a peștelui (vezi mai jos).

Aflându-ne aproape de finalul cercetării pentru articol, am descoperit cu ajutorul internetului un articol românesc de lingvistică care menționează acest cuvânt, singura lucrare identificată care menționează etimologii pentru *milacop*, dar care, după cum se observă, nu au fost preluate de dicționare. Este vorba de Sala 1960, articol dedicat terminologiei marinărești. Discutând despre răspunsurile primite la ancheta de probă a chestionarului definitiv al *Atlasului lingvistic mediteraneean*, Sala arată că s-a observat „existența unor serii de sinonime pe care subiectul le-a dat la diferite întrebări. [...] Alteori există două sau mai multe variante ale aceluiași cuvânt care corespund unei origini multiple: *²*minacop* „*Sciaena cirrosa*” < tc. *minakop*, față de *milacop* < bg. *milakop*, gr. *milakopi*.” (Sala 1960: 29). Nu am putut identifica forma bulgară menționată în acest articol, ci doar pe cea la care face trimitere Suciu 2010 (vezi mai jos). Ceea ce ne-a uimit este faptul că de-a lungul a mai bine de 6 decenii, cuvântul *milacop* a fost preluat în lexicografia românească fără a se pune sub semnul întrebării sintagma *etimologie necunoscută*. În Sala 1960 nu ni se aduc argumente socio-lingvistice pentru etimologiile propuse, dar totuși se propun niște etimologii.

Mai mult, revenind la caracteristicile peștelui *milacop*, din cercetările noastre rezultă că *milacopul* este observat pe coastele europene și africane ale Oceanului Atlantic, în Marea Mediterană, Marea Adriatică, Marea Egee și mai rar în Marea Neagră, fiind doar un pește migrator, și rar în Marea Azov. Ținând cont de aria sa de răspândire, precum și de informațiile culinare găsite, ne-am îndreptat atenția spre limba greacă. Cum ne așteptam, *milacopul* în neogreacă este *μυλοκόπι*.

Cercetând dicționare grecești online, găsim următoarele informații:

„Milacop – (*umbrina cirrosa*). Pește teleostean din familia Sciaenidae. Se deosebește de ceilalți pești din familia Sciaenidae prin mustața în formă de tufă scurtă dar groasă pe care o are sub mandibulă. Poate ajunge la 70 cm lungime și 15 kg. greutate. Gura lui are cu mulți dinți mici. Trăiește în adâncurile nămolose și nisipoase din Atlantic și Marea Mediteraneeană mai ales lângă gurile de vărsare ale râurilor. Se hrănește cu viermi, moluște, dar și cu pești mici și alge. Se pescuiește pentru carnea lui gustoasă.” (https://greek_greek.en-academic.com/105396/μυλοκόπι, traducerea noastră).

În baza informațiilor arătate mai sus, propunem ca posibil etimon direct pentru forma românească *milacop*, cuvântul neogrec *μυλοκόπι*, cu varianta (rară?, învechită?) *μυλακόπι*, format din gr. *μύλος* + *-κοπι*; *μύλος* are sensul de „moară”, de „piatră de moară”, „măsea” (vezi Liddell – Scott – Jones). Elementul de compunere *-κοπι* provine de la *κοπ-*, rădăcina verbului *κόπτειν* („a tăia, ciopârți etc.”⁴).

² În textul citat, semnul * este folosit pentru a marca cuvintele neatestatate în dicționar.

³ *μυλοκόπι* (*umbrina cirrosa*). Τελεόστεοψάριτησικογένειας τωνσκιαινιδών. Διακρίνεται από τουςάλλουςσκιαινίδες από έναν θύσανοκοντό αλλάχοντρό, πουφέρεικάτω από τηγνάθο. Το μ. μπορεί να φτάσεισεμήκος τα 70 εκ. και σε βάρος τα 15 κιλά· τοστόμα τουείναι εφοδιασμένομε πολλάμικράδόντια. Το μ., το οποίοζειστούς λασπώδεις και αμμώδεις βυθούςτουΑτλαντικού και τηςΜεσογείου, προπάντωνκοντάστισεκβολέςτων ποταμών, τρέφεται με δακτυλιοσκόληκες, μαλάκια, αλλά και μεμικράψάρια και φύκια. Αποτελεί αντικείμενο αλιείας για τοεύγευστοκρέας του.

⁴ <https://outils.bibliissima.fr/fr/eulexis-web/?lemma=%CE%BA%CE%BF%CF%80%CF%84%CF%89&dict=LSJ>

În Dicționarul lui Triantafyllides⁵, explicația pentru forma din neogreacă este următoarea: μυλοκόπι < gr. μυλοκόπιον, dim. al lui μυλοκόπος. În Liddell – Scott – Jones avem următoarele explicații pentru μυλοκόπος; „A millstone-worker, PTeb.278.12 (i. A. D.), Gloss., prob. in Sammelb.7199.29 (ii A. D.); = ὀνοκόπος, Poll.7.20. II = μύλλος, Sch.Opp.H.1.130:—also Dim. μύλο-κόπιον, τό, ibid⁶.

Deci pe de o parte avem sensul de lucrător în piatră, iar la sensul II ne trimite la μύλλος (vezi mai jos). Legătura dintre lucrătorul în piatră, cel care taie piatra și pește nu este foarte clară, dar ne-am putea gândi la faptul că acest pește trăiește în zone nisipoase, printre pietre și stânci, unde se ascunde pentru a se hrăni, fiind un pește prădător.

În urma consultării dicționarului grec-englez a lui Liddell – Scott – Jones și a dicționarului lui Chantraine (variantele online), observăm că gr. μύλλος are sensul de „pește”, probabil *Sciaena umbra*, precum și a unui pește similar din zona Dunării⁷. Din Chantraine aflăm că trimiterea la *Sciaena umbra* a rezultat în urma unei note dintr-o scholie la textul lui Oppianus unde apare scris cu un singur *-l-*. Astfel, forma μύλος⁸ din Oppianus, *Halieutica* I, 130 poate fi explicată și din rațiuni metrice, dacă ar fi fost intenționată; dar ea poate fi și o eventuală greșeală de scriere; scholia explică forma μύλο prin μυλοκόπος, de unde s-a dedus că sensul ar fi de „milacop (*Sciaena umbra*)”, sensul diminutivului μυλοκόπι(ον).

Totuși, ne putem întreba de ce, dacă în greaca veche exista deja un cuvânt (gr. μύλλος) folosit pentru un pește, probabil pentru (*Sciaena umbra*), a apărut un nou cuvânt (μυλοκόπι), asta dacă într-adevăr cele două cuvinte aveau același referent. Este adevărat că formal cele două cuvinte se aseamănă. Singura informație conform căreia aceste două cuvinte denumesc același pește este, din cunoștințele noastre, scholia amintită. Deci este posibil să avem de a face cu o confuzie a celui care a făcut nota sau cu o explicație nu neapărat plauzibilă, care a fost ulterior preluată, ceea ce ar face ca între μύλλος și μυλοκόπι să nu existe nicio legătură și să fie vorba de pești diferiți. Însă se poate și ca al doilea termen să îl fi înlocuit pe primul. Dacă într-adevăr cele două lexeme se referă la același pește, o posibilă explicație ar fi aceea că vorbitorii au vrut, din motive știute doar de ei, să precizeze printr-un nou cuvânt, o particularitate a acestui pește. Poate li s-a părut că peștele este ca un mic lucrător/spărgător de piatră. Însă fără atestări clare este destul de greu să tragem concluzii. Trimiterea oarecum circulară de la μύλλος la μύλος face discuția despre etimologia îndepărtată destul de complicată și dificil de clarificat.

În ceea ce privește trecerea lui *o* la *a* observabilă în română, aceasta ar putea fi explicată printr-o trecere de tipul neogr. στεναχώρια, popular al neogr. στενοχώρια⁹ care se observă în

⁵ https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?q=μυλοκόπι&dq=

⁶ <https://outils.bibliissima.fr/fr/eulexis-web/?lemma=κοπτο&dict=LSJ>

⁷ μύλλος, ὄ, an edible sea-fish, prob. *Sciaena umbra*, Ar.Fr.414, Ephipp.12.4; brought salted from the Black Sea, Gal.6.729, 747; a similar fish found in the Danube, Ael.NA14.23; cf. μύλος II, πλατίστακος (<http://stephanus.tlg.uci.edu/ljsj/#eid=71394>)

⁸ μύλος [v], ὄ, = μύλη, mill, LXXEx.11.5, Plu.2.549d, 830d; μ. καβαλλαρικὸς ἐνλίθοις, μ. ὀνικός, μ. ὕδραλεικός, Edict.Diocl.15.52, 53, 54.

2. millstone, PCair. Zen.355.84 (dub., iii B. C.), AP11.253 (Lucill.); γυνή ἔρριψε κλάσμα μύλου LXX 2 Ki.11.21; μ. ὀνικός Ev. Matt.18.6, Ev.Marc.9.42; μύλους σφουρηλάτους ἀργυροῦς Str.4.1.13: metaph., ὄψθε ὠν ἄλεουσι μύλοι, ἄλεουσι δὲ λεπτά App.Prov.4.48: generally, stone, Hp.Steril.241.

3. grinder, molar, Artem.1.31.

II. poet. for μύλλος (q.v.), Opp.H.1.130.

III. = μύλη IV, Sor.2.36, Erot. s.v. ἔμυλώθη, Hsch. (<http://stephanus.tlg.uci.edu/ljsj/#eid=71405>)

⁹ https://greek_greek.en-academic.com/159911

cazul rom. *stenahorie*. Am identificat forma $\mu\lambda\alpha\kappa\acute{o}\pi\iota$ în lucrarea *Thalassina*¹⁰ („fructe de mare”, „crustacee”) a lui Apostolis Mamelis într-o poezie cu titlul ΤΟ ΜΥΛΑΚΟΠΙ, poezie dedicată unui pește. Nu ni se precizează exact ce tip de pește este, dar este un pește de mare. Folosirea acestei forme în 1925 reprezintă o confirmare a existenței acestui etimon în neogreacă și ar fi putut să fie folosită doar regional/local. Forma $\mu\lambda\alpha\kappa\acute{o}\pi\iota$ poate explica și forma din turcă discutată de Suciu 2010 (vezi mai jos; deși există variante și în turcă, vezi lista din notele de subsol), dar mai ales forma românească.

Dorim să mai aducem o precizare în legătură cu acest lexem. În analiza noastră, am încercat să identificăm în corpusul pe care îl avem și alte denumiri pentru *Umbrina cirrhosa* sau *Sciaena umbra*. Astfel, am observat că Suciu (2010: 506, II) discută următorul cuvânt:

„MINACÓP s.m. (reg.; 1979 -); pl. -i.

(Zool.; Dobr.) „Specie de pește marin de mari dimensiuni, cu carnea gustoasă, care trăiește în Marea Neagră, Marea Mediterană și Oceanul Atlantic (*Sciaena cirrosa* ori *cerrosa* sau *Sciaena umbra* sau *Umbrina cirrhosa*)” (‘Ombrine ou corb [= espèce de poisson marin]’): 1979 REG. (Țurlan 57).

– Din tc. *minakop* „idem” (TS). – Cf. bg. *minakóp*.”

Prezența cuvântului în bulgară am putut-o atesta doar în textul reprodus mai sus, în texte în bulgară pe internet și în IATE, baza de terminologie a Uniunii Europene (<https://iate.europa.eu/search/result/1628525548161/1>). Nu am putut atesta cuvântul în dicționarul etimologic bulgar (<https://ibl.bas.bg/en/ber/>) și nici în alte dicționare consultate. Probabil că acest cuvânt nu este foarte frecvent în limbajul comun standard.

Tot Suciu (2009: 66, I) amintește ro. *minacop*, încadrându-l la împrumuturi din turcă care se regăsesc doar în română și bulgară. Am încercat să vedem care este etimologia cuvântului turc *minakop* și am reușit să identificăm următoarele informații: cuvântul turc *minakop* este atestat în 1876 în prima ediție a dicționarului turc-turc *Lehce-i Osmani* editat de Ahmed Vefik Pasha (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/409559>) sub forma *minākob*, cu glosa *ufak kaya balığı* (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=minakop>), care poate fi tradusă *mic pește de piatră*. Etimologia cuvântului turc este neogr. $\mu\lambda\alpha\kappa\acute{o}\pi\iota$ < gr. $\mu\lambda\alpha\kappa\acute{o}\pi\iota\omicron\nu$ < gr. $\mu\acute{\upsilon}\lambda\lambda\omicron\varsigma$ / gr. $\mu\acute{\upsilon}\lambda\omicron\varsigma$.

Considerăm că forma ro. *minacop* este o variantă etimologică din turcă a ro. *milacop* și poate fi introdusă ca atare în viitoarele dicționare.

Foarte interesantă ni se pare și baza de nume de pești cu denumirile comune în mai multe limbi¹¹, unde pentru *Umbrina Cirrossa* observăm că pentru turcă există și varianta *minekop* (de altfel atestată pe internet), precum și *millokopi* în turca din Cipru și că în albaneză se înregistrează cuvântul *milokop*. Fiecare formă are câte o atestare cultă în această bază.

În ceea ce privește forma *Sciaena umbra*, am identificat-o în CIHAC II (1879) și în BARCIANU (1900), însă forma românească la care apare trimiterea latinească este *chefal*. La CIHAC II (1879), trimiterea este clar o greșeală de clasificare prin denumirea latinească, pentru că descrierea peștelui, precum și discuția termenilor din celelalte limbi discutate ne arată că avem de-a face cu chefalul și nu cu milacopul. Mai interesantă este glosarea ro. *chefal* din BARCIANU (1900), și anume germ. *Umberfisch*, denumirea germană a milacopului. Nu am putut identifica în corpusul nostru o altă glosare pentru germ. *Umberfisch*, ci doar

¹⁰ http://archive.veniaminlesviosociety.gr/Content/DocumentFiles/3/00358/329_opt_wtr.pdf

¹¹ <https://www.fishbase.se/ComNames/CommonNamesList.php?ID=1306&GenusName=Umbrina&SpeciesName=cirrosa&StockCode=1324>

trimiterile din atlasele mai sus menționate. Observăm că deja în TDRG (1903), ro. *chefal* are denumirea latinească *Mugil cephalus*. În urma acestor constatări, considerăm că este foarte posibil ca forma ro. *milacop* să nu fi fost atestată în scris până la Antipa (1916). Bineînțeles că în viitor, odată cu lărgirea corpusului consultat, această ipoteză s-ar putea dovedi nefondată. Însă lucrările lui Antipa de ihtiologie s-au realizat în urma unei cercetări de aproximativ două decenii, după cum acesta declara, perioadă în care a făcut foarte multe cercetări de teren în zona Mării Negre și a Deltei Dunării. În lucrările sale anterioare despre pești, discută de exemplu chefalul și toate subspeciile lui, oferind denumirile corecte latinești, sinonime, trimiteri la alte limbi etc. Dar în aceste lucrări (Antipa 1909, 1909/1910), *milacopul* nu apare deloc, iar prezentarea *milacopului* din Antipa (1916) nu este foarte complexă. Tot acest periplu ne arată că este foarte greu, cel puțin în baza informațiilor de care dispunem acum, să afirmăm cu certitudine când a intrat în limba română cuvântul *milacop*.

4. ÎN LOC DE CONCLUZII

Prezența cuvântului *milacop* în dicționarele generale recente și viitoare poate fi susținută de frecvența lui, din ce în ce mai crescută în prezent (vezi atestările pe internet, poate și din cauza contactului frecvent cu Grecia, deci a bucătăriei specifice), însă ar fi de dorit oferirea unei definiții mai clare, bazate pe informații științifice verificate și verificabile. În ceea ce privește etimologia, considerăm că ne aflăm în fața unei preluări oarecum automate a formulării *etimon/etimologie necunoscut/ă*, când stabilirea etimologiei directe nu pare să creeze probleme foarte mari.

Ținând cont că *milacopul* este un pește specific Mării Mediterane care, de mii de ani, a fost dominată lingvistic de greci, considerăm că forma neogr. *μυλοκόπι* (precum și formele mai vechi, sau cele populare, poate unele neatestate) a influențat întreaga arie lingvistică de-a lungul coastei Mediteranei și a Mării Negre, spre Marea Azov, așa cum *milacopul* migrează, așa probabil că a migrat și denumirea sa. De unde și prezența formelor în turcă, română, bulgară, albaneză și rusă.

Ar fi necesar poate un studiu mai amănunțit, care s-ar putea realiza în baza unui corpus mai larg de texte din sfera ihtiologiei care ar putea să ne explice apariția lui *milacop* în română, să ne arate dacă acesta era folosit în comunitățile de la Marea Neagră sau dacă a fost introdus pe cale științifică la sfârșitul sec. al XIX-lea sau la începutul sec. al XX-lea, însă cercetările întreprinse de Antipa ne fac să credem mai mult în prima variantă. În ceea ce privește etimologia ro. *milacop*, pe baza informațiilor la care am avut acces și a intuiției noastre lingvistice, propunem ca etimon neogr. *μυλοκόπι*, formă rară, dar atestată, a neogr. *μυλοκόπι* pentru ro. *milacop*, iar tc. *minakop* pentru varianta etimologică ro. *minacop*.

BIBLIOGRAFIE

- Antipa 1909 – Antipa Grigore, *Fauna ihtiologică a României ...* București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl S-sor Ion St. Rasidescu, Academia Română. Publicațiunile fondului Vasile Adamachi, no. XVI.
 Antipa 1909/1910 – Antipa Grigore, *Regiunea inundabilă a Dunării. Starea ei actuală și mijloacele de a o pune în valoare...* București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl S-sor I. St. Rasidescu.

- Antipa 1916 – Antipa Grigore, *Pescăria și pescuitul în România*. București, Librăria Socec & Comp., C. Sfetea, Pavel Suru, Viena, Gerold & Comp.; Berlin, R. Friedlaender & Sohn; Lipsca, O. Harrassowitz, Academia Română, Publicațiunile fondului Vasile Adamachi. Tomul VIII. Nr. XLVI.
- Antonescu 1957 – C. S. Antonescu, *Peștii din apele Republicii Populare Române*. București, Editura Agro-Silvică de Stat.
- Linnaeus 1758 – Carolus Linnaeus, *Systema Naturae*, ediția a X-a, varianta online la <https://gdz.sub.uni-goettingen.de/id/PPN362053006>, accesat ultima dată 08.08.2021
- Sala 1960 – Marius Sala, „Cu privire la terminologia marinărească” în *Limba română*, IX, nr. 5, p. 27–33.
- Saramandu 1997a – Saramandu Nicolae, „Sine (sinea) în dialectele românești sud-dunărene”, în *Sintaxa ca mod de a fi. Omagiu doamnei profesoare Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare* (ed. Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae, Camelia Stan, Rodica Zafiu), Editura Univesrității din București, p. 371–374.
- Saramandu 1997b – Saramandu Nicolae, „Denumiri pentru «brunet» în dialectul aromân (pe baza Atlasului lingvistic al dialectului aromân)”, în *Lingvistică generală, lingvistică formală, lingvistică computațională. Omagiu profesorului Emil Ionescu la 60 de ani* (ed. coord. Verginica Barbu Mititelu et alii), Editura Universității din București, p. 127–136.
- Suciu 2009/2010 – Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*. Vol. I–II. București, Editura Academiei Române. I: *Studiu monografic*. 2009; II: *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*. 2010.
- Țurlan 1979 – Valentin Țurlan, „Elemente turcești și grecești în terminologia pescuitului din limba română”, în *Buletinul Universității din Galați. Științe sociale și umaniste*, II, fasc. I, p. 49–64, citat aici din Suciu 2010.

DICȚIONARE, ATLASE

- Atlasul Peștilor (1963) – Th. Bușniță, I. Alexandrescu, *Atlasul peștilor din apele R. P. România*, 1963, București, Editura Științifică.
- Atlasul Peștilor (1971) – Th. Bușniță, I. Alexandrescu, *Atlasul peștilor din apele R. S. România*. Ediția a II-a, 1971, București, Editura Ceres.
- BARCIANU – Sab. Pop.-Barcianu, *Dicționar român-german și german-român*. Ediția a treia, Sibiu (Nagy-Szeben), Editura și Tipariul lui W. Krafft.
- CADE – I.-A. Căndrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. București, Editura Cartea Românească.
- CIHAC – Cihac, Alexandru, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. Vol. II. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*. Francfort s/M, Ludolphe St.-Goar; Berlin, S. Calvary & Cie; Bucarest, Sotschek & Cie; Czernowitz, H. Pardini. Leipzig, F. A. Brockhaus; Londres, D. Nutt; Milan, U. Hoepli; Paris, Maisonneuve & Cie; Pesh, F. Kilian; Rome, Florence, Turin, Ermanno Loescher, St.-Petersburg, C. Roettger; Vienne, Gerold & Cie.
- CIORĂNESCU (1958–1966) – *Dicționar etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă, de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, 2002, București, Editura Saeculum I. O.
- DEI – Chihaia, Lăcrămioara, Lucia Cifor, Alina Ciobanu, Mircea Ciubotaru, Doina Cobet, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Maria Teodorovici, Constantin Teodorovici. *Dicționar enciclopedic ilustrat*, 1999, București, Editura Cartier.
- D. Enc. IV – *Dicționar enciclopedic*. IV: (L–N), 2001, București, Editura Enciclopedică.
- DEX² – 2016 – Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediție revăzută și adăugită. [Tiraj nou], 2016, București, Univers Enciclopedic Gold.
- DEXI – *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, 2007, Chișinău, Arc & Gunivas.
- D. Fundam. = Gabriel Angelescu (coord.), Emilia Mareș, Alexandru Mușina, Tania Mușina, *Dicționarul fundamental al limbii române explicativ, morfologic, ortografic și ortoepic*, 2008, Brașov, Aula.
- DM – Academia Republicii Populare Române. Institutul de Lingvistică din București. *Dicționarul limbii române moderne*, 1958, București, Editura Academiei Republicii Populare Române.
- DLR–M – Academia Republicii Populare Române, *Dicționarul limbii române*. (DLR). Serie nouă. Tomul VI. Litera M, 1965. București, Editura Academiei Republicii Populare Române.
- DOOM – Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Lingvistică al Universității, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, 1982, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- DOOM² – Academia Română. Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2005, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic.
- DRS – Nemeș, Mihai, *Dicționar de rime și asonanțe*, 2011, Pitești, Paralela 45.

- MDA – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Micul dicționar academic*, vol. III, *Literele I-Pr*, 2003, București, Univers Enciclopedic.
- NDU – Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*, 2006, București – Chișinău, Litera Internațional.
- TDRG – H., Tiktin, *Dicționar român-german. Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. Vol. I, București, Imprimeria Statului, Bukarest, Staatsdruckerei.

BIBLIOGRAFIE WEB

- The Online Liddell-Scott-Jones Greek-English Lexicon*: <http://stephanus.tlg.uci.edu/ljsj/#eid=1> sau <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=mula&la=greek#lexicon> accesat ultima dată 08.08.2021
- Milacop: <https://ro.wikipedia.org/wiki/Milacop> accesat ultima dată 08.08.2021
- Dicționar grec: https://greek_greek.en-academic.com/105396/μυλοκόπ accesat ultima dată 08.08.2021
- Dicționar etimologic turc: <https://www.nisanyansozluk.com/?k=minakop> accesat ultima dată 08.08.2021
- Chantraine, P., Dicționarul etimologic grec în limba franceză, varianta online, <https://archive.org/details/Dictionnaire-Etymologique-Grec/page/n735/mode/2up> accesat ultima dată 08.08.2021
- Apostolis Mamelis, *Thalassina*: http://archive.veniaminlesviosociety.gr/Content/DocumentFiles/3/00358/329_opt_wtr.pdf accesat ultima dată 08.08.2021
- World Register of Marine Species: <http://www.marinespecies.org/aphia.php?p=taxdetails&id=127012> accesat ultima dată 08.08.2021
- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/409559> accesat ultima dată 08.08.2021
- Pentru forma rusească: <https://bit.ly/3s81OcP> accesat ultima dată 08.08.2021
- Pentru denumiri ale *Umbrina Cirrosa*: <https://www.fishbase.se/CommonNames/CommonNamesList.php?ID=1306&GenusName=Umbrina&SpeciesName=cirros&StockCode=1324> accesat ultima dată 08.08.2021

IOAN ZOBA DIN VINȚ – UN PARTIZAN AL VORBIRII DIALECTALE?

EUGEN PAVEL

Personaj controversat, suspectat de atitudini filocalvine, Ioan Zoba din Vinț a fost implicat efectiv în promovarea scrisului românesc din Transilvania în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea. Istoriografia noastră i-a minimalizat meritele, considerându-l fie un preot „ceva mai cărturar decât ceilalți” (Iorga 1904: 200), fie „omul credincios al calvinilor” (Meteș 1935: 402). Cu toate că a fost la început preot, iar din 1662 a ajuns protopop ortodox la Vințu de Jos, lui Zoba i s-au atribuit două funcții străine, inventate, acelea de preot calvin și de protopop al bisericii reformate din Sebeș, păreri perpetuate, inexplicabil, până în zilele noastre (DLRO: 937).

El nu a fost nici tipograful cărților pe care le-a editat, calitate care i s-a conferit, de asemenea, în mod eronat. Devenit, pentru mai multe decenii, exponent al preoților ortodocși ardeleni, el primise demnitatea de notar sinodal, ca și pe aceea de ctitor, în virtutea inițiativelor de organizare bisericească în spirit calvin, dar care s-au limitat doar la aspecte de ordin instituțional, fără intruziuni de ordin doctrinar în dogma ortodoxă. Receptiv la spiritul Reformei, cultivat, cu largi orizonturi umaniste, dispus la mici compromisuri, el intrase în conflict cu mitropolitul Sava Brancovici, pe motivul că acesta nu relua activitatea tipografică, și cu Ioasaf, fiindcă nu cunoștea limba română. Atunci când mitropolitul ardelean Varlaam a știut să-i pună în valoare abilitățile de traducător/ revizor și de editor, Zoba a publicat numai cărți de cult de factură ortodoxă. El nu a fost un reformat propriu-zis, lucru confirmat și de istoriografia maghiară (Juhász 1940: 212), apartenența sa confesională fiind probată prin aceea că ponderea elementelor ortodoxe în cadrul scrierilor sale este mult mai mare decât a celor de inspirație calvină, iar ultimele sale cărți sunt destinate exclusiv consolidării ritului și dogmelor ortodoxe. Prezența dublei cruci în blazonul său nobiliar este semnificativă, aceasta nefiind un simplu element decorativ. Ridicat la rangul de nemeș, în 20 mai 1664, împreună cu fratele său, Oprea, preotul din Vinț avea următoarele însemne de noblețe: un scut militar în formă pătrată, de culoarea cerului, apoi, în partea de jos, un câmp verde, cu un vultur având în față o carte deschisă, ținând o „peană” în gheara dreaptă, iar în cioc o cruce dublă (Lupaș 1927: 195–197). Fără a exagera, considerăm că el nu și-a dezmințit, în bună parte, aceste embleme cărturărești și confesionale, devenind „unul dintre cei mai învățați și mai activi bărbați ai timpului său” (Sbiera 1897: 143), opinie singulară în epocă. Zoba rămâne, prin urmare, un reformator al ortodoxiei și un înnoitor în omiletica funebrală, un creator de limbă literară care nu poate fi marginalizat (Pavel 2001: 66–79).

Vom trece succint în revistă activitatea editorială desfășurată de Zoba, cu noi precizări privind sursele traducerilor, tipografii și unele particularități lexicale ale textelor supuse analizei. Seria cărților publicate de cărturarul ardelean este deschisă de *Sicriul de aur*, volum tipărit, potrivit colofonului, între 15 martie și 17 septembrie 1683, de Daniil tipograful, „făcătorul tipografiei noao” de la Sebeș. Alături de popa Ioan din Vinț, „notărașul” soborului

mare, mai sunt menționați în epilog, printre „nevoitorii la acest lucru sfânt și dumnezeiesc”, și protopopii Gheorghe Pop din Daia, Vasiu din Bălgrad (viitorul episcop Varlaam) și Oprea din Armeni, ctitorii mănăstirii, care au subvenționat, probabil, și au supravegheat lucrarea. Volumul nu este în întregime o operă originală, așa cum s-a acreditat uneori, părere însușită de editorul modern al cărții, Anton Goția, câteva dintre cuvântările funebre fiind traduceri după culegerile de predici ale lui Selyei Balog István, publicate la Oradea: *Temetési pompa* (1646) și, în special, *Temető kert* (1655) (Nagy 2018: 294–297)¹.

Pornind de la afirmația sa din *Cuvânt către cetitori*, potrivit căreia „rumânii nu grăim toți într-un chip” și, prin urmare, trebuie folosite cuvinte „după obiceiul cum grăiesc pre aceste locuri”, Ioan Zoba din Vinț a fost considerat un partizan al vorbirii dialectale, „un om mai puțin cult” (Densusianu 1977: 23–24), întrucât recomandările sale l-ar situa la antipodul ideilor vehiculate de Simion Ștefan. Sub imperiul autorității lui O. Densusianu, a câștigat teren ideea preconcepțată după care cărturarul din Vinț ar fi adeptul unei limbi literare neunitare, necristalizate, cu o serie de concesii făcute elementului popular și regional (Rosetti, Cazacu, Onu 1971: 93–97), care abordează „problema sinonimelor într-un spirit diametral opus” (Gheție 1973: 443) celui promovat de Simion Ștefan cu câteva decenii în urmă.

Cea de-a doua carte editată de Zoba, *Cărare pre scurt pre fapte bune îndreptătoare*, apărută în tiparnița mutată la Alba Iulia, în 1685, este un produs al interferențelor culturale. Acest ghid spiritual pietist, de inspirație ascetică, marchează unul dintre primele contacte între literatura română și cea engleză, realizat printr-un intermediar maghiar. Prototipul este un *Conduct Book* puritan, apărut la Londra, în 1611, alcătuit de Lewis Bayly, cu titlul *The Practice of Piety, directing a Christian how to walk that he may please God* (Cernovodeanu 1972: 85). Alte posibile modele din aceeași sferă culturală, propuse recent de Alin-Mihai Gherman, în prefața ediției *Cărării pre scurt*, sunt exegezele pietiste ale lui Arthur Dent, *The Plain Man's Pathway to Heaven* (London, 1601) și Robert Hill, *The Pathway to Piety* (London, 1629), cu similitudini în titlu și în structura dialogală. Cartea va fi tradusă, mai întâi, de Matkó István în maghiară, la Sibiu, în 1666, cu titlul *Kegyves cselekedetek Rövid Ösvénykéje* (Révész 1937: 308). Pe această filieră, textul ajunge la cunoștința lui Zoba, care efectuează traducerea unei opere didactice, acuzată de compromis religios. Expunerea dialogată a diferitelor precepte morale sau de comportament uman, susținută prin citate din *Pildele lui Solomon*, în special, ca și din alte cărți ale *Vechiului* și *Noului Testament*, depășește, în fond, barierele strict confesionale. Sub aspectul limbii, originalul maghiar și-au pus amprenta, într-o anumită măsură, asupra traducerii lui Zoba. Putem avansa aici ideea că protopopul a revizuit numai o traducere efectuată tot de Matkó István. Este atestat documentar faptul că acesta cerea, în 1683, sprijinul românilor din Bistrița, dorind „să compileze o Biblie pe limba lor” (Iorga 1915, I: 278). Având aceste abilități, nu ar fi exclus ca traducătorul în maghiară să fi realizat și traducerea, într-o primă formă, în română a unui original englez.

Tot lui Zoba îi aparține și editarea primului *Ceasloveț* tipărit în Transilvania, la Bălgrad, în 1686, de tipograful rus Iosif, mai puțin cunoscut. Pe prima filă nenumărată de la sfârșit, după *Scara pre scurt a slujbelor*, apar menționate numele celor care s-au îngrijit de alcătuirea și coordonarea acestei tipărituri, respectiv popa Ioan din Vinț și același protopop Gheorghe Pop din Daia (innobilat, la fel ca Zoba, în 6 februarie 1664), cărora li se conferă acuma calitatea de ispravnici de carte. Textul descinde dintr-un original slavon, așa cum se menționează pe foaia de

¹ Cercetătorul maghiar Nagy Levente și-a lansat ipoteza la Conferința *Reforma și românii în secolele XVI–XIX*, ținută la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, în 3–4 noiembrie 2016.

titlu, însă traducerea nu i se poate atribui protopopului vințan, fiind probabil o prelucrare a unor versiuni anterioare. De altfel, tipăritura prezintă raporturi de filiație cu diferite ceasloave românești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, rămase în manuscris. Alte două tipărituri bălgrădene din aceeași perioadă, *Rânduiala diaconstvelor și cu a văzglaseniilor* (1687) și *Poveaste a 40 de mucenici* (1689), de mai mici dimensiuni, nu au indicii editoriale, dar pot fi atribuite tot lui Zoba.

Ultima lucrare importantă editată și prefațată de Zoba, *Molitvenicul*, a fost tipărită în 22 aprilie 1689 de Chiriac Moldoveanul, care și-a impus, cu multă consecvență, varianta sa literară, în special sub aspect fonetic. Chiriac „tiparnicul” fusese ieromonah la Mănăstirea Agapia, format în școala tipografică de la Cetățuia, devenind unul dintre ucenicii lui Mitrofan, renumitul „meșter al tiparelor”. Înainte de a veni în reședința transilvană, el imprimase trei cărți în tipografia de la București: *Liturghia și Molitvele în Duminica Pogorârei Sf. Duh*, în română și slavonă, ambele în 1680, precum și *Evanghelia* din 1682. Concepută într-o deplină concordanță cu ritualul ortodox, *Molitvenicul* se apropie în unele rânduieli și molitve de ediția lui Dosoftei din 1681, care derivă din *Evhologhiul* grecesc. Ediția de la Bălgrad este mai fidelă vechiului tipic slavon, având convergențe cu *Molitvenicul* slavon din 1635 de la Câmpulung sau cu o altă versiune asemănătoare. În același timp, editorul apelează la alte versiuni românești ale *Molitvenicului* aflate în circulație în Transilvania, fapt ilustrat prin unele similitudini cu manuscrisele lui popa Pătru din Tinăud din 1688. Ca și în cazul *Ceaslovețului*, nu este o traducere nouă a lui Zoba, ci o adaptare a unei traduceri mai vechi din slavonă. Deși în unele porțiuni este aparent servil lui Dosoftei, textul îngrijit de Zoba este un exemplu de limbă mult evoluată, din care sunt eliminate particularitățile arhaice și regionale, precum și asperitățile improprii și construcțiile artificiale specifice mitropolitului moldovean. Aportul cărturarului ardelean la revitalizarea tiparului românesc din Transilvania și adoptarea, în perspectivă, a unei norme unice supradialectale nu este deloc minor (Pavel 2001: 227). Calitățile sale de editor se întrevăd în modul în care coroborează și adaptează traduceri mai vechi într-o sinteză care reflecta cerințele bisericii din acea vreme. El se dovedește a fi mai mult decât un simplu compilator de texte, după cum mărturisește în *Cuvânt către cetitori*: „Săvai că încât am putut, am silit, iară de n-am și agiuns la înțeles desăvârșit ce de am pus pe frâmșețea casei lui Dumnedzău plumb și arame încă cu toată osârđia am nevoit”. În fine, *Cazaniile la oameni morți și Iertăciunile la oameni morți*, piese anexate la unele exemplare din *Molitvenicul* bălgrădean și integrate în structura cărții, pot fi puse în legătură cu diferite texte apocrife, precum și cu manuscrisele lui popa Ursu din Cotiglet sau ale altor copiiști din epocă, fiind însă prelucrate tot de popa din Vinț. Predicile sugerează o anumită influență calvină, prin îndepărtarea de tradiție, dar fără abdicarea de la spiritul ortodoxiei, fiind răspândite, mai ales în Transilvania, și sub forma unor copii manuscrise de sine stătătoare.

Vom încerca să urmărim în continuare în ce măsură cărțile publicate de Zoba la Sebeș și Alba Iulia, între 1683 și 1689, reprezintă un moment de continuitate sau de discontinuitate în configurația variantei literare sud-vest ardelenesti.

Judecata mai mult prin prisma demersului său programatic, expus în prefața *Sicriului de aur*, uneori în afara realității textuale, atitudinea lui Zoba față de faptul de limbă nu este restrictivă, apropiindu-se în multe privințe de cea a lui Simion Ștefan. Și mitropolitul constata, în 1648, în *Predoslovnia către cetitori a Noului Testament*, că „rumânii nu grăiescu în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip”. Acesta susține răspicat existența unor diferențe de ordin dialectal și posibilitatea de a le depăși prin realizarea unui instrument de comunicare adecvat, astfel „cum să înțeleagă toți”. O comparație plastică a făcut carieră în

această privință: „Cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sânt buni carii împlă în toate țările, așa și cuvintele acelea sânt bune carele le înțeleg toți”.

Sub aspect declarativ, Simion Ștefan s-a dovedit a fi un deschizător de drumuri, ceea ce a creat apoi impresia unei opoziții cu principiile formulate peste câteva decenii de protopopul din Vinț. Se ignoră îndeobște faptul că nici Zoba, fructificând enunțul ilustrului său înaintaș, nu recomandă în mod expres folosirea regionalismelor, ci caută să le explice pentru a fi cât mai accesibil. Este semnificativ modul în care el se raportează, prin citatele pe care le preia și le comentează, la *Noul Testament* (1648) și la *Psaltire* (1651), el resimțind deseori nevoia să gloseze, explicând prin paranteze și repetiții sinonimice sau marginal unii dintre termenii utilizați în tipăriturile lui Simion Ștefan. Atunci când acceptă, în *Cuvântul către cetitori* din *Sicriul de aur*, folosirea unor cuvinte „după obiceiul cum grăiesc pre aceste locuri”, Zoba înclină de fapt nu atât pentru impunerea forțată a unor regionalisme, cât pentru receptarea textului, în primul rând, urmată de înțelegerea și însușirea firească a normelor de către cititori. Unele dintre lexemele menționate și glosate în acest preambul (*alduială, alean, hasnă, ocă*) se întâlnesc și în *Noul Testament* din 1648, fără să-i diminueze lui Simion Ștefan meritele în unificarea limbii literare vechi.

Redăm câteva paralelisme care reflectă fidelitatea cu care sunt preluate unele citate scripturale din cele două tipărituri ale lui Simion Ștefan în cărțile editate între 1683–1689, cu o tendință vizibilă de normalizare la Zoba:

NT	SA
Fiiul meu, să nu leapezi certarea Domnului, nece să slăbești când te ceartă El (f. 301 ^r).	Fiiul meu, să nu leapezi certarea Domnului, nice să slăbești când te ceartă El (f. 76 ^r –76 ^v).
PB	SA
Și să întoarce în pământul său; într-aceaea dzi vor peri toate cugetele lui (f. 268 ^v).	Și să întoarce în pământul său; într-aceaea zi vor peri toate cugetele lui (f. 122 ^v).
NT	CSc.
Că tot ce-i în lumea pohta trupului iaste și desfătarea ochilor și făliia viețeei (f. 194 ^r).	Că tot ce e în lume pohta trupului iaste și desfătarea ochilor și făliia vieții (f. 2 ^r).
PB	CSc.
Ce întru leagea Domnului voia Lui și întru leagea Lui gândeaște-se dzua și noaptea (f. 2 ^r).	Ce întru leagea Domnului voia Lui și întru leagea Lui gândeaște-să zua și noaptea (f. 12 ^r).
PB	Ceas. B.
Doamne, întru vârtutea Ta bucură-se împăratul și în spăsenia Ta veseleaște-se foarte (f. 32 ^v).	Doamne, întru putearea Ta bucură-se împăratul și în spăseniia Ta veseleaște-se foarte (f. 43 ^v).
NT	Mol. B.
Pre bolnavi vindecați, pre gubavi curățiți, pre morți înviiți, pre draci-i scoateți (f. 12 ^v).	Pre bolnavi vindecați, pre gubavi curățiți, pre morți înviiți, pre draci-i scoateți (f. 65 ^v).

Un tablou sumar al corespondențelor lexicale din tipăriturile lui Simion Ștefan și acelea ale lui Ioan Zoba din Vinț poate oferi o imagine mai clară a ocurențelor unor termeni dispăruți din limba actuală, puțin cunoscuți sau dialectali, în care elementul latin și slav coexistă cu cel

maghiar, aflat în expansiune. În secolul al XVII-lea, acești termeni sunt repartizați, de regulă, în Banat, Crișana și în Transilvania de sud-vest (cf. DLRLV, s.v.):

apleca (< lat. *applicare*) ‘a alăpta’: *Ferice de ceale stearpe și zgăurele cealea ce n-au născut și țâțele carele n-au aplecat* (NT 101^v/31); *maica dulce însăș să-i apleace și să-i crească* (CSc. 100 [=107]^f/2–3); *Greșeaște maica dulce având destulă putere ca să-și apleace pruncul ei și cu doică streină de-ș va apleca pruncul ei* (CSc. 99 [=106]^v/3-6); *Îi apleacă cu țâță doicile spurcate* (CSc. 101 [=108]^v/7);

băsău (< magh. *bosszú*) ‘răzbunare, invidie; supărare, batjocură; nedreptate’: *Dascale, aceasta zicând noao, ne faci băsău* (NT 84^v/21); *Că zilele băsăului sânt acealea să să plinească toate carele-s scrise* (NT 98^f/22); *Și aceea nu zice spre băsăul legiei* (NT 212^f/8); *ce toată stătătura de băsău să o lase* (SA 24^f/13); *stă cu băsău însuși pre tine* (CSc. 20^v/6); *Să gândească somnoroșii că atunci plinescu voia dracului, cu băsăul lui Dumnezău* (CSc. 93 [=100]^v/5);

chelșug, var. *chelciug* (< magh. *költség*) ‘cheltuială; provizii’: *au nu vă șădea mainte să-ș numere chelșugul?* (NT 89^f/33); *acest lucru bun și sfânt iaste început din sfatul și din demnătura și cu chelciugul Măriei Tale* (NT [4]^f/14); la Zoba apare o singură ocurență: *vor avea chelciug* (SA 4^f/12); în rest, *cheltuiala: paguba și cheltuiala pre vindecare să o plătească* (SA 93^f/3);

conteni, var. *cunteni* (< lat. *continere*) ‘a opri, a împiedica’: *și l-am contenit pri el pentru că nu vine după noi* (NT 53^v/2); *contineaste binele de la ceia ce împlă întregi* (PB 161^f/1); *n-au fost rușinată, cuntenită, și nice împotriva legii* (CSc. 38^f/1); *conteneaste duhurilor necurate și le goneaste pre eale* (Mol. B. 7^f/17–18);

dosădi (< v. sl. *dosaditi*) ‘a dojeni, a pedepsi’: *și-i vor supune supt slujbă și-i vor dosădi patru sute de ani* (NT 142^v/21); *că pre el dosădescu-l și-l ocărăsc* (PB 211^v/11); *pre lumina ochilor lui Dumnezău dosădeaste* (SA 106^v/20); *fiind dosădit, ca un viiarme nu ești destoinic* (CSc. 14^f/5);

făgădaș (< magh. *fagadás*) ‘promisiune, făgăduială’: *tunzându-și capul (...) că avea făgădaș* (NT 159^v/4); *după făgădașul Tău cel drept* (PB 298^f/14); *își aduse aminte de făgădaș ce au făgăduit* (SA 149^v/11); *poartă cu tine pururea făgădașurile lui Dumnezău* (CSc. 4^v/4);

fălie (< *făli* + *-ie*) ‘trufie, laudă’: *Aceștia-s ocarnici muștrători, împlând în poștele lor, și rostul lor grăiaște fălie* (NT 201^f/24–25); *În fălie nedereptul supără surumanul* (PB 14^v/5); *ascunzi pre ei întru ascunsul feaței tale de făliile bărbaților* (PB 51^f/6); *ca un lanț de aur cuprinde pe el făliia* (SA 103^f/3–4); *că tot ce e în lume pohta trupului iaste și desfătarea ochilor și făliia vieții* (CSc. 2^f/7);

fericăciune (< *ferica* + *-ciune*; cf. lat. *felicare*) ‘fericire’: *După aceastea scrie de fericăciunea credinșoșilor carea-i venitoare* (NT 303^f/9); *să nu să smintească de fericăciunea necredinșoșilor* (PB 62^v/1); *tot omul să viiaze dumnezăiaște de va să moară în fericăciune* (SA 9^v/19–20); *odihnă de vecie și fericăciune sufletului* (CSc. [7]^v/15);

foale (< lat. *follis*) ‘burduf; abdomen, pânțece, burtă’: *fuii ca un foale în fum* (PB 232^v/15); *pus-ai lacrămile meale în foalele tău* (SA 124^f/12);

fur (< lat. *fur*) ‘hoț, tâlhar’: *căce era fur și punga era la el* (NT 122^f/28); *furul nu vine ce numai să fure și să giunghe și să piarză oile* (NT 119^v/1); *că furul cu furtușagul* (SA 143^v/18);

hasnă (< magh. *haszon*) ‘folos, profit’: *Pre Hristos cu mare hasnă-l propoveduiaște* (NT 158^v/31); *Arată hasna legiei* (NT 208^v/3); *hasna a 2<->a a învățaturii [glosat: folosul]* (SA 22^f/8);

hrăbóri (cf. v. sl. *hrabŭrŭ*) ‘a îmbărbăta, a se întări’: *hrăborim inimile noastre*; glosat: *smerim* (NT 195^f/27); *pre unii ca aceștia îi îndeamnă și-i hrăboreaște* (SA 105^f/3); *Ca să-i hrăborească și să-i veselească cu cuvântul lui Dumnezeu* (CSc. 84^f/7);

hrăborie (< *hrăbor* + *-ie*) ‘tărie, bărbăție, vigoare’: *Pavel, dând har lui Dumnezeu, luă hrăborie* (NT 172^v/7); *nu în hrăbóriia trupască* (SA 134^f/20); *nice hrăbóriia trupului tău pre tine să nu te amăgească* (CSc. 1^v/9–10);

marhă (< magh. *marha*) ‘vite, avere, bogăție’: *carele deade noao fântâna aceasta, den carea au beut el și feciorii lui și marha lui* (NT 109^f/12); *casa și marha, agonisitura* (SA 72^f/6); *Cu mare grije să-ți socotești marha ta* (CSc. 40^f/8); *că de poartă grije omul înțelept pre viața marhăi lui* (CSc. 54^f/5);

mâneca (< lat. *manicare*) ‘a veni dis-de-dimineată, a se scula de dimineată’: *Și toți oamenii mâneca cătră El* (NT 98^v/25); *mă ridicăși ca să mânece* (Ceas. B. 3^v/6); *Să mâneceam mânecare adâncă* (Mol. B. 129^f/2);

milcui (< bg. *milkamŭ*) ‘a implora, a (se) ruga, a (se) închina’: *milcuiți-vă și jeliți și plângeți* (NT 179^f/10); *să nu m-am milcuit* (PB 248^f/13); *să milcuiască cum să i să dea slobozie* (SA 15^f/18); *mă rog și mă milcuiesc Ție* (Ceas. B. 132^v/6);

năsălnic, var. *năsilnic* (< v. sl. *nasilniki*) ‘rău, aspru, neîndurător’: *certați pre cei năsilnici* (NT 276^f/12–13); *pre muiarea năsălnică și totdeauna ciocotitoare, limbută* (SA 70^v/16–17); *muiarea năsălnică iaste ca și casa picătoare* (CSc. 56^f/13); *muncitoriul cel năsilnic* (Mol. B. 92^v/10);

ocă (< magh. *ok, oka*) ‘cauză, motiv, pricină’: *Stefan, spuind oca, arată c-au fost aleși părinții de la Dumnezeu* (NT 142^v/2); *Pentru ce ocă m-ați chemat pre mine?* (NT 148^v/15); *Pentru ce ocă-i scrisă această carte?* (NT 250^f/25); *oca dintăiu a învățăturii* (SA 164^f/11); *mărturiile Scripturii Sfinte cu oce (pricine) și cu pilde să să întărească* (CSc. 88^v [=95]/14–15); *căutând pre aceste oce* (CSc. 68^v/1);

oțapoc (< v. sl. *otčepokŭ*) ‘așchie, țepă, gunoi’: *atuncea caută să scoți oțapocul den ochiul fratelui tău* (NT 75^f/16); *Fățarnic iaste și acela carele caută oțapocul (ștercul) în ochiul fratelui său* (SA 52^f/3–4);

poroboc (< v. sl. *parobokŭ*) ‘copil, prunc, făt’: *săltă porobocul în zgăul ei* (NT 66^v/10); *lasă rămășițele porobocilor săi* (PB 24^f/13); *deacă naște porobocul* (SA 20^v/7); *săltă porobocul în pântecile ei* (Ceas. B. 151^v/8);

răpști (< v. sl. *rŭpŭtati*) ‘a cârți, a murmura’: *răpștiră limbile și să clătiră împărățiile* (PB 83^v/14); *omul nebu pentru nenărociia lui și pre Dumnezeu răpșteaște* (CSc. 47^f/13); *și vădzându-l, toți răpștiia, dzicând că la un om păcătos au intrat* (Mol. B. 67^v/20);

suruman, var. *suroman, siriman, siruman* (< v. sl. *siromahŭ*, bg., scr. *siromah*) ‘sărman, sărac’: *nu să vându în trei sute de bani și să să dea surumanilor* (NT 122^f/26); *această văduo suromană mai multe aruncă de toți de alalți* (NT 58^f/28); *că sirimanii pururea aveți cu voi* (NT 37^v/10); *va întra și sirumanul în veșmânt prost* (NT 177^f/18); *iară eu suruman și bolnav sănt* (PB 127^v/1); *bărbatul suruman ia pre muiare cu bogăție multă* (SA 74^f/2); *să ne aducem aminte despre surumani* (CSc. 82^f/16); *nu înfrunta pre siriman când sună la ușa ta* (CSc. 36^v/10); *Fericiți surumanii sufletești* (Ceas. B. 88^v/6–7); *și-și aduc aminte de cei surumani* (Mol. B. 161^v/19);

surumănie (< *suruman* + *-ie*) ‘sărăcie’: *aceasta den surumăniia ei tot cât avu aruncă* (NT 58^f/31); *pre surumanul rădică-l den surumănie* (PB 209^v/6); *ne-au agiutat după surumăniia noastră* (SA 2^{1v}/9);

șterc (< lat. *stercus*) ‘fir de pai, gunoi’: *ca ștercii fum lumii* (NT 227^r/13); *și le socotim toate a fi ștercure* (NT 266^v/6); *Fățarnic iaste și acela carele caută oțapocul (ștercul) în ochiul fratelui său*” (SA 52^v/3–4);

zgău (cf. lat. *cavum*) ‘pântece, uter; rărunchi, măruntaie’: *blagoslovită ești întru muieri și blagoslovit rodul zgăului tău* (NT 66^v/10); *și tu m-ai acoperit pre mine din zgăul maicei meale* (PB 258^r/4); *plata rodului pântecelui (sau zgăului)* [glosat marginal: *vintrelor*] (SA 64^r/10–11); *în prinderea zgăului tău* (SA 148^r/1); *coconii de bun neam îi poartă în zgău maicile fericite* (CSc. 101^v/6); *și deșchide noao tuturor zgăul cel de milă și de iubire de oameni* (Mol. B. 179^v/14).

Pe lângă calchieri sau împrumuturi din textul-sursă sau termeni din vocabularul traducătorului, sunt frecvente derivatele românești de la cuvinte existente. Comparativ cu tipăriturile scoase sub egida predecesorului său, principalele cărți editate de Zoba nu fac o notă discordantă, ci se înscriu în evoluția firească a normei literare sud-vest ardelenesti din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Observăm, așadar, că Zoba se situează, sub aspectul opțiunilor lexicale, pe același plan cu Simion Ștefan, cultivând, cu unele excepții, un inventar asemănător de termeni. În plus, Zoba explică, în SA, pasaje preluate din tipăriturile lui Simion Ștefan. Astfel, după ce se redă un citat din Luca 6, 41, termenul dialectal *oțapoc* din NT este adnotat în paranteză: *oțapocul (ștercul)*. La fel, din PB este reprodus în SA Psalmul 126, 3, având o explicare în paranteză și alta pe marginea textului: *pântecelui (sau zgăului)* [glosat: *vintrelor*]. O glosare în paranteză apare și în CSc.: *oce (pricine)*. Și în alte contexte din SA, Zoba lărgeste paleta lexicală, aplicând procedeul glosării, fie marginale, fie prin explicații parentetice sau reluări sinonimice: *alensugului – vrășmașilor; lămpașele – candilele; nestătătorii și pribeag – bejenariu; zbiceaște – bate; căsători (însurați), uspeațelor (nuntelor); hrabor, fără de frică; hasna au folosul; țoghiu au sămn*.

Este elocventă, de asemenea, tendința sa tot mai pronunțată de a renunța, în cărțile îngrijite în ultima fază a activității sale, la uzul propriei variante literare în favoarea celei moldovenești (Gheție 1973: 451–452). Cu atât mai mult ni se pare inoportună situarea lui Zoba într-o postură divergentă față de aceea a mitropolitului Simion Ștefan, ambii cărturari având merite în pregătirea terenului pentru naționalizarea serviciului divin și impunerea limbii române ca limbă de cultură.

BIBLIOGRAFIE

Surse (în cazul edițiilor marcate cu „cf.” am utilizat tipăriturile originale):

- Ceas. B. – *Ceasloveț care are întru sine slujbele de noapte și de zi scoase pre rumânie de pre slovenie*, Bălgrad, 1686.
- CSc. – *Cărare pre scurt pre fapte bune îndreptătoare*, Bălgrad, 1685; cf. ed. Alin Mihai Gherman, Alba Iulia, Editura Cognitiv, 2019.
- Mol. B. – *Molitvenic, izvodit din slovenie pre limba rumânească*, Bălgrad, 1689; cf. ed. Ana Dumitran, Alin-Mihai Gherman, Dumitru A. Vanca, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2009.
- NT – *Noul Testament*, Bălgrad, 1648; cf. ed. Dalila-Lucia Aramă *et alii*, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 1988.
- PB – *Psaltire*, Bălgrad, 1651; cf. ed. Alexandra Moraru, Mihai Moraru, Alin-Mihai Gherman, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2001.
- SA – *Sicriiul de aur. Carte de propovedanie la morți*, Sebeș, 1683; cf. ed. Anton Goția, București, Editura Minerva, 1984; ed. a II-a, adăugită și îmbunătățită, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2008.

Lucrări de referință:

- Cernovodeanu 1972 – Paul Cernovodeanu, “Scientific and cultural contacts between England and the Rumanian Lands (1650–1720)”, în *Rumanian Studies*, vol. II, Leyden, Brill, p. 84–103.
- Densusianu 1977 – Ovid Densusianu, *Limba română în secolul al XVII-lea*, în *Opere*, vol. III. Ediție critică și comentarii de Valeriu Rusu, București, Editura Minerva.
- DLRLV – Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
- DLRO – *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, 1979.
- Gheție 1973 – Ion Gheție, „Evoluția normelor literare în tipăriturile ardelenesti de la sfârșitul secolului al XVII-lea”, în *Limba română*, XXII, nr. 5, p. 443–452.
- Iorga 1904 – N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, Socec.
- Iorga 1915 – N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I–II, București, Editura Casei Școalelor.
- Juhász 1940 – Juhász István, *A reformáció az Erdélyi románok között*, Cluj, Grafika.
- Lupaș 1927 – I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, București, Editura Casei Școalelor.
- Metes 1935 – Ștefan Metes, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, ediția a II-a, vol. I, Sibiu, Editura Librăriei Diecezane.
- Nagy 2018 – Nagy Levente, *A román reformáció, mint magyar-román kulturális és irodalmi transzferjelenség a 16–17. Században*, Budapest, Akadémiai doktori értekezés.
- Pavel 2001 – Eugen Pavel, *Carte și tipar la Bălgrad (1567–1702)*, Cluj-Napoca, Clusium.
- Révész 1937 – Imre Révész, „La Réforme et les Roumains de Transylvanie”, în *Archivum Europae Centro-Orientalis*, II, fasc. 4, p. 279–316.
- Rosetti, Cazacu, Onu 1971 – Al. Rosetti, Boris Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, ed. a II-a, vol. I, București, Editura Minerva.
- Sbiera 1897 – I.G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare la românii din stânga Dunării în răstimpul de la 1504–1714*, Cernăuți, Tipografia lui R. Eckhardt.

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
str. E. Racoviță, nr. 21, Cluj-Napoca*

CERCETAREA SISTEMICĂ A LEXICULUI DIALECTAL

VASILE PAVEL

Metoda cea mai indicată pentru studierea sistemică a lexicului, sistem deschis și foarte mobil, o constituie *metoda câmpurilor semantice*, fondată în prima jumătate a secolului al XX-lea de către Jost Trier și Leo Weisgerber, având la bază ideile lui W. von Humboldt despre *f o r m a i n t e r n ă* a limbii. Această noțiune reprezintă manifestarea abstractă a imaginii primare, a impresiei produse de obiect asupra „spiritului” (W. von Humboldt).

Formarea unui cuvânt sau a unei sintagme nominative este condiționată, mai întâi, de identificarea obiectului care necesită a i se da un nume. În timpul căutării numelui pentru noul element al realității, vorbitorul compară, prin intermediul *asociației de idei*, noul obiect cu altele vechi, cunoscute de el (asociația fiind proprietatea psihicului de a lega între ele mai multe imagini senzaționale, idei etc.; apariția unei reprezentări atrage în conștiință o altă reprezentare asemănătoare, cunoscută anterior).

Astfel este găsit semnul caracteristic comun pentru lucrurile înrudite (sau doar aparent omogene).

Cu alte cuvinte, este găsit motivul, semnul reprezentării obiectului care se identifică cu imaginea primară și care va sta la baza creării unei denumiri noi.

Forma internă a cuvântului (semnul reprezentării obiectului) constituie, în egală măsură, subiectul de studiu atât al teoriei nominației (onomasiologiei), cât și al teoriei motivației.

Formele interne ale cuvintelor sunt ca atare dintre cele mai diverse pentru redarea unei idei, pentru desemnarea unui lucru. De pildă, pentru discul de la floarea-soarelui, în care sunt înfipite semințele, în aria *Atlasului lingvistic moldovenesc*, elaborat la Chișinău, au fost înregistrați circa 40 de termeni (baze onomasiologice): *pălărie, cușmă, șleapcă, cap, căpățână, pită, plăcintă, turtă, sită, roată, rotiță* ș.a., toate aceste lexeme fiind urmate, în cele mai multe cazuri, de determinanți (caracteristici onomasiologice): *pălărie de răsărită, turtă de soreancă* ș.a., care precizează sensul termenilor indicați mai sus (*Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea 2, harta 921. Chișinău, 1973).

Numele este un semn distinctiv, un indiciu băcător la ochi, pe care vorbitorul îl face reprezentant al obiectului.

Forma internă constituie un criteriu relevant pentru evidențierea specificului național al limbii și spiritului unui popor. Limba română este „floarea sufletului etnic al românimii” (Mihai Eminescu), este expresia modului de a simți și de a vedea lumea.

Pentru a stabili cu mai multă precizie raporturile sistemică în interiorul microsistemului lexico-semantic este necesar să se aplice și metoda analizei semice (metoda componențială).

Lexematica coșeriană (semantica structurală) (Coșeriu 1962, p. 37–45) oferă posibilități indubitabile de relevare a particularităților sistemică ale lexicului unei limbi. În lexematică, – subliniază Eugeniu Coșeriu, – este vorba exclusiv despre structurarea raporturilor de semnificare (significare) (Coșeriu 1962, p. 41–52).

Structurile lexematice sunt fie paradigmatică, fie sintagmatică. În cel de al doilea caz sunt avute în vedere solidaritățile lexicale.

Dialectologia și geografia lingvistică au numeroase puncte de contact cu teoria câmpurilor de cuvinte. În acest domeniu de cercetare se ia primul contact cu faptele individuale de vorbire (*parole*), pe care le consemnează în cursul anchetei dialectale.

În cadrul aceluiași microsistem lexico-semantic un cuvânt desemnează doi sau mai mulți referenți diferiți. Virtual, orice hartă lingvistică se integrează în mai multe rețele fonetice, morfologice, derivaționale sau lexicologice.

Magdalena Vulpe remarca, pe bună dreptate: „Un atlas lingvistic este mai mult decât o sumă de hărți: rețeaua informațională complicată ce se construiește de la o hartă la alta multiplică în mod considerabil valoarea totală a datelor înmagazinate”. De aici, necesitatea unei „citiri corelate” a hărților lingvistice (Vulpe 1973, p. 226–249).

Unele aspecte relevante privind modul de abordare/tratare a subiectului indicat în titlul de mai sus, aspecte raportate (epistemologic) la geografia lingvistică, le-am examinat în monografia *Nominația lexicală* (Pavel 1983) și în unele articole mai recente.

În acest context ținem să subliniem că atlasele lingvistice pot servi ca sursă extrem de importantă pentru dezvoltarea teoriei nominației.

Eugeniu Coșeriu afirmă în anii '50 ai secolului trecut că geografia lingvistică „a dat un nou impuls onomasiologiei”, contribuind în mod sigur la demonstrarea faptului că *orice schimbare lingvistică pornește de la un individ vorbitor*.

Conceptul de lingvistică a vorbirii Eugeniu Coșeriu îl pune, pe de o parte, în legătură directă cu crearea *inovațiilor*, cu faza de selecție, răspândirea și adoptarea lor, deci, cu noțiunea de *desemnare*, de *numire a lucrurilor* în situații concrete, domeniu de cercetare al onomasiologiei, iar, pe de altă parte, atunci când recurge la fapte, cu geografia lingvistică și dialectologia.

În concluzie, la interpretarea inovațiilor lexicale nu este suficient să ne limităm doar la modelele existente de formare ale acestora prin mijlocirea sufixelor, prefixelor etc. Onomasiologia depășește această stare de lucruri în domeniul de investigație al formării cuvintelor prin cercetarea asupra premiselor desemnării obiectelor.

Una dintre etapele principale ce precedă atașarea afixului la radical o constituie *motivarea lexicală*. Noua formă de exprimare este determinată de găsirea semnului reprezentării obiectului (*motivemului*).

BIBLIOGRAFIE

- Coșeriu, Eugeniu, *Solidaritățile lexicale*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, 1962, nr. 5, p. 37–45.
 Coșeriu, Eugeniu, *Structurile lexematice*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, 1962, nr. 6, p. 41–52.
 Pavel 1983 = Павел, В. К., *Лексическая номинация*, Chișinău: Știința, 1983, 231 p.
 Vulpe, Magdalena, *Citirea corelată a hărților lingvistice: harta contextuală și harta de valențe*, în Magdalena Vulpe, *Opera lingvistică*, I, *Dialectal. Popular. Vorbit*. Coordonare editorială: Ion Mării și Nicolae Mocanu. Cluj-Napoca, Chișinău, 1973, p. 226–249.

*Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
 Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt nr. 1
 Chișinău, Republica Moldova*

VECHI GERMANISME PĂSTRATE ÎN LIMBA ROMÂNĂ: CAZURILE CIOAREC ȘI BUNDĂ

ADRIAN PORUCIUC

1. INTRODUCERE

Pentru a sugera un cadru general pentru lucrarea de față, dedicată lui Nicolae Saramandu, voi da un citat din chiar prima pagină a primului capitol al volumului său privitor la romanitatea răsăriteană (2008: 11): « L'unité de la romanité orientale résulte de l'analyse des faits historiques (auxquels s'ajoutent les faits linguistiques) ». Voi adăuga aici că, în același an, printr-o simplă coincidență, adică independent și fără nicio atenționare reciprocă, Nicolae Saramandu și autorul prezentului articol-capitol au publicat, fiecare, lucrări cu referiri critice la adresa unor cercetători străini care susțin în continuare perimata teorie (Roesler 1871) a originii tuturor românilor dintr-o restrânsă enclavă din sudul Dunării (vezi Saramandu 2008a, respectiv Poruciuc 2008a). Coincidența în discuție s-a manifestat ca un neintenționat (dar binevenit) foc încrucișat, îndreptat împotriva curentului care poate fi definit ca neo-roeslerian.

În același an a apărut și o lucrare (Poruciuc 2008) în care am abordat, în plan mai general, spinoasa (dar în niciun caz insurmontabila) problemă a vechilor germanisme păstrate în limba română. Direct vizat era unul dintre punctele teoriei roesleriene, perpetuat ca atare de neo-roeslerieni (cf. Schramm 1997: 295)¹, anume punctul privitor la așa-zisa absență a vechilor germanisme din limba română, ca unul dintre argumentele care, după Roesler și cei care încă îl urmează, ar demonstra că vechii germanici care au dominat temporar zone carpato-danubiano-balcanice nu ar fi avut niciun contact real cu latinofoni rămași la nord de Dunăre².

Desigur, neo-roeslerienii (dintre care s-au remarcat Schramm, Lüdtke și Kramer) s-au sprijinit pe susmenționatul punct din teoria lui Roesler, însă probabil s-au simțit încurajați și de faptul că doi învățați români de prim rang, O. Densusianu și N. Iorga, au fost și ei de părere că nu există (sau nu se pot dovedi) vechi germanisme în română³. Se pare că opoziția celor doi

¹ Cu regret voi menționa aici că, exceptând o scrisoare „de intimidare” (la care m-am referit, cu amănunte, în Poruciuc 2008), profesorul Gottfried Schramm de la Universitatea din Freiburg (m. 2017) nu a publicat nicăieri, după câte știu, obiecțiile sale la lucrările, privitoare la vechile germanisme din română, pe care le-am publicat (în România și peste hotare) în perioada 1999-2016.

² De fapt, argumentul respectiv se anulează de la sine, după cum a observat Arvinte (2002: 7-8): „Într-o vreme, chestiunea a fost pusă în legătură și cu continuitatea populației romanizate din Dacia, după retragerea romanilor. Astfel, fără să o fi dovedit, lipsa elementelor germanice în română constituia pentru R. Roesler unul dintre argumentele împotriva continuității, căci, după el, contactul cu germanicii ar fi putut avea loc numai la nordul Dunării. Știrile vorbesc însă despre numeroase grupuri germanice și la sud de Dunăre”.

³ Densusianu, în a sa istorie a limbii române (1901) afirma următoarele (ed. 1961: 157): „Cum s-a observat adesea, limba română nu conține nici un element germanic vechi, ceea ce îi desemnează un loc aparte în familia limbilor romanice. [...] Se știe că aceste popoare [germanice] au ocupat mult timp Peninsula Balcanică și au devastat mai bine de trei secole țările așezate la nordul și la sudul Dunării. Se pare însă că n-au venit în contact prea strâns cu populația romană. Ele au rămas mai mult sau mai puțin izolate de acestea, cel puțin în regiunile în care s-a format naționalitatea română. Astfel trebuie să ne explicăm absența completă a elementelor germanice în limba

savanți, față de ideea că existența unor vechi germanisme în limba română poate fi demonstrată, nu a făcut decât să descurajeze cercetarea românească pe direcția respectivă⁴. Deci nu ar trebui să ne mire că, și pe parcursul primelor decenii ale acestui secol (și mileniu), s-au putut citi, nu doar în lucrările neo-roeslerienilor de peste hotare, enunțuri care aminteau de „cunoscuta absență a termenilor germanici vechi în română”, sau de faptul că „limba română nu are nici un cuvânt care să fie unanim acceptat ca vechi germanism”⁵.

Să nu uităm însă că vechi germanisme au fost detectate și analizate de înaintași reductabili, de la Hasdeu și Diculescu, la Gamillscheg, Giuglea, Scriban, Pușcariu și Mihăescu. Acesta din urmă (în volumul publicat postum – 1993: 322), observă mai întâi că elementele vechi germanice din limba română sunt „difícil de identificat, având în vedere divergențele de opinii cu privire la respectiva problemă”; apoi dă însă o listă de „câteva cuvinte de origine veche germanică sigură sau foarte probabilă” (*bulcă, filmă, fară, targă, turea(t)că* și, „eventual”, *rapăn*), după care trage următoarele concluzii de ordin general:

După cum se poate constata, aceste câteva elemente vechi germanice reflectă contactul dintre autohtoni și populațiile germanice alogene intrate în Dacia după ce romanii le-au cedat provincia respectivă goților. Termenii susmenționați evocă fie ustensile de menaj, piese de îmbrăcăminte sau mijloace de transport, fie organizarea socială sau ființe mitice.

La doi termeni din sfera semantică a „pieselor de îmbrăcăminte” mă voi referi mai jos, unde voi relua mai întâi unele constatări ale mele cu privire tocmai la termenul pe care Mihăescu îl dă în varianta *turea(t)că*. De fapt drom. *turea(t)că* nu poate fi abordat decât împreună cu perechea drom. *cioarec*/ arom. *cioaricu*, după cum am demonstrat într-un alt articol publicat tot

română”. La rândul său, Iorga, în *Locul românilor în istoria universală* (vezi ed. 1985: 51), l-a criticat cu asprime pe C. Diculescu, pentru volumul său din 1922, în care scotea în evidență importanța gepizilor în istoria românilor timpurii. Apoi (la p. 54), Iorga a formulat următoarea opinie categorică: „Nu sunt deloc cuvinte gotice în românește; toate eforturile făcute pentru a le descoperi au rămas deșarte, cu toate că nu există provincie colonizată de barbari unde aceștia să nu fi lăsat, contopindu-se cu populația, elemente ale limbii lor [...]. Ar fi așadar, în ceea ce privește Dacia, un caz unic, absolut inexplicabil”. Totuși, chiar în anul în care apărea prima ediție a susmenționatului volum al lui Iorga (1935), renumitul romanist-germanist E. Gamillscheg publica al doilea volum al monumentalei sale *Romania Germanica*, în care demonstra că româna, alături de celelalte limbi romanice, a păstrat și ea un număr semnificativ de elemente vechi germanice, dintre care unele fuseseră corect identificate deja de Diculescu (chiar dacă acesta a exagerat numărul total de vechi germanisme păstrate în română).

⁴ De menționat aici este și că renumitul romanist C. Tagliavini – care, printre altele l-a prezentat pe sus-numitul E. Gamillscheg ca pe „unul dintre romaniștii cei mai complet informați” (cf. Tagliavini 1977: 53) – a avut și el o atitudine „intimidantă” cu privire la posibilele germanisme din română. Imediat după ce constată că „înainte de sfârșitul secolului al V-lea, unele elemente germanice erau introduse în *koine* latină”, Tagliavini (1977: 224) face următoarea precizare: „Aceasta se poate deduce examinând elementele germanice comune tuturor limbilor romanice occidentale. Spunem limbi romanice occidentale pentru că româna are și în acest caz o situație specială, fiind total lipsită de elemente germanice antice sigure. Toate încercările făcute pentru a găsi în română asemenea elemente sînt puțin convingătoare”. Afirmatia respectivă pare a fi un ecou ori dinspre Roesler, ori dinspre Densusianu (și nu putem evita să ne amintim și că Tagliavini – după cum aflăm din același volum al său, 1977: 54 – a predat romanistică în Ungaria, între 1929 și 1935).

⁵ Măcar Rosetti (1986: 223), deși sceptic în privința originilor vechi germanice propuse de diverși filologi pentru mai multe cuvinte românești, nu vorbește de vreo „totală lipsă”, ci consideră că „în stadiul actual al cunoștințelor noastre, numai explicația numelui *Moldova* prin gotică este satisfăcătoare; în rest, existența în limba română a unor elemente de vocabular vechi germanice poate fi presupusă pentru 3-4 cuvinte, dar nu poate fi probată”. Totuși, după cum au demonstrat și unii înaintași, chiar în lipsa atestărilor scrise, existența unor asemenea germanisme se poate și „proba”, de către cercetători care au suficiente cunoștințe și despre istoria limbii române și despre fondul lexical și fonologia limbilor vechi germanice.

în 2008 (altă coincidență!), în *Journal of Indo-European Studies*. Voi reveni imediat mai jos la principalele puncte din respectivul articol (Poruciu 2008b).

2. DIN NOU DESPRE CIOARECI, CIOARIȚI ȘI TURECI

Prin articolul privitor la *tureci* și la *cioareci* am dorit să aduc și un omagiu lui Diclescu, „who had (correctly) presented Rom. *tureci* as an Old Germanic loan of the same origin as the West Romance terms apparently based on the Latinized Germanism *tubrucus*” (Poruciu 2008b: 172). Am confirmat, cu numeroase argumente suplimentare (lingvistice, istorice, arheologice și etnologice)⁶, ipoteza lui Diclescu (1922: 179), conform căreia atât rom. *tureci* (ca germanism intrat mai întâi în latina vulgară, de unde a fost moștenit de română)⁷, cât și rom. *cioareci* (a cărui formă, mai arhaică, sugerează o intrare direct din germanică în proto-română, sau chiar în substratul ei autohton), se bazează pe un compus vechi germanic. Acel compus, plauzibil reconstruit de învățatul clujean ca **peubreki*, era alcătuit din **peu(h)* (‘partea de sus a piciorului; coapsă’) + **brēki* (plural al lui *brōks* ‘pantaloni’)⁸ – vezi, pentru comparație, termenii englezi (de azi) *thigh* ‘coapsă’, respectiv *breeches* ‘nădragi’.

Ca și în alte cazuri pe care le-am supus analizei, am preferat să discut cuvinte românești cu demonstrabile origini germanice și cu supraviețuiri atât în dacoromână, cât și în aromână. După cum se vede și din titlurile incluse în lista bibliografică, pe lângă deja menționatul articol Poruciu 2008a, în care este abordată perechea drom. *cioarec*/ arom. *cioaricu*, am discutat și alte asemenea perechi cu bază veche germanică, în articole precum următoarele: Poruciu 2000 (privitor la drom. *bardă*/ arom. *bardâ*), Poruciu 2009 (despre *gard/gardu*), Poruciu 2009a (despre *fară/fară*), Poruciu 2017 (în care îl încadrez pe arom. *banâ* în familia care le cuprinde pe *ban*, *bănat*, *bănu* etc.) și, cel mai recent, Poruciu 2020 (despre *pungă/pungă*).

Îndemnul la o „revedere” cu aspectele discutate în articolul Poruciu 2008a l-am simțit la citirea articolului privitor la *cioarec* din DELR (vol. II, 2015). Este un articol pe care îl consider a fi marcat un pas semnificativ către reconsiderarea pozitivă a părerilor prestigioșilor susținători (susmenționați) ai ideii că limba română, ca toate celelalte limbi romanice, nu poate să nu fi păstrat elemente lexicale preluate din limbi ale unor vechi germanici. Concret, în respectivul articol din DELR, se menționează mai întâi existența unui „ar. *cioaric* ‘ciorap, jambieră’”⁹, după care se dau sensurile de bază (ale pluralului *cioareci*) din dacoromână

⁶ Prețioase informații, nu doar etnologice, ci și lingvistice, am găsit în volumul publicat de Zamfira Mihail în 1978 (vezi paginile 64-70, privitoare la *cioareci*). Luând în considerație că *cioarecii* „reprezintă un vestigiu al fazei primare a pantalonului” (p. 67), prestigioasa cercetătoare s-a arătat înclinată să accepte (p. 70) ipoteza lui Reichenkron privitoare la o origine autohtonă (dacică) a piesei vestimentare în discuție, ca și a denumirii acesteia.

⁷ Am comentat altundeva (în Poruciu 2008b: 172), asupra faptului că, surprinzător, Meyer-Lübke, în REW, s.v. *tubrucus*, a acceptat legătura (propusă de Jokl) dintre acel germanism latinizat și alb. *tirk* (‘pantaloni strâns pe picior’); în schimb, privitor la evidentul corespondent etimologic românesc al aceluși termen albanez, anume drom. *tureci*, marele romanist nu a acceptat etimologia lui Diclescu, ci pe cea (cu totul absurdă) a lui Skok, potrivit căreia respectivul termen românesc provine din magh. *török* (care, în maghiară, nu poate însemna decât ‘turc, turcesc’).

⁸ Acel *brōks* germanic era un corespondent etimologic al lat. *braca* (de unde rom. *brace*, a *îmbrăca* etc.), termenul latin fiind un împrumut de la celții galici, care, la rândul lor, îl împrumutaseră de la vecinii lor mai nordici, adică de la germanici.

⁹ Cf. Papahagi 1974, s.v. *čioáric* (pl. *čioáriři*): « sorte de chausses en drap de ménage blanc ou noir, qui montent au dessus des genoux »; cf. și Caragiu Marioțeanu 1997, s.v. *cioaricu* (pl. *cioariți*): „*cioarecii* aromânilor sunt ca niște ciorapi, dar fără tălpi”. În legătură cu anumite „obiele” germanice, de culoare albă, mă voi referi aici la un episod, menționat de Paulus Diaconus (*Istoria longobarzilor*, I, 24), în care, în timpul unui ospăț „diplomatic” (din sec. VI), un fiu al regelui gepid Turisind, dorind să-i jignească pe oaspeții longobarzi, le ia în derâdere „fășiiile” albe strânse pe picior, care îi fac să arate „ca niște iepe pintenoage”.

(„pantaloni țărănești; ciorapi de lână”), se indică anul primei atestări (1505) etc. Ne interesează aici mai ales, partea în care, după etichetarea cu „etimologie nesigură”, urmează afirmația „probabil element vechi germanic, cf. gotic *þiuhbrōks* (formă citată de REW 8967 ca etimon pentru latinul târziu *tubrucus*), propus de Diculescu, *Die Gepiden*, 179-180” (fiind date apoi amănunțele principale ale respectivei propuneri etimologice). Acesta este pasul semnificativ la care m-am referit mai sus, mai ales că (după ce este menționată și nesigura reconstrucție „dacică” a lui Reichenkron), se afirmă decisiv că „celelalte soluții sunt inacceptabile din cauza vechimii și răspândirii cuvântului (în dacoromână și la sud de Dunăre)”¹⁰.

În ce privește „vechimea”, pusă în legătură cu un împrumut din vechea germanică, să observăm că, în cazul nostru, este vorba nu doar de germanicii din idiomurile cărora au intrat elemente lexicale în latina vulgară târzie, ci și de cei cu care proto-românii au fost în contact direct, într-o perioadă în care limba română era „în formare”¹¹. Desigur, vechile germanisme sunt mult mai numeroase în limbile vest-romanice și, în plus, acolo s-au păstrat și importante scrieri timpurii-medievale referitoare la contactele, mai mult sau mai puțin pașnice, dintre germanici și strămoșii italo-, alpino-, galo- și hispano-romanicilor. Dar și acolo, ca și în sud-estul Europei, păstrarea unor vechi germanisme reflectă o experiență comună a lumii romanice (cu unele diferențe zonale).

Dacă la noi se simte lipsa izvoarelor scrise privitoare la contactele dintre strămoșii românilor și germanicii care au dominat diverse regiuni carpato-danubiano-balcanice pe parcursul secolelor III–VI¹², cu atât mai mult trebuie să acordăm atenție *limbii ca document* (limba dovedindu-se, de multe ori, mult mai „sinceră” și mai de încredere decât cronicile și hrisoavele). Ca să exemplific posibilitatea reconstituirii efectelor unui contact interetnic timpuriu, îl voi cita pe unul dintre cei mai proeminenți lingviști români care au îndrăznit să afirme existența unor vechi germanisme în română. Sextil Pușcariu, după ce, dintr-o extremă prudență, și-a exprimat îndoiala cu privire la originile germanice ale unor termeni românești precum *bardă*, *fară* și *pungă* (pe care, totuși, le-am dovedit a fi de origine veche germanică), a făcut și următoarele afirmații (Pușcariu 1976: 270):

Rămân totuși câteva cuvinte pentru care originea germanică e foarte probabilă. Astfel, *nasture*, cunoscut și la aromâni, pare a fi goticul (sau gepidul) **nastilo* (v.germ.s. *nestila*, *nestilo*)

¹⁰ Trebuie menționat aici că, în MDA-I (2001), s.v. *cioareci*, singura explicație etimologică dată a fost tocmai una dintre cele „inacceptabile”, anume cea care prezenta cuvântul românesc în discuție ca provenit din „tc. *čaryk*” (dat fără indicarea sensului). Este vorba desigur de cuvântul care în turca de azi se scrie *çarık* și desemnează o „încălțăminte de piele purtată de păstori și țărani”, după cum se menționează în DELR-II, s.v. *cioarec*; iar într-un dicționar turc-român (Baubec/ Baubec Geafer 1994), ca sens principal al lui *çarık* se dă chiar „opincă”. Nu ar fi de mirare ca respectivul cuvânt turcesc să se dovedească a fi, de fapt, un împrumut de la anumiți „picurari” balcanici.

¹¹ Mă refer la stadiul indicat în chiar titlul părții a treia a *Istoriei limbii române* a lui Ivănescu (ed. 2000: 179): „Formarea limbii române (din secolul al V-lea până în secolul al VII-lea)”. Să observăm că era vorba de perioada marcată de prăbușirea hunilor, la mijlocul secolului V, urmată de încheierea unui regat gepid, care controla nu doar regiuni de pe Sava, Dunărea Mijlocie și Tisa, ci și fosta provincie *Dacia*, în timp ce longobarzii controlau fosta provincie *Pannonia*. În ambele zone germanicii au coexistat cu urmași ai provincialilor romani și cu populații romanizate. Situația respectivă a durat până în ultima parte a secolului VI, când regatul gepid a fost distrus de atacurile conjugate ale longobarzilor și avarilor. A urmat imediat (în 568) plecarea în masă a longobarzilor în Italia (unde dominația goților fusese anihilată de oștile Imperiului Roman de Răsărit) și a urmat, de asemenea, instalarea avarilor și a supușilor lor slavi în Europa central-sud-estică. Secolul VII avea să fie marcat nu doar de pătrunderea masivă în Balcani a slavilor (ca mobilizați de avari, sau din proprii inițiative tribale), ci și de transformarea Imperiului Roman de Răsărit în Imperiu Bizantin (în care legile romane se traduceau în limba greacă).

¹² A nu se uita însă că au existat și pătrunderi spre și peste Dunăre ale unor germanici (precum bastarnii, burii, skirii și peucinii), care i-au precedat cu jumătate de mileniu pe goți, gepizi și longobarzii.

[...]. Cuvântul se găsește și în Italia de sud [...] și a fost romanizat și în alte părți ale Italiei și în regiunile stăpânite de franci. Se pare, deci, că această parte ornamentală din îmbrăcămintea vechilor germani a impresionat pe romani în cele mai multe regiuni unde s-au întâlnit cu germanii [=germanicii].

Foarte concis, prin ultima frază, Pușcariu sugerează un context istoric în care unii ne-germanici (adică romanici, în cazul de față) puteau fi „impresionați” de unele elemente vestimentare specific germanice, pe care le-au preluat apoi împreună cu denumirile originale. Preluarea respectivă putea implica nu doar forme, ci și materiale specifice, dacă avem în vedere, de exemplu, că *cioarec* este nu doar numele unei piese vestimentare, ci și numele materialului particular din care este făcută piesa respectivă¹³. Iar în cazul lui *nasture* (cu sinonimul regional *bumb*)¹⁴ este mai mult decât evidentă legătura dintre sensurile unor cuvinte germanice precum got. **nastilo* ‘șiret, bandă’ și medio-germ. *nestel* ‘fundă, curelușă, legătură’ (cf. Pfeifer 2004, s.v. *nesteln*) și sensurile cele mai vechi ale drom. *nasture* și ale drom. *bumb*. Este vorba de sensuri foarte asemănătoare cu ‘șiret, panglică’ (cf. Ciorănescu 2001, s.v. *nasture*), respectiv cu ‘legătură între capetele a două sau mai multe fire, folosită ca nasture’ (cf. DLRLV 1987, s.v. *bumb*). Vom vedea imediat mai jos că cele două accesorii vestimentare, însoțite de străvechile lor denumiri, au o legătură directă cu altă piesă vestimentară care poartă unul și același nume în dacoromână și aromână.

3. UN PSEUDO-MAGHIARISM – ROM. *BUNDĂ*

Spre deosebire de drom. *cioarec*/ arom. *cioaricu* și de drom. *tureac*, nu s-a lansat, după câte știu, nicio interpretare a rom. *bundă* (arom. *bundâ*) ca termen provenit din vechea germanică; în schimb, originea termenului respectiv a fost „pasată” de la o limbă la alta în spațiul central-sud-est european, după cum se va vedea mai jos.

Voi apela din nou la cel mai recent dicționar etimologic al limbii române, DELR (vol. I, 2012), în al cărui articol privitor la *bundă* se dau (în română și franceză) sensurile „haină îmblănită, fără mâneci – vêtement fourée, sans manches”, indicându-se apoi anul primei atestări (1778)¹⁵ și unele variante ale cuvântului (*boandă*, *boantă*, *bondă*, *bontă*); se menționează apoi păreri etimologice ale predecesorilor, care, fie indică (fără temei, după cum vom vedea) proveniență din magh. *bunda*, fie fac trimiteri la corespondente evidente din limbi vecine, precum ucraineana, sârba și poloneza; se trece apoi în revistă consistenta familie lexicală, incluzând *bundiță*, *bondiță*, *bundră*, *bundric*, *bunduță*, *îmbondori* etc. (omis fiind însă destul de importantul derivat bănățean *bundaș*, la care voi reveni). Surprinzător este faptul că, spre

¹³ Vezi sensul secundar „stofă albă, groasă, de lână, din care se fac cioarecii”, dat (ca „învechit”) în MDA-I, s.v. *cioareci*. Consider că, la origini (germanice), piesele de îmbrăcăminte de tip *cioareci* nu erau făcute din stofă propriu-zisă (adică dintr-un material țesut), ci din pâslă (eng. *felt*, germ. *Filz*), care este un material nețesut, obținut din păr de animale comprimat prin batere în piuă (cf. AHDEL 1973, s.v. *felt* “a fabric of matted, compressed animal fibers, as wool or fur”). În acest context, este de amintit și că alb. *tirk* (menționat într-o notă mai sus, ca înrudit cu drom. *tureac*) are atât sensul de ‘șiac de culoare albă’ – *shajak i bardhë*, cât și pe cel de ‘pantaloni bărbătești din șiac’ – *pantallona burrash prej shajaku* (cf. Kostallari 1984, s.v. *tirk*).

¹⁴ Pe drom. *bumb* îl voi prezenta, tot ca germanism (legat de got. **buggja* și de v.germ. *bungo*) într-o altă lucrare. Oricum, sunt în măsură să menționez aici că general indicata proveniență a lui *bumb* din magh. *gomb* este discutabilă.

¹⁵ Este vorba de o primă atestare detectată de Iorga, după cum se indică în Mihail 1978: 105.

deosebire de alte articole din același dicționar (în cazul cărora chiar prima informație privește existența unei variante aromâne a cuvântului prezentat), în articolul privitor la *bundă* nu se menționează existența cuvântului aromân corespondent, care este dat atât de Papahagi 1974, ca *bundă*, cât și de Caragiu Marioțeanu 1997, ca *bundă* (vezi mai jos).

La rândul lui, MDA-I conține o serie întregă de articole privitoare la cuvinte care sunt variante sau derivate ale drom. *bundă*. În ordine alfabetică, apar *boandă*, *boantă*, *bondă*, *bondiță*, *bontă*, *bundaș*, *bundă*, *bundiță*, *bundră*, *bundric*. În articolul privitor la termenul de bază, *bundă*, nu este dată și varianta aromână, ci doar o serie de variante regionale dacoromâne, după care este indicată proveniența din maghiară („mg *bunda*”) și sensurile termenului: „1 Haină lungă și largă de postav, îmblănită, purtată de bărbați. 2 (Reg) Blană mare făcută din piei de oaie, întrebuițată de țărani ca îmbrăcăminte de iarnă. 3 (Reg) pieptar”. Merită atenție și articolele dedicate derivatelor *bundaș* (cu sensul „cojoc lung din blană de oaie, cu guler mare care atârână pe spate și poate fi ridicat în jurul capului”), respectiv *bundiță* (cu sensul „bundă (mică) din piele de miel cu cusături”). Ar mai fi de menționat și articolul privitor la verbul *îmbodoli* (cu sensul „a (se) înfășura bine în haine multe sau groase, pentru a se feri de frig” și cu variante precum *îmboldori*, *îmboldorî*, *îmbondoli*, *îmbondorî*), verb pentru care, în același articol, se face o întru totul plauzibilă trimitere la *bundă*.

Ciorănescu (2001, s.v. *bundă* „haină îmblănită purtată de țărani”), îl prezintă pe *bundă* tot ca provenit din „mag. *bunda*” (citați fiind, în această privință, Cihac și Gáldi). În plus, Ciorănescu adaugă, fără vreo argumentare adiacentă, următoarea îndoială: „Nu pare probabil ca pol. *bunda* să vină din rom., cum afirmă Miklosich” (referirea fiind la studiul *Ueber die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und den Karpathen*, publicat de Miklosich în 1880)¹⁶. Surprinzător este că, în articolul respectiv, Ciorănescu nu menționează nici el corespondentul aromân al drom. *bundă*, deși, de regulă, el indică asemenea corespondențe pe tot parcursul dicționarului

Corespondența cu aromâna, în cazul drom. *bundă*, nu este indicată nici de către Lobiuc, în volumul său din 2004, privitor la „contactele lingvistice ucraino-române”. În privința respectivului cuvânt dacoromân, lingvistul ieșean (2004: 396) a avut o opinie particulară, el considerând că, în timp ce *bundă*, cu sensul „haină de blană, lungă până la glezne”, este atestat în vestul României¹⁷, acolo cuvântul fiind explicabil ca provenit din maghiară, în estul țării este atestat *bundă* cu sensul de „pieptar țărănesc”, iar acolo cuvântul ar trebui explicat prin ucraineană (ceea ce este greu de crezut).

Aici se cuvine valorificat și articolul din Papahagi 1974 în care este prezentat arom. *bundă*, al cărui sens este explicat prin dacoromână, ca „bundă”, și prin franceză, ca « manteau fourré ». Papahagi dă și o serie de exemple ilustrative (cu traduceri în dacoromână), care dovedesc o folosire curentă a termenului la aromâni, unde *bunda* se arată a fi fost parte din portul tradițional: (1) *Niculțeanî cu bunde* (locuitori din Niculița cu bunde); (2) *feate... cu bunde*

¹⁶ Este posibil ca respingerea, de către Ciorănescu, a opiniei lui Miklosich, în cazul respectiv, să se fi datorat faptului că, în cel mai cunoscut dicționar etimologic al limbii polone, cel al lui Brückner (cu o primă ediție din 1927), pentru pol. *bunda* ‘manta de iarnă’ (*zimowa burka*) este indicată o proveniență „din ungurescul *bunda*” (z weg. bunda). (Totuși, Brückner nu apare în lista bibliografică a dicționarului Ciorănescu.) În plus, privitor la originea lui *bunda* din polonă, nu este deloc de neglijat o observație a lui H. Mihăescu (într-o lucrare citată în Mihail 1978: 106), potrivit căreia termenul polonez respectiv este atestat în texte medievale din Polonia, în timp ce în limba maghiară *bunda* apare abia în sec. XVIII. Așadar, nu ar fi de mirare să se confirme mai degrabă părerea lui Miklosich.

¹⁷ Vezi ALRn 1965, H 1185.

di nafee (fete...cu bunde de samur); (3) *bundă ică bidene* (bundă sau beden)¹⁸. (Voi adăuga aici și exemplul ilustrativ dat de Caragiu Marioțeanu 1997: 158, pentru *bundă* din aromână: *și-bâgă bunda cu cheali* = și-a pus bunda cu piele/ blană.) În ce privește explicarea etimologică a termenului aromân în discuție, Papahagi nu se aventurează în a indica vreo proveniență sigură (nici din maghiară, nici de altundeva), ci dă doar „cf. bg. *bunda*² kožuh bez rükavi”¹⁹.

Trimiterea finală a lui Papahagi ne îndeamnă să vedem situația etimologică a respectivului termen bulgăresc, așa că am apelat la cuprinzătorul dicționar etimologic Georgiev 1971 (BgEtR). Acolo este de găsit acel *bunda* (‘cojoc fără mâneci’ – adică exact acel „kožuh bez rükavi” dat de Papahagi), însoțit de derivatul bulg. *bundăș* (cu același sens). Primul cuvânt este explicat ca preluare a magh. *bunda* ‘cojoc’ prin filieră sârbească; iar bulg. *bundăș* apare ca provenit, prin aceeași filieră, din magh. *bundás*, al cărui sens este explicat prin sintagma bulgărească *s kožuh* („cu cojoc”). Aș zice că în explicarea etimologică a celor doi termeni din bulgară s-a recurs la o mult prea facilă soluție, într-o perspectivă de „cuvinte călătoare”. Este cu totul ciudat că s-a avut în vedere o filieră sârbă, iar româna și aromâna nici nu sunt pomenite. Această omisiune este cu atât mai stranie cu cât, într-un articol separat de pe aceeași pagină a respectivului dicționar, este dat termenul bulg. *bunta* cu sensul ‘blană de vulpe folosită pentru ornamentarea dulamelor’; pentru *bunta* se face o trimitere, cu totul justificată, la susmenționatul bulg. *bunda*, însă cu observația că schimbarea *d > t* „nu este limpede” (не е ясна). Socot că respectiva schimbare se putea clarifica, dacă se menționa că în română există *bundă* (cu derivatul *bundaș*), dar și variante precum *boantă* și *bontă*, care prezintă exact schimbarea *d > t* (la care voi reveni mai jos). Oricum, având în vedere generalizata opinie privitoare la preluarea, directă sau indirectă, a unui magh. *bunda* în cel puțin cinci limbi slave, ca și în română, este nevoie să revedem dacă nu chiar timpuriile indicații ale lui Cihac și ale lui Gáldi, măcar pe cele ale frecvent citatului dicționar Tamás 1967 (care conține maghiarisme, reale sau mai puțin reale, ale românei) și pe cele ale unui ceva mai recent dicționar etimologic maghiar, anume Zaicz 2006.

Tamás 1967 include un articol despre rom *bundă*, dat cu sensurile ‘blană de oaie, haină de iarnă (îmblănită)’ (*Schafpelz, Winterpelz*), a cărui etimologie este arătată a fi „ung. *bunda*” (cu aceleași sensuri ca cele ale termenului românesc). Aflăm și că respectivul cuvânt maghiar, atestat „de la mijlocul secolului XVIII”, este de „proveniență nesigură”. La rândul său, dicționarul Zaicz 2006, s.v. *bunda*, este mai precis în privința anului primei atestări a cuvântului maghiar (1723), pentru care se dă tot „proveniență nesigură” (*bizonytalan eredetű*). Este inclusă și ipoteza (puțin plauzibilă) a unei legături cu un mai vechi magh. *bonta*, trimis la adjectivul german *bunt* ‘tărcat’. În finalul articolului, se arată că termenul *bunda* există și în sârbă-croată, slovenă și cehă, cu un sens identic celui din maghiară (care nu este însă precizat). Nu apare nicio referire la rom. *bundă* sau la arom. *bundă*²⁰.

¹⁸ Pentru turcismul arom. *bidene*, vezi articolul privitor la corespondentul său, drom. *beden* (‘bucată de blană’), din MDA-I.

¹⁹ Acel *bunda*² (‘cojoc fără mâneci’) a fost extras de Papahagi dintr-un dicționar etimologic bulgar, publicat în 1962.

²⁰ Vorbind de magh. *bunda*, voi mai menționa aici că în partea maghiaro-română a dicționarului Reinhart 2011 apare substantivul *bunda* (‘haină de) blană; blană; șubă; cojoc’, urmat de adjectivul *bundás* ‘cu blană; îmbrăcat în blană; blănos; îmblănit’; în partea româno-maghiară nu apare vreun articol separat privitor la *bundă*, ci doar unul privitor la *bundiță*, tradus prin sintagma *kis bunda* („bundă mică”), și prin diminutivul *bundácska*. În ce îl privește pe magh. *bundás* (care nu este menționat în dicționarul etimologic Zaicz 2006), acesta are toate șansele să provină din susmenționatul termen bănățean *bundaș* („cojoc lung din blană de oaie, cu guler mare care atârână pe spate și poate fi ridicat în jurul capului”).

4. O NOUĂ ETIMOLOGIE PENTRU *BUNDĂ*

După cum sugerează și unele trimiteri de mai sus, cu greu se poate imagina o discuție serioasă privitoare la îmbrăcămintea tradițională românească fără referiri la volumul Zamfirei Mihail din 1978. Vom vedea că datele luate în considerație, în volumul respectiv, cu privire la *bunda* românească și la denumirea ei²¹, ne obligă să nu mai acceptăm fragilele ipoteze etimologice exprimate până acum cu privire la respectiva denumire. Să începem cu citarea următorului pasaj (Mihail 1978: 106):

Termenul *bundă* este înregistrat și în aromână, unde știm că nu există elemente maghiare. [...] În PD ediția a II-a mss. [Papahagi 1974 în manuscris] s-a indicat etimologia < bg. *bunda*. Dar în bulgară termenul e considerat împrumutat din limba română (MLADENOV 266), deoarece este folosit mai ales în nord-estul țării (Rjachovo-Ruse); în graiurile bulgare din vest poate fi de origine maghiară intrat prin intermediul sîrbocroatei.[...] Aceste considerente impun să fie reanalizată etimologia termenului românesc.

Înainte de a trece la reanalizarea care, într-adevăr, se impune, voi face următoarele observații cu privire la citatul de mai sus: (1) în varianta publicată a dicționarului Papahagi 1974 (s.v. *bundă*), nu a rămas (ca în manuscris) „< bg. *bunda*”, ci apare „cf. bg. *bunda*” (după cum am menționat deja mai sus); (2) demnă de reținut este referirea pe care o face Zamfira Mihail la o lucrare (privitoare tocmai la „elemente românești în terminologia populară bulgară din domeniul îmbrăcămintei”) a reputatului lingvist bulgar Mladenov, lucrare care, publicată fiind în 1972, nu doar „repară” absența oricărei referiri la rom. *bundă* (nemaivorbind de arom. *bundâ*) din dicționarul etimologic Georgiev 1971 (s.v. *bunda*), ci ridică și serioase semne de întrebare cu privire la complicata și puțin plauzibila ipoteză etimologică (a împrumutului bulg. *bunda* din maghiară, prin intermediere sârbească) susținută în respectivul dicționar.

Materialul lexical, dacoromân și aromân, legat de termenul *bundă*, este extrem de bogat, după cum am văzut mai sus. Din acest punct de vedere, am serioase îndoieli că vreuna dintre limbile vecine care conțin corespondente ale lui *bundă* conțin și vreo cantitate de variante și derivate cât de cât comparabilă cu cea pe care am evidențiat-o în română. Mai mult, la respectiva bogăție de apelative, este de adăugat și consistentul număr de nume proprii bazate pe *bundă* (sau pe variante ale sale), nume dintre care pot fi menționate aici unele dintre antroponimele incluse în dicționarele Constantinescu 1963 și Jordan 1983 (*Boandă*, *Bondaș*, *Bondea*, *Bondescu*, *Bondici*, *Bondolea*, *Bunda* etc.)²².

²¹ Se poate exprima aici o mică obiecție la un enunț introductiv (la pasajele privitoare la *bundă*), anume cel în care se afirmă că „în sec. al XVIII-lea a fost împrumutat [în română] un nou termen, *bundă*” (Mihail 1978: 106). De fapt, mai ales în cazul unei limbi cu atestări târzii, precum româna, nu se poate afirma că o primă atestare (precum cea din 1778, în cazul lui *bundă*) indică, implicit, chiar perioada în care acel cuvânt a fost „împrumutat” în limba respectivă, ca să nu mai vorbim și de începuturile folosirii piesei vestimentare desemnate de termenul românesc în discuție.

²² Încercând să obțin o imagine mai clară a răspândirii numelor din categoria respectivă pe teritoriul României, am recurs și la studierea unor cărți de telefon (publicate după anul 2000) și am putut astfel consemna următoarele nume de abonați, din trei municipii diferite: la Iași, *Boanda*, *Boandă* și *Bondă*; la Sibiu, *Bunda*, *Bundache*, *Bundă* și *Bundea*; la Cluj, *Boanda* și *Boandă*, pe lângă un *Bonda* ca nume de familie purtat de nu mai puțin de 45 de abonați.

Pentru *bundă* este exclusă ideea vreunei moșteniri din latină, și nici nu s-a putut propune la modul serios (după câte știu)²³ vreo proveniență din substratul autohton pre-roman. Este evident că termenul în discuție a fost împrumutat de undeva, dar rămâne de stabilit de la cine și când. Din cele prezentate mai sus reiese cu destulă claritate că nu se impune deloc soluția maghiară, având în vedere că în limba respectivă *bunda* a fost atestat târziu, și nici nu are vreo explicație prin ugro-finică sau prin turcică. Mai degrabă, având în vedere și faptul că termenul apare și în aromână, filologii maghiari ar trebui să ia în considerație împrumutul termenilor *bunda* și *bundás* din română. Am în vedere și unele argumente etnologice care reies chiar din sensurile date, pentru *bundă* și membrii familiei sale, în dicționare. A se vedea, de exemplu, sintagme precum „din piele de oaie”, „din blană de oaie” și „din piele de miel”, care apar în MDA-I (s.v. *bundă*, *bundaș*, respectiv *bundiță*), așa cum apare și *Schappelz* ca sens al rom. *bundă*, ca și al magh. *bunda*, în Tamás 1967 (vezi mai sus). Sintagmele respective ne trimit la o cultură tradițională specifică unei populații de oieri, ceea ce ungerii nu prea erau (spre deosebire de români, și mai ales de aromâni). Oieri erau însă, cu siguranță, acei *Blachii ac pastores Romanorum* despre care Anonymus Notarius zice (în cap. IX din *Gesta Hungarorum*) că ungerii lui Arpad i-au găsit în *Pannonia*.

Ungurii puteau prelua un cuvânt precum *bunda* nu doar de la români, ci și de la unii slavi (care avuseseră destul timp pentru a-l prelua de la românii timpurii), având în vedere că, la venirea ungerilor, pe lângă *Blachii* se aflau și *Sclavi* în respectiva fostă provincie romană, după cum se arată în același capitol IX din scrierea lui Anonymus. Un cuvânt ca *bunda* nu poate să fi provenit din proto-slavă, nu doar pentru că nu s-a atestat vreun *bunda* și în limba rusă (în timp ce în polonă cuvântul respectiv a fost interpretat ca împrumut din maghiară), ci și pentru că printre rădăcinile proto-slave, incluse în dicționarul „vocabularului slav moștenit” al lui Derksen (2008), nu apare nicio rădăcină care să explice un *bunda* din vreo limbă slavă istorică. În plus, având în vedere că intenția mea este să propun o proveniență veche germanică pentru *bundă*, trebuie să mai menționez că și vorbitorii de proto-slavă au preluat cuvinte din idiomuri vechi germanice (unele dintre acele cuvinte ajungând apoi și în română, din vechea slavă – vezi, de exemplu, *cneaz*, sau *leac*). Însă un slav *bunda* nu poate să fi existat printre acele timpurii împrumuturi, dintr-un simplu motiv fonologic: nazala *n* ar fi dispărut pe parcursul dintre proto-slavă și limbile slave istorice, așa cum se vede că a dispărut, de exemplu, din germanismul *pud* păstrat în est-slavă, ca denumire a unei unități de greutate. În limbile germanice denumirea respectivă avea forma *pond* sau *pund* (fiind vorba de o foarte timpurie preluarea a unui lat. *pondo*, folosit de neguțătorii romani)²⁴. Dacă *bunda* (cu *n* păstrat) nu apare și în rusă, ci doar în limbile slavilor care se trag din cei care au coborât înspre Dunăre (în secolele VI–VII), înseamnă că aceștia din urmă nu puteau prelua *bunda* decât de la est-romanic (sau, mai precis, de la românii timpurii), iar aceștia nu puteau să-l fi preluat decât din idiomuri ale „germanicilor danubieni” ai secolelor III–VI. Vom vedea imediat pe ce îmi bazez aceste afirmații.

Mai sus am menționat ralierea lui Pușcariu la ideea unei origini vechi germanice a rom. *nasture* și am scos în evidență faptul că sensurile mai vechi ale respectivului cuvânt românesc au fost ‘șiret, panglică’, acestea corespunzând perfect cu cele ale got. **nastilo* și ale medio-germ.

²³ Excepție face, după cum era și de așteptat, dicționarul etimologic „tezist” al lui Vinereanu (2008), care are ca temelie ideea provenienței directe a limbii române din traco-dacă și care, în consecință, îl prezintă și pe *bundă* ca provenit din „fondul pre-latin”.

²⁴ Vezi articolul privitor la germ. *Pfund* în dicționarul Pfeifer 2004, precum și articolul privitor la v. eng. *pund* în dicționarul anglo-saxon Bosworth 1983.

nestel. Aici voi spune că exact acele sensuri vechi germanice îl explică, indirect, și pe rom. *bundă*, ca vechi germanism.

Chiar un filolog necunosător al limbilor germanice vechi, ci doar al uneia sau alteia dintre limbile germanice moderne, poate ajunge măcar să presupună că un cuvânt ca *bundă* ar putea să aibă de-a face cu tema participială a unui verb germanic pe care se bazează o cuprinzătoare familie lexicală. Este vorba de verbul proto-germanic **bindan* ‘a lega’ (provenit din rădăcina proto-indoeuropeană **bhendh-*)²⁵, care, în dicționare ale limbilor germanice, este de regulă dat cu principalele trei teme ale sale, anume cea de infinitiv, cea de indicativ imperfect și cea de participiu perfect. Exemple edificatoare sunt sued. *binda-band-bundit*, dan. *binde-bandt-bundet* și germ. *binden-band-gebunden*, fiecare dintre cele trei teme prezentând o alternanță vocalică *i-a-u*, ca manifestare a apofoniei tipic germanice (*Ablaut*). Este deja evident că un cuvânt ca *bundă* reflectă tema participială a respectivului verb²⁶, piesa vestimentară desemnată fiind, la origini, o haină (îmblănită) care nu se încheia cu nasturi asemenea celor de azi, ci se strângea pe corp („pătură peste pătură”) și *se lega* cu șireturile, panglicile, sau curelușele plasate în două șiruri, de o parte și de alta²⁷. Că asemenea haine erau astfel „legate” și că ele reprezentau domeniul blănăriei, se vede, de exemplu, și din două cuvinte compuse daneze, *buntmager* ‘blănar’ și *buntvarer* ‘(mărfuri de) blănărie’²⁸, care sunt incluse în dicționarul danez-român Høybye 1984. Putem trage concluzia (nu doar după vizionarea filmelor cu vikingi „îmbondoriți”) că, la origini, adică la nord-europenii de neam germanic, haina de iarnă, îmblănită, de tip *bundă*, era o haină „legată” pe corp²⁹.

Cu privire la formele fonetice, mă voi referi aici, mai întâi, la aspectul considerat „nelimpede” în dicționarul Georgiev 1971 (s.v. *bunta* – vezi mai sus), având în vedere existența unor variante cu *d*, față de altele cu *t*. În primul rând ar fi de observat că româna are nu doar *bundă* (din care, după Mladenov, a provenit bulg. *bunda*), ci și varianta drom. *bontă*, al cărei *t* este explicabil prin perceperea originalului germanic de către ne-germanici (romanici, în cazul nostru). Este un fapt fonologic bine cunoscut că în limbile vechi germanice consoanele sonore nu erau la fel de clar diferențiate de cele surde, o dovadă fiind și cazul extrem al limbii daneze de azi, în care consoanele din seriile celor scrise ca *p, t, k*, respectiv ca *b, d, g*, sunt toate considerate a fi surde, deosebirea fiind reprezentată doar de faptul că cele din prima serie au o

²⁵ Cf. AHDEL 1973, s.v. *bind*.

²⁶ În gotică, de la tema participială *bund-* a derivat și un verb *bundnan* (inclus în Köbler 1989), cu sensurile ‘a se lega, a fi legat’.

²⁷ Abia mai târziu, la capetele șnururilor dintr-un șir aveau să fie prinși bumbi (de lemn, os sau metal), care se introduceau în cheotorile din partea opusă. O asemenea „metodă” este cât se poate de clar prezentată de un bine documentat susținător al originii vechi germanice a rom. *nasture*, anume George Giuglea (1983: 95-96), care, referindu-se la „zăbunele și cojoacele românilor de azi”, amintește și de acele „șnururi împletite (de piele ori de ață) cu un capăt (globuleț) rotund care se prinde într-o chioțoare de pe partea cealaltă a hainei și astfel aceasta se încheie la piept.” În cazul lui *bundă*, Giuglea (care a detectat și alte vechi germanisme în română) mai avea doar un mic pas de făcut pentru a afirma legătura dintre rom. *bundă* și verbul germanic cu rădăcina *bind-*.

²⁸ Pentru clarificare, dan. *mager* = eng. *maker*, iar dan. *varer* = eng. *wares*.

²⁹ Se mai poate adăuga și că, în cultura materială tradițională a germanicilor, era binecunoscută folosirea șnururilor (sau nojițelor) împletite, după cum se vede și din supraviețuirea, până în germana modernă, a compusului *Bundschuh*, care desemna o opincă țărănească germană prinsă cu nojițe. După cum se indică, în articolul din dicționarul Pfeifer 2004 privitor la *Bund* (ca substantiv de genul neutru) este menționat și compusul *Bundschuh*, care, deoarece desemna încălțarea specifică țăranimii medievale germane, a ajuns să aibă și implicația de „răscoală”, deoarece devenise stindard al țăranilor răzvrățiți din secolele XV-XVI. Am specificat mai sus că acel *Bund* inclus în compusul *Bundschuh* este de gen neutru (cu sensuri precum ‘legătură, pachet, snop’), deoarece germana are și un *Bund* de gen masculin, care a căpătat sensuri precum ‘uniune, federație, ligă, alianță’ (cf. Isbășescu 1997, s.v. *Band*).

„aspirație” mai accentuată în comparație cu cele din a doua (vezi p. 29 din partea introductivă a dicționarului Høybye 1984). Deci o ureche ne-germanică putea auzi fie *d*, fie *t*, în denumirea folosită de germanici pentru haina lor de iarnă³⁰.

Mai rămâne de lămurit și alternanța *o/u*, vizibilă în variante precum *bondă* și *bontă*, față de *bundă* și *bundră*. Explicația este de găsit tot în limbile vechi germanice, în care vocalele scurte transcrise prin *o* și *u* par a se fi manifestat mai degrabă ca variante alofonice ale aceluiași fonem³¹. Astfel denumirea aurului apărea în vechea scandinavă în două variante, *goll* sau *gull*, care în gotică era *gulþ*, în vechea engleză *gold*, iar în daneză și suedeză a rămas ca *guld*; de asemenea, numele lui Dumnezeu era în vechea scandinavă *goð* sau *guð*, în gotică era *gub*, în vechea engleză *god*, iar în daneză și suedeză a rămas ca *gud*.

5. ÎNCHEIERE

Consider că seria de argumente (etnologice, lingvistice și istorice)³² expuse și discutate mai sus demonstrează suficient de convingător originea veche germanică a rom. *bundă*. Inspirându-mă din viziunea lui Pușcariu asupra adoptării nasturilor-șnur (vezi mai sus), voi afirma că bundele germanicilor, ca și cioarecii de păslă ai aceluiași, i-au „impresionat” pe romanicii Europei de sud-est și i-au îndemnat să adopte respectivele piese vestimentare. Așadar, se poate susține că, pe lângă *cioareci*, trebuie inclus și *bundă* în cuprinzătoarea serie a vechilor germanisme a căror prezență în limba română a fost detectată și demonstrată de înaintași de prestigiu. Cu atât mai mult trebuie efectuată această includere, cu cât *bundă*, ca și *cioareci*, are pereche și în aromână („unde știm că nu există elemente maghiare”, după cum bine observa Zamfira Mihail). Pe parcursul cercetărilor care mi-au înlesnit alcătuirea propriei baze de date, am realizat că nu doar fondul lexical latin moștenit, ci și perechile dacoromâne/aromâne de vechi germanisme (ca, de altfel, și cele mai timpurii împrumuturi din slavă care apar atât în dacoromână, cât și în aromână) sprijină tocmai acea idee de « unité de la romanité orientale » la care s-a referit Saramandu, după cum se vede în citatul dat în deschiderea acestei lucrări.

BIBLIOGRAFIE

- AHDEL 1973 – *The American Heritage Dictionary of the English Language*, ed. William Morris, New York, American Heritage Publishing Co.
 ALRn 1965 *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. IV, red. Ioan Pătruț *et alii*.
 Anonymus Notarius 2001 – Anonymus Notarius, *Gesta Hungarorum – Faptele ungurilor* (ediție bilingvă), trad., ed. Gheorghe Popa-Lisseanu, București, Editura Mentor.

³⁰ Semne de „surzire” a unor consoane sunt evidențiate și de unele antroponime longobarde (bitematice, tipic germanice) transcrise de Paulus Diaconus (sec. VIII) în *Istoria longobardilor*; acolo apar, de exemplu, *Adelperga*, *Ansfrid*, *Hildebrand*, *Theutpert* (în loc de *Adelberga*, *Ansfrid*, *Hildebrand*, respectiv *Theudebert*). Cât privește germana standard de azi, se poate spune că ea nu (mai) prezintă o lipsă de sonoritate consonantică la fel de accentuată ca cea a limbii daneze, cu excepția consoanelor din poziție finală, care sunt toate surde (pronunția nativ-germană a cuvântului *Bund* fiind, prin urmare, /bunt/). Dar chiar și în poziții inițiale și în interiorul cuvintelor consoanele socotite a reprezenta seria /b d g/ sunt evident mai puțin sonore decât corespondentele lor din limbile romanice. Așadar, atunci când un german, care știe suficient de bine românește, articulează o sintagmă precum *gândurile doamnei*, un român ar putea să audă ceva de genul *cânturile toamnei*.

³¹ A se vedea mai sus transformarea latinescului *pondo*, fie în *pond*, fie în *pund* în germanică.

³² Ținând cont de faptul că o piesă vestimentară, originară germanică, de tip *bundă*, era întru totul perisabilă (inclusiv nasturii-șnur), nu am încercat să găsec și argumente arheologice.

- Arvinte 2002 – Vasile Arvinte, *Raporturi lingvistice româno-germane – Contribuții etimologice*, Bacău, Editura „Egal“.
- Baubec/ Baubec Geafer 1994 – Agiemin Baubec, Deniz Baubec Geafer, *Dicționar turc-român*, București, Editura International Scorpion.
- Baumgartner/ Ménard 1996 – Emmanuèle Baumgartner, Philippe Ménard, *Dictionnaire étymologique et historique de la langue française*, Paris, Le Livre de Poche.
- Bosworth 1983 (1898) – Joseph Bosworth, *An Anglo-Saxon Dictionary*, ed. T. Northcote Toller, Oxford, Oxford University Press.
- Brückner 1970 (1927) – Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa, Wiedza Powszechna.
- Caragiu Marioțeanu 1997 – Matilda Caragiu Marioțeanu, *Dicționar aromân (macedo-vlah)*, A–D, București, Editura Enciclopedică.
- Cihac 1879 – Alexandru de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, II, Francfort, Ludolphe St. Goar.
- Ciorănescu 2001 – Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române* (CDER), ed. Tudora Șandru Mehedinți/ Magdalena Popescu Marin, București, Saeculum I.O.
- Constantinescu 1963 – Nicolae A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei R. P. R.
- DELR 2012 – *Dicționarul etimologic al limbii române*, I, A–B, red. Marius Sala et alii, București: Editura Academiei Române.
- DELR 2015 – *Dicționarul etimologic al limbii române*, II, C, red. Marius Sala et alii, București, Editura Academiei Române
- Densusianu 1961 (1901) – Ovid Densusianu, *Istoria limbii române, I – Originile*, ed. J. Byck, București, Editura Științifică.
- Derksen 2008 – Rick Derksen, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Vocabulary*, Leiden/ Boston, Brill.
- Diculescu 1922 – Constantin Diculescu, *Die Gepiden – Forschung zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, Leipzig, Kabitsch.
- DLRLV 1987 – Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Gamillscheg 1934–1935 – Ernst Gamillscheg, *Romania Germanica – Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches*, I–II, Berlin, Walter de Gruyter.
- Georgiev 1971 – Vladimir Georgiev et alii, *Bălgarski etimologičen rečnik* (BgEtR), I, Sofija, Akademija na Naukite.
- Giuglea 1983 – George Giuglea, *Cuvinte românești și romanice – Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie*, ed. Florența Sădeanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Høybye 1984 – Pol Høybye, *Dansk-rumænsk ordbog/ Dicționar danez-român*, București, Editura Științifică.
- Jordan 1983 – Iorgu Jordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică.
- Iorga 1985 (1935) – Nicolae Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, ed. Radu Constantinescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Isbășescu 1997 – Mihai Isbășescu, *Dicționar german-român*, București, Teora.
- Ivănescu 2000 (1980) – Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, ed. Mihaela Paraschiv, Iași, Junimea.
- Kostallari 1984 – Androkli Kostallari et alii, *Fjalor i shqipes së sotme*, Tiranë, Akademia e Shkencave.
- Köbler 1989 – Gerhard Köbler, *Gotisches Wörterbuch*, Leiden, Brill.
- Lobiuc 2004 – Ioan Lobiuc, *Contactele lingvistice ucraino-române*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Kramer 2000 – Johannes Kramer, „Sprachwissenschaft und Politik – Die Theorie der Kontinuität des Rumänischen und der balkanische Ethno-Nationalismus im 20. Jh.”, în: *Balkan-Archiv*, 1999/2000, N.F. 24/25, 106–163.
- Lüdtke 2005 – Helmut Lüdtke, *Der Ursprung der romanischen Sprachen*, Kiel, Westensee Verlag.
- MDA 2001–2003 – *Micul dicționar academic*, I–IV, red. Marius Sala et alii, București, Univers Enciclopedic.
- Meyer 1891 – Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, Trübner.

- Meyer-Lübke 1930–1935 – Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch* (REW³), Heidelberg, Carl Winter.
- Mihail 1978 – Zamfira Mihail, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, București, Editura Academiei R.S.R.
- Mihăescu 1993 – Haralambie Mihăescu, *La romanité dans le Sud-Est de l'Europe*, ed. Gheorghe Ivănescu, Doru Mihăescu, București, Editura Academiei Române.
- Munteanu 2002 – Valeriu Munteanu, *Dicționar suedez-român*, Iași, Polirom.
- Papahagi 1974 – Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân – Dictionnaire aroumain (macédo-roumain)*, București, Editura Academiei R.S.R.
- Paulus Diaconus 2011 – Paulus Diaconus, *Istoria longobarzilor* (ediție bilingvă), ed., trad. Emanuel Grosu, Iași, Polirom.
- Pfeifer 2004 – Wolfgang Pfeifer *et alii*, *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, München, Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Poruciuc 1999 – Adrian Poruciuc, “The Significance of Old Germanic Elements Preserved in Romanian”, în: *EuroLinguistik – Ein Schritt in die Zukunft* (175–190), ed. Norbert Reiter, Wiesbaden, Harrassowitz.
- Poruciuc 2000 – Adrian Poruciuc, „Probleme ridicate de vechi germanisme păstrate în română – cazurile *bardă* și *budă*”, în: *Studii și cercetări lingvistice* (SCL), LI, 2 (395–417), *Omagiul lui Gheorghe Mihăilă, la a 70-a aniversare*, Editura Academiei Române.
- Poruciuc 2008 – Adrian Poruciuc, „Problema vechilor germanisme păstrate în limba română”, în: *Lucrările primului simpozion internațional de lingvistică: București, 13–14 noiembrie 2007* (105–130), ed. Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Ioana Radu, București, Editura Universității din București.
- Poruciuc 2008a – Adrian Poruciuc, „Ivănescu față cu neo-roeslerienii”, în: *Comunicarea: ipoteze și ipostaze – In memoriam G. Ivănescu* (28–43), ed. Luminița Hoară Cărașu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Poruciuc 2008b – Adrian Poruciuc, “Two Romanian terms (*tureci* and *cioareci*) based on Old Germanic designations of leg-coverings”, în: *Journal of Indo-European Studies*, Vol. 36, No. 1&2, 163–184.
- Poruciuc 2009 – Adrian Poruciuc, “Linguistic-Historical Implications of an Old Germanic Loan – Romanian *gard* ‘fence, enclosure, weir, garden’”, în: *The Mankind Quarterly*, Vol. 50, No. 1&2, 25–70.
- Poruciuc 2009a – Adrian Poruciuc, „Vechiul germanism *fara* păstrat în română și în alte limbi sud-est europene”, în: *Lucrările celui de-al doilea simpozion internațional de lingvistică, București, 28/29 noiembrie, 2008* (167–180), ed. Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Ioana Radu, București, Editura Universității din București.
- Poruciuc 2017 – Adrian Poruciuc, „Un sistem juridic-administrativ de origine veche germanică reflectat într-o familie lexicală românească (*ban, bănat, băni, bănu, băntui*)”, II, în: *Arheologia Moldovei*, XL, 289–314.
- Poruciuc 2020 – Adrian Poruciuc, „Punga – un accesoriu vestimentar cu denumire veche germanică”, în: *Acta Musei Tutovensis – Istorie veche și arheologie*, XVI, 145–156.
- Pușcariu 1976 (1940) – Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, ed. Ilie Dan, București, Minerva.
- Reinhart 2011 – Erzsébet-Mária Reinhart, *Dicționar de buzunar maghiar-român/român-maghiar*, Iași, Polirom.
- Roesler 1871 – Robert Roesler, *Romänische Studien: Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, Duncker & Humboldt.
- Rosetti 1986 – Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Saramandu 2008 – Nicolae Saramandu, *La romanité orientale*, București, Editura Academiei Române/Tübingen, Gunter Narr-Verlag.
- Saramandu 2008a – Nicolae Saramandu, „Originea românei și a dialectelor sale (observații critice pe marginea unor lucrări recente)”, în: *Lucrările celui de-al doilea simpozion internațional de lingvistică, București, 28/29 noiembrie, 2008* (49–55), ed. Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Ioana Radu, București, Editura Universității din București.

- Schramm 1997 – Gottfried Schramm, *Ein Damm bricht – Die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5. – 7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtern*, München, Oldenbourg.
- Tagliavini 1977 – Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, ed. Alexandru Niculescu, trad. Anca Giurescu, Mihaela Cârstea-Romaşcanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
- Tamás 1967 – Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (mit Berücksichtigung der Mundartwörter)*, London/ The Hague/ Paris, Mouton.
- Vries 1961 – Jan de Vries, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, Leiden, Brill.
- Zaicz 2006 – Gábor Zaicz et alii, *Etimológiai szótár – Magyar szavak és toldalékok eredete*, Budapest, TINTA.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
Facultatea de Litere
Bd. Carol I, Nr. 11, 700506 Iaşi

OBSERVAȚII ASUPRA ADJECTIVULUI ÎN GRAIUL ARDELEAN AL BĂIEȘILOR DIN CROAȚIA

PETAR RADOSAVLJEVIĆ

0. INTRODUCERE

Comunitatea etnică a băieșilor (cunoscuți în Croația și sub alte denumiri, precum *Koritari*, *Munčani*, *Ludari* etc.) reprezintă astăzi cea mai mare comunitate de vorbitori de varietăți dialectale ale dacoromânei în Croația, numărând, după unele estimări, în jur de 15.000 de oameni și reprezentând cel puțin 75% din minoritatea națională romă. Cercetările noastre anterioare (Radosavljević 2010) au arătat că există trei varietăți ale limbii române vorbite de ei în Croația – graiul ardelean, graiul muntean din Baranja și graiul muntean ludăresc – care prezintă diferențe în primul rând pe plan fonologic, dar și morfosintactic.

Scopul lucrării noastre este de a face o trecere în revistă a categoriei adjectivului în graiul ardelean, în primul rând în ceea ce privește clasele flexionare și alternanțele, precum și gradele de intensitate în acest grai.

Corpusul pentru cercetarea noastră provine din materialul lingvistic propriu alcătuit pe teren și din texte scrise în grai ardelean care ne-au fost accesibile – traduceri ale unor texte biblice și religioase din croată¹. Pentru exemplele biblice indicăm sursa în paranteză. Celelalte exemple care nu au o sursă specificată provin din corpusul propriu. Traducerea în româna standard ne aparține. Deși menționăm și exemple din *Biblie*, am ales să le traducem deoarece traducerea în graiul ardelean diferă uneori destul de mult și față de originalul croat, și față de varianta în română a *Bibliei*. Utilizăm transcrierea fonologică pentru exemplele din materialul lingvistic propriu (care se bazează în mare parte pe grafia croată, dar ține cont în parte și de sistemul românesc tradițional de transcriere), iar pentru materialul din textele scrise, preluăm grafia folosită în fiecare publicație.

1. CLASELE FLEXIONARE ALE ADJECTIVULUI

Din analiza corpusului a reieșit că în graiul ardelean, ca și în limba română standard (GALR 2008: 146, GBLR 2010: 212), putem vorbi de patru categorii flexionare ale adjectivului, respectiv adjective care au patru forme, trei forme, două forme și cele care au doar o singură formă flexionară. Exprimarea acestor forme se efectuează prin schimbarea desinențelor, uneori asociate și cu alternanțe fonologice.

1.1. Adjectivele cu patru forme flexionare

Cele mai multe adjective din corpusul nostru, așa cum este și de așteptat, și comparabil cu româna standard (GBLR 2010: 214), aparțin categoriei cu patru forme flexionare: prima

¹ Vezi *Surse*.

pentru singularul genurilor masculin și neutru, a doua pentru pluralul genului masculin, a treia pentru singularul genului feminin și a patra pentru pluralul genurilor feminin și neutru. Opoziția genurilor și numerelor este exprimată prin desinențe și, după caz, alternanțe fonologice. Adjectivele din această categorie se termină, pentru genul masculin singular și neutru, în consoană (de fapt, desinența $-\emptyset$) sau $-u$, iar la plural la genul masculin primesc în cele mai multe cazuri desinența $-j$ (în anumite cazuri opoziția se realizează doar prin alternanțe – a se vedea mai jos situația cu alternanța $n - nj$). Pentru genul feminin la singular au desinența $-ă$, iar la plural (și pentru neutru) desinența $-i$ (sau $-e$) și, frecvent, alternanțe fonologice. În corpus am notat alternanțele vocalice $ă - i$ și $o - o$, precum și pe cele consonantice $n - nj$, $t - c - \acute{c}$, $d - \acute{z} - \acute{d}$, $l - j - lj$ și $s - \acute{s}$ (\acute{s}).

Vom prezenta în continuare unele exemple pe care le considerăm tipice.

Adjectivul **bun** (m./n. sg.) – **bună** (f. sg.) – **bunj** (m. pl.) – **bunji** (*bunje*) (f./n pl.) ‘bun’, precum și adjectivul **bătîrn** (m./n. sg.) – **bătîrnă** (f. sg.) – **bătîrnj** (m. pl.) – **bătîrnji** (*bătîrnje*) (f./n pl.) ‘bătrân, vechi’ prezintă alternanța consonantică $n - nj$, iar opoziția singular/plural pentru genul masculin este realizată doar prin acea alternanță, adică prin palatalizarea lui n , de ex.: *Ku minji nu pōci sã lukri, k-apu ju nu-j mes bun, ju-j mes protustranka*. ‘Cu mine nu poate să lucreze, apoi eu nu-i sunt bun, eu îi sunt partea adversă.’; *K-apu akú gîndesk tek, n-am dat-u pã bun lok šî še u fi kînd u fi maj mare, kînd u krešci*. ‘Apoi, acum gândesc doar, n-am dat-o la un loc bun și ce o fi când o fi mai mare, când o crește.’; *Nu vã fijã frikã, daje kã am bunã vorbã pãntu voj*. (Puvešci 23) ‘Nu vă fie frică, pentru că am o veste bună pentru voi.’; *Kãnd u fost pljinã jej ur skos afarã pã mal ur šãzut žos sã ur sortiralitu bun pešci, ali ur vãrljit ãmnapoj, eje šje nas re bunj*. (Matej 13: 48) ‘Când a fost plină, ei au scos-o afară pe mal, au șezut jos și au ales peștele bun sau l-au aruncat înapoi pe cel care nu era bun.’; *Bagã sama sã nu fãšjec lukrur bunji ãm nenće lu ominjilor, njiš sã fijã vãzući*. (Matej 6: 1) ‘Luați aminte să nu faceți lucruri bune în fața oamenilor, nici să fie văzute.’; *Um bătîrn inkã kustã, bătîrn ij, orb ij, pîn la dovã dã ãminjacã im' spujã povešć*. ‘Un bătrân încă trăiește, e bătrân, e orb, până la două dimineața îmi spunea povești.’; *Ju m-am kumpãrat limuzinã, Ladã bătîrnã ij*. ‘Eu mi-am cumpărat o mașină, e o Lada veche.’; *Ju mes Jahve, Dimizovu alu ominji bătîrnj avoštri, Abraham, Izak, šã Jakov*. (Puvešci 9) ‘Eu sunt Iahve, Dumnezeuul bătrânilor voștri, Avraam, Isaac și Iacov’; *Njime nu varsã nov vinu ãm bătîrnji u jagã ; nov vinu ar puknji bătîrnji u jaga šã sar vãrsa vinu, a u juga ar propadnuli*. (Luka 5: 37) ‘Nimeni nu varsă vin nou în burduf vechi, vinul nou ar sparge burduful vechi și s-ar vărsa vinul, iar burduful s-ar strica.’.

Adjectivul **tînăr** (m./n. sg.) – **tînără** (f. sg.) – **tînjirj** (m. pl.) – **tînjiri** (f./n pl.) ‘tânăr’ prezintă două alternanțe, $n - nj$ și $ă - i$, prezentăm aici exemple: *Ju akú mes tînăr, nu pîršep baš ku totu*. ‘Eu acum sunt tânăr, nu înțeleg chiar cu totul.’; *Fuži ku fišoru, a nu šcijã... tînără ij*. ‘Pleacă cu feciorul și nu știe... e tânără.’; *Punjec pãfriš sã pã fišjor tãnjir isto aša sã fijã kufir*. (Tit 2: 6) ‘Faceți degradă și ca feciorii tineri tot așa să fie cumiți.’; *Lasãc la maj tãnjiri mujer sã fijã trenãrzãci dã la bătîrnji mujer sã plakã pã bãrbeciš sã kupijiš*. (Tit 2: 4) ‘Lăsați femeile bătrâne să le învețe pe femeile mai tinere să-și iubească bărbații și copiii.’.

Exemplul adjectivului cu alternanță $t - c - \acute{c}$ este **urât** (m./n. sg.) – **urită** (f. sg.) – **urîc** (*urîci*) (m. pl.) – **urîci** (*urîce*) (f./n pl.) ‘urât’: *Domnje mar sã urât miros u kãpãtat*. (Ivan 11: 39) ‘Doamne, deja a căpătat un miros urât.’; *Val-un, pã val-un mort, aj învisat, vrẽme urîtã, p(l)ouã*. ‘Vreun, pe vreun mort ai visat, vreme urâtă, plouă.’; *La noj eiše urîc îs lume, tare*. ‘La noi aici, urâți îs, lumea, tare.’; *Šã pã nor ur fi frikoši stvarur dã vãzut sã urâci znakur*. (Luka 21: 11) ‘Și pe cer vor fi lucruri fricoase de văzut și semne urâte.’.

Alternanța *d – ź – đ* a fost identificată la adjectivul *bulind* (m./n. sg.) – *bulindă* (f. sg.) – *bulinž*^(f) (m. pl.) – *bulinđi* (*bulinđe*) (f./n. pl.) ‘nebun’, de ex.: *Jăl ari sotonă am jăl, šă aj buländ.* (Ivan 10: 20) ‘El are demon în el și e nebun.’; *Nu-j bulindă, mă še-j ku voj, voj nu prišipec.* ‘Nu-i nebună, mă, ce-i cu voi, voi nu înțelegeți.’; *O bulänž Galačanilor, šjinji vu vrăncit pă voj šă nu punjec ureci la istina?* (Galaćani 3: 1) ‘O, Galatenilor nebuni, cine v-a vrăjit pe voi să nu ascultați adevărul?’; *Buländi djevicur šor lot lampašurlje ku jelji ali ur mujtat uloju.* (Matej 25: 3) ‘Fecioarele nebune și-au luat candelilele cu ele, dar au uitat untdelemnul.’.

Alternanța *l – j – lj* apare la adjectivul *gol* (m./n. sg.) – *golă* (f. sg.) – *goj* (m. pl.) – *golji* (f./n. pl.) ‘gol’. Ar fi de așteptat și alternanța *o – o*, dar nu am găsit un astfel de exemplu în corpusul nostru care provine din cercetările de pe teren. Exemplele pentru acest adjectiv sunt: *Atunše Dimizov u antribat: ”Šinji cu zäs kă ješć gol?* (Puvešći 2) ‘Atunci Dumnezeu a întrebat: Cine ți-a zis că ești gol?’; *Kasa ata aj lăsată sāngură golă.* (Luka 13: 35) ‘Casa ta e lăsată singură goală.’; *Dăm turdată, oči alor ās re dāsvākuc, šă ură vāzut kă ās re goj.* (Puvešći 2) ‘Dintr-o dată ochii lor erau deschiși și au văzut că erau goi.’; *Ali jej ur băgat sama dă Ilija, šă Dimizov u dat pāntru jej čigājilje dă fājnă šă uježilje dă uloj nu maj ās re golji.* (Puvešći 19) ‘Dar ei au avut grijă de Ilie și Dumnezeu a dat pentru ei ca vasele de făină și uieșile de ulei să nu mai fie goale.’.

Adjectivul *fălos* (m./n. sg.) – *fălošă* (f. sg.) – *făloš*ⁱ (*făloš*) (m. pl.) – *făloși* (*făloše*) (f./n. pl.) ‘fericit, bucuros, vesel’ este exemplu pentru alternanța *o – o* și *s – ș* (*š*): *Asta aj početak dă Hiru Fălos alu Isus Krist, Fišjoru alu Dimizov.* (Marku 1: 1) ‘(Asta) e începutul Veștii Bune a lui Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu.’; *Mes fălošă mes, fălošă mes im iškula kă lukru, altu lukru n-aș putea să lucrez după școlile pe care le-am făcut.*; *Mindru lj-ar fi să bjau, ar fi făloși, kă aș fi atunși teški socialni problem.* ‘Ar fi frumos pentru ei să beau, ar fi fericiți, că atunci aș fi o problemă socială gravă.’; *Aša šă voj aku išćec am žalji, ali vuj vide am napoj, šă sufljičilje avostru ur fi făloși, šă njime no lo fălušaje avostră dă la voj.* (Ivan 16: 22) ‘Așa și voi acum sunteți triști, dar vă voi vedea în viitor, și sufletele voastre vor fi bucuroase, și nimeni nu va lua bucuria voastră de la voi.’. Am găsit și exemple de folosire a vocalei *o* la adjective de gen masculin la singular și plural: de ex. *Ju irēm făloš dă murám dă fălošijă.* ‘Eu eram fericit de muream de fericire.’; *Inkă jej is făloš kă šćijenj noj kă lukranj im iškulă.* ‘Ei sunt fericiți că știm noi care lucrăm în școală.’. În aceste cazuri opoziția și alternanța *o – o* s-a neutralizat, iar opoziția de gen se realizează și prin alternanța consonantică *s – ș* (*š*), care arată și ea o varietate, pentru că la unii vorbitori consoana *š* este realizată mai palatal, ca *ś*.

1.2. Adjectivele cu trei forme flexionare

Adjectivele cu trei forme flexionare din corpusul nostru prezintă două forme la singular, unde pentru masculin și neutru au desinența *-Ø*, iar pentru feminin desinența *-ă*, în timp ce la plural au o singură desinență pentru toate genurile: *-i*, apărând și alternanțe fonologice (au fost găsite *g – ź* și *k – ś*).

Pentru astfel de adjective întâlnite în corpusul nostru avem două exemple: *lung* (m./n. sg.) – *lungă* (f. sg.) – *lungi* (pl.) ‘lung’, care prezintă și alternanța *g – ź*, și *mik* (m./n. sg.) – *mikă* (f. sg.) – *miși* (pl.) ‘mic’, care prezintă alternanța *k – ś*, de ex.: *Dimizov ju zäs alu Noa šă fakă kar pă apă 140 metri dă lung, šă 23 metri dă lat, šă 13.5 metri dă nalt.* (Puvešći 3) ‘Dumnezeu i-a zis lui Noe să facă un vas pe apă, 140 de metri de lung și 23 de metri de lat și

13,5 metri de înalt.’; *Atunše lor luvit pašci kap ku botă lungă, or skipat pă Jel šă sor pus ăm đinuc la Jel păm šuf.* (Marku 15: 19) ‘Atunci l-au lovit peste cap cu o bătă lungă, au scuipat pe El și s-au pus în genunchi în fața Lui în bațjocură’; *Jej plašji šă fijă ăm haljinur lunžj šă šă fijă pozdravalic păm trgur.* (Marku 12: 38) ‘Le place să fie în haine lungi și să fie salutați prin piețe.’; *AveŃ kopil mik akasă, tabără s-apukat...* ‘Aveam (un) copil mic acasă, războiul a început...’; *Teta-me, matușă-me, kînd ire mikă, nu, zapraf fraćilje, kao, a lji, znaći stricu mljof, u lot a lu baka-me banji.* ‘Mătușa mea, mătușa mea, când era mică, nu, de fapt fratele ei, adică unchiul meu, i-a luat banii bunicii mele.’; *Anume Domnje je u zăs, “Inka šă kănji miš manănkă dăm mărivicurlje še kupiji lasă dăsup masă”* (Marku 7: 28) ‘Așa e, Doamne, a zis ea, „Chiar și câinii mici mănăncă din firimiturile pe care le lasă copiii sub masă”’; *Jej nu trăbă šă furi dă la jej čak njiš mišj stvarur, mar trăbă šă šă areći savršeni šă ku povjerenje ăm kutotu păn la zaslugă dă ăňăvăcala lu Dimizovu Spasitelju anostru.* (Tit 2: 10) ‘Ei nu trebuie să fure de la ei nici lucruri mici, ci trebuie să se arate perfecti și cu încredere și să facă de cinste întru toate învățătura Mântuitorului nostru, Dumnezeu.’.

O situație deosebită o reprezintă faptul că în această categorie de adjective cu trei forme flexionare intră și adjectivul *mîndru* ‘frumos’, care în româna standard (dar și la unii vorbitori ai graiului ardelean) este un adjectiv cu patru forme (unde forma feminină de plural este în *-e*). Cel mai adesea acest adjectiv prezintă la vorbitorii băieși de grai ardelean doar trei forme flexionare: *mîndru* (m./n. sg., având desinența *-u*) – *mîndră* (f. sg., având desinența *-ă*) și *mîndri* (m./f./n. pl. având desinența *-i*), adică doar o singură formă de plural pentru toate cele trei genuri. Acest fenomen se poate explica fonologic prin faptul că rădăcina adjectivului se termină în grupul consonantic *-ndr-* care nu permite forma masculină de plural în *i* asilabic, ci un *i* vocalic, iar trecerea *e*-ului închis de la desinența feminină de plural *-e* la *i* este un fenomen foarte frecvent în graiul ardelean (Radosavljević 2018: 581), ceea ce are ca rezultat o singură formă de plural, *mîndri*. Ilustrăm folosirea adjectivului prin următoarele exemple: *Aša Dimizov lju mănat pă Adam šă pă Eva ăfară dăm gardu mândru.* (Puvešći 2) ‘Așa i-a dat Dumnezeu pe Adam și pe Eva afară din grădina frumoasă.’; *Koturiba, primer, isto-j mare kumpanje i isto-j mîndră...* ‘Kotoriba, de exemplu, tot așa este o mare așezare și tot așa este frumoasă.’; *Mulc fišor is la noj în kumpanje, is mîndri, bunj, ku totu poc ku jej šă svätešć, šă nu fijă ubraznjiš.* ‘Mulți feciori sunt la noi în așezare, sunt frumoși, buni, cu totul poți cu ei să vorbești, să nu fie obraznici.’; *Kănd orikic svite dă hram, šă zăšje: kă ave aša dă mândri petri, šă are sklesalit ku aša dă svănci dobrovoljni prilogur.* (Luka 21: 5) ‘Când unii vorbeau despre templu, spuneau: că avea pietre așa de frumoase și era clădit cu daruri așa de sfinte.’; *Ali hvala fijă lu Dimizov, kari ăm Krist uvek mă dušje la pobjedă, šă širilešći mirosur mândri.* (2 Korinćani 2: 14) ‘Dar mulțumire fie adusă lui Dumnezeu, care în Hristos ne face întotdeauna biruitori și răspândește mirosuri frumoase.’.

1.3. Adjectivele cu două forme flexionare

Adjectivele cu două forme flexionare au o formă pentru singularul genurilor masculin/feminin/neutru și alta pentru pluralul acestor genuri. Desinența de singular este *-i* sau *-e* închis (la cei mai mulți vorbitori ai graiului ardelean se realizează *-i*), pe când desinența de plural este *i* asilabic (notat *-i*), pe care unii vorbitori nici nu îl realizează.

În corpusul nostru au fost identificate două adjective care au o astfel de flexiune: *mari* (mare) (sg.) – *marj* (pl.) ‘mare’ și *verđi* (verde) (sg.) – *veržj* (pl.) ‘verde’, acesta din urmă prezentând alternanța *đ* – *ž*. Adjectivul *tari* aparține și el acestei categorii, dar în corpusul

nostru prezintă anumite particularități, de aceea îl menționăm în capitolul 1.4. Presentăm unele exemple din corpus pentru adjectivele menționate mai sus: *Marę kasă ij*. ‘E o casă mare.’; *Aku akulo ăre dăstul dă mari lok ănră jej ša mari gărmađă dă porš šă să runje*. (Matej 8: 30) ‘Acum, acolo era un loc destul de mare între ei și o turmă mare de porci care pășteau.’; *Mari razlikuri faši* ‘Face diferențe mari’; *Atunše jăl lju zăs toc să šadă žoš ăm grupur pă jarbă verđi*. (Marku 6: 39) ‘Atunci el le-a zis tuturor să șadă jos în grupuri pe iarbă verde.’; *Kă dakă fašji dastafelji stvarur lu ljemnjilje verž, šje nar puće să peci uskat?* (Luka 23: 31) ‘Căci dacă face astfel de lucruri cu lemnele verzi, ce ar putea să pătească cel uscat?’.

1.4. Adjectivele cu o singură formă flexionară și exemplele particulare

În corpusul nostru au fost identificate câteva exemple de folosire a adjectivelor invariabile. Unele dintre ele se regăsesc în această categorie și în româna standard (GALR 2008: 151), de ex. *gata* ‘gata’, *așa* ‘așa’. Ca exemple particulare putem menționa **adjectivele împrumutate din croată**, care sunt foarte des folosite ca invariabile (terminându-se în -ă), sau se observă nesiguranță și oscilări în folosirea formelor. Tot așa se remarcă nesiguranță în folosirea adjectivului *tari* (*tare*) ‘tare’ care, deși este folosit adjectival, în materialul analizat prezintă uneori aceeași formă indiferent de număr și gen.

În ceea ce privește cuvântul *gata*, trebuie menționat că el este folosit de către informatorii noștri cel mai des adverbial sau de către unii dintre ei ca un fel de tic verbal, de ex. *Ši ım osnovna ašă ire, gata, sve u redu, ali, ju šću primjerur, gata, unđi, gata, ono, baš să veđi, gata, točno razlikă faši, nu, bajaš, cigan, ovo-ono, krade – laže i to*. ‘Și în (școala) primară era așa, gata, totul în ordine, dar, eu știu (niște) exemple, gata, unde, gata, aia, chiar se vede, exact face diferență, nu, băiaș, țigan, asta-aia, fură – minte și asta.’. Aici dăm unele exemple pentru folosirea adjectivală: *Una m-u čemat, sokră-me, numaj ij gata, u murit je*. ‘Una m-a chemat, soacră-mea, numai e gata, a murit ea.’; *A vezi, bjašu ši să îngăđaskă să lukri čim mlađi, a Oršoš, bjaš prezime, gata ješč, nu maj pot să lukri, više nemaš budučnost*. ‘Dar vezi, băiașul se gândește să lucreze cât mai tânăr, iar Oršoș, nume de familie de băieși, ești gata, nu mai poți să lucrezi, nu mai ai un viitor.’.

Cuvântul *așa* în corpusul nostru apare cel mai des ca adverb și doar sporadic ca adjectiv, de ex.: *Nje anj făkut kuljibă đim pămînt. Aša kuljibă, šci*. ‘Ne-am făcut o casă din pământ. Așa o casă, știi.’; *Pă lîngă unu, toc ıs dă vină. A ši omu ij aša*. ‘Pe lângă unul, toți sunt de vină. Și ne-romul este așa.’.

Pe lângă utilizarea sa predominant ca adverb (cu semnificația ‘foarte’), cuvântul *tari* apare în corpusul nostru și ca adjectiv invariabil, *tari*, deși există și o formă pentru plural, *tar(i)* pe care am obținut-o prin întrebare directă pusă informatorului. Dăm aici câteva exemple din corpus: *Jăl u zăs, Ju šcijem kă ješč tu Om tari, akuljež akulo dă hundı noj sămănat šă akuljež akulo hundı noj răsăpit*. (Matej 25: 24) ‘El a zis, Eu știam că tu ești om aspru, culegi unde nu ai semănat și culegi unde nu ai risipit.’; *Merže na bolje, še šću... kă ju puće-aš să lukru, kă ju am tare želja să lukru*. ‘Mergă mai bine, ce știu...că eu aș putea să lucrez, pentru că eu am o mare dorință să lucrez.’; *Kă jăl u fi mari ăm oči lu Dimizov, vin šă tari butură no be, mar ăm injima alu mumăsa jăl u fi umpljet ku Duhu Svânt*. (Luka 1: 15) ‘Că el va fi mare în ochii lui Dumnezeu, vin și băutură tare n-o să bea, ci în pântecul mamei sale se va umple de Duhul Sfânt.’. Exemplele pentru plural din textele biblice ilustrează nesiguranța traducătorilor: *Tot găndesk kă tu aj făkut benji să či ămperc ku minji păm vremilje tari*. (Filipi 4: 14) ‘Tot gândesc că tu ai făcut bine să împărțești cu mine pe vremurile urâte.’; *Isus u zăs: "Mojsije u*

făkut pravile dă rănd dă sufljičilje tari avoštři. (Marku 10: 5) ‘Iisus a zis: ‚Moise a făcut pravila pentru inimile tari ale voastre.’.

Așa cum am menționat anterior, **adjectivele împrumutate din croată** prezintă foarte frecvent o singură formă cu desinența *-ă*, care aparent este o formă de feminin singular, dar de fapt este vorba de adjective invariabile. Totuși, în corpusul nostru (predominant cel de traduceri) se găsesc și nesiguranțe și alte forme ale adjectivelor împrumutate. Ilustrăm prin următoarele exemple unde se vede clar că adjectivul nu se acordă cu substantivul în gen și număr și are o singură formă în *-ă*: *Dîm cîglji [...] obiĉnă, nu hešće, na novom, šci kă îs.* ‘Din cărămizi obișnuite... nu alea, pe nou, știi că sunt.’; *...îs tari jalnă šî ubrazniš' îs în satu nostru* ‘sunt foarte invidioși și obraznici sunt în satul nostru’; *...nikad n-or mers nikeri, îs eje, jedino, ljubomornă* ‘...niciodată n-au mers nicăieri, ei sunt doar invidioși’; *Ăm miržuku dă gardula, Dimizov u sămănat dovă specijalnă ljemnji – ljemnu dă kust šă ljemnu dă kunušćeri dă benjilje šă reljilje.* (Puvešći 1) ‘În mijlocul grădinii Dumnezeu a sădit doi copaci – copacul vieții și copacul cunoașterii binelui și răului.’.

Am observat și următoarele exemple, mai puține la număr, unde adjectivul împrumutat se acordă cu substantivul și trece la categoria adjectivelor cu patru forme flexionare sau are forma identică a adjectivului din limba croată și a fost preluat ca atare: *Egipćanji ur dat alu Izraelcilor šje godje ur šjirut, šă aur šă aržjint, šă alĉilje stvarur vredni.* (Puvešći 12) ‘Egiptenii au dat Israelienilor orice au cerut, și aur și argint și alte lucruri valoroase.’; *Šă noj anj pus pă toc voj šă kustăc kustu vredan lu Dimizov, kari vă čamă pă voj ăm kraljevstva Aluj šă ăm slavă.* (1 Solunjani 2: 12) ‘Și noi v-am pus pe voi toți să trăiți viața demnă de Dumnezeu care vă cheamă pe voi în împărăția lui și în slavă.’; *Vođurlje ăs re ăm šok kă Petar šă Ivan svite aša ămbăaluric daje kă ešće ăs re ominj neškolovani šă obiĉni ominj.* (Puvešći 44) ‘Conducătorii au fost șocați că Petru și Ioan au vorbit așa de îndrăzneț pentru că ei erau oameni needucați și obișnuiți.’.

2. GRADELE DE INTENSITATE – COMPARAȚIE

Comparabil cu situația din româna standard (GALR 2008: 154, GBLR 2010: 215), am identificat și în graiul ardelean trei grade de comparație, pozitivul, comparativul și superlativul. În privința comparativului se disting, de asemenea, comparativul de egalitate, de inferioritate și de superioritate, în timp ce superlativul poate fi absolut și relativ. În graiul ardelean se remarcă anumite deosebiri pe care le vom descrie în continuare.

2.1. Comparativul de egalitate

În exemplele noastre din corpus, comparativul de egalitate se formează cu locuțiunea *așa dă* ‘așa de’ și adjectivul la pozitiv, iar reperul comparației este introdus prin adverbul *ka* ‘ca’. Dăm următorul exemplu: *Kum Isus šă aruga, ubrazu aluj are pljin dă lumină aša dă tari ka sorilje šă coljilje aluj ăs re aša dă albi ka lumina, maj alb dă kit šje ar puče šjinjiva pă pământ să lji albaskă.* (Puvešći 36) ‘Cum Iisus se ruga, obrazul lui era plin de lumină așa de tare ca soarele și hainele lui erau așa de albe ca lumina, mai albe decât ar putea cineva pe pământ să le albească.’.

Am identificat și un exemplu unde comparativul este format cu locuțiunea *isto aša* ‘tot așa’, care conține elementul împrumutat *isto* ‘la fel (de)’. Reperul comparației este introdus prin *ka kum* ‘ca și cum’: *Kupiji amej nu vă dăđec la njime să vă dukă pă alta parĉi; omu šje*

fašji benji aj pravedan, isto aša aj istinit ka kum aj Jāl pravedan. (1 Ivanova 3: 7) ‘Copiii mei, nu lăsați pe nimeni să vă amăgească; omul care face bine e drept, la fel de adevărat ca și cum este El drept.’

2.2. Comparativul de inferioritate

În corpusul nostru comparativul de inferioritate se regăsește în foarte puține exemple. Am întâlnit câteva exemple de construcții similare, pe care nu le menționăm aici deoarece se referă la substantive.

Comparativul de inferioritate se formează asemănător ca în româna standard (GALR 2008: 156), prin *maj pucîn* ‘mai puțin’ înainte de adjectiv, iar termenul de comparație este introdus prin *dă kit* ‘decât’. În multe cazuri, informatorii noștri preferă folosirea antonimelor decât să folosească o astfel de construcție, ceea ce este comparabil cu situația din croată. În continuare dăm singurul exemplu din corpus care nu provine dintr-o întrebare directă: *Ām šje respekt asrec voj maj pucăn cenilit dă kit ām alčilje biseriš, osim kă ju sāngur nu vam pus pā kap troškovurlje amelji?* (2 Korincani 12: 13) ‘Cu ce sunteți voi mai puțin prețuiți decât celelalte biserici, doar că eu singur nu v-am fost povară cu cheltuielile mele?’.

2.3. Comparativul de superioritate

Comparativul de superioritate în graiul ardelean se formează practic la fel ca în româna standard (GALR 2008: 156), prin adverbul *maj* ‘mai’ înainte de adjectiv, termenul de comparație fiind introdus prin *dăkit* ‘decât’ (sau variante ale acestuia) sau, în mai puține exemple, prin prepozițiile *dă* ‘de’ sau *dîn* ‘din’. Dăm următoarele exemple (cu variațiile menționate): *Dimizov lu fākut pā Faraon sā fijā ku kap tari, aša sā vadā lume kă jāl aj ala Unu Ādrept Dimizov, šā sā prišjepi kă jāl, Jahve, aj maj bālōr dā kit Faraon šā dimizeji aluj.* (Puvešći 12) ‘Dumnezeul l-a făcut pe Faraon să fie încapățânat, așa să vadă lumea că și el este acel Singur Drept Dumnezeu și să înțeleagă că el, Iahve, este mai puternic decât Faraonul și dumnezeii lui.’; *Sluga nuj majmari dā kāt gospodaru aluj.* (Puvešći 50) ‘Sluga nu-i mai mare decât stăpânul ei.’; *Ali voj ac fākut ševa maj rov dā kāt še jej or fākut!* (Puvešći 45) ‘Dar voi ați făcut ceva mai rău decât au făcut ei!’; *Kă meš ku trej ej numa maj bāftrn dā je.* ‘(Pentru) că sunt numai cu trei ani mai bătrân decât ea.’; *K-apu, tatā-su a lu bārbatului, avē u kuljibā maj bunā dîn noj.* ‘Apoi, tatăl bărbatului avea o casă mai bună decât noi.’

2.4. Superlativul relativ

Superlativul relativ se formează în graiul ardelean în două moduri. Primul și cel mai frecvent mod este prin *maj* ‘mai’ și adjectiv, unde valoarea de superlativ reiese din context, sau se poate identifica după tipul accentului din sintagmă – superlativul are accentul pe *maj*, iar comparativul pe adjectiv. Totodată, acest fapt se poate vedea și în modul de scriere a superlativului relativ în corpusul de traduceri, unde în mod frecvent adjectivul la superlativ este scris împreună cu *maj*, la fel cum se scrie superlativul în croată, de ex.: *Dimizov u zās: “Ju mes Dimizov Majbālōr.* (Puvešći 5) ‘Dumnezeu a zis: Eu sunt Dumnezeu Cel Mai Puternic.’. Termenul-reper al comparației este introdus prin *dîm/dîn* ‘din’, sau, mai rar, prin *dă la* ‘de la’: *Atunš il je pā hāl maj bun dā la bājaš, il bagā ku ominji...* ‘Atunci îl ia pe cel mai bun dintre băieși, îl bagă cu ne-romii...’; *Ščijec kă sāmānca dā goruščā aj majmikā sāmāncā dām toci.* (Puvešći 34) ‘Știți că sămânța de muștar e cea mai mică sămânță dintre toate.’

Al doilea mod de formare a superlativului relativ, mai puțin frecvent, este cu articolul demonstrativ care are formele *hăl/hă (ha)/hej/helj + maj + adjectiv*. Formele articolului demonstrativ sunt asemănătoare cu cele din subdialectul bănățean (Caragiu Marioțeanu *et al.* 1977: 149). Ilustrăm formarea prin următoarele exemple: *Ăntreg pământu ăre astupat ku apa, čak šă hej maj nalči planinur.* (Puvešći 3) ‘Întreg pământul era acoperit cu apă, chiar și cei mai înalți munți.’; *Jej lor dus pă Isus dirept la popa hăl majmari.* (Marku 14: 53) ‘Ei l-au dus pe Iisus drept la popa cel mai mare.’; *Tot omu prvi u punji bun vin pă masă, a kănd toc să ămbată, să be hăl maj slab vin.* (Ivan 2: 10) ‘Tot omul va pune întâi vinul bun pe masă, iar când toți se îmbată, se bea vinul cel mai slab.’, ...*kum gînděšći kă-s romski pomagaći hej maj bunj...* ‘...cum gândește că-s asistenții romi cei mai buni...’.

2.5. Superlativul absolut

În graiul ardelean, asemănător cu româna colocvială (GALR 2008: 161), superlativul absolut se formează cu adverbul *tari (tare)* ‘tare’ și adjectiv, de ex.: *Mujere u kăzut pă đinuc ăm nenće alu Isus, trămurănt šă tari frikosă.* (Puvešći 32) ‘Muierea a căzut în genunchi înaintea lui Iisus, tremurând și tare fricoasă.’; *Una ză, Isus u kăpatat vorbă kă Lazar are tari bičag.* (Puvešći 37) ‘Într-o zi Iisus a primit vorbă că Lazăr era tare bolnav.’; *Ši anume, uite, ju mes tari făloșă, šî toc îm kumpanje să miră.* ‘Și anume, uite, eu sunt tare fericită și toți în așezare se miră.’.

În materialul lingvistic analizat nu s-a găsit niciun exemplu de formare a superlativului absolut print-o schemă așteptată *forće (forći) + adjectiv*, cum este cazul în graiul muntean din Baranja (Radosavljević 2012: 253). Doar o singură informatoare din Baranja, care este interdialectală (vorbitoare nativă de grai ardelean și de grai muntean din Baranja), folosește o astfel de construcție: *avenj forće mare teatar* ‘avem un teatru foarte mare’, *forće mult are ungureašće vorbe* ‘foarte mult are cuvinte ungurești’, dar aceste forme apar în același discurs cu forme clar muntenești din Baranja *în forțe mult mare lukru išem* ‘avem o lucrare foarte mare’, prin urmare putem concluziona că fie este vorba de o interferență, fie de un fenomen localizat în graiul ardelean vorbit în Baranja.

Am identificat un singur exemplu de folosire a adverbului *mult* pentru formarea superlativului absolut, de aceea considerăm că aici este probabil vorba de o excepție datorită traducerii din croată: *Anostră aj dužnost să zahvalalenj lu Dimizov uvek pāntru voj šă aj tari māndru, kă Dimizovu avostru uvek pāntru ānkriđala avostră šă kari u fost mult ambāluritā šă ljubav avostră unā pāngāla alt isto să povečalešći.* (2 Solunjani 1: 3) ‘Datori suntem să mulțumim pentru voi pururea lui Dumnezeu și e foarte frumos căci Dumnezeul vostru pururea pentru credința voastră [...] și care a fost foarte întărită și iubirea voastră a unuia față de altul de asemenea se mărește.’.

3. CONCLUZII

În lucrarea de față am prezentat adjectivul în graiul ardelean al românei băieșilor din Croația. Am arătat anumite particularități în ceea ce privește flexiunea adjectivului, cum ar fi trecerea adjectivului *mīndru* de la categoria celor cu patru forme în cea cu trei, alternanțe fonologice tipice pentru graiul ardelean, folosirea adjectivelor împrumutate invariabile care se termină în *-ă* etc. Am arătat totodată și anumite particularități care apar în sistemul gradelor de intensitate în acest grai, mai ales la superlativul relativ și cel absolut.

SURSE

- 1 Ivanova = [Întâia epistolă a lui Ioan] *Door43. Open-licensed biblical content. South Slavic Ardilean Bayash: Unlocked Literal Bible* https://door43.org/u/Nedeljko/rmr-x-bsa_1jn_text_ulb/9b48de1e94/#062-ch-003
- 1 Solunjani = [Epistola întâia către Tesaloniceni] *Door43. Open-licensed biblical content. South Slavic Ardilean Bayash: Unlocked Literal Bible* https://door43.org/u/toddlprice/rmr-x-bsa_1th_text_ulb/21f05953bc/
- 2 Korinčani = [Epistola a doua către Corinteni] *Door43. Open-licensed biblical content. South Slavic Ardilean Bayash: Unlocked Literal Bible* https://door43.org/u/Natasa/rmr-x-bsa_2co_text_ulb/36405b81a7/index.html
- 2 Solunjani = [Epistola a doua către Tesaloniceni] *Door43. Open-licensed biblical content. South Slavic Ardilean Bayash: Unlocked Literal Bible* https://door43.org/u/Natasa/rmr-x-bsa_2th_text_ulb/1f7b26b241/
- Filipjani = [Epistola către Filipeni] *Door43. Open-licensed biblical content. South Slavic Ardilean Bayash: Unlocked Literal Bible* https://door43.org/u/Nedeljko/rmr-x-bsa_php_text_ulb/4117e70395/
- Galačani = [Epistola către Galateni] *Door43. Open-licensed biblical content. South Slavic Ardilean Bayash: Unlocked Literal Bible* https://door43.org/u/toddlprice/rmr-x-bsa_gal_text_ulb/d986277982/
- Ivan = [Evanghelia după Ioan] *Door43. Open-licensed biblical content. South Slavic Ardilean Bayash: Unlocked Literal Bible* https://door43.org/u/toddlprice/rmr-x-bsa_jhn_text_ulb/7d89d8ee70/
- Luka = [Evanghelia după Luca] *Door43. Open-licensed biblical content. South Slavic Ardilean Bayash: Unlocked Literal Bible* https://door43.org/u/toddlprice/rmr-x-bsa_luk_text_ulb/f0358afa99/
- Marku = [Evanghelia după Marcu] *Door43. Open-licensed biblical content. South Slavic Ardilean Bayash: Unlocked Literal Bible* https://door43.org/u/toddlprice/rmr-x-bsa_mrk_text_ulb/784913fe07/
- Matej = [Evanghelia după Matei] *Door43. Open-licensed biblical content. South Slavic Ardilean Bayash: Unlocked Dynamic Bible* https://door43.org/u/toddlprice/rmr-x-bsa_mat_text_udb/671efc9666/
- Puvešci = *Puvešci dăm Biblijă* [Povești din Biblie] *Door43. Open-licensed biblical content. South Slavic Ardilean Bayash: Open Bible Stories* https://door43.org/u/toddlprice/rmr-x-bsa_obs_text_obs/37bd637a0d/index.html
- Tit = [Epistola către Tit] *Door43. Open-licensed biblical content. South Slavic Ardilean Bayash: Unlocked Literal Bible* https://door43.org/u/toddlprice/rmr-x-bsa_ulb_tit_book/0cbfffc4ba/

BIBLIOGRAFIE

- Calotă 1995 = Ion Calotă, *Rudarii din Oltenia. Studiu de dialectologie și de geografie lingvistică românească*, Craiova, Editura Sibila.
- Caragiu Marioțeanu *et al.* 1977 = Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Tudoran, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Dexonline = Dexonline, Dicționare ale limbii române <https://dexonline.ro/>.
- GALR 2008 = Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*. Tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei Române.
- GBLR 2010 = Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Gramatică de bază a limbii române*, București, Univers Enciclopedic Gold.
- HJP = Hrvatski jezični portal, <http://hjp.znanje.hr/>
- Lanović *et al.* 2018 = *Poglavlja iz romanske filologije: u čast akademiku Augustu Kovačecu o njegovu 80. rođendanu*, Nina Lanović, Maslina Ljubičić, Maša Musulin, Petar Radosavljević, Sanja Šoštarić (ed.), Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF-press
- Radosavljević 2010 = Petar Radosavljević, *Jeziik Roma Bajaša na teritoriju Republike Hrvatske*, teză de doctorat, Universitatea din Zagreb – Facultatea de Științe Umaniste și Sociale.

- Radosavljević 2012 = Petar Radosavljević, *Particularități ale structurii fonologice și morfologice în graiurile băieșilor din Croația*, în *Philologica Jassyensia*, an VIII, nr. 2 (16), p. 247–258.
- Radosavljević 2018 = Petar Radosavljević, *Posebnosti govora Bajaša iz Kutine*, in Lanović *et al.* (2018), p. 577–590
- Rusu 1984 = Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc.
- Saramandu 1997 = Nicolae Saramandu, *Cercetări dialectale la un grup necunoscut de vorbitori ai românei. Băiașii din nordul Croației*”, în *Fonetică și dialectologie*, XVI, 97–130.
- Sikimić 2005 = Biljana Sikimić (ed.), *Бањаша на Балкану. Идентитет етничке заједнице*, Beograd, SANU – Balkanološki institut.

*Universitatea din Zagreb
Facultatea de Științe Umaniste și Sociale
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb*

ELEMENTE LEXICO-SEMANTICE INEDITE ATESTATE ÎN *ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI. SINTEZĂ* (ALRR. *SINTEZĂ*)

DANIELA RĂUȚU

1. CONSIDERAȚII PRELIMINARE

Cele patru volume ale *Atlasului lingvistic român pe regiuni. Sinteza* (ALRR. *Sinteza*¹), întocmite pe baza materialului publicat și/sau necartografiat din atlasele regionale (NALR), evidențiază, pe de o parte, unitatea limbii române la nivel dialectal, iar, pe de altă parte, oferă o perspectivă de ansamblu asupra diversității de termeni și forme din graiurile dacoromâne. În această din urmă tendință se înscriu și o serie de elemente – absente sau insuficient analizate în dicționarele limbii române –, care sunt fie termeni și sensuri învechite, ieșite din uz, fie cuvinte (mai rar, sensuri calchiate) împrumutate din limbile învecinate, fie forme create pe teren românesc, ce reflectă creativitatea lexicală a vorbitorilor de grai. Așadar, fenomenele lingvistice întâlnite sau absente dintr-o anumită regiune dobândesc o importanță deosebită la nivel național, așa cum se reflectă pe hărțile atlasului „...ceea ce, la nivel regional, poate părea ca nepertinent [...] capătă semnificație la nivel național” (Saramandu 2005: V).

Articolul de față analizează câțiva dintre termenii inediți, fie neinserați în lucrările lexicografice, fie având alte sensuri, fie, în sfârșit, înregistrați cu atestări singulare (de regulă, din *Atlasul lingvistic român*) și cu etimologie necunoscută. ALRR. *Sinteza* îmbogățește, astfel, atât repertoriul lexical dialectal, cât și pe cel al atestărilor la nivel regional, oferind date prețioase asupra originii termenilor, care se pot deduce cu ușurință grație geografiei lingvistice. Termenii sau sensurile analizate au, în general, o frecvență redusă, fiind circumscriși unei anumite (micro)arii, iar alții, deși cunosc o răspândire mai largă, nu au fost analizați până în prezent.

2. ELEMENTE LEXICALE

2.1. Împrumuturi

Din perspectiva etimologică, o serie de termeni sunt împrumuturi, provenite adesea din limbile învecinate, ca urmare a contactelor permanente dintre populații. Unele dintre aceste cuvinte au ocurențe rare în ALRR. *Sinteza*, dar confirmă, adesea, atestările din alte surse (în speță, din ALR).

¹ Până în prezent au fost publicate trei volume ale *Atlasului lingvistic român pe regiuni. Sinteza* (I: 2005; II: 2012; III: 2018), cel de al patrulea aflându-se în pregătire pentru tipar. Pentru detalii, vezi *Bibliografia*.

2.1.1. O serie de împrumuturi sunt de origine maghiară, majoritatea absente din dicționarele limbii române sau inserate cu etimologie necunoscută. Dintre acești termeni ne-au reținut atenția:

bdizonșag, cu o singură atestare în ALRR. *Sinteză* III, pe h. 431: MARTOR, în pct. 226 din Maramureș, provine din magh. *bizonysag* (Tamás, Et. Wb., s.v. *bizonșag*, MNES, s.v.), fără a fi înregistrat în lucrările lexicografice românești².

ćipă, semnalat în ALRR. *Sinteză* I, pe h. 53: URDORI, nu este inserat în dicționarele românești, cu excepția MDA, care îl atestă în ALRM I/1, h. 24, fără a propune o soluție etimologică. *Ćipă* (cu varianta morfologică *ćipe*) apare în ALRR. *Sinteză* atât în șase puncte care formează o arie unitară în nord-nord-vestul Crișanei și într-un punct din nord-vestul aceleiași regiuni – fapt constatat de atestarea cu totul izolată și pe hărțile din ALR I/1 (h. 15) și ALRM I/1 (h. 24) –, cât și în patru localități situate în jurul orașului Târgu Mureș, respectiv într-o localitate din sud-estul Transilvaniei. Repartiția geografică a termenului, dezvoltat, cel mai probabil, în mod independent în cele două regiuni, ca urmare a contactelor directe cu populația maghiară stabilită în zonă și/sau învecinată, ne îndreptățește să-l considerăm ungurism, fapt confirmat de prezența în dicționarele maghiare (MNNS, s.v. *csipa*). În Tamás, Et. Wb., este înregistrat termenul românesc *cipaș* < magh. *csipás* ‘urduros’ (cf. MRK, s.v.), de la *csipa* ‘urdoare’, considerat un vechi turcism. De altfel, pe h. 15 din ALR I/1, termenul *ćipaș* este atestat în pct. 324, ca răspuns pentru „urdori”, fără ca dicționarele să-l includă.

duț este înregistrat în cinci puncte din nord-vestul Crișanei, pe h. 197: COCOAȘĂ din ALRR. *Sinteză* II, împreună cu ***dútoș***, existent în aproximativ aceleași localități (și în var. *dútoșĕ* – într-un singur punct), pe h. 198: COCOȘAT din ALRR. *Sinteză* II. În dicționarele limbii române, *duț* apare ca variantă a lui *donț*, având sensul primar de ‘scursură (în pâine)’ (DLR, s.v. *donț*¹) sau are intrare separată în MDA, înregistrat cu sensul ‘adăpost al porumbeilor’, pentru care se indică etimologie necunoscută, în timp ce *dútoș* este absent. *Duț* este fără îndoială un ungurism < magh. *dúc*, pentru care MNES, s.v. înregistrează șaisprezece sensuri în limba maghiară, inclusiv pe cel de ‘cocoașă’, alături de toate sensurile menționate în dicționarele limbii române; pe baza unei atestări din Bihor, semantismul în discuție se regăsește și la Tamás, Et. Wb., s.v. *duț*, împreună cu *dútoș*, semnalat în nota la h. 28: COCOȘAT din ALR II, pe care autorul îl consideră, de asemenea, un împrumut < magh. *dúcos-hátú* sau *duccoshátú*, cu același sens, neînregistrat însă în dicționarele mai noi ale limbii maghiare.

***fișcúș*, *fișcărăș*⁴**. Termenii sunt înregistrați în ALRR. *Sinteză* III cu o singură ocurență, la *fișcúș* pe h. 429: [j] în JUDECATĂ (pct. 203 din jud. Maramureș), respectiv *fișcărăș*⁴ pe h. 430: [-tór] în JUDECĂTOR (pct. 146 din jud. Bihor). Deși nu sunt consemnați în lucrările lexicografice românești³, cele două lexeme au numeroase atestări la Tamás, Et. Wb., s.v. *fișcuș* ‘fisc; avocat fiscal’ < magh. *fiskus* (< lat. *fiscus*); s.v. *fișcarăș* ‘avocat’ < magh. *fiskalis*, *fiskaris* (< lat. *fiscalis*). Pentru noțiunea ‘avocat’, termenii apar cu o frecvență ridicată, mai ales ca al doilea răspuns, alături de alte variante derivate și/sau fonetice, pe h. 818 din NALR–Criș. IV și h. 740 din ALRR–Mar. III.

risegేశ, întânit în ALRR. *Sinteză* III, pe h. 427: BEȚIV, este răspândit în Crișana, ca prim răspuns, în patru puncte din nord-nord-vest și un punct din nord-vestul regiunii, iar ca

² Termenul este, cel mai probabil, ieșit din uz, fiind înregistrat de L. Tamás, în diferite variante fonetice, pe baza documentelor istorice din secolele XVI–XVII.

³ *Fiscărăș*, *fișcărăș*, *fișcuș*, cu sensul ‘avocat’, au fost recent incluși în DRAM 2015, pe baza atestărilor din diferite localități maramureșene (Bârlea, 1924; ALR, 1965: 989; ALRM, 1973: 740; Lenghel, 1979, *apud* DRAM 2015, s.v. *fișcarăș*).

răspuns secundar, în forma cu *s* dur, *risăgăș*, în câte două localități din ariile menționate. Termenul nu este atestat în niciun dicționar al limbii române⁴, NALR. Criș. II (h. 269) și, implicit, ALRR. *Sinteză* fiind, de altfel, singurele surse care îl menționează. Originea termenului este maghiară, fiind sugerată de difuziunea sa dialectală și consemnată în lucrări lexicografice (MKR, s.v. *részezes* ‘bețiv, băutor’; cf. MNES, s.v.). Ca al doilea răspuns, este înregistrată și forma *rised^{eu}*, în pct. 174 din ALRR. *Sinteză*, fiind, cel mai probabil, creat prin înlocuire de sufix.

2.1.2. O serie de sârbisme au centrul de iradiere în zona Banatului, extinzându-se, uneori, către sudul Crișanei și/sau nordul Olteniei:

dókină, atestat pe h. 393: DOICĂ din ALRR. *Sinteză* III, în localități din Banat, trei dintre ele situate în vest, una în est și trei în nordul regiunii, este confirmat și în ALR I/2, h. 222, în trei puncte din jurul orașului Timișoara⁵. Termenul nu este inclus în dicționare, dar, după cum indică și răspândirea sa, este un împrumut din sb. *dojkinja*, cu același sens (SRR, s.v.).

fișnésc (cu var. *fiznésc*, *suznésc*) este răspuns principal pentru FLUIER (*din degete*), h. 146 din ALRR. *Sinteză* II, răspândit într-o arie unitară (10 localități) ce cuprinde sud-estul Banatului și nord-vestul Olteniei. Identificat de D. Gămulescu (1974: 132) doar în zona Olteniei, termenul – neinserat în dicționarele limbii române – poate fi o creație onomatopeică, la fel ca alte verbe de conjugarea a IV-a, înregistrate în graiurile din vestul țării, cum sunt, de pildă, *fișcăi*, *fășcăi*, *flișcăi* (cf. Teaha 2005: 183) sau poate avea la bază etimonul sârb *zviznuti* ‘a scoate un fluierat, o fluierătură; a șuiera’ (SRR, s.v.).

mladojănă (pct. 5, ca al doilea răspuns), cu varianta cu metateză *mădlojănă* (pct. 17, ca prim răspuns) apare pe h. 438: MIRE din ALRR. *Sinteză* III. Pe baza atestărilor lui E. Petrovici și I. Popovici, D. Gămulescu (1974: 157) îl include în inventarul de cuvinte sârbești (< sb. *mladoženja* ‘mire’); termenul nu este cunoscut în dicționarele limbii române.

2.1.3. Dintre elementele provenite prin altă filieră slavă, menționăm:

joludă, înregistrat în ALRR. *Sinteză* II, pe h. 316: UIMĂ, cu variantele *jeludă* și *jolună* apare în trei puncte disparate din Crișana și un punct din Maramureș; *jolúnă* și *áre jolud^e* se confirmă în aceleași localități din Crișana și ca răspuns pentru VARICE, h. 312 din ALRR. *Sinteză* II. Alături de acestea, formele de plural *jelud^e*, înregistrate în diferite variante fonetice (*jelúne*, *jalúne*) sau morfologice (*jelún*), fie ca prim răspuns, fie ca al doilea, pe h. 151: AMIGADALE, acoperă 14 localități din jumătatea nordică a Crișanei⁶. Formele și sensurile menționate nu sunt înregistrate în dicționarele limbii române, cu excepția MDA: *jaludă*, atestat la Pașca, în *Glosar regional*, ‘umflătură pe corp sau pe cap’ < bulg. *жалъд* ‘ghindă’, respectiv *joludă*, consemnat de N. Bugnariu ‘1. umflătură ușoară. 2. bășică la degetele picioarelor’, pentru care se propune ucr. *жолудь*. Cert este că atestarea termenului exclusiv în zona Crișanei este un indiciu în favoarea etimonului ucrainean sau, cel mult, al unuia slav. *Jelună* sau *jolună* reprezintă, cel mai probabil, forme contaminate cu *alună*; de altfel, pentru zona

⁴ Acest fapt este cauzat și de absența întrebării pentru noțiunea „bețiv” în ALR și ALRM, date care sunt valorificate, de regulă, în dicționarele limbii române, cu precădere, în DLR.

⁵ Pe baza atestărilor din ALR, D. Gămulescu (1974: 128) include forma *doichine* în inventarul de termeni sârbești, interpretând, probabil, varianta fonetică *dóikină* din pct. 40 (ALR) drept o formă de declinare a III-a. În realitate, este vorba despre tendința graiurilor bănățene de a pronunța *e* cu nuanță velară și invers, de a rosti *ă* cu un timbru vocalic din seria anterioară (cf. Neagoe 1984: 245).

⁶ *Jeludă*, cu pluralul *jelude*, pentru sensul ‘amigdală’ este consemnat și în graiurile din Ungaria, în localitatea Chitighaz (TD–Ung., *Glosar*, s.v. *jeludă*).

Maramureșului este consemnată și forma diminutivală *joluniță* ‘bubă, umflătură’, ca rezultat al contaminării dintre *joludă* și *aluniță* (Farcaș 2009: 150). Termenii au cunoscut, așadar, o specializare semantică, de la ‘tip de umflătură’ la ‘amigdală’, având o difuziune unitară, pe care dicționarele ar trebui să o consemneze.

sfoiuc, cu varianta *sfoiug*, apare pe h. 449, 450: CUMNAT², CUMNAT³ în Săpânța și în două localități din Țara Oașului. Interesant este faptul că dicționarele îl consemnează cu alte sensuri (‘mușegai’, ‘larvă de gândac’, ‘viermișor’ – cf. DLR, s.v. *sfoiag*, DEX, s.v. *sfoiag*, MDA, s.v. *sfoiag*), explicându-l prin bulg. *svojak* ‘cumnat’, dar sensul etimologic nu este înregistrat. Alte lucrări îl atestă în zona Olteniei cu sensul de ‘mușegai’, pentru care dau etimologie necunoscută (DU, s.v. *sfoiag*, SDLR, s.v. *sfoiag*). Având în vedere poziția sa geografică, termenul cu sensul ‘cumnat’ ar putea avea o altă filieră slavă. Împrumutul se explică prin necesitatea de a diferenția prin cuvinte distincte referenți diferiți și de a rezolva omonimia existentă în limba literară între diferite grade de rudenie dintre „doi bărbați căsătoriți cu două surori” (CUMNAT²), respectiv „un bărbat față de bărbatul surorii lui” (CUMNAT³).

2.2. Elemente create pe teren românesc

2.2.1. Dintre elementele inedite create pe teren românesc, adesea, creații ad-hoc oferite ca răspuns la întrebările anchetatorilor de atlas și având, așadar, circulație restrânsă, menționăm două derivate verbale, create de la substantive, care cunosc o răspândire mai largă în graiuri:

fălipcăt, înregistrat în ALRR. *Sinteză II*, pe h. 289: BOLNĂVICIOS, în pct. 19 din Banat, fiind, după toate probabilitățile, un participiu de la **fălincă*, provenit din subst. *fălincă*, inserat în dicționare cu etimonul sb. *fălinka* (CADE, s.v.; SDLR, s.v.; DA, s.v.; MDA, s.v.; cf. Graur 1963: 34; Gămulescu 1974: 131). Înrudit cu verbul *a făli* ‘a lipsi’, fără a fi un derivat al acestuia (cf. Ioniță 1985: 84), substantivul este general glosat în lucrările lexicografice prin ‘greșeală, defect’; pe baza atestărilor, D. Gămulescu (1974: 131) consideră că pentru aria subdialectului bănățean, *fălincă* are și sensul ‘lipsă, pagubă’, sens pe care îl regăsim, de altfel, și în SRR, s.v. *falinka*. Din alte exemple oferite de V. Ioniță (1985: 84) reiese că termenul este sinonim cu *bai*, *hibă*, având sensul ‘bubă, rău’, ceea ce ar motiva și semantismul termenului *fălincat*. O altă posibilitate pentru mutația semantică ar constitui-o evoluția de la „lipsit de sănătate” la „(persoană) care se îmbolnăvește frecvent; bolnăvicios”.

îi zaflujește, atestat pe h. 80: (ÎI) CURGE (NASUL) din ALRR. *Sinteză I*, ca răspuns secundar în pct. 330, nu este inclus în dicționare, provenind, probabil, de la un verb **zaflui*, varianta cu metateză a lui **zalfui*, derivat de la *zalfă* ‘guturai, răceală’. *Zalfă* fie nu este înregistrat (CADE, CDER), fie apare cu etimologie necunoscută (DLR, s.v.).

2.2.2. Câteva derivate create de la formele de feminin, fie glosate cu alte sensuri, fie absente din dicționare, ne-au atras atenția în mod deosebit:

boresărî și *boresóî*, atestate pe h. 144: SPÂN din ALRR. *Sinteză II*, primul în localitatea Săpânța, al doilea înregistrat în Țara Oașului, sunt derivate de la *boreasă* ‘nevastă, văduvă’. DA (s.v. *boesar*) și DELR I (s.v. *boier*) îl consemnează pe *boesar* ‘văduv’, după atestarea lui Candrea din Țara Oașului, iar în DRAM 2015 îl întâlnim semnalat în Maramureș pe *boresoi*, cu sensul ‘bărbat cu comportament femeiesc’. Sensul ‘spân’ se justifică, astfel, prin trăsătura asociată, de regulă, unei femei, de a fi lipsită de barbă și de mustăți (cf. Farcaș 2009: 23).

mătușóî (*mătușón*), înregistrat pentru UNCHI², h. 344 din ALRR. *Sinteză III*, este răspândit într-o arie unitară din partea sudică a Banatului (21 de puncte) și o localitate din

nord-vestul Olteniei, respectiv în patru puncte din sud-estul Crișanei și în prelungirea acestora în trei localități din Transilvania. Termenul este inclus în DLR, s.v., MDA, s.v., ca regionalism prin Banat și Transilvania cu sensul ‘unchi’⁷. În realitate, derivatul desemnează ‘soțul mătușii, unchi prin alianță’, devenind foarte expresiv și ușor de reperat, ca și în cazul altor nume grade de rudenie (cf. *supra*, *sfoiăc*) din nevoia de a evita omonimia existentă între cele două categorii de unchi și de a le delimita referenții prin cuvinte distincte⁸.

miresóji (meresón) este inclus pe h. 438: MIRE din ALRR. *Sinteză* III, cu răspândire în partea sudică a Banatului (5 localități) și un punct disparat din jumătatea nordică a aceleiași provincii. Neinserat în lucrările lexicografice, lexemul este un derivat de la *mireasă*, explicabil prin necesitatea de a avea un corespondent simetric pentru perechea *mire-mireasă*, în condițiile în care, până nu demult, termenul *mire* nu era cunoscut în zona Banatului (cf. Ioniță 1985: 107–109).

2.2.3. ALRR. *Sinteză* înregistrează, de asemenea, creații reprezentând contaminări între forme lexicale diverse. Din această categorie amintim:

cocoștác, înregistrat ca răspuns principal sau suplimentar (al doilea, al treilea răspuns) în patru puncte situate în vestul (pct. 43, 44, 49, 50), respectiv în sudul Banatului (pct. 5, 6), pe h. 197: COCOAȘĂ din ALRR. *Sinteză* II, este absent din dicționarele românești. Având aproximativ aceeași arie de răspândire precum *coștac*, care „derivă, în mod evident, din sb. *koštak*” (Mării 2005: 92), termenul reprezintă, cel mai probabil, o formă contaminată între *cocoașă* (var. *cocoș*) și *coștac*.

2.3. Elemente de origine necunoscută

Atlasul *Sinteză* înregistrează și o serie de cuvinte – inexistente în dicționare –, a căror origine nu am putut-o stabili cu siguranță; informațiile referitoare la repartiția lor geografică pot oferi sugestii pentru soluții etimologice viitoare, prin coroborarea acestora cu date despre circulația la nivel regional, popular a unor termeni de diverse origini:

gergînă, gjergînă și gjörgînă, întâlnite pe h. 138: BĂRBIE² din ALRR. *Sinteză* II, formează o arie unitară în partea central-estică a Banatului (24 de localități incluzând și răspunsurile suplimentare). Pe baza atestării din ALRM (I/I, h. 50⁹), MDA (s.v. *gherghină*¹) este singurul dicționar care consemnează termenul, alături de alte intrări omonime, fără a propune însă o soluție etimologică. Localizarea cuvântului indică posibilitatea de a fi un împrumut sârbesc; termenul ar putea fi pus în relație, suferind o posibilă schimbare de sufix, cu sb. *đerdan*, gen. -ana ‘colier, salbă’, provenit din turc. *gerdan* (Skok, ER, s.v. *đerdan*), care la origine desemnează ‘1. gât (partea externă și internă); 2. bărbie; 3. specialitate de carne din regiunea cefei’ (RHTED, s.v. *gerdan*). În ceea ce privește corespondența semantică, rom. *gergînă* și variantele sale fonetice fie ar putea păstra sensul originar al tucismului, fie ar putea constitui o utilizare metaforică, așa cum s-a întâmplat cu *salbă*, care desemnează „bărbie” (v. h. 138: BĂRBIE²). La fel ca în cazul rom. *giordan*¹⁰, *gergînă* și *gjergînă* pun problema literarizării, putând fi

⁷ Pe h. 341: UNCHI¹ din ALRR. *Sinteză* III, termenul are o singură atestare în Banat, ca al doilea răspuns.

⁸ În aceeași categorie se înscrie și corespondentul feminin, care desemnează ‘mătușa prin alianță, soția unchiului’, pentru care vorbitorii de grai din Transilvania au găsit soluția derivării de la masculin: *uŋkóáje* < *unchi* + -oáie (v. ALRR. *Sinteză* III, h. 345: MĂTUȘĂ²; cf. Marin, Răuțu 2019).

⁹ În ALRM *gherghină* acoperă 5 localități situate în partea estică a Banatului.

¹⁰ D. Gămulescu (1974: 135) remarcă faptul că DA (s.v. *gherdan*) nu separă din punct de vedere etimologic cele două variante *gherdan* și *ghiordan*, considerând-o pe cea din urmă o formă literarizată a bân. *giordan*.

inserate în dicționare sub formele *gherghină* (prin interpretarea lui *g < ǵ* depalatalizat, tendință binecunoscută a subdialectului bănățean – v. Neagoe 1984: 251) sau *gergină*, formă mai apropiată de pronunția etimonului sârbesc.

glută este răspândit în aproximativ aceeași arie pe două hărți: h. 197: COCOAȘĂ și h. 316: UIMĂ, ambele din ALRR. *Sinteză II*. Izoglosele care delimitează termenul pentru „cocoașă”, separă pe verticală o arie din partea central-estică și nordică a Banatului (și o localitate din sudul Crișanei, în care a fost înregistrată var. *glut*), formată din șapte puncte (pct. 32, 68, 79, 84, 91, 96, 103), în timp ce pentru „uimă”, deși aria de difuziune pare aproximativ aceeași, localitățile apar mai dispartate (pct. 37, 38, 43, 51, 89, 101, 105, 371). Probabil, la origine termenul desemnează un anumit ‘tip de umflătură’, la fel ca în cazul altor termeni specializați pentru cele două noțiuni (v. *supra*).

măingă, înregistrat pe h. 316: UIMĂ din ALRR. *Sinteză II*, este repartizat în patru puncte situate în partea sud-estică a Olteniei. Având aceeași zonă de răspândire, termenul ar putea fi asociat cu expresia *a da moanga* (la jocul de pietricelele) ‘a arunca fiecare piatră în sus și a o prinde pe dosul palmei’ (DLR, s.v. *moangă*², MDA, s.v. *moangă*²), pe care dicționarele o consemnează pe baza unei singure atestări din localitatea Măceșu de Jos, Băilești, pct. 872 din ALR II (corespunzător punctului 981 din NALR), fiind posibilă o evoluție semantică de la ‘pietricică’ la ‘umflătură, uimă’.

3. ELEMENTE SEMANTICE

Din punct de vedere semntic, menționăm o serie de cuvinte care, de cele mai multe ori, au dobândit prin extensie sensuri noi. Unele dintre acestea cunosc o largă răspândire, altele apar cu atestări singulare, cel mai probabil, ca rezultat al neînțelegerii întrebării anchetatorului.

dúdă. Cu o circulație destul de largă, termenul se regăsește ca răspuns pentru ESOFAG, h. 153 din ALRR. *Sinteză II*. Însoțit uneori de determinant (*de la grumáz / ~a grumázului, de la rířză, de mîřcäre*), cuvântul apare ca prim răspuns în jumătatea nordică a Banatului și în cea sudică a Crișanei, fiind completat de răspunsuri suplimentare în diferite puncte din aria Banatului. În punctul 42 întâlnim pentru aceeași noțiune derivatul *dudurăță*¹¹. Deși este inserat în dicționare, cu răspândire în zona vestică (prin Olt., Ban., nord-vestul Transilvaniei), desemnând, în general, ‘coș de fum, burlan la sobă’ (DU, s.v. *dudă*; SDLR, s.v. *dudă*; DLR, s.v. *dudă*²), ‘țeavă, burlan, urloiu’ (CADE, s.v. *dudă*²) sau ‘canal, fistulă’ (CDER, s.v. *dudă*), ‘bucium, corn’ (DLR, s.v. *dudă*²; Tamás, Et. Wb., s.v. *dudă*), ‘(reg.) lujer de ceapă, în vârful căruia se fac semințele’ (DLR, s.v. *dudă*²), termenul nu este consemnat și cu accepțiunea ‘esofag’. În ceea ce privește originea, majoritatea dicționarelor propun etimonul magh. și sb. *duda* (CADE, CDER, DLR)¹². Asemănarea dintre forma referenților (‘fluier, tub, burlan’¹³, respectiv ‘esofag’) motivează evoluția semantică. După poziția geografică a termenului *dudă*

¹¹ Derivatul este consemnat de L. Șăineanu pentru sensul „mic coș de fum (la cuptor sau la sobă)” (DU, s.v. *dudă*).

¹² În DU se trimite la un primitiv *dud*, de origine necunoscută, iar SDLR menționează rut. pol. ung. *duda*, rus. litv. *dudá* „tilincă, fluier, cimpoi”, bg. *dudúk*, turc. *düdük* „fluier”.

¹³ Sensurile de bază ale lui *duda* în limba maghiară sunt ‘cimpoi’, ‘claxon’ sau se referă la diferite instrumente cu care se fluieră sau se claxonează (MNNS, s.v.); sensul ‘tub, burlan, coș de fum’, este o creație metaforică, motivată de asemănarea dintre referenți și se regăsește și în graiurile românești din Ungaria (TD-Ung., *Glosar*, s.v.).

cu sensul ‘esofag’, acesta pare a se fi dezvoltat, mai degrabă, din termenul sârbesc, înregistrat în dicționare cu sensurile ‘fluier’, ‘conductă’ (SRR, s.v. *duda*). De altfel, asemănarea referențelor motivează și sensurile înregistrate în Banatul sârbesc: ‘cișmea (cu pompă de mână)’ (Râtișor), ‘esofag la păsări’ (Lokve, Barice), *dúda de vorbit* ‘laringele’ (Lokve) (v. TD–Ban. sârb., *Glosar*, s.v. *dudă*).

fúkolu de la búrtă, fúcol, înregistrat în două puncte disparate din Transilvania, pe h. 310: PERITONEU din ALRR. *Sinteză* II, exploatează metaforic sensul de bază ‘stofă de lână subțire’, ‘giulgiu’, ‘maramă’ (cf. DU, s.v., *fachiol*, SDLR, s.v. *fachiol*, DLR, s.v. *fachiol*, MDA, s.v. *fachiol*) al termenului *fachiol* < magh. *fátyol*, pe care DLR îl consideră un derivat de origine romană.

gígír, alături de determinanții ~ *négru* și ~ *ála roșu*, este înregistrat pe h. 210: FICAT din ALRR. *Sinteză* II, în zona Dobrogei (trei localități din jud. Tulcea și una din Constanța) și în prelungirea acestei zone dincolo de Prut, în partea sudică a Basarabiei, dar și în extremitatea estică a acestei regiuni. Termenul este consemnat în dicționare, de regulă sub forma *cighir*, mai apropiată de etimonul turc. *çeger* ‘măruntaie’ și desemnează ‘plăcintă făcută din măruntaiele mielului’ în Moldova (DU, s.v. *cighir*), ‘drob sau plăcintă din măruntaie de miel’ (SDLR, s.v. *gighir*), ‘prapur (de miel)’, ‘tocană (din organe de miel)’, ‘drob’ (cf. DA, s.v. *cighir*), ‘intestine de miel’, ‘cârnat preparat din intestine de miel’ (CDER, s.v. *cighir*), ‘prapur de miel’, ‘plămân (de porc)’, ‘drob’ (cf. MDA, *cighir*¹) etc. Așa cum este consemnat și în DGS II (s.v. *gighir*), pe baza materialului din ALRR–Munt. și Dobr. și a celui din AFLR, *gighir* are atât sensul de ‘plămân (la porc)’, cât și pe cel de ‘ficat’. Prin urmare, date fiind raporturile de conviețuire cu populația turcă din zona în care este atestat sensul ‘ficat’, putem deduce faptul că acesta nu constituie o evoluție de la sensurile deja existente în limba română, ci a fost preluat, cel mai probabil, direct din limba turcă, specializându-se pe teren românesc.

gostíe, semnalat pe h. 419: NUNTĂ din ALRR. *Sinteză* III, termenul apare într-o microarie din nord-vestul Banatului (9 puncte ca prim răspuns și 2 ca răspuns secundar). La fel ca în cazul lui *ospăț*¹⁴ – și, probabil, sub influența acestuia –, pe care *gostie* (derivat de la sb. *gost* ‘oaspete, musafir’ – DA, s.v. *gost*) l-a înlocuit în Banat, termenul a evoluat în timp din punct de vedere semantic, așa cum o dovedesc diversele atestări (cf. Ioniță 1985: 76), de la ‘vizită a unor oaspeți’ la ‘ospăț, petrecere’ (cf. Gămulescu 1974: 77), ‘ospăț, petrecere cu mulți invitați’, ‘ospăț, petrecere cu ocazia nunții’, desemnând, ulterior, ‘nuntă’, în general. Diversele stadii semantice sunt consemnate și în Banatul sârbesc (TD–Ban. sârb, *Glosar*, s.v. *gostie*).

jápju. Înregistrat într-o microarie din sudul Munteniei, pe h. 310: PERITONEU din ALRR. *Sinteză* II, termenul nu este cunoscut în dicționare pentru această noțiune. Lucrările lexicografice îl consemnează, pe baza unor atestări singulare, cu sensul ‘așternutul de sub șă, pătură; ibâncă’, fără a propune o soluție etimologică (DU, s.v., DA, s.v., DLRM, s.v., MDA, s.v. *japiu*¹), MDA adăugând și un omonim, cu circulație regională, care desemnează ‘1. zgârâietură care sângerează. 2. jupuire a pielii care poate produce boala numită răcilă [sic!]’. Pe baza atlaselor regionale, DGS II, s.v. notează alături de sensul ‘peritoneu’ și ‘peliță la carne sau la slănină’, înregistrat aproximativ în aceeași arie (Teleorman, Dâmbovița), ambele constituind, cel mai probabil, creații metaforice.

jíbă, atestat în cinci localități din nordul Crișanei, pe h. 382 din ALRR. *Sinteză* III pentru ‘(femeie) însărcinată’, termenul este inserat în dicționare cu sensurile ‘bine dezvoltat’ (DA, s.v. *jib*, DEX, s.v. *jib*, MDA, s.v. *jib*), iar p. ext. ‘puternic, robust, mare’ (CDER, s.v. *jib*,

¹⁴ Pentru evoluția semantică similară a termenului *ospăț* ‘nuntă’, v. Todoran 1948: 128-132.

MDA, s.v. *jib*)¹⁵, evoluția către semantismul din atlas fiind ușor de motivat. În ceea ce privește etimologia, dacă DA și MDA propun magh. *zsib* ‘actor comic’, N. Drăganu (*apud* CDER) îl explică prin ucr. *živ* ‘viu’, în timp ce Al. Ciorănescu respinge ambele soluții, susținând originea necunoscută sau, probabil, „o alterare, deși dificil de explicat, a lui *jid*, cu sensul de ‘gigant’ ” (CDER, s.v. *jib*).

moločág, consemnat în ALRR. *Sinteză* III pentru h. 419: NUNTĂ, ca prim răspuns în două localități, iar ca răspuns secundar în patru puncte din nord-nord-estul Crișanei, este inserat în dicționare ca variantă a lui *mulăceag* (DLR, s.v.; MDA, s.v.) < magh. *mulatság*. Prin extensie, la fel ca în cazul lui *gostie* (v. *supra*), termenul desemnând inițial ‘petrecere, ospăț’¹⁶ a evoluat către ‘petrecere cu ocazia nunții’, ajungând să desemneze ‘nuntă’, în general.

muzgóri este atestat cu forma de singular pentru prima dată de T. Teaha, în Valea Crișului Negru (DLR, s.v. *muzgoare*), desemnând ‘murdărie’. Termenul se întâlnește pe h. 53: URDORI din ALRR. *Sinteză* I, în pct. 955 din centrul Olteniei. Evoluția semantică, ca și în cazul altor termeni care desemnează diferite tipuri de murdărie pentru „urdori”, este evidentă. Termenul apare cu etimologie necunoscută (DLR, MDA), dar ar putea fi asociat cu *mâzgă*, de origine slavonă.

scȃcã, însoțit sau nu de determinantul *la ȃt*, apare pe h. 53: URDORI din ALRR. *Sinteză* I, în două puncte situate în nord-estul Crișanei (pct. 167, 171). Termenul este consemnat în dicționare cu sensul ‘lapte acru (încălzit)’, iar p. ext. ‘brânză dulce’ și provine din vb. *scoace* < lat. *exeoquere* (DLR, s.v. *scoacă*). La fel ca în cazul altor termeni din domeniul culinar (cum este, de exemplu, *urdă* care desemnează ‘urdoare’), evoluția semantică a lui *scoacă* spre ‘urdoare’, se explică printr-o utilizare metaforică, motivată de asemănarea evidentă dintre cei doi referenți.

zgăbîrde (*la ȃik*), întâlnit în trei puncte din centrul Olteniei, pe h. 53: URDORI din ALRR. *Sinteză* I, este înregistrat în Cihac, DE II (s.v. *rapăn*) între elementele slave, înrudit cu *rapăn* în DU (s.v. *sgăbârdă*), pe care autorul îl leagă de *sgaibă*, în DLR și MDA (s.v. *zgăbârdă*), cu etimologie necunoscută. I. I. Russu (1948: 162–165) îl asociază cu *sgrăbunță*, pe care îl consideră „corespondent băștinaș, anteroman, al acestuia [= *sgaibă*], conservat alături de termenul roman, cu alte nuanțe semantice (Russu 1948: 165).

4. CONCLUZII

Prin cele câteva mostre de elemente dialectale, neinserate sau parțial atestate în dicționarele limbii române, am surprins o parte din bogăția lexicală și semantică a *Atlasului lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, comparabilă cu varietatea dialectală oferită de atlasele lingvistice naționale precedente (WLAD și ALR).

Confirmând unele dintre fenomenele atestate anterior, ALRR. *Sinteză* contribuie, mai ales datorită rețelei mai mari de localități pe care o cuprinde, și la lărgirea ariei de răspândire a unor lexeme, furnizând, totodată, indicii asupra originii acestora. Prin urmare, ALRR. *Sinteză* constituie, prin repertoriul de termeni și sensuri pe care îl conține, o sursă veritabilă de exploatat în dicționarele limbii române, cu precădere, în *Dicționarul-tezaur*.

¹⁵ În DRAM 2015, s.v. *jib*, sunt consemnate și alte sensuri ale termenului folosit atât adjectival, cât și adverbial (‘tare’, ‘repede’, ‘mult’, ‘mare’ etc.).

¹⁶ Pentru atestări ale acestui sens, v. Tamás, Et. Wb., s.v. *mulăceag*.

BIBLIOGRAFIE

Lucrări de referință

- Farcaș 2009 – Ioan-Mircea Farcaș, *Lexicul subdialectului maramureșean*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Gămulescu 1974 – Dorin Gămulescu, *Elementele de origine sârbocroată ale vocabularului dacoromân*, București, Editura Academiei Române, Pančevo, Novinsko Preduzeće „Libertatea”.
- Graur 1963 – Alexandru Graur, *Etimologii românești*, București, Editura Academiei.
- Ioniță 1985 – Vasile Ioniță, *Metafore ale graiurilor din Banat*, Timișoara, Editura Facla.
- Marin, Răuțu 2019 – Maria Marin, Daniela Răuțu, „Termeni de înrudire și formule de adresare în comunitățile românești din Ungaria și Serbia. Observații etnolingvistice”, în Berényi, Maria (ed.), *Simpozion. Comunicările celui de al XXVIII-lea Simpozion al cercetătorilor români din Ungaria*, Giula, Editura Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Mozi Nyomda Bt., p. 198–213.
- Mării 2005 – Ion Mării, *Note și studii de etimologie lexicală dacoromână*, „Etimologica”, 17, București, Editura Academiei Române.
- Neagoe 1984 – Victorela Neagoe, „Subdialectul bănățean”, în *Tratat* 1984, p. 240–284.
- Russu 1948 – I. I. Russu, „Cuvinte autohtone în limba română”, în *Dacoromania*, XI, p. 141–183.
- Saramandu 2005 – Nicolae Saramandu, „Prefață”, în ALRR. *Sinteză* I, p. V–VII.
- Teaha 2005 – Teofil Teaha, *Cuvinte latinești moștenite în graiurile românești actuale*, București, Editura Academiei Române.
- Todoran 1948 – Romulus Todoran, „Contribuțiuni semantice și lexicale”, în *Dacoromania*, XI, p. 128–141.

Sigle

- ALR I/1, 2 – *Atlasul lingvistic român*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I (ALR I), de Sever Pop, vol. I, Cluj, Muzeul Limbii Române, 1938; vol. II, Sibiu/Leipzig, Muzeul Limbii Române/Otto Harrassowitz, 1942.
- ALRM I/1 – *Micul Atlas lingvistic român*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I (ALRM I), vol. I, de Sever Pop, 1938.
- ALRR–Mar. III – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, vol. III, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, București, Editura Academiei Române, 1973.
- ALRR. *Sinteză* I–IV – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză* (ALRR. *Sinteză*), coordonator: Nicolae Saramandu), București, Editura Academiei Române, vol. I: 2005 (colectiv redacțional: Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov); vol. II: 2012 (colectiv redacțional: Verginica Barbu Mititelu, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana Mihaela Zamfir); vol. III: 2018 (colectiv redacțional: Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Daniela Răuțu, Irina Floarea, Carmen-Ioana Radu, Ionuț Geană, Mara Iuliana Manta); vol. IV (colectiv redacțional: Alina Bojoga, Irina Floarea, Mara Iuliana Manta, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Daniela Răuțu, Teodora Toroipan) (manuscris).
- Cihac, DE II – A. De Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Vol. II. Éléments slaves, Magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort, Ludolphe / Berlin, S. Calvary / București, Sotschek, 1879.
- DA – *Dicționarul limbii române*, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea/Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1913–1948.
- DELR I – *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR), volumul I: A–B, București, Editura Academiei Române, 2011.
- DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Editura „Univers Enciclopedic”, 1998.
- DGS II – *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, coordonator: Maria Marin, volumul II, Literele D–O, 2010, București, Editura Academiei Române.

- DLR – Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur, acad. Ion Coteanu, acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, 1965–2010.
- DRAM 2015 – Dorin Ștef, *Dicționar de regionalisme și arhaisme din Maramureș*, ediția a doua, Baia Mare, Editura Ethnologica.
- DU – Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*. A cincea edițiune, [Craiova], Editura „Scrisul Românesc”, [1925].
- MDA – *Micul dicționar academic*, I–IV, București, Editura „Univers Enciclopedic”, 2001–2003.
- MNES – *A magyar nyelv értelmző szótára* (online) [<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/>].
- MNNS – *A Magyar nyelv nagyszótára* (online) [<http://nagyszotar.nytud.hu/index.html>].
- MRK – Ferenc Bakos, Lucia Borza, *Dicționar maghiar-român / Magyar-román kisszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- NALR–Criș. II, IV – *Noul Atlas lingvistic român. Crișana*, București, Editura Academiei Române, vol. II, de Ionel Stan, Dorin Urișescu, 2003; vol. IV, de Dorin Urișescu (coord.), Ionel Stan și Veronica Ana Vlasin, Gabriela Violeta Adam, Lăcrămioara Oprea, 2017.
- RHTED – *The Redhouse Turkish-English Dictionary*, Redhouse, 2007.
- SDLR – August Scriban, *Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaisme, neologisme, provincializme)*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- Skok, ER – Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, A–J, Zagreb, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Unjetnosti, 1971.
- SRR – Mile Tomici, *Srpsko-rumunski rečnik / Dicționar sârb-român*, vol. 1–3, Temišvar Savez Srba u Rumuniji, 1999.
- Tamás, Et. Wb. – Lajos Tamás, *Etymologisch-Historisches Wörterbuch der Ungarischen Elemente im Rumänischen* (unter Berücksichtigung der Mundartwörter), London / The Hague / Paris, Mouton & Co, 1967.
- TD–Ban. sârb. – *Graiuri românești din Banatul sârbesc. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, de Maria Marin (coord.), Viviana-Monica Fătu, Mara Iuliana Manta, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răutu, Dana-Mihaela Zamfir, București, Editura Academiei Române, 2021 (sub tipar).
- TD–Ung. – *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Tratat* 1984 – Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura „Scrisul Românesc”.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

SU ALCUNE DESIGNAZIONI NEL CAMPO SEMANTICO DEL MAIS IN ITALIA E NEI BALCANI

ANTONIO ROMANO
ROBERTO MERLO

1. INTRODUZIONE: ORIGINI DEL MAIS

Nel 2009 il mais (*Zea mays*) rappresentava la più importante produzione cerealicola al mondo (www.fao.org): la capacità di adattamento dei suoi diversi cultivar alle più svariate condizioni ambientali l'ha portato a una diffusione planetaria, rendendolo il cereale più sfruttato nell'alimentazione del bestiame d'allevamento o nel campo delle applicazioni industriali.

Sappiamo controversa la questione della diffusione del mais dopo la scoperta delle Americhe e conosciamo le vicende della sua alterna identificazione, nella cultura popolare, con varietà di miglio o di sorgo¹. Riguardo al problema della sua presenza in Europa, come noto, si parte da Matthieu Bonafous (1833), che, sulla base delle conoscenze disponibili al tempo, non riesce a dirimere il dubbio su una diffusione precolombiana della pianta nel Vecchio Mondo. In Italia – come aveva già considerato esaustivamente Meoni (1974) – si deve a Messedaglia (1927) la ricostruzione delle relazioni filogenetiche tra le varietà americane originarie e quelle tradizionalmente coltivate nelle varie regioni (cfr. Stoianovich, Haupt 1962 per i Balcani). A livello storiografico, la discussione dell'epoca e della filiera dell'introduzione della coltura del mais nello spazio romeno riposa ancora oggi sullo studio classico di C.C. Giurescu, che la colloca nella prima metà del Seicento².

Le rotte di migrazione e le indagini sulla filogenesi del mais sono però anche al centro di studi successivi che, come ricordato da Tenaillon, Charcosset (2011) o, ancora per l'Italia, da Cazzola (1992) e Brandolini, Brandolini (2005, 2006), confrontano i dati dell'etnobotanica, della genetica e dell'archeologia e portano a escludere la possibilità di una provenienza esclusivamente asiatica o africana dei cultivar europei. D'altra parte la discendenza delle varietà attuali di mais da piante selvatiche (le *teosinti*, diverse specie di *Zea*) è stato suggerito

¹ Si veda ad. già la memoria M.L. Reynier (1821); ovviamente non si può trattare di mais senza riferirsi alla polenta o ad altri cereali come il miglio (v. dopo).

² La coltura del mais è attestata documentariamente nel 1692 per la Valacchia, nella cronaca di Ion Neculce (1672–1745) per l'epoca del principe Constantin Duca (1693–1695) in Moldavia, e in un documento del 1639 per la Transilvania (cfr. Giurescu 2011: 157–166). Prestando credito all'affermazione dell'erudito transilvano E.A. Bielz (1857: 219), il mais sarebbe stato introdotto in questa regione fin dal 1611, da cui si sarebbe diffuso nei Principati extracarpatici nella prima metà del XVII secolo (Giurescu 2011: 159), assumendo molto presto un ruolo importante nelle pratiche agricole e nell'alimentazione della popolazione locale, tale che nella seconda metà del secolo seguente l'agente commerciale e diplomatico austriaco Stefano Raicevich, segretario per il francese e l'italiano del principe di Valacchia Alexandru Ipsilanti (1775–1782), ricorda che “[i]l granturco, introdotto da poco tempo in queste province, ha preso gran voga, sì per la facilità della coltura, che per la certezza della raccolta, seminandosi in primavera, e per il facile e abbondante nutrimento che fornisce all'uomo ed agli animali domestici” (Raicevich 1788: 56).

sin dagli anni '30 del Novecento dal biologo premio Nobel G.W. Beadle (1980) ed è confermato da riprove scientifiche su diversi piani (si vedano tra gli altri, i risultati pubblicati su *Nature* da Gallavotti et al. 2004). Molte di queste ricerche localizzano i primi tentativi d'incrocio tra queste specie che hanno portato a *Zea mays* in aree dell'America centrale (Messico).

2. CONSISTENZA DELLA COLTURA DEL MAIS IN ITALIA E ROMANIA

Nonostante le fonti che riportano i risultati dei censimenti nazionali non siano totalmente d'accordo, possiamo rifarci ai dati dell'osservatorio *Eurostat* e ritenere comunque che nel 2019 la superficie coltivata a mais si estendesse in Italia a ca. 600.000 ettari (pari cioè al 2% del territorio nazionale e al 3% del suolo coltivabile). Dal 2012 al 2019 questa copertura è andata sensibilmente riducendosi (da ca. 980.000 ettari). Lo stesso è accaduto in Romania dove il suolo dedicato alla coltura del mais negli stessi anni è passato da ca. 2.730.000 a ca. 2.440.000 ettari, ricoprendo però il 10% circa del suolo nazionale e il 17% di quello coltivabile³. Nel 2020, la coltivazione del mais ha rappresentato in Romania più della metà di quella totale di cereali da granella (55,8%, rispetto al 35,2% del frumento, v. *Producția 2020*: 4), da comparare con i dati dell'UE, rispettivamente 16,6% e 43,6% (Ibidem, p. 6), coprendo da sola più di un quarto della *superficie* totale dell'UE dedicata alla coltura del mais: per la precisione il 29,6%, prima del 16,5% della Francia (Ibidem, p. 6). Rispetto alla *produzione* totale, tuttavia, la Romania si situa al secondo posto (16,0%), dopo la Francia (19,7%): si coltiva di più, ma con rese meno alte.

Per l'Italia una netta distinzione dev'essere fatta per scorporare i dati di regioni in cui la coltura del mais è praticamente assente da altre in cui riveste storicamente un ruolo di estrema rilevanza economica e culturale: i dati dell'Istituto nazionale *ISTAT* localizzano infatti solo il 4,9% del suolo coltivato a mais nel Mezzogiorno, il 6,5% nel Centro e ben l'88,5% nel Nord-Italia: la coltura occupa quindi il 13% circa dei suoli coltivabili di questa macro-regione⁴.

Discorso diverso invece va fatto per la Romania, dove la produzione di mais è oggi distribuita in modo relativamente omogeneo nelle varie regioni: Macroregione uno (comprendente le regioni storiche di Crișana e Maramureș e la Transilvania propriamente detta) 25,62%, Macroregione due (Moldavia) 26,12%, Macroregione tre (Muntenia, ovvero Valacchia orientale) 18,01%, Macroregione quattro (Oltenia, ovvero Valacchia occidentale, e Banato) 30,26% (estrapolazioni da *Producția 2020*: 21, tab. 10), con solo una leggera prevalenza delle regioni sud-occidentali, in cui si trovano due dei tre distretti in cui si concentra maggiormente la produzione di mais, Arad e Timiș nel Banato, entrambi affacciati sulla Pianura pannonica (così come il terzo, Bihor, che però fa parte della Crișana) (Ibidem: 54, fig. 3).

3. DENOMINAZIONI DEL MAIS IN ITALIA E ROMANIA

Alle designazioni romanze della pianta e di varie sue parti sono dedicati diversi lavori, come quello ormai difficilmente reperibile di Pascu (1936). I dati disponibili in lavori come questo e nelle carte di opere atlantistiche sono stati tuttavia raccolti in una sintesi apparsa nel

³ *Crop production EU standard humidity*, eurostat.ec.europa.eu (17/05/2021).

⁴ *Dataset: coltivazioni* in dati.istat.it (24/05/2021).

1998 a cura di H. Franconie nell'ambito dell'*Atlas Linguarum Europæ* (Franconie 1998; cfr. anche Franconie 1997).

Altri dati interessanti sul piano motivazionale sono presenti anche in voci di dizionario, come quella di Iannaccaro (2000) che riassume una vasta bibliografia a riguardo e segnala alcuni dati interessanti che riguardano l'Italia settentrionale e altre regioni d'Europa. L'A. ricorda infatti alcuni fatti salienti dell'affermazione storica della coltura del mais che, dapprima in alternanza con le colture del miglio, del sorgo e del panico, finì col sostituirle quasi del tutto alla fine del Settecento.

Favorito dall'elevata produttività delle sementi e dal generale rialzo dei prezzi dei cereali che interessò il periodo, il mais si diffuse progressivamente divenendo in questa regione la principale risorsa alimentare ed economica dei contadini⁵. Alla pianta, alle sue parti e ai suoi prodotti, si legano quindi varie attività e si sviluppano tradizioni: al cartoccio (le brattee), ai grani, al tutolo e alla pannocchia in generale si attribuiscono usi e designazioni diverse, talvolta riciclate da piante e colture simili, ma in genere con una motivazione ancora recuperabile⁶. Le stesse designazioni italiane di *pannocchia* o romene di *știulête* (v. §4) presentano passaggi e scambi metonimici che sembrano incoraggiati da analogie di volta in volta diverse⁷.

4. ELEMENTI MOTIVANTI

Nonostante un'evoluzione linguistica innescata in tempi ancora relativamente piuttosto recenti, è interessante discutere, in particolare, di alcuni nomi definitisi in seguito a mutamenti non sempre ben documentati e in molti casi già problematici nel caso dei referenti originari (*spiga, miglio, grano*).

Conducendo una ricerca sulla diffusione di voci derivanti da questa coltura in regioni del Sud-Italia, abbiamo avuto recentemente l'opportunità di valutare la motivazione che varie parti della pianta, come il *cartoccio*, la brattea, cioè la 'foglia secca che riveste la spiga del granone', o il *tutolo*, il 'torsolo legnoso della pannocchia del granoturco' (cui è dedicata la carta 1465 dell'*AIS*), siano stati interessati da diffusi fenomeni di polisemia (Romano 2020b)⁸. Per giustificarli risulta necessario ricostruire analogie e accostamenti non sempre immediati, come ad es. quella tra la parte esterna, separabile, del cartoccio e la 'segatura' (forse perché il primo ha

⁵ Anche i contratti di mezzadria, che vincolavano i contadini a consegnare ai padroni la maggior parte del raccolto di frumento e segale, non riguardavano il mais che, dunque, finì per costituire la base della dieta popolare sottoforma di pane o polenta (cfr. Iannaccaro 2000).

⁶ Per lo spazio (daco)romeno restano fondamentali le disamine dedicate da Viorel Bidian alle denominazioni della "pannocchia": (Bidian 1979), del "cartoccio" (Bidian 1981) e della "barba" del mais (Bidian 1983), che commentano i dati dal *NALR – Noul Atlas Lingvistic Român pe Regiuni* (1967– in corso) in comparazione con quelli dell'ALR (su alcuni termini cfr. anche Sorbală 1971).

⁷ Per illustrare la conservazione di basi lessicali anticamente associate ad altre specie è utile considerare anche le designazioni dialettali registrate nello spazio iberoromano da García Mouton (1986).

⁸ Tra i lessotipi italo-romanzi settentrionali, già discussi da Franconie (1997) e Iannaccaro (2000), oltre all'estensione di quelli già associati al 'sorgo' o all'avena' (biada), si affermano i comuni accrescitivi dei tipi *grano* e *frumento*. Seppur più controversi e variabili, anche *carlone* e *cinquantino* trovano una motivazione nelle pratiche e nelle tradizioni correnti nel mondo rurale di diffusione originaria, mentre resta particolarmente interessante il tipo *meliga*, riconducibile a una delle radici meglio documentate nei continuatori di diverse aree linguistiche indoeuropee (ie. *mel-¹* IEW 716–719: gr. μύλη, lat. MOLĀ, germ. *Mehl, mahlen*, alb. *miell* etc., in relazione al senso primario del 'macinare', v. n. 20; per l'it. v. anche *DELL*).

una disposizione a sbriciolarsi ed entrambi sono usati per riempire pagliericci). Allo stesso modo si accosta il tutolo a un'acconciatura o a un rotolo di monete (in varie località del Sud-Italia) oppure, in maniera ricorrente, il cartoccio (e la pannocchia in genere) alla figura di un fantoccio (< lat. PŪPU(M)) o di un volatile. Tuttavia, laddove ad es. il rom. ha *porumb* 'mais' (< PALŪMBU(M), v. §6) e *pană* (< lat. PĪNNA(M)) 'penna' ma anche, reg. 'cartoccio' (MDA2, s.v.), da cui – con il diminutivo *-ușă* – il termine standard *pănúșă* (DER, s.v.), l'it. *pannocchia* risale a PANUCULA / PANICULA, der. di PANUS 'spiga del miglio' (REW 6209), così come per il rom. *mălái* non pare inverosimile – tra le numerose proposte – un'etimologia legata al 'miglio' (v. sotto), mentre tra le varianti locali di *fír de porumb* (v. ALR II, 1, h. 96) si trova la voce *știulete* che individua propriamente la 'spiga', di origine slava meridionale⁹.

Per quanto riguarda i nomi del 'mais' in territorio (daco)romeno, i dati degli Atlanti rilevano l'esistenza di 5 termini fondamentali (v. Fig. 2 e Fig. 3)¹⁰: da nord a sud, *mălai* (Crișana settentrionale, Maramureș e Transilvania settentrionale), *tenchi* (Crișana centrale), *cucurúz* (Transilvania, Banato, Crișana meridionale), *păpușoi* (Moldavia e Dobrugia settentrionale) e *porumb* (Oltenia, Muntenia e Dobrugia meridionale, dalle parlate di queste regioni assunto anche nella lingua standard). A livello etimologico/motivazionale i termini più trasparenti sono *păpușoi* (attestato 1692; cfr. Giurescu 2011: 158) < *păpúșă* 'bambola' + suffisso *-oi*, che non pone problemi né formali né semantici (v. sopra il 'fantoccio'), e *porumb* 'piccione' → 'mais' (v. sotto), mentre *tenchi* è termine di origine ungherese¹¹, relativamente recente (attestato ca. 1800 nel *Dictionarium valachico-latinum* di Samuil Micu-Klein; cfr. Gálđi 1944: 324, 437) e di circolazione ridotta.

⁹ Per questa voce l'etimologia corrente resta ancora quella proposta da Conev (1921: 51), che rinvia a un bg. *студец*; l'ipotesi di una origine bulgara, oltre che plausibile da un punto di vista tanto fonetico quanto morfologico (bg. pl. *студеци* > rom. *știuleți*, con sg. in *-ete* rifatto dal pl., come bg. dial. *кѣрмавец* > pl. *castravéti* (*cra-*), da cui sg. *castravéte*; DELR, s.v.), pare sostenuta anche dalla presenza di ulteriori termini di origine bg. o in ogni caso sl. meridionale legati al mais, ad es. *cocéán* 'tutolo; stoppia' e 'torsolo' < bg. *кочán* 'id.' (DELR, s.v.), così come lo stesso *porumb* 'colombo' → 'mais', da cfr. con il bg. dial. *гълѣб* 'colombo' → 'pannocchia' e (soprattutto al pl.) 'mais', o il bg. dial. *вълѣшка* (*тшеница*) lett. '(grano) valacco' = 'mais', entrambi testimoni di uno scambio tra le due rive del Danubio riguardo alla coltivazione del granturco. La presenza esclusiva di *гълѣб(u)* nella Bulgaria nord-orientale, lungo il Danubio, da intorno a Ruse fino a poco oltre Silistra, e della denominazione "grano valacco" in una piccola zona lungo il litorale del Mar Nero a cavallo tra Bulgaria e Turchia (zona Malko Tărnovo-Lozengrad/Kırklareli-Midiya/Кыркляр) (cfr. BDA, к. Л 29: *названия за царевица*, p. 423), potrebbe far pensare a una diffusione del mais in Bulgaria (anche e/o in parte) dalle terre romene, tale che *гълѣб* potrebbe essere di fatto un calco sul romeno *porumb* (come ritenevano già Zaimov 1957: 115 e Rădulescu 1958: 716–717; di parere contrario invece già Weigand 1911: 361–375 e poi Sala 1958: 181–187, che considerano invece la diffusione aver avuto luogo dalla Bulgaria alla Valacchia). Le informazioni del NALR definiscono evidentemente un quadro più dettagliato (tracciato in corso d'opera, per quanto riguarda la terminologia del mais, da Bidian (1979, 1981, 1983), ma qui ci limitiamo ai dati desumibili da alcune carte dell'ALR II, 1: h. 92 *porumb*, h. 93 *făină de porumb*, h. 96 *fír (de porumb)*, h. 97 *frunze (de porumb)*).

¹⁰ Laddove per il 'tutolo', ad esempio, sulla base delle inchieste di ALR I e II e NALR Oltenia, Banato e Transilvania, Bidian (1979) inventariava ben 30 termini diversi; tale ricchezza e diversità è da attribuire alla comparsa relativamente tardiva della coltura del mais nello spazio romeno (v. sopra) e al fatto che la terminologia relativa a tale coltura, destinata in primo luogo a soddisfare bisogni locali, si è formata in modo indipendentemente nelle varie province storiche e persino nelle loro diverse regioni, in un ambiente rurale poco esposto all'influenza unificatrice della nascente lingua letteraria.

¹¹ Da *tengeri(búza)* 'granturco, (lett. '(grano) marino') e, forse, *tönköly/tenkely* 'farro, spelta' (cfr. Gálđi 1943: 184 e EWUR, s.v. *tenchi* e *teanc*); è possibile che abbiamo a che fare con la collisione tra termini regionali di diversa origine, per cui la denominazione derivante da *tönköly/tenkely* per il 'farro' o la 'spelta' passa localmente, a un certo punto, come quella del 'miglio' o del 'sorgo', a indicare il 'mais', confondendosi poi con la voce ung. di più ampia e diffusa circolazione, *tengeri* 'mais', in un complesso gioco di influssi e analogie tra forme, alimentato da vicinanze fonetiche e dallo stabilirsi nella coscienza dei parlanti di nuovi collegamenti etimologici.

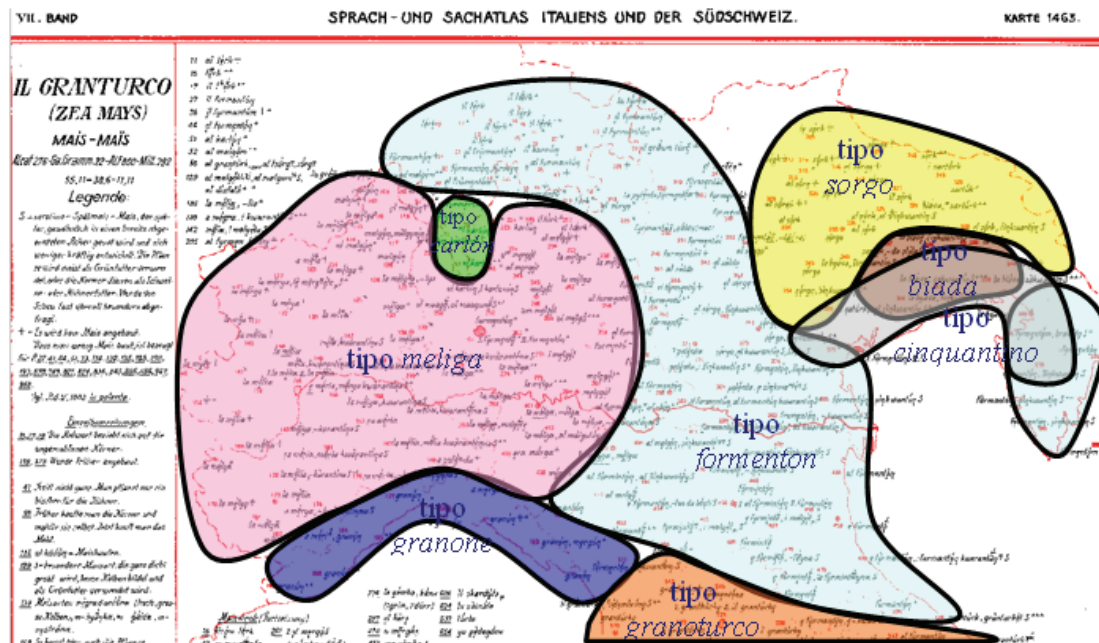

Fig. 1. Aree di diffusione approssimativa di diverse designazioni del mais nello spazio linguistico dell'Italia settentrionale (AIS: VII, c. 1463 *Il granturco*).

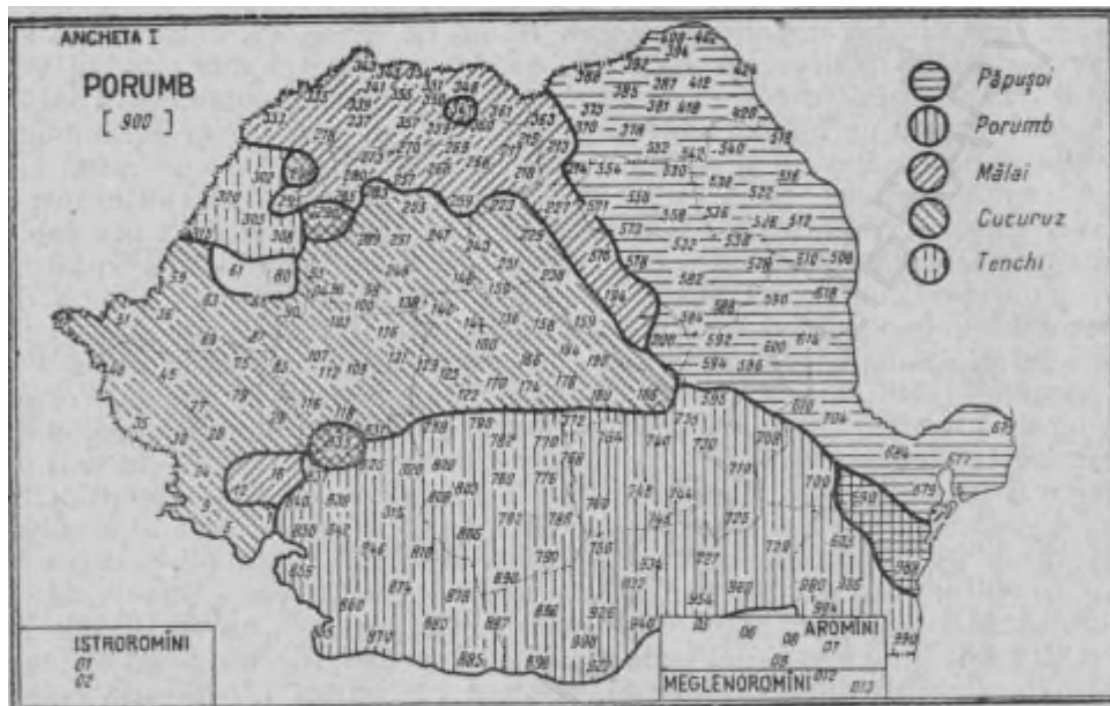

Fig. 2. I termini per 'maïs' in dacoromeno sulla base dei materiali di ALR I (Sala 1958: 184).

Più interessante e complesso il caso di *cucuruz* (attestato a metà XVII sec. nel *Dictionarium valachico-latinum* del cosiddetto Anonymus Caransebesiensis; cfr. Chivu 2008, s.v.), lessema presente con il medesimo senso in praticamente tutte le lingue del Europa centro- e sud-orientale e la cui fonte pare essere il romeno¹², ancorché l'etimo ultimo della parola resti incerto: probabilmente da una base preromana e preindoeuropea con il senso di 'cima, punta'¹³. In rom. *cucuruz* ha essenzialmente tre sensi: 1. 'pigna' (e per estensione la 'conifera' in generale), 2. 'pannocchia' di mais e 3. pianta di 'mais' (e per estensione il 'campo' e la 'raccolta' di mais) (cfr. *MDA2*, s.v.). Poiché nello spazio romeno le 'pigne' ci sono sempre state, mentre la 'pannocchia' di 'mais' è acquisizione relativamente recente, è naturale pensare a una estensione del termine per 'pigna', motivata da un'evidente analogia morfologica, a 'pannocchia'¹⁴, seguita dal frequente ampliamento del termine indicante lo spadice all'intera pianta¹⁵. Con questo senso il termine sarebbe entrato nelle lingue slave, e da qui in turco, tedesco, ungherese (da cui passa in rom.) e nelle lingue baltiche e turciche asiatiche. L'ipotesi di una origine rom. di *cucuruz* è suffragata anche dalla presenza nelle lingue dell'area di vari altri termini legati al granturco, tra cui *māmāligă* 'polenta' (attestato 1525, *DEFS*)¹⁶ e lo stesso *mālai* 'mais; farina di mais' (attestato 1493, *DEFS*)¹⁷.

Quest'ultimo pare essere testimone del passaggio da 'miglio' (*Panicum miliaceum*) a 'granturco' (per un analogo passaggio nell'Italia nord-occidentale, v. Fig. 1). Il termine, che nelle parlate meridionali (e nella lingua letteraria) indica la 'farina di mais', si conserva infatti a livello regionale per indicare, da un lato, la pianta, i chicchi, la farina o il seminato di 'miglio'

¹² L'origine del termine, assai dibattuta, è stata discussa approfonditamente a proposito del tipo turcico *kokoroz* da Stachowski (2008: 22–26), che enumera queste occorrenze: bielorusso *kukurūza*, bg. *kukurūz*, ceco *kūkuřice*, *kukuruc* (XIX sec.), pol. *kukurýdza*, *kukurudza*, *kokoryca* (XIX sec.), *kukuryza*, *kukuruca*, *kukuryca*, *kukurudz* (XVIII sec.), scr. *kukūruz*/*kykūpyz*, *kūkūruza*, *kūkurica*, *kūkuriza*, *kokuruz*, slc. *kūkurica*, *kukuruc*, sln. *korūza*, ucr. *kykurydza*, rus. *kykuryza*, sorabo sup. *kukurica*, tc. ott. *كوقوروز*, mod. *kukurūz*, *kokoróz* (tc. di Bosnia *kukuruz*), e in numerose lingue turciche: baškiro *kukuruz*, *kukuruza*, čuvašo *kukkurus*, *kukurusъ*, *kukuruza*, karaime di Crimea *kokoroz*, chakasso *kukuruza* uiguru *kukuruz*, tataro *kukurus*, *kukuruz*, *kukuruza*, tuvano *kukuruza*, yakuto *kukurūsa*, *kukuruza*; ma il termine è presente anche in lit. *kukurūzas*, lett. *kukurūza*, ted. (Austria e Baviera) *Kūkuruz*, sassone di Transilvania *kukerūse*, ung. *kūkorica*, idem *Kūkorica*. Secondo l'A. tutti i termini turcichi riconducibili a questo tipo sono prestiti, in Asia dal russo (cfr. anche Dmitrieva 1972) e/o forse dal turco, e in turco dalle lingue del Balcani (cfr. anche TDES, s.v. *kokoroz*). Resta tuttavia problematica l'origine di questa parola proprio nei Balcani e nelle lingue slave. La diffusione di bg. *кुकуруз* (e var.) nella Bulgaria nordorientale, sulla riva opposta all'Oltenia romena (cfr. *BDA*, h. cit.) – e la diffusione posteriore del mais in terra bulgara rispetto alle terre romene parrebbero far pensare che almeno il termine bulgaro sia di origine romena (Boboc 2002: 43–44); del resto già Miklosich (1866: 31) e, più recentemente, *BER*, s.v. *кुकуруз*; *ĖSBM*, s.v. *кुकурюза* (che aggiunge: "Балкански епіцентр распаўсюджання відавочны" [L'epicentro balcanico della diffusione è evidente]) e *ESJP*, s.v. *kukurydza* ne indicano la probabile origine romena.

¹³ Cfr. *DELR*: base prelatina **cucur-/cocor-* 'cima, punta', con rinvio a *DEI* II 997; *DER*: base *coc*, cfr. rom. *coc* 'crocchia', da accostare verosimilmente ai termini quali *cuc* e *cucă*, attestati in numerosi toponimi e nomi comuni a nord e a sud del Danubio, riconducibili in ultima istanza a una radice pre-indoeuropea (cfr. Loșonți 1979 e 2000: 53–56 e sgg.) con il senso di 'cima, punta'.

¹⁴ Il passaggio 'pannocchia' → 'pigna' è documentato ma si registra soprattutto in regioni in cui non cresce l'abete (cfr. Sala 1958: 186).

¹⁵ Il fatto che il bg. *кुकуруз* si trovi in zone a contatto con regioni romene (l'Oltenia) in cui oggi è in uso *porumb* potrebbe far pensare che l'area di rom. *cucuruz* fosse un tempo più ampia, comprendendo forse a un certo punto anche questa parte del territorio romeno, da cui il termine sarebbe potuto penetrare in Bulgaria prima di cedere il passo al più nuovo *porumb*.

¹⁶ Cfr. tc. *tamalığa*, ngr. *μαμαλίγκα*, alb. *mēmēligë*, ung. *tamaliga*, bg. *мамаліга*, cr. *tamāljug*, sr. *tamāľyga*, *māľyga*, ucr. *мамаліга*, tutti di probabile origine rom. (cfr. già Miklosich 1866: 36); sull'etimologia di questo termine cfr. Boerescu 2018: 130–131.

¹⁷ Cfr. rus. *малій*, ucr. *малій*, *мелій*, pol. *maláj*, bg. *малій*, mag. *málé*.

(o il ‘sorgo’), e dall’altro, la ‘pianta’, i ‘chicchi’ e il ‘seminato’ di ‘mais’¹⁸. Già Weigand (1911: 78) vedeva un collegamento tra rom. *mălai* e lat. *MĪLIU(M)* > rom. *mei* ‘miglio’, considerandolo derivato da un ipotetico sintagma *mei lai* ‘miglio nero’ (cfr. *REW* 5572), ma più solida pare la soluzione proposta da Avram (1987), che vi vede il continuatore di un derivato sostantivale lat. pop. **MĪLIALIA* ‘chicchi di miglio’ (senso per altro, come si è detto, conservato in rom.) da lat. *mīliu(m)*¹⁹, con la seguente trafila: **MĪLIALIA* > *[*me'laʎe*] > *[*me'laʎe*] con dissimilazione > *[*mə'laʎe*] > *mălaie* [*mə'laje*], da cui il sg *mălai*²⁰.

A livello motivazione, quindi, le denominazioni del ‘granturco’ in dacoromeno paiono sorgere, nella maggioranza dei casi, da parole preesistenti sulla base di analogie che hanno come oggetto la ‘pannocchia’, di volta in volta paragonata alla spiga (e ai chicchi) di culture tradizionali precedenti come il ‘miglio’ (*mălai*), ovvero alla ‘pigna’ (*cucuruz*), al ‘fantoccio’ (*păpușoi*) o – sulla base vuoi della forma, vuoi del colore – al ‘colombo’ (*porumb*).

5. COLOMBI, (PARTI DI) PIANTE E ALTRE FIGURE ALATE

Per avvicinarci al tema delle analogie tra frutti, vegetali e volatili partiamo da accostamenti più antichi (e in molti casi ancora dubbi). In alcuni dialetti itr. mer. si hanno infatti voci del tipo *culūmmu/culūmbu* (cfr. *DEDI culūmmëru*) attribuite ai ‘fioroni, fichi di prima fioritura (di colore violaceo o verde)’. Queste forme sono solitamente connesse con *COLŪMBU(M)* ‘colombo’, forse da una radice indoeuropea col significato di ‘scuro’ (*DELI* I 254) che giustifica altre accezioni di tipo ‘bernoccolo’ o ‘livido’ (quest’ultimo da *LIVIUS* ‘grigio, pallido’, proprio come la *Columba livia!*)²¹. D’altra parte anche la radice *pel-* che si dà per gr. *πελιός/πολιός* ‘grigio’ o lat. *PALLĪDU(M)* (da *PALLĒRE* ‘essere pallido’) è spesso invocata per giustificare anche sp. *paloma*²². Inoltre *πελειάδες* erano le colombe che tiravano il carro di Afrodite (ed erano spesso confuse con le *πληιάδες*, le Pleiadi, che tiravano quello di Artemide)²³ e *πέλεια* è il piccione selvatico²⁴.

Il legame è doppiamente interessante visto che, da un lato, in molti dialetti meridionali *COLŪMBU(M)* convive con *palombu/palommu* che corrisponde alla *paloma* iberica, ma dall’altro ci porta a un’altra etimologia controversa: quella di *palombaro* che qui restringiamo a un veloce

¹⁸ E l’area di diffusione di *mălai* ‘mais’ doveva quindi un tempo essere più vasta della sola area settentrionale in cui si conserva oggi (v. sopra), estendendosi ampiamente a sud dove, verosimilmente in ragione del diffondersi del passaggio di *porumb* ‘pannocchia’ > ‘mais’, *mălai* si specializza per indicare la ‘farina di mais’.

¹⁹ Per esempi romanzi di formazioni analoghe, cfr. *REW* 1472. **caesalia* ‘Abschnittel’, 2. **cisalia* < **caesa* ‘Hecke’, 2. *cisa*; 3140a. **fagalia* ‘zur Buche gehörig’ < *fagus* ‘Buche’, 5596. *mīnūalia* ‘Kleinigkeit’ < *mīnūtus* ‘klein’, 9314. *vīctūalia* ‘Lebensmittel’ < *vīctus* ‘Lebensunterhalt’.

²⁰ Tale ipotesi è stata ripresa e sviluppata recentemente da Boerescu (2015; 2018: 98–99), che per spiegare specificamente il senso ‘farina’ introduce nell’equazione una ipotetica contaminazione con un tr.-dac. **melȳa* ‘farina di miglio – cfr. alb. *miell* ‘farina’ < **melwa* (*AED*, s.v.), alto ted. ant. *mēlo*, angl. *melu-*, ant. isl. *mjǫl* ‘farina’ < **meluo-*, da una radice ic. **mel-*¹ ‘zermalmen, schlagen, mahlen’ (*IEW* 716–719, cfr. n. 8) – per cui (con tr.-dac. *-*ly-* > lat. dan. *-*ll-*) si partirebbe da una forma lat. danubiana **mellālia* ‘farina di miglio’.

²¹ Per i fichi *culumbi* (più o meno lividi) e i fioroni, o fichi di San Giovanni, *culummāre/culumbāre* cfr. *REW* 2065 (in rif. a N. Zingarelli, *Il dialetto di Cerignola*, in “Archivio glottologico italiano”, 15, 1889, p. 83–96: p. 93) e Romano (2018); cfr. anche Romano, Merlo (2020).

²² *DRAE* rimanda a *palumbēs* (per la quale cfr. *IEW* 804 e *EDLIL*, s.v.).

²³ Ma le seconde erano figlie di Pleione (Πληϊόνη), mentre il nome delle prime può solo essere associato a quello di Peleo, senza collegamenti certi (Ferrari 1990, s.v.).

²⁴ In *DÉLG*, s.v., P. Chantraine parla – in rif. a Schwyzer e Benveniste – della presenza di questa radice anche in un precedente **πελιστερά* (v. dopo) andato poi incontro a una reinterpretazione come composto.

rimando al *GRADIT*: lat. tardo *palumbariu(m)* “sparviero”, per l’analogia tra il movimento di discesa rapido e diretto che compiono il rapace e il sommozzatore²⁵.

6. COLOMBI E MAIS

Uno stretto legame si stabilisce spesso e sorprendentemente tra il mais (e i suoi grani) e il ‘piccione’, la *Columba livia* (< lat. (volg.?) PALŪMBA(M), *REW* 6181)²⁶.

Il legame è reso intrigante anche da rom. *porumb* che – come ampiamente documentato nel §4 – partecipa a varie analogie tra questi referenti²⁷. Nelle varietà regionali si ha anche *părumb*, *perumb*, *porámb*, *porámb*, *porámb*, *porámb*, *porámb*, *porámb* ecc. che valgono infatti 1. ‘granturco’ e 2. ‘colombo’, senso per cui nelle parlate meridionali in cui circola *porumb* ‘granturco’ (v. Figg. 2 e 3) si è affermato il diminutivo *porumbél*. Queste forme sono tutte riconducibili a lat. PALŪMBU(M), con rotacismo generale romeno e, nella forma standard, labializzazione di *ǎ* [ə], esito della pretonica in contesto labiale²⁸, e vari accidenti fonetici/morfologici nelle forme substandard.

La spiegazione data normalmente è basata sull’analogia morfologica tra pannocchia/foglie e volatile (v. sopra)²⁹, ma non è da escludere, almeno in parte, anche quella legata al colore³⁰. *Părumbu* è anche la forma conservata in aromeno, dove ha solo il senso primario di ‘colombo’, accanto a *culumbu/culumbă* (v. dopo) e *piristér*, *pilistér/pilistéră* < gr. *περιστέρι*³¹. A questo proposito sorprenderà forse che recentemente, in contesti divulgativi, gr. ant. *περιστερά* sia stato ricondotto a una base semitica risalente all’espressione *Perah Ishtar* ‘uccello di Ishtar

²⁵ Il corradicale sp. *palomar* si riferisce alle torri colombaie, che tanta parte hanno avuto nell’economia rurale dei secoli scorsi. Per la somiglianza di forma e comportamento tra il piccione e alcuni rapaci di medie dimensioni, cfr. ora anche Romano (2020).

²⁶ In realtà lat. *palumba(m)/palumbu(m)* potrebbe aver indicato più selettivamente il colombaccio (*Columba palumbus*). La voce incuriosisce anche per quelle parlate che hanno *palombella*, estesa a designare una farfalla o un fungo, e – al contrario – continuatori di lat. *columbu(m)* per indicare varie specie di uccelli e pesci, nonché *colombino* e *colombina* per referenti diversi in campi semantici vari.

²⁷ La voce, come attesta *DLRV*, s.v. compare per la prima volta come toponimo, in un documento slavone del 1514–1519, e poi con il senso di ‘colombo, piccione’ fin dai primi testi di lingua romena (es. nel *Salterio Hurmuzaki* e nel *Salterio scheiano*); il senso di ‘granturco’, naturalmente, lo incontriamo insieme alle prime attestazioni della coltivazione della pianta nel XVII–XVIII sec. (cfr. Giurescu 2011). Il processo è simile a molti altri descritti, ed es., da Alinei 1997. Cfr. anche Saramandu, Nevaci 2013.

²⁸ Il fenomeno è abbastanza frequente, es. PAVIMENTU(M) > rom. stand. *pământ* ‘terra’ > reg. e pop. *pomânt*, FAMÍLLIA(M) > reg., a. *făméie* > stand. *feméie*, reg. pop. *foméie*.

²⁹ Colleghi dell’Istituto di Filologia Romena “A. Philippide” di Iași ricordano però l’usanza infantile di trattare per gioco le pannocchie come colombe (com. pers. ad AR, 2008). La tradizione pare estesa anche all’Italia meridionale (dove la pannocchia o il tutolo erano paragonati a un “pupo”, in designazioni di tipo *pupulignu* ‘(lett.) pupo d’India’, cfr. *AIS* 1463–1466; v. ora Romano 2020a) ma non sembra continuata/documentata in altre aree balcaniche o in tradizioni slave: rus. *зольбъ*, scr. *göľub* e bg. *зълъб* ‘colombo’ risalgono a una forma paleoslava che molti specialisti non considerano compatibile con COLŪMBU(M)) (cfr. *EDSIL*, s.v. **göľobъ*: “The well-nigh inescapable connection with Lat. *columba* is impossible within an Indo-European frame-work”) e contrastano con voci di tipo *kukuruz* o *koruza* ‘granturco’ (o *чаревуца* ecc.) che si fanno risalire a forme di origine ottomana (v. §4). Cfr. Stoianovich 1966 e v. Fig. 3. Notiamo ancora che S. Nişanyan, nel suo *ÇTES*, riconduce turco *kokoroç*, *kokoroç*, *kokoroz* a gr. *κόκκος*, cioè a una radice che, significando in origine ‘seme’, passa a indicare parti vegetali (bacche, frutti o gli stessi tutoli) di colore rosso (*κόκκηρός/κόκκινος*; cfr. *LSJ*, s.v.), mentre altri studi etimologici lo attribuiscono – più verosimilmente – al bulgaro o più verosimilmente al romeno (v. sopra, n. 12).

³⁰ Già i primi indagatori della motivazione apparivano divisi sulla questione; ad es. Weigand (1911: 362) la riferisce al colore rossastro-marroncino dei grani di molte varietà (oggi minoritarie), mentre Zaimov (1957: 115) preferisce vedervi una analogia la forma dell’animale, in particolare quando ha preso il volo.

³¹ Cfr. *DDA*, s.v.; cfr. anche Capidan 1932: 223, 277, 374.

(Afrodite)³². Il legame tra i colombi e Venere è popolare: in italiano per riferirsi a una coppia di innamorati si dice comunemente “piccioncini” e, riferendosi all’amoreggiamento, si può dire “tubare” (onomatopico del verso di questi uccelli nel periodo del corteggiamento).

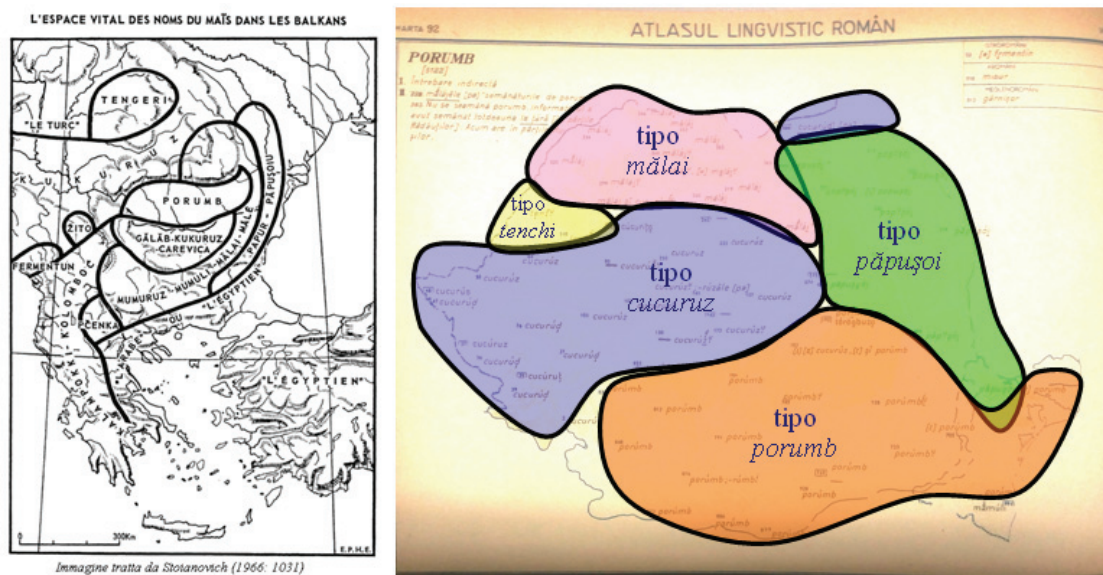

Fig. 3. Aree di diffusione approssimativa di diverse designazioni del ‘mais’ nello spazio linguistico (a) balcanico (da Stoianovich 1966: 1031) e (b) romeno (elaborazione su ALR II, s.n., 1: h. 92 *porumb*).

Ma torniamo al granturco nello spazio dialettale romeno, dove in arom. troviamo, oltre a voci come *arapósite* (*arăpusít*, *arpusít* < gr. dial. *αραποσίτι* e ngr. *αραβόσιτος* ‘grano arabo’), *mísur* (< turco *mısır*)³³ o *gărnișór*, *gîrnișor* (< *gârnu*, *gârnu*, *gâr*, *grân* ecc. < GRANU + diminutivo *-ișor*; cfr. anche mrom. *gărnișór* ‘porumb’), anche un interessante *călămbúkiŭ*, che possiamo associare a ngr. *καλαμπόκι* (cfr. dial. *καλαμπούκι*)³⁴.

7. COLOMBOCCHI E CALAMBUCCHI

Stando a fonti coeve, a Corfù il *calambochio* è un tipo di sorgo, il *dhura chami* di origine orientale (Bellaire 1805: 106). In questo caso, saremmo di fronte – secondo alcuni (*ELKN*, s.v.) – a una base *k-l-mb* di tutt’altra origine che lega l’etimologia di gr. *καλαμπόκι* o alb. *kalambok* (= *kallamboq*, reg. *kalamoç*) a quella di it. *calambucchi* e turco *kalembek*, che parrebbero dipendere da voci orientali³⁵. In effetti it. *calambucco* e port., sp. *calambuco*, attestati nel XVI sec. (ad es. nelle *Lettere VII e VIII* di Filippo Sassetti, viaggiatore nel Malabar, India sud-occidentale, e a Goa, e in numerosi documenti e relazioni portoghesi provenienti dalle

³² Cfr. *EDG*, II, s.v.; né Frisk in *GEW* né Chantraine in *DÉLG*, cit., menzionano quest’ipotesi.

³³ La voce turca *mısır* ‘mais’ coincide col nome dell’Egitto e si fa risalire all’ar. *مِصْر* (*mišr*, secondo il *TS*) che gli verrebbe appunto da ‘(grano) egiziano’; *TDES*, s.v. suggerisce che la parola non derivi direttamente dalla voce araba ma dell’ellissi di forme quali *Mısır buğdayı* ‘frumento d’Egitto’ o *Mısır darısı* ‘miglio d’Egitto’.

³⁴ Per tutte queste forme, cfr. *DDA*, s.v.

³⁵ G. Babinotitis, in *LNEG*, s.v. *καλαμπόκι*, lo considera termine medievale di etimologia “incerta” e indica tre possibili etimi: 1 alb. *kalambok*, 2. it. *calambochi*, 3. tc. *kalembek*.

“Indie orientali”³⁶), hanno offerto una precoce designazione alternativa per piante profumate come l’aquilaria (*Aquilaria sp.*), che produce l’agar, talvolta anche designata come *legno aloe* o *agalloco*³⁷.

Per *calambucco* e *calambà* (cfr. fr. *calambac* / *calambart*, sp. *calambac* e port. *calambá*), GRADIT rimanda al malese *kalambak* (cfr. anche GDLI)³⁸. D’altra parte in turco ott. كالبملىق *Qalembek* (o *Kalembek*) è il nome di un’isola dell’Oceano Indiano da cui proveniva il legno odoroso dell’aquilaria (*kalembek*) usato, tra l’altro, per i *tesbîh*, i “rosari” musulmani (turco *tespih*), spesso incontrati tra i beni di lusso cari ai membri abbienti della società ottomana³⁹. E il turco *kalembek* ‘legno di un sandalo odoroso’ dà rom. *calembéc* ‘1 Specie de arbore exotic, cu lemn negru, plăcut mirositor, nedefinit mai îndeaproape. 2 Lemnul acestui arbore, din care se fac mătâinii’ (MDA2, s.v.) e altre voci balcaniche simili (cfr. DER, s.v., e *kělēmbak* in EWO 1155). L’omonima voce turca che designa un tipo di grano non sembra però aver legami con queste⁴⁰, laddove non avessimo in realtà a che fare con una ulteriore analogia, tra i ‘grani’ di *kalembek* e i ‘chicchi’ di granoturco, ipotesi di fatto adottata dall’orientalista Barbier de Meynard, che nel suo celebre dizionario turco-francese considera i termini omonimi per ‘calambucco’ e ‘mais’ un’unica parola e propone la seguente spiegazione: “(du malais *kalambaq*) 1° bois à odeur aromatique, connu en Europe sous le nom d’agalloche ou bois d’aloès. On en fait des grains de chapelet. – 2° maïs qui a la couleur et la forme de ces grains de chapelet.” (cfr. DTF, 2 s.v. كالبملىق *qalembek* – pp. 532–533).

Per ricostruire la diffusione di voci simili nei Balcani, può essere utile riferirsi a Petar Skok che in ERHSJ, s.v. *kòlomboč* ‘mais’, riconduce serbo-croato e i cognati bulgaro (*kolombók*), greco (καλαμπόκι, dial. καλαμπούκι > ar. *cālāmbūkiū*) e albanese (*kallambóq*) a una “parola balcanica” (*balkanska riječ*) derivante da lat. COLŪMBU(M) + lat. *-aceus*/gr. *-akēs*, proponendo una trafila che va dal ngr. al bulgaro e all’albanese e dall’albanese al serbo-croato⁴¹. Di parere simile è Tagliavini (1937) che, nel suo contributo alla conoscenza del “dialetto ghego di Borgo Erizzo presso Zara”, offre un’etimologia per *kòlomboč* (di origine alb. o dalmatica) che risale proprio al lat. COLUMBUS⁴².

³⁶ Cfr. le attestazioni molto alte in Pintado 2012, ad es. documenti 289 e 380 (in quest’ultimo si parla del prezioso “lenho aloes” di Campar/Champá, nell’odierno Vietnam centrale e meridionale, “a que na India chamão calambuco”), e la copiosa messe di dati raccolta da Dalgado 1919, s.v. *calamba*.

³⁷ Queste forme sono oggi assenti dai vocabolari italiani, ma erano ancora attestate all’inizio dell’Ottocento: ad es., *agalloco* (o *agallocco*) riceve più di dieci righe di descrizione in *Dizionario della lingua italiana* di F. Cardinali e P. Costa del 1819 (DLI, s.v.).

³⁸ It. *calambucco* è anche nelle *Lettere odorose* (1693–1705) di Lorenzo Magalotti (1943: 40–46, 93, 142, 150), ma altrove si trovano attestate anche *calembac* e *calembacco*. D’altra parte la voce malese è *kelembak* (cfr. Mancini 2011), ma oggi la stessa voce in bahasa indica anche il ‘rabarbaro’ (*Rheum officinale*) (cfr. IED, s.v., che le fa però risalire entrambe al persiano (!). La designazione di queste piante esotiche e l’origine delle loro designazioni si rivelano quindi piuttosto incerte (cfr. anche Cardona 1971–1973).

³⁹ Ad es. incontriamo “*tesbîh-i qalembek*”, rosari con i grani di legno aromatico di *kalembek*, tanto nell’inventario della casa del medio proprietario terriero provinciale – ‘Ali Çelebi, morto a Buda nel 1587 (cfr. Fekete 1959: 96), quanto tra i beni del guardasigilli imperiale (*mühürdar*) Mehmed Ağa ibn Ahmed, morto nel 1701, e nel vasto registro delle proprietà del ricco Ali Paşa, morto nel 1700 (cfr. Phillips 2019: 102).

⁴⁰ Il riferimento al nome dell’isola malese per spiegare anche il nome di questo grano *kalembek* (cfr. Alkayış 2019: 290) pare piuttosto dubbio. D’altra parte l’isola *Kalembek* può essere identificata con l’isola di Lombok (Indonesia; cfr. DTW, s.v.) che è interessata dal commercio di sostanze di origine vegetale (tra le quali il legno di sandalo), ma non di varietà di mais (sulle rotte asiatiche del calambucco, v. anche nn. precc.).

⁴¹ Cfr. anche *kullumbri* ‘prugnolo selvatico’ (*Prunus spinosa*), ricondotto al nome dell’uccello da V. Orel (cfr. AED, s.v.), proprio sul modello del romeno (cfr. poche informazioni sparse in Çabej 1976 e Demiraj 1997; cfr. però ora l’articolo di Gashi 2018).

⁴² Per avvalorare la persistenza di questa base lessicale oltre-adriatico si può menzionare anche l’antroponimo greco Κολομπάκης.

Da un lato, sembra quindi percorribile la pista orientale che, attraverso il turco ottomano, dal “legno” passa ai “rosari” e quindi ai loro “grani”, e quindi ai “chicchi” di mais, di forma e dimensioni simili a quelli, e infine alla pianta nel suo insieme; dall’altro, tuttavia, resta l’ipotesi occidentale, che a partire da termini latini riconduce simili forme ai “piccioni”.

A questo punto, se non a un “grano dei rosari”, gr. *καλαμπόκι* e voci balcaniche simili sarebbero piuttosto relative a un “grano dei piccioni”. Possiamo immaginare quindi una soluzione simile a quella che da lat. PALUMBU ha portato a rom. *porumb*. Una variante di *columbaceu(m)* (< COLUMBU + –ACEU(M)), parallelamente e analogamente (con le interferenze necessarie per spiegare i trattamenti vocalici), potrebbe aver indotto una convergenza, la cui eventuale direzionalità resta però ancora da elucidare, tra la voce turca che indica una poacea dai grossi grani e quella, simile, usata per il legno *kalembek* dei grani del *tespîh*.

8. CONCLUSIONI

Con questo nostro breve contributo abbiamo inteso rileggere alcune voci testimoniate da dialetti italo- e balcano-romanzi nelle designazioni del mais e di alcune parti della pianta, nel contesto della complessa rete di spinte motivazionali e di influenze linguistico-culturali in cui esse sono state catturate nel corso del tempo. L’analisi è stata condotta in relazione a passaggi metaforici o metonimici che possono aver interessato le regioni di diffusione di queste parlate e le vicissitudini storiche che hanno messo in contatto in queste aree orizzonti linguistici e culturali diversi.

L’obiettivo non poteva essere, naturalmente, quello di esaurire l’argomento – peraltro già discusso in opere di grande respiro, come l’*ALE* o, localmente, gli atlanti nazionali e regionali – ma di approfondire lo scavo in alcune direzioni, forse ancora poco esplorate, d’incontro e confronto tra tradizioni e pratiche culturali in molti casi originariamente esotiche (viste le presunte origini che la pianta ha assunto nell’immaginario popolare).

D’altra parte non ci siamo prefissi una discussione esaustiva di tutti i lessotipi attestati in queste regioni e delle loro motivazioni originarie, quanto invece una selezione di relazioni motivazionali che legano voci di campi semantici affini e di temi motivanti legati alle direttrici di scambio commerciale e culturale di popoli che in questi territori hanno convissuto per secoli, conservando e innovando, riciclando forme linguistiche del passato e accogliendo in un’unica matrice, sotto il segno di una convergenza culturale e linguistica di lunga durata, voci e referenti esotici. Seppure in un momento di grandi mutamenti economici, politici e culturali, che sembrano riflettersi in una generale tendenza all’omologazione linguistica, queste genti vivono oggi condizioni stabili di amicizia e cooperazione, come quella che si è definita tra gli autori del contributo e il dedicatario di questo volume, a cui rivolgiamo stima e ammirazione per i numerosi traguardi conseguiti.

BIBLIOGRAFIA

- AED* = Vladimir Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden, Brill, 1998.
AIS = *Atlante Italo-Svizzero* – Karl Jaberg, Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, 1–8, Zofingen, Universität Zürich-Ringier, 1928–1940. (tr. it. vol. I: *Atlante linguistico ed etnografico dell’Italia e della Svizzera meridionale*, a cura di G. Sanga, Milano, Unicopli, 1987).
Alinei 1997 = Mario Alinei, *Principi di teoria motivazionale [iconimia] e di lessicologia, motivazionale [iconomastica]*, in Luisa Mucciante, Tullio Telmon (a cura di), *Lessicologia e lessicografia* (Atti del XX Convegno della SIG, Chieti-Pescara, 12–14 ottobre 1995), Roma, Il Calamo, 9–36.

- Alkayış 2019 = Muhammet Fatih Alkayış, *Türkiye Türkçesinde bitki adları* [*Fitonimi nel turco di Turchia*], İstanbul, Hiperlink <books.google.it/books?id=KE-qDwAAQBAJ>.
- ALR = Sextil Pușcariu (sub conducerea), *Atlasul lingvistic român*, Sever Pop, I, 1, Cluj, Muzeul Limbii Române, 1938; 2, Sibiu-Leipzig, Muzeul Limbii Române-Otto Harrassowitz, 1938–1942; Emil Petrovici, II, 1, 1940–1942; Emil Petrovici (sub direcția), II, s.n., 1–4, s.l., Editura Academiei Republicii Populare Române, 1956–1965; 5–7, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966–1972.
- Avram 1987 = Andrei Avram, *Etimologia cuvântului mălai și o problemă de fonetică istorică a limbii române*, in “Studii și cercetări lingvistice”, XXXVIII, 2, pp. 120–125 (ora in Idem, *Probleme de etimologie*, București, Univers Enciclopedic, 2000, pp. 118–125).
- BDA = Институт за български език, *Български диалектен атлас. Обобщаващ том, I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика*, София, Книгоиздателска къща „Труд“, 2001 <<https://ibl.bas.bg/lib/bda/#page/1/mode/1up>>
- Beadle 1980 = George W. Beadle, *The Ancestry of Corn*, in “Scientific American”, 242 (1), pp. 112–119.
- Bellaire 1805 = J.P. Bellaire, *Précis des opérations générales de la division française du Levant*, Paris, Magimel-Humbert <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5455904n>>.
- BER = Владимир Ив. Георгиев et al. (ред.), *Български етимологичен речник*, 1–3, София, Издателство на Българската Академия на Науките, 1971–1986; 4–8, Академично издателство Проф. “Марин Дринов”, 1995–2017.
- Bidian 1979 = Viorel Bidian, *Din terminologia porumbului: termeni pentru noțiunea ‘știulete’*, in “Cercetări de lingvistică”, XXIV, 2, pp. 179–193.
- Bidian 1981 = Viorel Bidian, *Din terminologia porumbului: termeni pentru noțiunea ‘pănușă, foaie (pe știulete)’*, in “Cercetări de lingvistică”, XXVI, 2, pp. 167–171.
- Bidian 1983 = Viorel Bidian, *Din terminologia porumbului, termeni pentru noțiunea ‘mătase la porumb’*, in “Cercetări de lingvistică”, XXVIII, 2, pp. 136–138.
- Bielz 1857 = Eduard Albert Bielz, *Handbuch der Landeskunde von Siebenbürgen: eine physikalisch-statistisch-topographische Beschreibung dieses Landes*, Hermannstadt [Sibiu], Filtsch.
- Boboc 2002 = Paraschiva Boboc, *Elemente românești în vocabularul limbii bulgare (Pe baza Atlasului dialectal bulgar)*, in “Analele Universității «Ovidius» Constanța. Seria Filologie”, XIII, pp. 35–49.
- Boerescu 2015 = Părvu Boerescu, *Coleașă, mălai, terci, stavăr. Note etimologice și lexicale*, in “Limba română”, LXIV, 3, pp. 331–357.
- Boerescu 2018 = Părvu Boerescu, *Elemente de substrat (autohtone) ale limbii române: compendiu* București, Editura Academiei Române, 2018.
- Bonafous 1833 = Matthieu Bonafous, *Traité du maïs, ou histoire naturelle et agricole de cette céréale*, Paris, Mme Huzard (Librairie de la Société).
- Brandolini 2005 = Aureliano Brandolini, Andrea Brandolini, *Il maïs in Italia, storia naturale e agricola*. Bergamo, CRF.
- Brandolini 2006 = Aureliano Brandolini, Andrea Brandolini, *Il maïs in Italia, storia naturale e agricola*, II. *Caratteristiche morfofisiologiche, elenco delle varietà, tabelle descrittive, iconografia delle spighe*, Bergamo, CRF.
- Çabej 1976 = Eqrem Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipës (I)*, Tiranë, Akademia e shkencave e RPS të Shqipërisë.
- Capidan 1932 = Theodor Capidan, *Aromânii: dialectul aromân*, București, Imprimeria Națională.
- Cardona 1971–1973 = Giorgio Raimondo Cardona, *L'elemento di origine o di trafila portoghese nella lingua dei viaggiatori italiani del '500*, in “Bollettino dell'Atlante linguistico mediterraneo”, 13–15, pp. 165–219.
- Cazzola 1992 = Franco Cazzola, *L'introduzione del maïs in Italia e la sua utilizzazione alimentare (sec. XVI–XVIII)*, in “ФАСТ. Physique, Archéologie, Chimie, Techniques”, 26: François Sigaut, Dominique Fournier (éd.), *La préparation alimentaire des céréales*, Rapports présentés à la table ronde Ravello (Centre Universitaire Européen pour les Biens Culturels), 11–14 Avril 1988, pp. 109–127.
- Chivu 2008 = *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*, sudiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008.

- Conev 1921 = Цонев Беню, *Езикови зависимости между българи и румъни* [Relazioni linguistiche tra bulgari e romeni], in “Годишник на Софийския университет”, I. Историко-философския факултет, XV–XVI (1919–1920), pp. 1–160 (ora in Idem, *История на българския език*, 2. *Езикови взаимности между българи и румъни*, София, Наука и изкуство, 1984, pp. 3–151).
- ÇTES = Sevan Nişanyan, *Sözlerin soyağacı. Çağdaş türkçenin etimolojik sözlüğü* [La genealogia delle parole. Dizionario etimologico del turco contemporaneo], İstanbul, Everest Yayınları, 2009 (¹2002), online: www.nisanyansozluk.com
- Dalgado 1919 = Sebastião Rodolpho Dalgado, *Glossário luso-asiático*, I, Coimbra, Imprensa da Universidade, 1919.
- DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, ed. de Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, București, Editura Academiei Române, 2013 (²1974; ¹1963).
- DÉD = Alexandre de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie dacoromaine*, 1. *Éléments latins comparés avec les autres langues romanes*, 2. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs modernes et albanais*, Francfort s/M, Ludolphe St-Goar, 1870–1879.
- DEDI = Manlio Cortelazzo, Carla Marcato, *Dizionario etimologico dei dialetti italiani*, Torino, UTET, 1998.
- DEI = Carlo Battisti, Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, 1–5, Firenze, Barbera, 1950–1957.
- DÉLG = Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*. Paris, Klincksieck, 1977 (¹1968).
- DELI = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, 1–5, Bologna, Zanichelli, 1979–1988.
- DELR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române*, II.2, București, Editura Academiei Române, 2018.
- Demiraj 1997 = Bardhyl Demiraj, *Albanische Etymologien. Untersuchungen zum Albanischen Erbwortschatz*, Amsterdam-Atlanta, Rodopi.
- DER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ed. îngrij. și trad. din limba spaniolă Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Saeculum I.O., 2007 [2001] (ed. or. Al. Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumano*, I–VII, Tenerife, Universidad de La Laguna, 1958–1966).
- DERS = Gheorghe Bolocan (red. resp.), *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române (1374–1600)*, București, Editura Academiei Române, 1981.
- DLI = Francesco Cardinali, Paolo Costa, *Dizionario della lingua italiana*, Bologna, Masi, 1819.
- DLRV = George Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, București, Editura Enciclopedică, 1974.
- DLV = Samuelis Klein, *Dictionarium valachico-latinum*, bevezető tanulmányal közzéteszi Gáldi László, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1944.
- Dmitrieva 1972 = Л.В. Дмитриева, *Названия растений в тюркских языках*, in В.И. Цинциус (ред.), *Очерки сравнительной лексикологии алтайских языков*, Ленинград, “Наука”, 1972, pp. 151–223.
- DRAE = *Diccionario de la Real Academia Española*, online: dle.rae.es
- DTF = Charles Barbier de Meynard, *Dictionnaire turc-français. Supplément aux dictionnaires publiés jusqu'à ce jour*, I–II, Paris, E. Leroux, 1881–1886.
- DTW = Karl Steuerwald, *Deutsch-türkisches Wörterbuch*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1987 (1^a ed. 1974)
- EDG = Robert Beekes, L. van Beek, *Etymological Dictionary of Greek*, I–II, Leiden-Boston, Brill, 2010 (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series; 10),
- EDLIL = Michiel de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*, Leiden, Brill, 2008.
- EDSIL = Rick Derksen, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden-Boston, Brill, 2008 (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series; 4).
- ELKN = Νικόλαος, Ανδριώτης, *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης-Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Αθήνα, Πατάκη, ³1995 (¹1951).
- ERHSJ = Petar Skok, Mirko Deanović, Ljudevit Jonke, Valentin Putanec, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, 1971–1973.

- ĖSBM* = Віктар У. Мартынаў et al. (рэд.), *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, 1–8, Мінск, Навука і тэхніка, 1978–1993; 9–14, Мінск, Беларуская навука, 2004–2017.
- ESJP* = Andrzej Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, I–II, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- ĖSRJa* = Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, 1–4, Прогресс, Москва, 1964–1973¹, online: <https://lexicography.online/etymology/vasmer/>
- EWO* = Karl Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der Europäischen (Germanischen, Romanischen und Slavischen) Wörter Orientalischen Ursprungs*, Heidelberg, Winter, 1927.
- EWUR* = Tamás Lajos, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen. Unter Berücksichtigung der Mundartwörter*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966.
- Fekete 1959 = Fekete Lajos, *Egy vidéki török úr otthona a XVI. Században* [La casa di un turco di campagna nel XVI secolo], in “A magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi osztályának közleményei”, XV. kötet, 1–2. szám, Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 87–106.
- Ferrari 1990 = Anna Ferrari, *Dizionario di mitologia*, Torino, UTET.
- Franconie 1997 = Héléne Franconie, *Maïs et millets dans les dialectes européens*, in “Journal d’agriculture traditionnelle et de botanique appliquée”, 39 (1), pp. 149–178.
- Franconie 1998 = Héléne Franconie, *Maïs. Carte onomasiologique et de motivation. Commentaire XXXIII*, in *Atlas Linguarum Europae* (ALE), Roma, Istituto Poligrafico, I. *Commentaires*, fasc. 5, pp. 45–97.
- Gáldi 1944 = Samuelis Klein, *Dictionarium valachico-latinum*, bevezető tanulmánnyal közzéteszi Gáldi László, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1944.
- Gallavotti et al. 2004 = Andrea Gallavotti, Qiong Zhao, Junko Kyojuka, Robert B. Meeley, Matthew K. Ritter, John F. Doebley, M. Enrico Pe, Robert J. Schmidt, *The role of barren stalk1 in the architecture of maize*, in “Nature”, 432 (2 december), pp. 630–635.
- García Mouton 1986 = Pilar García Mouton, *Los nombres españoles del maíz*, in “Anuario de Letras. Anuario de Letras. Lingüística y Filología”, 24, pp. 121–146.
- Gashi 2018 = Skender Gashi, *Shtresime latine-romane për emrin e shkurres dhe të shpendit kulumbri në gjuhën shqipe* [Stratificazioni latino-romane nel nome del cespuglio e dell’uccello kulumbri in lingua albanese], in “Studime”, 25, pp. 101–114.
- GDLI* = Salvatore Battaglia, Gioio Barberi Squarotti, *Grande dizionario della lingua italiana*, Torino, UTET, 1963–2001, online: www.gdli.it.
- GEW* = Hjelmüt Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Winter, 1954–1972 online: [ieed.ullet.net/friskL.html](http://eed.ullet.net/friskL.html).
- Giuglea 1922–1923 = George Giuglea, *Crâmpeie de limbă și viață străveche românească*, in “Dacoromania”, 3, pp. 561–628.
- Giurescu 2011 = Constantin C. Giurescu, *Datele introducerii porumbului și bumbacului în agricultura românească*, in Idem., *Probleme controversate în istoriografia română*, ediție îngrijită, prefață, glosar și indice de Nicolae Rauș, postfață de Dinu C. Giurescu, București, Scripta, pp. 157–166 (¹1977).
- Guția 1967 = Ioan Guția, *Cucuruz ‘maïs’ dans l’Europe Centrale*, in *Verhandlungen des Zweiten Internationalen Dialektologenkongresses, Marburg/Lahn, 5–10 sept. 1965*, I, Wiesbaden, F. Steiner, pp. 301–318 (ora in Idem, *Studi di lingua e letteratura romena*, Roma, Bulzoni, 1992, pp. 31–50).
- Iannaccaro 2000 = Gabriele Iannaccaro, “Carlo carlone”. *Estratto dal Vocabolario dei dialetti della Svizzera Italiana*, Bellinzona, Centro di dialettologia e di etnografia della Svizzera Italiana.
- IED* = Alan M. Stevens, *A Comprehensive Indonesian-English Dictionary*, Jakarta, PT Mizan Publika, 2004
- IEW* = Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, 1–2, Bern/München, Francke, 1959–1969, online: <https://indo-european.info/pokorny-etymological-dictionary/>.
- ANEG* = Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας, 1998.
- Loșonți 1979 = Dumitru Loșonți, *Cuc, cucă, gug, gugă și derivatele lor*, in “Limba română”, XXVIII, 1, pp. 51–61.

- Loșonți 2000 = Dumitru Loșonți, *Toponime românești care descriu forme de relief*, Clusium, Cluj-Napoca, 2000.
- LSJ = Henry George Liddell, Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*, revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones, with the assistance of Roderick McKenzie, Oxford. Clarendon Press, 1940, online: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.04.0057>.
- Magalotti 1943 = Lorenzo Magalotti, *Lettere odorose*, a cura di Enrico Falqui; Milano: Bompiani, 1943, ed. el. presso: <https://www.liberliber.it/online/autori/autori-m/lorenzo-magalotti/lettere-odorose-1693-1705/>.
- Mancini 2011 = Marco Mancini, *Orientalismi*, in Raffaele Simone, Gaetano Berruto, Paolo D'Achille (a cura di), *Enciclopedia dell'Italiano*, Roma, Istituto dell'Enciclopedia Italiana "Treccani" online: https://www.treccani.it/enciclopedia/orientalismo_%28Enciclopedia-dell%27Italiano%29/.
- MDA2 = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Micul dicționar academic*, I–IV, ediția a II-a, Editura Univers Enciclopedic, București, ²2010.
- Meoni 1974 = Simonetta Meoni, *Le origini del mais*, in "Rivista di Storia dell'Agricoltura", XIV, 1, pp. 45–69.
- Messedaglia 1927 = Luigi Messedaglia, *Il mais e la vita rurale italiana. Saggio di storia agraria (con 30 figure)*, Piacenza, Federazione Italiana dei Consorzi Agrari (Federconsorzi).
- Miklosich 1866 = Franz Miklosich, *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*, Wien, Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei.
- NALR – Cr. = Ionel Stan, Dorin Urișescu, *Noul atlas lingvistic român – Crișana*, 1–4, București, Editura Academiei Române, 1996–2017.
- Pascu 1936 = George Pascu, *Le maïs dans les langues romanes et balkaniques*, in "Estudis Universitaris Catalans", 21: *Homenatge a Antoni Rubio i Lluç. Miscel·lania d'estudis literaris, historics i lingüístics*, I–III, Barcelona, [Institut d'Estudis Catalans]: I, pp. 451–470.
- Phillips 2019 = Amanda Phillips, *Ali Paşa and His Stuff: An Ottoman Household in Istanbul and Van*, in Elif Akçetin, Suraiya Faroqhi, *Living the Good Life. Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*, Leiden, Brill, pp. 90–112.
- Pintado 2012 = *Portuguese documents on Malacca, I. 1509–1511*, collected, translated, and annotated by M.J. Pintado, Kuala Lumpur, National Archives of Malaysia (¹1993), online: https://books.google.ro/books?id=r6suAQAIAAJ&source=gbs_book_other_versions.
- Producția 2020 = Institutul Național de Statistică, *Producția vegetală la principalele culturi în anul 2020*, 31/05/2021. online : (https://insse.ro/cms/sites/default/files/field/publicatii/productia_vegetala_la_principalele_culturi_in_anul_2020.pdf, consultato in data 03/06/2021).
- Rădulescu 1958 = Maria Rădulescu, *Raporturi lingvistice bulgaro-române*, in *Omăgiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, [București], Editura Academiei R.P.R., pp. 715–720.
- Raicevich 1788 = [Stefano Raicevich], *Osservazioni storiche, naturali, e politiche intorno la Valachia, e Moldavia*, Napoli, Gaetano Raimondi.
- RDW = Hariton Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 1–3, Bukarest, Staatsdruckerei, 1903–1925.
- REW = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Winter ³1935.
- Reynier 1821 = M.L. Reynier, *Sulle Regioni donde il Mais, ossia Grano turco è originario. Articolo letto alla Società centrale delle scienze naturali di Losanna*, in "Biblioteca italiana, o sia giornale di letteratura, scienze ed arti compilato da vari letterati", 6, 24, pp. 389–392.
- Romano 2018 = Antonio Romano, *Vocabolario italo-salentino I*, in "Presenza Taurisanese", XXXVI, 302, pp. 8–9.
- Romano 2020a = Antonio Romano, *Tre schede etimologiche attorno all'affermazione (e al tramonto) della cultura del granturco dall'Oriente al Salento (e al sud-Italia)*, in M. Spedicato (a cura di), *Una passione per le cose e le storie. Omaggio a Carlo Miglietta per i suoi settant'anni*, Lecce, Giordani, pp. 145–158.
- Romano 2020b = Antonio Romano, *Tre schede ornitonomiche salentine: documentare passaggi semantici e irregolarità fonetiche per rinsaldare il legame tra lingua e cultura*, in "Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano", 44, pp. 1–12.

- Romano, Merlo 2020 = Antonio Romano, Roberto Merlo, [testo di] *Pillole di etimologia: "PALOMBA – CULUMBU – PALOMA – PORUMB e i legami tra le colombe e il mais"*, 11/10/2020, video di Valentina De Iacovo, voce di Lorenzo de Iacovo, https://youtu.be/rix1jfs_WIU.
- Sala 1958 = Marius Sala, *În legătură cu denumirea porumbului în limba română*, in "Fonetică și dialectologie", 1, pp. 181–187.
- Saramandu 2013 = Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Sinteze de dialectologie română*, București, Editura Universitară.
- Scriban *DLR* = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, Institutul de arte grafice „Presa bună”, 1939.
- SEJP* = Franciszek Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, I–V, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków, 1952–1982.
- Sorbală 1971 = Vitale Sorbală, *Despre originea termenilor ciocălău, mămăligă și cioclej în limba română*, in "Studii și cercetări lingvistice", XXII, 2, pp. 167–173.
- Stachowski 2008 = Kamil Stachowski, *Names of Cereals in the Turkic Languages*, Kraków, Księgarnia Akademicka, 2008.
- Stoianovich 1966 = Traian Stoianovich, *Le maïs dans les Balkans*, in "Annales. Economies, sociétés, civilisations", 21, 5, pp. 1026–1040;
- Stoianovich, Haupt 1962 = Troian Stoianovich, George C. Haupt, 2. *Le maïs arrive dans les Balkans*, in "Annales. Économies, sociétés, civilisations", 17, 1, pp. 84–93.
- Tagliavini 1937 = Carlo Tagliavini, *L'albanese di Dalmazia*, Firenze, Leo S. Olschki.
- TDES* = Hasan Eren, *Türk dilinin etimolojik sözlüğü* [Dizionario etimologico della lingua turca], Ankara, s.e., ²1999.
- Tenaillon, Charcosset 2011 = Maud Irène Tenaillon, Alain Charcosset, *A European perspective on maize history*, in "Comptes Rendus Biologies", 334, 3, pp. 221–228.
- TS* = *Türkçe Sözlük* [Dizionario turco], Türk Dil Kurum, ¹¹2011 (¹1945), online su *Türk Dil Kurumu Sözlükleri* [I dizionari della Società della Lingua Turca], sozluk.gov.tr
- Weigand 1910 = Gustav Weigand, *Füllsel*, in "Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig", XVI (1910), pp. 74–80.
- Weigand 1911 = Gustav Weigand, *Die Terminologie des Maises im Bulgarischen, Rumänischen und Kleinrussischen*, in "Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig", XVII–XVIII, pp. 361–375
- Zaimov 1957 = Йордан Заимов, *Названия на царевицата в български език*, in Българска Академия на Науките, Институт за български език, *Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов* = *Studia linguistica in honorem acad. Stephani Mladenov*, София, Изд. на Българската Академия на Науките, pp. 113–126.

*Università degli Studi di Torino
Dipartimento di Lingue e
Letterature Straniere e Culture Moderne,
Via Giuseppe Verdi, 10, 10124 Torino TO, Italia*

DIALECTUL ISTROROMÂN. REALITĂȚI ȘI PERSPECTIVE

RICHARD SÂRBU

Valorificând în chip fericit prilejul de a mă afla, la începutul lui septembrie anul trecut, la Ljubljana, ca invitat la o manifestare științifică festivă (40 de ani de lectorat românesc la Facultatea de Filozofie a Universității din Ljubljana), am găsit potrivit să fac o vizită și la istroromâni. Nu am întâlnit prea mulți cunoscuți, intervievați de mine mai mulți ani la rând, dar pe câțiva tot am izbutit să-i agrăiesc. Mi s-a derulat în minte un film al frumoaselor amintiri despre locuri și oameni pe care i-am anchetat. Dar cel mai mult am fost interesat să-mi readuc în memorie vechi chestiuni de limbă, care m-au preocupat vreme de patruzeci de ani, și să mă conving încă o dată de justetea celor afirmate cu ani în urmă despre tendințele dialectului istroromân.

O atare problemă este și cea privind relevanța gradului de consistență românească în idiom. Nu mică mi-a fost mirarea, când am constatat și acum că funcția comunicativă a graiului se păstrează încă, dar că numărul vorbitorilor în grai este tot mai mic. Astfel că va trebui să le dăm dreptate acelor cercetători, care au întrevăzut sumbre perspective în evoluția dialectului, restângerea substanțială a ariei lui de utilizare doar la nivelul familiei, sau, în cel mai bun caz, al unor mici grupuri de prieteni sau al unor asociații culturale, cum ar fi, de pildă, cel al „clopotarilor din Jeiăni” („Jeianski zvonciari”). Altfel spus, dialectul în sine nu și-a diminuat coordonatele sale sistemice; structurile morfolexicale și cele morfosintactice au rămas în esență aceleași; s-au diminuat major doar funcțiile sale comunicative, ceea ce îl plasează, conform unor date comunicate de UNESCO, pe lista roșie a limbilor amenințate cu dispariția.

Dialectul istroromân, care s-a desprins din matca sa străromână mai târziu decât celelalte două dialecte românești sud-dunărene – aromâna și meglenoromâna – în decursul existenței sale multisekulare a suferit puternice influențe din partea mai multor limbi – croata (Kovačec 1998: 257–297, Scărlătoiu 1998: passim; Frățilă 2016: 228–264); slovena (Sârbu, 2001: 109–118; Flora 1972: 67–94), italiana (venețiana istriotă) (Flora 1975: 45–63; Kovačec 1992: 159–175), precum și influența limbii germane (Pop 2006: 201–230), în perioada administrației austriece. Această influență multilaterală se reflectă, între altele, și în numeroasele împrumuturi lexicale din aceste limbi.

Analiza unui mare număr de texte înregistrate în localitățile croate, în care mai trăiesc vorbitori de istroromână, texte parțial publicate în cartea pe care am elaborat-o în colaborare Sârbu, Frățilă (1998) confirmă convingerea noastră că influența limbii croate, în variantele ei standard și ceacaviană, asupra graiurilor istroromâne, s-a manifestat la toate nivelurile dialectului, chiar și în domeniul relativ mai conservator al morfosintaxei. Materialul dialectal de care dispunem reprezintă o sursă bogată de exemple ilustrative și o bază de nădejde pentru argumentarea tezelor teoretice despre starea actuală a dialectului.

Glosarul istroromân, alcătuit de noi (Sârbu, Frățiță, 1998:186–306), conține 2520 de cuvinte, din care mai mult de 50% reprezintă împrumuturi din croată, iar 16% din unitățile lexicale sunt de proveniență croată sau slovenă¹. Totodată, 3% din totalul cuvinte glosate sunt de origine exclusiv slovenă, 4,7% – de origine italiană, iar 3,5% sunt vechi împrumuturi slave, preluate din străromână.

Cuvintele de origine latină, preluate din româna comună, totalizează, în glosarul nostru, doar 25%², în schimb ele sunt mai importante decât împrumuturile croate, întrucât aparțin fondului lexical esențial, în timp ce împrumuturile din croată și din celelalte limbi aparțin masei vocabularului, frecvența acestora din urmă în *texte* fiind cu mult mai mică, fapt pe care îl remarcă și lingvistul croat August Kovačec (Kovačec 1998: 306)³.

În morfosintaxa dialectului se observă, pe de o parte, o serie întreagă de structuri de tip românesc, care s-au păstrat bine până astăzi, de exemplu, forme vechi din paradigatica și sintagmatica substantivelor, pronomelor și verbelor. Pe de altă parte, în textele noastre multe formațiuni lexicale sunt de tip mixt: ele conțin elemente slave împrumutate, în primul rând din croată, alături de formanți românești (de exemplu, construcții verbale, care au radicalul și sufixul infinitival românești, iar formantul aspectual – un prefix croat, de ex. *mânca – namânca*), dislocarea verbului auxiliar de verbul predicativ autonom d.p.d.v. semantic în componența construcțiilor predicative [de exemplu, *Când am io zis ke meg ân penzie de pedeset i pet let... E noi am sakile miseș acatât penzia* “Când eu am zis că merg în pensie de 55 de ani... Noi am primit în fiecare lună pensia” (Frane Turkovič, 71, ani Jeiăn, 1999)], construcții predicative cu adjective și adverbe în *-o* (*Iâco-i buro* «E foarte bun») și altele, despre care am discutat pe larg în alte lucrări (Sârbu 1991:141–151; 1992:227–240).

Tendența principală care se manifestă în sintaxa dialectului în discuție este amplificarea numărului de astfel de construcții în vorbirea istroromânilor de azi și chiar în deplina lor înlocuire cu echivalente croate (Sârbu 1994:173–180). Toate aceste fenomene, care se manifestă în ultimul timp tot mai frecvent în lanțul discursiv al vorbirii istroromânilor, reprezintă o consecință directă a bilingvismului lor multiseclar. Problema bilingvismului în conduita verbală a istroromânilor a constituit obiectul de cercetare al mai multor lingviști români și străini⁴. Majoritatea lor, cum se știe, au remarcat intensificarea acestui complex fenomen socio-psiho-lingvistic în vorbirea istroromânilor, care, în egală măsură, stăpânesc propriul idiom, precum și limba oficială croată, și care le utilizează în funcție de diversele circumstanțe ale vieții comune cu croații și în funcție de o serie întreagă de factori sociali⁵.

Ca urmare directă a pierderii din potențialul său comunicațional, istroromâna actuală și-a restrâns sfera de utilizare doar la vatra satului și, mai ales, la cadrul familial, fiind, altfel

¹ În legătură cu aceste împrumuturi apare dificultatea de a delimita elementele lexicale croate și slovene din dialect, deoarece aceste cuvinte, după forma și sensul lor, au paralele în ambele limbi.

² Referitor la ponderea cuvintelor de origine latină în cele două graiuri istroromâne, cf. Dahmen, Kramar 1976: 81–89, Mihăilă 1983: 43–53; Frățiță 2016: 165–228, Frățiță, Bărdășan 2010:51–57; Bărdășan 2019: 7–10; 130–146.

³ A. Kovačec pe baza ocurențelor cuvintelor din textele care au alcătuit corpusul dicționarului său (1998: p. 306), ajunge la concluzia că lexemele moștenite din româna comună reprezintă cea mai importantă componentă a textelor istroromâne glosate, cu o mare frecvență de apariții, în timp ce elementele străine (slave, în special croate, și italiene), în ciuda numărului lor mare, ocupă un loc periferic în vocabular.

⁴ Vezi, de exemplu, Pușcariu 1926 : passim; Petrovici, Neiescu 1964: 187–214; Flora 1971: 1009–1022; Kovačec 1995 a: 65–74.

⁵ Tema în discuție a fost aprofundată de noi în mai multe lucrări și referate pe care le-am prezentat la Conferințele Naționale de bilingvism (*Linguapax*», București, 1995, 1997), precum și la Simpozionul Internațional pe tema «*Idiomul istroromân ieri, astăzi, mâine*», care a avut loc în Croația, la Pola (30–31 aprilie, 2000) sau la Cel de-al 13-lea Congres Internațional al Slaviștilor (Slovenia, Ljubljana în 2003).

spus, «marginalizată» în contextul socio-cultural existent al comunicatorilor istroromâni de azi (Sârbu 1989:223–241). Slăbindu-și, astfel, forța de conservare, dialectul se «primenește» cu fel de fel de inovații după model croat sau cu numeroase împrumuturi din limba oficială, calcări și semicalcări, pierzându-și din consistență, așa cum se poate vedea și din textele pe care le prezentăm în anexă.

Modificările sistemice intervenite în idiom sub presiunea limbii oficiale croate, solicitate mult mai mult de vorbitori în diversele contexte situaționale, sunt în ultimă instanță reflexul unui bilingvism de tip «*asimetric*»⁶, specific istroromânilor, în care preponderența o deține, din zi în zi tot mai accentuat, limba croată, limba populației majoritare (Sârbu 1989:238–241). Acest tip de bilingvism favorizează nu doar stăpânirea diferită a celor două coduri lingvistice și utilizarea lor diferențiată într-un act comunicațional sau altul, dar favorizează și numeroase interferențe interlingvistice «ad-hoc», frecvente treceri cu mare ușurință de la un cod la altul chiar și pe parcursul unuiu și aceluiași enunț. Un astfel de bilingvism se caracterizează prin faptul că vorbitorii, stăpânind în aceeași măsură două sisteme lingvistice și gândind în două limbi, în virtutea necesităților lor vitale, apelează mult mai des la limba oficială, decât la propriul lor idiom, «dezobișnuindu-se» să mai comunice cu ajutorul lui (Sârbu 2003: 147–160).

În vorbirea istroromânilor de azi se pot delimita două feluri de oscilații contextuale, care semnalizează răspândirea diferitelor forme ale unui astfel de bilingvism: **(a) reduplicarea sinonimică interlingvistică și (b) inducția contextuală a unităților lexicale aloglote** (Sârbu 1999: 331–338).

(a) Reduplicarea sinonimică, pe care o remarcăm în textele înregistrate, reprezintă o expresie evidentă a conduitei bilingve a vorbitorilor istroromâni. Acest fenomen constă în repetarea, pe aceeași secvență de text, a lexemelor echivalente din dialect și din croată, pentru desemnarea aceleiași noțiuni, fie pentru precizarea acestei noțiuni, fie din rațiuni expresiv-stilistice, cum ar fi evitarea repetării aceluiași cuvânt sau din diverse alte motive socio-psiho-lingvistice. De exemplu: *Ma io am fost pre jeleznița, pre pruga.* (Ive Scrobe, 71 ani, Sucodru); *De iuva bem âpa? Din spina, din vodovod... cum se kiâma? Apedoto...* (Alberto Miclaus, 40 de ani, Sușnievița); *Io sâm na ferie...na godišni odmor.* (Jel'ko Doričić, 50 de ani, Jeiăn); *C-am avut mârâ campân'a...iâ... do sedam... sâpte câpure, volovi, krâve, svega... vâč, boii.* (Iolanda Starai, 72 ani, Bârdo); *Io am napisëit "Čâia nostru", molitva, cum se zice hârvațki "Oče naš".* (Boris Doričić, 62 ani, Matul'); *Și italiani zicu, oâncă în Istria se zice negru viru, târno vino, e ân Talie se zice roișu.* (Alberto Miclaus)

Uneori trecerea de la un cod la altul se produce treptat, cu înlocuirea pe rând a sinonimelor, favorizându-se apariția unor sintagme mixte, de exemplu:

Âu stâra târcva, stâra besereca, betâra besereca facut. (Sanković Mâte, 82 ani, Jeiăn.).

(b) Un alt fenomen remarcat în vorbirea spontană a istroromânilor este așa-zisa **inducție contextuală** a cuvintelor. Sunt induse cuvinte dintr-un cod sau altul în funcție de structura sintactică specifică unei limbi sau alteia. Astfel, de exemplu, în construcțiile sintactice de tip croat cu corelativele *ne samo – nego* («nu numai, ci și»), se utilizează preponderent cuvinte croate, chiar dacă în sistemul lexical istroromân există echivalentele respective. Cf. *Ne samo io, nego vișe l'udi.* «Nu numai eu, ci și mai mulți oameni». (Cf. ir- *omir* «oameni»). Un alt exemplu:

⁶ Spre deosebire de bilingvismul «asimetric», cel «simetric» este o formă ideală a acestui fenomen, care presupune utilizarea în aceeași măsură a celor două «coduri» cunoscute – a celui matern și a celui oficial –, competența vorbitorilor să înțeleagă și să producă enunțuri în ambele limbi, mai presupune existența la aceștia a conștiinței că ei stăpânesc cele două sisteme lingvistice ca mijloace de comunicare. Vezi despre aceasta, mai pe larg, la Sârbu (1999:331–338; 2002: 77–85).

Ne, ne, nego de trásportne tráke am lucrát. În jelezar am činit brodove... (Jel'ko Doričić, 50 de ani, Jeiañ); *Când ám io zis ke meg ân penzie de pedeset i pet let* (Frane Turkovič, 71 ani, Jeiañ).

Astfel de “alunecări” contextuale se explică prin intenția vorbitorilor de a fi mai bine înțeleși în comunicarea cu persoane străine sau prin dorința lor de a-și nuanța exprimarea potrivit unui cod intim de conștiință lingvistică, propriu oricărui vorbitor de idiom matern. Aceste treceri rapide și adesea pe neobservate de la un cod lingvistic la altul, un demers discursiv mult mai comod și mai ușor pentru exprimarea gândurilor într-o situație de comunicare sau alta, sau utilizarea unor construcții sintactice mixte, nu anunță apariția unei noi *limbi mixte* (Coteanu 1954:50.), ca rezultat al «croatizării» dialectului istroromân în plan structural. În realitate, avem de-a face cu un proces firesc, în care membrii generațiilor actuală și viitoare ai acestei comunități lingvistice renunță în mod treptat și deliberat la idiomul lor matern, amenințat să-și piardă funcția sa fundamentală, cea de comunicare.

Oricum, utilizarea frecventă uneori a unor serii întregi de sinonime aloglote «anunță» o slăbire a competenței lingvistice a vorbitorilor istroromâni în propriul lor idiom. De aceea, este necesar să se realizeze un echilibru în ceea ce privește competența bilingvă și a membrilor comunităților etnice mai mici prin măsuri culturale menite să conserve și să consolideze ambele sisteme lingvistice. Iar acest lucru va putea fi posibil numai în măsura în care autoritățile române și croate se vor implica responsabil.

Un început, în acest sens, l-a constituit simpozionul internațional de la Pola, din 31 martie – 1 aprilie, 2000, pe care organizatorii – Goran Filipi, decanul Facultății de Litere din Pola, și Petru Emil Rațiu, președintele Asociației culturale istroromâne «Andrei Glavina» de la Roma, – l-au numit Primul Congres Internațional al Istroromânilor. La această importantă reuniune științifică internațională, pe o temă extrem de interesantă – **identitatea lingvistică a istroromânilor** – au participat lingviști, istorici, etnologi, oameni de cultură și de presă din Italia, Croația și România, reprezentanți ai autorităților croate locale și române de la ambasada noastră din Zagreb, parlamentari, consilieri guvernamentali și prezidențiali români.

Participanților li s-a oferit minunatul prilej de a se deplasa în satele istriene, în care mai viețuiesc istroromâni, și de a-și forma la fața locului o imagine reală despre starea actuală a străvechiului idiom românesc vorbit în Istria zilelor noastre. A fost o inițiativă de bun augur din partea croaților, care ar trebui valorificată cu mult mai multă stăruință de autoritățile noastre și de oameni de știință, în direcția găsirii unor modalități eficiente de conservare și de acordare a unei minime tutele instituționale acestui mic grup etnic și graiului său – *un muzeu viu de limbă română*.

De la acest „congres” și până astăzi nu s-a întreprins prea mult din partea autorităților abilitate, române sau croate, în direcția idealurilor exprimate cu acea ocazie, o ocazie demnă de a fi remarcată, deoarece nu s-a înfăptuit la vreo insistență din partea autorităților române, cu toată marea lor prezență la această reuniune internațională, ci din propria inițiativă a croaților.

De-a lungul anilor și până azi se pot consemna numeroase manifestări cultural-științifice, menite să aprofundeze și să popularizeze variatele aspecte legate de ființarea istroromânilor și a dialectului lor. Dar e lesne de observant predominanța cercetărilor științifice de ordin lingvistic, în primul rând, istoric și etnologic, în raport cu demersurile practice ale autorităților în ocrotirea și conservarea acestui „bun cultural”, cum l-au numit oficialii croați.

Sunt multe evenimente demne de a fi remarcate ca preocupări importante ale oamenilor de știință de la noi și de aiurea pentru cunoașterea, popularizarea și salvarea dialectului istroromân, menționat în documentele UNESCO alături de alte idiomuri/limbi amenințate cu pericolul dispariției lor.

După acel „congres al istroromânilor”, amintit mai sus, s-au amplificat simțitor cercetările asupra acestui dialect. Asta, cumva și de teama oamenilor de știință de nu pierde nimic din ce se mai poate încă cerceta azi prin anchete, pe viu, din ce a mai rămas funcțional din grai și se mai poate salva. Aș putea să afirm că dacă interesul autorităților față de istroromâni și față de graiul lor s-ar ridica măcar la un sfert față de preocuparea cercetătorilor științifici ai acestui idiom, astăzi și în viitor lucrurile ar sta cu totul altfel. Mi-ar trebui prea mult spațiu chiar și pentru a enumera măcar câteva evenimente notabile în acest sens. Îmi stăruie în memorie, bunăoară, manifestările cultural-științifice de la Timișoara și Sibiu din 2008, la care au fost invitați și membrii ansamblului artistic „Jeianski zvonciari” de la Jeian, expoziția itinerantă intitulată „Istroromâni – cicii sau ciribirii”, organizată în Italia, Austria și la noi, în Timișoara, de Ervino Curtis din Trieste, președintele Asociației Culturale de Prietenie Italo-Română „Decebal” și multe alte asemenea evenimente notabile.

În contextul preocupărilor pentru ocrotirea dialectului, prin aprofundarea studierii lui din cele mai diverse unghiuri și pentru atragerea atenției autorităților asupra necesității găsirii celor mai potrivite modalități de conservare a acestui străvechi idiom românesc, este de remarcat încă un recent eveniment notabil consacrat cercetării acestuia.

De ceva vreme un interes deosebit față de dialect l-a manifestat un grup de cercetători de la Universitatea din Oxford, condus de profesorul Maiden. În intenția acestui grup a fost reconsiderarea cercetărilor dialectale pe care le-a făcut la istroromâni profesorul Hurren la mijlocul secolului trecut. Un moment de seamă din activitatea prof. Maiden & comp. îl reprezintă și organizarea, în cadrul Colocviului Internațional de Lingvistică (București 20–21 nov., 2020), a unui atelier pe tema dialectului istroromân. Această secțiune a Colocviului s-a bucurat de participarea unui însemnat număr de tineri cercetători. Și acest moment se adaugă la evenimentele relevante privind sporul de interes acordat de lingviștii de la noi și din alte țări studierii diverselor aspecte ale acestui străvechi idiom românesc.

Trecând peste unele derapaje, vizând în speță câteva utilizări nepotrivite de natură terminologică, contrare uzanțelor științifice, cum ar fi denaturarea conceptului de limbă, în discursul unor referenți (bunăoară „limba vlahă”, „limba jeieneană”⁷), colocviul, prin comunicările din cadrul acestui atelier, are meritul incontestabil de a menține treaz interesul specialiștilor față de destinul acestui dialect românesc și de a semnală, pe această cale, autorităților române și croate situația de fapt din zonă și de a le impulsiona în direcția găsirii celor mai eficiente modalități de conservare a acestui „muzeu viu” de limbă românească străveche. Aceste „modele de graiuri arhaice”, indiferent de mărunte interese naționale actuale, reprezintă autentice mostre de vorbire medievală a oamenilor trăitori pe aceste locuri și ele reprezintă o inestimabilă sursă de îmbogățire a cunoașterii noastre, a celor de azi, de la noi și de aiurea, o cunoaștere, care – trebuie s-o recunoaștem – este încă lacunară.

Cercetările privind bilingvismul istroromânilor, în general, și destinul lor sunt acum deosebit de actuale, întrucât unii lingviști și etnologi străini ignoră o seamă de fapte lingvistice evidente și adevărul istoric, realitatea însăși, și anume, faptul că istroromâna de astăzi prezintă ample secvențe ale unui adevărat *muzeu viu al vechii limbi române*, care reflectă prin categoriile sale lexico-gramaticale principale faze timpurii ale românei comune. Ei neagă în esență

⁷ Acești termeni sunt preferați azi de autoritățile croate, din vădita intenție de a se evita etnonimul care conține în structura sa componenta „român”. Și oamenii locului preferă acest termen, în vreme ce lingviști de seamă de pretutindeni, inclusiv croați, continuă să utilizeze în lucrările lor etnonimul „istroromân”, așa cum au făcut-o și alți mari lingviști cu consecvență de-a lungul vremii. Având un caracter convențional, termenul trimite, în egală măsură, atât la locul unde se vorbește idiomul, precum și la geneza / obârșia lui.

substanța românească a acestui dialect, consistența sa, și pun sub semnul întrebării chiar și existența bilingvismului la vorbitorii istoromâni de azi. Astfel, cercetătorul croat Iosip Miličević (Milicevič 1995a: 99) în articolul său *Postoje li istrorumunji?* «Există oare istoromâni?», contestă, de pildă, consistența idiomului și existența bilingvismului la istoromâni. El respinge orice considerație teoretică privind caracterul systemic, bine organizat, al celor două graiuri istoromâne din nord (de la Jaiân) și din sudul Istriei (Susnievița și împrejurimi). El consideră, de pildă, a fi mai adecvat etnonimul «istrovlahi», în măsură să reflecte «mai bine» adevărul (său) istoric, potrivit căruia istrovlahii sunt originari din munții Dinarici (!?) și nu s-au aflat în contact cu românii (Milicevič 1995b: 301–302). Nu mai puțin șocante se dovedesc a fi teoriile unor cercetători, care, în intenția lor de a dezvălui geneza limbii croate, recurg la diverse «argumente originale», inadmisibile din punct de vedere științific, cel puțin cele ce privesc idiomul istoromân. După părerea lor, idiomul «ciribir» (istoromân – n.n. R.S.) nu este un dialect al limbii române comune, ci o limbă străveche, care își are obârșia în antichitatea civilizației preiraniene din Asia Mică. Deși nu dispun de nici un argument lingvistic serios, totuși afirmă categoric, chiar în titlul articolului publicat într-o revistă slovenă, că «*jeienenii sunt străcroați, și nu români*» (Biondič et al. 2000: 19), și mai departe, în textul articolului, – «*Jeienenii sunt ultimii urmași vii ai străcroaților preiranieni*».

„Argumentele” aduse de autori în sprijinul unei asemenea concluzii ciudate, nu sunt mai puțin uimitoare, purtându-ne în lumea legendelor asiriene și mesopotane. După opinia lor, în vremuri străvechi, idiomul «ciribir» alcătuiă, împreună cu alte două graiuri vechi croate un diasistem de dialecte antice, care provin «*din patria noastră străbună din Asia Mică*». «*Idiomul ciribir din Istria – mai scriu autorii – sunt ultimele relicve ale vechii limbi preslave, protocroate timpurii*»

În acest caz, se pune firesc întrebarea «Cum se explică numeroasele asemănări structurale ale acestui idiom cu limba română?». La această întrebare sunt posibile doar două răspunsuri: (a) sau dialectul ciribir și româna aparțin aceleiași limbi comune de origine latină (fiind idiomuri romanice cu substrat traco-dac), dispunând de același tip de structuri morfosintactice și de un fond lexical comun, ceea ce a fost de multă vreme temeinic demonstrat de către cercetători români și străini, (b) sau și limba română este legată genetic de străvechile dialecte preiraniene din Asia Mică, și în decursul veacurilor a fost supusă celor mai diverse primeniri – iranizării, slavizării, romanizării etc. – ceea ce deocamdată e greu de dovedit. Deși în principiu suntem de acord cu autorii citați, referitor la necesitatea conservării comunităților lingvistice – relicve, cu tradițiile lor străvechi și cu valorile lor culturale, nu putem accepta teoriile lor despre originea istoromânilor și a străvechiului dialect românesc vorbit neîntrerupt mai multe secole la rând în preajma Mării Adriatice.

Mai grav ni se pare faptul că și la noi, în unele manuale școlare, întâlnim afirmații aberante, total nefondate științific, cum ar fi aceea că istoromâna ar fi «*un dialect azi dispărut*»⁸.

Pe o poziție fundamental opusă față de acești cercetători se situează o serie întregă de remarcabili lingviști străini și români, cum ar fi de exemplu, August Kovačec, Goran Filipi, Radu Flora, Petru Neiescu, Vasile Frățilă, Elena Scărlătoiu și alții⁹, care cu mare atenție și cu un deosebit interes, bazându-se pe fapte de limbă concrete și relevante, determină statutul

⁸ Cf. *Limba română*. Manual pentru clasele a IX-a și a X-a/ Școli normale, licee și clase cu profil umanist/; autori: Elena Berea – Găgeanu, Doina Moigrădeanu, Florin D. Popescu, Cezar Tabarcea; Editura Didactică și Pedagogică, București, 1991, p. 15.

⁹ Vezi, de exemplu, Kovačec 1995 a: 65–74; Kovacec 1995 b: 89–97, Filipi 1995: 77–88; Orbančić 1995: 57–64; Curtis 1996: 6–12; Di Gregorio 1998: 20–24; Marušič 1998: 14–19; Scărlătoiu 1998: passim.

etnolingvistic al istroromânilor de azi, potrivit unor exigențe științifice obiective. Astfel de cercetări se dovedesc a fi deosebit de prețioase, mai ales acum, în contextul Europei de azi, cu politica ei deschisă de considerare și susținere a dezideratelor și năzuințelor oricărei comunități etnice și lingvistice, indiferent de mărimea ei, avându-se în vedere că valorile culturale ale fiecăreia, create în decursul veacurilor, reprezintă un aport original și prețios la tezaurul cultural general european.

BIBLIOGRAFIE

- Bărdășan 2019 – Gabriel Bărdășan, „Exprimarea rudeniei în lexicul istroromân. Abordări semantice și etimologice”, Editura Universității de Vest, Timișoara.
- Biondič et al. 2000 – Ivan Biondič, A.Ž. Lovrić, Stjepan Murgić, Mladen Rac, „Žejanci su prahrvati, a ne Rumunji”, *Glas Istre*, 9 okt., p. 19.
- Coteanu 1957 – Ion Coteanu, „Cum dispăre o limbă (Istroromâna)”, Editura Academiei, București.
- Curtis 1976 – Ervino Curtis, „La lingua, la storia, le tradizioni degli istroromeni”, în vol. *L'Istroromeno. La lingua, la cultura, la storia. Parliamone per salvarlo*, Trieste, p. 6–12.
- Dahmen, Kramar 1976 – Wolfgang Dahmen, Johannes Kramar, „Observații despre vocabularul istroromânei vorbite în Jeian”, *Balkan-Archiv. Neue Folge*, 1, p. 81–89.
- Filipi 1995 – Goran Filipi, „Istrska ornitonimija: ptičja imena v istrorumunjskih govorih”, *Annales, Anali za istrske in mediteranske študije*, 6/95, Series historija et sociologia, 2, Koper, p. 77–88.
- Filipi, 2002 – Goran Filipi, *Atlasul lingvistic istroromân*, Znanstvena udruga Mediteran, Pola.
- Flora 1967 – Radu Flora, „Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de dacoromână”, *Fonetica și dialectologie*, IV, București, p. 135–170.
- Flora 1971 – Radu Flora, „Câteva observații cu privire la bilingvismul manifestat în graiurile istroromâne”, *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, II, București, p. 1009–1022.
- Flora 1972 – Radu Flora, „Slovenačke leksičke posudjeniceu istrorumunskom”, în *Linguistika*, Ljubljana, XII, p. 64–94.
- Flora 1975 – Radu Flora, „Gli italianismi nell'istroromeno”, în *Italica Belgaradensia*, I, Belgrad, p. 45–63.
- Frățilă 2016 – Vasile Frățilă, *Studii istroromâne*, Editura Universității din București, București.
- Frățilă, Bărdășan 2010 – Vasile Frățilă, Gabriel Bărdășan, *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*, I, Editura Universității de Vest, Timișoara.
- Kovačec 1971 – Augustin Kovačec, „Descrierea istroromânei actuale”, Editura Academiei, București.
- Kovačec 1984 – Augustin Kovačec, „Istroromâna”, în: Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, p. 550–591.
- Kovačec 1995a – August Kovačec, „Jezik istarskih «rumunja»”, vol. *Anali za istrske in mediteranske študije*, 6/95, Series historia et sociologia, 2, Koper, p. 65–74.
- Kovacec 1995b – August Kovačec, „Hrvatski i talijanski uticaji u istrorumunjskoj gramatici”, vol. *Anali za istrske in mediteranske študije*, 6/95, Series historia et sociologia, 2, Koper, p. 89–97.
- Kovačec 1998 – August Kovačec, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Znanstvena udruga Mediteran, Pola.
- Marušič 2003 – Dario Marušič, „Le tradizioni musicali degli Istroromeni”, *Tabula*, Časopis Filozofskog fakulteta u Puli, Pola, p. 95–100.
- Mihăilă 1983 – Gheorghe Mihăilă, „Împrumuturi vechi slave, comune daco-românei și isto-românei”, *Studii și cercetări lingvistice*, XXXIV, nro. 1, p. 43–53.
- Miličević 1995a – Iosip Miličević, „Postoje li istrorumunji?”, *Annales, Anali za istrske in mediteranske študije*, 6/95, Series historija et sociologia, 2, Koper, p. 99.
- Milicevič 1989b – Iosip Miličević, „Istrovlahi ili čiribirci”, *Jadranski zbornik*, 13, Pola- Rjeka, p. 301–302.
- Neiescu 2011–2015–2016 – Neiescu Petru, *Dicționarul dialectului istroromân*, vol I, II, III, București, Editura Academiei.

- Orbančić 1995 – Srdja Orbančić, „Status attuale delle comunita istroromene”, *Annales. Anali za istrske studie*, 6/95, nro 2, Koper, p. 57–64.
- Petrovici, Neiescu 1964 – Emil Petrovici, Petru Neiescu, „Persistența insulelor lingvistice. Cercetări făcute cu prilejul unor anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și aromâni”, *Cercetări de lingvistică*, IX, nr. 2, Cluj, p. 187–214.
- Pop 2006 – Ana-Maria Pop, „Elemente de origine germană în dialectal istroromân”, în *Analele Universității din Timișoara*, XLIV, p. 201–230
- Pușcariu 1926 – Sextil Pușcariu în colaborare cu M.Bartoli, A.Belulovici și A. Bihan, *Studii istroromâne*, vol. II, Cultura Națională, București.
- Sârbu 1991 – Richard Sârbu, „Present-Day Tendencies in the Morpho-Syntax of Istro-Romanian Dialect”, *Linguistica*, XXXI, Ljubljana, p. 141–151;
- Sârbu 1992 – Richard Sârbu, „Interferențe româno-slave în lexicul istroromân actual”, *Romanoslavica*, XXIX, p. 227–240.
- Sârbu 1994 – Richard Sârbu, „Observations sur le lexique istroroumain actuel”, *Linguistica*, XXXIV, 2, Ljubljana, p. 173–180.
- Sârbu 1989 – Richard Sârbu „Aspecte ale interferenței de coduri în istroromâna actuală”, vol. *Relații interdisciplinare ale lingvisticii aplicate*, Cluj-Napoca, p. 238–241.
- Sârbu, Frățilă 1998, – Richard Sârbu, Vasile Frățilă, *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Editura Amarcord, Timișoara.
- Sârbu 1999 – Richard Sârbu, „Recurența sinonimică la vorbitorii bilingvi”, vol. *Relații interetnice și de contact româno-maghiaro-ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent* (coordonatori: dr. Hans Gehl e Viorel Ciubotă), Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare – Tübinghen, p. 331–338.
- Sârbu 2001 – Richard Sârbu, „Slovenske leksikalne prvine v istroromunskom dialektu”, în *Probleme de filologie slavă*, IX, Timișoara, p. 109–118.
- Sârbu 2002 — Richard Sârbu, „Aktual’nye tendencii v istrorumunskom dialekte. Vlijanie chorvatskogo jazyka”, *Romanoslavica*, XXXVIII, p. 77–85.
- Sârbu 2003 – Richard Sarbu, „Aspecte ale bilingvismului la istroromâni de azi”, *Tabula*, Časopis Filozofskog fakulteta u Puli, Pola, p. 147–160.
- Scărlătoiu 1998 – Elena Scărlătoiu, *Istroromâni și istroromâna. Relațiile lingvistice cu slavii de sud*, Editura Staff, București, p. 199.

ANEXĂ

RICHARD SÂRBU, TEXTE ISTROROMÂNE

ČĀĀO A NÓSTRU*/ TATĀL NOSTRU

Ân lúmele de Čăia și de Fíl’u și de Dúhu Svétile, amén.

Čăio a nóstru če-ș ân nébo,

Néca se svetę lúmele a tev,

Víro cral’évstvo a tévo,

Néca fie vól’a a tă,

Cum ân nébo așă și pre pemínt.

Pára a nóstra de sáca zi

Și ástez ne dă

Și dúgurle na otpustę

Ca și și noi otpușćúim átorę.

Nu na pre támna căle napel’ęi,

Négo de la támno că neț dá. Amén.

*(*Jeián*, 2000, Boris Doričić, 62 ani, autorul traducerii din croată în istroromână a rugăciunii, care, după mărturisirile mai multor jeieneni și jeienence din corul bisericii, are mari șanse de a fi rostită și cântată pe viitor, în această versiune, în biserica din Jeián).

TEXTE ISTROROMÂNE INEDITE (2008)

<p>FIL'I ÎNȚĚLEGU MA NU CUVÎNTA JEIĂNSKI</p>	<p>FIII ÎNȚĚLEG, DAR NU VORBESC JEIENEȘTE</p>
<p>Îo ma kému Jél'co Dóričić. Bivés ân Jeiăn na cúčni broi dváiset šest (...), ástaz ie srédu, îo sãm na férie... Na gódišni ódmor. Férie se zíce po jeiănski. Reș zíce de díța căsta će jivés ân Jeiăn, cum cuvintu mái víše-acmó; česta profesór verít din Romúniie oănc, pac se-ntiresereș se díța cuvintu jeiănski. Îo poc d-a mel'i fil'i zíce ke cuvintu, sámo nu cuvintu ántre noi. Ántelégú tot , tot ántelégú. Čăia meu cu íel' cuvinta jeiănski , íel' odgovariúis hârváțki. Îo me nadés ke ... ke-or fúru mái betári, vor <u>âmbavi</u> și-nteresirúí čăsta límbę, pac vor mórke-atúnče cuvintă víše jeiănski.</p>	<p><i>Pe mine mă chiamă Jelco Doricici. Locuiesc în Jeian, la numărul de casă douăzeci și șase ..., astăzi e miercuri, eu sunt în vacanță... În concediu anual. „Ferie” se zice jeienește. Aș zice de copiii aceștia ce trăiesc în Jeian, cum vorbesc mai mult acum; acest profesor a venit din România aici și s-a interesat dacă vorbesc copiii jeienește. Eu pot zice despre ai mei fii că vorbesc, doar că nu vorbesc între ei. Înțeleg tot, tot înțeleg. Tatăl meu cu ei vorbește jeienește, ei răspund în croată. Eu sper că... atunci când vor fi mai bătrâni (mari), se vor obișnui și interesa de această limbă, și poate că atunci vor vorbi mai mult jeienește.</i></p>
<p>Čúdo mi-e de čéști din Jeiăn, če-s măia și čăia jeiănți, íel' cu íel' cuvintu hârváțki. Me naiđés morke și čéști d-atúnče pošni cuvintă čăsta nóstra límba, cum cl'emám, istrorumúnski. Îo me nadés ke vor, ke d-atúnče când ómu-í betár víre, atúnče ál interesireș víše stvar: dende-í, cum ám nastavít ... ám pošnít cuvintă. (Da, íuva cuvintu? – R.S.) Číre? (Tireri ân Jeiăn íuva cuvintu? În familie...?) – Íă, íă, ân familiie íli ánc. Îo știce cât de íel'-ăs jeiănți-s măia și čăia din Jeiăn; ánc s-áv facut. Íel' cuvintu ántru síre cuvintu istrorumúnski, e cu díța cuvintu hârváțki. Čă mí-e ur lic čudo. Îo, neca mie-m muíăra din Jeiăn, îo reș jeiănski cu íă reș cuvintă. (De íuva-i muliăra? – R.S.) A meș muíăra-í din Ríca, din Zamét. Zád'n'a vota baș čia-í pisęi v-ăț așa... napisęi to text de ... ántre trei án'... și-așa. (Jel'co Dóričić, 50 ani)</p>	<p><i>Mă mir (mi se pare ciudat) de aceștia din Jeian, care-s mama și tata jeieneni, ei cu ei (cu copiii) vorbesc în croată. Sper că poate și aceștia atunci vor începe vorbi această limbă a noastră, cum o numim, istroromâna. Eu sper că atunci când omul devine mai bătrân , atunci îl va interesa mai multe lucruri: de unde este, cum am apărut, cum am început vorbi... (...) Cine? Da, da, în familie sau aici. Eu știu câți din ei sunt jeieneni, mama și tata –s din Jeian, aici s-au născut. Ei vorbesc între ei istroromânște, dar cu copiii vorbesc în croată. Asta îmi este un pic ciudat. Eu, de mi-ar fi muierea din Jeien, eu aș vorbi cu ea jeienește. (...) Soția mea e din Rieca, din Zamet. Ultima dată chiar v-ați scris un text... acum trei ani ... și așa.</i></p>
<p>ZVONČĂRI-S ČĚL'I ČE ZVONÉS CU TREI CLÓPOTE</p>	<p>ZVONCIARII SUNT ACEIA CARE SUNĂ CU TREI CLOPOTE</p>
<p>Îo sãm Máuro Dóričić, din Jeiăn, osămdesét și pátru – A. Predsédnic sãm de</p>	<p><i>Eu sunt Mauro Doricici din Jeian, optzeci și patru. Sunt președintele societății “Jeiansci</i></p>

<p>drúšťvo de “Jeĩanski zvončári”, o drúšťvo če vet” čúda let <u>bil’vę</u>. Acmó ĩe cá Ńi osnúita, registrirúita po záconu na nóvo.</p> <p>(– CãŃi ani aveŃi? – R.S.)</p> <p>– Ám trideset i pet let Ńi cu čã ma bavés vet” úri pet let, úri pet let me cu čã bavés. E, de drúšťvo “Jeĩanski zvončári” m-ã ĩãco zanimúit ke čã áv fos Ń-ã nóŃti betári. ToŃ de vác ĩ-aŃã če noi Ńtim, áli nu Ńtim când au nastanít Ńi cum áv cá mes tot de lã crãĩ, č-ã fost bãŃ svãrha, négo cúmo betári-av zis c-ã fost zvončãr s-a scupeit pe úre cãse, néca fĩie mãĩ plódno pemínt Ńi néca mãĩ bur ân víre. Drúšťvo acmó broię ocó de Ńesdesét i pet ómir, jénsco Ńi muŃco. Tu cá smo toŃ dvãiset zvončãr ân drúšťvo.</p> <p>(– Če sunt zvončãrii? – R.S.)</p> <p>– Čel’i če zvonés cu trei clópote, mornárske mãĩte áru, faŃolítele de mãnt”e-av avut, bragéŃi. Atúnč áru cumarác cu bãiere, čel’a-s pãrla pemínt, pre cãp áu do roj Ńi bót”a áru-n mãr. E, folclórno drúšťvo áre-nca plesãč Ńi cãntadóri. (Cãntãč? – R.S.) – Cãntãč, ma noi kemãm cãntadóri. ĩel’ ás vet” mãĩ betári ómir, čel’i če po starínski cãntu. Ńi-acmó-av facút o cazéta, če avém čã víŃe cu harmónica, e čã-s ur lic mãĩ tírer Ńi čã s-ãv áncia sadãrjít.</p> <p>E, de plésuri avém <i>čótiŃ</i> Ńi <i>mazoiin</i> Ńi <i>starínsca pólca</i>. Avém do instruménti – bais Ńi harmónica – Ńi acmó s-ã facut Ńíndra, č-ã vo facút Rãde Dóričić, o betãra, starínsca Ńíndra Ńi cu ĩã se ísto jóca starínski ples. (Dóričić Boris? – R.S.) - Boris Ńi Rãdo, ĩel’-ás frãŃ, ĩel’i Ńi svírés ...</p> <p>(Nu-s dín Jeĩãn? – R.S.)</p> <p>– ĩel’i ás dín Jeĩãn, sámó nu bivés ân Jeĩãn. ĩel’i-ás acmó na...</p> <p>(– Merg cu voi? – R.S.)</p> <p>– ĩel’i mégu cu noi.</p> <p>(– AŃ fost ân Nizozemsca? – R.S.)</p> <p>– Acmó âm verít zãdnile... názat... âm fost ân Nizozémsca trei zile. C-ã fost mãrele folclór colę de víŃe pemíntur, dín afãra. Ńi noi âm fost ísto colę sus. Sãc-a fost petnãist</p>	<p>zvonciari” („Clopotarii din Jeian”), o societate ce deja de mulți ani există. Acum e ca și înființată, înregistrați din nou după lege.</p> <p><i>Am trezeci și cinci de ani și cu asta mă ocup de vreo cinci ani, de vreo cinci ani cu asta mă ocup. De această societate JZ m-am preocupat mult că aceasta a fost și la bătrânii noștri. Totul dintotdeauna este așa ce știm noi, dar nu știm când a apărut și cum a mers totul de la început, ce a fost chiar de la obârșie, dar cum au zis că au fost clopotari, s-au strâns pe la unele case, ca să fie mai roditor pământul și să vină un an mai bun. Societatea numără acum în jur de șaizeci și cinci de oameni, femei și bărbați.</i></p> <p>(...)</p> <p><i>Aceia ce sună cu trei clopote, au tricouri marinărești, înainte au avut cătrințe, pantaloni. Atunci au pălărie cu baiere, dintre-acelea până la pământ, pe cap au două flori și în mână au un ... Societatea folclorică mai are și dansatori și cântăreți. (...) Cântăreți, noi le zicem cantadori. Ei sunt oameni mai bătrâni și cântă bătrânește. Și acum au făcut o casetă, ce o avem asta mai mult cu armonica, și aceștia sunt puțin mai tineri și asta s-a mai păstrat.</i></p> <p><i>E, dansuri avem ciotiș și mazolin și o polcă veche. Avem două instrumente – contrabasul și armonica – și acum s-a făcut țindra, pe care a făcut-o Rade Doricici, o veche, bătrână ceteră (cobză) și după ea se joacă, de asemenea, jocuri bătrânești.</i></p> <p><i>Boris și Rado, ei sunt frați, ei cântă...</i></p> <p><i>Ei sunt din Jeian, dar nu locuiesc în Jeian. Ei sunt acum la...</i></p> <p><i>Ei merg cu noi.</i></p> <p><i>Acum am venit ultima dată... în urmă am fost în Olanda trei zile. Că a fost marele folclor (un spectacol mare) din mai multe țări, de afară. Și noi am fost de asemenea acolo sus. De toți am fost cincisprezece grupuri, zece de afară, cinci de acolo și fiecare a avut cincisprezece minute ca să-și</i></p>
--	---

grupe, deset din afăra, cînc de colę și sâca a avút petnáist minut de-a arată seu prógram. Și colę-âm arată ur betár obiĉai, cum se lâ noi pobirę de Pust și cân se víre-ntre căse zvonĉari zazvoní, se fermeĉ pac áv zacântát. O vóta atúnĉ ám mes lâ jucát, fíno-âm zazvonít ân lic, ma tot cum se víre, óvai, cum se pozdrave la ĉéla ĉe se víre , ĉe ie dá, ĉe se parikęi pren... și ĉăuáto tot aș- ám facút și colę sus și ĉá l'-ám arată.

... Pústu poșņę la noi ân *Tri Cral'i*... atúnĉe se mégu na Pústu... în *Tri Cral'i*, na șest íanuára poșņę Pustu. (...) Atúnĉe se meje vec cum ie betára ĉa obiĉai ân Opatíe s-arată, ĉe víșe omir se-arată de ... ur lic veđu, e, a nóstra mára tradiĉiia ie de Pust (...). Atúnĉe se pobirę , căre căsa póte dá și cât póte dá și de că se-atúnĉe de tóta sélištea (...), íá, íá, hrána și șóldi. Ș-atúnĉe se cu ĉá ĉe ómiri dáu de tóta sélištea fáce o ĉíra și drúștva tot.

(– În Opatie nu mejeț? – R.S.)

– Ân Opatíe mejeț sámó-arată, ma ne niș áto, négo sámó arată préco... ș-așá. Băș o rúta treĉe, cum ár zíĉe..., de la Ambasádor pârla Slátina treĉe o vóta cá și de zvonĉari zazvoní ș-așá. (N-am ânțeles ce-aț spus zadn'e – R.S.). Ân Opatíe, ân Ríca ĉá se meje sámó zvonĉari-arată, zvonĉari și drúștva... nu, niș nu, povárha trécu néca arétu... Treĉu prin glávna ulița oĉ, prin cósta néca ómiri veđu...(Parada? – R.S.) E, péntru paráda...

(– Aveț ĉásta beșęda, parada? – R.S.)

– Avém, íá. Íá, fáĉém paráda néca ómiri veđu cúmo smo și cum ie a nóstru obiĉai.

(– Și ĉe obiĉai mai aveț oanĉ? – R.S.)

– ĉásta áto n-avém íáco vet", mislím, obiĉai n-avem íáco ke núște țirém ca și ĉésta, ke ĉésta s-á mái víșe sadárjít. E d-atúnĉe când ie préste vęra, atúnĉe avém víșe folclóru, atúnĉe mejeț jucá și cântá, mejeț n-acmó, mejeț pârla Mátul' și Múne și niș áto. (**Mauro Doriĉić, 35 ani**).

arate programul său. Și acolo am prezentat un obicei vechi, cum se strâng (alimente) la Pust (Lăsatul secului) și când vin clopotarii pe la case să sune și la sfârșit au cântat. Pe dată am mers atunci la jucat, am sunat un pic (din clopote), dar totul cum se vine, cum se feliĉită cei ce vin, ce le dau, ce se pregătește... și celelalte toate așa le-am facut și acolo sus și asta le-am arătat.

...Pustul începe la noi la Trei Ierarhi, atunci merg la Pust... la Trei Ierarhi, în șase ianuarie începe Pustul. Atunci se merge așa cum e vechiul obicei, în Opatia pentru a se arăta... mulți oameni arată... puțin văd ... Pustul este o mare tradiție a noastră (...) Atunci se colectează, care casă poate da și cât poate da și din tot satul (...) da, da, alimente și bani. Și atunci cu ceea ce dau oamenii din tot satul se face o cină cu toată comunitatea.

La Opatia mergem doar ca să arătăm și nimic altceva, numai să arătăm prin... și așa. Chiar o tură trece, cum s-ar zice... de la /hotel/Ambasador până la /hotel/] Slatina se trece o dată ca să sune clopotarii și așa. (...). În Opatia, în Rieca se merge doar ca să se arate clopotarii, clopotarii și societatea... nu, nimic, nu, în trecere numai, ca să arate... Trec pe străzile principale aici, pe coastă ca oamenii să vadă... (...) E, pentru parada. (...) Avem, da. Da, facem o paradă ca oamenii

Să vadă cum suntem și cum e obiceiul nostru. (...)

Alte obiceiuri nu mai avem multe că nu le ținem ca și pe acesta, că acesta este mai bine păstrat. Și atunci în timpul verii, avem mai mult cu folclorul, atunci mergem să jucăm și să cântăm, mergem dar nu acum, mergem până la Matuli și Mune și nimic altceva.

RĂDO ȘI BETĂRA ȚINDRA (Rado și vechea țitără)

<p>Rădo Dóričić, înăce právo íme m'-e Floriáno, e Rădo m'-e ca și nádimac. Rodít sâm ân Jeiân. Jivés la Mátul'. Și io sâm... (Câț an' ai? – R.S.) – Io-âm pedesét i dévet let, ia. De trináist let când am am mes jos ân ... la Mátul' și ân șúla și jos am ramás și m-am ânsurât și căs-am facút. Și a meu frâte Bóris, fratele, la Mátul'. Și čía jivím scrózi, áli smo povejíť cu Jeiánu vâc și cu jeiânski zvončári și cu jeiânskile folclór. Toț áni de când a folclóru se formírúit io svirés armónica. E fratele-a mev svireș bais. (Și armonica. – R.S.) Și armónica, áli cu míre când smo scúpa – bais. Și cu zvončári io isto armónica svirés, e fratele-a meů – armonica do. Și am doi fil'. Și ur și áto svirés. Čela mai betáru svireș armónica și clavír și ie a no pișe múzica și componireș múzica și pișe besędele de múzica și částa caséta č-avém av a meů sin, fil'u nę-a snimúit.</p> <p>(Și cuvinta fil'u? – R.S.) – Fíl'u cuvínta, tot știe po jeiânski..., noi cuvintám cu ie po jeiânski, ie odgovoreș po hârvátki, áli tot știe cuvintá și-nțeleje. Și ân folclór cu noi svireș armónica isto (...) (Iuv-aț fost zadné vota? – R.S.) Mai zádne vóteș afára denč din Hârvátc-am fost an ántre an de zile, ân a șásile míseș, ân iúni, am fost ân Holándia, tiedan. A fost festivál, evrópski festivál folclóra. Și če aț avut voi acolo? – R.S.) – Noi am atúnč avút drúștvo folclórno: șase párure č-av jucát și úri dvanáist zvončári-av fost și noi (Și če aț avut voi acolo? – R.S.) – Noi am atúnč avút drúștvo folclórno: șase párure č-av jucát și úri dvanáist zvončári-av fost și noi če cântám, clápa, smo șapte de iel'</p> <p>(Și cum se kiama jocuri če jucăț? – R.S.) – Noi k'emám betári plésure. (Cum se kiama?) – Ahá,plésurle: starínsca pol'ca și betár válter și čótiș și mazolín, pátru stvárure. (Če piesmițe cântăț? – R.S.) – Piésmițe cântám po jeiânski, cântám nóve ... (Čești betári?) – Ne, čești</p>	<p><i>Rado Doricici, de altfel numele meu adevărat este Floriano și Rado îmi este ca prenume. Sunt născut în Jeiân. Locuiesc la Matuli. Și eu sunt...(...) Eu am cincizeci și nouă de ani. De trisprezece ani, când am avut, am mers jos la Matuli și la școală jos am rămas și m-am însurat și am făcut o casă. Și al meu frate Boris, fratele, e la Matuli. Și aci locuim mereu, dar suntem legați cu Jeiânul mereu și cu clopotarii din Jeiân și cu folclorul din Jeiân. Toți anii de când s-a format grupul folcloric eu cânt la armonică. Fratele meu cântă la bas.... Și la armonică, dar cu mine, când suntem împreună – la bas. Și cu „zvonciarii” eu cânt, de asemenea, cânt la armonică, iar fratele meu – la a doua armonică. Și am doi fii. Și unul și altul cântă /la instrumente/. Cel mai bătrân cântă la armonică și pian și el scrie muzica și compune muzica și scrie cuvintele pentru muzică și acastă casetă ce-o avem, fiul meu, fiul ne-a înregistrat-o.</i></p> <p><i>(...) Fiul vorbește, știe tot (pe jeienește)..., noi vorbim cu el jeienește, el răspunde în croată, dar tot știe vorbi și înțelege. Și în Grupul folcloric cu noi cântă, de asemenea, la armonică. (...) Ultima dată am fostr afară de aici din Croația, am fost anul trecut, acum un an de zile, în luna a șasea, în iunie, am fost în Olanda, o săptămână. A fost un festival, festivalul european de folclor. – Noi am avut atunci un ansamblu folcloric: șase perechi, care au jucat, și vreo doisprezece clopotari au fost și noi care cântăm, orchestra, suntem șapte.</i></p> <p><i>(...) – Noi le zicem dansuri bătrânești.</i></p> <p><i>(...) – Aha, dansurile: o polcă veche, un vals bătrân și „ciotiș” și „mazolin”, patru piese. (...)</i></p> <p><i>– Cântăm cântecele jeienește, cântăm noi ... (...) Nu, noi nu cântăm aceste cântece bătrânești, ci numai bătrânii. Ei nu-s cu noi în grup. Noi cântăm cântece ... Nu, nu compoziții noi, ci (cântece) care se pot</i></p>
---	---

<p>betâri cânte noi nu cântăm, ce sámó betâri. Îel' nu-s cu noi ân clápa. Noi cântăm muzičca cânta. (Nova componovana? – R.S.) – Nu, ne nóva componóvana, négo móre se cu múzički instruménti se pratę. Částa nu se póte cu niș pratí.</p> <p>Sámó noi avém o tábúruța betâra. Se pósebna scála. Și io svirés... betâri-a meșe svirít. Îo svirés tábúruța și se póte cântá. (Și cum se kiama melodia asta starinsca? – R.S.) – Starínsca noi k'emâm <u>oianína</u>. (Asta-i polifonia? Cum se kiama?) – N-avém áta íme, sámó po starínski <u>șánác</u>, ili <u>oianína</u> po betâri-av ... (Și nu se pote acompania cu armonica? – R.S.)</p> <p>Ne, cu niș, ke scála-î ie nu-î múzičca, négo ie pósebna, na cvárat de glas. Nu-î po de glas ca ș-âre múzičca... Múzički instruménti áre po po de glas. E ča a nóstra-î áncá-n cvárat. Nu-î. Nu se póte aflá. E ča-î pósebno. .</p> <p>Acáta-i betâru, ke se póte sámó cu čele rójeníte, sópile ili cu țindra. Noi k'emâm ča rójeníte, ča la istriáni, șúrli. Íli cu țindra. Č-âre drugáče prágurle postavít. Nu-i ca și múzičca și kitára, múzički instruménti, tábúruțele tóte. Nu-i čéla póredac. Át póredac ie, nu-i múzičca scála. Nu se póte napisęi pre nóte. Ča-i așá betâru, ke noi n-avém ízvoru lui. Sámó am îo aflát betâra a nóstra țindra. A fost vindúta, pac n-am putút dváiset let aflá. Și io-am-vo čerșít trei ân'. (Ai čerșít?) – Čerșít-am-vo și am vo-aflát, ur din rádio Púla av cumparát, ke ie staríne cumparavę și áre trideset vet" ân arhíva. Și ie mi-av zis ke m'-a vo dá. –o-am ántrebát ke reș io slikęi și zmerí, néca poc fáče áta. Ne, zíce, io-ț voi-o dá și când facúri áta, ám ver-o názat dá. Și am facút. Idéntična! Íst-am facút și-acmó avém-o ș-ínca voi trei fáče. (Rado Doričić, 59 ani, Jeiân/Matul')</p>	<p>acompania cu instrumente muzicale. Acestea (bătrânești) nu se pot acompania deloc.</p> <p>Numai că avem o tamburiță (un fel de cobză – n.n. R.S.) bătrână. Aceasta poate acompania.</p> <p>Eu sunt de meserie... (... – Eu. Eu sunt tâmplar, tâmplar de meserie și am făcut o tamburță veche. Și n-are scală muzicală, ci are așa această scală pe sfert de ton. Aceasta e o scală specială. Și eu cânt... bătrânii mei au cântat „șurlele” (un fel de cavale). Sau cu țindra. Aceasta are altfel (...) – Nu, cu nimic, căci scala ei nu-i muzicală, ci deosebită, pe sfert de ton. Nu e jumătate de ton, cum are cea muzicală... Instrumentele muzicale au jumătăți de ton. Iar aceasta a noastră e pe sfert (de ton). Nu este. Nu se poate afla. Este ceva deosebit.</p> <p>Atâta-i de bătrân (cântecul), încât se poate (acompania) numai cu „rojenițele”, „sopile” (instrumente vechi de suflat specifice Istriei) sau cu țindra. Noi le zicem „rojenițe”, ca la istrieni. Eu cânt la tamburiță și se poate cânta. (...) – Acestui cântec bătrânesc noi îi zicem „oianina”. (...) – Nu avem altă denumire, doar bătrânește „șanaț” sau „oianina” din bătrâni... Altfel are pragurile puse. Nu-i ca și la cele muzicale și chitara, instrumentele. muzicale, toate tamburițele. Nu-iacelași aranjament. Altă aranjare este. Nu e scală muzicală. Nu se poate scrie pe note. Este așa bătrână, că nu-i știm originea. Doar că eu am aflat țindra noastră bătrână. A fost vândută, și nu am putut douăzeci de ani să o gădesc. Și eu am căutat-o trei ani.... Am căutat-o și am găsit-o, unul de la Radio Pola a cumpărat-o, că el cumpără antichități și are deja treizeci în colecție. Și el mi-a zis că mi-o va da. Eu am cerut-o că aș fi fotografiat-o și măsurat-o ca să pot face alta. Nu, zice, eu ți-o voi da și când vei fi făcut alta, mi-o vei da înapoi. Și am făcut-o și acum o avem și voi mai face încă trei.</p>
--	--

POLITICA CONTEMPORANĂ A GRECIEI FAȚĂ DE AROMÂNI¹

VIOREL STĂNILĂ

Miza studiului nostru o reprezintă observarea modului în care Grecia a știut sau nu să reacționeze, pe plan intern și extern, la redeschiderea după 1990 a chestiunii aromânești², constatată atât de Nicolae-Șerban Tanașoca³, cât și de Max Demeter Peyfuss⁴.

Facem încă de la început observația că politicile statului elen față de aromâni, ca și acelea aplicate în general minorităților, țin cont de interesele acestui stat (în acest caz nivelarea etnică, potrivit unui program identitar cu rădăcini culturale în sec. al XIX-lea), de antecedentele istorice și realitățile geografice (situarea concentrărilor de populație aromânească în mult disputata regiune a Macedoniei istorice, ca și tendințele aromânilor de a se organiza autonom în raport cu autoritatea statală), dar și de contextul politico-diplomatic regional și continental din diferitele etape ale istoriei contemporane.

Bineînțeles, trimiteri la perioada interbelică sau la situația din timpul celei de-a Doua Conflagrații Mondiale sunt inevitabile⁵, ca explicații cauzale ori de context pentru stări de fapt care încă mai produc efecte.

Astfel, rapoartele primite în perioada interbelică de Centrala Ministerului Afacerilor Străine de la Legațiile sau Consulatele din Atena, respectiv Salonic și Ianina, ca și dările de seamă și situațiile prezentate Ministerului Instrucțiunii Publice de către inspectorii, directorii și

¹ O variantă prescurtată a acestui studiu a fost prezentată la 25 august 2016, în cadrul secțiunii *Românii balcanici (aromânii și meglenoromânii) – parte a istoriei sud-est europene și a istoriei românilor* a Congresului Național al Istoricilor Români (Cluj-Napoca, 25–28 august 2016). Pe același subiect v. Stănilă 2010a și Stănilă 2019: 224–267, 360–362, 367–368.

² Într-o reactualizare a definiției date de N.Ș. Tanașoca (2004: 230) am putea spune că prin „chestiunea aromânească” înțelegem acea problemă a diplomației balcanice și europene care constă în definirea identității naționale a aromânilor și garantarea statutului lor ca minoritate națională aparte, în cadrul Imperiului Otoman mai întâi, apoi în cadrul statelor naționale care l-au înlocuit. Ea a fost, până la un punct, o componentă a marii chestiuni orientale: lichidarea Imperiului Otoman și reglementarea succesiunii politice a acestuia.

³ „... năruirea sistemului mondial comunist și dezmembrarea Iugoslaviei, criza balcanică născută din aceste evenimente majore, cu perspectiva îngrijorătoare a adâncirii și amplificării ei în continuare, în Macedonia și Epir, au readus pe aromâni în primul plan al atenției factorilor politici activi în Sud-Estul Europei. Din nou, ca în perioada destrămării Imperiului Otoman, se scontează pe rolul care ar putea fi jucat de aromâni în beneficiul uneia sau alteia dintre părțile angajate în această criză. Dacă în Albania romanitatea aromânilor este redescoperită și reafirmată pentru ase contracara, în numele ei, o eventuală extindere a influenței Bisericii grecești asupra lor, în fosta Macedonia iugoslavă, caracterul de minoritate etnică al aromânilor este invocat pentru a se da consistență conceptului de „Macedonie a macedonenilor”, o formulă de organizare politică elaborată în urmă cu decenii, pentru a fi aplicată la o scară geografică mult mai largă decât a fostei republici create de Tito.” (Tanașoca 2004: 318)

⁴ „Iată chestiunea aromânească redeschisă – șazeci de ani de la încheierea îndoielnicei Păci de la București, douăzeci de ani de la publicarea cărții de față. Schimbările intervenite în sistemul politic al Europei Răsăritene, pe cât de neașteptate, pe atât de surprinzătoare totuși, au înlesnit această redeschidere a chestiunii. Ea nu s-a produs însă pe tărâmul științei sau al politicii, ci pe acela al disputelor de nivel superficial; manifestate prin piolemici, conferințe de presă și, mai ales, prin inevitabila gâlceavă între aromânii înșiși cu privire la identitatea lor națională” (Peyfuss 1994: 121)

⁵ Papahagi V. 2015: 10 sqq.

profesorii școlilor românești din Grecia⁶, descriau aproape zilnic fapte și situații a căror gravitate nu putea decât să neliniștească opinia publică românească, în legătură cu situația fraților de la sud de Dunăre⁷: încălcarea drepturilor de proprietate ale aromânilor de către oficiile de colonizare a grecilor refugiați din Anatolia, Caucaz și Bulgaria⁸, închiderea unor școli și biserici, intimidarea părinților care își înscriau copiii la școlile românești, discriminarea la accesul în funcții publice și la practicarea unor meserii, interzicerea folosirii libere a dialectului în public⁹.

Dar ar fi o greșeală să credem că aromânii din Bulgaria¹⁰, Iugoslavia¹¹ sau Albania¹² s-au bucurat de tratamente mult mai bune din partea statelor ai căror cetățeni deveniseră după 1913. Așa cum observau inspectorii școlari Max Popovici și Victor Babeșanu într-un raport adresat ministrului Instrucțiunii Publice în anul 1929:

⁶ Trebuie menționat că statul elen a fost semnatarul Tratatului de Pace de la București (10 august 1913) care a respectat în cea mai mare măsură termenii scrisorilor anexe și a tolerat până la sfârșitul celui de-al II-lea Război Mondial funcționarea pe teritoriul său a unui număr de școli (33, în anul 1941) și biserici (13, în anul 1941) finanțate de statul român pentru aromâni (al căror număr MAE român îl estima la un total de 244.305 persoane – românzanți sau grecomani), mai ales în baza principiului reciprocității: România finanța și funcționarea publicațiilor și a școlilor elene de pe teritoriul propriu.

Pentru prezentarea pe larg a situației aromânilor în teritoriile sud-dunărene, pe durata celui de-al II-lea Război Mondial, v. Brezeanu, Zbucă 1997; Zbucă 1999a; Iordan 2002; Berciu-Draghicescu, Petre 2004, 2006 I–II; Tanașoca 2004; Dobre, Zbucă 2005; Stănilă 2013; Nistor 2014; Opreșanu 2014 etc.

⁷ Ne referim aici doar la aromânii care se autoidentificau drept români, întotdeauna o minoritate în ansamblul aromânimii, și mai mult împuținați de imigrația interbelică în România:

„...succesul acțiunii românești vizând «redeșteptarea națională» a aromânilor nu fusese decât parțial și, mai ales, de prestigiu; școlile românești din Balcani erau mai degrabă pepiniere de emigranți către România decât institute de educație capabile să dea viitorilor cetățeni de etnie română ai țărilor balcanice o formație culturală adecvată condiției lor istorice. Neizbutind să-și atingă scopul declarat, acela de a consolida, și stabiliți minoritatea aromânească în țările balcanice, acțiunea României în Balcani a sfârșit prin a-i izola pe aromâni de mediul lor natural și a-i încuraja să-și părăsească patriile. Triumful naționalismului [odată cu formarea statelor naționale în ESE] a fost urmat și de sciziunea românilor înșiși în tabere învrăjbite. Întrucât aromânii erau legați, în primul rând, de greci prin relații istorice și afinități culturale deosebit de puternice, nucleul lor etnic fiind de altfel enclavat în teritoriul elenic, fractura cea mai mare a fost aceea care i-a separat pe aromânii *românzanți* de așa-numiții *grecomani*. Românzanzii, sprijiniți de statul român, propovăduiau integrarea aromânilor în națiunea română, invocând comunitatea de origine și limbă cu dacoromânii, dovedită cu argument istorice și lingvistice, în vreme ce grecomanii, susținuți de Atena, își proclamau devotamentul exemplar față de cauza elenismului, invocând, cu mândrie, fapte de arme, acte de cultură, acțiuni politice, prin care ei și înaintașii lor o serviseră întotdeauna.” (Tanașoca 2004: 278 sq.)

Pentru gradul de dezvoltare a conștiinței unei identități etnice românești la aromânii din Albania, de exemplu, v. Stănilă 2010b.

Pentru imigrația și colonizarea aromânilor în România, în perioada interbelică, v. Tudor 2005; Hagigogu e.a 2005; Negoită 2008; Țircomnicu 2004; Țircomnicu 2007; Coman, Grigore 2010.

⁸ Berciu-Draghicescu, Petre 2004 I: 419, 432, 485.

⁹ Idem: 569 sqq.

¹⁰ Impunerea discreționară de către autorități a unor taxe prohibitive pentru pășunat, a unor prețuri derizorii de achiziționare a lactatelor și a prestării de muncă obligatorie, fără a le fi recunoscute aromânilor drepturile cetățenești; confiscarea averilor, devastarea așezărilor, internarea în lagăre de către trupele bulgare de ocupație în Macedonia, pe durata Primului Război Mondial (Berciu-Draghicescu, Petre 2004: 467 sqq., 473 sqq.)

¹¹ Vexațiuni felurite aduse funcționării școlilor și bisericilor românești (interzicerea înzestrării cu cărți românești de cult și de învățătură; concedierea preoților și institutorilor, înlocuirea lor prin alții care nu vorbeau românește; blocarea pașapoartelor și a documentelor școlare pentru bursierii care urmau a merge la studii în România; preluarea abuzivă a școlilor și bisericilor românești de către autorități), reducerea numărului de școli de la 31 înainte de Primul Război Mondial, la zero, iar a numărului de biserici de la 10 la una, până în anul 1929.

¹² Șicanarea repetată și în varii forme a învățământului și a serviciului religios în limba română (Stănilă 2010b).

...atât împrejurările economice, cât și politica statelor balcanice de la război încoace urmăresc cu tenacitate deznaționalizarea elementelor alogene din sânul lor, și (...) elementul român macedonean este cel mai expus unei asimilări repezi și totale¹³.

Contracurajarea acestor practici a reclamat din partea diplomaților români eforturi considerabile, cu succese parțiale și temporare.

În perioada celui de-al Doilea Război Mondial situația aromânilor din toate aceste țări s-a agravat și mai mult: la cele de mai sus s-au adăugat incendiile de sate și școli, arestările abuzive, bătăile, interzicerea folosirii libere a dialectului în public, înlocuirea preoților români cu alogeni¹⁴, deportările și munca forțată. În Grecia, administrația a folosit într-o măsură nejustificată acuzații de comunism împotriva elitei aromânești românzante, pentru a atrage contra ei măsuri punitive din partea ocupanților italieni și germani, așa cum pe durata luptelor greco-italiene folosiseră împotriva aceluiași fruntași aromâni acuzații de cele mai multe ori false de colaboraționism (între 4.000 și 5.000 de aromâni luptaseră în armata națională elenă, în timp ce familiile unora dintre ei erau persecutate de autoritățile elene în spatele frontului)¹⁵. La aceste stratageme se adăugau acțiunile de pedepsire a aromânilor comise de partizanii (antartii) greci.

Pentru a discuta tratamentul aplicat aromânilor românzanți¹⁶ în Grecia după al Doilea Război Mondial, este util să împărțim această perioadă în câteva etape, stabilite în funcție de evenimente și procese care conferă fiecărei etape o specificitate internă. În mod necesar, aceste etape vor rezulta inegale:

– etapa premergătoare războiului civil: 1943 (începutul ciocnirilor armate între diferitele forțe ale guerillei anti-fasciste și anti-naziste) – februarie 1946 (decizia Partidului Comunist al Greciei – KKE, de a relansa lupta armată împotriva regimului „monarhisto-fascist”);

– etapa războiului civil: martie 1946 – 1949 (încheierea ultimelor operațiuni militare ale Armatei Naționale, pentru curățirea nordului țării de rămășițele trupelor comuniste);

– etapa instabilității politice: august 1949 – 21 aprilie 1967 (instaurarea „dictaturii coloneilor”);

– etapa regimului de dictatură militară: 21 aprilie 1967 – 23 iulie 1974 (transferul de putere de la Comitetul Revoluționar al coloneilor către politicieni, ca urmare a crizei politice declanșate de atentatul împotriva arhiepiscopului Makarios, președintele Ciprului, urmat de intervenția Turciei în insulă);

– etapa revenirii la democrație: 23 iulie 1974 – 1 ianuarie 1981;

– etapa consolidării democrației interne și a rolului european al Greciei: 1 ianuarie 1981 – septembrie 1991 (data referendumului prin care a fost decisă independența R. Macedonia);

– etapa redeschiderii problemei armâne: din 1991 până în prezent.

Etapa premergătoare războiului civil: 1943 (începutul ciocnirilor armate între diferitele forțe ale guerillei anti-fasciste și anti-naziste) – februarie 1946 (decizia Partidului

¹³ Berciu-Draghicescu, Petre 2004 I: 474.

¹⁴ Idem: 552, 557, 570 sqq.

¹⁵ Idem: 428 sqq, 455 sqq.; Zbucă 1999a: 203.

V. și Palagas 2012: „Odată cu declanșarea războiului greco-italian au existat mulți românzanți care au cooperat cu armata fascistă. Acest lucru a dus la arestarea și deportarea de către autoritățile elene a persoanelor suspectate de colaborare cu italienii.”

¹⁶ Este termenul folosit de istoriografia greacă (*Roumanizantes/Romanian-leaning Vlachs*), prin opoziție cu „elinovlahi” (*Hellinovlachoi/Greek-leaning Vlachs*), cf. Mylonas 2012: 134.

Comunist al Greciei – KKE, de a relansa lupta armată împotriva regimului „monarhisto-fascist”)

Între încheierea retragerii Wehrmacht-ului din teritoriile elene (octombrie 1944) și izbucnirea războiului civil (februarie 1946), țara s-a aflat la discreția milițiilor înarmate de partid, cele comuniste deținând o clară superioritate, din cauza armamentului pe care și-l însușiseră de la trupele italiene după armistițiul intervenit între Aliați și Regatul Italiei (Cassibile, 3 septembrie 1943), a influenței în rândul populației și a controlului asupra celei mai mari părți din teritoriul național (ceea ce îi oferea o bază largă de recrutare și aprovizionare).

Masacre, ciocniri armate, crime și răzbunări (deghizate de multe ori în vânători de „colaboraționiști”) au continuat un conflict fratricid declanșat între forțele de stânga și cele de dreapta încă din perioada ocupației, când Frontul Național de Eliberare (EAM¹⁷) și brațul său înarmat (ELAS) controlate de Partidul Comunist al Greciei (KKE) reprezentaseră cea mai importantă forță a rezistenței anti-fasciste și anti-hitleriste.

La începutul anului 1945 se contura deja o clară delimitare teritorială între beligeranții războiului civil: grupările naționaliste controlau Peloponesul, iar „democrații” (comuniștii și formațiunile slavo-macedonene aliate) dominau nordul Greciei¹⁸, adică tocmai acele zone locuite masiv și de aromâni, alături de alți alofoni.

Potrivit unui Raport despre situația școlilor românești din Grecia, aflat în Arhiva MAE și datat 15 martie 1945, profesorii liceului românesc din Grebena, învățătorii de la școala românească din localitate și unii membri ai comunității de aromâni fuseseră arestați de EAM-ELAS¹⁹ și eliberați abia după repetate intervenții. Împreună cu un profesor de la gimnaziul românesc din oraș a fost arestat și gerantul Consulatului României la Ianina, deși ar fi trebuit să beneficieze de imunitate diplomatică.

Încă de la înființarea trupelor de partizani, aproape toate regiunile locuite de aromâni au fost sub ocupația acestor armate neregulate, și anume: ELAS-ul, cu tendințe de stânga, cea mai numeroasă, și EDES-ul, cu idei naționaliste, dar cu mult mai mică la număr față de ELAS.

În prezent, dat fiind supra-naționalismul de care este condus prezentul guvern grec, sub influența vădită și foarte pronunțată a Marii Britanii, și din aceeași cauză, cea mai mare parte din opinia publică elenă în urma înăbușirii revoluției EAM-iste, situația aromânilor din Grecia pare a fi zădărnă în culori negre, cu atât mai mult cu cât li s-a creat o atmosferă infectă, fiind acuzați ca trădători și colaboraționiști prin excelență cu italienii și cu nemții. Paralel cu acestea, acum când s-a ridicat chestiunea Macedoniei independente pe care o creează statul iugoslav, e firesc, pentru greci, să ducă o politică de asuprire față de Aromânii care s-au expus în ideile și intențiile lor autonomiste odată cu intrarea trupelor italiene în Grecia. (Berciu-Drăghicescu, Petre 2006 II: 597)

Etapa războiului civil: februarie 1946 (decizia Partidului Comunist al Greciei – KKE, de a relansa lupta armată împotriva regimului „monarhisto-fascist”) – august 1949 (încheierea ultimelor operațiuni militare ale Armatei Naționale, pentru curățirea nordului țării de rămășițele gherilelor comuniste)

¹⁷ Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο/Ethniko Apeleftherotiko Metopo, înființată la 27 septembrie 1941 de reprezentanții a patru formațiuni politice de stânga: Partidul Comunist din Grecia (KKE), Partidul Socialist din Grecia (SKE), Uniunea pentru Democrație Populară (ELD) și Partidul Agrarian din Grecia (AKE).

¹⁸ Koliopoulos, Veremis 2010: 112 sq, 115 sq, 117 sq, 119 sq.

¹⁹ Winston Churchill, prim-ministrul Marii Britanii, despre EAM-ELAS:

“There is no comparison between them and the bands of marshall Tito. They are near scourge of the population and they are feared by the population more than the Germans”. (David Stafford, Roosevelt & Churchill: Men of Secrets, P. XIV, min. 24.21)

După evaluarea factorilor interni și a situației din regiune și internaționale, KKE a decis în februarie 1946 să denunțe *Acordul de la Varkiza* (12 februarie 1945) și a relansat lupta armată împotriva regimului „monarhisto-fascist”²⁰.

La 20 februarie 1946, misiunea diplomatică a Iugoslaviei la București (Iugoslavia reprezenta în Grecia interesele României) transmitea MAE român *Nota Verbală nr. 267*, prin care informa că autoritățile grecești au decis închiderea, la 21 februarie, a școlilor românești din această țară, confiscarea întregului lor inventar și expulzarea personalului didactic fără cetățenie greacă²¹.

Monarhia, reinstaurată în Grecia la 27 septembrie 1946, a fost martora unei intensificări a persecuțiilor îndreptate împotriva forțelor de stânga de către guvernul Konstantinos Tsaldaris, ca și a abuzurilor comise de milițiile comuniste împotriva populației din teritoriul pe care încă îl aveau sub control.

La 1 martie 1947, Ministerul Educației Naționale de la București transmitea Administrației Școlilor Române din Grecia o adresă prin care anunța că, începând cu 1 aprilie, întregul personal al acestor școli era revocat. La 12 septembrie același an, și Ministerul Cultelor lua decizia nr. 45.554 prin care era licențiat personalul administrativ și clerical din străinătate²².

Autorii consultați²³ sunt de acord că majoritatea operațiunilor contra insurgenței comuniste s-au desfășurat în nordul Greciei, mai ales în a doua fază a războiului civil, când DSE²⁴ a trecut în retragere²⁵. Acesta e și teritoriul de locuire al majorității aromânilor, care au avut mult de suferit din această cauză, în continuarea pierderilor umane și materiale provocate

²⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Greek_Civil_War#Civil_War:_1946.E2.80.931949.

²¹ Berciu-Drăghicescu, Petre 2006 II: 614. Într-un Referat al MAE referitor la situația școlilor românești din Grecia în 1946, se arată că decizia statului grec era abuzivă din următoarele motive:

- „1) Statul român nu a fost și nu este în stare de război cu statul elen.
- 2) Școlile noastre din Grecia funcționează în baza unui acord cultural bilateral încheiat cu statul elen.
- 3) România a respectat acest acord chiar și în timpul ocupației germano-italiene.
- a) Limba greacă, istoria și geografia Greciei s-au predat în același număr de ore ca și înainte de război;
- b) Nu a fost numit un număr mai mare de profesori supuși români, decât cel prevăzut în acord;
- c) Personalul de origine greacă aflat în serviciul școlilor la începutul războiului a fost păstrat și salarizat în aceleași condițiuni ca și cel de origine română, beneficiind firește și de ajutoarele de hrană, fără nici o discriminare.
- 4) Pe de altă parte, școlile grecești din România, atât în timpul războiului cât și în (timpul) prezent, au fost și sunt libere să funcționeze fără nici o îngrădire, întocmai ca înainte de război. În timpul bombardării capitalei, școlile grecești din București au fost autorizate – la fel cu școlile române să funcționeze în localitățile ferite de bombardament.

5) Cu toate nevoile de război, Ministerul nostru nu a încuviințat ocuparea sau rechiziționarea – măcar provizoriu – a localurilor și a mobilierului aparținând școlilor grecești, iar integritatea arhivelor acestor școli a fost tot timpul și este și acum respectată.

6) Personalul didactic al școlilor elene, deși este de supușenie greacă, nu a fost și nu este împiedicat să funcționeze, fără restricții, iar statul român, nici măcar în timpul ostilităților, nu a luat vreo măsură de concentrare sau expulzare împotriva lui.” (Berciu-Drăghicescu, Petre 2006 II: 631)

²² Berciu-Drăghicescu, Petre 2006 II: 632 sq., 635 sq.

²³ Jelavich 1983: 307; Zbucă 1999a: 203; Clogg 2002: XIII; Winnifrih 2002: 112; Woodhouse 2002: 263; Rossos 2008: 209 sq; Koliopoulos, Veremis 2010: 120 sqq.

²⁴ Comandamentul General de Partizani a fost creat la 27 decembrie 1946, sub conducerea lui Markos Vafiadis. Prin Ordinul nr. 19 emis la acea dată, a fost introdusă denumirea generică Armata Democrată Elenă (DSE – *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας/ Dimokratikos Stratos Elladas*), cu referire la unificarea formațiunilor de gherilă (Grupurile Luptătorilor Persecutați) pe care veteranii EAM-ELAS le formaseră în toată țara pentru a se apăra de răzburarea forțelor de dreapta. (https://en.wikipedia.org/wiki/Democratic_Army_of_Greece)

²⁵ Ultima luptă importantă între Armata Națională și DSE s-a dat zona de origine a aromânilor grămusteani, Muntele Grammos, între 25 și 29 august 1949 – Operațiunea „Torța” C (*Επιχείρηση «Πυρσός»/Epirhisi "Pyrsos"*).

deja de campaniile din timpul conflagrației mondiale: înrolări forțate în DSE²⁶, rechiziții de alimente, bunuri și mijloace de transport, expediții punitive ale Armatei Naționale sau ale milițiilor loialiste, deportări, răpiri, ucideri, incendieri, masacre:

The civil war was a disaster for the Greek nation. It is estimated that about 70,000 were killed on the government side and 38,000 on the rebel. The physical damage to the country was immense, far more than during the preceding European war. Moreover, the government had followed a policy of clearing the villages in threatened areas, an action that created an enormous refugee problem. By the end of 1947 there were about 400,000 of these people, and the number increased to almost 700,000 by 1949; all of them had to be cared for during the fighting and resettled afterward. Even worse, the conflict left a legacy of bitterness and hate. Like all civil wars, it was fought with violence and cruelty. (Jelavich 1983: 313)

În marea suferință a poporului elen, aromânii și-au avut și ei partea lor. Potrivit cercetătorilor John S. Koliopoulos and Thanos M. Veremis (2010: 124), largi zone din Munții Pindului au fost depopulate.

După al II-lea Război Mondial, mai ales în prima desfășurare a luptelor împotriva trupelor generalului Markos, dar cu reverberații până în zilele noastre, s-a adus aromânilor învinuirea de a fi fost în totalitate colaboraționiști cu ocupantul, în special cel german, în felul acesta fiind etichetată o întreagă etnie. Aceasta a servit drept justificare pentru arestarea și deportarea din locurile de baștină a unui mare număr de români, în special preoți, învățători, fruntași ai comunităților locale. Au fost chiar pronunțate o serie de condamnări la moarte, sentințele fiind executate. (Zbucnea 1999a: 211 sq.)

Cu toate că autoritățile de la București decisese încă din 1947 închiderea școlilor și bisericilor din Grecia, la 24 aprilie 1948, cotidianul „Universul” publica o *Notă de Protest* a statului român față de închiderea școlilor românești din Grecia și față de confiscarea patrimoniului lor. După un lung expozeu istoric și juridic, în text se arăta:

În februarie 1945 (sic!), guvernul Plastiras, în mod unilateral și arbitrar, călcând prevederile Tratatului de la București, nesocotind cele mai elementare drepturi ale populației românești, precum și normele curente de drept internațional a dispus închiderea tuturor institutelor școlare românești, a întemnițat pe membrii corpului didactic și a confiscat imobilele și inventarul aparținând statului român, enumerat în anexa alăturată.

Odată cu această măsură locuitorii români au fost scoși afară din lege, limba română a fost interzisă, iar localitățile cu populație românească au fost devastate și arse. Din documentele și informațiile pe care le posedă guvernul Republicii Populare Române, rezultă că numeroase localități au populație românească și anume: Belcamen, Vlaho-Clisura, Căndrova, Gramaticova, Paticina, Vodena, Grebena, Avdela, Breaza, Perivole, Băiasa, Turia, Paltin, Cuțufleni, Cupa, Libnița, Lugunța, Livezi, Pisuderi etc. au făcut obiectul expedițiilor represive ale autorităților grecești; sute de români au fost uciși sau schingiuți, alte sute ridicați noaptea de la locuințele lor au dispărut fără urmă. În orașul Grebena școala primară și biserica românească au fost distruse din temelie, iar terenul nivelat. [...]

Consecvent cu prevederile Chartei Națiunilor Unite, care proclamă în articolul 1, alineatul 3, promovarea și încurajarea respectului pentru drepturile omului și asigurarea libertăților fundamentale ale tuturor oamenilor fără deosebire de rasă, sex, limbă sau religie, guvernul Republicii Populare

²⁶ “Although at first they had been able to attract the village youth, Markos later admitted that by the middle of 1947 90 percent of their recruitment had to be by force.” (Jelavich 1983: 312)

Române protestează contra tuturor măsurilor discriminatorii și abuzive enumerate mai sus și cere guvernului elen să ia neîntârziat măsuri pentru:

1. Încetarea persecuțiilor la care este supusă minoritatea română în Grecia.
2. Restituirea către comunitățile românești a tuturor imobilelor și inventarului școlar aparținând statului român.
3. Redeschiderea tuturor școlilor și bisericilor românești din Grecia.
4. Reclădirea școlilor și bisericilor aparținând statului român, distruse de autoritățile grecești sau acordarea cu titlu de compensație, a altor imobile de aceeași valoare în bună stare de funcționare.

(Berciu-Drăghicescu, Petre 2006 II: 649 sq.)

Două zile mai târziu, un anume Paul Teodorescu publica în cotidianul „Timpul” un articol intitulat *Românii din Grecia*, cu trimitere la conținutul notei de protest.

Pentru a înțelege logica acestor încercări tardive de a readuce în discuție chestiunea aromânească în relațiile dintre România și Grecia, în condițiile în care Bucureștiul se afla într-un proces de dezangajare generală față de comunitățile istorice înrudite din afara granițelor, trebuie să observăm că protestul era adresat în numele Republicii Populare Române, iar guvernul de la Atena era denumit cu termenii folosiți de KKE: „monarho-fascist”. Înțelegem astfel că e vorba mai mult de niște gesturi propagandistice ale guvernului „de largă respirație populară” de la București, în favoarea afinilor ideologici din KKE, aflați de acum în defensivă pe fronturile nordice ale războiului civil din Grecia²⁷.

Era exact genul de sprijin de care aromânii nu aveau nevoie în condițiile de represiune anti-comunistă din patria lor elenă. Era exact genul de sprijin pe care Constantin Papanace a vrut să îl evite când a luat pe cont propriu campania de conștientizare a instituțiilor internaționale față de drama reală a aromânilor autohtoni în statele de la sud de Dunăre.

Etapa post-conflict și a revenirii la pluri-partidism: 1949 (sfârșitul războiului civil) – 1967 (instaurarea „dictaturii coloneilor”)

Restaurarea autorității statale și în fostele teatre de operațiuni militare din provinciile Macedonia și Epir a permis revenirea în așezările de baștină a grupurilor de alofoni deportați sau refugiați intern²⁸. Dar identificarea de către naționaliștii greci a agendei separatiste slavo-macedonene cu obiectivele insurgenței comuniste²⁹ a dus la continuarea în perioada post-conflict a regimului de represiune anti-comunistă³⁰ care i-a afectat și pe aromâni, atât prin efectele restrângerii generale a drepturilor și libertăților civice³¹, cât și prin măsurile specifice

²⁷ Pentru semnificația aceluia episod, v. și Zbucă 1999a: 223.

²⁸ Deficitul de populație în Macedonia Egeeană a rămas totuși mare din cauza expatrierii unor mii (după unele surse, zeci de mii) de localnici care sprijiniseră DSE, voit sau nu.

²⁹ Documente din arhiva Partidului Comunistilor din Iugoslavia atestă că cel puțin jumătate din recruții DSE aveau aspirații secesioniste, vizând înființarea unui stat macedonean independent cu capitala la Salonic, cf. Koliopoulos, Veremis 2010: 121.

“After the Communist defeat in the Civil War, the pro-Western royalist government in Athens equated expressions of Macedonianism with Communism, which became illegal in Greece”. (Rossos 2008: 212)

³⁰ Gherasimos Augustinos vorbește chiar despre „o cultură politică de excludere și de proscrisie, care a produs efecte până la mijlocul anilor ’70.

„Omniprezența ordinii naționaliste a cuprins și aspectele de bază ale vieții publice. În cazul în care o persoană dorea să se angajeze undeva, ea trebuia să obțină un certificat de loialitate națională (*pistopolitikon ethnikon fronimaton*) înainte de a i se elibera autorizația, licența sau pașaportul.” (Augustinos 2002: 155).

³¹ Constituția adoptată la 1 ianuarie 1952 reflecta o toleranță redusă față de activitatea sindicală, libertatea presei sau față de actele de rezistență împotriva statului. În acest climat de intoleranță, Nikos Beloyannis și alți trei comuniști au fost executați pentru spionaj, cf. Koliopoulos, Veremis 2010: 129.

luate de instituțiile de forță ale statului elen, care îi tratau pe aromâni ca populație suspectă (alofoni, expuși în trecut influenței românizante, locuind în teritorii vizate de revendicările statelor vecine).

Războiul civil s-a desfășurat adeseori cu caracter pustiitor, mai ales în zonele masiv locuite de aromâni. Unii dintre aceștia, induși în eroare de propaganda trupelor ELAS și crezând în împlinirea idealurilor lor naționale, au luptat sub comanda generalului Markos, alții remarcându-se, fiind chiar și decorați, prin loialitate și sprijin față de regimul regal legitim. Împrejurările de atunci au fost folosite de guvernul de la Atena pentru a face masive mutări de populație din zonele muntoase în centrele urbane dinspre sud și chiar din insule. În mod cu totul deosebit s-a urmărit înlăturarea din zonă a intelectualilor și fruntașilor aromâni, ceea ce s-a și realizat în cea mai mare parte, cu consecințe pentru vitalitatea națională aromânească. Extremismul naționalist grec s-a manifestat din plin împotriva românilor. N-au lipsit nici apeluri precum cel al profesorului Apostolos Daskalakis, de la Universitatea din Atena, de exterminare a tuturor vlahilor. În deceniile următoare, în Grecia au alternat regimuri democratice și de dreapta cu regimuri dictatoriale de factură militară, tuturor fiindu-le caracteristică multă vreme aceeași atitudine ostilă aromânilor. (Zbucnea 1999a: 222 sq.)

Pentru astfel de motive se adresase Constantin Papanace Președintelui Adunării Generale a ONU prin scrisoarea din 16 aprilie 1951, prin care cerea în numele aromânilor (între altele):

– „dreptul la administrare autonomă al aromânilor din Grecia, în regiunile în care ei constituie majoritatea, în conformitate cu Art. 12 al Tratatului de Pace de la Paris (1919)³², care prevedea: Grecia acceptă să acorde autonomie locală, sub supravegherea statului elen, comunităților valahilor din Pind, în materie de religie, filantropie și educație;

– încetarea persecuțiilor de ordin administrativ și asigurarea egalității în fața legii, pentru aromâni, fără deosebire de naționalitate și confesiune religioasă;

– desființarea lagărelor de concentrare, amnistierea condamnaților vinovați doar pentru a-și fi afirmat drepturile, recunoscute de sus-menționatele tratate, și restituirea bunurilor confiscate, a școlilor și bisericilor;

– permiterea reîntoarcerii în patrie a tuturor celor care, din cauza persecuțiilor, au fost obligați să ia calea exilului sau a emigrației”³³.

Alături de multele abuzuri comise de autoritățile elene împotriva aromânilor românizați, C. Papanace insistă asupra susținutei campanii de presă care instiga la „intoleranță împotriva aromânilor, ca politică a statului împotriva minorităților etnice” (p. 16):

– „Minoritățile nu ar trebui să existe... trebuie procedat astfel încât să nu existe minorități etnice în Grecia ... România și românizantii, bulgarii și bulgarizantii nu există și nu trebuie să existe: toți trebuie să devină greci. Iar dacă nu vor sau vor să devină răi greci, ei nu-și vor avea locul printre noi.” (Cotidianul „Nea Alitheia”, iulie 1948);

– „Așa cum am avut deja ocazia să subliniem cu altă ocazie, ne-a dăunat să recunoaștem, prin tratatele și convențiile de la București, protecția românească pentru cuțovlahi... După eliberare va trebui prinși și omorâți. Sfârșitul prezentei aventuri a Greciei trebuie să găsească definitiv rezolvată această problemă, prin politica faptului împlinit. Trebuie retrasă tuturor

³² În realitate, *Tratatul de la Sèvres, încheiat între Principalele Puteri Aliate și Asociate și Grecia*, la 10 august 1920.

³³ Papanace 1951: 4.

naționalitatea greacă, imediat, și vânați cu femeii și copiii cu tot.” (Apostolos B. Daskalakis³⁴, *Que les aroumains soient chasses*, „Ethnos”, Athènes, 2 iulie 1948)³⁵.

– „În opinia mea, minimul care ar trebui făcut ar fi transferarea (minorității aromâne) din bastioanele ei periferice și împrăștierea ei, mai ales în Pelopones și în insule. La fel, cu cei care s-au declarat slavi, pentru ca să dispară astfel orice viitor pericol.” (Apostolos B. Daskalakis, 13 iulie 1952, p. 33)³⁶.

Ideile lui Apostolos Daskalakis consonau perfect peste timp cu acelea ale compatriotului său, arhimandritul Neofit Dukas, care în 1810 condamna la Viena încercările aromânilor din Imperiul Austro-Ungar de a-și înființa școli proprii (în 1809 fusese publicată *Măestria ghiovăsirii (a)românești cu litere latine* a lui Gheorghe Roja):

Așa sunt acei care se prostesc cu această limbă vlahă murdară și mizerabilă, dacă e iertat să fie numită limbă aceea care pretutindeni șchiopătează și nu-i urmarea, mai ales, a unei alte limbi, având scârbă mare și pronunțare urăcioasă, și de aici intervin atâtea turburări între oameni mici și proști din ambele părți laolaltă [adică între aromâni și greci]; unii [grecii], conduși de trufie mare, insultă; alții iarăși [aromânii], fiind încăpățânați, nu cedează³⁷.

Potrivit noii Constituții, intrate în vigoare în luna ianuarie 1952, rolul educației ar fi fost acela de a „dezvolta conștiința națională a tineretului pe baza orientărilor ideologice ale civilizației eleno-creștine”³⁸.

În luna februarie a aceluși an 1952, în care academicianul Daskalakis își publica reflecțiile asupra statutului ce trebuia rezervat aromânilor, între ruinele bisericii românești Sf. Dumitru din Grămăticova, distrusă de trupele germane, preotul Costa Bacu ținea ultima slujbă în aromână. I s-a interzis apoi să mai officieze, după ce refuzase să țină serviciul religios în limba greacă. O emoționantă fotografie a aceluși moment este reprodusă în culegerea de cântece fărșerotești a lui Gogu Padioti, devenit peste ani secretarul general al Asociației pentru Limba și Cultura Aromână din Atena³⁹.

În 1964, la Salonic apărea lucrarea lui Tilemahos Katsouyannis (aromân), despre vlahii din Grecia, în care acesta afirma puritatea rasială greacă a aromânilor:

«*Les Koutsovalaques sont des habitants autochtones des régions actuelles depuis les temps les plus anciens, ayant subi à un moindre degré, en comparaison des autres Grecs, le changement de leur race dû à un mélange quelconque...*» (Katsougiannis 1964, apud Lazarou 1986: 14 sq.)

³⁴ Ministru al Educației în guvernul grec în exil la Cairo și consilier al prim-ministrului pe probleme de etnologie. Membru al Academiei din Atena, de două ori decan al Facultății de Filosofie (1948–1949, 1960–1961) și rector al Universității din Atena (1953–1954). A predat și la Academia Militară, la școlile militare ale armatei de uscat, marinei și forțelor de securitate. Timp de 20 de ani, consilier cultural onorific al MAE elen. Președinte al Comitetului grec al UNESCO.

A fost membru al delegației elene participante la Conferința de la San Francisco, cu ocazia înființării ONU, în 1945. În 1946 a făcut parte din delegația Greciei la Conferința de Pace de la Paris. Între 1952 și 1972 a fost reprezentantul permanent al Greciei la Consiliul Suprem Educațional al Europei și a servit în calitate de președinte al acesteia. (<http://www.mani.org.gr/pnevma/daskalakis/dask.htm>)

³⁵ Papanace 1951: 17.

³⁶ Papanace 1956: 6.

³⁷ În *Cuvânt asupra stării școlii*, prefață la *Discursurile lui Maxim din Tyr*, Viena, 1810, apud Papahagi P. 1909: 15.

³⁸ Augustinos 2002: 156.

³⁹ Padioti 1991: 71.

Destinderea între învingătorii și învinșii războiului civil (era prea devreme pentru reconciliere⁴⁰) s-a produs lent și încă nu se încheiase în momentul instaurării dictaturii militare (1967), cu sprijinul unei părți a extremei drepte politice și a *establishment*-ului militar animate de ideologia statului represiv și invocând o amenințare internă – pericolul unei noi revolte comuniste.

Etapa regimului de dictatură militară: 21 aprilie 1967 – 23 iulie 1974 (transferul de putere de la Consiliul Revoluționar al coloneilor către politicieni, ca urmare a crizei politice declanșate de atentatul grec împotriva arhiepiscopului Makarios, președintele Ciprului, urmat de intervenția Turciei în insulă)

Lovitura militară de stat din 21 aprilie 1967 a fost pregătită și cu contribuția unor ofițeri antrenați informativ de Misiunea Militară Americană și care activaseră în Centrele Înaintate de Informații **de la granițele de nord ale Greciei** (între ei fiind și George Papadopoulos, viitorul lider al huntei militare)⁴¹.

Fără un proiect politic clar și fără o viziune de perspectivă asupra tipului de regim pe care vor să îl construiască, membrii huntei militare au ajuns să renunțe la ideea unei intervenții temporare cu caracter corectiv în viața politică și să pregătească terenul pentru instalarea unui stat totalitar pe termen lung⁴².

Data fiind înăsprirea și mai mult a măsurilor de represiune în perioada dictaturii militare, nu este greu să înțelegem de ce nu avem informații privind afirmarea propriei identități etnice sau lingvistice de către aromânii româniizați care mai rămăseseră în Grecia după 1949 și de care regimul comunist de la București încetase să se intereseze⁴³. Dar, înțeleasă cum trebuie, și absența informațiilor poate fi relevantă.

Rămânea de acum în sarcina unor personalități sau organizații aromânești din diaspora occidentală, ca și a unor organisme și instituții internaționale, să se intereseze de situația aromânilor din Grecia sau din celelalte state balcanice unde aceștia erau autohtoni.

Astfel, într-un text din 1969, francezul Michel de Vanteliere atrăgea atenția că:

O minoritate românească în Grecia este supusă încă unui regim de lichidare spirituală, tot atât de sistematic ca în secolele trecute – și românii din Grecia nu au dreptul să asculte slujba în propria lor limbă, în bisericile lor. (Botez 2010: 16)

Dar la 23 iulie 1974 hunta coloneilor s-a văzut obligată să predea puterea civililor, pe fondul gravei crize politice provocate de incapacitatea armatei de a prevedea sau contracara intervenția militară a Turciei în Cipru, după încercarea huntei de a-l răsturna de la putere pe arhiepiscopul-președinte Makarios și de a proclama unirea cu Grecia.

Pentru scopul cercetării noastre este interesant de subliniat că fostul lider al huntei își propusese, ca proiect de țară, „eliminarea influențelor occidentale decadente, responsabile pentru răspândirea anarhiei în societatea greacă și care amenințau fundamentele «**civilizației eleno-creștine**»”⁴⁴.

⁴⁰ “The civil war ended with nationalist victory in the field but the scars of the strife on society lasted. It took almost four decades for the chasm between victors and vanquished to be bridged...” (Koliopoulos, Veremis 2010: 127)

⁴¹ Koliopoulos, Veremis 2010: 137, 142; Augustinos 2002: 158 sq.

⁴² În 1972 a fost anunțat un program național de dezvoltare pe 15 ani. (Koliopoulos, Veremis 2010: 145)

⁴³ Zbucnea 1999a: 223.

⁴⁴ Koliopoulos, Veremis 2010: 142; Livianos 2006: 64; Augustinos 2002: 159 sqq.

În sintagma folosită de George Papadopoulos recunoaștem esența versiunii în uz a ideologiei naționale elene⁴⁵. Lansată pentru a sluji „Marii Idei”⁴⁶ („Μεγάλη Ιδέα”) formulate de Ioannis Kolettis⁴⁷, această ideologie este activă și astăzi, construită pe trei piloni⁴⁸:

– continuitate istorică a elenilor, din Grecia clasică, prin Imperiul Bizantin, până în contemporaneitate;

– expresie lingvistică greacă, fie prin origine (grec prin naștere sau ascendență), fie prin aculturație (grec prin sentiment sau prin educație) – ca limbă de cult și de cultură, greaca a fost însușită de majoritatea elitelor alogene ortodoxe din Balcani și a reprezentat o *lingua franca* a burgheziei comerciale cu ramificații până în orașele Europei Centrale⁴⁹; astfel alogenii (în primul rând slavii, albanezii și aromânii) au devenit doar alofoni (greci slavofoni, albanofoni, latinofoni, respectiv), care își vor fi pierdut cândva în istorie limba maternă greacă, dar niciodată conștiința etnică greacă (era forțată o asemănare cu cazul karamanliilor din Anatolia – greci de limbă turcă, și cu acela al alsacienilor – francezi de limbă germană); se rezolva astfel și problema pretențiilor teritoriale asupra unor teritorii în care nu existase populație minoritară greacă (zona Korçea în Albania sau zona Pelagonia în actuala R. Macedonia de Nord);

⁴⁵ În funcție de specificul etapei istorice de formare a statului național elen, unele elemente ale ideologiei naționale au fost privilegiate sau trecute în fundal, în funcție de necesități:

– evidențierea fondului elenic pre-bizantin al culturii grecești și a vechimii limbii grecești, la naționaliștii iluminiști, ca bază a formării ideologiei naționale și a programului politic aferent;

– includerea limbii grecești între criteriile care defineau apartenența la națiunea elenă, alături de ortodoxie și nașterea în teritoriile noului stat, la a doua adunare națională elenă (Astros, 29 martie – 18 aprilie 1823); cea de-a treia adunare națională (Troezen, 19 martie – 5 mai 1827) a exclus acest criteriu din definiția grecității;

– „elenizarea” Imperiului Bizantin în operele istoricilor Spyridon Zampelios și Konstantinos Paparrigopoulos, văzut ca o fază medievală în dezvoltarea „națiunii elenice” primordiale, astfel încât să fie asigurată continuitatea istorică a acestei națiuni până în modernitate;

– reintroducerea criteriului lingvistic în definiția grecității, odată cu lansarea Marii Idei. (Livianos 2006: 53, 55, 36, 58 sq.; Liakos 2008: 220 sq.)

– reactualizarea definiției socratice a grecității de către Regele Otto I, ca mijloc de promovare a politicii sale iredentiste și de expansiune a suveranității grecești asupra unor arii cu populație mixtă: „Greci sunt numiți aceia care împărtășesc cultura noastră”. (Veremis 2014: 143; Lagopoulos 1992: 61)

„Formulele diverse ale elenismului fac ca orice abordare a naționalismului grec să fie anevoioasă, dacă nu ținem cont de cei câțiva factori esențiali care i-au dat contur. Din capul locului, dezvoltarea elenismului în formele sale politice, culturale și sociale din lumea modernă s-a bazat pe o relație dinamică și diferită de cea care a caracterizat erele anterioare ale elenismului – civilizația clasică și cea bizantină. Apariția statului grec definit pe criterii etnice a contestat lumea comună și confesională greacă, însuflețind, dar totodată complicând sensul identității și al destinului pe care se presupune că le întruhidează naționalismul pentru toate popoarele.” (Augustinos 2002: 139)

⁴⁶ Teritorialitate bizantină – nord: Macedonia, Epir, Tesalia; sud: Insulele Creta și Cipru; vest: Marea Ionică; est: Asia Mică).

„Pretențiile teritoriale ridicate de greci în numele elenismului la [Congresul de Pace de la] Paris însemnau de fapt punctul culminant al marii idei. Regiunile dorite, care erau locuite în majoritate de greci ortodocși (sic!), includeau: nordul Epirului, care la ora aceea făcea parte din recent creată Albania; Tracia, o porțiune din teritoriile otomane din sud-estul Europei, atribuită parțial Bulgariei în 1912; capitala imperială Istanbul (Constantinopol); regiunile Pontos și Smirna din Asia Mică; insulele dodeceaneze din largul coastelor vestice ale Asiei Mici, precum și Ciprul, un teritoriu otoman controlat de Marea Britanie cu începere din 1878.” (Augustinos 2002: 144)

⁴⁷ “In 1844, John Kolettis, a Hellenised Vlach launched this ‘Great Idea’ in a widely quoted speech to the Greek constituent assembly:

The Greek kingdom is not the whole of Greece, but only a part, the smallest and poorest part. A native is not only someone who lives within this Kingdom, but also one who lives in Ioannina, in Thessaly, in Serres, in Adrianople, in Constantinople, in Trebizond, in Crete, in Samos and in any land associated with Greek history or the Greek race.” (Gallagher 2001: 42)

⁴⁸ Livianos 2006: 58 sqq.

⁴⁹ Livianos 2006: 16; Liakos 2008: 221.

– apartenența confesională la ortodoxie – în perioada premergătoare Războaielor Balcanice, populația rurală din Macedonia se autodefinea încă în termeni religioși, drept „creștină”, mărcile etnice sau lingvistice neavând pentru ea nicio relevanță; chemarea la luptă adresată de antași țăranilor din teritoriile macedonene disputate cu Bulgaria și Serbia era adresată în numele ortodoxiei, în primul rând, și abia apoi în numele patriei (indiferent că era vorba de izgonirea ocupantului turc sau de combaterea altor formațiuni paramilitare creștine)⁵⁰.

Dintre acestea trei, elementul religioș a avut cea mai mare forță de coeziune:

Of these elements, however, it was religion that helped most to create the Greek nation. The ethnic groups that came together to form it (the Greek-, Albanian- and Vlach-speakers) had mostly Orthodoxy (and Greek education) in common; only Orthodoxy could provide the connecting bond that ultimately (and through the policies of the nation-state) would forge the Greek nation. (Livianos 2006: 62)

Proiectul de țară al generalului G. Papadopoulos reprezenta, în realitate, doar o reeșapare populistă a unei teme oricum recurente în contemporaneitatea politică greacă: salvarea purității religioase, lingvistice și culturale a națiunii elene de la contaminarea cu influențe externe (occidentalizante, în primul rând). Acest tip de discurs este promovat mediatic mai ales de cercurile de extremă stângă și de cele creștine ultra-ortodoxe, dar permează difuz întreaga opinie publică, ca rezultat al unui naționalism de stat și de masă⁵¹, propagat în Grecia prin educație și apărât tacit de toate instrumentele autorității publice, centrale și locale.

Este de la sine înțeles că identitatea națională elenă, construită în acești parametri, corespunde exact sintagmei lansate de Benedict Anderson: o „identitate imaginată”⁵², mai ales în ceea ce privește neconcordanța cu realitățile etnice din teren. A fost nevoie de un efort conceptual considerabil și de durată, dublat de planuri ample de măsuri etnopolitice, pentru uniformizarea confesională, etnică și lingvistică a teritoriului național elen, nici astăzi încheiată: greci musulmani (valaades) sau catolici din insule, musulmani de limbă bulgară (pomaci), aromâni, arvaniți și slavi reprezintă categorii minoritare a căror conformare la paradigma națională greacă a presupus și presupune în continuare artificii de interpretare discreditate pe plan științific internațional, dar nu mai puțin promovate cu asiduitate de elitele intelectuale și politice elene, pe plan intern și extern⁵³.

Astfel, față de perioada anterioară (1913⁵⁴–1939⁵⁵), când au fost publicate în Grecia sau de către autori greci circa 46 de titluri cu relevanță pentru chestiunea aromânească⁵⁶, între 1940 și

⁵⁰ Livianos 2006: 44 sq, 62, 66.

⁵¹ „Mai precis, trebuie să luăm în considerare factorul mării puteri a naționalismului grec din perspectiva culturii politice a țării, a intereselor ei regionale vizavi de statele învecinate și de comunitățile grecești, precum și a felului în care i-au influențat aceste preocupări statalitatea.” (Augustinos 2002: 140)

⁵² Anderson 2006.

⁵³ «*La masse principale des Koutsovalaques [Aroumains] du Pinde [massif montagneux dans le nord de la Grèce] est du point de vue racial grecque.*» (Kolias 1969, apud. Lazarou 1986: 14 sq)

⁵⁴ Semnarea Tratatului de Pace de la București când, prin scrisorile anexe la Tratat, Grecia și ceilalți beligeranți au recunoscut României dreptul de a sprijini educațional și religios menținerea identității etnice a aromânilor de la sud de Dunăre

⁵⁵ Izbucnirea celui de-al II-lea Război Mondial.

⁵⁶ Într-o cronologie *ad hoc*, deloc exhaustivă, a bibliografiei elene cu relevanță pentru chestiunea aromânească am inclus lucrări științifice (etnologie, antropologie, sociologie, lingvistică, istorie), teologice și literare (foarte puține volume de poezie, proză, memorialistică), precum și studii apărute în volume științifice, ca și traduceri sau retipăriri ale acestora, dar am omis articolele de presă, ca și traducerile în limba greacă ale unor autori străini.

1974 au apărut cel puțin 165 de astfel de lucrări, cu mențiunea importantă că 153 dintre ele au fost publicate după 1947, când încetase „propaganda românească” în chestiunea aromânească.

Până astăzi, de referință a rămas lucrarea arheologului Antonis Dh. Keramopoulos, *Cine sunt cuțovlahii?*⁵⁷, publicată în chiar anul izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial, când în Grecia încă mai funcționau școli și biserici românești pentru aromâni. Recurgând la pernicioase speculații lingvistice și de geografie a populației, combinate cu aprecieri de etnopsihologie, reputatul arheolog își propusese să demonstreze că aromânii sunt de fapt greci romanizați:

– Etonimul „vlah” ar fi derivat din arabul „felah” („țăran-soldat” din trupe de rezervă însărcinate cu paza frontierelor în Orientul Apropiat, în timpul ocupației romane și apoi bizantine – limitaneu), intrat în uzul limbilor greacă și latină pe filieră evreiască (contrar teoriei general acceptate de specialiști că „vlah” este în greacă un împrumut din germanică, pe filieră slavă – denumirea tribului galic romanizat „Volcae”, care a devenit prin extensie la popoarele germanice numele generic pentru locuitorii ariilor romanizate: Wales, Vallonie, Wallachei etc.).

– Etonimul „vlah” nu ar avea un sens etnic, ci ar denumi o categorie socială și profesională, ai cărei membri pot fi de orice naționalitate (păstori, vorbitori ai unui dialect grec nordic, sau albanofoni, slavofoni etc.)

– Endonimul „aromân” ar corespunde grecescului „romeios”⁵⁸, cu sensul de cetățean al Imperiului Roman de Răsărit (este ignorată distincția „romeios”/„romanos”, pe care o făceau cronicarii bizantini și în care al doilea termen se referea chiar la aromâni, ca cetățeni vorbitori ai latinei, spre deosebire de greci, care erau doar cetățeni ai Imperiului). În mod corespunzător, „Romania” ar face referire la statul romeu, nu la Romaniile populare (Vlahiile) identificate de Nicolae Iorga. Potrivit lui Keramopoulos, megleniții s-ar numi pe ei înșiși „vlahi”, nu „aromâni”, pentru că ei nu au fost niciodată cetățeni romani și s-au ocupat cu păstoritul și agricultura, îndeletniciri circumscrise categoriei profesionale denumite prin cuvântul „vlah”.

– Sunt respinse teoriile lui Roesler (formarea poporului român la sudul Dunării), Tomaschek (formarea aromânilor din tracii/dacii besi latinizați), Mutaftchiev (formarea tuturor ramurilor istorice românești într-o arie primară situată spre nord-vestul Peninsulei Balcanice).

– Aromânii nu ar fi urmașii coloniștilor romani pentru că aceștia s-ar fi stabilit mai ales în câmpiile fertile de la șes, ar fi fost puțini și proveniți mai ales din regiuni ale Imperiului exterioare Peninsulei Italice (asturieni, marocani, în perioada lui Traian).

– Cu argumentul că o populație înapoiată și săracă, așa cum erau crescătorii de vite tracii/dacii, nu putea produce negustori atât de buni ca aromânii și nici întemeia orașe cu civilizație atât de avansată ca Moscopole, Vlahoclisura, Nevesca, Keramopoulos respinge și teoria susținută de Th. Capidan: formarea aromânilor și dacoromânilor din populațiile trace/dace romanizate de o parte și de cealaltă a Dunării. Sensul peiorativ pe care cuvântul „vlah” l-ar avea la aromâni, spre deosebire de dacoromâni, ar fi încă un argument împotriva unității lor etnice primare.

⁵⁷ Keramopoulos 1939. Lucrarea a fost dezvoltată pe baza prelegerii ținute de A. Keramopoulos într-o ședință festivă a Academiei din Atena, la 28 decembrie 1938: *Que sont les Koutzovlaques? Un problème ethnologique*, publicată apoi în numerele 5193–5200 din ianuarie 1939 ale oficiosului „Le Messager d’Athènes”. (Capidan 1939: 5; Neagu 2014: 8)

⁵⁸ „Autorul greșește în partea cea mai importantă din dezvoltarea cuvintelor *Ρώμαιοι* și *Romanus*. Anume, în vreme ce la bizantini, *Ρώμαιοι* însemna cetățeni romani numai sub raportul politic, fără referire la limba romanilor, al doilea, *Romanus*, din care a ieșit *Român*, desemna pe cetățenii romani care continuau să vorbească limba romanilor. Prin urmare, este o mare deosebire între felul cum a evoluat *Ρώμαιοι* la bizantini și *Romanus* la români.” (Capidan 2008: 24)

–Dacoromâna și aromâna nu ar fi reciproc inteligibile, iar aceasta din urmă nu ar aparține romanității orientale, ci ar face parte din familia limbilor neolatine occidentale; de vreme ce romanizarea a început la date diferite în Macedonia istorică și în Dacia, aromâna nu ar putea fi dialect al dacoromânei (sic!) – similitudinile de limbă și folclor între cele două populații s-ar datora doar interacțiunilor și proximității⁵⁹.

–În consecință, dacă nu sunt nici descendenți ai coloniștilor romani și nici populație tracă romanizată, înrudită cu dacoromânii, aromânii nu pot fi decât urmașii autohtonilor macedoneni = greci, romanizați în timpul serviciului militar, deveniți cetățeni romani prin Edictul lui Caracalla, împrumătăriți ca veterani și deveniți părinți de viitori legionari. Grosul acestor trupe locale (doar ofițerii ar fi fost romani) destinate pazei frontierelor ar fi fost formate din autohtoni, munteni greci ai Macedoniei, inventivi, ascuțiți la minte, tenace, curajoși și întreprinzători, spre deosebire de dacii agricultori, neobișnuiți cu viața grea de la munte (sic!)⁶⁰.

–Așadar, elinolahii sunt greci care și-au pierdut limba, dar nu rasa și conștiința etnică date de descendență, asemeni englezilor, francezilor, spaniolilor, portughezilor⁶¹.

În prefața ediției anastatice din 2000 a volumului, Charalampos K. Papastathis îi critică pe oamenii de știință greci care admiseseră în trecut înrudirea etnică a aromânilor cu românii (P. Aravantinos, K. Paparigopoulos, G. Kordatos ș.a.) că ar fi preluat fără discernământ teoriile propagandei românești asupra originii vlahilor și a idiomului lor.

În realitate, fără a abandona teza fundamentală a elinolahismului, respectivii promovaseră o tratare mai echilibrată a subiectului în care admiteau valabilitatea surselor medievale (inclusiv bizantine) care se refereau la originile comune ale dacoromânilor și aromânilor:

⁵⁹ „În ce privește acum deosebirea ce există între graiul aromânilor și între acela al dacoromânilor, dl. Keramopulos exagerează când o compară cu aceea care există între două limbi romanice. Aici dl. Keramopulos arată aceeași ignoranță în materie de filologie ca la tratarea cuvântului *vlah*. Într-adevăr, dacă graiul aromânilor există în toate manualele de filologie romanică scrise de învățații străini ca un dialect al limbii române și nu ca o limbă romanică deosebită cum susține dl. Keramopulos, aceasta provine din convingerea ce și-au făcut acești învățați că, sub raportul structural, el se identifică atât de mult cu limba română încât în niciun caz n-ar putea reprezenta o limbă romanică deosebită. Că există o deosebire între vorbirea românilor macedoneni și între aceea a românilor din Dacia, se înțelege de la sine. În sânul limbilor romanice există dialecte, în care această deosebire se arată și mai mare. Amintesc aici în treacăt dialectele italiene de sud față de cele din nord. După judecata d-lui Keramopulos acestea ca și dialectele germane ar trebui considerate ca limbi deosebite. Dar filologia comparată dispune de anumite criterii pe temeiul cărora deosebește un dialect de o limbă. În privința aceasta, trebuie să mărturisesc cu destulă părere de rău că colegul nostru de la Academia Greacă din Atena arată o ignoranță într-adevăr înspăimântătoare.” (Capidan 2008: 33 sq)

⁶⁰ „Dl. Keramopulos care susține că originea românească a valahilor din Grecia nu se poate dovedi pe date istorice, nu aduce nici atât pentru dovedirea originii lor grecești. Într-adevăr, dânsul nu citează nici un document istoric prin care să ne confirme că granițele Macedoniei, după ocuparea acesteia de către romani, ar fi fost păzite de gărzii alcătuite numai din greci. De asemenea nu citează nimic prin care să se poată dovedi că aceste gărzii transformate de Iustinian în garnizoane cu soldați în regulă, s-au dedat la viața pastorală și, din Macedonia unde își aveau locuințele primitive, au trecut în Pind și Tesalia. Când cineva are pretenția să vină cu o nouă teorie istorică într-o chestiune arhicunoscută cum este aceea a românilor din Grecia, este obligat în primul rând să aducă în sprijinul acelei teorii, cel puțin o singură confirmare istorică, bazată pe document. Dar dl. Keramopulos în afară de afirmări luate din domeniul închipuirii nu aduce absolut nimic. În afară de aceasta, atunci când dl. Keramopulos susține, fără dovada niciunui document, că așezările de astăzi ale aromânilor din Melnic, Nevrocop, Seres, Poroï etc. coincid cu vechile granițe din timpul lui Paul Emiliu, ocupate de gărzile grecești, comite o greșeală dintre cele mai grave. Astăzi se știe, că toate aceste așezări sunt noi și nu datează decât de o sută cincizeci sau cel mult două sute de ani. Aceasta o cunoaștem din limba lor: Fiecare din aceste comune întrebunțează graiul românilor din comunele situate pe munții Gramos sau Pind din Grecia, de unde au emigrat.” (Capidan 2008: 30 sq)

⁶¹Cf. Capidan 2008 și Tsiamitrou 2014.

<http://www.politeianet.gr/books/9789601208718-keramopoullos-dantonios-university-studio-press-ti-einai-oi-koutsoblachoi-59679>

În spiritul tradiției bizantine, ilustrate de Laonikos Chalkokondyles, o serie de istorici greci, dintre care citez pe Panaiotis Aravantinos, Constantin Papparigopoulos, Nikolaos Veis, Constantin Amantos, au susținut unitatea de neam și limbă dintre aromâni și dacoromâni, insistând numai asupra rolului conștiinței în determinarea naționalității, pentru a arăta că vlahii din statul național grec contemporan au optat să fie eleni. (Tanașoca 2003: 61)

De fapt, A. Keramopoulos prelua și completa cu noi argumente (sic!) o teorie lansată încă din 1832 de Konstantinos Koumas⁶². Keramopoulos ar fi umplut astfel un gol de informație științifică (sic!) ce ar fi permis până la el proliferarea propagandei românești. Realitatea este că, oficial și oficios deopotrivă, teoria vlahofonismului reprezentase o permanentă, de vreme ce existența ei era semnalată și de călătorii Alan Wace și Maurice Thompson în 1913:

The theory had by that time been devised in Greece that the Vlachs were Vlachophone Hellenes, that is to say racially Greeks who had learnt Vlach. The arguments then and since brought against the Roumanian schools were curiously inept ; it was urged that they taught a foreign language, and were financed and staffed by Roumanians and not Vlachs. As far as language is concerned Roumanian has a close connection with Vlach while Greek has none, and in the lower forms of the Roumanian schools the Vlach dialect is used to some extent. (Thompson, Wace 1914: 6)

Prin broșura intitulată *Originea macedoromânilor*, lui A. Keramopoulos îi răspunsese cu promptitudine și argumentat Theodor Capidan, el însuși atacat în lucrarea arheologului grec⁶³.

Dar, cu toată lipsa ei de științificitate, teoria Koumas-Keramopoulos a continuat până astăzi să facă noi prozeliți și să fie promovată ca doctrină oficială în Grecia și în mediile internaționale elenofile.

Starting with the work of Konstantinos Koumas (1832), Greek historical writing, for instance, questioned the Romanity of those Vlachs inhabiting Greece and considered them to be nothing but Romanized Hellenes. This theory, later adopted by other scholars, was systematized in an extreme and easy to attack form by a cultivated Greek archaeologist, Antonios Keramopoulos (1939), in the 1930s and, in recent times, it became the quasi-official version of the treatment of the origins of the Aromanians in the writings of Greek history. This view was adopted in spite of the fact that a whole number of historians and philologists, such as Konstantinos Papparigopoulos (1885), Panaiotis Aravantinos (1905), and Nikolaos Veis, had favoured the similarity of ethnic identity on the part of Romanians and Aromanians and had defined the Aromanian idioms as dialects of the Romanian language. (Tanașoca 2001: 109)

La un an după apariția volumului semnat de A. Keramopoulos, o altă personalitate a istoriografiei elene, Apostolos E. Vacalopoulos, publica în cotidianul „Makedonia”, la 15 aprilie, o recenzie elogioasă, intitulată *Noi apariții editoriale: A. Keramopoulos, Cine sunt cuțo-vlahii?*:

Teoria Domnului Keramopoulos simplă și convingătoare reface și răstoarnă teoriile străine, care erau splendoarea părtinirii naționaliste din partea unei cercetări istorice.

Astfel cartea Domnului Keramopoulos vine să susțină și în mod teoretic desăvârșitul și netăgăduitul caracter elen (ellenitatea) al Macedoniei. (Berciu-Drăghicescu, Petre 2006 II: 387 sq.)

⁶²Tanașoca 2003: 61, 2004: 184 sqq., 2001: 109. Vasile Tega (1986: 19) îi asociază lui A. Keramopoulos și pe S. Papagheorghiu, M. Hrisohoos, K. Nikolaidis.

⁶³Capidan 1939, v. supra.

Dacă facem precizarea că vorbim de același Ap. E. Vacalopoulos (1909–2000), care deține primatul în rândul autorilor ce au tratat în lucrările lor și chestiuni legate de istoria, idiomul sau cultura aromânilor, cu peste 30 de apariții editoriale⁶⁴, vom înțelege amploarea subordonării în Grecia a principalului curent de cercetare științifică față de comandamentele ideologiei naționaliste.

Aproape de celălalt capăt al intervalului analizat, în 1973, Ap. E. Vacalopoulos a dat tiparului una dintre lucrările sale de referință, *History of Macedonia: 1354–1833*, în care, departe de a tabuiza, face numeroase și importante precizări referitoare și la aromâni, denumiți „vlahi” sau „vlahofoni”, „greci macedoneni”, „greci nordici” (cu o singură excepție, când indică termenul folosit de români: „aromâni”, p. 395).

El are grijă să precizeze că vlaha este o limbă romanică de sine stătătoare, că vlahii erau bilingvi și că „acești locuitori vlahofoni din Macedonia Centrală și Occidentală și din Thessalia reprezintă, probabil, populații autohtone romanizate, dar care au marcate sentimente grecești și sunt cunoscuți sub numele de elinovlahi (*Ελληνόβλαχοι*)”⁶⁵, în acord cu linia trasată de Koumas-Keramopoulos și contrar datelor lingvistice care indică drept patrie primitivă a majorității aromânilor un teritoriu situat mai la nord, în contiguitate cu aria de locuire a dacoromânilor.

Trebuie precizat că au existat în epocă și rari cercetători care au pus la îndoială veridicitatea scenariului de romanizare a populației din zona de cultură greacă:

Termenul de „romanizare” este, în acest caz, impropriu, pentru că el semnifică acceptarea atât a limbii latine, cât și a civilizației romane, ceea ce, așa cum se știe, nu s-a întâmplat în spațiul grecesc al imperiului otoman. (I.S. Touloumakos 1972, apud. Saramandu 2004: 177)

În mod exagerat și oarecum manipulativ, Vacalopoulos afirmă că „este un fapt indisputabil și general acceptat de istoricii străini că acești cuțovlahi aveau o conștiință națională esențialmente greacă”, dar pe de altă parte critică abordările autorilor străini contrare celei pe care o susține el însuși. În acest sens, facem trimitere la secțiunea care se referă exact la diaspora comercială greacă și aromână din Țările Române și din Imperiul Austro-Ungar (Vacalopoulos 1973: 387 sqq.), în care citează pe larg din Gheorghe Roja, ca autor grec (p. 427), fără a menționa însă concepția acestuia despre apartenența propriului dialect aromân matern la limba română, așa cum a expus-o învățatul aromân în fundamentala sa lucrare, *Măestria ghiovăsirii [„citirii”, din gr.] rumânești cu litere latinești...*⁶⁶, adevărat monument al iluminismului aromânesc (tipărită la Buda, în 1809, în dialect aromân cu caractere latine, în dialectul dacoromân cu caractere chirilice și în limba greacă):

⁶⁴ Într-o ierarhie necesarmente temporară, este urmat de Konstantinos A. Vacalopoulos, cu 12 apariții editoriale (prima în 1981); Achileas Lazarou, cu 11 (1976), Asterios Koukoudhis, cu 9 (1997).

⁶⁵ Vacalopoulos 1973: 387. La p. 395 autorul concede totuși că vlahii vorbeau „o limbă romanică înrudită îndeaproape cu româna” și că, dat fiind mediul primitiv față de cuțovlahi în Principatele Dunărene, mulți greci se dădeau drept „aromâni”. Din păcate, Ap. E. Vacalopoulos interpretează apelativul „greci” dat de autohtoni negustorilor sud-dunăreni ca o constatare și o recunoaștere implicită de către primii a greșităii celor din urmă, când, în fapt, era vorba doar de o etichetare convențională exterioară, atribuită în mod general tuturor comercianților care funcționau sub egida comptoarelor grecești, fie ei armeni, evrei, greci sau aromâni (prin analogie cu folosirea în teritoriile eleno- și slavofone de la sud de Dunăre a termenului „vlah” cu sensul de „păstor”, indiferent dacă ciobanul era etnic aromân, albanez sărăcăcian sau grec).

⁶⁶ Titlu complet: *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sunt literele românilor ceale vechi, spre polirea a toată ghinta românească cei din coace și cei din colo de Dunăre, lucrată de Gheorghiu Constantin Roja, cetățeanul academicesc și candidatul clinicesc doftor în Spitalul Universității ungurești din Pesta. – În Buda, la Crăiasca Tipografie a Universității ungurești. Anul 1809.*

...aceiași soarte e și a limbii noastre cei românești, carea străinii o numesc valahică; aceasta preste tot grăind, precum în investigațiile mele, ceale cu vechi morumânturi [monumente, vestigii de limbă] întărite la anul 1808 am arătat, în doao dialecte, adecă în cea dincoace de Dunăre, și cea dincolo de Dunăre se împarte, aceasta cu grecești, ceaia cu schiavonești cuvinte, pentru împreună petreacerea cu aceaste ghinte e amestecată; ci și aceaste îmbe dialecte, parte pentru dezvrătirea unor cuvinte parte pentru dezvrătirea viersuirei, ale sale iarăși desbinate dialecte au, precum e dialectul voscopolitan, grabovean, gremostean, gopistan, mețovitean sau epirotean [în textul grecesc se adaugă „moloviștean, cel muntean sau al Valahiei”], moldovean, ardelean, bănățean, cel din Ungaria pre lângă Criș și altele...(Roja 1809: 4 sq.; Papahagi V. 2015: 233; v. și Bardu 2004: 33 sq.)

Ap. E. Vacalopoulos nu amintește în volumul său de baronul Emanoil Gojdu sau de mitropolitul Andrei Șaguna, atunci când înșiră numele aristocraților și notabililor de origine aromână din Viena și Budapesta, și nici de marele cărturar Mihail Boiagi, autor în anul 1813 al unui alt monument cultural al iluminismului aromânesc, *Gramatică românească sau macedonovlahă [Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre]* (la Viena, în limba germană cu caractere gotice, în dialectul aromân cu caractere latine și în limba greacă). Explicabil, dacă avem în vedere românismul primilor doi și afirmarea răspicată de către al treilea a românității aromânilor:

Limba noastră vlahă, care e vorbită de patru milioane de suflete, însă politicește împărășiate pentru a se putea uni într-un tot important (dimpotrivă, cât de uniți sunt ungurii în cele două sau trei milioane ale lor!) și care chiar în țară, atât de fericită prin natură, numită de locuitorii ei Vlahia [precum și în Moldova*] cedează în cercurile mai înalte limbii stăpânilor, are garanțiile cele mai sigure în surorile sale, în limbile italiană, franceză, spaniolă, cam ce ar putea ea însăși să devie când preocuparea pentru cultivarea ei ar cuprinde întreg neamul de la treapta cea mai de sus până la cea mai de jos. (Boiagi 1915: pp. X sq.; Papahagi V. 2015: 423)

Nici disputele dintre membrii aromâni și cei greci ai companiilor comerciale grecești din Dubla Monarhie, referitoare la dreptul primilor de a avea slujbă religioasă în aromână și școli separate nu sunt descrise în lucrarea lui Ap. E. Vacalopoulos, deși ele erau manifestarea firească a unui fenomen paralel în mediile culte grecești, aromânești și dacoromânești din Imperiul Chezaro-Crăiesc: trezirea conștiinței naționale, sub influența filozofiei Luminilor. În mod natural, acest fenomen a dus la convergența identitară la reprezentanții iluminismului aromânesc și la aceia ai Școlii Ardelene, în continuarea conștientizării latinității proprii⁶⁷.

Desigur, faptul că Ap. E. Vacalopoulos și-a publicat lucrarea în ultimul an al dictaturii coloneilor ar putea fi o circumstanță atenuantă pentru modul părtinitor în care îi prezintă pe vlahi, dacă nu ar fi existat recenzia din 1940 și nici multele texte de aceeași factură pe care istoricul grec le-a mai semnat de-a lungul îndelungatei sale cariere.

Etapa revenirii la democrație: 23 iulie 1974 – 1 ianuarie 1981 (data admitterii Greciei în UE)

După reinstaurarea democrației în Grecia, în paralel cu procesul de normalizare a vieții politice (alegeri parlamentare la 17 noiembrie 1974; referendumul asupra monarhiei în decembrie 1974; adoptarea unei noi Constituții în 1975; depunerea dosarului de aderare la Comunitatea Economică

* În textul german e adăugat „so wie in der Moldau”.

⁶⁷ Viorel Stănilă în Papahagi V. 2015: 414 sq, 420.

Europeană la 12 iunie 1975 și aderarea la CEE la 1 ianuarie 1981) a avut loc și relaxarea societală cerută de către mase și necesară din perspectiva criteriilor de aderare la CE

As perceptions changed, as peace became associated with a normal state of affairs rather than with the interval between wars, as democracy became a way of life rather than an often frustrated aspiration, as dissent even on the so-called “national issues” became legitimate as the economy improved and the Greeks felt safer within their borders than they had ever felt before, so Western perceptions of Greece started changing too. (Koliopoulos, Veremis 2010: 161)

Progresiv, au început să fie tolerate, apoi chiar încurajate, activități culturale ale aromânilor, foarte strict controlate și doar cu condiția „exprimării loialității față de autorități și, mai cu seamă, a recunoașterii calității lor de greci vorbitori de idiom vlah”⁶⁸. Măsurile represiei dure din trecut au fost înlocuite cu metode mai subtile, de îndoctrinare culturală. În acest sens, a fost pus în funcțiune un impresionant aparat de propagandă⁶⁹. Supravegherea informativă a rămas constantă și în această perioadă, potrivit relatărilor directe pe care le-am putut obține.

Pentru amploarea presiunii informaționale utilizate în forjarea identității etnice elene a aromânilor este util să precizăm că în cei opt ani la care ne referim au fost publicate cel puțin 63 de titluri cu referire la aromâni, marea majoritate reflectând, bineînțeles, poziția oficial agreată: aromânii sunt greci latinofoni.

Principala somitate în materie, afirmată în această perioadă, a fost Achilleas Lazarou, aromân el însuși, care s-a impus prin prolificitatea cu care a produs texte în care continua linia Koumas-Keramopoulos și încerca să îi completeze argumentația. Primul volum, rămas fundamental în bibliografia lui A. Lazarou și devenit un clasic al genului, a apărut în anul 1976, sub titlul *Aromâna și raporturile ei cu limba greacă* [*Ἡ ἀρωμωνική καὶ αἰ μετὰ τῆς ἐλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς*]⁷⁰, o dezvoltare a tezei de doctorat, publicată și în franceză în anul 1986, sub titlul *L'aroumain et ses rapports avec le grec*⁷¹.

Cu excepția faptului că este printre puținele apariții editoriale grecești în care se folosește etnonimul „aromâni” și glotonimul „aromână”, nu i se pot reține prea multe merite acestei lucrări, mai degrabă speculativă decât argumentativă:

–În regiunile romanizate nord-dunărene s-ar fi renunțat la folosirea termenului „romanus”, păstrat doar în teritoriile de influență lingvistică greacă sub forma dubletului „romios”, cetățean roman vorbitor de greacă – „armân”, cetățean roman vorbitor de greacă și latinofon (p. 11). În altă parte, autorul recunoaște că și populația romanizată de la nordul Dunării poartă un nume derivat din latinescul „romanus”, ca și aromânii.

–La fel de axiomatic și manipulativ ca Ap. E. Vacalopoulos, A. Lazarou reafirmă unanimitatea acordului între cercetătorii contemporani privind „caracterul elenic al epiroților și macedonenilor” (p. 45). Ca urmare, aromânii ar fi greci autohtoni, ca rezultând din romanizarea epiroților, tesalienilor și a macedonenilor.

–Deși recunoaște prestigiul limbii grecești în fața celei latine, autorul imaginează o romanizare în masă a populației elene, postulând apoi bilingvismul autohtonilor (p. 47), cu trei

⁶⁸ Zbucea 1999a: 223.

⁶⁹ Nu trebuie uitat nici că majoritatea aromânilor din Grecia, cu atât mai mult după cele trei valuri de emigrare ale românizaților (acela al colonizării în Cadrilater; acela al ”colaboraționiștilor” cu ocupanți italieni, germani și bulgari; acela de după Războiul Civil), au rămas cei cu afiliere identitară la elenitate.

⁷⁰ Lazarou 1976.

⁷¹ Lazarou 1986.

posibile dezvoltări ulterioare, în funcțiile de condițiile istorice: 1. renunțarea la latinofonie, în cazul majorității grecilor; 2. renunțarea la limba greacă, în cazul aromânilor din arii lingvistice unde greaca nu are relevanță (Albania, o parte din actuala R. Macedonia de Nord); 3. menținerea diglosiei, la aromânii care au continuat să fie supuși influenței culturale grecești.

– Contrar tuturor datelor științifice disponibile, A. Lazarou neagă însăși posibilitatea romanizării populațiilor non-elenice din Peninsula Balcanică, din rațiuni etno-psihologice: înapoierea culturală.

L'«adoption de la langue latine (...) n'est pas signalée chez les peuples non développés (...) comme les Illyriens et les Thraces» (p. 44)

Dar recunoaște ulterior că dacii au renunțat la bilingvism în favoarea limbii cuceritorilor (p. 118).

– Pe baza celor de mai sus, A. Lazarou conchide că aromânii sunt greci puri (p. 103), limba greacă flotând liber între statutul de substrat al aromânei și acela de idiom cu același substrat ca aromâna.

– În secțiunea în care tratează literatura aromână cultă, A. Lazarou are grijă, ca și Ap. E. Vacalopoulos înaintea lui, să nu menționeze pledoariile pe care iluminiștii aromâni le făceau pentru instruirea aromânilor în graiul matern. Contrazicându-se, el afirmă în altă parte că aromâna nu și-ar fi dezvoltat o variantă scrisă (p. 168).

Lucrarea lui A. Lazarou a fost recenzată critic în epocă de către acad. Matilda Caragiu-Marioțeanu (1988) și de către prof. univ. dr. Nicolae Saramandu (1987), ca să menționăm doar aceste două nume de referință ale dialectologiei românești.

În referatul pe care l-a publicat respectivei lucrări în Revista „Studii și cercetări de lingvistică”, N. Saramandu arată că A. Lazarou a încercat să completeze opera lui Keramopoulos cu partea care îi lipsea, cea de lingvistică, fără să țină seama de criticile aduse predecesorului său. Reputatul lingvist român constată lipsa de precizie terminologică, cronologică și metodologică a autorului grec, care sporește nejustificat numărul concordanțelor dintre aromână și greacă, prin scoaterea faptelor de limbă din contextul lor real, ridicarea ne semnificativului și marginalului la rang de normă, unilateralism.

Pe baza unei construcții argumentative solide, densă în exemple și trimiteri bibliografice, atentă la nuanțe, N. Saramandu concluzionează:

... în ciuda eforturilor depuse, A. Lazarou nu a reușit să aducă niciun argument convingător în sprijinul părerii sale că aromâna ar avea substrat lingvistic grecesc. În lipsa unor dovezi valabile, autorul ne-a convins că, dimpotrivă, aromâna nu are un asemenea substrat. Substratul aromânei se regăsește în celelalte dialecte românești, identificându-se, de fapt, cu elementele pe care româna le are în comun cu albaneza.

A. Lazarou a eșuat, așadar, în încercarea sa de a oferi suport lingvistic tezei din 1939 a lui A. Keramopoulos privind originea grecească a aromânilor, teză combătută, la vremea respectivă, de Th. Capidan. (Saramandu 2004: 189)

La aceeași concluzie privind precaritatea demersului științific al lui A. Lazarou a ajuns și lingvistul grec Kostas Kazazis (1934–2002), profesor la Universitatea din Chicago timp de peste 35 de ani. Într-un articol publicat în anul 1996⁷², K. Kazazis arată că afirmarea elenității aromânilor trebuie nuanțată, deoarece ea nu se aplică obligatoriu aromânilor din afara

⁷²Kazazis 1996.

granițelor Greciei și chiar aromânii din Grecia păstrează în autoidentificare repere identitare care îi diferențiază de greci, așa cum sugerează folclorul aromânesc. Ca și N. Saramandă, K. Kazazis pune la îndoială argumentele filologice invocate de A. Lazarou.

Lazarou is probably at his worst in the last few pages (253–259) of the chapter on the lexicon, which is also the last chapter in the book. Here he gives long lists of Greek loanwords in Arumanian, once again in an effort to demonstrate the Hellenic character of the Arumanian people. He divides those loanwords into four categories. Apart from the last category, which consists largely of ordinary everyday words, the other three categories are utterly irrelevant to Lazarou's thesis. They are: scientific terms, religious terms, and school terms. Here is an example from each category: arhitectu < ἀρχιτέκτων, andihristu < ἀντίχριστος, caligrafie < καλλιγραφία. (Kazazis 1996)

Universitarul american de origine greacă observa că, în realitate, „teza non-lingvistică” a lui A. Lazarou era demonstrarea ne-românității aromânilor.

N.Ș. Tanașoca pune succesul teoriei lui A. Lazarou pe seama insuficienței dezvoltării în epocă a studiilor de romanistică și de românică în Grecia:

...the situation evolved so far that it has become currently possible for certain Greek philologists, such as Achilleas Lazarou (1986) (given the insufficient development of Romanian linguistics in Greece) to claim that the Aromanian dialect of Greece comes from Old Greek or that the influence of the Greek language caused such structural changes in the dialect as to eliminate its Romanic character. But Greek historians do not question the Romanic character of the Vlachs living outside the real or ideal national territory of the Greek state and do not try to explain the identity of the ethnic name, Vlachs, given by the Greeks to all Romanians, not only to the Aromanians. (Tanașoca 2001: 109)

Deși lucrarea lui A. Lazarou abundă în erori capitale, a devenit clasică și a primit elogii din partea altor cercetători greci (bizantinistul Kariophilis Mitsakis – directorul Institutului de Studii Balcanice din Salonic, specialistul în drept bisericesc Charalambos Papastathis – profesor la Universitatea „Aristotel” din Salonic, filologul Stavros Manesis – cercetător la Academia din Atena, istoricul Eleutherios Nikolaidou – profesor la Universitatea din Ioannina, lingvistul Georgios Bambiniotis – profesor, ulterior rector, la Universitatea din Atena etc.) și străini (istoricul austriac Max Demeter Peyfuss – profesor la Universitatea din Viena, clasicista Fanoula Papazoglou-Ostrogorski – profesor la Universitatea din Belgrad, arheologul Jean-Claude Margueron – profesor la Universitatea Sorbonne II, clasicistul François Lassere – profesor la Universitatea din Lausanne etc.), dacă ar fi să îi acordăm credit autorului⁷³.

În ciuda tratării politizate a istoriei și idiomului aromânilor, sau poate tocmai de aceea, A. Lazarou este în prezent, în Grecia, cea mai înaltă autoritate științifică în materie de studii aromâne, până într-acolo încât un emul se putea exprima despre magistrul astfel: „Înainte să vorbești de profesorul romanist-balcanolog Achilleas Lazarou, trebuie mai întâi să postești 40 de zile, așa cum făceau vechii pictori de biserici sau constructorii de temple”⁷⁴.

Pentru Ministerul Afacerilor Externe al Greciei, volumul *Aromâna și raporturile ei cu limba greacă* a devenit principala sursă pentru construirea argumentației cu care să fie combătută „propaganda dezelenizantă la adresa vlahilor”⁷⁵.

⁷³ Lazarou 2013, consultat la 2 aprilie 2016.

⁷⁴ Lekaki 2013, consultat la 3 aprilie 2016.

⁷⁵ Lazarou 2013, consultat la 2 aprilie 2016.

Continuă să publice în această perioadă autori care se afirmaseră în deceniul anterior, ca Sokrates Liakos (*Originea vlahilor sau aromânilor [Καταγωγή των Βλάχων ή Αρμανίων]* – 1965, *Linotopea [Λινοτόπι]* – 1972 etc.), pe lângă numele deja consacrate, cum era Apostolos E. Vacalopoulos. Dar tot acum se lansează și cercetători care vor dobândi notorietate în deceniile viitoare: Antonis Koltsidas (*Κυτοβλαхий: studiu etnologic și folcloric [Οι Κουτσόβλαχοι: 'Εθνολογική και λαογραφική μελέτη]* – 1976, *O Gramatică și un vocabular al limbii cytovlaha [Γραμματική και λεξικό της κουτσοβλάχικης γλώσσας]* – 1978), Konstantinos A. Vacalopoulos (*Structura politică, socială și economică a vilayetului Monastir în secolul al XIX-lea [Πολιτική, κοινωνική και οικονομική δομή του πασαλικίου Μοναστηρίου στα μέσα του 19ου αιώνα]* – 1980) etc.

Etapa consolidării democrației interne și a rolului european al Greciei: 1 ianuarie 1981 – septembrie 1991 (data referendumului prin care a fost decisă independența R. Macedonia)

Această etapă a coincis cu prefaceri dramatice în ordinea internațională: demersurile americano-sovietice pentru reducerea tensiunilor între cele două blocuri politico-militare; intrarea Uniunii Sovietice în faza finală a disoluției sale, culminând cu dizolvarea entității federale în anul 1991; prăbușirea regimurilor comuniste în Europa de Est, între 1989 și 1991; dezmembrarea Iugoslaviei.

În urma alegerilor din 18 octombrie 1981, Mișcarea Socialistă Pănelenă (PASOK) a venit la guvernare sub conducerea lui Andreas Papandreou.

Încă din anul aderării ei la Comunitatea Economică Europeană (ulterior Uniunea Europeană)⁷⁶, Grecia a descoperit că are motive să se îngrijoreze în privința soluției prin care impusese pacea inter-etnică pe plan intern și își crease baza ideologică pentru iredentismul politic și cultural față de statele vecine, în spiritul „*Megali Idea*”: negarea existenței pe teritoriul propriu a minorităților etnice, recunoașterea oficială doar a existenței unei minorități religioase musulmane (care regrupează în realitate turci, bulgari și roma), admiterea neoficială a existenței unor greci vorbitori de slavă sau de aromână. Cel puțin în privința minorităților lingvistice – și acesta era cazul slavofonilor și al latinofonilor din Grecia – pe plan european se năștea în anul 1981 o mișcare de susținere politică ce va duce mai târziu la adoptarea de către Consiliul Europei a Cartei Limbilor Regionale și Minoritare și la înființarea de către Comisia Europeană a Biroului European pentru Limbi mai Puțin Folosite (EBLUL).

La 7 octombrie 1981: Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei (APCE) a adoptat *Recomandarea nr. 928 referitoare la problemele educaționale și culturale ale limbilor minoritare și dialectelor în Europa*. Între altele, în text era invocat dreptul comunităților la dezvoltarea propriei limbi și culturi și se propunea:

- adoptarea graduală a toponimiei duale, acolo unde este cazul;
- introducerea graduală în școli a studierii limbii materne a elevilor;
- folosirea unei forme standardizate a limbilor locale în educație și mass-media⁷⁷;
- folosirea limbilor locale în administrație, acolo unde este cazul.

În aceeași lună, Parlamentul European a adoptat *Rezoluția Arfê*, prin care chema statele membre și autoritățile locale să promoveze limbile regionale și minoritare, mai ales în domeniile: educație, mass-media, viață publică și afaceri sociale⁷⁸.

⁷⁶ „Se pare că autoritățile de la Bruxelles nu au cântărit implicațiile invitării Greciei, cu puternica sa cultură politică naționalistă și cu dificultățile pe care le avea față de statele vecine, de a face parte din proiectul său postnaționalist.” (Gallagher 2006: 20)

⁷⁷ De aici și obstinția cu care reprezentanții oficiali sau oficioși greci, ca și inteligența înregimentată susțin că aromâna este un grai păstrat doar în formă orală, fără tradiție scrisă (contrar tuturor evidențelor).

⁷⁸ Solan 2012: 268.

La 11 februarie 1983, Parlamentul European a adoptat încă o rezoluție privind măsuri în favoarea limbilor și culturilor minoritare⁷⁹, pentru ca la 30 noiembrie 1987, același for să adopte *Rezoluția Kuijpers asupra limbilor și culturilor minorităților regionale și etnice din Comunitatea Europeană*. Acesta e documentul la care făcea referire Gh. Caragiani ca recunoscând existența unei minorități etnice aromâne în Grecia. În realitate, aromânii din Grecia nu sunt numiți în text, dar se cerea statelor membre ale CE să recunoască legal existența minorităților lingvistice de pe teritoriul lor și să creeze astfel condiții minimale pentru păstrarea și dezvoltarea limbilor regionale și minoritare. De asemenea, în document se recomandau o serie de măsuri bine detaliate, în plan educațional, cultural, mediatic, economic, administrativ și juridic pentru dezvoltarea limbilor regionale și minoritare.

Cu un an înainte, cercetătorul grec Dhimitris Lithoksou pledase în articolul *Vlahii din Grecia [Οι Βλάχοι της Ελλάδας]*⁸⁰ pentru luarea în considerare de către istoriografia și filologia elene a tuturor surselor autentice (cronicari bizantini; tratate internaționale cum a fost cel de la București, cu scrisorile anexe referitoare la drepturile aromânilor; date statistice privind prezența aromânilor românizanți în teritoriile a căror încorporare o urmărea statul grec modern etc.), în locul lucrărilor „tendențioase naționaliste impuse de ideologia de stat”:

... în perioada de după război, grecii care au scris despre aromâni – cu excepția studiului antropologic al lui Zois Cioli – au adoptat o atitudine defensiv-naționalistă. Din punctul de vedere al interesului istoriografic, ei nu au făcut decât să repete pur și simplu teoria „romanizării grecilor autohtoni”, fără a o îmbogăți cu ceva mai nou. (Apud. Tega 1986; Tega 1999: 358 sqq.).

Acordurile sau dezacordurile oamenilor de știință contemporani asupra interpretării surselor nu reprezentau dovezi în sine, era de părere cercetătorul. Pentru o înțelegere adecvată a izvoarelor medievale referitoare la aromâni, el recomanda studierea lucrării lui Eugen Stănescu, *La population Vlaque de l'empire Byzantin aux XI–XIII siècles: structure et mouvement*, Athènes 1976.

Articolul fusese scris ca răspuns la o scrisoare deschisă în care Dh. Lithoksou fusese criticat pentru vederile sale de către Christos Papayiannis, președintele Uniunii Pelenice a Asociațiilor Culturale Vlahe. Dh. Lithoksou citase într-un alt articol surse din arhiva Patriarhiei Ecumenice, care menționau un număr de 2.969 de familii de aromâni românizanți existente în anul 1906 în teritoriile otomane din Peninsula Balcanică (număr mult redus în scop statistic, opina cercetătorul). De asemenea, el se referea la informațiile date de Wace și Thompson (1914: 8) despre organizarea cetelor de armatoli aromâni cu scop defensiv față de atrocităților comise împotriva populației aromânești de către antații greci, pe fondul confruntărilor cu comitagi bulgari.

În acest deceniu, în Grecia au fost publicate peste 130 volume și studii în legătură cu problema aromânească, dintre care cel puțin șapte sub semnătura lui A. Lazarou⁸¹ și opt

⁷⁹ Grin, Moring 2002: 29.

⁸⁰ Revista „Tetradia” nr. 14, 1986. (<http://www.lithoksou.net/p/oi-blaxoi-tis-elladas-antilogos-deyteros-1986>)

⁸¹ *Vlahii din Olimp [Οι Βλάχοι του Ολύμπου]* – 1981, *Tesalia de la începutul anului 1881 [Η Θεσσαλία από τις αρχές της ως το 1881]* – 1981, *Antroponimie aromânească [Αρωμονική Ανθρωπωνυμία]* – 1983, *Elinovlahii și războiul din Macedonia [Μακεδονικός αγώνας και Ελληνόβλαχοι]* – 1984, *Tracologia și problema originii vlahilor-aromânilor [Θρακολογία και ζήτημα καταγωγής των Βλάχων – Αρωμόνων]* – 1985, *Vlahii din teritoriile grecești [Βλάχοι Ελληνικών χωρών]* – 1986, *L'aroumain et ses rapports avec le grec* – 1986 etc.

semnate de Konstantinos Ap. Vacalopoulos⁸². Merită amintite lucrări cum ar fi: *Frații Manachia, pionieri ai cinematografului în Balcani și „chestiunea vlahă”* [Αδελφοί Μανάκια, πρωτοπόροι του κινηματογράφου στα Βαλκάνια και το “βλάχικο ζήτημα”] de Yannis Exarhos sau *Pagini din istoria elenismului macedonean în Austria și Ungaria* [Σελίδες εκ της ιστορία του εν Ουγγαρία και Αυστρία Μακεδονικού Ελληνισμού] de Spiridon Lambrou, ale căror titluri sugerează amploarea tendinței în istoriografia elenă de a confisca subiecte, evenimente, personalități legate de vlahism, chiar dacă afilierea lor la elenism era discutabilă.

A continuat întărirea sistemului de control asupra aromânilor prin măsuri de propagandă și prin încadrarea în asociații culturale finanțate și supravegheate de autorități.

Situația aromânilor din statele balcanice, în general, și din Grecia, în special, până în 1990, a fost descrisă astfel de aromânul Gheorghe Carageani, profesor la Facultatea de Științe Politice a Universității „La Sapienza” din Roma:

Până la evenimentele care au răsturnat, în ultimii ani, dictaturile comuniste din Sud-Estul Europei, situația aromânilor era aproape disperată, din punctul de vedere al conservării lor ca entitate etnică de sine stătătoare. Din cauza lipsei de școli și de biserici proprii și fără a mai putea conta pe ajutorul României pe plan cultural, politic și diplomatic, ei au fost supuși peste tot și continuu unui intens și dur proces de deznaționalizare.

În această situație, inițiativa a fost luată de aromânii rezidenți în diverse țări din Europa Occidentală sau în SUA, care au fondat asociații culturale, au ținut congrese și au publicat reviste scrise în întregime sau aproape în întregime în idiomul aromân.

Mulțumită eforturilor lor, Comisia Juridică a Consiliului Europei i-a recunoscut pe vlahii (adică pe aromânii) din Grecia drept minoritate etnică, hotărâre împotriva căreia grecii s-au opus cu tărie. [...]

În România, în noile condiții determinate de revoluția din decembrie 1989, a fost constituită recent o Fundație Aromână și se tipărește deja, de doi ani, Revista „Deșteptarea”. Se pare că actualul guvern român manifestă un anumit interes față de aromâni, oferind – printre altele – câteva burse de studiu la nivel universitar pentru tinerii aromâni rezidenți în diferitele țări balcanice. Când, însă, s-a pus problema redeschiderii unui anumit număr de biserici aromâne în Grecia, în schimbul redeschiderii unor biserici grecești în România, guvernul grec a fost inflexibil, amenințând chiar cu represalii pe plan economic și comercial. (Caragiani 1999: 37 sq.)

După 1989, nervozitatea Atenei față de o eventuală redeschidere a problemei aromânești în relația bilaterală cu Bucureștiul a fost alimentată și de teama revenirii la un *statu quo ante*, care ar fi compromis toate eforturile pe care Grecia le făcuse timp de câteva decenii pentru

⁸² *Structura politică, socială și economică a pašalâcului Monastir în secolul al XIX-lea* [Πολιτική, κοινωνική και οικονομική δομή του πασαλικίου Μοναστηρίου στα μέσα του 19ου αιώνα] – 1981, *Elenismul de nord în timpul fazei timpurii a Războiului din Macedonia, 1878–1894. Memoriile lui Anastasie Pihion* [Ο βόρειος ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα, 1878–1894. Απομνημονεύματα Αναστάσιου Πηγέωνα] – 1983, *Macedonia în ajunul Războiului Macedonean, 1894–1904* [Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα, 1894–1904] – 1986, *Istoria recentă a Macedoniei* [Νεώτερη ιστορία της Μακεδονίας] – 1986, *Macedonia și Turcia 1830–1878* [Μακεδονία και Τουρκία 1830–1878] – 1987, *Războiul din Macedonia. Faza înarmării, 1904–1908* [Μακεδονικός Αγώνας. Η ένοπλη φάση 1904–1908] – 1987, *Junii Turci și Macedonia (1908–1912)* [Νεότουρκοι και Μακεδονία, (1908–1912)] – 1988, *Istoria elenismului de nord* [Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού] – 1990 etc.

a nivela conștiința etnică a cetățenilor săi⁸³. De asemenea, autoritățile elene priveau cu îngrijorare resurecția problemelor inter-etnice în statele foste comuniste și activismul crescând în rândul minorităților până atunci reprimată în aceste state.

Pe acest fond trebuie semnalat actul de curaj civic al aromânului Gheorghe Padioti⁸⁴ care, într-o culegere de folclor fărșerot publicată la Atena în anul 1991, afirmă răspicat că aromâna este un dialect proto-român:

La langue des Farserots est un dialecte proto-roumain issu du latin vulgaire, après l'assimilation des autochtones. Par son développement très lent, les parlers des Farserots reste le plus archaïque des idiomes néolatins, celui qui, tout au long des siècles, a subi le moins d'influences. [...]

Peu de mots sont d'origine grecque: le contact avec les populations parlant cette langue a en effet été relativement tardif, en tout cas postérieur à la formation définitive du langage usité quotidiennement. Vivant à l'intérieur des terres dans une économie en grand part autarchique, les Farserots lièrent avec des Grecs rapports plutôt d'ordre économique et commercial. D'ailleurs, ces rapports ne pouvaient être facilités par le fait même que les Grecs vivaient principalement soit sur les bords de mer, soit dans des colonies ou des comptoirs à caractère transitoire. Selon l'archéologue Moses Finlay, les anciens Grecs ne pénétraient jamais à l'intérieur des terres, se contenant seulement d'une zone d'activités commerciales ou d'échanges par pas plus profonde d'une trentaine de kilomètres. La majorité des mots d'origine grecque sont entrés en aromain avec l'école et l'influence grandissante des papes après l'abandon de la langue latine par les successeurs de Justinien. Ce qui explique que, dans le vocabulaire religieux, les mots empruntés au grec concernent le seul rituel liturgique, les mots qui expriment la foi sont tous latins, adoptés par le christianisme avant la ritualisation d'origine hellène. Les autres mots d'origine grecque sont des mots à caractère "moderne", d'ordre scientifique ou technique. (Padioti 1991: XXXII)

Volumul lui Gh. Padioti se singulariza în masa de producții editoriale elinocentriste.

Amintim, la întâmplare, volumul de propagandă al lui Vasilis Misiris, *Vlahii, acești greci nesupuși!*, apărut la Atena în 1990 și recenzat în Numărul 4 din 2010 al Revistei „Familia română”, dedicat aromânilor:

Toată cartea este o penibilă strădanie a autorului ei de a dovedi că aromânii din Grecia sunt greci. „Vlahii nu constituie un neam aparte, ei sunt o parte curată din trupul” național al grecilor. Contrar tuturor definițiilor date conceptului „popor” în toată lumea civilizată, Misiris consideră că: „Limba, cu toate că este un element puternic în determinarea etnologică a unui popor, în nici un caz nu poate să fie considerată principalul argument privind originea vlahilor”. Dacă un copil s-a născut din părinți greci în Africa de Sud, chiar dacă nu cunoaște limba greacă, ci vorbește limba băștinașilor, copilul este grec, exemplifică Misiris. Doar dacă un copil vlah, născut din părinți vlahi, care vorbește în limba vlahă, dar trăiește în Grecia, copilul este grec și nu vlah, conchidem noi. Iată un exemplu de distorsionare a logicii. (Baba 2010: 37 sq.)

⁸³ Trudgill (1994) has shown that, in Greece, as minority languages are all alien (Abstand) to Greek, the use of different names for them (Arvanite rather than Albanian, Vlach rather than Romanian, Slav rather than Macedonian) has contributed to denying their heteronomy (their dependence on the corresponding standard language) and increasing their autonomy (by assigning them the status of autonomous languages). As a result, the minority language's vulnerability grew significantly, as well as the dissociation of the speakers' ethnic (Arvanite, Vlach, Slavophone) identities from the corresponding national identities (Albanian, Romanian, Macedonian) which have developed in the respective modern nation-states. (*"Greek Monitor of Human & Minority Rights"* Vol. 1 No. 3 December 1995, May–June 1994, <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/vlachs.html>)

⁸⁴ Originar din Aminciu, a fost secretar al Asociației pentru Limba și Cultura Aromână din Atena.

La rândul său, Nikos K. Moutsopoulos afirma în prefața volumului *Istoria vlahilor* de Yiannis Papathanasiou (Salonic 1991) că vlahii (aromânii) ar fi „o straveche populație latinoglosă, autentic elenă, a Macedoniei noastre”⁸⁵.

Poate neîntâmplător, vârful acestei producții editoriale de propagandă a fost atins chiar în 1991, cu cel puțin 20 de titluri (volume și studii) – în același an s-a redeschis „problema macedoneană”, odată cu declararea independenței de către fosta Republică Iugoslavă Macedonia, sub numele constituțional „Republica Macedonia”, ceea ce a dus la o dispută de 30 de ani privind moștenirea culturală, istorică și identitară macedoneană. Alți ani foarte prolifici au fost 1986 (16 apariții editoriale) și 1988 (14 titluri).

Etapa redeschiderii problemei aromânești: din 1991 până în prezent

Ca urmare a destrămării RSF Iugoslavia și a apariției noului stat independent Macedonia, precum și a căderii regimurilor comuniste în Albania și în Bulgaria, s-a modificat tabloul realităților politico-diplomatice din regiunea Europei de Sud-Est (ESE), în care Grecia urmărea să își proiecteze propriile iredentisme (față de Albania, în Epirul de Nord; față de Bulgaria, în nordul Traciei; față de Macedonia în întregul ei, dar mai ales în zonele locuite aromâni), după patru decenii de defensivă.

De asemenea, Atena a trebuit să se confrunte cu resurgența la granițe a unor iredentisme percepute ca amenințându-i integritatea teritorială și pacea inter-etnică internă atât de scump obținută: problema ceamă în relația bilaterală cu Albania; problema slavofonilor „egeeni”, exilați în urma războiului civil și strămutați pe teritoriul actualei R. Macedonia de Nord, în relația biaterală cu Iugoslavia și ulterior cu R. Macedonia; naționalismul comunist bulgar, care a agitat pentru consumul intern vechi frustrări etnice și teritoriale, preluate de retorica naționalistă și după căderea regimului comunist în această țară⁸⁶.

Vechile suprapuneri de revendicări teritoriale și etnice, generate de programele naționale din Balcanii secolului al XIX-lea, au redevenit încă o dată actuale, după 1990, ca surse ale unor dispute bilaterale purtate direct sau prin intermediari (organizații culturale, asociații ale minorităților, presă), între Grecia, Albania, Bulgaria și R. Macedonia (de Nord). De data aceasta în prim-plan au fost împinse drepturile persoanelor aparținând minorităților pe care fiecare din aceste state se considera îndreptățit să le protejeze pe teritoriile celorlalte. Dar, în subsidiar, chestiunea minorităților etnice a fost totdeauna legată de teritoriile pe care aceste minorități le locuiesc.

⁸⁵ Γιάννης Παπαθανασίου, *Ιστορία των Βλάχων*, Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη, 1991, 128 p.

⁸⁶ Eliberat de cenzura ideologică comunistă și de inhibiția față de Moscova după schimbarea de regim din 1990, naționalismul bulgar a explodat în forme iredentiste culturale din ce în ce mai diversificate: 3 martie (data semnării Tratatului de la San Stefano, intervenit între Imperiile Țarist și Otoman în 1878) a fost declarată sărbătoare națională; a fost lansat în societate un amplu proces de regândire a conceptului de „interes național” (protejarea etnicilor înrudiți din afara granițelor; refacerea în perspectivă îndelungată și pe cale pașnică a unității naționale, prin realipirea teritoriilor „pierdute”: ținuturile occidentale de la Serbia, Macedonia Vardară, Macedonia Egeeană de la Grecia, zona Adrianopol de la Turcia, Dobrogea de la România). (Iordan 2002: 149)

Pentru a înțelege iritarea cu care a asistat Atena la revirimentul naționalismului bulgar, ar fi suficient să amintim următoarele titluri: *Propaganda greacă și sârbă în Macedonia. Noi documente* de Veliciko Gheorghiev (1995), *Bulgarii din Macedonia Egeeană. Mit sau realitate. Cercetare istorico-demografică (1900–1990)* de Gheorghî Daskalov (1996), *Iluzii și realitate. Litigii privind drepturile și bunurile bulgarilor din Macedonia Egeeană și din Tracia Occidentală, 1919–1931* de Gheorghî V. Dimitrov (1996), *Comuniștii greci, Kominternul și problema macedoneană, 1918–1940* de Ilijana Zaharieva (1992), *Macedonismul și rezistența Macedoniei împotriva lui* de Kosta Cărnușanov (1992). (Iordan 2002: 164)

Obligată să se protejeze de iredentismele și programele naționaliste ale statelor vecine, în paralel cu avansarea propriei agende de revendicări teritoriale și etnice, Grecia a trebuit să găsească acele modalități de acțiune eficace nu doar în controlul minorităților din interiorul granițelor, ci și în contracararea influențelor externe.

Din acest punct de vedere, problema internă a minorităților etnice/alofone din Grecia s-a conjugat cu o nouă provocare, deoarece comunitățile aromânești din statele limitrofe nu putuseră fi supuse influenței ei culturale elenizante. De aceea, contactul între aromânii cu cetățenie greacă și ceilalți (inclusiv românizantii descendenți ai celor care imigraseră în România în perioada interbelică), mai ales după deschiderea granițelor și aflusul masiv de imigranți economici după 1990, invalida flagrant teoria elenilor latinofoni și submina în acest fel întregul eșafodaj conceptual care susținea uniformitatea etnică în Grecia⁸⁷.

Răspunsul Atenei a țintit ambele dimensiuni ale problemei.

A. Pe plan intern s-a întărit și mai mult controlul asupra aromânilor.

The Greek response to this issue was a defiant one. Greek Vlach associations were formed. They too held congresses. I have attended such a congress, and, although treated with great courtesy, could not help noticing the phalanx of bishops and generals sitting in the front row and the way in which speaker after speaker used dubious arguments from history, folklore and philology to forge links between Greeks and Vlachs. Historical and linguistic scholarship in Greek universities follows the same lines. All Greek Vlachs and some nonGreek Vlachs use a great many Greek words, the former because they are using Greek and Vlach interchangeably, the latter because Greek has been the language of education for 300 years or more. Thus there are no philological grounds for linking Greeks with Vlachs from the earliest times any more than in parallel cases with Greek in Southern Italy and Cypriot in London, where a mixed language merely reflects a long period of contact. . (Winnifrith 2002: 120 sq.)

Astfel de congrese, simpozioane, colocvii pe teme aromânești sau întruniri ale aromânilor au devenit din ce în ce mai frecvente, iar participarea oficialităților este o regulă, reflectând o asumare publică și oficială a aromânilor ca parte a elenității, după deceniile de refulare identitară.

Dacă în anul 1994, când a participat la simpozionul științific internațional cu tema *Vlahii în istoria elenismului: trecut și perspective* (Veria, 25–26 iunie), Nicolae-Șerban Tanașoca constata existența în Grecia a 25 de asociații culturale ale aromânilor, regrupate în Uniunea Pan-Elenă a Asociațiilor Culturale Vlahe (UPEACV)⁸⁸, în 2010, anul rezoluției de la Moscopole a CMA, UPEAV ajunsese să numere peste 100 de asociații afiliate.

Trei sunt principalele idei pe care istoricul român de origine aromână le reține din expunerile participanților la simpozion, unii dintre ei tot aromâni:

- Aromânilor din Grecia li se acordă o mare importanță ca parte a națiunii elene, la al cărei progres politic și cultural au contribuit.
- În Grecia există preocuparea pentru conservarea particularităților culturale ale aromânilor.
- Aromânii din Grecia nu se consideră și nu doresc să fie tratați ca o minoritate etnică, statut pe care îl consideră nedemn, ci doar ca o grupare cu un specific cultural.

⁸⁷ “The theory that all Vlachs were Greeks took a knock with the arrival of large numbers of Vlachs from Albania speaking little or no Greek. The privileges awarded to Vlachs in the Former Yugoslav Republic of Macedonia struck a sensitive nerve, made more sensitive by Greek hostility to the use of the term Macedonian.” (Winnifrith 2002: 120)

⁸⁸ Tanașoca 2004: 319. V. și web-site-ul oficial al UPEACV: <http://www.vlachs-popsv.gr/>.

În legătură cu această frapantă dorință de a fi socotiți membri întru totul egali cu ceilalți ai națiunii elenice, aromânii participanți la simpozion au ținut să respingă categoric orice eventuală încercare de reactivare a politicii de românizare, promovate în trecut, prin școală și Biserică, de statul român, au repudiat încercarea de a-i privi drept *români (Roumanoi)* și nu *vlahi (Vlachoi)* sau *aromâni (Armanoi)*. (Tanașoca 2004: 319)

Aceeași orientare în autoidentificarea etnică a fost declarată și de participanții la Prima Conferință Internațională a Elenismului Vlahofon, desfășurată la Salonic, în decembrie 2000, sub titlul *Populația vlahă din Grecia: perspective culturale și istorice*⁸⁹. În mesajul de salut adresat conferinței, Președintele Greciei, Konstantinos Stephanopoulos, afirma că „elenii vlahofoni sunt o parte indivizibilă a entității etnice” elene, iar ministrul Apărării Naționale, Akis Tsochatzopoulos, declara cu acea ocazie că „s-a încheiat epoca în care organizații specializate încercau să exploateze fenomenul bilingvismelor în rândul populației, pentru a-și promova propriile vederi cu scopul de a le influența și controla contribuțiile istorice și originile [bilingvilor], în contextul Europei contemporane”⁹⁰.

Un an mai târziu, Departamentul de Stat al SUA a introdus în Raportul pe anul 2000 asupra situației drepturilor omului în Grecia două referiri la refuzul autorităților elene de a recunoaște statutul de minoritate etnică acelor vlahofoni și slavofoni care se declară ca atare⁹¹. UPEACV a reacționat, declarând că vlahofonii din Grecia nu au cerut niciodată un asemenea statut, deoarece „sunt parte istorică și politică integrantă a națiunii elene”. UPEACV condamna „orice exploatare a elementului cultural în scop politic sau de alt fel, ca și transformarea lui într-un factor de diferențiere etnică”⁹². În aceiași termeni au protestat 31 de primari și președinți de consilii comunale din 31 de localități cu populație aromânească („vlahă”)⁹³.

În 2003, UPEACV a criticat un raport al Freedom House, pentru motive similare⁹⁴.

În spatele acestei unități de vederi aparent monolitice, realitățile erau cu totul altele, desigur.

Într-un volum publicat la Salonic în anul 1996, partenerul EBLUL Gheorghios Nakratzas⁹⁵ afirma cu un bun-simț științific rar întâlnit la cercetătorii eleni:

⁸⁹ Organizată de Uniunea Oamenilor de Știință Vlahi cu sprijinul Ministerului Apărării Naționale

⁹⁰ MPA 2000.

⁹¹ “The Government refuses to acknowledge formally the existence and ‘minority’ status of ethnic/linguistic groups, such as Vlachs and Slavophones, other than the Muslim minority specified in the Treaty of Lausanne. As a result some individuals who define themselves as members of a minority find it difficult to express their identity freely and to maintain their culture.”

“Significant numbers of Greek citizens identify themselves as Turks, Pomaks, Vlachs, Roma, Arvanites (Orthodox Christians who speak a dialect of Albanian), or ‘Macedonians’ or ‘Slavomacedonians.’ Most are integrated fully into society. The Government formally recognizes only the ‘Muslim minority’ specified in the 1923 Treaty of Lausanne, although it stated publicly in August 1999 that members of that minority could identify themselves individually as belonging to different ethnic groups. However, the Government failed to acknowledge formally the existence of non-Muslim ethnic groups, principally Slavophones, under the term ‘minority.’” (Country Reports on Human Rights Practices 2000, publicat la 23 februarie 2001, <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2000/eur/769.htm>)

⁹² MPA 2001b.

⁹³ MPA 2001a.

⁹⁴ MPA 2003.

⁹⁵ Consilier al Alianței Liberale Europene, partener EBLUL. În septembrie 2010 a retipărit la Editura „Batavia” abecedarul elaborat în anul 1925 de către autoritățile elene pentru minoritatea slavo-macedoneană, dar retras apoi.

”minoritatea macedoneană este doar o invenție propagandistică a lui Tito și a Skopje, fără bază istorică și etologică[...]

Aproximativ jumătate din locuitorii de azi ai Peloponezului și aproape toți locuitorii din Attica-Beotia astăzi sunt descendenți ai albanezilor care au venit acolo în secolul al XIV-lea. Un procent foarte mare al locuitorilor din Epir, Grecia Centrală, Pind sunt descendenți ai slavilor, ai vlahilor latinofoni și ai albanezilor care s-au așezat în aceste părți între sec. VI–IX și XIII–XIV.”

În antichitate, latinizarea nu a afectat masele compacte de populație elenizată, deoarece influența culturii elene era atât de puternică, încât și coloniștii romani stabiliți în zone ca Pella, Corint și Ionia se grecizau. De aceea este bizară teoria potrivit căreia vlahii ar fi descendenții anticilor greci latinizați din Pelagonia (Florina-Monastir). (Nacratzas 1996: 52)

În 1997, cotidianul „Stohos” din Atena i-ar fi sfătuit „palicarii” (drom. „vitejii”) greci:

Unde îi veți întâlni pe acești așa-ziși vlahi, cu limba lor vlahă, pe stradă, în târg, la locul de muncă – rupeți-le picioarele, smulgeți-le limba. Aici este Elada-Grecia, și ea este a elenilor-grecilor. Scopul scuză mijloacele!⁹⁶

Cu ocazia unui festival aromânesc pelenic ce a avut loc la Naousa, în iulie 1995, arh. Sotiris Bletsas, cetățean elen și membru al unei asociații culturale aromâne, a distribuit o broșură a Biroului European pentru Limbi mai Puțin Folosite (EBLUL), în care aromânii erau descriși ca o minoritate în Grecia, iar aromâna era prezentată ca o limbă minoritară, alături de albaneză, slava macedoneană, turcă și bulgara pomacilor.

Ca urmare a acuzațiilor pe care i le-a adus parlamentarul Eugen Haitidis (Partidul „Noua Democrație”), S. Bletsas a fost condamnat la 2 februarie 2001, în primă instanță, la cincisprezece luni închisoare și o amendă de 500.000 drahme (\$ 1,400), în baza articolului 191 din Codul Penal, pentru diseminarea de informații false. Ca martor al acuzării, primarul aromân al comunei Prototsani a declarat că este defăimătoare calificarea aromânei ca „limbă minoritară”.

În reacție la acest abuz în justiție, s-a declanșat o campanie internațională de proteste, în care s-au implicat *Greek Helsinki Monitor* (GHM), *Norwegian Forum for Freedom of Expression* (NFFE)⁹⁷, europarlamentarii Eurig Wyn, Gorka Knorr Borrás⁹⁸, Arie Oostlander, Miquel Mayol i Raynal, Luis Maria de Puig, EBLUL (protest cu ocazia întrunirii de la Dublin, 2 februarie 2001), Vivian Reding – comisarul european pentru educație și cultură, Asociația pentru Cultura și Limba Vlahă din Atena, alte formațiuni civice ale minorităților din Grecia, câteva media elene⁹⁹. Au protestat, de asemenea, Asociația Francezilor Aromâni (AFA – de orientare makedonarmână, condusă la acea dată de Iancu Perifan, membru în conducerea CMA) și Congresul de Cultură

„În țara noastră se pot vedea mai ales oameni de stânga, inclusiv lideri de partide, gata să își rupă hainele de pe ei pentru cauza kurzilor din Turcia sau pentru aceea a indienilor din Mexic. Dar aceiași oameni pretind a fi muți sau surzi când e vorba despre etnicii macedoneni [slavi, n.n.] de la noi.” (Γιώργο Στάμκο, „Στην Ελλάδα πιστεύω ότι θα πρέπει να διπλασιαστεί ο αριθμός των ψυχιάτρων, διότι αλλιώς δεν σας βλέπω να την βγάζετε καλά!”, Συνέντευξη στον Δρ. Γ. Νακρατζάς, „Zenithmag”, Μαρτίου 16, 2011. (<https://zenithmag.wordpress.com/2011/03/16/δρ-γιωργος-νακρατζας>).

⁹⁶ Florin Căndroveanu, *Mai sunt tratate*, cotidianul „România Liberă”, nr.2135, 4 aprilie 1997, p. 2, appud. Botez 2010.

⁹⁷ NFFE a emis o declarație în care afirmă că:

– Grecia ar trebui să respecte dreptul unora dintre aromâni de a se considera un popor aparte și de a vrea ca limba lor să fie predată în școală și păstrată.

– Grecia respectă și chiar promovează doar dreptul celorlalți aromâni de a se simți parte a națiunii grecești, deși ambele opțiuni emană din același drept la auto-identificare.

– Programele menite să păstreze și să dezvolte aromâna în Grecia nu ar trebui blocate, cel puțin atâta vreme cât există o cerere suficientă.

– Grecia ar trebui să își abolească politicile intolerante față de minorități, să recunoască prezența minorităților naționale și lingvistice [pe teritoriul său], să ratifice Carta Limbilor regionale și Minoritare, să introducă predarea acelor limbi minoritare pentru care există suficientă cerere (aromână slava macedoneană, romani).

⁹⁸ Cei doi au adresat în Parlamentul European o interpelare privind compatibilitatea sentinței în Cazul Bletsas cu valorile europene ale libertății de expresie și de opinie, și cu aceea a diversității lingvistice și culturale.

⁹⁹ Nakratzas 2001.

Macedo-Română (de orientare pro-românească, condus de Aureliu Ciufecu, un critic consecvent al neoaromâniștilor, pe care i-a etichetat drept „talibani românofobi”¹⁰⁰ în mesajul pe care l-a adresat Congresului Internațional al Aromânilor, ținut la Tirana în anul 2009).

Apelul s-a judecat la Atena, la 18 octombrie 2001, când S. Bletsas a fost declarat nevinovat cu unanimitatea completului de judecată¹⁰¹. Potrivit lui S. Bletsas, însuși procurorul districtual ar fi afirmat că inculpatul trebuie achitat, deoarece aceste limbi sunt vorbite în Grecia și nu provoacă nicio problemă¹⁰².

Domenico Morelli – membru al Comitetului EBLUL Italia și reprezentant al EBLUL pentru Cazul Bletsas, a declarat că prin sentința dată în acest proces, o instanță greacă a recunoscut pentru prima dată că limbile minoritare sunt vorbite în această țară. O problemă constă în faptul că unii greci nu fac deosebirea între aspectul cultural și cel național [în privința identității].

Una dintre consecințele neprevăzute ale Cazului Bletsas a fost înființarea, la 26 ianuarie 2002, a Comitetului EBLUL din Grecia, reunind reprezentanți ai „minorităților” slavo-macedoneană, vlahă, pomacă și turcă, ale căror organizații au reușit să depășească diferențele dintre ele și să dezvolte un sentiment al solidarității în timpul campaniei de apărare a lui S. Bletsas. Președinte a fost desemnat Athanasios Parisis, iar vicepreședinte Sotiris Bletsas¹⁰³.

În acel an, de Ziua Internațională a Drepturilor Omului (10 Decembrie), doi membri liberali ai Parlamentului Greciei, Stephanos Manos și George Psaharopoulos, au semnat un *Apel pentru Drepturile Minorităților în Grecia*, alături de trei organizații ale societății civile, Evropaiki Ekfrasi (European Expression), Minority Rights Group-Greece (MRG-G) și Greek Helsinki Monitor (GHM):

APPEAL FOR MINORITY RIGHTS IN GREECE¹⁰⁴
10 December 2001 (International Human Rights Day)

We call upon Greece to ratify, without any declaration or reservation, the Council of Europe's Framework Convention on National Minorities (FCNM), and to recognize the presence on its territory of minorities, according to the prevailing international standards, as specified inter alia in

- *General Comment by the UN Human Rights Committee on Article 27 of the International Covenant of Civil and Political Rights – ICCPR (1994),*
- *Recommendations VIII (1990) and XXIV (1999) of the UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination – CERD*
- *Article 3 of the Framework Convention on National Minorities – FCNM*
- *Articles 32–34 of the OSCE Copenhagen Document*

and in compliance with the recommendations to Greece made in 2000 or 2001 by the UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), the European Commission against Racism and Intolerance (ECRI), and the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE).

¹⁰⁰ Vasiliu 2009.

¹⁰¹ În decembrie 2005, trei jurnaliști au fost condamnați pentru defăimarea lui S. Bletsas într-un articol scris în septembrie 2004. (<http://minorityrights.org/minorities/vlachs/>, consultat la 5 martie 2016).

Pt. istoricul general al cazului, v. și *Cultural minorities in Greece tread carefully when talk of language and art strays into the realm of cultural identity. For Greek nationalists and conservatives will not allow such talk, as Sotiris Bletsas has discovered to his cost*, 13 July 2001, <http://www.vlachophiles.net>

¹⁰² Johan HAGGMAN, *Minority language activist Bletsas found NOT guilty in historic court decision*, „EuroLang”, Bruxelles, 18 decembrie 2001. (<https://groups.yahoo.com/neo/groups/balkanhr/conversations/topics/3276>)

¹⁰³ <https://groups.yahoo.com/neo/groups/balkanhr/conversations/topics/3428>.

¹⁰⁴ www.greekhelsinki.gr/bhr/english/.../ghm_10_12_01.doc.

We also ask upon Greece, in public schools attended by a significant number of children with a non-Greek mother tongue whose families are citizens or residents of Greece, to provide classes on the mother language and culture of these children. Moreover, to adapt their curriculum so that children at the same schools with Greek as a mother tongue become familiar with the cultures of their classmates with a non-Greek mother tongue.

Desigur, *Apelul* nu a avut niciun efect, pentru că, un an mai târziu, Johan Haeggman – oficial EBLUL, declara: „[Vlahii] nu au niciu fel de drept [lingvistic], nici educație în limbile lor, nici școli, nici media, și nici nu o pot folosi în administrație”¹⁰⁵.

La 28 mai 2002, un grup de extremiști de dreapta, instigați de realizatorul de televiziune Kyriakos Velopoulos, au bruscat și jignit persoanele responsabile de la standul internațional din cadrul Târgului Internațional de Carte de la Salonic și au distrus și incendiat cărți din R. Macedonia și România, considerate a promova teorii „subversive” despre vlahi. Reprezentanții Ligii Editorilor din Nordul Greciei au recunoscut după eveniment că ei expun la târgurile de carte din statele vecine cărți cu conținut subversiv, unele dintre ele semnate chiar de instigatorul K. Velopoulos¹⁰⁶.

Situația aromânilor din Grecia nu este diferită nici astăzi, după cum vom vedea din implicarea recentă a UPEACV în politicile Atenei de convertire identitară a comunităților de aromâni din afara teritoriului elen.

B. Pe plan extern, Atena și-a valorificat avantajul resurselor financiare și al unei practici în domeniul societății civile, pe care a știut să o adapteze rapid și inteligent, chiar dacă nu mai puțin criticabil:

Towards their Greekless brethren in other Balkan countries Greek Vlachs have adopted a missionary attitude of trying to convert them to the idea that Vlachs are Greeks. In the case of some Albanians they seem to have succeeded, but this is hardly surprising as it is not only Albanian Vlachs who want to find work in Greece. At a meeting of Vlach associations from all over the world in Freiburg during September 1996 the Vlach Greeks were listened to with respect, although their arguments were not greeted with such applause as those from Macedonia (Former Yugoslav Republic of Macedonia). There had been less respect at former congresses. It is possible that with time and more contacts Vlachs in Greece and Vlachs in other countries might come to terms with each other, the former accepting that all Vlachs are not Greeks, the latter that Greek Vlachs are not an oppressed minority yearning for some independent Ruritanian Vlachistan. Such cooperation might lead to more impartial historical and linguistic scholarship, and help the preservation of the Vlach culture and language. (Winnifrieth 2002: 120 sq.)

În inventarul de instrumente aflate în uzul autorităților grecești pentru exportul de ideologie națională elenizantă în comunitățile aromânești din Albania și R. Macedonia de Nord se află:

–**largi înlesniri economico-sociale** pentru aromânii cu cetățenie albaneză sau macedoneană imigranți în Grecia, în schimbul declarării apartenenței la elenitate: drept de rezidență, de muncă, de școlaritate, de pensie și de asigurări sociale; pensii pentru aromânii

¹⁰⁵ Breffni O'ROURKE, *Greece: Minority Languages, Plea For More Recognition*, I, Radio Free Europe, Praga, 26 noiembrie 2002 (<http://www.rferl.org/content/article/1101486.html>, consultat la 5 martie 2016)

¹⁰⁶ Greek Helsinki Monitor, *Serious allegations about the burning of books at the book exhibition of thessaloniki by extreme right-wingers following incitation by a television program and the concealment of the incident by authorities and organizers. Appeal for sanctions and filing of a complaint report by ghm*, Press release, 30 May 2002. (http://www.greekhelsinki.gr/bhr/english/special_issues/aromanians.html)

rămași în Albania sau R. Macedonia, în schimbul declarării ca cetățeni străini de etnie greacă (*homogenis*);

– **acordarea de facilități consulare** pentru aromânii care acceptă statutul de vlahoelini și se înscriu în asociațiile etnice reprezentative din Albania și R. Macedonia de Nord – pentru aceasta se deschid consulate de carieră în zone în care nu au existat comunități istorice grecești, dar există un număr semnificativ de aromâni, cazurile orașelor Corcea din Albania și Bitola, Crușevo din R. Macedonia de Nord fiind ilustrative; respectivele oficii consulare sunt încadrate cu personal diplomatic și funcționari de origine aromână sau vorbitori ai aromânei;

– **activități de diplomație publică**: reprezentarea diplomatică a Greciei la evenimentele importante din viața comunității aromânești; sprijin diplomatic pentru acțiunile culturale grecești în comunitățile aromânești;

– **variate forme de acțiune culturală, educațională și religioasă**: acordarea pentru tinerii aromâni a unor burse de studiu în Grecia; înființarea de școli private grecești în teritoriile în care nu există populație greacă, dar există comunități istorice de aromâni (ex.: Școala Greacă „Homer” din Corcea); controlul și influența exercitate asupra comunităților aromânești din Albania prin intermediul Bisericii Ortodoxe Albaneze Autocefale, controlată de clerul grec¹⁰⁷; organizarea în Grecia a unor tabere religioase și școlare pentru copiii ortodocși (aromâni, albanezi, slavo-macedoneni); sprijin acordat oamenilor de artă și cultură aromâni, pentru atragerea lor la elenitate; gratuitatea cursurilor de limba greacă organizate prin filialele organizației minorității naționale elene (ex.: OMONIA, în Albania), inclusiv în zone în care nu există prezență istorică greacă;

– **presiunea informațională**: prin propagandă audio și vizuală, pe baza dreptului la exprimare în limba maternă pe care îl are minoritatea greacă din statele limitrofe (corelat cu facilitățile economice oferite de statul grec aromânilor care se declară vlahoelini, această metodă a dus la o bună cunoaștere a limbii grecești de către aceștia); sponsorizarea unei vizibilități mărite a evenimentelor culturale grecești în spațiile albanez și macedonean, organizate în special în zonele în care preponderența o dețin grecii și aromânii; înființarea unor *mass media* care să propage în rândul aromânilor cauza vlahoelinismului (ex: Revista „Fărșerotul” din Albania; *web-site*-uri în aromână, albaneză sau slava macedoneană care să propage ideile elinovlahismului și perspectivele conforme asupra realităților aromânești); dezvoltarea a nenumărate platforme mediatice virtuale, în greacă, albaneză și aromână, care promovează teoriile elinovlahismului și activismul elinovlah în rândul aromânilor¹⁰⁸;

– **facilități economice**: favorizarea cooperării economice a aromânilor din Albania și R. Macedonia cu parteneri din Grecia; direcționarea investițiilor grecești preponderent către zonele locuite de aromâni în Albania și R. Macedonia de Nord, pe lângă cele cu prezență minoritară greacă (reală sau pretinsă);

¹⁰⁷ Biserica ortodoxă albaneză nu este constituită ca patriarhie, ci ca arhiepiscopie a Tiranei și întregii Albanii, având ca întâi-stătător pe grecul Athanasios Yannulatos. Majoritatea preoților sunt școliți în Grecia. Există o singură biserică, la Corcea, unde preotul aromân Veriga, hirotonit în România, oficia în limba maternă până la încetarea sa din viață (5 septembrie 2016).

¹⁰⁸ <http://esvh1914.blogspot.ro/> (*web-site*-ul Asociației Naționale a Epirului de Nord 1914), <http://www.pelasgoskoritsas.gr/>, <http://ethnologic.blogspot.ro/>, vlahofonoi.blogspot.com, www.vlahoi.net, <http://www.kalabakacity.gr/>, <http://www.e-istoria.com/>, <http://palio.antibaro.gr/>, www.vlachs.gr/, [http://www.yaunatakabara.blogspot.ro/](http://yaunatakabara.blogspot.ro/), <http://www.krokeai.com/>, <http://www.macedonian-heritage.gr/>, <http://www.grammoustianoii.gr/>, la care se adaugă cel puțin 23 de *web-site*-uri ale unor asociații elinovlahe din Grecia, 15 *web-site*-uri ale unor localități aromânești istorice, nouă *web-site*-uri ale unor muzee tematice elinovlahe, nouă *web-site*-uri ale unor periodice care apar în localități istorice aromânești din Grecia (cf. http://vlahofonoi.blogspot.ro/p/blog-page_29.html).

– **acțiuni în mediul asociativ:** infiltrarea organizațiilor aromânești cu militanți elinovlahi care să le deturneze sau să le submineze din interior¹⁰⁹; crearea de asociații elinovlahe (Uniunea Vlahilor din Albania, președinte Thanas Poçi; Asociația Vlahilor din Albania, președinte Kristo Goçi), prin care este subminată coeziunea comunității aromânești; atragerea unor lideri aromâni la cauza elinovlahismului¹¹⁰; cultivarea liderilor aromâni de către oamenii de afaceri și diplomații greci; înființarea de organizații grecești în zone fără prezență istorică greacă, dar cu prezență etnică aromânească¹¹¹;

– **acțiuni în plan instituțional:** controlul guvernamental, parlamentar și local al inițiativelor privind drepturile minorităților în Albania (ex. compromiterea contribuției organizațiilor aromânești la activitatea grupului inter-instituțional de lucru pentru modificarea legislației albaneze referitoare la minorități, în 2014–2015; blocarea participării organizațiilor aromânești la proiecte relevante finanțate de instituții internaționale); boicotarea prezenței aromânilor în forurile guvernamentale (ex. Comitetul de Stat pentru Minorități, condus de o reprezentantă a PBDNj) și non-guvernamentale care tratează problemele minorităților.

– **acțiuni în plan politic:** merită o discuție aparte, deoarece guvernul grec nu își mai poate permite în prezent revendicarea oficială a aromânilor din Albania sau din R. Macedonia ca parte a elenității (mai ales din cauza constrângerilor tacite la care este supus în cadrul UE în privința redeschiderii unor probleme etnice sau teritoriale), dar nici nu poate renunța la această intenție din două motive:

- renunțare la exportarea elinovlahismului ar însemna indirect decizerea de teoria Koumas-Keramopoulos, care conformează gândirea decidenților politici de la Atena în materie de probleme etnice;

- ar însemna implicit să abandoneze pretențiile teritoriale față de jumătate din „Epirul de Nord”/Sudul Albaniei, anume regiunea Corcea, în care nici nu există prezență istorică greacă, dar există un număr de creștini ortodocși aromâni și albanezi.

¹⁰⁹ Notoriu este cazul lui Kristo Goçi: membru fondator al Asociației Culturale „Aromânii din Albania”, în anul 1992. A făcut o vreme afaceri cu România.

Potrivit actualei conduceri a ACAA, în iunie 1993 K. Goçi a putut prelua în mod nestatutar conducerea Asociației, cu ocazia unei adunări extraordinare a Consiliului General (sub acuza lipsei de transparență, un grup de membri și susținători din Fieri, Vlora, Gjirokastra și Korça au forțat demisia președintelui și a conducerii alese în anul 1992, după care au organizat alegerea unei noi conduceri, fără respectarea statutului și a criteriilor de reprezentare). Orientarea pe care K. Goçi dorea să o imprime organizației contravenea Statutului ACAA, care prevede la Art. 3, Alin. 7 recunoașterea „Legăturii indiscutabile cu statul-mamă, România”.

Prin adunarea generală din 7 decembrie 1996, ACAA a revenit la o funcționare statutară, odată cu alegerea lui Vangjel Shundi ca președinte.

Ulterior, K. Goçi a înființat o asociație-clonă a ACAA și a devenit deputat în Parlamentul Albaniei din partea partidului minorității naționale elene (Uniunea pentru Drepturile Omului – PBDNj), creat pe baza asociației etnice Omonia). El a devenit și reprezent al (elino)vlahilor în Comitetul de Stat pentru Minorități.

În anul 2000, fratele său, Mihali Goçi, era președintele Asociației Elinovlahilor Verioepiroți din Albania „Moscopole”. (Llalla 2012)

În 2009, K. Goçi a migrat în noul partid al minorității naționale elene, MEGA.

¹¹⁰ Cazul tânărului Dhimitër Kazanxhiu, absolvent de stomatologie la București, ca etnic aromân bursier al statului român, care ulterior a condus organizația de tineret a ACAA. Și-a format propria organizație elinovlahă, Asociația Tinerilor Intelectuali Aromâni.

¹¹¹ Ex.: Între 11 și 13 septembrie 2013, la Pireu și Atena a avut loc cea de-a 31-a întrunire a Uniunii Pan-Elene a Asociațiilor Culturale Vlahe (UPEACV). A participat și o delegație a Filialei Corcea a Asociației „OMONIA” a minorității elene din Albania. Între invitați, conducerea Consiliului Confederației Pan-Epirotice Elene, comisarul districtual al Epirului – Alekos Kachrimanis, istoricul Stergios Laitzos, reprezentanți ai organizațiilor vlahilor din Tirana și Corcea, Gevgelija, Krosevo, Monastir, Skopje. Este folosită expresia „Vlachophone Romiosyni”. (http://www.pelasgoskoritsas.gr/2015/09/blog-post_50.html)

De aceea, soluția aleasă este lansarea de mesaje prin oficiali de rang inferior, prin politicieni aflați la sfârșit de carieră sau prin personalități publice care nu mai dețin funcții oficiale:

▪ La data de 5 februarie 2011, la Corcea, a avut loc sărbătorirea a 20 de ani de la crearea Asociației „OMONIA” a minorității naționale elene din Albania. La eveniment a participat și consulul general grec la Corcea, Theodoros Ikonou Kamarinos, însoțit de doi deputați ai Parlamentului Elen.

T.I. Kamarinos a transmis participanților și populației din Corcea următoarele:

Salut grecii din Corcea, pentru că sărbătoarea de astăzi le aparține. Voi transmite încă o dată același mesaj: Da, **există greci în Corcea**. Da, **vlahii sunt greci**.

Greci, să nu vă temeți de a vă declara originea reală la Recensământ. Tuturor celor care au dubii, se tem și se întreabă dacă sunt cu siguranță greci, vă spun un lucru: mergeți în cimitire și uitați-vă la mormintele părinților și bunicilor voștri și vedeți limba în care sunt scrise și luați decizia în consecință.

Aceste morminte sunt inscripționate în limba greacă.

Această bătălie [pt. Epirul de Nord/Verio-Epir, n.n.] nu se termină cu Recensământul, ci abia începe cu înregistrarea populației grecești.

În Verio-Epir există greci. Acest lucru este adevărat și va fi dovedit când se va face înregistrarea populației și aici trebuie să funcționeze drepturile minorității.

Vă salut pe voi, **grecii din Corcea!** Curaj, speranță și luptă!¹¹² (Shekulli 2011; Start 2011; Metropol 2011; Ashimi: 2011)

– La 22 octombrie 2012, cu ocazia celei de-a Șasea Conferințe Pan-Epirote, Konstantinos Stephanopoulos, fostul președinte al Greciei, a declarat:

¹¹² Asociația Culturală „Aromâni din Albania” (ACAA) a reacționat față de declarația consulului general al Greciei la Corcea printr-un comunicat de presă (la 7 februarie 2011), apariții televizate, interviuri și articole de presă:

La 8 februarie 2011, Vangjel Shundi – președinte ACAA, a apărut într-o emisiune de știri a postului privat de televiziune „abc News”, în care a criticat declarația respectivă. Poziția exprimată de V. Shundi a fost preluată de presa scrisă la 9 februarie (ziarele „Republika”, „Standard” etc.).

La 8 februarie 2011, Koci Janko, vicepreședinte al ACAA, a participat la *talk-show-ul* „Top Show” al postului de televiziune privat *Top Channel*. Mesajele transmise de el au fost: aromânii au la Corcea serviciu religios în limba proprie, diferită de greacă; originea istorică a aromânilor nu e comună cu a grecilor; în Albania, problema aromânilor nu este doar o simplă ficțiune, cum încearcă să o prezintă unii, ci o realitate; în întâlnirile avute la MAE albanez, reprezentanții ACAA au cerut recunoașterea aromânilor ca minoritate națională. Kiriako Qirko – responsabilul de dosar, le-a răspuns că instituțiile statului nu pot accepta o astfel de cerere, decât dacă ACAA va obține o decizie judecătorească în acest sens.

Preotul Dhimitraq Veriga de la Biserica Aromânească „Sf. Sotir” din Corcea a avut o intervenție telefonică în emisiune, în care a declarat: în Corcea nu există etnici greci; din motive economice și sociale, unii cetățeni albanezi de religie ortodoxă ar putea accepta să se declare de etnie greacă, dar în sufletul lor continuă să rămână aromâni sau albanezi, după caz; vlahii și aromânii sunt unul și același lucru, indiferent de țara în care trăiesc: Grecia, Macedonia, Franța, Germania, România.

La 9 februarie, mai multe posturi centrale și locale de televiziune (Alsat, Ora News, 24 News, abc News etc.) au difuzat secvențe dintr-un interviu luat preotului D. Veriga. Declarațiile sale au fost preluate de presa scrisă din 10 februarie 2011: suntem ortodocși, nu greci; altfel, vlahii nu ar avea propria lor identitate, cultură și limbă total diferită de cea greacă; eu am învățat limba albaneză în clasa întâi la școala primară, că acasă vorbeam aromâna, vlaha; vlahi trăiesc în Grecia, Macedonia, Bulgaria, Serbia, România, dar nu sunt greci; am fost și eu pradă a presiunilor consulului grec pentru a mă declara grec, dar i-am spus că sunt vlah albanez, nu grec.

– La 13 februarie 2011, în revista MAPO (ediția de duminică a cotidianului cu același nume, al doilea ca tiraj din Albania) a fost publicat articolul „Chestiunea aromânească și febra greacă”, sub semnătura lui Elvis Toci – vicepreședinte al Asociației Culturale „Aromâni din Albania”.

Aș vrea să mă refer la o altă problemă, domnule președinte al conferinței, este vorba de vlahii din Epirul de Nord. Nu mă refer la vlahii din Grecia, pentru că ei nu se deosebesc prin nimic [de greci, n.n.], așa cum nu se deosebesc nici vlahii din Epirul de Nord, dar vreau să spun de ce situația acestor vlahi este specială, față de ceilalți.

Cu vlahii din Epirul de Nord noi am întârziat să luăm contactul, să stabilim legături. Am reluat legătura abia în anii din urmă. Și pe baza acestor legături și întâlniri am primit cu satisfacție informația că ei sunt parte a Geciei. Dar chiar și această comunitate, vlahii, trebuie să își ceară și să își câștige drepturile ca minoritate greacă, dată fiind localizarea lor geografică, de la granița greacă până la Corcea, care trebuie recunoscută ca zonă minoritară. Cum trebuie recunoscute ca zone minoritare nu doar acele zone acceptate mai demult de guverne mai noi sau mai vechi, ci toate aceste zone trebuie recunoscute ca minoritare, pe baza legilor actuale și a convențiilor referitoare la minorități. Și mă refer la un teritoriu de la Himara până la Corcea. Sunt sigur că executivul și societatea din Grecia vor atrage atenția și vor reaminti de acești greci uitați. (Shehu 2012)

– Aceleași pretenții teritoriale și etnice, bazate pe falsuri istorice, au fost sugerate, la 14 ianuarie 2013, și de Karolos Papoulias, președintele de atunci al Greciei. În mesajul său, transmis cu ocazia împlinirii a 22 de ani de la înființarea „OMONIA”, K. Papoulias reamintea „prezența seculară a elenismului verioepirot în vatra noastră strămoșească”¹¹³.

Vom înțelege că nu este vorba de simple exprimări ale unor poziții personale, cum încerca ambasadorul grec Nicolas Pazios să explice la MAE albanez despre declarația lui T.I. Kamarinos, dacă reamintim că în trecutul recent pe care îl analizăm au existat și asumări politice ale acestor pretenții teritoriale față de zonele locuite de aromâni în Albania și R. Macedonia (zona denumită Pelagonia):

Tsaldaris¹¹⁴ a solicitat despăgubiri Bulgariei și a formulat revendicări teritoriale împotriva acelei țări pentru a-și îmbunătăți capacitatea defensivă. Tot pe plan teritorial, Grecia a cerut nordul Epirului de la albanezi și insulele dodecaneze de la italieni, toate acestea fiind regiuni a căror majoritate etnică era grecească (sic!). (Augustinos 2002: 154)

În mai 1991, a fost pus deliberat în circulație un raport al serviciilor grecești de informații, care anunța existența în Macedonia a unei minorități elene reprimată, de 239.360 de suflete. La 2 noiembrie 1991, ministrul adjunct de externe a susținut că există „150.000 de vlahi de o pură conștiință greacă” ce trăiau în Macedonia. (Gallagher 2006: 31 sq.)

Dar, de cele mai multe ori, agitația iredentistă e lăsată în seama organizațiilor-marionetă create de Atena în rândurile minorităților greacă și aromână din cele două țări vecine:

An appeal to end the propaganda against the Vlach people was launched by the president of the Union of Albanian Vlachs and MP from Korytsa, Yannis Gotsis. The Romanians, the Albanians, and the Macedonians all lay claim to the Vlach people, he stressed. Only Greece says nothing because it knows that the Vlachs are Greek. (MPA 2000)

– La 11 decembrie 2013, la Saranda, președintele OMONIA (cea mai importantă organizație a minorității naționale elene din Albania), Vasil Bollano, a anunțat într-o conferință de presă rezultatele „recensământului intern” organizat pentru comunitatea elenă (OMONIA a boicotat recensământul din anul 2011): din 286.852 de respondenți, 259.000 (90%) s-au declarat de religie creștină ortodoxă, 186.454 (65%) și-au declarat limba maternă greaca, iar **100.398 au declarat că vorbesc vlaha și greaca/albaneza.**

¹¹³ Tema 2013.

¹¹⁴ Konstantinos Tsaldaris, prim-ministru al Greciei între aprilie 1946 – ianuarie 1947 și august – septembrie 1947.

Așa cum am mai spus, în Corcea nu există minoritate istorică greacă, ci doar albanezi (ortodocși și musulmani) și aromâni. Potrivit recensământului din anul 2011, în acest district s-au înregistrat 2677 de etnici aromâni/vlahi (dintre care 1763 de vorbitori) și 2.923 de greci (dintre care doar 400 de vorbitori). Cu toate acestea, potrivit OMONIA, în districtul Corcea s-au completat 33.561 de formulare la recensământul intern.

▪ La 14 mai 2015, Asociația Națională a Epirului de Nord (ANEN/*Εθνικός Σύλλογος "Βόρειος Ηπειρος 1914"*) a transmis Comisiei Europene, Parlamentului European, Consiliului Europei și Ministerului Afacerilor Externe al Greciei¹¹⁵ încă un *Protest*¹¹⁶ în care „denunța încălcarea brutală” a drepturilor omului ale minorităților naționale elene din Albania.

În text era invocat, ca în majoritatea cazurilor în care este agitată chestiunea verioepirotă, Protocolul de la Corfu (17 mai 1914), prin care Albania și Puterile garante (Marea Britanie, Franța, Imperiul Rus, Imperiul Austro-Ungar, Germania și Italia) recunoșteau autonomia teritorială a Epirului de Nord. Tirana era acuzată că modifică artificial componența etnică a regiunii¹¹⁷ și îi refuză autonomia culturală.

Era criticat faptul că autoritățile albaneze nu recunosc și apartenența Corcei la zona în care sunt aplicabile drepturile minorității naționale elene, alături de Gjirokastra și Vlora.

Era condamnată noua împărțire administrativ-teritorială adoptată în Albania în anul 2015, pentru că nu ar fi ținut cont de delimitările zonelor locuite de minoritari. Era aduse la cunoștința forurilor destinate diferite tipuri de abuzuri la care ar fi supusă minoritatea greacă din Albania (împroprietări ilegale și ocupări abuzive de către etnici albanezi ale unor terenuri în localități cu populație minoritară greacă, micșorarea numărului de ore de limba greacă în școlile minoritare, acte de violență etc.)

Tot prin organizații ale minoritarilor greci sau elinovlahi, ca și prin vectorii mediatici din blogosferă, România este condamnată pe nedrept că ar duce, cu acceptul tacit al Albaniei, o propagandă de convertire a elinovlahilor la identitatea aromânească și că ar falsifica istoria lor și a limbii pe care o vorbesc ei. Este leit-motivul cunoscut de 150 de ani al măsurilor grecești de dezinformare.

Activitatea Ambasadelor României din țările de interes (vizite în comunitățile aromânești, participări la evenimente comunitare ale aromânilor, deschiderea de consulate onorifice în zone cu populație aromânească etc.), vizitele demnitarilor români (în special ale aceluia care reprezintă Departamentul Politici pentru Relațiile cu Românii de Pretutindeni – DPRRP¹¹⁸), lansările de proiecte românești pentru comunitățile de aromâni, toate sunt atent monitorizate și vehement criticate.

De fapt, valorificarea mediului virtual de către promotorii elinovlăhismului, în conformitate cu metode de propagandă verificate și de Federația Rusă în confruntarea cu democrațiile

¹¹⁵ Când i-a fost înmănat *Protestul*, Nikos Kotsias, ministrul elen de Externe a declarat reprezentanților ANEN că „o preocupare constantă a Ministerului de Externe, este informarea completă și sistematică a aliaților [din NATO], a partenerilor [din UE] și a altor parteneri internaționali despre evoluțiile în problema minorității naționale elene din Albania”. (http://www.pelasgoskoritsas.gr/2015/07/blog-post_19.html)

¹¹⁶ http://esvh1914.blogspot.ro/2015/05/blog-post_15.html.

¹¹⁷ Prin instalarea doar în teritorii cu minoritate greacă, inclusiv Corcea, a refugiaților din Kosovo și a persoanelor dislocate intern (ceami), inclusiv în proprietăți grecești abandonate sau ocupate abuziv. Și Grecia a instalat în perioada interbelică refugiați din Anatolia și Caucaz în Macedonia Egeeană, Epir și Ceamăria, determinând exodul aromânilor și al albanezilor spre statele lor înrudite.

¹¹⁸ Asociația Națională „Epirul de Nord 1914”, *Propaganda românească își continuă activitatea în Corcea având drept scop asimilarea comunității elinovlahe*, 16 ianuarie 2016 (http://www.pelasgoskoritsas.gr/2016/01/blog-post_52.html); Nikos Th. YFANTIS, *Stopați propaganda [românească] în rândul vlahilor din Albania*, 12 august 2012 (<http://vlachs.blogspot.ro/2012/08/blog-post.html>)

liberale din Occident, continuă să beneficieze de sprijinul editorial asigurat, ca și în etapele anterioare, prin zeci de volume și studii dedicate de autori greci problemei aromânești sau în care tratează și problema aromânească, în contextul mai amplu al istoriei Macedoniei.

Alături de Achilleas Lazarou, Asterios Koukoudhis, Apostolos E. Vacalopoulos și Konstantinos A. Vacalopoulos, deja menționați de noi, s-au afirmat sau și-au consolidat prestigiul în aceste ultime două decenii istorici și lingviști, unii dintre ei de origine aromână, pe care N.S. Tanașoca a avut ocazia să îi întâlnească la simpozionul științific internațional din 1994, cu tema *Vlahii în istoria elenismului: trecut și perspective* (Veria, 25–26 iunie): Vasiliki Papoulia, A. Trakatelis, I. Chasiotis, I. Koliopoulos, I. Kazazis, A. Bousboulis, Phaindon Malingoudis, Eleutherios Alexakis, Antonios Koltsidas, Vasilis G. Nitsiakos, Evangelos Avdikios, V. Kioutsoutskas, Petros Liolios.

Din păcate, scrierile multor autori din prezent sunt încă supuse primatului ideologic, în defavoarea onestității științifice.

De exemplu, în lucrarea *Propaganda românească în Vilayetul Ioannina și în satele vlahofone din Pind*, apărută în 1995, autoarea Eleftheria Nikolaidou susține că sprijinul acordat de România fraților de la sud de Dunăre în secolul al XIX-lea a reprezentat expresia unei politici iredentiste nefondate, manifestată ocazional și mai ales cu mijloacele propagandei. Adevărata instigatoare a acestei politici ar fi fost Austro-Ungaria, care dorea să devieze atenția statului român și a opiniei publice românești de la situația conaționalilor din Transilvania.

Astfel, unele similarități de limbă au ajuns să fie considerate „de români ca principala dovadă a înrudirii rasiale” și pe baza lor a fost construită propaganda românească în rândul cuțovlahilor, într-o regiune irelevantă pentru aspirațiile poporului român și asupra căreia suveranitatea statului român nu s-ar fi putut extinde.

E.I. Nikolaidou respinge încadrarea fenomenului de redeșteptare națională a aromânilor în rândul mișcărilor generate de efectele Congresului de Pace de la Berlin, sub motiv că forțele umane implicate se aflau departe de centrul național și nu exista nicio perspectivă de integrare.

Implicarea României ar fi perturbat grav viața comunităților aromânești în locurile de baștină și i-ar fi transformat pe aromâni în monedă de schimb pentru tranzacțiile politice ale Bucureștiului în favoarea românilor din Ungaria, din Bulgaria și din Imperiul Țarist.

Din motive diferite, propaganda românească în rândul cuțovlahilor ar fi fost sprijinită de Înalta Poartă, de Biserica Catolică (prin Apostol Mărgărit), de Italia și Austria (ambele cu ambiții de expansiune în teritoriile otomane și care vedeau în Grecia un adversar), precum și de factorul etnic albanez.

Autoarea menționează disputele din interiorul comunităților aromânești, adversitățile personale între unii lideri aromâni, lipsa de reacție a unor episcopi și consuli greci, ca fiind printre factorii favorizanți ai „propagandei românești”.

Cu complicitatea autorităților otomane de la Istanbul, împotriva cuțovlahilor rămași fideli față de elenism ar fi fost orchestrată o campanie sistematică de persecuții: reclamații calomnioase, detenții ilegale, ruinare economică etc.

Dar majoritatea cuțovlahilor ar fi rămas grecomani, în ciuda facilităților de cazare, de hrană și pecuniare oferite de România familiilor și copiilor care alegeau să meargă la școlile românești sau preoților care îmbrățișau cauza românească. Penetrarea românească ar fi fost afectată de deturnarea de către responsabili aromâni din teritoriu a unei părți din fondurile atribuite de București, ca și de viziunile contradictorii ale guvernanților de la București.

Grecia ar fi văzut implicarea României în favoarea elementului aromân din Imperiul Otoman ca pe o amenințare la adresa intereselor și a unității ei naționale. La rândul său, Patriarhia Ecumenică percepea mișcarea de redeșteptare națională a aromânilor cu sprijinul României drept o

repetare a mișcării autonomiste religioase bulgare care a dus la înființarea Exarhatului – încă o tentativă de a-i diminua rolul de primat în rândul populațiilor ortodoxe din Imperiul Otoman.

În opinia lui E.I. Nikolaidou, chiar și secularizarea averilor mănăstirești de către domnitorul A.I. Cuza s-ar fi datorat răcirii relațiilor dintre București și Atena, cauzată de problema aromânească. A avut de suferit cooperarea dintre cele două țări în încercarea de a contracara rolul slavismului în Balcani¹¹⁹.

În prelegerea *Timeless Evidence for the Aromanians' / Vlachs' Greekness*¹²⁰ ținută la „Hatzigiannio Center” din Larissa, la 23 noiembrie 2013, A. Bousboukis, profesor emerit de lingvistică la Universitatea „Aristotel” din Salonic, lega etnicitatea aromânilor de elenitatea autohtonilor din Macedonia istorică prin referirea la dovezi arheologice datând din preistorie, neolitic și paleolitic (formele unor vase, detalii de îmbrăcăminte), antichitatea frigiană și macedoneană (exploatațiunile aurifere de suprafață și arta orfevrăriei, ca și Keramopoulos, elemente mitologice), migrația dorică (particularități melodice), epoca clasicismului elenistic și greco-roman (motivele decorative ale țesăturilor, elemente mitologice).

Odată cucerită Macedonia de către Imperiul Roman, administrația ocupantă ar fi permis menținerea unor trupe autohtone pentru paza căilor de acces și frontierelor dinspre nordul și vestul barbare. Între aceste forțe locale și instituția armatolatului la aromâni ar exista o continuitate dată de elementul etnic macedonean (recte grec) supus procesului de romanizare. În mod neîntemeiat, filologul susține că Legiunea a V-a Macedonica ar fi fost formată din macedoneni¹²¹, iar veteranilor ei li s-ar fi permis întoarcerea în patrie.

Afinitățile lingvistice între dacoromână și aromână s-ar datora acestei circulații a legionarilor din Legiunea a V-a Macedonica între Dacia Traiană și Dacia Aureliană. Ambele idiomuri și-ar avea originea în dialecte latine vorbite în sudul Italiei.

De asemenea, A. Bousboukis afirmă în conferință etnicitatea greacă a aromânilor invocând drept sursă pe Ioannes Lydus, potrivit căruia funcționarii publici ai lui Iustinian ar fi vorbit și în casă latină vulgară, deși ar fi fost greci.

Volumul lui Andreas V. Stamatopoulos și Vasilios A. Stamatopoulos, *Makedonovlahii (din sec. al XVII-lea până în sec. al XIX-lea). Elinovlahii din Europa Centrală – Restabilirea adevărului*, reia teoria Koumas-Keramopoulos, cu mici nuanțări:

- Vlahii au fost, încă de la apariția lor în istorie, cetățeni romani latinofoni, aceasta fiind caracteristica lor principală, dar fără a indica originea lor etnică.

- În teritoriile elene a avut o localizare strategică, de-a lungul drumurilor și ramificațiilor principale.

- Vlahii de la Dunăre s-au amesteca cu cumanii și cu bulgarii, neavând niciun fel de relații cu vlahii din zonele elene sau cu aceia din Dalmația. Asemănarea parțială a celor două limbi e rezultatul mișcării populației latinofone din sud spre nord, în România de astăzi, de-a lungul perioadei Imperiilor Bizantin și Otoman. Cu alte cuvinte, elinovlahii latinofoni nu sunt înrudiți, dar seamănă cu aceia din Dacia.

- Din latina populară vorbită în diversele ei arii de răspândire s-au format limbile romanice de azi: italiana, spaniola, portugheza, helveta (sic!), româna, istroromâna, aromână (adică vlaha vorbită de elinovlahi). Științific se poate accepta că elinovlahii de azi sunt urmașii coloniștilor eleni și romani, dar nu ai dacilor latinizați, mai întâi, și în principal ai cumanilor, mai apoi, cum sunt românii de azi.

¹¹⁹ Nikolaidou 1995: passim. 79 sqq, 96, 112, 143, 159, 161 215, 310, 380 sq., 485.

¹²⁰ Organizată de Asociația persoanelor din Larissa și din suburbii, originare din Samarina. (<http://vlahofonoi.blogspot.ro/2015/02/timeless-evidence-for-aromanians-vlachs.html>, consultat la 21 februarie 2016)

¹²¹ Era vorba în realitate doar de un cognomen primit odată cu dizlocarea ei în Macedonia, între 30 î.e.n. și 6 e.n. Primii veterani au fost colonizați în regiunea Veneto (<http://www.livius.org/articles/legion/legio-v-macedonica/>).

▪ Ca bilingvi, elinovlahii folosesc parțial greaca, în viața publică și privată, în biserică, în educație. La fel au procedat și coloniile makedonovlahe din Europa Centrală și de Sud. Același lucru se întâmplă și cu vlahii din unele zone ale Albaniei, care au aceeași origine cu vlahii din teritoriile elene.

▪ Latinizarea, la început, și folosirea limbii latine de către populațiile din Balcani, mai apoi, au continuat în zonele elene din anul 167 î.e.n. până în anul 620 e.n.

▪ Limba vlahă este una dintre cele patru limbi romanice (neolatine) [descendente] ale latinei balcanice [...] Până astăzi, această limbă a rămas una nescrisă¹²².

Grecia și Consiliul MakedonArmân

Contactele dintre diferiți reprezentanți ai intereselor grecești și organizațiile makedonarmâne¹²³ au fost destul de timpurii.

Potrivit *web-site*-ului Consiliului MakedonArmân (CMA)¹²⁴, între membrii organizației s-ar fi numărat în trecut și aromâni din Grecia: Sotiris Bletsas (în comitetul pentru drepturile minorităților al CMA) și Steryiu Kaloyeros (în comitetul pentru mass-media). La rândul său, CMA ar fi avut reprezentanță oficială în Atena.

Corespunzător planurilor intern și extern pe care Grecia a trebuit să gestioneze chestiunea aromânească redeschisă după 1991, Atena a practicat o abordare duală și față de Consiliul MakedonArmân: (1) prin aceeași UPEACV a reușit blocarea activității CMA în Grecia sau direcționată către comunitățile aromânești de pe teritoriul grec; (2) prin asociațiile marionetă din Albania, a reușit penetrarea CMA și întărirea orientării anti-românești a acestei organizații.

(1) La 15 august 2010, la Moscopole, în Albania, a avut loc o adunare internațională organizată de Consiliul Armânjilor (MakedonArmânjiloru – CMA). Cu acea ocazie a fost citită participanților o rezoluție a CMA:

„Consillu Armânjiloru caftă la tuti craturli ditu Balcanu, iu băneadză Armânjilji (Arbinishia, Gârtsia, Rumânia, Ex Ripublica Iugoslavă Makidunia, Sârbia, Vâryâria) ca factorilji detsizionali, constitutsionali shî autoritâtsli publitsi tsi au borgi tu dumenea ti ndrepturli a omlui s-cilâstisească tra s-asiyuripsească tinjisearea, avigljearea shi acrishtearea a yishterilor shi a identitatiljei etnică, culturală, lingvistică shi di pisti a Armânjiloru.

Consillu Armânjiloru caftă **pricânushtearea a Armânjiloru ca populu reghionalu tsi easti autohtonu tu Balcanu**¹²⁵. (s.n.)

¹²² Stamatopoulos 2015, cf. <http://www.pelasgoskoritsas.gr/2015/10/cilet-jane-vllehet-vllehet-pasardhes-se.html>.

¹²³ Makedonarmânism: Teorie pseudo-științifică potrivit căreia aromânii ar descendenții direcți ai anticilor macedoneni, romanizați sau nu, în funcția de sușă identitară căreia i se asociază subiecții. Se înscrie în curentul identitar mai larg denumit de acad. Matilda Caragiu-Marioțeanu ”neoaromânism”, în comunicarea științifică ” Aromânii – criza de identitate”, prezentată în cadrul sesiunii de comunicări științifice cu tema: *Aromâna și aromânii – azi*, organizată de Secția de Filologie și Literatură a Academiei Române, la 28 ianuarie 2005. Neoaromânismul susține că aromânii sunt un popor balcanic diferit de români și că aromâna nu este un dialect al limbii române, ci o limbă romanică diferită de limba română. Este baza pretențiilor avansate de Asociația „Comunitatea Armână din România”, ca aromânii să primească statut de minoritate națională în România.

¹²⁴ Prin Decizia nr. 2325 din 17 iulie 2008 a Tribunalului Tirana, în Albania a fost înregistrat Consiliul Makedonarmân (CMA), o asociație transfrontalieră care acționează pentru recunoașterea aromânilor ca ”popor regional” (fără stat înrudit).

¹²⁵ „Consiliul Armânjiloru cere tuturor statelor din Balcani, unde trăiesc armânji (Albania, Grecia, România, Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei, Serbia, Bulgaria) ca factorii decizionali, constituționali și autoritățile publice care au îndatoriri în domeniul drepturilor omului să binevoiască a asigura respectarea, protejarea și promovarea ... și a identității etnice, culturale, lingvistice și religioase a armânjiloru.

Consiliul Armânjiloru cere recunoașterea armânjiloru ca popor regional care este autohton în Balcani.”

Alături de lideri și membri ai organizațiilor elinovlahe din Albania, la acea adunare au participat și reprezentanți ai aromânilor din Grecia: Giorgios Prapas – președintele Asociației Culturale a Aromânilor din Veria.

Prin *Rezoluția de la Moscopol*, CMA cerea tuturor statelor din Europa de Sud/Est, inclusiv Grecia, să-i recunoască pe „armânji” drept popor regional (sub denumirea de „makedonarmânji”), ceea ce contravine în mod vădit poziției oficiale a Atenei în materie.

De aceea, deși reprezentată la Moscopol prin președintele ei Giorgios Prapas, Asociația Culturală a Aromânilor din Veria (membră a UPEACV) a emis la 22 august 2010 un comunicat semnat de respectivul și de Antonis Toussikos – secretar, prin care se aducea la cunoștință că respectiva asociație nu e de acord cu textul *Rezoluției* adoptate atunci, mai ales cu Art. 3, prin care se cere statelor în care aromânii sunt autohtoni și României să îi recunoască pe aceștia ca etnie aparte:

Sutsata Armânjiloru di Veria, tse lo parti ca oaspits la atsea marea adunarea a Armânjiloru la Moscopolea la 15 di Avgustu 2010, di cari djuvusi Dimândarea anyrâpsitâ di Consillu Armânjiloru, lo apofasea si aspunâ câtse nu easti symfunu cu textul ali dimândari, tse ishii pri padi la 20/8/2010. Cama spetsial cu articulu trei iu si fatsi căftarea „Consillu Armânjiloru caftâ la tuti craturli ditu Balcanu, iu băneadzâ Armânjilji, s-ljia unâ apofasi tu noima a nomuriloru evropeni sh-internatsiunali cari siyurâpsescu ndrepturli tsi lâ si pricadu Armânjiloru ca etnie ahoryea”.

Noi Armânjli ali Sutsata Di Veria dadun cu tuts Armânjlilii dit Ellada vârnâ oară ca pish tora nu nâ avemou simtsitâ (aduchitâ) ca unâ ahoria Ethnie di câtu Ethnia Ellena.

Noi Armânjlilii tse bânâmu tu Elladâ himu Ethnia Ellenâ shi aestâ Ethnie si feaci cu paradz shi sândzi alu Armânjiloru icâ altâ soi nu poati si hibâ (existâ) Ethnia Ellenâ fără noi Armânjlilii dit Elladâ. Taham di iu angisirâ tuts Armânjlilii tse baneadzâ asândzâ arâspândits tu Balcanu.

Di aua dit Makedoni alu Filipplu shi alu Mega Alexandru tse zbura limba Ellenâ shi avea cultura Grâteasca, shi aestâ limbâ shi culturâ prideadirâ tu lumea tuta.

Grecia se opusese cu un an înainte primirii de către CMA a statutului participativ la CoE, sub motivul că respectiva organizație confisică simboluri aflate în patrimoniul cultural elen (steaua de la Vergina și numele „makedon”)¹²⁶. Pe aceeași linie, UPEACV se manifestase și anterior negativ în raport cu CMA. În numele celor peste 100 de asociații elinovlahe pe care

¹²⁶ Prin Informarea nr. SG/Inf(2009)14 din 28 septembrie 2009, Secretarul General al Consiliului Europei a înștiințat Comitetul Miniștrilor, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei și Congresul Autorităților Regionale și Locale că a decis acordarea respectivului statut, în cazul în care nu există obiecții conforme cu Paragraful 15 din Anexa la Rezoluția (2008)3.

La 25 ianuarie 2010, Secretarul General al CoE a emis o nouă informare (nr. SG/Inf(2010)2), prin care se aducea la cunoștința țărilor membre că, din cauza obiecțiilor a doi membri ai Comitetului Miniștrilor, procedura de acordare a statutului participativ pentru CMA este suspendată până când respectivul organism va analiza dosarul și va lua o decizie.

În baza Paragrafului 15 din Anexa la Rezoluția (2008)3 a Consiliului Miniștrilor al CoE, reprezentantul permanent la CoE al Republicii Elene, ambasadorul Athanasios Dendoulis a transmis Secretarului General o scrisoare, datată 30 noiembrie 2009, prin care obiecta față de înscrierea CMA în lista organizațiilor non-guvernamentale internaționale cu statut participativ la CoE. Amb. Dendoulis își exprima rezervele față de reprezentativitatea CMA, „intențiile ascunse” ale acestei organizații etc.

La rândul său, reprezentantul permanent al Republicii Bulgaria la CoE, ambasadorul Andrei Tehov, a întreprins un demers similar, la 23 decembrie 2009. În scrisoarea adresată de el Secretarului General se cerea examinarea cererii CMA, de primire a statutului participativ, în conformitate cu Paragraful 15 din Anexa la Rezoluția (2008)3. Diplomatul bulgar preciza că în Bulgaria nu este cunoscut etnonimul „makedonarmân” (engl. “Macedonarman”), deși CMA pretinde că reprezintă și makedonarmânji din această țară.

le regrupa UPEACV, președintele Konstantinos Adam și secretarul general Mihalis Misios adresaseră CoE scrisoarea nr. 44 din 16 noiembrie 2009, prin care cereau ca CMA să nu primească statut participativ:

It is evident that we have authorized no one to speak or act on our behalf – certainly not any ‘professional advocates of minority rights’ or self-appointed ‘champions’ of non-existent minorities.

We are saddened and angered when certain individuals present themselves in international minority and other forums and claim to speak on our behalf, attempting to usurp our true identity, belittling and insulting our collective ethnic character.

In light of the above, we the Panhellenic Federation of Cultural Associations of Vlachs wish to express our displeasure and our fundamental disagreement with the charter, the objectives and the aspirations of the self-styled ‘Council of the Aromanians’, which in no way expresses our views or interests, or indeed those of Vlach people anywhere.

Ca reacție la scrisoarea UPEACV, într-o scrisoare adresată Consiliului Europei de CMA se afirma: „Consiliul Armânjilor nu a vizat niciodată o soluție de tipul «minoritate națională» pentru vlahii aromâni din Grecia, care fac parte din patrimoniul național al acestui stat, considerat de ei ca patrie”¹²⁷.

Este o situație paradoxală, în care o organizație non-guvernamentală cere recunoașterea aromânilor ca minoritate națională într-un stat de imigrație recentă a acestora (România), dar declară că nu are aceeași cerință față de un stat unde aceștia sunt autohtoni (Grecia).

Într-o scrisoare adresată CoE la 16 martie 2009, Asociația Culturală „Armânii din Albania” (ACAA) demasca, la rândul ei, ilegitimitatea CMA pentru aromânii din Albania și orientarea grecomană a acestei organizații transnaționale:

Dintre cei 35 de semnatori ai „Cererii pentru înființarea Consiliului Armânilor”, numai șapte erau din Albania, în principal din zona Corcea. Ceilalți erau cetățeni ai altor state, după cum urmează: 8 din Bulgaria, 8 din România, 8 din Macedonia și 3 din Franța.

Toți cei care erau din Albania sunt membri ai unei singuri asociații, „Vlach’s Business Union Mandra-Albania” – U.B.V.M.A. (Uniunea Oamenilor de Afaceri Vlachi „Mandra”). Aceasta este o asociație care nu are drept scop protejarea identității aromânești, a limbii și culturii noastre, ci reunește oameni de afaceri cu origine vlahă, ca aceștia să își coordoneze cât mai bine activitățile în virtutea maximizării profiturilor lor în Albania și în afara ei. [...]

... după câțiva ani, această „creație” și-a schimbat fără nicio hotărâre judecătorească numele din „Consiliul Armân” în „Consiliul Macedonarmân”. Pentru noi aceasta este o denumire care nu numai că distorsionează istoria etniei aromâne, dar creează probleme și între aromâni (vlahi), dezbinându-i. [...]

În Albania, CA este susținut de indivizi care au creat pretinse asociații aromânești, dar care nu au nicio activitate și au tendința clară de a-i considera pe aromânii (vlahii) din Albania ca elinovlahi. Unii dintre ei afirmă explicit în întrunirile lor că „țara noastră este Grecia” și ca urmare aromânii de pretutindeni trebuie să se declare ca „vlaho-greci” sau mai pe scurt „greci”.

–Trebuie notat că, spre deosebire de texte anterioare ale CMA, în *Rezoluția de la Moscopole* se face referire la „Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei” (denumirea sub care

¹²⁷ În *Rezoluția* adoptată la propunerea CMA, cu ocazia seminarului de la Disentis (25–28 octombrie 2007) se menționa explicit că în Grecia „aromânii nu sunt recunoscuți ca minoritate națională”, iar „situația limbii aromâne este extrem de gravă; procesul transmiterii în familie a limbii materne a fost întrerupt și mulți tineri aromâni nu mai vorbesc limba aromână deloc”.

era recunoscută internațional R. Macedonia la acea dată), și nu la „Macedonia” (numele constituțional al acestei țări), ca o concesie față de sensibilitățile statului elen în disputa privind numele Macedoniei.

– În schimb, prin statut CMA și-a păstrat ca elemente proprii de identificare simboluri aflate în patrimoniul cultural elen și, mai mult, nu a renunțat la particula „makedon-” din denumirea „makedonarmân”, deși în cadrul Conferinței CMA de la Corcea (11–12 decembrie 2009) au existat propuneri în acest sens.

– La conferința respectivă, participanții din Grecia (Takis Galaitis – Asociația Aromânilor din Veria; Alecu Cahriman, prefectul de Ianina – Asociația Aromânilor din Ianina) expuseseră o orientare identitară conformă cu poziția oficială greacă, care privilegiază elementul cultural față de cel etnic și evidențiază contribuția aromânilor la edificarea statului grec modern:

– Supraviețuirea aromânilor **ca etnie** (nu ca popor, s.n.) depinde de cultivarea limbii materne¹²⁸.

– În contextul procesului de integrare europeană a tuturor statelor locuite de aromâni, accentul ar trebui pus pe protejarea identității lor culturale, mai mult decât pe apărarea identității naționale sau pe promovarea naționalismului.

– Fiecare stat în care locuiesc aromâni trebuie tratat ca un caz în parte; nu există o rețetă general aplicabilă.

– În ceea ce îi privește pe aromânii din Grecia, aceștia consideră Republica Elenă ca fiind statul lor și nu au de ce să se coboare la condiția de minoritari din aceea de fondatori ai statului elen, pentru a cărui edificare au dat o mare jertfă de sânge și importante contribuții materiale.

(2) Pentru penetrarea CMA, Grecia s-a folosit de organizații elinovlahe pre-existente (Asociația Vlahilor din Albania – AVA, clona Asociației Culturale „Aromânii din Albania”; Asociația „Mandra Vlahă” a oamenilor de afaceri aromâni) și create *ad hoc*: Uniunea Vlahilor din Albania (UVA), avându-l ca prim-președinte pe Thanasi Poçi¹²⁹, aromân, vicepreședinte al Partidului „Uniunea pentru Drepturile Omului” (PBDNJ, al minorității elene din Albania) și membru pe atunci în grupul de lucru al CMA pentru „Democrație și Afaceri Politice”; Consiliul Tinerilor Aromâni, condus de Custikă Poçi, nepotul lui Thanasi și membru în grupul de lucru pentru coeziune socială al CMA.

Kristo Goçi, președintele AVA și fost reprezentant al (elino)vlahilor în Comitetul de Stat pentru Minorități¹³⁰, este prezentat pe *web-site*-ul CMA ca membru în următoarele grupuri

¹²⁸ În acest sens, ar exista semnale pozitive privind disponibilitatea autorităților elene de a introduce aromâna în școli (fostul președinte al Greciei, Stefanopoulos, i-a îndemnat pe aromâni să își păstreze limba maternă; recent, un ministru grec de origine aromână a evocat posibilitatea predării aromânei în școli); s-ar intenționa introducerea aromânei ca obiect de studiu la universitățile din Ianina, Larissa și Salonic (unde au existat licee românești, n.n.).

¹²⁹ La 21 decembrie 2008, reprezentanții ai ACAR au participat la conferința de constituire a (UVA).

¹³⁰ Legitimitatea lui Kristo Goçi, ca reprezentant al vlahilor în Comitetul de Stat pentru Minorități (CSA), a fost contestată de ACAA, conform rapoartelor pe care le-a adresat CERD și CCCCPMN¹³⁰.

Potrivit ACAA, K. Goçi nu s-a opus încercărilor de confiscare a identității aromânești de către interese străine, cum ar fi fost de datoria lui să procedeze, ca reprezentant al aromânilor. În schimb a fost rapid în contestarea dreptului României de a cere statut de minoritate națională pentru aromânii din Albania:

„Eu vreau să mulțumesc României pentru bursele pe care le dă unei părți a comunității noastre. Văd în aceasta un semn de respect față de marea contribuție adusă României în ultimele două secole de vlahii plecați din Albania, Grecia și Macedonia. Dar aceasta doar sub aspect uman, pentru că, sub aspect geopolitic, vlahii își rezolvă singuri problema identității lor în statele unde trăiesc.[...]”

Vlahii din Balcani se organizează într-o grupare care să îi reprezinte pe lângă instituțiile europene și pe lângă organizațiile internaționale (CMA, n.n.).

de lucru ale CMA: democrație și afaceri politice, comitetul pentru afaceri juridice și drepturile omului, comitetul pentru drepturile minorităților. Ca membru al minorității naționale elene el a fost ales deputat în Parlamentul Albaniei (Kuvendi) pe listele PBDNJ, în legislatura 2001–2005. Este și director al revistei „Fârshârotu” din Gjirokastra.

Secondantul lui Kristo Goçi este Spiro Poçi, redactor-șef al revistei „Fârshârotu”¹³¹ și membru în două grupuri de lucru ale CMA: educație și cultură – *mass-media*¹³². Din Fieri, colaborează cu „Fârshârotu” elinovlahul Arqile Piperi.

După ce Președintele Traian Băsescu a cerut recunoașterea aromânilor din Albania ca minoritate națională, cu ocazia vizitei sale la Tirana, la 6 iunie 2010, K. Goçi a ripostat publicând un articol în cotidianul „Shqip” din 9 iunie: *Noi nu suntem aromâni, ci armânji, vechi ca ilirii și elenii, și suntem autohtoni în teritorii care se întind în Macedonia – Tesalia – Epir și Albania. România nu ne poate considera ca minoritate a sa*¹³³.

La 27 ianuarie 2011, președintele Traian Băsescu a rostit o alocuțiune și a răspuns la interpelări în Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei (APCE). Cu acea ocazie el a declarat:

Suntem foarte interesați ca integrarea europeană și euroatlantică a statelor din Balcani să se desfășoare cu respectarea normelor și standardelor Uniunii Europene și Consiliului Europei în

Limba noastră face parte din aceeași familie cu italiana, spaniola, franceza, portugheza și româna. La 15 august vom ține la Moscopolu o mare întrunire a CMA.

Problema etnică românească nu are nicio legătură cu vlahii din Balcani.” (Goçi 2010)

În același interviu pentru cotidianul „Shqip”, K. Goçi a anunțat înființarea „unui partid politic de inspirație europeană pentru vlahii din Albania și pentru toți simpatizanții acestei stimate comunități”.

În realitate, intenția lui K. Goçi de a înființa un partid elinovlah în Albania data încă din luna septembrie 2009. În acest sens redactase chiar și un proiect de proclamație, *Armonie în demnitate și inclusivitate*, în numele unui presupus grup de inițiativă. În text era invocată nevoie de unitate a tuturor aromânilor din Albania și din Balcani, nevoia unui nou început pentru aromâni, în care toți reprezentanții lor să fie egali. „Factorizarea politică” a aromânilor ar fi corespuns, în opinia respectivului, necesității ca aceștia să participe la împărțirea puterii politice și administrative „într-un loc pentru a căruia libertate și democrație aromânii și-au dat sângele, sudoarea, mintea și sufletul”.

Denumirea provizorie a partidului era „Formațiunea Politică a Makedonarmânșilor din Albania” și prin înființarea ei K. Goçi încerca să confişte de la ACAA inițiativa angajării politice a aromânilor în mod organizat.

După cum rezultă din câteva postări ale sale pe grupul Yahoo „Consiliul a armanșilor” (consiliulaarmanșilor@yahoo.com), în luna mai a aceluiași an, K. Goçi/Goci concepușe și o formă de organizare care să reunească toate entitățile aromânești din mediul asociativ: „Federația Asociațiilor Culturale Aromâne din Albania” (după modelul UPEACV din Grecia). În numele grupului de inițiativă, el mulțumea la 29 mai 2009 tuturor celor care participaseră la ședința de constituire. Dar organizația respectivă nu și-a făcut ulterior simțită prezența în spațiul public.

¹³¹ Revista „Fârshârotu” nu își asumă deschis o orientare elinovlahă, deși realizatorii ei sunt cunoscuți ca atare în societatea albaneză. În schimb are un caracter vădit anti-românizant și sprijină makedonarmânismul. Spicuim dintre titlurile articolelor: p. 3: *Noaptia buna Sigurim-Securitati* de Kristo Goçi, p. 5: *Yiurtuseri cu ună mână di oaminj* de Kira [Iorgoveanu-]Mantsu, p. 9: *Antisâpătură di frats ti nipistipseari și Carti dishcljisiă chtë efemerida Fratsia* de Niculaki Caracota, (nr. 32, An VI, aprilie 2010); pp. 4–5: *Nauă perspectivă ti tută Armănamea tu Evropa Deadunu* de Niculaki Caracota, p. 13: *Noi nu himu rumunj, ma autoctonj chtë Iliradzinjă shi Helenjă* de Kristo Goçi, p. 17: *Rumunët dhe arumunët dallojnë nga njeri tjetri [Românii și aromânii se deosebesc unii de alții]* de Thede Kahl (nr. 33, An VI, iulie 2010); p. 2: *Editorialul Băsescu! Nu alti provoclumi chtë armânjli! Noi nu him minoritati rumună, ma autoctonj ali Makidonii!*, pp. 3–4: *Tsi vra Rumânia, tsi vremu noi Armânjli* de Niculaki Caracota, pp. 14–15: *Dzuua natsiunală, himnu natsiunal* de Kira Iorgoveanu-Mantsu, *Ari yinitoru popul fârâ statu a lui* de Yiani Mantsu (nr. 35, An VII, martie 2011); p. 4: *Autohtonja armânească – realitati istorică* de Kristo Goci/Goçi, p. 6: *Limba armânească: limbă i dialectu* de Niculaki Caracota (nr. 37, august 2015)

¹³² V. și Vasiliu 2010b.

¹³³ Goçi 2010.

materie de protecție a minorităților naționale. [...] Vom întreprinde demersuri în vederea recunoașterii statutului de minoritate românească pentru aromâni, vlahi, istroromâni și meglenoromâni. Prin tratate și acorduri bilaterale ne-am asumat în mod deschis interesul față de comunitățile românești din vecinătate. (Vasilie 2011)

Ca reacție, CMA a convocat o adunare de urgență cu două întruniri, la București – 24 februarie 2011 și Constanța – 25 februarie 2011. La adunare a participat și Kristo Goçi, care a afirmat, la întrunirea de la București:

Am venit în România mai mult din cauza declarației făcute de președintele României la Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei unde a cerut identitate etnică (sic!) pentru aromâni din Balcani, ca români de pretutindeni, pe limba română, români din diaspora.

Cu mare forță condamnăm, denunțăm această declarație a președintelui Băsescu, pentru că nu este prima dată când o face. A spus-o și în Albania. [...]

Și politica oficială albaneză nu este de acord cu această poziție și noi armânjii din Albania nu suntem de acord cu această declarație.

[Autoritățile române] să se intereseze de problemele din interiorul granițelor lor și să vadă ce cer armânjii din România. Frații noștri, armânjii care sunt aici, vor un statut propriu, așa cum îl cer ei – dacă național vor, național să li se dea; dacă nu vor, să se dea la cei ce vor¹³⁴.

La Constanța, Kristo Goçi și-a exprimat „tristețea” pentru că „președintele Băsescu nu a arătat respect și iubire față de armânjii din România”, întrucât prin declarația făcută la Consiliul Europei, nu le-ar fi lăsat libertatea acestora să decidă cărui popor aparțin. El a mai vorbit, pe scurt, despre vlahii din Albania, care ar susține cauza CMA. La acea dată, Kristo Goçi deținea (ca și acum), o poziție oficială în instituțiile statului albanez: era „reprezentantul (elino)vlahilor” în Comitetul de Stat pentru Minorități, al cărui vicepreședinte a devenit ulterior, având-o ca președinte pe Kostandina Bezhani – reprezentantă a minorității naționale elene.

Din 24 de pagini, câte a avut nr. 35 al revistei „Fârshârotu”, 10 au fost ocupate cu articole și proteste makedonarmâne¹³⁵ și elinovlahe¹³⁶ contra declarației la APCE a Președintelui României.

În același sens s-a pronunțat Kristo Goçi și mai recent, printr-o *Scrisoare deschisă* datată 22 mai 2013:

Decizia de creare a unei minorități românești inexistente în țările din Balcani și neacordarea statutului de minoritate vlahilor din România, expun în mod negativ poziția României în Comunitatea Europeană și în celelalte organizații internaționale. (Nasi 2013)

Recensământul etnic și confesional al populației fusese blocat în anul 2001 de forțele ultranaționaliste din societatea albaneză, dar el nu a mai putut fi evitat în 2011, mai ales din cauza obligațiilor asumate de Albania prin Acordul de Stabilizare și Asocieră cu UE.

¹³⁴ Înregistrări audio în posesia autorului.

¹³⁵ Comunicat al CMA și scrisori deschise ale Asociației Vlahilor din Albania (președinte Kristo Goçi, secretar Pirro Sholla), Asociației „Lunjina” a Armânjilor din Serbia (președintă Liljana Nikolova Petrovici, secretar Dimitrije Nikolaevici), către secretarul general al Consiliului Europei, Thorbjorn Jagland, respectiv a Asociației „Unirea” a Armânjilor din Sofia (președinte Toma Kyurkchiev, vice-președinte al Consiliului de Cooperare pentru Probleme Etnice și Demografice de pe lângă Consiliul de Miniștri al Republicii Bulgaria) către Traian Băsescu.

¹³⁶ UPEACV (președinte Michalis Mageirias, secretară Angeliki Nitsiakou).

Dar și de această dată, aceleași forțe au reușit prin legi, instituții și regulamente să limiteze libertatea autoidentificării etnice a subiecților¹³⁷.

Spaima lor cea mai mare era că propaganda greacă va reuși convingerea unui număr covârșitor de aromâni din Albania să se declare greci.

Figuri publice ca Luan Omari (academician), Shezai Rrokaj (decan al Facultății de Istorie și Filologie din Universitatea Tirana), Aleksander Biberaj (fost deputat), Sabri Godo (fost președinte de onoare al Partidului Republican, unul dintre autorii primei Constituții a Albaniei post-comuniste), Pëllumb Xhufi (istoric și politician) s-au grăbit să avertizeze populația:

Un astfel de recensământ poate fi manipulat, de vreme ce trăim în Balcani, unde mai există din nefericire țări în care nu ești acceptat dacă nu îți schimbi numele sau religia.

Nu există niciun fel de garanție că această mentalitate de tip balcanic, în condițiile extremei sărăcii din Albania, nu va fi instrumentalizată pentru manipularea recensământului.

Declararea identității etnice nu trebuie să țină doar de subiectivitatea individului, de voința sa personală, ci trebuie însoțită de câteva date obiective care să confirme că declarația corespunde realității.

Dacă stabilirea etniei rămâne exclusiv la latitudinea individului, atunci se creează un risc, pentru că sunt mii și mii de emigranți albanezi pe care îi cheamă Ali și s-au declarat Alexandros, sau Iliaz, pe care acum îi cheamă Ilia, iar asta generează complicații (referiri la Grecia, n.n.).

Confirmarea acestor temeri a venit într-un interviu acordat cotidianului „Telegraf” la 22 octombrie 2011 (*Recensământul: se fac diferite presiuni asupra comunității vlahe*) de aromânul Pano Bakalli, președintele Fundației Culturale „Nicolae Iorga” din Saranda, care a denunțat voalat presiunile grecești asupra aromânilor:

Asupra comunității noastre s-au făcut presiuni pentru a ne declara diferit de ceea ce suntem, din partea anumitor persoane și cercuri de interese care acționează în Albania, în special în sud, și care iau forma unui stat în interiorul statului. [...] Din cauza unor interese private, acești factori aduc daune incalculabile comunității aromâne. [...] Identitatea aromânilor e dovedită de reflexul bătrânilor de a răspunde prima dată în limba maternă, când sunt întrebați. Aceasta arată că aromânii nu au legături cu alte naționalități, ci au o etnie proprie – aromân.

La 24 aprilie 2013, la sediul Biroului CoE din Tirana, a avut loc o întâlnire a lui Rainer Hofmann – președintele CCCCPMN, cu reprezentanți ai minorităților etnice din Albania în cadrul proiectului *“Promoting Human Rights and Minority Protection in South-East Europe”*.

Potrivit lui Ilia Gjoka, președintele Ligii Aromânilor din Albania (pro-românească), la întâlnire a participat și Thanas Poçi, care a vorbit atât în calitate de minoritar elen, cât și în calitate de aromân:

Diferit de minoritățile aromână și bosniacă, noi (grecii, n.n.) suntem recunoscuți ca minoritate națională încă de la înființarea statului albanez și am avut și sprijinul factorilor internaționali.

Situația noastră trebuie să fie un exemplu pentru modul în care ar trebui să se acorde drepturi și celorlalte minorități.

Avem o bună conviețuire cu populația majoritară, dar și cu celelalte minorități. Nu am avut conflicte de natură religioasă.

¹³⁷ V. și Stănilă, Vasiliu 2013.

Problema ar fi lipsa unei legi a minorităților, acutizarea naționalismului albanez în ultimii 4 ani, învățământul în limba maternă (nu există școli în toate zonele locuite de greci), lipsa toponimelor în limba maternă în unitățile administrative cu un procent semnificativ de minoritari, imposibilitatea minorităților de a fi reprezentate parlamentar.

... vreau să vă spun că eu sunt grec de origine vlahă și sunt președintele „Uniunii Vlahilor din Albania” (organizație grecomană). Nu am unificat comunitatea vlahă, ci reprezint doar acea parte care vrea acest lucru.

Am și eu o opinie în ceea ce privește statutul aromânilor din Albania: Aromânii sunt o populație care trăiește în sudul Albaniei, nordul Greciei, sudul Macedoniei și în Bulgaria, în sud de Dunăre. **Sunt un popor autohton creat cu mai mult de 2000 de ani în urmă în urma romanizării nu românizării populațiilor autohtone. Este o absurditate să spui că România este stat înrudit al aromânilor.**

Și colegii mei din România (membrii ACAR și ai CMA, n.n) susțin acest lucru și cer statut de minoritate națională în România.

La 22 mai 2013 Kristo Goçi a transmis mediului diplomatic de la Tirana, presei și instituțiilor statului albanez o *Declarație* adresată șefilor de stat și guvern din România și Republica Albania, în numele AVA, pe care o numea de această dată „Asociația Aromânilor din Albania”. În document era descrisă ca „total distorsionată istoric și periculoasă din punct de vedere politic ultima Decizie a Parlamentului României, nu doar în dauna vlahilor, ci și în dauna Albaniei, Greciei, FYROM, Bulgariei și Serbiei”. K. Goçi se referea la amendarea de către Parlamentul României a Art. 1 din *Legea nr. 299/2007 privind sprijinul acordat românilor de pretutindeni*. În amendamentul respectiv erau enumerate categoriile de români din comunitățile istorice din vecinătate României, între care aromânii și macedoromânii, și fusese respins de Parlament în 2007, la cererea lui Costica Canacheu.

Președintele AVA mai avertiza în *Declarație* că „neacordarea statutului de minoritate vlahilor din România, expune în mod negativ poziția României în Comunitatea Europeană și în celelalte organizații internaționale”.

La 10 decembrie 2013, a fost sărbătorită la Tirana Ziua Internațională a Drepturilor Omului.

Cu această ocazie Partidul „Uniunea pentru Drepturile Omului” (PBDNj, al minorității naționale elene din Albania) a organizat o masă-rotundă la care au fost invitați, între alții: Thanas Poçi, președintele UVA, Vasil Bollano, președintele OMONIA, Ligorag Karamelo, președintele OMONIA Korcea. A fost prezent și Kristo Goçi.

După alocuțiunea de introducere, rostită de Vangjel Dule, președintele PBDNj și vice-președinte al Parlamentului Albaniei, a luat cuvântul T. Poçi.

Acesta a dat citire unui protest împotriva afirmațiilor făcute de consulul onorific al României la Corcea, Elvis Toci, la recepția oferită cu ocazia inaugurării Consulatului Onorific (la 7 decembrie 2013): „E suficient să ieșiți pe străzile Korcei și veți observa arhitectură românească, tradiții românești, bucătărie românească și, adesea, **veți auzi vorbindu-se românește... sau aromânește**”.

Față de protestul lui Thanas Poçi a reacționat Ilia Gjoka, președintele Ligii Aromânilor din Albania: „După cunoștințele sale, într-adevăr, în Korcea se vorbește limba română, din cauză că există familii mixte albano-române sau aromâno-române, precum și datorită existenței în oraș a unui număr de absolvenți de studii în România. De asemenea, **în Korcea se vorbește dialectul aromân al limbii române**”.

În sprijinul lui Thanas Poçi a intervenit Kristo Goçi, care a declarat:

... precedentul a fost creat de președintele Bănescu, când a venit în vizită în Albania și a cerut recunoașterea aromânilor ca minoritate națională având România ca stat înrudit.

Și mai există și acest ambasador, Viorel Stănilă, care, pretextând cu o falsă lucrare științifică, încearcă să-i facă români pe aromâni.

Ceea ce nu este adevărat. Noi suntem autohtoni pe pământurile albaneze și grecești de 4.000 de ani și suntem separați de poporul român și vorbim limba vlahă, o limbă separată de limba română.

României să îi mulțumim pentru puținul bine pe care l-a făcut aromânilor, dar să mulțumim Greciei de 100 de ori mai mult, pentru binele mult mai mare pe care ni l-a făcut.

Încheiere

Cine călătorește astăzi în Grecia va putea constata o relativă libertate de exprimare și de organizare a aromânilor, permise cu prețul negării publice a originii lor comune cu românii de la nord de Dunăre, ca ramuri istorice ale aceluiași popor și cu rădăcini în romanitatea orientală.

Au loc festivaluri de tradiții aromânești, se montează filme documentare despre istoria lor (în linie cu versiunea acceptată oficial a etnogezei lor) sau reportaje despre situația lor actuală (în care se evită abordarea subiectelor controversate), există muzee etnografice în unele sate aromânești (unde nu se găsește nicio referire la trecutul lor românesc – școală, biserică, rezistența la grecizare etc.).

Mai nou, la unele televiziuni locale apar știri prezentate în „limba vlahă” (canalul TV „Vergina” din Salonic) și se publică abecedare bilingve „limba vlahă”/ limba greacă (Takis Thomas, Asociația Aromânilor din Deniscu/Aetomilitsa), cu o grafie adaptată la fonetizarea greacă a sunetelor specifice dialectului („mv-” în loc de „înv-”, ca în „a învăța” etc.), deși există de peste un veac alfabet aromânesc consacrat de clasicii literaturii în dialect aromân.

Am fi prea optimiști dacă în astfel de manifestări ale specificului lingvistic am vedea o tendință de slăbire de către statul grec a controlului pe care îl exercită asupra alogenilor, de vreme ce narativa pseudoștiințifică asupra originii aromânilor și a idiomului lor își păstrează statutul oficial și motivează un militantism cu accente xenofobe.

Preferăm să interpretăm aceste semne de „dezgheț ideologic” în perspectiva mai largă a chestiunii aromânești, în stadiul ei actual la sud de Dunăre:

1. Oficial, reprezentanții statului grec pretind că vlahofonii ar fi greci antici romanizați, deci Grecia ar avea toată „îndreptățirea” să revendice statutul de stat înrudit al acestora (*kin-state*).

2. În R. Macedonia de Nord statutul aromânilor și meglenoromânilor a fost demult clarificat, în chiar Preambulul *Constituției* – „popor constitutiv” (minoritate națională). Skopje acordă aromânilor, măcar nominal, dacă nu faptic, dreptul la școală primară, informare și cultură în limba maternă (cu negarea comunității istorice de neam și de limbă cu dacoromânii).

3. Din anul 2017, și Albania a recunoscut aromânilor statutul juridic de minoritate națională (fără stat înrudit; până atunci avuseseră doar statutul oficial de minoritate etnolingvistică) și este în curs adoptarea legislației secundare care să permită implementarea drepturilor specifice.

Așa cum am mai arătat, încă din 1913 Tirana a urmărit să reziste în diverse moduri încercărilor Atenei de a aduce sub controlul său toți aromânii din Albania, ca parte a minorității naționale elene din această țară, răspândită pe un teritoriu ce ar corespunde astăzi

fostei entități separatiste „Republica Autonomă a Epirului de Nord”. Grecia a obținut unele succese notabile și de durată, mai ales prin metode de etnopolitică (*ethnopolitics*), dar o întregă comunitate se poate confisca doar prin forța instrumentelor juridice care acționează dincolo de nivelul individului sau al grupului/organizației.

După așa-zisa „normalizare” a relațiilor dintre Atena și Skopje, ca urmare a intrării în vigoare a *Acordului de la Prespa*, acțiunea greacă în rândul aromânilor din R. Macedonia de Nord a obținut noi grade de libertate, inclusiv în corelare cu chestiunea Bisericii Ortodoxe Macedonene – Arhiepiscopia de Ohrid, a cărei autocefalie va fi recunoscută în termenii stabiliți de Patriarhia Ecumenică de la Constantinopole. Iar în acest sens, precedentul îl reprezintă tomosul prin care a fost recunoscută autocefalia Bisericii Ortodoxe Albaneze, în anii 30 ai secolului al XX-lea.

Chiar dacă Grecia va prefera să nu-și formalizeze statutul față de aromâni, implicarea ei *de facto* pentru transformarea acestora în instrumente ale geopoliticii sale regionale va continua, cu efecte din ce în ce mai agravante asupra crizei identitare care macină această etnie, inclusiv pe fondul dezvoltării în ultimele două decenii a separatismului etnic neoaromânist.

Falia între componenta naturală (obiectivă) și aceea culturală (subiectivă) a identității aromânilor se va adânci prin intervenția etnopolitică, cu afectarea celor mai importante elemente ale identității:

- sentimentul continuității personale în perspectivă temporală și situațională;
- sentimentul capacității interioare de a face alegeri și de a acționa în consecință (*inner agency*);
- angajamentul față de o anumită autoreprezentare și o anumită autodefinire;
- angajamentul față de anumite roluri autodefinitorii;
- acceptarea angajamentelor față de propriile roluri și a vederilor pe care alții semnificativi le au despre persoana în cauză;
- angajamentul de a-și fixa un set esențial de valori și standarde proprii de sine;
- angajamentul față de o perspectivă asupra lumii, care să dea vieții sens¹³⁸.

De aceea, și între aromâni adevăzările identitare sunt împărțite:

– marea majoritate a aromânilor din Grecia au rămas fideli elenismului pe care și l-au apropiat organic, mai întâi sub influența școlară și bisericească în cadrul *millet*-ului creștin din Imperiul Otoman, continuând în contextul influenței iluministe și culminând în sistemul educațional al statului grec modern și contemporan;

– un al doilea grup ca importanță a îmbrățișat românismul în procesul de maturizare a conștiinței etnice, favorizat de influența iluministă și de contactul cu Școala Ardeleană în centrele de cultură ale *Mittel Europa*, intensificat apoi prin acțiunea României moderne la sud de Dunăre și stopat de măsurile de interdicție adoptate de statele balcanice în diferite proporții între 1913 și 1948; singurii aromâni cu identitate etnică românească sustrași acestor măsuri au fost aceia imigrați în România între 1925 și 1938, o parte dintre aceia care au imigrat în Occident și puținii aromâni care, rămași în zonele de autohtonie, s-au încropățanat să păstreze și să transmită descendenților adevărul românității lor;

– al treilea grup, cel mai puțin numeros și cel mai nou, este reprezentat de neoaromâniști, format, în principal, din descendenți ai aromânilor din România (unii plecați în Occident) și din armânji din R. Macedonia de Nord.

¹³⁸ Merry 2010: 154.

Nu e cazul să ne referim aici la grupuri de aromâni complet asimilați în statele lor de origine.

Aromânii elenizanți (elinovlahii, grecomanii) au în comun cu populația majoritară din Grecia religia, limba de cultură, părți ale trecutului istoric și arealul de locuire. În definirea identității lor, aspectul cultural și cel natural sunt divergente. Teza susținută propagandistic a descendenței aromânilor din eleni/macedoneni latinizați e limitată la consumul popular și respinsă de mediile științifice internaționale. Grecomanii din Albania și din R. Macedonia de Nord sunt achiziții recente, datorate metodelor etnopolitice folosite de statul grec în comunitățile aromânești din cele două țări vecine, cu recurs la perioada din trecut în care unele localități aromânești au funcționat ca centre ale culturii creștine de expresie greacă, în Imperiul Otoman.

A doua categorie de aromâni împărtășește cu ansamblul românității limba (în formele dialectale respective), originea, părți ale trecutului istoric timpuriu, modern și contemporan, elemente de cultură populară, religia, spațiul de locuire (în perioada de etnogeneză și parțial în prezent) și organizarea statală în prezent. Observăm că aspectul natural și cel cultural ale identității sunt convergente. Românitățile aromânilor corespunde criteriilor obiective ale identității.

Neoaromâniștii recurg la aplicarea exclusivă a criteriului subiectiv al autoidentificării, tocmai pentru că, în raport cu criteriile obiective, aceștia nu se pot diferenția de restul populației majoritare greacă sau română cu care conviețuiesc.

Dar în construcția identității neoaromâniștii observăm că atacate au fost tocmai elementele naturale, care îi identifică pe aromâni ca români: s-a teoretizat (prost) existența unei limbi armâne diferite de limba română și s-a inventat o origine diferită de aceea a românilor nord-dunăreni.

Mai mult decât un aport de informație inedită, prezentul studiu și-a propus să fixeze, mai ales pentru cititorul român, cunoștințele existente despre tratamentul aplicat postbelic aromânilor de către Grecia.

Pentru aceasta am valorificat atât surse istoriografice și documentare românești, elene sau internaționale, cât și propria experiență dobândită în cercetarea de teren efectuată în Balcani

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

Arhiva MAE al României

Berciu-Drăghicescu, Petre 2004: Adina BERCIU-DRĂGHICESCU, Maria PETRE, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică. Documente (1864–1948)*, Vol. I–II, Editura Universității din București, 2004 și 2006, 666+708 p.

Brezeanu, Zbucnea 1997: Stelian BREZEANU, Gheorghe ZBUCHEA (coord.), *Românii de la sud de Dunăre. Documente* Arhiva Națională a României, București, 1997, 399 p.

Coman, Grigore 2010: Virgil COMAN, Nicoleta GRIGORE, *Schimbul de populație româno-bilgar. Implicațiile asupra românilor evacuați. Documente (1940–1948)*, Editura „Ex Ponto”, Constanța, 2010, 422 p.

Anderson 2006: Benedict ANDERSON, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London-New York, 2006, 240 p.

Lucrări de referință

- Ashimi 2011: Gezim ASHIMI, *Konsulli grek helenizon Korcen [Consulul grec elenizează Corcea]*, cotidianul „Panorama”, 6 februarie 2011 (<http://www.arkivalajmeve.com/Konsulli-grek-helenizon-Korcen.1046991632/>)
- Augustinos 2002: Gherasimos AUGUSTINOS, *Elenismul și grecii moderni*, în Peter F Sugar (coord.), *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, Editura „Curtea Veche”, București, 2002, 407 p.
- Baba 2010: Ion BABA ARMĂNESCU, *Vlahii, acești greci nesupuși!*, în Revista „Familia română” – Număr tematic „Aromânii”, An II, nr. 4 (39), Baia Mare, decembrie 2010, 133 p.
- Bardu 2004: Nistor BARDU, *Limba scrierilor aromânești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Cavalioți, Daniil, Ucuta)*, Constanța, Ovidius University Press, 2004.
- Boiagi 1915: Mihail Dimitrie BOIAGI, *Gramatica română sau macedo-română*, ediție îngrijită de Pericle Papahagi, București, Tipografia F. Göbl & Fiii, 1915
- Botez 2010: Prof. Dr. Adrian BOTEZ, *Spinoasa problemă a aromânilor*, în Revista „Familia română”, An II, nr. 4 (39), Baia Mare, decembrie 2010, 133 p.
- Capidan 1939: Th. CAPIDAN, *Originea macedoromânilor: răspuns D-lui Keramopoulos dela Academia Greacă din Atena, referitor la originea greacă a macedoromânilor*, Academia Română, București, 1939, 24 p. Th. Capidan, *L'origine des macedo-roumains: reponse a M. le professeur Keramopoulos de l'Academie d'Athenes*, Tipografia "Bucovina" I. E. Torouțiu, Bucarest, 1939, 30 p.
- Capidan 2008: Theodor CAPIDAN, Constantin NOE, *Originea macedoromânilor*, îngrijirea ediție și postfață de Emil Țircomicu, Editura Etnologică, București, 2008, 57. p.
- Caragiani 1999: Gheorghe CARAGIANI, *Studii aromâne*, cu un cuvânt înainte de Nicolae-Șerban Tanașoca, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999, 293 p.
- Caragiu-Marioțeanu: MATILDA CARAGIU-MARIOȚEANU, *À propos de la latinité de l'aroumain (à la lumière des dernières recherches)*, „Revue Roumaine de Linguistique”, XXXIII (4), Editura Academiei, București, 1988, p. 237.
- Dobre, Zbucnea 2005: Cezar DOBRE, Gheorghe ZBUCHEA, *Români în lume. Secolul XX*, Vol. II, Editura „Colias”, București, 2005, 260 p.
- Gallagher 2001: Tom GALLAGHER, *Outcast Europe: The Balkans, 1789–1989: From the Ottomans to Milosevic*, Routledge, London, 2001, 314 p.
- Gallagher 2006: Tom GALLAGHER, *Balkanii în noul mileniu. În umbra războiului și a păcii*, Editura Humanitas, București, 2006, 343 p.
- Goçi 2010: Kristo GOÇI, *Ne nuk jemi rumunë, por autoktonë sa ilirët dhe helenët [Noi nu suntem români, ci autohtoni ca ilirii și grecii]*, cotidianul „Shqip”, 9 iunie 2016 (<http://www.arkivalajmeve.com/Kristo-Goci-Ne-nuk-jemi-rumune-por-autoktone-sa-iliret-dhe-helenet.1046879417/>)
- Grin, Moring 2002: François GRIN, Tom MORING (coord.), *Support for Minority Languages in Europe*, European Bureau for Lesser Used Languages & European Center for Minority Issues, 2002, 242 p.
- Hagigogu e.a 2005: Steriu HAGIGOGU, Constantin NOE, Vasile Th MUȘI, *Colonizarea macedoromânilor în Cadrilater*, Editura Etnologică, București, 2005, 171 p.
- Iordan 2002: Constantin IORDAN, *Minoritățile entice în sud-estul European după Primul Război Mondial: dimensiunile unei probleme europene*, Editura „Curtea VECHE”, București, 2002, 175 p.
- Katsouyannis 1964–66: Τηλεμαχου Μ. ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περι των Βλαχων των Ελληνικων χωρων, Εταιρειας Μακεδονικων Σπουδων [Tēlemachos M. KATSOUYANNI, Despre vlahii din teritoriile grecești]*, Societatea de Studii Macedonene, Salonic], Vol. I–II, 1964–1966, 100–122 p.
- Kazazis 1996: Kostas Kazazis, *Some Recent Greek Views on Arumanian*, Society Farsarotul Newsletter, Volume X, Issue 2, Fall 1996. (http://www.farsarotul.org/nl19_2.htm)
- Keramopoulos 1939: Αντώνης Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Ti einai oi Kouτσόβλαχοι*, Εστία, [Antonis Dh. KERAMOPOULOS, *Cine sunt cuțovlahii*, Editura „Hestia”], 1939, 152 p. (Cu o ediție anastatică îngrijită de Haralambos Papastathis și Nikolaos Katsanis, University Studio Press, Salonic, 2000)

- Kolias 1969: Γεώργιος Ταξιάρχου Κόλιας, *Ιστορική Γεογραφία τού ελληνικού χωρου [Geografia istorică a spațiului grec]*, εν Αθήναις, 1969, 338 p.
- Koliopoulos, Veremis 2010: John S. KOLIOPOULOS, Thanos M. VEREMIS, *Modern Greece. A History since 1821*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2010, 264 p.
- Koltsidas 1976: Αντώνη Μιχ. Κολτσίδα, *Οι Κουτσοβλάχοι: Έθνολογική και λαογραφική μελέτη [Cușovlahii: studiu etnologic și folcloric]*, Salonika, 1976.
- Koltsidas 1978: Αντώνη Μιχ. Κολτσίδα, *Γραμματική και λεξικό τής κουτσοβλάχικης γλώσσας [O Gramatică și un vocabular ale limbii cușovlahe]*, Εκδοτικός „Όικος Αδελφών Κυριακίδη”, Salonika, 1978.
- Koumas 1832: Κωνσταντίνος ΚΟΥΜΑΣ, *Ιστορία των Ανθρωπίνων Πράξεων από των αρχαιότατων χρόνων έως των ημερών μας*, Εκ της Τυπογραφίας Αντωνίου Αυκούλου, Εν Βιέννη της Αυστρίας [Konstantinos KOUMAS, *Istoria înfăptuirilor omenesti din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Tipografia Anton v. Haykul, Viena], Vol. 12, 1832
- Lagopoulos 1992: Alexandros P. LAGOPOULOS, Karin BOKLUND-LAGOPOULOU, *Meaning and Geography: The Social Conception of the Region in Northern Greece*, Walter de Gruyter GmbH & Co KG, Berlin, 1992, 466 p.
- Lazarou 1976: Αχιλλέως Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ, *Η αρωμονική και αι μετά της Ελληνικής σχέσεις αυτής – Βλάχοι*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, εν Αθήναις [Achilleos G. Lazarou, *Aromâna și raporturile ei cu greaca – Vlahii*, Societatea Istorică și Folclorică din Tesalia, Atena], 1976, 355 p.
- Lazarou 1986: Achille G. LAZAROU, *L'aroumain et ses rapports avec le grec*, dissertation doctorale, traduit du grec par Marie-Hélène Blanchaud, Institut d'Études Balkaniques, Thessalonique, 1986, 304 p.
- Liakos 2008: Antonis LIAKOS, *Hellenism and the Making of Modern Greece: Time, Language, Space*, pp.201–236, in Katerina ZACHARIA (ed.), *Hellenisms: Culture, Identity, and Ethnicity from Antiquity to Modernity*, Ashgate Variorum, 2008, 473 p.
- Livanios 2006: Dimitris LIVANIOS, *The Quest For Hellenism: Religion, Nationalism And Collective Identities*, In *Greece (1453–1913)*, pp. 237–269, in Katerina ZACHARIA (ed.), *Hellenisms: Culture, Identity, and Ethnicity from Antiquity to Modernity*, Ashgate Variorum, 2006, 473 p.
- Livanios 2006: Dimitris LIVANIOS, *The Quest For Hellenism: Religion, Nationalism And Collective Identities*, In *Greece (1453–1913)*, “The Historical Review / La Revue Historique”, Volume III, Institute for Neohellenic Research, Thessaloniki, 2006, pp. 33–70.
- Llalla 2012: Arben LLALLA, *Minoritarët ekstremistë grek me aktivitetet e tyre duan të nxisin destabilizimin e jugut të Shqipërisë [Minoritarii extremiști greci vor, prin activitățile lor, să sdestabilizeze sudul Albaniei]*, cotidianul albanez „Tribuna Shqiptare”, 21 februarie 2012 (<http://tribunashqiptare.net/?p=4968>)
- Merry 2010: Michael S. Merry, *Identity*, in *International Encyclopedia of Education*, Barry MCGRAW, Eva BAKER, AND Penelope PETERSON (EDS.), Elsevier Ltd., 2010, pp. 152–157.
- Metropol 2011: Fără autor, *Kamarinos: Rikthehet teoria e Vorio-Epirit [Kamarinos: revine teoria Verio-Epirului]*, cotidianul „Metropol”, 7 februarie 2011 (<http://www.arkivalajmeve.com/Kamarinos-Rikthehet-teoria-e-Vorio-Epirit.1046992007/>)
- Misiris 1990: Βασίλης Μισύρης, *Βλάχοι – Αυτοί οι ανυπόκακτοι Έλληνες*, Εκδότης „Νέα Θεσις”, Αθήνα, 1990, 144 p. [Vasilis Misiris, *Vlahii – Acești greci nesupuși!*, Editura Nova Thesis, Atena, 1990, 144 p.]
- Mylonas 2012: Harris MYLONAS, *The Politics of Nation Building: Making Co-Nationals, Refugees, and Minorities (Problems of International Politics)*, Cambridge University Press, 2012, 273 p.
- Nakratzas 1996: Γεώργιος Νακρατζάς, *Η στενή εθνολογική συγγένεια των σημερινών Ελλήνων, Βουλγάρων και Τούρκων: Μακεδονία – Θράκη (The close racial kinship between the Greeks, Bulgarians, and Turks: Macedonia and Thrace)* Batavia, Salonic, 1996, 320 p.
- Nasi 2013: Eglantina NASI, *Vllehët e të gjitha vendeve, jeni rumun – nisma që çorientoj pakicat [Vlahii din toate țările – inițiativa care dezorienteză minoritatea]*, Gazeta „Impakt”, 30 mai 2013, p. 4 (http://issuu.com/gazetaimpakt/docs/30_maj)

- Neagu 2014: Doru M. NEAGU, *Societatea de Cultură Macedo-Română 1879–1948*, Rezumatul tezei de doctorat, Universitatea „Valahia”, Târgoviște, 2014.
- Negoită 2008: Cătălin NEGOIȚĂ, *Țara uitată: Cadrilaterul în timpul administrației românești 1913–1940*, Fundația „Scrisul Românesc”, Craiova, 2008, 540 p.
- Nikolaidou 1995: Ελευθερία Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Η ρουμανική προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου, τ.Α΄, μέσα 19ου αι.-1900*”, Ε.Η.Μ, Ιωάννινα [Eleftheria I. NIKOLAIDOU, *Propaganda românească în Vilayetul Ioannina și în satele vlahofone din Pind*, Vol. I (de la mijlocul sec al XIX-lea până în 1900), Societatea de Studii Epirote, Ioannina], 1995, 456 p.
- Nistor 2014: Ionuț NISTOR, *Identitate și geopolitică. Românii din sudul Dunării în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial*, Editura Academiei Române, București, 2014, 331 p.
- Oprîșanu 2014: Emil OPRÎȘANU, *Românii de peste hotare*, ediție îngrijită de Nicolae-Șerban Tanașoca, București, Editura Academiei Române, 2014, 185 p.
- Padioti 1991: Γεωργιος Απ. ΠΑΔΙΩΤΗΣ¹³⁹ (ανθολογηση), *Cântiți fărșerotești. Τραγουδια φαρσαριστων – αρβανιτοβλαχων*, Εταιρία Αρωμανικου (Βλαχικου) Πολιτισμου, Αθηνα, 1991, 166 p.
- Palagas 2012: Μιχαήλ ΠΑΛΑΓΚΑΣ, *Η Εξέλιξη του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος 1859–1944 [Evoluția problemei cuțovlahe în perioada 1859–1944]*, 12 Φεβρουαριου 2012 (<https://grafidaskapani.wordpress.com/2012/02/12/η-εξελιξη-του-κουτσοβλαχικου-ζητηματ/>)
- Papahagi P. 1909: Pericle PAPAĦAGI, *Scritori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, București, 1909, 329 p.
- Papahagi V. 2015: Valeriu PAPAĦAGI, *Viața Culturală a aromânilor în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIX-lea*, prefață, notă biografică și postfață de Viorel Stănilă, Editura Institutului Cultural Român, București, 2015, 447 p.
- Papanace 1951: Constantin PAPANACE, *La persécution des minorités aromounes (valaques) dans les pays balkaniques. Le problème macédonien*, Editura „Armatolii”, Roma, 1951, 43 p.
- Papanace 1956: Constantin PAPANACE, *Le droit d’asile politique et le problème des minorités ethniques opprimées*, Editura „Armatolii”, Roma, 1956, 14 p.
- Papathanasiou 1991: ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Η Ιστορία των Βλάχων*, Εισαγωγή Ν. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Εκδότης „ΜΠΑΡΜΠΟΥΝΑΚΗΣ”, Θεσσαλονίκη, 1991 [Yiannis Papathanasiou, *Istoria vlahilor*, cu o introducere de N. Moutsopoulos, Editura „Barbounakis”, Salonic, 1991]
- Peufuss 1994: Max Demeter PEYFUSS, *Chestiunea aromaneasca*, Editura Enciclopedica, București, 1994, 142 p.
- Roja 1809: Gheorghe Constantin ROJA, *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sunt literele românilor ceale vechi, spre polirea a toată ghinta românească cei din coace și cei din colo de Dunăre, lucrată de Gheorghiu Constantin Roja, cetățeanul academicesc și candidatul clinicesc doftor în Spitalul Universității ungrești din Pesta*, Crăiasca Tipografie a Universității ungrești, Buda, 1809, 56 p.
- Saramandu 1987: Nicolae SARAMANDU, *Aromâna și Raporturile ei cu greaca*, Revista „Studii și Cercetări Lingvistice”, XXXVIII, nr. 5, Institutul de Lingvistică „I. Iordan-Al. Rosetti”, Academia Română, 1987, pp. 439–451.
- Saramandu 2004: Nicolae SARAMANDU, *Romanitatea orientală*, Editura Academiei Române, București, 2004, 344 p.
- Shehu 2012: Plarent SHEHU, *Ish-presidenti Stefanopullos: Korça është greke [Fostul Președinte Stephanopoulos: Corcea este greacă]*, cotidianul „Shekulli”, 22 octombrie 2012 (<http://www.shekulli.com.al/p.php?id=6297>; <http://www.nacionalalbania.al/2012/10/ish-presidenti-stefanopullos-korca-eshte-greke/>)

¹³⁹ Gogu Padioti, originar din Aminciu, a fost secretar al Asociației pentru Limba și Cultura Aromână din Atena.

- Shekulli 2011: fără autor, *Deklaratat e konsullit grek ne Korce te hershme [Declarația consului grec la Corcea, imatură]*, Cotidianul „Shekulli”, 9 februarie 2011 (<http://www.arkivalajmeve.com/Deklaratat-e-konsullit-grek-ne-Korce-te-hershme.1046993064/>)
- Skënderi 2011, Algert SKËNDERI, *Mbi „bullgarët” e Shqipërisë [Despre „bulgarii” din Albania]*, cotidianul „Tema”, 21 octombrie 2011 (<http://www.gazetatema.net/web/2011/10/21/mbi-%E2%80%9Cbullgaret%E2%80%9D-e-shqiperise/>)
- Solan 2012: Lawrence SOLAN, *The Oxford Handbook of Language and Law*, Oxford University Press, 2012, 664 p.
- Stamatopoulos 2015: Ανδρέας Β. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ & Βασίλειος Α. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *‘Οι Μακεδονοβλαχοί (17ος-19ος αι.). Έλληνες Βλάχοι στην Κεντροανατολική Ευρώπη. Η αποκατάσταση της αλήθειας’ [Makedonovlahii (din sec. al XVII-lea până în sec. al XIX-lea). Elinovlahii din Europa Centrală – Restabilirea adevărului]*, Βουδαπέστη, 2015.
- Start 2011: Fără autor, *Deklaratat e konsullit, MPJ kërkon sqarime nga amb. grek [Declarația consulului grec, MAE cere explicații ambasadorului grec]*, cotidianul „Start”, 8 februarie 2011 (<http://www.arkivalajmeve.com/Deklaratat-e-konsullit-MPJ-kerkon-sqarime-nga-amb-grek.1046992711/>)
- Stănilă 2010a: Viorel STĂNILĂ, *Neoaromânismul în context politico-diplomatic sud-est European*, pp. 123–134, în Adina BERCIU-DRĂGHICESCU (coord.), *Aromânii din Albania – prezervarea patrimoniului lor imaterial*, Biblioteca Metropolitană, București, 2010, Adina BERCIU-DRĂGHICESCU (coord.), *Aromânii din Albania – prezervarea patrimoniului lor imaterial*, Biblioteca Metropolitană, București, 2010, 323 p.
- Stănilă 2010b: Viorel STĂNILĂ, *Le Projet National pour les Aroumains d’Albanie pendant l’entre-deux-guerres. La voix de la diplomatie*, „Revue des Études sud-est Européennes”, nr. XLVIII, pp. 1–4, 2010, pp. 309–321.
- Stănilă 2013: Viorel STĂNILĂ, *Arumunët e Shqiperisë: nga një minoritet pa statut, në një statut pa minoritet [Aromânii din Albania: de la o minoritate fără statut la un statut fără minoritate]* (pp. 219–237), în Luan Omari (coord.), *Shqipëria dhe pakicat kombëtare, etnike dhe kulturore [Albania și minoritățile naționale, etnice și culturale]*, nr. VIII al Colecției „Gjeopolitika” a Universității „Marin Barleti”, Botimet „Dudaj”, Tirana, 2013, 451 p.
- Stănilă 2015: Viorel STĂNILĂ, *Prefață*, în Valeriu Papahagi, *Viața Culturală a aromânilor în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIX-lea*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2015, 447 p.
- Stănilă 2019: Viorel STĂNILĂ, *Etnopolitică și relații internaționale. Identitatea aromânească în context politico-diplomatic sud-est european*, Editura Ernologică, București, 2019, 467 p.
- Stănilă, Vasiliu 2013: Viorel STĂNILĂ, Alina VASILIU, *Statutul aromânilor din Albania*, Analele Universității „Ovidius” din Constanța. Secțiunea istorie, 2013 (în curs de apariție)
- Tanașoca 2001: Nicolae-Șerban TANAȘOCA, *Aperçus of the history of Balkan Romanity*, în R. Theodorescu, L. Conley Barrows (eds.), *Politics and culture in southeastern Europe*. UNESCO Studies on Science and Culture, Bucharest, 2001, pp. 94–170.
- Tanașoca 2004: Anca Tanașoca, Nicolae-Șerban Tanașoca, *Unitate romanică și diversitate balcanică*, București, Editura Fundației Pro, 2004, 322 p.
- Tega 1986: Vasile TEGA, *Fara Armânească. Pe marginea unui dialog despre originea aromânilor*, Revista „Cuvântul Românesc”, septembrie 1986, p. 19 (reluat în „Caleidoscop aromân”, vol. II, Editura Fundației Culturale „Dimândarea Părintească”, București, 1999, pp. 358–366).
- Tema 2013: Fără autor, *Papulias letër OMONIA-s: Krenari për helenizimin ne Vorio Epir [Papoulias, scrisoare către OMONIA: mândru de elenismul din Verio-Epir]*, cotidianul „Tema”, 14 ianuarie 2013 (<http://www.gazetatema.net/web/2013/01/14/papulias-leter-omonias-krenari-per-helenizimin-ne-vorio-epir/>)
- Tsiamitrou 2014: Γιάννη ΤΣΙΑΜΗΤΡΟΥ, *Το απάνθισμα αυτό από το βιβλίο του Α. Κεραμόπουλλου, Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι, δημοσιεύεται σε συνέχειες στην εφημερίδα "Ημερήσια" της Βέροιας*

- [Yianni Tsiamitrou, *Compilație a cărții lui A. Keramopoulos, Cine sunt Vlahii?*, serializată în cotidianul „Ziua”, Veria, 2014] (http://vlahofonoi.blogspot.ro/2014/04/blog-post_20.html, consultat la 23 martie 2016).
- Tudor 2005: Constantin TUDOR, *Administrația Românească în Cadrilater (1913–1940)*, Editura AGORA, Călărași, 2005, 382 p.
- Țîrcornicu 2004: Emil Țîrcornicu, *Identitate românească sud-dunăreană. Aromânii din Dobrogea*, Editura Etnologică, București, 2004, 244 p.
- Țîrcornicu 2007: Emil ȚÎRCORNICU, *Minorități românești sud-dunărene. Studiul etnologic al aromânilor*, Editura Etnologică, București, 2007, 277 p.
- Vacalopoulos 1973: Apostolos E. VACALOPOULOS, *History of Macedonia 1354–1833*, Translated by Peter Megann, Institute for Balkan studies, Θεσσαλονικη, 1973, 757 p.
- Vasilu 2009: Alina VASILIU, *Chestiunea aromână și „talibanii românofobi*, cotidianul „Cuget Liber”, Constanta, 19 noiembrie 2009 (<http://www.cugetliber.ro/stiri-cultura-educatie-chestiunea-aromana-si-talibanii-romanofobi-51765>)
- Vasilu 2010a: Alina VASILIU, *Aromânii din Albania refuză să devină masă de manevră pentru revendicări teritoriale*, cotidianul „Cuget Liber”, 1 martie 2010 (<http://www.cugetliber.ro/stiri-diverse-aromani-din-albania-refuza-sa-devina-masa-de-manevra-pentru-revendicari-teritoriale-57357>)
- Vasilu 2010b: Alina VASILIU, „*Consiliul Armânjilor*”, *instrument al intereselor elino-vlahe*, cotidianul „Cuget Liber”, 24 martie 2010 (<http://www.cugetliber.ro/stiri-diverse-consiliul-armanjilor-instrumental-intereselor-elino-vlahe-58813>)
- Vasilu 2010c: Alina VASILIU, *Aromânii Fărșeroși din Albania nu vor să fie makedonarmânji*, cotidianul „Cuget Liber”, 8 iunie 2010
- Vasilu 2011: Alina VASILIU, *Scandal în jurul identității aromânilor: minoritate națională vs. parte a poporului român*, portalul de știri **HotNews.ro**, 28 februarie 2011 (<http://www.hotnews.ro/stiri-politic-8345642-scandal-jurul-identitatii-aromnilor-minoritate-nationala-parte-poporului-romn.htm>)
- Veremis 2014: Thanos VEREMIS, *The Modern Balkans: A Concise Guide to Nationalism and Politics. The Rise and Decline of the Nation State*, London School of Economics and Political Science, 2014, 306 p.
- Winnifrieth 2002: Tom J. WINNIFRITH, *The Vlachs*, pp. 112–122, în Richard Clogg (coord.), *Minorities in Greece. Aspects of a Plural Society*, Hurst & Company, London, 2002, 203 p.
- Zbucnea 1999a: Gheorghe ZBUCHEA, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică (Secolele XVIII–XX)*, Editura „Biblioteca Bucureștilor”, 1999, 305 p.

Surse electronice

- Lazarou 2011: Achilleas LAZAROU, *The Koutsovlach Issue*, <http://vlahofonoi.blogspot.ro/2011/11/blog-post.html>
- Lazarou 2013: Achilleas LAZAROU, *What are the Vlachs?*, http://vlahofonoi.blogspot.ro/2013/05/blog-post_30.html
- Lekaki 2013: Γιώργου ΛΕΚΑΚΙ, *Πώς οι Ρουμάνοι προσπάθησαν να... „ρουμανοποιήσουν” τους βλάχους! [Cum a încercat România să îi „românizeze” pe vlahi!]*, 9 martie 2013, http://vlachs.blogspot.ro/2013/03/blog-post_9.html.
- MPA 2000: Macedonian Press Agency, *1ST International Conference on Vlachophone Hellenism Commences*, Thessaloniki, 8 December 2000 (http://www.greekhelsinki.gr/bhr/english/special_issues/rom_08_12_00.html)
- MPA 2001a: Macedonian Press Agency *Protest Resolution by 31 Vlach Mayors and Commune Presidents Against State Department Report*, 2001 (<https://groups.yahoo.com/neo/groups/balkanhr/conversations/topics/1782>)

- MPA 2001b: Macedonian Press Agency, *State Department Report Protested by Panhellenic Union of Vlach Cultural Associations*, 2001 (<https://groups.yahoo.com/neo/groups/balkanhr/conversations/topics/1783>)
- MPA 2003: Macedonian Press Agency, *Protest by the Greek Federation of Cultural Associations of Vlachs*, 2003 (<https://groups.yahoo.com/neo/groups/balkanhr/conversations/topics/5864>)
- Nakratzas: Georgios NAKRATZAS, *Announcement on the Acquittal of Mr. Bletsas*, 29 decembrie 2001 (http://www.florina.org/news/2001/2001_bletsas_acquittal_nakratzas.asp, consultat la 5 martie 2016)
- Oberhofer 2002: Margret OBERHOFER, *Greek Member State Committee: Greece is a democratic country – except in the issue of linguistic diversity and minorities*, „EuroLang”, Brussels, 13 februarie, 2002 (<https://groups.yahoo.com/neo/groups/balkanhr/conversations/topics/3507>)
- http://www.proiectavdhela.ro/pdf/vasile_tega_unitatea_limbii_romane_in_marile_enciclopedii_ale_lumii.pdf

OBSERVAȚII FONETICE ȘI ACUSTICE ASUPRA DIALECTULUI ISTROROMÂN DE ASTĂZI DIN JEIÂN

PATRICIA ȘERBAC

1. INTRODUCERE

Cercetarea de față își propune să testeze particularitățile fonetice ale dialectului istroromân din perspectiva contactului cu alte limbi, pentru a vedea în ce măsură aceste particularități sunt funcționale. Contactul îndelungat cu limbile și dialectele înconjurătoare a făcut ca istroromâna să împrumute vocabular de la acestea. Este vorba de croata čakaviană, croata literară, slovenă, italiană, dar și de germană. Un astfel de demers ne permite să apreciem modul în care dialectul istroromân face față avalanșei de împrumuturi din limbile înconjurătoare, dacă intervine adaptarea fonetică și dacă se împrumută fonologie.

În cele ce urmează, arătăm pe scurt metoda de studiu și datele lingvistice utilizate (secțiunea 2), reproducem secvențe din conversații cu vorbitori nativi de istroromână și analizăm din punct de vedere calitativ o serie de fenomene (secțiunea 3), pentru ca, la sfârșit, să formulăm câteva concluzii asupra datelor prezentate (secțiunea 4).

2. METODA DE STUDIU

Pentru a studia comportamentul dialectului istroromân față de împrumuturi, verificăm în ce măsură se aplică fenomenele fonetice caracteristice istroromânei, se produce adaptarea la fonologia istroromânei. Analiza noastră acoperă unități lexicale preluate din limba croată și italiană, în mai mică măsură din germană ori slovenă, precum și cuvinte care arată o astfel de influență (contaminări). În cadrul acestor cuvinte, testăm tratamentul următoarelor secvențe ori aspecte: /n/ intervocalic, oclusiva velară sonoră /g/, silaba de tip „consoană + /r/”, grupurile consonantice /hv/, /sv/ și /tv/, consoanele geminate, vocala /a/ în poziție accentuată, accentul.

Materialul analizat aici provine în întregime din cercetări de teren făcute în satul Jeiân din Istria începând din 2018. Am surprins conversații în momente autentice din viața oamenilor locului, momente în care limba se folosește spontan. Concret, reunim aici fragmente de conversație liberă cu doi vorbitori nativi, un bărbat și o femeie, de 65, respectiv de 69 de ani (notați aici prin B, respectiv F). Conversația s-a realizat în cea mai mare parte în dialectul istroromân și doar izolat în limba croată. De altfel schimbarea de cod e tipică pentru zone de contact lingvistic intens și pentru limbi și dialecte pe cale de dispariție. În cazul de față, exemplele din cele două limbi ne ajută să comparăm mai bine fenomenele fonetice pe care le căutăm. Conversația liberă a fost înregistrată. Pentru o mai mare precizie, datele lingvistice selecționate au fost analizate cu programul Praat (Boersma, Weenink 2021).

3. DATE ȘI ANALIZĂ

3.1. /n/ – /r/ intervocalic

Rotacismul este considerat cea mai importantă trăsătură fonologică a istoromânei (Pușcariu 1926: 71; Sârbu, Frățilă 1998: 20; Neiescu 1980:148).

Pentru a testa dacă rotacismul este încă activ în istoromână, am verificat dacă /n/ intervocalic devine /r/ în cuvinte de origine croată:

(1) *Póți púre puni baterija.* (B)

‘Poți pune bateria să se umple.’ (‘Poți pune bateria la încărcat.’)

Enunțul de mai sus conține două verbe alăturate, *púre* ‘a pune’ și *puni* ‘a umple’. Primul verb e cu rotacism, iar al doilea fără, după cum se vede în spectrograma de mai jos (Figura 1):

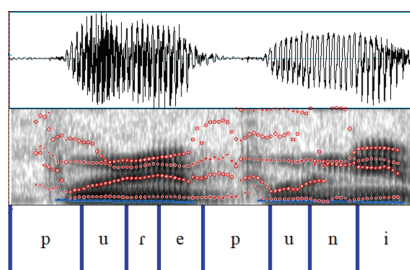

Figura 1. *púre, puni*

Verbul cu rotacism, *púre*, e cuvânt vechi istoromân, iar cel fără rotacism, *puni*, e împrumut din limba croată. Propoziția se continuă în istoromână, deci nu apare o schimbare de cod în cazul verbului *puni* ‘a umple’. Verbul este urmat de acuzativul nemarcat *baterija* – pe când în croată ar fi fost *bateriju*, cu marca acuzativului –*u* – și deci perfect integrat istoromânei.

Următorul dialog, prescurtat, conține cuvinte cu și fără rotacism în același enunț, *napuni* ‘a umple’ și *fir* ‘fân’:

(2) *Moréș napuni [...] ștála de fir.* (B) ‘Trebuie să umpli [...] staulul de fân.’

Moréș napuri ...?

Napuni! (B)

‘*A umple.*’

Replica fără glosă ne aparține, cu un rotacism aplicat unui cuvânt din croată. Corectarea imediată din partea interlocutorului istoromân confirmă că împrumuturile nu au rotacism (Figura 2).

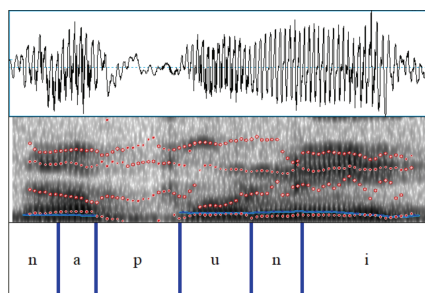

Figura 2. *napuni*

3.2. oclusiva velară sonoră /g/– fricativa velară sonoră /ɣ/

O caracteristică a graiului din Jaiän este înlocuirea oclusei velare sonore /g/ cu fricativa sonoră cu același loc de articulare /ɣ/ (Frățilă 2016: 107).

Prezența ei se verifică și astăzi, în cuvinte ca ir. *négo* ‘decât’, din exemplul (3),

- (3) *Ier a fost mai fina vreme négo ca mânte zi.* (F)
 ‘Ieri a fost vreme mai frumoasă ca alaltăieri.’

în care fricativa rezistă în fața oclusei din cr. *négo* (Figura 3).

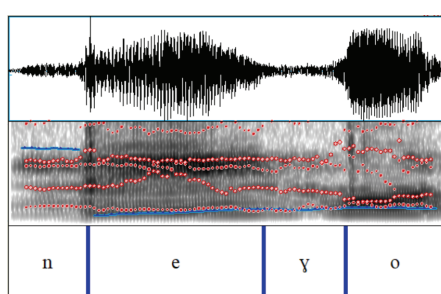

Figura 3. *négo*

În mod similar, fricativa rezistă în cuvântul *glâs* ‘pahar’, provenit din germanul *Glas* (Figura 4).

- (4) *Și rem pure ân glâs de vir.* (B)
 ‘Și vom pune un pahar de vin.’

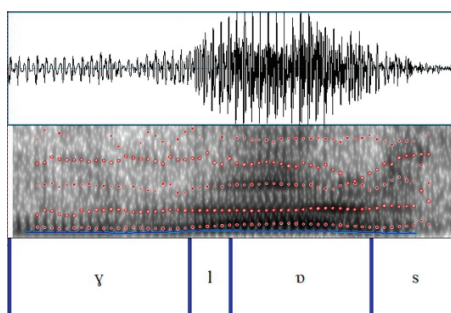

Figura 4. *glâs*

3.4. Consoană + /r̥/ – consoană + /âr/

Ne oprim aici asupra unui fonem tipic limbii croate: vibranta silabică aflată după o consoană. Sextil Pușcariu admite în cuvintele istroromâne de origine slavă atât pronunțarea lui /r̥/ cât și descompunerea lui în /âr/ (Pușcariu 1926: 71). Petru Neiescu, de asemenea, admite existența lui /r̥/ silabic în istroromână (Neiescu 1980: 138). Dimpotrivă, Emil Petrovici, nu-l consideră pe /r̥/ silabic ca făcând parte din sistemul istroromân, ci adaptat ca o secvență formată din două foneme (Petrovici 1968: 6).

Verbul *obârni*, din exemplul (5), provine din slovenul *obrnti* ‘a întoarce’ și este susținut de croatul *obrnuti*.

(5) *Noi am obârni limba.* (B) ‘Noi am schimbat limba.’

Verbul în cauză este integrat în istroromână nu doar morfologic, după cum se observă, ci și fonologic: /bʁ/ s-a reorganizat ca /bâr/ (Figura 5).

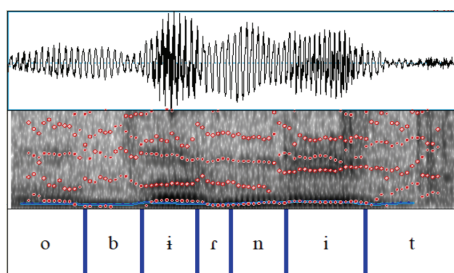

Figura 5. *obârni*

Un alt împrumut recent poate fi considerat ir. *zârno*, în limba croată *zrno* însemnând ‘grăunțe, semințe, cereale’. În exemplul (6), vorbitorul folosește de-a dreptul cuvântul croat, în loc de ir. *zârne* ori *zârnu* (cuvinte menționate în dicționarul lui Kovačec 1998: 222).

(6) *Gal'ira căre zârno de mâncă.* (B) ‘Găina cere grăunțe de mâncare.’

Zrno este însă și el adaptat fonologiei istroromâne: în nucleul primei silabe se află vocala centrală închisă, iar vibranta inițială din nucleu a fost împinsă în coda (Figura 6).

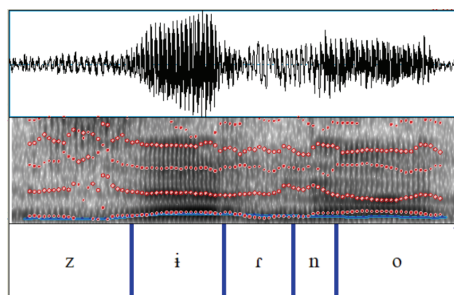

Figura 6. *zârno*

Pentru a denumi căpușa, dialectul istroromân a recurs la împrumutul din limba croată *krpelj*, adaptat sub forma *cârpel'*, precum și la contaminarea ir. *cârpúșa*, între cuvântul croat și un posibil ir. **capúșa*¹. La amândouă, vibranta silabică a fost transformată în secvența formată din vocala centrală închisă și vibranta /r/ (Figura 7 și 8).

(7) *Cârpúșa ili cârpel' zăcém.* (F) ‘Căpușa ori cârpel' zicem.’

¹ Din câte știm, nici forma contaminată *cârpúșa*, nici cuvântul de bază **capúșa*, reconstruit de noi, nu au mai fost menționate și nu apar în cele două dicționare consultate (Frătilă, Bărdășan 2010; Kovačec 1998).

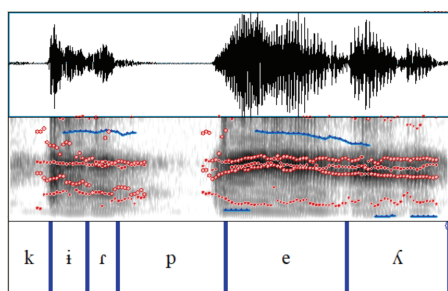

Figura 7. *cârpel'*

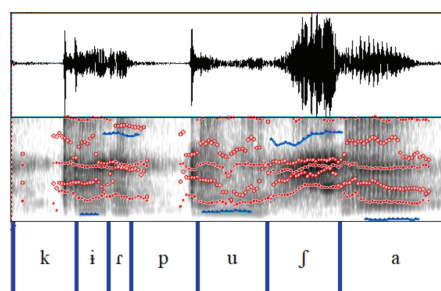

Figura 8. *cârpúșa*

În datele prezentate aici se observă că toate silabele de tipul „consoană + /r/” se transformă în grupul „consoană + /â/ + /r/ asilabic”, ceea ce confirmă ipoteza lui Emil Petrovici (Petrovici 1968: 6).

Fenomenul pare independent de accent, afectând toate silabele, accentuate (*zárno*) și neaccentuate (*obárnít, cârpél', cârpúșa, četártác*). Singura deosebire apare la durata vocalei accentuate, vizibil mai lungă decât cele neaccentuate: 118 ms în *zárno* față de 68 ms în *obárnít*, 71 ms în *cârpél'*, 70 ms în *cârpúșa*, respectiv 58 ms în *četártác*, cu o medie de 66,75 ms la silabele neaccentuate.

3.3. Grupuri consonantice

Grupurile /hv/, /sv/ și /tv/ nu sunt tipice dialectelor românești. În cadrul studiului de față, interesează dacă acestea sunt păstrate ori sunt adaptate, probabil prin simplificare: căderea sau transformarea în aproximantă a celui de-al doilea element.

Pentru grupul /hv/, există două posibilități: realizarea acestuia ca atare sau adaptarea sub formă de /hʋ/. Un cuvânt ca *hvála* ar putea fi realizat /hvála/, /hʋála/, ori sub forma intermediară /hvála/ (aceasta din urmă e menționată de Pușcariu 1926: 62). În exemplul de față însă, fiind un cuvânt foarte des folosit, e preluat exact ca în limba croată (Figura 9).

(8) *Hvála-žćúda*. (F)

‘Îți mulțumesc mult.’

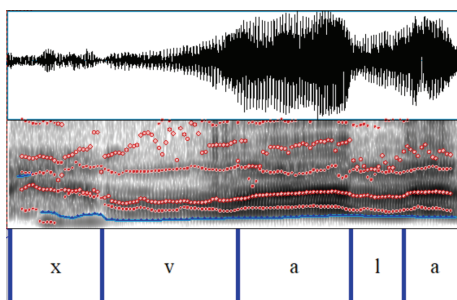
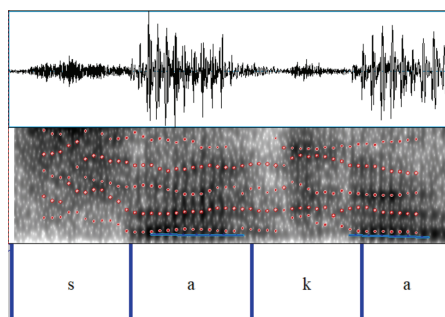

Figura 9. *hvála*

Grupul /sv/ e simplificat la /s/, ca de exemplu în *sáca* ‘fiecare’ (exemplul 9), ce vine din cr. *svaka* (Figura 10):

(9) *Nu cuvînta sáca zi.* (B)

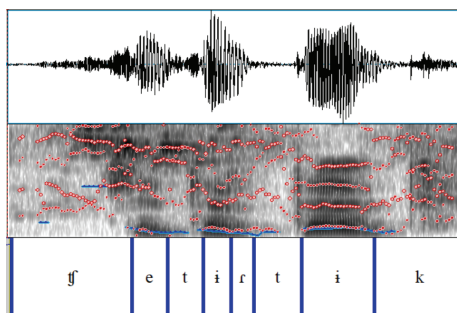
‘Nu vorbește în fiecare zi.’

Figura 10. *sáca*

La fel, și grupul consonantic inițial /tv/ e redus la /t/. Astfel, cr. *četvrtak* devine ir. *četártác* (exemplul 10, Figura 11).

(10) *Lur, utórác, srédu, četártác, vírer, sámbata și dumíreca.* (B)

‘Luni, marți, miercuri, joi, vineri, sâmbătă și duminică.’

Figura 11. *četártác*

De altfel grupurile /hv/ și /tv/ nu se află printre grupurile inițiale de consoane, din care cea de-a doua e fricativa /v/ admise de August Kovačec. /sv/ se află printre ele, dar cele două exemple date acolo nu apar în materialul nostru (v. Kovačec1971: 57).

3.4. Consoane geminate – consoane simple

Ne îndreptăm acum atenția asupra consoanelor duble italienești /n/, /ts/ și /c/. Pentru cea dintâi avem în istroromână exemplul *nóno* ‘bunic’, provenit din din it. *nónno* ‘bunic’:

(11) *Áli ĩe s-a ânvețát de la sev ... pâra luĩ fost ânč nóno.* (B)

‘Dar el s-a învățat de la al său ... până a fost aici bunicul lui.’

Se observă că istroromâna nu a preluat consoana dublă /n/ din limba italiană, după cum arată spectrograma (Figura 12), în care a doua nazală /n/ din *nóno* are o lungime de 57 ms. De asemenea, se observă că ir. *nóno* nu are rotacism.

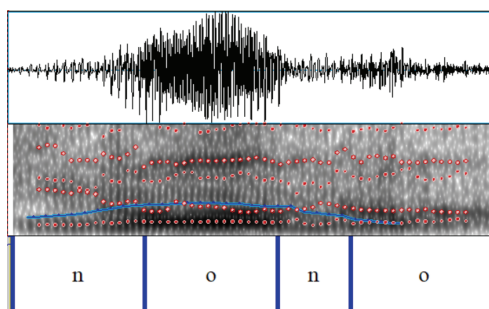

Figura 12. *nóno*

Ca exemplu pentru africată avem ir. *ráța*, provenit din it. *rázza* ‘rasă, specie, soi’:

(12) *Je ráța de al'bire.* (B) ‘E soi de albine.’

Nici aici nu s-a preluat consoana geminată, prima parte a africateri fiind redată printr-o oclisivă /t/ de durată scurtă, doar 27 ms, în vreme ce durata întregii africateri e de 106 ms. (Figura 13):

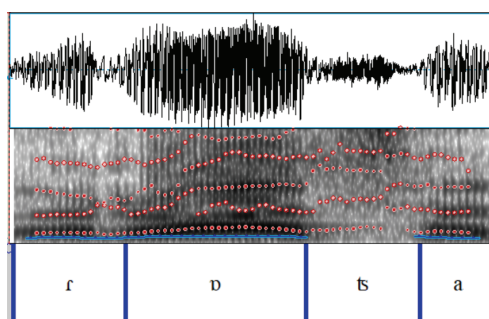

Figura 13. *ráța*

Un alt exemplu e ir. *ot'ále* (exemplul 13), din it. *occhiali* (genul feminin a apărut probabil sub influența cr. *naočale*). Se observă durata scurtă a oclusivei /t'/ din *ot'ále*, de 78 ms, ceea ce arată că nu a fost preluată consoana geminată din italiană. De asemenea, în acest caz s-a schimbat puțin și calitatea consoanei, aceasta având un loc de articulare mai în față decât ocliviva palatală surdă /t'/² (Figura 14).

² Locul de articulare anterior, mai apropiat de /t/, al oclusivei palatalesurde /t'/ a fost observat probabil și de August Kovačec, care notează fonemul, existent și în croata čakaviană, cu <t'> (Kovačec 1984: p. 556, 557). În literatura de specialitate, fonemul e notat în scris <t'> (Neiescu 1980: 147, 148; Petrovici, Neiescu 1964: 189) și <t''> (Frățilă 2016: 106).

- (13) *Nu te poc cavtá preste ot'ále ke nu bire védu.* (B)
 ‘Nu mă pot uita la tine peste ochelari, că nu văd bine.’

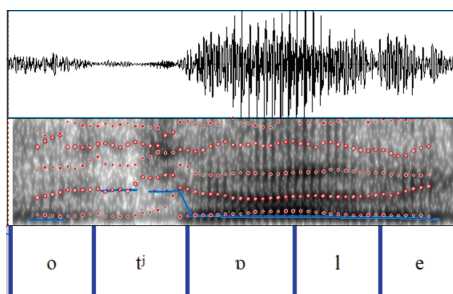

Figura 14. *ot'ále*

3.5. /a/ – /ǎ/ în poziție accentuată

În această parte testăm vocala cea mai deschisă /a/ în poziție accentuată. Cuvintele acceptate și asimilate în istroromână au transformat-o în /ǎ/, pe când cele care sunt simțite ca străine îl au pe /a/ (Pușcariu 1926: 61, 64; Kovačec 1984: 554, 555; Sârbu, Frățilă 1998: 19).

Dacă fonologia istroromână mai funcționează, ne așteptăm ca vocala accentuată să se transforme în /ǎ/, chiar diftongat la unii vorbitori (cf. Caragiu Marioțeanu 1977: 215). Sunt admise realizările fonemului vocalic ca monoftong ori ca diftong (Kovačec 1971: 42, 52, Kovačec 1984:555, Neiescu 1980: 139, 140). De altfel și graiurile čakaviene au /ǎ/ diftongat (Kovačec 1971: 76).

Calitatea vocalelor, respectiv a diftongilor, a fost apreciată aici conform percepției auditive proprii și a măsurărilor acustice. Deoarece există ipoteza diftongării, au fost luați în considerare primii doi formați din două puncte reprezentative atât din prima, cât și din a doua jumătate a secvenței vocalice.

În cele ce urmează, când vorbitorul explică altor membrii ai comunității rotacismul, remarcăm tratamentul diferit al vocalei accentuate în cuvintele *razlika* și *rǎzlica*:

- (14) *Na televizije ne razumješ, ali ljude razumješ. Razlika je ... Rǎzlica je ... [...] Sámó če-ǎ rǎzlica, je ke noi cuvintám cu r, ke jel' cuvintu ... [...] a lor límba je cu n. Bine și bire. Tu nu poț ântelėje se je cuvinta bine. Nu ștǎi če va zíce. Se zíce bire, reț ântelėje.* (B)

‘La televizor nu înțelegi, dar pe oameni îi înțelegi. Diferența e ... Diferența e ... [...] Numai aceasta-i diferența, e că noi cuvântăm cu r, că ei cuvântă ... [...] a lor limbă e cu n. Bine și bire. Tu nu poți înțelege dacă ei cuvântă bine. Nu știi ce zice. Dacă zice bire, ai înțelege.’

După cum se observă, vorbitorul începe să vorbească în croată, apoi trece la istroromână. Secvența ‘diferența e’ e aproape identică în amândouă limbile, cu excepția vocalei accentuate: /a/ (F1 621 Hz, F2 1491 Hz; F1 611 Hz, F2 1430 Hz), respectiv /ǎ/ diftongat (F1 589 Hz, F2 1251 Hz; F1 610 Hz, F2 1419 Hz) (Figura 15 și 16).

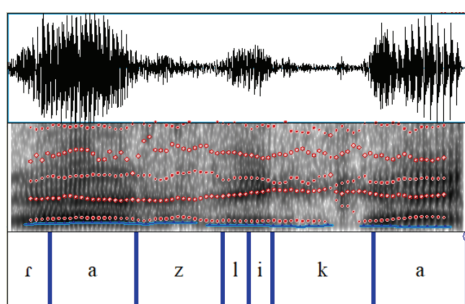

Figura 15. *razlika*

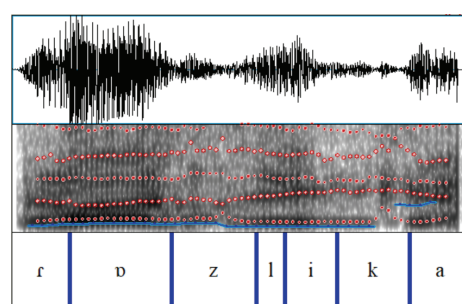

Figura 16. *rázlika*

Numele croat Mate e preluat cu transformarea vocalei accentuate, ca în exemplul:

(15) *Mate je ... Máte a fost ...* (B) ‘Mate e ... Mate a fost ...’

La fel, și aici secvența ‘Mate e’ e identică în amândouă codurile, cu excepția vocalei accentuate. În croată apare vocala /a/ (F1 806 Hz, F2 1320 Hz; F1 792 Hz, F2 1399 Hz), iar în istroromână vocala /â/ diftongată (F1 698 Hz, F2 1046 Hz; F1 710 Hz, F2 1276 Hz) (Figura 17 și 18).

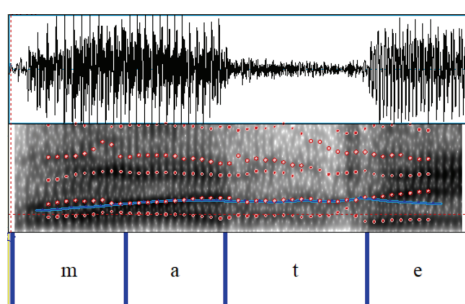

Figura 17. *Mate*

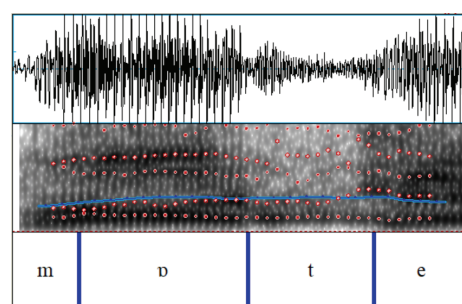

Figura 18. *Máte*

În exemplele prezentate mai sus se vede că, atunci când vorbesc istroromâna, vorbitorii aplică vocalele acesteia, iar atunci când vorbesc croata, folosesc fonologia limbii croate. Doar structura vocalei arată schimbarea de cod.

Și împrumuturile din italiană se adaptează la fonologia vocalică istroromână. Este cazul substantivului ir. *râța*, provenit din it. *rázza* ‘rasă, specie’, care prezintă și vocala accentuată *á* (F1 642 Hz, F2 1528 Hz; F1 697 Hz, F2 1410 Hz) (vezi mai sus Figura 13). Un alt exemplu e ir. *ot’ále*, din it. *occhiali*, în care vocala accentuată s-a transformat în *á* (F1 516 Hz, F2 1247 Hz; F1 647 Hz, F2 1306 Hz) (vezi mai sus Figura 14).

Dintre împrumuturile din germană amintim aici ir. *țâit* ‘timp’ (exemplul 16), ce vine din ge. *Zeit*. Vocale accentuată a fost adaptată și aici în /â/ diftongat (F1 520 Hz, F2 1422 Hz; F1 781 Hz, F2 1521 Hz) (Figura 19). În aceeași formă, cuvântul e amintit și de August Kovačec (Kovačec 1971: 64).

(16) *Și je știje, sámo je tríba čúda țâit néca se ânveța.* (B)
 ‘Și el știe, numai că îi trebuie timp ca să se învețe.’

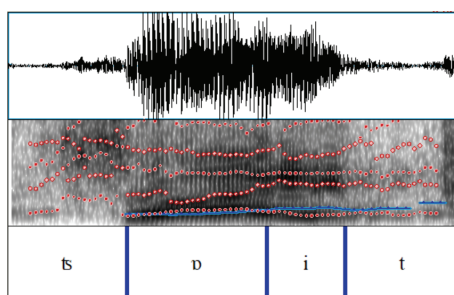

Figura 19. țâit

Dintre împrumuturile din slovenă amintim aici ir. *comár* ‘țânțar’ (exemplul 17), ce vine din sl. *komar*. Vocala accentuată a fost adaptată și aici, devenind /â/ diftongat (F1 551 Hz, F2 808 Hz; F1 622 Hz, F2 1191 Hz) (Figura 20).

(17) *Comáru m-a muccát.* (B) ‘Țânțarul m-a mușcat.’

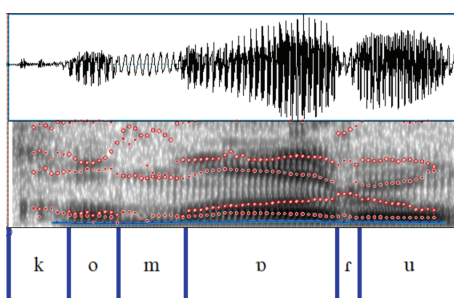

Figura 20. comáru

Vocala accentuată a își schimbă calitatea și în cazul contaminărilor.

Este cazul substantivului ir. *páminte* ‘minte, amintire’ (exemplul 18), contaminare între cr. *pamet* și probabil un ir. **minte*. Vocala accentuată /a/ s-a adaptat fonologiei istroromâne sub forma lui /â/ diftongat (F1 610 Hz, F2 1004 Hz; F1 701 Hz, F2 1190 Hz) (Figura 21):

(18) *Ân páminte mi-a ramás.* (B) ‘În minte mi-a rămas.’

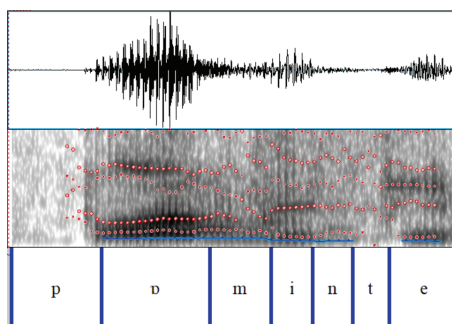

Figura 21. páminte

Tot contaminare poate fi și ir. *mustáfe* ‘mustăți’ (exemplul 19), între it. *baffi* și probabil un ir. **mustáfe* (genul feminin a apărut probabil și sub influența cr. *brkove*).³ Și aici, vocala accentuată și-a schimbat calitatea din /a/ în /á/ (F1 733 Hz, F2 1466 Hz; F1 920 Hz, F2 1331 Hz) (Figura 22):

(19) *Čésta om áre fine mustáfe.* (F) ‘Acest om are mustăți frumoase.’

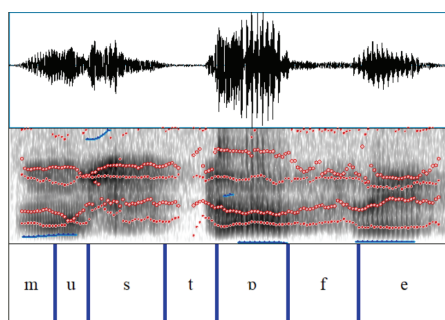

Figura 22. *mustáfe*

Există însă și cazuri în care e preluată vocala /á/ din limba croată chiar și în poziție accentuată. Este cazul lui *hvála*, un cuvânt foarte des folosit (F1 926 Hz, F2 1503 Hz; F1 1028 Hz, F2 1661 Hz) (vezi mai sus Figura 9).

Uneori se păstrează vocala croată /a/ accentuată și în *sáca* ‘fiecare’ (F1 667 Hz, F2 1482 Hz; F1 648 Hz, F2 1596 Hz), din cr. *svaka* (vezi mai sus Figura 10). Variația acestui cuvânt a fost observată și de August Kovačec: *sáca*, dar și *sáca* (Kovačec 1998: 171).

3.6. Accentul

Analizăm aici câteva împrumuturi din croată, deja prezentate, sub aspectul accentului de intensitate, comparând varianta istroromână cu cea originară:

cr. <i>čétvrtak</i>	ir. <i>četártác</i>	‘joi’
cr. <i>kípelj</i>	ir. <i>câpél’</i>	‘căpușă’
cr. <i>útorak</i>	ir. <i>utórác</i>	‘marți’
cr. <i>pámet</i>	ir. <i>páminte</i>	‘minte’

Se observă că accentul urmează atât tendința din istroromână, căzând pe ultima și penultima silabă, cât și regula din croată, căzând pe prima silabă.

CONCLUZII

Prezenta lucrare și-a propus să testeze rezistența istroromânei actuale în fonologie/fonetică și să verifice existența unei eventuale tendințe de a împrumuta fonologie din limbile de contact.

³ Forma de singular a acestui cuvânt, *mustáfa*, e semnalată și de Pușcariu, cu mențiunea că forma *moštafi*, tot cu /f/, apare și în croata locală (Pușcariu 1926: 124).

Datele analizate par să indice următoarele tendințe în prezent:

1. Rotacismul persistă în cuvintele moștenite, dar nu mai este activ în împrumuturi, consoana /n/ intervocalică din elementele recente preluate din croată rămânând neschimbată.

2. Grupul de sunete „consoană + /r/ silabic”, specific limbii croate, este adaptat în istroromână sub forma „consoană + /â/ + /r/ asilabic”. /br/ devine /bâr/, /cr/ devine /câr/, /tr/ devine /târ/. Istroromâna nu adoptă vibrantele silabice tipice croate.

3. Grupurile de consoane cu /v/, specifice limbii croate, sunt simplificate în istroromână: /sv/– /s/, /tv/– /t/. Excepție face /hv/, care poare apărea ca atare.

4. Consoanele geminate italienești se simplifică în dialectul istroromân.

5. Vocala /â/ în poziție accentuată se păstrează, atât în cuvinte moștenite, cât și în cuvinte împrumutate și în contaminări. Apare și pronunția /a/.

6. Accentul tipic istroromânei este puternic și se aplică inclusiv unităților lexicale împrumutate. Cu unele excepții, accentul pe prima silabă din cuvintele croate tinde să treacă în istroromână pe a doua silabă.

Datele analizate sugerează că fonologia istroromânei este în general activă și că acționează asupra majorității împrumuturilor și contaminărilor, dar se dovedește ceva mai slabă în cazul cuvintelor croate, preluate uneori fără adaptare.

Sperăm ca studiul de față să poată fi continuat pe un material mai amplu de date lingvistice autentice, pentru a confirma sau infirma observațiile noastre.

BIBLIOGRAFIE

- Boersma, Weenink 2021 – Paul Boersma, David Weenink, *Praat: doing phonetics by computer* (Versiunea 6.1.42) [program pentru calculator] (<https://www.fon.hum.uva.nl/praat/>, 15 aprilie 2021).
- Caragiu Marioțeanu 1977 – „Dialectul istroroman”, în: Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Glosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, pp. 213–230.
- Frățilă 2016 – Vasile Frățilă, *Studii istroromâne*, București, Editura Universității din București.
- Frățilă, Bărdășan 2010 – Vasile Frățilă (coord.), Gabriel Bărdășan, *Dialectul istroromân. Straturi etimologice I*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- Kovačec 1971 – August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, Editura Academiei.
- Kovačec 1984 – August Kovačec, „Istroromâna”, în: Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, pp. 550–591.
- Kovačec 1998 – August Kovačec, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik*, Pola, Znanstvena udruga Mediteran.
- Neiescu 1980 – Petru Neiescu, „Din fonologia dialectului istroromân”, *Studii și cercetări lingvistice*, XXXI (2), pp. 137–150.
- Petrovici 1968 – Emil Petrovici, *Modelul sârbo-croat al sistemului fonematic istroromân*, în *Cercetări de lingvistică*, XII, nr. 1, pp. 1–11.
- Petrovici, Neiescu 1964 – Emil Petrovici și Petru Neiescu, „Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și istroromâni”, în *Cercetări de lingvistică*, IX, nr. 2, pp. 187–214.
- Pușcariu 1926 – Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan, vol. II. *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, București, Editura Cultura Națională.
- Sârbu, Frățilă 1998 – Richard Sârbu, Vasile Frățilă, *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timișoara, Editura Amarcord.

Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie
„George Emil Palade” din Târgu-Mureș

WORDS FOR THRESHING IN SLOVENE DIALECTS

JOŽICA ŠKOFIC

1. INTRODUCTION

In the years 2020–2023 a team of Slovene dialectologists from the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language work on the project *i-SLA: Interactive Atlas of Slovene Dialects*, financed by Slovenian Research Agency (ARRS) and Slovenian Academy of Sciences and Arts (SAZU).¹ The project has its scientific – theoretical, methodological and thematic basis in the Slavic and European dialectology and geolinguistics. The objective of the research is: 1) preparation of selected linguistic maps with commentaries for the new volume of the Slovenian Linguistic Atlas (SLA) together with linguistic analysis, ethnological explanations and geolinguistic presentation of dialect lexis from the selected thematic field (village, agricultural work and tools); 2) development of a model of interactive atlas of Slovene dialects together with an updated database, visualisation of dialect material on e-maps and a crowd-sourcing application – preparation of an electronic version of the Slovenian Linguistic Atlas will enable free access to archived data (i.e. picture and sound material) and thus additional possibilities of its professional use.

2. THRESHING

Threshing is one of the most important farm tasks in which threshers separate grain from straw and wheat ears, husks, beating them with flails or a threshing machine. In the past, threshing was one of the main work tasks on farms, related to the annual sowing, harvesting, and, in the final process, threshing, removing grain from chaff and storage of wheat, rye, barley, oats and buckwheat. During the periods of manual harvesting and threshing of cereals and buckwheat, the participation of the whole peasant family was required, and often also relatives, neighbours and even hired threshers, to whom the master offered food and some even payment during threshing. The thresher had to be strong enough to withstand the strenuous threshing of the grain. During the threshing a maximum of six threshers could work on the threshing floor to be able to hit the bundles steadily with the flails – there had to be at least four meters of space above the floor for the threshers to swing the flails. The threshers also had to take care not to damage the straw as much as possible, because the threshed grain straw was used until the 1970s and 1980s to prepare a schaub for covering the roofs.²

¹ Also this article has been prepared within the project *i-SLA: Interactive Atlas of Slovene Dialects – i-SLA: interaktivni atlas slovenskih narečij* (L6-2628, 1. 9. 2020–31. 8. 2023), cofinanced by ARRS and SAZU, and the programme *Slovene Language in Synchronic and Diachronic Development – Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju* (P6-0038, 1. 1. 2004–31. 12. 2021), financed by ARRS.

² Since the project group deals with research that mostly connects linguistics with ethnology (material and intangible cultural heritage), a researcher from the field of Slovene ethnology participates in the project group – dr. Vito Hazler prepares ethnological explanations of the concepts (he has also prepared the ethnological explanation for *threshing*, used in this article, according to Slovene ethnological literature, such as Baš 1980, Grafenauer 1970, Makarovič 1978, SEL 2004).

3. LEXICS FROM THE MEANING FIELD “THRESHING”

Words from the meaning field »threshing« are thus an important part of the conceptual world of the Slovene farmer.³ Together with lexics for threshing floor and threshing tools (such as flail and its parts) lexemes for the concepts ‘to thresh’, ‘threshing’ and ‘thresher’⁴ have been gathered for *Slovenian linguistic Atlas* (SLA)⁵ between 1948 and 2018. Dialect material has been recorded in 417 Slovene local dialects, i.e. dialect data points of SLA in Slovenia and all bordering countries (Italy, Austria, Hungary and Croatia).

The basis of geolinguistic presentation of dialect material in SLA is morphological analysis of lexemes, which clarifies the morphological structure of the words in their original forms – abstracted form of the dialect word is followed by its Proto-Slavic or late common Slovene »transponate« (word-form transferred to its Proto-Slavic phonology). This form is followed by word-formative predecessors or sources from other (non-related) languages.

3.1. Words for »to thresh« (SLA V293) in Slovene dialects⁶

Picture 1: Threshing with flails in Brezovo Brdo. Brkini 1.–31. 8. 1955 (notranjsko – Inner Carniola dialect). (Source: SEM F000012/236; <https://www.etno-muzej.si/en/digitalne-zbirke/kljucne-besede/mlatev>)

In Slovene standard/literary language only the verb *mlatiti* (< PSl. **mol-t-i-ti* ‘mlatiti’ ← PSl. **mol-ti* ‘to crush, to grind, to beat’ ← PIE. **melh₂-* ‘to crush, to grind, to beat’) is used for »to thresh«, which is also the most common dialect word, used almost all over the Slovene language territory – in different phonetic forms (for example: *myátatě* in 001 Brdo pri Šmohorju – Egg bei Hermagor, *mlětít* in T057 Njiva – Gniva, *mlâtět* in T148 Dolnja Košana,

³ This lexics is important also for other Slavic and European languages, thus they are part of the international projects *Slavic Linguistic Atlas* (OLA) and *European Linguistic Atlas* (ALE): *to thresh* (OLA 655, ALE 272), *threshing* (OLA /, ALE /), *thresher* (OLA 664, ALE /).

⁴ SLA questions for these concepts are included in the chapter on agricultural work and tools for it.

⁵ The concept for SLA was first formulated in the 1930s by Fran Ramovš.

⁶ This text has been written using the ZRCola input system (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), developed at the Research Centre of SAZU in Ljubljana (<http://www.zrc-sazu.si>) by Peter Weiss.

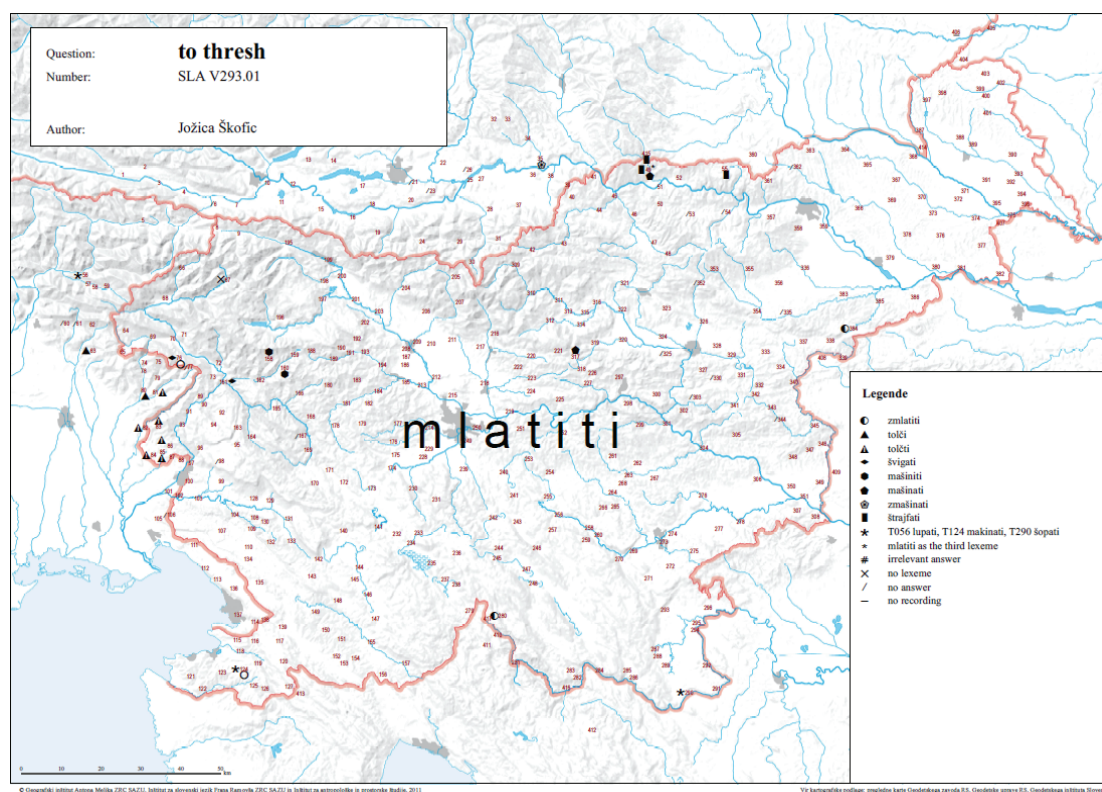
mlâtt in T185 Pungert, *umátət* in T205 Zgornje Jezersko, *mlátjt* in 255 Muljava, *mlâtit* in T334 Zibika, *mlaú:ttj* in T349 Kapele, *m'lo:titj* in T378 Juršinci, *m'lá:titj* in T405 Slovenska vas – Rábatótfalu, *m'ua:tit* in T411 Ravnice etc.). Its perfective form *zmlatiti* with prefix *z-* (< PSI. **s̥b-mol-t-i-ti* ← PSI. **s̥b(n)-* ‘together with’ + PSI. **mol-t-i-ti*) has been recorded only in two net-points. Verb *tolči* (< PSI. **tblí* ← PSI. **telí* ← PSI. **telk-ti* **tblk-q* ‘to beat, to press’ ← PIE. **telk-*) and its variant *tolčti* (< PSI. **tblí* + **-ti*) are used in some most west Primorsko (Littoral) dialects, i.e. in *tersko* – Val Torre, *nadiško* – Val Natisone and *briško* – Brda. Other lexemes are very rare and do not form any areals, i.e. a unique lexeme *lupati* (PSI. **lup-a-ti* ← PSI. **lup-i-ti* ‘to peel’ ← PIE. **leyp-* ‘to peel’), used in only one *rezijansko* net-point (T056 Bila – San Giorgio di Resia). Lexemes *švigati* (< PSI. **svig-a-ti* ← PIE. **sueig-* ← PIE. **suej-* ‘to bend, to turn, to whirl’), *štrajfati* (< PSI. *(štrajf)-a-ti (PSI. transponat for loanwords is written in brackets) ← Germ. *streifen* ‘gleitend berühren, abstreifen, herumschweifen’ ← MHG *streifen* ‘gleitend berühren, gleiten, ziehen, marschieren, abhäuten’)⁷ and *šopati* (< PSI. *(šop)-a-ti ← PSI. *(šop)-a ← MHG. *schoub* ‘shop, bundle, stubble of straw’ ← Proto-Germanic **skauf-* ← PIE. *(s)keup- ‘cluster, tuft, hair of the head’ // *(šop)-a-ti ← MHG. *schopfen* ‘press, fill’ (Germ. *schoppen*, intensive verb of *schieben*) ← Proto-Germanic **skūbanan* ← PIE. **skeubh-* ‘to shove’) are used to express another way of treshing, i.e. beating/striking with a sheaf of wheat into something (i.e. floor). Rarely recorded are lexemes that express newer way of threshing, i.e. with threshing machine – all of them are loanwords, either from 1) German, for example *mašiniti* (< PSI. *(mašin)-i-ti ← Germ. *Maschine* ‘stroj’ ← Lat. *māchina* ‘machine, engine, military machine; device, trick; instrument’, from Greek *makhana*, Doric variant of Attic *mēkhanē* ‘device, tool, machine’ also ‘contrivance, cunning’, traditionally from PIE. **magh-ana-* ‘that which enables’, from root **magh-* ‘to be able, have power’)⁸ with word-formating variants *mašinati* < PSI. *(mašin)-a-ti and *zmašinati* < **s̥b(n)-(mašin)-a-ti* ← **s̥b(n)-* ‘together with’ + *(mašin)-a-ti, or 2) Romance languages, for example *makinati* < (PSI. *(makin)-a-ti ← Ital. *macchina*, Friul. *machine* ‘stroj’ ← Lat. *māchina*).

Picture 2: Threshing with threshing machine in Oštrc. Kostanjevica 1. 8. 1956 (dolenjsko – Lower Carniola dialect). (Source: SEM F0000013/278; <https://www.etno-muzej.si/en/digitalne-zbirke/kljucne-besede/mlatev>)

⁷ See: *streifen*, EWD 2012, p. 1378.

⁸ See: <https://www.etymonline.com/search?q=machine> (access 20. 5. 2021).

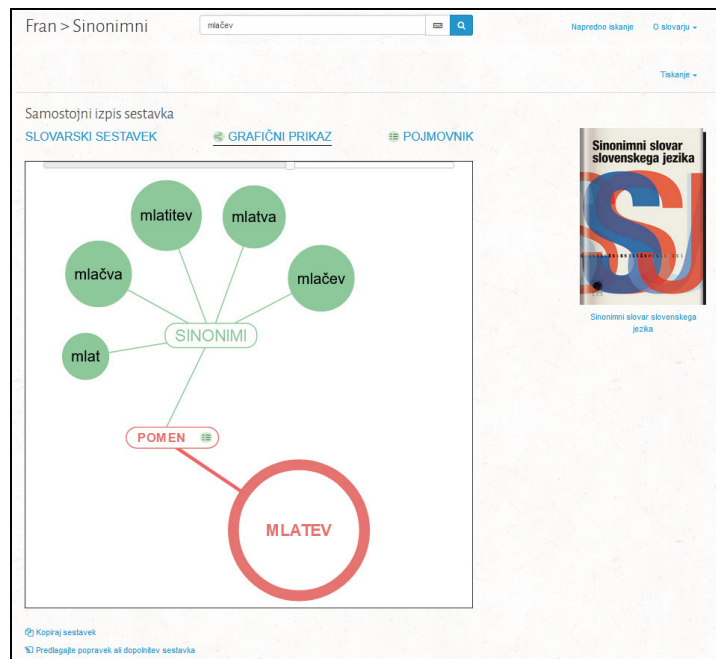
Map 1: SLA V293 to thresh

3.2. Words for »threshing« (SLA V294) in Slovene dialects

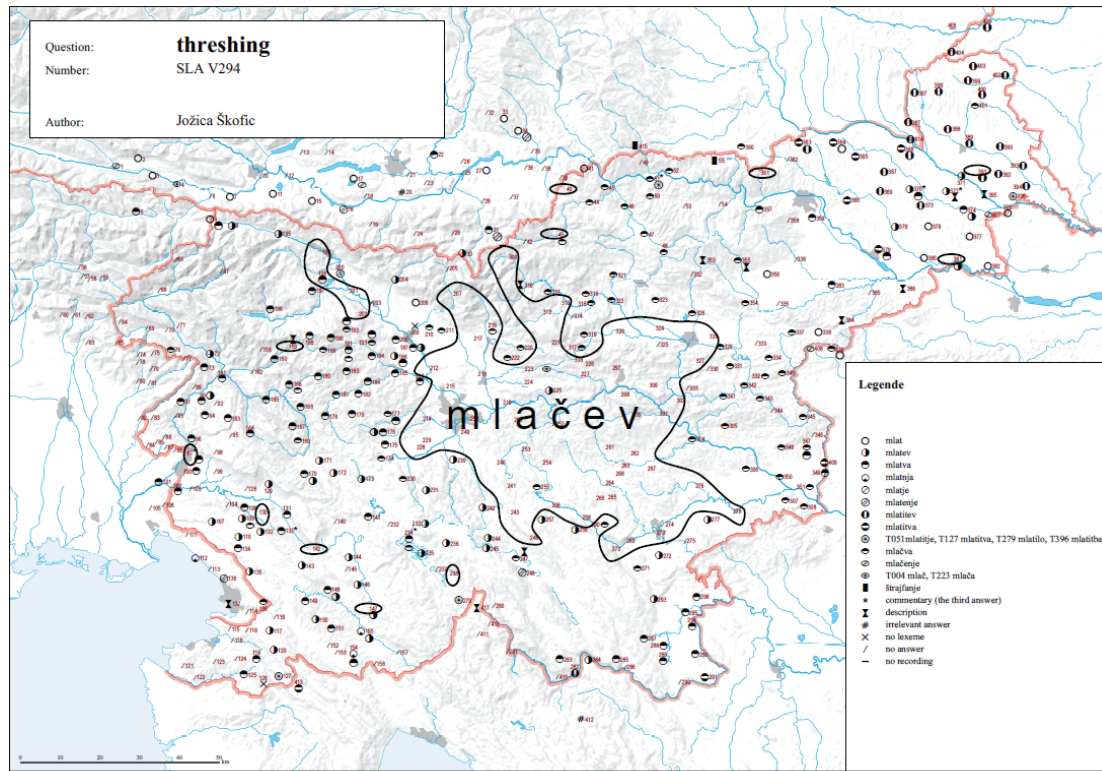
In Slovene standard language only the noun *mlačev* is used for »threshing« and »the time of threshing«, although *Synonym Dictionary of the Slovenian Language* (www.fran.si) also brings some other lexemes, like *mlačva*, *mlatev*, *mlatva*, as well as dialect *mlat* and *mlatitev*.

In Slovene dialects lexemes with the root *mlat-* (<PSl. **mol-t-b* ← PSl. **mol-t-i-ti* 'mlatiti' 'to crush, to grind, to beat' ← PSl. **mol-ti* 'to crush, to grind, to beat' ← PIE. **melh₂*- 'to crush, to grind, to beat') and different suffixes are used for this notion. Word *mlat* (<PSl. **mol-t-b*) with no suffix is very rare and used only in koroško (Carinthian) and panonsko (Pannonian) dialects. Word *mlatev* (<PSl. **mol-t-bv-b*) with suffix *-ev* and PSl. *ū*-declension is used mostly in dolensko (Lower Carniolan), notranjsko (Inner Carniolan) and prleško (Prlekija) dialects, rarely in other dialects, while word *mlatva* (<PSl. **mol-t-bv-a*) with suffix *-va* and PSl. *a*-declension is used mostly in rovtarsko (Rovte) and kraško (Karst) dialects. Suffixation with *-itva* and *-itba* is also possible in some Pannonian local dialects, i.e. *mlatitva* (<PSl. **mol-t-i-t-bv-a*) and a unique derivative *mlatitba* (<PSl. **mol-t-i-t-bb-a*),⁹ which are mostly used in slovenjskogoriško dialect. Suffixation with suffix *-itev* and PSl. *ū*-declension, i.e. *mlatitev* (<PSl. **mol-t-i-t-bv-b* with differentiation *t-t* > *t-d* in T388, T389, T397, T398, T399, T400, T402, T403, T404) is mostly used in Pannonian prekmursko (Prekmurje) dialect.

⁹ Sławski 1974–1979, 61–62.

Synonyms of *mlatev* ‘threshing’ on www.fran.si

Map 2: SLA V294 threshing

Word *mlatnja* (< PSl. *(< **mol-t-ŋ-a*) with suffix *-nja* and PSl. *a*-declension is used only in three primorsko (Littoral) local dialects. Neuter nouns *mlatje* (< PSl. **mol-t-ŋ-e*) with suffix *-je*, *mlatenje* (< PSl. **mol-t-en-ŋ-e*) with suffix *-enje*, *mlatitje* (< PSl. **mol-t-it-ŋ-e*) with suffix *-itje* and *mlatilo* (< PSl. **mol-t-i-dl-o*) with suffix *-ilo* are very rare.

Variants with *-č-* instead of *-t-* arised with iotation. Feminine nouns *mlač* (< PSl. **mol-t-j-b*) and *mlača* (< PSl. **mol-t-j-a*) are recorded only in two net-points, while *mlačev* (< PSl. **mol-t-j-ŋv-b*), which is mostly used in central dialects and in Slovene standard language, and *mlačva* (< PSl. **mol-t-j-ŋv-a*), which is mostly used in štajersko (Styrian) and koroško (Carinthian) dialects in Slovenia, rarely elsewhere, are very common. Neuter noun *mlačenje* (< PSl. **mol-t-j-en-ŋ-e*) is rarely used and recorded only in four net-points on the very edge of Slovenian language territory.

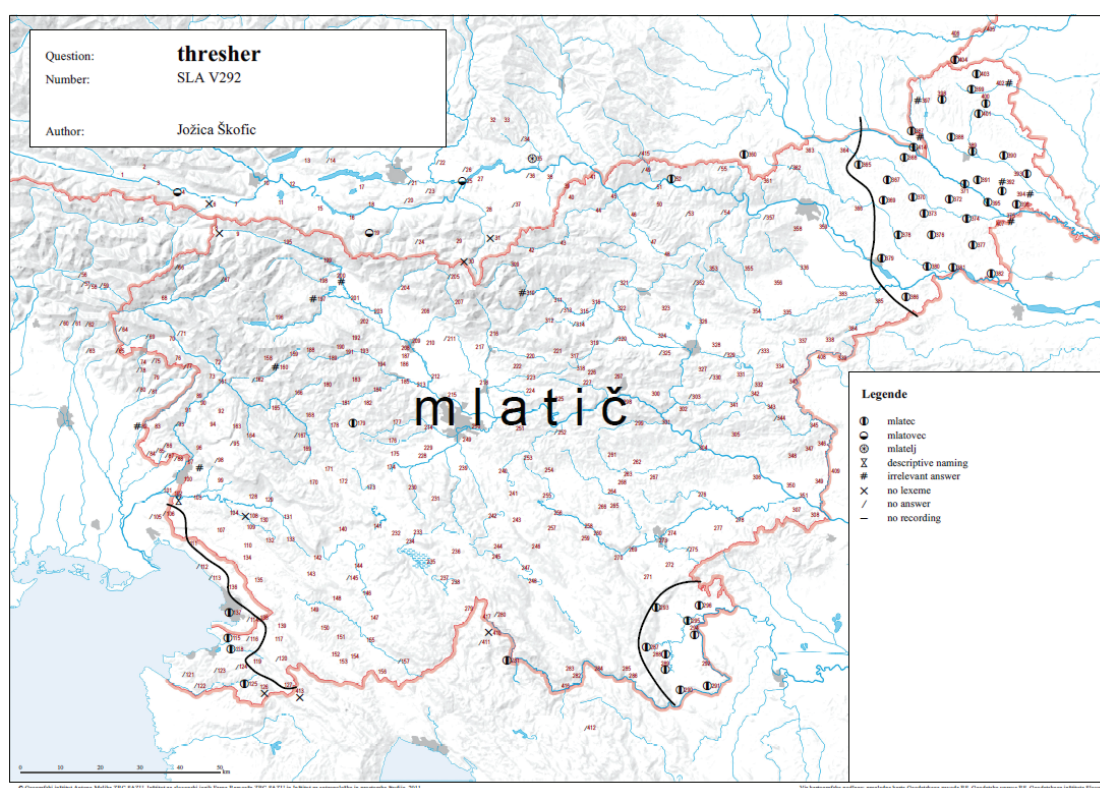
Word *štrajfanje* (< PSl. *(*štrajf*)-*a-n-ŋ-e* ← *(*štrajf*)-*a-ti* ← Germ. *streifen* ‘gleitend berühren, abstreifen, herumschweifen’) is used only in two local dialects of koroško (Carinthian) severnopolhorskoro-remšniško (North Pohorje-Romšnik) dialect, which are in direct contact with German.

3.3. Words for »thresher« (SLA V292) in Slovene dialects

Four threshers in Gradec at Blečji Vrh (Grosuplje). 1. 8.–5. 9. 1949. (dolenjsko – Lower Carniola dialect). (Source: SEM F0000002/181; <https://www.etno-muzej.si/en/digitalne-zbirke/kljucne-besede/mlatev>)

In Slovene standard language only the verb *mlatič* (< PSl. **mol-t-i-č-b* ← PSl. **mol-t-i-ti* ‘mlatiti’ ‘to crush, to grind, to beat’ ← PSl. **mol-ti* ‘to crush, to grind, to beat’ ← PIE. **melh₂-* ‘to crush, to grind, to beat’) is used for »thresher«, i.e. »a person who threshes« which is also the most common dialect word, used almost all over the Slovene language territory. Other suffixations have more limited areals. Word *mlatec* (< PSl. **mol-t-bc-b*) with suffix *-ec* is used in panonsko (Pannonian) dialects, in Belokranjsko (Bela krajina) dialects and in some istrsko – Istria dialects, rarely elsewhere. Word *mlatovec* (< PSl. **mol-t-ov-bc-b*) with suffix *-ovec* is used only in three net-points of koroško (Carinthian) dialects in Austria. Word *mlatelj* (< PSl. **mol-t-ǎl-b*) is a unique lexeme, used only in one koroško (Carinthian) net-point T035 Ruda – Ruden as *mǔá:tʃ*.

Map 3: SLA V292 *thresher*

4. CONCLUSION

Words from the meaning field »threshing« have been an important part of Slovene (dialect) vocabulary, thus they are interesting also for geolinguistic presentation. In the interactive atlas of Slovenian dialects (i-SLA) these words will not be only collected in the atlas's database and linguistically analysed as well as equipped with the relevant metadata about the collected material, but also enriched with ethnological explanations, while linguistic

A pilot implementation is already accessible at the:
<https://interaktivnislafamnit.upr.si/>.

Odgovor	Vprašanje	Kraj	Prejeto
lila		Beltinci	0
okajl		Kropa	0
		Selca	0
lila	V129A.01	Doberob – Doberob del Lago	1
lilana	V129A.01	Doberob – Doberob del Lago	0
lilna2		Mehena	0
	V129A.01	Doberob – del Lago	0
	V129A.01	Doberob – del Lago	0
lilna2	V129A.01	Kropa	0
lila	V129A.01	Beltinci	1

Odgovor	Vprašanje	Kraj
lila	V129A.01	Beltinci
lilna	V129A.01	Kropa
lilna	V129A.01	Kropa
lilna	V129A.01	Kropa
lilna	V129A.01	Kropa
lilna	V129A.01	Ljubno
lilna	V129A.01	Doberob – Doberob del Lago
lilna	V129A.01	Kropa

i-SLA and crowdsourcing

REFERENCES

Literature

- ALE 1972 = *Atlas Linguistique de l'Europe: proposition du Premier Questionnaire*, Nimègue: Bureau de la Rédaction – Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde, 1972. (See: https://www.lingv.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=81&; access 19. 5. 2021.)
- Baš 1980 = Angelos Baš, *Slovensko ljudsko izročilo*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980.
- EWD 2012 = *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, ed. Wolfgang Pfeifer, Koblenz: Edition Kramer im Rhenania Buchversand, 2012.
- Grafenauer–Blaznik–Vilfan–Zwitter 1970 = Bogo Grafenauer, Pavle Blaznik, Sergij Vilfan, Fran Zwitter, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog. I, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970.

- Makarovič 1978 = Marija Makarovič, *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978.
- OLA 1965 = *Вопросник Общеславянского лингвистического атласа – Voprosnik Obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa*, Moskva: Izdatel'stvo »Nauka«, 1965. (See: <http://ola.zrc-sazu.si/OLF-publikacije.htm> and <http://www.slavatlas.org/>; access 19. 5. 2021.)
- SEL 2004 = *Slovenski etnološki leksikon*, ed. Angelos Baš et al., Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- SLA 2.1 = *Slovenian Linguistic Atlas 2: Farm, 1: Atlas (Slovenski lingvistični atlas 2: kmetija 1: atlas)*, ed. Jožica Škofic, Carmen Kenda-Jež, Mojca Horvat, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016 (Jezikovni atlas).
- SLA 2.2 = *Slovenian Linguistic Atlas 2: Farm, 2: Commentaries (Slovenski lingvistični atlas 2: Kmetija, 2: Komentarji)*, ed. Jožica Škofic, Matej Šekli, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016 (Jezikovni atlas).
- Sławski 1974–1979 = Franciszek Sławski, Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego [1], *Słownik prasłowiański I: A–B*, 1974, p. 43–141; [2], v: *Słownik prasłowiański II: C–davъnota*, 1976, str. 13–60; [3], in: *Słownik prasłowiański III: davъnъ–dobъrati*, 1979, p. 11–19, ur. Franciszek Sławski, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Snoj 2003 = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Modrijan, 2003 (¹1997). (See: www.fran.si/)
- Striedter-Temps 1963 = Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*, Berlin: Osteuropailung für Slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts (Slavisches Seminar) an der Freien Universität Berlin 27.
- Škofic 2013 = Jožica Škofic, Priprava interaktivnega Slovenskega lingvističnega atlasa. (Preparation of the interactive Slovenian Linguistic Atlas), *Jezikoslovni zapiski 19/2, Dialektološki razgledi*. Ljubljana: Založba ZRC, 2013, p. 95–111. (See: <http://www.dlib.si/results/?euapi=1&query=%27keywords%3dpriprava+interaktivnega+slovenskega+lingvisti%C4%8Dnega+atlasa%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>, access 20. 5. 2021.)

Sources

Archive of the *Slovenian Linguistic Atlas* (questions: SLA V292 *thresher*, SLA V293 *to thresh*, SLA V294 *threshing*) at the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language, ZRC SAZU, Ljubljana, Slovenia.

Internet sources

<https://www.etymonline.com>
<https://www.etno-muzej.si/en/digitalne-zbirke/kljucne-besede/mlatev>
www.fran.si

ZRC SAZU, Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language
 jozica.skofic@zrc-sazu.si

SUBTIPURI PAREMIOLOGICE ÎN PERSPECTIVĂ LOGICO-SEMANTICĂ

DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ

1. PRECIZĂRI PRELIMINARE

Clasificări ale proverbelor au putut fi realizate în studiile de specialitate încă din anii '70 ai secolului trecut, pornind în linii mari de la două criterii fundamentale, și anume semantic și structural. De pildă, având ca bază delimitările specifice cadrului teoretic al formalismului rus, Permyakov (1974, 1979) distribuie proverbele în mai multe clase în funcție de criteriul logico-semantic (v., în același sens, și Kuusi 1972). La rândul lor, specialiștii români în domeniu au procedat la delimitarea mai multor tipuri de proverbe, în funcție de criteriul tematic (cf., de ex., Cuceu 2008), logico-semantic (cf. Tabarcea 1982), dar mai ales structural (v. Golopenția-Eretescu 1971, 2016; Negreanu 1998; Toma 2009, Terian 2015 ș.a.). În alte cercetări s-au putut considera în egală măsură ambele criterii, semantic și structural. Este sugestiv în acest sens, printre altele, și demersul lui Constantin Negreanu din 1983, autor care delimitează, din punctul de vedere al conținutului, trei categorii de proverbe, și anume: *prescriptive*, *de atitudine* și *de informație*. În aceeași lucrare (cf. Negreanu 1983), proverbele sunt grupate, în funcție de *criteriul structural*, în trei categorii: proverbe *simple*, proverbe *compuse* și proverbe *complexe*, trihotomie care reține atenția în condițiile în care – așa cum se admite îndeobște – una dintre trăsăturile definitorii ale proverbelor o constituie *scurtimea* lor (caracterul *sintetic* și capacitatea de *esențializare*).

2. O POSIBILĂ SUBCATEGORIZARE A ENUNȚURILOR PAREMIOLOGICE ÎN CONFORMITATE CU CRITERIUL LOGICO-SEMANTIC

În cele ce urmează ne vom opri asupra clasificării paremiologice care figurează la Tabarcea (1982), autor care a realizat o serie de disocieri interesante de pe pozițiile *logicii*, deși, așa cum vom avea ocazia de a constata *infra*, pe de o parte, categoriile delimitate de autorul citat nu acoperă literatura paremiologică în toată diversitatea ei, pe de altă parte, într-o serie de cazuri, se cuvine să cădem de acord asupra imposibilității de delimitare a unor categorii stricte / absolute. Precizăm și faptul că în demersul nostru vom considera, pentru exemplificare / (contra)argumentare, o serie de proverbe constituite în jurul unui termen religios, așa cum sunt consemnate acestea la Zanne (1901), vol. VI.

2.1. Proverbele *implicative-calități*

O primă subclasă delimitată este aceea a proverbelor *implicative-calități*, numite astfel având în vedere că ele presupun formula-tip „dacă... atunci” (Tabarcea 1982: 181)¹. De regulă,

¹ O formulă similară apare și în cazul *proverbelor implicative-obiecte*, singurele diferențe față de prima categorie delimitată constând în faptul că cel de al doilea termen este un obiect / subiect (Tabarcea 1982: 187),

aceste tipare cuprind în expresie o copulă, adesea verbul **a fi** în ipostază *copulativă*. De pildă, enunțul *Hoțul nedovedit este negustor cinstit* implică structura (de adâncime) **Dacă nu este dovedit, atunci este cinstit**. Uneori copula este subînțeleasă, ca în exemplul *Boală lungă, moarte sigură* ↔ *Dacă boalești îndelung, asta este semn cert al morții*. Așa cum a arătat Golopenția-Eretescu (1971), sunt și proverbe implicative care reprezintă *tautologii logice*, în clasa acestora fiind incluse și exemple precum *Omu-i om* sau *Fasolea nu-i păsulă*. Deși, la prima vedere, astfel de tipare au aparența unor clișee care nu aduc nicio informație nouă în comunicare, în realitate valoarea stilistică a acestora este foarte accentuată, argumentul invocat de specialiști în acest sens surprinzând diferența dintre modul de definire a tautologiei, pe de o parte, în plan logic², pe de altă parte, la nivel de discurs, în speță în discursul proverbial. Astfel, în construcții de genul celor menționate, tautologia este exclusiv logică, la nivelul enunțului paremiologic nefuncționând echivalența X=Y. De pildă, în *Omu-i om* receptorul este obligat la o decodare care reprezintă, în ultimă instanță, o *analiză semantică*³ a lexemului repetat: „*om*₁ care desemnează numai *clasa* (s.n.) vs *om*₂ ca mulțime de *trăsături caracteristice* (s.n.) pe care clasa le presupune” (Tabarcea 1982: 183). Am putea aprofunda discuția în acest sens, precizând că, în astfel de cazuri, cel de al doilea substantiv este utilizat *predicativ*⁴, iar nu *referențial*⁵, în măsura în care acesta nu trimite la un referent, ci, *asemenea unui adjectiv*, îl *califică* pe *om*₁ (v., de ex., GDLE 2000: 4786).

Un alt indiciu important în recunoașterea proverbelor implicative este *compararea... subînțeleasă* (în condițiile neexprimării explicite a adverbului de comparație *ca*) a termenilor puși în relație. De pildă, într-unul dintre exemplele menționate mai sus subînțelegem că *hoțul nedovedit este asemenea [= ca] unui negustor cinstit*.

În ansamblul materialului paremiologic excerptat din Zanne (1901, VI) am putut identifica și o serie de tipare sugestive pentru relația *implicativ-calitativă*, deși în mod constant este vorba despre tipare care nu sunt organizate în jurul copulativului *a fi*, ci al unui alt tip de verbe, de pildă, verbe *dicendi* (și *actanțiale*), ceea ce pare a sugera faptul că raportul implicativ „dacă... atunci” nu trebuie limitat la enunțurile care includ o copulă. În acest context, de pildă, *Cine pe alții blestemă / Urgii asupra își cheamă* (Zanne 1901: 494) implică pe **Dacă îi blestemi pe alții, atunci atragi asupra ta urgi și mai mari**, cu alte cuvinte, *Blestemul asupra altora atrage după sine / se soldează cu / implică nenorociri asupra agentului / blestemătorului*. Pe lângă raportul implicativ, subtextul include și o relație comparativă, cf. citirea „Blestemarea altora este **CA** o urgie (pentru tine)”⁶. Sugestiv în același sens este și proverbul, organizat, de asemenea, sub forma unui distih ri(t)mat, *Cine înjură de cruce / Ca ea o să se usuce* (A. Pann, apud Zanne 1901: 531) ↔ **Dacă vei înjura de cruce, atunci te vei usca asemenea ei / lemnului ei = Înjuratul de cruce atrage după sine / implică uscarea asemenea ei → Înjuratul este (ca) o urgie**⁷.

asocierea termenului X cu x nemaifăcându-se prin *comparație*, ci prin *identitate* (Id., *ibid.*, 188). Drept exemplu este citat proverbul *Orice naș își are nașul* ↔ **Dacă ești naș pentru cineva** [= i-ai venit cuiva de hac, n.n.], **atunci în mod cert și tu îți vei găsi nașul**; cu alte cuvinte, tu, care ai fost „nașul” cuiva, îți vei găsi „nașul”, acesta din urmă fiind predestinat a-și găsi el însuși, mai devreme sau mai târziu, „nașul” ș.a.m.d. Iar, dacă vom admite o relație de identitate, aceasta este susceptibilă de a fi rezumată în enunțuri-echivalențe de genul: *Tu ești nașul meu. Nașul tău este el. Nașul lui este...* ș.a.m.d.

² În logică, tautologia implică identitatea noțională perfectă dintre subiect și predicatul logic.

³ Am reformula, spunând o *analiză semantico-discursivă*.

⁴ V., în acest sens, relevanța definirii substantivelor comune drept *seturi de proprietăți* sau *de seme*.

⁵ Acel tip de utilizare marcat de obicei prin prezența unui determinant.

⁶ Considerăm că, la fel de bine, putem admite și o relație de *identitate*, cf. *Blestemarea altora este o urgie (pentru tine)*.

⁷ V., în același sens, și: *Care crede în Domnul, Domnul îl ajută* (Zanne 1901: 551) ↔ **Dacă crezi în Dumnezeu, atunci Dumnezeu te va ajuta = Crediința (constantă) în Dumnezeu atrage după sine / implică ajutorul divin → Crediința este (ca un) ajutor divin**.

În categoria structurilor implicative ar putea fi incluse și o serie de proverbe care evocă unele credințe și superstiții⁸ și care îl conțin explicit pe *dacă* (v., de ex., *Dacă în ziua de Bobotează va bate crivățul, (atunci, n.n.) vor fi roade la bucate* (Zanne 1901: 495) ↔ *Crivățul de Bobotează este indiciu al / echivalează rodului la bucate / unui an fertil / roditor*)⁹. De menționat sunt și unele proverbe „trunchiate”, care includ doar prima parte a structurii implicative (secvența pusă sub semnul lui *dacă*), cea de a doua parte (*atunci*) fiind implicită; de pildă, *Domnul / Dumnezeu nu bate cu ciomagul*¹⁰ (Zanne 1901: 550) implică subtextul: [*Dacă*] *Domnul nu bate cu ciomagul, [atunci (înseamnă că)] Domnul bate cu altceva sau altfel*. Acest [(cu) altceva /] altfel se va putea decoda în relație cu administrarea mai puțin evidentă / ostentativă a pedepsei divine, dar și având drept reper o calitate de căpătâi a Creatorului, și anume *îndelunga-răbdare*. *Clopotul, numai atunci sună, când îl tragi* [= Dacă nu întrebi, nu ți se spune, *apud* Zanne 1901: 513) pare a fi sugestiv pentru ceea ce s-a numit (cf. *supra*) *tautologie logică*¹¹ (trasul clopotului atrage după sine, de regulă, sunetul respectiv), mai exact un tipar a cărui redundanță se manifestă exclusiv în plan logic, atâta vreme cât asocierea respectivă se impune a fi descifrată, în plan discursiv (proverbial), în cheie figurativă, iar nu într-o lectură literală.

2.2. Proverbele paradoxale

Această subcategorie include acele tipare în limitele cărora se echivalează termeni care, la nivelul vocabularului de uz general, nu prezintă seme comune, de aici derivând și efectele stilistice. Tabarcea (1982) consideră că, pentru a vorbi despre proverbe paradoxale, condiția este ca „termenii din stânga și din dreapta copulei să nu aibă nicio trăsătură comună, [...], să se găsească într-o relație de opoziție, care poate merge până la antonimie” (Tabarcea 1982: 185). Un exemplu în acest sens este furnizat de *Omul bun e prost*, un enunț proverbial care – considerăm – este susceptibil de a fi decodat prin considerarea unui *sem al excesului*, dar și a unui raport *implicativ*, cf. *Dacă ești prea bun, ești luat de prost*¹² (cf. și enunțul consecutiv *E prost de bun [ce e]*). Exemplele oferite în continuare (v., de ex., *Omul i-un ou...*) pledează pregnant în favoarea ideii că mai adecvat pentru definirea relației dintre cei doi termeni este nu conceptul de *opoziție*, ci acela de *nonsimilitudine / nonconcordanță semantică*, un concept care își circumscrie o arie noțională mai amplă, în orice caz nereductibilă la relația de antonimie (în ultimul exemplu menționat, *om* nu i se opune lui *ou* și nici invers¹³). Prin urmare, nu doar perechi precum *frumos* și *urât* nu prezintă seme comune, ci și perechi precum *om* și *ou*, *întuneric* și, să presupunem, *iarbă* ș.a.m.d. Mai mult, în cazul perechilor antonimice, există o

⁸ Tipare distribuibile, în conformitate cu punctul de vedere exprimat de Sevilla Muñoz (2000: 103 sq.), în clasa *dictoanelor*.

⁹ Desigur, în astfel de cazuri, implicația / echivalența este discutabilă din punctul de vedere al verificării „efectelor” respective în realitatea extralingvistică, în schimb respectivul raport implicativ susținându-se în plan discursiv.

¹⁰ Altfel, așa cum se va putea constata, proverbul citat este inclusiv un proverb *actanțial* (v. verbul de acțiune A BATE) și *circumstanțial* (cf. instrumentalul CU CIOMAGUL). V. *infra*, discuția care urmează.

¹¹ Sau poate că mai potrivit ar fi termenul de *truism*. Totuși, exemplul citat evidențiază o situație mai complexă. Astfel, se poate întâmpla ca, deși actul respectiv îndeplinit, sunetul să întârzie să apară, în aceste condiții, cel mai probabil, suspectându-se o anume defecțiune tehnică etc. Un amendament similar ar putea fi formulat și cu privire la sensul figurat al structurii, nu întotdeauna o informație sau alta fiind furnizată ca urmare a gestului cuiva de a întreba. În același timp, sunetul clopotului este indiciu clar că actul respectiv a fost îndeplinit.

¹² V., prin comparație, *Dacă ești bun, ești luat de prost*.

¹³ Nici *prost* nu i se opune lui *bun* decât într-un sens foarte larg, considerând mai exact circumscrierea celor două adjective față de arii conceptuale antonimice, în speță +negativ, respectiv +pozitiv. Acest mod de valorizare este absolut exclus pentru proverbul *Omul i-un ou*, mai exact pentru termenii echivalați.

axă a *simetriei* / axă de dispunere *simetrică* a *sensurilor*; altfel spus, fiecare dintre membrii perechii respective este definibil *în oglindă* prin raportare la celălalt, cei doi termeni având capacitatea de a se evoca reciproc.

Sunt o serie de situații în care asocierile neașteptate dau naștere la paradoxuri puțin transparente semantic, chiar foarte opace. Cel mai adesea cazurile de acest gen sunt soluționate discursiv prin amplificarea enunțului respectiv cu o secvență verbală menită să dezambiguizeze. De pildă, în enunțul reprodus mai sus echivalarea *omului* cu un *ou* este susținută prin adaosul „cum îl atingi, îndată se sparge” (Tabarcea 1982: 186). În concluzie, am putea spune că absența (la nivel de sistem, în speță de dicționar) oricăror seme comune între doi sau mai mulți termeni este „compensată”, în plan discursiv / enunțiativ, prin stabilirea unor punți semantice între lexemele incluse în ecuația de echivalare, ceea ce este posibil în condițiile unui act creativ-figurativ, cum este (și) proverbul. În plus, se verifică și astfel potențialul gnoseologic al acestui tip de discurs, care, departe de a fi un joc gratuit al asocierilor „neinteligibile”, făcute de dragul de a șoca, reprezintă o modalitate discursivă aparte de articulare și de aprofundare a cunoașterii.

În economia unităților frastice constituite în jurul unui termen religios, rețin atenția unele tipare paradoxale în care echivalența între X și Y se exprimă prin a *fi* copulativ și adverbul *totuna*. De pildă, în *Călugărul și cerșetorul sunt totuna* [Cu referire la firea nesățioasă / lacomă a călugărilor, *apud* Zanne 1901: 501]¹⁴ paradoxul este rezultat al asocierii între două entități aflate oarecum la antipod (pe scara socială), călugărul (cf. *călugăr* „bărbat care a făcut legământ să ducă o viață religios-ascetică și care trăiește într-o comunitate mănăstirească; monah”, DEX) respectiv cerșetorul (cf. *cerșetor* „calic, pomanagiu”, „persoană care, pentru a-și procura cele necesare traiului, cere de pomană”, DEX). Așa cum se poate observa, în exemplul citat, încărcarea cu semnificație a asocierii paradoxale și, implicit, validarea acesteia este posibilă în condițiile unui transfer semantic, care se produce dinspre *cerșetor* înspre *călugăr*, iar nu invers, enunțul paremiologic menționat relevând utilizarea substantivului *călugăr* cu un sens figurat depreciativ. Transferul se susține în contextul mentalității populare, care constată, analizează, nu iartă!

Nici alte unități frastice care conțin lexeme religioase nu reflectă la nivel strict formal schema propusă de Tabarcea (1982) pentru proverbele paradoxale, însă construirea tiparelor respective pornind de la un paradox este indubitabilă. De pildă, proverbul *Cine umblă la Crăciun în cămeșă, la Paște umblă-n cojoc* (Zanne 1901: 528) transmite ideea inversării ordinii firești a lucrurilor / „comportamentelor” vestimentare sezoniere, în aceste condiții asocierea respectivă (între un anume context temporal și o anume vestimentație) dovedindu-se surprinzătoare în măsura în care contrazice ordinea clasică, tradițională (= asimilată în virtutea tradiției). Prin urmare, ecuația ‘*cojoc – Crăciun, cămașă – Paște*’ devine ‘*cămașă – Crăciun, cojoc – Paște*’. Cele două substantive comune, circumscrie noțional câmpului vestimentar, stabilesc, de fapt, o relație de *cvasiantonimie*, evidențiable la nivelul raportului opozitiv ‘subțire vs. gros’ (cf. *cămașă / cămeșă* „îmbrăcăminte (*de pânză, de mătase* [s.n.] etc.) care se poartă pe piele, acoperind partea superioară a corpului”, DEX, respectiv *cojoc* „obiect de îmbrăcăminte făcut *din piele* [s.n.] de oaie prelucrată cu mițe cu tot, cu blana în interior, care se poartă mai mult la țară ca palton”, *ibid.*), aspect care susține și el tiparul paradoxal, deși, în acest caz, echivalența este mai puțin transparentă (cf. *Umblatul în cămașă la Crăciun înseamnă / echivalează umblatului în cojoc la Paște*). Incompatibilitatea logică (paradoxul, anomalia) pare a se soluționa însă, echilibrul fiind restabilit, fie și parțial, în condițiile în care

¹⁴ V., prin comparație, o eventuală structură *Călugărul este un cerșetor*.

vestimentația *omisă / pasivizată* este valorificată cu ocazia celeilalte sărbători¹⁵. Aceasta, pe de o parte. Pe de altă parte, nu trebuie ignorat faptul că proverbul citat este sugestiv pentru categoria *proverbelor meteorologice*, exprimând convingerea omului din popor, conform căreia o iarnă caldă este adesea, dacă nu mereu, indiciu al unei primăveri nu tocmai blânde, și aceasta echivalând restabilirii echilibrului sau, în orice caz, instituirii unui anume tip de echilibru, prin soluționarea paradoxului (climatic și... discursiv). Este, prin urmare, o anomalie temporală, observată, asimilată și exprimată ca atare la nivelul mentalității populare. Omul simplu din popor face încă o dată dovada flexibilității sale, a capacității de adaptare, definibilă în ultimă instanță drept *capacitate pragmatică*.

Sunt și exemple în care *paradoxul nu este soluționat*, existența anumitor comportamente contradictorii / paradoxale fiind inadmisibilă în conformitate cu o logică elementară, formulată însă de pe pozițiile unui *homo religiosus*. De pildă, proverbul *Nu poți fi și cu dracu în buzunar, și cu sufletul în rai* (Zanne 1901: 563) relevă autoexcluderea firească a două aspecte contradictorii (v. și dimensiunea *implicativă* a tiparului: **Dacă îl ții pe dracul în buzunar, atunci automat nu ai cum să-ți păstrezi sufletul în rai**). Totuși, creativitatea populară nu s-a oprit aici, dovadă inclusiv un proverb precum *Umblă cu crucea în sân și cu dracul în inimă* (Id., *ibid.*, 531) care ilustrează un paradox validabil, în măsura în care o astfel de situație este recognoscibilă în plan ontologic; mai exact, paradoxul este soluționabil prin admiterea condiției ontologice a ‘fățarniciei’¹⁶. În primul exemplu, acest tip de soluționare nu este posibil, având în vedere circumstanțele diferite (cf. *sân // rai*): crucea poate fi *ținută* de cineva *în sân*, însă sufletul *doar Dumnezeu* decide unde va merge! Din perspectiva acestor observații, proverbul *Nu poți fi și cu dracu în buzunar, și cu sufletul în rai* constituie un *fals tipar paradoxal*, întrucât paradoxul (/ anomalia) este negat(ă) (v., prin comparație, **Cu dracul în buzunar și cu sufletul în rai*).

Un exemplu interesant de discutat este și *Tir mi-e dracul, tir mi-e lacul* (Id., *ibid.*, 578), care transmite ideea identității absolute între *drac* și... *lac* (cf. *drac = lac, lac = drac*), și aceasta deloc (doar) în virtutea corespondenței formale, *i.e.* de rimă. Punerea semnului egalității între o instanță religioasă negativă (cf. *dracul*) și o... apă stătătoare (*lacul*) este generatoare de paradox, validarea acestei echivalențe (dovadă, perpetuarea structurii paremiologice respective de-a lungul timpului) fiind posibilă prin prisma valorizării lacului, la nivelul culturii / mentalității populare, drept unul dintre sediile esențiale ale dracului (cf. în același sens și *balta* etc.); prin urmare, ar fi vorba despre o echivalare metonimică ‘habitat pentru specie’.

2.3. Proverbele actanțiale

Acest gen de proverbe includ un verb de acțiune (cf., de pildă, *Buturuga mică răstoarnă carul mare*, *apud* Tabarcea 1982: 188), implicând, spre deosebire de subtipurile discutate anterior, un grad mai mare de generalizare (Id., *ibid.*). Totuși, în pofida gradului superior de generalizare, în astfel de proverbe doar uneori lipsesc determinanții (cf. *Mielul blând suge la două oi*)¹⁷. Tiparele actanțiale cu termeni religioși sunt, de regulă, structuri frastice mai complexe în sensul că, adesea, astfel de tipare nu sunt calificabile ca fiind strict actanțiale. De pildă, proverbul *Unde-i cetatea mai tare, acolo bate dracul război mai puternic* (Zanne 1901: 562) este sugestiv pentru un tipar *actanțial* (cf., în acest sens, locuțiunea verbală *a bate război* desemnând acțiunea de *a lupta* și determinanții cu valoare adjectivală, *mai*

¹⁵ În imaginarul popular / colectiv echilibrul se impune, de regulă, a fi restabilit, într-un fel sau altul.

¹⁶ Cf. în același sens și *Cu trupul în biserică și cu gândul la dracu* (Zanne 1901: 486).

¹⁷ Cf. și *supra* epitetele adjectivale *mică* și *mare*.

puternic, mai tare), dar și *paradoxal* (v. convingerea omului din popor, reflectând un adevăr religios, în speță creștin, și anume faptul că nu sufletele corupte, ci sufletele cele mai apropiate de Dumnezeu constituie ținta fundamentală a diavolului, întrucât cei deja căzuți sunt prăzi facile), respectiv *circumstanțial* (cf. *infra*, 2.4.).

2.4. Proverbele circumstanțiale

Așa cum se poate înțelege, proverbele circumstanțiale sunt microcontexte proverbiale care includ circumstanțe spațio-temporale sau indică instrumentul, respectiv modalitatea (cf., de ex., *Mâța blândă zgârie rău*, *apud* Tabarcea 1982: 191). În economia tiparelor gravitând în jurul unui termen religios, foarte bine reprezentate sunt structurile care conțin o circumstanță locală (exprimabilă mai ales la nivel de parte de propoziție, dar și la nivel mai complex, propozițional), în unele cazuri respectivele unități frastice fiind definibile (și) ca *actanțiale*: *Eu nu-s prea dus la biserică* [Ferește-te de mine, că nu știu prea multe și o pățești!, *apud* Zanne 1901: 491]¹⁸; *Să facem o cruce în perete!* [Cu referire la situații în care prezența cuiva la un moment dat, după o îndelungă absență, provoacă surprindere, *apud* Id., *ibid.*, 534]; *Cruce de aur în casă!* [Se zice ori de câte ori se pomenește numele necuratului, împiedicându-l astfel să se apropie, *apud* Id., *ibid.*, 535]; *Nu-ți face cruce unde nu-ți ajută!* [Nu cere ajutor dacă știi că nu-l vei dobândi sau nu-ți va fi de niciun folos, *apud* Id., *ibid.*, 531] ș.a. Calificarea unui proverb drept circumstanțial se susține și în cazul unor structuri frastice care includ alte tipuri de circumstanțe, de pildă instrumentale (cf. *Făcui cruce cu mâna stângă* – Pentru a exprima mirarea cu privire la un lucru făcut pe dos, *apud* Zanne 1901: 534 ș.a.).

2.5. Proverbele comparative

Această subcategorie paremiologică se diferențiază de subcategoria proverbelor *implicative* (inclusiv) prin faptul că, de această dată, comparația este explicită, iar nu implicită: *Mai bine cap de pisică decât coadă de leu*, *Mai mare daraua decât ocaua* (*apud* Tabarcea 1982: 192). Se impune inclusiv disocierea de *comparațiile proverbiale*, care sunt simple clișee comparative recurente. De pildă, în *nalt ca bradul* (secvență desprinsă din paremia [*Î*] *nalt ca bradul, prost ca gardul*), structura *ca bradul* – modalitate lexical-stilistică de redare a superlativului – reprezintă o *comparație proverbială*. Proverbele comparative cu termeni religioși sunt foarte bine reprezentate, observație valabilă cu referire mai ales la tiparele cu *decât* care includ un comparativ de superioritate: *Se lovește ca iepurele de biserică* [Cu referire la ceva care nu se potrivește, *apud* Zanne 1901: 493]; *Dascălu Hoțotoș / Care a scos mălaiu din foc / Mai mult crud decât copt* [Cu referire la dascălii bisericești care au, măcar uneori, obiceiul de a fura de la enoriași, atunci când umblă cu botezul, *apud* Id., *ibid.*, 538 sq.); *Râde dracul de porumbea / Și-i mai negru decât ea* (Id., *ibid.*, 559); *Decât drac negru, mai bine drac alb* [Decât călugăr, tot mirean e mai bine, Id., *ibid.*, 591 sq.]; *Dumnezeu nu-i dă omului mai mult decât poate duce* (Id., *ibid.*, 551) ș.a. Comparația se realizează însă în tipare mai variate, mai exact nu exclusiv prin valorificarea unor structuri *explicite*¹⁹ cu adverbele comparative *ca* și *decât*. De pildă, despre cineva împopoțonat și ridicol se spune *Parcă-i capra de la Crăciun* (*apud* Zanne 1901: 529), tipar al cărui subtext presupune mai degrabă

¹⁸ Un tipar inclusiv implicativ, deși proverbul reprodus conține doar prima parte a structurii implicative (cf. citirea *Dacă eu nu-s prea dus la biserică, atunci [asta înseamnă că] tu trebuie să te ferești pentru că...* ↔ Nedusul la biserică = lipsa contactului cu biserică predispune la / implică un comportament agresiv].

¹⁹ Condiție necesară, în opinia lui Tabarcea (1982), pentru a admite că avem a face cu un *proverb comparativ*.

comparația, iar nu identitatea (cf. *Arată ca o capră de Crăciun* / **Este o capră de Crăciun*; cf. și *împopoțonat ca o capră de Crăciun*, în care secvența *ca o capră de Crăciun* poate fi calificată drept comparație proverbială). Considerăm că și astfel de cazuri sunt sugestive pentru *tiparul paremiologic comparativ*, deși comparația este implicită.

3. CONCLUZII

Așa cum s-a putut constata, *nu întotdeauna un proverb este încadrabil strict într-o categorie paremiologică sau alta*, într-o serie de situații, de pildă, tiparele *paradoxale* fiind sugestive și pentru raportul *implicativ*, la fel cum cel puțin unele dintre tiparele *actanțiale* relevă *paradoxul* (și *circumstanța*), iar o parte dintre proverbele *circumstanțiale* se articulează (și) ca *actanțiale* (mai puțin *implicative*). În același timp, materialul factual excerptat din Zanne (1901, vol. VI) a permis o serie de nuanțări ale schemelor propuse de Tabarcea (1982) pentru apartenența la o categorie paremiologică sau alta, cel mai adesea demersul nostru evidențiind *necesitatea lărgirii definiției* admise de Tabarcea pentru fiecare dintre clasele delimitate. De pildă, așa cum am arătat *supra*, proverbele *implicative*, dar și cele *paradoxale* depășesc formal schema enunțului structurat în jurul unei copule / unui predicat nominal. Ignorând un astfel de aspect, atunci, de pildă, un număr – în realitate foarte bine reprezentat – de proverbe incluzând un *paradox* ar rămâne în afara oricăror clasificări sau ar risca să fie clasificate puțin obiectiv, dacă avem ca reper esențial categoria proverbelor paradoxale cu verb copulativ. În aceeași ordine de idei, proverbe *comparative* vor putea fi considerate și acele tipare paremiologice care conțin o comparație implicită, nu doar explicită, desigur cu condiția ca acestea să nu evoce un raport implicativ, caz în care se impune tratarea lor la subcategoria **2.1**.

În ansamblul subcategoriilor paremiologice analizate, se poate admite că *structurile implicative* (în care comparația este subînțeleasă) funcționează într-o serie de cazuri ca o „punere în gardă” (cf. *Nu face așa pentru că [o pățești]!*), jucând rolul unui anumit *îndreptar* la nivelul colectivității respective²⁰. În același timp, *proverbele paradoxale* reprezintă categoria logico-estetică care invită într-un grad relativ superior la meditație / reflecție: enunțatorul propune o asociere / echivalare care contrariază, eventualul receptor fiind somat să găsească *tâlcul* asocierii respective, doar la prima vedere „anapoda”. Dacă în unele situații paradoxul va putea fi rezolvat ușor, în virtutea faptului că ambii participanți la actul enunțativ dispun de un fond relativ comun de experiențe și de cunoștințe, în alte cazuri accesul va fi... întârziat oarecum, deși, așa cum remarcam *supra*, astfel de asocieri (care nu au apucat încă să intre într-un fond comun al experiențelor gnoseologice) sunt, de regulă, dezambiguizate prin „amplificarea” proverbului respectiv. Ulterior nu este exclus ca, odată asocierea respectivă însușită / asimilată, proverbul să suporte un proces invers, și anume de simplificare (cf., de ex., *Omul i-un ou și... atât!*).

BIBLIOGRAFIE

Surse

Zanne 1901 – Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia* [Cu un Glosar româno-francez], vol. VI, București, Editura Librăriei Socecu & Comp.

²⁰ În acest context este semnificativ faptul că unii autori au insistat asupra conținutului *praxiologic* al proverbelor.

Lucrări de referință

- Cuceu 2008 – Ion Cuceu, *Dicționarul proverbelor românești. 7777 texte din Dicționarul tezaur al paremiologiei românești*, București, Editura Litera Internațional.
- GDLE 2000 – I. Bosque, V. Demonte (coordonatori), *Gramática descriptiva de la lengua española*, Real Academia Española, ESPASA.
- Golopenția-Eretescu 1971 – Sanda Golopenția-Eretescu, „Elemente de analicitate în proverbele românești”, în *Studii și cercetări lingvistice*, XII, nr. 1, p. 5–24.
- Golopenția-Eretescu 2016 – Sanda Golopenția-Eretescu, „La structure linguistique des proverbes équationnels”, în Sanda Golopenția-Eretescu, *Structuri, sisteme, transformări. Studii de lingvistică și poetică*, București, Editura Academiei Române, p. 80–87.
- Kuusi 1972 – Kuusi Matti, „Towards an International Type-System of Proverbs”, în *Proverbium*, nr. XIX, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, p. 699–735.
- Negreanu 1983 – Constantin Negreanu, *Structura proverbelor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Negreanu 1998 – Constantin Negreanu, *Istoria proverbului românesc*, ediție îngrijită și prefațată de Pr. Alexandru-Stănciulescu-Bârda, Malovăț, Editura Cuget românesc.
- Permyakov 1974 – G. L. Permyakov, „On Paremiological Homonymy and Synonymy”, în *Proverbium*, nr. XXIV, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, p. 941-943.
- Permyakov 1979 – G. L. Permyakov, *From Proverb to Folk-Tale. Notes on the general theory of cliché*, translated from Russian by Y. N. Filippov, Moscow, Nauka.
- Sevilla Muñoz 2000 – Julia Sevilla Muñoz, „Les proverbes et phrases proverbiales français et leurs équivalences en espagnol”, în *Langages*, 34e année, n° 139, 2000. *La parole proverbiale*, p. 98–109.
- Tabarcea 1982 – Cezar Tabarcea, *Poetica proverbului*, București, Editura Minerva.
- Terian 2015 – Simina-Maria Terian, *Textemele românești. O abordare din perspectiva lingvisticii integrale*, Iași, Institutul European.
- Toma 2009 – Raluca-Felicia Toma, *Pragmatica proverbelor biblice*, București, Editura Universitară.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

MODELE DENOMINATIVE ÎN TOPONIMIA ROMÂNEASCĂ SUD-DUNĂREANĂ

DOMNIȚA TOMESCU

Toponimia românească sud-dunăreană alcătuiește un inventar bogat și variat de nume istorice legate de viața socio-culturală a aromânilor, a meglenoromânilor și a istroromânilor, fixate și transmise în forme tradiționale stabile. Structura și tipologia acestor denumiri indică omogenitatea și unitatea sistemului denominativ românesc în perspectivă dialectală.

1. Analiza noastră privește exclusiv numele de locuri formate pe baza elementelor lexicale românești (toponimele delexicale), care reflectă, pe de o parte, creativitatea denominativă a fiecărei comunități lingvistice, care folosește resursele vocabularului în individualizarea, de cele mai multe ori motivată, a unor locuri, iar, pe de altă parte, constituirea unui repertoriu onomastic național specific. În același timp, identificarea unui ansamblu de toponime sud-dunărene care fixează variantele dialectale aromâne (arom.) și meglenoromâne (meglenorom.) ale unor apelative românești reprezintă, implicit, dovada cea mai puternică a prezenței și a stabilității populației care vorbește aceste dialecte pe teritoriile respective. În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm tipologia formală a toponimiei sud-dunărene, pe baza unor criterii structurale și morfologice. Identificarea unor modele denominative ale numelor de locuri din această arie dialectală are în vedere comparația cu toponimia zonei nord-dunărene, a cărei configurație tipologică este, în general, stabilită (Jordan 1963, Tomescu 1998, Bolocan 1977, 1978, 1981).

Sursa de documentare asupra denumirilor toponimice sud-dunărene o constituie amplul inventar de nume de locuri aromâne și meglenoromâne, prezentat și analizat din punctul de vedere al modului lor de formare, cu precădere al provenienței lor din apelative moștenite (Saramandu 2008: 144–154). Alcătuit pe baza informațiilor furnizate de principalele lucrări privitoare la cele două dialecte ale limbii române (Capidan 1925, 1935, 1946, Papahagi 1974, Platari 1985, Padiotu 1987, apud Saramandu 2008: 144), precum și de anchete directe ale autorului, corpusul toponimic amplu (662 de denumiri, dintre care 513 denumiri aromâne și 149 de denumiri meglenoromâne), ordonat alfabetic după etimonul lexical moștenit (de origine prelatină și latină) și clasificat gramatical după proveniența din substantive și adjective, permite continuarea modelării după noi criterii lingvistice (formale) și extralingvistice (motivaționale etc.). Fără a fi localizate teritorial în absența unor informații din sursele folosite, toponimele din acest corpus sunt prezentate în variantă dialectală (aromână și megleno-română), cu grafie adaptată (parțial fonetică), pe care o reproducem fidel în cercetarea de față.

Cercetarea tipologică a toponimelor de proveniență lexicală pune problema transferului numelui comun într-o nouă clasă funcțională, proces care implică numeroase modificări semantice și gramaticale ale formelor transferate. Tranziția elementelor lexicale în clasa numelor proprii, pentru care s-a propus termenul de *onomasticizare* sau *delexicalizare*, a fost considerată un aspect al conversiunii lexico-gramaticale realizate la nivelul subclasificării

părților de vorbire, constatată și în cazul altor clase lexico-gramaticale, cum ar fi pronumele și adverbul (Tomescu 2007: 405). Din acest punct de vedere, clasificarea toponimelor de proveniență lexicală se bazează pe tipologia numelor comune devenite nume proprii, constatând coincidența sau diferențierea particularităților denominative sau lexico-gramaticale ale formelor-sursă (apelative) și ale formelor-rezultate (toponime).

2. Din punct de vedere funcțional, toponimele sud-dunărene analizate se distribuie în clase generale stabilite pe baza intenției denominative de individualizare a unui loc, dintre care cele mai importante sunt:

- a) nume de localități (oiconime): *Catuna, Ceafa, Domni, Fetița, Furca* etc.;
- b) nume de ape (hidronime): *Agiugastru, Dzeamină, Seaca* etc.;
- c) nume de munți (oronime): *Măgula, Biga, Cășarlu* etc.;
- d) nume de ogoare (agronime): *Agurlu al Papă, Agărli al Griva* etc.;
- e) nume de drumuri (dromonime): *Calea di la icuniță, Cărarea al Lampi* etc.).

Variatatea funcțiilor denominative îndeplinite de apelativele fixate ca toponime nu este notată sistematic în surse, dar se poate observa poziția predominantă a denumirilor de munți, explicabilă prin condițiile de viață și ocupațiile românilor sud-dunăreni, precum și înregistrarea sistematică a toponimiei minore, nume orientative, de tipul nume de fântâni (*Căldărușă, N-cale; Guri* etc.), nume de locuri de iernat sau de popas (*Arniu, Căpreadza al Broști, Amiridzū*), puncte de reper (*La dugarlu, La murminde, La strungă* etc.).

3. Majoritatea toponimelor repertoriate sunt motivate. Numele comune convertite în nume de locuri aparțin anumitor câmpuri lexicale (onomasiologice), selecția numelui propriu în denotație fiind, de cele mai multe ori, transparentă, corespunzătoare descrierii locului. Adesea, formarea toponimelor delexicale are la bază procese expresive de metaforizare – asemănare de formă / aspect: *Curcubeta* (munte), *Căldarea* (vale), *Dzeamină* (izvor), *Lata* (sat), *Ou* (munte) etc., de culoare: *Albul mare* (râu), *Murgana* (munte), *Rușeața* (munte) etc. sau de metonimizare: *Alghini* (pădure), *Oardă* (vale), *Vulturlu* (munte).

În cadrul unui câmp lexico-semantic, nu toate cuvintele sunt compatibile cu transferul într-o nouă clasă denominativă. De asemenea, trecerea numelui comun în clasa numelor proprii nu este totală, cele două forme, apelativul și numele propriu, coexistă, de obicei, cu funcții diferite în cele două sisteme denominative. În cazul elementelor lexicale arhaice, trecute în vocabularul pasiv, numele proprii delexicale pot fi singura mărturie a prezenței lor în uz, de exemplu: *știrgoaie* ‘spânz’ (< lat. *striga*, cf. rom. arh. *șteregoaie, știrigoaie*) (arom. *La ștârgoaie*).

În perspectivă etimologică, fiecare toponim delexical are un etimon direct, imediat, alcătuit din numele comun de la care provine, și un etimon indirect, depărtat, reprezentat de cuvântul de origine al apelativului de bază. Din acest punct de vedere, constatăm că toponimele sud-dunărene se pot clasifica, în perspectivă etimologică directă, în următoarele categorii, pe care le menționăm în ordinea descrescătoare a numărului de apelative care s-au fixat ca nume proprii.

A) Toponime formate de la termeni geografici (entopici), care alcătuiesc cea mai importantă sursă de inspirație a toponimiei sud-dunărene (41 de nume comune), fiind fixați, în general, ca:

– hidronime: *apă* (< lat. *aqua*) (arom. *Apa ța roșea, Apa vinită*; meglenorom. *Apă albă, Apă licuvită* etc.); *baltă* (< cf. alb. *baltë*) (arom. *Balta, La bălți*; meglenorom. *Balta mică, Balta seacă* etc.), *fund* ‘partea de jos, limita albiei unei ape’ (< lat. *fundus*) (arom. *La sta-*

funda); *lac* (< lat. *lacus*) (arom. *Alacŭ, Lacu mare* etc.); *râu* ‘apă curgătoare’ (< lat. *rivus*) (arom. *N-râu, Ruțelu*; meglenorom. *Rŭu mari, Rŭu Urei* etc.); *vad* (< lat. *vadum*) ‘loc mai puțin adânc în albia unui râu’ (arom. *Vadŭ, Avadŭ* etc.); *vale* ‘apă curgătoare, albia unei ape’ (< lat. *vallis*) (arom. *Vălicioră, Valea arațe*; meglenorom. *Valea rauă, Valea mari* etc.); *vâltoare* ‘vârtej, bulboană’ (< lat. *voltoria*) (arom. *La vâltori* etc.);

– oronime: *ciucă* ‘vârf de munte (de formă rotundă)’ (cf. alb. *çukë*) (arom. *Ciucă, Ciuca naltă*; meglenorom. *Ciucă Dzână* etc.); *cucă* ‘loc ridicat și izolat; vârf de deal mai ridicat decât locul din jur, vârf de munte defrișat’ (cf. alb. *kokë*) (arom. *Cucuri, Cucurl'i* etc.); *cucui* ‘vârf, culme’ (lat. **cucullius*, cf. rom. *cucui* ‘umflătură la cap după lovituri, parte proeminentă, vârf’) (arom. *Cucul'ŭ*); *gaură* (< lat. **cavula*) (meglenorom. *Gaura lișițil'ă, Gaura ursului, Gaura di zonă* etc.); *groapă* (cf. alb. *gropë*) (arom. *La Grochi, Groapa cu pruŭi*; meglenorom. *Groapa lu Mancu, Groapa Gaiăl'ă* etc.); *gurgui* ‘vârf de deal sau de munte’ (< lat. *gurgulio*) (arom. *Gurgul'u*); *mal* ‘(reg.) ridicătură de pământ mai puțin înaltă decât dealul, având coastele cu povârnișuri repezi sau abrupte, colină’ (cf. alb. *mal*) (arom. *La mealu vinit, Malu proșgolit* etc.); *măgură* (*măgulă*) ‘colină’ (cf. alb. *magullë*) (arom. *Măgula, Măgula Țara*); *muncel* ‘colină’ (< lat. *monticellus*) (arom. *Munțel, Amundzel* etc.); *pat* ‘platou’ (< lat. **pattus*) (cf. neogrec. *patos* ‘drum bătut’, cf. rom. *pat* ‘strat, așternut, albie’) (arom. *Pat al Boi*); *râpă* ‘coastă abruptă, povârniș, surupătură’ (< lat. *ripa*) (arom. *Râpa ațea roșă, La râpa ața alba*; meglenorom. *Rôpa Corbului, Rôpa neagră* etc.); *strungă* ‘trecătoare, defileu, strâmtoare’ (cf. alb. *shtrungë*, rom. *strungă*) (arom. *La strungă*); *șes* ‘loc plat’ (< lat. *sessus*) (arom. *Șeș'i* etc.); *șea* ‘depresiune între doi munți, trecătoare’ (< lat. *sella*) (arom. *La șauă*), *vale* ‘coborâș, pantă’ (< lat. *vallis*) (arom. *N-vale, Vălice*; meglenorom. *Valea rauă, Valea di Cota* etc.). Termenii entopici care alcătuiesc numele de locuri citate sunt forme generale în vocabularul limbii române, care au generat numeroase toponime din aria nord-dunăreană (Bolocan 1976: 205–208). Diferențele sunt formale, încadrându-se în diversitatea dialectală, fonetică (*Munțel /Muncel, La Grochi / La Gropi; Gurgul'u / Gurgui* și/sau gramaticală: *La gure /La guri, La Groape /La Gropi* etc.)

Unele exemple izolate indică fixarea în toponimia sud-dunăreană a unor termeni entopici arhaici, rari în toponimia nord-dunăreană, precum *agru* ‘ogor, țarină’ (< lat. *agrum*, cf. rom. arh. *Agru*) (arom. *Agurlu al Cheacu; Agurlu ațel lungu*, meglenorom. *Agri Dumce* etc.); *grumur* ‘morman, grămadă’ (< lat. *grumulus*, cf. rom. reg. *grumuleu*) (arom. *Grumur* etc.); *guvă* ‘gaură’ (cf. alb. *guvë*, cf. rom. reg. *guvă* ‘nară’) (arom. *La guvă, Guva lupului*; meglenorom. *Guva zorilor di Briaznic* etc.); *mur* ‘zid, perete de stâncă’ (< lat. *murus*, cf. rom. arh. *mur*) (arom. *Murl'i* etc.); *scapăt* ‘locul unde asfințește soarele’ (< lat. **excapitare*, cf. rom. *a scăpăta* ‘a asfinți, a cădea, a aluneca în jos, a se cufunda’, *scapăt* ‘pantă, coborâș, povârniș’) (arom. *Scapit, Scapitu mare*, meglenorom. *Scapitu mari* etc.), *stur* ‘vârf ascuțit’ (< lat. *stylus*, cf. rom. *stur*) (arom. *Stur*; meglenorom. *Stur, Rôpa di stur* etc.); *surpu* ‘prăpastie’ (< lat. **subrupare*, cf. rom. *a surpa* ‘a se prăbuși, a se prăvăli, a se nărui’, *surpătură / surupătură* ‘prăbușire’) (arom. *Surpe* etc.).

Destul de numeroase sunt toponimele care provin din termeni entopici moșteniți specifici dialectului aromân, absenți din toponimia nord-dunăreană: *arniu* ‘loc de iernat al animalelor’ (< lat. *hibernivum*) (arom. *Arniu* etc.), *cheare* ‘locul unde apune soarele, loc la umbră’ (< lat. *perire*) (arom. *Cheare, Chearea mare* etc.), *ciumă* ‘culme’ (< lat. *cyma*) (arom. *Ciuma, Ciuma naltă* etc.); *grem* ‘râpă’ (cf. alb. *gremë*) (arom. *La Gremure* etc.); *miri* (*d*)zŭ ‘loc de popas al oilor la prânz’ (< lat. *meridies*) (arom. *Amiridzŭ, Murizŭ*; meglenorom. *Mirizu vecl'u, Mirizu mare* etc.); *sumă* ‘culme, parte superioară’ (< lat. *summa*) (arom. *Suma cu brad* etc.); *surin* ‘loc înșorit’ (< lat. **solinus*) (arom. *Surinlu, N-surin* etc.); *șilătură* ‘depresiune’ (< lat. **sellatura*) (arom. *Șilătură, Șilitură* etc.); *tumbă* ‘colină’ (< lat. *tumba*) (arom. *La tumbë*, meglenorom.

Tumbă, Tumba Naltă etc.), *ustură* ‘colmatare’ (< lat. **orsitura*) (arom. *Pi usture* etc.); *volbu* ‘vârtej, sul, rulou’ (< lat. **volvum*; cf. rom. *volbură* (< lat. **volvula*) (arom. *Volvu* etc.).

Termenii entopici din hidronimia și oronimia teritoriului sud-dunărean se manifestă uneori prin mobilitate denominativă, devenind nume de localități (oiconime): arom. *Cheare, Gura, Surpe, Șes* (sate)etc.

B) Toponime formate de la termeni calificativi, privitori la însușirile unui loc (adjective substantivizate), care alcătuiesc o serie similară din punct de vedere cantitativ (41 de nume comune), în general, asemenea celei din aria nord-dunăreană, reprezentată de:

a) adjective propriu-zise (6 nume comune):

– nume de culori: *alb* (< lat. *albus*) (arom. *Albul Mare, Albul nîc*); *barz* ‘gri, alb și negru’ (cf. alb *bardhë*, cf. rom. arh. *barz* ‘peștiș, cu pene amestecate’) (arom. *Barza*), *florū* ‘alb aurit’ (< lat. *florus*, cf. rom. *floriu* ‘(animal) cu pete albe’) (arom. *Floru, Florlu, Cata flora*); *murg* ‘de culoare închisă, negru, gri sau castaniu închis’ (cf. alb. *murk*) (arom. *Murgu, Murga*); *negru* (< lat. *niger*) (arom. *Negri, Negrișor*); *roșu* (< lat. *roseus*) (arom. *La roșile, Rușeața*) etc.;

– nume de însușiri fizice (personale / non-personale) (22 de nume comune): *creț* (< lat. **cricius*) (arom. *Crețu*); *geamăn* (< lat. *geminus*) (arom. *Dzeamină*); *lung* (< lat. *longus*) (arom. *Strălundzi*); *minut* ‘mărunt’ (< lat. *minutus*) (arom. *La minutlu*), *mucos* (< lat. *mucosus*) (arom. *Mocoasă, Mucoși*); *mușat* (< lat. ** (in)formosiat*) (arom. *Mușat*), *orb* (< lat. *orbis*) (arom. *Orghil'*); *râios* (< lat. *araneosus*) (arom. *Rănoasa*); *păros* (< lat. *pilosus*) (meglenorom. *Piroasă*); *scurt* (< lat. *scurtus*) (arom. *Scurtu, Șcurtu*); *singur* (< lat. *singulus*) (arom. *Singrel*); *spân* (< lat. **spanus*) (arom. *Spânu, Spânură*); *sterp* (< lat. **steripus*, cf. alb. *shterpe*) (arom. *La stearpă*), respectiv, (non-personale): *des* (< lat. *densus*) (arom. *Ndeși, Ndeșl', La deși*); *friguros* (< lat. *frigorosus*) (arom. *Friguroasa*); *gros* (< lat. *grossus*) (arom. *La groslu*, meglenorom. *Groasa, Pri gros* etc.); *lat* (< lat. *latus*) (arom. *Lata*); *pietros* (< lat. *petrosus*) (arom. *Chitrosu*), *plin* (< lat. *plenus*) (arom. *Plin*); *rece* (< lat. *recens*) (arom. *Arațe, La arațile*); *sec* (< lat. *siccus*) (arom. *Seaca*), *vechi* (< lat. *veclus, vetulus*) (arom. *La Vecl'ili*);

– nume de însușiri morale (1 nume comun): *bun* (< lat. *bonus*) (arom. *Bună*);

b) adjective participiale caracterizatoare prin rezultatul unor acțiuni exercitate asupra unei realități (9 nume comune): *afumat* (< lat. *affumare*) (arom. *Afumata*); *ars* (< lat. **ardere*) (arom. *Arsa*); *bătut* (< lat. *battere*) (arom. *Bătuți*); *împuțit* (< lat. **imputire*) (arom. *Ampuțata*); *măciucat* ‘mare’ (< lat. **matteuca*) (meglenorom. *Măccati*); *pătruns* (< lat. *pertundere*) (arom. *Pitrumsa*); *sărat* (< lat. *salare*) (arom. *Nsăratlu*); *spart* (< lat. *lat. spargere*) (arom. *Spartu, Sparta*); *surpat* (< lat. **subrupare*) (arom. *Surpata*).

Izolată se înregistrează toponime provenite de la adjective specifice ariei dialectale sud-dunărene, absente în lexicul și toponimia nord-dunăreană (3 nume comune): *disicat* ‘despicat’ (< lat. *dessecare, dissecare*) (arom. *Discata*); *scriptu* ‘scris’ (< lat. *scriptus*) (arom. *Scripta*); *suil'iat* ‘(la oi) tuns sub burtă și sub coadă’ (< lat. **subiliare*) (arom. *Suil'iat*).

C) Toponime formate de la termeni botanici, care sunt aproape la fel de numeroși ca termenii entopici sau ca termenii calificativi (38 de nume comune), prezentați, de altfel, separat de celelalte elemente lexicale în inventarul toponimiei sud-dunărene (Saramandu 2008: 148–150), reprezentând următoarele subcâmpuri lexico-semantice:

– nume de arbori și arbuști (25 de nume comune): *alun* (< lat. **abellonus*) (arom. *Aluñi, Alunel* etc.); *arbore* (< lat. *arbor, -is*) (arom. meglenorom. *Ānarbur*); *arin* (< lat. **alinus*) (arom. *La arin* etc.); *brad* (cf. alb. *breth*) (arom. *Bradz, La bradzi*; meglenorom. *Bradz di cireș, Curu di brad* etc.); *carpen* (< lat. *carpinus*) (arom. *La carpin* meglenorom. *Carpin gros* etc.); *castan* (< lat. *castaneus*) (meglenorom. *Doi căstoñi* etc.); *cer* (< lat. *cerrus*) (arom. *Țerlu vinit*, meglenorom. *Țer* etc.); *cireș* (< lat. **ceresius*) (arom. *Cireș* etc.); *corn* (< lat. *cornus*) (arom.

Cornu, La cornu, meglenorom. *Cornișor, Curnet* etc.); *fag* (< lat. *fagus*) (arom. *La fag, Faglu gros*; meglenorom. *Fagu di cruți, Fagu lu Ciuli* etc.); *jneapăn* (< lat. *juniperus*) (arom. *Tu giuneapiñi*; meglenorom. *Giuneapini* etc.); *jugastru* (< lat. **jugaster*) (arom. *Agiugastru, Giugastra* etc.); *măr* (< lat. *melus*) (arom. *Merū, Amerū, La merlu* etc.); *nuc* (< lat. *nux, -cis*) (meglenorom. *Nuș*); *paltin / platan* (< lat. *platanus*) (arom. *Paltin, Paltean / arom. La plătănic*; meglenorom. *Plătan* etc.); *păliur* ‘arbust spinos’ (< lat. *paliurus, paliulus* cf. rom. arh. *păliur*) (arom. *La păliur'l'u ațel greulu* etc.); *păr* (< lat. *pirus*) (arom. *Perlu mare, Valea peri* etc.); *pin* (< lat. *pinus*) (arom. *Tu chiñi* etc.); *prun* (< lat. *prunus*) (arom. *La prun* etc.); *salcie* (< lat. *salx, -cis*) (arom. *Salțe, La salțe* etc.); *sorb* (< lat. *sorbus*) (arom. *Sorbu* etc.); *tei* (< lat. **tilium*) (arom. *Tel'u* etc.); *ulm* (< lat. *ulmus*) (arom. *La olhi* etc.); *zadă* (< lat. *daeda*) (meglenorom. *Puntea di zadă* etc.);

– nume de plante agricole (6 nume comune): *cânepă* (< lat. **canepa*) (arom. *La cânichi*); *cucuruz* ‘știulete, con de brad’ (cf. alb. *kukurec*) (arom. *Cucuruz*); *in* (< lat. *linus*) (arom. *Tu l'inuri* etc.); *orz* (< lat. *hordeum*) (arom. *Oardză* etc.); *secară* (< lat. *secale*) (arom. *Sicări, Sicăriñ* etc.); *trifoi* (< lat. *trifolium*) (arom. *Târfol'u al Gima* etc.);

– nume de plante de pădure (3 nume comune): *ferigă* (< lat. *filix, -cis*) (arom. *Fearică, Padea fearic'ei*; meglenorom. *Ăñ fearică* etc.); *fragă* (< lat. *fraga*) (meglenorom. *La fradzil'i* etc.); *urzică* (< lat. *urtica*) (arom. *La urdzăcă* etc.).

Se poate observa preponderența formelor lexicale comune ambelor arii dialectale românești (sud- și nord-dunăreană), fapt explicabil prin prezența în acest câmp lexico-semantic a unor cuvinte din vocabularul fundamental al limbii române. Comparativ cu toponimia nord-dunăreană delexicală, din inventarul analizat lipsesc numele de flori. Elementele lexicale regionale sunt rare (4 nume comune): *buș* ‘plantă cu flori roșii’ (cf. alb. (*m*)*bush*) (arom. *La buș, Bușa* etc.); *curcubetă* ‘castravete, dovleac’ (< lat. *cucurbita*) (arom. *Curcubeta, La curcubetă*); *lăpuș* ‘plantă erbacee, laptuc’ (cf. alb. *lëpushë*) (arom. *La lăpușe*); *mânicl'u* ‘specie de conifere’ (< lat. *maniculus*) (arom. *La mânicl'u al Pacă*). Termenii botanici sunt atribuiți în egală măsură în denominația tuturor subclaselor toponimice: oiconime, hidronime, oronime etc., motivația selectării lor nefiind totdeauna perceptibilă la nivelul semanticii apelativului.

D) Toponime formate de la termeni zoologici, care se transferă frecvent în toponimia sud-dunăreană (32 de nume comune), constituind etimonul direct al unor denumiri din diferite subclase denominative, în special, oiconime și oronime. Majoritatea apelativelor fixate ca nume de locuri aparțin fondului principal de cuvinte al limbii române, ceea ce contribuie la unitatea sistemului denominativ din ariile dialectale ale limbii. Reprezentând atât fauna domestică, cât și cea sălbatică, apar în denumirile de locuri sud-dunărene:

– nume de animale (13 nume comune): *broască (broscu)* (< lat. **broasca*) (arom. *La broști* etc.); *capră* (< lat. *capra*) (arom. *Capra* etc.); *cățel* (< lat. *catellus*) (arom. *La cățălușa* etc.); *cerb* (< lat. *cervus*) (arom. *Țerghi* etc.); *ied* (< lat. *haedus*) (arom. *La iedlu* etc.); *lup* (< lat. *lupus*) (arom. *Luplu spindzurat, Lupovo* etc.); *mânz* (cf. alb. *mëz*) (arom. *Mândză* etc.); *mior* (< lat. **agnelliolus*) (arom. *Ml'ori* etc.); *porc* (< lat. *porcus*) (arom. *La porc* etc.); *șap* (cf. alb. *cjap*) (arom. *Cheatra șap* etc.); *urs, ursă* (< lat. *ursus, ursa*) (arom. *La urs, Ursa, La urse* etc.); *vaca* (< lat. *vacca*) (arom. *Vaca* etc.); *vulpe* (< lat. *vulpis*) (arom. *Vulpi* etc.);

– nume de păsări (7 nume comune): *cioară* (cf. alb. *sorrë*) (arom. *Ciori, La cioară* etc.); *corb* (< lat. *corvus*) (arom. *La corbu, meglenorom. Corbului* etc.); *cuc* (< lat. *cucus*) (arom. *La cuc, Cuț* etc.); *gaie* (< lat. *gaia*) (meglenorom. *Gaia* etc.), *găină* (arom. *Gal'ina* etc.); *sturz* (< lat. *turdus*) (arom. *Sturză, Sturdză, Sturgea* etc.); *vultur* (< lat. *vultur, -uris*) (arom. *Vulturlu* etc.);

– nume de insecte (1 nume comun): *albină* (< lat. *Alvina*) (arom. *Alghini* etc.).

Inventarul toponimelor aromâne cuprinde și nume provenite de la apelative din lexicul românesc arhaic, păstrate în aria nord-dunăreană mai ales în onomastică (4 nume comune): *buf*, *buhă* ‘bufniță’ (cf. alb. *buf*, cf. rom. reg. *buhă*) (arom. *La bufû*, meglenorom. *Rõpa bufului* etc.); *ghion* ‘ciocănitore’ (< cf. alb. *gjon*, cf. rom. *ghionoaie*) (arom. *La ghioñi* etc.); *porumb* (*părămb*) ‘porumbel’ (< lat. *palumbus*, cf. rom. arh. *porumb*) (arom. *Părămba* etc.); *Vitul’u* (< lat. **vituleus*, cf. rom. *vătui*) (arom. *Vitul’ mandre* etc.), precum și din vocabularul dialectal specific (3 nume comune): *cion* ‘vrabie’ (cf. alb. *çionj*) (arom. *Ciona* etc.); *ghirăchină* ‘vultur’ (cf. alb. *gjeraqinçë*) (arom. *La ghirăchină*), *gumar* ‘măgar’ (cf. alb. *gumara*) (arom. *Gumara*, *Tu gumară*); *șcrac* ‘scorpion’ (< cf. alb. *akrep*, arom. *La șcraclu* etc.).

În același câmp lexico-semantic se încadrează o serie de apelative arhaice românești, care continuă derivate latinești colective cu sufixul *-aria*, respectiv, colective și diminutivale *-ariccia*, formate de la nume de animale (3 nume comune): *căprare* (< lat. **capraria* ‘loc de adăpost, staul de capre’ (arom. *Căprara*), *văcare* (< lat. **vaccaria* ‘loc de adăpost, staul de bovine’ (arom. *Văcara*), *văcăreață* (< lat. **vaccariccia* ‘loc de adăpost, staul de bovine’ (arom. *Văcăreața*), prezente și în toponimia românească veche: *Bouarea*, *Căprarea*, *Corbarea*, *Purcarea*, *Luparea*, *Ursarea*, *Văcarea*, respectiv, *Căprăreața*, *Purcăreața*, *Văcăreața* etc.

E) Toponime formate de la termeni domestici (32 nume comune), referitori la:

– părți (locuri) ale gospodăriei țărănești (9 nume comune): *arie* (< lat. *area*) (meglenorom. *Aria domnului*, *Aria-Dava*); *casă* (< lat. *casa*) (meglenorom. *Casă*, *Casa domnului* etc.); *cășar* ‘loc de fabricare/păstrare a brânzei’ (< lat. *casearius*) (arom. *Cășarlu*); *cășare* ‘stână’ (< lat. *casearia*) (arom. *Cășarea di cheatră*, *La cășarea al Tuvală*, *N-cășareț* etc.); *fântână* (< lat. *fontana*) (arom. *Fântâna morarului*, *Fântânița* etc.); *moară* (< lat. *mola*) (meglenorom. *Moara di la vir*, *Moara di cătun* etc.); *piuă* (< lat. **pilla*) (arom. *La chiuă*); *puț* (< lat. *puteus*) (arom. *La puțû*); *ștează* ‘moară cu vârtej’ (cf. alb. *shtizë*) (arom. *Aștează*);

– obiecte casnice (11 nume comune): *căldare* (< lat. *caldaria*) (arom. *La căldare*, *Căldărușă*); *ciutură* (< lat. **cytola*) (meglenorom. *Ciutura*); *furnu* ‘cuptor’ (< lat. *furnus*) (arom. *Furnel*); *jug* (< lat. *jugum*) (arom. *Giugu*, *N-giugû* etc.); *leagăn* (*legăna* < lat. **liginare*) (arom. *Leagun*); *lingură* (< lat. *lingula*) (arom. *La lingură*, *La linguri*); *masă* (< lat. *mensa*) (arom. *La measa cătușil’ei* etc.); *măciucă* (< lat. **matteuca*) (arom. *Măciuca*, *Măciuci* etc.); *scară* (< lat. *scala*) (arom. *Scară*, *Su-scară* etc.); *scaun* (< lat. *scamnus*) (arom. *Scamne*, *Scămnel*, *Dupus camnu* etc.); *șea* (*șa*) (< lat. *sella*) (arom. *La șauă*);

– unelte (4 nume comune): *cute* ‘piatră de ascuțit’ (< lat. *cos*, *-tis*) (meglenorom. *Cute*); *furcă* (< lat. *furca*) (arom. *Furca*); *mătură* (< lat. **metula*) (arom. *La metură*); *sulă* (< lat. *subula*) (arom. *La sulă*);

– alimente (2 nume comune): *ou* (< lat. *ovum*) (arom. *Ou*, *La oului*); *plăcintă* (< lat. *placenta*) (arom. *La plăținta*);

– obiecte de îmbrăcăminte, podoabe (2 nume comune): *brâu* ‘centură’ (cf. alb. *brez*) (arom. *Bărru mare*), *cunună* (< lat. *corona*) (arom. *Curuna*).

Ca și în cazul celorlalte câmpuri lexico-semantic, termenii domestici includ unele forme lexicale (4 nume comune), specifice subdialectelor sud-dunărene: *bătal’e* ‘moară’ (< lat. *batt(u)alia*) (arom. *Bătal’a lu Papa Steriu*, meglenorom. *Bătaña*, *Bătoañă*, *Bătaña di la Sireanu* etc.); *bucium* ‘buturugă’ (cf. alb. *buç*) (arom. *Bucium*, *Buciumă*, *La Buciuñ* etc.); (cf. alb. *buç*) (arom. *Bucium*, *Buciumă*, *La Buciuñ* etc.); *cățân* ‘strachină de lut’ (< lat. *catinus*) (arom. *Cățân* etc.); *scârpă* ‘așchie’ (cf. alb. *skharpë*) (arom. *Scârpa lată*); *volbător* (< lat. **volvitoriam*) (arom. *Volbători* etc.).

F) Toponime formate de la termeni anatomici (14 nume comune), transferați în onomastică în două moduri:

– prin sensul figurat dezvoltat prin metaforizare, care le încadrează, de fapt, în seria termenilor geografici (entopici) (10 nume comune): *buză* (cf. alb. *buzë*) ‘marginea unui deal, pisc, șanț’ (arom. *Budză*); *braț* ‘ramificație a unei ape curgătoare’ (< lat. *brachium*) (meglenorom. *Brațe*); *cap* ‘promontoriu, extremitate, vârf’ (< lat. *caput*) (arom. *Capu di râu, Capu izvur, Capu di livade* etc.); *coadă* ‘capăt, extremitate a unui lac’ (< lat. *coda*) (arom. *Codeasa*), *coastă* ‘versant’ (< lat. *costa*) (arom. *N-coastă, La coastă*; meglenorom. *Coasta mari, Coasta di Tanasișă* etc.); *față* ‘parte a muntelui sau a dealului expusă la soare’ (rom. *La față* etc.); *gură* ‘deschidere, punct de confluență a unei ape’ (< lat. *gula*) (arom. *Gura, La Gure*; meglenorom. *Gură, Gura lu Țapu* etc.), *limbă* (< lat. *lingua*) (arom. *Limba*); *ochi* (< lat. *oculus*) (arom. *Ocl'ișori*); *picior (de munte, de deal)* ‘zonă mai largă la baza unui munte sau a unui deal’ (< lat. *petiolus*) (arom. *Cior, Țițoare* etc.);

– prin sensul propriu (anatomic) cu motivații diverse (opace) (4 nume comune): *ceafă* (cf. alb. *quafë*) (arom. *Ceafa, La cheafă* etc.); *cur* (< lat. *culus*) (arom. *Cur lai, Cur scos*, meglenorom. *Curu di brad, Curu di muceară*); *pânțec* (< lat. *pantex, -cis*) (meglenorom. *Põntiți* etc.), *ureche* (< lat. *oricla*) (arom. *La urecl'i*, meglenorom. *Două urecl'i, Uricl'ușă* etc.).

Toți termenii anatomici aparțin vocabularului fundamental, fiind comuni celor două subdialecte.

G) Toponime formate de la termeni geologici privitori la natura solului, foarte puțin numeroși (6 nume comune), fixați, mai ales, în oronimie, care sunt:

– comuni celor două arii dunărene: *arină* ‘loc nisipos’ (< lat. *arena* cf. rom. arh. *arină*) (arom. *Arina*); *lut* ‘teren argilos’ < lat. *lutum* (arom. *La lut*); *piatră* (< lat. *petra*) (arom. *Cheatra, Cheatra ampuțată*; meglenorom. *Cheatră* etc.); *sărătură* ‘teren sărat, sărătură’ (< lat. **salatura*) (arom. *La sălătură* etc.),

– specifici ariei sud-dunărene: *bărțire* ‘piatră’ (< lat. *bracile*) (arom. *Bărțiri, Tu bărțiri*); *săriște /sirine* ‘teren sărat, sărătură’ (< lat. **salinea*) (arom. *Sirin* etc.).

H) Toponime formate de la termeni de rudenie (6 nume comune), comuni celor două arii dialectale, aparținând vocabularului fundamental: *fată* ‘fiică’ (< lat. *faeta*) (arom. *Fetița*); *frate* (< lat. *frater*) (arom. *Șapte fraț, Țințil'i fraț* etc.); *ginere* (< lat. *gener*) (arom. *Dziniradz, Dziniradzl'i* etc.); *moș/moașă* (cf. alb. *moshë*) (arom. *Moașă, Mujgagă* etc.); *mumă* (< lat. *mamma*) (arom. *Muma alpil'ei, Mî-sa apil'ei* etc.); *văr* (< lat. *consobrinusverus*) (arom. *La verlu* etc.).

I) Toponime formate de la termeni religioși /mitologici (6 nume comune), prezenți în lexicul general al limbii române: *cruce* (< lat. *crux, -cis*) (arom. *C(ă)ruțe, la cruțe* etc.); *duminică* (< lat. *domenica*) (arom. *Dumenica* etc.); *mormânt* (< lat. *monumentum*) (arom. *Murmînde, La murmântu*, meglenorom. *Murmintur* etc.); *sfânt (sântu)* (< lat. *sanctus*) (arom. *Sântu, Sântul Prufîli, Sân Dumitru, Sântoader, Stamăria, Stăviniri*, meglenorom. *Sântoader* etc.); *toacă* (de biserică) (< lat. *toccare*) (arom. *La toacă* etc.); *zână* (< lat. *Diana*) (arom. *Dzână*, meglenorom. *Zona, Zona mică* etc.).

J) Toponime formate de la termeni ocupaționali (5 nume comune): *cărăuș* (< lat. **carrare*) (meglenorom. *Cărăuș*); *dogar* (< lat. *dogarius*) (arom. *La dugarlu*); *domn* (< lat. *dominus*) (arom. *Domni, Padea dumnească*); *fur* ‘hoț’ (< lat. *fur, -is*) (arom. *Furu, La furi, Valea furească*, meglenorom. *Ceșma furului, Furească* etc.); *strigă* ‘vrăjitoare’ (< lat. *striga*) (arom. *Cheatra strigă, Cheatra țeă striga*), *vânător* (< lat. *venator, -oris*) (meglenorom. *Vinător*).

K) Toponime formate de la termeni etnici (2 nume comune): *grec* (< lat. *Graecus*) (arom. *La greclu, Al grec, La grețl'i*); *șchiau* ‘slav’ (< lat. *sclavus*) (arom. *Șchiaua*).

4. Din punctul de vedere al structurii denumirii, toponimele sud-dunărene provenite de la nume comune realizează trei modele formative:

- a) toponime simple, al căror etimon direct este o formă lexicală simplă;
- b) toponime derivate cu sufixe lexicele și onomastice;
- c) toponime compuse din sintagme cu structură diferită.

a) Toponimele simple fixează nume comune simple în diferite variante gramaticale de gen, de număr, de caz și de articulare, care alcătuiesc variate tipare formale. Toponimele sud-dunărene delexicale cu structură simplă alcătuiesc un inventar destul de numeros, care poate fi încadrat în toate tiparele gramaticale. Analiza etimologică a inventarului acestor nume de locuri indică prezența a două modele gramaticale corespunzătoare formei lexicele-sursă, ambele încadrabile tipului nominal: toponime de tip substantival (*desubstantivale*) și toponime de tip adjectival (*deadjectivale*). Selectarea formelor lexicele nominale (substantivale și adjectivale), ca nume proprii de locuri, corespunde specificului denominativ, în general. De altfel, formele lexicele adjectivale din denomiția locurilor sunt supuse procesului gramatical de conversiune (substantivizare), realizat, în principal, prin articularea cu articol definit. Totuși cele 42 de adjective substantivate, devenite nume de locuri sud-dunărene, au dezvoltat numai 19 toponime simple (45,23%), dintre care 11 denumiri fixează forme articulate cu articol definit: *Amaru* (sat), *Barza* (munte), *Crețu*, *Floru/Florlu* (sat), *Lata* (sat), *Murgu* (*Murga*) (munte), *Scurtu* (pârâu), *Seaca* (vale)etc. și 8 denumiri, forme nearticulate: *Bună* (izvor), *Mușat* (sat), *Plin* (platou) etc.

Ambele modele gramaticale (substantival și adjectival) pot fi reconfigurate conform unor criterii privitoare la categoriile gramaticale de gen, număr, caz și determinare ale substantivului-sursă.

Din punctul de vedere al genului substantivului transferat ca toponim, se pot deosebi numele de locuri bazate pe apelative:

– masculine: *cireș* > arom. *Cireș* (munte); *cornu* > arom. *Cornu* (sat); *fur* > arom. *Furu*; *măr* > arom. *Meru* (*Ameru*) (sat); *mânz* > arom. *Mândzâ* (loc de iernat); *paltin* > arom. *Paltin* (sat, munte); *sfânt* > arom. *Sântu*, *Sântul* (sat); *sorb* > arom. *Sorbu* (câmpie); *sturz* > arom. *Sturză*, *Sturdză* (sat); *tei* > arom. *Tel'u* (izvor); *vultur* > arom. *Vulturlu* (munte) etc.

– feminine: *arină* > arom. *Arina* (munte); *balta* > arom. *Balta* (izvor); *buză* > arom. *Budză* (munte); *cetate* > arom. *Țitate* (loc); *ceafa* > arom. *Ceafa* (sat); *ciumă* > arom. *Ciuma* (munte); *ciutură* > meglenorom. *Ciutură* (sat); *cunună* > arom. *Curuna* (sat); *duminică* > arom. *Dumenica* (munte); *furcă* > arom. *Furca* (sat); *gură* > arom. *Gura* (sat, munte, vale), meglenorom. *Gura* (defileu); *limba* > arom. *Limbă* (colină); *măciucă* > arom. *Măciuca* (sat); *măgură* > arom. *Măgura* (munte); *moașă* > arom. *Moașă* (munte);

– neutre: *arniu* > arom. *Arniu* (loc de hibernare); *gurgui* > arom. *Gurgul'ū* (munte); *jug* > arom. *Giugū* (munte); *leagăn* > arom. *Leagun* (vârf de munte); *miri(d)zu* > arom. *Amiridzū* (loc de popas pentru oi); *runc* > arom. *Aruncu* (sat); *vad* > arom. *Vadū*, *Avadū* (vale), *volb* > arom. *Volbu* (munte) etc.

Pentru toate aceste trei tipuri denominative se pune problema raportului (de coincidență, respectiv, de distincție dintre genul substantivului-sursă și a numelui propriu rezultat (Tomescu 1998: 14–15).

Modelele de gen identificate se redistribuie într-o nouă tipologie realizată pe baza categoriei numărului a substantivului-sursă. Astfel, toponimele delexicale se fixează în două variante corespunzătoare

– formei de singular a apelativului (vezi *supra* a)). Între formele de singular se regăsesc forme lexicele românești în variante populare atipice de feminin, singular nearticulat: *nea* >

Neauă (sat); *șea* (*șa*) > *Șauă* etc., precum și forme lexicale arhaice absente din aria dialectală nordică: *ursă* > *Ursa*; *porumbă* > *Porumba* etc.

– formei de plural a apelativului, care poate fi comună celor două arii dialectale românești: *albină* > arom. *Alghini* (pădure); arom. *baltă* > *Băltăli* (munte), meglenorom. *Baltăl'ă*; *cărbune* > *Cărbuși* (izvor); *câmp* > *Câmpuri* (parte de sat); cerb > *Țerghi* (loc); *domn* > *Domni* (sat); *gură* > *Guri* (fântână); *măciucă* > arom. *Măciuci* (sat); *mormânt* > arom. *Morminde* (munte), meglenorom. *Murmintur*; *mur* > arom. *Murl'i*; *picior* > arom. *Țițoare* etc., sau specifică ariei dialectale sud-dunărene: arom. *bărțire* 'piatră' *Bărțiri*; arom. *călar* > *Călari*, *Călarl'i* (sat); arom. *cățân* 'strachină, farfurie de lut' > *Cățâni* (loc); *scapit* > arom. *Scapite* (loc); *volbător* > arom. *Volbători* (loc) etc.

Se observă apariția unor forme de plural atipice, în cazul unor apelative din vocabularul popular al limbii române, prin selectarea unor desinențe neobișnuite: *cucă* > arom. *Cucuri*, *Cucurl'* (munte); *gură* > *Gure* (izvor); *surp* > arom. *Surpe* (prăpastie); *șes* > arom. *Șeșl'i* (sat); *vale* > *Văl'uri* (vale) etc.

De asemenea, pot fi înregistrate forme de plural al unor apelative singularia tantum: *cânepă* > *Cânicichi* (platou); *in* > *L'inuri* (platou), *secară* > *Sicări* (munte, platou).

În privința cazului gramatical, toponimele delexicale fixează forma de nominativ, corespunzătoare funcției acestui caz, numit și *cazul denumirii*. Izolat, se înregistrează toponime care selectează forma de genitiv a apelativului-sursă: arom. *Oului* (pădure), *Corbului* (fântână), explicabile uneori prin notarea eronată a denumirii.

Din punctul de vedere al articulării numelui comun devenit nume propriu, în toponimia sud-dunăreană se identifică două modele:

– toponime care fixează forma nearticulată a apelativului, cantitativ mai numeroase decât cele înregistrate în toponimia nord-dunăreană: *Budză* (munte), *Ciucă* (vârf de munte), *Grumur* (munte), *Ou* (munte), *Țitate* (parte de sat), *Zburatică* (picior de munte) etc.;

– toponime care fixează forma articulată cu articol definit a apelativului, adecvat funcției de individualizare a numrului proprii: *Ceața* (sat), *Cășarlu* (colină), *Cătuna* (sat), *Ciuma* (munte), *Furca* (sat) etc.

b) Toponimele sud-dunărene derivate sunt reprezentate de trei tipuri derivate:

b₁) toponime derivate de tip lexical, al căror etimon direct este o formă lexicală derivată cu sufix lexical;

b₂) toponime derivate de tip lexico-onomastic, al căror etimon direct este o formă lexicală derivată de la o bază onomastică;

b₃) toponime derivate de tip lexico-onomastic, al căror etimon direct este o formă lexicală simplă derivată cu sufix onomastic;

b₁) În seria toponimică analizată, ca și în toponimia ariei nord-dunărene (Bolocan 1981: 257) se înregistrează numeroase nume de locuri provenite de la nume comune derivate cu sufixele lexicale cele mai frecvente în limba română, de diferite tipuri:

• sufixe diminutive, exprimând, de obicei, o realitate obiectivă, dimensiunea mai redusă a unor ființe și a unor obiecte, a căror denumire este selectată ca nume de loc, iar, uneori, o atitudine afectivă a donatorului numelui, care alege intenționat diminutive expresive. Sufixele diminutive înregistrate derivă fie forme lexicale comune celor două arii dialectale, fie derivate specifice ariei sud-dunărene:

-el / -ea: [derivate comune] *Alunel* (< *alunel*) (colină), *Scămmel* (< *scămmel* 'scăunel'), (loc), (sat); *Singrel* (< *singurel*) (culme) etc., respectiv, *Chitrățeauă* (< *chetricea* 'pietricea'), *Fântîneale* (< *fântînea*) etc.; [derivate specifice] *Furnel* (< *furnel* 'cuptoraș') (loc), *R(â)uțelu* (< *râuțel* 'pârâu mic') (pârâu),

-ic / -ică: [derivate comune] *Cirișic* (< *cireșic*) (loc), respectiv, meglenorom. *Părțicica* (< *părțicică*) (sat) etc.; [derivate specifice] *Plătănic* (< *plătănic* 'platanmic') etc.;

-i(ș)or / -i(ș)oară: [derivate comune] *Vălicioră* (< *vălicioară*) (vale mică),

-ișor / -ișoară: [derivate comune] *Cornișor* (< *cornișor*) (sat), *Negrișor* (< *negrișor*) (sat), *Ocl'ișori* (< *ochișor*) (loc), *Perișori* (< *perișor*) (sat), *Pirișor* (munte), *Schinișoare* (< *schinișor* 'spinișor') etc.;

-iță: [derivate comune] *Custițe* (< *costiță*) (coastă de munte), *Fetița* (< *fetiță*) (sat), *Fântâniță*, *Fântânițe* (< *fântâniță*) etc.; [derivate specifice, probabil de feminizare]: *Piștița* (pădure); (< *pește*);

• sufixe augmentative și peiorative, care indică dimensiunea mai mare a unor ființe sau obiecte ale căror denumiri au devenit nume de locuri, exprimând uneori atitudinea negativă a donatorului onomastic:

-oi (oî) / -oaie (oaîă): [derivate comune] *Ștărgoaie* (< *stergoaie*) (pădure) etc.; [derivate specifice] meglenorom. *Bătaîă*, *Bătoaîă* (< *bătaîe* 'vârtej, moară' cf. rom. *Vătaie*), *Răoî* (râu);

• sufixe colective, desemnând, de obicei, grupuri de arbori, de plante sau de animale:

-et: [derivate comune] *Cărpinet* (< *cărpinet*) (pădure), *Fădzet* (< *făget*) (pădure), *Frășinet* (< *frășinet*) (munte) etc.; [derivate specifice]: *Chinet* (< *chinet* 'pinet'), *Sălțet* (< *sălțet* 'loc cu sălcii') (loc) etc.;

-iș: [derivate comune] *Cărpiniș* (< *cărpiniș*) (sat), *Paltineși* (< *păltiniș*) (loc) etc.; [derivate specifice] *Arboriș* (< *arboriș* < *arbore*) (loc), *Ferigiș* (< *ferigiș* < *ferigă*) (loc), *Murgiș* (< *murgiș* < *murg*) (munte) etc.;

-iște: [derivate comune] *Cănăchiște* (< *cânepiște* < *cînepă*) (loc) etc.; [derivate specifice] *Buciumiște* (< *buciumiște* < *bucium*) (munte), *Căsăriște* (< *căsăriște* < *cășare*) (munte), *Cătuniște* (< *cătuniște* < *cătun*) (sat), meglenorom. *Cătuniști* (sat) etc.;

-are: [derivate comune] *Căprara* (< *căprare* < *capră*) (culme), *Văcara* (< *văcare* < *vacă*) (izvor) etc.;

-ăreață: [derivate comune] *Văcăreață* (< *văcare* < *vacă*) (loc) etc.;

• sufixe adjectivale (calificative):

-os / -oasă: [derivate comune] *Chitros* (< *pietros*) (munte), *Puturos* (< *puturos*) (sat), respectiv, *Friguroasa* (< *friguroasă*) (munte), *Mocoasă* (< *mucoasă*) (*Mocoși*) (sat), meglenorom. *Piroasă* (< *păroasă*) (loc), *Rănoasă* (< *rânoasă*) (vale) etc.;

• sufixe abstracte (deverbale participiale):

-at, -ată, -it, -ită, -ut, -ută: [derivate comune] *Afumata* (sat), *Ampuțata* (izvor), meglenorom. *Măč(u)cati* (sat), *Surpata* (vale); *Cufurita* (vale); *Bătuți* (sat) etc.;

b₂) Toponimele formate de la apelative derivate de la baze onomastice cu sufixe lexico-onomastice care desemnează proveniența unor persoane sau pe locuitorii unei așezări:

-(e)an / -(e)ană: [derivate comune] *Cior (e)ani* (< *ciorani* < *Cioara*) (sat), *Deșani* (< *deșani* < *Deasa*, *Deși*) (sat), *Ghioșani* (< *ghioșani* < *Ghioș*) (sat), *Murgani* (< *murgani* < *Murgu*, *Murga*) (sat) etc., respectiv, *Custeana* (< *costean* < *Coasta*) (sat);

b₃) Numeroase sunt și derivatele toponimice, al căror etimon este o formă lexicală simplă, bază a unei derivări în plan onomastic, cu sufixe lexico-gramaticale specifice. Derivatul onomastic nu are, de obicei, corespondent lexical. Se pot identifica trei subtipuri:

– derivate cu bază lexicală românească (nume comun simplu) și sufix lexico-gramatical:

-aș: *Murgaș* (munte);

-esc / -ească: *Furească* (pârâu);

– derivate cu bază lexicală românească și sufix onomastic străin:

-ov / -ova: *Bradova* (pădure), *Lupovo* (cascadă) etc.

c) În raport cu numărul toponimelor delexicale simple și derivate, numele de locuri exprimate prin structuri compuse este mai redus. Prin caracterul lor pronunțat transparent și descriptiv, denumirile compuse sunt specifice, într-o mai mare măsură, unor subclase toponimice: hidronime, oronime etc. Cele mai multe toponime compuse reflectă relațiile sociale de proprietate (Bolocan 1977: 621).

Toponimele de acest fel sunt:

c₁) sintagme/grupuri nominale, constituite obicei, dintr-un nume comun (de obicei, termen geografic) sau un nume propriu de loc însoțit de determinanți sau de construcții apoziționale;

c₂) sintagme/grupuri prepoziționale, alcătuite dintr-un nume comun sau nume propriu de loc, precedate de prepoziții;

c₃) sintagme/grupuri verbale formate dintr-un verb la mod personal, însoțit de determinanți.

c₁ Toponimele sud-dunărene compuse prin fixarea unor sintagme/ grupuri nominale se subîmpart după tipul determinanților substantivului-centru (nume comun sau propriu):

– determinanți adjectivali calificativi, atașați direct: arom. *Apă spindzurată, Apă vinită, Bărru mare, Calea sântu, Ciucă naltă, Lacul nice, Malu proșgolit, Padea dumnească, Valea furească* etc.; meglenorom. *Roșă roși, Roșă prăvălită, Scapitu mari, Valea rauă* etc., cu articol posesiv-genitival: arom. *Agurlu ațel lungul, Apa țea acră, Apa țea roșea, Cheatrațea striga, Ciuca ațea beală* etc.;

– determinanți adjectivali cantitativi: arom. *Șapte fraț, Țințil'i fraț* etc.; meglenorom. *Doi căstoini, Dșūurecl'i* etc.

– determinanți nominali genitivali exprimați prin:

• nume comun la cazul genitiv (masculin singular) *Ciuma corbului, Fântâna murarlui, Guva lupului* etc., meglenorom. *Ceșma furului, Roșă bufului* etc., (feminin singular): *Cheatra ursălei, Ciuma babălei, Groapa moașălei, Muma apilei* etc., meglenorom. *Roșăcaprălei* etc., (masculin/feminin plural) arom. *Balta cal'lor*, meglenorom. *Guva zorilor* etc.;

• nume de persoană la genitiv cu articol hotărât proclitic (rar): arom. *Bătal'a lu Papa Steriu*, meglenorom. *Groapa lu Mancu, Gura lu Țapu, Fagu lu Ciuli* etc.,

• nume de persoană la genitiv însoțite de articolul posesiv genitival, nemarcate desinențial: [compuse specifice, absente în toponimia nord-dunăreană] arom. *Agărlu al Griva, Agurlu al Cheacu, Agurlu al Papă, Agru al Șumbă, Căpreadza al Cheafer, Dzeana ali Cioară*, meglenorom. *Agrili al Iaică, Apa-l Teana, Aria-l Dava* etc. sau marcate desinențial: arom. *Agurlu al Giulechi, Căpreaza al Broști, Cărarea al Lampi* etc.

– determinanți prepoziționali exprimați prin:

• nume comun la acuzativ cu prepoziție: arom. *Groapa cu pruni, Apa di hercurea, Apa di ocl'i, Capu di livade, Cășarea di cheatră, Calea di la icuniță, Calea di la miriz, Ciorlu di tu mesi* etc.;

• nume propriu (toponim) la acuzativ cu prepoziție: arom. *Șilătură di Ameru, Chinetlu du Scutina, Valea di Vălsinet* etc., meglenorom. *Bătaia di la Sireanu, Coasta di Tanasiță* etc.;

• locuțiune adverbială (prepoziție + adverb): meglenorom. *Moara di josa, Moara di-supra* etc.

Se remarcă numeroasele construcții apoziționale în structura toponimelor compuse, caracteristice și toponimiei nord-dunărene: arom. *Cheatra om, Cheatra striglă, Cheatra țap, Codru Ciomu, Măgula Țara, Sântoader, Simnicoară, Sindiliu, Stămăria, Stăvinirea* etc., meglenorom. *Ciucă dzână, Codru barză* etc.

c₂) Sintagme / grupurile prepoziționale sunt constituite de diferite prepoziții spațiale sau orientative, care preced fie un nume comun, fie un nume propriu, dificil de departajat (Bolocan 1978: 91–96): [compuse comune] arom. *Dupu scamnu, La baltă, La bigă, La căldare, La*

cheafă, La cruțe, La oului, N'cale, N'cășăreț, N'cheare, N'ciumă, Pi ciucă, Su scară, Sub cătun etc.; meglenorom. *Ăn cupaci, Ăn fearică, Pri gros, Sub ropy-l* etc.; [compuse specifice] arom. *Tu bărțiri, Tu grochi, Tu miriz, Tu vâl'uri* etc. Sintagmele prepoziționale pot fi dezvoltate, introducând determinări mai ample: arom. *La groapa cu giuneapini, La mea (n)lu ațel roșu, La doil'i arburi, La treil'e vâluri, La oardzăle ncălțate* etc., meglenorom. *Sub ropă-l Mamut* etc.

c3) Sintagmele/grupurile verbale sunt foarte rare, ca și în toponimia nord-dunăreană: arom. *Spânzură apă* (cascadă).

Rezultatele analizei materialului toponimic sud-dunărean relevă unitatea sistemului denominativ toponimic, la nivel popular, în toate ariile dialectale românești. Omogenitatea actului denominativ toponimic se realizează atât la nivel etimologic, prin selectarea aceluiași câmpuri lexico-semantice, cât și la nivel formal, prin modele structurale și gramaticale comune.

Specificitatea dialectală a toponimiei delexicale se manifestă în cadrul unor modele denominative similare, precum și a unei tipologii identice.

BIBLIOGRAFIE

- Bolocan 1976 – Gheorghe Bolocan, „Sistemul entopic al limbii române și rolul lui în toponimie”, în *Limba română*, XXV, nr. 2, p. 205–208.
- Bolocan 1977 – Gheorghe Bolocan, „Nume de locuri compuse”, în *Studii și cercetări lingvistice*, XXVIII, nr. 6, p. 621–631.
- Bolocan 1978 – Gheorghe Bolocan, „Toponime compuse. Modele cu prepoziții”, în *Limba română*, XXIX, nr. 1, p. 91–96.
- Bolocan 1981 – Gheorghe Bolocan, „Derivarea toponimică și etimologică”, în *Arhivele Olteniei*, I, nr. 1, p. 257–264.
- Iordan 1963 – Iorgu Iordan, *Toponimie românească*, București, Editura Academiei R. P. România.
- Saramandu 2008 – Nicolae Saramandu, *La romanité orientale*, București, Editura Academiei Române / Tübingen, Gunter Narr-Verlag.
- Tomescu 1998 – Domnița Tomescu, *Gramatica numelor proprii în limba română*, București, Editura ALL Educational.
- Tomescu 2007 – Domnița Tomescu, „Onomasticizarea – subtip al conversiunii lexico-gramaticale”, în: Camelia Stan, Rodica Zafiu, Alexandru (coord.), *Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare*, București, Editura Universității din București, p. 405–410.

*Universitatea „Ovidius” din Constanța Facultatea de Litere
Bd. Mamaia nr. 124, Aleea Universității nr. 1*

LITERATURA ALBANEZĂ DUPĂ 1990

LUAN TOPCIU

După căderea regimului comunist din Albania, în 1990, schimbările majore din societatea albaneză, schimbările sociale și economice, determinate de trecerea de la comunism la perioada de tranziție către democrație, se fac simțite considerabil și în literatură, artele plastice, teatrul, televiziune etc.

După 1990 a încetat să existe cenzura politică. În acești 30 de ani au avut loc schimbări de generații literare, schimbări de paradigme ideologice, schimbări tematice și ale tehnicilor literare, schimbări în politica editorială a editurilor, schimbări ale preferințelor cititorilor. Reclama produsului literar și artistic câștigă prioritate. Începe un proces de reevaluare și de reasezare a valorilor în istoria literaturii albaneze.

În Albania, precum și în celelalte țări ex-comuniste, lectura era printre puținele posibilități de petrecere a timpului și o plăcere estetică și intelectuală. Titlurile cărților și autorii acestora erau supuse cenzurii, care dădea și verdictul publicării. Existau tiraje uriașe pentru cărțile și autorii agreeți, chiar și pentru cele de poezie, circa 30.000 de exemplare per titlu – o cifră foarte mare pentru o țară mică precum Albania. Erau tiraje pe care astăzi putem să le considerăm aberante, mai ales în cazul cărților fără nicio valoare artistică sau al cărților cu caracter pur ideologic, publicate în scop propagandistic, cum era cazul publicării operelor liderului comunist Enver Hoxha, în zeci de volume.

Regimul comunist îi considera pe scriitorii drept slujitori ai ideologiei de stat, de aceea le oferea anumite privilegii. S-au publicat pe bandă rulantă volume de poezii și proză ce prezentau realitatea după placul puterii. Pe de altă parte, literatura adevărată, prin natura sa, a fost un puternic mijloc de rezistență împotriva dictaturii, cenzurii ideologice, constrângerilor de tot felul și un spațiu metaforic al libertății. Proza lui Ismail Kadare a fost, de fapt, o opoziție indirectă față de regimul comunist din Albania. Opera sa a rezistat sub dictatură datorită caracterului ambiguu al tematicii și semnificației. Trecutul istoric abordat de Kadare, cu tot arsenalul de personaje, situații, probleme și conflicte, făcea referire la societatea albaneză aflată sub dictatura de tip stalinist a lui Enver Hoxha. În același timp, trecutul istoric a fost și scutul care l-a protejat pe Kadare de răzbunarea puterii. Genialitatea lui Kadare constă în acest transfer al simbolurilor pe care le-a creat, valabile pentru orice dictatură din istoria umanității, fie imperiu, stat modern dictatorial, stat comunist etc. O dovadă în plus este faptul că opera lui Kadare a fost publicată în Occident, iar el a fost apreciat ca unul dintre cei mai mari scriitori contemporani.

Interesul pentru literatura autentică s-a păstrat și după 1990, cel puțin în primii ani de democrație. În perioada dictaturii comuniste, cititorii albanezi nu au dus lipsa marilor clasici ai literaturii universale, dar nici lipsa unor scriitori de renume ai secolului XX (Shakespeare, Molière, Stendhal, Hugo, Balzac, Zola, Cehov, Gogol, Turgheniev, Pușkin, Tolstoi, Hemingway,

Stefan Zweig, Remarque etc.), traduși de o generație de aur de traducători și intelectuali, precum Skënder Luarasi¹, Jusuf Vrioni², Robert Shvarc³, Mitrush Kuteli, Petro Zheji etc.

După 1990 cititorii au devenit interesați de literatura interzisă în vremea regimului comunist, fie că era vorba de autorii albanezi interziși, fie că era vorba despre scriitorii moderni ai secolului XX. Însă, treptat, literatura își pierde supremația. Confruntarea cu societatea de consum, cu haosul acesteia, cu schimbarea sistemului de valori, cu presiunile capitalismului incipient și cu logica economiei de piață, împing literatura și arta într-o zonă marginală. Printre aceste permutări s-a produs și cea mai mare schimbare, și anume poziția pe care o ocupă literatura în spațiul public postcomunist. Rolul scriitorului nu mai este cel din trecut. Se produce o modificare esențială: din „literaturocentric”, spațiul cultural începe să fie dominat de televiziune și internet. Acestea acaparează, din ce în ce mai mult, atenția și timpul liber al cetățenilor albanezi, fenomen, de altfel, petrecut în toată lumea în această eră a tehnologiilor avansate (4,1 milioane de albanezi au cont pe Facebook, iar 2,7 milioane de albanezi folosesc platforma socială Instagram).

Permutările vin din exterior: factorii economici și sociali condiționează literatura. Cartea este considerată marfă și trebuie să fie vandabilă, legile pieței dictează publicarea cărților, tirajul etc. Editurile private au apărut într-un număr mare într-un timp foarte scurt, și cu un

¹ Skënder Luarasi (1900–1982) a fost un savant albanez, scriitor și activist antifascist. Luarasi s-a născut pe 19 ianuarie 1900, în Luaras de Kolonje (regiune aflată atunci în Imperiul Otoman, astăzi Albania). A fost fiul patriotului albanez, Petro Nini Luarasi. După moartea tatălui său, a fost trimis la Colegiul Robert din Istanbul (1912–1913). Luarasi și-a continuat studiile la Academia Easton din SUA (1914–1916), Colegiul Internațional din Springfield, MA în SUA (1916–1918), Classis Gymnasium din Freistadt, Austria, (1922–1926) și a absolvit Facultatea de Filologie la Universitatea din Viena în 1930. În Albania (1920–1922) a lucrat ca profesor în școlile deschise de Crucea Roșie Americană în orașul Elbasan. Luarasi și-a început activitatea literară în 1917. În anii '30 se va distinge ca profesor, critic, jurnalist, traducător, dramaturg, regizor și colaborator al multor periodice de presă. A fost unul dintre fondatorii Uniunii Scriitorilor și Artiștilor și membru al prezidiului până în noiembrie 1949, când a fost înlăturat câțiva ani la rând din cauza atitudinii sale nonconformiste. Până la pensionare (1967), a lucrat ca profesor la Facultatea de Istorie și Litere a Universității din Tirana. S-a stins din viață la 27 aprilie 1982. Opere traduse: *Enoch Arden* de Alfred Tennyson, *Regele Lear* de Shakespeare, *Richard al III-lea* de Shakespeare, *Negușătorul din Veneția* de Shakespeare, *Scanderbeg* de Thomas Whincop, *Oliver Twist* de Charles Dickens, *Cântecul lui Hiawatha* de Henry Wadsworth Longfellow, *Faust* de Johann Wolfgang von Goethe, *Fuente Ovehuna* de Lope de Vega; *Götz von Berlichingen* de Johann Wolfgang von Goethe; *Pelerinajul lui Childe Harold* de Byron, *Emilia Galotti* de Gotthold Ephraim Lessing, *Frunze de iarbă* de Walt Whitman etc.

² Cunoscut ca traducătorul prozei lui Ismail Kadare în franceză, Jusuf Vrioni (1916–2001) a fost traducător, diplomat și ambasador albanez la UNESCO. Vrioni s-a născut în Corfu, Grecia, la 16 martie 1916, fiul lui Ilias Bey Vrioni. Odată cu repartizarea tatălui său ca ambasador în Franța, s-a mutat la Paris în 1925. Vrioni a studiat la „Liceul Janson de Sailly”, Paris, iar mai târziu la „Grande école des hautes études commerciales de Paris” și Institutul de studii politice din Paris. Vrioni s-a întors în Albania în 1939, plecând din nou la Roma după invazia italiană a Albaniei. S-a întors la Tirana în 1943. La 13 septembrie 1947 a fost arestat de comuniști și în cele din urmă în 1950 a primit o pedeapsă de 15 ani cu muncă silnică. A fost eliberat la sfârșitul anului 1958 și trimis la muncă silită la Fieri. În 1960, datorită cunoștințelor sale de limbi străine, a început să lucreze ca traducător la Tirana. După căderea comunismului în Albania, Vrioni a început să lucreze ca director al Comitetului albanez pentru drepturile omului de la Helsinki. După tulburările din 1997 din Albania, a plecat la Paris. În 1998 a fost desemnat ca Reprezentant al Albaniei la UNESCO. La 22 mai 1998, a primit titlul de Cavaler al Legiunii de Onoare la autoritățile franceze. Vrioni a murit la Paris în mai 2001.

³ Robert Shvarc (10 decembrie 1932–25 aprilie 2003) născut la Sarajevo, Bosnia, pe 10 decembrie 1932, este un traducător albanez, recunoscut drept unul dintre cei mai buni traducători din limba germană a secolului XX și începutul noului mileniu, scriitor și poet. Mama lui era din Elbasan și tatăl, evreu din Austria, care locuia în Shkodra, Albania. Acolo, Robert Shvarc a crescut ca un iubitor al limbii materne albaneze și este primul care a adus pentru cititorul albanez câteva capodopere ale literaturii precum romanele lui Gabriel García Márquez, Erich Maria Remarque, Lion Feuchtwanger, dramele lui Bertolt Brecht; cărți de poezie ale lui Goethe, Schiller și Heine. De asemenea, Shvarc a tradus în germană cele mai bune cărți ale multor poeți și scriitori albanezi.

număr mare de publicații. Vandabilitatea cărții nu oglindește, neapărat, valoarea autentică a literaturii. În Albania, după primii ani de ezitare și radicalism, a fost desființată chiar și Uniunea Scriitorilor, considerată de unii ca o rămășiță a comunismului.

Scriitorii care au intrat în viața politică au părăsit-o dezamăgiți. Cei mai mulți dintre aceștia au fost „folosiți” de politicieni. Au fost considerați, așa cum îi considera liderul comunist V.I. Lenin, tovarăși de drum. În stil leninist, au fost scriitori care, pentru o perioadă de timp, au fost folosiți de către partide, pentru a fi înlăturați când nu mai erau necesari. Aceștia au fost cooptați pentru îmbunătățirea imaginii politicienilor corupți, ori au fost folosiți cu scop electoral, bazându-se pe notorietatea lor.

Neexistând niciodată o tradiție de critică literară fiabilă, cititorii albanezi, deși încântați de numărul mare de titluri și autori disponibili pe piață, au fost dezorientați. Nici rolul criticului literar nu mai este cel care a fost. Procesul literar devine aproape incontrollabil. În consecință, este lesne de înțeles că, în ultimii ani, cititorii au neglijat în mare parte autorii albanezi și s-au orientat spre volume traduse din literatura occidentală. Puține cărți din literatura albaneză, cu excepția lui Kadare, s-au putut vinde în tiraje mari. Iar aceasta este o situație deosebit de frustrantă pentru tinerii talentați și pentru literatura adevărată.

În Kosovo, literatura a fost în criză, în mare parte, în a doua jumătate a anilor '90. Radioul și televiziunea au fost închise de autoritățile sârbe, precum și universitățile și școlile de limba albaneză. Nu a fost permisă editarea ziarelor, cu excepția „curioasă” a unui ziar numit „Bujku” (Agricultorul). Pe de altă parte, nu a existat o cenzură mai activă a literaturii, deoarece autoritățile din Belgrad, probabil, nu mai erau interesate de ce scriau și citeau albanezii. Mulți scriitori au fugit în străinătate. Unii au fost nevoiți să plece din considerente economice și nu au avut de ales decât să emigreze în Elveția, Germania sau chiar în Albania.

Care este situația literaturii albaneze din ultimii zece-douăzeci de ani? Este dificil de afirmat ceva coerent în legătură cu noile curente ale scriiturii albaneze. Dar, se poate spune că literatura ultimelor două decenii a adus reflecții despre societatea albaneză și despre numeroasele probleme cu care se confruntă Albania și Kosovo. Această societate este acum diversă și haotică în același timp. La fel și literatura. În ceea ce privește numărul de volume beletristice, în 2015, de exemplu, au apărut 3.000 de titluri. Dintre acestea, aproximativ 755 aparțin literaturii albaneze, dintre care 349 de volume de poezie, 140 de romane, 70 de volume de nuvele, 17 volume de eseuri, 45 de volume de literatură pentru copii și 10 volume de literatură populară (în principal povești populare). În același an, 635 de cărți publicate sunt din literatura străină, traduse în albaneză.⁴ Se poate vedea, astfel, că poezia rămâne predominantă. Se observă un număr mult mai mare de femei scriitoare. Pozitiv este faptul că există un număr mare de cărți publicate în albaneză și că cititorii albanezi au acces la informații necenzurate.

*

Ne propunem o analiză a peisajului literar postcomunist în Albania dintr-o perspectivă care ține de istorie (pentru că a avut loc schimbarea de sistem politic) și, implicit, de istorie literară, și anume din perspectiva raportării la trecut (la literatura realismului socialist și nu numai): istorie și memorie (comunism) versus prezent (tranziție, capitalism, democrație). În același timp, trebuie ținut cont în permanență și de contextul socio-economic al perioadei postcomuniste, de presiunea factorului economic, care face ca piața de carte să ia din ce în ce mai mult în calcul potențialul comercial al unei cărți, adeseori în detrimentul valorii sale estetice.

⁴ Statistici furnizate de Biblioteca Națională a Albaniei și de Ministerul Culturii din Albania.

După răsturnarea regimului comunist, realismul socialist a căzut ca metodă obligatorie. Literaturii albaneze, după 1990, îi revine rolul de a recupera ficțional memoria trecutului comunist, ceea ce s-a întâmplat atât cu scriitorii din generația veche, cât și cu cei care au apărut în peisajul literar după 1990. În ultima decadă a secolului XX și în prima decadă a secolului XXI, pe lângă autorii cunoscuți, precum Ismail Kadare, Dritëro Agolli, Fatos Arapi, Fatos Kongoli, Dhimitër Xhuvani, Vath Koreshi, Vehbi Skënderi, Elena Kadare, Nasi Lera, Agim Isaku, Besnik Mustafaj, Xhevahir Spahiu, Bardhyl Londo, Ilirian Zhupa, Natasha Lako, Koci Petriti, Ndoc Papeka, Preç Zogaj, Rudolf Marku, iar în Kosovo și Macedonia de Nord Ajdem Gajtani, Rexhep Qosja, Besim Bokshi, Murat Isaku, Din Mehmeti, Rrahman Dedaj, Eqrem Basha, Resul Shabani, Agim Vinca, Basri Çapriqi etc., apar prozatori și poeți ai unei generații mai tinere, precum: Visar Zhiti, Frederik Reshpja, Jamarber Marko, Agron Tufa, Ridvan Dibra, Bashkim Shehu, Flutura Aça, Arbër Ahmetaj, K. Rrahmani, Ramiz Gjini, Elvira Dones, Luljeta Lleshanaku, Ervin Hatibi, Stefan Çapaliku, Rita Petro, Arian Leka etc.

În literatura scriitorilor de după 1990, funcția principală a operei literare este restabilirea funcției estetice. Sunt ani de când se întâmplă marea conștientizare literară, iar cea mai importantă încercare din acești ani este testarea autenticității operelor literare. Sunt scriitori care au fost marea revelație a literaturii albaneze după 1990, oferind o literatură de cea mai bună calitate (Fatos Kongoli, Agim Isaku, Bashkim Hoxha etc.). În general, această literatură a presupus reîntoarcerea în trecut, prin activarea memoriei colective sau individuale, acesta fiind nu numai un demers artistic și ficțional, dar și unul etic și moral. Recuperarea trecutului prin confesiunea experiențelor individuale trăite este, în același timp, o eliberare a încărcăturii emoționale negative, acumulate în timp. În aceeași măsură, literatura devine un act de condamnare a comunismului, un gest de „îngropare” a lui, un semn simbolic. Gradul de realizare artistică diferă de la un scriitor la altul. Operele prozatorilor cunoscuți ca Ismail Kadare, Fatos Kongoli, Visar Zhiti, Agim Isaku, Bashkim Shehu, Ylljet Aličkaj, Bashkim Hoxha, Vath Koreshi, Zija Çela, Kiço Blushi, continuă să aibă un impact artistic și emoțional nu numai în Albania, dar și peste hotare.

Un loc important ocupă literatura de sertar, scrisă, în genere, de intelectuali și scriitori care au suferit în închisorile comuniste (Zef At Pllumi, Visar Zhiti, Maks Velo, Pjeter Arbnori etc.). Această literatură prezintă infernul comunist din perspectiva unui deținut politic. Sunt mărturii ale unor experiențe înfiorătoare, prezentate meticolos în cele mai mici detalii, cu scopul de a reda dimensiunile reale ale terorii regimului comunist din Albania. Deseori, celula din închisoare este o metaforă a întregii țări aflate sub asediul regimului – o închisoare uriașă a unui popor suferind.

Între haos și libertate, literatura se dezvoltă cu intensitate mai mare în toate genurile literare, pe de o parte. Pe de altă parte, prin deschidere, asigură comunicarea acestor valori cu valorile altor literaturi și culturi. Scriitorii tineri, așa-numiții *douămiști*, reflectă cel mai drastic această „mutație”. Tendința majorității scriitorilor *douămiști*, în special a romancierilor, este mai mult o reacție violentă față de tradiție, o negare a formelor sale. La tinerii autori, această reacție apare mai agresiv, ajungându-se, câteodată, la teribilismul și extravaganța structurilor artistice. Acest tip de literatură este mai mult o plăcere estetică și o varietate de experiențe emoționale, de meditații, sau este o preocupare artistică despre ființa umană și lumea în care trăiește – expresie a complexității și condiției umane etc. Nu se adresează cititorului cu scopul de a-l manipula, ci îi oferă acestuia o perspectivă interesantă asupra problemelor societății și în special ale individului, prin ironie și autoironie, care în această literatură pare că ocupă un loc special. În respectivul context situația și mediul literar s-au caracterizat prin pluralism de

atitudinii politice și estetice. Au început să se formeze tot felul de curente, orientări și direcții, corelate cu o diversificare de profiluri literare, opere și tendințe.

Trebuie să recunoaștem că relațiile literaturii de după anul 1990 cu tradiția literară au intrat într-un „conflict” deschis, până la o negare totală, cu poziționări clar opuse. Această negare este legată de faptul că prin noi forme și efecte estetico-emoționale este vizată o altă libertate de conținut, crearea unui nou raport dintre realitatea noastră umană și modalitățile convenționale ale imaginației.

În literatura albaneză de după '90 observăm două tendințe tematice: recuperarea trecutului – retrizarea „dramei” individuale sau colective în regimul comunist, tendință manifestată, mai ales la scriitorii optzeciști, dar și la scriitorii mai tineri, care au prins perioada regimului comunist. A doua tendință, observată la generația scriitorilor mai tineri, este aceea de abordare a perioadei de tranziție, asociată crizei politice, sociale, economice. Mulți scriitori, mai ales cei mai tineri, se concentrează pe deziluziile individului, pe drama acestuia ca urmare a înșelării unor aspirații și visuri după căderea comunismului. Impactul negativ al evenimentelor, dezamăgirea generală, criza societății postcomuniste, sunt resimțite puternic de toate categoriile sociale, dar mai ales de tineri. Proza și poezia lor reflectă acest impact în viața personală. Pe același fundal tematic se resimte și dezamăgirea colectivă. Proza tinerilor scriitori s-a axat, cu precădere, pe fenomenele și problematica realităților postcomuniste. Fără a rupe total legăturile tematice avute cu societatea comunistă, aceștia au vizat perioada de tranziție, în care consecințele și dramele cauzate de regimul comunist sunt în continuare prezente. În orice caz, literatura anilor 1990–2000 marchează un moment de cotitură în literatura albaneză. Sunt anii de schimbări și descompuneri majore, reflectate și în literatură. O limită simbolică într-o viitoare periodizare a literaturii albaneze trebuie să fie plasată exact în anul 1990.

Analizând modul de abordare a trecutului și prezentului, putem spune că literatura scriitorilor generației mai tinere, apărută după 1990, este o mare eliberare estetică și spirituală. Dispar poeziile patriotice, ca semn de revoltă și respingere a literaturii realismului socialist, a stilului declamativ și retoricii naționaliste. Fiind deschisă experiențelor literaturii europene și nu numai, literatura albaneză câștigă definitiv libertatea tematică și de expresie artistică, câștigă teren erotismul împins până la manifestări pornografice, atitudinile libertine, lărgeste noțiunile de morală și vocabularul. Sunt manifestări firești, reacții față de purismul moral al literaturii realismului socialist și față de purismul lingvistic al acesteia. La ora actuală, poezia albaneză se bucură de libertate în alegerea căilor de urmat. S-au scris și se scriu în continuare opere cu o tematică vastă. Se pot observa căutări neconveniente cu caracter experimental. Se remarcă o introspecție a sufletului omenesc. Au fost publicate numeroase poezii cu o deosebită valoare estetică în care realismul se împletește cu neoromantismul și neosimbolismul, grotescul cu ironia. Pentru mulți critici literari este vorba de o mișcare tipică de avangardă a poezilor anilor '90, precum Agron Tufa, Ervin Hatibi, Rudian Zekthi, Ilir Belliu, Lindita Arapi, Rudi Erebara etc. A apărut și revista „E përshtatshmja”, în care aceștia își publicau poeziile. Respectivul curent, ca manifestare culturală, s-a afirmat prin abordări radicale, prin spectaculozitate, și-a propus, reușind adesea, să aducă o altă literatură, care să nu semene cu nimic, mai ales cu literatura tradițională albaneză. Tinerii poeți albanezi simțeau o nevoie furioasă de a elibera cuvintele, de a-și rosti dorințele, nevoie care a fost cu folos convertită în poezie de poeții care au știut să înnoiască tradiția cu libertățile câștigate politic. Nu doar structura poetică este modificată, dar și discursul poetic, tematica și toate mijloacele de expresie estetică. Unii poeți s-au făcut cunoscuți prin „teribilismul lingvistic”. Interesați să șocheze cu orice preț, pe lângă cuvintele „ne-poetice”, folosesc cuvinte ne-plăsmuite și deformate, sunete și grupuri de sunete neobișnuite, în căutarea unor efecte fonice și stilistice noi etc.

Pentru alți critici, avangarda după anii '90 a fost creată de autori afirmați anterior, dar și de tinerii scriitori, afirmați ulterior. De fapt, nu putem face o departajare clară între ei, deoarece unii prozatori și poeți care provin din literatura anterioară anilor '90 își revizuiesc opera și stilul literar după 1990. Beneficiind de o libertate absolută, au încercat noi experiențe literare, în special optzeciști, încă tineri la începutul anilor '90. Mai ales, prozatorii au scris o literatură social-politică, conectată la realitate, sensibilă la transformările sociale și politice, păstrând firele care leagă prezentul de trecutul comunist. Alți scriitori optzeciști și-au continuat obsesiile scriitoricești mai vechi, schimbând doar decorul politic și social, desigur necenzurat politic.

Observăm, așadar, și o continuitate în proza și poezia optzeciștilor, care explorează în continuare teme preluate din istoria veche și mai recentă a Albaniei, aducându-le la zi prin mijloace mai rafinate și intelectualizate (I. Kadare, D. Agolli, Dhimitër Xhuvani, Fatos Arapi, Faslli Haliti, Koçi Petriti, Ndoc Gjetja, Fahri Balliu, Bahri Myftari, Xhevahir Spahiu, Ndoc Papeka, Agim Isaku, Bardhyl Londo, Besnik Mustafaj, Preç Zogaj, Rexhep Qosja, Adem Istrefi, Fatos Kongoli, Vath Koreshi, Zija Çela, Teodor Laço, Bashkim Hoxha etc).

Spațiul cultural albanez postcomunist a recuperat și autorii interziși, dar și cărți care nu au fost publicate din cauza cenzurii comuniste. Au fost publicate operele interzise ale unor scriitori disidenți de vârf, precum Gjergj Fishta, Ernest Koliqi, Petro Marko, Martin Camaj, Arshi Pipa, Bilal Xhaferri, Kasëm Trebeshina, Dhimitër Xhuvani, Visar Zhiti, Fatos Lubonja, Pjetër Arbnori etc. De asemenea, unele opere ale lui Kadare, interzise de cenzură, volume care l-au pus în mare dificultate pe marele scriitor albanez, au văzut lumina tiparului doar după 1990. Această literatură „interzisă” reprezintă, de fapt, partea sănătoasă și firească a literaturii albaneze de dinainte de 1990.

BIBLIOGRAFIE

- Dado, Floresha, *Intuitë dhe vetëdije kritike* (Intuiție și gândire critică), Ed. Onufri, Tirana, 2006.
- Dibra, Ridvan, *Një lojë me emrin postmodernizëm* (Un joc cu termenul „postmodernism”), Ed. Albas, Tirana, 2007.
- Elsie, Robert, *Liri dhe kaos. Letërsia bashkëkohore shqiptare* (Libertate și kaos. Literatura contemporană albaneză), în revista *Mehr Licht*, nr. 30, Tirana, 2012.
- Hamiti, Sabri, *Shekulli i ri letrar* (Noul secol literar), în *Analele Seminarului Internațional pentru Limba și Literatura Albaneză*, publicație a Facultății de Litere, Prishtina, 2005.
- Jorgo, Kristaq, *Fenomeni i avangardës në letërsinë shqiptare* (Fenomenul avangardei în literatura albaneză), Ed. Arberia, Tirana, 2004.
- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Ed. Cartea Românească, 2019.
- Topciu, Luan, *Paradigmat e modernitetit në letërsinë shqipe* (Paradigmele modernității în literatura albaneză), în revista *Ars Poetica*, Tirana, 2008.
- Topciu, Luan, *Tradita moderne në letrat shqipe* (Tradiția modernă în literatură albaneză), Ed. Zenit, Tirana, 2015.
- Tufa, Agron, *Një vështrim mbi zhvillimet moderniste e avangardiste të shekullit XX* (O privire asupra evoluțiilor moderniste și avangardiste ale secolului XX), Ed. Arbëria, Tirana, 2004.
- Uçi, Alfred, *Grotesku në letërsinë shqipe* (Grotescul în literatura albaneză), Ed. Mësonjtorja e parë, Tirana, 2001.

*Redactor-șef al revistei
trimestriale cultural-științifice
„Albanica”, București*

ASPECTE ALE PARALELISMULUI FRAZEOLGIC ROMÂNNO-ALBANEZ

RENATA TOPCIU

Frazeologia unei limbi impune mai multe direcții de cercetare, întrucât unitatea frazeologică este un produs lingvistic și cultural, legat de istoria și mentalitatea unui popor, de unele împrejurări specifice regionale, naționale sau locale. Multe studii au evidențiat aspecte lexico-gramaticale ale expresiilor și îmbinărilor fixe, caracteristici structurale, anumite tipologii de formare frazeologică (matrice de fixitate) cu capacitate mai mare în producția unităților frazeologice în limba română¹. Alți lingviști, în speță, frazeologi, au relevat legătura directă a expresiilor cu viața materială și spirituală, cu mediul înconjurător, cu fapte istorice, cu mentalitatea și obiceiurile colective².

Când vorbim despre concordanțele frazeologice dintre două limbi, avem în vedere asemănările, atât la nivel gramatical și structural, cât și la nivel lexical și al semnificației. Cele din urmă asemănări dezvăluie aspecte similare sau identice în viața materială, în modul de gândire și de percepție a lucrurilor la popoarele care vorbesc limbile în discuție.

Istoria milenară pe aceeași arie geografică, respectiv cea balcanică și, implicit, împrejurările istorice comune, parcurse atât de români, cât și de albanezi, au imprimat o serie de trăsături antropologice și culturale similare la aceste două popoare. Aceleași împrejurări au determinat și un fond comun de limbă, prezent în fonetică, lexic, gramatică, dar și în frazeologia acestor limbi.

În cadrul studiilor relațiilor lingvistice româno-albaneze, mai mulți învățați au atras atenția și asupra unui număr mare de concordanțe frazeologice³. Până în prezent, cea mai amplă cercetare în această direcție o prezintă cartea *Concordanțe lingvistice româno-albaneze* a Acad. Grigore Brâncuș⁴ – un studiu sistematic, multidisciplinar în terenul îmbinărilor stabile, expresiilor și parimiilor în română și albaneză.

Vom trece în revistă câteva aspecte ale paralelismului frazeologic româno-albanez, pornind de la conținutul lexical și semnificația unităților frazeologice comune, cu scopul de a evidenția puncte comune în psihologia și mentalitatea celor două popoare, elemente comune de civilizație și cultură populară, interesându-ne și substratul mitologic al acestora. Rezultatele prezentului demers, coroborate cu apropierea la nivel structural și gramatical al unităților

¹ Vezi lucrările autorilor Th. Hristea, Gh. Bulgăre, M. Avram, F. Dimitrescu, L. Groza, Gh.N. Dragomirescu, R. Zafiu, S. Dumistrăcel, D. Bejan, I. Boroianu, Gh. Colțun, F. Ciobanu, D. Cojocar, E. Ioanițescu, U. Mihăilescu, D. Crașoveanu etc.

² Studii legate de aspectul extralingvistic al unităților frazeologice sunt consemnate de Gh. Colțun: *Reflectarea percepției timpului în frazeologisme*, în LLR nr. 4/1996; *Măsuri și instrumente pentru determinarea greutateii în frazeologisme*, în LLR nr.3/1996; *Frazeologia limbii române*, Chișinău, Ed. Arc, 20103. Dumistrăcel Stelian, *Expresii românești*, București, Institutul European, Iași, 1997 etc.

³ B. P. Hasdeu, S. Pușcariu, A. Candrea, Th. Capidan, Al. Rosetti, Gr. Brâncuș etc.

⁴ Brâncuș, Grigore, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, Institutul Român de Tracologie, „Biblioteca Thracologica”, București, 1999.

frazeologice comune din studiile noastre anterioare, demonstrează un grad ridicat de apropiere a celor două sisteme frazeologice.

Un simplu inventar al termenilor ce intră în componența structurilor frazeologice în cele două limbi indică faptul că, în majoritatea cazurilor, aceștia provin din mediul rural, cu tot ansamblul de elemente: obiecte casnice, agricole, animale, bucătărie și gastronomie, peisaj și relief, evenimente istorice, locale etc. O participare semnificativă au și termenii care indică noțiuni religioase, iar un grup de expresii au la bază ritualuri, sărbători populare, sacrale sau păgâne, anumite mentalități și obiceiuri. Astfel, un număr mare de expresii comune conturează imaginea satului de odinioară, microuniversul material, lumea interioară și relațiile interumane, mentalitatea și principii morale.

Concordanțele frazeologice româno-albaneze dezvăluie o viață materială asemănătoare, credințe comune, obiceiuri și ritualuri populare care s-au derulat la fel. Pe de altă parte, percepția imaginativă a unor realități, fenomene, trăsături fizice sau morale umane etc. este aceeași. Ea înclină spre asocieri metaforice identice. De exemplu, ideea de a fi ceacăr este redată în cele două limbi cu material lexical împrumutat din sfera bucătăriei: *cu un ochi la slănină și altul la făină* alb. *(me) një sy nga dielli, (me) një sy nga mielli* ((cu) un ochi spre soare, (cu) un ochi la făină). Aici sunt două lucruri de reținut: condiția materială, exprimată prin bucatele alese, și condiția psihologică-imaginativă: asocierea noțiunii de a fi ceacăr cu alimente de bază. Dacă comparăm aceste două expresii din română și albaneză cu corespondentul lor din franceză, format tot prin termenul principal ”ochi”, având același model structural, observăm alt tip de asociere metaforică, adică altă condiție psihologică-imaginativă: *Avoir un oeil à Paris et l'autre à Pontoise* „a avea un ochi spre Paris, și altul spre Pontoise”. Realizarea metaforică se face pe alt plan imaginativ, respectiv pe locuri geografice, aflate la o distanță de câteva zeci de kilometri, percepție diferită de cea a expresiilor respective din română și albaneză. Cazurile cu asocieri diferite metaforice pentru exprimarea aceleiași noțiuni și semnificații între franceză și cele două limbi balcanice sunt într-un număr mare, iar motivele acestor percepții diferite sunt ușor de închipuit. Ca să ducem mai departe această idee, putem adăuga și alte exemple. Albaneza posedă o altă expresie cu material lexical gastronomic și cu aceeași structură, dar cu sens diferit de expresia sus-menționată: *me një dorë në bakllava dhe tjetën në revani* „cu o mână pe baclava, și cu alta pe revanie⁵”, cu sensul: a râvni două lucruri deodată, folosit pentru persoanele care râvnesc din ce în ce mai mult. Asemănătoare cu aceasta este expresia românească: *și cu curechiul uns, și cu slănina-n pod*, ușor diferențiată ca sens. Reținem folosirea aceleiași imaginații metaforice în română și albaneză, iar sursa de „inspirație” rămâne o realitate imediată, cea din bucătăria sau gospodăria țaranului. Din microuniversul rural au luat naștere și expresiile: *a bate apa în piuă* alb. *rreh ujın në hava* (bate apa în piuă), cu același sens; *îți coace turta* alb. *ta pjek byrekun* (îți coace plăcinta) (te lucrează pe la spate), *a mânca dintr-o strachină/blid* alb. *ha në një sahan/çanak* (a mânca dintr-o strachină/blid) (a fi în intimitate cu cineva), *linge-blide* alb. *sahan-lëpirës* (linge-blide) (care trăiește pe seama altora, servil), *la așa cap, așa căciulă* alb. *sipas kokës edhe festen* (după cap și fesul), *a fi cu cuțitul la brâu* alb. *është me thikën në brez* (a fi cu cuțitul la brâu) (este arțăgos), *a fi cu capul în treastă* alb. *është me kokën në trastë* (cu capul în treastă) (a fi în pericol), *a te întinde cât îți e plapuma* alb. *shtriji këmbët sa ke jorganin!* (întinde picioarele cât îți este plapuma) (să te conformezi cu condițiile pe care le ai), *a-i lipsi o doagă* (cuiwa) alb. *i mungon një dërrasë* (dikuji) (îi lipsește o doagă) (nu este în toată firea), *a despica firul în patru* alb. *ndaj/çaj fijen në katërsh* (a despica firul în patru) (este descurcăreț, îndemănatec) etc.

⁵ Desert de origine turcească, folosit, mai ales, la țară.

Exprimarea metaforică pentru unele trăsături umane este identică într-un număr mare de paralele frazeologice. De exemplu, ideea de a fi avar este exprimată în mod similar: **nu-ți dă nici negrul de sub unghie** alb. **nuk të jep as të zezën e thoit** (nu-ți dă nici negrul unghiului) sau **nuk i del gjë prej thoit** (nu-i iese nimic din unghie). Ideea de om îngâmfat, plin de el, este redată prin expresia: **este cu nasul în sus** alb. **është me hundën përjetë** (este cu nasul în sus). Pentru un copil crescut fără lipsuri, materialul lexical al expresiei este preluat din mediul rural, cel înconjurător: **este crescut în puf** alb. **është rritur në pupla** (este crescut în pene); pentru un om lăudăros se spune: **se umflă în pene** alb. **fryhet si (nje) kaposh** (se umflă ca (un) curcan); pentru cineva care este imatur sau ageamiu, se folosește expresia: **este cu cașul la gură** alb. **i ka buzët me qumësht** (are buzele cu lapte). Pentru ponegrirea cuiva se folosește expresia **a împroșca / a azvârli cu noroi în cineva** alb. **i hodhi baltë dikujt** (a aruncat cu noroi în cineva); Expresia **a avea gura cât o șură** alb. **e ka gojën kamare** (are gura cămară) se folosește pentru oamenii vorbăreți, care vorbesc mult etc. În cazurile prezentate mai sus, observăm că termenii prin care se construiesc expresiile provin dintr-o realitate materială imediată, în speță, rurală și gospodărească.

Participarea abundentă a termenilor „rurali” în frazeologia limbilor română și albaneză se explică prin fizionomia civilizațiilor respective, civilizații cu economie preponderent agricolă și pastorală. Pe de altă parte, manifestările etno-culturale, la ambele popoare, sunt profund animate de același substrat mitologic, păgân și religios. Cadrul socio-economic și cultural similar, determinant în psihologia colectivă, explică și numărul foarte mare de unități frazeologice comune în română albaneză.

Cuvintele referitoare la părțile corpului fac parte din fondul lexical cel mai uzual. Este de așteptat ca acest fond lexical să aibă o participare semnificativă în formarea frazeologismelor. În majoritatea lor, acești termeni sunt foarte vechi, înzestrându-se în timp cu o deosebită capacitate de formare a altor unități lexicale mai complexe. Așa se explică faptul că fiecare limbă posedă un fond frazeologic, constituit cu material lexical „părți ale corpului”, extrem de bogat, iar incidența fenomenului de concordanță frazeologică cu părți ale corpului între limbi diferite este mare.

În cazul limbilor în discuție, atrag atenția construcțiile frazeologice identice din punct de vedere al structurilor morfo-sintactice în cea mai mare parte a structurilor fixe formate cu termeni „părți ale corpului”. În română și în albaneză multe îmbinări libere cu părți ale corpului pot funcționa, în același timp, și ca unități frazeologice, datorită metaforizării sensului de bază. Observăm aceeași tendință de metaforizare în cazul mai multor construcții cu acesată terminologie, ca de exemplu: **a pune mâna pe...** alb. **vë dorë mbi...** „pun mâna pe...”, cu sensul frazeologic: a se apuca de ceva (de citit etc.); **a întinde mâna** (cuiva) alb. **(i) shtrij dorën (dikujt)** „(îi) întind mâna (cuiva)”: a cere cuiva ajutor, a-i cere bani cuiva; **a se ține cu mâinile de burtă** alb. **e mbaj barkun me dorë** „țin burta cu mâna”: a se topi în răs; **a băga/a pune mâna în foc (pentru cineva)** alb. **e vë dorën në zjarr për dikë** „pun mâna în foc pentru cineva”: a garanta pentru cineva; **a avea gura mare** alb. **e ka gojën e madhe** „a fi vorbăreț, vorbește mult; **a dormi de-a-n picioarele** alb. **fle në këmbë** „dorm în picioare”: a fi bleg, a fi lipsit de energie, a fi inactiv; **a-i da cuiva în cap** alb. **i bie (dikujt) në kokë** „îi dau (cuiva) în cap”: a trânti pe cineva pe jos; a da jos dintr-o funcție, a-l doborî, a-l învinge; **a duce (pe cineva) în spinare** alb. **e mbaj në kurriz** (dikë), „îl țin în spinare (pe cineva)”, a susține financiar pe cineva care a devenit o povară; **a întoarce spatele** (cuiva) alb. **i kthej shpatullat** (dikujt) „îi întorc spatele (cuiva)”: a ignora ostentativ pe cineva; a retrage sprijinul acordat cuiva, etc. Pare și mai interesantă formarea unor locuțiuni adverbiale sau prepoziționale cu părți ale corpului, care au

aceeași structură și semnificație în română și albaneză: (a da) *sub mână* (*ceva*) alb. (jap) *nën dorë* „dau sub mână”: a da pe ascuns, sub tejghea ceva; (a fi lucrat) *de mână* alb. (është punuar) *me dorë* „(este lucrat) cu mână”: manual; *la capăt* alb. *në krye* „la capăt”: în extrema cealaltă (a unei străzi, unui traseu etc.); și cu sens figurat: la bun sfârșit; *în fața...* alb. *përballë* „de frunte”: vizavi; *sub nas* alb. *nën hundë* „sub nas”: fățiş, pe față etc.

Frazeologia formată cu termeni mitologici relevă reminiscențe mitologice și păgâne în credințe, obiceiuri sau ritualuri la români și albanezi. Figurile mitologice întâlnite în basme și alte personaje din demonologia primitivă, prezente în folclorul român și albanez, au aceleași caracteristici și denumiri. Cercetătorii au observat o configurație asemănătoare de personaje mitice și demonologice și în folclorul altor popoare balcanice, fenomenul fiind considerat unul panbalcanic. Am observat că noțiuni și simboluri mitologice au format expresii frazeologice paralele în română și albaneză, păstrându-se semnificația mitologică. De exemplu, termenul *alb* alb. *i bardhë*, conform credinței populare, semnifică cinste, fericire, prosperitate, semnificație provenită de la zânele bune numite *Albele* la români și *Të Bardhat* la albanezi. Acest termen are o participare intensă în frazeologia ambelor limbi, în care se păstrează semnificația și simbolica populară: *a avea zile albe* alb. *kam ditë të bardha* „am zile albe”: am zile fericite, fără probleme, sau în forma negativă: *a nu avea zile albe* alb. *s’kam ditë të bardha* „n-am zile albe”: a nu avea pace, fericire, liniște; *(a ieși) cu fața albă* alb. *(dal) me faqe të bardhë* „a ieși cu fața albă”: a ieși cu succes dintr-o situație, a păstra verticalitatea morală. Formula de urare: *qofsh i bardhë!* „alb să fii!”, cu sensul: să fii fericit!, să fii cinstit ! cu un corespondent și în aromână: *Albă să hii!* „albă să fii!”⁶ are la bază aceeași simbolică. În albaneză alte expresii păstrează concepția populară a culorii: *fat i bardhë* (noroc alb), dar mai ales la formulele de urare: *pleqëri të bardhë!* „(să ai) bătrânețe albă”, *paçi faqen e bardhë!* „să ai fața albă”, cu sensul: să fii cinstit; *e ka shpirtin/zemrën e bardhë* „are sufletul/inima albă”, cu sensul: este bun la suflet/inimă etc. În albaneză există sintagma *orët e bardha* „zânele albe”, desemnând zânele care fac bine oamenilor și le aduc noroc. Aceeași concepție mitică observăm și la construcția *calea albă* din română, care denumește calea pe care o face mireasa în casa mirelui după nuntă. În albaneză găsim aceeași construcție, cu același conținut etnografic: *udha e bardhë!* „calea albă”.

De asemenea, româna și albaneza au dezvoltat unele clișee după modelul denumirilor unor personaje din basme. De exemplu, după modelul celebrului personaj al basmelor: *Frumoasa Pământului* alb. *e Bukura e Dheut* „frumoasa pământului” s-au format o serie de construcții în care se folosește această sintagmă genitivală, de exemplu: *urâta/urâtul pământului* alb. *e shëmtuara/i shëmtuari e/i dheut* „urâta/urâtul pământului”; *deșteptul pământului* alb. *i zgjuari i dheut* „deșteptul pământului”; *mincinosul pământului* alb. *gënjeshtari i botës* „mincinosul lumii”; *lăudărosul pământului* alb. *trimi i dheut* „viteazul pământului”; *rușinea pământului* alb. *turpi i dheut* „rușinea pământului” etc.

Se poate constata că o serie de credințe, ritualuri, simboluri sau noțiuni mitice, ce se regăsesc în frazeologia comună româno-albaneză, își au originea în mitologie, în credințele păgâne, fapt ce poate fi un argument pertinent în susținerea vechimii limbilor în discuție și a culturilor respective, deopotrivă.

Pot fi urmărite câteva direcții de abordare a frazeologiei comune româno-albaneze, cum ar fi cercetarea frazeologiei formate cu termeni din alte sfere semantice: simboluri și concepte religioase, fenomene ale naturii, elemente de relief, animale domestice, terminologia

⁶ Vezi Brâncuș, Grigore, *Studii de istorie a limbii române*, în capitolul „Mitologie și Lingvistică”, I, Ed. Academiei Române, București, 2007, p. 214

păstoritului etc. Din perspectivă lingvistică, pot fi cercetate analogiile la modelele de formare frazeologică, folosirea verbelor desemantizate, prezența verbelor impersonale în frazeologie etc. De mare interes ar fi și abordarea mecanismelor stilistice funcționale în formarea expresiilor în cele două limbi – un teren ce ține de stilistica limbii. De exemplu, una din tipologiile de formare frazeologică în română și albaneză constă în metaforizarea uneia dintre cuvintele componente ale construcției fixe (a se înțelege folosirea cu sens figurat a unuia dintre termeni). Am descoperit o serie de construcții paralele, rezultate din acest procedeu și care au funcție denominativă: *fluierul piciorului* alb. *fyelli i këmbës*, (fluierul piciorului) (fr. tibia); *cerul gurii* alb. *qiellza* (cerușorul) (fr. palais), *omușorul* alb. *njerithi* (omușorul) (în ambele cazuri cu diminutiv) (fr. lulette) etc. De asemenea, repetarea aceluiași cuvânt sau a două cuvinte sinonime/antonime este un alt procedeu productiv în ambele limbi: (s-a făcut) *foc și pară* alb. (u be) *flakë e zjarr* (flacăra și foc), *praf și pulbere* alb. *pluhur e hi* (praf și cenușă), *cu mic cu mare* alb. *i madh e i vogël* (mic și mare) etc.

În concluzie, un demers comparativ între limbile română și albaneză în câmpul frazeologiei evidențiază numeroase analogii în tipologia formării frazeologice, tendințe predilecte în alegerea aceluiași material lexical, percepții metaforice identice etc. Caracterul profund popular, cu accente specifice etno-geografice și antropologice balcanice, sunt câteva trăsături fundamentale ale celor două frazeologii. Pe de altă parte, condiția materială și spirituală interferează cu limba, frazeologia și creația artistică în general. Când aceste condiții se aseamănă, cum este cazul românilor și albanezilor, produsul lingvistic, inclusiv cel frazeologic, manifestările și creațiile artistice au toate șansele să fie extrem de apropiate.

Acest demers întărește o concluzie generală că identitățile frazeologice româno-albaneze pot fi explicate și argumentate doar în cadrul afinităților culturale și de limbă în general, în cadrul etno-lingvistic al regiunii balcanice.

*Universitatea București,
Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5–7, București*

EXISTĂ „U FINAL” ÎN DIALECTUL ISTROROMÂN?

ADRIAN TURCULEȚ

1. Limba standard, ca de altfel toate varietățile limbii române, păstrează pe u final din latină (introdus și în cuvinte de alte origini) numai după grupuri de consoane greu de pronunțat fără sprijin vocalic: ocluzivă sau spirantă + lichidă și r + l: *acru, afli, aspru, codru, urlu*. Discuțiile din dialectologia românească despre „u final” au ca obiect faptul că, în unele varietăți teritoriale, u final postconsonantic se menține și în alte cazuri. În dialectele aromân, meglenoromân și istroromân, u se păstrează cu valoare silabică și după alte grupuri de consoane: *albu, cântu, dormu, ocl'u, plăngu*. În multe graiuri dacoromâne și aromâne, u precedat de o singură consoană sau și de alte grupuri de consoane își reduce durata și intensitatea, devine surd („șoptit”) și, ca atare, nu mai poate forma silabă. S. Pușcariu (1994: 64, 117) identifică variantele lui u final, de la u „plin” (uneori scurt): *capu, cap^u*, care este „mai rar”, prin forma cea mai frecventă – „u final ultrascort, asilabic și afonizat”: *cap^u*, cu diferite grade de perceptibilitate, până la u „mimat”, care numai „se vede” din rostirea labializată („cu buzele ținute”) a consoanei precedente și prezintă, după *Atlasul lingvistic român*, ariile acestor variante în graiurile dacoromâne. Răspândirea diferitelor forme ale lui u final în principalele grupuri de graiuri aromâne a fost sintetizată de N. Saramandu (1978; cf. 1984: 429). În dialectele meglenoromân și istroromân nu au fost semnalate forme asilabice ale lui u final.

2. Tema (și titlul) intervenției noastre este prilejuită de „întâlnirea”, surprinzătoare la prima audiție, cu u final într-o înregistrare relativ recentă a unui vorbitor nativ al dialectului istroromân. Este vorba de o anchetă prozodică pentru AMPER-ROM realizată în iulie 2014 de Samuel Marușca, (pe atunci) masterand în lingvistică la SOAS University of London, căruia îi mulțumim pentru colaborare.

Informatoarea în vârstă de 49 de ani (născută în 1965) este originară din Žejane (*Jějăn, Jijăn*), unde a trăit până la 20 de ani, vorbind graiul local în familie și în sat. În prezent locuiește în Rijeka, unde a făcut facultatea de filologie și este profesoară de limba engleză. Vorbește de obicei croata, știe italiana, engleza. Nu a fost în România, a avut contacte cu limba română numai prin turiști și cercetători români veniți în Croația.

Materialul cercetat a fost obținut prin aplicarea celor două chestionare ale AMPROM redactate în vederea unei cercetări prozodice: un chestionar fix, care este folosit și pentru anchetele AMPER-ROM (partea consacrată limbii române din AMPER¹ = *L'Atlas multimédia prosodique de l'Espace Roman*) și un chestionar semiliber – AMPROM².

¹ Pentru AMPER, vezi, mai recent, *Intonations romanes*. Coordonné par Paolo Mairano, broșură + DVD, publicată ca n° 4 hors-série – 2011 al revistei *Géolinguistique*, cu ocazia împlinirii unui deceniu de la lansarea proiectului.

² Despre AMPROM, vezi Turculeț 2013.

Metodologia prelucrării acustice este cea utilizată în proiectul AMPER, preluată și de AMPROM. Înregistrările, realizate cu un reportofon Maranz PMD-660 cuplat cu un microfon Sennheiser MKH 40 P48, au fost tratate mai întâi în GoldWave: reeșalonate la rata de 16000 Hz, curățate de zgomote de fond și segmentate în enunțuri etichetate. A urmat apoi segmentarea în programul Praat a vocalelor din fiecare enunț și notarea acestora după sistemul de transcriere fonetică API/IPA, în varianta propusă de acest program.

Segmentarea și notarea variantelor lui *u* final se bazează pe perceperea auditivă, dar și pe analiza acustică (a oscilogramei și spectrogramei) acestora. Am distins în notare un *u silabic*, vocală plenisonă, și un *ŭ nesilabic*, în general mai scurt, cu o intensitate redusă și afonizat; o variantă mai puțin perceptibilă a acestuia este notată într-o paranteză: (*ŭ*). Ca toate sunetele finale, *-u* este rostit, adesea, cu o intensitate redusă și mai mult sau mai puțin afonizat, apropiindu-se, uneori, până la confuzie de varianta nesilabică. Când durata și intensitatea sunetelor vocalice *-u* și *-ŭ* sunt comparabile, iar vocea slabă, parțială sau întreruptă este comună ambelor variante, prezența unor formați vocalici mai clari, cel puțin într-o parte a duratei, chiar în absența vibrațiilor glotale (a „vocii” regulate), este cea care deosebește pe *-u* de *-ŭ*, acesta din urmă fiind lipsit de formați sau având formați difuzi, care pot da un timbru incert u/î.

3. Este cunoscut faptul că u final se realizează la sfârșitul unui enunț fonetic (reprezentat, la limită, de un cuvânt izolat) și dispăre în interiorul enunțului prin rostirea legată a cuvintelor. Ca atare, ne interesează, aici, enunțurile în care un cuvânt pasibil de a primi un *-u* se află la sfârșitul unei fraze prozodice totale (IP) sau al unei fraze prozodice intermediare (ip); cea din urmă poate fi și o parte a unei sintagme nominale sau verbale, atunci când un cuvânt prozodic este rostit izolat, ca în cazul unei ezitări a vorbitorului sau în vorbirea scandată în cuvinte accentuate.

Cuvintele cercetate de noi din perspectiva rostirii consoanei finale sunt subst. căpitan, profesor și adj. betăr, elegant, pametăn ‘deștept, înțelept’, tirer. Vom prezenta în tabelul următor, alcătuit după chestionarul fix, variantele vocalice finale ale cuvântului căpitan, care are cele mai numeroase ocurențe ale lui *-u*: la finalul a 10 enunțuri-tip³, la finalul temei (SN) în opt enunțuri-tip, în interiorul SN în șase enunțuri-tip și în interiorul SV în șapte enunțuri-tip. Frecvența timbrilor vocalice rezultă din raportarea numărului de ocurențe ale fiecărui timbru la numărul total de ocurențe ale cuvântului respectiv în diferite contexte.

<u>căpitan</u>	u	ŭ	(ŭ)	u/î	î	î	â	ă	Total ocurențe
final de enunț	16	9	7	3	1	–	–	–	120
final de temă (SN)	2	7	1	–	1	3	1	2	96
în SN	1	–	–	–	–	–	–	–	72
în SV	–	–	–	–	–	–	–	–	84

³ Ca enunț-tip cităm în transcriere fonetică simplificată („normalizată”) forma asertivă afirmativă a enunțului. Fiecare enunț a fost formulat în patru forme/modalități: asertivă afirmativă și negativă, respectiv interogativă afirmativă și negativă, iar fiecare modalitate a fost rostită de câte trei ori, în trei reprize diferite. Astfel că cele 10, 8, 6 și 7 enunțuri-tip reprezintă 120, 96, 72 și 84 de enunțuri-ocurențe. Vezi, în Anexă, enunțurile-tip date la forma asertivă afirmativă.

Din tabelul precedent se observă că rostirea lui u final este mai curând rară și că frecvența sa diferă în funcție de context:

- la finalul enunțului avem 32 exemple (jumătate dintre acestea cu -u silabic) din 120 de ocurențe posibile, cu o rată de frecvență de 26,6%; se adaugă trei exemple cu un timbru final incert și un exemplu cu -î silabic;
- la finalul temei (SN) sunt 10 exemple (două cu -u silabic) din 96 de ocurențe posibile, frecvența fiind de 21,42%; exemplele cu timbru neutru (7) sunt ceva mai numeroase ca în finalul enunțului;

În cadrul sintagmelor capitan elegant, capitan pametăn și capitan betăru, utilizate ca sintagme nominale (72 enunțuri) sau verbale (84 enunțuri), avem un singur exemplu de disociere a sintagmei: *ě, îŋ-capitanu # elegant' veade niveasta?*; -u durează 94 ms., are 63 dB, prezintă voce și formanți vocalici și este urmat de o pauză de 88 ms.

Neologismul profesor a fost înregistrat la finalul temei (24 enunțuri) și în sintagma î/ăn⁴ profesor elegant (12 enunțuri); prezintă două cazuri de prelungire a lui -r la finalul temei printr-un î ezitant (fără voce, dar cu formanți) care umple pauza dintre r și v: *Î/ăm-profesorî veade capitanu*: în primul exemplu, acest î (55 ms.) este nesilabic, în al doilea este perceput mai curând ca silabic, datorită duratei mai mari – 82 ms.

Adjectivul, de asemenea nou, elegant (în cinci exemple: elegantân) este folosit la finalul a 36 enunțuri și la finalul temei în alte 36 enunțuri; în câte un exemplu, explozia lui -t la finalul enunțului dezvoltă un î asilabic: 52 ms., 51 dB, voce slabă, formanți în prima jumătate), respectiv un î silabic (79 ms, 59 dB, voce în prima jumătate, formanți) la finalul temei: *În capitan elegantî # (299 ms.) veade neveasta?*

Pametăn, preluat din croată, prezintă două exemple (din 21 + 24 ocurențe posibile) cu – (ű asilabic slab perceptibil la finalul enunțurilor interogative: *L'jěpuru vėdi-ŋ-capitan pământân(ű)?* (53 ms., 54 dB, voce slabă) și *Neveasta veade-ŋ capitan pământân(ű)?* (61 ms, 50 dB, voce slabă, formanți difuzi).

O situație aparte au adj. betăr și tirer, care au fost rostite, în mod izolat, atât cu -u, cât și fără -u. Betăr are câte 48 ocurențe la finalul enunțului și la finalul temei, dintre care 91 ocurențe (94.7 %) au -u silabic, de ex. *Îŋ-capitan vėadi l'jěpuru betăru.*, -u are 101 ms., 59 dB, voce și formanți clari în prima jumătate a duratei; toate ocurențele din interiorul enunțului au, de asemenea, -u silabic, de ex. *L'jěpuru betăru vėadi-ŋ-capitan.*; numai cinci exemple sunt fără -u, toate la sfârșitul enunțului, de ex.: *Niveasta vėadi-n capitan betăr*. Tirer prezintă un -u silabic în toate ocurențele sale: 36 la sfârșitul enunțului, de ex. *Îŋ-capitan vėadi l'jěpuru tireru.* (-u are 107 ms., 60 dB, voce, formanți) și 24 în SV, ca în *L'jěpuru tireru vėadi neveasta.* (-u are 78 ms., 65 dB, voce, formanți).

Răspunsurile la chestionarul semisontan nu prezintă niciun exemplu cu u final⁵. În câteva exemple apare timbrul î prelungind explozia unui -t la finalul enunțului⁶: *Ivæ-æŷ vėzut(î)?* (-î: 60 ms, 54 dB, asurzit în partea a doua, formanți) sau marcând tematizarea sintagmei nominale: *Ăî vėzutŷ # Ive?* (-î: 87 ms, 51 dB, voce în prima jumătate, formanți).

⁴ În rostirea informatoarei, articolul nehotărât un/on prezintă, cu câteva excepții, delabializarea lui u: *în/ân/ăn*; când este precedat de vede se produce asimilarea progresivă a lui î, cu nazalizarea ușoară a vocalei precedente: *vėdi/ě-ŋ-capitan*.

⁵ Ocaziile de ocurență a lui -u sunt puține.

⁶ Acest timbru grav este comparabil cu timbrul acut după o consoană palatală: ti dući, nićŷur. Consoanele finale – m, n, -r se pot prelungi, căpătând spre final un timbru de î, nedisociat de consoană.

O scurtă prezentare a informatoarei conține patru exemple cu *-u* silabic, desinență a pers. 1, indicativ prezent: *îo mĕ kĭēmŭ-adriĭană gavriș* (repetat), *credu c-a verit*; *îo credu ă* [ε] *kĭar așa fost*.

4. Datele prezentate mai sus atestă existența lui „u final” la informatoarea originară din Jeian în două situații diferite.

În primul caz, *-u* apare ca desinență pentru masculin singular la adjectivele vechi: *betăru*, *tireru*, și ca desinență a indicativului prezent, pers.1 la verbe: *credu*, *mĕ kĭĕmu*. Această utilizare a lui *-u* a fost observată de toți cercetătorii dialectului (vezi, mai ales, Pușcariu 1926, 1959/1994: 117, Kovačec 1971). Mai mult decât celelalte dialecte românești, istroromâna manifestă tendința de a generaliza pe *-u* silabic ca desinență; el poate să apară și după o singură consoană, nu numai după un grup consonantic, și însoțește forma gramaticală nu numai înainte de o pauză, ci și în vorbirea legată. Din comportarea adj. *betăru* și *tireru* se observă că distincția de număr și gen este mai importantă decât distincția nedeterminat (cu articol nehotărât) și determinat (cu articol hotărât). A. Kovačec (1971: 137) remarcă tendința de generalizare a lui *-u* la verbe, ca morfem al indicativului prezent, la pers.1 singular (care este, adesea, identică cu pers.3 pl.), observând că, totuși, ocurența lui *-u* „nu e previzibilă”, acesta alternând cu zero.

În cea de-a doua situație, comportarea lui *-u* (la finalul cuvântului *capitan* și în două exemple în *pametăn*) este comparabilă cu cea din unele graiuri dacoromâne și aromâne: prezintă, pe lângă varianta silabică, și variante nesilabice, reduse, afonizate, mai mult sau mai puțin perceptibile, și funcția sa demarcativă este folosită în cadrul intonației. El nu a fost remarcat în cercetările anterioare, probabil din cauza frecvenței reduse și a (foarte) slabei perceptibilități. În răspunsurile la chestionarul semisontan nu apare. În răspunsurile la chestionarul fix, ocurența sa este favorizată de rostirea mai lentă, mai „îngrijită” a subiectului, iar structura fixă – SVO a enunțurilor facilitează utilizarea lui *-u*, ca morfem al intonației. În cazul nostru, perceptibilitatea (foarte) redusă în multe cazuri este sprijinită de faptul că analiza acustică a înregistrărilor permite să fie „văzute” (și confirmate) sunetele slab perceptibile cu urechea liberă.

O posibilă obiecție că ocurența lui *-u* silabic în *capitan* s-ar putea explica printr-o confuzie între forma nedeterminată (cu articol nehotărât) și cea determinată (cu articol hotărât) este infirmată de prezența variantelor nesilabice *-ŭ*, *-(ŭ)* și de zecile de enunțuri cu folosirea corectă a articolului nehotărât⁷ care însoțește subst. *capitan* în toate cele 31 enunțuri-tip.

Descriind situația actuală a lui *u* final (pe baza datelor AMPROM III) în graiul aromânilor din Grabova (Turculeț 2020), am arătat că acesta are o funcție prozodică importantă, participând la formarea conturului terminal al interogativelor totale încheiate cu un cuvânt oxiton (de tipul *căpitan*); el joacă același rol ca vocala finală neaccentuată a unui cuvânt neoxiton (ca *nevasta*), susținând ascensiunea finală a tonului. La subiectul nostru istroromân, care are un alt model intonațional interogativ, cu marcarea puternică a verbului, *-u* este numai un auxiliar facultativ pentru marcarea continuității enunțului interogativ sau a unei fraze intonaționale parțiale, pe lângă mișcarea tonului, mărirea duratei sunetelor finale, pauză, și este concurat de vocala neutră de ezitare *i/ă/ă*.

⁷ În trei exemple numai, subiectul a omis articolul nehotărât, de ex. *L'jĕpuru betăru vedi capitan.*, iar în alte două enunțuri a înlocuit forma nearticulată cu cea articulată, de ex. *Îm-profesorĭ veade capitanu.*

Deși folosit de un număr (tot mai) mic de vorbitori, dialectul istroromân cunoaște variații nu numai între Jeiăn și ramura sudică, ci și „în vorbirea individuală” sau ca „variante facultative” (Kovačec 1972: 137). Este totuși greu de presupus că subiectul nostru ar fi singurul vorbitor istroromân care folosește -u final în a doua accepție precizată mai sus. Cercetări speciale întreprinse în acest scop ar putea confirma existența lui -u final nu numai ca morfem fixat (desinență), ci și ca mijloc auxiliar al intonației.

ANEXĂ

Capitan

L'ĭĕpuru micacó vædi-n capitanu.
 Neveasta pâmetna vædi-n capitan.
 L'ĭĕpuru betăru væde-n capitanu.
 Ăn profesor elegantă # vædi-n capitan.
 Îm-profisor vædi-n capitanŭ.
 L'ĭĕpuru væde-n căpitan.
 Neveasta mușată væde-n capitanŭ.
 Neveastă vædi-n capitan.
 L'ĭĕpuru tireru væde-n capitanu.
 Neveasta tirera veadi-n capitan.
 Ăn căpitan væde l'ĭĕpuru micacom.
 În capitan veade neveasta pĕpâmetna.
 În capitan vædi l'ĭĕpuru betăru.
 În capitan vædi l'ĭĕpuru.
 În capitan væde neveasta mușeata.
 În capitan væde neveasta.
 În capitan veadi l'ĭĕpuru tireru.
 În capitană # vædi neveasta tirera.
 În capitan elegant vædi l'ĭĕpuru.
 În capitan elegant vædi neveasta.
 În capitan pâmetân veadi l'ĭăpuru.

În capitan pametân væde neveasta.
 În capitan betăru væde l'ĭĕpuru.
 În capitan betăru vædi niveasta.
 Îm-profesor væde-n capitan elegant.
 L'ĭĕpuru vædi-n capitan elegant.
 L'ĭăpuru vædi-n capitan pamentân.
 L'ĭĕpuru vædi-n capitan betăru.
 Neveasta vædi-n capitan elegant.
 Neveasta vædi-n căpitan pâmetân.
 Neveasta vædi-n capitan betăru.

Profesor

Îm-profesor vædi-n capitanŭ.

Îm-profesor væde-n capitan elegant.

Ăn profesor elegantă # vædi-n capitanŭ.

Elegant

Îm-profesor væde-n capitan elegant.

L'ĭĕpuru vædi-n capitan elegant.

Neveasta vædi-n capitan elegant.

În capitan elegant vædi l'ĭĕpuru.

În capitan elegant vædi neveasta.

Ăn profesor elegantă # vædi-n capitanŭ.

Betăr

În capitan vædi l'ĭĕpuru betăru.

L'ĭĕpuru vædi-n capitan betăru.

Neveasta veadi l'ĭĕpuru betăru.

Neveasta vædi-n capitan betăru.

L'ĭĕpuru betăru væde-n capitanŭ.

L'ĭĕpuru betăru væde neveasta.

În capitan betăru væde l'ĭĕpuru.

În capitan betăru vædi niveasta.

Pâmetân

L'ĭăpuru vædi-n capitan pamentân.

Neveasta vædi-n căpitan pâmetân.

În capitan pametân veadi l'ĭăpuru.

În capitan pametân væde neveasta.

Tirer

În capitan veadi l'ĭĕpuru tireru.

Neveasta vædi l'ĭĕpuru tireru.

L'ĭĕpuru tireru veadi neveasta.

L'ĭĕpuru tire/eru væde-n capitanu.

L'ĭĕpuru tireru veadi neveasta

BIBLIOGRAFIE

- Pușcariu 1926 – Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne* în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan, Vol. II: *Introducere, gramatică, caracterizarea dialectului istroromân*, București, 1926.
- Pușcariu 1959/1994 – Sextil Pușcariu, *Limba română, vol. II. Rostirea*, București: EAR, 1994.
- Saramandu 1978 – Nicolae Saramandu, „U final în graiurile aromânei”, în *Studii și cercetări lingvistice*, XXIX, p. 329, 340.
- Saramandu 1984 – Nicolae Saramandu, „Aromâna”, în: Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, p. 423–475.
- Turculeț 2013 – Adrian Turculeț, „Atlasul multimedia prozodic român (AMPROM)”, în *Fonetică și dialectologie*, XXXII, p. 157–172.
- Turculeț 2020 – Adrian Turculeț, „Despre starea actuală a lui *u* final în graiul aromânilor din Grabova (Greava)”, în *Fonetică și dialectologie*, XXXIX.

*Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
Str. Th. Codrescu nr. 2, Iași*

LIVEZENII. SCURTĂ ISTORIE A UNEI COMUNITĂȚI DE AROMÂNI GRĂMOSTENI STABIȚI ÎN ROMÂNIA, ÎN PRIMA PARTE A SECOLULUI AL XX-LEA

EMIL ȚÎRCOMNICU

1. COMUNA LIVEZI DIN MEGLENIA

Comuna Livezi (Livedzi), azi numită Livadia, este situată la altitudinea de 1250 m, pe muntele Paic. Localitatea se află în partea de nord a Greciei, la 44 km de Giannîța și 100 km de Salonic, în câmpia Meglen, învecinată cu localitățile meglenoromâne Nânta/azi Notia, fostă localitate cu meglenoromâni musulmani, Birislav/Periclea, Lugunța/Langardia, Oșani/Arhanghelos, Liumnița/Skra, Cupa/Kupa, Țárnareca/Karpi, Huma – astăzi aflată în R. Macedonia de Nord. În aceste așezări locuitorii vorbesc un dialect românesc deosebit de cel aromân, dialectul meglenoromân, ocupându-se în special cu agricultura, creșterea animalelor, creșterea viermilor-de-mătase. În regiune erau și localități locuite de populație slavă. Comuna Livezi era singura așezare cu aromâni (din tulpina grămosteană), situată între satele meglenoromâne. Astăzi, comuna Livadia are aproximativ 400 de locuitori.

Referitor la numărul livezenilor la începutul secolului al XX-lea, V. Kancev (la 1900) dădea numărul de 2100 locuitori, iar Pericle Papahagi de 2500–3000 (Papahagi 1903: 44).

Anastase Hâciu aprecia că locuitorii comunei Gramoste au avut nenoroc tocmai datorită marilor averi pe care le dețineau, localitatea devenind o țintă pentru bandele de albanezi musulmani care au distrus-o (Hâciu 1936: 139–140). După îndelungate lupte de hărțuială cu cetele albaneze, grămostenii au fost nevoiți să se mute în alte părți. Nicolae Velo prezenta în versuri, în „Șana și arderea Gramostilei”, rezistența dramatică a grămostenilor pentru apărarea fetei celnicului Hegisteriu, Șana, care era dorită de Ali Pașa din Tepeleni. Fata a murit vitejește, apărându-și onoarea. Aceste fapte s-au întâmplat în jurul anului 1760, Gramostea, care număra 40.000 de locuitori, fiind părăsită și arsă. Călăușiți de câțiva celnici (Stăpător, Cuțufusea, Teglu Păpuță Aroșie, Manguichi, Abrazi, Cuculiciu), câteva falcări de grămosteni s-au așezat în „ținutul fermecător”, așa cum îl numește Constantin Noe, al câmpiei Caragiova (numită și Meglen), pe muntele Paic, întemeind comuna Livezi. Alții au ajuns în Zanița, Coceani, Nijopole, Magarova, Crușova, Blața, Hrupiște, în munții Rodopi, din Bulgaria, și în alte părți din Balcani.

A. Hâciu ne prezintă localitatea Livezi astfel: „Situată la o înălțime de 1254 m, pe muntele Paic, în poziție de amfiteatru, cu pășuni grase, având spre miază-zi, la câțiva km, Călivele de la Beli sau di Pașina, cari cu 140–150 ani înainte, alcătuiau prima așezare a grămostenilor...”, la care apoi s-au adăugat alte familii. La începutul secolului al XX-lea, localitatea avea aproximativ 3.000 de locuitori, ocupațiile preponderente fiind creșterea animalelor, fabricarea și comercializarea produselor lactate și cărăvănitul (transportul mărfurilor cu caravane de cai și catâri).

Cărăușia se făcea în nordul Macedoniei, către orașele dintre Scopia și Bitolia, și către sudul Albaniei, la Corcea, Ohrid, Pogradec și Elbasan, precum și către Salonic. În anul 1925, când a vizitat localitatea Livezi în calitate de inspector școlar, Anastase Hâciu a aflat de la livezeni că la nivelul anului 1922, cele 800–900 de familii dețineau o avere impresionantă, formată din 250.000 de oi și capre și 3.000–4.000 de catâri și cai, evaluată de Hâciu la 650 milioane lei în vite, plus mobilier și avere lichidă, ajungând astfel la 1 miliard de lei. Aromânii din Livezi asigurau produsele lactate pentru piața Salonicului, vânzând câte 100.000 ocale de brânză de oaie și de cașcaval (Hâciu 1936: 243–244, 256).

Din nou, A. Hâciu aprecia că problemele localității Livezi au venit tot de la marea bogăție deținută, dând exemple atacul din anul 1881 al turcilor și albanezilor, când au fost luați prizonieri 26 de aromâni și prădați de 24 de catâri încărcăți cu aur și argint, precum și atacul din anul 1922, produs de bandiții albanezi, care au plecat cu un catâr încărcat cu lire de aur de la frații Ghiorghiu și Cola al Dinlu al Mirlu (Hâciu 1936: 244).

Mihail-Virgiliu Cordescu, în anul 1906, prezenta astfel localitatea: „Sub denumirea de Livezi se înțeleg 2 sate: unul mai mare, numit de locuitori *Călivele mari*, cu cinci sute cinci zeci de case și cu vreo 3.300 locuitori, și altul mai mic, cunoscut sub numele de *Călivele de la Beli* sau *Călivele di Pașina*, cu 95 case și cu aproape 570 locuitori... au trăit la început în colibe și abia în 1866 au început să-și clădească case mai solide... Până în 1899 comuna cu împrejurimile sale aparținea în deplină proprietate beilor din Enige Vardar. În urma însă a unui proces, devine proprietatea locuitorilor comunei” (Cordescu 1906: 94).

Câțiva aromâni din Livezi au venit individual, la începutul secolului al XX-lea, și s-au stabilit în România. Unele documente se referă la satisfacerea stagiului militar sau la faptul că solicitanții au origine română. Astfel, în Dosarul nr. 90, f. 2, fondul SCMR, de la Arhivele Naționale Centrale din București, George D. Gicu, născut la 16 martie 1882 în Livezi, fiul lui Gicu și al Mariei (Costa), solicita, la 12 martie 1916, un certificat că a satisfăcut „legea militarei” în Turcia „plătind, conform legii, taxele de exonerare militară”. Pe verso, Const. Noe atesta că solicitantul este român din comuna Livezi, parafând cu ștampila Societății Meglenia. George Gicu, „român din comuna Livezi – Meglenia” revenea cu o altă cerere la 22 iulie 1916 (Dos. 90, f. 43), prin care solicita un nou certificat, afirmând că pe cel anterior îl pierduse.

Comuna Livezi. Sursa: Th. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. 3, 1934

2. ȘCOALA ROMÂNEASCĂ

Școala românească în Livezi a fost înființată în anul 1895, având ca prim institutor pe Constantin Canacheu, alături de care au mai predat și alți institutori, până în anul 1906 aceștia fiind: Dumitru Joga, G. Staca, G. Zograf, Sterie Nacu, Dem. Noe, Gh. Simu, D. Ciolacu, D. Ianachi, Venera Buracu. Chiria școlii era plătită de Ministerul Român al Instrucțiunii, fiind în anul 1906 de 100 de lei, probabil pe lună (Cordescu 1906: 95, 240, 244).

Autorizațiile de funcționare a școlilor finanțate de statul român se obțineau prin depunerea unor petiții în care se preciza numele unei persoane (institutor sau membru al comunității) pentru care să se elibereze, aceasta devenind responsabilă în fața autorităților otomane. Ea era susținută, la nevoie, și prin semnăturile a 25 de săteni. M.V. Cordescu afirmă că în cazul comunelor Selia-Paliani și Livezi, în care toți locuitorii s-au declarat români, formalitățile de aprobare a autorizațiilor școlare erau simple. În anii 1902/1903 școala a avut 50 de elevi, iar în anul 1903/1904, 250 (Cordescu 1906: 264, 288). Până în anul 1904 școala a funcționat fără autorizație, aceasta fiind obținută în urma demersurilor făcute de institutori și frunțași ai localității, prilej cu care aceștia s-au fotografiat.

În biserica localității serviciul divin se oficia în limba română, în anii 1902/1903 un preot (Nicolae Papa) și un cântăreț fiind plătiți de statul român (Cordescu 1906: 294).

Românii din comuna Românească „LIVEZI” Vilaetul Salonic (Macedonia)
fotografiați spre amintire în ziua scoaterii autorizației școlii române
împreună cu revizorul școlar D. DAN și institutorul școlii C. CANACHEU

Frunțași aromâni din Livezi, în anul 1904, fotografiați cu ocazia obținerii autorizației pentru funcționarea școlii românești. Fotografia a fost adusă în anul 1911 de revizorul școlar D. Dan și dăruită Societății de Cultură Macedo-Română

Din „Raportul subinspectorului școlar Nicolae Tacit, întocmit cu ocazia inspecției întreprinse în Meglenia, între 14–21 iulie 1906. Salonic, 24 iulie 1906”, există o mică descriere a localității Livezi: „457 case, 3531 loc[uitori], o școală mixtă cu trei institutori și cu 150 elevi, o biserică în care de o lună de zile se citește alternativ, o săptămână români, o săptămână grecisanții și aceasta în urma unei decizii formale a Inspectorului General Hussein Helmi

Paşa. Grecisanții însă, împinși de episcopal grec, nu vor să respecte această dispozițiune și luptă prin toate mijloacele licite și ilicite pentru recâștigarea bisericii întregi, deși dânșii sunt în minoritate. În urma multelor șicane din partea autorităților, s-a recunoscut, în sfârșit, muhtarul¹ român în persoana celnicului Tașu Mișu” (Coman 2019: 201; respectiv SANIC, fond SCMR, dos. 13/1906, f. 103 și dos. 22/1906, f. 37).

La 31 iulie 1907 învățătorul Constantin St. Canacheu, aflat la București, apela la ajutorul financiar al Societății de Cultură Macedo-Română, conform documentului din dos. 26, f. 51, fond SCMR de la SANIC. „Subsemnatul, român macedonean din comuna Livezi, vilaetul Salonic, sosind în București cu ocazia unor nenorociri ce ni s-au întâmplat, dorind a mă reîntoarce în patrie, unde mi-am lăsat familia, și nedispunând de mijloace, vă rog să binevoiți a dispune să mi se acorde cheltuielile necesare pentru călătorie”.

Satele cu populație aromână și meglenoromână din regiunea Meglen, în care locuitorii se declarau români, dorind să aibă școli și biserici în limba română, au fost deseori atacate de antații greci (revoluționari), producându-se cazuri de bătăi, amenințări și crime, în perioada 1903–1913. În anul 1912 biserica a fost arsă, iar odată cu ea au ars și cărțile bisericești românești, precum și actele de naștere ale localnicilor (a se vedea documentul nr. 33, dos. 154, f. 252).

Regiunile unde s-au produs cele mai multe crime împotriva frunțașilor aromâni care se declarau români, între anii 1903 și 1908, au fost Veria-Xirolivad-Doliani-Selia și Meglenia, regiuni unde, mai târziu, în anii 1924–1925, s-a format și curentul de emigrare către România. Satul Livezi a dat un număr mare de martiri, în această perioadă, pentru cauza românească.

e) *Livezi*

A. D. Canacheu, Const. St. Canachi, D. I. Budera, Gh. F. Guli, Tascu C. Mangichi, Toli C. Chiose, N. M. Nedi, St. Beca, St. Sotiri, Tușu C. Farini, Nachi Rucă, Cușu I. Limona, Ioan Gh. Farini, Nicolae Hristu, D. Papa Constantin M. G. Guli, Nașu Caraniciu, Tascu Caragheorgu, Gh. N. Mișu, Foti Vrana, Gh. D. Bocea, N. D. Bocea, Nacu Bapca, Gh. Nașu Picu, Nachi Gh. Lesni, Hrista Farini, G. S. Hrisicu, Gh. D. Bica, Ioan St. Abrazi, N. St. Abrazi, N. D. Beli, G. S. Sauli, M. C. Trandafil, C. St. Colerda, St. D. Sivi, Tica Gapa, C. Saramandu, Maria N. Saramandu, M. Guli Saramandu, Mărușa C. Saramandu, Oani C. Saramandu, M. D. Cucuda, C. D. Cucuda, N. Curculescu, N. I. Lepure, D. G. Barza, Sotir D. Barza, Cotula D. Barza, N. Neșa, N. Mața, Nasi Screba, Gh. D. Gherani, Tașu D. Gherani, Unci Ath. Bola, Costa Chichemu, Iancu Barboșca, Tușu N. Papanastasi Gh. Papanastasi, Gh. Taușani, Iana Dona Piceava, M. Gh. Ghizari, St. N. Gheorghiu, Costa Ciota, Gh. T. Mavrecapa, Gh. Peanci, N. D. Nagnosti, N. Ath. Farini, Dina Trandafilii, Apostol N. Condu, Tașu I. Boza, Sterie Tegu Kita, Sterie Manguschi, Nicolae St. Manguschi, Sterie Psanu, Zisu Tabaci, Tașu Pasica, Foti Pașota, Dina Pașota, Toti D. Geoga, Stama D. Budera, Kitu Tolica, Sterie M. Brova, Nachi Babagianu, Nicolae Capsu, Tașcu Costică G. Pociu.

Martirii comunei Livezi, uciși de antați între anii 1903 și 1908. Sursa: Vasile Diamandi-Aminceanu 1938: 185

¹ Este vorba de drepturile câștigate în urma semnării Iradelei imperiale din 9/22 mai 1905, de către sultanul Abdul Hamid, prin care comunitățile de aromâni și meglenoromâni au căpătat dreptul de a-și numi muhtarii (primarii), iar naționalitatea română a fost recunoscută în Imperiul Otoman.

Situația s-a complicat și după anul 1913, când cea mai mare parte a acestei regiuni a revenit Greciei, cu toate că s-a permis, prin scrisoarea asumată de statul grec ca anexă la Tratatul de la București, funcționarea școlilor și bisericilor românești. După al doilea război balcanic teritoriul Turciei europene a fost împărțit între statele naționale balcanice, această regiune intrând în componența Greciei. Localitățile din nordul ținutului Meglen, Gevgelija, Huma, Coinsco și Sirminina, au trecut la Regatul Sârbo-Croato-Sloven, celelalte intrând în administrarea Greciei.

În aceste sate meglenite administrate de Grecia a reapărut prigoana împotriva frunțașilor care se declarau români, înregistrându-se asasinat și bătăi, așa cum ne arată articolele publicate în ziarele din România de Dumitru Ciotti, refugiat la București în anul 1915: „Din suferințele românilor macedoneni. Spânzurătoare, schingiuri, devastări” și „Suferințele românilor din Macedonia. Avutul megleniților devastat de greci”. Mulți frunțași ai satelor meglenoromâne, precum și aromâni din Livezi, au fost nevoiți să se refugieze, în aceste vremuri, în România.

La 1 ianuarie 1923, școala din Livezi, devenită mixtă, avea înregistrați 51 de băieți și 5 fete (Diamandi-Aminceanu 1938: 146).

Așa cum reiese din scrisoarea lui Anastase Hâciu, din 10 iunie 1925, administrator al școlilor și bisericilor române din Grecia, către ministrul plenipotențiar al României la Atena și consulatul român de la Salonic, se solicita intervenția autorităților române în vederea retrocedării școlilor și bisericilor deținute până în anul 1912 de comunitățile românești și confiscate abuziv. Școala din Livezi funcționa în continuare, finanțată fiind de statul român (Coman 2019: 95, apud Berciu-Drăghicescu, Petre 2004: 378–379). În anul 1924, atât școala, cât și biserica din Livezi au fost confiscate de autoritățile grecești (Coman 2019: 228–229). În anii următori ea s-a redeschis, dar numărul elevilor a scăzut drastic datorită emigrării populației către România. Numărul elevilor a fost următorul: 8 (1928–1929), 7 (1929–1932), 8 (1932–1935), 4 (1935–1936), 5 (1936–1937), 7 (1937–1938), 5 (1938–1939). Mai mare succes avea școala de vară, care înregistra cifrele următoare: 127 (1928–1929), 72 (1929–1930), 89 (1930–1931), 97 (1931–1932), 122 (1932–1933), 135 (1933–1934), 101 (1934–1935), 84 (1935–1936), 29 (1936–1937), 27 (1937–1938). (așa cum arată documentul publicat de Berciu-Drăghicescu, Petre 2006: 368–369, din 9 februarie 1939, al inspectorului Filip Goj din Salonic).

Biserica din Livezi. Sursa: Th. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. 3, 1934

În anul 1942 în Livezi mai existau 37 de familii de aromâni care își trimiteau copiii la școala română și 400 de familii care își trimiteau copiii la școala greacă (Berciu-Drăghicescu, Petre 2006: 368–485).

3. DORINȚA LIVEZENILOR DE A EMIGRA ÎN ROMÂNIA. COLONIZAREA ÎN DOBROGEA DE SUD (CADRILATER)

Grecia a pierdut războiul cu Turcia și la Tratatul de la Laussane, din ianuarie 1923, a convenit ca 600.000 de musulmani de pe teritoriul său să emigreze în Turcia, iar 1.500.000 de grecofoni din Asia Mică să fie strămutați în Grecia. Situația grea de după război și inundarea regiunii cu refugiați din Asia Mică, situația economică dificilă, dar și problemele de ordin etnic și național care implicau interzicerea, de multe ori, a cultului religios și a învățământului în limba română, au făcut ca în regiunile grecești Veria, Vodena și Meglen să apară ideea de emigrare către România, către „patria-mumă”, cum o numeau aromânii din aceste regiuni.

Delegații aromâni, discutând cu oficialitățile statului român, au convenit, în anul 1925, ca 1500 de familii de aromâni să fie împroprietărite în Cadrilater cu câte 10 ha de familie și terenuri pentru case. Meglenoromânii, ca și aromânii grămosteni din Livezi, au fost printre primii care au emigrat, încă de la sfârșitul anului 1925 și pe parcursul anilor 1926 și 1927.

Demetru Kehaia, nepotul celnicului Dinca Barba (unul dintre fondatorii satului Livezi), absolvent al Liceului Galata Serai din Istanbul și șef serviciu al Căilor Ferate Române, a fost delegat de către Societatea de Cultură Macedo-Română să meargă în Grecia pentru a stabili împreună cu reprezentanții comunităților de aromâni și de meglenoromâni, procedurile pentru emigrarea familiilor care doreau acest lucru. Ministrul Agriculturii, Al. Constantinescu, înaintase un memoriu Primului-Ministru, I.I.C. Brătianu, avizat pozitiv, care prevedea colonizarea în Cadrilater, alături de regăteni, a unui număr de 1.500 de familii de „români din Macedonia”. Călătoria lui Demetru Kehaia a avut loc între 12 iulie și sfârșitul lunii septembrie 1925. În ziua de 1 septembrie, prima comună vizitată de D. Kehaia a fost Livezi. În acea vreme localitatea număra 1.000 de case. (Noe 1938: 142)

Dintr-un document putem să deducem că starea de lucruri din Cadrilater era cunoscută de oameni veniți din Livezi, anterior cererilor de emigrare din anul 1925. Mihail D. Handuri, născut în Livezi la 15 mai 1876, având ca tată pe Dinca și ca mamă pe Ciona, domiciliat în Bazargic, solicita un certificat de naționalitate, precizând că-l pierduse pe cel anterior. Martori erau Nicolae Gh. Nicea, N. Tanașoca și (?) Zeana. Certificatul i-a fost eliberat la 25.10.1922. (dos. 101, f.126)

Livezenii au fost în primele rânduri ale celor care doreau emigrarea în Cadrilater. Astfel, în „Memoriul Comitetului de inițiativă privind împroprietărirea și încetățenirea românilor balcanici în România, înaintat Primului-Ministru I.I.C. Brătianu”, realizat în februarie sau martie 1925, 150 de familii apăreau ca fiind doritoare să emigreze din localitatea Livezi. Memoriul era semnat de următoarele persoane: Const. Noe, Vasile Muși, George Celea, Stere Hagigogu, Petre Marcu, Nicolae Pariza, George Popescu, George Colimitra. Iancu Cepi, Dumitru Cușa, George Cuia, Mihali Bazdechi, Stere Buciumană, Nucu Zdru, Mihali Guli, Tacu Celea, Cola Puiu, D. Cațara (Coman 2019: 231; Noe 1938: 134).

În luna aprilie 1926 au ajuns la Constanța 150 de familii de livezeni. Era un număr mare raportat la totalul de 1.000 de case ale comunei Livezi. Aceste 150 de familii sunt probabil cele

BIBLIOGRAFIE

- Berciu-Drăghicescu, Petre 2004 – Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică – Documente (1864–1948)*, vol. I, București, Editura Universității din București.
- Berciu-Drăghicescu, Petre 2006 – Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică – Documente (1918–1953)*, vol. II, București, Editura Universității din București.
- Capidan 1934 – Theodor Capidan, *Meglenoromâni*, vol. 3, București, Academia Română, Cultura Națională.
- Coman 2019 – Virgil Coman, *Din istoria românilor sud-dunăreni în prima jumătate a secolului al XX-lea. Meglenoromâni*, București, Editura Etnologică.
- Cordescu 1906 – Mihail-Virgiliu Cordescu, *1866–1906. Istorical școalelor române din Turcia, Sofia și Turtucaia din Bulgaria și al seminariilor de limba română din Lipsca, Viena și Berlin*, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii.
- Diamandi-Aminceanu 1938 – Vasile Diamandi-Aminceanu, *Români din Peninsula Balcanică*, București, Institutul de Arte Grafice „Tiparul Universitar”.
- Hâciu 1936 – Anastase Hâciu, *Aromânii. Comerț, industrie, arte, expansiune, civilizație*, Focșani, Tipografia Cartea Putnei.
- Noe 1938 – Constantin Noe, „Colonizarea Cadrilaterului”, în *Sociologie Românească*, București, Institutul Social Român – Secția Sociologică. Fundația Regală Culturală „Principele Carol”, 1938, III, nr. 4–6, p. 119–158.
- Papahagi 1903 – Pericle Papahagi, „Megleno-românii, studiu etnografico-filologic”, în *Analele Academiei Române*, Seria II – Tomul XXV, 1902–1903, Memoriile Secțiunii Literare, București, Institut. de Arte Grafice „Carol Gobl”, 1–268.
- Papahagi 1930 – Tache Papahagi, 1930, *Images d'ethnographie roumaine. Dacoroumaine et aroumaine*, vol. 2, București, Cultura Națională.
- Papahagi 1963 – Tache Papahagi, 1963, *Dicționarul dialectului aromân*, București, Editura RSR.

ANEXĂ

DOCUMENTE DE ARHIVĂ CU PRIVIRE LA LIVEZENII COLONIZAȚI ÎN CADRILATER ȘI REFUGIAȚI ÎN ANUL 1940 ÎN NORDUL DOBROGEI

Fondul SCMR de la Arhivele Naționale Centrale – SANIC, referitor la livezenii stabiliți în România, veniți prin colonizare în Dobrogea de Sud și stabiliți, ulterior, după 1940, în localități din Dobrogea de Nord, dar și din Banat și din întreaga țară, oferă, cum o să vedem, informații despre acte de obținere a cetățeniei române, precum și de refacere a actelor civile, de naștere și de botez, documente de pauperitate necesare pentru burse universitare ș.a. Coroborarea acestora cu alte documente de la Arhivele Diplomatice, precum și de la direcțiile județene din Constanța, Tulcea, Ialomița și Călărași, dar și cu documente aflate în arhivele de familie ale descendenților livezenilor stabiliți în România, vor aduce completări la istoria acestei comunități. Este însă complicată căutarea documentelor despre o singură localitate, într-un număr mare de dosare. De asemenea, sunt convins că au scăpat documente referitoare la livezeni chiar din fondul verificat de mine, unde am găsit peste 150 de documente.

Documentele prezentate sunt datate până în anul 1950. Unele persoane la care se referă documentele sunt născute în România după anii 1926–1928, părinții alegând să se stabilească aici, pe baza declarației și asumării apartenenței la națiunea română. Alții, studenți aflați în România, cu părinții rămași în Grecia, au apelat la ajutorul Societății de Cultură Macedo-Română; pentru a obține acte cu care să dovedească faptul că nu aveau resurse financiare.

Unele documente, completate olograf, le-am transcris integral, iar pe altele, constituite din fișe tipizate, le prezentăm cu datele care considerăm că sunt interesante pentru ilustrarea epocii respective și a istoriei familiilor respective. Documente de refacere a actelor de stare civilă, a certificatelor de naștere, mai ales atunci când se bazau pe completare unor formulare tipizate, din economie de spațiu, le indicăm doar cu date sumare.

1. 1926 decembrie 1. Atmageaua Tătărească. Tabel cu 76 de capi de familie, coloniști livezeni, stabiliți în Durostor în anul 1926

Nr. crt.	Nume și prenume	Nr. de înregistrare	Comuna de origine	Țara de origine	Numărul membrilor familiei	Vârsta petiționarului	Comuna unde este colonizat	Județul	Nr. de înregistrare
1	Ioan A. Meliu	305	Livezi	Grecia	1	52	Atmageaua Tătărească	Durostor	1329
2	Mihăil. Mișu	306	-/-	-/-	6	41	-/-	-/-	1330
3	Nicolae T. Mișu	307	-/-	-/-	2	42	-/-	-/-	1331
4	Maria Cupaciu	309	-/-	-/-	1	53	-/-	-/-	1332
5	Apostol I. Meliu	310	-/-	-/-	4	38	-/-	-/-	1333
6	Tașu Mișu	311	-/-	-/-	2	70	-/-	-/-	1334
7	Sterie T. Mișu	312	-/-	-/-	5	28	-/-	-/-	1335
8	Chirața T. Mișu	313	-/-	-/-	2	35	-/-	-/-	1336
9	Sterie N. Tăcu	314	-/-	-/-	6	34	-/-	-/-	1337
10	Sterie T. Gioga	315	-/-	-/-	3	50	-/-	-/-	1338
11	Ioan P. Cepi	316	-/-	-/-	2	65	-/-	-/-	1339
12	George I. Cepi	317	-/-	-/-	6	46	-/-	-/-	1340
13	Constantin I. Cepi	318	-/-	-/-	4	35	-/-	-/-	1341
14	Tache I. Cepi	319	-/-	-/-	2	28	-/-	-/-	1342
15	Ioan T. Rușa	320	-/-	-/-	5	39	-/-	-/-	1342 bis
16	George Cucliciu	321	-/-	-/-	2	61	-/-	-/-	1343
17	Sterie P. Cucliciu	322	-/-	-/-	3	38	-/-	-/-	1344
18	Ioan P. Cucliciu	323	-/-	-/-	4	28	-/-	-/-	1345
19	Mihail P. Guli	324	-/-	-/-	6	52	-/-	-/-	1346
20	Sterie M. Guli	325	-/-	-/-	3	26	-/-	-/-	1347
21	Dima Nachi	326	-/-	-/-	8	42	-/-	-/-	1348
22	Dumitru N. Mindu	327	-/-	-/-	4	58	-/-	-/-	1349
23	Nicolae Mindu	328	-/-	-/-	6	28	-/-	-/-	1350
24	Constantin M. Mindu	329	-/-	-/-	3	28	-/-	-/-	1351
25	Sterie G. Grosu	330	-/-	-/-	5	28	-/-	-/-	1352
26	Nicolae Cipanu	331	-/-	-/-	4	28	-/-	-/-	1353
27	Dimca Ciuleanu	332	-/-	-/-	6	22	-/-	-/-	1354
28	George D. Ciuleanu	333	-/-	-/-	3	26	-/-	-/-	1355
29	Ioan P. Gioga	334	-/-	-/-	6	35	-/-	-/-	1356
30	George St. Gioga	335	-/-	-/-	2	28	-/-	-/-	1357
31	Constantin P. Gioga	336	-/-	-/-	6	42	-/-	-/-	1358
32	Ioan P. Mișu	337	-/-	-/-	6	42	-/-	-/-	1359
33	George Mișu	338	-/-	-/-	1	75	-/-	-/-	1360
34	Ioan N. Abrazi	339	-/-	-/-	2	65	-/-	-/-	1361
35	Nicolae I. Abrazi	340	-/-	-/-	2	30	-/-	-/-	1362
36	Tașcu Baniotu	341	-/-	-/-	3	40	-/-	-/-	1363
37	George Ciuleanu	342	-/-	-/-	1	70	-/-	-/-	1364
38	Mihail P. Ciuleanu	343	-/-	-/-	6	37	-/-	-/-	1365
39	Sterie P. Ciuleanu	344	-/-	-/-	1	46	-/-	-/-	1366
40	Mihail C. Canachi	345	-/-	-/-	4	46	-/-	-/-	1367
41	Constantin M. Canachi	346	-/-	-/-	4	28	-/-	-/-	1368
42	Socrate M. Mișu	347	-/-	-/-	2	26	-/-	-/-	1369
43	Sterie D. Cupaciu	348	-/-	-/-	8	45	-/-	-/-	1370
44	Mihail S. Cupaciu	349	-/-	-/-	3	25	-/-	-/-	1371
45	Constantin Lala	350	-/-	-/-	1	70	-/-	-/-	1372
46	Tașcu C. Lala	351	-/-	-/-	4	35	-/-	-/-	1373

47	Dumitru S. Cupaciu	352	-/-	-/-	2	65	-/-	-/-	1374
48	George D. Cupaciu	353	-/-	-/-	2	25	-/-	-/-	1375
49	Constantin D. Chihali	354	-/-	-/-	4	57	-/-	-/-	1376
50	Ioan P. Limona	355	-/-	-/-	5	25	-/-	-/-	1377
51	Serie P. Limona	356	-/-	-/-	4	34	-/-	-/-	1378
52	Nicolae Mișu Barba	357	-/-	-/-	1	62	-/-	-/-	1379
53	Țașcu P. Limona	358	-/-	-/-	4	32	-/-	-/-	1380
54	Dumitru Merca	359	-/-	-/-	1	75	-/-	-/-	1381
55	Nicolae D. Merca	360	-/-	-/-	8	45	-/-	-/-	1382
56	George Stila	361	-/-	-/-	3	60	-/-	-/-	1383
57	Dumitru Z. Mindu	362	-/-	-/-	5	48	-/-	-/-	1384
58	George Piceava	363	-/-	-/-	6	49	-/-	-/-	1385
59	Mihail G. Piceava	364	-/-	-/-	1	22	-/-	-/-	1386
60	George Farini	365	-/-	-/-	4	60	-/-	-/-	1387
61	Nicolae Farini	366	-/-	-/-	2	14	-/-	-/-	1388
62	Costa N. Paris	367	-/-	-/-	4	52	-/-	-/-	1389
63	Sterie P. Paris	368	-/-	-/-	3	29	-/-	-/-	1390
64	Paris C. Paris	369	-/-	-/-	1	26	-/-	-/-	1391
65	Zoica Andora	370	-/-	-/-	2	55	-/-	-/-	1392
66	George S. Andora	371	-/-	-/-	5	29	-/-	-/-	1393
67	Țașcu D. Mindu	372	-/-	-/-	2	23	-/-	-/-	1394
68	Țașcu Lungu	373	-/-	-/-	1	80	-/-	-/-	1395
69	Stere C. Lungu	374	-/-	-/-	1	22	-/-	-/-	1396
70	Nicolae T. Lungu	375	-/-	-/-	5	48	-/-	-/-	1397
71	Hristu C. Lungu	376	-/-	-/-	3	36	-/-	-/-	1398
72	Nicolae S. Bica	377	-/-	-/-	4	50	-/-	-/-	1399
73	Steri I. Cepi	378	-/-	-/-	8	42	-/-	-/-	1400
74	Steri S. Rușă	379	-/-	-/-	4	30	-/-	-/-	1401
75	Sterie D. Pana	380	-/-	-/-	3	34	-/-	-/-	1402
76	Hristu Papadumitru	381	-/-	-/-	1	37	-/-	-/-	1403
77	Toma Statu	382	Nijopole	Serbia	2	20	-/-	-/-	1404
78	Teodor Statu	383	-/-	-/-	1	24	-/-	-/-	1405
79	Tota N. Popi	384	Livezi	Grecia	2	32	-/-	-/-	1406
80	George S. Cârnicu	385	-/-	-/-	1	21	-/-	-/-	1407
81	Ion M. Curcuba	386	-/-	-/-	3	26	-/-	-/-	1408 1407
82	Constantin N. Merca	387	-/-	-/-	1	-	-/-	-/-	1409 1608
83	Nicolae G. Merca	388	-/-	-/-	1	-	-/-	-/-	1410 1609
84	Nicolae S. Mișu	389	-/-	-/-	3	48	-/-	-/-	1411 1610
85	Constantin Zechiu	390	-/-	-/-	2	27	-/-	-/-	1412 1611

Atmageaua Tătărească 1/12/926

Delegatul coloniștilor [semnat indescifrabil] (Dos. 116, f. 13, 14).

2. 1926 octombrie 5. Uzungi-Orman. Scrisoarea unui grup de macedo-români stabiliți în Uzungi-Orman către SCMR, înregistrată sub nr. 680 în 14/X/926 referitoare la atitudinea prefectului de Durostor, I. Ghibănescu, față de coloniști

Uzungi-Orman, în 5 Octombrie 1926

Domnule Președinte,

Subsemnații, coloniști Macedo-români, stabiliți în comuna Uzungi-Orman, Județul Durostor, avem onoarea a vă face cunoscut următoarele:

Azi, în 5 Octombrie 1926, a venit în comuna noastră o comisie compusă din: Prefectul Județului Dl. I. Ghibănescu, Inspectorul Agricol Dl. Floru, Căpitanul de Jandarmi Dl. Popescu, Consilierul Agricol Dl. Alexandru, Administratorul Plășii Dl. Măndrescu, Agronomul Regional Dl. T. Teodorescu, Dl. Dtru Ciotti, delegatul coloniștilor, și s-au ocupat de situația noastră.

Dl. Alexandru, Consilierul Agricol de la Silistra, care este menit ca să se ocupe mai mult de situația noastră, în loc să ne încurajeze – dureros vă înștiințăm că s-a exprimat fățiș zicând „vă puteți duce de unde ați venit”; numitul consilier, după informațiunile căpătate, s-a exprimat și mai rău în alte centre de coloniști unde era inspirată ideea la unii slabi în conștiința lor națională, de a se vedea din nou în sânul dușmanilor a căror sete nu s-a potolit încă de sângele românesc.

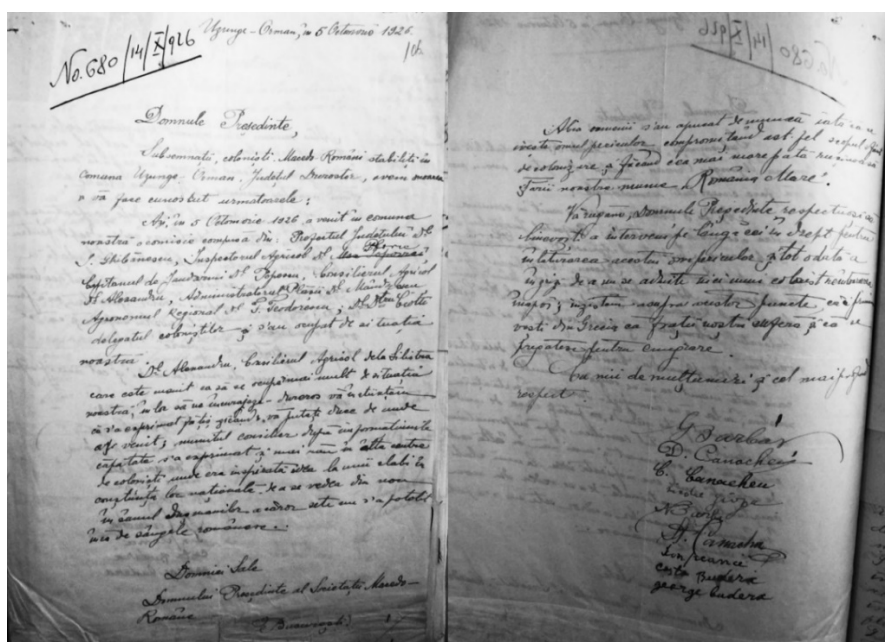
Abia oamenii s-au apucat de muncă [și] iată că se ivește omul periculos compromițând astfel scopul sfânt de colonizare și făcând cea mai mare pată rușinoasă Țării noastre mume România Mare.

Vă rugăm Domnule Președinte respectos și să binevoiiți a interveni pe lângă cei în drept pentru înlăturarea acestui om periculos și totodată de a îngriji a nu se admite nici unui colonist reîntoarcerea înapoi; insistăm asupra acestor puncte căci primim vești din Grecia că frații noștri suferă și că se pregătesc pentru emigrare.

Cu mii de mulțumiri și cel mai profund respect.

Gh. Barba, D. Canacheu, C. Canacheu, Nicolae Giogu, N. Barba, St. Canacheu, Ion Peance, Costa Budera, George Budera

Domniei Sale
Domnului Președinte al Societății Macedo-Române
București. (Dos. 117, f. 106, 106v).

Sursa ANR, SANIC, dos. 117, f. 106, 106v

3. 1926. Scrisoarea unui grup de aromâni stabiliți în Tatar-Atmagea către Societatea de Cultură Macedo-Română referitoare la problemele întâmpinate de primii coloniști macedo-români stabiliți în acest sat

Domnule Președinte,

Subsemnații, coloniști Macedo-români, stabiliți în centrul Tatar-Atmagea, surprinși de cele ce am constatat în timpul inspecției d-lui inspector general împreună cu domnul prefect al județului nostru, Ilie Ghibănescu, și consilierul agricol C. Alexandrescu, vă aducem la cunoștință d^{ei} voastre următoarele:

Aproape în toate centrele, pe lângă toate întrebările care li se puneau coloniștilor, la întrebarea ce trebuie pusă dacă dorește să se înscrie ca supus român, li se propunea, dacă doresc să se întoarcă în Grecia, promițându-le toate înlesnirile din partea Guvernului, transportul gratis, mâncare până să ajungă în Grecia, și că odată ajunși acolo Statul român iarăși se va interesa de soarta și de traiul lor acolo.

Din cauza acestor promisiuni mulți coloniști slabi la judecată, disperați de starea de lucruri de aci, au declarat că nu vor nimic, numai întoarcerea lor în Grecia.

Toate aceste familii sunt vreo 90 aproximativ. Noii coloniști din Atmageaua Tătărească, cunoscând de aproape pe acești frați coloniști din regiunea Meglenia și Vodena, prin fanatismul lor de luptători români cât timp au fost în Macedonia, credeau mai degrabă că din cauza mizeriei ce îndură aici au înnebunit, iar nu că le va fi mai bine dacă ei merg înapoi. Ei nu sunt în stare astăzi să judece despre ceea ce trebuie să facă pentru îmbunătățirea vieții lor și sunt gata să se arunce în brațele oricărui le-ar promite ceva.

Și atunci întrebăm pe D^{voastră}, Domnule Președinte, care sunteți astăzi capul tuturor macedonenilor, atât celor din Macedonia cât și celor care se află în Țară: oare nu e de datoria noastră, a tuturor aromânilor să-i împiedicăm de a se înapoia, fără ca noi să comitem vreo crimă, căci un om când înnebunește trebuie să fie legat ca să nu deranjeze pe alții. Odată înapoiați în Grecia, chiar 10 coloniști, va cântări mult, pentru că cei ce vor rămâne aci își vor pierde curajul, iar cei din Macedonia își vor pierde toată speranța care au avut-o despre România, și-și vor alege alt drum, păgubitor pentru toți românii. Și atunci: Adio! Chestie macedoneană! Adio milioane cheltuite pentru această chestie! Atunci toți cei deranjați pentru chestiunea macedoromână și pentru colonizarea Cadrilaterului își vor găsi liniștea și vor petrece și dormi în pace, numai sufletele celor căzuți în Macedonia și Cadrilater nu vor dormi liniștite în mormânturi, ci vor cere de la cei naționaliști cu sentiment nepătat „răzbunare”.

Pentru aceasta, vă rugăm Domnule Președinte, interveniți pe lângă cei în drept să se ia măsuri urgente pentru ajutorarea acestor disperați coloniști, dar nicidecum să li se elibereze pașapoarte pentru întoarcerea lor în Grecia.

În numele tuturor coloniștilor din centrul Tatar-Atmagea

Tance Hr., N.S. Mișu, Di. Cerileanu, Mihail Mișiu, George Cepi, Ioan Rușa, George Cuculiciu. (Dos. 117, f. 112, 113).

4. 1926 octombrie 10. Uzunghi-Orman. Biletul lui Gheorghe Barba din Livezi (Grecia), colonizat în Uzunghi-Orman, de la 10 octombrie 1926, către aromânul Pariza din București

Dragă Pariza,

În 5 ct. am înaintat prin persoană o cerere către Societate referitor la consiliul agricol din Silistra, care în loc să încurajeze pe coloniști, din contră, le spuneau să plece înapoi în Grecia. Dacă această cerere a sosit, te rog dragă fierbinte, pune timbre dacă ești bun. Totodată se reamintește și de inspectorul general agricol, dl. Max Popovici, aceasta din greșeală. Nu era acesta ci un alt subinspector, al cărui nume însă scapă. Se zice c-ar fi un grec de origine.

Îți mulțumesc din toată inima.

G. Barba,

Uzunghi-Orman 10/X/926. (Dos. 117, f. 114)

5. 1928 noiembrie. Satul Turcu Suiu, com. Uzunghi-Orman. Cererea învățătorului D. Canacheu, către SCMR, pentru ca fiul său, George D. Canacheu să fie admis ca bursier

Domnule Președinte,

Subsemnatul D. Canacheu, învățător român colonist în satul Turcu Suiu, com. Uzungen Orman, jud. Durostor, cu onoare vă rog să binevoiați a dispune ca fiul meu, George D. Canacheu, care a absolvit clasa I-a liceală la liceul din Silistra, să fie admis ca bursier la un liceu din Țară în clasa a II-a de liceu.

Cu înalt respect,

D. Canacheu

Învățător român com. Turcu Suiu

Jud. Durostor

D^{ei} Sale

Domnului Președinte al Soc. Macedo-Române. (Dos. 121, f. 40)

6. 1928 martie 5. București. Cererea Societății Culturale Meglenia², către SCMR, prin care se solicita eliberarea a cinci certificate de naționalitate

București 5 martie 1928

Domnule Președinte,

² Antetul acestei societăți era următorul: „Meglenia” Societate de Cultură (Înființată la 6 ianuarie 1916). Centrala: București, str. Oituz nr. 19, etaj. Telefon 20|19. Sucursale: în comunele Aidogdu-Bazrachian, Haschioi, Arabağilar, Cara-Orman, Capaclia, Cocina, Sarsânlar, Tatar-Atmadjlar, Uzumgi-Orman, județul Durostor și în orașul Sebing-Ohio, America de Nord.

Vă rugăm să binevoiti a dispune să se elibereze un certificat de naționalitate următorilor coloniști:

- 1). Mihail A. Bajdechi, orig. din Vodena, [stabilit în] Arabagilar
 - 2). Ianuș Mihale Ioan, -//-
 - 3). Dimitrie N. Caneli, -//-
 - 4). Dumitru Gh. Trăpci, orig. din Gopeși [stabilit în] Iali-Ceatalgea
 - 5). Const. D. Canacheu, orig. din Livezi (Meglenia), [stabilit în] Tatar-Atmagea
- Președinte, Cu stimă,
Chr. Iuffu Secretar gen.
[semnat indescifrabil]

D. Sale

Domnului Președinte al Societății de Cultură Macedo-Română.

După adnotările de pe marginea documentului se observă că cererea s-a aprobat în 13 martie 1928, s-au alocat numerele de diplome 243-247 și s-au eliberat gratuit în data de 23 martie 1928. (Dos. 179, f. 105)

[Livădz, Grecia]

1929, 5 sept.

a — Représentants d'anciennes générations, actuellement transplantés dans une région dont l'aspect géographique, le milieu et la façon de vie sont différents.

Reprezentanți ai unor generații bătrâne, azi transplantați într-o regiune cu alt aspect geografic, cu alt mediu, cu altă viață.

[Livădz și Deniscu, Pinel]

1929, 9 mai.

a — Dans la nouvelle patrie géographique aussi — savoir au Quadrilatère Roumain — les vieux continuent à porter la «sá-rica» même en été.

Și în noua lor patrie geografică — a-nume în Cadrilaterul României — bătrânii continuă să poarte *sá-rica* chiar în zilele de vară.

Livezeni în costume tradiționale. Foto Tache Papahagi, 1930

7. 1928 martie 17. București. Stere Geoga solicita eliberarea unui certificat de naționalitate

București 17 martie 1928

Domnule Președinte

Subsemnatul Stere Geoga, colonist stabilit în comuna Tatar-Atmagea, român macedonean din comuna Livezi, Macedonia, vă rog să binevoiti a-mi elibera un certificat de naționalitate pentru mine și câte unul pentru fiii mei Stamate St. Geoga și Dumitru St. Geoga.

Cu toată stima,
Stere Geoga
Tatar-Atmagea
Județul Durostor.

Din adnotările de pe margine rezultă că s-au alocat nr. de certificate 387, 388, 389 și s-au eliberat la 18 mai 1928. (Dos. 179, f. 198)

8. 1928 iulie 17. Solicitarea lui Gheorghe N. Costa, pentru eliberarea unui certificat de origine etnică română

Domnule Președinte,

Subsemnatul Gheorghe N. Costa, român macedonean din comuna Livezi, jud. Salonic, sunt venit în Țară cu pașaport grecesc și dorind a mă înapoia spre a-mi aduce familia ca coloniști în jud. Durostor, vă rog să binevoiți a-mi libera certificat că sunt român macedonean spre a nu mi se pune piedici la controlul străinilor.

Cu stimă,
Gheorghe N. Costa
D^{ei} Sale,
Domnului Președinte al Societății Macedo-Române București.
A primit certificatul cu nr. 486 din 17 iulie 1928. (Dos. 180, f. 67)

10. — 1929, 9 mai. — Tineri grămosteni din Livă'dz (nord-est de Salonic) în costum de sărbătoare, purtând căciuli dacoromânești — fotografiați în România.

Foto Tache Papahagi, 1963, p. 1405

9. 1928 iulie 17. Solicitarea lui Sterie Z. Barba, pentru eliberarea unui certificat de origine etnică română

Domnule Președinte,

Subsemnatul Sterie Z. Barba, din comuna Livezi – Macedonia, sunt venit în Țară cu pașaport grecesc și dorind a mă înapoia spre a-mi aduce familia ca colonist în jud. Durostor, vă rog să binevoiți a-mi elibera un certificat că sunt român macedonean pentru a-mi servi la controlul străinilor.

Cu stimă,
Sterie Z. Barba
D^{ei} Sale,
Domnului Președinte al Societății Macedo-Române București.
A primit certificatul cu nr. 487 din 17 iulie 1928. (Dos. 180, f. 68)

10. 1928 iulie 17. Solicitare făcută de Dafni P. Barba, pentru eliberarea unui certificat de origine etnică română

Domnule Președinte,
Subsemnata Dafni P. Barba, din comuna Livezi – Macedonia, vă rog să binevoiți a-mi libera certificat că sunt română macedoneană și că întoarsă în țară cu pașaport grecesc doresc a mă înapoia apoi a-mi aduce familia în Cadrilater și a-mi servi la controlul străinilor.

Cu stimă,
Dafni P. Barba
Domniei Sale,
Domnului Președinte al Societății Macedo-Române București.
A primit certificatul cu nr. 488 din 17 iulie 1928. (Dos. 180, f. 69)

11. 1928 iulie 17. Solicitare lui Nicolae Pala, pentru eliberarea unui certificat de origine etnică română

Domnule Președinte,
Subsemnatul Nicolae Pala, colonist în comuna Veterna jud. D^{tor}, intrând în țară cu pașaport grecesc și am obținut bilet de liberă petrecere, pentru a nu mi se face mizerie de către controlul străinilor, vă rog să binevoiți a-mi elibera certificat că sunt român macedonean din comuna Livezi – Macedonia.

Cu stimă,
N. Pala
D^{ei} Sale,
Domnului Președinte al Societății Macedo-Române București.
A primit certificatul cu nr. 489 din 17 iulie 1928. (Dos. 180, f. 70)

12. 1930 octombrie 20. Oja-Chioi, jud. Durostor. Rezoluția lui Constantin Noe, prin care i se elibera lui Vangheli Frangu din com. Hagiachioi, colonist în Durostor, certificat că este român macedonean

„Domnule Președinte,
Subsemnatul Vangheli Frangu, român macedonean din comuna Livezi, Grecia, Macedonia, colonist în comuna Oja-Chioi, jud. Durostor, cu onoare vă rog să binevoiți a-mi elibera un certificat de naționalitate fiindu-mi trebuincios.

Cu toată stima,
(ss) Vangheli Frangu,
Comuna Oja-Chioi
Jud. Durostor.
D. Sale,
Domnului Președinte al Societății Macedo-Române București”. (Dos. 182, f. 143)

13. 1933 mai 26. Atmageaua Tatarască. Cererea lui Apostol Ioan Șișcu, prin cererea înregistrată cu nr. 243, pentru eliberarea unui certificat de naționalitate română

Domnule Președinte,
Subsemnatul Apostol Ioan Șișcu din com. Livezi, Macedonia, și actualmente stabilit în centrul de colonizare Atm. Tatarască, județul Durostor, cu profund respect vă rog să binevoiți a-mi elibera un certificat doveditor că sunt de origine român macedonian, fiindu-mi cerut la dobândirea cetățeniei române.

Cu stimă,
Apostol I. Șișcu
Domniei Sale
Domnului Președinte al Societății de Cultură Macedo-Română.

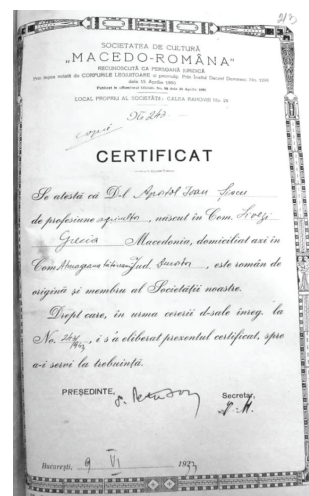
[Ștampilă] Achitat una sută

Cu chitanța No. 4814/933

Înscriere –

Cămin: 100

22.V.933: Cotizație –

[Notă stânga sus] Iunie 1933

Se aprobă referatul comisiei,
[Semnat] indescifrabil

Suntem de părere a i se elibera certificatul cerut plătind taxa de lei 100 (una sută) pentru cereri. 27 mai 1933

[Semnat] indescifrabil

T. Prifti

[Semnat] indescifrabil

Sterie Hagigogu

Sursa SANIC, dos. 127, f. 213

Pe verso:

Certificăm pe răspunderea noastră că numitul Apostol I. Șișcu este de origine român macedonian, din comuna Livezii Mari, Macedonia.

Martori: Sterie M. Guli

Mihail St. Copaciu

Gheorghe Șișcu

Gh. Cepi

Di. Ciulianu. (Dos. 127, f. 212, 212v)

14. 1935 iunie 28. Atmageaua-Tatarască. Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 360, act eliberat la 1 iulie 1935

Domnule Președinte,

Subsemnatul Copaciu St. Dumitru, născut în com. Livezi (Macedonia) în anul 1913 aprilie 28, și având părinții colonizați în com. Atmageaua-Tatarască, jud. Durostor, cu onoare vă rog să binevoiți să-mi eliberați un certificat de naștere după data de mai sus menționată pentru a mă folosi de el.

Primiți vă rog Domnule Președinte asigurarea deosebitei stime

D. Copaciu

Student al Facultății de Științe

Secția Matematici Anul I

Numele tatălui = Sterie

Numele mamei = Pepa Merca

Preotul = Const. Canacheu

Biserica = Sf. Petru și Pavel

Naș = Dumitru Aita

Domniei Sale

Domnului Președinte al Societății de Cultură Macedo-Română.

[Rezoluții pe marginea cererii:] Rog a se elibera certificatul cerut solicitantului fiind personal cunoscut de mine. Datele indicate sunt exacte. 27.VI.935 Const. Noe

Suntem de părere a i se elibera certificatul cerut cu scutire de taxe fiind colonist. 27.VI.935. [semnat indescifrabil] (Dos. 131, f. 45)

15. 1938 decembrie 16. București. Cererea elevei Ștefania Meghea pentru acordarea unui ajutor material

Domnule Președinte,

Subsemnata Meghea P. Ștefania, studentă Științe Naturale, vă rog să binevoiți a-mi acorda un ajutor.

Cu deosebit respect

Meghea P. Ștefania

Buc. 15 Dec. 1938

Domniei Sale

Domnului Președinte al Societății de Cultură Macedo-Română.

[Rezoluții pe marginea cererii:] 15 Decembrie 1938. Se aprobă un ajutor de 1000 lei (una mie) [semnat indescifrabil]

Am primit lei o mie (1000)

Meghea P. Ștefania

16 dec 1938. (Dos. 131, f. 78)

16. 1938 ianuarie 18. Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 26

Domnule Președinte,
Subsemnatul Gheorghe N. Barba, elev, născut la 18 martie 1925 din părinți macedoneni și anume Maria Barba și Hristu Barba din com. Livezi, Macedonia, și botezat de preotul Papa Niculae la biserica Sfântu Niculae din comună, având ca naș pe Niculae Ciaciu.

Cu onoare vă rog să binevoiți a-mi elibera un certificat de naștere pentru a-mi servi la nevoie.

Cu deosebit respect,

Gh. N. Barba.

Domniei Sale

Domnului Președinte al Societății de Cultură Macedo-Română.

[Rezoluții pe marginea cererii:] Se atestă de noi că data și locul nașterii este exact. [semnat indescifrabil]

Suntem de părere a i se elibera certificatul cerut cu scutire de taxe fiind elev. Chr. Iuffu

25 ianuarie 1938 Se va libera. [semnat indescifrabil]" (Dos. 130, f. 333)

17. 1938 ianuarie 18. Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere făcută de Zoița N. Barba

Domnule Președinte,
Subsemnata Zoița N. Barba, elevă, născută la 15 mai 1925 din părinți macedoneni, și anume Chirața Barba și Niculae Barba din comuna Livezi, Macedonia, și botezată de preotul Papa Niculae la biserica Sfântu Niculae din comună, având ca naș pe Mihail Barba

Cu onoare vă rog să binevoiți a-mi elibera un certificat de naștere pentru a-mi servi la nevoie.

Cu deosebită stimă,

Zuița N. Barba

Domniei Sale

Domnului Președinte al Societății de Cultură Macedo-Română.

[Rezoluții pe marginea cererii:] Se atestă de noi că data și locul nașterii este exact. [semnat indescifrabil]

Suntem de părere a i se elibera certificatul cerut cu scutire de taxe fiind elevă. Chr. Iuffu

25 ianuarie 1938 Se va libera. [semnat indescifrabil]" (Dos. 130, f. 332)

18. 1940 iulie 12. Durostor. Document de stabilire a datelor de naștere pe cale judecătorească

Copie Dos. nr. 2293/40

România

Tribunalul județului Durostor

Jurnal numărul 7003

1940 iulie 12

Președinția D-lui Ion Dima Jude Președinte

Membri Prezinte D-l Al. Chiorpec Jude de Instrucție

S-a luat în cercetare cererea făcută de Mihail Barză din comuna Hischioi județul Durostor, prin care cere ca contradictoriu și pe baza depozițiilor martorilor să se constate față cu Ministerul Public epoca nașterii nepotului său Sterie, care a avut loc în anul 1926 luna februarie ziua 10 în comuna Livezi – Macedonia din părinți legitimi anume Elena și tată Dumitru și această constatare să se facă în lipsă de registre de stare civilă.

La apelul nominal s-a prezentat reclamantul și martorii. Procedura fiind completă, s-au citit actele din Dos. și s-au audiat martorii Costică Vărghida și Dumitru Tică sub prestare de jurământ conform art. 96 pr.civ. ale căror depozițiuni s-au atașat la Dos.

Reclamantul cere a se încuviința cererea ce a făcut și a se constata epoca nașterii nepotului său Sterie D. Barză.

Constată că declarațiunile martorilor arătați mai sus și ascultați azi sub jurământ rezultă că Sterie D^{tru} Barză s-a născut în comuna Livezi din Macedonia în anul 1926, luna februarie 10, din părinți legitimi căsătoriți anume Elena și Dumitru Barză.

Dat în Camera de Consiliu azi 12 iulie 1940

Ion Dima

Alvian Chiorpec

Grefier I. Pavel

România

Grefa Tribunalului Durostor
Prezenta copie fiind conformă cu originalul se certifică de noi
Grefier
Indescifrabil. (Dos. 156, f. 9)

19. 1942 octombrie 29. București. Cererea lui Gheorghe H. Barba pentru a deveni membru al SCMR și pentru eliberarea unui certificat de naționalitate română (rezumat)

La 29 octombrie 1942, Gheorghe H. Barba, domiciliat în com. Apărătorii Patriei, str. Neajlov nr. 2, român macedonean născut din părinți români de origine, Hristu Barba, din comuna Marile-Livezi, districtul Pelas, Grecia, și Maria Pârpodî, originară din Livezi, districtul Peles, Grecia, născut în 1895, decembrie 21 [în formular e specificat că e greșită data nașterii, corect fiind 22 ianuarie 1927], de profesiune casier, stabilit în țară în anul 1933, luna octombrie, [conform formularului tipizat] dorește să fie membru activ al Societății de Cultură Macedo-Română, solicita înscrierea și eliberarea unui certificat din care să se constate originea română, fiindu-i necesar pentru obținerea naturalizării. Era botezat la biserica Sf. Nicolae de Popa Gheorghe, naș fiind Mihail Camburi...

Atașată este adeverința prin care martorii Nicolae Damașotu, domiciliat în București, str. Ștefan cel Mare nr. 13, de profesie comerciant, Saramandu Stere, domiciliat București, str. Berceni nr. 77, de profesie negustor, și Mișiu Stere, domiciliat București, str. Apărătorii Patriei nr. 14, de profesie negustor, cunoscându-l personal pe Gheorghe H. Barba, propuneau să fie înscris în Societate. (Dos. 124, f. 6, 7)

20. 1942 octombrie 6. București. Cererea olografă a Zoîței Hagi Vreta, prin care solicita un certificat de naștere

Domnule Președinte,
Subsemnata Hagi Vreta Zoîța, născută în comuna Livezi, din părinți români-macedoneni, refugiată din jud. Durostor, domiciliată actualmente în București, șos. Berceni 91, respectuos vă rog să binevoiți a-mi elibera un extract de naștere, de la Societatea Macedo-Română, ce cu onoare [o] conduceți, având nevoie de a mă înscrie la facultate.

Cu stimă,
Hagi-Vreta Zoîța
D-sale
Domnului Președinte al Societății Macedo-Române
București. (Dos. 153, f. 125)

21. 1942 octombrie 8. București. Cererea Zoîței Hagi Vreta, prin care solicita eliberarea unui certificat de naționalitate română și un act de naștere (rezumat)

La 8 octombrie 1942, Zoîța Hagi Vreta, domiciliată în București, str. Berceni nr. 91, româncă macedoneană născută din părinți români de origine, Costa Hagi Vreta, originar din com. Livezi, districtul Salonic, Grecia, și Despina Hagi Vreta, născută Palicari, originară din Livezi, districtul Salonic, Grecia, de profesie studentă, stabilită în țară în anul 1928, luna iulie, solicita înscrierea și eliberarea unui certificat din care să se constate originea română, precum și un act de naștere, fiindu-i necesar pentru obținerea naturalizării. Era botezată la biserica Sf. Nicolae de Popa Nicolae, naș fiindu-i Nicolae Giagiu... (Dos. 153, f. 124)

22. 1942 septembrie 3. București. Cererea lui Niculae D. Zicu, prin care solicita înscrierea în SCMR și eliberarea unui certificat (rezumat)

În 3 septembrie 1942 s-a înregistrat cu nr. 0705 cererea de înscriere în Societate și de eliberare a unui certificat, făcută de Niculae D. Zicu, domiciliat pe str. Vasile Lascăr nr. 179 din București, cerere taxată cu 500 lei. Acesta era născut în Livezi la 14 aprilie 1915, având părinți de origine română, tata Dumitru Zicu, mama Pepa Hrisicu. Stabilit în țară în noiembrie 1933, era de profesie funcționar. Garantau pentru el, așa cum arată și Adeverința atașată, Constantin Beffă, comerciant, domiciliat pe str. Griviței nr. 202, Gheorghe Ciunga, student, domiciliat pe str. Matei-Voevod nr. 77, și M. Barză, comerciant, domiciliat pe str. V. Lascăr nr. 174... (Dos. 153, f. 299, 300)

23. 1942 august 28. Apărătorii Patriei. Cererea elevei Maria St. Mișu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

În 28 august 1942 s-a înregistrat cu nr. 688, cererea de eliberare a unui certificat de naștere, făcută de eleva Maria St. Mișu, domiciliată în Șos. Olteniței nr. 62, com. Apărătorii Patriei, cerere scutită de taxă. Aceasta era

născut în Livezi la 25 iunie 1931 în Atmageaua Tatarască, jud. Durostor, având părinți de origine română, tata Sterie T. Mișu, mama Cherața N. Costică din Livezi, Macedonia. Ca martori au semnat C. Canacheu, St. Tocu și C. Saramandu...

I s-a eliberat certificatul cu nr. 4749 din 1942. Cererea este însoțită de o adeverință tip, completată și semnată de martori. (Dos. 153, f. 323, 324)

24. 1943 iulie 5. Mihai Viteazu, jud. Constanța. Cererea lui Gheorghe Sterie Magiricu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

În 5 iulie 1943 se solicita certificat de naștere prin cererea înregistrată cu nr. 532, de către Gheorghe Sterie Magiricu, domiciliat în com. Mihai Viteazu, jud. Constanța, având părinți de origine română, tata Sterie Magiricu, mama Sultana Grossu din Livezi, Macedonia, născut în 10 octombrie 1902, plugar, stabilit în 7 decembrie 1931 în țară... A fost botezat în biserica Sf. Nicolae, preot fiind Papanicolae și naș Ion Paja. A primit certificatul de naștere nr. 1703 din 1943. (Dos. 154, f. 82)

25. 1943 iulie 6. Budești, jud. Ilfov. Cererea lui Petre Cocot pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Prin cererea înregistrată cu nr. 541/6.VII.1943, Petre Cocot, domiciliat în com. Budești, jud. Ilfov, născut din părinți de origine română, tata Ion Cocot, mama Cherata Panci, din Livezi, districtul Salonic, Macedonia, la 10 mai 1903, plugar, stabilit în mai 1928 în țară, solicita eliberarea unui certificat de naștere... A fost botezat în biserica Sf. Nicolae, preot fiind Papadumitru și naș Dumitru Canacheu. A primit certificatul de naștere nr. 1705 din 1943. (Dos. 154, f. 62)

26. 1943 iulie 6. Budești, jud. Ilfov. Cererea lui Sterie Limona pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere înregistrată cu nr. 540 din 6 iulie 1943, prin care se solicita un eliberarea unui certificat de naștere prin care să se ateste originea română, a fost făcută de Sterie Limona, domiciliat în com. Budești, jud. Ilfov, născut din părinți de origine română, tata Dumitru Limona, mama Zoița Vituli, din Livezi, districtul Salonic, Macedonia, la 24 decembrie 1906, plugar, stabilit în mai 1928 în țară... A fost botezat în biserica Sf. Nicolae, preot fiind Papadumitru și naș Dumitru Papaianache. A primit certificatul de naștere nr. 1706 din 1943. (Dos. 154, f. 64)

27. 1943 iulie 11. București. Cererea Chiraței M. Paja pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Chirața M. Paja, domiciliată în Calea Rahovei nr. 358 din București, născută din părinți de origine română, tata Mihai Paja, mama Sultana Noise I. Lengiu, din Livezi, districtul Salonic, Macedonia, la 15 martie 1924, casnică, stabilită în decembrie 1928 în țară, fusese botezată în biserica Sf. Nicolae de către preotul Papa Stere, având ca naș pe Stere Pala...

La „11 iulie 1943 se va prezenta în fața comisiei”, este rezoluția notată pe cerere înregistrată cu nr. 564/11.VII.1943 pentru eliberarea unui certificat de naștere. Iar urmarea acestei prezentări este și ea notată: „Se aprobă”, cu 3 semnături indescifrabile. A primit certificatul de naștere cu nr. 1720 din 1943. (Dos. 154, f. 33)

28. 1943 iulie 11. București. Cererea Sultanei M. Paja pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cu aceeași rezoluție și același rezultat este și documentul înregistrat cu nr. 564/11.VII.1943, care arată că persoanele au venit împreună, reprezentând cererea pentru eliberarea unui certificat pe numele Sultana M. Paja, domiciliată în Calea Rahovei nr. 358 din București, născută din părinți de origine română, tata Ion Lengiu, mama Maria născută Barba, din Livezi, districtul Salonic, Macedonia, la 15 ianuarie 1885, casnică, stabilită în decembrie 1928 în țară, fusese botezată în biserica Sf. Nicolae de către preotul Papu Nicola, având ca naș pe Foti Guli... A primit certificatul de naștere nr. 1719 din 1943. (Dos. 154, f. 35)

29. 1943 iulie 25. București. Cererea lui Nicolae St. Tâcu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere înregistrată cu nr. 597, din 25 iulie 1943, de eliberare a unui certificat de naștere, a fost depusă de Nicolae St. Tâcu, domiciliat în str. Berceni nr. 42 din București, născut din părinți de origine română, tata Stere

Tăcu, mama Maria Tăcu, din Livezi, districtul Salonic, Macedonia, la 14 ianuarie 1905, comerciant, stabilit în 22 aprilie 1926 în țară. Martori erau Mișu Tașcu, Costa Nedi și Nicolae St. Mișu. A fost botezat în biserica Sf. Maria, preot fiind Papanicola și naș Foti Legiu... A primit aprobarea la 15 august 1943 și certificatul cu nr. 5280, plătindu-se taxă 5000 lei.

Cererea este însoțită de Adeverința pe format tipizat în care martorii declară că îl cunosc pe solicitant că are origine aromână și că poate deveni membru al Societății. (Dos. 154, f. 92, 93)

30. 1943 iulie 18. Sarighiol din Deal, jud. Tulcea. Cererea lui Constantin St. Varghida pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru un certificat de naștere din 18 iulie 1943, cu rezoluția „se va prezenta cu acte”, înregistrată cu nr. 596 la 25 iulie 1943, depusă de Constantin St. Varghida, domiciliat în Sarighiol din Deal, jud. Tulcea, născut din părinți de origine română, tata Stere Varghida, mama Ecaterina St. Varghida, din Livezi, districtul Salonic, Macedonia, la 2 februarie 1903, plugar, stabilit în 28 mai 1928 în țară. Martori erau Stere Tăcu, Tașcu Banioti și Nicolae St. Mișu... A fost botezat în biserica Sf. Maria de către preotul Papanicola, având ca naș pe Tașcu Mișu. A primit certificatul cu nr. 1719 din 1943.

Cererea este însoțită de Adeverința pe format tipizat în care martorii declară că îl cunosc pe solicitant că are origine aromână și că poate deveni membru al Societății. (Dos. 154, f. 94, 95)

31. 1943 iulie 4. Babadag. Cererea lui Dumitru Barzachi pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru un certificat de naștere înregistrată cu nr. 522 la 4 iulie 1943, depusă de Dumitru Barzachi, domiciliat în Babadag nr. 23, jud. Tulcea, născut din părinți de origine română, tata Stere Barzachi, mama Agora Baiucli, din Livezi, districtul Salonic, Macedonia, la 20 mai 1904, comerciant, stabilit în septembrie 1928 în țară... A fost botezat în biserica Sf. Nicolae de către preotul Papanicola, având ca naș pe Stere Sauli. A primit certificatul de naștere cu nr. 1692 din 1943. (Dos. 154, f. 108)

32. 1943 iulie 7. Sarighiol de Deal, jud. Tulcea. Cererea Chiraței Mihail pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru un certificat de naștere cu nr. 521 la 7 iulie 1943, depusă de Chirața Mihail, domiciliat în Sarighiol de Deal, jud. Tulcea, născut din părinți de origine română, tata Costa Chirața, mama Vera Palicaru, din Livezi, districtul Salonic, Macedonia, la 15 februarie 1904, plugar, stabilit în mai 1928 în țară. A fost botezat în biserica Sf. Nicolae de către preotul Papanicola, având ca naș pe Gheorghe Palicaru... A primit certificatul de naștere cu nr. 1691 din 1943. (Dos 154, f. 110)

33. 1943 mai 30. București. Cererea elevului Dumitru C. Canacheu pentru eliberarea unui certificat de naționalitate (rezumat)

Cerere pentru un certificat de naștere necesar pentru înscrierea la liceu înregistrată cu nr. 435 la 30 mai 1943, depusă de Dumitru C. Canacheu, domiciliat în com. Apărătorii Patriei, Șos. Olteniței nr. 62, București, născut din părinți de origine română, tata Constantin Canacheu, mama Elena Mișu, din Livezi, districtul Salonic, Macedonia, la 12 septembrie 1932 în Atmageaua Tatarască, jud. Durostor...

Pentru dovedirea originii etnice române atașa o Adeverință semnată de Nicolae T. Mișu, Costa Saramandu și Tașcu Barba. A primit certificatul cu nr. 5174 din 1943 (Dos. 154, f. 257, 258)

34. 1943 mai 30. București. Cerere olografă a Mariei Pandele Meghea, înregistrată cu nr. 434, cu adnotarea că se va elibera adeverința solicitată

Domnule Președinte,

Subsemnata Maria Pandele Meghea, domiciliată în București, str. Sf. Nicolae Tei nr. 10, respectuos vă rog să binevoiți a-mi elibera o adeverință prin care să se certifice că în Macedonia căsătoriile, cununile nu se oficiau decât de preot și că în anul 1912-1913 bisericile din regiunea Meglenia au fost jefuite, unele arse de către greci, iar actele de stare civilă, cununii, botezuri au fost distruse.

Această adeverință mi se cere la tribunal pentru a-mi elibera un act de căsătorie între defunctul meu soț și mine, act cerut de Casa de Pensii a statului fără care nu pot obține bruma de pensie.

Cu toată stima,
Maria Meghea.

Pe verso se află comentariul celui care analiza cererea, D. Diamandi.

„Într-adevăr că în anul 1912/13 grecii, pentru a distruge românismul în regiunea Meglenia au pornit o prigoană contra preoților și învățătorilor. Pentru ca preoții să nu aibă local sfânt unde să poată sluji în limba română au dat foc pe rând la bisericile românești aproape în toate comunele, în schimb toate cărțile și actele care se țineau după cum știm cu toții la biserică au fost făcute grămadă și arse. La această operă de distrugere a luat parte efectivă egumenul grec de la Mănăstirea Sf. Arhanghel Mihail din Oșani. El cu mâna lui făcea grămada din cărțile bisericesti și le da foc”. (Dos. 154, f. 252, 252v)

35. 1943 mai 23. București. Cererea lui Tache Gh. Barba pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru un certificat de naștere înregistrată cu nr. 411 la 23 mai 1943, depusă de Tache Gh. Barba, domiciliat în str. Calea Giulești nr. 153, București, născut din părinți de origine română, tata Gheorghe P. Barba, mama Maria Palla, din Livezi, districtul Meglenia, Grecia, la 1 mai 1922 în satul Livezi, districtul Meglenia, Grecia, și stabilit în țară în aprilie 1926... Pentru dovedirea originii etnice române avea ca martori pe D. Kihai și Dionisie. A fost botezat în biserica Sf. Nicolae de către preotul Papahaha, având ca naș pe Take și Maria Palla. A primit certificatul de naștere cu nr. 1640 din 1943. (Dos. 154, f. 304)

36. 1943 mai 22. București. Cererea lui Vasile Gh. Barba pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru un certificat din care să rezulte anul și locul nașterii, din 22 mai 1943, înregistrată cu nr. 410 la 23 mai 1943, depusă de Vasile Gh. Barba, domiciliat în str. Calea Giulești nr. 153, București, născut din părinți de origine română, tata Gheorghe P. Barba, mama Maria Palla, din Livezi, districtul Meglenia, Grecia, la 15 februarie 1918 în satul Livezi, districtul Meglenia, Grecia, și stabilit în țară în aprilie 1926... Atașa un extras eliberat de comunitățile române din Livezi. A fost botezat în biserica Sf. Nicolae, având ca naș pe Nicolae și Maria Barba. A primit certificatul de naștere cu nr. 1641 din 1943. (Dos. 154, f. 306)

37. 1939 februarie 4. Livezi. Extras de naștere pe numele Vasile Gh. Barba (copie)

Comunitatea română din Livezi (Grecia), Livezi, 4 februarie 1939.

Extras de naștere

Subsemnații reprezentanți ai comunității române din Livezi, circ. Meglenia, certificăm că Dl Vasile Gheorghe Barba s-a născut în comuna Livezi în 15 februarie 1918, din părinții Gheorghe și Maria.

Drept pentru care am eliberat prezentul extras.

Președintele comunității

Secretar

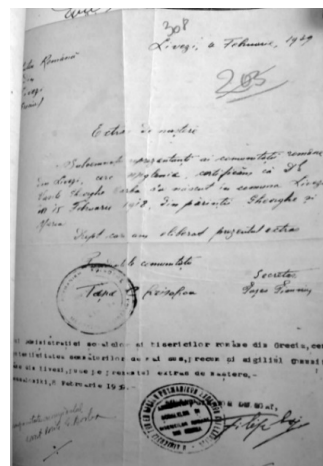
[indescifrabil]

[indescifrabil]

Reprezentantul administrației școlilor și bisericilor române din Grecia, cercetând autenticitatea semnăturilor de mai sus, precum și sigiliul comunității române din Livezi, puse pe prezentul extras de naștere.

Tessaloniki, 8 februarie 1939

[semnat indescifrabil]. (Dos. 154, f. 308)

38. 1943 mai 16. București. Cererea Elenei St. Hagi-Vreta pentru eliberarea unui certificat de naționalitate română (rezumat)

Cerere pentru un certificat de origine română necesar pentru naturalizare, înregistrată cu nr. 381 la 16 mai 1943, depusă de Elena St. Hagi-Vreta, domiciliată în com. Berceni nr. 93, București, născută din părinți de origine română, tata Stere Hagi-Vreta, mama Ecaterina Hagi-Vreta, din Livezi, districtul Salonic, Grecia, la 15 iulie 1932 în Livezi, casnică, stabilită în țară în mai 1938... Pentru dovedirea originii etnice române atașa o Adeverință semnată de Costea Hagi-Vreta, Costea Tica și Gheorghe Belli. A primit certificatul cu nr. 5144 din 1943. (Dos. 154, f. 356, 357)

39. 1943 mai 13. București. Cererea lui Nachi N. Dimciu pentru eliberarea unui certificat de naționalitate română (rezumat)

Cerere pentru un certificat de origine română necesar pentru naturalizare, înregistrată cu nr. 375 la 13 mai 1943, depusă de Nachi N. Dimciu, domiciliat în Șos. Olteniței nr. 63, București, născut din părinți de origine română, tata -, mama Maria născută Barba, din Livezi, districtul Macedonia, Grecia, la 14 iunie 1883 în Livezi, agricultor, stabilit în țară în martie 1926. Pentru dovedirea originii etnice române avea ca martori pe Hristu Barliu și Tașcu Mișu. A primit certificatul cu nr. 5137 din 1943. (Dos. 154, f. 367)

40. 1943 mai 9. București. Cererea Elenei Hagi-Vreta pentru eliberarea unui certificat de naționalitate română (rezumat)

Cerere pentru un certificat de origine română necesar pentru naturalizare, înregistrată cu nr. 361 la 9 mai 1943, depusă de Elena Hagi-Vreta, domiciliată în com. Berceni nr. 93, București, născută din părinți de origine română, tata Stere Hagi-Vreta, mama Ecaterina Hagi-Vreta, din Livezi, districtul Salonic, Grecia, la 15 iulie 1922 în Livezi, casnică, stabilită în țară în mai 1928. Pentru dovedirea originii etnice române atașă o Adevărîță semnată de Nicolae Hagi-Vreta, Nicolae Beli și Tache Hagi-Vreta. A fost botezată în biserica cu hramul Sf. Nicolae, având ca naș pe Hristu Hagi-Vreta. A primit certificatul cu nr. 1615 din 1943. (Dos. 154, f. 376, 377)

41. 1944 septembrie 29. București. Cererea elevei Sultana Saramandu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere, document tipizat, prin care se solicită eliberarea unui certificat de naștere din 29 septembrie 1944, nr. înregistrare 440, făcută de Sultana Saramandu, elevă, domiciliată în București, Șoseaua Giurgiului nr. 93, român macedonean născută în anul 1933, luna martie, în Durostor, România, din părinți de origine română, tatăl Mihai Saramandu, din Livezi, Macedonia, mamă Maria Cavachi, din Livezi, Macedonia... Numărul certificatului eliberat este 6014. (Dos. 156, f. 113)

42. 1945 decembrie 5. București. Cererea studentului Gheorghe T. Limona pentru eliberarea unui certificat de naționalitate română (rezumat)

Cerere pentru un certificat de origine română necesar pentru naturalizare, înregistrată cu nr. 323 la 5 decembrie 1945, depusă de Gheorghe Limona, student, domiciliat în Șos. Berceni nr. 41, București, român macedonean, născut la 29 iunie 1925, în com. Livezi, districtul Salonic, din părinți de origine română, tata Tașcu G. Limona, mama Polixenia Cupaciu, din Livezi, jud. Salonic, Macedonia, botezat în biserica cu hramul Sf. Gheorghe din com. Livezi de preotul Papamanoli, naș fiind Stere Taicu, și stabilit în țară în august 1926, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea unui certificat din care să se constate originea etnică română, fiindu-mi necesar pentru obținerea naturalizării... Pentru dovedirea originii etnice române avea ca martori pe Tașcu G. Mișu, Dumitru Limona și Dumitru Omboș. A primit certificatele cu nr. 6206 și 6223, ca și cel de naștere cu nr. 2344 din 1945. (Dos. 169I, f. 38)

43. 1945 decembrie 14. Călărași. Adevărîță de la Liceul Comercial de Băieți din Călărași pentru Gheorghe T. Limona

România
Ministerul Instrucțiunii
Liceul Comercial din Călărași – Ialomița
Nr. 1336
1945 decembrie 14

La cererea înregistrată la nr. 1336 din 14 decembrie 1945 Direcțiunea Liceului comercial de băieți din Călărași, Ialomița, certifică prin prezentul că dl Limona T. Gheorghe este născut în anul 1925 iunie 29 în comuna Livezi, jud. Salonic, țara Macedonia Greacă.

Este absolvent al liceului comercial din anul școlar 1944/1945.

A obținut bacalaureatul comercial din ses. Iulie 1945 cu media 6,45 (șase și patruzeci și cinci). Nr. diplomei de bacalaureat comercial 10259.

I s-a eliberat prezentul certificat spre a-i servi susnumitului la nevoie.

Director Mihai Mircea
Secretar [indescifrabil]. (Dos. 169I, f. 40)

44. 1945 decembrie 5. București. Cerere olografă a studentului Gheorghe T. Limona pentru eliberarea unui certificat care să ateste că este român de peste hotare și că este lipsit de mijloace

Nr. 323

5 decembrie 1945

Domnule Președinte,

Subsemnatul Limona T. Gheorghe, student anul I la Ac. Comercială, cu respect vă rog să binevoiți a-mi elibera un certificat în care să se constate că sunt român de peste hotare și lipsit completamente de mijloace materiale. Sperând că cererea mea va avea ecoul dorit, primiți, vă rog, Dl Președinte, asigurarea deosebitului meu respect.

Martori: Tașcu G. Mișu

Dumitru Omboș

Domnului Președinte al Soc. Macedo-Română

București. (Dos. 169I, f. 42)

45. 1945 decembrie. București. Adeverință care atestă că studentul Tache I. Cucliciu este din com. Livezi și este lipsit de mijloace

[Antet SCMR] București, decembrie 1945

Nr. 322. Adeverință

Se atestă prin prezenta că dl Cucliciu I. Tache, de profesiune student, domiciliat în București, str. Atelierului nr. 18, este originar din comuna Livezi – Macedonia (Grecia), este complet lipsit de mijloace materiale și cu părinții peste hotare.

Drept pentru care am eliberat prezenta adeverință, ca urmare a cererii dsale înreg. la nr. 322/945, spre a-i folosi la trebuință.

Secretar general,

Aurel Vello. (Dos. 169I, f. 44)

46. 1945 decembrie 14. București. Cererea olografă a studentul Tache I. Cucliciu pentru eliberarea unei adeverințe care să ateste că este român de peste hotare și că este lipsit de mijloace

Domnule Președinte,

Subsemnatul Cucliciu I. Tache, student la Academia Comercială, vă rog să binevoiți a-mi elibera o adeverință și două copii în care să se arate că sunt român de peste hotare și că sunt lipsit de mijloace materiale.

Cu profund respect,

Cucliciu I. Tache

D-Sale

Domnului Președinte al Societății de Cultură Macedo-Română

Loco”

[Pe verso]

„Declarație

Subsemnații: 1. Iani D. Hristu, domiciliat în București, str. Cometa 4

2. Mârza Iancu, domiciliat în București, str. Cometa 4

adeverim că dl Cucliciu Take este român de peste hotare, cu părinții în Grecia și este lipsit completamente de mijloace material.

14 dec. 1945. (Dos. 169I, f. 45, 45v)

47. 1945 decembrie 4. Tulcea. Cererea studentului Tache I. Cucliciu pentru înscrierea în SCMR și eliberarea certificatelor de naționalitate română și de naștere (rezumat)

Cerere pentru un certificat de origine română și înscrierea în Societate, înregistrată cu nr. 322 la 4 decembrie 1945, depusă de Cucliciu I. Tache, student, domiciliat în str. Elena Doamna nr. 13, Tulcea, român macedonean, născut la 15 februarie 1926, în com. Livezi, Macedonia, din părinți de origine română, tata Ioan Gh. Cucliciu, mama Maria Cucliciu, din Livezi, Macedonia, botezat în biserica Sf. Maria din com. Livezi de preotul Papanicola, naș fiind Ianachi Gh. Mișu, și stabilit în țară în 1927, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea unui certificat din care să se constate originea etnică română, fiindu-mi necesar pentru obținerea naturalizării... Pentru dovedirea originii etnice române avea Adeverință semnată de martorii Iani Hristu, student în Tulcea, Mișu Mihail,

comerciant în Tulcea, și Teohari Mihadaș. A primit certificatul de naționalitate cu nr. 6200 și certificatul de naștere cu nr. 2334 din 1945. (Dos. 169I, f. 46, 47)

48. 1945 noiembrie 12. București. Cererea studentului Constantin Tâcu pentru eliberarea unui certificat de naționalitate română (rezumat)

Cerere pentru un certificat de origine română necesar pentru naturalizare, înregistrată cu nr. 300 la 12 noiembrie 1945, deposedată de Tâcu Constantin, student, domiciliat în Șos. Berceni nr. 41, București, român macedonean, născut la 15 ianuarie 1926, în com. Livezi, districtul Salonic, Macedonia, din părinți de origine română, tata Stere Tâcu, mama Maria Tâcu, din Livezi, jud. Salonic, Macedonia, botezat în biserica cu hramul Sf. Nicolae din com. Livezi de preotul Papanicola, naș fiind Elena T. Mișu, și stabilit în țară în ianuarie 1939, solicită conform tipizatăului înscrierea în societate și eliberarea unui certificat din care să se constate originea etnică română, fiindu-mi necesar pentru obținerea naturalizării... Pentru dovedirea originii etnice române avea Adeverința semnată de martorii Iani D. Hristu, plugar, Nicolae Mișu, comerciant, și Mihai T. Mișu, comerciant. A primit certificatul cu nr. 6193 din 1945. (Dos. 169I, f. 69, 70)

49. 1945 octombrie 21. Valea Măcrișului, București. Cererea elevei Maria D. Hristu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru un certificat de origine română necesar pentru naturalizare, înregistrată cu nr. 281 la 21 octombrie 1945, deposedată de Maria D. Hristu, elevă, domiciliat în com. Valea Măcrișului nr. 41, București, român macedonean, născut la 15 ianuarie 1926, în com. Livezi, districtul Salonic, Grecia (Macedonia), din părinți de origine română, tata Dumitru Hristu, mama Chirața D. Hristu, din Livezi, jud. Salonic, Grecia (Macedonia), botezat în biserica cu hramul Sf. Nicolae din com. Livezi de preotul Papanicola, naș fiind Apostol Ciuleanu, și stabilit în țară în noiembrie 1932, solicită eliberarea unui certificat de naștere... Pentru dovedirea originii etnice române avea Adeverința era semnată de martorii Nicolae Tomi, muncitor, Tache Tomi, comerciant, și Eftimiu Ion, student. A primit certificatul de naștere cu nr. 2305 din 1945. (Dos. 169I, f. 102, 103)

50. 1945. București. Declarație pentru confirmarea stării de pauperitate pentru frații Barza P. Dumitriu și Barza D. Sterie

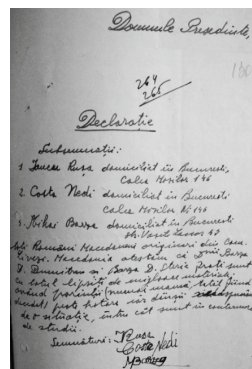
Domnule Președinte,
Subsemnații:

1. Iancu Rușa, domiciliat în București, Calea Moșilor 146
2. Costa Nedi, domiciliat în București, Calea Moșilor 146
3. Mihai Barza, domiciliat în București, str. Vasile Lascăr 47

toți Români Macedoneni originari din com. Livezi, Macedonia, atestăm că domnii Barza P. Dumitriu și Barza D. Sterie frați sunt cu totul lipsiți de mijloace materiale, având părinții (numai mamă, tatăl fiind decedat) peste hotare iar dânsii nedispunând de o situație, întrucât sunt în continuare de studii.

Semnatari: Iancu Rușa, Costa Nedi, Mihai Barza. (Dos. 169I, f. 130)

Sursa ANR, SANIC, dos. 169I, f. 130

51. 1945. București. Solicitarea elevului Barza D. Sterie pentru o bursă școlară, având în vedere situația de pauperitate în care se afla

Domnule Președinte,

Subsemnatul Barza D. Sterie, domiciliat în București str. Vasile Lascăr no 47, Român originar din Comuna Livezi Macedonia cu onoare vă rog să binevoiați a dispune să mi se elibereze o adeverință de pauperitate, subsemnatul având părinții peste hotare (mama iar tatăl este mort) și nedispunând de nici un sprijin din partea rudelor aci în țară, voesc a cere să mi se acorde bursă școlară de către statul român.

Anexez acestei cereri o declarație din partea a trei martori Români Macedoneni originari din Com. Livezi Macedonia prin care se certifică starea mea de pauperitate.

Cu deosebit respect,

Barza D. Sterie

Dsale

Domnului Președinte al Societății de Cultură Macedo-Rom. (Dos. 169I, f. 131)

52. 1945. București. Solicitarea elevului Barza D. Dumitru pentru o bursă școlară, având în vedere situația de pauperitate în care se afla

Domnule Președinte,
Subsemnatul Barza D. Dumitru, domiciliat în București str. Vasile Lascăr no 47, Român originar din Comuna Livezi Macedonia cu onoare vă rog să binevoșiți a dispune să mi se elibereze o adeverință de pauperitate, subsemnatul având părinții peste hotare (mama, tata fiind decedat) și nedispunând de nici un sprijin din partea rudelor aci în Țară, voesc a cere să mi se acorde bursă școlară de către statul român.

Anexez acestei cereri o declarație din partea a trei martori Români macedoneni originari din Com. Livezi Macedonia prin care se certifică starea mea de pauperitate.

Cu deosebit respect,

Barza D. Dumitru

Dsale

Domnului Președinte al Societății de Cultură Macedo-Rom. (Dos. 169I, f. 131)

53. 1945. București. Adeverință de pauperitate eliberată elevului Barza D. Dumitru

Se atestă că Dl. Barza D. Dumitru, domiciliat în București str. Vasile Lascăr no 47, român originar din comuna Livezi-Macedonia, este complect lipsit de mijloace materiale și cu părinții peste hotare.

Drept care am eliberat prezenta adeverință, ca urmare a cererii susnumitului, înreg. la No. /945.

Președinte,

Mihail Fârșirotu

Secretar general

Haiduli Sotir

54. 1945 septembrie 24. București. Cererea aromânului Belli D. Nicolae pentru eliberarea unui certificatelor de naționalitate română și de naștere (rezumat)

Cerere pentru un certificat de origine română necesar pentru naturalizare, înregistrată cu nr. 252 la 24 septembrie 1945, deusă de Belli D. Nicolae, domiciliat în București, str. Maica Domnului nr. 2, român macedonean, născut la 17 iunie 1927, în com. Livezi, districtul Salonic, Macedonia, din părinți de origine română, tata Dumitru Belli, mama Maria Belli, din Livezi, jud. Salonic, Macedonia, botezat în biserica cu hramul Sf. Nicolae din com. Livezi de preotul Nicu Papaniculae, naș fiind Gheorghe Gioga, și stabilit în țară în septembrie 1928, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea unui certificat din care să se constate originea etnică română, fiindu-mi necesar pentru obținerea naturalizării... Pentru dovedirea originii etnice române avea Adeverința semnată de martorii Gheorghe Belli, Culerda Dumitru și Papaniculae Nicolae. A primit certificatul cu nr. 6170 din 1945 și certificatul de naștere nr. 2295 din 1945. (Dos. 169I, f. 157)

55. 1945 septembrie 23. București. Adeverință prin care dl. Belli D. Nicolae, din com. Livezi, îi este recunoscută originea aromână pentru a fi primit ca membru al SCMR

București, decembrie 1945

Adeverință

Subsemnații

1. Nicu Papanicula, domiciliat în București, strada Calimachi nr. 9, de profesiune comerciant ambulant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

2. Dumitru Culerda, domiciliat în București, strada Lizeanu nr. 18, de profesiune meseriaș, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

3. Gheorghe Belli, domiciliat în București, strada Neajlovului nr. 2, de profesiune com. ambulant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

cunoscând personal pe Dl. Belli D. Nicolae, născut din părinți români în anul 1927, luna iunie, ziua 15, în Comuna Livezi, districtul Salonic din Grecia, propunem a fi înscris ca membru în Societatea noastră.

Sus numitul a venit în țară în anul 1928, luna septembrie, ziua 13, unde s-a comportat în toate ocaziile ca un bun român.

Drept care i-am dat prezenta adeverință, semnat de noi, spre a se prezenta în fața comisiunii pentru verificarea originii aromâne a celor cari solicită să devie membrii ai Societății noastre.

Semnăturile martorilor:

Nicu Papanicula

Dumitru Culerda

Gheorghe Belli

Azi 23 luna septembrie anul 1945 în București. (Dos. 169I, f. 158)

56. 1945 septembrie 16. București. Cererea elevului Barza D. Dumitru Doru pentru eliberarea unui certificat de naționalitate română și înscriere în SCMR (rezumat)

Cerere pentru un certificat de origine română și a unui certificat de naștere, necesare pentru naturalizare, înregistrată cu nr. 241 la 16 septembrie 1945, depusă de Barza D. Dumitru, domiciliat în București, str. Vasile Lascăr nr. 47, român macedonean, născut la 7 februarie 1935, în com. Livezi, Macedonia, Grecia, din părinți de origine română, tata Dumitru Barza, mama Elena Barza, din Livezi, Macedonia, botezat în biserica cu hramul Sf. Nicolae din com. Livezi de preotul Papa Anastase Tica, naș fiind Dima Banioti, și stabilit în țară în anul 1937, solicită conform tipizaturii înscrierea în societate și eliberarea unui certificat și eliberarea unui act de naștere, din care să se constate originea etnică română, fiindu-i necesar pentru obținerea naturalizării... Pentru dovedirea originii etnice române avea Adeverința semnată de martorii Iancu Rușa, Tașcu Banioti și Mihail Barza. A primit certificatul de origine română cu nr. 6167 din 1945 și certificatul de naștere nr. 2291 din 1945.

Pe verso este notat că elevul a prezentat adeverința de absolvire a 4 clase primare, nr. 138/1945, eliberat de comuna Mihai Viteazul, jud. Constanța. Semnează: Th. Mihail și M. Fârșirotu. (Dos. 169I, f. 178, 178v)

57. 1945 septembrie 15. București. Adeverință prin care dl. Barza D. Dumitru Doru, din com. Livezi, îi este recunoscută originea aromână pentru a fi primit ca membru al SCMR

București, decembrie 1945

Adeverință

Subsemnații

1. Iancu Rușa, domiciliat în București, strada Calea Moșilor nr. 164, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Tașcu Banioti, domiciliat în București, strada Calea Moșilor nr. 164, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Mihail Barza, domiciliat în București, strada Vasile Lascăr nr. 47, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

cunoscând personal pe Dl. Barza D. Dumitru-Doru, născut din părinți români Dumitru și Elena Barza, în anul 1935, luna februarie, ziua 7, în Comuna Livezi, Macedonia, Grecia, propunem a fi înscris ca membru în Societatea noastră.

Sus numitul a venit în țară în anul 1937, luna ziua , unde s-a comportat în toate ocaziile ca un bun român.

Drept care i-am dat prezenta adeverință, semnat de noi, spre a se prezenta în fața comisiei pentru verificarea originii aromâne a celor cari solicită să devie membrii ai Societății noastre.

Semnăturile martorilor:

I. Bușa

Tașcu Banioti

M. Barza

Azi 15 luna septembrie anul 1945 în București. (Dos. 169I, f. 179)

58. 1945 iulie 29. București. Cererea Ecaterinei Bitzi pentru eliberarea unui certificat de naționalitate română și înscriere în SCMR (rezumat)

Cerere pentru un certificat de origine română necesar pentru naturalizare, înregistrată cu nr. 169 la 29 iulie 1945, depusă de Ecaterina Bitzi, casnică, domiciliată în București, str. Vasile Lascăr nr. 47, româncă macedoneană, născută la 15 mai 1926, în com. Sf. Gheorghe, districtul Salonic din Grecia, din părinți de origine română, tata Dumitru Bitzi, mama Elena Tomi, din Livezi, Macedonia, botezată în biserica cu hramul Sf. Gheorghe din com. Livezi (Sf. Gheorghe) de preotul Andrei Papadopol, naș fiind Petre Cociu, și stabilită în țară în anul 1928, luna octombrie, solicită conform tipizaturii înscrierea în societate și eliberarea unui certificat din care să se constate originea etnică română, fiindu-i necesară pentru obținerea naturalizării... A primit certificatul de origine română cu nr. 6135 din 1945.

Pe verso este notat că prezenta un act tradus din limba greacă de Epitropia din Kilis. Semnează: Gheorghe Gherzu și M. Fârșirotu. (Dos. 169II, f. 76, 76v)

59. 1945 iulie 8. București. Cererea Anastasiei Aita pentru eliberarea unui certificat de naționalitate română și înscriere în SCMR (rezumat)

Cerere pentru un certificat de origine română necesar pentru naturalizare și a unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 138 la 8 iulie 1945, depusă de Anastasia Aita, casnică, domiciliată în Apărătorii Patriei,

București, str. Fiuța nr. 15, româncă macedoneană, născută la 18 august 1926, în com. Livezi, districtul Salonic din Grecia, din părinți de origine română, tata Dumitru Aita, mama Agora Aita, din Livezi, Macedonia, botezată în biserica cu hramul Sf. Nicolae din com. Livezi, de preotul Popa Nicolae, naș fiind Constantin Zisu, și stabilită în țară în anul 1928, luna noiembrie, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea unui certificat din care să se constate originea etnică română, fiindu-i necesară pentru obținerea naturalizării... Pentru dovedirea originii etnice române avea Adeverința semnată de martorii Stere Hagivreta, Tașcu Hagivreta și Costea Hagi-Vreta. A primit certificatul de origine română cu nr. 6116 din 1945 și certificatul de naștere nr. 2224 din 1945. Semnează: Gheorghe Gherzu și M. Fârșirotu. (Dos. 169II, f. 130)

60. 1945 București. Adeverință prin care dnei. Aita Anastasia, din com. Livezi, îi este recunoscută originea aromână pentru a fi primit ca membru al SCMR

București, decembrie 1945

Adeverință

Subsemnații

1. Stere Hagivreta, domiciliat în com. Budești, jud. Ilfov, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Tașcu Hagivreta, domiciliat în com. Gălbinaș, jud. Ilfov, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Costea Hagi-Vreta, domiciliat în București, strada Neajlovului nr. 1, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

cunoscând personal pe dna. Aita Anastasia, născută din părinți români Dumitru și Agora, în anul 1926, luna august, ziua 15, în Comuna Livezi, districtul Salonic, Grecia, propunem a fi înscris ca membru în Societatea noastră.

Sus numitul a venit în țară în anul 1937, luna ziua , unde s-a comportat în toate ocaziile ca un bun român.

Drept care i-am dat prezenta adeverință, semnat de noi, spre a se prezenta în fața comisiei pentru verificarea originii aromâne a celor cari solicită să devie membrii ai Societății noastre.

Semnăturile martorilor:

Stere Hagivreta

Tașcu Hagivreta

Costea Hagi-Vreta

Azi luna anul în București. (Dos. 169II, f. 131)

61. 1945 iulie 1. București. Cererea elevului Mihai N. Nachi pentru eliberarea unui certificat de naționalitate română și înscriere în SCMR (rezumat)

Cerere pentru un certificat de origine română necesar pentru naturalizare și a unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 119 la 1 iulie 1945, depusă de Mihai N. Nachi, elev, domiciliat în București, str. Petre Purici nr. 46, româncă macedonean, născut la 27 noiembrie 1933, în com. Atmageaua Tătărască, din părinți de origine română, tata Nicolae Nachi, mama Maria Nachi, din Livezii Mari, Macedonia, botezat în biserica din com. Atmageaua Tătărască, de preotul Petrescu, naș fiind Ion Cucliciu, și stabilit în țară în anul 1928, luna noiembrie, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea unui certificat din care să se constate originea etnică română, fiindu-i necesară pentru obținerea naturalizării... A primit certificatul de origine română cu nr. 6106 din 1945. Pe verso este consemnat că a prezentat un certificat de botez eliberat de parohia bisericii Adormirea Maicii Domnului din com. Tatar Atmagea, jud. Durostor, nr. 98. (Dos. 169II, f. 143)

62. 1945 iulie 1. București. Adeverință prin care lui Mihai N. Nachi, din com. Atmageaua Tătărască, îi este recunoscută originea aromână pentru a fi primit ca membru al SCMR

București, 1 iulie 1945

Adeverință

Subsemnații

1. Tia Nicolae, domiciliat în București, str. Petre Purici nr. 46, de profesiune funcționar comercial, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Tache Tomi, domiciliat în București, str. Atelierului nr. 18, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Mihai Mișu, domiciliat în București, strada Neajlovului nr. 1, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

cunoscând personal pe dl. Nachi Mihai, născut în anul 1933, luna noiembrie, ziua 27, în Atmageaua Tătărască, propunem a fi înscris ca membru în Societatea noastră.

Drept care i-am dat prezenta adeverință, semnat de noi, spre a se prezenta în fața comisiunii pentru verificarea originii aromâne a celor cari solicită să devie membrii ai Societății noastre.

Semnăturile martorilor:

Tiea Nicolae

Tache Tomi

Mihai Mișu

Azi luna anul în București. (Dos. 169II, f. 144)

63. 1945 februarie 23. București. Cererea elevei Elisabetei G. Palla pentru eliberarea unui certificat de naștere și înscrierea în SCMR (rezumat)

Cerere pentru un certificat de origine română necesar pentru naturalizare, înregistrată cu nr. 25 la 23 februarie 1945, depusă de Elisabeta G. Palla, elevă, domiciliată în com. Budești, Ilfov, româncă macedoneană, născută la 28 februarie 1927, în com. Livezi, districtul Salonic din Grecia, din părinți de origine română, tata Gheorghe Palla, mama Maria G. Palla, din Livezi, Macedonia, botezată în biserica cu hramul Sf. Nicolae din com. Livezi, de preotul Popa Sterie, naș fiind Nicolae Bișiri, și stabilită în țară în anul 1928, luna mai, 20, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea unui certificat de naștere... A primit certificatul de naștere cu nr. 2185 din 1945. Adnotare în partea stânga, sus: 23 II 945. Pe baza aprobării din 2/I/942, înreg. la nr. 23/942, posedă biroul populației, eliberat de postul de jandarmi din Budești, nr. 31/5 ref. 4/XII/941. (Dos. 169II, f. 255)

64. 1945 februarie 23. București. Adeverință prin care lui elevei Elisabetei G. Palla, din com. Budești, jud. Ilfov, îi este recunoscută originea aromână pentru a fi primit ca membru al SCMR

București, 23 februarie 1945

Adeverință

Subsemnații

1. Gheorghe P. Barba, domiciliat în București, str. Basarab nr. 12, de profesiune industriaș, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

2. Nicolae Pișiri, domiciliat în Budești, Ilfov, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

3. Nicolae Barba, domiciliat în n Budești, Ilfov, de profesiune învățător pensionar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română, cunoscând personal pe dra. Palla G. Elisabeta, născută din părinți români, Gheorghe Palla, în anul 1927, luna februarie, ziua 28, în comuna Livezi, districtul Salonic, din Macedonia, propunem a fi înscrisă ca membru în Societatea noastră.

Sus numita a venit în țară în anul 1928, luna mai, ziua 20, unde s-a comportat în toate ocaziile ca un bun român.

Drept care i-am dat prezenta adeverință, semnat de noi, spre a se prezenta în fața comisiunii pentru verificarea originii aromâne a celor cari solicită să devie membrii ai Societății noastre.

Semnăturile martorilor:

Gheorghe P. Barba

Nicolae Pișiri

Nicolae Barba

Azi 10, luna februarie, anul 1945, în București. (Dos. 169II, f. 256)

65. 1946 noiembrie 13. București. Cererea elevei Sultana Tăcu pentru eliberarea unui certificat de naștere și înscrierea în SCMR (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 258 la 13 noiembrie 1946, depusă de Sultana Tăcu, elevă, domiciliată în București, str. Berceni nr. 41, român-macedonean, născută la 10 noiembrie 1928, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine română, tata Stere Tăcu, mama Maria Tăcu, din Livezi, Macedonia, botezată în biserica cu hramul Sf. Nicolae din com. Livezi, de preotul Popa Năstase, naș fiind Stere Ciuleanu, și stabilită în țară în anul 1930, luna aprilie, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea unui certificat de naștere. A primit certificatul de naștere cu nr. 2476 din 13 noiembrie 1946.

Pe verso se specifică prezentarea Diplomei de Bacalaureat 2001/946, eliberată de Ministerul Educației Naționale, Liceul Fete, Călărași. Semnat Aurel Vello (Dos. 157I, f. 41, 41v)

66. 1946 octombrie 17. București. Cererea studentului Constantin Tăcu pentru eliberarea unui certificat de naștere și înscrierea în SCMR (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 223 la 17 octombrie 1946, depusă de Constantin Tăcu, student, domiciliat în București, str. Berceni nr. 41, român-macedonean, născut la 15 ianuarie 1926, în com. Livezi, districtul Salonic din Macedonia, din părinți de origine română, tata Stere Tăcu, mama Maria Tăcu, din Livezi, Macedonia, botezat în biserica cu hramul Sf. Nicolae din com. Livezi, de preotul Popa Năstase, naș fiind dna Elena Mișu, și stabilit în țară în anul 1930, luna aprilie, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea unui certificat de naștere. Pentru dovedirea originii etnice române depuneau mărturie Nicolae Mișu, Constantin Saramandu și Stere Mișu... A primit certificatul de naștere cu nr. 2454 din 17 octombrie 1946.

Pe verso se specifică prezentarea Diplomei de Bacalaureat teoretic nr. 40099 din 6 iunie 1946, eliberată de Inspectoratul Școlar, regiunea București. Semnat Aurel Vello (Dos. 157I, f. 85, 85v)

67. 1945 iulie 1. București. Adeverință prin care lui Constantin Tăcu îi este recunoscută originea aromână pentru a fi primit ca membru al SCMR

București, 1 iulie 1945

Adeverință

Subsemnații

1. Nicolae Mișu, domiciliat în București, str. Șos. Giurgiului nr. 5, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Costa Saramandu, domiciliat în București, str. Șos. Giurgiului nr. 93, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Stere Mișu, domiciliat în București, str. Berceni nr. 102, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

cunoscând personal pe dl. Constantin Tăcu, născut din părinți români Stere și Maria Tăcu ... propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Drept care i-am dat prezenta adeverință, semnat de noi, spre a se prezenta în fața comisiei pentru verificarea originii aromâne a celor cari solicită să devie membri ai Societății noastre.

Semnăturile martorilor:

Nicolae Mișu

Costa Saramandu

Stere Mișu

Azi 3 luna X anul 946 în București. (Dos. 157I, f. 86)

68. 1946 septembrie 24. București. Cererea elevei Maria Galani pentru eliberarea certificatelor de naștere și de naționalitate, precum și pentru înscrierea în SCMR (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui un certificat de origine română necesar pentru naturalizare, înregistrată cu nr. 203 la 24 septembrie 1946, depusă de Maria Galani, elevă, domiciliată în com. Mihai Viteazul, jud. Constanța, român-macedonean, născută la 15 septembrie 1928, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine română, tata Sterie Galani, mama Zoița Barza, din Livezi, Macedonia, botezată în biserica cu hramul Sf. Nicolae din com. Livezi, de preotul Popa Sterie, naș fiind Iancu Gucia, și stabilită în țară în anul 1931, luna noiembrie, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea certificatelor de naștere și naționalitate... A primit certificatul de origine română cu nr. 5740 și cel de naștere nr. 2447 din 13 noiembrie 1946. Pentru dovedirea originii etnice române depuneau mărturie Gh. Măcericu, Mihail Barza și Iancu Rușa.

Pe verso se specifică prezentarea Diplomei de Bacalaureat 2001/946, eliberată de Ministerul Educației Naționale, Liceul Fete, Călărași. Semnat Aurel Vello (Dos. 157I, f. 114, 114v)

69. 1946 august 29. București. Cererea Maricăi G. Tica pentru eliberarea certificatelor de naștere și de naționalitate, precum și pentru înscrierea în SCMR (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui un certificat de origine română necesar pentru naturalizare și a certificatului de naștere, înregistrată cu nr. 185 la 29 august 1946, depusă de Marica G. Tica, domiciliată în com. Gălbinași, jud. Ilfov, român-macedonean, născută la 15 aprilie 1927, în com. Livezi, districtul Salonic, din Grecia, din părinți de origine română, tata Constantin Tica, mama Elena C. Tica, din Livezi, Macedonia, Salonic, Grecia, botezată în biserica cu hramul Sf. Nicolae din com. Livezi, de preotul Nicu Papaniculăe, naș fiind Tașcu Hagi-Vreta, și stabilită în țară în anul

1930, luna mai, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea certificatelor de naștere și naționalitate... A primit certificatul de origine română cu nr. 5728 și cel de naștere nr. 2437 din 24 septembrie 1946.

Pe verso este notat că a prezentat adeverința nr. 3491 eliberată de Bir. Pop. nr. 623/17.08.946, eliberat de com. Gălbinaș, jud. Ilfov. Semnat Aurel Vello (Dos. 157I, f. 139, 139v)

70. Adeverință prin care Maricăi Tica îi este recunoscută originea aromână pentru a fi primit ca membru al SCMR

București, 1 iulie 1945

Adeverință

Subsemnații

1. Hagivreta Nicolae, domiciliat în com. Galbinaș, Ilfov, de profesiune plugar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Costa Hagivreta, domiciliat în com. Galbinaș, Ilfov, de profesiune plugar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Ion Tica, domiciliat în com. Gudești, Ilfov, de profesiune plugar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

cunoscând personal pe dna. Marica Tica, născută din părinți români ... anul 1927, luna aprilie, ziua 15, în comuna Livezi Macedonia, districtul Salonic, din Grecia, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Sus numitul a venit în țară în anul 1930 luna mai, ziua 15, unde s-a comportat, în toate ocaziile, ca un bun român.

Drept care i-am dat prezenta adeverință, semnat de noi, spre a se prezenta în fața comisiei pentru verificarea originii aromâne a celor cari solicită să devie membrii ai Societății noastre.

Semnăturile martorilor:

Nicolae Hagivreta

Costa Hagivreta

Ion Tica

Azi luna anul în București. (Dos. 157I, f. 140)

71. 1946 august 10. București. Cererea Sultanei Tomi pentru eliberarea certificatelor de naștere și de naționalitate, precum și pentru înscrierea în SCMR (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui un certificat de origine română necesar pentru naturalizare și a certificatului de naștere, înregistrată cu nr. 179 la 10 august 1946, depusă de Sultana Ste. Tomi, domiciliată în com. Jilavele, jud. Ilfov, român-macedonean, născută la 17 aprilie 1923, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine română, tata Stere, mama Zaița, din Livezi, Macedonia, Salonic, Grecia, botezată în biserica cu hramul Sf. Nicolae din com. Livezi, de preotul Popa Nicola, naș fiind Costa Tomi, și stabilită în țară în anul 1928, luna mai, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea certificatelor de naștere și naționalitate... A primit certificatul de origine română cu nr. 5708 și cel de naștere nr. 2427 din 10 august 1946.

Pe verso este notat că a prezentat adeverința nr. 3491 eliberată de Comisariatul general al Refugiaților din Dobrogea. (Dos. 157I, f. 152, 152v)

72. Adeverință prin care Sultanei Tomi îi este recunoscută originea aromână pentru a fi primit ca membru al SCMR

Adeverință

Subsemnații

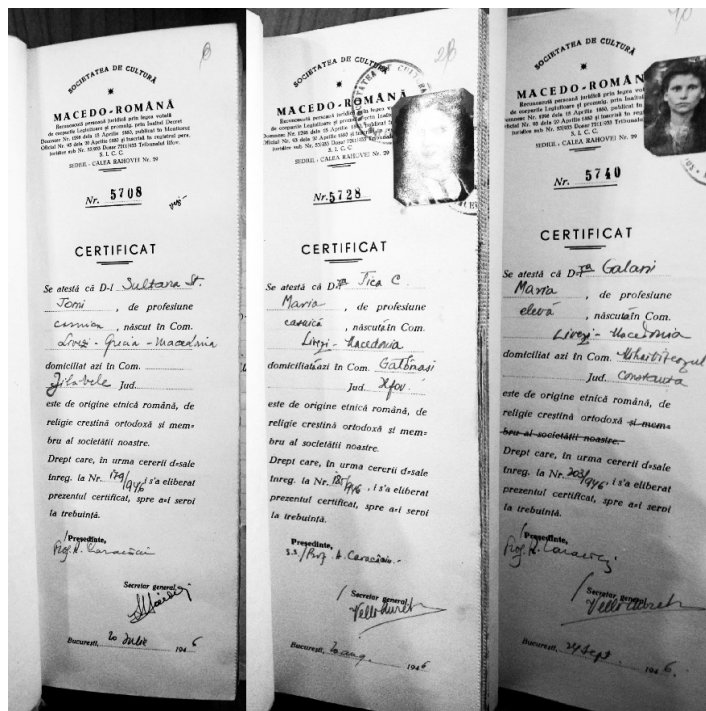
1. Mihail Paja, domiciliat în str. Rahovei nr. 354, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Stere Babugiu, domiciliat în com. Jilavele, de profesiune crescător oi, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Ion Paja, domiciliat în str. Rahovei nr. 334, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

cunoscând personal pe dna. Sultana Tomi, născută din părinți români ... anul 1923, luna aprilie, ziua 17, în comuna Livezi Macedonia, districtul Salonic, din Grecia, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Sus numitul a venit în țară în anul 1928 luna mai, ziua ..., unde s-a comportat, în toate ocaziile, ca un bun român.

Drept care i-am dat prezenta adeverință, semnat de noi, spre a se prezenta în fața comisiei pentru verificarea originii aromâne a celor cari solicită să devie membrii ai Societății noastre.

Semnăturile martorilor:
 Mihail Paja
 Stere Babugiu
 Ion Paja
 Azi luna anul în București. (Dos. 157I, f. 153)

Cotoare de certificate de origine etnică română, pe numele Sultana St. Tomi, Tica C. Maria, Galani Maria, eliberate în anul 1946. Sursa ANR, SANIC, dos. 158, f. 8, 28, 40

73. 1946 mai 28. București. Cererea lui Petre St. Paja pentru eliberarea unui certificat de naștere și înscrierea în SCMR (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 103 la 28 mai 1946, depusă de Petre St. Paja, invalid de război, domiciliat în București, str. Calea Griviței nr. 314, român-macedonean, născut la 13 februarie 1918, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine română, tata Stere Paja, mama Zoița, din Livezi, Macedonia, botezat în biserica cu hramul Sf. Nicolae din com. Livezi, de preotul Popa Năstase, naș fiind Petre Buicliu, și stabilit în țară în anul 1928, luna mai, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea unui certificat de naștere... A primit certificatul de naștere cu nr. 2401 din 28 mai 1946.

Pe verso se specifică prezentarea următoarelor acte: Proces verbal de clasare al Comisiei medicale mixte al Comandamentului Teritorial nr. 871/29 ian 1942. 2. Biroul Populației nr. 2665/12.10403/12, II, 942 al chesturei Poliției municipiului Ploiești. 3. Diplomă de încetățenire nr. 02479/august 1935 a tatălui petiționarului Stere Gh. Paja. Semnat Aurel Vello (Dos. 157II, f. 15, 15v)

74. 1946 martie 5. București. Cererea studentei Zoița N. Barba pentru eliberarea unui certificat de naștere și înscrierea în SCMR (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 43 la 5 martie 1946, depusă de Zoița N. Barba, studentă, domiciliată în com. Budești, român-macedonean, născută la 1 mai 1926, în com. Livezi, districtul Peles, din Grecia, din părinți de origine română, tata Nicolae Barba, mama Chirața Barba, din Livezi, districtul Peles, Grecia, botezată în biserica cu hramul Sf. Nicolae din com. Livezi, de preotul Popa Năstase, naș fiind Constantin Gioga, și stabilită în țară în anul 1932, luna septembrie, solicită conform tipizatului înscrierea în

societate și eliberarea unui certificat de naștere... Pentru dovedirea originii etnice române depuneau mărturie Stamanichi Mihai, Cârniciu Mihai, Geoga Nicolae. A primit certificatul de naștere cu nr. 2362 din 5 martie 1946.

Pe verso se specifică că posedă: 1. Certificat orig. 4318/26/942; 2. Certificat de naștere 1107/26/942, eliberate de Societatea de Cultură Macedo-Română; 3. Diplomă de Bacalaureat teoretic nr. 39322, eliberat de Insp. București, care prevedea data nașterii 1 mai 1926. Semnat indescifrabil (Dos. 157II, f. 130, 130v)

75. 1946 februarie 5. București. Cererea studentului Constantin Gheracostea pentru eliberarea unui certificat de naștere și înscrierea în SCMR (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 25, la 5 februarie 1946, depusă de Constantin Gheracostea, student, domiciliată în comuna bucurești, str. Apărătorii Patriei nr. 2, român-macedonean, născută la 5 septembrie 1918, în com. Livezi, districtul Salonic, din Macedonia, din părinți de origine română, tata Ion, mama Ana Hagivreta, din Livezi, districtul Salonic, macedonia, botezat în biserică cu hramul Sf. Nicolae din com. Livezi, de preotul Popa Nicolae, naș fiind St. Magincu, și stabilită în țară în anul 1928, luna aprilie, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea unui certificat de naștere... Pentru dovedirea originii etnice române depunea livretul militar. A primit certificatul de naștere cu nr. 2304 din 5 februarie 1946. (Dos. 157II, f. 168)

76. [nedat] București. Cererea studentei Zoița Barba pentru eliberarea unui adeverințe care să ateste că este româncă de peste hotare

Domnule Președințe, No 336
Subsemnata Zoița Barba, studentă anul III la facultatea de litere și filosofie din București, cu onoare vă rog să dispuneți a mi se elibera o adeverință prin care să se arate că sunt româncă de peste hotare.

Solicit aceasta fiindu-mi necesară la scutirea taxelor universitare.

În speranță că cererea va fi satisfăcută primiți sincere mulțumiri

Cu stimă,

Barba Zoița

Domniei Sale, Domnului Președinte al Societății Macedo-Română

Adnotare pe verso:

Societatea de Cultură Macedo-Română, atestă prin prezenta că domnișoara Barba Zoița, studentă la Facultatea de Litere Filosofie este româncă din Macedonia și lipsită de mijloace materiale.

Drept care i se eliberează prezenta adeverință spre a-i servi pentru scutirea de taxe școlare la Facultate.

Secretar

Indescifrabil. (Dos. 159, f. 6)

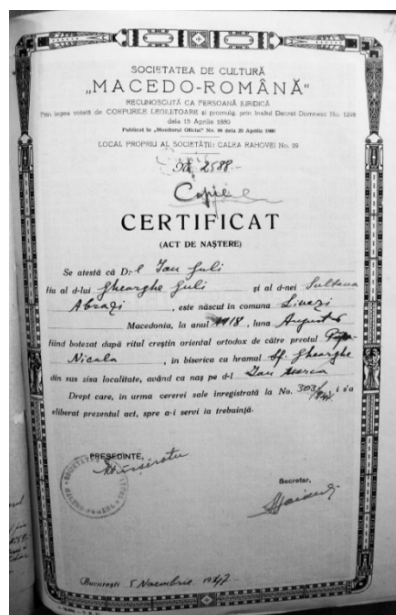
77. 1947 noiembrie 5. București. Cererea lui Ion Th. Guli pentru eliberarea unui certificat de naștere și a unuia de naționalitate română, precum și înscrierea în SCMR (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere și a unuia de naționalitate română, înregistrată cu nr. 303 la 5 noiembrie 1947, depusă de Ion Th. Guli, agricultor, domiciliat în București, Șos. Berceni nr. 47, român-macedonean, născut la 6 august 1918, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine română, tata Gheorghe, mama Sultana Abrazi, din Livezi, districtul Macedonia, Grecia, botezat în biserică cu hramul Sf. Gheorghe din com. Livezi, de preotul Popa Nicola, naș fiind Ion Merca, și stabilit în țară în anul 1928, luna aprilie, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea certificatelor de naștere și naționalitate... Poseda livret militar. A primit certificatul de origine română cu nr. 5870 și cel de naștere nr. 2588 din 5 noiembrie 1947.

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Stere Mișu, domiciliat în București, str. Comanei nr. 53, de profesiune negustor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Dumitru Nachi, domiciliat în București, str. Comanei nr. 35, de profesiune negustor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Mihai Mișu, domiciliat în București, str. Șoseaua Olteniței nr. 40, de profesiune negustor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

cunoscând personal pe dl. Ion Th. Guli, născut din părinți români ... anul 1918, luna august, ziua 6, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Susnumitul a venit în țară în anul 1928 luna aprilie, ziua ..., unde s-a comportat, în toate ocaziile, ca un bun român. Drept care i-am dat prezenta adeverință, semnat de noi, spre a se prezenta în fața comisiunii pentru verificarea originii aromâne a celor cari solicită să devie membrii ai Societății noastre.

Semnăturile martorilor:

Stere Mișu

Dumitru Nachi

Mihai Mișu

Azi 24 luna octombrie anul 1947 în București.

A prezentat documentele: 1. Carnet de asigurare nr. 745220 din 1944/47 eliberat la 30 martie 1945; 2. Adeverință eliberată de primăria Sănandrei – Timiș Torontal, prin care se adevăresc datele nașterii și domiciliul domnului Guli...; 3. Anunț din 30 ianuarie 1947 prin care s-a publicat pierderea/anularea livretului militar. (Dos. 159, f. 25, 25v)

78. 1947 noiembrie 1. București. Cererea studentului Constantin Barba pentru eliberarea unui adeverințe care să ateste că este român de peste hotare (rezumat)

Domnule Președinte, No 291

Subsemnatul Barba Constantin, student la Șc. Politehnică – București, român de peste hotare, originar din com. Livezi, jud. Salonic – Grecia, cu onoare vă rog a-mi elibera o adeverință din care să reiasă că sunt român de peste hotare și lipsit de mijloace materiale...

Cer sus menționata adeverință pentru admiterea în Cămin.

Cu stimă,

Barba Constantin

Domniei Sale, Domnului Președinte al Societății Macedo-Rom. București. (Dos. 159, f. 36)

79. 1947 august 16. București. Cererea lui Nicolae T. Tăcu pentru eliberarea unui certificat de origine etnică pentru fiul său, Sterie N. Tăcu (rezumat)

Domnule Președinte, No 232

Subsemnatul Nicolae T. Tăcu, domiciliat în Șos. Berceni 41, român macedonean originar din com. Livezi, Macedonia, cu respect vă rog să binevoiți a dispune să mi se elibereze un certificat de origine etnică pentru fiul meu, Sterie N. Tăcu, având nevoie pentru înscrierea în liceu.

Cu deosebit respect,

Domniei Sale, Domnului Președinte al Societății Macedo-Română.

[Adnotări în partea de sus]:

Martori: Stere Costică din București;

Tașcu Mișu

Nicolae Mișu

S-a eliberat certificatul de naționalitate nr. 5840 din 16 august 1947. (Dos. 159, f. 66)

80. 1947 august 16. București. Cererea elevului Sterie N. Tăcu pentru eliberarea unui certificat de origine română (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naționalitate română, înregistrată cu nr. 232 la 16 august 1947, depusă de Sterie N. Tăcu, elev, domiciliat în București, Șos. Berceni nr. 41, român-macedonean, născut la 1 august 1936, în com. Atmageua Tătărească, districtul Cadrlater, din Bulgaria, din părinți de origine română, tata Nicolae Tăcu, mama Chirața Tăcu, din Livezi, districtul Macedonia, botezat în biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului, de preotul Gheorghe Petrescu, naș fiind Gheorghe Șișcu, și stabilit în țară de la data nașterii, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea certificatului de naționalitate...

Pe verso sunt trecuți martorii:

1. Pacea Iancu, domiciliat în București, str. Vama Poștei nr. 7, de profesiune artist, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

2. Pană Zaharia, domiciliat în București, str. Vătaful Tudor nr. 16, de profesiune funcționar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

3. Mușu Constantin, domiciliat în București, str. Șoseaua Berceni nr. 12, de profesiune student, membru al Societății de Cultură Macedo-Română

A primit certificatul de origine română cu nr. 5840 din 16 august 1947. (Dos. 159, f. 67, 67v)

81. 1947 iulie 30. București. Cererea lui Gheorghe D. Beli pentru eliberarea unui certificat de origine română și înscrierea în SCMR (rezumat)

Nr. intrare 214. 30 iulie 1947

Domnule Președinte,

Subsemnatul Beli D. Gheorghe de profesie absolvent de liceu, domiciliat în comuna Ghimna Ianița – Grecia, născut în anul 1924, 15 iulie, în comuna Livezi – Grecia – din părinți de origine română, și anume tatăl Dumitru M. Beli, originar din comuna Livezi, și mama Maria D. Beli, origină din comuna Livezi – Grecia, botezat în biserica Sf. Maria mică din comuna Livezi de către preotul Nicolae Papanicolae, naș fiind Gheorghe Giogu, stabilit în Grecia, dorind a fi membru activ al Societății de Cultură Macedo-Română vă rog să binevoiți a admite înscrierea mea și a dispune să mi se elibereze un certificat din care să se constate origina mea română precum și un proces verbal fiindu-mi necesar pentru obținerea naturalizării...

Pentru dovedirea originii mele română vă înaintez odată cu aceasta și adevărta semnată de domni Fișta Gheorghe și Fișta N. Dumitru, membri ai societății care mă cunosc personal.

Cu stimă,

Gh. Beli

Domniei Sale Domnului Președinte al Societății de Cultură Macedo-Română București

A primit certificatul de origine etnică română nr. 5834, certificatul de naștere nr. 2566 și procesul verbal nr. 1219 din 30 iulie 1947.

Pe verso:

Adevărta

1/Subsemnatii Gheorghe N. Fișta, domiciliat în București str. Cronicarilor nr. 2, de profesie student, membru al Societății de Cultură Macedo-Română

2/Dumitru N. Fișta, domiciliat în București str. Cronicarilor nr. 2, de profesie student, membru al Societății de Cultură Macedo-Română. (Dos. 159, f. 81, 81v)

82. [1947] iunie 13. [București]. Adevărta care atestă că Gheorghe D. Belly este de origine etnică română

Adevărta

Se atestă de noi că Domnul Belly D. Gheorghe, Student, domiciliat în București Str. Maica Domnului nr. 2, născut în comuna Livezi – Macedonia (Grecia) – este român de origine etnică.

Drept pentru care am eliberat prezenta adevărta.

Secretar General (Dos. 159, f. 119)

83. 1946 septembrie 28. [București]. Copie a adevărtei care atestă că Zaharia Pana este de origine etnică română

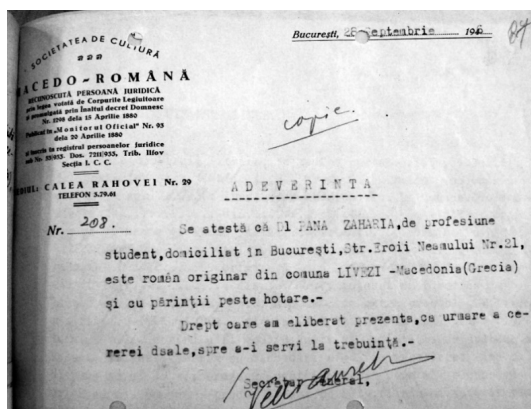
București, 28 septembrie 1946

Adevărta

Se atestă de noi că Dl Pana Zaharia, de profesie student, domiciliat în București, Str. Eroii Neamului nr. 21, este român originar din comuna LIVEZI – Macedonia (Grecia) și cu părinți peste hotare.

Drept care am eliberat prezenta, ca urmare a cererii dsale, spre a-i servi la trebuință.

Secretar General Vello Aurel (Dos. 159, f. 87)

Sursa SANIC, dos. 159, f. 87

84. 1947 aprilie 22. București. Cererea lui Constantin Saramandu pentru eliberarea unui certificat de naștere și a unui certificat de origine română (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naționalitate română, înregistrată cu nr. 124 la 22 aprilie 1947, depusă de Constantin Saramandu, comerciant, domiciliat în București, Șos. Giurgiului nr. 93, român-macedonean, născut în anul 1899, luna septembrie, ziua 16, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine română, tata Mihai Saramandu, mama Agora Mișu, din Livezi, districtul Macedonia, botezat în biserica cu hramul Sfântu Nicolae, de preotul Popa Stere, naș fiind Apostol Lengiu, și stabilit în țară în anul 1928, luna mai, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea unui certificat de naștere și unul de naționalitate naționalitate...

Martori au fost Nicolae Mișiu, Stere Mișu și Stere Saramandu.

A primit certificatul de origine etnică română nr. 5935, certificatul de naștere nr. 2523 din 30 iulie 1947.

Pe verso se specifică că posedă: 1. Ordin de lăsare la vatră Seria I, nr. 278255/26 septembrie 1944; 2. Fișa nr. 2 CI nr. 002574/939 circa 27; 3. Certif. Nr. 45331/27 sept. 1929, elib. Trib. Durostor

Semnat A. Vello

Cererea este însoțită de Adeverință

1. Subsemnații Nicolae Mișiu, domiciliat în București str. Șoseaua Giurgiului nr. 5, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română
2. Stere Mișu, domiciliat în București str. Comană nr. 66, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română
3. Stere Saramandu, domiciliat în București str. Hațegului nr. 2, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română

cunoscând personal pe dl Constantin Saramandu, născut din părinți români Mihai și Agora Saramandu în anul 1899, luna septembrie, ziua 16, în com. Livezi, districtul Macedonia din Grecia, propunem a fi înscris ca membru în Societatea noastră.

Sus numitul a venit în țară în anul 1928, luna mai, ziua 25, unde s-a comportat în toate ocaziile ca un bun român.

Drept care i-am dat prezenta adeverință, semnat de noi, spre a se prezenta în fața comisiunii pentru verificarea originii aromâne a celor cari solicită să devie membrii ai Societății noastre.

Semnăturile martorilor:

N. Mișu

St. Mișu

Stere Saramandu

Azi 11 luna aprilie anul 1947 în București. (Dos. 157II, f. 166, 166v, 167)

85. 1947 aprilie 6. București. Cererea lui Petre D. Ciuleanu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naționalitate română, înregistrată cu nr. 118 la 6 aprilie 1947, depusă de Petre D. Ciuleanu, domiciliat în Costești, jud. Buzău, român-macedonean, născut în anul 1917, luna iunie, ziua 17, în com. Livezi, districtul Macedonia, din părinți de origine română, tata Dincă Ciuleanu, mama Sultana Ciuleanu, din Livezi, districtul Macedonia, botezat în biserica cu hramul Sfânta Maria, de preotul Popa Mihali, naș fiind Ion Ianuli, și stabilit în țară în anul 1926, luna aprilie, solicită conform tipizatului înscrierea în societate și eliberarea unui certificat de naștere.

A primit certificatul de naștere nr. 2518 din 6 aprilie 1947...

Pe verso se specifică că posedă: 1. Livret militar pe numele Ciuleanu D. Petre, sergent, categ. 1939, nr. 1237/1939, eliberat de Centru Teritorial Buzău.

Pe verso – Adeverință

Subsemnații Mihail Canacheu, domiciliat în Costești, Buzău, de profesiune, membru al Societății de Cultură Macedo-Română

1. Stere Grosu, domiciliat în Costești, Buzău, de profesiune , membru al Societății de Cultură Macedo-Română
2. Stupea Ștefan, domiciliat în Buzești nr 63, de profesiune student, membru al Societății de Cultură Macedo-Română

cunoscând personal pe dl Petre Ciuleanu, născut din părinți români Dincă și Sultana Ciuleanu în anul 1917, luna iunie, ziua 17, în com. Livezi, districtul Macedonia (Salonic), propunem a fi înscris ca membru în Societatea noastră.

Sus numitul a venit în țară în anul 1928, luna mai, ziua 25, unde s-a comportat în toate ocaziile ca un bun român.

Drept care i-am dat prezenta adeverință, semnat de noi, spre a se prezenta în fața comisiunii pentru verificarea originii aromâne a celor cari solicită să devie membrii ai Societății noastre.

Semnăturile martorilor:
 Mihail Canacheu
 Stere Grosu
 Stupea Ștefan (Dos. 157II, f. 176, 176v)

86. 1948 decembrie. București. Cererea studentei Sultana Tâcu pentru eliberarea unei adeverințe că are părinții peste hotare

Domnule Președinte,
 Subsemnata Tâcu Sultana, studentă, de origine din comuna Livezi - Macedonia, venită în țară în anul 1946, cu respect vă rog să binevoșiți a dispune să mi se elibereze o adeverință din care să rezulte că părinții mei sunt rămași în Macedonia.

Pentru aceasta semnează următorii:
 Tașcu Mișu Barna, Constantin Saramandu și Stere Ciuleanu, toți originari din susnumita comună și deci care cunosc situația mea și a părinților mei.

Trăiască Republica Populară Română
 Tâcu Sultana
 Domniei Sale Domnului Președinte al Societății de Cultură Macedo-Română
 Înregistrat 203/XII/48
 Pe verso - Adeverință

Se atestă prin prezenta că Dra Tâcu Sultana est româncă de peste hotare, născută în comuna Livezi, și are părinții domiciliați în Grecia.

Drept care am eliberat prezenta adeverință
 Secretar General (Dos. 160, f. 1, 1v)

87. 1948 noiembrie 24. București. Cererea lui Meliu Iancu pentru eliberarea unei certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 193 la 24 noiembrie 1948, depusă de Iancu Meliu, absolvent, domiciliat în București, str. Împ. Traian nr. 15, român-macedonean, născut la 12 aprilie 1926, în com. Livezi, districtul Salonic, din Macedonia gr., din părinți de origine română, tata Apostol Meliu, mama Steliana Handuri, din Livezi, districtul Salonic din Macedonia gr., botezat în biserica cu hramul Sf. Nicolae, de preotul Popa Dumitru, naș fiind Gheorghe Stila, și stabilit în țară în anul 1937 luna martie, solicită conform tipizatului extras de naștere...

Pe verso – Adeverință

1. Iancu Rusa, domiciliat în București, str. Calea Moșilor nr. 164, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Tașcu Banioti, domiciliat în București, str. Colentina nr. 24, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Nedi Constantin, domiciliat în București, str. Sold. Porojan nr. 4, de profesiune negustor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română

A prezentat: 1. Adeverință nr. 45, 14 sept. 1948, eliberată de Liceul Industrial de băieți din Buzău de absolvirea liceului; 2. Adeverință Recrutare Constanța, Biroul 1, categ., matr. 4334; 3. Bul. de lucr. la Bir. Pop. com. Mihai Viteazul, Constanța.

A primit certificatul de naștere cu nr. 2678 din 24 noiembrie 1948. (Dos. 160, f. 12, 12v)

88. 1948 noiembrie 5. București. Cererea lui Ion Zardava pentru eliberarea unei certificat de origine etnică română și a unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 188 la 5 noiembrie 1948, depusă de Ion Zardava, agricultor, domiciliat în Călărași, jud. Ialomița, str. Nic. Bălcescu nr. 40, român-macedonean, născut la 20 iulie 1902, în com. Livezi, districtul Salonic, din Macedonia (Grecia), din părinți de origine română, tata Sterie Zardava, mama Chirața, din Livezi, districtul Salonic din Macedonia gr., botezat în biserica cu hramul Sf. Nicolae, de preotul Papa Nicola, naș fiind Dumitru Irani, și stabilit în țară în anul 1926 luna aprilie, solicită conform tipizatului certificat de origine etnică română și act de naștere...

Pe verso – Adeverință

1. Tica Nicolae, domiciliat în București, str. Atelierului nr. 18, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

2. Mișu Mihai, domiciliat în București, str. Griviței nr. 237, de profesiune liber profesionist, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

3. Farini Gheorghe, domiciliat în București, str. Griviței nr. 237, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română

cunoscând personal pe dl Ion Zardava, născut din părinți români Sterie și Chirața Zardava în anul 1902, luna iulie, ziua 20, propunem a fi înscris ca membru în Societatea noastră.

Sus numitul a venit în țară în anul 1926, luna aprilie, ziua 4, unde s-a comportat în toate ocaziile ca un bun român.

Drept care i-am dat prezenta adeverință, semnat de noi, spre a se prezenta în fața comisiunii pentru verificarea originii aromâne a celor cari solicită să devie membrii ai Societății noastre.

A prezentat: 1. Jurnal Trib. Durostor Nr. 3446/1927; 2. Livret militar Nr. matr. 2511/ctg. 1924 C.R. Durostor.

A primit certificatul de origine română nr. 6301 și certificatul de naștere cu nr. 2677 din 5 noiembrie 1948.

Semnează A. Vello. (Dos. 160, f. 16, 16v)

89. 1948 noiembrie 5. București. Cererea lui Sterie Pșeanu pentru eliberarea unei certificat de origine etnică română și a unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere și a unui de origine etnică, înregistrată cu nr. 187 la 5 noiembrie 1948, depusă de Ion Zardava, agricultor, domiciliat în Călărași, jud. Ialomița, str. Doctor Rusel nr. 30, român-macedonean, născut la 15 oct. 1903, în com. Livezi, districtul Salonic, din Grecia, din părinți de origine română, tata Nicolae Pșeanu, mama Pepa Papari, din Livezi, districtul Salonic din Macedonia gr., botezat în biserică cu hramul Sf. Nicolae, de preotul Papa Nicola, naș fiind Nicolae Carachiciu, și stabilit în țară în anul 1926 luna aprilie, solicită conform tipizaturii certificat de origine etnică română și act de naștere...

Pe verso – Adeverință

1. Tica Nicolae, domiciliat în București, str. Atelierului nr. 18, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

2. Mișu Mihai, domiciliat în București, str. Griviței nr. 237, de profesiune liber profesionist, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

3. Farini Gheorghe, domiciliat în București, str. Griviței nr. 237, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română

cunoscând personal pe dl Sterie Pșeanu, născut din părinți români Nicolae și Pepa Pșeanu, în anul 1903, luna octombrie, ziua 7 mai 1927, propunem a fi înscris ca membru în Societatea noastră.

Sus numitul a venit în țară în anul 1926, luna aprilie, ziua 4, unde s-a comportat în toate ocaziile ca un bun român.

Drept care i-am dat prezenta adeverință, semnat de noi, spre a se prezenta în fața comisiunii pentru verificarea originii aromâne a celor cari solicită să devie membrii ai Societății noastre.

Azi, 23 octombrie 1948.

A prezentat: 1. Jurnal Trib. Durostor Nr. 3446/1927; 2. Adeverință de recrutare C.R. Durostor, Nr. matricol 264/ctg. 1925/elib. în 7 mai 1927; 3. Livret militar Nr. matr. 2364/ctg. 1925 C.R. Durostor.

A primit certificatul de origine română nr. 6302 și certificatul de naștere cu nr. 2676 din 5 noiembrie 1948.

Semnează A. Vello. (Dos. 160, f. 17, 17v)

90. 1948 octombrie 20. [București]. Adeverinței care atestă că Nicolae D. Belli are părinții în Grecia

Nr. 179. București, 20 octombrie 1948

Adeverință

Se atestă că dl Belli D. Nicolae, absolvent de liceu, domiciliat în București, Str. Maica Domnului nr. 2, este român de peste hotare, născut în comuna Livezi – Grecia, și are părinții domiciliați în Grecia.

Drept care am eliberat prezenta adeverință spre a-i servi la înscrierea la Facultate.

Secretar General

Semnat Aurel Vello (Dos. 160, f. 26)

91. 1948 octombrie 20. [București]. Cerere care să ateste că Nicolae D. Belli are părinții peste hotare

Nr. 179. București, 20 octombrie 1948

Domnule Președinte,

Subsemnatul Belli N. Nicolae, având părinții peste hotare, cu onoare vă rog să binevoiți a-mi elibera o adeverință din care să reiasă că sunt singur în țară, deci de peste hotare.

Solicit această adeverință deoarece îmi este necesară la facultate pentru a primi cantină și cămin.
 Primiți vă rog Domnule Președinte deosebitul meu respect
 Trăiască Republica Populară Română
 Nicolae Belli
 Pe verso – Adeverință
 Subsemnații martori: Tăcu Nicolae, Mișu Nicolae și Canacheu Constantin, semnăm pe a noastră răspundere
 că părinții tânărului Belli D. Nicolae sunt peste hotare.
 Tăcu Nicolae
 Mișu Nicolae
 Canacheu Constantin (Dos. 160, f. 27, 27v)

92. 1948 octombrie 16. [București]. Cerere care să ateste că Zoița Barba are părinții muncitori

Nr. 178. București, 16 octombrie 1948
 Domnule Președinte,
 Subsemnata Barba Zoița, româncă de peste hotare, cu onoare vă rog să dispuneți a mi se elibera un certificat
 prin care să se ateste că sunt fiică de muncitor, fiindu-mi necesar pentru înscriere la facultate.
 În speranța că cererea va fi satisfăcută, primiți mulțumiri sincere.
 Cu respect, Barba Zoița.
 Domniei Sale
 Domnului Președinte al Societății Macedo-Române din București
 Pe verso - Adeverință
 Subsemnații, români originari din com. Livezi – Macedonia (Grecia), adeverim că Dra Barba Zoița este
 fiica lui Nicolae Barba și a Chiraței Barba (născută Gioga). Tatăl petiționarei este muncitor și domiciliază în Grecia.
 Dtru Gh. Dima, str. Pieptănari nr. 5
 Tașcu Barba, str. Giurgiului nr. 9
 Mihail Barza, str. Vasile Lascăr nr. 7 (Dos. 160, f. 26, 26v)

93. 1948 octombrie 3. București. Cererea studentei Sultana Tăcu pentru eliberarea unei certificat de origine etnică română și a unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere și a unuia de origine etnică, înregistrată cu nr. 172 la 3 octombrie 1948, depusă de Sultana Tăcu, studentă, domiciliată în București, str. Maria Rosetti nr. 24bis, român-macedonean, născut la 10 noiembrie 1928, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine română, tata Stere Tăcu, mama Maria Mișu, din Livezi, districtul Macedonia din Grecia, botezată în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papa Năstase, naș fiind Stere Ciuleanu, și stabilită în țară în anul 1928 luna noiembrie, solicită conform tipizatului certificat de origine etnică română și act de naștere...

Pe verso – Adeverință

1. Constantin Saramandu, domiciliat în București, str. Giurgiului nr. 93, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
 2. Nicolae Mișu, domiciliat în București, str. Giurgiului nr. 5, de profesiune industriaș, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
 3. Tașcu Barba, domiciliat în București, str. Giurgiului nr. 93, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română
 cunoscând personal pe dra Tăcu Sultana, născută din părinți români, în anul 1928, luna noiembrie, ziua 10, propunem a fi înscris ca membru în Societatea noastră.
 Constantin Saramandu
 Nicolae Mișu
 Tașcu Barba
 A primit certificatul de origine română nr. 5995 și certificatul de naștere cu nr. 2672 din 3 octombrie 1948.
 (Dos. 160, f. 36, 36v)

94. 1948 octombrie 8. București. Cererea lui Constantin Cociu pentru eliberarea unui certificat de origine etnică română și a unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere și a unuia de origine etnică, înregistrată cu nr. 171 la 8 octombrie 1948, depusă de Constantin Cociu, agricultor, domiciliat în com. Gh. Doja, jud. Ialomița, român-

macedonean, născut la 25 martie 1925, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine română, tata Lazăr Cociu, mama Zoița Canache, din Livezi, districtul Macedonia din Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papa Stere, naș fiind Costa Farmachi, și stabilită în țară în anul 1928 luna aprilie, solicită conform tipizatului certificat de origine etnică română și act de naștere...

Pe verso – Adeverință

1. Nicolae Farini, domiciliat în București, str. D. Dinulescu nr. 57, de profesiune funcționar comercial, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Constantin Pșianu, domiciliat în București, str. Maior Alex. Câmpeanu nr. 43, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Nicolae Tica, domiciliat în București, str. Aprodu Purice nr. 48, de profesiune funcționar comercial, membru al Societății de Cultură Macedo-Română

cunoscând personal pe dl Constantin Cociu, născută din părinți români Lazăr Cociu, în anul 1925, luna martie, ziua 20, propunem a fi înscris ca membru în Societatea noastră.

Nicolae Farini

Constantin Pșianu

Nicolae Tica

17 septembrie 1948

A prezentat Bul. Bir. Pop. nr. 13/7/947 elib. de Prim. com. Cataloi, jud. Tulcea. Semnat Aurel Vello.

A primit certificatul de origine română nr. 5996 și certificatul de naștere cu nr. 2674 din 8 octombrie 1948.

(Dos. 160, f. 37, 37v)

95. 1948 noiembrie 24. București. Adeverință de lucrător pentru Constantin Cociu

Spitalul Militar Central

Adeverință

Se adeverește prin prezenta că Caporalul Cociu L. Constantin, face parte din cadrele acestui spital Ctg. 1947, Seria I-a, fiind născut la 20 martie 1925 în Comuna Livezi, jud. Macedonia, fiul lui Lazăr și Joița.

Drept pentru care s-a eliberat prezenta pentru a-i servi la nevoie.

Seful Bir. Evidenței,

Maior V. Ionescu

No. 843 din 24.IX.1948 (Dos. 160, f. 38)

96. [fără dată]. București. Cererea lui Hristu T. Camburi pentru un act de pauperitate

Domnule Președinte,

Subsemnatul Camburi T. Hristu, domiciliat în București, Șos. Giurgiului nr. 93, respectos vă rog să binevoiți a-mi elibera un act de pauperitate, folosindu-mi la școală.

În speranța că cererea mea va fi satisfăcută, primiți domnule președinte sincerele mele mulțumiri.

Trăiască Republica Populară Română

Camburi T. Hristu

Pe verso:

Domnule Președinte,

Această cerere recunoaște precum că părinții mei nu au nici un mijloc de existență

Următori martori:

Zeana I Traian

Saramandu Constantin

Barză Mihai (Dos. 160, f. 41, 41v)

97. 1948 august. București. Cererea lui Constantin Gh. Barba pentru eliberarea certificatului de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 167 la august 1948, depusă de Constantin Gh. Barba, domiciliat în București, str. Giulești nr. 153, român-macedonean, născut la 25 martie 1925, în com. Livezi, Grecia, din părinți de origine română, tata Gheorghe Barba, mama Maria Palla, din Livezi, districtul Macedonia din Grecia, botezat în biserica Sf. Gheorghe, naș fiind Vanci Nicolae, și stabilită în țară în anul, solicită conform tipizatului un act de naștere...

Pe verso – Adeverință

1. Teodor Bellu, domiciliat în Constanța, str. Izbânzii nr. 85, de profesiune agricultor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Vasile Gh. Barba, domiciliat în București, șos. Basarab nr. 12, de profesiune avocat, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Dumitru Chehaia, domiciliat în București, str. Viting nr. 23, de profesiune pensionar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română

cunoscând personal pe dl Constantin Gh. Barba, născută din părinți români, în anul 1920, luna mai, ziua 21, propunem a fi înscris ca membru în Societatea noastră.

Teodor Bellu

Vasile Gh. Barba

Dumitru Chehaia

22 septembrie 1948

A primit certificatul de naștere cu nr. 2664 din 22 septembrie 1948. (Dos. 167, f. 42, 42v)

98. 1948 august. București. Cererea lui Tache Gh. Barba pentru eliberarea certificatului de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 166 la 7 august 1948, depusă de Constantin Gh. Barba, funcționar, domiciliat în București, str. Giulești nr. 153, român-macedonean, născut la 1 mai 1922, în com. Livezi, districtul Salonic, din Macedonia-Grecească, din părinți de origine română, tata Gheorghe P. Barba, mama Maria Palla, din Livezi, districtul Salonic din Macedonia, botezat în biserica Sf. Gheorghe, de preot Papa Stere, și stabilită în țară în anul, solicită conform tipizatului un document din care să se constate originea etnică română și data nașterii...

Pe verso – Adeverință

1. Constantin Chiriță, domiciliat în București, șos. Basarab nr. 12, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Dumitru Chehaia, domiciliat în București, str. Viting nr. 23, de profesiune pensionar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română
3. Leonida Șimu

cunoscând personal pe dl Tache Barba, născută din părinți români, în anul 1922, luna mai, ziua 1, propunem a fi înscris ca membru în Societatea noastră.

Susnumitul a venit în țară în anul 1926, luna aprilie, ziua 1, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Constantin Chiriță

Dumitru Chehaia

Leonida Șimu

26 iulie 1948

A prezentat Adresa nr. 58567/942 a Academiei Comerciale București.

Semnat: Aurel Vello

A primit certificatul de naștere cu nr. 2647 din 22 septembrie 1947. (Dos. 167, f. 43, 43v)

99. 1942. [București]. Adeverință de studii pe numele Tache Gh. Barbă

Ministerul Culturii Naționale și a Cultelor

Inspectoratul Școlar Regional

Biroul Bacalaureatului

București. No. 58567/942

Către Academia Comercială București

Ca urmare la cererea înregistrată la acest Inspectorat sub no. 58567/942, avem onoarea a vă face cunoscut că tânărul Barbă Gh. Tache, născut în satul Livezi – Macedonia în anul 1922, luna mai, ziua 1, absolvent al liceului comercial „Regele Mihai” din București, a depus examenul de bacalaureat din sesiunea septembrie 942 la Comisiunea de la liceul Regele Mihai din București și a fost declarat admis cu media 6⁰⁰, secția ..., clasificat al 81.

Comunicarea de față îi va servi, până la eliberarea diplomei la Academia Comercială București, și ea se va anexa la dosarul Instituției dvs, prin care fapt va fi socotită ca anulată.

Extrasul de naștere și certificatul de naționalitate sunt reținute la noi până la eliberarea diplomei originale.

Inspector General Șef,

Șeful Secției,

[indescifrabil]

V. Stoia (Dos. 167, f. 44)

100. 1948 septembrie 6. București. Cererea elevei Agora Aurelia Saramandu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere și a unuia de origine etnică, înregistrată cu nr. 141 la 6 septembrie 1948, depusă de Agora Aurelia Saramandu, elevă, domiciliată în București, Șos. Giurgiului nr. 93, român-macedonean, născut la 7 septembrie 1930, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine română, tata Constantin Saramandu, mama Elena Hagivreta, din Livezi, districtul Macedonia din Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Popa Nastase, naș fiind Toli Lengiu, și stabilită în țară în anul 1931 luna martie, solicită conform tipizatului certificat de naștere...

Pe verso – Adeverință

1. Nicolae Mișu, domiciliat în București, str. Giurgiului nr. 93, de profesiune industriaș, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Theodor Zega, domiciliat în București, str. Lahovari nr. 7, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Tașcu Barba, domiciliat în București, str. Giurgiului nr. 93, de profesiune inginer, membru al Societății de Cultură Macedo-Română

cunoscând personal pe dra Agora Aurelia Saramandu, născută din părinți români, în anul 1930, luna septembrie, ziua 7, propunem a fi înscris ca membru în Societatea noastră.

Susnumita a venit în țară în anul 1931, luna martie, ziua 21, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Nicolae Mișu

Theodor Zega

Tașcu Barba

A prezentat Matricolă școlară eliberată de Liceul Com. de fete „Doamna Stanca” din București pentru clasa a V-a postliceală. Semnat Aurel Vello.

A primit certificatul de naștere cu nr. 2656 din 8 octombrie 1948. (Dos. 160, f. 62, 62v)

101. 1948 iulie 31. București. Cererea lui Constantin Pșeanu pentru eliberarea unui certificat de origine etnică română și a unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere și a unuia de origine etnică, înregistrată cu nr. 128 la 31 iulie 1948, depusă de Constantin Pșeanu, cizmar, domiciliat în București, str. Frosa Sarandu nr. 10, român-macedonean, născut la 20 mai 1919, în com. Livezi, districtul Salonic, din Grecia, din părinți de origine română, tata Nicolae Pșanu, mama Zoița Manaculi, din Livezi, districtul Macedonia din Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papa Stere, naș fiind Ion Tota, și stabilită în țară în anul 1926 luna aprilie, solicită conform tipizatului certificat de origine etnică română și act de naștere...

Pe verso – Adeverință

1. Gheorghe P. Barba, domiciliat în București, str. Șoseaua Basarab nr. 120, de profesiune industriaș, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Dumitru Chehaia, domiciliat în București, str. Witing nr. 25, de profesiune pensionar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Vasile P. Barba, domiciliat în București, str. Giulești nr. 153, de profesiune avocat, membru al Societății de Cultură Macedo-Română

cunoscând personal pe dl Constantin Pșeanu, născută din părinți români Nicolae și Zoița, în anul 1919, luna mai, ziua 20, propunem a fi înscris ca membru în Societatea noastră.

Gheorghe P. Barba

Dumitru Chehaia

Vasile P. Barba

28 iunie 1948

A prezentat actele următoare: 1. Cert. 4/15/948 al Prim. Com. Sănandrei, jud. Timiș-Torontal; 2. -// -10/76/948 -// -; Bul. Bir. Pop. nr. 403/21 aug. 946, com. Gara Ialomiței; 3. Declarație de Notorietate nr. 718/22 sept. 945, jud. Urziceni. Semnat Aurel Vello.

A primit certificatul de origine română nr. 5978 și certificatul de naștere cu nr. 2640 din 31 iulie 1948. (Dos. 160, f. 74, 74v)

102. 1948 februarie 13. București. Cererea elevei Elena Tăcu pentru eliberarea unui certificat de origine etnică română (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de origine etnică, înregistrată cu nr. 47 la 13 februarie 1948, depusă de Elena Tăcu, elevă, domiciliată în București, str. Berceni nr. 41, român-macedonean, născut la 20 iulie 1927,

în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine română, tata Stere Tăcu, mama Maria Tăcu, din Livezi, districtul Macedonia din Grecia, botezat în biserica Sf. Maria, de preotul Papa Nicolae, naș fiind Elena Mișu, și stabilită în țară în anul 1930 luna martie, solicită conform tipizăturii certificat de naștere...

Pe verso – Adeverință

1. Constantin Saramandu, domiciliat în București, str. Giurgiului nr. 93, de profesiune avocat, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Nicolae Mișu, domiciliat în București, str. Giurgiului nr. 5, de profesiune industriaș, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Tașcu N. Barba, domiciliat în București, str. Carol nr. 162, de profesiune inginer, membru al Societății de Cultură Macedo-Română

cunoscând personal pe dra Elena Tăcu, născută din părinți români Stere și Maria Tăcu, în anul 1927, luna iulie, ziua 20, propunem a fi înscris ca membru în Societatea noastră.

Susnumita a venit în țară în anul 1930, luna martie, ziua 15, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Constantin Saramandu

Nicolae Mișu

Tașcu N. Barba

13 februarie 1948

Domnișoara Elena Tăcu a mai obținut certificat de la Societate, este cunoscută, cunoaște dialectul macedoromân.

Semnat Bajdechi.

A primit certificatul de origine română nr. 5957 din 13 februarie 1948. (Dos. 160, f. 126, 126v)

103. 1948 ianuarie 20. București. Cererea studentei Sultana Tăcu pentru eliberarea unei adeverințe că este din Livezi, Macedonia (rezumat)

Nr. 34. 20 Ian. 1948

Domnule Președinte,

Subsemnata studenta Tăcu Sultana, româncă de peste hotare, cu respect vă rog să binevoiți a dispune să mi se elibereze adeverință prin care să arate că părinții mei sunt în comuna Livezi – Macedonia, și susnumita este întreținută de ruda sa Constantin Canacheu, de profesiune muncitor.

Pentru dovedirea celor menționate mai sus semnează următorii martori:

1. Mihai Barza, domic. în Buc. str. Vasile Lascăr 47
2. Constantin Saramandu, domic. în Buc. str. Giurgiului 93
3. Nicolae Mișu, domic. în Buc. str. Giurgiului 5
care sunt de origine din comuna Livezi – Macedonia, deci cunoscând atât situația mea cât și a părinților mei.
Trăiască Republica Populară Română
Tăcu Sultana (Dos. 160, f. 135)

104. 1948 ianuarie 20. București. Cererea studentei Sultana Tăcu pentru eliberarea unui certificat de origine etnică română (rezumat)

Nr. 34. 21 Ian. 1948

Domnule Președinte,

Subsemnata studenta Tăcu Sultana, domiciliată în Șos. Berceni 41, cu respect vă rog a binevoi a dispune să mi se elibereze o adeverință din care să se constate că sunt româncă de peste hotare venită în țară în anul 1946.

Cu respect,

Tăcu Sultana

Domniei Sale,

Domnului Președinte al Societății de Cultură Macedo-Română (Dos. 160, f. 136)

105. 1948 ianuarie 10. București. Cererea Mariei T. Mișu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 26 la 10 ianuarie 1948, depusă de Maria T. Mișu (prin căsătorie Tăcu), casnică, domiciliată în București, str. Berceni nr. 41, român-macedonean, născută la 15 martie 1896, în com. Livezi, districtul Salonic, Macedonia, din părinți de origine română, tata Tașcu Mișu, mama Elena Mișu, din Livezi, districtul Salonic, Macedonia, botezată în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papa Dumitru, naș fiind Tașcu Hagivreta, și stabilită în țară în anul 1930 luna martie, solicită conform tipizăturii certificat de naștere...

Pe verso – Adevăriniță

1. Mihail Mișu, domiciliat în București, str. Olteniței nr. 47, de profesiune negustor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
 2. Gheorghe Farini, domiciliat în București, str. Berceni nr. 55, de profesiune crescător de oi, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
 3. Stere Costică, domiciliat în București, str. Berceni nr. 34, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română
- cunoscând personal pe dna Maria Mișu, născută din părinți români ..., în anul 1896, luna martie, ziua 15, propunem a fi înscris ca membru în Societatea noastră.

Susnumita a venit în țară în anul 1930, luna martie, ziua 15, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Mihail Mișu
Gheorghe Farini
Stere Costică
9 ianuarie 1948

A prezentat următoarele acte: 1. Carnet de refugiat nr. 1359D; 2. Dovadă de rămânere în București, nr. 3611/10.IX.948 elib. de Postul de Jand. Apărătorii Patriei.

Semnat: Aurel Vello.

A primit certificatul de naștere nr. 2601 din 13 februarie 1948. (Dos. 160, f. 148, 148v)

Sursa SANIC, dos. 148, f. 149

106. 1950. București. Cererea lui Gheorghe Duzi pentru eliberarea unui certificat de origine etnică română și a unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere și a unuia de origine macedo-română, depusă de Gheorghe Duzi, domiciliat în Sarighiol, jud. Tulcea, român-macedonean, născut la 10 octombrie 1908, în com. Livezi, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Dumitru Duzi, mama Sultana Cuciumita, din Livezi, districtul Macedonia din Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Popa Nicola, naș fiind Fati Guli, și stabilită în țară în anul 1928 luna ..., solicită conform tipizatului certificat de origine macedo-română și act de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Notă: cetățean român, căsătorit, 5 copii (Dos. 164, f. 24)

107. 1950. București. Cererea Mariei Caraoleni pentru eliberarea unui certificat de origine etnică română (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere și a unuia de origine macedo-română, depusă de Maria Caraoleni, domiciliată în Sarighiol, jud. Tulcea, român-macedonean, născut la 10 octombrie 1907, în com. Livezi, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Costa Zarcu, mama Steliana Pala, din Livezi, districtul Macedonia din Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Popa Nicola, naș fiind Costa Tenca Anagnosti, și stabilită în țară în anul 1928 luna mai, solicită conform tipizatului certificat de origine macedo-română și act de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia).

Notă: cetățean român, căsătorită, 6 copii (Dos. 164, f. 25)

108. 1950. București. Cererea lui Tașcu Barbu (Camburi) pentru eliberarea unui certificat de origine etnică română (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere și a unuia de origine macedo-română, depusă de Tașcu Barbu (Camburi), domiciliat în București, str. Giurgiului nr. 93, român-macedonean, născut la 15 august 1912, în com. Livezi-Mari, districtul Salonic din Grecia-Mac., din părinți de origine macedo-română, tata Barbu Hristu, mama Maria Camburi, din Livezi-Mari, districtul Salonic din Grecia-Mac., botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Popa Nicola, naș fiind Const. Kilili, și stabilit în țară în anul 1932 luna oct., ziua 13, solicită conform tipizatului certificat de origine macedo-română și act de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia) și certificat de studii pentru serviciu...

Pe verso – Adeverință
Subsemnații

1. Saramandu Ctin, domiciliat în București, str. Vasile Lupu nr. 52, de profesiune liber profesionist, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
 2. Barba Gh., domiciliat în București, șos. Basarab nr. 4, de profesiune liber profesionist, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
 3. Niculai Mișu, domiciliat în București, șos. Giurgiului nr. 5, de profesiune salariat SC Prolacta, membru al Societății de Cultură Macedo-Română
- cunoscând personal pe dl Barbu T. zis Camburi, născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Salonic, în anul 1912, luna august, ziua 15, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.
- Susnumitul a venit în țară în anul 1932, luna octombrie, ziua 25, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Saramandu Constantin
Barba Gheorghe
Nicolae Mișu (Dos. 164, f. 126, 126v)

109. 1950 februarie 2. București. Cererea studentului Nicolae T. Belli pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 197 la 2 februarie 1950, depusă de Nicolae T. Belli, student, domiciliat în București, str. Maica Domnului nr. 2, român-macedonean, născut la 17 iunie 1927, în com. Livezi, districtul Salonic din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Dumitru Belli, mama Maria Papanicolae, din Livezi, districtul Salonic din Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Popanicolae Nicolae, naș fiind Gioga Stere, și stabilit în țară în anul 1928 luna octombrie, ziua 15, solicită conform tipizaturii certificat de origine macedo-română și act de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia) fiindu-mi necesar pentru Buletinul de identitate...

Pe verso – Adeverință
Subsemnații

1. Constantinescu Dtru, domiciliat în București, str. Sf. Petru Tei nr. 1, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
 2. Mișu Nicolae, domiciliat în București, șos. Giurgiului nr. 5, de profesiune funcționar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română
 3. Tăcu Nicolae, domiciliat în București, str. Neajlovului nr. 2, de profesiune liber profesionist, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
- cunoscând personal pe dl Belli D. Nicolae, născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Salonic, în anul 1917, luna iunie, ziua 27, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.
- Susnumitul a venit în țară în anul 1928, luna octombrie, ziua 15, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Constantinescu Dtru
Nicolae Mișu
Tăcu Nicolae
2 februarie 1950
A primit certificatul de naștere nr. 7428 din 2 februarie 1950. (Dos. 166, f. 44, 44v)

110. 1950. București. Cererea Agorei Gheorghiu pentru eliberarea unui certificat de căsătorie (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 190, depusă de Agora Gheorghiu, casnică, domiciliată în București, str. Vasile Lupu nr. 52, român-macedonean, născută la 1 ianuarie 1876, în com. Livezi, districtul Salonic din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Tașcu Mișu, mama Elena Culuda, din Livezi, districtul Salonic din Grecia, și venită în țară în anul 1928, căsătorită cu Mihail Gheorghiu, născut în com. Livezi, Macedonia, Grecia, în anul 1875, luna iulie, ziua 14, din părinți tata Gheorghiu Guli, mama Maria Vasile, din Livezi, districtul Salonic din Grecia, solicită eliberarea unui certificat din care să rezulte că s-a căsătorit în com. Livezi, districtul Salonic din Grecia, în anul 1896, luna august, ziua 15, în biserica cu hramul Sf. Nicolae, de preotul Popa Mihai, naș fiind Stere Leuca...

Pe verso – Adeverință
Subsemnații

1. Gheorghe Farini, domiciliat în București, str. Cal. Griviței nr. 237, de profesiune bătrân, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Stere Gioga, domiciliat în Tulcea, str. Libertății nr. 2, de profesiune bătrân, membru al Societății de Cultură Macedo-Română
3. Gheorghe Faramachi, domiciliat în Călărași, str. Filimon Sârbu nr. 45, de profesiune bătrân, membru al Societății de Cultură Macedo-Română...

A primit certificatul de căsătorie nr. 234. (Dos. 166, f. 51, 51v)

111. 1950 ianuarie 31. București. Cererea lui Constantin Saramandu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 180, depusă de Constantin Saramandu, funcționar, domiciliat în București, str. Vasile Lupu nr. 52, român-macedonean, născută la 16 mai 1899, în com. Livezi, districtul Macedonia, din părinți de origine macedo-română, tata Mihai, mama Agora Mișu, din Livezi, districtul Macedonia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Popa Nicolae, naș fiind Apostol Lengiu, și stabilit în țară în anul 1928 luna mai, ziua 25, solicită conform tipizăturii certificat de origine macedo-română și act de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. N. Mișu, domiciliat în București, șos. Giurgiului nr. 5, de profesiune salariat funcționar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Dimci Nachi, domiciliat în București, str. Clucerului nr. 1, de profesiune agricultor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Stere Saramandu, domiciliat în București, șos. Giurgiului nr. 93, de profesiune agricultor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română

I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 7420 din 31 ianuarie 1950.

Adnotare: Buletin Bir. Pop. No. 3168/947, Circa 27 Buc. (Dos. 166, f. 63, 63v)

112. 1950 ianuarie 20. București. Cererea lui Gheorghe D. Mișu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 121, depusă de Gheorghe D. Mișu, agricultor, domiciliat în com. Sănandrei, jud. Timiș-Torontal, român-macedonean, născută la 15 decembrie 1917, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Dumitru Mișu, mama Maria Papari, din Livezi, districtul Macedonia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papadumitru, naș fiind Mihail Mișu, și stabilit în țară în anul 1928 luna octombrie, ziua 5, solicită conform tipizăturii certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Dincă Ciuleanu, domiciliat în București, str. Buzești nr. 63, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Mihail Canachi, domiciliat în București, str. ... nr. 4, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Tache Tomi, domiciliat în București, Cal. Griviței nr. 267, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română

cunoscând personal pe dl Gheorghe D. Mișu, născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Macedonia, în anul 1917, luna decembrie, ziua 15, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Susnumitul a venit în țară în anul 1928, luna octombrie, ziua 5, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Dincă Ciuleanu

Mihail Canachi

Tache Tomi

I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 6892 din 20 ianuarie 1950 (Dos. 166, f. 134, 134v)

113. 1950 ianuarie 20. București. Cererea lui Nicolae Gh. Papari pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Pe verso – Adeverință

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 120, depusă de Nicolae Gh. Papari, agricultor, domiciliat în com. Sănandrei, jud. Timiș-Torontal, român-macedonean, născut la 25 ianuarie 1916, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Gheorghe Papari, mama Elena Papari, din Livezi, districtul Macedonia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papa Stere, naș fiind Mihail Papari, și stabilit în țară în anul 1928 luna octombrie, ziua 5, solicită conform tipizatului certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Nicolae Tica, domiciliat în București, Cal. Griviței nr. 237, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Dimci Nachi, domiciliat în București, str. Clucerului nr. 1, de profesiune agricultor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Stere Mișu, domiciliat în București, Sorcovei nr. 14, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română

cunoscând personal pe dl Nicolae Papari, născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Macedonia, în anul 1916, luna ianuarie, ziua 25, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Susnumitul a venit în țară în anul 1926, luna octombrie, ziua 5, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Nicolae Tica

Dimci Nachi

Stere Mișu

I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 6891 din 24 ianuarie 1950 (Dos. 166, f. 135, 135v)

114. 1950. București. Cererea Sterianei Hristu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 115, depusă de Steriana Hristu, român-macedonean, născută la 31 martie 1924, în com. Livezi, din părinți de origine macedo-română, tata Mihai Ciuleanu, mama Zoia Barza, din Livezi, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papanicolae, naș fiind Gh. Nulli, și stabilit în țară în anul 1926, solicită conform tipizatului certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Are act căsătorie, 28/945, Primăria Com. Costești, Buzău. I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 6895, din 1950 (Dos. 166, f. 140)

115. 1950. București. Cererea lui Apostol Gioga pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 96, depusă de Apostol Gioga, muncitor, domiciliat în Călărași, str. 30 Decembrie nr. 29, român-macedonean, născut la 25 iunie 1929, în com. Livezi, districtul Macedonia din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Dumitru Geoga, mama Hrisula Abrazi, din Livezi, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Popa Nicola, naș fiind Iancu Gioga, și stabilit în țară în anul 1935, solicită conform tipizatului certificat de origine macedo-română și act de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia) fiindu-mi necesar pentru Buletinul de identitate...

Semnează tatăl, Dumitru Gioga

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Ion Zardova, domiciliat în Călărași, str. N. Bălcescu nr. 49, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
 2. Stere Lișița, domiciliat în București, membru al Societății de Cultură Macedo-Română
- Necăsătorit. Bul. 11064/seria 209/948. Adev. de recrutare 31/V/949, Ialomița. A primit certificatul de naștere nr. 6784. (Dos. 166, f. 159, 159v)

116. 1950. București. Cererea lui Constantin Buicliu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 91, depusă de Constantin Buicliu, domiciliat în Bucureștii, str. Vulturi nr. 56, român-macedonean, născut la 20 ianuarie 1912, în com. Livezi,

districtul Macedonia din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Petre Buicliu din Perivole, mama Sultana Fingu, din Livezi, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Popanicola, solicită conform tipizatului certificat de origine macedo-română și act de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia) fiindu-mi necesar pentru Buletinul de identitate...

Necăsătorit. Bul. 11064/seria 209/948. Adev. de recrutare 31/V/949, Ialomița. A primit certificatul de naștere nr. 6731. (Dos. 166, f. 164)

117. 1950 ianuarie 12. București. Cererea lui Nicolae Rușa pentru eliberarea unui duplicat după certificatul de naștere pentru căsătorie (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 48, din 12 ianuarie 1950, depusă de Nicolae Rușa, comerciant, domiciliat București, Cal. Moșilor nr. 164, român-macedonean, născut la 15 septembrie 1915, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Iancu Rușa, mama Elena, născută Abrazi, din Livezi, districtul Macedonia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papanicola Nicolae, naș fiind Nicolae Safuri... solicită conform tipizatului duplicat după certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)... cu nr. 1122/942.

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Anastase Papisima, domiciliat în București, str. Cantemir nr. 76, de profesiune funcționar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

2. Dumitru Papisima, domiciliat în București, str. ... nr. 217, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

cunoscând personal pe dl Nicolae Rușa, născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Macedonia, în anul 1915, luna septembrie, ziua 15, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Anastase Papisima

Dumitru Papisima

I s-a eliberat certificatul duplicat de naștere nr. 6735 din 12 ianuarie 1912 (Dos. 166, f. 209, 209v)

117. 1950. București. Cererea lui Gheorghe Cepu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 392, depusă de Gheorghe Cepu, agricultor, domiciliat în Sânandrei, jud. Timiș-Torontal, nr. 20, român-macedonean, născut la 18 februarie 1920, în com. Livezi, districtul Salonic, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Stere, mama Aurica Limona, din Livezi, districtul Salonic, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papa Hristu, naș fiind Mihail Canacheu, stabilit în țară în anul 1926, luna martie, ziua 15, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Stere Saramandu, domiciliat în București, str. Hațegului nr. 2, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

2. Nicolae Mișu, domiciliat în București, str. Șos. Giurgiului nr. 5, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

3. Mihail Lengiu, domiciliat în București, str. Calea Dudești nr. 11, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,...

Stere Saramandu

Nicolae Mișu

Mihail Lengiu

I s-a eliberat certificatul duplicat de naștere nr. 7630 (Dos. 167, f. 6, 6v)

118. 1950 februarie 24. București. Cererea lui Stere Hagivreta pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 372, depusă de Stere Hagivreta, agricultor, domiciliat în Pischia, jud. Timiș-Torontal, nr. 148, român-macedonean, născut la 16 octombrie 1902, în

com. Livezi, districtul Salonic, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Naum Hagivreta, mama Maria Culeata, din Livezi, districtul Salonic, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papa Nicolae, naș fiind Niculae B. Mișu, stabilit în țară în anul 1928, luna mai, ziua 8, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Mișu Mihai, domiciliat în București, str. Griviței nr. 237, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Farini Gheorghe, domiciliat în București, str. Griviței nr. 237, de profesiune bătrân, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Nachi Dumitru, domiciliat în București, str. Filantropi nr. 10, de profesiune bătrân, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,...

Mișu Mihai

Farini Gheorghe

Nachi Dumitru

24 februarie 1950.

A prezentat livret militar nr. 2621/924 Cerc. Recrutare Durostor (Dos. 167, f. 31, 31v)

119. 1950. București. Cererea lui Horia Stere pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 344, depusă de Horia Stere, muncitor, domiciliat Constanța, Gen. Cernat nr. 20, român-macedonean, născut la 14 mai 1898, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Anton Horia, mama Anastasia, din Livezi, districtul Macedonia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papa Dumitru, naș fiind Vasile Stere solicită conform tipizatului certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Dtru Petulea, domiciliat în București, str. Popa Petre nr. 9, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Gh. Caranica, domiciliat în București, str. Făinari nr. 62, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Gh. Petulea, domiciliat în București, str. Stefan cel Mare nr. 200, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,...

Gh. Caranica

Gh. Petulea

Prezenta adeverință Bir. Pop. 17883/944 Constanța. I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 3588 din 12 ianuarie 1912 (Dos. 167, f. 66, 66v)

120. 1950 februarie 14. București. Cererea lui Gheorghe Farini pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 308, depusă de Gheorghe Farini, domiciliat în București, Cal. Griviței 207, român-macedonean, născut la 25 ianuarie 1866, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Ion Farini, mama Pepa, din Livezi, districtul Macedonia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papa Dumitru, naș fiind Nachi Rucă, stabilit în țară în anul 1926, luna aprilie, ziua 26, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Tașcu Mișu, domiciliat în București, str. Frații Alexandri nr. 72, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Dimciu Panchela, domiciliat în București, str. Făgăraș nr. 21, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Dimciu Nachi, domiciliat în București, str. Clucerului nr. 1, de profesiune ..., membru al Societății de Cultură Macedo-Română,...

cunoscând personal pe dl Gheorghe Farini, născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Macedonia, în anul 1926, luna ianuarie, ziua 25, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Susnumitul a venit în țară în anul 1926, luna aprilie, ziua 26, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Tașcu Mișu

Dimciu Panchela

Dimciu Nachi

14 februarie 1950.

Prezenta Bul. Bir. Pop. 2553/945 cca. Post Jand. Șerban-Vodă. I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 7562/950 (Dos. 167, f. 105, 105v)

121. 1950 februarie 10. București. Cererea lui Nicolae Papazi pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 307, depusă de Nicolae Papazi, agricultor, domiciliat în Giarmata, jud. Timiș-Torontal, român-macedonean, născut la 5 august 1916, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Mihai Papazi, mama Elena Ducea, din Livezi, districtul Macedonia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papa Stere, naș fiind Costea Bobera, stabilit în țară în anul 1928, luna aprilie, ziua 6, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Gheorghe Tomi, domiciliat în Giarmata, jud. Timiș-Torontal, de profesiune plugar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Mihail Papari, domiciliat în Giarmata, jud. Timiș-Torontal, de profesiune plugar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Nicolae Carachiciu, domiciliat în Sănandrei, jud. Timiș-Torontal, de profesiune plugar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,...

cunoscând personal pe dl Papazi Nic., născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Macedonia, în anul 1916, luna august, ziua 5, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Susnumitul a venit în țară în anul 1928, luna aprilie, ziua 6, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Gheorghe Tomi

Mihail Papari

Nicolae Carachiciu

10 februarie 1950. (Dos. 167, f. 106, 106v)

122. 1950. București. Cererea lui Mișu St. Nacea pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 308, depusă de Mișu Nacea, domiciliat în Pischia, jud. Timiș-Torontal, nr. 148, român-macedonean, născut la 15 iunie 1928, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Stere Mișu, mama Chirața Costică, din Livezi, districtul Macedonia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papa Stere, naș fiind Niculae Mișu, stabilit în țară în anul 1930, luna mai, ziua 10, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Stere Costică, domiciliat în București, str. ... nr. 3, de profesiune fără ocupație, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Canacheu Costică, domiciliat în București, str. Șos. Giurgiului nr. 5, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Saramandu Costică, domiciliat în București, str. Vasile Lupu nr. 52, de profesiune fără ocupație, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,...

cunoscând personal pe dl Mișu Nacea, născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Macedonia, în anul 1928, luna iunie, ziua 15, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Susnumitul a venit în țară în anul 1930, luna mai, ziua 10, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.
 Stere Costică
 Canacheu Costică
 Saramandu Costică
 I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 7564/950 (Dos. 167, f. 114, 114v)

123. 1950. București. Cererea lui Gheorghe N. Peanci pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 790, depusă de Gheorghe N. Peanci, agricultor, domiciliat în com. Sănandrei nr. 360, jud. Timiș-Torontal, român-macedonean, născut la 15 octombrie 1910, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Nicolae Peanci, mama Sultana Stama, din Livezi, districtul Macedonia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papa Stere, naș fiind Nicolae Giogiu, stabilit în țară în anul 1928, luna mai, ziua 28, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință
 Subsemnații

1. Dumitru Tode, domiciliat în com. Sf. Andrei nr. 360, jud. Timiș-Torontal, de profesiune agricultor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Iancu Limona, domiciliat în com. Sf. Andrei nr. 360, jud. Timiș-Torontal, de profesiune agricultor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Constantin Merca, domiciliat în București, str. Vasile Adamache nr. 2, de profesiune fără ocupație, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,...

cunoscând personal pe dl Gheorghe N. Peanci, născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Macedonia, în anul 1910, luna octombrie, ziua 15, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Susnumitul a venit în țară în anul 1928, luna mai, ziua 20, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.
 Dumitru Tode
 Iancu Limona
 Constantin Merca
 I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 8382/950 (Dos. 168I, f. 12, 12v)

124. 1950. București. Cererea Chiraței Limona pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 714, depusă de Chirața Limona, casnică, domiciliat în com. Sf. Andrei nr. 360, jud. Timiș-Torontal, român-macedonean, născut la 27 iunie 1920, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Gheorghe Parișcu, mama Steriana Custara, din Livezi, districtul Macedonia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papa Nicolae, naș fiind Dumitru Mișu, stabilit în țară în anul 1932, luna ..., ziua ..., solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

1. Tașcu Parișcu, domiciliat în Călărași, str. Grivița, nr. 187, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
 I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 8145/950 (Dos. 168I, f. 103, 103v)

125. 1950 februarie 12. București. Cererea lui Nicolae Limona pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 713, la 12 februarie 1950, depusă de Nicolae Limona, muncitor, domiciliat în com. Sănandrei nr. 360, jud. Timiș-Torontal, român-macedonean, născut la 12 septembrie 1922, în com. Livezi, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Iancu Limona, mama Ilena Peanci, din Livezi, din Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papanicolae, naș fiind Petre Peanci, stabilit în țară în anul 1926, luna ..., ziua ..., solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

1. Tașcu Parișcu, domiciliat în Călărași, str. Griviței 187, de profesiune ..., membru al Societății de Cultură Macedo-Română.

I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 8144/12 februarie 1950 (Dos. 168I, f. 104, 104v)

126. 1950. București. Cererea lui Gioga Ciuleanu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 706, depusă de Geoga Ciuleanu, mecanic, domiciliat în com. Berceni, jud. Ilfov, român-macedonean, născut la 16 septembrie 1900, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Dinca Ciuleanu, mama Sultana Hristu, din Livezi, districtul Macedonia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papanicola, naș fiind G. Nuli, stabilit în țară în anul 1926, luna aprilie, ziua ..., solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Nicolae Mișu, domiciliat în București, șos. Giurgiului nr. 2, de profesiune brânzar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Gheorghe Farini, domiciliat în București, str. Griviței nr. 237, de profesiune cioban, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Mihail Barză, domiciliat în București, str. Vasile Lascăr nr. 58, de profesiune ..., membru al Societății de Cultură Macedo-Română,...

Nicolae Mișu

Gheorghe Farini

Mihail Barză

I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 8389/950 (Dos. 168I, f. 110, 110v)

127. 1950 aprilie 4. București. Cererea lui Ion N. Hristu Papaconstantin pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 664, depusă de Ion N. Hristu Papaconstantin, expert contabil, domiciliat în București, Calea Griviței nr. 39, român-macedonean, născut la 1 mai 1917, în com. Livezi, districtul Salonic, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Nic. Hristu Papaconstantin, mama Zoița Canacheu, din Livezi, districtul Salonic, Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papanicola, naș fiind Nicolae Cinga, stabilit în țară în anul 1936, luna octombrie, ziua ..., solicită, conform tipizatului, certificat de naștere/botez (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pentru dovedirea originii mele române vă înaintez odată cu aceasta și adeverința semnată de domnia Dincă Ciuleanu, Sultana Eliniu și Tudor Cristea...

Specifică faptul că a mai obținut certificat de origine etnică română în anul 1941. (Dos. 168I, f. 162)

128. 1950. București. Cererea lui Dina Canacheu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 67, depusă de Dina Canacheu, funcționar, domiciliat în București, str. Vasile Lascăr nr. 220, român-macedonean, născut la 10 martie 1905, în com. Livezi, districtul Salonic, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Dumitru Canacheu, mama Chirața Fingu, din Livezi, districtul Salonic, Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papa Nicolae, naș fiind Nicolae Canacheu, stabilit în țară în anul 1926, luna iunie, ziua 26, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere/botez (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 8274/950 (Dos. 168I, f. 173)

129. 1950 februarie 10. București. Cererea lui Varghida Stere pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 309, depusă de Varghida Stere, plugar, domiciliat în Giarmata, jud. Timiș-Torontal, român-macedonean, născut la 29 iunie 1918, în com. Livezi, districtul Macedonia, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Dumitru Varghida, mama Pepa Papari, din Livezi, districtul Macedonia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de preotul Papa Stere, naș fiind Tașcu Mindu, stabilit în țară în anul 1933, luna noiembrie, ziua 23, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință
Subsemnații

1. Gheorghe Papari, domiciliat în Giarmata, jud. Timiș-Torontal, de profesiune plugar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Cota Granici, domiciliat în Giarmata, jud. Timiș-Torontal, de profesiune plugar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Nicolae Mindu, domiciliat în Sănandrei, jud. Timiș-Torontal, de profesiune plugar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,...

cunoscând personal pe dl Varghida Stere, născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Macedonia, în anul 1918, luna iunie, ziua 29, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

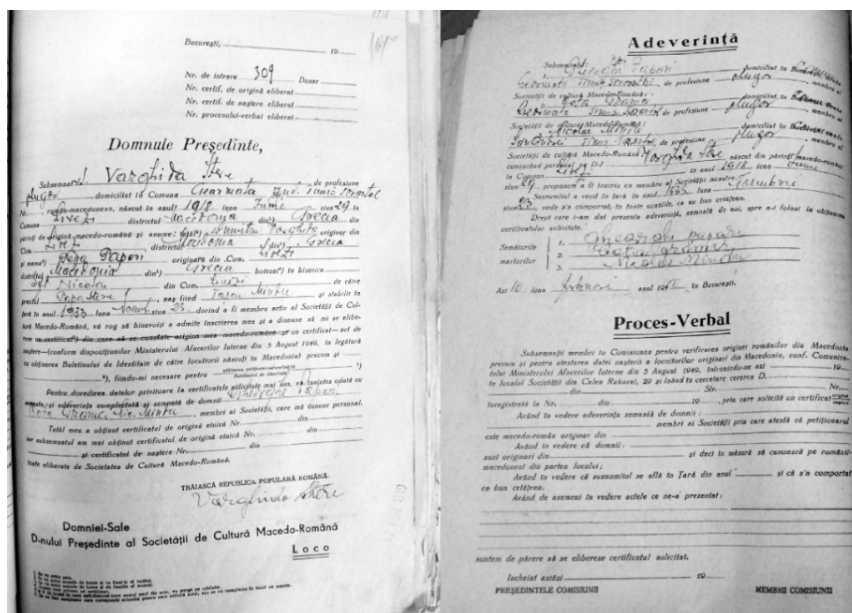
Susnumitul a venit în țară în anul 1933, luna noiembrie, ziua 23, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Gheorghe Papari

Cota Granici

Nicolae Mindu

10 februarie 1950. (Dos. 167, f. 104, 104v)

Sursa SANIC, dos. 17, f. 104, 104v

130. 1950 iulie 29. București. Cererea lui Nicolae Saramandu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 616, depusă de Nicolae Saramandu, muncitor, domiciliat în com. Sănandrei, român-macedonean, născut la 15 martie 1920, în com. Livezi, districtul Salonic, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Ion, mama Chirața, din Livezi, districtul Salonic, botezat în biserica Sf. Nicolae, stabilit în țară în anul 1927, luna aprilie, ziua ..., solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Tașcu Camburi, domiciliat în București, șos. Giurgiului nr. 93, de profesiune funcționar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Saramandu Stere, domiciliat în București, str. Hațegului nr. 2, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

3. Barză Mihail, domiciliat în București, str. Vasile Lascăr nr. 49, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,...

cunoscând personal pe dl Saramandu Nicolae, născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Salonic-Grecia, în anul 1920, luna martie, ziua 15, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Susnumitul a venit în țară în anul 1927, luna ..., ziua ..., unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Tașcu Camburi

Saramandu Stere

Barză Mihail

I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 8423/29 iulie 1950 (Dos. 168II, f. 25, 25v)

131. 1950 iulie 29. București. Cererea lui Nicolae Saramandu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 615, depusă de Nicolae Saramandu, muncitor, domiciliat în com. Sănandrei, român-macedonean, născut la 1 octombrie 1920, în com. Livezi, districtul Salonic, din Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Mihail, mama Sultana Pianciu, din Livezi, districtul Salonic, botezat în biserica Sf. Nicolae, de către preotul Papa Nicolae, naș fiind Tașa Dudi, și stabilit în țară în anul 1927, luna aprilie, ziua ..., solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso - Adeverință

Subsemnații

1. Tașcu Camburi, domiciliat în București, șos. Giurgiului nr. 93, de profesiune funcționar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

2. Saramandu Stere, domiciliat în București, str. Hașegului nr. 2, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,

3. Barză Mihail, domiciliat în București, str. Vasile Lascăr nr. 49, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,...

cunoscând personal pe dl Saramandu Nicolae, născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Salonic-Grecia, în anul 1920, luna martie, ziua 15, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Susnumitul a venit în țară în anul 1927, luna ..., ziua ..., unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Tașcu Camburi

Saramandu Stere

Barză Mihail

I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 8422/29 iulie 1950 (Dos. 168II, f. 26, 26v)

132. 1950 iulie 29. București. Cererea lui Dumitru Pșanu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 613, depusă de Dumitru Pșanu, muncitor, domiciliat în București, str. Praporgescu nr. 28, român-macedonean, născut la 1 octombrie 1904, în com. Livezi, din părinți de origine macedo-română, tata Sterie Pișanu, mama Maria Popi, ... botezat în biserica Sf. Dumitru, de către preotul Papa Dumitru, naș fiind D. Colciaru, și stabilit în țară în anul ... luna aprilie, ziua ..., solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Martori:

Hrista Zarzava

Nic. Carachiciu

Prezenta un act de notorietate Jud. Durostor nr. 3446/927.

I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 8419/1950 (Dos. 168II, f. 28, 28v)

133. 1950 martie 30. București. Cererea lui Stere N. Mișu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 608, depusă de Stere N. Mișu, funcționar, domiciliat în com. Blejești, jud. Vlașca, român-macedonean, născut la 5 iunie 1910, în com. Livezi,

districtul Macedonia, din părinți de origine macedo-română, tata Nicolae St. Mișu, mama Chirața Hristu, din Livezi, districtul Salonic, botezat în biserica Sf. Nicolae, de către preotul Papaniculăe, naș fiind Niculae Dumitru, și stabilit în țară în anul 1925, luna mai, ziua 10, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Mihail Lengiu, domiciliat în București, Calea Dudești nr. 25, de profesiune funcționar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Mihail Papari, domiciliat în București, str. Rahovei nr. 386, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Petre Baichiu, domiciliat în București, str. Vultur nr. 56, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,...

cunoscând personal pe dl Steriu Mișu, născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Macedonia, în anul 1910, luna iunie, ziua 5, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Susnumitul a venit în țară în anul 1925, luna iulie, ziua 10, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Mihai Lengiu

Mihai Papari

Petre Baichiu

I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 8418/30 martie 1950 (Dos. 168II, f. 33, 33v)

134. 1950 martie 30. București. Cererea lui Costea Hagivreta pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 602, depusă de Costea Hagivreta, muncitor, domiciliat în com. Blejești, jud. Vlașca, român-macedonean, născut la 10 martie 1905, în com. Livezi, districtul Macedonia, Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Gheorghe Hagivreta, mama Maria I. Mișu, din Livezi, districtul Macedonia, Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de către preotul Papa Nicola, naș fiind Costea Parpozi, și stabilit în țară în anul 1928, luna aprilie, ziua 13, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

1. Mihail Mișu, domiciliat în București, Calea Griviței nr. 237, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Stere Costică, domiciliat în București, str. Sold. Ionescu Horia nr. 3, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Nicolae Mișu, domiciliat în București, str. Sos. Giurgiului nr. 5, de profesiune funcționar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,...

Pe verso - Adeverință

Subsemnații

cunoscând personal pe dl Costea Hagivreta, născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Macedonia, în anul 1905, luna martie, ziua 10, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Susnumitul a venit în țară în anul 1928, luna aprilie, ziua 13, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Mihai Mișu

Stere Costică

Nicolae Mișu

A prezentat Bul. Bir. Pop. Nr. i57/945 Blejești Vlașca.

I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 8400/30 martie 1950 (Dos. 168II, f. 38, 38v)

135. 1950 martie 30. București. Cererea Mariei C. Hagivreta pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 601, depusă de Maria C. Hagivreta, casnică, domiciliat în com. Blejești, jud. Vlașca, român-macedonean, născut la 10 martie 1905, în com. Livezi,

districtul Macedonia, din părinți de origine macedo-română, tata Stere Gioca, mama Zoița Iancu, din Livezi, districtul Macedonia, Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de către preotul Papa Nicola, naș fiind Petru Buieli, și stabilit în țară în anul 1928, luna aprilie, ziua 13, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Stere Tocu, domiciliat în București, ... nr. 2, de profesiune brânzar, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Petru Buneli, domiciliat în București, str. Cal. Dudești nr. 80, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Mihai Lengiu, domiciliat în București, str. Dudești nr. 25, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,...

cunoscând personal pe dna Maria C. Hagivreta, născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Macedonia, în anul 1905, luna martie, ziua 10, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Susnumitul a venit în țară în anul 1928, luna aprilie, ziua 13, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Stere Tocu

Petru Buieli

Mihai Lengiu

A prezentat Bul. Bir. Pop. Nr. i58/945 Blejești Vlașca.

I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 8399/30 martie 1950 (Dos. 168II, f. 39, 39v)

136. 1950 martie 30. București. Cererea Evangheliei St. Mișu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 600, depusă de Evanghelia St. Mișu, casnică, domiciliat în com. Blejești, jud. Vlașca, român-macedonean, născut la 8 ianuarie 1914, în com. Livezi, districtul Macedonia, din părinți de origine macedo-română, tata Iancu Buieli, mama Sultana Cheese, din Livezi, districtul Macedonia, Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de către preotul Papa Nicola, naș fiind Gh. Ghizari, și stabilit în țară în anul 1931, luna mai, ziua 5, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Costea Canacheu, domiciliat în București, Șos. Giurgiului nr. 5, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Costea Buieli, domiciliat în București, str. Cal. Dudești nr. 80, de profesiune comerciant, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Dumitru Gogu, domiciliat în București, str. ... nr. 15, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,...

cunoscând personal pe dna Evanghelia St. Mișu, născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Macedonia, în anul 1914, luna ianuarie, ziua 8, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.

Susnumitul a venit în țară în anul 1931, luna mai, ziua 5, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Costea Canacheu

Costea Buieli

Dumitru Gogu

A prezentat Bul. Bir. Pop. Nr. i58/945 Blejești Vlașca.

I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 8398/30 martie 1950 (Dos. 168II, f. 40, 40v)

137. 1950. București. Cererea Elenei Vargida pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 596, depusă de Elena Vargida, casnică, domiciliat în com. Gearmata, jud. Timiș-Torontal, român-macedonean, născut la 13 iunie 1930, în com. Livezi, din

părinți de origine macedo-română, tata Dumitru Vargida, mama Pepa Papari, din Livezi, Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de către preotul Papa Nicolau, naș fiind Costică Colicia, și stabilit în țară în anul 1935, luna octombrie, ziua 29, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Gheorgi Barba, domiciliat în com. Flămânda nr. 105, membru al Societății de Cultură Macedo-Română...
I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 8404/1950 (Dos. 168II, f. 48, 48v)

138. 1950. București. Cererea Pepei Vargida pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 595, depusă de Pepa Vargida, casnică, domiciliat în com. Gearmata, jud. Timiș-Torontal, român-macedonean, născut la 13 iunie 1930, în com. Livezi, din părinți de origine macedo-română, tata Nicolai Papari, mama Stiliana Cocea, din Livezi, Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de către preotul Papa Nicolau, naș fiind Costa Papari, și stabilit în țară în anul 1935, luna octombrie, ziua 29, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Gheorgi Barba, domiciliat în com. Flămânda nr. 105, membru al Societății de Cultură Macedo-Română
2. Dinea Culianu...
I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 8403/1950 (Dos. 168II, f. 49, 49v)

139. 1950 martie 28. București. Cererea lui Dincă Varghida pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 548, depusă de Dincă Varghida, agricultor, domiciliat în com. Gearmata nr. 89, jud. Timiș-Torontal, român-macedonean, născut la 2 februarie 1894, în com. Livezi, districtul Salonic, Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Stere Varghida, mama Ecaterina Costică, din Livezi, districtul Macedonia, Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de către preotul Papanicola, naș fiind Costa Cucliciu, și stabilit în țară în anul 1935, luna octombrie, ziua 28, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Dincă Ciuleanu, domiciliat în com. Buzești nr. 63, de profesiune liber profesionist, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Gheorghe Barba, domiciliat în București, str. ...
cunoscând personal pe dl Dincă Varghida, născut din părinți macedo-români, în com. Livezi, Macedonia, în anul 1894, luna februarie, ziua 2, propunem a fi înscris ca membru al Societății noastre.
Susnumitul a venit în țară în anul 1935, luna octombrie, ziua 28, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun român.

Dincă Ciuleanu

Gheorghe Barba

28 martie 1950 (Dos. 168II, f. 101, 101v)

140. 1950. București. Cererea Zaței Gulea pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 503, depusă de Gulea Zața, casnică, domiciliat în București, str. Vulturi nr. 56, român-macedonean, născut la 10 august 1917, în com. Livezi, districtul Macedonia, Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Petre Buicliu, mama Sultana Fiugu, din Livezi, Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de către preotul Papa Nicola, naș fiind Papa Iani, și stabilit în țară în anul ..., conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 8345/1950 (Dos. 168II, f. 156)

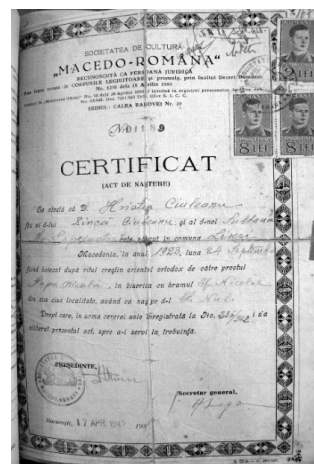
141. 1950 martie 17. București. Cererea lui Constantin M. Merca pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 495, depusă de Merca M. Constantin, funcționar, domiciliat în București, str. Vasile Adamachi nr. 2, român-macedonean, născut la 5 noiembrie 1916, în com. Livezi, districtul Macedonia, din părinți de origine macedo-română, tata Mihail Merca, mama Anastasia Eftimiu, din Livezi, districtul Salonic, Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de către preotul Papa Sterie, naș fiind N. Cheța, și stabilit în țară în anul 1925, luna mai, ziua 28, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

A prezentat Bul. Bir. Pop. Nr. 1339/940 Circa 2.

I s-a eliberat certificatul de naștere nr. 8330/17 martie 1950 (Dos. 168II, f. 165)

Sursa SANIC, dos. 16II, f. 167

142. 1950 martie 17. București. Cererea lui Aurică St. Gioga pentru eliberarea unui certificat de căsătorie (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 484, depusă de Gioga St. Aurica, casnică, domiciliată în Urziceni, str. Parfumului nr. 3, născută la 23 aprilie 1893, în com. Livezi, Macedonia, Grecia, din părinți: tata Niculae Gachi, mama Maria Tașcu, din Livezi, Grecia, venită în țară în anul 1927, căsătorită cu Stama Gioga, născut în com. Livezi, Macedonia, Grecia, în anul 1898, luna octombrie, ziua 10, din părinți: tata Stere Gioga, mama Sultana Bica, din Livezi, Grecia, venit în țară în anul 1927, vă rog să binevoiți a dispune să mi se elibereze un certificat din care să se constate că m-am căsătorit în comuna Livezi, Macedonia, Grecia, în anul 1920, luna august, ziua 15, în biserica cu hramul Sf. Nicolae, preot fiind Papa Nicola, iar naș Maria și Gheorghe Scăliosiu.

Fac această cerere întrucât nu-mi pot procura actul de căsătorie din comuna Livezi, deoarece nu mai am nicio legătură actuală cu satul în cauză...

Pe verso – Adeverință

Subsemnații

1. Dimci Nachi, domiciliat în București, str. Clucerului nr. 1, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
2. Stere Tăcu, domiciliat în București, str. Gârliței nr. 2, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,
3. Stere Saramandu, domiciliat în București, str. Hațeg nr. 2, de profesiune muncitor, membru al Societății de Cultură Macedo-Română,...

Declarăm că datele cuprinse în prezenta cerere sunt veridice și suntem de părere să i se elibereze certificatul de căsătorie solicitat.

Susnumita a venit în țară în anul 1927, luna martie, ziua 15, unde s-a comportat în toate ocaziile, ca un bun cetățean.

Drept care i-am dat prezenta adeverință, semnată de noi, spre a-i folosi la obținerea certificatelor solicitate.

Dimci Nachi

Stere Tăcu

Stere Saramandu

I s-a eliberat certificatul de căsătorie nr. 275/17 martie 1950 (Dos. 168II, f. 179, 179v)

143. 1950. București. Cererea lui Gheorghe Gherzu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 483, depusă de Gheorghe Gherzu, chelner, domiciliat în București, str. Dunovăț nr. 40, român-macedonean, născut la 21 iunie 1909, în com. Livezi, Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Nicolae Gherzu, mama Maria Belli, din Livezi, Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de către preotul Papastere, naș fiind Nicolae Papari, și stabilit în țară în anul 1928, luna octombrie, ziua 15, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso, semnătura martorilor:

1. Stere Carniciu, domiciliat în com. Sarighiol de Deal, jud. Tulcea

2. Stere Bala, domiciliat în com. Sarighiol de Deal, jud. Tulcea...

A prezentat Bul. Bir. Pop. Nr. 1158/939 Circa 29. Livret militar nr. 226/931 C.R. Durostor.

Preciza că a mai obținut certificatul de origine etnică 03610. (Dos. 168II, f. 180, 180v)

144. 1950. București. Cererea Mariei Gherzu pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 482, depusă de Maria Gherzu, casnică, domiciliat în București, str. Dunovăț nr. 40, român-macedonean, născut la 16 iulie 1913, în com. Livezi, Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Mihail Popa, mama Sultana Ciulli, din Livezi, Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de către preotul Papastere, naș fiind Apostol Pala, și stabilit în țară în anul 1928, luna octombrie, ziua 15, solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

Pe verso, semnătura martorilor:

1. Mihail Lengiu, domiciliat în București, str. Dudești nr. 23

2. Petre Bicli, domiciliat în București, str. Vulturul nr. 96

A prezentat Bul. Bir. Pop. Nr. 4025/939 Circa 29.

I s-a eliberat certificatul de naștere cu nr. 8344. (Dos. 168II, f. 181, 181v)

145. 1950. București. Cererea lui Gheorghe T. Limona pentru eliberarea unui certificat de naștere (rezumat)

Cerere pentru eliberarea unui certificat de naștere, înregistrată cu nr. 406, depusă de Gheorghe T. Limona, funcționar, domiciliat în București, str. Sf. Ierarhi nr. 1, român-macedonean, născut la 29 iunie 1925, în com. Livezi, districtul Salonic, Grecia, din părinți de origine macedo-română, tata Tașcu Limona, mama Polixenia Cupaciu, din Livezi, Grecia, botezat în biserica Sf. Nicolae, de către preotul Papa Nicolae, naș fiind Tăcu Stere, și stabilit în țară în anul 1926, luna ..., ziua ..., solicită, conform tipizatului, certificat de naștere (conform dispozițiilor Ministerului Afacerilor Interne din 5 august 1949 în legătură cu obținerea Buletinului de Identitate de către locuitorii născuți în Macedonia)...

A prezentat Bul. Bir. Pop. Nr. 155/945 Circa 3. Vezi și dos. 1608/949, 3023/945.

I s-a eliberat certificatul de naștere cu nr. 7677. (Dos. 168II, f. 251)

*Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”
al Academiei Române
Str. Dem. I. Dobrescu nr. 9, București*

ELEMENTE RETORICE ÎN *EPISTOLĂ ȘI PANEGIRIC GRECO-ROMÂN ADRESATE LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU (MS. BAR 766)*

CAMELIA UȘURELU

Epistola și panegiricul adresate lui Constantin Brâncoveanu sunt, prin natura lor, două texte cu caracter laudativ, în care abundă atât figurile semantice și figurile sintactice (de construcție), cu implicații retorice în text, cât și figurile retorice propriu-zise. Având scopul de a aduce elogii domnitorului, epistola și panegiricul¹ întocmite, în secolul al XVII-lea², de Gherasim Pallada, patriarhul Alexandriei, sunt elaborate după normele artei retorice, prin utilizarea excesivă a unui limbaj figurativ, prin explicații, demonstrații, argumentări, prin strategii persuasive ale insistenței și ale reliefării, prin procedee retorice cu reflexe didactice, estetice, afective³.

Un procedeu cu ample implicații retorice este comparația. Bazată pe similitudine, comparația poate servi pentru demonstrații sau pentru argumentarea unor idei (Quintilian 1974 II: 330) ori pentru punerea în evidență a unui element. În textele supuse analizei, majoritatea comparațiilor aparțin clasei substantivelor concrete și au rolul de a concretiza un comparat abstract. Acest aspect răspunde cerinței retoricii antice de a folosi termeni de comparație care să nu fie obscuri sau necunoscuți (Quintilian 1974 II: 330).

- (1) „greutăți nesuferite ca niște nălțimi de valuri și *fortuni mari*” (p. 223);
- (2) „faptele tale să mirosească ca *mirul*” (p. 225);
- (3) „[blagoslovenia] care poate mai multă lungime de loc să ajungă decât *razele soarelui*” (p. 229).

Comparațiile înregistrate în cele două traduceri din limba greacă sunt realizate, din punct de vedere sintactic, la nivelul propoziției, prin grupuri nominale introduse prin *ca* (4, 5, 6) ori *decât* (7), sau la nivelul frazei, prin propoziții subordonate conjuncționale introduse prin *ca cum* (8) ori *precum* (9):

- (4) „să mă arăt *ca* o grădină” (p. 233);
- (5) „acest cuvânt *ca* un dar foarte lăudat” (p. 225);
- (6) „și juca-vei cu el *ca* cu o pasire?” (p. 335);
- (7) „mai vârtos *decât* sănătatea și frâmsêtea o am iubit pre ea” (p. 331);

¹ *Panegiricul* este definit ca „discurs la vechii greci și la romani în care se elogiau faptele de vitejie ale înaintașilor sau se aduceau laude unui oraș, unei persoane însemnate” (MDN 2000).

² Textele au fost redactate în limba greacă, în anul 1692. Vor fi traduse în română în perioada 1694–1697 de ieromonahul Atanasie de la Mănăstirea Agapia.

³ Vezi și Cvasnii Cătănescu 2009: 669–670.

- (8) „aflat-au înfricoșatele vești, pentru moartea coconilor săi și-i îmbrățășază *ca cum* s-ar lupta cu moartea (p. 275);
- (9) „*precum* iaste cându lipsêște soarele de pe fața pământului, toate sînt nevăzute și necunoscute, așa ar fi și când ale aceștii sfinte case din materii făcută, într-acesta chip, fără de lenevie și cu multă osârdie să petrêceți și să priviți și această zidire și alcătuire de cuvinte minunate” (p. 349–351).

Un rol important în accentuarea ideii îl au comparațiile care generează secvențe cu organizare binară introduse prin perechi de corelative specializate. Acest tip special de comparație aduce în atenția cititorului atât comparatul, cât și comparantul, situând cele două componente pe același plan. Compararea devine valabilă în ambele sensuri, efect produs de reprezentarea reciprocă denumită *antapodosis* (gr. *ανταπόδοσις*) (Quintilian 1974 II: 331).

- (10) „Iar demonii, *precum* fugise de la apus *așa* fugiia și de la răsărit” (p. 279);
- (11) „*Precum* era mai nainte biruitoriu, *așa* și pre urmă, mai luminat izbânditoriu s-au arătat” (p. 341).

Deși nu are forța sugestivă a metaforei, fiind considerată „o simplă juxtapunere a sensurilor și nu o fuziune sau o transpunere” (Mounin 1974: 73)⁴, comparația devine o figură a amplificării, mai ales atunci când este sursa unei gradații sau când este accentuată de o acumulare a unor idei sinonime, adesea generatoare de simetrii și de paralelisme sintactice:

- (12) „și liviënii *precum* frighiënii fluiera, și *precum* muiêrea cu copiii lui Diônis juca, și *precum* trachii urla și machidonênii jirtviia, dumnezăi de piatră ciopliia, arămi vărsa și chipuri de dumnezăi făcea” (p. 245)

Extrem de sugestive sunt și comparațiile în care comparantul este pus în evidență prin intermediul determinanților – adjective sau propoziții relative cu funcție de atribut:

- (13) „și **ca un crivăț turburat**, ce suflă multe neguri din locurile cêle rele ale tartarului, așa îți rădica cêle zavisnice ale lui organe” (p. 231);
- (14) „sau, **ca un vântisor mic**, ce ar trêce prin mijlocul a preasvintelor lui chinuri, va da bun miros întru sufleteasca voastră simțire” (p. 235).

Alteori, este pus în evidență comparatul prin comparații ample, cu mai mulți comparanți. Textul se dezvăluie cititorului ca o înșiruire de comparații ce poate părea, uneori, împinsă către infinit. Așa se întâmplă în fragmentul în care comparatul *crucea* este pus în relație cu douăzeci de comparanți dispuși într-o gradație ascendentă:

- (15) „și o pune [crucea] în scaun în preasvânta marea bisêrică ai patrierșiii, să stea acolo pururi *ca un zidiu* tare, *ca o sabie* putêrnică, *ca un fluier* al Evangheliii, *ca o trâmbiță* mântuitoare, *ca un turnu* al cetății, *ca o bisêrică* tare, *ca o zea* a puterii, *ca o diadimă* împăraților, *ca o podoabă* arhierilor, *ca o surlă* a îngerilor, *ca o*

⁴ Traducerea ne aparține (în original: „elle est une simple juxtaposition des sens et non une fusion ou une transposition”).

frumusêțe arhanghelilor, *ca o ușe* cerească, *ca o cămară* vécinică, *ca o făclie* strălucitoare, *ca o candilă* luminoasă, *ca o cumpănă* a dreptății, *ca un jug* al sfințirii, *ca o cale* a celor fără de moarte și cărare să lași lor celor de sus, *ca un izvor* de apă, *ca un prea dulce glas*” (p. 337).

Înțelegă de antici ca „o asemănare prescurtată” (Quintilian 1974 II: 358), metafora pune în relație doi termeni, A și B. În studiile recente, se consideră că metafora este cu atât mai reușită cu cât distanța semantică dintre A și B este mai mare (DSL 2001: 308). În funcție de conservarea sau de eliminarea termenului metaforizat (A), se face distincție între *metafora explicită* (numită și metaforă *in praesentia*), de tipul „A este B”, și *metafora implicită* (numită și metaforă *in absentia*), de tipul „B în locul lui A”.

În spiritul retoricii antice, în panegiric sunt folosite cu precădere metafore explicite, în care termenul B este, de regulă, concret (16, 17, 18). Există, însă, și excepții, termenul B poate aparține sferei abstractelor ce denumesc stări sufletești (19). Nu lipsesc nici metaforele explicite în care ambii termeni sunt abstracți (20):

- (16) „pentru că *crucea* aceasta *iaste casa* cea împărătească” (p. 323);
- (17) „*zidirea* cetății *iaste* svântul *trup* al lui Hristos” (p. 321);
- (18) „căci că și pre *Măriia* *Ta* te văz că ești *călătoriul* acela carele dintr-acêste trecătoare și putrede ale aceștii lumi pământești, alergi cu mare nevoie și pohtă ai dragostii ceii întru Hristos la cêle fără de moarte frumusêțe ale cerescului” (p. 223);
- (19) „Iară *crucea* jidovilor *iaste sminteală*, iar elinilor *nebunie*” (p. 321–323);
- (20) „Această *frică* *iaste cununa înțelepciunii*, carea odrăslêște pace și sănătatea vindecării” (p. 329).

Alături de metaforele de tipul „A este B”, întâlnim, în panegiric, și metafore substantival-genitivale (BA_{gen}) sau metafore substantival-prepoziționale (B de A). Metaforele de acest tip funcționează asemenea unor sintagme cu sens unitar și sunt mai sugestive decât metaforele din exemplele 16–20:

- (21) „*Izvoarele lacrărilor* au contenit din ochii maicilor ș-au umplut ochii împăratului” (p. 275);
- (22) „căci că eu sunt fata Somanitêcii, omorâtă de *focurile păcatelor mêle*” (p. 313);
- (23) „măsurând voi cu *funea împotrivirii* pe vredniciia Părintelui” (p. 303);
- (24) „singur omul, cu *somnurile ale neputincioasii cunoștințe*, doarme ca Adam” (p. 273);
- (25) „Era perit mai tot neamul omenescu în *potopul păgânătății* și înecat de *norii închinării demonilor*” (p. 255);
- (26) „*râuri de lacrămi* vărsa” (p. 275);
- (27) „au zugrăvit pe *tablele văzduhului*, cu *văpsêle de stêle*, înfricoșatul sămn al crucii” (p. 257).

Metaforele substantival-genitivale sunt antrenate, uneori, în lanțuri metaforice în care dobândesc valoare hiperbolică. Este cazul metaforelor utilizate pentru caracterizarea lui Constandin împărat:

- (28) „[...] pre marele Constandin împărat, împodobit tot cu veșminte din ceriu țăsute, cu cămașa dreptății și a veselii, cu preacuratul veșmânt al mântuirii neamului, cu scutul dreptății cei nebiruite și cu mintea judecății cei nefățarnice” (p. 263).

Alteori, autorul panegiricului apelează la acumulări de metafore explicite de tipul „A este B”. Termenul B, care ia forma unei structuri apozitive ce conține șaisprezece grupuri nominale, are rolul de a fixa termenul A în mintea cititorului:

- (29) „Aceștea au fost cei doi împărați ai iadului: soția cea preaspurcată ai răutății, cămările ai drăceștii împuțeciuni, otrăvile sufletelor fără de moarte, ranele cele viermănoase, lăpădătorii Svintii Troițe, pizmașii chipului acelui fără de început Părinte, lepădătorii de nașterea Fiului, batjocuritorii purcêderii Sfântului Duh, luptătorii vieții îngerești, împotrivorii învățăturilor svintelor taine, ucigașii rudelor lui Hristos, luptătorii vecinicilor bunătăți, turburătorii svintii bisêrici, pierzătorii cunoștinții lui Dumnezeu, întunecatele stêle ale iadului, moștneanii focului de vêci” (p. 249).

Cu funcție retorică sunt folosite în textul panegiricului și figurile sintactice, care devin instrumente ale accentuării și/sau ale amplificării. Adesea enumerarea are relevanță semantică, fiind acumulate elemente lexicale în relație de antonimie. Unele dintre substantive, deși departe de a fi antonime în mod curent, antrenate într-o enumerare de antonime, par a primi valori semantice opuse în context:

- (30) „Ascultați-mă pre mine și voi tot nărodul împărăției mele, înțelepți și neînțelepți, arhieriei și preoți, domni și ighemoni, biruitori și voievozi, mai marii oștilor și oștênilor, cei de loc și cei streini, bogații și săracii, dreptii și păcătoșii” (p. 327);
- (31) „cu toți pravoslavnicii, bogați și săraci, slăviți și neslăviți, tineri și bătrâni, mici și mari, bărbați și fâmei și coconi” (p. 229).

Se întâlnesc, însă, și exemple în care enumerarea antrenează doar cuvinte în relație de antonimie propriu-zisă. Fragmentele respective sunt totodată exemple de simetrie perfectă:

- (32) „taina cea mare a întrupării, împreunată din doao ființe ca acêstea: *una din materie și zidită*, iar *alta nemuritoare și nezidită* și **una ca în fire bărbătească, pentru dumnezăirea**, iar **alta ca în fire fâmeiască, pentru omenirea**” (p. 237).

În alte fragmente, enumerarea nu are implicații semantice și este pusă în relație doar cu simetria, servind la acumularea de detalii:

- (33) „cum că în Țarigrad vin toate bunătățile câte-s de hrana oamenilor și a dobitoacelor, câte-s de treabă și de folos, câte-s de podoabe și de slujbe, câte-s de meștersuguri și firești, câte metala, adică aur, argint, și altele ce să află în băi; câte luminate și scumpe pietri, câte lucruri din amestecături vărsate, câte țăsute cu sirmă, câte înfrumusețate, câte mirosuri, câte pentru doftorii și câte pentru fiecece altă înțelepciune și meștersug; încă și dobitoace și fieri: lei, pardoși, pili, cerbi, moimuțe și altele, aduc întru minunata cetate” (p. 289).

Textul cuprinde și secvențe bazate pe o figură retorică de proveniență sintactico-semantică, epanoda, care constă în reluarea unui cuvânt sau a unui grup de cuvinte la începutul unor unități sintactice (MDN 2000). În panegiric, se reia o construcție amplă, formată dintr-un grup nominal (*crucea aceasta*) cu funcție de subiect și un verb copulativ (*iaste*). Epanoda se combină cu paralelismul sintactic, construcția ce se reia la începutul frazelor fiind, de fapt, o metaforă explicită (de tipul „A este B”). Elementul evidențiat, cel care diferă de la o apariție la alta, este numele predicativ, adică termenul B al metaforei explicite. Fragmentul devine astfel o metaforă amplă, „A este B₁, B₂, B₃, B₄, B₅”, în care termenii B₁ – B₅ sunt sursa unei gradații ascendente.

- (34) „*Crucea aceasta iaste izvorul cel adevărat și dulce*, carele va să cure nepărăsit în raiul cel sufletescu, întru svânta biserică a lui Hristos. [...] *Crucea aceasta iaste înțelepciunii*, căci că aici au lăcuit svânta înțelepciune, Fiiul lui Dumnezeu și al Părintelui lui. [...] *Crucea aceasta iaste bisERICA cea adevărată a lui Dumnezeu*, cetatea lăcașului lui Dumnezeu și jirtăvnicul lui. [...] *Crucea aceasta iaste copaciul cel înalt al înțelepciunii lui Dumnezeu*, carele îl vedea mai nainte Navuhodonosor împărat în videnia lui, sădit în mijlocul pământului. [...] *Crucea aceasta iaste masa lui Dumnezeu*” (p. 327–329).

Alteori, demonstrațiile ample se bazează pe afirmații urmate de propoziții cu valoare conclusivă introduse prin conjuncția *deci*. Pentru a avea credibilitate și pentru a avea o oarecare logică în argumentare, autorul panegiricului reia un cuvânt din propoziția precedentă, cuvânt care dobândește astfel valoare simbolică:

- (35) „Acestea toate carele de nevoie urmează *acoló*, n-au fost. Deci, nici *vrême acoló* n-au fost. Așijderea, cu aceștia cuvânt *vă zicem, acoló mișcare* n-au fost, căci că *mișcarea* iaste o *tindere* oarecarea, de la unul la altul. Această *întindere* trebuie să numere pentru ca să facă *tinderea* au mai multă, au mai puțină. Deci măsura ei iaste *vrêmea*, carea *vrême*, dacă nu va fi cum o vom număra, să să arate sau cum poate să să și zică numărată; ce *vrêmea* nu iaste după socoteala carea au făcut dovedirea; deci, nice *mișcare* nu iaste, nice *vrême* nu iaste, ce daca nu iaste această *vrême acoló*, altă *vrême* poate că va fi fost; ce alta n-au fost precum s-au dovedit și într-alt feliu *vrêmea* nu să face” (p. 301–303).

Repetiția stă, uneori, la baza analogiei și conferă unor cuvinte valoare de simbol. Este și cazul numeralului *șase*, ce înregistrează douăsprezece ocurențe, numeral ce devine baza demonstrației și a argumentării. Fragmentul în care apare numeralul *șase* conține două fraze: prima frază amplă, cu nouă ocurențe ale numeralului, gravitează în jurul *crucii*, reprezentând un fel de demonstrație argumentată, iar cea de-a doua frază îmbracă forma unei concluzii bazate pe analogia cu elemente biblice (Dumnezeu a zidit lumea în șase zile, omul fiind cea de-a șasea zidire.):

- (36) „Trestia și lungul și latul ei de *șase* coți, tot cotul de un cot și de o palmă, care va să fie toată crucea, și cu *șase*, și din *șase*, și pentru *șase*, cu *șase* au fost măsurată, că peste tot au fost împodobită cu cèle *șase* slove a lui Isus, a numelui lui Hristos, și cu toată dumnezeirea s-au încunjurat câte *șase*, căci de *șase* ori câte zece sint cei

60 de putêrnici de carii era încunjurat, carii sint șase cete ale fericitilor, a prorocilor, a apostolilor, a măcenicilor, a ierarșilor, a cuvioșilor și a direpților. Pentru șase, căci că pentru cete șase zile, în carele au zidit toate, ca să le svințască, s-au făcut moartea lui Hristos; sau pentru a șasea zidire, carele iaste omul [...]” (p. 323).

Cu rol de amplificare sau de accentuare a unei idei este folosit în demonstrații și paralelismul sintactic, care îmbracă forme simple (se repetă un tipar sintactic) sau forme complexe (repetarea tiparului sintactic este pusă în relație cu elemente de natură semantică: schimbări de sens, relații de antonimie stabilite între elementele lexicale, jocuri de cuvinte etc.). În construcțiile de mai jos, paralelismul sintactic presupune și utilizarea unor verbe la același timp și la același mod, generând un anumit ritm în frază. Prin plasarea verbului la finalul propoziției, fraza capătă, pe lângă ritm, și rimă.

- (37) „domnii, voievozii, craii, ighemonii, mai marii oștilor și idolii lui *s-au stropsit*, dumnezăii lui cei mincinoși și capiștile bozilor *s-au sfârâmat*, vrăjitorii și mincinoșii proroci și învățătorii răi *s-au omorât*, cetățile și orașele lui *s-au pustiit* și *s-au înstreinat* de pre pământ” (p. 279);
- (38) „Numai ce-au rămas lutul în mâinile lui, iar credința întru toată mulțimea *să întăria*, Dumnezău *să slăvia* și sfântul *să minuna*, împăratul *să cinstia*, săborul *să înălța*, iar Áriia *să rușina*” (p. 307).

În fragmentul (39), numele predicativ din subordonata condițională intră în relație de antonimie cu numele predicativ din condiționala următoare, paralelismul sintactic respectând, prin urmare, și un principiu semantic:

- (39) „Atunci, de veți fi *neînțelepți*, înțelepciunea veți învăța; de veți fi *înțelepți*, adevărul veți învăța; de veți fi *mai mari peste oști*, izbânde veți face; de veți fi *ostași*, veți pricopsi în războaie ce veți rădica asupra vrăjmașilor; de veți fi *păcătoși*, vă veți îndirepta; de veți fi *direpți*, luminat vă veți îmbrăca; de veți fi *bogați*, vă veți întări într-avuțiile voastre; de veți fi *săraci*, veți chivernisi sărăciile voastre” (p. 345).

Relevante din punct de vedere stilistic sunt și alte elemente de natură sintactică. Inversiunea simplă în grupul nominal și în grupul verbal, numită și anastrofă, are, în panegiric, rol emfatic. În grupul nominal, atenția va fi îndreptată către atribute, iar, în grupul verbal, către complemente:

- (40) „cetele de minuni vrédnice ale lui fapte (p. 225);
- (41) „prealuminații și de Dumnezău dăruiții ai voștri coconi” (p. 227);
- (42) „întru Duhul Svânt al nostru iubit frate” (p. 229);
- (43) „cu slavă și cu cinste l-au încununat pre el” (p. 229);
- (44) „cu toată dulcea adăpare ai slăvii și cu darul stăpânirii să să hrănească” (p. 231);
- (45) „și pe tot oceanul în gura mea l-aș încăpea” (p. 233).

Același rol emfatic în grupul nominal îl au și dislocările complexe, de tipul hiperbatului, elementele dislocate fiind grupuri adjectivale care separă prepoziția de substantivul de care este inseparabil legată din punct de vedere sintactic:

- (46) „*pre marele al dreptății soare*” (p. 231);
- (47) „*cu dulcile ale pravoslavii cuvinte* să hrănească toată lumea” (p. 231);
- (48) „*spre cea de mai denainte cunosătoare dumnezăiască lucrare*” (p. 231);
- (49) „*pre cea pământescă și trecătoare și putrezătoare lume*” (p. 237).

Figurilor semantice și procedeele sintactice întâlnite în panegiric li se adaugă interogațiile retorice (50, 51) și adresarea către cititor (52), care devin adevărate elemente retorice în text. Interogația retorică are valoare emfatică: întrebarea este doar aparentă, pentru că nu presupune un răspuns, dar „constituie o formă de persuasiune prin care se afirmă” ceva (DSL 2001: 272). Adesea, interogațiile retorice se combină cu diverse forme de adresare.

- (50) „Ce cinste trebuie mai mare decât aceasta, *rogu-vă să-mi spuneți?* Au nu s-au rușinat ereticii? Au n-au rămas fără gând și fără glas?” (p. 295–297);
- (51) „Și în ce chip? *Atâta numai vă zic să socotiți* cum că de-ar bate vânturile întradinsu, unul împotriva altuia, și suflările lor acêle împotrivă, tot bunătați adună în Țarigrad” (p. 287–289);
- (52) „Pân-acum, *o, iubiților ascultători,* au fost războaie și meșterșugurile ale ne iubitorului de Dumnezeu [...]” (p. 255).

Cele două traduceri din limba greacă pe care le-am avut în vedere în acest studiu folosesc o multitudine de procedee retorice care au drept scop convingerea auditoriului/cititorului, procedee care se combină cu explicații sau demonstrații construite atât cu ajutorul metaforei, al comparației sau al analogiei cu elemente biblice, cât și prin intermediul unor figuri de construcție bazate pe repetiție sau pe dislocare. Prin combinarea figurilor retorice cu figurile semantice și/sau sintactice se produc interferențe între nivelurile limbii, ce au rol dezambiguizator, ornamental sau rol de intensificare.

SURSE

Chiosea, Silvia (editor), *Epistolă și panegiric greco-român adresate lui Constantin Brâncoveanu (Ms. BAR 766)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016.

BIBLIOGRAFIE

- Cvasnii Cătănescu 2009 = Maria Cvasnii Cătănescu, „Retorica persuasiunii în *Didahiile* lui Antim Ivireanul”, în Rodica Zafiu et al. (editori), *Limba română: teme actuale. Actele celui de al 8-lea Colocviu al Catedrei de Limba română, București, 4–5 decembrie 2008*, București, Editura Universității din București, p. 669–673.
- DSL 2001 = Angela Bidu Vranceanu et al., *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira.
- MDN 2000 = Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*, București, Editura Saeculum.
- Mounin 1974 = Georges Mounin, *Dictionnaire de la linguistique*, Paris, Quadrige/Presses Universitaires de France.
- Quintilian 1974 = Quintilian, *Arta oratorică*, vol. I–III, București, Editura Minerva.

*Universitatea din București
Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5–7, București*

SPÉCIFICITÉS ET CONVERGENCES DE L'AROUMAIN AU REGARD DU DACO-ROUMAIN ET DE LA LINGUISTIQUE ROMANE, À PARTIR D'UN CORPUS CONSTITUÉ DE FRAGMENTS DE *BASME AROMÂNE* DE PERICLE PAPAĞAGI

ESTELLE VARIOT

1. PRÉLIMINAIRES

Une première approche de l'aroumain amène à replacer dans leur contexte les contributions avancées liées à celui-ci, au regard du domaine roumain, en général. Par la suite, je préciserai les critères retenus pour sélectionner les exemples présentés dans ma communication qui sont extraits de l'ouvrage, *Basme aromâne*, de Pericle Papahagi (Papahagi P. 1905), l'un des contributeurs scientifiques en aroumain. Ces deux étapes sont, de mon point de vue, requises pour permettre de cadrer le matériel sélectionné et afin de présenter l'aroumain, dans certaines de ses particularités (morphologiques, phonétiques, sémantiques, ...), au regard du daco-roumain, dans une perspective romane.

1.1. Connaissances scientifiques générales en termes de linguistique et de dialectologie roumaine (nord et sud-danubienne)

Le sujet choisi nécessite de revenir sur des théories et concepts utilisés dans la démarche d'analyse linguistique et dialectologique appliquée au domaine roumain. Les recherches consacrées au roumain, à son ethnogenèse ainsi qu'à ses différentes variations sur le territoire de l'ancienne Dacie et sur les territoires plus au sud du Danube (balkaniques) ont souligné le lien indéfectible qui existe entre, d'une part, un peuple ou une communauté donnée vivant dans un environnement spécifique et, d'autre part, son moyen d'expression et d'affirmation privilégié que constitue sa langue. Sextil Puşcariu considère ainsi que « [j]eter un regard sur les origines d'une langue constitue de tout temps un objectif de recherche scientifique » (Puşcariu 1973 : 2–3).

Ces recherches se sont appuyées sur une description et une analyse structurelle des premières inscriptions enregistrées par des chroniqueurs byzantins – la phrase « Torna, torna, fratre » (Saramandu 2008 : 79–102) –, depuis les débuts, des documents conservés (tels que La lettre de Neacşu de Câmpulung...), des ouvrages parfois traduits d'autres langues, jusqu'à la période contemporaine. Elles ont bénéficié des avancées archéologiques qui ont été faites et qui ont confirmé des faits marquants relatifs à l'histoire du peuple roumain, tels que l'élément latin au nord du Danube et dans le reste de la péninsule balkanique (Sala 1999 : 32).

Ces recherches visant à mieux connaître le fonctionnement du domaine roumain ont mis en évidence deux théories sur l'origine du roumain et de ses variétés dont l'aroumain – en

Roumanie et plus au sud ou à l'extérieur – qui est alimentée depuis plusieurs siècles (Lazarou 1986 : 157), y compris par la difficulté à localiser et à retracer, de manière certaine, l'emplacement d'origine ainsi que les déplacements des locuteurs des différentes variétés du roumain. Les travaux de Tache Papahagi, de Theodor Capidan et de Nicolae Saramandu ont, cependant, permis de confirmer une origine locale, au moins partielle des Aroumains (Nevaci 2013 : 21 ; Rusu *et alii* 1984 : 160 et suiv.).

Une théorie – répandue – a relevé l'existence d'un protoroumain (appelé aussi roumain commun primitif), qui aurait donné naissance à 4 dialectes distincts (daco-roumain, aroumain, mégléno-roumain et istroroumain), caractérisés par des « lois phonologiques » et des « exceptions [...] communes aux quatre dialectes » (Sala 1999 : 33), associées à une conscience d'appartenance à la même communauté linguistique primitive (Saramandu 1972 : 20, dans Nevaci 2013 : 21). Une seconde théorie a mis en avant une tendance balkanique qui serait à l'origine d'évolutions communes de quatre langues différentes de statut identique que seraient le daco-roumain, l'aroumain, le méghénoroumain et l'istroroumain (Trifon 2014).

Sextil Pușcariu – à côté d'autres linguistes dont Th. Capidan, Ov. Densusianu, Al. Rosetti – prend en compte le caractère, à la fois structurel et social, de la langue, en reconnaissant l'existence de cette unité linguistique primitive et de convergences dialectales (Pușcariu 1973 : 68).

Les progrès de la linguistique générale et de la linguistique comparée des langues romanes ont, également, souligné le rôle du substrat ainsi que des différents adstrats et superstrats, dans la naissance et l'évolution des langues. De plus, les spécialistes relèvent, au cours du temps, une tendance à « l'économie des changements phonétiques » (Martinet 1955 : 94), y compris au niveau des dialectes, et des processus qui résultent de contacts extérieurs plus accentués dans la région balkanique, par exemple. (Sala 1999 : 32–33).

Par ailleurs, ces dernières décennies, les spécialistes se sont davantage attachés à préciser et à spécifier une méthodologie au plus près des réalités du terrain, avec toute une réflexion sur le choix de questions non directives mais habiles à faciliter la parole, la qualification des mots-idées et l'expression la plus spontanée possible des locuteurs natifs, en particulier pour les enquêtes dialectales ou en vue de la constitution d'Atlas Linguistiques des différents territoires où des variétés de roumain sont usitées. Nous pouvons nous reporter, à cet égard, aux contributions de N. Saramandu (dans Rusu *et alii* 1984), Matilda Caragiu-Marioțeanu (Caragiu-Marioțeanu 1967 et 1968) et M. Nevaci (Nevaci 2013).

Les différents corpus recueillis, avec les années, ont permis d'identifier des influences constituantes – associées au substrat – ou marquantes dans les dialectes roumains. L'élément latin, présent au nord et au sud du Danube, interroge naturellement le linguiste, le dialectologue et le lexicologue, sur sa survivance, son évolution ou son remplacement en cas de doublet étymologique ainsi que sur le processus de relatinisation qui a été mis en place, en lien avec les travaux de Dimitrie Cantemir qui a posé les bases de l'École Latiniste de Transylvanie. Le slave a, quant à lui, engendré une scission du domaine roumain vis-à-vis du reste de la Romania, ce qui a pu contribuer à une fixation de certaines évolutions (fin du rhotacisme), à un isolement de certaines formes ou à un conservatisme accru, dans certains cas. De plus, différents linguistes dont T. Papahagi ainsi que P. Papahagi ont mis en exergue, dans ces corpus, d'autres éléments de contact linguistique, en dehors du latin et du slave, dans la sphère sud-danubienne, en particulier, l'apport du grec (Lazarou 1986 : 161 et 162). Enfin, d'autres peuples ont été en contact, au cours des siècles, avec les Roumains du nord et du sud du Danube et ont laissé leur empreinte, par endroits, dans le lexique, avec des répercussions dans la langue.

Les questionnements multiples, en matière de linguistique, de lexicologie, de philologie et de dialectologie roumaines, permettent de relever des spécificités très intéressantes pour chacune

des variétés de roumain, ce que j'ai pu constater, par le biais de différentes communications publiées. Dans la présente communication, suite à un cheminement initié avec la traduction du *Petit dictionnaire folklorique...* de Tache Papahagi (Papahagi T. 2003) – qui m'a permis de me familiariser avec les dialectes roumains, par les gloses offertes par l'auteur, à l'occasion des 101 entrées de son dictionnaire –, j'ai choisi de m'orienter vers ce dialecte sud-danubien, l'aroumain, à travers un nouveau corpus et un autre auteur, Pericle Papahagi. L'objectif est d'avoir une autre perspective qui puisse contribuer, à l'aide d'exemples issus d'un corpus nécessairement ciblé, à caractériser l'aroumain, par rapport au daco-roumain, en incluant la dimension romane.

1.2. Présentation de l'ouvrage *Basme aromâne* (P. Papahagi 1905) et critères de sélection du corpus

L'ouvrage (Papahagi P. 1905) dont sont extraits les exemples que je vais utiliser dans mon étude a été rédigé par Pericle Papahagi (20/12/1872 Avdela – 20/01/1943 Silistra [Bulgarie]), un auteur aroumain qui a apporté un certain nombre de contributions spécialisées sur les contes, les coutumes et les parlars du sud du Danube (mégléno-roumain et aroumain). *Basme aromâne* a attiré mon attention par la méthodologie adoptée par son auteur, dans les pages introductives (Papahagi P. 1905 : 3–26 [I–XXVII])¹ qui définit le concept de *basma* 'conte', en le replaçant dans le contexte général d'existence des Aroumains, en particulier spatio-temporel (Papahagi P. 1905 : 5–20 [7–XXII]). Ceci permet à P. Papahagi de faire des incursions dans l'habitat aroumain et dans divers lieux où les 'contes' sont susceptibles d'être entendus, durant l'année, suivant l'activité sédentaire ou plus pastorale des communautés où ils sont enregistrés. Ceci est également l'occasion pour P. Papahagi de revenir sur les relations intergénérationnelles qui existent et qui sont liées aux coutumes et au folklore, ainsi qu'à la flore et à la faune, impactées comme la femme et l'homme par le milieu (Papahagi P. 1905 : 5–13 [VII–XV]).

P. Papahagi précise également certains critères de sélections qu'il a utilisés, dans son choix des *basme*. Il part des ouvrages et recueils de ses prédécesseurs, en soulignant la difficulté à réunir un tel corpus et en s'attachant à mettre en valeur la diversité des formes d'aroumain et une méthodologie plus affinée. Ainsi, il fait référence aux registres, aux niveaux de langue et aux graphies (Papahagi P. 1905 : 20–25 [XXII–XXVII]) : langue populaire, langue « authentiquement » aroumaine, orthographe étymologique, suivant la conception d'Andrieu Bagav (Papahagi P. 1905 : 21 [XXIII]), transcription phonétique de textes réalisée par P. Papahagi, suivant l'orthographe définie par Gustav Weigand (Papahagi P. 1905 : 23 [XXV]). Il insiste également sur les thématiques abordées, en lien direct avec le fond folklorique ainsi que sur les différentes étapes de la vie individuelle qui renvoient à sa quête de *duhul aromân* « l'esprit aroumain » que l'on peut aussi élargir, en langue cible française, à « l'âme aroumaine ». « După cum reiese din cele de mai sus, basmele adunate până acuma nu sunt nici numeroase, nici bine culese. Din ele, nu resare Duhul Aromânului. Cred că colecțiunea de față va umplea un mare gol în această privință. Graiul am căutat să-l reproduc cu deplină scrupulozitate.

M-am silit să culeg sistematic, nealterând nimic »² (P. Papahagi 1905 : 24 [26]). L'effort méthodologique de P. Papahagi, dans son ouvrage, est manifeste également dans le fait qu'il offre au lecteur un glossaire complet afin de l'aider à mieux connaître l'aroumain (532–773 [507–744]).

¹ Double numérotation dans l'ouvrage : en chiffres arabes, la page de l'édition pdf en ligne ; en chiffres romains, les pages introductives de l'édition papier.

² « Ainsi que cela ressort de ce qui a été exposé *supra*, les contes réunis jusqu'ici ne sont ni nombreux ni bien recueillis. L'âme aroumaine ne ressort pas de ceux-ci. Je crois que la présente collection va remplir un grand vide, à cet égard. J'ai tenté de reproduire le parler très scrupuleusement. Je me suis efforcé de recueillir systématiquement, sans rien altérer » [n. t.]

Dans la suite de mon étude, je m'appuierai sur des mots de l'ouvrage sélectionné qui illustrent, de manière générale, les différentes catégories grammaticales variables et invariables de l'aroumain, au regard du daco-roumain, en particulier, par une approche phonologique, morphologique et lexicale qui tienne compte de la perspective romane. Ceci aura pour objectif de mettre en évidence des contacts et influences spécifiques susceptibles d'aider à mettre en valeur la spécificité de l'aroumain vis-à-vis du latin, du grec ou de toute autre langue. Le corpus, restreint, amène, bien entendu, à émettre les réserves d'usage, quant aux pistes que je vais être amenée à mettre à jour.

2. PRÉSENTATION DE L'AROUMAIN, GÉNÉRALE ET AU REGARD DU CORPUS SÉLECTIONNÉ

2.1. Spécificités générales relatives à la réalisation graphique des voyelles et des consonnes de l'aroumain

Différents scientifiques ont contribué à une description des caractéristiques de l'aroumain dont Matilda Caragiu Marioțeanu (Caragiu Marioțeanu et alii 1977 : 171–195), Manuela Nevaci (Nevaci 2013) ou Nicolae Saramandu (Rusu *et alii* 1984 : 423–475).

Le terme aroumain renvoie à une variété de langue usitée par une communauté linguistique, présente en Roumanie et dans des pays balkaniques ainsi que sur les autres continents (diaspora) et qui est divisée en différents locuteurs (Tulpini, Pindenii, Gramoșteni, Fărșeroți, Moscopolenii), regroupés en groupes A (Pindenii, Gramoștean...) et B (Fărșerot et Moscopolean). La contribution de Nicolae Saramandu apporte un éclairage très important à cet égard (Saramandu, dans Rusu *et alii* 1984 : 423–424).

Le système linguistique établit l'existence d'un certain nombre de voyelles et de consonnes qui peuvent être classées en fonction de leur point d'articulation et de leur niveau d'ouverture qui est variable suivant le domaine spécifique (en l'occurrence le roumain) ou plus général, roman, dans mon intervention. Étant donné que le corpus choisi est écrit, je me baserai surtout sur le système graphique, sans exclure des références ponctuelles à des différenciations phonologiques.

Le groupe A aroumain comporte 7 voyelles graphiques et l'opposition *ă/î* (i-î-u-e-ă-o-a) – *casî* 'maison' – avec trois voyelles en position centrale, tandis que le groupe B en compte 6 (absence du *î* [*casă* 'maison'] et, donc, deux voyelles en position centrale). Par comparaison, nous notons la présence de 6 voyelles graphiques, en français (en faisant abstraction des distinctions résultant des accents aigu, grave, tréma et circonflexe), espagnol, italien. Comme en daco-roumain, des voyelles de l'aroumain se trouvent en position accentuée ou non accentuée et, dans le second cas, il s'opère des neutralisations d'oppositions. De plus, les semi-voyelles connaissent quelques variations dans leurs réalisations, suivant le groupe ou sous-groupe (apparition ou disparition ou raccourcissement de la longueur, en position finale).

Les consonnes graphiques, en aroumain, sont au nombre de 30, soit un nombre supérieur aux autres langues romanes que nous connaissons, en particulier, 20 en français, 21 en espagnol (en tenant compte seulement du *ñ* et, plus du *ll* et du *ch*). Ces 30 consonnes, présentes en aroumain, sont réparties en différentes séries, avec, par rapport au daco-roumain, et identifiées en gras, quelques lettres supplémentaires de l'alphabet grec dans la série dentale, une lettre conservée dans la série alvéolaire, et quatre réalisations graphiques supplémentaires, dans les séries prépalatale et palatale et une dans la série vélaire : *p*, *b*, *f*, *v*, *m* (labiale) ; *t*, *d*, *θ*, *δ*, *n*, *l*, *r*

(dentale) ; alvéolaire : *f, d, s, z* ; prépalatale : *ç, g, ş', j'* ; palatale : *k', g, h', γ', l', n'* ; vélaire : *c, g, h, γ* (Saramandu, dans Rusu *et alii* 1984 : 430–431).

2.2. Caractéristiques morphologiques et grammaticales de l'aroumain, par rapport au daco-roumain, dans la perspective romane

Les spécificités de l'aroumain seront mises en évidence dans cette section, en tenant compte de la perspective morphologique. Cette dernière qui vise à « [étudier] les différentes catégories de mots et des formes [présentes] dans une langue » (CNRTL 2021) permettra de les réunir, suivant leur nature et leur fonction, ou leur position, en catégories variables (nom, adjectif qualificatif, pronom, déterminant, verbe) et invariables (adverbe, préposition, conjonction [coordination et subordination], interjection). J'utiliserai, dans mon raisonnement, les parties du discours, en renvoyant néanmoins parfois, aux classes grammaticales, en particulier pour les déterminants auxquels appartiennent les articles et certains pronoms ; et je présenterai, pour chacune, les points qui me sont apparus spécifiques. Ces regroupements seront assortis d'exemples issus de différentes pages de l'ouvrage (Papahagi P. 1905) qui seront référencés (page du volume/ n° de conte/ n° de ligne), de manière à permettre au lecteur de mieux visualiser l'aspect concret de l'aroumain. Je préciserai des étymologies visant à exemplifier le poids des contacts linguistiques, en axant sur les convergences de l'aroumain avec le daco-roumain ou sur son unicité. La première catégorie des mots regroupe les termes dits **variables**.

Le **substantif** aroumain renvoie à la notion de substance (CNRTL 2021) regroupe, comme dans les autres langues romanes, d'une part, les noms et, d'autre part, les adjectifs. L'aroumain dispose de caractéristiques communes avec le daco-roumain, l'opposition de nombre (singulier/pluriel), la flexion, suivant une répartition en trois genres (masculin, féminin et neutre, ce dernier étant dit ambigène), les noms neutres se comportant au singulier comme le masculin et au pluriel comme le féminin. L'opposition de nombre se manifeste au masculin et au neutre, par la présence d'une forme au singulier et une forme au pluriel, indépendamment du cas. Il existe une possibilité de vocatif en *-e* et *-o* pour les noms de personnes (Saramandu, dans Rusu *et alii* 1984 : 435). Au genre féminin, hormis une possibilité de vocatif en *-o*, empruntée au slave, nous observons deux cas de figure : pour certains mots (du type *casî* 'maison', par exemple), une forme différenciée est enregistrée pour le génitif-datif singulier identique à la forme plurielle, comme en daco-roumain ; et, pour d'autres (ceux qui ont un pluriel en *-uri* ou *-ati*), il existe, comme pour le masculin et le neutre une opposition entre le singulier et le pluriel (Saramandu, dans Rusu *et alii* 1984 : 436). Le substantif admet, par ailleurs, des suffixes diminutifs et augmentatifs, en particulier pour les noms propres. Les adjectifs, en aroumain, sont, comme en daco-roumain, variables à deux, trois ou quatre formes ou bien invariables. Je cite quelques exemples extraits de l'ouvrage de P. Papahagi (Papahagi P. 1905). Dans la catégorie des **noms**, nous retrouvons : 26/1/1³ *Andruşlu* (m.) 'Le petit Andru' ; 26/1/2 et 23 *Andrèiū* 'Andreiu ; André' ; 26/1/13, 18 et 20 *Andreïulu* ; 27/1/12 *Andruş* ; 26/1/2 *numa* 'nom' (droum. *nume*) ; 26/1/2 *kirò* 'temps', du gr. *καιρος* (droum. *vreme, timp*) ; 26/1/3 *xeană* (f.), du gr. *ξένος* '(à l') étranger' (droum. *străinătate*, f.) ; 26/1/5 *sîptâmi'nî* (f.) 'semaines' (droum. *săptămâni*) ; 26/1/5 *meşî* (f.) 'mois' (droum. *lună*, f.) ; 26/1/7 *corbul* 'corbeau', du lat. *corbus* ; 26/1/8 *etă* (f.) 'siècle, temps, monde', du lat. *aetatem*

³ Pour les exemples, nous ajoutons la page du volume pdf/ le numéro du conte/le numéro de la ligne et, entre parenthèses, juste après l'entrée aroumaine, son genre : masculin (m.), féminin (f.) ou neutre (n.). En cas de différenciation avec le daco-roumain, nous le précisons après l'entrée respective. Les valeurs sémantiques sont extraites du glossaire de l'ouvrage de référence (Papahagi P. 1909), du DEX (2016) et du DFRRF (1991) et, pour le latin, du Gaffiot (1934, en ligne 2021).

(droum. *etă*, moins usité que *veac* (n.), *secol* (n.), *timp* (n.), *lume* (f.) ; 26/1//8 *niveasta-l'* (f.) et 26/1/15 *nveasta* – normalisation partielle et variation en aroumain, avec syncope (ou pas) de la voyelle interconsonantique et diptongaison – ‘l’épouse’ (droum. *nevasta*), du sl. *nevěsta* ; 26/1/11 *mărđinea* (f.) ‘la marge, la frontière’ (droum. *marginea*) – alternance consonantique aroum. -*đ-* / droum. -*g-* ; 26/1/9–10 *Dumniđău* (m.) et 26/1/14 *Dumniđa* ‘Dieu’ (droum. *Dumnezeu*), du lat. *Dominus Deus* ; 26/1/10 *cărave* et *căravea* (f.) ‘bateau’ [cf. fr. *caravelle*] (droum. *corabie*, f.) ; 26/1/17 *hăirlitcă* ; 27/1/23 *pește* 27/1/25 *peaște* ‘poisson’ (droum. *pește*, *pești*), du lat. *pisces* ; 27/1/27 *draclu* ‘le diable’ (droum. *dracul*) ; 31/1/3 *hoară* ‘village’, du gr. *Χώρα* (droum. *sat*) ; 178/54/3 *pikurarli* ‘les bergers’ (droum. *păcurari*, remplacé par *ciobanul*, *ciobanii*, du t. *çoban*, dans certaines régions), du lat. *pecorarius* ; 85/26/10 *feata* ‘jeune fille’ (droum. *fata*) ; 171/52/27 *sotsi* ‘époux’ (droum. *soși*), du lat. *socius* ; 244/74/5 *fiçòr* (m.) ‘garçon ; fils’ (droum. *ficior*) – alternance consonantique aroum. -*ç-* / droum. -*c-* ; 406/114/24 *fustane*, du gr. *θουστόνι* ‘robe’ (droum. *rochie*) ; 442/123/31 *h'il'u* – évolution spécifique du *f* latin vers *h* en aroum. – ‘fils’ (droum. *fu*), du lat. *filius*. Dans la sous-catégorie des **adjectifs**, nous enregistrons les formes : 26/1/8 *scunk'il* ‘les chers’ (droum. *scumpii*) – alternance consonantique aroum. -*nk-* / droum. -*mp-* ; 26/1/22 *greauă* ‘enceinte’ (droum. *grea*) ; 29/1/20 *arípòs* ‘ailé’ (droum. *aripos*) ; 70/11 *curnuți* (p. p. adjectivé) ‘cornus’ (droum. *cornuți*), du lat. *cornutus* ; 185/56/10 et 253/77/25 *pravatòs* ‘puissant, fort’, du vsl. *правъць* (droum. *puternic*, *tare*) ; – 191/61/22–23 *mintimén* ‘sage’, du gr. *με'voç* (droum. *înțelept*, du lat. *intellectum*) ; 320/96/17 *bună* ‘bonne’ (droum. *bună*), du lat. *bonum*, *bonam*, *bonum* etc.

L’**article** en aroumain (Caragiu-Marioțeanu *et alii* 1977 : 181–182), qui fait partie de la classe des déterminants, regroupe l’indéfini qui est proclitique, l’article défini qui est enclitique, hormis pour les noms propres. De manière générale, les formes présentes dans le corpus sélectionné extrait de l’ouvrage de P. Papahagi (Papahagi P. 1905), comportent des alternances vocaliques et consonantiques, par rapport au daco-roumain (aphérèse ou syncope de voyelles, réalisation différente de consonnes héritées du latin, transmises en roumain commun etc.). Nous observons la présence de l’élément morphologique (a), au génitif-datif articulé, singulier et pluriel, après une forme non articulée, en cas de dislocation du groupe incluant un adjectif et un nom ou en cas d’inversion dans la construction (Saramandu, dans Rusu *et alii* 1984 : 437). Ainsi, nous retrouvons, des formes indéfinies telles que : 26/1/2 *ună* ; 26/1/2 *un* ; 351/101/15 *niscînfi ang'il* (m.) ‘des anges’ (droum. *niște/două ingeri*), du lat. *angelum* ; l’article indéfini masculin pluriel étant : *niscînfi* [en daco-roumain NA : un, o, doi, două, niște ; GD unui, unei (sg.), unor (pl.)] ‘un, une, à un, à une, d’un, d’une, des’ ; et les définies (-*lu*, -*l'*, -*le*, *a -lui* / -*l'i*, -*li*, *a -lor* ; *a*, *a -lei* / *li*, *a -lor'*) : 26/1/3 *đi-lile* (f.) ‘les jours’ (droum. *zilele*) ; 26/1//5 *sîptămî'nîle* ‘les semaines’ (droum. *săptămânile*) ; 26/1/6 *meșli* ‘les mois’ (droum. *luna*) ; 26/1/8 *scunk'il* ‘les chers’ (droum. *scumpii*) ; 26/1/11 *Căpitanlu* (m.) ‘le capitaine’ (droum. *capitanul*) ; 26/1/12 *oamiñli* (m.) ‘les hommes’ (droum. *oamenii*) ; 26/1/15 *părinfil* ‘les parents’ (droum. *părinții*) 26/1/24 *fiçòrlu* et 185/55/32 *fișorlu* (transcription de P. Papahagi d’après l’écriture étymologique de G. Weigand) ‘le jeune homme’ (droum. *ficiorul*) ; 26/1/27 *ciñili* ‘les chiens’ – absence en aroumain de diptongaison par anticipation de l’élément palatal (droum. *câinii*) ; 46/8/6 *mul'area* (f.) ‘la femme’ (droum. *mulierea* ; *soția*) ; 67/21/1 *căçula* ‘le bonnet de fourrure’ (droum. *căciula*), de l’alb. *kësulë* ; 85/26/30 *căpitanlu* ‘le capitaine’ (droum. *căpitanul*) ; 125/39/1 *k'ïrolu* ‘le temps’ (droum. *vremea*), du gr. *χαίρος* ; 185/56/9 *bunlu* ‘le bien’ (droum. *bunul*) ; 390/111/24 et 396/113/12 *ocl'il* ‘les yeux’ – palatalisation de la labiale [Necaci 2013 : 45] (droum. *ochii*) ; 476/129/4 *bărbatlu* ‘l’homme’ (droum. *bărbatul*) ; 466/128/11 *a Vimtului* ‘du Vent’ (droum. *a Vântului*), du lat. *ventum* ; 477/129/25 *a feătîl'eï* ‘de la jeune fille’ (droum. *a fetei*), du lat. *fetam* ; 527/139/1 *amirălu* ‘l’empereur ; l’émir’, de l’ar.

amîr, par le t. ou le gr. *εμίρης* [mroum. *ampārat*, droum. *împārat*, du lat. *imperatorum* (Caragiu-Marioțeanu et alii 1977 : 198)] ; à noter *droum. emir*, du fr. *émir* (apport roman) ; etc.

Le **pronom** aroumain présente les mêmes catégories qu'en daco-roumain (personnel, réfléchi, possessif, démonstratif, relatif-interrogatif, indéfini, négatif), avec des variations orthographiques, les possessifs et démonstratifs étant rattachés aux déterminants. Le pronom personnel dispose, comme en daco-roumain, de formes accentuées et non accentuées, exception faite du nominatif et parfois du génitif-datif (Saramandu, dans Rusu *et alii* 1984 : 443), ainsi que de formes uniques à la troisième personne du pronom réfléchi. Nous observons, par contre, l'absence de *pe* en tant que morphème de l'accusatif devant les noms de personnes (Nevaci 2013 : 77 ; Caragiu-Marioțeanu *et alii* 1977 : 183–184). Nous pouvons citer les entrées : 26/1/2 *El* ; 26/1/3 *țe* (pour *ce*) ; 26/1/3 *si* (pour *se*) et *s-* (apocope de la voyelle, ici) ; 26/1/7 *-șî* (pour *-șî*) ; 26/1/7 et 30 *Nîs* (aphérèse, en aroumain ; en droum. *dânsul*) 'il' ; 26/1/20 *Tine* ; 125/39/1 *tu* ; 27/1/31 et 458/126/10 *Aestu* et *aestu* 'Celui-ci' (droum. *Acesta*) ; 214/23/67 *lo* (interprétation de la graphie de G. Weigand) 'le' (droum. *Îl*) ; 449/17 *aestă* 'celle-ci' (droum. *aceasta*) ; 529/139/1 *tut-aestă* (locution pronominale) 'tout ceci' (droum. *tot aceasta*) etc. Je rapproche, dans cette intervention, les formes des **adjectifs possessifs et démonstratifs** (rattachés à la classe des déterminants) car elles sont proches, par leurs formations, des pronoms possessifs et démonstratifs – comme en daco-roumain – ainsi que dans d'autres langues romanes (comme nous le voyons par la traduction qui est donnée). Nous pouvons noter : 105/31/11 *soțu-su* 'son époux' ; 105/31/20 *a bărbatu-suî* 'à son homme' etc.

Le **numéral** en aroumain est, comme en daco-roumain et dans les autres langues romanes, soit cardinal soit ordinal. Les cardinaux comportent des formes proches du daco-roumain, à l'exception de *șîșînt* 'vingt' (droum. *douăzeci*), la forme *șîșî* 'dix' (droum. *zece*), simple ou en composition pour les multiples de dix ainsi qu'une forme féminine, *treii*, à côté du masculin *trei* 'trois', qui rapproche l'aroumain des Albanais et des Grecs (Saramandu, dans Rusu *et alii* 1977 : 447–448). Nous pouvons citer les exemples : cardinaux : 26/1/8 *nă* (aphérèse de la voyelle initiale) et, à proximité, 26/1/2 et 5 *ună* 'une' (droum. *o*). En français, nous avons *un, deux, trois, quatre, cinq, six, sept, huit, neuf, dix* ; en espagnol : *uno/una, dos, tres, cuatro, cinco, seis, siete, ocho, nueve, diez* etc., du lat. *unus/una, unum, duo/duae, duo, tres, quattuor, quinque, sexte, septem, novem, decem* (GAF 1934)... Le numéral ordinal présente, quant à lui, la particularité d'être formé avec l'article défini enclitique : 26/1/3 *trîșea* 'le troisième' (droum. *a treia*) ; 239/74/31–32 *de-a doilor frați* 'des deux frères' (droum. *celor doi frați*) ; 351/101/15 *doil'i* 'les deux' (droum. *amândoi*) etc.

Le **verbe** aroumain présente des caractéristiques proches du daco-roumain, héritées du latin, de par ses quatre conjugaisons (verbes se terminant en *-à-* (I), en *-é-* (II), en *-i-* (III) et en *-î-* (IV), ses modes, ses temps et ses désinences, avec un certain nombre d'alternances vocaliques et consonantiques, ainsi que nous allons le voir *infra*. Nous relevons l'absence d'infinitif court et de supin en aroumain, l'absence du suffixe *n-ră-* au plus-que-parfait, et le conditionnel formé à partir de la conjonction *șî* (réalisée aussi *s-*, *z-*) associée au thème de l'imparfait, du verbe à conjuguer, suivi du suffixe *-ri-* et des désinences personnelles (Saramandu, dans Rusu *et alii* 1984 : 448–462). Nous soulignons également la forme généralisée analytique du futur (composée de *va*, issue de *vreau*, du verbe (*a*) *voi*, provenant du slave *voliti* (et du latin *volo, volere*) 'vouloir', à laquelle on ajoute le subjonctif du verbe à conjuguer, c'est-à-dire la conjonction *s-/z-/sî* et le verbe conjugué (*va s-cîntu* ; droum. *voi să cânt* 'je chanterai'), exception faite de la région de Pind où la forme *va cîntu* (analytique) est enregistrée (droum. *voi cânta*, forme dérivée de (*a*) *voi*, suivie de l'infinitif court incomplet). Nous pouvons citer en exemples différents temps : 26/1/2 *si sură* 'se maria' (droum. *se însură*);

26/1/2 *duse* ‘alla’ ; 26/1/2 *tra* s-acîzînsească ‘pour obtenir’ (droum. *ca să câştige*) ; 26/1/3 *easte* ‘est’ (diphthongaison en aroumain ; en droum. *este*), du lat. *sum, esse* ; 26/1/7 *vru ş-nîs* ‘il voulut’ (droum. *vru şi dânsul*) ; 26/1/7 *si s-toarnă* ‘et il revint’ ; 26/1/8 *să-şi veadă* ‘pour voir sa’, du lat. *video, videre* ; 26/1/10 *ağumse* ‘il arriva’ (droum. *ajunse*) ; 26/1/30 *ağumsiră* ‘il fut arrivé’ (droum. *ajunseseră*), du lat. *adjungo, -gere* – deux structures analytiques, dans le domaine roumain, avec une réalisation spécifique du phonème latin en aroumain ; 26/1/11 *s-apruk’é* ‘s’approcha’ (droum. *se apropie*), du lat. *appropio, -piare* ; lat. class. *appropinquare* (CNRTL 2021) – réalisation différente en aroumain des consonnes héritées du latin commun ; 26/1/12 *s-easă* ‘de sortir’ (droum. *să iasă*) ; 26/1/12 *Işiră* ‘ils sortirent’ (droum. *ieşiră*) ; 26/1/16 *điţe* ‘dit’ (droum. *zise*), du lat. *dico, dicere* ; 26/1/20 *đise* ‘dit’ (droum. *zise*) ; 26/1/22 *o-alăsăşi* ‘la laissa’ (droum. *o lăsase*) ; 26/1/23 *se-alăxi* ‘se changea’ (droum. *se schimbă*) ; 26/1/26 *adară* (du verbe *adra* ‘faire’) ; 56/16/6 *s-avdă* ‘d’entendre’ (droum. *să-l audă*), du lat. *audio, audire* ; 61/18/15 *h’irea* ‘la nature’ [droum. *firea*] mais *hirea* est enregistrée, dans I. Budai-Deleanu (Budai-Deleanu 2013)] ; 85/26/19 *viđu* ‘vit’ (droum. *văzu*) ; 121/37/13 *s-făţea* ‘se faisait’ – évolution consonantique spécifique en aroumain par rapport au droum. *se făcea*, les deux formes venant du lat. *faceo, facere* ; 253/77/26 *apreasi* ‘alluma’ (droum. *aprinse*) ; 141/43/21 *vru* ‘il voulut’ ; 257/78/8 *se-ascapă* ‘s’échappa’ (droum. *se scăpa*) – prothèse *a-* en aroumain ; 396/113/26 *z-veđi* ‘de voir’ (droum. *să vezi*) ; 399/114/17 *lipseaşte* ‘il manque’ (droum. *lipseşte*), du ngr. *λείψο* ; 476/129/5 *fuđe* ‘il fuit’ (droum. *fuge*), du lat. *fugo, fugere* etc. La seconde catégorie regroupe les éléments morphologiques **invariables**.

L’**adverbe** aroumain, comme dans les autres langues, introduit une modification dans le sens des mots environnants et une idée d’intensité (temporelle, spatiale ou de moyens). L’origine des adverbes – comme des autres éléments de la morphologie aroumaine – renseigne sur les contacts linguistiques qu’il y a pu y avoir, au cours du temps et sur l’impact du latin, y compris au sud du Danube. Beaucoup d’adverbes sont d’origine latine (Chircu 2008 : 109–112) mais certains proviennent du grec ou de l’albanais. Certains sont simples et d’autres composés, parfois associés à une forme articulée. Nous pouvons relever : 26/1/4 *ađi* ‘aujourd’hui’ (droum. *azi* ; *astăzi*), du lat. *ista die* ; 26/1/12 *nafoară* ‘en dehors (de)’ (droum. *în afară*), du lat. *in + ad foras* ; 26/1/24 *Tut* ‘toujours’ (droum. *tot*) ; 26/1/23 *Di nă oară* ‘autrefois’ (droum. *odinioară*) ; 26/1/26 *ueări* ‘ailleurs’ (droum. *aiurea*), du lat. *aliubi + re + a* ; 26/1/30 *dinainte* ‘en avant’ (droum. *dinainte*), du lat. *de + in + ab + ante* ; 26/1/30 *dinăpòi* ‘en arrière’ (droum. *dinapoi*) ; 27/1/36 *aclò* ‘ici’ (droum. *acolo*) ; 126/39/21 *anàmisa* au milieu’ (droum. *la mijloc*), du gr. *ἀνάμεσα* ; 151/46/16 *Apoea* ‘ensuite’ (droum. *apoi*) ; 189/58/4 *aclò* ‘ici’ (droum. *acolo*), du lat. *eccum illoc* ; 239/74/31 *tora* ‘maintenant’, du gr. *Τώρα* (droum. *acum*, du lat. *exxum modo*) ; 256/78/5 *ma* ‘plus’ (droum. *mai*) ; 348/101/31 *cama* ‘plus’ (droum. *mai*) etc.

La **préposition** en aroumain présente, comme en daco-roumain, la particularité d’être d’origine latine. Le régime qui suit les prépositions est également commun au nord du Danube. Nous enregistrons les formes : 26/1/3 *după ţe* ‘derrière toi’ ; 26/1/3 et 7 *tra* ‘pour’ (droum. *pentru*) ; 26/1/4 *dî* ‘de’ (droum. *de*) ; 26/1/9 *dit* ; 26/1/6 *în* ‘en, dans’ (droum. *în*) ; 26/1/6 *de* ‘de’ (droum. *de*) ; 26/1/7 *a casă* ‘à’ (droum. *acasă*) ; 26/1/12 *pînă* ‘jusqu’à’ (droum. *până*) ; 26/1/21 *Cu* ‘avec’ ; *dî* ‘de’ (droum. *de*) ; 143/23 *dipu* et 149/45/16 *dupu* ‘d’après, après’ (droum. *după*), du lat. *de post* ; 223/69/8 *nă* ‘dans’ (droum. *în*) ; 236/74/3 *cu* ‘avec’ ; 243/74/26 *dî* ‘de’ ; 256/78/3 *cîtră* ‘vers ; en direction de’ (droum. *către*) etc.

La **conjonction** en aroumain est, comme en daco-roumain, de coordination ou de subordination. Elles proviennent du latin, sont héritées ou bien proviennent parfois du grec ou du turc (cas des corrélatives). Nous retrouvons des formes telles que : 26/1/ *şi* ‘et’ ; 26/1/3 *cum* ‘comme’ ; 26/1/7 *să* ‘que’ ; 32/2/7 *macă* ‘ou’ (droum. *sau*) ; 129/40/16/ *maca* ‘ou’ (droum.

sau) ; 237/74/33 *ma* ‘mais’, du t. *amma* et du gr. *αμά* ; 349/101/ *măcar* ‘ou’ (droum. *sau*) ; 508/135/28 *ică* ‘ou’ (droum. *sau*) etc.

L’**interjection** en aroumain se retrouve dans certains contes et est associée souvent à un discours d’un registre familier ou imagé. Les formes correspondent aux habitudes articulatoires des peuples et, en ce sens, sont souvent héritées. Nous pouvons enregistrer les entrées : 26/1/20 *E ‘eh !’* (droum. *E*) ; 29/1/32 *Bac !* ‘broa !’ ; 505/135/4 *Aï* ‘Allez’ (droum. *hai*) ; 461/127/7 *eață* ‘voilà’ (droum. *iată*), du bg. *Eto* etc.

2.3. Considérations lexico-sémantiques sur l'aroumain, au regard du corpus sélectionné

La formation des mots, en aroumain, suit la tendance commune au daco-roumain et renvoie aux différents processus d’enrichissement lexical, y compris romans (voir, aussi, pour les modalités d’adaptation des mots français au lexique roumain, Variot 1997), qu’il soit interne – dérivation, préfixation, suffixation, composition, changement de catégorie grammaticale... – ou externe, par calque, emprunt etc. L’enrichissement résulte, parfois, d’un élargissement ou, au contraire, d’une restriction du champ sémantique du mot initial. Les préfixes, en aroumain comme en daco-roumain et dans les autres langues romanes, sont souvent issus du fonds gréco-latin, ou slave, tandis que les suffixes renvoient, en plus de ces origines, à d’autres langues, avec qui l’aroumain (tout comme le daco-roumain) a un lien ou une proximité, au cours du temps, en particulier le turc et l’albanais ou d’autres langues balkaniques. Nous pouvons citer en exemples : 104/31/35 *minčunós*, (droum. *minciunos*), dérivé de *minciună*, du lat. *mentionem* + *-os* ; 107/31/21 *pescu* – doublet étymologique en aroumain, parallèlement à *peaste* vu *supra* – ‘poisson’ (droum. *pește*), du lat. *pisces* ; 250/76/4 *respunse* ‘répondit’ (droum. *răspunse*), du lat. *respondeo*, *-dere*. ; 42/3/15 *gumităfi* ‘des moitiés’ (droum. *jumităfi*), de l’alb. *gjumës* + lat. (*dimidie*)*tatem* (nous voyons, ici, une composition de mots d’étymologies différentes en vue de la constitution d’un mot dans le domaine roumain.

La constitution partiellement normalisée de mots composés, dans l’ouvrage de référence (Papahagi P. 1905), révèle, également, une tendance qui s’est également produite en daco-roumain, depuis les chroniqueurs jusqu’à la langue contemporaine et dans d’autres langues [cf. fr. *maintenant* : à l’origine, *main* + *tenant*] (CNRTL 2021). Nous pouvons citer, en plus de ce qui a été dit *supra*, les formes : 259/79/6 *a casă*, d’une part et 250/76/4 *acasă* ‘à la maison’ (droum. *acasă*), du lat. *ad* + *casam*, d’autre part.

L’ouvrage de P. Papahagi (Papahagi P. 1905) permet de mentionner certaines structures spécifiques à l’aroumain et à l’univers des contes ainsi qu’à des personnages ou des thématiques issus du fonds folklorique roumain. Nous relevons ainsi diverses variations graphiques dans la tournure initiant les contes aroumains : 26/1/1 *Era ună oară ș-un kirò* – présence fréquente du numéral adverbialisé *ună oară* (Nevaci : 51) ; 31/2/23 *Era nă oară țe nu și-eră* ; 185/56/1 *Eară țe nu ș-eară* ; 237/74/31 *Ți ș-iră, ți ș-iră ‘Il était une fois’* (droum. *Era odată ca niciodată*). Nous soulevons aussi des titres de parenté tout comme des activités liées au mode de vie des Aroumains qui témoignent de l’importance du fonds latin. En effet, les personnages et les êtres choisis dans les contes aroumains portent souvent des prénoms ou des noms qui sont aussi présents en daco-roumain etc. : 114/34/22 *drac* ‘dragon’ (droum. *drac*), du lat. *draconem* ; 268/81/14 *surări* ‘sœurs’ (droum. *surori*), du lat. *surorem* ; 267/81/31 *frașil’i* ‘les frères’ (droum. *frașii*), du lat. *fratrem* ; 280/83/31 *mumă* ‘maman’ (droum. *mumă*), du lat. *mammam*.

3. L'AROUMAIN, ENTRE CONSERVATISME ET INNOVATION, AU REGARD DU CORPUS SÉLECTIONNÉ

3.1. Le conservatisme

L'isolement de l'aroumain et des autres variétés de roumain sud-danubiennes a eu un impact sur l'évolution de cette variété du domaine roumain puisque certaines tendances qui affectent le reste de la Romania arrivent plus tardivement dans ces régions ou contrées (normalisation des formes, composition des mots etc.), ce qui engendre le maintien de formes au détriment d'autres qui les ont remplacées ailleurs (à noter aussi l'aire d'expansion de certains mots tels que *picurar/cioban*). De plus, l'ouvrage référencé (Papahagi P. 1905) enregistre des mots d'origine latine qui sont parfois mieux conservés, de manière différente, en daco-roumain et dans les autres langues romanes. 26/1/21, *mul'area* 'la femme' ou 396/113/18 *mul'are* 'femme', du lat. *mulierem* ; ou 107/31/21 *pescu*, vu *supra*.

L'importance de l'influence grecque sur le lexique aroumain est également à souligner, puisqu'elle s'est maintenue, depuis la période très ancienne jusqu'à nos jours, en entraînant l'emprunt de suffixes (-*mén*, du gr. *mē*'voç : *mintimén* 'sage' etc.) ou de nouveaux mots à cette langue (*kiró* 'temps', *hoarǎ* 'village', *tora* 'maintenant', vus *supra* etc.). Les termes communs à l'albanais présents en aroumain (cf. *ġumitǎŋi* ou *cǎcula* 'le bonnet de fourrure', vus *supra*), concourent, quant à eux, à la meilleure connaissance du substrat.

L'aroumain, en tant que variété de roumain de la zone sud-danubienne, dispose aussi de caractéristiques spécifiques telles que la variabilité de ses phonèmes vocaliques et consonantiques. En effet, les alternances dans l'ouvrage et même parfois à l'intérieur d'un même conte témoignent de la difficulté d'identifier un son distinct et habile à différencier un mot d'un autre. En effet, on constate bien souvent une coexistence de formes à voyelles isolées ou à diphtongues etc. ce qui, au passage, témoigne de la difficulté de la tâche de l'enquêteur dialectal et des spécialistes chargés des retranscriptions.

3.2. L'innovation

Parallèlement à cela, l'aroumain témoigne, malgré son nombre moins élevé de locuteurs, par rapport au daco-roumain, de tendances spécifiques et d'autres communes aux autres langues romanes.

Ainsi, nous pouvons mettre en avant la moindre réduction de l'article indéfini féminin qui éclaire sur le processus qui a affecté le daco-roumain et le fait que la forme de l'article aroumain est plus proche de certains articles romans (fr. *une* ; esp. *una* etc.). La présence de conjonctions issues d'un fonds différent – qui ont un impact direct sur la syntaxe et l'organisation des idées dans une phrase – est également un élément à prendre en compte pour la description des langues, y compris au niveau roman. Une innovation spécifique à l'aroumain est constituée par la prothèse *a-* qui est utilisée dans le lexique, en particulier, pour les substantifs et les formes verbales, dans les exemples que l'on a pu voir dans l'ouvrage de P. Papahagi.

Une autre tendance qui va dans le sens d'une structuration plus accessible ou plus économique est la perte ou l'absence du *pe*, comme morphème de l'accusatif devant les noms de personnes, contrairement au daco-roumain où son usage est requis, dans la langue littéraire normalisée. Idem pour : 105/31/20 *a bărbatu-sui* 'à son homme'. Nous pouvons également observer la perte ou l'absence de certaines formes doubles pour les pronoms personnels en aroumain, qui pourraient être le signe d'une autre tendance à l'économie phonétique. Nous notons, par ailleurs, que cette construction simplifiée concerne aussi certains temps en aroumain, en particulier le futur et le distingue du daco-roumain qui en comporte encore trois.

4. CONCLUSION

Mon étude a été l'occasion de proposer un point sur certaines des recherches en dialectologie appliquée à l'aroumain car elles méritent d'être mises en avant, tellement l'enjeu de partager les connaissances sur des variétés de langues moins usitées que d'autres est crucial.

Les différentes recherches descriptives nous ont donné un point d'appui pour proposer, à notre niveau, une communication sur cette variété de roumain qui témoigne de traits conservateurs au regard du dialecte nord-danubien mais également d'une tendance à l'innovation. Ces deux aspects illustrent la vitalité de l'aroumain et nécessiteraient sa plus grande prise en compte dans l'analyse des faits de langue, au niveau roman, en particulier.

Les exemples issus du corpus constituent également un point de départ pour de plus amples discussions sur, notamment, les parallèles qui pourraient être faits entre le développement de la tendance à l'économie phonétique sur l'usage d'une langue à caractère plus restreint par rapport à d'autres variétés du domaine roumain et sur la prise en compte, en linguistique romane, des différenciations dialectales dans la redécouverte du latin et de la langue-mère, l'indo-européen.

BIBLIOGRAPHIE

- BNF 2021 – *Bibliothèque Nationale de France. Notice de personne*, via le lien <https://data.bnf.fr/ark:/12148/cb104475760> (consulté le 18/03/2021).
- Budai-Deleanu 2003 – Ion BUDAI-DELEANU, *Tsiganiada ou Le Campement des Tsiganes, traduction du roumain par Romanița, Aurelia et Valeriu RUSU, adaptation en vers français par Françoise MINGOT-TAURAN*, Port de Bouc, Bucarest, Editura Wallada et Biblioteca Bucureștilor.
- Capidan 2005 – *Aromânii, dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, Editura Fundației Culturale Aromâne 'Dimândarea părintească'.
- Caragiu-Marioțeanu 1968 – Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Fonomorfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București, Editura Academiei Române.
- Caragiu-Marioțeanu et alii 1977 – Matilda Caragiu-Marioțeanu Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Chircu 2008 – Adrian Chircu, *L'adverbe dans les langues romanes. Études étymologique, lexicale et morphologique* (français, roumain, italien, espagnol, portugais, catalan, provençal), Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Chircu-Buftea 2011 – Adrian Chircu-Buftea, *Précis de morphologie roumaine*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- CNRTL 2021 – Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales, (morphologie), disponible via le lien <https://www.cnrtl.fr/lexicographie/morphologie> et, pour les parties du discours, <https://www.cnrtl.fr/definition/> (consulté le 18/03/2021).
- Densusianu 1997 – Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, édition critique et notes par V. RUSU (trad. des notes par E. Variot), préface de B. Cazacu, Bucarest, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională.
- DEX – Academia Română, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a 2-a, revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2016.
- DLAr – *Dictsiunar Xișisitu online a limbăljei armănească*, (d'après Tache Papahagi 1974, Andreu 2008 et Bara 2015, disponible via le lien <http://www.dixionline.net/> (consulté le 22/03/2021).
- DFRRF – Gheorghina Haneș, *Dictionnaire français-roumain roumain-français / Dictionnaire francez-român român-francez*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1991.

- GAF – François Gaffiot, *Dictionnaire Gaffiot (latin-français)*, Paris, Hachette, 1934, disponible via le lien <https://www.lexilogos.com/latin/gaffiot.php> (consulté le 22/03/2021).
- Lazarou 1986 – Achille G. Lazarou, *L'Aroumain et ses rapports avec le grec*. [Titre original translit. en ELOT : « I Aromouniki kai ai meta tis ellinikis scheseis aftis » (thèse de doctorat, 1976)], 2e éd., disponible via le lien https://data.bnf.fr/fr/12077135/achillefs_g_lazarou/ (consulté le 12 mars 2021).
- Martinet 1955 – André Martinet, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, tome X, Berne, A. Francke.
- Nevaci 2013 – Manuela Nevaci, *Identitatea românească în context balcanic*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
- Papahagi P. 1905 – Per. Papahagi, *Basmе aromâne și glosar*, București, Institutul de Arte grafice « Carol Gobl », Editura Academiei Române, www.dacormanica.fr (consulté le 26/02/2021).
- Papahagi T. 1979 – Tache Papahagi, *Mic dicționar folkloric, Spicuiuri folklorice și etnografice comparate* (ed. critique, notes et préface V. Rusu), București, Editura Minerva.
- Papahagi T. 2003 – Tache Papahagi, *Petit dictionnaire de folklore, Glanures folkloriques et ethnographiques comparées*, Traduction intégrale en langue française réalisée par Estelle Variot, sous la direction de Valerie Rusu, București, Éditions Grai și suflet – Cultura Națională.
- Poghirc 1967 – Cicerone Poghiric, Considération sur les éléments autochtones de la langue roumaine, dans *Revue Roumaine de Linguistique*, Tome 12, n°1, p. 19–26, disponible via le lien <http://dspace.bcu-iasi.ro/bitstream/handle/123456789/10799/Poghirc,%20Cicerone,%20Considerations%20sur%20les%20elements%20autochtones...,%20%20Revue%20roumaine%20de%20linguistique,%20Tom.12,%20Nr.1,%201967,%20p.19-36.pdf?sequence=1> (consulté le 12/03/2021).
- Pușcariu 1973 – *Études de linguistique roumaine*, Hildesheim, Georg Olms, disponible via le lien <https://archive.org/details/PUSCARIUEssaiDeReconstructionDuRoumainPrimitifextrasDinEtudes.../page/n1/mode/2up> (consulté le 12/03/2021).
- Rosetti, Cazacu, Onu 1971 – Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Minerva.
- Rusu 1977 – Valeriu Rusu, *Introducere în studiul graiurilor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Rusu et alii 1984 – *Tratat de dialectologie românească* (coord. Valeriu Rusu), Craiova, Scrisul Românesc, autori: P. Atanasov, A. Bucșan, M. Chioreanu, M. Ciolac, N. Dunăre, E. Flintea, G. D. Georgescu, A. Hartular, Ion Ionică, A. Kovačec, Paul Lăzărescu, M. Magda, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victoria Neagoe, A. Marinescu, I. Mărgărit, I. Nichita, Ruxandra Pană-Boroianu, P. Ursache, N. Saramandu, Marilena Tiugan, Valeriu Rusu.
- Sala 1988 – Marius Sala, *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice* [« Le vocabulaire représentatif des langues romanes »], Bucarest, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Saramandu 2008 – Nicolae Saramandu, *La romanité orientale*, București, Editura Academiei Române / Tübingen, Gunter Narr-Verlag.
- Trifon 2014 – Nicolas Trifon, « Le roumain et l'aroumain dans le *Manuel des langues romanes* », *Lengas* [En ligne], 75 | 2014, mis en ligne le 12 août 2014. URL : <https://journals.openedition.org/lengas/634> (consulté le 22/03/2021).
- Variot 1997 – *Un moment significatif de l'influence française sur la langue roumaine : le dictionnaire de Teodor STAMATI (lassy, 1851)*, mention Très Honorable. Villeneuve d'Ascq, Presses Universitaires du Septentrion, 3 tomes, (Thèse de Doctorat en lexicologie (27/06/1996) ; jury : J. C. BOUVIER (président), G. TAVERDET et V. RUSU (directeur de thèse).

Aix Marseille Université, CAER,
Aix-en-Provence, France,
estelle_variot@hotmail.com

**AL DOILEA VOLUM AL *ATLASULUI LINGVISTIC*
AL DIALECTULUI AROMÂN, SURSĂ IMPORTANTĂ
PENTRU CUNOAȘTEREA RAPORTURILOR LEXICALE
AROMÂNNO-ALBANEZE**

CĂTĂLINA VĂTĂȘESCU

Cel de al doilea volum al *Atlasului lingvistic al dialectului aromân*, recent apărut, prin chestiunile și răspunsurile referitoare la rudenie și familie, vârstă, nuntă, religie, casă și construcție, vase, agricultură, creșterea animalelor, continuă materia primului volum care se ocupa de chestiuni referitoare la om¹. Materialul lingvistic bogat și notele amănunțite care îl însoțesc, oferind informații despre felul în care cei chestionați fac evaluări asupra propriului grai, asupra altor graiuri sau asupra limbilor vecine, dau posibilitatea obținerii unei imagini nuanțate asupra urmărilor bilingvismului aromânno-albanez. În cele ce urmează ne-am propus să ne oprim la câteva exemple din domeniul numelor de rudenie, care dovedesc importanța cunoașterii pe baza atlasului a răspândirii în tot spațiul aromânesc a unor elemente intrate din albaneză. Atlasul este un instrument de lucru esențial pentru evidențierea contactului cu alte limbi din Sud-estul Europei, în cazul nostru cu albaneza².

Dintre hărțile cuprinzând termenii de rudenie, h. 275 MAMĂ se dovedește a fi cel mai puțin unitară. Ne oprim numai asupra împrumuturilor din albaneză. În punctele 21 (Nicea, Alb., grai grabovean) și 22 (Greava, Alb., grai grabovean) se folosește împrumutul *ătă*, care apare și în punctul 58 (Selenița, Alb., grai fărșerot) cu formele *ătă* și *játă*. În Nicea întâlnim și *ătă nărcă* (h. 280 MAMĂ VITREGĂ).

Asupra înlocuirii cu împrumutul *ătă* a cuvântului moștenit *mamă*, *mumă* în R. Macedonia, în localități ca Bitolia, Crușova, Perlepe, Veles³, a atras atenția Th. Capidan (1921–1922: 517–518). Capidan nu dă exemple din localități aromânești din Albania, dar arată că termenul este adus în Macedonia de aromânii veniți de acolo. În albaneză, cuvântul de origine, *atë*, are sensul ‘tată’. Evoluția de sens s-a produs în aromână, arată Capidan, care menționează, însă, și paralela care s-ar putea face cu semantica străveche din limbile indo-europene⁴ (vezi și Brâncuș 2013: 76). În ceea ce privește varianta *játă*, după Gr. Brâncuș (2013: 76), care o consemnează, aceasta reprezintă, prin preluarea numelui de rudenie împreună cu articolul proclitic cu funcție posesivă obișnuit în albaneză la stratul vechi al

¹ Cu subdomeniile corpul omenesc, părțile corpului, funcții și organe, sănătate.

² Un studiu important asupra raporturilor lingvistice aromânno-albaneze al lui Gr. Brâncuș (2013) ne oferă direcțiile de cercetare necesare.

³ Bitolia, Perlepe și Veles nu fac parte din rețeaua anchetată pentru ALAR.

⁴ În plan indo-european, alb. *at* îi corespunde termenul indian vechi *attā* ‘Mutter, ältere Schwester’ (Meyer 1891: 20).

acestor termenii⁵, un element de finețe și subtilitate a comunicării care pune în lumină caracterul și mecanismul influenței.

Informații suplimentare despre răspândirea și dinamica împrumutului oferă h. 276. MAMĂ [voc.] ‘maman!’. Vocativul *áto!* apare în Crușova (pc. 11), cu mențiunea dată de informator că este o formă pe care o foloseau bătrânii. Capidan includea, cum am văzut, Crușova între localitățile din Macedonia în care *átă* se folosea în toate împrejurările. În ALAR, răspunsul, unic, în această localitate pentru nominativ este *dádă*; interesant de constatat, însă, că, la vocativ, informatorul consideră și forma *dádo!* ca fiind o formă specifică vorbirii bătrânilor, alături de *áto!*; primul său răspuns pentru vocativ este *mámo!* În Fier (pc. 38, Alb., grai fărșerot): *o, la átă!*⁶ (la nominativ: *múmă*). Vocativul *áto!* și, respectiv, *átă!* apar în Nicea (21) și Greava (22), care folosesc termenii, cum s-a văzut, și la nominativ (în Greava apare și vocativul *nănă!*, cu mențiunea că este recent⁷). Cu vocativul *átă!* se răspunde și în pc. 54, Cristalopiya, în nordul Greciei (în Macedonia), cu grai fărșerot, la granița cu Albania, nu departe de Corcea (pc. 24); în Corcea, însă, termenul pentru ‘mamă’ este *dádă*, cu vocativul *dádo!*; pentru nominativ în Cristalopiya se folosește cuvântul moștenit: *múmă*. În Selenița (pc. 58, grai fărșerot), formele de vocativ sunt identice cu cele de nominativ, cu observația că ordinea celor două variante este inversă: *játă!*, *átă!*

În trei puncte din Albania, 21 (Nicea, grai grabovean), 22 (Greava, grai grabovean) și 58 (Selenița, grai fărșerot) pentru vocativul SOACRĂ! (h. 393) sunt folosite formele *átă!*, *átă* și, respectiv, *játă!*⁸, alături de forma *sóacră* (h. 392), de nominativ.

Trebuie observat că în Greava (pc. 22, Alb., grai grabovean), pe h. 275 MAMĂ găsim că s-a răspuns, alături de *átă*, cu un al doilea termen împrumutat: *nănă* < alb. *nënë* ‘mamă’; situația se repetă, cum am văzut mai sus, și la vocativ (h. 276), unde apar, cu forma de nominativ, *átă!* și *nănă!* (pentru care se face mențiunea că ar fi recent, mențiune pe care informatorul nu o dă pe h. 275). În punctul 37 (Diviaca, Alb., grai fărșerot), *nănă* este răspuns unic. În Diviaca, harta referitoare la vocativ arată tot forma *nănă!* Cu *nănă!* se răspunde și în pc. 14, Beala de Jos, grai fărșerot din R. Macedonia de Nord, aproape de granița cu Albania (răspunsul la nominativ: *dádă*).

Trebuie notat că în Diviaca și în Beala de Jos, și vocativul pentru SOACRĂ! (h. 393) este tot *nănă!*; în Beala de Jos se face mențiunea că *așa zic bătrânii*. Nominativul este în Diviaca *sóacră* (rostit lent, probabil marcând faptul că subiectul se gândește), iar în Beala de Jos, *sóacră*.

Putem considera că *nănă* e un împrumut din albaneză dată fiind aria în care apare. După Çabej 2002: 51–52, care îl asociază cu sb. *nana*, bg. *neni*, rom. *nană*, *neneacă*, este un cuvânt onomatopieic⁹. Cuvântul aromânesc nu este înregistrat în dicționarul lui Tache Papahagi.

⁵ Alb. *i atë* ‘tatăl’ (meu, al tău, al cuiva), *e ëmë* ‘mama’.

⁶ Pentru *la!*, una dintre variantele interjecției *lai!*, vezi Papahagi 1974/2014, s.v. *lai!*, unde această „caracteristică și expresivă interjecție aromânească, foarte curentă”, exprimând „o etnică apropiere sufletească cu nuanțe de îndurare, de regret și de simpatie”, este apropiată de adj. *lătū* „negru; nefericit” și de alb. *laj* ‘amico, compagno, caro’.

⁷ Revenim mai jos asupra termenului.

⁸ În Selenița, *játă!* este al doilea răspuns, după *mámă!*

⁹ Topalli 2017: 1049 (cu bibliografie) presupune că e vorba de o formație străveche din vocabularul copiilor pe care o apropie în plan indo-european de gr.v. *vávva* ‘mătușă’, subliniind că lipsa articolului proclitic posesiv specific termenilor străvechi de înrudire dovedește că inițial nu a făcut parte din acest grup.

Reținem că atât *átă*, cât și *nănă* apar la vocativ în mai multe puncte decât la nominativ, constatare întărită și de utilizarea pe h. SOACRĂ! (h. 393). Această hartă arată o mare varietate de răspunsuri, între care și cele cu împrumuturi din albaneză, în vreme ce harta nominativului (h. 392) este compactă, peste tot răspunzându-se cu termenul moștenit, *sôácră* (cu variante).

Răspândirea pe hartă, așa cum apare în atlas, dă o imagine precisă, întărind afirmația lui Capidan despre folosirea termenului *átă*. Trebuie reținută ideea lui Capidan privitoare la deplasarea aromânilor dintr-o regiune în alta care a contribuit la transmiterea cuvintelor¹⁰. Ideea (susținută de Per. Papahagi 1909: 318) a traiului în comun al aromânilor provenind din diferite zone este demonstrată, cum arată Saramandu, Nevaci 2006: 259, nota 5¹¹, de prezentul atlas al dialectului ale cărui anchete au cuprins regiuni care nu fuseseră încă cercetate.

H. 277 TATĂ este mult mai omogenă decât harta MAMĂ: în cele mai multe puncte răspunsul este *tátă*, moștenit (Papahagi 1974/2014, s.v.). Punctul 22, Greava (Albania) este singurul în care s-a primit răspunsul *bábă* și acesta numai la plural, dublând pluralul cuvântului moștenit: *tátă*; *taț*, *bábî*. Am reținut acest împrumut din turcă (Papahagi 1974/2014, s.v.) pentru că este dat într-o localitate în care și pentru ‘mamă’ se răspunde cu împrumuturi din albaneză, cum am arătat. Nu este exagerat, credem, să presupunem că este folosit (și) sub influența limbii albaneze, care, la rândul ei, a împrumutat cuvântul din turcă (Çabej 1976: 119, 120). În albaneză, cuvântul este frecvent, curent în limba standard, unde face, de altfel, pereche cu *nënë*¹², pătruns și în aromână. La fel ca în cazul hărților referitoare la ‘mamă’ și la ‘soacră’, și răspunsurile pentru ‘tată’ sunt mai numeroase cu cuvântul împrumutat pe harta cu formele de adresare (h. 278 TATĂ!). Ele sunt înregistrate în puncte din Albania și din R. Macedonia de Nord și din Grecia apropiate de granița cu Albania: *bába!* în Crușova și Târnova (grai grămostean) (pc. 11 și 17, R. Macedonia de Nord); în Crușova, și pentru ‘mamă’ la vocativ se folosește un împrumut albanez, considerat, însă, învechit. Vocativul *bába!* apare în Gopeș (pc. 15, R. Macedonia de Nord) – cu mențiunea că e vechi – alături de *fëndi!*; formă recentă este considerată *táta!*, *tático!*. În Greava (pc. 22, Albania), unde pentru ‘mamă’ se folosește împrumutul din albaneză *átă*, iar pentru adresare și *nănă!*, este înregistrat *bábî!* (apare, cum s-a văzut, și la pluralul nominativului). În Nevesca (pc. 26, Grecia, grai grămostean), *bába!*, adresare recentă, dublează vocativele *tátă!*, *afëndi!*; în Palioseli (pc. 33, Grecia, grai pindean) *babá!* (cu accentul pe ultima silabă, ca în dialectul albanez tosc) este de asemenea considerată adresare nouă, față de vechiul *tátă!*. În Selenița (pc. 58, Alb., grai fărșerot): *bábe!*, *táte!* (și în această localitate pentru ‘mamă’ este folosit un împrumut din albaneză). Vocativul *bába!* apare în câteva puncte și ca adresare pentru ‘socru’ (h. 391, SOCRULE!): *bába!*, în Târnova (17, R. Macedonia de Nord, grai grămostean; mai sus am văzut că și pentru ‘tată!’), *bábî!*, în Diviaca (37 Alb., grai fărșerot, unde și pentru vocativul ‘soacră!’ este folosit un împrumut albanez), *babá!* (cu accentul pe finală, ca în toscă) (alături de *patéra*) în Perivoli (39, Grecia, grai pindean). La nominativ, harta este compactă, răspunzându-se peste tot cu termenul moștenit *sócrú* (cu variante) (h. 390, SOCRU). De reținut și faptul că adjectivul moștenit *năjărcu* ‘vitreg’ (cu variante) nu apare nicăieri (h. 279 TATĂ VITREG) asociat cu *bábă* (în schimb, *átă nejărcă* în pc. 21, Nicea, Alb., grai grabovean, h. 280 MAMĂ VITREGĂ).

¹⁰ Despre întemeierea localității Crușova de către aromânii din Moscopole și venirea apoi a celor din Gramoste vezi Saramandu 2014: XX–XXI și Saramandu, Nevaci 2020: XVIII.

¹¹ Studiul este o istorie a atlaselor dialectului.

¹² Fjalor 1980, s.v. *babá*: *babai dhe nëna* ‘tata și mama’, *baba e bir* ‘tată și fiu’.

Contactului cu albaneza credem că i se pot atribui, cu destulă probabilitate, formele: *prință* (15 Gopeș, R. Macedonia de Nord); *prință* (16 Moloviște, R. Macedonia de Nord); *prință*, cu pluralul *printi* (17 Târnova, R. Macedonia de Nord); *ppinț* (23 Pleasa, Alb., grai fărșerot); *prinț* (30 Cutali, Alb., grai fărșerot și 54 Cristalopiya, Grecia, fărșerot); *prinđ* (35 Turia, Grecia, grai pindean). În toate celelalte puncte răspunsul este *părinți* (cu variante) (h. 281, PĂRINIȚI); Papahagi 1974/2014 are exclusiv *părinte*, pl. *părinți*. În aromână cuvântul este moștenit: lat. *parens, parentem*. Alb. *prind* (variante din toscă are finala surdă, *print*) este împrumutat din același etimon latin (bibliografia la Topalli 2017: 1186). După cum se vede, în unele puncte cuvântul aromânesc a fost reamenajat după forma corespunzătoare din albaneză. Pentru conștiința pe care vorbitorii o au despre faptul că e vorba de o formă care se depărtează de normă, interesant este că în Târnova (pc. 17) un informator ocazional adaugă forma moștenită *părință*; *părinti*, corectând răspunsul *prință* al informatorului principal.

Tot de o adaptare a cuvântului moștenit la forma termenului albanez împrumutat din același etimon latin este vorba și în cazul unor răspunsuri de pe h. 398 CUSCRU (lat. *consocer*). Astfel, am putea pune pe seama formei albaneze de plural *krushq* (sg. *krushk*) finala formei *cușk* ‘cuscri’ din răspunsul obținut în Cristalopiya (54 Grecia, grai fărșerot). În Selenița (58 Alb., grai fărșerot), cu metateza de la începutul formei de singular (*cñusc*¹³) și cu forma de plural refăcută complet după cea albaneză (*cñușk*), cuvântul este aproape înlocuit de corespondentul albanez¹³. Restul hărții păstrează unitar, cu variante, forma moștenită (*cúscru*).

Pentru a aprecia însemnătatea contactului cu albaneza în cazul cuvântului *cúscru* trebuie urmărite și datele oferite de h. 361 NUNTAȘ ‘participant à une noce’, care evidențiază, pe lângă aspecte legate de forma cuvântului, elemente de evoluție semantică legate de desfășurarea nunții tradiționale la aromâni și albanezi. În notele la această hartă (Saramandu, Nevaci 2020: 499) se fac precizările următoare: *cúscru* sunt la petrecerea de nuntă, toți nuntașii, chiar dacă nu-s rude cu familiile celor care se căsătoresc (Batac, pc. 4, Bulgaria, grai grămostean), *cúscru*, *cúscru* ‘nuntașii care sunt rude cu mirele sau cu mireasa’ (Deniscu, pc. 31 Grecia, grai grămostean), *cúscru* ‘rudele miresei, participante la nuntă’ (Diviaca, pc. 37 Alb., grai fărșerot), *crușq* ‘nuntași, rude ale miresei’ (Fier, pc. 38 Alb., grai fărșerot). În regulile privitoare la nunta albaneză, *krushk*, pl. *krushq* desemnează două categorii importante de nuntași: cei care merg să ia mireasa de la casa părinților și cei care, pornind de la casa acestora, însoțesc mireasa la casa mirelui. Pe h. 362 NUNTAȘ, *cúscru* și *numtár* apar foarte frecvent, fiecare în alt punct, uneori, însă, apar împreună, ca sinonime: *numtár*¹⁴, *-tár*¹⁴ și *cuscr*¹⁴, *cuscr*¹⁴ în Căndrova (25 Grecia, grai fărșerot); *numtár*¹⁴, *-tár* și *crușq* – având forma cuvântului albanez – în Fier (38 Alb., grai fărșerot); *numtár*¹⁴, *-tár*¹⁴ și *cúscru*¹⁴ în Cristalopiya (54 Grecia, grai fărșerot).

Folosit în terminologia rudeniei și a vârstei, adjectivul *noy* calchiază semantic adjectivul corespunzător din albaneză, *i ri*, care are sensurile ‘tânăr’ și ‘nou’¹⁴. Pe h. 303 TÂNĂR, în Moscopole (pc. 55, grai fărșerot) sunt date două răspunsuri, *tínir*¹⁴ și *noy*, iar în Selenița (58

¹³ Pentru posibila influență a foneticii albaneze asupra cuvintelor aromânești corespunzătoare, având ca efect reamenajarea cuvintelor din aromână prin apropiere de cele albaneze vezi Brâncuș 2013: 73–75.

¹⁴ Albaneza nu are termeni diferiți pentru cele două sensuri.

Alb., grai fărșerot), pe lângă răspunsul *tínuř*, al informatorului obișnuit, anchetatorul obține răspunsul *noy* din partea unui informator ocazional. Observăm că femininul *noáũă* (h. 304 TÂNĂRĂ) nu are și sensul ‘tânără’. Și harta pentru masculin și cea pentru feminin sunt unitare, răspunzându-se cu termenii moșteniți.

În schimb, în aproape toate punctele de pe h. 387 NEVASTĂ ‘jeune mariée, jeune épouse’ răspunsul este *ıvęástă náũă* (cu variante), care ar putea fi explicat drept un calc semantic și de structură după alb. *nuse e re*¹⁵. Importante sunt și explicațiile date de vorbitorii înșiși, prinse în note (Saramandu, Nevaci 2020: 501), care trimit către localități în care am întâlnit și alte împrumuturi din albaneză: în Ubovo (pc. 7, R. Macedonia de Nord, grai grămostean) informatorul menționează că *náli* (‘noi’, adj. fem. pl.) nu se spune la ei, ci este *cruşuvinęásti*¹⁶, iar în Papaceair (pc. 8, Bulgaria, grai grămostean), informatorul precizează că *náli* este *pi fărșirutęásti* și la ei nu se spune. Trebuie reținute din explicațiile cuprinse în note și precizările următoare: la Târnovo (pc. 17, R. Macedonia de Nord, grai grămostean), *ăıvęstă náu, până nı-ări nic*, nevastă tânără până nu are copil mic; la Nijopole (pc. 18, R. Macedonia de Nord, grai fărșerot), *ıvęstă náu* [până naște primul copil]; în Livezi (pc. 19, Grecia, grai grămostean), *ıvęstă náu* [tânără soție, în primul an de căsătorie]; în Greava (pc. 22 Alb., grai grabovean), *ıvęstă náũă* [până naște; dacă nu poate avea copii, rămâne] *ıvęstă*, [nu devine] *mulęrj*. Aceste explicații corespund sensului derivatului *nusëri, nusni* de la *nuse* ‘mireasă’: ‘timpul care se scurge până ce tânăra soție devine mamă’ (Çabej 2002: 96).

După cum s-a văzut, exemplele aduse conturează zonele în care au loc împrumuturile propriu-zise sau cele prin filieră albaneză, calcurile după albaneză, reamenajarea fonetică și semantică după corespondente cu același etimon în ambele idiomuri. Materialul din celelalte domenii cuprinse în *Atlas* așteaptă să fie examinat pentru a lămuri diferite aspecte ale bilingvismului aromâno-albanez. O altă posibilitate de studiu este aceea de a stabili inventarul de împrumuturi pentru fiecare localitate în parte și posibilele relații dintre localități. Pot fi urmărite inventarele privitor la perechi de cuvinte, sau la grupuri onomasiologice.

BIBLIOGRAFIE

- Brâncuș 2013 – Grigore Brâncuș, „Raporturile lingvistice aromâno-albaneze”, în Grigore Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, III, București, Editura Academiei Române, p. 71–80.
- Çabej 1976 – Eqrem Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipës*, II, Tirana, 1976.
- Çabej 2002 – Eqrem Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipës*, V, përgatitur për botim nga Seit Mansaku, Anila Omari, Brikena Çabej, Tirana, 2002.
- Capidan 1921–1922 – Theodor Capidan, „Raporturi lingvistice albano-române”, în *Dacoromania*, II, 1921–1922, p. 444–554.
- Fjalor 1980 – *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Tirana, 1980.
- Meyer 1891 – Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, Karl J. Trübner, 1891.

¹⁵ Papahagi 1974/2014, s.v. *niveástă*, dă un exemplu cu *niveástă noáũă* și descrieri asemănătoare ale atitudinii miresei în ceremonialul de nuntă la aromâni și la albanezii din nord.

¹⁶ În Crușova (pc. 11 R. Macedonia), cum am văzut, sunt destule exemple de împrumuturi din albaneză.

- Papahagi Per. 1909 – Pericle Papahagi, *Scrittori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, București, Carol Göbl, 1909.
- Papahagi T. 1974/2014 – Tache Papahagi, *Dicționarul dialaectului aromâna general și etimologic*, București, Editura Academiei, 1974; Nicolae Saramandu și Manuela Nevaci, editare și studiu introductiv, București, Editura Academiei Române, 2014.
- Saramandu 2014 – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân, I*, editor Manuela Nevaci, București, Editura Academiei Române, 2014.
- Saramandu, Nevaci 2006 – Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, „Graiurile aromânei actuale în perspectivă spațială (pe baza atlaselor lingvistice)”, în Elena Dănilă, Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu (ed.), *Comunicare interculturală și integrare europeană. Simpozion, Iași, noiembrie 2005*, Iași, Editura Alfa, 2006, p. 259–272.
- Saramandu, Nevaci 2020 – Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân, II*, București, Editura Academiei Române, 2020.
- Topalli 2017 – Kolec Topalli, *Fjalor etimologjik i gjuhës shqipe*, Tirana, Botimet albanologjike, 2017.

*Institutul de Studii Sud-Est Europene
al Academiei Române
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

LE PETIT ATLES LINGÜÍSTIC DEL DOMINI CATALÀ: MÉTHODES ET QUELQUES RÉSULTATS

JOAN VENY

I. ALDC

La géolinguistique catalane s'est éveillée très tôt avec divers outils tels que l'*Atlas Lingüístic de Catalunya (ALC)*, d'Antoni Griera, la contribution à l'*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica (ALPI)*, de Francesc de B. Moll et Manuel Sanchis Guarner et l'*Atlas Linguistique des Pyrénées Orientales (ALPO)*, d'Henri Guiter. Devant les lacunes de l'*ALC*, l'interruption de l'*ALPI* et la limitation géographique de l'*ALPO* à la Catalogne du Nord, Antoni M. Badia Margarit et Germà Colón présentèrent à la communauté scientifique le projet d'un *Atlas Lingüístic del Domini Català (ALDC)*, 1958 dont les enquêtes, sous la responsabilité de Joan Veny puis avec le concours de Lídia Pons Griera, commencèrent à partir de 1964, durant 14 ans. Ces enquêtes ont été réalisées par les directeurs mentionnés, accompagnés de Joan Martí Castell, Joaquim Rafel et Montserrat Badia.¹

Les critères appliqués ont été les suivants: Un questionnaire préparé par Badia et Veny, à partir de ceux de l'atlas d'Andalousie, d'Aragon, de la Gascogne, de 2400 questions, quelques unes étant absentes des atlas antérieurs (par ex., *leuconychie*), concernant essentiellement le lexique, d'où l'on peut extraire les aspects phonétiques; un large réseau de localités (190), incluant les grandes villes (Barcelona, Lleida, Tarragona, Castelló de la Plana, València, Alacant, Perpinyà). Pour la réalisation des enquêtes, on a choisi des informateurs d'âge généralement avancé (473, dont 13 % de femmes), des questions indirectes (sauf pour la syntaxe), enregistrement magnétophonique, avec des ethnotextes (aujourd'hui publiés en partie: *Etnotextos del català oriental*, 1998), des photographies (et quelques dessins) d'éléments de culture matérielle (2500); durée de chaque exploration: entre 2 et 6 jours; rédaction d'une chronique du travail réalisé (aujourd'hui, *ALDC. Cròniques del treball de camp*, 2020).

Une fois les enquêtes finies, nous avons procédé à la mise en ordre des matériaux, avec adaptation des signes phonétiques utilisés (*Revista de Filología Española*) à ceux de l'*API*; création d'une base de données ayant servi pour la cartographie et comprenant des cartes ponctuelles, avec une ou deux réponses et, s'il y en a d'autres, celles-ci sont reportées au commentaire éventuellement complété par des observations diverses (mot ancien, moderne, forme savante, vulgaire, "mot en relació", etc.). Les réponses présentant peu de variation ou partielles du point de vue géographique sont regroupées sous forme de listes. La légende indique les équivalents des entrées en castillan, français et italien. Pour la réalisation de ce long

¹ Je tiens à remercier vivement Jean-Paul Escudero pour la correction du texte; Montserrat Roma, pour la confection des cartes; José Enrique Gargallo, pour la lecture du texte; Margarida Veny-Mesquida, pour son aide informatique.

travail la collaboration de Lídia Pons, intégrée à la direction, de Núria Jolis et de Montserrat Roma a été extraordinaire.

II. Petit ALDC

Précédents

Pendant la préparation des volumes de l'ALDC, l'"atlas grand", de caractère descriptif, j'ai eu l'idée d'entreprendre un autre atlas, le *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català* (PALDC), interprétatif des données de l'ALDC, et plus maniable. Le PALDC se faisait l'écho de l'*Atlas Linguarum Europae* (ALE, depuis 1983) et de l'*Atlas Linguistique Roman* (ALiR, depuis 1996) et s'inspirait surtout du *Kleiner Bayerische Sprachatlas* (KBS, 2006), qui lui-même avait des précédents comme le roumain *Micul Atlas Linguistic Român* (ALRM, 1938–1940) et le belge *Petit Atlas Linguistique de la Wallonie* (PALW, 1990–1993). C'est à Grenoble, siège de développement de l'ALiR, où j'ai connu Nicolae Saramandu comme ami et profond connaisseur de la variation roumaine et romane dont aujourd'hui nous honorons le 80-ième anniversaire.

Structure et caractéristiques

Le PALDC est basé sur une sélection de mots étudiés dans l'ALDC, qui offrent un intérêt linguistique ou culturel et apparaissent sur une carte polygonisée. Ces mots sont réunis sur diverses aires de couleurs différentes (remplacées par des références numériques si le concept a eu peu de réalisations); quelques mots peuvent paraître accompagnés d'une image, comme c'est le cas pour les ornithonymes (vol. 7). Quand certains mots apparaissent avec un contraste, phonétique ou lexical, avec les langues d'adstrat (castillan, aragonais, occitan), on les signale (par ex., *dida* face à l'oc. *noiriça*, ou au cast. arag. *nodriza*) (**carte 1**).

Les commentaires se trouvent en général au-dessus de la carte, sauf quand ceux-ci sont plus longs. Ils apparaissent alors sur la page voisine (par ex., *la marieta*, *Coccinella septempunctata*, VII, 1011). Ces commentaires peuvent avoir un caractère: *a*) diachronique, historique et pour cela le support de dictionnaires comme le *DCVB* et le *DECat* (et de grammaires historiques comme celles de Badia et de Moll) est essentiel; *b*) dialectal, qui se base sur les données de l'ALDC; *c*) normatif, c'est-à-dire, avec référence à l'acceptation du mot comme appartenant aux différentes phases d'élaboration et révision du dictionnaire de la langue standard (*DG* 1932, *DG* 1954; *DIEC* 1995, *DIEC* 1997); *d*) roman: des mots d'autres langues romanes sont considérés en équivalence ou contraste avec les mots catalans (la traduction en castillan, français, italien ne figurent que dans l'ALDC).

Macrodivision catalan occidental vs. catalan oriental

Observons maintenant la fragmentation dialectale et sa justification à partir des données du *PetitALDC*.

Premièrement des cartes comparatives mettent en relief la personnalité du catalan face aux langues d'adstrat: ainsi, au point de vue phonétique, *mut* contraste avec le cast. et arag. *mudo* et avec l'occ. *müt* (le parler de transition de Formiguera [Capcir] présente un premier degré de palatalisation, *möt*) (I, 1); également *llit* face au cast. *cama*, arag. *leito*, occ. *lieit*, *liet*, *liech* (II, 105), etc. Du point de vue lexical, *dida* 'nourrice' par opposition à cast. arag. *nodriza*, occ. *noiriça* (II, 268), etc.

Concentrons-nous maintenant sur l'espace catalan. Ce qui attire l'attention des chercheurs qui s'intéressent à notre langue, c'est sa surprenante unité, surtout si on la compare avec la langue d'oïl ou la langue d'oc qui, du point de vue de langues historiques, présentent un morcellement remarquable, dès l'époque médiévale. L'explication est claire: le catalan est formé, dès son origine, par des dialectes constitutifs, provenant du latin vulgaire parlé au nord du domaine, et des dialectes consécutifs, résultant d'une conquête et colonisation des terres centrales et méridionales, prises au musulmans qui s'y étaient installés du VIIe–VIIIe siècle au XIIe ou XIIIe siècle, selon les régions. Mais malgré cette situation, il y a des facteurs géographiques, historiques, sociaux qui ouvrent des fissures dans une hypothétique unité.

Ainsi nous assistons à une première grande différenciation du domaine en deux moitiés, le catalan occidental et le catalan oriental (**carte 2**). Prenons comme exemple l'évolution du *-e* final (< -E, -U) de mots tels que *sofre*, *colze* (< SULPHURE, CUBITU), qui maintiennent le timbre [e] en cat. occ. par opposition à sa neutralisation en [ə], en cat. oriental. Le nombre de traits phonétiques, morphologiques et lexicaux qui s'unissent à ce contraste est significatif (cf. Veny 2015a). Parmi les théories sur l'origine de cette articulation, celle qu'on a nommé "de la Reconquête" est, à notre avis, la plus acceptable: si le valencien se regroupe dans le catalan occidental c'est à cause de la participation nucléaire de colonisateurs provenant des terres nord-occidentales tandis que les habitants des comtés de l'est seraient responsables des caractéristiques orientales des parlers de Tarragone et des Baléares, conquises au XIIIe siècle puis colonisées postérieurement avec des habitants essentiellement originaires de la côte qui va de Perpignan à Barcelone-Tarragone.

Le cas du baléare

Cette division a cependant besoin d'une précision en ce qui concerne le baléare. Bien que ce dialecte appartienne au bloc oriental par ses caractéristiques générales telles que la neutralisation de *a*, *e* atones (*par[ə]*, *cas[ə]*), inchoatifs en [e] [*pateix* 'il souffre', "iodització" (cf. § 12), il présente un certain nombre d'affinités avec le bloc occidental, surtout de type lexical: le mot *pigota* 'variole' face à *verola* (**carte 3**) en est un exemple parmi beaucoup d'autres (*besada* 'baiser', *torcar* 'nettoyer', etc., cf. Veny 1958–1960). Ces concomitances s'expliquent en général par des facteurs d'archaïsme, propres aux aires latérales, tardives et isolées (catalan occidental et baléare); c'est pour cela que le roussillonnais conserve également *pigota*.

Si nous prenons un autre exemple, *bres* 'berceau' (II, 178), on observera que le valencien se démarque de l'isoglosse de *bres*, parce qu'il l'a remplacé par le cast. *cuna*; et, au passage, ce mot est arrivé à Eivissa par les relations maritimes, commerciales, ecclésiastiques assez fréquentes qui relient l'île à la côte valencienne, ce qui ne s'est pas produit à Majorque et Minorque (**carte 4**; Veny 1999: 102–106).

Interférence occitane en roussillonnais

Les langues ne vivent pas closes en elles mêmes, mais entourées d'autres langues qui entrecroisent des influences. Dans notre cas, ce sont l'occitan, l'aragonais et le castillan dont il faut tenir compte pour leur influence sur le du catalan.

Le roussillonnais ou catalan septentrional doit beaucoup au voisinage de l'occitan, une influence extrêmement ancienne. *Feda* en est un bon exemple (**carte 5**); ayant évolué depuis le sens de 'fécondée' et documenté dès le XIIIe siècle, *feda* demeure aujourd'hui encore synonyme de 'brebis'. La liste peut être augmentée notablement (Veny 2007c).

Adstrat aragonais

Si nous passons aux confins occidentaux, au nord nous pouvons parler d'une frange frontalière de transition qui correspond à un croisement de traits aragonais et catalans parce qu'il s'agit de dialectes constitutifs, tandis que plus au sud, c'est une ligne de frontière qui sépare l'aragonais ou plutôt le castillan-aragonais du catalan. Mais il y a un autre aspect qui affecte le valencien, c'est la présence d'aragonaisismes dans ce dialecte. N'oublions pas que catalans et aragonais ont participé à la conquête et colonisation du futur "Regne de València" et que, par conséquent, ils y ont laissé quelques vestiges. *Colmena* en est un bon exemple, accompagné d'un autre aragonaisisme, *baso* (**carte 6**); nous pourrions ajouter *assegador*, *lloma*, *llanda*, *sinse*, etc. (Veny 2006: 131–143).

Adstrat de Murcie et la Manche

À propos du valencien encore, il faut tenir compte d'une influence plus tardive que ce dialecte a reçu de l'adstrat de Murcie et de la Manche. Ainsi *bavosa* 'limace' (cat. *l·limac*) (**carte 7**) illustre bien cette expansion dans une partie du valencien où ce mot n'est pas attesté avant le XIXe siècle pour remplacer probablement un antérieur *caragol sense clasca* 'escargot sans coquille' mais aussi *matxorra* appliqué à la vache stérile (cat. *eixorca*) (VI, 824), ou encore *retama* 'genêt' (cat. *ginesta*) (V, 712).

Adstrat sarde en alguérais

L'alguérais, enclave catalane dans le territoire sarde, due à la conquête de l'île de Sardaigne par Pere el Cerimoniós (XIVe siècle), qui fut repeuplée par des habitants de Catalogne, conserve encore aujourd'hui le catalan, mais, depuis le XVIe siècle, ce territoire a été l'objet d'une forte sardisation à cause de l'immigration. C'est ainsi que le sarde a façonné notablement certaines caractéristiques de ce dialecte. En voici quelques exemples parmi d'autres: *morendo* 'âne', adapté du sarde *molente*, suivis de *mestre de nyenya* ← sarde *maistu e linna* 'menuisier' (VII, 950), *triribiqui* ← sarde *tilibricu* 'sauterelle' (VII, 978).

La "iodització"

À ces cas de linguistique externe nous pourrions ajouter d'autres cas de linguistique interne parmi lesquels il convient de mentionner la "iodització" ou "ieisme històric" (**carte 8**), c'est-à-dire, le passage des groupes -C'L-, -G'L-, -LJ- à [j], comme ACUCULA > *agu[j]a*, REGULA > *re[j]a*, FENUCULU > *fono[j]*, au lieu de *agulla*, *rella*, *fonoll* respectivement; un phénomène qui joint l'intérêt sociolinguistique à l'intérêt géographique. Notons: 1) l'aire comprend une partie du catalan central qui a transféré le trait au baléare; 2) elle est encerclée par des isoglosses diverses, dépendant des mots (I, 19); 3) le changement en [j] est ancien et attesté par la rime (*despuys / uylls*, s. XV, Barcelone); 4) le parler urbain de Barcelone a été concerné par ce phénomène, sans perdre l'usage de [ʎ]. Le phonème [j] étant probablement usité en premier lieu par les classes plus modestes, a été absorbé par la prononciation "meilleure", urbaine, plus noble, tout en laissant quelques mots résiduels (*vull* 'je veux', *uial* 'canine', *abeia* 'abeille'); 5) cette articulation considérée inférieure, vulgaire, rustique, rejetée en général par la langue écrite, a provoqué sa décadence et son recul progressif, sauf en baléare où il maintient sa pleine vitalité dans le registre familier (Veny 1978: 39–47).

Attention à la langue standard

On a expliqué au début qu'à côté des nombreuses variantes lexicales qui souvent correspondent à un concept (par ex., le 'coquelicot', avec *rosella*, *rovella*, *ababol*, *gall*, *quiquiriquic*, etc. V, 719), le *PetitALDC* cite les mots qui ont été choisis pour faire partie de la langue standard; étant donné que ce modèle est récent (début du XXe siècle) et que durant des années il a été l'objet de modifications et surtout d'additions, on note les différentes phases d'acceptation de chaque mot dans les éditions successives du dictionnaire de référence; ainsi *perdigot* 'mâle de la perdrix' est la seule forme introduite, depuis le *DOrt 1917* (VII, 1033), tandis que *guatlla* 'caille' (VII, 981), admis depuis le *DOrt 1917*, a vu augmenter les variantes *guàtlera*, dès le *DIEC 1995*, et *guatla*, dès le *DIEC 2007*.

Étymologie et motivation

Comme nous l'avons déjà dit, le *PetitALDC* est un recueil descriptif de la multiple variation diatopique que subissent les mots, mais il est complété en analysant chaque unité du point de vue diachronique, un aspect qui ne se limite pas à établir l'étymologie mais indique également les changements phonétiques, morphologiques et sémantiques. D'abord, l'étymologie que nous puisons souvent dans le *DECat*, ou "el Coromines", comme nous l'appelons familièrement par un phénomène sympathique de métonymie; la linguistique catalane, hispanique et romane a eu une grande chance de pouvoir bénéficier de l'oeuvre immense de ce titan de l'étymologie. Mais chercher l'origine de quelques mots ou de 40.000 mots sont deux choses bien différentes. C'est pourquoi la voie proposée par le maître n'est quelquefois pas la bonne, tout en reconnaissant que lorsqu'il se trompe, il ouvre d'autres horizons parfois lumineux. Dans les commentaires de notre *PetitALDC* nous avons signalé une solution différente dans très peu de cas; par exemple dans *bitxo* (ou *vitxo*) 'piment rouge' (**carte 9**) que l'éminent lexicographe considère un dérivé de *vit* 'penis', avec métaphore chromatique (< *VECTE* 'barre, levier'), prononcé *vitch* au pluriel en valencien septentrional, qui, avec la marque de pluriel *-os*, serait passé à *vitxos* et de là, à un singulier analogique *vitxo* (*bitxo*); l'hypothèse est ingénieuse sans doute, mais peu acceptable, car le passage proposé de *vit* à *vitxo* est trop laborieux et il est très difficile qu'un mot du nord du valencien se déplace vers le nord pour arriver en Roussillon, alors que le transfert des mots se réalise en direction inverse, du nord au sud, comme, par exemple, *tardor* 'automne', *garota* 'oursin'. Notre proposition part du même mot latin, *VECTE*, mais à travers l'occitan, *vietch*, où le groupe *-CT-* devient [ʃ], qui a donné *bitchus* 'ascidie', *vitchàs* 'holoturie', emplois métaphoriques à partir d'une comparaison avec la couleur rouge; *bitxo* 'piment rouge' se trouve dans quelques localités roussillonnaises, en alternance avec *bitjo*, une alternance de palatale sourde/sonore fréquente en catalan septentrional (comme *matxo/matjo* 'mulet', cf. Veny 1998: 49), semblable à l'occitan (Veny 2017).

Une interprétation différente de celle de Coromines concerne le mot minorquin *vinjolita* 'martinet' (cast. *vencejo*) dont celui-ci considère que "la *j* < *-č* i *-ita* semblen denunciar procedència moss[àrab], potser FALCIOLA, -CIOLATA, imela" (*DECat*, III, 854). À notre avis, il s'agit plutôt de *ginjola*, déverbal de *ginjolar* 'crier', d'origine onomatopéique par les cris de l'oiseau, qui s'est dissimilé en *vinjola*, modifié en *vinjolita* apparemment par addition d'un suffixe *-ita*, qui n'aurait rien à voir avec le castillan, mais qui pour nous est le résultat d'une impulsion expressive, imitation du cri aigu de l'oiseau (< **ginjolit*, **vinjolit*) (VII, 1042).

Or, à côté de l'étymologie au sens strict, apparaît l'étymologie synchronique ou statique, que nous nommons "motivation", c'est-à-dire, le sens ancien ou moderne qu'acquiert un mot à cause d'une relation sémantique dans le système, surtout par métaphore ou métonymie; par exemple, l'ichtyonyme *donzella* 'coris julis' dérive de DON(I)NICELLA, diminutif de DOM(I)NA 'dame', qui, à partir de 'femme jeune noble', par comparaison avec l'élégance des couleurs bigarrées du poisson, est passé à 'coris julis'. Si nous prenons maintenant un exemple du *PetitALDC*, l'ornytonyme *blanca* 'pie', géosynonyme de *garsa* (cast. *urraca*), a été expliqué par Coromines comme résultat d'un tabou linguistique attribué au mauvais augure qu'entraînerait la couleur noire, mais, d'après nous, *blanca* obéit plutôt au besoin de distinguer la pie, par une partie blanche de son corps, des autres corvidés, tout à fait noirs (le corbeau, le freux, la "garsa de bec vermell") (VII, 1032); d'autre part, en sarde *nighiri* et algériens *nigril* la motivation de 'noir' n'a pas été un obstacle pour créer le nom du 'martinet' (Caria 2006: 141–142).

CONCLUSIONS

Dans notre exposé nous avons tâché de:

1) rendre compte des caractéristiques nucléaires de l'ALDC, avec certaines nouveautés (un plus grand nombre de localités et de questions que dans les atlas hispaniques antérieurs; équipe de deux chercheurs, enregistrements magnétophoniques, recueil d'ethnotextes, chroniques des journées d'enquête);

2) expliquer la structure du PetitALDC et son caractère d'atlas interprétatif, en extrayant des exemples concernant l'adstrat (occitan, aragonais, castillan de Murcie et de la Mancha, sarde) et la sélection des mots "normatifs";

3) illustrer l'aspect diachronique des mots en proposant de nouvelles interprétations étymologiques et motivationnelles (*vitxo/bitxo*, *vinjolita*, *blanca*).

En somme, un atlas qui établit les isoglosses, enrichit les éléments du patrimoine linguistique, les interprète d'un point de vue synchronique, diachronique et spatiale, et fournit de nouvelles données pour la dialectologie, l'histoire de la langue, la grammaire historique et la langue standard.

RÉFÉRENCES BIBLIOGRAPHIQUES

- AIS = K. Jaberg – J. Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, [Atlante Italo-Svizzero], 8 vols., Zofingen, 1928–1940.
- ALC = Antoni Griera, *Atlas Lingüístic de Catalunya*, 8 vols. Barcelona, 1923–1964.
- ALDC = Joan Veny – Lídia Pons, *Atles Lingüístic del Domini Català*, I (2002) – IX (2018), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. <<https://aldc.espais.iec.cat/mapes/volum-i/mapes/>>
- ALDC Qüestionari = Antoni M. Badia i Margarit / Lídia Pons i Griera / Joan Veny, *Atles lingüístic del domini català. Qüestionari*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1993 (A. M. Badia i Joan Veny ont publié, en qualité de régime interne, le *Qüestionari*, Barcelona, 1965).
- ALE = *Atlas Linguarum Europae*, Assen-Maastricht, Van Gorcum, 1–4, 1983–1990.
- ALEA = M. Alvar, *Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía*, con la colaboración de Gregorio Salvador y Antonio Llorente, 6 vols., Granada, Universidad de Granada-CSIC, 1961–1963.
- ALEANR = M. Alvar (dir.), *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y la Rioja*, 12 vols., Madrid, Departamento de Geografía Lingüística – Institución Fernando el Católico de la Diputación Provincial de Zaragoza, 1979–1983.

- ALG = Jean Séguy, (dir.), *Atlas Linguistique de la Gascogne*, 4 vols., Paris, Centre National de la Recherche Scientifique, 1954–1973.
- ALPI = *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*, I. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- ALPO = Henri Guiter, *Atlas linguistique des Pyrénées Orientales*. Paris, 1966.
- ALRM = *Micul Atlas Lingvistic Român* (S. Pop, Cluj-Sibiu-Leipzig, 1938–1942; E. Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1040; E. Petrovici, Bucuresti, 1956–1981).
- ALW = *Atlas linguistique de la Wallonie*, Liège, Imprimerie H. Vaillant Carmanne, 1953–1987.
- Badia, Antonio (1951): *Gramática històrica catalana*, Barcelona, Noguer.
- Badia, A. / Colón, Germà (1952): “Atlas Linguistique du domaine catalan”, *Orbis*, I, p. 403–409.
- Caria, Rafael (2006): *Il nome popolare degli uccelli ad Alghero*, Sassari, Editrice Democratica Sarda.
- DG 1932 = Pompeu Fabra, *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona, Llibreria Catalònia.
- DIEC 1995 = Institut d’Estudis Catalans, *Diccionari de la llengua catalana*, 1a ed., , Barcelona – Palma de Mallorca – València, Edicions 3 i 4 – Edicions 62 – Moll – Enciclopèdia Catalana – Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- DIEC 2007 = Institut d’Estudis Catalans, *Diccionari de la llengua catalana*, 2a ed., Barcelona, Edicions 62 – Enciclopèdia Catalana.
- DOrt 1917 = Pompeu Fabra, *Diccionari ortogràfic*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans.
- KBS = M. Renn; W. König, *Kleiner Bayerische Sprachatlas*, München, 2006.
- Moll, F. de B. (1952): *Gramática històrica catalana*, Madrid, Gredos.
- PetitALDC = Joan Veny, *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català*, 7 vols., I (2007) – VII (2019), Barcelona, Institut d’Estudis Catalans
- Veny, Joan (1958–1960): “Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes”, *Revista de Filología Española*, 42, p. 91–149 y 117–202.
- Veny, Joan (1978): *Estudis de geolingüística catalana*, Barcelona, Edicions 62.
- Veny, J., 1999, *Aproximació al dialecte eivissenc*, Palma de Mallorca, Moll.
- Veny, J., 2002, “Sobre el valencià gemecar”, *Caplletra*, 32, 143–155.
- Veny, Joan (2006): *Contacte i contrast de llengües i dialectes*, València, Universitat de València.
- Veny, Joan (2013): “Sobre l’epítesi dental de -r > -rt en català: del *cor* al *cort*”, *Estudis Romànics*, 35, p. 391–399.
- Veny, J., 2015a, “Català occidental / català oriental, encara”, *Estudis Romànics*, 37, 31–65.
- Veny, Joan (2015b): “Botànica i llengua. Fitonímia, etimologia i motivació”, *Manuscripts. Revista d’història moderna*, 33, p. 33–50.
- Veny, Joan (2017a): “Continuïtat d’àrea lingüística, arabisme i interferència en el significants de ‘[vaca] eixorca’”, dans *Estudis filològics en homenatge al professor Jordi Colomina*, Alacant, Universitat d’Alacant, p. 295–308.
- Veny, Joan (2017b): “Interferències lèxiques en valencià (*retama*, *raspa*)”, dans *eHumanistaIVITRA* [Santa Bàrbara], 12, p. 36–51.
- Veny, Joan (2017c): “L’empremta occitana en català”, dans Aitor Carrera / Isabel Grifoll (eds.), *Occitània en Catalonha: de tempes novèls, de novèlas perspectives, Actes de l’XIen Congrès de l’Associacion Internacionala d’Estudis Occitans*, Barcelona-Lleida, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya-Diputació de Lleida-Institut d’Estudis Ilerdencs, 49–62.
- Veny, Joan / Pons Griera, Lúdia (2020): *Atles lingüístic del Domini català. Cròniques del treball de camp*, edició a cura de Lúdia Pons, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, Secció Filològica.
- Veny, Joan / Pons, Lúdia (1998), *Atles Lingüístic del Domini Català. Enotextos del català oriental*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans.

Carte 1

268

La dida

(ALDC, III, 494. La dida)

Dida, procedent d'una arrel imitativa del llenguatge infantil (< llat. DIDA o DIDDA), és un mot formalment i semànticament propi del català, compartit amb geosinònims puntuals: *ama*, *ama de llet*, *mare de llet*, *madrona* (veg. mapa 356); *ama de cria*, *segona mare*; *tataia* (veg. mapa 357); la var. *mare dida*, viva a Castelló, no ha estat recollida en l'enquesta d'aquesta localitat. *Dida* contrasta amb el cast. i arag.

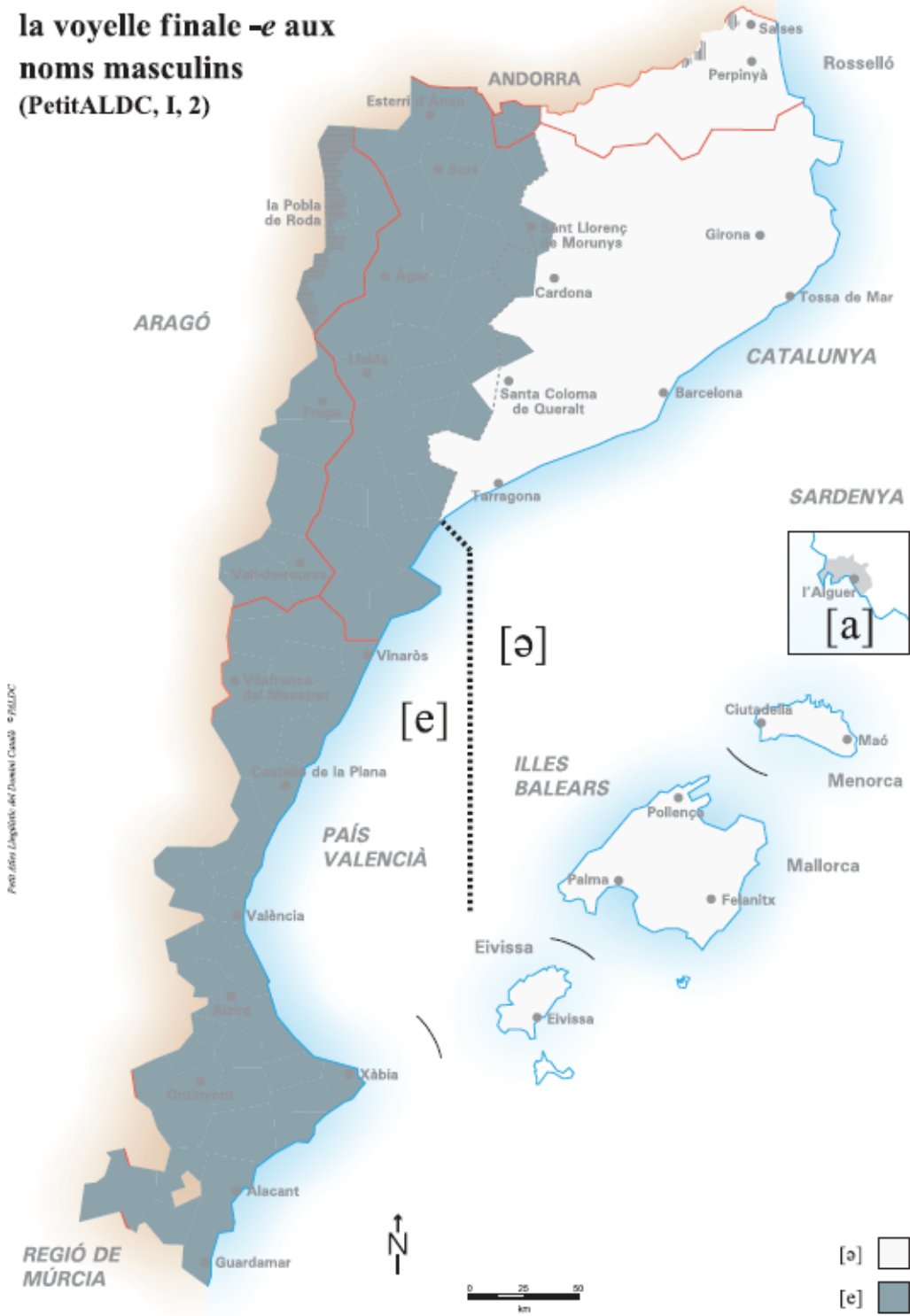
nodriza, procedent del llat. NUTRICE amb canvi de terminació que accentua el caràcter femení de *nodriz* (< llat. NUTRICE) (*DECH*), i amb l'oc. *noiriça*, que, com el fr. *nourrice*, deriva del llat. tardà NUTRICIA (*DHLF*).

Són normatius *dida* i *mare de llet*, des del *DG*₁, 1932, i *ama*, des del *DIEC*₁, 1995.

Carte 2

**Distribution des timbres de
la voyelle finale *-e* aux
noms masculins
(PetitALDC, I, 2)**

Carte 3

Aires de pigota 'varirole'
(PetitALDC, I, 98)

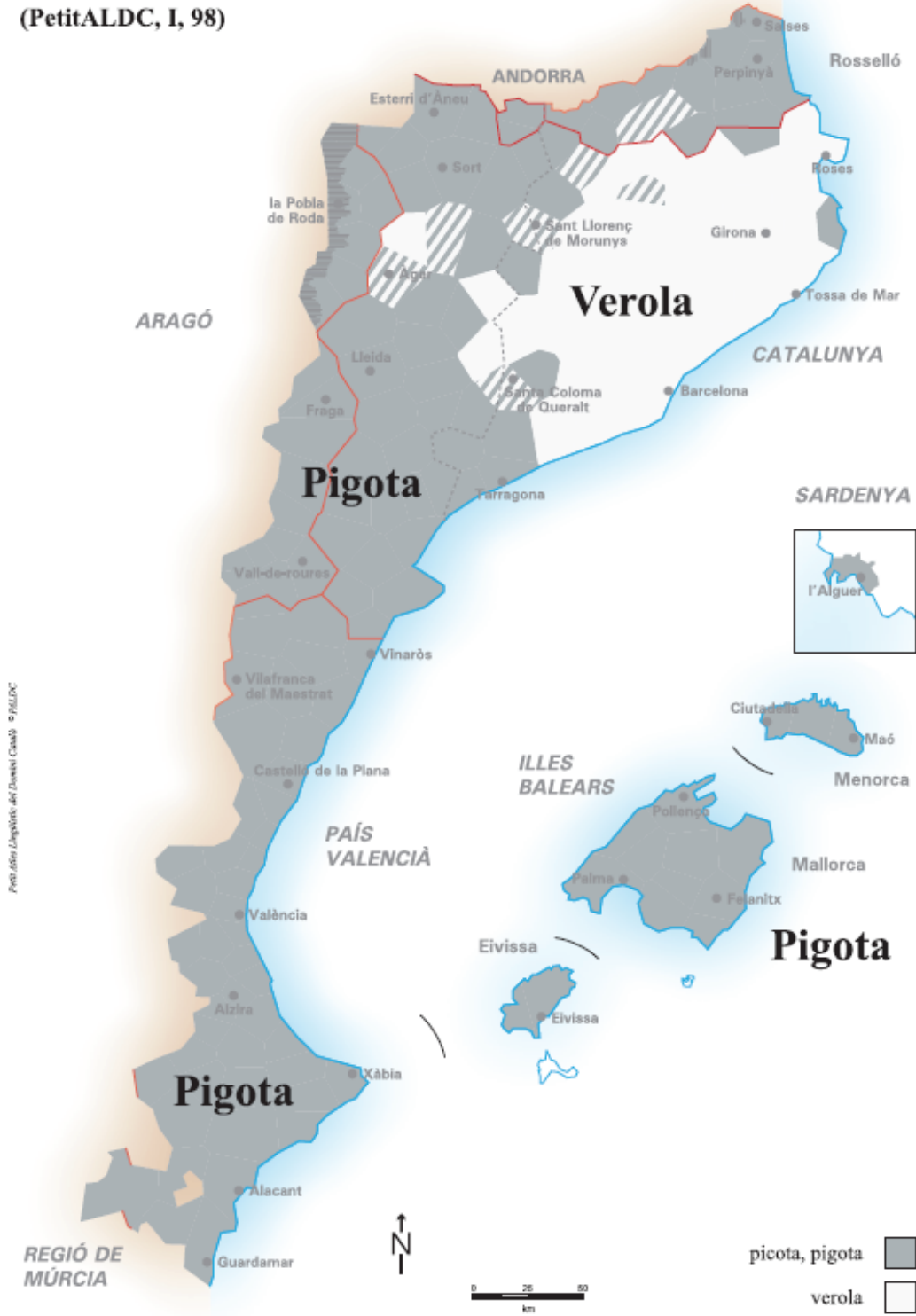

Foto: Atlas Cartogràfic del Departament de Cultura - IMLDC

Carte 4

Le cast. *cuna* (cat. *bressol*) en valencien et parler d'Ibiza
 (PetitALDC, II, 178)

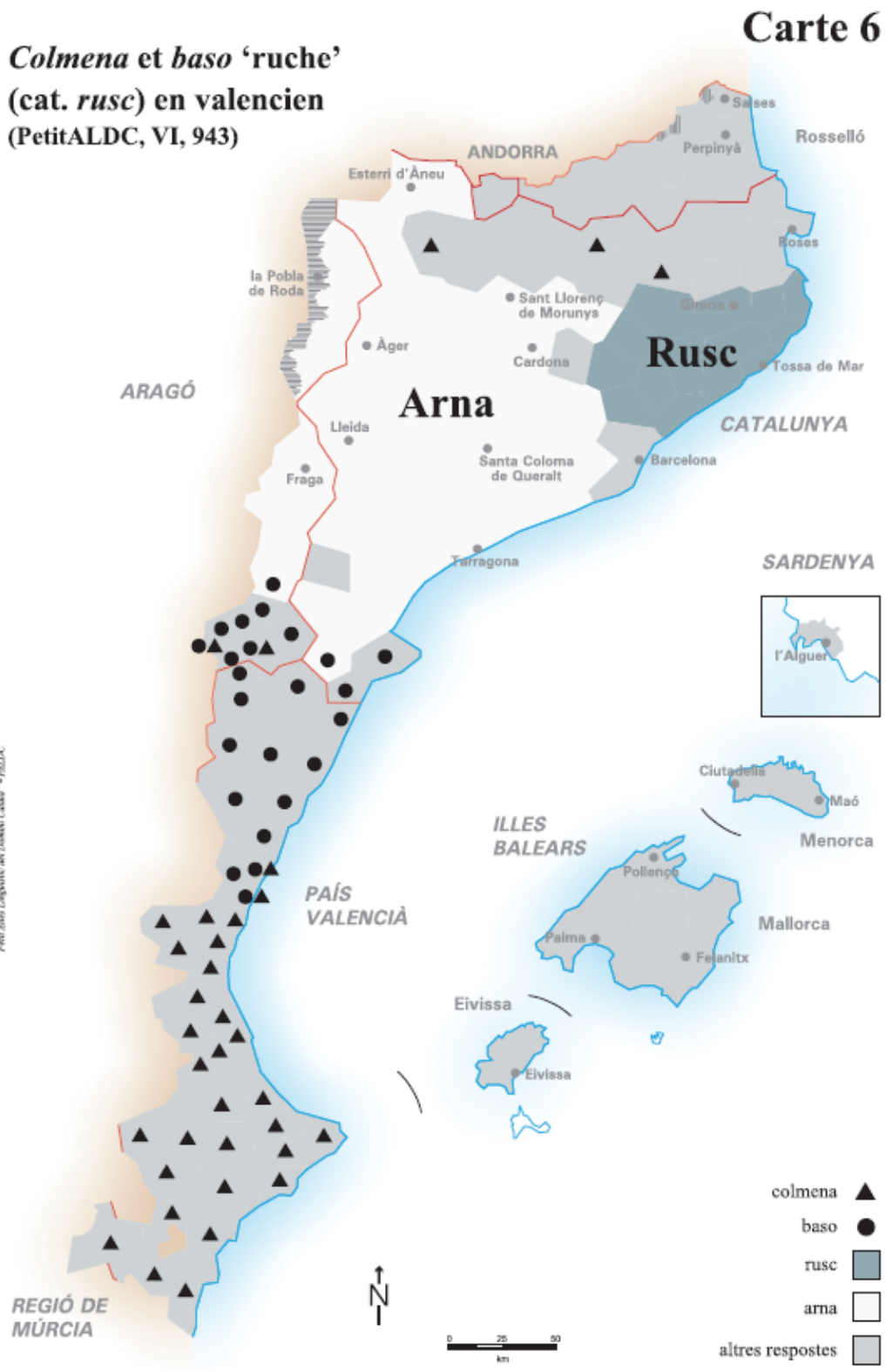
Petit Atlas Lingüístic del Domini Català © PALS/DC

Carte 5

Feda 'brebis' (cat. ovella)
en roussillonnais
 (PetitALDC, VI, 800)

Petit Atlas Linguístic del Baix Empordà - PALDC

Carte 7

**Bavosa 'limace' (cat. *llimac*)
en valencien
(PetitALDC, VII, 1025)**

Foto: Atlas Lingüístic del Baix Ebre i l'Alguer - ILLALDC

Aires de “iodització”
(PetitALDC, I, 19)

Carte 8

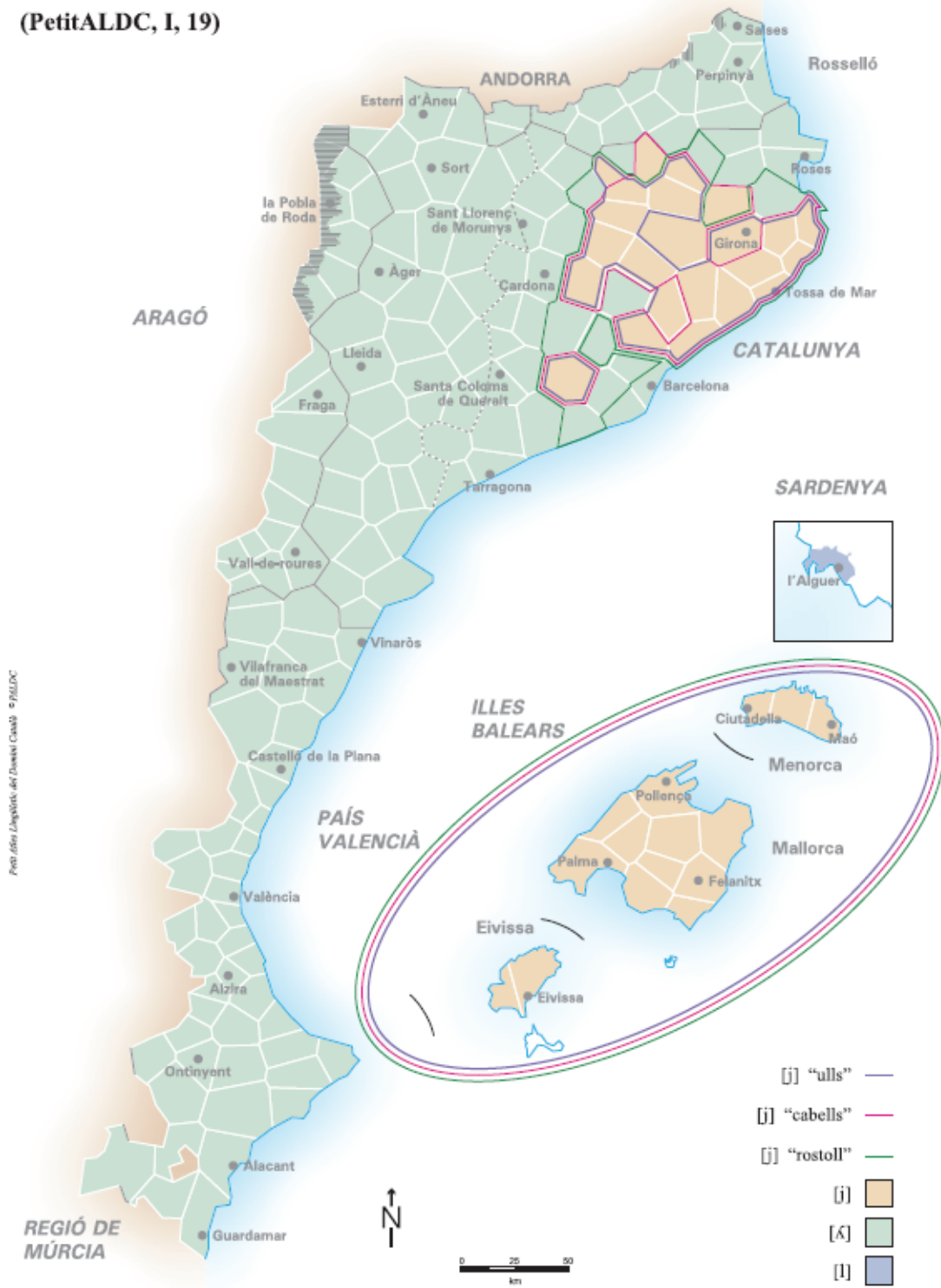

Foto: Joan Lingüístic del Domini Català © PetitALDC

Carte 9

Aires de *bitxo* 'piment rouge' (PetitALDC, V, 737)

Foto: J. Langlois / Ar. Daniel Casà / PetitALDC

ALRT II – TIPOLOGIA TEXTELOR ȘI IMPORTANȚA CHESTIONARULUI ALR II ÎN CULEGEREA DE TEXTE

VERONICA ANA VLASIN

0. Volumul de texte dialectale publicat în 1943 de Emil Petrovici ca supliment al *Atlasului lingvistic român II* reprezintă un punct de reper în dialectologia românească. Demersul nostru, înscris pe linia (re)valorificării arhivei *Atlasului lingvistic român*, subliniază complexitatea anchetelor dialectale desfășurate în perioada 1930–1937 și a materialului rezultat, din punct de vedere lingvistic, dar și etnografic ori socio-cultural.

Culegerea de texte dialectale în cadrul anchetelor, atât pentru ALR I, cât și pentru ALR II a reprezentat unul dintre obiectivele atlasului¹, materialul rezultat fiind în strânsă legătură cu ancheta pe baza chestionarelor.

În elaborarea chestionarelor contribuția esențială este cea a lui Sever Pop, însă alcătuirea chestionarului ALR II s-a făcut, așa cum afirmă Sextil Pușcariu în prefața ALR II, „cu colaborarea celor mai mulți membri ai Muzeului Limbii Române, dar se datorește în primul rând D-lui Petrovici însuși” (ALR II/I, *Introducere*: III). E. Petrovici a completat și îmbogățit chestionarul de 3 000 de întrebări², rezultat în urma deciziei de a recurge la două anchete pentru ALR, până la un număr de 4 800 de chestiuni.

1. Tipologia textelor cuprinse în volum este în strânsă corelație cu întrebările din chestionarul ALR II³.

1.1. În indicele alcătuit de Emil Petrovici (ALRT II: 341–351), numit „indice folcloric”, sunt cuprinse, de fapt, texte cu referire la chestiuni din cuprinsul chestionarului, cu câteva excepții care privesc teme din folclorul literar: balade, doine, strigături; basme, legende, snoave; bocete, cântece de leagăn. O altă secțiune este cea a textelor libere, asupra cărora vom reveni mai jos.

În continuare, redăm, într-o prezentare succintă, tipurile de texte cuprinse în volum, în funcție de tematica prezentată de autor în indice (ALRT II: 341–351):

a) Texte cu referire la obiceiuri și tradiții din viața comunității, legate de sărbători religioase (Anul Nou, la Bobotează, Sângeorz, Paști și postul Paștilor, Rusalii, Sânziene, Crăciun etc.); obiceiuri agricole (la ieșitul cu plugul, la semănat, la secerat), sociale (claca, șezătoarea, aldămașul); obiceiuri legate de momentele esențiale din viața individului (naștere,

¹ Culegerea de texte dialectale având menirea printre altele, de a suplini posibilitățile reduse de documentare a construcțiilor sintactice prin intermediul chestionarului. De altfel, despre publicarea celor două volume de texte (ALRT I și ALRT II) vorbește Sextil Pușcariu încă de la apariția ALR I/I, în 1938 (vezi ALR I/I, *Introducere*: 11).

² Acest chestionar a stat la baza anchetelor de probă în iarna 1929–1930. Pentru mai multe informații despre Chestionarul de probă, atât în ceea ce privește istoricul, cât și structura acestuia, precum și detalii despre anchetele de probă, vezi Adam 2019, Vlasin 2019. Pentru ancheta de probă din Prundu Bârgăului, vezi Adam, 2021: 83–91.

³ Pentru tipurile de întrebări din Chestionarul ALR II vezi Mării 2004: 107–123.

nuntă, înmormântare). Acestea sunt cele mai numeroase și sunt prezente în toate punctele de anchetă.

b) Formule și practici magice: descântece (de deochi, de Mama-Pădurii, de scrântitură, de spurcat, de navâscă, de bubă, de fapt, de zgaibă, de speriat la prunci, de strânsoare, de lungoare, de-al de izdat⁴, de alesul untului, de dragoste, de mană etc.) și descrierea modalităților de a ieși de sub influența magică (cum se apără de deochi, frați de cruce, vrăji de dragoste, mana vacilor etc.), practici pentru aducerea ploii (paparudele, caloianul), pentru a întări temelii unei construcții etc.

c) Texte despre ființe fantastice sau cu puteri supranaturale – în texte folclorice sau în diferite relatări ale unor experiențe personale (Baba Dochia, uriași, căpcăuni, mama-pădurii, iele, strigoi, solomonari etc.); diferite credințe și superstiții cu privire la zile oprite, obiceiuri la prelucrarea firelor și a țesăturilor, semne de an mănos.

d) Ghicitori, jocuri de copii, cântece de copii; versuri care se recită animalelor mici/insectelor, frânturi de limbă; jucării (vezi, de exemplu, chestiunile 4 337–4 381).

e) „Produse ale literaturii populare” (ALRT II, Prefață: VII) (doine, balade, basme, legende, snoave, strigături etc.).

f) Texte despre păstorit (vezi *infra*, 4.1. i)).

g) La acestea se adaugă diferite texte libere, a căror tematică nu este inclusă în indice (vezi *infra*, 4.1.).

Varietatea „temelor folclorice” din chestionarul ALR II este explicată de S. Pop (1934: 55–56): „În chestionarul d e z v o l t a t sunt întrebări care urmăresc particularitățile folclorice și etnografice; răspunsul subiectului, interesând, în primul rând, din punct de vedere lingvistic, este de asemenea transcris în întregime. Apoi, din fiecare sat, se adună diverse texte dialectale, mai reduse la anchetatorul chestionarului n o r m a l și mult mai numeroase în ancheta cu chestionarul d e z v o l t a t (subl. a.)”. Cu toate acestea, materialul nu reprezintă rezultatul unei documentări folclorice sau etnografice, întrucât ancheta se oprește sau se limitează la ceea ce subiectul este dispus sau capabil să îi răspundă anchetatorului la întrebările adresate.

1.2. Explicația pentru existența unor texte reduse cantitativ în unele puncte de anchetă sau, dimpotrivă, pentru bogăția și diversitatea tematică din altele poate ține de următoarele aspecte:

– textele aparțin unor subiecți selectați în conformitate cu cerințele anchetei dialectale, prin urmare, calitatea lor de povestitori și/sau cunoscători de folclor din comunitate nu este neapărat relevantă. De altfel, iată ce spune E. Petrovici în prefața volumului: „În unele localități anchetate, printre informatori s-au găsit buni povestitori de la care am putut aduna texte mai lungi și mai interesante (care n-au fost toate publicate în acest volum, ci sunt păstrate în arhiva atlasului, la Muzeul Limbii Române, putând fi puse oricând la dispoziția cercetătorilor); în alte părți, subiecții anchetați, excelenți când trebuia să dea informații precise și demne de încredere, dar scurte, despre industria casnică, agricultură, păstorit etc. și în general despre graiul pe care îl vorbesc, erau foarte zgârciți la vorbă și de un laconism supărător când li se cerea să povestească ceva mai pe îndelete” (ALRT II, Prefață: VI).

⁴ Prezența atât de numeroasă și diversificată a descânteceilor pentru diferite probleme de sănătate, atât la adulți, cât și la copii reflectă, mai degrabă, lipsa de educație, de acces la servicii medicale specializate sau inexistența acestora și gradul de mortalitate ridicat, în special în rândul copiilor și nou-născuților în acea perioadă. Din punct de vedere lingvistic, formulele magice nu pot fi considerate drept surse autentice de documentare pentru diferite fenomene specifice dintr-un punct de anchetă, având în vedere caracterul lor „pietrificat” și circulația dintr-o zonă în alta (vezi comentariul lui E. Petrovici asupra limbii descânteceilor din Prefața la ALRT II: VII).

– materialul este rezultatul aplicării chestionarului ALR II pentru marea majoritate a textelor cu tematică folclorică/etnografică cuprinse în ALRT II.

1.3. Există în *Chestionarul* ALR II anumite capitole dedicate integral documentării lingvistice a diferitelor obiceiuri ocazionate de marile sărbători religioase, de diferite sărbători și zile oprite de peste an, de ceremoniile nașterii, ale botezului, ale înmormântării – religioase și/sau împletite cu cele venind din sfera unor superstiții sau credințe străvechi (vezi, de exemplu, capitolele *Magie, credințe deșarte*, chestiunile 4 226–4 251, *Obiceiuri, credințe*, chestiunile 5 790–5 800). Considerăm însă că interesul este, înainte de toate, lingvistic, având în vedere că documentarea etnografică era, la momentul anchetei lui E. Petrovici, deja disponibilă și cunoscută⁵. (În paranteză fie spus, Emil Petrovici menționează chiar în primul paragraf al prefeței că „Meritul volumului de față stă mai ales în transcrierea fonetică. Până acum cred că niciun text dialectal românesc mai lung n-a fost transcris cu atâta migală cum sunt notate textele cuprinse în volumul prezent⁶” (ALRT II, Prefață: III)).

2. Legătura dintre chestionar și textele culese devine și mai evidentă în momentul consultării manuscriselor aflate în arhiva ALR. De foarte multe ori Emil Petrovici a notat o conexiune între chestiunea documentată și textul cules, conexiune menționată ca *ad* + numărul de chestiune. Într-un material anterior (Vlasin 2020) am discutat categoriile de chestiuni care prezintă acest fel de trimitere și am identificat următoarele situații: a) întrebarea prevăzută în cadrul chestionarului solicită răspunsuri/informații care nu pot fi redată altfel decât sub formă de text și aici poate fi vorba de relatarea unui aspect ce ține de diverse îndeletniciri agricole, casnice sau diferite ritualuri sau obiceiuri ori de chestiuni în cadrul cărora, în prima parte se documentează noțiunea, iar apoi este solicitată descrierea acțiunilor care decurg din practicarea obiceiurilor din viața comunității; b) alteori, textul poate completa chestiunea programată a fi documentată în cadrul anchetei fără solicitarea expresă a unor lămuriri suplimentare, în aceste situații anchetatorul notând explicațiile complementare date de subiect (vezi Vlasin 2020: 153–155).

⁵ A se vedea, printre volumele publicate de Simion Florea Marian, *Nunta la români. Studiu istorico-etnografic comparativ*, Edițiunea Academiei Române, Tipografia Carol Göbl, București, 1890; *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, Edițiunea Academiei Române, Lito-Tipografia Carol Göbl, București, 1892; *Nașterea la români. Studiu etnografic*, Edițiunea Academiei Române, Lito-Tipografia Carol Göbl, București, 1892; *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, Vol. I, *Cârnilegile*, Edițiunea Academiei Române, Institutul de arte grafice Carol Göbl, București, 1898; *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, Vol. II, *Păresimile*, Edițiunea Academiei Române, Institutul de arte grafice Carol Göbl, București, 1899. De altfel, este evident că în alcătuirea chestionarului ALR II au fost folosite informațiile, sursele și experiența disponibile la momentul respectiv – de la lucrările sus amintite (și nu numai, ale bine-cunoscutului etnograf) sau experiența alcătuirii Chestionarelor Muzeului (manuscrisele Chestionarului ALR II oglindind felul în care au fost folosite acestea) la cunoștințele și, nu în ultimul rând, specificul etnolingvistic al zonei din care erau anchetatorii. (De exemplu, pentru chestiunea 2 829 *berea (tovărășia flăcăilor)*, termenul este consemnat de S. Florea Marian în Bucovina (*Nunta...*, p. 5) pentru petrecerea de la începutul cășlegilor de iarnă, cu privire la obiceiul de a scoate fetele considerate de măritat sau feciorii la joc sau la bere, dar este prezent, în același timp, și în zona natală a lui Sever Pop, în Țara Năsăudului, fapt confirmat de înregistrarea în anchetă a termenului *bere* în punctul 219 Prundu Bârgăului și menționarea prezenței lui „în satele dinspre Reghin” de către informatorul din punctul 228 Toplița (jud. Mureș), vezi ALR II/I MN 2 829 111).

⁶ Este menționat în nota de subsol că unele texte cuprinse în volum din punctele 95 Scărișoara și 4 Ždrelo (Serbia) au fost publicate în transcriere simplificată în *Anuarul arhivei de folklor (AAF)*, vol. V, 1939 (*Folklor de la moșii din Scărișoara*, p. 111–176) și vol. VI, 1942 (*Note de folklor de la românii din Valea Mlavei (Sârbia)*, p. 43–76).

2.1. Inventarierea chestiunilor care conțin fac legătura cu volumul de texte dialectale publicat, pe de o parte și acele chestiuni care, datorită documentării complexe pe care o presupun, implică notarea de către anchetator a unui material mai cuprinzător, de multe ori dificil de cartografiat sau chiar de prelucrat sub formă de MN, pe de altă parte, este importantă cel puțin din două puncte de vedere:

1. realizarea ediției integrale a textelor culese de E. Petrovici în timpul anchetelor pentru ALR II⁷ prin reeditarea textelor publicate în ALRT II și completarea volumului cu textele inedite păstrate în arhiva atlasului (despre care autorul vorbește în Prefața volumului ALRT II, vezi p. VI);

2. digitalizarea hărților din ALR II și redactarea de material inedit, ambele, având drept scop (re)valorificarea arhivei ALR II.

2.2. Așa cum se prezintă materialul, atât cel redactat ca hărți lingvistice, ca material necartografiat sau ca text dialectal, cât și cel inedit, poate fi abordat și evaluat spre reeditare din următoarele direcții:

a) dinspre *Chestionarul* ALR II, pentru identificarea acelor chestiuni care solicită răspunsuri ample, care au fost sau nu valorificate până în acest moment (hărți, MN-uri, texte publicate/inedite);

b) dinspre manuscrise, prin identificarea textelor sau a fragmentelor de text cu indicația *ad*⁸, (ne)editate și corelarea cu chestiunile la care trimit, pentru redactarea de răspunsuri ce pot fi cuprinse, integral, în volumul de texte dialectale;

c) dinspre volumul ALR II/I, pentru răspunsuri redactate ca MN, de multe ori de mare întindere (2–3 coloane), uneori destul de greu de urmărit, răspunsuri care ar putea fi, de asemenea, redactate ca text/fragment de text în ansamblul temei.

2.3. Unele dintre temele sau chestiunile recurente în volumul de texte dialectale, cum sunt cele de la a) la d) (vezi *supra*, 1.1.) se regăsesc în volumul publicat de E. Petrovici în 1940 (ALR II/I), unde sunt redactate, de cele mai multe ori, ca material necartografiat. Exemplificăm prin câteva chestiuni:

⁷ Pregătirea de material în perspectiva realizării ediției integrale a textelor culese de E. Petrovici este unul dintre obiectivele proiectului „Accesibilizarea fondului documentar ALRT II (ACCES –ALRT II)”, GAR-UM-2019-I-1.6-4, Contract numărul 364C din 15.10.2019, Grant de cercetare realizat cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor, aflat la dispoziția Academiei Române și gestionat prin Fundația „PATRIMONIUM”.

⁸ Aceste indicații cu *ad* din manuscris permit identificarea rapidă a chestiunilor pentru care au fost notate informațiile suplimentare. Inventarierea lor a dus la stabilirea unui număr mare de chestiuni din cuprinsul chestionarului (pe care nu le vom enumera aici) completate de astfel de informații adiacente, iar prin (re)corelarea dintre texte și chestiune se obține imaginea completă a răspunsului înregistrat, pentru care, în editare, se urmărește o redare nefragmentată și, în același timp, pusă în strânsă legătură cu tot ceea ce implică celelalte chestiuni înrudite tematic. Includem aici, pentru exemplificare, o situație din punctul 310 Roșia (Bihor), unde, în ALRT II: 140 este publicat textul cu titlul *Bulciug*, aparținând subiectului IV (Cuhând^u D'/G'órd'/gi, 56 de ani), care este raportat prin *ad* la chest. 4 839 Cum se fac tovărășiile de flăcăi în tot timpul anului?: „La Crăcîn [flăcăii] úmbl-a corindá cu hid'/géd'/gi și cu túrcă. Fac bulcúg^u: úmblá zúya a corindá, sára sá strîngu-nt-ú lóc^u și fag bulcúg^u, jócă beșu, petréc^u și cînt^u” (text reprodus după ALRT II: 140). Același obicei de tovărășie a feciorilor și același termen apar însă în răspunsul subiectului III (Brădău Uána 56 de ani), pentru chestiunea 2 829 Berea (tovărășia flăcăilor), redactată ca MN în ALR II/I: 111, iar în manuscris, E. Petrovici face trimitere de la fișa 2 829 la fila 8 din manuscrisul textelor, unde explicația continuă după mențiunea *ad* „la bulcúgu [subl. E. P.]: dácă gátă dá umblát^u cu stădu și cu vífijénu [l] ápu atúnči sá strîngu [subl. E. P.] și fag bulcúg^u înt-o caș / adúc hid'éd'e și-s' fac petréc^u / petréc^u / ” (text editat după răspunsul de pe fișa 2 829 și după textul notat pe fila 8 a manuscrisului). O redactare ulterioară, unitară, permite alăturarea lor, cu indicațiile aferente, în volumul de texte dialectale.

Cum se iau frate de cruce? (chest. 2 629) – *Răspuns la întrebarea: cum se prind frate de cruce?* ALR II/I MN 67;

Obiceiurile la naștere – chest. 2 651 Moașa taie buricul. – *Moașa taie buricul (la copil)* ALR II/I MN 71; chest. 2 652 Ce se face cu copilul mic îndată după naștere? – *Răspuns la întrebarea: ce faceți cu copilul după ce s-a născut?* ALR II/I MN 73; chest. 2 653 Ursitoarele ursesc. – *Ursitoarele ursesc* ALR II/I MN 74;

Obiceiuri la înmormântare – chest. 2 712 Care sunt obiceiurile la înmormântare? – *Răspuns la întrebarea: ce obiceiuri deosebite aveți la înmormântare?* ALR II/I MN 89; chest. 2 713 Colacii ce se duc la biserică pentru odihna sufletelor celor morți (paos): la parastas. – *Colaci (la mort)* ALR II/I h. 172;

Obiceiuri la Crăciun și la Anul Nou – chest. 2 824 //Crăciun//; la Crăciun copiii colindă; [...] – *(Copiii) colindă* ALR II/I h. 211; chest. 2 829 berea (tovărășia flăcăilor) – *Tovărășia flăcăilor la Crăciun* ALR II/I MN 111; chest. 2 830 Ce obiceiuri mai sunt la Crăciun? – *Răspuns la întrebarea: ce obiceiuri mai aveți la Crăciun?* I/MN: 111; chest. 2 792 Anul Nou – *Anul Nou* ALR II/I h. 197; chest. 2 793 Se umblă cu uratul [?] – *(Copiii) umblă cu uratul* ALR II/I h. 198; chest. 2 794 plugușorul – *(Umblă cu) plugușorul (la Anul Nou)* ALR II/I MN 108; ALRM II/I h. 256; chest. 2 795 sorcova – *Sorcova* ALR II/I MN 108; ALRM II/I h. 257; chest. 2 796 sorcovesc – *(Copiii) sorcovesc* ALR II/I MN 109; 2 797 buhaiul – *(Umblă cu) buhaiul* ALR II/I MN 109; ALRM II/I h. 258; chest. 2 798⁹ Care sunt obiceiurile de Anul Nou? – *Răspuns la întrebarea: ce obiceiuri mai aveți la Anul Nou?* I/MN 110 etc.

În materialul necartografiat amintit se face de multe ori trimitere la volumul de texte dialectale. De exemplu, pentru chestiunile: 2 629 *Răspuns la întrebarea: cum se prind frate de cruce?* ALR II/I MN 67 se trimite la texte în punctele: 4, 27, 29, 47, 76, 141, 228, 455, 478, 705, 723, 812, 876, 886; 2 652 Ce se face cu copilul mic îndată după naștere? – *Răspuns la întrebarea: ce faceți cu copilul după ce s-a născut?* ALR II/I MN 73, se trimite la textele din volum de sub titlul *Obiceiuri la naștere* în punctele: 4, 29, 141, 235, 259, 310, 346, 405, 431, 551, 605, 682, 723, 728, 769, 812, 836, 848, 872, 958 sau chestiunile: 2 653 *Ursitoarele ursesc* – *Ursitoarele ursesc* ALR II/I MN 74, cu 21 puncte în care se fac referiri la texte; 2 712 Care sunt obiceiurile la înmormântare? – *Răspuns la întrebarea: ce obiceiuri deosebite aveți la înmormântare?* ALR II/I MN 89, cu 25 de puncte în care se fac referiri la texte etc.). În anumite situații, cum e 2 712 *Răspuns la întrebarea: ce obiceiuri deosebite aveți la înmormântare?* ALR II/I MN 89, răspunsurile înregistrate ocupă peste trei coloane de fragmente de text care, în cele mai multe situații, pentru o documentare completă, necesită lectura în corelație cu informațiile din volumul de texte dialectale.

2.4. Pentru materialul nepublicat, inventarierea chestiunilor care conțin răspunsuri mai lungi poate duce la identificarea de texte inedite. Este cazul unor întrebări cum ar fi: 5 569 Cum se alege untul? Pentru care au fost notate texte în punctele: 2, 36, 228, 325 (în celelalte procedee fiind descris sumar); pentru chest. 5 577 Cum se prepară laptele acru făcut din lapte fierț¹⁰? răspunsurile, combinate cu cele de la chest. 5 578 //covăseală//; din ce se face covăseala?, la care se face trimitere în unele puncte, pot fi, de asemenea, redactate împreună ca

⁹ Pentru toate chestiunile enumerate mai sus, există în manuscrisele caietelor de anchetă din punctele unde au fost înregistrate răspunsurile trimiteri cu *ad* către chestiunile anchetate. Acest fapt subliniază o dată în plus strânsa legătură dintre chestionar și textele notate.

¹⁰ Răspunsurile pentru chest. 5 576 Cum se numește laptele acru făcut din lapte fierț? au fost publicate în ALR II s.n. vol. II, h. 309 *Iaurt* și ALRM II s.n., vol. I, h. 196.

texte. Situația este similară pentru chestiunile: 5 787 a încondeia ouă¹¹ (cum?), 5 788 Cu ce [se încondeiază ouăle]? și 5 789 Cum se numesc desenurile?, pentru care, în punctele unde obiceiul încondeiatului este prezent și s-au obținut răspunsuri, acestea pot fi redactate sub formă de text.

3. Conexiunea explicită între textele dialectale culese și diferite chestiuni anchetate apare pentru aproximativ 100 de întrebări din cuprinsul chestionarului (aplicând cele trei direcții de abordare menționate anterior, în strânsă legătură cu tipurile de chestiuni pentru care sunt notate texte).

4. În afara noțiunilor programate și a întrebărilor care solicită răspunsuri ample în chestionar, rămân doar textele folclorice propriu-zise (doine, balade, basme etc.) și textele libere.

4.1. Textele libere prezente în volum ar putea fi încadrate în următoarele categorii:

a) experiențe personale ale subiecților: *Cum era să fie omorât subiectul de un taur* (pct. 2 Pecenișca¹²); *Cum a vindecat subiectul două capre* (pct. 53 Pecica); *Cânele de la oi* (pct. 53 Pecica); *O întâmplare cu ursul* (pct. 130 Poiana); *Cum a ars o șură* (pct. 157 Vânători); *Cum s-a făcut linia de cale ferată* (pct. 520 Larga);

b) amintiri de pe front/din război: *Intrarea armatei române în Ineu* (pct. 64 Ineu); *Amintiri din război* (pct. 325 Chiniz); *Turtucăienii în război* (pct. 958 Turtucaia);

c) întemeierea localității: *Cum s-a făcut satul* (pct. 47 Vălcani, 260 Beclean, 666 Tuzla, 682 Somova); *Cum s-a format comuna Negrești* (pct. 346 Negrești);

d) viața mai demult¹³: *Cum a fost mai demult* (pct. 399); *Cum era traiul mai demult* (pct. 728 Gura Sărății); *Năinte timp* (pct. 762 Valea Lungă, Cricov);

e) texte explicative cu referire la legende locale: *Tăul lui Iazăr* (pct. 102 Feneș); *Cheia Turzii* (pct. 250 Petreștii de Jos);

f) texte legate de specificul ocupațional sau geografic al zonei (unele dintre ele în legătură cu chestionarul): *Cum se face o moară* (pct. 219 Prundu Bârgăului); *Cum legăm pluta* (pct. 365 Ciocănești); *Perdea pentru parnice* (pct. 463 Onițcani); *Cum se lucra la puțurile de petrol* (pct. 762 Valea Lungă Cricov); *Cum se lucrează la pădure* (pct. 784 Nucșoara); *Viermii de mătase* (pct. 876 Balș); *Pescuitul* (pct. 958 Turtucaia);

g) texte referitoare la prepararea unor feluri de mâncare: *Cum se face málaiul sub țest* (pct. 29 Secășeni); *Lapte de bou* (pct. 76 Chizătău);

h) texte care derivă din tematica chestionarului, referitoare la: construcția casei, a morii, a stânei, a știubeiului, prelucrarea pieilor de animale; prelucrarea produselor stupului; îmbrăcăminte. Adăugăm aici și texte despre păstorit, sub care sunt incluse teme precum creșterea oilor, măsurșul, prelucrarea laptelui, experiența de păstorit a subiectului anchetat, vaccinarea oilor, prepararea unor feluri de mâncare din produse provenite de la animale etc., care, deși incluse de Emil Petrovici în „indicele folcloric” (vezi ALRT II: 351) nu au de-a face cu folclorul, ci reprezintă dezvoltări ale chestiunilor programate pentru documentarea oieritului.

¹¹ Răspunsurile pentru chest. 5 787 au fost publicate în ALR II s.n., vol. III, h. 963 *A încondeia (ouă)*.

¹² Am menținut numele localităților așa cum figurează la momentul publicării ALR II/I (1940), respectiv ALRT II (1943). Pentru ortografierea ulterioară sau schimbarea denumirii unor localități, precum și pentru informații despre reorganizarea administrativ-teritorială a județelor de care aparțineau, vezi ALR II. *Introducere*.

¹³ Texte care pot fi încadrate în categoriile sus-amintite sunt preponderente și în cadrul textelor culese de Sever Pop pentru ALR I (ALRT I).

i) anecdote/texte care sancționează moravuri, defecte fizice, apartenența etnică: *Cum se roagă țiganii* (pct. 2 Pecenișca); *Să fie pe voia lui Dumnezeu* (pct. 8 Simiai/Sveti Mihajlo); *Anecdote despre sârbi* (pct. 76 Chizătău); *Cum își bat joc de unul care nu vede bine* (pct. 316 Sânicolaul Român), *Pătărania moscalului* (pct. 405 Trebisăuți); *Jidanul și arma* (pct. 414 Cristești); *Cum vorbesc țiganii românește* (pct. 646 Borceag).

5. Tipologia textelor culese de Emil Petrovici în timpul anchetelor pentru ALR II este importantă, astfel, în etapa de inventariere a materialului inedit aflat în arhiva *Atlasului lingvistic român II*. Așa cum am subliniat, documentarea unor chestiuni care urmăresc particularități folclorice sau etnografice (cum menționa S. Pop 1934: 55–56) este importantă în primul rând din punct de vedere lingvistic.

Textele dialectale care înregistrează diferite ceremonialuri, obiceiuri, credințe etc. sunt rezultatul programării în *Chestionarul ALR II* a întrebărilor care le generează. De foarte multe ori, legătura dintre text și chestiunile conexe este atât de strânsă, încât răspunsurile sunt greu de separat fără a prejudicia caracterul de tot unitar pe care maniera proprie de anchetă a lui E. Petrovici îl relevă. Pe de altă parte, astfel de texte reprezintă imaginea „în mișcare” a termenilor înregistrați pe baza *Chestionarelor ALR I și ALR II*.

Disocierea chestiunilor-text de cele care pot fi cartografiate/redactate ca material necartografiat este importantă și din perspectiva (re)editării digitale a materialului ALR II, și din cea a unei ediții integrale a textelor culese de Emil Petrovici.

Stabilirea tipologiei textelor din volum permite reorganizarea indicelui tematic, avută în vedere pentru ediția integrală, pentru a facilita conexiunea cu tematica din chestionarele *Atlasului lingvistic român* sau cu cea din culegerile de texte dialectale publicate ulterior.

BIBLIOGRAFIE

- AAF – *Anuarul arhivei de Folklor*, publicat de Ion Mușlea, vol. V, Monitorul Oficial și Imprimeriile statului, Imprimeria națională, București, 1939; vol. VI, 1942.
- Adam 2019 – Gabriela Violeta Adam, „Din arhiva Muzeului Limbii Române. Chestionarul anchetelor de probă ale Atlasului lingvistic român”, în *Caietele Sextil Pușcariu. Actele Conferinței Internaționale „Zilele «Sextil Pușcariu»”*, Cluj-Napoca, IV, p. 37–51.
- Adam 2021 – Gabriela Violeta Adam, „Din arhiva Muzeului Limbii Române. Ancheta de probă din Prundu Bârgăului (jud. Bistrița-Năsăud)”, în vol. *Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu*, Alessandria, Edizioni dell’Orso, p. 83–91.
- ALR I/I, II = Sever Pop, *Atlasul lingvistic român*. Partea I, vol. I. *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, Cluj, 1938; vol. II. *Familia, nașterea, botezul, copilăria, nunta moartea*, Sibiu–Leipzig, 1942.
- ALR II/I – Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*. Partea II, vol. I. *A. Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți)*. B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători*. C. *Casa, acareturile, curte, focul, mobilierul, vase, scule*, Sibiu–Leipzig, Muzeul Limbii Române – Otto Harrassowitz, 1940.
- ALR II. *Introducere* – Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere*. Editat de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza; coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca – Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1988.
- ALR II s.n. – Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român. Partea a II-a, serie nouă*. Redactor principal Ioan Pătruț, vol. I–VII, Editura Academiei Republicii Populare/Socialiste Române/România, București, 1956–1972.

- ALRM II s.n. – Emil Petrovici, *Micul Atlas lingvistic român. Partea a II-a, serie nouă*. Redactor principal Ioan Pătruț, vol. I–IV, Editura Academiei Republicii Populare/Socialiste Române/România, București, 1956–1981.
- ALRT I – Sever Pop, *Texte dialectale culese de...*, pentru *Atlasul lingvistic român I*, material inedit din arhiva *Atlasului lingvistic român* aflată la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca.
- ALRT II – Emil Petrovici, *Texte dialectale culese de... Suplement la Atlasul lingvistic român II (ALRT II)*, Sibiu–Leipzig, Muzeul Limbii Române–Otto Harrassowitz, 1943.
- Chestionarul ALR I – Chestionarul Atlasului lingvistic român I*, elaborat, în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Sever Pop și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad. Coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1989.
- Chestionarul ALR II – Chestionarul Atlasului lingvistic român II*, elaborat, în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Emil Petrovici și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad. Coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca–Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1988.
- Mării 2004 – Ion Mării, *ALR – Din însemnările unui redactor*, în Ion Mării, *Contribuții la lingvistica limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, p. 107–139.
- Pop 1934 – Sever Pop, „Din Atlasul lingvistic al României”, în *Dacoromania*. Buletinul Muzeului Limbii Române, Cluj, VII, 1931–1933, p. 55–102.
- Vlasin 2019 – Veronica Ana Vlasin, „Din arhiva Muzeului Limbii Române. Ancheta de probă din Săliște (jud. Sibiu)”, în *Caietele Sextil Pușcariu. Actele Conferinței Internaționale „Zilele «Sextil Pușcariu»”*, Cluj-Napoca, IV, p. 288–298.
- Vlasin 2020 – „ALRT II – de la anchetă la redactare”, în *Dacoromania*, serie nouă, XXV, nr. 2, Cluj-Napoca, p. 149–160.

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Str. Emil Racoviță nr. 21, 400165 Cluj-Napoca*

SCOTS AND ENGLISH LOANWORDS IN A PERIPHERAL GAELIC DIALECT OF NORTH EAST SCOTLAND

SEOSAMH WATSON

The following¹ is an edition of two small corpora (I and II) obtained as the result of fieldwork on a Gaelic dialect of Scotland, see Watson, S. (2022 forthcoming); a phonemic transcription is presented in all cases in (I), and wherever possible in (II). Gaelic data are presented in standardised Gaelic orthography, cf. Cox (2017: 3–5), adapted by me, where necessary, to better represent local dialect forms.

I. This section consists of a collection of loanwords in Gaelic whose origins lie either in neighbouring Scots (Germanic) dialects or else in more or less standard English. They have been extracted from a lexicon (Watson 2021 forthcoming) collected by me during fieldwork (1967 – c. 1983) with members of the last generations of Gaelic speakers in a NE Highland fishing community. This population is located on the peninsula (see Figure 1) on the northwestern side of the Moray Firth. Regarding presentation of the material, for convenience this corpus has been divided into 5 relevant categories of vocabulary. Where comparable forms are known from neighbouring Gaelic dialects this has been noted through reference to one or more of the following studies: Dorian (1978) in the case of a more northerly dialect; Grannd (2013) for a northwestern variety and Wentworth (2003) who documents western locations. Scots material referred to has been sourced, wherever this is possible, in familiar dictionaries of the language. It must be acknowledged at the outset, of course, that it will not be possible to ascertain definitively in every case whether a loan may have been from Scots, rather than English, or even that some may not be earlier borrowings from Old Norse or French sources. Moreover, where forms have been referenced which are actually borrowings from Gaelic into Scots these themselves can be seen to relate to original Scots loans in Gaelic, e.g. Scots *slish* ‘slice’ gives rise to Gaelic *slishag* ‘fried slice of mashed potato’ which, in turn, is borrowed in Scots as *sleeshack/ sleeshoch*. Inasmuch as the material presented here constitutes an authentic body of data collected in the field, we are confident that it will be of value to researchers in the area of language contact as well as in other fields.

II. This section is comprised of a collection of personal names found in the community and drawn partly from the same fieldwork. My oldest informants were born into largely monoglot Gaelic families in the 1870s and 1880s and claim to have first encountered English, but not Scots, through exposure to the national education system in their childhood. The speech of the oldest of these informants, however, clearly shows the influence of Scots, not only in the lexicon, but also in phonology and morphology, indicating how they had worked alongside, and socialised with, speakers of Scots. Indeed, some, such as one of my two chief

¹ It is with much pleasure that I dedicate this paper to Prof. Dr. Nicolae Saramandu, my dear colleague and friend, in the recollection and warm appreciation of his many years of dedicated, energetic and kindly leadership of our *ALE* project.

informants, have given testimony to this. This individual (born 1885) told me how he had crewed with men from Banff and elsewhere during his younger years at the fishing.

Figure 1: MAP OF SCOTLAND

A number of points require to be made at the outset. Firstly, where I have not encountered a word in either English or Gaelic lexicographical sources I have assumed the same to be Scots, even when I have been unable to confirm its Scots origin, e.g. loom **lum** 'soupy liquid', cissie **sysi** 'man's purse, pocketbook, butch'chan **but^hxan** 'laces'. Secondly, I have generally attempted to exclude Scots and Eng. loans which are well established historically in Gaelic, such as *ad* 'hat', *botal* 'bottle', *cairteil* 'quarter', *fidheal* 'fiddle', *gàirdean* 'arm', *leitir* 'letter', *murt* 'murder', *ofrail* 'offering', *suipear* 'supper', *tàillear* 'tailor', or which are very familiar in various of the other dialects of Gaelic, cf. Watson (2010: 127). Exceptions have been made either where a form displays a phonetic shape unfamiliar in this particular dialect or has a semantic range of particular breadth or interest, e.g. *tiom* **ti^hiam** 'time' (q.v.). This, of course, means that we have to do with some loans which are of long standing in the language, such as the latter, appearing side by side with modern borrowings, like 'petrol' and 'television' which have been included on account of their particular phonetic shape. I have also attempted to exclude Eng.

words which I recognise, perhaps sometimes mistakenly, as a ‘one-off’ attempt to supply a Gaelic term which has been temporarily forgotten, possibly on account of a speaker’s age or lack of practice in the language, e.g. type o’ [of] *còmhnaidh* ‘a type of dwelling’. Where, however, a Gaelic termination or suffix has been attached to a loanword I have, generally speaking, included the word in question, even when an equivalent native term was also in use by the same informant, e.g. *na bellachan* ~ *na glag’chan* ‘the bells’. Note that word stress in Gaelic is on the initial syllable, unless otherwise indicated.

Finally, it should be borne in mind that some Gaelic or gaelicised items may be included here in a shape in which they have been affected by the morphophonemic process of initial consonant mutation, typical of the modern representatives of Celtic languages. Such forms are presented solely where I have not recorded the form with unmutated initial. These mutated forms are indicated by a following *, e.g. *plàtag* n. f. ‘mat, made of bent-grass’: ’ *ph. fl̥a:tak** ‘the bent-grass’. The definite article, one of the preclitics causing initial mutation, frequently, as in this instance, precedes nouns in our material and is recognisable, as here (’), in one of its several orthographical forms: *a*, *am*, *an*, *’*, *’m*, *’n*, *na*, *n*. Notable also is the preposition *an*, *am* ‘in’ which also causes initial mutation and is very often formally identical to the definite article.

I. WORDLIST

(1) WORK: Practices, Implements etc.

A

abhastag n. ‘seaware’ **austak**: ~, ‘like grass, [but] thicker than grass’. Origin of this term is unclear but, particularly in view of diminutive *-ie* (see *abhstaidh*), may derive from Scots. Cf. ows ‘empty by baling, as a boat’ *DSL*. The reference in this case would be to what remained after baling.

abhstaidh n. **austi**: ~ ‘thick seagrass brought in by sea ... put on potatoes, on top of divots’. See *abhstag*. Cf. Scots ows ‘to empty’

àc n. ‘mattock’ ‘hack, hawk (agricultural implement)’ **a:k**: also *hàc ha:k* and, with diminutive suffix, *àcan a:kan*. Cf. Scots hack/hawk ‘pronged tool for breaking up/raking soil’ *DSL*.

aiseard n. ‘serving dish’ pl. ~*an a:farnt*:. See *aiseáid* ‘ashet’ Wentworth (2003: 34). Cf. Scots ashet ‘oval serving plate’ *DSL*; French assiette.

aisil n. ‘axle’ **afəl**. Cf. Scots assel-tree ‘axle-tree’ *DSL*.

àrlas n. ‘down payment, advance payment’ **a:rləs**: in local Eng. “‘bounty’ *dh’airgead* (‘in cash’)”. See *èarlas*. Cf. Scots arles ‘preliminary/token payment’ *DSL*.

B

bakearachd vbl. n. ‘baking’ **peḳəraxk**. Cf. Eng. bake.

bake-hoose n. ‘bakery, baker’s shop’ **peḳus**. Cf. Scots baikhous ‘bakery’ *DSL*.

baker ‘baker n. ‘baker’ **peḳar**; pl. ~’n **peḳarn**:. Cf. Eng. baker.

baoit n. ‘bait’ **po:it̥f̥**: ~ *orshon na h-adagan* ‘bait for the haddock’. Cf. Scots, Eng. bait (for fishing).

baoteadh vbl. n. ‘bait’ **po:it̥fu**: *da’ bhiodh sinn* ~ ‘when we were baiting’. See *baoit*.

baoteachadh vbl. n. ‘bait’ **bo:it̥f̥əxu**. See *baoit*.

barail n. ‘barrel’ **paral**: *tha ~ sgadan ’ sin* ‘there’s a barrel of herring there’. Cf. Eng. barrel.

- barailt* n. f. ‘barrel’ sg. **paralṭʰ**: *chuile* ~ every barrel; pl. ~*ean paralṭʰən*: ‘taghadh na ~ ‘choosing the barrels’. Cf. Eng. barrel.
- basgaid* n. ‘basket’ **paskatʃ**: *dh’fhàg i ’* ~ ‘she left her basket’; pl. ~*ean paskatʃən*: *throg aid na* ~ ‘they lifted the baskets’. Cf. Eng. basket.
- beam* n. ‘beam in house roof’ pl. ~’*chan bimxan*: *bha* ~ *air na treabhair* ‘there were beams on the houses’. Cf. Eng. beam.
- beigear* n. ‘beggar, tramp’ **pəkar**: ~, *duin’ tha ’ gabhail a’ rathad* ‘a beggar, a man that was going the road’. Cf. Eng. beggar.
- bite* n. ‘a bite (measure of shellfish)’: *seachd taster am* ~ **bvit^h*** ‘seven shillings per bite’. Cf. Eng. bite.
- bràr* n. ‘top layer of herring in barrel’ **pra:r**: *chuile* ~ *don a’ sgadan* ‘every top layer of the herring’. Cf. Scots breird ‘surface, uppermost part, top of anything, as of liquids’ Jamieson.
- brashin* n. ‘brine to preserve herring’: *dhèanadh i ’m* ~ **braʃin*** ‘she’d make the brine’. See braishin.
- braishin* n. ‘brine in herring barrel’: *’m* ~ **breʃin*** *’-nis* ‘[as for] the braishin, now’. See brashin.
- buighear* n. ‘buoy’ **pwi-ar**: Cf. Eng. buoy, with apparent agentive suffix *-ear*.
- buildig* vb. ‘build’, past: *bhuilidig völdik** *aid* post office ‘they built a post office’. Cf. Eng. build.
- bunch* n. pl. ~’*chan*: *ceud gu leth do* ~ **bvnʃxan** ‘a hundred and fifty bunches’. Cf. Eng. bunch.

C

- cabadh* vbl. n. ‘break ground’: *’ duil a ch. xapu** ‘going to dig’. Cf. Scots cab/cob ‘knock’ *DSL*.
- cànair* n. ‘salmon fisher’ sg. **k^ha:nar**: ~ *dà ch. ann am* bothy ‘two salmon fishers in a bothy’; pl. ~’*n k^ha:narn*., **k^ha:rnarn**.: *bha na* ~ *a-muigh* ‘the salmon fishers were outside’. See *càinear* ‘salmon fisherman (commercial fisherman brought in from outside the district)’ Grandd (2013: 255). The form appears to derive from Eng. canner, with influence from *càrn* ‘cart’.
- caireil* n. ‘quarry’ **k^hʏral**: ~ *eil* ‘another quarry’. Cf. Scots quarrel ‘stone-quarry’ *DSL*; querrell, quarrel ‘quarry’ Jamieson.
- class* n. ‘bench for luggage etc.’: *fon a’ ch. xlas** *aig a’ station* ‘under the station bench’.
- cliob* n. ‘gaff, fishing implement in form of rod with curved end for catching crabs’ **k^hlip**: ~ *orshon na coibheagan* ‘a gaff for the crabs’. See ‘cleap’, MacDonald and Gordon ([1971]: figure opposite p. 13). Cf. clep, clip ‘(fishing) gaff’ *DSL*.
- coaligeadh* vbl. n. ‘unloading coal’ **k^holiku**: *bha shinn ’* ~ *’-muigh anns a’ loch* ‘we were unloading coal out in the loch’. Cf. Eng. coal.
- crew* n. sg. **k^hru**: *ghaidh* ~ *’-bhàn* ‘a crew went down’; pl. ~’*chan*: *sia no seachd a* ~ **xruxan***. Cf. Eng. crew.
- cure-igeadh*: vbl. n. ‘cure (salmon)’ **k^huriku**: *yard mòr* ~ *sgadan* ‘a big herring curing yard’. See curer. Cf. Eng. cure.
- curer* n. ‘(salmon) curer’ pl. ~’*n k^hurarn*.: *na* ~ the (salmon) curers’. Cf. Eng. curer.

D

- dèil* n. ‘wooden board’ pl. ~*eachan tʃeləxan*: *na* ~ *’ bhiodh ’ duil air* ‘the wooden boards that would go on it’. Cf. Scots deil(l) ‘plank’ *DSL*.
- dìog* n. ‘dyke, wall’ **tʃi:k**: ~, *’s e clachan a th’ ann* ‘a dyke, that’s made of stones’. Cf. Eng. dyke.
- doctair* n. ‘doctor’ sg. **dəktar**: *aon* ~ ‘one doctor’; pl. ~’*n dəktarn*.: *cha robh ~’n ’ duil* ‘there were no doctors available (going)’. Cf. Eng. doctor.

- dressigeadh vbl. n. ‘dress’: *air do dh. yresiku** ‘you [are] dressed’. Cf. Eng. dress.
 drover **tro:var** n. ‘(cattle) drover’: *dè ’ bha ’ sin ach ~ mòr* ‘who (what) was there only a big drover.’ Cf. Eng. drover.
 duids n. **tuf^h** ‘ditch’. Cf. Scots dutch. NE Scots form of Eng. ditch *DSL*.

E-F

- eàrlas* n. ‘cash advance’ **ja:rlàs**: *dè ’ ~ ’ gheobhadh tu?* ‘what advance would you get?’, *deich tasan no ’ leithid eil’ ’ dh’* ~ ‘ten shillings or some equivalent advance’. See *àrlas*. Cf. Scots *airlis* ‘preliminary/ token payment’ *DSL*.
fàrlaing n. ‘tub for herrings awaiting gutting’ **fa:rlin**: ~, ‘*m boigs’ ’ bha ’ cumail a’ sgadan* ‘the farlan, the box to hold the herring’. Cf. Scots *farlan* ‘long box into which herrings are emptied for gutting’ Kynoch (1996: 29).
 felt n. f. **felt^h**: *agus ~ eil’ foidh’ an tosaich* ‘and other felt under it first’, *bha ’ n fh. n elt^h* eil’* ‘the other felt was’. Cf. Eng. felt.
 fillet¹ n. ‘fillet of fish’ pl. ~s **fla:ts**: *an tè ’ rinn na ~* ‘the woman who did the fillets’. Cf. Scots *fillat*, fillet ‘the flank’ Jamieson.
 fillet² vb. ‘fillet (fish)’ **fə ’lɪt**: ~ *i ceithir adagan* ‘she filleted four haddock’. See fillet¹.
 filletig vb. ‘fillet (fish)’: cond. *cha ~ eadh fə ’lɪtiku* ‘wouldn’t fillet’; vbl. n.: ~*eadh fə ’lɪtiku: gu math aig* ~ ‘good at filleting’. See fillet¹.
 fitig fitig vb. ‘fit’ **fit^hik**: cond. ~*eadh aid [na brògan]* A-one *i* ‘they fitted her perfectly’. Cf. Eng. fit.
fodar n .f. ‘straw’ **fə:tər**: ~ *orson na treabhair* ‘straw for the houses’, *tobh’chan ~ air a thoinneamh timcheall aid* ‘straw ropes wound round them’, *tharraingeadh tu’n fh. n ətər** ‘you’d pull the straw’. Cf. Scots *fod(d)er* ‘straw’ *DSL*.
*forcadh*¹ n. f. ~: *gu robh an fh. ən ərku** *agad* ‘you had the forking ([over] to do)’. Cf. Eng. fork.
*forcadh*² vbl. n. ‘fork’ **fərku**: ~ *a’ raon* ‘forking (over) the field’. Cf. Eng. fork.

G

- gutag* n. ‘gutting knife, same as *spratan*’ (q.v.): *n ~ gytak** ‘the gutting knife’. See *guttach* ‘(to) slit fish’, MacDonald and Gordon ([1971]: 25). See *gutigeadh*.
gutigeadh vbl. n. ‘gut (fish)’ **kytiku, kytiku**: *na boir’naich ’ ~ sgadan* ‘the women gutting herring’. Cf. Eng. gut.

K

- kill n. ‘kiln’ **k^hɪl**: *rachainn ’-mach gus an ~* ‘I’d go out to the kiln’. Cf. Scots *kill* ‘kiln’ Jamieson.
 kiltig¹ n. ‘creel strap’ **k^hɪlt^hik**. Cf. Scots *kilting* ‘lap of woman’s petticoat that is tucked up’ Jamieson.
 kipperigeadh vbl. n. ‘kipper’ **k^hɪpərɪku**: *bh’ aid ’ ~ aid* ‘they were kippering them’. Cf. Eng. kipper.

L

- làraidh* n. ‘lorry’ sg. **la:ri**: ~; pl. ~’n **la:rin**:: *na ~* . Cf. Scots *larrie* n² ‘lorry’ *DSL*.
 leader n. **ledar** ‘long net that goes out from the shore’: *bha ~* ‘there was a long net’. Cf. Scots *leader* ‘the messenger-rope of a line of drift-nets’ *DSL*.

- lèarag* n. 'larch' **le:rak**: *aisinnean* ~ 'larch ribbing'. See *lèarag* 'larch', Grannd (2013: 179). Cf. Scots *learack* 'larch' *DSL*.
- leth-deck* n. 'half-deck (on vessel)' **ˈlɛ:ɹɛkʰ**: ~ ' *bhiodh orr* ' '[those types of boats] used to have a half-deck on them'. Cf. Eng. *deck*.
- loibeil* n. 'certificate' **lɔipəl**: *pàipear gun cover*, ' *s e ~ a th' ann* 'a [piece of] paper without a cover (envelope), that's a certificate', ~, *a dhèanamh ur'd de sgadan an ur'd de mionadan* 'a certificate, for gutting (doing) so many herring in so many minutes'. See *loidhbeàil* 'document' Wentworth (2003: 203). Cf. Scots *libel* 'any piece of writing' *DSL*.
- loibeir* n. 'certificate' **lɔipər** 'same as *loibeil*' (q.v.).
- lug* n. 'lugworm' **lɔk**: ' *s e ~ ' b' fheàrr ors'n adagan* 'lugworm was best [as bait] for [catching haddock]'. Cf. Scots *lug* 'the worm called *Lumbricus marinus*' Jamieson.

M

- manager* n. f. '(female) manager': *bheireadh a' mh., ə vanəɟər** *bheireadh i not'chan de* 'the manager, she would take pounds off it'. Cf. Eng. *manager*.
- motion* n. 'movement, direction of current' **mo:ʃan**: *chitheadh tu am ~ aig a' mhuir* 'you'd see the sea's movement (current/ flow)', ' *dèanamh air a' harbour bhiodh (tu) ' cumail a' ~ aig cliathaich a' sgoth* 'making for the harbour you'd be keeping the [sea's] current at [facing (?) the boat's side', *nam biodh a' ~ à shìos* 'if the current were an easterly one'. Cf. Eng. *motion*.

P

- pacaigeadh* vbl. n. 'pack' **pʰakikʷ**: *na boir'naich ' ~ aid* 'the women packing them'. See *pac*.
- petrol* n. **pʰɛtəral**: ' *faighinn ~ 's ol' bhuaith* 'getting petrol and oil from him'. Cf. Eng. *petrol*.
- pic* n. f. 'pick-axe': *agus ' phic fikʰ** *air an ceann eil'* 'and the pick on the other end'. Cf. Eng. *pick*.
- pier* n. f. **pʰiər**: *cha robh ~ ann, gus a' phier ə fiər** 'there wasn't a pier, to the pier'. Cf. Eng. *pier*.
- pièrag* n. 'little pier' **pʰiərak**: *tha ~ beag an sin* 'there's a little small pier there' See *pier*.
- planntaigeadh* vbl. n. **pʰlāūtikʷ**: *da' bh' aid ' ~ 'm muntàt'* 'when they were planting potatoes'. Cf. Eng. *plant*.
- plasterigeadh* vbl. n. 'plaster' **pʰlastəriku**: *air a mheasgadh, agus bha e air a chur' ~ 'n-àird' mar sion* 'mixed, and it was put, plastering [it] up, like that'. Cf. Eng. *plaster*.
- plàtach* n. 'mat, made of bent-grass' **pʰlɑ:tax**. See *plàtach* Dwelly; *platach* 'rush mat ... used for placing the line on during baiting, hauling, etc', MacDonald and Gordon ([1971]: 14). See *plàtag*.
- plàtag* n. f. 'mat, made of bent-grass': ' *ph. flɑ:tak** *orson cumail a' lion* 'the mat for holding the fishing net'. See *plàtach*, *rashag*. Cf. Scots *plate* 'flat surface'.

R

- ràc* n. 'rake' **ra:k**: ~, ' *toir' car don an fheur* 'a rake, giving a turn to the hay'. Cf. Eng. *rake*.
- ràcan* n. 'little rake' **ra:kan**. See *ràc*.
- rashag* n. 'reed', pl. ~s **raʃaks**. See *plàtach* 'rush mat, also called a rashack', MacDonald and Gordon ([1971]: 14). Cf. Scots *rash* 'a rush, the plant' *DSL*.
- ripper* n. 'type of fishing-line' **ɹɪpər, ɹɪpʰər** 'vertical bar, equipped with hooks for fishing'. See *ripper* MacDonald and Gordon ([1971]: (illustration facing p. 14)). Cf. Scots *ripper* 'hand-line for catching cod', Kynoch (1996: 74).

S

- sacking n. ‘textile material’ **sak^hin**: ’ ~ ’ *bhiodh’ duil air* ‘it’s the sacking that would be put (go) on it’. Cf. Eng. sacking.
- seoc n. ‘chock’, pl. ~’*chan fòkxan*: ’ *cur’ -staigh na ~ anns a’* railway ‘putting in the chocks in the railway’. Cf. Eng. chock.
- setig vb. **set^hik**, past: ~ *sinn’ n* trap ‘we set the trap’. cf. Eng. set.
- sgiubh n. ‘coping’ **skū**: ~’ *chuireas aid, ’ ceangal mullach an taigh gus an tulchainn* – cement ‘they put a coping, attaching the house roof to the gable – cement’. Cf. Scots skew ‘coping, stone of coping’ *DSL*.
- sgoth n. ‘boat’ sg. ~ **sko**: *dà ~ mòr sgadan* ‘two big herring boats’; pl. ~’*n sko:n*: *gus na ~ ac’* ‘to their boats’. Cf. Scots scow n¹ ‘flat-bottomed boat. *DSL*.
- sgrath n. ‘crust’ **skra**. Cf. Scots scraw/ skraw ‘turf, sod’ *DSL*.
- sgrathag n. ‘turf, sod’ pl. ~*an skra:kən*: *tugh’ agus ~* ‘thatch and sods, that’s turf – heather turf was better’, *rachadh ~ air* ‘sods would be put (go) on it’. See *sgrath*.
- sgruthan n. ‘corn/ hay rick’ **skru-an**: ~, *sin aghad’ n-àird’ air’ chèil’* ‘a stook, that’s up on [top of] each other’. Cf. Scots scroo ‘small rick of corn/hay’ Kynoch (1996: 78).
- sguad n. ‘working party’ **skuət**: ~ *orson tionail am buntàt’* ‘a working party to harvest (collect) the potatoes’. Cf. Scots squad ‘a crew’ Warrack.
- sguil n. ‘creel’ sg. **skul**: ~ *mòr iasg do pollaich* ‘a big fish-creel of cod’, *anns a’ ghob aig a’ sguil* ‘in the creel’s opening’; *sguil-lìn*: ~ **skul’lìn** ‘fishing-line basket’; pl. *sguileachan skuləxan*: ’ *chur na ~ air, seachd ~* ‘to put the creels on it, seven creels’. Cf. Scots scull ‘shallow wicker basket’ *DSL*.
- sguileag n. ‘little creel’ **skulak**: *chuirinn an mo ~* ‘I’d put in my little creel’. See *sguil*.
- shed n. f. **fæt**: ~ same as *bothan* [‘shed’], *aig cùlaibh’ ~* ‘behind the shed’, *gus an t-~ a’ dʒæt** ‘to the shed’. Cf. Eng. shed.
- shed-smoicidh n. f. ‘(fish) smoking shed, kiln’: ’ *n t-~ a’ dʒæt** **smək^hi**. See *shed, smoic, taigh smoicidh*.
- sheltie n. ‘Shetland pony’ **fəlt^hi**: *chan e mo ~-as’* ‘not my Shetland pony’. Cf. Scots sheltie ‘horse of the smallest size’ Jamieson.
- slash n. ‘whip’ sg. **slaf**: *thug e aon domh-s’ leis a’ ~ anns a’ cheann* ‘he gave me a blow (one) with the whip on the head’; pl. ~’*chan slafxan*: *an Sasainn, na ~’ th’ ac’* ‘in England, the whips they have’. Cf. Scots slatch ‘slap’.
- smocaig vb. ‘smoke (except tobacco)’, cond.: ~*inn smək^hikip*: ~ *aid* ‘I’d smoke them’; past: ~ *smocaig smək^hik*: ’ *siud ~ mi aid* ‘I smoked them’; vbl. n.: *smocaigeadh smək^hiku*: *dè’ tha thu’ ~ an t-iasg leis?* ‘what do you smoke the fish with?’ See *smocaig* ‘smoke (fish)’ Wentworth (2003: 710). Cf. Eng. smoke.
- soundaig vb. ‘to sound, take sounding’, cond.: *shoundaigeadh hʁuntiku**: ~ *aid an t-uisg’* ‘they’d sound the water [in navigation]’. Cf. Eng. sound.
- spealltadh vbl. n. ‘split, make spelding (of)’ **spjauht^hu**: *bradan’ ~ air a chùlaibh* ‘to split a salmon at the (its) back’. See *spealltainn*. Cf. Scots spel(d) ‘split, cut, slice open (especially fish to dry)’ *DSL*.
- spealltag n. ‘smoked dried haddock, whiting etc, “spelding” in local Eng.’ sg. **spjauht^hak**: *cheannaich thu ~ an sin* ‘you bought a spelding there’; pl.: ~*an spjauht^hakən*: *na ~’ thoir’ a-mach* ‘to bring the speldings out’. Cf. Scots spelding ‘split and dried/smoked fish’ *DSL*.
- spealltainn vb. ‘make “spelding” (of fish)’, cond.: 1sg.: ~*inn spjauht^hipip*: ~ *aid* ‘I’d make speldings of them’. The suffix *-ainn* used here instead of local *-ig* appears to indicate borrowing via another Gaelic dialect. See *spealltadh*.

- spit n. ‘spike for insertion through fish before smoking’ sg. **spit**: *air a’* ~ ‘on the spike’; pl. ~’*chan spitxan*: *air na* ~ ‘on the spikes (“tinters” in local Eng.)’. Cf. Eng. spit ‘rod’.
- stac’ n. ‘frame for supporting/ extended fishing nets’ **stak**: *chuir e’ lion-as air a’* ~ ‘he put this net on the frame’. Cf. Scots stake/ stack ‘post’.
- sumag n. ‘sop, bunch’ sg. **sumak** ‘three or four strands of rushes’, ~ *no dhà fodar* ‘one or two bunches of straw’; pl. ~*an sumakən*. Cf. Scots summock ‘cloth/ pad under pack-saddle’; summer ‘packhorse’ *DSL*.

T

- talp n. pl. ~*an* ‘boat ribbing’ **tʰaləpən**: *cho cruaidh ris na* ~, *na rib’chan ann an sgoth* ‘as hard [in temperament] as the ~, the ribbing in a boat’. See *tailb* ‘squarish metal oarlock’ /tʰaləb/ Dorian 1978: 161); *talp* ‘rowlock’ Faclair Beag. Cf., possibly, Eng. thole-pin.
- teasaigeadh vbl. n. ‘tease (wool)’: *tha’n cluaimh air a th. hisiku** ‘the wool has been teased. Cf. Eng. tease.
- tiopaig n. ‘tip, tippet (of fishing line)’ pl. ~*ean* ‘tippings (lengths of horsehair) attaching to fish-hooks’ **tʰɪpikən**: *orsh’n dèanamh* ~, *orsh’n na dubhan’n*, *orsh’n a’ loidhn’* ‘to make tippets, for the hooks, for the fishing line’. See cheepick ‘part of line where fish-hook attached’ MacDonald and Gordon [1971]: 12. Cf. Scots tip, tippin ‘horsehair cord to attach hook to line’ *DSL*.
- tobh’ n. ‘rope’ sg. **tʰyʊ**: ~ *air aig aon cheann’s* ~ *aig’n ceann eil’* ‘a rope at one end and a rope at the other end’; ‘tow’: *thoir ~ di’-stech anns a’ phort* ‘to give her a tow into the port’; pl. ~’*chan tʰyuxan*: ~, *fodar air a thoinneamh timcheall aid* ‘ropes, straw twisted round them’. See *tobh’* ‘rope’ Grannd (2013: 252). Cf. Scots tow ‘rope; cord’ *DSL*; tow ‘rope of any kind’ Jamieson.
- tongas n. ‘tongs’ **tʰŋkəs**: ~ *agus òrd* ‘sledge hammer and tongs’. Cf. Eng. tongs.
- trap¹ n. ‘snare’ **tʰrapʰ**: *m beil ~ aghad da, ~ rabaid?* ‘have you a trap for it, a rabbit trap?’. See trapper. Cf. Eng. trap.
- trapper n. animal hunter’: *bha e’n a th. rapar** ‘he was a trapper’. See trap¹. Cf. Eng. trap.
- traveller n. ‘travelling salesman’ pl. ~’*n tʰravlarn*: *bhiodh ~’ tighinn an seo* ‘travellers used to come here’. Cf. Scots traveller ‘travelling merchant’.
- trubhail n. ‘trowel’ **tʰrual**: *chuireadh aid ~’-staigh, leis a’ chreubhach* ‘they’d put a trowel in, with the clay’. Cf. Scots truel ‘trowel’ *DSL*.

V

- vent n. sg. **vən**, **ventʰ**: *anns a’* ~ S, *bha* ~, *-nis*, *’ duil troimh’* ‘there was a vent, now, going through’, *ris a’* ~ *’ sion* ‘to the vent there’; pl. ~’*chan ventʰxan*: *mu d’robh ~’ sin* ‘before there were vents there’. Cf. Eng. vent.

W

- weighigeadh vbl. n. ‘weigh’ **wɪ-ikʊ**: *bha e’ gabhail crùn orson a’ hunder’-weight da’ bhiodh e ~ e* ‘he’d take five shillings per hundredweight when he’d weigh it’, *ors’n’ bhith’ ~* ‘for weighing’. Cf. Eng. weigh.
- weightigeadh vbl. n. ‘weigh’ **wɪtʰ-ikʊ**: *bh’ aid’ gabhail crùn orson ~ an t-iasg* ‘they’d take five shillings for weighing the fish’. Cf. Scots weight ‘to weigh’ Jamieson.
- wire n. ‘wire’ sg. **wɪr**: *’ cur ~ air (an tugh’)* ‘putting wire on ([to hold] the thatch)’; pl.: ~’*ichean wɪriçən*: ‘wires’; ~’*figh’ wɪriçən fi* ‘knitting needles’; ~s **wɪrs**: *agus na ~* ‘and the wires’. Cf. Eng. wire; Scots wire ‘knitting needle, generally in the pl.’ *DSL*.

Y

yard n. **ja:rd, je:rd**: *tha ~ mòr thall ann an sin* ‘there’s a big yard over there’, *thug aid a’ ~ mòr a-bhàn* ‘they demolished (took down) the big yard’, *gu ~ Patterson* ‘to Patterson’s yard’. Cf. Scots yaird, ye(a)rd ‘yard’ *DSL*.

(2) FOOD, DRINK AND CONSUMABLES: Items, Preparation and Storage

A-B

adag n. ‘haddock (fish)’ sg. **atak**; pl. *~an atakən*. Cf. Eng. haddock.

biosgaid n. ‘biscuit’ sg. **pʁskaf**; pl. *~an pʁskafən*: *~ mòr, cruaidh* ‘big, hard biscuits’. Cf. Eng. biscuit.

bracbhast n. ‘breakfast’ **prakwast, prakuast**: *~ ’s dithead* ‘breakfast and lunch’. Cf. Scots brakwast ‘breakfast’ *DSL*.

brose n. ‘(breakfast) meal of uncooked oatmeal’ **pro:s**: *mur dèan thu ~* ‘before you make brose’. Cf. Scots brose ‘oatmeal or peasemeal mixed with boiling water, milk, colewort or the skimmed fat of soup, etc.’ Warrack.

broth n. ‘broth, soup’ **prətʰ**. Cf. Scots, Eng. ‘broth’.

buntàt n. ‘potato, potatoes’ **pʰə'tʰa:tʰ, pən'tʰa:tʰ, pə'tʰa:t, pə'ta:tʰ**: *~ ’s sgadan mar ’s àbhaist* ‘potatoes and herring as usual’, *aon bh.* ‘a single potato’; pl. (rarely noted) *~an: pə'tʰa:tən* ‘*thional* ~ ‘to harvest potatoes’. See *muntàt*. A similar range of forms exists in other regional dialects: Dorian (2010: 156-58, 225) selects this word as a sample variable in her study of variation in a neighbouring dialect. Cf. Scots patatie, pitato etc. *DSL*.

burn n. ‘fresh water’ **purn**: *le ~ fuar* ‘with cold water’, *frachd* ~ ‘two pails borne on a yoke’. Cf. burn ‘stream; water drawn for domestic use from well/fountain’ *DSL*.

C

cake n. **kʰe:kʰ**: *~ deis d’aran, ~ mòr brèagh*. ‘a big cake [made] of bread, a fine big cake’. Cf. Eng. cake.

coibheag n. ‘edible crab’ sg. **kʰʷi-ak, kʰʷi-ak**: *gheobhadh sinn ~ mòr* ‘we’d get a big crab’; pl.: *~an kʰʷi-akən, kʰʷi-akən*: *giomaich is ~* ‘lobsters and crabs’. Cf. *caoidheag* ‘an edible crab’ /kʰʷi:ag/ ‘edible crab’ Dorian (1978: 159). Cf. Scots quoyack ‘stirk’ *DSL*; quoyach, quoyach, queock, quyok ‘cow of two years old’ Jamieson; re. name-avoidance in fishing see Ní Fhloinn (2015: 117-18, 278), cf. also the following account from Co. Kerry in SW Ireland: *Thug aníos dhá phortán as aon chumar amháin, agus do thug leis iad mar a rabhas-sa im stad. Do thug dom le coimeád iad, collach agus fuaisceán – sin é an ainm do bhíonn orthu so do bhíonn in aon chumar amháin. Collach an ceann fireann ...* ‘He lifted two crabs out of a single channel, brought them to where I was and presented them to me, a boar and a ewe, that’s how they name these when they’re found in one channel. The boar is the male.’ Ó Coileáin (2002: 30).

congo n. ‘cognac’ (ocular term?) **kʰŋgo**: *am botal ~* ‘the bottle of cognac’. Cf. Scots ‘a cuppie o’ congo’ *DSL* s.v. tick¹, v.

cookigeadh vbl. n. ‘cook’ **kʰukʰikʷ**: *gum b’ urr’n di-s’ ~* *dhèanamh* ‘that she could cook’. The inherited term *còcaireacht* ‘cooking’ is well known. Cf. Eng. cook.

crabharsag n. ‘gooseberry’ **kʰrʷufak**. See *cnaimhseagan* pl. ‘gooseberries’ /kʰrʷu:šagən/ Dorian (1978: 163); *crobhsag* ‘gooseberry’ Wentworth (2003: 319). Cf. Scots grozart ‘gooseberry’ Kynoch (1996: 40).

crabharsan n. pl. ‘gooseberries’ **k^hryursən**. See *crabharsag*.

crùnair n. ‘gurnard’ pl. ~*n* **k^hru:narn**:: *gheobhadh sinn pollaich, ’s leòbagan ’s ~’n* ‘we’d get cod and flounders and gurnard’. C Scots crooner ‘gurnard’ *DSL*, Watt (1989: 13), and Warrock, who cites the folk etymology connecting the name with the vocal noise ‘to croon’.

cùdainn n. ‘small tub’ **k^hu:tip**: *bha ~ ’aic* ‘she had a small tub’. Cf. Scots coodie, cudie ‘small tub’ Jamieson.

cuiteag n. ‘whiting’ sg. **k^huifak**; pl. ~*an* **k^huifakən**: ‘*creic pollaich is ~* ‘selling cod and whiting’. Cf. Scots quhyting *DSL*.

D

diontag n. unidentified fish **fynt^hak**: ‘little fish [lives] among pools’, very likely *Blennius pholis*, the shanny or common blenny. Cf. Scots *junt, jund³*: ‘squat, clumsy person’ *DSL*.

drap n. ‘drop’ **trap**: *cha tèid ~ liquor sìos nam amhaich* ‘a drop of liquor won’t go down my throat’. Cf. Scots drap ‘drink’ *DSL*.

drapag n. ‘little drop’ **trapak**: ~ *a ruigeadh an cridh* ‘a little drop to warm (reach) the heart [re. whisky as part of fisherman’s lunch taken at sea]’. Cf. Scots drappie ‘drink’ *DSL*.

F

flùr² n. ‘flour’ **flu:r**: *aran ~* ‘white bread’. Cf. Scots flour, flooer ‘wheaten flour’ *DSL*.

G-M

gill n. ‘measure of spirits’ **ɟyl**: *chuir i ~* ‘liquor *anns am botal* ‘she put a gill of spirits in the bottle’. Cf. Eng. gill.

liquor n. ‘strong alcoholic drink; intoxication’ **likar**: *chuir i ’ ~ anns am botal* ‘she put the drink into the bottle’, *diabhail do fear orson ~* ‘a man much given to the drink’, *nàbaidh’n gu don’ le ~* ‘neighbours under the influence of drink’, *cha b’ urr’n da ’ thighinn leis a’ ~ às* ‘he couldn’t get out because he was drunk’, ‘*tighinn dachaigh làn ~* ‘coming home quite drunk’, *cha tèid mis’ gu ~ tuillidh* ‘I’ll not drink in future’. Cf. Eng. (strong) liquor.

lobhan n. ‘second day’s broth’ **lovan**. Cf. Scots lowance/ lowins ‘ration of food, drink, money (given to beggar)’ *DSL*.

lof n. f. ‘loaf’ sg. **lɔf**: *siubhail ’s faigh ~* ‘go and get a loaf’, *dè tha ~ an-diugh? tha i seachad dà thastan* (fem. pron. *i* re. *lof*) ‘what is [costs] a loaf today? It’s more than two shillings’; pl. *lof’chan* **lɔfxan**: *trì ~ orson tastan* ‘three loaves for a shilling’. Cf. Eng. loaf.

loom n. ‘soupy liquid’ **lum**: *thoir a’ ~ do na tatties* ‘take the boiled water off the potatoes’. See *lùn* ‘the water vegetables have been boiled in’ /lū:m/ Dorian (1978: 160).

muisginn n. ‘mutchkin of whisky’ **mɪʃ^hkən**. Cf. Scots mutchkin/ musken ‘measure of whisky, three-quarters of one pint’ *DSL*.

muntàt ‘potato’ n. ‘potato, potatoes’ **mə(n)^lta:t, mə(n)^lta:t^h, mə(n)^lt^ha:t^h**: *tha ’m ~ lobht* ‘the potatoes are rotten’, ‘*plocadh am ~* ‘mashing potatoes’, *cha robh ~ san dùthaich* ‘there wasn’t a potato in the region’. See *buntàt*. Cf. Scots patatie, pitato etc. *DSL*.

murcan n. ‘paddle cock, lumpsucker’ sg. **murk^han**: ~ ‘rock turbot (in local Eng.)’; pl. ~*n* **murk^han**:: *bha boineid orr’, bh’aid fast’ ris na creagan* ‘they had caps on them, they

were attached to the rocks'; *murcans* **murk^hans**. Cf. Scots murcock (Firth of Clyde), though applied there to separate species, PLEURONECTIDAE Common dab: *Limanda Limanda*, the term may be formally related, Watt (1989: 7). Re. rock turbot, see Watt (1989: 24): 'catfish with head cut off and skinned'.

P

peadaran n. 'sweet; confectionery' sg. **p^het(ə)ran**: 'n *gabh thu* ~? 'will you have a sweet?', ~, *fear cruinn mar ubhall* 'a sweet, one round like an apple'; pl. ~'n **p^hetəran**., **p^hetərn**:: 'brìunadh ~ 'crunching sweets'. See *peabaran* 'boiled sweet, a sweetie' /pəbəran/ Dorian (1978: 160). Cf. Eng. peppermint.

plaiseag n. 'plaice' **p^hlajak** (*pollach* is the term in general use). Cf. Scots plash/ splash fluke, plashach, splashack 'plaice' Watt (1989: 8). Note suffixes -ach, -ack denoting borrowings from Gaelic.

plocadh vbl. n. 'mashing' **p^hlaku**: *bha i* ' ~ 'm *muntàt* 'she was mashing the potatoes', ' ~, 'briseadh am muntàt' 'mashing, pounding the potatoes'. Cf. Scots plock 'block'.

plocan n. 'mashed potatoes' **p^hlakan**: 'dèanamh ~ do leanabh 'making mashed potatoes for a child'. Cf. Scots plock 'block'.

poit-teatha n. 'teapot' sg. **p^hot^he**:: *aon* ~ 'a single teapot'; pl. *poit'chan teatha* **p^hot^hxan^he**. Cf. Eng. teapot.

praidhigeadh vbl. n. 'fry' **p^hra-iku**: ~. See *prighig* 'fry' /p^hraig/ Dorian (1978: 156); *praidhpan* 'frying-pan' Wentworth (2003: 295). Cf. Eng. fry.

S

salmon n. **sa:man** a' ~, *caob* ~ 'the salmon, a piece of salmon'. This term may be used in place of the Gaelic word *bradan* in fishing communities, re. name-avoidance, see Ní Fhlóinn (2018: 99, 274, 285). Cf. Eng. salmon.

scaggie adj. 'tasteless' **skaki**: *an teatha sin, tha e* ~ 'it's tasteless, that tea'. Cf. Scots scaggie 'tarnished, shabby' DSL.

scaup n. 'mussel scalp' **ska:p^h**. Cf. Scots scaup 'bank for shellfish in the sea' DSL.

sgèap n. 'bee-hive', pl. ~'chan **sķapxan**: *bios na* ~ 'n-àird' 'mach an sin, anns na flùraichean' 'the hives are up out there, in the flowers'. Cf. Scots skep 'beehive' Kynoch (1996: 82); skep(pe), scape 'bee-hive made of twisted straw' Jamieson.

sliseag n. 'fried slice of mashed potatoes', popular as a breakfast dish, pl. ~an **slifakən**. See slishacks, MacDonald and Gordon ([1971]: 52). Cf. Scots slish, sleesh; also sleeshack, sleeshoch n., 'a dish composed of sliced potatoes grilled' DSL; the diminutive suffix, representing -ag, identifies the latter two forms as Scots borrowings from Gaelic.

smoc n. 'smoke' **smək^h**: 'gabhail ~ 'n deaghaidh èirigh' 'having a smoke after rising [from sleep]'. Cf. Eng. smoke.

smoicèadh vbl. n. 'smoke' **smək^hu**: *bha sinn* ' ~ *sin orson pìob* 'we were smoking that for a pipe'; gen. *smoicidh*: see shed *smoicidh*, *taigh smoicidh*. See *smocadh*. Wentworth (2003: 710). Cf. Eng. smoke.

snaoisean n. 'snuff' **sni:fan**. See *snaoisean* 'snuff' Grant (2013: 280). Cf. Scots sneeshin 'snuff', Kynoch (1996: 84); sneeshin, sneezing 'snuff' Jamieson; 'from Eng. "sneezing" in "sneezing powder", the old name for snuff' Macbain (1911: 332).

snèip n. 'turnip' pl. ~ean **sne:pən**: *buntàt' agus* ~ 'potatoes and turnips'. See *snèip* 'turnip' /snē:p^h/ Dorian (1978: 168), Grant (2013: 320); *snèip* 'turnip' Wentworth (2003: 833). Cf. Scots neep 'turnip; swede' DSL.

- sop n. ‘drop, dregs of liquid’ **sɔp^h**: *gheobh thu scent a’ liom (lionn) bho ~ an tum* (= tun, q.v.) ‘you’ll get the smell of the beer from the dregs of the barrel. Cf. Scots sop ‘juice, moisture’ Jamieson.
- snòitean n. ‘snuff’ **snɔʃan**. See *snaoisean*. Cf. Scots snitian, same as ‘sneeshin’ Warrack.
- stoc n. ‘stock, stem’ **stɔk**: ~ *càl* ‘a cabbage stalk’. Cf. Scots ‘stalk of a plant, particularly of the cabbage family’ *DSL*.
- sucaidh-surag n. pl. ~s **ʃuki^hsuraks** ‘leaves of a certain plant, same as *suc-suragan*’. Cf. Scots sowrock/ sourack ‘sorrel’ Jamieson.
- suc-surag n. pl. ~an ‘leaves of certain plant’ **ʃuk^hsurakən**: ‘green leaves of plant growing in marshy ground’. See *seòg-siaradh*, Dorian (1978: 161), *súraic* ‘suck (sweets)’ Ó Dónaill. Cf. Scots sook sooracks ‘couch grass’, *Ling. Atlas Scot.* (II: 87); soukie sourocks ‘wood-sorrel’ *DSL*, the diminutive suffix *-ag*, again identifying the latter two forms as Scots borrowings from Gaelic.
- suc-suraidh adj. ‘sour’ **ʃuk^hsuri**: *tha ’m bairn* ~ ‘the milk is sour’. See *suc-surag*.
- suc-suran n. pl. ~n ‘leaves of certain plant’ **ʃuk^hsuran**:: ~ ‘same as *suc-suragan*’ (q.v.).

T

- teatha n. ‘tea’ **t^he**:: *’ duil ’ ghabhail* ~ ‘going to have tea’, *cùp* ~ ‘a cup of tea’, *atailean bheag* ~ ‘a little drop of tea’. See *poit-teatha*. Cf. Scots tay/ tey/ tai ‘tea’ *DSL*.
- tommy n. ‘loaf’ **t^hɔmi**: *dh’ìth e fichead* ~ ‘he ate twenty loaves’. Cf. Scots tammy/ tommy ‘(small, coarse) loaf’ *DSL*.
- tumbaca n. ‘tobacco’ **tə^hbak^h, tə^hpak^h, tə^hbak^ha, tə^hpak^ha, t^hə^hbak^h, t^hə^hpak^ha, t^həm^hbak^ha**: *cha chagnainn* ~ ‘I wouldn’t chew tobacco’, *tha èis* ’ *smoicheadh* ~ ‘he’s smoking tobacco’, *làna na thèid air ’ bhòrd do* ~ ‘the full of (what will go on) the table of tobacco’. Cf. Scots tobaka, toubac, tombakgow, dubaces *DSL*.
- tun n. ‘tun, cask’: *gheobh thu scent a’ liom (lionn) bho sop an ~ du:m** ‘you’ll get the smell of the beer from the drop in (of) the cask’ (local saying indicating evidence of something discovered after the event). Cf. Scots toun ‘tun, chiefly used for the transportation of wine’ *DSL*.

(3) HOUSEHOLD: Construction, Building, Layout, Contents

B

- bell n. pl. ~ *achan* **bɛlɔxan**: *feumaras tus’ na ~ uil’ sin a ghlanadh* ‘you have to clean all those bells’. Cf. Eng. bell.
- blangaid, n. ‘blanket’ **plɔŋkɔtʃ**: *criomag* ~ ‘a bit of blanket’, *leth* ~ ‘half a blanket’. See *plangaid*.
- bobhail n. ‘bowl’ sg. **pɔul**: ~ *mòr fiodh* ‘a big wooden bowl’; pl.: ~*eachan*: *gu leòr a bhobhaileachan* **vɔulɔxan*** ‘plenty of bowls’. Cf. Scots bowl [bɔul] *DSL*.
- boigs’ n. ‘box’ sg. **pɔkʃ**: *còig not’chan am* ~ ‘five pounds per box’; pl. ~*an* **pɔkʃən**: *saoraichean ’ dèanamh na* ~ ‘carpenters making the boxes’. Cf. Eng. box.
- boigsean n. ‘little box’ **pɔkʃən**: *tha mi gràinich leis a’ bh.* ‘I’m tormented by the little box’ (re. researcher’s tape-recorder). See *boigs’*.
- bolt n. ‘metal rod’ **pɔlt^h**: *bha ~ leth rathad ’n-àird* ‘there was a rod halfway up’. Cf. Eng. bolt.
- boltan n. ‘little bolt’ **pɔlt^han**: ~ *agus claidhean* ‘a little bolt and a knob’. See *bolt*.

- brann-dair* n. ‘brander (iron roasting grill)’: sg. **prāūtār**: ~ *orshon ròstadh* ‘a brander for roasting’; pl. *brann-d’richean* **prāūtriçan**: ‘*creic* ~ ‘selling branders’. Cf. Scots brander ‘gridiron’ Kynoch (1996: 10).
- brodan* n. ‘poker’ **pratan**. Cf. Scots brod, brode ‘sharp-pointed instrument’ Jamieson.
- brush n. ‘brush’ **prɔɪʃ**, **prɔɪf**: ~ *orson tastan no dhà* ‘a brush for a shilling or two’. Cf. Eng. brush.
- bucaid* n. f. ‘bucket’ **pukatʃ**: *tha ’ bh.-as orshon uisg* ‘this bucket is for water’. Cf. Eng. bucket.

C

- cabhsair* n. ‘paved area’ **k^hausar**: ~ ‘(farm) street outside door’. Cf. Scots caus(s)ey ‘a causeway, street’ Warrack.
- chanty n. ‘chamber-pot’ **ç^hant^hi**: *dè ’ tha aid ’ duil ’ thoir ’ dut ach sionn* ~ ‘what are they going to give you but an old chamber-pot’. Cf. Scots chanty ‘chamber-pot’ *DSL*.
- cidsin* n. ‘kitchen’: *ch. xɔɪç^hin** *làn do ceò* ‘the kitchen full of smoke’. Cf. Eng. kitchen.
- clòsaid* n. f. ‘bedroom’: *a’ ch. ə xlo:satʃ** *bha ’-stech ’ sin* ‘it’s the bedroom that was in there’. Cf. Scots closet ‘small room, private chamber’.
- clout n. f. ‘patch’: *air mo chòt*, *’ ch. xlvut^h** ‘on my coat, the patch’. See *clùd*. Cf. Scots clout ‘patch, rag, shred of cloth’ Warrack.
- clùd* n. ‘(piece of) cloth’: *’ n ~ g^hu:t** *a bh’ air a’ sguil* ‘the cloth that was on the basket’. See clout.
- clùd soithichean* n. ‘dishcloth’ sg. **k^hu:t se:çan**; pl. *~an soithichean* **k^hu:tæn se:çan**. See *clùd*.
- cockatoo n. ‘cockatoo, parrot’ **k^hɔka:tu**: *dè ’ thug e leis ach* ~ ‘what did he bring but a cockatoo’. Cf. Eng. cockatoo.
- couch n. pl. *~’chan* **k^hu:ç^hxan**: *bha ~ fiodh ’ duil ’ n uair sin* ‘wooden couches were the norm (going) at that time’. Cf. Scots cooch.
- coup n. ‘midden’: *gun do thuit e anns an ~ gu:p^h** ‘that he fell in the midden’. Cf. coup ‘rubbish tip’ *DSL*.
- creathailgeadh* vbl. n. ‘re. cat, show off’ **k^hre:liku**: *tha ’ n cat a’ ~* ‘the cat is showing off’. Cf. *creathail* from Eng. cradle?
- creigeil* n. ‘griddle’ **k^hre:kəɬ**, **k^hre:kəl**: *bha ~ ac* ‘they had a griddle’. Cf. Scots girdle.
- creigeilean* n. ‘porridge stick’ **k^hre:kəɬan**, **k^hre:kəɬan**: ~, *’ tha sin or ’ n broth no lit* ‘a porridge stick, that’s for broth or porridge’. Cf. *creigeil*. Local Eng. ‘spirtle, spurtell’. See spurtell ‘stick with which pottage, broth etc. are stirred when boiling’ Jamieson.
- cuibhleag* n. ‘boot-jack’ **k^hwi:lak**: *sin ~ agad* ‘that’s a boot-jack’, diminutive of *cuibhle*, from Eng. ‘wheel’.
- cuibhrig* n. ‘(bed) cover’ sg. **k^huirik**: *bha ~ ac* ‘they had a bed cover’; pl. *~ean* **k^huirikən**. See *cuibhrige* ‘bedspread’ Wentworth (2003: 64). Cf. Scots covering/cowering ‘bed-cover’ *DSL*.
- cùirtean* n., ‘curtain’ pl. *~’n* **k^hu:rstan**: *~ uil ’ timcheall air* ‘curtains all around it’. See *cùrtan* ‘curtain’ Wentworth (2003: 177). Cf. Scots courtain.
- cùirtidh* n. ‘curtain’ pl. *~’n* **k^hu:rstin**. See *cùirtidh* ‘a curtain’ /k^hu:ršTi/ Dorian (1978: 164). Cf. Scots courtine.
- cùp* n. ‘cup’ sg. **k^hu:p^h**: *thoir ~ teatha eil ’ domh!* ‘give me another cup of tea!’; pl. *~achan*, *~’chan* **k^hu:p^həxan**, **k^hu:p^hxan** *trì ~’chan* ‘three cups’. See *cùpa* ‘cup’ /k^hu:p^h, k^hu:b/ Dorian (1978: 158). Cf. Scots coup, cowp.

*cupall*² n. ‘house-timber’ sg. **k^hupət**: *tha ~ anns a’ mhullach* ‘there’s a couple in the roof’; pl. *cuplaichean k^hupfiçan*: ‘n tablin aig ’n taigh ’m beil na ~’ restigeadh ‘the gable coping of the house where the couples rest’. Cf. Scots. couple/ coupill ‘rafter’.

D-F

dresser n. ‘cupboard, press’ sg. **trəsar**: ~ *beag* ‘little cupboard’. pl. ~’n **trəsarn**:. Cf. Eng. dresser.
easin n. ‘eaves of building’ **esin**: *aig an ~ aig an taigh* ‘at the eaves of the house’. Cf. Scots easin(s) ‘eaves of building’ *DSL*.

faidhrean n. pl. ~s ‘fairings, house furniture bought by newly-weds’ **fe:rans**: *ghaidh aid ’-steach orson ~* ‘they went in for the fairings’. See *faidhridhean*. Cf. Scots fairin ‘treat, present bought at fair’ Kynoch (1996: 28).

faidhridhean n. pl. ~’n ‘fairings, furniture bought by newly-weds’ **fe:rin**:. ‘*g iarraidh na ~ aic*’ ‘to get her fairings; ~s **fe:rins**: *th’ aid air falbh orsh’n na ~ ’n-diugh* ‘they’ve gone for the fairings today’. See *faidhrean*. Cf. Scots fairin ‘treat, present bought at fair’ Kynoch (1996: 28).

flat n. ‘saucer’ **flat^h**. See *flat* ‘saucer’ Grannd (2013: 256). Cf. Scots flet ‘saucer’ Jamieson.
furntaraidh n. ‘furniture’ **fyrntəri**, **fyrntəri**: *na rudan ’ bha i ’ faicinn*, ~ ‘the things she was seeing, the furniture’. Cf. Scots furniturie *DSL*.

L

linnteal n. ‘door-entrance’ **li:nŋfal**. Cf. Scots lindle ‘threshold of door’ *DSL*.

lodgigeadh n. ‘lodgings, accommodation’ **lvŋfiku**: ~ ‘*fhaighinn*’ ‘to get accommodation’. Cf. Eng. lodging.

lòsaidh n. ‘window pane’ **lò:si**: See *lòsaidh* ‘window pane’ /lò:si/ Dorian (1978: 160). Cf. Scots lozen ‘pane of glass’ *DSL*.

lusabhar n.: ‘match’ **lusəvar**. See *sponng*. Cf. Eng. lucifer ‘match’.

P

pail n. ‘pail, bucket’ sg. **p^hel**: ~ *bainn* ‘a pail of milk’, *ghabh mis’ a’ stòl ’s am ~* ‘I took the stool and the pail’; pl.: ~*eachan p^heləxan*: *dhèanadh aid pitcher’n is ~* ‘they used to make pitchers and pails’. Cf. Eng. pail.

pan n. ‘(frying-) pan’ sg. **p^han**: ‘*cumail ~ mòr*’ ‘keeping a big pan’, ‘*m beil toll air poit is ~ agad?*’ ‘have you a hole on pot and pan?’ (from traditional call of Traveller tinsmiths touting for business); pl. ~*achan*: ~ **p^hanəxan**. Cf. Eng. pan.

pasaid n. ‘passage(-way)’ **p^hasaf**: *anns a’ ph*. ‘in the passage’. Cf. Eng. passage.

phonograph n. **fəniɡraf**: *bha e ’ toir’ a’ ~ da* ‘he was giving (intended to give) him the phonograph’. Cf. Eng. phonograph.

pigean n. ‘little container’ **p^hiçan**: *fast’ anns am ~* ‘stuck in the jar’. See *pigean* ‘jar’ Grannd (2013: 171). Cf. Scots pig ‘(earthenware) container, pot, jar, pitcher’ *DSL*.

pioctair n. ‘picture’ sg. **p^hykitar**: *da’ bha e foreign cheannaich e dà ph*. ‘when he was abroad he bought two pictures’; pl. ~’n **p^hykitar**:. *chì thu ~, sionn ~ ~ leis, mar sin* ‘you can see pictures, old pictures with it, like that’. See *piottar*: *am ~ /ə biT:ar/* Dorian (1978: 180). Cf. Scots picter ‘picture’.

pitcher n. ‘jug, pitcher’ sg. **p^hyt^har**: *air beulaibh am ~* ‘in front of the pitcher’; pl. ~’n **p^hyt^harn**:. *dhèanadh aid ~ ’s pailachan* ‘they used to make pitchers and pails’. Cf. Eng. pitcher.

- plangaid* n. ‘blanket’ **p^hlan̩kat̩f**. See *blangaid*. Cf. Scots planket *DSL*.
plàt n. ‘plate’, pl. **p^hta:txan** *trì cùpan ’n ’s* ~ ‘three cups and plates’. Cf. Eng. plate.
poit n. ‘pot’ sg. **p^hɔ̃f^h**: ~ *òr* ‘a pot of gold’; pl. ~ *’chan p^hɔ̃f^hxan: na* ~ ‘the pots’. Cf. Eng. ‘pot’.
praze n. ‘old-style fireplace’ **p^hres**: *dhèanadh aid àit’-tein’ ’n-àird*, *air a shuidh*, *’-staigh air an teallaich air an ùrlar. Agus sin aghad ’rud ris an canadh aid* ~ ‘they used to make a fireplace [high] up, sitting in on (inserted in) the hearth on the floor. And that’s what they used to call a ~’. See *praze* MacDonald and Gordon ([1971]: 45). Cf. Scots brace¹ ‘fireplace, mantel-piece’ *DSL*.
press n. ‘cupboard’: *anns a’ ph. frēs** ‘in the press’. Cf. Scots press ‘large cupboard’.
prighean n. ‘frying-pan’ **p^hri-an**. See *praidhigeadh*; *praidh-pan* Wentworth (2003: 306). Cf. Eng. fry.

R-S

- roof* n. **ruf**: *là’s chuir mis’ a’* ~ ‘since I put the roof [on]’ (referring to roofing with modern materials; general term for a traditional thatched roof is *mullach*). Cf. Eng. roof.
searbhadair n. ‘towel’ **ʃarətər**. Cf. Scots serviter ‘table-napkin, hand-towel’ *DSL*.
seidhir n. ‘chair’ **ʃvir**: *shin* ~, *tha mis’ ’n a shuidh’ air* ~ ‘I’m sitting on a chair’, *air an t-~* ‘on the chair’. Cf. Scots chayer/ chair ‘chair’ *DSL*. See *teidhir*.
sgàl n. ‘basin’ **skɑ:ɫ**. Cf. Scots scale ‘shallow dish’ *DSL*.
sglèat n. ‘slate’ **sklet^h** ‘slate’: *dhà thaigh* ~ ‘two slate [-roofed] houses’. Cf. Scots slate/ sclate, sklait ‘slate’ *DSL*.
sguitear n. ‘ladle’ **skuɟ^har**: ~ *orson’ bhith’ togail burn* ‘a ladle for lifting water’. Cf. Scots scutch ‘skim, sweep’ *DSL*.
sheet n. f. ‘sheet’ sg. **ʃit**: *thoir* ~ *den leabaidh!* ‘take a sheet off the bed’, *bha ’n t-~ dʒit** ‘g èirigh’ ‘the sheet was rising’; pl. ~ *’chan ʃitxan: tha* ~ *agham* ‘I have sheets’. Cf. Eng. sheet.
siug n. f. ‘jug’ sg. **ʃuk**: ~ *le chain air aig a cùlaibh* ‘a jug with a chain at the back of it’; pl. ~ *’chan ʃukxan*. See *jug*. Cf. Scots joug.
siugan n. ‘little jug’ **ʃukan**: *le* ~ *beag*. See *siug*.
sneck n. ‘thumb latch’ **snek**: Cf. Scots sneck ‘latch’ Kynoch (1996: 84); ‘latch of door’ Jamieson.
sponng n. ‘match, lucifer’ sg. **spɔ̃ŋk**: *rinn e* ~ ‘he struck (made) a match’, *chuir aid* ~ *rith* ‘they put a match to her’, *chan eil* ~ *cèill’ aig* ‘he hasn’t an ounce (flame) of sense’; pl. ~ *’chan spɔ̃ŋkxan: ’m boigs* ~ ‘in a box of matches’. See *lusabhar* ‘spunk ‘match’. Cf. Scots spunk(e), sponk ‘a match’ *DSL*, Jamieson.
sponngan n. ‘small match, lucifer’ **spɔ̃ŋkan**: *’g iarraidh* ~ ‘looking for a match’. See *sponng*.
spùt n. ‘intelligence’ **spu:t**: ~ ‘(no) sense’. See *smùnt* (*spùt*) ‘sense’ /sput:^h/ Dorian (1978: 158). Cf. Scots spout ‘spurt, squirt’ Warrack.
step n. **step**: *’duil’ choiseachd* ~ *’n còrr* ‘going to walk a step further’. Cf. Eng. step.
stewig vb. ‘stew’, fut. *stewigidh ʃtju-iki*: ~ *mis’ aid* ‘I’ll stew them’. Cf. Scots stew.
strùp: n. ‘spout’ **stru:p^h**. See *spùt*. Cf. Scots stroup/ stroop ‘spout’.

T

- tabling* n. ‘coping of gable’: *’n* ~ **deblin*** *aig ’n taigh ’m beil na cuplaichean* ‘the coping of the house where the couples are’. Cf. Scots tabling ‘stone coping of wall/ gable’ *DSL*.

- teidhir* n. ‘chair’ sg. **tʰɪr**: *shin* ~ ‘that’s a chair’, ‘*dhuil air* ~ ‘to stand (go) on a chair’; pl.: ~*ichean tʰɪrɪçən*. Cf. Scots chayer/chair ‘chair’ *DSL*.
- television n.: *air an* ~ **ɹɛlɔʃɪʃən*** ‘on the television’. Cf. Eng. television.
- timleir* n. ‘chimney’: ‘*n-àird*’ *anns an* ~ **ɹɟiməlar*** ‘up (up in) the chimney’. Cf. Scots chimley ‘chimney’.
- tub* n. ‘tub’ **tʰup**: ~ *mòr* ‘a big tub’. Cf. Scots toob, toub ‘tub’ *DSL*.
- tubhailt* n. ‘towel’ pl. ~*ean tʰũãlɟʰən*: *tha* ~ *ann* ‘there are towels there’. See *tubhailt* ‘towel’ Grandd (2013: 317). Cf. Scots toul/ too(e)l ‘towel, cloth for drying’ *DSL*.
- tumbler n. ‘drinking glass, tumbler’ **tʰuməlar**: *bha* ~ *aic* ‘she had a tumbler’. Cf. Scots tummler ‘glass tumbler’, Kynoch (1996: 97).

V

- vennel* n. ‘external passage’ **vənal**: ~ ‘passage between two houses’. Cf. Scots. *vennel* ‘alley, narrow lane’, Kynoch (1996: 99); *venall*, *vinell* ‘alley, lane’ Jamieson.

(4) GENERAL: Everyday Life and Conversation

B

- all right adj. ‘satisfactory; recovered’ **al rɪt**: *bha sin* ~, ‘-*nis*’ ‘that was satisfactory now’, *fhuair i* ~ ‘she recovered [became satisfactory]’. Cf. Eng. all right.
- beatig vb. ‘beat, defeat’, past *bheatig* **vetik***: ~ *e mi* ‘it defeated me. Cf. Scots bate vb. ‘surpass’.
- bhuile bhuil* interj. of greeting **vul ə vul**: *tha mi air falbh. Can ~!* ‘I’m leaving.’ [So] say ~!’ See well-well.
- bit n. ‘bit, piece’ **pɪtʰ**: *chuile* ~ *cho tioram* ‘every bit so dry’, cf. Eng. ‘bit’.
- bloody adj. ‘damnable, damned (as imprecation)’ **blydi** *bha* nickname *air chuile* ~ *wan* ‘every damned one had a nickname’, *dh’fhimireadh aid* nickname ‘*bhith air chuile* ~ *wan* ‘every damned person had to have a nickname’, *aig chuile* ~ *wan anns na bailtean* ‘for every damned person in the villages’. Cf. Eng. bloody.
- blowig vb. ‘blow’ fut. **plo-ik**: *nach* ~ *e le gèil* ‘*gaoth*’ ‘that it won’t blow with a gale of wind’. Cf. Eng. gale.
- braiceadh* vbl. n. ‘wreck’ **praɟu**: *thàinig soitheach* – ‘*s bha i air a* ~ ‘a vessel came and it had been wrecked’. Cf. Scots brack¹ vb. ‘to break’ Warrack.
- brais* adj. ‘rough, stormy’ **praɟ**: *aimsir* ~ ‘rough weather’, *na bi* ~ *leam/ orm!* ‘don’t be unmannerly to me!’ Cf. Scots. brash n. ‘sudden gust of wind, burst of rain’; brashy ‘stormy’ *DSL*.

C

- clìor* adj. ‘finished, rid of’ **kʰli:r**: *ma tha e òg tha eis* ~ ‘if he’s young he’s finished’. Cf. Scots clear ([e.g.] of scart) *DSL*.
- clìor’s* adj. ‘gone, finished, away (from)’ **kʰli:rs**: *ach am biodh tu* ~ *diubh* ‘so you’d be rid of them’. See *clìor*.
- clìoraigeadh* vbl. n. (for vbl. adj.) ‘get rid of’ **kʰli:riɟu**: *fhuair aid* ~ *sin* ‘they got rid of that’. See *clìor*.

D

- damait* adj. (< vbl. adj.) ‘damned (as ‘imprecation)’ **tamitf**: *dè ~ diofar a th’ aghamas* ‘what damned difference is there for me!’ Cf. Eng. damn.
- damnt* adj. (< vbl. adj.) ‘damned (as imprecation)’ **tamipf**: *dè ~ diofar a th’ aghamas* ‘what damned difference is there for me!’ Cf. Eng. damn.
- damp* adj. **damp**^h: *tha ’n t-aodach agham-as ~ ‘my clothes are damp’* Cf. Eng. damp.
- diofar* n. ‘difference, (different) variety’ **ḡifār**: *chan eil ~ ann* ‘it makes no difference’, *tha e ann an ~ Gàidhlig* ‘it’s in a different Gaelic’. Cf. Scots differ ‘difference, dissimilarity’ *DSL*.
- dogan* n. ‘dock-leaf’: *rubig i an ~ a dōkan** *air*. ‘she rubbed the dock-leaf on it’. Cf. Scots dockin/ docken/ dockan(e).
- drought* n. ‘nothing’: *an ~ a draut** *aig an t-sneachd* ‘the dried up snow’ (?) i.e. ‘nothing’. Cf. Eng. drought.

F

- fair* adj. ‘fair (re. wind)’ **fe:r**: *tha ’ ghaoth ~ ‘the wind is fair’*. See *gèil*. Cf. Eng. fair (wind).
- flùr*¹ n. pl. *~aichean* ‘flowers’ **flu:riçan**: *air na ~ ‘on the flowers’, dar ’ bhios na ~ aig Dolly ’-mach* ‘when Dolly’s flowers are in bloom (out)’. Cf. Scots flour, flooer ‘flower’ *DSL*.

G-M

- gèil* n. ‘gale’ **ḡe:l**: *thàinig stoirn, ~, nach blowig e le ~ gaoth* ‘a storm came, a gale, won’t it blow with a gale of wind’. See *gèile* ‘gale’ Wentworth (2003: 299). Cf. Eng. ‘gale.
- gowan* n. ‘daisy’ **kyū-an** Cf. Scots gowan ‘daisy’ *DSL*.
- grünnd* n. ‘ground’: sg. *fear ’ bha ’ gabhail a’ gh. a yrū:t** *orshon na rabaidean* ‘a man who is renting (taking) the ground for [hunting] the rabbits’; ‘fishing ground’, pl. *~an krū:tān: ainmean air na ~ ‘names of the (fishing) grounds’*. Cf. grun, grund ‘farm-land; bottom of sea’ *DSL*.
- job* n. ‘job, employment’ **ḡōp**: *brad ~ dheth* ‘a fine job of it’, *cha dèanadh sin ’n ~ idir* ‘that wouldn’t do/suit’, *nam biodh ’n tìd ’-muigh*, *dhèanadh sibh ~ ‘if the tide were out you’d succeed’*; *mur d’rinn thu fhèin ~ dith nì mis’ ’n ~ dith* ‘if you didn’t settle her hash, I will’. Cf. Eng. job.
- joinig* vb. ‘join’, past: *jhoinig jōinik** *~ mi ’n Navy* ‘I joined the Navy’. Cf. Eng. join.
- lomp* n. ‘lump’ **lōūp**: *~ guail* ‘a lump of coal, same as *clach guail* [piece of coal]’. Cf. Eng. lump.
- meanigeadh* n. ‘meaning’ **mi:nīku**: *dè am ~ a th’ ann* ‘what is the meaning of it?’; vbl. n. ‘mean, signify’: *nach e sin a tha e ’ ~? ‘isn’t that what it means?’* Cf. Eng. mean.
- muchley* ‘crushed’ adj. ‘crushed’ **muxəli**. Cf. Scots (?)mochie ‘moth-eaten’ *DSL*.

P

- pac* n. ‘pack’ **p^hak^h**. Cf. Eng. pack.
- pacaid* n. **p^hakaf**. Cf. Eng. package.
- picig* vb. ‘pick’, past ph. **ḡyk^hik***: *~ thu fhèin ’n-àird’ e* ‘you learned (picked up) it’. Cf. Eng. pick.
- phone* n. ‘phone, telephone’ **fo:n**: *cha robh ~ ann an Seannduaig* ‘there was no telephone in Shandwick’, *da’ ghual’ e ’ ~ ’ duil* ‘when he heard the phone ringing (going)’. Cf. Eng. telephone, phone.

- phoneig vb. ‘phone, telephone’ **fo:nik**, past: ~ **fo:nik**: ~ *e gu* ‘*mhàthair*’ ‘he telephoned his mother’. Cf. Eng. telephone, phone.
- plùcadh vbl. n.: ‘hammer’ **p^htu:ku**. See *plùcadh* ‘thrashing’, Grand (2013, 309). Cf. Scots plook/ plooch ‘beat, belabour’ *DSL*.
- police n.: ‘*s e ’m* ~ **bə’lis***’ *chuireas eadar-ruibh* ‘the police will intervene between you’. Cf. Eng. police.
- poorer n. ‘(supernatural) power’ **p^huar**: *chan eil ~ aig an Diabhail* ‘the Devil has no power’, ~ ‘*c[h]uireas Dia dochar*’ ‘a power to make God go wrong’. Cf. Scots poorer ‘power’ Kynoch (1996: 69).
- puffag n. ‘steam boat, puffer’ **p^hʏfak**: ~ ‘*bhith*’ *tighinn* ‘a steamer [would] be coming’. Cf. Eng. ‘puffer’.

R-S

- rollaig vb. ‘roll’, fut.: *cha ~ rəlik thu thu fhèin ann* ‘you won’t roll in it’. Cf. Eng. roll.
- scent n. ‘smell’ **sent^h**: *bha ~ anabharr don a’ mhuir* ‘there was an awful smell from the sea’, *gheobh thu ~ a’ liom (lionn)* ‘you’ll get the smell of the beer’. Cf. Scots scent ‘a bad smell; a sniff’ Warrack.
- scotch n. ‘blow, knock’ **skəʃ^h**: *thug i chuile ~* ‘she gave [it] one blow after another (every blow)’. Cf. Scots scotch ‘blow’ *DSL*.
- sioman n. ‘straw rope’ **ʃiman**: ~ ‘three or four strands of rushes’, *làn do dhòrn*, ‘your fistful’, same as *sumag* (q.v.). Cf. Scots sheemach ‘a pad of straw rope used as a packsaddle’ Warrack, suffix identifying this form as a Scots borrowing from Gaelic.
- spot n. sg. **spət^h**: *bha ~ dubh air a h-amhaich* ‘she had a black spot on her neck’, *às chuile ~ a choimheadas tu* ‘out of every place (spot) you’ll see’; pl. ~ ‘*chan spət^hxan*: *chan eil ~ air*’ ‘there are no spots on it’. Cf. Eng. spot.
- spotag n. ‘little spot, place’ **spət^hak**: *ann an ~ liom fhìn* ‘in a little spot by myself’. See spot.
- stage n. ‘performance platform’ **ste:ɟ**: *air a’ ~ ’g amhran* ‘on the stage, singing’. Cf. Eng. stage.
- station n. ‘(railway) station’ **ste:ʃan**: ~ *na Manachainn* ‘Fearn station’, *aig a’ ~* ‘at/of the station’. Cf. Eng. station.
- stob n. ‘stick, pole’ sg. **stɔp**: *thug e ~ mòr fad* ‘he took a big, long pole’, ~ *an aon aghainn* ‘we had a cudgel each’, ~ ‘same as *maid*’ *làimh*’ (“walking stick”, q.v.); pl. ~ *an stɔpən*: ‘*cur caoban ~ troimh*’, *maidean* ‘putting bits of sticks through, rods (to make spit’*chan*,’, s.v. spit), ~ *anns an tein*, ~ *a bheòthaicheadh ’n tein*’ ‘kindling (sticks) in the fire, sticks that would light the fire’, See Scots stob ‘short, thick stick’ *DSL*; stob ‘pole, stake’ Jamieson.
- stoban n. ‘little stick; handle’ **stɔpən**: *bha slash leathar aig*, *bha e cho goirid ri sin, a’ ~* ‘he had a leather whip, it was as short as that, the handle’. See stob.
- style *sionn* style n. ‘old style (of life)’: ‘*cumail ’n-àird*’ *an t-~ style* ə ‘**ɟū**:**stɔjil**. Cf. Eng. style.

T

- tìom n. ‘time, while, period’ sg. **t^hiam**: *tha ~ aghad ’ dhuil ’ laigh* ‘it’s time for you to go to bed’, ‘*s e ~ Òrduigh ’n’n a bh’ ann*’ ‘it was the Communion season (time)’, *cha robh ~ agham a choimhead rith* ‘I had no time to see to (look at) her’, *anns an t-sionn-~* ‘in the olden times’, *ma dh’iarras tus’ ann an ~* ‘if you ask in time’, *tha e ’ th. aghainn*’

- bhith* ' *duil* 'it's time for us to go', *nì e mo th.-as* '[same as] *nì e mo thid'-as* 'it will suffice for (do) my time'; pl. ~ *an fhiamhnan*: *thig na ~ air na tighearnan* 'the times will catch up with (come upon) the landlords', *aig ~* 'sometimes'. See *tìm* 'time' /čĩām/ Dorian (1978: 158). Cf. Eng., Scots time.
- train n. *thre:n*: *air bus an àit' eil' no ~ by (on) bus to another place or [by] train*, *dà thrain ta:re:n** 'two trains'. Cf. Eng. train.
- tumble-over adv. 'topsy-turvy, head-over-heels' *thymə'lyur*: *ghaidh e ~ e* 'it went head-over-heels'. Cf. Scots *tummill* 'tumble', *over/ower* 'down' DSL.
- turn n. 'spell; fit, attack' *thurn*: 's e do th.-as 'it's your turn', *ghabh e ~ don* 'he took a bad turn'. Cf. Eng. turn.
- tunn*' n. 'ton (weight)' *thua*: *timcheall ceud ~* 'about one hundred tons', ~ *a ghuail* 'a ton of coal'. Cf. Eng. ton.

W

- well interj. (general application) 'well, then, so, anyway' *wel*: ~, *mu h-Òrduigh'n'n* 'well, about [the] Communion [Season]', *ò ~*, *chan eil fhios agham-as* 'oh well, I don't know', ~, *coimhead ri sin!* 'well, look at that!'; *wela*: ~, *chan eil* 'well, no!'; *əla*: ~, *chan eil* doubt 'well, there's no doubt'. See *uil*, *bhuil* 'well', Grannd (2013: 336). Cf. Scots *well/wele* 'interj. introducing a remark or qualifying something said previously, frequently little more than a resumptive word. Also reduplicated' DSL.
- well-well interj. (greeting or assent) *wel ə wel*: ~ *ars' eis* '~, 'said he, ~ *m' eudail* '~, my dear'; *wel a wel*: ~, *m' eudail* 'well, my dear'. See *bhuile bhuil*, well.

(5) HUMAN ACTIVITY: Thought, Behaviour, Conditions, Designations

B

- Bàrd* n. *a' Bh. va:rt** 'Park Street Balintore': *bodach a' Bhàird* 'ghost associated with area in neighbouring village. See *bàrd* 'landholding (consisting of one small field) Grannd (2013: 178); *bàrd* 'enclosed meadow' Watson, W.J. (1904: lxxix). Cf. Scots *ward* 'piece of enclosed land; field' DSL.
- Bàrdach* n., pl. *Bàrdaich*: *na ~ pa:rtix* 'inhabitants of Park Street Balintore'. See *Bàrd*.
- Bàrdanach* n., pl. *Bàrdanaich*: *na ~ pa:rtanix* 'inhabitants of Park Street Balintore'. See *Bàrd*.
- bisteag* n. f. 'impudent/unpleasant little female (term of reproach, cf. Eng. "bitch")': *bh. viʃʃak** *bheag, ladarn* 'the impudent little bitch'.
- bitch n. 'cheeky/unpleasant female' *pyʃh*: *chan eil ionnad ach ~ beag* 'you're only a little bitch'. Cf. Eng. bitch.
- bitchigeadh vbl. n. 'annoy, vex, trouble' *pyʃh'ikʷ*: *tha mi air mo bh. vyʃh'ikʷ** *leath* 'I'm annoyed by her'. Cf. Eng. bitch.
- bitch-up n. 'mess' *pyʃh'yp*: *bha mo dhruim nas mios' na ~ ~* 'my back was worse than a mess'. Cf. Scots bitch vb. 'spoil'.
- blòideach* adj. 'fat, chubby, broad' *ptə:ʃax*: *cas ~ leathan* 'a broad, chubby foot'. See *plòidean*. Cf. Scots *plootch* 'large, clumsy foot' DSL.
- bloss n. 'desirable person' *plɔs*: ~ *da fear* 'a stylish man'. See *blos* 'bloss' Wentworth (2003: 81). Cf. Scots *bloss* 'term of endearment; sweetheart' DSL.
- body n. 'anyone' *pədi*: *gun neach, ~ air an t-saoghail* 'without a person, anyone in the world'; cf. body 'person, human being' DSL.

- body-is-soul n. ‘anyone’ [lit. ‘body and soul’] **ˈpɔ̃d̪i ˌsʷul:** *cha robh ~ ’ faicinn an cù* ‘nobody could see the dog’, *gun ~ ˈpɔ̃d̪i ˌsʷuld̪ ach mi fhìn* ‘not anyone but me’. See body.
- botherigeadh vbl. n. ‘bother, pester’ **ˌpɔ̃təriːk̪u:** *na bi ’ ~ mi leoth’* ‘don’t be bothering me with them!’. Cf. Eng. ‘bother’.
- brisgean n. ‘breast’: *mo bh. vriʃk̪an** ‘my breast’. Cf. Scots brisket ‘breast of person’ *DSL*.
- brownkatis n. ‘bronchitis’ **ˌbrʷunˈk̪eːt̪is**. Cf. Scots brownkitus ‘bronchitis’ Macafee (1996: 43–44).
- bugair’ n. ‘nuisance’ sg. **puk̪ər:** *am ~ do boigsean agad-as* ‘your nuisance of a little box’; pl. ~’n **puk̪ərn:** ~ *do deargadan* ‘nuisances of fleas’. Cf. Eng. ‘bugger’.
- bùrach n. ‘trouble, hassle, mix-up’: *ann am ~ buːrax** ‘in trouble, confused’. Cf. Scots boorach ‘muddle, state of confusion/harassment’ *DSL*.
- bus n. **pys:** *air bus* ‘on a bus’. Cf. Eng. bus.
- butan n. ‘button’ **putan:** *ma dh’fhosgailleas tu ~* ‘if you open a button’; ~ ‘same as *sgonnasair*’(q.v.). Cf. Eng. button.
- butch n. pl. ‘laces (?)’ ~’*chan butʃˈxan: bòtan le ~ fad’ orr’* ‘boots with long laces on them’.

C

- cairt¹ n. ‘card’ pl. ~*ean k̪ˈarst̪ən:* *trobhad – ghabhail geam’* ~ ‘come here to have a game of cards’. Cf. Scots cards/cairts ‘cards, as used in play’ Jamieson.
- cairt² n. ‘card’, pl.: ~*ean k̪ˈarst̪ən*. Cf. Scots card/cairts ‘cards, as used in play’ Jamieson.
- cannach adj. ‘good-looking’ **k̪ˈanax:** *balach ~*. Cf. Scots cannie ‘good, worthy’ Jamieson.
- carriage n. ‘railway carriage’: *’n ath ch. duinn n̪ˈa ˈçeraj̪* tun* ‘the next carriage to us’. Cf. Eng. carriage.
- case n. ‘(suit-)case’: *anns an ~ ə ʃes** ‘in the case’. Cf. Eng. case.
- cholera n. ‘cholera’: *an ~ ə ɣolra** ‘the cholera’. Cf. Eng. cholera.
- choosail n. ‘choice’: *bheir mis’ dut do choosail, t̪ə çusal* do roghainn* ‘I’ll give you your choice, your preference’. Cf. Eng. choose.
- ciosag n. ‘kiss’ **k̪ˈisak, kisak** *thug e ~ dhith* ‘he gave her a kiss’. See *ciosag* ‘kiss’ Grand (2013: 175). Cf. Eng. kiss.
- ciseireachd vbl. n. ‘make mischief’ **k̪ˈiːʃaraxk:** *’ ~ le bonn-a-sia ann* ‘making mischief with a sixpenny-piece there’. Cf. *cidhis: luchd ~* ‘masqueraders’ from Scots *gyis* ‘mask’, *gysars* ‘masqueraders’ Macbain (1911, 82).
- clever adj. ‘intelligent, smart’ **k̪ˈlɛvər:** *bhiodh a cheann uamhaidh ~* ‘his head was awfully intelligent’. Cf. Scots clever/cliver ‘fast, clever’ *DSL*.
- clombach adj. ‘clumsy’ **k̪ˈlɔ̃mpax:** See *clompach* ‘clumsy’ /k̪ˈlɔ̃mːPax/. Cf. Scots clump ‘a heavy fellow’ *DSL*.
- cissie n. ‘man’s purse/ wallet’ **s̪si:** *leis a’ ~ aig duin’*. ‘with the man’s wallet’.
- cnacs’ n. ‘chat’ **k̪ˈr̪aks:** *dè do ch.?* [same as] *dè do naidheachd?* ‘what’s your news?’; vbl. n. ~ ‘chatter’: *’ tha e ~ fad a’ là* ‘he is chattering all day long’. Cf. Scots cracks ‘brags; gossip’ *DSL*; crack, crak ‘chat, free conversation’ Jamieson.
- cnacsach adj. ‘chatty’: *tha i glè ch. ~ xr̪aksax** ‘she’s very chatty’. See *cnacs’*.
- còids’ n. ‘coach’ **k̪ˈoɪ̯h:** *dè thàinig ach ~ is paidhir* ‘what came but a coach and pair’. Cf. Eng. coach.
- cost¹ vb. ‘cost’, fut. ~*as k̪ˈɔ̃st̪əs aid gu leòr* ‘they’ll cost a lot’. Cf. Eng. cost.
- costive adj. ‘constipated’ **k̪ˈɔ̃st̪if:** *tha mi ~* ‘I’m constipated’. See *costaidh* ‘constipated’ Wentworth (2003: 158). Cf. Scots costive.

courage n.: 's math 'n ~ **gyratj*** ' bha 'g an diol-urras 'the poor wretch had great (good) courage'. Cf. Eng. courage.

croibeach adj. 'downcast; depressed' **k^hryipax**. Cf. Scots clype 'big awkward/ ugly person' *DSL*.

crowd n. **k^hryud**: bha ~ do bhoir 'naich there was a crowd of women'. Cf. Eng. crowd.

cupall¹ n. 'married couple' **k^hupət**: ~ òg 'a young couple'. Cf. Eng. couple.

D

dobhtach adj. 'confused' **tyutax**: ~ 'through-other [confused] (in his speech)'. See *dotach* 'foolish, dotty' /toTax/ Dorian (1978: 165). Cf. Scots doutie 'stupid, doltish' *DSL*.

dràrs n. 'drawers (underwear)' **tra:rs**: ~, *sionn* ~ 'old drawers'. Cf. Eng. drawers.

dreicis n. 'useless person' **trykij**: ~ *gràndd* 'ugly useless person (same as *trustair*)' (q.v.). See *tràill*, *traip*. Cf. Scots dreg n¹ 'refuse' *DSL*.

droileireachd n. 'tom-foolery' **trolərax**: 'dèanamh ~ gu sìorraidh 'forever playing tricks'. Cf. Scots droll vb. 'to joke' Warrack.

E

eampaigeag phòcaid n. '(pocket) handkerchief' **empkək/ emkək fo:k^hatj***: ~, 'same as *neapaig-phòcaid*' See *neapaig*. Cf. Scots naipkin/nepkin 'pocket handkerchief' *DSL*.

ease n. **i:s**: *tha thu ' coiseachd glè air d' ~ 'you're walking greatly at your ease'; '~ is easy'. Cf. Eng. ease.*

èildear n. 'elder of the church' sg. **ɔiltfər, ɣiltfər**: bha e na ~ anns an Eaglais Shaor 'he was an elder in the Free Church of Scotland'; ~ *maid* 'useless (lit. wooden) elder', rendered in Eng. as 'dumb elder'; pl. ~ 'n **ɣiltfərn**: *fear do na h~'n*. 'one of the elders' Cf. Eng. (church) elder.

F

fanntaig vb. 'faint', fut.: ~*eas i fauntikəs* 'she'll faint'; past: *dh'fhanntaig i yauntik** 'she fainted'; vbl. n.: ~*eadh*: *tha i ' duil ' dh'fhanntigeadh* 'she's going to faint'. See *fandraigeadh* 'faint' Grannd (2013: 122). Cf. Scots fant vb. 'to faint' *DSL*.

fanntaich vb. 'faint, pass out', fut.: ~*eas i fāūtiçəs* 'she'll faint'; past *dh'fhanntaich i yauntix** 'she fainted'. See *fanntaig*. Cf. Scots fant vb. 'to faint' *DSL*.

far back 'uncivilised' adv. **fa:r bak^h**. Cf. Scots far back 'uncouth' *DSL* s.v. far adv.¹; expressed also in Gaelic as *fad' às* 'far fom here (it)'.

fiosgar n. pl. ~ 'n 'moustache' **fyskarn**:. Cf. Scots fusker 'whisker, moustache' *DSL*.

fit adj. 'fit; able' **fyt^h**: *cha robh i (tobar) ~ orshon ' bhith 'g òl* '[the well] wasn't fit to drink', *cha robh sgoth ~ a dhuil a-mach* 'a boat wasn't fit to go out', *bh' aid diabhlaidh ~ 'they were tremendously strong'. Cf. Scots fit 'able, capable' Warrack.*

flannel n. 'vest' **flanal, flanan**: ~ ' *chumail blàth na moraichean* 'flannel to keep the seamen warm'. Cf. Scots flannen *DSL*.

G

gab n. 'mouth': *cùm do gh.! yap** 'hold your tongue (be silent!)'. Cf. Scots gab 'mouth' *DSL*.

gabby n. 'kiss' **gabi**: ' *cheud uair ' fhuair i ~ 'the first time she got a kiss'. See *gab*.*

- geam* n. ‘game’ **kem**: *trobhad* ‘ghabhail ~ ceairtean’ ‘come here to have a game of cards’. Cf. Eng. game.
- gentleman n. **dʒentʰəlman**: *cha robh e pòst*, ~ *da dhuin* ‘bh’ ann ‘he wasn’t married, a [single] gentleman’. Cf. Eng. gentleman.
- glaoi* n. ‘silly person, feather brain’ **kʰvɪkʰ**, **kʰvɪkʰ**: *chan e ~ bu chòir domh* ‘chantainn’ ‘I shouldn’t say “foolish person”’. Cf. Scots *glaik* ‘silly, thoughtless person’ *DSL*; *glaik* ‘giddy and frivolous woman’ Jamieson.
- glaoiceach* adj. ‘foolish’ **kʰvɪkʰax**, **kʰvɪkʰax**: ~ ‘sort of giddy’. See *glaoi*.
- gloc* n. ‘chortle’ **kʰɔk**: *rinn is* ~ *da’ chunnaic i mi* ‘she chortled when she saw me’. Cf. Scots *glock* vb. ‘to gulp, to gurgle’ Warrack.
- glocadaich* vbl. n. ‘cluck’ **kʰɔkədix**: ~. See *glochadaich* ‘laugh (out loud)’. *Grandd* (2013: 180). Cf. *gloc*.
- glùdair* n. ‘type of (speckled) seagull’ **kʰu:tər**: ~ ‘seagull of [particular] variety’. Cf. Scots *gludder* ‘to swallow food in a slovenly or disgusting way’ Warrack.
- grilligeadh* n. ‘intense scratching’ **krʷlɪkʷ**: *dè an ~ ’ th’ ort?* ‘what’s [the cause of] your great scratching? (re. itch from flea-bites)’. Cf. Eng. ‘grill’.
- gris* n. ‘coldness, cold nature’ **kri:f**: ~ *gu sìorraidh (oirr)* ‘she always behaved coldly’. See *graoisg* (?) /kri:ʃ/ ‘cold shiver’ *Dorian* (1978: 155). Cf. Scots *grise* ‘to shudder’ Jamieson.
- griseach* adj. ‘cold (of weather), chilly; cold-natured’ **kri:fax**: *dè gheobhadh tu bhon an tè ud, tha i ~* ‘what would you get from yon woman, she’s cold-hearted’. Cf. Scots *grise* ‘to shudder’; *greeshach* ‘shivery, chilly’ *DSL*, this latter term identifiable by suffix as Gaelic borrowing in Scots. See *gris*.
- griseir* n. ‘a person no-one likes, (miser)’ **kri:far**: ~, *cha thoireadh i bonn-a-sia orson a’ saoghail* ‘a miser, she wouldn’t give you a halfpenny for the world’. See *gris*.

H-K

- hotel* n. sg. **hɔ'tɛl**, **ɔ'tɛl**: *aig a’ ~ a hɔ'tɛl* ‘at the hotel’, *sa ~ s ɔ'tɛl* ‘in the hotel’; pl. ~ ‘*chan*: *na ~ nɔ hɔ'tɛlxan làn* ‘the hotels full’. Cf. Eng. hotel.
- humbugeadh* ‘bother’ vbl. n. **hʷm'bʷkɪkʷ**: *chan ei’ mi* ~ *mi fhìn* ‘I’m not bothering myself (worrying)’. Cf. Scots *humbug* ‘nuisance, imposition’ *DSL*.
- humpigeadh* ‘bother’ vbl. n. **hʷmpɪkʷ** ‘annoy (?)’: *air mo ~* ‘fed up (?)’ Cf. Scots *hump* ‘become angry, antagonistic’ *DSL*.
- kiltig*² vb. ‘bind/ tuck up’, past *khiltig* **çvltʰɪkʰ***: *dè rinn aid ach ~ aid na lìn air* ‘what did they do except tuck up his nets’. Cf. Scots *kilt* ‘to tuck up’ Jamieson.
- knuckligeadh* n. ‘rearing, upbringing’ **nykʰlɪkʷ**: *a’ fear ’ chuir a’ ~ air* ‘the man who raised him’, *tha thus’ ’ faighinn an ~ a chur ort fhèin cho òg* ‘you’re getting a tough upbringing at an early age’. Cf. Scots *knuckle* ‘to bend, to submit’ Warrack.

L

- lad* n. ‘young man’ **lad**: *nam faiceadh tus’ a’ ~* ‘if you’d seen the young man’. Cf. Eng. *lad*.
- lady* n. ‘lady, noblewoman’ sg. **ledi**: ~ *uamhaidh gast* ‘an awfully nice lady’, *cha robh fhios agham-as gur e ~’ bh’ innt* ‘I didn’t know she was a noblewoman’; pl. ~ ‘*n ledin*: *còmhlà ris na ~* ‘along with the ladies’. Cf. Eng. *lady*.

- laird n. ‘(land-)lord’ sg. **le:rd**: ‘*s e ~ ’chanas sinn ris anns a’ Ghàidhlig cuideachd* “‘laird” is what we say in Gaelic also’, *don a’ ~ an sin* ‘to the landlord there’; pl. ~ ‘*chan le:rdxan*: ~. Cf. Scots laird ‘lord’ *DSL*.
- leatarn n. ‘elders’ bench’ sg. **letràn**; pl. ~ ‘*n lethran*: ~ *mu thimcheall bòrd an Tighearn* ‘elders’ benches around the Communion Table’. See *lèadaran* ‘lectern (where elders and precentor sat in church)’ Grandd (2013: 182); *lèatran* ‘lettern (precentor’s desk and surrounding seats)’ Wentworth (2003: 439). Cf. Scots letteron/ letterin ‘desk in which precentor officiates’ Jamieson.
- lip’ n. ‘lip’ sg. **lipʰ**: ‘*~ as àird’ air a bheul* ‘his upper lip’; pl.: ~ ‘*ean lipàn*: *ris na ~* ‘to the lips’. Cf. Eng. lip.
- loidhn’ n. ‘line’ sg. **lwin, lwin, lwin**: *tha sùich’ air an ~* ‘there’s soot on the line (of writing)’, ~ *iasgach* ‘fishing line’; pl. ~ ‘*eachan lwinaxan*: *na ~ anns a’ earrainn* ‘the lines in the excerpt’. Cf. Eng. line.
- loidhneag n. ‘little note, script’ **lwinak**: *fhuaire thu ~ mu’ dheidhinn* ‘you got a little note about it’. See *loidhn’*.
- Lòn ‘loans’ n. topon., local placename, ‘the loans (of Hilton)’ sg. **lò:n**: *a’ ~, gus a’ Lòin lò:in* ‘to the Loans’; pl.: *bha bàrd anns na Lòin lò:in* ‘there was a poet in the Loans’. Cf. Scots loan ‘piece of land (near village)’ *DSL*.
- lorne ‘shoe’ n. ‘shoe’ sg. **lò:rn**; pl. ~ ‘*n lò:rn*: *cha robh ~ oirr’* ‘she had no shoes on’, *chan eil ~ ort* ‘you have no shoes’; lornes **lò:rns**: *chuireadh i ~ orm* ‘she’d put shoes on me’, *thug e paidhir ~ domh* ‘he gave me a pair of shoes’. Cf. Scots lorne ‘shoe’ *DSL*.
- luck n. **lykʰ**: *gun toireadh e droch ~ orra* ‘that he/it would bring them bad luck’. Cf. Eng. luck.
- lucky adj. **lykʰi**: *nach e mi’ tha ~* ‘aren’t I lucky?’ See luck.
- lyke n.: ‘wake (eve of funeral)’ **li:k**. See *taigh-lyke*.

M

- maileuda n. ‘mulatto’ **mə'leda**: *cho buidh’ ri ~* ‘as yellow as a mulatto’. Cf. Eng. mulatto.
- mionad n. ‘minute’ sg. **minat**: *troimh mo chorp ann am ~* ‘through my body in no time (a minute)’; *chuile ~* ‘every minute, constantly’, *chunnaic mi geàrr an sin air a’ mh.* ‘I saw a hare there a short time ago’, *thug i domh a’ sack sa mh.* ‘she removed me from her employment on the spot’; pl. ~ ‘*an minatàn*: *urad do ~* ‘so many minutes’. Cf. Scots minnet, meenute ‘minute’ *DIL*.
- miotan n. ‘glove’ sg. **mitan**; pl. ~ ‘*n mitan*: ~. Cf. Scots mittan/ mitton ‘glove’ *DSL*.
- Mòd n. **mo:d** ‘Gaelic festival, the Mòd’: *bha’ ~ ann’ n Inbhir Pheotharain* ‘the Mod was in Dingwall’. Cf. Scots mod ‘annual national Gaelic festival’ *DSL*.
- mògan n. ‘glove’ sg. **mo:kan**; pl. ~ ‘*n mo:kan*: ~. Cf. moggan ‘footless stocking; outdoor stocking worn over shoe’ *DSL*.
- mùgair n.: ‘dull, dumb fellow’ **mu:kær**. Cf. Scots moger/mooger ‘slovenly, clumsy person’ *DSL*.

N

- neapaig n. ‘pocket handkerchief’ **nɛpik**: *gheobh i ~* ‘she’ll get a handkerchief’. See *neapaig(e)* Wentworth (2003: 336). Cf. Scots naipkin/nepkin ‘pocket handkerchief’ *DSL*.
- neapaig-phòcaid n. ‘pocket handkerchief’ **nɛpik fo:kʰatʰ***. See *neapaig, eampaigeag-phòcaid*.
- not n. ‘pound (currency); short written message’ sg. **not**: *fhuaire sinn ~ an aon* ‘we got a pound each’, ~ *chòig* ‘five-pound note’, *fhuaire mi ~ bho urr’-eigin* ‘I got a short letter from

someone'; pl. ~'chan **notxan**: *bheireadh i trì no ceithir a ~ deth* 'she would take three or four pounds off it (reduce its price)', *'nn an ~ is 'nn an sgillingean* 'in pounds and pence'. Cf. Scots note n¹ 'written note, bank-/ pound-note' *DSL*.
notag n. 'small currency note; brief written message' **notak**: *thoir ~ domh!* 'give me a little note (written excuse)', ~ *deich tasta* 'a ten-shilling note'. See *not*.

O -P

ostail n. 'hospital' **ostal**: *gus an ~* 'to the hospital'. Cf. Scots ostel 'lodging house for travellers; hospice' *DSL*.
paidhir n. 'pair' **pe:r**: ~ *stocan* 'a pair of socks', ~ ' *bhrògan* 'a pair of shoes', *còids' is ~* 'a coach and pair'. Cf. Eng. pair.
pàmair n. '(game of) rounders' **pa:mar**. Cf. Scots paum 'broad flat blade of a baker's peel or shovel' *DSL*.
parcel n. **parsal**: *'n d'fhuair thu ~?* 'did you get a parcel'. Cf. Eng. parcel.
peitean n. 'waistcoat' **pe:fan**. Cf. Scots peticote 'a short under-coat' *DSL*.
pin n. '(thatching) pin' **pin**: *chuir aid ~ ' sin* 'they put a pin there'. Cf. Eng. pin.
planaig vb. 'plan', past *phlanig* **flanik***: ~ *aid gum faigheadh aid* 'they planned to get'. Cf. Eng. plan.
po'gun n. 'catapult' **hogan**: *na brogaich a' dèanamh ~* 'the boys using (making) a catapult'. Cf. Scots tow-gun 'popgun with tow wadding' *DSL*.
poillean n. 'podgy person' **po:lan**. See *puillean*.
pole n. sg. **pol**: *tha ~ mòr taoibh 'n taigh* 'there's a big pole beside the house'; pl. ~ *achan polaxan*: *b' àbhaist do na cànaire 'n ~' thoir' di* 'the salmon fishers used to put poles in it (give it)'. Cf. Eng. pole.
preasan n. 'present, gift' **presan**: *is math am ~' thug aid* 'they gave a good gift'. Cf. Scots presand.
prèisteadh vbl. n. 'preaching' **pre:stju**: ' ~ *anns n' eaglaisean* 'preaching in the churches'. Cf. Eng. preach. See *searmachadh*.
puillean n. 'fat person' **pu:lan**. Cf. Scots pullion/ pullyun 'big, gangling, raw-boned man or woman' *DSL*.
put n. 'push, shove' **put**: *eadar ~'s row put s rru* (q.v.) *gheobh mis' seachad e, le do chas air a' spaid* 'one way or another (lit. between pushing and rolling [it]) I'll get it over, (e.g.) with your foot on the spade', *eadar ~ 's row tha thu glè mhath* 'between the one thing and the other you're [doing] very well'. Cf. Scots putt 'push, shove' *DSL*; putt and row 'with difficulty' Jamieson.

R

randy n. 'impudent female' **randi**: *'s ann a chuir a' ~ eil' '-mach a teangaidh cho fad' ri sin oirr', 'n nàbaidh aic* 'the other impudent female actually put her tongue out that far at her, her neighbour [did]'. Cf. Scots randy 'a scold' Jamieson.
rasgail n. 'rascal' **raskal**: ~ *dubh* 'filthy rascal'. Cf. Eng. rascal
reportaig vb. 'report', past **rə'portik**: ~ *mi i gu Inbhir Pheofharain* 'I reported her to [the] Dingwall [office]'. Cf. Eng. report.
row n. 'roll, turn' **ru**: *eadar put 's ~ put s rru* *gheobh mis' seachad e* 'one way or another I'll get it over'. See *put*. Cf. Scots row 'roll, twist' *DSL*; put and row 'with difficulty' Jamieson.

rubaig vn. ‘rub’, past **rypik**: ~ *i an dogan air* ‘she rubbed the dock leaf on it’; vbl. n. ~*eadh rypiku*: ‘*dhèanadh sinn ~ air clach*’ [that] we used to rub on a stone’. Cf. Eng. rub.

S

seacaid n. ‘jacket’ **ʃekaf, ʃakaf**: *dè ’ bh’ ann ach ~, ’n t-sionn ~ aig am ministear* ‘what was it but a jacket, the minister’s old jacket’. See *teacaid*. Cf. Scots jaiket, jecket.

searmachadh vbl. n. ‘preaching’ **ʃerəməxu**: *bha e ’ ~* ‘he was preaching’. See *searmachaid, searmaid, prèisteadh*. Cf. Eng. sermon.

searmachaid vbl. n. ‘preaching’ **ʃerəməxaf**: ‘*n duin’ ’ bha ’ ~ duinn* ‘the man who was preaching to us’. See *searmachadh, searmaid, prèisteadh*. Cf. Eng. sermon.

searmaid n. ‘sermon’ **ʃerəmaf**: ~ *chuile Sàbaid* ‘a sermon each Sabbath’; vbl.n. ~: *bh’ aid ’ ~* ‘they were preaching’. See *searmachadh, searmachaid, prèisteadh*. Cf. Eng. sermon. Notably, the common Gaelic term for ‘sermon’ *searman* is also used locally, e.g. *bhon t- ~ ə dʒerəman** ‘from the sermon’.

sgaoch vb. ‘dismiss, send away’ **sku:x**. Cf. Scots skeuch, skew ‘shun, avoid; turn sideways’ *DSL*.

sgonnsair n. ‘button’ **skənsar**: ~ ‘same as *butan*’ (q.v.). Cf. Scots sconce ‘protect’.

sgunnsair n. ‘button’ **skunsar**: ~ ‘same as *sgonnsair*’ (q.v.) This is possibly a borrowing via another Gaelic dialect.

shift n. ‘move, change’ **ʃift**: *fhuaire aid ~ air ais* ‘they got a move back’. Cf. Scots ‘change of situation/home/job’ *DSL*.

shiftig vb. ‘change’, past: ~ **ʃiftik**: *da’ ~ mis’ a’ leabhar* ‘when I changed the book’. See shift.

siataig n. ‘rheumatism’: *tha ’n t- ~ n dʒiətik* air* ‘he has rheumatism’, ~ **dʒe:tik*** ‘rheumatism, not sciatica’. See *sèataig* ‘rheumatism’ Wentworth (2003: 631). Cf. Eng. sciatica.

sios’cot n. ‘waistcoat’ sg. **ʃiskat, ʃiskaf**: *bheir sinn an t- ~ dʒiskat* deth* ‘we’ll take the waistcoat off him’; pl. ~’n **ʃiskatn**., **ʃiskatʃən**: *bhiodh ~ ac* ‘they used to have waistcoats’. See *siosta-cota* ‘waistcoat’ /ʃisKat^h/ Dorian (1978: 157). Cf. Scots justicoat ‘waistcoat with sleeves’ Jamieson.

slop n. ‘man’s shirt’ **slop**: *mo lèin, ’s e ~ ’ chanadh aid air, cuid uairean* ‘my shirt, ~ is what they called it, sometimes’, *tha mo sh. mə lop* salach* ‘my shirt is dirty’. Cf. Scots slop(e) ‘loose-fitting jacket/tunic’ *DSL*.

slopeig vb. ‘slide, drag’ **slopik**, past *sh. lopik**: ~ *mi i* ‘I slid her’; vbl. n. *slopeigeadh slopiku*: *god a bhiodh do bhrù ’ ~ air an talamh* ‘even if your belly is dragging on the ground’. Cf. Scots sloop vb. ‘to descend obliquely’ Warrack.

slùsach n. ‘youngster’ **ʃlu:sax**: *ach ’n a ~ òg* ‘only a (young) youngster’. Cf. Scots slusach ‘northeast Scotland (cf. mettick) “soft crab” (Aberdeenshire)’ Watt (1989: 11).

snog adj. ‘nice’ **snuk**: *caileagan ~* ‘nice girls’. Cf. Scots snug/ snog ‘neat’ Warrack.

snut ‘mucus’ **snut**^h: ~ *aig an t-sròin* ‘nose mucus’. Cf. Scots snoot ‘the snout; the nose’ Warrack.

soilldear n. ‘soldier’: sg. **soilʃar, soilʃar**; pl.: ~’n **soilʃarn**.: *na Soilldearan* (nickname for fishermen of nearby village) *siud a gheobhadh na ~ dà uair a chadal ann* ‘the “Soldiers” would get two hours sleep’ (words from lost local song). Cf. Scots souldio(u)r, soeildier ‘soldier’ *DSL*.

soirée n. ‘Church concert, reception’ **ʃu:ri**: *thàinig am ministear, bha ~ ac* ‘the minister came [because] they had a ~’. Cf. Scots. suree/ swaree ‘social gathering, especially one organised by a church’ *DSL*.

soul n. **syul**: *danas ~ is body!* ‘no-one whatsoever (no damned soul-and-body)’. See body; body *is* soul. Cf. Scots sowll ‘soul, frequently in collocation with the body’ *DSL*.

- stamadh* n. ‘stammer’ **stamu**: ~ *anns a’ bhruidhinn aig* ‘a stammer in his speech’. Cf. Eng. ‘stammer’.
- stocaidh* n. ‘sock, stocking’ sg. **stòki**: *chuile* ~, *sionn* ~ ‘*bha anns an taigh*’ ‘every sock, old sock, that was in the house’; pl. ~n’n **stòkin**: *anns na ~ aig a’ leanabh* ‘in the child’s stockings’; *stocan stòkàn*: *paidhir* ~ ‘a pair of socks’. Cf. Scots stockine.
- stòraidh* n. ‘story’ sg. **stò:ri**: *tha ~ air* ‘innseadh’ ‘a story is told’; pl.: *stòrachan stò:ròxan*: ~ . Cf. Eng. story.
- sream*, pl. ~an ‘wrinkles in skin; nose running’ **strēmàn**. Cf. Scots strem(e) ‘copious flow of liquid; streak, line’ *DSL*.

T

- taigh-lyke* n. ‘wake, wake-house’ **tʰɛ ˈli:kʰ**: ~ ‘same as *taigh-fhàir*’. Cf. Scots lyke ‘corpse; watch, wake’ *DSL*.
- taigh-sheinn*s’ n. ‘tavern, inn, public house’ **tʰɛ ˈhʷɪns***, **tʰɛ ˈhʷɪnəs***: ‘*s e ann ’n ~ a bhiodh e*’ ‘he used to be in an inn’; ~ ‘same as *taigh òst*’ (less regular term)’. See *taigh sheinnes* ‘pub’ /tʰɛ hɔi:n(ˈ)əs/ Dorian (1978: 168). Cf. Scots change-house ‘small inn’ *DSL*.
- targe* n. ‘punishment strap’: *leis* ~ **da:rdʒ***. Cf. Scots tards/ targe ‘school punishment strap’ *DSL*.
- traip* n. ‘wretch’: ~ *briosgach tʰrɛp prʷskax* ‘worthless person’. See *dreicis*, *tràill*; *trèib* ‘garbage, refuse, dirt’ /tʰre:b, tʰre:pʰ/ Dorian (1978: 161). Cf. Scots traipse/ treps ‘slovenly woman’ *DSL*.
- trap*² n. ‘carriage’: ‘*n t-each agus an ~ drapʰ**’ ‘the horse and the carriage’. Cf. Eng. trap.
- trùsar* n. ‘pair of trousers’ sg. **tʰru:sar**: *gun* ~ ‘without trousers’; pl. ~n **tʰru:sarn**:. See *trùsair* ‘trousers’ Grannd (2013: 319). Cf. Scots trews, trewsers ‘trousers’ Warrack,
- trust* n. ‘trust’: *neach sam bith ’ tha ’ cur an ~ drʷst* ann an Dia* ‘anyone who puts his (their) trust in God’. Cf. Eng. trust.
- trustigeadh* vbl. n. ‘trust, rely on’ **tʰrʷstikʷ**: *cha b’ urr’n dut ~ tàillear* ‘you couldn’t trust a tailor’. Cf. Eng. trust.

U-W

- umbrella* n.: *leis a’ ~ brɛla* mòr, fad’ anns a’ làimh aic* ‘with the big long umbrella in her hand’. Cf. Scots brella ‘umbrella’ *DSL*, s.v. lippen.
- uncle* n. **ʷŋkʰəl**: *aig an ~ agham fhìn* ‘at my own uncle’. Cf. Eng. uncle.
- useigeadh* vbl. n. ‘use’ **jusikʷ**: *b’ àbhaist daibh ’ bhith* ~ *tuircean’n* ‘they used to use pine cones’, ‘*s e portan ’ b’ àbhaist daibh* ~ it’s a crab they used to use’, *bha shinn ’g ~ kʷ jusikʷ fiodh* ‘we used to use wood’, *chan eil aid ’g ~ e idir* ‘they don’t use it at all’. Cf. Eng. use.
- wan* n./ pron. ‘one, a person’ **wan**: *cha tug i ~ ach mi fhìn* ‘she brought no-one but me’, *chan eil cuimhn’ agham-as air ~ ’ bha sa* Catechism ‘I don’t remember a single item (one) that was in the catechism’; with *chuile*: *ghliog i chuile* ~ ‘she clinked every one’, *buinidh chuile ~ an seo ri chèil* ‘everyone here is related (belongs) to one another’, *chuile ~ do na boir’naich* ‘every one of the women’. Cf. Scots wan ‘one’ *DSL*.
- watch* n. ‘wrist/pocket-watch’ sg. **watʰ**: *siosar’n, no watch* ‘scissors or a watch’; pl. ~*chan watʰxan*: *fear le ~* ‘a man with watches’, ‘*creic ~* ‘selling watches’; ~es **watʰəs**: ‘*creic* ~ ‘selling watches’. Cf. Eng. watch.

II. PERSONAL NAMES

A feature of the encroachment of English within the Gaelic communities of both Scotland and Ireland for some centuries now has been the unremitting expansion of the use of English names and surnames. Interaction with monolingual anglophone officialdom, particularly through the educational system, from the 19th century onwards, led to members of the population being identified by their Gaelic names and surnames along with, usually, some English equivalent. Naming customs within modern Gaelic-speaking populations have not, to my knowledge, received much attention heretofore. A notable exception is, of course, the pioneering work of Professor Nancy Dorian (1970a, 1970b), working in a nearby Gaelic dialect area. For recent research on naming practices involving the study of a Gaelic community somewhat further removed, i.e. in the Western Isles, see Bramwell, Ellen S. (2012: 88–155). The focus of the present study is, however, firmly on the nature of the morphemic structures involved in deriving the names in modern times and does not seek, except perhaps incidentally, to investigate the origins of these or their functioning within the community. Not studied here, then, are other naming practices which are employed in the community alongside, or in combination with, the processes of suffixation studied here. The methods not studied here, then, are those which involve the identification of individuals by means of a following personal name, as Dougal Beel (Bill), Sandy *Seumas*, or surname: Willie Main; epithet: John Vass mor (*mòr* ‘big’); nickname: ‘Frenchie’ Mackenzie; profession: Johnny Factor, Sandy *Greusaich* ‘(cobbler)’, *Dòmhnall ‘n Tughadair* (Donald ‘the thatcher’); toponym: Elickan Swiss; or similar alternative devices.

In the dialect studied the use of hypocoristic names formed by suffixes from Gaelic, as well as from Scots and English, is widespread: some names have been created as a result of simply adding a Gaelic suffix, others by the addition of an English suffix, and still others through a combination of elements from both categories. (A few instances have been observed in which these suffixes have been attached to nouns which are not personal names, e.g. *boy-an*, *lass-ag-ie*; see further below re. widespread use in local Eng. of Scots suffix *-ie*.) Following is a list of the names noted in my data. In addition to my own collection (see further Watson (2019), I have been greatly assisted by access to individual lists compiled by two local researchers: MacDonald, Dolina S. [1983] and Skinner (2013), as well as by the latter’s advice and guidance on this subject generally. Phonemic transcriptions have, on the whole, not been possible in the case of material drawn from these two sources, though the original orthography is generally preserved. Since the names in question are usually found in combination either with one other or together with other family designations – with the object of clearly identifying an individual within the community – examples of such juxtapositions are provided where they exist in the data. Naturally, in addition to having the Gaelic and English versions of a name, e.g. *Ùisdean/ Hugh*, available to them, community members were not infrequently known by, or addressed in, more than one appellation, e.g. *Bella / Bellag*, *Geordie/ Geordan*, *Willie/ Willa*. Apart from the fact that names involving this type of suffixation continued in use – as they still do – after the loss of Gaelic speech in the area, the most striking feature demonstrated by the present collection is, undoubtedly, that such a naming system, involving the use of English names and suffixes, should have been in use prior to World War I, an era when the community language was known to have been Gaelic: my chief informant (born in 1889) was raised in a Gaelic-speaking household.

1. GAELIC SUFFIXES

-ag ak historically f.

ADDED TO GAELIC/ GAELICISED NAMES AND NICKNAMES

Buidheag m. **bui-ak** < *buidhe* ‘of swarthy complexion’, e.g. Willie ~ (Skinner).

Eileag f. **elak** < *Eilidh*, e.g. Eillag Woolie (Skinner).

Seunag f. **je:** < *Seun* (< Eng. Jane).

ADDED TO ENG. AND SCOTS NAMES AND NICKNAMES

Alag m. < Alexander, e.g. Dolla Allack Patience.

Bawbag f. < Barbara, e.g. Bawback Beeldan.

Bellag f. **belak** < Isobel (Gaelic *Iseabail*), e.g. ~ Nansack.

Billag m. < Bill (William), e.g. Hanna Beelack.

Ciorstag f. **k^hyrstak** < Christine, e.g. Alicky ~ Kirstag.

Dàntag m. **da:nak** < Dan (Donald), e.g. ~ Wullie.

Daveag m. < Dave (David).

Fillag m. < Finlay (Gaelic *Fionnlagh*), e.g. Hugh ~.

Jennag f. < Jean/ Jane, e.g. Johnnan Jennick.

Marag f. < Mary.

Johnag m. < John, e.g. ~ *naomhan* ‘little saint (nickname)’.

Jessag f. **dʒesak** < Janet (Gaelic *Seònaid*).

Kateag f. **k^he:tak** < Kate (Catherine), e.g. Geordan ~.

Mickag m. < Mick (Michael), e.g. Johnnan Meekak.

Nansag f. < Nancy, e.g. Bellack Nansack.

Palag f. < pal Eng. ‘friend’.

Tomag m. **t^homak** < Tom (Thomas).

Toyag f. **t^ho:jak** < toy Eng. ‘doll’. See below Wowla.

Willag m. **wylak** < William.

-an historically m.

ADDED TO GAELIC/ GAELICISED NAMES AND NICKNAMES

Dàibhean m. < *Dàibhidh* (Eng. David), e.g. Boba Daidhean.

Dòmhnallan m. **tō:tan** < *Dòmh(n)all* (Eng. Donald, Dan).

Dùghallan m. < *Dùghall* (Eng. Dougal), e.g. George Doolan.

Eathanan m. **e:nan** < *Eathan* (Eng. John), e.g. Johnnie Ainan.

Naomhan m. < *naomh* ‘holy, saint’, e.g. Johnny ~.

Seocan m. **ʃok^han** < *Seoc* (Eng. Jock, John), e.g. ~ *Mhorar* (‘earl’).

ADDED TO ENG. AND SCOTS NAMES AND NICKNAMES

Bee-an m. **bi-an** < Bill (**bil** cf. below Dee-a < David), e.g. Willie ~.

Davean m. **devan** < Dave (David), e.g. ~ Charlie.

Grahaman f. **greman**, e.g. Jessie ~.

Jiman m. ‘Jeeman’ < Jim, e.g. ~ Davey.

Jockan m. < Jock (John), e.g. ~ ‘the Bolt’.

Johnan m. **dʒɔnan** < John, e.g. ~ Jennick.

Lecan m. **lekən** < Alec (Alexander), e.g. Dàibhidh ~.

Maran f. **mɛrən** < Mary/ Margaret, e.g. Bellack ~. Ó Maolalaigh (2014: 187) suggests, rather, a native Gaelic origin.

Toman m. < Tom (Thomas).

-ach historically m. and f.

ADDED TO GAELIC SURNAMES, EPITHETS AND TOPONYMS

Bànach m. ‘of the white-haired ones’, e.g. Alexander ~.

Dòmhnallach m./f. **tõ:ɫax** (traditional form of surname) < [Mac]Dòmhnall.

Guinneach m. **kupax** < Guinn (surname, Eng. Gunn).

Taraileach m./f. **t^haralax** (< local toponym *Tarail* (Tarrell)).

ADDED TO ENG. AND SCOTS NAMES AND NICKNAMES

Bellach f. < Isobel/ Isabella, e.g. Hughie the ~.

Fillach m. < Finlay (Gaelic *Fionnlagh*), e.g. Jessie ~.

Peigeach f. **p^hɛkax** < Peg (Margaret), e.g. Jessie ~.

Hughach m. < Hugh e.g. Maggie ~.

Adamach m. < Adam gen. sg. found in local toponym *Loch Adamaich* **ɫɔx^h ʼa:ɔmɪx**

-a

More common in combination with lengthening of preceding consonant, this hypocoristic termination has been classified here as a Gaelic formation because, unlike in local Eng./ Scots, final /a/ is a familiar termination in the local Gaelic dialect, as demonstrated in the following forms: *Anndra*, *càradh*, *Crombagh*, *fascadh*, *Fionnlagh* etc.

ADDED TO ENG. AND SCOTS NAMES AND NICKNAMES

Dee-a m. < David (as seems most likely, cf. *Bee-an* above), e.g. David ~.

Hugha m. < Hugh e.g. ~ Mackie.

Nana f. **nana** < Ann (Gaelic *Anna*), e.g. ~ *ear’lach*

Toy-a f. **t^hɔi-a** < toy Eng. ‘doll’ (from earlier ***t^hɔi-ja**, cf. also *Wow*a (see below **-a** + consonant lengthening))

-a + consonant lengthening

This hypocoristic termination has been classified as a Gaelic formation for two reasons: (i) the above-mentioned discussion regarding **-a**; and (ii) the phenomenon of consonant lengthening which, though not phonemically significant except in this instance, is also used in the local Gaelic to signify emphatic stress, e.g. *an gill’* [gɪɫ:] *aic* ‘her **son**’; *bha nàir’* [nã:r:] *air* ‘he was **ashamed**’. Examples from my own data indicate that this particular suffixation is often connected with vocative usage, and this may indeed have been the origin of the form.

ADDED TO GAELIC/ GAELICISED NAMES AND NICKNAMES

Eathanna m. **e:n:a** < *Eathan* (Eng. John).

Magga f. **mak:a** < *Margaid* (Eng. Margaret).

ADDED TO ENG. AND SCOTS NAMES AND NICKNAMES

Alla m. **al:a** < Alexander.

Bella f. **bɛl:a** < Isobel (Gaelic *Iseabail*), e.g. ~ Allack.

Billa m. **bil:a** < (Bill) William.

Dadda m. **dad:a** < daddy, Eng. 'papa'.

Dolla f. **dɔl:a** < Donaldina (Gaelic *Dòmh'liona*).

Filla m. **fyl:a** < Finlay (Gaelic *Fionnlagh*), e.g. ~-at-Johnnie Ann.

Hanna f. **han:a** < Johanne, e.g. ~ Beelack.

Jedda/ Judda m. origin uncertain, e.g. ~, name of Alexander Mackenzie).

Johnna m. **ɟɔn:a** < John.

Kenna m. **k^hɛn:a** < Kenneth (Gaelic *Coinneach*).

Magga f. **mag:a** < Margaret.

Nanna f. < Nan (Ann, Gaelic *Anna*).

Sussa f. **sus:a** < Susan.

Willa m. **wyl:a** < William.

Wowa m. < Wullie (William), e.g. Katie Bell ~. This name I have included here on historical grounds. Though the item has not been recorded from a Gaelic-speaking informant, I believe that the stressed element in this name has evolved from **wɣ-**, as in the foregoing example, accompanied by insertion before final **a** of **ɯ**, with hypocoristic lengthening, viz. ***wɣɯ-ɯa** and simplification to ***wɣu-a**.

2. SCOTS AND ENGLISH SUFFIXES

-ie:

This particular suffix is in extremely common use in the local English dialect and not always with diminutive force, e.g. *mealie* < meal, *wifie* < wife, *lassie* < lass ('girl'). It is often also employed locally to translate forms involving the Gaelic diminutives *-(e)an*, *-achan* m. and *-ag* f., e.g. *atailean* 'droppie', *duineachan* 'mannie', *beanag* 'wifie'.

ADDED TO GAELIC/ GAELICISED NAMES AND NICKNAMES

Bànie m. **pa:ni** < *bàn* 'fair-haired', e.g. William ~.

Eathanie m. **e:ni** m. < *Eathan* (Eng. John), e.g. Hughie-a ~.

Lachie m. **laxi** < *Lachlann*.

Margie f. **marəki** < *Margaid* (Eng. Margaret), Kate Marackie.

Seunie f. **je:ni** < *Seun* (Eng. Jane).

Tanie m. < *tan* 'thin', e.g. Alistair Tanny.

Ùisdie m. **u:ʃtʃi** < *Ùisdean* (Eng. Hugh), e.g. Ali Uisdie.

ADDED TO ENG. AND SCOTS NAMES AND NICKNAMES

Alie m. **ali** < Alexander, e.g. Ali Uisdie.

Alickie m. < Alec (Alexander), e.g. ~ Pottie.

Barrelie m. < Eng. barrel 'cask', e.g. Willie ~.

Billie m. **bili** < Bill (William), e.g. ~ Alie.

Cuppy m. < Eng. cup 'vessel', e.g. John ~ (Ross).

Ciorstie f. **k^hyrsti** < Christine, e.g. Kate ~.

Dànie m. **da:ni** < Dan (Donald, Gaelic *Dòmh'all*).

- Davey m. < David, e.g. Jeeman ~.
- Donnie m. ‘Dawney/ Dawnie, Downie/ Dounie’ < Donald (Gaelic *Dòmh ’all*), e.g. Dawney Vat [Wat, < Walter].
- Fillie m. **fyli** < Finlay (Gaelic *Fionnlagh*), e.g. Nannackie ~. Other hypocoristic forms of Finlay recorded by Skinner (2013: 3) are Feelie and Flixie.
- Georgie f. < Georgina, e.g. ~ Kate.
- Hughie m. **çu-i/ çui** < Hugh, e.g. ~ Billdan.
- Jennie f. < Jane/ Jean, e.g. Maragie ~.
- Jessie f. **ɟesi** < Janet (Gaelic *Seònaid*), e.g. ~ Grahaman.
- Jimmie m. **ɟimi** < Jim (James), e.g. ~the-van.
- Johnnie m. **ɟoni** < John, e.g. *Uilliam* ~.
- Katie f. **k^he:ti** < Kate (Catherine), e.g. ~ *Dàibhidh-aig-Iain* (~ [daughter of] *Dàibhidh*-son -of (at)-*Iain*’).
- Kenny m. < Eng. Kenneth (Gaelic *Coinneach*) e.g. ~ *Coinneach*, Willie ~.
- Lakie m. < Alec (Alexander), e.g. George ~. See Lecan above.
- Mackie m. < Mac (abbreviated form of local surname with initial Mac) e.g. *Hugha* ~.
- Maggie f. **magi** < Margaret, e.g. ~ *Ùisdean*.
- Neenie < f. Christine.
- Pottie m. < Eng. pot ‘container’, e.g. Alickie ~.
- Rossie m., e.g. William ~ (Skinner).
- Sandy m. < Alexander, e.g. ~ *Seumas*.
- Scrubby m. < Eng. scrub ‘clean’, e.g. Andrew ~ (Vass).
- Sensie m. **sensi** < sensitive Eng. ‘delicate’.
- Sickie m. **sik^hi** < Eng. sick.
- Tomie m. **t^homi** < Tom (Thomas, Gaelic *Tòmas*), e.g. Johnnie ~.
- Willie m. **wyli** < William, e.g. ~ Tomie.
- Wullie m. **vuli** < William, Gaelic *Uilleam*), e.g. Andrew Vullie, Bellack Woollie, Andrew Woolie.

-ie + consonant lengthening:

Skinner (2013: 2) records consonant lengthening before this suffix as well as before **-a**, with some names, (see following examples), a feature which I have not myself noted.

Fillie m. < Finlay, e.g. Bella ~ (‘Fil-lie’)

Nannie f. < Ann (Gaelic *Anna*), e.g. ~ Noovan (Nanny “with emphasised ‘nn’ in the middle”.)

Skinner points out elsewhere the reduction of an initial element in combinations, viz. Gaelic *Dàibhidh ta:-i*: ‘David Alexander whose name was simply “Dye” or “Dye Alec”. (The vowel was as in “mind”, not the usual one for “Daidh”’. It may be the case that long consonants were also shortened in this environment.

-d- + **ie**:

ADDED TO ENG. AND SCOTS NAMES AND NICKNAMES

Dondie m. < Donald (Gaelic *Dòmh ’all*), e.g. Dawnety *tàillear* (‘the tailor’).

Geordie m. **ɟo:rɟi** < George, e.g. Bell ~.

Johndie m. **ɟo:ndi** < John.

k^h + ie:

ADDED TO ENG. AND SCOTS NAMES AND NICKNAMES

Hughkie m. < Hugh, e.g. ~ Beel (Bill).

k^h +-a: (with consonant lengthening)

ADDED TO ENG. AND SCOTS NAMES AND NICKNAMES

Kekka m. < Kenneth, e.g. Ken ~.

I interpret the *kk* in Skinner as **k^h** rather than **k**, believing it to echo the initial consonant, cf.Wow-*a* below.

3. GAELIC SUFFIXES COMBINED WITH SCOTS/ ENGLISH ONES

-ag + -ie:Bellagie f. **bɛlaki** < Isobel (Gaelic *Iseabail*), e.g. ~ Beelie (Billie).Nanagie f. **nanaki** < Ann (Gaelic *Anna*), e.g. ~ Daidh (Gaelic *Dàibhidh*).**-d- + -an**Billdan m. **bilɔdan** < Bill (William), e.g. Hughie ~.Coun[t]dan m. **k^haundan** < count (Eng. 'nobleman'), e.g. Daisy ~.Geordan m. **ɟo:rdan** < George, e.g. ~ Kateag.Johndan m. **ɟɔndan** < John, e.g. Bella ~.**ie-a:**Hughie-*a* m. **ɟu-ia** < Hugh, e.g. ~ Eathanie.Wullie-*a* m. < William.**k +-a:**

Dayka m.: since Skinner (2013: 03) indicates the first vowel here as that in Eng. Decca (mid-front), the form likely derives from David, e.g. David ~.

k +-a: (with consonant lengthening)Cogga m.. **k^hɔk:a** < *Currag* 'lapwing'. The name of the individual in question was Donald, commonly known as *Dàna*. He was, however, called *Currag* because his hairstyle resembled the head plumage of the bird in question.**k + an:**Eilikan f. < *Eilidh* (Eng. Helen), e.g. Elickan Swiss.Willigan m. **wɛlɔkan** < William.

ABBREVIATIONS

<	derived from	e.g.	for example
adj.	adjective	ed(s).	editor(s)
adv.	adverb	Eng.	English
cf.	compare	f.	feminine
cond.	conditional mood	fut.	future tense

gen.	genitive case	q.v.	which see
interj.	interjection	re.	regarding
lit.	literally	s.v.	see same
m.	masculine	sg.	singular
n.	noun	SW	southwest
NE	northeast	vb.	verb
p(p).	page(s)	vbl. adj.	verbal adjective
pl.	plural	vbl. n.	verbal noun
pron.	pronoun		

REFERENCES

- Béaloideas: the journal of the Folklore of Ireland Society* 1927-.
- Cox R.A.V. (2017) *Geàrr-ghràmar na Gàidhlig*. (Ceann Drochaid).
- Dinneen, P. S. (ed.). (1927). *Irish-English dictionary*. (Dublin).
- Dorian, Nancy C. (2010). *Investigating variation: the effects of social organization and social setting*. (Oxford).
- Dorian, Nancy C. (1978). *East Sutherland Gaelic*. (Dublin).
- Dorian, Nancy C. (1970a). 'A substitute name system in the Scottish Highlands' im *American Anthropologist* 72: 303–19.
- Dorian, Nancy C. (1970b). 'East Sutherland by-maming' in *Scottish Studies* 14: 59-65.
- Dwelly: Dwelly E. (ed.). (1901–11 [1977]). *The Illustrated Gaelic-English Dictionary*. (Glasgow).
- Grandd, S. (2013) *Gàidhlig Dhùthaich Mhic Aoidh: the Gaelic of the MacKay Country dialect and vocabulary*. (Melness).
- Jamieson: Jamieson, J. (ed. Johnston, J., abridged Longmuir, J.). (1867) *Dictionary of the Scottish language*. (Edinburgh).
- Kynoch, D. (1996). *Scottish [Doric]-English/English-Scottish [Doric] concise dictionary*. (Edinburgh [New York 1998]).
- Ling. Atlas Scot. I-III: The linguistic atlas of Scotland I*. (1975) Mather J.Y. and Speitel, H.H. (eds.). London.
- Macafee, C.I. (1996). *A concise Ulster dictionary*. (Oxford).
- Macbain, A. (1911 [1982]). *An etymological dictionary of the Gaelic language*. (Glasgow).
- MacDonald, Dolina S. [1983] *List of Hilton residents*. Unpublished personal communication.
- MacDonald, Jessie and Gordon, Anne. ([1971]). *Down to the sea: an account of life in the fishing villages of Hilton, Balintore and Shandwick*. Fourth edition. [Balintore].
- Ní Fhloinn, B. (2018). *Cold iron: aspects of the occupational lore of Irish fishermen*. (Dublin).
- Ó Coileáin, S. (ed.) (2002), Ó Criomhthain, T. *An tOileánach*. (Dublin).
- Ó Dónaill, N. (ed.) (1977). *Foclóir Gaeilge-Béarla*. (Dublin).
- Ó Maolalaigh, R. (2014). 'Am buadhfhacal meadhan-aoiseach meranach agus mearan, mearanach, dásachdach, dásan(n)ach na Gàidhlig', in Blankenhorn, Virginia (ed.). *Craobh nan ubhall, a festschrift in honour of John MacInnes* [= *Scottish Studies* 37]. pp. 183–206.
- Skinner, J. (2013 [June]). 'Shandwick and Balintore by-names'. Unpublished research paper based on archival materials and oral accounts.
- Warrack: Warrack, A. and Grant, W. (1911) *The Scots dialect dictionary*. (Edinburgh)
- Watson, S. (2022 forthcoming). *Easter Ross Gaelic: lexicon with texts and brief phonology*. (Dublin).
- Watson, S. (2019). 'Boats, Bibles and boyans: Gaelic language and lore in Easter Ross' in Breatnach, C, Ní Úrdail, M. and Ó Riain, G. (eds.) *Lorg na leabhar: essays in honour of Pádraig A Breatnach* pp. 481–520. (Dublin).
- Watson, S. (2010). 'Hebridean and mainland dialects' in Watson, M. and Macleod M. (eds.). *Edinburgh companion to the Gaelic language* Edinburgh University Press. (2010). Pp. 108–27.

- Watson, S. (2007). *Saoghal bana-mharaiche*. (Ceann Drochaid).
- Watson, S. (2004). 'Saoghal Bana-mharaiche: oral accounts of life in an Easter Ross fisher community (Part 2)'. *Béaloideas* 72 pp. 99–218.
- Watson, S. (2003). 'Saoghal Bana-mharaiche: oral accounts of life in an Easter Ross fisher community (Part 1)'. *Béaloideas* 71 pp. 75–216.
- Watson, W. J. (1904). *Place-names of Ross and Cromarty*. (Edinburgh).
- Wentworth, Roy. (2003). Gaelic words and phrases from Wester Ross/ *Faclan is abairtean à Ros an Iar*. (Inverness).

WEBSITES AND PDF

- Bramwell, Ellen S. (2012). *Naming in society: a cross-cultural study of five communities in Scotland*. Unpublished PhD thesis, University of Glasgow. <http://theses.gla.ac.uk/3173/>
- DSL: *Dictionary of the Scots language* (on-line at: <http://www.dsl.ac.uk>).
- eDIL (2019): Electronic dictionary of the Irish language (Dublin).
- Faclair Beag: *Am faclair beag*, Scottish Gaelic dictionary: <http://www.faclair.com/>
- Watt: Watt, R.A. (1989). *A Glossary of Scottish dialect fish and trade names*. (Aberdeen). [www.scotland.gov.uk/Uploads/Documents/No17.pdf]

University College Dublin

LA COLONNA INFINITA

*Collana di studi e testi romeni fondata da MARCO CUGNO e ROBERTO SCAGNO
e diretta da DAN OCTAVIAN CEPRAGA, BRUNO MAZZONI, ROBERTO MERLO, ROBERTO SCAGNO
ISSN 1828-809X*

1. Lucian BLAGA, *Trilogia della cultura. Lo spazio mioritico*, traduzione e note di Riccardo Busetto e Marco Cugno, Introduzione di Marco Cugno, 1994, pp. 220, € 18,00. 978-88-7694-155-X
2. Marco CUGNO, *La poesia romena del Novecento. Studio introduttivo, antologia, traduzione e note*, 1996, 2a edizione riveduta e corretta 2008, pp. LXXXII–512, € 25,00. 978-88-7694-237-8
3. Ion BULEI, *Breve storia dei romeni*, traduzione di Roberto Merlo, 1999, 2a edizione ampliata, 2006, pp. 296, 3 carte f.t., € 16,00. 978-88-7694-393-5
4. Marinella LÖRINCZI, *Il giorno del giudizio. Croci "pictæ" ed epitaffi ritmici in un cimitero rurale romeno (Săpînța, Maramureș)*, 2002, pp. 320, 11 ill. in bianco e nero, € 24. 978-88-7694-595-4
5. Laurenția JINGA, *Grammatica romena per italiani*, 2004, ristampa corretta 2006 e seconda ristampa 2018, pp. X–282, € 22,00. 978-88-7694-777-9
6. Marco CUGNO, *La narrativa fantastica di Mircea Eliade: studi e testi*, a cura di Federica Cugno e Roberto Merlo, 2014, pp. 260, € 18,00. 978-88-6274-576-5
7. Marius SALA, *Dal latino al romeno. Una introduzione alla storia della lingua romena*, 2004, nuova edizione interamente riveduta 2009, pp. XIV–302, € 21,00. 978-88-7694-805-8
8. Marco CUGNO, *Mihai Eminescu: nel laboratorio di «Lucașfăruș». Studio e testi*, 2006, pp. 272, € 16,00. 978-88-7694-710-8
9. *La poesia della «Generazione '80» in Romania. Studi e testi*, a cura di Marco Cugno e Bruno Mazzoni (in preparazione)
10. Celestina FANELLA, *L'altra Europa. Percorsi narrativi romeni fra Otto e Novecento*, 2005, pp. 424, € 30,00. 978-88-7694-823-0
11. Roberto MERLO, *Il mito dacico nella letteratura romena dell'Ottocento*, 2011, pp. X–406, € 30,00. 978-88-6274-321-1
12. Nicolae PANEA, *Verso la terra senza dolore. Forme e strutture del rito funebre nella cultura popolare romena*, a cura di Roberto Merlo, 2014, pp. IV–228, € 18,00. 978-88-6274-564-2
13. Carlo BO, Dragoș VRÂNCEANU, *Carteggio (1930–1976)*, a cura di Aurora FIRȚA, 2016, pp. IV–296, € 20,00. 978-88-6274-691-5

Finito di stampare nel mese di novembre 2021 da

Tipografia și editura

per conto delle Edizioni dell'Orso

